

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

H. L. L.

1

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
20 ÉVES JUBILEUMA ALKALMÁBÓL
RENDEZETT TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁS
ANYAGÁBÓL

GAZDASÁGPOLITIKA
GAZDASÁGI MECHANIZMUS
AGRÁR-IPARI KÉRDÉSEK

XXII. évfolyam

1975. január

TARTALOM

<i>I</i>	Nyers Rezső: Megnyitó beszéd	2
<i>I</i>	Friss István: A Közgazdaságtudományi Intézet 20 éve és a gazdaságpolitikai kutatás	3
<i>II</i>	Augustinovic Mária: A hosszú távú növekedés néhány tényezője a magyar gazdaságban (1950—1990)	14
<i>II</i>	Schmidt Ádám: A gazdaságpolitika mint rendszer	24
<i>II</i>	Hegedűs Miklós: A gazdaságpolitika és a struktúrapolitika összefüggései	31
<i>II</i>	Hoós János: A gazdasági struktúra változtatásának néhány kérdése	38
<i>II</i>	Kiss Tibor: A nemzetközi munkamegosztás szerepe a strukturális fejlődésben	43
<i>II</i>	Hoch Róbert: Tézisek a hosszú távú életszínvonal-politikáról	50
<i>II</i>	Kovács János: Az életszínvonal-tervezés konzisztenciafeltételei	60
<i>II</i>	Lengyel László: A gazdaságpolitika és a szociálpolitika összefüggéseiről	64
<i>II</i>	Davidov, David: A társadalmi termelés jelenlegi fejlődése és a szocialista gazdasági szervezetek új vonásai	70
<i>II</i>	Román Zoltán: A vállalati keretek megvonása	78
<i>II</i>	Tarmisto, Vello: A kis- és középvállalatok szerepe a népgazdaságban	85
<i>II</i>	Berend Iván: A beruházási rendszer	90
<i>II</i>	Deák Andrea: A vállalatok beruházási döntési lehetőségeiről	97
<i>III</i>	Soós Károly Attila: A beruházások ingadozásának okai a magyar gazdaságban	104
<i>III</i>	Divila, Emil: Az agrár-ipari komplexum	111
<i>III</i>	Fekete Ferenc: Az iparosodó mezőgazdasági ágazatok eszközellátásának problémái	122
<i>III</i>	Wirsig, Hermann: Az iparszerű termelésre való áttérés problémái az NDK mezőgazdaságában	129
<i>III</i>	Sivek, Tadeusz: Az agrár-ipari komplexum fejlődésének alakulása és a lenini szövetkezeti terv elveinek aktualitása	135
<i>III</i>	Tóth A. Ernő: A háztáji és kiegészítő gazdaságok szerepe az iparosodó mezőgazdaságban	140
<i>III</i>	Vargha László: Horizontális integráció a növénytermelésben	148
<i>III</i>	Gsizmadiáné Székely Magda: A gazdasági kooperációk hatása a szocialista termelési viszonyok fejlődésére az iparosodó mezőgazdaságban	153
	A cikkek orosz és angol nyelvű rövid tartalmi kivonata	157

É SZÁM SZERZŐI:

Augustinovic Mária kandidátus, az Országos Tervhivatal osztályvezetője; Berend Iván kandidátus, az Országos Tervhivatal főosztályvezető-helyettese; Csizmadia Ernőné kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének csoportvezetője; Davidov, David, a szófiai Marx Károly Közgazdaságtudományi Főiskola rektora; Deák Andrea, az Állami Fejlesztési Bank ügyvezető igazgatója; Divila, Emil kandidátus, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének osztályvezetője; Fekete Ferenc, a Közgazdaságtudományok doktora, az MTA Agrárgazdasági Kutatóintézetének igazgatóhelyettese; Friss István akadémikus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos tanácsadója; Hegedűs Miklós kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének főmunkatársa; Hoch Róbert, a közgazdaságtudományok doktora, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének osztályvezetője; Hoós János kandidátus, az MSZMP KB gazdaságpolitikai osztályának munkatársa; Kiss Tibor, a közgazdaságtudományok doktora, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének főosztályvezető-helyettese; Kovács János kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója; Lengyel László, a Pénzügyminisztérium főosztályvezető-helyettese; Nyers Rezső, az NSZMP Politikai Bizottságának tagja, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója; Román Zoltán kandidátus, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának igazgatója; Schmidt Ádám kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének főosztályvezetője; Sivek, Tadeusz, a közgazdaságtudományok doktora, a varsói Szövetkezeti Tudományos Kutatóintézet munkatársa; Soós Károly Attila, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa; Tarmisto, Vello, a közgazdaságtudományok doktora, az Észt Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója; Tóth A. Ernő kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének csoportvezetője; Vargha László, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa; Wirsig, Hermann kandidátus, az NSZEP Társadalomtudományi Intézetének docense.

Szeretettel és tisztelettel köszöntjük a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetét, amely 1974. december 10—12 között tudományos tanácskozással emlékezett meg fennállásának 20. évfordulójáról.

A Közgazdasági Szemle ebből az alkalomból úgy tiszteleg a jubiláló intézet előtt, hogy teljes januári számát a jubileumi tudományos tanácskozásnak szenteli. Erre ösztönöz bennünket egyrészt a Közgazdaságtudományi Intézetnek a magyar tudományos életben, a gazdaságpolitika alakításában betöltött szerepe és a tudományos tanácskozás témáinak aktualitása, másrészt az intézet és folyóiratunk közt fennálló „személyes” kapcsolat is. Folyóiratunk húsz évvel ezelőtt a Közgazdaságtudományi Intézet orgánuma volt és sokáig az is maradt. Lapunk értékéhez ma is nagyban hozzájárulnak az intézetben született tudományos eredmények s az intézet munkatársaival fenntartott élő munka kapcsolatok.

Amikor — lehetőségeink határai között — a jubiláló ülészekon szereplő tanulmányok egy részének fórumot biztosítunk, jelentékenyen lerövidítjük az új tudományos eredményekről szóló információk útját a Közgazdasági Szemle értő olvasóihoz. Az intézet falai között zajló pezsgő szellemi élet és az elmélyült kutatómunka eredményei minden biznnyal újabb ösztönzést adnak az országban folyó közgazdasági kutatómunkának, és hozzájárulnak számos kérdés tisztázásához.

A jubileumi tudományos tanácskozáson szereplő 51 tanulmány mindegyikének ismertetésére nem vállalkozhattunk. Közlési lehetőségeinket behatárolja folyóiratunk terjedelmén kívül az a tény, hogy lapunk nyomdába adásakor — ez időben jóval megelőzte magát a tudományos tanácskozást — írásban és magyar nyelven csak az anyagok egy része volt hozzáférhető. E bővített terjedelmű számunkban a három szekcióban szereplő tanulmányokból azonos arányban 23 írást közlünk. A válogatásnál eltekintettünk azoknak az előadásoknak az ismertetésétől, amely témákból — esetleg éppen a jubileumi ülészekon is szereplő szerzőtől — az 1974-es évfolyamunkban már közöltünk cikket. Mindezek következtében ez a számunk nem töltheti be a jubileumi tanácskozás pontos krónikásának a szerepkörét. Ezért az a szándékunk, hogy a következő számunk tudományos tájékoztató rovatában még egyszer visszatérünk tudományos életünknek erre a nagy fontosságú eseményére.

SZERKESZTŐSÉG

Megnyitó beszéd

Tisztelt elvtársak!

Üdvözlöm Önöket, akik részt vesznek a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének jelen konferenciáján, ahol a gazdaság és gazdaságirányítás fejlesztésének tudományos kérdései kerülnek megtárgyalásra.

Köszöntöm a párt és a kormány képviselőiben jelenlevő Németh Károly elvtársat, a Politikai Bizottság tagját és a Központi Bizottság titkárát, valamint Tímár Mátyás elvtársat, a Minisztertanács elnökhelyettesét, akik részvételükkel megtisztelik tanácskozásunkat.

Konferenciánk tudományos értékét növeli az, hogy a hazai előadók mellett az európai szocialista országok tudósai részéről is benyújtottak előadásokat, így lehetővé válik témánkban a hazai tapasztalatok nemzetközi egybevetése, ezáltal hatékonyabb lehet a gyakorlati tapasztalatok elméleti általánosításának soha meg nem szűnő folyamata — nem másért, mint a szocializmus fejlesztése érdekében.

A nemzetközi kommunista mozgalomban erősödik az a felismerés, hogy a gazdaságpolitika hatékonysága többek között szükségessé teszi a gazdaságtudományokkal való fokozott kapcsolatot, a tudományos megítélés intézményes figyelembevételét. A tudomány művelőivel szemben növekszik az a társadalmi igény, hogy kutatásaikkal fokozottan szolgálják, segítsék a gazdaságpolitika elveinek tisztázását és gyakorlatának javítását. A dinamikus fejlődés változó körülményeket teremt a szocialista gazdaságban, új és új témákat vet fel a tudomány számára, ezekben az alkotó és fejlődő marxizmus segítségével igazodhatunk el. Ebben a szellemben készítettük elő tanácskozásunkat.

Amikor a 20 éves évfordulóról megemlékezünk, nem egy intézmény köré akarunk glóriát fenni, hanem a közgazdaságtudomány szerepét kívánjuk hangsúlyozni és teljesítményét szeretnénk fokozni. Az intézet 20 év előtti alapítása mind a marxista-leninista közgazdaságtudomány hazai fejlődése, mind a gazdaságpolitika jobb megalapozása szempontjából nagy jelentőségű döntés volt. A kutatómunka kibontakozására fel nem becsülhető pozitív hatással volt a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa, nem azzal, hogy mindent megoldott volna, hanem azzal, hogy akadályokat távolított el, hogy ösztönözte az alkotó szellemű szocialista közgazdaságtudomány művelését. Most, amikor a két évtized előtti kezdetről emlékezünk, az alapítás iránti tiszteletünket a tudományos eszmecsere megrendezésével akarjuk méltóképpen kifejezni.

A magyar népgazdaságban — más szocialista országokhoz hasonlóan — számos új téma vár megválaszolásra, köztük régi témák is új feltételek közepette. Tisztábban kell látnunk a gazdasági növekedés extenzív és intenzív forrásainak változását és hasznosítását illetően, a mainál hatékonyabb gazdasági struktúra fejlesztésének lehetőségét és feltételeit, a nemzetközi gazdasági együttműködés új szakaszának jellegzetességét, a központi tervezés és a vállalati önállóság legjobb összekapcsolását a közvetítő időszakban, a beruházási hatékonyság fokozását. Intenzív kutatómunkára van szükség az élelmiszer-termelés növelése és hatékonysága kérdésében, az életszínvonal emelésének és az életmód helyes alakításának mikéntjében, valamint a népgazdaság állami és vállalati szervezetének a fejlesztési irányában. E kérdések némelyikével behatóan, egy

részével azonban csak érintőlegesen foglalkozhatunk jelen konferenciánkon.

Szeretnénk, ha tanácskozásainkon marxi és lenini szellemben, szabad és alkotó eszmecsere bontakozna ki a jelzett témákban.

Háromnapos tudományos konferenciánkat ezzel megnyitom.

FRISS ISTVÁN:

A Közgazdaságtudományi Intézet 20 éve és a gazdaságpolitikai kutatás

Konferenciánk résztvevőit igyekeztünk sokoldalúan megismertetni a konferencia anyagaival. Kiküldtük előbb rövid általános tájékoztatókat, azután a beérkezett előadásokat. Hátra van még, hogy beszámoljunk a közvetlen tudományos háttérről, néhány szót szóljunk intézetünkéről és a konferencia témaválasztásának indokairól.

Olyan tematikát kerestünk, melyet Intézetünkben kutatunk, s mely egyúttal képet ad a nálunk folyó tudományos munkáról. Nem az egészről, hiszen vagy 40 többé-kevésbé önálló kutatásról természetesen nem lehet egy viszonylag szűk körű konferencia keretében képet adni. Viszont olyan tematikát kerestünk, mely nemcsak mai munkánkat jellemzi, hanem lehetőleg azt is, amit a múltban, az elmúlt 20 év alatt csináltunk, tehát összekapcsolja a múltat a jelennel. Továbbá olyant, ami elsősorban intézetünkre jellemző. Olyant, ami egyben összeköti munkánkat a más hazai kutatóhelyeken és valamennyire a többi szocialista országban folyó közgazdaságtudományi kutató munkával.

Ilyen elképzelések alapján alakult ki az a tematika, mellyel önök részben már megismerkedtek, részben most ismerkednek. Az előadásokat három szekcióba csoportosítottuk: gazdaságpolitikai, mechanizmus és a mezőgazdaság iparosításával kapcsolatos kérdések szekciójába. Minden szekció három csoportra oszlik.

Gazdaságpolitikai indítéka nemcsak néhány közel 20 éve megkezdett vizsgálatunknak volt, hanem már intézetünk megalakításának is. 1953 közepén a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata súlyosan megbélyegezte a gazdaságpolitikánkban az előző években elkövetett hibákat és hangsúlyozta a gazdaságpolitika tudományos alapjai kidolgozásának szükségességét. Ezt követően ismételten szóba került, hogy nincs intézményünk, amely ilyen feladattal foglalkozik vagy foglalkozhatnék, s hogy létre kellene hozni egy közgazdaságtudományi intézetet. A következő év, tehát 1954 vége felé egy minisztertanácsi határozat életre is hívta intézetünket. Első Évkönyvünkben, 1957-ben, akkori osztályvezetőnk, mai igazgatóhelyettesünk, Nagy Tamás, a többi között ezt írta: „Az intézet arra törekszik, hogy gazdaságunk objektív belső összefüggéseinek kutatásával és feltárásával hozzájáruljon szocialista államunk gazdaságpolitikájának tudományos megalapozásához. A tények kutatása alapján igyekszünk feltárni és összefoglalni azt, ami van, rámutatni arra, ami jó és előrevisz, felhívni a figyelmet arra, ami rossz és gátolja a fejlődést, s ebből bizonyos következtetéseket igyekszünk levonni: milyen irányban kell keresni a megoldás útját”.

Kutatási bázisunkhoz képest a feladat irtózatosan nagy volt. 1954-ben alig léteztek Magyarországon olyan marxista közgazdászok, akiknek a közgazdasági kutatásban említésre méltó gyakorlatuk lett volna. Azóta azonban alaposan megváltozott a helyzet. Van féltucat intézet, melyben kizárólag vagy főleg közgazdasági kutatások folynak és 20 másik, ahol ilyenek is folynak. Egyetemeink is közgazdasági kutatóbázissá fejlődtek. Intézetünkben 67 tudományos munkatárs dolgozik, köztük 2 akadémikus, 6 tudományok doktora, 26 kandidátus. Az országban a közgazdasági kandidátusok száma 300 körül, a doktorok száma 20 körül, a kutatók száma 1000 körül van.

Nem csökkent, sőt az utolsó években még nőtt is intézetünk számára a gazdaságpolitika tanulmányozására és fejlesztésére irányuló kutatások jelentősége. Lényegében gazdaságpolitikai kutatás jellegű volt az a munka is, melyet intézetünk számos munkatársa a hosszú távú — 15 éves — népgazdasági terv kidolgozásával foglalkozó, az Országos Tervhivatal mellett működő különböző — például ipari, mezőgazdasági, életszínvonal-munkaerő, közgazdasági — bizottságokban kifejtett. 1972 áprilisában a Minisztertanács elfogadta az Országos Távlati Tudományos Kutatási Tervet (OTTKT). Ez tartalmazza azokat a természet- és társadalomtudományi kutatási főirányokat, amelyeket az illetékes szervek ebben az időben különösen fontosnak tartottak, olyanoknak, amelyekre érdemes viszonylag nagy kutatói létszámot összpontosítani, melyeket komplexen és koordináltan kell kutatni és megfelelően országosan vagy tárcs szinten kiemelni. Az egyik tárcs szinten kiemelt kutatási főirány: gazdaságpolitikánk tapasztalatai, javaslatok továbbfejlesztésére. Bázisintézete és koordináló központja a MTA Közgazdaságtudományi Intézete. Kutatási témáink közül mintegy 20 tartozik ide, ezekre terjed ki koordináló tevékenységünk intézetünkön belül s vagy 10 kutatóhely egyes témáira intézetünkön kívül. Ezek után természetszerűleg adódott, hogy konferenciánk egyik szekciójának fő témájául a gazdaságpolitikát választottuk. A rendkívül nagy területből három kérdéscsoportot vontunk be az 1. szekció tematikájába: a gazdaságpolitikának a tervezéssel, a gazdasági struktúrával és az életszínvonallal kapcsolatos részét.

Konferenciánk 2. szekciója a gazdasági mechanizmus néhány fontosabb kérdésére fordítja figyelmét. Ezek kutatása ugyanúgy Intézetünk első éveire nyúlik vissza, mint a gazdaságpolitikáé. Nagy Tamás azt írta 1957-es már idézett cikkének egy másik helyén (kissé rövidítve): „A gazdasági mechanizmusokkal kapcsolatos kutatásaink arra az eredményre vezettek, hogy jelentékenyen növelni kell szocialista állami vállalataink önállóságát, meg kell szüntetni a tervszerű irányítás túlzott központosítottságát, a túlságosan széles körre kiterjedő részletes tervutasításokat, s hogy az anyagi érdekelttség elvének helyes érvényesítésére, a központi tervszerű irányítás hatékonyabbá tételére jobban fel kell használni a szocialista vállalatok, valamint a vállalatok és a lakosság közötti árukapcsolatokat, az értéktörvényt és az értékkel kapcsolatos gazdasági kategóriákat, az árakat, a béreket, a rentabilitást, a hitelt stb.” Intézetünk számos munkatársa részt vett az 1968. január 1-ével bevezetett gazdasági reform előkészítésében. A mechanizmussal foglalkozó szekció három kiemelt témaköre: a beruházási rendszer, tehát a centralizált és a decentralizált beruházási döntések s az ezekkel kapcsolatos problémák; a sze-

mélyi jövedelem és az anyagi érdekeltség, különös tekintettel a vállalati dolgozók kereseteire, végül a vállalatok helye és szerepe a szocialista tervgazdaságban, figyelemmel a vállalati önállóságra, a vállalatok és irányító szerveik közötti kapcsolatokra, a verseny és a monopólium problémáira.

A 3. szekció fő témája: a mezőgazdaság iparosítása nem nyúl olyan messze vissza intézetünk történetébe, mint a gazdaságpolitika vagy a gazdasági mechanizmus kutatása, de azért szervesen illeszkedik a mezőgazdaság problémáinak vizsgálatával foglalkozó munkánkba, annak egyes részeit folytatja. Maguk ezek a problémák pedig kezdettől fogva jelentős helyet foglaltak el kutatásainkban. Különösen sok figyelmet fordítottunk a mezőgazdasági termelősövetkezetek jövedelmezőségi és jövedelemelosztási problémáira, a mezőgazdasági termelést befolyásoló tényezőkre és a mezőgazdaság távlati tervezésének kérdéseire. A mezőgazdaság iparosításának feladatát azonban napirendre tűzi a termelőerők fejlődése a legalább közepes gazdasági fejlettséget elért minden országban. Emiatt szerepel ez a téma a szocialista országok akadémiai és részben nem akadémiai mezőgazdasági kutatóintézeteivel folytatott együttműködésünk programjában is. Részben ennek a programnak megfelelően alakult ki ennek a szekciónak három témaköre is: a mezőgazdaság iparosodását szükségessé tevő tényezők a szocialista országokban, az iparosodó mezőgazdaság beilleszkedése a szocialista országok népgazdaságába, végül az iparosodó mezőgazdaság termelési viszonyainak alakulása a szocialista országokban.

Nem tűzhetjük ki célul, hogy jubileumi konferenciánkon akár csak legfontosabb kutatásaink is mind szóhoz jussanak, mert ez szétfeszítette volna a konferencia kereteit. Nem jutnak szóhoz sem az elég nagy teret elfoglaló matematikai-közgazdasági kutatások, sem a modern kapitalizmussal, sem a polgári elméletekkel foglalkozó kutatások, sem több más kutatás. Konferenciánk így is igen széles problémakört ölel fel. Szeretnénk ezt kissé ellensúlyozni, tanácskozásunknak egységesebb jelleget kölcsönözni azzal, hogy ne csak az 1. szekcióban, hanem lehetőleg a másik kettőben is érvényesítjük a gazdaságpolitika szempontjait.

Erre egyébként egy további jó okunk is van. A gazdaságpolitika: intézetünk fő profilja. Folyik ez már abból, hogy a kiemelt gazdaságpolitikai fő kutatási iránynak intézetünk a bázisa. Gazdaságpolitikai kutatásaink egyik jellemző vonása átfogó, összetett, komplex voltak. Intézetünkben kutatjuk például a fogyasztási preferenciák rendszerét, a mezőgazdasági ár- és jövedelempolitika egyes kérdéseit, az importot érintő közgazdasági szabályozók vállalati és népgazdasági hatását stb. Világos, hogy az ilyen kérdések mind beletartoznak a gazdaságpolitika körébe, bár sem egy, sem egynéhány ilyen kérdés együtt sem meríti ki a gazdaságpolitika fogalmát. Ezek a kutatások feltárhatják agrárpolitikánk vagy beruházáspolitikánk, vagy külgazdasági politikánk stb. lényeges belső összefüggéseit, fontos törvényszerűségeit. De hiába része a gazdaságpolitikának az agrárpolitika, a beruházáspolitika, a külgazdasági politika, hiába tesszük ezekhez hozzá a gazdaságpolitika akárhány más részét, nem tudjuk felépíteni belőlük országunk gazdaságpolitikáját. A gazdaságpolitika egésze nem pusztán összegezése részeinek, hanem valami minőségileg más, amelyben az egyes részeknek különböző, saját

magukból nem levezethető súlya van, s az egyes részek bonyolult kölcsönhatásaiból új összefüggések, törvényszerűségek keletkeznek.

A gazdaságpolitika annyira átfogó, összetett fogalom, hogy alig is van a gazdasági életnek olyan folyamata vagy jelensége, amely ne állna a gazdaságpolitikával valamilyen kapcsolatban. Ebből pedig az is következik, hogy kutatásainknak is bőven vannak érintkezési pontjai sok és sokfajta közgazdasági kutatással, különösen pedig azokkal, amelyek maguk is átfogó, komplex kutatások. Ez utóbbira felhozok két példát, mégpedig, lévén konferenciánknak nemzetközi jellege, két példát más szocialista országok közgazdasági munkáiból, utalva ezzel egyúttal azokra a lehetőségekre, melyeket témánk területén a testvéri országokkal való tudományos együttműködésre látunk.

Az első példa. A Német Demokratikus Köztársaságbeli testvérintézetünk nemrég tudományos konferenciával emlékezett meg fennállásának 20. évfordulójáról. A konferencia témája a népgazdaság bővített újratermelésének intenzifikálása volt. Az Akadémia Közgazdaságtudományi Tudományos Tanácsa egy munkaközösséget bízott meg a téma téziseinek kidolgozásával. Nem térhetek ki bővebben ezekre a nagyon alapos munkáról tanúskodó átfogó és sokoldalú tézisekre. Csak azért szólok róluk, mert bennük lépten-nyomon gazdaságpolitikai problémákra bukkanunk. Megemlítek közülük néhányat, a kutatásainkkal való rokonság bizonyítására. Kezdem a legfontosabb termelőerő, a dolgozó ember fejlődésének kérdésével. Az egymást kölcsönösen meghatározó összefüggések tárka sokaságát figyelhetjük és különböztethetjük meg, kapcsolatban a termelési viszonyokkal, a fogyasztással, a képzéssel és neveléssel, az egészségügyi szolgálattal, a környezet igénybevételével, a sokféle szolgáltatással és ezernyi más vonatkozással. De szükségszerűen ki kell térni a KGST együttműködésből adódó lehetőségekre és feladatokra is, a kutatás és a termelés összpontosítására, a szakosodásra és kooperációra, az irányítás és tervezés fejlesztésére, a valuta-, hitel-, pénz- és áruviszonylatokra, a központi tervezés és önálló üzemi elszámolás összeegyeztetésére, a demokratikus centralizmus elvének alkalmazására stb.

A másik példa. A közelmúltban jelent meg Moszkvában, Fedorenko akadémikus szerkesztésében, egy, már címében kissé témánkra utaló könyv: Komplex népgazdasági tervezés. Nem ismertethetem itt a könyvet, csak futólag néhány gondolatát. Miből adódnak a terv céljai? Egymással sokféle kölcsönhatásban, alá- és fölérendelési viszonyban levő bonyolult társadalmi-gazdasági összefüggések tömkelegéből. E célokat a célfa szemlélteti, melynek vannak főágai: a legfőbb célok, továbbá másod- és harmadrendű ágai: a másod- és harmadrendű célok. Egyik főág, fő cél: az emberi jólét, másik: a társadalom szocialista jellegének erősítése stb. Az elsőből, az emberi jólétből ágazik ki az anyagi jólét, a társadalmi jólét stb. Az anyagi jólétből a többi között az élelmezés, a ruházkodás, a környezet, a lakás, vele a lakáskultúra, bútor, háztartási gépek stb., azután az anya- és csecsemővédelem, az egészségvédelem stb. A társadalmi jólétből ágazik ki a munkahely, a munkakörülmények, a szabad idő, a kultúra, a szórakozás stb. — A tervezési rendszer egységben szemléli a természeti, a társadalmi és a gazdasági folyamatokat. — Támaszkodik azokra a prognózisokra, melyeket ki kell dolgozni a társadalmi fejlődés fő irányaira, a szocialista életmód alakulására, a tudomány

és a technika fejlődésére, a népesség növekedésének ütemére és összetételére, a természeti erőforrások és a környezet változásaira stb.

Újnak az tekinthető a mi kutatási főirányunkban és intézetünk profiljában, hogy nem a gazdaságpolitika valamely részproblémáját, például az agrárpolitikát vagy a beruházási politikát kutatjuk, hanem kutatásunk középpontjában *magá a gazdaságpolitika* van. Természetesen mi is kutatjuk külön az agrárpolitikát, külön a beruházáspolitikát, a külgazdasági politikát, stb. De úgy kutatjuk például az agrárpolitikát, hogy közben azt is kutatjuk, hogyan hatottak az agrárpolitikai szándékok, intézkedések, változások a beruházáspolitikára, a külgazdasági politikára, az életszínvonalpolitikára stb., s az utóbbiak szándékai, intézkedései, változásai hogyan hatottak az agrárpolitikára. Igyekszünk megállapítani, mi volt a hatások kiindulási pontja, fontossága, mi volt a döntő a gazdaságpolitika egészének szempontjából. Ez kutatásainkban az új, ez viszton korábbi, részben a tervezéssel foglalkozó, a tervezés tudományosságának emelésére irányuló, részben más irányú munkánkból és megfontolásokból következett, ezek eredménye volt. Erről egy pár szót.

Előfordult, hogy hibásnak bizonyult népgazdasági terv elemzésekor kiderült: a hibát nem a tervezésnél követték el, hanem hibás döntések alapján kellett a tervezőknek tervezniök. A népgazdasági terv készítésekor egyébként mindig a tervezési folyamaton kívüli döntések sorozatából kell kiindulni. A Komplex népgazdasági tervezés című említett szovjet könyv is leszögezi, hogy a preferenciákat kívülről viszik be a tervbe, s a koncepció alapjául párt- és kormányhatározatok szolgálnak.

Ezekre a kívülről bevitt preferenciákra és határozatokra irányul éppen a mi gazdaságpolitikai kutatásunk. Hiszen nyilvánvalóan nemcsak arról van szó, hogy egy hibásnak bizonyult népgazdasági terv elemzésekor kiderült: nem tervezési hibát követtek el, hanem döntési hiba volt a rossz terv oka. Ennél lényegesebb, hogy egy olyan terv, mely egy rossz döntés, legalábbis egy lényeges kérdésben hozott rossz döntés megvalósítását szolgálja, nem lehet jó. Nem segít a tervezési módszerek semmiféle tökéletesítése, finomítása. Sem a modern matematikai módszerek, sem a még oly tökéletes elektronikus számítógépek nem varázsolhatják erénnyé a hibát. Lehet egy terv matematikai szempontból kifogástalan, ellentmondásmentes, s amellet mégis rossz terv, mert társadalmi szempontból nem kívánatos eredményre vezet.

Félreértések elkerülése végett hozzáteszem, hogy a mondottak természetesen nem irányulnak sem a matematikai módszerek, sem a modern technika, benne a komputerök közgazdasági alkalmazása ellen. Mindezek ma már nemcsak a mindennapi gazdasági tervezés és vezetés elengedhetetlen tartozékai, de nélkülözhetetlen eszközei a fejlett népgazdasági tervezésnek és a népgazdaság irányításának is. Minőségileg magasabb fokra emelték a tervek konzisztenciájának és realitásának ellenőrzését, elősegítették a gazdaság belső összefüggéseinek, fejlődési lehetőségeinek és korlátainak megértését, lehetővé tették a tervvariánsokban levő rejtett ellentmondások felfedését, sok és sokféle tervvariáns elkészítését, a rendelkezésre álló információmennyiség megtöbbszörözését. Az általuk nyújtott lehetőségeket még távolról sem vagyunk képesek teljes mértékben kihasználni, és ezeket a lehetőségeket hozzáértő alkalmazóik egyre tágítják. Még a ma gyermekcipőben járó prognosztizálás

is napról napra jobban bizonyítja használhatóságát a tervezésben. Mindez együtt szükséges segédeszköze a helyes gazdaságpolitikai döntéseknek, de mindez együtt sem képes pótolni, sem helyettesíteni a helyes döntéseket.

Amit mondtam, tulajdonképpen már eléggé indokolja a gazdaságpolitikai szempont kiemelését. Voltak azonban egyéb indokaink is. Első helyen említem gazdasági fejlődésünk nem teljesen kielégítő ütemét. Igaz, fejlődésünk soha a történelem folyamán megközelítően sem volt olyan gyors, mint az elmúlt negyedszázad alatt. De nekünk nem saját viszontagságos múltunkon kell mérnünk mai fejlődésünket. Mai társadalmi rendünk olyan lehetőségeket biztosít számunkra, amilyenekkel egyetlen tőkésország sem rendelkezik. Ezért nálunk a munkatermelékenység növekedésének és az egész társadalmi-gazdasági fejlődésnek sokkal gyorsabbnak kellene lennie, mint a kapitalista országokban. De ez nem mutatható ki. Az utolsó negyedszázadban a kapitalista országok is gyorsabban fejlődtek, mint korábban. Igaz, hogy nincs a fejlődést tökéletesen mérő eszközünk. Vannak viszont különböző többé-kevésbé megbízható mércéink a fejlődés egyik-másik összetevőjének, oldalának, vetületének mérésére, és ezek egyértelműen azt mutatják, hogy van több kapitalista ország is, mely ez alatt a negyedszázad alatt nem lassabban vagy alig lassabban fejlődött, mint mi, és olyan is akad közöttük, amelyik gyorsabban fejlődött. Mi lehet az oka, hogy lehetőségeinket nem használjuk ki? Természeti oka nem lehet, csak társadalmi. Akkor pedig kézenfekvő, hogy a fontos, a társadalmi-gazdasági fejlődést leginkább befolyásoló döntéseket tegyük vizsgálatunk tárgyává.

Hasonló eredményre jutottunk a növekedés egyes tényezői megfigyeléséből. Csak kettőre akarok utalni: a munka termelékenységére és a beruházásokra. A munka termelékenysége emelésének sokféle útja-módja van, de e sokféleségben előkelő helyet foglal el a műszaki fejlődés. Ennek fontosságát csaknem azóta hangsúlyozzuk, amióta tervgazdaságunk van és csaknem ilyen régiiek panaszaink is, hogy a műszaki haladás nem elég gyors. Néhány éve egy tanulmányban utaltam rá, hogy ennek okai elsősorban nem műszaki nehézségekben, problémákban keresendők, hanem a társadalmi-gazdasági háttérben, s hogy társadalmi-termelési viszonyaink olyan változtatásra szorulnak, „amely jobban biztosítja az osztársadalmi érdek érvényesülését a gazdaságirányítás és a gazdasági gyakorlat minden fontos területén, így a tervezésben, a szervezésben, a beruházásokban, a bérezésben, a külkereskedelemben, a gazdasági szabályozókban és így tovább”. Ilyen változást csak a gazdaságpolitika hozhat létre.

Másik tapasztalatunk, mint említettem, a beruházásokkal kapcsolatos. Néhány évvel ezelőtt, nem először, hanem újból, bizonyos bajok mutatkoztak a beruházásoknál, különösen az építkezéseknél, s e bajok kisugároztak különböző területekre. Gyorsan emelkedtek az építési és részben hatásukra egyes más árák, kevésnek bizonyult az anyag, a munkaerő, az ipari háttér, a tervezettnél gyorsabban nőtt a termelési eszközök hazai fogyasztása, a tervezett alatt maradt a kivitel, nőtt a külkereskedelmi hiány és az államháztartás hiánya. Sürgős rendkívüli intézkedéseket kellett hozni a normális helyzet visszaállítására. Hol történt a hiba? A beruházásokra vonatkozó döntésekben. Nem abban az értelemben, hogy

egyik vagy másik beruházási döntés helytelen volt. Ilyen is előfordulhatott, de a baj nem ez volt, hanem az, hogy összességében túl sok beruházást határoztak el az arra illetékesek. Alapjában véve az a beruházási rendszer bizonyult rossznak, amely a túl sok beruházási döntést lehetővé tette, de ezt a rendszert is gazdaságpolitikai döntés hozta létre. Egy vagy több olyan gazdaságpolitikai döntés, amely helyes gondolatokból indult ki, részben helyes következtetéseket is tartalmazott, de egyes lehetséges következményeket elhanyagolt, illetve nem mért fel helyesen.

Hibás gazdaságpolitikai döntések általában azért születnek, mert a döntést hozók nem vagy nem eléggé veszik figyelembe tervezett vagy elhatározott intézkedéseik minden hatását, minden következményét. Előfordul, hogy a döntés olyan következményre vezet vagy vezetne, mely ellenkezik egy korábbi döntéssel, illetve annak következményével. Előfordul, hogy a kívánt hatást eléri, de olyan áron, melyet nem ért meg. Minden gazdaságpolitikai kutató munkánk, az egész kiemelt kutatási főirány azt a célt követi, hogy ilyen döntések ne szülessenek, hogy a döntést hozók — megfelelő tudományos előkészítés alapján — előre lássák döntéseik összes fontos következményét.

Itt térek ki egy olyan állásfoglalásra, mely kutatási tervtanulmányunk megvitatásakor ismételten felbukkant, hol nyíltan kimondva, hol célzás formájában. Hogyan tehetjük — ez volt ennek az állásfoglalásnak a lényege — kutatás tárgyává a gazdaságpolitikát, mikor annak legfontosabb döntéseit a legfőbb párt- és állami szervek hozzák, illetve hagyják jóvá? Ennek az állásfoglalásnak képviselői mélységesen félreértik, félreismerik a kommunista párt és államunk jellegét és feladatait. Nálunk a párt és az állam nemcsak vezet, irányítja, de szolgálja is az egész társadalmat. Nincs szentebb kötelessége, mint hogy ezt a feladatát jól, az osztályadalmi érdekek megfelelően teljesítse. Fejlett, bonyolult társadalmunkban ezt a nehéz feladatot nem lehet csak a józan észre, a tapasztalatra és a fejlett politikai érzékre támaszkodva kielégítően megoldani. Mindezek az adottságok, természetesen, nélkülözhetetlenek a döntést hozó felső testületek tagjainál, de ez nem elegendő. Szükség van a tudományra is, és a szocialista társadalomra jellemző, hogy vezetésében, irányításában minden korábbi társadalomnál nagyobb és egyre növekvő súlya van a tudománynak. Csalhatatlan emberek nincsenek, a tévedés lehetőségét teljesen kizárni nem lehet. De a vezető káderek rátermettsége mellett a tudomány és — hozzáteszem, bár itt bővebben nem térhetek ki rá — a tömegek részvétele a legfontosabb döntések előkészítésében és megvalósításában: az elérhető legjobb biztosítéka e döntések helyességének.

Ugyanakkor, amikor hangsúlyozom, milyen fontos szerepet kell betöltenie a tudománynak a gazdaságpolitika kialakításában, nem szeretnék illúziókat kelteni a tudomány mai lehetőségeit illetően. Nagyon fontos kérdésekre a tudomány ma még nem tud válaszolni. Természetesen nem arra gondolok, hogy a gazdaságpolitikai kutatás, illetve a tudomány nem tudja megmondani, mi a helyes gazdaságpolitika. Ilyen kérdést, magától értetődően, fel sem lehet vetni, figyelembe véve a gazdaságpolitikának a társadalom változásával szükségszerűen együtt járó változásait. Fel lehet viszont vetni azt a kérdést, hogy hogyan kell megállapítani a gazdaságpolitika alapvető céljait, azt, amit nálunk a gazdaságpolitika

koncepciójának neveznek, s ami kb. megfelel az idézett szovjet könyvben említett céljának. Ma még erre a kérdésre nem tudunk tudományosan teljesen megalapozott feletetet adni.

Itt arról van szó, hogy valamiképpen összhangot kell létrehozni a társadalom elé állítható feladatok és a társadalom előtt álló lehetőségek között. A társadalom rendelkezésére álló munkaerő, munkaeszközök és természeti erőforrások mennyisége korlátozott. Hogyan történjék a társadalmi munkaerő, illetve munkaidő elosztása a különböző társadalmi-gazdasági tevékenységek között, ez minden társadalmi-gazdasági rendszerben a kérdések kérdése. A kapitalizmusban erről alapjában, különböző áttételeken keresztül az értéktörvény, illetve a piaci mechanizmus gondoskodik, a kapitalista tulajdon alapján, mely biztosítja a fizetőképes kereslet megfelelő elosztását a társadalom különböző osztályai, rétegei, csoportjai és egyénei között. Nálunk a társadalmi munkaidő elosztását a terv szabályozza, de — mint arról már szó volt — kívülről bevitt döntések alapján. Épp ezeket a döntéseket kutatjuk, tanulmányozzuk, szeretnénk tudományosan szilárdan megalapozni. Hogyan döntünk például olyan kérdésekben, amennyiben korábbi döntések vagy társadalmi adottságok nem korlátozzák szabadságunkat, hogy miképpen használjuk fel, milyen irányba tereljük a nemzeti jövedelem évi növekményét? Ha ebben a keretben valamilyen pénzösszegek elosztásáról dönthetünk, mennyi jusson a bérek, mennyi a nyugdíjak vagy a családi pótlék emelésére? Változzék-e és milyen arányban a fogyasztás és a felhalmozás aránya? Milyen arányban növeljük az egészségügyre, az oktatásra, a tudományos kutatásra fordítandó eszközöket, s mire fordítsuk az eszközöket például az egészségügyi, az oktatási, a tudományos fejlesztésen belül?

A munkaidő elosztása a társadalmi szükségletek kielégítését szolgáló tevékenységek között feltételezi a társadalmi szükségletek rangsorolását és súlyozását. De hogyan lehet a társadalmi szükségleteket rangsorolni és súlyozni? A rendelkezésre álló adatok, információk bármilyen tömkelegéből sem tudunk semmiféle matematikai, logikai, tudományos gondolatsor segítségével választ adni arra a kérdésre, hogy a társadalmi munkaidő milyen részét helyes termelőmunkára, honvédelemre, tudományos munkára, művészetek ápolására és terjesztésére, oktatásra és számtalan más tevékenységre fordítani.

Az lenne az igazi, ha rendelkeznénk egy koncepcióval, melynek alapján egyértelműen tudnánk rangsorolni és súlyozni az összes társadalmi szükségletet, s ennek megfelelően elosztani a társadalmi munkaidőt. Elméleti és gyakorlati megfontolások azonban amellet szólnak, hogy ilyen koncepció nincs, illetve nem állapítható meg.

Ezekből a megfontolásokból elégnék tartom, ha egyet említek. Tudjuk: nemcsak meddő, hanem káros is volna minden olyan próbálkozás, mely egyetlen központból igyekeznék megszabni a népgazdaság és a vállalati tervek minden részletét. Márpedig a most tárgyalt koncepció szabályozó hatása még több részletre, mert nem csak gazdaságiakra, terjedne ki. Ellene fokozottan érvényesek mindazok az érvek, melyek az egy központból minden részletet szabályozó gazdasági terv ellen felhozhatók.

A szükségletek és a feladatok valamilyen rangsorolására és súlyozására azonban mindenképpen szükség van. A lehetőségek — mint utal-

tam rá — korlátozottak, a szükségletek s következőképpen a kijelölhető feladatok nem azok. Válogatni kell tehát, preferenciák kellene, mégpedig társadalmilag indokoltak. Nem lehet a véletlentől, azaz egyes személyek, egyes csoportok vagy vállalatok, vagy szervezetek elképzeléseitől, ötleteitől, társadalmi helyzetétől, befolyásától függővé tenni, hogy adott időben és körülmények között, a meglévő emberi és anyagi erőforrások felhasználásával út épüljön-e vagy kórház, gyár vagy iskola, vegyi üzem vagy erőmű, hogy az egyéni fogyasztásra rendelkezésre álló javakból vagy értékből hogyan részesüljenek a bányászok és a pedagógusok, az egyedülállók és a nagycsaládosok és így tovább. Össztársadalmi érdek által diktált preferenciák, rangsorolás és súlyozás nélkül nehezen képzelhető, hogy érvényesíteni tudjuk szocialista társadalmi rendszerünk fölényét a kapitalista renddel szemben.

Am, ha egyrészt elméleti megfontolás és tapasztalatokból levont következtetés egyaránt bizonyítja, hogy minden feladatot felölelő koncepció nem állapítható meg, másrészt ösztársadalmi érdek által diktált rangsorolásra mégis szükség van, akkor más megoldást kell találnunk, illetve másképp kell értelmeznünk a koncepciót. Részben az irodalom, részben saját, még nem nagy múltú gazdaságpolitikai kutatásaink alapján a más megoldást, illetve a koncepció fogalmának más értelmezését így fogalmaznám: meg kell találni az adott korban, az adott körülmények között a társadalom előtt álló fő feladatokat, a döntő láncszemeket, amelyeknek megragadásával biztosítani lehet az egész lánc szétszakíthatatlanságát, s ezzel az adott helyzetben lehetséges leggyorsabb haladást.

Sok számba jövő, az irodalomból ismert példa közül egy Leninre visszanyúlót ragadok ki. 1921 május végén Lenin Krzsizsanavszkinak — akit Lenin javaslatára neveztek ki az „Oroszország villamosítására alakult Bizottság” (GOELRO), majd miután azt állami tervnek elfogadták, a végrehajtására létrejött Goszplan elnökének — azt írta: „Valami egységes állami gazdasági terv nálunk egyelőre még nemigen érezhető, az a törekvés van túlsúlyban, hogy az égvilágon mindent »fellendítsünk«, a gazdaság valamennyi ágát, sőt, a kapitalizmustól ránkmaradt minden üzemet.” Ime: a rangsorolás nélküli, a preferenciák nélküli tipikus helyzet. Utána Lenin rátér arra, hogyan kellene a Goszplannak a népgazdasági terv alapjait a legközelebbi időre kidolgozni. Elhagyom a részleteket, sok fontos, ma is érvényes tanulságuk dacára. Lenin szerint először az élelmiszer-ellátásra kell tervet kidolgozni, mert az a legtöbb gond, baj, nehézség forrása. Utána a következő a fűtőanyag. Ezekre a problémákra kell az adott pillanatban a fő figyelmet összpontosítani, ezek megoldásának kell minden mást alárendelni, mert különben minden terv hiába, a társadalom csődbe kerül.

Második példám a két éve kezdett és most befejezéséhez közeledő intézeti gazdaságpolitikai kutatásunkból veszem. Ez kísérletképpen és tapasztalatszerzés céljából az 1956. november 4. és 1960. december 31. közti, vagyis az ellenforradalom leverésétől a második hároméves terv befejezéséig terjedő időszak gazdaságpolitikájára irányult. E korszak egészét és fő eredményeit tekintve gazdaságpolitikánk igen sikeres volt. Az ellenforradalom által okozott több mint 20 milliárdos kárt rövid idő alatt sikerült bepótolni. Mezőgazdaságunkban uralomra jutottak a szocialista termelési viszonyok, ezzel befejeztük a szocializmus alapjainak le-

rakását. Hazánk lakosságának anyagi és kulturális életszínvonala a korszak végén jóval magasabb volt, mint az ellenforradalom előtt vagy korábban bármikor. Pedig az 1953 előtti évek rossz tapasztalatai visszatartották a pártvezetést és a kormányt egy átfogó koncepció elfogadásától. Kutatásunk azt mutatja, hogy ennek következményei különböző területeken, például a beruházásoknál éreztették is rossz hatásukat. De a koncepciót alapvetően mégis pótolta a történelmi helyzet adta döntő láncszemek felismerése és megragadása. Ezzel eldöntötték a rangsorolást, a preferenciákat. Egymásután: a sokoldalúan értelmezett életszínvonal erőteljes emelése; a fenyegető infláció visszaszorítása; a népgazdaság saját lábára állítása; végül a mezőgazdaság kollektivizálása. Ezeknek a nagy feladatoknak eredményes végrehajtása jelentette az 1956—1960-as évek magyar gazdaságpolitikájának átütő sikerét.

Levonna a korábban mondottak és a példák tanulságát: azt találtuk, hogy a koncepció lényegét a döntő láncszemek alkotják. Nem azonosítom azonban a kettőt, éppen az általunk vizsgált időszakokkal kapcsolatos tapasztalataink alapján. Nem merjük állítani, hogy a felsorolt döntő láncszemeket egy vagy több továbbival kellett volna kiegészíteni. De a teljes rangsoroláshoz, mint erre utaltam, kellett volna még valami. Ezt a valamit a döntő láncszemek körül, azoknak alárendelve kellett volna kialakítani. Hogyan? Ehhez további kutatás szükséges. Kutatásunk befejezetlensége ellenére viszonylag soká időztem e problémánál, mert úgy látjuk, hogy nagyon fontos része a gazdaságpolitikának.

Most néhány más kérdésről, inkább utalásszerűen, nem azért, mert nem fontos, hanem mert már nem terhelhetem Önöket soká és ezek a kérdések röviden tárgyalhatók. Azt gondolom, nem kell külön bizonyítanom, hogy akármilyen fontos a döntő láncszemek megragadása és az az elhatározás, hogy ezeknek minden más célt, feladatot alá kell rendelni, ez a gazdaságpolitikának még csak első lépése, kezdete. Hátra van még a döntés megvalósítása. Kutatásaink egyformán kiterjednek a döntésekre és a gyakorlatra, mint amik együtt teszik ki a gazdaságpolitikát. A gazdaságpolitikában a döntés helyességének vagy helytelenségének próbaköve és bizonyítéka a gyakorlat. Ha a helyes gazdaságpolitikai döntést nem követi annak megvalósítása, nem lehet azt állítani, hogy a gazdaságpolitika helyes volt. Végül is a gyakorlat az, amiben a gazdaságpolitika megnyilatkozik. Kiáltó példát idézek a múltból. 1950—1954-es első öt éves tervünkben kimondtuk, hogy a legfőbb cél a dolgozók életszínvonalának emelése. Azután 1952-ben és 1953 első felében az életszínvonal jelentősen csökkent. Nyilvánvalóan képtelenség volna azt állítani, hogy ezekben az években gazdaságpolitikánk az életszínvonal emelésére irányult.

Más szóval: a gazdaságpolitikába és következőképp a gazdaságpolitikai kutatásba beletartozik a gyakorlat, mindenekelőtt azok az intézkedések is, melyek a döntések végrehajtását biztosítják. Abból a rengeteg tanulságból, melyet a gyakorlati tapasztalatok nyújtanak, két nagy csoportra szeretném itt felhívni a figyelmet.

Az első a tanulságoknak az a csoportja, melyet a gazdaság egységeinek, mindenekelőtt a vállalatoknak tanulmányozásából meríthetünk. A gazdasági határozatok végső fokon elsősorban a gazdasági egységek, főleg a vállalatok tevékenységén keresztül valósulnak meg vagy nem való-

sulnak meg. Semmilyen fontos gazdasági rendszabálynál sem szabad szem elől téveszteni a vállalatok belső törvényszerűségeit. A vállalatokra vonatkozó szabályozásnál nagy gondot kell fordítani a szabályok és szabályozók lehetséges hatásaira mind a vállalatra mint önálló, saját érdekekkel bíró szervezetre, mind a vállalati dolgozókra. A vállalat dolgozóinak érdekei és a vállalat érdekei nem esnek feltétlenül egybe, bár utóbbiakat is vállalati dolgozók személyesítik meg és képviselik. A vállalat törekszik a legeredményesebben működni és fejlődni. E törekvésének sikere — a többi között — erősen függ saját felépítése, szervezettsége, vezetése mellett az áráktól, a vállalati jövedelem felhasználására, elosztására, az adókra, az amortizációra, a hitelekre, a vállalati alapokra vonatkozó előírásoktól. A dolgozók bizonyos fokig érdekelték a vállalat eredményes működésében és fejlődésében is, de közvetlenül és elsősorban mégsem ebben, hanem a bérekben és jutalmakban, az egyéni ösztönzőkben, juttatásokban, a munkakörülményekben, beleértve a személyes kapcsolatokat, a munka szervezettségében, a munkafegyelemben, az előmeneteli lehetőségekben, a munkahelyi demokráciában. Úgy látjuk, hogy a gazdaságpolitikának különös figyelmet kell fordítania arra, hogy se a vállalatra, se a dolgozókra vonatkozó előírások ne sértsék az érintettek személyes érdekelttségét, s hogy az ösztönzők ne más és más irányba és ne a népgazdasági célokkal ellentétesen hassanak.

A tanulságoknak egy másik jelentékeny csoportja adódik a szervezetek működéséből. A gazdaságpolitikai határozatok végső fokon ugyan általában és főleg a vállalatok működésén keresztül valósulnak meg, de legtöbbször a szervezetek során át jutnak el a vállalatokig. Ezért nagy a szerepe és a jelentősége e szervezetek felépítésének, belső személyi és tárgyi viszonyainak, s a szervezetek egymáshoz való kapcsolódásának. Ide tartozik — egyebek között — a centralizáció-decentralizáció kérdése, a felső pártszervek és a felső kormányzati szervek, s különösen a minisztériumok és a vállalatok viszonya. A gazdaságpolitikai célok érvényesülése szempontjából az a kívánatos, hogy e célok feltétlen szem előtt tartása mellett minden szervezetnek legyen elegendő tere saját elgondolásai, kezdeményezései, képességei kifejtésére, anélkül, hogy tevékenységeik kereszteznék egymást. Olyan gazdasági feltételek kialakítására kell törekedni, véleményünk szerint, amelyek a gazdaságpolitikai célok megvalósítása irányában serkentenek.

Visszapillantva gazdaságpolitikai kutatásunk egyik kiindulópontjára, megállapíthatjuk: változnak, fejlődnek a társadalom, a termelőerők és a termelési viszonyok, megfelelően a társadalmi fejlődés döntő láncszemei, a gazdaságpolitikai célok, a tervek tartalma, a gazdaság szerkezete, a gazdálkodás feladatai, módszerei. De nem változik a fő cél: a társadalom anyagi és kulturális jólétének állandó emelése, egyre bővülő feltételek a személyiség kibontakozására. Az ehhez vezető fő út változatlanul: a munka termelékenységének állandó emelése.

Kutatásunk előtt még hosszú út áll, rengeteg kérdés vár még tudományos válaszra. Azt hisszük, hogy kutatásunk nemzetközi érdeklődésre tarthat számot, és roppantul örülnénk, ha — egyelőre legalább egyes részkérdésekben — nemzetközi együttműködés alakulhatna ki. Azt reméljük, hogy ehhez konferenciánk is hozzájárulhat, legalább annyiban, hogy egy ilyen együttműködés gondolatát érleli.

A hosszú távú⁷ növekedés néhány tényezője a magyar gazdaságban (1950–1990)

Tézisek*

1. A második világháborút követő helyreállítás befejezésekor, az ötvenes évek elején a magyar népgazdaság bőséges munkaerő-tartalékokkal rendelkezett. Az 1950-től 1970-ig tartó húszéves időszakban — amelyet a továbbiakban röviden *múlt*-nak fogok nevezni — a foglalkoztatás növekedése és főágazati struktúrájának változása önmagában, változatlan termelékenység mellett is, lehetővé tette volna a termelés évi 1,2 százalékos növekedését.

Ugyanakkor viszonylag magas, kb. öt volt az állóeszköz-állomány és az évi termelés hányadosa — amelyet a továbbiakban röviden *tőkehányadosnak* fogok nevezni —, és alacsony a felhalmozási ráta, azaz a felhalmozási alap aránya a bruttó hazai termékben. Ez a felhalmozás változatlan főágazati tőkehányadosok mellett (de a struktúraváltozás tőkeigényét figyelembe véve) a termelésnek mintegy évi 2 százalékos növekedését tette volna lehetővé.

Az induló helyzetben tehát az elmaradott gazdaságokra jellemző, súlyos akkumulációs feszültség rejtett: a tőke oldaláról a munka termelékenységének alig évi 1 százaléknyi növekedése volt megalapozva. A „szűk keresztmetszet”, a *gazdasági növekedés korlátja a tőke volt*.

2. A tőkekorlát feloldására, a növekedés meggyorsítására két lehetőség volt: egyfelől a felhalmozási ráta növelése, másfelől a tőkehányados csökkentése.

A *felhalmozási ráta növekedése* hirtelen lökessel indult meg: egyetlen év alatt — 1950-ről 1951-re — 20 százalékról 30 százalékra ugrott. Az ezt követő szükségyszerű visszaesés után, 2-3 évnyi periódusokban mozgó hullámvás tendenciájaként fokozatosan növekedett; végül a 60-as évek végére sikerült elérni a 30 százalékot tartósan, több év átlagában is. Ez természetesen azt jelentette, hogy az egész időszak átlagában és azon belül a legtöbb évben, a felhalmozás növekedése számottevően gyorsabb volt, mint a fogyasztásé.

A felhalmozási ráta ilyen növekedése önmagában azonban még mindig csak 4–4,5 százalékos évi termelésnövekedést tett volna lehetővé. Ezzel szemben az egész időszak átlagában évi 5,5 százalék körül alakult ki a növekedési ütem; ehhez a *tőkehányados egyidejű csökkenése* is szükséges volt. A népgazdasági átlagos tőkehányados az induló 5-ről 4 alá, átlagosan évi 1,6 százalékkal csökkent.

Ugyanakkor a szocialista nagyipar létrehozása, a mezőgazdaság és az építőipar nagyüzemi átalakítása aligha lett volna lehetséges a korábbi, a kisüzemi termelést jellemző tőkehányadosok mellett. Az ipar-

* Rövidsége törekedve megkockáztatom, hogy az itt következő megállapítások túl élesnek, elvontnak, egyoldalúnak tűnjenek. A fő tendenciákkal párhuzamosan vagy velük összefonódva érvényesülő ellenható tendenciák hiteles elemzése, a tények részletes bemutatása, az érvek és ellenérvek felsorakoztatása, a motiváló és moderáló félmondatok beiktatása — mindez csak egy sokkal terjedelmesebb tanulmányban kaphatna helyet.

ban viszonylag kevéssé, az építőiparban és a mezőgazdaságban erőteljesen nőtt a tőkehányados; a mezőgazdaság tőkehányadosa a 60-as évek közepétől kezdve növekvő mértékben meghaladja az iparét. Együttvéve, az anyagi javak termelésében a tőkehányados átlagosan évi 1,3 százalékkal növekedett.

Az akkumulációs források átirányítása az anyagi javak termelésébe akkor, amikor az átlagos népgazdasági tőkehányados egyidejűleg csökkent, természetesen csak úgy következhetett be, hogy a szolgáltatásokban — mind a termelő, mind az úgynevezett nem anyagi szolgáltatásokban — az átlagot messze meghaladó ütemben, évi 3,6 százalékkal csökkent a teljesítmény egységére jutó állóeszköz-vagyon. A szolgáltatások állóeszköz-ellátottságának ez a romlása az egyik legélesebb gazdasági feszültség, amelyet múltbeli fejlődésünk a jövőre hagyott.

Sem a felhalmozási ráta állandó növekedése, sem az évi teljesítményhez viszonyított állóeszköz-vagyon folyamatos csökkentése a szolgáltatásokban nem tekinthető a gazdasági fejlődés ideális, hosszú távon kívánatos tendenciájának. Egészében véve azonban ez a múltbeli folyamat, történelmi eredményét tekintve, mégis szükségesnek és pozitívnak ítélandó. A népgazdasági tőkehányados és a felhalmozási ráta viszonyának — amelyet a továbbiakban röviden *akkumulációs struktúrának* fogok nevezni — ez az átalakulása vitte át a magyar gazdaságot az évi 2 százalékos növekedési lehetőség vágányáról az évi 5-6 százalékos növekedési ütem vágányára, egy olyan növekedési tartományba, amely ebben az időszakban európai összehasonlításban legfeljebb átlagosnak, semmiképp sem túl magasnak nevezhető. (Más kérdés, hogy tudnunk kell ezt a folyamatot idejében megállítani egy olyan gazdaságtörténeli periódusban, amikor már nem a növekedési ütem további növelése van napirenden.)

A rendelkezésre álló szórványos adatokból egyébként úgy tűnik, hogy ugyanez a folyamat játszódott le — a Szovjetunió kivételével — valamennyi európai szocialista országban. Egyfelől mindenütt nőtt a felhalmozási ráta: a hatvanas évek átlagában magasabb volt, mint az ötvenes évek átlagában. Másfelől mindenütt csökkent a népgazdasági tőkehányados. Úgy tűnik tehát, hogy mindezek az országok a növekedésiütem-váltás korszakát élték át, kivéve a Szovjetuniót, amely ezen a strukturális megrázkódtatáson már a harmincas években túlelt és így az elmúlt húsz évben képes volt egy tartósan magas növekedési ütemet növekvő tőkehányados mellett megvalósítani.

3. A tőke szűkös volta által korlátozott növekedési folyamat a múltban úgyszólván korlátozatlanul szívta fel a munkaerő-tartalékokat. (Bár az irányítás szándékai között mindig szerepelt a munkamegtakarításra való ösztönzés, a meglévő vállalatokban erősebbnek bizonyult a tőke szűkösségének hatása, társadalmilag pedig a foglalkoztatás kiterjesztésére, új munkahelyek létesítésére irányuló törekvés.) Húsz év alatt 800 ezerrel, azaz 20 százalékkal nőtt a foglalkoztatottak száma és 1970-re megközelítette a lakosság 50 százalékát. Ugyanakkor a mezőgazdaság aránya a foglalkoztatásban 50 százalékról 23 százalékra csökkent. A teljes foglalkoztatottság megvalósítása és a munkaerő ilyen arányú felszabadítása a mezőgazdaságból a múltbeli gazdasági növekedési folyamat társadalmi szempontból legfontosabb eredménye volt. (Bár gyakran túl-

becsüljük, a valóságosnál gyorsabbnak tételezzük fel e strukturális változás hatását a társadalmi tudatra és magatartásformákra.)

A mezőgazdaságon kívül foglalkoztatottak száma 1,8 millióval nőtt, vagyis csaknem megkétszereződött. A növekmény háromnegyedét az ipar és az építőipar szívta fel; csupán egynegyede jutott a szolgáltató ágazatokba. Az iparban foglalkoztatottak létszáma 2,3-szeresére nőtt. A foglalkoztatási makrostruktúra komoly torzulást szenvedett: a mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatásban az ipar aránya kereken 50 százalékra emelkedett, a szolgáltató ágazatoké 52 százalékról 39 százalékra csökkent. Ilyen irányú struktúraváltozás Magyarországon kívül csak Lengyelországban és Bulgáriában következett be, de sokkal kisebb arányban. A Szovjetunióban, az NDK-ban, Csehszlovákiában és Romániában, valamint az európai tőkésországokban a foglalkoztatási makrostruktúra változása az elmúlt húsz év átlagában ellenkező irányú volt.

Az ipari foglalkoztatás növekedése nemcsak a foglalkoztatási makrostruktúra, hanem az ipari termelés szempontjából is erősen túlzottnak mondható. Az ipari termelékenység múltbeli átlagos évi növekedési üteme 3-3,5 százalékra tehető. Ez az ütem alacsonyabb, mint 1. bármely más népgazdasági ág termelékenységi üteme a magyar gazdaságban, a szolgáltatásokat is beleértve; 2. bármely más szocialista ország és a legtöbb európai tőkésország ipari termelékenységi üteme ugyanabban az időszakban. (Egyedül Angliában és Svájcban volt lassúbb az ipari termelékenység növekedése.)

Ha elfogadjuk, hogy az adott akkumulációs lehetőségek mellett nem lehetett volna többet beruházni az iparba, és elfogadjuk, hogy az iparosítást aligha lehetett volna végrehajtani az ipari tőkehányados csekély emelkedése nélkül, akkor el kell fogadnunk azt is, hogy az ipari termelés jobb termelékenységi eredmény esetén sem nöhetett volna lényegesen gyorsabban. Az alacsony ipari termelékenységi ütem tehát nem lassúbb iparosítást, hanem pazarló ipari munkaerő-felhasználást eredményezett. Sőt, valószínűleg helyesebb fordítva mondani: egyszerűen az utóbbinak a következménye.

Az ipari munkaerő-pazarlás igazi mértékét természetesen nagyon nehéz megállapítani. Annyi azonban egyszerű számítással kimutatható, hogy ha a magyar ipar az elmúlt húsz évben nem a szocialista országok, nem is a gyorsan fejlődő Dél-Európa, hanem csupán Nyugat-Európa átlagos — évi 4,5 százalékos — iparitermelékenység-növekedését elérte volna, akkor az 1970. évi termelési színvonalhoz mintegy 320 ezerrel kevesebb ipari foglalkoztatott, a tényleges létszám 83 százaléka elegendő lett volna.

Ellenkező irányú, de ugyancsak nemzetközileg példátlan és paradox folyamat játszódott le a szolgáltatásokban: az egy foglalkoztatottra jutó teljesítményérték itt évi 5,2 százalékkal nőtt, gyorsabban, mint az iparban, sőt mint az anyagi javak termelésében átlagosan. Úgy tűnik, hogy a szolgáltatási teljesítmények egy bizonyos mennyisége nélkülözhetetlen az anyagi termelés és a fogyasztás adott színvonalához. A szolgáltatási teljesítmények növekedését tehát az anyagi termelés és a fogyasztás növekedése *alulról korlátozták*: ezt az alsó határt akkor is el kellett érni, ha az ehhez szükséges munkaerő-ellátás elmaradt. A szolgáltató ágazatok létszámának az ipar javára végbement visszaszorítása nem

alacsony teljesítményt, hanem magas „termelékenységet” eredményezett, más szóval a szolgáltatások minőségének a számokban nem mutatkozó romlását. (A személyszállításban például a teljesítmény a díjbevétel, az utaskilométerrel arányosan emelkedik és nem függ az utas által várakozással töltött időtől, az utas kabátjáról leszakított gombok számától, sem attól, hogy takarítják-e a vonatot vagy nem.)

Ha a szolgáltató ágazatok létszáma gyorsabban nőtt volna és 1970-ben 320 ezerrel nagyobb lett volna, akkor az egy főre jutó teljesítménynek még mindig igen gyorsan, évi 4,1 százalékkal kellett volna nőnie húsz év átlagában. A 320 ezer fő tehát igencsak szerény becslésnek tűnik az 1970-es foglalkoztatási makrostruktúra „hibájára”. A munkaerő pazarló felhasználása az iparban és a munkaerő-ellátottság romlása a szolgáltatásokban, röviden a foglalkoztatási makrostruktúra torzulása, a gazdasági növekedés múltbeli tendenciái közül talán a legsúlyosabb örökség a jelen és a jövő számára. Ellentétben az akkumulációs struktúra átalakulásával, nem ítéltető szükségesnek és végeredményében pozitívnak; úgy tűnik, hogy tervszerűbb munkaerő-politikával elkerülhető és elkerülendő lett volna.

4. Múlt és jövő fordulóján a növekedési tényezők szempontjából átmenetinek tekinthető helyzet alakult ki. Egyfelől a múltbeli fejlődés eredményeként átalakult akkumulációs struktúra már lehetővé teszi egy tartósan 6 százalékos körüli növekedési ütem fenntartását. Másfelől a munkaerőforrások még lehetővé tették a foglalkoztatás további kiterjesztését; sőt, kiemelkedő foglalkoztatásnövekedési csúcs kialakulását. A „forduló” öt éves időszakban, 1967 és 1972 között átlagosan évi 1,4 százalékkal nőtt a foglalkoztatottak száma, ami az 1950-től 1990-ig várható negyven esztendői létszámgyarapodás egyharmadát, mintegy 340 ezer fő munkába állítását jelentette.

Ez a mindkét alapvető tényező szempontjából kedvező helyzet lehetővé tette, hogy a termelés növekedése valamelyest tovább gyorsuljon az elmúlt húsz év átlagos üteméhez képest, és ugyanakkor irányt váltson a felhalmozási és foglalkoztatási makrostruktúra-változás hosszú távú tendenciája. Nevezetesen, 1970 és 1975 között már nem csökken tovább, hanem növekedni kezd a szolgáltató ágazatok aránya egyrészt a beruházásokban, másrészt a mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatásban.

5. A közeljövő években hirtelen, de tartósan beszűkülnek a munkaerőforrások. Az 1975-től 1990-ig tartó tizenöt évre összesen 100—200 ezer főnyi, a mezőgazdaságon kívül 450—550 ezer főnyi gyarapodást jeleznek a jelenlegi prognózisok. Ez a munkaerőforrás, a múltbeli termelékenységi tendenciák fennmaradása esetén évi 4—4,5 százalékos termelésnövekedést biztosítana, vagyis nemcsak a jelenleginél, hanem a múltbeli hosszú távú átlagnál is jóval alacsonyabb ütemet.

Az 1950-es induló helyzettel összehasonlítva tehát ellentétes előjelű különbség nyílik a gazdasági növekedés e két fő tényezője között: akkor a munkaerő, ma a tőke jelent viszonylag bőségesebb növekedési forrást. „Szűk keresztmetszette”, a gazdasági növekedés korlátjává a jövőben a munka válik. Messze vagyunk még attól, hogy tisztán lássuk e korszakos jelentőségű, minőségi változás minden hatását a társadalom és a gazdaság életére.

6. A munkakorlát feloldására, a növekedési ütem fenntartására

egyetlen lehetőség van: a termelékenység múltbelinél gyorsabb növekedése. Nem kétséges, hogy ennek gazdasági és társadalmi feltételei általánosságban adva vannak. Jövőbeli gazdasági növekedésünk alapkérdése azonban, hogy *milyen mértékben* sikerül meggyorsítani a termelékenység növekedését.

Nem gyorsítható tovább, sőt a minőségi színvonal további romlását elkerülendő feltétlenül lassítandó az egy főre jutó teljesítmény növekedése a szolgáltatásokban. Az anyagi javak termelésében, az iparban, az építőiparban és a mezőgazdaságban bekövetkező termelékenységi gyorsulásnak tehát részben ezt a lassulást kell kompenzálnia, más szóval a foglalkoztatási makrostruktúra fokozatos korrekcióját kell szolgáltatnia. Ezen felül további termelékenységi gyorsulásra van szükség az anyagi termelésben ahhoz, hogy a népgazdaság átlagában gyorsabban növekedjék a termelékenység a múltbelinél.

Bizonyos határok között stratégiai alternatívát jelent az az arány, amelyben az anyagi javak termelésében elérhető termelékenységi gyorsulás hatása megoszlik majd a foglalkoztatási makrostruktúra javítása és a növekedési ütem fenntartása között. Pusztán logikailag két szélső határ, két szélsőséges preferencia képzelhető el. Az egyik szerint a szolgáltatások munkaerő-ellátottságát valamilyen előre elhatározható, számottevő mértékben meg kell javítani akkor is, ha az anyagi termelés termelékenységnövekedése ezt nem tudná túlkompenzálni, ha tehát a növekedési ütem érezhetően csökkenne, annak minden következményével együtt. A másik szerint elsősorban a növekedés múltbeli — sőt esetleg jelenlegi, magasabb — ütemét kell fenntartani. Ha az anyagi termelés növekedése ehhez éppen csak elég, vagy még kevés is, akkor vállalni kell a foglalkoztatási makrostruktúra konzerválását vagy akár további torzulását is, annak minden következményével együtt. A valóságos gazdaságpolitika azonban aligha mozoghat ilyen szélsőségekben. Az anyagi termelékenység gyorsuló növekedéséből származó források valamilyen arányban meg fognak oszlani a két feladat között, s a kívánatos arány nem független e források terjedelmétől, vagyis — most már konkrétan — attól a kérdéstől, hogy *milyen mértékben gyorsítható meg a termelékenység növekedése az anyagi javak termelésében.*

7. A kérdés perdöntő jelentőségéhez képest sajnálatosan szegényes a tudományos, módszertani apparátus, amellyel a termelékenység hosszú távú tervezéséhez rendelkezünk: nem ismerjük igazán és főleg nem kvantifikálhatóan a munkatermelékenység alakulására ható technikai, gazdasági és társadalmi tényezőket.

Az előző hosszú távú tervezési ciklusban részletesebben vizsgáltuk az anyagi termelés átlagos termelékenységének egyik fontos tényezőjét, nevezetesen a termelés ágazati struktúrájának hatását. A termelékenység alágazatonkénti növekedési ütemét (és alágazatonként minden más ráfordítási fajlagost is) adottnak fogadva el az ágazati tervezés eredményeiből, koordinációs modellszámításainkban olyan alternatív termelési szintek és struktúrák kiszámítására törekedtünk, amelyek tizenöt év átlagában maximálják a javak és szolgáltatások fogyasztását, különböző alternatív hipotézisek és feltételrendszerek mellett. Kitévő, hogy az anyagi termelés alágazati struktúrájának erőteljesebb átalakítása, az eredeti tervezői elképzeléseknél szelektívebb fejlesztési stratégia meg-

valósítása önmagában, az adott alágazatonkénti termelékenységi ütemek megváltoztatása nélkül is számottevően gyorsíthatja az átlagos termelékenységi ütemet.

Ezek a számítássorozatok arra az egyébként plauzibilis tényre is rámutattak, hogy a termelékenyebb termelési struktúra alternatívái elsősorban a külkereskedelemben keresendők. Külkereskedelmi struktúránk a múltban úgy alakult, hogy exportunk kevésbé tőkeigényes, viszont jóval munkaigényesebb volt, mint importunk. Egyenlegben tehát, árukban megtestesülve, sok munkát exportáltunk tőkemegtakarításért cserébe. Ez a strukturális sajátosság jól szolgálta a gazdasági növekedést annak múltbeli feltételei között, de fékező hatású lenne a jövő körülményei között. A dinamikus termelékenyséű ágazatok exportpiacainak kiterjesztésével és megszilárdításával, a munkaigényes ágazatok hazai fejlesztésének korlátozásával és importtal való helyettesítésével át kell alakulnia a külkereskedelem szerkezetének: munkát exportálóból munkát megtakarítóvá kell válnia, anélkül, hogy tőkemegtakarítóból abszolút értelemben tőkeexportálóvá válna.*

Ez a jövőbeli folyamat körvonalazódott az eredeti ágazati tervezői elképzelésekben is. Modellszámításaink arra mutattak, hogy e folyamat meggyorsításával, erőteljesebb kifejlesztésével számottevően megnövelhető a termelési struktúra változásából származó pótlólagos termelékenységnövekedés.

Számítási eredményeinket akkoriban sok bírálat érte az ágazati tervezők részéről. Általában helyesnek és kívánatosnak ítélték az irányt, de túlzottnak, irreálisnak a mértékét, a struktúraváltozás és a pótlólagos termelékenységnövekedés mértékét. Egyetértés volt azonban abban, hogy a reális struktúraváltozási ütem megítélése — ha az irányt elfogadjuk — végső soron időzítési kérdéssé válik, annak kérdésévé, hogy valamilyen konkrét, számszerűen meghatározott arány megvalósulását 1985-re vagy 1988-ra, vagy 1990-re tesszük-e.

A hosszú távú tervezés mostani, második ciklusában ilyen típusú számításokra még nem került sor, jelenleg ezek előkészítése folyik. Reméljük, hogy az előző ciklustól eltérően most mód lesz alágazatonként nemcsak egy, hanem több fejlesztési variáns vizsgálatára és a népgazdaság egésze szempontjából legkedvezőbb variáns kiválasztására.

Ma sincsenek azonban tudományosan megalapozott módszereink az alágazati termelékenységnövekedés tervezéshez. Nem ismerjük eléggé a *technológiai-gazdasági* jellegű tényezőket: a munka-tőke helyettesítés valóságos technológiai alternatíváit és a helyettesítés gazdaságilag indokolt határát, amelynek a technológiai alternatívák közötti választást kellene szabályoznia. Nem ismerjük eléggé a *gazdasági-társadalmi* jellegű tényezőket sem: a termelékenység, a munkabér, a jövedelem és a fogyasztás kölcsönös összefüggéseit. Ezért, egyfelől a termelékenység és a tőkeigényesség változásának megítélése gyakran alig több szubjektív véleménynél: éppúgy igaza lehet annak, aki egy tervezett ütemet alacsonynak minősít, mint annak, aki magasnak minősíti. Másfelől a reálbér

* Első olvasásra úgy tűnhet, hogy ez logikailag lehetetlen. De itt nem a szokásos relatív mutatókról van szó, hanem abszolút egyenlegekről. Létezhet és létezik olyan külkereskedelmi struktúra, amelyben az export abszolút munkatartalma és abszolút tőketartalma egyaránt kisebb, mint az a munka- illetve tőkemennyiség, amelyet az importált termékek hazai előállítására kellene fordítani. Ez más kérdés, mint az, hogy milyen a munka- és tőkeárfordítások egymáshoz való *aránya* az exportban és az importban.

és a fogyasztás növekedése — helyesen, de egyoldalúan — mint társadalmi követelmény jelenik meg, e követelmény kielégítése pedig mint célkitűzés, amelynek mértéke a politikai realitás határai között szabadon mérlegelhető. Tudjuk, hogyan függ e követelmény kielégíthetőségének mértéke az anyagi termelésben elérhető termelékenységnövekedéstől, de másrészt nem tudjuk, hogyan függ a termelékenység elérhető növekedése a bérek, a jövedelmek, a fogyasztás növekedésétől és szerkezeti változásától.

Mindezt egybevetve úgy vélem, ma még nem ítéhető meg kellő biztonsággal, hogy milyen ütemben gyorsulhat meg a termelékenység növekedése az anyagi javak termelésében, következésképpen, hogy valamelyest lassul-e a gazdasági növekedés a múltbelihez képest, vagy fenntartható lesz-e a múltbeli átlagos, esetleg a jelenlegi magasabb ütem. Éppen ezért nagyon komolyan kell vennünk, hogy a hosszú távú terv nem koraszülött döntések rendszere, még kevésbé növekedési mutatószámok halmaza, hanem társadalmi-gazdasági preferenciák és alternatív stratégiák megfogalmazása.

8. Ha az anyagi termelékenység növekedése nem éri el a jelenlegi magasabb növekedési ütem fenntartásához szükséges mértéket, ha tehát a termelés növekedése lassul, akkor a tőke oldalán *akkumulációs tartalék* keletkezik. Ebben az esetben ugyanis a mai akkumulációs struktúra több tőkenövekményt biztosít, mint amennyit változatlan tőkehányados mellett a termelés növekedése igényelne. Ez a tartalék két úton szívódhat fel: vagy a felhalmozási ráta csökkentésére, vagy a tőkehányados növelésére (vagy valamilyen arányban megosztva mindkettőre) szolgálhat. Felhasználásának irányát és arányait megszabni — ez elvben a hosszú távú terv egyik nagy stratégiai lehetősége.

A felhalmozási ráta csökkentése nem látszik indokoltnak akkor, ha a növekedés lassulása nem kritikus mértékű, ha az elérhető növekedési ütem változatlan felhalmozási ráta mellett is lehetővé teszi a fogyasztás múltbeli növekedési ütemének fenntartását, vagy valamelyes gyorsítását. Úgy tűnik, hogy ebben az esetben fontosabb társadalmi és gazdasági érdekek fűződnek a tőkehányados növeléséhez, az állóeszköz-ellátottság javításához azokban a szolgáltató ágazatokban, amelyeket leginkább sújtott az akkumulációs struktúra múltbeli átalakulása. Más szóval, a jelenlegi csúcsnál valamivel lassúbb, de a múltbeli átlagnál nem kisebb növekedési ütem esetén a keletkező akkumulációs tartalékot a felhalmozási makrostruktúra javítására kellene fordítani. (A jelenlegi magasabb ütem fennmaradása esetén felvetődhet a felhalmozási ráta további növelésének stratégiai alternatívája, is, ugyanezen feladat megoldása érdekében.)

Ugyanakkor számolnunk kell azzal, hogy az energia világméretű drágulása miatt a külkereskedelemben elérhető tőkemegtakarítás csökken és ez felemésztí az akkumulációs tartalék egy részét. Megbízható világszertei árprognózisok hiányában ennek mértékét megint csak nehéz megítélni. Aggasztóbbnak tűnik a jelen pillanatban, hogy a hosszú távú terv előzetes ágazati számításáiból a megmaradó akkumulációs tartalék felszívódásának legkedvezőtlenebb iránya bontakozik ki: nevezetesen a tőkehányados további, a múltbelinél is gyorsabb növekedése az anyagi javak termelésében. Tegyük hozzá, hogy míg a múltban a növekedést ob-

jektíve indokolta a *váltás* a kisüzemi technikáról a nagyüzemire, addig a jövőben, a már kialakult nagyüzemi termelőapparatú intenzív fejlődésének körülményei között, ilyen objektív indokot nehéz találni.

Az anyagi termelés átlagos tőkehányadosa az elmúlt húsz évben átlagosan évi 1,3 százalékkal nőtt. Az előző hosszú távú tervezési ciklus számításaiban a jövőre átlagosan évi 0,7 százalékos növekedés szerepelt; a mostani, előzetes ágazati számítások évi 1,4-1,5 százalékos átlagot eredményeznek. Ez a két-három év előtti becsléshez képest bekövetkezett duplázódás nem valamilyen struktúraváltozással függ össze, hanem egyenként, szinte kivétel nélkül valamennyi alágazatban megjelenik. Ugyanakkor a nem anyagi szolgáltatásokban az egységnyi teljesítményre jutó állóeszközvagyon további csökkentésével számolnak, a két év előtti évi 0,4 százalék helyett most már évi 0,6 százalékkal. Ilyen arányok mellett a szolgáltatások aránya a népgazdaság állóeszköz-állományában az 1970. évi 65 százalékról 1990-ben 55—57 százalékra csökkenne. (Az előző tervezési ciklus számításai szerint ez az arány 1975 és 1985 között már emelkedő tendenciájú lett volna.)

A hosszú távú tervezés koordinációs szakaszában tehát az egyik legfontosabb feladat az alágazati tőkehányadosok tervezett alakulásának felülvizsgálata, a növekedési ütem alternatív változásai esetén keletkező akkumulációs tartalék felmérése és e tartalék társadalmilag-gazdaságilag kívánatos felhasználási alternatíváinak a kimunkálása lesz.

9. Mindenesetre reális veszélynek látszik, hogy a munkaerő szükségése az anyagi termelésben a tőke pazarló felhasználásához vezet, mint ahogyan a múltban a tőke szűkös volta a munkaerő pazarló felhasználásához vezetett. (Miközben jól tudjuk, hogy a szűkösebb forrással való pazarlás sincs kizárva, sőt gyakran szükségszerűen következik éppen a szűkösség tényéből.) A pusztán szűkösség tehát nem jó iránytű a munkának tőkével való helyettesítéséhez. A kérdés egyrészt az, hogy mibe kerül a társadalomnak a munkaerő és mibe kerül a tőke bővített újratermelése; másrészt az, hogy a gazdasági élet felszínén hogyan jelenik meg, miként torzul el ez a valóságos értékarány.

10. A fogyasztási javak (ideértve az elfogyasztott szolgáltatásokat is), valamint a tőkejavak értéke az előállításukra fordított munka termelékenységének növekedésével arányosan csökken. A munkaerő értéke azonban nem csökken a fogyasztási javak értékével arányosan, mert nő az egy dolgozóra jutó fogyasztás volumene. Erősen egyszerűsítve az összefüggéseket, ebből az következik, hogy a munkaerő értéke nő a tőkejavak értékéhez képest, ha az egy foglalkoztatottra jutó fogyasztás növekedési üteme nagyobb, mint a fogyasztási javak termelékenységi ütemének és a tőkejavak termelékenységi ütemének hányadosa. Ritkán fordulhat elő modern gazdaságban olyan helyzet, amikor ez a feltétel nem teljesül. Általános gazdasági tendenciának tekinthető tehát a *munkaerő társadalmi értelemben vett drágulása a tőkejavakhoz képest*. Ez a tendencia általában, szocialista társadalomban pedig különösen, akkor is érvényesül, amikor a gazdasági növekedés még szabad munkaerő-tartalékokkal rendelkezik. A munkaerő szűkössé válása nem előidéz, de feltehetően erősíti ezt a tendenciát, ha a termelékenység gyorsabb növekedéséhez vezet és ha — a munkaerőpiac szabályozásától függően — növelően hat a munkabérré.

11. Az értékviszonyok múltbeli változását a magyar népgazdaságban természetesen még nehezebb számszerűsíteni, mint a volumenarányok változását. A volumenszámításokból azonban tudjuk, hogy az egy főre jutó munkajövedelem átlagosan évi 3,7 százalékkal, a társadalmi juttatás mintegy évi 7-7,5 százalékkal, a kettő összege évi 4,2-4,3 százalékkal emelkedett. Az utóbbit elfogadhatjuk az egy foglalkoztatottra jutó fogyasztási volumen növekedési ütemeként. Tegyük fel viszont, hogy az ipari és szolgáltatási termelékenységnövekedés paradox aránya miatt a fogyasztási javak termelésében gyorsabban nőtt a termelékenység, mint a tőkejavak termelésében és tegyük ezt a különbséget évi 1-1,5 százalékra. (Ez felső becslés arra a fékező hatásra, amelyet a furcsa termelékenységváltozási arányok gyakorolhattak a munkaerő értékének relatív növekedésére.) Ebből az adódik, hogy a munkaerő átlagosan évi 2-2,5 százalékkal drágult a tőkejavakhoz képest, húsz év alatt összesen mintegy 60 százalékkal.

Ha megfordítva, a munkaerő értékét tekintjük változatlan egységnek, akkor az előbbi arány azt jelenti, hogy az „egységnyi tőkejóság” értéke közel 40 százalékkal csökkent a munkaerő értékéhez képest.

A hosszú távú tervezés előző ciklusában végzett ármódel-számításaink ugyanakkor azt mutatták, hogy 1968. évi árrendszerünk mintegy 35—45 százalékkal értékelte túl a tőkejavakat: egyensúlyi árakon*, változatlan fogyasztói árszínvonal esetén, a tőkejavaknak ennyivel olcsóbbnak kellett volna lenniük. 1968. évi árrendszerünk „hibája” tehát körülbelül annyi, amennyi változás a munkaerő és a tőke értékarányában húsz év alatt bekövetkezett. (A számok ilyen összecsengése bizonyára a véletlen műve; a nagyságrendi hasonlóság azonban talán nem.)

A jövőben a munkaerő drágulása a tőkéhez képest feltétlenül meggyorsul, megint csak nem elsősorban a munkaerő szűkössé válása miatt, hanem elsősorban a termelékenységnövekedési arányok szükségyszerű korrekciója miatt. Ha az ipari termelékenység növekedési üteme meghaladja a szolgáltatásokét, ez már önmagában biztosítja, hogy a tőkejavak értékcsökkenése gyorsabb legyen, mint a fogyasztási javaké. A termelékenységváltozási arányok tehát nem fékezni, hanem fokozni fogják a munkaerő értékének relatív növekedését. Ha a fogyasztási volumen csak a múltbeli és nem gyorsabb ütemben nő, a munkaerő legalább évi 4,5-5 százalékkal fog drágulni a tőkejavakhoz képest. Erre vonatkozó részletesebb számítások a hosszú távú terv tervezés jelenlegi ciklusában még előttünk állnak.

12. A munkaerő társadalmi értelemben vett drágulása a tőkéhez képest szükségképpen ösztönzi az eleven munkának tőkével való helyettesítését, a termelékenység növelését, amelynek következménye. Ez tehát „öngerjesztő”, autonóm folyamat. Az ösztönző hatás ereje azonban — a helyettesítés objektív lehetőségén belül, egyebek között — attól is függ, hogy milyen mértékben érzékelhető ez a változás a gazdasági vezetés számára.

A munkaerő és a tőkejavak *értékarányának* változását senki nem érzékeli közvetlenül. A vállalat a *munkabért* és az árakat ismeri és *saját* termelékenységének alakulását. Az egyszerűség kedvéért itt tegyük fel,

* Egyensúlyinak nevezem itt azt az elméleti árrendszert, amelyben a fogyasztási rendeltetésű tiszta jövedelem béarányosan, a felhalmozási rendeltetésű tiszta jövedelem pedig eszközarányosan terheli az árakat.

hogyan az árak változatlanok. Ha és ahol a közvetlen termelékenységnövekedés meghaladja a közvetlen bérnövekedést, akkor és ott a vállalat számára a fajlagos munkaköltség csökken. Nem is kell a tőkehányados emelkedése, elég a fajlagos tőkeköltség változatlansága is ahhoz, hogy a vállalat számára a munka olcsóbbodjon a tőkéhez képest, hogy a társadalmilag érvényes tendencia fordítottját érzékelje. Ez a „fordított információ” feltétlenül fékezi az eleven munka megtakarítását, tőkével való helyettesítést, a termelékenység növelését.

Mármint gazdaságunkban normális körülmények között a társadalmi termék nagyobbik része, ezen belül az anyagi javak túlnyomó része olyan körülmények között keletkezik, ahol a közvetlen termelékenységnövekedés meghaladja a bérnövekedést. Nemcsak az átlagosnál gyorsabb termelékenységi ütemű ágazatok és vállalatok tartoznak ide, hanem jóval több, hiszen elméleti tételünk és gazdaságpolitikai gyakorlatunk, hogy az átlagbér növekedése népgazdasági átlagban nem haladhatja meg az átlagos termelékenység-növekedést, hanem attól el kell maradnia — mégpedig növekvő mértékben.

Ez az elméleti és gyakorlati követelmény a javak elosztásából, a jövedelmek végső felhasználási arányaiból indul ki és arról az oldalról feltétlenül megalapozott. Eltekintve attól, hogy hosszú történelmi perióduson keresztül szükségszerű volt a felhalmozási ráta növekedése, pusztán a fogyasztási szerkezet változása és a munka szerinti elosztás megvalósítása is szükségessé tette a társadalmi juttatások növekvő arányát. A fogyasztás szerkezeti változása azért, mert gyorsabban nő azoknak a szolgáltatásoknak a fogyasztása, amelyek általában ingyenesek; a munka szerinti elosztás azért, mert ehhez fokozni kell a társadalom részvállalását a nem dolgozók (öregek, betegek, gyermekek) eltartásából. Az egy foglalkoztatottra jutó fogyasztás tehát természetesen nem nőhet gyorsabban, legalábbis tartósan nem, mint az átlagos termelékenység. A bérből való fogyasztásnak el kell maradnia, hogy a nem bérből való fogyasztás aránya növekedhessék.

A végső felhasználás arányaiból azonban közvetlenül a jövedelmek elsődleges elosztására, az eredeti jövedelmek keletkezési arányaira vezetjük le a következtetést: a bérből való fogyasztásnak megfelelően állapítjuk meg a bért. Ez őszinte, áttekinthető jövedelempolitika: nincs látzatbér, amelyet azután elvisz az adó és a bank; nincs — vagy nem jelentős — az újraelosztás.

Másfelől azonban a bér nemcsak eredeti jövedelem, hanem termelési költség is. Ez a költség egyre kevésbé fejezi ki a munkaerő társadalmi újratermelésének költségét, és viszonylagos elmaradása fékezően hat a munkaerővel való takarékosagra, a termelékenység növelésére.

A tőkejavak változatlan árszintje mellett a vállalatok többsége csak akkor érzékelhetné helyesen a munkaerő társadalmi értelemben vett drágulását, csak akkor ítélné meg reálisan a tőke—munka helyettesítés valódi gazdasági határát, ha a bérek gyorsabban növekednének, mint a termelékenység és így a fajlagos munkaköltség emelkedne. Ez azonban a bérből való fogyasztásra nem lehet igaz, közbe kellene tehát lépnie egy számottevő újraelosztásnak. Ilyen mechanizmus létezhet és adott ideig eredményesen működhet. Ezt bizonyítja az a tény, hogy az európai tőkésországok közül éppen a magas termelékenységi szintet elért orszá-

gokban a nominális munkajövedelmek összege a hatvanas években már meghaladta a lakossági fogyasztás összegét.

Csak hogy az ilyen áron felgyorsított, „öngerjesztő” termelékenységnövekedésnek beépített büntetése az öngerjesztő infláció. Az árszínvonal ugyanis csak akkor maradhat stabil, ha lemegy az ára annak, ami a termelékenységiarány-változások következtében relatíve, társadalmi értelemben olcsóbbodik. A modern gazdaságból azonban, úgy tűnik, hiányoznak a lefelé irányuló ármozgást kikényszerítő erők. Ezek hiányában abszolúte is meg kell drágulnia annak, ami relatíve drágul. És mivel ez elsősorban a munkaerő, amelynek drágulása minden termék és minden szolgáltatás költségeibe begyűrűzik, végeredményben minden drágul, még az is, ami relatíve a leginkább olcsóbbodott. Természetes, hogy az ilyen öngerjesztő folyamatnak előbb-utóbb valamilyen falba kell ütköznie. Ez az ütközés most a szemünk láttára közeledik; társadalmi és gazdasági következményei egyelőre beláthatatlanok.

Ha ezzel szemben a bérnövekedés a termelékenységnövekedés alsó sávjában marad, akkor viszonylag kevés termékre, vállalatra, ágazatra vonatkozik, hogy a fajlagos munkaköltség emelkedése miatt az árat előbb-utóbb emelni kell. Ezt is megakadályozhatja, vagy legalábbis elhalaszthatja az állam pénzügyi beavatkozása. Az elhalasztott vagy elmulasztott árarány-változásokat időnként nagyobb rendezésekkel kell korrigálni, de egészében véve viszonylag stabilan tartható az árszínvonal. „Fékező” jövedelemstruktúránk tehát egyfelől fékezi a termelékenységnövekedését, de másfelől fékentartja az inflációt. Nem ítélnéjük negatívnak, nem vethetjük el elméletileg sem, amíg jobbat nem találunk. Ennek a „jobb”-nak a megtalálása — egy olyan ár-, érték-, jövedelemstruktúra megvalósítása, amely helyesen közvetíti a munka és a tőke értékarány-változását a termelékenységnövekedés ösztönzésére, amely folyamatosan helyesen orientál a tőke—munka helyettesítés technológiai alternatíváiban, anélkül, hogy veszélyeztetné az árszínvonal stabilitását és a gazdaság egyensúlyát — ez hosszú távú gazdasági növekedésünk egyik kulcskérdésének tűnik.

SCHMIDT ADÁM:

A gazdaságpolitika mint rendszer

I. Ha áttekintjük a különböző országok és korok gazdaságpolitikáját, arra a megállapításra juthatunk, hogy a gazdaság csaknem minden jelensége, eleme, tényezője, folyamata, állománya, tevékenysége, eredménye, része — de egésze is — tárgya lehet a gazdaságpolitikának. A világban a gazdaságpolitikák sokaságával találkozunk, amelyek a maguk összességében teszik valamely ország gazdaságpolitikáját. Ez a sok és sokféle gazdaságpolitika, egymás mellé állítva vagy egymás után felsorolva, voltaképpen nem más, mint a gazdaságpolitikák rendezetlen halmaza.

A gazdaságpolitika azonban nem lehet csupán rendezetlen halmaz.

Amint maga a gazdaság, az ország népgazdasága is rendszert alkot, ugyanúgy a népgazdaságra, a gazdasági tevékenységre vonatkozó politikának is rendszernek kell lennie. Ha a gazdaságpolitika a gazdaság érdemi befolyásolására, alakítására, irányítására törekszik, ha tehát megfelelő eredményt kíván elérni, akkor a gazdaságpolitikának mint rendszernek a népgazdaság rendszeréhez kell igazodnia. Egyes folyamatokra, tevékenységekre vagy népgazdasági ágakra vonatkozó izolált gazdaságpolitikák általában nem érhetnek el olyan eredményt, mint a gazdaságpolitika rendszerébe szervesen beilleszkedő gazdaságpolitikák. (Kivételes helyzetben — például szűk keresztmetszetek feloldása esetén — azonban az előbbiek is eredményesebbek lehetnek.)

A gazdaságpolitika problémájának vizsgálata eszerint rendszerelméleti — szerényebben: rendszerszemléletű — megközelítést, illetve ilyen is igényel. Az előadás ezért a gazdaságpolitika mint rendszer egyes kérdéseit veszi vizsgálat alá. Ennek során először a különböző gazdaságpolitikák közötti legáltalánosabb viszonyváltozatokat tekinti át, ezután a gazdaságpolitika szorosabb értelemben vett rendszerproblémáit vizsgálja, majd a rendszerbe tartozás egyes főbb következményeit vázolja fel.

II. A gazdaságpolitikáról mint rendszerről szólva talán nem felesleges emlékeztetni arra, hogy a gazdaságpolitika nem önálló valami, hanem maga is a széles értelemben vett politika rendszerébe tartozik. A gazdaságpolitika része, eleme, tagja a szélesen értelmezett politikának, s bár ennek rangrendjében (hierarchiájában) magas szinten helyezkedik el, az általános politikával szemben mégis alárendeltségi viszonyban áll. Mindebből következően kívánatos, hogy a gazdaságpolitika ne legyen öncélú és különálló, ne térjen el a politika irányától és semmiképp se kerüljön ellentétbe a politikával.

Magának a gazdaságpolitikának mint rendszernek közelebbi megismeréséhez első lépés a különböző gazdaságpolitikák közötti viszonyváltozatok felsorolása lehet. Elsősorban rá kell mutatnunk, hogy bár „a gazdaságban minden mindennel összefügg”, a valóságban az összefüggések különböző erősségűek, s bizonyos küszöbön alul elhanyagolhatók. Ebből a tételből kiindulva különböztethető meg a pozitív és negatív összefüggés: az első esetben két vagy több gazdaságpolitika között valóságos érintkezés, kapcsolat, esetleg hatás-visszahatás viszony áll fenn; a második esetben ilyen összefüggés nem tapasztalható. Vizsgálódásaink szempontjából nyilván az előbbiek a jelentősek.

A pozitív összefüggések egyik legáltalánosabb változata: az egész és a rész viszonya. A viszonylag szélesebb területre kiterjedő gazdaságpolitika többnyire rész-gazdaságpolitikákra tagolódik, az egész gazdaságpolitika pedig rész-gazdaságpolitikákból áll. A költségvetési politikának például része a kiadási és a bevételi politika, utóbbinak részei az adópolitika, a vállalati jövedelemelvonási politika, az egyéb bevételek politikája, az államkölcsönpolitika stb.

A másik általános összefüggés-változat: az eszköz és a cél viszonya. A gazdaságpolitika világában is megtalálhatók olyan célpolitikák, amelyekhez viszonyítva más gazdaságpolitikák inkább eszközként szolgálnak. Az általánosabb és magasabb társadalmi célokat kifejező élet-színvonal-politika megvalósítása például megkívánja a többi között a

bérlémpolitika, általában a jövedelempolitika, a fogyasztóiár-politika, az adópolitika, a juttatási politika, az infrastrukturális politika stb. megfelelő alkalmazását. Ez utóbbiak — az életszínvonal-politikához viszonyítva — eszközpolitikáknak mondhatók.

Megjegyzendő, hogy az említett kétféle viszonyváltozat nem minden esetben választható el élesen egymástól. A részpolitika gyakran eszközpolitikának is tekinthető, és viszont. Általános eligazításra azonban mégis célszerű a fenti két viszonyváltozat megkülönböztetése.

Már az előbbiekből is következtetések vonhatók le a gazdaságpolitikák között fennálló viszonyok jellegére vonatkozóan. Az azonos egészbe tartozó részpolitikák között például — legalábbis elvileg, de a gyakorlatban nem feltétlenül — bizonyos mellérendeltség érvényesül; a cél/eszköz-viszony pedig könnyen érthetően magában hordja a fölé- és alárendeltséget.

A mellé-, fölé- és alárendeltség mellett a gazdaságpolitikák közötti viszonyban további minőségi vonások, jellegzetességek is tapasztalhatók. Hogy csak néhány ilyen minőségi viszonyváltozatot említsünk: egyik gazdaságpolitika a másiknak lehet megalapozója, előmozdítója, erősítője, kiegészítője, helyettesítője stb. (De esetleg lehet hátráltató, gyengítő, korlátozó hatást kifejtő is.)

Mindezek a viszonyváltozatok lényegében abból következnek, hogy pozitív összefüggés esetén a gazdaságpolitikák között egymásra hatás, kölcsönhatás mutatkozik. A gazdaság összefüggés-rendszeréből következően nincs izolált gazdaságpolitika, vagy ha ilyen előfordul, az többnyire nem elég hatékony. Minden gazdaságpolitika kialakításánál tekintetbe jön, hogy az egyes rész-gazdaságpolitikák között milyen viszonyváltozatok lehetségesek és állnak fenn a valóságban.

A gazdaságpolitikák közötti viszonyváltozatok felvázolása, áttekintése és elemzése főként azért érdemel figyelmet, mert kiindulásul, illetve támpontul szolgálhat az egész gazdaságpolitika kidolgozásához, az egyes részpolitikáknak a gazdaságpolitika egészébe való beillesztéséhez, a gazdaságpolitikák közötti megfelelő arányok érvényesítéséhez. Ezen az alapon biztosítható többek között a gazdaságpolitika egészében a rész-gazdaságpolitikák közötti megfelelő összhang is.

III. Rátérve a gazdaságpolitika szorosabb értelemben vett rendszer-problémáira, elsősorban is megállapítható, hogy a közgazdaságtudomány a gazdaságpolitika tárgyhoz igazodó és következetes rendszerének kidolgozásával már hosszabb idő óta bajlódik. A gazdaság komplexitásából és lehetséges rendszerezési szempontok sokaságából következően azonban a probléma még alig jutott végleges megoldáshoz.

A szokásos rendszerezések többnyire abból indulnak ki, hogy a gazdaságpolitika *mire* vonatkozik, s ez esetben elsősorban az ágazati gazdaságpolitikák szerinti csoportosítás szokásos. Az ágazatok azonban nem fognak át mindent, s ezért melléjük kerülnek a gazdaság és gazdaságfejlesztés egészére, makroökonómiai problémákra — mint amilyen az életszínvonal, a jövedelemelosztás, a struktúra, a növekedés, a fejlődés stb. — vonatkozó gazdaságpolitikák. Ehhez hasonló a gazdaságpolitikának a bővített újratermelés főbb szakaszai s azok elemei, jelenségei szerinti rendszerezése is (pl. termeléspolitika — ezen belül mondjuk munkaerő- vagy állóeszköz-politika —, elosztási politika, fogyasztási politika

stb.). Alapul vehető a rendszerezésnél az is, hogy a gazdaságpolitika *kire*, milyen társadalmi osztályra, rétegre, csoportra vonatkozik — bár ez esetben már inkább társadalompolitikáról van szó. Lehetséges a gazdaságpolitikák rendszerezése a kitűzött gazdasági *célok*, valamint az alkalmazott *eszközök és módszerek* szerint is stb.

Abból a célból, hogy a gazdaságpolitikák tárgyhoz igazodó és lehetőleg következetes rendszerezését felvázoljuk, elsősorban is tisztáznunk kell, hogy az adott esetben mit értünk rendszeren. A rendszer ugyanis a tudománynak annyira általános fogalma, hogy konkrét esetekben kérdéses lehet a fogalom közelebbi tartalma és értelme.

A gazdaságpolitikát több értelemben tekinthetjük és értelmezhetjük rendszernek. A gazdaságpolitika lehet *tudományos* rendszer mint a közgazdaságtudomány sajátos területére tartozó, módszeresen szerzett és rendszerbe foglalt ismeretek összessége. A gazdaságpolitika értelmezhető az ország gazdaságának alakítására, befolyásolására, irányítására vonatkozó eszmék, elvek, célok, eszközök, módszerek *gondolati* rendszereként is. Értelmezhető a gazdaságpolitika az említett gondolati rendszer realizálására irányuló *szabályozási, intézkedési és tevékenységi* rendszernek is. Végül felfogható a gazdaságpolitika a fentiekben említett gazdaságpolitika konkrét megvalósulásának, a gazdaság vitelében folytatott gyakorlat legfőbb vonásai, ismérvei, jellemzői összességének is.* A következőkben a magunk részéről a gazdaságpolitikát mint gondolati, illetőleg mint szabályozási és tevékenységi rendszert értelmezzük. Ha mármost az említett értelemben vett rendszer konkrét kialakításának kérdését kívánjuk vizsgálat alá venni, akkor azonnal szembetalálkozunk a megfelelő rendszerezési szempont kiválasztása terén jelentkező nehézségekkel. A gazdaságnak már többször említett komplexitása ugyanis lehetetlenné, illetve haszontalanná teszi egyetlen rendszerezési szempont kiválasztását és annak kizárólagos alkalmazását. Világosan kitűnik ez rögtön abból, hogy a legáltalánosabban elterjedt ágazati rendszerezés ma már csődöt mond. Korábban talán elégséges volt az iparpolitika, az agrárpolitika, a külkereskedelmi politika stb. megkülönböztetése és ilyen szempontú rendszer felállítását, a gazdaság s különösen legújabb fejlődése azonban olyan további — főként makroszintű — gazdaságpolitikák kialakulását hozta magával, amelyek az ágazati rendszerbe nem férnek be. Ágazati gazdaságpolitikává ezek általában nem minősíthetők, s így beillesztésük megvalósíthatatlan. Ebből és egyéb megfontolásokból is nyilvánvaló, hogy a gazdaságpolitika nem értelmezhető egyszempontú, egysíkú, egyszempontú rendszernek, hanem feltétlenül többdimenziós rendszer kialakítása és alkalmazása szükséges.

Az a kérdés, hogy *hány* dimenziójú legyen ez a többdimenziós rendszer, tisztán elméletileg aligha válaszolható meg; a rendszer dimenzióinak megválasztását, a rendszer kialakítását elsősorban célszerűségi megfontolások befolyásolják. Amennyire használhatatlan az egyszempontú gazdaságpolitikai rendszer, ugyanannyira célszerűtlen az olyan rendszer is, amely túlságosan sok szempont szerint, illetve túl sok dimenzióban épül fel. A következőkben egy *néhánydimenziós gazdaságpolitikai rend-*

* A gazdaságpolitika értelmezésére vonatkozóan lásd a „Gazdaságpolitikánk tapasztalatai, javaslatok továbbfejlesztésére” című tervtanulmányt Friss István tollából. *Gazdaság- és Jogtudomány*, az MTA IX. Osztályának Közleményei VI. (1972). 239–258.

szer körvonalait igyekszünk felvázolni, kísérletként, s a teljességre törekvés nélkül.

Az első és legfontosabb rendszerezési szempont, mint rendszerdimenzió, a bővített újratermelés s ennek jelenségkomplexuma, mint a gazdaságpolitika tárgya lehet. A gazdaságpolitika irányulhat a gazdaság környezetére és alapfeltételeire, a bővített újratermelésre általában, a gazdasági tevékenységben helyet foglaló munkaerő-gazdálkodásra és eszközgazdálkodásra, az elosztásra, a fogyasztásra, az eredményre és a hatékonyságra, bizonyos érték- és pénzjelenségekre, illetve a mindezekkel kapcsolatos és belőlük kiágazó jelenségekre, folyamatokra, tevékenységekre. A gazdaságpolitikák e szempontból történt rendszerezéséből adódik az egész *gazdaságpolitika (makro-)ökonómiai alrendszere*.

A gazdaságpolitikák további rendszerezésére változatlanul alkalmas az ágazati szempont is. Ennek alkalmazásával, s ebben a dimenzióban építhető fel a *gazdaságpolitika ágazati alrendszere*. Ebben foglalnak helyet a népgazdasági ágazatoknak, ágaknak megfelelő sajátos gazdaságpolitikák, például agrárpolitika, iparpolitika, építőiparpolitika, közlekedéspolitika, kereskedelempolitika, szolgáltatáspolitikák stb. Előfordul egyes lényegében funkcionális területeknek, például a pénzügyeknek ágazati gazdaságpolitikakénti értelmezése és beállítása is.

A következő rendszerezési szempont a szektorális hovatartozás lehet. Eszerint megkülönböztethető például az állami, a szövetkezeti, a magán-szektorra (nálunk kistőkés és kisárutermelő szektorra) vonatkozó gazdaságpolitika. A nemzetközi kapcsolatokra tekintettel a szokásos szektorális rendszer kibővítésre szorul, s az előbb felsoroltakhoz járul például a szocialista, illetve a tőkés külföldi szektorokkal kapcsolatos gazdaságpolitika. Mindebből tevődik össze a *gazdaságpolitika szektorális alrendszere*.

Egy további alrendszerként a tág értelemben vett *irányítási alrendszer* állítható be a gazdaságpolitika egészének rendszerébe. Ennek keretébe tartozik például a gazdasági koncepció, a prognosztika, a tervezés, a szorosabb értelemben vett gazdaságirányítás, az anyagi érdekelttség és ösztönzés, a gazdasági igazgatás, az ellenőrzés (és számvitel) stb. problémáira vonatkozó gazdaságpolitika.

Kapcsolódik és hasonlít az előbbihez a gazdaságpolitika következő rendszerezési szempontjának alkalmazásával kialakítható *szervezési alrendszer*. Ebben foglalnak helyet a többi között a gazdaság szervezésére és szervezetére, tehát például az irányító szervekre, a gazdálkodó szervezetekre, a vállalatokra és intézményekre, az említettek közötti kapcsolatokra, a piacra, a versenyre vonatkozó gazdaságpolitikák.

Rendszerezhető a gazdaságpolitikák annak tekintetbevételével is, hogy a gazdaságpolitika milyen fizikai értelemben vett területre vonatkozik. E szempont érvényesítésével alakítható ki a *gazdaságpolitika területi alrendszere*. Ebben például olyanféle tagozatok fordulnak elő, mint országos, regionális, nagyvárosokra és városokra, vidékre, falura stb. vonatkozó gazdaságpolitika. Ebbe az alrendszerbe sorolható a telepítési és az urbanizációs politika is.

Mindezekben a szorosabb értelemben vett gazdasági szempontokon túlmenően szükségesnek látszik a gazdaságpolitikákat társadalmi, közelebbről osztály- és rétegszempontból is csoportosítani. Ebből adódik a *gazdaságpolitika társadalmi alrendszere*, amely érintkezik, de nem azo-

nos a szektorális alrendszerrel. Ebbe az alrendszerbe tartozik például a munkásosztályt, a parasztságot, az alkalmazottakat, a még nem dolgozókat, az ideiglenesen nem dolgozókat és a már nem dolgozókat stb. érintő gazdaságpolitika. (Utóbbiak döntően a szociálpolitikához tartoznak.)

A felsoroltakon kívül esetleg még további alrendszerek is kialakíthatók, például az *idő* dimenziójában. Mindezeknek összessége adja magának a gazdaságpolitikának teljes rendszerét. Az alrendszerek al-alrendszerekre tagolódnak, amelyekre a fentiekben a példászerűen felsorolt gazdaságpolitikai tárgyak — például az újratermelési elemek, egyes ágazatok, szektorok stb. — utalnak. Az alrendszerek, illetve az al-alrendszerek vonatkozási alapjának összetettségétől és bonyolultságától függően még további tagozatok is képezhetők. Ezek felvázolása nem fér az előadás keretébe, ezért csupán egyetlen példával világítjuk meg a kérdést. A makroökonómiai alrendszeren s itt az eszközgazdálkodási al-alrendszeren belül helyezkednek el például a nyersanyagokra, az energiára, az állóeszközökre (és bővítésükre, tehát a beruházásokra), a forgóeszközökre (készletekre), a tartalékokra vonatkozó gazdaságpolitikák stb.

IV. A gazdaságpolitikán mint sokdimenziós rendszeren belül az alrendszerek, al-alrendszerek és további tagozatok között a gazdaságpolitika kialakítása és alkalmazása szempontjából figyelemre méltó összefüggések állnak fenn. Ezek lényege abban fejezhető ki, hogy az alrendszerek — tehát az egyes rendszerezési szempontok alkalmazásával képzett rendszerek — nem egymás mellett helyezkednek el, hanem egymásba nyúlóan, egymásba fonódva, egymást keresztezve. Ugyanaz a szűkebb tárgyra vagy területre vonatkozó gazdaságpolitika rendszerint nem egyetlen alrendszerbe, hanem egyszerre több alrendszerbe is tartozik. Mindennek a gazdaságpolitikai gondolatrendszert és tevékenységet illetően jelentős következményei mutatkoznak.

Ha az egyes alrendszereket szemügyre vesszük, akkor megállapíthatjuk, hogy annak egyes al-alrendszerei között a gazdaság szerkezetéből és mozgásaiból következően kölcsönös kapcsolatok állnak fenn. Legszembetűnőbb ez az ágazati alrendszerben, ahol az egyes népgazdasági ágazatok (ágak) között a valóságban jól ismert összefüggések mutatkoznak. Ezek az összefüggések nemcsak a gazdaság vitelét, hanem a gazdaságpolitikát is érintik. Ha tehát például valamilyen iparpolitikai célkitűzés jön létre és ennek elérésére irányuló tevékenység kezdődik, akkor ez a változás többé-kevésbé érinti a többi népgazdasági ágazatot is. Ez viszont azzal a következménnyel jár, hogy ezeket illetően is szükségessé válnak bizonyos változások, tehát gazdaságpolitikai elhatározások és ezeket megvalósító tevékenységek.

Az egyes alrendszereken belül a gazdaságpolitikai kapcsolatokra matrix formájú áttekintés készíthető.* Hangsúlyozni kell, hogy ilyenféle matrix nem csupán az ágazati alrendszerre, hanem a gazdaságpolitika többi alrendszerére is kidolgozható, a makroökonómiai alrendszerétől kezdve egészen a társadalmi alrendszerig. A matrixok célja egyrészt az egyes tagozatok közötti kölcsönös kapcsolatok meglétének, hatásának és erősségének jelzése, másrészt az eszmei „inputok” és „outputok” feltüntetése.

* Ez szerkezetét tekintve olyanféle, mint az ágazati kapcsolatok mérlege, vagy még inkább mint a jövőkutatásból „cross-impact matrix” néven ismert táblázat.

A gazdaságpolitikai eszmék, elvek, döntések, elhatározások, tevékenységek — mint arról már szó volt — többnyire nem egyetlen, hanem igen gyakran egyszerre több alrendszerbe tartoznak. Az említett iparpolitikai elhatározás, s annak végrehajtása nemcsak a többi népgazdasági ágat, például az építőipart, közlekedést, oktatást stb. érinti, hanem többé-kevésbé, közvetlenül vagy közvetve a gazdaságpolitika többi alrendszerében is érezteti hatását. A makroökonómiai alrendszerrel nem is beszélve, hatások jelentkehetnek, illetve jelentkeznek is az irányítási, szervezési, területi, társadalmi, esetleg további alrendszerekben is. Ahhoz tehát, hogy az iparpolitikai cél megvalósítható legyen, gazdaságpolitikai változások lehetnek szükségesek például az irányítási, a szervezési, a társadalmi stb. alrendszerben is. Éppen ezért, ugyanúgy, ahogyan az egyes alrendszerekben belül a tagozatok közötti kapcsolatok valamiféle áttekinthető táblázatba foglalhatók, lehetséges és kívánatos az alrendszerek közötti összefüggések, kapcsolatok matrixának elkészítése az egész gazdaságpolitikára vonatkozóan is. Ez az áttekintés adhat eligazítást arról, hogy más alrendszerekben mi következhet be, tehát milyen változás, miféle gazdaságpolitika kezdeményezése szükséges. Hangsúlyoznunk kell, hogy a gazdaságpolitika rendszerén belül az alrendszerek között, az alrendszereken, al-alrendszereken belül az egyes tagozatok között a hatás elvileg és általában kölcsönös. Emellett tapasztalhatók bizonyos domináló irányú hatások is. Figyelmet kell fordítani arra is, hogy a makroökonómiai alrendszerben, de még a többiben is a hatás nemcsak előre, hanem visszafelé is irányul. A fogyasztásra vonatkozó gazdaságpolitika például nemcsak a fogyasztást érinti, hanem visszafelé is hat, az elosztásra, a munkaerővel való gazdálkodásra, az egész termelési, illetve szolgáltató tevékenységre stb. A többi alrendszerekben, al-alrendszerekben ezeknek a hatásoknak a felfogására, fogadására alkalmas további gazdaságpolitikák válnak szükségessé.

V. Az előzőkben elmondottak szinte maguktól értetődő közhelynek látszanak és újdonságot alig tartalmaznak. Némi jelentőségük azonban mégiscsak feltételezhető, mert:

— az egyes gazdaságpolitikák közötti — olykor inkább csak lapangó — kapcsolatokat, összefüggéseket tudatosítják;

— a gazdaságpolitikák közötti kapcsolatokat a gazdaság sokrétűségének, bonyolultságának megfelelő többdimenziós rendszerbe foglalják;

— a kapcsolatból adódó hatások-visszahatások, tehát kölcsönhatások feltárására, elemzésére és értékelésére alkalmasnak látszó módszert — gondolatstruktúrákat — vázolni fel.

Mindebből az az összefoglalható következtetés vonható le, hogy a gazdaságpolitikai gondolatrendszer, intézkedési és tevékenységi rendszer kialakítása, továbbfejlesztése és alkalmazása során a gazdaságpolitika fent körvonalazott rendszerbeli összefüggéseinek figyelembevétele előmozdítja az egész gazdaságpolitika hatékonyabbá, következetesebbé és teljesebbé tételét, illetve teljessé válását.

A gazdaságpolitika és a struktúrapolitika összefüggései

A gazdaságpolitika egészének és a gazdaság struktúrájának átalakítására irányuló gazdaságpolitika között az egész és a rész dialektikus viszonya húzódik meg. Hasonlóan, mint például az iparpolitika, a mezőgazdasági politika, az életszínvonalpolitika, a fogyasztási politika, a beruházási politika vagy a pénzügyi politika stb., a struktúrapolitika is természetesen szűkebb, mint a gazdaságpolitika *általában*. De a struktúrapolitika viszonya a gazdaságpolitika egészéhez sajátosabb, minőségileg más, mint az előzőleg felsoroltaké.

A gazdaság különböző felosztásából, szemléletéből adódó részek és metszetek egymástól valamilyen vonatkozásban eltérnek, ez adja meg a specifikus terület sajátos jellegét. Ez persze nem jelenti, hogy például az ipar és a mezőgazdaság fejlesztésére irányuló gazdaságpolitika egymástól teljesen eltérő, különböző lehetne, hogy tehát nincsenek közös találkozásai. Ez már csak azért sem lehetséges, mert az ipar is és a mezőgazdaság is *ugyanannak* a gazdaságnak része, így kiinduló adottságaik, politikai, társadalmi feltételeik közösek, a fejlesztés anyagi és szellemi forrásai pedig ugyanabból a közezből táplálkoznak, nem is beszélve itt a műszaki-technikai-anyagi kapcsolatokról. Mindezek ellenére, többé-kevésbé jól elhatárolható, önálló területei a gazdaságnak, ebből adódóan a fejlesztésükre irányuló gazdaságpolitika is viszonylag önálló, önmagában zárt egészet képezhet. A gazdaságpolitika egyes területeinek elkülönülése, önállósága persze csak *a gazdaságpolitika egészén belül* értelmezendő, az egész gazdaságpolitika aspektusából szemlélve a különböző területek szükségszerűen összefonódnak, kölcsönös egymásra hatásuk igen intenzív.

A struktúrapolitika az egyes területek egymáshoz viszonyított arányaiban, az egyes területek belső összhangjában, illetve ezek főbb tendenciáiban, valamint a folyton változó és átalakuló részek, elemek kölcsönös meghatározottságában és összefüggéseiben, illetve ezek alakítására irányuló törekvésekben jelenik meg. Ez a körülmény jelzi egyrészt a struktúrapolitika átfogó, szintetizáló, összehangoló jellegét, másrészt, hogy a struktúrapolitika kialakításakor igen különböző területeket és tevékenységeket kell tudományosan elemezni, mindenekelőtt a konzisztencia követelményeinek szemszögéből.

A struktúrapolitikát elemző tudományos kutatásoknak azt kell tehát vizsgálniuk, hogy a gazdaság különböző szintjein, területein az újratermelési szférák egymásbakapcsolódó, de mégis sok vonatkozásban elkülönülő szektoraiban ható társadalmi, politikai, gazdasági törekvések, érdekek, célok stb. és az ezek által inspirált döntések, tevékenységek milyen főbb tendenciákat, átalakulásokat, módosulásokat eredményeznek; mennyire esnek egybe a kívánatos, a szándékolt és a várt tendenciákkal; hol, milyen tényezők, erők okozzák a terv és a valóság, a tudatosan akart folyamatok és a tényleges eltérést.

A gazdaságpolitika egészén belül a struktúrapolitika nem tekinthető önálló, elkülönülő „rész”-területnek a szó valóságos értelmében, hanem

a gazdaságpolitika egy sajátos megjelenési formájának, egy sajátos met-szetének, aspektusának. Az a körülmény, hogy minden egyes gazdaság-politikai intézkedés magában foglal bizonyos fajta strukturális hatásokat is, önmagában még nem biztosítja automatikusan a strukturapolitika létrejöttét, hiszen a gazdasági struktúra (szerkezet) több és más is, mint a részek pusztá összege, halmaza. A gazdasági struktúra — és így a strukturapolitika is — nemcsak tükrözi a gazdaságpolitikát, hanem maga is specifikus követelményeket állít vele szemben, amelyeket figyelembe kell venni a gazdaságpolitikai döntések meghozatalakor.

Példaként a következőkre utalok. Bármilyen legyen is a gazdaság-irányítás rendszere, a fejlesztések, a termelő beruházások egyik kezde-ményezője és végrehajtója mindig valamely vállalat, iparág vagy a kettő együtt. A nem termelő beruházások esetében a kezdeményező általában valamely intézmény, államigazgatási vagy államhatalmi szervezet. Ezek a szervezetek azonban szükségszerűen „ágazati”, illetve „vállalati”, he-lyi, parciális szemléletűek, abban az értelemben, hogy legjobb akaratak ellenére sincs lehetőségük a népgazdaság *egészének* követelményeiből való kiindulásra. Az ágazati gazdaságossági számítások általában meg-győzően bizonyítják a konkrét fejlesztés, beruházás szükségességét és gazdaságosságát. Ha nem is kételkedünk e számítások korrektségében, akkor is felül kell vizsgálni a fejlesztés szükségességét: egyrészt mert a vállalatok nem ismerhetik kellő mélységben a népgazdaság *egészének* fejlesztési elképzeléseit, nem tudják beleilleszteni saját tevékenységüket a kijelölt vagy elhatározott fő fejlesztési irányokba, másrészt nem ismer-hetik kellően a népgazdaság *egészének* teherbíró képességét, a fejlesztés lehetőségeit, például a rendelkezésre álló beruházási erőforrásokat, a fel-használható építőipari kapacitásokat stb. A felső szintű döntéseket ho-zóknak mindenképpen állást kell foglalniuk a felmerült javaslatokkal kapcsolatosan. Persze az is járható út, hogy minden egyes fejlesztést jóváhagynak, csupán a fejlesztés költségeit „faragják le”, az „olcsóbb” megoldást választva, vagy időben „széthúzzák” a költségeket. Ennek a meglehetősen kényelmes álláspontnak egyik összetevője kétségtelenül az lehet, hogy miután a felső szintű döntések esetében kevésbé támaszkod-hatunk a közgazdasági értelemben vett gazdaságossági számításokra, az egyes fejlesztési alternatívák megítélése *csak az egész gazdaság* hosszabb időszaki követelményei alapján képzelhető el, ez pedig valamiféle előre, tudatosan kialakított, a gazdaságpolitika fontosabb elemeit összehangoló strukturapolitikát feltételez. Az egyes területek fejlesztésére irányuló javaslatok reális megítéléséhez igen lényeges szempontok adódnak a gaz-daságpolitika szerkezetét, vázát adó strukturapolitikából, hogy tehát valamely fejlesztési elképzelés megvalósítása szükséges-e vagy sem, egybeesik-e a népgazdaság fejlesztésének elképzelt fő irányával, erő-sítí-e a kívánatos arányokat vagy sem. Ha nincs ilyen strukturapolitika, akkor tág lehetőség van olyan fejlesztési arányok és törekvések érvényre jutására is, amelyek — szándékunktól és akaratunktól függetlenül — más irányba viszik a gazdasági folyamatokat. Persze ebben az esetben is létrejön bizonyosfajta struktúra, kimutatható struktúráváltozás is, és még az is megeshet, hogy a kialakult struktúra jó, a változás iránya pedig helyes.

Eltérően tehát a gazdaságpolitika azon részeitől, amelyek a társa-

dalmi termelés egyes ágazataira vonatkoznak — ipar, mezőgazdaság stb. —, vagy amelyek a társadalmi termelés más-más (például beruházási, fogyasztási, pénzügyi, területfejlesztési stb.) aspektusú megközelítését adják, a struktúrapolitika nem elsősorban a hatókör szűkebb voltával különül el és válik a gazdaságpolitika részévé, hanem abban, hogy a *struktúrapolitika mindenekelőtt a gazdaságot alkotó makro- és mikro-szférák, elemek, részek egymáshoz való viszonyát és az ezekben érvényre jutó főbb törvényszerűségeket, minőségi csomópontokat ragadja meg, fejezi ki*. Ha tehát a gazdaság előrehaladását, fejlődését az állandóság és változás egységeként szemléljük, úgy a struktúrapolitika alapvetően az utóbbira, a változásra, a változással megbomló — újratermelő arányokra, viszonyokra és ezek törvényszerűségeire irányul. Mindebből adódóan a *gazdaságpolitikai intézkedések, döntések* — de általában a gazdaság területén hozott döntések — *egyben strukturális döntések is*, mivel kisebb vagy nagyobb mértékben módosítják a kialakult gazdasági szerkezet belső arányait, a különböző oldalak viszonyát, kölcsönös meghatározottságát. Nem kivételek ez alól a gazdaságirányítás konkrét rendszerére vonatkozó gazdaságpolitikai elhatározások sem, hiszen ebben az esetben is arról van szó, hogy a különböző jellegű, eltérő formában érvényesülő és más-más követelményeket állító gazdaságirányítási eszközöket, módszereket milyen arányban kombináljuk. Szélesebb értelemben a struktúra fogalma alatt a társadalmi, gazdasági szféra egyes elemeinek eloszlását, arányait értjük. A továbbiakban azonban csak a gazdasági szerkezettel foglalkozom, noha nyilvánvaló, hogy e gazdasági szerkezetre épülő társadalmi, intézményi rendszerek igen fontosak és jelentős hatást gyakorolnak magára a gazdasági struktúrára is.

A gazdasági struktúra a mindennapos gazdasági cselekvéseinken keresztül alakul, változik. Ebből az következne, hogy a struktúrapolitika ölelje fel a társadalmi termelés valamennyi mozzanatát, bármilyen irányú és jelentőségű legyen is az. Ez nyilván lehetetlen: a továbbiakban a *struktúrapolitikán* a társadalmi termelés legáltalánosabb és a legfontosabb arányaira és azok átalakítására irányuló intézkedéseket, döntéseket, céltudatos törekvéseket, tevékenységeket értem, ide számítva természetesen a struktúraváltozásokat realizáló fontosabb tervezési, irányítási és szabályozási elemeket is. Röviden egy példát erre: a társadalmi termelés fejlettségének egyik fontos strukturális jellemzője a *tárgyasult munka* (azaz a termelési eszközök) és az *élő munka aránya, valamint ennek változása*. Ez a viszony behatárolja a társadalmi munka hatékonyságát, a fogyasztás és felhalmozás lehetséges volumenét, a technikai haladás valószínű ütemét stb. A tárgyasult munka és az élő munka aránya az egyes termelési mozzanatoktól, az egyes termelőegységek és vállalatok, az egyes népgazdasági ágazatok konkrét technikai-termelési viszonyaitól függ, ezekből épül fel. A struktúrapolitika azonban nem foglalhatja magában az itt jelzett történések, folyamatok egészét, a maguk teljességében, hanem csak a legfontosabbakat és legáltalánosabbakat: az egyes termelési mozzanatokban érvényesülő törvényszerűségeket, a főbb ágazatokon belüli és az ágazatok közötti arányokat, mivel döntően ezek alakítják ki a népgazdaságban a tárgyasult és az élő munka arányát.

A gazdasági struktúra fogalma nem kellően tisztázott a közgazdasági irodalomban. A megközelítés módjától függően a gazdasági struktúra

tartalma különböző lehet és eltérőek lehetnek a követelmények is, amelyek tükrében a gazdasági struktúra milyensége megítélhető. Tisztán közgazdasági szemszögből a gazdasági struktúrát a *hatékonyság maximalizálása* alapján ítélni lehet, tehát az a jó struktúra, illetve a változás iránya akkor kedvező, ha a gazdasági erőforrásokat olyan összetételben, rendszerben, elosztásban használja fel, amely — a legerőteljesebb értelmezés szerint — a nemzeti jövedelem tartósan maximális növekedését biztosítja. Ebben a szemléletben a struktúra egy matematikai optimalizálási feladatként jelenik meg, keresve az adott input olyan elosztását a különböző tevékenységek között, amely a nemzeti jövedelmet maximalizálja.

Gazdaságpolitikai megközelítés esetén a probléma némileg módosul, hiszen a gazdasági tevékenységek célja itt nem lehet valami elvont, matematikai optimum kielégítése, hanem az *adott társadalmi-gazdasági helyzetből fakadó, sokirányú és gyakran egymást keresztező követelmények egész rendszerének való megfelelés*, amely természetesen magában foglalja a népgazdasági hatékonyság követelményét is. De ezen kívül szerepelhet még benne például a gazdasági növekedés gyorsítása, a versenyképesség fokozása, a fizetési mérleg javítása, az infrastruktúra fejlesztése, a honvédelem, a lakossági fogyasztás gyorsabb emelése, a foglalkoztatás növelése, a társadalmi közérzet javítása, az egyéni képességek kifejlesztése és érvényre juttatása stb.

A politikai, gazdaságpolitikai tényezők azonban nemcsak a gazdasági struktúra követelményrendszerét módosítják, gazdagítják, hanem közvetlenül befolyásolják magát a gazdasági szerkezetet is. Például a kül-gazdasági kapcsolatok terjedelmét, irányát és feltételeit végső soron a politika határozza meg, illetve politikai törekvések is alakítják (autarkia vagy a nemzetközi együttműködésre törekvő gazdaságpolitika). Ugyancsak politikai megfontolást igényel a foglalkoztatás kívánatos mértékének, a munkaidő hosszának kialakítása stb.

Gazdasági struktúrán (szerkezetben) a gazdaság egyes területeinek, elemeinek, oldalainak egymáshoz viszonyított arányait, a különböző oldalak között érvényre jutó kölcsönös meghatározottságok és összefüggések adott rendszerét értjük. A gazdaság természetesen magába foglalja nemcsak a társadalmi termelés szűkebben-tágabban értelmezett technikai-fizikai vonatkozásait, hanem a technikai-fizikai alapra épülő, ezekből fakadó termelési viszonyokat is. A gazdasági struktúrának három, egymásba szorosan kapcsolódó szintjét szokták megkülönböztetni.

a) A *gazdaság makrostruktúráján* általában a népgazdaság legfontosabb arányait kell értenünk, amelyek magukba foglalják a népgazdasági ágak — ipar, mezőgazdaság — tercier szektor —, a termelő és nem termelő ágak, a fogyasztás — felhalmozás — beruházás, az alapanyag-termelő és -feldolgozó, az I. és II. osztály, a belföldi termelés, az export és az import, az ország nagyobb területi egységeinek stb. arányait és ezen arányok változásának tendenciáit, irányait.

b) A gazdaság *mezzostruktúráján* a fontosabb népgazdasági ágak és tevékenységek belső arányait, összetevőit értjük, például az ipar ágazati, vállalati, tevékenységi, szakmai szerkezetét, a mezőgazdaság megoszlását növénytermelésre és állattenyésztésre, az infrastruktúra különböző elemeinek arányait stb.

c) A gazdaság *mikrostruktúráján* mindenekelőtt a termékösszetételt, a tevékenységarányokat, az alkalmazott technikák és technológiák egymáshoz mért viszonyait értjük.

A makro-, mezzo- és mikrostruktúra illetően történő felosztása meglehetősen bizonytalan. A megkülönböztetésnek csak relatív értelme van: egy oldalról, mert a mikrostruktúrán és annak változásán épül fel, alakul át a mezzo- és a makrostruktúra, más oldalról a mezzo- és a makrostruktúra behatárolja a mikrostruktúra lehetséges terjedelmét, változásának irányát. Ugyanakkor nem tagadható viszonylagos önállóságuk sem: az ipar adott népgazdasági aránya igen különböző ágazati megoszlásból tevődhet össze, meghatározott ágazaton belül igen különböző lehet például a régi és az új, a korszerűtlen és a korszerű gyártmányok és technológiák aránya stb. A gazdasági struktúra itt jelzett hármastagozódása egyben a *hozandó döntések* jellegét, szintjeit, eltérő kritériumait és szempontjait is adja.

A struktúrapolitika — mint látjuk — igen sokféle tényező figyelembevételét követeli meg, és igen szerteágazó követelmények együttes teljesítését kell megoldania. Rövidebb távon a struktúrapolitikának a behatároló feltételek miatt viszonylag szűk lehetősége van a változtatásra, a gazdasági szerkezet átalakítására. Ezért még inkább szükséges, hogy a megtehető lépések valamely kitűzött irányba mutassanak, hogy a gazdasági cselekvések folyamatában biztosítható legyen a kívánt cél elérése. Hosszabb távon azonban, adott ország esetében meglehetősen tág lehetőség adódik a gazdasági struktúra alakítására, különösen kis országok esetében, amelyeknél a nemzetközi munkamegosztás bővülése és kifejlődése igen különböző, sajátos struktúrák kiépítését teszi lehetővé, adott és a jövőben feltételezett technikai fejlettségi és fogyasztási szint mellett is. Hosszabb távon tulajdonképpen csak a szélesebben értelmezett természeti-földrajzi adottságok, a demográfiai viszonyok, a nem kompetitív ágazatok (lényegében a tágabban értelmezett terciér szektor és a szolgáltatások köre) terjedelme és összetétele képeznek korlátozó feltételeket. Ezekhez további korlátozó tényezők adódhatnak olyan politikai, gazdaságpolitikai megfontolásból, hogy bizonyos alapvető, stratégiai fontosságú népgazdasági ágazatok esetében célszerű az igények legalább egy részének kielégítését hazai termelésből fedezni.

A struktúrapolitika feladatai közé tartozik a gazdaságpolitikai értelemben „optimálisnak” vélt gazdasági struktúra kialakítása és a struktúrával elérni kívánt célok megfogalmazása mellett a struktúrapolitika megvalósításához szükséges eszközrendszer, a gazdasági mechanizmusok létrehozása és a helyes működtetésükhöz szükséges feltételek megteremtése is. Ez utóbbiak azonban csak annyiban tárgyai a *struktúrapolitikának*, amennyiben a struktúrapolitika megvalósításának eszközei, feltételei. A tervezés és irányítás konkrét rendszere elősegítheti vagy éppen gátolhatja a struktúrapolitika céljainak megvalósítását, és ebben a vonatkozásban a *struktúrapolitika szerves részének* kell tekintenünk. A gazdaságpolitika és így a struktúrapolitika gyakorlati megvalósításának eszközrendszere mindenekelőtt a központi népgazdasági és a különböző szintű terveket, valamint a közgazdasági szabályozók együttesét, a gazdasági mechanizmusokat foglalja magába. A struktúrapolitika realizálá-

sának legfontosabb eszköze pedig — a népgazdasági tervek és a gazdasági mechanizmusok közvetítésével — a *beruházási politika*.

Mint ismeretes, a gazdasági fejlettség, a gazdasági fejlődés, valamint a gazdasági szerkezet és annak változásai között sokirányú, kölcsönös meghatározottság érvényesül. Egy oldalról a gazdasági fejlődés *meghatározott strukturális változásokat indít el*; ennek legvilágosabb megnyilvánulása a primér, a szekundér és a terciér szektor egymáshoz viszonyított arányainak megváltozása. A gazdasági fejlődésnek egy meglehetősen hosszú periódusában az előrehaladás legfontosabb kísérő jelensége a mezőgazdaság és általában a primér szektor arányának gyors csökkenése, ugyanakkor az ipar szerepének előretörése, mind a nemzeti jövedelem termelésben, mind pedig a foglalkoztatásban és az állóalapok felhasználásában. A gazdasági fejlődés magasabb szintjén a népgazdasági struktúra átalakulásának legfontosabb jellemzője már a terciér szektor szerepének és súlyának növekedése. E nagy dimenziójú változások mögött lényeges strukturális átalakulások zajlanak le mind az egyes népgazdasági ágak, mind az egyes ágazatok belső struktúrájában, a termelőerők térbeli elosztásában, a települések struktúrájában stb. és végül természetesen megváltozik a gazdaság egészének mikrostruktúrája is. Más oldalról azonban — és ez az oldal igen kevésbé feltárt része az összefüggésnek — a gazdasági struktúra nemcsak *következménye, eredménye* a gazdasági növekedésnek, hanem maga is fontos *előrevívő eleme, tényezője* annak. A tudatosan kialakított struktúrapolitika tehát jelentősen hozzájárulhat a szocialista bővített újratermelés belső arányainak fenntartásához, illetve átalakításához, amennyiben elősegíti a népgazdaság erőforrásainak gazdaságos, hatékony felhasználását, a gazdasági fejlődés tartósan magas szinten tartását.

A gazdasági struktúra és a gazdasági fejlődés között fennálló összefüggések és technikai-gazdasági kapcsolatrendszerük következtében a helyes struktúrapolitika megfogalmazásakor, kialakításakor mindenképp előtérbe kell hozni a gazdaság adott fejlettségéből és a várható tendenciák sokoldalú elemzéséből kell kiindulni. Ezek közül legfontosabbak:

— az *egyéni és a társadalmi fogyasztás elért szintje*, várható növekedése, az igények szerkezetében bekövetkező változások;

— a gazdaság részei között fennálló *technikai-gazdasági kapcsolatok jellege*, a tudományos-technikai fejlődéssel szükségszerűen bekövetkező nagyarányú változásokkal jelentkező új arányok és az ezekből adódó egyensúlyi problémák;

— a nemzetközi együttműködés és annak jövőbeli lehetőségei, feltételei.

A struktúrapolitikát befolyásoló tényezők részletesebb taglalására e rövid előadás keretében nincs lehetőség. Ezért csupán egyetlen mozzanatra szeretnék utalni, amely nagyban megnehezíti a struktúrapolitika feladatát. A felgyorsult tudományos-technikai fejlődés hatására dinamikusan változnak az egyes ágazatok belső arányai, a gyártott termékek száma és azok műszaki paraméterei, módosul a gyártási rendszer, a termelés technológiája stb. Ebben a gyorsan változó szférában kell a struktúrapolitikának biztosítani a kiegyensúlyozott gazdasági növekedéshez szükséges arányok fenntartását, illetve átalakítását, a kapcsolódó területek egyensúlyát. Mindehhez járul még, hogy a technikai fejlődéssel

általában — különösen kis országok esetében — együtt jár a nemzetközi együttműködés kiszélesedése, tehát a nemzetgazdaságnak más érdek-közösségekhez való kapcsolódása, s ez további mérlegelési szempontokkal jár a struktúrapolitikai döntések meghozatalakor. A gyors technikai fejlődés következtében átértékelődnek a gazdasági struktúrát befolyásoló hagyományos tényezők, például a gyártási tradíciók. A struktúrapolitika célrendszerét, törekvéseit tehát számos technikai-gazdasági körülmény befolyásolja, illetve egy reális struktúrapolitika kialakítása nagyon sok technikai-gazdasági tényező együttes mérlegelését követeli meg. Ehhez kapcsolódik még, hogy a struktúrapolitikának a gazdasági szféra adottságain és lehetőségein túl figyelemmel kell lennie a társadalom egész fejlődéséből adódó követelményekre. Számos módosító körülmény adódhat a politikából, a gazdaságpolitikából is, végül a gazdasági szerkezet autonóm összefüggései is korlátozó feltételként jelentkeznek. A módosító tényezők sok esetben egymást keresztező követelményeket, hatásokat hordoznak magukban, egy részük közgazdasági eszközökkel mérhető, más részük azonban nem. Problémaként vethető fel az is, hogy a struktúra átalakítása mindenképpen hosszabb időszakot követel. Ez alatt mind a technikai-gazdasági, mind pedig a társadalmi-politikai feltételekben jelentős változások következhetnek be, így a struktúrapolitikának hosszabb távra szóló jellege mellett bizonyos rugalmassággal is rendelkeznie kell, hogy alkalmazkodni tudjon e megváltozott feltételekhez.

A struktúraváltozás főbb tendenciáinak helyes kialakításán túl, azzal egyenrangú feladatként jelentkezik a kitűzött célok realizálásának problémája. Ennek legfőbb eszköze a *központi népgazdasági terv* és a népgazdasági terv gyakorlati megvalósítására hivatott *gazdasági mechanizmus*. Bővített társadalmi újratermelést feltételezve, a struktúraátalakítás szempontjából *a termelés bővítésére évről évre rendelkezésünkre álló termelési tényezők* — beruházások, munkaerő — *nagyságának és struktúrájának van megkülönböztetett jelentősége*. A struktúraváltoztatás legfőbb módszere, hogy a termelés bővítésére felhasználható fejlesztési eszközöket a kiinduló gazdasági szerkezethez mérten *eltérő* megoszlásban használjuk fel. Természetesen nem ez az egyetlen módja a struktúraváltoztatásnak; elképzelhető az is, hogy bizonyos területek visszafejlesztésével, korlátozásával is haladjunk egy elképzelt struktúra felé. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy ez rendkívül nehéz. Mindezek mellett is a struktúra átalakításának legfőbb útja a fejlesztési eszközök allokációja, amely csak abban az esetben lehet hathatós, ha a központi tervekben megtestesülő törekvéseket nem keresztezik az ágazati, vállalati szférában hozott strukturális döntések.

A struktúrapolitika főbb területeinek pontosabb feltárása, a gazdasági szerkezet, valamint a gazdasági növekedés és a gazdasági egyensúly összefüggéseinek tisztázása, a központi népgazdasági terv és a gazdasági mechanizmus kölcsönhatásának egyértelműbb feltárása remélhetőleg közelebb visz bennünket a struktúrapolitika tudományosabb kidolgozásához és következetesebb végrehajtásához.

A gazdasági struktúra változtatásának néhány kérdése

A gazdasági struktúra változtatásának különösen az ad társadalompolitikai és közgazdasági jelentőséget, hogy szorosan összefügg a gazdasági növekedéssel. A gazdasági növekedés és a struktúraváltozás összefüggése szoros és kölcsönös. A növekedést mindig kíséri a struktúraváltozás; minél gyorsabb a növekedés, annál gyorsabb a struktúraváltozás, és megfordítva, a mérsékelt ütemű növekedés általában együtt jár a struktúra lassú változásával. Következik ez elsősorban abból, hogy a struktúra átalakulásában a műszaki fejlődés és a társadalmi szükségletek kielégítettségének a mértéke, és ennél fogva a növekedés ütemét nagyban meghatározó erőforrások felhasználásának hatékonysági foka nyilvánul meg.

Nagy jelentőségű tehát, hogy a közgazdasági elmélet egyre hatékonyabban legyen képes hozzájárulni a gazdasági struktúra korszerűsítéséhez. Ennek a korábbiakhoz képest napjainkban még nyilvánvalóbb követelménye: az elméletet az egyre változó körülmények, gyakorlati szempontok figyelembevételével kell alakítani, tökéletesíteni, továbbá azt mindig a konkrét viszonyokra kell adaptálni, nemcsak a gyakorlat érdekében, de annak érdekében is, hogy ezen adaptáció érdekében viszhasson saját fejlődésére. A struktúraváltozásra vonatkozó elméleti ismeretek ebből a szempontból különösen a következő vonatkozásokban igényelnek továbbfejlesztést: a struktúraváltozást meghatározó tényezőket; a tényezők konkrét viszonyoknak megfelelő értékelését; továbbá, az előbbiekkal összefüggésben a gazdaságpolitika struktúraformáló lehetőségeinek a megítélését illetően.

A gazdasági struktúra változását meghatározó tényezők közül napjainkban különösen a következők érdemelnek megkülönböztetett figyelmet:

1. *Műszaki fejlődés.* A műszaki fejlődés — amelyet úgy értelmezhetünk, mint a termékek és szolgáltatások választékának bővülését, minőségük javulását, továbbá a társadalmi munka (élő és holt munka) termelékenységének a növekedését — alapvető hatást gyakorol, elsősorban hosszú távon, a gazdasági struktúra változására. Lényegében ez határozza meg a struktúraváltozás irányát és jellegét.

2. *A gazdaságpolitika tárgyát képező adott ország, gazdasági egység nagysága, fejlettségi foka, valamint sajátosságai.* Ezek részint a műszaki fejlődésből fakadó követelmények sajátos érvényesítése révén, részint a gazdaságföldrajzi adottságok hatására formálják a gazdasági struktúrát. Természetes ugyanis, hogy egy ország vagy gazdasági egység, méretéből adódóan, különböző műszaki fejlesztési feladatokra és ezeknek megfelelő termelési struktúra kialakítására vállalkozhat. Az is természetes, hogy például a nyersanyagkincsekkel való ellátottság behatárolja a kitermelő ágazatok létesítését. A gazdasági fejlettség foka, abból adódóan, hogy megszabja: a gazdasági növekedés extenzív vagy intenzív jellegű-e, ugyancsak érdemben hat a struktúraváltozásra. Amennyiben a növekedésben az intenzív jelleg dominál, e növekedés köve-

telményei nemcsak a népgazdasági fő ágazatok struktúrájának megváltoztatását igénylik, hanem az egységes ágazatokon belüli gyártmány-, illetve gyártmánycsoport-struktúra dinamikus modernizálását is. Ez azt is jelenti, hogy a korábbi extenzív növekedési időszakokkal szemben, amikor a termelési és gyártmánystruktúra bővítése, szélesítése volt szinte kizárólagosan a jellemző, több területen a struktúra szűkítésének a feladatát kell megoldani. Ennek megfelelően a növekedés szerves részévé kell tenni bizonyos gyártmányok, gyártmánycsoportok termelésének a megszüntetését, az általuk lekötött munkaerőknek és eszközöknek a korszerűbb, újabb, gazdaságosabb tevékenységi körökre való tervszerű átcsoportosítását.

3. *Nemzetközi gazdasági integráció.* A legtöbb országban — főleg kisebb országokban — a termelés gyártmánystruktúrája bővítésének a műszaki fejlődés követelményeiből fakadó lassúbb üteme, illetve sok területen szűkítése párosul — az életszínvonal-politikai követelmények alapján — a fogyasztói igények mind szélesebb termék- és szolgáltatási spektrumra való orientálódásával. Ezen országokban — így Magyarországon is — mindinkább kiéleződik a belföldön gazdaságosan gyártható termékek választéka és a lakosság s a termelők által igényelt termékek választéka közötti ellentmondás. Így egyre erőteljesebb igény mutatkozik a gazdasági integráció kibontakoztatására és ezen ellentmondás integráció útján történő mind teljesebb feloldására. Következésképpen, amilyen mértékben az előbbieken jelentkező struktúraváltozás a gazdasági növekedés mind meghatározóbb feltételévé válik, úgy lesz egyre inkább a gazdasági integráció kibontakozása is mind közvetlenebb feltétele a gazdasági növekedésnek.

4. *Társadalompolitikai szempontok, érdekek.* A strukturális változás a gazdasági növekedés és a szükségletkielégítés révén szoros kapcsolatban van az életszínvonallal, az életszínvonal-emelés anyagi megalapozásával, ezért egyben fontos társadalompolitikai kérdés és feladat is. Társadalompolitikai jelentőséget nyer azáltal is, hogy az egyes gazdasági tevékenységek — amelyek szükség szerint emberi tevékenységek — átrendezése, illetőleg átrendeződése folytán a már kialakult emberi kapcsolatok és a munkafolyamat bizonyos fázisai, funkciói megszűnnek, mások kisebb vagy nagyobb mértékben átalakulnak, újak jönnek létre, ennek megfelelően változik a munkaerő foglalkoztatási struktúrája. Ez az érintett dolgozók anyagi helyzetére is kihat, ezért úgy kell megoldani, hogy abban visszaesés, létbizonytalanság ne következzen be. Ellenkező esetben az egyéni vagy csoportérdek jelentősen fékezheti a struktúra kedvező irányú módosulását, kiélezett esetben pedig — mint azt a kapitalista országok számos példája mutatja — súlyos társadalompolitikai problémákat válthat ki.

A struktúraváltozás vázolt kettős társadalompolitikai vonzatában egyben dialektikusan ellentmondásos jellege is kifejezésre jut. Egyfelől az életszínvonal emelése érdekében politikai szükségesség a struktúra változtatása — lehetőleg gyors ütemben. Ugyanakkor az életszínvonal vonatkozásában csak olyan mértékben lehet politikai elkötelezettséget vállalni, amilyen mértékben ennek anyagi alapja a meglévő struktúra, valamint annak reálisan várható változása oldaláról is biztosított. Másfelől a struktúraváltozás, különösen ha gyors, az emberi viszonyok

és a termelésben, a társadalmi munkamegosztásban betöltött pozíciók átrendezéséből következően, átmeneti jelleggel — szocialista termelési viszonyok között is — vethet fel kisebb társadalompolitikai problémákat. Ezek csökkentése és rövid időn belüli megoldása érdekében a struktúra változásának nemcsak gazdasági és műszaki, de társadalompolitikai feltételeit is biztosítani kell, mindenekelőtt azt, hogy az érintett személyek, kisebb csoportok anyagi helyzete, élet- és munkakörülményei a többi dolgozókéhoz hasonlóan tartósan javuljanak. A szocialista gazdaságban e feladatok megoldásához a feltételek teljes mértékben adottak, a struktúráváltozásban levő dialektikus ellentét korántsem kibékíthetetlen. Ugyanakkor azonban létezik és tudatosan számolni kell vele.

Az előzőekben érintett struktúráváltozást meghatározó tényezők egymással szorosan összefüggnek, kölcsönösen hatnak egymásra, ezért mind a közgazdasági elméletnek, mind a közgazdasági gyakorlatnak nemcsak külön-külön, de együttesen is értékelni kell azokat.

A struktúra változása követi a műszaki fejlődés és a szükségletek változásának az irányát, így a struktúráváltozás iránya is meghatározott objektív tendenciákat mutat. Ezek közismertek: a fejlődés egy alacsonyabb fokán domináló mezőgazdasági szektor mellett mind nagyobb teret nyer az ipar, majd egyre nagyobb szerepet kap a termelő és nem termelő szolgáltatásokat végző szektor. E három fő szektoron belül is karakterisztikus változások figyelhetők meg. Például az iparnak a tudomány eredményeit leginkább felhasználó ágazatai (vegyipar, elektréctechikai ipar) dinamikusan fejlődnek; rohamosan bővül a vendéglátóipari és az idegenforgalom, az oktatási rendszer, az egészségügyi ellátás.

A struktúráváltozás objektív jellegéhez tartozik az is, hogy változásának sorrendje nem fordítható meg, nevezetesen a szolgáltató szektorok magasabb szintű, korszerűbb alapokon álló kiépítése feltételezi a mezőgazdaság és az ipar modernizálását és termelékenységük felemelését olyan szintre, amely anyagi bázist, egyben vásárlóerőt teremt a szolgáltató szektor fejlesztésére, fenntartására, illetőleg tevékenységének igénybevételére. Bár a mezőgazdaság és az ipar hatékony termelése feltételezi a szolgáltató szektor aktív közreműködését, és így e szektor tartós háttérbeszorítása fékezőleg hathat a mezőgazdaság és az ipar termelésének növekedésére is, a szolgáltatások fejlesztése mégsem előzheti meg a mezőgazdaságnak és iparnak mint elsődleges anyagi javakat termelő ágazatoknak a fejlesztését. Ezt azért indokolt hangsúlyozni, mert miközben az utóbbi időszakban a szolgáltató szektorok gyorsabb fejlesztését a szocialista közgazdasági irodalomban helyesen szorgalmazzák, nem ritkán olyan nézetekkel is lehet találkozni, amelyek elszakítják azt a közvetlen termelői szektorok által biztosított anyagi forrásoktól. Így e nézet képviselői a másik végletbe esnek.

A mezőgazdaság és az ipar vonatkozásában a struktúráváltozás objektív jellege abban nyilvánul meg, hogy a mezőgazdaságból csak akkor és olyan mértékben indokolt munkaerőt az iparba átcsoportosítani, ha e munkaerő az iparban nagyobb termelékenység mellett foglalkoztatható. Hasonlóak a követelmények az egyes népgazdasági szektorok résztevékenységei strukturális átrendeződésénél is. Egy adott szükséglet kielégítését szolgáló korszerűbb, műszakilag fejlettebb termelési eljárást ak-

kor indokolt meghonosítani a meglevő helyett, ha az ezzel járó termelékenységjavulás révén népgazdasági szinten elérhető bérmegetakarítás ellensúlyozza a többlet-holtmunkaráfordítások költségeit. Más oldalról ez népgazdasági szinten azt jelenti, hogy az élő munkát akkor érdemes nagyobb termelékenységet biztosító holt munkával kiváltani, helyettesíteni, ha már nem áll rendelkezésre olyan munkaerő, ami a holt munkával pótolta munkaerőnél alacsonyabb termelékenységgel, hatékonysággal termel. Ellenkező esetben ott szabadul fel munkaerő, ahová egyébként a kevésbé hatékony területekről munkaerőt kellene átcsoportosítani. Új, korszerűbb, egyben drágább termék, szolgáltatás vagy gyártási eljárás bevezetése pedig akkor indokolt, ha más területeken a hatékonyság javulása révén kitermelődött az a többlet anyagi forrás, ami lehetővé teszi realizálását, hasznosítását. (Például a színes televízió nagy tömegű vásárlása, ennél fogva gazdaságos gyártása csak akkor lehetséges, ha más termelőterületek hatékonysága viszonylag magas életszínvonalat biztosít.)

A struktúraváltozás vázolt objektív jellege arra figyelmeztet, hogy a túlzott korszerűsítés, modernizálás, ha adott helyen struktúrakorszerűsítésnek tűnik is, népgazdasági szinten gátlóan hat a struktúra fejlesztésére, a rendelkezésre álló eszközök és munkaerő hatékony felhasználására.

A struktúraváltozás általános tendenciája országonként, gazdasági egységenként sajátos módon érvényesülhet, a hatékony és kiegyensúlyozott növekedés érdekében pedig kell is, hogy sajátos módon érvényesüljön. Az egyes országok adottságai az általános tendenciától eltérően alakítják a gazdaság legfőbb szektorai, elsősorban a mezőgazdaság és az ipar arányát, az átlaghoz képest nagyobb vagy kisebb szerepet adva nekik a gazdaságban; az egyes főbb szektorokon belül pedig bizonyos alágazatokat, illetve tevékenységi köröket nagymértékben kiemelhetnek, dominánssá tehetnek vagy mellőzhetnek, esetleg minimális szinten tarthatják (például Dánia és Finnország esetében az iparon belül a kohászat aránya minimális). Ebből következően az, ami a világgazdaság általános strukturális fejlődése szempontjából objektív követési irány és mérték, egy adott gazdaság szempontjából hátrányos is lehet, strukturális deformálódást eredményezhet. Szélsőségesebb példák esetében ez teljesen nyilvánvaló. Például a légi közlekedés rohamos térhódítása révén a repülőgépiparnak a gyártáson belül jelentős alágazattá kell válnia. Mégis, kis országok esetében fel sem merül, hogy ennek megfelelő repülőgépgyártó ipart építsenek ki, hiszen korlátozott gazdasági lehetőségeik, tőkeerejük, tudományos kutatóbázisuk mellett egy ilyen iparágat eleve csak rossz hatékonysággal tudnánk fenntartani. A vegyiparban vagy a gépipar más ágazataiban nem ilyen egyszerű és nyilvánvaló a döntés, mint ahogy abban sem, hogy a mezőgazdaság és az ipar konkrét aránya, fejlesztésének a mértéke milyen legyen. Ezeknél a döntéseknél a struktúra általános fejlődési tendenciájának mérlegelése, figyelemmel kísérése mellett alaposan és körültekintően szükséges elemezni az adott ország sajátosságait, és ennek alapján célszerű meghatározni, hogy az általános strukturális tendenciákat hogyan lehet és indokolt az adott országra adekvát módon alkalmazni.

A struktúra alakítását az ország gazdaságföldrajzi adottságaiból

adódó relatív — más országokéhoz viszonyított — előnyök maximális kihasználására kell építeni és a lehető legteljesebb mértékben összhangba kell hozni az ország gazdasági lehetőségeivel. Például maximálisan ki kell használni a nyersanyagforrások esetleges kedvező geológiai elhelyezkedését, vagy a mezőgazdaság előnyös klimatikai viszonyait. (Ez tapasztalható például Kanada és Új-Zéland esetében vagy Magyarországon az alumíniumiparban, s egyre inkább a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban is.)

A népgazdaság legfőbb szektoraiban, közülük is elsősorban az iparban a termék- és gyártmánystruktúrát csak olyan széles skálán és volumenben indokolt kialakítani, amely a rendelkezésre álló anyagi és személyi erőforrások mellett biztosítja az adott tevékenység eredményének gazdaságos realizálását, tehát az exportpiacon a versenyképességet, a belső piacon pedig az ország adott, általános fejlettségének megfelelő ellátást is. Így érhető el, hogy az ipari termékeket (végtermékeket, alkatrészeket és részegységeket egyaránt) olyan sorozatnagyságban, olyan technikai, technológiai feltételek mellett gyártsák, hogy azok a nemzetközi piacokon gazdaságosan realizálhatók legyenek, a szolgáltatások pedig az ország anyagi lehetőségeinek megfelelő mértékben és szinten fejlődjenek. Következésképp, a termelőterületeken a legtöbb ország nemcsak arra nem vállalkozhat, hogy kiépíti és fejleszti a termelés teljes skáláját, de arra sem, hogy a műszaki fejlődést elsősorban hordozó és előmozdító ágazatok minden fő tevékenységét kiépítse és fejlessze. Ez utóbbiak közül is ki kell választani azokat, ahol reális lehetőség van a nemzetközi szint elérésére és arra is, hogy lépést tartson a világ általános műszaki fejlődésével.

A gazdasági struktúra változásának objektív gazdasági és műszaki követelményei, erőteljes társadalompolitikai vonzata, függése a nemzetközi gazdasági integrációtól, a gazdaságpolitikán belül tervszerű, hosszú távra átgondolt struktúrapolitikát és ennek alapján kialakított gazdaságirányítást igényel. A szocialista társadalom viszonyai között erre teljes mértékben megvan a lehetőség. A szocialista termelési viszonyok oldaláról biztosított lehetőség ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a szocializmusban tetszés szerinti gyorsasággal modern és korszerű struktúra alakítható ki, sem pedig azt, hogy minden esetben a legnagyobb gazdasági növekedést adó strukturális döntések hozhatók. Az anyagi lehetőségek korlátozott nagysága, a kapitalizmusból örökölt esetleges strukturális aránytalanságok, a társadalompolitikai hatások mérlegelésének szükségessége, az integrációs kapcsolatok bővítésének reálisan elvárható üteme, a kapitalista országokkal kiépíthető gazdasági kapcsolatok természetesen korlátozott foka, mind olyan körülmény, ami objektíve befolyásolja a struktúra modernizálását szolgáló döntéseket és szükségessé teheti, hogy elégedjünk meg a struktúra szerényebb ütemű — ugyanakkor reális és megvalósítható — korszerűsítésével.

A szocialista tervgazdálkodás lehetőségeinek kihasználása nagyban függ attól is, hogy a struktúrapolitika és a gazdaságirányítás milyen szintet ért el. Az irányítás maga is fejlődik, mind eredményesebben képes a gyakorlatban érvényesíteni a struktúraváltozás objektív követelményeit, kiaknázni az adott népgazdaság sajátosságaiból fakadó előnyöket. A struktúrapolitika, a gazdaságirányítás e tökéletesedési folyama-

tában nem kizárt, hogy egyes korábbi döntések az újabb ismeretek és tapasztalatok alapján hibásnak bizonyulnak. Ezek feltárása, elismerése és korrigálása épp úgy feltétele az eredményes strukturális fejlesztésnek, mint a struktúrapolitika és az azt gyakorlattá átalakító irányítás állandó tökéletesítése, modernizálása.

KISS TIBOR:

A nemzetközi munkamegosztás szerepe a strukturális fejlődésben

A kivitel szerkezetének változása — különösen Magyarországhoz hasonló kisebb országokban — kisebb-nagyobb mértékben tükrözi az országok gazdaságának adott fejlettségi fokát. Ezt szemléltetik az 1. sz. táblázat statisztikai adatai.

1. sz. táblázat

Egyes termékfajták kivitelének aránya az összes kivitelben

Megnevezés	Százalékos arány az összes kivitelben, ha az egy főre jutó nemzeti jövedelem		
	100—300 dollár	800—1200 dollár	800—1200 dollár
		ha nagyobb	ha kisebb
		a mezőgazdasági terület	
Agrártermékek és ipari nyersanyagok ...	70—90	25—27	11—13
Arány az iparcikkek összkivitelében:			
Gépek berendezések	2—8	45	45
Kohászati termékek	—	16	16
Vegyipari cikkek	1—4	11	11
Könnyűipari termékek	30—35	12	12
Élelmiszeripari cikkek	60—45	13	8
Egyéb	7—8	3	8

Forrás Kiss Tibor: Nemzetközi munkamegosztás és Magyarország gazdasági növekedése, Kossuth, 1969. 282. l. A szerző összeállítása súlyozott átlagszámítással a következő forrásokból: Monthly Bulletin of Statistics 1966—1967.; Statistical Yearbook. UN. New-York 1965—1966; OECD General Statistics 1963—1965; OECD Statistical Bulletins. Foreign Trade 1962—1965.

A fejlettebb országok kivitelében döntő súlya a gépexportnak van, a közepesen fejletteknél ennek már kisebb az aránya, de növekvő tendenciát mutat. A gépek külkereskedelmi forgalma a fejlettebb országok között növekszik gyorsabban, itt magasabb az egy főre jutó munkaeszközök mennyisége és nagyobb a gépek gyártásának nemzetközi munkamegosztása. Természetesen az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom volumenében is nagy a különbség a fejlettebb és az elmaradottabb országok között.

★

A Magyarországhoz hasonló nyílt gazdaságban a külkereskedelem és a népgazdaság szerkezetének változásai igen erőteljesen és közvetlenül hatnak egymásra.

Éppen a strukturális változások eredménye és a további fejlődés kiindulópontja az, hogy csökkentsék vagy megszüntessék a kevésbé hatékony ágazatok termelését, helyettük a szükséges termékeket importálják, viszont növeljék az exportot a gazdaságilag hatékony termelési ágakban.

A világkereskedelem szerkezete az utóbbi évtizedekben jelentősen megváltozott. A világ termelésében az ipari késztermékek gyorsabban növekedtek, mint a nyersanyagok, ez változásokat eredményezett a világkereskedelem szerkezetében is. A tudomány és technika forradalmának kibontakozása abban is kifejezésre jutott, hogy a termelés mind nagyobb mértékben tömegtermeléssé fejlődött, s különösen a kisebb és közepes nagyságú országokban a termelés nemzetközi szakosítása és kooperációja mind jobban kifejlődött, ez pedig mind nagyobb mértékben a késztermék, elsősorban a gépek, részegységek, alkatrészek kereskedelmének növekedését idézte elő.

A tudomány és a technika forradalma további jelentős változásokat eredményez a világkereskedelem áruszerkezetében. A nyersanyag-felhasználás a késztermékekhez viszonyítva rohamosan csökken. A késztermékek könnyebbé és kisebbé válnak. A miniaturizálás nemcsak technikai megoldásként jelent előrehaladást, hanem a nyersanyag-felhasználás rohamos csökkenését is eredményezi. A felhasznált nyersanyagmennyiségből jelenleg sokkal több készterméket állítanak elő, mint korábban.

Az anyagok összetételében is jelentős változások következtek be. A régi anyagok felhasználásával szemben mind nagyobbá válik a könnyűacélok, a sokféle műanyag, a szintetikus műszálak, a szintetikus gumik stb. aránya.

A világ külkereskedelmi szerkezetének alakulásában a világgazdaság fejlődésének új tendenciái tükröződnek. A nyersanyagok világkereskedelme növekedett a leglassabban. A fűtőanyagok, főképpen az olaj importja viszont — különösen a fejlett tőkésországokban — igen gyors-

2. sz. táblázat

A világkereskedelem fejlődésének árucsoportok szerinti indexei 1955—1972 között
(1955=100)

Országok	Világ-export összesen	Nyersanyagok	Fűtőanyagok	Élelmiszerek	Vegyipari termékek	Gépek	Egyéb feldolgozó ipari termékek
Összesen	443	220	410	296	605	738	487
Fejlett tőkés . . .	494	271	314	328	609	740	479
Fejlődő	297	155	420	201	457	129	478
Szocialista	477	219	377	329	649	646	587
Ebből							
KGST	490	362	253	376	615	639	528

Forrás: UN Statistical Yearbook 1963.; UN Monthly Bulletin of Statistics 1973. július; GATT International Trade 1972, Geneva, 1973.

san növekedett. A KGST-országok leggyorsabban az élelmezési cikkek importját növelték.

A fejlett és fejlődő országok élelmiszerimportjának növekedési

üteme kb. egyforma, de a mennyiség aránya lényegesen eltérő. Az egy főre jutó élelmiszerimport 1970-ben a fejlett tőkésországokban 33, a KGST-országokban 10, a fejlődő országokban 5 dollárt tett ki. A vegyipari termékek külkereskedelmi forgalma leggyorsabban a KGST-országokban emelkedett, a gépek forgalmának növekedésében a fejlett tőkésországok vezetnek.

3. sz. táblázat

A fejlett tőkésországok exportjának növekedése főbb árucsoportok szerint
1967—1971 (millió dollár)

Év	Összes	Élelmiszerek	Nyersanyagok	Fűtőanyagok	Vegytermékek	Gépek	Egyéb
1967	149 120	19 230	14 180	4940	13 000	59 000	46 440
1971	250 720	24 466	19 770	8820	21 510	41 370	77 740

Forrás: Monthly Bulletin of Statistic. 1973. IV. sz.

4. sz. táblázat

Az export szerkezetének változásai a Közös Piac országaiban (%)

Év	Élelmiszerek	Nyersanyagok	Fűtőanyagok	Vegytermékek	Gépek	Egyes feldolgozott ipari termékek
1960	9,9	5,7	6,0	9,1	29,9	39,4
1971	10,1	3,8	4,5	10,4	36,0	35,2

Forrás: Monthly Bulletin of Statistic. 1972. év száma.

A világkereskedelem szerkezetének legnagyobb volumenű — 25⁰/₀-os — árufőcsoportját a gépek és a gépjárművek képezik. Az ipari félgyártmányok részesedése a világforgalomban 18—20⁰/₀ között van. Viszonylag alacsony az élelmiszerek és élvezeti cikkek, de főleg a nyersanyagok részesedése a világkereskedelmi forgalomból (az előbbi 17, az utóbbi 13⁰/₀), aránylag magas viszont a tüzelőanyagok csaknem 10⁰/₀-os részesedése (ez túlnyomórészt kőolaj és kőolajtermék). A vegyipari termékek a világkereskedelemben kevesebb mint 7⁰/₀-kal részesednek (az említett főcsoportok közül egyelőre még a legkisebb mértékben).

A kapitalista világkereskedelem szerkezetének és irányainak megváltozása alapvetően a fejlett ipari országokban végbemenő tudományos-technikai forradalom eredménye. A mind nagyobb szériákban való termelés, a mind nagyobb üzemkapacitások létrehozásának követelménye, szükségessé tette a nemzetközi munkamegosztás elmélyítését. A tudományos-technikai forradalom azonban döntően az iparilag fejlettebb országokban zajlik le, kevés sugárzik ki belőle a fejlődő országok gazdasági növekedésére. Az iparilag fejlett tőkésországok között bonyolódik le a késztermékek exportjának kétharmada.

Az 5. sz. táblázat bemutatja a KGST-országok kiviteli szerkezetében bekövetkezett változásokat 1950—1972 között. Előljáróban megjegyzem, hogy Magyarországon 1938-ban az összkivitelben a gépek részesedése 9,3, az agrártermékeké 69,9 százalékot tett ki. Az 1950. évi szerkezet már jelentős változásról tesz tanúságot. A táblázatból kitűnik, hogy a kivitelben legnagyobb mértékben a gépexport aránya növekedett. A KGST-országok közül a gazdaságilag elmaradottabbak növelték

leggyorsabban gépipari termelésüket és exportjukat. Exportjuk a gépipari termeléshez viszonyítva is sokkal nagyobb mértékben növekedett, mint a fejlettebb országokban. A KGST-országok gépipari exportjuk túlnyomó többségét egymás között bonyolítják le. A Szovjetunió kivételében a gépek aránya lényegében véve stagnált, viszont a KGST-országokból származó összimportjából a gépek behozatalának részesedése 1950-ben kb. 8, 1965-ben 42 és 1970-ben már kb. 44 százalékot tett ki.

A KGST-országok összes kivételében a fűtő- és nyersanyagok aránya állandóan csökkent, a Szovjetunió kivételében viszont mintegy 25⁰/₀-kal emelkedett.

A struktúrák összehasonlítása néhány további következtetésre ad alkalmat. A KGST-országok népgazdaságai között elmélyült a nemzetközi munkamegosztás. E kapcsolatok azonban nem egyformák, s a kapcsolódás struktúrájában is jelentős eltérések vannak. A KGST legnagyobb nyersanyag- és alapanyag-exportőre a Szovjetunió, amelynek szállításai nagyrészt fedezik a többi KGST-ország szükségletét. Az elsődleges termelés termékeinek Bulgáriában a legnagyobb a fajlagos exportja. A gépek, berendezések és ipari fogyasztási cikkek nettó exportjának zömét a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia szolgáltatja, ehhez csatlakozik Magyarország is. Ugyanezek az országok szorulnak rá a legjobban a nyersanyagok és alapanyagok importjára.

A struktúráknak e viszonylag rövid időszak alatti változásai is azt mutatják, hogy a nyersanyag- és alapanyag-termelő ágazatok termelése az egész KGST-ben mind kevésbé képes fedezni a feldolgozó iparok növekvő szükségleteit. Ennek látható jele a nettó nyersanyag- és alapanyagimportra szoruló országokban az e termékekben mutatkozó deficit növekedése, néhány nettó exporttal rendelkező országban pedig az exportálható feleslegek relatív csökkenése.

A szükségletek kielégítését nagyrészt a Szovjetunió, kisebb részét (főleg élelmiszerekben) Bulgária növekvő szállításai fedezik. Az ipar fejlődésének folyamata — különösen az a törekvés, hogy a kitermelt anyagokat mind magasabb fokon dolgozzák fel — valamennyi KGST-országban feszültséget okoz az alapanyagbázis és a feldolgozó ipar között.

A KGST-országok közötti áruforgalom szerkezetében tükröződnek a KGST-integrációban ható ellentmondások is. A szocialista országok áruforgalmi szerkezetében nyilvánul meg leginkább az, hogy a szocialista országok népgazdasági terveiket önállóan készítik, és — bár többoldalú előkészítés alapján — kétoldalúan hangolják össze. Ezek az országok áruforgalmuknak kb. 60—70⁰/₀-át egymás között bonyolítják le. Ez a KGST-integráció bővített újratermelésének bizonyos aránytalanságait is tartalmazza. A KGST-integrációban a kitermelő és a feldolgozó iparágak között fennálló aránytalanságok abban nyilvánulnak meg, hogy az anyagok és félégyártmányok kínálata elmarad az importigények mögött. Az egyes szocialista országokban a termelési ágak eltérő gazdaságossága, a nyersanyagtermelés problémái az áruforgalom összehangolásakor és a külkereskedelemben kerülnek felszínre. Ezeket növeli az is, hogy a gazdaságilag gyengébben fejlett országok — fizetési mérlegeik egyensúlyának biztosítása érdekében — nagyon korlátozottan importálnak fogyasztási cikkeket.

A KGST-országok kiviteli szerkezetének változásai
(%)

5. sz. táblázat

Ország	Gépek		Fűtő- és nyersanyagok, fémek		Élelmiszeripari nyersanyagok és élelmiszerek		Ipari fogyasztási cikkek		
	1950	1960	1950	1960	1950	1960	1950	1960	
Bulgária.....	—	13,6	48,0	30,3	50,5	38,2	1,5	17,9	12,5
Csehszlovákia ..	26,4	45,1	35,5	29,2	12,8	5,4	25,3	20,7	18,7
Lengyelország ..	7,7	28,0	56,0	47,2	24,1	20,1	12,2	10,1	16,0
Magyarország ..	23,0	38,0	17,5	23,0	39,2	22,3	20,3	17,8	22,8
NDK.....	—	48,0	—	33,0	—	4,0	—	15,0	18,8
Románia	6,1	16,0	69,6	56,8	24,9	20,8	1,3	5,7	18,9
Szovjetunió	11,8	20,5	43,8	49,3	39,5	27,3	4,9	2,9	3,1

Forrás: Az országok nemzeti statisztikái alapján és Sztatizsityicseskij jezssegodnyik. SZEY Moszkva, 1970., 1972., 1973.

A kapitalista világpiacról beszerzett áruk a szocialista világgazdaság bővített újratermelését szélesebb alapokon teszik lehetővé. A szocialista országok külkereskedelmi áruforgalmuknak kb. 30⁰/₀-át a tőkésországokkal bonyolítják le, s a jövőben sem kívánnak ez elől elzárkózni, ellenkezőleg, bővíteni kívánják a két világpiac közötti kapcsolatokat. A kapitalista világpiacról származó behozatal döntő része olyan anyagokból, gépekből és bizonyos élelmezési cikkekből tevődik össze, amelyek a KGST-integrációban hiánycikkek. A kapitalista világpiacra irányuló kivitel döntő részét anyagok és élelmiszeripari termékek alkotják.

Magyarország külkereskedelmi szerkezetének fejlődése

Az általános sémák csak átlagban közelítik meg a valóság tendenciáit, ezen belül a konkrét valóság országonként más és más. Magyarország kiviteli áruszerkezetének összehasonlítása a többi KGST-országokéval elég jellegzetesen tárja fel a magyar külgazdaság fejlődését és problémáit.

A KGST-nómenklatúra szerinti csoportosításában Magyarország összkiviteli szerkezete a következőképpen alakult.

6. sz. táblázat

Összes kivitelünk szerkezete (%)		
Megnevezés	1960	1973
Gépek, berendezések	38,6	33,4
Fűtőanyagok, ásványok, fémek	12,8	12,4
Vegyipari termékek	2,7	3,6
Építőipari anyagok	0,6	1,8
Egyéb anyagok	6,9	4,8
Élő állatok	0,1	0,8
Élelmiszeripari anyagok	5,6	9,3
Élelmiszeripari termékek	14,9	13,0
Ipari fogyasztási cikkek	17,8	20,9
Összesen	100,0	100,0

A legfőbb változás a gépek kiviteli arányának csökkenésében és a fogyasztási cikkek arányának növekedésében mutatkozik, összárúkviteli szerkezetünkben. Ezek a változások egyes viszonylatok tekintetében még erőteljesebbek.

A KGST-országokba irányuló összexportunk szerkezetében a fogyasztási cikkek aránya még gyorsabban nőtt, mint az összkivitelben, a gépek kivitelének aránya kissé lassabban, de azért erőteljesen csökkent, valamint számottevően hanyatlott a fűtőanyagok stb. kivitelének aránya.

A KGST-integrációba irányuló kivitelünk szerkezetének változásait döntő mértékben a Szovjetunióba irányuló kivitelünk szerkezetének alakulása határozza meg.

A gépek aránya súlyosan (kb. 13 ponttal) csökkent, helyét az élelmiszerek és az ipari fogyasztási cikkek foglalták el. A Szovjetunióba irányuló gépkivitelünk az említett időszakban 159 százalékkal, az élelmiszerek kivitele ugyanakkor kb. tízszeresére, az ipari fogyasztási cikkeké közel ötszörösére növekedett.

7. sz. táblázat

A KGST-országokba irányuló összes kivitelünk
áruszerkezete (%)

Megnevezés	1960	1973
Gépek, berendezések	46,8	45,4
Fűtőanyagok, ásványok, fémek	13,1	7,4
Vegyipari termékek	2,2	2,5
Építőipari anyagok	0,5	2,0
Egyéb anyagok	4,0	1,9
Élő állatok	—	0,4
Élelmiszeripari anyagok	1,4	6,3
Élelmiszerek	14,2	12,2
Ipari fogyasztási cikkek	17,8	21,9
Összesen	100,0	100,0

8. sz. táblázat

A Szovjetunióba irányuló összes kivitelünk
szerkezete (%)

Megnevezés	1960	1973
Gépek, berendezések	58,7	46,1
Fűtőanyagok, ásványok, fémek	5,3	6,2
Vegyipari termékek	3,4	2,2
Építőipari anyagok	—	0,7
Egyéb anyagok	2,3	1,3
Élelmiszeripari anyagok	1,5	3,2
Élelmiszerek	5,6	13,6
Ipari fogyasztási cikkek	23,2	26,7
Összesen	100,0	100,0

Valamennyi KGST-országnak a Szovjetunióba irányuló exportjában lassult a gépek kivitelének üteme, de nálunk hanyatlott a leggyorsabban. Bár valamennyi KGST-ország növelte az élelmiszerek, a fogyasztási cikkek kivitelét, mi fokoztuk azonban a legnagyobb mértékben.

Az árufőcsoportok kiviteli szerkezetében általános tendencia az *anyagok* kiviteli arányának növekedése, különösen a fejlett tőkésországok felé a kohászati termékek kivitele növekedett. Ez a tendencia nyilvánult meg még a fejlődő országok felé is.

A *gépek* kiviteli aránya 12 százalékkal csökkent a szocialista országok irányában, viszont a fejlett tőkésországok felé nem sikerült javítanunk a rendkívül alacsony, 3—4 százalékos exportrészesedési arányunkon.

Az élelmiszeripari anyagok és élelmiszerek kiviteli aránya elsősorban a szocialista országok felé növekedett. A fogyasztási iparcikkek kivitelének aránya a szocialista országok felé nagyarányú emelkedést mutat, a többi irányban volumenében nem, de arányában csökkent, illetve a fejlett tőkésországok felé ugyanaz az arány maradt.

A gazdaságpolitikával összefonódva külgazdaság-politikánknek arra kell irányulnia, hogy a termelési és a külkereskedelmi struktúránk

egyidejű változtatásával mind nagyobb tőke- és munkaerő-megtakarítást érjünk el. Ipari termelési és exportstruktúra-változást döntően központi állami tervek és intézkedések alapján érhetünk el, emellett elengedhetetlenül szükséges a közgazdasági szabályozó rendszer automatizmusának hatékony felhasználása is.

Mindazonáltal a termelési és exportszerkezet hatékony korszerűsítésének fő feltétele a gyártmánystruktúra fejlesztése. Jelenleg a vállalaton belüli termékstruktúra fejlődése túl lassú.

Az új termékek bevezetése — bár valamivel gyorsabb, mint korábban — még mindig sokáig tart. Elég általános probléma, hogy mindenféle fejlesztés időigénye túl nagy, az időtényező nem játszik elég nagy szerepet a vállalati gazdálkodásban. A korszerűtlen gyártmányok termelését nehezen hagyják abba. Ugyancsak lassú a technológiai javulás. A termékek minőségére, megbízhatóságára vonatkozó jelentések sem számolnak be számottevő javulásról, és még mindig sok a selejt.

Termékösszetételünk gazdasági méreteinkhez képest még mindig túlzottan széles, nem elég specializált. Nem kielégítő a hazai és nemzetközi szakosítás, és így a kooperáció sem. A magas minőségű, korszerű termékek nem kielégítő mennyiségű termelése és fejlődése kedvezőtlenül hat a gazdasági ágak többségének fejlődésére, a beruházásokra, az anyagfelhasználásra, a tervezők tevékenységére. Hosszú távú terveink úgy számolnak a termékstruktúra gyorsabb ütemű változásával, korszerűsítésével, mint a gazdasági növekedésünk kulcskérdésével.

HOCH RÓBERT:

Tézisek a hosszú távú életszínvonal-politikáról*

(1) Az életszínvonal-politikai stratégia kialakításának elsődleges feladata egymással és a gazdaság egészével konzisztens célok kitűzése; olyan célrendszer kialakítása, amelynek megvalósulása a szocialista rendszernek megfelelő életmód irányába visz. És meg kell határozni azt az adekvát eszközrendszert, amely a célok megvalósulását biztosítja.

(2) A feladat a szocialista rendszernek megfelelő életmód formálása. Az életmód döntő fontosságú eleme az életszínvonal. A szélesebb értelmű életmódra vonatkozó célok megfogalmazása és a célokhoz tartozó eszközök kijelölése több tudományág együttes feladata. A jelen Tézisek a hosszú távú életszínvonal-politika cél- és eszközrendszerével foglalkozik.

(3) Eddigi fejlődésünk során is tűztünk ki az életszínvonal fejlesztésére meghatározott célokat, és alkalmaztuk a célok megvalósítására szolgáló eszközöket. A célok közül egyeseket már megvalósítottunk (például a munkások és a parasztok jövedelemparitása), mások megvalósulásának útján haladunk (például a lakáskérdés megoldása). Megint másokat, bár már megvalósítottunk, most a magasabb fejlettségi szintnek megfelelő körülmények között kell érvényesítenünk (például a teljes

* A jelen előadás nagymértékben támaszkodik a Távlati Tervezés Munkaerő és Életszínvonal Bizottságban végzett munkákra és vitákra, különösen pedig Hoch R.—John E.: Az életmód célrendszere és az ezt szolgáló eszközrendszer című tanulmányára. Budapest, 1973. november.

foglalkoztatottság). A kitűzött célok azonban sok tekintetben nem voltak konzisztensek, és az alkalmazott eszközök is gyakran keresztezték és keresztezik egymást hatásukban. Vagyis nem előzmények nélkül, hanem a meglévő elemek felhasználásával, korszerűsítésével, továbbfejlesztésével és konzisztenssé tételével kell kialakítani életszínvonal-politikai célrendszerünket.

(4) Az életszínvonal alakítására vonatkozó legáltalánosabb célokat a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

1. Különös figyelmet kell fordítani arra, hogy az életmód és életkörülmények változását meghatározó *infrastrukturális szektor* kielégítő módon és mértékben fejlődjék. E szektor fejlődése segítse elő, hogy a fogyasztás struktúrája és az életmód egésze a társadalmi fejlődésnek megfelelő irányban változzék. Az infrastruktúra fejlesztésének ma és az előttünk álló tervidőszakban is kulcskérdése a *lakásellátás javítása*, a hozzá tartozó kommunális fejlesztéssel együtt.

2. Előnyben kell részesíteni azoknak a termékeknek és szolgáltatásoknak a fogyasztását, amelyek a *lakosság egészségét és kulturáltságát, valamint szakképzettségét* biztosítják. E prioritás egyfelől a fejlesztéssel szemben támaszt — az előző ponttal is összefüggő — követelményeket (például az egészségügyi hálózat), másfelől elő kell segíteni, hogy a lakosság ezeket a szükségleteket az egyéni preferenciáskálán előbbre sorolja. E magatartásbeli változtatásnak fontos eszköze az ingyenes társadalmi juttatások rendszere.

3. A fogyasztás színvonalának és szerkezetének — a különféle ismervek alapján képzett — *társadalmi csoportok szerinti különbségeit fokozatosan csökkenteni kell*. A csoportképzési ismervek közül kiemeljük:

- az egy főre jutó jövedelem nagyságát;
- a településviszonyokat (idesorolva a munkások és a parasztok közötti jövedelemkülönbségeket);
- a kulturális színvonal különbségeit.

4. A társadalomnak fokozódó mértékben kell gondoskodnia azokról, akik önálló kereső tevékenységre nem képesek: a gyermekekről, az öregekről és a betegekről.

A felsorolt célok megvalósítása esetén erősíthetjük meg és fejleszthetjük tovább szocialista rendszerünknek olyan vonásait, mint például a létbiztonság, a társadalom nyíltsága, a szocialista egyenlőség stb.

(5) A bemutatott — egymással összefüggő — célok elérésének lehetősége, de egyben korlátja is azokban a szférákban dől el, amelyekben a szocialista államnak *tényleges döntési lehetősége* van. A főbb döntési szférákat a következőkben jelölhetjük meg:

- a) a beruházások, ezen belül az *infrastrukturális beruházások* nagysága, dinamikája és szerkezete;
- b) az ingyenes és a kedvezményes *juttatások* volumene és részaránya;
- c) a vásárolt termékek és szolgáltatások fogyasztási szerkezetének befolyásolása.

(6) A célrendszerrel szemben támasztott konzisztenciakövetelmény érvényesülésének egyik alapvető feltétele a célok rangsorolása, prioritások megállapítása, preferenciák és diszpreferenciák meghatározása.

Jóllehet az életszínvonal fejlesztésére vonatkozó számos cél tekintetében egyetértés van a tervezők között (például a lakásépítés prioritása, a családi jövedelmek demográfiai különbségektől függő differenciáinak csökkentése stb.), mégis a nézeteltérések jó része éppen a prioritások meghatározásában mutatkozik. Esetenként nem is közvetlenül a célok meghatározásáról, a rangsorok felállításáról, hanem az eszközök alkalmazásáról folynak a viták.

(7) A rendelkezésre álló eszközrendszer főbb elemei: az infrastruktúra fejlesztése, az ingyenes juttatások körének és struktúrájának a meghatározása, a pénzjövedelem- és jövedelemadó-politika, valamint a fogyasztói árpolitika.

Kétségtelen, hogy bizonyos életszínvonal-célok — legalábbis elvileg — többféle eszközzel is megközelíthetők. Például van bizonyos döntési szabadságunk a tekintetben, hogy a lakásépítési programot úgy valósítsuk meg, hogy az új lakások nagyobb része magántulajdonba kerül, vagy úgy, hogy bérlakássá válik. Az azonos cél szolgáltatásban azonban csak korlátozottan helyettesíthetők egymással az eszközök.

Rendszerint a különféle eszközök *kombinált* alkalmazásával érhetjük el a kívánt hatást, és csak a kombináció mértékében dönthetünk — de ebben is csak bizonyos határon belül. De még a határokon belül sem azonos hatást érünk el az eszközök különféle kombinációjával. Az iménti példát továbbfolytatva: nem szükséges hosszan bizonyítani, mennyire más társadalmi hatást érünk el a magántulajdonban levő lakások, mint a bérlakások arányának növelése esetén.

Az eszközök kombinált alkalmazását igénylik szociálpolitikai céljaink is. Például az öregekről való gondoskodás alapvető eszköze a megfelelő nyugdíjrendszer és az ingyenes egészségügyi ellátás, de az öregek egy részéről való társadalmi gondoskodás azt is feltételezi, hogy közvetlen ellátásukat szolgáló hálózatot építünk ki.

Az eszközök végletes alkalmazása, csak az egyik vagy csak a másik eszköz mellett való állásfoglalás magát a célt is megváltoztatja vagy éppen hatályon kívül helyezi. Például alapvető életszínvonal-politikai célnak kell tekintenünk az alacsony kategóriák jövedelem-színvonalának támogatását és fogyasztási szerkezetünknek társadalmi rendszerünk követelményeiből fakadó irányba való befolyásolását. Eléggé általános azonban ma az a nézet, hogy a fogyasztói árrendszer révén nyújtott kedvezményeket, az ún. árpreferenciákat át kell alakítani pénzbeli juttatásokká. Ha ezt megtesszük (és már tettünk lépéseket ebben az irányban), akkor fenntarthatjuk ugyan az alacsony jövedelemszintek támogatását, de lemondunk a fogyasztási szerkezet, pontosabban az árufogyasztás szerkezetének befolyásolásáról.

Általánosabban: ha döntünk az eszközökről, implicite már meghatároztuk az elérhető célokat. Ezért kell elsődlegesen világosan körvonalazni a célokat és hozzájuk rendelni az alkalmas, megfelelően kombinált eszközöket.

(8) A távlati célok kijelölésével és a megfelelő eszközök hozzárendelésével azt kell elérnünk, hogy folyamatosan és gyors ütemben haladjunk az egész lakosság jóléte, tartalmas, kulturált és egészséges életmódja irányába. A szocialista rendszer fölényének nemcsak a magasabb (nem is mindig és minden relációban biztosítható) életszínvonal-növeke-

dési ütemben kell megnyilvánulnia (bár ez elengedhetetlen feltétel), hanem abban is, hogy általában az életmód, ezen belül a jövedelem és a fogyasztás struktúrája magasabb rendű, mint a hasonló fejlettségű tőkésországokban.

Az életszínvonal-politika és az életszínvonal-tervezés hatékonysága megítélésének fontos eleme: milyen szubjektív reakciót vált ki a lakosságban. Az életszínvonal-tervezésnek igen lényeges célja: az emberek elégedettségét érjük el. Ez a cél azonban nem merülhet ki abban, hogy pusztán a jóllakott ember elégedettségét váltsuk ki. Amire törekednünk kell: a szocialista rendszerrel való elégedettség. Ez utóbbinak nemcsak politikailag, hanem társadalmilag és gazdaságilag is kiemelkedő jelentősége van. Például sok más tényezővel együtt ez a feltétele annak, hogy kialakuljon a szocialista tulajdonra vonatkozó tulajdonosi tudat. Ezek nélkül pedig nem lehet hatékony az anyagi ösztönzés sem.

A szocializmus nemzetközi vonzereje is csak akkor érvényesülhet kellően, ha megmutatkoznak az életmódban a szocialista rendszer sajátosságai.

(9) Mindez felveti a *fogyasztás* — sőt általánosabban: az életmód — *szocialista modelljének* a problémáját. Az eddigi kutatások, viták arra az eredményre vezettek, hogy megfogalmazott életszínvonal-célrendszerünket és a hozzárendelt eszközrendszert nevezhetjük a fogyasztás szocialista modelljének, de sok-sok fenntartással és megszorítással.

A fogyasztásnak mint az életmód döntő fontosságú elemének ma megfogalmazható szocialista modelljével kapcsolatban a következő főbb megszorításokat kell alkalmaznunk.

— Cél- és eszközrendszerünk az életmódnak — sem időben, sem térben — nem univerzális érvényű szocialista modellje.

— A modellünk által körvonalazott fogyasztás szerkezete nem különbözik gyökeresen a hasonló fejlettségű tőkésországok dolgozó tömegeinek fogyasztási szerkezetétől.

— A modell az életszínvonalnak még a legfontosabb tényezői közül sem mindegyiket öleli fel.

— A cél- és eszközrendszer felvázolásában messzemenően figyelembe kell vennünk az életmód tudatos formálásának különféle lehetőségeit és korlátait.

(10) Az életszínvonal-politikai stratégia számára olyan célokat fogalmazhatunk meg, amelyek az *előttünk álló másfél-két évtizedre és a konkrét magyarországi viszonyokra* vonatkoznak.

Egyes célok tekintetében — a dolog természetéből adódóan — messze túl kell néznünk a hosszú távú tervperiódus határain (például lakásépítés, oktatás). De általában is előre kell tekintenünk, amikor arról döntünk: merre akarunk haladni az életkörülmények alakításában. Ez annak ellenére szükséges, hogy tudjuk: a fejlődés útja nem minden esetben egyenes vonalú.

Más célok időhorizontja — ugyancsak a dolog természetéből adódóan — rövidebb a tervperiódusnál. Tervezési rendszerünk fontos sajátossága, hogy nem vagy nem csak végpontszemléletű. Nemcsak azt igyekszik körvonalazni, hogy mit lehet és kell elérni 1990-re. Életszínvonal-tervezésünk igyekszik magát a folyamatot megragadni: mi történik és mi történjék a tervperiódus során. A 15 év alatt jelentős változá-

sok mennek végbe a körülményekben, és ez a tény módosításokat tesz szükségessé a célokban is és az alkalmazott eszközökben is a tervperióduson belül. Például ma és a következő évtizedben a lakosság 10—15 százalékának jövedelme még a megfelelő színvonalú táplálkozást sem biztosítja, miközben a lakosság fő tömegei már jövedelmük jelentősebb hányadát fordíthatják magasabb rendű szükségleteik kielégítésére, a magas jövedelműek pedig különleges igényeiket elégítik ki. Az alacsony jövedelműek zöme a nyolcvanas évek közepén lépi át a szoros értelemben vett szegénység küszöbét. E határon túl is társadalmi probléma az alacsony jövedelműek helyzete, s a szocialista államnak továbbra is feladata lesz, hogy e társadalmi csoportot támogassa. Sőt, a problémát fokozni fogja, hogy a szélső jövedelmek viszonylagos különbségének csökkenése esetén is nőnek a differenciák az életmódban — a magas jövedelműek, sőt a közepes jövedelműek kiadásainak emelkedő diszponibilis hányada s ennek nyomán a személyi tulajdon egyenlőtlen felhalmozódása miatt. De az alacsony jövedelműek támogatására vonatkozó céloknak — például fogyasztási szerkezetünk meghatározott irányban való befolyásolásának — s emiatt az alkalmazott eszközöknek is sok tekintetben különbözniük kell a tervperiódus első és második szakaszában. Például a fogyasztás szerkezetének a befolyásolásában az alacsony jövedelműek mellett előtérbe kerülhet a nagy jövedelműek (a társadalom vezető fogyasztó rétege) vagy a közepes jövedelműek (a lakosság fő tömege) életmódjának a befolyásolása.

Felvethető: tudományunk fejletlenségét tükrözi, hogy nem tudunk minden időre és minden szocialista országra érvényes modellt adni a fogyasztás szerkezetére vonatkozóan. Úgy gondolom azonban, hogy a tényleges viszonyokban rejlik az oka annak, hogy ha nem a konkrét időszak és a konkrét ország viszonyaiból indulunk ki, akkor csak olyan általános sajátosságokat tudunk megfogalmazni, amelyek igen fontosak lehetnek ugyan, de végül is kevés orientációt adnak a hosszú távú élet-színvonal-terv készítéséhez.

(11) A széles értelemben vett fogyasztás szocialista sajátosságait felvázolva nem juthatunk el olyan modellhez, amelynek alapján az életmód gyökeresen más lenne, mint a hasonló fejlettségű tőkésországok dolgozó tömegeinek életmódja.

— A kapitalista országokban a fogyasztási struktúrát nemcsak — és számos összefüggésben nem is elsősorban — a termelési viszonyok állapota, hanem a termelőerők fejlettségi színvonala határozza meg; s e meghatározottságot alapján véve pozitívnak tekinthetjük. (Például a lakosság gyorsan növekvő része lakik s még nagyobb része dolgozik a városokban, s ez a tény már eleve döntő hatással van az életmódra. Természetesen ugyanebből fakadnak az urbanizáció ismert negatív következményei is.) A fogyasztásnak, a fogyasztás szerkezeti változásainak törvényszerűségei lényegében azonos módon érvényesülnek a kapitalizmusban és a szocializmusban. Ilyen például az ún. Engel-törvény. (Ezért használhatjuk fel prognóziskészítéshez a tőkésországok fogyasztásának adatait is.)

— A tőkésországok életmódja közvetlenül is hat lakosságunk szükségleteire és fogyasztására. Ilyen módon olyan elemek is átkerülnek életmódunkba a tőkésországokból, amelyek már nem a termelőerők fej-

lettségi színvonalából adódnak, hanem a tőkésviszonyokból, a profitra termelés igényeiből, az annak érdekében befolyásolt szükségletekből, a tőkés társadalom hierarchiájának fogyasztási vetületeiből stb.

A fenti hatásokat közvetíti a telekommunikáció, a kölcsönös idegenforgalom stb. De a hatások közvetítésében legalább ilyen szerepe van a külkereskedelemnek. Nyilvánvalóan közvetíti a pozitív és negatív hatásokat a fogyasztási cikkek importja. Ám legalább ugyanilyen mértékben közvetít az iparcikkexport. A nyugati piacokon az exportáló ágazatok, vállalatok csak akkor képesek fenntartani versenyképességüket, ha a nyugati piacok igényeihez igazodnak. E nyomás a hazai lakosság számára is biztosítja a termékek korszerűségét, magas technikai színvonalát. De olyan hatásokat is kivált mindez, hogy egyebek között a műszaki cikkek (például a televízió) esetében olyan cserékre is készteni, sőt kényeszeríti a lakosságot, amely nem nyújt valódi többletszolgáltatást a fogyasztónak. Tehát a konkurenciából fakadó pazarló termelés és pazarló fogyasztás esetével van dolgunk. A probléma azonban elsődlegesen nem fogyasztási, hanem termelési jellegű.

(12) Az életszínvonal-stratégia nem ölelheti fel mindazokat a fontos elemeket, amelyekről nagymértékben függ: kidomborodnak-e az életkörülmények szocialista vonásai. A hosszú távú életszínvonal-terv természeténél fogva nem csak gazdasági, hanem társadalmi terv is. Az anyagi feltételek meghatározása csak úgy lehetséges, hogy — legalábbis bizonyos mélységig — vizsgáljuk az egyes életszínvonal-elemek *tartalmi kérdéseit*. Az életszínvonal-tervezés feladata azonban végül mégiscsak az, hogy a gazdasági (termelési, beruházási, külkereskedelmi stb.) tervekkel összhangban az erőforrások és az eszközök allokációjáról és reallokációjáról orientáljon — az életszínvonal oldaláról igénytervként. Az életszínvonal-politikusok és -tervezők az életkörülmények számos elemét tekintve (oktatás, kultúra, egészségügy stb.) csak bizonyos mélységig hatolhatnak a tartalmi kérdésekbe, jöllehet az életkörülmények jellegét éppen ezek a tartalmi kérdések determinálhatják.

— A távlati tervezés (jövedelemtervezés, fogyasztástervezés stb.) nagy aggregátumokkal dolgozik, holott az életmód jellegét gyakran ezeknek az aggregátumoknak a belső struktúrája, sokszor a „finomstruktúra” határozza meg. Mások helyesen már rámutattak arra, hogy az életmód meghatározása szempontjából igen fontos elemek egy része kívül esik a statisztikai mérés körén. S az életszínvonal növekedésével mind jelentősebbé válnak a mennyiségi vonatkozások mellett a minőségi vonatkozások. Mindezekkel a tényezőkkel — a legjobb esetben is — csak nagyon korlátozott mértékben foglalkozhat a távlati tervező. Végül az életszínvonal szempontjából olyan fontos kérdéssel, mint például a munka jellegének az alakulása, ma még a hagyományoshoz képest kibővített tartalmú életszínvonal-tervezés sem tud foglalkozni.

Gyakran esik szó manapság az ún. státuszszimbólumokról a fogyasztásban. E jelenség kétségtelenül létezik és ellentétes a szocializmus lényegével, jöllehet alapjait megtaláljuk társadalmunkban. A dolgon az sem változtat, hogy divatba jött beszélni a jelenségről, tehát már ezért is eltúlozzák jelentőségét, és mindenféle jelenséget illetnek e fogalommal. A lényeg most számunkra az, hogy a társadalmi státusz szimbolizálására rendszerint olyan javak, éppenséggel olyan választékok al-

kalmasak, amelyek nem tárgyai a hosszú távú tervezésnek. (Ma már nemigen tekinthető státuszszimbólumnak a gépkocsi, s még kevésbé lesz annak tekinthető a tervidőszak második felében, hanem csak meghatározott márkákat, típusokat tekintenek annak.)

A szocializmus lehetőséget nyújt arra, hogy azonos szükségletkielégítést viszonylag alacsonyabb ráfordításösszeget igénylő jószágkombinációkkal elégítsük ki, a fogyasztók szempontjából változatlan vagy éppenséggel magasabb színvonalon. Vagyis lehetőségünk van arra, hogy a gazdaságosság szempontjait érvényesítsük a fogyasztásban, anélkül, hogy a fogyasztók érdekeit sértenénk. Ez a lehetőség különösen a helyettesek relációjában áll fenn — bár itt sem korlátlanul. (Sztereotip példa: Patyolat — tömbmosoda — családi mosógép.) A fejlesztési előirányzatok e relációk szerint az esetek jelentős részében ugyancsak nem tárgyai a hosszú távú tervezésnek. E célok érvényesíthetők lennének középtávon is. (Sajnos nem állíthatjuk, hogy a helyettesítési kombinációk gazdaságosságát és korlátait ténylegesen jól ismernénk.)

(13) A 15-éves időszak során jelentősen formálhatók és formálандók a lakosság életkörülményei. Az életszínvonal-politika stratégiai szabadságfoka, a szocialista fogyasztási modell érvényesítésének a lehetősége azonban még 15—20-éves távon is *korlátozott*.

— A fogyasztásra vonatkozó társadalmi preferenciákat és diszpreferenciákat nem a lakosság igényeinek ellenében kell érvényesíteni. Alapvető követelmény, hogy a termelés a szükségletekhez igazodjék, hogy az árufogyasztás körében a kínálat elégítse ki a keresetet. A lakosság igényei azonban formálhatók, a kereslet befolyásolható. Ez utóbbiban igen fontos szerepe van a fogyasztói árpolitikának. Jelentősen hat a szükségletekre a jövedelempolitika, a kínálatpolitika. Alakítja a szükségleteket az infrastruktúra fejlődése. Nem hangsúlyozhatjuk eléggé ebben az összefüggésben sem a tudatformálás szerepét. De mindezeket figyelembe véve is meglehetősen merev korlátai vannak általában az igények s a fizetőképes szükségletek alakíthatóságának. Ha pedig a fogyasztásra vonatkozó társadalmi célokat a lakosság szükségletei ellenére akarjuk érvényesíteni, súlyos társadalmi-politikai feszültségek keletkeznek. Sőt a célok egy része ilyen módon meg sem valósulhat. (Például a preferált termékek vagy szolgáltatások fogyasztása sem nőhet a kívánt ütemben, ha az igényeket nem keltették fel kellőképpen, ha a kereslet nem nő arányosan a kínálattal. Igaz: a fordított esetben sem valósulhatnak meg preferenciácéljaink.)

Sok vita folyik manapság az automobilizmusról, előnyeiről és hátrányairól. Másfél évtizeddel ezelőtt uralkodó koncepció volt a szocialista országokban, hogy kerüljük ki a fejlődésnek ezt a szakaszát. Elégtelen kínálattal és viszonylag magas árakkal valóban hosszú időn át erőteljesen akadályoztuk a gépkocsialomány növekedését. De a lakosság intenzív és gyorsan növekvő igényeit a gépkocsik iránt ezzel nem sikerült megszüntetni. A másfél évtizedes késés csak felesleges elégedetlenséget keltett. Ebből nem következik, hogy ne lenne szükség az automobilizmus ésszerű keretek közötti diszpreferálására és a tömegközlekedésnek (mind a díjtételekben, mind a fejlesztésben) a preferálására. De ami társadalompolitikai, sőt gazdaságpolitikai nézőpontból is helyesen megfogalmazható cél: kevésbé diszpreferáljuk a gépkocsi vásár-

lását és tartását (hasonló fejlettségű tőkésországokhoz képest alacsonyabb gépkocsisűrűségekre törekedvén), és erősen diszpreferáljuk a gépkocsihasználat, az üzemanyagok, alkatrészek, javítószolgálatok megfelelő ár- és díjpolitikájával, s különösen a nagyvárosi tömegközlekedés fejlesztésével is alátámasztva ezt az irányzatot.

— A tervidőszakon messze túltekintve is a jövedelemelosztásban érvényesülni fog az *anyagi ösztönzés* követelménye, sőt az ösztönzést erősíteni kell az előttünk álló periódusban. Az ún. munka szerinti elosztás a keresetekben és ebből származóan a családi jövedelmekben is differenciáltságot feltételez. A keresetek differenciáltsága egyes relációkban csökkenhet (például a képzettségben bekövetkező nivellálódás miatt), más relációkban azonban erősödhet, sőt előre láthatóan erősödni is fog. Sőt: az életmódkülönbségek — a diszponibilis jövedelemhányadban mutatkozó eltérések miatt — akkor is nőhetnek, ha a jövedelmekben nivellálódás következik be. Továbbá: a hatékony anyagi ösztönzés nemcsak azt feltételezi, hogy a nagyobb, jobb és hasznosabb teljesítménnyel magasabb jövedelemhez lehet jutni, tehát hogy általában magasabb fogyasztási színvonalat lehet általa elérni, hanem olyan fajtájú és minőségű termékeknek és szolgáltatásoknak a kínálatát, megvásárolhatóságát is feltételezi, amelyek valóban ösztönöznek a nagyobb jövedelem megszerzésére. Felvethető: bizonyos javakat (például gépkocsit) azért kell nagy mennyiségben forgalomba hozni, hogy a vásárlóerőt lekössük. Ez a szempont nagyon fontos lehet a középtávú, még inkább a rövid távú gazdálkodásban, de nem alakítója az életszínvonal-politikai stratégiának. Amiről ténylegesen szó van, az, hogy az anyagi ösztönzés erősítését nem általában a vásárlóképeség növelésével érhetjük el, hanem meghatározott javak — ilyen a gépkocsi is — vásárlási lehetőségeinek a szélesedése játszik ebben különös szerepet.

Ugyanezt az összefüggést más oldalról szemlélve erre a következtetésre juthatunk: az életszínvonal bizonyos fokán (és ennek küszöbét vagy már átléptük, vagy a tervidőszak során mindenképpen átlépjük) már nem általában a jövedelemkülönbségeknek, a fogyasztáskülönbségeknek kell serkenteniük, és nem is ezek serkentenek. Az ösztönzést egyre inkább a magasabb rendű szükségletek kielégítésére irányuló törekvések szolgálják. Az alapvető szükségletek kielégítésében (és a társadalmi haladással korábban magasabb rendű szükségletek válnak alapvetőkké!) nivellálódásnak kell bekövetkeznie, különösen a szükséglet-kielégítés mennyiségi vonatkozásait tekintve.

Ami a szocialista életmód szempontjából valóban elengedhetetlen követelmény — és ennek érvényesítéséért még sokat kell tennünk —: a jövedelemkülönbségek a társadalomnak nyújtott teljesítménykülönbségeket tükrözzék, és az életmódban mutatkozó különbségek a munkamegosztás rendszerében a munkával kivívott státuszt szimbolizálják.

— Az életszínvonal-politikai stratégia és a szocialista életmódmódel korlátozó tényezője a *gazdasági feltételek rendszere*.

Az életszínvonal-tervezés igényeket támaszt a gazdasági növekedés ütemével és irányával szemben. Ezek nélkül az igények nélkül, életszínvonal-politikai stratégia nélkül a hosszú távú gazdasági tervezés orientálatlanává válik. Ezért a hosszú távú tervezés egyik elengedhetetlen kiindulópontja az életszínvonal-tervezés. De tizenöt éves időszakra

is a gazdasági fejlődés lehetőségei szabják meg az életmód változásának a kereteit.

Nem csak arról a triviális igazságról van szó, hogy az általános gazdasági fejlődés üteme szabja meg az életszínvonal emelésének a lehetőségeit, hogy a növekedési ütemtől függően érünk el előbb vagy később egy meghatározott szintvonalat a fogyasztásban és a jövedelemben is. Ugyanílyen, sőt a tárgyalt kérdés szempontjából lényegesebb összefüggés: az életszínvonal-politika szabadságfoka is nagyrészt a növekedési ütem függvénye. Minél gyorsabb a gazdasági növekedés, annál inkább lehetőségünk van tudatos életszínvonal-politika folytatására, a társadalmi problémák megoldására, a káros feszültségek kiéleződésének elkerülésére, az életmód tudatos formálására, a szocialista rendszerrel összhangban álló vonásainak erősítésére, a szocialista modell érvényesítésére.

Az eddig végzett tervezőmunka egyik legfontosabb eredménye annak feltárása, hogy hatékony életszínvonal-politika csak bizonyos gazdasági és jövedelemnövekedési ütemen felül lehetséges. Minél inkább meghaladjuk ezt a küszöböt, a tudatos cselekvés és befolyásolás lehetősége annál nagyobb. A küszöbnek megfelelő, az e körüli növekedés esetén vagy csak a meglévő struktúra konzerválódik, az életszínvonal minden komponensét tekintve csak „dinamikus szinttartásra” törekedhetünk; vagy egyes feladatokat mások rovására oldunk meg, egyes területeken mutatkozó feszültségeket más ellentmondások kiélezésével enyhítünk. (Például megoldjuk a lakásproblémát, és kiéleződnek az ellentmondások az egészségügyi ellátásban.) Ha pedig a növekedés üteme alacsonyabb a kritikus értéknél, akkor az ellentmondások éleződni fognak a társadalom minden területén.

(14) Az életszínvonal-politika lehetőségeit nemcsak a gazdaság általános fejlődése, hanem *strukturális* fejlődése is meghatározza. E tekintetben különösen fontos szerepe van az infrastruktúra fejlődésének a gazdaságban. Az infrastruktúra, főként a lakosságot közvetlenül szolgáló infrastruktúra (lakás, kommunális ellátás, közlekedés, egészségügy, oktatás, népművelés, sport, kereskedelem, vendéglátás stb.) szabják meg a lakosság életkörülményeinek kereteit, hatnak meghatározó módon az életkörülmények alakulására. Ezért indokolt – az amúgy is sok tekintetben elmaradott – infrastruktúránk fejlesztésének preferálása. Az infrastruktúra fejlesztésére hozott (korántsem csak életszínvonal-politikai indíttatású) döntések és ezeknek már rövid távon való megvalósulása hosszú távra határozza meg a feltételrendszert. Az így megindított folyamatok legalábbis hosszú időn át nem fordíthatók meg, másfél évtized alatt pedig teljesen irreverzibilisek lehetnek. Például a telekvásárlás és a magánnyaralók tömeges építése az egyik oldalon és a társadalmilag szervezett üdülőkörhálózat fejlesztésének elhanyagolása a másik oldalon, vagyis az a körülmény, hogy a lakosságnak lényegében nincs választási lehetősége e két forma között, talán emberöltőnyi időre determinálja a lakosság jelentős részének szabadidő-felhasználási módját és kiadási szerkezetének alakulását, sőt végül tudatuk alakulását is befolyásolja.

Az infrastruktúra kívánatos fejlődését sok tényező erősen korlátozza. Ilyen tényezők: e szektor magas tőkeigényessége, a beruházási

lehetőségek korlátozottsága és a termelőszféra által támasztott beruházási igények, a beruházások költségeinek az elmúlt időszakban végbement növekedése, a munkatermelékenység viszonylagos állandósága, s ezzel kapcsolatban jelentős többletmunkaerő igénye szűkös munkaerőhelyzetünkben. Korlátozza az infrastruktúra fejlesztési lehetőségét a folyó fogyasztás növelésével szembeni feszítő igény is, jóllehet ez utóbbi növekedésének, különösen harmonikus növekedésének is feltétele az infrastruktúra megfelelő fejlődése. S mivel az infrastruktúra fejlesztésén belül az általános gazdaságpolitika is, az életszínvonalpolitika is a lakásépítést tekinti kulcsfeladatnak, a korlátok különösen az egyéb infrastrukturális ágazatokat szorítják.

A fenti helyzet miatt, különösen az infrastruktúrában lekötött és fejlesztésére fordított erőforrások hatékonyságának, hozadékának viszonylag kedvezőtlen alakulását szem előtt tartva, felmerül: milyen választási, döntési lehetőségünk van az infrastruktúra és a folyó fogyasztás egymáshoz viszonyított növekedési ütemének meghatározásában. Pontosabban: milyen lehetőségünk van az eszközöknek és az erőforrásoknak az infrastruktúra fejlesztése és a folyó fogyasztás növelése közötti átcsoportosítására.

Az egyik lehetséges megközelítés szerint a folyó fogyasztás növekedési ütemét kell meggyorsítani az infrastruktúra fejlesztésének a rovására. Az infrastruktúra preferálásáról való lemondás azonban az életkörülmények tudatos formálásának a gyengítése, az alapvető társadalmi problémák megoldásának a lassítása, égető feszültségek további élezése. A másik lehetséges koncepció az infrastruktúra fejlesztési prioritásának az érvényesítése a folyó fogyasztás növekedési ütemének a mérséklésével. A tervezési munkálatok során kiszámították, hogy – a nemzeti jövedelem növekedési ütemét adottnak véve – a fogyasztás növekedési ütemének néhány tized százalékpontnyi csökkentése a tervidőszak egészében olyan mennyiségű eszközöket szabadíthat fel, amelyek az infrastruktúra fejlesztésére szolgáló alapokat jelentékenyen bővíthetik. Azokról a határokról azonban, amelyek között lehetséges és érdemes transzformációt végrehajtani az infrastruktúra és a folyó fogyasztás között, érdemben csak akkor dönthetünk, ha számítások készülnek: a folyó fogyasztás növekedési ütemének egységnyi emelése milyen többletigényt támaszt a beruházásokkal és a munkaerővel szemben; illetve a folyó fogyasztás növekedési ütemének egységnyi mérséklése milyen volumenű beruházási kapacitást és munkaerőt szabadít fel az infrastrukturális szektor számára.

Nyilvánvaló, hogy ebben az összefüggésben is meghatározó a növekedési ütem alakulása. Ha a növekedés felgyorsul, különösen meggyorsítható az infrastruktúra fejlesztése, miközben elegendő lehetőséggel rendelkezünk a folyó fogyasztás szerkezetének tudatos alakítására is. Továbbá az kell, hogy javuljon általában a beruházások s ezen belül az infrastrukturális beruházások hatékonysága. E követelmények megvalósulásának híján a probléma a maga kiélezettségében fennmarad.

(15) *Összefoglalva* megállapíthatjuk: az életszínvonal-politikai stratégia konzisztens, a gazdasági feltételekkel is összehangolt cél- és eszközrendszerének erősítenie kell az életmód szocialista vonásait, és ezzel növelni a szocializmusnak mind hazai, mind nemzetközi vonz-

erejét. Az e követelményeknek megfelelő életszínvonal-tervek alkalmazásuk arra, hogy követelményeket támasszanak a gazdaság általános fejlődésének és struktúrájának változásával szemben.

A céloknak és eszközöknek a rendszere, amely meghatározott társadalmi preferenciákat és diszpreferenciákat tartalmaz, bizonyos fenntartásokkal és korlátokkal az életmód szocialista modelljének is tekintendő.

KOVÁCS JÁNOS:

Az életszínvonal-tervezés konzisztenciafeltételei*

A munkaerő társadalmi újratermelésének eredményei végső fokon a munkahelyeken, a munkaerő szakmai-képzetségi struktúrájában jelennek meg. Ennek az újratermelésnek az infrastruktúrája azonban a fogyasztás és az életmód szférája; ennek alakulása határozza meg a későbbi eredményt. Nagyon fontos tehát, hogy az életszínvonalat adó különböző tényezők közötti összhang biztosítva legyen. Az életszínvonal-tervezés évek óta dolgozik az összhang alapvető kritériumainak kidolgozásán és tervezési célokra alkalmas módon való megfogalmazásán. Így jutottunk a következőkben bemutatandó konzisztenciafeltételek megfogalmazásához.

A használt fogalmak és jelölések:

- A = lakossági jövedelem;
- A_{10} = lakossági hitelfelvétel;
- B = lakossági fogyasztás;
- B_{10} = lakossági megtakarítás;
- C = a lakosságot szolgáló beruházás;
- D = közületi fogyasztás;
- E = közületi beruházás;
- F = termelő felhalmozás;
- G = fogyasztási alap;
- G' = a széles értelemben vett *lakossági* fogyasztási alap (lakossági fogyasztás és lakosságot szolgáló beruházás);
- G'' = a széles értelemben vett fogyasztási alap (lakossági fogyasztás, közületi fogyasztás és lakosságot szolgáló beruházás);
- H = felhalmozási alap;
- I = nemzeti jövedelem;
- I^* = a fizetési mérleggel korrigált nemzeti jövedelem.

Konzisztenciafeltételek

1. *Az életszínvonal növekedése legyen egyenletes.* A lakosság ugyanis többre értékeli az egészében lassúbb, de egyenletes növekedést a gyorsabb, de egyenetlenebb növekedésnél. A társadalmi közérzet rossz-

* A konzisztenciafeltételeket először az életszínvonal távlati tervezési koncepciójában fogalmazták meg, 1969-ben.

szul reagál az erős ingadozásokra még akkor is, ha az ezekből adódó átlag viszonylag magas.

Egyszerűsítsük le első lépésben az életszínvonalat a fogyasztásra (G_T). Legyen $\Delta G(t)$ a fogyasztás t . évbéli növekménye, vagyis

$$\Delta G(t) = G(t+1) - G(t). \quad (1)$$

Legyen a növekedés oly módon egyenletes, hogy a növekmény aránya minden évben konstans (r), tehát

$$\frac{\Delta G(t)}{G(t)} = r. \quad (2)$$

Ez homogén lineáris differenciaegyenlet, amelynek megoldása $G(0) = G_0$ feltétel teljesülése esetén

$$G(t) = G_0(1+r)^t, \quad (3)$$

és így a fogyasztás a tervezési időszak végén¹

$$G_T = G_0(1+r)^T. \quad (4)$$

Hasonlóképpen definiálva az egyenletes növekedést, a széles értelemben vett lakossági fogyasztási alapra és a széles értelemben vett fogyasztási alapra azt kapjuk, hogy

$$G'_T = G'_0(1+r')^T, \quad \text{illetve} \quad (5)$$

$$G''_T = G''_0(1+r'')^T. \quad (6)$$

Hasonlóképpen feltételezve az egyenletes növekedést, a felhalmozásra azt kapjuk, hogy

$$H_0(1+q)^T = H_T, \quad (7)$$

ahol q a felhalmozási alap feltételezett növekedési üteme. Ennek megfelelően

$$H'_0(1+q')^T = H'_T, \quad \text{illetve} \quad (8)$$

$$H''_0(1+q'')^T = H''_T. \quad (9)$$

2. Az életszínvonal-tervezés második konzisztenciafeltétele azon alapszik, hogy az életszínvonal növekedésének van egy alsó küszöbe, amely alatt a lakosság nem érzi, hogy életszínvonala növekedne. Ez alatt a küszöb alatt (vagy inkább körül) stagnálást érez vagy éppen csökkenést, még ha valójában van is némi növekedés. Ez a fogyasztásra vonatkoztatva azt jelenti, hogy (1)-ben az r növekedési ütemre az

$$r \geq \varepsilon, \quad (10)$$

feltételnek kell teljesülnie.

Ez a küszöbszám csak nagyon gondos vizsgálattal állapítható meg, külön-külön az egyes tényezőkre. Amíg például a reálbérrre vonatkozóan különböző feltevések szerint 2 százalék körül mozog, a vizsgálatok azt mutatják, hogy aktív életszínvonal-politika, amely a legfontosabb fe-

¹ Lehetséges és szükséges szakaszos növekedési feltevésekkel élnünk (például 5-éves szakaszok), amennyiben és amikor ezek már termelési oldalról megalapozottak. Ha például a növekedés üteme szempontjából három szakaszt tételezünk fel, akkor az (1) így írható fel:

$$G_0(1+r_1)^{T_1}(1+r_2)^{T_2}(1+r_3)^{T_3} = G_T.$$

(Az első életszínvonal-variánsok elkészítése megelőzte a termelési koncepció elkészítését.)

szültségeket fel akarja oldani, 4 százalék fölötti fogyasztásnövekedést kíván.

A megfelelő küszöbszámok megállapítása egyike a legfelelősségteljesebb feladatoknak. Könnyű beleesni mindkét irányú túlsávba. Hogy csak egyetlen példát hozzunk fel: Kézenfekvő annak a tételnek a valósága, mely szerint a megfelelő ösztönzés azt kívánja, hogy a reálberek növekedése ne szakadjon el a termelékenység növekedésétől. A kettő közötti kapcsolatot az úgynevezett követési koeficiens fejezi ki, amely megmutatja, hogy 1 százaléknyi termelékenységnövekedésnek hány százalékos reálbér-növekedéssel kell együttjárnia. Első pillantásra az látszana kézenfekvőnek, hogy ugyancsak egy százalék. Ha azonban meggondoljuk, hogy egyrészt a fogyasztás—felhalmozás-arány eltolódhat, másrészt a társadalmi juttatásból származó jövedelem aránya szükség-szerűen nő a munkából származó rész rovására (az oktatás, az egészségügy, a lakás és nyugdíj egyaránt növekvő részét veszi igénybe a nemzeti jövedelemnek), harmadrészt nő azokban a tercier ágazatokban a foglalkoztatás, ahol kevesebb a lehetőség (vagy éppen egyáltalán nincs mód) a termelékenység növelésére stb., akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a követési koeficiensnek jelentősen 1 alatt kell maradnia népgazdasági szinten. (Valóban a különböző országokban 0,65 és 0,9 között mozog.)

3. Az életszínvonal-tervezés harmadik konzisztenciafeltétele: *Az életszínvonal növekedése legyen összhangban a gazdasági növekedés egészével.*

Ezt a finanszírozási mérleg nyelvére a következőképpen fordíthatjuk le (nem felejtve el, hogy ez persze erős egyszerűsítés):

A fogyasztás alakulása nem lépheti túl a nemzeti jövedelem szabta kereteket. Minthogy ugyanebbe a keretbe kell beleférnie a felhalmozásnak is,

$$G_T + H_T = I_T^* \quad (11)$$

A nemzeti jövedelemre is hasonlóképpen definiálva egy egyenletes (s) növekedési ütemet, azt kapjuk, hogy²

$$G_0(1+r)^T + H_0(1+q)^T = I_0^*(1+s)^T \quad (12)$$

Ha tehát adva van egy becslés a nemzeti jövedelem és a felhalmozási alap q növekedési ütemére, adott a fogyasztási alap várható növekedési üteme is.

4. Az életszínvonal-tervezés negyedik konzisztenciafeltétele: *Nem lehet egyetlen jelentősebb társadalmi réteg vagy csoport sem, amely ne lenne a gazdasági növekedés által lehetővé tett életszínvonal-növekedés haszonélvezője.*

Az életszínvonal-politika tényleges gyakorlatában gyakran adódik olyan helyzet, hogy valamely csoport vagy réteg helyzetét (egészében vagy bizonyos területeken) gyorsabban kell javítani, mint a többiét. Ez bekövetkezhet akár azért, mert egyik a másikhoz képest lemaradt, akár átmeneti ösztönzési célokból, akár pedig a gazdasági fejlődés okozta vagy azt célzó struktúraváltozások miatt.

Legyen G_j a lakosság j -edik csoportjának fogyasztása a t . időszak-

² (12)-ben hallgatólagosan feltételezzük, hogy a pénzügyi mérleg szaldója vagy zérus, vagy a nemzeti jövedelemnek konstansszorososa.

ban, r_j a lakosság e csoportja fogyasztásának növekedési üteme, akkor

$$G_{jT} = G_{j0}(1 + r_j)^T, \quad (13)$$

és teljesülnie kell a

$$r_j \geq \varepsilon r_j \quad (14)$$

feltételnek.

E feltétel egy másik megfogalmazása kapcsolódik az életszínvonal-tényezők előállításához.

5. Az ötödik konzisztenciafeltétel: *Az egyes életszínvonal-tényezők alakítása egymással összehangolt legyen. Az életszínvonal egyes területein a preferenciák és diszpreferenciák kialakítása a társadalmi céloknak megfelelően történjék.*

A tervezés során felmerülő igények konzisztenciájának ellenőrzése során ezeket a tényezőket magának az ellenőrző szervnek is elő kell állítania. A gyors előállítás és a nagyságrendi hibák vagy túlzások megtalálására a legegyszerűbb eljárás valamilyen normatív előállítás:

$$A_T = \sum_i \sum_j a_{ijt} N_{ijt}, \quad \text{ahol:} \quad (15)$$

a_{ijt} = a lakosság j -edik rétegének tervezett jövedelme az i -edik jövedelemkategóriából (a t . tervévben), egy főre számítva;

N_{ijt} = az i -edik jövedelemfajta szempontjából figyelembe vehető és a j -edik kategóriába tartozó lakossági réteg létszáma (a t . tervévben).

Az a_{ijt} normák nem függetlenek egymástól. Csaknem valamennyi függ például az átlagkeresetektől. Ezeket az összefüggéseket a tervezés során figyelembe kell venni. Például a nyugdíjnál, a negyedik jövedelemfajtnál:

$$A_{4t} = \sum_j \sum_k a_{4,j,(t-k)} N_{4,j,(t-k)} \quad \text{és} \quad (16)$$

$$a_{4,j,(t-k)} = \alpha_t a_{1,j,(t-1)}, \quad \text{ahol:}$$

$N_{4,j,(t-k)}$ = a t . tervév előtt nyugdíjba menők száma a j -edik munkaerő-kategóriából;

$a_{4,j,(t-k)}$ = a k évvel a t . év előtt nyugdíjba ment j kategóriájú dolgozó nyugdíja;

$a_{1,j,(t-k)}$ = ugyanezek átlagkeresete a nyugdíjba menetelkor;

α_t = a nyugdíjrendszertől és annak tervezett módosításától függő paraméter.

Felvetődik az a kérdés is, hogy ez a normatív előállítás hogyan kapcsolódik a negyedik konzisztenciakritériumhoz. A (15) a

$$a_{ijt} = a_{ij0}(1 + r_{aj})^t$$

alapján átírható a következő formába:

$$A_T = \sum_i \sum_j N_{ijt} a_{ij0} (1 + r_{aj})^T, \quad (17)$$

azaz az életszínvonal-fajlagosokra is feltételezzük az egyenletes növekedést.

Az egyes tényezők növekedésének érzékelési küszöbével azonban

már vigyáznunk kell. Az a tétel, hogy minden réteg életszínvonalának (és ezen belül fogyasztásának) növekednie kell, nem általánosítható oly módon, hogy *minden tényezőre* nézve növekednie kell. Egyes elemeket preferálunk, másokat diszpreferálunk, és vannak elemek, amelyeket sem nem preferálunk, sem nem diszpreferálunk, hanem alakulásukat az automatizmusokra bízunk.

Ezért

$$r_{aij} \begin{cases} \geq E_{aij}, & \text{ha } a_{ij} \text{ preferált;} \\ \leq E_{aij}, & \text{ha } a_{ij} \text{ az automatizmusokra bízott.} \\ = T_{aij}(t), & \text{ha } a_{ij} \text{ diszpreferált;} \end{cases}$$

Azaz a preferált tényezők növekedésének meg kell haladnia egy minimálisnak ítélt ütemet; a diszpreferált elemek növekedése legfeljebb elérheti a maximálisnak tekintett ütemet (illetve csökkennie kell, ha E_{aij} negatív); az automatizmusokra bízott elemek dinamikája pedig csak az azt befolyásoló tényezők időbeli alakulásától függ (és önmagában nem befolyásoljuk).

LENGYEL LÁSZLÓ:

A gazdaságpolitika és a szociálpolitika összefüggéseiről

Szociálpolitika — társadalmi gondoskodás

1. *A szociálpolitika — a szocializmus viszonyai között — azoknak a törvényhozási és közigazgatási, valamint döntően közpénzből fedezett gazdasági intézkedéseknek (intézményeknek) az összessége, amelyek alapvetően a társadalom valamennyi tagja személyiségének, munkaerejének (munkaképességének) és anyagi biztonságának a védelmére, kiterjesztésére és biztosítására irányulnak.* Ezeknek az intézkedéseknek (intézményeknek) a fő célja a magas színvonalú társadalmi gondoskodás elősegítése.

2. *A társadalmi gondoskodás, mely az embert születésétől haláláig, egész életútján végigkíséri — egyebek között — arra irányul, hogy a) minél hatékonyabb gondoskodás történjék az ifjú nemzedékről a gyermekkor éveiben; b) társadalmi méretekben előzzük meg a betegségeket, csökkentjük a fájdalmak napjait, adjuk vissza az élet örömét a betegségben szenvedőknek, hosszabbítsuk meg az életkort; c) teremtsük meg minden dolgozni kész ember számára a munka lehetőségét (hogy minél többen legyenek képesek átvenni, felhasználni az elődök tapasztalatait, s megújítva, továbbfejlesztve átadni azokat az utódok számára); e) biztosítsuk az „egyenlő munkáért egyenlő bér” elvének az érvényesülését; f) szüntelenül javítsuk a dolgozók és eltartottjaik élet- és munkakörülményeit (központi helyen kezelve a lakáskérdést) és g) biztosítsuk a munkából kiöregedettek, a munkában megrokkantak, a testi és lelki fogyatékoságban szenvedők anyagi problémáktól mentes, gondtalan életét.*

A szociálpolitika szocialista jegyei

3. A szociálpolitika a szocializmusban minőségileg mást, többet jelent, mint a kapitalizmus viszonyai között. Még akkor is igaz ez, ha a tőkés társadalom több, klasszikus szociálpolitikai intézménye a mi viszonyaink között is felhasználható, s felhasználásra is kerül. A *formai egyezőség* azonban ez esetben sem indokolja, hogy a jelentős *tartalmi különbségektől* eltekintsünk.

4. Ha a lényegi eltéréseket keressük, azok sokaságából, *szociálpolitikánk szocialista jellegének legfontosabb jegyei* közül kézenfekvőnek látszik négyet kiemelni:

4.1. A szocializmusban a *szociálpolitika* intézményrendszere *kialakulásának és fejlődésének fő akcelerátora* nem az egymással szembenálló társadalmi osztályok közötti harc, hanem alapvetően maga a *társadalom egészének osztatlan érdekeit képviselő* s a lakossági jövedelmek felett áttekintéssel és döntési joggal rendelkező *szocialista állam*. Ebből következnek, hogy szociálpolitikánk intézményeinek a fejlettségi szintjét nem az osztályharc pillanatnyi állása határozza meg, mint a kapitalizmusban, hanem — az anyagi, gazdasági vonzatúakét is — az általános politikai stratégia és a gazdasági lehetőségek, a gazdasági racionalitás *együttes mérlegelése*. Így adódik az, hogy egyes szociálpolitikai intézményeink gazdasági fejlettségünk adott színvonalához képest esetenként kiemelkedően fejlettek.

4.2. A szocializmusban a *szociálpolitika* alapvetően nem a társadalom egyes, főként „elesett” egyedei jótékonyági célú, karitatív jellegű megsegítésére irányul, hanem döntő funkciót tekintve arra, hogy a *munkára még, átmenetileg vagy már nem képes személyek eltartásához* nyújtson társadalmi hozzájárulást. Továbbá arra, hogy — mint a szükségletek szerinti elosztás intézményrendszerének eleme, a személyi jövedelmek színvonalától függetlenül — *lehetőleg egyenlő mértékű szükségletkielégítést* biztosítson a társadalom valamennyi tagja számára azokból a javakból (főként szolgáltatásokból), amelyeknél a szükségletkielégítés kollektív formája társadalmi rendünk lényegéből adódó *közérdek* (alapvető egészségügyi ellátás, oktatás ingyenessége, a lakás és bizonyos kulturális javak árpreferenciája stb.).

4.3 A szocializmusban a *szociálpolitika alapvető feladata* nem csupán az ún. emberi és társadalmi kockázatok, veszélyek („risks”) elhárítása, illetve ezek bekövetkezése esetén a „kárpótlás”. Társadalmi rendszerünk őszinte humanizmusából fakadóan minden lehető meg kell tenni annak érdekében, hogy a *társadalom valamennyi tagja*, s így végső soron az egész társadalom, *fizikailag és szellemileg egészséges, magas kultúrfokon álló, jó szakmai felkészültségű legyen*. A humanizmusnak ez esetben sem mond ellent a mellette fellelhető gazdasági racionalitás, az a tény, hogy az „emberi beruházás”, az egészséges, a „kiművelt emberfők” sokasága mindennél hatékonyabb s gyümölcsözőbben visszatérülő társadalmi befektetés.

4.4. A szocializmusban a *szociálpolitika* — mintegy az előzőek következményeként — nem holmi taktikai megoldás és engedménysorozat, mint a kapitalizmusban, hanem *alapvető stratégiai kérdés, egy hosszú távon kibontakozó cél- és követelményrendszer realizálásának egyik* —

elsősorban elosztáspolitikai — *módozata*. Az „emberi beruházások” költségeinek társadalmi átvállalása mellett szociálpolitikai intézményrendszerünk legfőbb elemének a végső célja az, hogy *csökkentsen az egy főre jutó családi jövedelmek között a véletlen, átmeneti elemek és a demográfiai tényezők hatására keletkező nemkívánatos eltéréseket*. Ezáltal szociálpolitikánk végső hatásában arra irányul, hogy *a munka szerinti elosztás szocialista elvének* oly módon történő érvényesülését segítse elő, amely szerint a végzett munka mennyiségi és minőségi különbségeitől függő, *több vagy kevesebb bér és kereset* — családonként, társadalmi rétegenként egyaránt — egyben *arányosan nagyobb vagy kisebb egyéni fogyasztási lehetőséget* is jelentsen.

5. Egyáltalán nem a „fontossági megkülönböztetés a munkában — egyenlőség a fogyasztásban” trockista jelszó érvényesüléséről van tehát itt szó, melyet annak idején Lenin „elméletileg teljesen zavaros”-nak „egészen helytelen”-nek minősített! „A fontossági megkülönböztetés elve — írja Lenin — előnyben részesítést jelent, márpedig az előnyben részesítés a fogyasztás nélkül egyenlő a nullával . . . Az előnyben részesítés a fontossági megkülönböztetésnél előnyben részesítést jelent a fogyasztásnál is. Enélkül a fontossági megkülönböztetés ábránd, ködkép, mi pedig mégiscsak materialisták vagyunk.”

Szociálpolitika és gazdaság

6. A szociálpolitika szocialista jellegzetességéről elmondottak alapján — *a szociálpolitika és a gazdaság összefüggéseiről* szólva — két tételt is megfogalmazhatunk. Az első tétel szerint *a szocializmusban a szociálpolitikai tevékenység kiterjesztése nemcsak következménye, de előfeltétele is a gazdasági növekedésnek*. Az előbbiből következő második tétel szerint viszont *a szociálpolitikai tevékenység fejlesztése a szocializmusban nemcsak társadalompolitikai, hanem egyben gazdaságpolitikai cél is*.

7. *A társadalom- és a gazdaságpolitika szoros kölcsönhatása* — elsősorban elosztáspolitikai szempontból — még nyilvánvalóbbá válik, ha a következő néhány tényre gondolunk:

7.1. *A szociálpolitikai tevékenység roppant heterogén és komplex társadalmi cselekvéssorozat*. Az alapvető polgárjogi követelményeket ki-elégítő humanisztikus jellegű funkciók mellett (ezek általában a társadalom tagjai személyiségének védelmét és biztonságát garantáló jogi aktusokban fejeződnek ki) sok vonatkozásban jelentős az összefonódottság az általános politikai, gazdaságpolitikai, foglalkoztatás-, ár- és bér-, valamint oktatás- és kultúrpolitikai, egészségügyi célokkal és feladatokkal. *Természetesen nem arról van szó, hogy a szociálpolitikában mindezeknek a kérdéseknek, céloknak fel kell oldódniaik. A fontos ezeknek a társadalmi méretű akcióknak az integrációja*. Ebből adódik, hogy az átfogó gazdasági tervekhez, a követett népesedéspolitikához, a társadalmi gondoskodás problémáit részletesen kifejtő, egyúttal szintetizáló szociálpolitikai terv kell hogy kapcsolódjék. A társadalompolitikával több területen érintkező egészségügyi, oktatás- és kultúrpolitika, illetőleg az ezekre a területekre vonatkozó koncepciók *önmagukban* ezt a feladatot ugyanúgy nem tölthetik be, mint a szociális kérdésekkel ugyancsak szo-

ros kapcsolatban álló foglalkoztatás-, ár- és bérpolitika stb. vagy az egyes népesedési kérdéseket érintő intézkedések.

7.2. *A szociálpolitikai tevékenységgel kapcsolatos feladatok és funkciók* rendkívül költségigényesek, és általában *direkt vagy indirekt módon az állami költségvetést terhelik*, méghozzá úgy, hogy bevezetésük után általában — objektív tényezők által erőteljesen determináltan — jelentős automatizmussal kell számolni. A társadalmi gondoskodás ugyanis — eltekintve a csupán jogi szabályozást igénylő esetektől — nagy többségében *kétfajta mechanizmuson* át realizálódik: 1. a pénzbeli és 2. a természetbeni társadalmi juttatások útján. Az előbbiek — hasonlóan a munkából származó lakossági jövedelmekhez — a fogyasztó tetszése szerint, lényegében bármilyen szükséglet kielégítésére felhasználható, személyes rendelkezésű jövedelemként jutnak el a kedvezményezettekhez. Az utóbbiak másfajta szükséglet kielégítésére át nem válthatóan, lényegében csak a szükséglet jelentkezők és annak mértékében vehetők (természetesen az adott lehetőségek korlátaiban belül) igénybe. Jövedelem jellegük mégis kétségtelen, hiszen ha ezek a juttatások nem lennének, a lakosság kénytelen lenne személyes jövedelmének egy részét ezeknek a szükségleteknek a kielégítésére fordítani. Az említett *automatizmusok* részben demográfiai eredetűek, részben gazdasági természetűek.

7.3. *A szociálpolitikai döntések gazdaságilag erősen determináltak*, mivel a tömegméretekben ezeknél a döntéseknél sem tekinthetünk el általános gazdasági fejlettségünk adott realitásaitól; *s azért is*, mert a társadalmi gondoskodás konkrét kérdéseiben való döntés — mint rész az egésztől — nem szakadhat el az elosztás-, pontosabban a jövedelempolitikai döntésektől. A szociálpolitikai döntések gazdasági determináltságából következik ugyanakkor a társadalmi gondoskodás céljaira fordított számottevő összeg felhasználásában a *maximális hatékonyság és racionalitás követelménye*. (Hatékonyságon mind a politikai, mind a gazdasági hatékonyságot értem.)

8. A társadalom- és a gazdaságpolitikai döntések előbb említett, egymást erősítő kölcsönhatása azonban *nem minden körülmények között és nem feltétel nélkül* érvényesül. Szocialista viszonyaink között is létezhetnek ugyanis a két döntési szférában *egymásnak ellentmondó*, bizonyos feszültségek megszüntetésével nem egy esetben *új feszültségeket generáló jelenségek*.

8.1. Esetenként előfordulhat, hogy saját intézményrendszerünk szülnék bizonyos értelemben *újabb társadalmi igazságtalanságokat*, elsősorban azokon a területeken, ahol a szükségletek kielégítése — alapvetően egyenlő feltételek között — még hosszú ideig nem biztosítható mindenki számára.

8.2. Nem ritka az az eset sem, hogy egyes, alapvetően helyes szociálpolitikai intézkedéseink (intézményeink) *termeléspolitikai érdekekbe* ütköznek („szociális” szempontból történő foglalkoztatás, figyelemmel a munkaerőkölcsre kifejtett negatív hatásaira is, vagy a gyermekgondozási segély munkaerő-elszívó hatása stb.). Ilyen esetekben a döntést az érdekek, érdekeltségek összességének mérlegelése után lehet csak meghozni.

8.3. Előállhat — különösen hosszabb távon — olyan eset is, hogy szociálpolitikai döntéseink (főleg az automatizmusok és az exponenciális

növekedés törvényszerűségei miatt) összeütközésbe kerülhetnek a *mindenkori elosztáspolitikai célokkal*. Vitathatatlan tény ugyanis, hogy az ingyenesség, a kedvezményezettség, a munka nélkül élvezett juttatási jövedelem — azon túl, hogy sokszor fiktív igényeket is támasztanak — törvényszerűen a *kielégíthetőség reális lehetőségeinél általában gyorsabban növekvő* tömegméretű, *társadalmi igényeket* szülnek. E társadalmi igények rendkívül gyorsan *társadalmi „nyomássá”* válnak, s egyre több területen kényszeríthetik ki — megmásíthatatlan követelményként — a nemzeti jövedelem növekedésénél nagyobb mértékű fejlesztéseket.

9. Az ilyen és hasonló igények — *amennyiben a szocialista elosztási viszonyok jobb érvényesítésére törekvő céltudatos politikai, jövedelem- és szociálpolitikai stratégia célrendszerének felelnek meg*, s mint ilyenek az „igény-kielégítés-igény” dialektikus kölcsönhatásában a fejlődés feltételének tekintendők —, aligha vitathatók. *A gazdasági lehetőségektől és a célszerűségtől való „függetlenedést” jelentő igényeknek* azonban — éppen az össztársadalmi érdekek védelmezése miatt — nem szabad helyt adni. Egy percre sem szabad ugyanis szem elől téveszteni, hogy *szocialista viszonyok között az alapvető elosztási forma: a munka szerinti elosztás*. Ez az elosztási forma az, amit jelenleg — *s még hosszú ideig* — erősíteniünk, tökéletesíteniünk kell, hogy hatására egyre gyorsabban fejlődjék a szocialista gazdaság potenciális termelőképessége és hozama, amely egyedüli forrása szociálpolitikai intézményeink *párhuzamos* fejlesztésének.

A jövedelem- és a szociálpolitika integrációja

10. A társadalom- és a gazdaságpolitikai döntések egymást erősítő kölcsönhatása *összes lehetséges előnyének* a kihasználása s a két döntési szférában egymásnak ellentmondó, néha új feszültségeket generáló jelenségek *összes hátrányainak* minél szűkebb körre való korlátozása a szocialista állammal szemben két lényeges követelményt támaszt:

10.1. A szocialista államnak *átfogó*, de a részleteket is magában foglaló, *hosszú távú, egységes jövedelem- és szociálpolitikai koncepcióval* kell rendelkeznie.

10.2. E stratégiai koncepció alapján — a népgazdaság tervezési rendszerének keretében — *időről időre egységes jövedelem- és szociálpolitikai terveket* kell készíteni.

11. *A koncepciót az általános politikai, társadalom- és gazdaságpolitikai stratégia hosszú távú cél- és követelményrendszere alapján kell kidolgozni*. A szocialista állam ily módon biztosítja a *jövedelem- és a szociálpolitika* elengedhetetlenül szükséges *integrációját*.

12. A koncepció kidolgozásánál *érvényesülő főbb követelmények* a következők:

12.1. Sem az elérni kívánt bérszínvonalat (átlagot, maximumot vagy minimumot), sem az egyes juttatásokat nem lehet önmagukban, csupán a bérekkel és az egyes juttatásokkal kapcsolatos társadalmi igények (elvárások) alapján tervezni, hanem azokat mindig adott gazdasági és társadalmi összefüggésükben szükséges áttekinteni (s ezeknek csak egyik faktora a társadalmi elvárás).

12.2. A szociálpolitikai (társadalmi) juttatásokat a mindenkori jöve-

delem- (bér-) színvonal és a kapcsolódó juttatások *együttes figyelembevételével* szükséges kialakítani. Igaz, hogy a már kialakult helyzeten nehéz változtatni, mégis ahogy a társadalmi-gazdasági fejlődés szükségessé és a hosszabb távú tervezés nagyobb időhorizontja lehetővé teszi, nem egy esetben elkerülhetetlenné válhat újszerű, a korábbiaknál hatékonyabb jövedelem- és szociálpolitikai konstrukciókat kidolgozni.

12.3. Természetesen a *stratégiai célok és a koncepció kidolgozásánál feltétlenül a realitások talaján kell állni*. E követelménynek a gyakorlati munkában való negligálása sajnos valós veszély, holott nyilvánvaló, hogy — különösen ezen a társadalompolitikailag nagyon is „döntésérzékeny” területen — elsősorban olyan terveket és elveket kell rögzíteni, amelyek gazdasági előfeltételeinek a realizálásával minden körülmények között számolni lehet.

12.4. Csak ezután kerülhet sor olyan elgondolások kialakítására, hogy a *tervezettnél kedvezőbb, nagyobb mértékű gazdasági növekedés esetén* milyen területen tudunk többet biztosítani, nagyobb mértékben előrelépni. Olyan folyamatról van itt szó, amelyben a mindenkori anyagi-pénzügyi eszközöket (a „többleteket” is!) szigorúan a távlati követelményeknek megfelelően, a kijelölt stratégiai célok mielőbbi elérése végett kell felhasználnunk.

13. A *koncepció és a terv kapcsolatáról* szólva alapkövetelményként kell hangsúlyozni, hogy a *koncepciónak* (a stratégiai célok áttekintésének, felvázolásának) *mindig hosszabb időszakra kell vonatkoznia, mint amilyen időszakra a döntés, illetve az ebből származó kötelezettségek (terv) vonatkoznak*. A koncepciót a *terv időhorizontjánál hosszabb távra előretekintő prognózisszámításokkal* szükséges alátámasztani. Ezekben a prognózisokban a társadalompolitikai szükségletek és célok, valamint a gazdasági lehetőségek, korlátok és a célszerűség harmonikus egységét kell biztosítani. A számítások természetesen nem lehetnek túlságosan részletekbe menőek. *Az időhorizont növekedésével párhuzamosan* egyre aggregáltabb számításokat lehet csak végezni, de a szükségletek és a lehetőségek, a célok és a célszerűségek szembeállításáról nem mondhatunk le.

14. Az előbbi követelmény általában minden területen érvényes. Különösen az azonban a társadalmi-gazdasági döntéseket illetően — sok egyéb mellett — főként *két körülmény* miatt:

14.1. A társadalmi-gazdasági döntések — szinte kivétel nélkül — *irreverzibilis folyamatokat* indítanak meg, nagyfokú társadalompolitikai determináltságuk következtében *visszavonhatatlan, tartós és általában automatikusan növekvő kötelezettségvállalást* jelentenek. Bármilyen csekély esetleges „visszalépés” ezen a területen nemkívánatos politikai konzekvenciákkal járhat.

14.2. Számolni kell azzal is, hogy különösen a szocialista országokban a juttatásokból származó jövedelmek dinamikája általában jóval gyorsabb, mint a munkajövedelmeké, s az eltérő növekedés — különösen hosszabb távon — az exponenciális növekedés törvényszerűségei következtében nemkívánatos „robbanásszerű felgyorsulásokhoz” vezethet.

15. A szocialista állam felelősségét — az említett kérdésekben — ki-domborítja az a körülmény, hogy a *szociálpolitikai tevékenység irányítása, a szociálpolitikai koncepció végleges megfogalmazása, a döntések*

meghozatala, a végrehajtás biztosítása — a párt legfelsőbb irányítása mellett — a szocializmusban állami feladat.

15.1. Célszerűnek látszik hangsúlyozni azt is, hogy az állami feladatot jelentő szociálpolitikai tevékenység felső szintű „ágazati” irányítását, a konkrét tevékenység ellenőrzését (a hatékonyság és a racionalitás szempontjából), tekintettel a tevékenység heterogenitására és komplexitására, egyetlen állami szervnek (főhatóságnak) kell végeznie, mégpedig olyan állami szervnek, amelynek egyidejűleg a lakosság összes jövedelmei feletti áttekintés is intézményesen biztosított.

15.2. Nyilvánvaló, hogy az egységes jövedelem- és szociálpolitikai „ágazati” irányítás centralizálásával párhuzamosan a szocialista államnak átfogó módon kell döntenie az egyes „decentrumok” (szakirányítást végző minisztériumok, a tanácsok, a vállalatok, a különféle társadalmi szervek) hatásköréről, felelősségéről, anyagi alapjaik forrásairól és ezek hova fordíthatóságáról.

16. Ilyen módon biztosítható, hogy az egységes jövedelem- és szociálpolitikai koncepció — tömören fogalmazott — hármas követelménye harmonikus egységben realizálódjék. E követelmény szerint (s ne feledjük, ez a követelmény még hosszú ideig fennáll). arra kell törekednünk, hogy 1. a munka szerinti jövedelmek megfelelő ösztönzést biztosító növelésével és kívánatos mértékű differenciálásával egyidőben, 2. az egy főre jutó jövedelmekben az eltartottak (főként a gyermekek) számától függő indokolatlan különbségeket a lehetőségek határain belül erőteljesen csökkentsük, és 3. egyúttal fokozatosan biztosítsuk az alapvető egészségügyi és kulturális, oktatási szükségletek kielégítését is.

DAVID DAVIDOV:

A társadalmi termelés jelenlegi fejlődése és a szocialista gazdasági szervezetek új vonásai

Bulgáriában, a Szovjetunióban és a többi szocialista országban egyaránt világosan kirajzolódnak az állami gazdasági szervezetek jellegének megváltoztatására irányuló tendenciák. A 60-as évek minden szocialista országban az útkeresés éveit voltak. Új formákat és módszereket kerestünk a népgazdaság irányítására. Ez az útkeresés nem kerülhette el a vállalatokat, a szocialista népgazdaság irányítási rendszerének legkisebb alapvető sejtjeit sem. A több évig tartó kísérletezés és a különböző országok tapasztalatainak összegezése alapján ma már valamivel határozottabban értékelhetjük a szocialista gazdaság jelenlegi fejlődési szakaszában a gazdasági szervezetek fejlődését és formáit illetően a jelentkező új tendenciákat. Vitathatatlan tény, hogy minden szocialista népgazdaságban változások mennek végbe. Mindenütt keresik a szocialista gazdasági szervezetek népgazdaságban játszott szerepének, helyének és funkciójának új irányait. A szocialista gazdasági szervezetek jellegének megváltoztatását követelő új gazdasági folyamatok és jelenségek lényegének helyes értelmezése nemcsak a közgazdaságtudomány számára rendkívül fontos, hanem nagy jelentőséggel bír az olyan normatív, jogi intézkedések helyessége szempontjából is, amelyekről a gazdaságnak mint egységes rendszernek szabályos, hatékony működése függ.

Szocialista közgazdaságtudományunkban, a gazdasági jogban és a gyakorlatban a *vállalat* volt az alapvető gazdasági egység. Ez a fogalom azt a láncszemet fedi, amelynek társadalmi kötelezettsége meghatározott gazdasági tevékenység végzése (termelő, kereskedelmi vagy szolgáltató), s ehhez meghatározott gazdasági és jogi hatáskört biztosítottak számára, ugyanakkor felelős volt tevékenységének eredményeiért. Közgazdaságtudományunk és az elfogadott gyakorlat jogi-gazdasági egységnek a népgazdaság olyan egységét tekintti, amelyben meghatározott termelőtevékenység folyik, s amely ezen tevékenységéért az állami szerveknek felelősséggel tartozik. Ilyenek a gyárak, az üzemek, a kombinátok, a bányas és építésvezetőségek, a telephelyek, központok stb.

A vállalat mint szocialista gazdasági szervezet, a következő alapvető tulajdonságokkal rendelkezik:

1. *Termelési-technikai egység.* Ez vonatkozik arra az esetre, amikor egy egységes technológiai folyamatban együttműködő gépek és emberek egy rendszert alkotnak, amelynek célja vagy bizonyos termék előállítása, vagy olyan tevékenység végzése, amely meghatározott gazdasági rendeltetéssel bír.

2. *Gazdasági egység.* Gazdasági egységről akkor beszélünk, amikor a gazdasági szervezet — a tervnek és a szocialista állam által meghatározott feltételeknek megfelelően — saját termelőalapokkal rendelkezik, a termelés költségeit az előállított termék vagy szolgáltatás realizálása során keletkezett bevétel fedezi, majd megállapítja a végeredményt: a nyereséget vagy veszteséget.

3. *Elsődleges elosztási egység.* Itt olyan gazdasági szervezetről, olyan alapegységről van szó, amelyben konkrét munkát használnak fel; megtörténik ennek meghatározott gazdasági értékelése, s ennek alapján a munkások és az alkalmazottak az általuk kifejtett munka mennyiségétől és minőségétől függő bért kapnak. A gazdasági egység pedig, miután nyereségének egy részét átadta az államnak, a nyereség másik részét fejlesztésre és a kollektíva szükségleteinek kielégítésére fordítja.

4. *Társadalmi egység.* A vállalat termékei és szolgáltatásai mindig munkakollektívájának közös erőfeszítése eredményeként jönnek létre; a termelésben és az elosztásban való érdekeltisége révén a kollektíva tesztíti meg a szociális egységet.

5. *Irányítási egység.* A gazdasági szervezet az irányítás objektuma. A termelő folyamat — tervezési, irányítási, ellenőrzési és elszámolási elemek összességéből áll. Ahhoz, hogy a meghatározott cél (a termékek, illetve szolgáltatások előállítása) elérhető legyen, a gazdasági szervezet meghatározott módon szervezi meg az embereket és a szükséges anyagi erőforrásokat.

Következésképpen a vállalat a szocialista állam olyan szervezeti egysége, amely egységes terv alapján — az állam által meghatározott egységes feltételek mellett — dolgozik; célja bizonyos termékek előállítása, szolgáltatások nyújtása; meghatározott műszaki-termelési, gazdasági és irányítási egységet alkot; az emberek olyan kollektíváját hozza létre, amelynek meghatározott közös érdekei vannak; gazdasági tevékenységük eredményeként pedig megtörténik a létrejött értékek elsődleges elosztása.

A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának ülésein és külö-

nösen az 1969. szeptemberi plénumon több ízben rámutattak, hogy a tudományos-technikai forradalom, valamint a termelőerők intenzív fejlődése következtében kialakuló egyik objektív és szükséges folyamat hazánkban a *termelés koncentrációja*. Kézenfekvő, hogy a termelés koncentrációja — amely a jelenlegi körülmények között a termelés automatizálása, magas fokú gépesítése, a vegyipar és a gépipar új progresszív ágazatainak fejlődése — a világpiac kiszélesedése alapján jön létre, lerombolja a különálló termelési egységek határait.

A jelenlegi koncentráció lényegében az egynemű termelés koncentrációja, és a termelő folyamatok különösen erős specializálódása mellett megy végbe. Ezt a szakosodást új termelési ágazatok, alágazatok és ágak megjelenése kíséri, s ezek termelése alkatrészeket, szerkezeti részegységeket és gépsorokat gyártó termelési egységekben különül el. A jelenlegi koncentráció óriási tömegtermelés alapján megy végbe, ami lehetővé teszi a termelési folyamat gépesítését és automatizálását. A jelenlegi koncentrációnak és a társadalmi termelés szakosodásának fent leírt sajátosságai széttrörik a meglévő vállalatok kereteit és azok termelési-műszaki homogenitását. A meghatározott gazdasági rendeltetésű végterméket kibocsátó gépek kooperációja ma már nem jelent területileg elkülönült, egy vállalat keretein belül dolgozó gépeket.

Ez már új típusú kooperáció, az egymással kölcsönhatásban levő termelőegységek kooperációja, amelyek az adott ország legkülönbözőbb pontjain vagy a világ különböző országaiban helyezkedhetnek el. Ezek az egymással kölcsönhatásban álló egységek területi elkülönülésüktől függetlenül, részt vesznek a végtermék előállításában.

A termelési-műszaki egységet tehát az emberek és a gépek olyan kooperációjában kell keresnünk, amelyek egy — tömegméretekben és a nagy piacok számára kibocsátott — bonyolult végtermék előállításában vesznek részt. Így jön létre az új típusú kooperáció. Ez már nem egy termelőegységen belüli kooperáció, hanem sok termelőegység közötti, mégpedig nem véletlen, hanem tudatos, nem ideiglenes, hanem állandó kooperáció. Ez a fajta kooperáció igen szigorú szabályozást igényel a kibocsátás volumene, összetétele, minősége, a technikai előírások és a határidők szempontjából. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az egyes termelőegységek kölcsönösen egymáshoz vannak rendelve, ezáltal új típusú kapcsolatok jönnek létre közöttük, s ez a vezetésben is új követelményeket támaszt.

Mindezekből e kapcsolatok összefogásának szükségessége következik a termelés és irányítás vonalán egyaránt. Ez pedig oda vezet, hogy objektíve szükségessé válik az új típusú gazdasági szervezetek létrehozása. Világos, hogy az ilyen új típusú gazdasági szervezeteknek egységes rendszerbe kell foglalniuk mindazokat a termelőegységeket, amelyek részt vesznek a bonyolult végtermékek előállításában, vagy azokat a termelőegységeket, amelyek a technológiai folyamatban egymással közvetlen kapcsolatban állnak ugyanazon nyersanyag feldolgozása és ugyanazon termék előállítása érdekében. Az új típusú termelési-technikai egység megjelenése, amely már nem korlátozódik területileg elkülönült termelési egységekre (üzem, gyár), ma már valóságos, bár még nem eléggé elterjedt jelenség.

A vállalat régi formája mint gazdasági szervezet, az új körülmények

között már szűknek bizonyul, nem képes megoldani a koncentráció, a centralizáció és az új technika bevezetésével járó feladatokat. A széles piacok, amelyeket a szocialista integráció hozott létre, valamint a termelés gyors átalakítása a koncentráció és a centralizáció követelményeinek megfelelően, már nem lehet az eddig fennálló gazdasági szervezet, a vállalat ügye.

Ami újat a tudományos-technikai forradalom a társadalmi termelésbe hozott, az a *tudomány és a termelés közvetlen integrációja*. A társadalmi termelés koncentrációjának ez a sajátossága szintén lényeges hatást gyakorol a jelenlegi vállalat mint gazdasági szervezet átalakulásának folyamatára. A tudományos kutatási ráfordítások csak abban az esetben járnak gazdasági eredménnyel, ha nagy volumenű termelésbe fektetik be azokat. A tudományos kutatómunka, a tervező és kísérletező tevékenységek szervezése nem lehet sikeres kis egységekben történő termelés esetében. Maga a tudomány integrálja a különböző típusú termelőtevékenységeket, a különböző módszereket és technológiákat, ez pedig az adott termék előállításában részt vevő ágazatok és tevékenységek integrációját eredményezi. Éppen ezért a tudomány koncentrációja, fejlődése, „iparosítása” szükségessé teszi a termelés koncentrációját is. Bulgáriában az egyesülések létrehozásában 1965 óta szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy azok az egyesülések, amelyekben fejlődött a tudományos-technikai és a kísérletező tevékenység, élre tudtak törni a termelésben, s magas műszaki színvonalat értek el. Ez a hatás azonban csak akkor érvényesülhet, ha magában a termelésben is koncentráció megy végbe. A tudomány koncentrációjával és a termelési egységek közötti integrációval együtt járó koncentrálódási folyamat a termelésben új sajátosságokat alakít ki, amelyek meghatározzák a gazdasági szervezetek termelési-műszaki egységének lényegét. Jelenleg nem beszélhetünk gazdasági szervezetről tudományos kutató, tervező és kísérletező tevékenység nélkül. Bármilyen is a tudományos és kísérletező tevékenység szervezeti formája, jelen körülmények között ezek nem szakadhatnak el a termeléstől.

Vajon meg tudta volna oldani a régi vállalati formában működő gazdasági egység a tudomány és a termelés integrációjával, a műszaki fejlődéssel, a termelés gyors megújításával és a műszaki színvonal folyamatos emelésével kapcsolatos problémákat enélkül a hatalmas kutató-kísérletező tevékenység nélkül?

A technika és a termelés jelenlegi, viharos fejlődése hatalmas eszközök mobilizálását követeli a *modernizáláshoz, a rekonstrukciókhoz, az új termelési ágak beindításához, a tudományos kutató- és tervezőmunkákhoz*. A régi típusú vállalatok nem voltak képesek megfelelő alapokat létrehozni ezen szükségletek finanszírozására, legalábbis nem olyan rövid időn belül pontosan akkorra, amikor azt a piac, a technika és a körülmények megkívánták. Ennek következtében idővesztéség keletkezett, csökkent az előny és a gazdasági eredmény. A régi vállalat nem volt képes olyan könnyen befogadni a termelés modernizálását. Nem tudta pótolni a rekonstrukcióval járó veszteségeket. Gyakran előfordult, hogy a rekonstrukciós programok nem feleltek meg az egy ágazaton belüli, egymással kölcsönhatásban álló termelő tevékenységek közös fejlesztési irányának.

Gyakran egyes vállalatok, amelyek rendelkeztek a szükséges eszkö-

zökkel, rekonstrukciót hajtottak végre, ugyanakkor azonban a velük kapcsolatban álló másik vállalatot nem rekonstruálták, amikor pedig ez utóbbitól függött a megfelelő alkatrészellátás vagy bizonyos termelő szolgáltatások elvégzése. Hasonló jelenségek fordultak elő az új beruházásoknál is, aminek következtében aránytalanságok jöttek létre, valamint megfigyelhető volt a pénzügyi és más források nem komplex felhasználása. Ezen túlmenően a vállalatnak átmenetileg veszteségei származtak abból, hogy nem egyeztették időben az új beruházásokat és rekonstrukciókat, s ezekre később igen nehéz volt fedezetet találni.

A termelés jelenlegi korszerűsítése a tudományos kutatómunka, a tervező és kísérletező tevékenység, valamint a pénzügyi erőforrások és a szakemberek hatalmas arányú koncentrációját követeli meg. A termelés rekonstrukciója és korszerűsítése csak így valósulhat meg rövid időn belül, csak így lehet lerövidíteni a „kutatás-alkalmazás” ciklust, s kellő időben elérni a várt gazdasági eredményeket. Csak olyan szervezet tudta ezt megvalósítani, amely képes volt összpontosítani és célszerűen felhasználni a szükséges eszközöket. Ilyen szervezetnek bizonyult az ÁGSZ (Állami Gazdasági Szervezet).

A hatékonyság emelése céljából Bulgáriában és a többi szocialista országban keresik a módszereket a beruházások szétaprózódásának megakadályozására, hogy azok az ország gazdasági stratégiája szempontjából legfontosabb feladatok megoldására legyenek összpontosíthatók. A gazdasági szervezet — a vállalat — nem volt abban a helyzetben, hogy helyesen dönthesse a beruházások irányáról, sem az új építkezésekkel, sem pedig a rekonstrukciókkal és korszerűsítésekkel kapcsolatban, s ugyanakkor sok esetben nem tudta biztosítani hatékony felhasználásukat sem. A fejlesztési politikában, a beruházások tervezésében a lehető legkomplexebb megközelítésre van szükség. Adott esetben nagy jelentősége van a beruházások felhasználásával kapcsolatos döntések különböző szintekre való lebontásának. Világos, hogy a kormány- vagy ágazati szinten megállapított célok elérését meghatározott beruházások biztosítják, míg az alágazati vagy az egy komplexumra kitűzött célok elérését a komplexum egészére fordított beruházások. Az tehát, hogy az egyik vagy a másik termelési egység kap-e beruházást vagy sem, az egész komplexum érdekeitől függ.

A korábbi körülmények között nehéz volt beszüntetni valamilyen termelést, vagy a termelés egy részét. A termelés korszerű fejlődése megköveteli, hogy az Állami Gazdasági Szervezet oldja meg ezeket a problémákat gyorsan, s a komplexum érdekeinek megfelelően.

A régi típusú gazdasági szervezetben nem volt lehetőség a beruházások hitelezésére, minthogy sok esetben a nyereség nem fedezte a hitelt. Amiatt pedig, hogy a hitel megnövelte a termékek önköltségét, sok vállalat tudatosan tartózkodott a hitel igénybevételétől. Gyakran előfordult, hogy a hitel hatása nem korlátozódott egy-egy vállalatra, minthogy ezek igen szűk keretek között működtek, s így a hitel nem azokon segített, akik kapták, hanem a késztermékek felhasználóin. A hitelnyújtás komplex megközelítésének ilyen jellegű hiánya nem tette lehetővé a termelés gazdasági hatékonyságának emelését. Világos, hogy egy nagy szervezet, amely egymással kölcsönhatásban levő termelési egységek komplexumát egyesíti, hatékonyabban fel tudja használni a kapott hitelt, s több lehe-

tősége van a visszafizetésre is, jobban tud gazdálkodni a kapott hitellel az egész komplexum keretein belül. Ott és akkor tudja felhasználni a kapott hitelt, ahol és amikor a legnagyobb eredményt adja.

Bulgáriában és a többi szocialista országban hosszú ideig keresték egy másik jelentős probléma megoldását is. Ez a probléma *a gazdasági szervezet kapcsolatának jellege a piaccal* és különösen a nemzetközi piaccal.

A régi gazdasági feltételek között a vállalat jellegű gazdasági szervezetek nem álltak közvetlen kapcsolatban a nemzetközi piaccal, termékeik világpiaci értékesítése semmilyen hatást nem gyakorolt gazdasági tevékenységük eredményességére. A vállalat nem volt képes megoldani azokat a feladatokat, amelyek elé a nemzetközi piac állította. A vállalat nem adhatja el termékeit világpiaci áron, mivel ezek az árak a komplex termékre vonatkoznak, amely sok termelési egység tevékenységének eredménye. Ezért nem jelenhet meg az egyes vállalat a termékével saját maga a nemzetközi piacon, s nem vállalhat gazdasági felelősséget termékei piaci értékesítésének eredményességéért.

A külkereskedelmi tevékenységből származó nyereség vagy veszteség nem tükröződött a vállalat gazdasági tevékenységének végeredményében, s ennek komoly következményei voltak mind a vállalat, mind az egész ország gazdaságára nézve, mivel a vállalat nem érzékelte a piac hatását. Elszakadt a fogyasztó igényeitől, nem kapott teljes információt tevékenységének eredményeiről. Ilyen információval az állami szervek sem rendelkeztek, amelyek a vállalat tevékenységét az előállított és nem az értékesített termékmennyiség alapján ítélték meg.

A termelés specializációja és koncentrációja más kapcsolatokat is előre meghatároz a nemzetközi piaccal. A piac megköveteli, hogy a komplexum mint egységes egész lépjen fel, s ne külön-külön minden egyes termelő saját alkatrészeivel, részegységeivel. Érdekeltté keli tenni a vállalatokat a nemzetközi piacon való egységes részvételben.

Külön ki kell emelnünk, hogy Bulgáriában eredeti módon oldották meg a termelés és a külső piac kapcsolatának problémáját. Csak a meghatározott termelő komplexumot egyesítő nagy gazdasági egység bírja el a nemzetközi piac ingadozásait. Egy ilyen gazdasági egység meghatározott külkereskedelmi politikát dolgozhat ki és hajthat végre, felelősséget vállalhat az egész egyesülés gazdasági eredményeiért. Egy hatalmas komplexum, mint olyan gazdasági szervezet, amely közvetlen kapcsolatban áll a nemzetközi piaccal, könnyebben alkalmazkodhat a piac követelményeihez, rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyek szükségesek a nemzetközi piac által támasztott egyik vagy másik feltétel megváltoztatásához. Lehetősége van a nemzetközi piacon keresett termékek fejlesztésének finanszírozására, vagy azon termékek termelésének csökkentése, amelyeknél ez a nemzetközi igény nem jelentkezik. Más szavakkal egy ilyen hatalmas szervezet jóval közvetlenebbül tud reagálni a nemzetközi piac változásaira és hatásaira. Ez pedig igen fontos szerepet játszik a termelés hatékonyságában. Ily módon nem fordulhat elő, hogy a nemzeti munka felhasználásával olyan termékeket állítsanak elő, amelyek a nemzetközi piacon nem keresettek és nem jövedelmezőek.

A korszerű termelésirányítás bármely kérdésének megoldásához feltétlenül szükséges a megfelelő mennyiségi és minőségi mutatókra vonat-

kozó információk ismerete. Egy különálló vállalat nehezen birkózna meg az ilyen jellegű információk teljes áradatával. Az esetek többségében a vállalatok figyelmen kívül hagyták ezeket az információkat, a felmerült problémákat a régi módszerrel, a feltételek megváltozásának számításba vétele nélkül oldották meg. A vállalatok nemcsak hogy nem számoltak az információkkal, hanem ezen túlmenően olyan szituációt alakítottak ki, amelyben a felsőbb szervek is figyelmen kívül hagyták azokat. A gyakorlatban létrejött az az új tényező, amely jelentős mértékben megkönnyíti az információk gyűjtését, feldolgozását és tárolását, s lehetővé teszi a vezetési döntések optimalizálását. Ez a tényező — a számítástechnika. A számítástechnika a nagy rendszerek vezetésében, nagy feladatok megoldása esetén sikeresen alkalmazható, s alkalmazásának csak ilyen esetben van értelme. A számítástechnika és az új irányítási módszerek észszerűen és hatékonyan csak a nagy rendszerek feltételei között alkalmazható; olyanoknál, mint a nagy gazdasági szervezetek országos rendszere.

Mindez megteremti az előfeltételeket az új típusú gazdasági szervezet kialakításához; megteremtése nem kívánság vagy szeszély, hanem a jelenlegi fejlődés által támasztott objektív szükségszerűség.

Bebizonyosodott, hogy a vállalat lehetőségei korlátozottak a jelenlegi fejlődés során felmerülő új problémák megoldására. A vállalat állandóan ezekbe a korlátokba ütközött, s ezért nem véletlen, hogy mind nálunk, mind a többi szocialista országban olyan felsőbb adminisztratív szervek jöttek létre, amelyek a vállalatokat iparáganként vagy alágazatonként fogták össze.

A vállalat — mint gazdasági szervezet — jellemzői teljes egészükben érvényesek az ÁGSZ-re mint gazdasági szervezetre is. Az a különbség, hogy megváltozik a termelési és gazdasági tevékenység köre (volumene), a belső (a gazdasági egységek közötti), s a gazdasági egységek, valamint az egyéb gazdasági szervezetek közötti kapcsolatok jellege.

A *termelési-műszaki egység* az egyesülés keretein belül két szinten érvényesül. Az egyik szint a termelőegység szintje (üzem, gyár, kombinát stb.), amely megőrzi a vállalatra, mint termelő gazdasági egységre jellemző összes sajátosságokat. Az adott esetben az új az, hogy az egyesülés elvileg olyan egymással kölcsönhatásban levő termelési egységek komplexumát jelenti, amelyek meghatározott közös sajátosság alapján egyesültek.

Az egyesülés csak abban az esetben válik gazdasági szervezetté, ha az egyes vállalatok egymással kölcsönhatásban állnak, vagy a végtermék előállításában való részvétel alapján, vagy valamely nyersanyag közös feldolgozása kapcsán (pl. konzerv- és dohányipar). A harmadik sajátosság, amely a termelőegységek egyesülésének alapját képezheti: az egyes technológia és az egységes végtermékrealizálás.

Mindezekből nyilvánvalóvá válik, hogy az egyes ágazatok közötti kölcsönös kapcsolatok vizsgálata, az adott komplexum termelési-műszaki egységének helyes meghatározása képezi alapját az egyesülés típusának megfelelő gazdasági szervezet létrehozásának. A gazdasági egyesülésnél is három mozzanatot kell figyelembe vennünk: 1. a termelés gazdasági rendeltetésének egységessége; 2. a technológiai folyamatok egyneműsége vagy kölcsönös felcserélhetősége és 3. a termelőegységek közötti kooperáció.

Nyilvánvaló, ha a gazdasági felelősség és a gazdasági érdek a komplexum egészére vonatkozik, ezek nem érvényesülhetnek egyidejűleg a termelő egységek szintjén is. A termelőegységeket gazdasági téren korlátozni kell. Az eszközök elosztását, az önálló elszámolást és a végső eredményeket a komplexum egészének érdekei határozzák meg. Következésképpen minden termelőegységnek az alábbi feltételeknek kell megfelelnie: a komplexum által meghatározott terméket megfelelő mennyiségben, adott struktúrában, adott határidőre kell előállítania az értékesítési normáknak megfelelő minőségben.

Ebből következik, hogy a költségvetéssel, a hitelrendszerrel és az eredmények (nyereség, vagy veszteség) alakulásával összefüggő gazdasági kapcsolatok a komplexum egészének szintjén létesülnek. Gazdasági jelentősége csak a komplexum olyan termékének van, amely kilép annak a keretei közül és külső cserére kerül. Minden gazdasági kölcsönhatás a komplexumon belül (a különböző szolgáltatások elvégzése, a félkésztermékek, alkatrészek, szerkezeti elemek vagy a késztermék átadása az egyik termelőegységből a másikba) csak belső forgalom jellegű, s nem jelent, nem is jelenthet gazdasági forgalmat a szó önálló elszámolási értelmében.

Ha a társadalom az egymással kölcsönös kapcsolatban levő termelőegységek kollektív tevékenységének eredményét komplex módon értékeli, akkor természetes, hogy az elosztásnak is ezen értékelés alapján kell történnie. A társadalom számára kritériumként — a bruttó jövedelem elosztásakor — a komplexum egészére fordított kiadások szolgálnak. Ilyen alapon kell szétosztani a tiszta jövedelmet is. Ilyen szempontból kell megállapítani a termék előállításakor felmerülő költségekben a bér-alapot, valamint a tiszta jövedelem nagyságát, amely az állam és a komplexum — mint gazdasági egység — különböző alapjai között kerül felosztásra. Mások lesznek azok a kritériumok, amelyek alapján a komplexum egészének keretein belül az elsődleges elosztás végbemegy s megint mások az egyes termelőegységeken belüli felosztás kritériumai. Az egyes alapok, az adók, a hitelek kritériumai a komplexum egészének általános eredményeitől függenek, míg a termelőegységek számára elsősorban az olyan végső eredmények szolgálnak kritériumként, mint a volumen, a minőség, a struktúra és a termelési költségek nagysága. Az olyan kategóriáknak, mint nyereség, hitel, adók, nem lesz jelentőségük a termelőegység szempontjából és a komplexumnak mint gazdasági szervezetnek lesznek az önálló elszámolásra épülő emelői. Ebben a situációban az elosztás mechanizmusát hierarchikusan kell kialakítani, kezdve a gazdasági szervezet központjától, a termelőegységeken keresztül az egyes végrehajtókig.

Társadalmi egységet jelent-e a komplexum mint gazdasági szervezet? Ez elég nagy és fontos kérdés, amelyet a gyakorlat és az elmélet még nem oldott meg, nem találtak meg azokat a formákat és eszközöket, amelyek az egymással kölcsönhatásban álló különböző termelőegységeket egy önálló társadalmi egységbe forraszthatnák.

Nagy jelentősége van annak is, hogy megtaláljuk a megfelelő eszközöket a gazdasági szervezeten belül működő munkakollektívák közös érdekeinek kialakítására. Az érdekeknek ezen közössége kialakítható premizálással (az adott komplexum sajátosságainak megfelelő módon), va-

lamint az érintkezési formák, a személyes kapcsolatok, üdülés stb. szervezésével. Ebben a vonatkozásban különösen nagy jelentőséggel bírnak a komplexum keretein belül működő kollektív irányítási szervek, gazdasági tanácsok, munkás-közgyűlések, a termelőegységek közötti szakszervezeti kapcsolatok és a legkülönbözőbb tömegjellegű kezdeményezések.

A termelés koncentrációjának jellegével kapcsolatban az egyesülés típusú gazdasági szervezet (az egymással kölcsönhatásban álló termelőegységek komplexuma) nagymértékben fejleszti az irányítói tevékenységet, amely az anyagi-műszaki ellátásnak és információnak, a komplex határozatok meghozatalának, a termékek realizálásának, elosztásának és a készletek felhasználásának tervezésében stb. nyilvánul meg. Egy egyesülés típusú gazdasági szervezet sokkal nagyobb lehetőségekkel rendelkezik a szervezet fejlesztési problémáinak komplex megoldásában, mint egy hagyományos típusú vállalati szervezet. A kapacitások, a munkaerő, az anyagok elosztása, a beruházó, a tervező, a kutató tevékenységek egységes szervezése, a piac prognosztizálása és tanulmányozása sokkal hatékonyabb és megalapozottabb, mint ugyanez a tevékenység egy vállalaton belül. A hatalmas méretű, különböző ágazatok termelői egységeit egyesítő állami gazdasági szervezet a gazdasági érdekek alapján az egész komplexum szempontjaitól vezetettve hozhat gazdasági döntéseket, s ennek alapján tájékoztatja a népgazdasági terveket (az ország egészére vonatkozó szociális-gazdasági programokat) készítő szerveket.

Az új típusú gazdasági szervezet a szocialista állam olyan szervezete, amely egységes terv alapján és az állam által meghatározott egységes feltételek mellett dolgozik. Célja meghatározott termékek előállítása és szolgáltatások nyújtása. Termelési-műszaki, gazdasági és irányítási egységet alkot, meghatározott érdekekkel rendelkező emberek kollektíváját egyesíti. Keretei között történik meg a gazdasági tevékenységének eredményeként létrehozott értékek elsődleges elosztása.

ROMÁN ZOLTÁN:

A vállalati keretek megvonása

A modern gazdaságban növekszik a nem vagy nem sajátosan vállalati formákhoz kötött tevékenységek — a kutatás, az oktatás, az igazgatás — szerepe, de a vállalatnak mint a termelés alapvető egységének változatlanul kiemelkedően fontos szerepe van. Ez az árutermelés feltételei között törvényszerű, s a tőkés és a szocialista gazdaságra egyaránt érvényes. A tőkés- és szocialista vállalat számos közös vonást, de a termelési viszonyokból következően alapvető eltéréseket mutat. Az alábbiak ennek csak egy vonatkozását, egy gyakorlati kérdést vizsgálnak: a vállalati formák alkalmazásának és a vállalati keretek megvonásának kérdését, az iparvállalatok példáján.

A legfejlettebb tőkésországokban a termelőszférában foglalkoztatottak aránya csökken, és növekszik a széles értelemben vett terciér (szolgáltató) szektor dolgozóinak létszáma. Az Egyesült Államokban a terciér szektor foglalkoztatja a dolgozók közel kétharmadát, a többi legfejlettebb tőkésországban mintegy felét. Ez az arányeltolódás egyrészt abból származik, hogy a fogyasztás struktúrájában nagyobb lesz a szol-

gáltatások hányada, s nagyobb ezek (például a szakképzés) iránt a termelés oldaláról is az igény, másrészt a termelékenység a termelőszférában általában gyorsabban növekszik, és ez — azonos „kibocsátási” arányok esetén is — a tercier szektor javára létszám-át csoportosítást tesz lehetővé, illetőleg szükségessé.

A tőkés gazdaságokban a szolgáltató intézmények jelentős hányadát vállalati keretekben szervezik meg, de mind sűrűbb a felismerés, hogy ez gyakran (például kórházak, egyetemek, kutatóhelyek esetében) ellentmond az intézmények funkcióinak. Míg egyfelől ezekben az intézményekben lazítják a vállalatszerű gazdálkodás formáit, másfelől ugyan-ezen formák bizonyos elemeit alkalmazni próbálják a költségvetési keretek között működő intézményeknél is. Az újabb kutatások arra hívják fel a figyelmet, hogy a javak mozgásának növekvő hányada megkerüli a piacot, és nem csere, hanem úgynevezett egyoldalú transzfer formájában megy végbe.

A tőkésvállalatok helyzetét illetően két körülmény tűnik a legjelentősebbnek: egyrészt a vállalatok és az államigazgatás egymásra hatásának erősödése, másrészt a nemzetközi vállalatok és a külkapcsolatok növekvő fontossága. Az előbbi jelenség mind az állami befolyás fokozódó jelentőségében, mind a nagyvállalatok politikai szerepének növekedésében megmutatkozik.

Rendkívül figyelemre méltó továbbá — témánk szempontjából is —, hogy a tőkésországokban a nagyfokú tőkekoncentráció mellett, és az erős fúziós hullámok ellenére is, az esetek többségében fenntartják az egyes vállalatok különállását. Úgy tűnik, hogy bizonyos — nem jelentéktelen számú — kis- és középvállalat tartja magát a versenyben: a nagyfokú specializáción alapuló magas hatékonysága, a nagyobb rugalmassága vagy az egyéni tulajdon politikai támogatása folytán. Fontos jelenség ugyanakkor, hogy a számok háttérében sűrűn tűnnek el régi és jönnek létre új kis- és középvállalatok. Számos ágazatban a kis- és középvállalatok jelentős része erősen függ a nagyvállalatok megrendeléseitől, de ez utóbbiak mégsem törekednek beolvasztásukra. Különböző társasági formákban sok — jelentős méretű — önálló vállalat között is igen szoros együttműködés valósul meg. Egy-egy nagy korporáció eseténként 100 vagy ennél is több egységgel rendelkezik, amelyeket több szempontból korlátozott, de lényegében mégis önálló vállalatok formájában működtet. Ezt a monopóliumok elleni törvényekkel összefüggő adózási, üzletpolitikai és egyéb okok mellett mindenekelőtt a hatékonyabb vezetés szempontjából látják hasznosnak. A holding-társaságok egyes tőkésországokban (Nagy-Britannia, Egyesült Államok) a gazdasági élet egyre szélesebb területét tartják kezükben. A legfontosabb tanulság — témánk szempontjából — mindenekelőtt az, hogy a vállalati elkülönültség konkrét formái a mai tőkés gazdaságban nem magyarázhatók kizárólag a tulajdonosi elkülönültséggel.

A *szocialista gazdálkodás* évtizedes tapasztalatai bizonyítják, hogy a termelést jó hatásfokkal a termelési eszközök társadalmi tulajdona esetén is csak önálló vállalatokra épülő rendszerben lehet megszervezni. Az egyes termelőegységek technikailag és területileg szükségképpen elkülönülnek egymástól. Technikai elkülönülést hoz létre a specializáció követelménye, továbbá a kombináció és a koncentráció gyakorlati

lehetőségeinek korlátja. Területi elkülönítést tesz szükségessé, hogy sem a munkaerőt, sem a termeléshez szükséges egyéb tényezőket, sem a késztermékek kibocsátását nem racionális túlságosan összpontosítani. A technikai és területi elkülönülés mellett a történelmi tapasztalatok szerint az áruterelés és a hatékony irányítás megköveteli, hogy gazdasági elkülönülést is létrehozzunk. Ennek alapelveit és kereteit a Szovjetunióban a 20-as évek óta a hozraszcso, az önálló elszámolás rendszere határozza meg. Az önálló elszámolás alapelveit később a többi szocialista ország is átvette, de ezen alapelvek alkalmazásának alakítására széles sávban vannak lehetőségek.

A szocialista vállalatok gazdasági elkülönülése, ennek jellege és mértéke a közös alapelvek mellett lényeges különbségeket is mutat. A termelési, technológiai és egyéb *egyedi* jellemzőkön túlmenően általánosan érvényesülő, lényeges különbségek adódnak mindenekelőtt a tulajdonviszonyok és a vállalatoknak biztosított önállóság eltéréséből. A tulajdonforma szerinti — ugyanazon országon belüli — különbségek jellegzetes példáját adják az állami vállalatok és a szövetkezetek; sajátos vonásokat mutatnak a jugoszláv munkásönigazgatás rendszerében működő vállalatok. Különböző tartalmat kaphat azonban a vállalatok gazdasági elkülönülése a gazdaságirányítás konkrét rendszerétől függően, még állami vállalatok esetében is. A szocialista tulajdonviszonyokkal és a gazdaságirányítás reformjaival, valamint tökéletesítésével foglalkozó újabb szakirodalom a vállalatok gazdasági elkülönülésének e két problémakörét bőszégesen tárgyalja.

Nyilvánvalóan lényeges különbségek adódnak — a gazdaságvezetés szempontjából — az egyes országok és termelési ágak nagysága, a meglévő ipartelemek száma, mérete és területi megoszlása folytán is.

Tudományosan kevésbé feldolgozott az a probléma, hogyan befolyásoljuk a termelőegységek gazdasági elkülönülését a vállalati keretek megvonásával, módosításával; milyen követelmények alapján célszerű ilyen hatást gyakorolni, s hogyan érinti azután ez a vállalati önállóság tényleges érvényesülését. E kérdések iránt az utóbbi években megnőtt a tudományos érdeklődés. Bár az egyes országok adottságai (mindenekelőtt méretük különbsége) s gazdaságirányítási rendszerük eltérő vonásai a gyakorlati tapasztalatok közvetlen átültetését nem teszik megengedhetővé, remélhető, hogy mielőbb általánosítható kutatási tapasztalatok is összegyűlnek.

A vállalati keretek megvonásakor mindenekelőtt tisztázni kell, hogy a vállalat — illetőleg vizsgálatunk tárgya: az iparvállalat — milyen helyet tölt be a népgazdaságban. Az iparvállalatnak mint *termelési egységnek* a helyét a népgazdaságban alapvetően: 1. termelési profilja; 2. technológiája; és 3. telepítése határozza meg. Termelési profiljából következnek (telephelyét is figyelembe véve) kapcsolatai mint értékesítőnek. Termelési profiljából, technológiájából és telepítéséből adódik, hogy hol, mikor és milyen munkaerőt foglalkoztat, továbbá milyen szervezetekkel kerül kapcsolatba mint felhasználó. Az említett három jellemző döntően meghatározza, miképpen illeszkedik be a vállalat a népgazdaság irányítási, továbbá pénzügyi rendszerébe, valamint külgazdasági kapcsolataiba. Szerephez jut azonban a vállalat abszolút, és az ágazat egészéhez viszonyított relatív nagysága is. A nagyobb vállalat befolyása többnyire

nagyobb, de kisebb az önállósága, relatív mérete pedig piaci helyzetét határozza meg. Ha a gazdaságirányítás rendszere a piaci hatásoknak jelentős teret biztosít, a vállalat piaci helyzete (amelyet a kereslet kielégítettsége és az újabb versenytársak *belépésének lehetősége* is befolyásol) lényeges tényezővé válik.

Az iparvállalat ugyanakkor *társadalmi struktúrába* is illeszkedik, dolgozói révén számtalan szál fűzi környezetéhez. A társadalmi struktúra mindig *területi struktúra* is, a vállalatot területi elhelyezkedése adott település és körzet (vagy többtelepes vállalat esetén több település és körzet) államigazgatási, önkormányzati és társadalmi szerveihez kapcsolja. Az iparvállalat munkahelyet nyújt dolgozóinak, de a dolgozók egyéb törekvéseik, születési és lakóhelyük, rokoni, baráti, szakmai és más kapcsolataik révén igen sok más közösségnek vagy csoportnak is tagjai. A rendszerelmélet szempontjából nyilván a vállalat egyfelől maga is rendszer (s alrendszerekből tevődik össze), másfelől sokféle nagyobb rendszernek része (alrendszere).

A dolgozók, a vállalat egyes (ezek között területileg elkülönülő) egységei, s az egész vállalat különböző technikai, gazdasági és szociális rendszerekhez kapcsolódnak; a vállalati keretek megvonásakor mindez legtöbbször érvényre jut és helyes, ha ennek valamennyi hatásával tudatosan is számolunk. Különleges figyelmet érdemel a vállalatnak a területi gazdasági-társadalmi struktúrába való beilleszkedése.

A vállalati keretek megvonása a vállalatok gazdasági elkülönítésének sajátos problémája, amelyre közös tulajdonos — állami tulajdon — esetén igen széles lehetőségek vannak. A legkisebb egységet a területileg és technikailag különálló (vagy elkülöníthető) ipartelemek alkotják. Egy-egy ipartelem lehet önálló vállalat, de egy-egy vállalatban nagyobb számú ipartelemet is egyesíthetünk. A magyar gyakorlatban sok iparág összes ipartelemét (jórészt korábban önálló vállalatát) egyetlen nagyvállalati egységbe vonták össze. A többi szocialista országban is eléggé általános tendencia különböző elnevezésű nagy egységek létrehozása.

A vállalati keretek ésszerű megvonását az teszi különösen bonyolulttá, hogy 1. a centralizáció mellett a vállalaton belül is létrehozhatunk viszonylag nagyfokú önállósággal rendelkező gazdálkodó egységeket, és 2. a decentralizáció esetén létrehozhatunk olyan „magasabb”, nagyobb számú vállalatot összefogó egységeket (egyesülés, tröszt vagy más elnevezéssel), amelyek az eredetileg vállalati funkciók egy részét átveszik. Valójában tehát a *vállalatot az irányítás több szintje közé kell* beillesztenünk, s ennek nagyon sok variánsa lehet. Hogy e tekintetben még a fogalmi elhatárolás is milyen nehéz, erre példának idézhető az a felfogás, hogy „a szocialista vállalat korszerű típusa az egyesülés”.*

A tőkés gazdaságban is felmerülnek alternatívák a szervezeti keretek megvonását illetően a nagyfokú tőkekoncentráció mellett, s ezek sokszor túllépik vagy szétfeszítik a meglévő tulajdonosi kereteket. Ezt egyaránt bizonyítja a sok fúzió (*merger*) és az együttműködések, társulások különböző látható, valamint titkolt formái.

A szocialista gazdaságban a termelési eszközök társadalmi tulajdona még nagyobb szabadságot biztosít a vállalati határok eldöntéséhez.

* I. I. Szigov: A szocialista vállalat gazdasági lényege és korszerű típusa. Megjelent A vállalat a népgazdaság rendszerében című kötetben. Szerkesztette: N. D. Koleszov. Moszkva, 1972. 28—37. l.

Ugyanakkor lényegesen nagyobb felelősséget is ró azokra, akik az ilyen döntéseket előkészítik és meghozzák, mert a döntések hatását nem elsősorban az érintett vállalatok jövedelmezősége, mégcsak nem is az egyes érintett ágazatok, hanem a népgazdaság nézőpontjából kell megítélniük.

Viszonylag könnyebb eldönteni, hogy milyen határig származnak előnyök az ipartelepek, illetőleg a technikai-technológiai egységek méretének növeléséből. Ha nehéz is pontosan meghatározni, közelítőleg többnyire megjelölhető a gazdaságos termeléshez megkívánt minimális üzemenagyság, vagy az az „optimális üzemenagyság”, amely felett nagyságrendi megtakarítás már nem jelentkezik, illetőleg esetleg többletköltségek is fellépnek. A minimális üzemenagyságot biztosítani kell — ha szükséges, nemzetközi együttműködéssel, figyelemmel arra is, hogy a nagyságrendből eredő megtakarítások nagyobb hányada sokszor elsősorban a specializációtól, az egyes termékekből, alkatrészekből gyártott mennyiségtől függ, és az üzemméretnek csak kisebb, közvetett hatása van.

Jóval nehezebb megítélni a nagyságrendi megtakarításokat a vállalati méretek tekintetében. Azon előnyök gyakran jelentős része ugyanis, amelyeket úgy érhetünk el, hogy több ipartelepét egy vállalatban összpontosítunk, egységes központból irányítunk, biztosítható azzal is, ha a telepek önálló vállalatként működnek, s így jön létre közöttük megfelelő specializáció, kooperáció, esetleg társulás is. Erre a termelési kooperáció, a közös kutatások, licenc- és know-how-vásárlások, a közös beszerzés, piackutatás vagy értékesítés megszervezése sokféle lehetőséget nyújt. Különösen fontos ez az alternatíva a szocialista gazdaság viszonyai között, ahol ezeknek az önálló vállalatoknak végül is ugyanaz a tulajdonosa, s a „központ” részéről a tőke átcsoportosítására — vagy szükség esetén bármilyen más közvetlen beavatkozásra is — megvan a lehetőség. A vállalati egység természetesen fokozott önállóságot, felelősséget, érdekeltiséget hoz létre, de ennek konkrét tartalma mindig sok egyéb tényezőtől is függ.

A vállalati keretek alakítása összekapcsolódhat ipartelepek létesítésével, megszüntetésével, de csupán az ipartelepeket összefoglaló szervezeti keretek módosítását is jelentheti. Ipartelepek létesítése vagy megszüntetése, ha nem is irreverzibilis, de nagyobb „fizikai” változásokat indukáló folyamat, ezért költségeit, kihatásait mindig sokoldalú előzetes vizsgálat elemzi. Ha nem is ilyen mélyreható, de nagy kihatású változással — és költségekkel — jár a szervezeti keretek igazítása. Költségei közül a leglényegesebb, hogy az átszervezésre való várakozás, majd az új szervezetbe való beilleszkedés bizonyos megrázkódtatást okoz, megtöri a vállalati munka folyamatosságát, lazítja a vezetés felelősségérzetét. Egyes esetekben az átszervezés célja éppen az, hogy az új szervezet „tisztá lappal” indulhasson, ne legyen felelős a régi szervezet munkájáért.

A vállalatok és egyes egységeik pénzügyi helyzete nagyon is különböző lehet, az összevonás vagy szétbontás egyes egységeknél különösen jó vagy különösen rossz pénzügyi helyzetet teremthet. Ezt természetesen mindig mérlegelni (és rendezni) kell, de aligha helyes, hogy sok átszervezési döntésnél a gyakorlatban messzebb pillantó előretétek helyett ez válik elsődleges szemponttá.

A vállalati keretek alakításánál számolni kell azzal is, hogy a nagyméretű és sok egységből álló vállalatok vezetése újszerű feladatokat jelent, más stílust követel, más felkészítést kíván. A közös érdekeltiségtől és a központi vezetés nagyobb áttekintésétől várható előnyökkel szemben számolni kell azzal, hogy az ipartelepek vezetőinek érdekeltisége és kezdeményező készsége csökkenhet, s hátrányként jelentkezhet a verseny vagy versengés bizonyos fokú kiküszöbölése is.

Ugyanakkor — és ez a gyakorlatban igen fontos szempontnak bizonyul — a központi irányítás munkáját egyszerűsíti, ha a közbelső irányító láncszemek (például iparigazgatóságok) kiküszöbölésével kevesebb egység felett kell felügyeletet gyakorolnia. A probléma e megközelítésben úgy is fogalmazható, hogy 1. a minisztérium kevés számú — vállalati formában működő — egységet közvetlenül irányítson, ami azzal jár, hogy az ipartelepek többsége vállalatban belüli egységként funkcionál, vagy 2. az ipartelepek jelentős része önálló vállalatként működjön és a minisztériumi irányítást nem vállalati formában dolgozó középírányító szervek segítsék.

A két megoldás tartalmi különbsége jelentős mértékben függ attól, hogy a vállalatok milyen önállóságot kapnak a minisztériumtól és milyen önállóságot adnak a vállalatban belüli egységeknek. Ez szorosan összefügg a gazdaságirányítás rendszerével, az egyes konkrét esetekben pedig az ágazat és az egyes ipartelepek, vállalatok technológiai-termelési sajátosságaival, valamint a vezetés stílusával is. Mindez azt jelenti, hogy e kérdések mint az irányítás rendszerének különböző elemei, hatékonyan csak együttesen rendezhetők.

Az említett két alternatíva előnyeit próbálják egyesíteni azok a megoldások, amelyek a nagy egységen belül (ezt hívhatják trösztnek, egyesülésnek, nagyvállalatnak) a kisebb egységek számára is megőrzik a vállalati önállóság számos jegyét. Jelenleg ezek a törekvések vannak előtérben, de konkrét megoldásuk ismét sok variációt mutat. A tapasztalatok szerint az egyik fő probléma annak biztosítása, hogy a nagy egységen belül kellően érvényesüljön a demokratikus centralizmus és a kisebb egységeknek megfelelő önállóságot adjanak.

A vállalati keretek megvonásának lehetséges alternatívái nemcsak abban különböznek egymástól, hogy a vállalat hány ipartelepét milyen területi elosztásban egyesít, hanem abban is, hogy ezzel horizontális vagy vertikális kapcsolatokat fog-e össze vállalati keretben. A horizontális kapcsolat fő előnyének azt tekintik, hogy a közös vállalati központtól a hasonló tevékenységekhez több segítséget kaphatnak; hátrányként elsősorban azt említik, hogy kiiktatja a versenyt a termelőegységek között. Valójában önálló horizontális egységek is egyesíthetők bizonyos tevékenységeiket, és a verseny vagy versengés kibontakozása, ennek pozitív (és esetleg negatív) hatásai sok más tényezőtől is függnének. A vertikális összekapcsolás (integráció) elsősorban a vállalatok közötti kooperáció zökkenőit kívánja megszüntetni, és a közös érdekeltiséget hivatott erősíteni. Ehhez valóban hozzájárul, de az, hogy a közös érdekeltiség mennyire szolgálja egyidejűleg a közbelső és a végtermék-felhasználók érdekeit is, és milyen mértékben növeli „kiszolgáltatottságukat”, ez ismét további kérdés, és függ a piac, az irányítás jellemzőitől is. Lényeges az is, hogy az új vállalat belső igényei az egyes vertikumok optimális üzem-

nagyság melletti racionális termelésével milyen arányban állnak, és a tárgyi vagy technológiai specializáció előnyeit valóban ki tudják-e használni. (Új dimenziót ad e problémák tárgyalásához a nemzetközi vállalatok megjelenése és terjedése; ez tovább bővíti a lehetséges szervezeti megoldások számát.)

A vállalati keretek alakítására tehát megfogalmazhatók általános irányelvek, de a vállalati szervezetek célszerű *konkrét elhatárolása* minden ágazatban csak külön-külön végzett elemzés alapján, nagyszámú jellemzőt vizsgálva dönthető helyesen el. Ezeknek az elemzéseknek a tárgyilagosságát vagy a tárgyilagosságot eredményeinek gyakorlatba való átültetését többnyire tovább nehezíti, hogy a vállalati szervezet különböző szempontú kialakításához mindig sok személyi és más (ágazati, területi stb.) partikuláris érdek fűződik. A döntést megalapozó objektív mérőszámok hiánya megkönnyíti, hogy ezek esetenként komoly szerephez jussanak.

Valójában, mint a legtöbb gazdasági és gazdaságot érintő döntésnél, minden megoldásnak vannak előnyös és hátrányos következményei. (Vagy a szociológia nyelvén: mindig kell diszfunkcionális hatásokkal is számolni.) Célszerű, ha az adott időszakra megfogalmazott, a gazdaság-irányítás egész rendszeréből kiinduló általános irányelvek maguk is rögzítik ezeket, hogy ezzel felhívják a figyelmet arra: milyen kedvező és kedvezőtlen hatásokkal kell számolni, s ösztönözzék az előbbieket kibontakoztatását, valamint segítsék az utóbbiak hátrányos következményeinek mérséklését. Az általános — például nagy szervezetek létrehozását kitűző — irányelvek konkrét, gyakorlati megvalósítása azonban a gyakorlatban legtöbbször több megoldással lehetséges, tehát a végső döntéseket tulajdonképpen ekkor is egyedi és alternatívákkal számoló vizsgálatokra célszerű építeni.

Hasonló típusú döntések előkészítése nehéz feladat, de azért erre is vannak ismert módszerek. Ajánlható például a következő eljárás: első lépésként rendszerbe foglaljuk mindazokat az ismérveket (paramétereket), amelyekre a különböző szervezeti formák hatást gyakorolnak, majd hasonlóan rögzítjük a lehetséges szervezeti formák legszélesebb skáláját. Az ismérvek között felsorolhatjuk a közös érdekeltiséget; a helyi kezdeményezést; a specializációt és kooperációt a kutatás, fejlesztés, termelés, beszerzés, értékesítés vonalán; a versenyt, versengést; a területi beilleszkedést; az országos nézőpontok érvényesülését stb. A szervezeti megoldások között szerepelhet az ipartelepek egy vagy több nagy egységben való horizontális, vertikális és (vagy) területi egyesítése, országos vállalat, egyesülés, vagy tröszt formájában; különböző tevékenységekre kiterjedő, más együttműködési formák; az előbbieket kombinációi stb. Mindkét felsorolás lehetőleg teljes legyen. Az adott ágazattal, vállalatcsoporttal kapcsolatos döntés előkészítéséhez felkérünk nagyobb számú, különböző nézőpontú (lehetőleg semleges vagy különböző érdekeltiségű) szakértőt, hogy adjanak véleményt arról:

a) e konkrét esetben mi az egyes ismérvek, kritériumok jelentősége, ezeknek milyen egymáshoz viszonyított *súlyt* célszerű adni, és

b) a különböző szervezeti megoldások várhatóan milyen hatást gyakorolnak az egyes ismérvekre.

Ezzel elkerülhetjük, hogy az egyes megoldások hívei egyoldalúan

úgy érveljenek, hogy a saját javaslatuk előnyeit az ellenjavaslatok hátrányaival állítják szembe. A szakértők véleményét számszerűen is összegezhettük (az egyes ismérvek szerint és együttesen is, a minősítésekből súlyozással képezve összefoglaló mutatót), ily módon az egyes alternatívák valamennyi fontosabb kihatásával számolva, ha nem is „pontos”, de eléggé tárgyilagos képet kaphatunk a szervezeti döntések várható következményeiről.

A vállalati keretek alakítása a szocialista gazdaságvezetés olyan sajátos feladata, amelynek jó megoldáshoz a tudományos kutatás eddig viszonylag kevés segítséget adott. Mindenekelőtt korábbi döntések és változtatások tapasztalatainak tárgyilagos feldolgozására és tudományos elemzésére lenne szükség, s a jövőre vonatkozó döntések előbbi előkészítési formája ajánlható. E döntések megalapozottságát a múltbeli tapasztalatok értékelése segítheti, de természetesen erős korlátok mellett. Minthogy egy-egy időszak gazdasági eredményét mindig rendkívül sok tényező befolyásolja, aligha lesz majd lehetséges pontos mérleget készíteni egy-egy ilyen átszervezés hatásairól. Emellett magának a gazdaságirányításnak a rendszere és a vállalatok környezete is változik; az egyik időszak tapasztalatait nehéz lesz átültetni egy későbbi időszak várható feltételei közé. Hasonló okokból különlegesen alapos elemzést kíván a nemzetközi tapasztalatok értékelése: az egyes országok mérete, termelési-területi struktúrája, hagyományaik, adottságaik, a gazdaságirányítás konkrét rendszere, a vezetés színvonala, stílusa. A gazdaságpolitikai célok is mind-mind befolyást gyakorolnak a vállalati keretek célszerű megvonására, az ettől várható és tényleges hatásokra, eredményekre.

Ilyen nehézségekkel azonban szinte mindig találkozunk a gyakorlati alkalmazást célzó közgazdasági kutatás. Az egyes folyamatok jobb megismerése, a gyakorlati tapasztalatok összegyűjtése és tudományos feldolgozása, a nemzetközi tapasztalatok bizonyos fokú általánosítása még ilyen körülmények között is segítheti nemcsak ismereteink gyarapodását, hanem megalapozottabb döntések előkészítését is.

VELLO TARMISTO:

A kis- és középvállalatok szerepe a népgazdaságban

A népgazdaság különböző ágazataiban nem egyformán időszerű az a kérdés, hogy milyen szerepet kell játszaniuk a kis- és középvállalatoknak a szocialista gazdaságban. Ez elsősorban a mezőgazdaságra vonatkozik, ahol a nagy szövetkezeti és állami mezőgazdasági vállalatok előnye olyan nyilvánvaló, hogy a kisméretű termelőszövetkezetek vagy állami gazdaságok kérdése sem napjainkban, sem a jövőre vonatkozóan fel sem merül mint népgazdasági probléma. Különösen érvényes ez a Szovjetunióra, ahol (kevés kivételtől eltekintve) gyakorlatilag nincsenek kis méretű mezőgazdasági vállalatok.

Egészen más a helyzet az ipar és a szolgáltatások területén. Maradjunk egyelőre az iparnál. A kis- és középvállalatokról beszélve szigorúan meg kell különböztetnünk két mozzanatot: azt, hogy önálló mérleget készítő vállalatokkal van-e dolgunk, azaz jogi személyekkel (ezek

állhatnak különböző településeken levő fiókvállalatokból, műhelyekből stb.), vagy különböző — nem önálló mérleggel dolgozó — termelőegységekkel, azaz az anyavállalatok nem önálló egységeivel.

Az önálló mérleg alapján működő ipari vállalatok számának a foglalkoztatottak száma szerinti dinamikáját a Szovjetunióban a táblázat tartalmazza.

Az ipari vállalatok csoportosítása a foglalkoztatottak száma szerint
(az összes százalékában)*

A foglalkoztatottak száma éves átlagban	A vállalatok száma			Bruttó termék		
	1960	1972	Változás	1960	1972	Változás
100-ig	43,6	35,2	—8,4	7,0	4,2	—2,8
101— 200	20,0	19,7	—0,3	8,0	6,1	—1,9
201— 500	20,7	23,0	+2,3	17,3	14,4	—2,9
501— 1 000	8,6	11,2	+2,6	14,9	14,7	—0,2
1 001— 3 000	5,5	8,2	+2,7	24,0	26,1	+2,1
3 001—10 000	1,4	2,4	+1,0	19,4	23,3	+3,9
10 001— és több	0,2	0,3	+0,1	9,4	11,2	+1,8
Összesen:	100,0	100,0	—	100,0	100,0	—

* Önálló mérleggel dolgozó vállalatok (a villamos erőművek, a villamos hálózat és hővezeték nélküli); lásd: Narodnoje hozjajsztivo SZSZSR v 1972. g. (A Szovjetunió népgazdasága 1972-ben.) Statisztikai Évkönyv, Moszkva, 1973. 192. 1.).

Teljes mértékben egyetérthetünk azoknak a szerzőknek a véleményével, akik szerint a foglalkoztatottak száma nagyon hozzávetőleges, és ezért nem jellemzi kellőképpen a termelés koncentrációs fokának változását. Ennek ellenére e sorok szerzője kénytelen volt az előbbi mutatókat használni, mivel ezek az adatok összehasonlíthatók más országok megfelelő adataival.

Ha azokat a vállalatokat tekintjük kis és közepes méretű vállalatoknak, amelyeknél a foglalkoztatottak száma éves átlagban 200 alatt marad, akkor 1970-ben ezek a vállalatok a Szovjetunió összes, önálló mérleggel dolgozó iparvállalatainak 54,9%-át tették ki (1960-ban 63,6%-át).

Emellett jellemző, hogy a kis- és középvállalatok közül elsősorban azoknak az aránya csökken, ahol a foglalkoztatottak száma 100 alatt van, azaz az a csoport, ahová a középvállalatokon kívül viszonylag sok kis vállalat is tartozik. Ugyanakkor a 101—200 főt foglalkoztató vállalatok csoportjának (ahová főleg közepméretű vállalatok tartoznak) aránya 1960 és 1972 között alig csökkent — mindössze 0,3%-kal.

A kis- és középvállalatok adták a Szovjetunió bruttó ipari termelésének 1972-ben 10,3%-át, 1960-ban pedig 15%-át. Ugyanakkor a 100-nál kisebb létszámú vállalatok aránya a bruttó ipari termelésben 6,8%-kal csökkent, a 101—200 munkást foglalkoztató vállalatoké pedig csak 1,9%-kal.

Az Észt SZSZK-ban az ipari kis- és középvállalatok aránya 1972-ben a köztársaság összes ipari vállalatainak 32%-át (1960-ban 51,8%-át) tette ki.* Összességében az ipari kis- és középvállalatok részaránya az Észt SZSZK-ban kisebb, mint a Szovjetunióban átlagosan.

* Narodnoje hozjajsztivo Esztonszkoj SZSZR v 1972. godu. Az Észt SZSZK népgazdasága 1972-ben. Statisztikai Évkönyv. Tallin, 1973. 74. l. (A vállalatok az ipari-termelő személyzet száma alapján vannak csoportosítva.)

Elemmezve a szovjet iparvállalatok többi csoportjában 1960-tól 1972-ig bekövetkezett változásokat azt látjuk, hogy a legnagyobb mértékben azoknak a vállalatoknak az aránya növekedett, amelyekben a foglalkoztatottak száma 1001—3000, illetve 501 és 1000 között van — sorrendben 2,7, illetve 2,6%-kal. Majdnem ugyanilyen mértékben (2,3%-kal) növekedett a 201—500 munkást foglalkoztató vállalatok aránya.

Lényegesen kisebb mértékű a legnagyobb vállalatok arányának növekedése, amelyeknél a foglalkoztatottak száma 3001 és 10 000 között, illetve 10 000 felett van. Ugyanakkor a bruttó termelésben a legnagyobb vállalatok aránya nőtt legjobban (sorrendben 3,9 és 1,8%-kal). A nagyvállalatok (1001—3000 munkásig) aránya a bruttó termelésben 2,1%-kal nőtt. Majdnem változatlan maradt az 501-től 1000 munkásig foglalkoztató vállalatok csoportjának aránya, de elég észrevehetően (1,9%-kal) csökkent a viszonylag nem nagy (201—500 munkást foglalkoztató) vállalatok aránya a Szovjetunió bruttó ipari termelésében.

Ily módon a Szovjetunió iparának fejlődésében elég erős koncentrációs folyamat játszódik le, azaz egyrészt a kis- és középvállalatok szerepének csökkenése, másrészt pedig a nagy- és legnagyobb vállalatok szerepének növekedése.

Nyilvánvaló, hogy a koncentrálódási folyamat segítségével, különösen ha központilag, a gazdaságpolitikának megfelelően irányítják, a termelésben magas hatékonyság érhető el, s ennek során csökken a kisvállalatok jelentősége és növekszik a nagyvállalatoké. Ismervén a nagyipar előnyeit, ezt a folyamatot pozitív gazdasági jelenségnek tekinthetjük, amely kétségtelenül lehetővé teszi a társadalmi termelés hatékonyságának jelentős emelését nemcsak az egyes ágazatok, hanem a területi-gazdasági komplexumok vonatkozásában is.

A termelés fokozott koncentrációját objektíve szükségessé teszik a tudományos-technikai forradalom követelményei.* Erről Lenin így írt: „A technika folyamatos korszerűsítése oda vezet, hogy a kisárutermelet egyre inkább kiszorítja a nagyüzemi termelés.”**

A koncentráció azonban nem válhat öncéllá. Egyes konkrét körülmények között (például a helyi iparban) jogos a termelés bizonyos mértékű széttagolása is. Ez pedig főleg azért van így, mert a technikailag egyszerű közszükségleti cikkek előállítására célszerű meghatározott számú kisméretű vállalat fenntartása, ami fontos a helyi lakosság szükségleteinek jobb kielégítése érdekében.

A fogyasztás területi korlátai, a nyersanyagellátás korlátozott lehetőségei és az egyes nyersanyagok (a balti köztársaságokban különösen a mezőgazdasági nyersanyagok, a hal és néhány ásványi eredetű építőanyag) helyi felhasználásának célszerű volta szükségessé teszi a nagyvállalatok mellett viszonylag kis számú, szétszórt kis- és középvállalat fenntartását is (általában a termelészövetkezetek és az állami gazdaságok keretében). Ezenkívül minden kerületben szükség van a lakosságot ellátó szolgáltató vállalatokra, amelyek nagyságát és hálózatát a lakosság gyors és zökkenőmentes, fölösleges szállítási költségek nélküli ellátásának követelménye szabja meg.

A kis- és középvállalatok nagy száma a termelés koncentrációjának

* I. G. Silin: Optyimizacija razmerov proizvodstva v promislenosztyi. (A termelés méreteinek optimalizálása az iparban) Moszkva, 1973.

** V. I. Lenin Összes Művei. Kossuth, 1964. 6. kötet, 187. l.

alacsony szintjéről tanúskodik, s nagy részük helyettesíthető volna néhány nagyvállalattal. Erre azonban nincs mindig lehetőség, mert az ilyen intézkedés nagy beruházásokat igényelne.

Emellett figyelembe kell vennünk, hogy a termelés koncentrációja, beleértve a területi koncentrációt is, az adott műszaki és gazdasági feltételek mellett csak bizonyos határok között mehet végbe. A koncentrációnak a termelés minden ágazatában szükségképpen vannak gazdaságilag racionális határai, *saját népgazdasági optimuma*.

Arról van szó, hogy a koncentráció folyamatának központi irányítása gyakran vezet például a nagy- és kisvállalatok közötti helyes arány felborításához. A koncentráció fokozódása gyakran a kisvállalatoknak a nagyvállalatokba való beolvadása révén történik. Ilyen esetekben a vállalatok termékeinek nómenklatúrája gyakran megváltozik. Általában kiszorulnak a termelésből a kis szériában gyártott termékek, főként az alacsony vállalati jövedelmet biztosító közszükségleti cikkek.

Mindamellett a kis- és középvállalatok azáltal, hogy mentesítik a nagyvállalatokat a számukra idegen funkcióktól, a kis szériában gyártott termékek előállításától és a fogyasztó közvetlen kiszolgálásától, elősegítik a nagyipari termelés szakosítását.

Az NDK tapasztalata azt mutatja, hogy a nagyvállalatok hajlandók átadni a kisebb vállalatoknak termékeik egy részét, amelynek előállítása a nagyvállalat keretei között nem mindig kifizetődő.* A kis- és középvállalatok nagyvállalatokkal való kooperációja megbízhatóbb fejlődési perspektívát biztosít számukra, ami lehetővé teszi a termelés ütemességének, stabilitásának növelését és végül a termelés hatékonyságának emelését.

Mint az ide vonatkozó irodalomból láthatjuk, és ahogy például L. Gatovszkij** is rámutat, a kis- és középvállalatoknak a Szovjetunió iparában játszott szerepével és jelentőségével kapcsolatosan jelenleg két nézet alakult ki. Egyes szerzők szerint az eszközök felaprózódásának elkerülése érdekében csak nagy ipari vállalatokat kell létesíteni, annál is inkább, mivel nálunk majdnem teljesen hiányoznak a feltételek a kis- és középvállalatok fejlesztéséhez, amelyek terhet jelentenek a szovjet gazdaság számára. A másik nézet képviselői, akikhez L. Gatovszkij is tartozik, úgy vélik, hogy társadalmi rendszerünk korlátlan lehetőségeket biztosít a társadalmi termelés minden szervezeti formájának sikeres fejlesztéséhez, és nem volna helyes kizárólag egy szervezési formát helyezni előtérbe. Emellett a szerző helyesen mutat rá azokra a tényezőkre, amelyek bizonyos mértékben szemben állnak a vállalatnagyság növelésének folyamatával. Ezek közül kettőt emel ki: 1. a viszonylag kis számú munkaerő helyi foglalkoztatásának biztosítását és 2. a város és a falu közötti szociális-gazdasági különbségek fokozatos megszüntetésének szükségességét. Ezekkel a következtetésekkel egyetérthetünk.

Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy a gazdasági reform gyakorlati alkalmazása során kedvező feltételek alakultak ki a koncentrálódási folyamat elmélyítéséhez elsősorban *szervezett formában*, azaz a kis-

* J. Reiner—R. Müller: Territoriale Strukturpolitik. (A termelés területi szervezése és a területi strukturpolitika.) Territorialökonomie in Theorie und Praxis. Wissenschaftliche Zeitschrift. Martin-Luther-Universität, Halle-Wittenberg. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe. XVIII. évfolyam 5. sz. (1969).

** L. M. Gatovszkij: Ekcnomiczeszkije zakoni i sztoityelsztvo kommunizma. A gazdasági törvények és a kommunizmus építése. Moszkva, 1968.

vállalatok beolvasztásával és nagyobb vállalatok, termelő egyesületek létrehozásával.

Az Észti SZSZK-ban a szovjethatalom évei alatt erős koncentrálódási folyamat játszódott le az iparban. Az önálló ipari vállalatok száma az 1936. évi 3585-ről 1962-ig 425-re, azután pedig napjainkig 300-ra, azaz kevesebb mint 1/10-ére csökkent. Emellett jellemző, hogy az ipari vállalatok átlagos mérete jelentősen növekedett. Míg 1936-ban egy ipari vállalatnál átlagosan 13 ember dolgozott, most több mint 600. A területi elhelyezkedés szempontjából azonban lassabb ütemben ment végbe a koncentrálódási folyamat. A köztársaságban még több mint 1300 (a termelő jellegű szolgáltatásokkal együtt pedig több mint 2300) ipari termelőegység működik az anyavállalatok külön-külön kihelyezett részlegeként. Emellett jellemző, hogy a vállalatok külön-külön kihelyezett részlegeinek egy része területileg teljesen szétszórt. 1970-ben például a talini vállalatoknak alárendelt 325 termelőegység közül 104 (azaz 32⁰/₀) a köztársaság más városaiban és kerületeiben szétszórtan működött.

Ily módon — véleményünk szerint — a köztársaságban még vannak a termelés koncentrálódásában rejlő tartalékok a termelés hatékonyságának emelésére, mégpedig a területileg kompaktabb vállalatok létrehozásával. Ugyanez vonatkozik a Szovjetunió többi részeire is. Azzal együtt, hogy az ipar összes ágazataiban erősen megemelkedett a koncentráció foka, a termelés centralizációja révén (azaz a kisvállalatok nagyvállalatokban való tömörülésével), a területileg szétszórt termelőrészek az ipar különböző ágazataiban még elég kis méretűek maradtak. E vállalatok gazdasági mutatói gyakran egészen alacsonyok. Az Észti SZSZK-ban végzett idevonatkozó számítások szerint például a textiliparban az anyavállalatok 26—50 főt foglalkoztató termelőrészeinél a bruttó termelés az egész ágazatra számított egy főre jutó bruttó termelés átlagának csak 70, az 51—100 dolgozót foglalkoztatóknál pedig 88⁰/₀-a; itt a termelés zömét az 1000-nél több munkást foglalkoztató nagy termelőegységek adják.

Az eddigiek csak a már *meglevő* vállalatokra, s az azokkal kapcsolatos koncentrálódási problémákra vonatkoztak. Teljesen más a koncentrálódási folyamat képe az újonnan létesített vállalatokkal kapcsolatban. A gyakorlat és a tudományos kutatás eredményei azt mutatják, hogy a legtöbb iparágban nem érdemes kis- és középvállalatokat létesíteni. Ezzel van összhangban a koncentrálódási folyamatnak a Szovjetunióra vonatkozó ismertett adatokból kiolvasható fejlődési tendenciája.

A termelés koncentrációja során azonban a gazdasági és műszaki tényezőkön kívül tekintettel kell lennünk egy sor *szociális tényezőre* is. Legalább egy példával érzékeltessük ezeket.

Az ipar koncentrálódási folyamata, amely egyre nagyobb vállalatokat és termelőegységeket hoz létre, bizonyos hatást gyakorol a településekre, elsősorban a kisebb városok fejlődésére is. Sok kisebb termelőegységben, amelyek a nagyobb vállalatok vagy termelőegységek kialakítása következtében *önálló vállalatból alárendeltté* (fiókká, üzemmé stb.) váltak, romlottak a dolgozók nem termelő szükségletei (például a szolgáltató szféra) kielégítésének gazdasági lehetőségei. Ugyanakkor csökken ezeknek a termelőegységeknek a hatása a település fejlődésére, ahol elhelyezkednek. Ez abból ered, hogy az *anyavállalat*, amelyhez az alegy-

ségek tartoznak, a saját fejlődésével kapcsolatos problémák megoldásakor általában abban a településben (városban vagy faluban) érdekelt, ahova ő maga települt.

Az említett hiányosságoktól eltekintve (ezek a jövőben a tökéletesebb irányítási formák segítségével kiküszöbölhetők) azt kell mondanunk, hogy azokon a területeken, ahol a kisebb városi települések aránya viszonylag magas (mint például a Baltikumban), a sok kisebb településben indokoltabbak a kis és közepes nagyságú ipari termelőegységek, mint a nagyobbak.

A viszonylag kisszámú keresőképes népesség, az adott település történelmileg kialakult helye a településhálózatban, külső és belső funkciói, a környezettel való kapcsolatai stb. az adott településben gyakran a kisebb méretekben történő termelést teszik indokolttá. Ezekon a településeken általában célszerű a kolhozközi és szovhozközi ipari termelés, a mezőgazdasági üzemeket szolgáló javító műhelyek, a szolgáltató vállalatok stb. fejlesztése.

A „koncentráció” gazdasági kategóriát napjainkban nemcsak a vállalat mint termelőegység szempontjából kell vizsgálni, hanem szélesebben, azaz területi és szociális-gazdasági aspektusokból, minthogy maga a vállalati fogalom is lényegesen megváltozott. Az úgynevezett klasszikus, területileg kompakt vállalatot felváltotta a különböző földrajzi pontokon elhelyezett termelő részlegekből álló vállalat. Ily módon a termeléssel kapcsolatos problémák manapság nemcsak az ágazat és a vállalat gazdaságát érintik, hanem a regionális gazdaságot is. Ezért az ágazati minisztériumok és hatóságok egyre nehezebben találhatnak *optimális megoldást* a nagy és kis méretekben történő termelés fejlődési és telepítési arányaira vonatkozó gyakorlati kérdésekre. Ez mindinkább konkrét és komplex regionális-gazdasági megoldást követel.

Véleményünk szerint a nagy- és kisüzemi ipar feladatai, funkciói és arányai a szocialista gazdaságban még nem eléggé világosak, különösen a regionális fejlődés szempontjából. Szükséges a probléma további kutatása, és az ebből eredő gyakorlati intézkedések meghozatala.

BEREND IVÁN:

A beruházási rendszer (Tervezési, irányítási problémák)

A fejlesztés szabályozása a szocialista gazdasági irányítás fontos feladata, mert minden fejlesztés hosszú időre befolyásolja a termelést, a fogyasztást, a jövedelmek keletkezésének helyét, mértékét, az egész gazdasági struktúrát. A fejlesztési politika minden tervgazdaságban — előre megfontolt jellegéből következően — tudatos, a jelenlegi gazdasági környezetből mindig kiemelkedik, feladata a jelen és a jövő érdekeltségének ésszerű áthidalása.

Mondanivalóm mindig a beruházási tevékenységgel összefüggő esetekre korlátozza a fejlesztés fogalmát, noha a fejlesztési tevékenység az álló- és forgóeszközökre egyaránt kiterjed, sőt magába foglalja a szakemberképzést, s persze a kutató- és tervezőtevékenységet is. A ter-

vezés és a szabályozás tárgya rendszerint a beruházásokkal összefüggő egész tevékenység.

A beruházási rendszer problémái alig választhatók szét „igazi”, fejlesztésre vagy „csak” pótlási jellegű beruházásokra. A fejlesztés fogalmába a pótlás nem tartozik bele, de gyakorlatilag szinte minden pótlás potenciálisan magában hordja (és kell is hordania) a fejlesztés lehetőségét. A cserék rendszerint más műszaki-gazdasági paraméterekkel rendelkező gépek, berendezések beállítását jelentik, így az új gép vagy többet, vagy olcsóbban, vagy gyorsabban termel, vagy magasabb minőség létrehozására képes.

A fejlesztés egyébként sem jelent egyszerűen több termelést, különösen nem mindig naturalisan többet. Például a hűtőgépgyártás fejlesztése nem feltétlenül azt jelenti, hogy ma naponta 100 db (150 l-es) hűtőgép készül és holnap 120 db lesz a napi termelés (így 20%-os a fejlesztés).

Lehet, hogy holnap is 100 db készül naponta, de a hűtőgépben lesz egy 25 l-es mélyhűtő-apparátus, s ezzel az értéke (és persze az ára is) 20%-kal vagy még többel emelkedik, vagy az abszorpciós hűtőrendszer tökéletesedése felváltja a motoros, kompresszoros apparátusokat, s ezzel egy hangtalan és kisebb hibalehetőséggel rendelkező típus kerülhet forgalomba, ami nagyobb értékű; vagy növekszik a nagyobb kapacitású készülékek aránya, így a termelés értéke (az átlagár miatt) emelkedhet.

Ezek a fejlesztések a kapacitások jobb kihasználásával, és persze legtöbbször csak beruházásokkal oldhatók meg, ami lehet új gépek beszerzése, műhelycsarnokok létesítése, a meglévők cseréje. Ebben a fel fogásban a fejlesztés és a beruházás fogalomköre között — kizárólag a témával összefüggésben — egyenlőségi jelet tehetünk.

Tervezés

A magyar beruházási tevékenység a felszabadulás óta élénk volt, a GDP jelentős és növekvő részét használtuk fel ilyen célra. Ez az arány nemzetközi összehasonlításban is elég jelentős, különösen a szűkebb anyagi ágazatok beruházásainak aránya (az összes beruházási ráfordításokon belül) növekvő és magas. Ez azért alakult ki, mert

- hazánk háborús pusztításait kellett helyreállítani,
- meg kellett teremteni az ipar termelési bázisát,
- a termelési struktúra változtatása beruházásigényes,

meg,

- a mezőgazdaság szocialista átalakítása viszonylag gyors volt,
- a termelési struktúra változtatása beruházásigényes,
- a szocialista jellegűnköből is következően fejlődési igényünk dinamikus, ami terveink beruházási túlfűtöttségében is kifejeződött,
- a 60-as évek végén, a 70-es évek elején a beruházási javak ár-színvonalának gyors emelkedését a tervezők előre nem láthatták, ezért egy ideig a naturalis célokhoz ragaszkodva, a tervezettnél értékben (árakban) több beruházást indukáltak.

A fejlesztések (beruházások) tervezése sokat fejlődött, erősödött a tervezés központi jellege, a néhányezer kisebb jelentőségű beruházás tételes, központi megtervezését megszüntetve jobban lehet koncentrálni

a legfőbb társadalmi-gazdasági célok megvalósításával összefüggő fejlesztésekre.

A beruházások tervezése a fogyasztás és felhalmozás arányából, a folyamatban levő beruházások befejezéséhez szükséges beruházásokból, a párt- és állami határozatok, államközi egyezmények teljesítésével összefüggő beruházásokból, majd az azokat is magába foglaló, a célrendszerrel összefüggő legfőbb beruházási arányokból, mint pl. a termelő és nem termelő beruházások, a szűkebb anyagi ágazatok és a termelő infrastruktúra, az ipar, az építőipar és a mezőgazdaság fejlesztésének arányai-ból indul ki.

A tervezés más vonatkozásban alapul veszi a hazai és az importálható beruházási javak értékét és az építőipari, szerelőipari teljesítményeket, s az utóbbi vonatkozásban a fő területi arányokat.

Más megközelítés a decentralizáltan keletkező beruházási pénzügyi források, a hitelek és a központi költségvetési juttatások megtervezése. Ez utóbbinál különös figyelmet fordítunk arra, hogy a társadalmi-gazdasági célrendszer milyen feladatokat kíván meg. Amikor a nem termelő beruházások aránya — a korábbi időszakhoz képest — jobban növekszik (ahogy azt az 1971—75 közötti negyedik ötéves terv célul tűzte ki), akkor az állami költségvetésből finanszírozott beruházások súlya is emelkedik. Ezzel szemben a feldolgozó ágazatok beruházási, fejlesztési arányainak növekedése nagyobb teret enged a vállalati pénzügyi források keletkezésének.

A jövőt illetően a tervezést új momentumok is befolyásolják. 1976-tól hosszú időn keresztül várhatóan nagyobb fejlesztési lehetőségeket kell biztosítani az alapanyag- és energiatermelő ágazatoknak, mert termelésük feltehetően eszközigényesebbé válik. Emellett az infrastruktúra fejlesztési aránya nem csökkenhet, sőt egyes területeken növekszik (pl. lakásépítés). A két tényező hatására a tervezés a pénzügyi szabályozás felől olyan követelményekkel léphet fel, ami a decentralizáltan keletkező pénzügyi forrásokat jelentősen érinti. Ez érthető, hiszen az alapanyag- és energiatermelő ágazatokban a vállalati fejlesztési alapok relatíve — az állóeszköz-állományukhoz viszonyítva — a legalacsonyabbak, a nem termelő szférában pedig ilyenek gyakorlatilag nincsenek.

A beruházások tervezésénél nagyon lényeges az állóeszköz-állomány szintentartásának, pótlásának (cseréjének) és az állóeszközök állománya növekedésének, fejlesztésének megállapítása.

A tervezés eddig kevésbé tudta megoldani a pótlási igény meghatározását. Bizonyos, hogy a pótlások tervezésénél gyakorlatilag az amortizációból nem lehet kiindulni. Az állóeszközök dinamikus fejlődésénél a keletkező amortizáció felhasználása fordított arányban szükséges. (Minél gyorsabb az állóeszközök évi átlagos növekedési üteme, az amortizációnak annál kevesebb hányadára van a pótláshoz szükség.) A pótlási igény megtervezésénél lényeges különbség van a gépek és az épületek-építmények esetében. A gépek cseréje a gépállomány újratermelési ciklusán belül (de legalább annak végén) szükséges, az épületek cseréje csak a selejtezés (lebontás) vagy a rendeltetésszerű használat megszüntetése után történik meg. A pótlási igény függ még az egyes ágazatokban működő állóeszközök nettó értékének arányától, tehát elhasználódási fokától.

A pótlási igényre a beruházási javak árszínvonalának változása is hat. Szabályozási rendszerünkben lehetséges az állóeszközöket rendszeresen újraértékelni, de gyakorlatilag ez 1968 óta nem történt meg. Az amortizáció kiszámítása viszont változatlanul az 1968. évi árákon értékelt állóeszközök alapján történik. 1968-ban a pótlási igény kielégítésére az amortizáció 60%-át tartottuk elégségesnek. Ez csak az árak emelkedése miatt kb. 70%-ra emelkedett. Emellett az állóeszközök növekedési üteme is lassult (1966—70-hez képest), így a pótlási igény az amortizáció teljes összegét is megközelíti.

A fejlesztési igények kiszámítását a tervezés két úton közelíti meg. Egyfelől központi fejlesztési programok, nagyberuházások konkrét célkitűzéseit rögzíti (az utóbbi az éves beruházás kb. 20%-a), majd általánosabb módon az eszközigenyességgel (mint a növekmény-eszközigenyesség) ellenőrzi a nettó beruházási volumet.

Az állóeszközök, a beruházások, a foglalkoztatottak és a termelés kapcsolata nem minden ágazatban egyforma szorosságú, ezért a tervező számára ágazatonként más-más jelentősége van e kapcsolatoknak.

Különös hangsúllyal húzom alá, hogy a fejlődési periódusokban — az intenzív fejlődési szakaszban még inkább — nem elegendő az átlagos eszközigenyesség, a munka állóeszköz-felszereltségének figyelembevétele. Külön és sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani az ingatlan- (épitmény-) és a gépigény egymáshoz való viszonyára. Az eddigi vizsgálatok szinte mindenütt azt bizonyították, hogy az eszközigenyesség növekvő tendenciájának valószínűleg döntő oka volt, hogy *a technikát legjobban befogadni képes elsődleges és másodlagos feldolgozó ágazatok viszonylag kis mértékben növelték a munka technikai (gépi) felszereltségét.* A csökkenő létszámmal termelő ágazatok csak úgy emelhetik termelésüket, termelékenységüket, ha a munka (gépi) technikai felszereltségét növelik. Ez a folyamat azonban csak akkor lesz hatékony, ha a technikai (gépi) eszközigeny az ingatlan- (épitmény-) igénynél gyorsabban emelkedik. Így az átlagos eszközigeny nem feltétlenül és nem hosszú időn keresztül emelkedik.

A termelőszféra hosszú távú eszközigenyességének növekedése a társadalmi termelés hatékonyságának növekedését mérsékli, a felhalmozási ráta gyorsabb növelését igényli, a fogyasztásnak a termeléssel arányos növekedési lehetőségét korlátozza. Lehetnek alágazatok, ahol a természeti feltételek rosszabbodása kritikus helyzetet teremt és nem lehet az eszközigenyességet csökkenteni. Ez különösen az alapanyag- és energiatermelő ágazatokban éleződhet ki. A feldolgozó ágazatokban a munka technikai felszereltségének gyorsabb emelésével a termelékenység gyorsabban növekedhetne, így az eszközigenyesség csökkenése is elérhető lehet. Különösen akkor, ha a mikroszférában az értékesebb, jobb műszaki-gazdasági paraméterekkel rendelkező termékek aránya megnövekedne.

Az eszközigenyességet növeli egy nehezen megítélhető, kevésbé vagy egyáltalán nem számszerűsíthető tényező. Ezek olyan költségek, amelyeknek célja a munkahely egészségének, kultúrájának, kényelmének, hangulatosságának növelése. Ezek egy része összefügg a technológiával, más részük a termékek minőségi paramétereit javíthatják, illetve enélkül azok nem is érhetők el. Emellett — növekvő mértékben — szerepet kap egy humán faktor, ami tulajdonképpen nem is „termelési költség”,

hanem „fogyasztás”. Ez persze nehezen értékelhető és csak a társadalmi közérzetten keresztül érzékelhető. Kérdéses, hogy a ma kulturált embere „beszámítja-e”, és ha nem ma, akkor mikor tekinti ezt fogyasztási, élet-körülménybeli javulásnak. Az ilyen eszközigenység növekedésének mértéke, anyagi erőforrásainktól függően alakulhat. Az eszközigenység növekedését fékező, kompenzáló makrostruktúra javításának korlátait ismerve, igazán csak mikrostrukturális vagy termékstrukturális változások jöhetnek számításba. Ennek mértékéről, hatásáról nem igen lehet részletesebb vizsgálat nélkül beszélni, de kizárásos alapon, logikailag — a mai árrendszer, árarányok mellett — másutt aligha található megoldás.

Ma a központi tervezésben sokkal határozottabb, kialakultabb a beruházások volumenének, a fő strukturális arányoknak, az anyagi-műszaki összetételnek (építés, szocialista és tőkés gépimport, hazai termelésű gép, egyéb beruházások) értékbeli meghatározása. Az állami beruházásokat konkrétan tervezzük, s az értékben kifejezett mutatók mögött naturális célkitűzések is kialakulnak. Ilyenek az ún. célcsoportos beruházások (pl. úthálózat), az egyéb állami beruházások (pl. oktatás, egészségügy). A legkonkrétabb formában a nagyberuházásokat tervezzük (egyidőben kb. 50—60 ilyen beruházás folyik, évente 5—8 újat kezdünk). Ezeket igen részletesen, egyedileg tervezzük meg, s a jóváhagyott terv is tételesen tartalmazza őket.

Gazdasági szabályozás

A dinamikus beruházási tevékenység állami irányításának alapelvei helyesnek bizonyultak, de a dolgok logikájából következik, hogy az elmúlt évek új tapasztalatokat hoztak felszínre.

A fejlesztési döntések és pénzeszközök egy részének vállalati hatáskörbe utalása volt a legjelentősebb lépés a vállalati önállóság és a döntési szabadság megvalósulásában. A cél az volt, hogy a piaci hatások ott jussanak érvényre, ahol a termelést a piac jobban orientálhatja, s így közgazdaságilag megalapozottabb döntések szülessenek, és hatékonyabbá váljanak a befektetések.

A vállalati fejlesztési alap két fő forrása az amortizáció és a nyereség. A tervvel összefüggésben arra volt lehetőség, hogy a vállalatoknál beruházási célra nagyságrendileg az egy évi amortizációnak megfelelő fejlesztési alap képződjék. Ha ezt a követelményt úgy oldjuk meg, hogy a teljes összegű amortizációt a vállalatoknál hagyjuk, a képződött nyereségből nem lehetett volna semmit visszahagyni. Ilyen megfontolások alapján született az az elhatározás, hogy az amortizáció bizonyos összegét a vállalatokkal az állami költségvetés javára be kell fizettetni, ezzel szemben a nyereségből megközelítőleg annyit kell visszahagyni, mint amennyi az amortizáció elvont hányada. Ilyen módon, ha valóban csak az egy évi amortizációnak megfelelő fejlesztési alap képződik is a vállalatoknál beruházási célra, akkor is érvényesülhet a nyereségérdekeltség. Ezen túl közgazdasági megfontolások és matematikai számítások bizonyítják, hogy amennyiben az amortizációnak elsősorban a pótlás finanszírozásában kívánunk szerepet szánni, úgy — dinamikusan fejlődő gazdaság esetén — a pótláshoz nincs szükség a képződő amortizáció mindenkor teljes összegére. Az elméleti számítások azt eredményezték,

hogy az állóeszköz-állomány gyorsabb növekedése esetén a képződő amortizációnak kisebb hányada is elegendő a pótlásra, és megfordítva.

Az amortizáció mellett a fejlesztési alap másik fő forrása a nyereség. Végül is a vállalatok által beruházásra fordítható fejlesztési alap — főleg az induló nyereség magasabb színvonala és a nyereségen, valamint amortizáción kívüli saját források miatt — meghaladja az amortizáció 100⁰/₀-át.

Bár a nagyobb beruházások folytán az amortizáció összege — és így a fejlesztési alapok is — gyorsabban nőttek a tervezettnél, mégis a fejlesztési alapok „egyéb” (nyereségen és amortizáción kívüli) saját forrásai (pl. állóeszközök eladása, más vállalatoktól átvett fejlesztési alapok stb.) okozták az elmúlt években a legtöbb problémát. Ennek fő oka, hogy a terv e forrásokkal — részben tapasztalat hiányában — nem számolt megfelelően, és ezért e források a népgazdasági terven és anyagi erőforrásokon felüli beruházásokat tettek lehetővé.

Mindezek alapján a fejlesztési eszközök jelentős decentralizációja következett be. Ezt tükrözi az 1970—1973. évi beruházások pénzügyi forrásainak és döntési köreinek a megoszlása.

1. sz. táblázat

A szocialista szektor beruházásai források és döntési körök szerint

Megnevezés	1970	1971	1972	1973
<i>Beruházások</i>	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből: Állami	46,5	43,4	46,8	45,9
Vállalati	53,5	56,6	53,2	54,1
<i>Pénzügyi források</i>	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből: Költségvetési és tanácsai forrás	45,5	43,5	45,4	44,9
Hitel	13,2	14,5	12,9	14,3
Vállalati saját forrás	41,3	42,0	41,7	40,8

Döntési rendszer

A pénzügyi források alakulása azonban önmagában nem fejezi ki a decentralizáció mértékét, mert a pénzügyi források és a döntési jogkörök nagymértékben elszakadtak egymástól.

2. sz. táblázat

A döntési körök és a pénzügyi források összefüggései a beruházás %-ában

Megnevezés	1972	1973
Az állami döntésbe bevont saját vállalati pénzeszközök aránya.....	19,1	18,4
A vállalati döntésbe „bevont” költségvetési pénzeszközök aránya....	18,2	18,6

Mivel a decentralizáció fokát ténylegesen a döntési arányok mutatják, szükséges azok alakulásának vizsgálata is.

A reform a nagy stratégiai célok tervszerű megvalósítása és a decentralizált szféra szabályozása végett továbbra is fenntartotta az államigazgatási szervek (kormány, tanácsok) beruházási döntési hatáskörét, de a beruházások hatékonyságának a fokozása érdekében jelentős szerepet szánt a vállalati döntéseknek. A cél az volt, hogy a dinamikus szinttartást (pótlást, kisebb bővítést, a piaci igényekhez való rugalmas alkalmazkodáshoz szükséges fejlesztéseket) utaljuk vállalati hatáskörbe, és e szükségletnek megfelelően képződjék a vállalati fejlesztési alap.

A szabályozó rendszer elvi felépítése az elmúlt 5—6 év tapasztalatai után különböző felfogásból vitatható. Véleményem szerint az újratermelési folyamat kettéválasztása — ti. az, hogy a szinttartás vagy a dinamikus szinttartás vállalati döntési kör és vállalati pénzügyi eszközökből finanszírozható feladat, míg a fejlesztés hitelműveletekből, állami intervenciókból, központi költségvetési juttatásokból finanszírozott funkció, amelyben a döntési jogkör államigazgatási intézményeket illet — bizonyos mértékig zavaró.

A beruházási rendszer hatékonyabb működését jobban segítené, ha az a különböző szférákban többé-kevésbé megőrizné az újratermelési folyamat egységét (termelés, fejlesztés, értékesítés, jövedelmek képződése). E felfogásnak megfelelően a mai beruházási rendszer a különböző beavatkozások hatására már amúgy is differenciálódott.

A termelő szervezeteket célszerű lenne szétválasztani abból a szempontból, hogy azokra milyen mértékben engedjük az egyébként tervezett és szabályozott piaci mechanizmust hatni. A formálisan termelő vállalatok egy része tartalmilag nem tarthat azonos körbe, mert pl. az ún. közüzemi szolgáltatásokat nyújtó vállalatok (MÁV, posta, rádió és televízió, MALÉV, a közlekedési vállalatok stb.) semmilyen vonatkozásban nem tehetők ki piaci hatásoknak. Ha ezeket leszámítjuk, még akkor is két nagy vállalati csoport képzelhető el. Az egyik csoport az alapanyag- és energiaelőállítással foglalkozó vállalatoké, amelyekre nagyon kis mértékben hathat a piac. Ezek nem versenyképes vállalatok és nem is versenyeztethetők, hiszen egy-egy termelési ágban általában egy vagy nagyon kevés vállalat működik. Tevékenységük központilag meghatározott és összetársadalmi érdekeket érint, továbbá a nemzetközi együttműködésben kormány szinten elhatározott következményeknek vannak kitéve. A vállalatok másik csoportja a szekunder szektorba tartozik, ezek nagy részére a piaci mechanizmus jelentős hatással van, itt csak néhány kivétellel lehet számolni.

Egyéni véleményem szerint helyesebbnek tűnik, ha a beruházási döntési rendszert és a beruházási pénzügyi források allokációját ennek az elvnek rendeljük alá, és a központi döntések szférájából ez utóbbi vállalati csoport nagy részét vagy legalábbis egy részét kivesszük, míg az első csoportban és az ún. közüzemi szolgáltatásokat nyújtó vállalatokban a vállalati döntési lehetőségeket kellene lényegtelenül kis mértékre szűkíteni.

A vállalatok beruházási döntési lehetőségeiről

Magyarországon az elmúlt 6—7 évben megváltoztak a beruházások irányításának módszerei. Nőtt a vállalatok döntési lehetősége és érdekeltége a beruházásokban, miközben az állam fenntartotta irányító vagy befolyásoló szerepét minden lényeges beruházási döntésben. Az állam beruházási politikája, irányító és befolyásoló szerepe kiterjed a beruházások egész körére, de különböző módon és mértékben:

1. A népgazdasági terv egyes — jelentős — fejlesztési célokat tételesen határoz meg, azok végrehajtásának módját részleteiben is a központi irányító szervek írják elő, és biztosítják a megvalósításhoz szükséges anyagi-műszaki eszközöket is.

2. Egyes fejlesztési célokat kiemel a népgazdasági terv és azok megvalósulását elősegítő hitelkontingenseket, hitelpreferenciákat, valamint állami fejlesztési támogatási kereteket állapítanak meg.

3. A vállalatok maguk is rendelkeznek fejlesztésre fordítható pénzzel, s felhasználásáról maguk dönthetnek, központilag meghatározott szabályok keretei között.

E három befolyásolási módozat kombinációjából alakul ki, hogy a magyar állami beruházási politikán, irányítási és befolyásolási renden belül a vállalatoknak mekkora a döntési lehetősége.

A vállalati döntések arányát kétféle módon mérhetjük:

a) A *beruházásokat* csoportosíthatjuk aszerint, hogy megvalósulásukról központi szervek (Állami Tervbizottság vagy Minisztertanács) hoztak-e döntést, vagy pedig a vállalatok (ideértve a szövetkezeteket is). Eszerint különböztetjük meg az „állami” (központi), illetve „vállalati döntésű” beruházásokat.

Ez a csoportosítás azonban egyre kevésbé alkalmas a valóság bemutatására, mert a döntések igen jelentős része nem tisztán központi, sem tisztán vállalati, hanem vegyes, közös döntésnek tekinthető. Vitatható, hogy vajon ezekben a közös döntésű beruházásokban valóban egyenrangú szerepet játszanak-e a vállalatok a központi szervekkel. Mindenesetre mind az „állami”, mind a „vállalati” beruházások elég nagy részében a döntések különböző szférái erősen összefonódnak, ezért a két kategória egyike sem tekinthető „tisztá” kategóriának.

b) A *finanszírozási forrásokat* különítjük el aszerint, hogy azok melyik jövedelemtulajdonosi kategóriában helyezkednek el: a központi szervek vagy a vállalatok rendelkeznek velük.

A beruházások nagy részét nem tisztán központi vagy tisztán vállalati pénzforrásokból finanszírozzák, hanem közösen, részben központi, részben vállalati forrásokból. Az állami döntésű beruházások finanszírozásában sokszor vállalati források is részt vesznek és viszont, a vállalati döntésű beruházásokhoz központi finanszírozási forrásokból is nyújtanak kiegészítést.

A következőkben azt vizsgálom, hogy az összes beruházási döntés-

ből mekkora a vállalati beruházási döntések aránya, s a vállalati döntésű beruházásokat milyen forrásokból finanszírozzák.

Az MSZMP Központi Bizottsága 1966-ban a beruházási döntési jogkörök kívánatos arányait a következőképpen határozta meg: „A beruházások egy részéről a jövőben is az államigazgatási szervek döntenek (kormány, tanácsok végrehajtó bizottságai), *a beruházási döntések nagy része azonban vállalati hatáskörbe kerül.* (Kiemelés tőlem: D. A.) ... Irányelvnek kell tekinteni, hogy a vállalatok önálló gazdálkodási és döntési körébe célszerű utalni és saját beruházási forrásból célszerű megvalósítani az állóalapok szintentartásával és kisebb mértékű bővítésével kapcsolatos beruházásokat. E vállalati beruházások tegyék lehetővé:

— az állóeszközök fizikai szintentartását, beleértve a pótlást és cserét;

— a permanens korszerűsítést; a pótlás és csere tehát fejlődő műszaki színvonalon jöjjön létre, és tegye lehetővé a berendezések ehhez szükséges kiegészítését, kisebb bővítését;

— a piachoz való rugalmas alkalmazkodást, az ehhez szükséges kisebb bővítéseket, főleg gépek és berendezések saját hatáskörben történő beszerzését és üzembe helyezését.

Ezt a célt csak fokozatosan a népgazdaság lehetőségeinek figyelembevételével lehet elérni. Viszont már a reform bevezetését követő első időszakban is biztosítani kell, hogy a különösen jövedelmező és jövedelmezően exportáló vállalatok az átlagosnál jóval több saját alappal rendelkezzenek beruházási célra.”

Ebben az elgondolásban sok cél fogalmazódott meg, amelynek megvalósulását vizsgálunk érdemes. Itt most ezek közül csak annak elemzésére vállalkozom, hogy a beruházási döntések „nagy része” a vállalati döntési körben van-e, vagy legalábbis efelé közelítünk-e fokozatosan, továbbá azt, hogy a vállalatok lehetőségei elégségesek-e az eléjük tűzött beruházási feladatok — pótlások, cserék és kisebb bővítések — megvalósításához.

A központi és vállalati döntés arányai

Első megközelítésben az éves beruházási teljesítést csoportosítom a döntés szerint. Abból indulok ki, hogy az egy év alatt a szocialista szektorban a beruházásokra kifizetett összegből mennyit fordítottunk olyan beruházásra, amiről központi szervek döntöttek, illetve mennyit olyanokra, amelyekről a vállalatok döntöttek. (Jobb mutató lenne az egy év alatt született döntések csoportosítása, de a vállalati döntésekről nem rendelkezünk összesített információkkal.)

A beruházások döntési körök szerinti megoszlását és annak időbeli változását az 1. sz. táblázat adatai mutatják.

A reform bevezetését követő 2 évben kialakult majdnem „fele-fele” arány a két döntési kör között 1970-ben jelentősen módosult: a vállalati beruházások aránya nőtt. Ez a változás a következő főbb tényezőknek tulajdonítható.

1. sz. táblázat

Állami és vállalati döntésű beruházások

Év	Szocialista szektor összes beruházása, md Ft	Állami	Vállalati
		döntések részaránya %	
1968	68,0	50,5	49,5
1969	75,5	50,9	49,1
1970	89,5	45,9	54,1
1971	100,7	43,4	56,6
1972	103,1	46,8	53,2
1973	108,2	45,5	54,5
1974	várható 118,0	46,1	53,9
1975	tervkoncep- ció	46,9	53,1

1. A reform első évei átmeneti időszaknak tekinthetők.

a) Az első évben még kevesebb fejlesztési alap képződött a vállalatoknál, mert a nyereségből először 1969-ben képeztek fejlesztési alapot. Csak a vállalati mérlegek jóváhagyása után, 1969 áprilisában vált ismertté a vállalatok számára, hogy az 1968. évi nyereségből mekkora fejlesztési források képződnek. Így e forrásokkal csak ezután számolhattak, azokból tehát 1969-ben már csak 8 hónapon keresztül költöttek.

b) Az 1968. január 1-én folyamatban volt beruházások jelentős részét vállalati forrásokból kellett befejezni, s ez viszonylag szűk térre korlátozta és késleltette az új (vállalati döntésű) beruházások kezdését.

c) Idő kellett ahhoz, hogy a vállalatok áttekinthessék új lehetőségeiket, felmérjék a gazdasági környezetben, a gazdálkodás feltételeiben bekövetkezett változásokat. Csak ezek figyelembevételével alakíthatták ki fejlesztési elképzeléseiket. Így az első 1—2 év főleg a felkészülés időszaka volt. Az 1968—1969-ben elindított fejlesztéseknél is idő kellett ahhoz, hogy kivitelezésük felgyorsuljon.

2. Az 1970. év már a IV. ötéves terv előkészítésének időszaka volt. A készülő új népgazdasági terv önmaga is lendületet adott — az ismertté vált célkitűzések és fejlesztési koncepciók által — az egész beruházási tevékenységnek, és azon belül természetesen a vállalati döntési körben megvalósuló beruházásoknak is. Ugyancsak éreztették mozgósító hatásukat a vállalati tervezésről szóló — ekkor hozott — határozatok, illetve azok végrehajtása során a gazdaságirányítás ágazati és helyi szerveinek, valamint a társadalmi szerveknek az „elvárásai” (ami általános fejlődési törekvésekben, és az azokhoz szükséges beruházások megvalósítására irányuló szándékokban jutott kifejezésre).

3. A IV. ötéves terv előkészületei során napirendre került egyes pénzügyi szabályozók (adók) mértékeinek a megváltoztatása. A bizonytalanság költsékesre készítette a vállalatokat. Ahhoz, hogy ennek pénzügyi fedezetét is megteremtsék, igyekeztek „mobilizálni” tartalékaikat. Ezzel magyarázható az 1970. évi kiugróan magas nyereség, aminek következtében a nyereségből képződő fejlesztési alap csaknem 6 md Ft-tal, kb. 30%-kal volt magasabb az előző évinél.

4. Említést érdemel, hogy 1970—1971-ben jelentős — kedvezményekkel serkentett — szocialista importgép-vásárlási akció volt, ami elsősorban a vállalati döntési körben növelte a vásárlást.

E tényezők összhatásaként alakult ki 1971-re a vállalati döntési körben megvalósuló beruházások eddigi legmagasabb aránya.

1971-ről 1972-re ismét változás következett be. Csökkent a vállalati döntésű beruházások aránya, ezt központi döntések idézték elő: az adózási és alapképzési szabályok úgy változtak, hogy a vállalatok kevesebb fejlesztési alapot képezhettek, mint az előző évben, kevesebb hitelt kaptak beruházásaikhoz, kötelezték őket arra, hogy építési tartálékot képezzenek, mindez együtt a vállalati fizetőképes beruházási keresletet jelentősen csökkentette.

Az 1972-ben kialakult arány a IV. ötéves tervidőszak további éveire — kis ingadozásokkal, de lényegében — állandósultnak látszik.

Külső források a vállalati döntésű beruházásokban

Látjuk tehát, hogy a beruházásoknak valamivel több mint a fele vállalati döntésű. E beruházások finanszírozásában a vállalati saját források mellett (amit az amortizációból, a nyereségből, a kiselejtezett állóeszközök elszámolásából és az eladott állóeszközök ellenértékéből képeznek) igen jelentős szerepük van a „külső forrásoknak” (hitel, állami támogatás, tanácsi támogatás, fejlesztési kölcsön). Ezt mutatják a 2. sz. táblázat adatai.

2. sz. táblázat

A vállalati döntésű beruházások külső forrásai (md Ft)

Év	Hitel	Fejlesztési kölcsön	Költségvetési juttatás	Tanácsi támogatás	Külső forrás összesen	Vállalati beruházás összesen	A külső források aránya (%)
1971	12,6	1,3	8,8	2,3	25,0	57,0	43,9
1972	11,2	1,8	8,2	2,3	23,5	54,9	42,8
1973	12,5	1,6	9,0	2,0	25,1	59,0	22,5
1974	14,8	2,0	11,5	1,0	29,3	61,0	48,0
1975	18,0	2,0	11,7	1,2	32,9	67,5	48,7

A külső források finanszírozzák a vállalati döntésű beruházások egyre nagyobb részét, most már kb. felét. Legjelentősebb külső forrás a *hitel*. A kibocsátandó beruházási hitelek összegét az éves népgazdasági tervben határozzák meg, felhasználva ezt a beruházási színvonal szabályozására. 1972-ben azért csökkent a hitelek együttes összege, mert az előző évben kialakult nagyon magas beruházási színvonalat mérsékelni kívánták, s 1974-ben azért nőtt gyorsabban, mert ebben az évben a tervek célul tűzték ki a beruházási színvonal élénkítését.

A bank elsősorban a népgazdasági tervben szereplő központi fejlesztési célokhoz nyújt hitelt. E fejlesztésekhez lejáratí, kamat és egyéb kedvezményeket adnak, továbbá ágazatonként, sőt azon belül az egyes jelentős fejlesztési célokhoz is elkülönített kontingenseket állapítanak meg.

Az összes hitellehetőség felosztása részkontingensekre a hitelversenyt (tehát a hatékonyság szerinti rangsorolást) korlátozza, mert 18—20 önálló, zárt egységben folyik csak a verseny, de az egyes csoportok jövedelmezőségét egymáshoz nem hasonlítják. Hitelverseny azonban a gyakorlatban az egyes részkontingenseken belül is csak kismértékben van. Néhány jelentős beruházás lényegében eldönti a részkontingens sorsát.

A hitelezés jelenlegi — túlzottnak tekinthető — külső meghatározottsága fokozatosan következett be. 1968-ról 1973-ra több mint ötszörösére emelkedett a preferenciák, és több mint kétszeresére a részkontingensek száma. A hitelek döntő hányadát 1973-ban már preferált célokra nyújtották. A versenyezettetés visszaszorulásával csökkent az engedélyezett hitelek jövedelmezősége, ami különösen a lejáratok igen jelentős meghosszabbodásában jut kifejezésre.

A részletekbe menő kontingentálás, sőt 1969 második felétől az a korlátozás, hogy hosszú lejáratú hitelt csak preferált célokra lehet kérni, azzal járt, hogy aki olyan fejlesztést akart megvalósítani, amelyre nem vonatkoztak a hitelpreferenciák, hitelkérelmét be sem nyújthatta. Így nincsenek információk arra, hogy a hitelverseny visszaszorításával, a különféle korlátozások és kötöttségek következtében milyen hatékonyságú fejlesztések szorultak ki a hitelszférából.

A másik jelentős külső forrás az *állami támogatás*. Ezek odaítélésénél — még fokozottabb mértékben, mint a hitelnél — a népgazdasági terv konkrét fejlesztési céljai a meghatározók, s a jövedelmezőség még inkább háttérbe szorul. A támogatások jelentős részét a részletes népgazdasági fejlesztési terv „allokációs feszültségeinek áthidalása” érdekében nyújtják. Ma már 59 fejlesztési cél támogatását írja elő a terv. A jövedelmezőség szerinti versenyben csupán a támogatások negyedét osztják szét.

Összefoglalva: megállapítható, hogy a vállalatok döntenek a beruházások valamivel több, mint feléről. A vállalati döntésű beruházások finanszírozásában fele-fele arányban vesznek részt a külső és a vállalati saját források. A külső forrásokat elsősorban olyan beruházásokhoz nyújtják, amelyek a népgazdasági tervben kitűzött célokat valósítják meg, ebből következik, hogy a vállalati források jelentős, s egyre erőteljesebb szerepet játszanak a terv konkrét beruházási döntéseinek a végrehajtásában.

A vállalati döntésű beruházások

A vállalatok saját döntési hatáskörébe — mint ahogy ez a bevezetőben idézett határozatból kitűnik — elsősorban az állóeszköz-állomány szintentartása, méghozzá egyre fejlődő műszaki színvonalon, az elhasznált állóeszközök pótlása, valamint kisebb bővítő beruházások tartoznak.

Érdeemes vizsgálni, vajon a vállalati beruházási döntések biztosítják-e a pótlást, s emellett még a kisebb bővítéseket is. A beruházások között általában nem különböztethetők meg pótlások és bővítések. Ugyanaz a beruházás bővítés akkor, ha kiegészíti a meglévő állóeszköz-állományt, de pótlás akkor, ha a meglévő gépek egy részét a beruházás-

sal egyidőben — vagy előtte — kicserélik. A selejtezés mértéke jelzi tehát — közvetve — a pótlás mértékét, ha feltételezzük, hogy minden kicserélt állóeszköz pótlásáról gondoskodtak a vállalatok.

A népgazdaság termelőágaiban a selejtezések aránya az állóeszköz-állomány bruttó értékéhez viszonyítva a 3. sz. táblázat szerint alakult.

3. sz. táblázat

Állóeszközök selejtezése

Év	Selejtezés a bruttó állóeszközérték százalékában
1965	1,21
1966	1,23
1967	1,61
1968	1,12
1969	1,13
1970	1,62
1971	1,54
1972	1,44

Az évente kisebb ingadozásokkal 1,4% körül mozgó selejtezési arány — figyelembe véve az állóeszköz-állomány évi 6,0—6,5%-os évi átlagos növekedését — 27—28 éves átlagos pótlási ciklusidőnek felel meg. Ez lényegesen hosszabb az indokoltnál: a leírási kulcsok — amelyek csak meglehetősen kismértékben fejezik ki a műszaki-gazdasági avulás ütemét, és így magasnak éppen nem mondhatók — átlaga 4,9—5,0%, ami 20—21 éves átlagos pótlási ciklusidőt jelentene. Ahhoz, hogy ez teljesüljön, kb. másfélszer annyi állóeszközt kellene kicserélni és újakkal pótolni, mint amennyit eddig a vállalatok évente kicseréltek. 1968-tól tehát — csakúgy, mint azt megelőzően — alacsony a cserélődés üteme.

Az állóeszközcsere alacsony arányának elsősorban az az oka, hogy gazdaságunkban a termelés mennyiségi növekedése még általános követelmény, minden vállalatnak ez a fő célja, s ehhez igénybe veszi a kevésbé korszerű, régi állóeszközöket is. Ez a magyarázata annak, hogy a pótlási ciklusidőnél kisebb a cserélődés, a vállalatok erősen elhasználódott állóeszközöket is üzemeltetnek, miközben saját fejlesztési forrásaikból elsősorban termelőkapacitásukat bővítik. Az állami befolyásolás is — különösen a hitelezés és a támogatások útján — ilyen jellegű fejlesztésekre készíti a vállalatokat. Ebben lényeges változásra csak akkor számíthatunk, ha a hatékonyság fokozására kényszerítő körülmények erősebbek lesznek, mint a volumennövelés előnyei.

Vállalataink az elmúlt 6—7 évben lényegesen nagyobb döntési és finanszírozási lehetőségekkel rendelkeztek a fejlesztések megvalósításához, mint korábban. Ennek már eddig is számos kedvező hatását tapasztalhattuk. A vállalatok főleg arra törekedtek, hogy azokat a fejlesztési lehetőségeket használják ki, amelyek viszonylag gyorsan és kevés költséggel jelentős eredményt ígértek. Ezért a korábban keletkezett kapa-

citás-aránytalanságok felszámolása, a szűk termelési keresztmetszetek feloldása révén olyan hatékony fejlesztéseket tudtak megvalósítani, amilyenekhez korábban sem anyagi eszközökkel, sem döntési önállósággal nem rendelkeztek.

A vállalatoknál képződő fejlesztési források jelentős része szolgálja a népgazdasági terv tételesen meghatározott — döntően természetes szükségletekből kiinduló, azok kielégítésére alapozott — fejlesztési céljainak megvalósítását, s ezt különösen a hitel és támogatás befolyásoló szerepe eredményezi. Emellett a vállalatok egyik fő törekvése a termelés mennyiségének állandó növelése, amit az állóeszköz-állományuk folyamatos bővítése mellett tudnak csak biztosítani. Mindezek következtében azonban a vállalatok fennmaradó forrásai *nem elégségesek ahhoz, hogy a szükséges pótlásokat és cseréket megvalósítsák*, azok elmaradnak.

E problémák megoldása érdekében:

— fokozatosan bővíteni kellene a vállalati forrásokat, mégpedig úgy, hogy azok képződésében növekedjék a nyereség szerepe, továbbá az eddignél jobban differenciálódjanak a képződő források a nyereség-alakulás függvényében. (Itt most nem tudunk kitérni annak bizonyítására, hogy ez a differenciálódás ma kismértékben megy csak végbe.) Így elsősorban a jól jövedelmező területeken gyorsulhatna fel az állóeszközök cseréje, ami további jövedelemképződés forrása lehetne. Ehhez az szükséges, hogy csökkenjenek a központi forrásokat terhelő finanszírozási kötelezettségek, lehetővé váljon a központi és a vállalati döntési körök arányainak változása az utóbbi javára.

— A vállalati döntési kör állami befolyásolásában a közvetett eszközök váljanak jellemzővé, a hitel és az állami támogatások odaítélése főleg a jövedelmezőség alapján történjen, a termelés mennyiségi növelésének követelménye mellett kapjon legalább olyan nagy — vagy még nagyobb — szerepet a jövedelmezőség javulása.

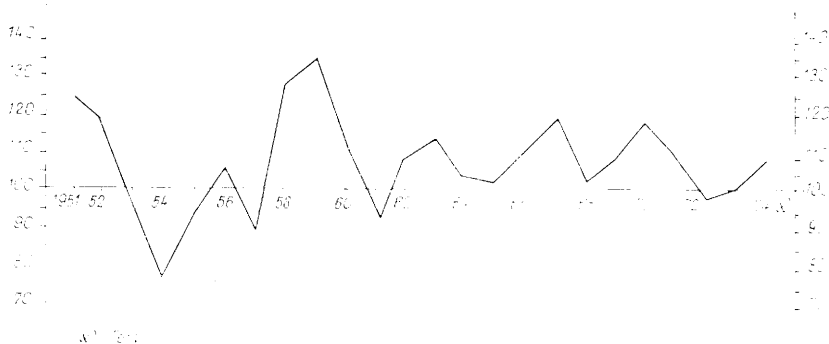
— A népgazdasági terv konkrét fejlesztési céljaiban is kapjanak nagyobb szerepet az elavult állóeszközök nagyarányú, intenzifikált cseréjével járó rekonstrukciók.

Első lépésnek tekinthetők e követelmények teljesítéséhez vezető úton azok az ismert kiigazítások, amelyekre a közgazdasági szabályozásban 1975—1976-ban sor kerül. A kibontakozás fokozatosságának szükségességét és hosszabb időigényét jelzi, hogy a jelenleg kidolgozás alatt álló V. ötéves tervben is — a fejlesztés már ismert fő irányainak megfelelően — a fejlesztési források igen jelentős részét veszik igénybe a termelőkapacitások bővítését célzó beruházások. A tervezés még ezután következő időszakában olyan módszereket keressünk, amelyek lehetővé teszik, hogy jobban kihasználjuk a hatékonyság javításának azokat a lehetőségeit, amelyek a vállalati önállóság — és a vele járó felelősség — növelésében rejlenek.

A beruházások ingadozásának okai a magyar gazdaságban

A magyar gazdaságban a beruházások növekedési üteme *rendszeres ingadozást* mutat: a beruházási volumen 2—3 évig tartó gyors növekedését 1—2 éves lassú fejlődés, stagnálás, esetenként csökkenés követi. Ezt szemlélteti a következő ábra.

A beruházási teljesítés évenkénti növekedése
(százalékban, változatlan áron)

Az ábrán a rendszeres ingadozás jól megfigyelhető. Több más szocialista ország (Bulgária, Lengyelország, az NDK, Csehszlovákia, Jugoszlávia) beruházási adatai is hasonló, rendszeresen ingadozó növekedést mutatnak.

A szocialista országok közgazdászainak egy része azonban, a tervgazdálkodásra hivatkozva, *tagadja* a beruházások rendszeres ingadozásának szocialista gazdaságbeli lehetőségét és tényét.

A beruházások szocialista gazdaságbeli rendszeres ingadozását *elismerő* közgazdászok egy része szektorális összefüggésekkel, a műszaki fejlődés sajátosságaival, általában a gazdasági tervezésben és irányításban uralkodó *társadalmi-gazdasági viszonyoktól független*, a gazdálkodási rendszer szempontjából extern tényezőkkel próbálja azt magyarázni. Az ilyen magyarázatok azonban, mint Aleksander Bajt jugoszláv közgazdász kimutatja, nem kielégítőek.

Notkin szovjet közgazdásznak a társadalmi termelés I. és II. osztálya termelésnövekedése — és beruházásai — változó arányaiból kiinduló magyarázata például azért nem meggyőző, mert ezeknek az arányoknak a változása önmagában nem vezet szükségszerűen a globális növekedési ütem ingadozásához: az egyik osztály lassúbb növekedését a másik osztály gyorsabb növekedése ellensúlyozhatja, és fordítva.

A neves lengyel közgazdász, Oskar Lange a különféle ágazatok állóeszközeinek nagyjából azonos elhasználódási időtartamát feltételezve, a beruházások rendszeres ingadozását azzal magyarázta, hogy az előző periódusban is körülbelül egyidőben megújított állóeszközöket ismét

körülbelül egyidőben kell kicserélni. Ez a magyarázat tehát feltételez egy „előző” — meg nem magyarázott — ciklust.

Két jugoszláv közgazdász, Čobeljic és Stojanović a technika lökés-szerű fejlődéséből, a mindig váratlanul jövő nagy felfedezések gazdasági hasznosítására irányuló, racionális és általában eredményes, de átmenetileg a beruházások gyors növelését szükségessé tevő gazdaságpolitikai törekvésekből kiindulva magyarázza az újratermelés és a beruházások növekedésének szakaszosságát. Ez a magyarázat azonban aligha kielégítő: a szocialista országok előtt, különösen fejlődésük első szakaszában, sok régen feltárt műszaki fejlesztési lehetőség állott; fejlesztési, beruházási politikájukat döntően nem a „váratlan”, új felfedezések gazdasági hasznosítása, hanem a másutt már korábban bevezetett műszaki eredmények *tervszerű* átvétele jellemezte.

Ezért a szakaszos fejlődés megmagyarázásában a *tervszerű gazdaságfejlesztés társadalmi-gazdasági folyamatainak elemzéséből* kell kiindulni.

Bajt jugoszláv, Cheliński lengyel, valamint Goldman és Kouba csehszlovák közgazdászok ezt az utat követik.*

Először a beruházások növekedésének *időszakonkénti visszafogására* adott magyarázatukat ismertetem, mert ebben tökéletesen egyetértek velük. E magyarázat szerint, a beruházások gyors növekedésének szakasza után, visszafogásukat a fogyasztásnövekedés veszélyeztetése és a beruházások kedvezőtlen hatékonysága teszi elkerülhetetlenné.

Részletesebben: Világos, hogy a beruházások fogyasztásnövelő hatása csak befejezésük után, termelési eszközök előállítására szolgáló kapacitások létesítése esetén ennél is később jelentkezik, költségeik viszont azonnal terhelik a nemzeti jövedelmet. Haladékat, késleltetést csak az import exportot meghaladó mértékű növelése adhat, és ez a gyors beruházási növekedés szakaszában rendszerint be is következik. A külföldi eladósodás ilyen növelése elé azonban — ésszerű politikai megfontolások mellett — a beruházások kedvezőtlen hatékonysága, azaz a visszafizetés megnyugtató fedezetének hiánya állít korlátot. A beruházások gyors növelése tehát végső soron — rövid távon — a fogyasztás növekedésének, az életszínvonal emelkedésének lelassulásához vezet, vagy legalábbis felidézi ennek veszélyét. Így azután elkerülhetetlenné válik a beruházások növekedésének megállítása, lelassítása, amelyet főleg az új beruházások indításának korlátozása és az erőknél a folyamatban levő beruházások befejezésére való összpontosítása jellemez.

Ezután áttérhetünk a nehezebb és bonyolultabb kérdésnek, a *beruházások időszakonkénti gyors növekedésének* tárgyalására. Az említett közgazdászok ezt a *gyors gazdasági növekedés türelmetlen hajszolásával, azaz a tervezőknek az optimálisat meghaladó növekedési ütem elérésére való törekvésével magyarázzák*. Miután az előző — lassítási — szakaszban többé-kevésbé megszüntették azokat az aránytalanságokat, feszültségeket, amelyek az azt megelőző gyors növekedési szakaszban jöttek létre; miután befejezték és üzembe helyezték az akkor elkezdett

* Lásd Aleksander Bajt: Investment Cycles in European Socialist Economies. Review Article. Journal of Economic Literature, IX. kötet, 1. sz. (1971. március); Ryszard Cheliński: Etapowy charakter rozwoju gospodarczego w Polsce Ludowej. (A gazdasági fejlődés szakaszos jellege a népi Lengyelországban). Ekonomista, 1964. 5. sz.; Josef Goldman—Karel Kouba: Bevezetés a szocialista gazdasági növekedés elméletébe. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970.

beruházásokat; és különösen, ha más, az általunk tárgyalt folyamatról független tényezők (például egy jó mezőgazdasági év) is kedvező irányban befolyásolják a gazdasági folyamatokat, a tervezők ismét optimisták lesznek. Magas gazdaságnövekedési ütemet irányoznak elő, és ennek elérése érdekében grandiózus beruházási tervek megvalósításába kezdenek, ami a beruházások újbóli gyors növekedéséhez vezet.

Alátámasztják-e ezt a — más szocialista országok gyakorlatából általánosított — ciklusmagyarázatot (a gyors növekedés szakaszának magyarázatát) a magyar tapasztalatok? A magyar szocialista gazdaság építése első szakaszának, az 1950-es éveknek a beruházási ingadozásaira érvényes ez a magyarázat.

Az 1945—1949 közötti rekonstrukciós periódus után, az 1950-es évekre kialakult magyar gazdaságirányítási rendszert — és így a beruházási döntések rendszerét is — a szigorú centralizmus, a gazdaságpolitikát pedig a gyors növekedési ütem türelmetlen hajszolása, a gyors iparosításra, elsősorban a nehézipari ágak erőltetett fejlesztésére való törekvés jellemezte. A beruházási politikában az új, nagy gyárak, bányák létesítését állították előtérbe. Az ilyen — jelentős számban indított — beruházások hosszú kivitelezési ideje és gyakran kedvezőtlen hatékonysága pedig, a fent leírt módon, kikényszerítette a beruházások növekedésének korlátozását.

Az 1960-as években azonban *a gazdaságpolitika megváltozott*. A nemzeti jövedelem gyors növelését — noha továbbra is a tervgazdálkodás egyik fő céljának tekintették — most már *nem misztifikálták*, nem tervezték irreálisan magasra. A népgazdaság minden ágának kiegyensúlyozott növelésére törekedtek, és nagyobb — noha még mindig nem kellő — súlyt helyeztek a kisebb beruházásokra, a meglévő üzemek rekonstrukcióira. Ez az adottságainknak jobban megfelelő gazdaságpolitika egymagában elegendő volt ahhoz, hogy csökkentsék a beruházások ingadozásának amplitudóját (lásd az ábrát), ugyanakkor azonban nem tudta megszüntetni magát a rendszeres ingadozást.

A beruházások ingadozásának új, ekkor működésbe lépett (illetve előtérbe került) tényezőinek megértéséhez a korszak *gazdasági mechanizmusát* kell tanulmányoznunk. Ennek *formális felépítése*, szigorú centralizmusa lényegében megmaradt, nem sokat változott a korábbiakhoz képest. Annál inkább megváltoztak azonban a mechanizmus *működésének társadalmi körülményei*. Megnőtt az *ágazati minisztériumok, vállalati vezetők tekintélye, társadalmi-politikai súlya*. Ezzel *javult pozíciójuk az úgynevezett tervalkuban*: a tervek kidolgozásánál, a gazdasági döntések előkészítésénél tett javaslatok a korábinál nagyobb szerepet kaptak a tervek, gazdasági döntések kialakításában.

A beruházások területén ez azt jelentette, hogy az ágazati, vállalati vezetők, ágazatuk, vállalatuk társadalmi-gazdasági súlyát képviselve — közelebbről: az annak fejlesztéséhez fűződő gazdaságpolitikai érdekekre (belföldi szükségletek kielégítése, export) és társadalompolitikai érdekekre (a foglalkoztatottsági színvonal fenntartása, emelése) támaszkodva és hivatkozva — *beruházásokat kértek, beruházásokért alkudoztak az országos gazdaságpolitikát képviselő ún. funkcionális szervekkel*, elsősorban az Országos Tervhivatallal és a Pénzügyminisztériummal. Általában (tipikusan) jó szándék vezette őket: őszintén hitték, hogy terve-

zett beruházásaik megvalósítása jól szolgálja az ország gazdasági fejlődését. Valójában azonban ezt, helyzetükből következően, nem tudták megítélni. Az ehhez szükséges információkkal nem rendelkeztek, és saját — ágazatuk, vállalatuk fejlesztéséhez fűződő — érdekeik erősen befolyásolták őket tervezett beruházásaik „népgazdasági” jelentőségének megítélésében. Emellett a gazdasági környezet, az érdekeltségi rendszer is sok tekintetben kedvezőtlen irányban ösztönözte a javaslatok készítőit (például vállalati szempontból előnyösebbek voltak az importcsökkentő, mint az exportnövelő beruházások). A kért beruházások összes költsége mindenesetre rendszeresen meghaladta a népgazdaság beruházási lehetőségeit (pénzügyi kereteit, kivitelezési és importkapacitásait). A funkcionális szervek igen bonyolult helyzetben voltak. Minden beruházási javaslatot nem fogadhattak el, ugyanakkor nehéz volt fellépniük a javaslatözönben megtestesülő ágazati, vállalati érdekek ellen — egyrészt az egyes konkrét javaslatok elbírálását lehetővé tevő szakértelem hiánya miatt (a funkcionális szervek ágazati osztályai, amelyek rendelkeztek a szükséges szakértelemmel, ágazati ismeretekkel, maguk is többé-kevésbé az ágazati érdekek képviselői voltak), másrészt a vitában velük szemben álló ágazati, vállalati vezetők társadalmi-politikai súlya következtében.

Az ágazatok, vállalatok részéről a beruházásokért megnyilvánuló nyomás tehát ugyanúgy gerjeszthetett és gerjesztett is túlberuházási tendenciát, és ezáltal időre ugyanúgy kiváltotta a beruházások visszafogását, mint korábban a gazdaságpolitika központi irányítóitól kiinduló törekvés: a gyors növekedési ütem türelmetlen hajszolása. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy Bajt, Cheliński, Goldman és Kouba beruházási ingadozásokra adott magyarázata az 1960-as évek magyarországi beruházási ingadozásaira alapvetően nem érvényes. Azért fogalmaztunk úgy, hogy „alapvetően”, mert egyoldalú, túlzó lenne az állítani, hogy a gyors növekedési ütem türelmetlen hajszolása az 1960-as években teljesen megszűnt nálunk, vagy hogy az „alulról” jövő nyomás az 1950-es években még egyáltalán nem létezett. A magyar szocialista gazdaság egész eddigi fejlődése folyamán hatott mindkettő; szembeállításuk csak annyiban jogosult, amennyiben az 50-es években az előbbinek, később pedig az utóbbinak volt (és, mint látni fogjuk, ma is ennek van) döntő szerepe. A túlberuházás e kétféle hajtóerejét nem is lehet mereven szétválasztani: ezek működésükben áthatják egymást.

A túlberuházási tendenciákat fokozták a gyakori többletköltségek, utólag felmerülő kapcsolódó beruházási igények. Ezek nemritkán a beruházási költségek tudatos alátérvezéséből adódtak — a vállalatok így igyekeztek elérni, hogy beruházásaik „beleférjenek” a tervbe, és belekezdhessenek megvalósításukba; tudták, hogy később úgymint megkapják az azok befejezéséhez, komplettírozásához szükséges eszközöket.

A túlberuházási tendenciáknak, a vállalatok szinte korlátlan beruházási „étvágyának” tulajdonképpeni alapja a *hatékonysági kényszer gyengesége* volt, amelynek kérdésköréből ezúttal csak a jövedelmezőségi kényszer gyengeségét tárgyaljuk. Ezt az okozta, hogy a beruházásokat — a vállalatok jelentéktelen nagyságú saját pénzeszközeitől eltekintve — az állami költségvetés eszközeiből finanszírozták, visszafizetési kötelezettség nélkül.

Annak érdekében, hogy a vállalatokat jövedelmezőbb beruházások megvalósítására ösztönözzék, és beruházási „étvágyukat” korlátozzák, előírták beruházásgazdaságossági számítások végzését és eredményeiknek a döntéseknél való figyelembevételét. A beruházási döntések gyakorlatában azonban továbbra is a „*naturális*” *ellátási szempontok*, az előállítandó termékek iránt mutatkozó szükségletek mérlegelése uralkodott, a gazdaságossági számításokat pedig gyakran csak a tényleges döntés után végezték el, ezért azoknak nem is lehetett lényeges szerepük.

Ugyancsak részben a beruházások jövedelmezőségének ösztönzése érdekében vezették be az 5 százalékos eszközlekötési járulékot, amelyet az állóeszközök bruttó értéke után kell fizetni. Ennek növekedése a vállalati nyereséget csökkenti, állóeszköz-takarékosságra ösztönző hatását azonban akadályozta az, hogy a vállalatok kevésbé voltak érdekeltek a nyereség növelésében: azt ugyanúgy be kellett fizetni a költségvetésbe, mint az eszközlekötési járulékot.

A gazdasági mechanizmus 1968. évi átfogó reformjának részeként lehetőségessé vált a *beruházási rendszer tökéletesítése is*.

Az új rendszerben a vállalatok döntenek a beruházások kb. feléről. Ezeknek (és tartósan lekötött forgóeszközök növelésének) finanszírozásához *saját fejlesztési alappal* rendelkeznek. A fejlesztési alap az értékcsökkenési leírás vállalatoknál maradó részéből (általában 60 százalékból) és a vállalati nyereségből képződik. A nyereséget részesedési és fejlesztési részre osztják. Az utóbbi kerül — 60 százalékos adó kifizetése után — a fejlesztési alapba. Ez a rendszer lehetővé teszi a *piaci tendenciák közvetlen hatását* a beruházási folyamatokra.

Ugyanakkor *az állam szabályozza* a beruházási folyamatokat. Közvetlen állami döntés érvényesül a beruházások körülbelül felénél:

- a kormány egyedi döntéseket hoz egyes nagyobb objektumok létesítéséről, új vállalatok létrehozásáról vagy meglevők jelentős bővítéséről, főleg az infrastruktúra és az alapanyag-termelés területén (ún. egyedi nagyberuházások);

- az ún. célcsoportos beruházások esetében a kormány beruházások homogén csoportjának megvalósításáról dönt, és az egyedi beruházási döntéseket ennek keretében az illetékes ágazati minisztériumokra bízta;

- végül ide tartoznak még az ún. egyéb állami beruházások, a kormány, a minisztériumok és a tanácsok döntése alapján megvalósuló olyan nem termelő beruházások, amelyek nem tartoznak az előbbi két kategóriába.

Az állami döntésű beruházásokat az állami költségvetés finanszírozza. Termelőberuházások esetén azonban a kedvezményezett vállalatok is részt vesznek a finanszírozásban fejlesztési alapjukkal, és — pénzügyi helyzetüktől függően — az utóbbiból részben vagy teljes egészében visszafizetik a kapott költségvetési eszközöket.

Az állami irányítás a beruházások vállalati döntésű felére is kiterjed. Fő módszere a finanszírozásban való részvétel, amelynek két formája van.

Az egyik formát különféle költségvetési eszközök alkotják. Ide tartozik a nyereségből és az amortizációból történő központi elvonás csök-

kentése és a fejlesztési alap állami költségvetési támogatással való kiegészítése a kormány által fontosnak tartott, a népgazdasági tervben szereplő vagy az abban kitűzött célok teljesítéséhez szükséges fejlesztéseket megvalósító vállalatoknál. Ilyen fejlesztési cél lehet például egyes ágazatok, alágazatok rekonstrukciója, egyes termékek termelésének növelése stb. Speciális forma az ún. fejlesztési kölcsön, amelyet rendszerint jelentősebb termelő beruházásokhoz adnak, és amelyet, más költségvetési támogatásoktól eltérően, a vállalati fejlesztési alapból vissza kell fizetni. Állami támogatásból (adókedvezmények nélkül számítva) finanszírozzák a vállalati döntésű beruházások közel 20 (az összes beruházások közel 10) százalékát, és ezzel a támogatási rendszer nagyobb szerepet kapott a beruházások finanszírozásában, mint amelyet a reform bevezetésekor szántak neki.

A vállalati döntésű beruházások állami irányításának másik formája a — fejlesztési alapból visszafizetendő — *beruházási hitel*, amelynek súlya a vállalati döntésű beruházások finanszírozásában az előzetesen elképzelnél alacsonyabb (20—30⁰/₀, az összes beruházásokhoz képest 10—15⁰/₀). A Magyar Nemzeti Bank hitelpolitikájában megtalálható az a törekvés, hogy hiteleszközeit jól jövedelmező beruházások, megbízható adósok finanszírozására fordítsa. Azonban a tervcélok, állami preferenciák (kontingensek stb.) az előzetesen elképzelnél jóval nagyobb — döntő — szerepet játszanak a hiteleszközök elosztásában, és ezek megvalósítása érdekében gyakran tesznek kivételeket a hitelnyújtás általános feltételei (például az előírt arányban saját pénzeszközökkel való részvétel) alól.

A hitel és az állami támogatás szinte minden jelentős vállalati döntésű beruházás finanszírozásában szerepet kap, a vállalatoknál képződő fejlesztési alap önmagában általában nem tesz lehetővé számottevő fejlesztéseket. Emiatt, noha vállalati fejlesztési alapból (az adókedvezményeket is ideszámítva) finanszírozzák a vállalati döntésű beruházások kb. 60 százalékát (ami az összes beruházásokhoz viszonyítva kb. 30⁰/₀), ezen eszközök nagyobb része állami (banki) részvétellel megvalósuló beruházásokra jut. Végeredményben — Havas Gábor számítása szerint — a nem termelő beruházásokat figyelmen kívül hagyva, a termelő beruházásoknak is csak mintegy 12 százalékát teszik ki a kizárólag fejlesztési alapból finanszírozott, tehát valóban tisztán decentralizált döntésű beruházások. A „vállalati döntésű” beruházások további — *túlnyomó* — része tehát tulajdonképpen nem vállalati döntésű: nem pusztán vállalati, ugyanakkor azonban nem is pusztán állami döntés, hanem a kettő találkozása, azaz „vegyes” döntés alapján valósul meg.

A valóságos döntési hatáskörök összefonódását azonban nemcsak a „vállalati”, hanem az „állami” döntésű beruházásoknál is megfigyelhetjük. A vállalatok beleszólását ezek eldöntésébe a beruházási javaslatok előkészítésében, inspirálásában játszott szerepük és az ágazati minisztériumok „érdekképviseleti” tevékenysége biztosítja.

Összefoglalásul tehát azt mondhatjuk: az állami beruházási támogatások eredetileg elképzelnél magasabb aránya, a beruházási hitelek elosztásának az eredetileg elképzelnél közvetlenebb és részletekbe menőbb állami irányítása és az „állami döntésű” beruházások magas — az eredetileg elképzelnél magasabb — aránya, *végző soron* tehát a be-

ruházási folyamat eredetileg elképzeltnél közvetlenebb és részletekbe menőbb állami irányítása következtében beruházási rendszerünkben a vegyes döntések játszanak túlnyomó szerepet.

Ugyanakkor és éppen ezzel összefüggésben, mint már az eddigiekből is kitűnik, a régi mechanizmusban gyengének bizonyult *jövedelmezőségi kényszer*, ha erősödött is, nem vált lényegesen erősebbé. Az állami támogatást nem kell visszafizetni; a hitel visszafizetését sokszor prolongálják; az „állami döntésű” beruházások finanszírozásához való vállalati hozzájárulásnak és az ezekre kapott költségvetési eszközök visszafizetésének kötelezettsége pedig a vállalatok pénzügyi helyzetétől, így beruházásaik jövedelmezőségétől is függ, a fordított irányú függés viszont gyenge: a javasolt beruházások várható jövedelmezőségének nincs jelentős szerepe az állami beruházási döntésekben.

A jövedelmezőségi kényszernek, illetve gyengeségének másik oldala a *folyó termeléssel* függ össze. *Árrendszerünk autark vonásai* és a rendkívül széles körű termelési, forgalmi pénzügyi támogatások miatt nálunk szinte minden termelési tevékenység, minden vállalat jövedelmező.

Mindez azt jelenti, hogy a vállalatok beruházási „étvágyát” a *jövedelmezőségi kényszer az új mechanizmusban sem korlátozza sokkal inkább*, mint a régiben. És a vállalatok — az ágazati minisztériumokkal és a helyi tanácsokkal együtt — valóban nagy nyomást gyakorolnak a funkcionális szervekre azért, hogy állami beruházásokat, beruházási támogatásokat és hiteleket kapjanak.

A fent leírt jelenségek — a beruházási döntések túlnyomórészt vegyes jellege, a jövedelmezőségi kényszer gyengesége és a vállalatok nagy beruházási „étvágya” — kölcsönösen összefüggenek egymással. Közös alapjuk pedig a *gazdaság intézményrendszerének lényegében változatlan fennmaradása* a régi mechanizmus időszakából. Nagyrészt fennmaradt a szervezeti és függelmi hierarchia, a vállalatok alárendeltsége az ágazati minisztériumoknak, és a gazdálkodó egységek, de kiváltképp a nemzeti jövedelem túlnyomó részét előállító nagyvállalatok megőrizték a termelési-forgalmi folyamatban kijelölt helyüket: milyen termékeket kell előállítaniuk vagy forgalmazniuk a népgazdaság számára. Továbbra is erősen hat a *termelés és a forgalom részletekbe menő központi szabályozására* irányuló törekvés — igaz, ennek eszközrendszere jelentősen megváltozott: a közvetlen utasításokkal szemben előtérbe kerültek a pénzügyi befolyásolási eszközök (például költségvetési támogatások). A *mikro- és makroökonómiai döntések* e nem kielégítő szétválasztása pedig a beruházások területén azt eredményezte, hogy fennmaradt az ágazatok, vállalatok nyomása a központi (funkcionális) szervekre beruházások (állami beruházások, beruházási támogatások és hitelek) elnyeréséért.

A *túlberuházásnak* az új gazdasági mechanizmusban működő *hajtóereje lényegét tekintve tehát ugyanaz, mint volt régebben*, csupán más körülmények között fejti ki hatását. Ugyanaz a „lentről”, a vállalatoktól (és az ágazati minisztériumoktól) kiinduló, összességében túl sok beruházási szándék idézte elő a beruházások 1970—1971. évi igen gyors növekedését (noha ehhez a vállalati fejlesztési alapok képződésének tervezésében elkövetett hibák is hozzájárultak) — és kényszerítette ki a

növekedés 1972. évi lefékezését (lásd az ábrát) —, amely az 1960-as évek beruházási ingadozásait okozta. A túlberuházás másik, Bajt, Cheliński, Goldman és Kouba által feltárt, „fentről” kiinduló hajtóereje, a gyors gazdasági növekedés türelmetlen hajszolása ebben az időszakban sem játszott elsőrendű szerepet.

Az új mechanizmus beruházási rendszerének előnyei — amelyek a beruházások jövedelmezőségének a korábbinál valamivel jobb ösztönzésében, a kínálat szerkezetének a kereslethez való, a korábbinál lényegesen jobb alkalmazkodásában már jelentkeztek — a beruházási ingadozások csökkentése, megszüntetése területén ma még nem érvényesülnek. Annak, hogy ez bekövetkezzék, alapvető feltétele a makro- és mikroökonomiai döntések jobb szétválasztása. Az utóbbi akadályai viszont nem az új beruházási rendszer — általánosabban: nem az új gazdasági mechanizmus — alapjaiban bevált felépítésében, eszközrendszerében vannak. Feladatunk ezért az, hogy az eredetileg kijelölt irányban fejlesszük tovább gazdasági reformunkat, és következetesebben alkalmazzuk annak elveit.

EMIL DIVILA:

Az agrár-ipari komplexum

(A kialakulásával kapcsolatos problémák és az újratermelés sajátosságai Csehszlovákia példáján)*

Csehszlovákia mezőgazdasága az utóbbi évek során komoly eredményeket ért el és fontos szerepet játszik a népgazdaság fejlődésének ösztönzésében és stabilizálásában. Fejlődése progresszív változásokat eredményezett mind az ágazati struktúrában, mind a mezőgazdaság és más, az ország élelmiszer-ellátásában részt vevő ágazatok közötti kapcsolatokban.

A 60-as és a 70-es évek küszöbén szocialista mezőgazdaságunk fejlődésének új szakaszába lépett. Ebben döntő szerepet játszott a CSKP KB Elnökségének és a Szövetségi Kormány Elnökségének a mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés specializációjának és koncentrációjának fő irányairól, ezek szervezeti formáiról a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban 1971-ben hozott határozata, amely helyet kapott a CSKP XIV. kongresszusának anyagaiban is.

A szocialista mezőgazdaság nagy tömegű árutermelésének további fejlesztési programelvei azután a CSKP KB 1972. áprilisi plenumán konkretizálódtak, amelyen kiemelték — többek között — az egyes mezőgazdasági szövetkezetek, az állami gazdaságok és más vállalatok — beleértve a mezőgazdasági szolgáltató és a feldolgozó ipari vállalatokat is — közötti kooperáció legkülönbözőbb formákban való fejlesztésének szük-

* Az előadás E. Divila és R. Gulli tudományos kutatómunkája, „Az újratermelési folyamat és az agrár-ipari komplexum” (CSTA KTI Közleményei) előzetes eredményei alapján készült.

ségességét. A plénum ugyanakkor „a tervezés tudományos színvonalának és megalapozottságának további növelésére, valamint a szállító vállalatok, a mezőgazdaság és az élelmiszeripar kapcsolatainak elmélyítésére” kötelezte a tervezési és az irányító apparátust.¹

Hasonló irányú követelményfejlődés tapasztalható a többi szocialista ország mezőgazdaságában is. Ez egyrészt az adott országok termelési-műszaki, másrészt szociális-gazdasági feltételeiből következik.

A mezőgazdaság fejlődésének a műszaki átalakulással együtt járó új szakasza a termelés további társadalmisításának irányában halad. Ezt a szakaszt az üzemek és az ágazatok közötti együttműködés fejlettebb formáinak kialakulása, a szocialista tulajdon két formájának közleledése, valamint a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság közti szociális-gazdasági különbségek fokozatos csökkenése jellemzi. A kialakuló agrár-ipari komplexum (AIK) keretein belül létrejönnek a mezőgazdaságnak az iparral és a társadalmi termelés más ágazataival vagy alágazataival való harmonikusabb együttműködéséhez szükséges feltételek.

Az agrár-ipari komplexum fogalmához

A mezőgazdaság helyzete, a népgazdaságban játszott szerepe és az ágazat újratermelési folyamatának általános jellege az iparosítás során gyökeresen megváltozik. Eme változások szintetikus megjelenési formája az agrár-ipari komplexum, amelyben összegeződnek a mezőgazdaság és az élelmiszeripar kedvező működésének összes időszerű problémái.

Az agrár-ipari komplexum kialakulása szervesen kapcsolódik a termelőerők és a termelési viszonyok népgazdasági méretű fejlődéséhez. Objektív alapjának a korszerű tudományos-műszaki fejlődés tekinthető, amely magas fokú társadalmi munkamegosztást és szocializált termelést igényel.²

Ezen az alapon, Lenin szavaival élve „a tudomány tudatos alkalmazásának és a kollektív munka kombinációjának talaján”,³ valósul meg a mezőgazdaság és az ipar magas fokon történő egyesülése.

A mezőgazdaság területén a gazdaság többi ágazatához hasonló folyamat játszódott és játszódik le. A társadalmi munkamegosztás fejlődésének következtében új termelési ágak keletkeznek, amelyek fokozatosan az anyagi termelés önálló ágazataivá alakulnak és részt vesznek a társadalmi végtermék előállításában. Ugyanakkor az önálló ágazatok számának növekedésével, ezek szakosodási szintjének emelkedésével növekszik egymástól való kölcsönös gazdasági függőségük is. A szakosodási folyamat nyomán, amint megteremtődnek a szükséges feltételek, a különálló, egymást kiegészítő termelési folyamatok egy termelési-gazdasági komplexummá egyesülnek.

A társadalmi munkamegosztásban az ipar egyre több funkciót vállal magára mind a mezőgazdaság ellátásában és kiszolgálásában, mind a mezőgazdasági termékek feldolgozásában. Az élelmiszerek egyre kevésbé kizárólagosan mezőgazdasági termékek, mindinkább a mezőgazdaság és az ipar, vagy egyéb ágazatok együttműködésének termékeivé válnak.

¹ A CSKP KB határozata Csehszlovákia mezőgazdaságának és élelmiszeriparának a CSKP XIV. kongresszusa utáni fejlődéséről. Rude Pravo, 1972. IV. 14.

² Lásd részletesebben például E. Divíla—R. Gulli: Az agrár-ipari komplexum módszertani kérdései. Politikai Gazdaságtan, 1974/5.

³ V. I. Lenin Összes Művei. 26. kötet, Szikra, 1953. 74. 1.

A mezőgazdasági termelést megelőző és az azt követő ágazatok mindjobban részesednek a mezőgazdasági eredetű végtermék értékének létrehozásában. Ez a mezőgazdaság helyzetének elvi megváltozásához vezet: az a funkció, amelyet eredetileg egyedül a mezőgazdaság látott el, egy olyan sok ágazatot egyesítő gazdasági aggregátum funkciójává válik, amelyben a mezőgazdaság csak egy — igaz hogy központi — láncszem.

Maga a mezőgazdaság és az azt körülvevő ágazatok összessége még nem alkot integrált gazdasági egészet képező agrár-ipari komplexumot. Döntő az aggregátum egyes komponensei között meglévő termelési-gazdasági kapcsolatok új minősége. Az aggregátumnak három alapvető szférája van: az eredeti mezőgazdasági termelést megelőző gazdasági tevékenység (a gépipar, a vegyipar, a takarmánygyártó ipar, az építőipar és az ipari szolgáltatások megfelelő ágazatai), maga a mezőgazdaság és a mezőgazdasági termelés folytatását képező gazdasági tevékenység köre (a mezőgazdasági termékek állami begyűjtése, a feldolgozó ipar és a kereskedelem).⁴

A szocialista gazdaságban az agrár-ipari komplexum lényege az egyes elemek szoros termelési-gazdasági egyesítése ágazati és vállalati szinten egyaránt, olyan szervezeti alapokon, amely megfelel a korszerű tudományos-műszaki fejlődés követelményeinek és a tervszerű irányítás egységes rendszerének. *Az agrár-ipari komplexum a szocialista mezőgazdaság, az iparral és a mezőgazdasággal kapcsolatban álló egyéb ágazatok és alágazatok közötti tervszerű gazdasági kapcsolatok új, magasabb fokú megjelenési formája.* A komplexumnak — mint olyan gazdasági szervezetnek, amely mind a végtermék jellegét illetően, mind az újratermelési sajátosságok alapján különbözik a népgazdaság többi termelő-ágazatától — alapvető rendeltetése, hogy optimális feltételeket teremtsen a társadalmi munka hatékony befektetéséhez az élelmiszerek és egyéb, mezőgazdasági alapanyagokból készülő fogyasztási cikkek termeléséhez.

Az agrár-ipari komplexum kialakulása hosszadalmas folyamat. Az ipar és a mezőgazdaság szerves összekapcsolódásának, valamint a mezőgazdaság és az agrár-ipari komplexum többi alkotóeleme közötti magas fokú gazdasági kapcsolatok megteremtésének anyagi-műszaki, gazdasági és szociális feltételei csak most vannak kialakulóban.

Az agrár-ipari komplexum létrejöhet a gazdaság makroszférájában csakúgy, mint a mikroszférában. Ennek megfelelően tanulmányozásában két alapvető szintet különböztethetünk meg: az agrár-ipari komplexum tanulmányozása alkotóelemei szempontjából vállalati szinten, és a komplexum globális problémáinak tanulmányozása ágazati szinten.⁵

Jelen esetben az agrár-ipari komplexum makroökonomiai szintjét kívánjuk tanulmányozni. Az agrár-ipari komplexum itt elsősorban a gazdaságpolitika és a tervszerű irányítás megfelelő aspektusai szerint történő globális gazdasági elemzés tárgyát képezi.

⁴ Az agrár-ipari komplexumnak ki lehetne emelni még egy negyedik szféráját is, ide tartoznának a speciális szolgáltatások és a komplexum tervszerű irányításában végzett különböző tevékenységek (szakoktatás, tudományos kutatómunka, a felsőbb szervek irányító tevékenysége).

⁵ Részletesebb bontásban megkülönböztethetjük az agrár-ipari komplexum tanulmányozásának több síkját is: az említett alapvető tagolódás mellett, ilyen például az egyes mezőgazdasági eredetű végtermékekhez vezető vertikálisan integrált termelési láncot alkotó folyamatok tanulmányozása; az agrár-ipari komplexum területi problematikájának tanulmányozása (az adott országban belül); a nemzetközi méretű — esetünkben a KGST keretein belüli — agrár-ipari komplexum optimális struktúrája kialakulásának tanulmányozása.

Az agrár-ipari komplexum jellege Csehszlovákia népgazdaságában

Szocialista társadalmunk igényeinek a jelenlegi tudományos-műszaki fejlődéssel járó gyors és minőségileg újszerű fejlődése új követelményeket támaszt a mezőgazdasággal és az egész agrár-ipari komplexummal szemben. Ez elsősorban a változó végső fogyasztás követelményeihez való alkalmazkodókészséget és a népgazdaság ezen speciális területén befektetett társadalmi munka hatékonyságának emelését jelenti.

Az agrár-ipari komplexum népgazdasági jelentőségét bizonyítja többek között az élelmiszerek viszonylag nagy súlya a lakosság vásárlásaiban és kiadásaisában. Az import és az export agrár-ipari komplexumon belüli arányának csökkenése azt bizonyítja, hogy gazdaságunkban objektív tendencia a mezőgazdaság és élelmiszeripar külkereskedelmi arányának csökkenése. Az import arányának csökkenése ezen a szférán belül azt jelenti, hogy a belső piac növekvő igényeit élelmiszerekből egyre inkább hazai termelésből elégítjük ki. Az 1967—1972 közötti időszakban az import súlya az agrár-ipari komplexumon belül 32,5⁰/₀-ról 26,4⁰/₀-ra csökkent. Ezen belül a mezőgazdasági eredetű nyersanyagok importjának aránya (a mezőgazdaság és az élelmiszeripar számára) 20⁰/₀-ról 14,6⁰/₀-ra csökkent, az élelmiszerek (késztermékek) importjának aránya 9,2⁰/₀-ról 7,9⁰/₀-ra, a nem mezőgazdasági eredetű termelőeszközök aránya pedig 6⁰/₀-ról 3,9⁰/₀-ra.

Az agrár-ipari komplexumon belüli progresszív fejlődést bizonyítja az élő munkának holt munkával történő helyettesítése, elsősorban a komplexum fő alkotóelemén, a mezőgazdaságon belül. Az agrár-ipari komplexumban foglalkoztatottak túlnyomó részét mostanáig a mezőgazdaság kötötte le (1972-ben 55,6⁰/₀). Feltehető azonban, hogy már a 70-es években ez az arány 50⁰/₀ alá esik és az agrár-ipari komplexum struktúrájának ilyen értelemben vett „agrár” jellege megszűnik.

Az élő munka helyettesítése az ipari eredetű anyagköltség növekedésével jár együtt; a vizsgált ötéves időszakban ez az agrár-ipari komplexumon belül 47⁰/₀-kal emelkedett, ezen belül a mezőgazdaságban 51⁰/₀-kal. A mezőgazdaságnak szállított termelő rendeltetésű ipari termékek növekedése (gépek és berendezések 45⁰/₀, a vegyipari termékek és eszközök 61⁰/₀, a takarmánykeverékek az egyéb vásárolt mezőgazdasági eredetű anyagokkal együtt 65,5⁰/₀)⁶ ugyanakkor lehetővé tette a mezőgazdasági termelés intenzitásának jelentős növelését. Összegezve: a mezőgazdaság termelő felhasználásának (a vásárolt anyagi eszközöknek) a mezőgazdasági termékekhez viszonyított aránya az 1967—1972-es időszak alatt 56⁰/₀-ról 59,9⁰/₀-ra emelkedett.

Így igazolódik, hogy „a mezőgazdaság fejlődésében egyre világosabban kirajzolódik az agrár-ipari komplexum kialakulásának hatása, a hazai ipari termelés és az import intenzív befektetésének hatása, a vegyi eljárások alkalmazásának és a gépesítés lehetőségeinek egyre szélesebb körű kihasználása, a tudomány és tudományos kutatások eredményeinek alkalmazása a mezőgazdasági gyakorlatban.”⁷

⁶ A szocialista mezőgazdasági vállalatok adatai a magánszektor nélkül.

⁷ Baril J. (a CSKP KB titkára): A szocialista mezőgazdaság további fejlődéséért, Nova mysl, 1. sz. 1974. 6. l.

Az agrár-ipari komplexum fejlődése biztosítja az élelmiszer-fogyasztás rendszeres és viszonylag gyors növekedését. (A vizsgált ötéves időszakban az összes élelmiszer-fogyasztás Csehszlovákiában 35,8%-kal emelkedett, ami egy főre számítva 34,2%-os emelkedést jelent.)

A beruházások dinamikája kedvező feltételeket teremt az agrár-ipari komplexumon belül a bővített újratermeléshez. Az élelmiszeripari beruházások viszonylag gyors növekedésének a vizsgált időszakban fokozatosan meg kell szüntetnie az élelmiszeripar elmaradását a mezőgazdasági termeléstől, biztosítania kell a mezőgazdasági nyersanyagok feldolgozása iránt támasztott növekvő mennyiségi és különösen a minőségi igények mind teljesebb kielégítését.

A mezőgazdasági termékek túlnyomó többsége ipari feldolgozásra kerül. Ez a tendencia az elsődleges mezőgazdasági termelés és a feldolgozó szektor közötti kooperációs és integrációs kapcsolatok fejlődésével együtt arra enged következtetni, hogy a jövőben az agrár-ipari komplexumon belül csak két alapvető szférát fogunk megkülönböztetni. A második (az elsődleges mezőgazdasági termelés) és a harmadik (a feldolgozás és az értékesítés) szféra gyakorlatilag egyesül, mégpedig a mikro-szféra szintjén — integrált vállalatokban vagy egyesülésekben.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a társadalmi munkamegosztás következtében megjelenő különböző típusú gazdasági tevékenységek speciális jellege teljesen megszűnik a mezőgazdaság és az élelmiszeripar vertikális szervezeti formáiban. A mezőgazdasági nyersanyagok termelése, azok feldolgozása és forgalmazása mint speciális tevékenységek a jövőben is az élelmiszerek társadalmi termelésének különleges elemei lesznek.

Az agrár-ipari komplexum kialakulása reális alapokat teremt a kooperáló egységek fejlődésében előforduló izoláltság és párhuzamosság megszüntetéséhez, s az egységek kooperációs és integrációs kapcsolatok segítségével történő közvetlen termelési és szervezeti összekapcsolásához. Ez elsősorban a mezőgazdaság, a műszaki szolgáltatások, az élelmiszeripar és a végterméket realizáló szférák között kialakuló gazdaságilag hatékony kapcsolatokra vonatkozik.

A forgalmi szférában kialakuló gazdasági kapcsolatok vizsgálata az agrár-ipari komplexum újratermelési folyamata tervszerű tökéletesítésének fontos iránya. Az agrár-ipari komplexum egyes részeiben az áruforgalmi szféra tükrözi elsősorban a termelőeszközök termelési területén (a gépiparban, a takarmány- és vegyiparban) felmerülő problémákat, valamint azokat a problémákat, amelyek az élelmiszeripari feldolgozásra vagy közvetlen fogyasztásra (értékesítésre) kerülő mezőgazdasági termékek előállítása során merülnek fel. Általános követelmény, hogy ebben a szférában minimális társadalmilag szükséges munka legyen lekötve, amelyet a termékek egyik termelési szférából a másikba való szállítására fordítanak.

Az ipari termelővállalatok és a mezőgazdasági üzemek mint végső felhasználók között, jelenleg több közbenső (közvetítő) egység működik. A szállítók és a felhasználók közötti közvetlen kapcsolat itt még minimális.

Így például a mezőgazdasági technika termelő szféráját jelenleg a szövetségi kohászati és a gépipari minisztérium 20 termelési-gazdasági

egysége, a mezőgazdasági és élelmezési minisztérium 3 szervezete, a Termelőszövetkezetek Szövetségének 10 vállalata, a nemzeti bizottságok 9 termelővállalata stb. képviseli.

Ugyanakkor a mezőgazdasági technika hazai szállításának 41%-át a „Zbrojovka Brno” termelési-gazdasági egyesülés adja. Gépekkel és berendezésekkel ezen kívül két központi, közbenső egység is foglalkozik: egyrészt az Agrozet felvásárló szervezet, amely átveszi az árut a termelőtől, másrészt pedig az értékesítési szervezetek (CPSZHT, Agrotechnika), amelyek eladják a mezőgazdasági vállalatok termékeit. Ennek következtében a kereskedelmi szövetkezetek és a termelők közötti szoros operatív együttműködés igen korlátozott. További, a gépipar és a mezőgazdaság között működő szervezetek a gépállomások, amelyek egyrészt a pótalkatrészeket szerzik be az ipartól, másrészt a mezőgazdaságot ellátják saját üzemeikben előállított alkatrészekkel, gépekkel és az állattenyésztéshez szükséges berendezésekkel. És végül, a mezőgazdasági technika szállítása a mezőgazdasági felvásárló és ellátó szervezeten keresztül realizálódik,⁸ amely elsősorban hazai és import mezőgazdasági gépek eladásával foglalkozik. Ily módon érthető, hogy a mezőgazdasági technika és alkatrészkereskedelem terén a gazdasági kapcsolatok igen bonyolultak és bizonyos értelemben problematikusak.

Más a helyzet az élelmiszeripar anyagi-műszaki ellátásában. Itt az egyetlen közbenső állomás a mezőgazdasági felvásárló és ellátó szervezet. Ezt az állapotot sem tekinthetjük azonban kielégítőnek, minthogy a szervezeten keresztül realizálódik a mezőgazdasági eredetű nyersanyagok több mint kétharmada.

A megrendelők és a szállítók közötti közvetlen kapcsolatok olyan szervezési és gazdasági előnyökkel járnak, mint az erős operatív jelleg, a termék forgalmazási útjának lerövidülése, a szabványosítás és a minőségjavítás, az adminisztrációs-irányítási költségek csökkentéséből eredő megtakarítások, a tárolási veszteségek csökkenése stb. Ezért a szocialista országok mezőgazdaságában napjainkban végbemenő termelés-koncentrációs folyamat egyre inkább együtt jár a törekvéssel, hogy közvetlen kapcsolatokat teremtsünk a termelők között. A közbenső láncszemek megszüntetése fontos alkotóeleme annak az integrációs folyamatnak, amely a mezőgazdaságban az agrár-ipari komplexum keretei között megy végbe.

Az újratermelési folyamat jellegzetességei és problémái az agrár-ipari komplexumban

Gazdasági fejlődésünk jelenlegi feltételei között feltétlenül szükség van a népgazdaságban lejátszódó újratermelési folyamat komplex tanulmányozására. Ez olyan megközelítést tételez fel, amely felöleli az újratermelés minden alapvető fázisát, a termelést, az elosztást, a cserét és a fogyasztást.

A termelőerők viharos és folyamatos fejlődése, a társadalmi munkamegosztás elmélyülése és a nemzetközi szocialista gazdasági integráció fejlődése az újratermelési folyamat irányításának szervezésében óriási

⁸ A mezőgazdasági felvásárló és ellátó szervezet keretében 1972-ben 3618 különböző felvásárló-, ellátó- és termelőközpont működött (ezen belül 333 takarmányelőállító üzem).

változásokat idéz elő. Az újratermelési folyamaton belül igen fontos helyet foglal el a mezőgazdasági eredetű nyersanyagok és az élelmiszerek termelése. Ez a termelés az agrár-ipari komplexum keretei között megvalósuló egységes folyamat, amelynek végső célja a társadalmi szükségletek kielégítése, elsősorban a személyes fogyasztásé, de ezzel párhuzamosan a mezőgazdaság és az agrár-ipari komplexum más termelő ágazatainak termelő fogyasztásáé is. A folyamat végső célja gyakorlatilag a társadalmi élet minden területét érinti: a végső anyagi fogyasztást (a munkaerő fizikai helyreállítása), a demográfia területét (a munkaerő újratermelése), a szociális és egészségügyi területeket, az életformát, a környezetet stb.

Az élelmiszerek és az egyéb mezőgazdasági nyersanyagból előállított termékek általános termelési folyamata, az agrár-ipari komplexum egyre mélyülő termelési-gazdasági egysége ellenére különböző ágazatokban és alágazatokban, valamint egyes gazdaságilag viszonylag önálló termelőegységekben — vállalatokban realizálódik.

A fejlődés jelenlegi szakaszában az agrár-ipari komplexum újratermelési folyamata a népgazdaság más területeihez viszonyítva a következő sajátosságokkal rendelkezik:

— Az újratermelési folyamat során az agrár-ipari komplexumban fejlődik és fokozatosan közeledik egymáshoz a szocialista tulajdon két formája: az állami és a szövetkezeti. Bár ez a folyamat elsősorban az agrár-ipari komplexum központi magjában, azaz a mezőgazdaságban megy végbe, a komplexum fejlődése és a strukturális változások döntő hatást gyakorolnak rá.

— Az agrár-ipari komplexumban az újratermelési folyamat nem rendelkezik egységes jogi irányítással; a komplexum különböző részeiért a központi irányítás különböző szervei (minisztériumai) a felelősek. (Kivételt képez az általános mezőgazdasági, a mezőgazdasági termékeket felvásárló és élelmiszeripari minisztérium.) Még fontosabbnak tekintjük azt a körülményt, hogy az agrár-ipari komplexumon belüli tervezőtevékenységben is mind ez ideig túlsúlyban volt a hatósági (ágazati) rend.⁹

— Az agrár-ipari komplexumon belüli újratermelés összes fázisában nagyobb mértékű a befolyásolás eszközeinek (ár-, hitel-, adópolitika stb.) a hatása, mint a népgazdaság többi ágazataiban.

Az agrár-ipari komplexum sajátosságai: a gazdasági fejlődésben játszott szerepe, az áru- és pénzviszonyok speciális hatása a komplexum végtermékének előállítására és realizálására, a mezőgazdaság iparosításának bonyolult folyamata, valamint a kooperációs és integrációs kapcsolatok fejlődése. A fejlődés jelenlegi szakaszában mindezek különleges követelményeket támasztanak a gazdaságpolitikának a társadalmi termelés e szférájával való kapcsolatát illetően. Az adott terület tervezési és irányítási metódusainak tökéletesítése feltételezi a gazdasági eszközök

⁹ Az agrár-ipari komplexumon belül a gyakorlati tervezés szempontjából négy fő alany különült el: az elsődleges mezőgazdasági termelés, a mezőgazdasági ellátás és felvásárlás, az ipari eredetű termelőeszközöket előállító egység, s végül a feldolgozó (élelmiszer-) ipar. A terv készítése és a mutatók kidolgozása során ezen alanyok és központi tervezőszervek, valamint más központi szervek között csak „kétoldalú” kapcsolat áll fenn. Az egységes hozzáállás hiányának következtében olyan szituációk állhatnak elő, amikor minden résztvevő saját érdekét igyekszik realizálni, akár az egész agrár-ipari komplexum fejlődése objektív követelményeinek ellenében is. A probléma megoldását az egész komplexum fejlődésének egységes, ágazatközi tervezésében kell keresnünk.

rendszerének, azaz az árrendszernek és a kiegészítő rendszereknek a tökéletesítését is.

A gazdasági eszközök tökéletesítésének szükségessége elsősorban az agrár-ipari komplexum fő egységében, azaz az elsődleges mezőgazdasági termelés területén jelentkezik, mégpedig azért, mert a mezőgazdaság nem tudja megkapni az újratermeléséhez szükséges eszközök mennyiségét, az iparosításával járó kiadások fedezetét, csak az elsődleges elosztás vagy a felvásárlási árak rendszerének segítségével. Ezen kívül a mai körülmények között a mezőgazdasági termelés növekedése biztosításának követelményét nem minden esetben motiválják gazdasági kritériumok. Néhány alapvető mezőgazdasági nyersanyagból és élelmiszerből az ön-ellátás fokozása felé történő orientálódás külön támogatást igényel azoknál a mezőgazdasági vállalatoknál, amelyek kevésbé kedvező természeti körülmények között, viszonylag magasabb ráfordításokkal termelnek. Ugyanakkor az állam érdekelt az ilyen alapvető élelmiszerek piaci ár-színvonalának stabilizálásában is.

Ilyen meggondolások alapján és tekintettel a mezőgazdasági termelés olyan sajátosságaira, mint a tulajdon különböző formái és az eltérő természeti-gazdasági feltételek (a különbözőzeti földjáraadék hatása), ezen a területen az árrendszer¹⁰ mellett (az egységes árak elve alapján) az adóztatás eszközeivel együtt a térítések kiegészítő formáinak viszonylag széles rendszerét alkalmazzák.

Az állami költségvetésből a népgazdaság termelő szférájába irányuló összes szubvenciók és dotációk (beleértve a beruházásokhoz nyújtott szubvenciót) mintegy 45%-a az agrár-ipari komplexumban összpontosul. Ugyanakkor az agrár-ipari komplexum adataiból kihagyták a belkereskedelemhez és a közétkeztetéshez nyújtott szubvenciókat és dotációkat, amelyek a realizálás szempontjából az agrár-ipari komplexum összetevői. Összehasonlítva ezt a mutatót az agrár-ipari komplexum arányával a társadalmi termékben (1972-ben 22,1%), vagy a nemzeti jövedelemben (25,4%), világossá válik, hogy ez a komplexum olyan sajátosságokkal rendelkezik, amelyek az állami protekcionizmus különböző formáinak széles körű alkalmazását teszik szükségessé.

A dotációkat és a szubvenciókat az egyes alanyok érdekében alkalmazzák (és nem az agrár-ipari komplexum egészének szempontjából). A jelenlegi, több mint 80 szubvenció és dotációs tétel az alábbi négy csoportba sorolható:

1. kedvezményes árak megállapítása az inputra;
2. kedvezményes árak megállapítása az outputra;
3. szociális és kulturális jellegű szubvenciók;
4. beruházási szubvenciók.

Ezenkívül alkalmazzák az úgynevezett negatív protekcionizmust, azaz magasabb árat állapítanak meg néhány mezőgazdasági és élelmiszeripari rendeltetésű közbenső termékre vagy nyersanyagra.

¹⁰ A felvásárlási árak olyan konstrukcióját, amely figyelembe veszi az adott áru túlnyomó többségét előállító területek természeti adottságait, nálunk 1960-ban vezették be és lényegében megmaradt az irányítási rendszer tökéletesítése során 1967-ben megállapított ár-színvonalban is. Ezt az árrendszert — a többi szocialista országhoz hasonlóan — nálunk is a tervszerű irányítás kiegészítő eszközeinek a rendszere, azaz az árban és az áron kívül történő kompenzálások, az adók és az elvonások egészítik ki.

A szubvenciók és dotációk e rendszere mellett viszonylag bonyolult adórendszer működik (a különbözőzeti földjáradék részleges elvonása, stabilizációs elvonások, forgalmi adók stb.). Az agrár-ipari komplexum által fizetett elvonások¹¹ aránya a gazdasági szervezetek által összesen fizetett elvonásokban 1972-ben több mint 18⁰/₀ volt, ezen belül a mezőgazdaság aránya mindössze 1,9⁰/₀. Az agrár-ipari komplexum által az állami költségvetésbe befizetett összes elvonások több mint kétharmad részét a mezőgazdasági, s különösen az élelmiszeripari termékek forgalmi adója teszi ki.

Az agrár-ipari komplexum egyes alanyainál az újratermelési folyamat pénzügyi aspektusaiban okvetlenül megjelennek a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének sajátosságai a mezőgazdaságban és az élelmiszer-gazdaságban. Annak ellenére, hogy a befolyásolási eszközök rendszere meglehetősen bonyolult, van belső logikája, s a gyakorlatban több éves tapasztalat bizonyította megalapozottságát és hatékonyságát. A rendszer koncepciója helyesen indult ki a mezőgazdaság és az élelmiszeripar szocialista termelési viszonyaiból olyan értelemben, hogy az ár sajátossága ezen a területen abban van, hogy nem csupán általános elméleti értelemben vett gazdasági kategória, hanem egyben az állam és a szocialista vállalatok közötti gazdasági kapcsolatok szabályozója is.

Hasonló a helyzet a kompenzáció és az elvonás többi kiegészítő eszközével is, ahol a központ és a központi terv hatása közvetlenül megmutatkozik a mezőgazdasági termelés orientációján és fejlődésében.

Az árak és az egyéb gazdasági eszközök (kiegészítések, elvonások) jelenlegi rendszere a mezőgazdaság fejlődésének objektív feltételein alapszik. Ugyanakkor e rendszer elburjánzása és bonyolultsága bizonyos problémákat okoz a nagyártermelő mezőgazdasági termelés fejlődésének új szakaszában, a mezőgazdaság és az egyéb ágazatok közötti kapcsolatok megváltozásában.

Ebből a szempontból a problémakör kiterjesztése az egész agrár-ipari komplexumra új távlatokat nyit a gyakorlati alkalmazást és az alapelvek pontosítását illetően az egységes gazdasági eszközrendszer adott komplexumon belüli kialakítása során.

Ugyanakkor tisztáznunk kell még, hogy az említett problémák mennyiben kapcsolatosak az árak és a kiegészítő eszközök jelenlegi rendszerével és mennyiben következményei a mezőgazdaság különleges helyzetének, vagy az agrár-ipari komplexum egyes elemei termelő bázisának a koncentráció és a szakosodás, a kooperáció és az integráció jelenlegi folyamatai által előidézett áralakulásnak.

A mezőgazdasági és az élelmiszeripari termelés problémáinak nagy részét véleményünk szerint más okok idézik elő, mégpedig:

- a különböző szektorokhoz tartozó mezőgazdasági vállalatok viszonylag nagy száma (a szövetkezeti szektor túlsúlya) és a mezőgazdasági termékek előállításai költségeiben mutatkozó különbségek;
- a magas felhalmozási arány szükségessége, amit a mezőgazdaság gépesítésének periódusában a termelés tőke- és eszközigenységének

¹¹ Az agrár-ipari komplexum által az állami költségvetésbe befizetett elvonások összegének megállapítása, csakúgy, mint a szubvenciók és a dotációk összegének a megállapítása, nem teljes, mert itt is hiányzanak az élelmiszerek belső forgalmából és a közétkeztetésből származó elvonások; valamint hiányzanak a külkereskedelemben alkalmazott engedményekre és felárakra vonatkozó adatok is az AIK egyes részlegeire vonatkozóan.

növekedése, az élő munka holt munkával történő intenzív helyettesítése idéz elő, s ugyanakkor az egyre növekvő követelmények a munkások kvalifikációja és ezzel együtt munkabére terén;

— a mezőgazdasági (és élelmiszeripari) termékekből történő önállóság növekedésének speciális követelménye;

— az élelmiszerárak viszonylagos stabilitásának biztosítására irányuló társadalmi követelmény miatti állami támogatás;

— a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek árainak bizonyos sajátosságai, amelyeket a mezőgazdaságban létrehozott használati értékek újratermelésének természeti és biológiai feltételek által meghatározott korlátozottsága és merevsége idéz elő, valamint az a körülmény, hogy az élelmiszeripari termékek választékbővítésének igen korlátozott lehetőségei vannak (más feldolgozó ipari ágazatokhoz képest);

— az a tény, hogy az agrár-ipari komplexum ipari szektora (egysége) a gazdaság viszonylag fiatal, gyorsan fejlődő és igen tökeigényes ágazata (mikrobiológia, takarmányipar, konzerv- és hűtőipar stb.), a jövedelmezőség növelésének lehetőségei sokkal korlátozottabbak, mint a többi iparágban.

Az agrár-ipari komplexum termelési folyamata értékelésének elméleti-módszertani kérdései

Az adott terület újratermelési folyamatáról és törvényszerűségeiről alkotott általános kép véleményünk szerint jobban megérthető, ha vizsgálatát az alábbiak szerint végezzük:

1. az újratermelési folyamat közben, az agrár-ipari komplexum egyes részeiben működő alanyok szempontjából;

2. az újratermelési folyamat közben, az agrár-ipari komplexum alanyainak összessége szempontjából (az agrár-ipari komplexumhoz mint egységes alanyhoz való elméleti hozzáállás);

3. az újratermelési folyamat közben, az agrár-ipari komplexum termelésének összetársadalmi biztosítása szempontjából.

Ez a közelítés lehetővé teszi a gazdasági eszközök, s főleg a tervszerű irányítás kiegészítő eszközrendszerének az agrár-ipari komplexumban kifejtett hatása teljeskörű vizsgálatát.

Az agrár-ipari komplexum termékeinek értékelése során a jelenlegi árrendszer (a realizálási árak különböző formái) segítségével nem tudjuk kifejezni e termékek társadalmi értékét. Tekintettel az árképzés sajátosságaira, az állami protekcionizmus különböző formáira és a szocialista társadalom gazdasági céljaira, nem azonosíthatjuk az árat az értékkel (mégpedig nemcsak az ár és az érték klasszikus eltérése miatt, hanem azért sem, mert jelenleg ezek az eltérések a termelés és a fogyasztás magasabb fokú társadalmasításának következményei). Véleményünk szerint, ha az agrár-ipari komplexum egészének és az egyes egységek termékeinek társadalmi értékét akarjuk kifejezni, azt legjobban úgy közelíthetjük meg, hogy analitikusan összegezzük a termékeket és azok önköltségeit a felhasználási árakon, valamint a termelési ráfordítások fedezésére nyújtott árbeli és áron kívüli kiegészítő térítéseket.

Az alapvető makroökonómiai mutatók összegezése az egyes alanyok szintjén azt a célt szolgálja, hogy megmutassuk:

— a harmadik variáns szerinti összegezés elégíti ki legjobban a társadalmi kritériumokat és közelíti meg legjobban a társadalmi értékviszonyokat;

— az árrendszer, az árbeli és áron kívüli kiegészítő eszközök rendszere, amelyek tükrözik az agrár-ipari komplexum egyes alanyainak sajátosságait, csakúgy, mint a szocialista társadalom gazdaságpolitikai céljait, egymástól elválaszthatatlanok és kölcsönösen kiegészítik egymást (ilyen értelemben nem létezhet valamilyen „ár”-megoldás, amely a két rendszert csak egy árrendszerben egyesítené);

— az agrár-ipari komplexum fokozatos kialakulása szélesebb teret biztosít az árbeli és áron kívüli eszközök ésszerűsítéséhez (alkalmazásuk nagyfokú objektivitása, kiegészítő társadalmi megtakarítások mobilizálása stb. szempontjából).

Az agrár-ipari komplexum összes termékeinek megfelelő értékelése döntő jelentőségű egy olyan árrendszer kidolgozása szempontjából, amelyben az ár tényleges kritériuma lehetne az adott komplexumba befektetett társadalmi munka célszerű felhasználásának. Az olyan ár, amely az értékkel egyenes arányban, a végső felhasználás (a fogyasztás) szempontjából helyesen fejezi ki az egyes termékek előállítására fordított társadalmilag szükséges munka mennyiségét, elsősorban értékmérő. Ebből következik, hogy az így megállapított (mérésre szolgáló) ár elsősorban azt a célt szolgálhatja, hogy meghatározzuk az agrár-ipari komplexum egyes egységeinek (különösen a mezőgazdaságnak) arányát a nemzeti jövedelem létrehozásában. Véleményünk szerint ennek az árnak az alapján az agrár-ipari komplexum számára olyan árrendszer dolgozható ki, amely megfelelő eszköz lehetne a gazdasági hatékonyság, a munka termelékenység, a népgazdaság fő arányai, az ágazatok fejlődési üteme stb. mutatók képzéséhez.

Ez az az ár, amely a leginkább megközelíti az értéket, mert összegezi a realizálási átlagárát csakúgy, mint az árbeli és áron kívüli kiegészítő eszközöket (parametrikus jellegű). Ez azt jelenti, hogy segítségével különböző értékelések és hosszú távú előrejelzések készíthetők. Az agrár-ipari komplexum tényleges működése szempontjából ez nem új árkategória, és nincs közvetlen kapcsolatban a mikroökonómiai szférával. Ez az ár lehetővé tenné az árrendszer egyszerűsítését, mivel elősegítené a felvásárlási, a nagykereskedelmi és a piaci árak, valamint az állami kompenzáció megfelelő árbeli és áron kívüli formái közötti objektív kölcsönhatások pontosabb meghatározását. Ezenkívül lehetővé tenné például a mezőgazdaság távlati tervezéséhez szükséges olyan árak megállapítását, amelyek jobban megfelelnek az értéknek, mint az állandó felvásárlási árak, és pontosabban meghatároznák a termelés mutatóit.

Ugyanakkor a *felvásárlási ár*, amely nem felel meg ezeknek a céloknak, a gazdasági eszközök rendszerén belül továbbra is a mezőgazdasági vállalatok és megrendelőik közötti tényleges pénzügyi kapcsolatoknak és a mezőgazdasági vállalatok önelszámolási rendszerének fő eszköze, a központ és a mezőgazdaság közötti kapcsolatot tükröző gazdasági eszköz maradna (felhasználva az árak ösztönző, helyettesítő és elosztó funkcióját).

A felvásárlási árak és a gazdasági ösztönzők rendszere a tervszerű irányítás korszerűsítése (racionalizálása) után is a gazdasági kapcsolatok

megteremtésének fő eszköze maradna, míg a mérőórák rendszere adná az orientációs árakat, amelyek a felvásárlási árat, az árbeli és áron kívüli kiegészítő eszközök mozgásának határait határoznák meg.

E probléma megoldása szükségessé teszi az agrár-ipari komplexum különböző szféráiban és egységeiben a termékek, a költségek és a bruttó jövedelmek említett szempontok szerinti további analitikus összegezését.

Gazdaságunk jelenlegi fejlődési szakaszában az agrár-ipari komplexum kialakulásának objektív feltételei adottak, tervszerű fejlesztése elkerülhetetlen.

Ezzel kapcsolatban új feladatok hárulnak a gazdasági kutatással foglalkozó szervezetekre, mert konkrétan kell elemezni az agrár-ipari komplexumban végbemenő újratermelési folyamatok elméleti és módszertani kérdéseit. Ennek problematikája meglehetősen bonyolult, kutatása még csak kezdeti stádiumban van. E kutatások fontosságát a gazdasági kölcsönhatások racionalizálása és az adott területen felhasznált társadalmi munka hatékonyságának növelése iránti követelmények csak fokozzák.

FEKETE FERENC:

Az iparosodó mezőgazdasági ágazatok eszközellátásának problémái

Magyarországon — a műszaki fejlődés világjelenségeivel egyezően — először azokban a mezőgazdasági ágazatokban ment végbe az iparosodás folyamata, amelyekben a termelés leginkább gépesíthető és a külső tényezőktől (az éghajlati viszonyoktól, az időjárástól, a föld természeti termőképességétől stb.) függetlenül szervezhető, ellenőrizhető. Ilyen ágazatok a korszerű nagyüzemi csirkehústermelés és tojástermelés. Gyors ütemben haladt előre a sertéshústermelés iparosodása is hazánk állami gazdaságaiban és szövetkezeti nagygazdaságaiban. A növénytermelésben — a kalászosgabona-termelést követve és hasznosítva a technikailag élenjáró állattenyésztési ágazatok tapasztalatait — a nagyüzemi kukoricatermelésben bontakozott ki leginkább az iparosodásnak nevezhető tudományos-műszaki-szervezeti forradalom. Szinte még csak napjainkban jelentek meg a cukorrépa, a burgonya, a rizs, a szója, a lucerna, a napraforgó és néhány kertészeti termék (hagyma, paradicsom, fűszerpaprika, szőlő) termelési technológiájának és üzemi (szervezési-vezetési-emberi) viszonyainak, valamint közgazdasági (beszerzési, értékesítési, bérézési, jövedelmezőségi) kapcsolatainak kifejezetten új, iparra jellemző vonásai. Fellelhetők már az iparosodás jegyei Magyarországon a szarvasmarha-ágazatban is, főképpen a marhahízlásban.

A mezőgazdasági ágazatok iparosodási folyamatának lendületét, távlatait és jelen problémáit legmarkánsabban a nagyüzemi kukoricatermelés példáján érzékeltethetjük. 1974 tavaszán az állami gazdaságok

kukorica-vetésterületének több mint négyötödére (83,9 százaléka), a termelészövetkezetek nagyüzemi kukorica-vetésterületének több mint kétötödére (42,1 százaléka) terjedt ki az iparszerű termelés. 1972-ben az iparosodó kukoricatermelés a nagyüzemi vetésterületnek még csak 12,5 százalékat foglalta el. Ez idő szerint az iparszerű kukoricatermelés vetésterületének több mint a fele (54,5 százaléka) tartozik a mezőgazdasági állami szektorához (a többi, 45,5 százalék a termelészövetkezetekhez).

A főleg géptípusok szerint eltérő iparszerű termelési rendszerek arányairól tájékoztat az 1. sz. táblázat.

1. sz. táblázat

Az iparszerű kukoricatermelési rendszerek területi adatai (1973)¹

Rendszerek	Vetés- terület (ha)	Iparszerűen művelt kukorica-vetésterület	
		a nagyüzemi termelés %-ában	az országos vetésterület %-ában
1. sz. ²	49 460	5,84	3,39
2. sz. ³	122 918	14,52	8,41
3. sz. ⁴	43 451	5,14	2,97
4. sz. ⁵	10 286	1,21	0,70
Összes:	226 115	26,71	15,47

¹ Forrás: (6)

² A Bajai Állami Gazdaság termelési rendszere.

³ A Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát által kezdeményezett termelési rendszer (CPS).

⁴ A Szekszárdi Állami Gazdaság által szervezett termelési rendszer.

⁵ A Nádudvari Vörös Csillag Termelészövetkezet által szervezett termelési rendszer.

Az adatok szerint az iparszerűen művelt kukorica-vetésterület nagyobb felét (54,4 százalékat) a 2. sz. (Bábolnai) termelési rendszer képviseli.

Eszközigényesség és költségek az iparszerű termelésben

A magyar népgazdaság korlátozott teherbíró képessége és a vállalati erőforrások viszonylagos szűkössége kivételesen fontossá teszi az iparszerű termelés különféle változatainak tudományosan megalapozott összehasonlítását. Az iparszerű rendszerek közötti körültekintő szelekciót a tömegtermelés gyakorlatában az is indokolja, hogy igen nagy a különbség az ismert termelési rendszerek eszközigényességében. Az iparszerű kukoricatermelés három, hazánkban korábban is alkalmazott rendszerében a gépberuházási szükséglet a legkisebb igényű rendszeréhez képest — 1 q termékre és egységnyi termelési értékre számítva — mintegy 45—57 százalékkal nagyobb. (2. sz. táblázat.) E három iparszerű termelési rendszer gépsorainak népgazdasági szintű bekerülési költsége — egységnyi vetésterületre számítva — az átlagos nagyságtól 2,4, illetve 16,4 százalékkal tér el. (3. sz. táblázat.)

Az iparszerű termelésben döntő fontosságú az alapvető termelési szakaszon kívüli munkák gépesítése. Az iparszerű kukoricatermelésben a szárítás, a szállítás és a műtrágyaszórás gépei az egységnyi vetésterü-

A kukoricatermelés különféle iparszerű rendszereinek
szántóföldigép-beruházási igénye^{1, 2}

Rendszerek	1 q termékre		100 Ft termelési értékre	
	Ft	1. sz. rendszer = 100	Ft	1. sz. rendszer = 100
1. sz. ³	56,2	100,0	21,9	100,0
2. sz. ⁴	81,7	145,4	31,8	145,2
3. sz. ⁵	88,6	157,6	34,5	157,5

¹ Forrás ⁽¹⁰⁾

² 1972. évi adatok.

³ A Bajai Állami Gazdaság termelési rendszere.

⁴ A Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát által kezdeményezett termelési rendszer (CPS).

⁵ A Szekszárdi Állami Gazdaság által szervezett termelési rendszer.

Az egységnyi területre jutó gépek népgazdasági szintű
beruházási költsége az iparszerű kukoricatermelés
különböző rendszereiben^{1, 2}

Termelési rendszerek	1 ha-ra jutó költségek	
	Ft	Átlag = 100
1. sz. ³	7588	102,4
2. sz. ⁴	6187	83,5
3. sz. ^{5, 6}	8271	111,6
3. sz. ⁷	8829	119,1
Átlagosan	7412	100,0

¹ Forrás: ⁽¹⁰⁾ 31. l.

² 1972. évi adat.

³ A Bajai Állami Gazdaság termelési rendszere.

⁴ A Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát által kezdeményezett termelési rendszer (CPS).

⁵ A Szekszárdi Állami Gazdaság által szervezett termelési rendszer.

⁶ Az NDK-ból importált kombájnnal.

⁷ Amerikai John Deere gyártmányú kombájn alkalmazásával.

letre jutó összes gépberuházási igénynek ez idő szerint mintegy 40—45 százalékát képviselik; a 100 Ft termelési értékre jutó megfelelő arány 46—48 százalék.

A sertéságazat—a tenyésztési és a hízalási tevékenység együttese—iparszerű termelésében az egységnyi termelési értékre jutó állóeszköz 74,2 százalékkal nagyobb, a fajlagos forgóeszköz-szükséglet 34,8 százalékkal kisebb, az együttes eszközigény pedig 25 százalékkal nagyobb, mint a hagyományos nagyüzemi termelésben. (4. sz. táblázat.)

Az iparszerű termelés egyik fontos jellemzője a munkamegosztás elmélyülése és a vertikális kapcsolatok erősödése. Ezzel egyidejűleg az iparszerű termelésben a vertikum összekapcsolódó szakaszaiban számottevően különbözik a termelőeszköz-igény viszonylagos nagysága. Az iparszerű baromfi-hús-termelésben például ez a különbség 15,7 százaléktól 900 százalékgig terjedhet. (5. sz. táblázat.)

4. sz. táblázat

Az egységnyi termelésre jutó eszközállomány az iparszerű és a hagyományos sertéstartásban¹

A 100 Ft termelési értékre jutó eszköz	Hagyományos termelés ² Ft	Iparszerű termelés	
		Ft	Hagyományos termelés = 100
Állóeszköz	84,0	146,36	174,2
Forgóeszköz	68,0	44,33	65,2
Összes termelőeszköz	152,0	190,69	125,4

¹ Forrás: (?)

² Három állami gazdaság 1969. évi mérlege és állóeszközleltára.

5. sz. táblázat

Az állóeszköz-állomány abszolút és viszonylagos nagysága a Hernádi Március 15 Termelőszövetkezet baromfi-hús-termelésében¹

A baromfi-hús-vertikum láncszemei	A 100 Ft árbevételre jutó állóeszköz-állomány	
	Ft	Híztlalás = 100
Nagyszülőpártartás	87,58	84,3
Szülőpártartás	69,01	66,4
Híztlalás	103,92	100,0
Vágás-feldolgozás	56,49	54,3
Forgalmazás	11,10	10,7

¹ Forrás: (?) 36., 38., 40. 1.

A finanszírozás problémái

Az iparszerű termelési rendszerek állóeszköz-ellátásának éppen úgy, mint a mezőgazdasági nagyüzemek többi beruházásainak forrásai: a saját (vállalati) forrás, az állami támogatások és a bankhitelek. A beruházások saját forrásait az amortizációs alap és a fejlesztési alap képezi. A Magyarországon jelenleg érvényben levő mezőgazdasági felvásárlási árszínvonalnak és az iparból beszerzett mezőgazdasági termelőeszközök árszínvonalának viszonyát mérlegelve, az állami dotációk számottevő része nem minősíthető a szó igazi értelmében vett támogatásnak.

A beruházási ártámogatás hozzájárulás az állami költségvetésből a korszerű nagyméretű állóeszközök beszerzéséhez, amelyek a már említett ágazatokban rendszerint szervesen összekapcsolódnak a fejlett iparszerű technológiák elterjedésével. Az ártámogatás a felhasználás után a mezőgazdasági nagyüzem saját eszközévé válik és nem képezi értékcsökkenési leírás alapját. E támogatás nemcsak a mezőgazdasági és az ipari árszínvonal szakadékát hivatott részben áthidalni, hanem a népgazdaság szempontjából kiemelten fontos mezőgazdasági ágazatok fejlesztésére ösztönöz.

Állami dotációk tartják alacsonyan a műtrágya, a növényvédőszer és a gépalakatrészek beszerzési árát is, amelyeket az ipari termelői árak,

illetve az importárak százalékában meghatározott támogatási kulcsok alkalmazásával alakítanak ki. Az érvényes hazai támogatási rendszer fontos célja a lakosság ellátásának és az exportlehetőségek tervszerű kihasználásának előmozdítása. A támogatási rendszer gyengéje, hogy túlzottan ösztönzi a gépbeszerzések rovására az építkezéseket, és viszonylag kis súlyt helyez a befektetett eszközök hatékonyságára.⁽¹¹⁾

Az állóeszköz-finanszírozás másik forrását képező beruházási hitelek* folyósításához ez idő szerint alapfeltétel a vállalat hitelképessége. A legalább 7 százalék nyereséget garantáló mezőgazdasági beruházást tekintik elfogadhatóan jövedelmezőnek.

Az iparszerű kukoricatermelési rendszerekben használt és tőkés relációból származó gépek beszerzését devizahiteles konstrukció teszi lehetővé. Ilyen természetű hitel felvételét a Bábolnai Mezőgazdasági Kombínát három esztendőre vállalta, és a hitelt az első év többlettermeléséből visszafizette. A Magyar Nemzeti Banktól felvett beruházási hitelt e gazdaság fejlesztési alapjának növekedésével összhangban öt évre vállalta és e szerint szabta meg az amortizációs leírások ütemét is.^(5 és 9)

Az iparszerű termelés eredményei és belső tartalékai

Az iparszerű termelés egészében nagyobb eszközbefektetései és költségei a kezdet nehézségeinek leküzdése után törvényszerűen megtérülnek a népgazdaság és a vállalatok számára. Jól jellemzik ezt a nagyüzemi baromfihús-termelés és tojástermelés közismert mutatószámai. Az iparszerű kukoricatermelés legfontosabb eredménymutatóit tartalmazza a 6. sz. táblázat.

Az iparszerű kukoricatermelésben tehát a Bábolnai Gazdaság az 1970—1972. években az összes állami gazdaság átlagához képest 21—30 százalékkal nagyobb termésátlagot, 122—189 százalékkal** nagyobb

6. sz. táblázat

A kukoricatermelés fontosabb mutatói az állami gazdaságokban (együttesen) és a Bábolnai Mezőgazdasági Kombínátban¹

Év	Termésátlag			Egységnyi munkaidő alatt termelt termékmennyiség			Önköltség		
	Állami gazdaságok (q/ha)	Bábolnai gazdaság		Állami gazdaságok (q/óra)	Bábolnai gazdaság		Állami gazdaságok (Ft/q)	Bábolnai gazdaság	
		(q/ha)	állami gazdaságok=100		(q/óra)	Állami gazdaságok=100		(Ft/q)	állami gazdaságok=100
1965	33,0	34,1	103,3	0,14	0,22	157,1	176	174	98,8
1966	34,0	35,3	103,8	0,18	0,33	183,3	190	174	91,6
1967	34,1	28,5	83,6	0,20	0,29	145,0	219	224	102,3
1968	39,4	41,6	105,6	0,19	0,58	305,3	227	205	90,3
1969	51,1	54,2	106,1	0,40	1,20	300,0	183	166	90,7
1970	47,4	57,8	121,9	0,45	1,00	222,2	207	159	76,8
1971	46,0	59,8	130,0	0,45	1,30	288,8	215	132	61,4
1972	50,7	64,2	126,6	.	3,76	..	211	144	68,2

¹ Forrás: (9)

* A hosszú lejáratú beruházási hitelek folyósítási időtartama 5—15 év, a közleplejratú beruházási hiteleké 2—4 év.

** 1970. és 1971. években.

munkatermelékenységet és 23,2—38,6 százalékkal kisebb önköltséget ért el. Az iparszerű termelési rendszerek központjai* általában kimagasló eredményeket értek el az önköltség, a termésátlag és a munkatermelékenység területén, amelyek előremutatóan jelzik az iparszerű rendszerek hatalmas belső tartalékait és fejlődési távlatait.

Az iparszerű termelési rendszerben dolgozó gazdaságok — ha elérik a megfelelő termésátlagszintet — olcsóbban termelnek a hagyományosan gazdálkodó nagyüzemeknél. A kukoricatermelés 1972. évi önköltsége 55 q-nál nagyobb hektáronkénti termésátlag esetében jelentősen (17—34 százalékkal) kisebb volt az iparszerű termelésben.

Az iparszerű kukoricatermelési rendszerek belső tartalékaira utalnak a termésátlagok és az önköltség szórási adatai is. Az e rendszerben termelő gazdaságok termésátlagának (q/ha) relatív szórása 17 százalék; a relatív átlagos eltérés pedig 14,1 százalék. A legnagyobb és a legkisebb termésátlag különbsége 175 százalék az iparszerű termelési rendszerekben; ez az eltérés az iparszerű termelési módszerek átfogó alkalmazása előtt a vizsgált gazdaságokban 233,5 százalék volt. (7., 8. táblázat.)

7. sz. táblázat

A kukorica-termésátlagok (q/ha) szóródási mutatószámai az iparszerűen termelő gazdaságokban¹

Megnevezés	Az iparszerű rendszer alkalmazása előtt	Az iparszerű rendszerekben ²
Termésátlag.....	$\bar{x} = 43,2$	$\bar{x} = 52,0$
Terjedelem.....	$R = 59,7 - 17,9 = 41,8$	$R = 73,5 - 26,7 = 46,8$
Átlagos eltérés.....	$\delta = 4,81$	$\delta = 7,35$
Szórás.....	$\sigma = 6,54$	$\sigma = 8,85$
Relatív szórás.....	$V = 15,1\%$	$V = 17,0\%$
$x_{\min} = 100$	$x_{\max} = 333,5$	$x_{\max} = 275,3$
Relatív átlagos eltérés.....	$v' = 11,1\%$	$v' = 14,1\%$

¹ Forrás: (?)

² 1972. évben.

8. sz. táblázat

Az önköltség (Ft/q) eltérései az 1. és 2. sz. iparszerű kukoricatermelési rendszerben dolgozó állami gazdaságokban (együttesen)¹

Átlag.....	$\bar{x} = 200,9$
Terjedelem.....	$R = 285 - 171 = 114$
Átlagos eltérés.....	$\delta = 23,4$
Szórás.....	$\sigma = 27,5$
Relatív szórás.....	$V = 13,7\%$
$x_{\min} = 100$	$x_{\max} = 166,7$
Relatív átlagos eltérés..	$v' = 11,7\%$

¹ Forrás: (?)

Számottevő az eltérés az iparszerű termelési rendszerek gépigénye és egységnyi termelésre jutó beruházási szükséglete között is. (9., 10. sz. táblázat.)

Az iparszerű termelési rendszerek várható további terjedésére és e rendszerek belső tartalékainak kihasználására is épít a mezőgazdasági

* Az ún. gesztor gazdaságok.

9. sz. táblázat

A különböző kukoricagépsorok népgazdasági szintű költségeinek (Ft/ha) szóródásai¹

Terjedelem	$R = 8829 - 6187 = 2642$
Átlagos eltérés	$\delta = 980,4$
Szórás	$\sigma = 1078$
Relatív szórás	$V = 14,54\%$
$x_{\min} = 100$	$x_{\max} = 142,7$
Relatív átlagos eltérés. .	$\nu' = 13,2\%$

¹ Forrás: (10)

10. sz. táblázat

Az iparszerű sertéstartás összes népgazdasági szintű beruházási költségeinek szóródásai¹

Terjedelem	$R = 287,2 - 149,6 = 137,6$
Átlagos eltérés	$\delta = 44,6$
Szórás	$\sigma = 54,6$
Relatív szórás	$V = 26,4\%$
$x_{\max} = 100$	$x_{\max} = 192,0$
Relatív átlagos eltérés. .	$\nu' = 21,6\%$

¹ Forrás: (1)

tervezés, amikor 1980-ban a kukorica országos termésátlagának 18,5 százalékos növekedését tervezi az 1973. évi tényleges átlaghozamhoz képest (48, illetve 40,5 q/ha). Az iparszerű kukoricatermelési rendszerek problematikus költség—jövedelem viszonyaira utalnak viszont azok az előrejelzések, amelyek szerint az 1 ha-ra jutó várható termelési költség az 1973. évinél 1980-ban 24,6 százalékkal lesz nagyobb; az 1980. évi várható önköltség (Ft/q) pedig 7,6 százalékkal magasabb a mostaninál.⁽⁶⁾

FORRÁSMUNKÁK

- 1 *Acs Rudolf*: Az iparszerű állattartási rendszerek építésberuházási sajátosságai és költségei. Agrárgazdasági Kutatóintézet Közleményei, Budapest, 1973. 5.
- 2 A sertésteleprendszer kifejlesztése. Kézirat. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 1970.
- 3 Benet Iván: A ráfordítások és hozamok vizsgálata a magyar élelmiszer-gazdaságban I. A baromfi-hús-termelő blokk. Kézirat. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 1973.
- 4 *Bethlendi László*: Iparszerű termelési rendszerek a mezőgazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1974. 5. sz.
- 5 *Dr. Burgert Róbert*: Jelentés a bábolnai iparszerű kukoricatermesztési rendszer (CPS) 3-éves kísérleti munkájáról. Bábolna, 1973. 68 l. + mellékletek.
- 6 *Dr. Csete László—Dr. Hasznos Ilona—Tóth Bertalan*: A kukoricatermelés ráfordítás—hozam összefüggései (1971—1973). MÉM Statisztikai és Gazdaságelemző Központ, Budapest, 1974. 42 l.
- 7 Jelentés a kukoricatermelési rendszerek 1972. évi munkájáról. Kézirat. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 1974.
- 8 Jelentés a növénytermelési rendszerek 1973. évi tevékenységéről. Kézirat. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 1974.
- 9 Mezőgazdasági vállalatok gazdaságtana. Szerkesztette Csáki Csaba és Vági Ferenc. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974. Kézirat.
- 10 *Tarján Zoltán*: A kukoricatermelési rendszerek ökonómiai értékelése. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 1974.
- 11 *Zsoldos Jenő*: Fejlesztési támogatás a mezőgazdaságban. Pénzügyi Szemle, 1973. június.

Az iparszerű termelésre való áttérés problémái az NDK mezőgazdaságában

Az iparszerű mezőgazdasági termelés objektív szükségességéről az NDK-ban

A Német Szocialista Egységpárt VIII. kongresszusának határozataival az NDK-ban új fejezet nyílt a fejlett szocialista társadalom felé vezető úton. A további fejlődés során arról van szó, hogy a népgazdaság termelését és anyagi-műszaki bázisát, valamint a dolgozók társadalmi kapcsolatait és szellemi-kulturális potenciálját úgy fejlesszék, hogy a szocializmus előnyei teljes mértékben kibontakozhassanak és a szocializmus értelmének, vagyis „mindent az ember jólétéért, a nép boldogságáért, a munkásosztály és az összes dolgozó érdekeiért”¹ maradéktalanul megfeleljen.

Ez a cél megköveteli a mezőgazdaságban — a népgazdaság egyéb területeihez hasonlóan — a termelés további tervszerű fokozását és arra is irányul, hogy nagyobb hatékonysággal több, minőségileg jobb mezőgazdasági terméket termeljünk. A fokozottabb termelést meghatározó követelmények a népgazdaságnak a mezőgazdasági termékek iránti növekvő szükségletéből és abból a szükségességéből fakadnak, hogy a tudományos-technikai haladás a mezőgazdaságban, valamint az élelmiszeriparban megvalósuljon.

A mezőgazdasági termelés fokozásában az NDK elérte azt a színvonalat, amikor a termelés további növelése jelentősen függ a korszerű termelőeszközökkel való ellátástól. A tárgyiasult munka ezzel kapcsolatos növekedése a fokozódó mértékben alkalmazott nagy teljesítményű korszerű géprendszerek és termelőberendezések hatékony kihasználását követeli meg úgy, hogy „ugyanazzal a munkával többet, kevesebb munkával ugyanannyit vagy még többet termelhessünk.”² Ezeknek a korszerű termelőeszközöknek hatékony alkalmazása, mely alapfeltétele annak, hogy a mezőgazdaság az új, nagyobb követelményeknek eleget tehessen, ebben az ágazatban a termelés specializációját és a koncentráció új dimenzióit, új technológiák alkalmazását, valamint a termelés fokozott stabilitását és folyamatosságát követeli meg.

A mezőgazdasági termelés további növelése e feltételek mellett törvényszerűen az iparszerű termeléshez vezet. Állíthatjuk, hogy az NDK-ban az iparszerű termelésre való áttérés jellemzi jelenleg és a következő években a mezőgazdasági termelés további intenzívebbé tételét.

A lakosság egyre jobb élelmiszer-ellátása érdekében az egészséges, teljesítményfokozó, korszerű táplálkozás növekvő követelményeinek megfelelően és az élelmiszeripar hatékonyságának növelése végett, ebben az iparágban is meg kell valósítani a tudományos-műszaki haladást. Az NDK-ban ez a feladat különösen sürgető, mert a népgazdasági fejlődés bizonyos követelményei miatt az élelmiszer-gazdasági alapok fej-

¹ A Német Szocialista Egységpárt VIII. kongresszusán hozott határozata a Központi Bizottság beszámolójához: Dokumentumok az NSZEP VIII. kongresszusáról. Berlin, 1971.

² Marx, K.: A filozófia nyomorúsága. Marx–Engels Művek 4. kötet. Kossuth, 1959.

lesztésében nagy szükség van a berendezések megújítására. Arról van szó, hogy a meglévő, de sok esetben már korszerűtlen termelőberendezéseket korszerűekkel kell helyettesíteni, és ugyanakkor a termelőkapacitást bővíteni. Az élelmiszer-gazdaság fejlesztésére különösen a Német Szocialista Egységpárt VIII. kongresszusa után igen nagy erőfeszítéseket tettek. Ennek a feladatnak továbbra is nagy jelentőséget tulajdonítanak. Megvalósításával függ össze az élelmiszeripari termelés további koncentrációja és specializációja. Új technológiákat alkalmaznak, amelyeknél különféle részfolyamatokat már automatizálnak. Ezen a fejlődésen keresztül is objektíve szükségessé válik az iparszerű mezőgazdasági termelés, mert különben az élelmiszeriparban nem használható elég hatékonyan a korszerű technika. Az áttérés szükségessége tehát nemcsak a mezőgazdaságon belüli átállásból fakad, hanem az élelmiszer-gazdaság szükséges fejlődéséből is.

Az áttérés az iparszerű termelésre a mezőgazdaságban nemcsak objektív gazdasági szükségesség, hanem egyszersmind társadalomgazdasági, szövetséggpolitikai követelmény is. Az iparszerű termelésre való áttéréssel a mezőgazdaságban meg kell teremtenünk a döntő anyagi feltételeket a munkásosztály legfőbb szövetségésének — a szövetkezeti parasztságának — további fejlődése érdekében. A termelési feltételek fejlesztése, amelyek az iparban foglalkoztatott munkásokéhoz a termelés módját tekintve hasonlóak, döntő alapja minden mezőgazdasági dolgozó személyiségfejlődésének és megteremti annak előfeltételeit, hogy a falu lakosságának munka- és létfeltételei a városi lakosságéhoz közelebb kerüljenek. Ez nemcsak az állami gazdaságok szövetkezeti parasztjainak és munkásainak, hanem a többi falun élő dolgozó számára is fontos. Az NDK-ban a lakoságnak kerekén egynegyede a falvakban él, helyiségként átlagosan 2000 lakossal.

Az iparszerű termelésre való áttérés az NDK mezőgazdaságában a fejlett szocialista társadalom kialakításakor nemcsak a munkafolyamatok gépesítését jelenti. A korszerű géprendszerek bázisán megvalósuló komplex gépesítésről — amely egyes esetekben az adott folyamat részben történő automatizálását teszi lehetővé —, valamint a mezőgazdasági termelés társadalmi szervezésének lényegesen magasabb fokáról, a szocialista mezőgazdasági üzemek új minőségének kialakításáról, az ezek és az élelmiszeripar üzemei közötti hatékony együttműködésről van szó. Alapjában véve az a feladat, hogy a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban tervszerűen, a népgazdasági követelményeknek és lehetőségeknek megfelelően hasznosítsuk a tudományos-műszaki fejlődés eredményeit, beleértve a tudományos-műszaki forradalmat is.

Az iparszerű termelésre való áttérés igen magas népgazdasági ráfordításokat, a szövetkezeti parasztok öntudatának bizonyos fejlettségét, az új követelményeknek megfelelő szakképzést teszi szükségessé, és ezért ez csak hosszabb idő alatt, fokozatosan valósítható meg.

Az áttérés módjáról és az ezzel kapcsolatos néhány problémáról

Az iparszerű termelésre való áttérés azokban a szocialista országokban, ahol ezt a folyamatot megvalósítják, azonos társadalmi-gazdasági alapokon és azonos objektív társadalmi fejlődési törvények szerint tör-

ténik. Az NDK mezőgazdaságában a lenini szövetkezeti terv alkotó alkalmazása eredményeként a szocialista átalakulásnál létrejött tszcs-k — mint a parasztok szocialista alapokon való kollektív együttműködési formái — beváltak. Az NDK mezőgazdaságában 449 állami gazdaság 92 000 munkással és 7649 mezőgazdasági, valamint kertészeti termelőszövetkezet 770 000 dolgozó szövetkezeti taggal működik. A tszcs-k a mezőgazdaságilag hasznos területnek kb. a 85%-át művelik. Az állam mezőgazdasági termékszükségletének több mint 80%-át a szövetkezeti szektor termeli. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek — az NDK jelenlegi fejlődési szakasza követelményeinek megfelelően — közösen az állami gazdaságokkal, a jövőben is a szocialista mezőgazdaság alapvető üzemi formái lesznek. Fontos feladat tehát, hogy a modern mezőgazdasági termelőszövetkezeteket és állami gazdaságokat iparszerű termeléssel fejleszthessék. Ez magában foglalja a termelés további lényeges koncentrációját, annak specializációját és a mezőgazdaság korszerű anyagi-műszaki bázisának megteremtését. Olyan termelési egységek kifejlesztéséről van szó, amelyekben nagyfokú hatékonysággal és iparszerűen lehet termelni, amely a termelés színvonalát, a munkatermelékenység és hatékonyság nagyságát illetően a fejlett szocialista társadalom követelményeinek megfelel.

A marxizmus—leninizmus alapelveinek megfelelően, az általános érvényű törvényszerűségek megvalósítása mellett — és úgy, hogy mindenkor tekintettel kell lenni az egyes országok konkrét specifikus feltételeire — az átmenet formái és a járható út országonként különböző. Minden olyan testvéri szocialista országban, ahol ez a folyamat már megvalósul, megnő az üzemek közötti együttműködés szerepe is.

Az NDK-ban az üzemek közötti együttműködés funkciójának — a termelés társadalmi szervezetének egyik alapformájaként — ezen túlmenően különleges szerepe is van. A mezőgazdaságban ezt az iparszerű termelésre való áttérés útjának tekintik. Több tszcs és állami gazdaság gyakran nemcsak munkamegosztáson alapuló termelési kapcsolatok hatékony kialakításában működik együtt. Az együttműködés erejét úgy is hasznosítják, hogy ezen túlmenően az iparszerű termelésre való áttérésnél felmerülő problémákat is megoldják. Ezt az együttműködést olyan üzemek is gyakorolják, amelyek eddig még nem voltak munkamegosztáson alapuló kapcsolatban egymással. E folyamat során növelik a termelés koncentrációs és specializációs fokát. Így módon lehetőség van arra, hogy a szövetkezeti parasztok számára áttekinthető módon, az egyes termékeknél időbeli sorrendben növeljék a koncentrációt és ugyanakkor megvalósítsák a specializáció terén szükséges haladást ahhoz, hogy elérjék a termékek koncentrációjának az iparszerű termeléshez szükséges színvonalát.

Az NDK mezőgazdaságában ennek az alapvető feladatnak a megoldásában beválnak a szövetkezeti üzemközi létesítmények, úgy a tényleges mezőgazdasági termelésben (növénytermesztés és állattenyésztés), mint bizonyos, ezzel szorosan összefüggő feladatoknál (pl. a kemizálás, a talajjavítás, a takarmánytermesztés stb. területén).

A növénytermesztésben az iparszerű termelési módszerekre való áttérést elsődlegesen valósítják meg, mert ez — többek között — lényeges alapja az állattenyésztés fejlesztésének is. Mint a tszcs-k, illetve tszcs-k

és állami gazdaságok együttműködésének formája kifejlődött és bevált a kooperatív növénytermesztési részleg (a továbbiakban KNR). A KNR létesítésénél az együttműködő partnerek az eddigi külön megművelt földet, a szükséges gépeket, épületberendezéseket, vető- és növényi magvakat a közösbe adják, azonkívül pénzeszközöket bocsátanak rendelkezésre.

Ily módon azonos alapokat teremtenek növénytermesztésük számára. Egyúttal a KNR követelményeinek és a közreműködő üzemek lehetőségeinek megfelelően szövetkezeti tagokat, illetve munkásokat delegálnak a szövetkezetekből és az állami gazdaságokból az KNR-be. Belőlük alakul ki a közös növénytermesztés új kollektívája. Azok a tszcs-k, illetve állami gazdaságok, amelyek ezt létrehozták, teljes mértékben felelősek ezek fejlődéséért. Együtt döntenek a kooperatív növénytermesztési részlegük fejlesztési problémáiról. Ugyanakkor a KNR-nek a termelési és újratermelési folyamatban, a pénzalapok fejlesztésében, a tervezés irányításában olyan önállóságot kell biztosítani, amilyen a termelés magas koncentrációs fokával rendelkező termelőegységeknél szükséges. A kooperatív növénytermesztési részlegek saját pénzalappal és saját terv szerint gazdálkodnak, s a termelésnek megfelelő szerződéses kapcsolatokat létesítenek. Ami a KNR-nek a tszcs-khez való kapcsolatát illeti, de a KNR-n belül is — miután minden ilyenfajta közösségi termelőegységben tszcs-k és állami gazdaságok vesznek részt — a szövetkezeti demokrácia elveit alkalmazzák. Ezek a tények a szövetségi politika egyik követelményeként megfogalmazódtak és szorosan kapcsolódnak az NDK jelenlegi társadalmi fejlődési szakaszához.

A KNR létrehozása utáni első időben, sok esetben a folyamatos ráfordításokat és a bővített újratermelést az előző időszak részesedési arányainak megfelelően finanszírozták az együttműködő tszcs-k, gépállomások, illetve állami gazdaságok. A KNR megfelelő fejlődési fokán a közte és az őt létrehozó üzemek közötti kapcsolatok megszilárdításakor, teljes mértékben alkalmazzák az önálló gazdasági elszámolás elvét. A KNR bővített újratermelését az általa kigazdálkodott eszközök biztosítják. A szocialista termelési viszonyok szolgáltatják az alapot ahhoz, hogy ezen túlmenően a KNR-ben kigazdálkodott eszközöket a részt vevő tszcs-k és állami gazdaságok eszközeivel együtt, iparszerű állattenyésztési berendezések létesítésére vagy a termelés más területén, valamint a szövetkezeti parasztság és munkások munka- és létfeltételeinek javítása érdekében alkalmazzák.

Gyakran felmerül az a törekvés, hogy az elvégzett munkát azonnal egységesen díjazják. Ez azonban nem lehetséges. Az első fejlődési szakaszban a szövetkezeti tagokat termelőszoövetkezeti csoportjuk díjazná — a munkaegység tényleges értéke szerint — és az állami gazdaságok munkásai az állami nómenklatúra szerint kapnak meg a fizetésüket. Csak ha a gazdasági és egyéb előfeltételek megvannak, lehet lépésről lépésre áttérni az állami gazdaságok nómenklatúrája szerinti egységes díjazásra minden — azonos munkateljesítményt nyújtó — KNR-ben dolgozó érdekében, s így még fokozottabban alkalmazható a szocialista teljesítményelv.

A KNR-nek, mint az együttműködés szervezeti formájának, nagy jelentősége van. Az NDK mezőgazdaságilag hasznos területének három-

negyed részén KNR formában gazdálkodnak. A KNR révén lehet többet, jobban és olcsóbban termelni és áttérni az iparszerű módszerekre. 1973-ban a KNR az NDK átlagában a III. típusú tszcs-kkel szemben 1,2 mázsával és az I. típusú tszcs-vel szemben hektáronként 3,1 mázsával magasabb gabonahozamot ért el.³

A KNR kialakítása az NDK mezőgazdaságában jelentős haladás a társadalmi munkamegosztás terén. Vele kezdődik a növénytermesztés és állattenyésztés történelmileg kialakult üzemi egységeinek felbomlása és általa lényeges mértékben emelkedik a talaj, egyéb termelési eszközök és a termelőerők koncentrációjának foka. Ugyanakkor az egyes KNR-k között határozott színvonalkülönbség van. Az egyes KNR-k mezőgazdaságilag hasznos területe jelenleg általában 1000—10 000 hektár között van. Összehasonlításképpen meg kell említenünk, hogy jelenleg általában egy tszcs 714 hektár és egy állami gazdaság 893 hektár területen gazdálkodik.

Szilárd alapelv, hogy a KNR-k fejlődésével, kialakulásuk, valamint további tökéletesítésük által feltétlenül többet, jobban és olcsóbban kell termelni. Bonyolult probléma a KNR létrehozásánál szükséges növénytermesztés és állattenyésztés közötti kapcsolatoknak a kialakítása és fejlesztése. Minden esetben biztosítani kell az államnak eladható szükséges mennyiségű növényi terméket, valamint az együttműködő tszcs, illetve állami gazdaság állatállományának szabályszerű takarmányellátását. Az utóbbi különösen akkor bonyolult, ha ugyanakkor az állattenyésztésnél is az iparszerű módszerekre térnek át.

A KNR stabilizálása az elkövetkező időkben fontos feladat, miután kialakulása különösen az utóbbi időben igen gyors ütemben haladt. Egy-egy KNR létrehozásával azonban még nem valósul meg az iparszerű növénytermesztésre való áttérés, mert ez csupán a földterületnek egy termelési egységben való koncentrációja, s egy nagyobb termelőkollektíva képzése még nem azonos a termelésnek korszerű módon való kialakításával, a gépi nagyüzemi termeléssel. Sok problémát kell még megoldani, így többek között a termelés további specializációját, nagyobb kiterjedésű szántóterület kijelölését a korszerű technika racionális alkalmazása miatt, tudományosan megalapozott talajművelési rendszert és gyakran nagyfokú talajjavítást. A KNR-k ehhez szolgáltatnak alapot. Megteremtik a korszerű termelőerők hatékony hasznosításához szükséges munkaterületet. A KNR-k az NDK mezőgazdaságában a termelés fontos kooperációs szervezeti formái, amelyek segítségével az állami gazdaságok munkásai és termelőszövetkezetek parasztjai az iparszerű növénytermesztésre való áttérést megvalósítják. Annak a társadalmi fejlődési szakasznak megfelelően, amelyben az NDK jelenleg van, a KNR-ből — hosszabb fejlődési szakasz után — a növénytermesztés iparszerűen termelő tszcs-i, illetve állami gazdaságai alakulnak majd ki.

Az állattenyésztésben az iparszerű módszerekre való áttérés problémája másképpen mutatkozik. Az áttérés közvetve új termelőberendezések létesítéséhez kapcsolódik. Ezeknek — a várható élettartamuknak megfelelően — hosszabb idő múlva is a tudományos-műszaki haladást lehetővé kell tenniük. Bizonyos títupstervek kidolgozásával olyan kon-

³ Vö. Grünberg, G.: A NSZEP VIII. kongresszusán elhatározott agrárpolitika további megvalósításának jelenlegi feladatai. Berlin, 1974.

centrációfokkal, amely a jelenleg lehetséges előrelátás szerint annak megfelel, ezt a körülményt számításba veszik. Például a jövőben a teljes marhák tenyésztésével és tartásával kapcsolatos berendezéseket létesítenek a tehének számára 1930 férőhellyel, növendékmarhák részére legkevesebb 4480 férőhellyel, hízó disznóknak legalább 25 000 és hízó marháknak pedig 16 000 férőhellyel.

Míg a növénytermesztésnél lépésenként valósulhat meg az áttérés az iparszerű termelésre, az állattenyésztésnél új, komplett és korszerű termelőberendezések szükségesek, összekötve egyúttal a berendezések szükséges felújításával kapcsolatos — a mindenkori földrajzi helyen létesítendő — szerelő-javító tevékenység biztosításával. A beruházások szükségessége nagyfokú koncentrációja határozza meg, hogy sok helyen még hosszabb időn keresztül a régi, hagyományos istállóknak folyik az állattenyésztés, addig míg ezeket is új iparszerű állattenyésztő berendezésekkel tudják majd felcserélni.

Az állattenyésztésnél az új állami gazdaságok fejlesztésére igen nagy súlyt helyeznek. Egyidőben és gyakran egymással összefonódva hasznosítják az iparszerű állattenyésztésre történő áttérés útjaként a szövetkezeti létesítmények, illetve üzemi létesítmények⁴ kooperációs alapon történő kialakítását. Ezek a létesítmények mindenkor egy állatfajtára, illetve ennek egy tenyésztési szakaszára specializálódnak.

Annak érdekében, hogy az iparszerű állattenyésztő berendezések számára nyújtott pénzalapelőleg ellenére az együttműködő üzemek saját eszközökből való magas részesedése biztosítható legyen, többnyire szükséges, hogy több tszcs, illetve állami gazdaság vegyen részt az SZKL, illetve ÜKL-ekben mint kooperációs növénytermesztő részlegben. Az iparszerű termelésre való áttérés egyik alapvető problémája különös élességgel jelentkezik az állattenyésztés szövetkezeti, illetve üzemi létesítményeinél. Arról van szó, hogy ahhoz, hogy a tszcs-k saját eszközökből magas részesedést érhessenek el az állami hitelek mellett, az üzemek pénzeszközeit elegendő mennyiségben kell — de ugyanakkor önkéntes alapon szükséges — centralizálni és koncentráltan felhasználni. A beruházási eszközök egyesítésének és koncentrált felhasználásának alkalmas formájaként — a szövetkezeti termelés túlsúlyának feltételei mellett — az NDK-ban bevált a több tszcs közös beruházási tevékenysége, amelyben meghatározott feltételek mellett az állami gazdaságok is részt vesznek. Ennek a problémának az agrárpolitikában és a kutatásban is nagy figyelmet szentelnek. Azok a szövetkezeti létesítmények, illetve üzemi létesítmények, ahol az állattenyésztést iparszerűen üzik, általában a jogi személy jogait és kötelezségeit nyerik el. A szövetkezeti vezetés bevált formáit szorosan összekapcsolják az állami tulajdonban levő üzemek vezetésének elveivel. A lakossági ellátás fontos szerepének megfelelően, szorosan bevonják őket az állami vezetés és tervezés rendszerébe. Ezekből a kooperatív létesítményekből is — amint azt a gyakorlat egyes esetekben mutatja — az állattenyésztés területén tszcs-k és állami gazdaságok alakulnak ki.

Mind a növénytermesztés kooperatív osztályait, mind az állattenyésztés szövetkezeti, illetve üzemi létesítményeit, a kooperatív

⁴ Üzemi létesítményekről akkor beszélünk, ha a termelőszövetkezeti csoportokon kívüli állami gazdaságok és más üzemek is részt vesznek.

termelés formájaként alkalmazzák a szövetkezeti tagok és az állami gazdaságok munkásai azért, hogy az iparszerű termelésre való áttérést saját feltételeinek megfelelő racionális módon megvalósíthassák és iparszerűen termelő tszcs-eket, illetve állami gazdaságokat alakíthassanak ki. Ez hosszabb időt igényel, mert ehhez az együttműködő egységeknek bizonyos előfeltételekkel kell rendelkezniök, amelyeket csak fokozatosan lehet elérni.

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy legalább a következő feltételeket kell elérni, illetve biztosítani: nagyfokú és szilárd termelést; a specializáció magas színvonalát a növénytermesztésben; iparszerű módszerek alkalmazását a fő termékeknél; nagyfokú munkatermelékenység és hatékonyságot; szilárd együttműködési kapcsolatokat a munkamegosztáson alapuló megelőző és következő termelési szakaszokhoz; fejlett munka- és létfeltételeket.

Ezek a termelés társadalmi szervezetében történő mélyreható mezőgazdaságon belüli változások egyúttal az élelmiszeripar üze-meivel való szoros együttműködést is igénylik. A növekvő koncentráció és specializáció feltételei mellett mind a mezőgazdaságban, mind az élelmiszeriparban az élelmiszer-fogyasztók új minőségi követelményeit kell kielégíteni és az élelmiszeripar egyre inkább munkamegosztással megszervezett összefolyamatát úgy kell kialakítani, hogy egyúttal nagyfokú népgazdasági hatékonyságot is eredményezzen. Ezzel kapcsolatban az NDK-ban nagy jelentősége van a következő problémák megoldásának:

— Az élelmiszerek termelési és újratermelési folyamata szerződéses kialakításának tökéletesítése, miközben a termelés egyre inkább munkamegosztással, növekvő koncentrációval rendelkező különféle üzemek által valósul meg.

— A racionalizálási feltételek egybehangolása és a beruházások közös tervezése az üzemek között, amelyek az élelmiszeripari termelésben állandó résztermelőkként működnek együtt.

— Termékorientált kooperációs és gazdasági szövetségek tervszerű, fokozatos kialakítása hosszú távú fejlesztési koncepciók alapján a népgazdasági ágazat és a mindenkori terület számára legmegfelelőbbben.

Ezeknek a problémáknak a népgazdaságilag hatékony megoldása megköveteli, hogy minden rendszabály mindig megfeleljen az NDK népgazdaságában objektíve kialakuló teljes agrár-ipari komplexumnak.

TADEUSZ SIVEK:

Az agrár-ipari komplexum fejlődésének alakulása és a lenini szövetkezeti terv elveinek aktualitása

Az agrár-ipari komplexum alakulása folyamán a kooperáció területeinek és funkcióinak változása függ a termelőerők fejlettségi színvonalától, a szocializmus és a kommunizmus építésének adott szakaszától, az agrár-ipari komplexum szocialista szerkezetétől, a kooperáció által megvalósítandó állami gazdaságpolitikai feladatok jellegétől, továbbá a népgazdaság vezetés, tervezési és irányítási rendszerétől. Hogy milyen

formában fejeződnek ki a szövetkezet funkciói, az a tagok társadalmi és gazdasági aktivitásától is függ. Az agrár-ipari komplexum kialakulásában a kooperációnak a következő funkciókat kell betöltenie: nivelláló, transzformációs, stimuláló, termelői és fogyasztói összehangoló érdekképviseleti funkció, társadalmi nevelői és integrációs funkció.

Előadásomban csupán a mezőgazdasági kooperációs gazdálkodási forma vizsgálatára szorítkozom. A fejlődése során felmerült nehézségek ellenére ez a forma megerősödött, a szocialista állam támogatásával és segítségével fontos eleme lett a termelők fejlődésének és a szocialista termelési viszonyok kialakulásának nemcsak a mezőgazdaságban, de az egész agrár-ipari komplexumban is, szoros összhangban a gazdaság állami szektorával és egyéb (pl. fogyasztói) szövetkezeti ágazatokkal. A szocialista társadalom közös céljai és feladatai szempontjából — a többi között — a szocializmus kibontakozásának szakaszában a szövetkezeti funkciók jelentősége növekszik, mivel ezek a funkciók mind a közvetlen mezőgazdasági termelők, mind a városi és falusi fogyasztók szempontjából nagy jelentőségű szociális és gazdasági problémák megoldásával függnek össze.

Annak elemzése alapján, hogy miként változik a szövetkezeti funkciók tartalma az agrár-ipari komplexum kialakulása során a szocialista gazdaságban, arra a következtetésre juthatunk, hogy az agrár-ipari komplexum és a kooperáció anyagi-műszaki bázisának megerősödésével megváltozik az említett szövetkezeti funkciók hierarchiája.* Míg ezelőtt a szövetkezeti funkciók egy meghatározott fejlődési folyamatban külön-külön vagy kettesével, hármasával jelentkeztek, különösebb összhang nélkül, most — az agrár-ipari komplexum és a kooperáció termelőerőinek viszonylag magasabb fejlődési fokán — az integrációs funkció válik a legfontosabbá.

Ezen integrációs funkció fejlődésén keresztül — mely funkció vezető szerepet játszik az agrár-ipari komplexum kulcsfontosságú társadalmi-gazdasági és politikai feladatainak megoldásában — nyilvánulnak meg a kooperáció többi funkciói is. A kooperáció integrációs funkciójának ez a kulcsszerepe nagy jelentőségű az egész gazdaságszervezési szerkezet, a szövetkezeti vállalatok irányítási és tervezési szervei, továbbá az össznépi, csoport- és egyéni érdekek megvalósulása szempontjából. Az integrációs funkció rangjának, formájának és tartalmának megváltozása lehetővé teszi, hogy a kooperáció meghatározott rendszerként fejlődjön a szocialista gazdaságban s befolyásolja a szövetkezetek gazdasági mechanizmusát és önkormányzati rendszerét is. A mezőgazdasági szövetkezeti vállalatok integrációs kapcsolatai a szövetkezeti önkormányzat számára új feltételeket és tevékenységüknek új teret biztosítanak. Aból, hogy az integrációs funkció válik a legfontosabbá a szövetkezeti funkciók társadalmi értékrendjének hierarchiájában, az következik, hogy a mezőgazdasági kooperáció többi funkciójának megnyilvánulása alapvetően függ olyan tényezőktől, amelyek meghatározzák és megmutatják a mezőgazdaság és az ipar integrációjának céljait, lehetőségeit, módzatait és formáit, továbbá a kooperációs rendszer helyét ebben a folyamatban. Az egész népgazdaság és a szocialista társadalom különlegesen fontos problémája a mezőgazdaság és az ipar vertikális integrációja, mi-

* Ilyen elemzést tartalmaz az előadás szerzőjének doktori disszertációja.

vel e két szektorban a társadalmi termékeket olyan társadalmi osztályok hozzák létre, melyek szociális-gazdasági vonásaikban nagymértékben különböznek egymástól. Ezen túl, az agrár-ipari komplexum fejlődése a maga logikai következetességében szintén egy meghatározott módja az agrárkérdés megoldásának napjainkban, a szocializmus kibontakozásának időszakában. A szövetkezeti mezőgazdaság fontos szerepe a szocialista gazdaságban a szövetkezeti paraszti osztály meghatározott gazdasági érdekeinek kifejezése. Az alapelveket, melyek részben e társadalmi osztály átalakulására is vonatkoznak, már a lenini szövetkezeti terv tartalmazta.

Általánosságban elmondható, hogy ott, ahol létezik az agrár-ipari komplexum szövetkezeti szegmentuma, többek között, a mezőgazdaságban és ahol növekszik a kooperáció integrációs funkciójának a jelentősége, a lenini szövetkezeti terv alapelvei továbbra is aktuálisak. Az ország szervezeti-gazdasági struktúrájában, valamint az ipar és a mezőgazdaság színvonalában (szocialista nagyüzemi mezőgazdaság) bekövetkezett változások ellenére a lenini szövetkezeti tervben megfogalmazott elvek megőrzik aktualitásukat, alkotó alkalmazásuk a mezőgazdasági szövetkezetek integrációs kapcsolataira garantálja az agrár-ipari komplexum szövetkezeti szegmentumának helyes fejlődését, valamint a mezőgazdaság további átalakulását műszaki és szociális szempontból. Különösen fontos két tényező: a) a szocializmus kibontakozásának szakaszában az agrár-ipari komplexumban nemcsak mezőgazdasági és egyéb kooperációk működnek, hanem kooperációközi, sőt állami kooperációs vállalatok is. Ebben a szakaszban az integrációs funkció jelentősége a következő tényezők hatására növekszik: a gazdasági és a társadalmi élet működési mechanizmusában bekövetkező általános változások, a szocialista társadalom új céljainak és feladatainak a meghatározása és kitűzése, a termelőerők színvonalának emelkedése és a szocialista termelési viszonyok megerősödése; b) a mezőgazdasági és az egyéb szövetkezeti üzemekben nagymértékben javult az önkormányzat mechanizmusa, nőtt az önálló kezdeményezés. Jelenleg a szövetkezeti üzemek külső kapcsolataikban egyre szélesebb körben képviselik a csoportérdekeket és kapcsolják azokat az össznépi érdekekhez. Belső viszonylatban pedig egyre tökéletesebben egyeztetik össze az egyéni és a csoportérdekeket. Az áru- és pénzkapcsolatok, valamint az integrációs típusú kapcsolatok kiszélesedése a mezőgazdaságban, illetve a mezőgazdaság és a népgazdaság nem mezőgazdasági ágazatai között több feladatot rónak a szövetkezeti üzemek vezetői rétegére, akik nagyobb felelősséggel tartoznak a szövetkezetek tagjainak. Nő ugyanakkor a társadalmi szükséglet a szövetkezeti önkormányzat kiszélesítésére a tagok érdekében. Más szóval, az egyéni és a csoportérdekek ezentúl a szövetkezetekben öltének testet, ezért a most kifejtendő elvek éppenséggel ez utóbbiakra vonatkoznak (ellentétben a múlttal, amikor ezek az egyéni termelőkre és a fogyasztókra vonatkoztak).

A lenini szövetkezeti terv aktualitásának interpretálását leszűkítem a mezőgazdasági szövetkezetekre.

Emlékeztetőül hadd mondjam el, hogy a lenini szövetkezeti terv összetevői többek között a következő elvek: önkéntesség, anyagi érdekelttség, fokozatosság, az állam szövetkezetnek nyújtott támogatása és a

marxista párt vezető szerepe. Hogyan értelmezhetjük ezen elvek gazdasági tartalmát, az agrár-ipari komplexum kialakulása, valamint a mezőgazdasági szövetkezetek kooperációs és integrációs kapcsolatainak ki-szélesítése feltételei között?

Az *önkéntesség elve* a szövetkezeti önkormányzati szervek kizárólagos jogát jelenti a szövetkezeti tulajdon részeinek horizontális vagy vertikális egyesítésére oly módon, hogy közben ne vesszen el az összhang, amely a szövetkezetben levő és az újonnan létrehozandó termelői vagy szolgáltatói egységben szereplő szövetkezeti tulajdon alapelemei között fennáll. Más szóval, a csoporttulajdon részei, melyek a közös egység használatába kerülnek át, továbbra is mint csoporttulajdon funkcionálnak majd („tiszta” vagy „vegyes” tulajdon).

Az *anyag érdekeltség elve* az önkéntesség elvének logikus következménye. A horizontális és vertikális termelői szövetkezet fejlődése során támaszkodhat gazdasági számvetésre, egy meghatározott szövetkezeti vállalat konkrét gazdasági hasznára. Míg a nem termelő ágazatban ténykedő szövetkezet arra a szociális haszonra alapoz, melyet tagjai élveznek. Az anyagi érdekeltség elvének alkalmazása szükségszerűen kapcsolatban áll a kooperáló vállalatok csoportjain belüli ésszerű gazdálkodás elvével is.

Az önkéntesség és az anyagi érdekeltség elve az integrációs folyamatok kapcsolataiban a következőkre vonatkozik:

a) Több különálló mezőgazdasági vállalat tulajdonát képező termelési tényező egyesítése és ezek közös ésszerű felhasználása a vállalatok csoportjának, következésképp e vállalatokban tömörült szövetkezeti tagok csoportjainak érdekében. Ezzel kapcsolatosan nagy jelentőségűek azok a gazdasági elvek, amelyek alapján megállapítják a hozzájárulás és a részvények nagyságát, azután jóváhagyatják a tagsággal.

b) Az elért gazdasági eredmények szétosztására; itt nemcsak a közbeeső eredményeknek (elvégzett munka, szolgáltatások stb.) van jelentősége, de az elért haszon szétosztásának is, melynek egyszerű, valamennyi tag számára érthető elveken kell alapulnia.

A *fokozatosság elve* fontos szerepet tölt be a szövetkezeti vállalatok integrációs kapcsolatainak elmélyítésében és erősítésében. Ezek a kapcsolatok megvalósulhatnak egyszerű és összetett formában is. Az egyszerű forma magában foglalja például a meghatározott mezei munkák (szántás, vetés, aratás) közös elvégzését; a saját eszközök és tartalékok egy részének közös egységbe való tömörítését azzal a céllal, hogy bizonyos olcsó szolgáltatásokat (gépkelölő, agrokémiai, talajjavító, építői stb.) rendszeressé tegyenek; az állatok közös legeltetését; a társadalmi munkamegosztás kialakulását a mezőgazdaságban és a mezőgazdaságon kívül dolgozókkal kötendő szerződések alapján.

Az összetett formákhoz tartozik: szakosított szövetkezeti mezőgazdasági vállalatok (szövetkezetközi hizlaldák, istállók, broilerek tenyésztésére specializálódott baromfitelep stb.), valamint a mezőgazdasági termékek feldolgozásával és értékesítésével foglalkozó vállalatok és állami-szövetkezeti vállalatok létrehozása.

Ily módon ez az elv azt jelenti, hogy fokozatosan kiterjesztik az integrációs kapcsolatokat a termelési fázisokra és folyamatokra, valamint

szolgáltatásokra és végül az ebben önmaguk számára hasznot látó szövetkezeti vállalatokra.

A fokozatosság elvét másképp is lehet értelmezni. Tehát, a fokozatosság jelentheti a közös erővel megoldandó feladatok sorrendiségét is, kezdve a gazdasági folyamatok leggyengébb láncszemével (pl. először termelési szolgáltatások, azután növénytermesztés, állattenyésztés és végül a mezőgazdasági feldolgozás és értékesítés közös erőből való megszervezése).

A fokozatosság elve feltételezi, hogy a mezőgazdaság vertikális integrálódásának az előkészítő láncszemei a mezőgazdasági szövetkezetek horizontális kapcsolatai, végterméke pedig a mezőgazdaságon kívüli vállalatokkal létrehozandó vertikális kapcsolatok. Meghatározott feltételek között a fokozatosság elvét úgy is lehet értelmezni, mint a mezőgazdasági termelés fokozatos racionalizálását a forgalom, az élelmiszerek mezőgazdasági feldolgozása és értékesítése útján, majd később — mint a mezőgazdasági termékekből nyert fogyasztói javak termelési láncolatának teljes racionalizálását.

Mindig a konkrét hely és idő dönti el, hogy melyik elv értelmezése reális. A legfontosabb, hogy a mezőgazdasági szövetkezeti vállalatok horizontális és vertikális kapcsolatai kiépítésének valamennyi szakaszában betartsák az önkéntesség és az anyagi érdekelttség elvét.

A szövetkezetek állami támogatásának elve a következőképpen értelmezendő: a szövetkezetek fejlődésének befolyásolása gazdasági módszerekkel és emelőkkel; az agrár-ipari komplexum tervezési és vezetési rendszerének tökéletesítése; szervezettebb gazdasági kapcsolatok kialakítása a szövetkezeti és állami vállalatok között; hitel- és adókedvezmény nyújtása (többek között újfajta tevékenység megkezdésekor, melyre az ipari módszereknek a mezőgazdaságban való alkalmazása jellemző); valamint szervezeti és jogi segítség nyújtása a mezőgazdasági vállalatok integrációs kapcsolatai létrehozásának valamennyi, az önkéntesség elvét szem előtt tartó szakaszában.

A kommunista párt vezető szerepének elve nemcsak abból következik, hogy a mezőgazdasági szövetkezeti vállalatok integrációs kapcsolatainak kiinduló pontja a munkás-paraszt szövetség, nem kevésbé fontos a mezőgazdaság, valamint az ipar és a népgazdaság egyéb szektorai közötti integrálódási folyamat célja, vagyis a szocialista társadalom egységes osztályának kialakulása. Ezen felül, a szövetkezeti önkormányzat a társadalmi-politikai élet szerves részét alkotja, így nem közömbös, milyen irányban változik a mezőgazdaság a horizontális és vertikális integrálódás hatására. Míg a szövetkezetek állami támogatásának elve a mezőgazdaság átalakulásának szervezeti-gazdasági feltételeit határozza meg, addig a párt vezető szerepének elve olyan társadalmi-politikai infrastruktúra létrehozására vonatkozik, amely a marxista párt hosszú távú stratégiájának megfelelően biztosítja a folyamat zavartalanságát.

A háztáji és kisegítő gazdaságok szerepe az iparosodó mezőgazdaságban

A mezőgazdaság iparosodásán rendszerint műszaki-technikai fejlődésének azt a szakaszát értik, melyet a legkorszerűbb technikai, biológiai és szervezési megoldások alapján kidolgozott, a teljes gépesítettséget magában foglaló technológiai rendszer jellemez. Az iparosodási folyamatnak azonban ez csak az egyik oldala.

Másik, nem kevésbé fontos oldalát az iparosodás közgazdasági összefüggései képezik, melyek történelmileg a tőkés nagyipari termeléssel alakultak ki először, de a szocialista gazdasági rendszerben is — megváltozott osztálytartalommal — alapvető tényezői a mezőgazdaság szocialista jellegű iparosodásának.

A mezőgazdaság iparosodása tehát nemcsak termelésttechnikai, hanem egyben társadalmi-gazdasági folyamat, melynek jellegét a társadalmi rendszer határozza meg.

A mezőgazdaság termelőerőinek ugrásszerű fejlődése napjainkban különösen a gépesítés, a kemizálás, a biológia — általában a tudományok — legújabb eredményeinek hasznosítása jegyében zajlik. E folyamat felszámolja a naturálgazdálkodás zárt jellegének utolsó maradványait is a mezőgazdasági termelésben. Az árutermelő mezőgazdasági termelés egyre több termelési eszközét az ipar szállítja, s a piacról szerzi be a mezőgazdasági termelő, maga szintén piacra termel, szakosítja termelését, az árugazdaság törvényei pedig kényszerítő erővel követelik jövedelmező és hatékony gazdálkodását. Tőkés viszonyok között közvetlenül a profitérdek és a konkurrencia, szocialista rendszerünkben makroszinten az életszínvonal rendszeres emelése érdekében folyó tervszerű gazdaságfejlesztés objektív szükségszerűsége alapozza meg, mikroszinten pedig a vállalati érdekeltiségi rendszer támasztja alá az iparosodás hatékonysági követelményének érvényesülését.

Szocialista nagyüzemeink létrehozásával, eddigi elismerést érdemlő fejlődésével megteremtettük a mezőgazdaság iparosodásához legkedvezőbb nagyüzemi kereteket. Állami gazdaságaink és mezőgazdasági termelőszövetkezeteink méretei, munkaerő- és szakember-ellátottsága, gazdálkodási színvonala és érdekeltiségi rendszere elméletileg is, a gyakorlatban is kiválóan alkalmas a legkorszerűbb termelési módszerek befogadására és hasznosítására. Nincsenek számukra olyan korlátok, amelyek a magántulajdonon alapuló kisüzemi és tőkés jellegű termelésben az iparosodást akadályozzák, s ezért a bevált, iparszerű technológiák hasznosítására is csak a gazdaságok viszonylag szűk köre képes. Szocialista rendszerünkben az iparszerű technológiák fokozatosan nagyüzemeink fő jellemzőivé válhatnak.

Ez a kedvező lehetőség azonban az iparosodási folyamat felgyorsulásához nem elegendő. A közgazdasági realitások — köztük népgazdaságunk fejlettségi szintje, felhalmozó képessége, a mezőgazdaság iparosodásához szükséges nagy beruházási igények, a hatékony és jövedelmező üzemeltetés feltételeinek szélesebb köre, a nemzetközi együttmű-

ködésben biztosítandó ipari háttére, a felváltandó, de még nem amortizálódott kapacitások hasznosítása stb. — megfontolt, következetesen hatékonyasági szemléletű előrehaladásra intenek.

A mezőgazdaság termelési technológiai fejlesztésének fontos sajátossága, hogy annak egyes elemei — pl. a gépesítés, a kemizálás, a biológiai tényezők — eltérő ütemben és mértékben váltak és válnak az iparszerűség követelményeinek megfelelővé. A mezőgazdaság ágazatainak technológiai színvonala rendkívül eltérő. A gabona- és szemés kukoricatermesztés, a tojástermelés és brojlercsirke-előállítás iparszerű technológiái mellett sok ágazatban még kísérleti stádiumban van az iparszerű technológia. Átütő gyakorlati sikerről szólhatunk a gabona- és kukoricatermesztésben, a peccenyecsirke és tojás előállításában is. Ezek iparszerű technológiáját a nagyüzemi gépesítés és tartás előkészítette, az iparszerűségnek megfelelő biológiai váltás is viszonylag egyszerűen megvalósítható volt. Más ágazatokban — különösen a szarvasmarhatartásban és a kertészeti ágazatok nagyobb részében — még sok alap- és alkalmazott kutatás, üzemelési kísérlet szükséges az iparszerű technológia kialakításához.

A műszaki-technológiai megoldás ugyanakkor még nem jelent gazdaságilag megalapozott megoldást. A mi adott közgazdasági feltételeink mellett például az ipari eredetű termelési eszközök viszonylag magas ára és a munkaerő kisebb költsége miatt ráfizetessé válhat az eszköz-igényes technológia, amely egy fejlett ország viszonylag kisebb eszköz-költsége és nagyobb bérköltsége mellett jövedelmező és közgazdaságilag is kedvező hatású. Ilyen problémák jelentkeznek például az USA-ból importálható iparszerű technológiákkal.

Az állattartási és kertészeti ágazatokban kialakulóban levő iparszerű technológiák gyors bevezetése hazánkban rendkívüli nagy beruházási és üzemelési költségigényük és munkaerő-felszabadító hatásuk miatt is problematikus lenne.

Mezőgazdaságunk iparosodási folyamata sokrétű technológiai és gazdasági összefüggések jegyében kezdődött meg s kezdeti sikerei után bonyolultabb problémák megoldásához érkezett. Ez természetes jelenség, hiszen amíg az új technológia aránya a mezőgazdaságban kicsi, addig nem jelentkeznek teljes jelentőségükben az általa felvetett problémák a gyakorlatban. Ma már nyilvánvaló, hogy az iparszerű mezőgazdasági technológiák gazdasági követelményei és hatása nem csupán a mezőgazdaság belső ügye. Ezek figyelembevételével a mezőgazdaság iparosodási folyamata hosszabb időszakot — mai ismereteink szerint előreláthatóan több évtizedet — vesz majd igénybe. Ebben a folyamatban pedig sajátos szerep hárul a mezőgazdasági kistermelésre.

Szocialista mezőgazdasági rendszerünkben a kistermelést túlnyomórészt háztáji és kisegítő gazdaságaink képviselik. Tényleges gazdasági funkcióik alapján ide sorolhatók az egyszerűbb szövetkezetek tagjainak egyéni gazdaságai, valamint a statisztikailag egyéni gazdaságként nyilvántartott kisgazdaságok nagyobb része. Az önálló kisvállalkozásszerű magángazdaságok (pl. virágkertészek) száma jelentéktelen.

A kistermelés szocialista mezőgazdaságunkban lényegét tekintve különbözik a tőkés társadalmak, tőkés jellegű mezőgazdasági kistermelésétől. Olyan termelési kapacitásokat — földet, eszközállományt és

munkaerőt — von be a termelésbe, amelyek nagyüzemi hasznosítása a hatékonysági számítások és a gyakorlati tapasztalatok szerint ráfizetéses lenne. E kistermelők fő megélhetési forrása a szocialista nagyüzemekben vagy intézményekben végzett munka, és ebben van fő érdekeltségük, egyéni kistermelésbeli érdekeltségük másodlagos, kiegészítő jellegű. Nem konkurrensei a mai nagyüzemi termelésnek, hanem fontos kiegészítői, sajátos tehermentesítői szocialista vállalatainknak és népgazdaságunknak. Termelési és értékesítési pozícióikat a nagyüzemi és egyéni előnyök fokozott érvényesítése céljából, önként adják át a nagyvállalatoknak, azokkal sajátos munkamegosztásban vannak és kooperációt létesítenek, közvetett módon elősegítik a nagyüzemek fejlődését. A tőkés viszonyok közötti kistermeléstől való megkülönböztetésüket aláhuzandó, joggal nevezhetjük e kistermelést szocialista kistermelésnek.

A kisüzemi termelés olyan ágazatokban folyik, amelyek termékeire a népgazdaság szükségletei nagyok, növekednek, de a mezőgazdaság mai technikai és gazdasági színvonalán a nagyüzemeknek még kevésbé hatékony, többnyire ráfizetéses, általában kézi munkát igénylő ágazatai. A nagyüzemi termelés pedig elsősorban a műszakilag fejlettebb, hatékonyabb és jövedelmezőbb ágazatokat összpontosítja. Ilyen sajátos munkamegosztás a nagyüzemi és a kisüzemi termelés között csak szocialista rendszerben és a kistermelés meghatározott méretei mellett valósulhat meg, amikor a kistermelő fő érdekeltége fő megélhetési forrásához, a szocialista nagyüzemben végzett munkához fűződik. A mezőgazdasági kapacitások, a különböző hatékonysági szintű ágazatok és egyes ágazatok különböző műszaki színvonalú termelésének ilyen sajátos megosztása a nagyüzemi és a kisüzemi termelés között fejlődésünk mai szakaszában növeli a nagyüzemek jövedelmezőségét, felhalmozóképeségét, növeli az egész mezőgazdaság termelési kapacitásainak kihasználását, valamint a népgazdasági szintű hatékonyságot is.

A nagyarányú műszaki-technikai-biológiai átalakulás, ami a mezőgazdaság iparosodásának szükségszerű velejárója, ugrásszerűen megnöveli a termelés eszközigényességét, tőkekoeficienseit és csökkenti — legalábbis átmenetileg — az eszközhatékonysági mutatókat. A kistermelésben rejlő lehetőségek hasznosítása azonban mérsékelni képes az eszközhatékonysági mutatók átmeneti romlását.

A kistermelés azért képes erre, mert mikroszintű hatékonysági és jövedelmezőségi követelményei lényegesen eltérnek a nagyvállalatokétól. Nem szükségszerű, hogy tiszta jövedelmet érjenek el, hogy bevételeikből állóeszközpótlásra és -felhalmozásra is jusson, nincs külön költsége a vezetésnek és az adminisztrációnak, kiválóan társítható a háztartási és a házimunkához stb. Rendszerint kielégítő, ha jövedelmük fedezi a mérsékelt munkabérigényt. Ezért képesek a nagyüzemi szempontból erkölcsileg elavult és eleve kiselejtett kisüzemi jellegű eszközállomány (épületek, felszerelések stb.) és a nagyüzemi követelmények szempontjából szubmarginális földterületek (különösen ültetvények) hasznosítására.

A kistermelést hazánkban a föld és eszközhiány mellett hagyományosan jellemezte a munkaerőbőség. Ennek feleltek meg a tényezők piaci árviszonyai is. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével a nagyüzemekbe került földek, eszközök és a munkaerő az új technológiai és

gazdasági követelményeknek megfelelően újraértékelődött és szelektálódott. A kisüzemi eszközállomány nagy részére a nagyüzemi termelésnek eleve nem volt szüksége: nagyüzemi épületek, gépek és felszerelések kellek. A kistermelésben nagyra értékelt, kézi munkán alapuló technológiához telepített szőlők és gyümölcsösök, kertek a nagyüzemekben többnyire ráfizetésesek lettek. Néhány év alatt a gyakorlatban kiderült, hogy a kistermelés és naturálgazdálkodás évszázadai során művelésbe vont és művelésben tartott kedvezőtlen természeti adottságú földek jó részének nagyüzemi hasznosítása is ráfizetéses. A nagyüzemi termelés követelményeinek már az iparszerű technológiák kezdeti lépéseit megelőző szinten sem felelt meg biológiai teljesítőképesség és gazdasági hatékonyság szempontjából több híres állat- és növényfajtánk (pl. a bánkúti búza, a mangalica sertés stb.). A nagyüzemek normatív és gyakorlati munkaerő-szükségletének tükrében felszínre került az immobil mezőgazdasági népesség alacsony foglalkoztatottsági színvonala és nagy részének a rendszeres nagyüzemi munkára való alkalmatlansága.

Aligha vitatható, hogy a mezőgazdasági kistermelés fennmaradása az ismert keretek között elősegítette a mezőgazdaság meglévő kapacitásainak kihasználását, a népgazdaság szükségleteinek kielégítését és a nagyüzemek fokozott jövedelmezőségen és hatékonyságon alapuló megszilárdulását. A nagyüzemi termelés előnyeinek kibontakozása és az egész népgazdaság növekedése nyomán viszont a kistermelés fokozatos csökkenése volt tapasztalható. A mezőgazdaság iparosodási folyamatának erőteljesebb kibontakozása előreláthatóan hosszabb távon a kistermelés további csökkenésével fog járni. Ilyen irányban hat a mezőgazdasági foglalkoztatottak csökkenése nyomán a háztáji gazdaságok számának csökkenése. A kisegítő gazdaságok számának abszolút növekedése sem kizárt, de termelésük kisebb volumene a háztáji termelés csökkenését nem fogja ellensúlyozni.

A kistermelés közgazdasági feltételeinek és indokainak hatása a mezőgazdaság iparosodási szakaszában sem szűnik meg. A mezőgazdaság iparosodása egyrészt sajátos módon újratermeli a mezőgazdaságon belül a kistermelés feltételeit, s önmagában nem szünteti meg a fogyasztók oldaláról nézve sem annak népgazdasági indokoltságát.

Az iparosítással jellemzett mezőgazdasági termelési technológia a termelési feltételek, a föld-, eszköz- és munkaerő-hasznosítás optimális arányait kívánja meg. Ezek optimális hatékonysága általában az élő munka gyors, a művelt földterületek lassú csökkenése és a felhasznált eszközállomány gyors növelése és minőségi változásai útján biztosítható az iparosodási folyamatban.

A gazdasági fejlettség különböző szintjein és a termelési tényezők objektíve szükségszerűen eltérő költségszintjei miatt azonban a fejlettebb gazdasági viszonyok mellett kialakított műszaki és gazdasági optimum nem lesz minden ország konkrét adottságai mellett gazdaságilag azonos. Elegendő ezzel kapcsolatban az élőmunka és a gépköltség eltéréseinek hatására utalni. Néhány általános tendencia azonban — melyekkel hazánkban is számolni kell — kimutatható.

1. Az iparosodó mezőgazdaság egyik jellemzője a művelt földterületek csökkenése. Az iparszerű termelésre a hatékonyabban hasznosítható, jobb adottságú területekre való koncentrálódás, a termelés intenzi-

fikálása jellemző. Az iparszerű földhasznosítás tehát a kimutatható tendenciák szerint nem fogja át az összes mezőgazdasági földterületet a belátható jövőben sem. Illetve ezt csak a hatékonyság romlása árán tehetné, ami értelmetlen, ha a szükségletek anélkül is kielégíthetők. Az iparszerű termelés szempontjából szubmarginális területeken — mint a már említett, nagyüzemi szempontból csak ráfizetéssel hasznosítható területeken is — a különféle hasznosítási módok (erdősítés, természetvédelmi terület, extenzív állattartás, pihenő övezetek stb.) között tere van a szocialista kistermelésnek is, melynek földhasznosítására a kis területigény és a nagy kézimunka-igényesség (kertészet) jellemző.

2. Az iparszerű termelés zárt technológiai rendszerére az ugrásszerűen megnövő eszközigényesség, egyben a rendszernek megfelelő eszközállomány jellemző. Nem csupán a meglévő nagyüzemi állóeszközök (gép, épület és felszerelés), hanem a forgóeszközök (növény- és állatállomány, műtrágyák, növényvédőszer) egészének vagy esetleg nagyobb részének felváltása is szükséges az iparszerű technológia szerint, amely például új tulajdonságokkal rendelkező növény- és állatfajtákat is kíván.

A szükséges új biológiai eszközállomány gyakorlatilag megvan a búza- és kukoricatermesztésben, a baromfihús- és tojástermelésben, részben a sertéshústermelésben, de mindez igen költséges. A kertészeti ágazatokban és különösen a szarvasmarhatartásban még a fajtakérdés sem dőlt el, ma még csak részleges gépesítésről, egyes kémiai, biológiai eljárások fokozott alkalmazásáról beszélhetünk, de a kialakított, bevált és a mai hazai körülményeink között is hatékony iparszerű technológiától még messze vagyunk. A szőlő- és gyümölcsfa-állomány, valamint a szarvasmarha-állomány átalakítása is huzamos időt fog igénybe venni. Következésképpen a jelenlegi nagyüzemi termelési eszközállomány gazdasági, hatékonysági okok miatt sem cserélhető ki, még bevált iparszerű technológia esetén sem.

Az állattartási és kertészeti ágazatok tekintélyes része jelenleg még a kistermelésben található. E kistermelés további nagyüzemesítése csakis az iparszerűvé tétellel összekapcsolva látszik célszerűnek. A nagyüzemesítés az állattartásban, a kertészeti ágazatokban a mai technológiai szinten is rendkívül beruházásigényes. Az új biológiai sajátosságú fajták elterjesztési lehetősége és költsége is arra int, hogy a kistermelés mint népgazdasági szempontból nézve hatékonyságfokozó termelés nem nélkülözhető.

Az iparszerű termelési technológia eszközigényességének ugrásszerű növekedése, a mezőgazdasági vállalatok és a népgazdaság fejlesztési forrásainak korlátozottsága következtében az eltérő technológiai szintű (az iparszerű, nagyüzemi és kisüzemi) termelés tartós egymásmellettiége, egyes területeken kooperálása szükségszerű.

Ilyen kooperáció valósul meg például a háztáji gazdaságok állattitermék-előállításában: a takarmánytermesztés nagyüzemi jellegű (a háztáji takarmánybázisát nagyobb részt a nagyüzemek termelik meg, a háztáji szántón folyó takarmánytermesztés is nagyobb részben nagyüzemi jellegű a táblásítások, a gépesítési, kemizálási, szállítási szolgáltatások révén), az állattartás kisüzemi (házkörüli), a felvásárlás és feldolgozás tekintélyes részben nagyüzemi. Ilyen kooperáció a kertészetben is ta-

lálható. Például a kisüzemi szőlő-, zöldség- és gyümölcsstermesztési technológia egyes munkafázisaiba (talajmunka, növényvédelem) bekapcsolódik a nagyüzemi szolgáltatás, majd az értékesítés és feldolgozás részben ismét nagyüzemi. Egyes ágazatokban még teljesebb kooperáció található (például nagyüzemi baromfikeltetés, takarmánykeverék-ellátás, kisüzemi tartás, nagyüzemi értékesítés és feldolgozás). A nagyüzemi és a kisüzemi termelés ilyen munkamegosztását a teljes vertikum technológiai fázisainak eltérő szintjei nemcsak lehetővé, hanem a tényleges szocialista gazdasági adottságok mellett előnyössé is teszik.

3. A munkaerőnek, e legfőbb termelőerőnek a teljesebb és hatékonyabb bekapcsolása a társadalmi termelésbe, a foglalkoztatottság növelése és hatékonyságának fokozása gazdasági fejlődésünk alapvető tényezője. Népgazdaságunk szocialista iparosításával és magasabb fokú fejlődésével összhangban a mezőgazdaság rendelkezésére álló munkaerőforrás nem csupán létszámában csökkent, hanem szakmai, valamint kor és nem szerinti struktúrája is megváltozott, tegyük hozzá, nem előnyösen. A mezőgazdaságban elsősorban a munkaerő immobil része (idősebbek, családos nők, szakképzetlenek) maradt, melynek foglalkoztatása a nagyüzemekben nehézségekbe ütközik a mai technológiai színvonalon is. A szakképzettség, a technológiai fegyelem, a szükséges nagyüzemi munkaintenzitás, szervezettség, munkarend és munkafegyelem követelményeinek a mezőgazdaság rendelkezésére álló munkaerő egyre nagyobb része nem tud vagy csak részben tud eleget tenni. Különösen a mezőgazdasági tsz-ekre áll ez, melyek számára a rendelkezésre álló munkaerő sajátos adottság. A mezőgazdasági nagyüzemek munkaerő-szükségletének és a rendelkezésükre álló munkaerőnek a strukturális összhangja nincs meg, és ez csupán a mezőgazdasági nagyüzemek útján nem is valószínűsíthető meg. Így például a szövetkezetekben a nagyüzemi munkák mintegy $\frac{3}{4}$ részét a rendelkezésre álló keresőknek mintegy $\frac{1}{3}$ -a teljesíti. Az iparosodási folyamat e tendenciákat csak erősíti. A kereső és eltartott arány itt kedvezőtlenebb, mint a társadalom más területein. Elmarad a tsz-lakosság szociális ellátottsága is a munkások és alkalmazottak ellátóságától.

A nagyüzemekben csak kevésbé hatékonyan hasznosítható föld és még meglevő kisüzemi eszközállomány mellé viszonylag bőséges, bár korlátozottan hasznosítható munkaerőforrás is társul.

Nemcsak termelőszövetkezeti tagok, hanem állami gazdasági, ipari és más foglalkoztatottak családja körében is vannak ilyen adottságok a kistermelésre, azonban a tsz-ekhez képest kevésbé létfontosságúan. A kistermelés céljaira fordítható munkaidőalap tehát bővül a foglalkoztatott falusi és részben városi lakosok, kétlakiak, háztartásbeliek, nyugdíjasok stb. körében. A háztartási és házimunka nem tölti ki a teljes munkaidőt, a foglalkoztatottak munkaidő-csökkenése, a nyugdíjasok számának növekedése, az egészséges életmód igénye, a közlekedés fejlődése olyan időt tesz szabaddá, amely kistermelésben is hasznosítható.

A mezőgazdasági kistermelés alkalmas az időszakonként jelentkező munkaidők (kertészet), valamint a naponta, ritmikusan, osztottan jelentkező munkaidőrészek hasznosítására is (állattartás). Az ilyen munkaidők hasznosítása a nagyüzemekben — a háziipari jellegű bedolgozó rendszertől eltekintve — renszerint megoldhatatlan. Ezért fontos részét, felté-

telét képezi a teljes és ugyanakkor hatékony foglalkoztatásra irányuló politikának.

4. A foglalkoztatással szorosan összefügg az életszínvonal alakulása. A munka szerinti elosztás rendszerében a családok jövedelme elsősorban a keresők számától függ. Mint már említettük, a lakosságon belül a keresők aránya a mezőgazdasági és falusi területeken alacsonyabb, mint az országos átlag. A kevesebb munkaalkalom mellett ehhez a mezőgazdasági lakosság elöregedése és az 1000 lakosra jutó születéseknek az országos átlagnál jóval nagyobb száma is hozzájárul. Ezért nemcsak az igénytelenebb idős, de az igényesebb fiatalokú eltartottak aránya is nagyobb. A nagycsaládos munkás és alkalmazotti rétegek jövedelmi helyzete is kedvezőtlenebb az átlagosnál. Az ilyen alapon keletkező életszínvonal-különbségek megszüntetéséhez a népgazdaság központilag rendelkezésre álló és rendelkezésre bocsátható eszközei még nem elegendők. Ilyen körülmények között a kistermelés fontos életszínvonal-politikai szerepet is játszik. Áruértékesítéséből kiegészítő jövedelemre tesz szert a család, saját fogyasztásra történő termelése viszont a jövedelemtől független fogyasztási tényező.

5. A háztáji és kisegítő gazdaságok árutermelése és saját fogyasztásra való termelése népgazdasági szempontból jelentős. Még napjainkban is e gazdaságok adják a kézimunka-igényes ágazatokban, nevezetesen állati eredetű és kertészeti termékekből a mezőgazdasági termelés és áruértékesítés tekintélyes részét.

Nemcsak mennyiségről, hanem választékről is szó van. A mai átlagos nagyüzemi s még inkább az iparszerű termelés zárt technológiája óhatatlanul a választék csökkenéséhez vezet. A kistermelés adta bővebb áruválaszték hiányát a fogyasztó már ma is kifogásolná. Az életszínvonal növekedésével pedig ezek az igények növekedni fognak. Úgy tűnik, a jövőben is szükség lesz arra, hogy — különösen egyes zöltség- és gyümölcsfélékből — a kistermelés bővítse a választékot, illetve állítson elő alapanyagot az állati eredetű termékek választékának bővítésére a kisebb feldolgozó üzemek számára.

A háztáji gazdaságok termelésére ma inkább az állattartás, míg a kisegítő gazdaságokra a kertészet a jellemzőbb. Ennek számos oka van. Az állati eredetű termékek értékesítési rendszere kiforrott, biztos, a szükséges épületek és munkaerő rendelkezésre állnak. Sokoldalúan indokolt e lehetőségek hasznosítása főleg jövedelemkiegészítési, de önellátási szempontból is. A tsz-tagok háztáji gazdaságainak átlagos földterülete nagyobb és a közös gazdaságokhoz való sajátos kapcsolódásuk igen kedvező a háztáji állattartásra, míg a kisegítő gazdaságok túlnyomó része ilyen kedvező takarmánytermelési háttérrel nem rendelkezik.

A háztáji állattartás kulcskérdése a takarmánybázis. Ez elvileg és gyakorlatilag 3 forrásból — saját termelésből, a közös gazdaság termeléséből és a takarmánypiacról — biztosítható. A háztáji föld zömét, a szántót majdnem teljesen takarmánytermesztésre fordítják, mégpedig a nagyüzemi termelés előnyeinek hasznosításával (nagy egybevont táblákon gépesített termeléssel, területarányos költséggel és termékeltosztással).

Döntő bizonyítéka ez annak, hogy a háztáji szántóföldek akár iparszerű technológiai szintű művelésének sincs akadály, mert a háztájival rendelkező gazdák nem az egyéni műveléshez, hanem a nagyobb ter-

méshez ragaszkodnak. Minden jel arra mutat, hogy a kistermelés a szántóföldi takarmánytermesztést még a saját földjén is szívesen átengedi a legfejlettebb technológiának — ha az olcsón biztosít nagy hozamot —, és csak a termésre való jogát tartja fenn. Saját tevékenységét pedig az állattartásra és a kertészetre koncentrálja. Ez a tendencia egybevág egész népgazdaságunk alapvető érdekeivel. Mezőgazdasági tsz-einkben (háztáji föld) állami gazdaságainkban (illetmény föld) és szakszövetkezetekinkben (egyénilag művelt föld) megvannak az ilyen fejlődés lehetőségei, keretei. Hiányoznak ezek a feltételek az ipari dolgozók és alkalmazottak egyéni tulajdonú és művelésű szántóföldjei, valamint az egyéni gazdák esetében, bár ilyen szántóföld kevés van.

A kiegészítő gazdaságok kisebb átlagterületéből nagyobb a kerti művelés aránya, kisebb a takarmánytermő-terület, hiányzik a saját nagyüzemi háttér, vagyis kisebb a saját olcsóbb takarmánybázis, s rendszerint az egyéb feltételek — főleg az épület és a munkaerő — e termeléshez kevésbé állnak rendelkezésre. A szarvasmarhatartás a háztájiban jelentős, de csökkenő, a kiegészítő gazdaságokban már csak elvétve található.

A háztáji és kiegészítő gazdaságok állattartásának fő iránya egyre inkább a sertés- és a baromfitartás.

Ezekben az állattartási ágazatokban még nagyobb tartalékaik is vannak. Kertészeti termelésük inkább egyes, hagyományosan szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztő tájakon jellemző. A munkás és alkalmazotti kiegészítő gazdaságok elsősorban önellátó termelésében viszonylag nagyobb a kertészeti ágazatok aránya s jobban el is tér a hagyományos tájaktól, mint a háztáji kertészet ágazatai. Kivételt képeznek az egyszerűbb szövetkezetek tagjainak inkább őstermelő jellegű egyéni gazdaságai, amelyekben tovább élnek a tájtermelés hagyományai. A kiegészítő gazdaságok csupán egy — különösen peremvárosi és ipari településű — csoportjának sajátossága a takarmánypiacra épülő kisállattartás.

A kistermelők állati eredetű termékértékesítése lényegesen hozzájárul a központi árualapok mennyiségének és választékának növekedéséhez, a helyi piaci szükségletnek egy részének fedezéséhez, az önellátás pedig csökkenti a központosítási és újraelosztási költségeket.

A kistermelők bor-, gyümölcs- és zöldségértékesítése körében egyes gyümölcsnemek és zöldségfélék értékesítése azonban nem tekinthető eléggé biztonságosnak. A kistermelők egyéni piacolási lehetőségei gazdaságilag korlátozottak. A forgalmazó vállalatok számára pedig kedvezőbb a nagyüzemek termékeinek felvásárlása és értékesítése, mint a kistermelők többnyire apró tételeinek összegyűjtése, szortírozása és értékesítése. Ez, valamint különösen az állati eredetű termékek fogyasztói árának életszínvonal-politikai szempontból fontos állami dotálása csökkenti a kistermelői érdekeltséget.

A fentiekből egyértelműen következik, hogy a szocialista kistermelésnek iparosodó mezőgazdaságunkban a népgazdasági érdekek, az érintett termelők és fogyasztók érdekei szempontjából is megvan — és viszonylag tartósan megmarad — a gazdasági szükségszerűsége. Ezzel gazdaságpolitikánknak is számolnia kell a belátható jövőben is, mert a kistermelésben a mezőgazdasági termelési kapacitások hatékonyabb hasznosításának még feltárható tartalékai is vannak, ezért a kistermelés nem gátja, hanem közvetett elősegítője gazdasági előrehaladásunknak.

Horizontális integráció a növénytermelésben

A magyar népgazdaság elérkezett az intenzív fejlesztés szakaszába. A munkaerő-tartalékok kimerültek, a munkaképes korú népesség foglalkoztatása teljes, és a következő évtizedben demográfiai adottságaink miatt a foglalkoztatottak abszolút száma is csökkenni fog. A tercier ágazatok súlyának növekedése miatt a termelőágazatokban dolgozók létszáma relatíve is csökken. Csökkenő létszámmal kell tehát a nemzeti jövedelem tervezett növekedését elérni.

Emellett más tényezők is szükségessé teszik az intenzív fejlesztést, különösen az a tény, hogy a nemzeti terméknek 40% körüli hányada kerül be a külkereskedelem csatornáiba. Ez magas követelményeket támaszt a technológia és a korszerűség vonatkozásában.

A mezőgazdaság intenzív fejlesztésének szükségességét meghatározzák a termelés körülményei. A földterület (termőterület) csökken, a mezőgazdasági keresők száma eddig is és a továbbiakban is csökkenni fog; ugyanakkor fokozott társadalmi szükségleteket kell kielégíteni a belső fogyasztás összetételének megváltozása és az ágazat erőteljes exportérekelttsége miatt. (A megtermelt élelmiszerek 20—25%-át exportáljuk. Különös figyelmet érdemel az élelmiszer-gazdasági exportnak a fejlett tőkésországokba irányuló magas, kb. 40%-os részesedése. Az élelmiszer-gazdaság aktív külkereskedelmi egyenlege évi 6 milliárd devizaforint körül mozog.)

A mezőgazdasági termelés növekedése az elmúlt másfél évtizedben felgyorsult. A növekedés évi átlaga a II. ötéves terv éveiben (1961—1965) 1,6, a III. ötéves terv időszakában (1966—1970) 2,7, a IV. ötéves terv első három évében (1971—1973) 4,5% volt. Érthetően problémát jelent tehát már magának a meglehetősen magas növekedési ütemnek a stabilizálása is, és még nagyobb a növekedési ráta további emelése.

Milyen tartalékok vannak a növelésnek? Egy sor szövetkezetben a termelési eredmények a növénytermelésben és az állattenyésztésben igen alacsonyak; vélhetnénk, nagy lehetőségek rejlenek termelésük megjavításában. Másfél évtizedes tapasztalataink alapján állíthatjuk, hogy a kedvezőtlen természeti és közgazdasági környezetben levő üzemek fejlesztésére tett számos erőfeszítés nem járt a remélt eredménnyel. Az elmaradók gazdálkodásának megjavításától — bár a feladat napirenden marad — nem várhatjuk fő problémáink megoldását.

Általános megítélés szerint ismét csak a legfejlettebb, legjobb termelési eredményeket elért üzemek kezdeményezése jelenti a jövő fejlődésének fő irányát. Legjobb állami gazdaságaink és szövetkezeteink honosították meg a rendszerelméleten alapuló, modern, iparszerű technológiát alkalmazó tojás- és baromfi-hús-termelést, ezt követően pedig a hasonló elveken alapuló sertéshústermelést. Tapasztalataink szerint különösen az iparszerű tojás- és baromfi-hús-termelés hozta a legnagyobb — és éppen ezért a kívülről számára is a leglátványosabb — eredményt: megszűnt a tojástermelés évszakok szerinti ingadozása, feloldódott a tojáspiac periodikus feszültsége, s a baromfi-hús-ellátás is bőséges és egyenletes lett. Mindez annak volt köszönhető, hogy viszonyaink-

hoz alkalmazva átvettük az ágazat külföldön kialakított legfejlettebb termelési rendszerét, amely a legújabb genetikai, gépészeti és üzemszervezési elemek konzisztenciájára épülve a termelés teljesen új technológiai rendszerét valósította meg.

Ezen az elvi szálon elindulva kísérelték meg legjobb üzemeink a növénytermelésben is megvizsgálni, hogy természeti és társadalmi viszonyaink között milyen kilátásaink vannak az iparszerű termelési rendszerek meghonosítására a növénytermelésben. Az iparszerű, ún. zárt technológiájú növénytermelési rendszer *célja* a korábbinál lényegesen magasabb termés elérése, ennek folyamatos növelése (ami magában foglalja a maximális termelési biztonságot), a szükséges élő munka egyidejű lényeges csökkentése mellett. Ennek eléréséhez a biológiai, kémiai, technikai és emberi tényezők magas színvonala, összehangolása és harmonikus alkalmazása szükséges, a legkisebb részletekre is kiterjedő technológiai előírások és ezek pontos betartása (technológiai fegyelem) s az ezekhez igazodó tudományos üzemszervezés, valamint a rendszer fejlesztését szolgáló vizsgálatok eredményeinek bevezetése az eredeti rendszer tökéletesítésére. Adott rendszerben alkalmazva nagy hozamú szaporítóanyag, valamint munkafolyamat gépesítése, a termés növelésének és a termés megővésének anyagai (vegyszerek) megnövelik a termékben megtestesülő holt munka arányát. E rendszerek elterjedésének tehát az az előfeltétele, hogy a hozamok növekedése és az élő munka csökkenése meghaladja a holtmunkatöbblet növekményét: csak így lesz a termelés jövedelmezőbb, és csak e követelmény megléte esetén várható az új rendszer elterjedése.

Hazai viszonyainkra először néhány állami gazdaság és termelőszövetkezet adaptálta az iparszerű növénytermelési rendszereket a 70-es évek elején. Ezek a gazdaságok rendszergazdaként (gesztorként) szerződéses alapon további állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben honosították meg egy-egy országos szempontból fontos növény új termelési technológiáját. A legfontosabb kukorica mellett említést érdemelnek a cukorrépa, étkezési burgonya és egyes kertészeti növények termelési rendszerei.

A kezdeti kapcsolatok termelési együttműködéssé fejlődtek. Minden együttműködésen belül egy rendszergazda (állami gazdaság vagy termelőszövetkezet) gondoskodik a társult gazdaságokban az adott növényféle eredményes iparszerű termelésének megvalósításáról: elvégzi a technológiai tervezést, közreműködik a termelés feltételeinek kialakításában (pl. importált gépek beszerzéséhez intézi a devizahitel megszerzését, el látja a géppark garanciális szervizét, szaktanácsadással, tanfolyamok szervezésével speciális ismereteket ad át, folyamatosan termelési információkat gyűjt be, értékkel és juttat vissza a társüzemekhez). Az általános technológiai szabályok átadása mellett az egyes gazdaságoknak tábla-részletességű agrotechnikát dolgoz ki (fajtamegválasztás, talajművelés, tápanyag-visszapótlás, öntözés, növényvédelem). A rendszergazda állapítja meg a termelési folyamat leghatékonyabb elemeit: a vetőmagot (szaporító anyagot), a műtrágyázás rendjét, a növényvédőszereket, valamint az erő- és munkagépeket. A partnergazdaságok kötelessége az előírt termelési technológia pontos betartása és a rendszergazda szolgáltatásainak kiegyenlítése terményben, illetve pénzben. A termelőeszközök,

anyagok és a termés a partnergazdaságok tulajdonában van. A rendszergazda fő anyagi érdekeltsége abban van, hogy a szolgáltatási díjakon kívül a többletermés meghatározott hányada illeti meg. (A különböző kukoricatermelési rendszereknél — a szolgáltatások körétől függően — a többletermés 5—20⁰/₀-át kapja a rendszergazda.) A partnergazdaságok anyagi érdekeltsége: a többletermés révén elérhető nagyobb nyereségtömeg és magasabb nyereségráta. (Nagyon lényeges az élő munka, illetve a munkabér-megtakarítás is, de az üzemeket elsősorban a nyereség- és hozamnövekedés orientálja.)

A növénytermelési egyesületek pusztán az anyagi érdekeltség alapján minden külső nyomás nélkül jöttek létre. Az egyesületek vezetőségében valamennyi partnergazdaság képviselve van, a döntéshozatal demokratikus, a végrehajtó szervezet beszámolási kötelezettség terheli. Az egyesületek nyíltak, ez azt jelenti, hogy a szükséges előfeltételek (megfelelő termelési színvonal, eszközellátottság és tőkeerő) megléte esetén a régebbiekhöz további üzemek is csatlakozhatnak.

Néhány év alatt gyorsan elterjedtek ezek a horizontális növénytermelési integrációk, mert a gyakorlatban bizonyították, hogy gyorsan képesek emelni a termésátlagot és a nyereséget. 1974-ben a szántóterület több mint 10⁰/₀-án gazdálkodnak termelési rendszerek, a nagyüzemi kukoricatermelés több mint 50⁰/₀-át, a cukorrépatermelés 40⁰/₀-át integrálják a rendszerszervező gazdaságok. Pontos adataink a kukoricatermelési rendszerekre vonatkozóan vannak: ez népgazdaságilag is egyik legfontosabb nyersanyagunk. Márton János megfogalmazásában: „... népgazdaságunk hazai nyersanyagforrásai közül a kukorica áll az első helyen. Az évenként előállított 5 millió tonna kukorica 3000 Ft-os termelői átlagáron számítva 15 milliárd Ft értéket képvisel.

Sem a szén, sem az olaj, sem a földgáz, sem a fa, sem a bauxit, sem a többi nyersanyagforrásunk nem ad évenként közel sem akkora értéket. Sőt! Az említett nyersanyagokból az évi termelés együttes összege sem nagyon sokkal több a kukorica éves termelési értékénél.”

A CPS (Corn Product System) elnevezésű kukoricatermelési rendszert kidolgozó és rendszergazda Bábolnai Állami Gazdaság kukoricatermelési eredményei az 1. sz. táblázat szerinti képet adják az állami gazdaságok átlagával egybevetve.

1. sz. táblázat

Év	Termésátlag q/ha		1 q kukorica előállítására fordított munkaóra		Önköltség Ft/q	
	Állami gazdaságok	Bábolnai Állami Gazdaság	Állami gazdaságok	Bábolnai Állami Gazdaság	Állami gazdaságok	Bábolnai Állami Gazdaság
1965	33,0	34,1	7,0	4,52	176	174
1972	50,7	64,2	2,2	0,21	211	144

Forrás: Bethlendi L.: Iparosított termelési rendszerek a mezőgazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1974. 5. sz. 563—573. l.

A Bábolnai Állami Gazdaság valamennyi kukoricatermelési alpmutatója lényegesen jobb az állami gazdaságok átlagánál.

1972-ben a termelési rendszerekhez társult gazdaságok eredményei meghaladták az előző év (1971) országos nagyüzemi átlagát.

2. sz. táblázat

Megnevezés	Év	Átlagtermés (q/ha)	Termelési költség (Ft/ha)	Nettó jövedelem (Ft/ha)	Kézi munka (nap/ha)
Nagyüzemi átlag	1971	36,8	8 630	773	9,3
BKR-rendszer	1972	47,4	7 984	4198	4,0
CPS-rendszer	1972	56,8	10 234	4364	1,4
KSzE-rendszer	1972	57,3	9 547	5319	1,9

Forrás: Tarján Z.: A kukoricatermelési rendszerek ökonómiai értékelése. Agrárgazdasági Kutató Intézet. Budapest, 1974. 47. l.

Szembetűnő, hogy a munka termelékenysége és a területegységre jutó nettó jövedelem többszöröse az 1971. évi országos nagyüzemi átlagnak. Az 1973. év kukoricatermelési eredményeire vonatkozóan egyelőre csak az állami gazdaságokra vannak adataink.

3. sz. táblázat

A rendszer jele és a rendszergazda állami gazdaság	Állami gazdaságok száma	Vetésterület (10 000 ha)	Hozam (q/ha)	1 q szemes kukorica önköltsége (Ft)
CPS — Bábolna	36	63,6	49,8	212
KSzE — Szekszárd	21	30,3	55,7	188
BKR — Baja	6	11,1	52,8	182
Rendszeren kívül	72	45,7	50,2	203

Forrás: Lovas M.: Kukoricatermelési eredmények az állami gazdaságokban. Figyelő, 1974. 35. sz. 14. l.

A kukoricát termelő állami gazdaságoknak csaknem fele társult valamelyik termelési rendszerbe, de termőterületük több mint kétszerese volt a rendszeren kívüliekének. A CPS-rendszer alacsonyabb hozama és magasabb termelési költsége arra figyelmeztet, hogy a rendszerek nem jelentenek automatikusan kedvezőbb mutatókat, hogy alapos megfontolást igényel a rendszer elemeinek konzisztens, komplex és minél gazdaságosabb megválasztása. (A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a CPS-rendszerben termelő üzemekben — tehát beszámítva a rendszerhez társult termelőszövetkezeteket is — a munka átlagos termelékenysége a hagyományosnak nyolcszorosa volt!)

Gazdaságvezetésünk úgy értékeli, hogy a növénytermelési rendszerek elterjedése kívánatos, mert rövid idő alatt növeli a hozamokat az élőmunka-ráfordítás egyidejű csökkentése mellett. Nagy gondot jelent, hogy — mezőgazdasági gépgyártásunk állapota miatt — a termelési rendszerekhez szükséges modern, nagyteljesítményű gépeket importból — egyes rendszereknél jórészt tőkés importból — kell fedeznünk. Távlatilag a KGST-országok közötti kooperáció és gyártási specializáció remélhetően lehetővé teszi a tőkés import helyettesítését. Addig is devizahitel teszi lehetővé a szükséges importot tőkésországokból. (A dollárban folyósított devizahitel 2—3 év alatt 6%-os kamat mellett az export ellenértékéért kapott konvertibilis devizában törlesztendő. 1973-ban a 35 millió dollár devizahitel túlnyomó részét mezőgazdasági üzemek vették

fel, amit jórészt a termelési rendszeren belül termelt exportképes kukoricával természetben törlesztenek.)

Az intenzív fejlesztési törekvések fatális ellentmondása, hogy éppen a nagy teljesítményű alapgépekből van hiány (traktor, kombájn, vetőgép). De hiány van műtrágyában, növényvédőszerben és egyéb ipari eredetű újratermelési anyagokban is. Ezzel kapcsolatban az az álláspont alakult ki, hogy a rendszeren kívüli gazdaságokat nem szabad hátrányos helyzetbe hozni, tehát a hiányanyagok elosztásánál nem élveznek előnyt a rendszerhez tartozó gazdaságok.

Ebből következik, hogy a termelési rendszerek gyors mennyiségi növekedésének a rendelkezésre álló gépek és anyagok szűkössége eleve hátráltat szab. Hátráltat szab a gyors növekedésnek a rendszergazda egyoldalú megterhelése is: amíg fő gondja a gépek és anyagok beszerzése marad, addig nem tud kellő gyakorisággal helyszíni technológiai ellenőrzést tartani, tanácsokkal szolgálni és az elengedhetetlen oktatást alaposabban megszervezni. Pedig erre ugyancsak nagy szükség lenne, mivel szakmunkás kevés van, s arányuk nem növekszik.

Ilyen körülmények között érthető, hogy a termelési rendszerek 1974. évi 535 ezer hektáros területét 1980-ig csak kb. 800 ezer hektárra tervezzük növelni. Nagy kérdés, hogy az alulról jövő spontán nyomás miatt ez a mértéktartó és reális elképzelés mennyiben lesz tartható. A tervezett szerény mennyiségi növekedésnek az eszközök szűkösségén kívül egyéb nyomós okai is vannak. A termelési rendszerhez való csatlakozás egyben az üzemek nagyfokú specializálódását is jelenti. A termelési szerkezet változásához mérten kell megoldani a munkaerő és az eszközök átcsoportosítását, ami számos üzemszervezési és vezetési problémát vet fel. Tapasztalat és idő kell a legjobb változat felleléséhez.

A termelési rendszer egyfajta termék erősen koncentrált, nagy tömegű előállítását jelenti. A termés megőrzése (szárítás, tárolás) és az értékesítést megelőző lehetséges (egyres esetekben szükséges és jövedelmező) feldolgozása bizonyos vertikum kialakítását teszi szükségessé: így vezet a horizontális integráció szükségszerűen a vertikális integrációhoz.

A termelési rendszerekben állami gazdaságok és termelőszövetkezetek között alakul ki a partneri kapcsolat. A tulajdonformák érintkezése, kapcsolata, átfedése alapot szolgáltat a kétféle szocialista tulajdon egybeomlásához, közeledéséhez. Az egységes össznépi tulajdon egyik lehetséges kialakulási folyamatának vizsgálata új elméleti megállapításokhoz és hasznos gyakorlati következtetésekhez vezethet.

A gazdasági kooperációk hatása a szocialista termelési viszonyok fejlődésére az iparosodó mezőgazdaságban

A gazdasági elemzés és a gazdasági fejlesztés nem nélkülözheti a társadalmi változások számbavételét sem, hiszen a termelés meghatározott társadalmi környezetben folyik. Szekciónk feladata éppen az, hogy az iparosodás és a szocialista termelési viszonyok kölcsönös összefüggéseit vizsgálja a mezőgazdaságban.

A társadalmi változások a Magyar Népköztársaságban is abban az irányban haladnak, hogy a termelők fejlődésével együtt egyre erősödnek a szocialista termelési viszonyok. Hogyan szolgálja ezt a mezőgazdaság iparosodása, a gazdasági kooperációk erősödése? A következőkben ezzel kívánok röviden foglalkozni.

A kooperációk erősítik a szocialista termelési viszonyok gazdasági alapját

A társulások nagymértékben előmozdítják a termelők fejlődését. Ez mindenekelőtt azért érvényesül, hogy az üzemek kooperációja révén biztosíthatók azok az erőforrások, amelyek a nagy tömegű szakosított iparszerű termeléshez korszerű gépekben, berendezésekben, épületekben és anyagokban (vetőmag, műtrágya stb.) szükségesek. Egy-egy gazdaságban rendszerint nem áll rendelkezésre akkora felhalmozási alap, amely a korszerű fejlesztést lehetővé tenné. De több gazdálkodó egység összefogás útján már képes erre.

A szellemi kapacitásokról ugyanezt mondhatjuk. A szakképzett munkaerő és a specialisták tudása, hozzáértése is koncentráltan hasznosulhat nagyobb hatásfokkal. Ehhez is kedvező keretet nyújtanak a társulások.

A magyar tapasztalatok is megerősítik a fentieket. Jelenleg mintegy 500 gazdasági társulás működik a mezőgazdaságban és az élelmiszer-termelésben. Ezek közül kb. 300 az önálló közös vállalat. Többségük szövetkezeti társulás, de terjed a szövetkezetek és állami vállalatok, valamint a mezőgazdasági és ipari vállalatok összefogása is.

A társulások között nagy számban található építőipari közös vállalkozások, gépjavitó kooperációk és agrokémiai központok. Ezek jelentős szerepet töltenek be a korszerű élelmiszer-termelés megalapozásában. Jelentősen elősegítették, hogy a mezőgazdasági termelés növekedési üteme 1971—1973 között évente több mint 5 százalékos volt.

Ugyancsak pozitív tapasztalatokkal szolgálnak az ipari termelési rendszerek is. Ezek eddig főleg a baromfihús- és tojástermelésben, valamint a kukoricatermelésben terjedtek el, de egyre inkább tért hódítanak más mezőgazdasági termékek előállításában is.

Az ipari termelési rendszer olyan társulás, amely egy-egy meghatározott termék nagy tömegű és hatékony termelése érdekében minél nagyobb hozamú fajtákat alkalmaz a termelésben, és biztosítja ezek kihasználásához az összes szükséges tényezőket: a legkorszerűbb gépeket,

a nagy hatásfokú anyagokat, a szakképzett munkaerőt, a korszerű technológiát, a munka- és üzemszervezést.

Az ipari termelési rendszert nem valamilyen hivatali központ szervezi és irányítja, hanem a tervszerű, központi állami irányítás és ellenőrzés keretei között az arra szakmai szempontból legfelkészültebb, legalkalmasabb gazdaság (állami vállalat vagy szövetkezet), esetenként kutatóintézet, amely anyagilag közvetlenül érdekelt a rendszer működésének eredményében.

A termelési rendszert szervező és irányító gazdaságok (rendszerközpontok) a következő szolgáltatásokat nyújtják partnereik részére:

— kiképzik a partnergazdaságok dolgozóit és szaktanácsadó szolgáltatást tartanak fenn;

— segítenek a gépek beszerzésében (az épületek megépítésében és a technológiai berendezések beszerelésében), vállalják azok karbantartását, javítását, alkatrészellátását;

— gondoskodnak a rendszer eredményességéhez szükséges nagy hozamú vetőmagvakról, tenyészanyagokról, műtrágyákról, növényvédőszerokről;

— a részt vevő gazdaságok számára adaptálják a kidolgozott termelési technológiát;

— szervezett kutatómunkával előmozdítják termelési rendszerük továbbfejlesztését.

Az ipari termelési rendszerek térhódítása jól szolgálja a termelőerők fejlődését, mivelhogy általa a lehető leggyorsabban át lehet ültetni a gyakorlatba a tudomány és a technika legújabb vívmányait. Elősegíti továbbá a szakismeretek, a termelés-szervezési módszerek fejlődését is. Olyan tevékenységek, szervezeti formák és új foglalkozási ágak alakulnak ki, amelyek korábban nem léteztek a mezőgazdaságban. Meggyorsul a mezőgazdasági munka szakmává válása, terjed a váltott műszak. Lehetővé válik a dolgozók mind nagyobb részes számára az egész évi rendszeres foglalkoztatás biztosítása.

Működésük eredményeként több gazdaság és vállalat közös szocialista tulajdona is kialakul, ez pedig a szocialista termelési viszonyok fejlődését eredményezi.

A szocialista tulajdon és elosztási viszonyok fejlődése

A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a gazdasági együttműködés erősödésével a kooperálók nem távolodnak egymástól — kivéve természetesen a rosszul sikerült társulásokat —, hanem fokozatosan közelednek egymáshoz. Ez a folyamat persze eléggé bonyolult és sokrétű, de tény, hogy az együttműködésben résztvevők hatással vannak egymásra, s ha kooperációjuk tartós, annak eredményeként nem eltérő vonásaik, hanem hasonló, közös jegyeik — a mi társadalmunkban szocialista vonásaik — erősödnek.

A gyakorlatban tehát a kooperálók alkalmazkodnak egymáshoz. Tartós kooperációjuk erősíti működésük — gazdálkodásuk — közös vonásait, különösen, ha a gazdasági környezet, a szocialista tervgazdálkodás rendszere, szabályozói is ezt segítik. Magyarországon ez a jellemző. A gazdaságirányítási reform megvalósításával az utóbbi években a legtöbb területen azonos közzgazdasági feltételek és módszerek alakultak ki

az állami és szövetkezeti szektor számára. Természetesen vannak eltérések is — a leglényegesebbek a jövedelemszabályozásban, az alapképzésben és keresetszabályozásban —, ezek azonban a jövőben nem növekednek, hanem szintén mérséklődnek. A gazdasági szabályozás további fejlődése még kedvezőbb feltételeket teremt a két szocialista szektor közeledése, gazdasági együttműködése számára.

A kooperáció a gazdálkodó egységek (szövetkezet, illetve a két szektor) közös vagyonának kialakításával és gyarapításával a szocialista tulajdonviszonyok fejlődését is kedvezően befolyásolja. A kooperáció eredményeként létrehozott közös tulajdon már túllépi a korábbi kereteket, átfogóbb jellegű annál, mint ami szövetkezeti (csoport-) tulajdonként már létezik társadalmunkban. Ez több szövetkezeti kollektíva és állami vállalat közös tulajdona, vagyis állami és szövetkezeti közös tulajdon, ami egybefogja a két elkülönült tulajdonformát és a ráépülő szocialista viszonyokat. A két szocialista tulajdonforma egymáshoz való közeledésének olyan — az élet által kialakított, jövőbemutató — útja ez, amelyen fokozatosan előrehaladva a társadalom számára maximálisan kihasználhatóvá válnak az állami vállalatok és a szövetkezetek gazdálkodásában rejlő előnyök.

A tulajdonviszonyokkal együtt tovább erősödnek az állami és szövetkezeti gazdaságok belső életének közös jegyei, a munkavállalói, valamint a tagsági jogok és kötelességek, a vezetés és igazgatás formái, módszerei. A vállalati gazdálkodás olyan vonásai ezek, amelyek az utóbbi években azonos irányban erősödtek mind az állami, mind a szövetkezeti szektorban. Szorosan kapcsolódik ehhez a folyamathoz a belső élet demokratizmusának, az üzemi és szövetkezeti demokrácia formáinak a fejlődése is.

Fejlődés következik be a szocialista elosztási viszonyokban is. Legszembetűnőbben nyilvánul ez meg az állami vállalatokban és szövetkezetekben alkalmazott elosztási formák közeledésében. A munkadíjalap s vele a garantált munkadíjazás bevezetésével, továbbá a termelési eredményekhez közvetlenül kapcsolódó ösztönzési formák elterjesztésével az utóbbi években a fejlődés már ebbe az irányba haladt. Egyre inkább általánossá válik a szövetkezetekben is a fizetett szabadság, a táppénz, az üdültetés, az üzemi étkeztetés és egyéb szociális ellátási formák alkalmazása, amelyekben korábban csak az állami vállalatok dolgozói részesültek. Összességében nő a szövetkezetben dolgozók jövedelmében a közösen végzett munka utáni részesedés, a közösből származó és egyéb társadalmi juttatások aránya, és csökken a földjáradék, valamint a háztájból származó jövedelem jelentősége.

A hagyományos háztáji gazdaság szerepe és funkciója is fokozatosan átalakul. Egy részük szorosabban kötődik a közös gazdasághoz, annak háztáji üzeméigévé válik. Más részük pedig ugyanolyan házkörűli kertészkedéssé és állattartássá alakul át, amilyen a munkás-alkalmazotti és értelmiségi családok egy jelentős részénél is megtalálható. Ezzel együtt a háztáji szerepe és jelentősége nemcsak a gazdálkodásban, de szövetkezeti parasztságunk tudatában is fokozatosan csökken.

A gazdasági együttműködés fejlődése kihat a munka- és életfeltételek alakulására is. Ez annyiban érvényesül, amennyiben a kooperáció a termelőerők fejlődését, a mezőgazdasági termelés iparosodását segíti.

Elengedhetetlenül hozzátartozik ehhez az infrastruktúra legfőbb elemeinek (villany-, vízvezeték-, csatornahálózat, út- és közlekedési viszonyok, szociális, kulturális, egészségügyi létesítmények stb.) fejlesztése is. Mindez nemcsak a korszerű termeléshez nélkülözhetetlen, de közvetlenül szolgálja a falusi lakosság életviszonyainak javítását is.

A korszerű eszközökkel és technológiával nagyüzemi munkaszervezetben dolgozó és a mindinkább „iparosodó” falun élő mezőgazdasági munkások, szövetkezeti tagok életmódjában, munkakörülményeiben gyarapodnak az iparra, illetve a városra jellemző vonások. Erőteljesen növekszik az urbanizálódás iránti igény. Ezt az a körülmény is befolyásolja, hogy Magyarországon a falun élők többségét ma már nem a mezőgazdaságban dolgozók teszik ki, hanem az iparban, a kereskedelemben, a szolgáltató ágazatokban, értelmiségi pályán dolgozók.

Persze a város és falu közötti különbség ma még igen nagy. De az is igaz, hogy a 20—30 év előtti állapotból a falu kimozdult. A gazdasági kooperáció bővülése ezt a folyamatot is meggyorsíthatja.

A szocialista tudat fejlődése és a kooperáció

A mezőgazdaság szocialista átalakítása döntő változások elindítója volt dolgozó parasztságunk egész gondolkodásmódjában is. Azóta a termelés és elosztás szocialista nagyüzemi bázisán formálódik mezőgazdasági dolgozóink, szövetkezeti parasztságunk kollektívista tudata, erősödnek eszmei-politikai arculatának, magatartásának szocialista vonásai. A másfél évtizeddel ezelőtti, zömében még egyénileg gazdálkodó parasztság egyre inkább elsajátítja a nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges alapvető ismereteket. Technikai, szakmai tudásának gyarapodásával együtt növekszik általános műveltsége és politikai érdeklődése. A dolgozók kollektíváiból új szocialista közösségek formálódnak, ahol a fő értékmérő a munka, a hozzáértés és a közösségi magatartás. Ezt bizonyítja a szocialista munkaverseny és a szocialista brigádmozgalom erősödése is a mezőgazdasági nagyüzemekben.

A magánparaszti időszak örökségeként visszamaradt individualizmus, a rosszul értelemezett egyéni érdek és csoportérdek túlzásainak megelőzésében és leküzdésében pozitív szerepet tölthetnek be a gazdasági kooperációk is. Ezek a kapcsolatok nemcsak a gazdasági összefogást, hanem egyúttal az együttműködés szellemét, a közösségi gondolkodást, a kollektív cselekvést, végsősoron a szocialista nemzeti egység erősödését is szolgálják.

Mindez persze nem egyik napról a másikra, nem nehézségektől és ellentmondásoktól mentesen, hanem céltudatos munkával, hosszabb idő alatt és fokozatosan valósítható meg. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az állami vállalatokban és a szövetkezetekben végbemenő gazdasági-társadalmi változások, ezek közt is mindenekelőtt a gazdasági kooperáció szélesedése a két szektor dolgozóit, a munkásosztályt és a szövetkezeti parasztságot közös vonásai erősödése irányában haladnak. Ezért a gazdasági együttműködés ösztönzése, formáinak fejlesztése nemcsak szűkebben vett termelési, gazdasági érdek, hanem társadalmi, politikai érdek is. Szervesen illeszkedik abba a történelmi átalakulásba, amit az egységes szocialista társadalom jelent hazánkban.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Режиссер:

Вступительное слово

В международном коммунистическом движении все более опознается, что эффективность экономической политики требует более тесной связи с экономическими науками, учрежденного учета научной оценки. По отношению к деятелям науки в растущей мере предъявляется общественное требование, направленное на то, чтобы они своими исследованиями усилительно служили и оказывали помощь выяснению принципов экономической политики и улучшению ее практики. Динамическое развитие создает изменяющиеся условия в социалистическом хозяйстве, поднимая все новые темы для науки, с которыми мы можем справиться при помощи созидательного и развивающегося марксизма.

Основание института 20 лет назад было решением большого значения как с точки зрения отечественного развития маркско-ленинской экономической науки, так и для лучшего обоснования экономической политики. Неоценимое положительное влияние оказал на развитие научно-исследовательской работы XX-ый съезд КПСС, так как хотя он и не мог разрешить все вопросы, но устранил препятствия, поощряя развитие социалистической экономической науки в созидательном духе. Сейчас, отмечая двадцатилетие основания института, мы хотим достойно выразить наше уважение к этому юбилею, организовав этот обмен научными идеями.

Нам хотелось бы, чтобы по указанным темам на наших совещаниях развернулась свободная и творческая дискуссия в марксистском и ленинском духе.

Иштван Фриши

20 лет деятельности Института экономических наук и исследования в области экономической политики

В вводной части доклада коротко говорится об обстоятельствах создания Института экономических наук, о некоторых научных исследованиях прошедших 20 лет, характерных для деятельности института и о мотивах выбора темы данной конференции. В апреле 1972 года венгерское правительство утвердило перспективный план важнейших научных исследований. В их числе фигурирует тема «Опыт экономической политики, предложения по ее усовершенствованию». Научно-исследовательской базой и координатором этой темы является Институт экономических наук. Из приблизительно 40 научно-исследовательских тем института приблизительно 20 непосредственно связано с экономической политикой. Однако и то время как прежние исследования были направлены на изучение отдельных важнейших вопросов экономической политики, в центре научного исследования, предусматриваемого в перспективном плане, стоит не тот или иной вопрос, или же область экономической политики, а она сама. Важность выбранной темы в частности мотивируется тем обстоятельством, что наши народнохозяйственные планы основываются на решениях, принимаемых в рамках экономической политики, и если эти решения совсем или частично неправильны, то их уже невозможно корректировать посредством усовершенствования методов планирования. Выбор этой темы мотивируется и тем выводом, следующим из нашего экономического развития, согласно которому мы не способны должным образом использовать преимущества, кроющиеся в нашей экономической системе. Задача экономической политики и планирования заключается в таком распределении общественного фонда рабочего времени, которое отвечает общественным потребностям. А для этого требуется установление степени важности задач, стоящих перед обществом, что в свою очередь требует разработки концепции развития, установления и фиксирования решающих звеньев развития. Научные исследования в области экономической политики исследуют и принимаемые решения, и практику, так как эти два фактора совместно составляют экономическую политику. В докладе подчеркивается важность решений, затрагивающих хозяйственные единицы, особенно предприятия. Это вытекает из того, что принимаемые решения выполняются или не выполняются, как правило, хозяйственными единицами. В докладе внимание акцентируется и на значении тех организационных отношений, посредством которых принимаемые решения доводятся до хозяйственных единиц. В заключение в докладе делается ссылка на то, какое место должны бы занимать данные исследования и конференция в международном сотрудничестве.

Мария Аугустинович

Некоторые факторы долгосрочного роста в венгерском хозяйстве (1950—1990 гг.)

Автор рассматривает следующие факторы: рабочую силу и производительность труда, объем фондов и накопление. В «прошлом», продолжавшемся с 1950 по 1970 год, относительно большие ресурсы рабочей силы, а также рост нормы накопления и сокращение кратного народнохозяйственного капитала/продукция позволили ускорить экономический рост. В интересах изменения темпа возникли напряженные моменты в макроструктуре занятости и накопления, в первую очередь за счет отраслей обслуживания. В «будущем», охватывающем период до 1990 года, недостаток в рабочей силе ограничивает возможности роста. Эти границы могут быть устранены только лишь в случае более быстрого повышения производительности труда. Имеет место угроза того, что недостаток в рабочей силе приведет к излишним объемам используемых средств и накопления, тем более, что удорожание рабочей силы по отношению к капитальным благам не отражается в поверхностных пропорциях. Структура цен-стоимостей-доходов, экономически правильно ориентирующая на замену рабочей силы капиталом, представляется одним из ключевых вопросов экономического роста.

Адам Шмидт

Экономическая политика как система

Внутри системы экономической политики, относящейся в рамки политики в широком понимании, может иметь место взаимоотношение между целым и частным, между целью и средствами, может проявляться подчиненность или равнозначность, и, вообще, могут наблюдаться взаимозависимости, взаимодействия. Пространственная система экономической политики, толкуемой как мысленная система, система регулирования и деятельности, содержит в себе ряд подсистем, как например: макроэкономическую, отраслевую, секторную, управленческую, организационную, территориальную, социальную. Подсистемы переходят одна в другую, сплетаются между собой, перекрещивают друг друга, и в них размещаются под-подсистемы. Внутри подсистем между отдельными членами имеются взаимосвязи, представляемые в виде матриц, что относится и к взаимозависимостям между подсистемами.

Миклош Хегедюш

Взаимосвязь между экономической политикой и структурной политикой

Структурная политика, по мнению автора, не является самостоятельной *частью* экономической политики, а ее своеобразной формой, разрезом, аспектом.

Предмет структурной политики — это прежде всего взаимоотношение макро- и микросфер, элементов, частей, из которых состоит хозяйство, а также действующие в них закономерности, качественные узлы. Поэтому решения, принимаемые в отношении экономической политики, являются одновременно структурными решениями. В принципе правильными являются те структурные изменения, которые обеспечивают максимальное устойчивое повышение национального дохода. На практике, однако, при изменении структуры следует удовлетворять и всей системе разнородных требований, вытекающих из данного социально-экономического положения и зачастую перекрестывающих друг друга, причем требование экономической эффективности является всего лишь частью этой системы.

Янош Хоош

Некоторые вопросы изменения экономической структуры

Автор анализирует факторы, действующие на изменение экономической структуры: техническое развитие, имеющиеся экономические условия, международную экономическую интеграцию и аспекты социальной политики. Эти факторы составляют объективные рамки структурного развития.

Формирование структуры должно строиться на максимальном использовании относительных преимуществ, вытекающих из условий экономической географии страны, в соответствии с экономическими возможностями страны. Развитие должно сосредоточиваться на те отрасли, где имеется реальная возможность достижения международного уровня и его поддержания в соответствии с мировым развитием.

Тибор Киш

Роль международного разделения труда в структурном развитии

Автор в отношении СЭВ анализирует расхождения между зависящими от степени развития тенденциями производственной и внешнеторговой структуры малых и больших стран. Затем он констатирует, что импорт, требующийся отдельным малым странам, может быть обеспечен лишь в том случае, если должную роль приобретет производство на экспорт.

Отдельно останавливается автор на отрицательных тенденциях, проявляющихся между 1960 и 1970 годами в структуре экспорта Венгрии в страны-члены СЭВ, в том числе в СССР. Он выявляет, что существенно сократилась доля машиностроения, и увеличился удельный вес пищевойкусовых товаров и товаров широкого потребления.

В заключение автор констатирует, что венгерская внешняя торговля до сих пор недостаточно гибка. И одним из серьезнейших препятствий развития внешней торговли — а, таким образом, и всего экономического развития — является недостаток и в отношении качества, сервисных услуг, обеспечения запчастями и т. п.

Роберт Хох

Тезисы о перспективной политике жизненного уровня

Первостепенная задача разработки стратегии политики жизненного уровня состоит в создании системы целей и системы средств, гармонизирующих друг с другом и с хозяйством в целом. Такая система целей и средств должна укреплять социалистические черты быта, усиливая посредством этого притягивающую силу социализма как в отечественных, так и в международных масштабах.

Одним из фундаментальных условий требования гармонизирования, предъявляемого по отношению к системе целей, является установление степени важности различных целей, определение общественных предпочтений и диспредференций.

Важнейшие элементы имеющегося в распоряжении системы средств — это развитие инфраструктуры, определение круга и структуры общественных услуг, политика денежных доходов, политика розничных цен. Определенные цели, связанные с жизненным уровнем, могут быть достигнуты при помощи различных средств. Обычно, однако, желаемый эффект может быть достигнут посредством их комбинированного применения. Принимая решение о средствах, мы косвенно определяем и те цели, которые могут быть достигнуты. Поэтому следует четко определять цели, выделяя соответствующие, должным образом комбинированные средства.

Планы относительно жизненного уровня, отвечающие вышеуказанным требованиям, пригодны для того, чтобы и по отношению к общему развитию хозяйства и изменению его структуры можно было предъявить требования.

Система целей и средств формирования жизненного уровня, содержащая определенные общественные предпочтения и диспредференции, с определенными оговорками и ограничениями может рассматриваться как модель социалистического быта.

Янош Ковач

Условия гармонизирования планирования жизненного уровня

Автор пригодным для планирования образом — в форме математических взаимозависимостей — описывает условия гармонизирования, которые следует учитывать при планировании различных составных жизненного уровня. В статье определяются следующие условия:

1. Повышение жизненного уровня должно быть равномерным.
2. Имеется нижний порог роста жизненного уровня, ниже которого население не ощущает, что жизненный уровень повысился.
3. Повышение жизненного уровня должно соответствовать экономическому росту.

4. Не должно быть ни одного значительного общественного слоя или группы, которые бы не участвовали в повышении жизненного уровня, позволяемом экономическим ростом.

5. Отдельные факторы жизненного уровня должны формироваться согласованно друг с другом. Преференции и диспреференции в отдельных областях жизненного уровня должны формироваться в соответствии с общественными целями.

Ласло Лендел

О взаимозависимостях экономической политики и социальной политики

Автор, исходя из общей формулировки понятия социальной политики, обращает внимание на изменение этого понятия при социализме, подчеркивая роль социалистического государства как главного акселератора политического развития. Он также подчеркивает, что в отличие от капитализма — при котором меры социальной политики могут рассматриваться скорее как серия компромиссов, допущенных из тактической цели — при социализме социальное обеспечение является стратегическим вопросом, следующим из наших фундаментальных принципов. Распространение деятельности, связанной с социальной политикой, при социализме является не только следствием, но и предпосылкой экономического роста. И в использовании огромных сумм, обращаемых на эту цель, должна проявляться экономическая рациональность. В конце своего доклада автор акцентирует внимание на взаимосвязи между социальной политикой и политикой доходов, высказывая мнение о том, что в рамках системы народнохозяйственного планирования следует разрабатывать единые, интегрированные планы доходов и социальной политики.

Давид Давыдов

Настоящее развитие общественного производства и новые черты социалистических хозяйственных организаций

Болгарский автор выступает за усиление концентрации предприятий как наименьших основных единиц хозяйствования. Он рассматривает, каким образом изменятся характерные признаки традиционных предприятий в концентрированных и, таким образом, централизованных социалистических объединениях нового типа, включенных или включаемых в Государственную хозяйственную организацию. Он анализирует пять характерных признаков. Предприятие рассматривается им как

- производственно-техническая единица,
- экономическая единица,
- единица первичного разделения,
- социальная единица и
- единица управления.

Автор констатирует, что предприятие нового типа порождается под знаком интеграции науки и производства. В то же время им подчеркиваются возможности создания непосредственных связей с международным рынком.

В заключение хозяйственную организацию нового типа он называет такой организацией социалистического государства, которая работает на основе единого плана в единых условиях, определяемых социалистическим государством. Ее цель: изготовление определенных видов продукции и предоставление услуг. Она представляет собой производственно-техническую, экономическую единицу и единицу управления; объединяет в себе людей с определенными интересами. В ее же рамках производится и первичное разделение ценностей, создаваемых в результате ее хозяйственной деятельности.

Золтан Роман

Определение рамок предприятий

В наиболее развитых капиталистических странах сектор обслуживания занимает значительную часть имеющейся в распоряжении рабочей силы. Сегодня уже и разграничение капиталистических предприятий связано не только с разграничением собственности. Рамки отдельных социалистических промышленных предприятий могут быть определены лишь с учетом большого числа факторов. Такими являются производственный профиль, технология, географическое расположение, величина предприятия. Определение этих рамок подвергается также воздействию интересов их общего владельца — государства, а также их работников. Наименьшими единицами являются территориально обособленные заводы. Они могут функционировать в качестве самостоятельных предприятий, но также горизонтально или вертикально могут быть объединены в тресты. Централизация также может сопровождаться относительно большой самостоятельностью единиц и наоборот. В этом отношении нерешенными остаются не только существующие, но даже терминологические вопросы.

В определении рамок предприятий большую помощь означает знание экономических эффективных масштабов производства, но уже гораздо труднее взвесить ожидаемые преимущества, связанные с общим управлением единиц. Путями формирования рамок предприятий могут быть образование, прекращение и реорганизация, но в этом определенная роль принадлежит и аспекту управляемости, зависящему от системы управления народным хозяйством. При принятии конкретных решений с целью правильного выбора из имеющихся альтернатив целесообразно опираться на мнение специалистов, работающих в различных областях. Однако условием правильного решения является рассмотрение полного круга альтернатив.

Велло Тармисто

Роль малых и средних предприятий в народном хозяйстве

В Советском Союзе структура промышленных предприятий по их величине значительно изменилась в период между 1962—1972 годами: увеличилось число и удельный вес крупных предприятий в валовой продукции народного хозяйства. Крупные предприятия посредством концентрации повышают экономическую эффективность хозяйственной деятельности, и, таким образом, этот процесс является благоприятным. Автор излагает мнения участников дискуссии, сложившейся относительно этой темы, останавливаясь на том, каким

эффектом обладает концентрация, и в каких сферах имеет она преимущества, а в каких — нет. Проблему означает, если предприятие складывается из нескольких, территориально отдаленных единиц. У таких предприятий все труднее во многих отношениях оптимизировать функционирование высших органов управления. По мнению автора, задачи, функции и соотношения крупных и малых предприятий еще недостаточно исследованы.

Иван Беренд

Система капитальных вложений

Автор в своей статье излагает основные проблемы системы капиталовложений, действовавшей в период между 1968—1973 годами. Он останавливается на взаимосвязи между инновацией и капиталовложениями, на вопросах интенсивности развития. В статье анализируются планирование капиталовложений, их распределение между отраслями народного хозяйства. Автор детально излагает, какое воздействие оказала новая система хозяйственного управления на величину инвестиционных фондов. У предприятий образовались фонды развития в больших объемах, чем это предусматривалось планом, из-за чего сложились напряженные моменты в сфере капитальных вложений. В то же время сферами принятия решений по капитальным вложениям не выражается четко, кто в действительности принимает решение по осуществлению того или другого объекта. Было бы правильным, если бы от предприятий, действие которых может быть подвержено рыночным влияниям, были отделены предприятия и учреждения сферы услуг, действие которых в большей мере регулируется решениями, принимаемыми центральными органами.

Андреа Деак

О возможностях принятия решений предприятиями

Автор сначала останавливается на основных целях и средствах государственной инвестиционной политики, и в ее рамках анализирует роль и цели капиталовложений, по которым решение принимается предприятиями. Она констатирует, что в отличие от основной идеи нашей системы управления сложилась смешанная система принятия решений, комбинированная из решений, принимаемых государственными органами и предприятиями. По выполнению капитальных вложений растущая доля (сверх 50%) капиталовложений осуществлялась по решениям, принимаемым предприятиями. Автор анализирует причины этого явления, кроющиеся за ним факторы. Она отмечает, что с расширением целей, которые имеют преференцию, уменьшается селективность кредитной системы. Она останавливается на причинах и следствиях низкой доли спасания устаревших основных средств, приходя в заключение к такому выводу, что предприятиям следовало бы предоставить большие инвестиционные возможности. В дальнейшем она анализирует, какие условия являются наиболее важными — с точки зрения капиталовложений — для повышения экономической эффективности.

Карой Атила Шош

Причины колебаний капитальных вложений в венгерском хозяйстве

Автор останавливается на причинах явления, состоящего в том, что в венгерском народном хозяйстве — подобно ряду других социалистических стран — темп роста капиталовложений систематически колеблется: за быстрым ростом объема капитальных вложений, продолжающимся 2—3 года, следует в течение 1—2 лет медленное развитие, стагнация, временами — спад. В своей статье автор критикует связанные с этим утверждения отдельных экономистов, подчеркивая, что при объяснении такого периодического развития следует исходить из анализа социально-экономических процессов планомерного экономического развития.

В связи с *периодическим сдерживанием* роста капитальных вложений автор соглашается с теми, по мнению которых такая мера становится неизбежной из-за таких следствий прежнего быстрого роста капиталовложений, как эффект, угрожающий росту потребления, и неблагоприятная экономическая эффективность капиталовложений.

Более сложным является вопрос *периодического быстрого роста капиталовложений*, в отношении которого автор лишь частью соглашается с упомянутыми экономистами, объясняющими это явление нетерпеливым стремлением к быстрому экономическому росту, то есть стремлением плановиков к достижению темпа роста, превышающего оптимальный, точнее: это объяснение он считает правомерным только для венгерского хозяйства пятидесятых годов. Он детально изучает факторы циклического роста капитальных вложений, наблюдавшегося в 1960-ые годы и в период после 1968 года, значительно отличающиеся от факторов прежнего периода.

Анализируя причины цикличности, наблюдавшейся в росте капиталовложений в период после 1968 года, автор приходит к выводу, что важным условием более равномерного развития является лучшее разграничение макро- и микроэкономических решений, к которому можно прийти путем усовершенствования экономической реформы в первоначально намеченном направлении и посредством более последовательного применения его принципов.

Емил Дивила

Аграрно-промышленный комплекс

О развитии чехословацкого сельского хозяйства и пищевкусовой промышленности в период после XIV-го съезда КПЧ Центральный Комитет КПЧ в 1972 году вынес постановление. В этом постановлении плановый аппарат и органы управления получили задание дальнейшего повышения научного уровня и обоснованности планирования, а также углубления связи между поставщиками, сельским хозяйством и пищевкусовой промышленностью.

Излагаемый аграрно-промышленный комплекс призван обеспечить благоприятную согласованность между сельским хозяйством и пищевкусовой промышленностью, будучи органически связан с развитием производительных сил и производственных отношений в народнохозяйственных масштабах.

В статье анализ производится на макроэкономическом уровне.

В этом аспекте автор акцентирует внимание главным образом на связи в сфере обращения, намечая

направления усовершенствования в этой области. Он подчеркивает, что следовало бы — хотя бы путем устранения промежуточных организационных элементов — укрепить оперативное сотрудничество между торговыми кооперативами и продуцентами.

Автор не согласен и с монопольным положением торговли, занимающейся материально-техническим обеспечением сельского хозяйства.

В чехословацком варианте аграрно-промышленный комплекс не располагает единым юридическим управлением и большая роль принадлежит центральному воздействию.

В дальнейшем автор, в интересах более эффективного с народнохозяйственной точки зрения формирования аграрно-промышленного комплекса, анализирует типы сложившихся единиц, в первую очередь, в направлении необходимости и возможности изменения системы цеп.

Ференц Фекете

Проблемы снабжения ресурсами индустриализирующихся сельскохозяйственных отраслей

Автор набрасывает процесс индустриализации сельскохозяйственных отраслей, а также настоящие проблемы и перспективы этого процесса, иллюстрируя их на примере выращивания кукурузы. На данных он характеризует территориальное распространение промышленных систем выращивания кукурузы и их соотношения, анализируя, как складываются фондоемкость, производственные издержки в этих производственных системах.

Одной из важных характерных черт промышленных производственных систем, по мнению автора, является углубление разделения труда, укрепление вертикальных связей между отраслями. Автор останавливается на проблемах финансирования, на финансовых источниках снабжения основными средствами и, вообще, капитальных вложений, изучая значение собственных фондов, государственных субсидий, банковских кредитов.

В заключительной части статьи автор, суммируя результаты промышленных производственных систем, — на основе анализа данных относительно средних урожаев и себестоимости — указывает на внутренние резервы и перспективы развития этих систем.

Герман Вирсиг

Проблемы перехода к производству промышленного типа в сельском хозяйстве ГДР

В интересах лучшего снабжения населения, во взаимосвязи с осуществлением марковского принципа «производить с использованием того же труда больше, с использованием меньшего труда — столько же или больше», в ГДР для перехода к сельскохозяйственному производству промышленного типа создано производственные кооперации производственных кооперативов и государственных хозяйств. Растениеводство централизуется посредством плановых, но добровольных объединений в Кооперативных отделениях по растениеводству, животноводство — в межкооперативных объектах.

С этими кооперативами начинается создание исторически мотивированных производственных единиц растениеводства и животноводства.

Автор дает оценку кооперациям нового типа и анализирует обстоятельства, а также требования перехода к ним.

Тадеуш Сивек

Формирование развития аграрно-промышленного комплекса и актуальность принципов ленинского кооперативного плана

Автор рассматривает аграрно-промышленный комплекс, используя при этом принцип укрепления кооперативного хозяйствования. И констатирует, что необходимая народнохозяйственная кооперация изменяет структуру иерархии кооперативных функций. Объективная тенденция показывает в направлении интеграции. Эта интеграция осуществляется под знаком вертикальной интеграции.

Эти вышеуказанные тенденции следуют из потребностей настоящего и из принципов ленинского кооперативного плана.

Автор изучает действие принципов добровольности, материальной заинтересованности, этих принципов, государственной поддержки и руководящей роли партии, а также правильной трактовку этих принципов в сельскохозяйственных кооперативах.

В заключение автор подчеркивает, что марксистская партия, выполняя руководящую роль, обеспечивает такую инфраструктуру социальной политики, которой бесперебойное осуществление процесса обеспечивается в соответствии с перспективной стратегией партии.

А. Эрнэ Тот

Роль приусадебных и вспомогательных хозяйств в индустриализирующемся сельском хозяйстве

В нашей системе социалистического сельского хозяйства мелкое производство представляют главным образом приусадебные и вспомогательные хозяйства. По своим действительным экономическим функциям сюда можно причислить индивидуальные хозяйства членов более простых кооперативов, а также большую часть мелких хозяйств, статистически учитываемых в качестве индивидуальных.

Мелкое производство осуществляется в отраслях, продукты которых требуются для народного хозяйства, но в крупных хозяйствах их производство пока еще менее эффективно, в большинстве случаев — дефицитно и, как правило, требует применения значительного ручного труда. Между крупным и мелким производством такое своеобразное разделение труда может осуществляться только в социалистической системе и при определенных масштабах мелкого производства. То есть когда основная заинтересованность мелкого производителя привязывает его к главному источнику проживания — к труду, выполняемому им в крупном социалистическом хозяйстве. Такое своеобразное разделение труда между крупным и мелким производством на данном этапе нашего развития способствует повышению рентабельности крупных хозяйств, лучшему использованию производственных мощностей всего сельского хозяйства, а также повышению экономической эффективности на народнохозяйственном уровне.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Ласло Варга

Горизонтальная интеграция в растениеводстве

В рамках интенсивного развития сельского хозяйства во все большем числе отраслей осуществляется производство промышленного характера, базирующееся на новых технологиях. После отдельных отраслей животноводства с начала 70-ых годов привязка промышленных систем выращивания различных культур к отечественным условиям успешно осуществляется и в растениеводстве. Вырашивание кукурузы промышленными методами уже и до сих пор принесло результаты, подтверждающие преимущества этих методов: при повышающейся урожайности, более низкой потребности в рабочей силе (однако квалифицированной) и более низкой себестоимости они позволяют достигать большей прибыли. Эти системы являются очень фондоемкими и материалоемкими, что заведомо ограничивает их быстрое распространение. С точки зрения дальнейшего развития социалистической собственности важным явлением является то, что в этих организациях принимают участие как государственные хозяйства, так и производственные кооперативы.

Магда Секей, Чизмадиане

Воздействие экономических коопераций на развитие производственных отношений в индустриализирующемся сельском хозяйстве

Автор занимается вопросами взаимосвязи между экономической кооперацией, индустриализацией и производственными отношениями в сельском хозяйстве. Она исходит из того, что производственные кооперации способствуют развитию производительных сил, укрепляя посредством этого экономическую базу развития производственных отношений. Фонд накопления, требующийся для приобретения машин, оборудования, зданий и материалов, необходимых для массового, специализированного производства промышленного характера, легче обеспечить при объединении усилий нескольких хозяйственных единиц.

Кооперация посредством создания совместного имущества кооперативов, а также государственных предприятий и кооперативов, способствует и развитию социалистических отношений собственности. Укрепляются и общие черты внутренней жизни государственных и кооперативных хозяйств: отношения разделения, формы и методы руководства и управления, а также права и обязанности работников и членов кооперативов. На все более индустриализирующемся селе быстрыми темпами изменяются как трудовые, так и жизненные условия. Вследствие всего этого фундаментальному изменению подвергается и образ мышления кооперативного крестьянства. О формировании коллективной, социалистической сознательности говорит то обстоятельство, что в сельскохозяйственных крупных хозяйствах (государственных хозяйствах и производственных кооперативах) складываются такие трудовые коллективы, в которых основным мерилom являются выполненный труд, знание дела и поведение в коллективе.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Rezső Nyers:

Opening address

Within the international communist movement the recognition is growing that the efficiency of economic policy requires, among other things, a closer relationship with the economic sciences, the institutional reckoning with scientific judgement. The social requirement is growing towards those engaged in sciences that they should increasingly serve and help with their researches to clarify the principles of economic policy and to improve its practice. Dynamic development creates varying circumstances in the socialist economy, it raises ever newer problems for science, and in these we can orientate ourselves with the aid of the creative and developing Marxism. It is in this spirit that the present meeting have been prepared.

Foundation of the Institute 20 years ago was a decision of high importance both from the viewpoint of the development of Marxist-Leninist economics in Hungary and from that of providing a better foundation for economic policy. The positive effect of the 20th Congress of the CPSU cannot be underrated from the point of view of the development of research activities, not as if it had solved everything, but by removing obstacles, by stimulating creative work in the field of socialist economics. Remembering now the start of two decades ago, we wanted to express our esteem for the foundation by organizing this exchange of scientific ideas.

We would be glad if a free and creative exchange of ideas developed at our meetings in the spirit of Marx and Lenin.

István Friss:

20 years of the Institute of Economics and researches into economic policy

The introductory part of the lecture speaks briefly about the circumstances under which the Institute of Economics had been founded, about a few research projects characterizing the activity of the Institute over the past 20 years and about the motivations of choosing the subjects of the present conference. In April 1972 the Hungarian government adopted the long-term plan of the most important scientific research projects. It includes the "experiences of economic policy and proposals for its improvement". The research basis and coordinator of this project is the Institute of Economics. From among the about 40 research projects of the Institute about half can be considered to have economic policy character. But while earlier researches were directed at some important problems of economic policy, the researches as defined in the long-term plan aim no longer at one or another question or field of economic policy, they centre on economic policy itself. The importance of choosing the subject is justified, among other things, by the fact that the economy-wide plans are based

on economic policy decisions and, if these decisions are not or not entirely correct, this cannot be restored by improving the planning methods. The choice of the subject is also justified by the conclusion to be drawn from our economic development, that we can not satisfactorily utilize the superiority inherent in our socialist economic system. The task of economic policy and planning is such allocation of the social working time as corresponds to social needs. This demands a ranking of tasks facing society, and the latter the working out of a development concept, and the establishment and seizing of the decisive links in development. Research into economic policy investigates the decisions together with practice, since the two combined make up economic policy. The lecture stresses the importance of decisions affecting the economic units, mainly the enterprises, since the decisions are realized or not realized in the everyday practice of the economic units in general. The lecture also stresses the significance of the organizational relationships through which the decisions arrive at the economic units. Finally, the lecture indicates the desirable place of research and the present conference in international cooperation.

Maria Augustinovic:

Some factors of long-term growth in the Hungarian economy (1950—1990)

The factors investigated are: labour, productivity, the stock of assets and accumulation (investment). In the "past" — from 1950—1970 — the relatively abundant source of labour, as well as the growing rate of investment and the decline in the capital/output ratio on national level allowed an acceleration of economic growth. In the interest of and owing to the change in the growth rate tensions emerged in the employment and accumulation macro-structure, mainly at the expense of the servicing branches. In the "future" up to 1990, the scarcity of labour will become a constraint on growth; the relieving of this constraint becomes possible only by a faster raising of productivity. The danger exists that the scarcity of labour will lead to wasting assets and investments, all the more so, since the fact that labour is becoming more expensive in comparison to capital goods is not reflected in the apparent ratios. The substitution of capital for labour, and the development of a price-value-income structure economically well orientating towards this end seems to be one of the key problems of long-term economic growth.

Adám Schmidt:

Economic policy as a system

In the framework of the system of economic policy belonging to the scope of politics in the wider sense, among the different economic policies, there may be a relationship as between the whole and the parts, between the tool and the target, there may prevail super- and subordination or coordination, in general: there is always an interaction, mutual effect. Economic policy interpreted as a system of ideas, regulation and activity is a multi-dimensional system comprising several subsystems, thus: macroeconomic, branch, sectoral, control, organization, regional and social subsystems. The subsystems overlap themselves intertwine, cross each other and comprise further subsystems. Within the subsystems a matrix can be constructed to show the mutual relationships among the constituents and a similar matrix can be built to show the interrelations among subsystems.

Miklós Hegedűs:

Interrelations between economic policy and structural policy

According to the author structural policy is no independent *part* of economic policy, but a particular form, section or aspect of the latter.

The subject of structural policy is constituted above all by the relations to each other of the macro and microspheres, elements and parts, and by the main rules governing them, "the qualitative nodal points." Therefore, economic policy decisions are simultaneously structural policy decisions as well. In principle, such change in structure is good which facilitates a lasting maximal raising of the national income. In practice, however, when changing the structure, a whole system of requirements of various directions and frequently crossing each other — deriving from the given socio-economic situation — must be satisfied, and the efficiency requirement is only one of them.

János Hoós:

Some problems of changing the economic structure

The author investigates the factors affecting the changes in economic structure: technical progress, the existing economic endowments, the international economic integration and the viewpoints of social policy. These provide an objective framework for structural development.

The shaping of the structure should be based on the maximum utilization of the relative advantages deriving from the economic-geographical endowments of the country, in harmony with the economic possibilities of the country. Development should be concentrated to those branches where there is a realistic possibility for attaining the international level and for keeping pace with world development.

Tibor Kiss:

The role of the international division of labour in structural development

The renowned author analyses the differences in the tendencies of production and foreign trade patterns, depending on the development position, of small and large countries both on

SUMMARY OF THE ARTICLES

a world scale and within the CMEA. It is then stated that the cover for the imports of small countries can be secured only by putting emphasis on export orientation.

The author deals separately with the negative tendencies emerging in the export pattern of Hungary between 1960 and 1970 in her trade with the CMEA and the USSR. It is shown that the share of machinery has declined in exports and that of foodstuffs and industrial consumer goods has increased.

Finally, it is stated that our foreign economy is still inflexible. In addition, quality, servicing, and the deficiencies of supply with spare parts etc., are still serious obstacles in the development of foreign trade and thus in economic development as well.

Rober Hoch:

Theses about long-term living standards policy

The primary task of a living-standard policy strategy is to develop a system of targets and tools in harmony with each other and with the economy as a whole. This system of targets and tools should strengthen the socialist features of the way of life and thereby increase the attraction of socialism both at home and internationally.

One of the main conditions of the consistency requirements raised against the system of targets is a ranking of the objectives, the establishment of priorities, social preferences and dispreferences.

The main elements of the available system of tools are the development of infrastructure, the determination of the scope and structure of free benefits, money incomes policy and consumer price policy. Certain targets of living standards can be attained also with several tools. Usually, however, the desired effect is attained by a combined application of the tools. Once we decide on the tools, implicitly we have also decided on the attainable targets. Therefore, the targets must be clearly outlined and the suitable, properly combined tools assigned to them.

Living standard plans corresponding to the above requirements are suited for raising demands on the general development of the economy and the changes in its structure.

The system of living standard targets and tools which also comprises definite social preferences and dispreferences can be regarded, with certain reservations and limitations, also as a socialist model of the way of life.

János Kovács:

The consistency conditions of planning living standards

The author describes the consistency conditions to be observed in planning the various components of living standards in a way suited for planning purposes—in the form of mathematical relations. The conditions formulated in the study are:

1. The growth of living standards should be even.
2. There is a lower limit to the growth of living standards, below which the population does not feel that living standards are rising.
3. The growth of living standards must be in harmony with the growth of the economy as a whole.
4. There must be no major social stratum or group which does not benefit from the rise in living standards allowed by economic growth.
5. The individual factors in living standards should develop in harmony with each other. The preferences and dispreferences should be worked out in the individual fields in conformity with the social objectives.

László Lengyel:

On the interrelations between economic policy and social policy

Setting out from the comprehensive definition of social policy the author calls attention to the modification this notion undergoes in socialism, while stressing the role of the socialist state as the main accelerator of socio-political development. He also emphasizes that, as against capitalism—where the measures of social policy may be considered rather as a series of concessions motivated by tactical purposes—under socialism social care is a strategic question following from our basic principles. The expansion of social policy activities is under socialism not only a consequence but also a condition of economic growth. Also in the use of the huge sums devoted to this purpose economic rationality must prevail. At the end of his lecture the author draws attention to the relations between social policy and income policy and gives voice to the opinion that, in the framework of the economy-wide planning system, uniform integrated income and social policy plans should be drawn up.

David Davidov:

The present development of social production and the new features of socialist economic organizations

The Bulgarian author advocates an increased concentration of the enterprise, the smallest basic economic unit. He investigates how the characteristics of the traditional enterprise change in the centralized and concentrated new socialist enterprise unions included and to be included into the state economic organization. He investigates five characteristics: as

- production and technological unit,
- economic unit,
- primary unit of distribution,

- social unit and,
- unit of control.

It is established that the new type of enterprise is born under the sign of integration between science and production. At the same time, the possibilities for establishing direct international market relations are emphasized.

Finally, the new type of economic organization is called such organization of the socialist state which operates on the basis of a uniform plan and under uniform conditions set by the state. Its aim is to produce definite products and services. It is a production-technological, economic and management unit, and it unites a collective of people with definite interests. In its framework the primary distribution of values created as a result of economic activity takes place.

Zoltán Román:

Drawing the limits of enterprises

In the most developed capitalist countries the servicing sectors employ an ever growing part of the labour available. Today, the capitalist separatedness of enterprises no longer derives exclusively from the separation of owners. With the socialist enterprises the frameworks of the individual enterprises can be drawn up only by considering a great many factors. Such are: the production profile, technology, location, the size of the enterprise. The drawing of the limits is influenced by the interests of the common owner—the state—and the workers. The smallest units are the territorially separated industrial plants. They may operate as autonomous enterprises, but may be also amalgamated either horizontally or vertically into large enterprises. Centralization may be accompanied by a relatively larger autonomy of the units and this is also true conversely. Regarding this problem not only the contentual but even the terminological questions are unsolved.

The knowledge of the rational scale of production may provide great help in drawing the limits of enterprises, but the weighing of expected advantages to derive from common management is more difficult. The way of developing the enterprise framework may be creation, liquidation and reorganization, but a role may be also played by the viewpoint of controllability, which, again, depends on the system of control of the economy. In concrete decisions it is advisable to rely, in the interest of a correct choice, on the opinions of experts working in various fields. The outlining of the full scope of feasible alternatives is, however, a condition of a correct decision.

Vello Tarmisto:

The role of small and medium-sized enterprises in the economy

Between 1962—1972 the distribution by size of the industrial enterprises has much changed in the USSR, the number and weight of the large enterprises has grown in the gross output of the economy. The large enterprises increase the efficiency of economic activity through concentration, and thus the process can be considered on the whole as favourable. The author discusses the views of the participants of a debate on this problem and explains how and in which spheres concentration is accompanied by advantages and where not. It causes concern if the large enterprise is composed of several units situated in areas rather far from each other.

In the higher organs controlling these enterprises the optimal solution of problems involves growing difficulties in several respects. According to the author the tasks, functions and relative proportions of large- and small-scale industries have not yet been sufficiently explored.

Iván Berend:

The investment system

The author discusses the main problems of the investment system valid in the period 1968—1973. The interrelations between replacement and investment and the problems of intensive development are discussed. The article analyses the planning of investments and their allocation between branches. The relations between technological equipment and efficiency are also investigated. The author treats in detail the effect of the new system of control on the size of investment funds. Greater development funds than planned were built up in the enterprises and these had an important role in developing investment tensions. At the same time, the spheres of investment decisions do not express by whom the investment decision was taken. It would be expedient to distinguish in regulation between enterprises that can be exposed to the market and the services, public utilities, the operational conditions of which are mostly regulated by central decisions.

Andrea Deák:

Possibilities of enterprise decisions on investments

The authoress first discusses the main objectives and tools of implementing government investment policy and puts into this framework the role and targets of enterprise investments. She establishes that, against the basic idea of our system of control and management, a combined system of government and enterprise decision has been born. An increasing part of the investment decisions—according to completion reports above 50 per cent—was taken by enterprises. The authoress analyses the causes and the factors behind them. She establishes that with the expansion of the scope of preferential objectives the selectivity of the credit system diminished. Further, the causes of the low rate of scrapping and its consequences

SUMMARY OF THE ARTICLES

are treated and the conclusion is reached that greater investment possibilities should be secured to the enterprises. Finally, the conditions are analysed the creation of which would be most important, from the investment point of view, to increase the efficiency of production.

Károly Attila Soós:

Causes of investment fluctuations in the Hungarian economy

The author treats the causes of the phenomenon that in the Hungarian economy—and, similarly, in other socialist countries as well—the growth rate of investments shows a regular fluctuation: the fast increase of the volume of investments over two or three years is followed by one or two years of slow development, stagnation, in some cases even a decline. In the study the related statements of some economists are criticized and it is emphasized that to explain this periodical development one must start from the analysis of the socio-economic processes of planned economic development.

As regards the periodic restraint of the growth of investments, the author agrees with those according to whom this is made unavoidable by such consequences of the earlier fast growth of investments as the endangering of consumption and the inefficiency of investments.

In respect of the more complicated problem, the periodical fast growth of investments, he only partly agrees with said economists, more exactly, he accepts their explanation only for the Hungarian economy of the fifties. (These economists refer, namely, to the impatience with which planners wanted to achieve fast growth, a growth rate exceeding the optimal one.) The factors are investigated in detail which caused the cyclical growth of investments in the sixties and after 1968 and which substantially differ from those working in the earlier periods.

Analysing the causes for the cyclicity in the growth of investments after 1968, the conclusion is reached that a basic condition of making development smoother is a better separation of macroeconomic decisions from the microeconomic ones and that this might be attained by developing our economic reform in the originally defined direction and by a more consistent application of its principles.

Emil Divila:

The agro-industrial complex

In 1972 the Central Committee of the CKP passed a resolution on the development of the Czechoslovak agriculture and food industry after the 14th party congress. In this it called upon the planning and controlling agencies to further increase the scientific level and foundations of planning as well as to strengthen cooperation between the transporting enterprises, agriculture and the food industry—writes the author at the beginning of his study.

The agro-industrial complex discussed is destined to secure harmony between agriculture and the food industry and it is organically linked to the development of productive forces and relations of production on national level.

The study examines the problems from macroeconomic viewpoints. The author mostly calls attention to the relations in the sphere of turnover and it is here where he marks out the development of improvements. He stresses that the operative cooperation between trading cooperatives and producers should be increased—even by eliminating the intermediate organizational elements.

The author also objects to the monopoly situation of the trade supplying agriculture with materials and technical articles.

The agro-industrial complex has no uniform legal control organs in Czechoslovakia and the role of central influence is greater.

Next the author analyses, in the interest of developing a more efficient, uniform, agro-industrial complex, the types of the established units, mainly with a view to the necessity and possibility of modifying the price system.

Ferenc Fekete:

Problems of supplying industrializing agricultural branches with assets

The author outlines the industrialization process of the agricultural branches—its present problems and perspectives—illustrating it with the example of maize production. The area, and proportion of industrialized maize production systems are quantitatively characterized, then the development of capital intensity and production costs are analysed.

As an important feature of the industrialized systems of production the deepening division of labour, the strengthening of vertical relations between branches are emphasized. The problems of financing, the financial sources of fixed assets and, in general, of investments are discussed, the importance of own funds, state supports and bank credits is investigated.

In the concluding part of the article the author summarizes the results of industrialised production and then—relying on an analysis of the dispersion of data on average yields and prime costs—the internal reserves of such systems and their perspectives are indicated.

Hermann Wirstg:

Problems of transition to industry-like production in the agriculture of the GDR

In the interest of a better supply of the population, linked with the Marxian principle of “producing more with the same labour, the same or more with less labour” productive cooperations are brought about between agricultural producers’ cooperatives- and state farms in the GDR for the transition to industry-like agricultural production. Plant cultivation is centralised in Cooperative Plant Cultivating Sections, animal husbandry in inter-cooperative and inter-farm establishments in a purposeful manner, but based on voluntary associations.

With these cooperations the dissolution of the historically justified units of plant cultivation and animal husbandry has started.

The author evaluates the cooperations of new type and analyses the circumstances and requirements of transition.

Tadeus Sivek:

Development of the agro-industrial complex and the topicality of the Leninian principles of cooperation

The author analyses the agro-industrial complex by relying on the principle of strengthening cooperative farming. He states that the necessary national economic cooperation re-structures the hierarchy of cooperative functions. The necessary tendency points towards integration—he writes. And this integration will be realized in the form of vertical integration.

The above tendencies follow from present needs and from the Leninian principles of the cooperative plan.

In the article the assertion and correct interpretation of voluntariness, material interest, state support and of the leading role of the party in the agricultural cooperatives are explained.

Finally, the author stresses that the leading role of the Marxist party secures the social-policy infrastructure needed for the implementation of the long-term strategy of the party and for ensuring the smoothness of the process.

A. Ernő Tóth:

The role of household plots and complementary farms in the industrializing agriculture

Small-scale production is represented in the Hungarian socialist agricultural system mainly by the household plots and complementary farms. By their real economic functions, also the individual farms of the members of cooperatives of the simpler type as well as the major part of individual farms observed in statistics are such.

Small-scale production is carried on in branches the products of which are needed by the economy and their production is still less efficient in large-scale farms, or even involves losses, and requires a substantial amount of manual labour. Such particular division of labour between the large-scale and small-scale production can be realized only in a socialist system and with definite sizes of small-scale production. The main interest of the small-scale producer is linked to the main source of his livelihood, the socialist large-scale farm, i.e. the work performed there. Such particular division of labour between the two forms increases in the present stage of our development the profitability of large-scale farms, their possibility to accumulate, it increases the utilization of productive capacities in the whole agriculture and also efficiency on national level.

László Vargha:

Horizontal integration in plant cultivation

In the course of the intensive development of agriculture the industry-like production based on new technology is implemented in a growing number of branches. After some branches of animal husbandry, the proper adaptation to Hungarian conditions of industry-like plant cultivation systems has been successfully going on from the early seventies. The advantages have been already remarkable in large-scale maize growing: increasing yields, lower demand for (more qualified) live labour and lower production costs allowed the realization of higher profit. The systems are highly capital and material intensive and this sets a limit to their fast spreading. From the viewpoint of the further development of socialist ownership it is an important phenomenon that in these organizations both state farms and cooperatives participate.

Mrs. Csizmadia, Magda Székely:

Effect of economic cooperation on the socialist relations of production in the industrializing agriculture

The author discusses the mutual interrelations of economic cooperation, industrialization and production relations in agriculture. Her starting point is that economic cooperation promotes the development of the forces of production and thereby strengthens the economic bases of further developing the relations of production. With the cooperation of several economic units it is easier to create the investment funds for the procurement of the machinery, equipment, buildings and materials needed for the large-scale, specialized, industrialized production.

Cooperation also promotes, by bringing about the common wealth of cooperatives, as well as of cooperatives and state enterprises, the development of socialist ownership relations. The common internal features of the state farms and cooperatives are further strengthened: the distribution relations, the forms and methods of management and administration, as well as the rights and duties of workers and of members. In the fast industrializing village the labour conditions and living circumstances also change rapidly. As a consequence, a fundamental change is taking place in the thinking of the cooperative peasantry. The formation of the collective, socialist consciousness is shown by the fact that in the large-scale (state and cooperative) farms working collectives are formed where the main measure of value is the work performed, competence and community behaviour.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Режэ Нери</i> — Вступительное слово	2
<i>Иштван Фриши</i> — 20 лет деятельности Института экономических наук и исследования в области экономической политики	3
<i>Мария Аугустинович</i> — Некоторые факторы долгосрочного роста в венгерском хозяйстве (1950—1900 гг.).....	14
<i>Адам Шмидт</i> — Экономическая политика как система	24
<i>Миклош Хегедюш</i> — Взаимосвязь между экономической политикой и структурной политикой	31
<i>Янош Хоош</i> — Некоторые вопросы изменения экономической структуры.....	38
<i>Тибор Киш</i> — Роль международного разделения труда в структурном развитии ...	43
<i>Роберт Хох</i> — Тезисы о перспективной политике жизненного уровня	50
<i>Янош Ковач</i> — Условия гармонизирования планирования жизненного уровня	60
<i>Ласло Лендел</i> — О взаимозависимостях экономической политики и социальной политики	64
<i>Давыд Давыдов</i> — Настоящее развитие общественного производства и новые черты социалистических хозяйственных организаций.....	70
<i>Золтан Роман</i> — Определение рамок предприятий	78
<i>Велло Тармисто</i> — Роль малых и средних предприятий в народном хозяйстве	85
<i>Иван Беренд</i> — Система капитальных вложений	90
<i>Андреа Деак</i> — О возможностях принятия решений предприятиями	97
<i>Карой Атила Шош</i> — Причины колебаний капитальных вложений в венгерском хозяйстве	104
<i>Змиль Дивила</i> — Аграрно-промышленный комплекс	111
<i>Ференц Фекете</i> — Проблемы снабжения средствами индустриализирующихся сельскохозяйственных отраслей.....	122
<i>Герман Вирсиг</i> — Проблемы перехода к производству промышленного типа в сельском хозяйстве ГДР	129
<i>Тадеуш Сивек</i> — Формирование развития аграрно-промышленного комплекса и актуальность принципов ленинского кооперативного плана.....	135
<i>А. Эрнэ Тот</i> — Роль приусадебных и вспомогательных хозяйств в индустриализирующемся сельском хозяйстве	140
<i>Ласло Варга</i> — Горизонтальная интеграция в растениеводстве	148
<i>Магда Секей, Чизмадиане</i> — Воздействие экономических коопераций на развитие производственных отушений в индустриализирующемся сельском хозяйстве...	153
Разуме статей на русском и английском языках.....	157

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Budapest V., Münnich F. u. 18. III. emelet — Telefon: 313-975, 318-326
 Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010
 Terjedelem: 10½ iv. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1974. november 22.

74.1237 — Kossuth Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Monori István vezérigazgató

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:
 az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010, postacím: 1363 Budapest, Postafiók 24. — Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488; az AKADÉMIAI KÖNYVES-BOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612, postacím: 1368 Budapest, Postafiók 236. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKH 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. — Előfizetési díj egy évre 132 forint.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

2

A tartalomból

TIMÁR MÁTYÁS:

Adalékok a munkásosztály életkörülményeinek alakulásához

BOGNÁR JÓZSEF:

Új tényezők a nemzetközi gazdasági kapcsolatok rendszerében

TARDOS MÁRTON:

Tőkés világgiazi árváltozások 1973—1974-ben és hatásuk a magyar külkereskedelemre

BECSKY GYÖRGY —

IZIKNÉ HEDRI GABRIELLA:

A tőkés monetáris rendszer és a nyugat-európai integrációs folyamat összefüggései

GÖNCZI IVÁN:

A technikai haladás hatása mezőgazdaságunk üzemi rendszerére

XXII. évfolyam

1975. február

TARTALOM

<i>Timár Máttyás</i> : Adalékok a munkásosztály életkörülményeinek alakulásához	169	
<i>Bognár József</i> : Új tényezők a nemzetközi gazdasági kapcsolatok rendszerében	183	
<i>Tardos Márton</i> : Tőkés világgiazi árváltozások 1973—1974-ben és hatásuk a magyar külkereskedelemre	203	
<i>Becsky György—Iziczné Hedri Gabriella</i> : A tőkés monetáris rendszer és a nyugat-európai integrációs folyamat összefüggései	216	
<i>Gönczi Iván</i> : A technikai haladás hatása mezőgazdaságunk üzemi rendszerére	230	
<i>Sinkovics Alfréd</i> : Hosszú távú vállalati árstratégia	243	
V I T A		
<i>Arva László</i> : Helytelenül idézett sorok	254	
S Z E M L E		
A francia tervezés néhány időszerű kérdése (<i>Vági Ferencné</i>)	260	
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ		
A Közgazdaságtudományi Intézet jubileumi ülészsaka	273	
FOLYÓIRATSZEMLE		281
A. Polesszkij; Varga Jenő irodalmi örökségéről — E. Konavolov: A maoisták gazdaságpolitikájának lényege és fő irányjai — G. L. Bach: Infláció — Ki nyer, és ki veszít? — Ezio Gaonica: A szakszervezetek és a „teljesítményi társadalom”		
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ		
Jan Frackiewicz: A munka szervezése és vezetése (<i>Noszkay Erzsébet</i>)	288	
A cikkek orosz és angol nyelvű rövid tartalmi kivonata	290	
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK TARTALMÁBÓL	295	

E SZÁM SZERZŐI:

Arva László, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó szerkesztője; *dr. Becsky György* kandidátus, az MTA Közgazdasági Információs Csoportjának főmunkatársa; *dr. Bognár József* akadémikus, az MTA Világgazdasági Kutató Intézetének igazgatója; *Iziczné dr. Hedri Gabriella* kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa; *dr. Gönczi Iván* kandidátus, az Agrártudományi Egyetem tanára; *Noszkay Erzsébet*, a Magyar Alumíniumipari Tröszt munkatársa; *Sinkovics Alfréd*, a Közgazdasági Szemle rovatvezetője; *Tardos Márton*, a Konjunktúra- és Piackutató Intézet főosztályvezetője; *dr. Timár Máttyás*, a közgazdaságtudományok doktora, a Minisztertanács elnökhelyettese; *dr. Vági Ferencné*, az Országos Terhivatal Tervgazdasági Intézetének munkatársa, a Közgazdasági Szemle rovatvezetője.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovics Mária, **Bognár József**, **Csendes Béla**, **Csikós-Nagy Béla**, **Erdős Péter**, **Fekete Ferenc**, **Friss István** (elnök), **Ganczer Sándor**, **Háy László**, **Hetényi István**, **Huszár István**, **Káplár József**, **Kornai János**, **Megyeri Endre**, **Nagy Tamás**, **Sipos Aladár**, **Szabó Kálmán**, **Szamuely László**, **Vincze Imre**, **Zsarnóczai Sándor** (főszerkesztő)

Adalékok a munkásosztály életkörülményeinek alakulásához

Emlékezetes, hogy 1974 márciusában a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága fontos határozatot fogadott el a munkásosztály társadalmi szerepének fejlesztéséről, helyzetének további javításáról. A munkásosztály helyzetének figyelemmel kísérése, alakítása a párt- és állami vezetés folyamatos tevékenységének egyik fő feladata. Mégis amikor e kérdés külön is a párt vezető fórumának napirendjére kerül, ez kiemelkedő eseményt jelent. Ilyenkor az áttekintés a távlat szintjére emelkedik, összegeződnek az eredmények és a további tennivalók.

A Központi Bizottság által elfogadott irányelvek vezérgondolata, hogy a munkásosztály társadalmi szerepe tovább erősödjék. A határozat hangsúlyozza, hogy a munkásosztály vezető szerepének nemcsak ott kell érvényesülnie, ahol számszerű többségben van, tehát a gyárakban; ahol számarányát tekintve nincs többségben, ott is a munkásosztálynak és pártjának a politikája kell, hogy érvényesüljön. A Központi Bizottság szükségesnek tartotta egy intézkedési rendszer kidolgozását. A határozat szerint arra kell törekedni, hogy a termelésben kiemelkedő munkások egyszersmind közéleti emberekké váljanak, és erősíteni kell azt a folyamatot, amelynek során a közéleti tapasztalatokkal rendelkező munkások tervszerűen vezető funkciókba kerülnek.

Az a törekvés, hogy a munkások fokozott mértékben kerüljenek vezető funkciókba, igen fontos, de önmagában nem elégséges: a munkásosztály egészét érintő módon azt kell elérni, hogy „a munkáspálya egész életre szóló érdekeltséget, vonzerőt és előrejutási lehetőséget biztosítson. Az eddigieknél nagyobb perspektíva nyújtásával növelni kell a termelőmunkában dolgozó munkások anyagi érdekelttségét.”

Már hosszabb ideje egy olyan folyamat tanúi vagyunk, amelyben a munkások mind nagyobb része jut olyan technikai tudás birtokába, és kerül a termelési folyamat olyan pontjaira, ahol fokozatosan elmosódik a fizikai és a szellemi munka közötti határvonal. Ezt a folyamatot kell erősíteni a munkások képzésében és továbbképzésében. Így válik látóköriük szélesebbé, életük teljesebbé, és ez képezi az alapját az anyagi életfeltételek javulásának is.

A továbbiakban a KB 1974. márciusi határozatának tükrében szeretnék a munkásosztály helyzetének, mindenekelőtt életkörülményeinek néhány vonására rámutatni.

A felszabadulást követő évek során a munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztsággal a hatalom birtokosa lett. Legmagasabb szintű osztályszervezete, a párt útján hozzákezdett a szocialista társadalmi rend felépítéséhez. Társadalmi tulajdonba vette a termelőeszközök jelentős részét, és a népgazdaság valamennyi főbb ágazatában lefektette a modern nagyüzemi gazdálkodás alapjait. Harcának eredményeként gyökeresen átalakult az ország képe, megváltozott a társadalom arculata.

A munkásosztály életében — életformáját, társadalmi helyzetét, életszínvonalát tekintve — alapvető változás következett be, amelyet nem lehet csupán anyagiakkal, az egyes munkás magasabb jövedelmével, a társadalomban elfoglalt helyének változásában mérni. Bármennyire fontosak is ezek, csak részét jelentik annak, amit az osztály egésze társadalmi, politikai, szellemi felemelkedésben elért, kiharcolt, és aminek továbbfejlesztéséért küzd jelenleg is.

A munkásosztály zöme 1950-ben már a szocialista szektorban dolgozott. Kezdetét vette egy olyan folyamat, amelyben a munkásosztály egyre szélesebb tömegeket szívott fel soraiba a parasztságból, a társadalom különböző rétegeiből. Egyidejűleg — 1947—1948-at követően — a munkások soraiból tíz- és tízezrek kerültek a vállalatok vezető posztjaira, az államapparátus vezető helyeire, a hadsereghez, a rendőrséghez, a legkülönbözőbb szervekhez.

Érdemes felidézni néhány intézkedést a háború utáni évekből, amelyek a munkásosztály anyagi helyzetét, élet- és munkakörülményeit befolyásolták. A legfontosabb a társadalmi változások nyomán a háború előtti bér- és jövedelemstruktúra gyökeres átalakítása volt. A bérstruktúra átalakítása mellett nagy jelentőségű a legfontosabb egészségügyi, közoktatási és kulturális szolgáltatások ingyenessé vagy kedvezményessé tétele annak érdekében, hogy ezekből a szolgáltatásokból az ellátottság jórészt független legyen a jövedelmi különbségektől. Ennek a jövedelemelosztási rendszernek volt szerves része az az árrendszer is, amelyben az alapvető létszükségleti cikkek és szolgáltatások — főbb élelmiszerek, lakbérek, közlekedés stb. — alacsony árszínvonalon álltak a lakosság rendelkezésére. Megemlítek — csupán felsorolásszerűen — néhány más intézkedést, amelyek ma már természetesen és megszokottak, de annak idején azoknak a harci jelszavaknak gyakorlati megvalósulását jelentették, amelyekért az öntudatos munkások évtizedeken át küzdöttek: a munkanélküliség teljes felszámolása, a nyolcórás munkaidő bevezetése, a nyugdíjjogosultság és a társadalombiztosítás más formáinak kiszélesítése, a fizetett szabadságidő rendezése, a kedvezményes üzemi étkeztetés széles körű megszervezése, az üdültetés bevezetése stb.

A munkásosztálynak mint a társadalom vezető erejének alapvető érdeke más dolgozó osztályok felemelkedése, életkörülményeinek javítása is. A munkásosztály — a lehetőségekhez mérten — elősegítette ezt a folyamatot is.

Nőtt tehát az egész dolgozó nép életszínvonala, azonban volt időszak, amikor ez a fejlődés nem volt olyan ütemű, amilyen helyes gazdaságpolitika mellett lehetséges lett volna.

Közismertek ennek az időszaknak a torzulásai, az ellenforradalom előtti vezetés szektás, dogmatikus hibái, majd a revizionista kártevés. Ebben a folyamatban veszélybe került a munkásosztály és a nép ha-

talma. A párt a szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió segítségével megvédte a szocialista rend vívmányait.

Az ellenforradalom után a párt — tisztelve és megőrizve a múlt forradalmi hagyományait — megszabadította magát mindattól, ami a korábbi években foltot ejtett zászlaján. Új, egészséges folyamat indult meg, amely biztos alapokat teremtett a politikai, társadalmi, gazdasági fejlődéshez. A párt új vezetése helyreállította és megszilárdította az élcsapat és a munkásosztály, a dolgozó tömegek közötti bizalmat, egységet. Biztosította a pártélet lenini szabályainak érvényesülését, helyreállította a törvényességet. A párt elsőrendű feladatának tekintette a munkásosztály súlyának, a társadalmi életben betöltött szerepének fokozását, a munkástömegek öntudatának, életszínvonalának, kultúrájának emelését. A munkásosztály szövetségesei élén folytatta a harcot a szocialista társadalom megteremtéséért.

A hatalom megszilárdításával párhuzamosan mindinkább előtérbe kerültek a gazdasági és kulturális építés feladatai: az ipar rekonstrukciója, összekapcsolva az ország adottságainak jobban megfelelő termelési struktúra kialakításával, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, majd a termelőszövetkezetek gazdasági megszilárdítása, az infrastruktúra fejlesztése, olyan vezetési módszerek alkalmazása, amelyek csökkentették a túlzott centralizációt, és előtérbe hozták az anyagi érdekeltiséget, az önállóságot, az alkotó kezdeményezés kibontakozását. Egyre inkább előtérbe kerültek a tudományos-technikai forradalom erősödő hatásai. Az oktatás, a kultúra területén is számottevő volt a fejlődés.

Ezekben az években a párt új vezetése által hozott nagy jelentőségű határozatok közül az egyik leglényegesebb az volt, amely 1958-ban a munkásosztály helyzetével foglalkozott. A Központi Bizottság meghatározta a párt és a munkástömegek szoros kapcsolatainak kialakítása érdekében végrehajtandó politika teendőket, valamint intézkedést tartalmazott. Meg kell jegyezni, hogy a közvetlen anyagi kihatását tekintve legfontosabb intézkedés már ezt megelőzően, 1957-ben megtörtént, amikor is a munkások és az alkalmazottak reálbére egy év leforgása alatt 18 százalékkal emelkedett. Ez jelentős lépés volt, s lényegében orvosolta azokat a leg súlyosabb problémákat, amelyek a dolgozók anyagi helyzetében mutatkoztak. Ezt azután még számos más jövedelemnövelő intézkedés követte. Így például az említett határozat kimondta, hogy a három- és többgyermekes családoknak, a két vagy több gyermeket egyedül eltartó anyáknak a helyzetét javítani kell, a nyugdíjrendszert tovább kell fejleszteni stb.

E határozat politikai feladatnak tekintette a dolgozók mindennapi gondjaival való foglalkozást is. Felidéztek néhány pontot: a nagyvárosok jobb ellátásának megszervezése, a munkásvárosok és -kerületek preferált kezelése kulturális intézmények, tantermek stb. vonatkozásában, az üzleti zárórak megfelelő szabályozása stb.

Ezek az intézkedések jellegüknél fogva elsősorban a munkásosztály életkörülményeit javították, de a lakosság egészét tekintve is kedvező irányban befolyásolták a fejlődést. Ugyanez mondható el a határozat egy másik fontos előírásáról, a lakásépítési programról is. Az 1959-ben

kidolgozott intézkedés lényege az volt, hogy 15 év alatt egymillió lakást kell felépíteni. A határidő 1975-ben jár le, s ma már nyugodtan mondhatjuk, hogy az egymillió lakás felépül a 15 év alatt.

A növekedés persze mindig újabb gondokat és problémákat hoz. Akkoriban úgy véltük, hogy egymillió lakással lényegében felszámolható a mennyiségi lakáshiány Magyarországon. Ma már tudjuk, hogy a népességmozgások következtében, a családok számának növekedése, a faluról városba áramlás stb. következtében további lakásprogramra van szükség. Az eredmények azonban nagyok: a munkásosztály lakásvizsgálatai 1960-tól — mind a zsúfoltság csökkenését, mind a lakások komfortját, közművekkel való ellátottságát nézve — jelentősen fejlődtek.

Az akkor elhatározott célok tehát valósággá váltak. A fejlődés mértékét jelzi, hogy 1956-tól a III. ötéves tervidőszak végéig, 1970-ig a munkások—alkalmazottak reáljövédelme csaknem megkétszereződött. Az eredmények gazdasági alapját azok az előbb említett folyamatok jelentették, amelyek programját az új vezetés dolgozta ki. Később, a megfelelő gazdasági növekedés fenntartása és az egyensúlyi követelmények biztosítása érdekében, már a harmadik ötéves terv kidolgozásával nagyjából egyidejűleg megkezdődött a gazdaságirányítás reformjának előkészítése. Bár a sokrétű változás számos területen újfajta gondolkozást, a kérdések más megközelítését igényelte, a reform bevezetése nyomán mindjárt az első években jelentős eredmények születtek a növekedés ütemében, az egyensúly erősítésében.

Rátérek a jelenre, pontosabban arra, hogy az utóbbi 6—7 évben hogyan alakult a munkásosztály anyagi, társadalmi helyzete.

1949-ben a munkások létszáma összesen 1 583 000 volt, és ez a szám 1973-ban 2 950 000: huszonnégy év alatt a munkásosztály létszáma tehát csaknem megkétszereződött. Ez óriási fejlődés, viszonylag nem túl hosszú periódusban. Az iparban dolgozó munkások száma 1949-ben 567 000, 1973-ban pedig 1 379 000 volt.

Felmerül a kérdés, hogy ha a csaknem hárommillió munkásból az iparban kerekén 1,4 millió dolgozik, akkor a többi hol helyezkedik el, és ez igen érdekes a munkásosztály diszlokációja szempontjából. A közlekedésben, a kereskedelemben, a szolgáltatásban és egyéb területeken 1 170 000 munkás dolgozik, tehát csaknem annyi, mint az iparban. A mezőgazdasági munkások száma — többségükben az állami gazdaságok, az erdőgazdaságok, a vízgazdálkodás dolgozói — 250 ezer.

A munkásosztály, amely a keresők 58 százalékát jelenti, az ország legnagyobb osztályává vált.

Óriási fejlődést mutat a szakképzettség szerinti összetétel-változás is: 1949-ben 460 ezer, 1973-ban 1 300 000 volt a szakmunkások száma. Az iparban 1973-ban a munkások 42 százaléka volt szakmunkás, 39 százaléka betanított és 19 százaléka segédmunkás.

Igen érdekes a munkásosztály társadalmi struktúrájának alakulása: amikor a munkásosztály jelentős rétegeket olvasztott magába a parasztságból és más rétegekből, maga is széles rétegeket bocsátott ki más irányokba. Például értelmiségi, szellemi foglalkozású pályára a munkásosztályból annyian kerültek át, hogy az 1960-as évek értelmiségieinek 42

százaléka már munkásszármazású, 24 százalék a paraszti családból, a többi értelmiségi és egyéb családból való. Ugyanakkor a munkásoknak csak 45 százalék a származott munkáscsaládból, több mint fele elsősorban paraszti és egyéb családokból.

A foglalkozási átrétegződéssel többé-kevésbé párhuzamosan alakult át a népesség iskolázottsági színvonala is. A keresők legmagasabb iskolai végzettségét illetően a következő mozgások figyelhetők meg: az általános iskola nyolc osztályát jelentő, illetve ennek megfelelő iskolai végzettséget 1930-ban a lakosság 6,7 százaléka tudott felmutatni — ez az arány 1973-ban 45,6 százalék volt; az érettségizettek aránya az összes keresők között 1930-ban 3,2 százalékot tett ki — ma 15,9 százalékot; a felsőfokú (egyetemi—főiskolai) végzettségűek aránya 1930-ban 1,9 százalék volt — ma 5,8 százalék. (Mindezek az adatok természetesen nemcsak a munkásokra, hanem a lakosság egészére vonatkoznak.)

A fejlődést jól jellemzi, hogy ma már a tankötelesek 98,3 százaléka iratkozik be iskolába, s 90 százaléka végzi el, s ez a múltbeli alacsonyabb arányszámokkal összehasonlítva egyértelműen a fizikai dolgozók gyermekeinek az oktatásba való bekapcsolódását jelenti. A továbbtanulók aránya a munkás- és parasztszülők gyermekei közül ma 70,5 százalék — az 1966—67-es tanévben ez az adat még 63,4 százalék volt, tehát a fejlődés ilyen rövid távon is jelentős.

A munkásosztály helyzetének alakulását jól jellemzi az a tény, hogy a ma egyetemi vagy főiskolai végzettséggel rendelkezők több mint 30 százalékának első munkába lépésekor nem volt érettségije. Ez az adat ugyanis nagyrészt azokat a fizikai munkásból vezetővé vált dolgozókat tartalmazza, akik időközben felsőfokú végzettséget szereztek.

Ami a munkásosztály területi elhelyezkedését illeti, ismeretes, hogy a háború előtti időszakban a munkások zöme Budapesten és néhány centrumban helyezkedett el. E téren a tudatos ipartelepítési politika következtében lényeges változások következtek be, amelyek hatására a vidék súlya jelentősen nőtt. 1973. évi adatok szerint az ipar és az építőipar fizikai dolgozóinak nem egészen 22 százaléka lakik Budapesten, 32 százalék a más városokban, kb. fele községekben él. A falun lakók között a mezőgazdasági foglalkozásúakkal csaknem hasonló arányban vannak ipari és építőipari dolgozók.

A régi Magyarországot sokszor érte — joggal — az a vád, hogy kasztrendszerű társadalom, ahol az osztályok élesen elkülönülnek egymástól, s ha volt is rá példa, hogy valaki a másik társadalmi osztályba került át, tömeges méretekben ilyen nem létezett. Ma Magyarország társadalmá dinamikusan mozgó társadalom, ahol igen jelentős a különböző osztályok és csoportok közötti áramlás.

Sokat haladtunk előre, mégsem lehetünk elégedettek. Nem mondhatjuk, hogy mindenki számára, minden tekintetben egyenlővé váltak az esélyek, még akkor sem, ha jog szerint ez a való helyzet, és a vezeték mindennapi erőfeszítései a gyakorlatban is ilyen irányúak. Elsősorban — a helytől és körülményektől függően — a paraszti fiatalok és a kvalifikálatlan munkásréteg gyermekeinek kedvezőtlenebb tanulási és művelődési körülményei az esetek jelentős részében nehezebbé teszik az induláskori keretek átlépését.

A gazdasági fejlődés eredményei tükröződnek a *keresetek* alakulásában is. 1973-ban a munkások havi átlagkeresete (amely a részesedést is tartalmazza) 2550 forint volt.

A mai bérarányokban kifejezésre jutnak a felszabadulás utáni évek jövedelempolitikájának azok a törekvései, amelyek a háború előtti Magyarország kirívó jövedelmi aránytalanságainak felszámolását célozták, és előtérbe állították a fizikai munka fokozott anyagi megbecsülését.

Ha összehasonlítjuk a mai jövedelemszóródást a felszabadulás előttivel az iparban, azt látjuk, hogy míg akkor a műszaki alkalmazottak keresete a munkások átlagkeresetének háromszorosa volt, az adminisztratívoké pedig 2,4-szerese, addig ma a műszakiak átlaga csak 44 százalékkal magasabb, az adminisztratívoké pedig 6 százalékkal alacsonyabb a munkásokénál.

A vezetői munkakörök kereseti adataival összehasonlítva a 2550 forintos munkás-átlagkeresetet: 1973-ban a vezérigazgatók és a szövetkezeti elnökök keresetének országos átlaga 7700 forint volt, a vállalati középvezetőké 3800 forint. Ugyanebben az időszakban az ipari szakmunkások átlagkeresete 3000 forintot tett ki.

A kereseti nivellálódás gazdasági fejlettségünk mai szintjén nemcsak előnyöket, hanem hátrányos vonásokat is tartalmaz. Megmutatkozik ez egyrészt abban, hogy a túlzott nivellálás kihatott a magasabb képzettségű alkalmazottak bizonyos kategóriáira is — gondolok itt a pedagógusokra és más értelmiségi csoportokra —, de a munkáskategórián belül is megtalálható ugyanez.

Közvetlenül a felszabadulás után a szakképzett és képzetlen munkáskategóriák bérarányainak közelítése elsősorban politikai, illetve szociálpolitikai szempontokon alapult. A későbbiekben a feszült munkaerőhelyzet következményeként vált tartós irányzattá. Meg kell jegyezni, hogy a munkások kereseti arányaiban differenciálódás is megfigyelhető volt — elsősorban a legmagasabban kvalifikált, de létszámukat tekintve a legkisebb munkásrétegeknél. A munkások nagyobb, a segédmunkások és a magasan kvalifikált szakmunkások között elhelyezkedő hányadának keresetnövekedése elmaradt az említett két kategória keresetnövekedésétől, és alig differenciálódott. Ugyancsak nem tekinthető kielégítőnek a több műszakban végzett munka anyagi elismerése az egy műszakban végzett munkához képest.

A bérek differenciálása természetesen nem önmagáért való törekvés, amint az elvont egyenlőség sem az, hanem alá van rendelve a gazdasági fejlettség színvonalának és a termelési viszonyoknak. Fel kell lépni a differenciálódás mértéke ellen ott, ahol az csak a hierarchia elvét fejezi ki, nem pedig a teljesítményt, és támogatni kell a differenciálódást ott, ahol a hatékonyságban mutatkozó különbségek a bérekben nem jutnak kellőképpen kifejezésre.

A munkásbéreken belül, továbbá a munkás—paraszt-jövedelmek alakulása tekintetében jelentkeztek más aránytalanságok is az utóbbi évek során. Voltak évek, amikor a szövetkezeti parasztság jövedelmei — melyek a termelés ösztönzése kapcsán az 1960-as évek második felétől a korábbi meghaladó mértékben emelkedtek — összességében gyorsabban nőttek, mint a munkáskeresetek, olyan jelenségek is mutatkoz-

tak, hogy egyes kisebb üzemekben jobb kereseti lehetőségek voltak, mint az ipari nagyüzemekben.

Elsősorban ezek az okok vezettek oda, hogy a párt és a kormány intézkedése alapján az állami ipari nagyüzemeknek, valamint az állami építőiparnak a munkásai és művezetői 1973 márciusában rendkívüli béremelésben részesültek. Ez a döntés, amely több mint 1,3 millió munkást és művezetőt érintett, hosszú idő óta a legjelentősebb bérrendezésre adott lehetőséget. Az intézkedés mértéke, költségkihatásai is jelzik, hogy az nem pusztán gazdasági, hanem egyben politikai jelentőségű lépés volt. Az iparban a szakmunkások bére 11,2 százalékkal, a női szakmunkásoké ennél valamivel nagyobb mértékben, 13,1 százalékkal, a segéd- és betanított munkásoké pedig 8,3 százalékkal emelkedett. Hasonló arányok szerint, de valamivel kisebb mértékben nőttek a bérek az építőiparban is. A béremelések, mint ismeretes, 1974-ben folytatódtak a többi ágazat ipari és építőipari munkásaira, valamint a kisegítőkre vonatkozóan.

Az intézkedések eredményeként elmondhatjuk, hogy a kereseti arányok kedvezően változtak, a korábbinál erőteljesebben érvényesül a szakképzettség, a felelősség, a munka nehézségi foka, fokozódott a munkásnők anyagi megbecsülése.

Egy osztály vagy réteg életkörülményeiről a keresetek önmagukban nem mondanak eleget. A tényleges életszínvonal-különbségeket jobban közelíti — bár ugyancsak nem meríti ki teljes egészében — a *családi jövedelem*, pontosabban annak egy családtagra jutó színvonala.

A munkásosztály fő jövedelmi forrásának, a béreknek az indokoltnál kisebb az életszínvonal-meghatározó szerepe. Az életszínvonal-különbségek még mindig túlzott mértékben függenek a háztartások különböző összetételétől, a családonként eltérő kereső—eltartott-aránytól.

1972. évi adatok szerint a gyermektelen munkáscsaládok egy családtagra jutó átlagjövedelmét 100 százaléknak véve, az egy gyermekekénél 77 százalék, a kétgyermekesekénél 62 százalék, a háromgyermekesekénél 51 százalék az egy családtagra jutó jövedelem nagysága. Más rétegeknél — mindenekelőtt a parasztságnál — a gyermekek számának kisebb a jövedelemdifferenciáló szerepe, mert a mezőgazdaságban levő sajátos munkamegosztás következtében a jövedelem nagysága szorosabb összefüggésben áll a család nagyságával. (Megjegyzendő, hogy a paraszti egy főre jutó jövedelmek szóródása összességében nagyobb, mint a munkásjövedelmeké, ez azonban más tényezőkkel függ össze, például a szövetkezetek eltérő színvonalával stb.) Ebből a helyzetből válik világossá, hogy a pénzbeli juttatások rendszere, amely valamennyi társadalmi réteg számára jelentős tényező, mindenekelőtt a munkásosztály szempontjából döntő fontosságú, és ebből következik az a program is, amely a családtagok számával összefüggő juttatások: a családi pótlék és a nyugdíjak emelésére irányul.

Ilyen jellegű intézkedésekre az elmúlt évek folyamán többször is sor került. A családi pótlék összege ennek ellenére a tényleges gyermeknevelési költségekhez képest alacsony, de az is ismeretes, hogy itt a legkisebb emelés is milliárdos nagyságrendű kiadást jelent. Emelte a kormány az anyasági segély összegét, a gyermekgondozási segélyt, a

folyósítás időtartamát meghosszabbította. A nyugdíjak terén 1970-ben volt és 1975-ben lesz ismét bizonyos emelés, bevezetésre került a 2 százalékos automatikus korrekció, majd ennek továbbfejlesztéseként az alacsony nyugdíjak fix összeggel való emelése, amely magasabb az eredeti 2 százaléknál, és könnyítés következett be a nyugdíjasok foglalkoztatásának a feltételeiben.

A béremelések és szociálpolitikai intézkedések csökkentették az alacsony jövedelmű munkáscsaládok arányát. Így a különböző jövedelmi kategóriákba tartozó munkáscsaládok megoszlása 1972-ben az 1967 évihez képest a következőképpen alakult: abba a kategóriába, ahol 800 forint alatti, tehát alacsony az egy családtagra jutó jövedelem, 1967-ben a teljes munkásnépesség (keresők és eltartottak együtt) 27 százaléka tartozott — 1972-ben 9 százaléka. 1967-ben a 800—1200 forint közötti jövedelemszínvonalon élt a munkáscsaládok 41 százaléka — 1972-ben már csak 26 százaléka jutott ebbe a kategóriába, és a legnépesebb réteggé nőtte ki magát az a családtípus, ahol 1200—1600 forint között van az egy családtagra jutó havi személyes jövedelem: ilyen családokban élt 1967-ben a munkásnépesség 21 százaléka — 1972-ben 32 százaléka. Érdemes még megemlíteni, hogy az 1600—2000 forint közötti kategóriába akkor 8, 1972-ben 19 százalék tartozott, olyan családokban pedig, ahol 2000 forint feletti az egy családtagra jutó jövedelem, 1967-ben a munkásnépesség 3 százaléka élt, 1972-ben már 14 százaléka.

Ez 5 év alatt igen lényeges és dinamikus mozgás, amely azt mutatja, hogy a munkásosztály életszínvonala erőteljesen emelkedett. Természetesen ahol az egy családtagra jutó jövedelem 800 forint körül van — például egy öttagú családnál 4000 forint —, ott a megélhetés nehéz. Ilyen család azonban egyre kevesebb van — arányuk minden jel szerint az 1972. évi 9 százalékhoz képest is lényegesen csökkent. A munkáscsaládok zömében az egy főre jutó jövedelem ma már 1200—1600 forint között van.

Ezekben az adatokban az 1973-as bérintézkedés — amely a színvonalat lényeges mértékben javította — még nem tükröződik.

A jövedelmek alakulása kapcsán szólni kell az árváltozások hatásáról, amely a munkások és alkalmazottak nomináljövedelmének vásárlóértékét 1967-től 1974 végéig 14 százalékkal mérsékelte. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy ugyanezen idő alatt a munkások és az alkalmazottak egy keresőre jutó nominálbére 44 százalékkal, az egy főre jutó családi nomináljövedelme pedig — a szociális juttatások növekedése és a foglalkoztatottság bővülése következtében — még erőteljesebben emelkedett, akkor megállapíthatjuk, hogy a jövedelmek lényegesen nagyobb mértékben nőttek, mint az árak. Azonban a helyzet mégsem ennyire egyszerű.

Figyelembe kell venni, hogy az évi átlagos jövedelemnövekedés családonkénti szóródása meglehetősen jelentős. Az olyan családoknál, amelyeknél az adott évben történetesen egyik kereső sem részesül béremelésben, és más címen sem jelentkeznek többletbevétel, az áremelkedés átmenetileg reáljövedelem-csökkenést okoz. Hosszabb távon ez a probléma kevésbé jelentős, rövid távon azonban kétségtelenül létezik.

A jelentősebb központi áremelések jövedelemnövelő intézkedésekkel való ellensúlyozása egyébként már régóta gyakorlattá vált,

és mértéke olyan, hogy az alacsony keresetű, a kis nyugdíjú és a sokgyerekes rétegeknél rendszerint túlkompenzálást biztosít.

Természetesen igen sok cikk és szolgáltatás árában nem történt változás az elmúlt évek során. Csak példaszerűen említek néhány olyan cikkcsoportot, ahol 1968. január 1-től 1974 végéig a hatósági árak nem változtak, illetve részben csökkentek: hús és húskészítmények; zsír—szalonna; kenyér, liszt és más cereáliák; cukor—édességáru; pamut és pamuttípusú szövetek; harisnya; hűtőszekrény; elektromos energia; gyógyszerek; közlekedési tarifák stb.

Az árnövekedést igyekezni kell a jövőben is tervszerű keretek között tartani, de azt is tudomásul kell venni, hogy különösen egy, a külgazdasági hatásoknak ilyen mértékben kitett gazdaságban az árak bizonyos mozgása elkerülhetetlen. A hiánycikkek keletkezésének például éppen az a leggyakoribb kiváltó oka, hogy a hatóságilag rögzített ár nem fedezi a termelési költségeket. Közrejátszik itt a világpiaci árak emelkedése, a magasabb színvonalon feldolgozott, jobb minőségű nyersanyagok nagyobb költségei, a bérek növekedése és más tényezők. Bizonyos ármozgások tehát elkerülhetetlenek. Ugyanakkor fokozottan ügyelni kell arra, hogy az áremelkedések ne legyenek nagyobbak a feltétlenül indokoltnál. Ennek érdekében továbbra is határozottan kell fellépni a spekulációs célú áremelések ellen, fokozni kell az ellenőrzések hatékonyságát. Az elkerülhetetlen árváltozásokat ugyanakkor egyetlen jelentősebb rétegnél sem követheti az életszínvonal csökkenése, ezeket továbbra is megfelelő mértékben kompenzálni kell a bérek és jövedelmek növelésével.

A jövedelempolitika és az ezzel összefüggő társadalmi kérdések nem teljesekek, ha nem érintjük a kiemelkedően magas jövedelmeket. Az utóbbi években megszorodtak az olyan jelenségek, hogy egyesek nem munkával, hanem különféle ügyeskedéssel, a szocialista erkölcs megsértésével jutnak kiugró jövedelemhez. Ismeretes, hogy a kormány az elmúlt években többször foglalkozott ezzel. Számos intézkedés történt az adóztatás, a másodállások, mellékfoglalkozások szabályozása területén, újabban vagyonadó jellegű intézkedések is napvilágot láttak — a háztartásadóra és a vele kapcsolatos egyéb adóintézkedésekre gondolok. Mindezek rendkívül fontosak társadalmi-politikai szempontból, mert az indokolatlan magas jövedelmek társadalmi feszültséget szülnek. Ezen intézkedések jelentősége tehát elsősorban nem pénzügyi, hanem politikai jellegű.

A jövedelmek emelkedése a *fogyasztásban* is kifejezésre jut. Ezt jelzik az úgynevezett tartós javak 100 munkásháztartásra jutó állományának következő adatai is. Hűtőszekrényből 100 munkásháztartásra az 1968. évi 26-tal szemben 1973-ban 69 jutott. A mosógépek száma 72-ről 87-re emelkedett, a gépkocsiké az 1968. évi háromról 1973-ra tíz darabra nőtt, vagyis ekkorra már minden tizedik munkásháztartásban volt személygépkocsi. Motorkerékpárja 1973-ban minden 100 közül 22 munkásháztartásnak volt.

A munkásosztály fogyasztásában emelkedik az iparcikkek aránya, jelezve, hogy messze túl vagyunk azon a korszakon, amikor a jövedelmek jórészt csak a létfenntartásra — élelmezésre, lakbérre, fűtésre,

a legszükségesebb ruházkodásra — voltak elegendők. Ma már a frizsider nem státuszszimbólum, hanem hozzátartozik a legtöbb család mindennapi kényelméhez. A használati cikkek termelésének és fogyasztásának fokozása mellett tovább kell növelni, minőségileg javítani a szolgáltatásokat.

A munkásosztály életszínvonal-emelkedésének tényei jutnak kifejezésre abban is, hogy a külföldre utazók egyre népesebb táborán belül mind több a fizikai dolgozó. A nyugati országokba látogatók közül 1970-ben 25—30 százalék, 1973-ban és 1974-ben 35—40 százalék volt a fizikai dolgozók aránya. A szocialista országokba utazók körében ez az arány jelenleg 40—45 százalék. Örvedetesen nőtt a fizikai munkások száma az üdülő- és telektulajdonosok között is.

Ami a *lakáskérdést* illeti, e területen számos intézkedés történt. 1970-ben született meg a párt és a kormány együttes határozata. A városokban és a kiemelt munkástelepüléseken bevezetésre került a gyermekek utáni kedvezmény a társasház- és szövetkezeti lakásépítésnél. 1971-ben a lakáselosztásról szóló rendelet alapján a fizikai dolgozók részesedésének arányát a tanácsok az elosztható lakások 70 százaléka körül határozták meg. A lakásépítő szövetkezeteknél a fizikai dolgozók, a fiatal házaspárok építkezéseinek előmozdítását újabb kedvezmények segítik. 1973-tól kiszélesedett a vállalati munkáslakás-építő akció. Ennek keretében 1973-ban mintegy 2200 munkáscsalád jutott lakáshoz, 1974-ben várhatóan közel 4000. Az akció keretében lakótelep nagyságrendű építkezést támogat több budapesti nagyvállalat, például a Csepel Művek, az Egyesült Izzó, a Ganz-Mávag és más, vidéki városokban működő ipari nagyüzem is.

A most folyó ötéves terv első három évében az összes megépült lakásokból — tehát a magánérből épült lakásokat is figyelembe véve — körülbelül 55 százalék volt a munkáscsaládok részesedése. A 15 éves lakásépítési terv, valamint a lakásépítés és -elosztás rendszerének fejlesztése érdekében hozott számos intézkedés kézzelfogható módon jut kifejezésre az eredményekben: a 100 szobára jutó személyek száma a munkáslakásokban az 1960. évi 257-ről 1973-ban 197-re csökkent; 1960-ban a munkáslakások 67 százaléka volt egyszobás, 1973-ban már csak 35 százaléka. Ez azt mutatja, hogy az anyagi korlátok és rengeteg nehézség közepette is van előrehaladás ezeken a területeken.

A képhez hozzátartozik a *munkaidő-csökkentés* is. A fizikai munka megbecsülését fejezi ki az a tény is, hogy ezt az iparban és az építőiparban kezdtük. 1968 és 1970 között körülbelül másfélmillió munkás és félmillió alkalmazott tért át a 44 órás munkaidőre, a három műszakos üzemekben a 40—42 órára, az egészségre ártalmas területeken pedig a 36—42 órára.

Bevezetésre került a kéthetenkénti szabad szombat, ami a dolgozók helyzete szempontjából szintén új elem, s az életmódot lényegesen befolyásoló tényező.

Ez a kép, amit a munkásosztály anyagi körülményeiről főbb számszerűségekből, tendenciákból ki lehet fejezni, komoly előrehaladásról tanúskodik, ugyanakkor sok számadat önmagában is jelzi a még meglévő problémákat, akár a lakásról, akár az alacsony keresetűekről, akár az

egy családtagra jutó alacsony jövedelmekről van szó. Azt hiszem, érzelhető, mennyire indokolt, hogy a párt és a kormány munkájában a jövőben is reflektorfényben legyen a munkásosztály helyzetének további javítása.

Most készítjük az *ötödik öt éves tervet*. Az életszínvonal terén kiemelt feladat a munkásosztály anyagi körülményeinek javítása. Ismert, hogy életszínvonal-növelési lehetőségeink elsősorban a végzett munkától, a nemzeti jövedelem növekedésétől függnék. Ma még korai lenne számokat mondani — befejezésül kitérek azokra a gazdaságpolitikai kérdésekre, amelyek még befolyásolhatják az előirányzatokat —, mindenesetre az a cél, hogy a munkásosztály életszínvonala tekintetében a lehetséges maximumot nyújtsa az ötödik öt éves terv.

A közgazdasági szabályozás korszerűsítése és a keresetszabályozási rendszer javítása a következő időszak egyik fontos feladata. Általában helyes a keresetnövekedést vállalati szinten továbbra is összekötni a vállalati eredmény alakulásával. Ez azonban nem lehet minden területen azonos módszer, meg kell találni az egyes ágazatok számára legmegfelelőbb ösztönző formákat. A keresetszabályozás megfelelő keretet kell, hogy biztosítson a bérpolitika alkalmazásának: meg kell valósítani, hogy a keresetek teljesítmény, kvalifikáció és a munka nehézségi foka szerint jobban differenciálódjanak, de egyidejűleg a bérarányoknak ösztönözőnek is kell a népgazdaság szempontjából kívánatos munkaerőmozgást is. A bérpolitikának továbbra is szerves része a teljesítményekkel meg nem alapozott bérkülönbségek kiküszöbölése. Ezeket a célokat szolgálja többek között a szakmai bérek nemrégiben kidolgozott országos táblázata. Remélhető, hogy a keresetek állami szabályozása és a vállalati bérpolitika együttesen kifejtik azt az ösztönzést, amit a termelékenység növelése tekintetében a népgazdaság elvár. Az anyagi elismerés mellett az eddiginél lényegesen nagyobb szerephez kell juttatni az erkölcsi ösztönzés különböző formáit. El kell érni, hogy a kettő együtt járjon, szemben azzal a helyenként megnyilvánuló elfogadhatatlan gyakorlattal, hogy az egyikkel helyettesítik a másikat. Aki kiemelkedőt nyújt, anyagiakban és erkölcsiekben egyaránt kapja meg az őt megillető megbecsülést.

Fontos feladat az ipari nagyüzemi gazdálkodás előnyeinek kiaknázása és ezen keresztül az ott dolgozó munkások fokozott anyagi megbecsülése, helyzetük rendszeres javítása.

Az ötödik öt éves terv kidolgozása és végrehajtása során a demográfiai különbségekből eredő eltérések mérséklése céljából elsősorban a gyermekneveléssel összefüggő juttatások fokozására van szükség. Nagyon lényeges a fogyasztói árszínvonal tervezett keretek között tartása. A lakáskérdés területén továbbra is alapvető cél, hogy a lakásépítés — minthogy az állandó lakosság létszámához képest a lakáshiány mértéke itt a legnagyobb — elsősorban a fővárosban és a nagyvárosokban növekedjék, különös tekintettel a munkáscsaládok helyzetének további javítására.

Továbbra is fontos feladat a munkakörülmények javítása: a nehéz fizikai munka kiiktatása mindenekelőtt a szállítás, anyagmozgatás gépesítésével, valamint az üzemi szociális-kulturális intézményrendszer fejlesztése. Tovább folytatódik a munkaidő-csökkentés: az ötödik

ötéves tervidőszak folyamán valamennyi dolgozó áttér a 44 órás munkahétre. A munkaidő jobb kihasználásában meglévő tartalékok feltáráásával kell megteremteni a munkaidő további csökkentésének lehetőségét. Ez — újból hangsúlyozom — mind a mai elképzelés szerinti helyzet, nincs még végleges határozat, hiszen az ötödik ötéves terv előkészítő munkái még folynak.

A korábbiakban már szó volt azokról az eredményekről, amelyeket az elmúlt évtizedek hoztak a dolgozó osztályok *iskolázottsági—műveltségi* színvonalának emelkedésében, valamint az e területen tapasztalt hiányosságokról is. A Központi Bizottságnak a munkásosztály helyzetével foglalkozó 1974 márciusi határozata aláhúzza: a párt elvi, politikai kérdésnek tekinti, hogy a munkások, a fizikai dolgozók gyermekei megfelelő módon támogatást kapjanak a tanulásban és továbbtanulásban. A társadalmi mobilitás, „az esélyek azonosságának” biztosítása az oktatás egészén belül elsősorban az alapoknál: az általános iskola területén jelent tennivalókat. Az illetékes kormányzati szervek most dolgozzák ki a zömmel munkásgyerekeket tanító általános iskolák anyagi és személyi feltételeinek javítását szolgáló intézkedéseket, amelyek biztosítják ezeknek az iskoláknak az általános iskolai hálózat egészén belüli kiemelt fejlesztését.

Egy másik lényeges teendő a szakmunkástanuló-képzés feltételeinek további javítása. Nagyon fontos, hogy a vállalatok jól megértsék a tanulóképzés horderejét, azt, hogy magas fokon kell bekapcsolódnunk a világszerte kibontakozó műszaki fejlődésbe, és ehhez nemcsak korszerű szakmai ismeretekkel, hanem magasabb általános műveltséggel rendelkező dolgozókra van szükség. A tárgyi feltételeket a szakközépiskolák színvonalára kell felhozni, mérsékelni kell a szakmunkásképző intézmények zsúfoltságát, javítani kell a műhelyek gépi felszerelését, növelni a szakmunkásotthonok férőhelyszámát. Ez természetesen pénzbe kerül az üzemeknek is, és az államháztartásnak is többet kell fordítania ezekre a célokra.

Nagy súlyt kell fektetni arra, hogy a felnőtt munkások képzése terén is további intézkedésekre kerüljön sor. A munkástovábbképzés jelenlegi helyzetével nem lehetünk elégedettek, nem elég széles az a réteg, amely ebben részt vesz. Nemcsak a szűk szakmai képzést és továbbképzést kell felölelnie, hanem a technika legújabb vívmányaival, tehát a munkás környezetével való együttthaladást is — elektronikát, automatizálást, kemizálást és más témaköröket —, és általános műveltségben is a mainál többet kell nyújtania.

Számos más területen is előrehaladunk. 1974 szeptemberében megkezdődött az oktatás a szakmunkások középiskolájában, 1973-ban megindult 200 fiatal szakmunkás műszaki egyetemi tanulmányokra való felkészítése, és most készítik elő e tanfolyam más szakokra történő kiterjesztését. Ezek az intézkedések fontosak a vezető-utánpótlás szempontjából, vagyis ahhoz, hogy a fizikai munkások a vezetés különböző területeire bekerüljenek.

Az általános kulturális feladatokkal kapcsolatban lényeges, hogy

azokat a rétegeket, amelyek újonnan kerültek az iparba, a munkásosztály átformálja — a szociológusok egy kedvelt kifejezésével élve: homogenizálja. Éppen az előbb elmondottak mutatják, hogy a mai munkásosztály nem jelentéktelen részét eredetileg különböző más rétegekből kikerült dolgozók teszik ki, és átformálásukhoz komoly feladatokat kell megoldani a közművelődés, a kultúra vonalán is. Az 1974. évi KB-határozat, amely a közművelődésről szól, ezzel összefüggésben számos feladatot ír elő, főleg a szocialista brigádtagok, a bejárók, a munkásszállásokon lakók, a fiatalok művelődésével kapcsolatban. A közművelődési tevékenység kibontakoztatásában nagy szerepe van a munkahelyi vezetésnek, a helyi társadalmi szervezeteknek.

Az ötödik ötéves terv kidolgozása most folyik. Az elmúlt évben lényeges változások történtek a világgazdaságban, ami ránk is kihat. A nyersanyagárak rohamosan nőttek, és Magyarországra nézve kedvezőtlen cserearány alakult ki; tőkés importáraink lényegesen nagyobb mértékben emelkedtek, mint ahogy exportáraink növekedtek. Mindez már 1973—1974-ben bizonyos veszteséget okozott, és a továbbiakban is okoz. A szocialista gazdasági közösség szilárdsága lényegesen tompítja az árhullámnak a tőkés piacra jellemző anarchikus vonásait, bizonyos mértékig azonban az ármozgás a szocialista piacot is érinti. Ezek a problémák szükségessé teszik, hogy ismételten áttekintsük ezeknek a világpiacon hatásoknak a kivédésére legalkalmasabb lehetőségeket. Dolgozunk azokon az intézkedéseken, amelyek — mivel elsősorban nyersanyagimportőrök vagyunk, és az exportunk nagyjából nem ilyen termékekből áll — a külkereskedelmi politikánkban, az ipari struktúrában és egyéb vonatkozásokban szükségesek ahhoz, hogy ezek a negatív hatások minél kisebb mértékben érjenek bennünket.

Külkereskedelmünkben azok felé az országok felé kell fokoznunk tevékenységünket, amelyeket a nyersanyagár-emelkedés — termelők lévén — pozitívan érintett, s ahol új piaci lehetőségek vannak. A lehetőségek keresése során természetesen változatlanul nagy figyelmet kell fordítanunk a KGST-be tömörült szocialista testvérországokra, amelyekkel külkapcsolataink zömét bonyolítjuk le, és a fejlett tőkésországokra is.

Egy másik feladat az, hogy a hazai termelési struktúra alakításában fokozott körültekintéssel mérlegeljük az energia- és anyagigényes ágazatok fejlesztésének indokoltságát, ahol még döntési lehetőségünk van. Nagyobb súlyt kell fektetnünk a hazai nyersanyag-kitermelő és az energiaellátást javító beruházásokra, valamint az olyan ágazatok további fejlesztésére, amelyeknél jelentős szellemi tőkével, gyártási tapasztalattal és kapacitással rendelkezünk. A meglevő gyártmányszerkezet alakításában növelni kell a gazdaságos, minden piacon értékesíthető áruk termelését, és a gazdaságtalan cikkek termelését korlátozni kell.

Vannak természetesen a termelésen belüli egyéb lehetőségek is, így mindenekelőtt az anyag- és energiatakarékosság tartalékainak feltárása. Úgy tűnik, hogy ennek jelentőségét az irányító szervek, vállalatok, szocialista brigádok, termelő- és nem termelő intézmények egyre inkább felismerik, és a különféle akcióprogramok, vállalások arra utalnak, hogy máris örömdetes fejlődés van kibontakozóban. Ugyancsak nagy jelentő-

ségű az üzem- és munkaszervezés és sok más egyéb „hagyományos” lehetőség, amelyek kiaknázása további forrásokat teremt.

Terveink és egyben a munkásosztályra vonatkozó határozatok valóra váltásának egyik fontos eszköze az *üzemi demokrácia* fejlesztése.

Az üzemi demokrácia a szocialista demokrácia része: a munkások egyrészt itt érezhetik annak közvetlen érvényesülését, másrészt ezen a területen is megvalósítható a hatalom gyakorlásában való részvétel. A párt arra törekszik, hogy a hatalom gyakorlásának a dolgozók mind nagyobb hányada legyen aktív részese. Ez egyben biztosítja a munkásosztály alkotó kezdeményezéseinek kibontakoztatását, a dolgozók tette-készségében, akaratában rejlő nagy energiák felszabadítását.

Az üzemi demokrácia érvényesítésében már eddig is sok tapasztalattunk van. Sok vállalatunknál, ahol a vezetők — állami, párt-, szakszervezeti vezetők — élnek a lehetőségekkel, megfelelő gyakorlat alakult ki, másutt viszont nem ilyen kedvező a helyzet.

Az elképzelések szerint tovább fejlesztjük az üzemi demokrácia fórumrendszerét a műhelyek, üzemegységek, illetve a vállalat szintjén, s következetesebben kerül megvalósításra, hogy bizonyos kérdéscsoportokban a fórumok véleményt nyilvánítsanak, javaslatot tegyenek, egyes kérdésekben döntsenek. A műhelyek szintjén a kollektíva részvételével a közvetlen demokrácia, míg magasabb szinteken — az üzemek és a vállalat szintjén — a képviselői demokrácia különböző formái érvényesülhetnek. Különösen a műhelyekben lényeges, hogy a kérdések ne szűküljenek le az érdekvédelemre, a munkások mindinkább a tulajdonosok és ne csupán a munkavállalók hangján juttassák kifejezésre véleményüket. Ehhez a széles munkástömegekben fel kell kelteni az igényt a köztulajdonosi ténykedéshez, és biztosítani kell a szükséges információt a vállalat közös ügyeiről.

Az üzemi demokrácia fejlesztésével kapcsolatosan az utóbbi időben üzemi vizsgálatok, cikkek formájában is öröndetes pezsgés indult meg. Úgy gondolom, hogy ezeknek sok pozitívuma is érvényesül majd a vállalatoknál.

Az üzemi demokrácia fejlesztésének letéteményesei a párt-, a szakszervezeti és az ifjúsági szervezetek. Ugyanakkor kibontakoztatása feladata és érdeke az állami és gazdasági szerveknek, vezetőknek is. Valamennyiünk munkáján áll, hogy az üzemi demokrácia politikai célkitűzéseiből és ezen keresztül terveinkből, az egész dolgozó nép életszínvonalának növelésére vonatkozó céljainkból mit tudunk megvalósítani.

BOGNÁR JÓZSEF:

Új tényezők a nemzetközi gazdasági kapcsolatok rendszerében*

A hatvanas évtizedet a nemzetközi gazdasági kapcsolatok dinamikus növekedése jellemezte. A nemzetközi kereskedelem évi növekménye 10 százaléknál felett volt, a turizmus és a nemzetközi szolgáltatások pedig az áruforgalmat is meghaladó ütemben fejlődtek. A nemzetközi hitelek, a tőke, a technológia, a know-how, a korszerű vezetéstudományok eredményei, valamint a világ egyes körzeteiben a munkaerő nagyobb mobilitásról tettek tanúságot, mint eddig bármikor a gazdaságtörténelem során.

A fejlett tőkésországok gazdaságában — amelyek egyébként a nemzetközi kereskedelem több mint 70 százalékát, valamint a hitel- és tőkemozgás több mint 90 százalékát realizálták — kedvezően alakultak mindazon tényezők, amelyek egy középtávú prosperitás hordozói lehetnek. Olcsó energia és nyersanyag, nagy beruházási kedv, meggyorsult technikai fejlődés, új gazdasági együttműködési formák kialakulása, a termelés és a kereskedelem bővülését előmozdító hitelpiacok, valamint a kedvező klímát alig zavaró lassú infláció jelentették e viszonylag gyors növekedés feltételrendszerét.

Az évtized során fokozatosan megszűnt a hidegháború, majd — a Szovjetunió és a szocialista országok kezdeményezései révén — csökkent a nemzetközi feszültség és a kialakulóban levő politikai egyensúlyviszonyok elég teherbíróknak bizonyultak ahhoz, hogy a létrejött helyi konfliktusokat elszigeteljék, majd felszámolják. (A konfliktusok elszigetelését és felszámolását igen nagy eredménynek tekintjük, noha az számos esetben csak ideiglenes jelleggel valósult meg, hiszen a világ és az érdekeltek időt nyernek a konfliktust kiváltó tényezők más alapon történő megközelítésére.)

Fontos és látványos fejleménye volt ennek az évtizednek, hogy a tőkés világon belül a Közös Piac és Japán lényegesen megrendítették az USA gazdasági hegemóniáját, amely a második világháborút követő másfél évtizedben alakult ki.

A prosperitást tápláló középtávú befolyásoló tényezők mögött azonban ott rejlett egy olyan kimondatlan és talán végiggondolatlan feltételezés, amely hosszabb távon *krízist* okozhatott. A modern gazdaság — különösen a világgazdaság — bonyolultságát éppen az okozza, hogy a racionális középtávú döntések és cselekvések látszólag szilárd talajon épülnek; ti. a megelőző és összefüggő döntések és cselekvések egész komplexusára.

* A szerző 1974. december 19-én elhangzott akadémiai székfoglaló előadása alapján.

Ezek az összefüggő cselekvések azonban csak a közbeeső összefüggésekre adott logikus választ jelentik, de nincsenek közvetlen kapcsolatban a cselekvési sort elindító kiinduló feltételezéssel. Ha a kiinduló feltételezés helytelen vagy túlhaladottá válik, úgy minden olyan cselekvés racionalitása kétes lesz, amely végső soron, részben vagy egészben, közvetlenül vagy közvetve erre vagy ennek következményeire épült. Ezért lepi meg gyakran a tőkés konjunktúra vizsgálóit, szemlélőit vagy részeseit a modern gazdaság által létrehozott hatalmi konstrukciók rendkívüli törékenysége.

A kiinduló feltételezések a gazdaságban *közvetlenül* az árak és költségviszonyok közepes vagy hosszabb távon várható alakulására vonatkoznak, de az árak változásai *közvetve* (kevésbé direkt formában) a *gazdasági-piaci hatalom eloszlásában végbemenő kumulatív eltolódásokat* is tükrözik. Az egymásra épülő elemekből összetevődő cselekvési sor elindítója az a hosszú távú feltételezés volt, hogy a késztermékek és energiahordozók, valamint egyéb alapvető nyersanyagok *cserearányai* az előtünk álló évtizedben nem változnak lényegesen. A költségviszonyok és cserearányok azon trendje, amely az elmúlt két évtizedben alakult ki, azonban csak abban az esetben lett volna fenntartható:

a) az árakat döntő módon befolyásoló gazdasági-piaci viszonyok szempontjából; ha a különböző energiaforrások termelése és fogyasztása a rendelkezésre álló készletek mennyiségével, összetételével és az esetleges hiányok áthidalásához, illetve helyettesítések biztosításához szükséges idő mennyiségével arányos lett volna,

b) a költségviszonyokat és cserearányokat szintén lényegesen befolyásoló gazdasági-hatalmi aspektusok szempontjából; ha a gyarmati rendszer fennállása idején kialakult cserearányokat az erőviszonyok megváltozása ellenére is fenn lehetne tartani, noha időközben az olajexportáló országok önállóak lettek, öntudatra ébredtek, kialakították saját érdekrendszerüket, és különböző formák között megerősítették az olajforrások feletti felügyeletüket.

E cserearányok — különösen az energia árának — mérlegelése ugyanis napjainkban minden gazdasági fejlesztés egyik kulcskérdése. A technika fejlődésével foglalkozó természettudósoknak egyöntetű az a véleménye, hogy „minden új technikai előrelépés esetén a rendelkezésre álló energia mennyisége és ára határozza meg a termelés korlátait”.¹

Az energia árára és a cserearányok várható alakulására vonatkozó feltételezéseket különleges gonddal kell megvizsgálniuk olyan importvulnerábilis gazdasági egységeknek, mint a Közös Piac és Japán. Vulnerabilitásról és nem szenzibilitásról (sebezhetőségről és nem érzékenységről) beszélünk — bár nehéz volna megmondani, hogy hol végződik az egyik és hol kezdődik a másik —, hiszen az előbbi szénhidrogén-szükségletének 96, míg az utóbbi 99 százalékát importálja. Importálják egyébként e gazdasági egységek a 11 alapvető fém nagy részét is. Ismeretes az is, hogy az olajexport 89 százalékát világviszonylatban a fejlődő országok adják.

¹ *Sir Francis Simon: Nuclear Energy and the Future. Lloyds Bank Review, 1955. ápr. Idézi: Robert A. Brady: Tudományos forradalom a termelésben. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1966. 299. l.*

A krízist az energiaválság *robbantotta ki*, de egyrészt a világgazdaság mozgását befolyásoló egyes tényezők nincsenek egymástól elválasztva, másrészt egyetlen tényező nem is lehet képes egy ilyen bonyolult rendszer mozgási trendjének megváltoztatására. A gazdasági hatalom *centrumaiban* keletkező krízisek sok tényező viszonyában kialakult, fokozatosan kumulálódó egyensúlyhiányok eredői; azaz megoldatlan gazdasági, társadalmi és politikai problémák következményei.

A hetvenes évtized elején a tőkés gazdaság *instabilitásának* más, lényeges komponensei is megjelentek. Az instabilitásnak a világkereskedelmi rendszert befolyásoló tényezői közül elsősorban az *inflációt* és a nemzetközi monetáris rendszer felbomlását kívánjuk megemlíteni. A hatvanas évek mérsékelt inflációja egyrészt felgyorsult a belső gazdaságban, másrészt áterjedt a nemzetközi kereskedelemre is. A monetáris rendszer felbomlása az aranyalapról történő letérést, az amerikai dollár kulcsvaluta szerepének meggyengülését és a fix valutakurzusok megszüntetését eredményezte. A régi rendszer felbomlott, jelenleg ideiglenes megállapodások és rövid időre szóló szabályozások vannak érvényben; anélkül, hogy egy új rendszer körvonalai kibontakoztak volna. Az infláció a tőkés gazdaságok legnagyobb belső problémája lett, amelynek súlyát a két világháború közötti munkanélküliséggel kezdik összevetni. A helyzetet súlyosbítja, hogy az infláció a nemzetközi kereskedelemre is áterjedt és a kölcsönösen „importált infláció” gyorsítja az árak emelkedési ütemét. Az infláció egyre súlyosabb következményei ellenére az ún. antiinflációs programok keresztülvitele — a hagyományos nyugat-európai politikai struktúrák válságos helyzete miatt — igen nagy nehézségekbe ütközik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a kisebbségi vagy igen kis többséggel rendelkező kormányzatok (Nagy-Britannia, Franciaország, NSZK és még súlyosabb formában Olaszország) mind az indokolatlanul magas profitok csökkentésére, mind a széles néprétegek életkörülményeit mélyen érintő deflációs politika megvalósítására képtelenek. Az említett jelenségeknél — amelyek „belülről” rázzák meg a tőkés gazdaságokat —, intenzitásánál, kiterjedésénél és továbbgyűrűző hatásainál fogva fontosabb a harmadik: *egy új gazdasági hatalmi bázis kialakulása*. Az olajárak emelkedése ugyanis a világgazdaság minden szereplőjét valamilyen cselekvésre (magatartásváltozásra) kényszeríti; tehát az új gazdasági hatalmi bázis jelenlétét és potenciálját mindenki érezteti. A fejlett tőkésországok és más, szénhidrogénekben szegény gazdaságok a szubsztitúció útján indulnak el, hiszen az eddig nem gazdaságos energiaforrások (új primer energiaforrások feltárása, mint a napenergia, geotermikus energia, nukleáris energia; vagy szekunder eljárások, mint szénelgázosítás, hidrogéngyártás stb.; vízi energia stb.) egy csapásra gazdaságossá váltak. Ezzel kapcsolatban persze új problémák merülnek fel (a hatalmas beruházások, a bioszféra szennyezése, a megengedhető kockázat kérdése stb.), de ebben a helyzetben igyekeznek ezeket áthidalni. (Lásd az USA által meghirdetett „Project Independence”.) Az USA azonban előnyösebb helyzetben van, mint a Közös Piac vagy Japán. E gazdaságokban az olajárak emelkedése a legközelebbi 5-6 esztendőben hatalmas deficitet okoz a fizetési mérlegben. 1974-ben az áremelkedések következtében Nyugat-Európa 40 milliárd \$-ral fizet többet ugyanannyi importért; azaz a tervezett 10 milliárd \$

fizetésimérleg-felesleg helyett 30 milliárd \$ deficitje lesz. 1975-től fogva — előzetes számítások szerint — a szükséges importra — a már bevezetésre került vagy kidolgozás alatt álló takarékosági rendszabályok ellenére — 50 milliárd \$-ral többet kell fordítani.

Az olajtermelő országok megtöbbszöröződött bevételei abban az esetben is új erőviszonyokat juttatnának kifejezésre, ha azokért a fejlődésükhöz szükséges technikát (gépeket, berendezéseket, műtrágyát stb.) importálnák. Elegendő lakossal és területtel rendelkező országokban feltehetően ez történik majd. A Perzsa-öböl kis országai vagy Szaúd-Arábia azonban annyira kevés lakossal rendelkeznek, hogy valamilyen „nemzeti gazdasági struktúra” kialakítása számukra nem volna racionális. E kis országok adottságaikhoz képest erőteljes, de még racionális gazdaságfejlesztés esetén sem képesek jövedelmeiket belső fejlesztésre elkölteni. Számítások szerint a hetvenes évek második felében évente 50-60 milliárd \$-ral növelik feleslegeiket. Egyesek szerint ezen évtized végére a tőkésvilág összes monetáris tartalékainak 55-65 százaléka ezeknek az országoknak a kezében lesz.

Ily módon az új gazdasági-hatalmi bázisnak döntést kell hoznia arról, hogy miképpen kívánja hasznosítani a rendelkezésére álló feleslegeket. Ezen új gazdasági-hatalmi bázis sajátos, mert struktúrája eltér a szokásostól. Megjelenése annyit jelent, hogy *monetáris téren* a gazdasági hatalom másképpen oszlik meg, mint a termelésben, technikában, műszaki tudományokban vagy a magasán kvalifikált szakemberekben. Ebből következik, hogy az USA és a vezető tőkésországok arra törek-szenek, hogy a gazdasági hatalom szférájába betört új erőket elszigeteljék, majd a régi erőviszonyokat fokozatosan helyreállítsák. Az új gazdasági-hatalmi bázis kezében összpontosuló monetáris eszközök két-féle problémát okoznak: hiányoznak egyrészt a tőkésországok gazdasági vérkeringéséből (azaz kevesebb lesz a beruházás vagy alacsonyabb a fogyasztás), illetve további zavarokat okozhatnak a valuták közötti egyensúly felborításával. E kettős veszély ellen az USA védekezni fog a politikai és a gazdasági nyomás minden lehetséges formájával, de új lehetőségeket is nyit a tőketulajdonosok számára. A nyomás és a csábító lehetőségek megnyitása egyaránt azt a célt szolgálja, hogy a tőketulajdonosok hosszú lejáratra kössék le tőkéiket; azaz az olajjövedelmek kapcsolódjanak be a tőkés gazdaság vérkeringésébe. A dinamikus iparágak-ba történő bekapcsolódás lehetőségét, magas profitot és nagyobb befolyást ígérnek nekik a finánckapitalizmus világában.

A cserearányok változása megerősítette az olyan masszív gazdasági egységek helyzetét, amelyek nagy területtel és népséggel rendelkeznek, nyersanyagokban gazdagok és a fejlett technikát is birtokolják (Szovjetunió — USA).

A nyersanyagokban szegény kis vagy közepes országok fejlődési lehetőségei abban az esetben is megnehezülnek, ha fejlett technikával és jó exportpiacokkal rendelkeznek. Drágább energia és magasabb nyersanyagárak esetén ugyanis lényegesen csökken azon árufélék köre, amelyeket gazdaságosan exportálhatnak, illetve termelhetnek.

A szocialista országok — amint az ismeretes — kezdettől fogva egyeztetett energiapolitikát folytattak és a Szovjetunió nagy szállításai lehetővé tették, hogy a világ más részeiből kevés energiahordozót kell-

jen importálniuk. Az egymás közötti kereskedelmet azonban mindenkor világszerte átlagos árakon bonyolították le; megtisztítva azokat azon spekulatív elemektől, amelyek az értékesítés tőkés módjának szerves tartozékai. Nyilvánvaló, hogy a cserearányok változása megnehezíti az energiában és nyersanyagokban viszonylag szegény szocialista országok növekedési feltételeit. Az elmúlt 25 esztendő tapasztalatai egyértelműen azt bizonyítják, hogy a kölcsönös segítség elve mindig érvényesült, ha az egyes tagállamok különböző világgazdasági effektusok hatására nehéz helyzetbe kerültek.

Azon nehézségek ellenére, amelyeket a cserearányok változása egyes szocialista országoknak okozhat; a szocialista világ gazdasági pozíciói megerősödnek a hetvenes évtizedben. E megerősödés különböző tényezők együttes hatásának tudható be; ezek közül egyik legfontosabb az, hogy a Szovjetunió nagy energia- és nyersanyagtartalmú, valamint exportszállításai közép- és hosszú távon egyre lényegesebb komponensét képezhetik az energia- és nyersanyagellátás kérdéseiben kialakuló világhelyzetnek. Ez a körülmény újabb lendületet adhat a Kelet—Nyugati gazdasági kapcsolatok nyugati részről történő átértékelésének. Az átértékelés egyik elemét képezi a legnagyobb kedvezmény elvének biztosítása az USA, és a diszkrimináció különböző formáinak felszámolása a Közös Piac tagállamai részéről. Az átértékelés lehetővé fogja tenni egyrészt a beruházási hitelek azon fajtáinak folyósítását energia- és nyersanyagtermelés céljaira, amelyeket „önmagukat visszafizető” hiteleknek szoktak nevezni, másrészt a nyugati országok keleti exportjának meghitelezését. A kialakult világgazdasági helyzetben a szocialista országok együttműködése, előrelátó gazdaságpolitikája és biztos alapokon nyugvó gazdasági növekedése hozzájárul a szocialista világ tekintélyének megszilárdulásához a nemzetközi gazdaságban.

A növekvő lehetőségek erőteljes kiaknázására azonban a szocialista világ csak abban az esetben válik képtessé, ha a nemzetgazdaságoknak a nemzetközi gazdasághoz való kapcsolódását mind a KGST-n belül, mind azon kívül új alapokra helyezi. A nemzetközi politikai helyzet fejlődése, a nemzetközi gazdasági folyamatok növekvő interdependenciája, a fejlődő világ súlyos helyzetben levő részének közvetlen és közvetett megsegítése; valamint saját fejlődésünk meggyorsítása egyaránt e posztulátum megvalósítása mellett szólnak. Kedvező körülménynek tekinthetjük, hogy e feladat megvalósítására, az *integráció* kiépülésével párhuzamosan kerülhet sor. Az integráció ugyanis csak abban az esetben lehet gazdaságilag hatékony, ha kiépülése során fokozatosan meghaladja azon, a korábbi időszakban kialakult kapcsolati formákat, amelyek még megőrizték magukban az embargó által felélesztett természetes szemléletmód, a nemzeti gazdaságok egymástól történő bizonyos szeparálódásának, valamint az áru- és pénzviszonyok mellőzésének számos elemét.

A világgazdasághoz való erőteljesebb kapcsolódást a szocialista országoknak ellentmondásos helyzetben kell megvalósítaniuk. Kétségtelen, hogy a tőkés gazdaságban jelentkező krízisszerű folyamatok (jelenségek) egyes hatásait intenzitásukban mérsékelni és időben lassítani kell, mert ellenkező esetben társadalmilag olyan szituációk keletkeznek, amelyek szocialista országban nem tolerálhatók. E fékező és lassító tevékenységet azonban nem szabad olyan módszerekkel megvalósítani,

amelyek következtében a vállalatok az üvegházban maradnak, vagy oda visszasétálnak és a racionalizálási vagy változtatási kényszert csak a népgazdaság (a központi gazdasági vezetés) érzi. Választásunk ugyanis — a legtöbb esetben — nem a kényszer (a szóban forgó hatás) elfogadásában vagy elutasításában van, hanem a kényszer jelentkezési helyének és időpontjának meghatározásában. Ha a kényszerelem (a szóban forgó hatás) a népgazdaságban (kormányzati szinten) jelentkezik, úgy a vállalatok *anyagilag* nem az energia- és nyersanyagtakarékosságban, nem az új struktúra kialakításában (hiszen a gazdaságtalan termelést növekvő mértékben szubvencionálják), és nem a technikai fejlődés meggyorsításában lesznek érdekelték, hanem a korábbi világgazdasági helyzetben kialakított nyereségi-termelési feladatok elérésében.

A világgazdasághoz való kapcsolódásunk új alapokra helyezése azonban nemcsak az *import* (energia- és nyersanyagellátás), hanem az *export* kérdéseiben is jelentkezik. E kapcsolódás megjavítása és erősítése végett *aktív nemzetközi gazdasági politikát* kell folytatni; mind a szocialista világon belül, mind a világ más részeiben.

Aktív nemzetközi gazdasági politika azon összehangolt intézkedések és törekvések összefüggő rendszerét jelenti, amelyet a belső gazdaságban, valamint a világpiacon a nemzeti gazdaság (integráció) külgazdasági tevékenységének fellendítése érdekében kifejtünk.

A belső gazdaságokban olyan struktúrapolitikára, ösztönző rendszerekre és érdekeltségi viszonyokra, szervezetszervezésre és reagálási képességekre van szükség, amelyek előmozdítják, hogy a gazdaság export-hordozó egységei a világpiacon minőségben, árban, hitelnyújtási lehetőségekben és komplex szolgáltatásokban felvehessék a versenyt a különböző piacokon megjelenő tőkés cégekkel és vállalatokkal. A versenyfeltételek mindenkire kötelezők; a hazai gazdaságpolitika csak azon *eszközöket biztosíthatja*, amelyek révén a versenyképesség elérhető és folyamatosan megtartható.

Az aktív nemzetközi gazdaságpolitika külső aspektusai az integráción belüli és az integráción kívüli gazdasági feltételrendszerekben találhatók. Ilyen politikának az integráción belül elő kell mozdítania olyan fundamentális kérdések megoldását, mint a nemzeti gazdaságok és az integráció követelmény- és ösztönző rendszereinek közelítése, a konvertibilitás fokozatos megvalósítása az integráción belül, közös vállalkozások működéséhez szükséges gazdasági környezet biztosítása —, különös tekintettel a vállalatok megjelenésére a nem szocialista világban és hasonlóknak. Az integráción kívüli világban pedig kezdeményezőként kell fellépnie olyan kérdésekben, mint a különböző társadalmi rendszerű országok közötti gazdasági kapcsolatok új formái vagy az államok jogait és kötelességeit meghatározó külgazdasági kódex elfogadása és hasonlóknak.

Az aktív nemzetközi gazdaságpolitika előmozdítja, hogy a szocialista közösség országai egyrészt elláthassák az őket megillető feladatokat, másrészt lényeges mértékben befolyásolják e drámai változásokat átélő korszakban a világgazdaság jövődjének alakulását.

A fejlődő országok között erőteljes *polarizálódás* megy végbe. A kis vagy közepes lélekszámú olajtermelő országok rövid időn belül a fejlett országok közé emelkednek; bár a többoldalú (diverzifikált) és kiegyen-

súlyozott (extrém jövedelmi differenciák nélküli) gazdasági növekedésük csak további erőteljes társadalmi reformok bevezetése esetén valósulhat meg. Egyes, jelentékeny olajtermeléssel rendelkező nagyobb népességű országok (pl. Indonézia, Nigéria) meggyorsíthatják az olajexport segítségével gazdasági növekedésük ütemét. Kedvezőbb helyzetbe kerültek azon fejlődő országok is, amelyek egy-egy a nemzetközi gazdaság szempontjából fontos ipari nyersanyaggal rendelkeznek. A fejlődő országok negyedik csoportja (India, Bangladesh, Szahel országok stb.) rendkívül rossz (szinte katasztrofális) helyzetbe kerül. Továbbra is importálniuk kell az olajat, amely elsősorban termelési célokat szolgál, hiszen az olyan fogyasztási módok, mint a személygépkocsi vagy a lakások fűtése igen korlátozott szerepet játszanak ezen országok felhasználási struktúrájában.

Behozatalra szorulnak azonban ezen országok más ipari nyersanyagokból, mezőgazdasági termékekből és műtrágyából is. Ennek az egy milliárdnyi embert képviselő országcsoportnak fejlődési lehetőségei elakadnak, élelmezési problémái elviselhetetlen méreteket ölthetnek. Az éhhalál a Szahel vidékén vagy az indiai szubkontinensen, az állatok millióinak elhullása a többéves szárazság következtében csak igen szerény előjátéka annak, ami ezen fejlődő országokban fenyegeti a lakosságot és azon keresztül az egész emberiséget; ha a bajok enyhítése végett nem lesz nemzetközi összefogás.

A világgazdaság várható folyamatainak elemzése során az a nagy jelentőségű elméleti probléma merül fel, hogy *globálisnak* tekinthetők-e egyes jelenségek, noha azok kialakításában egymástól gyökeresen különböző és saját fejlődési törvényeiket követő társadalmi-gazdasági rendszerek, illetve nemzetgazdaságok vesznek részt. A résztvevők között a kapitalista és szocialista államok (nemzetgazdaságok) világos ismérvekkel rendelkező csoportja mellett a fejlődő országokra is gondolnunk kell, amelyek a hagyományos társadalomból a korszerűbbe történő átívelésük során egy átmeneti rendszer különböző típusait valósítják meg s még nem váltak képessé arra, hogy kiszakadjanak a tőkés világgazdaságból. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai meggyőzően igazolják, hogy e rendszerek belső gazdasági kérdéseiket a jellegüknek és fejlődési problematikájuknak leginkább megfelelő módszerekkel igyekeznek megoldani, sőt a külső hatások egy részét is ily módon közvetítik a belső gazdaságba.

A különböző társadalmi-gazdasági rendszereket megtestesítő nemzetgazdaságok azonban olyan világgazdaságban tevékenykednek, amelyben az *interdependencia* (a kölcsönös függőségek rendszere) igen magas fokot ért el és állandóan erősödik. Szeparált társadalmi-gazdasági rendszerek és nemzetgazdaságok ugyanis nincsenek (bár a hidegháború időszakában történtek kísérletek ilyenek megteremtésére), a különböző rendszereket megtestesítő nemzetgazdaságok egymással mennyiségileg és minőségileg fejlődő kapcsolatokat alakítanak ki. E kapcsolatok kiépítése során a felek:

a) Közvetett vagy közvetlen munkamegosztást valósítanak meg (klasszikus áruforgalom — államközi megállapodásokkal létrejövő kooperáció).

b) Mindkét fél által elfogadott „de facto” szabályok és normák sze-

rint kereskednek egymással a „kölcsonös előnyök” jegyében. (A „de facto” szabályok és normák fogalma jól összeegyeztethető azzal az ismert ténnyel, hogy a szabályokat mindkét fél igyekszik — a kapcsolatok veszélyeztetése nélkül — megváltoztatni.) A politikai és gazdasági kapcsolatok erőteljes javulása esetén elfogadott „de jure” szabályok megalkotása is lehetségessé válik.

c) Egymás gazdasági fejlődését a kapcsolatokon és általános gazdasági helyzetükön keresztül (alapján) befolyásolják.

d) Számos világprobléma megoldásában ugyanazon nemzetközi fórumokon — egymással politikai harcot folytatva és együttműködve — tevékenykednek.

e) A mai világgazdasági jelenségek interdependens jellegénél fogva erőteljesen csökkent azon folyamatok köre, amelyeket a gazdaságilag erősebb fél a másik kárára alakíthat anélkül, hogy önmaga lényeges veszteségeket szenvedne. A holnap világgazdaságában még nagyobb lesz a valószínűsége annak, hogy a gazdaságilag „agresszív” fél már középtávon is nagyobb veszteségeket szenved, mint amekkorát okozni képes.

Nyilvánvaló azonban, hogy a két ellentétes világnézeti és osztálybázison fejlődő rendszer politikai harca — a világgazdasági folyamatok globalitása és interdependenciája ellenére — tovább folyik. A politikai harc fegyvereinek megválasztása során azonban a világgazdasági folyamatok globalitásából és interdependenciájából adódó következményekkel éppúgy számolni kell, mint a katonai eszközök felhasználási lehetőségének limitálásával biztonsági és fegyverkezéskorlátozási egyezmények esetén.

Az eddigiek során elsősorban arról szóltunk, hogy milyen új jelenségek kerültek felszínre a világgazdaságban a hetvenes évek elején és miként érintik azok a világgazdaság különböző résztvevőit, illetve döntési központjait. Indokoltnak érzem azonban egyrészt a probléma önsúlyánál, másrészt a világgazdaságra kifejthető hatásainál fogva, hogy elemzésem során még egyszer visszatérjek a fejlett tőkésországok helyzetével összefüggő kérdések általános mérlegelésére. Az általános mérlegelés során a következő kérdést kell felvetnünk: nem kerül-e a következő évek folyamán a többféle, az időben egyre súlyosabb formákat öltő krízisjelenségekkel (egyensúlyhiányokkal) túlterhelt (küzdő) tőkés gazdaság, amelynek most a cserearányok változásával is meg kell küzdenie, *általános gazdasági krízisbe. Általános gazdasági krízisről* — véleményem szerint — akkor beszélhetünk, ha a gazdasági folyamatok és tevékenységek keretei és méretei olyan mértékben esnek vissza, ami már a kölcsönös kötelezettségek egész egymásba kapcsolódó rendszerének felbomlására vezet. Ilyen összeomlás után a gazdasági tevékenységet csak új alapon és alacsonyabb színvonalon lehet újra elindítani.

Utalni szeretnék arra, hogy egy összeomlásszerű, általános gazdasági krízis a legsúlyosabb politikai és társadalmi probléma; azaz jelentkezése esetén nemcsak a nemzetközi gazdasági együttműködésben rejlő előnyök forognak kockán, hanem az ismert egyensúlyviszonyokon alapuló egész nemzetközi rendszer; a békés együttélés és az enyhülés is.

Gazdasági és társadalmi szempontból az a probléma, hogy fenntartható-e az instabilitás és a feszültség ilyen súlyos formái egy antagoniz-

tikus társadalomban, ahol a tőke és a munka antiinflációs programja szükségszerűen ellentétes, és a stabilizáció terhét mindegyik fél a másikra kívánja áthárítani.

Általában, hol vannak az instabilitásnak és feszültségnek azon limitjei, amelyekben belül a helyzet még elviselhető, és mikor lépi túl a gazdasági cselekvés e limiteket? Egzakt előrejelzést nemcsak azért nem lehet adni, mert a lehetséges cselekvési programok között a végén emberek (közgazdászok) tanácsai alapján emberek (politikuskok) döntenek, hanem azért sem, mert az instabilitást tápláló három tényező közül csak egy inkább belső jellegű; bár annak alakulását is elhatározó módon befolyásolják a külső tényezők. A másik két tényező esetében elsősorban nemzetközi gazdasági problémákról van szó, mégpedig olyanokról, amelyeknek alakulását a fejlett tőkésvilágon kívül kialakult gazdasági-hatalmi centrumok is befolyásolják. Hasonló nemzetközi összefüggések esetén azonban a felek nem elsősorban az adott probléma megoldására, hanem egymás lépéseinek ellensúlyozására törekcszenek; ami nem ugyanaz.

Ennyi bizonytalanság közepette csak annyit mondhatunk, hogy — véleményünk szerint — az instabilitás tartós lesz (5—10 év), ezen időtartam alatt súlyos zavarok lesznek, krízisek iparágakban és egyes gazdaságokban, de a korábbiakban kifejtett kritériumokkal rendelkező *általános gazdasági krízist nem tartunk valószínűnek*. Ezen értékítélet (feltételezés) megkockáztatása után is szeretném hangsúlyozni, hogy a „súlyos zavarok” a szocialista országok exportja számára kedvezőtlen fejleményt jelentenek, a kereskedelmet átmenetileg számunkra hátrányos módon szabályozhatják, vagy a hosszú lejáratú hitelek feltételei megnehezülnek. Vagyis a következő években igen nagy körültekintésre, rugalmasságra és bátor döntésekre lesz szükség!

E rendkívül bonyolult, a világgazdaság jelenlegi folyamatait, e folyamatokhoz kapcsolódó érdekrendszereket és institucionális rendet mélyen érintő változások olyan körülmények között valósulnak meg, midőn a nemzeti gazdaságok növekedési trendjét és struktúráját a világgazdaság nagyobb mértékben befolyásolja, mint a gazdaságtörténelem eddig ismert korszakaiban. A kis vagy közepes piaccal (lélekszámmal) rendelkező országok a világgazdaságra szenzibilisek vagy vulnerábilisek. E megállapítás annyit jelent, hogy a nemzeti gazdaság növekedése, célrendszere, technikája, struktúrája és felhasználható eszköztára nagymértékben a nemzetközi összefüggéseken múlik. A világgazdasági folyamatok dinamikusan növekvő hatása azonban nemcsak a kis és közepes lélekszámú országokra vonatkozik, hanem olyan nagy gazdaságokra is, mint az USA vagy a Szovjetunió. A világgazdaságtól még olyan szeparálódásra hajlamos ország sem zárkozhat el, mint a Kínai Népköztársaság. A növekvő világgazdasági effektus természetesen nem azt jelenti, hogy a szóban forgó nagy gazdaságnak nincsen alternatívája. Az alternatíva átmenetileg az elzárkozás is lehet, de ez annyira irracionális és annyira ellentétben áll egyrészt a szóban forgó ország érdekeivel, másrészt olyan hatásokkal, amelyeket más területen saját választása alapján elfogad (a Kínai Népköztársaság esetében ilyen például a fegyverkezés, különösen az atomfegyverkezés), hogy a vezetés (új vagy fo-

lyamatos, hiszen az utóbbi is változtat politikát) előbb-utóbb revízió alá kénytelen vonni saját korábbi döntését.

Erőteljesen fejlődött a világgazdasági és világpolitikai kérdések közötti összefonódás is. Ez az összefonódás a XIX. századtól fogva mindig megvolt, mert például a nemzeti biztonság kérdései mindig szorosan kapcsolódtak a gazdasági kérdésekhez. A békés gazdasági potenciál háború idején katonai potenciállá válik, a technológiai hatalom pedig meghatározza a fegyverkezés más hatalmakhoz viszonyított színvonalát.

Gazdasági feleslegeket kell létrehozni a fegyverkezés során is, amelyet minden országban a költségvetés alimentál. A XIX. és XX. század számos háborújában a gazdasági blokádnak (azaz a másik fél katonai potenciáljának szélsőséges gazdasági eszközökkel megvalósuló tönkretétele), mindkét fél erőfeszítéseiben igen fontos szerepet játszott.

Napjainkban a különbség a hatás és összefonódás *intenzitásában*, *térbeli kiterjedésében* (a lényegesebb világgazdasági folyamatok minden országra hatnak), *komplexitásában* (a hatás alá kerülő országban e folyamatok széles és összefüggő területeket érintenek) és *kölcsönös meghatározottságában* van. (A hatások nemcsak A kontinensről mennek B kontinensre, hanem megfordítva is.)

A világgazdasági és világpolitikai kérdések erőteljes összefonódása következtében egyre gyakrabban használnak gazdasági eszközöket politikai célok elérésére, illetve megfordítva politikai eszközöket gazdasági célok elérésére. Az előbbi történt a Marshall-terv esetében, az utóbbi az USA-ba irányuló japán textillejport „önkéntes” csökkentésével kapcsolatban. Tapasztalat az is, hogy a gazdasági tevékenység paraméterei (keretei és szabályai) politikai alapon kerülnek megállapításra még abban az esetben is, ha a hatalom döntése szabad folyást enged az események alakulásának. A nukleáris korszakban a katonai erő felhasználásának lehetősége limitált, s ez a körülmény lényegesen növeli a gazdasági eszközök szerepét a nemzetközi politikában.

A világgazdasági és világpolitikai cselekvések legerőteljesebb összefonódását éppen a Kelet—Nyugati kereskedelem mutatja, amely a különböző társadalmi-gazdasági rendszerben élő országok gazdasági kapcsolatainak legfőbb formája. E megállapítást pontosan nyomon követhetjük e kapcsolatok történetében, amely a hidegháború idején az embargóval kezdődött (gazdasági eszköz politikai cél szolgálatában), ami a kapcsolatok terjedelmét minimalizálta. (1953-ban a Kelet—Nyugati kereskedelem részesedése 1,2 százaléka volt a világkereskedelemben a két világháború között kialakult 6 százalékkal szemben.) Az enyhülés (olvadás) és a nemzetközi helyzet lassú javulása révén az embargót és a diszkriminációk különböző fajtáit enyhítették, majd a szocialista országok részéről határozott erőfeszítések történtek a forgalom emelésére, és ennek következtében a kereskedelem e fajtájának részesedése 2,8—3 százalékkal emelkedett.

Minden jel arra vall, hogy az európai biztonsági rendszer tartóssá tétele és élettél való megtöltése során a gazdasági kapcsolatok különlegesen nagy szerepet játszanak. Minden megegyezés ugyanis, amely kizárólag a politikai-biztonsági tényezőre korlátozódik, egyoldalú és „steril” marad, pusztán meg nem támadási egyezménynek válik. A „biztonság” azonban hosszabb távú és szélesebb fogalom, mert a nemzeti állam éle-

tének és fejlődésének minden lényeges komponensét érinti. A biztonsági rendszer helyes funkcionálásához szervesen hozzátartozik a közös gazdasági érdekek dinamikusan növekvő mennyisége. Ha a közös gazdasági érdekek mennyisége és minősége kielégítő, úgy a gazdaság — mint a nemzeti érdekrendszer fókuszja — előmozdítja a kölcsönös bizalom növekedését. Nemzetközi feszültség esetén pedig a közös gazdasági érdek olyan moderáló erőt jelent, amely a felek politikailag szükséges (elkerülhetetlen) lépéseit tartalmazó vagy formailag enyhíti. Ezért a nemzetközi politika szempontjából az a kívánatos, hogy a Kelet—Nyugati gazdasági kapcsolatok nagyságrendjükben és súlyukban (jelentőségükben) gyorsan fejlődjenek. Mindkét félnek arra kell törekednie azonban, hogy előmozdítsa a közös érdekek létrejöttét és a kapcsolati formák korszerűsítését.

A világgazdasági és világpolitikai problémák egyre fokozódó összefonódása *minőségileg* új helyzetet jelent a nemzetközi politikai és gazdasági életben. Az összefonódás tényét illusztráló példák eddig a nemzeti gazdaságokra — vagy legfeljebb az integrációkra — vonatkoztak, s azt demonstrálták, hogy miképpen járnak el a cselekvő felek (az államok) a rendelkezésükre álló eszköztár felhasználása során. A nemzeti államok vagy integrációk érdekei, céljai és eszközei a nemzetközi gazdasági problémák megközelítésének és megvizsgálásának *szükséges*, de *nem elégséges* kiindulópontját képezik. Napjainkban egyre növekszik azoknak a fundamentális kérdéseknek (problémáknak) a száma, amelyek bilaterális alapon vagy két integrációs egység együttműködése útján nem oldhatók meg. Nem pusztá játék a szavakkal, ha azt mondjuk, hogy vannak fontos nemzetközi kérdések és *vannak súlyos világproblémák*. E világproblémák jellegüknél, hatásaiknál vagy veszélyességüknél fogva az egész Földgolyóra kiterjednek, ennek következtében az egész emberiség sorsát érintik. Másfelől viszont csak az emberiség egésze rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyeknek segítségével e súlyos problémák megoldhatók, illetve a veszélyek csökkenthetők.

E világproblémák közül néhányat szeretnénk a továbbiakban nagyon röviden megemlíteni és kiemelni, hogy azután feltegyük a kérdést: lehetővé teszi-e a világgazdaság jelenlegi institutionális rendje olyan koordinált vagy közös cselekvési programok tervszerű megvalósítását, amelyek:

a) előmozdítják e problémák megoldását, illetve

b) minimálják azokat a veszélyeket, amelyek hasznos és fontos technikai folyamatok „mellékhatásai” gyanánt jelentkezve, az emberiség életfeltételeit rontják vagy éppen veszélyeztetik.

A „*meg nem újuló erőforrások*”, elsősorban az energia kérdése képezi az első problémát. Nyilvánvaló, hogy az energia döntő szerepet játszik az ipari forradalomban és a technikai civilizációban. Neumann János arról ír, hogy „az ipari forradalom minden szakaszában több és olcsóbb energiát tett lehetővé.”² „A villamosság a legfontosabb erő, amely az automatika és az elektronika kibontakozásával a termelőfolyamatok összességének szinkronizálását előmozdítja” — írja R. A. Brady.³

² Neumann János: Válogatott előadások és tanulmányok. Túlélhetjük-e a technikát? 103. l. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965.

³ Robert A. Brady: Tudományos forradalom a termelésben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966. 299. l.

Ma azonban egyre gyakrabban merülnek fel olyan feltételezések, hogy a meg nem újuló erőforrások az exponenciális jellegű gazdasági növekedés következtében kimerülnek. Az e véleménynek hangot adó tudósok a Paley Bizottságtól⁴ kezdve a Római Clubig⁵ nagy eréllyel képviselik meggyőződésüket. Téves az a sokfelé elterjedt feltételezés, hogy ebben a kérdésben csak az iparosodott országok érdekeltek; hiszen a fejlődő országok az elmúlt évtizedben a hatalmon levő kormányzatok (rezsimek) gazdaságpolitikai álszövegét egyértelműen kifejező „fejlesztési tervek” (nemzetgazdasági tervek) alapján erőteljes iparosítási programok megvalósításába fogtak. Alapvető problémát jelent tehát számukra az a kérdés, hogy valóban szegényebb, szűkösebb és ritkább természeti erőforrások állnak-e rendelkezésükre az iparosításhoz, mint a régebben iparosodott országoknak. Ha a cél az — és más aligha lehet —, hogy ezen országok, amelyek a világ népességének már ma is több, mint 70 százalékat jelentik —, 3–4 generáción belül az egy főre jutó termelésben és fogyasztásban megközelítsék a mai ipari országokat —, úgy a meg nem újuló erőforrások felhasználása sokkal nagyobb méreteket ölt, mint ahogy azt a Római Club tudósai feltételezték. Nyilvánvaló, hogy a tudományos és technikai haladás tágíthatja a fejlődés azon limitjeit, amelyeket a források korlátozottsága jelent. Az első cél — ebben a vonatkozásban —, hogy tisztán lássunk; azaz a Föld és a tengerek egészét figyelembe vevő *prognózisok* készüljenek nemzetközi összefogás alapján. Amíg ilyen — viszonylag megbízható — prognózis nem áll rendelkezésre, addig a tudomány és a technika nem képes arra, hogy új módon közelítse meg e kérdéseket. Mai tudományos ismereteink alapján már láthatjuk, hogy az ember és a természet viszonyában *új korszak* jött létre. Ebben a korszakban e viszony megfelelő alakítása egyik kulcskérdése a racionális társadalmi-gazdasági cselekvésnek. Minden jel arra vall, hogy a természeti erőforrások felhasználása során — akár a felhasználásra kerülő erőforrások mennyiségéről, akár azon hatásokról van szó, amelyeket a felhasználás vagy a fogyasztás során a természetre kifejtünk — éppen úgy tiszteletben kell tartanunk bizonyos határokat és egyensúlyviszonyokat, amint azt a társadalomban az emberi civilizáció (gazdaság és kultúra) építése során tesszük.

A technika terjedése és alkalmazásának rendkívüli veszélyei alkotják a második világproblémát. (Csupán közbevetőleg utalunk arra, hogy a világproblémák tárgyalásának sorrendje ebben az előadásban egyáltalán nem jelenti azok fontosság szerinti minősítését.) Azt szokták mondani, hogy a technikai fejlődés során „a környezet kicsivé és rosszul szervezetté vált”⁶ és „hosszú lejáratra, kritikus módon kezdjük érezni a Föld véges, tényleges méreteinek hatását”.⁷ Neumann János — akitől e sorokat idéztem — ebben az eszmeifuttatásában a technikának a földrajzhoz és a világ politikai szervezetéhez való viszonyát veti fel. Erre a gondolatra még visszatérek, de utalnom kell arra, hogy a meglevő (a kialakult) technika Földön belüli terjedésével kapcsolatos problémákat szintén súlyosnak ítélem, hiszen a korszerű technika az emberiség túl-

⁴ Paley Commission, Az Egyesült Államok Elnökének anyaggyűjtőbizottsága, kiadványa: *Resources from Freedom*, Washington, 1952.

⁵ A Római Club különböző kiadványai közül Dennis L. Meadows—Donella H. Meadows—J. Randers—W. W. Behrens III: *The Limits to Growth*. New York, 1972.

⁶ Neumann János: I. m. 103. l.

⁷ I. m. 104. l.

nyomó többségéhez még el sem jutott; noha az ipari forradalom minden fázisában jobb kommunikációs lehetőségek álltak rendelkezésre, mint korábban. Vitathatatlan, hogy a technika elterjedésének bizonyos sávhatások között mozgó, szigorú társadalmi feltételrendszere van. A technika szempontjából ez annyit jelent, hogy fejlődése eddig *extenzív* alapon ment végbe: hiszen egyfelől a méretek adta korlátokba ütközik, másfelől nem jut el azokhoz, akiknek igen nagy szüksége volna jótékony hatásaira. (Természetesen az extenzív fejlődés nem egyedül a technika problémája, ugyanez a jelenlegi világgazdaságról is elmondható, ha globuszunk méreteiben gondolkozunk vagy az energiaátalakítás határfokát vizsgáljuk.)

Egyes rendkívül fejlett technikák elterjedése viszont automatikusan a világ biztonságának veszélyeztetésére vezet, ha nem jönnek létre e kérdéseket szabályozó nemzetközi megállapodások. Ez a tendencia ma legtisztábban a haditechnikában érezhető, amelyben „a támadó fegyverek hatékonysága felborít minden lehetséges védelmi időskálát”.⁸ Közismert azonban, hogy az energiaproblémák megoldásában a nukleáris energia igen lényeges szerepet játszik. (1980—1985 között számos olyan jelentős ország lesz, amely összes energiatermelésének 15—25 százalékát produkálja nukleáris energiában.) Egyre több szó esik a magreakciós módszerek kiaknázásáról, valamint az elemek tömeges átalakításáról. Nyíltan vitatják a „szabályozott éghajlat” lehetőségét — ha ezt néhány évtizedes problémának is mondják. A nukleáris energia által megteremtett új lehetőségek, a Föld egészét érintő technikai vívmányok összekapcsolják a nemzetek életét és bekövetkezik az a helyzet, amelyet Neumann úgy jellemez, hogy „az a technika, amely most (ti. 1955-ben a tanulmány megjelenése idején) van kifejlődőben és uralkodni fog a következő évtizedekben, úgy látszik teljes ellentétben van a hagyományos és főként a jelenleg érvényes földrajzi és politikai egységekkel és koncepciókkal”.⁹ Ez a helyzet nemcsak a technika, hanem az emberiség válságát jelenti. E válságot azonban nem lehet a meglévő „földrajzi és politikai egységek”; (azaz a nemzetállamok) megszüntetésével megoldani, mert erre a világ nincsen készen. Nyilvánvaló tehát, hogy a probléma csak új területekre és problémákra kiterjedő nemzetközi együttműködés segítségével oldható meg.

A *harmadik fundamentális világproblémát* a Föld megnövekedett népességének élelmezése jelenti. A Föld lakossága 2000-re 7 milliárdra növekszik, oly módon, hogy 5,7 milliárd lesz a fejlődő világban, 1,3 milliárd pedig a fejlett országokban. Jelenleg a Föld lakosságának 71—72 százaléka él a fejlődő világban és produkálja az élelmiszer-termelés 43—44 százalékát. Ha az évszázad végére megduplázódik a mezőgazdasági termelés, úgy az egy főre jutó fogyasztás — világviszonylatban — változatlan marad, de a fejlődő országokban csökken. Miután ez a helyzet nem tolerálható, viszont 1965 és 1970 között viszonylag kedvezőbb eredményeket értek el a fejlődő országok a termelésben, az indikatív tervzéssel foglalkozó nemzetközi szervezetek (FAO) megemelték a termelési előirányzatokat. (Évi 3,6—4 százalékos termelési növekménnyel számoltak.)

⁸ I. m. 105. l.

⁹ I. m. 114. l.

A 70-es évtized elejétől fogva azonban lényeges lassulás és ingadozás kezdődött a termelésben, ami több tényező együttes hatásának eredménye. A „zöld forradalom” nem váltotta be a hozzáfűzött várakozásokat, az energiahordozók és a műtrágya megdrágultak, az időjárási feltételek romlottak. Sőt a meteorológiai távprognózisok arra utalnak, hogy az időjárási feltételek a jövőben is nagyobb területeken inkább romlanak, mint javulnak, vagy változatlanok maradnak. Ilyen körülmények között további erőfeszítéseket kell tenni a mezőgazdasági termelés fellendítésére, de számolni kell azzal is, hogy az importszükségletek évről évre emelkedni fognak. Jelenlegi becslések szerint a fejlődő országoknak 1985-ben kétszer annyi gabonát kell importálniuk, mint a 70-es évtized elején.

E követelmény elérése nincs jelenleg biztosítva, hiszen a gabonakészletek sohasem voltak olyan alacsonyak, mint jelenleg, az amerikai terméseredmények ebben az évben gyengék, és tapasztalat szerint rossz időjárás esetén a fejlett világhoz tartozó egyes országok is importálnak gabonát. Ráadásul az USA-ban, Kanadában és Ausztráliában olyan termeléspremisszálási rendszer volt érvényben, amely szándékosan csökkentette a farmerek érdekeltségét a gabonatermelésben. A fejlődő országok most olyan nemzetközi összefogást sürgetnek (FAO világkonferencia 1974.), amelynek keretein belül ők maguk nagy erőfeszítéseket tesznek a mezőgazdasági termelés emelésére, a fejlett országok (különösen az USA) előmozdítják a gabonatermelést, a termelők érdekeltté válnak a készletek fenntartásában, nemzetközi egyezményt kötnek a termelés és termékforgalom szabályozásáról.

Szabad legyen utalnom arra, hogy a fejlődő országok élelmezési problémáinak megoldása érdekében már 1967-ben megjelent művemben¹⁰ egy olyan világszerte mechanizmus bevezetését javasoltam, amely a gazdasági életben megmarad az anyagi érdekeltség bázisán, de az emberiség jövődjével összefüggő néhány fundamentális kérdésben *állami (kormányzati) szinten* — a szükséghelyzetet, a rendkívül nagy érdekeket vagy veszélyeket tudomásul véve — letér erről az alapról és a helyzet megjavítása vagy a veszély kiküszöbölése érdekében cselekszik.

A *negyedik nagy világproblémát* annak a negyven fejlődő országnak és kb. 1 milliárd embernek a helyzete jelenti, amelyeket és akiket a legjobban sújtanak az áremelkedésekkel összefüggő, jelenlegi világgazdasági változások. E fejlődő országoknak a jövőben is importálniuk kell az elsősorban *termelési* célokat szolgáló olajat, az élelmiszerek jelentős részét, valamint a műtrágyát. Ezen országok egy része sok csapást szenvedett az időjárástól is, ez számos kutató véleménye szerint a Szahara további terjeszkedésével függ össze. Olyan nagy országokban, mint India, természetesen sokat lehet még tenni (szénhidrogéneket vagy nyersanyagokat találni, az öntözhető földek hányadát a mezőgazdasági termelésben emelni stb.), de az nyilvánvaló, hogy ilyen sűrűn lakott országban (ebben a tekintetben az indiai szubkontinens más országai is hasonló helyzetben vannak) hosszabb idő múltán lehet csak érezhető eredményeket elérni.

Ezért nyilvánvaló, hogy e súlyos helyzetben levő országokat (az

¹⁰ Bognár József: A gazdasági növekedés irányítása a fejlődő világban, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 562—563. 1.

emberiség 25 százalékát) csak széles nemzetközi összefogással lehet megmenteni. Energiaimportjuk egy részét meg kell hitelezni, a mezőgazdasági termékeket részben ingyen kell biztosítani, a nemzetközi segíelyeket ezekbe az országokba kell koncentrálni. A segíelyezésben és különféle akciókban pedig minden országnak részt kell vállalnia, így elsősorban a kolonializmus gazdasági hasznát a múltban bőségesen kiaknázó államoknak, de azon országoknak is, amelyek az áremelkedések eredményei gyanánt jelentős monetáris feleslegekkel rendelkeznek. Elő kell segíteni azt is, hogy e nehéz helyzetben levő országok a hiteleket olyan formában és határidőkkel fizethessék vissza, amely erőfeszítésekre készíti őket, de azért reális.

Ötödik nagy világproblémának a természeti környezet és az ember viszonyát tartom. Közismert, hogy a modern ipari technika nagyarányú, de az ún. mellékhatásokkal nem számoló alkalmazása milyen súlyos problémákat okozott. Természeti környezetünk élővilág, de azt mégis „adott”-nak vettük, nem számoltunk azokkal a bonyolult folyamatokkal és egyensúlyrendszerekkel, amelyeket termelőtevékenységünkkel befolyásolunk. A jelek arra vallanak, hogy a bioszféra és a hidroszféra egyensúlyát számos területen érezhetően megzavartuk. E veszélyek elhárítása vagy megelőzése csak széles nemzetközi együttműködéssel lehetséges, hiszen a folyókat, a nagy tavak egy részét, a tengereket és a levegőt több vagy sok ország ipara és lakossága használja. Megvédésük is közös gondot jelent; beleértve a kutatást is, amely egyetlen ország tapasztalatait sem nélkülözheti.

Közgazdasági szempontból a környezetvédelem még egy nagyon lényeges elvi problémát vet fel. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy ezen elméleti problémának nagy gyakorlati effektusa van.

A klasszikus közgazdaságtan kétféle jószágot ismert: *gazdasági javakat*, amelyek szűkösen állnak rendelkezésre, tehát gazdálkodás tárgyát képezik, valamint *szabad javakat*, amelyek „korlátlan mennyiségben” állnak rendelkezésre. A szabad javak körébe sorolták a vizet és a levegőt; bár a víznek bizonyos felhasználási-fogyasztási módok esetén korábban is volt ára. A mai helyzetben már elmondhatjuk, hogy *nincsenek* többé szabad javak, mert az ember számára — élet- és munkafeltételei biztosítása végett — a természeti környezetet meg kell védeni. A természeti környezet védelme és degradálódásának megakadályozása tehát olyan *költségtényezővé* vált, amelyet a beruházások tervezése során kalkulálni kell. E költségtényező azonban azoknak a berendezéseknek az árától függ, amelyek a különböző iparágak káros melléktermékeinek a levegőbe vagy vízbe jutását (kerülését) megakadályozzák. Lehetséges, hogy e költségdifferenciák az egyes iparágak beruházási és termelési költségeiben olyan eltolódásokat okoznak, hogy azok már az adott iparágak más iparágakhoz képest a gazdaságosságát érintik.

A *hatodik nagy világproblémát* a tengerek felhasználása jelenti a korlátozottan rendelkezésre álló „meg nem újuló” források kiaknázásában. A tudomány és a technika mint a természeti erőforrások kulcsa, lehetővé teszi a bolygónk kérgét alkotó kőzetek és a légkör gázai mellett a tengerek kiaknázását is. A szakértőknek az a véleménye, hogy a tenger vizében található ércek és ásványok dúsíthatók, sőt többféle új módszer szaporíthatja majd a kitermelhető anyagok számát. A tengerfenék kime-

ríthetetlen forrása lehet a fémeknek és vegyi anyagoknak, ha sikerül megtalálni gazdaságos termelésük módszereit.

Számos vélemény szerint a tengeralatti olaj mennyisége felülmúlhatja a szárazföldön található olaj mennyiségét. Előzetes számítások szerint 1980-ban már a kitermelt olaj 30—40 százalékát, 2000-ben 40—50 százalékát adhatják a nyílttengeri termelőhelyek.¹¹ Természetesen e téren igen súlyos politikai és nemzetközi jogi problémák vannak, amelyeket csak nagy nemzetközi együttműködéssel lehet rendezni. Még az sincs egységesen rendezve, hogy a partmenti államok mekkora sávot birtokolnak; 29 ország beéri a 3 mérfölddel, 70 követel 12 mérföldet, egyes országok pedig 200 mérföldet vetettek fel. Az 1973-as tengerjogi konferencia óta a jelek arra vallanak, hogy a felmerülő jogi, gazdasági, technikai, politikai és termelési problémák csak nemzetközi alapon oldhatók meg.

Egy ilyen összefogás esetén — a mai helyzethez képest — nem minden nemzet nyerne (pl. Kanada vagy Ausztrália), de a ritkán lakott, gazdag országok véleménye aligha lehet mérvadó. A többi országnak — amely a partmenti övezeten kívüli területeken folyó termelésben részt vesz —, a hozzájárulása alapján kell részesednie a kitermelt javakból.

Nem célunk most, hogy egy ilyen jellegű nemzetközi szervezet és vállalkozás problematikájában elmerüljünk. A nemzetközi politika és a gazdaság szempontjából az lenne a döntő, hogy a nemzetek közösen elfogadott elvek szerint járulnának hozzá a termeléshez és részesednének abból. A nemzetközi vállalkozás tehát a tenger azon területeinek kiaknázására jönne létre, amelyek az emberiség közös *kincsét* képezik.

A világgazdasági folyamatokban, erőviszonyokban és szükségletekben beállott igen lényeges (alapvető) változások, így többek között

a) a biztonsági — a politikai és a gazdasági — kérdések növekvő összefonódása napjainkban és a jövőben;

b) a különböző nemzeti gazdaságok fejlődési és növekedési feltételei között kialakult és egyre erősödő interdependencia;

c) az emberiség gazdasági és környezeti létfeltételeinek biztosítása (különös tekintettel a tengerek kiaknázására, valamint a hidro- és bioszféra megóvására);

d) azon nemzetközi gazdasági klíma biztosítása, amely különösen a jelenlegi változásokkal kedvezőtlenül érintett „fejlődő országok gyors növekedését előmozdítja”;

e) feltételezik és meg is követelik a nemzetközi gazdaság eddig kialakult institutionális rendszerének mélyreható megváltoztatását (átalakítását).

Az institutionális rendszernek — mint ismeretes — három síkja (döntési központja) van: a vállalati, a nemzetgazdasági (kormányzati) és a nemzetközi. E három központ súlya jelenleg is rendkívül eltérő a három résztvevő gazdaságában. A szocialista gazdasági rendszer egyik legfőbb jellemzője a nemzetgazdasági döntési szféra túlsúlya a vállalati döntésekhez viszonyítva. A tőkés gazdaságra — a tulajdonviszonyok adott rendszere következtében — a vállalkozások által hozott döntések a jellemzők. A fejlődő országokban egyrészt a gazdasági fejlődés feltételeit

¹¹ C. Fred Bergsten: *The Future of the International Economic Order: An Agenda for Research*, Lexington Books, D. C. Heath and Company, Toronto—London, 1973. 242. 1. (The Developing Countries in a Changing International Order — Overseas Dev. Council — James W. Howe).

megteremtő társadalmi reformok szükségessége, másrészt a tőkés nagyvállalkozások által képviselt gazdasági hatalom (amely átcsaphat természetesen a politikába is) ellensúlyozása végett a kormányzati szint szintén *kezdeményező (és nem csak „kiegyenlítő”)* szerepet játszik a gazdaság irányításában.

Az *egész világgazdaságon belül* növekszik a jövőben azon kérdések köre, amelyeket csak nemzetközi alapon lehet vagy a *legcélszerűbb* rendezni. Ilyen kérdések például azok, amelyek a világ biztonságával, az emberi társadalom gazdálkodási és létfeltételeivel, valamint az államok közötti gazdasági viszonyok rendezettebb alapokra történő helyezésével függnek össze. A világ biztonságával összefüggő problémának tekinthetjük például az általános leszerelés, illetve korlátozott fegyverkezés kérdéseit, vagy a Föld jelentős részén jelentkező éhség *megelőzésének* problémáit. Az emberi társadalom gazdálkodási és létfeltételeivel olyan kérdések függenek össze, mint például a rendelkezésre álló nyersanyagok felkutatása és feltárása — különös tekintettel az óceánokban található „meg nem újuló” erőforrásokra — vagy a környezetvédelem. Az államok közötti gazdasági viszonyok szabályozása új gazdasági-jogi kódexet jelentene, amelynek rendeznie kellene a gazdasági tevékenységnek új területekre történő kiterjedésével, a gazdasági folyamatok növekvő interdependenciájával, valamint a fejlődő országok számára szükséges nemzetközi gazdasági klíma megteremtésével összefüggő kérdéseket.

Az előadás terjedelmi korlátai miatt csak nagyon röviden szeretnék utalni arra, hogy az UNCTAD — amely már korábban is foglalkozott a nemzetközi kereskedelmet szabályozó általános és speciális elvek meghatározásával — 1972-ben nagy szótöbbséggel elfogadta Luis Echeverria Mexico-i elnök javaslatát, az államok gazdasági jogait és kötelesegeit meghatározó charta kidolgozásáról. A vita során a felszólalók túlnyomó többsége magáévá tette azt az elgondolást, hogy e „chartának olyan súllyal kell rendelkeznie gazdasági téren, mint az Emberi Jogok Deklarációjának”. Az UNCTAD által kiküldött Munkabizottság, — amely 31 állam szakértőit foglalta magában — elkészült ezen „univerzálisnak és minden államcsoport által elfogadhatónak” szánt dokumentumtervezettel, amelyet a napokban terjesztettek az ENSZ 29. közgyűlésének gazdasági és pénzügyi bizottsága elé. A 9 fejlődő ország az okmányt „magatartási charta”-nak nevezi.¹² (E sorok írása óta az ENSZ a fejlődő országok által javasolt „magatartási charta”-t igen nagy szótöbbséggel elfogadta.)

Természetesen a világproblémák és a nemzetközileg szabályozandó problémák körének kiszélesedése egyben a nemzetközi gazdasági kérdésekkel foglalkozó intéciók felülvizsgálatát és e feladatokra való alkalmasság tételét is magában foglalja. Nyilvánvaló az is, hogy hatékonyan szabályozni nemzetközi alapon csak a kérdések viszonylag szűk körét lehet, ezért nagyon gondosan kell megvizsgálni azon problémák jellegét, amelyek — megfelelő előkészületi idő után — valóban világproblémának vagy olyan nemzetközi kérdésnek tekintendők, amelyet nemzetközi alapon kell rendezni.

¹² Karl Becher: Charter of the Economic Rights and Obligations of State, German Foreign Policy 1974/5.; A „magatartási charta” az ENSZ előtt, Világgazdaság, 1974. nov. 29.

Az államok „gazdasági kötelességeinek és jogainak” szabályozását azért is napirendre kell tűzni, mert a gazdasági problémák egy része (hidro- és bioszféra kérdései, óceánok kincseinek kiaknázása) hosszabb távon *biztonsági kérdéssé vált; de nem egy-egy ország, hanem a világ és az emberiség létfeltételeinek biztonsági kérdésévé.*

Számolni kell azzal is, hogy a nemzetközi osztályharc kérdéseiben a gazdasági tényezők egyre növekvő szerepet játszanak.

E körülményt több tényező együttes eredőjének tartjuk. Ilyen tényezők:

a) a politikai és gazdasági eszközök széles területen megnyilvánuló konvertálhatósága;

b) az enyhülési politika ellenzőinek jelentős része a gazdasági kérdésekre koncentrál (lásd azt a több mint két esztendeje folyó harcot, amely az USA-ban a legnagyobb kedvezmény elvének a Szovjetunióra és az európai szocialista országokra történő kiterjesztése körül tombol);

c) a több gazdasági érintkezés több közös érdeket teremt, ami nagyon hasznos, de több érintkezés nagyobb súrlódási felületeket is okoz.

Az államok kötelességeinek és jogainak átfogó rendezése és az arra felépülő nemzetközi gyakorlat előmozdítaná, hogy a gazdasági kapcsolatok fejlődéséből a nemzetközi politika a legnagyobb hasznot nyerje a kockázati százalék csökkentése mellett.

Röviden szeretnénk még utalni arra, hogy a részletesen ismertetett változások néhány összetevője a fejlett tőkésországokban is jelentős eltolódást hoz létre a döntési központok (vállalat — kormány) eddigi feladatmegosztásában. A kormányzati szinten hozott döntések súlya erőteljesen növekszik a vállalkozások által hozott döntésekhez viszonyítva. Ezt a fejlődést természetesen nem szabad túlértékelni, hiszen a szóban forgó állam osztályalapjai nem változnak. A hatáskörét kiterjesztő állam az a monopolkapitalista állam, amely a burzsoázia osztályuralmának megtestesítője.

Több tényező hat a döntési szintek közötti súlyponteltolódás irányában:

a) az ismert gazdasági nehézségek; különösen az ún. „antiinflációs cselekvési programok”;

b) az *integráció*, amelynek cselekvési rendszere túlnyomóan a kormányzatokra épül;

c) a multinacionális vállalatok érdekstruktúrájának szinte teljes elválása a nemzetgazdasági érdekrendszerrel;

d) a fejlődő országok antikolonialista gazdasági törekvései, amelyeket a vállalatok vagy multinacionális cégek sem kivédeni (elhárítani), sem átmeneti kompromisszumokig elvezetni nem képesek;

e) a korábban ismertetett világproblémák megközelítésének mechanizmusa (ti., hogy a kérdések megközelítésében az államok működnek közre);

f) más országok (elsősorban a szocialista országok) példája, amely akkor is hat és munkál, amikor e hatás jelenlétét a legnagyobb mértékben tagadják. (Az életképes precedens, illetve alternatíva hatása egy antagonisztikus ellentmondásokat megtestesítő társadalomban.)

Fejtegetéseinket azzal a megállapítással kezdtük, hogy a világgazdaságban *korszakváltás* megy végbe. Véget ért az ötvenes években el-

kezdődött és viszonylag stabil konjunkturális viszonyok között megvalósuló expanzió időszaka, s egy új korszakba vivő átmeneti periódus vette kezdetét. Az átmeneti periódusban más nagyságrendben és összetételben, azaz új kombinációkban jelentkeznek azon tényezők, amelyek a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődését és ésszerű határait befolyásolják. E változások *elementáris erővel* lendítették meg az árakat, a cserearányokat és a költségviszonyokat; azaz a racionális export- és importtevékenység feltételrendszerét. Másrészt tudományos felismerések eredménye gyanánt számos új problémával kell szembenéznünk; így a meg nem újuló erőforrások által megszabott fejlődési limitekkel, valamint a növekedés ökológiai határaival egy olyan időszakban, midőn az emberiség lélekszáma a század végéig megkétszereződik. A régi feltételek megváltozása, az új követelmények megjelenése, a gazdasági folyamatok növekvő interdependenciája és összefonódása a nemzetközi politika és biztonság kérdéseivel parancsolóan megkövetelik az államok közötti gazdasági kapcsolatok új alapon történő rendezését és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok institutionális rendjének korszerűsítését. E követelmények megghiúsulása esetén a nemzetközi gazdasági kapcsolatok bizonyos formái éppúgy veszélyessé válhatnak a világ számára, mint a hidroszféra vagy a bioszféra egyensúlyának felbomlása.

Felmerül a kérdés: van-e remény ennyi nagy probléma racionális megoldására egy ilyen — gazdasági értelemben is — nagyon nyugtalan világban, amelynek régi erő- és egyensúlyviszonyai már felbomlottak, de az erő új elrendeződésén alapuló új egyensúlyviszonyok megteremtéséhez még egy évtized vagy ennél is hosszabb idő szükséges.

Elméletileg általában azt vallják, hogy reformok bevezetése esetén jobb viszonylagos egyensúlyviszonyokból elindulni, mert akkor a mozgás irányát, időtartamát és célját (végpontját) biztosabban szabályozhatjuk. A gyakorlati tapasztalat olyan bonyolult folyamatok esetén, mint a világgazdaság — ezzel szemben — az, hogy az egyensúlyviszonyokat nem szívesen bontják fel abban az esetben, ha a dolgok *viszonylag* jól mennek. Ezért a nagyobb reformokat általában a kritikus helyzetek kényszerítik ki, midőn egyrészt minden — vagy nagyon sok — tényező mozgásban van, illetve kockán forog és a kérdések megoldása elől nem lehet kitérni. A krízis formájában jelentkező új helyzet csökkenti azok ellenállását is, akik az új rendezés ellen vannak, mert a régi viszonyokhoz úgysem lehet visszatérni. E cselekvés — minden más cselekvéshez hasonlóan — természetesen kockázattal jár, de az új helyzet meg nem értése és a cselekvés halogatása kiszámíthatóan katasztrófához vezet.

A világgazdasági korszakváltással együtt járó folyamatok, eltolódások és bizonytalanságok mellett — amelyek minden nemzeti gazdaság növekedési feltételeit befolyásolják, ha nem is egyenlő mértékben és előjellel — még egy tényező szól amellett, hogy ebben az évtizedben megkezdődik a nemzetközi gazdasági rendszer megreformálása. E tényezőt abban véljük felfedezni, hogy a világgazdaság mindhárom résztvevőjének érdeke az adott körülmények között a *változás*, noha a változás előmozdításának motívumai és a változás tartalmához fűződő érdekei gyökeresen (nagyon lényegesen) különböznek.

A fejlett tőkésországok realista vezetőkörei tudják, hogy a régi helyzethez nem lehet visszatérni és ideiglenes rendezésekkel a viszony-

lagos egyensúlyt hosszabb ideig nem lehet fenntartani. Érzik azt a növekvő nyomást, amely egyrészt a külső világ (szocialista országok, a különböző típusú fejlődő országok), másrészt a belső politikai erőtenyezők (erősödő baloldal, szakszervezetek stb.) részéről rájuk nehezedik. Remélik, hogy bizonyos követelmények elfogadása esetén jobb pozícióból folytathatják a harcot „fundamentális érdekeik” megvédéséért. Konzervatív, a megegyezés ellen levő, antikommunista erők természetesen szintén nyomást fejtenek ki a kormányzatra, de jelenlegi összetételükben aligha válnak képessé egy egységes cselekvési platform kidolgozására. A viszonylag józanabbak attól is óvakodni fognak, hogy a lehetséges cselekvés teljes terét átengedjék a baloldalnak.

Azon fejlődő országok, amelyek olajjal vagy jelentős nyersanyagokkal rendelkeznek, azért lesznek a változás mellett, hogy a világpiacon kivívott előnyeket institutionálisan is konszolidálják. Jobb institutionális pozíciókból kiindulva az eredményeket könnyebb megtartani vagy új területekre kiterjeszteni. A nyersanyagokban szegény és a mezőgazdaság gyengeségeivel küszködő fejlődő országok viszont csak egy új nemzetközi gazdasági rendszer megvalósulásától remélhetik a súlyos katasztrófától való megmenekülésüket és fejlődési feltételeik biztosítását.

A szocialista országoknak egyrészt lényeges gazdasági érdekei fűződnek az új nemzetközi gazdasági rendszer kialakulásához, másrészt jól tudják, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok egyre növekvő szerepet játszanak a mai világban. Ennek következtében a béke ma nem őrizhető meg olyan világban, amelyben a nemzetközi gazdasági kapcsolatok nem a népek és államok közötti közös érdekrendszerek megteremtését és a lehetséges veszélyek csökkentését szolgálják, hanem konfliktusok keletkezését és a veszélyek növekedését mozdítják elő.

A nemzetközi politikában a haladó erők alakították ki a békés együttélés koncepcióját az atomháború alternatívájával szemben.

A nemzetközi gazdaságban is a haladó erőknek kell kialakítaniuk az új nemzetközi gazdasági rendszer azon koncepcióját, amely egyrészt minden nemzet számára előmozdítja a béke egyik alapját jelentő gazdasági fejlődést, másrészt megvédi e glóbuszon az emberiség élet- és létfeltételeit; a jelenleg élő és munkálkodó nemzedékét, s azokét, amelyek utánunk következnek.

TARDOS MÁRTON:

Tőkés világpiaci árváltozások 1973—1974-ben és hatásuk a magyar külkereskedelemre

Világ gazdasági infláció

A világgazdaság a legutóbbi években sajátos változásokon ment keresztül. A legfeltűnőbb változás az infláció felgyorsulása: a vezető ipari országok gazdaságát korábban jellemző lassú, belső infláció vágtató inflációba csapott át.

Mielőtt az új jelenségek ismertetésébe kezdenék, megpróbálom jellemezni a vezető tőkésországokban hosszú ideje zajló inflációt és annak összefüggéseit a tőkés monetáris rendszerrel. A világkereskedelem szempontjából ugyanis elsősorban a vezető ipari országok inflációja bír jelentőséggel. (Sok fejlődő országban az 1960-as években is tombolt az infláció, de ez nem hatott közvetlenül külső kapcsolataikra, mivel szerepük a világkereskedelemben viszonylag csekély, külkereskedelmi ügyleteiket pedig általában nem saját valutáikban kötik.)

A vezető ipari országokban — legalábbis azok zömében — az 1960-as években még csak lassú, úgynevezett kúszó infláció volt megfigyelhető. Az infláció hátterében meghúzódó sokféle ok közül célszerű kiemelni a gyorsan növekvő állami költségvetéseket és a pénzügyi politika egyéb fogyatékoságait. Köztudott, hogy a vezető országok kormányai a velük szemben támasztott szerteágazó társadalmi igényekre a költségvetési kiadások egyre nagyobb mérvű bővítésével reagálnak. A költségvetés és a pénzügypolitikai eszköztár aktív alkalmazásának önmagában még nem kellene inflációhoz vezetnie, de a gyakorlatban mégis ez következik be. Azt, hogy a költségvetési és pénzügyi politika végül is inflációhoz vezet, két fő tényezővel magyarázhatjuk.

1. A kormányok a bonyolult és gyakran egymásnak is ellentmondó feladatok megoldása közben — tapasztalat szerint — nem képesek olyan ügyesen alkalmazni a monetáris és fiskális eszköztárat, hogy az inflációt elkerüljék. Például az állami gazdaságpolitika egyik fontos célja a teljes foglalkoztatás. Elméletben lehetséges úgy összeegyeztetni a teljes foglalkoztatást és a gazdasági növekedést biztosító, anticiklikus gazdaságpolitikát, hogy közben ne legyen infláció és a fizetési mérleg is egyensúlyban maradjon. Ehhez az — elméleti modellekben is nehezen megoldható — feladathoz idejében fel kellene ismerni a gazdasági változásokat, és helyesen kellene felmérni a gazdálkodó szervek és a háztartások reagálását az adó- és pénzügyi változásokra. A kormányok azonban gyakran tévednek e kérdések megítélésében. A hibákat tovább fokozza,

hogy döntéseiket a bürokratikus apparátus konzervativizmusa is, egyes pénzügyi és politikai csoportok sajátos érdekei is befolyásolják.

2. A legutóbbi másfél évtized inflációjának másik, talán még fontosabb oka az, hogy az elviselhető ütemű infláció egyáltalán nem kényelmetlen a kormányoknak, sőt, megkönnyíti nekik a nemzeti jövedelem céljaiknak megfelelő átcsoportosítását. Már régen felismerték: a reálbéremelkedés visszazoritása egyszerűbben megoldható, ha közben a nominálbérek emelkednek. Az ilyen „béremelkedés” a bérből élők számára persze csak illúzió, de éppen ez az illúzió teszi lehetővé a reálbérek „féken tartását”. Nem kevésbé fontos a nagy társadalmi nyomásnak kitett kormányok számára, hogy a közszolgáltatásokat növelhessék, vagy — más okok miatt — fokozhassák a katonai kiadásokat, mind a tőkés-vállalatok beruházásainak, mind a lakosság közvetlen fogyasztásának rovására. Direkt módszerekkel, például az adók növelésével mindez — ismert társadalompolitikai okok miatt — nem megy, csak közvetett úton, az infláció segítségével.

Az inflációnak azonban ahhoz, hogy a kormányok helyzetét megkönnyítse, lassúnak és kézben tartottnak kell maradnia. Ez 1973-ig lényegében sikerült is, bár a pénzügyi és költségvetési politika kereteit a kormányokra nehezedő nyomás már addig is erősen feszítette. A kúszó infláció — hullámszások mellett önmagát erősítve — már a hatvanas évek elejére némileg felgyorsult. Az áremelkedések már nemcsak a vezető ipari országok belső piacain, hanem a világkereskedelemben is éreztették a hatásukat; az árnövekedés a belgazdaságban gyorsabb volt, mint a világkereskedelemben, és hatására az árarányok az ipari késztermékek javára változtak.

A felgyorsuló infláció okai

A dolgoknak ez a menete 1973 folyamán gyökeresen megváltozott. A kúszó infláció idején ellenőrzöttnek hitt „gonosz szellem” elszabadult. A változásokban több tényező is közrejátszott. Közülük elsőknek a bretton woods-i egyezmény alapján működő nemzetközi pénzügyi rendszer és a vezető ipari országok inflációjának eltérő üteme közti ellentmondásokat kell említeni.

A vezető ipari országok már több mint másfél évtizede fokozatosan átválthatóvá tették pénzüket, leszögezve, hogy az átváltási árfolyamokat csak együttes megállapodás alapján módosítják, a valuták iránti kereslet változására pedig az árfolyamok csak szűk határok között ingadozhatnak. Egy ilyen rendszer csak akkor működhet zavarmentesen, ha a gazdaságok exportképessége és a külföldi fizetési eszközök iránti — különböző tényezőktől függő — kereslet lényegében arányosan fejlődik. Mivel azonban a vezető tőkésországokban különböző ütemű volt az infláció, és az országok fizetésimérleg-pozíciói is eltérően alakultak, az egyezményt csak nagyarányú intervenciós valutavásárlások tarthatták fenn. Az amerikaiak a valutapiaci rend fenntartásában vállalt szerepüket az amerikai aranykiáramlás mérséklésével, majd a jegybanki dollárkövetelések aranyra történő átváltásának felmondásával fokozatosan csökkentették. Feladatukat a kisebb gazdasági potenciállal rendelkező, de erősebb pénzügyi helyzetben levő vezető tőkésországoknak kellett

volna átvállalniuk. Közülük azonban Franciaország egyáltalán nem, a többiek pedig csak rövid ideig vállalták a rájuk kiosztott szerepet.

Ez a magyarázata annak, hogy a ritkán előforduló — közös előkészítéssel és konzultációval megelőzött — valutaárfolyam-rendezések helyébe a vezető tőkésországok valutáinak sorozatos fel- és leértékelése, illetve lebegtetése került. A lebegő árfolyamok rendszere — elvben — az infláció felkorbácsolása nélkül is megoldhatta volna a valuták iránti kereslet változásainak problémáit. A külföldi követelések és befektetések állandó átértékelése azonban éles ellentéteket támasztott az érdekeltek országok között, amit az exportőrök bizonytalan helyzete még csak fokozott. A pénz megbízhatatlansága az üzleti köröket arra készítette, hogy szabad tőkéiket stabil értékekbe (Sachwerte) fektessék. Tovább élte a problémát a szabad tőkék — egyebek között a későbbiekben tárgyalandó olajpiaci helyzet miatti — egyre nagyarányúbb akkumulálódása és a kedvező ipari konjunktúra is. Ez váltotta ki az 1973-as vágtató világpiaci inflációt jellemző fő tendenciát, a tárgyi értékek iránti rohamos keresletnövekedés következtében a nyersanyagok és különösen a nemesfémek addig soha nem látott (a koreai hosszt is lényegesen meghaladó) áremelkedését.

A felgyorsult infláció a vezető tőkésországok belső piacain sok — egyszerre, illetve szoros egymásutánban bekövetkező — kedvezőtlen árupiaci jelenséggel párosult. E speciális tényezők együttese képezi az 1973-ban megindult rohamos infláció másik fő kiváltó okát. A kritikus események közül most csupán néhányat vizsgálunk behatóbban.

Köztudott, hogy a nemzetközi olajválság súlyos következményekkel járt a világgazdaságra. E jelenség mögött szintén bonyolult folyamatok húzódnak meg. A nyersolaj a második világháború után már nemcsak az Egyesült Államokban, hanem az egész fejlett világban a fő energiahordozó lett. Az automobilizmus soha nem látott fejlődése, a korszerű vegyipar rohamos előretörése ugrásszerűen megnövelte a benzinkeresletet. A közúti és a vasúti teherszállítás fejlődése, valamint a mezőgazdaság gépesítése a Diesel-olaj iránti igényeket többszörösére növelte, s gyorsan nőtt a kereslet a (lakóházakban, kis ipari létesítményekben stb.) használatos kis kazánokban előnyösen felhasználható könnyű fűtőolaj iránt is. A fejlődés csaknem korlátlannak tűnt, hiszen az amerikai nyersolajtermelési költségek alapján kialakult árviszonyokhoz képest igen olcsón kitermelhető közel-keleti olaj szinte tetszés szerinti mennyiségben állt rendelkezésre. A nyersolajból előállítható könnyű párlatok iránti nagy keresletet nemcsak a felhasználó területek gyors fejlődése jellemezte, hanem az is, hogy a benzinnel és a gázolajjal gyakorlatilag semmilyen más energiahordozó nem volt versenyben. A könnyű olajpárlatoknak és a gázolajnak annak ellenére sem volt versenytársa, hogy a közel-keleti olaj még a hatvanas években is hallatlanul nagy nyereséget hozott, és az olajtermékekre, különösen Nyugat-Európában, igen magas adókat és vámokat róttak ki. A könnyű párlatoknak más energiahordozókkal vagy villamos energiával való helyettesítése sok helyütt technikailag sem volt lehetséges, másutt pedig ez az energia-költségek ugrásszerű emelkedésével járt volna. Ugyanakkor a benzin, a Diesel-olaj és más könnyűtermékek termelésével párhuzamosan nagy mennyiségű nehéz fűtőolaj is keletkezett. Később a versenybe a hasadó-

anyagok is beleszóltak. A korszerű atomerőművekből nyert villamos energia a hatvanas évek végén — akkori becslések szerint — a magas tőkekötséget figyelembe véve is csak 5—10 százalékkal volt drágább, mint a hőerőművi villamos energia. A korlátlanul ítélt fűtőolaj-vásárlási lehetőségek ellenére, a hatvanas években még épültek a vezető tőkésországokban szén-erőművek is, ami — bár helyenként társadalompolitikai okokból fizetett állami támogatás is segítette — azt mutatja, hogy a nehéz fűtőolaj ára csak szerény mértékben lehetett kedvezőbb, mint a szénéé. Ilyen előzmények után 1970 körül kezdődött a nyersolajár fokozatos emelkedése, ami 1973 végéig az európai árak hét-nyolcszoros növekedéséhez vezetett (tonnánként 15 dollárral 100—200 dollárra), a hatvanas évek közepén megfigyelhető árszínvonalhoz képest. Csupán az 1973-as árnövekedés is több mint ötszörös volt!

Az OPEC-be tömörült olajtermelő országok az áremelést azzal indokolják, hogy a kúszó infláció időszakában a növekvő árú ipari késztermékeket — a tényleges olajárak stagnálása, sőt csökkenése miatt — az olajtermelő országok romló cserearányok mellett vásárolták. Emellett indokolatlannak minősítették az olajtermelés és -feldolgozás közben keletkező jövedelmek megosztását egyfelől az olajtermelő országok, másfelől a multinacionális nagyvállalatok, illetve a felhasználó országok között.

Az áremeléshez kedvező lélektani aláfestést adott az 1972-ben kezdődött amerikai olajválság is. Az amerikai olajtársaságok — sajátos profitérdekeiktől vezérelve — úgy reagáltak az amerikai kormány árellenőrzésére, hogy olajfeldolgozó kapacitásaikat nem bővítették. Így az Egyesült Államokban, amely belső olajfeldolgozó iparát már korábban is importkorlátozásokkal védte, 1972 telén, amikor olajszállítási bojkottnak még nyoma sem volt, akadozni kezdett a fűtőberendezések olajellátása, 1973 nyarán pedig az autósok találtak benzinvásárlási nehézségekkel. Ezt követően, amikor az olajimport-tilalmat az Egyesült Államokban feloldották, az olajtermékek iránt hirtelen megjelenő amerikai kereslet felhajtotta az árakat a nemzetközi piacon.

Világossá vált az is, hogy a nagy olajfelhasználó országok biztonságos ellátása az olajtermelés területi diverzifikálását teszi szükségessé, s ugyanakkor a kereslet növekedése is egyértelműen indokolja az új olajlelőhelyek feltárását és a kitermelés megindítását. Az új lelőhelyek geológiai adottságai azonban lényegesen kedvezőtlenebbek, mint a Közel-Keleten levőké (tengerparti, víz alatti termelés stb.); emiatt a kitermelés költségei is jóval magasabbak lesznek. A költségeket várhatóan tovább növelik az olajszennyeződés elleni védekezés költségei is.

A felsorolt tényezők indokoltá tették az olajár bizonyos mértékű (de semmiképpen sem rohamos) emelkedését. A sosem látott áremelkedést azonban nem ezek váltották ki, hanem az OPEC-be tömörült olajtermelő országok politikája, amely az 1973. évi közel-keleti háború feszültségét kihasználva, az izraeli erőket támogató legnagyobb olajfelhasználó országok elleni olajbojkott meghirdetésével módot adott a termelőknek a nyersolajár lényegében egységes és összehangolt felemelésére és az új árak elfogadtatására. (Itt meg kell jegyezni, hogy — az elterjedt hiedelmekkel ellentétben — a bojkott idején nem volt valóságos olajhiány.)

Az olajárak hirtelen és tartósan ígérkező változása világszerte jelentős problémákat vet fel mind az energetikában, mind a feldolgozó iparban. Az új helyzethez való alkalmazkodás folyamatát egyelőre nehéz áttekinteni.

Az olajtermelő országok határozott és saját szempontjukból jól időzített fellépése minden jel szerint nem csak átmeneti nehézségeket vált ki. A kisszámú közel-keleti olajtermelő ország szállításaitól erősen függő nyugat-európai országok és Japán — bár a változás kereskedelmi cserearányaik jelentős romlásával jár — mind ez ideig nem voltak képesek az árveszteség ellen védekezni. Így vállalniuk kellett az energiaköltségek emelkedése miatt a belső infláció erősödését. Az ellenállás az Egyesült Államok oldaláról sem jelentős. Ez részben érthető is, hiszen az Egyesült Államok ráutaltsága a külső olajszállításokra sokkal kisebb, mint Nyugat-Európáé vagy Japáné, emellett az olajáremelés hatása az Egyesült Államok gazdaságára végső soron nem kedvezőtlen. Az olajválság ugyanis a többi vezető valuta érezhető gyengülését váltotta ki, s így javította a dollár viszonylagos pozícióját. Az új helyzet erősítette a nagyrészt amerikai tőkével működő nemzetközi olajtársaságokat is. Ezek bevételeit az áremelések egyáltalán nem veszélyeztetik, hiszen az olajtermelő országok igényeit áthárítják a felhasználókra. A társaságok tevékenységének fokozódásával, pozíciójuk megerősödésével jár az is, hogy az olajár emelése lehetővé teszi számukra, hogy a világgazdaság várható olaj- és energetikai problémáinak megoldására és az ezzel kapcsolatos politikai bizonytalanságok kiküszöbölésére, az olajtermelés területi diverzifikálására, új, költségesebb termelőterületeket tárjanak fel.

1974 nyara óta az olajkereskedelem normalizálódása volt megfigyelhető. Az olajárak valamelyest visszaestek, de még mindig mintegy négyszeresen meghaladják az 1973. év eleji szintet. Az amerikaiak által 1974 februárjában összehívott olajfelhasználói konferencia, majd később Fordnak, az új elnöknek és Kissinger külügyminiszternek az élelmiszer-szállítások csökkentésével fenyegetőző beszédei fellépést jelentenek, legalábbis a nyersolajárak további emelése ellen.

Ami az olajtermelő országokat illeti, ezek távolról sem egységesek. Egyesek világosan látják, mások még nem ismerték fel, hogy az olajár ilyen arányú növekedése hosszú távon nem egyértelműen hasznos számukra. Növekedni fog az olajtermelés az OPEC-országok által nem ellenőrzött és számukra hasznot nem hozó területeken. Anglia, Norvégia és Dánia az Északi-tengeren, Kína saját partjai mentén, az Egyesült Államok Alaszkában már jelenleg is koncentrált erőfeszítéseket tesz; ezenkívül növekedni fog a többi energiahordozó versenye is.

Végül is úgy tűnik, hogy az olajár növekedése a többi termék árához képest ma már visszavonhatatlan tény. Az olajáremelés legfőbb nyertesei az olajexportáló országok kormányai, amelyek a jövedelem-többletet részben elmaradott társadalmuk fejlesztésére fordíthatják. A nemzetközi olajtársaságok helyzete nem romlik, sőt javul. A többszörösre nőtt olajszámlát elsősorban az olajimportáló országok dolgozói fizetik meg. Az olajfelhasználó országok növekvő és magas adókkal tetézett terhei a fogyasztókra hárulnak. Az új helyzethez való alkalmazkodás néhány vezető ipari országot nehéz feladatok elé állít. A fokozódó infláció és a fizetésimérleg-hiány következményei azonban nemcsak a legjelen-

tősebb olajfelhasználó országok társadalmát sújtják, hanem az olajimportra szoruló fejlődő országokat is. Mivel ezek általában nem rendelkeznek ütőképes exportágazatokkal, olajimportjuk megdrágulásához csak nehezen és súlyos társadalmi megrázkódtatások árán tudnak alkalmazkodni. Nehézségeiket az olajexportáló országok által részükre nyújtott hitel csak csekély mértékben enyhítik.

Az áremelkedéseket kiváltó másik fontos árupiaci tényező a *növényi eredetű termékek* piacán alakult ki. Az 1972. évi szovjet és kínai gabonavásárlások idején kiürültek a korábban kifogyhatatlannak vélt amerikai gabonaraktárak. Ezt követően 1973-ban, de az előrebecslések szerint 1974-ben is világszerte rossz volt a termés, így a növekvő kereslet felhajtotta szinte valamennyi növényi termék árát. A növényi termékek árának emelkedését a Diesel-olaj és a műtrágyák árának emelkedése is fokozta.

Ehhez járult még, harmadik sajátos árupiaci tényezőként, a vezető országok 1973. évi megnövekedett kereslete is. A kedvező konjunktúra és a kialakult általános infláció kilendítette az *acélárakat* a korábbi szintről. Még jelentősebb áremelkedésre került sor a *színesfémeknél*, ahol a kereslet és a kínálat közötti feszültséget a termelői felhasználás növekedése mellett fokozták az értékálló befektetést kereső szabad tőkék tulajdonosainak vásárlásai, valamint az, hogy néhány kulcsfontosságú termelőterületen — sztrájkok miatt — visszaesett a termelés.

1973 végén és 1974 elején jelentős változások következtek be a *vegyi termékek* piacán is, amiben az olajárak emelkedése, az olajellátás bizonytalansága mellett a vezető ipari országok sajátos belső zavarai is közrejátszottak. A nagy vegyipari beruházások növekedési üteme ugyanis jó ideje nem tartott lépést a termékek iránti kereslet rohamos növekedésével. A beruházások elmaradása némely gyorsan terjedő vegyi anyagnál áruhiányhoz vezetett.

Az etilén és az etilénszármazékok árának különösen gyors emelkedése azzal a speciális okkal magyarázható, hogy ezek gazdaságos termelése sokszázezer tonna kapacitású üzemek építését kívánja, amelyek technológiája még nem kiforrott, és ez késedelmes üzembe helyezést és gyakori üzemzavarokat okoz. Ilyen okokból a vegyi cikkek és a műtrágyák ára lényegesen jobban emelkedett, mint amit a költségnövekedés indokolt volna, sőt a reguláris kereskedelmi kapcsolatok is felborultak. Nemeszser előfordult, hogy a nagy kereskedőházak exportajánlatai több mint kétszer drágábbak voltak, mint a szintén gyorsan dráguló rendszeres termelői export.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy 1973—1974-ben az infláció öngerjesztő folyamatát néhány sajátos tényező tovább gyorsította. Ezek hatására nemcsak a külkereskedelmi termékek áremelkedése gyorsult meg, hanem megváltozott az ipari késztermékek és a nyersanyagok cserearány-mutatója is. Míg a hatvanas években, a kúszó infláció idején a nyersanyagok relatív ára csökkent, úgy hogy 1970-ben az árváltozások üteme közötti különbség már 10 százalék volt az ipari késztermékek javára, addig 1971-től új tendencia jelentkezett: a nyersanyagárak növekedési üteme meghaladta az ipari késztermékekét, 1973-ban pedig a nyersanyagok ára több mint kétszer olyan gyorsan nőtt, mint az ipari késztermékeké.

1. sz. táblázat

Az ipari késztermékek és nyersanyagok árváltozása
(százalékban, a dollárarak alapján)

Év	Exportárak összesen	Ipari késztermékek	Nyersanyagok	Cserearány- mutató
		A	B	B/A
1963. évi adatok = 100				
1967	105	107	101	94,4
1968	104	107	100	93,5
1969	107	110	104	94,5
1970	113	117	108	92,3
1971	119	124	115	92,7
1972	128	134	130	97,0
1973	152	156	186	119,2
1972. IV. né.	130	135	137	101,5
1973. I. né.	137	142	155	109,2
1973. II. né.	147	153	174	113,7
1973. III. né.	160	165	197	119,4
1973. IV. né.	165	165*	221	133,1*
1974. I. né.	280	..
1974. II. né.	192	..

Év	Élelmi- szerek	Mezőgazdasági nyersanyagok		Textil- nyers- anyagok	Ércek	Fűtő- anyagok
		összesen	olajos magvak			
1967	104	96	102	88	109	101
1968	100	96	99	88	108	100
1969	104	101	101	85	114	100
1970	111	101	118	83	152	108
1971	117	105	118	85	126	127
1972	132	120	116	109	134	143
1973	191	181	199	177	160	187
1972. IV. né.	141	129	118	116	130	144
1973. I. né.	161	153	144	158	139	151
1973. II. né.	184	171	183	167	154	163
1973. III. né.	209	203	233	203	166	179
1973. IV. né.	220	208	230	214	184	258
1974. I. né.	234	232	330	213	201	537
1974. II. né.	240	227	..	210	219	544

* Várható érték.

Forrás: Az UN Monthly Bulletin megfelelő számai.

Az inflációs ráták különbségei folytán a vezető ipari országok egy részében — például az Egyesült Államokban — a belső infláció növekedése elmaradt az importárak növekedésétől, miközben a fogyasztói árak növekedése sok országban meghaladta a nominálbérek emelkedését. Így az infláció hatására már nemcsak a nyugdíjasok, hanem a bérből élők életszínvonala is csökkent.

Ugyanakkor az iparvállalatok profitja növekvő tendenciát mutat,

ami azt jelenti, hogy az 1973—1974. évek száguldó inflációja a jövedelmi arányokat a tőkések javára és a bérből élők rovására változtatta meg.

A változások nyertesei azok az országok, amelyek exportjában a gyors áremelkedést mutató cikkek döntő szerepet játszanak. Haszonélvezők azok a nagy termelő társaságok is, amelyek képesek az áremelkedést a fogyasztókra áthárítani. Vesztesként kerülnek ki az árarányváltozásokból a végső felhasználók — azaz a fogyasztók. Ezek két csoportját kell megkülönböztetnünk: 1. a vezető ipari országok bérből és fizetésből élő dolgozóit, 2. a fejlődő országok zömét (nagyjából a nem olajexportőr fejlődő országokat). Az utóbbiak korábban is kedvezőtlen külkereskedelmi cserearányai most igen gyorsan tovább romlottak, és ennek következtében majdhogynem áthidalhatatlan fizetésimérleg-hiánnyal küzdenek.

Az áralakulások várható iránya

Az eddigiek alapján felvetődik a kérdés: tendenciaváltozásnak lehet-e tekinteni a vázolt irányzatokat vagy csak átmeneti hullámnak?

A kérdésre egyértelmű választ adni nem lehet. (A már bekövetkezett robbanásszerű változásokat sem volt képes előre jelezni senki.) Ezért arra szorítkozom, hogy a várható változások irányával kapcsolatos gondolatokat megfogalmazzam.

A nyersanyagárak további viszonylagos emelkedése ellen szól az az érv, hogy a világgazdaságban a fejlett ipari országok ereje továbbra is nagyobb maradt, mint a nyersanyagtermelőké. Valószínű tehát, hogy a fejlett ipari országoknak nem kell a külkereskedelmi cserearányok romlása miatt további veszteségeket elszenvedniük. Emellett szól az is, hogy a vezető ipari országok munkásosztálya vajmi kevés hajlandóságot mutat a cserearányromlásból eredő veszteségek viselésére. Bár az amerikai republikánus kormányzat, az angol munkáspárti, a nyugatnémet szociáldemokrata kormány stb. — a gazdasági növekedéshez és a teljes foglalkoztatáshoz fűződő nemzeti érdekekre hivatkozva — igyekszik mérsékelni a bérnövelés mértékét, a nominálbéremelkedés — rövid ideig tartó kivételektől eltekintve — minden bizonnyal meg fogja haladni a kiskereskedelmi árszint növekedését. Ugyanakkor a nagyvállalatok továbbra is elég erősek lesznek ahhoz, hogy a költségnövekedést az árakban — így az exportárakban is — érvényesítsék. Az így folytatódó (bár esetleg csökkenő ütemű) infláció mellett visszaállhat a korábbihoz hasonló helyzet, az ti., hogy az ipari késztermékek ára gyorsabban nő, mint a nyersanyagoké.

Elképzelhető lehetőség az is, hogy az inflációt fékező intézkedések a tőkés világgazdaság növekedésének jelentős és tartós lelassulásához vezetnek. Ebben az esetben az ipari országok inflációjának mérséklődésével párhuzamosan csökkenne a nyersanyagok iránti kereslet is, ami ugyancsak kiváltaná a nyersanyagárak esését. Az árarányváltozások 1973—1974-ben megfigyelt iránya tehát valószínűleg ez esetben sem maradna fenn tartósan.

A nyersanyagáraknak az ipari késztermékekhez viszonyított emelkedése csak akkor lehetne tartós, ha sikerülne az áremelkedéseket a nyereségek rovására megvalósítani. Ehhez azonban a nyersanyagtermelők egységes, szervezett fellépése lenne szükséges, aminek kevés a valószínűsége, noha az olajexportőrök példáján felbuzdulva több termelőcsoport

(vasérc, bauxit stb.) próbálkozik az ötvenes és hatvanas években elvetélt kartellkísérletek felújításával.

A kibontakozás valószínű útja a két alternatíva valamiféle kombinációja. Az ipari nyersanyagárak általában már mérséklődnek vagy stagnálnak. 1974 második felében jelentősen esett a gyapot, a gyapjú-, a gumi-, a réz- és az acéltermékek ára. Az olaj- és a vegyitermékpiac normalizálódik. Az olajtermelő országok újabb árnövelési követelése már az olajfelhasználók jelentős és valószínűleg a korábbinál sikeresebb ellenállásába ütköznek. Előbb-utóbb megáll a mezőgazdaságitermék-árak még mindig tartó emelkedése is. Az ipari késztermékek áremelkedése viszont tovább fog tartani annak ellenére, hogy a világgazdaság az 1973—1974-ben kibontakozó változások hatására nehéz idők elé néz. A vezető ipari országok antiinflációs politikája — amelyet az olajáremelkedés következményeként fellépő hirtelen fizetésimérleg-hiány (Olaszország, Anglia stb.) miatt szükségessé váló intézkedések csak tetéznek — azzal a veszéllyel jár ugyanis, hogy a nemzeti jövedelem növekedési üteme sok országban lényegesen csökken. Fékezi a gazdasági növekedést az is, hogy az olajexportáló országokba vándorló pénz nehezen találja meg az utat a világgazdaság vérkeringésébe. Az elmúlt két évtized tapasztalatai szerint azonban az ipari késztermékek árai lefelé mereven viselkednek, sőt kedvezőtlen piaci körülmények közt is emelkednek. Így csupán az feltételezhető, hogy a vezető ipari országoknak erélyes antiinflációs politikával sikerül elérniük, hogy az exportárak 1973—1974-ben megfigyelt kétszámjegyű százalékokkal kifejezhető emelkedése lényegesen csökkenjen. Ilyen körülmények között a nyersanyagárak relatív növekedése valószínűleg nem fog folytatódni, sőt az is lehet, hogy az ipari késztermékek valamit visszaszereznek az 1973—1974-ben elszenvedett viszonylagos árveszteségből. Ennek első előjelei már 1974 második felében megmutatkoztak, amikor is a nyersanyagárak növekedése újból elmaradt az ipari késztermékek árának növekedési ütemétől.

A tőkés árváltozások hatása a magyar külkereskedelemre

A világpiacon árák és árányok változása jelentős hatással volt és van Magyarországon nem szocialista külkereskedelmi forgalmára is. Az árváltozások 1973 második felében bontakoztak ki; hatásuk a Központi Statisztikai Hivatal által figyelemmel kísért külkereskedelmi árakban némi időkülönbséggel jelent meg, de már 1973 negyedik negyedében jelentős változások voltak megfigyelhetők. A nem szocialista exportban elért árak 18 százalékkal voltak magasabbak, mint 1972-ben; ugyanakkor az importárak 27 százalékos növekedést mutattak. Külkereskedelmi cserearányaink az 1973-as év átlagában csak 4 százalékkal voltak rosszabbak, mint 1972-ben, de a negyedik negyedében már 7 százalékos romlást mutattak. 1974 első háromnegyed évében a veszteségek teljesen kibontakoztak; az exportárak körülbelül 32 százalékos növekedésével szemben az importban több mint 60 százalékos áremelkedés volt megfigyelhető. Így az 1974. első félévi külkereskedelmi cserearány 17—18 százalékkal volt rosszabb, mint 1972-ben.*

* A számadatok devizaforintra vonatkoznak. A devizaforintot a dollárhoz képest — mint később kimutatjuk — több lépcsőben felértékeltek.

A cserearányok romlása Magyarországon elsősorban nem annak a következménye, hogy az iparikésztermék—nyersanyag—arányok* változtak, hiszen az ipari késztermékek aránya tőkés viszonylatú exportunkban még mindig csak 27 százalék körül mozog, alig haladva meg az importban kialakult 20 százalékos arányt. Ugyanakkor az is igaz, hogy ipari késztermékben az exportforgalom nagyobb az importénál. Az ebből következő veszteséget tovább fokozza, hogy az áremelkedés a késztermékimportban gyorsabb volt. A cserearányromlást kiváltó tényezők elsősorban a nyersanyagok és az élelmiszerek forgalmában bontakoztak ki. Exportáraink emelkedése ugyanis csak az anyagok körében volt viszonylag gyors, míg az exportunk 37 százalékát jelentő *élelmiszeripari, mezőgazdasági cikkek* exportára lényegében nem változott. Az állati eredetű termékek árainak 1969 után bekövetkezett gyors és számunkra kedvező emelkedését áresés váltotta fel. Vágómarha- és marhahúsáraink körülbelül 25 százalékkal estek. A változást a közös piaci országok előre nem látott szarvasmarha-termelési válsága okozta, aminek hatására beviteli tilalmat rendeltek el. Ez nemcsak árvesztiséget okozott, hanem súlyos értékesítési gondok elé is állította külkereskedelmünket.

Korábban arra számítottunk, hogy a nyugat-európai országok élelmiszer-fogyasztása — az életszínvonal emelkedésével — oly mértékben tolódik el a friss marhahús fogyasztása felé, hogy sem a közös piaci országok belső termelésének növekedésétől, sem a latin-amerikai sózott marhahús versenyétől nem kell tartanunk. Erre a prognózisra az élet rácsáfolt. Az életszínvonal emelkedésének lelassulása, helyenként stagnálása, valamint a közös piaci országok marhahús-termelésének növekedése túlermelési válságot váltott ki, ami súlyos problémák elé állítja gazdaságunkat. Ezt a kedvezőtlen hatást csak szerény mértékben csökkentti, hogy búza- és napraforgóolaj-exportunkban 1974-ben a tavalyinál csaknem kétszer magasabb árakat érünk el.

2. sz. táblázat

Kiviteli áraink alakulása
(1972=100, devizaforintárok alapján)

Termékcsoport	1973	1974. első három-negyed év	Az 1973. évi forgalom százalékos megoszlása
Energiahordozók, villamos energia	144,5	320,1	1,0
Anyagok, félkésztermékek, alkatrészek	144,6	199,7	35,1
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	101,3	106,1	8,2
Fogyasztási iparcikkek	106,4	121,6	19,0
Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek	117,0	115,8	36,7
Összesen :	113,1	132,0	100,0

* A magyar árstatistikában együtt szerepelnek az anyagok, a félkésztermékek és az alkatrészek, tehát nyersanyagként tartanak nyilván feldolgozott termékeket (hengereelt acéit, vegyipari féltermékeket stb.) is.

A behozatalban az energiahordozók, a nyersanyagok és az élelmiszerek ára emelkedett gyorsan. A több mint háromszoros kőolajár-emelkedés azzal járt, hogy volumenben is nőtt a nem szocialista piacokra való ráutaltságunk. Ezen kívül egyes színesfémek, valamint a vegyi alapanyagok áremelkedése okozott különös gondot. A nyugat-európai etilénüzemek sorozatos üzemzavarai következtében előfordult, hogy etiléntermékeket a tavalyi ár öt-hatszorosáért voltunk kénytelenek vásárolni.

Behozatali áraink alakulása
(1972=100, devizaforintárak alapján) 3. sz. táblázat

Termékcsoport	1973	1974. első három-negyed év	Az 1973. évi forgalom százalékos megoszlása
Energiahordozók, villamos energia	148,6	428,9	1,3
Anyagok, félkésztermékek, alkatrészek	112,5	169,4	58,1
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	106,7*	118,4*	14,7
Fogyasztási iparcikkek	106,2*	127,0*	5,5
Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek	146,3	165,6	20,4
Összesen:	117,5	160,4	100,0

* Az alacsony reprezentáció miatt az indexeket fenntartással kell kezelni.

A nem szocialista külkereskedelmi cserearány-mutató romlása 1974-ben a nemzeti jövedelemnek körülbelül 2,5—3,0 százalékát vette igénybe. Ez a cserearányromlás annál kedvezőtlenebb, mivel nemzeti jövedelmünknek a hatvanas években elért növekedését a nem szocialista forgalom arányainak évi 1—2 százalékos kedvező irányú változása is elősegítette. A változás kedvezőtlen, de még így sem tragikus, hiszen a cserearány alig rosszabb, mint az 1960. évi. Ennek ellenére, a megváltozott világpiaci helyzet és egyéb körülmények jelentős feladatok elé állítják népgazdaságunkat a nem szocialista külkereskedelmi forgalomban. (L. a 4. sz. táblázatot.)

A külső infláció és a magyar gazdálkodás

A vágató tőkés infláció ellentmondásos helyzetbe hozta a magyar gazdaságirányítást. Egyrészt a megnehezülő tőkés értékesítési feltételek, a fizetési mérleg most újból megerősödő feszültsége fokozottan időszerrévé teszik azt a gazdaságirányítási reformban is megfogalmazott követelményt, hogy a vállalatoknak a termelésben és a termelői forgalomban érzékelniük kell a világpiaci árak alakulását. Másrészt, a magyar gazdaságirányítás a gazdálkodás stabilitása érdekében mentesíteni akarja a vállalatokat a tőkés infláció következményeitől, és csupán a hosszú távra érvényes világpiaci árváltozásokat kívánja időszakos, általában öt-évenkénti árrendezéssel elismerni.*

* Lásd Vince Imrének a Népszabadság 1974. október 30. és Pappné dr. Ritter Jolánnak a Figyelő 1974. december 4. számában megjelent cikkeit.

**A nem szocialista külkereskedelmi forgalom
árindexei és cserearány-mutatói
(1960 = 100)**

Év	Behozatal A	Kivitel B	Cserearány-mutató B/A
1961	93,3	100,2	107,4
1962	90,2	97,3	107,9
1963	89,3	103,6	116,0
1964	92,0	104,5	113,0
1965	93,5	102,9	110,0
1966	94,5	100,2	106,0
1967	89,7	98,5	109,8
1968	88,2	95,7	108,5
1969	90,9	102,6	112,9
1970	96,0	112,0	116,7
1971	98,1	113,6	115,8
1972	101,0	118,9	117,7
1973	118,7	134,4	113,2
1974 első három- negyed év*	162,0	156,9	96,9

* Előzetes adat.

Forrás: A Központi Statisztikai Hivatal kiadványai.

Az első követelmény — a tőkés infláció hatásának fékezésére az elmúlt két évben hozott intézkedések következtében — ma már alig érvényesül. A változások kettős folyamata figyelhető meg. Az infláció elleni védekezés, a belföldi árszínvonal stabilitása jegyében a belföldi forintot (amelynek értékcsökkenése kisebb volt, mint a vezető tőkés valutáké) 1974 végéig több lépcsőben kb. 28 százalékkal értékelték fel a dollárhoz képest.* Ez a változás önmagában nem zavarta meg a belső gazdálkodást, és nem került ellentétbe azzal a követelménnyel, hogy a vállalatok közvetlenül érzékeljék a világpiaci árakat. Sőt, a gazdálkodás szempontjából egyenesen kedvezőnek tekinthetjük, hogy a forint felértékelésének mértéke kisebb volt, mint a tőkés infláció üteme és így a termelői forgalomban az árfolyam funkcióját betöltő árszorzó, amelyet 1968-ban alulértékeltek, közelebb került a tőkés valuták átlagos kitermelési költségeihez.** Egyidejűleg a tőkés viszonylatú export után folyósított állami visszatérítést is csökkentették a korábbi elhatározásoknak megfelelően. (Ennek mértéke azonban a gyakorlatban nem volt nagyobb, mint amit a forint viszonylagos értékének javulása indokolt.) E változás eredményeként a tőkés infláció nyomása a belső árszintre csökkent. Az inflációs nyomás megfelelt annak a különbségnek, ami a belföldi infláció és a forintfelértékelés együttes értéke és a tőkés infláció üteme között volt.

A tőkés infláció elleni védekezés gyakorlatban követett módja nemcsak az árszint, hanem az egyes importált termékek árának stabilan tartását is magában foglalta. Az állam importár-kiegészítések fizetésével

* A tényleges felértékelés kisebb volt, mint a konvertibilis valuták és a forint értékváltozásának különbsége.

** Az árszorzó még így sem éri el az export átlagos kitermelési költségét, és még mindig messze van a reform előkészítése során sokak által javasolt egyensúlyi árfolyamtól, amely a tételes exporttámogatások szerepét jelentősen visszaszorította volna.

legalább részben tehermentesíteni kívánta a gazdálkodó vállalatokat a fontosabb importált alapanyagok (színesfémek, vegyi anyagok, faárúk stb.) árának emelkedésétől. Emellett az állam — egyebek közt az importár-kiegészítések következtében fellépő költségvetési terhek legalábbis részbeni fedezésére — a világpiaci infláció hatására keletkező export-bevételi többlet egy részét adó formájában elvonta a vállalatoktól. A termelő- és a külkereskedelmi vállalatok gazdálkodásába tehát az állam a fenti eszközökkel — az úgynevezett árpolitikai hidak kiterjesztésével — a gyakorlatban tételesen beleszól. E változás folytán meglazultak a magyar vállalatoknak a világpiaccal kialakult kapcsolatai. A magyar termelővállalatok most már újból alig érzékelik az importált anyagok és félkésztermékek tényleges költségeit, így nem is alkalmazkodhatnak megfelelően a tőkés világpiaci változásai következtében módosuló export-feltételekhez.

Másfelől, ez a pénzügyi politika csak a tételes áremelkedések ellen jelentett szerény védelmet. A támogatások címén kiáramló pénzmennyiség ugyanis jóval nagyobb volt, mint az elvonások növekedése folytán a költségvetésbe jutó összegek, és ez a különbség még fokozza a gazdaságunkra nehezedő inflációs nyomást.

E problémát hivatottak megoldani az 1975. évi ármódosítások. Az új árak azonban egyrészt csak részben veszik figyelembe a világpiaci árváltozások következményeit, másrészt a kialakult árarányok nem látszanak stabilnak. El kell érni, hogy a termelői árak és a világpiaci árak alapján kialakuló bevételek és kiadások megfelelően orientálják a vállalatokat.

A megoldás két okból is nehéz. Egyrészt, a szabályozott gazdálkodás Magyarországon kialakult változatában — amely megköveteli, hogy a vállalati nyereség a költségeknél gyorsabban nőjön és amelynek szerves része az árbevételek hatósági ellenőrzése — minden költségemelkedés az áremelkedések gyorsítottan tovagyűrűző láncolatát váltja ki. Másrészt, a kormány nemcsak az árszint emelkedésétől, hanem az importárarányok változása miatti árarány-eltolódásoktól is védeni kívánja a felhasználókat.

E szándékokhoz mérten nem lehet egyértelműen kedvezőnek minősíteni azt a különben egyedül logikusnak látszó megoldást, hogy a tőkés infláció begyűrűzése ellen csupán a forint folyamatos felértékelésével védekezzünk. A romló cserearányok és az értékesítési nehézségek miatt várható fizetésimérleg-problémák mégis meggondolandóvá teszik, hogy ne növeljük-e az árfolyam, illetve az árszorító gazdaságpolitikai szerepét, ne csökkentjük-e a gazdálkodás áttekinthetőségét zavaró tételes beavatkozásokat, azokat — a lakossági fogyasztás védelme jegyében — a kiskereskedelmi forgalom szférájára korlátozva. Csak ilyen körülmények teszik ugyanis lehetővé, hogy gazdálkodó szervezeteink a tényleges tőkés devizaköltségeknek megfelelő döntéseket hozzanak, messzemenően takarékoskodjanak a drága importanyaggal, a devizabevételek gazdaságos növeléséért pedig megtegyék mindazt az erőfeszítést, amit a tőkés fizetési mérleg alakulása ma az importigények ugrásszerű növekedése és exportpotenciálunk lassú növekedése miatt megkövetel.

A tőkés monetáris rendszer és a nyugat-európai integrációs folyamat összefüggései

Az 1960-as években a nemzetközi monetáris rendszer a világkereskedelem szempontjából kielégítően funkcionált. A nyugat-európai integrációs folyamat — ha éles ellentétek összezapása közepette is — előrehaladt. A dollár zavartalanul betöltötte a nemzetközi fizetési eszköz és tartalékvaluta szerepét. A vezető tőkés valuták rögzített paritásokkal kapcsolódtak egymáshoz és a valuták — különböző fokú, de általában kiterjedt — kölcsönös konvertibilitása megvalósult. Előrehaladt a fejlett tőkésországok gazdaságainak — sokszor az amerikai multinacionális vállalatok vezetése alatt végbemenő — összefonódása, és ezzel párhuzamosan — részben az elkülönülés tendenciáit is erősítve — a Közös Piac létrehozta a regionális vámuniót és a közös agrárrendtartást. Az évtized végén pedig kísérletet tett a gazdasági és monetáris unió fokozatos megvalósítására irányuló program kidolgozására.

Az 1970-es évek elején a Bretton-Woods-i egyezményből kifejlődött arany-deviza típusu monetáris rendszer összeomlott, s a tiszta dollárstandardon álló, lebegő árfolyamrendszernek adta át a helyét. A Közös Piac ugyancsak válságba jutott, noha kibővült és igen sok kívülálló országgal kötött társulási, szabadkereskedelmi, preferenciális és nem preferenciális kereskedelmi szerződést.

Olvasóinknak ezzel még nem mondunk újat, hiszen mind a két problémakör ismert: a monetáris rendszer átalakulása éppúgy, mint a nyugat-európai regionális integrációs folyamat válsága. Nem tűnik viszont érdektelennek a mai tőkés világgazdaság e két domináns tényezőjének egymásra gyakorolt kölcsönhatását áttekinteni.

A kollektív állammonopolista szabályozás belső ellentmondásai

A jelenkori kapitalizmus általános tendenciája a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szférájában az állammonopolista beavatkozások egyre újabb formáinak kibontakozása. A második világháború után a nemzetközi állammonopolista szabályozás kiépülése alapvető formaváltozást jelentett a *tőkés termelési viszonyokban*, amely a nemzeti állammonopolista kapitalizmus rendszerré válását követően megy végbe.¹

¹ A kérdésre lásd részletesebben Becsky György: Integrálódó Nyugat-Európa és a tőkés gazdasági integráció című cikkét. *Gazdaság*, 1973. 3. sz.

A kollektív állammonopolista szabályozás első nagyobb kísérlete a nemzetközi monetáris rendszer szabályait meghatározó Bretton-Woods-i egyezmény, illetve az ehhez kapcsolódó Nemzetközi Valutaalap (IMF) létrehozása volt.

Törvényszerűnek tekinthető, hogy éppen a nemzetközi valutáris kapcsolatok területén igyekeztek a vezető tőkésországok bizonyos stabilitást célzó közös szabályozásban megállapodni. Az állami beavatkozás egymástól elkülönült nemzeti rendszereinek ellentmondásai ebben a szférában különösen élesen nyilvánulhatnak meg. Bretton-Woods-ban *a hangsúlyt a nemzeti szintű kereskedelmi-valutáris protekcionizmus*, és az ebből fakadó tőkés bilateralizmus *felszámolására*, a multilaterális kereskedelmi és valutáris kapcsolatok *érvényre juttatására helyezték*. (Ezt az elvet kívánja — számos kompromisszummal — érvényesíteni a GATT is. Az Egyesült Államok pedig a fejlett tőkésországok gazdaságát az OECD keretében még inkább ezen az elvi-gyakorlati alapon kívánta összefűzni.)

Az EGK esetében is a termelés integrációja — a tőkés világgazdaság általános törvényszerűségeinek megfelelően — a transznacionális pénzcsoportok és vállalatok befolyásoló hatásai közepette jött létre és működik. A nyugat-európai monopóliumok viszont különösen megkövetelték a tagországok viszonylag szűk nemzeti piacainak egységesítését, s ezáltal a megnövekedett piacon az áru, a tőke és a munkaerő szabad mozgását. Ez a kérdés azonban magánmonopolista — vállalati — eszközökkel nem volt megoldható, mivel a legfontosabb államhatalmi és politikai kérdéseket illetően a nemzeti szinten szerveződött állammonopolista rendszerek létét és érdekeit érinti. Olyan integrációs szervezetet kellett tehát létrehozniok, amely a szóban forgó nemzeti méretű szabályozórendszerek, protekcionizmusok felszámolására vagy legalábbis integrálására képes.

A tőkés állammonopolista kollektív megegyezések megkötésének, s még inkább funkcionálásának alapvető problémája, hogy — a kivételes és az általában időlegesen ható körülményektől eltekintve — az egyes monopolista csoportok és az egyes államok érdekei külön-külön és együttvéve gyakran nem, vagy csupán részben hozhatók összhangba egymással.

Ezek az ellentmondások tükröződnek az EGK külkapcsolataiban is. A Római Szerződés alkotói külkapcsolati illetékességgel is felruházták a Közösség szerveit. Az alapítás idején ennek egyik célja az volt, hogy a szervezet megalakulása ne gyengítse az anyaországok és volt gyarmataik közti kapcsolatokat. Másrészt előírányozták azt is, hogy a Közösség megalakulása után a kívülálló országokkal olyan tárgyalásokat folytassanak, ahol a Közösséget mint egészet képviselik. Ugyanakkor az *EGK szerveinek külgazdasági kompetenciája egyáltalán nem foszthatta meg a tagállamokat a külpolitika és a külgazdasági politika, ezen belül a valutapolitika alakításának jogától*; a nemzeti állammonopol-kapitalizmus ezen fontos lényegi vonásai így érintetlenek maradtak.

A külpolitika az állami szuverenitás legláthatóbb jele. Az egyes kulcsfontosságú területeken a nyugat-európai tőkésállamok változatlanul előnyben részesítették cselekvési szabadságuk biztonságát egy olyan integrációból fakadó bizonytalansággal szemben, amelynek külpolitikai

végcéljait nem fogalmazták meg világosan. Végső soron *magából a Római Szerződésből fakadt tehát, hogy a Közös Piac külkapcsolatokkal összefüggő tevékenységét az alapítás óta két ellentétes tendencia határozza meg.* Az egyik, hogy a tagállamok meg kívánják őrizni a Közösség külső kapcsolatai fölött a saját nemzeti ellenőrzésüket, a másik, hogy ugyanakkor a Közösség szerveire kívánják átruházni a végrehajtás hatáskörét egyes olyan kérdésekben, amelyekben a közös fellépés is lehetővé vált már, és azt a tagállamok szükségesnek ítélik.

Hangsúlyozzuk, hogy a közösségi döntések fölötti ellenőrzés fenntartásában, a partnerek szuverenitásának korlátozásában, s ugyanakkor a saját szuverenitás közvetett vagy közvetlen megőrzésében valamennyi tagállam érdekelt. Az érdekek ütközésének kiküszöbölését azonban éppen ez nehezíti vagy hiúsítja meg. Így a legtöbb esetben *a közös állás-pont kialakítása lehetetlenné válik.* Csak olyan időszakokban és kérdésekben sikerült elérni „egységet” — az érdekek azonosságán túl — amikor egy-egy tagállam a saját érdekeit rá tudta kényszeríteni partnereire; ilyenkor az egyes tagállamok sajátos érdekei a „közösségi” érdekek (például: Franciaország és az agrárrendtartás!). A közös állás-pont kialakulásának nehézségei végső soron abban gyökereznek, hogy a tőkés világgazdaság és a nyugat-európai régió erőteljes gazdasági összefonódása mellett és ellenére mindmáig fennáll a korábbi tőkés autark elzárkózás terméke, valamint objektív alapja: a nemzeti-állami szinten szerveződő kapitalizmus.

Ez az ellentmondás tükröződik az EGK szervezeti problémáiban is. A Római Szerződés szerint a tagországok külkapcsolati illetékessége az átmeneti korszak lezárulása után részben feloldódott volna a Közösségben, ugyanis a kívülálló országokkal szembeni közös kereskedelempolitikát az EGK Minisztertanácsának minősített többségi szavazással kellett volna meghatározni. A közösségi hatáskör ebben az esetben is csak a Római Szerződés „kereskedelempolitiká”-jához tartozó kérdésekre vonatkozott volna. Ezt a fogalmat egyébként igen vázlatosan rögzítették. Azonban semmi esetre sem ölelte volna fel a külpolitika és a valutapolitika szféráit. A minősített többségi szavazást azonban az EGK-nak — mint ismeretes — még ebben a korlátozott értelmezésben sem sikerült bevezetnie.

A regionális agrár-monetáris integráció belső ellentmondásai

Az EGK-t létrehozó Római Szerződés életbelépésekor — 1958-ban — a Bretton-Woods-i rendszer mind az Egyesült Államok, mind a nyugat-európai országok számára megfelelőnek tűnt. A Római Szerződés — anélkül, hogy kimondta volna — megelekedett a tagországok egymás közötti áru-, tőke- és személyforgalmában a nemzetközi korlátozások fokozatos megszüntetésének előirányzásával, távoli célnak tekintve a nemzeti gazdaság és pénzügyi politikai szabályozórendszerek regionális egységesítését.

Az integráció két fő vívmányát, a vámuniót és a közös agrárpolitikát tehát nem kísérte közös monetáris szabályozás. A regionális integráció eleve a dollár növekvő fölényét tükröző rendszerre épült. Más szóval a közös piaci rendszer működésének lényeges kérdéseiben nem a tag-

államok, hanem az amerikai jegybank, a Federal Reserve monetáris döntései váltak meghatározókká. Ennek következményei elsősorban a közös agrárpolitikában jelentkeztek.

A közös agrárpiac pénzügyi műveleteivel kapcsolatos ún. mezőgazdasági dollár (mai nevén „elszámolási egység”) az EGK Minisztertanácsa 1962. október 23-i döntése értelmében az amerikai dollár akkori aránysúlyával azonos fiktív aranytartalmat (0,8886788 g finom arany) kapott. A piacok egységének elve nemcsak azt feltételezi, hogy az agrártermékek szabadon áramlanak egyik tagországból a másikba, hanem azt is, hogy az agrárpiacot szabályozó intervenciók mechanizmusok országonként azonosak és a mezőgazdasági felvásárlási árak egységesek. Közös nyugat-európai pénz hiányában az EGK-államok vezetői egy olyan elszámolási egységet voltak kénytelenek létrehozni, amely a Közös Piac akkori hat tagállamának valutáihoz rögzített értékarányokkal kapcsolódott, *de értéke végső soron egy kívülálló kulcsvalutájú ország, az Egyesült Államok pénznemével volt azonos.* Ez a művelet, bármennyire is technikai jellegűnek látszik, azért volt lehetséges és egyben szükséges, mert a Közös Piac hat tagállama abban az időben már szerves része volt a tőkés monetáris rendszernek, és valutáik fiktív aranyparitását a Bretton-Woods-i egyezmény előírásainak megfelelően bejelentették a Nemzetközi Valuta-alapnak. Az EGK számára tehát — közös valuta hiányában — az a módszer kínálkozott, hogy az agrárárakat a már bemutatott elszámolási egységben fejezze ki, s ezeket azonnal átszámítsa nemzeti valutára, az akkor fennálló, hivatalosan rögzített valutaparitások szerint. Az elszámolási egységen nyugodott a közös agrárkassza működése is (importlefölözések, exportszubvenció s más pénzügyi műveletek).

De a közös agrárelszámolási egységnek, a „zöld dollár”-nak a létrehozásakor a Közös Piac vezetői nagyobb szerepet szántak, mint pusztán a közös agrárpiaci műveletek lebonyolítását. Azt képzelték, hogy az elszámolási egység a majdani közös nyugat-európai pénz csirája lesz, szilárd összekötő kapcsot képez a hat ország valutái között, s ezzel meheztíti az olyan hivatalos paritásváltozásokat, amelyekre egyébként a Bretton-Woods-i rendszer lehetőséget adott. Ilyen ügyletekre néhány-szor sor is került (például 1958-ban Franciaországban leértékelés, majd 1961-ben Hollandiában és az NSZK-ban felértékelés).

Az elszámolási egység bevezetése következtében ugyanis az integrált területeken a valutaparitások, illetve az árfolyamok változásai azonnal kihatnak a belföldi valutában kifejezett mezőgazdasági felvásárlási árakra. A nemzeti valutát felértékelő ország egyidejűleg „leértékeli” a külföldi valutákat, tehát az elszámolási egységet is saját valutájához képest; így a közösségi árszint fenntartása végett a belföldi mezőgazdasági felvásárlási árakat is emelnie kellene. A nemzeti valutát leértékélő állam viszont — a külföldi valutákkal együtt — az elszámolási egységet is „felértékeli” a saját valutájához képest, tehát a belföldi termelőknek az elszámolási egységben meghatározott, de belföldi valutában fizetendő agrárárakat csökkentenie kellene, mivel az integrált terület egészén egységes ár- és jövedeleमारányokat kívánnak fenntartani.

Az itt körvonalazott paritás-, árfolyam- és árváltozásokat a közös agrárrendtartás kialakítása idején — egy évtizeddel ezelőtt — politikailag túrhetetlennek ítélték. Ezért implicite abból a feltételezésből indul-

tak ki, hogy az EGK-ban részt vevő államok kormányai tartózkodni fognak valutáik paritásainak megváltoztatásától. Emlékezzünk csak arra, hogy a brit csatlakozási kérelem francia vétójának egyik fontos gazdasági érve éppen az volt, hogy a krónikusan gyenge font sterlinggel kapcsolatban az effajta kötelezettségvállalás irreális, s Anglia már csak ezért sem „érett” a közös piaci tagságra.

A Közös Piacon belüli visszavonhatatlanul „befagyasztott” paritásokkal, más szavakkal *a véglegesen rögzített devizapiaci árakkal kapcsolatos illúziókat a történelem azóta szertefoszlatta. Tévedés volna azonban ezt kizárólag egy EGK-n kívüli hegemon valuta, a dollár támadásával magyarázni.* A Közös Piac elleni dollároffenzíva — ennek jellegére és szakaszaira még visszatérünk — szorosan vett nemzetközi pénzügyi szempontból csakis azért lehetett eredményes, mert az előzőekben körvonalazott agrármonetáris integráció alapvetően téves elképzelés volt. A dollárdömping ugyanis az adott regionális integráció alapvető makroökonomiai ellentmondásait csupán kiélezte, s ezzel felgyorsította azt a folyamatot, mely nélküle is előbb-utóbb bekövetkezett volna. Sőt, 1968—1969-ben már meg is indult, s ebben a dollárnak akkor még semmilyen „bűnrészessége” sem mutatható ki.

Az EGK — eredeti, „hatos” formájában is — jelentős fejlettség-beli és strukturális különbségeket mutató nemzetgazdaságokat kapcsolt egybe. Eltérően alakult a munkanélküliség szintje a közösség tagállamaiban. A fejlettség-beli és strukturális különbségekből már eleve következik, hogy a tagországok fizetési mérlegein belül a „folyó tételek” mérlegeinek egyenlegei meghatározott időszakonként tartósan deficiteket, illetve többleteket halmozhatnak fel. A krónikus többleteket felhalmozó, fejlett, kiegyensúlyozottabb gazdasági szerkezettel rendelkező, a foglalkoztatottság magas színvonalát biztosító gazdaság — az EGK-n belül ez jellemezte például az NSZK vagy a Benelux-Unió gazdaságát — ilyenkor a valutafelértékelés vagy az importált infláció, esetleg a növekvő munkaerőhiány alternatívájával kerül szembe. A deficités országnak viszont előbb-utóbb le kell értékelnie valutáját, hogy ezzel versenyképességét és a belföldi foglalkoztatottságot növelje, exportpiacait bővítse; föltéve persze, hogy a leértékelés hatását nem semlegesítik azonnal és teljes mértékben a begyűrűző import- és egyéb belföldi áremelkedések. *A regionális integrációt alkotó nemzetgazdaságok eltérő fejlettségi szintje, strukturális, foglalkoztatottságbeli különbségei tehát hosszabb távon eleve lehetetlenné teszik a valutaparítások befagyasztását.*

Ezeket a hatásokat a sokoldalúan fejlett nemzeti állammonopolista rendszerek tovább erősítik. A különböző fejlettségi szintek nagymértékben befolyásolják az állami gazdaság- és konjunktúrapolitika célrendszerét: az NSZK inkább előnyben részesítheti az árstabilitást és a valutafelértékelést, mint a gyengébben fejlett, súlyosabb szerkezeti és foglalkoztatottságbeli problémákkal küzdő Francia- vagy Olaszország. Az utóbbiak hosszabb távon mindig a gazdasági növekedésnek és a foglalkoztatottság fenntartásának adnak elsőbbséget a fokozottabb infláció, s gyakran a nagyobb külső deficit és a valutaleértékelés árán is. A valutaparítások befagyasztásakor tehát az egyensúly helyreállítását előmozdító ár- és árfolyam-mechanizmusokat „kapcsolják ki”, s ez hátráltatja a gyengébb gazdaságok felzárkózását a vezető gazdasághoz. Ezzel a sokol-

dalú makroökonómiai integráció kibontakozását akadályozzák meg, ha csak a hosszú lejáratú tőkemozgások ezeket a tartós deficiteket nem képesek ellensúlyozni.

Az EGK fejlődése során azonban a tagállamok közötti hosszú és középlejáratú *liberalizált* magántőkemozgások inkább a fejlettebb ország (NSZK) többletét növelték, vagyis tovább élezték az egyébként is meglévő feszültséget a fennálló „befagyasztott” paritásrendszer és egy reálisabb árfolyamrendszer követelményei között. A spekulatív rövid lejáratú tőkemozgások viszont már ki is kényszerítették a rögzített, illetve befagyasztott paritásrendszer összeomlását. Ami viszont a hivatalos, EGK szintű tőkeátcsoportosításokat illeti, ez egyrészt elégtelen volt a fennálló egyensúlyhiány áthidalásához (Európai Beruházási Bank), másrészt létre sem jött, amint ezt a tervezett Európai Regionális Alappal kapcsolatos tárgyalások holtpontra jutása mutatja.

A regionális integrációt alkotó nemzetgazdaságok közeledésének viszonylag korai szakaszában tehát a valutaparitások befagyasztására tett kísérletnek előbb-utóbb visszájára kellett fordulnia, s végeredményben inkább dezintegráló, mint integráló tényezőnek bizonyult.

Az integráció elméletével foglalkozó nyugati közgazdasági irodalomban éppen ezért a közös agrárpiac — születésétől fogva, sőt már azelőtt is — élénk és éles vita tárgyát képezte². A vita mögött természetesen könnyen kitapinthatók voltak a különböző — francia és nyugatnémet — érdekek is. A közös agrárrendtartás kialakítása ugyanis tipikus esete annak, hogy egy meghatározott gazdasági szektorban történelmileg kialakult nemzeti-állami protekcionista rendszereket integrálnak olyan időpontban, amikor több más szektorban a még fennálló állammonopolista intervenciós mechanizmusokat, a nemzeti költségvetési és monetáris politikai prioritásokat az eltérő fejlettségi szintekből fakadóan távolról sem egységesítették. A szektorális integráció megítélése gyakran már abból a szempontból is különbözik, hogy a globális integrációhoz vezető közvetett útként értelmezik-e, vagy pedig öncélnak tekintik.³

Ez utóbbi volt a közös agrárrendtartással kapcsolatos eredeti francia politika, amíg 1968-ban ki nem derült, hogy a francia gazdaság sem elég „érett” arra, hogy a valuta leértékelését elkerülje. Ezt követően viszont a közös agrárrendtartás alátámasztására egy újabb részterület, a monetáris szféra integrálása (árfolyamingadozási sávok szűkítése, közös devizapiaci intervenciós alap, „közös európai valuta” mint végcél) került előtérbe.⁴ Az eredmény — mint arra még visszatérünk — nem lehetett más, mint az, hogy a regionális kettős — agrár-monetáris — részintegrációra irányuló törekvések még inkább külső tényezőknek, elsősorban a Federal Reserve egyoldalú döntéseinek voltak kiszolgáltatva.

A közös agrárpiac vitathatatlanul növelte az egész tőkés monetáris rendszer merevségét is, mert nemcsak az EGK-tagállamok, hanem az

² Legújabbban a kérdést sokoldalúan tárgyalja és részletes irodalmi hivatkozást is tartalmaz W. V. Urff: „Zur Funktion des Grenzausgleichs bei Wechselkursänderungen im System der EWG-Agrarmarktorndnungen” című tanulmánya. *Agrarwirtschaft*, 1974. 5. sz., 161–171. l. Lásd még: H. Willgerodt-nak a következőkben idézett referátumát.

³ A kérdéssel részletesen foglalkozott legutóbb a Nemzetközi Közgazdasági Társaság IV. kongresszusa is. (Budapest, 1974. VIII. 19–24.) Vö. Hans Willgerodt: *Sectoral Integration; Agriculture, Transport, Energy, Selected Industries*” című, a plenáris ülésen elhangzott referátuma. (Sokszorosítás.)

⁴ Az EGK monetáris integrációjára irányuló lépéseket lásd részletesen Palánkai Tibor: *Gazdasági és pénzügyi unió az Európai Gazdasági Közösségben* című tanulmányában. *Gazdaság*, 1973. 3. sz.

EGK-n kívüli államok viszonylatában is a szükségessé váló paritásváltások halogatására ösztönzött. Ez viszont fokozta a spekulatív tőkemozgásokat a leértékelésre hajló valutákból a tartósan felértékelésre hajló valutákba, s ezzel meg is könnyítette, hogy a Federal Reserve kamatpolitikája — különösen 1971 után — a rövid lejáratú tőkemozgásokat az eurodeviza-piacon keresztül úgy terelje, hogy a folyamat végül is a rögzített paritásrendszer összeomlásához és a dollár valutadömping jellegű leértékeléséhez vezessen.

Közös agrárárak és az árfolyam-módosítás

A Közösség agrárrendtartási rendszerét az első megrázkódtatás a belső paritásváltások oldaláról érte, s ez gyakorlatilag is bizonyítja, hogy a rendszer a dollárdömping nélkül is bukásra volt ítélve. A francia frank 1969. augusztusi leértékelése, majd a német márka ugyanez év októberében bekövetkezett felértékelése már jelentős működési zavarokat okozott a közös agrárpiacon. A frank leértékelése például azt jelentette, hogy — mivel az alapvető agrártermékek közös árai rögzítettek maradtak — a francia exportőrtermelőknek a belföldi valutában kifizetett árakat a leértékelés mértékében meg kellett volna emelni. De egy ilyen brutális — 11,11 százalékos — áremelés sem a belföldi inflációs veszélyek, sem az agrártúlermelési veszély miatt nem volt az adott pillanatban kívánatos. Ugyanakkor a francia árak emelésének elmaradása egyenértékű lett volna azzal, hogy az új valutaparitás az egyik tagország termelőerőinek olyan egyoldalú árfolyamelőnyöket biztosít, ami ellentétes a Római Szerződésben lefektetett versenyszabályokkal.

A leértékelés hatásainak kiküszöbölését két lépcsőben kísérelték meg: Franciaország vállalta, hogy 1969—1970 folyamán nem emeli a belföldi agrárárak nagy részét, de ugyanakkor elfogadta, hogy a francia belföldi árak és a közös piaci ár közötti szakadék áthidalására importszubvenciót és exportlefölözést foganatosítsanak Franciaország és a közös piaci partnerei között. Ez a megoldás — noha ekkor még átmenetinek bizonyult, mert a francia agrár-lobby 1971—1972-re a közösségi szintre nyomta fel a belföldi árakat — mégis jelezte, hogy a közös agrárpiaci árak rendszere az adott monetáris rendszer keretei között teljesen ingatlan talajon áll.

Ellentétes előjellel, de hasonló nehézségeket támasztott a nyugatnémet márka 1969-es felértékelése. Ez azt jelentette, hogy a nyugatnémet termelőknek fizetett árakat DM-ben kifejezve a felértékelés mértékében 9,29 százalékkal csökkenteni kellett volna. Ennek elkerülése céljából ismét olyan módszerhez folyamodtak, hogy a termelőknek kifizetett márkaárakat változatlanul tartották, és az NSZK határain exportszubszenziós, illetve importlefölözési intézkedéseket vetettek ki az EGK-országokból érkező agrártermékekre. Ez a rendszer 1970. január 1-ig volt érvényben, s ezt követően a közös agráralap évi segélyeket folyósított a német termelőket ért veszteség ellensúlyozására. Ezenkívül az NSZK kormánya megfelelő struktúrapolitikai intézkedésekkel saját hatáskörében kísérelte meg a nehézségek áthidalását. Ez a segélypolitika a közös agrárpiacra vonatkozó előírásokkal már csak a Római Szerződés nagyon hajlékony értelmezése mellett volt összhangban.

Nem érdektelen azt sem megvizsgálni, hogy amikor a közös agrárpiaci árakat „elszámolási egységben” fejezik ki, a valutaárfolyamok változása és az árfolyamváltozások semlegesítése az agrárcikkek regionális kereskedelmében mennyiben befolyásolhatja a folyó fizetési mérleg egyensúlyának helyreállítását, a paritásmódosítások tulajdonképpeni célját.

Ha a közös agrárrendtartás mechanizmusa értelmében a valutáját felértékelő állam a felértékelés teljes mértékében csökkentené a belföldi mezőgazdasági árakat, ez mérséklően hatna a létfenntartási költségek, illetve — végső soron — a bérek és fizetések növekedésére. Költségoldról fokozódna tehát az exportágazatok versenyképessége, s ennek következtében a folyó fizetésimérleg-többlet felhalmozása. Így az agrárrendtartási mechanizmus a felértékelés céljaival ellentétes hatást gyakorolna az ország külgazdasági pozícióira. A leértékelő országban az agrárrendtartás következetes alkalmazása még kedvezőtlenebb következményekkel járna: a mezőgazdasági termelők árak emelése rövidesen növelné a fogyasztói árszínvonalat, s végső soron a bérköltségeket; költség- és ároldalról tehát éppen a leértékelés céljaival ellentétes hatásokat indukálna. (Ezt egyébként az 1969-es francia példa is megerősíti.)

Az elszámolási egységben kifejezett közös agrárárak rendszerének következetes alkalmazása tehát még viszonylag nyugodt nemzetközi monetáris környezetben, a kétoldalú paritás- és árfolyam-kiigazítás mechanizmusával sem volt összeegyeztethető; a kettő ugyanis kölcsönösen kizárja egymást. Korábban viszont láttuk, hogy az „agrárélszámolási egységet” szükségszerűen a tagállamok körén kívülről kellett kölcsönözni. *A közös agrárpiac adott szervezete tehát objektíve elkerülhetetlenné tette a határmenti illetékek rendszerének alkalmazását valutaárfolyam módosítás esetén. A valutaárfolyamok időszakos változásának objektív szükségszerűségét viszont a közös agrárárak rendszere semmiképpen sem küszöbölhette ki.* 1971-től kezdve, amikor a dollár aranya való konvertibilitását felfüggesztették és a nemzetközi valutarendszer egyre inkább lebegő árfolyamrendszerre alakult át, a változatlan „elszámolási egységhez” viszonyított *határkiegészítési illetékek rendszere általánossá vált.* Az árakat továbbra is egységesen állapítják meg a — Kilencekre bővült — EGK-térségben. A nemzeti valutákban kifejezett tényleges agrárárak viszont egyre inkább eltérnek az „egységes” árártól, s amennyiben az agrárcikkek belföldi piacra termelik (s ez a termelés nagyobb része), a tényleges nemzeti árak eltéréseit semmi sem ellensúlyozza többé. A határkiegészítési illetékek meghatározott időszakokra rögzített rendszere viszont — egy állandóan hullámzó multilaterális árfolyamrendszer viszonyai között — elkerülhetetlenül betölti a kámvédelem, illetve az exportszubszidió funkcióit is; természetesen relációnként és országonként, továbbá rövid időközönként változó mértékben és előjellel.

Az *ipari áruk* integrált piacát a monetáris problémák nem érintették olyan közvetlenül, mint a mezőgazdasági szférát; a vámunió, a közös áruszármazási szabályozás, az egységes típusú forgalmiadó-rendszer (TVA) jelenleg is fennáll. A valutalebegés általános rendszerében⁵ vi-

⁵ Itt eltekintünk attól, hogy a márkához még viszonylag rögzített paritásokkal kapcsolódnak a belélux és skandináv valuták. Az itt kifejtett összefüggéseket ez érdeemben nem befolyásolja, s a közös lebegés fennmaradása egyébként is bizonytalan.

szont a strukturálisan deficités és a strukturálisan többlettel rendelkező országok valutáinak árfolyamai egymáshoz képest *tartósan* le-, illetve felértékelődnek, *ami a leértékelődő valutájú országnak meghatározott burkolt vámvédelmet biztosít a felértékelődő valutájú állammal szemben.* Az EGK-n belül az előbbi csoportba tartozik Olaszország, Dánia, Nagy-Britannia, Írország és — különösen az NSZK viszonylatában — Franciaország is. Az utóbbi csoportba sorolható az NSZK, a Benelux-Unió, egyes viszonylatokban Franciaország, továbbá az EGK-n kívüli Svájc és Ausztria. Még súlyosabban esik latba, hogy 1974 tavaszától — a kialakult tetemes olajdeficitre is hivatkozva — Olaszország, majd Dánia is több árucsoportra behozatali letéti rendszert vezetett be, s ezt az EGK-partnerekre is kiterjesztették.⁶

Az olajválsággal kapcsolatos európai fizetésimérleg-deficitek azonban már egy újabb témakörhöz vezetnek bennünket. Nevezetesen ahhoz, hogy mennyiben és milyen módon járult hozzá az amerikai valutadömping, majd az olajkérdés az EGK-n belüli strukturális feszültségek kiéléződéséhez. Továbbá felvetődik az a kérdés is, hogy a már korábban tárgyalt agrárproblémán túlmenően miért bizonyult az EGK olyan tehetetlennek az elmúlt évek és napjaink valuta- és energiaválságaihoz való alkalmazkodásában.

A dollárkérdés és a Közös Piac

Az Egyesült Államok globális világgazdasági rendezési terveit közvetlenül a második világháború után súlyos kudarcok érték. Mindazonáltal létrejött a Nemzetközi Valutaalap és az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT). Ugyanakkor az Egyesült Államok — a Marshall terv alapján — „atlanti” alrendszert alakított ki (OECD), amelynek gazdasági célja az volt, hogy Nyugat-Európát és Észak-Amerikát, sőt később Japánt is egy olyan szabadkereskedelmi integrációs közösséggé fejlessze, melynek vezetése szilárdan az Egyesült Államok kezében van, s ahol az amerikai nagyvállalatok terjeszkedése nem ütközik valutáris és más korlátozásokba (tőkeliberalizálás). Ezek a távlati amerikai célok egyrészt meg is valósultak; másrészt azonban fokozatosan háttérbe szorultak azzal a kereskedelempolitikai irányzattal szemben, amelyet az Európai Gazdasági Közösség külkapcsolatainak alakulása a hatvanas években vett, elsősorban francia követelésre.

A vonatkozó francia álláspontok ismereteseik: az amerikai multinacionális vállalatok terjeszkedésének megállítása céljából Franciaország kétségbe vonta az aranydeviza-standard létjogosultságát, és kieroszakolta — az amerikaiak ellenére — a közös mezőgazdasági politika kidolgozását, továbbá a fejlődő országokkal kötött preferenciális megállapodások körének állandó bővítését.

Más alkalommal már igyekeztünk kimutatni⁷, hogy az aranydeviza-

⁶ Bár a Római Szerződés — átmeneti jelleggel — a rendkívüli importkorlátozások jogosultságát elismeri, ez nem változtat azon, hogy az olajválsággal súlyosított valutaválság hatása most már az EGK-n belül iparcikkek külkereskedelmi biztonságát is aláásta; nem beszélve arról, hogy a közös agrárpiacra is újabb csapást mért. Az olasz letéti rendszer az EGK-ból származó agrárcikkek importját is sújtotta, bár ezt időközben visszavonták.

⁷ Becsky György: A nemzetközi valutaválság és az Egyesült Államok globális stratégiája. *Közgazdasági Szemle, 1972. 1. sz.*

standard a hatvanas évek végén az Egyesült Államok szempontjából is egyre terheesebbé vált.

E tényezők *együttes* hatására az Egyesült Államok először is gyökeresen megváltoztatta álláspontját a dollárparitás kérdésében, s a hivatalos monetáris dollár aranyra való átváltásának beszüntetésével egyidejűleg (1971. augusztus 15) a *valutadömping* már említett fegyveréhez nyúlt. Az Egyesült Államok érdeke a vizsgált időszakban a *dollár tartós alulértékeltségének* fenntartása volt, s ehhez a leginkább megfelelő módszernek a *vezető konvertibilis valuták közötti rögzített paritásrendszer felszámolása*, a valuták általános *lebegtetése bizonyult*. Az Egyesült Államoknak az a lehetősége, hogy az aranydeviza-rendszert és a rögzített paritásoknak számára terheessé vált rendszerét felszámolja, a dollárt leértékelje és a legfontosabb konkurens valutákat (jen, márka, francia frank stb.) a dollár viszonylatában felértékeltesse, végső soron gazdaságon kívüli — politikai, sőt katonai — tényezők egész sorával, az Egyesült Államoknak a fejlett tőkésországok körén belül betöltött vezető szerepével magyarázható. A gazdaságon kívüli tényezőket viszont rendkívül hatáson egészítette ki a Federal Reserve világméretű emissziós tevékenysége, a tiszta dollárstandardra való áttérés, továbbá az amerikai multinacionális bankok és világvállalatok növekvő szerepe az eurodollár-piacon és magának az eurodollár- (eurodeviza) piacnak a pusztá léte is. A spekulatív rövid lejáratú tőkebeáramlások koncentrálódása a legerősebb közös piaci országokra viszont szélsőségesen kielezte az objektíve fennálló fejlettségbeli és strukturális különbségeket és a nemzeti monetáris politikában fennálló eltéréseket is. Hatalmas eltolódás ment végbe a monetáris tartalmak elosztásában az NSZK javára és a többi tagállam rovására. Ezt a teherpróbát a regionális rögzített paritásrendszer nem bírhatta ki; annál kevésbé sem, mert mint az előzőekben láttuk, eleve ingatag talajon állott s ésszerűtlenül merevvé vált.

Mindebből nem vonható le — véleményünk szerint — olyan következtetés, hogy az Egyesült Államok a nyugat-európai integráció szétrobbantására törekedne abban az értelemben, hogy az egyes nemzetgazdasági egységek autark irányú fejlődését ösztönözze. Ellenkezőleg: legfőbb célja, hogy a regionális integrációt atlanti méretűvé fejlessze, sőt a tőkés világ egészére kiterjessze, s benne a saját vezető szerepét biztosítsa. Kissinger amerikai külügyminiszter ezt az irányvonalat a külpolitikai és külgazdasági konzultációkkal kapcsolatos 1973—1974-es vitákban meglehetősen nyersen képviselte, de ezt tanúsítja az amerikai globálstratégia minden más aspektusa is.

A nyersanyagválság, a monetáris problémák és a regionális integráció

A vezető nyugati országoknak az olajproblémával kapcsolatos ellentételei, melyek a monetáris problémákat éppen úgy befolyásolják, mint a regionális integrációs folyamatot, nem új keletűek. Az olaj és az egyéb alapvető nyersanyagok importjára szoruló EGK már 1972-ben meghirdette az egységes földközi-tengeri politikát, s szabadkereskedelmi megállapodásokat kezdeményezett a mediterrán országokkal. Az Egyesült Államok már akkor meglehetősen élesen reagált erre; bár deklarációiban csak a gazdasági blokkok támadására szorítkozott. Már itt látszott,

hogy semmi esetre sem kívánja a földközi-tengeri olajtermelő országokban, s általában a nemzetközi kereskedelempolitika irányításában pozícióját gyengíteni.

Az 1973 októberében kirobbant közel-keleti konfliktust és a „furcsa olajválság”-ot követően az Egyesült Államok és az EGK vitája még inkább kiéleződött. Az amerikai kormány az olajimportőr tőkésországok egységes blokkját kívánta megalakítani az olajtermelő országokkal szemben, az EGK viszont — elsősorban francia kezdeményezésre — meg-egyezésre törekedett az olajszállító országokkal. Mindez emlékezetesen az integráció tagországai — elsősorban az amerikai koncepciót támogató angol és bizonyos fokig NSZK, másfelől a francia álláspont — közötti összecsapásokra vezetett. De a tényleges olajbojkottnál rövid távon sokkal súlyosabbnak bizonyult az olajkérdésnek a monetáris erőviszonyokra gyakorolt hatása.

Az OECD gazdaságpolitikai bizottságának 1974 májusában készített számításai szerint a 24 tagországnak ebben az évben együttesen 40 milliárd dollár deficittel kell számolnia az olajárak emelkedésének következtében. Az idézett becslések szerint a folyó tételek mérlegének deficitje Nagy-Britanniában 10,5 milliárd dollár, Japánban és Olaszországban 8,5–8,5 milliárd, Franciaországban 6,5 milliárd dollár lesz, ugyanakkor az amerikai mérleg nagyjából egysúlyban marad, az NSZK — viszonylag sikeres stabilizációs politikája eredményeképpen is — 4–5 milliárd dollár többlettel számolhat. Bár ezeket az előrejelzéseket fenn-tartásokkal kell kezelni, felhívják a figyelmet azokra a tendenciákra, melyek ma leginkább szembetűnőek:

a) Az EGK-terület külkereskedelmi cserearányainak viszonylag nagyfokú, hirtelen romlása még tovább polarizálta a monetáris erőviszonyokat a regionális integráción belül. A polarizálódás iránya ugyanaz, mint a rövid lejáratú dollártőkéik beáramlásától egyszer már felgyorsított differenciálódásé volt, s melyről már volt szó. Korábban az erősebb valutával rendelkező regionális vezető gazdaság, az NSZK mintegy mágnesként vonzhatta magához a rövidlejáratú dollártőkéiket és ugyanakkor az export versenyképességének a valuta felértékelésből származható romlása kevésbé bizonyult jelentősnek (az export árrugalmassága kisebb volt a vártnál). Most viszont a tetemesen megnövekedett olaj- és nyersanyagszámla terhét az állami gazdaságpolitika olyan formában háríthatta át a lakosságra, mint a belföldi hitel- és keresletkorlátozások, a munkanélküliség növekedése; ezért az infláció üteme viszonylag mérsékelt maradhatott, s ismét növekedhet a kereskedelmi partnerekhez viszonyított árelőny is. A gyengébb fejlettségű és (vagy) strukturális adottságokkal rendelkező államok (Olaszország, illetve Franciaország és Nagy-Britannia) kormányai a gazdaságot nem defláhatták az NSZK-hoz hasonló mértékben. Ezeknél tehát az importárak növekedése és az erősebb belföldi kereslet egyidejűleg fokozta az inflációt és a kereskedelmi mérleghiányt. Az elmúlt félév során tehát kialakult egy másodlagos, közvetett „olajdeficit” a gyengébb államok kereskedelmi mérlegében: valamilyen nyien deficitbe fordultak az NSZK-val szemben, ahol viszont a belföldi keresletmegszorítás még inkább az export fokozására, jelentős, újabb mérlegtöbbletek felhalmozására kényszerítette az ipart. Mindezen tényezők eredményeképpen az EGK-államok többsége hirtelen olyan súlyos

likviditási helyzetbe került, melyre 1947 óta nem volt példa, s a monetáris unióra irányuló törekvések a francia ún. kereskedelmi frank árfolyamának felszabadítását követően hosszú időre zátonyra futottak. (Lásd a táblázatot.)

Az EGK-államok növekvő pénzügyi differenciálódása

Ország	Év	A kereskedelmi	Az egyéb folyó	A folyó fizetési	Fogyasztói
		mérleg egyenlege	tételek egyenlege	mérleg egyenlege	
ezer USA-dollár					
NSZK	1972	8 249	—6887	1362	111
	1973	13 440	—8394	5046	119
	1974*	11 000	—8000	3000	125**
Belgium	1972	1 030	457	1487	110
	1973	1 253	317	1570	118
	1974*	— 500	500	∅	125**
Hollandia	1972	370	697	1067	116
	1973	450	1448	1898	125
	1974*	— 1 500	1500	∅	132**
Franciaország	1972	993	— 709	284	112
	1973	1 540	—1000	540	120
	1974*	— 3 000	—1200	—4200	129**
Olaszország	1972	— 686	2035	1349	111
	1973	— 5 222	1646	—3576	123
	1974*	—11 000	1600	—9400	135**
Nagy-Britannia	1972	— 1 644	1843	119	117
	1973	— 5 625	2119	—3506	128
	1974*	—10 000	2200	—7800	139**
Egyesült Államok	1972	— 6 912	—1443	—8355	108
	1973	688	2352	3040	114
	1974*	— 4 000	4500	500	122
Japán	1972	8 971	—2347	6624	111
	1973	3 737	—3789	— 52	124
	1974*	— 5 000	—3000	—8000	145**

* Becslés.

** Első negyedévi drágulás éves szintre vetítve.

Forrás: International Currency Review. 1974. május—június, 20. l.
OECD Main Economic Indicators. 1974. július, 22. l.

b) Az Egyesült Államokat első pillantásra szintén hátrányosan érinti az olajárak emelése. Itt azonban figyelembe kell venni, hogy az olajtermelő országok 50—60 milliárd dollárra becsült többletjövedelmének egy része feltehetőleg az amerikai tőkepiacra áramlik, s a deficitet a Federal Reserve — mint világjegybank — egyébként is dolláremisszióval fedezheti. Más országok viszont — így a Közös Piac is — elsősorban meglévő dollár- és (vagy) aranytartalékaikra támaszkodhatnak csupán, illetve — Nagy-Britannia — dollárkonverzióval fenyegető sterlingadósságot halmozhat fel. Nyugat-Európa szempontjából tehát — s ez még az NSZK-ra is vonatkozik — a jegybanki likvid dollártartalékok „felesleges

papírpénzből” hirtelen égetően szükséges „olajvalutává” alakultak át, amiből ráadásul többségük meglehetősen kevésvel rendelkezik.

A közel-keleti válság, az olajkérdés és a nemzetközi tőkés integrációs folyamat közötti összefüggések egyre világosabbnak tűnnek. Valószínű ugyanis, hogy a vezető olajtermelő államok — mindenekelőtt Irán és Szaúd-Arábia — az árkérdésben az amerikai intenciókkal összhangban léptek fel; ezt olyan jelenségekkel indokoljuk, hogy a nyersolaj- és az energiahordozó-árak emelése az amerikai *belföldi* piacon is a kőolaj-monopóliumok régi követelése volt, s az olajválság sodrában ez a kérdés is — úgy tűnik — javukra dől el. A nemzetközi áremelés viszont egyidejűleg növeli közvetlenül a trösztök bevételeit és beleillik a világ-gazdaság tőkés integrációjával kapcsolatban követett amerikai globális-stratégia egész eddigi vonalába is. Véleményünk szerint a következő megfontolásokról van szó:

Az Egyesült Államok arra törekszik, hogy Nyugat-Európa (és Japán) viszonylagos tökefeleségeit az olaj- és nyersanyagár-emeléseken keresztül részben a fejlődő országok felé lehessen átcsoportosítani. Ezzel a közvetett „Marshall-terv” jellegű folyamattal végső soron a fejlődő országok egy részének a tőkés világgazdasághoz való szorosabb kötődését kívánja előmozdítani. A fejlődő országok — elsősorban a közel-keleti „olajországok” — gazdasági növekedésének meggyorsítására a legfontosabb mechanizmust éppen az olajárak emelése jelentheti. Az olajárak emelése együttal közvetlenül is csökkentheti Nyugat-Európa és Japán versenyképességét, amennyiben emeli a belföldi költségeket. Ezenkívül csökkentheti a rendelkezésre álló belföldi beruházási forrásokat is. A legfontosabb azonban a fizetési mérlegekre gyakorolt hatás, ami az említett országokat az amerikai gazdasági függőség növelése irányába szorítja.

Tekintettel arra, hogy az egyes nyugat-európai (közöspiaci) országok valutáris meggyengülése nem azonos mértékű, és valószínűleg a továbbiakban sem lesz az, a regionális integráció válsága az NSZK-t érinti viszonylag a legkevésbé. *Növekszik Nyugat-Európán belül az NSZK viszonylagos gazdasági súlya még akkor is, ha az Egyesült Államokkal szemben bizonyos pozícióvesztésre kerül sor.* A tőkés valuta-rendszerben a dollár és a márka árfolyamainak egymáshoz viszonyított alakulása még nagyobb jelentőséghez jut. A nemzetközi valutáris kapcsolatok kollektív állammonopolista szabályozására tett újabb kísérlet (nemzetközi valutareform) esetén pedig már nem a nyugat-európai regionális integráció sajátos szempontjai (agrármonetáris unió) lesznek a döntők.

A fentiekben távolról sem törekedtünk a tőkés világgazdaságban végbemenő komplex folyamatok teljes körű elemzésére, s amint cikkünk elején mondtuk, elsősorban a nyugat-európai regionális integráció és a monetáris válság kölcsönhatásaira összpontosítottuk figyelmünket. Ennek kapcsán vizsgáltuk az olajkérdés nemzetközi pénzügyi vetületeit is. Elemzésünk ez utóbbi kérdéscsoport egyéb aspektusaira, valamint a rendkívül fontos kereskedelempolitikai kérdésekre ezúttal nem térhetett ki. Úgy gondoljuk, hogy a cikkünkéből kibontakozó kép már így is egyértelmű.

A jelenlegi — kormányválságokkal, inflációs problémákkal, monetá-

ris és agrárpolitikai nehézségekkel terhes — szituációban az EGK dezintegrációs irányzatait esetleg csak azon az áron fékezheti meg, ha az Egyesült Államok igényeinek megfelelő nemzetközi monetáris rendezést támogat, ami nyilván az amerikai állammonopol-kapitalizmus — illetőleg a multinacionális vállalatok — világméretű pozíciójának kiterjesztésére vezet.

Sokkal kedvezőbb alternatíva kínálkozna az önállóbb nyugat-európai „arculat” megőrzésére, ha az EGK-államok az összeurópai gazdasági együttműködésre fokozottabban törekednének. Ennek feltétele a szocialista országokkal való munkamegosztás eddiginél sokkal nagyobb stabilitásának megteremtése lenne. Az EGK-t végeredményben a piacok bővítésének szükségszerűsége hozta létre, s perspektivikusan a gyorsan bővülő nagy szocialista piacok alkalmasak a nyugat-európai ipar elhelyezési gondjainak enyhítésére. Ehhez azonban közös nagyarányú együttműködési koncepciókban kellene megállapodni, felhasználva a gazdasági kooperáció legváltozatosabb formáit. A szocialista országok már hosszabb ideje törekednek erre, tudva, hogy hosszú és akadályoktól terhes út vezet a kölcsönösen előnyös célokhoz.

ŘEZNIČKA, JIRIHO ÉS MUNKAKÖZÖSSÉGE:

A VEZETŐI MUNKA TUDOMÁNYOS SZERVEZÉSE (Útmutató vezetőknek)

A magyar kiadás alapját képező cseh nyelvű eredeti munka, amely a mű első, 1964-ben megjelent kiadásának lényegesen átdolgozott és bővített változata, 1970-ben jelent meg. A könyv anyagát a prágai Pártfőiskola Társadalomtudományi Intézetének és a Közgazdasági Főiskola Ipargazdaságtani Tansekének munkatársai, valamint más szakemberek dolgozták ki.

A mű első része a vezetés tudományos megalapozása és a vezetők továbbképzése társadalmi szükségességének kérdéseivel foglalkozik. Itt kiemelkedő jelentőségű — és egyben hézagpótló is — a lenini munkastílus és vezetési koncepció taglalása, amely a mai vezetők számára is tanulságos és gondolatébresztő.

A második rész — A gazdasági vezetők munkájának tartalma és formái — a gazdasági vezetők gyakorlati munkáját elemzi, tájékoztatást adva az információfeldolgozásról, a döntéshozatalról, a vezetői munka megszervezéséről, továbbá a szellemi munka higiénijéről és technikájáról.

A mű a szocialista vezetéselméleti szakirodalomban első kísérlet a szocialista vállalatvezetés legfontosabb kérdéseinek szakszerű, tudományos megközelítésére és feldolgozására, a lenini vezetési koncepció kifejtésére, mai érvényének dokumentálására, valamint a különböző tőkés vezetési elgondolások (human relations, public relations stb.) kritikai elemzésére s a szocialista termelési viszonyok közötti felhasználási lehetőségeinek vizsgálatára.

A közép- és felsőszintű vezetők és vezetéselméleti kérdésekkel foglalkozó szakemberek számára fontos kézikönyv, de színvonalas tananyagként használható a vezetők továbbképzésében is.

513 l., kötve 93,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

GÖNCZI IVÁN:

A technikai haladás hatása mezőgazdaságunk üzemi rendszerére

A probléma felvetése

Mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének eredményeként létrejöttek s az utóbbi években konszolidálódtak, sőt több vonatkozásban jelentősen továbbfejlődtek a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek. A most következő időszakban figyelmünket mindenekelőtt a termelőerők sokoldalú és harmonikus fejlesztésére kell fordítanunk. A gyakorlat tapasztalataiból kiindulva keresnünk kell a szocialista mezőgazdaságnak olyan haladó modelljét, mely egyfelől összhangban van a szocialista társadalom és gazdaság fejlődésének követelményeivel, másfelől szinkronban van az egyre gyorsuló technikai-technológiai változásokkal.

Mezőgazdasági termelésünk nemzetközi szinten is elismerésre méltó eredményeket mutathat fel, s kialakulóban vannak új technikai megoldások és gazdasági formációk is. Nincs azonban teljesen kiforrott üzemi koncepciónk a jövőre nézve. Sokféle átfogó és rész kérdésben alakultak ki eltérő álláspontok, illetve eltérő gyakorlati megoldások, és az alapkérdések körül sem zárultak le azok a viták, amelyek — habár a korábbinál kevésbé látványos konfrontációkkal, de — mégiscsak folynak.

*A vállalati gazdálkodáson belül is többé-kevésbé elválasztható a mikroökonómia két vonulata:*¹ egyfelől a vállalati szférával kapcsolatos kérdések, ide sorolva a tulajdonviszonyok vállalati problémáit, a vállalati formációk továbbfejlődését, a vállalati magatartást, önállóságot, az érdekeltségi viszonyokat, a vállalati belső mechanizmust és a vállalatközi kapcsolatokat, integrációkat, társulásokat stb. Másfelől viszont a mikroökonómia sajátos területét képezik a *szűkebben értelmezett üzemgazdasági problémák*: a termelés iránya, méretei, belső kapcsolatai, szervezési formái stb.

A mezőgazdaságban az üzemgazdálkodás egy-egy aktuális motívuma időszakonként politikai problémaként is megjelent (például a táblásítás, a tagosítás, az ágazati gazdálkodás, később a specializáció, a vertikális integráció, sőt volt olyan időszak, amikor központi határozatok szabták meg a termelőbrigádok területét, létszámát, munkacsapatait stb.). Ezért a jövőben, változó gazdasági, társadalmi és technikai körülmények között is, *koncepciókérdés az üzemi szféra fejlesztése*, amely a jövőben is determinálni fogja a mezőgazdasági termelés hatékonyságát. Szükség

¹ Ennek részletesebb kifejtését lásd: Gönczi Iván—Vági Ferenc: Mikroökonómiai koncepciók a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1973. 2. sz. 1—11. l.

van tehát olyan távlati üzemgazdasági koncepcióra, amely a körülmények sokoldalú mérlegelésén alapszik, lefaragja az új irányzatok szélsőségeit, szembesíti a hipotéziseket a valósággal, és egyben lehetőséget nyújt az ésszerű differenciálásra is.

Kétségtelen, hogy szocialista mezőgazdaságunk fejlődése új szakaszba érkezett: a technika az utóbbi másfél évtizedben fokozatosan behatolt a mezőgazdaságba, sőt napjainkban a mezőgazdaságban is megmutatkoznak az előjelei annak a folyamatnak, amelyet tudományos-technikai forradalomnak szokás nevezni. A közeljövőben számolnunk kell azzal, hogy a *tudományosan megalapozott technika és technológia* (gépes és épületkomplexumok, kemikáliák, biotechnikai megoldások stb.) *egyre inkább meghatározóvá válik a mezőgazdaság termelési folyamataiban*, hogy e folyamatok mind nagyobb része válik gépesített, kemizált, biológiailag programozott folyamattá; a műszaki korszerűsítés tehát a mezőgazdasági termelés döntő elemévé lép elő.

Ilyen körülmények között kell tehát a perspektivikus üzemi koncepciót körvonalazni, a szocialista mezőgazdaság *üzemgazdasági modelljét felvázolni*.

Hogyan kell az üzemgazdasági rendszert a korszerű technika követelményeihez igazítani, illetve hogyan kell a kettőt koordinálni? Vannak-e a szocialista mezőgazdaság üzemgazdasági rendszerének megkülönböztető sajátosságai, s ezek milyen speciális megoldásokat indokolnak?

Mindezekre még hiányzik a teljes válasz. Ebben a cikkben csak néhány közelítési szempont felvetésére, a távlati üzemi modell néhány fő vonásának felvázolására vállalkozhatom, s erre sem a végleges, lezárt válasz igényével, inkább csak azzal a szándékkal, hogy a vitát az eddig ismert tényezők újraértelmezésével és újrendezésével élénkítsem, s ezzel is segítsen a perspektivikus üzemi koncepció kollektív kialakítását.

Technikai haladás és gazdasági hatékonyság a mezőgazdaságban

A mezőgazdaság gyors ütemű technikai-technológiai korszerűsítését egyidejűleg többféle tényező követeli. Mindenekelőtt, *évről évre csökken a mezőgazdaságban dolgozók létszáma*. A csökkenő munkaerőt a mezőgazdaságban eszközökkel, anyagokkal, új technológiákkal kell pótolni, hogy a mezőgazdasági termelés színvonala és volumene ne essen vissza. Figyelembe kell venni azt is, hogy a munkaerő eláramlásával egyidejűleg a mezőgazdasági termőterület is csökken. *Ezzel szemben állandóan növekszik a mezőgazdasági termékek iránti hazai fogyasztói igény*, sőt növelni kívánjuk mezőgazdasági termékeink exportját is. A mennyiség fokozásán túlmenően, egyre nagyobbak a minőségi követelmények is: egyrészt növelnünk kell az értékesebb beltartalmú termékek (például sovány húsok, tejtermékek, zöldség-, gyümölcsfélék stb.) előállítását, másrészt gondoskodnunk kell a megtermelt termékek tárolásáról, tartósításáról, feldolgozásáról. Végül számolnunk kell a mezőgazdasági dolgozók növekvő munkahelyi igényeivel is, mert az új generáció már nem hajlandó korszerűtlen munkakörülmények között dolgozni.

Mindez együttesen követeli és indokolja a mezőgazdaságban alkalmazott technika és technológia gyors ütemű korszerűsítését. Jogosan mondhatjuk tehát, hogy a mezőgazdaság technikai átalakítása bizonyos tekintetben *kényszerfolyamat*, amelyet megállítani vagy lelassítani nem lehet anélkül, hogy az egész népgazdaságnak kárt ne okoznánk. A mezőgazdaság technikai átalakítása — más szóhasználattal az „iparszerű mezőgazdaság”² megteremtése — azonban igen bonyolult kérdés. Egyes szakértők úgy vélik, nem kell egyebet tennünk, mint kifejleszteni vagy megvenni a világon fellelhető legkorszerűbb technológiákat, ezeket minél gyorsabban átültetni a szocialista gazdaságok gyakorlatába, s ezzel megoldódnak a fejlesztés problémái. Ez a szemlélet nemcsak a technikai és gazdasági paraméterek divergenciáját hagyja figyelmen kívül, hanem az egyes országok társadalmi, gazdasági, természeti és üzemi viszonyait, sőt egy országon belül az egyes termőhelyek közti különbséget is, amelyek következtében azonos műszaki megoldások igen eltérő módon használhatnák.

Egyfelől tehát szükségszerű folyamatnak tartjuk a mezőgazdaság technikai átalakulását, másfelől viszont úgy véljük: sokkal szigorúbb előzetes gazdasági kontroll alá kell vonni a konkrét technikai-technológiai megoldásokat, s az eljárások, eszközök közül azokat kell kiválasztani, amelyek a legjobban megfelelnek országunk gazdasági növekedési szintjének, erőforrásainak, természeti és üzemi adottságainak, azaz a legjobban elégítik ki a társadalmi-gazdasági hatékonyság követelményeit.

Fennáll azonban annak a veszélye, hogy a fejlesztés során az előbbi követelmény nem minden területen érvényesül következetesen. Egyrészt azért, mert a technológiai ajánlások igen nagy variációja miatt nem könnyű ezek gazdasági megítélése, másrészt azért, mert az „iparszerű” koncepció egyes elemeinek realizálásakor túlsúlyba juthat a műszaki értékítélet, *a gazdasági hatékonysággal szemben prioritást kaphat a megoldás „műszaki korszerűsége”*.

Számos példa van rá, hogy a „korszerű” változat jellemzésére technikai paramétereket sorolnak fel; például azt tekintik optimális változatnak, amelynél 1 kg húst a legkevesebb takarmánnyal állítanak elő, tekintet nélkül az igényesebb, értékesebb beltartalmú keveréktakarmány magasabb árára, esetleg nagyobb importigényére.

A mezőgazdaság műszaki fejlesztésében a tisztánlátást esetenként gazdaságtudományi természetű tévedések is befolyásolják. Megfigyelhető az a tendencia, hogy az iparilag fejlett országokban a keresőknek egyre kisebb része dolgozik a mezőgazdaságban. A korszerűség egyik kritériumának tekintik tehát, hogy minél kevesebb élő munkával, minél fejlettebb gépesítéssel, minél nagyobb terméseket érjenek el. Ezekben az országokban ma már az eleven munka termelékenységének növelése, a fajlagos élőkommunka-ráfordítás csökkentése általában jövedelmező, a gazdasági hatékonyságot javító irányzat. Éppen e tendencia mechanikus értelmezéséből származik egyes szakembereknek az a nézete, mely szerint mezőgazdaságunk korszerűsítésének legsürgősebb teendője az élő em-

² A mezőgazdaság iparosítása, illetve az iparszerű mezőgazdaság kialakítása kifejezések mostanában sok cikkben és tanulmányban megtalálhatók. E fogalom azonban nem egységes értelmezésű, mert éppúgy fedl a mezőgazdaság technikai átalakításának folyamatát, mint egyes szélsőséges, általam vitatott koncepciókat. Ezért itt — mivel nincs hely részletes fogalmi tisztázásra — e kifejezést idézőjelben használom.

beri munkának minél gyorsabb és minél látványosabb felváltása tárgyiasult munkával.

Helyzetünk reális felmérése azonban azt mutatja, hogy mezőgazdaságunkban az élő munka holt munkával való felváltása nem ritkán költségnövelő hatású.³ Az élő munka termelékenységének növelése nem jár együtt mindig a gazdasági hatékonyság fokozódásával. Bizonyos mezőgazdasági műveleteknél előfordul persze az is, hogy a termelési érték a korszerűsítés során nagyobb mértékben nő, mint a költség; ma azonban még gyakori az ezzel ellentétes tendencia.

A költségnövekedést a gyakorlati tapasztalat szerint egy-két esetben ellensúlyozhatja a hozamnövelés, általában azonban *megalapozatlan az a felfogás, amely szerint a hozamnövelő technológiák bevezetése minden esetben és automatikusan javítja a gazdasági hatékonyságot.*

Hogyan ítéljük meg ilyen körülmények között a mezőgazdaság technikai átalakulását? Törvényszerűnek tekintsük-e, hogy a mezőgazdaság „iparosítása” nem járhat együtt a gazdasági hatékonyság javulásával? S ha így van, lehet-e, szabad-e mezőgazdaságunkat ilyen körülmények között technikailag korszerűsíteni?

Mindenekelőtt ismételten leszögezhetjük: nem lehet a korszerűsítést megakadályozni annak kockázata nélkül, hogy a népgazdaság számára szükséges termékek előállítására esetleg visszaesik. Természetesen a döntésre jogosult szervek népgazdasági, illetve vállalati érdekből, vagy az adott munkakörben dolgozók munkahelyi igényeinek kielégítésére olyan esetben is a korszerűsítés mellett foglalhatnak állást, ha az kevésbé gazdaságos. Más dolog azonban a gazdasági következmények tudatos vállalása, és megint más a megalapozatlan illúziók kergetése.

Természetesen jóval hatékonyabb lenne gazdaságilag a technikai fejlesztés akkor, ha az ipari hatékonyságnövelés következményeként az ipari árszint csökkenne, illetve olcsóbbak lennének a mezőgazdaság részére importált eszközök és anyagok. Erre azonban — legalábbis egy középtávú időszakban — aligha van kilátás, figyelembe véve egyéb tényezők mellett a termelőeszköz-árak világszerte tapasztalható emelkedő tendenciáját. A mezőgazdaságban felhasznált termelőeszközök — különösen a gépek — jelentős része importból származik, s a potenciális termelőeszköz-piacunk nem eléggé kiegyensúlyozott. Számolni kell azzal is, hogy a mezőgazdaság technikai átalakítása az ország korlátozott erőforrásaiból továbbra is számottevő részt igényel.

Ilyen körülmények között elsősorban arra kell erőfeszítéseinket koncentrálni, hogy a lehetséges fejlesztési változatok közül a számunkra legkedvezőbbeket válasszuk ki, ésszerű módon adaptáljuk ezeket hazai viszonyainkra, és olyan üzemi körülményeket alakítsunk ki, amelyek lehetővé teszik az új eljárások, eszközök, technológiai rendszerek befogadását és gazdaságos működését.

Természetesen a *tudományos kutatás és a hosszútávú fejlesztés* vonatkozásában hiba volna szűklátókörűen kizárni azokat a megoldásokat, amelyek a *mai* gazdasági paraméterek szerint nem gazdaságosak. A gyakorlati megvalósítás szempontjából azonban nem lehet abból kiindulni,

³ Hasonló tendenciát figyeltek meg az ipar egyes ágaiban is. Lásd ezzel kapcsolatban Friss István: Műszaki fejlesztés, terv, gazdasági reform. Társadalmi Szemle, 1972. 4. sz.

hogy az adott tudományágban produkált minden egyes legújabb irányzat vagy megoldás számunkra egyben a leggazdaságosabb is.

Ilyen közelítéssel elérhetjük, hogy mezőgazdaságunk technikai fejlesztése gazdaságilag legalábbis relatíve hatékonyabb legyen.

A technika adaptálása az üzemgazdasági rendszerhez

Elméleti vizsgálódásokban ma már gyakran különválasztják a vállalati és az üzemi szférát, noha a gyakorlatban a kettő nem választható el. Az üzemi szféra elsődlegesen a termelő- (és ezt kiszolgáló) tevékenység helyének és keretének a megjelölése. Az üzem általában vállalaton belüli kategória, a mikroökonómiai törvényeknek és a vállalati döntéseknek van alávetve. Azonos vállalati formáción (például az állami gazdaságokon) belül is különböző lehet az üzemi szféra a termelés jellegétől, méreteitől és technológiájától függően.

Ezúttal a technika és az üzemi szféra kölcsönhatásának vizsgálatát tűzzük ki célul. Megkísérlem ezért pontosabban körülírni az üzemgazdasági szférát, illetve ennek funkcionális vetületét, az üzemgazdasági rendszert.⁴ Az üzemgazdasági rendszer — mint a mezőgazdasági vállalat üzemi szférájának rendszere — magában foglalja a termelés (és az ezt kiszolgáló, illetve kiegészítő tevékenységek) *irányát*, méreteit, szerkezetét, továbbá a *szerkezeti elemek* (például ágazatok) *kapcsolódásának módját*, a termelés többnyire ágazatonként is differenciált *felszereltségét*, a termelőerők (a munkaerő, a föld, az álló- és forgóeszközök) felhasználásának, illetve kihasználásának *mértékét*.

A mezőgazdasági termelésben az üzemgazdasági rendszereknek igen sok változata ismert; sokféle irányú, méretű, szerkezetű, felszereltségű gazdaság található a különböző országokban, de egy országon belül is. A mezőgazdaság fejlesztésében felhasználható technikai elemeket (fajtát, agrotechnikát, zootechnikát, gépeket, épületeket stb.) nem lehet az üzemgazdasági rendszertől függetlenül megválasztani; valamennyi technikai megoldást szembesíteni kell az alapvető üzemi adottságokkal. Realitásnak kell tekinteni, hogy hazánkban szocialista üzemek működnek, sajátos formációkkal, gazdasági törvényszerűségekkel és összefüggésekkel, hogy meghatározott termőhelyi (talaj-, klimatikus, hidrológiai stb.) viszonyaink vannak, s ezek a primér adottságok akkor sem változtathatók, ha a konkrét üzemgazdasági rendszert, illetve annak egyes elemeit hozzá is igazítjuk a technika követelményeihez.

Példaképpen vizsgáljuk meg a növénytermelési géprendszerek üzemi követelményekhez való adaptálásának problémáját. Noha a gépesítés a mezőgazdaságban csak közvetett hozamnövelő tényező, mégis a technikai fejlesztés gerincének tekinthető.⁵ Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a mezőgazdaság munkafolyamatainak egyre nagyobb része válik gépesített folyamattá, akkor nyilvánvaló, hogy a géprendszerek megválasztása nemcsak a gazdálkodás jövedelmezőségét, eszközigenységét,

⁴ Hazai szakirodalmunkban kb. 1959 óta használatos szovjet források nyomán a „gazdálkodási rendszer” meghatározás; korábban azonban nem különült el teljesen ennek makro-, illetve mikrovetülete. Vö. Erdei—Csete—Márton: Termelési körzetek és specializáció a mezőgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959.

⁵ Vö. Dimény Imre: Mezőgazdaságunk és a műszaki fejlesztés. Kossuth Könyvkiadó, 1973.

termelékenységet befolyásolja, hanem a termelési és munkafolyamatok tervszerű, zavartalan elvégzését is determinálja.

A műszaki fejlesztő, tervező, adaptáló szakember egy géprendszert technikai paraméterei, műszaki kvalitásai alapján értékeli. A gazdasági életben azonban a géprendszer csak eszköz, meghatározott termelési-gazdasági célok elérésére. Egy gép vagy géprendszer nem lehet önmagában korszerű méretű, konstrukciójú, működésű, csak attól függően, hogy mennyiben tudja kielégíteni az adott makroökonómiai és üzemgazdasági igényeket. Nem ritka, hogy ugyanaz a gép, amely az egyik üzemgazdasági rendszerbe remekül beillik, viszont minden technikai „korszerűsége” ellenére sem használható gazdaságosan egy másik rendszerben. Gazdasági szempontból nem helyes tehát különösebb mérlegelés nélkül csak a mindenkori „világszínvonalat” képviselő gépekre orientálódni.

A tőkés gazdaság kiinduló játékszabálya a fogyasztók-felhasználók piacán (mezőgazdasági gépek esetében a farmokon) jelentkező igények kielégítése. Ezt az igényt szem előtt tartva folyik a gépfejlesztés is. A modern tőkés gazdaság azonban egyidejűleg manipulálni is igyekszik ezeket az igényeket; új, sokszor fiktív igényeket kelt, sőt gazdasági, illetve pszichológiai pressziót gyakorol a vásárlókra.⁶ Következik ebből, hogy a fejlett tőkésországokban kifejlesztett géprendszerek egyfelől kielégítenek bizonyos üzemi (még hozzá tőkés üzemi) igényeket, másfelől viszont a gyártó és értékesítő vállalatok dezorientáló törekvése következtében el is térnek ezektől a költségesebb megoldások irányában. Ezért mégoly kiváló műszaki paraméterek ellenére sem szabad e gépeket kellő analízis nélkül adaptálni üzemünkbe.

Vizsgáljuk meg, erősen leegyszerűsítve, a tőkés és a szocialista mezőgazdaság üzemi modelljeinek néhány jellegzetes különbségét. (Itt csak az alapvető üzemi modellekről van szó, a konkrét üzemgazdasági rendszerek erősen differenciáltak mind a tőkés, mind pedig a szocialista gazdaságban.)

Tekintsük például azt a tőkés farmot, amely az Egyesült Államok közép-nyugati vidékén működik a farmer és családtagjai munkaerejével. A farmer maximális jövedelemre törekszik, tehát maximálisan gépesít. Átlagosnál nagyobb és szakszerűen vezetett farmon viszonylag kevés számú munkanap ledolgozása és (a miénkhez viszonyítva) alacsonyabb gépkihasználás mellett is jövedelmet realizál, tehát akár monokultúrára is berendezkedhet.

Ez az üzemi alapmodell a következő követelményeket támasztja a géprendszerrel szemben:

a) Többnyire *egycélú gépeket alkalmaz*; e farmok jelentős része egy vagy két főtermékkel foglalkozik, és adott ár (és támogatási) viszonyok között el tudja viselni a gép rövid ideig tartó kihasználásának többlet-költségeit.

b) *Nagyobb gépméretekre törekszik*, még azon az áron is, hogy műveleti teljesítményüket a farm időnként nem használja ki. Mivel ugyanis a farmok nagy részének egy (legfeljebb két) traktora van, a traktor méretezését a legnagyobb vonóerejű művelethez igazítja.

⁶ Preuschen szerint az Egyesült Államok farmerrel némileg divatirányzatot is követnek az újabb és drágább gépek vásárlásánál; a traktor ugyanúgy lehet státuszszimbólum, mint a gépkocsi. (Streifzug durch die mechanisierte Landwirtschaft in den USA) Landtechnik, München, 1964. 20. sz. 772—780. 1.

c) A farmon dolgozók minimális (gyakran egy főnyi) létszámának megfelelően az egyes munkafolyamatokra rendszerint *egy ember által üzemeltethető*, a műveletek összevonásán alapuló gépeket fejlesztenek ki, még akkor is, ha ezek beruházási és üzemköltsége magas.

Ha e követelményeket a szocialista gazdasággal hasonlítjuk össze — eltekintve mindkettőnél a változatos típusoktól —, néhány figyelemre méltó következtetésre juthatunk.

Először: A szocialista gazdaság dolgozóinak személyi jövedelme szorosabban kapcsolódik az évenként ledolgozott munkanapok vagy munkaórák számához. Ha egy mezőgazdasági gépi munkás, szélsőségesen idényszerű termelés miatt, csak évi 80—100 munkanapot dolgozhat, személyi jövedelme nem lehetne arányos egy egész évben folyamatosan dolgozó ipari munkás jövedelmével. A géprendszerrel (és az üzemgazdasági rendszerrel) szemben követelmény ezért, hogy kielégítő évi foglalkoztatást biztosítson.

Másodszor: A szocialista gazdaságok terjedelme lehetővé teszi egy műveletben több dolgozó egyidejű tevékenységét, szükség szerint a munkafolyamatnak több műveletre való bontását. Ennek következtében az „egyszemélyes” műveleti géprendszerek üzembe állítása csak akkor indokolt, ha gazdaságosabbak vagy ha más műszaki megoldás nem jöhet szóba. Továbbá: a szocialista gazdaság terjedelme miatt több traktort alkalmazhat, így lehetővé válik ezek differenciálása az egyes műveletek (műveletcsoportok) vonóerőigénye szerint, s ezzel a gazdaságosabb terhelés biztosítása (traktorlépcső).

Harmadszor: A szocialista gazdaságokban a relatív eszköztakarékosság és az üzemköltségek csökkentése végett nagyobb figyelmet kell fordítani a gépek kihasználására a géprendszerek megválasztásakor és üzemeltetésekor egyaránt. Ezért az egycélú gépekkel szemben *általában* előnyben kell részesíteni a több műveletben, több ágazatban kihasználható gépeket.

Az előbbi megfontolások természetesen csak a szocialista géprendszerrel szembeni *legáltalánosabb* gazdasági követelményeket körvonalazzák. A konkrét géprendszerek országonként eltérőek lehetnek, de a megoldás egy országon belül is a termékek jellegétől, arányától, az üzemi méretektől és a termőhelyi viszonyoktól függ.

Hasonló logikai közelítéssel vizsgálhatjuk az új technika és technológia egyéb elemeinek az üzemgazdasági rendszerhez való viszonyát is. A technológia jellegének megfelelően azonban más természetűek e problémák az állattenyésztő telepek, az öntözőrendszerek, a kemizálás stb. fejlesztése tekintetében.

Az üzemgazdasági rendszer adaptálása a technika követelményeihez

A mezőgazdaság technikai átalakulása elsősorban az üzemi méretek növelését követeli meg. Ennek főbb okai a következők:

A korszerű gépek, berendezések csak viszonylag nagyméretű termelés esetén használhatók ki. Alacsony fokú kihasználás esetén nő a műveleti költség s egyben a termékek önköltsége, és fokozódik a fajlagos beruházási igény. Csak megfelelő méret esetén gazdaságosak a kor-

szerű állattenyésztő telepek, szárítók, hűtőházak, takarmánykeverők, feldolgozó egységek stb. Nagyobb méretek esetén válik gazdaságossá a kiszolgáló tevékenység, s csak így hatékony a speciálisan képzett fizikai dolgozók és szakemberek munkája.

A nagy méret persze önmagában még nem jelent gazdaságosabb termelést, csak akkor, ha a méret növelése egyidejűleg javítja a ráfordítások hatékonyságát, illetve a jövedelmezőséget. Ezért *nem lehet az optimális koncentráció fokát tértől és időtől függetlenül meghatározni*: ez függ az ár- és költségviszonyoktól, a technológia jellegétől és az egyes ágazatok sajátosságaitól. Tehát csak konkrét technológiai és gazdasági viszonyok mellett beszélhetünk koncentrációs optimumról. A technikai korszerűsítés azonban a koncentráció értelmezésének továbbfejlesztését is igényli. A nyugat-európai kisüzemekben egy traktor a hozzákapcsolt munkagéppel már meghatározza a művelet terjedelmét; szocialista nagygazdaságban azonban lehetőség van rá, hogy többgépes csoportokat szervezzünk. Nagyüzemeink tapasztalata szerint például a gabonakombájn egyenkénti üzemeltetése sem szállítási, sem műszaki kiszolgálási szempontból nem gazdaságos. Legalább 3—4 kombájn célszerű egy csoportban üzemeltetni, s ennek napi, illetve időnteljesítményéhez igazítani a termőterületet. Ily módon némileg módosul az a tervezési sorrend, amely szerint előbb különféle természeti, gazdasági tényezők figyelembevételével döntöttek az ágazat méretéről, s utána az alkalmazandó technikáról; a jövőben a kétféle megközelítésnek egyidejűleg kell történnie.

A koncentráció hatására a technikai fejlődés maga után vonja a *specializáció elmélyülését*. Ha ugyanis változatlan termőterületen megnöveljük az egyes termékek termelését, akkor szükségszerűen csökkentenünk kell a termékfajták számát. A specializáció utat tör a gazdaságok közötti munkamegosztás folyamatában is; ennek során egy-egy vertikális folyamat különböző szakaszait is más-más gazdaságok végzik. Ide sorolható továbbá a gazdaság méreteit meghaladó tevékenység vállalatok közötti formában történő megszervezése, egyes tevékenységek kiemelése a mezőgazdasági üzemből és elvégzésükre speciális szervezetek, vállalatok létrehozása. (Ilyen például a repülőgépes növényvédő szolgálat.) A technikai fejlődés követelményeihez, a koncentráción és specializáción túl, egész sor egyéb vonatkozásban is hozzá kell igazítani az üzemi gazdálkodást és szervezetet. Így például megváltozik a termelésirányítás rendszere, az üzemi szervezet, a műszaki ellátás, felül kell vizsgálni egy sor hagyományos beidegződést az elővetemény-szabály, az ágazati kapcsolatok, a szervesanyag-gazdálkodás stb. tekintetében.

Vétünk a hatékonysági követelmények ellen akkor is, ha eleve elfogadunk bizonyos technikai megoldásokat, amelyek meghatározott méretet igényelnek és meghatározott termelékenységnövekedést eredményeznek, s az üzemi körülményeket *egyoldalúan* ezekhez igazítjuk. A korszerű baromfitelepek méreteit technológiai és gazdasági szempontból úgy szólván semmi sem korlátozza. Viszont a tehenészeti telepeknél a takarmány- és trágyaszállítás, az állatok szabadban mozgásának igénye, a legeltetés, sőt bizonyos állategészségügyi szempontok is erősen limitálják a méretek túlzott növelését. Magyarországi tapasztalatok szerint 600—700 férőhelynél nagyobb telepeken ugrásszerűen nőnek az üzemeltetési problémák, s ezek következtében a gazdasági nehézségek.

A méretnövelés elvben csökkenteni hivatott a termelés önköltségét, elsősorban azért, hogy csökkennek a fajlagos állandó költségek. Sok esetben azonban ezzel egyidejűleg más költségek rohamosan nőnek, sőt előfordul az is, hogy a termelési mutatók romlanak.

A fejlesztés során új, beruházásigényes megoldásokra kényszerülünk akkor is, ha a kieső munkaerőt, illetve a hozamnövelés igényét a technikával akarjuk kompenzálni.

Csakhogy *először is* nem mindegy, hogy adott technikai megoldás mennyi munkaerőt pótol. Az is baj, ha a tervezettnél többet, hiszen ez az üzemben foglalkoztatási gondokat okoz. A munkaerő-csökkenés igénye logikusan követeli nagyobb teljesítményű traktorok beállítását. Ha azonban adott méretű traktor a szükséges munkaerő többszörösét teszi feleslegessé, úgy beállítása felborítja az üzemi egyensúlyt. *Másodszor*, gyakorlati tapasztalatok mutatják, hogy a nagy teljesítményű technika potenciális termelékenységnövelő hatása megfelelő feltételek hiányában nem érvényesül, a költségek azonban ekkor is növekednek. *Harmadszor*, ha egy új technikai megoldás országos átlagban megfelelően növeli is a termelékenységet, egyáltalán nem biztos, hogy ez ugyanúgy megfelel egy munkaerő-felesleggel rendelkező Szabolcs megyei, mint egy munkaerőhiánnyal küzdő Komárom megyei gazdaságban.

Nem elegendő tehát beérni azzal, hogy az új technika javítja a termelékenységet vagy növeli a koncentrációt, hanem *kvantitatíve* is mérlegelni kell összhangjukat a gazdasági követelményekkel. Más szóval: *a technikától adott helyzetben nem maximális, hanem előírányzott mértékű termelékenységnövelést kell megkövetelni, és nem a maximális, hanem a helyi adottságok mellett gazdaságilag optimális koncentrációra kell törekedni.*

Az ésszerű specializáció már eddig is éreztette kedvező hatását üzeminkben, különösen az állami gazdaságokban. A jövőben az új technika és technológia bevezetésével párhuzamosan az üzemek szélesebb körében indokolt e folyamatot előbbre vinni. Ma már senki sem gondolhat józan ésszel a sok ágazatú, kvázi autarkias gazdálkodási rendszer visszaállítására, vagy a korábbi szigorú előveteményszabályok bevezetésére. De az „iparszerű” üzemgazdasági modell sem jelentheti a specializáció végletes formában történő megvalósítását, a szántóföldi monokultúrára való áttérést, még ha egyes tőkésországokban találhatók is ilyen — korántsem általános — példák, s ennek nyomán nálunk is vannak hívei annak az álláspontnak, mely szerint a technikailag fejlett gazdálkodás üzemi modellje monokultúrás termelőegységeket jelent, melyeket legfeljebb közös vállalati keret fog össze.

Abban a kérdésben, hogy lehet-e egy növényt (és valamennyi növényt) hosszú évekig váltás nélkül termelni, a talajtan és az agrrotechnika szakértőinek véleménye a mérvadó. Gazdasági szempontból azonban teljesen nyilvánvaló, hogy *a szocialista üzemi modellel nem egyeztethető össze a szántóföldi monokultúra*, mivel nem biztosítja a munkaerő kielégítő mértékű idényszerű foglalkoztatását és a termelőeszközök (elsősorban a gépek) ésszerű kihasználását.

A mezőgazdaság technikai átalakulása lényegesen módosítja az ágazati kapcsolatokat is. A hagyományos módon termelő mezőgazdaságban a gazdaság ágazatai között bonyolult természetes kapcsolat alakult ki,

amely alapvetően befolyásolta a termelés méreteit és szerkezetét. Annyi állatot lehetett tartani, amennyi számára a gazdaság takarmányt és almot tudott termelni. Olyan hozamokat lehetett tervezni, amelyeket az állatállomány trágyatermelése alátámasztott. Olyan növényeket kellett egymás után termelni, amelyek sorrendje gyommentességet, a kártevők és a növényi betegségek ellen relatív védelmet biztosított. A technikai-
lag fejlett mezőgazdaságban viszont ezt a szerepet egyre inkább a műtrágyák, a növényvédő- és a gyomirtószeres veszik át, ezért nem indokolt a merev ágazati kapcsolatok erőltetése.

Mindez azonban nem jelenti, hogy az „iparszerű” üzemi koncepció jelszavával meggondolatlanul elveszünk olyan belső tartalékokat, mint például a szár- és gyökérmaradványok, amelyeknek egy része takarmányként, más része szervesanyag-utánpótlásként hasznosítható, párhuzamosan az iparból származó anyagokkal.

A tudományosan megalapozott technológiák újabban egyre több ágazatban jelennek meg *termelési rendszerekként*, amelyeknek éppen az a rendeltetésük, hogy a termelési célok eléréséhez szükséges valamennyi tényezőt (például a fajtát, az agrotechnikát, a gépeket, a kemikáliákat stb.) a szükséges arányban, mennyiségben és minőségben alkalmazzák. Ez az új, komplex szemléletű technológia és termelésszervezés már eddig is kimagasló eredményeket hozott, s biztató jelek vannak kiterjesztésével kapcsolatban is.

De a termelési rendszerek kísérőjelenségeként — különösen a fejlesztés első szakaszában — megfigyelhető bizonyos ágazati egyoldalúság, amely figyelmen kívül hagyja az üzem *egészének* követelményeit, s csak egyetlen termékre koncentrálnak. Fakad ez abból is, hogy az új termelési rendszerek támogatására szakmai központok (ún. gesztorok) alakultak, amelyek intenzív és eredményes tevékenységet fejtenek ki az adott ágazat fejlesztése végett, s ilyen irányban befolyásolják a velük együttműködő üzemi szakembereket is. Mindez természetesen csak akkor vezet anomáliákhoz, ha egy-egy termelési rendszer ágazati szemléletét az üzemben belül nem szembesítik más ágazatok követelményeivel, illetve, ha nem eléggé céltudatos az üzemvezetői munka az ágazatok és a termelőerők üzemben belüli harmonizálására.

Az egyoldalú ágazati szemlélet esetenként a technikai konstrukciókban is kifejezésre jut. Egyes cukorrépa-termelő rendszereknél például olyan betakarító gépeket honosítottak meg, amelyek a levágott répafejeket és levélzetet a földön hagyják, így ennek tápanyagmennyisége takarmányként nem hasznosítható; helyette külön táblán, külön ráfordítással kell a tömegtakarmányt megtermelni.

Az ágazati kapcsolatok bizonyos elemeinek elhagyásával egyidejűleg, a technikai fejlesztés következményeként, újfajta ágazati kapcsolatok is kialakulnak. Így például napirendre kerültek a *géprendszerek sokoldalú kihasználására irányuló kapcsolatok*. A géprendszerek fejlesztésével egyidejűleg keresik azokat a növényeket (még hozzá meghatározott területnagysággal), amelyekkel a géprendszer elemeit többoldalúan ki lehet használni. Ma már számos gazdaság és ún. rendszergazda tudatosan keresi a lehetőséget egy növény — rendszerint a kukorica — céljaira kialakított géprendszer egyes gépeinek más növény egy-egy művelésében való kihasználására. (Például a kombájn betakaríthat kalászo-

sokat, kukoricát, lucernamagot, repcét, sőt újabban szóját is.) Természetesen e több ágazatra kiterjedő géprendszer elemeiként kellő indokoltság esetén szerepelhetnek egycélú gépek is. Kétségtől eltekintve ésszerű és konstruktív ez a folyamat, de a fejlesztés további szakaszában már nem a meglévő ágazati géprendszer más ágazatokban történő kihasználását kell keresnünk, hanem *eleve úgy kell terveznünk a géprendszert, hogy annak elemei meghatározott területű növények szántóföldi munkáinak ellátására alkalmasak legyenek.* Ezzel nagy lépést tehetünk — legalábbis a gépesítés vonatkozásában — a korszerű technika és az üzemgazdasági rendszerek összhangjának megteremtése felé.⁷

Napjainkban új szemléletű mezőgazdasági üzemgazdaságtan körvonalai bontakoznak ki, ami számos hagyományos szabályt meghaladottá tesz, s messzemenően figyelembe veszi a mezőgazdasági termelés új technikái és technológiai megoldásait. Ez a szemlélet azonban nem jelenthet *egyoldalú* igazodást a technika egyes, bár sokat ígérő megoldásaihoz; az üzemi berendezkedés és a folyamatszervezés kérdéseiben továbbra is ökonómiai paraméterek és nem technokratikus megfontolások alapján kell dönteni.

A magyar mezőgazdaság e tekintetben is jó úton halad. A kezdeti próbálkozások tanulságaiból, a néha ellentmondó gyakorlati tapasztalatok elemzése és az elméleti vizsgálódások egybevetése nyomán egyre inkább kirajzolódnak a fejlett technikára alapozott szocialista mezőgazdaság üzemi modelljének perspektivikus kontúrjai.

A technikai fejlesztés és az üzemgazdasági rendszer összhangjával kapcsolatos főbb megfontolásokat a következőkben foglalhatjuk össze:

a) A mezőgazdaság gyors ütemű technikai átalakítása kikerülhetetlen folyamat, lefékezése az egész népgazdaságnak okozna károkat. Indokolt viszont erősíteni a technikai és technológiai megoldások elbírálásának és üzemeltetésének gazdasági kontrollját.

b) A korszerűsítés során az egyes technikai és technológiai megoldások kiválasztásában nem a szakmai-tudományos újszerűség, hanem a gazdasági paraméterek, mindenekelőtt a gazdasági hatékonyság lehet irányadó. Nem feltétlenül a „világszínvonalú”, a látványos, hanem a *gazdaságos* változatokra kell törekedni, s a külföldön bevált megoldásokat is hazai gazdasági, társadalmi, sőt természeti adottságaink mércéjén kell elbírálni.

c) Az új technikát és technológiát sok esetben a már ismert és elterjedt eljárásokkal kombinálva lehet gazdaságosan megvalósítani. A gyakorlatban nem igazolódott az az elmélet, amely szerint minél gyorsabban és minél radikálisabban váltjuk fel az ismert eljárásokat újakkal, annál gyorsabban javul a gazdasági hatékonyság a mezőgazdaságban.

d) Az új technikát és technológiát a legtöbb esetben hozzá kell igazítani a szocialista üzemi modellhez és annak konkrét formáihoz, különös tekintettel a technikai és gazdasági méretek közti összhangra, a termelőeszközök ésszerű kihasználására, az ágazatok ésszerű kombinálására és a munkaerő tervszerű, kiegyenlített foglalkoztatására. A technika és a gazdaság harmonikus összhangjára már a fejlesztés korai, tervező szakaszában fokozott gondot kell fordítani.

⁷ Az 1974 áprilisában lezajlott XIV. Országos Mezőgazdasági Gépesítési Tanácskozás határozati javaslatban ajánlotta az ágazatok kapcsolását egyes gépek többoldalú kihasználására.

e) Az üzemgazdasági rendszereket is adaptálni kell az új technika és technológia követelményeihez. Ez esetenként nagyobb koncentrációt, az ágazatok számának csökkentését, a vezetés és műszaki ellátás tökéletesítését, általában az üzemi berendezkedés és a folyamatszervezés lényeges korszerűsítését igényli.

f) E tendencia ellenére nem okvetlenül a maximális méret lesz minden esetben a leggazdaságosabb, nem feltétlenül a legnagyobb termelékenységgel járó gépek a legmegfelelőbbek, hanem az a fokozat, amely a makro- és a mikroökonómiai követelményeket leginkább kielégíti. (Megjegyzendő, hogy a vállalati méretek növelése sem jár együtt minden esetben az üzemi koncentrációval.) Nem a monokultúra lesz a szántóföldi termelésben a követendő irányzat, és nem feltétlenül a gigantikus méretű állattenyésztő telepek lesznek hazai viszonylataink között a leghatékonyabbak.

g) Mezőgazdaságunk üzemi modelljében távlatilag kevesebb növény fog szerepelni. Egy részüket nagy méretben fogják termelni és géprendszerük sok irányban felhasználható lesz, összhangban az ágazatok jellegével és méretével. Az üzem ésszerű kombinációja lesz a magas, a közepes és az alacsony technikai felszereltségű és koncentrációjú ágazatoknak, szolgáltató és kiegészítő tevékenységeknek. Az üzem minősítését nem feltétlenül valamennyi ágazat feszített termelékenysége és „iparszerű” technológiája adja meg, hanem az ésszerű megoldásokból és kombinációkból fakadó gazdasági eredmény.

h) Mindezek alapján úgy látszik, hogy távlati üzemi modellünkre nem annyira a nagyipari analógia sematikus másolása, a technikai szupermegoldások halmozása lesz a jellemző, mint inkább olyan — a hazai gazdasági és természeti adottságokhoz igazodó — üzemgazdasági rendszer, amely ésszerűen szintetizálja a különböző technikai szintű, különböző termelékenységgű és koncentrációjú megoldásokat, és a helyi viszonyoktól, valamint az ágazati jellegzetességektől függően változatos formákban jelenik meg. Ennek megvalósulásához egyfelől céltudatos vállalati tervezésre van szükség a technika megválasztása, a technikai és a gazdasági tényezők összhangolása végett. Másfelől szükséges a mezőgazdaság olyan anyagi-műszaki ellátása, amely biztosítja az optimálisnak minősíthető megoldások megvalósítását és üzemeltetésének folyamatosságát. Végül kívánatos, hogy a korszerű eljárások megválasztásával, elterjesztésével, de különösen a támogatásával, szabályozásával kapcsolatos központi döntések is ennek megfelelően orientálják a gazdaságokat.⁸

Minden elméleti koncepció realizálásának, így e gondolatmenet gyakorlatba való átültetésének is lehetnek praktikus akadályai. A gépfejlesztés például nemcsak tudományos álláspontoktól függ, hanem a mindenkorai gépgyártóktól is (s ezek jó része külföldi vállalat). Függ továbbá az agrotechnika a rendelkezésre álló fajtáktól, a kemizálás a vegyi anyagoktól stb., valamennyi az ország, illetve a gazdaság erőforrásaitól, a világgiazi helyzettől stb. Sokszor tehát rákényszerül a műszaki fejlesztés és a gazdaságpolitika, hogy kevésbé ideális megoldást válasszon, mivel csak ez áll rendelkezésre.

⁸ Vö. Balázsy Sándor: Pénzügyi szabályozó rendszerünk a műszaki fejlődés szemszögéből. I. és II. rész. Közgazdasági Szemle, 1972. 11. és 12. sz.

E jogos érvek ellenére is hasznosnak és szükségesnek vélem a távlati technikai és üzemi koncepció egyidejű megfogalmazásának igényét, mert egyfelől világosabbá teszi a technikával szemben támasztható követelményrendszert, másfelől megkönnyíti a termelőerők harmonikus fejlesztését, csökkenti egy-egy — önmagában esetleg helyes — részintézkedés, ágazati vagy beruházási egyoldalúság negatív hatását.

A vázolt modell — mint korábban említettem — rövid és középtávú időszakra vonatkozik. Ennél hosszabb távlatban már elképzelhető lényegbevágó gazdasági változások, de megjelenhetnek olyan, jelenleg nem ismert technikai, technológiai, illetve biotechnikai találmányok és újítások is, amelyek indokolhatják mind a technológia gazdasági megítélésével, mind pedig az üzemi koncepcióval kapcsolatos álláspontok felülvizsgálását, illetve módosítását.

Jámbor Alajos—Kéri Zoltán—Konrád Sándor:

A VÁLLALATI MŰKÖDÉS ELEMZÉSE A BELKERESKEDELEMBEN

A kötet szerzői a kereskedelmi vállalatok tevékenységének elemzési és értékesítési módszerét foglalják össze. Céljuk, hogy a gazdaságirányítási rendszerünk változása következtében előállott új feladatok megoldásában segítsék a kereskedelmi vállalatok különböző szintű vezetőit és közgazdász munkatársait.

Az áruforgalom elemzését tárgyalva rámutatnak a forgalom, a beszerzés és a készletezés elemzésének fontosságára és a távlati prognóziskészítés jelentőségére, valamint megoldási módozatára. Továbbá elemzik a hálózatkapacitás kihasználását, fejlesztési irányát meghatározó mutatószámokat és a hálózatfejlesztés gazdaságosságának kérdéseit.

A munkaügyi elemzés során a munkaerő-gazdálkodásnak, az élő munka hatékonyságának, a kereskedelmi dolgozók csoportosításának szempontjait vizsgálják, és a különböző mutatószámokat foglalják egybe. A kötet befejező részének a jövedelmek elemzése a tárgya, amelynek során az árbevétel, az árrés, a forgalmi költségek és az eredmény elemzése kerül sorra.

A kötetet gazdag példa- és táblázatanyag egészíti ki, amely hozzájárul ahhoz, hogy a gyakorlati munkában, a központi és távlati döntések kialakításában egyaránt segítse a belkereskedelmi vállalatok vezetőit.

295 l., fűzve 34,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

Hosszú távú vállalati árstratégia

„Hogyan viszonyuljon a mi árunk az iparág 'átlagos' áraihoz? Pontosabban, 2 százalékkal az átlag fölött legyünk-e vagy 4 százalékkal alatta? És amikor az átlagról beszélünk, mely vállalatok árait vegyük figyelembe az összehasonlításhoz? Milyen gyorsan alkalmazkodjunk a versenytársak árcsökkentéséhez vagy árnöveléséhez? Milyen gyakran tanácsos az ár megváltoztatása?” teszi fel a kérdést Alfréd R. Oxenfeldt. [(15) 312. l.] Az általa fölvetett kérdések megválaszolása a szocialista iparvállalatoknál is igen nagy jelentőségű. Ha egy-egy vállalatunknak napi munkájában döntenie kell valamely új terméke áráról vagy egy régebben gyártott terméke árának csökkentéséről, rendszerint már nincs ideje arra, hogy döntésének hosszú távú következményeit, azok kölcsönhatásait felmérje, egyeztesse, s a tervszerű és arányos fejlődés követelményével összhangba hozza. Ilyen feladatokat csak az a vállalat oldhat meg, sőt a feladat tudományos igényű megoldását is csak az tűzheti célul maga elé, amely hosszú távú tervéből levezetett árstratégiával rendelkezik.

Egyre világosabbá válik, hogy hosszú távú tervcélok nélkül a legjobb, az aktuális helyzetnek legmegfelelőbb napi döntések sem szolgálhatják hatékonyan a vállalat fejlődését, növekedésének helyes mértékét, szerkezetét, termékstruktúrájának a piaci igényekkel való „együttfejlődését”, még akkor sem, ha magában véve minden döntés helyes. A *napi döntések* ugyanis az adott termelési feltételek minőségi és mennyiségi korlátjain belül mozoghatnak, ezért csak *evolúciós jellegű alkalmazkodást szolgálhatnak*. Dönthet a vállalat a növekvő mennyiségű igények kielégítéséről, a nagyobb termelésről, de — a szükséges anyagi és szellemi feltételek hiányában — nem dönthet magasabb színvonalon való kielégítésükről. A vállalati hosszú távú stratégia éppen a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodás módjában, jellegében tér el a napi döntésekkel megalapozott alkalmazkodástól.

Hosszú távú stratégiai céljainak kitzüzésekor a vállalat azt vizsgálja, hogy miként változnak piaci környezetében a termelési-fogyasztási feltételek. Ehhez megkísérli e feltételek változásának prognosztizálását, s célkitűzéseiben a saját termelési feltételeit alakítja a fejlődési tendenciákhoz. A termékekkel szemben támasztott nagyobb igények kielégítésére való felkészülés, s az ilyen célokat maga elé tűző hosszú távú vállalati stratégia magasabb rendű, dinamikusabb alkalmazkodás a rövid távú piachoz igazodásnál. Ráadásul egyáltalán nem biztos, hogy a piachoz való operatív, rugalmas igazodás ugyanúgy elvezet a tervszerű és arányos vállalati fejlődéshez.

A szocialista iparvállalatoknál is a társadalmi-gazdasági fejlődés mai fokán kettős tendencia érvényesül a termelési feltételek terén: a specializáció és a diverzifikáció. Nem specializálódhat az a vállalat, amely mindig igen széles termékstruktúra gyártására kíván készen állni, s amely ezért célgyepestítés, automatizálás helyett univerzális — minden rokon termék gyártására alkalmas — termelőeszközparkot tart fenn. Ez a modern tömegtermelésből adódó ráfordításcsökkentést, valamint a mind színvonalasabb termékek előállítását akadályozza. Az univerzális termelési technika fenntartja ugyan a diverzifikáció lehetőségét, de nem a specializáció* alapján, s így az újdonságok előállításával járó amúgy is nagy kockázat feleslegesen tovább növekszik. „... Egy új felfedezésen nyugvó vállalat üzembehelyezése általában sokkal nagyobb költségekkel jár... Ez annyira igaz, hogy az első vállalkozók rendszerint csődbe jutnak...” [(10) 136. l.] Ez a körülmény szocialista iparvállalatnál annyiban igaz, hogy az új termék vagy technológia bevezetése itt sem kockázatmentes, s eleinte vagy veszteséggel, vagy igen mérsékelt nyereséggel jár.

A hosszú távú vállalati stratégia célja a mikroszféra tervszerű és arányos fejlődésének megalapozása a társadalmi igények változása talaján, a fejlesztéssel járó kockázatok minimálisra csökkentése végett. Nem von le ennek a megállapításnak az értékéből az, hogy vállalatunk „követő” jelleggel fejlődnek, ellenkezőleg, számos specifikus problémával jár a követés sebességének, módjának eldöntése. Hiszen a követés sohasem mechanikus megismétlése — még a technikai viszonyok tekintetében sem — az élenjárók fejlődésének, ellenkezőleg, az értelemszerűen korlátozott vállalati fejlesztési eszközök miatt a különféle hatékonyságú technikai-gazdasági variánsok közül való választás igen nehéz optimumfeladat.

Az árstratégia céljainak levezetése a vállalati stratégiai célokból**

A vállalat stratégiájának három fő elemét különböztetjük meg:

„— a működési körre, társadalmi funkció változtatására irányuló kezdeményezések,

— társadalmi célokból levezetett hosszú távú vállalati gazdasági célok meghatározása, és a célokhoz rendelt eszközök csoportosítására vonatkozó döntések,

— a vállalati célok elérésének módjára, a kockázatvállalás mértékére, a vezetési stílusra vonatkozó kollektív állásfoglalás.” [(7) 251. l.]

Ez a tagolás igen közel esik Deák Annának (2) a középtávú vállalati tervek vonatkozásában javasolt felosztásához, aki három fő tervfejezetet különböztet meg: a termelési-piaci; a fejlesztési-felhalmozási; valamint a pénzügyi tervfejezeteket. A vállalatpolitikai célok ebben a felosztás-

* A diverzifikációs és specializációs tendenciák kibontakozását egyaránt befolyásolják mikro- és makroszférabeli adottságaink. Az utóbbiak közé tartozik az országnagyság, a nemzetközi termelési és kereskedelmi rendszerben való részvétel, az irányítási mechanizmus és számos más tényező.

** A hosszú távú vállalati stratégia feltételez egy bizonyos vállalati nagyságot, az adott szükséglet kielégítésében elfoglalt jelentős szerepet. A kicsi és közepes méretű vállalatok hosszú távú tervei abban különböznek a nagyvállalatok terveitől, hogy utóbbiak inkább alakíthatják a piaci feltételeket (ezen nem a piac manipulálását értjük). A hosszú távon értendő időszak nagysága a vállalat termékeinek életciklusából, termelési tényezői két innováció közötti időtartamából vezethető le, ezért vállalatonként eltérő. Meghatározásának elvi-módszertani kérdéseit lásd a (7) irodalomban.

ban közvetlenül levezethetők a társadalmi humáncélokból, ami biztosítja a stratégiai terv komformitását, illeszkedését a népgazdaság átfogó, hosszú távú tervéhez. Ez olyan elvi alap, amelyen a vállalati küldetés polgári terminológiája valóban élővé válik.

A vállalati stratégiából következnek azok a fő célok, amelyek megvalósítása a vállalat egyenletes hosszú távú fejlődését megalapozza. Ha e fő célokhoz keressük megvalósításuk eszközeit, egyúttal meghatározhatjuk az árstratégia helyét a stratégiai tervezés rendszerében. Nem készíthet a vállalat az optimális állapotra törekvés jegyében jó tervet, ha nem prognosztizálja műszaki—gazdasági—piaci pozícióinak alakulását; nem biztosíthatja tartós stabilitását a tevékenységi kör fejlesztésének kijelölése nélkül. Azt azonban, hogy az új tevékenységi kör milyen feltételeket teremt a vállalatnak, csak előretekintő árstratégiai tervezés-elemzés döntheti el. „... a ‚legfogsóbb’ téma: a vállalati ártervezés problematikája, ... ez is alapvetően stratégiai kérdés. Az ár a vállalati stratégiai terv különféle részeinek legfontosabb ‚köteleme’...” [(2) 165. l.]

Első közelítésben úgy néz ki, hogy az ár közvetlenül csak rövid távon szabályozza a vállalatok tevékenységét (főként, ha a vállalatok irányításában az operatív tennivalókra koncentráció a jellemző). „... az ár a mikrostruktúra szabályozója, de nem szabályozója a makrostruktúrának...” [(1) 216. l.] Valójában az értéktörvény nagyon lassan hat, s a vállalat egész létét megkérdőjelezheti, ha nem veszi észre termékei hosszú távú cserearányainak romlását. Ezért is nagy a jelentősége a vállalati tevékenységben annak, hogy „... az értéktörvény és a tervszerű fejlődés törvénye nem csak nem zárja ki egymást, hanem kizárólag együttesen tudnak a legteljesebb mértékben érvényre jutni.” [(12) 322. l.]

Vállalataink számára adottak az önfinanszírozás feltételei, kivéve azokat a vállalatokat, amelyeknek fejlesztési irányait, mértékét, célját közvetlen állami döntések szabályozzák. A fejlesztési eszközök felhasználásáról nem lehet helyesen dönteni, ha a változó igények jövőbeli szerkezetéről, kielégítésük gazdaságosságáról a vállalat nem alakít ki magának világos képet. Erre szolgálhat a hosszú távú vállalati árstratégia kidolgozása.

Az árstratégia a „jövőbe tekint”, s azt vizsgálja, hogy a vállalat különböző mennyiségben és minőségben előállítható termékei a jövőbeli piaci viszonyok között milyen árakon értékesíthetők, s ezek az árak milyen gazdasági feltételeket nyújtanak számára. A jövőbeli ár prognosztizálása hármaskörrel tölt be: megalapozza a vállalati termékstruktúrapolitikát, szerepet játszik a fejlesztési tennivalók kijelölésében, elősegíti a ráfordítások és hozamok optimális — vagy ahhoz közel eső — alakulását. E három funkcióval keresztül tölti be kötőelem szerepét a vállalati hosszú távú tervezésben.

Közismert, hogy a vállalatok termelése a felhasznált anyagok válfaja, technológiájuk, termékeik műszaki-gazdasági tulajdonságai, az általuk kielégített szükségletek változása miatt ciklikus. A vállalati működés ciklikusságában része van a termelési tényezők elavulási és innovációs ciklusainak, de a fő szerepet a termékek élettartamának hossza játssza. Az utóbbiból levezethető élettartamgörbét lényegében csak a feldolgozó iparban tekinthetjük a vállalati tervezés egyik objektív korlátjának, ahol a divat, a műszaki fejlődés stb. időszakonként új termék előállításához,

termékváltáshoz vezet. Horváth László a magyar feldolgozó ipar vizsgálatakor arra a következtetésre jut, hogy az 1970-es években egy-egy termék átlagosan tíz évig szerepelhet a piacon, miközben megjárja a felfutás, az optimum és a hanyatlás szakaszait. (Az élettartamgörbét nem értelmezhetjük az alapvető nyersanyagokra, az élelmiszerekre stb.; becslésének, s így alkalmazásának is csak ott van haszna, ahol okkal feltételezhetjük, hogy az új termék is áthalad az előbb említett szakaszokon. Az élettartamgörbe becslése egyébként igen sok üzemgazdasági-piaci probléma megoldását igényli. Itt egyébként csak a gondolatsor megértésének elősegítése végett idéztük fel szövevényes problémái közül a legfőbbeket.)

Talán a ciklikusság a legkényesebb pontja az árstratégia levezetésének a vállalati stratégiából. A vállalati kapacitások összehangolásának feladatát akkor kötvük össze a leghatékonyabban az egyenletes piaci munka, valamint a stabil nyereség követelményével, ha a különféle termékek kapacitásainak kifejlesztése és beléptetése — összhangban a kereslet nyújtotta lehetőségekkel — megfelelően ütemezett. Az ütemezés annyit jelent, hogy előre megszabjuk: milyen sorrendben és mikor kell a különböző új termékeket gyártásba vonnunk ahhoz, hogy — figyelembe véve e termékek „élettartamának” felfutási, optimális és degreszív szakaszait — a vállalati termelés egészének nyereséghezama az idő függvényében minél kevésbé ingadozzon. Az ütemezés olyan árstratégiai döntés, amely a kölcsönös iterációkon keresztül összeolvad a vállalat általános stratégiájának kidolgozásával.

Az árstratégia levezetése a vállalat stratégiájából tehát csak az induláskor egyoldalú; konkretizálásának, végrehajtásának szakaszaiban szerves kölcsönhatásban áll vele.

Az élettartamgörbe realizálásához alkalmas árgörbe létrehozásának az a feltétele, hogy a vállalat tisztázza 1. milyen feladatot ró reá a népgazdasági árpolitika, s e feladatok teljesítésében milyen szabadságfokkal rendelkezik; 2. milyen piaci és inflációs hatások érvényesülnek a tervhorizonton; 3. milyen várható árkorlátozást jelent a rokon és egyéb termékek áralakulása; 4. milyen keresletitényező- (ár- és jövedelemrugalmassági) változások várhatók, nem kizárva a keresztrugalmasságot [(5) 152. l.]; 5. milyen hozam- és ráfordításviszonyokat eredményeznek előbbieik; 6. hogyan hat a vállalat növekedése az árak alakulására; 7. milyen piacenkénti terelési politikát célszerű követni. (Nyilvánvaló, hogy a vállalatnak a lehető legkisebb számú árváltoztatással kell „leképeznie” az élettartamgörbét.)

Állami árpolitika, vállalati ártervezés

A szocialista vállalatok gazdaságilag elkülönülten tevékenykednek. A vállalatok a közvetett és közvetlen szabályozás révén a népgazdasági tervcélok valóra váltását szolgálják. Rendszerelméleti aspektusból a szabályozó szerv és annak munkafolyamat-rendszere nem egyéb, mint az általa irányított objektumrendszer történelmileg kialakult modellje. Ez abban is megmutatkozik, hogy a vállalati szervezetek legfőbb funkcionális részlegeinek kölcsönösen megfeleltethetőek a különféle népgazda-

sági funkcionális irányítási szervezetek. A vállalat ebből a szempontból olyan szabályozott — egyúttal bizonyos mértékig önszabályozó — rendszer, amelynek eredményeiben egyaránt megjelennek a központi és a helyi szabályozás eredményei. Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb eredményeket az biztosíthatja, ha a népgazdasági és a vállalati tervek konzisztens rendszert alkotnak. Ahogyan tehát „Igenis szükség van kifejezetten a közép- és hosszútávú döntések céljait szolgáló kalkulatív árakra” [(9) 259. l.], amilyenek a népgazdasági optimális tervekből származó árnyékárak, ugyanúgy szükség van a decentralizált szférában is ártervezésre, mind közép-, mind hosszú távon. E kettő együtt alkothat csak működőképes tervrendszert.

A tervezési egység hangsúlyozásának mind a mikro-, mind a makroszintű tervezés szempontjából nagy a fontossága. A népgazdasági árpolitikának több, nemegyszer ellentmondó — tehát eleve csak szuboptimálisan megoldható — feladata van: „... a gazdasági fejlődés modelljében meg kell oldanunk az ármozgás, azaz a különböző időszakok árai közötti arány optimalizálásának feladatát” [(12) 385. l.], továbbá „Gyakorlatilag ... olyan mértékben és formák között kell a piaci árak hatósági megkötését alkalmazni (vegyes árrendszerben — saját közbevetésem: S. A.), ami az árstabilitást biztosíthatja”. [(1) 166. l.] Emellett mély gyakorlati értelme van annak az álláspontnak, amely szerint „egy komplett, milliányi árból összetett aktuális árrendszer nem állítható elő elektronikus számológépen. Láttuk, ... egyes összefüggésekben valósággal rákényszerültünk, hogy ... ,eljátsszuk’ a piacot.” [(9) 257. l.]

Hosszú távon egyedül a vállalatnak áll módjában, hogy a piac jövőbeli működését, annak az árak alakulására gyakorolt hatását a legnagyobb termékmélységig feltárja, figyelembe véve a vállalattal szoros kapcsolatban álló szférák fejlődését is. Ezen az időhorizonton a többé-kevésbé szabadon alakítható árak köre nagyobb, mint a szabad árak köre. Nagyobb termékmélységben tehát értelemszerűen csak a decentralizált szféra alakíthatja ki a különböző időszakok árai között a helyes arányokat. Bizonyos speciális megfontolásokat célszerű érvényesíteni a fix és a maximált áraknál. Nem mindegy a vállalatnak, hogy az állami árszabályozás keretében miként állapítják meg az új fix és maximált árakat az árak módosításakor, aktualizálásakor. A hosszú távú piaci és ráfordításbeli tendenciák feltárása e termékeknél a piaci jelzőrendszer átmeneti kikapcsolása miatt mindkét tervezési szféra számára különlegesen fontos. Ezért e termékeket is be kell vonni az árstratégiai tervezésbe, ami elősegítheti, hogy az árak kiigazításakor a központ helyesen állíthassa be árszintjüket.

Az árak hosszú távú változási tendenciáinak feltárása — mint már említettük — nem jelenti azt, hogy a vállalat nem befolyásolhatná e tendenciákat fejlesztési-értékesítési politikájával. Az árstratégiai tervezés önkorrektív tervezés, azaz e feltételeket a vállalat úgy módosíthatja gyártás- és gyártmányfejlesztési terveivel, belső erőforrásainakallokációjával, a piaconkénti részvétel arányainak módosításával, hogy a legkedvezőbb eredő tendenciákat „nyerje”.

Az elmúlt években a vállalatok sokszor hivatkoztak gazdasági nehézségeik egyik indokaként a szabályozók gyakori változására. Valóban, az a rövidtávú alkalmazkodás kérdése, hogy a vállalatok igazodnak-e a

szabályozók gyakori változásához vagy sem. Azt sem lehet vitatni, hogy rövid intervallumban a vállalatok alkalmazkodási lehetőségei teljesen eltérőek. A kisebb vállalatok rugalmasabbak, a nagyobb vállalatok kevésbé; az egyik vállalat viszonylag tág határok között változtatja működési körét, a másik nem; az egyik vállalat klasszikus értelemben vett vállalkozói feladatokat végez, a másik állami döntéseket hajt végre. Hosszú távon ezek a különbségek kisebbek, s ezáltal a piachoz való hosszú távú alkalmazkodás lehetőségei az utóbbiak számára is adóttak. A fejlesztési elképzelések megvalósításához szükséges vállalati alapok nagysága ugyanis meglepően stabil. Helyes tehát az az álláspont, amely szerint „az a gyakran hangoztatott kifogás a vállalati távlati tervezéssel szemben, amely a jövedelemelvonás és más szabályozók bizonytalanságával érvel, valójában *nem támasztható alá*”. [(7) 226. l.]

Monetáris hatások*

A monetáris hatások közül a vállalatra nézve az inflációs tendenciák a legfontosabbak. Az inflációs tendenciák egyaránt érintik a vásárolt nyersanyagok, termelőeszközök, valamint saját termékeik árait. Ezzel befolyásolják a vállalat ráfordításait, illetve hozamait. A vállalatnak hosszú távon is az az érdeke, hogy minimálja az egyes termékek előállítására eszközölt ráfordításait, és minél kedvezőbb árakat érjen el termékeiért, azaz maximalizálja hozamát. Noha „*Hosszú távon az árszínvonal a legtöbb szocialista országban emelkedik és nem csökken*” [(1) 146. l.], az állami ár- és pénzügyi politika arra törekszik, hogy az inflációs tendenciákat tervszerű keretek között tartsa. A vállalati árstratégiai számításokhoz azonban nem elég értékesek az átlagos árszínvonal-változást kifejező adatok. A termelőfogyasztás szerkezeti különbségei miatt az egyes vállalatok különféle mértékben fogyasztják a nagy hatékonyságú erőforrásokat, amelyeknek a mai és a jövőbeli várható árváltozásai általában nagyobbak az átlagosnál. Ezért itt részpiacokon kell vizsgálni a bekerülési árak alakulásának tendenciáit.

Talán még nehezebb probléma a még nem termelt termelőeszközök várható árának prognosztizálása a vevő vállalat számára. Amikor a vállalat valamely új termék termeléséről dönt, az árstratégia keretén belül arra kell vállalkoznia, hogy az új termék előállításához szükséges beruházási javaknak a majdan aktuális árait „kihámozza”. Hiába áll esetleg rendelkezésére aktuális irányár, ha még néhány év elvlasztja a tervezett beruházás megvalósításától. Minél „egyedibb” beruházási javakról van szó, annál nagyobb hibával határozhatók meg a bekerülési árak. Ez első lépcsőben a fejlesztési alappal való gazdálkodás problémája, a beérés után viszont nagyobb eszközki költség gyűrűződik be az egyenes termelési költségek közé. Ez rontja a termelés jövedelmezőségét.

Az árstratégiában viszonylag egyszerűbb az elég egyenletes ütemű nominálbér-növekedés számbavétele, amely évente négy-hat százalék körül alakul. E tekintetben akkor adódhatnak tervezési problémák, ha az adott stratégiai cél eléréséhez a vállalatnak javítania kell a szakmai

* A szabályozók módosításából adódó monetáris hatásokkal itt nem foglalkozunk.

összetételt, s ennek bérkihatásait ma még előre nem számszerűsíthető többletnyereséggel kell ellensúlyoznia.

Nyitott kérdés, hogy technikailag miként „építsük” be a számítá-
sokba az inflációs árhatásokat. Tétélezzük fel, hogy valamely anyag ára a tervidőszakban, tíz év alatt 30 százalékkal nő. Számolhatunk úgy, hogy a 30 százalékos növekedés egyenletes áremelkedéssel realizálódik. Ez azonban olyan feltételezés, amit semmi sem támaszt alá. Sokkal reálisabb az évenkénti egyenlőtlen árszínvonal-növekedés feltételezése. Ezt azonban mai ismereteink alapján nem tudjuk prognosztizálni. Ezért az inflációs hatásokat hozam- és ráfordításterveinkben komparatív statikai módszerrel célszerű számítanunk. Ezzel ugyan két végpontra készül terv születik, a tendenciákat azonban így is felismerhetjük.

A rokon termékek árainak alakulása, a tényezőrugalmasság

Az egyes vállalatoknak a hazai szükségletek kielégítésében elfoglalt helye szükségképpen teljesen eltérő. A könnyűiparban a szakosodás ellenére is több vállalat elégít ki azonos vagy hasonló hazai szükségleteket, ugyanakkor a gépiparban vagy a nehéziparban már elég ritka a párhuzamos termelés. Párhuzamos termelőknél „Hosszabb távon legfőképpen a saját, valamint a (belföldi és külföldi) versenytársak várható ráfordításainak vizsgálata (ún. költségtrendek megállapítása) képezi a vállalati árpolitika tárgyát”. [(13) 14. l.] De hogyan ismerheti meg egy vállalat a rokon terméket előállító versenytárs ráfordításait, s azok jövőbeli alakulását? Ha a vállalatközi informális kapcsolatokat leszámítjuk, erre csak a versenytárs operatív árpolitikai lépéseiből következtethetünk, mivel a vállalatok tevékenységéről, ráfordításairól és hozamaikról általában hivatalos statisztikák sem hazai, sem nemzetközi viszonylatban nem állnak rendelkezésre.

A hazai vállalati árpolitikának hosszú távon nem a rokon termékek helyes arányainak kialakítása okozza a fő gondot. Ebben ma már igen nagy tapasztalatokkal rendelkeznek mind a központi árhatóságok, mind a vállalati árkalkulációk. A súlyosabb problémát az okozza, hogy „a termelési költségek és bármely áru ára nemcsak az adott áru előállítására fordított munka függvénye, hanem minden más áru termelésébe fektetett munka függvénye is”. [(12) 18. l.] Ennek az összefüggésnek az érvényesülését érzik a vállalatok, de nem tudják számszerűsíteni. Hosszabb távon e jelenséget közvetve, a különféle áruk ára közti keresztrugalmassági számításokkal lehetne mérni.* Ennek azonban népgazdasági információs rendszerbeli feltétele van, nevezetesen az, hogy a statisztikai adatokat olyan feldolgozási rendszerben és mélységben készítsék, hogy ne csak a legfontosabb szükségletek kielégítői tájékozódhassanak a fogyasztási szerkezet, volumen, a jövedelem alakulásáról, hanem az alsóbb feldolgozási szinteken működő vállalatok is. E tekintetben az üzleti tevékenységet jellemző adatok elkülönített kezelése, nagyobb mélységű feldolgozásának hiánya gátolja az előrelépést. Az információs hiány

* Hoch Róbert: „A fogyasztói kereslet” című tanulmányában ismerteti a számítás metodikáját és a módszer mögött levő közgazdasági megfontolásokat. [(5) 152. l.] Ilyen számítást valójában csak központilag lehetne elvégezni és az eredményeit — amelyek a központi tervezéstől „jutnának el” a vállalatokhoz — hasznosítani.

megszüntetése maga is igen sokat „tehetne” a nyíltabb piaci viszonyok kialakulásáért, a demokratikus piaci kontroll továbbfejlődéséért.

Értelemszerűen nem végezhetőek árrugalmassági számítások a fix és maximált áras termékeknél. Az azonban bizonyos, hogy egy tíz évet átfogó árstratégiában számolhatunk az árarányok és árszintek kiigazításával. A szükségletek alakulásának figyelemmel kísérése e termékeknél szintén igen fontos. Bár az e termékek körére vonatkozó állami árpolitika a vállalatok figyelmét gazdálkodásuk egyéb fontos területeire tereli — például a minőség javítására, az önköltség csökkentésére —, a fejlesztési célok kijelöléséhez ismerni kell az igények hosszú távú alakulását. A kereslet és a kereslettől is függő átlagköltség vizsgálata tájékoztathat az árrendezéseknél beállítandó helyes árszintekről és az új árak által biztosított jövedelmezőségről. Ez mikrogazdasági megalapozást nyújt az új kötött árak központi megállapításához. Szocialista viszonyok között ugyanis az, hogy „az árak a társadalmilag szükséges határráfordításokkal egyenlőek, nem részeset, hanem az árképzés általános törvénye”. [(12) 353. l.] A munkaráfordítások szakadatlan csökkenése viszont a kúszó infláció viszonyai közt nem az árak állandó csökkenésével, hanem differenciált ütemű növekedésükkel jár.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a hosszú távú árstratégia kidolgozásakor az árakat két oldalról közelítve számoljuk: egyfelől a termelési feltételek, másfelől a fogyasztás s a preferenciák oldaláról. Ez az árkonceptió, akár belföldön, akár a külföldi piacokon érvényesített árról legyen szó, a versenyár elvével van összhangban.

Követendő árstratégia a hozam- és költségviszonyok alapján

A népgazdasági árpolitikából a vállalati ármagatartásra levezetett elvek, a monetáris hatások, a keresleti tényezők, a vállalati stratégiából adódó fejlesztési, termelési és piacpolitikai tényezők együttes, több dimenziós gazdasági teret alkotnak az árgörbe kialakításához (a konkrét árak e görbe meghatározott pontjai lesznek). Különösebb matematikai apparátus nélkül is józan árbecsléseket készíthetünk a különféle piaci relációkban, az időhorizont meghatározott szakaszában alkalmazandó árról (árrétegezés) eltérő valószínűségi szinteken (legkisebb, átlagos és maximális ármozgások). A fontosabb alapanyagok, szolgáltatások ármozgására tett becslések alapján részletes költségtervet készíthetünk termékcsoportonként a technikailag, gazdaságilag lehetséges különféle termelési szinteken. Ennek a termelés méretarányairól, vagyis a fejlesztésekről hozandó döntésekben is nagy a szerepe.

Az árakba — bár ezt külön nem hangsúlyoztuk — a vállalat be-kalkulálja az inverz ráfordítások egy részét, úgy, hogy: 1. termékcsaládjai nyereség hozamában kifejezi azt a nyereségkiesést, amely azért érte, mert nem más termékcsalád termelését és értékesítését választotta; 2. az esetleges párhuzamos termelők kevésbé hatékony eszközfelhasználása és ráfordításai által is megszabott árszinthez „alkalmazkodik”. Az egyszerű módszerekkel előállított komplex dinamikus költség- és árterv tájékoztat a különféle volumenszinteken elérhető nyereségről, s így alapot biztosít az optimális termelési méret kiválasztására, sőt egy-egy ter-

melési szinten belül azt is megmutatja, milyen relációk közti terelési arány jár a legnagyobb nyereséghezammal, miként használhatók ki az árrejtegzés előnyei.

Az árstratégiai tervnek vannak a gazdálkodással és a külső árhatások begyűrződésének szabályozásával kapcsolatos vonásai. Minden vállalatnál kijelölhető az a két-három anyagfajta, amelyeknek árai nagyban befolyásolják a termékcsaládok jövedelmezőségét. Amennyiben ezeknek az anyagoknak az áránál emelkedés várható — akár külpiazi, akár belföldi gazdasági okok következtében —, a hozam- és költségterv megmutatja, hogy milyen volumenszinten és melyik időpontban milyen mértékű áremelkedések gyűrzűtethetők be a hatékonyság nagyobb sérelme nélkül.

A stratégiai termékcsaládonkénti nyereség nagysága igen fontos információ, de ki kell választani azt a vetítési alapot, amelynek segítségével a hatékonyság változását mérleljük. „Az átszámított nyereség (amelyből kizártuk a járadékot és az eszközkötési járulékot) munkabérhez való viszonyát a munka rentabilitásának nevezhetjük... Nyilvánvaló, hogy a munka rentabilitásának mutatója inkább megfelel a szocialista gazdaságnak, mint a nyereségnorma (profitráta). Ezért előre látható, hogy a jövőben a szocialista országok gyakorlatában a termelési alapok szerint történő rentabilitátszámítás átadja majd helyét a munkarentabilitási számításoknak.” [(12) 318. l.] Ez az álláspont helyes akkor, ha a vállalati beruházásokat központi alapokból finanszírozzák, viszont az önfinanszírozás feltételei között a termelési alapok szerint számított rentabilitásnak is fennmarad a szerepe. Ezért az árstratégiai döntésekben mind a bérek, mind az eszközérték alapján számított jövedelmezőségnek teret kell kapnia.

Árstratégia és piaci gyakorlat

A vállalati árstratégia tartalmában levő lehetőségeket befolyásolja, hogy a vállalat milyen piaci viszonyok között dolgozik. A vállalatok piaci gyakorlatát megszabja 1. a vertikális feldolgozási láncolatban betöltött helyük; 2. termékeik értékesítésének megoszlása a különféle relációk között; 3. termékeik árformája és ettől függően az árnyereségtartalma; 4. termékeik helyettesíthetősége, valamint a vállalat részeseése az adott termékek termeléséből. (Az utóbbi momentumnak elsősorban a belföldi értékesítésnél döntő a szerepe.)

Ez a felosztás egyoldalú árstratégiát „sugall”, mert csak az eladói pozícióra és árra koncentrált. Mivel az árstratégiát megalapozó költségterv a szállítók árainak mozgását is magában foglalja, *lehetőleg minél mélyebben meg kell ismerni az ő piaci viszonyait is ahhoz, hogy ármagatartásukat jól becsülhessük.* Ez a feladat akkor oldható meg, ha a szerződéses kapcsolatok rendszerén belül a vevő és az eladó összehangolja ármagatartását. Ha eltekintünk a műszaki fejlődéstől, a technikai mérlegtörvények hatására a termelési szerkezet merev, invariáns. A mennyiségi változások végighullámszerűen egy-egy termékáncolat előállítóinál a termelés meghatározott ütemű növekedésével, illetve csök-

kenésével jár, ami eltérően befolyásolja a vállalatok jövedelmezőségét, s így veszélyezteti a szerződéses árak stabilitását.

Változik a helyzet, ha a vállalat stratégiájában a korábbinál műszakilag színvonalasabb termék előállítását tűzi ki célul. Ilyen esetben a szállítók rövid és hosszú távú ármagatartásának becslése bonyolult feladat. Az is előfordulhat, hogy a nagymérvű nyereségdinamikára való ösztönzés és ösztönözöttség miatt a monopolszállító magas induló árakat állapít meg, ami veszélyezteti az új termék gazdaságosságát. A szabályozórendszer továbbfejlesztése remélhetőleg mérsékli ezt a veszélyt.

Az árstratégia kidolgozásának lehetőségeiről, módszereiről

A közgazdaságtudománynak nemcsak az elmélet, a gyakorlat is integráns része. Általában az viszi előre a gazdálkodást, ha konkretizáljuk a különféle javaslatok érvényesíthetőségének módszereit, s ha körülhatároljuk azt a területet, ahol eredményesen használhatjuk őket. Magától értetődő, hogy a kutatás, a kutatott dolog természete maga is megszabja, hogy egy-egy felismerés és az alkalmazásához szükséges módszertan kidolgozása térben és időben miként kapcsolható össze. A hosszú távú tervezésre vonatkozó ismereteknek az a fő ellentmondása, hogy a termelésben, a fogyasztásban végbemenő fejlődés, a minőségi ugrások előre csak pontatlanul prognosztizálhatók és különösen nehezen fordíthatók le a számok nyelvére.

Nem véletlen, hogy miközben az elmúlt harminc évben kimagasló módszertani eredmények születtek (input-output-analízis, optimális programozás, szimulációs modellezés, faktoranalízis, operációkutatás stb.), a vállalati gazdasági számításokat még ma is lényegében a négy alapművelettel végzik, mégpedig mind a szocialista, mind a tőkésvállalatoknál. (15) A jövőben bekövetkező események valószínűségi jellegűek, s így az egyik vagy a másik esemény bekövetkezése, valamely fejlődési tendencia kibontakozása legfeljebb puhatolható, becsülhető, de bekövetkezése nem bizonyítható. Ezért az első árstratégiai terveket célszerű józan becslésekre építeni.

Az első tervek célja a „lehetséges megoldás” kutatása. A hosszú távú árstratégia kidolgozásának és alkalmazásának nincsenek hagyományai, ezért nem is lehetnek olyan tapasztalatok, amelyek alapján elvi és módszertani fejlesztésének irányai önként kínálkoznának. Az első terv, a „lehetséges megoldás” az ilyen tapasztalatok megszerzésére részben lehetőséget nyújt.

Az árstratégiával kapcsolatban fontos kérdés, hogy hol és milyen vállalatnál célszerű kidolgozni és alkalmazni. A heterogén termelési szerkezetű, „vegyeskereskedés” jellegű vállalatoknál, ahol gyorsan változik a termékstruktúra, továbbá a kereskedelmi és szolgáltató vállalatoknál valószínűleg nincs szükség hosszú távú árstratégiára, mivel náluk gazdaságilag nem vagy nem a termékek élettartamán keresztül értelmezhető a hosszú táv fogalma. A nehéziparban, a gépiparban és a könnyűiparban valószínűleg sok vállalatnál célszerű árstratégiát kidolgozni és beépíteni a komplex vállalati hosszú távú stratégiába.

Összefoglalva: A fejlődő szocialista gazdálkodás viszonyai között a

vállalatok saját érdekeik által is vezéreltetve keresik a hatékonyságnövelés lehetőségeit, útjait. Munkájuk eredményessége, a népgazdasági és a vállalati célok valóra váltása nagyban függ attól, hogy mennyire tekintenek a jövőbe, s hogy mennyire érzékenyek a gazdaság általános fejlődéséből reájuk háruló igényekkel szemben. A hosszú távú vállalati árstratégia egyike azon eszközöknek, amelyek e cél elérését a vállalati tervezési rendszeren belül elősegítik.

IRODALOM

- (1) *Csikós-Nagy Béla*: Szocialista árelmélet és árpolitika. Kossuth Könyvkiadó, 1974.
- (2) *Deák Anna*: A vállalati középtávú pénzügyi tervezés. Tanulmány. Pénzügykutató Intézet, 1974.
- (3) *Dorfman, R.*: Az árak és a vállalatok. Megjelent a „Piac és vállalati árpolitika” című kötetben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.
- (4) *Gergely István*: A tőkevállalatok üzletpolitikája és piaci döntései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
- (5) *Hoch Róbert*: A fogyasztói kereslet. Megjelent a „Piac és vállalati árpolitika” című kötetben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.
- (6) *Horváth Iván*: Ipari rendszerelmélet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.
- (7) *Horváth László*: A vállalat távlati terve, időhorizont—ciklusok—stratégia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.
- (8) *Jávorka Edit*: A fogyasztói árak és a dotációk. Kossuth Könyvkiadó, 1967.
- (9) *Kornai János*: A gazdasági szerkezet matematikai tervezése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.
- (10) *Marx, K.*: A tőke III. kötet. Szikra, 1951.
- (11) *Munkaközösség*: Az élelmiszerek fogyasztói árképzésének kritikai elemzése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.
- (12) *Novozsilov, V. V.*: A ráfordítások és eredmények mérése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.
- (13) *Rácz László*: Árendszer és vállalati árpolitika. Kézirat. 1968.
- (14) *Radnóti Éva*: A kúszó infláció elméleti problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974.
- (15) *Oxenfeldt, A. R.*: Az árképzés többlépcsős megközelítése. Megjelent a „Piac és vállalati árpolitika” című kötetben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.

Helytelenül idézett sorok

A szocializmus politikai gazdaságtanában — éppúgy mint más tudományokban is — gyakran van szükség bizonyos tudományos tételek vagy megállapítások felülvizsgálatára, újraértelmezésükre és új módon való megfogalmazásukra is. Ezek a módosítások fakadhatnak egyrészt a tudomány önfejlődéséből, abból, hogy ma többet tudunk a valóságról és remélhetőleg elmélyültebb is a tudásunk, mint tegnap, másrészt a szocialista gazdaság maga is fejlődik, változik, s e változásoknak tükröződnie kell a tudományban is. Természetesen más törvényszerűségeket fog megállapítani a kutató például a húszas évek NEP-jére és megint másokat a hatvanas évek végén kibontakozott új magyar gazdaságirányítási rendszerre, hiszen a két jelenség alapvetően különböző történelmi viszonyok között, egészen más technikai szinten alakult ki.

Az új jelenségek új elemzéseket, új elméleti megállapításokat igényelnek. Ezek az új megállapítások természetesen a kialakult új viszonyok tanulmányozása alapján kell hogy megszülessenek. Természetes, hogy az új elméleti tételek megfogalmazásakor a kutatók véleményüket igyekeznek összhangba hozni a marxizmus klasszikusainak a tárgyalt jelenségről kialakult nézeteivel, vagy akár saját tételeiket bizonyos mértékben a klasszikusok gondolataival kísérelik meg alátámasztani. A marxizmus klasszikusait sok esetben gyümölcsözően lehet felhasználni egy-egy elméleti kérdés megoldásakor, de nem árt felhívni a figyelmet azokra a veszélyekre sem, amelyek abból fakadhatnak, ha a klasszikus munkákat elővigyázatlanul idézik, körültekintés nélkül használják fel. Mindenekelőtt arra a triviális körülményre kell emlékeztetni, hogy Marx és Engels a múlt század derekán fejtették ki elméleti tevékenységüket, tehát nem gondolhatták végig helyettünk napjaink összes problémáját. Ezért a klasszikusok legfeljebb csak segíthetnek a problémáink megoldásában, de napjaink kérdéseit mégiscsak a mai kutatóknak kell megoldani, a választ nem lehet egyszerűen az „Összes Művek”-ből levezetni. Látszólag mindez magától értetődő, azonban mégsem lehet egy kézlegyintéssel elintézni a dolgot. Hiszen még egy olyan valóban mai és élő problémával kapcsolatban is, mint például a gazdasági mechanizmus, előfordul, hogy nem azt elemzik, mi a szükségszerű itt és most, hanem a klasszikusokból akarják levezetni ennek vagy annak a gyakorlati intézkedésnek a szükségességét.

Mindezekon kívül van még egy körülmény, amely a klasszikusokkal kapcsolatban óvatosságra kell hogy intsen. A szocializmus politikai gazdaságtanában felvetődő problémák megoldásakor ugyanis gyakran nehéz megállapítani, hogy Marx és Engels¹ milyen álláspontot is foglalt (vagy foglalt volna) el az adott problémát illetően, hiszen közismert, hogy írásaikban viszonylag elég kis teret szenteltek az elkövetkező szocialista társadalom és gazdaság leírásának. Azok a megállapításaik, amelyeket

¹ A következőkben a „marxizmus klasszikusain” csak Marxot és Engelst fogom érteni. Ennek az az oka, hogy Lenin munkáival kapcsolatban nem olyan típusú félreértések szoktak előfordulni, mint Marx és Engels írásai esetében. Hiszen, amíg Lenin számára a szocializmus — élete egy szakaszában — a jelen volt, addig Marx és Engels számára csak a többé-kevésbé távoli jövőt jelentette.

elvétve mégiscsak fellelhetünk, általában nem a részletekre vonatkoznak, hanem csak általános, átfogó képet adnak arról, hogy milyennek gondolták el a majdan kialakuló új társadalmat. A következőkben azokra a problémákra szeretném felhívni a figyelmet, amelyek abból fakadhatnak, hogy Marx és Engels írásai alapján meggondolatlanul kísérelünk véleményt alkotni napjaink gazdasági jelenségeiről.

A tévedés lehetősége

Mit értünk elővigyázatlan véleményalkotáson? Vegyünk egy példát!

Az új gazdaságirányítási rendszerrel kapcsolatban igen élesen vetődött fel az a kérdés, hogy a tervnek és a piacnak milyen kombinációja adja szocialista fejlődésünk mai szintjén a gazdaság optimálisan működő rendszerét. Vajon mi volt a klasszikusok véleménye erről?

Vegyük elő Engels egyik írását, nevezetesen az első „elberfeldi beszéd”-et, és nézzük meg, hogy mit olvashatunk ott erről a problémáról:

„Amilyen könnyen tudni lehet, hogy az egyes kolóniáknak mennyi gyapotra vagy pamutkészítményre van szükségük — hogy már ennél a példánál maradjunk —, ugyanolyan könnyen tudhatja majd meg a központi igazgatás, hogy az ország összes helységeinek és községeinek mennyi a szükséglete. Ha már egyszer megszerveztek egy ilyen statisztikát, s ez egy-két év alatt könnyen megtörténhet, akkor az átlagos évi fogyasztás már csak a népesség szaporodásának az arányában fog változni; tehát könnyűszerrel kellő időben előre meghatározható az, hogy a nép szükségletének fedezésére milyen mennyiség kell az egyes cikkek közül — az egész, nagy mennyiséget közvetlenül a forrásnál fogják megrendelni, s így közvetlenül, közvetítők nélkül, csak annyi vesztegléssel és rakodással, amennyit a közlekedés természete valóban megkíván, tehát nagy munkaerő-megtakarítással lehet majd beszerezni; nem lesz szükség a spekulánsok, a nagy- és kiskereskedők hasznának megfizetésére.”² Az elővigyázatlan következtetés ezek után így hangozhat: Engels kifejezetten ellenezte a piac felhasználását a szocializmusban, és úgy gondolta, hogy az igények, és — mai terminus technicusszal élve — a technikai koeficiensek hosszú ideig változatlanok maradnak, s így az egész gazdaságot egy nagy Leontieff-modellként központilag lehet irányítani.

Vajon tényleg ez volt a klasszikusok véleménye? Valószínűleg nem. Ugyaniz sem Marxnál, sem Engelsnél más művekben egyetlenegyszer sem fordul újra elő a „merev technikai koeficiensek” feltevése, egyikük sem akarta a szocialista elosztást és termelést egy leegyszerűsített „Leontieff-modell” módjára megszervezni. Az azonban kétségtelen, hogy 1845. február 8-án Elberfeldben Engels azt a gondolatot fejtette ki, hogy a kereslet változásait figyelmen kívül lehet hagyni, és szigorúan központosított módon kell megszervezni a szocialista elosztást, illetve termelést. E véleményének több oka is lehetett. Egyrészt akkoriban Engels még Hess hatása alatt állt, mindketten fiatalok voltak, és e véleményüket korántsem lehet érettnak, kiforrottnak tekinteni. 1845-ben Engels még csak három éve ismerte Marxtot, és kapcsolatuk ekkor korántsem volt szorosnak nevezhető. Persze távol álljon tőlem, hogy annak a már unalomig elcsépelet vitának vegyem fel újra a fonalát, amely arról folyt, hogy

² Engels: Két elberfeldi beszéd. Marx—Engels Művei. 2. kötet, Budapest, 1958. 508. 1.

vajon Marx és Engels fiatalkori vagy későbbi írásai tekinthetők-e igazán adekvát, „klasszikus” műveknek. A fiatalkori művek sommás elmarasztalása azért sem volna helytálló, mert egyrészt Marx 1844-ben írt „Gazdasági-filozófiai kéziratok” című munkája vagy Engels 1846-ban írt „A munkásosztály helyzete Angliában” című műve már minden tekintetben kiforrott gondolatokat tartalmazott. Másrészt későbbi munkáiban is előfordulhatnak olyan, a szocializmus politikai gazdaságtanára vonatkozó gondolatok, amelyeket nem alkalmazhatunk teljes mértékben a mai szocializmusra. Az „Anti-Dühring”-ben például Engels a szocializmust sokkal centralizáltabbnak és problémamentesebbnek festette le, mint amilyenek mi ma látjuk. Mégis meg lehet kockáztatni azt a megjegyzést, hogy Marx és Engels nagyobb valószínűséggel tévedtek fiatalabb korokban, mint később.

Az egyik fajta téves következtetés tehát akkor áll elő, amikor egy Marx vagy Engels kijelentést idéznek anélkül, hogy megvizsgálják, összhangban van-e a szerzők egész életművével a kiragadott állítás, vagy sem. Marx és Engels emberek voltak és így a tévedés jogát éppúgy fenntarthatják maguknak, mint bárki más. Ha azonban valaki tévedhetlennek deklarálja a klasszikusokat, és minden egyes mondatukat máig is érvényes kinyilatkoztatásnak tekinti, akkor az előbb említett hibát nagy valószínűséggel fogja elkövetni.

A szöveg betűjéhez való ragaszkodás érdekes példája volt az a vita is, amely egy értékelméleti könyv³ megjelenése után — főként marxizmus-oktatók között — lángolt fel. A nézeteltérés lényege az volt, vajon mondta-e Marx „A tőke” III. kötetének 10. fejezetében azt, hogy az áralakulás elméleti magyarázatakor figyelembe kell venni a használati érték változásait is, vagy sem? Ez volt a „piaci árról” folyó vita, amelynek az alapja abban rejlett, hogy a szóban forgó fejezetet Marx töredékes kézírataiból utólag Engels úgy rendezte sajtó alá, hogy az egyes kéziratdarabokat magyarázat nélkül, egyszerűen a megírás ideje szerint egymás után rakta, és beiktatta az egészet a III. kötet más kéziratrészei közé. A szöveg önmagában is ellentmondásos volt. Ezt is, meg azt is ki lehetett következtetni belőle, és ez adott alkalmat egy jó éven át a vitákra. Pedig azt hiszem, nem az a perdöntő, hogy egy vesszőt hova tett Marx, vagy egy mondatot hogyan fogalmazott át Engels. A piaci ár problémáját sem kizárólag szöveganalízissel kell megoldani, hanem egyrészt a marxizmus egészének logikája, másrészt a mindennapi gyakorlat igényei szerint. És ha a megoldás esetleg nem felel meg a harmadik kötet tizedik fejezetében levő egy mondattöredéknek, abból valószínűleg még semmi baj sem származik. Feltéve, hogy egyébként a marxizmus logikája szerint jártunk el...

Ha egyszerűen másról van szó

De térjünk át a marxizmus klasszikusainak kijelentéseivel kapcsolatos téves következtetések második típusának a taglalására. Ez a fajta tévedés az előző esettel ellentétben akkor áll elő, amikor Marx vagy Engels egyébként minden tekintetben helytálló kijelentéseit félreértelmezik, másra vonatkoztatják, mint amire a szerzők alkalmazták.

³ Pirityi Ottó: Használati érték és érték. Kossuth Könyvkiadó, 1969.

Ismét lássunk egy példát. „A német ideológiá”-ban a következőket olvashatjuk:

„... a kommunista társadalomban viszont, ahol mindenkinek nemcsak egy kizárólagos tevékenységi köre van, hanem bármely tetszőleges tevékenységi ágban kiképezheti magát, a társadalom szabályozza az általános termelést és éppen ezáltal lehetővé teszi számomra, hogy ma ezt, holnap azt tegyem, reggel vadásszam, délután halásszam, este állattenyésztéssel foglalkozzam, ebéd után kritizáljak, ahogy éppen kedvem tartja — anélkül, hogy valaha vadásszá, halásszá, pásztorrá vagy kritikusává váljak.”⁴

Vajon ez azt jelenti, hogy a szocializmus politikai gazdaságtanában ma alapelveként kell leszögezni, hogy a technikai munkamegosztás a szocializmusban már elavult, esetleg meg is szűnik?

Mielőtt erre a kérdésre megkísérelnénk választ adni, tekintsünk még két problematikus idézetet, melyeket „A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai”-ból emeltünk ki. Ezek így hangzanak: (A közösségi termelés viszonyai között. — Á. L.) „Az egyesnek a munkája eleve mint társadalmi munka van tételezve. Ezért bármi is különös anyagi alakja a terméknek, amelyet az egyes létrehoz vagy létrehozni segít, — amit a munkájával megvásárolt, az nem egy meghatározott különös termék, hanem egy meghatározott részesedés a közösségi termelésben. Az egyesnek ezért nem is kell semmiféle különös terméket kicserélnie. Terméke nem csereérték. ... A munka egy megosztása helyett, amely a cseréértékek cseréjében szükségszerűen létrehozta magát, a munka olyan megszervezése megy végbe, melynek következménye az egyesnek a közösségi fogyasztásban való részesedése.”⁵

illetve:

„De azzal, hogy megszűnik az eleven munka közvetlen jellege mint pusztán egyes, vagy mint pusztán belsőleg vagy pusztán külsőleg általános munkáé, azzal, hogy egyének tevékenységét mint közvetlenül általánost vagy társadalmit tételezik, a termelés tárgyi mozzanatairól lehántják az elidegenedés e formáját; „ezzel mint tulajdonként tételezik őket, mint a szerves társadalmi testet, amelyben az egyének újratermelik magukat, mint egyedek, de mint társadalmi egyedek.”⁶

Megszűnt már tehát a szocializmusban az elidegenedés, közvetlenül társadalmi jellegűvé vált minden munka és felszámolódtott a csere? Tapasztalataink nem ezt mutatják. Kezeljük nem létezőként a munkamegosztást, a cserét, tekintsük közvetlenül társadalminak a munkát és ne vegyük figyelembe az elidegenedést? Vajon nem magunknak ártanánk mindezzel?

Hol a hiba? A marxizmus klasszikusai tévedtek a jövő társadalmának „prognosztizálásakor”, vagy mi értettük félre azt, amit mondtak? Véleményem szerint az utóbbiról van szó. Félreinterpreteráljuk Marxot és

⁴ Marx—Engels: A német ideológia. Marx—Engels Művei 3. kötet. Budapest, 1960. 34. l.

⁵ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Első rész. Budapest, 1972. 87. l. Vörös Gyula: A szocializmus politikai gazdaságtanának néhány problémája című cikkében (Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz.) éppen erre a Grundrisse-beli részre utal, amikor a „neoliberalizmus” vagy a „placi szocializmus” híveivel szemben azt akarja bizonyítani, hogy „... a szocializmusban (Kiemelések tölem. — Á. L.) a munka általános jellegét nem a csere adja, hanem a termelés és a benne végbemenő tevékenységcsere közösségi jellege, amely a terméket eleve közösségi, általános terméké teszi, az egyesek munkája eleve és közvetlenül társadalmi munka.” (Vörös Gyula. I. m. 294. l.)

⁶ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. 287. l.

Engelst, ha idézett mondataikat a jelenleg létező szocialista társadalmakra vonatkoztatjuk.

Már említettük, hogy sem Marx, sem Engels nem adott receptet a szocializmushoz, és munkáikból igen nehéz arra következtetni, hogy konkrétan, részletekbe menően milyennek képzeltek el a jövő társadalmát. Ilyen recept már csak azért sem szerepelhet Marx és Engels műveiben, mert a jövő társadalmát, a kommunizmust nem valamilyen elméletileg előre jól kidolgozható utópikus államrendként képzeltek el, amelynek előre meg lehetne határozni a gazdasági politikai viszonyait, talán még művészeti életének egyes jellemvonásait is, hanem sokkal inkább az emberiség előtt álló útnak tekintették. Ezt a történelmi utat — felfogásuk szerint — alapvetően és nagy vonalakban előre is fel lehet ugyan vázolni, de a konkrét részleteket majd az emberek maguk valósítják meg. Marx — mint közismert —, úgy gondolta, hogy az emberek saját drámájuk szereplői, de egyúttal szerzői is. Ezért a dráma fonala — miként egy commedia dell'arte előadása — csak nagyjából mondható meg előre, a konkrét történések a színpadi rögtönzések során dőlnek majd el. Ha a marxi történelemfelfogás ellene volt minden szigorú predetermináció elismerésének, hiábavalóság lenne egy egészen konkrét történelmi szakasz gyakran egészen konkrét viszonyaira utalást keresni a klasszikusoknál. Arra kaphatunk csak választ, hogy merre megyünk, milyen irányban haladunk, esetleg arra is, milyen általános feladatokat kell megoldani, ha valóban el is akarunk jutni egy magasabb társadalmi szintre. De, hogy holnap, holnapután vagy akár tízéves távlatban milyen gyakorlati teendők állnak a tervhivatal előtt — erre választ Marxtól és Engelstől hiába várna bárki.

Az előbbieken idézett részek, amelyeket ellentétben állónak érezzük napjaink valóságával, azért hordozták ezt az ellentmondást magukban, mert voltaképpen nem napjainkra vonatkoztak, hanem a kommunista társadalom kifejlett szakaszára. Ezeknek az idézeteknek az alapján ki lehet fejteni, hogy Marx és Engels mit gondoltak a kommunizmusról, de azt már egyáltalán nem, hogy mit gondoltak — vagy gondolhattak volna — napjaink kérdéseiről. A „Grundrisse”-ben, „A német ideológiában” és még egy sor műben a szerzők nem az átmeneti szocialista társadalom egy konkrét fázisát vázolták, hanem a kommunista társadalom jellemzőit igyekeztek meghatározni. Igen veszélyes dolog összekeverni a kettőt, és a kommunizmus gyakorlatát — Marxra hivatkozva — számon kérni napjaink gyakorlatától.

A dolgok effajta összekeverését nevezem én a marxizmus klasszikusainak írsaival kapcsolatban felmerülő második típusú elhamarkodott következtetésnek.⁷ Meg kell jegyezni, hogy ez a fajta tévedés sokkal gyakrabban fordul elő, mint az elsőként említett.

⁷ Véleményem szerint az itt leírt hibába esett Vörös Gyula is, aki a Közgazdasági Szemle 1974. 3. számában közölt — egyébként igen érdekes és gondolatébresztő — cikkében a szocializmus politikai gazdaságtana alapvető kérdéseinek megválaszolásához Marx „Grundrisse”-jében keresett útmutatókat. A baj csak ott volt, hogy ezeket az útmutatókat Vörös Gyula úgy akarta megtalálni, hogy az alapvetően a kommunista társadalom legfelső fokát leíró marxi szövegeket napjaink gazdaságára igyekezett alkalmazni, és így elemzése — véleményem szerint — elkerülhetetlenül tévútra jutott. A tévedés lényege Vörös Gyulánál is abban állt, hogy előzetesen nem vizsgálta meg, mire vonatkoznak a szóban forgó marxi szövegek. Cikkében nagyon heves támadást intézett az általa „neoliberálisnak” nevezett közgazdászok ellen. Támadása azonban nem a tények feltárásán és elemzésén alapult, hanem olyan Marx-szövegek idézésén, amelyek teljesen más dologra vonatkoztak, mint amikről Vörös Gyula beszélt. Így aztán érveinek meggyőző ereje nagyrészt elveszett.

Avégett, hogy ezt a második fajta téves következtetést jobban megvilágítsam, hadd idézzek még egy részt „A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai”-ból. A munkaidővel való gazdálkodásról írja Marx:

„A társadalomnak ugyanúgy célszerűen kell beosztania idejét, hogy össz-szükségletei szerinti termelést érjen el, ahogy az egyesnek helyesen kell beosztania idejét, hogy kellő arányokban ismereteket szerezzen, vagy hogy a tevékenységével szemben támasztott különböző követeléseknek eleget tegyen. Az idővel való gazdálkodás tehát, akárcsak a munkaidőnek a termelés különböző ágaira való tervszerű elosztása, első gazdasági törvény marad a közösségi termelés alapzatán. Sőt sokkal magasabb fokban válik törvénné. Ez azonban lényegileg különbözik a csereértékeknek (munkáknak vagy munkatermékeknek) a munkaidővel való mérésétől.”⁸

Vajon ez azt jelenti, hogy Marx szerint a szocializmusban csak az idő szerepel szűkös erőforrásként, és így csak azzal kell takarékosan, gazdaságosan bánni? Most az energia- és nyersanyagválság kellős közepén időszerű lenne-e egy ilyen tézis átültetése a gazdálkodás gyakorlatába, akárcsak a szocialista országokban is? További kérdés, hogy helyes lenne-e a szocializmus gazdasági viszonyai között az idővel való gazdálkodás általános törvényét szembeállítani a „csereértékeknek (munkáknak vagy munkatermékeknek) a munkaidővel való mérésé”-vel. Nem inkább arról van-e szó, hogy az idő ökonómiájának általános törvénye napjainkban még nem teljesen közvetlenül érvényesül, s a csereértékeknek munkaidővel való mérését még nem küszöbölte ki, nem tette teljesen feleslegessé a társadalom közvetlen tervszerű gazdálkodása tagjainak munkaidejével? A „Grundrisse”-ben leírt gazdálkodási törvény valószínűleg nem napjaink, hanem a jövő gazdaságának törvénye.

Ha az utóbbiak során idézett részeket tüzetesebben szemügyre vesszük, akkor kiderül, hogy voltaképpen mindegyik szövegrészről egyértelműen megállapítható: nem a szocializmus fázisára, hanem a kifejlett kommunizmusra utalnak. Általánosabban is elmondhatjuk, hogy a marxizmus klasszikusainál csupán a távolabbi jövőt jelentő kommunizmus viszonyaira találunk utalásokat, s a klasszikus szövegekben igen szűkre szabott gondolatokhoz vonatkoznak az átmeneti jellegű szocialista viszonyokra. Ez talán természetes is, hiszen nehezebb azt leírni, hogy milyen lesz tíz év elteltével a világ, mint egy kor élesen kirajzolódó fejlődési tendenciái alapján nagy vonalakban felvázolni azt az utat, amelyen világunk halad. Hosszabb távon inkább érvényesül ugyanis a történelem fősodrásából kiolvasható szükségszerűség, rövidebb távon azonban a véletlenek szerepe a nagyobb. Ha a szocializmus politikai gazdaságtanának égető napi fontosságú problémáira akarunk a klasszikusoknál választ kapni, akkor gyakran csak következtethetünk arra, hogy mit mondtak volna az egyes konkrét esetekre vonatkozóan, de közvetlen választ nem kaphatunk.

A marxizmus klasszikusainak félreinterpretálása különösen akkor veszélyes, ha a gyakorlatot mellőzve, csak a klasszikusok szövegei alapján akarunk napjaink kérdéseire választ adni.

⁸ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai. Első rész. Budapest, 1972. 88. l.

A francia tervezés néhány időszerű kérdése

A hazai tervezési szakemberek körében már régóta elismert, hogy Franciaország a tervezési módszerek kifejlesztése és alkalmazása tekintetében a tőkésországok élvonalába tartozik. A francia tervezők olyan módszertani eljárásokat és modellezési technikákat dolgoztak ki, amelyek ismerete nagyon tanulságos lehet más országok szakemberei számára is.¹

E módszertani tapasztalatok tanulmányozását érdemes kiegészíteni azoknak az általános tervezési problémáknak és elgondolásoknak legalább vázlatos ismertetésével, amelyek ma a francia tervező szakembereket a leginkább foglalkoztatják. E kérdések közül ebben a cikkben a modellek alkalmazásával, a távlati tervezéssel és az ún. társadalmi tervezéssel kapcsolatos néhány probléma ismertetésére szorítkozom.²

Nem térek ki azonban azokra a vitákra, amelyek a francia tervezés jellegéről, a francia tervek tartalmáról, politikai jelentőségéről évek óta folynak. Az erről kialakult különféle nézetek tárgyalása meghaladja egy szerény ismertetés kereteit.

A modellek alkalmazása

Franciaországban a tervek előkészítéséhez és kidolgozásához nemzetközileg elismerten fejlett módszereket alkalmaznak. Szakmai körökben

¹ A francia tervezés technikáját ismertető hazai publikációk közül első helyen említendő Theiss Ede: „A francia tervezés modellje és statisztikai sajátosságai” című könyve. Statisztikai Kiadó, 1972.

² Az ismertetésben az irodalmi források mellett azokra az előadásokra, konzultációkra támaszkodom, amelyekre egy 1973. január 16. és március 2. között tett franciaországi tanulmányút nyújtott lehetőséget.

különösen nagy érdeklődést váltott ki a legutóbbi években a középtávú tervezés globális fizikai-pénzügyi modellje, a FIFI. Matematikai struktúrája, kidolgozásának technikája Theiss Ede említett könyvéből és más forrásokból is fő vonásaiban már ismeretes; ezért itt csupán a modell fontosabb jellegzetességeit, azokat az új elemeket emelném ki, amelyek más tervezési modellektől megkülönböztetik.

A FIFI-modell egyik jelentős újítása a gazdálkodó alanyok magatartásának magyarázata. A francia tervezési és modellezési munkákban hagyományosan főként a források és felhasználások közötti könyvviteli egyensúly kialakítására törekedtek. A FIFI ezzel szemben a mai francia gazdaság „játékszabályait” írja le, és a gazdasági folyamatokat a gazdasági alanyok viselkedésével magyarázza.

A modell legjobban kifejlesztett része — mint mondják, a modell „szíve” — a vállalatok magatartásának, pontosabban az önfinanszírozásban megnyilvánuló magatartásának leírása. Az önfinanszírozás különböző módon befolyásolja a gazdasági folyamatokat, aszerint, hogy a vállalatok milyen körülmények hatása alatt állnak, hogy helyzetüket elsősorban milyen tényezők motiválják. E meghatározó tényezőkből kiindulva, a vállalatokat három kategóriába sorolják, megkülönböztetve a külkereskedelmi konkurrenciával szemben védett szektort, e versenynek kitett szektort és a szabályozott árak szektorát. E három kategória mindegyikére különböző módon írja le a modellt az árképzés, a beruházások és a termelés meghatározásának mechanizmusát.

Eredeti a modellben az import kezelését. A korábbi tervezési munkákban az importot a hazai termelés lineáris függvényében határozták meg, s valamilyen rugalmassági együtthatóval jellemezték. A FIFI finomabb megoldást alkalmaz: az ún. piacmegosztási mechanizmust. Eszerint a nemzetközi versenynek kitett szektorban az árszínvonal az importárakhoz igazodik, a hazai termelőknek ehhez kell alkalmazkodniuk. Az importot pedig a kereslet és a hazai termelés különbsége határozza meg.

A modell konkrét struktúráját az addigi tervezési gyakorlat formalizálása adja. Kifejezésre jut a modellben az uralkodó közgazdasági felfogás és az elméleti ismeretek adott állapota is. Bizonyos értelemben persze a modell kidolgozása és működtetése is segítette és ösztönözte egy-egy kérdés elméleti továbbfejlesztését. Erre példa a már említett piacmegosztási mechanizmus kidolgozása.

Franciaországban a modellek kidolgozását szinte mindig megelőzte valamilyen „kézi technika” alkalmazása. Már az első tervezési modelljük, az ún. *E* modell (amelyet „*Esquisse de croissance*” néven az *V.* terv előkészítéséhez alkalmaztak, s amely a termelés és felhasználás leírásában nagyon egyszerű termelési függvényekkel kombináltan egy kis ÁKM-táblázatot tartalmazott) valójában a *IV.* terv folyamán kialakult tervezési gyakorlatot formalizálta.

A FIFI — az említett új elemekkel gazdagodva — ugyancsak a korábbi tervezési gyakorlat módszereiből fejlődött ki, éspedig egyrészt az *V.* tervhez még kézzel kidolgozott „gazdasági táblázat”, másrészt, az ezzel párhuzamosan kikísérletezett „szektor-elszámolások” gyakorlatából. Persze, magának a modellnek a működése és a gazdasági valósághoz való visszacsatolás szükségessége végül nagyon számottevő módosításokhoz vezetett. Új jelenségeket és főleg okozati összefüggéseket vezettek be a modellbe, amelyeket addig nem vettek számításba.

Hogy a modellezés milyen szorosan kapcsolódik a korábbi tervezési gya-

korlat már kialakult módszereihez, arra különösen jellemző példa a TOF-modell, a pénzügyi műveletek táblázata. Ez tulajdonképpen egy táblázatos elszámolás, kidolgozása lényegében a különböző rubrikák közti elosztási kulcsokra épül. Ezeket a kulcsokat a statisztikai megfigyelések alapján és az intézményes szabályozás ismeretében határozzák meg.

A tervezési gyakorlat elsőrendű jelentősége mellett természetesen az elméleti ismeretek adott állapota is számottevően befolyásolta a modell struktúráját. Ezzel magyarázható például az a körülmény, hogy bár maguk a modellszerkesztők is erősen vitatták a Cobb—Douglas-féle termelési függvények makroökonómiai prognosztizálásra való alkalmasságát, jobb híján mégis ennek egyik változatát építették be a modellbe. Mint a hatvanas évek szinte valamennyi modelljében, a FIFI-ben is a Phillips-féle formulát alkalmazták a bérek, az árak és a munkanélküliség közti összefüggés leírására, annak ellenére, hogy a gazdasági folyamatok elemzése nem igazolta e formula helyességét. A kérdések elméleti tisztázatlanságával magyarázzák továbbá a pénzügyi összefüggések leírásának hiányát, a pénz- és hitelforgalom mechanizmusának nem kielégítő megoldását a modellben.

Végül, a modell struktúráját befolyásoló további tényezőként hangsúlyozzák a tervező szakemberek a francia gazdaság sürgető problémáit. Hiba volna azt gondolni, hogy a különböző technikák és modellek „maguktól”, pusztán „tudományos” elvek szerint kifejlezhetők. Nagyon elismerésre méltó, hogy a francia tervezési gyakorlatban az önmagáért való modellezésnek nyomát sem találni. Hosszú ideig Franciaország legnagyobb problémája volt gazdasági potenciáljának helyreállítása és a hazai kereslet kielégítéséhez elegendő termelés biztosítása. Ilyen körülmények közt — érthetően — az ágazati kapcsolatok elemzésére alkalmas technikák, a kereslet és kínálat részletezése, az ágazatonkénti források

és felhasználások mérlegei állottak előtérben.

1958 óta, a határok megnyitásával a hangsúly a versenyképességre helyeződött át. A megnövekedett nemzetközi konkurrencia arra készítette a vállalatokat, hogy nagyobb gondot fordítsanak rentabilitásukra. Ezért kapott a FIFI-ben is központi helyet a vállalatok elszámolása. A kiegyensúlyozott növekedés fontossága miatt fejlesztették ki és részletezték a modellben az állami költségvetés elszámolásait oly módon, hogy elemezni lehessen a különböző pénzügyi és költségvetési politikáknak a versenyképességre és a növekedésre gyakorolt hatását. A gazdasági fejlődés menete persze új és új problémákat vet fel, amelyek új igényeket támasztanak az alkalmazott tervezési technikákkal és modellekkel szemben is. Emiatt bizonyos módszertani kérdések háttérbe szorulnak, mielőtt véglegesen megoldódtak volna. Ezzel magyarázható például az, hogy a termelési tényezők előirányzatainak kidolgozására szolgáló módszerek most — a VII. terv kidolgozásának kezdetén — sem sokkal jobbak, mint a VI. terv kezdetén voltak.

Hogyan vélekednek a francia tervezők arról, hogy mi a tényleges szerepe és funkciója a modelleknek a gazdasági döntésekben?⁸

Mindenekelőtt megállapítják, hogy a FIFI-t ténylegesen alkalmazták a hatodik terv kidolgozásában. A terv mutatóit, a legfontosabb mennyiségi előirányzatokat a modellszámítások különböző variánsai közül választották ki és fogadták el.

Általában a terv kidolgozásában három típusú tevékenységet különböztetnek meg: az első a tanulmányozandó és megoldandó problémák feltárása, a második a kérdésekre adandó válaszok előkészítése, s végül a harmadik egy sajátos összehangoló, egyeztető tevékenység. Ez a koordinációs munka bizonyos mértékben elüt az előbbi két — főként politikai

és technikai jellegű — tevékenységtől, s inkább a tervelőkészítés mód-szereit, körülményeit jellemzi. A koordináció nagyon fontos mind az adatok és vélemények összegyűjtése, mind pedig az eredmények bemutatása szempontjából.

A modell kettős funkciót tölt be ezekben a tevékenységekben. Mint ún. szimulációs eszköz, különböző fejlődési utakat ír le. A modell megalkotói ezt nem szükségképpen azzal a szándékkal teszik, hogy a valószínű jövőt kutassák, hanem, hogy feltárják, milyen kockázat kötődik bizonyos jelenségekhez, s válaszoljanak arra a kérdésre: mi lenne, ha ez vagy az az esemény bekövetkezne, ha ilyen vagy olyan politikai döntés születne.

A modell a francia nemzeti elszámolási rendszer keretei között készül, s ez a körülmény egy sajátos jelleget kölcsönöz a szimulációnak. A nemzeti elszámolási rendszer a piaci jelenségek együtteséről teljes, átfogó és ellentmondásmentes képet szolgáltat. Szimulációra való felhasználása tehát lehetővé teszi a tanulmányozandó jelenség hatásainak teljes körű leírását, vagyis a vizsgált jelenség összes direkt hatásainak megismerését. Ez az átfogó ábrázolás persze azzal a két feltétellel érvényes, hogy a gazdasági alanyok magatartása nem módosul és semmiféle korrekciós intézkedés nem történik.

A modell másik funkciója arra irányul, hogy megkönnyítse az információk konzisztens integrálását. A terv kidolgozásának folyamatában a munkák eredményét össze kell hangolni, szintetizálni. Az információk sem formájukban, sem az aggregáció fokát tekintve nem homogének. A modellek lehetővé teszik, hogy ezeket az eredetileg nem homogén információkat fokozatosan szintetizálhassák, s ezáltal biztosítsák a hipotézisek és a kiinduló adatok összehasonlításának lehetőségét.

Nagyon röviden úgy lehet jellemezni a modellek szerepét a döntések kidolgozásában, hogy ezek bizonyos alapot szolgáltatnak az intézkedések előkészítéséhez (előrelátható

⁸ Ennek a kérdésnek a megítélésében elsősorban J. P. Pagé és P. Martel előadásaira és a velük folytatott konzultációkra támaszkodtam.

kockázat, a nehézségek feltárása, a tervezett döntések valószínű hatása), de természetesen megalkotásuk még nem jelenti minden előkészítő munka elvégzését. A politika a modell eredményeivel szemben elsőbbséget élvez. Végül, mindig a társadalmi erőviszonyok, a szociális feszültségek határozzák meg a döntések tartalmát.

A modellek egy bizonyos szigort, sőt merevséget visznek be a tervezési folyamatba. Ez abból a szempontból előnyös, hogy a problémák élesebb, világosabb megfogalmazásával a különböző érdekek által motivált tárgyaló feleket egyértelműben szembeállítják, és közös nyelvet találnak a vita számára. Persze ennek is megvan az a veszélye, hogy ezáltal a vitát a saját keretei közé szorítja, s így kirekeszti olyan kérdések vizsgálatát, amelyek tanulmányozására a modell nem alkalmas.

A modell korlátja, hogy bár kidolgozását a társadalmi és a gazdasági valóság pontosabb leírása tette szükségessé, a modell valójában mégis csak részlegesen tükrözi a valóságot. A modell — mint már szó volt róla — a francia nemzeti elszámolási rendszer kereteit tartja meg. Ez az elszámolási rendszer vitathatatlanul hasznos a gazdaság makroökonómiai összefüggéseinek és globális mutatóinak jellemzésére, de a benne alkalmazott fogalmak nem teszik lehetővé, hogy közvetlenül jellemezzék velük a társadalmi viszonyokat. E fogalmak ily módon szükségképpen alkalmatlanok arra, hogy a döntések előkészítésekor nagyon fontos politikai szempontokat mérlegelhessenek. Például a jövedelemelosztás nagyon hiányosan jellemezhető a modellel, hiszen a háztartásokat egyetlen kategóriába sorolja, függetlenül attól, hogy azok melyik jövedelmi réteghez vagy társadalmi csoporthoz tartoznak. Az ún. kollektív funkciók (egészségügy, oktatás, kultúra) gazdasági és társadalmi következményeinek kvantitatív leírása sem elégséges.

Elképzelhető, hogy a társadalmi statisztika kifejlesztésével, az ún.

szociális mutatók (indikátorok) kidolgozásával, túllépve a mai elszámolási rendszer kereteit, olyan technikák és módszerek is kialakulnak, amelyekkel jobban lehet majd ábrázolni a gazdasági és társadalmi valóságot. Mégis, a francia tervszakemberek úgy látják: a technikák szüntelenül fejlődnek ugyan, de mindig tökéletlenek és részlegesek. Fejlesztésüket a statisztikai rendszer és a közgazdasági elmélet adott állapota, a fejlesztés irányát pedig a mindenkori gazdasági, politikai problémák határozzák meg.

Távlati tervezés

A francia tervezésben a hosszú távú elemzéseknek viszonylag régi hagyományai vannak. Az ilyen jellegű munkák a harmadik francia terv idejére (az 1958—1961. évekre) nyúlnak vissza, amikor persze még csupán egyszerű, makroszintű volumenelőirányzatok becsléséről volt szó.

Az ötödik terv előkészítésekor jelentős fejlődés következett be a hosszú távú problémák tanulmányozásában. Megalakult az ún. 1985-ös csoport. E csoport feladata volt feltárni a fontosabb népgazdasági ágazatok fejlődésében felismerhető tartós tendenciákat, és megállapítani az esetleg nehezen számszerűsíthető, de a jövő szempontjából fontos, ún. jövőt hordozó tendenciákat.

A csoport első kutatási eredményeit 1964-ben publikálták.⁴ A kiadvány előszavában Pierre Massé, a Tervbizottság elnöke abban jelölte meg a tanulmányok jelentőségét, hogy a lehetséges jövő egy-egy változatának leírásával hasznosan segíthetik a gazdasági döntéseket. Ez a jövőt leíró kép a valószínű és a kívánatos elemek együttese. Nem annyira az előbbi vakmerő kitalálása, mint inkább az utóbbi hatékony előkészítése. Tehát egy olyan kívánatos jövő felvázolása, amelynek a megvalósítása az adott társadalom számára elég valószínűnek látszik. Massé hangsúlyozza, hogy a távlati

⁴ Reflexions pour 1985. Le documentation française. Párizs, 1964.

tanulmányok nem jósolnak, még kevésbé fogalmazzak meg határozott perspektívákat. Csupán bizonyos fejlődési irányokat vizsgálnak és elemmeznek. Az ún. súlyos tendenciák mellett (amelyek például a népesség növekedését jellemzik) felismerhetők olyan tények és ígéretes vagy nyugtalanító tendenciák, amelyek többé-kevésbé hirtelen eltéríthetik a fejlődést korábbi menetétől, s amelyek tanulmányozása kifejezetten a hosszú távú kutatások feladata.

A hosszú távú gazdasági kérdésekkel foglalkozó munkákban a jelenségek és problémák hagyományos elemzése mellett a társadalmi aspektusok kerülnek előtérbe. Így az említett 1985-ös csoport vizsgálataiban nagy súlyt képviselnek az életmód, a szabad idő, a szórakozás, az esztétika problémái és általában a jövő (az 1985-ös időszak) emberének képe. Ez a társadalmi szemlélet jellemzi azóta is a francia hosszú távú tervezési tanulmányokat.

A hatodik tervek távlati összefüggéseit elemző kutatócsoport tanulmányait a „Terv és előrevetítés” című sorozatban publikálták.⁵ A sorozat első hét füzete egy-egy speciális témával foglalkozik; éspedig a városok, az urbanizáció és a városi társadalom problémáival, a lakáskérdésekkel, az életmóddal (mobilitás, szórakozás, öregkor), a posta, valamint a távközlés fejlesztésével, az energia és a szállítás problémáival.

A nyolcadik füzet⁶ szintézisét adja az előbbi speciális tanulmányoknak, és koncepcionális leírást nyújt a francia gazdaság és társadalom jövőbeli várható fejlődéséről, illetve a fejlődéssel járó problémákról. Ezek a kiadványok semmiképpen sem tekinthetők a Tervbizottság vagy bármilyen állami apparátus hivatalos vagy félhivatalos állásfoglalásának. E tanulmányok kizárólag a Franciaország jövőjét érintő gondolkodás és vita ösztönzését célozzák.

⁵ Plan et prospective. Commissariat Général du Plan. Librairie Armand Colin. 1970—1972.

⁶ B. Cazes—C. Cardon—J. L. Gergorin: 1985, La France face au choc du futur. Párizs, 1972.

Egyébként ma Franciaországban nem létezik globális hosszú távú terv, s nem is szándékoznak ilyen távlati tervet kidolgozni. A francia tervező szakemberek szerint a rendelkezésre álló módszerek még nem alkalmasak arra, hogy segítségükkel világosan megkülönböztessék egy távlati terv céljait és eszközeit. Ezen kívül a francia társadalom antagónisztikus jellege nem teszi lehetővé egy globális preferenciarendszer meghatározását, amely kifejezhetné az egész társadalom általános érdekeit. A francia tervezők szerint az ilyen kutatásoknak a konkrét (rendszerint középtávú) döntések orientálásában van nagy szerepe, azáltal, hogy felhívják a figyelmet a feszültségekre, a jövőben várható problémákra, továbbá segítenek kiválasztani, meghatározni és konkretizálni a középtávú célokat és a realizálásukhoz szükséges döntéseket.

A távlati elemzések tartalmát és jellegét jól megítélhetjük az említett sorozat szintetizáló, nyolcadik füzetéből. E kiadvány szerzői túlzottan leegyszerűsítőnek tartják azt a hagyományos megközelítést, amely szerint a jövőt meghatározó tényezők egyetlen elvhez (például a technikai haladáshoz vagy a gazdasági rendszerhez) kapcsolódnak. A szerzők ezzel szemben a változásnak többféle forrását hangsúlyozzák, és e forrásokat három kategóriába sorolják. Ezek a következők:

1. a nemzetközi helyzet és a nemzetközi kapcsolatok;
2. az ipari társadalom sajátosságai;
3. a „posztindusztriális” vagy erősen fejlett ipari társadalomra jellemző tendenciák.

A nemzetközi kérdéseket elemezve, két fő problémát vetnek fel: Az egyik: veszélyezteteti-e a békét a nukleáris fegyverek elterjedése. A szerzők szerint nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy a két „nagy” — a Szovjetunió és az Egyesült Államok — atomfegyverhez nyúljon, ellenben nincs kizárva a Harmadik Világ atomfegyverrel rendelkező két álla-

ma közötti nukleáris konfliktus lehetőségére.

A másik fő kérdés a nemzetközi helyzet tanulmányozásában az, hogyan fog fejlődni a nagyhatalmak politikája. A keleti országok vonatkozásában több lehetőséget látnak, de a legvalószínűbbnek tartják a jelenlegi helyzet megszilárdítását és a mostani politika folytatását. Japán a nacionalizmus és a semlegeség között habozik, de az bizonyos, hogy függetlenebb politikát akar folytatni. Arra a kérdésre, hogy az amerikai izolációs politika esetén milyen következményekre lehet számítani, a szerzők úgy válaszolnak, hogy az amerikai leszerelés Európában súlyos terheket róhat az európai gazdasági közösség tagállamainak katonai költségvetésére.

Gazdasági vonatkozásban a következő fő kérdéseket vetik fel:

1. Tovább fokozódik-e a fejlett országokban a növekedési ütem? A szakemberek negatív választ adnak erre a kérdésre, és pedig több okból: uralkodóvá válnak az alacsony termelékenységű szolgáltató ágazatok; lassul a technikai haladás; előtérbe kerülnek a környezetszennyeződés ellen hozott intézkedések.

2. Gyorsul-e a növekedés üteme a fejlődő országokban a legutóbbi tízéves fejlődéshez képest? A választ nagymértékben befolyásolja a fejlett országoktól kapott segély. Ha a fejlett országok saját gazdasági nehézségeik miatt nem tudnak további

erőfeszítéseket tenni a fejlődő országok támogatására, ez utóbbiak közül csak egy kisebbségnek sikerül gyorsabban előrehaladnia. Egyébként is a gyorsabb fejlődés lehetőségét a szerzők csak azokban az országokban tartják reálisnak, ahol a fejlődés növekedési üteme már eddig is meghaladta az átlagot.

Hogyan értékelik a szerzők az ipari társadalomra jellemző tendenciákat?

Összehasonlítva a fontosabb országok fejlődési perspektíváit, úgy látják, hogy Franciaország még nem merítette ki teljesen a gazdasági növekedés összes lehetőségeit. Kutatni kell tehát a francia társadalom alapvető tendenciáit, és felmérni a következő 15–20 évre várható hatásokat. A nagy jelentőségű „súlyos” tendenciák között a legfontosabbak a demográfiai változásokban, az urbanizálódásban, a fogyasztásban, a terciér ágazatok fejlődésében, a technikai haladásban megfigyelhető irányok.

A hivatkozott kötetből néhány különösen érdekes adatot idézek, amelyek markánsan jellemzik a fejlett országokban ma érvényes — és más országokban valószínűleg bekövetkező tendenciákat. Nézzük például a háztartások fogyasztási struktúrájának — eddig megfigyelt és várható — változását Franciaországban. (1. sz. táblázat.)

További adatokkal jellemzik a terciér ágazatok arányának számottevő

1. sz. táblázat

A háztartások fogyasztási struktúrájának alakulása

Megnevezés	1950	1960	1970	1985
Élelmiszerek	42,8	36,6	29,1	19,4
Ruházat	10,8	11,1	11,0	8,7
Lakás	16,8	18,0	19,8	20,7
Egészségügy	6,5	8,8	11,6	18,2
Szállítás, hírközlés	6,3	8,1	10,3	12,8
Kultúra, szórakozás	7,0	8,0	9,2	11,4
Szálloda, vendéglő, egyéb	9,8	9,4	9,0	8,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Van Grevelinghe tanulmánya. Economie et Statistique. 1969. november.

növekedését a mezőgazdaság rovására az európai országokban.

A tercier ágazatok törvényszerű fejlődése mindenütt megfigyelhető. Az Egyesült Államokban már 1965-ben a kereső népesség 50 százalékát

pán negatív módon tudják jellemezni, azoknak a klasszikus tendenciáknak és struktúráknak az ellentétéként, amelyeket helyettesíteni fognak. Az új tendenciák bizonyos nehézségeket és feszültségeket válthat-

2. sz. táblázat

Az európai országok gazdaságának ágazati szerkezete
(százalékban)*

Év	Mezőgazdaság	Ipar	Többi ágazat
1965—1967	16	28	56
1980	10	28	62

* Forrás: Tendences et perspectives structurelles de l'économie européenne; 1970. Genève.

a szolgáltatásokban foglalkoztatták. Franciaországban a kereskedelem és a szolgáltatás alkalmazottainak aránya 1953-ban 33, 1960-ban 37,4 1967-ben 40,1 százalék volt. 1968-ban a tercier ágazatokban foglalkoztatottak száma 100 lakosra számítva Franciaországban 15,1 és az Egyesült Államokban 22,1 volt. Ezek a tendenciák nem elhanyagolható feszültségekkel társulnak: a társadalmi szükségletek és a fogyasztás szerkezetének változása megköveteli a tercier ágazatok jelentős fejlesztését. Minthogy azonban e szektorban a termelékenység még nem kielégítő, minél jobban bővülnek a szolgáltatások, annál nagyobb mértékben romlik a globális hatékonyság az egész gazdaságban.

Érdekesen tárgyalják a változás forrásainak harmadik csoportját. Egy klasszikus ipari társadalom fejlődéstörvényei nem magyarázzák meg mindazokat a jelenségeket, amelyek a legutóbbi néhány évben a fejlett országok legnagyobb részében megfigyelhetők. Ezek a jelenségek a társadalom tagjai magatartásának, mentalitásának olyan strukturális átalakulásáról tanúskodnak, amely a maitól gyökeresen különböző korszak beköszöntését eredményezheti. A francia szakemberek ezeket a sajátos változást kiváltó erőket — az ún. előrehaladott, vagy posztindusztriális társadalmat — egyelőre persze csu-

nak ki, ha a társadalom szervezeti nem tudnak időben és kellően alkalmazkodni hozzájuk.

Természetesen az új tendenciák és következményeik felismerése nem könnyű. Vállalva a tévedés kockázatát, a francia tervezők mégis bizonyos hipotéziseket állítanak fel. A könyv szerzői feltételezik, hogy a fejlett ipari társadalom egyik tendenciája a különböző területek határainak elmosódása. Az ismeretek elmélyülésének egyik legszilárdabb eredménye az összefüggések létezésének kimutatása a hagyományos különállóknak tekintett jelenségek között. Egyrészt a technikai és tudományos haladás, másrészt a társadalom egyre differenciáltabb igényei követelik meg a hagyományos „szétválasztások” megszüntetését.

A tudományok területén a hagyományos specializáció helyett az interdiszciplináris kutatások hoznak nagyobb eredményeket. Egyetlen alkalmazott kutatási területen sem mehet végbe kielégítő haladás, ha a terület szakértői nem kölcsönöznek ismereteket más tudományterületekről. Bármely termelési ágazat megújulhat más területről átvett újítások révén (ilyen kapcsolat teremődik például a biológia és a vegytisztítás, a kémia és a textilipar között stb.). Egy-egy szakmai tevékenység a legkülönbözőbb irányok felé fordulhat. A gyakorlatban az eredeti dip-

loma és szakképesítés csak ritkán van szoros kapcsolatban a tényleges mesterséggel.

Ugyanígy, a város és a vidék közötti megkülönböztetés is kezdi elveszíteni a jelentőségét, a falu és a város között elmosódik a határ, éppen a városkörnyéki övezetek létesítésével és a vidék „városiasításával”. Az ipar és a szolgáltatások klasszikus szétválasztása egyre jobban érvényét veszíti, hiszen az utóbbiak mindinkább az ipari tevékenység szükséges kísérő elemévé válnak.

Az integrálódás jelentősége napról napra növekszik, s már most számolni kell lehetséges következményeivel. Ezekből a tendenciákból akarnak levonni bizonyos következtetéseket például a mai oktatási rendszer reformjára vonatkozóan.

Előbb-utóbb meg kell szűnnie a tanulás és a szakmai tevékenység (a hivatás gyakorlása) elválasztásának. Kívánatosnak tartják az állandó tanulást és az iskolai tanulmányi idő lerövidítését. Coleman szociológus megítélése szerint a fiatalság számára korunk társadalmá „gazdag információban, és szegény cselekvési alkalmakban”.

A jövő alakítására vonatkozó elképzelések sajátos, eredeti megközelítést fejezi ki az a megállapítás, hogy egy társadalom jövőjét annak ún. szociális-kulturális modellje határozza meg. A francia társadalom „szociális-kulturális modelljét” a szerzők sokoldalúan igyekeznek jellemezni, anélkül azonban, hogy elemeznék, tulajdonképpen milyen tényezők határozzák meg e modellt, s mi a szerepe az uralkodó gazdasági és politikai rendszernek valamely társadalom „szociális-kulturális modelljének” kialakításában.

Magát a „szociális-kulturális modellt” a szerzők a francia társadalom tagjainak magatartásával, és e magatartásnak megfelelő intézményekkel jellemzik. Például úgy értékelik, hogy a francia társadalom tagjaira egyrészt az individualizmus, a biztonságérzetre való törekvés, a védelem igénye, továbbá a versenytől való félelem, a konfliktusok elkerü-

lése, másrészt az egyenlőségre való törekvés a jellemző. Az erős intellektuális hagyományok a gondolkodásmód absztrakt és deduktív jellegében, a kifejezési kultúra finomságában fejeződnek ki, de hiányzik, illetve elhanyagolt a tapasztalat, az egyéni kezdeményezés és az indukció szerepe. A francia társadalomra jellemző intézményes keretekként a kasztrendszer létezését, a gazdasági életben a monopolszellem uralmát, a verseny elutasítását, továbbá az erős adminisztratív centralizmust, az állam „misztikus” jellegét, s általában az államigazgatás merev jogi konstrukcióját emelik ki.

A francia társadalom általános fejlődését és jövőjét az említett tanulmány készítői úgy ítélik meg, hogy a fő változások a gazdasági életben következnek be, ellenben az államszervezetben, a hatalmi struktúrában, s általában a társadalom szociális-kulturális modelljében a viszonylagos stabilitás a jellemző. Ezt a jelenséget úgy fogalmazzák meg, hogy „megváltozni változások nélkül”.

Egy oldalról a posztindusztriális társadalomra jellemző tendenciák kialakulásának kezdeti jelei, más oldalról pedig a francia társadalom szociális-kulturális modelljének viszonylagos merevsége bizonyos feszültségeket okozhat. Az említett szakemberek két — ezzel kapcsolatos — problémát emelnek ki. Az egyik: az esélyek és az életfeltételek egyenlőtlensége, a másik: a hatalom szélsőséges koncentrációja.

Az esélyek egyenlőtlenségét lényegében a közép- vagy felsőfokú tanulmányok elvégzésének különböző lehetőségeként értelmezik. Látszatra — a versenygazdaság jellege, a foglalkoztatás mobilitása és az állandó képzés lehetősége folytán — a szakmai karrier inkább függ a személyes erényektől, mint az iskolai tanulmányoktól. A valóságban azonban ez a kérdés sokkal árnyaltabban jelentkezik.

Úgy vélik, hogy a közép- és a felsőfokú oktatás demokratizálódása nagyon is vitatható szerepet tölt be az esélyek kiegyenlítődsében. Elő-

ször is a kiválogatás elvetése és a színvonal viszonylagos csökkentése nem jelent szükségképpen demokratizálódást. Másodszor, ha bővítik is az egyetemi oktató személyzet létszámát, a beáramló hallgatók zöme az előnyösebb helyzetben levő, jobb módú osztályok gyermekeiből rekrutálódnak, s a szerényebb környezetből, a munkások és parasztok gyermekeiből kevesen jutnak be a közép- és felsőfokú iskolába. Végül, minél inkább „tömeg jellegű” az egyetem, annál kevésbé töltheti be a társadalmi felemelkedéshez vezető lépcső szerepét. Ezzel párhuzamosan, az ún. grande école-nak (a felsőfokú kádereképzés intézményének) viszonylagos értéke még jobban emelkedik, mint egy monopólium helyzetet teremtve régi hallgatóinak az irányítási funkciók betöltésében. Eközben pedig az egyetemi diplomások gyakran foglalnak el olyan állásokat, amelyeket korábban felsőfokú szakképzettség nélküliek töltöttek be, ez utóbbiak pedig még alacsonyabbra süllyednek. Végző fokon tehát — úgy vélik — az egyetem „tömeg jellege” fokozza az esélyek egyenlőtlenségét.

Ugyanakkor egyre erősebb az egyenlőségre való törekvés. A szociális követelések mind élesebben fogalmazódnak meg. A közvélemény nagyon érzékenyen reagál erre a kérdésre, s gyakrabban hangoztatják a diploma és a hozzáértés eltéréseit, a helyzet egyenlőtlenségének igazolására. E folyamat következményeiről perspektívában is elég pesszimista képet adnak. Úgy látják, gyakorlatilag minden valamelyest összetettebb jellegű foglalkozáshoz diplomára lesz szükség, és rendkívül nagy egyenlőtlenség alakulhat ki még az azonos diplomával rendelkezők között is.

Az oktatási rendszer reformjától némi javulást várnak. Alapelvük az, hogy az egyenlőtlen esélyekhez egyenlőtlen eszközöket kell alkalmazni; más szóval, szelektív segítséget kell adni — nem csupán anyagit, hanem főleg pedagógiai segítséget — a kedvezőtlen környezetből származó tanulóknak számára. E gondolat elfoga-

dása persze némi nehézséggel jár a közvélemény és az oktató testület számára.

Nem látják nagyon bátorítónak a jövőt az életfeltételek, az életmód eltérései tekintetében sem. A felsőfokú káderekben mutatkozó hiány szükségessé teszi, hogy fenntartsák a bérek széles skáláját. A hierarchia másik végén viszont a bevándorló munkásokból álló „tartalékhad” léte valószínűleg lassítani fogja a legalacsonyabb bérek emelését.

A bérszabályozási mechanizmus és a különféle transzferek, amelyek éppen a reáljövedelmek közti eltéréseket volnának hivatva csökkenteni (társadalmi juttatás, adókedvezmények, kollektív szolgáltatások stb.), kevésbé hatékonyak, mert nem szelektálnak kellően. Sőt, bizonyos állami juttatások, amelyeket ingyenes szolgáltatásokként élveznek a lakosok, éppen differenciáló jellegűek ebből a szempontból, hiszen a magasabb jövedelműek élnek vele nagyobb mértékben (például az egyetemi oktatás, orvosi ellátás, úthasz-nalat stb.).

Az egyenlőtlen feltételekkel szemben erős reakció várható: a kérdést mind gyakrabban felvetik a különféle szakszervezetek és pártok. A francia gazdaság nyitottsága megkönnyíti az összehasonlítást más országokkal, és a felsőfokú káderek viszonylagos túlfizetettsége nem marad észrevétlenül.

Az életkörülmények egyenlőtlensége kérdésében azonban a különböző csoportok konzervatív magatartása elég paradox módon szemben áll az egyének törekvéseivel. A legkülönbözetesebb politikai erők és szakszervezetek egyetértéssel abban, hogy valójában nem szabad hozzányúlni sem a bérek hierarchiájához, sem a szociális transzferekhez, s nem szabad megszüntetni a felsőoktatás ingyenességét. Félő, hogy az enyhített szolgáló könnyítések még jobban mélyítik a szakadékokat a valóság és a remények között. Ezt igazolja az is, hogy az inflatórikus béremelések a legkisebb mértékben sem csökkentették a szélsőséges eltéréseket.

Kevesebb reális lehetőséget látnak a másik probléma megoldására, a hatalom túlzott koncentrátságának enyhítésére. Felvetik ugyan, hogy az államigazgatást, az adminisztrációt decentralizálni kell, fokozatosan nagyobb és nagyobb hatáskört adva a helyi hatóságoknak, valamint a társadalmi-szakmai szervezeteknek. Ez azonban meggyorsíthatja a közszolgáltatások válságát, bizonyos adminisztratív körökben — a szerzett jogok védelmében — ellenállást válthat ki a módosításokkal szemben.

A vállalatok vonatkozásában nem annyira a decentralizáció jelentené a megoldást, inkább át kellene alakítani az irányítás hagyományos gyakorlatát. Ez persze kényelmetlen lenne a vállalatok vezető funkciót betöltő káderei számára, mert nagyobb felelősséget, más vezetési stílust kívánna tőlük.

Érdekes gondolatokat fejtenek ki a francia társadalom szociális-kulturális modelljének lehetséges módosításáról, e módosítás irányáról és tartalmáról. Miután elemzik egy kollektív tervre vonatkozó általános egyetértés hiányának okait — az eddig ismerttetett megközelítésből kiindulva —, a felelősség decentralizálásában látják egy jövőre vonatkozó elképzelés kialakításának lehetőségét.

Ismét szükséges hangsúlyozni, hogy mindezek a gondolatok (amelyekből csupán ízelítőt szándékoztam adni) nem valamely lezárt, befejezett tanulmányt képeznek, amelyre a hosszú távú terv kidolgozását lehetne alapozni. Kizárólag az a céljuk, hogy serkentsék a gondolkodást, s ezzel hozzájáruljanak a francia társadalom jövőjének alakításához.

A „társadalmi tervezés” problémájáról⁷

A legutóbbi néhány esztendőben a tőkésországok közgazdasági irodal-

mában és a nemzetközi konferenciákon gyakori téma a „társadalmi tervezés” amely a szakmai közvéleményt is erősen foglalkoztatja. Jelentése, tartalma tulajdonképpen még kialakulatlan; országonként másképpen értelmezik. Gyakorlati tapasztalatok ezzel kapcsolatban még alig gyűltek össze, inkább az erre irányuló kutatás bizonyos lépéseinek előkészítéséről van szó.

A „társadalmi tervezés” tárgyát a francia tervezők elsősorban a hosszú távú problémák oldaláról közelítik meg. Kifejlesztésének igénye éppen a középtávú tervezés objektív korlátai és gyakorta bírált hiányosságai miatt vetődött fel. Valójában a társadalmi szempontok valamilyen formában mindig jelen voltak a középtávú tervezésben is. Egyrészt azért, hogy a gazdasági jelenségeket mindig az adott társadalmi feltételek határozzák meg, másrészt abban a formában is, hogy a középtávú tervekben — a konkrét gazdasági előirányzatok (például termelési ütem) mellett — kifejezésre jutnak bizonyos közvetlenül társadalmi célok is (például az egészségügy, az oktatás fejlesztése stb.)

E társadalmi szempontok érvényesítése konkrét tervelőirányzatok, tervmutatók formájában is megnyilvánul, és pedig a szocialista országokban a népgazdasági terv integráns részeként, az életszínvonalat közvetlenül érintő tervmutatók, a fogyasztás és a nem termelő felhalmozás előirányzataiban, a tőkésországokban pedig különösen a közszolgáltatások vagy transzferek formájában kifejeződő, állami beavatkozással járó költségvetési kiadások előirányzataiban. Természetesen, a középtávú tervcélok megfogalmazása és hierarchiája függ az adott országban elért fejlődési színvonalától, valamint attól, hogy a társadalmi vagy a gazdasági szükségleteknek milyen viszonylagos jelentőséget tulajdonítanak. Például a skandináv országok legtöbbjében most prioritást élvez a területi különbségek enyhítése, az életkörülmények lehető legnagyobb mértékű kiegyenlítése, és e törekvé-

⁷ A témába vágó francia nyelvű irodalom rendkívül szegényes. A következőkben vázlatosan összefoglalt megállapításokat belső munkaanyagokból, kutatási vázlatokból és elsősorban Cathrine Girardeau előadásaiból merítettem.

sek függvényében alakítják gazdasági tervezésüket.

A középtávú tervezés keretei között azonban mindezek ellenére nem érvényesítik kielégítően a társadalmi vonatkozásokat. Négy-öt éves időtartamú tervek nem teszik mindig lehetővé, hogy kellően értékeljék és számításba vegyék a társadalmi élet bizonyos aspektusait, amelyek közül jó néhány kiemelkedő fontosságú. A technikai haladás és a technológiai változások például túlnőnek egy-egy középtávú terv horizontján, s a szorosabb értelemben vett társadalmi jelenségek legtöbbje olyan lassan változik, hogy középtávon exogén adottságoknak kell őket tekinteni. Bizonyos javak és szolgáltatások (például lakás, kórház, szakképzés) termelésének és felhasználásának időtartama olyan hosszú, hogy keresletük és kínálatuk csak évtizedes áttekintéssel hangolható össze. E hosszú távú tervezést igénylő faktorokhoz sorolhatjuk továbbá a szociális szükségletek megérlelődésének tényezőit, valamint a szükségletek kielégítését jellemző normákat (például egy lakosra jutó kórházi ágyak számát). Ugyancsak túlmutatnak a középtávú terv keretein bizonyos ágazati összefüggések, amelyeket csak hosszabb periódusban lehet megragadni és teljes mélységében áttekinteni (például az iskolai nevelés hatása az egészségügyre vagy a kultúrára).

A középtávú tervek elsőbbséget adnak a tisztán gazdasági változóknak és korlátoknak, hiszen ezeket lehet valóban endogén változóknak tekinteni, főként ezek képezik a középtávú tervezés tárgyát. Ez azzal is összefügg, hogy a gazdasági jellegű változók esetében a követelmények (például egy iparág termelési feladatai) jobban számszerűsíthetők, mint mondjuk az egyenlőtlenség csökkentésének általános követelménye. Mivel a hosszú periódusban megvalósuló kollektív kiadások (egészségügyi vagy oktatási ráfordítások) érezhető hatását öt éven belül aligha lehet számszerűen felmérni, kialakult egy olyan szemlélet, hogy középtávú mo-

dellekben az ilyen célú ráfordításokat „elveszett alapoknak” vagy „áldozatnak” tekintik.

A hagyományos középtávú tervezés eszközei a mai fejlettségi szinten már nem elegendők az újonnan felvetődő társadalmi problémák vizsgálatára és megoldására. A gazdasági növekedést annak függvényében kell értékelni, hogy milyen az élet minősége, milyen fokú a különböző területek és társadalmi csoportok helyzetének egyenlősége vagy egyenlőtlensége. Ezeknek a társadalmi körülményeknek a tervezésbe való integrálása a jelen és a jövő reális nehézségeinek tudatosabb számbavételét követeli.

A hosszú távú tervmunkálatok — jellegüknél fogva — lényegesen kedvezőbb lehetőségeket teremtenek a társadalmi körülmények alaposabb feltárására és a felismert problémák, feszültségek megoldására.

A szocialista országok eddigi tapasztalatai szerint is elsősorban a hosszú távú munkák teszik lehetővé, hogy felvázolják az életmód, az életkörülmények, az életszínvonal és általában a gazdasági és társadalmi jelenségek összefüggéseinek problémáit, meghatározzák e problémák megoldására irányuló intézkedéseket. A fejlődés dinamikus elemeinek, a tudományos és a technikai változásoknak igazi jelentősége ugyancsak a hosszú távú elemzésekben tárul fel. Ilyen tanulmányok teszik lehetővé azt is, hogy a fejlődés mechanizmusának természete és a jelenségek közti kölcsönhatás alaposabb ismeretében nagyobb figyelemmel tanulmányozzák az életszínvonal jellegzetes összetevőit, meghatározzák alakításának konkrét feladatait, kidolgozzák e tényezők számszerű jellemzésére alkalmas normákat és mutatókat.

A francia tervezők úgy látják, hogy a „társadalmi tervezés” kifejlesztéséhez egyrészt elemző tanulmányokat kell végezni, amelyek feltárják a társadalom reális szükségleteit, a kedvezőtlennek ítélt helyzet kialakulásának folyamatát. Másrészt pedig jobban meg kell határozni a középtávú politikát, amely csak úgy

lehet hatékony, ha nem csupán makroszintű aggregált előirányzatokban fejlődik ki, hanem mélyebben, részleteiben is konkrét eredményekre törekszik. Ha például a hosszú távú elemzés feltárja, hogy az oktatás-nevelés fejlesztése minden társadalmi rétegre kiterjedően nagyon fontos feladat, nem elegendő a középtávú terv céljai közt megjelölni a kötelező iskolai oktatás egy-két évvel való meghosszabbítását. Tanulmányozni kell azt is, hogy ez a meghosszabbítás milyen tényleges hatást vált ki a különféle társadalmi rétegekből, hiszen ezek a hatások, következmények nagyon különbözők lehetnek.

Felvetődik tehát a kérdés: milyen eszközök alkalmazhatók az ilyen jellegű hosszú távú elemzésekben; és hogyan lehet az elemzések eredményeit a középtávú tervekben, a konkrét politikai döntéseknél realizálni.

A többi között ezekre a kérdésekre is keresték a választ a társadalmi tervezés témájáról 1972-ben tartott Arc-et-Senans-i konferencián. A beküldött tanulmányok, dokumentumok alapján a francia tervezők különösen gazdagnak és hasznosnak ítélték a szocialista országok eddigi tapasztalatait és továbbfejlesztési törekvéseit. Több kérdésben hivatkoztak szovjet és magyar munkanyagokra, idézték a lengyelek és a jugoszlávok tanulmányait. A tőkésországok közül elsősorban a skandináv országok kezdeményezéseit tekintették előremutatóknak.

A levont általános következtetések mellett módszertani szempontból különös figyelmet érdemelnek a „társadalmi tervezés” mutatóiról és normáiról kialakult felfogások.

A társadalmi mutatók többféle szempontból osztályozhatók, C. Girardeau a mutatók tényleges szerepét tekinti osztályozási kritériumnak. Ilyen alapon elsőként említi az ún. globális mutatókat. Ezek általában értékben, explicit formában jelennek meg a középtávú tervekben, és lényeges szerepük van a makroszintű egyensúly kialakításában. A globális mutatók kifejezik a termelési és a társadalmi szféra átfogó

kapcsolatait, az erőforrások elosztását (például a személyes és a kollektív fogyasztás, vagy a termelő és a nem termelő felhalmozás arányát). A francia tervezők hangsúlyozzák, hogy e mutatók nagyon gyakran célként vannak a tervekben megfogalmazva, holott valójában nagy szükség inkább eszköznek tekinthető.

A szocialista országokban a legjellegzetesebb globális mutatók: a nemzeti jövedelem fogyasztási alpra fordított hányada, a fogyasztás összes volumene (amely tartalmazza a fogyasztási alapot és a nem termelő felhalmozást), továbbá a lakosság reáljövedelme. A tervcélokat kifejező szintetikus mutatók gyakran kiegészülnek egyéb társadalmi mutatókkal is (például ilyen a jövedelmek növekedése, az egyes években elérni kívánt színvonala és elosztása, bizonyos bérek vagy nyugdíjak minimális mértéke, a kiskereskedelmi árak alakulása vagy a heti munkaidő hossza). Mindezeket éppen a magyar tanulmány példájából idézték.

A tőkésországokra vonatkozóan nehezebb az ilyen jellegzetes globális mutatók listáját összeállítani. Itt három csoportot különböztetnek meg. A mutatók első csoportja a „társadalmi tervezés szilárd magjára” (oktatásra, egészségügyre, lakásra) vonatkozik, és e területek fejlesztését szolgáló állami programok teljes költségeit számszerűsíti, rendszerint e költségek növekedési üteme, esetleg a bruttó termeléshez viszonyított százalékos arányuk formájában. A mutatók másik csoportja formálisan nem szerepel a tervcélok között, hanem a cél elérésének feltételeit, a szükséges kielégítésének módját, körülményeit jellemzi. Különösen fontos e mutatók közül például az adóterhek mértéke, a megengedhető költségvetési deficit, továbbá a piaci és a piacon kívüli fogyasztás aránya, a társadalmi (oktatási, egészségügyi) beruházásokkal kapcsolatos pénzügyi keretek, bizonyos társadalmi rétegek reáljövedelmének a növekedése stb. A harmadik csoportba sorolják az erőforrások területi elosztását jellemző, valamint az ország különböző te-

rületeinek fejlettségi színvonalát mérő mutatókat.

A társadalmi mutatók — mint az említett példákban is láthatjuk — valójában a társadalmi szempontokat érvényesítő tervcélok vagy az elérésükhöz szükséges eszközök számszerűsítését teszik lehetővé.

A mutatók mellett a középtávú tervezés bizonyos *normákat* is alkalmaz. A norma a cselekvést segítő kvantifikált és igazolható vezérelv, szabály. A célokat számszerűsítő mutatókkal ellentétben, a normákhoz szankciókat is lehet fűzni. Amíg a norma konstans is lehet, a tervcél kifejező mutatók természetűl fogva változnak. A leggyakrabban használt tervezési normák tekintetében országoként nincsenek lényeges különbségek.

A normák vonatkozhatnak valamely szolgáltatás természetére (például az épített lakások területére, a mennyezet magasságára). Normákat szabhatnak meg valamely szolgáltatás élvezőire (például olyan formában, hogy a csökkentett bérű lakásra jogosultakat egy bizonyos jövedelmi plafonnal határozzák meg). Normával jellemezhető továbbá az a mód, ahogyan ezeket a javakat vagy szolgáltatásokat előállítják vagy igénybe veszik (például az iskoláztatás ideje, az egy osztályban tanuló gyermekek száma, az egy lakásra jutó lakosok száma, egy professzor óraszám stb.). A norma kifejezhet egy kívánatos vagy megkövetelhető küszöböt (például a legalacsonyabb nyugdíj összege valamely országban); egy hosszabb idő alatt elérendő kedvezőbb szintet (például a gyermekhalandóság csökkentését); de jellemezhet valamilyen országos átlagot is. Ez utóbbiaknak főként az országon belüli

területi egyenlőtlenségek enyhítésében van jelentőségük.

Érdekes tanulmányt készített Jacques Delors irányításával egy kutatókollektíva az ország állapotát jellemző számszerű adatokról. A „Társadalmi mutatók” címmel megjelent kötet⁸ széles körű statisztikai felmérések tanulmányozása alapján mintegy 400 adattípust ismertet, amelyek rendszeres adatszolgáltatás esetén együttesen valóban sokoldalú képet festenek egy ország gazdasági és társadalmi helyzetéről.

A társadalmi jelenségek mélyebb elemzését segítő számszerű jellemzők statisztikai rendszerének kidolgozásában ma még szinte mindenütt csak a kezdő lépéseknél tartanak. A francia tervezők a hetedik terv előkészítése során a társadalmi vonatkozások vizsgálatának olyan statisztikai megalapozását szeretnék előmozdítani, amellyel a növekedés társadalmi következményei a lehető legjobban felismerhetők. Például részletes, dinamikus rétegvizsgálatokat szándékoznak folytatni, s a demográfiai nyilvántartást úgy kifejleszteni, hogy kor, nemek, családok, szakképzettség, valamint foglalkozás szerint nyomon kísérhessék a társadalom különböző csoportjainak fejlődését és e fejlődés törvényszerűségeit.

Ezen a ponton, úgy vélem, a hazai törekvések találkozhatnak a nemzetközi próbálkozásokkal. A feladat még nálunk is megoldatlan, ezért statisztikai rendszerünk ez irányú továbbfejlesztésében érdemes figyelemmel kísérni más országok hasonló kísérleteit.

Vági Ferencné

⁸ Jacques Delors: Les indicateurs sociaux. Futuribles. SÉDEIS, Párizs, 1971.

A Közgazdaságtudományi Intézet jubileumi ülásszaka

Színvonalas, konstruktív, a közgazdaságtudomány és a gazdaságpolitikai gyakorlat továbbfejlődését egyaránt jól szolgáló viták után december 12-én *Nyers Rezsőnek*, az intézet igazgatójának zárszavával végetért a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének háromnapos jubileumi ülásszaka.

Januári számunkból, melyet teljes egészében a konferenciára benyújtott előadások publikálásának szenteltünk, olvasóink már tudomást szerezhettek az ülásszak szerteágazó, gazdag tematikájáról. Ígéretünkhöz híven ez alkalommal a vitákról adunk tájékoztatást, mégpedig *Friss Istvánnak*, *Nagy Tamásnak* és *Csendes Bélának* az egyes szekciókban folyt vitákat összegező, a konferencia záró ülésén elmondott beszámolóinak közzétételével. Ezek a jelentések, úgy véljük, valóságos és jól áttekinthető képet adnak a tanácskozásról.

Lapunknak a konferenciával kapcsolatos munkája e beszámoló közreadásával nem zárul le. Az elkövetkező időben fontos feladatunknak tekintjük, hogy folyamatosan fórumot biztosítsunk az ülásszak vitáiban megfogalmazott tudományos színvonalú álláspontok részletesebb kifejtésének. Célunk az, hogy ily módon is serkentsük a közgazdaságtudomány művelői közötti eszmecsere kibontakozását, s ezzel lehetőségeinkhez mérten magunk is hozzájáruljunk a közgazdaságtudomány fejlődéséhez, a gazdaságpolitikai döntések jobb megalapozásához, és nem utolsósorban segítsük a közgazdászok tájékozódását.

I. szekció: „Gazdaságpolitika”

Friss István beszámolója

Bár az első szekció három témacsoportja más és más kérdésekkel foglalkozott — mégpedig az első főleg a tervezés és a gazdaságpolitika kapcsolatával, a második a strukturápolitika, a harmadik az életszínvonal-politika kérdéseivel —, két jellemző vonás mindhárom témacsoport vitájában jelen volt. Egyrészt mindhárom csoportban nagy súllyal jelentkeztek gazdaságpolitikai szempontok és megfontolások; másrészt mindhárom csoport vitái főként azt feszegették, mik fejlődésünk tendenciái és perspektívái a legközelebbi 10—15 évben, és ebből milyen tennivalók, feladatok adódnak számunkra.

Az első témakörrel kapcsolatban, mielőtt még a vita ismertetésére rátérnék, meg kell említenem, hogy az öt előadás közül csak kettőt, Augustinovic Máriáét és Schmid Ádámét kaptuk meg kellő időben, s így csak ezeket tudtuk a konferencia résztvevőinek rendelkezésére bocsátani.

Heinrichs és Knobloch elvtársnak a népgazdasági újratermelési folyamat hosszú távú tervezésének időszerű problémáival foglalkozó előadása nagy késéssel érkezett meg. Kozlov elvtársnak a tervezésfejlesztés távlati terveinek optimalizálásával és Bogacsov elvtársnak a hosszú távú beruházási programok tervezésének néhány kérdésével foglalkozó előadását egyáltalán nem kaptuk meg, így végül is mindhárom szerző előadását csak kivonatos szóbeli tájékoztatásukból ismerhettük meg, s azok sok értékes gondolata a vitában alig szerepelt.

A vita túlnyomó része Augustinovic Máriának a hosszú távú (1950—1990) magyar gazdasági növekedés néhány tényezőjéről szóló előadásához kapcsolódott. A szerző egy kéttényezős — munka és állóeszköz-állomány — modellből indult ki. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az 1950-es helyzethez képest megváltozott a viszony a gazdasági növekedés említett két fő tényezője között. Akkor a munkaerő, ma a tőke a viszonylag bőségesebb növekedési forrás. Hirtelen és tartósan beszűkülnek a munkaerőforrások, ezzel kiesik a növekedés egyik alapvető tényezője.

Döntő fontosságúvá válik, sikerül-e és milyen mértékben meggyorsítani a munka termelékenységének növekedését.

Abban némi vita után csaknem egységes vélemény alakult ki, hogy népgazdaságunk munkaerő-ellátottságában valóban lényeges, minőségi változás következik be. Arra vonatkozóan azonban már inkább eltértek a vélemények, hogy milyen arányú változásra lehet számítani a munkaerő szűkössége és az állóalapok szűkössége közti viszony alakulásában. Ugyanúgy élénken vitatták, hogy milyen munkaerő-tartalékok rejlenek gazdaságunkban, s hogy ezeket milyen mértékben és mennyi idő alatt lehet mozgósítani, illetve hogy tartós vagy gyorsan kimerülő tartalékokról van-e szó, s hogy mindezzel kapcsolatban a munka termelékenységének milyen alakulásával számolhatunk a legközelebbi 15 évben. Erősen vitathatónak tűnt a szerzőnek az az állítása, hogy a munkaerő viszonylagos olcsósága inflációs tényezővé válik.

Anélkül, hogy a felvetett súlyos kérdéseket a vitázók megoldották vagy megoldhatták volna, jövőnkkel kapcsolatban megdönthetetlen tényként bontakozott ki, hogy a múlthoz képest új s az eddiginél nehezebb helyzetet teremt fejlődésünk számára a munkaerőhelyzetünkben bekövetkező változás, s hogy ez az eddigieknél nagyobb követelményeket támaszt a munka termelékenységének növekedése s a tartalékok feltárása iránt. Tovább nehezítik helyzetünket a tőkés világgpiacon végbement változások, nevezetesen bizonyos nyersanyagok, élelmiszerek és energia-hordozók példátlan méretű és ütemű drágulása. Ahhoz, hogy növekedésünket s benne az életszínvonal emelkedését az eddigieknek megfelelő vagy azt megközelítő ütemben biztosítani tudjuk, nagy erőfeszítések szükségesek.

A második témakörben Mrkušić Zarkónak az öngazgatás alapuló szocialista társadalom külgazdasági politikájával, Hegedűs Miklósnak a gazdaságpolitika és a struktúrapolitika összefüggéseivel, Hoós Jánosnak a gazdasági struktúra változtatásának néhány kérdésével és Kiss Tibornak a nemzetközi munkamegosztásnak a strukturális fejlődésben betöltött szerepével foglalkozó előadása volt a vita alapja.

A vitából egyértelműen kidomborodott, hogy a struktúrapolitika, struktúraalakítás problémaköre még kevésbé van feltárva. Hasonlóan egyöntetű vélemény alakult ki néhányan más fontos kérdésben is: abban például, hogy a struktúraváltozások a különböző területeken (termelésben, fogyasztásban stb.) végbement változások tükröződései, hogy semmilyen gazdasági struktúra önmagában nem cél, a struktúraváltozás, illetve -változtatás bizonyos célok elérésére irányuló gazdaságpolitika eszköze és következménye.

Egység volt alapjában véve abban a kérdésben is, hogy feladatainkat nem az ágazati, hanem a gyártmánystruktúra megváltoztatásában kell kijelölni. Ebből az is következik, hogy a struktúraváltozás gyakran vállalati, tehát nem központi döntés következménye, bár a centralizált és decentralizált döntések viszonylagos súlyával kapcsolatban, illetve arra nézve, hogy ezek mennyire függenek az adott fejlettségi foktól, már némileg különböztek a vélemények.

Arról természetesen nem folyt vita, hogy struktúraváltoztatásra szükség van, hiszen minden fejlődés, minden növekedés egyúttal struktúraváltozás. Arról azonban már különböző vélemények voltak, hogy milyen türelemmel lehet vagy kell kezelni az idejét múlt technológiákat, gyártási ágazatokat, gyártmányokat, az inkább múlttal, mint jövővel rendelkező struktúraelemeket, kell-e siettetni vagy erőszakolni ezek kimúlását.

Az előzőekhez kapcsolódott a vitában az a kérdés is, hogy milyen súlya van az objektív korlátoknak, amelyek egyes esetekben lemondást követelnek a legkorszerűbb technika alkalmazásáról, s a realitásokkal való számolást írják elő. Más szóval: a korszerűség szempontja mellett tekintettel kell lenni az időszerűsége, a szükséges feltételek meglétére, illetve hiányára. Nem elég természetesen a külföldön elért technikai eredmények átvétele: a hatékony fejlődés saját innovációs tevékenységet követel. A struktúraátalakításra irányuló törekvés csak különböző tényezők kedvező kölcsönhatásából alakulhat ki, s egyetlen tényező hiánya döntő akadálya lehet a fejlődésnek.

Több szempontból is szóba került a külkereskedelem igen lényeges struktúraalakító hatása. Vitába szálltak azzal a nézettel, mely szerint az exportért és importért való felelősséget teljesen a vállalatokra kellene hárítani.

Az életszínvonalpolitika témakör vitájának alapjául Gocseva Rosicának A fogyasztás társadalmi alapjai és a nép jóléte című előadása, Hoch Róbert tézisei a hosszú távú életszínvonal-politikáról, Kovács Jánosnak az életszínvonal-tervezés konzisztenciájával és Lengyel Lászlónak a gazdaságpolitika és a szociálpolitika

összefüggéseivel foglalkozó előadásai szolgáltak. A vita arról tanúskodott, hogy az életszínvonal-politika a kutatás szempontjából sokkal érettebb, feltártabb terület, mint a struktúrapolitika.

Előtérben állottak mindenekelőtt a szocialista életmód kérdései, az, hogy mennyiben mutat a szocialista országokban a fogyasztás fejlődésének iránya a fejlett tőkésországok fogyasztási szokásai és struktúrája felé, s milyen területen milyen különbségek állapíthatók meg. Bizonyos fokig hasonló kérdések kerültek szóba a szociálpolitikával kapcsolatban is. Hangsúlyozottan kifejezésre jutott a vitában az időhorizont kérdése, illetve az, hogy nem a kommunizmus, hanem az átmenet kérdéseire keresünk választ, s hogy a változás fokozatosan és viszonylag lassan megy végbe. Nagy súlyt kell helyezni az átmenet módozatainak kidolgozására.

Különböző szempontokból vetették fel az egyenlősítés és a differenciálás egyidejűleg érvényesítendő, de egymás ellen is ható irányzatainak kérdését. Ezzel kapcsolatban különböző lehetőségek és célkitűzések kerültek szóba az egy főre jutó indokolatlan jövedelmek megszüntetésére és azokra az alapvető szükségletekre nézve, melyek kielégítését mindenki számára biztosítani kell. E kérdések eldöntésében is döntő súlya van a gazdasági és társadalmi fejlettség elért fokának s az ez által adott lehetőségeknek.

Vitatott volt az állam, illetve az egyetlen irányító főhatóság szerepe az érdekek, a szükségletek fontossági sorrendje s a kialakítandó preferencia- és diszpreferenciarendszer megállapításában. Vita folyt a szocialista társadalom racionális fogyasztási szerkezetéről és arról is, hogy milyen árrendszer szolgálja a racionális szerkezet kialakítását. Egységesként domborodott ki az az álláspont, hogy a preferenciák és diszpreferenciák különböző eszközökkel történő érvényesítése mellett nincs helye az adminisztratív beavatkozásnak, és helyet kell hagyni az egyén választási lehetősége érvényesítésének.

II. szekció: „Gazdasági mechanizmus”

Nagy Tamás beszámolója

A szekció mindhárom alszekciójának (témakörének) tanácskozásai igen élénkek és tartalmasak voltak. A jelenlévők száma 65 és 80 között változott. Külön kiemelem, hogy nemcsak sokan szólaltak fel, kifejtve és indokolva álláspontjukat, hanem a felszólalók vitába szálltak a benyújtott előadásokkal és egymással is, tehát igazi vita bontakozott ki.

A vállalatok helyzete és szerepe a szocialista tervgazdaságban témakörben az előadások és felszólalások főleg a népgazdaság vállalati szférájának célszerű szervezetével, a vállalatok önállóságának mértékével és a vállalatok közti gazdasági versennyel foglalkoztak.

A vállalati szervezet kérdésében az egyik álláspont nagy erővel hangsúlyozta, hogy a szocialista gazdaságban új típusú, erősen összevont, többnyire a végtermék előállításához és értékesítéséhez szükséges kutatási, termelési és forgalmazási folyamatokat egyesítő, hatalmas gazdálkodó szervezeteket (hatalmas vállalatokat, illetve vállaltszerű egyesüléseket, kombinátokat) kell létrehozni. Ezt a tudományos-technikai forradalom követelményeivel, a nagyobb hatékonysággal, a KGST-integráción belüli specializációval, a szocialista gazdasági összmechanizmusnak a tudatos társadalmi irányítást biztosító jellegével indokolta, hivatkozva arra, hogy csak így lehet jól alkalmazni a szükséges központi tervutasításokat, valamint a központi irányítást szolgáló költségvetési és hiteleszközöket.

Ezzel az állásponttal sokan szálltak vitába. Általános volt az a vélemény, hogy a termelőerők fejlődésével végbemegy ugyan a termelés koncentrációja, de a vállalati méretek tudatos kialakításánál mindenféle sematizmustól és végletességtől óvakodnunk kell. Szemben az optimális üzem nagyság meghatározásának viszonylag könnyebb feladatával, a közgazdaságtudomány még keveset tud mondani az ésszerű *vállalatnagyságról*. Ezt úgyszólván minden egyedi esetben konkrétan, sokoldalúan kell elemezni és eldönteni. Többben rámutattak a kis- és középvállalatok manapság is nélkülözhetetlen szerepére a gazdaságban, arra, hogy például nálunk, Magyarországon ezekben hiány van, tehát ebből a szempontból a vállalati koncentráció túlzott. A végtermékre orientált hatalmas gazdálkodó szervezetek (nagyvállalatok, egyesülések) bizonyos előnyeit elismerve (a végtermék előállításában részt vevők külön érdekeinek könnyebb összehangolása, az eszközök elosztása a

közös fejlesztési programnak megfelelően, KGST-együttműködési feladatok ellátása stb.), sokan mutattak rá különféle oldalakról e szervezési elv sematikus, túlzott alkalmazásának problémáira, hátrányaira:

— Bár a vertikális integrációnak nagy a jövője, a végtermékhez vezető termelési folyamatok zavartalan összehangolásának kizárólagos vagy alapvető módja a népgazdaságban nem lehet a részt vevő termelési egységek *szervezeti* egyesítése, mert minden szervezeti egyesítés más irányú kapcsolatokat tekintetében elválasztást is jelent, ami sok esetben káros. Így gyakran nem célszerű, hogy egy alsóbb vertikum termelőegysége csak annyit termeljen, amennyi az ő termékéből a végterméket előállító másik egységnek kell (például egy automatikus sebességváltókat gyártó vagy egy golyócsapágyakat termelő vállalat sok felhasználó vállalat igényeit elégítheti ki előnyösen).

— A nagy gazdálkodó szervezet részegységeinél a piaci hatás vagy a központi tertvutatisítás csak áttételesen (közbeiktatott szerv útján) jelentkezhet. A részegységek gazdasági eredményeinek a megítélése csak szubjektív lehet, s a nagy egység takarója alatt eltűnik az egyes részegységek jó vagy rossz munkája, kiegyenlítőds következik be.

— A tényleges termelési koncentrációhoz nagy befektetések kellenek, ez a folyamat tehát csak fokozatosan mehet végbe.

— A nagy gazdálkodó szervezetek kialakításának határt szab a vezetés felkészültsége és a rendelkezésre álló technikai eszközök kapacitása.

E problémákkal, hátrányokkal szemben többen hangsúlyozták, hogy a termelőeszközök állami tulajdona (a közös tulajdonos ténye) nemcsak nagyméretű vállalatok létrehozását könnyíti meg, hanem azt is, hogy önálló vállalatok között jöj-jön létre megfelelő specializáció, kooperáció, társulás, hogy önálló vállalatok közös ügyeik intézésére közös szervezetet létesítsenek, s *ily módon* érjük el azokat az előnyöket, amelyeket több vállalat összevonása nyújthatna, megtartva az önálló vállalati léttel összefüggő nagyobb önállóság, felelősség, érdekelttség és versengés kedvező hatásait.

A szocialista állami vállalatok önállóságával kapcsolatosan a tanácskozáson kifejtésre került a nézet, hogy bár nálunk a vállalati önállóság lényegesen megnövekedett, vállalataink az egységes állami gazdaság hierarchikus szervezetének alsó láncszemei maradtak, tehát döntési önállóságuk nem autonómia, s hogy hasznos volna a népgazdaság bizonyos területén — a mezőgazdasági és a feldolgozó ipari termékek termelésében és forgalmazásában, vagyis a gyakran versenyszférának nevezett területen — a vállalatok (vagy vállalatcsoportok) önállóságát autonómiáig fejleszteni, s ezáltal a piaci koordinációt s a népgazdaság teljesítőképességét javítani. Erre a felvetett elgondolásra a tanácskozás résztvevői nem reagáltak. Arról azonban már vita alakult ki, hogy nálunk az utóbbi időben csökkent-e vagy sem a vállalatok önállósága. A felszólalók inkább a csökkenés felé hajlottak.

A vállalati önállóság feltételezi a gazdasági versenyt, és fordítva. Ha a szocialista állami vállalatok tényleges gazdasági önállósággal rendelkeznek, de nem állnak gazdasági versenyben, akkor önállóságuk könnyen a társadalmi érdekekkel ellentétes hatásokat eredményezhet. A szabályozott gazdasági verseny célszerűsége a szocializmusban — a csaknem általános egyetértés folytán — a tanácskozáson nem képezte vita tárgyát. A problémák felvetése tulajdonképpen a gazdasági verseny tartalmára, a verseny kibontakoztatásának lehetőségeire és korlátaira szorított. Erőteljes hangsúlyt kapott, hogy a gazdasági verseny tartalmát nem helyes szűken értelmezni, hogy a szocialista vállalatok versenyeznek, többek közt a termékek élenjáró nemzetközi paramétereinek eléréséért, az innovációk megvalósításáért, a képzett munkaerőért, az állami preferenciákért. Szocialista vállalataink nagy része — ha hazai konkurrens nincs is, s ha az importverseny túlságosan korlátozott is — mindenképpen éles nemzetközi versenyben vesz részt, ebben kell helytállnia, versenyképességét növelnie.

A *személyi jövedelem és anyagi érdekelttség* témakörben a tanácskozás fő kérdéseit a munka szerinti elosztás elvének értelmezése, a kereseti arányokat meghatározó objektív összefüggések és a bérszabályozás (keresetszabályozás) célszerű módjai képezték.

Bár akadt olyan elszigetelt vélemény is, hogy a marxi munka szerinti elosztás elvéről a szocialista országok jelenlegi fejlettségi fokán nem beszélhetünk, mert most még a munkaerőre nézve is az értéktörvény érvényesül, a tanácskozás elsősorban éppen a munka szerinti elosztás elvének tartalmával, megvalósulásának

mikéntjével, ehhez kapcsolódva az objektíve helyes bérarányokat meghatározó tényezőkkel foglalkozott.

Mivel a munka szerinti elosztás nagymértékben tendenciatorvény, talán nem is lehet csodálkozni azon, hogy a helyes bérarányokat meghatározó tényezők, illetve konkrét mennyiségi követelmények vizsgálatánál a tanácskozás egyes résztvevői inkább a másodlagos, felszíni jelenségekre helyezték a súlyt (a munkaerő iránti kereslet-kínálat viszonya, a hierarchikusan sorba rendezhető munkafajták szükségképpen hierarchikus díjazása stb.), míg mások — az előbbiekkal vitakozva — azt az álláspontot képviselték, hogy a különböző munkafajtáknál elsősorban annak a *centrumnak* az objektív meghatározottságát kell feltárni (például a tág értelemben vett képzési költségek különbségében), amely felé a bérarányok a kereslet-kínálat okozta eltéréseken keresztül tendálnak. E vita keretében mutattak rá arra a tényre, hogy nálunk egyfelől komoly társadalmi erők lépnek fel a keresetek egyenlősítése irányában, másfelől a munkások keresete is erősen differenciálódik a mellékkeresetek miatt. Ez utóbbiak ismét csak a kereslet-kínálatnak a keresetekre gyakorolt hatását mutatják: bizonyos lakossági igényeket az állami nagyvállalatok és a kisipari szövetkezetek nem tudnak kielégíteni.

A bérszínvonal és a bérarányok (bérstruktúra) alakításának célszerű szabályozási módjai tekintetében a tanácskozás résztvevői különböző nézeteket vallottak, s nem alakult ki közös vagy uralkodóvá váló álláspont, legfeljebb abban az egyetlen kérdésben, hogy a gazdasági tevékenység legtöbb területén a dolgozók keresete legalább kis mértékben *függjön* a vállalat teljesítményének alakulásától is.

— A nézetek egyik csoportja a vállalat által leköttetett eszközök és fizetett bérek megfelelő adóztatásával, a „technikai járadék” elvonásával, és az esetleges monopólijövedelem leföldözésével kíván olyan helyzetet teremteni, amelyben minden vállalat szabadon rendelkezhet arról, hogy megmaradt jövedelméből mekkora béreket fizet. Ezt csak kiegészítené a vállalatok bérpolitikájának társadalmi megállapodásokkal való összehangolása.

— Mások szerint a nyereségben való erőteljes vezetői érdekelttség alapján kell afelé haladni, hogy a munkabér a vállalat számára csak költség (a költségelemek egyike) legyen, amivel más költségelemekhez hasonlóan takarékoskodik. A központi bérszabályozás feladata ez esetben csupán az, hogy megóvjon a nominálbérek színvonalának esetleges hirtelen megemelkedésétől.

— Ismét mások a vállalati átlagbérek emelkedésének a nyereségalakulástól való teljes függetlenítése és az emelkedés mértékének központi meghatározása mellett szálltak síkra, kombinálva ezt az ajánlott rendszert egy csekély mértékű nyereségrészesedéssel.

— Végül többen állást foglaltak a tanácskozáson is (mintegy a „legkisebb rossz” választása alapján) a nálunk hivatalosan nemrégiben elhatározott 3 bérszabályozási típus bevezetése mellett, hangoztatva azt, hogy a gazdasági tevékenység legtöbb területén célszerű *enyhítve* fenntartani a vállalatok által fizethető bérek növekedésének a vállalati teljesítménytől való függését, mégpedig döntően azért, mert ez nyomást, illetve ösztönzést fejt ki a vállalatok vezetőire.

A tanácskozás időtartama nem tette lehetővé, hogy ezeknek az erősen eltérő nézeteknek a hívei egymással alaposabb vitát folytassanak, s hogy ily módon e téren lényegesebb tudományos előrelépés történjen.

A *beruházási rendszer* témakörben az előadások és felszólalások alapján véve két problémával, a beruházások többé-kevésbé szabályos (ciklikus) ingadozásának okaival és a centralizált-decentralizált beruházások helyes arányával foglalkoztak. Emellett még kitértek az állóeszközök modernizáló cseréjének a problémáira is.

A beruházások ciklikus ingadozásának kérdésében meggyőzően került kifejtésre az az álláspont, hogy a magyar gazdaságban — egyes más szocialista országokhoz hasonlóan — az időnkénti túlberuházás kialakulásának hajtóereje az 1950-es évek végétől kezdve már nem az optimálisat meghaladó növekedési ütemre, a gyors gazdasági növekedés türelmetlen hajszolására törekvő gazdaságpolitikára és tervezésre vezethető vissza, hanem a túlberuházás felé ható erő elsősorban a vállalatok és az ágazati minisztériumok szinte korlátlan beruházási étvágából táplálkozik, amelyet a jövedelmezőségi kényszer — gyengesége miatt — nem tart korlátban, s amely túlzott beruházási törekvéseknek a funkcionális szervek (Országos Tervhivatal, Pénzügyminisztérium) nem tudtak eléggé ellenállni. Néhány év gyors beruházási növekedése után a kedvezőtlen külkereskedelmi hatás, a fogyasztás növekedésének veszélyeztetése és a beruházások hatékonyságának romlása miatt a beruházások gyors növekedési ütemét központi intézkedésekkel kell lefékezni.

A jövedelmezőségi kényszer gyengeségének oka árrendszerünk autark vonásaiban, a széles körű állami támogatásokban, gazdaságunk régi intézményrendszerének szinte változatlan fennmaradásában van.

A vita felhívta a figyelmet arra, hogy a beruházások ingadozását nem elég csupán az évi beruházási teljesítés változásával jellemezni, hanem szükséges figyelembe venni az egyes években *elkezdett* beruházásoknak (e beruházások tervezett teljes költségösszegének) a változását is. Az előbbi mutató növekedésének gyorsulása az utóbbiéhoz képest időben késik, s az utóbbi akkor is mutathat elég erőteljes ingadozást, ha az előbbi nagyjából egyenletesen nő. Rámutatott a vita a túlberuházással kapcsolatosan a beruházások tervezésének olyan problémáira is, hogy a központi fejlesztési programok nem veszik eléggé figyelembe a program „magjához” kapcsolódó beruházásokat, továbbá hogy az ötéves tervekben ötévenként döntünk a beruházásokról, és azután időközben további beruházási döntéseket hozunk.

Eléggé egyöntetű vélemény alakult ki a tekintetben, hogy a termelőszféra beruházásainak *finanszírozásában*, ágazatonként eltérő mértékben — mégpedig mintegy a bányásztól a könnyűipar felé haladva növekvő mértékben —, de általánosan növelni célszerű a vállalati saját pénzforrások (és ezzel együtt a hitel) arányát. (Népgazdasági méretekben ez egyelőre nem jelenti a vállalati saját források finanszírozási arányának a növekedését, mert a beruházások struktúrája eltolódik.) A beruházási *döntések* centralizáltságának, illetve decentralizáltságának ágazatonként erősebben kell különböznie, mint a finanszírozási forrásoknak. Egyes ágazatokban ugyanis (például a bányászatban, a villamosenergia-termelésben), ahol nem építhetünk a piaci mechanizmus működésére, indokolt a beruházási döntések nagyfokú centralizációja, de ugyanakkor az is, hogy azért legyen a vállalatoknak saját fejlesztési pénzforrásuk a nyereségből, mert ez bizonyos mértékig ilyen körülmények között is elősegíti a racionális vállalati kalkulációt és a helyes irányú érdekeltséget. Szükséges, hogy a dinamikus fejlődésre képes, jól jövedelmező feldolgozó ipari vállalatok eszközállományuk gyors növeléséhez megfelelő formájú állami támogatást kapjanak.

Az a követelmény, hogy a beruházások finanszírozási forrásaiban növekedjék a vállalati saját pénzforrások (tehát a nyereség) szerepe, s hogy a jövedelmezőség a jelenleginél nagyobb szerephez jusson a hitelek és az állami támogatásokallokálásában is, szükségessé teszi árrendszerünk működésének olyan irányú fokozatos továbbfejlesztését, hogy az árakban rejlő jövedelmezőség eltérései jobban jelezzék ki a különböző gazdasági tevékenységek eltérő hatékonyságát. Erről az igényről nem lehet lemondani, mert nincs más mód a tényleges vállalati önállóságon, a központi tervszerű irányítás és a piaci mechanizmus kombinálásán alapuló koncepció megvalósítására.

Ugyancsak lényegében egyöntetű vélemény alakult ki a tanácskozáson a tekintetben, hogy az állóeszközök pótlásának (cseréjének) szükséglete a népgazdasági tervekben túl szűken kerül megállapításra, s hogy az elhasználadott állóeszközök kellő mértékű modernizáló cseréjéhez hiányzik a vállalatoknál a pénz és a megfelelő anyagi érdekeltség. Olyan probléma ez, amelynek megoldása a munkaerő mind szűkösebbé válásával egyre égetőbb. Emellett a munka jobb technikai felszereltségével kiváltható gyorsabb termelékenységnövekedés kedvezően hatna az eszközigényesség alakulására is.

III. szekció: „Agrár-ipari kérdések”

Csendes Béla beszámolója

Szekciónk a címben szereplő, széles témakörön belül a mezőgazdaság iparosodását szükségessé tevő gazdasági és társadalmi tényezőkre, az iparosodó mezőgazdaságnak a szocialista népgazdaságba való beilleszkedésére, valamint a mezőgazdaság iparosodásának a termelési viszonyokkal összefüggő kérdéseire összpontosította figyelmét.

A témaválasztás időszerűségét, az iránta megnyilvánuló széles körű tudományos érdeklődést tükrözi az a tény, hogy 23 előadást nyújtottak be, ezen belül tizet szocialista testvérintézeteinkből, továbbá az is, hogy a szűkre szabott néhány órás vita során 27 felszólalás hangzott el. Olyan kérdésekről folyt a vita, amelyeket nemcsak nálunk, de a többi szocialista országban is a mindennapi gyakorlat ad fel, s sürgeti a tudományos választást.

Szekciónkban az időszerű, fontos kérdésekről oldott légkörű, közvetlen, nyílt eszmecserre folyt. Senki nem várta azt, hogy több éve folyó viták most egy csapásra megoldódnak. Azt azonban megálaphatjuk, hogy ez esetek többségében a szembenálló álláspontok megfogalmazása — a benyújtott előadásokhoz képest is — árnyaltabbá vált, és a közös célok tükrében egyfajta szintézist kapott. Joggal mondhatjuk: hasznos eszmecserét folytattunk, megismertük egymás véleményét, a különböző országok tapasztalatait, ezekből meríthetünk, s ez kutatómunkánknak új lendületet adhat.

A benyújtott előadásokban, de a vita során is viszonylag kevés szó esett a mezőgazdaság iparosodását szükségessé tevő tényezőkről. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy ma már magától értetődő, mindennapi tény a szocialista országokban a mezőgazdaság iparosodási folyamata, noha ennek intenzitása, eddig elért foka országonként eltérő. Annál több szó esett viszont az iparosodás társadalmi-gazdasági céljáról, ami sok szempontból közvetve az iparosodást kiváltó tényezőkre is utal. A célok tekintetében a hozzászólók között teljes volt a nézetazonosság.

Majdnem minden felszólaló érintette az iparosodás során kialakuló agráripari komplexumokat (nálunk ez élelmiszer-gazdaságként ismeretes). Vita folyt ennek fogalmáról, tartalmi köréről, tagolódásáról stb. Itt több eltérő vélemény létezik: a komplexum határait szűkebben vagy tágabban értelmezték a hozzászólók, fogalmát is többféleképpen definiálták. Az eltérő nézőpontok létjogosultsága indokolt. Az egyes országok történelmi előzményei, fejlettsége, természeti és gazdasági adottságai indokolják az eltérő megközelítést, értelmezést. A komplexumot illetően abban mindenki egyetértett, hogy ez a kutatásban és a tervezésben nélkülözhetetlen, mivel ma már nem hagyhatók figyelmen kívül azok a bonyolult és szoros összefüggések, amelyek az élelmiszer-termelésben közreműködő különböző népgazdasági ágak között fennállnak. Ugyanakkor a hozzászólók többsége az agráripari komplexumnak *vállalati, gazdasági intézménykénti* létjogosultságát vitatta.

Figyelemre méltó megállapítások hangzottak el az agráripari komplexum nemzetközi vonatkozásairól. Egységesen sürgették a hozzászólók a KGST-országok közötti együttműködés elmélyítését a mezőgazdaságot termelőeszközökkel ellátó ipar, a biológiai faktorok, a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és az élelmiszer-vegtermékek vonatkozásában egyaránt. Hangsúlyozták, hogy enélkül a szocialista országok élelmiszer-termelésének iparosodása nem lehet sem kielégítően gyors ütemű, sem elég hatékony.

Több felszólaló (magyar és NDK-beli közgazdászok) részletesen foglalkozott a mezőgazdaság iparosodásának hatékonyságával. Rámutattak ennek döntő fontosságára, a hatékonyság növelésének főbb módszereire, a hatékonysággal összefüggésben aláhúzták a tényezők (fajta, technika, emberi tényezők stb.) komplexitásának fontosságát, érintették az eszközigényesség, az önköltség-alakulás problémáit, a hatékonyság mérésének megoldandó feladatait stb. A magyar felszólalók a termelési rendszerekkel kapcsolatban — elismerve ezek pozitív eredményeit, aláhúzva perspektivikus szerepüket — taglalták a hatékonyság néhány, nálunk különösen időszerű problémáját. Kár, hogy az eltérő véleményt képviselők esetenként kissé egyoldalúan vagy csak a pozitív, vagy csak a nagyobb meggondolásra intő vonásokat hangsúlyozták.

A szűkebb értelemben vett gazdasági hatékonyság mellett sok szó esett az iparosodás „társadalmi hatékonyságáról” is: az iparosodás emberi vonatkozásairól, a technokrata szemléletet lehetetlenné tevő társadalmi mérlegelésről, az embert szolgáló technikai változásról, ami a gyors technikai fejlődés során társadalmi céljaink következetes megvalósítását szolgálhatja.

Egyes felszólalók számszerűen is bemutatták az agráripari komplexum népgazdaságban betöltött szerepét. Rámutattak arra, hogy például a komplexum egészében foglalkoztatottak száma egy bizonyos fejlettségi szint elérése után alig változik, de a komplexumon belül jelentős belső átcsoportosulás megy végbe.

A hozzászólók egyetértettek abban, hogy a mezőgazdaság iparosodása csak akkor folyhat megfelelő mederben, ha szervesen beilleszkedik a népgazdaság egész fejlődési folyamatába. A mezőgazdaságban dolgozók, érthető módon, gyorsítani akarják a mezőgazdaság iparosodási folyamatát. Az ütemet azonban a rendelkezésre álló erőforrások döntenek el. Ezért az iparosodást a népgazdasági tervben tervezük meg, s ez nemcsak a technikai vonatkozások tervezését jelenti, hanem az ár-, a hitel-, a pénzügypolitika és a termelési viszonyok tervezését, tudatos formá-

lását is. A gazdaságirányítás tehát alapvetően befolyásolja a mezőgazdaság iparosodását.

Érthető ezért, hogy több felszólaló nagy figyelmet szentelt az árpolitikának, a hitelpolitikának, illetve általában a gazdasági szabályozók vizsgálatának. Elsősorban azt vizsgálták, hogy a vertikális integráció — horizontálisához képest lassú — kibontakozásának milyen szabályozórendszerbeli (ár, érdekelttség, jövedelemelosztás, felhalmozás) okai vannak. Felhívták a figyelmet arra, hogy az agrárközgazdasági kutatásokban jobban előtérbe kellene állítani az ezzel összefüggő vizsgálatokat.

A beérkezett előadásokból és a vitából is kitűnt, hogy a közgazdászokat élenként foglalkoztatja az állam irányító szerepe az iparosodással összefüggésben is. Szabjon-e meg sémákat a szervezeti formákra, szabja-e meg mereven a kooperáció határait, vagy csak gazdasági szabályozókkal segítse azokat, illetve a kettőt hogyan kombinálja? A kérdésre általánosan érvényes válasz nem adható. Országonként más és más modell lehet a hatékony. A vitákból kitűnt ez, sőt az is, hogy még egy országon belül is területenként, sőt termékenként eltérő megoldási módok lehetnek célszerűek.

A mezőgazdaság iparosodása fontos társadalmi, politikai kérdés is, amely kihat a szocialista termelési viszonyok rendszerére, szükségszerűen magával hozza a viszonyok formai és tartalmi változását. A vita résztvevői egyetértettek abban, hogy a mezőgazdaság iparosodásának kérdéseivel foglalkozó kutatásokban a termelési viszonyok változásának alapos, mélyreható elemzésével még adós a közgazdaságtudomány. Nem kielégítő még a végbement gyakorlati változások elemzése sem, ezért még kevésbé tudunk megfelelni annak a jogos igénynek, hogy előre lássuk a termelőerők fejlődése nyomán kialakuló, a nem is távoli jövő termelési viszonyait.

A vita során is a felszólalások többsége a szövetkezetekben már kialakult termelési viszonyokkal foglalkozott, többnyire ezeknek is csak néhány vonását elemzte.

Mindezek ellenére talán a legfigyelemreméltóbbak azok a felszólalások voltak, amelyek a termelési viszonyokkal foglalkoztak. Többen vizsgálták, hogy mi a különbség a termelőszövetkezeti és a termelőszövetkezeti közös vállalat, illetve a termelőszövetkezeti vegyes vállalat (tsz—állami gazdaság) termelési viszonyai között. Rámutattak arra, hogy például a közös vállalkozásban más a jövedelemelosztás, hogy ezek a tulajdonviszonyok magasabb lépcsőfokok, ezért a tulajdonformák közeledésében fontos szerepet töltenek be. Más álláspont szerint viszont hiba eltúlozni ezek jelentőségét a termelési viszonyok továbbfejlődésében.

Más vélemény pedig azt hangsúlyozta, hogy az állami és szövetkezeti vegyes tulajdonforma esetén a két tulajdonforma elveszti sajátosságait, közeledik egymáshoz, s a vállalkozói döntést tekintve inkább állami, a tulajdonosi döntést figyelembe véve inkább szövetkezeti forma. Mindenki, aki a kérdéssel foglalkozott, hangsúlyozta a termelési viszonyok tanulmányozásának roppant nagy jelentőségét a termelőerők fejlődésének meggyorsítása szempontjából is, ugyanakkor utalt arra, hogy a vitatott kérdésekben elfoglalt álláspontja még további vizsgálatra, elméleti alátámasztásra szorul.

Külön szeretném kiemelni, hogy több felszólalás foglalkozott a háztáji gazdaságok szerepével, s aláhúzták ezek fontosságát a mezőgazdaság iparosodásának körülményei között is.

Ennyiben tudnám összegezni szekciónk munkáját. Elnézésüket kell kérnem azért, hogy nem adhattam megközelítőleg sem teljes képet a lefolyt gazdag, sokrétű vitáról. Mentségemül szolgál talán az, hogy nemcsak a vita időtartama volt rövid, hanem az összezésre rendelkezésre álló idő is. Egy összefoglaló egyébként sem lehet képes visszaadni a 27 felszólalás minden lényeges mondanivalóját. Még inkább vonatkozik ez a tanácskozás légkörére, hangulatára. Szekcióülésünk ilyen szempontból is kiemelendő. Tartalmas, nyílt, őszinte, elvtársi tanácskozás volt. Bizonyította, hogy céljaink azonosak, egy úton járunk, gondjaink is közösek. Sok még a megoldásra váró kérdés, sok a helyi sajátosság. Éppen ezért különösen hasznos az eszmecsere, egymás tapasztalatainak megismerése. Tanácskozásunk elősegíti közös céljaink eredményesebb megvalósítását.

A. Polesszkij: Varga Jenő irodalmi örökségéről

(Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnie Otnosenyija, Moszkva, 1974. 11. sz.)

Varga Jenő (1879—1964) a Magyar Tanácsköztársaság egyik vezetője, a III. Internacionálé munkatársa, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja, a Világgazdasági és Világpolitikai Intézet vezetője, a Lenin-díj tulajdonosa. Születésének 90. évfordulóján határozta el a Szovjet Tudományos Akadémia elnöksége, hogy kiadja műveit. A nagyon bonyolult munka elvégzésével a moszkvai Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetét bízták meg. A szerkesztő bizottság 75 különböző nyelven megjelent könyvéből és 500 cikkből válogatta ki az 1974-ben megjelent három kötet anyagát.

A válogatásban szereplő munkák óriási — tudományos igényvel feldolgozott — tényanyagot, rengeteg eredeti gondolatot, sok vitatémát tartalmaznak.

A válogatás első kötete („A kapitalizmus általános válságának kezdete”) olyan műveket foglal magában, amelyeket Varga Jenő 1927-ig alkotott. Ezek között szerepel az 1920-ban írt „Gazdaságpolitikai problémák a proletárdiktatúrában”, amelyben elsősorban a Magyar Tanácsköztársaság tapasztalatait igyekszik felmérni. Lenin a Komintern II. kongresszusán a földosztás körüli vitában felhasználta Varga Jenő megállapításait is, aki rámutatott, hogy Magyarországon a Tanácsköztársaság alatt a béresek és a kisparasztek helyzete alig változott. Lenin ebből azt a következtetést vonta le, hogy „ha a proletár államhatalom nem ezt a politikát (a földosztás politikáját — a szerk.) folytatja, akkor nem tud fennmaradni”.*

„A tőkés világgazdaság válsága” című munka az 1920—21-es válsággal foglalkozik. Varga Jenő anélkül, hogy a „kapitalizmus általános válsága” kifeje-

zést használná, megállapítja: erre a válságra már a kettéosztott világ fejlődésének új viszonyai hatnak. 1921-ben — amikor már látszott, hogy a válság a végéhez közeledik — Varga azt írta: „Meg kell különböztetnünk a világgazdaságnak a háború okozta állandó válságát annak időszerű megjelenési formáitól”. Leszögezte, hogy bekövetkezhet ugyan egy kedvező konjunktúra, de a világ gazdasági egyensúlya nem áll helyre, ezért elkerülhetetlen az új forradalmi hullám.

Varga Jenő ebben az időben konjunktúrakutatással is foglalkozott. Ezekben az alkalmasszerűen írt tanulmányokban elemezte a tőkés gazdaság összefüggéseit, és előre jelezte az új válság szükségyszerűségét. Előrejelzéseit az 1929—1932-es krízis igazolta. 1962-ben jelent meg „A jelenkori kapitalizmus és a gazdasági válságok” című cikkgyűjtemény, amelynek jelentős részét a mostani válogatás második, „Gazdasági válságok” című kötete tartalmazza. Varga Jenő tudományos munkásságának talán leggazdagabb részterülete a válságkutatás. A marxizmus—leninizmus tanításait felhasználva harcolt egyfelől a burzsoá közgazdászok apologetikus nézetei, másfelől a „baloldali” doktrinerek ellen, akik az 1929—1932-es válságot „a kapitalizmus utolsó krízisének” kiáltották ki. Bebizonyította, hogy a kapitalista gazdaság magában hordja a válság szükségességét, ugyanakkor rendelkezik az egyes válságok leküzdésének potenciális eszközeivel is.

Varga Jenő nagy jelentőséget tulajdonított a burzsoá ideológia elleni harcnak. „A jelenkori imperializmus politikai ideológiájáról” című művében kifejtette, hogy a munkásosztály megteremtette egységes, tudományos, tejlődőképes ideológiáját (a marxizmus—leninizmust), ezzel szemben a tőkésosztály nem rendelkezik egységes eszmerendszerrel. Ennek oka egyrészt az, hogy a burzsoá osztály nem egységes, az értékföllet mind nagyobb darabjaiért marakodó rétegekből áll. Másrészt a burzsoá ideológia egyetlen áramlata sem felel meg az objektív igazság követelményeinek. A burzsoá politikai ideológia nyilván-

* Lenin Összes Művei. 41. kötet, 252. 1. Oroszúl.

való válsága azonban nem ment fel megismerése alól.

A válogatás harmadik kötete („A kapitalizmus a II. világháború után”) azzal az időszakkal foglalkozik, amelyben az imperializmus már elvesztette történelmi kezdeményező szerepét. Különösen fontosnak tartja a reformista nézetek („a jóléti” államról, a kizsákmányolás megszűnéséről) bírálatát. A polémiában kitűnik, milyen jól ismeri ellenfelei nézeteit és milyen nagyszerűen tudja felhasználni a valóság tényeit a téveszmék kritikájához.

Utolsó művében, a „Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanáról” a burzsoá állam gazdasági szerepével foglalkozik. Elismeri az állam ilyen irányú tevékenységének jelentőségét, rámutat azonban e tevékenység korlátaira is.

Munkásságának kiemelkedő fejezete az ázsiai termelési mód elemzése.

Varga Jenő azt vallotta, hogy az igazi tudomány nem lehet befejezett, egy-egy probléma megoldása újabb kérdéseket vet fel. Néha maga bírálta korábbi munkái tévesnek bizonyult állításait. Ezt a válogatás is figyelmeztette: a szerkesztő bizottság szükségesnek érezte, hogy a korai műveket tartalmazó kötetben, az októberi forradalom előtti cikkeket lábjegyzettel lássa el. Varga sok más marxistával együtt a forradalom győzelme előtt úgy képzelte, hogy a szocializmusban az áru- és pénzkapcsolatok meg fognak szűnni.

Varga Jenő utolsó munkáiban is van néhány vitatható nézet, amelyek közül megemlíthjük, hogy tagadta a tőkés integráció piacbővítő hatását, véleménye szerint a kapitalista gazdaság több vezető ágazata (hajóépítés, gépkocsigyártás stb.) válság elé néz.

Több témát kutatott, amelyek jelleghűknél fogva olyanok voltak, hogy Varga a velük foglalkozó cikkek végére ezt írta: „Feltesszük ezeket a kérdéseket, bár nem tudunk kielégítő feleletet adni rájuk.” Ilyen kérdésnek tekintette egyebek között az arany értékének a meghatározását, az arany szerepét a mai pénzforgalomban, az áruk folyamatos növekedésének okát.

A kapitalizmus új jelenségeinek tudományos elemzése feltételezi, hogy állandóan tanulmányozzuk a korábbi időszakok tudományos eredményeit, és ebben kimagasló helyet foglalnak el Varga Jenő munkái.

(Ism.: *Albert János*)

E. Konovalov: A maoisták gazdaságpolitikájának lényege és fő irányai

(Voproszi Ekonomiki, Moszkva, 1974. 11. sz.)

1974. október 1.-én múlt 25 éve, hogy kikiáltották a Kínai Népköztársaságot. Kína gazdasági fejlődésében két szakaszt különböztetünk meg: az elsőt (1949—1957) az jellemezte, hogy az ország gyorsan haladt a szocialista fejlődés útján, a termelőerők fejlődése lehetővé tette az életszínvonal emelését.

A „nagy ugrás” vezette be a második szakaszt, amely napjainkban is tart.

Ma már határozottan állíthatjuk, hogy a maoizmus gazdasági koncepciójának lényege a harmincas évek partizánháborúitól napjainkig nem sokat változott. Ez a koncepció anarchista, kispolgári, sovíniszta és avantgarde elemekből kristályosodott ki, és a harmincas évek önfeláldozását, aszkétizmusát, az anyagi körülményekkel nem törődő felfogását, valamint az irányítás katonai bürokratikus módszereit tekinti ma is mérvadónak.

Az 1949-től 1957-ig terjedő szakasz alapján egészséges fejlődési körülményei között is voltak ezeknek a nézeteknek konkrét megjelenési formái. Elég, ha utalunk Mao Ce-tung fellépésére a szövetkezeti mozgalom gyorsítása céljából. E fellépésnek az lett az eredménye, hogy néhány hónap alatt több mint 100 millió parasztgazdaság egyesült szövetkezetekbe.

A maoisták a városokban is sietteték a tulajdonviszonyok és elosztási módszerek megváltoztatását. A társadalmi viszonyok gyors átalakításának sajátos útjaként határozták el a kínai vezetők a „nagy ugrást”. A szocializmus építésének „tradicionális” módszereitől való eltérést egyrészt az indokolta, hogy a maoista vezetés tagadja a szocialista építéssel kapcsolatban a Szovjetunióban és a többi szocialista országban szerzett tapasztalatok általános érvényét. Másrészt a maoista vezetők létre akarták hozni a „hatalmas” Kína megteremtéséhez nélkülözhetetlen gazdasági alapot, amelyet az objektív feltételek figyelmen kívül hagyásával, a kínai „elönyök” érvényesítésével akartak elérni. Mao szerint ezek az „elönyök”: a kínai népesség nagy lélekszáma és szegénysége. Mao Ce-tung azt tervezte, hogy az új „stratégiával” néhány év alatt el-

érik azt, aminek az eléréséhez más országoknak évtizedekre van szükségük.

A maoista gazdaságpolitika lényegévé vált, hogy nem törődnek a munkások és a parasztok érdekeivel, diktatórikus módszerekkel irányítják a dolgozók százmillióit. Semmibe veszik az ország objektív lehetőségeit és reális feltételeit. A munka termelékenységét a munkanap meghosszabbításával növelték, bevezették a vasárnapi munkát, és az éjszakai műszakban eltörölték az éjszakai pótlékot. Az anyagi ösztönzés a kínai vezetők szerint „éles kés, amely vér nélkül öl”.

A maoista célok és az elérésükhöz használt módszerek heves ellenállásba ütköztek, ami a „nagy ugrás” katasztrofális gazdasági eredményeivel párosulva kikényszerítette a program leállítását. Ezekben a harcokban a maoistáknak sikerült megosztaniuk és felmorzsolniuk azokat az erőket, amelyeknek az 1949—1957 közötti szakasz pozitív eredményeit köszönhették. 1958-tól kezdődően a KKP fórumai (kongresszusok, KB ülések) mind ritkábban és kevesebbet foglalkoztak a gazdaságpolitika kérdéseivel, egyre inkább a hatalmi harc került előtérbe.

A „nagy ugrás” nyilvánvaló kudarcra hatására meghirdették falun a három szabadság és egy kötelesség elvét. A „három szabadság”-on a helyi piac, a háztáji gazdaság és a háziipar szabadságát értették, míg az „egy kötelesség” a parasztgazdaságok önállóságának viszonylagosságát jelentette.

A maoisták visszavonultak, de a „nagy ugrást” nem ismerték el hibának. A gazdasági élet 1962-re normalizálódott, ekkor a maoista csoport újból támadásba lendült. 1962 szeptemberében a KKP KB X. plénümán élesen bírálták a „három szabadság-egy kötelesség” elvét és helyette az „előbb a szövetkezés, aztán a gépesítés” jelszót, valamint a „mezőgazdaság a népgazdaság alapja, az ipar a vezető ereje” tételt igyekeztek elfogadtatni.

A hatvanas évek „nagy proletár kulturális forradalma” szétzúzta a törvényes állami és pártapparátust. Ebben az időszakban mind nyilvánvalóbbá vált Mao „új stratégiája”: bármilyen eszközzel, a lehető legrövidebb idő alatt olyan katonai-ipari komplexumot létrehozni, amely a nagyhatalmi sovinizmus gazdasági alapjául szolgálhat. Az országban azonban nem voltak meg a modern ipar gyors kiépítéséhez szükséges objektív feltételek. A hadiipari komplexum létrehozását a katonai bürokratikus dikta-

túra megerősítésével és a dolgozók helyzetének rosszabbodása árán gyorsítják.

A militarizáció gyorsítása céljából szakítottak a szocialista országok tervezési hagyományaival, új rendet alapítottak meg az ágazatok fejlesztésére: „mezőgazdaság — könnyűipar — nehézipar”. Mindez oda vezetett, hogy a kínai ipar fejlődési üteme az 1953—1957 közötti évi 18 százalékról 1958—1973 között 6,4 százalékra csökkent. (A mezőgazdaságban a termelés évi növekedése a megfelelő időszakokban 4,5 százalék, illetve 1,5 százalék, a nemzeti jövedelem emelkedése pedig évi 8,9 és 4,8 százalék.)

A külpolitikai feltételeket a világbéke szempontjából egyáltalán nem veszélytelen forgatókönyv eljátszásával biztosítják: a „szuperhatalmak Kínát fenyegető agresszióját” hangoztatják. Az országban belül mesterségesen kialakították az „ostromlott erőd” pszichózisát. Mao Ce-tung 1966 májusában „új útmutatást” adott: „felkészülünk a háborúra, a természeti katasztrófa eshetőségére”.

A kínai gazdaságot mesterségesen két szférára osztották: az egyik néhány hadiipari és azt kiszolgáló ágazatot tömörít, amelyeket a központ szigorúan ellenőriz. Erre a szférára a modern, nagyméretű ipari, szállítási és hírközlési vállalatok a jellemzőek. Ezek a vállalatok költségvetési támogatást élveznek, hozzájuk irányítják a jól képzett szakembereket, itt használják fel a tudomány és a technika vívmányait. A Nyugaton vásárolt berendezéseket és az értékes nyersanyagokat szintén ez a központi gazdasági szektor nyeli el. E szféra fejlődésének előmozdítása céljából csoportosítják át a többletermék jelentős részét is. 1953—1958 között évi 5—6 milliárd jüant költöttek katonai célokra, 1966-ban már 15 milliárdot. Azóta ez a szám évi 18—20 milliárdra nőtt. Különös súlyt helyeztek az atom- és rakéta-fegyverek gyártására és a hadiipar kiépítésére a periferikus körzetekben.

A kínai gazdaság „alsóbb szintjét” a polgári termelés ágazatai alkotják, főképpen a mezőgazdaság és a helyi ipar. Ezeket a „saját erőre támaszkodás” elvére alapozzák, nem részesülnek központi beruházásban, a helyi pénzügyi, munkaerő- és nyersanyagforrásokat hasznosítják. Az önálló gazdasági egységeknek az a feladata, hogy „adjanak az államnak és semmit se kérjenek tőle”.

E politikának az lett a következménye, hogy az életszínvonal emelkedése el-

marad a lehetőségektől, csökkentik a lakásépítkezéseket (Sanghajban a forradalom előtt egy lakosra 3,4 m² lakástérület jutott, most csak 3,0), a bérek alacsonyak, szigorú jegyrendszer van érvényben. Nyugdíjra kevesen jogosultak, falun az orvosi ellátást „szövetkezeti” alapon szervezik meg. Az oktatás színvonala alacsony, az iskolák felügyeletét az üzemek, illetve falun a termelési brigádok látják el.

A propaganda általában az önellátásra berendezkedett közösségek követésére buzdít, nem túl nagy sikerrel. A maoista ideálokat csak kevés helyen ültették át a gyakorlatba, ezek közül megemlíthetjük a dacini olajlelőhelyeket, ahol a férfiak olajbányászattal foglalkoznak, a nők a földet művelik. A béreket alacsony szinten, egyenlősdi elvek szerint állapítják meg. Dacin a „falusi város — városi falu” mintaképe, ahol valóra váltják a mai aktuális jelszót: „három dolgot nem kérünk az államtól: pénzt, anyagot és gabonát”.

A mezőgazdaság mintáuzeme Dacsaj. Az itteni munkabrigád kézi erővel, nehéz fizikai munkával, mostoha körülmények között valósítja meg a „hármát nem kérünk” jelszót, a parasztok havi jövedelme 10 júan, azaz egyötöde a munkások bérének. A begyűjtött gabona 60 százalékát az államnak adják, s az állam ezért jóformán semmit sem ad.

A KKP X. kongresszusa jóváhagyta az eddigi irányvonalat, tehát a kínai politika továbbra is arra az elvre fog épülni, hogy a „forradalom fő feladata az osztályok és az osztályharc megsemmisítése az egész világon, és távolról sem az egyén életének a megjavítása”.

(Ism.: *Albert János*)

G. L. Bach: Infláció — Ki nyer, és ki veszít?

(Challenge, New York, 1974. július—augusztus)

Csaknem mindenki panaszodik az infláció miatt. Nem szeretünk magasabb árakat fizetni. Ám minden magasabb ár, amelyet valakinek fizetünk, többletvételt is jelent valaki számára. Ha az infláció nem csökkenti a gazdaság reális áru- és szolgáltatásvolumenét (a bruttó nemzeti termék reálértékét), akkor fő hatása az, hogy újraelosztja a folyó reáljövedelmet és a vagyont, tehát

— az összességet tekintve — nem rontja helyzetünket. Vannak, akik azt állítják, hogy az infláció mindenképpen segíti a gazdaságot mint egészét. De erre is ugyanazt kell választanunk: ha nem növeli az áruk és szolgáltatások reális mennyiségét, akkor fő hatása az, hogy újraelosztja a folyó jövedelmet és vagyont. Általa gazdasági helyzetünk — az összességet tekintve — nem romlik és nem javul.

Az inflációra vonatkozó szakirodalom bővelkedik olyan állításokban, hogy az infláció csökkenti (vagy növeli) a reáltermelést, többnyire azonban nem bizonyítják, mi is történik valójában az inflációk során. A mérsékelt ütemű inflációk a nyugati ipari világban a második világháború óta kevés bizonyítékokat szolgáltatottak arra, hogy az inflációnak bármiféle erős (akár pozitív, akár negatív) hatása lenne a termelés globális szintjére. Az infláció és a termelés növekedése között sokféle kapcsolat lehetséges. Ezt szemlélteti az 1. sz. táblázat.

1. sz. táblázat

Az infláció és a termelésnövekedés évi üteme az iparosodott országokban (%)
1950—1970

Ország	Infláció	A bruttó nemzeti termék reálnövekedése
Svájc	2,3	4,2
NSZK	2,4	5,9
Egyesült Államok.	2,5	3,6
Kanada	2,6	4,5
Olaszország	3,3	5,5
Svédország	3,6	4,1
Egyesült Királyság	3,6	2,8
Hollandia	3,7	5,0
Ausztria	3,9	4,8
Japán	4,0	9,6
Franciaország	4,4	4,8

Ha a bruttó nemzeti termékre mint az árukból és szolgáltatásokból álló nagy tortára gondolunk, felmerül a kérdés, hogy ki kap nagyobb és ki viszonylag kisebb szeletet a tortából az infláció során. A torta nagysága — inflációval vagy anélkül — idővel általában úgyis nő.

Sokan állították, hogy a bérek (a jövedelem viszonylag rögzített része) az infláció idején elmaradnak a profitok növekedése mögött, mivel a béreknél

gyorsabban emelkednek az árak. Ez azonban a második világháború utáni periódusban nem bizonyult igaznak. A 2. sz. táblázat szemlélteti, hogy a bérek általában gyorsabban nőttek, mint a profitok.

takarításokkal nem rendelkező szegények kevésbé tudnak a dráguláshoz alkalmazkodni, mint a gazdagok.

Az infláció reális vásárlóerőt csoportosít át a hitelezőktől az adósokhoz, kivéve, ha a kölcsönfeltételek meghatáro-

2. sz. táblázat

Eltolódások a nemzeti jövedelemből való részesedésben
az inflációs időszakban (%)
1950—1973

Megnevezés	1950—1971	1950—1952	1955—1957	1965—1971	1972—1973
Bérek és fizetések ...	6,6	2,6	1,4	3,9	-0,4
Nem társulati gazdaságok					
Mezőgazdaságon kívüliek	-3,8	-0,7	-0,2	-1,4	-0,1
Mezőgazdaság	-3,7	-0,5	-0,4	-0,7	0,4
Járadékok	-1,0	0,1	-0,2	-0,5	0,2
Kamatok	3,4	0,1	0,3	1,0	0
Társulati nyereségek ^a	-6,2	-2,0	-1,7	-0,4	0,7
Transzferfizetések ^b ..	4,7	-1,8	0,6	+4,7	0,1

a) A készletértékelési kiigazítás után, a jövedelemadó-fizetés előtt.

b) Nem része a nemzeti jövedelemnek.

A nyereség aránya a nemzeti jövedelemből még drámaibb módon zuhant, mint ahogy az a táblázatból kitűnik. A 2. sz. táblázat tehát nem igazolja azt a hagyományos állítást, hogy az infláció a gazdagokat segíti a szegények rovására. Mégis tényként fogadható el, hogy károsan hatott az alacsony keresetűekre és a társadalombiztosítási juttatásokban nem részesülő öregekre. Az infláció gyorsulása 1973-ban súlyosabban érintette a szegény családokat, mint a nagyobb jövedelműeket. Az élelmiszerárak emelkedtek a leggyorsabban, az élelmiszer-kiadások pedig az alacsonyabb jövedelműek költségvetésében nagyobb hányadot tesznek ki. Ezenkívül, a meg-

zásakor reálisan mérik fel az infláció hatását. Durva becslés szerint az infláció hatását a hitelezők az adósokkal szemben csak fél-kétharmad részben érvényesítették. A 3. sz. táblázat az adósok és a hitelezők szektoronkénti adatait tartalmazza, hogy képet nyújtson arról, melyik szektor nyert, illetve veszített az infláción.

A háztartások következetesen nettó hitelezők, a szövetségi kormány és az egyes államok kormányai pedig állandó nettó adósok. Így a második világháború óta jelentős vagyonszerzés ment végbe ez utóbbiak javára, a háztartások terhére.

A vállalatok egy része nettó adós, más

3. sz. táblázat

A főbb gazdasági szektorok nettó adós és hitelező státusza (md\$)
1939—1962

Megnevezés	1939	1949	1960	1962
Háztartások	87	249	337	856
Nem társulati gazdaság	3	16	-21	-115
Nem pénzügyi társaságok	-25	-17	-67	-228
Pénzügyi társaságok	-3	17	32	-130
Kormányok	-68	-263	-251	-399

részük hitelező, így az infláció számos vállalatnak nyereséget, másoknak veszteséget okozott. Zömüknél ez a nettó jövedelem 15 százaléka alatt maradt az 1952—1970 közötti időszak egészét tekintve. Az egyes időszakok és a különféle vállaltsoportok vizsgálata alapján azonban megállapítható, hogy az infláció az utolsó negyedszázad folyamán jelentős hatásokat váltott ki az amerikai gazdaságban, és e hatások sok esetben nem is feleltek meg a várakozásoknak. Az infláció hatására jellemző, hogy mivel a pénzügyi eszközök értéke meghaladja a 4000 milliárd dollárt, a nem várt infláció egy százaléka évi 40 milliárd dollár átcsoportosítással jár. Az ilyen átcsoportosítás főként a háztartások rovására és a kormányok (kisebb mértékben a gazdálkodó egységek) javára megy végbe. A háztartásokon belül az öregek terhére osztja el a jövedelmet és a vagyont, a haszonélvezők a fiatalok.

A jövőt illetően valószínűbbnek tűnik, hogy az 1950—1972 közötti időszak irányzatai érvényesülnek, mivel az 1973-as fordulatot különleges tényezők idézték elő.

(Ism.: *Gyomai György*)

Ezio Ganonica: A szakszervezetek és a „teljesítményi társadalom”

(Gewerkschaftliche Rundschau,
Bern, 1974. október)

Minden társadalom létezésének feltétele a teljesítmény. Ma azonban teljesítménytársadalmon a magas fokon civilizált, technikailag fejlett ipari társadalmat értjük. A teljesítményt pedig gazdasági-technikai dimenziókkal jellemezzük, azoknak az áruknak és szolgáltatásoknak a mennyiségével, amelyeket egy népgazdaság produkálni képes. Jó néhány közgazdász bírálja azonban az egyoldalú szemléletet, amely csak a bruttó társadalmi terméket veszi figyelembe. Bírálataink egybeesnek ezeknek a közgazdászoknak a véleményével. Helyesnek tartjuk megtörni a gazdaság abszolút uralmát, és ismét azt a szerepet juttatni neki, ami a különféle etikai irányzatok szerint megilleti: az emberi közösség szolgálatát. A teljesítmény több szempontból vizsgálható:

a) egyéni élmény, amely érzelmeket támaszt (lelkesedés, közömbösség, elnyomottsági érzés);

b) a teljesítmény eredményekhez vezet: áruk, szolgáltatások, gondolatok, emberi kapcsolatok stb.

Az ipari társadalom esetében a súlypontok eltolódtak. Klasszikus és általánosítható a konfliktus a gazdasági növekedés és a környezet között. Habár vitatjuk a Római Klub számait, mégis tény, hogy sem a nyersanyagok, sem a tiszta levegő, sem az ivóvíz nem áll korlátlanul rendelkezésre. A túlhajtott gazdasági növekedésre példa Japán. E korlátlan növekedés ára az, hogy Tokióban minden ötödik 40 éves krónikus bronchitiszben szenved a levegő szennyezettsége következtében, hogy Yokkaichiben (kóolajipari vidék) az iskolások 40 százaléka panaszodik fejfájásról, köhögési rohamokról, hogy a folyók és tavak 60 százaléka mérgezett, s az iparilag fejlett vidékeken a gyermekek lassabban fejlődnek.

A kormánynak az ökológiai egyensúly fenntartására, illetve helyreállítására irányuló intézkedései nem vezettek átütő eredményre.

Egyensúlyhiány van az állami és a magánszektor között: A rákot előidéző cigaretta gyártása a termeléshez tartozik, míg az oktatás, a tudósok eltartása, az egészségügy a közügyekhez, tehát a fogyasztáshoz van sorolva. Habár e besorolásokat sok közgazdász vitatja, mégis a legtöbben ezeket alkalmazzák, mint-hogy a magángazdaság teljesítményét a priori az állami teljesítmény fölé helyezik. Arra a kérdésre, hogy miért jobb a magángazdaság által előállított áru, csak néhány általánossággal tudnak válaszolni. Az a tézis sem visz persze előbbre, hogy csak az állam tudhat valamit jobban.

Hogy hol van a határ a magán- és az állami szektor között, az politikai kérdés. Kétségtelen azonban, hogy az élet minőségének javítása csak úgy lehetséges, ha korunk problémáinak megoldásánál a társadalmi megoldás részesül előnyben.

További problémák vetődnek fel, ha összehasonlítjuk a technikailag lehetségest és a gazdaságilag megvalósíthatót. Számítalan környezeti ártalom elkerülhető lenne, ha kihasználnák a meglévő tudományos-technikai ismereteket. Ez az állam feladata lenne, a vállalatoknak nem kifizetendő. Végre fel kellene ismereni, hogy ami az egyes vállalatnak megtakarítás, azt a társadalom drágán fizeti meg.

Bombach, baseli közgazdász egy értekezleten kifejtette, hogy a szennye-

zetség nélküli víz és levegő is részei a növekedési rátának!

Aránytalanság van a műszaki-gazdasági és a kulturális teljesítmény között. Temérdek energiát és milliárdokat használnak fel a társadalmi struktúrák továbbfejlesztésére, de mit érnek azok az erőfeszítések, amelyeknek az a célja, hogy az ipari társadalom bajait enyhítsék, miközben magát a rendszert szentnek tekintik.

A mai valóság kitűnő példa Marxnak arra a tézisére, amely szerint „a lét határozza meg a tudatot”.

Nem azzal próbálkozunk-e, hogy társadalmunkat egyszerűen hozzáigazítjuk a műszaki-gazdasági keret feltételeihez, azon az alapon, hogy könnyebb technikai haladást elérni, mint társadalmi fejlődést?

Vizsgáljuk meg most a teljesítményt mint a személyiség kibontakoztatásának eszközt. Minden ember egy teljesítménykörforgási rendszerben él: munkahely, család, szabad idő. A társadalomban, amelyben mozog, teljesítményeket mutat fel. Az egyéni teljesítményélményben is vannak aránytalanságok.

Az egyéni teljesítményélmény a személyes teljesítőképesség és az objektív teljesítménykövetelmények közötti viszonytól függ. A három lehetőség:

a) teljesítménykövetelmény > teljesítőképesség,

b) teljesítménykövetelmény = teljesítőképesség,

c) teljesítménykövetelmény < teljesítőképesség.

ad a) akitől egy területen túl sokat követelnek, más területen átlagon alulit nyújt (például munkahely—család viszonylat);

ad b) a személyiség megfelelő kibontakoztatása;

ad c) alulkövetelés (olyan munkaterületen, ahol nagy a munkamegosztás). Futószalagon a dolgozó lehet egyidőben „alulkövetelt” és „túlkövetelt” (munkaütem, tudása érvényesítése). Az a dolgozó, akitől túl keveset követelnek, teljesítménydeficitjét másutt egyenlíti ki (például sport).

A túlságosan felaprózott munka esetében hiányzik az alkotó élmény, nem lát-szik a teljesítmény. A Svájci Szakszervezeti Szövetség szociológusainak tanulmányából származik az alábbi idézet: „nincs más lehetőségünk, mint hogy eladjuk magunkat a lehető legjobb áron” és „a fejlődő országokba kellene men-nünk, hogy ismét megtudjuk: emberek vagyunk”.

A Philips, a Volvo, a Saab cégek „job-enlargement” (munkakiterjesztés) programjai nagy népszerűsége tettek szert. A termelés ugyan visszaesett valamelyest, de kevesebb a betegség és a bal-eset.

Az elmúlt évtizedben a gazdaság és a társadalom mind áttekinthetlenebbé vált. A munkavállalók befolyása munkájuk szervezése és alakítása tekintetében mind kisebb, mivel a szervezet áttekinthetetlen. Az „ember” mint tényező veszített jelentőségéből. A munkahelyhez való hűséget már nem lehet elérni magának a munkának a vonzóere-jével, más ösztönzőkre is szükség van (mint például sportlétesítmények, tanfolyamok stb.). A munkaadók bizonyos munkaszervezési kérdésekben együtt-működnének a szakszervezetekkel, de ez utóbbiak nem vállalnak ilyen kényes feladatokat. Az együttműködés ugyanis könnyen olyan szemrehányásokat válthatna ki, hogy a szakszervezet a vállalkozó végrehajtója. A szakszervezetek feladata, hogy tagjait egy bizonyos gazdasági rendszeren belül képviselje és demokratikus eszközökkel hozzájáruljon a társadalom megváltoztatásához. A munkavállalók szeretnék beleszólni a vállalati irányításba. A kiszolgáltatottság érzésének meg kell szűnnie, és ehhez számos szociális intézkedésre van szükség.

Sokan azt állítják, hogy akinek nem eshet bántódása, annak kisebb lesz a teljesítménye. A teljesítmény motivációja azonban nem a nyomortól való félelem. Egyre inkább az értelmel ki-elégülést nyújtó tevékenység válik haj-tóerővé.

(Ism.: Kálmán Endréné)

Jan Frackiewicz: A munka szervezése és vezetése

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. 355 l.

A könyv célja — írja előszavában a szerző — az olvasót megismertetni a munka és a vezetés szervezésének elméleti kérdéseivel, rámutatni a gyakorlatban előforduló munkaszervezési problémák megoldási lehetőségeire és módszereire.

Könyvének megírásához több mint száz, a munka és a vezetés szervezésének elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó művet használt fel. Művét 99 ábra és 20 melléklet teszi igen hasznossá a szervezők mindennapi munkájához.

A témakörben jártas és olvasott szakemberre a könyv egyes részei nem hatnak ugyan újdonságként (a forrásmunkák közül sok hazánkban is ismert), de azzal, hogy a szerző a munkaszervezés és a vezetés problémáit komplexitásában mutatja be, jó szolgálatot tesz a szervezőknek és vezetőiknek, különösen a kezdő, fiatal szakembereknek. A szerző könyvének megírásához igen nagy szocialista és tőkés szakirodalmat használt fel, de ezek kritikai bírálata hiányzik.

A könyv 5 fejezetből áll. Az első fejezet a munkatudományok meghatározásával és a kapcsolódó fogalmak tisztázásával foglalkozik. A munka fogalmának meghatározásával a szerző irányt szab könyve mondanivalójának. Megállapítja, hogy a munka az emberi tevékenységnek csupán egyik megnyilvánulása, és valójában minden emberi tevékenység több szakaszra oszlik. A munka hatékonyságának objektív mérése végett külön foglalkozik a munka mérőszámaival, kiemelve a szintetikus mutatók jelentőségét.

A második fejezet a szervezést — a gyors intézkedéssel szemben — gondosan megtervezett és előkészített tevékenységként értékeli. A továbbiakban sorra veszi e tevékenység legfontosabb alapelveit.

A harmadik fejezet a szervezeti egységekben folyó csoportmunka szervezésével foglalkozik. Megvizsgálja azokat a tényezőket, amelyek megítélése szerint a szervezeti egységekből különféle módon felépülő szervezeti struktúrákra hatnak. E fontos szervezési megoldás ismertetésekor a szerző összekeveri a szubjektív és az objektív tényezőket (így például berinte hatáskörök és a felelősség decentralizálására irányuló törekvés objektív befolyásoló tényező, s ezzel figyelmen kívül hagyja, hogy a centralizálási, illetve a decentralizálási törekvés érvényre jutása szubjektív tényezőktől is függ). Kimarad a tényezők felsorolásából a legfőbb, amely feltétlenül és elsődlegesen determinálja a kiépítendő szervezeti struktúrát — a cél maga —, amelynek elérésére a szervezetet létrehozzák. Ennek ellenére a fejezetben bemutatott gyakorlati példák és szervezési eljárások a csoporttevékenységek összehangolására irányuló szervezésekhez hasznos útmutatóul szolgálnak.

A negyedik fejezet a vezetéstudomány kérdéseivel foglalkozik. A vezetést — a könyv alapgondolatához híven — a szerző olyan tevékenységként értékeli, amely a végrehajtás és a szándék közötti összhang megteremtésén alapul. Vizsgálja továbbá azokat a tényezőket, amelyek e tevékenység hatékonyságát erőteljesen befolyásolják, különös tekintettel a vezetés pszichológiájára és technikájára.

A szervezés ésszerűsítésének problematikájával foglalkozó ötödik fejezet a szervezési tevékenység ésszerűsítéséhez ad hasznosítható módszereket. Egy iparvállalat példáján keresztül mutatja be, hogyan lehet a komplex szervezeti tevékenységet elemezni — a szervezet egészét felölelő munkát téve a vizsgálat tárgyává —, aminek célja a szükséges ésszerűsítések megállapítása, a vállalat hatékonyságának, gazdaságosságának fokozása.

A fogalmi meghatározásoknál a szerző deduktív módszert alkalmazva járt el. Mondanivalójából három megállapítást tartok jelentősnek:

— A szervezéstudomány helyét a munkatudományok között, a humán tudományok, a természettudományok és a technológiai tudományok határán jelöli meg. Véleménye szerint a szervezéstudomány kettős jellegű: amíg az általános szervezélmélet (a szervezeti egységek elmélete) inkább a társadalomtudományok családjába tartozik, addig a szervezéstudomány szakágazatai (a szervezéstechnikai tudományok) a technológiai tudományágak csoportjához állnak közelebb. Ezt szükségesnek tartom aláhúzni, mivel — különösen a számítógép elterjedése óta — igen gyakori az a felfogás, amely szerint a szervezéstudomány azonos a számítástechnikával, a szervezéstechnikai tudományágakkal. Ezzel túlhangsúlyozzák a szervezés technikai oldalát, s ezt követve a gyakorlatban, egy-egy szervezési feladat végrehajtásakor fontos társtudományokat (humán tudományok, természet-tudomány) „mellőznek”.

— Igen lényegesnek tartom a szerzőnek a munkaszervezés fogalmi köréről alkotott véleményét. Az általa ismertetett fogalmakat, módszereket eddig csak a fizikai munkaszervezésre értelmezték, ő ezeket viszont az általános tevékenységsszervezésre vonatkoztatja. Ezt a felfogást a szerző következetesen végigviszi a könyvében, és bizonyítja, hogy az ismertetett fogalmak és általános törvényszerűségek mindenfajta emberi tevékenységre érvényesek. Ez a felismerés nemcsak azért említésre méltó, mert így a fogalmak, a törvényszerűségek tudatos felhasználása az eddiginél szélesebb területre terjedhet ki, hanem azért is, mert a munkaszervezésnek szakítani kell azzal a gyakorlattal, amely szerint *kizárólag a termelő munkahelyek* szervezésére szorítkozik.

— Az emberi tevékenység ésszerűsítésének az a célja, hogy az adott tevékenység hatékonysága fokozódjon. Ezzel kapcsolatosan a szerző szerint az általános szervezélméletből vezethetők le azok az egyetemes szabályok, amelyek meghatározzák, hogyan kell a cél érdekében eljárni. Megállapítja továbbá azt, hogy a szervezés és a vezetés olyan tevékenységek, amelyeknek hatékonyságát a munkavégzés objektív tényezőin kívül az emberi személyiség egyéb tényezői is aktívan befolyásolják, így például az akarat, az érzelmek és az élettani funkciók összessége. Ezért a szervezésnek és a vezetésnek ezekkel a tényezőkkel is számolnia kell.

Noszky Erzsébet

Balázs Béláné—Kelen Zsuzsa:

NÉGYNYELVŰ KÖZGAZDASÁGI SZÓTÁR

(Magyar, angol, német, orosz)

Hazánkban mindeddig nem jelent meg általános jellegű közgazdasági szótár. (A korábban kiadott ilyen típusú művek a közgazdaságtudomány egyes részterületeit fogták át, például külkereskedelem, statisztika, üzeme-gazdaságtan stb.)

A szótár két részből áll. Az I. rész a tulajdonképpeni szótári anyag, amely a magyar címszavakhoz kapcsolódóan adja az angol, a német és az orosz kifejezéseket. A II. rész az ún. visszakereső, amely angol, német és orosz betűrendben közli a címszavakat. Ennek révén a szótár nemcsak magyarról a három idegen nyelvre történő fordításra használható, hanem bármely idegen nyelvről magyarra, illetve a többi idegen nyelvre is. Idegen nyelvű szakirodalmi anyagokat tanulmányozó közgazdászok, szakfordítók, tudományos kutatók, egyetemi hallgatók számára nélkülözhetetlen segítséget nyújt a kiadvány.

494 l., kötve 66,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Матяш Тимар

Данные к образованию жизненных условий рабочего класса

Очерк многогранно показывает формирование положения рабочего класса от освобождения до наших дней и указывает дальнейшие задачи, связанные с улучшением жизненных условий и развитием общественной роли рабочего класса.

Во вступительной части автор подчеркивает, что анализ и формирование положения рабочего класса являются ключевыми вопросами ежедневной деятельности партийного и государственного руководства. Кроме этого руководящий орган партии время от времени ставит этот вопрос на повестку дня отдельно, с целью обобщения результатов и определения дальнейших задач. Последний раз это имело место в марте 1974 года, когда Центральный Комитет Венгерской Социалистической Рабочей Партии принял решение особого значения, главным направлением которого является дальнейшее усиление общественной роли и увеличение политического веса рабочего класса.

После этого автор подробно анализирует тот огромный общественный, политический и духовой подъем рабочего класса, который произошел после освобождения. Однако существующие проблемы — пишет он — показывают несколько обосновано, что улучшение положения рабочего класса занимает центральное место в партийной и правительственной работе.

Следующая часть статьи подготавливает задачи, решение которых предстоит в течение пятого, ныне составляемого пятилетнего плана. При этом автор описывает, в частности, главные аспекты деятельности в области оплаты труда, пропорционального формирования доходов, улучшения условий труда, повышения культурного уровня, образования квалифицированных рабочих, всеобщего просвещения и отдельно занимается вопросом заводской демократии.

В окончании автор намечает самые важные задачи экономического характера, выполнение которых обеспечивает достижение целей политики жизненного уровня и замечает: «... в первую очередь зависит от нас, от нашей работы, что мы можем осуществить из целей повышения жизненного уровня населения, в том числе рабочего класса.»

Йожеф Богнар

Новые факторы в системе международных экономических связей

Академическая вступительная речь посвящена, с одной стороны, возникновению настоящего международного энергетического и сырьевого кризиса и его ожидаемому будущему влиянию, а с другой стороны, так называемым всеким проблемам мировой экономики и рамкам создания условий к их решению. Автор применяет метод диалектического взаимосвязанного приближения экономических и политических вопросов. По его мнению энергетический и сырьевой кризис не ведет к мировому, общему кризису, но центры власти перемещаются в страны, являющиеся крупными производителями топлива и сырья, и цены на эти товары могут сохранять свое монопольное положение, созданное инфляционными средствами, в течение 5—10 лет. Автор указывает на валютный кризис, предшествующий и независимый от энергетического кризиса, и подчеркивает, что уже этот кризис привел к перерождению структуры власти, хотя направление этого движения отличается от направления теперешнего движения.

В сложившемся положении социалистические страны в возрастающей мере будут опираться друг на друга. 40 развивающихся стран, не располагающих полезными ископаемыми, оказались в весьма опасном положении. Автор выступает за ускорение соединения международных усилий, потому что умножились всекие мировые проблемы. Среди них он отмечает проблемы не восстанавливающихся ресурсов, ускорения распада экологического равновесия, питания возросшего населения, ухудшения положения 40 самых отсталых развивающихся стран, добычи минеральных ресурсов моря.

Автор напоминает Хартию ООН, определяющую экономические права и обязанности государств, и указывает, что возможно и нужно решить всеобщие проблемы, касающиеся всего мира, независимо от международных товарно-денежных отношений.

В окончании автор выражает мнение, что в международной экономике, как и в международной политике, прогрессивные силы должны породить концепцию новой системы международной экономики, которая обеспечит — для каждого народа мирное экономическое развитие, а для всего земного шара — воспроизводство условий жизни и существования.

Мартон Тардош

Изменение цен мирового капиталистического рынка в 1973—1974 гг. и его влияние на венгерскую внешнюю торговлю

В 1973—1974 годах ползущая инфляция в ведущих капиталистических странах уступила место «галопирующей» инфляции. Охарактеризовав общие черты инфляционной экономической политики, автор в своей статье переходит к изложению условий ускорения темпов повышения цен. Среди причин он упоминает в первую очередь международный монетарный кризис. Ставшая всеобщей, различающаяся в темпах девальвация ведущих валют превратила бреттон-вудскую систему фиксированных курсов в нежизнеспособную. Вследствие временно плавающих курсов свободные капиталы, воздержавшись из-за инфляции и от инвестиций, были вложены в сырье, в результате чего цены последних повысились. В качестве второй причины автор называет

специфические факторы, наблюдаемые на товарных рынках. Он детально анализирует обстоятельства неслышанного до сих пор в экономической истории повышения цен на нефть; останавливается на причинах недостатка мощностей, наблюдаемого на рынке металлов и химикатов, и, наконец, на сокращения запасов зерновых вследствие повторяющихся неурожаев и на повышение потребностей в импорте. Вследствие вышеуказанных изменений в отличие от опыта последних десятилетий, разрыв между ценами на готовую продукцию и на сырье сдвинулся в пользу сырья. Однако временный характер этого изменения тендеций вероятен.

Во второй части статьи автор останавливается на обстоятельствах галопирующей инфляции в Венгрии. Он констатирует, что приблизительно 18%-ное ухудшение отношений обмена во внешнеторговом обороте Венгрии с несоциалистическими странами было вызвано не в первую очередь повышением цен на сырьевые материалы, так как сырье и продовольственные продукты доминируют как в экспорте, так и в импорте. Первостепенной причиной этого ухудшения является кризис сбыта убойного крупного рогатого скота в Западной Европе. В дальнейшем в статье речь идет о последствиях повышающихся цен в хозяйственной деятельности. По отношению к ведущим капиталистическим валютам была произведена ревальвация форинта. Однако степень ревальвации не достигла расхождения между венгерской и зарубежной инфляцией. Таким образом применяемый в сфере производства коэффициент (г. н. множитель цен), выполняющий функцию валютного курса, в большей мере приблизился к средним издержкам, приходящимся на единицу валютной выручки, чем ранее. В то же время повышение цен на сырьевые материалы в форинтах большей частью было исключено посредством выплаты государственных субсидий. Часть дополнительной выручки с экспорта же была отвлечена путем налогов. Вследствие этого сложившаяся после 1968 года органическая связь между венгерскими предприятиями и мировым рынком ослабла.

Дьердь Бечки—Габриелла Хедри, Изикле

Взаимозависимости капиталистической монетарной системы и западноевропейского интеграционного процесса

Для настоящего капитализма стало характерной тенденцией, что в сфере международных экономических связей наблюдается переход к новой форме государственно-монополистического вмешательства — к международному государственно-монополистическому регулированию. Серьезную проблему при таких коллективных соглашениях между капиталистическими странами означает то, что интересы участников могут быть согласованы лишь частично и только временно. Авторы останавливаются на двух таких доминирующих явлениях: они изучают взаимодействие между международной монетарной сферой и западноевропейской региональной интеграцией.

Они констатируют, что два основных достижений ЕЭС — таможенная уния и общая аграрная политика — не имея возможности базироваться на общем автономном монетарном регулировании — заведомо строится по системе, отражающей первостепенность доллара. В настоящей ситуации ЕЭС, чреватой правительственными кризисами, инфляционными проблемами, трудностями в монетарной системе и аграрной политике, наблюдаются дезинтеграционные тенденции. Для их обуздания одной — и не обязательно успешной — альтернативой может быть решение, что ЕЭС станет поддерживать такое упорядочение международной монетарной системы, которое отвечало бы интересам США, что может привести к дальнейшему укреплению позиций американского государственного монополизма в мировых масштабах. Гораздо более благоприятная альтернатива представлялась бы, для сохранения более самостоятельного облика Западной Европы, если бы государства ЕЭС в большей мере стремились к всевропейскому экономическому сотрудничеству. Предпосылкой для этого было бы создание гораздо большей стабильности разделения труда с социалистическими странами.

Иван Гэнци

Влияние технического прогресса на производственно-хозяйственную систему венгерского сельского хозяйства

Вследствие модернизации социалистического сельскохозяйственного производства все более определяющими становятся новые технические, технологические, биотехнические решения и комплексные системы. Поэтому появилось требование создания производственно-хозяйственной концепции, отвечающей более высокой технической степени, и одновременно необходимость в более точном определении общественных, макро- и микроэкономических требований по отношению к новой технике. В статье характеризуются макроэкономические факторы развития, и указывается на то, что оценка конкретных технических-технологических решений зависит от уровня экономического роста данной страны, от мощности и экономической эффективности ее промышленности. Поэтому недостаточно найти и применить к данным условиям технически наиболее «современное» решение. Новая техника должна быть приспособлена к спелфике социалистических хозяйств, особенно учитывая использование средств и удовлетворяющую степень сезонной занятости рабочей силы.

Привязка производственно-хозяйственной системы к современной технике требует прежде всего увеличения масштабов хозяйств. Однако оптимальную степень концентрации следует сильно дифференцировать по отраслям, в зависимости от характера капитальных вложений и природных факторов. Современная техника требует также и специализации производства, без того, чтобы это стремление доводилось до пределов в форме монокультурного производства. Важно, чтобы эффект техники, приводящий к повышению производительности труда, отвечал обеспеченности данного хозяйства рабочей силой.

В наши дни вырисовываются контуры нового подхода к производственно-хозяйственной экономике: этот подход, однако, и в будущем должен означать примат общественно-экономической оценки, а не одностороннего учета технических аспектов.

Альфред Шинкович

Долгосрочная стратегия предприятий в ценообразовании

Автор исходит из того противоречия, что повседневные изменения цен предприятиями могут считаться таким способом приспособления к обстоятельствам, который не служит перспективным интересам предприятия. Этой цели может отвечать лишь долгосрочная — представляющая составную часть стратегического планирования предприятия — стратегия ценообразования, перспективный план цен. Последний служит обоснованию планомерного и пропорционального развития предприятия посредством как оптимального роста, так и равномерного повышения личных доходов, обеспечиваемого уравновешенной прибылью.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Три основные части стратегии предприятия: сфера его деятельности, отвечающее ей развитие и служащее его условием и заодно результатом финансовое обоснование. Связным элементом между ними являются цены.

Кривая цены должна приспосабливаться к кривой продолжительности жизни товара, и при этом должно применяться наименьшее число изменений цен, с учетом требований государственной экономической политики, предъявляемых к предприятию. При планировании цен следует учитывать и инфляционные тенденции, и результаты измерять путем сопоставления инфлятивных цен с инфлятивными издержками. И социалистическое предприятие должно считаться с эластичностью факторов спроса.

Из отношений между результатами и издержками вытекают нормы поведения по отношению к ценам поставщиков. Инфляция влияет и на будущие затраты в связи с предусматриваемыми мерами по развитию, поэтому актуализация капиталовложений может способствовать измерению действительной будущей фондоотдачи. Разработка предприятием стратегии цен может привести к полезным результатам и в отношении товаров с фиксированными ценами, так как она выявляет уровни цен, которые целесообразно применять при актуализации цен.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Mátyás Timár:

Contribution to the development of living circumstances of the working class

The study draws a diversified picture of the development in the situation of the working class from the Liberation of the country to the present, and outlines the things to be done in order to further improve the living circumstances and social role of the workers.

In his introduction the author emphasizes that the evaluation and development of the situation of the working class is a daily key problem of the party and government leadership. In addition, the highest party forum puts the problem separately on its agenda from time to time, to sum up the results and to determine further action. Last time this happened in March 1974, when the Central Committee of the HSWP adopted a resolution of outstanding importance, the leading idea of which is the further strengthening of the social role of the workers and increasing their political role.

Next the author analyses in detail the road covered by the working class since the Liberation, its rise in social, political and intellectual fields. The existing problems, however, make it obvious that improving the situation of the working class must be followed with close attention also in the future work of the party and government.

In the further parts of his article the author summarized the tasks to be solved in the period of the fifth five-year plan now under elaboration. He reviews the main viewpoints of activity in the fields of wages, income proportions, improvement of working conditions, the raising of the level of general and professional education, the training of skilled workers and devotes a separate part to the questions of factory democracy.

In the concluding part the main economic activities necessary for the attainment of goals set by living standards policy are indicated, stressing that: "... it is mainly up to ourselves, our own work what we can accomplish from the objectives related to the raising of the living standards of the population, and, within that, of the working class."

József Bognár:

New factors in the system of international economic relations

The inaugural address of the author at the Academy of Sciences discusses the emergence and expected future effects of the present international energy and raw material crisis, on the one hand, and the so-called grave problems of the world economy as well as the framework for the conditions of their solution, on the other. The author applies a dialectically interdependent method for approaching the economic and political problems. In his opinion, the energy and raw material crisis will not lead to a general world-wide economic crisis, but the power centres will shift towards the countries outstanding in the extraction of primary energy and raw materials, while the prices of the latter may hold their inflationarily developed monopolistic positions. The author refers to the monetary crisis independent of and preceding the oil crisis, and to the fact that already that one had started a shift in the power structure, although of a different direction.

In the situation developed the socialist countries will have to increasingly rely on each other. The forty developing countries lacking raw material resources got into dangerous situation. The author advocates the acceleration of international cooperation. He then states that also the grave world problems have increased in number. They include: the non-renewable resources, the acceleration of the dissolution of the ecological balance, nutrition of the increased population, deterioration in the situation of the most backward 40 developing countries; and the problems related to extracting the mineral resources of the seas. The author refers to the UN charter determining the rights and obligations of states and to the

fact that the universal problems affecting the whole world can and must be solved only independently of the international commodity and monetary relations.

Finally, he stresses that — similarly to international politics — also in the international economy it is the progressive forces that must develop such conception of the new international economic system that will secure peaceful economic development for every nation and the reproduction of the conditions of life and existence for the whole globe in the future.

Márton Tardos:

Price changes on the capitalist world market in 1973—74 and their effects on the Hungarian economy

In 1973—74 the creeping inflation gave way to a galloping inflation in the leading capitalist countries. After a review of the general features of an inflationary economic policy the author discusses the acceleration of the rate of price increases. Among the causes he first mentions the international monetary crisis. The general depreciation of the leading currencies at varying rates has made the system of fixed rates of exchange as agreed upon in Bretton Woods inviable. Owing to the temporarily floating rates of exchange the free capitals—which also refrained from investment on account of inflation—have fled to the raw materials and pushed up their prices. As a second cause the author points to particular factors observable on the commodity markets. He analyses the circumstances of the unprecedented rise in oil prices; then he investigates the causes of capacity shortages on the market of metals and chemical products and, finally, the emptying grain warehouses and growing import needs due to repeated unfavourable weather conditions. As a consequence of the above changes—and contrary to the experience of the last decades, the price scissors between finished products and raw materials have opened in favour of raw materials. It is, however, probable that the change in tendency is only temporary.

The second part treats the consequences of the galloping inflation in Hungary. The author establishes that the about 18 per cent deterioration in the terms of trade with non-socialist countries has been caused not mainly by the rise in raw material prices, since raw materials and foodstuffs dominate in both imports and exports. The primary cause of the deterioration is the crisis of cattle sales to Western Europe.

Next the economic consequences of rising prices are treated. The forint has been re-valued against the leading capitalist currencies. But the extent of revaluation was smaller than the difference between the Hungarian and the foreign inflation. Thus the price-coefficient fulfilling the role of exchange rate in the productive sphere approaches the average costs of earning foreign exchange better than was the case earlier. But, at the same time, a rise in the forint prices of imported raw materials has been mostly prevented by paying price subsidies. The increase in export earnings has been, however, taxed away. As a consequence, the organic connection between the Hungarian enterprises and the world market, which had come about after 1968, became looser.

György Becsky—Mrs. Izik, Gabriella Hedri:

Interrelations between the capitalist monetary system and the West-European integration process

It is a general tendency of present-day capitalism that in the sphere of international economic relations a new form of state monopolistic interference is used: international state monopolistic regulation. It is a grave problem of these capitalist collective agreements that the interests of the participants can be only partially and temporarily reconciled. The authors examine two such dominant features: the mutual effects on each other of the international monetary sphere and the West-European regional integration.

It is stated that the two main achievements of the EEC, the customs union and the common agricultural policy, — since they could not be based on a common autonomous monetary regulation — were relying from the outset on a system reflecting the supremacy of the dollar. In the present situation — burdened by government crises, problems of inflation, monetary and agricultural policy difficulties — desintegration tendencies may be observed in the EEC. One of the alternatives for braking them — and of doubtful success — may be if the EEC supports an international monetary settlement conforming to the requirements of the USA, which would obviously result in a further expansion of the world-economic position of the American state monopoly capitalism. A more favourable alternative would offer itself to preserve a more independent West-European image, if the EEC countries made more definite efforts at an all-European economic cooperation. A condition of this would be to create a much greater stability in the division of labour with the socialist countries.

Iván Gönczi:

The effect of technical progress on the system of farming

As a consequence of modernizing the socialist agricultural production the new technical, technological, biotechnical solutions and complex systems are becoming more and more determinative in the production processes. Therefore, it has become necessary to work out a farming concept corresponding to the higher technical stage and, simultaneously, also the social macro and microeconomic requirements related to the new technologies must be more exactly formulated. The article outlines the macroeconomic factors of development and points out that the valuation of concrete technical and technological solutions depends on the development level of the given country, on the capacity and efficiency of its industry.

It is, therefore, not sufficient to find and adapt the technologically "most modern" solutions. The new technology must be adapted to the socialist properties of farming, keeping in view particularly the utilization of assets and the satisfactory seasonal employment of the labour force.

The adaptation of farming systems to modern technology requires above all the increasing of farm sizes. But the optimal rate of concentration must be strongly differentiated by branches, depending on the nature of the investment and on the natural factors. Modern technology also demands the specialization of production, without pushing it into the extreme or aiming at monoculture in land cultivation. It is also important that the productivity raising effect of technology should be in harmony with the labour supply of the given farm, however, will continue to mean the primacy of socio-economic value judgement and not a onesided adaptation to technology.

Alfred Sinkovics:

Long-term enterprise price strategy

The author sets out from the contradiction that the daily price changes implemented by enterprises are such adaptations which do not serve the long-term interests of the enterprises. Only a long-term price strategy, a price plan—fitted into the strategic planning of the enterprise—will serve the purpose. A long-term price plan will help in founding the planned and proportionate development of the enterprise both through optimal growth and through the steady income of personal incomes secured by balanced profits.

The three main parts of enterprise strategy are: the scope of operations, the development activity belonging to it and, both as a condition and a result, the financial foundation. The link between them is the price.

The price curve must be adapted to the life-curves of the products; this must be attained with the possible smallest number of price changes, reckoning with the claims on the enterprise deriving from government economic policy. In the planning of prices inflationary tendencies must be reckoned with, and returns measured by confronting inflated prices with inflated costs. Also a socialist enterprise must reckon with the flexibility of factors in demand. The normatives with respect of price behaviour towards suppliers derive from the returns and cost relations. Inflation affects the future costs of intended investments and thus a working out of the real costs of capital inputs may help to measure the true future capital efficiency. Enterprise price strategy may yield useful results even with products with fixed prices, since it might show the price levels at which it will be purposeful to aim when prices become actual.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Budapest V., Münnich F. u. 18. III. emelet — Telefon: 313-975, 318-326
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010
Terjedelem: 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1974. december 23.

74.1353 — Kossuth Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Monori István vezérigazgató

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:
az AKADEMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010, postacím: 1363 Budapest, Postafiók 24. — Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488; az AKADEMIAI KÖNYVES-BOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612, postacím: 1368 Budapest, Postafiók 236. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. — Előfizetési díj egy évre 132 forint.

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ

1974. évi 10. sz.

Weiss, G.: A szoros testvéri együttműködés negyedszázada. A Német Demokratikus Köztársaság 25 éve

Lebegyinszkij, N.: Az automatizált irányítási rendszerek kölcsönhatása

Asztafjev, V.—Povolockij, L.—Hajkin, V.: Az új technika bevezetésének ösztönzése

Florentyev, L.: Az OSZSZSZK nem fekete-földi övezete: a mezőgazdaság fejlesztésének néhány eredménye és perspektívája

Sziern, V.: A falusi települések fejlesztésének útjai az OSZSZSZK nem fekete-földi övezetében

Szencsatov, V.—Jankin, V.: A nyereség növelésének tényezői és elemzésük alapelvei

Papenov, K.: Munkaerőforrások. Számítási módszerek és modellek

Sanyina, V.: A KGST-tagországok szállítási-gazdasági kapcsolatai ésszerűsítésének problémái

Vasziljev, N.: A fejlett szocializmus problémáival kapcsolatos burzsoá nézetek kritikája

Szmirnov, Sz.: Az automatizálás mint új termeléstecnológiai eljárás

Viljenszkij, M.: Az új technika gazdasági hatékonysága értékelésének kritériumairól

Allahverdjan, D.: Az irányítás pénzügyi ösztönzői

Jefremov, Sz.—Morozov, V.: Az önálló elszámolás az ágazatközi kombinátok létrehozásának feltételei között

Afanaszevszkij, Je.: A könnyűipar szerepe az agrárpárlati komplexumok fejlesztésében

A lakosság foglalkoztatása a termelés intenzifikálásának feltételei között

Vojevkov, M.: A szocialista munkaverseny problémáinak kutatása a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának intézményeiben

Merkina, G.—Kapitula, P.: Az időtényező és a beruházások megtérülése. (Konferencia Minszkben)

Pivovarov, Ju.—Sztrongina, M.: Az urbanizáció és a letelepedési rendszer szabályozása

1974. évi 11. sz.

Titkov, V.: A szocialista gazdaság építése a Mongol Népköztársaságban. 50 éves a Mongol Népköztársaság

Tolpigyn, V.: Az építőmunka meggyorsításának útjai

Ivanov, Je.: Az állóalpok újratermelésének tervezési problémái

Dobrinjin, V.: A mezőgazdasági termelés intenzifikálásának komplex jellege

Agababjan, E.: A lakosság szükségletei fejlett szocialista társadalomban

Bunyics, P.: A Világóceán tartalékai kiaknázásának gazdaságtana

Ladigin, B.—Peksjev, Ju.: Szocialista gazdasági integráció — tervszerűen irányított folyamat

Konovarov, Je.: A maoisták gazdaságpolitikájának lényege és fő irányai

Morduhovics, L.: Vita N. I. Ziberről (A marxista politikai gazdaságtan elterjedéséről Oroszországban)

Volkov, M.: Fejlődő országok: a technika kiválasztása

Ovcsinnjikov, G.—Pavlov, P.—Trifonov, D.: A szocialista termelés gazdasági hatékonyságának kritériumai és mutatói

Szuboockij, Ju.: Az egyesülések és az ipar irányítása

A Szovjetunió Állami Tervbizottságában

1974. évi 10. sz.

Rumler, M.: A tőkésországok tudományos-műszaki fejlődése társadalmi-gazdasági tartalmának marxista és burzsoá interpretálásáról. Általános kérdések

Mosnová, E.: A szükséges termékről a szocializmusban

Bley, H.: A munkatermelékenység növelésének, mérésének és tervezésének feladatai és problémái

Cserkovec, V. N.: A szocialista termelési viszonyok fejlődése prognosztizálásának módszertani kérdései

Penkava, J.: A pénzügyek és a hitel problémáikájáról

Romanec, A.: „A politikai gazdaságtant oktatók képzésének módszertani és módszerbeli problémái az SZKP XXIV. kongresszusa határozatának fényében” — össz-szövetségi tudományos konferencia. Útmutatás a kéder-oktatás és -képzés számára a politikai gazdaságtan területén

János, V.: Szívesen fogadott módszertani segédeszköz

Petráček, S.: A művelődés gazdaságtanának válogatott problémái

Stibalová, B.: A szolgáltatók kutatásának néhány módszertani kérdése

Tosovská, E.: A melléküzemi termelés az SZSZSZK gazdaságában

Smutny, M.: Jelentős adalék a prognosztika elméletéhez és módszertanához
Nikl, V.: A külföldi piacok kutatásáról
Klusáková, Z.: Az USA mezőgazdasági-ipari komplexuma

1974. évi 11. sz.

Roubal, K.: A IV. Közgazdász Világkongresszus Budapesten. Beszámoló a munkacsoportok tárgyalásairól

Bogomolov, O. T.: Nemzetközi integráció a tervezés közvetítésével és a piaci erők segítségével

Makszimovova, M. M.: Az integráció fogalmáról és típusairól

Bognár József: Az integráció társadalompolitikai és intézményes aspektusai

Kohlmeijer, G.: A regionális és a nemzetközi kereskedelem fejlődési és strukturális tendenciái

Dvorák, J.: Munkabérforrások képzése és a termékek árelőnyössége

Kreuter, J.: A vállalat nem marxista elméletének néhány módszertani problémája

Friss István: A koncepciók jelentőségéről a gazdaságpolitikában

Lamser, Z.: Csehszlovák—szovjet szimpózium a mezőgazdasági-ipari komplexumról

Vencovsky, F.: A világ gazdaság és a nemzeti gazdaság közötti valutáris kapcsolatok elméletéről

Janáček, K.: A fogyasztók pszichológiája és a gazdaságelmélet

wirtschafts wissenschaft

1974. évi 11. sz.

Ledenig, W.—Vogelej, D.: A demográfiai kutatás néhány problémája az NDK-ban

Lungwitz, K.: A születésalakulás gazdasági és társadalmi problémái az NDK-ban

Knalatoari, P.: A népességalakulás elemzése kapitalista termelési mód feltételei mellett és néhány népesség-gazdasági következmény a fejlődő országok számára

Buchbach, J.—Manz, G.: Szükségletkielégítés társadalmi alapok útján

Leykauf, H.—Schoppan, W.: Az elektronikus adatfeldolgozás alkalmazása kapitalista termelési viszonyok mellett

Lehmann, H.: A monopolkapitalizmus előtti polgári vulgáris közgazdaságtan

Biersack, B.—Reuss, K. H.—Salomon, J.—Wühelm, M.: Szovjet tapasztalatok az anyagmérleg-készítés kialakításánál

Steckler, H.: A népgazdaság optimális irányítási és tervezési rendszere fejlesztésének elméleti és módszertani problémái

Heinze, M.: A szocialista specializáció és kooperáció elmélyítésének útjai és feltételei

1974. évi 10. sz.

Dobrev, K.: A Bolgár Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézetének 25 éves évfordulója

Sztoilov, Sz.: A szocialista integráció és a társadalmi termelés hatékonysága

Anacszkova, V.: A „tudománytermelési” — rendszer költségeinek összehasonlítása

Kodinov, Sz.: Az EGK valutáris integrációja — a nemzetközi valutáris rendszer válsága által kifejtett dezintegráló hatás leküzdésének előfeltétele a kapitalizmusban

Arab-Ogli, V.: Szociológiai elmélet vagy szociális mítosz?

Gorov, K. Zs.: Ljuben Karavelov nézetei a pénzről és az állam pénzügyeiről

Rizov, Sz.: Remekmű a politikai gazdaságtan problematikájáról

Szpirkov, P.: A közgazdaságtan aktuális problémái

Petkova, R.—Rangelova, R.: A fejlett szocialista társadalom felépítésének gazdasági problémái

PLÁNOVANÉ HOSPODÁŘSTVÍ

1974. évi 11. sz.

Matousek, J.—Uhlir, V.: A népi tanácsok szerepe a népgazdaság fejlesztésének irányításában és tervezésében. II. rész

A Német Demokratikus Köztársaság negyedszázada

Hogyan teljesítik a CSKP KB-a májusi teljes ülésének határozatát a tudományos-műszaki fejlesztésről

Knobloch, V.: A tudományos-műszaki fejlesztés ársztoinözése

Poláček, M.: A szocialista integráció előfeltételei az idegenforgalom területén

Matejka, L.—Böhm, A.: A KGST-tagországok közös tervezésének új formái

Bouchal, M.: A lakossági pénzbevételek múltbéli fejlődésének tendenciái

Culík, A.: Az előre gyártott szilikátelemekek termelési bázisa hatékonyabbá tételének problémái

Divilla, E.—Goulli, R.: Mezőgazdasági-ipari komplexum a CSSZSZK-ban

Vigas, J.: A szocialista államok népességének fejlődése a második világháború után

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A tartalomból

**CRAVERO RÓBERT—FEKETE GYÖRGY—
IVÁN PÁL:**

A munkaerő-állomány struktúrájának tervezett
alakulása 1970—1985 között

GYENES ANTAL:

A termelőerők és a termelési viszonyok összhangja
a termelőszövetkezetekben

KELEN ZSUZSA:

A klasszikus ciklusmechanizmusok módosulása
az állammonopolista kapitalizmusban

LAKI MIHÁLY:

Versenyhelyzet és vállalati termékszerkezet

3

XXII. évfolyam

1975. március

TARTALOM

A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa	297
Dr. Háy László	298
<i>Cravero Róbert—Fekete György—Iván Pál</i> : A munkaerő-állomány szakképzettségi és iskolázottsági struktúrájának tervezett alakulása 1970—1985 között	301
<i>Gyenes Antal</i> : A termelőerők és a termelési viszonyok összhangja a mezőgazdasági termelészövetkezetekben	314
<i>Kelen Zsuzsa</i> : A klasszikus ciklusmechanizmusok módosulása az állammonopolista kapitalizmusban	332
<i>Nyilas József</i> : A szellemi termékek nemzetközi forgalmának elvi kérdései	348
<i>Hagelmayer István</i> : A monetáris arany felhalmozása a mai tőkes világgpiacon	364
VITA	
<i>Laki Mihály</i> : Versenyhelyzet és vállalati termékszerkezet	382
<i>Fülöp Sándor</i> : Merev lineáris-törzskari szervezet — antihumánus vezetés?	395
FOLYÓIRATSZEMLE	406
J. Poszpelova: Az ipar és a mezőgazdaság közötti kapcsolatok új formái — Emil Kung: Területi tervezés, tulajdon és gazdasági rend — Az éhség a világon — M. E. Salvesson: A stratégiai management	
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
E. J. Bregel: A polgári gazdaságtan új irányzatai és a mai kapitalizmus (<i>Szántó Györgyné</i>)	413
A cikkek orosz és angol nyelvű rövid tartalmi kivonata	417
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK TARTALMÁBÓL	422

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Cravero Róbert, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője; **dr. Fekete György** kandidátus, a Mezőgazdasági és Elelmezésügyi Minisztérium Mérnök- és Vezetőtovábbképző Intézetének egyetemi tanára; **dr. Fülöp Sándor**, a Pamutnyomóipari Vállalat gazdasági igazgatója; **dr. Gyenes Antal** kandidátus, a Szövetkezeti Kutató Intézet igazgatója; **dr. Hagelmayer István** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető docense; **dr. Iván Pál**, az Országos Tervhivatal osztályvezető-helyettese; **dr. Kelen Zsuzsa**, a Magyar Nemzeti Bank főelőadója; **Laki Mihály**, a Konjunktúra- és Piackutató Intézet munkatársa; **dr. Nyilas József**, a közgazdaságtudományok doktora, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára; **dr. Szántó Györgyné** kandidátus, az MSZMP Politikai Főiskolájának docense

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovic Mária, Bognár József, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István (elnök), Ganczer Sándor, Háy László, Hetényi István, Huszár István, Káplár József, Kornai János, Megyeri Endre, Nagy Tamás, Sipos Aladár, Szabó Kálmán, Szamuely László, Vincze Imre, Zsarnóczai Sándor (főszerkesztő)

A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa

Az MSZMP XI. kongresszusát a magyar kommunisták mellett bizalommal várja népünk sorsáért, hazánk szocialista fejlődéséért tenni kész valamennyi magyar állampolgár. A bizalom alapja a tapasztalat: a párt 30 éve sikeresen érvényesíti a munkásosztály politikáját, vezeti népünket a szocializmus útján. Az MSZMP képes volt a folyamatosság és a megújulás dialektikus egységét biztosítani, a felszíni jelenségek mélyén megbúvó lényegyet felismerni, s ezek alapján az időszerű célokat kitűzni, az elérésükhöz szükséges erőket mozgósítani.

A tudományos igényű helyzetelemzés most is szükséges. A X. pártkongresszus óta hazánkban is, a környező világban is jelentős változások mentek végbe. Új irányok, tendenciák és problémák rajzolódtak ki. A köztük való eligazodáshoz, az egyeztetett, határozott cselekvéshez a munkásosztály vezető szerepét érvényesítő eszmei-politikai erőre, a párt állásfoglalására, útmutatására van szükség. Nagy jelentőségű ez az állásfoglalás akkor is, amikor változás jár a nyomában, és olyankor is, amikor megerősíti a folyamatosságot. Az MSZMP immár csaknem két évtizedes tevékenységével bizonyítja, hogy döntéseiben a marxizmus—leninizmus elvei, a valóság tudományos értékű elemzéséből lesűrhető következtetések vezetnek.

Már a kongresszusi irányelvek egyértelművé tették a tudomány iránti igény növekedését akkor, amikor feladatuk szabták: „Társadalomunkban növelni kell a tudomány szerepét és gyorsítani termelőerővé válását, hatékonyabbá kell tenni a kutatási eredmények felhasználását.”

A gazdaságpolitikai döntéseknél több tudományterület dolgozóinak s közöttük elsősorban a közgazdaságtudomány művelőinek kell szolgálatniuk a szükséges tudományos alapot. Tudomány és politika itt szoros kölcsönhatásban van. A közgazdaságtudomány s folyóiratunk feladatára is utalnak a kongresszusi irányelvek, amikor szükségesnek tartják, hogy „... társadalomtudományi kutatóhelyeken, a társadalomtudományok egész területén biztosítani kell a marxizmus—leninizmus egyértelmű érvényesülését, bontakozzék ki jobban vitázó szellem az antimarxista nézetekkel szemben”. Úgy véljük, ez egyben az objektív valóság megismerésének, a közgazdaságtudomány fejlődésének is leghatékonyabb eszköze.

Megtisztelő kötelességünknek tartjuk részt vállalni a XI. kongresszus határozatainak megvalósításából s hozzájárulni egy olyan politika érvényesítéséhez, amely már eddig is történelmi értékű sikerre vezetett és a dolgozók millióinak érdekét, az ország felemelkedését szolgálja.

Dr. HÁY LÁSZLÓ

Súlyos veszteség érte tudományos életünket, egész népünket. 1975. január 27-én, 84 éves korában elhunyt dr. Háy László állami díjas akadémikus, a MSZMP Központi Bizottságának tagja, a Közgazdasági Szemle szerkesztő bizottságának volt elnöke.

Halálával olyan mindannyiunk által tisztelt és nagyra becsült tudós-forradalmár vált ki sorainkból, akinek sok évtizedes munkásmozgalmi, gazdasági, tudományszervezői, közgazdasági oktatási-nevelési, tudományos kutatási és szakirói tevékenysége örökre összeforrott a társadalmi haladás ügyével, akinek eszméi, munkássága a generációk egész sorának életét, gondolkodását formálta több mint egy fél évszázadon át.

Keveseknek jut osztályrészül olyan tiszteletreméltóan gazdag és teljes emberi élet, mint amilyen az Övé volt. Még inkább keveseknek adatott meg az az igazi emberség, tántoríthatatlan, forradalmi küzdeni akarás, amely egészen haláláig jellemezte. Életét már nagyon fiatalon eljegyezte a munkásmozgalommal. 1909-ben — 18 éves korában — tagja lett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak, orvosi tanulmányainak éveit alatt részese a diákmozgalomnak, tagja a Galilei-kör szocialista szárnyának.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után egyhangúlag beválasztották az orvosszakszervezet direktóriumába. Ekkor már a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja. Amikor a Tanácsköztársaság léte veszélybe került, önként jelentkezett a magyar Vörös Hadseregbe, amelyben a proletárdiktatúra végéig katonaorvosként teljesített szolgálatot.

A Tanácsköztársaság leverése után is töretlen hittel folytatta forradalmi tevékenységét. Az ellenforradalmi rendőrség üldözése, a közvetlen életveszély elől Bécsbe kényszerült, ahol azonnal jelentkezett pártmunkára. A párt külföldi bizottsága ekkor Kassára küldte, ahol két évig a „Kassai Munkás” c. lapot szerkesztette. Innen a párt Berlinbe irányította, ahol 1929-től 1934 végéig a szovjet kereskedelmi képviselőnél dolgozott, majd Moszkvába került. Berlinből is állandó kapcsolatban volt a KMP-vel, rendszeresen írt cikkeket a „100%” című folyóiratnak.

Moszkvában új szakasz kezdődött Háy László életében. Közvetlenül tanulmányozhatta a szocialista gazdaság elméletét és gyakorlatát, részt vehetett az első szocialista ország építésében. Kilenc éven át dolgozott a Szovjetunió Külkereskedelmi Népbizottságán. Egyidejűleg tudományos munkatársa volt a szovjet Tudományos Akadémia Világ gazdasági és Világpolitikai Intézetének. 1939-ben „A háború és a külkereskede-

lem” c. értekezésének megvédésével kandidátusi fokozatot szerzett. Két-
tős szakmai munkája mellett rendszeresen pártmunkát is végzett. 1944
elejétől másfél évig a moszkvai Kossuth Rádió munkatársa, majd veze-
tője volt.

1945 őszén gazdag munkásmozgalmi és gazdasági tapasztalatokkal,
széles körű elméleti ismeretekkel tért haza. De magával hozta hitét is
népünk felemelkedésében, a szocializmus magyarországi megvalósításá-
ban. Szorgalmát, hatalmas munkabírását e cél szolgálatába állította.
Széles körű ismeretei és e tulajdonságai tették képessé arra, hogy haza-
tértétől egészen haláláig a szocializmus építésének élvonalában harcol-
jon, és megoldja azokat a különféle bonyolult, magas követelményeket
támasztó feladatokat, amelyekkel a párt megbízta.

Háy László több mint két évtizeden át nagy fontosságú funkciókat
töltött be népgazdaságunkban. Hazatérte után a Magyar—Szovjet Kül-
forgalmi Társaság igazgatója, majd 1946 tavaszától 1948-ig a Magyar
Nemzeti Bank igazgatójaként kiemelkedő szerepe volt az infláció meg-
fékezésében, a forint megteremtésében. 1946 és 1952 között tagja volt a
párt államgazdasági bizottságának, 1948 és 1954 között külkereskedelmi
miniszterhelyettes, ezután 1956 áprilisáig külkereskedelmi miniszter,
majd az ellenforradalomig a Magyar Nemzeti Bank elnöke volt. Ezt kö-
vetően a Gazdasági Figyelő főszerkesztője lett.

Sokat köszönhet a magyar közgazdászok képzés és a pártoktatás is Háy
Lászlónak. 1957 és 1963 között mint a Marx Károly Közgazdaságtudo-
mányi Egyetem rektorának nagy szerepe volt az ellenforradalom nyo-
mán keletkezett zűrzavar felszámolásában, az oktatás-nevelés és a tudomá-
nyos kutatás fejlesztésében. Rektori megbízatása idején kezdődött
meg a közgazdászok képzés reformja, jelentősen emelkedett a képzés szak-
mai, eszmei-politikai színvonala, fokozódott az oktatók tudományos
kutatási tevékenysége, szélesedett az egyetemi vezetés demokratizmusa.
Kiemelkedő érdemeiért az egyetem fennállásának 25. évfordulója alkal-
mából díszdoktorává avatta. Készséggel állt a pártoktatási intézmények
rendelkezésére is, ahol elsősorban világgazdasági kérdésekről tartott
emlékezetes előadásokat.

Nagy megterheléssel és felelősséggel járó állami feladatainak telje-
sítését Háy Lászlónak sikerült összeegyeztetnie a tudományos kutatással.
Tudományos szakirodalmi munkásságát sok magyar és számos, idegen
nyelveken megjelent publikációja tükrözi, köztük több nagy fontosságú,
általános elismerésben részesült könyv. Így „Az újratermelési ciklus
alakulása a második világháború után” (1959), „A hidegháború gazda-
sági formái” (1964), „A világgazdaság válsága” (1966), „A megválto-
zott világgazdaság” (1970) c. könyvei nagyban hozzájárultak a marxista
politikai gazdaságtan és a világgazdaságtan fejlődéséhez. E könyvei mel-
lett társszerzője volt az 1961-ben megjelent „Korunk kapitalizmusa” I.
kötetének. Tudományos munkássága azonban nem szorítkozott a mai
kapitalizmus kutatására. Kutatómunkájának nagyra becsülendő vonása,
hogy állami megbízatásainak idején is élénk érdeklődéssel kísérte szak-
területének tudományos fejlődését, s tudományos cikkeivel segítette az
új jelenségek értékelését, helyes megértését. A forint védelméről, a
KGST létrejöttéről, külkereskedelmünk fejlődéséről, a Közös Piacról, a
szocialista országok gazdasági színvonala kiegyenlítődéséről, népgazda-

ságunk struktúrájának távlati fejlődéséről, közgazdaságtudományunk helyzetéről és feladatairól, a két rendszer versenyről írott cikkei nemcsak irányt mutattak, hanem új gondolatokkal is segítették közgazdaságtudományunk fejlődését. Kiemelkedő közéleti és tudományos munkásságának elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia 1965-ben levelező, majd rendes tagjává választotta.

Háy László a közéleti tevékenységet létfeltételének tekintette. Közéleti funkcióival kapcsolatos feladatait is fáradhatatlanul, nagy igényességgel teljesítette. 1959-től minden pártkongresszuson beválasztották a Központi Bizottságba. Húsz éven át elnöke volt a Közgazdasági Szemle szerkesztő bizottságának, s csak elhatalmasodó betegsége miatt vált meg e munkától. Tagja volt a Társadalmi Szemle szerkesztő bizottságának, több mint egy évtizeden keresztül elnöke a Tudományos Minősítő Bizottság Közgazdasági Szakbizottságának. Az elmúlt évtizedben egyénileg aligha fáradozott valaki többet a közgazdász tudósutánpótlásért, mint Háy László. Szerette és becsülte a fiatalokat, örült sikereiknek. Példamutató szerénysége, meleg embersége, egyben elvhűsége megnyitotta előtte fiatal munkatársai, kollégái szívét, akikre nagyon odafigyelt. Akik megismerték, együtt dolgoztak vele, tudták: nem a véleményyt nyilvánító személye, hanem mondanivalójának igazsága a döntő elhatározásaiban.

Háy László azok közé tartozott, akiknek életelemük a munka. Kiemelkedő akarateréjével, fegyelmezettségével és nagy életerejével, szellemi frissességét megőrizve dolgozott szinte halála napjáig. Munkatársait is a munka szeretetére, igényességre nevelte. Hosszú, mozgalmas és nehéz munkásság után 1963-ban ment nyugdíjba. Nyugalmazott egyetemi tanárként közéleti és tudományos munkásságát még nagyobb lendülettel folytatta. Legjelentősebb tudományos munkáinak jó része nyugdíjas éveiben született.

Háy László kiemelkedő életművet alkotott, példamutató életet élt. Nagyszerű munkásságáért 1970-ben az Állami Díj I. fokozatával tüntették ki. Ezenkívül több magas kitüntetést is kapott, köztük a Magyar Partizán Emlékérmét, a Tanácsköztársaság Emlékérmét, a Szocialista Hazáért Érdemrendet és két ízben a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét.

Nehéz tudomásul venni az élet rendjét, különösen akkor, ha olyan nagy egyéniséget kényszerít távozásra sorainkból, mint Háy László. A búcsú fájdalmát csak enyhíti, hogy életműve, életének vonzó példája köztünk marad, és továbbra is segíti közgazdásztársadalmunkat azoknak a nemes céloknak a valóra váltásában, amelyeknek Ő egész életét szentelte.

Nyilas József

A munkaerő-állomány szakképzettségi és iskolázottsági struktúrájának tervezett alakulása 1970—1985 között*

A hosszú távú népgazdasági terv része a foglalkoztatási és az oktatásfejlesztési koncepció. A munkaerő-struktúra távlati tervezése ehhez — a közép- és hosszú távú foglalkoztatási és oktatásfejlesztési javaslatok kidolgozásához — alapvető közgazdasági információt nyújt.

A távlati munkaerőstruktúra-tervezés két szakaszban folyik. Az *első szakaszban* az 1970. évi helyzet elemzése és az 1985-re szóló ágazatfejlesztési javaslatok alapján határoztuk meg a munkerő 1985. évi szerkezetét. A *második szakaszban* az 1990-re szóló távlati ágazatfejlesztési javaslatok, továbbá a munkaerőstruktúra-változás főbb tendenciáinak az ezredfordulóig történő áttekintése alapján tervjavaslatot dolgozunk ki az 1976—1990 közötti időszakra. E cikkben az első munkaszakasz eredményeit mutatjuk be.

Néhány előzetes megjegyzés

A központilag kidolgozott előzetes hipotézis, valamint a főhatósági javaslatok értékelése után a számításokat három változatban készítettük el, s az értékeléskor a legrealisabbnak ítélt variációt vettük alapul.

A munkaerő-szerkezet tervezésekor a munkahelystruktúra változásának előrebecsléséből indulunk ki. Ehhez a munkahelyeket aszerint minősítjük, hogy betöltésükhöz milyen létszámú, iskolai végzettségű, szakképzettségű munkaerő szükséges.

A munkaerő-struktúra változásának tervezésében — a gazdasági fejlődés követelményei mellett — figyelembe kell venni a demográfiai adottságokat is (jelen esetben a munkaerőforrások beszűkülését) mint olyan munkaerő-kínálati elemeket, amelyek mennyiségi korlátot jelenthetnek a szükséglet meghatározásánál. Továbbá tekintettel kell lenni arra, hogy 15 év alatt a munkaerő-állomálynak mindössze kb. egyharmada cserélődik ki, s ez a tény eleve meghatározza a tervidőszak végi állomány egy részének iskolai végzettségét, szakmai képzettségét.

* A tanulmány az Országos Tervhivatalban 1971 óta folyó sokrétű elemző munka egyik előzetes összefoglalása. E munkában részt vettek az ágazati minisztériumok szakértői is, valamint jelentős számú tudományos kutató és üzemi szakember.

A munkaerő-struktúra változása az elmúlt két évtizedben — az 1970. évi munkaerő-állomány főbb jellemzői

A foglalkoztatottak számának alakulására s a munkaerő-struktúra változására vonatkozó adatokban mindenekelőtt a gyors ütemű iparosodás, a mezőgazdaság kollektivizálása és a terciér ágazatok mérsékeltebb fejlődése tükröződik. Az aktív keresők száma 1948 és 1970 között kb. 900 ezerrel nőtt, az állomány összetétele pedig jelentősen megváltozott. A fizikai dolgozók aránya 90-ről 76 százalékra csökkent, a nem fizikaiaké pedig 10-ről 24 százalékra emelkedett.

A nem fizikai állományon belül a felsőfokú képzéssel rendelkező — elsősorban a műszaki, mezőgazdasági, gazdasági, ügyviteli — szakemberek száma több mint kétszeresére, a középiskolát végzett dolgozóké kb. két és félszeresére nőtt.

A fizikaiakon belül a szakmunkásállomány 1960-ig gyors ütemben, majd mérsékeltebben bővült, s az időszak egészét tekintve létszámuk megkétszereződött. Ezzel egyidejűleg az egyszerű fizikai munkát (segédmunkát) végzők aránya folyamatosan csökkent.

Jelentősen emelkedett a foglalkoztatottak iskolázottsági színvonala (1950-ben az átlagos iskolázottság — a szakmunkásiskolai végzettséggel együtt — 4,7 iskolaév volt, 1970-ben pedig már 8,3). Ebben szerepe volt a esti-szabályozó képzésnek is. A fejlődés ellenére azonban még 1970-ben is jelentős (a fizikai dolgozók körében mintegy 50 százalék) volt a nyolc általános iskolát el nem végzetek aránya.

A termelőerők gyors ütemű bővítése általában extenzív módon, közepes műszaki színvonalú munkahelyek létesítésével — következképp viszonylag alacsony hatékonysági szinten — valósult meg. Ezt a tendenciát korlátozott anyagi lehetőségeink, a teljes foglalkoztatás társa-

1. sz. táblázat

Az 1970. évi munkaerő-struktúra
(ezer fő, illetve százalék)

Megnevezés	Iskolai végzettség				Összesen	Megoszlás
	Egyetemi	Egyéb felsőfokú	Középfokú	Egyéb		
Szakmunkás	2,1	1,0	782,4	290,8	1076,3	21,5
Betanított munkás	0,7	1,2	172,4	1307,8	1482,1	29,6
Segédmunkás	0,3	0,7	91,4	1179,6	1272,0	25,4
<i>Fizikai összesen:</i>	3,1	2,9	1046,2	2778,2	3830,4	76,5
Műszaki	56,5	16,5	168,5	3022	271,7	5,4
Mezőgazdasági	17,2	13,7	38,3	18,1	87,3	1,7
Gazdasági-ügyviteli	13,5	46,7	144,0	197,2	363,1	7,2
Pedagógiai	28,3	8,4	37,0	6,4	118,4	2,4
Egészségügyi	26,8	0,1	55,1	16,6	98,6	2,0
Jogi-igazgatási	21,4	0,3	—	—	21,7	0,4
Egyéb nem fizikai	10,7	6,0	177,0	25,4	219,1	4,4
<i>Nem fizikai összesen:</i>	174,4	91,7	620,0	293,8	1179,9	23,5
<i>Fizikai és nem fizikai összesen:</i>	177,4	94,6	1666,2	3072,0	5010,3	100,0
<i>Megoszlás:</i>	3,5	1,9	33,3	61,3	100,0	

dalmi követelménye, valamint a munkaerő-állomány iskolázottsági struktúrája erősítette.

A munkaerő-állomány iskolai végzettség szerinti nagyfokú polarizáltsága (egyidejűleg viszonylag nagy számú magas, illetve alacsony végzettségű munkaerő) a gazdaság extenzív fejlődésének és a demográfiai adottságoknak természetes velejárója volt, s lényegében összhangban állt a társadalmi-gazdasági fejlődés szükségleteivel. A munkaerőforrások szűkülésével azonban az intenzívebb gazdaságfejlesztési formák kerülnek előtérbe, s ezek a polarizáció mérséklését, az alacsony iskolázottságú dolgozó rétegek fokozatos felzárkózását követelik. (A munkaerő-állomány 1970. évi iskolázottsági és szakképzettségi struktúrájának főbb adatairól lásd az 1. sz. táblázatot.)

A munkaerő-szükséglet alakulása, fedezésének lehetősége a távlati tervidőszakban

A munkaerő-szükséglet alakulása 1970—1985 között

Mielőtt az adatok ismertetésére térnénk, megjegyezzük, hogy bár a munkaerőstruktúra-tervezést ágazati számításokkal alapoztuk meg, mint látni fogjuk, a népgazdasági szükséglet nem egyszerűen az ágazati adatok

Az 1985. évi szükséges munkaerő-struktúra*
(ezer fő, illetve százalék)

2. sz. táblázat

Megnevezés	Iskolai végzettség				Összesen	Megoszlása	Index (az 1970. évi adatok =100)
	Egyetemi	Egyéb felsőfokú	Középfokú	Egyéb			
Szakt munkás	—	—	1140,0	200,0	1340,0	25,1	124,5
Betánított munkás	—	—	440,0	1140,0	1580,0	29,5	106,6
Segéd munkás	—	—	—	850,0	850,0	15,9	86,8
<i>Fizikai összesen:</i>	—	—	1580,0	2190,0	3770,0	70,5	98,4
Műszaki	77,0	60,0	232,3	16,5	385,8	7,2	142,0
Mezőgazdasági	21,0	15,0	47,5	4,1	87,6	1,6	100,3
Gazdasági-ügynyiteli ...	20,0	32,8	282,1	95,6	430,5	8,1	118,6
Pedagógiai	32,4	100,0	17,5	1,8	151,7	2,8	128,1
Egészségügyi	36,7	00,8	141,5	15,4	194,4	3,6	197,2
Jogi-igazgatási	22,4	33,4	—	—	25,8	0,5	118,9
Egyéb nem fizikai	16,5	5,7	277,1	4,9	304,2	5,7	138,8
<i>Nem fizikai összesen: ..</i>	226,0	217,7	998,0	138,3	1580,0	29,5	133,9
<i>Fizikai és nem fizikai összesen:</i>	226,0	217,7	2578,0	2328,3	5350,0**	100,0	106,8
<i>Megoszlás:</i>	4,2	4,1	48,2	43,5	100,0		
<i>Index (az 1970. év adata = 100):</i>	127,3	230,1	154,7	75,8	106,8		

* A távlati létszám-előirányzatok — különösen a szakmacsoportok szerint részletezettek — csak előzetes jelzésnek tekinthetők, amelyek a nagyságrendeknek és a fő arányoknak az értékelésére alkalmasak.

** Ez az adát az 1985. évi várható létszámmak (5,2—5,4 millió) inkább a felső határhoz áll közel. Az ebből levezetett szakképzett létszám azonban akkor is reális, ha az 1985. évi teljes foglalkoztatotti állomány tényleges létszáma — az adott sávon belül — esetleg eltér az előirányzattól, és az alsó határhoz közelít.

aggregálása; a munkaerő-struktúra népgazdasági előirányzatainak ágazati részletezése pedig nem tekinthető elosztási javaslatnak.

A továbbiakban bemutatjuk az 1985-re vonatkozó munkaerő-szükségleti számítások összefoglaló eredményeit. Az ismertető előirányzatok az 1985. évi foglalkoztatotti összlétszámról, továbbá a létszám iskolai végzettség szerinti, valamint — a nem fizikai állomány esetében — szak-képzettségi, illetve — a fizikaiakon belül — a szakmunkás-segédmunkásbetanított munkás kategóriák közötti megoszlásáról adnak képet.

A távlati foglalkoztatási előirányzatok, illetve a demográfiai lehetőségek alapján, valamint a rendelkezésre álló gazdaságfejlesztési alternatívákból kiindulva 1985-re 5350 ezer foglalkoztatottal számoltunk. (A munkaerő-állomány 1985. évi megoszlásának adatait a 2. sz. táblázat tartalmazza.)

A fizikai és a nem fizikai dolgozók aránya

Számításaink alapján a nem fizikai állományban foglalkoztatottak száma 1970—1985 között mintegy 40 ezerrel (csaknem 40 százalékkal) emelkedik, a fizikai állományúaké pedig csekély mértékben csökken. Számításainkat arra alapoztuk, hogy:

- elsősorban az infrastrukturális ágazatokban (oktatás, egészségügy, kommunális szolgáltatás, kereskedelem stb.) foglalkoztatottak száma nő, márpedig ezekben az ágazatokban viszonylag magas a nem fizikai állományúak aránya;

- folytatódik a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának csökkenése, s ez főleg a fizikai állományt érinti;

- a műszaki-gazdasági fejlődés, a tevékenységek előkészítésének, a technikai-technológiai feltételek biztosításának fokozódó jelentősége a nem fizikai állomány s ezen belül a szellemi dolgozók arányának növekedésével jár együtt; s végül

- a gépesítés, az automatizálás stb. térhódításával főként fizikai létszám szabadul fel.

A struktúraváltozás eredményeként a nem fizikai létszám aránya a foglalkoztatottakon belül 1985-ben — szemben az 1970. évi 24 százalékkal — kb. 30 százalék lesz. Ez az előirányzat a nemzetközi tapasztalatok alapján minimálisnak tekinthető (a gazdaságilag fejlett európai országokban az 1960-as években a nem fizikai állománycsoport aránya 30—40 százalék között volt).

A munkaerő-állomány átlagos iskolázottsága 1985-ben 9,4 oktatási évet fog kitenni, vagyis lényegében eggyel többet, mint 1970-ben. Ennek eredményeképpen jelentősen mérséklődik a munkaerő-állomány iskolázottsági struktúrájának polarizáltsága: a középfokúnál alacsonyabb képzettségűek és képzettség nélküliek 1970. évi 61 százalékos aránya 43,5 százalékra csökken.

A nem fizikai állomány

Az egyetemet végzett és az egyéb nem fizikai állományú foglalkoztatottak egymáshoz viszonyított aránya összességében csak minimálisan változik, ez utóbbi foglalkoztatotti kategória iskolázottság szerinti ösz-

szetételét tekintve azonban jelentős fejlődés látszik szükségesnek. (Lásd a 3. sz. táblázatot.)

3. sz. táblázat

Az egy egyetemet végzett szakemberre jutó egyéb nem fizikai létszám (fő)

Végzettség	1970. évi tényadat	1985. évi szükséglet
Egyéb felsőfokú.....	0,53	0,96
Középfokú.....	3,56	4,42
Egyéb.....	1,68	0,61
Összesen:.....	5,77	5,99

A *műszakiaknál* feltételeztük a mérnöki munka hatékonyságának növekedését s ezen belül azt, hogy az adminisztrációs jellegű tennivalóknak a mainál nagyobb részét fogják gazdasági-ügyviteli szakképzettségű foglalkoztatottak végezni. Figyelembe vettük továbbá, hogy a — főként különböző technológiákra specializált — középfokú műszaki szakemberek mellett erősödik az igény a felsőfokú műszakiakat segítő, illetve kiszolgáló, általános jellegű műszaki tevékenységet végzők iránt.

Mindezek alapján — számításaink szerint — a *műszaki* szakemberek csoportján belül az egyetemet, valamint a középfokú iskolát végzetek száma mintegy 30—40 százalékkal emelkedik, az egyéb felsőfokú végzettségűeké pedig mintegy 3,5-szeresre bővül.

A *mezőgazdasági felső- és középfokú szakképzettségűek* együttes száma 1970—1985 között stagnál, s így az összes foglalkoztatottakon belüli arányuk mérséklődik; ugyanakkor az ágazat szakember-ellátottsága — a keresők számának csökkenése következtében — jelentősen javul. Fontos követelmény, hogy a mezőgazdasági mérnököket koncentráltabb formában foglalkoztassák, ami a fejlesztő központok és a korszerű tanácsadási formák bővítésével oldható meg. Ezzel egyidejűleg csökkenne az üzemekben tevékenykedő mérnökök létszáma; az üzemek számának csökkenése miatt ugyanakkor jelentősen nőne az egy-egy üzemben foglalkoztatott mérnökállomány.

Szólnunk kell arról, hogy a mezőgazdaság felső- és középfokú szakemberek iránti szükségletéről jó ideje vita folyik a szakértők között. Abban egyetértés van, hogy jelenleg kevés a mezőgazdasági szakember, eltérőek viszont az álláspontok a tekintetben, hogy távlatilag milyen nagyságrendű szakemberállományra lenne szükség.

A szakértők egy része úgy foglal állást, hogy a felsőfokú végzettségű mezőgazdasági szakemberekből a központilag tervezettnél mintegy 10 ezerrel többre volna szükség az iparszerű termelési rendszerek feltételezett szakemberigénye alapján. (Az ágazati minisztérium számításaiban kerekén 5 ezer fővel nagyobb szakemberállományt irányzott elő, mint ami a központi javaslatban szerepel.) Ez azt jelenti, hogy míg a központi előirányzat megvalósulása esetén a nem fizikai állományú mezőgazdasági szakemberekből a felsőfokúak aránya az 1970. évi 35,4 százalékról 1985-re 40,9 százalékra emelkedik, addig 10 ezerrel több felsőfokú végzettségű szakembert feltételezve ez az arány 1985-ben kb. 60 százalékra

rúgna. (Megjegyezzük, hogy a műszaki szakképzettségük esetében a felsőfokú végzettségük 1985-re tervezett aránya 35,6 százalék.) Mindezt figyelembe véve, a központi számításokban abból indultunk ki, hogy a termelési, munkairányítási, üzemfenntartási tevékenység ellátása az 1970. évinél több gyakorlatot és továbbképzett középfokú mezőgazdasági szakembert igényel, s ezzel párhuzamosan csökken a középfokú végzettséggel nem rendelkezők száma.

A felsőfokú végzettségű mezőgazdasági szakemberek létszáma a központilag tervezettnél kisebb lehet, ha az iparszerű termelési rendszerek központositott fejlesztő bázisai megfelelően kifejlődnek, s ezáltal tehermentesíteni tudják a gazdaságokban szétaprózódó mérnöki (üzemmérnöki) munkát.

A gazdasági-ügyviteli szakképzettségük összlétszáma 1985-ig csaknem 20 százalékkal emelkedik. Közülük az egyetemet végzettek száma 50 százalékkal lesz nagyobb, az egyéb felsőfokú végzettségűeké pedig négyszeresére nő. A szükségleti számítások szerint a középfokú végzettségű gazdasági-ügyviteliek száma 15 év alatt mintegy kétszeresére bővül, és a középfokú végzettségűeken belüli arányuknak is növekednie kell. A gazdasági-ügyviteliek szakképzettségi csoportjában is a legszembetűnőbb változás a szakképzettséggel nem rendelkezők arányának jelentős csökkenése (az 1970. évi 54 százalékról 1985-ig 22 százalékra). A szakképzettek szakmai csoportjában a felsőfokúak száma 100, a középfokú végzettségűeké pedig kb. 50 százalékkal emelkedne. Az így bekövetkező arányváltozást indokolja egyrészt az információáramlás növekedése, a feldolgozásra kerülő adatok bővülése, másrészt a magasabb szintű (bonyolultabb, összetettebb) szervezési, irányítási, forgalmazási stb. tevékenység széleskörűvé válása.

A gazdasági-ügyviteli tevékenységi körben foglalkoztatottak mintegy felének kell gazdasági-ügyviteli jellegű szakmai képzettséggel rendelkeznie. A létszám másik felét — az ilyen típusú munkakörök heterogenitása következtében — más (felső-, illetve középfokú műszaki és egyéb) szakképzettségűek teszik ki.

A növekvő számú felsőfokú végzettséget igénylő munkahelyet várhatóan a jövőben is — bár csökkenő arányban — részben középfokú végzettségű szakemberek töltik majd be, a munka mellett megszerzett szakvizsga birtokában.

A jogi-igazgatási szakmacsoportban foglalkoztatottak állománya 1985-ben kb. 20 százalékkal lesz magasabb, mint 1970-ben. Ezen belül indokolt az ilyen típusú szakemberek nem egyetemi szintű képzésének további bővítése. Ennek megfelelően az egyetemi végzettségűek számának mintegy 5 százalékos növekedésével kell számolnunk, miközben az egyéb felsőfokú végzettségűek létszáma több mint tízszeresére emelkedik.

A pedagógusok 1985. évi szükséges száma a jelenleginél kb. 30 százalékkal nagyobb. Ez a létszámbővülés az egyetemet végzettek számának legalább 100, a főiskolát végzettekének több mint 100 százalékos növekedéséből, a középfokú végzettségűek állományának pedig mintegy 50 százalékos csökkenéséből adódik.

A pedagógusszükséglet előirányzatait a mai oktatási rendszer alapulvételével dolgoztuk ki. Az 1975-ben elkészülő távlati közoktatás-poli-

tikai koncepció alapján válik majd ismertté a véglegesíthető pedagógus-szükséglet volumene, valamint — a pedagógusok közötti új és korszerűbb munkamegosztás alapján — a pedagógusállomány képzettségi szintek szerinti struktúrája.

Az *egészségügyi* jellegű szakképzettségűek száma — a szükségleti előirányzat szerint — a tervidőszakban megkétszereződik. Ezen belül az egyetemet végzettké 1/3-dal lesz magasabb, a középfokú végzettségűeké pedig mintegy két- és félszeresre növekszik, s így ebben a csoportban az előbbieket aránya a nem fizikai állományon belül 1970 és 1985 között 27-ről 19 százalékra csökken, az utóbbiaké pedig 56-ról 73 százalékra nő. E változásokat az egészségügyi ágazat 1985. évi 260 ezres foglalkoztatotti összlétszáma esetén tartjuk szükségesnek.

Fontos, hogy — az előirányzatnak megfelelően — a középfokú szak személyzet száma és az orvosokhoz viszonyított aránya jelentősen növekedjék. Ez biztosíthatja az egészségügyi ellátás javításával egyidejűleg az orvosi munka hatékonyságának növekedését. A racionálisabb foglalkoztatás egyik feltétele az ápolónőképzés, illetőleg az egészségügyi szakiskolák szerves beépítése a középfokú iskolarendszerbe.

Az *egyéb* szakképzettségűek állományának 1985-ig — elsősorban a középfokú végzettségűek létszámnövekedéséből adódóan — kb. 40 százalékkal kell emelkednie. A strukturális változás jellemzője, hogy a nem fizikai állomány egyéb szakképzettségi csoportjában a felsőfokú végzettséggel rendelkezők (könyvtáros, levéltáros, népművelő, újságíró, fordító stb.) aránya lényegében változatlan marad, a középfokúaké pedig 87-ről 91 százalékra nő.

A középfokú végzettségűek egyéb szakképzettségi csoportjában lényegében a gimnáziumi érettségivel rendelkezőket vettük számításba. Megfelelő tanfolyami szakképesítéssel és begyakorlással — viszonylag magasabb általános műveltség birtokában — jó részük gazdasági-üzleti munkát fog végezni.

Fizikai állomány

A fizikai állomány összlétszáma a tervidőszakban lényegében változatlan marad, aránya pedig az 1970. évi 76,5-ről 1985-re 70,5 százalékra mérséklődik. Ez a tendencia általában megfelel a nemzetközi, illetve az eddigi hazai fejlődés tapasztalatainak.

A fizikai állomány belső struktúrájának, a szak-, a betanított és a segéd munkások arányának meghatározásakor a foglalkoztatási összefüggések mellett mérlegeltük a munkahelyek technikai színvonala és a munkaerő kvalifikáltság szerinti összetétele közötti összefüggéseket és a nemzetközi tendenciákat.

Általános tapasztalat, hogy a gazdaság, illetve a termelőerők fejlődésével egyidejűleg módosul a munkaerő kvalifikáltsága iránti igény. A fejlődésnek azon a fokon (első szakasz), amikor a kézi és az egyetemes gépekkel végzett gyártás dominál, a termelés nagyjából szakmunkást igényel és emellett kb. fele-fele arányban betanított és segéd munkást. A fejlődés magasabb (második) szakaszában, a félautomata gépekkel, illetve a gépsorokon végzett gyártás elterjedésével, a munkahelyek első-

sorban betanított munkásokat igényelnek, és nagymértékben csökken a szakmunkások, valamint a segédmunkások iránti igény. Az automatizálás térhódításával, az automata gépsorokon végzett tevékenység elterjedésével azután jelentős fordulat következik be: a feltételezések szerint minimálissá válik a betanított és a segédmunka iránti igény, s dominál a szakmunka, mely tartalmában a mai értelemben vett technikai jellegű munkához válik fokozatosan hasonlónak. Megítélésünk szerint 1985-ig a magyar gazdaság egészének fejlődését az első szakasról a másodikra való áttérés fogja jellemezni.

A fizikai munkahelyek technikai színvonala differenciált, és a tervidőszakban is várható, hogy a szak-, illetve a betanított munkások bonyolultabb és egyszerűbb munkákat is végeznek. Sok esetben nehezen határolható el az egyszerűbb szakmunka a bonyolultabb betanított munkától. Az előirányzatok kialakításakor azonban ezt a „finom struktúrát” nem követhetjük.

Mind a szakmunkás, mind a betanított munkás munkakörökön belül érzékelhető az a tendencia, hogy elhatárolódik a kvalifikált tevékenységet ellátók csoportja, s a munkakörök egy részét lényegében mind az egyszerűbb szakmunkát, mind pedig a kvalifikált betanított munkát végzők csoportja elláthatja.

Az általános fejlődési tendenciák ismeretében a fizikai állomány 1985. évi struktúrájára a 4. sz. táblázatban szereplő adatokat kaptuk.

4. sz. táblázat

A fizikai állomány kvalifikáltság szerinti,
összetétele 1985-ben

Megnevezés	Létszám (1000 fő)	Megoszlás	Index (az 1970. évi adatok = 100)
<i>Szakmunkás</i>	1340,0	35,5	124,5
Ebből: kvalifikált	357,8	9,5	147,3
<i>Betanított munkás</i>	1580,0	41,9	106,6
Ebből: kvalifikált	593,7	14,3	109,9
<i>Segédmunkás</i>	850,0	22,6	66,9
Összesen	3770,0	100,0	98,4

A távlati időszakban a fizikai állomány összetétele lényegesen megváltozik. A szakmunkásszükséglet 20—25, a betanítottmunkás-szükséglet 5—10 százalékkal lesz nagyobb, a segédmunkások iránti létszámgény viszont jelentősen csökken: 1985-ben az 1970. évinek csak mintegy a kétharmadát fogja kitenni. Mindez azt jelenti, hogy változatlan betanítottmunkás-arány mellett nő a szakmunkások és számottevően mérséklődik a segédmunkások aránya.

A *szakmunkáslétszám* növekedésének mintegy 40—45 százalékát a népgazdaság ágazati struktúrájának változása indokolja. A létszámelőirányzat kialakításánál (a minisztériumok javaslatai alapján) figyelembe vettük a csökkenő tényezőket is (a szérianagyság növekedését, a fizikai munka műszaki előkészítésének fokozását, a termelésirányítás színvonalának és szervezettségének folyamatos javulását, a munka-, üzem- és termelés-szervezés korszerűsítését, a gépi és kézi munka ará-

nyának változását, a gépi, illetőleg az automatizált munka arányának növekedését és viszonylag kisebb szakmunkásigényét stb.). Mindezek együttes figyelembevételével a távlati szakmunkásszükségleti előírányt maximumnak tekinthető.

Számoltunk a kvalifikált szakmunkát végzők jelentőségének növekedésével. A kvalifikált szakmunka ellátására a jövőben azok alkalmasak, akik magasab alpműveltséggel és nagyobb gyakorlati ismeretekkel rendelkeznek. A kvalifikált szakmunka ellátásához a továbbképzési rendszer fejlesztése szükséges.

Mindazok a tényezők, amelyeket a szakmunkás-előírányzat kialakításában figyelembe vettünk, befolyásolják a *betanított munkások* iránti szükségletet is. Megjegyezzük, hogy amennyiben a mainál magasabb alpműveltség válik általánossá, a betanított munka ellátásához szükséges képzési, betanulási idő rövidülhet.

A munkaerő-struktúra változásai közül az egyik legjelentősebb a *segédmunkás-állomány* csökkentése, melynek okai a népgazdaság rendelkezésére álló munkaerőforrások beszűkülésében, illetőleg a fiatalok pályaválasztási törekvéseiben és az iskolarendszerben rejlenek. A segédmunkások távlati létszám-szükségletének meghatározásakor feltételeztük az egyszerű fizikai munka növekvő ütemű gépesítését, az anyagmozgatási, szállítási, rakodási tevékenység korszerű gépekkel való ellátását. A segédmunkások kategóriáján belül a műszaki fejlesztéssel történő létszámkiváltás elsősorban a kedvezőtlen munkakörülmények között nehéz fizikai munkákat végzőket érinti. A fizikailag kevésbé megerőltető munkakörökben az ilyen létszám-felszabadítás lehetősége kisebb. E tevékenységek ellátása — a takarító, fűtő, köztisztasági stb. munkakörökben szükséges munkaerő biztosítása — továbbra is gondokat okozhat.

A népgazdaság egyes ágazataiban más-más a lehetőség a segédmunka gépesítéssel, szervezéssel stb. történő kiváltására. Elsősorban a mezőgazdaságban van mód jelentősebb számú segédmunkáslétszám felszabadítására. A népgazdaság egyéb ágazataiban a segédmunkások számának alakulását nagymértékben befolyásolja az eszközellátottság. Amennyiben a népgazdaságban foglalkoztatottak teljes létszáma — az előirányzattól eltérően — valamelyest csökken, ennek hatása elsősorban a tervezettnél kisebb segédmunkáslétszámokban fog realizálódni, ami fokozhatja a népgazdaság beruházási, fejlesztési tevékenységének feszültségeit.

A fizikai állomány iskolázottsági struktúrájának változását összefoglalóan az 5. sz. táblázat mutatja.

A fizikai munkahelyeknek az iskolai végzettséggel kapcsolatos követelményei a következőkben foglalhatók össze:

— A segédmunkás munkahelyek nem igényelnek középfokú iskolai végzettségű munkaerőt. Ez azonban természetesen nem zárja ki, hogy várhatóan a jövőben is a segédmunkások egy része középfokú végzettséggel rendelkezzenek.

— A betanított munkás munkakörök több mint egynegyedének ellátásához középfokú végzettség válik szükségessé.

— A szakmunkás munkakörök középfokú végzettséget igényelnek. Ennek ellenére — számításaink szerint — 1985-ben a szakmunkás munkakörök kb. 15 százalékát középfokú végzettséggel nem rendelkezők töl-

A fizikai állomány 1985. évi szükséges iskolázottsága

Munkakör	Középfokú végzettségű	Egyéb	Összesen
Szaktanácsos	72,0	9,3	35,5
Betanított munkás	28,0	52,1	41,9
Segédmunkás	—	38,6	22,6
Összesen:	100,0	100,0	100,0
Szaktanácsos	85,1	14,9	100,0
Betanított munkás	27,8	72,2	100,0
Segédmunkás	—	100,0	100,0
Összesen:	41,9	58,1	100,0

tik majd be. Ezt demográfiai okok determinálják. A ma szaktanácsos munkakört középfokú végzettség nélkül betöltők egy része ugyanis koránál fogva immobil, viszont gazdaságilag aktív marad.

Az 1985. évi munkaerő-szükséglet fedezete

A munkaerő-szükséglet fedezetének, illetve az ellátottság színvonalának előirányzatát az ifjúság ezen időszakbeli képzésére vonatkozó számítások (a különböző iskolatípusok létszám-előirányzatai), a demográfiai adatok (az 1970. évi munkaerő-állomány „továbbéltetése”), illetve egyéb becslések (felnőttképzés) alapján dolgoztuk ki. Megjegyezzük, hogy a középfokú végzettségűek szakképzettségi és korstruktúrájára, továbbá a szakmai mobilitásra vonatkozóan, a tényadatok hiánya miatt, becsléseket kellett végeznünk.

Az 1985. évi munkaerő-ellátottság

Megnevezés	Az 1985. évi		
	szükséglet	várható állomány	várható ellátottság (%)
Szaktanácsos	1340,0	1641,2	122,5
Betanított munkás	1580,0	1285,2	81,3
Segédmunkás	850,0	800,0	94,1
<i>Fizikai összesen:</i>	<i>3770,0</i>	<i>3726,4</i>	<i>98,8</i>
Egyetemi végzettségű	226,0	251,9	111,5
Egyéb felsőfokú végzettségű	217,7	225,9	103,3
Együtt	443,7	477,8	107,7
Középfokú végzettségű nem fizikai	998,0	998,0	100,0
Egyéb nem fizikai	138,3	147,8	106,9
<i>Nem fizikai összesen:</i>	<i>1580,0</i>	<i>1623,6</i>	<i>102,8</i>
<i>Fizikai és nem fizikai összesen:</i>	<i>5350,0</i>	<i>5350,0</i>	<i>100,0</i>

Számításaink szerint, ha további intézkedések nem történnek, a távlati szakmunkások szükséglet kielégítésének mértéke 1985-ig várhatóan a 6. sz. táblázat adatai szerint alakul.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az 1985-re várható fizikai és nem fizikai állomány a szükséglettel lényegében azonos.

Megjegyezzük, hogy a távlati munkaerő-állomány átlagos iskolázottsága a szükségleti számítások szerinti 9,4 oktatási évnél várhatóan magasabb, kb. 9,6—9,8 oktatási év lesz.

Nem fizikai állomány

A felsőfokú végzettségűek várható létszáma kb. 6—8 százalékkal — ezen belül az egyetemi végzettségűeké ennél nagyobb, az egyéb felsőfokúaké pedig ennél kisebb mértékben — meghaladja a szükségletet. A középfokú végzettségűek létszám-előírányzatához a fedezet biztosítható.

A nem fizikai állomány iskolázottság szerinti belső arányait a 7. sz. táblázat adatai jellemzik.

7. sz. táblázat

Az egy egyetemi végzettségű szakemberre jutó egyéb fizikai létszám 1985-ben (fő)

Végzettség	Szükségleti előírányzat	Várható adat
Egyéb felsőfokú ..	0,96	0,90
Középfokú	4,42	3,96
Egyéb	0,61	0,59
Összesen:.....	5,99	5,45

Az egyetemi végzettségű szakemberekre jutó egyéb nem fizikai létszám tehát a szükségletnél kisebb, aminek fő oka, hogy az egyetemi végzettségűek várható állománya mintegy 10 százalékkal magasabb, mint a szükséglet.

Fizikai állomány

A szükségleti előírányzat és a várható állomány összességében lényegében megegyezik, az ellátottság várható mértéke azonban állománycsoportonként differenciált.

A fizikai állomány belső struktúraváltozásáról a 8. sz. táblázat ad képet.

8. sz. táblázat

Az egy szakmunkásra jutó egyéb fizikai létszám (fő)

Megnevezés	1970. évi tényadat	1985. évi	
		szükséglet	várható adat
Betanított munkás ...	1,38	1,18	0,78
Segédmunkás	1,18	0,63	0,49
Összesen:	2,56	1,81	1,27

A távlati szakmastruktúra-tervezés néhány konzekvenciája

A következtetések egyfelől mennyiségi jellegű problémákra, másfelől az oktatási rendszer korszerűsítésével összefüggő kérdésekre vonatkoznak.

A jelenlegi oktatási rendszerre vonatkozóan több lényeges mennyiségi konzekvencia adódik, melyeknek a képzési tervben való érvényesítése — a második munkaszakasz tapasztalatai alapján — valószínűleg már 1975-ben lehetséges.*

Már a munkaerőstruktúra-tervezés első szakaszának tapasztalatai alapján kirajzolódnak azok a főbb megfontolások, amelyeket az oktatás hosszú távú koncepciójának kialakításában érvényesíteni kell.

Az oktatási rendszer korszerűsítésével kapcsolatos megfontolások

A társadalomban, a gazdaságban, illetve a tudományban és technikában végbemenő fejlődés általános követelménye az emberrel szemben a változásokhoz való alkalmazkodás képességének fokozása, aminek fontos feltétele a megfelelően magas alapműveltség.

A munkaerőt felhasználó szervezetek érdeke azonban az, hogy a képzés elsősorban a konkrét munkahelyek igényeit elégítse ki, az iskolából kikerülő szakképzett dolgozókat azonnal teljes értékű munkaerőként lehessen foglalkoztatni. Csakhogy a gyorsuló technikai fejlődés következtében a munkahelyek jellege olyan nagy ütemben változik, hogy azt az iskola a speciális ismeretek oktatásában nem képes követni. A műszaki-technikai fejlődés általános tendenciája és a felhasználó szervezetek igénye közötti feszültséget tehát nem lehet olyan módon feloldani, hogy az iskolai képzésben fenntartjuk a munkahely diktálta specializáltságot: az iskola feladata a munkahely változó igényeihez való rugalmas alkalmazkodás képességének kialakítása. s ezáltal a munkaerő mobilitási képességének fokozása. Ennek megfelelően az iskolától a jövőben nem azt kell igényelni, hogy konkrét munkakörökre készítsen fel, hanem ehelyett az oktatás minden fokozata és intézménytípusa a többszöri munkaköri betanuláshoz és a szakmaváltáshoz szükséges készségeket, képességeket igyekezzék a tanulóknak kifejleszteni. Ehhez egyrészt fokozni kell az iskolai képzés általános érvényű — a munkahelyi betanulás szakmai alapjait képező — elemeit. Másrészt tovább kell fejleszteni — lényegében megteremteni, illetve újjáalakítani — az ifjúsági képzésen kívüli (a speciális munkahelyi követelményekhez igazodó) intézményes át- és továbbképzés, a munka melletti képzés rendszerét, kidolgozni az ifjúsági és a felnőttképzés új funkcióit, szerkezetét.

Az ifjúsági képzésben az általános érvényű elemek fokozása kettős követelményt jelent. Egyfelől olyan általános műveltség nyújtását, amely hozzájárul a fiatalok egyéniségének, képességeinek kibontakoz-

* A várható létszám prognózisából, az ellátottság alakulásából, a későbbi tervezőmunka során — a népgazdasági terv egyéb előirányzataival való konzisztenciavizsgálatok eredményeit is figyelembe véve — a szakképzettségi csoportonkénti képzési méretek korrekciója is felmerül. A jelen elemzésnek azonban nem a túlképzési vagy az esetleges alulképzési problémák feltárása a közvetlen célja. Az e korai munkaszakaszban levonható következtetések elsősorban az iskola struktúrájának továbbfejlesztése, az iskolarendszer fejlesztési irányainak kialakítása szempontjából lényegesek.

tatásához, másfelől bizonyos hasznos ismeretek, készségek és jártasságok kifejlesztését, amelyek — a speciális munkaköri betanulást célzó oktatási formákkal együtt — hozzásegítenek a társadalmi munkamegosztásba való beilleszkedéshez.

A felnőtt- és az ifjúsági képzés egyenrangúsága elvének érvényesítése alapján a felnőttoktatás új feladata a munkahelyi betanulás, a specializáció biztosítása, amely a tudás korszerűsítése mellett a pályakorrekció, a mobilitás megvalósulásának alapvető eszköze.

A felnőttképzés ilyen felfogása fokozza a munkán keresztüli szelekció ösztönző erejét, erősíti a társadalmi demokratizmust, intézményes eszközt biztosít a fiatal korban megszerzett iskolai végzettség életutatót determináló szerepének mérséklésére, perspektívát nyújt az egyéni életpálya alakítására.

Az iskolai és a munka melletti képzés ilyen, egymást feltételező egysége csak akkor valósítható meg, ha az iskola — elsősorban az általános, alapozó oktatás keretein belül — növekvő szerepet vállal magára a képességek, a tehetség kibontakoztatásában, az intézményes pályorientáció feltételeinek megteremtésében. Ez a követelmény pedig perspektívában az alapoktatás időtartamának emelése útján valósítható meg. A mobilitási esélyek fokozása magasabb alapiskolázottságot és ezen túlmenően minden fiatal számára az alapszakma elsajátításának a jogát igényli.

A munkaerőstruktúra-tervezés tapasztalatai azt igazolják, hogy a népgazdaság 1985-ben az alapiskolát követő három fokozatban (középfok, főiskola, egyetem) képzett szakmunkaerőt igényel.

A munkahelyek legösszevontabb kvalifikáltsági (segédmunka, egyszerű és kvalifikált betanított és szakmunka, valamint középfokú szellemi munka) igényei alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy nincs lényeges bonyolultsági különbség a középfokú fizikai és nem fizikai munkák között. Egyaránt középfokú végzettséget igényel az egyszerű és különleges fizikai és nem fizikai szakmunka, de egyre általánosabb a középfokú végzettség iránti igény a kvalifikált betanított fizikai és nem fizikai munkák esetében is.

A középfokú oktatás intézményeinek alapvető képzési feladatait nem szükséges aszerint differenciálni, hogy fizikai, illetve nem fizikai munkákra készítene fel. A társadalmi munkamegosztás változása, a munkahelyek kvalifikáltsági igénye ugyanis ezt nem indokolja.

A távlati oktatásfejlesztési koncepciónak fontos kérdése a középfokú oktatás képzési céljainak, tartalmának, szerkezetének korszerűsítése. Az ifjúsági és a felnőttképzés funkcióinak perspektivikus elhatárolása, differenciált képesítési rendszer kifejlesztése, a mobilitás tervszerűbb megvalósítása az új iskolastruktúra kialakításának lényeges feltétele.

A termelőerők és a termelési viszonyok összhangja a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

Tulajdonképpeni témánk az ipari jellegű mezőgazdasági termelésre vonatkozik. Szükségesnek tartottuk azonban, hogy szélesebben értelmezzük a problémát és általánosan is tárgyaljuk a termelőerők és termelési viszonyok közötti összhang törvényének működését a mezőgazdaságban. Indok: 1. az iparszerű termelés csak az utóbbi években alakult ki a mezőgazdaságban, 2. a termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának törvényét — véleményem szerint — visszamenőleg is át kell tekintenünk, hogy teljes képet alkothassunk róla. Nem térünk ki a rendkívül bonyolult termelési viszonyok minden mozzanatára, csupán azok néhány fontos elemét emeljük ki.

Elég messziről kell kezdenünk. Mielőtt tulajdonképpeni témánkra rátérnénk, azzal összefüggésben, röviden foglalkoznunk kell a szövetkezeti fejlődés fokozatosságának kérdésével. Lenin olyan értelemben használta — ebben a vonatkozásban — a fokozatosság fogalmát, hogy a kereskedelmi szövetkezetek megismertetik a parasztokkal a szövetkezeti összefogás előnyeit, hozzászoktatják őket az ügyek közös intézéséhez stb.

A fokozatosság elvének korábbi értelmezése szerint a szövetkezeti fejlődés fokozatosan halad az ún. „egyszerűbb” formáktól a „fejlettebbek” felé, vagyis a fogyasztási és értékesítési szövetkezetektől a termelőszövetkezetek felé.

A fokozatosságnak ezzel a jelenségével a gyakorlatban (legalábbis a magyar gyakorlatban) nem találkoztunk. Állítjuk, hogy elméleti megfontolások alapján sincs szoros összefüggés, összekötőkapocs a különféle szövetkezeti típusok (intézmények) között.

Véleményünk szerint három alapvető szövetkezeti típus (szövetkezeti intézmény) létezik:

a) a fogyasztási szövetkezet, amely belső viszonyai tekintetében társadalmilag semleges alakzat.

b) Az egyéni (kis-) árutermelő szövetkezet, amely belső viszonyai tekintetében a termelési viszonyok meghatározott elemeit hordja magában, és végül

c) a termelőszövetkezet, amely ugyancsak belső viszonyai tekintetében meghatározott termelési viszonyokat hordoz magában, eltekintve most a külső környezettől.

A három szövetkezeti típus között nincs közlekedés, nem érvényesül a fokozatosság jelensége, mivel belső tartalmukat tekintve annyira különbözőek.

Érvényesül azonban a fokozatosság elve az egyes szövetkezeti tí-

pusokban (önálló szövetkezeti intézményeken belül) s ennek a fokozatosságnak óriási jelentősége van. A fokozatosság általános elvével (a típusok közötti fokozatosság gyakorlatban nem tapasztalt és elméletileg kimutathatatlan jelenségével) sokat foglalkoztunk, kevés figyelmet fordítottunk azonban az egyes típusokon belüli fokozatosságra, holott ez a jelenség itt érvényesül igazán.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben uralkodó termelési viszonyokról a következőkben még részletesebben beszélünk. Vegyük azonban először szemügyre az egyéni árutermelők szövetkezeteit. Ezen a szövetkezeti típuson belül is ki tudjuk mutatni a fokozatosságot, azt azonban nem tudjuk bizonyítani, hogy szoros kapcsolatban lenne más szövetkezeti típusokkal. A fokozatosság jelensége az egyéni árutermelői szövetkezeteknél is — éppen úgy, mint minden szövetkezetnél — kapcsolatban van a termelőerők és a termelési viszonyok törvényével. Van olyan egyéni árutermelői szövetkezet, amelyben a tagokat laza szálak fűzik a szövetkezethez, s van olyan is, amely magában integrálja a taggazdaságokat, megmondja, mit kell termelniük, hogyan kell termelniük, s ugyanakkor a szövetkezet hitelt és anyagot is ad a kisárutermelői termelési tevékenységhez. Az első esetben a szövetkezeti tag viszonylag független árutermelő, a második esetben pedig „bedolgozó” a saját maga által létrehozott s a taggazdaságokat magas fokon integráló szövetkezetben. Világos, hogy a két szélsőséges esetben egyáltalában nem azonosak a szóban forgó egyéni árutermelői szövetkezeti tagok termelési viszonyai.

Állítjuk tehát, hogy *a különböző szövetkezeti típusok között a fokozatosság nem érvényesül, annál inkább érvényesül azonban ez a jelenség egy azonos szövetkezeti típuson belül.*

Ennél a gondolatnál meg kell állnunk. A magyar szövetkezeti gyakorlat mintha cáfolná ezt a tételt. Nálunk ugyanis létrejött egy valóságos átmeneti szövetkezeti forma, amelyet „szakszövetkezetnek” neveznek. A névről nem lehet a tartalomra következtetni. A szakszövetkezetekben, amelyek általában állótermelő és bortertermelő szövetkezetek (ezért hívják őket „szakszövetkezetnek”), egy ügyesen kialakított szövetkezeti keretben két szövetkezeti típust egyesítenek: 1. a kisárutermelői értékesítő-beszerző szövetkezetet és 2. a mezőgazdasági termelőszövetkezetet. A szakszövetkezetben belül évről évre szűkül az egyéni árutermelői tevékenység.

Már az egyéni árutermelői szövetkezetek példájánál megjegyeztük, hogy ha a fokozatosságról van szó, a termelőerők és a termelési viszonyok kérdése vetődik fel.

Köztudomású, hogy a termelőerők a termelés legmozgékonyabb elemei, s a termelőerők fejlődése hozza magával a termelési viszonyok megváltozását. Így van ez a mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében is. A mezőgazdasági termelőerők fejlődnek (fokozatosan, de gyorsan), s ennek megfelelően alakulnak át a termelési viszonyoknak a termelőerők fejlődésétől elmaradó formái új, a termelőerők adott fejlődésének megfelelő termelési viszonyokká.

A teljesség igénye nélkül sorra vesszük a mezőgazdasági termelőszövetkezeteken belül kialakult és kialakulóban levő termelési viszonyok néhány tényezőjét.

A munkaszervezet

A munkaszervezet konkrét formája a termelési viszonyok elemét jelenti.

Hogyan jöttek létre a mi mezőgazdasági közös gazdaságaink? Kezdetben a gépesítés alacsony fokú volt, a termelőerők (főként a technika) színvonala alig haladta meg a korábbi egyéni gazdaságok termelőerőinek a színvonalát. Maradt a fogat, az iga, a kézikasza, a kézikapa mint domináló mezőgazdasági termelőeszközök.

Ugyanezekben az években beható vita folyt arról, hogy mi legyen a fő munkaszervezeti egység, a munkacsapat vagy a nagy létszámú brigád. A vita az utóbbi javára dőlt el, és a túlnyomóan kézi művelésű kukoricatermelésben 30—40 fő állott be (kézikapával) megművelni egy kialakított nagy táblát.

Véleményünk szerint a konkrét kérdésfeltevés akkor helytelen volt. Azon kellett volna vitatkozni, hogy a termelőerők (mindenekelőtt a technika) adott színvonalán egyáltalán hol kell bevezetni a kollektív munkaszervezetet, nem pedig azon, hogy a kollektív munkaszervezet két formája közül melyik jobb. Az ötvenes években a kollektív munkaszervezeti forma a termelés minden ágában általános és kötelező volt.

Az 1959—1961. években végrehajtott tömeges kollektivizálás során — az alapvető termelőszövetkezeti intézmények előírásán túlmenően — a szövetkezeti vezetőség és a tagság a munkaszervezeti forma kialakításában is messzemenő szabadságot kapott. Ez a politika eredményesnek bizonyult. A korábban csak szórványosan alkalmazott munkaszervezeti formák országosan elterjedtek. A teljesen gépesített kultúrákat kivéve általánossá vált az ún. családi művelés. Az alapvető gépi munkákat (szántást, vetést) gépekkel végezték, majd átmenetileg kis parcellákra osztották a nagy táblákat, amelyeken azután a termelőszövetkezeti tagok családtagjai (sok esetben az iparban dolgozó családtagjaik bevonásával) végezték el a szükséges növényápolási, s főként a betakarítási munkákat.

Sokan ezt a munkaszervezeti formát visszalépésnek tekintették a nagyüzemi munkaszervezethez képest. Pedig tulajdonképpen nem történt más, mint a termelési viszonyok hozzáigazítása a termelőerők színvonalához. Mivel a termelőerők nem haladták meg a családi gazdaságok termelőerőinek színvonalát, ennek a következményeit a termelőszövetkezeti tagság a termelési viszonyok vonatkozásában is levonta.

A családi művelés eredményesnek mutatkozott a kukorica, a cukorrépa, a napraforgó és egyéb — még nem gépesített — kapás kultúrák termelésében. Nem alkalmazták azonban a gabona termelésében, ahol már a kollektivizálást közvetlenül követő esztendőkből majdnem mindenütt megvalósult a komplex gépesítés. A kollektivizálást követő esztendőkből a szövetkezeti tagok közül senki nem is gondolt arra, hogy a gabonatermelésben az ún. családi művelést alkalmazzák. Ellenkezőleg: rendkívül elégedettek voltak azzal, hogy míg a korábbi években a nyári aratás az év legintenzívebb munkaszakaszát jelentette, a komplex gépesítés következtében a gabonatermelés már csak néhány ember feladatává vált. A termelőszövetkezeti tagság tehát nagyon jól megértette, hogy hol kellett bevezetni az igazi nagyüzemi munkaszervezetet (nagyfokú

gépesítésre alapozva), és hol kellett alkalmazni átmenetileg a családi művelést.

Mint említettem, a családi művelés eredményesnek mutatkozott a tömeges kollektivizálást követő esztendőkből. Nem volt már probléma a munkafegyveléssel, a szervezettséggel és a termelési eredményekkel. Korábban a kezdetleges munkaszervezés miatt sok idő veszett el a mozgósítással és a munkakiosztással. A családi művelésnél ez nem volt probléma, a dolog leegyszerűsödött. Nemcsak arról volt szó, hogy a tag érdekelt volt a végtermékben, amelyből természetben vagy pénzben részesedett, hanem az is lényeges volt, hogy a munkacsúcsok idején szükség esetén bevonhatta a nem mezőgazdaságban dolgozó családtagjait is.

A második tömeges kollektivizálás már nemcsak kísérlet volt, hanem végleges eredményt hozott. A parasztság túlnyomó része magáévá tette a szövetkezeti formát, és a kollektivizálással egyidőben, s az azt követő esztendőkből jelentősen növekedett a mezőgazdasági termelés.

A családi művelést kiterjedten alkalmazták az 1961-ben befejeződött tömeges kollektivizálás után. Jelentkezése akkor szükségszerű volt. A mezőgazdaság gépesítésének továbbfejlődésével a családi művelés átadta helyét a nagyüzemi munkaszervezeti formáknak. Ott, ahol a gépesítés és a kemizálás már előrehaladott volt, a tagság azért ragaszkodott a családi műveléshez, mert természetben részesült a megtermelt termékekből, elsősorban a kukoricából, amelyet a háztáji állattartásban használt fel. Ott azonban, ahol szabadon vásárolhattak takarmányt, a közös gazdaságtól vagy az állami vállalatoktól, a tagság rövidesen felhagyott a családi műveléssel és átadta a kézi munkát a gépeknek.

A jövedelemelosztás

A másik tényező, amelyet a termelési viszonyokkal kapcsolatban érintenünk kell, a *jövedelemelosztás konkrét rendszere*. Természetesen a jövedelemelosztás rendszere a termelési viszonyok bizonyos elemét testesíti meg.

Ebben a tekintetben több szakaszt különböztethetünk meg a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlődésében.

Nem sokkal a felszabadulás után a demokratikus földreform nyomán — a politikai vezetés ösztönzése nélkül — létrejött néhány kislétszámú mezőgazdasági termelőszövetkezet. (A politikai vezetés a földosztás, a kismagántulajdon megerősödésének elvét vallotta.) Ezek a termelőszövetkezetek kis létszámúak voltak. Jellemző volt rájuk, hogy nem vált ketté a fizikai munka és a vezetés. Az elnök első volt az egyenlők között. Mindenki ismerte a másik munkáját, mindenki tudta, hogy saját munkájának jó vagy rossz elvégzése milyen hatással van az egész szövetkezet tevékenységére. Ezekben az őstermelőszövetkezetekben természetesen — éppen úgy, mint korábban az egyéni kisgazdaságokban — a jövedelemelosztás ún. maradékelvét alkalmazták. A tagoknak évközben volt „kಿತartásuk”, tehát rendelkeztek a háztartási szükségleteknek megfelelő termékmennyiséggel és olyan termékfőlősleggel, amelyet időről időre piacra vihettek és ebből fedezték a háztartás pénzbeli

szükségleteit. A szövetkezet tagjai éppen úgy, mint az egyéni parasztok az év végén csináltak számadást, s miután levonták a pénzbeli költségeket (beleértve az adót), számba vették a maradékot, amely az övék volt, s amelyet a szövetkezetben végzett munka alapján osztottak el.

A kollektivizálás során létrejött termelőszövetkezetek azonban már a középüzemek kategóriájába tartoztak. Nem ismerte mindenki egymást, vagy ha ismerte, csak felületesen. A legközvetlenebb munkatársaikat kivéve, nem ismerték a mások munkáját. Nem tudták, hogy egy másik termelőegységben a tsz-tagok valóban megtesznek-e mindent, amit a jó gazda gondossága megkövetel. Megszűnt tehát a kis szövetkezetekben általános, kölcsönös kontroll. A tsz-tag egy kis csavarrá vált a termelésben, és jó vagy rossz munkája alig látszott meg a végeredményben. Ilyen körülmények között a „maradékelnv” alkalmazása egyáltalán nem volt eredményes.

Az 1959—1961. évi kollektivizálás során, illetve azt követően, a pártvezetés és a kormány a tagokra és a szövetkezeti vezetőkre bízta nemcsak a konkrét munkaszervezeti, hanem a jövedelemelosztási forma meghatározását is. Így vált gyorsan általánossá — közvetlenül a tömeges kollektivizálás végrehajtása után — a garantált fix munkadíjazási forma. Ez a munkadíjazási forma részben a végzett munkához, részben a szövetkezet eredményéhez igazodott. A kollektivizálás után a szövetkezeti tagok — kivéve a háztáji gazdasághoz ragaszkodókat, akikről még később beszélünk — azt szerették volna, hogy ugyanolyan fix díjazásban részesüljenek a munkateljesítmény után, mint az ipari munkások. Megelégedtek azonban azzal, hogy a szövetkezet megtervezze a várható jövedelmet, és a munkateljesítmény után 80 százalékos havi garantált készpénzfizetésben részesítse a tagokat. Beletörődtek abba — bár nem szívesen —, hogy az év végén derüljön ki, megkapják-e a hiányzó 20 százalékot vagy éppen a különösen jó gazdálkodás (és jó időjárás) következtében még nyereségrészesedésre is szert tesznek. Ez a díjazási forma mutatkozott az adott helyzetben egyedül helyesnek.

A háztáji gazdaság

A termelési viszonyok elemeivel szoros kapcsolatban feltétlenül ki kell térnünk a *háztáji gazdálkodás* kérdésére.

A háztáji gazdaság a mezőgazdasági termelőszövetkezet sajátos intézménye. Ilyen intézmény az ipari termelőszövetkezetben sem hazánkban, sem külföldön nem fordul elő. A háztáji (magán-) gazdaság az egykori egyéni gazdaság átalakult maradványa, a közös gazdaság mellett, illetve azon belül is létezik.

A háztáji gazdaságnak több típusa van:

a) Háztartási gazdaság, amely csak a tag szükségleteire termel. A háztáji gazdaság eredeti modellje ilyen gazdaságot vett számításba: a háztáji gazdaság tulajdonosai főképp saját háztartási szükségleteikre termelnek, és csak kis részben, nem rendszeresen kerülnek piacra bizonyos, a háztáji gazdaságban megtermelt termékek.

b) Hagyományos árutermelő háztáji gazdaság. Némi kert, illetve szőlő, a saját szükségletet meghaladó állatállomány jellemzi a háztáji

gazdaságoknak ezt a típusát. Ebben az esetben már jelentős az árufel-
lesleg, amelyet részben a magánpiacon, de legtöbb esetben a szervezett
piacon értékesítenek.

c) Specializált árutertermelő gazdaság (a specializálódás iránya szőlő-
bor, hizó marha, baromfi, virág stb.). Ebben az esetben — a még vi-
szonylag magas, közös gazdálkodásból származó jövedelem esetén is —
a jövedelem túlnyomó részét a rendkívül szakszerűen vezetett háztáji
gazdálkodás adja. (Az ilyen háztáji gazdaság tulajdonosai már korábban
sem voltak igazi parasztok, hanem modern kisárutertermelők, akik vala-
milyen ágazatban a kor színvonalának megfelelő speciális árutertermelést
tudtak kialakítani. Ezt az árutertermelést vitték azután át a termelősövet-
kezeti háztáji gazdaságba, de lényegesen csökkentve a termelés terje-
delmét.)

A magyar mezőgazdaságban ma a b) típusú háztáji gazdálkodás az
uralkodó, amely tehát számos terméket állít elő, a saját szükségletet
eleve meghaladó mértékben. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a ha-
gyományos árutertermelésen mi mindenekelőtt hagyományos állattenyésztést
értünk, mert mind a közösből származó (esetleg természetes formájú)
takarmány, mind a termelősövetkezettől vagy az államtól — szállí-
tási szerződés ellenében — szállított takarmány állattenyésztési célokat
szolgál.

Vannak olyan speciális árutertermelő háztáji gazdaságok, amelyek
nem hagyományosak, hanem amelyeket éppen a termelősövetkezeti hí-
vott életre. Ilyenek például a baromfi- illetve tojástermelésre profilo-
zott háztáji gazdaságok. A szövetkezet meggyőzte tagjait, hogy nem ér-
demes hagyományos módon állattenyésztést folytatni, át kell térniük a
legmodernebb állattenyésztésre, s ezen belül a baromfi- és tojásterme-
lésre. Ennek következtében a tsz-tagok marhaistállójukat kis baromfi-
gyárakká alakították át. Egy ilyen gazdaságban (például Baksán) egy
háztáji gazdaságban 500, 1000, sőt 1200 baromfit is lehet találni. Ez az
újjonnan létesült speciális árutertermelő háztáji gazdaság nem önálló, hanem
szorosan integrálódik a közös gazdaságba. A mezőgazdasági termelősövet-
kezet — a közös gazdaság — nyújtja a technológiai tanácsadást (ház-
táji agronómus), tenyésztéssel és megfelelő minőségű táptakarmány-
nyal látja el a háztáji gazdaságokat, s természetesen fel is vásárolja és
értékesíti azoknak a termékeit.

A korábbi elképzelés szerint a háztáji gazdaság méretei rendkívül
korlátozottak a termelősövetkezeti család természetes szükségletének
megfelelően. E korlátok szerint háztáji gazdaságban lehetett tartani egy
tehenet a szaporulatával, egy anyakocát a szaporulatával, 1—2 hizó
sertést, néhány kecskét vagy juhot, korlátlan mennyiségű baromfit és
méhet, továbbá 1 kh (0,57 hektár) saját használatú háztáji földet.

Az ötvenes években — a termelősövetkezeti mozgalom kezdeté-
től fogva — harc folyt a háztáji gazdálkodás túlméretezettsége ellen.

A háztáji gazdaság korlátozását a termelősövetkezetekről szóló
törvényerejű rendelet, majd később a termelősövetkezeti törvény is
meghatározta. Egy állami rendelkezés ugyanakkor lehetővé tette, hogy
a termelősövetkezeti tagok átmenetileg az említett mértéken felüli
állatállományt tarthassanak abban az esetben, ha a háztáji gazdaság tu-
lajdonosa szervezett szövetkezeti kereskedelemben értékesíti vagy ál-

lami vállalatnak adja át a háztáji gazdaságban áruként termelt állati terméket.

Ma a termelőszövetkezeti tag, ha az alapszabályban előírt minimális munkamennyiséget teljesíti, jogosult háztáji földre, s olyan nagyságú állatállomány tartására, amelyet a gazdaságában található férőhelyek egyáltalán lehetővé tesznek.

Gyakorlatilag tehát ma nálunk a tsz-tag annyi állatot tarthat, amennyit csak képes. Ezt az állam nemcsak tűri, hanem elő is mozdítja. E politikának az az eredménye, hogy a termelőszövetkezetek — a hozzájuk kapcsolódó háztáji gazdasággal együtt — bőségesen el tudják látni a népgazdaságot termékekkel, és jelentős mennyiségű mezőgazdasági exportterméket is előállítanak.

Az 1. sz. táblázat mutatja a közös és a háztáji termelés dinamikáját.

1. sz. táblázat
Egy hektár mezőgazdasági területre
jutó bruttó termelés
(Mezőgazdasági termelőszövetkezetek
közös gazdasága 1968=100)

Év	Közös gazdaság	Háztáji gazdaság
1968.	100	326,7
1972.	115,1	372,0
1973.	122,2	390,5

Megjegyzés: Mivel a hozamok a háztáji gazdaságban nem nagyobbak, mint a közös gazdaságokban (olykor kisebbek), a fenti számok a háztáji földterületek intenzív kihasználását mutatják és jelentős mértékű háztáji állattenyésztésről tanúskodnak.

Mint hogy a közös gazdaságban végzett munka volumene évről évre növekszik, a meglehetősen kiterjedt háztáji gazdálkodás jelentős túlmunkát követel a termelőszövetkezeti tagtól és családtagjaitól. Tudvalevő, hogy a mezőgazdaságban a kötelező napi munka 10 óra, de munkacsúcsok idején ezt is túllépik, sőt még vasárnap is dolgoznak. A napi 10—12 óra mellett kell ellátni a háztáji gazdaságot.

Ma még nincs közel, de már belátható időn belül várható az az állapot, amikor a háztáji termelés csökken, mivel azt a tsz-tagok túlságosan nagy tehernek tartják. Ezzel szemben növekszik a közös gazdaságban végzett munka és a közös gazdaságból származó jövedelem is. Természetesen előrehalad az a folyamat, amelynek során a háztáji állattartást a közös gazdaságok modern állattartó telepei helyettesítik. Ez azonban még időt igényel. A háztáji gazdálkodásra tehát ma még szükség van.

Mit hoz a közeli jövő? Néhány közös gazdaság már ma sem ad ki háztáji földterületet, hanem a várható termésnek megfelelően pénzben megváltja azt. (Tudnunk kell, hogy a szőlő- borvidékek, valamint néhány zöldség- vagy virágtermesztő háztáji gazdaság kivételével a mezőgazdasági tsz-ek tagjai a háztáji területen főként kukoricát termelnek a háztáji állatállomány számára. Úgy mondván a kukoricatermelés teljes, komplex gépesítése és az általánossá váló vegyszeres gyomirtás felé ha-

ladunk. Lassan tehát anakronisztikussá válik a háztáji kukorica.) Ezért a háztáji gazdaságból elsőként fog visszaszorulni a kukoricaföld.

Meg kell említenünk, hogy háztáji gazdasági nemcsak a tsz-tagoknak és az állami gazdasági dolgozóknak van. Falun még ma is, nem mezőgazdasági foglalkozásúaknál is divat az ún. kisegítő gazdálkodás, a mellékfoglalkozásban folytatott mezőgazdasági termelés.

A szövetkezeti termelők típusai

Mielőtt tovább mennénk, szólnunk kell a szövetkezett mezőgazdasági termelők két jellegzetes típusáról, amely közvetlenül a tömeges kollektivizálás után alakult ki. E két típus nem fogja át teljes egészében a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagságot. Sőt, azt mondhatjuk, hogy a legtöbb tsz-tag átmenetet képez a két szövetkezeti dolgozó típus között. Mégis foglalkoznunk kell velük, mert jellegzetes és a valóságban is fellépő típusok.

Az első típust én „parasztnak” nevezem. A parasztot az jellemzi, hogy a nagyüzemi termelés perifériáján foglal helyet. Csak annyi munkanapot teljesít, amennyivel megszerezheti a jogot a háztáji területre. Tevékenysége nem kulcstevékenység a mezőgazdasági közös üzemben belül. A „paraszt” általában „gyalogmunkás” a nagy munkacsúcsok idején (tavasszal, nyáron és ősszel), néhány hónapig igénybe veszik kézi növénytermesztő munkáját. Különösebb szakképzettsége nincs. Ez a típus egyébként szükségszerűen alakult ki, mivel a közös gazdaságok nem tudtak minden tagot egész évben foglalkoztatni. Sok olyan paraszt is van azonban, aki maga kereste, sőt kiharcolta ezt a pozíciót, és létét csak részben a közös gazdálkodásra, túlnyomórészt azonban a közös gazdálkodáson belül megvalósult egyéni (háztáji) gazdálkodásra alapozza. Jövedelmük persze nem marad el azokétól, akiket egész évben foglalkoztat a közös gazdaság.

A szövetkezett mezőgazdasági termelőknek van egy másik típusa, amelyet én „munkásnak” nevezek. (Azért kell idézőjelet használnom, mert a munkás fogalom statisztikailag és az elméletben is le van foglalva az állami vállalatok fizikai dolgozói számára. Nem találok azonban jobb kifejezést ennek a típusnak a jellemzésére.)

A „munkás” a közös gazdaság motorja. Általában gépekkel dolgozik, és sok múlik azon, hogyan végzi a munkáját. Nem igényel többékevésbé kötetlen munkarendet, teljes mértékben aláveti magát a nagyüzemi munkafegyelemnek. Ezzel szemben egész évben folyamatos munkát és meglehetősen magas garantált fix díjazást igényel.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a tömeges kollektivizálást, továbbá az állami gép- és traktorállomások felszámolását követő időszakban a tsz-dolgozók között megjelent egy új típus: az „alkalmazott”. (Az „alkalmazott” szót is idézőjelben kell használnom, mert egyébként a statisztika alkalmazottként a nem fizikai munkakörben foglalkoztatott állami vállalati dolgozókat jelöli). A 2. sz. táblázat mutatja, hogy milyen jelentős súlyú az alkalmazottak munkája az egész termelőszövetkezeti termelésben.

**A mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságaiban való
részvétel aránya munkaerő-kategóriánként**

Megnevezés		1972.	1973.
1.	Tagok nyugdíjasok nélkül: férfi	53,33	53,42
2.	nő	18,25	18,06
3.	férfi, nő együtt	71,58	71,49
4.	férfi	6,38	6,06
5.	Nyugdíjas tagok: nő	1,05	1,01
6.	férfi, nő együtt	7,43	7,07
7.	férfi	10,01	10,43
8.	Állandó alkalmazottak: nő	2,97	3,19
9.	férfi, nő együtt	12,98	15,62
10.	férfi	1,27	1,31
11.	Időszaki alkalmazottak: nő	1,23	1,12
12.	férfi, nő együtt	2,50	2,43
13.	férfi	0,89	0,83
14.	Családtagok: nő	1,76	1,58
15.	férfi, nő együtt	2,65	2,41
16.	Alkalmi munkások:	0,58	0,42
17.	Szakmunkástanulók:	2,27	2,55
		100,00	100,00
3+6+15		81,66	80,97

A tsz-tag a jövedelemből részesedik, az „alkalmazott” munkaszereződés keretében fix, kialakított munkadíjban részesül, vagy a munkában eltöltött idő, vagy a munkateljesítmény alapján. Keresete tehát nem függ a közös gazdaság jövedelmétől. Ezzel szemben tagsági jogai sincsenek. (Az utóbbi időben az okos tsz-vezetők a közgyűlésre, ha nem is szavazati joggal, meghívják az alkalmazottakat is, és kikérik véleményüket a közös gazdaság ügyeiről.)

Jogi viszonya tekintetében az „alkalmazott” természetesen „munkás” kategóriának felel meg. A „munkások” létszáma azonban a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben több, mint az „alkalmazottak” létszáma. Ide tartoznak mindazok a tagok, akik a közös gazdaság legfontosabb (általában gépi) munkáit végzik, akiknek egész éven át munkát ad a mezőgazdasági termelőszövetkezet, s akik a többi szövetkezeti taghoz képest jelentős jövedelemben részesülnek.

A munkaszervezet, a jövedelemelosztás és a háztáji gazdaság kérdésében a helyzet tehát a következő: a „paraszt” számára a legkedveltebb munkamegosztás a családi művelés, a legkedveltebb jövedelemelosztási forma a naturálisan fizetett munkadíj, továbbá rendkívül nagy jelentőségű számára a háztáji gazdálkodás lehetősége, mert munkájának és családtagjai munkájának jelentős részét a kis családi magángazdaságban, a háztáji gazdaságban értékesíti.

Fontos kihangsúlyoznunk (és erre a kérdésre még vissza fogunk térni): ha a „paraszt” ténylegesen még mindig gazdálkodik, legalábbis a háztáji gazdaságban, pontosan ismeri a piaci viszonyokat, figyelemmel kíséri a mezőgazdaságot érintő állami intézkedéseket. Lényegében véve a háztáji gazdaságba visszaszorulva megőrizte régi magatartását. Ezzel szemben a „munkás” már csak kis részben akar gazdálkodni, nem gondolkodik annyira piaci kategóriákban, mint a „paraszt”, nem kíséri rendszeresen figyelemmel a gazdasági irányításra vonatkozó szabályokat. A „munkás” a gazdálkodás terheit átengedi a termelőszövetkezet vezetőségének.

Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a „paraszt” és a „munkás” valóságos típusa mezőgazdasági termelőszövetkezeteinknek, de a legerjedtebb típus a kettő közötti átmenet. Ez a helyzet nagymértékben összefügg azzal, hogy az állam kimondottan serkenti a háztáji állattartást, továbbá a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságai a tagság egy részét nem tudják ellátni állandó munkával, s végül mert a termelőszövetkezeti tagok családjában sok „kallódó” munkaidő akad, ami még viszonylag intenzív közös tevékenység mellett is lehetővé tesz jelentős háztáji tevékenységet.

Kétségtelen, hogy tendenciában a „munkás” típus elterjedése a jellemző. Különösen a legfiatalabb generáció már úgyszólván teljes mértékben a közös gazdaságra alapozza létét, csak gépekkel és modern technológiákkal hajlandó dolgozni, és éppen úgy, mint az ipari munkás, teljes évi foglalkoztatottságot igényel. Ma azonban az állami serkentő intézkedések következtében még mindig jelentős a háztáji árutermelés.

Pártvezetésünk és kormányunk álláspontja és a háztáji gazdaság kérdésében érvényesített gyakorlati politikája eredményesnek bizonyult. Nem beszélhetünk a termelőszövetkezeti mozgalomban az individualizmus túltengéséről. Ellenkezőleg, növekszik a közös gazdaságban az egy főre, illetőleg az egy területegységre jutó munka volumene. A háztáji gazdálkodásra vonatkozó jelenleg érvényes politikánk eredménye az, hogy a valaha független kis tulajdonban levő termelőeszközök (elsősorban állati férőhelyek) jelentős része nem esett ki a termelésből, ennél fogva nem kellett ennek pótlására a népgazdaság erőforrásait igénybe venni. A termelőszövetkezeti közös gazdaságok technikai szintjének állandó emelése mellett mód van az iparosítási politika folytatására.

Abból kiindulva, hogy egész nagyüzemi mezőgazdaságunk fejlődését nem érthetjük meg a termelőerők és termelési viszonyok korábbi fejlődésének ismerete nélkül, továbbá, hogy a létrejövő termelési viszonyok a már kialakult termelési viszonyokra épülnek, azok továbbfejlesztését jelentik, viszonylag bőven tárgyaltam a kollektivizálást közvetlenül követő helyzetet. Erre azonban azért is szükség van, mert átmeneti időszakban élünk, hat még a múlt öröksége, a termelőerőket, s ezen belül különösen a technikát nem tudtuk a legmagasabb színvonalra emelni. Ennél fogva mezőgazdaságunkban jelen vannak a hagyományos termelőerők és a legmodernebb, a fejlett tőkésországok átlagát meghaladó termelőerők. Természetesen jelen vannak a hagyományos és az új termelőerőknek megfelelő termelési viszonyok is.

Hangsúlyoznunk kell itt az átmenet bonyolultságát. Mint már említettük, a fejlődés a „munkás” típus elterjedésére mutat. Mi vezet a

„munkást” a közös gazdasághoz fűződő viszonya kialakításában? Ma a termelészövetkezetek átlagos taglétszáma megközelíti az ezret. Ilyen taglétszám mellett egy ember munkateljesítménye eltölpül az egészhez képest. A többiekét nem tudja kontrollálni, de azt is tudja, hogy akár jól, akár rosszul végzi a munkát, munkateljesítménye alig látszik meg az egész vállalat eredményén. Ezért ragaszkodik a munkateljesítmény szerinti díjazáshoz, belenyugodva, hogy jövedelmének kisebb részét az eredmény alapján kapja.

(A 3. sz. táblázat adatai világosan mutatnak a „munkás” és „paraszt” kategória jelenlétére a mezőgazdasági termelészövetkezetekben.)

3. sz. táblázat

A mezőgazdasági termelészövetkezetekben és közös vállalataikban foglalkoztatott munkaeőr megoszlása összes évi munkadíjuk alapján (1973)

Megnevezés	6000 Ft vagy kevesebb	6001— 15 000 Ft	15 001— 25 000 Ft	25 001— 40 000 Ft	40 000 Ft- nál több	Összesen
	alap- és kiegészítő munkadíjat (részesedést, munkabért) kapott dolgozók					
Tagok, nyugdíjasok és járadékosok nélkül:						
férfi	6,0	9,6	20,4	39,9	24,1	100,0
nő	16,7	32,1	32,2	16,0	2,9	100,0
összesen	9,5	16,9	24,2	32,2	17,1	100,0
Nyugdíjas és férfi járadékos tagok:						
férfi	55,1	27,1	13,1	4,2	0,5	100,0
nő	76,7	17,3	4,6	1,2	0,2	100,0
összesen	60,2	24,7	11,1	3,5	0,4	100,0
Tagok összesen:						
férfi	17,1	13,6	18,7	31,8	18,8	100,0
nő	26,3	29,7	27,8	13,7	2,5	100,0
összesen	19,9	18,5	21,5	26,3	13,8	100,0
Családtagok:						
férfi	87,8	9,1	2,2	0,8	0,1	100,0
nő	85,6	11,4	2,4	0,5	0,1	100,0
összesen	86,4	10,6	2,3	0,6	0,1	100,0

Megjegyzés: Az alacsony jövedelem mögött néhol szegénység is meghúzódik, de alapján véve a „munkás” — „paraszt” kategóriákról van itt szó. A még dolgozó nyugdíjasok majdnem kivétel nélkül a „paraszt” kategóriában vannak.

Amit az előzőekben elmondottunk, az a mezőgazdasági termelészövetkezeti mozgalomra ma még általában jellemző. De nem kizárólagos. A mezőgazdaság termelőeri robbanásszerűen fejlődnek, és természetes, hogy a termelés megváltozott színvonala új termelési viszonyok létrehozását teszi szükségessé. Milyen eredményekkel jár a mezőgazdasági technika fejlődése? Néhány ember óriási, több száz hektáros területen el tudja végezni a növénytermesztési munkákat, s ugyancsak néhány ember tonnaszámra tudja előállítani a húst. A nagy munkabrigádok ideje lejárt. Ma már kis létszámú munkaszervezeti egységekre is rá lehet bízni nagy volumenű termelést.

A technika, a technológia fejlődése nyomán néhány dolgozóra óriási termékmennyiség jut, de ennek az egy embernek óriási a felelőssége. A technológiai előírások megszegése, elmulasztása hatalmas veszteségeket okozhat az egész vállalatnak, míg a technológia pontos betartása, a jó gazda gondosságával végzett termelés nagy előnyöket hozhat az egész vállalat számára. (Lásd 4., 5., 6. sz. táblázatokat).

4. sz. táblázat

Gépsorokkal megművelhető terület		
Megnevezés		Az egy gépsorral ellátott terület (ha)
Kukoricánál:	„CPS” rendszerben	790
	„Nádudvar” rendszerben	600
	„Szekszárd” rendszerben	500
	„Baja” rendszerben	400
Cukorrépánál:	„CPS” rendszerben	250
	„Mezőhegyes” rendszerben	250
	„Nádudvar” rendszerben	120—240
	„Hék” rendszerben	150

5. sz. táblázat

A munkatermelékenység alakulása hagyományos és „CPS” kukoricatermesztési rendszerben	
Egy mázsa száraz szem előállítására fordított összes élő munka	
hagyományos rendszerben	„CPS” rendszerben
6 óra/q	0,55 óra/q

Megjegyzés: Egy „CPS” gépsor munkaerő-szükséglete összesen 8 fő.

6. sz. táblázat

Egy szakosított sertéstelep számított (optimális) mutatói

Koca létszám	600
Munkaerőlétszám	25
Összes előállított hízó sertés évenként, q.	12,075
Egy óra alatt előállított élőállat, kg.....	19,2

Forrás: Az Állattenyésztési Kutató Intézet számításai.

Ilyen körülmények között már nem lehet a termelés fő alakja a „munkás” típus. A „munkás” a munkateljesítmény (ha ugyan nem a teljesített munkaidő) után akar jövedelemben részesülni, mivel meglehetősen eltöri a nagy szervezetben. A termelőerők fejlődésével megváltozott helyzetben azonban, amikor a nagy létszámú brigádok helyett kis létszámú brigád tudja ellátni a munkát, a kis munkaszervezeti egység minden tagján óriási felelősség nyugszik.

A „munkás” nem akar kockázatot vállalni (vagy ha igen, csak abban az esetben, ha az csak kevéssé hat jövedelmére). Ezzel szemben a modern technika legújabb vívmányaival felszerelt termelő minden

egyes ténykedése döntő hatással van az egész ágazat fejlődésére. Jogos követelmény tehát, hogy ez az új típusú termelő már jelentős kockázatot vállaljon a közösség érdekében. Vállalhatja is ezt a kockázatot, mert valóban rajta múlik az óriás méretű termelés eredményessége vagy eredménytelensége.

A termelőerők rendkívül alacsony szintjének az őskommunizmus felelt meg. A modern kapitalizmus a termelőerők magas színvonalán valósul meg. Valami hasonló fog történni a szövetkezeti termelés kérdésében is. Különös (de ha meggondoljuk, nagyon természetes) eredménye a fejlődésnek az, hogy a gépesítés, a kemizálás és az automatizálás magas fokán a nagy termelőszervezeteken belül önálló kis egységek jönnek létre, amelyek kis létszámuk ellenére óriási, hatalmas termelőberendezéseket hoznak működésbe, mint a *nagyszervezetek ön-elszámoló egységei*, amelyek hasonló elvek alapján működnek, mint korábban az összvetkezetek: minden egyes tag át tudja tekinteni a termelés valamennyi mozzanatát, minden egyes tag kontrollálni tudja társai munkáját. Ez nem a jövő valamiféle utópikus képe. A magyar gyakorlatban (állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben) már korábban létrejöttek a növénytermesztésben az ún. komplex brigádok, amelyek egy adott — jelentős — terület minden növénytermesztési munkáját elvégezték. A komplex brigádok munkáját a közös gazdaságokkal kötött szerződés szabályozta, amelyben pontosan fel volt tüntetve a technológiai folyamat minden egyes mozzanata, továbbá az, hogy a végeredménytől függően (tehát nem a munkateljesítmény alapján) a havi fix munkadíj mellett, ami nem magas, milyen jövedelemben részesülnek a komplex brigád tagjai. Létrejött tehát már a gyakorlatunkban olyan munkaszervezeti egység, amelyet szerződéses kapcsolat fűz a közös gazdasághoz, amely vállalja úgyszólván a teljes felelősséget a termelésért, és jelentős mértékű kockázatot is, sokkal nagyobb, mint a mai „munkás” típus.

Meggyőződésünk, hogy a termelőerők fejlődése során nemcsak a „paraszt”, hanem a „munkás” is átadja helyét a termelő egy új típusának, amelyet az előzőekben jellemeztünk.

Az önelszámoló (alvállalkozó) kis munkaszervezeti egység kialakításához sok feltétel szükséges. Mindenekelőtt szükség van magas fokú képzettségű szakmunkásokra, akik pontosan tudják, hogy a közös gazdaság által előírt technológiáknak mi a jelentősége, milyen veszéllyel jár a technológiai előírások megsértése. Ez lehetővé teszi számára a nagyobb felelősség és kockázat vállalását. Ez a feltétel fokozatosan létrejön.

Már említettük, hogy a növénytermesztésben egyes helyeken létrejöttek a szóban forgó kis önelszámoló munkaszervezeti egységek. Korántsem terjednek azonban olyan mértékben, amennyire a rendelkezésre álló technikai felszereltség alapján lehetőség volna, holott előnyei mind a közösség, mind a tagok számára nyilvánvalók.

Ennek az elmaradásnak az okát a következőkben látjuk: Az önelszámoló kis munkaszervezeti egység, jelentős felelősséget és kockázatot vállal, s jövedelme a mainál nagyobb mértékben függ a végterméktől. Ugyanakkor ez a forma — amint már említettük — magas fokú szak-képzettséget és fegyelmet követel. Ezek a kritériumok azonban az álta-

lunk „munkásnak” nevezett kategóriában vannak meg. Csakhogy a „munkások” már leszoktak a jelentős kockázat vállalásáról, meg vannak elégedve az állandó és viszonylag magas munkadíjazással. A „paraszt” típus — bár gazda módra gondolkodik — nem alkalmas ilyen termelői tulajdonság kifejlesztésére, mivel a közös nagyüzem periferiáján foglal helyet. Gondolkodása alig haladja meg a kis háztáji gazdálkodás kereteit.

Nem kétséges, hogy ki kell nevelnünk a termelők új típusát. Véleményünk szerint a szakmunkásképző intézetben, főképpen a megismétlődő továbbképzés során olyan munkaerő kinevelését kell célul kitűzni, amely nemcsak jól tudja végezni a dolgát, hanem képes bizonyos döntések meghozatalára, és beállítottságánál fogva hajlamos jelentős kockázat vállalására is, aminek tudatában helyes gazdálkodás esetén jelentős jövedelemtöbbletet is részesül. A technika fejlődésével egységnyi termény vagy hús előállításában egyre kevesebb emberi élő munka van. Ennél fogva mód van az élő munka magasabb színvonalú díjazására. Magasabb színvonalú díjazásban azonban csak az részesedhet, aki fokozott felelősséget és kockázatot vállal a termelés megvalósításáért.

Az önelszámoló kis munkaszervezeti egységek (nevezhetjük brigádoknak is őket, nem az elnevezésen van a hangsúly) tagjaik termelési viszonyai tekintetében különleges helyet foglalnak el. Szervezetük a nagyüzem szerves része, de munkatársaikkal együtt bizonyos mértékig önállóan gazdálkodnak. Ilyen munkaszervezeti egység mellett a közös nagyüzem megbízottja nem parancsol a kis önelszámoló munkaszervezeti egységnek, illetve azok tagjainak, hanem kidolgozza a megfelelő technológiát és ellenőrzi a szerződésben rögzített technológiai előírások betartását.

Első pillanatra meglepő dolog, hogy a most tárgyalt önelszámoló (alvállalkozó) munkaszervezeti egység először a mezőgazdaságban jöhet létre. Az iparban ennek a fejlődésnek a feltétele a teljes automatizálás. Ma még jóformán minden fogaskereket külön esztergályoznak és marnak. Egy kukoricatermelő gépsor viszont több száz hektáron tudja elvetni, gyomtalanítani és betakarítani a kukoricatermést. Ugyancsak kis létszámú állatgondozó csoport több tonna húst tud előállítani. Ennek a sajátos jelenségnek az az oka, hogy a mezőgazdaságban bizonyos pontosan megszabott emberi beavatkozással biológiai folyamatok zajlanak le. Az ember elindítja és tudományosan pontosan meghatározott beavatkozásokkal irányítja ezeket a biológiai folyamatokat, majd a terméshozás és az ember közös termékét magas színvonalú technikával betakarítja.

Az önelszámoló kis brigádok különös jelentőséget kapnak a teljes gépesítés és automatizálás, valamint a tudományosan kialakított termelési technológiák korában. A komplex gépesítést és automatizálást, valamint a tudományosan kidolgozott technológia bevezetését ma *iparszerű* vagy zárt rendszerű termelésnek nevezzük.

Az iparszerű termelés esetén különösen fontos a fegyelem és a felelősség, éppen az egy dolgozóra jutó termelés nagy volumene miatt.

A „zárt” vagy „iparszerű” termelési rendszerek néhány évvel ezelőtt törtek be a növénytermesztésbe, s mindenekelőtt a kukoricatermesztésben terjedtek el.

Minden technikai, technológiai újítás, maga a tudományos-technikai forradalom újratermeli a technokrata szemléletet, amelynek hordozója a technikai értelmiség és az ennek hatása alá kerülő menedzsment.

A növénytermesztési komplex brigádok kialakulásával (kevés helyen alkalmazták és alkalmazták) létrejött egy felelős, velejéig szocialista termelő kollektíva. A kollektíva létrejött a nagyfokú gépesítésen alapult. A termelőerők, pontosabban a technika és a technológia továbbfejlődése elsöpörni látszik ezt a sporadikus kezdeményezést. Elsöpörni látszik, mondjuk, mert még nem vizsgáltuk meg — a többi között — a különböző rendszerek beilleszkedését az egész növénytermesztésbe. Az új termesztési rendszerek először a kukoricatermesztésbe törtek be. Egy gazdaság azonban több növénnyel foglalkozik (ha nem is 15—20 félével, mint a tervlebotásos rendszerben) és mindenütt utat törnek maguknak a speciális célgépek, termesztési rendszerek. Ez új problémát vet fel, amely meghaladja a kukoricatermelés problémáját.

Az önelszámoló brigád esetében bebizonyosodott, hogy egyre képzetesebb és egyre felelősebb, önállóan tevékenykedő munkaerőre van szükség. A munkafelügyelők rendszerét helyettesíti a közös anyagi érdekelttség s a felelőtleniséget nem tűrő kollektív szellem. Az iparszerű termelési rendszer viszont újra előtérbe helyezi a munkafelügyelői szervezési elvet. Megkockáztatjuk azt az állítást, hogy a munkafelügyelői rendszer a feudális és tőkés termelés jellegzetessége, s ezt szocialista szervezési rendszerrel kell felváltani. Az új termesztési rendszerekben úgy látszik, hogy minden felelősség a rendszergazdáé és a munkafelügyelőé, a fizikai dolgozó csak egy csavar a termelés bonyolult gépezetében.

Véleményünk szerint ebben a kérdésben még nem hangzott el az utolsó szó. Nem fogadhatunk el véglegesnek olyan szervezési elvet, amely szerint a termelő dolgozónak állandóan szem előtt kell lennie, munkája minőségét állandóan ellenőrizni kell. Az önelszámoló brigád működési *alapelvei* — véleményünk szerint — felhasználhatók az új termesztési rendszerekben.

A szocialista szervezési elvek — úgy gondoljuk — teljesítmény- és egyben embercentrikusak. A kettő egyáltalán nem mond ellent egymásnak, sőt föltételezik egymást. A teljesítménycentrikusság azt jelenti, hogy a közvetlen termelő jelentős mértékben érdekelt legyen a *végtermékben*. Az embercentrikusság azt jelenti, hogy a közvetlen termelő ne süllyedjen egy szintre a technikával és a technológiával, hanem kedvvel, értelemmel, felelősen és fegyelmetten végezze a munkáját, s ezt a termelői kedvet egy jól kialakított kollektíva kedvező légköre is segítse.

Mindent összegezve: a teljesítményt az ember nyújtja és nem a technika, a termelés fő tényezője továbbra is az ember.

Állítjuk, hogy a szervezésben, az iparszerű növénytermesztési rendszerek esetében is vannak alternatívák. Ezek közül ki lehet választani azt, amely a legjobban megfelel a fentebb említett elveknek.

Az iparszerű állattenyésztésben az önelszámoló brigád elvét természetesen — elvileg — könnyű megvalósítani, Ez különféle okok folytán mégsem következett be. Egyrészt az objektív nehézségek ezt nem tették lehetővé, a telepek jelentős része (főként tervezési hibák miatt)

veszteségesen kezdte a működését. Másrészt fel sem vetődött az önelszámoló brigád gondolata, bár megvannak a teljesítmény szerinti díjazás elemei. A telepeken sok helyütt hiányzik a megállapodottság, az állandóság, ehelyett feszültség uralkodik, a telepvezető munkafelügyelői teendőket lát el, s emellett beosztottjai minden gondot rá hárítanak. Az összekovácsolódott kollektíva hiányát mutatja a nagymérvű fluktuáció mind a fizikai, mind a vezetői állományban. Az 1970—1973. évek átlagában 16 megvizsgált szakosított sertéstelepen az évenkénti munkaerő-fluktuáció a vezetői állományban 1,70, a fizikai állományban 2,65 volt.

Meggyőződésünk tehát, hogy az önelszámoló (kis) brigád elvét (amelynek gondolata a Szovjetunióból származik), át kell ültetnünk a gyakorlatba az új körülmények között is. Ki fog derülni, hogy még nagy tartalékaink vannak, ha nemcsak a rendszergazda garantál, hanem a közvetlen termelő is kockázatot vállal.

Megjegyezzük, hogy önelszámoláson azt az elvet értjük, amikor a brigád tagjai fix alapdíjazást kapnak, de összes jövedelmük jelentős részét a termelt és átadott végeredmény alapján kollektíven kapják.

Mezőgazdasági termelészövetkezeteinkben a termelési viszonyok különböző elemei jellemzőek. Ma már azonban világosan kirajzolódik a magas színvonalú fejlett mezőgazdasági termelés képe. Sőt már bizonyos ezzel járó gondok is mutatkoznak. A dolgozó tagok jelentős része nyugdíjas. Viszonylag alacsony a nem nyugdíjas férfiak aránya az összes dolgozókon belül. Nagy azonban annak a munkaerőnek a létszáma, amelyet a komplex gépesítés létében fenyeget, illetve amelyet az új belső munkaviszonyok kifejlesztése során nem tudunk mobillá tenni. Ez a létszám az összes termelészövetkezeti tagok egyharmadát teszi ki. Miközben tehát üdvözljük a magasan fejlett nagyüzemi technika bevonulását (az iparszerű termelést) a mezőgazdaságba, nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a termelészövetkezetek kötelesek tagjaikat munkával és jövedelemmel ellátni. Ez a probléma természetesen nem fékezheti a technikai fejlődést. Az új ipari jellegű termelés általánossá válásával felszabadult munkaerőt valamilyen módon foglalkoztatni kell akár mezőgazdasági területen (például nem gépesíthető zöldségtermelésben), vagy pedig további ipari melléküzemágak létesítésével. A cukorrépa-termelés nem kielégítő volta miatt a kormány ösztönzi a családi művelést ott, ahol még nincsenek cukorrépa-termelő gépsorok. Ennek kettős haszna van: 1. a már-már feleslegesnek látszó munkaerő kihasználása és 2. a cukortermelés fokozása alacsony gépesítettségi fok mellett.

Ki kell térnünk a szövetkezeti *közös vállalatok*, illetve a *vegyes (állami-szövetkezeti) vállalatok* kérdésére.

Mit jelent ezeknek a vállalatoknak a létrejötte a termelési viszonyok szempontjából? Új termelési formák ezek, és minden bizonnyal hatnak a termelési viszonyok alakulására is. Sajnos, az elmélet még nagyon keveset foglalkozott ezzel a kérdéssel. Ma még mi sem tudunk sokat mondani róla.

Tekintsünk el most az alkalmi társulásoktól, nézzük a stabil *közös vállalatokat*, amelyek tartósan működnek és önállósodnak a termelészövetkezetekhez képest. Itt a „munkás” típus domináló jellegére kell

felfigyelnünk, még akkor is, ha a munkaerőt a tsz adta át a közös vállalatnak. A közös vállalatoknál tehát teljesen hiányzik a „paraszt” típus.

Sokan a *vegyes* (állami és szövetkezeti) *vállalatoktól* várják az új tulajdoni-termelési viszonyok létrejöttét. Minden bizonnyal van az ezt hirdető teoretikusok tételeiben némi igazság. De nem szabad a vegyes vállalatok jelentőségét eltúlozni a tulajdoni-termelési viszonyok továbbfejlődése szempontjából. Sok esetben a véletlenül múlik, hogy egy vállalat állami tulajdonban vagy szövetkezeti tulajdonban jön létre. Van állami takarmánygyár és van szövetkezeti közös takarmánykeverő vállalat. Állítjuk, hogy a dolgozók konkrét termelési viszonyai nem különböznek lényegesen a két vállalati típusban. Az állami vállalat fizikai dolgozói munkások (idézőjel nélkül), a szövetkezeti közös vállalat dolgozói ugyancsak „munkások”, mert túlnyomórészt „alkalmazotti” státuszban vannak, az állami vállalat munkásaihoz hasonlóan.

A szövetkezetek közös vállalkozásai és a vegyesvállalatok általában nem szövetkezeti formában, hanem más vállalati formában jönnek létre (például mint korlátolt felelősségű társaságok). Ezek a fontos vállalatok a termelés nagy koncentrációját valószínűsítik meg, s elterjedésüket ezek a formák segítik. Mivel azonban általában kis dolgozói létszámmal működnek (a legmodernebb technika alapján hozták létre őket), magas fokon gépesítettek és automatizáltak, lehetséges és kívánatos lenne a jövedelemelosztásban a már említett önelszámoló kis szervezeti egység elvét alkalmazni. (Egy megfelelően automatizált takarmánykeverő üzemet tulajdonképpen néhány személy működésben tud tartani.)

A kis önelszámoló brigádok léte tehát itt szintén jogosult, és véleményünk szerint, ha a fejlődés helyes utakon halad, ezek ki is fognak alakulni. (Hogy egy gyakorlati példát vegyünk: nemegyszer gond van a gyári takarmánykeverék minőségével. E gondok megszűnének, ha a takarmánygyárak dolgozói nem „munkások” lennének, hanem olyan felelős szocialista termelők, akik kockázatot vállalnak az eredményért, és akiknek jövedelme függ a végterméktől, tehát a kifogástalan minőségű és pontos összetételű takarmánykeverék kibocsátásától.)

Visszatérve a tulajdonviszonyok kérdésére, véletlennek kell tekintenünk, hogy például a zöldség és gyümölcs forgalmazása országosan szövetkezeti formában történik, ugyanakkor viszont a takarmányforgalmazásra állami vállalatot alapítottak. A vegyesvállalatok szerepét márcsak azért sem szabad túlértékelni, mert a legtöbb és legfontosabb iparágakban (eltekintve most az élelmiszeripartól) például az acélgyártásban és az egyre kiterjedtebb kémiai iparban egyszerűen nincs lehetőség arra, hogy állami vállalatok szövetkezeti vállalatokkal fonódjanak össze. A fejlett szocializmus egységes vállalati típusa tehát elsősorban nem a vegyesvállalatok kialakulása útján megy végbe.

Áttekintettük a mezőgazdasági szövetkezeti termelési viszonyok alakulását, s megkíséreltük bemutatni a problémák bonyolultságát. Azért tettük ezt, mert ma még a termelési viszonyok legkülönbözőbb elemei élnek egymás mellett a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, s ezt a helyzetet egyik napról a másikra nem is tudjuk gyökeresen megváltoztatni. De szüntelenül fejlesztjük a mezőgazdaság termelőerőit, amelyek a termelési viszonyok megváltozását is szükségszerűen magukkal hozzák.

Nem hihetjük, hogy a termelőerők fejlesztése nélkül meg tudjuk

változtatni a termelési viszonyokat. A marxizmus klasszikusai sem erre tanítottak, minden esetben hangsúlyozták a termelőerők forradalmasító szerepét. A termelőerők és termelési viszonyok közötti összhang törvényének működése megfordíthatatlan. *A termelőerők fejlődése válthatja csak ki a termelési viszonyok megváltoztatását.* Vagy másfelől: ha meg akarjuk változtatni a termelési viszonyokat, meg kell változtatnunk a termelőerőket. Korunkban mind az ipar, mind a mezőgazdaság termelőerői rohamosan fejlődnek. Amikor azonban megállapítjuk, hogy a termelési viszonyokat nem lehet kényünk-kedvünk szerint — voluntarista módon — változtatni, azt is meg kell jegyeznünk, hogy a politikai gazdaságtan el van maradva abban a tekintetben, hogy előre lássa a termelőerők fejlődése nyomán kialakuló új termelési viszonyokat. Ha el akarjuk kerülni a gazdaságban a feszültségeket, ha maximálisan ki akarjuk használni a technikai és az emberi tényezőket, akkor a termelőerők fejlődésének megtervezésével szoros kapcsolatban meg kell terveznünk a termelési viszonyok továbbfejlesztését is. Különösen támaszkodnunk kell az élenjáró gyakorlatra, azoknak a termelő kollektíváknak a tapasztalataira, amelyek a legkorszerűbb technika alkalmazása során adekvát megoldásokat találtak.

TERÜLETFEJLESZTÉS A SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN

(Szerkesztette: Kulcsár Viktor)

A kötet egyedülálló vállalkozásnak ígérkezik. Valamennyi európai szocialista ország és Kuba szakemberei önálló tanulmányt készítettek a területfejlesztés egyes részproblémáiról, egyben a saját körülményeik közötti e tárgyú feladataikról, nézeteikről. A válogatás egyes írásai bizonyítják, hogy a területfejlesztés ugyan nem új keletű törekvés, de ma már valamennyi szocialista országban — a földrajzi, közigazgatási rendszertől függetlenül — szerves része a népgazdasági tervezésnek.

Hazai viszonyaink között is számos feladat megoldását várjuk a területfejlesztéstől, itt elsősorban az ország egyes területeinek egyenlőtlen fejlődésére, valamint Budapest túlszűfolttságára gondolunk.

Szerkezetileg a könyv két fő részre tagolódik. Az első rész a regionális tudományok fő jellegzetességeit, módszertani sajátosságait, tudománypolitikai és tudományrendszertani helyzetét mutatja be. Továbbiakban összehasonlíttja a területi tervek rendszerének fő jellemzőit az európai szocialista országokban. A második rész a különböző szocialista országok egy-egy kiemelkedő képviselőjének tanulmányát tartalmazza. Az egyes írások felölelik a területfejlesztés legfontosabb kérdéseit és bemutatják a szocialista gazdálkodási viszonyok között használható eredményeket. A *függelék* a legfrissebb összehasonlító adatokat ismerteti területi bontásban. A művet gazdag táblázat- és képanyag egészíti ki.

A népgazdasági, területi, tanácsi tervezés elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó szakemberek számára értékes ismereteket adó mű.

440 l., kötve 62,— Ft

**A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó és a Kossuth Kiadó
közös kiadványa**

KELEN ZSUZSA:

A klasszikus ciklusmechanizmusok módosulása az állammonopolista kapitalizmusban

A marxi—lenini válságelméletből, amely a klasszikus túltermelési válságok végső okát a kapitalizmus alapvető ellentmondásában jelöli meg, a marxista politikai gazdaságtan művelői az ötvenes években azt a nem teljesen megalapozott következtetést vonták le, hogy a ciklikus túltermelési válság a tőkés újratestermelésnek mindenkor elkerülhetetlen velejárója, s magát a ciklust is csak a válságból kiindulva és az elemzés során ahhoz visszaérkezve lehet megérteni. Ez a tétel válságtörvény néven vonult be a politikai gazdaságtan terminológiájába¹ és a hatvanas évekig szilárdan tartotta magát, noha a háború utáni válság rácáfolni látszott e „törvényre”.

A második világháború után az egyes tőkésországokban, főként az Egyesült Államokban időnként bekövetkező konjunkturális visszaesések mélységüket tekintve nem ütötték meg azt a mértéket, amelynek alapján a szó klasszikus értelmében vett válságnak minősülhetnének, még akkor sem, ha kiváltásukban hasonló okok játszottak is közre, mint a háborút megelőző válságok kirobbantásában. Az elmélet és gyakorlat eltérésének magyarázatánál a marxista elemzések olyan új jelenségekre hívták fel a figyelmet, amelyek részben a háború utóhatásával, részben az állammonopol-kapitalizmus, valamint a termelőerők fejlődésének új jelenségeivel voltak kapcsolatban. Ilyen tényezők voltak: a háború után mind a fogyasztás, mind a beruházások területén kibontakozó keresleti expanzió, a tudományos-technikai forradalom hatása a beruházásokra, az integráció kibontakozása, a monopolkapitalista állam anticiklikus politikája stb. Ezek a tényezők valóban elősegítették a tőkés gazdaságok gyors növekedését, bár nem lehetett előre látni, milyen mértékben és mennyi ideig lesznek képesek megóvni a tőkés gazdaságokat a válságtól. Az sem volt világos, milyen módon érvényesül e tényezők anticiklikus hatásmechanizmusa. Ahhoz, hogy a kutatás továbbléphessen, pontosabb ismereteket kellett szerezni a klasszikus ciklust mozgató kumulatív folyamatok természetéről, terjedési és visszacsatolási mechanizmusairól. A hatvanas években e téren igen jelentős előrehaladás történt.²

¹ Például Mendelszon a válságtörvényt így definiálja: „A válságok törvényének lényege abban áll, hogy a termelés társadalmi jellege és a tőkés kisajátítás közötti ellentmondás bizonyos idő után elkerülhetetlenül a társadalmi tőke újratestermelésének zavarához vezet, ami túltermelési válság formájában nyilvánul meg.” L. A. Mendelszon: Tyeorija i isztorija ekonomiceszkin kriziszov i ciklov, I. kötet, Moszkva, 1959. 58. l.

² Lásd Erdős Péter: Adalékok a mai tőkés pénz, a konjunktúraingadozások és a gazdasági válságok elméletéhez. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.

A klasszikus ciklusra vonatkozó ismereteink bővülése lehetővé tette annak feltárását is, hogyan épülnek a ciklusba az állammonopolkapitalizmus ciklustompító új jelenségei. A módszer ilyen irányú előrehaladását jelzi Erdős Péter és Molnár Ferenc 1969-ben megjelent cikke³, amelyben megvizsgálják, hogy bizonyos tényezők — amelyekről eleve feltételezhető, hogy a tőkés gazdaság válsághajlamának csökkenése irányában hatnak — milyen módon és milyen mértékben érvényesültek egy konkrét ciklusban, nevezetesen az Egyesült Államok 1957. évi recessziójának lefolyásában. A módszer lényegében az volt, hogy az Egyesült Államok 1929—1933. évi nagy válságának modelljén⁴ szimulációs módszerrel végigvezették azokat a statisztikai adatok segítségével számszerűsített új strukturális jelenségeket, amelyekről a szerzők már feltételezték, hogy anticiklikus módon hatnak. A modellkísérlet eredményeképpen kiderült, hogy e tényezők közül egyesek — ha nem is mindegyik — valóban olyan mértékben csökkentették a válságot és az azt követő depressziót előidéző folyamatok kumulálódását, hogy az 1929-es év modelljébe az 1957-es, a strukturális változásokat már tükröző ténytáblákat helyettesítve, az 1957. évi recesszió valóságos képe rajzolódott ki.

E módszer — lényegét tekintve — abból a feltevésből indul ki, hogy a mai termelési ciklusok a klasszikus ciklusmechanizmus „működési elvei” szerint folynának le, ha bizonyos ellenható tényezők a klasszikus kumulatív folyamatok terjedését (mind térben (a tercier szektor válságérzékletlensége miatt), mind irányultságában (például az árak és bérek lefelé mozgásának merevsége, az anticiklikus állami gazdaságpolitika hatásai) nem fékeznék.

De vajon biztosak lehetünk-e abban, hogy a mai ciklusok csak enyhességükben különböznek a régiektől? Nem változott-e meg az egész ciklusfolyamat lényege? Egyáltalán — visszatérve a kiindulópontához — szükségszerűen következik-e a tőkés termelési mód alapvető ellentmondásából, illetve a termelés üzemen belüli szervezettsége és a társadalmi méretű anarchiája, valamint a termelés és a fizetőképes kereslet közötti ellentmondásokból a „válságból kiinduló és oda visszaérkező” ciklikusság? A termelés ciklikussága ezeknek az ellentmondásoknak egyik, de minden valószínűség szerint nem egyetlen lehetséges mozgásformája. Végso soron igaz, hogy ezek az ellentmondások képezik a válságok lényegi okát, de ez nem azt jelenti, hogy egy konkrét, vagy akárcsak az „elvon” ciklus közvetlenül levezethető lenne a kapitalizmus ellentmondásaiból, vagy a ciklust kiváltó okok láncolatán visszafelé haladva el lehetne jutni az ellentmondásokhoz. A tőkés termelési mód ellentmondásaiból még nem következnek szükségszerűen a termelés hagyományos értelemben vett ciklikussága; ezek az ellentmondások benne élnek a tőkés gazdaság valamennyi válságjelenségében, bármilyen formát öltsenek is azok. Vegyük például az alapellentmondás érvényesülését a

³ A tőkés gazdaság strukturájának és válsághajlam csökkenésének összefüggésével. *Közgazdasági Szemle*, 1969. 7—8.

⁴ Ezt a modellt ugyancsak Erdős—Molnár készítették el az előzőekben hivatkozott „Adalékok”-ban. A modell Erdős Péter — a klasszikus ciklus kumulatív folyamataira vonatkozó — kutatásain alapult. A válság kitörésének idejéből való statisztikai adatokon „végigjártatta” a válságra jellemző kumulálódási folyamatokat, a depresszióban létrejött kvázi-egyensúly állapotáig. Az így módon kapott számított adatokat pedig folyamatosan összevetette a tényadatokkal.

ciklusban: a tőkésék saját jól felfogott profitérdekeik és a kedvező kilátások alapján a termelés bővítéséről döntenek. A sok egyedi döntés eredményeképpen azonban a termelési arányok, az árak, a bérek stb. mind mozgásba lendülnek, tükrözve a termelés társadalmi jellegét, és olyan új körülmények jönnek létre, amelyek már akadályozzák, hogy a tőkésék eredeti elképzelése, az ti., hogy termelésük emelése útján növeljék profitjukat, valóra váljon. Ezt a jelenséget Engels így fogalmazta meg: „A cselekedetek céljait akarják, de azokat az eredményeket, amelyek a cselekedeteből valóban következnek, nem akarják, vagy pedig, ha eleinte úgy látszik is, hogy ezek az eredmények megfelelnek az akart célnak, végül is egészen más következményekkel járnak, mint amilyeneket akartak.”⁵ A kapitalizmus ellentmondásainak továbbélése az állammonopol-kapitalizmusban nem szolgálhat érvként annak bizonyítására, hogy a ciklusok csak mennyiségi változásokon mentek keresztül, de lényegük nem változott. E probléma eldöntéséhez nem elegendő annak megvizsgálása, hogyan hatnak az új tényezők a régi kumulatív mechanizmusokra, hanem azt is meg kell nézni, vajon az utóbbiak egyáltalán érvényesülhetnek-e az új körülmények között.

A „klasszikus” ciklusok létrejöttéhez és állandó megújulásához egyrészt szükséges, hogy az egész folyamat az állóeszközök tömeges felújítása, beruházása révén beinduljon, másrészt az egymásra ható, egymást erősítő spontán kumulatív folyamatok zavartalanul kibontakozhassanak. A ciklust saját önfenntartó erői tartják fenn, mint Marx írja: „Ezzel az ipari ciklussal úgy áll a dolog, hogy miután az első lökést megadták, akkor ugyanannak a körforgásnak már periodikusan ismétlődnie kell”.⁶ A ciklus hajtóerőit képező kumulatív folyamatok változatos kombinációi adják a konkrét ciklusok megismételhetetlen sokféleségét. A ciklusok megértéséhez elsősorban azt kellett vizsgálni, milyen folyamatok játszódnak le a fordulópontokban, milyen okok idézik elő a folyamat hirtelen lefékeződését, majd irányváltását. Hogy az irányváltás egyáltalán bekövetkezzék, *a fordulópontokban a tőkésék cselekvéseinek tömeges jelleget kell ölteni. Továbbá a hullámmozgás csak akkor alakulhat ki, ha a kumulatív folyamatban szereplő tényezők mind a növekvő, mind a csökkenő irányban rugalmasak.*

A ciklusmechanizmus módosulásának jellegzetességei

Az állammonopol-kapitalizmus strukturális sajátosságai,⁷ valamint az államok gazdaságpolitikai eszköztárának bevetése a kumulatív folyamatokat megzavarja, összekuszálja: beszűkíti *érvényességi körüket*, megbontja a folyamatok időbeli koncentráltságát, egy sor — a kumulatív folyamatokban aktív szerepet játszó — gazdasági tényezőt lemerít, illetve magának a ciklikus hullámmozgásnak a menetében egyes rész-folyamatokat fékez, sőt visszájára is fordít. Az érvényességi kör *térbeni szűkülésének* az az oka, hogy annak mértékében, ahogyan növekszik a társadalmi terméknek a költségvetés csatornáin újraelosztásra kerülő

⁵ Engels: Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia vége. Marx—Engels Művei. 21. kötet. Budapest, 1970. 284. l.

⁶ Marx: A tőke. III. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1961. 480. l.

⁷ Lásd az említett Erdős—Molnár cikket, illetve Erdős Péter: Tanulmányosorozat a kapitalizmus politikai gazdaságtanának vitatott kérdéseiről. IV. rész, 162. laptól. MTA. Közgazdaságtudományi Intézet, 1974. Sokszorosítás.

része, továbbá a terciér szektor aránya, valamint a beruházásokon belül az amortizáció mesterségesen is magasan tartott szintje, a társadalmi terméknek mind kisebb része marad ciklusérzékeny. Az *időbeli asszinkronizálódás* fő oka és egyben megnyilvánulási formája az infláció, amely egyes társadalmi rétegek számára lehetővé teszi, hogy jövedelmüket, s így fogyasztásukat, illetve felhalmozásukat akkor is növeljék, amikor a termelés egészének növekedési üteme lelassul, sőt negatívvá válik. Az egyes *gazdasági tényezők lemerevedésén* értem elsősorban az árak és bérek ellenállását a csökkenéssel szemben, másfelől a foglalkoztatottsági szint bizonyos rugalmatlanságát. Az állami konjunktúraszabályozás *anticiklikus eszköztára* közismert. Sajátos módon hat a ciklusra az a tény, hogy a nemzetközi pénzügyi szférába is behatolt a tudatos szabályozás. Mindezt figyelembe véve megalapozottnak látszik az a feltételezés, hogy a mai ciklusok nemcsak enyhességükben különböznek a „régiektől”, hanem lényeges, tartalmi változások következtek be.

Kétségtelen tény, hogy a legtöbb országban a termelés, a fentiek ellenére is, ma is ciklikus abban az értelemben, hogy a növekedést időnként kisebb-nagyobb visszaesések szakítják meg. A termelés mai hullámzását mégsem tarthatjuk a klasszikus ciklus enyhe, módosult formájának. *A háború előtti és utáni ciklusok között ugyanis nem az a fő különbség, hogy az ingadozások a csökkent válságérzékenység és az állam manipulációi révén ma kisebb amplitúdójúak és gyorsabb ütemben követik egymást, mint a klasszikus ciklusok. A mai ciklikusság már részben, de egyre kifejezettebb mértékben annak a tőkésországokban általánossá váló lavírozásnak az eredménye, amellyel az államok igyekeznek meggátolni, hogy a gazdaság az inflációs spirál egyre gyorsuló sodrásába kerüljön, illetve az antiinflációs törekvések következtében tartós recesszióba süllyedjen.* A „hagyományos” kumulatív folyamatok zavart szenvedtek, de a gazdasági folyamatok kumulatív jellege azért nem szűnt meg: azokra ma elsősorban az infláció és a megváltozott nemzetközi pénzügyi világkép nyomja rá a bélyegét.

Az állammonopol-kapitalizmus anticiklikus hatása, *strukturális eltolódásai*, az egyensúly fenntartására törekvő *állami gazdaságpolitika* és a termelés *ciklikusságának* új jelenségei között dialektikus kölcsönhatás érvényesül. Kétségtelen tény, hogy — mint Erdős Péter már idézett tanulmányában is megállapítja — a tőkés költségvetésnek a társadalmi termékhez viszonyított nagy volumenét a gazdaság strukturális változásai és az ebből eredő szükségletek alakították ki, s az anticiklikus politika ebben rejlt lehetőségeit csak a gyakorlat során kezdték kiaknázni, beépítve a költségvetési politikát a konjunktúraszabályozás rendszerébe. Hasonlóképpen a többi strukturális változást sem a válságok kivédésének szándéka hozta létre, hanem objektív okok következményei. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az államok már kezdettől (a második világháború befejezésétől) fogva nem törekedtek volna olyan feltételek megteremtésére, amelyek az 1929—1933-as válság ismétlődését megakadályozzák. Ezt a törekvést tükrözik a Nemzetközi Valutaalap alapokmánya, de egyes jegybanki alapokmányokban és egyéb állami és pártprogramokban, költségvetési beszédekben lefektetett célkitűzések is. Ezzel nem állítjuk, hogy e célok eleve meghatározottak volna a későbbi lavírozási politika formáit, hiszen a célok maguk is „menet közben”,

a gazdasági realitásokhoz igazodva változtak; egyes általánosságban megfogalmazott célok (például a „belső stabilitás”) konkretizálódtak, illetve a meglevők újakkal bővültek. A ciklus megváltozása az állami beavatkozás apparátusának és a gazdaságból érkező impulzusoknak együttes hatása alatt történik. Eközben olyan újfajta egyensúlyhiányok lépnek fel, amelyek komplementer módon hatnak: az egyik jelenség gyengítése a másik erősödésével jár együtt. Ennek során a gazdasági tényezők között újfajta kapcsolódások, a régiektől elétrő kumulálódások jönnek létre.

A második világháború előtt, amikor még frissen éltek a nagy gazdasági válság politikai-gazdasági megrázkódtatásainak emlékei, az állami gazdasági beavatkozás előbb a tömeges munkanélküliség csökkentésére, a foglalkoztatási szint emelésére, majd annak fenntartására irányult. Az állami gazdaságpolitika másik deklarált célja a ciklusok tompítása, a konjunktúraszabályozás volt. A gazdasági *növekedés* mint célkitűzés csak a háború után került be a gazdaságpolitika szótárába. A növekedés ilyen előtérbe kerülése a háború után főként az európai országok mielőbbi talpraállásával, megerősödésével függött össze, később pedig a „fogyasztói társadalom” egyik fő jelszava lett. A növekedés hajszolásának ideológiája főként az Egyesült Államokból terjedt át Európába. A gazdaság tartós trendjét értették alatta, nem csupán egyenletes, visszaesések nélküli növekedést, hanem a hosszú távon sem megszakadó, a lehető leggyorsabb növekedést.

A *foglalkoztatottság* a háború utáni években nem okozott problémát, így ez a cél egy időre háttérbe szorult, egészen a hatvanas évekig, amikor a növekedés lassulásának jelei kezdtek mutatkozni a növekedésben élenjáró egyes tőkésországokban is. Ekkor kezdett tudatosulni, hogy a növekedést serkentő eszközök fokozzák az inflációt, de különösen ennek fordítottja volt kellemetlen, az az, hogy az inflációellenes intézkedések a növekedés lassulását és a foglalkoztatottság csökkenését vonják maguk után. Ebben az időben születik meg a „bűvös háromszög” fogalma, ami arra a nehézségre utal, amellyel a növekedés, az árstabilitás és a teljes foglalkoztatottság elérésére törekedő gazdaságpolitika szemben találja magát.

Az ún. külső egyensúly követelménye logikusan adódott a Bretton-Woods-i rendszerből, de ennek a követelménynek konkrét megfogalmazása országonként eltérő volt, és belső tartalma idővel erősen megváltozott. Az első időkben a nyugat-európai országok főként tartalékaik növelésére törekedtek, később a fizetési mérleg „javításának” szükségességéről beszéltek, ami vagy a kereskedelmi aktívum, vagy a teljes fizetési mérleg aktívumának növelését jelentette. Később az egyensúlyhiányok fokozódása mind a deficit, mind a szufficites országokban kezdett gondot okozni, s a hetvenes évekre a deficit mérséklése lett a fejlett tőkésországok általános célja. Amint a fizetésimérleg-problémák az egyes országok számára mind súlyosabbak, a nemzetközi pénzügyi rendszer ellentmondásai pedig mind akutabbá váltak, a mágikus háromszög négyszög formát öltött.

A növekedés-árstabilitás és a külső kontra belső egyensúly követelménypárok belső ellentmondásának fokozódásával párhuzamosan bővült az állam gazdaságpolitikai eszköztára, és a *ciklusok egyre inkább*

az állam gazdaságpolitikai lavírozásának formáját öltötték. Hiába dagadott azonban a gazdaságpolitika eszköztára, mert idővel nemcsak a sokáig lappangó gazdasági jelenségek erősödtek fel olyan mértékben, hogy a hagyományos módszerek már elégtelennek bizonyultak (infláció, nemzetközi pénzügyi problémák), hanem ráadásul újfajta kumulatív kapcsolódások jöttek létre: az inflációs gazdaságokban fokozatosan kialakultak a különböző inflációs mechanizmusok, tehát maga az infláció öngerjesztővé vált egy-egy országon belül is (inflációs spirálok), sőt az infláció nemzetközi jelenséggé terebélyesedett: különböző mechanizmusokon keresztül összekapcsolódott az infláció és a tőkés nemzetközi pénzügyi rendszer válsága. Az előbbi egyben e válság következménye és egyik kórokozója is.

Abban, hogy az állammonopol-kapitalizmus ellentmondásai a klasszikus ciklustól eltérő mozgásformákat öltöttek, az inflációnak és a második világháború utáni tőkés nemzetközi pénzügyi rendszer korábbi pénzügyi rendszerektől eltérő sajátosságainak döntő szerepe van. Ez nemcsak azért van így, mert az újratermelés ellentmondásai ma elsősorban az infláció és a nemzetközi pénzügyi válságok formáját öltik, hanem azért is, mert az inflációs gazdaság komplex jelenségei, valamint a nemzetközi pénzügyi folyamatok sajátos belföldi lecsapódásai monetáris oldalról alapvetően megzavarták az újratermelés ciklikus hullámzását fenntartó folyamatokat. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogyan megy végbe ez a hatásuk.

Az újratermelés ciklikussága és az infláció

A klasszikus ciklusban inflációs expanziók és deflációs összehúzó-dások periodikusan váltogatták egymást. A ciklus felszálló ágában a termelés gyors kiterjesztésének fő hajtómotorja éppen a gyors áremelkedés volt. A ciklusnak ebben a szakaszában az első osztály növekedése megelőzte a második osztályét: a jó konjunktúra oka és következménye a gyors ütemű felhalmozásnak, amely — amíg az új kapacitások még nem lépnek be a fogyasztási javak termelésébe — csupán a fizetőképes keresletet növeli, a kínálatot még nem. Az árakat az első osztályban foglalkoztatottak összjövedelmének emelkedése következtében a kínálatnál gyorsabb ütemben táguló kereslet nyomja fel, az áremelkedés pedig a termelés bővítésére ösztönzi a tőkéseket, mindaddig, amíg meg nem kezdődik az új kapacitások tömeges üzembe helyezése. A fogyasztási piac ekkor hirtelen áruval töltődik fel, ezzel a nemzeti jövedelem termékösszetételén belül megnő azon termékeknek az aránya, amelyekkel a munkabér áll szemben keresletként, és ugyanakkor csökken a „profitjavak” aránya. Ez az arányeltolódás azt jelenti, hogy a ciklusnak ebben a szakaszában ugyanarra a bértömegre több fogyasztási termék jut, vagyis emelkedik a reálbérszínvonal — a profit rovására. Ez viszont a profitráta süllyedéséhez⁸ vezet. A tőkések e számukra kedvezőtlen fordulatról a fogyasztási cikkek ártendenciái alapján szereznek tudomást (az áremelkedés lassul vagy leáll), a helyzet ilyen alakulása kedvüket szegi a beruházások további expanziójától. Az első osztály termelésének fékezése hatására csökken a kereslet, ez meggyorsítja a fo-

⁸ Erdős Péter idézett tanulmányában kimutatja, hogy a tőkések voltaképpen az ún. profithányad, azaz az önköltségre vetített profit süllyedését érzékelik.

gyasztói árak esését, a folyamat most fordított irányban kezd kumulálódni.⁹

Ez a fordulat csak abban az esetben következik be és vonja maga után a folyamat irányának megváltozását, ha a tőkésék tömegesen érzékelik az összprofitráta süllyedésének közeledő veszélyét és tömegesen döntenek felhalmozásuk csökkentéséről. A tőkéseknek azt kell megéreznük, hogy a fogyasztói kereslet hamarosan nem lesz elegendő ahhoz, hogy a kibocsátott terméktömeget a korábbi magas árakon felszívja.

Ezen a ponton zavarja meg a klasszikus ciklust az állammonopolkapitalizmus új keresleti elemeinek a „belépése”. A két legfontosabb új keresleti faktor: az állami költségvetés „fogyasztása”, valamint a hatalmasra duzzadt tercier szektor, amelyek az inflációs mechanizmusok segítségével integrálódtak a tőkés gazdaságba. E két keresleti tényező azonban a velük párosuló és tőlük elidegeníthetetlen inflációs hatások nélkül — ahogyan azt Erdős Péter és Molnár Ferenc már említett cikkekben kimutatják — önmagában is elegendő ahhoz, hogy a ciklusokat „összelapítsák”, a visszaeséseket részlegessé tegyék és enyhítsék. Ugyanis, ha e két tényező hatása eléggé nagy (márpedig kétségtelenül az, hiszen a fejlett tőkésországokban a dolgozó népességnek már kb. 40 százalékát foglalkoztatja a szolgáltatási szektor¹⁰, a költségvetés pedig a társadalmi termék 25—30 százalékát vonja be saját „fogyasztásába”), akkor ez elejét veszi annak, hogy az említett fordulópont a ciklus menetében bekövetkezzék. A konjunkturális fellendülés gyümölcsei most már nem csak és nem elsősorban a fogyasztási javak termelésének szférájában érlelődnek meg. Az improduktív szektorban olyan jövedelmek keletkeznek, amelyeknek forrása a társadalmi értéktöbblet, illetve terméktöbblet, de e jövedelemtulajdonosok tevékenysége nem szaporítja az anyagi javak kínálatát. Hasonlóképpen a költségvetési kiadások forrása részben az értéktöbblet — (amennyiben a profitot vagy a profit jellegű jövedelmeket adóztatja az állam), részben a bér jellegű jövedelmek, de elköltésük nagyrészt megintcsak olyan formában történik, hogy további származékos pénzjövedelmek keletkeznek, legtöbbször az árukínálat gyarapítása nélkül.

Az értéktöbblet felhasználása most már tartósan végbemehet anélkül, hogy a kínálati oldalon a fogyasztási javak termelésének növekedési üteme egy idő után túlszárnyalná a keresleti oldalon a bérösszeg növekedési ütemét, azaz a nemzeti jövedelem felosztásakor a tőkésék számára kedvezőtlen arányeltolódás jönne létre a profit rovására. Az új helyzetben a bértömeg magas színvonalon marad, hiszen a produktív dolgozók béréhez még hozzáadódik az improduktív fizetése, de erre a megnövekedett fizetőképes keresletre csak kisebb mértékben emelkedő fogyasztási árucikktömeg jut. Ezért a fogyasztási árszínvonal magas maradhat, a tőkésék beruházási kedve sem lankad, mert bár végső soron az egész többletkereslet az ő profitjuk „rovására” keletkezett, de a profit elvonása nem jár a profitráta süllyedésével, ugyanis az adót a tőkés előre be tudja kalkulálni, és így az számára az árban megtérül. A profittal arányos elvonás tehát nem csökkenti profitszerzési vágyát.

Az állammonopolkapitalizmusban létrehozott többletkereslet ön-

⁹ A klasszikus ciklus részletes leírását és elemzését lásd Erdős Péter 2. sz. lábjegyzetben idézett művében.

¹⁰ Lásd Finance and Development. Washington, 1971. 3. sz.

magában — az infláció hatásának figyelmen kívül hagyásával — tehát kettős módon zavarja meg a ciklus hagyományos mechanizmusát: a nyereséges beruházási lehetőségeket nem találó *értéktöbblet-felesleget*, „*ki-vonja a forgalomból*”, mégpedig oly módon, hogy *ennek összegével a fizetőképes kereslet* megnő, az árukínálat viszont csak ennél jóval kisebb mértékben emelkedik. Minthogy a felhalmozásból kiszoruló profit elköltése nem egyszerűen a fogyasztás javára végrehajtott jövedelem-átcsoportosítás formájában történik, a tőkésosztály egésze nem érzi úgy, hogy a munkások javára megrövidítették. Nem áll ugyanez a munkásokra. Igaz, hogy ily módon magas foglalkoztatottság érhető el, és a munkanélküliség ma legmagasabb rátái is messze alatta maradnak a régi mértékeknek. Csak hogy az értéktöbblet elherdálása — amely többnyire társadalmilag rendkívül káros formában megy végbe (például fegyverkezésre) — végső soron a dolgozók „bőrére” megy. Minél nagyobb a szakadék a munkások nemzeti jövedelemből való részesedésének pénzbeli és természetes formája között az előbbi javára, annál alacsonyabb lesz a reálbér ahhoz képest, mint amekkora lehetne, ha az értéktöbblet „felesleges” részét nem fecsérelnék el, hanem fogyasztásra vagy társadalmi szükségletek kielégítésére költenék. A manipulált fogyasztás, a mesterséges minőségirontás körülményei között ennek a pazarlásnak igazai mértéke statisztikailag ki sem mutatható.

Ha elvonatkoztatunk az anticiklikus politikától, és feltételezzük, hogy az egyéb improduktív, nem költségvetésből fedezett kiadások is a társadalmi terméknek állandó hányadát kötik le, inflációs jelenségek még ebben az esetben is fellépnek, mert az élénk beruházási konjunktúra időszakában az improduktív szféra olyan tőkét és munkaerőt von el, amelyre a termelőszférában is igény van. És ez valóban így is van: élénk beruházási konjunktúra idején erős túlkereslet, illetve keresleti infláció lép fel.

Amíg azonban a különböző okok miatt nehezen manipulálható többletkeresletnek az infláció mint „melléktermék”, a *következménye*, addig a ciklushoz igazodó anticiklikus keresletteremtő politikának az infláció lényegében véve az *eszköze*. Akkor ugyanis, amikor a különböző okok miatt fellépő lassulás megállítása a feladat, a meglévő kereslet átcsoportosítása ehhez már a legtöbbször nem elegendő; az összkereslet növelésére van szükség. Ennek eszköze a „pénzteremtés”, fő formája pedig a deficitfinanszírozás és a gazdaság hitelezésének könnyítése. A költségvetési deficitnek központi bankhitellel, vagyis pénznyomtatással való finanszírozása csak akkor jár inflatorikus hatásokkal, ha ezt a pénzt oly módon költik el, hogy csak a keresletet gyarapítják vele, a kínálatot nem. Gyakorlatilag azonban ennek a pénznek a felhasználása átmene-tileg szűk keresztmetszeteket teremt, ami inflációs áremelkedéseket indukál.

Ami a fő: az a körülmény, hogy recesszió idején nem csökken a forgalomban levő pénzmennyiség, lehetővé teszi, hogy az árak és a bérek a termelés lassulásakor tovább emelkedjenek, s ne induljanak be a deflációs mechanizmusok. Ezen a ponton lép be két újabb tényező: a monopóliumok¹¹ és a szakszervezetek.

¹¹ A monopóliumok árpolitikájával, ennek a kúszó inflációval való összefüggésével foglalkozik Radnóti Éva: A kúszó infláció elméleti problémái című könyvének VIII. fejezete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974.

A nemzeti jövedelemből való részesedés növeléséért folyó osztályharc mindinkább az inflációban oldódik fel: az inflációs pénzjövdelemtöbbletből való részesedés körüli harc formáját ölti. Az infláció révén állandó jövedelemátcsoportosítások mennek végbe azok javára, akik az ár-, illetve a bérharcban erősebbnek bizonyulnak. Az, hogy egyesek jövedelme a recesszió idején is növekszik, kizárja a termelés további lassulását kiváltó kumulatív folyamatok terjedését, mert mindig vannak egyes tőkések, illetve egész ágazatok, amelyekben a beruházási kedv nem lankad és egyes dolgozó rétegek, amelyeknek reáljövdeleme még a recesszió idején is nő.

A versenyfutás most már nem csak az árak és a bérek között folyik, hiszen ezek hatása nem tételeződik át mechanikusan egymásra. Más tényezők határozzák meg a munkások bérköveteléseinek, valamint a tőkések áremelésének esélyeit, végül megint mások a termelés nem bér jellegű költségeinek alakulását. Bár a harc lényege továbbra is az, hogyan alakul a két osztály részesedése a nemzeti jövedelemből, a versenyfutás során nem két egységes osztály indul a rajtnál, hanem a mezőny széthúz, egyes rétegek az inflációs jövedelem-átcsoportosítás következtében mások rovására jövedelemtöbbletbe jutnak. Természetesen ez csak olyan csoportok között lehetséges, amelyek valamilyen gazdasági kapcsolatban állnak egymással (például vevők—eladók, adósok—hitelezők, egy iparágon belül a monopóliumok és nem monopóliumok, nyersanyagtermelők és végterméktermelők, de elsősorban a munkások és a tőkések között).

A ciklus szempontjából az a lényeg, hogy amikor az inflációs versenyfutás a gazdaságban uralkodóvá válik, akkor az aggregált fogalmak értelmüket veszítik. A tőkésosztály már nem „érezheti” *egységesen*, hogy az összprofitráta ilyen vagy olyan irányt vesz, mert az egyéni profitráták már nemcsak a „szokásos” tényezők különbözősége miatt szóródnak az átlag körül, hanem vállalatokon, ágazatokon belüli ár-, bér- és költségemelkedési arányoktól függően is. Így a tőkés csak saját profitrátáját tudja megítélni, s minthogy a profitráták térben és időben egyaránt erősen szóródnak, a felhalmozásra vonatkozó döntések is teljesen egyediékké válnak: a cselekvéseknek a klasszikus ciklust jellemző, a két termelési szektorra kiterjedő tömegességéről ma már úgyszólván egyáltalán nem beszélhetnénk, *ha maga az anticiklikus politika nem lenne ciklikus*. Az inflációs expanzió ma már nem a tőkések megcsappant beruházási kedve szab gátat, hanem az infláció, amely beépült a tőkés gazdaságba és öngerjesztővé vált, akárcsak annak idején a ciklus. A gazdaság viszont az inflációt bizonyos — egyéni inflációérzékenységtől függő — határon túl nem képes elviselni. Az infláció és a gazdasági növekedés mindinkább konkurrens célokká válnak, amelyek között az államok legjobb belátásuk szerint lavíroznak. Minthogy az antiinflációs politika deflációs termeléslassulást hoz létre, az infláció és a növekedés közötti lavírozás ugyancsak konjunkturális ciklusok formáját ölti.

Az állammonopol-kapitalista struktúrából származó túlkereslet, valamint az állam anticiklikus politikájával kapcsolatos infláció azonban a ciklus módosulásának csak egyik tényezője. Egy másik, nem kevésbé fontos tényező a nemzetközi pénzügyi rendszer, amelynek jelentőségét a ciklus módosulása szempontjából fokozza az a körülmény, hogy a

nemzetközi pénzügyi rendszer anomáliái és az infláció kumulatív folyamattá fonódtak össze, amelynek során maga az infláció is nemzetközi jelenséggé vált.

A nemzetközi pénzügyi mechanizmusok és a termelés ciklikussága

A spontán mechanizmusokat a nemzetközi pénzügyi kapcsolatokban is sok esetben nemzetközi szabályozás helyettesíti, ugyanakkor a hagyományos mechanizmusokat tőlük idegen funkciók szolgálatába állítják. Ahogyan a tőkésállamok gazdaságpolitikája mind komplexebb célokat tűzött ki maga elé, és ehhez mind komplexebb eszköztárral rendelkezett, úgy erősödött az államoknak az a törekvése, hogy a nemzetközi kapcsolatok mechanizmusait is a belső gazdaságpolitikai szabályozórendszer integrált részévé tegyék. Ennek érdekében a nemzetközi gazdasági kapcsolatok spontán, piaci önszabályozó mechanizmusait mesterséges rendszerekkel helyettesítették. Az egymással ütköző belső célok új alternatívapárokkal bővültek: szembe került egymással a külső és a belső egyensúly követelménye, sőt az utóbbi években ez az alternatíva került előtérbe.

Liberalizált nemzetközi kereskedelem és tőkeozgás esetén a fizetési mérlegek egyensúlyának helyreállítása csak olyan mechanizmusok segítségével biztosítható, amelyek nemcsak jelzéseket adnak a fizetési mérleg állapotáról, hanem ki is kényszerítik a korrekciót. A klasszikus aranystandard idején ennek a mechanizmusnak a működését a belföldi aranypénzrendszer kényszerítette ki azon keresztül, hogy a fizetésimérleg-szaldók elszámolására szolgáló arany nemzetközi áramlása közvetlenül hatott a belföldi pénzgazdálkodásra is. (Az arany ugyanis nemcsak a nemzetközitartalék-eszköz szerepét töltötte be, hanem a belföldi valutáknak is a fedezetét képezte; a valuták aranyfedezetét törvényben rögzítették.) Az arany mennyiségének változása a belföldi pénzmennyiséget is szabályozta. Ha tehát külföldi adósság törlesztése fejében arany áramlott ki az országból, a belföldi pénzmennyiséget megfelelő mértékben csökkenteni kellett, hogy a fedezeti arány ne változzon. A restriktív pénzpolitika belföldön kumulatív deflációs folyamatot indított el, amelynek eredményeképpen a belföldi árszint a más hatásoknak kitett külkereskedelmi árszint alá esett. Ezzel az exportra termelés gazdaságosabbá vált, javult az ország versenyképessége a világpiacon, a kereslet pedig a megdrágult importárukról a hazai piacra terelődött: létrejött a fizetésimérleg-deficit felszámolásának a lehetősége.

Az aranystandard a kapitalizmus fellendülési szakaszában, az első világháborúig lehetővé tette a nemzetközi gazdasági kapcsolatok állami beavatkozástól mentes, zavartalan fejlődését, de emellett a belső stabilitás elérését egy állam sem tűzte ki célul. Az aranystandard a maga automatizmusával jól összefért a kapitalizmus akkori fejlődését jellemző általános spontaneitással. Mindazonáltal, ha nem is törődtek vele, a külső és a belső stabilitás ellentmondása már akkor is létezett. Fizetésimérleg-deficit ugyanis rendszerint éppen a fellendülés csúcán keletkezett, amikor a belföldi kereslet elszívta az export elől az árut, és ugyanakkor magas volt a behozatal. Ha az aranykiáramlás egybeesett a ciklus-

válság kezdetével, akkor azt még tovább súlyosbította a kiáramlás miatti defláció.

A két világháború között fokozatosan felbomlott az aranystandard: belföldön felváltotta a papírpénzstandard, nemzetközi vonatkozásban pedig hibrid, felemás „rendszerek” jöttek létre. A csökkenő aranyalapon nyugvó, felduzzadt papírpénzforgalomban rejlő veszélyek, amelyek a ciklikus ingadozások és válságok kiéleződésével fenyegették a tőkés gazdaságot, erősítették a belső monetáris szabályozásra irányuló törekvéseket. A monetáris politikát lényegében már ekkor kezdik anticiklikus gazdaságpolitikai eszközként alkalmazni.

Az 1929—1933-as túltermelési válságot követő depresszió elhúzóda arra készítette a tőkésországokat, hogy az állam rendelkezésére álló kereskedelempolitikai eszközöket az export előmozdítása érdekében használják fel. Miután az aranystandarddal együtt a szilárd árfolyamok rendszere is felbomlott, az államok az árfolyampolitikát exportjuk ösztönzésének, illetve a belföldi defláció leküzdésének szolgálatába állították: önkényes, autonóm módon árfolyamokat alapítottak meg, és a meglévő árfolyamokat pillanatnyi érdekeiknek megfelelően változtatták. Az államoknak az a törekvése, hogy belső piacproblémáikat az egymás rovására történő exportösztönzés segítségével oldják meg, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok széthullásához, bilateralizálódásához, a protekcionista korlátozások széles körű elterjedéséhez vezetett. *Így a tőkésállamok az egyes gazdaságok megszilárdításáért a normális nemzetközi kapcsolatok feláldozásával fizettek.*

Ebből a korszakból tehát azt a tapasztalatot szűrték le, *hogy a külső és a belső stabilitást egyaránt szem előtt tartó politika csak nemzetközi együttműködésen alapulhat.* Ezért a második világháború után létrehozott Bretton-Woods-i rendszer már mind a belső, mind a külső stabilitás követelményeit zászlajára tűzte: előtérbe került — a háború előtti rossz tapasztalatok hatására — a teljes foglalkoztatottság és az optimális gazdasági növekedés követelménye. A Nemzetközi Valutaalap 1965. évi közgyűlésén hangzott el: „Az a felismerés, hogy a nagy munkanélküliség és gazdasági stagnáció nem tartozik azok közé a természeti jelenségek közé, amelyek kívülrekednek az emberi ellenőrzésen, a modern világ egyik legfontosabb meghatározó tényezője. Megszűnt a fizetésimérleg-egyensúly és a szilárd árfolyamok fenntartásának abszolút prioritása. Ez a felismerés megfelel a belföldi monetáris helyzet befolyásolásának technikájában bekövetkezett fejlődésnek, és vissza is hat e fejlődésre... Az országok visszautasítják azt az aranystandardhoz tartozó koncepciót, amely szerint a deflációt és a gazdasági stagnálást, illetve az inflációt és a gazdaság túlfűtöttségét a külső egyensúly érdekében el kellene fogadni.”¹²

Bár a Bretton-Woods-i rendszer kezdettől fogva *magában hordozta a követelményrendszer belső ellentmondásosságát, megalkotásakor még nem volt világos, hogy az milyen konkrét formában fog jelentkezni.* Ez az ellentmondásosság elvileg a következő dilemmában jut kifejezésre: a külső stabilitás előfeltétele a szilárd árfolyamrendszer, a belsőé a teljes foglalkoztatottság, a pénz értékállandósága (árstabilitás) és a kiegyen-

¹² Th. Pütz: *Grundlagen der theoretischen Wirtschaftspolitik*. I. kötet. Stuttgart, 1974. 78. l.

súlyozott gazdasági növekedés. Minthogy a Bretton-Woods-i rendszer tiltja a nemzetközi kereskedelem szabadságát sértő direkt korlátozásokat, a folyó fizetési mérlegek kiigazítását a piaci erőknek kell elvégezniök. Az alapelv nem változott: deficit esetén a külkereskedelmi forgalomba kerülő áruk belföldi valutában kifejezett árszintjének emelkednie kell a belföldi forgalomban maradó áruk árszintjéhez képest. Ezzel az export ösztönzést kap, az import drágul, tehát a kereskedelmi mérleg egyensúlyba kerülhet. Fizetésimérleg-többlet esetén fordított a helyzet. A két-féle árszint széthúzása két módon mehet végbe. Deficit esetén: 1. a külkereskedelmi forgalomba kerülő áruk nemzeti valutában kifejezett árszintjét kell megemelni a korábbi szinthez képest a belföldi árszínvonal változatlanága mellett, vagy 2. az utóbbi árszintet kell deflálni az előbbihez képest. Az első rendszer eszköze az árfolyam-leértékelés, az utóbbié a monetáris és/vagy a költségvetési restriktió, amely lelassítja a belföldi árak emelkedését. Fizetésimérleg-többlet esetén a két megfelelő eszköz: az árfolyam-felértékelés, illetve az inflációs expanzió. *Ha tehát a fizetési mérleg valamilyen külső okból kilendül egyensúlyi helyzetéből, az egyensúly helyreállítása érdekében alkalmazott bármelyik módszer megsérti a stabilitás valamelyik követelményét.*

A Bretton-Woods-i rendszerben ezért kompromisszumos megoldást választottak: az árfolyamokat szűk határok között szükség esetén ki lehetett igazítani, „alapvető egyensúlyhiány” esetén pedig az alapszabályzat nagyobb mértékű árfolyam-kiigazítást is lehetővé tett, az egyensúly helyreállítását elősegítő gazdaságpolitikai intézkedések egyidejű bevezetésével. Ez a rendszer gyakorlatilag megkövetelte, hogy az államok belföldi gazdaságpolitikájukat a fizetési mérleg helyzetének figyelembevételével alakítsák.

A nemzetközi pénzügyi rendszerben betöltött szerepe alapján az Egyesült Államok helyzete gyökeresen különbözött a háborúban legyengült Nyugat-Európától, illetve Japánétól. Az Egyesült Államokban a háború utáni túlkereslet igen gyorsan megszűnt, a további expanzió hajtómotorja csakis az export lehetett. Az amerikai áruk iránt óriási kereslet volt Nyugat-Európában és Japánban, de hiányzott a megvásárlásukhoz szükséges dollár. Az Egyesült Államok tehát nagymértékű tőkekivitellel alapozta meg jövőbeli exportpiacait és politikai befolyását a dollárra éhes tőkésvilágban. A Bretton-Woods-ban létrehozott pénzügyi rendszer *dollárstandarddá* változott, s ez ebben az időben még igen jól szolgálta a tőkés világgazdaság szükségleteit: a segélyek és a tőkekivitel egyéb formáiban Nyugat-Európába és Japánba jutó amerikai tőke nagy része az amerikai áruexporttöbblet révén visszakerült az Egyesült Államokba, másik részét ezek az országok tartalékként felhalmozták. Ebben az időszakban tehát az amerikai gazdaság növekedésének korlátait mind nagyarányú áruexporttöbblete, mind tőkeexportja enyhítette, fizetésimérleg-deficitje pedig mindaddig nem okozott problémát, amíg a külföld dolláréhsége fel nem szívódott.

Amíg ugyanis 1950-ig a dolláréhség mögött az amerikai áruk iránti megnövekedett szükséglet állt, 1950-től 1960-ig a „dolláréhség” az Egyesült Államok fizetésimérleg-deficitje mellett sem tűnt el, s elsősorban a dollár mint tartalékeszköz iránti szükségletként jelentkezett. Az 1960-as évek elején már kezdett kibontakozni az a konfliktus, amelynek

fokozatos elmélyülése a hetvenes évek súlyos nemzetközi pénzügyi válságaihoz, valamint a *külső és belső stabilitás követelményeinek rendkívül kiélezett szembekerüléséhez vezetett.*

Melyek azok a fő tényezők, amelyek annyira kiélezték a külső és a belső stabilitás ellentmondását, hogy ma már e két célcsoport közötti választás alig tesz lehetővé kompromisszumos megoldásokat, és a kérdést szinte vagy-alapon kell eldönteni?

Általános és hosszú távú tendencia, hogy a hatvanas évektől nagymértékben előrehaladt a tőkés gazdaságok integrációja. Az összefonódás következményeképpen a nemzeti hatások rendkívül gyorsan és széles körben közvetítődnek, nemzetközi méretekben tovagyűrűznek. Megszűnt tehát a nemzeti gazdaságpolitikák autonómiája. A hatások közvetítődésének egyik csatornája éppen a *konvertibilitás*. A másik csatorna, a *tőkekemozgás*, annyiban játszott bele a folyamatba, hogy amíg a hatvanas évekig a fizetési mérlegen belül a folyó mérleg játszotta az aktív szerepet, és a belföldi fizetésimérleg-politika főként a folyó mérleg (azon belül is elsősorban a külkereskedelem) befolyásolására irányult, addig a hatvanas évektől már a pénztőke mozgása is rendkívül érzékenyen reagált a belföldi monetáris intézkedésekre, így a fizetésimérleg-politikában erre is messzemenően figyelemmel kellett lenni. A nemzeti hatások nemzetközi terjedésének *harmadik tényezője a szilárd árfolyamok rendszere*, amely akadályozta, hogy a valuták vásárlóerejét egymáshoz képest elmozdító belföldi hatásokat az árfolyam-változások semlegesítsék. *További tényező* az Egyesült Államok és az Egyesült Államokon kívüli tőkésországok *gazdasági pozíciójának egymáshoz képest bekövetkezett eltolódása az utóbbiak javára*, valamint az Egyesült Államokon kívüli országok differenciálódása. A kialakult új helyzetben a Bretton-Woods-i rendszer már nem kiegyenlítő, egyensúlyozó szerepet játszott, hanem az ellentmondások súlyosbodásának, kumulálódásának irányába hatott: a dollár speciális helyzetével kapcsolatos aszimmetria a külső és a belső stabilitás ellentmondásának sajátos megjelenési formát kölcsönzött.

A dollárstandard és a belső stabilitás követelményei

Az Egyesült Államokban a hatvanas évekig a teljes foglalkoztatottság biztosítása az első helyen szerepelt a gazdaságpolitika prioritásai között, s bár ez továbbra sem vesztett fontosságából, az évtized közepén előtérbe került az inflációellenes harc is. Ebben az időben kezdtek aktívan alkalmazni a monetáris és költségvetési politika kombinált bevetését, ami — megfelelő tapasztalatok felhalmozása után — egy ideig többé-kevésbé hatékony eszköznek bizonyult a teljes foglalkoztatás—árstabilitás ellentmondásának enyhítésében.

A konjunktúraszabályozásnak ez a módszere azonban *nem oldhatta meg a belső és külső stabilitás ellentmondását*. Ugyanis minden olyan eszköz, amely a belföldi kereslet élénkítését, s ezen keresztül a foglalkoztatás emelését szolgálja, a fizetési mérleg romlását is maga után vonja. A konjunktúraszabályozás főként két csatornán érintkezik erőteljesen a fizetési mérleggel; egyrészt az importon keresztül (a belföldi kereslet fokozódása serkenti az importot), másrészt a tőkekemozgáson keresztül

(amennyiben az olcsó pénz politikája a tőkét menekülésre készíti). Ezen felül az Egyesült Államokban már maga az a tény, hogy a fizetési mérleg alakulására a gazdaságpolitika alig fordított gondot, a deficit akkumulálására vezetett, már csak a segélyezéssel és a külföldi hadikiadásokkal kapcsolatos tőke kivétel miatt is.

Az amerikai gazdaság túlterhelése a vietnami háború által, az államháztartás hatalmasra duzzadt deficitje és még néhány egyéb tényező a hatvanas években az amerikai infláció tartóssá és makacssá válásához vezetett: akárcsak a deficit, most már az infláció is „önfenntartó” lett, sőt a kettő egymást kölcsönösen erősítő folyamatá vált. A makacs infláció megfékezésére most már nemcsak belgazdasági szempontból, hanem a dollár válságok kapcsán is szükség volt, mert tekintettel a rögzített dollárárfolyamra, a dollár vásárlóerejének a konkurens országok valutáihoz képest erősebb csökkenése gyengítette az Egyesült Államok világkereskedelmi pozícióját, ami a kereskedelmi mérleg passzívává válásához vezetett. A dollár elértéktelenedése, majd aranyfedezetének óriás iramban végbemenő összeszűkülése bizalmi válságot idézett elő, és fokozta a dollárra nehezedő nyomást. Belföldön azonban már hiába hajtottak végre monetáris restrikciókat, mert erre az infláció alig, a termelés és a foglalkoztatottság pedig rendkívül élénken reagált negatív irányban, vagyis a kívánt hatás már nem mutatkozott.

A dollár körül kialakult válsághelyzetre való tekintettel az Egyesült Államok kormánya 1971-től kezdve kénytelen volt felhagyni addigi lényegében passzív fizetésimérleg-politikájával. Hogyan alakult azóta a külső és belső stabilitás ellentmondása? 1972—1973-ban az Egyesült Államoknak sikerült keresztülvinnie egy olyan mértékű árfolyam-átrendezést, amely egyéb más tényezőkkel együtt (olajválság, agrárkonjunkctúra) megerősítette egy újabb amerikai exportoffenzíva feltételeit. Kereskedelmi pozíciójának javulása lehetővé teszi az Egyesült Államok számára a tőkeexportot is. Mindez tehát némi lazítást enged a fizetésimérleg-politikában. Ugyanakkor megint előtérbe nyomult az inflációs probléma, amely azóta az amerikai gazdaság legfőbb rákfenéje lett.

Az olajválság következtében előállott helyzetben a dollár relatíve olyan mértékben megerősödött a többi valutához képest, hogy amíg nem hoznak létre új elfogadható tartalékeszközt, ismételen lehetővé vált számára, hogy a tőkés pénzrendszer középpontja legyen, hogy — ha talán átmenetileg is — újra dollárstandard jöjjön létre, amelyben a dollár játssza a fő nemzetközi fizetési eszköz és tartalékvaluta szerepét. Ennek viszont a végső feltétele a dollár értékállandósága, tehát a belső árszabályozás. Míg tehát korábban az infláció elfojtását a belső stabilitás megerősítésére irányuló törekvés motiválta, később pedig az Egyesült Államok kereskedelmi pozíciójának javítása, addig az elkövetkező években a dollár nemzetközi pénzügyi szerepe azon fog múlni, hogy az inflációt sikerül-e visszaszorítani. Ez a cél viszont szemben áll a teljes foglalkoztatottság és a gazdasági növekedés követelményeivel, és jelenleg az amerikai gazdaságpolitika megoldhatatlan dilemmája.

A Bretton-Woods-i rendszer zavartalan működése nemcsak a kulcvalutájú országoktól, hanem valamennyi tagországtól megkövetelte volna a „fizetésimérleg-fegyelmet”. A fizetési mérlegek egyensúlyban tartása azonban sem a deficitese, sem a szufficites országoknak nem állott

érdekében. Pontosabban fogalmazva: amíg az egyensúlyhiány nem olyan mértékű, hogy a kiigazítást kikényszerítse, addig a fizetési mérleg egyensúlyának hiányából az országok igyekeztek hasznot húzni. A külföld felé való eladósodás, amíg az előnyös hitelfelvételi lehetőségek ki nem merülnek, a külföldi erőforrások révén a megtermelnél nagyobb volumenű fogyasztást, felhalmozást és a növekedés meggyorsítását teszi lehetővé, s ennek révén meggyorsítja a fejlettebb országokhoz való felzárkózást. Ezzel szemben a háború utáni küzdőporondon feltört országok erejük bizonyítására és konzerválására szívesen halmozták fel a tartalékokat. Néhány, többlettel rendelkező ország növekedésének motorja, keresletük legdinamikusabb eleme pedig — amellyel a konjunktúrát huzamosan felfűtve tarthatták — az export, az exporttöbblet volt.

Paradox módon mind a deficit, mind a többlet, egyáltalán a fizetési mérleg kiigazításának mellőzése a belgazdasági növekedést elősegítő eszközként szolgált: a deficit országokban lehetővé tette a gazdaság kapacitásának kihasználását, a konjunktúra inflációs felfűtését, a többletes országokban pedig az exportoffenzívát és a külföldi beruházásokat. A probléma azonban az, hogy a fizetési mérlegek egyensúlyhiánya — előjeltől függetlenül — kumulatív folyamatokat indít el, amelyek az egyensúlyhiányok automatikus növekedése irányában hatnak.

Mind a bel-, mind a külgazdaság „rááll” a fizetésimérleg-többlet vagy -deficit „bővített újratermelésére”, és ahogyan ez a folyamat előrehalad, a korrekció mind nagyobb áldozatokat követel, ugyanakkor mind erősebb nyomás nehezedik a gazdaságra, a kiigazítás végrehajtására. Hogyan megy végbe ez a kumulálódás? *A többlettel rendelkező országokban* a halmozódó valutatartalékok és a kereskedelmi bankokhoz áramló külföldi tőke — ami által a gazdaság a monetáris restriktiókra érzéketlenné válik — belföldön likviditásbőséget idéz elő, a gazdaságra inflációs nyomás nehezedik. Az ellene alkalmazható restriktív kamatpolitika nem megfelelő módszer, mert újabb külföldi pénztőkét vonz az országba. Maga az exportoffenzíva, amely a legtöbb esetben a többletet „kitermeli”, szintén inflációs nyomást gyakorol a gazdaságra, egyrészt azért, hogy a belföldi kínálatot csökkenti, másrészt a külkereskedelem multiplikátor-hatása következtében. Ha az országnak nincsen munkaerő-tartaléka és kihasználatlan termelési kapacitása, akkor minden olyan intézkedés, amely a belső kereslet élénkítésén keresztül kívánja az importot ösztönözni, *további inflációhoz* vezet.

Ezzel szemben a *deficit országokban* a fizetésimérleg-hiányt az országon belüli túlkereslet vagy az ország versenyképességének romlása idézi elő. Mindkettőn a deflációs gazdaságpolitika segítene, mert az csökkentené mind a belföldi, mind az importkeresletet, s az áremelkedés megállításával vagy csökkentésével a versenyképesség is javulna. A deflációs gazdaságpolitika eredményeképpen azonban csökkenne a foglalkoztatottság, a gazdasági növekedés *stagnálásba, illetve recesszióba* csaphat át, az ár- és bérkorlátozás pedig a tőkések és a munkások ellenállását egyaránt kihívna.

Amikor a fizetési mérleg egyensúlyhiánya olyan mértékű, hogy az árfolyam-kiigazítás már nem halogatható, akkor megindul a spekulációs tőkemozgás a leértékelés előtt álló valutákból az erős, felértékelést valószínűsítő valutákba, növelve az egyensúlyhiányokat.

A Bretton-Woods-i rendszer sajátosságaiból fakadt, hogy az államok az elkerülhetetlenné vált leértékelést mindig túl későn s legtöbbször túlzott mértékben hajtották végre, a felértékelést pedig szintén túl későn, de — óvatosságból, a versenyképességre gyakorolt negatív hatása miatt — csak kis mértékben. Ez a körülmény késlelteti és torzítja a kiigazítási mechanizmusok működését: a fizetésimérleg-hiány felszívódása leértékelés esetén a deficit országokban óriási inflációs lökések mellett megy végbe (ha egyáltalán végbemegy), s ez egyúttal semlegesíti a leértékelés exportösztönző hatását. A felértékelő országokban pedig legtöbbször szintén nem történik túl nagy előrehaladás a többlet felszívódásában.

Az 1972—1973-tól meghonosodott lebegő árfolyamok az országok belső gazdaságpolitikája számára most már valamivel nagyobb autonómiát biztosítanak, de lényeges változás nem történt, mert az árfolyam-ingadozások szűk sávokba szorítása — amit a világkereskedelem válságtól való megóvása követel meg — hatalmas intervenciók apparátust igényel. A termelőerők internacionalizálódása már olyan mértékben előrehaladt, hogy azt felelőtlen árfolyam-manipulációkkal veszélyeztetni egyik államnak sem állna érdekében. Ha ugyanis a fizetési mérlegek kiigazítása teljes mértékben az árfolyam-mechanizmusra lenne bízva, a túlzott árfolyam-ingadozások mozgósítanák a sokmilliárdos spekulációs tőkét, s teljes bizonytalanságba sodornák a külgazdasági tevékenységet. Ezért a lebegés nem „tisza”, és nem is lehet az. Az intervenciókkal szabályozott lebegés azonban a többletes országoknak állandóan kényszerű veszteségeket jelent, mivel az intervenciók keretében ilyen vagy olyan módon meghitelezik a deficit országokat, az utóbbiak pedig mértékén felül eladósodnak. Ezt a folyamatot még tovább élezte az olajválság azzal, hogy az eddigi stabilabb országokat is deficitessé tette, az eddigi deficiteseket pedig már fizetéseképtelenség fenyegeti. A fizetési mérleg helyzete és a belső konjunktúra még az eddigieknél is közvetlenebbül összekapcsolódik: a deficit a megdrágult olajfogyasztás csökkenésével egyenes arányban csökken. Az olajtakarékoság — akár áremelkedés, akár hatósági intézkedés következménye — dekonjunktúrát előidéz tényező. Az egyetlen módszer, amivel ez fékezhető, az inflációs mechanizmus. A tőkés gazdaságok többszörös szorítóba kerültek: kénytelenek a deficit, a stagnálás, illetve a recesszió és az infláció között lavírozni. Úgy látszik, ezúttal az inflációellenes intézkedések éle a dolgozókat sújtja jobban, ami politikailag ugyanolyan veszélyekkel jár, mint maga az infláció.

Végső soron tehát a nemzetközi pénzügyi mechanizmusok eltorzítása azt eredményezte, hogy ezek a mechanizmusok nem képesek természetes funkciójukat betölteni, a nemzetközi fizetési mérlegek kiegyenlítését ellátni, és az ehhez szükséges kiigazítási folyamatokat megindítani. Ezeket a mechanizmusokat tehát a belső gazdaságpolitikának kellene helyettesítenie, de ez csak a belső egyensúly rovasára lehetséges. Az eredmény az lett, hogy nem csak nemzetgazdasági, de nemzetközi síkon is felváltotta az egyensúly automatikus, de sok esetben megrázkódtatásokkal járó helyreállítását az *állandósult, különböző formákat öltő egyensúlyhiány*, amely időben és térben egyenetlenül oszlik el, de állandóan jelen van.

NYILAS JÓZSEF:

A szellemi termékek nemzetközi forgalmának elvi kérdései

A szellemi termékek általános fogalma szélesebb körű, mint ami e termékekből a világkereskedelemben értékesítésre kerülhet. Ez utóbbi pedig meghaladja azt az új szellemitermék-mennyiséget, amely — akár pénzmozgással, akár anélkül — új anyagi termékek, szolgáltatások létrehozását teszi lehetővé a befogadó országokban. A tudományos kutatások jó része — főleg az alapkutatásoknál és a társadalomtudományi kutatásoknál — nem jár közvetlenül gazdaságilag is hasznosítható eredményekkel, ezenkívül a szellemi termékek tekintélyes részét a kulturális-művészeti alkotások teszik ki. A következőkben csak azokkal a szellemi termékekkel foglalkozunk, amelyek valamilyen formában hozzájárulhatnak más országokban az új gazdasági, tudományos-műszaki tevékenységek meghonosításához, s ezzel — a relatív tudományos-technikai haladással — a már valamely országban létrehozott szellemi termékek világméretű elterjedéséhez, hasznosításához.

A szellemitermék-forgalom *célja* az egyes termelőegységek (országok) lehető legelőnyösebb alkalmazkodása a világgazdaságban végbemenő gazdasági, tudományos-technikai folyamatokhoz. A tőkésvállalatok számára ez a magas profitráta, a versenyképesség és a termelés-növelés biztosításának egyik eszközét jelenti. A szocialista országok esetében pedig a szellemitermék-forgalom végső soron a lakosság fogyasztása növelésének a lehető legkisebb munkaráfordításokkal történő biztosítását szolgálja. A szellemi termékek forgalmának növekedése valamennyi ország számára általában is előnyös, mivel az egyik fontos tényezője a társadalmimunka-ráfordítások csökkentésének. A szellemi termékek legfőbb termelője a tudomány, amelynek a fejlődése nagymértékben függ a nemzetközi tudományos kapcsolatoktól. Ezeknek jelentős része a gyakorlatban ugyancsak a szellemi termékek forgalmában jelenik meg.

A nemzetközi szellemitermék-forgalom sajátosságai

A szellemi termékek forgalma, szemben a külkereskedelmi forgalomba kerülő egyéb termékek túlnyomó részével, több szempontból is *sajátos*. Általában nem egyszerű adásvétel, egymással csak alkalmilag érintkező eladók és vevők között. Rendszerint jelentős időtartamú előzetes és utólagos tevékenységek kapcsolódnak e termékek adásvételéhez. A Japán Külkereskedelmi és Ipari Minisztérium „Fehér Könyve” sze-

rint az 1950 és 1961 márciusa között kötött, 1 évnél hosszabb időtartamú szerződések 26,1 százaléka 5, 28,7 százaléka 10, 20,3 százaléka pedig 15 évre szól. T. Ozawa professzor e kérdéstről írt átfogó tanulmányában¹ azonban megállapítja, hogy a hosszú időszakra szóló szerződések kialakulásában az is közrejátszott, hogy abban az évtizedben a külföldi szellemi termékek iránti japán kereslet kivételesen nagy volt. Rendszerint a kutatásigényes, gyorsan fejlődő ágazatokban alakulnak ki tartós, folyamatos kapcsolatok az eladó és vevő között, mivel ezekben van leginkább szükség az eladó műszaki, irányítási-szervezési közreműködésére a vásárolt eljárás meghonosításában és további fejlesztésében. Az olyan iparágakban, ahol a technika viszonylag egyszerű és stabil, az eladó és a vevő közötti kapcsolat rendszerint a szellemi termék hasznosításához szükséges kezdeti, egyszerű szervezési, adaptálási időszakra korlátozódik.

Az előzőekből következik, hogy a szellemi termékek cseréjénél a közönséges árucseréhez képest sokkal nagyobb szerepet játszik a beható tájékozódás a partner kiválasztásakor, a goodwill, a kölcsönös bizalom. Ezért e kapcsolatok rendkívül érzékenyek a politikai-rendszerbeli különbségekből adódó ellentétekre, feszültségekre, az e tényezőkkel kapcsolatos kockázat magas. Elvi akadályok is lehetnek. Ilyen például a tőkeimporttal együtt járó szellemitermék-import, amelynek sok — a tőkésországok között szokásos — formája elfogadhatatlan a szocialista országok számára.

A szellemi termékek nemzetközi forgalmában az *áralakulást* még kevésbé határozzák meg az előállításukhoz szükséges nemzeti ráfordítások, mint az egyéb áruknál. Az eladó által elérhető árat (royalty) erősen meghatározza a licencia, know-how monopolizáltságának foka, a vevő által fizethetőt pedig a szellemi termék megvásárlásával elérhető megtakarítás, a lehetséges egyéb megoldásokhoz képest. Olyan esetekben, amikor a választási lehetőség korlátozott, vagy a megvásárolni kívánt eljárás részben vagy teljesen titkos szellemi terméken alapul, a vevőnek rendszerint alkalmazkodnia kell az eladó feltételeihez. Az ENSZ szakértői szerint a széles körű kereskedelmi értékesítésre kerülő áruk licenciájáért, know-how-jáért a vevők a felhasználásukkal elért évi forgalom 1—10 százalékának, szovjet forrás szerint 2—8 százalékának megfelelő összeget fizetnek. A kis példányszámú, nagyértékű szellemi termékek esetében magasabb a fizetendő térítés. E. E. Filippovszkij szerint a licenciákkal elért extraprofit mintegy 1/3-a kerül az eladó kezébe.² Minél nagyobb a kereslet egyes szellemi termékek iránt, annál magasabb színvonalon alakul ki az eladó által elérhető ár. T. Ozawa említett munkájában például a nagy kereslettel magyarázza a royalty 9—10 százalékos magas színvonalát Japánban az 1950-es években.

A szellemi termékek írott információkban vagy tárgyasult formákban, illetve szakembereken keresztül juthatnak el más országokba. A nemzetközi forgalomba kerülő szellemi termékek értékének nagyságával kapcsolatos vizsgálatok ezért azok összértékének csak kisebb részét ölelhetik fel. Ha elfogadjuk, hogy a szellemi termékek országok közötti mozgásának legfontosabb tényezői: 1. a könyvek, a folyóiratok és

¹ Lásd: Columbia Journal of World Business, 1972. 2. sz. 41—50. 1.

² Lásd: Policies and Means of Promoting Technical Progress. U. N. New York, 1968. 32. 1. és E. E. Filippovszkij: Patyentnaja szisztyema i naucsno-tyehnyicseszkiy progressz v kapitaliszticheszkij sztrana. Moszkva, 1972. 15. 1.

más publikált információk nemzetközi áramlása; 2. a szakemberek migrációja (tanulmányutak és egyéb szakmai utazások); 3. a gépek és berendezések, különösen a komplex berendezések, rendszerek importja; 4. a gyártási jogok átadása, szabadalmi és know-how-egyezmények, úgy nyilvánvaló, hogy csupán a 4. pontban foglaltakról kapunk a szellemi termékek értékére vonatkozó adatokat. Az 1—3. pontokban foglaltakra vonatkozóan fellelhető adatok semmi sem mondanak az általuk közvetített szellemi termékek tényleges értékéről. Az egyes országokra vonatkozó ún. technológiai fizetési mérleg tételei (a licenciákért, know-how-kért fizetett és kapott összegek országonkénti szembeállítására) is csak a 4. pontban foglaltak mozgását tükrözik, méghozzá e mozgásoknak csak a pénz által közvetített, tehát a fizetésekkel járó csúcsait.

Mindezek miatt a szellemi termékek jelentőségének megítélése a csak publikált értékek alapján félrevezető, azok jelentősége még értékben is sokkal nagyobb.

A nemzetközi licencia- és know-how-forgalom értéke 1970-ben 4 milliárd dollár nagyságrendű volt.³ A nemzetközi forgalomba került áruk és szolgáltatások ugyanakkor több mint 300 milliárd dolláros tételéhez képest ez az összeg kicsinek tűnik. A valóságban azonban e tétel jelentősége a világ gazdaságban sokkal nagyobb annál, mint amilyenre e néhány milliárdból következtetni lehet, hiszen ez az új technika nemzetközi áramlásának pénzmozgással is együtt járó tényezője, amelynek eredményeként az új technika horizontális terjedésével évente sok milliárd értékben jönnek létre új áruk, szolgáltatások, technológiák. Ha a royalty mértékére az előzőekben közölt szélső értékekből következtünk, úgy évi 40—400 milliárd dollár közötti értéket képviselő termék-tömeg származhatott a 4 milliárdos licenciat forgalom alapján.

A szellemi termékek országok közötti mozgásának előbbi 1—4. pontban felsorolt tényezői különböző jelentőségűek a tudományos-technikai haladás gyorsításában. Ugyanez vonatkozik fejlődési perspektívákra is.

A publikált információknak inkább a tudományos kutatásban van jelentőségük, mint az új technika elterjedésében. Ennek több oka van. Így erős hagyományai vannak világszerte az alapvetési eredmények közzétételének. Ennek éppen az ellenkezője (titkosság, tulajdonjogok) áll fenn a gyártás- és gyártmányfejlesztésben, ahol az új ismeretek monopolizálása — legalábbis átmenetileg — üzleti előnyökkel, nagyobb versenyképességgel jár.

A szakemberek migrációja rendkívül fontos és növekvő jelentőségű eszköze a szellemi termékek forgalmának. A tudományos kutatások területén is rendkívül gyorsan nő a személyes érintkezések, tapasztalat-cserék stb. fontossága. Új jelenség azonban az, hogy az új technika átadásával felmerülő egyre komplexebb és bonyolultabb feladatok, a szélesedő specializáció és kooperáció mindinkább igényli a különféle tanulmányutakat, illetve a megfelelő szakemberek külföldi helyszíni tevékenységét.

A gépek és berendezések, különösen a komplex, nagy berendezések, géprendszerek, üzemek importja növekvő jelentőségű és a leggyorsabb megoldása egy-egy országban a hiányzó termelési ágak megalapozásá-

³ A magyar—szovjet hosszú távú gazdasági együttműködés az 1990-ig terjedő időszakban. A Világ gazdasági Tudományos Tanács kiadványa. Budapest, 1973. 9. l.

nak vagy a meglevő termelési területek technikai színvonala emelésének. Ez a forma különösen nagy szerepet játszott a kevésbé fejlett szocialista országok gyors iparosításában.

A gyártási jogok átadása, a *szabadalmi és know—how-egyezmények* gyorsan fejlődő területei a szellemi termékek fogalmának. E termékek nemzetközi forgalma az utóbbi évtizedekben gyors ütemben növekszik.⁴ A világ licenciakereskedelmi forgalma az Iparjogvédelmi Unió berni irodájának adatai szerint már 1965-ben elérte az 1,5 milliárd dollárt, majd az azt követő 5 évben megkétszereződött. Az Egyesült Államok — amely a szellemi termékek összes forgalmának több mint a felét tartja a kezében — a szellemi termékek exportját 1960—1970 között 340 százalékkal növelte, miközben ipari kivitele csak 60 százalékkal emelkedett.

A világ legnagyobb licencia és know—how-importőre Japán. Az e célra fordított kiadásai 1955 és 1960 között kb. ötszörösükre, 1960 és 1969 között csaknem négyszeresükre emelkedtek; ugyanakkor az 1960-as években gyorsan kiépítette saját kutatási bázisát és fokozta szellemi termékek-exportját is.⁵ Japán rendkívül gyors fejlődésében a nagyarányú szellemi termék-import fontos szerepet játszott. Az átvett új szellemi termékeket gyorsan adaptálták és továbbfejlesztették. A japán kormány közlése szerint az 1960-as évek második felében a japán ipar termékeinek már 60 százaléka világszínvonalú vagy a feletti, 20 százaléka pedig a világszínvonalhoz közeli technológiákkal készült.⁶

Az *állam* rendkívül nagy szerepet játszott abban, hogy Japán sikeresen vette át a külföldi technikát, majd egyre inkább a saját lábára állt e téren. Így: a) Sokoldalú segítséget nyújtott a magántőkének az új iparágakhoz szükséges szellemi termékek megszerzésében. b) Fontos kutatási és egyéb szolgáltatásokat biztosított az ipar számára. c) Segített abban, hogy az oktatás megfeleljen a szükségleteknek. d) Az állami ellenőrzés és központi jóváhagyási rendszer, a Külkereskedelmi és Ipari Minisztérium, valamint a Nemzeti Bank segítségével biztosította, hogy az új szerződések ne sérthessék Japán hosszú távú érdekeit. e) Jelentős szerepet vállalt a saját kutatások kifejlesztésében. f) Szigorú intézkedésekkel biztosította a megbízható minőségellenőrzési rendszerek kiépítését az egyes iparágakban, és ezzel a japán ipar versenyképességének, hitelének fenntartását. A japán sikernek egyébként voltak fontos további tényezői: a) a hatalmas belső piac; b) a sokáig rendkívül alacsony bérű, fegyelmezett, szakképzett munkásállomány; c) a technikai színvonal a második világháború előtt az akkori legkorszerűbb iparágakban csak néhány évvel volt az Egyesült Államoké mögött; d) a kedvező politikai légkör (az Egyesült Államok arra törekedett, hogy Japán legyen a Távol-Keleten a tőkések egyik szilárd bázisa) s végül e) az ötvenes években a gyorsan bővülő világpiac, amely lehetővé tette a licenciákkal felfuttatott termelés — viszonylag konkurenciamentes — értékesítését. Később — a kiélesedett konkurrenciaharcban — a licenciovásárlásokkal és az egyre erőteljesebb saját kutatással biztosított gyors technikai ha-

⁴ Források: az idézett T. Ozawa tanulmány, a Figyelő 1971. május 19-i és az Economist 1971. június 26-i száma.

⁵ Lásd Bíró Klára: A japán kihívás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970. 102—103. l. és Varga György: A japán business. Kossuth Könyvkiadó, 1972. 148—149. l.

⁶ The Technology Gap: US-Europa. Praeger Publishers, New York, 1970. 42—44. l.

ladás továbbra is fontos tényezője maradt a japán áruk versenyképességének.

Nemcsak Japán, hanem más iparilag fejlett tőkésországok is nagymértékben hasznosítják a külföldi szellemi termékeket. Így az NSZK és Franciaország is hazai kutatási-fejlesztési ráfordításainak 15—20 százalékát kitevő összeget fordít e célra.

A rendelkezésre álló adatok alapján levonható az a következtetés, hogy a szellemi termékek nemzetközi forgalma a *legdinamikusabb szektora* lett a nemzetközi kereskedelemnek, évi átlagos növekedési üteme gyorsabb, mint a fejlett tőkésországok ipari termeléséé vagy külkereskedelméé.

A licencia- és a know-how-kereskedelem túlnyomó többsége — a rendelkezésre álló (nem teljes) adatok szerint — a fejlett tőkésországok egymás közti forgalmából adódott. A fejlődő országok az elmúlt évtizedekben nemcsak pénzügyi nehézségekkel küszködtek ezek finanszírozásában, hanem társadalmi-gazdasági adottságaik sem voltak kedvezőek a korszerű technika saját erőből történő adaptálásához.

A szocialista országok közötti együttműködésben a hatvanas évek végéig a szellemi termékek e formáinak cseréjét térítésmentesen bonyolították le. A KGST-tagországok és Jugoszlávia 1948 és 1971 között több mint 42 ezer komplett, különféle tudományos-műszaki dokumentációt adtak át egymásnak, amelynek értékét megközelítőleg 31 milliárd rubelre becsülik. Nem becsülhető fel azonban azoknak a szellemi termékeknek az értéke, amelyek az ugyanezen idő alatt egymás országaiban tanulmányutat tett mintegy 90 ezer szakember és a technikai segítségnyújtás keretében a KGST-országokban felépült több mint 1400 üzem stb. útján került át egyik tagországból a másikba.⁷

Végül a tőkésországok szakértői között eléggé általános az a vélemény, hogy a *külföldi tőkebefektetések* szerepe rendkívül nagy az új technika terjedésében, sőt a tőkésországok viszonylatában annak egyik fő eszköze. A nagy nemzetközi monopoltársaságok közötti versenyharcnak valóban — különösen az utolsó évtizedben — fontos eszköze lett az új technikán, illetve a technikai fölényen alapuló tőke kivitel, s ebben az Egyesült Államok vállalatai jártak az élen. Ezt az is mutatja, hogy az Egyesült Államok áruexportja 1951 és 1970 között 4,2-szeresére, külföldi tőkebefektetései pedig hétszeresükre nőttek.⁸ A tőke kivitel során e társaságok elsősorban saját leányvállalatok alapítására, másodsorban tőkeereszesedés szerzésére törekedtek más országokban, főleg olyanokban, ahol a) befektetéseiket kellő biztonságban tudták; b) a szükséges infrastruktúrális és ipari háttér már kiépült; c) a létesített vállalatok termékei vagy azok nagy része számára megfelelő felvevőpiac állt rendelkezésre a befogadó országban; d) s végül, amely országokba az áruexport — gazdasági vagy adminisztratív okokból — különös nehézségekkel járt. Ezek viszont ugyancsak az iparilag fejlett tőkésországok, s így a tőke mozgás az utolsó évtizedben egyre inkább az iparilag fejlett területekre koncentrálódott. Vagyis ott nem segítette eléggé a technikai haladást, ahol arra a legnagyobb szükség lett volna — a fejlődő országokban.

⁷ Revju promislenncsztyi i trgovli. 1973. (Csehszlovákia). Közli a KGST „Ekonomiczeszkaja Informácija”, 1973. 36. sz. 1—2. l. és Sz. I. Sztjepanyenko: Szoversensztvovanyije naucno-tyehniczeszkovo szotrudnyicesztva sztran SZEV. Moszkva, 1974. 154., 155., 166. és 230. l.

⁸ SZSA Ekonomia, Politika, Ideologija, 1973. 1. sz. 40. l.

A szocialista országok és sok fejlődő ország is a szellemi termékek cseréjének a közvetítésében előnyben részesíti a vállalatközi kooperációkat, továbbá az olyan tőkemozgási formákat, amelyek nem járnak külföldi tulajdon létesítésével a saját területükön. Megfelelő feltételek esetén azonban nem zárkoznak el attól, hogy közös vállalatokat létesítsenek tőkés cégekkel.

A szellemitermék-import és a saját kutatás optimalizálásának tényezői

A szellemi termékek forgalmának meggyorsulása, kiszélesedése az utóbbi évtizedekben alapvetően *két új okra* vezethető vissza:

1. A második világháború után a mind jobban kibontakozott tudományos-technikai forradalommal a tudomány egyre inkább közvetlen termelőerővé válik, a termékek jelentős részénél az összes munkaráfordításokon belül a kutatási-fejlesztési *szellemi munka hányada gyorsan nőtt*, és sok legkorszerűbb termék esetében túlnyomóvá lett. A társadalmimunka-ráfordítások „holt munka” részét képviselő gépek és berendezések egyre több tudományos ismeretet (szellemi terméket) testesítenek meg, s ezzel összhangban mindinkább megkövetelik előállítóik, karbantartóik, felügyelőik (az élő munka) korábbinál magasabb tudományos-műszaki hozzáértését. Míg korábban a termelés növekedése általában szorosan összefüggött a befektetett tőke⁹ és a felhasznált munkaerő mennyiségének növekedésével, jelenleg — kimutathatóan — az iparilag legfejlettebb országokban a tudományos-technikai haladás lett, illetve lesz a növekedés döntő tényezője. A gyors tudományos-technikai haladást biztosító kutatási-fejlesztési szellemi munka hányadának növelésére elvileg két lehetőség van:

a) *nemzeti erőfeszítések*, vagyis az egyes országok rendelkezésére álló emberi és anyagi erőforrások mozgósítása;

b) *az egész emberiség által elért eredmények* hasznosítása megfelelő intézkedésekkel.

2. Az eddigiekben csak két ország — a Szovjetunió és az Egyesült Államok — rendelkezett a szükséges színvonalú és mennyiségű emberi és anyagi erővel ahhoz, hogy teljes spektrumában kifejleszthette, továbbfejleszthette az új tudományos-technikai eredményeket. Ez a helyzet várhatóan továbbra is fennmarad. Több ok miatt azonban e két országnak érdekében áll a más országokban kialakított szellemi termékek átvétele. Az összes többi országnak azonban nemcsak gazdasági előny, hanem — többé vagy kevésbé — *sürgető kényszerűség* is a szellemi termékek forgalmának növelése. Az utóbbiak ugyanis a meggyorsult technikai haladással nem tarthatnak lépést autark módon, hanem csak az a) és a b) lehetőségek valamilyen — elsősorban emberi és anyagi erőforrásaik, továbbá fejlettségi színvonaluk által determinált — kombinációjával. E szükségszerűség jelentős szellemitermék-importot tételez fel. Figyelembevételre különösen fontos a kis országokban, mindenekelőtt az iparilag közepesen fejlett kis országokban.

A termelés specializálása és koncentrálása a kis országok *erőforrá-*

⁹ Csak a termelő tőkére vonatkoznak e rész megállapításai, mert e folyamatokkal egyidejűleg gyorsan növekszenek az ún. tercier (harmadlagos) területek beruházásai, különösen az ún. emberi beruházások.

sainak — beleértve a rendelkezésre álló tudományos kutatási kapacitást is — *a koncentrációját és specializációját követeli meg*. Az erőforrások koncentrációja azonban nem zárja ki e specializált területeken sem a külföldi szellemi termékek igénybevételét, sőt többnyire feltételezi azt.

A termelés és az export elszűrkülésének, az ezzel járó kockázat növekedésének *ellensúlyozása* (a szocialista országokban a teljes foglalkoztatottság fenntartása) széles körű diverzifikált termelést is igényel mindazokon a területeken, ahol az gazdaságosan (versenyképesen) megtehető. E területeken a külföldi szellemi termékek igénybevételének szükségessége — a szóban forgó országok esetében — még nagyobb mértékű.

A szellemi termékek cseréje világviszonylatban — az Egyesült Államok és valószínűleg a Szovjetunió, továbbá egy-két más ország kivételével —, ha csak az ún. technológiai fizetési mérleget nézzük, nagymértékben *deficités*. Ez azonban önmagában semmit sem mond egy ország számára arról, hogy a szellemi termékek forgalma előnyös-e vagy sem, hiszen e termékek importjának eredményei végső soron a versenyképesség fokozódásában és az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedésében jelentkeznek.

A közepes fejlettség és az utolérés igénye átmenetileg *pótlólagos igényt* támaszt a külföldi szellemi termékek iránt, s ez növeli a technológiai fizetési mérleg deficitjét. A hazai kutatási kapacitások kiépülésével és a fejlettségi színvonal emelkedésével a deficit csökken, de nem szűnik meg. A technológiai fizetési mérlegnek azonban megvan a maga jelentősége, amennyiben a fejlettségi szint növekedésével a világszínvonalat elérő, illetve azt megközelítő termelés meghonosodása alapján az *ellentételezésnek növekednie kell*, s annak tükröződnie kell a mérlegben is.

A saját kutatóbázis általában előnyös, sőt, a világpiaci versenyképesség folyamatos fenntartásához nélkülözhetetlen is a kutatásigényes exportágazatokban. Az esetleges elmaradás behozásához azonban ezekben az ágazatokban is előnyös lehet a szellemi termékek importja, elsősorban időnyerés végett.

A saját kutatás és a külföldi szellemi termékek hasznosításának mérlegelésekor az előzőekben foglaltakon kívül figyelembe kell még venni a szükséges kutatási programok időhorizontját, a kifejlesztendő termék, termékcsoport termelési és értékesítési feltételeinek tartósságát, biztonságát, s végül a lehetséges versenytársak által alkalmazott kutatási kapacitásokat. A kutatási kapacitások és költségek összehasonlítása azonban önmagában nem döntő. Az értékelésnél számolni kell — a megszerzhető információktól függően — a lehetséges versenytársak értékesítési volumenével, termékösszetételével, jövőbeli céljaival és a rendelkezésükre álló erőforrásokkal.

Az előzőekből következik, hogy a kutatási költségeknek a nemzeti jövedelem százalékában megadott aránya — bár fontos mutatója egy-egy ország tudományos erőfeszítéseinek — önmagában semmit sem mond az egyes kutatási programok szellemi termékek importjával történő helyettesítésének szükségességéről. Ugyancsak nem orientálnak megfelelően azok az adatok sem, amelyek az importált szellemi termékek értékének arányát mutatják az összes vagy csak az ipari kutatási

ráfordításokban. Ezek még a fejlett tőkésországokra vonatkozóan sem vezethetnek megbízható következtetésekhez a szellemi termékek értékének mérésével kapcsolatos problémák miatt. A szocialista országoknál még kisebb az ilyen adatok realitása, mivel az eddigiekben egymás közt ingyenesen adták át e termékeket, s ezért például a licencia- és know-how-importjuk értéke alacsony. Ugyanakkor köztudott, hogy az európai szocialista országok egész iparágakat honosítottak meg egymás, s főleg a Szovjetunió segítségével. Ha ki tudná valaki számítani a KGST-országokban a technikai segítségnyújtás keretében eddig felépült több mint 1400 új termelési egységben — köztük az óriási kohászati, vegyipari stb. kombinátokban — megtestesült szellemi termékek értékét, feltehetően tekintélyes arányú importot mutathatnánk ki. Ezért a szocialista országok esetében a saját kutatás vagy az import alternatívája reálisan csak úgy közelíthető meg, hogy a konkrét fejlesztési célkitűzéseknél — amelyeknél ez egyébként lehetséges — mérlegre tesszük mind a saját kutatás, mind az import ellen és mellett szóló érveket, különös súlyt adva az új technikai vívmány minél gyorsabb alkalmazhatóságának.

Az adott ország rendelkezésére álló kutatási kapacitás abszolút volumenének nagy a kihatása a szellemi termékek cseréjére, amennyiben a kis országok esetében a kutatási kapacitás korlátozottsága és koncentrálttsága sok területen eleve meghatározza a saját kutatás lehetőségeit, így a szellemi termék-import területeit, méreteit is. Egy kis ország ugyanis csak úgy tudja versenyképesen hasznosítani kutatási kapacitáit, ha egyes kiemelt területeken az alkalmazott kutatási létszám és dologi kiadások abszolút összegét tekintve eléri az azonos (hasonló) termékeket világpiacon termelő külföldi vállalatok kutatási ráfordításait. A versenyképesség ehhez kapcsolódó döntő feltétele ez esetben még az, hogy az adott termékből értékesíthető mennyiség is érje el a szóban forgó külföldi vállalatokét azért, hogy az egy termékre jutó kutatási költségek is egyenlőek legyenek. (Ezen a követelményen átmenetileg enyhíthet az, ha a kis ország bérszínvonala alacsonyabb, mint a külföldi versenytársaké). A vázoltakból következők:

a) A saját kutatás alapján folyó termelés versenyképességéhez, gazdaságosságához szükséges kutatási kapacitás nagyságrendje elsősorban vállalati kategória. (Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a kiemelt termelési területeken egy-egy vállalatnak kell a szükséges kutatási kapacitás minden elemével rendelkeznie. A szükséges kapacitást a vállalati saját kutatóegység, a közreműködő intézetek, egyetemek stb. kombinációjával is lehet biztosítani.)

b) A különböző országoknak a nemzeti jövedelemhez viszonyított azonos arányú összes kutatási ráfordításai mögött szükségképpen nagy különbségnek kell lenniük a saját kutatás és az import arányában, az összes kutatási ráfordítások és a kiemelt ágazatokban a versenyképes termeléshez szükséges kutatási kapacitások abszolút volumenétől függően. Minél kisebb egy ország összes kutatási ráfordításának abszolút volumene és minél nagyobb a versenyképes kutatási kapacitás volumene a kiemelt ágazatokban, annál nagyobbak kell lennie a szellemi termék-import arányának az összes kutatási ráfordításokon belül. A saját kutatás bizonyos nagyságrenden alul ésszerűtlen. Ezt tükrözi a kutatási kiadások nagymértékű koncentrációja is az iparilag fejlett tőkésországok-

ban. Hollandiában például a hatvanas évek közepén az 5 legnagyobb konzern használta fel az összes kutatási költség 65 százalékát. A kis vállalatok — rendszerint állami közreműködéssel — több országban közös kutatási intézményeket létesítettek (Norvégiában 20 ilyen kutatási intézmény működik) a szükséges kutatási nagyságrend biztosítására. A növekvő szellemi termék-import miatt tudománypolitikájuk fontos részének tekintik egy olyan rendszer létrehozását, amely lehetővé teszi a külföldi tudományos eredmények kedvező megszerzését és hatékony felhasználását.

A kevesebb szakember, a szűkebb szakmai választék és ezzel összefüggésben a kölcsönös, termékeny információcsere, az ún. cross-fertilisation korlátozottsága, a szűkebb alapkutatói lehetőségek a kutatások sikerességének valószínűségét csökkentik a *kis országok* esetében. Alacsony vagy közepes fejlettség esetén ehhez járulhat még a saját vagy az importált új tudományos eredmények hasznosításához szükséges *ipari, szervezeti háttér hiánya*. Minél kevésbé adottak ezek egy országban, annál költségesebb és hosszadalmasabb az új tudományos-technikai vívmányok meghonosítása, továbbá annál kedvezőtlenebb feltételekkel importálhatja azokat, mivel az eladók általában húzódoznak a „problematis” partnerektől.

A kutatással, fejlesztéssel járó kockázat minimalizálásának lehetősége

Az előzőekben vázoltakból következik, hogy a kis országokban relatíve nagyobb a vállalt kockázat, mint a nagyobbakban mind a saját kutatási programok, mind az importált szellemi termékek esetében. A kockázat mértékét alapvetően három tényező szabja meg:

1. A fejlesztendő termelési terület, valamint a kapcsolódó termelési háttér adott és elérendő technikai színvonala közötti különbség nagysága. E különbség növekedésével a kockázat mindjobban fokozódik.

2. Az adott termék (termékcsoport) áralakulása az idő függvényében. Minél gyorsabb az árlemorzsolódás folyamata, annál nagyobb a várható kockázat.

3. A versenytársak technikai színvonala, termelési, értékesítési feltételeik.

A vázoltak miatt különösen a kisebb országokban fontos a kockázat mértékének meghatározása. A *kockázat* azonban egy potenciálisan lehetséges befektetés vagy kutatás hozamának *bizonytalansági tényezője*, s így természeténél fogva mértékét jelenlegi ismereteink szerint egzakt módon nem tudjuk meghatározni, csak megközelíthetjük.

A szellemi termékek importjánál, ha lehetséges helyette a kutatás alternatívája, a kockázat mértékének megközelítése kettős feladatot jelent: 1. a saját kutatás és fejlesztés költségeinek, valamint a hozamának, továbbá 2. a szellemi termék-import ráfordításainak és hozamainak a meghatározását és szembeállítását. A saját kutatásnál három vonatkozásban merül fel bizonytalanság: a kutatási költségek, a kutatás sikeressége, továbbá a várható hozam összefüggésében. Hozamon természetesen nem csak az elérni kívánt tudományos eredményt értjük. A szellemi termék-import bizonytalansági tényezője elvileg az előzőek szerint értelme-

zett hozammal kapcsolatban merül fel. A gyakorlatban azonban a ráfordítási oldal is gyakran tartalmaz bizonytalansági elemeket, amelyek a megvásárolt termékek adaptálásával és azzal kapcsolatosak, hogy e termékek importjának költségei gyakran nem egyszerűen a megvásárolt ismeretek (know-how, licencia) vételárával azonosak, mivel az eladó vállalat rendszerint pótlólagos költségeket épít be az általa adott szolgáltatások, a szállított speciális nyersanyagok, alkatrészek stb. áraiba, ill. esetenként extraprofitot is tartalmazó árakat érvényesít.

Az *időtényezővel* kapcsolatos kockázat tisztázása nagyon fontos minden olyan fejlesztésnél, amely világpiacra történő termelést alapoz meg. Az időtényező szempontjából a szellemi termék-import előnye nyilvánvaló: az vásárolható meg „ma”, ami a saját kutatás első, közvetlen eredménye lesz „holnap”. A már rendelkezésre álló szellemi termék realizálásának időigénye a továbbiakban lényegében azonos akár import, akár saját erőfeszítés eredménye, ha az importált termék hasznosításának feltételei ugyanúgy biztosíthatók, mint hazai bázisú kutatás-fejlesztés esetén.

Az elérhető *nyereség* azonban a ráfordítások és az árbevétel különbsége, az utóbbi pedig az értékesíthető termékmennyiségtől és az áralakulástól függ. Ezért az olyan termékeknél, amelyeknek piaci élettartamuk nagyon rövid és az ár lemorzsolódása nagyon gyors, a saját kutatás az időtényező szempontjából gyakran nem reális alternatívája az importnak. Másrészt azonban a szellemi termék-import egyben az elsőségről való lemondással is jár, ami szükségképpen a már létező konkurrenciára, továbbá az „újdonsági” vagy a monopolár „elvesztését” jelenti. A vázoltak miatt e termékek fejlesztésében és a velük közvetlenül kapcsolatos gyártásfejlesztésben a saját kutatásnak az import gyakran nem lehet alternatívája. Az ilyen termékek exportja csak magas színvonalú saját kutatás mellett lehet kifizetődő az újdonsági ár realizálásán keresztül.

A *gyártásfejlesztés* kevésbé érzékeny az időtényezővel kapcsolatos kockázatra, mint a gyártmányfejlesztés, ugyanakkor a saját kutatás e területen általában igen költséges. Ez lehet a magyarázata a gyártásfejlesztéssel kapcsolatos szellemi termék-kereskedelem viszonylag nagyobb súlyának az egyes országok importjában. A gyártmányfejlesztéshez az import igénybevétele a legbiztonságosabb a hosszú életidejű és viszonylag stabil árú termékek esetében, mivel a megfelelően alacsony önköltségi színvonal elérésekor az újdonsági ár elvesztése ellenére is biztosítható a szükséges befektetések gazdaságosságosa.

Mindezek miatt igen hasznosak azok a *módszerek*, vizsgálatok, amelyek a *kockázat mértékének a megközelítését segítik elő*. Valóban kiforrott, megbízható és általánosan alkalmazható módszerek azonban e célra a tőkésországokban sincsenek. A gazdasági vezetők a kockázat nagyságát tapasztalataik alapján, általában *becslés* útján közelítik meg. A becslés alapja a korábbi befektetések után realizált profit rátája és ingadozása, illetve az egyes vállalatoknál a profitráta évi szóródása az iparági átlag körül. Az Egyesült Államokban 59 iparág 783 nagyvállalatának 16 évre vonatkozó adatai alapján a matematikai eszközökkel végzett vizsgálatok arra az eredményre vezettek, hogy a) *magasabb kockázattal maga-*

sabb nyereség járt együtt; b) a profitráta stabilitása alacsony kockázatot, ingadozása magasabb kockázatot takar.¹⁰

Az ilyen jellegű vizsgálatokhoz a szükséges feltételek a szocialista országokban jelenleg nincsenek meg. A legelterjedtebbek és nálunk is használhatóak — a *piackutatás* különféle módszerei, amelyek az egyes termékek, termékcsoportok áralakulásának megállapítására, továbbá a termékekből összesen értékesíthető mennyiség meghatározására irányulnak. Az e módszerekkel végzett vizsgálatok eredményeinek megbízhatósága annál nagyobb, minél kevesebb „normál”, az egész áruvilágra vagy a nagy árucsoportokra egyaránt érvényes jelenséget tételeznek fel, és minél szélesebb körű és megbízhatóbb az adatszolgáltatás.

A kockázat nagyon fontos gazdasági tényező mind a termelésben, mind a kutatásban és fejlesztésben, de különösen az utóbbiban. Vállalása vagy nem vállalása hatással van a technikai haladás ütemére. Az iparilag fejlett tőkésországokban a második világháború óta — különösen a fegyverkezési versennyel összefüggésben — széleskörűvé vált az új technikák kifejlesztésével kapcsolatos *kockázat áthárítása* az államra. Az Egyesült Államok kormányszakértői az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának írt jelentésükben a következő összegezést adták a magánvállalatok kockázatvállalásáról: „... a részvénytársaságok kutatási és fejlesztési befektetéseinek és teljesítményeinek zömét kevés nagyvállalat végzi néhány iparágban és kevés új termék területén. Tevékenységük jellemzője a rövid megtérülésre való törekvés és a kockázatvállalás alacsony színvonala”.¹¹

A legújabb jelentések szerint a kockázatvállalási készség tovább csökkent a hetvenes években. A Mc Graw—Hill Társaság közgazdasági osztályának egy 1973 elején közzétett, az egész ipart átfogó szemléje szerint az üzleti körök vonakodnak a kutatási és fejlesztési ráfordításaik további növelésétől, és az e célra fordított összegeknek a korábbinál is nagyobb részét nem új termékek, új technológiák kidolgozására, hanem a meglévők fejlesztésére kívánják fordítani. A kutatási ráfordítások aránya az ipari eladásokban az előrejelzések szerint hanyatlik: az 1972. évi 2,5 százalékról 1973-ban 2,4 százalékra mérséklődött, 1976-ig pedig várhatóan tovább csökken 2,3 százalékra, miközben jelentősen visszaesik az új termékek részesedése is az eladásokban. E magatartás a Business Week szerint azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az Egyesült Államok társaságai a közeli profit miatt feláldozzák a hosszabb távú fejlődési potenciáljukat, ami — mint azt az említett társaság közgazdásza, Greenwald írja — „alacsonyabb növekedési rátát jelenthet az elkövetkező években”.¹²

A kialakult, illetve a várható fejlemények okát az említett szakemberek részben abban látják, hogy a kutatás és a fejlesztés túl költségessé válik. Egy kutató alkalmazásának a költségei elérik az évi 75 ezer dollárt (a hatvanas évek második felében ez 40 ezer dollár körül volt), és a kutatásra költött minden 1 dollárhoz további 10 dollár befektetés szükséges az új termelés beindításához. A valóságos ok feltehetően inkább az, hogy az Egyesült Államok kormánya a kutatási és fejlesztési

¹⁰ Harvard Business Review. Boston, 1968. március—április. 90. 1.

¹¹ Policies and Means of Promoting Technical Progress. U. W. New York, 1968. 98. 1.

¹² Business Week, 1973. május 12. 198. 1.

ráfordítások finanszírozását csökkentette a hetvenes években, s ez sok amerikai társaságnál az elmúlt két évtizedben bőségesen adott állami megrendelések megszappanását, saját kockázatának növekedését jelenti, amelyet az érintett tőkések nem akarnak vállalni. Mivel azonban az Egyesült Államok versenytársai — a katonai és az úrkutatási eszközöket termelő legkorszerűbb technikát képviselő területek kivételével — az elmúlt évtizedben sokat behoztak hátrányukból, aligha kérdéses, hogy az élesedő világgpiaci verseny az elkövetkező években az újítások csökkentése ellen hat.

A kockázatvállalás számos problémát vet fel a *szocialista országokban* is.¹³ A gazdaságirányítási rendszerek tökéletesítésével kétségkívül nő a vállalatikockázat-viselés köre, jelentősége. A nagy fejlesztési kutatások, beruházások azonban továbbra is központi döntések alapján valósulnak meg. Nem kétséges, hogy a fejlesztési döntésekkel járó kockázat mértéke kisebb akkor, ha az esetleges kudarc a politikai-erkölcsi hátrányokon kívül anyagilag is káros a döntés meghozóira. Így a fejlesztések kisebb kockázattal járnak a vállalati döntési szférában, mint központosított állami döntések esetén, ahol egy-egy balsikerhez vezető döntésnek általában a politikai-erkölcsi ódiumát kell vállalni. A valóságban azonban még ezt a felelősséget sem lehet teljes egészében a döntést hozó szervre hárítani, mivel a központi fejlesztési döntések előkészítését a szükséges magas színvonalú szakismeretek miatt éppen azok az ágazati szakkollektívák, minisztériumok végzik, amelyek — sok szempontból érthetően — elsősorban a saját ágazatuk fejlesztésében érdekeltek. Így — ha nincs megfelelő ellenpólus —, a népgazdasági érdek háttérbe szorulhat, ami az erőforrások szétaprózásához, hatékonyságuk csökkenéséhez vezethet. A szocialista országok többségében létező érdekstruktúrában a gazdaságfejlesztés szempontjából a legerősebb az ágazati érdek: a magas színvonalú, speciális ismeretekkel rendelkező, s így csaknem monopolhelyzetben levő, koncentrált, egységes irányítás alatt álló, nagy anyagi eszközökkel, politikai erővel rendelkező kollektíva érdeke. Ezért a népgazdaságokban állandóan nagy erők hatnak *valamennyi ágazat* lehető leggyorsabb fejlesztése érdekében, s így az egész népgazdaság fejlődése szempontjából leghatékonyabb ágazati, illetve gyártmánystruktúra gyors kialakítása ellen. Mégis a jelenlegi adottságok között a központi döntések viszonylag széles körének fenntartása szükségszerű. A mai korszerűségi követelményeknek megfelelő struktúraalakító beruházásoknak az anyagi érdekeltséggel is összekapcsolt megvalósítása csak a vállalati centralizáció nagymértékű előrehaladása alapján valósítható meg, de akkor is csak — mint a tőkésországok tapasztalatai is mutatják — megfelelő állami közreműködéssel.

Nehezíti a hatékonysági kritériumok következetes, népgazdasági szintű érvényesítését az is, hogy az ágazati vezető szervek, illetve igen sok vállalat is *monopolhelyzetben van*, termelésének zavartalan fenntartása országos érdek. Ugyanez a helyzet sok esetben a külkereskedelemben is: a termeléshez szükséges import ellentételezése miatt exportálni kell még akkor is, ha ez egyébként az önmagában életképtelen termelési egységek felszínén tartását jelenti állami segítséggel. Mindez végső so-

¹³ A kérdés beható elemzését adja — főleg hazai vonatkozásban — Dániel Tamás a *Gazdaság* 1973. márciusi számában.

ron a kockázat minimalizálását jelenti az érdekelt termelőegységeknél, hiszen sem a fejlesztéseknek, sem a működő vállalatoknak nem kell bizonyítaniuk életképességüket népgazdasági, illetve nemzetközi szinten. A kockázat minimalizálása egészséges törekvés, de csak addig a határig, amíg az nem keresztezi a gyors technikai haladást, a hatékonyság fokozását, Tény, hogy az újítások sokasodása, *a gyors technikai haladás nagyobb kockázatvállalást igényelnek*, mint a lassú fejlődés. Az előzőekből következik, hogy különösen fontos a kutatási-fejlesztési döntések tudományos megalapozása, és — amint erre már többen is helyesen rámutattak — olyan szervezeti-szabályozási rendszer kialakítása, amely biztosítja az ágazati és a vállalati érdekek összehangolását a népgazdasági érdekekkel.

A kockázat vállalása és minimalizálása a KGST keretében a távlati fejlesztéssel összefüggésben ugyancsak számos problémát vet fel. Ezek közül különösen időszerű a termelés fokozódó specializálásával kapcsolatos kockázat. A termelés specializálásával az érintett tagországok nagy, közös célú fejlesztéseket, beruházásokat eszközölnek, amelyek szilárd hátteret csak akkor kapnak, ha termelésük átvételét a többi tagország *hosszú távon garantálja*. Enélkül a szállító országok elviselhetetlen mértékű kockázatot vállalnának. Még az ilyen garancia mellett is fennmarad az a kockázat, hogy előre nem látott okok miatt a vállalt kötelezettségek nem teljesíthetők. Másrésztől a leendő vásárlók is vállalnak kockázatot, ha kisebbet is: vajon korszerű, jó minőségű termékeket kapnak-e, folyamatosan, zavartalanul. E követelmények kielégítésében lesznek kisebb-nagyobb nehézségek, amelyek úgy csökkenthetők, ha intézményesen biztosítják, hogy a specializált szállítókat minden országban súlyos *anyaghiányok* is érik a vállalt kötelezettségek nem teljesítéséért. A specializált szállítók szempontjából azonban a nagy kockázat csökkentésének minimális követelménye, hogy a közös célra specializált fejlesztések megkezdése előtt az érdekelt országok a megfelelő piacokat garantálják. A specializáció és kooperáció gyors kiszélesítéséhez és elmélyítéséhez ez szükségszerű.

A gyors tudományos-technikai haladás feltételeinek biztosítása — az állami gazdaságpolitika új fontos területe

A világgazdasági folyamatok áttekintése alapján megállapítható, hogy az iparilag fejlett országokban — különösen az 1960-as években — *az állami gazdaságpolitika fontos részévé vált a gyors technikai haladás feltételeinek biztosítása*. A technikai haladás gyorsasága egy-egy országban — ceteris paribus — a rendelkezésre álló vagy a hozzáférhető, hasznosítható új tudományos-technikai vívmányok mennyiségétől, „kínálattól” és a termelőegységeknek az új technika iránti igényétől, felhasználási készségétől, „keresletétől” függ. A megfelelő, növekvő „kínálatot” a saját kutatások fejlesztése és a szellemi termékek importja biztosíthatja. A „kereslet” alakulására, ezen belül a termelőegységek igényére, egy-egy ország ipari struktúrája és a vállalati koncentráció mértéke van döntő hatással. A kutatásigényes, gyorsan fejlődő ágazatok nagy súlya az iparban megköveteli a gyors technikai haladást: a vállalati

koncentrációval viszont nő a termelőegységek képessége az új technika felhasználására.

A vállalatok felhasználási készsége lényegében az érdekeltség biztosításán, azaz az ösztönzés és a kényszer megfelelő kombinációján, tehát egy-egy gazdaság szervezeti és szabályozási rendszerének milyenségén múlik. A tapasztalatok szerint az állami tudományos-műszaki politika az iparilag fejlett országokban — a társadalmi viszonyok által meghatározott eszközökkel, módszerekkel és mértékben — mindezeket átfogja azért, hogy gyorsítsa a technikai haladást.

Az új technika létrehozását megalapozó saját kutatás erősítése általános célja az országoknak, a következők miatt:

1. A szükséges feltételek biztosítása mellett a kutatók teljesítménye adja jelenleg a legnagyobb arányú hozzájárulást a nemzeti jövedelem növekedéséhez. A Szovjetunióban több ízben is végzett számítások szerint¹⁴ a termelőberuházások minden rubelje 5—6 év után 0,4 rubellel, a kutatásra és fejlesztésre eszközölt ráfordítások pedig 4 év elteltével 1,5 rubellel növelik a nemzeti jövedelmet.

2. Csak jelentős volumenű és magas színvonalú kutatás alapján lehetséges egyes termékfajták versenyképes termelésére vállalkozni és valóban hatékony külföldi együttműködésre számítani.

3. Koncentrált kutatás és versenyképes termelés teszi lehetővé a külföldi szellemi termékek ellentételezését, s így a valóságos „cseréjüket”.

4. A „fehér foltok” nem kívánatosak egyetlen tudományágban sem. Emiatt szükséges, hogy minden ország, a kis országok is, a gazdaságukban meglévő termelési ágakban legalább a külföldi eredmények gyors adaptálására képes saját kutatási kapacitással, az alap kutatásokban pedig tudományos figyelő-szintetizáló-informáló egységekkel rendelkezzenek.

A saját kutatás erősítése nélkülözhetetlen sok vállalatnál is. Ugyanazon vállalati egységen belül is fennáll a termékválasztéktól függően a szellemi import és a saját kutatás kombinálásának a lehetősége. Azoknál a termékeknél, ahol a vezető szerepre való törekvés a cél, végső soron csak a saját kutatás, a „lépést-tartó” termékeknél pedig sok vonatkozásban a szellemi import lehet a technikai haladás fő eszköze.

A szellemi termékek lehetséges szerepét a technikai haladás gyorsításában az előzőekben már vázoltam. Szó esett Japán példáján az állami szabályozás fontosságáról is. A megfelelő gazdaságpolitika kialakítása miatt meg kell különböztetni az állam (a társadalom) és a vállalatok (a gazdálkodás alapegységei) érdekeltségének tényezőit a szellemi termékek nemzetközi cseréjében. A szellemi termékek cseréje része a technikai haladás egész komplexumának, így az állam érdekeltsége elsősorban a technikai haladásnak — mint a gazdasági növekedés egyre fontosabbá váló tényezőjének — a meggyorsításában jelentkezik. Az államokat, illetve az egyes kormányokat a társadalommal, illetve a társadalom határon levő erőivel szemben fennálló politikai kötelezettségeik a termelőerők jelenlegi színvonalán általában a következőkre kényszerítik.

1. A tudományos információk cseréjének, áramlásának elősegítése-

¹⁴ Lásd Voproszi Ekonomiki. 1973. 2. sz. 97. 1. és Ekonomiceszkaja Gazeta. 1968. 15. sz.

sére, hogy a világméretű tudományos-műszaki fejlődésből az adott ország maximális előnyökhöz jusson.

2. A találmányok és újítások „termelésének” *optimalizálására*, ami feltételezi a saját (a hazai) kutatások és a külföldön elért eredmények átvételének, az ország adottságai és érdekei által meghatározott kombinációját, s így a nemzetközi együttműködést is e területen.

3. Azoknak a feltételeknek a megteremtésére, amelyek között a vállalatok a leginkább érdekeltek az új, hazai és külföldi tudományos eredmények *hasznosításában*, s arra kényszerülnek, hogy ezt, s a külföldi versenytársak feltételeit is figyelembe véve, maximális mértékben a saját erőfeszítéseik alapján értsék el.

4. *Prioritások* megállapítására a hazai kutatási kapacitás hasznosításában, továbbá annak biztosítása, hogy a szellemi termékek importja és exportja ne csak a vállalatok rövid távú érdekeit, hanem *mind a vállalat, mind az ország hosszú távú érdekeit is szolgálja*. (A tőkésországokban a vállalati hosszú távú érdekelttség többé-kevésbé automatikusan biztosított.)

A *vállalatok érdekelttsége* a technikai haladás gyorsításában és a szellemi termékek cseréjében kevésbé egyértelmű. Tágabb értelemben a vállalatokat versenyképességük megőrzése — végső soron fennmaradásuk biztosítása — kényszerítheti erre megfelelő feltételek között. A versenyképesség mércéje hosszabb távon a nyereség rátája; ez azonban a technikai haladás terén tett vállalati erőfeszítések sikerességén túl egyéb, *külső tényezőktől is függ. Döntő külső tényezők az állam által hozhatók létre*: A vállalatok állami támogatásának különféle közvetett és közvetlen formáival. Ezekkel a vállalatok saját erőfeszítéseiket *helyettesíthetik*, és az újításokkal járó kockázatot és terheket jó részükben vagy egészükben átháríthatják az államra, így a társadalomra.

A vállalati kockázat *áthárítását célzó törekvések* széles körben jelentkeznek világszerte, a szocialista országokban is. Az áthárítás mértéke látszólag az egyes országok belső ügye, mivel első közelítésben nem jelent mást, mint azt, hogy a társadalom egyes gazdasági egységei *politikai eszközökkel* a nemzeti jövedelemből nagyobb részhez jutnak, mint amit erőfeszítéseik indokolnának. Az áthárítás tartósan azonban *elkényelmesedéshez, elmaradáshoz vezet*, és súlyosbítja a szellemi termékek importjával járó terheket.

Az előzőekben a szellemi termékek nemzetközi forgalmának sajátosságait, jelentőségét, célját és e forgalmat előmozdító általános érdekeltégi tényezők számbavételét kíséreltük meg. Az elmondottakból — úgy vélem — nyilvánvaló: a szocialista országokban szükséges és lehetséges az, hogy távlati tudományos-műszaki politikájuk keretén belül adottságaiknak megfelelő optimális *nemzetközi együttműködési politikát* alakítsanak ki e területen is, és valamennyi hazai gazdasági egységre érvényes irányelveket dolgozzanak ki, amelyek felölelik:

1. a szellemitermék-import, valamint a saját kutatás és fejlesztés jövőbeli fő arányait;
2. a szellemi termékek e két forrásának ésszerű felhasználási lehetőségeit, a termelés különböző területein;
3. a szellemitermék-import kívánatos formáit és viszonylatait;

4. a szellemi termék-import feltételeit és azok betartásának rendszabályait.

E feladatok megoldása feltételezi a nemzetközi tudományos-műszaki együttműködés helyzetének és problémáinak *folyamatos elemzését* és a szellemi termék-forgalomra vonatkozó irányelvek szükség szerinti állandó tökéletesítését.

A KGST-országok az utóbbi években jelentős erőfeszítéseket tettek szellemi termék-importjuk — ezen belül a tőkés viszonylatú behozataluk — különböző formákban történő fokozására. Látni kell azonban, hogy termelésük korszerűsítésében a továbbiakban is a *döntően* az elmúlt két évtizedben létrehozott — általános fejlettségi szintjükhez viszonyítva mind a létszámot, mind a ráfordításokat tekintve — nagy kutatási-fejlesztési kapacitásaikra támaszkodhatnak. Termelésük gyors korszerűsítése tudományos-műszaki együttműködésük jelentős *kiszélesítését és elmélyítését feltételezi*. E problémakör már átvezet a KGST-országok tudományos-műszaki kapacitásai optimális fejlesztésének és hasznosításának kérdéseire,¹⁵ amelyek bizonyíthatóan csak a szocialista gazdasági integráció folyamatában, annak meggyorsításával oldhatók meg mielőbb az egyes tagországok és közösség érdekeinek megfelelően.

¹⁵ E kérdésekkel „A KGST tagországok kutatási-fejlesztési integrációjának néhány időszerű problémája” című munkámban foglalkoztam. Rövidített formában megjelent a Magyar Tudomány 1974. 2. számában.

SRAFFA, PIERO:

ÁRUK TERMELÉSE ÁRUK RÉVÉN

(Előjáték a közgazdasági elmélet bírálatához)

A szerző nemzetközi elismerést aratott ezzel a munkájával. Kötetében a munkaérték-elmélet egy alapvető kérdését — a változatlan értékmérő meghatározását — tűzi ki célul.

Abból kiindulva, hogy az árrendszer feladata az újratermelés zökkenőmentes lebonyolítása, lépésről lépésre egy olyan átlagtermékhez jut el (pontosabban: egy olyan termékhalmazhoz), amely az említett követelményeknek eleget tesz, mivel előállításának minden fázisában pontosan az átlagos társadalmi arányok szerint termelik. A változatlan értékmérő, az értékstandard megalkotása nem öncélú feladat a szerző számára; nem egyszerűen Ricardo egy megoldatlan problémáját kívánja közel 150 évvel felmerülése után megfejteni.

Mint kötetének alcíme is jelzi, az elméleti gazdaságtan (valójában: a marginalizmus) átfogó bírálatához keresett biztos talajt, logikailag támadhatatlan pozitív árelméletet.

A kötet mondanivalója nemcsak az elméleti közgazdászok számára ígér élvezetes olvasmányt, hanem mindazoknak, akik a gazdasági témában is a tömör, magával ragadó okfejtést kedvelik.

132 l., kötve 24,50 Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

A monetáris arany felhalmozása a mai tőkés világpiacon

Az a tény, hogy az arany ma már nem méri az értéket — amint ezt a gyakorlatban tapasztalhatjuk —, nem vezet automatikusan ahhoz, hogy a jegybankok eltekintenek az arany felhalmozásától, és így annak időnkénti eladásától. *Nincs* elegendő okunk ezt a jelenséget *eleve irracionálisnak minősíteni* még akkor sem, ha az értékméréssel kapcsolatos következtetések elméletileg elegendő okot szolgáltatnak is erre. E cikk célja, hogy segítse a gyakorlat indítékainak jobb megértését.

A jegybankok által *felhalmozott* arany — az ún. *monetáris arany* — néhány bankszakember és elméleti közgazdász megállapításai szerint *a banklikviditás* kiemelkedően *fontos részét képezi. Ez biztosítja* — úgy mond — *a pénzügyi stabilitását*, a nemzetközi kereskedelemmel összefüggő *fizetések biztonságát*, az érték megőrzésének legkedvezőbb formáját, és ez az arany — mással nem pótolhatóan — *a végső fizetés eszköze*. Mindez racionálissá teszi a bankok aranyfelhalmozását. Ahhoz, hogy állást foglalhassunk az arany szerepét illetően, meg kell vizsgálni az aranyfelhalmozást, és ennek közgazdasági hatásait, előnyeit, hátrányait, illetve az ezeket kialakító folyamatok logikáját lépésről lépésre végig kell követni. A fő kérdésünk az, hogy milyen módokon növelheti a jegybank¹ aranykészletét és miért növeli azt (illetve, ha más jegybanknak adja át, miért csökkenti).

A hitelpénz általános funkcionálásának körülményei között minden aranyügylet közös vonást mutat: *hitelviszonyt létesít vagy szünteti meg*. Ezt nemcsak azért érdemes hangsúlyozni, mert a hitelviszony keletkezésének és megszűnésének egy *speciális* — az általánostól eltérő — formájáról van szó, hanem azért is, mert ebből a felismerésből következhet egy — kérdésként megfogalmazva bizonyára indokolt — másik probléma is: vajon az aranyat nem a hitelkapcsolatok bizonytalansága konzerválja-e a pénzügyrendszerben.

A jegybanki aranyfelhalmozás elméletileg három forrásból történhet:²

- vásárlás belföldi aranybányától;
- vásárlás külföldi aranybányától;
- vásárlás külföldi jegybanktól.

¹ Végig azzal a feltételezéssel élek, hogy csak jegybankok léteznek. Ez a feltételezés nem rontja a következtetések valóságértékét, hiszen valóban *elsősorban a jegybankok foglalkoznak* ma még az aranyügyletekkel, másrészt ha más bankok is adnak-vesznek aranyat, az semmiben sem módosítja az aranyra vonatkozó következtetéseket.

² Persze más forrásból is elképzelhető, de az vagy nem tipikus, nem jelentős (például a már forgalomban levő arany vásárlása), vagy hatásában nem különbözik, vagy nem jelentősen különbözik a felsorolt esetek valamelyikétől (például nemzetközi pénzügyi intézménytől) való vásárlás.

Vásárlás belföldi aranybányától

Ha a jegybank belföldi aranybányától vásárol aranyat, banktechnikai szempontból vásárlását nem gátolja semmi, hiszen nemzeti valutával fizet, és ez a bankjegyperemtés — a kínálat oldaláról — nem korlátozott. A várható közgazdasági hatások azonban feltétlenül meggondolásra készítetik őt, hiszen az *arany* (jegybank(ok)-ban történő) *felhalmozása az áruk piacán csökkenti a kínálatot³ és növeli a keresletet*. A jegybankok aranyvásárlása azonban pénzteremtés, s az így teremtett pénz az aranybányák vásárlásain keresztül valóságos keresletként jelenik meg az áruk piacán.

Mindezek potenciális árnövelő és inflációs hatása nyilvánvaló. Ez az inflációs effektus, annál erősebb, minél nagyobb az ilyen módon felhalmozott arany tömege, és annak aránya az osztársadalmi termékhez viszonyítva. Ugyanakkor szerepet játszik ebben a mindenkori aranyár is. Ha csupán a belföldi pénzviszonyokat tekintjük, az arany felhalmozásának semmi értelme sincsen, hiszen ma már a világ egyetlen jegybankja sem köteles belföldi pénztulajdonos nemzeti valutáját aranyra átváltani. Egyetlen modern nemzetgazdaságban sem szükséges a hitelmechanizmusban időnként jelentkező fennakadásokat az arany segítségével megoldani.

Néhány országban ugyan még törvény szabályozza a forgalomban levő pénz mennyiségének azon arányát, amelyet arannyal kell fedezni, de ennek már nincsen köze a gyakorlathoz, inkább csak azt példázza, hogy a jogi szabályozást időnként meghaladják az élet realitásai.⁴ Az ilyen „elfeledve élő” jogszabályok azonban nem változtathatnak a lényegen. Tudniillik azon, hogy a bankjegyek aranyra történő beválthatóságának megszűnésével *a belföldön forgó pénz tömege* — vagy annak akár csak egy bizonyos része — *nem igényel aranyfedezetet*. Ezért az *arany* felhalmozása ebből a szempontból biztosan *felesleges*. Sőt, a ténylegesen forgó pénz vásárlóerejét tekintve kifejezetten hátrányos, hiszen az ilyen aranyügylet során a mai jegybank éppen saját céljával kerül ellentétbe: nem védi, hanem veszélyezteti valutája értékállóságát.

Természetesen nincsen okunk korunk jegybankjait a kamaralizmus vagy merkantilizmus anakronisztikus hordozóinak tartani. Ha felhalmoznak aranyat, nem az előbbiekből vázoltakért teszik, de látnunk kell, hogy a felhalmozásnak ez a módja miként hat a belső pénzforgalomra.

A gazdaságra nehezedő inflációs nyomás akkor szűnik meg, ha a jegybank külföldön értékesíti az aranyat külföldi valutáért. Ezt most már eladhatja nemzeti valutáért, hogy valamely gazdasági egysége külföldről árut importálhasson. Az inflációs nyomás így módon megszűnik, hiszen az importált áruk növelik az áruk piacán a kínálatot (amit a jegybankok belföldi aranyvásárlása csökkentett), és így a külföldi valuta eladása nemzeti valutáért csökkenti a keresletet (amit az aranyvásárlás során teremtett pénz megnövelt). Visszaáll tehát a korábbi áru—pénzviszony. Már ez a nagyon egyszerű tranzakció is — a jegybank be-

³ A banknál felhalmozódó arany ugyanis nem jelent kínálatot az áruk piacán.

⁴ Még olyan valuta esetében is, amely külföldi személyek vagy inkább intézmények (például multinacionális vállalatok) meghatározott körében de jure aranyra átváltható, értelmetlen az ilyen szabályozás. Nagyon sok dologtól függ ugyan, hogy mennyi valuta kerülhet az átváltás jogával felruházott intézményekhez, a belső pénzforgalom volumene azonban csak nagyon áttételesen befolyásolja azt.

kapcsolódása miatt — a kérdések tömegét veti fel. Hiszen valóban mi indokolhat egy olyan jegybanki cselekvést, amely először megbont egy feltételezett egyensúlyi pozíciót, hogy aztán később ugyanezt helyreállítsa? Természetesen az sem magától értetődő, hogy ilyen körülmények között miért nem az aranybánya értékesít külföldön. Miért a jegybank közvetítésével bonyolódik le ez az áruügylet, hiszen a jegybank az aranyon kívül semmiféle más áru értékesítésében nem vesz részt? Az aranybánya önszántából nyilvánvalóan csak akkor adja el aranyát éppen a jegybanknak, ha termékéért a bank adja a legmagasabb árat, vagy ha főleg a jegybank az, akinek az arany egyáltalán eladható. Ellenkező esetben az aranybánya külföldön értékesíti aranyát, és — ha a jegybanknak nem fűződik különös érdeke az aranyfelhalmozáshoz — a bánya ezt jól is teszi. Ebben az esetben az arany értékesítéséből megszerzett külföldi valutát fogja a banknak eladni, amit az az importőrnek ad tovább (cserébe a behozott árukért). Természetesen akkor, amikor a jegybank megveszi a külföldi valutát, ugyanolyan hatást gyakorol a gazdaságra, mintha előzőleg aranyat vett volna. (Az árut külföldön értékesítették, a belföldi árukinálat csökkent; a külföldi valuta megvétele nemzeti valutáért a belföldi keresletet növeli — és így inflációs nyomást hoz létre.) A jegybankok aranyvásárlása által és az arany közvetlen külföldi értékesítésével szerzett külföldi valuta megvétele egyaránt inflációs nyomást gyakorol a gazdaságra. Ha ilyen körülmények között a jegybank mégis a közvetlen aranyfelhalmozást részesíti előnyben, ezt az aranyat azonban majd el is kell adnia, ha külföldi valutához akar jutni (ezt aztán már továbbadhatja a belföldi importőrnek), akkor kell lennie valaminek, ami ezt a különös aranyfelhalmozást magyarázza. Az indok csak az lehet, hogy a jegybank később külföldi valutát kíván érte vásárolni. Természetesen előfordulhat, hogy az aranybánya-tulajdonosok az arany külföldi értékesítése révén szerzett devizát külföldön fektetik be, és ezt az állam — különböző okok miatt — nem tartja kívánatosnak. Avagy az aranybánya-tulajdonosok a külföldi valutát nem a jegybanknak, hanem más vevőnek kínálják fel megvételre, a jegybank viszont fontosnak tartja: ő határozza meg, kinek és mennyiért adja el a külföldi valutát. Ezt úgy is elérheti, hogy megtiltja a bányatulajdonosoknak, hogy másnak adják el a külföldi valutát. [Ez egy különös áru (az arany) értékesítésével szerzhető devizára vonatkozó kényszereladást jelentene.] *Nos, ha mégsem ezt teszi, hanem közvetlenül a bányától vásárol aranyat és azt halmozza fel, akkor ezt feltételezhetően azért teszi, mert jobb, ésszerűbb aranyat felhalmozni, mint valamely külföldi valutát.* Tehát akkor cselekszik így, ha valamilyen szempontból az arany felhalmozása jobb, biztonságosabb, mint a külföldi valuta felhalmozása.

Még csak megkísérelni sincs szándékomban, hogy minden felmerülő kérdésre racionális választ keressek. Két dolog megfogalmazása azonban mindenképpen kívánatosnak és — mondanivalóm lényege szempontjából — szükségesnek látszik.

Az egyik: a belföldi aranybányából történő vásárlás — már csak a termelés folyamatossága miatt is — feltételezi az eladás rendszerességét is. Itt nem átmeneti nehézségek áthidalásáról van szó, hanem állandóan megismétlődő folyamatról. A vétel és eladás ilyen rendszeressége az egész gazdaság szempontjából tekintve teljesen helyes (vagy legalábbis

az lehet, ha így komparatív előnyök realizálhatók), csak annyiban különbözik minden egyéb szokványos exportügylettől, hogy az export lebonyolítója a bank. Lényegében itt nincs és nem is lehet szó az arany-nak mint a végső fizetés eszközének esetenkénti felhasználásáról, nem is a külföldi valuta átmeneti felhalmozása a cél. Egyszerűen *egy bányatermékéről van szó*, amelyet külföldön — és csak külföldön — el lehet adni. Ha ezt a bányaterméket gazdaságosan lehet kitermelni és eladni, akkor ennek *külföldi értékesítése természetes áruügylet* és nem pénzülméleti kérdés.

A *másik*: a belföldi aranybányától történő vásárlás — ha nem is hitelnyújtás útján — minthogy *pénzt teremt*, speciális formában ugyan, de mégis *hitelviszonyt hoz létre*. A bank (és persze elsősorban a nemzetgazdaság) adóssága maga az aranyvásárlás során kibocsátott pénz. A banknak azonban az aranyat értékesítő tőkésekkel szemben semmiféle követelése sem keletkezett, hiszen a pénzt nem hitelbe adta, hanem áru — mégpedig aranyáru — ellenében. Minden pénzteremtés követelés és tartozás egysége. Ha a bank tartozása maga a kibocsátott pénz, akkor „követelése” a felhalmozott arany (illetve leggyakrabban, és végső soron annak értékösszegével arányos értéket képviselő aranyáru). Ebben az esetben azonban a bank „adósa” nincs meghatározva. Az ily módon való pénzteremtés a pénztulajdonosra nem nyomja rá az adós bélyegét. Az arany vásárlása — az adós személyét pontosan meghatározó konkrét hitelügyletektől eltérően — általánosabb értelemben hoz létre követelést (tudniillik mindazokkal szemben, akik arany ellenében majd eladják nemzeti valutájukat). Mindaddig, amíg ezek a pénztulajdonosok az arany ellenében nemzeti valutát képeznek és egyben szándékoznak eladni, addig ez a követelés realitás is. Tehát olyan speciális hitelviszony keletkezett, amelyben *nem az lesz az adós, aki a pénzt kapta* (hiszen az árut adott érte).

Vásárlás külföldi aranybányától

Ezzel a lehetőséggel nem érdemes túl sokat foglalkozni, mert egyrészt nem tekinthető tipikusnak, másrészt többnyire nemzeti egyezmények korlátozzák.

A külföldi aranybányától történő vásárlás ellenértéke elméletileg lehet deviza, de lehet saját nemzeti valuta is.

A deviza—arany-konverzió a belső áru—pénz-viszonyt már nem érinti, hiszen adott esetben a jegybank egy adott típusú (deviza-) követelést vált át egy másik fajta (arany-) követelésre. A konverziót megelőző devizafelhalmozás már „kicsalta” a banktól azt a nemzetivaluta-többletet, amelynek banktechnikai értelemben felfogott fedezete éppen a felhalmozott deviza.

A deviza—arany-konverzió megváltoztatja a fedezet formáját (deviza helyett aranyra), de nem érinti a belföldön forgó pénz tényleges mennyiségét. A fedezet formájának változása azonban korunk pénzürendszereiben már több mint egyszerű formaváltozás, és magát a fedezet fogalmát is érinti. A belföldi pénz, a nemzeti valuta a világ színté minden országában átváltható. Természetesen országonként más feltételekkel és mértékben, differenciáltan váltható át devizára. Ebben az

értelemben, amire a nemzeti valuta konvertálható (tudniillik devizára), az joggal tekinthető fedezetnek. A világ egyetlen jegybankja sem ad azonban az általa kibocsátott és belföldön forgó nemzeti valutájáért aranyat. Többet között ez is mutatja, hogy az arany semmiképpen sem közvetlen fedezete a devizafelhalmozódásban lecsapódó, majd esetenként ismét forgalomba kerülő nemzeti valutának.

A devizafelhalmozás közgazdasági értelemben *külföldnek nyújtott hitelt jelent*. Tipikus esetben ezt úgy lehet elérni, hogy a külföldnek szállított áru ellenében szerzett devizakövetelést a jegybank nemzeti valutáért megvásárolja, tehát a külföldi áruért pénzre szóló követelést (devizát) ad. Ha viszont a devizafelhalmozás — lényegét tekintve — küldeviza meghatározott pénznemre szóló követelést jelent, az adós az adott pénznemet kibocsátó jegybank (tágabb értelemben az egész nemzetgazdaság, ahol elsősorban és végső soron az adott pénznemért vásárolni lehet). Az aranyvásárlással a deviza (tehát a meghatározott pénznemre szóló követelés) az aranybánya tulajdonába kerül. A jegybank cserébe aranyat kap. Ez már azonban nem jelent egy meghatározott adóssal szembeni követelést, s az nem is hozhat kamatot. Igaz, a jelenlegi pénzrendszerek adott feltételei között (amíg a jegybankok korlátozás nélkül vesznek aranyat), a jegybank aranya minden pénznemre szóló, általános követelésnek fogható fel. A jegybank aranya tehát egy olyan hitelviszonyt tételez fel, amelyben az adóst csak később jelölik meg (amikor majd a jegybank az aranyat eladja).

Ha a devizák mellett az aranyat is követelésnek tekintjük, akkor egyértelmű, hogy a deviza ellenében az aranybányától történt vásárlás megnöveli a monetáris rendszer egészében az összes követelések volumenét. *A deviza még* — mert annak csak tulajdonosa változott meg — *és a bankban levő arany már követelés*. Ha a devizát — mert egy adott valutára szól — konkrét meghatározott követelésnek, a jegybank aranyát pedig általános követelésnek tekintjük, és tudjuk, hogy a deviza meghatározott adósi pozíciókat dokumentál, akkor megállapítható, hogy az ilyen deviza—arany—konverzió úgy növeli meg az összes követelés mennyiségét a rendszerben, hogy változatlanul hagyja a meghatározott adósságállományt.

A devizafelhalmozást — tipikus esetben — áruszállítás előzte meg, tehát a tényleges áruforgalom szükséglete hívta életre az adósok és hitellezők intézményesített (intézményesíthető) rendszerében, befolyásolt (befolyásolható) és ellenőrzött (ellenőrizhető) keretek között. Az aranyfelhalmozásnak, az általános követelés növekményének azonban nincsen olyan közvetlen kapcsolata a tényleges áruforgalom pénzszükségletével. Az ilyen deviza—arany—konverzió *az infláció potenciális veszélyét hordozza magában, hiszen úgy növeli az összes követelés mennyiségét, hogy közben nem szünteti meg adósságot*. Eközben intézményesen, a rendszer mechanizmusából következően semmi sem garantálja az áruforgalom hasonló ütemű növekedését. (Az áruforgalom persze ettől függetlenül emelkedhet, de közvetlen és szükségszerű összefüggés nem fedezhető fel a két folyamat között.)

Természetesen az is előfordulhat⁵, hogy a külföldi aranybánya — kielégítő gazdasági és jogi biztosítékok esetén — elfogadja a más ország

⁵ Hacsak megegyezéseken alapuló tllalmak ezt nem zárják ki.

jegybankja által kibocsátott nemzeti valutákat. Ha ez megtörténhet, akkor ez is értelmezésre szorul a pénzforgalom egészére gyakorolt hatás szempontjából. A jegybank külföldi aranybányától történő aranyvásárlása nemzeti valutáért a vásárlás pillanatában nem érinti a belső pénzforgalmat, az áru- és pénzviszonyt. A jegybank teremti a pénzt, ez a pénz viszont külföldre kerül, a vásárolt arany pedig a jegybank trezorjába. Tehát nem csökken és nem nő sem a belföldön forgó pénz mennyisége, sem az értékesítésre váró áruk tömege és összértéke. Az aranyügylet a tényleges áru- és pénzforgalom „fölött”, s attól látszólag teljesen függetlenül bonyolódik le. A vásárlás „pillanata” rövid időszak. A külföldre került nemzeti valuta vissza is kerül — és általában valóban vissza is kerül — a kibocsátó ország piacára. A visszaáramló pénz ilyenkor vagy árut szív ki (növelve ezzel a forgalomban levő pénz tömegét és csökkentve az árukét), vagy a jegybanknál jelentkezik, hogy más valutára — vagy éppen aranyra — váltsák át. Hosszabb távon a két lehetőség közül valamelyikre biztosan lehet számítani. Az aranybánya ugyanis a kapott pénzért vásárolni fog, és ezért csak olyan pénzt fogad el az áruszállítás ellenében, amely számára a jövőbeli vásárlás garanciáját jelenti — akár az átválthatóság révén is.

Ha tehát a jegybank nemzeti valutáért külföldi aranybányától aranyat vesz, ezzel növeli az általános követelésének tömegét, de ugyanilyen mértékben szaporítja meghatározott adósságállományát is. Addig, amíg egyik sem válik esedékessé, a belső áru—pénz—viszony változatlan marad. (Ez csak akkor billen ki a vizsgálódásunkban állandóan feltételezett egyensúlyi pozícióból, ha az adósság, illetve a követelés esedékesége, likviditása eltávolodik egymástól.)

Vásárlás külföldi jegybanktól

Ebben az esetben az tekinthető tipikusnak, hogy a jegybank rendelkezik olyan devizával, amelynek aranyra való átválthatóságát az adott valutát kibocsátó ország jegybankja garantálja. A deviza—arany—konverzió — mint köztudomású — a mai nemzetközi pénzügyi rendszer „természetes” ügyletének tekinthető.⁶

Az olyan pénzügyi akciótól, amely az uralkodó nemzetközi pénzügyi rendszerben elfogadottnak, sokak véleménye szerint elengedhetetlenül szükségesnek, de legalábbis kívánatosnak tekinthető, minimumként elvárható, hogy a pénzügyi ügyletet kiváltó problémát a tranzakció megoldja.

Az ilyen deviza—arany—konverziót, amely egy meghatározott valuta jegybank szintű aranyra történő átválthatóságán alapul, azért is érdemes elemezni, mert az jelentette az 1971 augusztusáig funkcionáló arany—deviza—rendszer egyik kulcspontját, és mint ilyen, az elmúlt évtized és napjaink pénzelméleti vitáinak középpontjában áll.

A nemzetközi pénzügyi fizetések rendszere a kölcsönös viszonyok olyan bonyolult hálózatát hozza létre, amely megnehezíti az alaphelyzet rekonstruálását és az arra épülő viszonyok tisztázását. Ezért elemzésünk során induljunk ki egy olyan feltételezésből, amely szerint két kül-

⁶ 1971 augusztusáig a dollár—arany—konverzió volt ilyen „természetes ügylet”. Mint ismeretes, akkor ezt a konverziót az Egyesült Államok kormánya felfüggesztette.

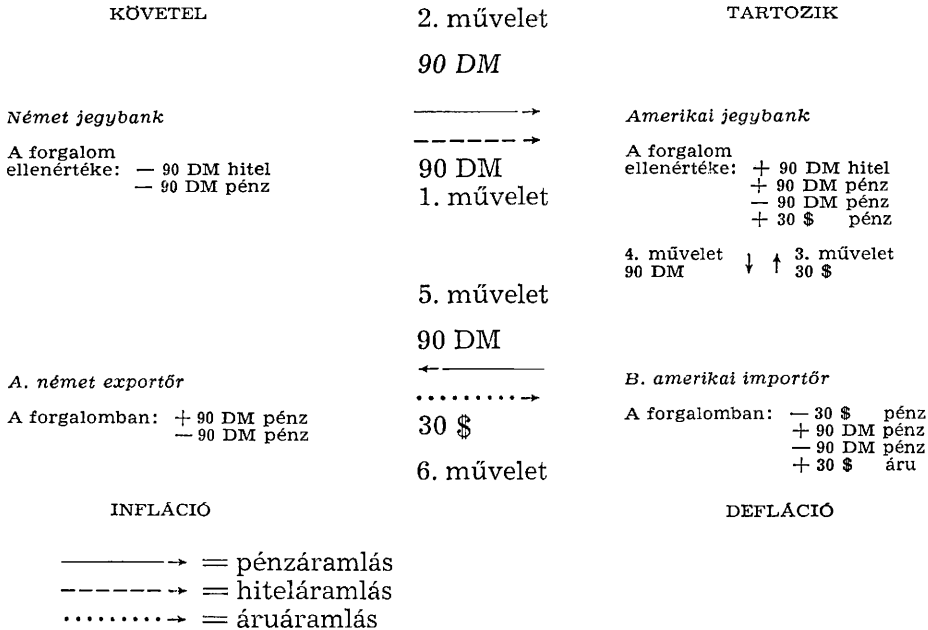
kereskedelmi kapcsolatban álló ország jegybankjának egymással szemben sem tartozása, sem követelése nincsen. Egyik ország jegybankja sem rendelkezik tehát a másik ország valutájával vagy az arra szóló követeléssel, devizával. Tegyük fel továbbá, hogy mindkét ország aranyeladója csak saját nemzeti valutát fogad el fizetés ellenében (ezt a feltételt később feloldjuk). Legyen ez a két ország például az NSZK és az Egyesült Államok. A két ország valutájának átváltási árfolyama pedig legyen $1\$ = 3 \text{ DM}$. Ilyen körülmények között, ha egy német exportőr az amerikai piacon kíván eladni 90 DM értékű árut, az ügylet lebonyolódása a két jegybank között hitelviszony keletkezését feltételezi. Az amerikai importőrnek ugyanis 90 márkát — vagy arra szóló követelést — kell vennie, saját jegybankjának viszont nincsen márkája. Az importőr megkeresésére tehát az Egyesült Államok jegybankja a német jegybanktól 90 DM hitelt kér. Tegyük fel, hogy a német jegybankot semmi sem gátolja a hitelnyújtásban, hiszen a bankjegykibocsátás monopóliumával ő rendelkezik. Adhat tehát hitelbe 90 DM-et, vagy egyszerűen számlapénzt teremt, azaz az Egyesült Államok jegybankjának két számlát nyit. Az egyiken az Egyesült Államok jegybankjának a rendelkezésére bocsát 90 DM-et (ezzel önmagát teszi adóssá, ugyanis vállalja, hogy a számlatulajdonos kívánságára a számlakövetelés erejéig bankjegyet ad), a másikon rögzíti a hitelviszonyt; azt, hogy a pénzt hitelbe adta (és ezzel dokumentálja a saját követelését). A német jegybank tehát a számlakövetelés megnyitásával pénzt teremt, ezt a pénzt az amerikai jegybank rendelkezésére bocsátja, de azt nem ingyen, hanem hitelbe adja. A német jegybank tehát *hitelnyújtással pénzt teremt a külföldi — adott esetben az amerikai — ügyfél (jegybankja) számára*. Ez az ügylet kizárólag annyiban különbözik a bank tevékenységi körébe tartozó megszokott hitelügyletektől, hogy a kedvezményezett külföldi.

Ettől kezdve minden az adásvétel ismert szabályai szerint bonyolódik le. Az amerikai jegybank a 90 DM számlakövetelést 30 \$-ért eladja az importőrnek, az importőr megveszi a német árut, és a 90 DM számlakövetelés átruházásával fizet az exportőrnek. A kereskedelmi ügylet lebonyolódott. A hitelnyújtás pillanatához viszonyított pozíció azonban erősen megváltozott.

Ha ez az egyetlen ügylet jelenti egy meghatározott időpontban a német—amerikai kereskedelmet, vagy ez az ügylet adja az összes kereskedelmi ügylet egyenlegét, akkor megállapítható, hogy az adott relációban a németek exporttöbblettel, az amerikaiak pedig importtöbblettel zártak. A németek kevesebb árut használnak fel, mint amennyit megtermeltek (a megtermelt áru egy része külföldön kerül felhasználásra), az amerikaiak pedig több áruval rendelkeznek, mint a belföldön megtermelt árutömeg. Mint láttuk, ez a helyzet úgy jöhetett létre, hogy a német jegybank hitelt adott az amerikaiaknak. *A hitel által keletkezett pénz az amerikai jegybankon és az importőrön keresztül az áruszállítás kiegyenlítése után visszakerült a német piacra. Tehát a német piacon kevesebb áru és több pénz van, mint a megelőző időszakban*. Ha ez a többletpénz nem is feltétlenül jelent többletkeresletet — mert nem kell feltétlenül azt jelentenie —, mint potenciális keresletnövekmény magában hordozza az infláció lehetőségét. *Az amerikai piacon ennek az ellenkezője* következik be. Az árutömeg megnő, a pénzvolumen csökken.

Mindez viszont *magában hordozza a defláció lehetőségét*. A közgazdasági probléma tehát a két országban a kialakult tényleges vagy potenciális inflációs nyomás, illetve a deflációs hatás.

Az amerikai jegybank most már csak tartozik, a követelés a német exportőr tulajdonába került, aki viszont a jegybanktól csak követel. Mindezt szemlélteti a következő séma:

Kérdéses, hogy miképpen egyenlíti ki az amerikai jegybank a tartozását, hiszen német márkával tartozik, azzal viszont nem rendelkezik. Normális körülmények között az ilyen hitelviszonyt a külgazdasági egyensúly létrejötte szünteti meg. (Azaz, ha lezajlik az előbb vázolt külkereskedelmi folyamat ellenkezője is.) Ha a német importőr akar dollárban fizetni az amerikai exportőrnek, akkor az amerikai jegybank ad — az előbbi példát véve — 30 \$ hitelt. És mert ugyanennyi volt a tartozása (30 \$ = 90 DM), ezzel a hitelviszony a két jegybank között megszűnt. A német jegybanknak ezután már nincsen követelése az amerikai jegybanktól. Miután a 30 \$-t eladja a német importőrnek 90 DM-ért, a hitelviszony létrejöttékor keletkezett 90 DM tartozása is megszűnik. A lényeg: *a hitelviszony megszűnésével kikerül a forgalomból a hitellel teremtett pénz*, megszűnik az inflációs nyomás (az amerikai piacon pedig a deflatórikus hatás).

Az adósság rendezésének van azonban egy másik — ha nem is gyakori, de kétségkívül lehetséges — formája, az *arannyal történő kiegyenlítés*. Ebben az esetben a német jegybank az amerikai jegybankkal szemben fennálló követelése ellenében *aranyat fogad el* (annyi aranyat, amennyi a valuták rögzített aranyparitása alapján a követeléssel egyenértékű). A tartozás ilyen módon történő kiegyenlítése azonban már *nem*

tekinthető az adósságrendezés természetes formájának. Az ilyen pénzügyi ügylet bizonyos értelemben már „idegen test” az uralkodó hitel-pénz-rendszerben. A hitelviszony aranyfizetéssel történő megszüntetése ugyan „törli” az amerikai jegybank tartozását, illetve likvidálja a német jegybanknak az amerikai jegybankkal szemben fennálló követelését. Ezzel a hitelügylet látszólag a legszabályosabban fejeződött be. *A valóságban azonban a hitelpénz forgalmának köre nem zárult le.*

A hitelpénz-rendszerben ugyanis, amikor a bank hitel nyújt, akkor egyszerre keletkezik a bank követelése és tartozása, hiszen pénzt ad hitelbe. A teremtett pénzzel azonban adóssá teszi önmagát, minthogy az adott pénz erejéig tartozik a számlatulajdonos rendelkezésére fizetéseket teljesíteni vagy azt átváltani bankjegyre. De hitelbe adja a pénzt, azaz a pénzt meghatározott időre adja, s majd vissza is követeli azt. Ennek megfelelően a hitel visszafizetésével megszűnik a bank követelése és megszűnik a tartozása is. Tehát *hitelnyújtással pénz keletkezik, a hitel visszafizetésével pénz szűnik meg.*

A hitelviszony aranyfizetéssel történő likvidálása viszont megszünteti a bank követelését, de nem szünteti meg a tartozást. Hiszen ez a pénz (90 DM), amit a német jegybank az amerikai banknak nyújtott — hitellel teremtett pénz. Az áruügylet lebonyolítása után ez a 90 DM a német exportőr tulajdonába került, és a német bank tartozását testesíti meg, amely nem szűnt meg a követelés arannyal történő kiegyenlítésével. Ebben az értelemben tekintjük az aranyat „idegen test”-nek korunk pénzrendszerében. A hitelpénz forgalmának köre nem zárul, hiszen a hitel megteremtette a pénzt, a hitelviszony megszűnése viszont — ha ezt arannyal való kiegyenlítés szünteti meg — nem semmisíti meg azt a pénzt, amely hitelnyújtás révén keletkezett. Megszűnik a követelés, de megmarad a tartozás. *A teremtett pénz változatlanul a forgalomban marad.* Ha ez eddig az infláció tényleges vagy potenciális veszélyét rejtette magában, akkor ez a veszély továbbra is fennáll.⁷ Igaz, az arany valóban felfogható általános követelésnek — amíg más jegybankok is vesznek aranyat —, ebben az értelemben viszont a német jegybank egy meghatározott kamatozó követelést általános, tehát nem kamatozó követeléssé váltott át.

A jegybankok közötti ilyen aranyügylet esetén — az ügyletet megelőző állapothoz viszonyítva — a belföldi áru—pénz-viszony változatlan marad, a nemzetközi tartozások—követelések összességét tekintve viszont csökken a meghatározott követelések tömege (az amerikai jegybank kiegyenlítette tartozását). Közben a látszólagos követelések összege változatlan marad (az arany csak az egyik jegybankból a másikba áramlott át).

Felvethető, hogy az egész gondolatsor végigvezetésekor egy olyan feltételezéssel élünk, amely nem felel meg korunk gyakorlatának, s ezért talán a végeredmény is kétséges. Egyik feltételezésünk — nevezetesen az, hogy az exportőrnek csak saját nemzeti valutában lehet fizetni — tényleg nem felel meg a valóságnak: ugyanis, hogy az exportőrök a konvertibilis (tehát más valutára szabadon átváltható) va-

⁷ A kör csak akkor zárul be, ha a német jegybank ezt az aranyat külföldön eladja, devizát szerez, amelyet hazai valutáért továbbad valamely importőrnek, aki ezért külföldön árut vesz.

lutát elfogadják árujuk ellenében. A másik feltételezés viszont a valóságnak is megfelelő: hogy általában az exportőrök — a ritka kivételtől itt most eltekinthetünk — végül is saját nemzeti valutájukhoz akarnak jutni. Az export révén szerzett követelésüket tehát nemzeti valutáért eladják a banknak. Így viszont a belső áru—pénz—viszonyok és a nemzetközi hitelkapcsolatok — lényegüket tekintve — semmiben sem különböznek az előbb vázoltaktól.

Az előbbi példa esetében — ha az adott feltételezést elfogadjuk — a folyamat a következőképpen írható le:

LÁTSZÓLAG ZÉRUS EGYENLEG		LÁTSZÓLAG ZÉRUS EGYENLEG
<i>Német jegybank</i>		<i>Amerikai jegybank</i>
A forgalom ellenértéke: + 30 \$ - 90 DM		
4. művelet ↑ 3. művelet + 90 DM ↓ 30 \$		
	2. művelet	
A. német exportőr A forgalomban: - 30 \$ pénz + 30 \$ áru - 30 \$ pénz + 90 DM pénz	30 \$ → ← 30 \$	B. amerikai exportőr A forgalomban: + 30 \$ pénz + 30 \$ áru
DEFLÁCIÓ	1. művelet	INFLÁCIÓ

Mint látható, a belső pénzforgalomra gyakorolt hatás teljesen azonos az előbbi esettel. Rejtve marad azonban a két ország, illetve a két ország jegybankja között keletkezett hitelviszony. A két ország gazdaságának áru—pénz—viszonyában bekövetkezett változás nyomán még könnyen megérthető a hitelviszony, ha az árumozgásra, illetve az árumozgás egyenlegére összpontosítjuk figyelmünket. Az a gazdaság, amely többet exportált, mint amennyit importált, a másik országnak *áruhitelt nyújtott*. Ezért az adott periódusban kevesebbet fogyaszthat, mint amennyit megtermelt. Itt azonban — látszólag joggal — közbevetendő, hogy a valóságban itt semmiféle hitelviszonyról, hitelviszony keletkezéséről nem lehet szó. Az importőr kifizette az áru ellenértékét (30 \$), az exportőr is megkapta az őt megillető bevételt, s a bankjának eladva a szerzett idegen valutát, nemzeti valutához jutott. A gazdaság egyes egységeinek szintjén valóban igaz, hogy egy meghatározott áruszállítás pénzfizetéssel történő kiegyenlítése a kapcsolatot lezárja; az eladó árut adott és ezért pénzt kapott. A pénz azonban önmagában nem testesít meg értéket, csak értékre — már mint konkrét áruban létező ábsztrakt értékre — szóló követelést. A gazdaságban pedig mindenfajta követelésnek megvan a maga tartozás ellentéte. A *tartozás—követelés*—

viszony pedig *valóságos hitelkapcsolat*; még akkor is, ha mindez rejtve marad.

Így előbbi példánkban a dollár volt az a valuta, amellyel az áruszállítást kiegyenlítették. A *dollár* pedig önmagában szintén nem érték. *Lehetett dollárbankjegy* vagy *számlapénz* (tehát számlakövetelés átruházása), de lehetett *dollárcsekk* is. Bármilyen formában történt is a kiegyenlítés, a hitelkapcsolat keletkezését, illetve metamorfózisait mindenképpen nyomon lehet követni. Inkább csak a hitelviszony „közvetlensége” különbözik. Egyes esetekben könnyebben, máskor nehezebben ismerhetjük fel.

A hitelviszony leginkább akkor marad rejtve, ha a fizetés *dollárbankjegyben* történt, de az adós-hitelező pozíció akkor is kimutatható. Ameddig a dollár az amerikai importőr tulajdonában volt (tehát amíg az áruszállítást még nem egyenlítette ki) a dollár az amerikai importőr követelését rögzítette. A dollár értékkövetelést képvisel, jogcímet jelent a vásárlásra, illetve áruk elsajátítására. S mert a dollár amerikai pénz, ezért ez elsősorban amerikai áru elsajátítására jelent jogcímet. Tehát a *dollár* elsősorban az *amerikai gazdaság adóssága*, olyan meg nem határozott, *általános követelést* rögzítő törvényes fizetési eszköz, amely nem jelöli meg az adós személyét.⁸

A német exportőr áruja ellenértékének dollárral való kiegyenlítése a kettős értelemben vett követelés átruházását jelentette: követelést az amerikai bankkal és az amerikai gazdasággal szemben. Amikor pedig a német bank az exportőrtől német márkáért megveszi a dollárt, akkor — a német márkáért — tartozása keletkezik az exportőrrel szemben, és követelése — az amerikai dollárért — az amerikai bankkal és az amerikai gazdasággal szemben. Amíg pedig a követelését nem váltja be, hitelez az adósnak. Ilyen értelemben tehát *minden külföldön felhalmozott dollár az amerikai banknak és az amerikai gazdaságnak nyújtott hitelt jelent*.

Könnyebben kimutatható a hitelviszony, ha a fizetés *számlapénz* átutalásával történt. Ebben az esetben az amerikai importőr — aki a pénzt az amerikai banknál vezetett számlán tartja — utasítja a bankot, hogy 30 \$-t utaljon át a német exportőr javára. Az amerikai bank tehát

⁸ Korunk pénzeinek alapvető sajátossága hitelpénz jellegük. Nincs mód itt hosszasan foglalkozni a hitelpénz lényegével, de a továbbiak könnyebb érthetősége miatt érdemes keletkezését röviden leírni. A dollár is hitelpénz, tehát hitel útján keletkezik. A hitelt igénylő számlájára a bank jóváírja a kért összeget, ennyivel megnö az összes számlapénz mennyisége. A számlán így jóváírt pénz, teremtett pénz (a bank senkitől sem vett el pénzt, hogy az igénylőnek adhasson), és most már a számlatulajdonos pénze, amely banknál van. A számlatulajdonos követelése, a bank tartozása. A számlatulajdonos követelheti, hogy a bank a számláról egyes megjelölt személyeknek fizessen, de követelheti azt is, hogy a bank a megjelölt összeget — a számlakövetelés erejéig — bankjegyben fizesse ki (a pénz ilyenkor megváltoztatja a formáját). A pénztulajdonos követelheti még — ez már nem általános, s mértékében többnyire korlátozott —, hogy a bank pénzt váltsa át más ország pénznemére. A pénz tehát egyrészt a bankkal szemben fennálló követelés, még akkor is, ha ez a követelés egyrészt csak fizetések teljesítésére, másrészt a pénz formájának vagy nemének megváltoztatására terjed ki (mint tudjuk, belföldön egyetlen ország pénze sem váltható át aranyra). Természetesen — mert hitelről van szó — ezt a pénzt a bank a hitel lejáratát után visszaköveteli. Minder hitel útján teremtett pénz tehát egyrészt a bank tartozása és követelése azzal a számlatulajdonossal szemben, akinek a hitelt nyújtotta, másrészt a számlatulajdonos (aki banktól kapott hitel útján jutott a pénzhez) tartozása és követelése a bankkal szemben.

A pénz azonban — mint törvényes fizetési eszköz — *nemcsak a bank felé szóló követelés, hanem jogcím az áruvásárlásra, egy meg nem határozott áruval szóló követelés*. Tehát a *pénz kettős értelemben is követelés*: követelés a bankkal szemben és követelés — a pénz „értékének” erejéig — a gazdasággal szemben. A *pénz átruházása* tehát ennek a *kettős követelésnek az átruházását jelenti*.

számlát nyithat a német exportőr számára és azon jóváírja a 30 \$ követelést. A német exportőr ezt a 30 \$-ra szóló számlakövetelést adja el 90 DM-ért a német banknak. Majd az amerikai bank a német exportőr számlakövetelését megszünteti és számlát nyit a német bank számára. A kép világos: a német banknak az amerikai banknál vezetett számláján 30 \$-os követelése van. A hitelező a német bank, az adós az amerikai bank és az amerikai gazdaság. Mindkét esetben tehát valóságos hitelviszonyról van szó.

A dollár esetében azonban — legalábbis 1971 augusztusáig, tehát az aranyra való beválthatóság felfüggesztéséig —, ha az a külföldi jegybank tulajdonába került, *más valutáktól eltérő, speciális viszony keletkezett. Az adós (amerikai bank) kötelezettségei megnövekedtek, a hitelező (külföldi jegybank) követelése szaporodtak.* A külföldi jegybank tulajdonában levő dollár aranyat ért.⁹

Ha beláttuk azt, hogy a dollár felhalmozása külföldi jegybanknál az amerikai gazdaságnak, az amerikai jegybanknak nyújtott hitelt jelent, akkor már nem szorul igazolásra az az állítás, amely szerint *a dollár átváltása aranyra a hitelviszony felmondását jelenti.*

Hitelviszony és az arany

Az aranyfelhalmozás futólagos áttekintése alapján is nyilvánvaló, hogy a felhalmozás ténye, illetve a felhalmozás igénye valamilyen módon összefüggésben van a hitellel. Minden aranyügyletnél szükségszerűen szó esett tartozások és követelések keletkezéséről vagy adósi és hitelezői pozíciók megszűnéséről. Mindebből — talán nem egészen alaptalanul — az a következtetés kínálkozik, hogy egyrészt a hitelkapcsolatok teremtésének bizonytalansága vagy korlátozottsága, másrészt a hitelkapcsolatoknak — a kívánatosnál nagyobb mértékű — elburjánzása és más módon történő megszüntetésének akadályai konzerválják az aranyat a pénzrendszerben. E tényezők legalábbis — ha mértékében csökkenve, és jelentőségében összezsugorodva is — megőrzik az aranyat a pénzrendszerben, de még inkább a fejekben.

Tartsuk meg azonban a helyes sorrendet az okfejtésben és indítsunk a valóságos kezdetnél, ahol talán a felhalmozás elsődleges formája — persze nem függetlenül az utána következő folyamatok racionalitásától — értelmet nyerhet. A jegybanki aranyfelhalmozás azon módjáról van szó, amikor *a jegybank az ország saját aranybányájától aranyat vásárol.* Pénzért vásárol (bankjegyért vagy számlapénzért), ez *mindenképpen növeli az ország gazdaságának valóságos tartozását*, de növelheti a bank tartozását is. Ez akkor következik be, ha a bank kötelezhető a nemzeti valuta más ország valutájára történő átváltására. Egyébként a banktartozás növekménye csak formai.¹⁰

⁹ A külföldi bankoknál levő dollár aranyra való beváltásának felfüggesztésére került sor 1971 augusztusában. Azóta — „ideiglenesen” — külföldi jegybankok számára sem váltható át a dollár aranyra.

¹⁰ A bank „csak” formai tartozását persze komoly hiba lenne lebecsülni. Hiszen a bank minden ilyen formai tartozásának a növekménye valóságos hatást gyakorol az ország pénzforgalmára és egész gazdaságára. E változások hatásáért pedig — ha annak kiindulási pontján a bank tartozásának formai növekménye regisztrálható csak — *a jegybankot valóságos felelősség terheli.*

Ha az ország jegybankja az így nyert aranyat rendszeresen értékesíti külföldön, azaz a szükséges import egy meghatározott részét az aranyexport révén megszerzett devizaköveteléssel finanszírozza, akkor ez csak annyiban tér el a megszokott exportügyletektől, hogy az exportőr a jegybank. Ez a „csak annyiban” eltérés természetesen azt is jelenti, hogy ennél az exportnál sem kerülhetjük el a gazdaságossági megfontolásokat. Az aranyat kitermelő ország (és annak jegybankja) érdekelt az értékesítési lehetőség biztonságában. Ugyancsak érdeke fűződik a magas és lehetőség szerint emelkedő árhoz, hiszen ez garantálhatja a jövőbeli kitermelés biztonságát és az értékesítés gazdaságosságát. Az értékesítési lehetőség stabilitása, illetve növekedése, valamint az ár emelkedése jelentős mértékben a kereslet növekedésének függvénye. A kereslet pedig annál magasabb, minél több célra használják fel az aranyat. Ezért az aranyat kitermelő országnak természetes érdeke, hogy az arany egyre növekvő ipari felhasználása mellett az arany a nemzetközi monetáris rendszer egyik központi szereplője legyen, mert ez is növeli a keresletet. Az arany pénzként történő felhasználása így hozzájárul az ár magas szintjéhez, esetleg további emelkedéséhez is. Az ilyen rendszeres értékesítés a banknál csak „átfutó tétel”, valójában áruexport és nem pénzelméleti kérdés.

Pénzelméleti kérdéssé az egész a „második oldalon” válik, annál a jegybanknál ugyanis, amely külföldről vesz aranyat (aranybányától vagy külföldi jegybanktól). Ez már természeténél fogva nem lehet rendszeres és állandó (a vétel és az eladás ismétlődő folyamatában), mert így teljesen értelmetlen lenne. Az ilyen ügylet csak periodikus lehet, az eladás és a vétel váltakozó folyamatában. Ez a „váltakozás” pedig az ország külgazdasági pozíciójának függvénye.

Mikor vehet egy ország aranyat? Feltehetően akkor, ha nemzetközi fizetési pozíciója aktív, tehát lehetősége van arra, hogy felhalmozódott követeléseivel szemben önmagát is adóssá tegye (például saját valutával vásárlás esetén) vagy követelésének egy részéről lemondjon (ha devizával fizet). Mindkét esetben csökken a meghatározott követelésének nettó összege. Ebben az esetben a meghatározott követelést általános követeléssé váltotta át. Ennek magyarázataként a pénzügyi szakirodalom általában két jelentősnek tartott okot említ. Az egyik: a deviza átváltása aranykészletté akkor minősülhet racionálisnak, ha az adott deviza rohamos inflálódása annak leértékelésével fenyeget. A valuta aranyra történő átváltása ilyen esetben — az érték megőrzése szempontjából — nagyobb biztonságot nyújt. Ez a biztonság kompenzálhatja a kamatvesztést is. Ez igaz, csak hogy a relatíve stabil vásárlóerejű más „kemény” devizára történő átváltás ugyanezt eredményezi. Ugyanakkor az arany „veszít” az értékéből minden olyan relációval szemben, ahol a valutát felértékelik. A másik: az arany felhalmozása — hitelezői pozícióban — felkészülést jelenthet egy esetleg később bekövetkező adósi pozíció megszüntetésére. Ez ismét megfelel a gyakorlatnak: és tulajdonképpen kiemeli a rendszer paradox vonásait, nevezetesen, hogy a hitelező meghatározott követelésről lemond, hogy később ne váljék meghatározott adóssá. Tehát hitelviszonyt szüntet meg, hogy később ne kényszerüljön hitelviszony létesítésére, miközben éppen így kerülhet hamarabb adósi pozícióba. Az arany vásárlása, illetve eladása egy átmeneti nemzetközi

fizetési pozíció következménye. Valamely gazdaság átmeneti nehézségeinek áthidalására pedig éppen — funkciójából következően — a hitel szolgál, amelyet az aranyügylet megszüntet vagy kizár. Ezért is állíthatjuk — vagy legalábbis vélelmezhetjük —, hogy az aranyat egyrészt a valutáris bizonytalanság (gyorsuló infláció), másrészt a hitelkapcsolatok nem kielégítő szabályozottsága konzerválja a monetáris rendszerben, még akkor is, ha az aranykonverzió és -felhalmozás nem igazi megoldás.

Pénzelméleti tanulságok

Távolról sem válaszoltam még minden — eddig felvetett — kérdésre. Amire válaszoltam, azt sem úgy tettem, hogy az igaz legyen akkor is: 1. ha az aranynek egyetlen ára van (amit megállapodás rögzít és állami intervenció véd) vagy 2. ha kettős aranyár funkcionál, vagy 3. ha netán egyetlen ára van az aranynak, de az a piacon kialakuló szabad ár. Egyetlen szempontból persze *mindegyik esetben érvényesnek tartom* válaszomat: *az arany nem méri az értéket.*¹¹ Egyébként, ha nem is változnak meg az összefüggések, a jelenségek lényegét tekintve, a mértékek és ezért a hatások válnak gyengébbé vagy erőteljesebbé. A leírtakat olyan helyzetre vonatkozóan tekintem elsősorban érvényesnek, tehát igaznak, amikor a monetáris arany ára változatlan. Ezért továbbra is ilyen körülményeket feltételezve érvelek. Ez egyáltalán nem tekinthető irracionális kiindulópontnak, hiszen hosszú évtizedeken keresztül ez volt a valóság, amelynek megváltoztatása is inkább javaslat, mint értékelhető tény. A pénzelméleti tételek, amelyek ma is „élnek”, szintén a létező monetáris rendszerhez kötődve fogalmazódtak meg. A változást, pontosabban a változtatást célzó javaslatokat, természetesen értelmezni kívánom, de csak a következő részben, ahol ez szervesen beilleszthető az ehhez kapcsolódó eszközök rendszerébe.

1. Az „aranyfék” mítosza

Sok közgazdász gondolta komolyan, hogy a *dollár azért lehetett* — és csak azért lehetett — nemzeti valuta létére a *világpénz* funkcióit el látó nemzetközi pénz is, *mert az aranyra* — ha institutionálisan korlátozott körben is — *beváltható volt.* Ehhez kapcsolódott az a *felfogás is*, amely szerint az *aranyra történő átválthatóság egy meghatározott arány betartására kényszeríti az Egyesült Államokat* a világ jegybankjainak tulajdonába került dollár és a Fort Knox-ban felhalmozott arany között. Ez az arány — amely a beválthatóság biztonságát lett volna hivatott garantálni — jelentette volna a sokat emlegetett „aranyfék”. *A kívánatos arány felborulása jelezte volna, hogy a dollár kiáramlását vissza kell fogni.* Már tudjuk, hogy mindezt a *gyakorlat nem igazolta.* De éppen a tanulságok végett érdemes mindezen elgondolkoznunk. Úgy vélem, legalább három kérdésre kell megtalálnunk a választ, hogy ítéletünk tiszt-

¹¹ Az utóbbi esetre vonatkozóan — amikor egyetlen aranyár érvényesül, de az a piacon kialakuló, és ezért is állandóan változó szabad ár — a válasszal még adós maradtam. Erre később még visszatérek, hiszen a rendszer továbbfejlesztésére adandó javaslataim egyike éppen erre vonatkozik.

tább lehessen. *Először*: helyes volt-e a rendszert megalapozó feltevés, amely szerint az amerikai arany és a világ jegybankjainak tulajdonába került dollár közötti megfelelő arány betartása kielégítő módon garantálja a nemzetközi monetáris rendszer egészének megfelelő funkcionálását? *Másodszor*: működhetett-e az aranyfék automatikusan, avagy tevéleges állami beavatkozást igényelt volna? *Harmadszor*: miért nem működött ez a szabályozórendszer a gyakorlatban?

Próbáljunk sorban válaszolni a kérdésekre. Az aranyfékhez tapadó illúziók kiinduló feltevése is hamisnak bizonyult. Az a világ, amely gazdasági szükségszerűségből vállalta, hogy a külgazdasági kapcsolatokban keletkező adósságok rendezésének alapvető eszközeként elfogad egy nemzeti valutát — és ezzel azt a nemzetközi pénz pozíciójába emeli —, „kitermeli” a maga pénzszükségletét. Ez a pénzszükséglet nagyon sok dologtól függhet. De lehetetlen bármiféle logikai kapcsolatot találni az ilyen módon keletkező pénzszükséglet, valamint az Egyesült Államok monetáris aranykészlete és a világ jegybankjainak tulajdonába került dollármennyiség aránya között. A monetáris aranykészletet tekinthetjük adott mennyiségnek, a dollár viszont nem az arany tömegéhez viszonyított arányban került külföldre. Logikai kapcsolat e kettő között sem fedezhető fel, hiszen ez elsősorban (hitelektől itt most tekintsünk el) a vásárlóerő és a hivatalos átváltási árfolyam függvénye. Meg persze azért sem, mert külföldön olcsóbb volt a munkaerő vagy kedvezőbb a kamatláb, illetve az adórendszer stb. Alapvetően ez szívta ki — az Egyesült Államokból s meghatározó jelleggel — a dollárt, sokszor és egyre gyakrabban minden pénzügyi aránybiztosító automatizmus ellenére is. Az így és ezért kikerült dollár viszont lehetett sok és lehetett kevés a pénzszükséglethez viszonyítva. Ha pontosan megfelelt a pénzszükségletnek, azt csak a véletlennek tulajdoníthatjuk, a szükségszerűség legcsekélyebb eleme nélkül. Hiszen valóban furcsa lenne, ha bármiféle összefüggés lenne az Egyesült Államok monetáris aranykészlete és a világ pénzigénye között, miközben mindkettőtől független a kiáramló dollár mennyisége. Az aranyfék-illúziója pedig azt feltételezte, hogy az Egyesült Államok betartja a monetáris arany és a világ jegybankjainak tulajdonába került dollármennyiség közötti szükséges arányt, és ennyi dollár pontosan megfelel a más erők hatására létrejött pénzszükségletnek. Tehát már az alapvető feltételezés is hibásnak bizonyult.

A második kérdést — ha az előzőekben igazam van — már talán feltenni sem indokolt. Az irodalomban mégis gyakran találkozunk e kérdésfeltevessel és már csak ezért sem ildomos hallgatni róla. Az aranystandard — a tankönyvekben fellelhető — tiszta modelljében gondolkozó közgazdász vélelmezheti csak az *aranyfék automatizmusát*. Azt ugyanis, hogy még ha a dollár kiáramlása eleve nem is kötődik az arany tömegéhez, de a kívánatos arány felbomlása (dollár—arany-konverzió révén) „kicsalja” az arany egy részét az országból; továbbá, hogy belföldön a pénzkibocsátás restrikcióján keresztül csökkenti az árszintet és ezzel visszafogja a dollár további kiáramlását. Ilyen automatizmus persze nincsen.¹² *Tehát az aranyfék csak külső hatásra működhetett volna*, de azt nem húzta meg senki. (Mármint a féket.) Talán elfelejtet-

¹² Ez ugyanis — minimális, de nem elégséges feltételként — megkívánná a belföldön forgó pénz és a monetáris arany arányának rögzítését és annak betartását, s ez anakronizmus lenne.

ték meghúzni vagy éppen nem értek rá? Mert a hozzá fűzött illúziók ellenére sem működött. Hát miért nem működött? Nos, itt alighanem egy olyan fékről van szó, amelyben addig lehet bízni, amíg „működtesének” még a gondolata sem merül fel. Ha viszont működtetni akarnák, kiderül, hogy nincs is fék, és az csak pusztá képzelet volt. *A rendszer ugyanis tulajdonképpen két egymást kizáró és mégis egyidejűleg érvényesülő feltétel teljesülését kívánta volna meg.* Az egyik: a dollár legyen értékálló. A másik: az ismert módon megkonstruált nemzetközi monetáris rendszer pénzszükségletéhez mérten elegendő dollármennyiség legyen a piacon. E két egymást kizáró feltétel közé ékelve kellett volna az aranyféknek a regulátor szerepet betölteni. Ha viszont a dollár — legalábbis relatíve — értékálló maradt volna, nem juthatott volna ki elegendő a világpiacra. Minthogy azonban vásárlóerejét tekintve még relatíve sem bizonyult stabilnak, ezért ugyan kiáramlásával táplálta (sőt sokak szerint túltáplálta) a rendszert, de értékének folyamatos csökkenése — valamint „túlzott” mennyisége — a felhalmozásának racionalitásában ébresztett egyre növekvő kételyeket. Állandósult tehát a dollár bizalmi válsága. *Ekkor — és ez az „ekkor” az 1960-as évek elejére, közepére tehető — kellett volna meghúzni az aranyfékot, vagy a dollár átváltásával aranyra, vagy a kiáramlás valamilyen módon történő visszafogásával.* A dollár — jegybanki — átváltására (ti. aranyra) azért nem került sor, mert ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy — a dollár—aranyolló kiszélesedése miatt — csak addig tartható fenn a beválthatóság fikciója, amíg a dollártulajdonos jegybankok nem élnek — jogilag ugyan deklarált, de gazdaságilag a meg nem valósíthatóságát éppen az esetleges akcióval felderítő — privilégiumokkal. A dollár kiáramlásának visszafogása pedig (ha a drasztikus intézkedéseket kizárjuk — a liberalizmusára annyira büszke gazdaság esetén talát ezt meg is tehetjük¹³) megkövetelte volna az árszint növekedésének gátat szabó termelésvisszafogás alkalmazását. Ez utóbbi módszert viszont a vietnami háború, a jelentős munkanélküliség stb. kizárta az alternatívák közül. A rendszer alapját képező — egymást kizárva feltételező — alapelvek tehát hibás körhöz vezettek. Az aranyfék nem működhetett, a világ pedig elégedetlenkedve ugyan, de túrni kényszerült. Kellott tehát az aranyfék? Nemmel válaszolok.

Mindezek után azt feltételezni, hogy a dollár azért és csakis azért lehetett világpénz, mert aranyra átváltható volt, nem indokolt. Sokkal inkább azért játszotta az amerikai valuta ezt a szerepet, mert a II. világháború után a világ legerősebb gazdasága jelentette reális fedezetét.¹⁴

2. A pénz értékének stabilitása és az arany

Azt feltételezni, hogy a pénz értékének stabilitása és az arany között valamiféle kapcsolat lehet, csak akkor tűnik indokoltnak, ha a pénz az aranytól „kap” értéket, vagy legalább az aranytól is. Az aranyparitásról már kimutattam, hogy az nem határozza meg a pénz vásárlóerejének

¹³ Még akkor is, ha szorult helyzetében meg is feledkezik időnként fennhangoztatott elveiről, mint tette ezt például 1971-ben, amikor az egész világ ellenkezésével dacolva importkorlátozó intézkedéseket vezetett be.

¹⁴ Tudniillik, ha másutt nem is, de az Egyesült Államokban biztosan lehetett érte árut kapni.

nagyságát. A kapcsolat fordított, az aranyparitás változik a pénz viszonylagos vásárlóerejének függvényében, Akkor viszont, ha ez az összefüggés „megfordult”, már csak a pénz fedezetével összefüggésben merülhet fel az aranykérdés. Ebben az esetben is legalább két — egymástól eltérő — esetet kell megkülönböztetnünk. Nyilvánvalóan másként kell értelmeznünk ezt a kapcsolatot egy olyan valutánál, amelynek aranyra való átválthatóságát — ha leszűkült körben is — a kibocsátó legalábbis deklarálja, mint olyan valuta esetében, amelynél ez a lehetőség eleve kizárt. Az aranykonverzió lehetőségével felruházott valutát — elméletileg — nem kell feltétlenül kulcsvalutának tekintenünk. Ha annak tekintjük, akkor elegendő lenne ennél a témánál az „aranyfék”-ről mondottak megisméltése. Azonban úgy tűnhet, hogy amennyiben az aranyra is konvertálható valutát nem terheli a világ — nemzetközi pénzkapcsolatokban felmerülő — pénzsükségletének kielégítése, úgy kiesik a rendszerből az a neuralgikus pont, amely leginkább ébresztett kétséget egy nemzet felhalmozott monetáris arany mennyisége és a világ ilyen típusú pénzigénye közötti valamiféle racionálisnak tekinthető arány betarthatóságában. A képlet leegyszerűsödik, ha ez az igény nem olyan teljesíthetetlenül felfokozott. (Ha tehát a felhalmozott monetáris arany tömege által adott korlátokhoz könnyebben lehet igazodni — az igény és lehetőség közvetlen kapcsolatában —, a szükséges feltételek teljesülése jobban valószínűsíthető.) Bizonyára jobban, de korántsem egyértelműen.

Miről is van szó ebben az esetben? Az ország valutája külföldre kerül — import ellenértékeként vagy más pénzügyi művelet révén —, más országok valutája pedig beáramlik az export kiegyenlítése vagy egyéb tranzakció következtében. Az ellentétes irányú pénzmozgások összességének jelentős része egymást kiegyenlíti, jelentősége az egyenlegnek van. (Ha az adott ország nemzetközi pénzkapcsolatainak egyenlege aktív, azaz követeléseit meghaladják tartozásait, aranykészletének nagysága érdektelen, de ezzel most ne foglalkozzunk.) Ha az egyenleg passzív, akkor kerülhet sor arra, hogy a jegybank aranykészlete megfelelő részét devizáért értékesíti, amivel azután adósságát kiegyenlíti. Ebben az összefüggésben két kérdés merülhet fel: egyrészt az, hogy miért kerülhet sor ilyen aranyügyletre, másrészt, hogy az ilyen ügyletnek milyen hatása van. Mindkét kérdés megválaszolása során természetesen elsősorban a pénz értékével való összefüggést kell keresnünk.

Nos, a passzívum esetén, ha az egyáltalán a pénz értékével és nemzetközi értékelésével kapcsolatban van — hiszen nem feltétlenül kell azzal kapcsolatban lenni —, akkor az átváltási árfolyamokban a vásárlóerő-arányokhoz viszonyított túlterheltségi pozíciót kell vélelmeznünk. Ez pedig azért következhetett be — ha az árfolyamokat nemzetközi megállapodás és állami intervenció védi —, mert az adott valuta viszonylagos vásárlóereje csökkent. A vásárlóerő ilyen viszonylagos csökkenése — ami persze az állami monopolkapitalizmus időszakában szinte kivétel nélkül a vásárlóerő abszolút csökkenésével jár együtt, kicsalja az országból az aranyat. Tehát van — legalábbis lehet — kapcsolat a pénz (viszonylagos) értékének változása és az aranyozás között: hiszen *a pénz értékének ilyen módon való csökkenése az arany kiáramlását, növekedése pedig az arany beáramlását eredményezheti*. A következtetés tehát — mert az előbb említett összefüggés kimutatható —

helyes és szükséges, *racionális dolog aranyat felhalmozni, hiszen az alkalmas a keletkező adósság kiegyenlítésére*. A második kérdésre adható válasz azonban ezt az egyértelmű megállapítást, illetve következtetést — legalábbis egyértelműségében — tompítja. Ha ugyanis — és most maradjunk a passzívumnál — az arany kiáramlásán kívül a *gazdaságban semmiféle változás* (változtatás) nem történik, azaz, *az az alapvető ok nem szűnik meg*, akkor a passzívum rendszeresen újratermelődik. Tehát bármennyi legyen is a jegybank *aranykészlete*, az előbb vagy utóbb, *de szükségszerűen elfogy*. Ha tehát — kiinduló feltételezésünknek megfelelően — a passzívum oka a vásárlóerőhöz viszonyítva túlértékelt átváltási árfolyam volt, akkor ennek megváltozása nélkül a *passzívum marad, az arany pedig elfogy*, ekkor már nem lehet elkerülni a kiváltó ok megszüntetését, *le kell értékelni a valutát*. Hasonló hatást lehet elérni olyan restriktív intézkedésekkel is, amelyek az árszínvonal növekedését visszafogják. *Az aranykészlet birtoklása és annak fokozatos csökkenése tehát bizonyos haladékot ad, az „azonnalnál” távolabbra helyezi az intézkedési kényszer bekövetkezésének időpontját. Késlelteti, de nem szünteti meg. Átmeneti periódust hoz létre, amely attól függően lehet hosszabb-rövidebb, hogy milyen az arány a keletkező adósságállomány és a rendelkezésre álló aranytömeg között*. A lényeg azonban mindenképpen az, hogy ez a periódus átmeneti, az időleges finanszírozási nehézségek áthidalásának alapvető eszköze pedig — mi más lenne a funkciója, ha nem éppen az — a hitel (amit esetünkben az aranyszállítás helyettesít). Helyettesít úgy, hogy az aranyszállítást megelőzően már létező problémákat — és ezt már igazoltuk — nem oldja meg. Az alapvető, kiváltó ok megszüntetésének kényszerét mindez nem küszöböli ki, csak elhalasztja.

Van-e azonban ennek az aranymozgásnak visszahatása a pénz értékének változására? Igen. Ilyen visszahatás — *ceteris paribus* — kétségtelenül lehetséges. Lehetséges, hiszen az import meghaladja az exportot, a szaldó erejéig tehát az áruk piacán a kínálat megnő, a forgalomban levő pénz tömege pedig csökken — feltéve, hogy a deviza vásárlása nem hitellel, tehát hitelpénz kibocsátásával történt —, a kereslet tehát csökkenhet. Mindez együtt az árszínvonalat szorítja lefelé, tehát *a külgazdasági egyensúly helyreállítását segíthető elő. Ez igaz, de ugyan-ez lehet a hatás akkor is, ha a deficitet nemzetközi hitel és nem aranyszállítás finanszírozza*.

LAKI MIHÁLY:

Versenyhelyzet és vállalati termék szerkezet

A versenyt, illetőleg a verseny intenzitását (de hiányát is) a leggyakrabban intézményi feltételekkel (a piac szereplőinek számával) vagy a piac állapotával (az egyensúlytól való eltávolodásával) magyarázzák, hozzátevé, hogy e tényezők hatását erősíti vagy gyengíti az állam gazdasági szabályozó tevékenysége.

A Közgazdasági Szemle vitaindító cikkében mindkét álláspont fel-lelhető: „A verseny csak akkor lehet teljes, akkor bontakozhat ki minden formája és fajtája, ha ugyanazt a terméket nagyszámú termelő állítja elő és viszi piacra.”¹

Még nagyobb jelentőséget tulajdonít a cikk szerzője a piac állapotának: „Az indirekt irányítási módszerekkel a versenynek csak a lehetősége nyílik meg, az valósággá csak a keresletet legalábbis minimálisan meghaladó kínálati lehetőség és szándék esetén válik.”²

A versennyel foglalkozó elméletek szigorú feltételei között általában elegendő a Falusné Szikra Katalin által kiemelt két tényező vagy akárcsak az egyik is ahhoz, hogy a piac szereplői a modellben definiált módon versenyre kényszerüljenek. A valóságos piaci viszonyok általában eltérnek a piacelméletek által meghatározott kiinduló feltételektől, mégis gyakran előfordul, hogy egy áru piacának vagy a népgazdaság piaci viszonyainak az elemzések csak ott és akkor számítanak versenyre, ahol és amikor az elmélet szerint vázolt feltételek kimutathatók.

A vállalatok 1968 utáni magatartását figyelve sok olyan esettel találkozhatunk, amelyeknél valóban elegendő volt a két feltétel — vagy a kettő közül egy is — ahhoz, hogy a vállalatok versenyhelyzetbe kerüljenek, a versenyre jellemző magatartást tanúsítsanak.³ Számos olyan példa is akadt azonban, amikor a Falusné Szikra Katalin által említett versenyre készítő feltételek ellenére sem tapasztalhattunk versenyre utaló jeleket a vállalatok magatartásában. Más esetben hiányoztak ugyan az említett kényszerítő feltételek, a vállalat mégis különféle eszközökkel igyekezett piaci pozícióit javítani. Cikkünkben a hazai piaci viszonyok elemzéséhez gyűjtött példák segítségével azt kívánjuk bizonyítani, hogy: 1. a hagyományos piacelmélet Falusné által is említett feltételei sokszor csak *szükséges, de korántsem mindig elégséges* feltételei a piaci

¹ Falusné Szikra Katalin: A gazdasági versenyről. Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz. 278. 1.

² I. m. 285. l.

³ Nem tudunk kielégítő „pozitív” meghatározást adni a versenyhelyzetre. Mindössze egy „negatív” (kizáró) közelítésre vállalkozunk. Nem versenyez az a vállalat, amely csak központi utasításokat hajt végre, de kizárja a versenyt az olyan termékelosztás is, ahol az értékesítendő termékek mennyiségét és összetételét a vállalattól független, tradícióvá merevedett szabályok határozzák meg.

versenynek; 2. a gyakorlatban tömegesen előforduló jelenségek arra utalnak, hogy egy — a valóságos viszonyokat jobban megközelítő — kielégítően értelmezni kívánó versenyelméletnek számos új, eddig elhanyagolt momentumot kellene tartalmaznia. Cikkünkben ezek közül elsősorban az áruknak a vállalati termékstruktúrában elfoglalt helyére, s ennek következményeire összpontosítunk. Tisztában vagyunk azonban azzal, hogy a lista még bővítésre szorul.

A továbbiakban a vállalati magatartás igen szűk sávját, az egy áru piacán lezajló eseményeket vizsgáljuk. Eltekintünk attól, hogy a vállalatok rendszerint több árupiac szereplői, és csak az érdekelt vállalat (vagy vállalatok) egyetlen árupiacon tanúsított magatartásának elemzésére szorítkozunk. A legegyszerűbb esetről lesz szó, a közeli helyettesítésről, ez azonban elegendő ahhoz, hogy a vitaindító cikkben nem említett, de versenyhelyzet kialakulásához vezető tényezőkre is felhívhas-suk a figyelmet. Előbb azonban a vitaindító cikk álláspontját erősítő példákat mutatunk be.

Néhány példa a piaci szereplők száma és a versenyhelyzet közötti összefüggésre

A versenyt gátló *intézményi* feltételekre a legjobb példát kétség-telenül az országos nagyvállalatok szolgáltatják. Ezek viselkedését a vitaindító cikk is alaposan taglalja, példánkat ezért egy kevésbé elem-zett területről, a kiskereskedelemről vesszük.

Az új gazdaságirányítási rendszerben a kiskereskedelmi vállalatok szabadon dönthetnek arról, hogy az árut közvetlenül a termelőtől veszik meg, vagy nagykereskedelmi vállalattal lépnek kapcsolatba.

A beszerzési kapcsolatok az 1968 előttihez képest tehát alaposan megváltoztak. Sok helyütt azonban nem, vagy alig változott a kiskeres-kedelem értékesítési lehetőségeinek, kapcsolatainak hálózata. Ez a szer-vezet már az államosításkor kialakult. Szakosított kiskereskedelmi vál-lalatokat hoztak létre, amelyek egy szűkebb árucsoport (cipő, ruha, élel-mi-szer, tartós fogyasztási cikkek stb.) forgalmazásával foglalkoztak. A szakosodással egyidejűleg végrehajtották a vállalatok területi beosz-tását: a megyékben, illetve a fővárosban egy áru, árucsoport forgalma-zásával egyetlen, a helyi tanács irányítása alatt álló kiskereskedelmi vállalat foglalkozott.

Mindez megfelelt a tervutasítások alapján működő termékkereske-delem elveinek. Mivel a központi szervek részletesen előírták a ter-mékek elosztásának mennyiségi arányait, olyan szervezetre volt szük-ség, amely elvileg kiküszöbölte a párhuzamosságokat, s amely mellett nem fordulhatott elő, hogy a „keresztbeszállítások” miatt néhány helyen felesleg, másutt hiány keletkezik.⁴

Az ilyen elvek alapján szervezett kiskereskedelem mellett a területi monopóliumok sokasága állt a fogyasztókkal szemben, minden áru piacán egy-egy monopólium.

Ez a monopólium sohasem volt tökéletes, és 1968 után sok területen

⁴ Vagy ha igen, akkor az tudatos elhatározás eredménye, például az ellátási szempontból kiemelt körzetek esetében.

megszűnt vagy csökkent a szerepe. Ellene hatottak némely fogyasztói szokások, például hogy a vásárlók a jobb ellátást ígérő helyekre utaztak. Versenyre készítette a tanácsi kiskereskedelmi vállalatokat, hogy számos cikkük a szövetkezeti kiskereskedelem árulistáin is szerepelt. A fogyasztási szövetkezetek ugyan többnyire olyan településeken működnek, ahol a tanácsi kiskereskedelem nem vetette meg a lábát, de a párhuzamosságra is akad példa.⁵ Nem jelentéktelen hatást fejt ki egy-egy áru piacán az ún. tárcaközvetlen kiskereskedelmi vállalatok fellépése. Ezek a vállalatok közvetlenül a Belkereskedelmi Minisztérium irányítása alatt állnak, országos hálózattal rendelkeznek (Csemege Kereskedelmi Vállalat, Centrum Áruházak Központja stb.). Összpontosítva fejlesztési lehetőségeiket, néhány kiválasztott helyen áruházakat létesítettek vagy más korszerű kereskedelmi formát alkalmaztak, és így készítették versenyre a helyi kiskereskedelmet.

A tanácsi kiskereskedelem versenyhelyzetbe kerülhetett azért is, mert a helyi nagykereskedelmi vállalatok demigros boltok, áruházak nyitásával maguk is kiskereskedelmi tevékenységbe kezdtek. Hasonló hatása volt egy-egy áru piacán annak, ha a termelővállalatok mintaboltot, az állami gazdaságok vagy termelőszövetkezetek árudát nyitottak.

E folyamatok hatására versenyhelyzet jött létre, amely árunként és területenként eltérő volt. A fővárosban és a fejlett ipari körzetekben bomlófélben van a tervutasítások alapján működő, a régi irányítási rendszertől örökölt kiskereskedelmi szervezet. Másutt viszont, ahol a szövetkezeti kereskedelem alárendelt szerepet játszik, ahova nem jutottak el a tárcaközvetlen vállalatok és a közvetlen termelők, továbbra is érvényesülnek a területi monopóliumok hatásai.

Az utóbbi esetben sem figyelhető meg mindig az egyetlen eladó „természetes” kényelme. Ezek a vállalatok is gyakran kerülnek kényszerhelyzetbe, nem elsősorban a fogyasztók vagy a hasonló cikkeket forgalmazó vállalatok miatt, hanem az őket irányító tanácsi apparátus hatására. Ez a kényszerhelyzet elsősorban az ellátási felelősség formájában realizálódik. A tanácsok számára nem közömbös, hogy milyen a lakosság hangulata és a hangulatot erősen befolyásoló áruellátás. Az irányításuk alatt álló kiskereskedelmi vállalatok áruellátási felelőssége egyrészt abban nyilvánul meg, hogy olyan helyeken (kis falvakban, peremterületeken) is fejleszteni illik az üzlethálózatot, ahol az nem kifizetődő, továbbá fenn kell tartaniuk az ilyen ráfizetéses egységeket. Másrészt (és ez a bennünket érdeklő árupiaci verseny szempontjából fontosabb is) olyan árukat, árucsoportokat is forgalmazniuk kell, amelyeknél kicsi a haszonkulcs, lassú a forgás, és ezért az átlagosnál jóval kisebb a nyereség. Az ilyen vállalatok gyakran külső segítségre szorúlnak, s ezért a fejlesztések egy részét a helyi államigazgatási szervek finanszírozzák, természetesen úgy, hogy közben érvényesíteni igyekeznek ellátási szempontjaikat.

Az ellátási felelősséggel kombinált területi monopólium, illetve a belőle adódó sajátos áru kínálat (és üzlethálózat) a versenyhelyzet kialakulása szempontjából nem tekinthető kedvezőnek. Az ilyen helyzetben

⁵ Az ÁFESZ-ek is területileg szervezettek, ezért üzletpolitikájuk kialakulásánál kénytelenek figyelembe venni a helyi igazgatási szerveknek az ellátással kapcsolatos igényeit.

levő vállalatok viszonylag kevés figyelmet fordítanak a fogyasztók meggyőzésére, új termékek bevezetésére, nem törődnek különösebben azzal, hogy információkat szerezzenek a potenciális versenytársakról. Beszerzési kapcsolataik közül elsősorban azokat ápolják, amelyek az áruellátási követelménye szempontjából fontosak. Ez a magatartás stabil, de meglehetősen szűk árukínálatot hoz létre, nincsenek jelentősebb forgalomnövelő akciók (árleszállítás stb.), azt azonban igyekeznek elkerülni, hogy a fontos cikkekből hiány keletkezzék.

Az államigazgatási szervek másként is értelmezhetik az ellátási felelősséget. Egyes tanácsok nem ragaszkodnak „saját” vállalataik területi monopóliumához, hanem különféle kedvezményekkel új szereplőket hívnak az irányításuk alatt álló területre, különösen az ellátás szempontjából sok gondot okozó áruk vagy szolgáltatások piacára. A piac régi szereplői számára érdektelen, kedvezőtlen cikkek az újak szempontjából többnyire nem azok. Vagy azért, mert a piaci behatoláshoz szükséges áldozatként fogják fel a lassú forgási sebességű, kis haszonkulcsú cikkek értékesítését, vagy pedig hatékony üzletpolitikával, intenzív propagandával, modern értékesítési formákkal nagyobb fajlagos hasznot tudnak elérni, egyszerűval ügyesebben kereskednek.

A piac új és régi szereplői sok esetben megegyeznek (például szakosodnak), mindig akad azonban olyan áru, illetve szolgáltatás, amelyre vonatkozóan nincs hallgatólagos megállapodás, vagy éppen felborul a „gentlemen's agreement”. Ilyen helyzetben — ha más feltételek is ebben az irányban hatnak — állandósulhat, a vállalatok számára természetessé válhat a versenyhelyzet.

Új szereplők megjelenése egy-egy áru piacán nemcsak a kereskedelemben, de a termelők között is gyökeres változásokkal járhat. A vitaindító cikkben említett, a versenyre hozott példák sora jócskán bővíthető, különösen a szolgáltatások területén (ruhatisztítás, tartós fogyasztási cikkek javítása stb.). A jelenlegi állapotokra jellemző az, hogy a verseny gátló intézményi feltételeknél vállalat típusokra hivatkozhattunk, a versenyhelyzet kialakulása szempontjából kedvező esetek viszont egyedinek tűnnek, nem köthetők a vállalatok valamelyik csoportjához.

A meghatározott árut termelő vállalatok számának növekedése és az áru piaci helyzetének alakulása közötti összefüggést jól illusztrálja egy önmagában jelentéktelen, de a változások gyorsaságát tekintve már figyelemre méltó árucsoport, a szeszmentes üdítő italok példája. A hűsítő italok piacán uralkodó állapotokat, a szűkös választékot, az italok rossz minőségét hosszú ideig élesen, de eredménytelenül bírálta a sajtó és a közvélemény. A szeszmentes üdítő italok a gyártók — elsősorban a konzervgyárak — szempontjából mellékes termékek, a forgalom növekedése vagy csökkenése nem befolyásolta számottevően a nagy volumenű szocialista exportban érdekelt vállalatok piaci helyzetét, illetve korábban a tervteljesítést. A döntő változás akkor következett be, amikor néhány vállalatnál felismerték, hogy a megváltozott fogyasztói szokások (például az automobilizmus tömeges elterjedése) a szeszmentes üdítő italok iránti kereslet ugrásszerű növekedésével jár együtt.

Egyes vállalatok — okulva a korábbi fejlesztési kudarcokból — nagy világcégek (Pepsi-Cola) licencét és termelési eljárásait vásárolták meg,

mások kisebb cégekkel léptek kapcsolatba.⁶ Az új üdítő italok sikere újabb vállalatokat csábított erre a piacra. Ezek egy része már saját maga által kikísérletezett üdítő italt hozott forgalomba.

A szeszmentes üdítő italok piacának új szereplői igen különböző okokból láttak hozzá ennek a gyors forgalombővítésre alkalmas cikknek a gyártásához. Egyesek hagyományos fő cikkük forgalmának átmeneti vagy tartós stagnálása miatt vállalkoztak erre. Valószínűleg jó példa erre a Fővárosi Ásványvíz- és Jégipari Vállalat, ahol a hagyományos termékek közül az ásványvíz gazdaságtalan volt, és forgalma viszonylag lassan nőtt, a jégtermelés pedig a hűtőgépek rohamos elterjedése miatt stagnált vagy csökkent.⁷

Más vállalatok — szőlő- és bortermező állami gazdaságok, palackozó vállalatok — a bor vagy a csemegeaszőlő piaci dekonjunkturája miatt bővítették a profilt.⁸ Voltak olyan vállalatok is — elsősorban a felvásárló vállalatok —, ahol nagyobb hasznot reméltek a gyümölcsnek feldolgozott állapotban történő értékesítésétől, mint a nyers gyümölcs eladásától.

A versenyre készítő eltérő belső körülmények hatása egyértelmű. A kapható üdítőital-fajták száma rohamosan nőtt, a minőség javult. A versengő vállalatok intenzív reklámtevékenységbe kezdtek, és nemcsak újabb italok forgalomba hozásával, de a palackméretek számának növelésével is igyekeztek növelni a forgalmat. Ezek a folyamatok hatással voltak a piac régi szereplőire is. A konzervgyárak is korszerűsítették a választékot, új vagy sokkal jobb minőségű italokat hoztak forgalomba.

A telítődés hatásai

Az eddigiekkel azt a tételt kívántuk alátámasztani, hogy a piaci szereplők száma és a versenyhelyzet kialakulásának lehetősége között szoros kapcsolat van. A továbbiakban a piac telítettségi fokának⁹ és a versenyhelyzetnek a kapcsolatát vizsgáljuk.

A fogyasztási cikkek közül (eltekintve a lakástól, a telefontól és más központi elosztású cikkektől) talán a személyautó-piacon tartott a leghosszabb ideig az „igazi” hiány. A személygépkocsit igénylők száma bizonyos években a kétszerese volt a kiutalt kocsik számának. Milyen kifejező a két elosztásra utaló szó: igénylő és kiutalás! Egyes típusokra 3—4 évig is várni kellett. A gépkocsik behozatalával és elosztásával foglalkozó vállalat kényelmes helyzetben volt. Az autópiacon szinte minden olyan (morálisan elítélendő, de az adott helyzetben törvényszerű) jelenséggel találkozni lehetett, amelyet a hiány és az elosztás kombinációja létrehozhat.

A személygépkocsiért sorban álló vevők látatlanban előleget fizettek, s ha végre megkapták az autót, nem törődtek az átvétel körülményei-

⁶ Pepsi-Cola importgépeken. Világgazdaság, 1970. február 24.

⁷ „Meggyszűnik a szódavízgyártás, amely rendkívül gazdaságtalan és balesetveszélyes volt.” Megduplázódott az üdítő italok fogyasztása. Népszabadság, 1970. április 20.

⁸ „A Traubisoda ötmillióval többet hoz, mintha a gazdaság a csemegeaszőlőt értékesítené” nyilatkozta a Badacsonyi AG egyik vezetője. Evtente huszonhatmillió palack Traubisoda. Népszabadság, 1973. május 16.

⁹ Nem rendelkezünk a hiány vagy a telítettség kielégítő definíciójával. Az utóbbi — úgy tűnik — könnyebben közelíthető különféle mutatókkal, ezért a továbbiakban egy adott termék piacát telítettnek, vagy a telítettség közel állónak tekintjük, ha az ellátottsági mutató (100 családra jutó állomány) több éven keresztül stagnál vagy csökken, illetve ha a termék kiskereskedelmi forgalma stagnál vagy csökkenő ütemben nő, annak ellenére, hogy a termék minősége és választéka javul.

vel, nem léptek fel különleges igényekkel. A hiány elosztáshoz, az elosztás pedig preferált fogyasztói csoportok létrejöttéhez vezetett. Egyes főhatóságok külön személykocsi-kerettel rendelkeztek, bizonyos szakmák képviselői soronkívüliséget élveztek, jó néhány bírósági tárgyalás pedig arról tanúskodott, hogy ezen a piacon nem volt ritka a korrupció sem.

Az elmúlt 1—2 évben, ha nem is gyökeres, de jelentős változások tanúi lehettünk az autópiacon. A személygépkocsit gyártó szocialista országok számának növekedése, a régebbi gyártók nagyszabású rekonstrukciós és beruházó tevékenysége lehetővé tette, hogy a korábbinál lényegesen nagyobb mennyiség kerüljön a magyar autópiaconra.

A nagy volumenű import hamarosan érezte a hatását a hazai forgalomban. Először a használtautó-árak csökkentek, majd bekövetkezett az, amire kevesen számítottak: egyes típusokat azonnal — várakozás nélkül — meg lehet vásárolni.

Az eddig elosztással foglalkozó kereskedelmi vállalat fokozatosan kereskedelmi módszerek alkalmazására tér át, illetve kényszerül áttérni. Egyes típusoknál intenzív reklámmal próbálják növelni a forgalmat, megjelentek — ha szűk körben is — a hitelértékesítés formái. A legkevésbé keresett típus árát pedig csökkentették. A vállalat bővítette tevékenységi körét: használtautó-kereskedelemmel is foglalkozik, a személygépkocsik átvételét pedig új átvevőhelyek nyitásával, a régi telepek részleges korszerűsítésével próbálták kulturáltabbá tenni. A piac további telítődése újabb gesztusokat követel a vállalattól. Előbb-utóbb sor kerül a hitelezés körének bővítésére, a garanciális idő növelésére; nem kizárt az sem, hogy csökkentik más típusok árát is. Ellenkező esetben a többi fogyasztási cikk vonzóbbnak bizonyulhat a személygépkocsinál.

Egy árupiac telítődésének hatásai gyakran a vállalat más piacán, sőt más áruinak piacán jelentkeznek. A Jászberényi Hűtőgépgyár nemcsak a telítődő hazai piacon jelentkezik újabb hűtőgép-típusokkal, nemcsak itt fokozza reklámtevékenységét, hanem termelésének mind nagyobb hányadát próbálja külső piacokon értékesíteni.¹⁰

Fordított irányú mozgással is találkozhatunk a magyar vállalatok körében. A külső piaci értékesítés nehézségei, az átmeneti vagy tartós telítődés az egyes áruk világpiacán, arra készítette ezeket a vállalatokat, hogy a hazai piacon vegyék fel a versenyt, akár hagyományos termékeik többi forgalmazójával, akár egy másik — számukra új — termék gyártóival. Az utóbbira különösen jó példákkal szolgálnak a magyar gyógyszeripari vállalatok. A szocialista országokkal folytatott kereskedelmet időről időre gátló kontingensproblémák, a tőkés világcégek erősödő versenye arra készítette ezeket a vállalatokat, hogy új, nem gyógyszeripari termékkel jelenjenek meg a hazai piacon.¹¹ Így kezdett el több éves szünet után újra növényvédőszert gyártani a Chinoin, a Kőbányai Gyógyszerárugyár pedig — felhasználva márkanévét — kozmetikai cikkekkel jelent meg a hazai piacon.

A Chinoin olyan árupiaconra tört be, ahol már korábban három vállalat jelentkeztet termékeivel, a Kőbányai Gyógyszerárugyár termékei-

¹⁰ Forgács Katalin „Hűtőszekrény II változatban” című cikkéből (Figyelő, 1974. szeptember 11.) kiderül, hogy a vállalat az ötödik öt éves tervben a teljes árbevételét az előző öt éves tervhez képest 40—60 százalékkal, tőkés viszonylatú exportját pedig kb. 215 százalékkal kívánja növelni.

¹¹ Dr. Herczog György: Szélesedő gyártmányiskála. Figyelő, 1972. szeptember 27.

nek pedig nemcsak a Kozmetikai és Háztartásvegyipari Vállalat bevezetett cikkeivel, de az igen jelentős importtal szemben is fel kell venni a versenyt. A Kőbányai Gyógyszerárugyár és a Kozmetikai és Háztartásvegyipari Vállalat közötti verseny különösen látványos. Mindkét vállalat intenzív reklám- és propagandatevékenységet folytat, és mindkét helyen felgyorsult a termékkála korszerűsítése is. A KHV számos nagyhírű tőkés cég licencét vásárolta meg (például Nivea arckrém), a Kőbányai Gyógyszerárugyár — nagy fejlesztőgárdájára támaszkodva — saját készítményeinek, a Fabulon testápolószereknek a választékát igyekszik bővíteni.

Az eddigi példák azt a tételt erősítették, hogy a piaci szereplők számának növekedésével, vagyis a piac telítődésével élénkül a vállalatok versenyszelleme. A továbbiakban olyan eseteket mutatunk be, amikor más tényezők semlegesítették ezeket a kényszerítő feltételeket.

Ellenpélda: nagyszámú piaci szereplő — lanyha verseny

A magyar bútoriparban több mint száz vállalat tevékenykedik. Egy részük minisztériumi irányítás alatt áll, de jelentős a tanácsi ipar és a szövetkezeti szektor részesedése is. A vállalatnagyság szempontjából is változatos a kép. Egyes vállalatoknál nagyüzemi tömegtermelés folyik, számos olyan kis- és középvállalatot is ismerünk, ahol fejlett technikát alkalmaznak, de vannak kézműves módszerekkel termelő vállalatok is.

Nemcsak a vállalatok nagy száma, de a piaci helyzet más elemei is versenyt sejtetnek. Az iparág exportlehetőségei (eltekintve a stílbútor-, valamint a székgyártástól) igen kedvezőtlenek, a legnagyobb vállalatok sem tudják megvetni a lábukat a modern bútorok tőkés piacán.¹² A szocialista viszonylatú export sem jelentős. Ezzel szemben eléggé tekintélyes a bútorimport, ami — elvileg — még csak tovább erősíti a versenyt.

A feltételek ellenére a bútorpiac a magyar gazdaság egyik olyan területe, ahol évtizedekig hiány uralkodott. Itt is felléptek az ismert hiányjelenségek: szűkös volt a választék, bizonyos típusokat csak időnként lehetett kapni, sok volt a hibás termék, a gyártmánystruktúra nem követte a divat változásait. Mivel egyes bútorfajtákat nem lehetett kapni, széles körben dívott a „pult alóli árusítás” is.

A lakosság igényei, a fizetőképes kereslet gyorsabban nőtt, mint az iparfejlesztési politika által hosszú időn át elhanyagolt bútoripar termelése, ezért sokáig úgy tűnt, hogy a verseny hiányát kizárólag a szűk kapacitásokra lehet visszavezetni.

A negyedik ötéves tervben nagyszabású rekonstrukciót valósítottak meg a bútoriparban. Számos állami vállalat termelése a kétszeresére nőtt, új vállalatok jelentkeztek a piacon (Szatmár Bútoripari Vállalat), tanácsi kisvállalatok szinte észrevétlenül nagyüzemmé nőttek (például a Zala Bútorgyár, a Kanizsa Bútorgyár)¹³, de a szövetkezeti szektor is gyorsan növelte bútortermelését. A rekonstrukció hatására a termelés gyorsabban nőtt a kereskedelmi forgalomnál, mégsem érzékelhetők ver-

¹² E. P. Bútoripari rekonstrukció — külkereskedelmi gondok. Világgazdaság, 1974. május 18.

¹³ Eötvös Pál: Bútorgyár borotvaélen. Népszabadság, 1973. november 18.

senyre utaló gesztusok, és több „negatív” jelenség túlélte a rekonstrukciókat.¹⁴

Kevés a kapható típusok, méretek, fajták száma, ma is igen sok az elavult, divatjamúlt, igénytelen kivitelű bútor. A szállítások ütemessége sem javult (gondoljunk a Domus áruház kudarcaira). Úgy tűnik, a rekonstrukció után is hiány lesz egyedi bútorokban, kishűtőben, kisbútorokban stb.

Ezekre a jelenségekre a leggyakoribb magyarázat az anyagihiány. Az iparág fejlődését akadályozó gondok közül — az anyagihiányon kívül — a munkaerőhiányt, a beruházások késését említik a leggyakrabban. Ilyen objektív nehézségek azonban nem kizárólag a bútortiparban jelentkeznek, hanem a korábbi példákban bemutatott, élénk versenyt folytató vállalatoknál is. Ez arra utal, hogy a bútortiparban nem csupán ezek a tényezők hátráltatják a versenyhelyzet kialakulását.

A kényelmes magatartás feltétlenül összefügg a részleges hiánnyal, azzal, hogy egyes cikkek azonnal eladhatók. Gyakran azoknál a gyáraknál is hasonló mentalitással találkozhatunk azonban, amelyeknek a termékeiből gyorsan nőttek a kereskedelem készletei.

Az ország egyetlen bútornagykereskedelmi vállalata, amely egyben jelentős kiskereskedelmi forgalmat bonyolít le, nem üzleti ügyetlenségéből veszi át ezeket az inkurrens cikkeket. A lökésszerű szállítások miatt ma is kiürülhetnek egyes áruházak raktárai. Ha ez bekövetkezik, akkor a kevésbé keresett bútorokat kínálják a vevőnek, akik — ha nem eléggé türelmesek — ezeket kényszerülnek megvásárolni. Számos más ok is (például, a kereskedelemnek nincs elegendő bemutatótere) közrejátszott abban, hogy a bútortiparban csak elvétve alakul ki versenyhelyzet.

Sorolhatnánk még a példákat arra, amikor a nagyszámú potenciális versenytárs létezése nem vezetett valóságos versenyhez. Az eddigiek is jól mutatják azonban, hogy a piaci szereplők nagy száma és a termelés gyors növekedése talán szükséges, de nem minden esetben elégséges feltétele a verseny kibontakozásának.

Egy újabb ellenpélda: telített piac — erőtlen verseny

A személygépkocsi piac áttekintésekor láthattuk: az elosztással foglalkozó vállalat a hiány enyhülésekor kereskedelmi módszerek alkalmazására tér át. Ez a folyamat azonban nem következik be automatikusan. Egyes esetekben az árupiac telítődése nem hoz létre versenyhelyzetet, nem változtatja meg a piac szereplőinek magatartását.

A magyar híradástechnikai ipart alaposan felbolydító 1962—1963-as iparátstrukturális és profilrendezés után a televízió azon kevés áru közé tartozott, amelyet több, esetünkben két vállalat gyárthatott. Az Orion, amely korábban rádiógyártással is foglalkozott, ezt a cikket átadta a Videotonnak, de mindkét vállalatnál továbbra is gyártottak televíziót.¹⁵ A termék forgalma a hatvanas évek végéig gyorsan nőtt, így egyik vállalat sem küzdött értékesítési nehézségekkel, sőt időközönként — elsősorban az Orion tv-kből — hiány keletkezett. A hatvanas évek végétől

¹⁴ Révész Andor—Dr. Kun István: Bútorellátási gondok. Figyelő, 1973. július 4.

¹⁵ A két vállalatra vonatkozó információimat elsősorban „Importhatások a rádió- és a magnetofonpiacon” című esettanulmányom készítése közben gyűjtöttem. (Konjunktúra- és Piackutató Intézet, 1973.)

azonban a telítődés nyilvánvaló jeleit lehetett tapasztalni a televíziókészülékek piacán. Erre utal a többi között az is, hogy a forgalom növekedési üteme csökkent, bizonyos időszakokban stagnált, s nőtt a forgási napok száma. E folyamatok annak ellenére jelentkeztek, hogy a tartós fogyasztási cikkek közül a televíziónál a legmagasabb a hitelértékesítés aránya. A televíziót értékesítő kis- és nagykereskedelmi vállalatok növekvő gondjaira utalnak az egyre gyakoribb időszakos árszállítások, a gyáraktól rendelt mennyiségek pánikszerű stornírozása, akár egyoldalú szerződészegés árán is.

A két vállalat egyre nehezebben tudott televíziót exportálni. A legtöbb szocialista országban gyorsan nőtt a televíziógyártás, s velünk egyidőben jelentkezett a telítődés is. A tőkés piacon pedig a színes televízió és a hordozható másodkészülék lett a „sláger”, olyan típusok, amelyeket a két magyar vállalat ebben az időben még nem gyártott.

A hitelértékesítés nagy hányada, a két vállalat élénk reklámtevékenysége, az időről időre megjelenő új típusok arra mutatnak, hogy a televíziókészülékek piacán a versenyhelyzet jeleivel is találkozhatunk. Ez a verseny azonban nem olyan élénk, mint amilyent a hagyományos versenyfeltételek diktálnak. Ha csak a piac telítettségéből indulunk ki, nehéz megérteni a kényelmes helyzetekre jellemző magatartásformák jelenlétét ezen a piacon.

Igaz ugyan, hogy a két gyár újabb és újabb (számos műszaki újdonsággal rendelkező) típusokat dob piacra, de egyes időszakokban a típusok száma csökken, s ami még fontosabb: a megvásárolható és a létező típusok száma közötti arány az előbbi hátrányára változik. Hasonló helyzetre utal, hogy bizonyos típusokat egyik vállalatnál sem fejlesztenek. Ilyen a „néptelevízió”, az olcsó, csak a legszerűebb igényeket kielégítő készülék, amely hosszú évek óta hiányzik az üzletekből. Több éves a lemaradás a hordozható készülékeknél. 1974 második felében már folyamatos volt az ellátás ebből a típusból, de ez a többi szocialista országhoz képest legalább két, a tőkésországokhoz képest 5—6 éves lemaradást jelent.¹⁶

A kétfajta televíziót gyártó vállalat — amint az bizonyos mértékig várható is — nem vív árversenyt a piacon. Mindkettő árpolitikájára az a jellemző, hogy miközben a drágább készülékek ára lassan nő, a viszonylag olcsó készülékek eltűnnek a piacról, és a helyettük megjelenő új típus már többbe kerül.

A fogyasztók csak egy fokozatosan szűkülő ársávban találnak televíziót az üzletekben. A minőségi verseny sem különösebben élénk.

A televíziópiacra folyó „quasi-versenyt” gyakran indokolják az import hiányával, illetve elenyésző szerepével. Szocialista országból is lehetett volna vásárolni hordozható televíziót (fogyasztói árából viszonylag alacsony termelői árra lehet következtetni), mégsem támasztottunk importversenyt a hazai gyártóknak. Az adminisztratív eszközökkel távol tartott import kétségtelenül növelte a két vállalat biztonságát. Ez önmagában azonban még nem magyarázza a verseny lanyhaságát. Állításunk alátámasztására a rádiópiac példáját hozzuk fel. Rádiót egyetlen magyar vállalat gyárt, a televíziópiacra is szereplő Videoton. Ennek a

¹⁶ Jelentős lemaradás volt a színes televíziók gyártásában. Itt olyan nagyok voltak a gondok, hogy egy időben kétségessé vált a hazai gyártás.

terméknek a piaca telítettebb, mint a televíziópiac és ehhez hozzájárult a nagy mennyiségű import is. E versenyre serkentő feltételek ellenére a Videoton nagyjából hasonló magatartást tanúsított mindkét piacon. (Csaknem azonos a két cikk súlya a vállalat értékesítésében is.) Ez arra utal, hogy az import valószínű hatását óvatosan kell értékelnünk.

A viszonylag kényelmes piaci magatartás szempontjából figyelemre méltó, hogy egyik vállalatnál sem a televízióra irányulnak a *fő erőfeszítések*. (Mindkét helyen van ilyen döntően fontos termékcsoport, az Orionnál az ún. professzionális híradástechnikai berendezések, a Videotonnál pedig a számítástechnikai berendezések gyártása tölti be ezt a szerepet.)

A televízió mindkét vállalatnál *másodrendű* termék, rezsihordozó, amelynek piacán elszenvedett vereség nem különösebben befolyásolja a két vállalat gazdasági helyzetét. *A lanyha verseny okát ebben az esetben csak a két vállalat teljes termékskálájának elemzése során találhatjuk meg.*

Termékstruktúra és verseny

A televízió példájából láthattuk, hogy egy meghatározott áru piacán tanúsított magatartás és az áru súlya a vállalat életében szoros kapcsolatban van egymással. Az olvasó bizonyára észrevette, hogy a piaci szereplők számának, a piac telítettségének hatását igazoló, azt erősítő példák sem voltak tökéletesek. Hol itt, hol ott bukkantunk olyan helyzetre, amikor nemcsak az adott termékhez közvetlenül kapcsolódó tényezők, hanem a vállalat többi termékének piaci helyzete is befolyásolta a vállalat magatartását, a versenyhelyzet kialakulását. (A gyógyszergyárak, a bortermelelő állami gazdaságok fő termékük piaci nehézségei miatt törtek be más vállalatok piacára stb.)

Az, hogy a termékstruktúra és a versenyhelyzet kialakulása között kapcsolat van, önmagában még keveset mond. A példákból kiderült azonban — és ez már egy olyan összefüggés, amellyel kezdhettünk valamit —, hogy az árupiaci verseny élénksége szempontjából nem mindegy, hogy milyen a termék súlya a vállalat jelenlegi forgalmában; mit tervez, milyen termékre irányulnak leginkább erőfeszítései.

A vállalatok termékeiket súlyuk, fontosságuk szerint eltérően kezelik. A bútorigipari példában említettük, hogy a folyamatos termelést hátráltatja néhány alkatrész (például a bútortörzsalás) hiánya. E termékeket két igen tekintélyes vállalat, az Elzett és a Nagykanizsai Finommechanikai Vállalat gyártja. A nagy piaci igények és a versenytárs jelenléte egyiket sem ösztönzi különösebben az igény kielégítésére, hiszen mindkét helyen jelentéktelen a bútortörzsalás, mellékes termékként tartják számon.¹⁷

Korábbi példáinkhoz visszatérve az ipari felhasználású híradástechnika az Orion rt. egész tevékenységét befolyásoló vagy meghatározó termékcsoport, ugyanez lesz a közeljövőben a számítástechnika a Videotonnál. Nem ritka az olyan vállalat (gondoljunk a Söripari Országos Vállalatra), ahol egyetlen termék határozza meg a vállalat helyzetét.

¹⁷ Ebbe a típusba sorolhatjuk az alkalmasszerűen gyártott termékeket is (például a Hajtómű- és Felvonógyár egy alkalommal sílifteket gyártott osztrák rendelésre).

Állíthatjuk-e mindezek alapján, hogy minél nagyobb a termék súlya a teljes vállalati termelésen belül (a jelentéktelentől haladva a fő termék felé) annál nagyobb a lehetőség versenyhelyzet kialakulására ennek az árunak a piacán?¹⁸

Újabb példák és ellenpéldák

Az elmúlt másfél évtizedben a tartós fogyasztási cikkek közül a háztartási hűtőgépek forgalma nőtt a leggyorsabban. Az esetenként 30—40 százalékos évi növekedés hatására a Jászberényi Hűtőgépgyár profil-tisztítást hajtott végre. Abbahagyták a fémtömegcikkék és a háztartási alumíniumedények gyártását. A hűtőgép a fejlődést erősen befolyásoló cikkből rövid idő alatt a vállalat további létét meghatározó termékévé vált. A fúziók és beruházások eredményeként létrehozott új gyáregységekben elsősorban hűtőgépgyártásra rendezkedtek be.¹⁹

A forgalom látványos növekedése az évtized végén lelassult, a piacon a telítődés jelei mutatkoztak. Ugrásszerűen nőtt a hiteleladások hányada, a készletnövekedés üteme meghaladta forgalomnövekedés ütemét. A vállalat sajátos termékszerkezete miatt nem térhetett ki a verseny elől. A hűtőgép meghatározó súlyú (60—70 százalék) volt a vállalat forgalmában, amelyet nem lehetett máról holnapra más „slágercikkkel” helyettesíteni.

A Hűtőgépgyár minőségi és választéki versenybe kezdett, új piacokat keresett termékeinek, és távolabbi célként új termékek (légkondicionáló berendezések, kereskedelmi hűtőpultok) gyártását is szorgalmazta. Egyetlen évben, 1969-ben tizenkét új különféle méretű hűtőgépet dobta piacra, majd rövid idő múlva egy megvásárolt licenc segítségével korszerű abszorpciós gépeket is kezdtek gyártani. Az új termékek korszerűség szempontjából felülmúlták az importárakat. Jó minőségüket mutatja, hogy a vállalat kettőről öt évre emelte a garanciális időt. A licenc alapján gyártott típusok a külső piacokon is versenyképesek, az utóbbi egy-két évben gyorsan nőttek a vállalat nyugat-európai szállításai. A termékstruktúra egyoldalúsága a telítődéssel együtt ebben az esetben már jelentős versenyre kényszerítő erőnek bizonyult.

Sok esetben viszont az ilyen hatásokat más tényezők semlegesítik. Itt ismét az áruhiány körülményei között tevékenykedő országos nagyvállalatok példájára kell hivatkoznunk. Ezek többnyire egyetlen termék, termékcsoport gazdái, szűk profilú vállalatok, legtöbbször mégsem tapasztaltunk versenyhelyzetre utaló jeleket. Ennek okát többnyire a speciális intézményi helyzetre vezetik vissza, amelyet csak tovább erősít, hogy e vállalatok a hiánycikkek piacán tevékenykednek.

Az említett példák azt bizonyítják, hogy egy termék fontossága, súlya a vállalati forgalomban önmagában éppoly fogyatékos jellemzője a versenyhelyzetnek, a verseny lehetőségeinek, illetve hiányának, mint a piac szereplőinek száma vagy a piac telítettsége.

¹⁸ Itt most nem foglalkozunk azzal az esettel, amikor a termékek súlya, illetve a fajlagos nyeresége alapján összeállított sorrend eltérő. Ez valóban gyakran előfordul, és ilyenkor a termék súlyát a jövedelmezőséggel „korrigálják”. Bennünket itt elsősorban az érdekel, hogy létezik-e egy ilyen sorrend vagy sem.

¹⁹ A Jászberényi Hűtőgépgyár piacpolitikájáról esettanulmányt készítettem. (Laki Mihály: Importhatások a hűtőgéppiacon. Külgazdaság. 1972. 7. sz.)

További nehézségek

A versenyhelyzet elemzésénél fel tudjuk használni a termékszerkezetet mint sajátos meghatározó tényezőt. De nem minden esetben! Gyakran ugyanis nem tudjuk egyértelműen megbecsülni egy termék, termékcsoport fontosságát, súlyát a vállalat életében. Itt nem a számbavétel nehézségeiről van szó, hanem az olyan vállalatokról, ahol egyidejűleg igen sok (több ezer) terméket gyártanak és ezek elosztása, fontossága nagyjából hasonló. Pontosabban fogalmazva: a vállalati termékszerkezetben nincs súlypont, nincs olyan termék, amelyre különösen nagy erőfeszítések irányulnának. A Villamos Berendezés és Készülék Művek gyáraiban kb. 15 000 termék készül, és a legtöbb termék súlya nem haladja meg a vállalat forgalmának 1 százalékát. Ilyen feltételek között nem érdemes különösebb figyelmet szentelni egy-egy terméknek.

A termékstruktúra megítélésénél a vállalat nagysága nem elhanyagolható tényező. Más dolog, ha egy országos nagyvállalat és megint más, ha egy kisipari szövetkezet gyárt egyetlen terméket. A vállalat méreteitől is függ, hogy milyen rugalmasan reagál a termékstruktúra kívánatos változásaira, milyen gyorsan állítható át gépparkja új termékek gyártására, továbbá, mennyire képes a vállalati kollektíva egy ilyen fordulat aktív részésévé válni. Egy célgépekkel felszerelt, betanított munkásokkal termelő vállalat más versenyelőzettségekkel rendelkezik, mint egy talán hasonló termékeket gyártó, de univerzális gépekkel felszerelt, univerzális szakképzettségű munkásokat foglalkoztató vállalat. Az Irodagép és Finommechanikai Vállalat értékesítésének kb. felét teszi ki a Ratus—20 típusú pénztárgép.²⁰ Valamivel kisebb az erőművi berendezések súlya a Ganz Villamossági Művek forgalmában.²¹ A pénztárgépeket olyan technológiával gyártják, amelynél a gépek, a szerelőszalagok viszonylag gyorsan átállíthatók más finommechanikai termékek gyártására. Nem ez a helyzet az erőművi berendezéseknél, ahol olyan nagyértékű gépeket alkalmaznak, amelyekben kizárólag ezek a termékek állíthatók elő. Viszonylag hasonló fontosságú termékekről van szó, de a két vállalat változtatási lehetőségei mégis eltérőek.

Néhány tanulság

Jelenlegi ismereteink alapján nem tudjuk felvázolni az élénk verseny szempontjából leginkább kívánatos termékstruktúrát. Valamivel többet mondhatunk a verseny kibontakozása szempontjából legkevésbé kívánatos helyzetről. Úgy tűnik, két végletes állapot: a súlypont nélküli túldiverzifikáltság és — nagyvállalatoknál — a nagyon szűk profil gátolja elsősorban a versenyhelyzet kialakulását.

A túldiverzifikált, súlypont nélküli termékszerkezetű vállalatok²² egyik fontos tulajdonsága: olyan sokféle terméket gyártanak, hogy

²⁰ A szakosítás eredménye a pénztárgépek gyártásában. Világgazdaság, 1971. január 16.

²¹ Vince Péter: Tanulmány a gazdálkodás és a fejlesztés lehetőségeire (Ganz Villamossági Művek). Konjunktúra- és Piackutató Intézet, 1973.

²² Itt csak a hazai vállalatokra gondolunk, amelyek egy ágazatban tevékenykednek. Más a helyzet a tőkés konglomerátumoknál, de erre itt nem térünk ki.

egyetlen termék, termékcsoport sikere vagy kudarca sem befolyásolja különösebben helyzetüket.

Magyarországon újdonságnak számított a teflonedény. Az Alumíniumárugyár gyors licencvásárlással reagált a piaci lehetőségekre, és hamarosan megjelent a piacon a magyar termék. Kiderült azonban, hogy a piac — a sokak számára túl magas árak miatt — csak lassan növekvő mennyiséget tud felszívni, így csupán részben lehet kihasználni a kapacitásokat.

A teflonedényt vásárló nagy- és kiskereskedelmi vállalatok 50—60 ezer féle cikket forgalmaznak. Ezek közül csak egy, számukra nem különösebben fontos cikk a teflonedény. Ez az áru azonban nem bukik meg a piacon, mivel több tízezer társához hasonlóan a kereskedelmi vállalatok rutinszerűen átveszik a megszokott mennyiséget és „hagyják” elfogni. Ez a „sem siker, sem kudarc” állapot a termelő számára igen kellemetlen, mert a piac ítélete nem egyértelmű, s ezért nehéz eldönteni: fokozza vagy csökkentse-e a termékkel kapcsolatos erőfeszítéseit. Egészen más a szűk profilú vállalatok esete, ezek a piac telítődésekor versenyhelyzetbe kerülnek, de ez, ha nem készülnek fel rá, a vállalat egész további létét kérdéssé teheti, mivel nincsenek olyan rezsihordozó cikkek, amelyekkel a fő termék dekonjunkturális helyzetéből származó veszteségeket ellensúlyozni lehetne. Ilyenkor a vállalatok gyakran csak *központi beavatkozással* tudnak úrrá lenni a nehézségeken.

A piaci versenyhelyzet kialakulásához gyakran szükséges, de nem mindig elégséges feltétel a piaci túlkínálat és a piaci szereplők nagy és növekvő száma. Fontos szerepet játszhat ebben a folyamatban a vállalatok termékszerkezete is. A termékstruktúra elemzése árnyaltabbá teszi a versenyhelyzet leírását, de a modern vállalat magatartásának kielégítő értelmezéséhez sok más tényező figyelembevételére van szükség.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bauer Tamás—Laki Mihály: Vállalatvezetés, profilváltozás. Valóság, 1972. október.

Hegedüs Zsuzsa—Tardos Márton: A Budapesti Harisnyagyár gazdálkodásának egyes kérdései. Pénzügykutató Intézet, 1973.

Laki Mihály: Importverseny a rádió- és magnetofonpiacon. Konjunktúra- és Piackutató Intézet, 1973.

Lányi Kamilla: Vállalatok, piacok, versenyhelyzet. Konjunktúra- és Piackutató Intézet, 1974.

Neumann, Manfred: Konglomerate, Konzentration und der industrielle Monopolisierungsgrad. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 1967. 4. sz.

Tárnok Éva: A Magyar Édesipar gazdálkodása 1968—1972 között. Konjunktúra- és Piackutató Intézet, 1973.

Vince Péter: Tanulmány a gazdálkodás és a fejlesztés lehetőségeire (Ganz Vilámossági Művek). Konjunktúra- és Piackutató Intézet, 1973.

FÜLÖP SÁNDOR:

Merev lineáris-törzskari szervezet — antihumánus vezetés?*

Az eredményes vállalati tevékenység különféle cselekvéssorozatokkal, a lehetséges cselekvések változatos kombinációival érhető el. Az, hogy a vállalatok a lehetséges cselekvési alternatívák közül melyeket választják, egyrészt attól a célrendszertől függ, amelyet közvetlenül vagy közvetve a vállalatok elé tűznek, másrészt azoktól a korlátoktól, amelyek között a vállalatok egyáltalában választhatnak. Ezt véve figyelembe nem véletlen, hogy az üzem- és munkaszervezés kérdése csak az utóbbi években került előtérbe, s az sem, hogy az előrehaladás igen lassú, nem kielégítő. Az üzem- és munkaszervezésben rejlő lehetőségek hasznosítása a vállalati célok megvalósításában ma a legkevésbé járt, és a legnehezebben járható út. Mindaddig, amíg az extenzív fejlesztést lehetővé tevő munkaerőforrások, illetve az intenzív fejlesztés (külső) pénzforrásai rendelkezésre állnak, alig érvényesül az átfogó s általános üzem- és munkaszervezés gazdasági kényszere.

A nyersanyagok és az energiahordozók drágulása, a szabad munkaerőforrások megszűnése, a beruházásokra rendelkezésre álló források szűkülése fogja csak a munkájuk hatékonyságának növelésére törekvő, és az abban érdekelt vállalatokat arra kényszeríteni, hogy az üzem- és munkaszervezésben gazdasági céljaik megvalósításának alapvetően fontos eszközét lássák. A szervezés, valamennyi fajtájával együtt, az ipari fejlődés intenzív szakaszában a fejlődés egyik döntő forrásává válik. Schumpeter a kapitalizmus hajtómotorjai közül az ipari szervezés új formáit — az új fogyasztási cikkek, az új termelési és szállítási eljárások, az új piacok és új nyersanyagforrások után — az ötödik helyre sorolta. [(4) 137. l.]

A vállalati szervezetek globális teljesítőképessége alapvetően két tényezőtől függ: az *egyéni teljesítményektől és attól, hogy a szervezet az egyéni teljesítmények milyen koordinációját képes megvalósítani.* Az egyéni teljesítmény a képességek és a motiváció függvénye, a koordináció pedig nagymértékben a vezetési rendszeré (ami a vezetés szervezetét és módszerét foglalja magában). A vezetés rendszere természetesen nagy hatással lehet az egyéni teljesítmény második összetevőjére — a motivációra — is. Így az üzem- és munkaszervezés fejlesztésének igényével együtt természetszerűen reflektorfénybe került a vállalatok vezetési rendszere is.

* Hozzászólás a Kárpáti Pál—Noszkay Erzsébet: Az iparvállalati vezetés problémái című cikkkel kapcsolatban a Közgazdasági Szemleiben kibontakozott vitához.

Az iparvállalatok vezetési problémáival foglalkozó, hónapok óta tartó vita szélesebb területet fogott át, mint Kárpáti Pál és Noszkay Erzsébet vitaindító cikke. A témakör kitágítása érthető, hiszen a vállalatok vezetése komplex probléma, s így összefüggései révén a vita igen messzire ágazhat. Az egyik-másik hozzászólás a kérdések önálló tárgyalásának tekinthető, amely egy újabb vita kiindulópontja lehetne. A továbbiakban azonban szeretnék visszakanyarodni a vitaindító cikkhez és a hozzászólásokhoz olyan szempontok felvetésével, amelyek eddig vagy figyelmen kívül maradtak, vagy amelyekben nézeteimmel ellenkező álláspontot fejtettek ki.

Amikor a vállalati vezetés problémáit vizsgáljuk, három területen kereshetjük a *vállalaton belüli* hibák okait:

- a vezetők személyében, egyéni tulajdonságaiban;
- a vezetők tevékenységében, vezetési módszereikben;
- a vezetés szervezetében.

Az első tényezőt *e vita* szempontjából figyelmen kívül hagyhatjuk. Megjegyzéseink a másik két területre vonatkoznak, s ez annál is inkább indokolt, mivel megjelenésében, következményeiben a második két tényező nem is igen választható szét: a hibás vezetési módszerek következményei a vezetés szervezetének rovására írhatók, és fordítva.

A Kárpáti Pál—Noszkay Erzsébet által vizsgált fő kérdés az, hogy „*a mai vezetési szervezet alkalmassá teszi-e a vállalatot fontos feladatai ellátására.*” [(3) 430. l.] A kérdés indoklásaként később leszögezik: „*hogy végső soron a vállalat dolgozói és vezetői az adott szervezetben milyen határfokkal dolgoznak, azt elsősorban az adott vezetési szervezet struktúrája és funkcionális léte határozza meg.*” [(3) 431. l.] Véleményük szerint az iparvállalatok vezetési szervezete „*telve van feszültségekkel, ellentmondásokkal*” [(3) 431. l.], amelyeket négy csoportba osztanak. A negyedik csoportba tartoznak a szervezetből, az alá és fölé rendeltségből, a szervezeti felépítés bonyolult rendszeréből, a függőségi viszonyokból adódó konfliktusok, amelyeket „*sem a vállalaton belüli munkamegosztás javításával, sem pedig a személyi feszültségek kiiktatásával nem tudunk megszüntetni.*” [(3) 431. l.] Ez a „*konfliktusstabilizáló*” szervezeti struktúra a lineáris-törzskari szervezet.

Cikkük következő részeiben a szerzők a lineáris-törzskari szervezet diagnózisát adják. Bírálatauk sok jogos, elítélő megállapítást tartalmaz a vállalatok jelenlegi vezetési rendszerével kapcsolatban. Helyesen mutatnak rá az egész vállalati tevékenységet fékező jelenségekre. A diagnózis helyességének kritériuma azonban csak az lehet, hogy az valóságos — még ha „*általánosított*” — betegről szól-e, avagy az Állatorvosi Főiskola ama beteg lováról, amelyben valamennyi — még egymást kölcsönösen kizáró — betegség egyszerre megtalálható, természetesen a hallgatók okulására. A vitaindító cikk diagnózisát kell elsőként — véleményem szerint — újra megvizsgálni ahhoz, hogy a helyes terápia eljárásait megtalálhassuk.

A diagnózis helyességét vitató kérdésfeltevés található Bíró András cikkében [(1) 891. l.] is. Mindazzal, amit Bíró András a vizsgálat módszerével kapcsolatban általánosan mond — sok következtetésével együtt —, magam is messzemenően egyetértek. Én sem tartom elfogadhatónak például azt a vitaindítóban hangoztatott érvelést, amely szerint a lineá-

ris-törzskari szervezet hazai alkalmazását „az 50-es évek szakembereinek gyenge műszaki, technikai, szakmai felkészültsége” [(3) 437. l.] indokolta. Nagyon furcsa az az érvelés, amely a fejlett tőkésországok vállalatainál széles körben elterjedt vezetési rendszer átvételét a hazai szakemberek gyenge felkészültségével indokolja. Megfordítva, igaz lenne az, hogy a lineáris-törzskari rendszer alkalmazása a gyenge felkészültség bizonyítéka?

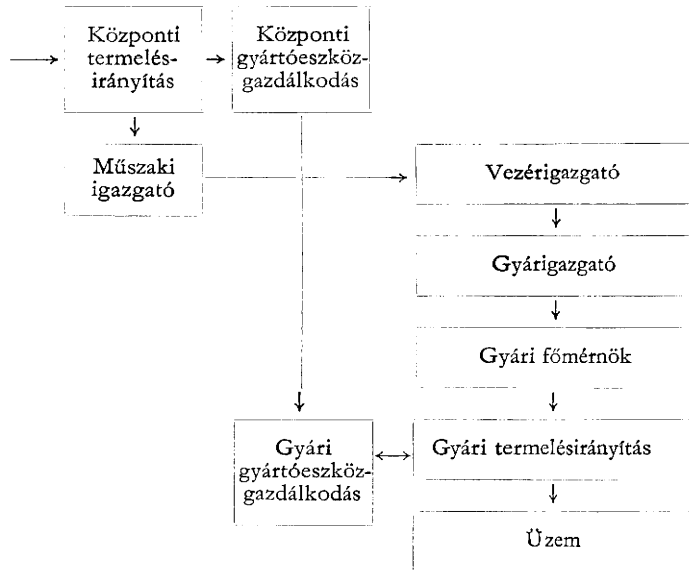
A megismétlendő diagnózis első kérdése az, hogy a lineáris-törzskari szervezet általánosan megvalósított gyakorlata valóban olyan-e, mint amilyenek a cikk ábrázolja. Tapasztalataim szerint ennek a vállalati szervezeti elvnek az irodalomból ismert — és a szerzők által leírt — merev formája a gyakorlatban egyszerűen nem létezik. A valóságban a linearitást — az egyenes vonalban oda-vissza haladó utasítási, illetve információs rendszert — a gyakorlat számtalan helyen mindig is megtörte, részben objektív okokból, részben pedig éppen a rendszer rugalmasságának, életképességének növelésére. A valóságban a működő szervezetek mindig kicsit keverékei a lineáris-törzskari és a funkcionális szervezeti rendszereknek, még ha ezt a formális ügyrendi leírások csak homályosan tükrözik is (például az egyes vezetők felelősségi körének meghatározásában).

Lényegében az előbbiekhöz hasonló az ellenvetése Szilárd Csabának, amikor megjegyzi, hogy „szervezési elképzeléseinkben, koncepcióinkban, intézkedéseinkben az egyetlen vezérlőelv elmélete’ az uralkodó” [(5) 594. l.], illetve — gondolatát bővítve —, ha a valóságot egyetlen, és hozzátéhetjük, mereven értelmezett vezérlőelvhez mérjük hozzá. Ebben az esetben feleslegesen magtagadhatjuk még a bevált gyakorlatot is, s ez helytelen kritikát jelent a jó szervezési megoldással szemben.

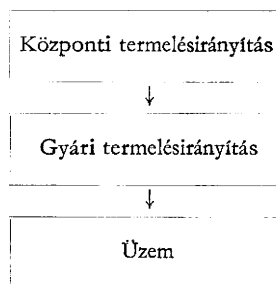
Álláspontomat néhány példával szeretném igazolni. Kárpáti Pál és Noszkay Erzsébet szerint a lineáris rendszerben „Minden dolgozónak csak egy vezetője lehet, csak attól kaphat utasítást, s ő is csak azon keresztül adhat a felső vezetésnek információt.” [(3) 433. l.] Szerintük a hierarchikus struktúra miatt „az információk hatalmas vertikális kerülő utat járnak be”, illetve „a hierarchia igen szigorúan megszabja az információk áramlásának útját, és valamennyi információt kritika nélkül ilyen áramlásra kényszerít, az indokolatlanul nagy információmennyiség a vezetőket túlterheli, a döntések időben elhúzódnak”. [(3) 436. l.] Gyakorlati tapasztalataim szerint az információáramlásnak a szerzők által leírt útja az információgyűjtés, az adatfeldolgozás és az adatközlés alkalmazott eljárásai miatt a valóságban nem is fordul elő. A kerülő út leírt formája még gyengén szervezett vállalatoknál sincs meg. Egy valamelyest is megszervezett vállalati információrendszerben pedig kizárt. Az erre vonatkozó példák előtt még a lineáris függőség „abszolút” hierarchikus voltáról szükséges néhány megjegyzést tenni.

A vita során közzétett tanulmányokat olvasva szembetűnő, hogy egyrészt a lineáris, illetve a törzskari szervezetek lényegét illetően is jelentős nézetkülönbségek vannak az egyes szerzők között, másrészt hogy az egész témakörből szinte teljesen kimaradtak az olyan vállalati funkciókkal kapcsolatos problémák, mint az értékesítés, anyaggazdálkodás, pénzgazdálkodás stb. Ha felmerül az a kérdés, hogy a törzskari műszaki szervek és vezetőik (például a fejlesztési főmérnök stb.) miként

kapcsolódnak a lineárisan szervezett termelési apparátus munkájába, még inkább kérdéses, hogyan szólhat bele ennek a szervnek a munkájába a kereskedelmi vagy a gazdasági igazgató. A valóságban pedig beleszól különböző, a saját szakmai területét szabályozó utasításokkal, amelyeket a termelési szervezetnek kell végrehajtania (például értékesítési sorolás, készletgazdálkodás stb.). Még bonyolultabb a több gyárat irányító vállalatok helyzete. Az egyes gyárak élén a vezérigazgatóhoz tartozó igazgató áll. A gyárban mindenki lineárisan hozzá kapcsolódik. Ha a vállalatnál központosított a termelésprogramozás, sőt esetleg központosított a gyártáselőkészítés is (ezen belül például a gyártóeszköz-gazdálkodás), akkor a termelési utasítások lineáris-hierarchikus vargabetűje a következő séma szerinti lenne:

A valóságban azonban az operatív ügyeknél a termelési utasítások a következő képet mutatják:

A hét „lineáris” lépcső helyett mindössze három kapcsolódik be a feladat elvégzésébe. Az összes szervezeti lépcső, illetve vezető csak a rendkívüli vagy különösen fontos ügyek esetén vesz részt a döntések

meghozatalában. Vajon a központi termelésirányítás ebben az esetben a műszaki igazgató törzskari szervének vagy a termelési szervezetnek a lineáris vonalába tartozik? A szervezet — a feladat megoldásától függően — az egyik esetben az egyik, a másik esetben a másik arcával jelenik meg. Az ún. funkcionális szervekkel hasonló vagy még bonyolultabb a helyzet, de a kettősség — a racionális ügyintézés végett — a legtöbb vállalati szintű szerv munkájára jellemző. Igaz, ez a Janus arculat gyakran nem jelenik meg a vállalati működési szabályzatban, mert a vállalatok tiszteletben tartják a lineáris függőség elvét, ugyanakkor azonban a munka ésszerűségét is. Például a vállalati közgazdasági, terv-, valamint üzemgazdasági főosztály a tervezés érdemi részét illetően törzskari szervezet a vezérigazgató vagy a gazdasági igazgató mellett, de ugyanakkor szabályozza a gyári, gyáregységi tervosztályok munkáját (metodikában, időbeosztásban stb.) is. Formailag rendszerint csak kér, a valóságban azonban utasít, mert kérésének kötelező eleget tenni. Ésszerűtlen lenne ezeket a kéréseket a lineáris függőség kerülő útjára terelni. Ezt a kapcsolatot mégsem nevezném informálisnak, mert a központi főosztály *feladatai között* szerepel a vállalati — és ezzel a gyári — tervezési metódika szabályozása, csak a megfelelően körülhatárolt utasítási jog hiányzik a hatásköréből. *Ilyen logikai bukfenc sok vállalati szabályozásban, s egyúttal sokféle vonatkozásban megtalálható.* Természetesen a hasonló példák egész sorát lehetne felhozni az elméleti konstrukcióval látszólag szembeálló, de a gyakorlatban jól funkcionáló megoldásokra. A lineáris és a törzskari szervezetek közötti surlódásokat — véleményem szerint — nem az okozza, hogy a törzskari szervek egyes esetekben utasítanak is, hanem az, hogy bár a vállalatnál mindenki tisztában van az utasítás szükségességével, s ezt a törzskari szerv feladatai közé be is iktatják, a hatáskört azonban formailag, szabályzatszerűen ehhez nem biztosítják.

Más típusú az a surlódás, amelyről a vitaindító szerzői a lineáris és törzskari szervezetekkel kapcsolatban írtak. A vállalaton belüli munkamegosztás szükségességét senki sem vitatja, és azt sem, hogy bizonyos vállalati méreten felül a megosztott munka különálló szerveket igényel, például 1. a termékek konstrukciójának kidolgozása, 2. a technológiai fejlesztése és 3. a termelés lebonyolítása tekintetében. A három tevékenységet ellátó szervek mindegyike kialakíthat magának értékelési kritériumokat, amelyek szerint tevékenységét optimalizálja. Ezek a kritériumok nem szükségszerűen azonosak. A konfliktus akkor is megjelenik, ha ezt a három tevékenységet a vállalatnál egy vezetőhöz tartozó három részlegnél, vagy ha három különböző vezetőhöz tartozó szerveknél végzik. *A konfliktus a tevékenységek önmagában vett optimalizálása és az együttes tevékenység optimalizálása között van.* Ha a három funkciót egy ember látná el, neki kellene számításokat végeznie, s gondolkodnia azon, hogy mit és mikor fejlesszen, milyen technológiai változtatásokat dolgozzon ki és valósítson meg *az értékelési kritériuma szerinti maximális eredmény elérése végett.* Ez a felidézett, „intézményinek” nevezhető ellentét az egyik oldalon erősíti ugyan az azonos szervnél dolgozók együvé tartozásának érzését, ugyanakkor számos, az együttműködést gátló motívum forrása. Ilyen motívum a többi szerv munkájának túlzottan kritikus szemlélete, a többiek bérével kapcsolatos féltékenység, verseny a jobb munkafeltételekért, a főnökhöz való közelségért stb.

Nem az a baj, hogy konfliktus keletkezhet a vállalaton belüli munkamegosztásban a különböző feladatokat ellátó szervezetek között. *Az a probléma, hogy ezeknek az ellentéteknek a feloldására* — általános recept hiányában — *konkrét megoldást kell találni valamilyen* vállalati érdeket kifejező *kritérium alapján*. Erre, sajnos, az esetek egy részében nem kerül sor. A munkamegosztásból eredő konfliktusok a szervezetek, a dolgozók közötti ellentét mezét öltik, de megoldásukat csak ritkán lehet a szervezet módosításával vagy a dolgozók cseréjével elérni. Ez a konfliktustípus tulajdonképpen *a szerzők által* is „a többségében előbbrevivó, *feloldható*” [(3) 431. l.] ellentétek közé tartozik, tehát nem az általuk konstruált negyedik ellentétsoportha.

Természetesen lehetséges konfliktus a lineáris és a törzskari szervezet, valamint a funkcionális és a termelésterületi szervek között hatáskör-túllépés miatt is. E konfliktusok létezését és káros hatásait a vállalat működésére nem lehet tagadni. Helytelen lenne azonban azt hinni — mint azt a cikk felteszi —, hogy csak a törzskari szervek lépik túl hatáskörüket a termelési szervezet rovására. A hatáskör-túllépés legalább annyira előfordulhat a másik irányból is, valamint a funkcionális és termelésterületi szervek között is, egymás rovására. *Való igaz, nem könnyű dolog egy bármely szinten dolgozó vezetőnek minden esetben megmaradnia hatáskörének keretein belül*, ha gyorsan sikerre akar vinni egy ügyet. (Persze az egyáltalában nem biztos, hogy az a legjobb megoldás, amelyre ő törekszik.) A „túllépéses típusú” konfliktusok jelentős részének ez a háttere. Természetesen szerepet játszik bennük a túlzott személyi ambíció, a szabályozók nem kielégítő ismerete és a szabályozás pontatlansága is. Az első két ok (az ambíció és a szabályok nem kellő ismerete) lényegében szubjektív tényező, minden szervezetben előfordulhat és hathat tevékenységére. Csak az igazgató rendelkezési joga terjed ki mindenre, minden más vezetőé korlátozott. *Ha egy beosztott vezető jól akar dolgozni, korrekt, a hatásköröket tisztelően tartó együttműködésre törekszik vezetőtársaival*. A túl ambíciós ember hatásköri túllépései ellen nincs szervezeti orvosság. A hatáskörök túllépésének nagy része világos, egyértelmű — jól beidegzett — szabályozással, kölcsönös korrektséggel elkerülhető.

A törzskari szervek túllépései közé azonban nem számíthatom be — vagy nem nagy súllyal — a közvetlen területükön túllépő információigényüket. A dolog természeténél fogva a törzskari funkciók nagyobbik része csak úgy tölthető be megfelelően, hogyha a törzskari szerv dolgozóinak figyelme túlterjed az adott részleg keretein. Már utaltunk az elmélet és gyakorlat közötti különösen szembetűnő ellentmondásra az információk áramlását illetően. (L. az előbbi sémákat.) Ha az adatokat tekintjük a legfontosabb információknak, akkor a pénzügyeket kivéve alig találunk olyan területet, ahol az információkat az a terület szolgáltatná, amelyre az vonatkozik. Így tehát az adatok nem is haladhatnak végig a lineáris vonalon. Például a legfontosabb termelési információkat nem az üzemek, hanem a készáruraktárak szolgáltatják, amelyek nem is tartoznak a termelésirányítás vonalába, az értékesítési tevékenységről a számlázás és a könyvelés adja az adatokat, az anyag-, valamint a bérfelhasználásról az anyagkönyvelés, illetve bérelszámolás. Ezek egyike sem tartozik az illetékes termelési terület vezetőjéhez. A sort lehetne foly-

tatni. Az egyes szervezetek tehát nem elsősorban a vezetőjüknek, hanem az információkat feldolgozó szerveknek adnak információkat, sőt maga a terület és a vezetője is ettől a — rendszerint nem is hozzá tartozó — szervtől kapja a szükséges adatokat.

Vállalataink többségénél valamilyen formában már megvalósult a gépi adatfeldolgozás, sokak közülük saját elektronikus számítógéppel rendelkeznek. Az információkat nem az egyes területi vezetők mellett működő „törzskari” szervezetek dolgozzák fel, hanem az egyik vezetőhöz rendelt „adattfeldolgozó központ”, amelynek különböző mértékben aggregált — eltérő formákban közzétett — jelentéseit egyszerre kaphatja meg a vezérigazgató, a gyáregység igazgatója, valamint a műhelyek főnökei, illetve más, a lineáris vonalba nem tartozó vezetők. A lineáris vonalban inkább csak az egyes jelenségeket (például a terveltéréseket) magyarázó, sokszor csak kvalitatív információk áramlanak, nem pedig a vállalati gazdálkodás lényeges vonásait tükröző számszerű információk. A vita több résztvevője által említett információtorzulás is elsősorban csak ezekre az információkra vonatkozhat.*

Az információk „gépi úton” való vándorlása természetesen magas követelményeket támaszt mind az információs rendszerrel, mind az alapokmányok kiállításával kapcsolatban. Ez azonban minden vezetési rendszertől egyformán nagy szervezethez kíván. Ilyen információs rendszer természetesen nem jöhet létre az illetékes vezetők aktív közreműködése nélkül. Minden vezetőnek saját magának kell megmondania, hogy döntéseihez milyen információkra van rendszeresen vagy esetenként szüksége. Azok biztosítása azonban már nem az egyes vezetők, hanem az egész információs rendszer szervezéséért és folyamatos működéséért felelős egyetlen vezető gondja. *Az információellátás nem lineáris funkció még a lineárisan kapcsolódó szervezetekben sem.*

A központosított információellátás természetesen új veszélyeket idézhet elő. Ezek a következők:

— Megnő a felső vezetés közvetlen beavatkozásának a lehetősége, s egyúttal az a veszély is, hogy az összes információk birtokában a döntések a szükségesnél magasabb szintre tolnak, illetve a felső vezetők akkor is beavatkoznak a munkába, amikor a szakirányítás szintjén is megoldható egy-egy probléma.

— A vállalat központi funkcionális szervei elvileg hamarabb juthatnak az információk birtokába, mint az alapadatokat szolgáltató termelőegységek, különösen a területileg különálló gyáregységek, gyárak, üzemek. Ez szükségtelen centralizációs törekvések forrása lehet, akadályozhatja az irányított egységek kezdeményezését, feleslegesen irritálhatja azok vezetőit.

— Szükségszerűen nő a specialisták száma és aránya a hagyományos középvezetőkkel szemben, ami súrlódásokhoz vezethet a különböző vezetési szinteken, a funkcionális és a termelésterületi vezetők között.

A felsorolt veszélyek azonban nem jelentik, hogy el kellene vetni a központi információfeldolgozást a lineáris függőség kedvéért, sem azt, hogy megszűnik a lineáris függőség az egymáshoz szervesen tartozó vezetők és beosztottak között, pusztán azért, mert a vezető az információk

* A számszerű információkat érintő, az alapokmányokon esetleg szándékosan elkövetett torzításokat a vita szempontjából figyelmen kívül hagyhatjuk.

egy részét nem a beosztottjaitól kapja, hanem egy számítóközponttól. A „törzskar” és a „vonal” éles elkülönülése könnyen vezethet a döntéshozatal mechanizmusában egy olyan „munkamegosztáshoz”, hogy a törzskar „megoldja” a problémákat, a vonalhoz tartozó vezető pedig „dönt”. Ez azt jelentené, hogy mivel az egyes problémák tanulmányozása, a megoldási alternatívák kidolgozása a törzskar feladata, a vezető már eleve csak között a keretek között — s jórészt ugyanazon indokok alapján — dönthet, amelyeket a törzskari munkatársak kialakítottak. A vezetőnek — hacsak nem akar kizárólag mások elképzelései szerint választani — aktívan részt kell venni a döntéselőkészítés munkájában is, legalábbis a problémák megfogalmazásakor és az alternatívák kijelölésekor, hogy akkor kapjon döntési lehetőséget, amikor nemcsak végső tálalásukban, hanem „nyers állapotukban” is ismeri a lehetőségeket.

A meglevő vezetési szervezetek kritikájában nagy helyet kaptak az informális kapcsolatok, illetve az egyik hozzászólásban a kvázi formális kapcsolatok is, s a szerzők mindkét formát elítélően elemzik. Már korábban rámutattunk arra, hogy a formális kapcsolatok nem kis része tulajdonképpen a következtelen — mondhatnánk úgy is, hogy „falazó” — szabályozás következménye. De figyelembe kell venni azt is, hogy az elítélésnek az a feltételezés az alapja, hogy a formális kapcsolatokat szabályozó szervezeti séma, működési szabályzat stb. minden felmerülő döntési helyzetre megfelelő előírást tartalmaz. A gyakorlatban természetesen a legelőrelátóbb szabályzat sem tartalmazhat kádenciát minden esetre. A vállalatvezetés által hozandó döntések egy része például nem látható előre, s így ezeknek a döntéseknek az előkészítési eljárása is szabályozatlan. Az ilyen problémák felismerésekor egy jól működő törzskari szervezet természetesen megteremti azokat a kapcsolatokat, amelyek segítséget adhatnak a döntés-előkészítés munkájában.

A vállalati szabályzatok általában hosszú távon érvényesek. Tegyük fel, hogy az egyes szervek számára kijelölt területek — a szabályzat kidolgozásának időpontjában tökéletesen — fedték a vállalatnál szükséges összes tevékenységet, és egyben pontosan el is határolták egymástól a különböző szervezetek feladatait. Ez igen optimista feltételezés! Az élet azonban nem áll meg, a „tökéletes” szervezeti szabályzat folyamatosan avul. Új tevékenységek válnak szükségessé, más feladatok átalakulnak, az egyes szervezetek feladatai között „senki földjei” jönnek létre. Ha a részlegek csak a saját „írott” hatáskörükön belül tevékenykednek, akkor a keletkező új feladatokat a szabályzatok formális módosításáig senki sem fogja ellátni. Pedig gyakran éppen ezek az új feladatok, illetve megoldásuk lehet a vállalati munka hatékonysága szempontjából kulcsfontosságú. E munkák elvégzése természetes „melegágya” az informális kapcsolat kialakulásának, sőt pontosan az informális kapcsolatok segítségével végzik el őket, legalábbis az első időkben. *Vagyis az informális kapcsolatok nemcsak a rossz szervezésnek, hanem a rugalmas működésnek is kifejezői lehetnek.* (Itt is a diagnózis helyességén múlik, hogy a beteg fogat húzzuk-e ki vagy az egészségeset. Mindkettőre volt már példa!)

Nem tagadható, hogy a lineáris-törzskari szervezetek — éppen a vonalban levő és a törzskari szervek éles megkülönböztetésével együtt járó túlspecializáltság miatt — erősen hajlamosak az elbürokratizálóló-

dásra, és gyakran jellemző rájuk az újításoktól való tartózkodás. Minél nagyobb és minél jobban tagolt az ilyen szervezet, valószínűleg annál jelentősebbek ezek a veszélyek, és ezzel is markánsabbakká válnak a vezetési rendszer antihumánus vonásai. A „túlspecializálásnak” az egyéni munkateljesítményekre, illetve munkavégzésre gyakorolt hátrányos vonásai már eléggé közismertek. Ugyanilyen hatásokkal kell számolni azonban a dolgozó kollektívák „szűkre specializálása” esetén is. A „vonal” és a „törzs” elkülönülésének csökkentése, a törzskari szervek bekapcsolása a döntések megvalósításába — és ezzel a végrehajtás felelősségébe —, több tevékenység kombinálása az egyes szervezeti elemekben lehetnek azok a „gyógyszerek”, amelyek segíthetnek az elkülönülés és megmerevedés leküzdésében. A helyes döntések már ma is — de a jövőben még inkább — több olyan szerv összehangolt döntés-előkészítési tevékenysége alapján születhetnek meg, amely szervek mindegyike önmagában csak korlátozott hatáskörrel rendelkezik.

Teljesen egyetértek a vitaindító cikk azon megállapításaival, amelyek a vezetők túlterhelésére vonatkoznak, és jogosnak tartom azt a panaszt, amely szerint a vezetők jórészt csak operatív ügyekkel foglalkoznak, s sem a vállalati perspektíva tervezésére, sem elméleti kérdésekkel való foglalkozásra nincs elég idejük. *Ennek okát azonban abban látom, hogy nálunk túlságosan hegyes a „vezetői piramis”.* A kis és közepes méretű vállalatoknál három, a nagy vállalatoknál négy, esetleg öt főre hárul valamennyi vállalati funkció irányítása. Így például egyetlen műszaki vezetőre hárul a termelés operatív tervezése, előkészítése, szervezése és irányítása, e mellett a fejlesztések műszaki tervezése, a beruházások megszervezése és lebonyolítása, az állóeszközök karbantartása, a gyártmányfejlesztés, a MEO stb. A legszigorúbb szelekció mellett is annyira operatív ügy kerül egy-egy felső vezető elé, amennyi még a munkaidőn túl is lefoglalja. *Szükséges lenne újra átgondolni, hogy valóságosan hány funkció ellátása bízható egy emberre — színvonalat is követelve — a vállalati vezetési legfelső szintjén.* A funkciók „széthúzása” ugyan az igazgatói, igazgatóhelyettesi vagy főmérnöki címek szaporodásával járna (anyagi kihatásai talán nem is lennének), de jobban biztosítani lehetne a felső vezetők tevékenységében az operatív és a perspektivikus munkák kívánatos arányát.

A lineáris-törzskari szervezettel szemben az egyik leg súlyosabbnak látszó felvetés, hogy *„ez a vezetési rendszer az embert, mint szervezeti személyiséget fogja fel”* és *„a modell tehát gombnyomásos embert feltételez, aki személytelen, elszigetelt, vagyis könnyen kezelhető.”* [(3) 433. l.] A humanitás véleményem szerint nem elsősorban szervezeti probléma, hanem vezetési módszer kérdése. A lineáris szervezet nem zárja ki, hogy a vezető a munkatársaival a szocialista üzemi demokrácia elvei szerint kommunikáljon, javaslataikat vegye figyelembe stb., mint ahogyan nincs a világon olyan szervezet, amely egy önkényeskedő, parancsolgató vezetővel szemben *automatikusan* demokráciát teremtené. Nem a lineáris-törzskari szervezet lát az emberben olyan lényegyet, amelyet *„az üzemben betöltött funkciója határozza meg”* [(3) 433. l.], hanem a helytelen vezetési szemlélet és módszer. A lineáris szervezettel éppúgy megfér a gondolkodó munkatárs, mint a gombnyomásos ember. Az, hogy egy vezető a szakmai kérdések eldöntésekor tévedhetetlen tekintélyként

lép-e fel vagy sem, nem a szervezettől, hanem a vezető egyéniségétől függ, továbbá attól, hogy ilyen légkört megtűrnék-e a vállalatnál vagy sem. Ez utóbbi vonatkozásban az üzemi demokrácia fejlődése jórészt azon múlik, hogy megtaláljuk-e a dolgozók informálásának olyan formáit a vállalatoknál, amely képessé teszi őket a vállalati célok, a velük szemben érvényesülő követelmények és ösztönzési rendszer összefüggéseinek felismerésére, és ezen keresztül a célok, valamint az azokhoz vezető eszközök, eljárások bírálatára is.

Súlyosnak látszó érv a lineáris-törzskari szervezet ellen az is, hogy „Az erős függőség miatt a szervezeti rendszer nem képes olyan legális lehetőséget biztosítani az egyén számára, amellyel vezetője döntésének megváltoztatását szorgalmazhatná.” [(3) 437. l.] Bíró Sándor hozzászólásában jogosan veti fel, hogy ez nemcsak a szervezet, hanem a vállalati belső mechanizmus nem kielégítő szabályozottságának kérdése is. [(2) 1159. l.] A vezető és a beosztott kapcsolata — azon belül a beosztott jogai — nem pusztán a megkérdőjelezett vezetési rendszer problémája, hanem minden vezetési rendszeré. Az már más kérdés, hogy vajon a vezetői döntések megváltoztatásának szorgalmazására vonatkozó lehetőségeket, vagy a helyes vezetői döntések kialakításában való részvételt kell-e előtérbe helyezni. Azt hiszem, ez az utóbbi a fontosabb.

A dolgozók tulajdonosi szemléletű és felelősségű részvétele a vállalat vezetésében szintén elsősorban a döntések előkészítésében való részvételt igényli. Ez nem zárja ki, hogy a vállalati működési szabályzat tartalmazzon a szolgálati úttól való eltérés eseteire is előírást. Ilyenek a vállalatoknál egzaktabban szabályozott szervezetek (párt, hadsereg) szabályzataiban is szerepelnek. Mai vállalati szabályzataink többsége ilyen előírásokat nem tartalmaz. Ez talán összefügg a Bíró Sándor által említett, éppen a dolgozók tulajdonosi jogaira és kötelességeire vonatkozó jogi szabályzatlansággal. [(2) 1159. l.]

Nehezen lehet elfogadni a vezetők munkájáról a vitaindító cikkben nem kimondott, de jól érzékelhető képet. Világosan csak egy lábjegyzet [(3) 436. l.] tartalmazza a szerzők erről alkotott véleményét, ahol egy vezéregazgatói utasítás születésének gyötrelmes útját írják le. A jegyzethez fűzött kommentár túlmutat egy egyszerű példán. Az utasítástervezet vándorútja az előkészítést végző előadótól a csoportvezetőn, osztályvezetőn, főosztályvezetőn, vezéregazgató-helyettesen keresztül halad, illetve a javítások miatt oda-vissza. Itt az „íródik” a lineáris-törzskari szervezet számlájára, hogy a vezetők egyetlen dolga a beosztottak irányítása, adott esetben az előadó által előterjesztett utasítástervezet korrigálása. Természetesen más lenne a szerzők következtetése, ha feltételeznék, hogy a csoportvezetőtől a vezéregazgató-helyettesig legalább egy vezető akad, aki a szükséges változtatást — esetleg az illetékes beosztottal való rövid szóbeli konzultáció után — saját kezűleg végrehajtja. (Netán az utasítástervezetet esetleg az osztályvezető, a főosztályvezető vagy vezéregazgató-helyettes maga dolgozná ki!) Ezzel megszűnne az egész ide-oda küldözgetés feltétele és alapját vesztené a hozzáfűzött kommentár: „Így valósul meg az ilyen rendszerben (Kiemelés tőlem — F. S.) a vezető beosztású dolgozók tájékozottsága, valamint a vezetés egysége.” [(3) 436. l.] Ez esetben egy konkrétan tapasztalt, helytelen vezetési munkafolyamat nem nőne a szerzők szemében az egész vezetési rendszer hibájává.

A vizsgált problémákat tehát nem lehet leszűkíteni a lineáris-törzskari szervezet valóságos vagy vélt hibáira, annál is kevésbé lehet leszűkíteni, mert a vitában nem tűntek fel olyan elképzelések a vállalatok vezetési rendszerére, amelyek reális alternatívát jelenthetnének a mai gyakorlattal szemben.

A vállalatot körülvevő környezet dinamikusan változik, növekszenek a vállalatokkal szemben támasztott műszaki-gazdasági igények. Ezek — mint már említettük — csak alkalmas tervezési és ellenőrzési módszerekkel, hatékony szervezési intézkedésekkel elégíthetők ki. Ugyanakkor, azt hiszem, jogosan marasztalhatjuk el a vállalattal foglalkozó tudományokat azért, hogy keveset foglalkoznak a konkrét vállalati gyakorlat beható tanulmányozásával, jó és rossz oldalainak feltárásával. Tankönyveink jórészt ötven éves vagy annál öregebb sémákat ismételnek, újabb irodalmunk pedig nagyjából a tőkés szakirodalomban közzétett, de a hazai gyakorlatban rendszerint ki nem próbált szervezeti sémák leírására szorítkozik.

Figyelembe kell venni, hogy a szervezetek (technikai-termelési struktúrájuk, piaci kapcsolataik, területi elhelyezkedésük stb.), sőt a vállalatokon belüli tevékenységek is változnak. A vezetői tevékenységekből törzskari tevékenységek válnak le, némely törzskari tevékenységek önálló funkciókká alakulnak, az irányítástechnikai eszközök fejlődése visszahat az irányítási rendszerre stb. A vállalati szervezési rendszer problémáinak megoldását nagymértékben nehezíti — az előbb felsoroltakon kívül az is —, hogy azok a szervezeti tulajdonságok, amelyek előnyösek az új elgondolások, új ötletek keresésére és megteremtésére, gyakran hátrányosak a megvalósításukra, és fordítva (az ún. Wilson-féle szervezési dilemma).

A megoldás útját a vállalati szervezetek, illetve a szervezeti struktúrák mozgékonyságának növelésében, a merevségek feloldásában, a szervezetben dolgozó emberekkel való rendszeres foglalkozásban, a szervezetek, a vezetők és dolgozók közötti együttműködés változatosabb formáinak tudatos, a feladatnak megfelelő kialakításában, szabályozásában látom. E tényezők együttesen biztosíthatják a vállalati szervezetek eddigénél nagyobb alkalmazkodóképességét és aktivitását.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] *Bíró András*: A szocialista vállalat szervezetéről és kapcsolatairól. Közgazdasági Szemle, 1974. 7—8. sz.
- [2] *Bíró Sándor*: A vállalati vezetés néhány jogi problémája. Közgazdasági Szemle, 1974. 10. sz.
- [3] *Kárpáti Pál—Noszky Erzsébet*: Az iparvállalati vezetés problémái. Közgazdasági Szemle, 1974. 4. sz.
- [4] *Schumpeter, J. A.*: Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie. Bern, 1950.
- [5] *Szilárd Csaba*: A vállalati belső mechanizmus problémái. Közgazdasági Szemle, 1974. 5. sz.

J. Poszpelova: Az ipar és a mezőgazdaság közötti kapcsolatok új formái

(Voszproszki Ekonomiki, Moszkva, 1974. 9. sz.)

A társadalmi munkamegosztás bővülésének, a tudományos-technikai fejlődésnek objektív következménye a gazdaság új szerkezeti elemének, az agrár-ipari egyesüléseknek a megjelenése. Lenin így írt a szocializmus feladatáról: „közelíteni és egyesíteni kell az ipart és a földművelést”.

A mezőgazdaság és az ipar termelési kapcsolatai töretlen ütemben fejlődnek és tökéletesednek. Az ágazati kapcsolatok mérlegének adatai alapján, az ipar a földművelés és az állattenyésztés teljes termelési értékének kb. 78 százalékát dolgozza fel, s e feldolgozott termékek a személyi fogyasztásra szolgáló cikkeknek mintegy a felét adják. Az összhang az ország állattenyésztése és földművelése által megtermelt termelési érték növekedése, valamint a feldolgozóipari kapacitás fejlesztése között igen nagy jelentőségű. Az agrár-ipari egyesülések az újratermelés fontos láncszemét jelentik, s ezekben a termelési egységekben biztosítva van nemcsak a mezőgazdasági nyersanyagok termelésének és feldolgozásának magasabb színvonalra, hanem a végtermékek tervszerű értékesítése is.

Az agrár-ipari egyesülés (APO) termelési-gazdasági komplexum, amely kolhozokat, szovhozokat, feldolgozóipari vállalatokat, tudományos-kutató és kísérleti intézeteket egyesít magában. A komplexum egysége, homogenitása, szervezetsége a vállalatok és kooperációs partnereik belső és külső ágazati kapcsolatainak szervezetségétől függ. Ez a különféle területek közötti kölcsönös gazdasági kapcsolatoknak az önálló gazdasági elszámolás alapján történő megszervezését jelenti. Az agrár-ipari komplexumok kialakulását egyrészt a központi irányítás eszközeivel (a központi tervezéssel, az elszámolások, az anyagi-technikai ellátás, a mellék- és kiegészítő termelés széles körű centralizálásával, a szállítás, a javítás és más szolgáltatások egységes megszervezésével), másrészt az érvényben levő közgazdasági szabályozóeszközök felhasználásával ösztönzik. Az APO üzemeiben a munkamegosztás az egyes egységek által előállítandó termékek mennyiségének és minőségének, s ezen keresztül a terme-

lési technológiáknak a meghatározásával történik. Az APO-ba belépett szovhozok néhány termék termelésére specializálódnak. Az agrár-ipari egyesülések működéséhez elengedhetetlenül szükséges irányító apparátus, valamint az irányítás eszközei központosítottak. Az egyesülésekben koncentrált a szállítóeszközök feletti rendelkezés, a tárolási, raktározási kapacitások felhasználása, a gépek, felszerelések javítása és karbantartása.

Az agrár-ipari egyesülések fejlődése biztosítékot nyújt a fontos szociális problémák gyors megoldására, amelyek a népesség életkörülményeinek javításával, a város és a falu között meglévő különbségek felszámolásával függnek össze. Az egyesülések a termelés színvonalának emelésén túl elősegítik a két szocialista tulajdonforma összeolvadását egy egységes osztársadalmi tulajdonformában.

Az agrár-ipari egyesüléseket a hatvanas évek elején kezdték szervezni. Nem teljes körű felmérés szerint 1973 végén mintegy 80 ilyen egyesülés működött.

Az APO üzemei, kolhozai, szovhozai közötti összehangolt munka biztosítja a tervek globális és választék szerinti egyeztetését, a feldolgozásra szánt nyersanyag határidőre történő szállítását, s egyúttal lecsökkenti a nyersanyagtermelés és a végtermék-kibocsátás között eltelt időt. A gyorsaság különösen az élelmiszeriparban fontos, ahol a minőség a tárolás alatt gyorsan romolhat.

A termelés szervezetének új formái sokoldalúan fejlődnek. A konzerviparban 25 APO működik, ezek 87 állami vállalatot, 97 szovhozot, 2 kolhozot, valamint más vállalatokat és intézményeket egyesítenek. Az APO keretei közötti termékfeldolgozás az összes termelési volumen $\frac{1}{3}$ -át tette ki. Létrejött néhány agrár-ipari egyesülés a bortermelésben is.

A termelés hatékonyságának az emelése, különösen három termelési terület kapcsolatainak fejlesztését kívánja meg. a tojástermelését, a baromfitermelését és a tenyészállat-termelését. (A „Ptyiceprom”, baromfifeldolgozó vállalatokkal, baromfitermelő szovhozokkal, tenyészállatokra szakosodó gazdaságokkal, mesterséges keltetőállomásokkal, tudományos állatkísérleti és állategészségügyi intézetekkel rendelkezik.)

A mezőgazdasági termelés specializációjának és koncentrációjának fokozása nemcsak a munka hatékonyságának emelését jelenti, hanem a termelésirányítás tökéletesített szervezeti for-

máinak a megjelenését is, amely visszahat a mezőgazdasági termelés specializációjának és koncentrációjának további erősítésére, a tudományos-technikai bázis fejlesztésére, az egyesült vállalatok gazdálkodását jellemző technikai-gazdasági paraméterek javítására.

A gabonafélék termelése fontos helyet foglal el a mezőgazdasági termelésben. A termelés és feldolgozás között nincsen zavarmentes kapcsolat. Ezen az alapvető területen is lényeges követelmény lenne a gabonatermelés és -feldolgozás közötti közvetlen kapcsolatok fejlesztése, az új szervezeti formák kialakítása.

Az APO szovhozaiában a specializáció hatására meggyorsult a termelés növekedésének üteme, s mintegy másfél-kétszeresen haladja meg más területek eredményeit. Javult a termékek minősége, s a szállítási határidőket pontosan teljesítették.

Az agrár-ipar egyesülésének életrevalóságát a szocialista országok tapasztalatai is bizonyítják. Az élelmiszeripar és a mezőgazdasági termelés közötti közvetlen kapcsolatok fejlődése előtt tág perspektívák nyílnak az NDK-ban és Csehszlovákiában. Az elmúlt 15—20 évben néhány tőkésországban is gyors fejlődésnek indultak az agrár-ipari egyesülések. Az amerikai élelmiszeripari termelés kb. 80 százalékát oligopol jellegű vertikális agrár-ipari vállalatok adják. A termékek nem kevesebb, mint 35 százalékát 4, míg 45 százalékát 8 nagyvállalat állítja elő.

Az agrár-ipari egyesülések létrehozása a mezőgazdasági alpanyagok feldolgozásának magas termelékenységén túl, a tőkebefektetések hatékonyságát is jelentősen növeli. A kolhozok és szovhozok az alpanyag feldolgozásában támaszkodhatnak az állami vállalatokra, ez korlátozza a kolhozok és szovhozok ipari jellegű kiszuzemek alapítására irányuló törekvéseit, s kiküszöböli a tőkebefektetések szétforgácsolódását. Két év alatt (1969—1970) a mezőgazdasági alpanyagok kiszuzemi feldolgozására, valamint javító, kiszolgáló létesítmények építésére 1,1 milliárd rubel volt előirányozva. Ezt az összeget racionálisabban is fel lehetett volna használni.

Az APO átfogó formáinak elterjesztésével érhetnének el a mezőgazdasági termelés és feldolgozás olyan fokú szervezetségét, amely ma az iparban érvényesül. Nagy jelentőségű lenne a kolhozok, a szovhozok, a feldolgozóipari vállalatok és egyesülések specializációja éves és öt éves tervének bevezetése. Jelenleg

ilyen tervek nem léteznek. A továbblépés végett szükség van az egyesülések működésének jogi tisztázására, s biztosítani kell részvételüket a tervezésben, az anyagi-technikai, pénzügyi eszközök elosztásában. Gondoskodni kell a kapcsolatok fejlődését elősegítő szabályozók bevezetéséről is.

(Ism.: *Vajda Lajos*)

Emil Kung: Területi tervezés, tulajdon és gazdasági rend

(Wirtschaft und Recht. Zürich, 1974. 3. sz.)

Nyugat gazdasági rendjének individuális jellege a földterület felhasználásával kapcsolatban ütközött ki a legélesebben. A Római Jogból kiindulva, a tulajdonos a saját tulajdonában levő földterülettel úgyszólván szabadon rendelkezett. Mások nem támaszthattak igényt földterülete használatára, hacsak nem rögzítették e jogot szerződésben.

Ezek a tulajdonviszonyok csekély népsűrűség mellett indokoltak voltak. Emlékezzünk a régi idők leírásaira, amikor az amerikaiak a „Vadnyugaton” előrenyomultak, és „gazdátlan területeket” sajátítottak ki; vagy az aranyásókra, akik leszúrták botjaikat a földre, és ez megvédte őket mások tulajdonszerzési törekvéseitől. Ez ma már történelem.

A népesség szaporodása, a népsűrűség növekedése helyi vagy regionális túlnépesedést okozhat. A magartáskutatók a szűkös térrel együtt járó szindrómákat tapasztalnak a nagyvárosokban (agresszivitás, magasabb bűnözési arány stb.).

Ami a földet illeti, óriási szükséglet mutatkozik közlekedési célokra és üdülésre szolgáló területek iránt. Az ingaforgalom — még akkor is, ha tömegközlekedési eszközökkel bonyolódik le — az utak és a hozzájuk kapcsolódó létesítmények számára nagy földterületeket kíván. Fontosabbnak tűnik a föld nélküli városlakók életének minősége érdekében bizonyos jogokat érvényesíteni a közeli üdülési területekre.

Az állammal szemben azt a követelményt támasztják, hogy területeket szerezzen a városokhoz közeli üdülési körzetekben (lehetőség szerint még kisajátítás útján is), vagy pedig úgy teremten szabad területet, hogy bizonyos körzetekben nem engedélyezi az építkezést.

Mindkét eset lényegesen korlátozza a földterület gazdáját a magántulajdona feletti rendelkezésben.

A század eleje óta az erdőket mindenki számára hozzáférhetővé tették. Ez annak bizonyítéka, hogy az emberek többsége arra a felfogásra jutott: az erdő kollektív birtok és nem csak magánbirtok. Sürgetően vetődött fel a kérdés, nem kellene-e ilyen megfontolásból a tavak és folyók partjait is szabaddá tenni a lakosság számára. Felmerül a kérdés: mi fontosabb, kevesek monopolhelyzete, vagy a széles tömegek felüdülési lehetősége. E kérdések az elkövetkező évtizedekben még sokszor felmerülnek majd. A status quo fenntartása mellett fel fogják hozni azt az érvet, hogy a kiváltságos tulajdonosok becsületesen szerzett jogáról van szó. Ezzel szemben áll, hogy az államnak feladata gondoskodni az élet minőségéről, amit az egyének maguk nem tudnak megvalósítani. Ha az állam arra az elhatározásra jutna, hogy megszünteti a földtulajdonosok monopolhelyzetét, a legnagyobb nehézségekkel találná magát szemben.

Egy dolog azonban biztos: a területi tervezés segítségével el kell érni, hogy az eddig elkövetett hibákat a jövőben ne kövessük el újra.

Régóta ismert, hogy a tömegturizmus saját létalapjait rombolhatja szét. Minél nagyobb egy terület látogatottsága, annál inkább csökken üdülési értéke. Éppen ezért kell gondolni arra, hogy a vakációt széthúzzák az egész évre.

A földterület felhasználásával összefüggésben elsősorban a „második lakások” kérdése mutat sötét perspektívát. Ha három- vagy négynapos munkahéttel számolunk, könnyen kideríthető, milyen méreteket ölt majd a hétfélig házak iránti kereslet, és mennyire pontosul majd bizonyos vidékekre. Egy Svájcra vonatkozó felmérés szerint 2000-ben 750 000 ilyen másodlakással lehet számolni.

Kézenfekvő, hogy ennek ismeretében sem az építkezési szabadságot, sem a jelenlegi ármechanizmust nem lehet fenntartani. Eddig is szükség volt építkezési engedélyre, amelyet csak akkor adtak meg, ha az építkezés stílusa megfelelt a környék követelményeinek stb. Ehhez jön még, hogy a helyi, regionális és országos tervezésnek meg kell akadályoznia a „vad építkezéseket”.

Felmerül a kérdés, hogy ha egy bizonyos terület telítődik, mi történik azokkal, akik még építkezni szeretnének.

Vajon nem vezet-e ez diszkriminációhoz a „fiatal” háztartások terhére?

Ez a kilátás még hangsúlyozottabbá válik, ha az ármechanizmusnak kell a földterületek elosztásának kérdését megoldania. Ekkor természetesen a legtöbbet kínáló vevő kapná a területet. Mégsem lenne helyes azt az álláspontot képviselni, hogy bővítsék az építkezésre szolgáló területet. Ugyancsak helytelen lenne a területet azok között felosztani, akiknek a legnagyobb szüksége van rá, mert ezt lehetetlen objektíve megítélni.

A feladat a kevésnek valamiféle felosztása. A közfelfogás szerint az ármechanizmusnak ezt automatikusan meg kellene oldania. Az ilyen árhatásokra példa az a folyamat, amely a második szektor üzemeit a sűrűn lakott területekről elűzte, míg más, főleg szolgáltató jellegű vállalkozások letelepedtek, mivel képesek voltak megfizetni a drága területet. A központilag irányított gazdaságokban, ahol a földterület az államé, és bizonyos körülmények között ingyen áll rendelkezésre, előfordul, hogy gyárak a városok közepén vannak, pedig nem ott lenne a helyük.

Mint hogy a földterület nem szaporítható, az árfelhajtás bizonyos körülmények között hatalmas méreteket ölthet, különösen akkor, ha az infláció miatt a pénz a tárgyi vagyon felé menekül.

Ilyen dinamikus feltételek között a tárgyi vagyonok tulajdonosai — főleg az ingatlanulajdonosok — groteszk előnyökhöz juthatnak. A tárgyi vagyon tulajdonosai nyereséget érnek el, mert ingatlanuknak értéke nagyobb mértékben nő, mint az általános árszint. Ugyanakkor mint adószedő haszonélvezői a rögzített kamatoknak. Más szóval, a vásárlóerő nagyarányú átcsoportosítása jön létre, és olyan jövedelmek keletkeznek, amelyek mögött nincs reális teljesítmény. A nominális értékek tulajdonosait ugyanakkor ezzel az átcsoportosítással kifosztják.

A lakosság szaporulata és az agglomerációs tendencia, a jólét növekedése és az ún. szabadidő-társadalom kialakulása felé mutató trend, a pénzérték-telenedés és az ezzel kapcsolatos vásárlóerő-átcsoportosítás csak néhány a fontos tényezők közül, amelyek arra kényszerítenek, hogy a földterületek magántulajdonát alaposan felülvizsgálják. A tulajdonjog nem mehet el a probléma mellett, hacsak nem akarja kockára tenni a társadalmi egyensúlyt.

Talán segít egy összehasonlítás más termelőeszközökkel. A termelőeszközök

esetében is megállapítható célkonfliktus, éspedig a szerződési szabadság oldaláról egyfelől és az ipari szabadságról másfelől. A szerződési szabadságból következően a vállalkozók például kartellszerződéseket köthetnek, rögzíthetik az árakat és a termelt mennyiségeket. Ha ilyen szerződések egész ágazatokat érintenek, úgy kollektív monopóliumok keletkeznek, amelyek az ipari szabadságot gyakorlatilag megszüntetik azok számára, akik az adott ágazatban mint kívülállók szeretnének üzemet alapítani. Ebben az ellentmondásos helyzetben az államnak állást kell foglalnia. Ahol a piaci ár hatalmi árrá fajul, ott az államnak fel kell lépnie a kartellek ellen akkor is, ha ez sérti a tárgyi termelőeszközök feletti szabad rendelkezési jogot.

Nem vitatható azonban, hogy a földterületet illetően is keletkezhetnek monopólisztikus (vagy ahhoz hasonló) viszonyok.

A területi tervezésnél korrigálni kell azokat a viszonyokat, amelyek a szerződési és építkezési szabadság körülményei között keletkeztek.

Az újkort a francia forradalom óta olyan folyamat jellemzi, amelyet az összes életviszonyok alapvető demokratizálódásának nevezünk. Ez a változás nemcsak a szorosán vett politikai viszonyokra vonatkozik, hanem a házasságra, a családra, az iskolára, az üzemekre, a hadseregére és az egyházra is. A földtulajdonnál azonban inkább elentétes irányú folyamattal találkozunk.

A vagyonkoncentráció ellentmond a demokratizálódásnak. Megmérgezi a társadalmi klímát. Elvileg kétféleképpen lehet ellene fellépni. 1. A forradalmi eljárás a „gazdagoktól” részben vagy egészben térítésmentesen elveszi vagyონukat és szétosztja, vagy társadalmasítja. Ez az eljárás jogállamban nem jön tekintetbe. 2. Az evolúciós politika igyekszik elkerülni a formális kisajátítást, vagy ha ez elkerülhetetlen, úgy részben vagy egészben kártalanítani. Ebben az irányban hat a progresszív adórendszer is.

Ha a Földet úrhajóként fogjuk fel, ahol a felhasználható erőforrások korlátozottak, a földterület az emberiségre bízott vagyonként kezelhető. Ebből következik, hogy a földterületet nem rombolhatják vagy szennyezhetik egyes tulajdonosok. A földet kollektív vagyonnak kell tekinteni. Ha a területtervezés ezt az elvet követi, gyakran lesz kénytelen közhasználatot engedélyezni. Mindenestre számolni kell azzal, hogy a

földtulajdonosoknak egyre több „szociális kötelezettsége” lesz. Ez korlátozásokat von majd maga után a rendelkezési jogban.

(Ism.: *Kálmán Endréné*)

Az éhség a világon

(*Rinascita*,* Róma 1974.
november 1)

Ez év novemberében Rómában a FAO égisze alatt élelmezési világkonferenciát tartottak, ahol megdöbbentő tények és adatok kerültek napvilágra. Az élénk táruuló kép: a tudományos-technikai forradalom korszakában milliók hálnak éhen a létük fenntartásához szükséges minimális táplálék híján, akkor, amikor a világ más részein, a fejlett tőkésországokban hatalmas élelmiszer-mennyiségeket semmisítenek meg a túltermelési válság, vagy csupán a spekuláció miatt.

A szocialista országok fejlődése élesen bizonyítja e rendszer felsőbbrendűségét ezen a téren is, hiszen ilyen egyenlőtlenségek a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján nem alakulhatnak ki. Az éhség problémája a szocialista országokban fel sem merülhet. Jó példa erre Kína, a világ legnagyobb országa, ahol teljesen felszámolták az éhínséget.

A konferencián három fő téma került napirendre: 1. hogyan növeljék a rendelkezésre álló élelmiszer-mennyiséget a hiányt szenvedő népek számára; 2. hogyan lehet korlátok közé szorítani az élelmiszerek termelési költségeit és piaci árait; 3. hogyan lehet nemzetközi szinten az árucserék jobb rendszerét kialakítani.

1972-ben világszerte kedvezőtlen időjárás uralkodott, és csaknem mindenütt csökkentek a terméshozamok. Különösen a gabonahelyzet volt válságos. Az ezzel összefüggő spekulációs hullám miatt nőttek az élelmiszerárak, drágult a mezőgazdasági technika, főleg a nagy vegyipari monopóliumok üzemeiben termelt műtrágya.

A fejlődő országokban nőtt az élelmiszer-fogyasztás, és így többszörülték impotálni. Ugyanakkor a valuta kitermeléséhez nagyobb mértékű mezőgazdasági exportra van szükségük. A számukra kedvezőtlen cserearányok miatt a probléma kumulálódik, és ez párosul azzal, hogy élesen elválnak a szegény rétegek és a hatalmat, a profi-

* Melléklet: „Contemporaneo”.

tot kezében tartó, jólétben élő uralkodó réteg.

Függetlenül az 1972. évi mezőgazdasági válságtól, Földünkön több mint 460 millió ember (40 százalékuuk gyerek) állandóan éheznek. A mezőgazdaság ugyanakkor nem fejlődik megfelelően, a technika, az átgondolt fejlesztési tervek, az agrárreform és a mezőgazdasági termelők mobilitásának hiánya miatt.

A népesség növekedését figyelembe véve, a kereslet a világon évente mintegy 2,4 százalékkal (a fejlődő országokban 3,6 százalékkal) nő a következő tíz évben. E keresletnövekedés 2 százaléka a népesség szaporodásából származik, és mindössze 0,4 százaléka a létfeltételek javulásából. Az átlag eltakarja azt a tényt, hogy a 800 millió főt számláló 34 szegény ország még nem lesz gazdaságilag azon a szinten, hogy növelni tudja étel- és szaporodási-keresletét. Mindemellett összességében a fejlődő országok kereslete a következő évtizedben is felülmúlja majd termelésüket. A gabona-deficit 1985-re az 1969–1972-es évek átlagának négyszeresére nő. Így ezen országok étel- és szaporodási-keresletét még nagyobb mértékben függ majd az importtól, ebből következően még jobban eladósodnak.

Igen nagy szükség van a mezőgazdasági termelés növelésére a régiókban, hiszen óriási területek állnak még kihasználatlanul, az infrastruktúra, a technikai ismeretek és az öntözés hiánya miatt. Hatalmas fizikai, emberi és biológiai erőket lehet felszabadítani e célok megvalósításához.

Az ENSZ égisze alatt az 1960-as évek közepén meghirdették a „zöld forradalom” tervét, amelynek értelmében a fejlett ipari országoknak nagyarányú támogatást kellett volna nyújtani a fejlődő országok mezőgazdaságának gyors fejlesztéséhez, a parlagon heverő területek megműveléséhez. Ez azonban az imperializmus politikájából következően nem valósult meg, és a befektetett tőkék csak a multinacionális társaságok profitját növelték.

A mezőgazdasági alaptermékek (kávész, tea, kakaó, déligyümölcs, hús stb.) termelése és elosztása néhány monopólium kezében van. Ezek a monopóliumok (Unilever, Nestlé, United Fruit Co. stb.) főként Afrikában és Latin-Amerikában fejtik ki tevékenységüket. Hús- és húshozzávalók multinacionális társaság uralja tehát az étel- és szaporodási-keresletet, és tevékenységük elmaradottságára, sőt éhínségre ítélte magukat a termelő országokat is (!). A multinacionális társasá-

gokat kormányuk támogatja. Különböző intézkedésekkel eleve letörlik a hazai konkurenciát, megakadályozzák a megfelelő infrastruktúra kialakulását. E világvállalatok konzerválják az illető ország monopóliumát, és a vámpolitikán keresztül megakadályozzák azt is, hogy a termelő ország maga exportálhasson.

A „zöld terv”, majd a FAO által a mezőgazdaság fejlesztésére kidolgozott „Plan indicatif” kudarcot vallottak. A hatvanas évek végén — amikor a kapitalista világban a konjunkturális fellendülés véget ért — felszínre kerültek a kapitalizmus válságának különböző jelenségei, és a fejlett tőkésországok ezek orvoslásával voltak elfoglalva. Ettől az időszaktól kezdve a fejlődő országoknak nyújtott segélyek főként a magántőke-től származtak, az állami tőke aránya 1972-re a kezdeti 60 százalékról 45 százalékra csökkent. A magántőke közvetlen befektetések és rövid lejáratú hitelek formájában áramlott ezekben az országokban, súlyosbítva helyzetüket.

Míg a mezőgazdasági termelés indexe a fejlett tőkésországokban az 1961–1965-ös évek átlagát alapul véve, 1973-ban 114 volt, a szocialista országoké 131, addig a tőkés irányban fejlődő harmadik világbeli országokban 101, a nem kapitalista módon fejlődő országokban pedig 107 volt.

A fejlődő országok egyes területein, különösen Ázsia déli részén, Közép- és Távol-Kelet, Afrika és Latin-Amerika több országában (ahol az átlagos napi fogyasztás fejtenként 2150 kalória, míg a fejlett országokban 3060 kalória) az éhezés különböző fokozatokban jelentkezik. A táplálék fehérje- és vitamintartalma igen alacsony, emiatt különböző betegségek lépnek fel, amelyek a felnövekvő nemzedék sorsát is determinálhatják. Ez pedig mind testi, mind szellemi fejlődésükben visszaveri őket, és mivel nem egyes emberekről, hanem milliókról van szó, ez újabb problémát jelent a jövőben.

A kép tehát igen sötét, és kérdés, hogyan lehetne ezen változtatni. 1962 és 1972 között a fejlődő országokban a népesség szaporodása évi átlagban 2,4 százalékkal volt, ugyanakkor az egy főre jutó étel- és szaporodási-kereslet mindössze 0,3 százalékkal nőtt. Az elosztási viszonyok egyenlőtlenítésére, a multinacionális társaságok felelősségére utal viszont az a tény, hogy ezekben az országokban a teljes étel- és szaporodási-kereslet ugyanakkor 2,7 százalékkal nőtt.

A problémák fokozatos megoldása csakis úgy érhető el, ha a fejlődő orszá-

gok is egységesen lépnek fel ebben a kérdésben. Radikális változást csak akkor várhatunk, ha a harmadik világ országai ellentéteiket félretéve a „zöld forradalom” olyan egységes és reális tervét dolgozzák ki, amely megszüntetné azt az állapotot, hogy a technika századában, amikor emberek utaznak a Holdra, milliók haljanak meg azért, mert nem kapták meg a létfenntartásukhoz szükséges ételmet.

(Ism.: *Papp József*)

M. E. Salveson: A stratégiai management

(Long Range Planning, London, 1974. február)

„Sok csatát megnyernek — vagy elveszítene — mielőtt megkezdene, olyan emberek miatt, akik részt sem vesznek bennük; a stratégiák miatt.” Clausewitznek ezt a megállapítását ma nyugodtan alkalmazhatjuk az olyasfajta nagyvállalatok működésére, mint a General Electric.

Mi a stratégia? A stratégia az üzletre, a gazdaságra vonatkozó koncepció, a követendő célok, az elvégzendő feladatok megfogalmazása (beleértve a terveket, a politikákat, a magatartási normákat, a cselekvési módokat, az erőforrások elosztását, a felhatalmazásokat) a tervezés legalább egy ciklusára. A cikluson belül a stratégia alapján végrehajtandó akciókat általában taktikának (műveleteknek) nevezik.

A gazdasági vezetéshez nem elegendő pusztán a józan ész. A józan ész is azt sugallja, hogy az üzleti sikerekhez olyan vezetésre van szükség, amelynek alapja a tagolt és érthető módon közölt stratégia. Ezt a stratégiát lehessen elemezni, kipróbálni és értékelni — így elvetni, módosítani vagy elfogadni — még a verseny megindulása, az erőforrások lekötése és a kockázat vállalása előtt.

A stratégia szinte vállalatonként eltérő mind formáját, tartalmát, mind bonyolultságát illetően.

Amikor a vállalat kialakított vagy átalakított egy stratégiai koncepciót, a stratégiai vezetés következő tennivalója a szükséges célok meghatározása. Ez iterációs útján, több lépésben alakul ki, hogy mód legyen közben az értékelésre.

A legnagyobb sikert az iterációs folyamatban akkor éri el, ha:

1. minden kulcsszemély részt vesz benne, és hozzájárul sikeréhez, anélkül, hogy félnie kellene a bírálattól;

2. a célok reálisak, ugyanakkor igényesek, és teljesítésük megfelelő jutalommal jár.

A vállalat céljainak egymást követő iterációkkal való meghatározása után a stratégia számos eleme jobban kifejezhető a költség/hozam és az erőforrásigények fogalmainak felhasználásával. Ha ezt a folyamatot logikusan továbbvizsgáljuk, a stratégia végül is meghatározza:

— a vállalat valamennyi funkciójára vonatkozó terveket;

— e funkciók megvalósításához alkalmazandó politikákat;

— az egyes funkciók képviselői által végrehajtandó tevékenységeket, valamint azok időpontját;

— az erőforrásokra vonatkozó meg egyezéseket;

— a megosztandó feladatokat.

A stratégia „életciklusa” és ritmusa vállalatonként eltérő a termékek természetéből adódóan. (Néhány hónap a divatos játékok esetében, két teljes emberöltő a biztosítótársaságoknál.)

A General Electric stratégiája — Edison hagyatékának megfelelően — a teljes rendszerre (a teljes vállalat) kiterjedő stratégia, amelynek gyújtópontjában a dolgozók energiája és alkotó gondolatai, valamint ezeknek a növekedési lehetőségekkel való összeegyeztetése áll. A General Electric dolgozói spontán módon milliányi gondolattal, találmánnyal és újítással segítik a vállalat sikerét. A csúcvezetők jól értik a komplex vállalati ügyeket, olyan alkotóképességgel és innovációs képességekkel rendelkeznek, amelyekkel nem minden vállalat dicsekedhet. A General Electric stratégiai konzisztensek, megfelelően összehangoltak.

Amikor a General Electric decentralizált, a következő problémák megoldását tekintette fontosnak: a) össze kellett hangolni a stratégiai vezetést és az erőforrások elosztását a különböző szintek között; b) integrálni kellett a decentralizált üzleti stratégiákat a General Electric vállalati stratégiájába.

Felmerül a kérdés: mi egy stratégiai gazdasági egység? Fő ismérvei:

— Az egységnek külön gazdasági koncepcióval és feladattal kell rendelkeznie; saját versenytársai vannak, tevékenységében nem a vállalaton belüli szállítás dominál; képes önállóan alakítani a stratégiáját, mégpedig érezhetően függetlenül a vállalat többi egységének vagy legnagyobb vevőinek stratégiájától; gazdasági feladata ellátásához valamennyi szükséges eszközzel rendelkezik.

Az ilyen stratégiai gazdasági egység vezetése olyan, mint egy független vállalaté, mégis be kell illeszkednie az összvállalati stratégia kereteibe.

A stratégia kialakítása, korszerűsítése és műveletekre való bontása több lépésben történik. E lépések összegezeképpen el kell készíteni a stratégia modelljét, amely tartalmazza az összes elemeket, a konkrét számításokat, egy összefoglalást a pénzügyi, valamint a személyi feltételekről és a kritikus erőforrásokról, egy meghatározott időtartamra vonatkozóan.

A vállalat méretétől és a vállalkozók felkészültségétől függően a stratégia készülhet írásban, matematikai képleteket is tartalmazó dokumentum formájában, vagy pedig állhat pusztán a kezdeményező gondolatainak megfogalmazásából. A siker mindkét esetben jórészt a felsorolt lépésektől, azok hatékony alkalmazásától függ.

A MAPS (Management Analysis and Planning of Strategy) olyan matematikai-pénzügyi modell, amelynek segítségével értékelhetők a különféle stratégiák és ellenstratégiák, valamint taktikák. Ilyen modell alapján jól tervezett iteratív eljárás révén kipróbálhatók különféle „mi lenne, ha” eshetőségek. A formális optimalizáló algoritmus ellen szól a változók és kölcsönhatásaik komplexitása, valamint az exogén események miatti bizonytalanság. A modell azonban üzleti játékként és forgatókönyvként jól hasznosítható.

Miért érdemes ennyi erőfeszítéssel kialakítani a stratégiát? A stratégia ésszerű formálása szigorú intellektuális fegyvellemmel jár a döntéshozatal során, ez a problémák jobb megértését és jobb döntéseket eredményez. E fegyvelm kikenyszeríti, hogy a vállalat — az adott év szükségleteinek, a természetes stratégiai ciklusnak megfelelő időrendben — logikus döntéseket hozzon. Az alsóbb szintek stratégiájának egységes formája megkönnyíti egybefoglalásukat.

A General Electric — amely alkalmazta a stratégiára vonatkozóan eddigiekben ismertetett megközelítést — sokkal kedvezőbb eredményeket ért el ugyanazon időszakban, mint a Litton Industries és a Teledyne, amelyek ezt a megközelítést nem alkalmazták.

Ha a vezetés nem alkotókész, nincs megfontolt stratégiája, akkor nem ismeri fel minden esetben az új lehetőségeket, viszont olyan feladatokra is vállalkozik, amelyekre nem szabadna, ugyanakkor nem támogatja kellően a profiljához kapcsolódó tevékenységeket.

A csúcsvezetés ésszerű magatartásától függ a vállalati magatartás ésszerűsége. Így a rossz stratégiai vezetés megmutatkozik a vállalat eredményeiben.

A stratégia felülvizsgálatához — éppúgy, mint kialakításához — az információk, a gondolatok, a célok, a korlátok és a lehetőségek folyamatos megvitatására és cseréjére van szükség a tervezők és a stratégiai vezető között.

A stratégia felülvizsgálata kétféle módon mehet végbe: ex ante, alkalmazása előtt és ex post, alkalmazása után, az első eredmények beérkezésével.

Az ex ante felülvizsgálat kísérelje meg a koncepció és a stratégia kipróbálását, annak ellenőrzését, hogy világosan érthető-e, s egyformán értelmezhető-e őket (hiszen sok különböző személynek kell velük dolgozni). Ki kell próbálni a feltételezések helyességét, meg kell győződni arról, hogy teljességük és érvényességük folytán alapjai lehetnek-e a reális, releváns és kihívást jelentő stratégiának. Megvizsgálód, hogy az erőforrásokra vonatkozó igények összhangban állanak-e a rendelkezésre álló erőforrásokkal. A különféle stratégiai alternatívákat felül kell vizsgálni, hogy elkerüljék a szuboptimális stratégia elfogadását. Ezért a kockázat és a jutalom viszonya is elemzés tárgya, nehogy aránytalan kockázatot vállaljanak. A stratégia ellenőrzésre szorul abból a szempontból is, hogy ne pusztán a vezérigazgató vagy a csúcsvezetés személyes értékeit tükrözze, hanem valamilyen a nyilvánosság előtt elfogadott kritérium függvényében maximalizáljon. Ilyen kritérium lehet például a profit, valamely más társadalmi cél, az értékesítés vagy ezek kombinációja.

Az ex post felülvizsgálat rendszerint a visszacsatolással, a tényszámok és az előre jelzett számok közötti összehasonlítással foglalkozik, hogy megállapítsa: mennyiben bizonyult helyesnek a stratégia, illetve min kell módosítani.

A vezérigazgató szelleme a stratégia domináns tényezője. Az „ésszerű” stratégia a szervezet számára az lesz, amely megfelel a vezérigazgató személyisége szerinti racionalitásnak.

A jelenlegi helyzet igazolja azt a régi elvet, hogy a legjobb védekezés a támadás. A defenzív stratégiák (mint a hitelcsökkentés, a saját részvények visszavásárlása) nem válnak be, éppen ellenkezőleg, offenzív stratégiákra van szükség. Ilyen stratégiákra kell törekedniük a vállalat és a nemzetgazdasági vezetőknek egyaránt.

(Ism.: Gyomai György)

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

E. J. Bregel: A polgári gazdaságtan új irányzatai és a mai kapitalizmus

Kossuth Könyvkiadó, 1974. 336 l.

A második világháború után a tőkés rendszer gazdasági, társadalmi, felépítésménybeli változásai a polgári közgazdászok érdeklődésének homlokterébe kerültek. Létrejöltek a kapitalizmus átalakulását hirdető polgári közgazdasági irányzatok. E. J. Bregel e művében a kapitalizmus átalakulását hirdető közgazdasági elméletek marxista elemzését adja.

A szerző rámutat, hogy a kapitalizmus gyökeres megváltozását bizonygató polgári közgazdászok készek elismerni a tőkés rendszer működésének tökéletlenségeit, társadalmi, gazdasági ellentmondásait a múlttra vonatkoztatva; ugyanakkor azt állítják, hogy a mai kapitalizmus már kiküszöbölte ezeket az ellentmondásokat. Még arra is hajlandók, hogy Marxnak hagyják a múltat, azon az áron, hogy maguknak követeljék a jelent. Egyetértenek abban, hogy Marx tételeinek egész sora érvényes volt korának kapitalizmusára, ugyanakkor kijelentik, hogy a marxista elmélet a jelenkorra nem alkalmazható, hiszen a kapitalizmus gyökeresen megváltozott (328. l.).

E nézetek közös vonása — emeli ki Bregel —, hogy a kapitalizmus átalakulásának elméletével próbálják helyettesíteni a kapitalizmus történelmi átmenetiségéről, a szocialista forradalom szükségességéről szóló marxista elméletet. A szabadversenyos kapitalizmusnak magánmonopolista, majd állammonopolista kapitalizmussá történő átfejlődése ténylegesen sokirányú változást jelentett a termelési viszonyokban; e módosulások azonban a tőkés termelési viszonyok módosulásai és semmiképpen sem helyettesíthetik a szocialista forradalmat.

Bregel sokoldalúan elemzi a kapitalizmus metamorfózisát hirdető teóriák elszaporodásának okait. Az erőviszonyoknak a szocializmus javára történő eltolódása — a második világháború befejeződésekor és az azóta eltelt évtizedekben — a polgári ideológusokat a kapitalizmus apológiája e válfajának a kidolgozására készítette. „Elterjedésük — amelynek megvan a történelmi alapja — a kapitalizmus általános válságának az ideológiai terméke.” (5. l.)

A neves szovjet szerző keletkezésük időrendjében elemzi a kapitalizmus átalakulását hirdető elméleteket. E tárgyalási mód alkalmas arra, hogy bemutassa azokat a közös jegyeket, amelyek a különféle címkeket viselő polgári elméletekben — a népi kapitalizmus koncepciójától egészen az új ipari állam eszméjéig — egyaránt fellelhetők (a tulajdon jelentőségének a csökkenése, a tőkés háttérbe szorítása a szakemberekkel szemben, vagy a tőkésállam osztályok feletti szervként való feltüntetése stb.).

A szerző a közös vonások mellett felhívja a figyelmet valamennyi általa tárgyalt irányzat sajátosságaira. Specifikus vonásaik részben azzal magyarázhatók, hogy a kapitalizmus apológiájának más formái bizonyultak hatékonyak az ötvenes években, mint mondjuk a hatvanas évek második felében. E sajátosságok összefüggnek továbbá az egyes tőkésországok burzsoáziájának konkrét érdekeivel. Ezek az érdekek határozzák meg azt, hogy a kapitalizmus apológiájának mely konkrét válfaját találják az adott körülmények között a legmegfelelőbbnek a tömegek meggyőzésére, az osztályharc leszerelésére. A Bregel által vizsgált elméletek specifikumai részben abból is fakadnak, hogy közülük egyesekben többé-kevésbé radikális polgári bírálatok is fellelhetők. Az új feltételek között — különösen a hatvanas évek második felétől kezdődően — némely polgári szerzők is különféle reformokat sürgetnek, amelyek a tőkés rendszer működését kísérő ismételtlen kiújult betegségek megszüntetését vagy az újabb keletű bajok kiküszöbölését célozzák.

Bregel kritikai analízise sokoldalú. A kapitalizmus átalakulását hirdető el-

méleteket négy szempontból: módszertani, logikai, gyakorlati és szociológiai aspektusból vizsgálja. (Ez utóbbit a bírált elméletek osztályterminészetének a feltárását érti.) Figyelemre méltó a szerző következő érvelése: „Nézetünk szerint a kapitalizmus átalakulásáról szóló elméletek bírálatának feladatai közé tartozik annak feltárása is, hogy milyen valóságos gazdasági folyamatokat és jelenségeket tükröznek ezek az elméletek, és ugyanakkor annak bebizonyítása, hogy a burzscá ideológusok ezeket a folyamatokat és jelenségeket nem adekvát, objektív, a valóságnak megfelelő módon, hanem egyoldalúan és eltorzítva tükrözik vissza.” (8. l.)

A könyv a következő fejezetekre tagolódik: I. Joseph Schumpeter elmélete a kapitalizmus „önpusztításáról”; II. A „népi kapitalizmus” mítosza; III. A „szabályozott” és a „tervezett” kapitalizmusról szóló elméletek; IV. A „vegyes gazdaság” és a „jóléti állam” elmélete; V. A „szociális piacgazdaság” és a „megformált társadalom”; VI. Az „ipari társadalom” teóriája.

Schumpeter koncepciója — mutat rá a szerző — különleges helyet foglal el a kapitalizmus átalakulását hirdető elméletek között. E színvonalas — bár terjedelmében nem nagy — fejezet értékét növeli a magyar olvasóközönség számára az a tény, hogy e kiváló polgári közgazdász munkásságának magyar nyelvű elemzése meglehetősen szegényes. Schumpeter világosan felismeri, hogy a kapitalizmus halálra ítélt társadalom. Már az 1940-es évek legelején — amikor a polgári ideológia a szocializmust még véletlenül, átmenetinelg tartotta sajátos — polgári nézőpontú — elméletet alkotott a kapitalizmus önpusztításáról és a szocializmusba való fokozatos átnöveléséről.

A szerző viszonylag részletesen foglalkozik a népi kapitalizmus elméletével, amely az Egyesült Államokban jött létre közvetlenül a második világháború után. E teória csakhamar az állami ideológia rangjára emelkedett. A népi kapitalizmus eszméjét később Nyugat-Európába is exportálták. Bregel kiemeli, hogy ez a koncepció az ötvenes években jó néhány tőkésországban az antimarxizmus és az antikommunizmus egyik fő ideológiai fegyvere volt: majd rámutat ezen elmélet marxista bírálatának időszerűségére: „...noha a «népi kapitalizmus» terminus napjainkban már csaknem letűnt a színről, a mai kapitalizmus gazdasági rendszeréről szóló legújabb burzsoá tanok a «népi kapitalizmus» elméletének sok tételét átvették.” (41. l.)

A könyv a népi kapitalizmus eszmei építményének három alappilléret vizsgálja: a tulajdon diffúziójának, az irányítás forradalmának és a jövedelemelosztás forradalmának a téziseit. Elméletileg, valamint az Egyesült Államok gazdaságának adatai alapján gyakorlati oldalról is bizonyítja, hogy e tézisek nem felelnek meg az állammonopolista kapitalizmus valóságának. Sokoldalú érveléséből emeljük ki a menedzserforradalom kritikájának összegezését: „1. helytelen, idealista metodológiai premisszákból indul ki; 2. meghamisítja a valóságot, külön társadalmi osztályként tüntetve fel a menedzsereket, szembeállítva őket a tőkés osztállyal, holott a valóságban a menedzserek felső rétege vér a nagyburzsoázia véréből; 3. összekeveri a munkának a tulajdontól való különválását az ellenőrzésnek a tulajdontól való különválásával, pedig a részvénytársaságok feletti tényleges ellenőrzés a nagy részvénytőke-tulajdon attribútuma; 4. összekeveri a nagy- és a kisméretű-tulajdont, átvive az előzőre azt, ami csak az utóbbira jellemző (képtelenség a részvénytársaság ellenőrzésére és a sorsa feletti rendelkezésre); 5. figyelmen kívül hagyja a nagytőkének és a menedzserek felső rétegének összefonódását.” (67. l.)

Nagy figyelmet szentel a szerző a szabályozott és a tervezett kapitalizmus koncepciója kritikai elemzésének. Rámutat arra, hogy a tőkés gazdaság állami szabályozásának és tervezésének eszméit egyes polgári közgazdászok már a húszas években — a szovjet ötéves tervek sikereinek hatására — felvetették. Az 1929—1933-as gazdasági világválság éveiben ezt a gondolatot több polgári közgazdász magáévá tette, kidolgozott elméletté azonban csak Keynesnél vált. Bregel e művében nem tűzi ki célul a keynesizmus részletes elemzését, csupán rövid összefoglalására szorítkozik. E fejezeten belül a szabályozott kapitalizmus elméletének a második világháború utáni időszakban végbemenő továbbfejlesztésére kell felhívni a figyelmet. A szerző bemutatja egyfelől az állami gazdaságpolitika céljainak gazdagodását: a teljes foglalkoztatottság elérése; a gazdasági növekedés magas ütemének biztosítása; az árstabilitás és a fizetési mérleg egyensúlyának fenntartása; másfelől eszközeinek konkrétabbá válását: a pénz-

ügyi és hitelpolitikai, valamint a költségvetési és adópolitikai koncepciók kimunkálását.

A keynesianizmus funkcióját azonban összetettebbnek vélem annál, ahogyan Bregel felvázolja. „Keynes gazdasági tanítása nemcsak az állammonopolista kapitalizmus megvédésének funkcióját töltötte be, hanem a monopoltőkés burzsoázia érdekeit szolgáló bizonyos gyakorlati rendszabályok megindokolásának funkcióját is. ... Keynes elég éles elméjű volt ahhoz, hogy megértse: a „laissez-faire, laissez-passer” régi liberális-burzsoá elvét a történelem már halálra ítélte, és az állam aktív beavatkozása a gazdasági és újratermelési folyamatba elengedhetetlenül szükséges. Mindemellett megkísérelte a monopoltőkés burzsoázia valóságos érdekeit azzal az érveléssel álcázni, hogy az állami beavatkozás segítségével biztosítható a teljes foglalkoztatottság és a tőkés gazdaság válságmentes fejlődése.” (124. l.)

Véleményem szerint a keynesizmus létrejötté és az állammonopolista kapitalizmus rendszerré válása között más összefüggés is van, mint amire Bregel utal. Az 1929—1933-as gazdasági világválság mélysége, majd az elhúzódó stagnáció a burzsoázia számára nyilvánvalóvá tette, hogy a tőkés rendszer tartósan működésképtelenné vált és összeomlásának veszélye közvetlen közelségbe került. Az állammonopolista tendenciák erősödését tehát a kapitalizmus megmentésének kényszere diktálta. Ezért a magánmonopolista kapitalizmus állammonopolista kapitalizmussá való átfejlődésének előmozdítása a burzsoázia szempontjából tudatosan vállalt, kényszerű kompromisszum is (például az értékáttöbblet jelentős részének koncentrációja a költségvetésben). Természetesen ahhoz nem fér kétség, hogy a működésbe hozott és a működésben tartott állammonopolista gazdasági gépezet elsődlegesen a monopoltőke érdekeit érvényesítve funkcionál, s ez meghatározó a költségvetési politikában is.

Az elmondottakkal összefüggésben úgy vélem, hogy a polgári közgazdaságtanra az a feladat is hárult, hogy megalapozza az állam gazdasági beavatkozását, kidolgozza a kormányok számára a követendő gazdaságpolitikai célokat és elérésük eszközeit. Ne csak passzívan konstatálja az állam gazdasági beavatkozásának tényét, hanem aktívan segítse elő annak kibontakozását. Ez is a keynesianizmus, illetve a polgári közgazdaságtan mai funkcióihoz tartozik. Más kérdés, hogy milyen hatékonyságú a tőkésállam gazdaságpolitikájának az érvényesítése.

A szerző azt a kérdést is felteszi, hogy létezik-e szabályozott vagy irányított kapitalizmus. Azt a választ adja — helyesen —, hogy az állami szabályozás tényét nem lehet azonosítani a szabályozott kapitalizmus fogalmával. „Szabályozott kapitalizmusról vagy irányított kapitalizmusról csak akkor lehetne joggal beszélni, ha az állami szabályozás a kapitalizmus elemi erejű gazdasági törvényeinek helyébe lépne, ha az állam meghatározná és irányítaná a mai burzsoá társadalom fejlődését.” (134. l.)

A továbbiakban Bregel a szervezett kapitalizmus elméletének és gyakorlatának kudarcait elemzi a túltermelési válságok és a munkanélküliség, valamint a termelés növekedési ütemének ingadozásai tükrében. Elismeri, hogy „... a háború utáni válságok kevésbé tartósak és mélyek, mint a háború előttiéek voltak, és enyhítésükben az állami beavatkozásnak volt bizonyos szerepe”. „Amikor a «szabályozott kapitalizmus» elméletének kudarcairól beszélünk, korántsem gondolunk arra, hogy a tőkés gazdaság állami szabályozásának általában semmi jelentősége nincs... részlegesen és rövid időszakra elősegítheti a kereslet növekedését...” (134., 138. l.) Úgy gondoljuk, hogy többről van szó, mint az állami beavatkozás bizonyos szerepéről. Az állam gazdasági beavatkozása következtében a második világháború után a piac terjedelme tartósan nagyobb volt, mint anélkül lehetett volna. Továbbá az állam az anticiklikus gazdaságpolitikai intézkedéseivel ellene hatott a piac hirtelen és nagyarányú összezsugorodásának. Összességében a tőkés rendszer a második világháború után — többé-kevésbé hatékonyan, kiújuló vagy új ellentmondásoktól kísérve — az állammonopolista kapitalizmus keretei között funkcionál. Az állammonopolista kapitalizmus rendszerré válása jelentette a tőkés termelési viszonyoknak azt a módosulását, amely átmenetileg meghosszabbította a történelmileg túlhaladott társadalmi rendszer létét. Annak, hogy a kapitalizmus ettől nem vált szabályozott kapitalizmussá, végső fokon nem a munkanélküliség mértéke vagy a termelés növekedési ütemének az ingadozása az oka. Az ok mélyebben fekvő: magának a tőkés társadalmi rendszernek a szubsztanciájából fakad.

A szerző külön fejezetben foglalkozik a vegyes gazdaság és a jóléti állam

elméleteinek ismertetésével és kritikai elemzésével. E fejezetnek a vegyes gazdaság elméleteivel foglalkozó része kissé széttördelt. Számos — ismert és kevésbé ismert — polgári közgazdász neve és művei villannak fel, anélkül, hogy a szerző a tárgyalás módjával ráirányítaná a figyelmet a legfontosabbakra; nem kap elég hangsúlyt a kapitalizmus átalakulását hirdető elméletek e válfaja közös és specifikus vonásainak a bemutatása. Jóval összefogottabb és egységesebb a jóléti állam koncepciójának a felvázolása. A szerző kifejti, hogy e koncepció más — mindenekelőtt gazdasági — elméletekkel egészül ki. „Ez a koncepció, véleményünk szerint, nem tekinthető úgy, mint a mai kapitalizmus gazdasági rendszerének sajátos felfogása, mivel, először is, a «jóléti állam» fogalmát nemcsak a gazdasági területre vonatkoztatják, hanem a mai burzsoá állam tevékenységének különböző szféráira, másodszer a «jóléti állam» elméletét általában összekapcsolják más elméletekkel, amelyek közvetlenül a gazdasági rendszer meghatározására vonatkoznak.” (206. l.)

Megismerkedhetünk továbbá a jóléti állam elméletének funkciójával, az elmélet polgári bírálataival és végül színvonalas és sokoldalú marxista kritikájával is.

Feltétlenül figyelmet érdemel a magyar közgazdasági irodalomban viszonylag kis súllyal szereplő — és a könyvben igen jól megoldott — elmélettörténeti probléma, a szociális piacgazdaság teóriájának átfogó ismertetése és marxista elemzése. A szerző bemutatja azokat a történelmi körülményeket, amelyek között Nyugat-Németországban kitűnő táptalajra hullottak a neoliberais eszmék. Helyesen emeli ki, hogy van bizonyos hasonlóság a neoliberalizmus és a XIX. századi polgári közgazdaságtan liberalizmusa között: mindkettő a szabad verseny törvényei által szabályozott piacgazdaságot tartja a társadalom legelőkeltebb gazdasági rendjének. A lényeges azonban a két elmélet közötti különbség: „A neoliberalizmus azonban különbözik a régi liberalizmustól abban, hogy nem tagadja teljesen az államnak a gazdaságra kifejtett hatását, és elismeri az állam fontos szerepét, feltéve, hogy ez nem semmisíti meg, hanem megvédi a piacgazdaság alapjait és általában nem avatkozik be az átalakulásba, amelyet a piac elemi erőire kell bízni.” (227. l.) További különbség, hogy a neoliberalizmus a két társadalmi-gazdasági rendszer ideológiai harcának szülőtte, az antikommunizmus egyik fegyvere. „... kiindulópontja: a piacgazdaság szembeállítás a központi irányított tervgazdasággal, oly módon, hogy az előbbit felmagasztalják, az utóbbit pedig a legnegatívabban ítélik meg.” (236. l.) Megismerhetjük a szociális piacgazdaság elméleteinek főbb változatait néhány neves polgári közgazdász (Röpke, Müller-Armack, Erhard, Meinhold) sajátos értelmezésében.

A szerző az utolsó fejezetet az ipari társadalom elméleteinek szenteli. Rostow, Ellul, Aron és Galbraith műveire támaszkodva az ipari társadalom elmélete négy változatának kritikai elemzését adja. Meghatározza ennek az elméletnek a sajátos funkcióját a kapitalizmus jelenkori apológiájában, megmutatja a lényegét, közös vonásait a kapitalizmus átalakulását hirdető más polgári elméletekkel és specifikus jegyeit is.

„Valamennyi burzsoá elméletnek, amelyeket e könyvben megvizsgáltunk — foglalja össze Bregel — van egy alapvető közös vonása: az elképzelés, hogy a kapitalizmus magának a tőkés rendszernek a keretei között fog átalakulni. — Kivételt képez Schumpeter koncepciója. — A rendszer olyan változásaira gondolnak, amelyek azt szilárdabbá, szívósabbá és életképesse teszik. A kapitalizmus átalakulásának burzsoá elméletét szembeállítják a kapitalizmus általános váltságáról szóló marxista—leninista tanítással.” (327. l.)

Bregel könyve gazdag tényanyagra támaszkodó, kritikai szemléletű, színvonalas marxista munka. A könyvet ajánlom mindazoknak, akik az állammonopolista kapitalizmus gazdasági, társadalmi, szociális stb. kérdései iránt érdeklődnek; segítséget nyújt a felsőszintű oktatásban is.

Szántó Györgyné

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Роберт Краверо—Дьердь Фекете—Гал Иван

Запланированная структура квалифицированности и степени обучения рабочей силы в период между 1970—1985 гг.

В статье, представляющей собой предварительное обобщение анализов, производимых в Госплане с 1971 года, представляются результаты первого этапа перспективного планирования структуры рабочей силы, то есть анализ, выполненный относительно структуры рабочей силы в 1985 году.

В первой части статьи авторы останавливаются на изменениях, происшедших в структуре рабочей силы за два десятилетия до 1970 года, а также на основных характерных чертах рабочей силы в 1970 году. Они констатируют, что в данных относительно динамики числа занятых в различных отраслях народного хозяйства и изменения структуры рабочей силы отражаются, прежде всего, быстрый темп индустриализации, коллективизация сельского хозяйства и умеренное развитие третичных отраслей. Авторы подчеркивают, что с убавлением ресурсов рабочей силы на передний план выдвигаются более интенсивные формы экономического развития, требующие постепенного устранения имеющей место значительной поляризации рабочей силы по степени школьного образования, постепенного повышения степени обучения трудящихся слоев с более низким школьным образованием.

Во второй части статьи авторы подробно останавливаются на результатах исчисления потребностей в рабочей силе на 1985 год. Они дают обзор об общей численности занятых в народном хозяйстве в 1985 году, а также об их распределении по школьному образованию, а также о структуре работников нефизического труда по квалифицированности, а физического труда — по категориям квалифицированных, подсобных и полуквалифицированных рабочих.

В третьей части статьи рассматриваются возможности обеспечения изложенных потребностей в рабочей силе. Предусмотренный уровень обеспеченности авторы разработали на основе расчетов относительно обучения молодежи в плановом периоде (предусматриваемой численности учащихся в школах различных типов), демографических данных («сохранения в жизни» рабочей силы, имевшейся в 1970 году) и прочих приблизительных исчислений (обучение взрослых).

В заключительной части статьи даются важнейшие выводы перспективного планирования профессиональной структуры относительно обучения, а также концепционные соображения в связи с модернизацией системы обучения.

Антал Денеи

Действие закона соответствия производительных сил и производственных отношений в сельскохозяйственных производственных кооперативах

Автор констатирует, что от одного типа кооператива к другому (от «менее развитого» к «более развитому») нет постепенного перехода, зато в рамках каждого типа кооперации имеется постепенное развитие, движущей силой которого является развитие производительных сил. Он останавливается на вопросах прусудебного хозяйствования, «семейного земледелия», конкретных форм разделения доходов. Из типов работников крупных кооперативных хозяйств он выделяет два характерных типа: «крестьянина» и «рабочего», существенно различающихся с точки зрения производственных отношений. Автор устанавливает, что между этими двумя типами имеется широкая переходная прослойка. Далее он останавливается на внедрении «промышленных» или «замкнутых» технологий в сельское хозяйство, приносящих революцию в производственные отношения и требующих формирования нового типа кооперативного работника. В связи с этим он акцентирует внимание на важности образования хозяйственных единиц, оснащенных новейшей техникой. Автор также обращает внимание на угрозу технократии, воспроизводящейся вместе с каждым революционным результатом техники и технологии. Он подчеркивает важность того требования, чтобы в центре организационных принципов были производительность и человек. В заключение он устанавливает, что преобразованию производственных отношений всегда должен предшествовать прогресс в области производительных сил.

Жужа Келен

Изменение классических циклических механизмов при государственно-монополистическом капитализме

Автор в своей статье изучает своеобразные черты и причины изменения цикла капиталистического воспроизводства в послевоенный период. Она доказывает, что это изменение не исчерпывается тем, что вследствие связанного со структурными причинами уменьшения чувствительности капиталистического хозяйства по отношению к кризисам, а также манипуляций государств сегодняшние спады наступают менее систематически и в смягченной форме, по сравнению с имевшими место ранее классическими кризисами. Цикличность капиталистического воспроизводства после второй мировой войны все более приспособляется к политическому лавированию капиталистических государств и даже становится его последствием. Лавирование между инфляционными и рецессионными процессами представляет собой объективное следствие развития государственно-монополистического капитализма, являясь одновременно и формой проявления циклов: кумулятивные процессы, двигающие классическими циклами, переходят в инфляционные процессы; рецессии в растущей мере становятся нежелательным, но объективно необходимым следствием экономической политики государств, направленной на торможение инфляции.

Своеобразная цикличность капиталистического воспроизводства вызывается также и стремлением государств, направленным на регулирование международной финансовой системы посредством международного сотрудничества. Сложилась дилемма противоречия между внешним равновесием (платежного баланса)

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

и внутренней стабильностью, а вследствие этого — и новая область лавирования экономической политики. Таким образом автоматическое, но нередко сопровождаемое сотрясениями восстановление равновесия как в национальных, так и в интернациональных масштабах, сменялось ставшим постоянным и облекающим различные формы отсутствием равновесия.

Йозеф Нилаш

Принципиальные вопросы международного обращения продуктов умственного труда

С 50-ых годов обращение продуктов умственного труда стало наиболее динамичной отраслью мировой торговли. Однако торговля лицензиями и «ноухау» представляет собой лишь небольшую роль международного обращения научно-технических познаний, осуществляющегося и в ряде прочих форм. Поэтому анализ сопоставления одних только технологических платежных балансов говорит очень мало о весе, значении научно-технических познаний, происходящих из-за рубежа, в экономическом развитии отдельных стран.

Превращение науки в непосредственную производительную силу требует быстрого повышения роли научно-исследовательской и конструкторской умственного труда в общих затратах труда в отношении значительной части изделий. Автор подчеркивает, что подавляющее большинство стран может удовлетворить это требование только посредством соответствующего сочетания отечественных усилий в области исследований и развития с возможностями импорта продуктов умственного труда. Изучая оптимизацию собственной деятельности в области исследований и развития и импорта продуктов умственного труда, он приходит к выводу, что настоящие статистические данные не представляют должной основы для оптимизации; альтернативное решение относительно собственной научно-исследовательской и конструкторской деятельности или импорта может быть принято лишь с учетом конкретной цели развития. Поэтому вопрос величины исследовательских мощностей, требующихся для конкурентоспособного производства, базирующегося на собственных исследованиях, является в первую очередь категорией сферы предпрятий. На оптимальное соотношение собственных исследований и импорта в общегосударственных масштабах воздействуют абсолютный объем исследовательских и конструкторских затрат, специализированность производства в стране и удельная потребность в исследованиях отраслей, производящих на экспорт.

В исследовательской и конструкторской деятельности очень важным является минимализация риска. Останавливаясь на возможных методах этого, автор приходит к выводу, что величина риска не может быть точно определена, а лишь приближительно. Быстрота технического развития в большой мере зависит от принятия риска. По всему миру предприятия стараются переложить риск на государство. Однако если это им удастся, то это ведет к замедлению технического прогресса. Поэтому важно, чтобы предприятия механизмом заинтересованности, стимулирования и принуждения поощрялись в направлении быстрого технического развития. В шестидесятых годах способствование техническому прогрессу стало важной составной частью экономической политики стран, включая государственное обеспечение оптимального использования возможностей, связанных с обращением продуктов умственного труда.

Иштван Хагельмайер

Накопление монетарного золота в сегодняшнем мировом капиталистическом рынке

Как уже и в своей статье «Роль золота в сегодняшней капиталистической международной монетарной системе» автор считает, что золоту сегодня уже принадлежит лишь техническая, периодическая роль конечного корректировщика в форме трансакций между эмиссионными банками отдельных стран. В данной статье автор, продолжая свою мысль, изучает закупку золота — от отечественного золотого рудника; от заграничного золотого рудника; от заграничного эмиссионного банка.

Автор доказывает, что в результате закупки золота всегда складываются общие — с неназванными дебиторами — кредитные отношения, и создаются деньги с инфляционным воздействием.

В то же время он доказывает, что кредитные отношения, создаваемые золотом, — с точки зрения теории денег — служат лишь целям чуть ли не постоянно складывающегося и все же время от времени становящегося необходимым упорядочения валютных стоимостей.

Наконец, отходя от абстракций своих заключений с точки зрения теории денег, автор рассматривает случаи фиксированной цены на золото, двойственной цены на золото и свободной цены на золото. При этом он проверяет, верны ли его теоретические заключения и для этих случаев. Во всех трех случаях он считает подтвержденной теорию отсутствия измерения золотом стоимостей.

В дальнейшем автор утверждает, что в случае фиксированной цены на золото все его теоретические выводы правомерны. В упомянутой же им прежней статье он доказал абсурдность двойственной цены на золото. В своих исследованиях он снова останавливается на причинах повторного отсутствия эффективности золота как тормоза. Он доказывает, что уже в исходных предположениях отражались иллюзии.

Наличие валют, конвертируемых на золото, — но не с функцией мировых денег, — и их функции в связи с золотом автор пока еще считает относительно необходимыми и возможными. Ведь в таком случае денежные потребности закупок золота с целью создания денег могут образоваться согласованные процессы скорее, — если и далеко не безоговорочно — с товарным фондом национального хозяйства. Посредством закупки собственной валюты за накопленное золото (и в силу этого путем прекращения или создания общих кредитных отношений) рестрикции, становящиеся необходимыми из-за внешнеторгового пассива, могут быть отодвинуты (и, таким образом, может быть, лучше подготовлены и организованы) на время, но не до бесконечности — формирует автор свое конечное и доказанное утверждение.

Михай Лаки

Позиция в конкуренции и структура производства предприятия

Согласно конвенциональным рыночным теориям, для того, чтобы на рынке какого-либо товара сложилась оживленная конкуренция, требуются перевес предложения над спросом и относительно большое число предприятий. Автор на различных примерах из практики венгерской экономики доказывает, что это большей частью необходимые, но недостаточные условия для конкуренции. Из примеров оказывается, что из-за веса данного товара в общем объеме производства, услуг предприятия, оно должно бы попасть в удобную позицию. В других же случаях товар незначителен для предприятия, и поэтому ни перевес предложения, ни большое чис-

ло участников рынка не поощряют его вступить в конкуренцию. В частности этим объясняется удобная позиция, которую занимают на венгерском рынке «слишком диверсифицированные» крупные предприятия, производящие очень разнообразную продукцию.

Шандор Фюэлп

Негибкая линейная-штабная организация — антигуманное руководство ?

Автор подробно останавливается на статьях о системах организации и руководства предприятиями, опубликованных в номерах журнала «Кэзгазлашаги Семле» за 1974 год. Он исходит из того, что неприемлемы взгляды, согласно которым негибкий характер организации предприятия, ее свойства, губящие индивидуальную инициативу, связаны с сутью линейной организации с применением «штаба». По его мнению, изоляция трудящихся от участия в принятии решений на предприятии, подход к ним как к автоматическим существам, вытекают не из линейной организации, а из ошибок неправильных методов руководства. Вывод, согласно которому сегодняшнего человека организация содержит в себе как атомизированного индивидуума, вовсе не действителен для каждого предприятия.

Уставы предприятий не толкуются слишком строго, и сама жизнь принуждает их работников, чтобы они не придерживались бюрократических методов строго взятой иерархической организации. Это автор доказывает на многих примерах. По его мнению, столкновения между линейно организованными подразделениями и «штабом» могут быть устранены путем целесообразного координирования принимаемых решений. Особенно важная мысль автора заключается в том, что даже на предприятии с наиболее детально регулируемым уставом неизбежны конфликты между склонными к тиранству руководителями и их подчиненными, и это ни в коем случае нельзя приписывать на счет организации.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Robert Cravero—György Fekete—Pál Iván:

Planned development of the structure of manpower by training and qualification

The study—a preliminary summary of the analytical work going on in the Planning Office since 1971—presents the results of the first stage of long-term planning regarding the structure of manpower, the analysis of manpower-structure in the year 1985.

The first part of the article treats the changes taken place in the structure of manpower in the two decades prior to 1970 and the characteristics of manpower in 1970. As stated by the authors, the data on employment and the changes in the structure of manpower reflect above all the fast industrialization, the collectivization of agriculture and the more moderate development of the tertiary branches. They emphasize that with the narrowing of labour resources the more intensive forms of economic development come to the fore and these require a moderation of the great polarization of the labour force by educational qualification, the gradual closing up of the working strata with low educational level.

The second part discusses in detail the results of the computations regarding the demand for labour in 1985. Expected employment in 1985 is presented by educational qualification and in the case of non-manual workers by special qualifications, and within manual workers by the skilled, semi-skilled and unskilled categories. The third part examines the possibilities for satisfying the demand as indicated. The estimates for the level of supply have been worked out by the authors by relying on computations concerning education (enrolment by types of schools), demographical data (the "further life" of the labour force of 1970), and other estimates (adult education etc.).

The concluding part of the article outlines the consequences of the long-term planning of the job-structure for education, the concepts related to the modernization of the educational system.

Antal Gyenes:

Harmony between the forces of production and relations of production in agricultural co-operations

The study establishes that there is no gradual transition from one type of cooperative to the other (from the "lower" to the "higher", but there is a gradual development within each type, stimulated by the development of the forces of production. The author surveys the problems of the concrete forms of family farming, household-plot farming and income distribution. From among the worker types in the large-scale cooperative he separately studies two characteristic types: the "peasant" and the "worker", who considerably differ from each other in respect of their relations of production. It is established that between the two there is a broad transitional layer. Next the introduction of "industry-like" or "closed" technologies into agriculture is examined. These revolutionise the relations of production and require the emergence of a new type of cooperative worker. In this context, attention is called to the importance of creating small, self-accounting units equipped with the most modern technology. The author also warns against the technocratic danger

SUMMARY OF THE ARTICLES

reproduced with every revolutionary achievement of technical progress. Also the importance of performance-oriented and man-centred organization principles is stressed. Finally, it is established that the transformation of production relations must always be preceded by progress in the field of productive forces.

Zsuzsa Kelen:

Modification of the classical cycle mechanism under state monopoly capitalism

The author investigates the characteristics and causes of the post-war modifications in the capitalist cycle of reproduction. She proves that the modification does not merely consist in a reduced sensitivity of the capitalist economy to crises for structural reasons, nor in the less graver and irregular setbacks than in the classical crises owing to the manipulations of the governments. The cyclicity of capitalist reproduction after World War II more and more conforms to the economic policy manoeuvres of the capitalist governments and has even become a consequence of these. Manoeuvring between inflation and recession is a necessary consequence of the development of state monopoly capitalism and constitutes, at the same time, a form of appearance of the cycles. The cumulative processes operating in the classical cycle get resolved in inflationary tendencies and the recessions are more and more becoming an unwanted but necessary consequence of the anti-inflationary economic policies of the governments.

A further releasing cause of the particular cyclicity is the efforts of governments at regulating the international monetary system by means of economic cooperation. A contradiction has come about between external (balance of payments) equilibrium and internal stability—a dilemma and a field for further economic policy manoeuvres. The automatic restoration of equilibrium involving shocks in many cases has been replaced in both national and international respects by a lasting disequilibrium manifesting itself in various forms.

József Nyilas:

Problems of principle in the international trade of intellectual goods

Since the fifties the trade in intellectual goods has become the most dynamic field of world trade. But the trade in licences and know-how constitutes but a small part of the international flow of scientific-technological knowledge, which takes place also in several other forms. Therefore, a comparison of merely the technological payments balances says only little about the weight and importance of foreign scientific and technological knowledge in the economic development of a country.

For labour to become an immediate force of production requires a fast increase of the share of intellectual labour inputs into research and development within total labour inputs, in respect of a considerable part of products. The author stresses that most of the countries can meet this requirement only by a proper combination of domestic research and development efforts with the import of intellectual products. From the examination of the optimization of own research and development and the import of intellectual products the conclusion can be derived that the present statistical indicators are not properly suited for optimization; the alternative of own research and development or imports can be decided only in the case of concrete development objectives. Therefore, the order of magnitude of the research capacity necessary for competitive production based on own research is mainly an enterprise category.

As regards the optimal ratio between own research and imports on a national scale, this is affected by the absolute volume of the research and development inputs of the given country, the specialization of its production and the research intensity of the export-oriented branches.

In research and development the minimization of risk is highly important. Surveying its possible methods, the author draws the conclusion that the extent of the risk cannot be established in an exact manner, only approximated. The speed of technical progress much depends on the taking or not taking of risks. All over the world the enterprises make efforts to shift the burden of risk onto the state. If they succeed, this might lead to the slowing down of technical progress and a certain complacency. It is thus highly important that the enterprises should be stimulated for technical progress by a proper mechanism of interests, stimulation and coercion. In the sixties the promoting of technical progress became an increasingly important part of government policies, securing also a state guaranty for the optimal exploitation of possibilities deriving from the trade in intellectual goods.

István Hagelmayer:

The accumulation of gold in today's capitalist world market

Similarly to his article "The role of gold in the present international monetary system" the author accords to gold today only a technical, temporary and final adjusting role in the transactions between the central banks of the individual nations. Continuing his reasoning, in this article he examines the purchase of gold: from domestic gold mines, from foreign gold mines and from foreign central banks. He deduces that the purchase of gold always creates a credit relationship—with unnamed debtors—and creates money having an inflationary effect.

The author also proves that — from the point of view of monetary theory — the credit relationship created by gold only serves the purposes of an almost continuously coming about but at times necessary rearrangement of the value of the currency.

Finally, by resolving the abstractions of his conclusions from the viewpoint of monetary theory he examines the cases of fixed gold price, double gold price and free gold price. It is examined whether the theoretical conclusions stand up to the test of reality also in such

cases. In all three cases it is assumed as correct thesis that gold is lacking the function of measuring value.

Next the author states that in the case of a fixed gold price every theoretical conclusion of his holds good.

In the article quoted he already proved the untenability of the double gold price. In his examinations he now digresses to the causes of the new inefficiencies of the gold brake. It is proven that the initial assumptions reflect a false illusion.

The existence of currencies convertible to gold — not in the function of world money — and their functions related to gold are held to be at present still necessary and possible. In this case the monetary requirements of the money-creating gold purchases may result in processes which can be better, though by far not unequivocally, harmonized with the commodity cover in the national economy. As formulated by the author in his final and proven conclusion: by buying own currency with the accumulated gold (thus liquidating or creating general credit relations) the restriction necessary because of a deficit in the balance of trade can be delayed (and thus it can be perhaps better prepared and organized), although it cannot be put off indefinitely.

Mihály Laki:

Competitive situation and product pattern of enterprises

According to conventional market theories excess supply and a relatively large number of enterprises are necessary in order that vivid competition should develop on the market of some commodity. Taking his examples from various fields of the economy, the author proves that these are mostly necessary but not always sufficient conditions of competition. It turns out from the examples that, owing to the weight of the given commodity in the total production of the enterprise, the latter is compelled to compete also in cases when, on the basis of criteria known from market theory, it should be in a comfortable position. In other cases, the product is unimportant for the enterprise and thus neither excess supply nor a large number of actors on the market prompt it to compete. The comfortable position of some "too diversified" large enterprises on the Hungarian market, which turn out many kinds of products, can be explained, among other things, with this feature.

Sándor Fülöp:

Rigid linear-staff organization—anti-human management?

The author discusses in detail the articles published in *Közgazdasági Szemle* in 1974 about the organization and management system of enterprises. His starting point is that the view is unacceptable according to which the rigidities of the organization, its properties stifling individual initiative derive from the substance of the linear-staff organization. In his opinion the isolation of the worker from participation in enterprise decision making, his being conceived as a "push-button" entity is a deficiency not of the linear system of organization but of incorrect management methods. The conclusion that the organization includes man as an atomistic unit can by far not be considered as characteristic of every enterprise.

The statutes of operation are not rigidly interpreted by the enterprises, and it is life itself that compels the workers not to follow the bureaucratic methods of the strictly hierarchical organization. This is verified by the author with the aid of many examples. In his opinion the conflicts between the linearly organized units and the "staff" can be resolved by purposefully coordinating the decisions. An outstandingly important idea of his article is that the development of conflicts between executives of dictatorial type and their subordinates cannot be avoided even in an enterprise whose operation is regulated to the smallest detail and this cannot be ascribed as a fault of the organization.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Budapest V., Münnich F. u. 18. III. emelet — Telefon: 313-975, 318-326

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010

Terjedelem: 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1975. január 22.

75.0084 — Kossuth Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Monori István vezérigazgató

A kiadvány előfizethető vagy példányként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010, postacím: 1363

Budapest, Postafiók 24. — Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488; az AKADÉMIAI KÖNYVES-

BOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612, postacím: 1368 Budapest, Postafiók

236. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta

hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. Posta-

cím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215-96162

postaforgalmi jelzőszámára. — Előfizetési díj egy évre 132 forint.

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ

economia y desarrollo

1974. évi 22. sz.

1974. évi 12. sz.

Kapusztyn, Je.: A szocialista életmód mint társadalmi-gazdasági kategória

Belouszov, R.: A gazdasági törvények tervszerű felhasználása

Jeftimov, K.: Tudományos-műszaki haladás: szervezés és tervezés

Grebnyev, Je.—Novikov, D.—Hruckij, Je.: Az ágazatközi automatizált irányítási rendszerek hatékonyságának elemzése

Szvesnyikov, M.: Pénzforgalom a szocialista gazdaságban

Livsic, R.: Az ipar szerepe a Szovjetunió népgazdaságának struktúrájában

Buzdalov, I.: Az agráripari integráció fejlesztésének problémái

Belov, M.: A Litván SZSZK agráripari komplexuma

Kosztanjan, Sz.—Zsiljcov, Je.: A szakképzés hatékonyságának kérdései

Glavacsek, O.: A KGST-országok piaca szabályozásának rendszere

Baranauskasz, V.: A termelés gazdasági hatékonysága mutatóinak rendszere

Martinkevics, F.—Kunyavszkij, M.: A szocialista termelés gazdasági hatékonyságának kritériumáról

Lvov, D.: Az ipari termék minőségének szabályozása

Karavajev, V.—Szemjonova, A.: A tudományos-műszaki együttműködés hatékonysága az építőiparban

Specializáció és gazdaságközi kooperáció

Faminszkij, I.: Integráció a mai világban (A IV. Közgazdasági Világkongresszusról)

EKONOMISTA

1974. évi 5. sz.

Czerwinski, Z.: Beruházások optimális elosztása két szektor között

Nowacki, S.: Információs folyamatok a központi gazdasági szervek és a vállalatok közötti kapcsolatokban

Blaszczuk, D.: Az 1967. évi nemzetközi kereskedelem ökonometriai modellje

Bobek, J.: A tőkeigényesség trendje a gazdasági növekedés folyamatában

Lipinski, E.: Az orosz közgazdasági gondolkodás a XVI.—XVII. században

Zuravicki, S.: Az orosz közgazdasági gondolkodás a XIX. és a XX. században (Csernyisevszkijtől Leninig)

Borysiuk, W.: A lengyel ipar termelési struktúrájában 1960 és 1970 között végbement változások néhány következményének értékelése

Gmytrasiewicz, M.: Képzettség és gazdasági növekedés

Castro, R.: A forradalom győzelmének XV. évfordulója

Eliutin, V. P.: A Szovjetunió automatikus irányítási rendszere szakembereinek a felkészülése

Ferran, J.: Kuba cukortechnológiájának továbbfejlesztése: problémák és megoldások

Savchenko, K.: Az autómotorok szállítása kutatásfejlesztésének néhány problémája

Diaz Llorca, C.—Quesada, J.: Útmutató a vezetés egy integrált rendszerének első lépéséhez

Dotres, M.: Egyszerű módszerek a deficités anyagi eszközök szétcsztására

De la Torre, C.—Avella, A.: Területi tanulmány és kutatás a területi tervezésben

Mileikowski, A.—Komzin, B.: Az imperialisták közötti vetélkedés új korszaka

Robinson, J.: A gazdaságelmélet második válsága

Argentína: Közgazdasági panoráma

1974. évi 23. sz.

Castro, F.: Lenin hazájának szolidaritási példája

Breznyev, L. I.: A szocialista nemzetközi-ség természete

Carnota, O.: A menedzser-foglalkozás

Castro Tato, M.: A befektetések megtérülési idejéről

Hernandez, J.: Tanulmány a nyerscukorfeldolgozó üzemek gazdaságos méreteiről

Gersov, I.: A tőkésországok energetikai fejlesztésének távlatai és a nyersolaj világpiaca

Okabe, M.: Reflexiók a japán kapitalizmus formációjáról

Perez de la Riva, J.: Antonio del Valle Hernandez: az első kubai demográfus?

1974. évi 24. sz.

Torras, J.: Az Egyesült Államok és Kuba gazdasági kapcsolatai

Bueno, E.: A modellezés módszertana

Tijomirov, J.: A kormány szociális politikájának jellege

Lomov, B.: Az adminisztráció pszichológiai vonatkozásai

Lopez Coll, A.: Tanulmány a pótalkatrészek nagykereskedelmi politikájának járműkereskedelmi összefüggéseiről

Mayorov, B.: A kapitalizmus pénzügyi válságának új szakasza

Llanes, D.: Az elektromos energetikai rendszer megtérülési alternatíváinak értékelése

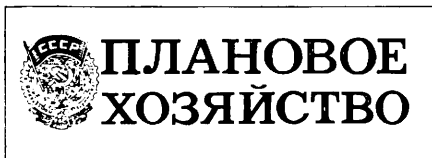
Az Európai Gazdasági Közösség és Latin-Amerika gazdasági kapcsolatai: kubai vélemények

Az ENSZ általános közgyűlésének VI. rendkívüli ülészaka

Weltwirtschaftliches Archiv

1974. évi 4. sz.

- Hirsch, S.*: Tőke vagy technológia?
Balassa, B.—Resnick, S.: Monetáris integráció és a gazdaságpolitikai célok konzisztenciája az Európai Közös Piacon
Berry, A.: A technológiai transzfer statikai hatásai a nemzeti jövedelemre: Taxonómiai osztályozás
Ocker, A.: Növekedés és környezet: Az optimális szabályozás egy modellje
Borchert, M.: Egy régió belüli kereskedelmi liberalizálás hatásai
Bryan, I. A.: A tengeri szállítási költségek hatása egyes kanadai exportok iránti keresletre
Jameson, K.: Beruházási modell az olasz feldolgozó ipar számára
Kwon, J. K.: Empirikus tesztek a pénz definíciójára
Spulber, N.—Furstenberg, G. M.: Jóléti kritériumok gazdasági rendszereken belüli és közötti változások összehasonlítására

1974. évi 11. sz.

- Az SZKP XXIV. kongresszusán hozott határozatok — a gyakorlatban:
 A tudományos-technikai haladás és a népesség hatékony fejlesztése
Jefimov, K.—Makszimov, L.—Amrtdzsanjanc, F.: A tudományos-technikai haladás tervezésének és irányításának tökéletesítése
Budavej, V.—Rajzberg, B.—Juny, O.: Az automatizált tervszámítási rendszer módszertani alapjai
Zalkind, A.—Balasova, A.: A tervezés mérlegmódszerének alkalmazásával kapcsolatos tapasztalatok a Szovjetunió Állami Bankjában
Bitunov, V.—Tusunov, Ju.: A szerszámpipar fejlesztése — a tudományos-technikai haladás meggyorsításának fontos tényezője
Nyikityiny, Ju.: A tudományos-technikai haladás tervezése a villamosiparban
Zavaliscsin, M.—Maszljcskij, A.: Az amortizációs leírások új normaegységeiről
Krilov, Sz.: Az ipari építkezések és az új technika beruházásai hatékonyság-meghatározásának sajátos vonásai
Nyegruca, V.: Moldával SZSZK: gazdasági eredmények és a további fejlődés feladatai
Bogatirjev, P.: Ésszerűen használjuk fel a fémeket
Skatov, V.: Árképzés és olajkitermelő iparban
Szmirnov, A.: A nép jólétének növelése és a szocialista életforma
Deruzsinszkij, V.: A termelés műszaki színvonalának fejlődésének és értékülésének mutatói
Anfinogentova, A.: Az ágazati kapcsolatok mérlegének alkalmazása a helyi tervbizottságok munkájában
Gryaznov, V.: A termelés ösztönzési rendszerének tökéletesítéséről

- Frolov, V.*: Kooperáció a szolgáltatásokban
Babadzsnov, B.: A lakosság tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságával kapcsolatos mutatók számításai
Koroljov, D.: A tartós termelésre alkalmas burgonyafajták termelésének megszervezése
Dislevoj, I.—Martinszen, G.: A Világóceán élelmiszer-készleteiről
Szokolovszkij, A.—Sisljannikov, Ju.: A tudományos-műszaki forradalom fő irányai a gépgyártásban

1974. évi 12. sz.

- Tökéletesítsük a külgazdasági kapcsolatok tervezését
Peksev, Ju.: A béke — a társadalmi-gazdasági haladás fontos tényezője
Ribakov, O.: A külkereskedelem gazdasági hatékonysága
Iszupov, V.: A Szovjetunió külkereskedelmével a KGST-tagországokkal
Zaharov, Sz.—Szuljagin, V.: A külkereskedelem automatizált optimális tervezési rendszere; célok, feladatok, struktúra
Gladisev, A.—Gohberg, M.: A gazdasági növekedés perspektívái az OSZSZSZK nem feketeföldi övezetében
Varakin, G.: Krasznodar terület fejlesztése és a beruházások tervezésének néhány kérdése
Bocskov, M.: A járási tervezés problémái
Galjperin, V.: Az új technika limitárai
Zavjalkov, A.: Az árképzés és az új technika hatékonysága
Hromusin, G.: A tudományos-műszaki haladás és a burzsoá, revizionista ideológia ellen folyó harc
Karpenko, B.: A szocialista gazdaság irányításának tökéletesítése
Korszakov, A.: A termelési egyesületek létrehozásának gazdasági hatékonysága
Miscsenko, V.—Pelihov, Je.: A tudományos-műszaki intézkedések tervezése gépgyárakban
Lieberman, V.—Karbisev, A.: A gépgyári termékek önköltségtervének számítása elektronikus számítógépek segítségével
Pavlov, V.: Az ipari termék anyagigényességének tervezése
Takszir, K.: A tudományos-műszaki haladás gazdasági problémái
 A Szovjet Állami Tervbizottságról
Bohrah, M.: „A népgazdaság területi tervezése” című kurzus megszervezése főiskolákon

1974. évi 12. sz.

- A IV. Közgazdász Világkongresszus Budapesten. A csehszlovák küldöttek hozzászólásai
Kutta, F.: A tőkés irányítás elméletének és gyakorlatának bírálatáról
Kohout, J.: A neotechnokratizmus és pseudohumanizmus miat a jelenlegi polgári rendszerelméletek elméleti és módszertani bázisa
Lamser, Z.: Gondolatok a munka- és életfeltételekről, különös tekintettel a mezőgazdaságra

Rendek, I.: Gondolatok az árakkal kapcsolatos kutatás feladatairól

Soukup, J.: Piaci mechanizmus és a munkaerőforrások ésszerű elosztása a kapitalizmusban

Bruzek A.: A szocialista országok együttműködésének elmélyítése a nemzetközi tőkés valutarendszer kutatásának területén

Teutler, J.: A fejlődő országok gazdasági programja

1974. évi 11. sz.

Krencik, W.: A meggyorsított béremelés politikája 1971-ben és 1972-ben az iparban

Malecki, Z.: A pénzügyelmélet vitás kérdéseinek margójára

Bombera, Z.: A tervezési és irányítási rendszerek tökéletesítése a KGST-országokban

Bastuk, J.: A KGST-országok tervkoordinálása, valutaárfolyama és arrendszere

Plowiec, U.: Kezdeményező egységek és módosítások a külkereskedelem tervezésében

Kuczynski, W.: Optimális tervezés és gazdasági gyakorlat

Knothe, J.: A világ faanyagkészletei és kihasználásuk perspektívái

Zydomirski, Z.: A licenzipolitika néhány műszaki-gazdasági vonatkozása

Bialon, L.: A Szovjetunió iparának strukturális problémái 1940-től 1972-ig

Zurawicki, L.: Regionális politika az EGK-ban

1974. évi 12. sz.

Karpinski, A.: Gondolatok a területi és a perspektivikus tervezés közötti kapcsolatokról a Lengyel Népköztársaságban

Stacewicz, W.: Készletgazdálkodás a perspektivikus tervben

Sadownik, H.: Hosszú időszakú tervezés nagy gazdasági szervezetben

Lipowski, A.: Parametrikus árak irányítási modellekben

Kowalski, J.: A nettó termelés és a beralap nagyságát kialakító elemek elemzése kezdeményező egységekben

Bednarski, B.: A lengyel mezőgazdaság 30 éve

Pałowicz, W.: Szakképzett munkaerő a lengyel mezőgazdaságban — A jelenlegi helyzet és a perspektívák

Malecki, Z.: A nemzetközi kreált valuta kérdéséről

Otto, H.: Probléma-programok Lengyelországban

Drelchowska, J.: A termékválaszték dinamikus programozásának módszere ipari üzemben

Néhány adat a jelenlegi gazdasági helyzetről és a terv teljesítésének lefolyásáról

Gołacki, T.: Tervezés a tőkésországokban — A jelenlegi helyzet értékelése

Gucwa, E.—Orlów-Kazimierska, B.: A fogyasztás finanszírozásának struktúrája és forrásai Franciaországban

Kulig, J.: Banglades — a tervezés gazdaság kezdetei

wirtschafts wissenschaft

1974. évi 12. sz.

Klein, D.: Tovább élesedik a kapitalizmus általános válsága

Ahrens, E.—Langendorf, G.—Lindner, E.—Manzei, D.: A vállalatok és kombinátok hatékonyságtervezése, valamint a tudományos-műszaki haladás tervezése

Schmidt, S.: A hatékonyság tervezésének mutatószámrendszere a népgazdasági számlarendszerben

Riedel, H.: Az egyetemi előadásokkal és szemináriumokkal szembeni követelmények a politikai gazdaságtan tankönyvekkel kapcsolatban

Raguse, B.: „Vagyonképzés munkásközben” — a jobboldali szociáldemokrácia reformkonceptiójának alkotórésze

Krause, W.: Az utópista szocializmus. A szocializmus átmenete utópiából tudományba

Braun, A.—Müller, R.—Schmidt, S.: Nemzetközi szeminárium a társadalmi termelés hatékonyságának tervezéséről és méréséről

Drechsler, H.—Grempler, I.: A szocialista nemzetközi kooperáció és specializáció, valamint a külkereskedelem közötti kölcsönhatások és következményeik a tervezés számára

Sydow, P.: A IV. Közgazdász Világkongresszus

PLÁNOVANÉ HOSPODÁŘSTVÍ

1974. évi 12. sz.

Gvislany, D. M.: A társadalmi termelés irányítása és az irányítás tökéletesítése

Doležal, J. Kaska—Trávníček, Z.—Wild, J.: Új lehetőségek a termelési-gazdasági egységek irányításában

Kaspar, J.—Nezhyba, F.: A szállítás eddigi fejlődése és jelenlegi problémái a CSSZSZK-ban

Zima, Z.: Nyersanyagbázis és a gazdaság növekedése

Drobik, M.: Az építési kapacitás problémái a Cseh Szocialista Köztársaság területén

Karas, J.: Tudományos-műszaki haladás a gépjárműjavításban

Kontra, M.: A helyi gazdaság és a kisipari termelőszövetkezetek irányítása

Koldány, J.: Nemzetközi Gépipari Vásár Brnóban és a KGST-országok együttműködése

Pachl, L.: A világ népességének fejlődése és perspektívái

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

4

A tartalomból

STARK ANTAL:

Iparfejlesztésünk három évtizede

CSIZMADIÁNÉ SZÉKELY MAGDA:

Mezőgazdaságunk 30 éve

HORVÁTH LÁSZLÓ:

Participáció, üzemi demokrácia

SZABÓ KÁLMÁN:

A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez

XXII. évfolyam

1975. április

TARTALOM

<i>Stark Antal</i> : Iparfejlesztésünk három évtizede	425
<i>Csizmadiáné Székely Magda</i> : Mezőgazdaságunk 30 éve	435
<i>Molnárné Venyige Júlia</i> : A foglalkoztatott munkaerő struktúrája és a gazdaság	446
<i>Horváth László</i> : Partecipáció, üzemi demokrácia	463
<i>Nagy Márta</i> : A vállalati készletgazdálkodás szabályozása	479
V I T A	
<i>Szabó Kálmán</i> : A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez.....	491
<i>Moharos József</i> : Néhány megjegyzés a „szocialista kistermelés”-hez	507
S Z E M L E	
Új lehetőségek és alternatívák a harmadik világ számára (<i>Ádám György</i>)	510
Az SDR első öt éve a tőkés valutarendszerben (<i>Farkas Györgyné</i>)	515
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
A Nemzetközi Állampénzügyi Intézet XXX. kongresszusáról (<i>Szabó Gábor—Gergely István</i>)	527
A KGST-tagállamok közgazdaságtudományi, tervgazdasági folyóiratai küldötteinek prágai tanácskozása (B. A.)	534
Az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának 1975. február 6-i ülése (i. s.)	534
FOLYÓIRATSZEMLE	535
A. Szmirnov: A szociális tervezés lényegi kérdései — M. Szkarzsinszkij: A nem termelő szféra fejlődésének jelentősége és problémái a jelenlegi időszakban — Egyiptom — Ki éli túl a recessziót?	
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Dr. Kerékgyártó György: A KGST-országok tudományos-műszaki együttműködése (<i>Devics József</i>)	542
A cikkek orosz és angol nyelvű rövid tartalmi kivonata	545
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK TARTALMÁBÓL	549

E SZÁM SZERZŐI:

Ádám György kandidátus, az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutató Intézetének főmunkatársa; **Csizmadiáné dr. Székely Magda** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet csoportvezetője; **dr. Devics József** kandidátus, a Budapesti Műszaki Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára; **dr. Farkas Györgyné**, a Magyar Nemzeti Bank osztályigazgatója; **Gergely István** kandidátus, az MTA Ipargazdasági Kutató Csoportjának főmunkatársa; **dr. Horváth László** kandidátus, az Országos Gumiipari Vállalat vezérigazgatója; **Moharos József**, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának elnökhelyettese; **dr. Molnárné Venyige Júlia**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense; **Nagy Márta**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanársegéde; **dr. Stark Antal**, a közgazdaságtudományok doktora, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem egyetemi tanára; **dr. Szabó Gábor** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Pécsi Kihelyezett Nappali Tagozatának főmunkatársa; **dr. Szabó Kálmán** akadémiai levelező tag, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovics Mária, Bognár József, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István (elnök), Ganczer Sándor, Hetényi István, Huszár István, Káplár József, Kornai János, Megyeri Endre, Nagy Tamás, Sipos Aladár, Szabó Kálmán, Szamuely László, Vincze Imre, Zsarnóczai Sándor (főszerkesztő)

Iparfejlesztésünk három évtizede*

A növekedés üteme

A felszabadulás 1945-ben egy fasiszták által kirabolt, szétrombolt országra köszöntött. Gyárparunk termelése csak az első hároméves tervidőszak végén, 1949-ben érte el az 1943-as — a háború alatti legmagasabb — szintet.

Az ipari kapacitások helyreállítása a háború során kialakult ágazati struktúra átvételét, így a termelésen belül magas nehézipari részese-
sedést jelentett. Ezután a gyors iparosítási programok időszaka következett.

Iparunk 1975-re tervezett termelése csaknem kilencszerese az 1949. évinek, és 11-szerese az 1938-as szintnek.

Iparunk fejlődését röviden áttekintve megállapíthatjuk, hogy az első hároméves terv időszakában a tervezettnél jóval gyorsabb növekedést értünk el, a tervezettnél kisebb munkaslétszám sokkal nagyobb hatékonyságú foglalkoztatásával. A termelés, a termelékenység kedvező alakulását — a társadalmi-politikai tényezők mellett — a beruházásoknak a tervezettet meghaladó volumene és aránya támasztotta alá.

Ezt a helyreállítási időszakban elért gyors növekedést igyekezett folytatni az eredeti első öt éves terv, majd annak az első év kedvező eredményei láttán módosított ipari előirányzata. A terv mindkét változata a termelékenység igen gyors ütemű növekedésével számolt: öt év alatt a termelékenység másfél-kétszeresre emelését tűzte ki célul. Ez még akkor is irreális cél lett volna, ha igen magas beruházási előirányzat támogatja, hiszen az ipari létszám évi több mint 10 százalékos növekedése eleve termelékenységcsökkentő tényező az újonnan munkába lépők begyakorlatlansága, ipari kultúrájuk hiánya miatt.

Így a termelésnövekedés forrásainak aránya egészen más lett, mint ahogy a terv előirányozta: a termelés emelkedésének mindössze egy-egyede származott a termelékenység emelkedéséből, a terv szerinti mintegy $\frac{2}{3}$ rész helyett.

Másfelől figyelmet érdemlő tény, hogy az első öt éves terv időszakában az állóeszközérték növekedési üteme kisebb volt, mint a termelésé; igaz, ez elsősorban a kapacitások jobb kihasználásából — a többműszakos üzemeltetés arányának bővüléséből —, nem pedig a valóban nagy produktivitású új állóeszközök tömeges üzembe helyezéséből következett. Ennek ellenére, ipari termelésünk gyors ütemű növelését

* A szerző nemrég megjelent könyve alapján (Népgazdaságunk 30 éve, Kossuth Könyvkiadó, 1975.)

jelentős beruházásokkal támasztottuk alá. Az ipari beruházások aránya az ötvenes évek elején meghaladta az összes beruházások felét, a későbbi években ez az arány fokozatosan csökkent, majd 40 százalék körül stabilizálódott. Hosszabb távon — a szükségszerűen növekvő infrastrukturális fejlesztések miatt — az ipari beruházások arányának némi csökkenésével kell számolnunk, ami egyre sürgetőbbé teszi az eszközhatékonyág fokozását.

Az 1955—1960 közötti években, gazdasági életünknek talán e legviharosabb időszakában, ipari termelésünk viszonylag gyorsan (a tervezettnél is gyorsabban) nőtt, de a termelékenység növekedésével ebben az időszakban sem lehettünk elégedettek.

A második és a harmadik ötéves terv éveiben az ipari össztermelés szinte pontosan a terv szerint, évi átlagban 8, illetve 6,3 százalékkal emelkedett, a termelékenységben viszont rendre elmaradtunk előirányzatainktól. Az eszközigényesség nagyjából azonos szinten maradt.

Ipari termelésünket más országokéval összevetve, megállapíthatjuk, hogy ipari termelésünk az 1950-es évek átlagában az európai szocialista országok közül Csehszlovákiáéval és Jugoszláviáéval azonos mértékben növekedett, míg Bulgária, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia és a Szovjetunió ipara még gyorsabban növelte termelését. A vezető tőkésországok közül Japán előzött meg bennünket.

Az 1960-as években termelésnövekedésünk valamelyest meghaladta a Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban elért ütemet, de alacsonyabb volt, mint a többi szocialista országé. A tőkésországok közül hasonló ütemben növelte termelését Olaszország, s Japán mellett a holland és a spanyol ipari növekedés is gyorsabb volt, mint a miénk.

Ipari fejlődésünk trendjét vizsgálva, az két, viszonylag jól elkülöníthető szakaszra bontható: 1956-ig egy erősen hullámzó, majd 1957-től kezdődően egy kiegyenlítettebb fejlődési szakaszra.

Az iparban foglalkoztatottak száma az első hároméves tervidőszak elején, 1947-ben 755 000, 1970-ben 1,8 millió fő, az aktív keresőknek több mint $\frac{1}{3}$ -a volt. Ezzel elértük a telítettségi szintet, hiszen a nemzetközi tapasztalatok szerint az ipari foglalkoztatottak arányának további számottevő növelésére nincs reális lehetőség.

Figyelemre méltó tapasztalat, hogy az ipari termelés növekedése 1947—1970 között 15 százalékkal elmaradt a tervezettől, ugyanakkor a foglalkoztatott létszám 15 százalékkal gyorsabban bővült, mint ahogy a tervek előirányozták. Így termelékenységi előirányzatainktól rendre elmaradtunk, s 1950 és 1970 között — az ipar egészét vizsgálva — a termelésnövelésnek alig több mint 40 százalékát fedezte a termelékenység emelkedése. Az ipari termelékenység húsz év alatt így is 2,2-szeresre emelkedett, miközben az egy főre jutó állóeszközérték kétszeresre nőtt. Ez a termelékenységemelkedés a nemzetközi összehasonlítás fényében azonban nem tekinthető kielégítőnek.

A Központi Statisztikai Hivatal 1969-es adatok alapján végzett számításai szerint például a magyar ipar termelékenységi szintjét 100-nak véve, a csehszlovák ipari termelékenység 185, az osztrák 157, a francia 240 volt.*

* Ausztria, Csehszlovákia, Franciaország és Magyarország ipari termelékenységének összehasonlítása. Központi Statisztikai Hivatal, 1972.

Fordulatot a legutóbbi évek hoztak ezen a téren. Negyedik ötéves tervünk összeállításakor még kísértett a termelékenység hagyományosan alacsony növekedési üteme. 1971—1975 között a tervszámítások az ipari termelékenység 22—24 százalékos növekedését irányozták elő. A tényleges teljesítés azonban kedvezőbbnek ígérkezik a tervezettnél: az 1971—1974. évi tényszámok és az 1975. évi tervszám alapján ipari termelésünk öt év alatt mintegy 39 százalékkal emelkedik, az egy főre jutó termelés várhatóan 34—35 százalékos növekedése mellett. Ezzel nagy lépést teszünk a többi szocialista ország termelékenységnövelési üteméhez való felzárkózás útján. Tartalékaink azonban még korántsem kihasználtak, termelésünk technikai színvonala elmarad a kívánatostól és lehetségestől. Az ipari termelés, a termelékenység és a beruházások középtávú terveinkben szereplő előirányzatait és ezek teljesítését a következő táblázat tartalmazza.

1. sz. táblázat

Középtávú terveink néhány fő ipari előirányzata és teljesítése
(Bázisév = 100)

Tervidőszak	Az ipari termelés indexe	Az ipari termelékenység indexe	Az ipari beruházások aránya, %
I. 3 éves terv (1947—1949) ¹			
terv	127 ²	102 ²	26,5
tény	137	105	32,8
I. 5 éves terv (1950—1954)			
terv	186	150	40,0
módosított terv	310	192	48,2
tény	211	121	44,1
II. 3 éves terv (1958—1960)			
terv	122	115	47,5
tény	139	120	40,8
II. 5 éves terv (1961—1965)			
terv	148—150	132—133	46—47
tény	147	127	42,8
III. 5 éves terv (1966—1970)			
terv	132—136	124—127	46,7 ³
tény	135	120	40,8
IV. 5 éves terv (1971—1975)			
terv	132—134	122	39—41
(1971—1974)			
tény	131	129	38

Megjegyzés: 1. Az index bázisa az 1938. évi adat.

2. Gyáripari adatok. Az egész ipar termelési indexe 128, termelékenységi indexe 122.

3. Ipari és építőipari beruházások együtt.

A technikai színvonal egyik jellemzője a munka gépesítettsége, a munkát végzők tevékenységének jellege. A Központi Statisztikai Hivatal időszakonként rendszeresen felmérést végez a minisztériumi iparban, hogyan alakulnak ezek a jellemzők. Például a gépek, berendezések

mellett dolgozó munkások aránya 1964 és 1972 között 37,4-ről 39,2 százalékra emelkedett, vagyis nagyon kis mértékben változott. Ugyanez az arány a Német Demokratikus Köztársaságban 1967-ben 47,7 százalék, 1971-ben 53,3 százalék volt.

Gépesítettségi színvonalunk az NDK-hoz képest különösen alacsony az energia- és fűtőanyagiparban, az építőanyag-iparban, a gép-iparban, az élelmiszeriparban. A magyar iparban csupán a vegyiparban és a könnyűiparban dolgozik a munkásoknak több mint a fele közvetlenül gépek mellett. E kedvezőtlen arányt elsősorban a kisegítő munkák alacsony gépesítettsége okozza, ahol még egynegyednél is kisebb az olyan dolgozók aránya, akiknek a munkáját gépek, berendezések segítik. Így természetes, hogy nálunk igen magas a kisegítő tevékenységet végzők aránya (1972-ben 43 százalék, míg például az NDK iparában 28,5 százalék). Igaz, a kisegítő tevékenységnek vannak szükségszerűen növekvő területei. Ilyen például a javítás-karbantartás. Az itt dolgozók aránya folyamatosan nő, amit gépesítettségi szintünk emelkedése irányát tekintve indokol, ha az összes létszámból lekötött csaknem 15 százalékos, az NDK iparával csaknem azonos arány túlzottnak látszik is. Az anyagmozgatási, szállítási, raktározási munkát végzők magas, szintén csaknem 15 százalékos aránya viszont egyértelműen problematikus. Kétségtelen, hogy ezen a téren 1964—1968, majd 1968—1972 között is értünk el javulást. De még így is száz munkásból nálunk még mindig csaknem háromszor annyian foglalkoznak e kisegítő tevékenység ellátásával, mint az NDK-ban.

Az ötvenes évek iparpolitikájára a mennyiségi szemlélet mellett jellemző volt, hogy a szocialista iparosítással gyakorlatilag a nehézipar, ezen belül is főleg a kohászat és a gépipar fejlesztését azonosítottuk, abból kiindulva, hogy csak az képes megalapozni az ipar többi területének, a közlekedésnek és a mezőgazdaságnak a fejlesztését. A Szovjetunió gazdaságfejlesztésében valóban a nehézipari és a gépipari termelés növelése volt a döntő láncszem mind a háború előtt, mind közvetlenül utána. Az ez irányú szovjet gyakorlat követésekor nem mérlegeltük azonban, hogy a Szovjetunió hosszabb időn át tartott gazdasági elszigeteltsége, majd a háborús károk helyreállításának feladata szükségszerűvé, gazdag nyersanyagbázisa és az ország hatalmas mérete pedig lehetővé és indokolttá tette ezt az iparfejlesztési koncepciót.

Hazai iparfejlesztésünk során a szovjet példát sok tekintetben gazdasági és természeti viszonyaink reális mérlegelése nélkül, dogmává merevítetten ültettük át a gyakorlatba. Ezen a helyzeten számottevő mértékben a hatvanas években változtattunk, amikor állami és párt-dokumentumainkban fokozódó hangsúlyt kapott a műszaki színvonal, a hatékonyság, az intenzív fejlesztés igénye. A VIII. kongresszus például így jelölte meg iparfejlesztési céljainkat: „Gazdasági tevékenységünk vezérlő elve: a gazdaságosság fokozása, a termelékenység emelése, az önköltség csökkentése. Az a célunk, hogy tovább javítsuk a népgazdaság szerkezetét: magas műszaki színvonalon korszerű gyártmányokat állítsunk elő, és növeljük a termelés, az export, a beruházások gazdaságosságát; terveinket az anyagi, pénzügyi és munkaerőforrások takarékos felhasználásával hajtsuk végre, hogy minimális ráfordításokkal maximális eredményeket érjünk el . . .

... A gépiparban különösen a híradástechnika, a műszeripar és a szerszámgyártás fejlesztését és műszaki színvonalának emelését kell meggyorsítani ...

... A vegyiparban elsősorban a műanyagok, a műszálak és a nagyhatású gyógyszerek gyártását fejlesztjük. A tervezettnél gyorsabban növeljük a mezőgazdaságot szolgáló vegyipari ágazatokat.”*

Az idézet híven tükrözi gazdaságpolitikai céljaink ma is teljes egészében időszerű lényegét, az ipar intenzív jellegű fejlesztését, szerkezetének korszerűsítését, a munka- és eszközráfordítás hatékonyságának gyors ütemű fokozását.

Iparunk szerkezete

A nehézipar elsődleges fejlesztése minden tervünkben kifejezésre jutott, de a nehéziparon *belüli* ágazati szerkezet jelentős mértékben változott az egyes tervidőszakokban. Az első hároméves, majd ötéves terv, valamint a második ötéves tervjavaslat** fő jellemzője például a bányászat igen gyors ütemű fejlesztése volt. A módosított terv szerint 1954-re előirányzott 27,5 millió tonnás széntermelést azonban csak 1961-ben értük el. (Széntermelésünk egyébként 1964-ben tetőzött 31,5 millió tonnával, majd fokozatosan csökkent, 1967 óta pedig 26—28 millió tonna között stagnál.)

Az első ötéves tervidőszakban jellemző volt a kohászati termelés igen gyors ütemű emelése. Az 1954-re célul kitűzött acéltermelést, 2,2 millió tonnát pontosan tíz évvel később értük el. (1974-ben már 3,5 millió tonna acélt termeltünk.)

Az első hároméves és az első ötéves terv szerint a nehézipar leggyorsabban fejlesztendő ága a gépipar volt. A második ötéves tervjavaslat már a vegyipart állította a fejlesztés élvonalába, s a vegyiparnak ez az elsőbbsége azóta is megmaradt. Különösen gyorsan nőtt a vegyipari termelés a harmadik ötéves terv éveiben.

Fejlesztésünknek kétségtől kívül kulcskérdése a progresszív ágazatok, a gép- és a vegyipar néhány iparágának, illetve termékcsoportjának fejlesztése. Olyan ágaké, amelyek a technikai haladás fő hordozói, amelyeknek műszaki színvonala döntő hatással van nemcsak külkereskedelmünk gazdaságosságára, hanem a többi ágazat technikai fejlettségére is. Olyan ágaké, amelyek fejlesztéséhez megfelelő szellemi és anyagi feltételekkel rendelkezünk, értékesítési lehetőségeink biztosítottak, amelyekben kapcsolódhatunk a nemzetközi munkamegosztás fő áramaihoz.

Iparunk szerkezete az elmúlt évtizedben jelentősen átalakult.

A szerkezetváltozás fő iránya egyértelmű: csökkent a bányászat és a kohászat, nőtt a gép- és a vegyipar aránya. Összevetve iparunk szerkezetét az európai szocialista és tőkésországok ipari struktúrájával, megállapíthatjuk, hogy a bányászat, a gépipar és a vegyipar termelésének részesedése nagyjából azonos az európai tőkésországok hasonló ágazati részesedésével. Kohászatunk és élelmiszeriparunk aránya magasabb, építőanyag-iparunk aránya alacsonyabb mind a szocialista, mind a

* A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 572—573. l.

** Vö.: Tervezet a népgazdaság 1956—1960-as fejlesztésére.

Iparunk ágazati szerkezete és termelésének növekedése (%)

Ágazatok	Létszámarányok %				Termelési- érték-arányok
	1938	1950	1965	1973	1973
Bányászat.....	13,1	11,1	10,5	7,6	4,4
Villamosenergia-ipar...	2,6	2,8	2,7	2,1*	3,5*
Kohászat.....	7,3	7,8	6,1	6,0	10,3
Gépipar.....	19,8	29,2	29,3	31,5	26,6
Építőanyag-ipar.....	6,5	6,8	4,9	4,8	3,2
Vegyipar.....	6,4	4,6	5,7	6,7	11,7
Nehézipar összesen....	55,7	62,3	59,2	58,7	59,7
Könnyűipar.....	33,0	25,1	30,9	30,5	19,6
Élelmiszeripar.....	11,3	12,6	9,9	10,8	20,7
Összesen.....	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Az ipari termelés indexe (1950 = 100)	63	100	386	628	—
Az egy főre jutó termelés indexe (1950 = 100)	72	100	206	299	—

* Az 1968-ban leválasztott ipari erőművek adatai nélkül.

tőkésországok európai átlagánál. Könnyűiparunk és villamosenergia-iparunk súlya magasabb a szocialista országok átlagánál, de alatta marad a tőkés ipari átlagnak.

Összességében tehát iparunk termelési struktúrája csaknem azonos a fejlett gazdaságú országokéval. Más a helyzet a létszámstruktúrában, annak folytán, hogy a bányászat és a villamosenergia-ipar mellett gépiparunk termelékenysége marad el leginkább a fejlettebb gazdaságú országokhoz képest. Így a hasonló termelési arányok mellett jóval magasabb gépipari *foglalkoztatottsági* arány jellemzi iparszerkezetünket. Ez önmagában nem volna hiba, az azonban már igen, hogy e makrostruktúrán belül nem sikerült kialakítani a körülményeink közt optimális mikrostruktúrát, a gazdaságos gyártmányösszetételt. Iparvállalataink termékválasztéka túlságosan széles, ami fékezi a korszerű termelési folyamatok elterjesztését, a termékek korszerűsítését. Mindez végső soron csökkenti termékeink nemzetközi versenyképességét, s nagyban hozzájárul termelékenységünk már említett elmaradásához.

Két vezető iparcsoportunk, a vegyipar és a gépipar fejlesztésének fő irányait és módját az MSZMP Központi Bizottsága 1960. júniusi, illetve 1962. júniusi ülésén részletesen is meghatározta. E határozatok nyomán egy bő évtized alatt — 1960 és 1973 között — műtrágyatermelésünk hatszorosára, műanyagtermelésünk több mint tízszeresére, a gépipar termelése nem egészen háromszorosára, a híradástechnikai ipar termelése kb. ötszörösére, a műszeripari termelés négyszeresére növekedett. Fejlődött az egyes ágazatokon belüli termékstruktúránk is. A vegyipari termelésnek csaknem egynegyedét adja a gyógyszeripar, s a termelt gyógyszereknek több mint a fele kiszereelt készítmény. A műszeripar termékeinek nagyobbik fele orvosi műszer és mérőműszer. A közlekedési eszközöket gyártó iparág termelésének csaknem kétharmadát közúti járművek és járműalkatrészek teszik ki.

Ha léptünk is előre a termékszerkezet korszerűsítésében, iparunk termékválasztéka — főleg a gépiparban — még mindig túlságosan szer-teágazó, termékeink cserélődése pedig lassú. 1964—1968 között a leg-feljebb három éve gyártott gépipari termékek aránya 39 százalékról 33 százalékra csökkent. Az új (a tárgyévben gyártani kezdett) termékek aránya mintegy 10 százalék volt, a termelésből kivont termékek aránya viszont csak 1—2 százalékot tett ki, vagyis tovább bővült az egyébként is széles termékstruktúra. Ami a gazdaságirányítás reformját követő időszakot illeti, a legfeljebb három éve gyártott termékek aránya 1968 után emelkedett, de 1972-re visszaesett az 1968-as szintre. Csökkent az új termékek gyártási részesedése is, 1972-ben például 6 százalék alá. Ugyanakkor nőtt a megszűnő termékek aránya, 1972-ben 3 százalékra. Így a termékstruktúra szélesedésének üteme lelassult, megkezdődött — ha a kívánatosnál lassabban is — a gazdaságtalan termékek fokozatos visszaszorítása.

Mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy további előrehaladásunk kulcskérdése a *szocialista gazdasági együttműködés* nagyobb arányú bővítése, aminthogy eddigi eredményeink is elsősorban a szocialista együttműködés talaján születtek. Ez az együttműködés az 1945 nyarán a Szovjetunióval kötött árucserre-forgalmi egyezményrel indult, amely-nek értelmében a Szovjetunió késztermékek ellenében nyersanyaggal látta el újjáeledő gazdaságunkat. Gyors és jelentős átalakulás ment végbe külkereskedelmi struktúránkban: 1938-ban kivitelünknek még 57 százaléka volt ipari és mezőgazdasági nyersanyag, 1947-ben ez az arány 36 százalékra csökkent.

1949-től — a KGST megalakulásától kezdve — külkereskedelmi forgalmunk gyors ütemben nőtt: 1950—1973 között tízszeresére emel-keedett. Jól szemlélteti a külforgalom növekvő szerepét gazdaságunkban, hogy ugyanezen időszakban a társadalmi termelés csak négy és félsze-resre emelkedett.

Külkereskedelmünk mintegy kétharmadát a szocialista országokkal bonyolítjuk le, ennek is a felét a Szovjetunióval. Szovjet importból fe-dezzük vasércfelhasználásunk kilenctizedét, a számunkra szükséges kő-olaj és fenyőfűrészáru kétharmadát. A Szovjetunióban értékesítjük autóbustermelésünk kétharmadát, cipőtermelésünk negyedrésztét, tim-földtermelésünk felét. Összes nyersanyag- és féltermék-behozatalunk-nak kereken a fele a Szovjetunióból származik. A Szovjetunió vásárolja meg gép- és berendezésexportunk felét, ipari fogyasztásicikk-exportunk 40 százalékát.

A magyar—szovjet gazdasági együttműködésnek a legutóbbi idő-ben kiemelkedően fontos területévé vált az olefinkémiai ipar. Az együtt-működés keretében 1975-től évente 130 ezer tonna etilént és 80 ezer tonna propilént szállítunk Leninvárosból a Szovjetuniónak polietilén és polisztirol ellenében. A timföld—alumínium-egyezmény alapján a Szovjetunió évente növekvő mennyiségű — 1980-ban már 330 ezer ton-na — timföldet dolgoz fel számunkra alumíniummá. A Zsiguli-kooperá-cióban 18 féle alkatrészt szállítunk kész gépkocsik ellenében.

Kölcsönös szakosítás alapján szervezzük az árucserét a Szovjet-unióval papíripari, gumiipari, műszeripari, járműipari termékekből.

Különösen fontos együttműködési terület a számítástechnika. Be-

kapcsolódtunk a szocialista országok egységes számítástechnikai rendszerébe. Kis teljesítményű számítógépeket és kiegészítő berendezéseket szállítunk, aminek ellentétéleként a Szovjetuniótól és más szocialista országoktól nagyteljesítményű számítógépeket kapunk.

Nyersanyag- és energiaellátásunk bővítésére közös kitermelésre kötöttünk szerződéseket. Más országokkal együtt részt veszünk nagyszabású foszforszinteranyag- és vasérc-kitermelő, illetve műtrágya- és cellulózgyártó kapacitások létrehozásában. Közösen építjük a Testvériség gázvezetékét, egy új nagyfeszültségű villamos távvezetékét.

Szovjet segítséggel kezdjük meg az atomenergia erőművi hasznosítását is: atomerőművet építünk Pakson, amelynek első blokkja 1980-ban ad áramot, teljes kapacitással pedig 1984-ben lép be, 2000 megawatt teljesítménnyel.

Az ipari együttműködésen túl nagy jelentőségű a tudomány, a kutatási tevékenység területén szervezett kutatói tapasztalatcsere, amelyen belül a kutatási eredmények cseréje mellett növekvő szerephez jutnak a közösen végzett kutatások.

E kétségtelenül imponáló eredmények ellenére, a szocialista országok kereskedelmi forgalmán belül az egymás közötti forgalom aránya a legutóbbi évtizedben valamelyest csökkent, míg a kívülállókkal — főleg a fejlett tőkésországokkal — folytatott kereskedelem aránya növekedett.

E jelenség fő oka a kelet—nyugati kereskedelem tartalékainak mindkét fél részéről történő felismerése és fokozódó felhasználása, de közrejátzottak benne a szocialista országok egymás közötti kereskedelmében meglévő és fokozatosan előtérbe került fékező elemek is. Az ezek leküzdéséhez, a szocialista integráció kibontakoztatásához vezető utat határozza meg az utóbbi évek legfontosabb KGST-dokumentuma, az 1971. augusztus 24-én elfogadott, 15—20 évre vonatkozó Komplex Program.

A termelési szerkezet korszerűsítésének és ezzel a nemzetközi gazdasági együttműködés további elmélyítésének is fontos eszköze a kívánatos struktúra tervszerű kijelölése. Bár a termékszerkezet részleteinek előzetes meghatározása, még inkább a kötelező előírása tapasztalat szerint megalapozatlan, formális és káros hatásokkal is járó módszer, a strukturális fejlődés fő irányainak körvonalazása lehetséges és szükséges is, hiszen enélkül az állami nagyberuházások, az árpreferenciák és más terelőeszközök kialakítását sem lehetne megalapozni. Jó példa az ipari fejlődés fő irányainak meghatározására negyedik ötéves tervünk, amiben kijelöltük iparfejlesztésünk központi fejlesztési programjait: az alumínium-, a közúti jármű-, a számítástechnikai és a petrolkémiai programokat, a ruházati ipar rekonstrukciós programját. E programok alapján mód nyílik a fejlesztés koncentrálására, ezek jegyében megy végbe az ipari makro- és mikrostruktúra komplex korszerűsítése.

Iparunk koncentráltsága

Az ipari termelés technikai színvonalának gyors emeléséhez nélkülözhetetlen, hogy országon belül és nemzetközi méretekben is fejlődjön az ipari munkamegosztás, ezen belül a kis-, közép- és nagyüzemek har-

monikusan egészítsék ki egymást. A korszerű technika elsődleges hordozója a nagy anyagi és szellemi erőket koncentráló nagyüzem. Ezeknek az erőforrásoknak a hasznosítása azonban csak akkor megfelelő, ha a nagyüzem nem kényszerül olyan munkafolyamatok végzésére, olyan termékek gyártására, amelyek gazdaságosabban termelhetők — a sorozatnagyság vagy az alkalmazandó technológia miatt — kis- vagy középüzemben.

Magyarországon az ipari koncentráció a felszabadulás előtt igen magas fokú volt. 1942-ben a gyáriparban foglalkoztatottak több mint egyharmada, ezen belül a gépiparban dolgozók kétharmada 1000 fölötti létszámú ipartelepeken tevékenykedett. Az 1948—1949-es államosítások után a gyáriparban dolgozók száma megnőtt, s csaknem kétszeresre emelkedett az egy ipartelepen dolgozók átlagos létszáma is. Az 1000-nél nagyobb létszámú üzemekben dolgozók aránya azonban nem változott, sőt a gépiparban a korábbi kétharmadról felére csökkent. A későbbiek során az üzemi koncentráció fokozatosan előbbre haladt.

Magyarországon jelenleg minisztériumi irányítás alatt 550 vállalat működik, átlagosan 2700-as létszámmal. A tanácsi irányítású vállalatok száma 259, átlagos létszámuk 570, az ipari szövetkezetek száma 832, létszámuk átlagosan 280.

Az állami (minisztériumi és tanácsi) vállalatok ipartelepeinek száma 1973-ban 5532, egy ipartelep és szövetkezet átlagos létszáma 270 volt. A termelési koncentráció ezen nagyságrendje beleillik a fejlett gazdaságú országok adatsorába: a hatvanas évek első feléből származó adatok szerint az 50 főnél többet foglalkoztató ipartelepek átlagos létszáma a nyugat-európai országokban 198—265 között alakult.*

Mégsem állíthatjuk, hogy iparunk koncentráltága azonos a fejlett gazdaságú országok iparával.

Az előbbi adatok nem tartalmazzák a magánkisipart, illetve a tőkésországok esetében az 50-nél kisebb létszámú üzemeket. Ezekkel együtt nálunk az ipartelepek átlagos létszáma valamivel 30 fölött van, míg a nyugat-európai átlag 20 körül alakul. Eszerint az üzemi koncentráció nálunk összességében magasabb fokú, ha a különbség nem is lényeges.

Egészen másként áll a helyzet a vállalati szintű koncentráció esetében. Az ezer főnél többet foglalkoztató vállalatokban dolgozik a magyar iparban foglalkoztatottak mintegy háromnegyede. Ilyen magas arány csak a csehszlovák és a román iparban található; sem a többi szocialista ország, sem a tőkésországok iparában nem figyelhető meg ilyen mértékű vállalati koncentrálódás. A többi szocialista országban általában az ipari foglalkoztatottak fele, a fejlett gazdaságú tőkésországokban kb. egyharmada dolgozik ezernél nagyobb létszámú vállalatban.

Ezt a nagyarányú vállalati koncentrációt a hatvanas évek elején vállalati átszervezésekkel, összevonásokkal hoztuk létre. A vállalatok számát mintegy felére csökkentettük a termelési kooperáció racionálisabb szervezése, a szakosítási folyamat gyorsítása, a műszaki fejlesztés fokozása céljából. Az összevonások előnyei főként olyan esetekben bontakozhattak ki, amikor a szervezeti egyesülés megszilárdította a vertikális szállítói-ellátási kapcsolatokat. De összevontunk sok hasonló ter-

* Műszaki gazdasági tájékoztató, 1973. 3. sz. 244. l.

méket előállító vállalatot is. Ilyenkor a szervezeti koncentráció hátrányos oldalai is előtűntek, majd a gazdaságirányítás új rendszerében fel is erősödtek.

Bár iparunkra a nagyipari termelés a jellemző, a helyzet ebben a vonatkozásban ellentmondásos. Az iparban dolgozók döntő többségét ugyan a nagyvállalatok foglalkoztatják, de nagyvállalataink nem nemzetközi mércével mért nagyvállalatok.

Az üzleti forgalom alapján rangsorolt 500 legnagyobb nyugat-európai vállalat egy foglalkoztatottjára jutó forgalom mintegy háromszorosa a mi tíz legnagyobb vállalatunk egy dolgozójára jutó forgalomnak. Igaz, az ötszáz vállalat átlagos forgalma is hétszerese a mi tíz legnagyobb vállalatunk átlagos forgalmának. A magyar vállalatok közül egyedül a Dunai Vasmű éri el azt a forgalmat, amellyel még éppen bekerülne az ötszáz nyugat-európai vállalat közé.

Mondhatnánk persze, hogy ez az eltérő országnagyságoknak a következménye. Ez az érv azonban nem egyértelműen igaz, a nagyvállalat nem a nagy országok specifikuma. Az említett rangsorban 360 feldolgozóipari vállalat van és ezek közül 122 az európai kis országokban működik. Ezek átlagos létszáma 32 ezer, míg a mi tíz legnagyobb vállalatunk létszáma átlagosan 14 ezer fő.

Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy nemcsak a kis- és középvállalati kör hiányos, de hiányoznak az igazán nagy vállalatok is.

Végeredményben azt kell mondanunk: iparunk koncentrációjának jelenlegi helyzete nem tekinthető kedvezőnek. Feladatunk kettős: egyrészt ki kell dolgoznunk az ágazatonként legcélszerűbb vállalati struktúrára felé való haladás mechanizmusát, másrészt jobban össze kell hangolni a vállalati belső érdekeltségi rendszereket a felsőszintű gazdaságirányítással.

Iparunk továbbfejlesztéséhez támaszkodhatunk a vállalati koncentráció olyan előnyeire, mint amilyenek a szellemi és anyagi erőforrások centralizálásának lehetősége a műszaki fejlesztésben, a gazdaságfejlesztési programok központi összehangolása stb. Ezt célozza — egyebek közt — az 1972. novemberi KB-határozat is. Az ennek alapján kijelölt 50 kiemelt nagyvállalat tevékenységét fokozott figyelemmel kíséri a gazdasági vezetés, szükség szerint közvetlen állami beavatkozással is előmozdítva termelési struktúrájuk kívánatos változtatását.

Ugyanakkor módot kell találni arra is, hogy a közvetett gazdaságirányítás elemei eredményesebben funkcionálhassanak a nagyvállalaton belül, s ezen belül alakítsuk ki a vállalati belső irányítási és érdekeltségi mechanizmus hatékonyabb formáit.

A gazdaságirányítás közvetett és közvetlen módszereinek harmonikus kombinációjával és a nemzetközi együttműködés erősítésével minden bizonnyal úrrá leszünk a külső feltételek újabban bekövetkezett romlásából adódó nehézségeken, s biztosíthatjuk iparunk magasabb színvonalon megvalósuló további fejlődését.

Mezőgazdaságunk 30 éve

A felszabadulás óta eltelt három évtized népünk életében — a városokban és a falvakban egyaránt — történelmi jelentőségű változásokat eredményezett. A második világháború által okozott károkat helyreállítva hazánk a gazdasági elmaradottságból viszonylag rövid idő alatt a gyors ütemben növekvő, közepesen fejlett országok közé küzdötte fel magát. Már a hatvanas évtized elején leraktuk a szocializmus alapjait, és azóta sikeresen folytatjuk a szocializmus teljes felépítését, a gazdasági és társadalmi élet minden területén.

A legutóbbi években közelebb jutottunk ahhoz a célhoz is, hogy a gazdaságilag közepesen fejlett országok sorából a fejlettek közé emelkedjünk. Ebben alapvető és meghatározó szerepe van az iparnak, amelynek termelése jelenleg hatszorosa az 1950. évinek. Része van azonban a mezőgazdaságnak is, amelynek növekedése a hetvenes években ugyancsak meggyorsult, és szervesen illeszkedik egész társadalmi-gazdasági fejlődésünkbe.

Nem könnyű megvonni harminc év mérlegét az agrárfejlődésben. Még akkor sem, ha olvasóink tudják, hogy a szerző nem a teljesség igényével lép fel, hanem csak a legkiemelkedőbb történelmi eredményeket szeretné röviden jellemezni. Legcélszerűbb talán abból kiindulni, hogy pártunk annak idején a mezőgazdaság területén kettős feladatot tűzött a kommunisták, a magyar nép elé: a szocialista viszonyok győzelemre vitelét és egyúttal az élelmiszer-termelés fellendítését. Mindkét feladat teljesült. Kialakultak az állami gazdaságok, a korszerű, szocialista nagyüzemi gazdálkodás bázisai. A magyar parasztság a párt irányításával és a munkásosztály messzemenő segítségével megszervezte és szocialista gazdaságokká fejlesztette a termelősövetkezeteket. Mindezzel egy időben gyors ütemben fejlődtek a termelőerők, növekedett a termelés, lényegesen javult az élelmiszer-ellátás és megtöbbszöröződött az export.

A mezőgazdaság társadalmi szerkezetének átalakulása

Harminc évvel ezelőtt, 1945 tavaszán a *földreform* eredményeként túlsúlyba kerültek hazánkban a paraszti kisüzemek. Számuk csaknem 2 milliót tett ki, átlagos nagyságuk 3 ha körül volt. A változás történelmi jelentősége nemcsak az agrárviszonyok demokratizálódásában mérhető le jól, hanem abban a lendületes fejlődésben is, amely egyfelől megalapozta a lakosság javuló élelmiszer-ellátását, másfelől a szocialista nagyüzemi gazdálkodás kialakítását.

Gyökeres változások agrárstruktúránkban a termelőszövetkezetek tömeges megszervezésével 1959—1961 között következtek be. Ekkor alakult ki a mai szerkezet, amelyre a szocialista nagyüzemek túlsúlya a jellemző. A felszabadulás óta eltelt 3 évtized egyik legnagyobb vívmánya, hogy a *mezőgazdaság szocialista átszervezésével uralkodóvá lettek hazánkban a szocialista termelési viszonyok*. Ennek eredményeként mezőgazdaságunkban 1962 óta túlsúlyban vannak az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek. Az ország élelmiszer-ellátása és az élelmiszerexport ma már döntő részben szintén rájuk hárul.

1. sz. táblázat

A mezőgazdaság főbb adatai társadalmi szektorok szerint 1974-ben (%)

Megnevezés	Állami szektor	Szövetkezeti szektor	Ezen belül háztáji gazdaságok	Egyéni és kiegészítő gazdaságok	Összesen
Összes földterület.....	30,5	63,6	7,2	5,9	100,0
Szántóterület	14,2	80,4	8,9	5,4	100,0
Kert-, szőlő-, gyümölcs-terület	13,7	57,2	24,1	29,1	100,0
Szarvasmarha-állomány..	12,5	77,3	21,7	10,2	100,0
Sertésállomány	18,2	56,1	30,6	25,7	100,0
Juhállomány	18,9	75,6	6,7	5,5	100,0
Baromfiállomány.....	8,6	60,4	32,8	31,0	100,0
Mezőgazdasági összes termelés 1973-ban	16,0	72,0	21,0	12,0	100,0
Mezőgazdasági keresők 1973-ban	15,5	75,8	—	8,7	100,0

Forrás: KSH-adatok.

Mezőgazdaságunkban a szocialista nagyüzemi gazdálkodás két fő formája kialakultnak tekinthető. Mind az állami gazdaságok, mind a termelőszövetkezetek — a nagyfokú differenciálódás ellenére — jó ütemben és helyes irányban fejlődnek. Tapasztalataink szerint mindkét nagyüzemi forma alkalmas kerete a termelőerők, a termelés, a szocialista tulajdon- és termelési viszonyok fejlesztésének.

Az *állami gazdaságok* a műszaki fejlődés és a korszerű gazdálkodás magasabb fokát érték el, mint a termelőszövetkezetek. A mezőgazdaság árutermeléséből csaknem másfélszer olyan arányban részesednek, mint a szántóterületből. Ez annak köszönhető, hogy az állami gazdaságok számos alapvető termékéből a mezőgazdaság átlagánál magasabb hozamot érnek el, üzemi felhasználásuk és dolgozóik személyi fogyasztása pedig saját termelésű termékeikből jóval kisebb, mint a termelőszövetkezetekben.

Az állami gazdaságok fontos feladata az árutermelés mellett a vetőmag, a szaporítóanyag és a tenyészállat termelése is az egész mezőgazdaság számára. Ehhez csatlakozik a korszerű nagyüzemi gazdálkodás termesztési, tenyészési technológiájának, üzemszervezési módszereinek a meghonosítása és széleskörű elterjesztése. Bátran alkalmazzák az új, korszerű módszereket, kipróbálják az új fajtákat és nemcsak felhívják rájuk a többi nagyüzem figyelmét, hanem rendszeresen el is látják őket a jobb fajtákkal és szaktanácsokkal.

Az állami gazdaságok jó eredményeiben számottevő szerepe van annak is, hogy valamivel jobb földeken gazdálkodnak, mint a termelőszövetkezetek. Dolgozóik szakképzettebbek, több a szakemberük és lényegesen — csaknem háromszorosan — jobb az eszközellátottságuk, amelyhez az állam kezdetől fogva igen jelentős befektetéseket nyújtott.

A *termelőszövetkezetek* a gazdálkodás alacsonyabb szintjéről indultak, mint az állami gazdaságok, az utóbbi években azonban lényegesen gyorsabban fejlődtek. A közös gazdaságok termelésének növekedési üteme nemcsak a mezőgazdaság átlagát, hanem az ipar szokásos évi 6—7 százalékos növekedését is felülmúlja. Ebben nagy szerepük van a közgazdasági feltételekben bekövetkezett kedvező irányú változásoknak, a szocialista állam által jelentősen támogatott befektetéseknek, a szövetkezetek eltérő adottságaihoz egyre jobban igazodó anyagi ösztönzésnek és a termelésszervezési formáknak, amelyek szorgalmasabb, jobb munkára ösztönözték a szövetkezeti tagokat, alkalmazottakat és vezetőket.

A mezőgazdaság fő ágazataiban az egyes szektorok részesedési aránya eltérő. Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek — ezen belül is elsősorban a közös gazdaságok — adják a kenyérgabona- és a cukorrépa-termelésnek csaknem teljes mennyiségét, az ipari növények, a takarmányok túlnyomó többségét. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek termelésén belül a bor, a gyümölcsfélék, a burgonya termelésében számottevő szerepük van a háztáji gazdaságoknak. Hasonlóképp jelentős még a háztáji és kisegítő gazdaságok termelése néhány fontos állati eredetű termékből.

A mezőgazdaság termelési értékének szektorok közötti megoszlása jól mutatja egy-egy adott időpontban a szocialista termelés súlyát és jelentőségét. Hazánkban ez — különösen többéves időszakot tekintve — határozottan a szocialista nagyüzemi termelés javára módosul. A termelés évi átlagos növekedési üteme az állami gazdaságokban másfélszer, a termelőszövetkezeti közös gazdaságokban pedig kétszer gyorsabb, mint a mezőgazdaság átlagában. E tendencia egyértelműen bizonyítja, hogy hazánkban a mezőgazdasági termelés növekedését — a kisüzemi, háztáji termelésben rejlő lehetőségek fokozott kihasználása mellett is, amelyre pedig népgazdaságunknak szüksége van — egyre inkább a szocialista nagyüzemek eredményei határozzák meg.

A termelés és az elosztás szocialista nagyüzemi bázisán alakul, formálódik szövetkezeti parasztságunk szocialista gondolkodásmódja, erkölcsé is. Az egy évtizeddel ezelőtti, zömében még egyénileg dolgozó parasztság mind jobban elsajátítja a nagyüzemi gazdálkodás alapjait, a tudományosan megalapozott termelési eljárásokat, a fejlettebb technika használatát. Gyarapodnak technikai és szakmai ismeretei. *Parasztságunk túlnyomó többsége ma már nemcsak elfogadja és megélhetése alapjának tekinti, hanem végleges életformájának tartja a szövetkezeti közösséget.* Termelőszövetkezeteinkben olyan új közösségek kovácsolódnak, amelyekben a szocialista gazdálkodással együtt mindinkább utat tör magának a szocialista erkölcs és gondolkodásmód.

Az utóbbi években a szövetkezeti parasztságon belül meggyorsult a nemzedékváltás. A fiatalok számának növekedése a termelőszövet-

kezetekben területenként és gazdaságonként eléggé differenciált, de felkészültségük, az új, korszerű eljárások iránti érdeklődésük, nagyobb szakképzettségük általában kedvező hatással van a korszerű nagyüzemi gazdálkodás megszilárdítására.

Az élelmiszer-termelés fejlődése

A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. Kongresszusának irányelvei megállapították: „A szocialista mezőgazdaság — az egész népgazdaság koncentrált erőfeszítése következtében — igényesebben, jobb színvonalon elégítette ki az ország és a lakosság szükségleteit. Kiemelkedő eredményeket értünk el a nagyüzemi gabona- és kukoricatermesztésben, valamint az állattenyésztés egyes ágazataiban. Terjed a korszerű agrotechnika, az iparszerű termelés a mezőgazdaságban.”*

Szocialista nagyüzemi mezőgazdaságunk eredményeit mérlegelve, kétségkívül a legtöbb figyelmet érdemlő vonásként azt kell kiemelni, hogy a *legfontosabb élelmiszerekből a növekvő belső fogyasztással egy időben megtöbbszöröződött az export is*. A felszabadulás előtt is exportáltunk mezőgazdasági termékeket. De akkor belső fogyasztásunk alacsony és kedvezőtlen összetételű volt. Döntő részét a kenyér és liszt-félék, a burgonya fogyasztása tette ki, s az értékesebb élelmiszerek (hús, tojás, cukor, tej, zöldség-gyümölcs) aránya igen alacsony volt. Ma viszont, miközben többet exportálunk, a legfontosabb élelmiszerekből többet is fogyasztunk, az élelmiszer-fogyasztás szerkezete is jóval kedvezőbb.

Húsból a lakosság 1974-ben már kétszer annyit fogyasztott, mint 1934—1938 között. A hazai húsfogyasztás emelkedésével egyidőben vágomarha-, vágott baromfi- és nyershúsexportunk megháromszorozódott, a húskonzerv, a szalámi és a kolbász exportja pedig megtízszereződött. Zöldség- és gyümölcsfélélékből — mintegy 50 százalékkal nagyobb hazai fogyasztás mellett — exportunk a két világháború közöttinek többszöröse.

Az élelmiszer-ellátás mennyiségi és minőségi javulása tehát kézzelfogható. Mindez persze nem jelenti azt, hogy az élelmiszer-termelés mindenkor és valamennyi alapvető élelmiszerekből híven követte és kielégítette a lakosság növekvő igényeit. Azt azonban jól mutatja, hogy három évtizedes *megfeszített munka eredményeként sikerült létrehozni azt a nagyüzemi mezőgazdaságot, amely képes arra, hogy az élelmiszerek túlnyomó többségéből — s éppen a legfontosabbakból — kielégítse a növekvő fogyasztási és exportszükségleteket*.

Különösen meggyorsult az árutermelés növekedése a mezőgazdaság szocialista átszervezése után. A hatvanas évtized eleje óta a mezőgazdaság árukibocsátása 50—60 százalékkal nőtt. Nem véletlen, hogy a munkaerő és az eszközök hatékonyabb alkalmazása az árutermelés számottevő növekedésében ölt testet. Ugyanis a korszerű mezőgazdaság eszköz-, energia- és anyagigényét egyre növekvő mértékben más

* Az MSZMP Központi Bizottságának irányelvei a párt XI. kongresszusára. Kossuth Könyvkiadó, 1974. 18. l.

népgazdasági ágak termeléséből elégíti ki, tehát a korábban erre lekötött forrásait is árutermelésre fordíthatja. Így ez az átalakulás kedvezően hat a belső ellátás és az export növekedésére is.

Mindennek tartós alapja az a belterjes fejlődés, amely a mezőgazdaság főbb ágaiban a hozamok számottevő emelkedését eredményezte.

A *növénytermelés* növekvő hozamaiban döntő szerepe van a nagyhozamú fajták elterjedésének, a technikai és szakmai színvonal emelkedésének, a korszerű termelési eljárások egyre szélesebb körű alkalmazásának. Növekvő mennyiségű műtrágya felhasználásával a nagyüzemek jórészt megoldották a növényzet tápanyagellátását, a korszerű növényvédelemmel pedig a különféle kártevők elleni védekezést. Mindennek eredményeként — a fejlesztési eszközök koncentrációjával — sikerült a legfontosabb növények (búza, kukorica) termelését magas szintre emelni.

2. sz. táblázat

A búza és a kukorica termésmennyisége és termésátlaga

Megnevezés	1931— 1940	1951— 1960	1961— 1970	1974
<i>Búza</i>				
Termésmennyiség, millió tonna..	2,2	1,9	2,5	4,9
Termésátlag, q/ha.....	13,7	14,9	21,7	37,5
<i>Kukorica</i>				
Termésmennyiség, millió tonna..	2,2	2,7	3,6	6,2
Termésátlag, q/ha.....	18,7	21,9	29,2	42,5

Forrás: KSH-adatok.

A két legfontosabb szemes terményből kielégíthető a hazai szükséglet, sőt a legutóbbi években növekvő mértékben exportáltunk búzát és kukoricát is. A következő évek feladata ezekben az ágazatokban az elért eredmények megszilárdítása. Ezt a búzatermesztésben az új nagyobb hozamú, főleg szovjet fajták termesztésbe vételével és elterjesztésével, a lényegesen nagyobb termés időben történő betakarításához szükséges gépi, szárító és raktárkapacitás bővítésével lehet elérni. A kukoricatermesztésben a komplex gépesítés és a specializált kukoricatermesztési rendszerek széles körű elterjesztése hozhat újabb eredményeket.

A mezőgazdaságból eltávozó és kiöregedő munkaerőt nem minden növénytermesztési ágazatban lehetett technikai eszközökkel pótolni. Ezért a munkaigényes zöldségfélék, a cukorrépa és a dohány termelése visszaesett. Néhány zöldségféléből nem sikerült egyenletes ellátást biztosítani, a konzervipar kapacitása is csak részben volt kihasználható. Cukorból számottevő importra szorultunk. A termelés növelése céljából hozott jelentős kormányzati döntések kedvező hatásának jelei azonban a legutóbbi években már mutatkoztak.

Az *állattenyésztésben* fokozatosan kialakult az iparszerű hústermelés, valamint az állattartó telepek hatékony állategészségügyi, tech-

nológiai rendszere. Magas színvonalú a baromfihús-termelés, és az utóbbi években jelentős mértékben fejlődött a sertéshústermelés is. A sertésállomány lényegesen nagyobb, mint a második világháború előtt volt, több év óta meghaladja a 9 milliót. A hizottsertés-termelés már 1972-ben elérte az 1975-re tervezett mennyiséget. A sertéshústermelés fokozásáról hozott határozatok realizálódtak. A IV. ötéves terv előirányzatát az egy főre jutó húsfogyasztásban határidő előtt teljesítettük.

A három évtizeddel ezelőttihez képest legtöbbit a baromfihús- és tojástermelés fejlődött. Az állomány kétszerese a réginek, de még jelentősebb a hozamok emelkedése. Ez főleg annak tulajdonítható, hogy a megfelelő fajták mellett sikerült a legalkalmasabb nagyüzemi tartási technológiát is kiválasztani és széles körben bevezetni. Az iparszerű módszerek alkalmazásához a dolgozók és a vezetők a szükséges szak tudást is idejében megszerezték.

A szarvasmarha-tenyésztés hosszabb ideig stagnált, a férőhelyek egy része is kihasználatlan volt. A marhahústermelést a hatvanas évek végén csak az állatállomány csökkentésével lehetett szinten tartani, a tejtermelés pedig visszaesett. A lakosság jó ellátása végett vaját kellett importálni. Az ágazat termelésének növekedéséhez fűződő fontos ellátási és külkereskedelmi érdekek miatt a kormány 1973-ban komplex fejlesztési programot dolgozott ki, amely biztosítja az ágazat jövedelmező termelésének feltételeit. A program megvalósításának első tapasztalatai kedvezőek, valamelyest növekedett az állomány és a tejtermelés.

Az élelmiszer-termelés fejlesztéséhez rendelkezésre álló erőforrásokból nem lehetett minden alapvető ágazatot a szükséges mértékben egyidejűleg fejleszteni. A forrásokat ezért koncentráltan, néhány fontos termék (gabonafélék, sertéshús, baromfihús és tojás) termelésének a fejlesztésére fordították a nagyüzemek. Ezzel a gyakorlattal, az erőforrások szétaprózása nélkül, viszonylag rövid idő alatt jelentősen növelhették és stabilizálhatták egy-egy ágazat termelési színvonalát, bizonyos ágazatok azonban elmaradtak. Az emiatt keletkező nehézségeket csak fokozatosan — fontossági sorrendet tartva — lehet felszámolni.

A növekedési ütem korlátainak számbavételénél az is megállapítható, hogy az üzemek nem mindenütt használták ki a hatékonyabb gazdálkodás lehetőségeit. A megépült férőhelyeket csak részben töltötték fel állatállománnyal, sok helyen elmaradt a szalastakarmány-termelés, a rét- és legelőgazdálkodás. Emiatt a korszerű technológiák sem üzemelnek mindenütt kellő hatékonysággal. A munkaerő szakképzésében, a termelés jobb megszervezésében és a vezetés színvonalának emelésében is van még tennivaló.

Az élelmiszer-termelésben és -ellátásban meghatározó szerepe van annak, hogy milyen színvonalat ért el az *élelmiszeripari feldolgozás*. Harminc évvel ezelőtt a magyar élelmiszeripar túlnyomó részt elaprosított, manufaktúra jellegű kisüzemekből állt. Az államosítások után megkezdődött ezek korszerűsítése és koncentrálása. Egy ideig a meglévő kapacitások bővítésével és korszerűsítésével növeltük a termelést. Később új beruházások is történtek. A hatvanas években főleg a ba-

romfelfeldolgozó-, a hűtő és a konzervipar fejlődött. Emelkedett a hús-, a tej-, a bor- és a söripar termelése is, korábbi arányuk azonban az élelmiszeripari termelésen belül nem változott. A malomipar 30 százalékos aránya három évtized alatt jelentősen csökkent.

A hetvenes években nagyobb befektetések kezdődtek a hús- és a tejiparban. Ennek ellenére a feldolgozó kapacitás ezekben az iparágakban — a több műszakos termelés és a jelentős túlórázás ellenére is — elmarad a mezőgazdasági termelés színvonalától, nem elegendő a számottevően megnövekedett mezőgazdasági nyersanyag gazdaságilag legelőnyösebb feldolgozásához, illetve tárolásához.

A lakosság ellátásában helyenként nehézséget okoz a feldolgozó ipar túlzott koncentrációja is. Ennek hátrányai főleg ott mutatkoznak, ahol — mint például a sütőiparban —, a feldolgozás kifejezetten helyi szükségletek friss áruval való folyamatos kielégítését szolgálja. A feldolgozás túlzott koncentrációja — különösen, ha az a nyersanyagtermelés helyén előnyösen elvégezhető folyamatokra is kiterjed — nehezíti a melléktermékek felhasználását, a szállítási költségek és veszteségek csökkentését, valamint a helyi munkaerő-kapacitás kihasználását is.

A legutóbbi években elkezdődött a mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripari feldolgozás céltudatosabb összehangolása. Ennek következetes megvalósítása a feldolgozás gyorsabb ütemű és gazdaságosabb fejlesztését eredményezi, ami minden bizonnyal hozzájárul az élelmiszer-ellátás javulásához, továbbá az export növekedéséhez.

A hatékonyság fokozása és az iparosodás

Agrárfejlődésünk a legutóbbi években új szakaszába érkezett. A többtermeléssel együtt jobban előtérbe került a hatékonyság, amely a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésében is új vonásokkal párosul. Ez érthető, hiszen a hatékonyság fokozása új módon veti fel az alapvető termelési tényezők összehangolását. Előtérbe kerülnek a nagyobb hozamú fajták, a nagyobb kapacitású és határfokú gépek, vegyi anyagok, a nagyobb szaktudás és hozzáértés. Az alapvető termelési tényezők ésszerű arányának kialakítása a termelőerők fejlődésével együtt fokozza a koncentrációt és a szakosodást, tágítja és átalakítja a korábbi szervezeti kereteket, és kihat a szocialista viszonyok fejlődésére is.

Szocialista mezőgazdaságunk eredményeit eddig is csökkenő termőterületen és csökkenő munkaerőlétszámmal — *tehát a munkatermelékenység fokozása útján* — érte el. Az össztermelésnél jóval gyorsabban növekvő árumennyiséget nemcsak viszonylag, hanem abszolút mértékben is kevesebb munkaerővel állította elő. Harminc évvel ezelőtt a mezőgazdasági aktív keresők száma még meghaladta a két milliót. Akkor ez az összes aktív foglalkoztatottnak több mint felét jelentette. Három évtized alatt a mezőgazdasági aktív keresők száma felére csökkent, s aránya az összes aktív keresőknek ma mindössze egyötöde. Ez a folyamat jól tükröződik abban, hogy míg az ötvenes évek elején — a magángazdálkodás időszakában — egy mezőgazdasági fog-

lalkoztatott 5—6 ember számára termelte meg az élelmiszert, addig a hetvenes években már 11—12 fő számára.

Hosszú ideig tartó lassú fejlődés után a mezőgazdaságban termelt nemzeti jövedelem a legutóbbi években a tervezettnél gyorsabban és a népgazdasági átlagot megközelítő mértékben növekedett. Mig korábban ez a növekedési ütem évente 1 százalékot sem ért el — sőt volt időszak, amikor a korábbihoz képest csökkent —, 1971—1973 között évi 5,5 százalékot tett ki. A népgazdaság egészében a nemzeti jövedelem évi növekedése 1971—1973 között 6,1, az iparban pedig 7,1 százalék volt.

Mindezt a mezőgazdaság természetesen csakis úgy érthette el, hogy *a szocialista állam hathatós támogatásával egyre több ipari eszközt, anyagot és energiát használt fel*. Az ipar közreműködése nemcsak a termelésből kieső földterületet és munkaerőt pótolta, hanem még növelte is a termelést, fokozta a munka termelékenységét.

Ez a fejlődés útja a jövőben is. Ezért van nagy szerepe a gépesítésnek, a kemizálásnak, a műszaki haladásnak, vagyis mindannak, amit tágabb értelemben iparosodásnak mondunk a mezőgazdaságban. Ennek törvényszerű velejárói:

- a tudományos-műszaki forradalom térhódítása, ezzel együtt a technológia, az üzem- és munkaszervezés korszerűsítése;

- a vállalati (szövetkezeti) termelés méreteinek növekedése, az üzemem belüli koncentráció, szakosodás és kooperáció;

- a termelés növelése és hatékonyságának fokozása a vállalatok és szövetkezetek közötti, valamint az ágazaton belüli és ágazatok közötti szakosodás és kooperáció útján.

A felszabadulás óta eltelt 30 év alatt gyökeresen *átalakult a mezőgazdaság energiabázisa*. Visszaszorult az igaerő és a kézi munka. 1935-ben a mezőgazdaság összes vonóerő-kapacitásának csak 6 százalékát tette ki a gépi vonóerő, az utóbbi években ez az arány már csaknem elérte a 90 százalékot.

A mezőgazdaság gépesítési színvonala most közepesnek mondható. A talajmunkák, a vetés, a növényápolás gépesítése lényegében megoldott, bár a korszerű követelményeket csak részben elégíti ki. A növényvédelem kb. 50, a gabonabetakarítás 90—92, a szállítás 60—65, a rakodás pedig 10—15 százalékban gépesített. A jelenlegi gépivonóerő-állomány az őszi csúcsidőszak munkáinak optimális időben történő elvégzéséhez még nem elegendő. Alacsony a kertészeti munkák gépesítése, az állattenyésztés pedig — a baromfihús- és tojástermelést kivéve — csak részben megoldott, főleg az anyagi eszközök, esetenként pedig a megfelelő technológiai rendszerek hiánya miatt.

A húsprogram eredményes megvalósítását szolgálja az utóbbi időszakban épült szakosított szarvasmarha- és sertésbirtokok komplex gépesítése, továbbá az üzemeltetett hagyományos állattenyésztési épületek technológiai berendezésének korszerűsítése.

A mezőgazdaság gépesítésében az ipari módszerek elterjedése, továbbá a hatékonyságnövelés követelménye új irányzatokat erősít, sőt új távlatokat nyit. Az iparszerű, specializált tömegtermelésben használt gépek, berendezések teljesítőképessége többszöröse a hagyományos mezőgazdasági gépekének. Gyorsan terjednek a nagyobb motor-

teljesítményű traktorok. A nagykapacitású gépek széles körű alkalmazása jelentős energiamegtakarítással és egyéb gazdasági előnyökkel jár. Emiatt a gépesítés színvonalának megítélésében a szakemberek egyre inkább a gépek hatékony felhasználását, és nem a gépsűrűséget tekintik mérvadónak.

A *mezőgazdasági építkezésben* terjed az iparilag előregyártott építőelemek felhasználása. A vasbeton-vázszerkezetek helyett a túlnyomórészt szerelés jellegű, korszerű tipizált szerkezetek felhasználása kerül előtérbe.

Az iparosodás figyelemre méltó új jelensége mezőgazdaságunkban is a *kemizálás* térhódítása. Harminc évvel ezelőtt a kémiai anyagok felhasználása épp csak elkezdődött. 1931—1940 között egy hektár szántó-, kert-, szőlő- és gyümölcssterületre 1,6 kg műtrágya hatóanyag jutott. 1950-ben a megfelelő adat 6,4, 1960-ban 32, 1970-ben 150 kg, 1971—1973 között pedig évi átlagban elérte a 190 kg-ot.

A termelés hatékonyságának fokozása mindjobban előtérbe helyezi a helyes műtrágyaválaszték kialakítását, valamint a műtrágyák és egyéb vegyianyagok gazdaságos felhasználását. Az okszerűen megalapozott tápanyag-gazdálkodás megköveteli a talajvizsgálatokon alapuló tudományos tápanyag-utánpótlást. A vegyi védekezés alkalmával a kémiai anyagokból csak annyit célszerű felhasználni, amennyi mindenképpen szükséges a termés megvédéséhez, illetve a többlettermeléshez. A vegyszerek túladagolásának megakadályozása egyben környezetvédelmi feladat is.

A hatékonyabb gazdálkodásnak igen jelentős tartalékai vannak a *biológiai feltételek* javításában is. A gazdaságos többtermelés alapja a nagyhozamú fajták széles körű alkalmazása a termelésben.

A termelés korszerű anyagi megalapozásával egy időben három évtized alatt *lényegesen növekedett hazánkban a mezőgazdasági munkaerő szaktudása, javultak élet- és munkakörülményei*. Új foglalkozási ágak, új szakmák alakultak ki. A mezőgazdasági szakmunkások száma megtöbbszöröződött, s jelenleg már túlhaladja a kétszázezret. Az üzemek egy részében még tapasztalható szakemberhiány, a hetvenes években azonban már hétszer annyi felsőfokú és tizenegyszer több középfokú képzettségű szakember dolgozott az élelmiszer-termelésben, mint 30 évvel ezelőtt, amikor számuk csupán 5—5 ezer főre rúgott.

A mezőgazdasági dolgozók, a szövetkezeti parasztek jövedelme, életszínvonala a felszabadulás óta — különösen a legutóbbi évtizedben — gyors ütemben javult. A hatvanas évek végén teljesült a Magyar Szocialista Muskáspárt 1966. évi IX. kongresszusának határozata: országos átlagban kiegyenlítőddött a két alapvető osztály — a munkásság és a szövetkezeti parasztság — egy főre jutó reáljövedelme. Nemcsak a keresetek emelkedtek lényegesen, hanem a szociális juttatások is. Jelenleg minden magyar állampolgár alkotmányban biztosított jogaként veheti igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat. Az orvosi és gyógyszerellátás csaknem ingyenes. Több százezer szövetkezeti paraszt kap nyugdíjat vagy öregségi járadékot. A családi pótlék és a nyugdíjazás feltételei a munkások, az alkalmazottak és a szövetkezeti parasztság számára fokozatosan azonossá válnak. Fokozatosan csökken a város és a falu közötti különbség is. Az évszázados elmaradást persze nem lehet

néhány évtized alatt pótolni, de tény, hogy a 30 év előtti állapothoz képest a falu óriásit mozdult előre. A fejlődés a kulturáltabb, városias életforma alapelemeinek kialakulása és erősödése irányába tart.

A gyors ütemben javuló élet- és munkakörülmények a megnövekedett szaktudással együtt fontos összetevőjét képezik a korszerű műszaki-anyagi bázis hatékonyabb kihasználásának. Mindez jól megalapozza az iparszerű szervezési és vezetési módszerek széles körű alkalmazását mint a hatékonyabb termelés nélkülözhetetlen elemét.

A műszaki fejlődés és a kemizálás ugyanis meghatározott technológiával párosul, amely a termelési tényezők optimális összehangolását követeli meg a szervező munkától. Az ésszerű szervezés ezért egyaránt felöleli és meghatározott szervezeti rendszerbe foglalja a termelés biológiai, műszaki, kémiai és emberi tényezőit.

Nem véletlen, hogy a korszerű mezőgazdaságot az egyre erőteljesebb koncentráció, specializáció, az iparszerű termelési rendszerek térhódítása és a kooperáció erősödése jellemzi. Ennek eredményeként hazánkban az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek száma 1961 és 1975 között felére csökkent, átlagos termőterülete pedig megkétszereződött. 1974 közepén 1950 termelőszövetkezet és 150 állami gazdaság működött átlagosan 2300, illetve 5900 hektár földön. Ennél jóval gyorsabb ütemben fejlődött a termelés koncentrációja. Egy-egy állami gazdaságban évente csaknem 130 millió forint, egy-egy termelőszövetkezetben pedig csaknem 40 millió forint termelési értéket érnek el.

A termelés méreteinek a növekedésével új szervezetek, gazdaságok közötti együttműködési formák — társulások — alakulnak. 1974-ben mintegy 500 ilyen társulás működött. Néhány állami gazdaság kombináltta alakult. Egyes társulások olyan irányban végzik tevékenységüket, hogy bizonyos időn belül szervezetenként is mezőgazdasági, illetve agrár-ipari egyesüléssé fejlődhetnek.

A legutóbbi években különösen gyors ütemben fejlődtek az *ipari termelési rendszerek*. Tevékenységük először az iparszerű baromfihús- és tojástermelésben bontakozott ki. 1974-ben azonban már kukoricából csaknem félmillió hektáron, cukorrépából, napraforgóból mintegy 30, lucernából 18, rizsből, szójából, búzából és burgonyából is több ezer hektáron ipari rendszer keretei között folyt a termelés. A hozam mind a rendszerben résztvevők korábbi eredményeihez, mind az országos átlaghoz képest számottevően növekedett.

Az ipari termelési rendszerek leglényegesebb jellemzője, hogy pontosan meghatározott és programozható feltételek rendszerébe foglalják egy-egy termék előállításának valamennyi (biológiai, kémiai, műszaki, emberi) tényezőjét. Ezzel a legkedvezőbb szervezeti kereteket teremtik meg az alapvető termelési tényezők összehangolásához. A rendszerek másik lényeges jellemzője, hogy működésük nem szűkül egyetlen közös vállalat alapítására és üzemeltetésére, illetve a társulás valamilyen közös akciójára, mint általában a hagyományos közös vállalatok vagy egyszerű társulások tevékenysége. A termelési rendszerek működése ezeknél annyiban több és más, hogy kiterjed a résztvevőknek a rendszer keretei között folytatott egész termelőtevékenységére, illetve a hozzá kapcsolódó feltételekre: a vetőmagvak, gépek, anyagok beszerzésére éppúgy, mint a dolgozók szakképzésére, a technológia

adaptálására, a szaktanácsadásra, az ellenőrzésre, sőt még a fejlesztést szolgáló kutatómunkára is. Végül mindezek összhatásaként az ipari termelési rendszerek előnyei kézzelfoghatóan megmutatkoznak a tudomány és a technika legújabb vívmányainak a termelési gyakorlatba történő gyors átültetésében és elterjesztésében.

Az itt jellemzett változások hatása igen széles körű. Nemcsak a termelőerőkre terjed ki, hanem a társadalmi viszonyokra is, s ez a mi körülményeink között a szocialista viszonyok erősödését szolgálja.

A szocialista viszonyok fejlődése sokrétű folyamat, amelynek elemzése nem fér e cikk keretei közé. Befejezésül azonban ezzel kapcsolatban érdemes idézni a XI. pártkongresszus irányelveiből a következőket: „A szocialista alapokra helyezett mezőgazdaság, valamint a szocialista szövetkezeti mozgalom további fejlődésének útja mindenekelőtt az, hogy a termelőszövetkezetek korszerű nagyüzemekké váljanak, gazdálkodásukban erősödnek a vállalati jellegű vonások. A termelőerők jobb hasznosítása azt igényli, hogy — ahol szükséges — folytatódjék a mezőgazdasági termelőszövetkezetek ésszerű egyesülése; folytatni kell a szövetkezetek termelését szolgáló társulásainak, közös vállalkozásainak és vállalatainak létrehozását, és bővíteni az állami gazdaságoknak, az állami vállalatoknak és a termelőszövetkezeteknek a fejlett iparszerű, mezőgazdasági termelés kiterjesztését elősegítő szerződéses alapon nyugvó közös tevékenységét.”*

* Ua. 10—11. l.

Tolnai György:

A FEJLŐDŐ ORSZÁGOK GAZDASÁGA MA ÉS HOLNAP

(Időszerű közgazdasági kérdések sorozat)

E könyv a fejlődő országok gazdasági-társadalmi helyzetét és problémáit foglalja össze abba a sokoldalú s lényegében mégis egységes képbe, amelyet a „harmadik világ” képvisel. Bemutatja az elmaradt világrészek országainak helyzetét, és elemzi a naturális-patriarchális falusi közösségektől a kisáru-termelő parasztságig, s az ebből spontán kilépő, de elmaradt helyi tőkés fejlődésig terjedő utat. Ugyanakkor ismerteti gazdaságuk modern részszektorait is: a nyugati kapitalista érdekeltségek nagyüzemeitől a kialakuló korszerű államkapitalista szektorig.

E kiindulás után a szerző a gazdaságtörténeti tapasztalatok és a gazdasági folyamatok elemzése segítségével felvillantja a fejlődő országok államkapitalista, de nem tőkés fejlődési lehetőségeinek távlatait is.

A könyv a legszélesebb olvasóközönséghez szól. Ugyanakkor a szakemberek, a gazdaságfejlesztés részletkérdései iránt érdeklődők számára is sok új, gondolatébresztő szempontot vet fel, különösen ami a naturális és a modern gazdasági szektorok fejlődési összefüggéseit és egyidejű, egymást támogató államkapitalista-nemtőkés fejlődésük problémáit illeti.

280 l., fűzve 29,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

MOLNÁRNÉ VENYIGE JÜLIA:

A foglalkoztatott munkaerő struktúrája és a gazdaság

Ha a munkaerő-struktúra fogalmáról esik szó, a közgazdászok, szociológusok általában a munkaerő szektorális, illetve népgazdasági ágazatok szerinti megoszlására és a szakmasztruktúrára gondolnak. Ennek a két témakörnek ugyanis gazdag nemzetközi irodalma van, és egyes vonatkozásai a hazai szakirodalomban is kidolgozottak tekinthetők.*

Kétségtelen, hogy az ágazati munkaerő-szerkezet, illetve a szakmasztruktúra kiemelkedően fontos szerepet játszik a gazdasági fejlődésben. A munkaerő-állományban levő lehetőségeket, a munkaerő egészének fejlődési-változási készségét mégsem kizárólag ez a kétféle megoszlás határolja be; a munkaerő-állomány több szempontból strukturált. Hatékony felhasználásának lehetőségeit elsősorban a következő jellemzők együttese határozza meg:

- a demográfiai (kor és nem szerinti),
- a népgazdasági ágak közötti,
- az iskolázottsági, szakképzettségi,
- a foglalkozási, munkaköri,
- a földrajzi területek közötti

megoszlás.

A munkaerő-struktúra a gazdasági szerkezet része, fejlődését, változásának irányát a gazdasági struktúra egyéb elemeinek átalakulásával együtt a népgazdaság fő folyamatai határozzák meg. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy meglehetősen szoros az összefüggés például a termelés tárgyi feltételeinek és a munkaerőnek a népgazdaság ágazatai szerinti megoszlása között. A kapcsolatot jelentős részben meghatározza a technikai fejlődés iránya és elért szintje, mert az egy munkahely létesítéséhez szükséges beruházás nagysága, illetve az egy dolgozó által mozgásba hozható termelőeszköz-mennyiség elsősorban e tényező függvénye.

Kézenfekvő az a kapcsolat is, amely a technikai fejlődés iránya, az egyes területeken elért szintje és a munkaerő-állomány iskolázottsága, szakmák szerinti megoszlása között egy-egy adott ágazaton belül fennáll. A szakmasztruktúrát ugyanis döntően a meglévő munkahelyek szükségletei szabályozzák, azaz például a munkások szakmák szerinti megoszlását maguk a termelőberendezések határozzák meg, azok változásától függ alapvetően a szakmasztruktúra módosulása. De nemcsak a szűkebben értelmezett termelésben dolgozók szakmák szerinti megoszlását befolyásolja a technikai-műszaki fejlődés, hanem az ezen kívül eső terü-

* Lásd például a szakmasztruktúra szerepéről Jánossy Ferenc és Erdős Tibor között kibontakozott vitát.

leteken foglalkoztatottakét is. A technikai haladás következtében egyre nagyobb volumenűvé válik a termelés előkészítésének, szervezésének és felügyeletének munkája, aminek szakképzettségigénye igen magas. Ugyanakkor a tercier jellegű tevékenységek képzettségi igénye is nő mind a munka volumenét, mind a képzettség szintjét tekintve (gondoljunk például az oktatás, az egészségügy fejlődésére), és ez közvetve szintén a műszaki fejlődés következménye.

A *munkaerő-szerkezet* azonban nemcsak a gazdasági struktúra egyéb elemei által meghatározott, hanem *aktív tényező* is, amely igen sok összefüggésben maga is meghatározza a gazdasági struktúra egészének fejlődését. A technikai fejlődés ütemét és bizonyos mértékig az irányát is nagymértékben befolyásolja a munkaerő adott szakmai képzettségi struktúrája és a dolgozók tanulásra, átképzésre való hajlama. Általában a gazdasági struktúra változásait és ezzel együtt a gazdasági növekedést is behatárolja a munkaerő-struktúra változási készsége, rugalmassága. Kiemelkedően fontos a szerepe a társadalmi fejlődés és a gazdasági szerkezet változásában a kutatás-fejlesztés területén foglalkoztatott munkaerőnek. Napjainkban a tudomány behatol a termelésbe, és egyre inkább közvetlen termelőerővé válik. Ezért ma az e területen dolgozók közvetítésével jelennek meg a gazdaságban az új nyersanyagok, gépek, berendezések, amelyek alapján megváltozik a termelés, majd a fogyasztás struktúrája is.

Mindezekén túl a *munkaerő-szerkezet a gazdasági struktúra speciális összetevője, amely az egyéb struktúraelemektől eltérő sajátosságokkal rendelkezik*. A munkaerő hordozója az ember, akinek magatartását nem kizárólag gazdasági törvények szabályozzák. Más szóval a foglalkoztatottak szakképzettség, földrajzi terület stb. szerinti megoszlása egyéni döntések eredőjeként alakul ki, és az egyén választását a gazdasági motívumon kívül más társadalmi és egyéni tényezők is befolyásolják, így például az informáltság, a munkakörülmények, egészségügyi és családi megfontolások, a foglalkozások társadalmi presztízse stb. Az oktatási rendszer adott struktúráján túlmenőleg jelentős részben e tényezőkre vezethető vissza, hogy a foglalkoztatott munkaerő különböző dimenziókban vett megoszlásai és a gazdaság szükségletei között időről időre feszültségek támadnak, de szerepet játszik ebben az is, hogy a társadalmi folyamatok orientálásához még nem minden esetben rendelkezünk elegendő ismerettel és megfelelő eszközökkel.

A továbbiakban megkísérlem a foglalkoztatott munkaerő gazdasági szempontból lényeges tagozódásainak és a munkaerő-állományban végbemenő legfontosabb folyamatoknak a leírását, elemzését. Fejtegetéseimet néhány vonatkozásban adatokkal támasztom alá. Ebben egyáltalán nem törekszem teljességre, csak olyan adatokat közlök, amelyek megítélésem szerint kevésbé ismertek, vagy amelyeket a folyamat bemutatása szempontjából tartok lényegesnek.

A munkaerő demográfiai struktúrája: a kor és nem szerinti megoszlás

Az életkor gazdasági jelentősége nyilvánvaló. Az ember csak meghatározott életkorban képes a szervezett munkába bekapcsolódni. (Magyarországon az ún. gazdaságilag aktív kornak jelenleg a 14-től az 59. — nőknél az 54. — évig terjedő életszakaszt tekintik.) A produktív kor

alsó határán levő ember még nem jelent teljes értékű munkaerőt, mert a technika fejlődésével egyre kisebb a szerepe a fizikai erőnek — amelynek ekkor még egyébként sincs teljében —, és egyre nő a tudás, a szak-képzettség jelentősége. A munkaerő képzése egyre inkább feltételévé válik a munkaerő felhasználásának. Valamilyen formában tehát mindenképpen biztosítani kell a dolgozó képzését — alacsonyabb vagy magasabb szinten —, és ez időt vesz igénybe. Általában a szakképzésben résztvevők 17—23 éves koruk között kapcsolódnak be a munkába. Bizonyos gyakorlat, tapasztalat felhalmozódása is szükséges a teljes értékű, önálló munkához, amelynek időszakát igen sok fiatal embernél megnyújtja a helykeresés, a társadalmi munkaszervezetbe történő beilleszkedés periódusa is. Végeredményben azt mondhatjuk, hogy 25—30 éves kor között az emberek többsége megtalálja a helyét a munkamegosztásban, felhalmozódik annyi tudása, gyakorlati tapasztalata, amelynek alapján önálló tevékenységgel vehet részt a társadalmilag szervezett munkában. Ez a periódus tehát a teljes értékű munkavégző képesség kibontakozásának ideje. A legnagyobb teljesítményre 30—45, egyes — elsősorban értelmiségi — területeken 35—55 éves korában képes az ember. Idősebb korban a teljesítőképesség általában csökken, majd az ember kiválik a társadalmilag szervezett munkából.

Az egész *munkaerő-állomány* *korstruktúrája* — hacsak háborús pusztítás el nem torzítja — *viszonylag lassan változik*. Az utóbbi évtizedekben mégis az átalakulás két tendenciája ismerhető fel, amelyek közül az egyik erőteljesen, a másik mérsékeltebben jelentkezik. A fejlett országokban határozottan érvényre jut az a változás, hogy a 17—18, sőt a 25 év alatti fiatalok aránya is csökken az aktív keresők között. Ez az átlagos iskolázottsági szint növekedéséből, illetve a tanulási idő meghosszabbodásából következik, és ahhoz vezet, hogy a fiatalok mind nagyobb része csak 18 éves kor után kapcsolódik be a munkába.

A másik, kevésbé élesen jelentkező változást az okozza, hogy az életkor meghosszabbodásával, az életkörülmények javulásával a munkaképes kor felső határa is emelkedik néhány évvel. Ezért gyakorivá válik, hogy az idősebb emberek akkor sem kívánnak a munkából kiválni, amikor elérték a nyugdíjra jogosító kort. A kétféle változás következményeként egyrészt emelkedik az aktív keresők átlagos életkora, másrészt a munkában töltött idő átlagos hossza csökkenő tendenciát mutat.

Gazdasági-szempontról igen fontos szerepe van *a foglalkoztatottak nemek szerinti megoszlásának*, mert a férfi és a női munkaerő-állomány struktúrája több vonatkozásban is különbözik (például életkor és szak-képzettség szerint), és foglalkoztatásuk feltételei is eltérők.

A második világháború utáni munkaerőhelyzet egyik jellemző vonása — nemzetközi és hazai viszonylatban egyaránt — a nők szerepének növekedése a keresők között. Az 1950—1965 között eltelt időszakban az európai országokban a munkaerő-állomány növekedésének felét a nők létszámának emelkedése tett ki. Magyarországon ez az arány jóval magasabb: 1949—1970 között a keresők létszámnövekményének kb. 94 százaléka az aktív kereső nők számának bővüléséből származott; létszámuk a két időpont között több mint 850 ezerrel lett nagyobb. A nők „térhódítását” az aktív keresők között néhány európai ország adatai szemléltetik. (L. az 1. sz. táblázatot.)

1. sz. táblázat

A nők aránya az összes foglalkoztatottakon belül néhány
európai országban
(százalék, illetve százalékpont)

Ország	1950.	1965.	1970.	1970—1950.
Svédország	26,2	31,4	41,2	15,0
Magyarország	31,6	35,6	41,2	9,6
Belgium	24,1	28,0	32,3	8,2
Egyesült Királyság	30,1	32,6
Csehszlovákia	37,9	40,3	46,1*	8,2
Ausztria	38,8	40,5
Franciaország	34,5	33,6	35,8**	1,3
NSZK	36,2	36,4	35,8	—0,4
NDK	41,3	42,5	47,4	6,1
Szovjetunió	51,8	50,8	49,8	—2,0

* 1968.

** 1971.

Forrás: A foglalkoztatottság nemzetközi összehasonlítása. Adatgyűjtemény (Központi Statisztikai Hivatal, 1973. Sokszorosítás), továbbá az 1970. évi népszámlálás 24. kötete.

Az országok többségében jelentősen emelkedett a női foglalkoztatottak aránya. Az NSZK-ban és a Szovjetunióban a stagnálás, illetve a kismértékű csökkenés a második világháború által előidézett deformáció természetes kiegyenlítődéssel kapcsolatos.

A nők keresővé válása összefügg a női egyenjogúság fokozatos térhódításával, hiszen ennek alapvető feltétele a gazdasági függetlenség. Foglalkoztatásuk növekedését mindenekelőtt a technika fejlődése teszi lehetővé, amely fokozatosan kiküszöböli a termelésből a nehéz fizikai munkát. Ebben az irányban hat még a gazdaság ágazati szerkezetének változása is. Elsősorban olyan ágazatokban nő a foglalkoztatottság, ahol a női dolgozók aránya eddig is magas volt (tercier szektor, kereskedelem, egészségügy, oktatás stb.). Jelentős tényezőként hat, hogy az új, iskolázott női generációk munkavállalási igénye lényegesen magasabb, mint az idősebb korosztályoké, de szerepet játszik a szükségletek változása, illetve a reálisan megszerezhető anyagi javak körének és értékének növekedése is. Ugyanakkor a nők tömeges munkavállalásának meghatározott társadalmi-gazdasági feltételei vannak, amelyek közül a leglényegesebb a háztartási munka gépesítése, a szolgáltatások megfelelő színvonala, a gyermekintézmények hálózata és a családon belüli hagyományos munkamegosztás átalakulása.

Gazdasági szempontból a női munkaerő egyik leglényegesebb sajátossága, hogy — a gyermek világrahozatalából és neveléséből rájuk háruló feladatok miatt — életük bizonyos időszakában részben vagy teljesen ki kell kapcsolódnuk a társadalmilag szervezett munkából. Ez az időszak általában — két vagy három gyermek esetén — a 20—35. év közé esik, tehát a munka szempontjából legproduktívabbnak tekinthető időszak jelentős részét magában foglalja. Ha a dolgozó nő csak a néhány hónapos szülési szabadságot veszi igénybe, akkor a kieső idő ugyan kisebb, de — nagyjából szintén 10—12 éven keresztül — kevésbé tud a munkára koncentrálni, továbbképzésbe, átképzésbe nehezen vonható be a gyermekneveléssel járó lekötöttség miatt.

A statisztikai adatok szerint a nők „munkában töltött élete” az iparosodott országokban három különböző típusú vonalat követ. A fejlett tőkésországokban az elmúlt évtizedekben általában az a tendencia érvényesült, hogy a nők nagy része tanulmányainak befejeztével munkát vállalt, majd a férjhezmenés, de még inkább az első gyermek megszületése után végleg abbahagyta a kereső tevékenységét. A második típus ennek módosult változata, amely eddig csak a legfejlettebb országokban — elsősorban az Egyesült Államokban — valósult meg, ahol a nők foglalkoztatásában két csúcs alakult ki: az egyik a 20—24 éveseknél, a másik a 40 év körülieknél. A legutóbbi kutatások szerint a nők korcsoportok szerinti foglalkoztatási arányát leíró görbe — az ún. kétpúpú teve — a kiegyenlítődés felé változik, azaz a fiatalabb korosztályok vagy csak rövid időre, vagy egyáltalán nem szakítják meg kereső tevékenységüket. A szocialista országokban az tekinthető jellemzőnek, hogy a nők zöme tanulmányainak befejezése után munkába áll, és az egyes korcsoportjaikon belül a foglalkoztatottak aránya szinte a nyugdíjkorhatár eléréséig állandó.

Az ágazati munkaerő-struktúra*

A gazdasági-technikai fejlődés legfőbb tendenciái tükröződnek a gazdaság *ágazati struktúrájának változásaiban*. A gazdasági struktúra átalakulásának része, feltétele és egyben következménye a *munkaerő ágazatok, gazdasági szektorok közötti megoszlásának módosulása*. A gazdaság struktúraváltozásainak legfontosabb mozgatórugója — hosszabb távot tekintve — a *technikai haladás*, amely döntően az ipar fejlődésén keresztül, az ipar közvetítésével hatja át a gazdaság egészét.

A munkaerő nagy termelési területek közötti megoszlásának fontosságára már Marx is felhívta a figyelmet. De különösen azóta, hogy Colin Clark ismert művében** részletesen elemezte az összefüggést a gazdasági fejlettség szintje és a munkaerő népgazdasági ágazatok szerinti megoszlása között, a közgazdaságtanban sokoldalúan elemzik azokat a változásokat, amelyek e fontos területen lejátszódnak. A munkaerő-szerkezet változását gyakran összevont szinten, három nagy szektor között vizsgálják, és a munkaerő ezen szektorok közötti megoszlását jellemzőnek tekintik a társadalmi-gazdasági fejlettség szintjére és jellegére.

A különböző országok fejlődésében általánosan érvényesül az a tendencia, hogy a gazdasági fejlettség alacsony szintjén a foglalkoztatott munkaerő nagy része az ún. primer szektorban — alapvetően a mezőgazdaságban — helyezkedik el. A fejlődés során a foglalkoztatottak jelentős része a szekunder szektorba, az iparba-építőiparba áramlik át, majd itt is megáll az arány növekedése, és a munkaerő egyre nagyobb része az ún. terciér szektorba koncentrálódik. A folyamat gazdasági alapja a *munka-termelékenység rendkívül gyors emelkedése a termelésben*, mindenképp az iparban és a mezőgazdaságban s ezzel párhuzamosan a társadalmi szükségletek, fogyasztási struktúra átalakulása. A gazdasági fejlettség magasabb szintjén viszonylag lassan emelkedik a lakosság agrártermékekre irányuló kereslete, tehát a keresők egyre kisebb része képes ellátni a társadalmat élelmiszerekkel. A folyamat másik oldala az, hogy

* Az ágazati munkaerő-szerkezetről nem kívánok részletesen írni, mert azt a nemzetközi és a hazai szakirodalomban már sokoldalúan elemezték. E rövid összefoglalást csak a téma teljes áttekintése szempontjából tartom fontosnak.

** C. Clark: The Conditions of Economic Progress. London, 1957.

a hagyományos mezőgazdasági tevékenység egy része áthelyeződött az iparba, kialakult az élelmiszer-gazdaság.

Az ipari termékek iránti kereslet hosszú ideig határtalanul növekvőnek látszott, különösen akkor, amikor egyre szélesebb tömegek kezdtek megvásárolni az ún. tartós fogyasztási cikkeket. Az utóbbi évtizedekben azonban kiderült, hogy a termelékenység növekedése az iparban olyan gyors, hogy az ipari keresők arányának stagnálása mellett is képes kielégíteni a keresletet (legalábbis annak fizetőképes részét). Más a helyzet a szekunder szektor másik ágazatában, az építőiparban. Itt a létszám növekszik, sőt az ágazatban foglalkoztatottak aránya is emelkedik a legtöbb fejlett országban. Az egész szekunder szektorban dolgozók hányada azonban a fejlett tőkésországok többségében inkább stagnál. (A szocialista országokban ez a tendencia — ismert okok miatt — bizonyos fáziskéséssel jut érvényre.)

A munkaerő-állomány növekvő része áramlik át napjainkban a tercier szektorba, ahol a termelékenység növekedésének üteme a legtöbb területen lényegesen alacsonyabb, viszont a kereslet emelkedése rendkívül gyors. A tercier szektor súlyát növeli az is, hogy a társadalmi munkamegosztás bővülése következtében a korábban családi tevékenységnek számító munkák jelentős része szolgáltatássá válik (a gyermeknevelés egy része, mosás-tisztítás, betegápolás stb.). Az életszínvonal emelkedése által teremtett új szükségletek nagyrészt szintén ilyen jellegűek (például a szabad idő növekedésével összefüggő kulturális, szórakozási igények, a turizmus növekedése stb.). A turizmus tömegessé válása többek között a közlekedéssel szemben támasztott igényeket növeli, mégpedig mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt.

A munkaerő iskolázottsági-képzettségi és foglalkozási struktúrája

A munkaerő iskolázottság-szakképzettség és foglalkozás szerinti megoszlása a munkaerő-szerkezet más-más aspektusainak tekinthető, de közöttük olyan szoros a kapcsolat, hogy az együttes tárgyalás látszik célszerűnek.

Az iskolázottság-szakképzettség a munkaerő minőségi ismerve. A képzettség színvonalának emelkedése, amely az utóbbi negyedszázadban nagymértékben meggyorsult szerte a világon s a szocialista országokban különösen, megváltoztatja a munkaerő minőségét, mert a kvalifikált munkaerő más jellegű tevékenységre és többre képes, mint a szakképzetlen. Az iskolarendszer, a képzés különböző típusai meghatározott minőségű munkaerő-kapacitást hoznak létre, amelyet az utóbbi időben szokás emberi beruházásnak, a tudás és a készségek bizonyos készletének tekinteni. Nemcsak a műszaki paraméterek jellemzik egy ország technikai fejlettségét, hanem a munkaerő képzettségi szintje és szakmastruktúrája is. Adott általános műszaki fejlettségi szint feltételezi a munkaerő meghatározott képzettségi színvonalát és az egyes szakmákhoz tartozók megfelelő arányát. Hiába fejlődnek ugyanis a termelés tárgyi feltételei, ha a szakmai ismeretek nem változnak megfelelő mértékben. Egy viszonylag elmaradott ország — ha anyagi lehetősége megvan hozzá — a fejlett technikát importálhatja. De ha nincsenek hozzáértő emberek, a korszerű berendezés csak „alvó óriás”. Ha viszont nem megfelelően képzett emberek dolgoznak a fejlett termelőberendezések-

kel, a szakszerűtlen kezelés idő előtt tönkreteszi a gépeket. Ezzel megnő a termelésben a holtmunka-felhasználás, vagyis — az élő és a holt munkát együttesen figyelembe véve — a munka termelékenységére a modern technika alkalmazása ellenére sem emelkedik. Más szóval a gazdaság minden fejlettségi szinten meghatározott konkrét ismereteket követel, ezen ismeretek egy-egy részével, vagyis szakmával rendelkezők bizonyos számát tételezi fel. Az „elméleti” ismeretek a legszorosabban kapcsolódnak a felhalmozódott „materializálódott” tudáshoz, amely az ember anyagi környezetét, de mindenekelőtt a munkában felhasznált eszközöket jelenti.

A munkaerő képzettsége több elemből tevődik össze, amelyek közül a legfontosabbak az *elméleti ismeretek*, a *begyakorlottság* és a *termelési tapasztalatok*. Az elemek természetesen összefüggnek, és minden konkrét munkánál sajátos formában jelentkeznek.

Az iskolai képzés mindenekelőtt elméleti ismereteket nyújt, bár bizonyos iskolatípusokban — például a szakmunkásképző iskolákban — jelentős gyakorlottságra is szert tesznek a tanulók. Az oktatási rendszer közép- és felső szintjein világviszonylatban is érvényesül az a törekvés, hogy a diákok már az iskolában eltöltött időszak folyamán bizonyos gyakorlatot is szerezzenek.

A rendelkezésre álló információk alapján az iskolázottság szintje, a képzettség iránya és szakmacsoportok szerint lehet a munkaerő szakmasztruktúrájának változását elemezni.

2. sz. táblázat

Az aktív keresők átlagos iskolázottsági színvonalának alakulása Magyarországon (Január 1-i adatok)

Átlagos iskolázottsági szint	1949.	1960.	1970.	1973.
A tanulmányi idő alapján (év)	4,2	6,0	7,4	7,8
Differenciált együtthatókkal súlyozva*	6,6	10,0	14,5	15,6

* A Központi Statisztikai Hivatal által alkalmazott módszer alapján számolva, amelyben az iskolai évek számát súlyozzák az egy tanulóra jutó képzési költség oktatási fokozataként megállapított nagyságával.

A foglalkoztatottak iskolázottsági színvonalának emelkedését hazánkban is, mint a gazdaságilag fejlett országokban általában, a kevésbé képzett dolgozók számának nagyfokú csökkenése és a közép-, illetve a felsőfokú végzettségűek számának gyors növekedése jellemzi. 1949 és 1973 között például 78 százalékról 33 százalékra csökkent a 8 osztállyal sem rendelkező dolgozók aránya, ugyanakkor a felső- és a középfokon iskolázottak részaránya 6-ról 22 százalékra emelkedett. A tanulmányi idő alapján számítva lényegében elértük a 8-osztályos átlagos végzettséget, ami nemzetközi viszonylatban is jelentős eredménynek számít. A differenciált együtthatókkal számított mutató gyors növekedésében kifejezésre jut a magasabb szintű műszaki fejlődéshez jobban kapcsolódó képzettségi típusok súlyának emelkedése.

A foglalkoztatottak iskolázottságának gyors javulásában szerepet

játszik a demográfiai csere, mert a fiatalok iskolázottsága lényegesen magasabb, mint az idősebb évfázatoké.

3. sz. táblázat

A legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlás a 20—60. év közötti népesség különböző korcsoportjaiban

Korcsoport (év)	8 általánosnál kevesebb	8 általános	Középiskola*	Felsőfokú tanintézet**	Összesen
20—29	8,6	30,5	50,2	10,7	100,0
30—39	27,1	44,1	21,0	7,8	100,0
40—54	57,1	26,2	10,8	5,9	100,0
55—59	73,8	15,1	7,0	4,1	100,0
Együtt	37,3	30,9	24,2	7,6	100,0

* Erettségi bizonyítvány, a középiskola 1—4 osztálya, illetve szakmunkásképző iskolai bizonyítvány.

** Oklevéllel vagy anélkül.

Más oldalról mutatja a dolgozóknál felhalmozott ismeret és tapasztalat gyarapodását a 4. sz. táblázat.

4. sz. táblázat

A különböző képzettségi szintű dolgozók arányának változása (Szeptember 30-i adatok)

Szakképzettségi fok	A szakképzett dolgozók					
	aránya az összes foglalkoztatottak százalékában			számának százalékos megoszlása		
	1963.	1967.	1971.	1963.	1967.	1971.
Felsőfokú végzettségű alkalmazottak	3,6	4,6	5,3	12,8	14,6	15,1
Középfokú szakképzettségű alkalmazottak	4,8	5,5	7,1	17,0	17,5	20,3
Szakmunkások	19,6	21,3	22,5	70,2	67,9	64,6
Szakképzett dolgozók összesen	27,9	31,4	34,9	100,0	100,0	100,0

Forrás: Képzettség és kereset. Központi Statisztikai Hivatal, 1973.

A szakmunkások képzettsége meglehetősen különféle, és a képzés jellege is eltér a közép- és felsőfokú oktatástól. Az állami iparban például a szakmunkásoknak csak mintegy a 60 százaléka szerezte szakmáját valamilyen iskolarendszerű képzésben, a többiek átképzés vagy betanulás útján jutottak szakképzettséghez, tehát ismereteik alapvetően a gyakorlatban halmozódtak fel.

A táblázat szerint a szakképzett munkaerő aránya az összes dolgozók között 1963-tól 1971-ig 7 százalékponttal nőtt. Az összes szakképzettek megoszlása a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők javára változott, hiszen ez utóbbiak aránya 1963 és 1971 között 29,8-ról 35,4 százalékra nőtt. A szakképzett munkaerő több mint 64 százalékát azonban még ekkor is a szakmunkások tették ki.

Míg az iskolázottság, szakképzettség szintje elsősorban a munkaerőkínálat szempontjából, addig a foglalkozás, a munkakör a felhasználás oldaláról jellemzi a munkaerő-struktúrát. A képzés különböző típusai meghatározott minőségű munkaerő-kapacitást hoznak létre, amelynek

kihasználása, megőrzése és továbbfejlesztése attól függ, hogy a képzettség és a foglalkozás, illetve munkakör milyen mértékben felel meg egymásnak. A gyakorlatban mindig sokan dolgoznak képzettségüknek meg nem felelő területen, de kívánatosnak az tekinthető, hogy a munkaerő-állomány képzettség szerinti és foglalkozási megoszlása lehetőség szerint közel essen egymáshoz, annál is inkább, mert a képzés meglehetősen költségigényes. A képzési ráfordításokat gazdasági szempontból beruházásnak tekinthetjük, amellyel — az eszközökben megtestesülő értékhez hasonlóan — hatékonyan kell gazdálkodni.

A munkaerő-állomány foglalkozási struktúráját a gyakorlatban a *foglalkozási minőség*, illetve — részletesebben — a *munkaköri csoportok* szerint lehet megragadni és elemezni.

A foglalkozási minőségben bekövetkezett változások egyik lényeges aspektusát tükrözi a *fizikai és a szellemi dolgozók arányának eltolódása*.^{*} A nemzetközi adatok ebben a vonatkozásban meglehetősen egységes tendenciát tükröznek: a gazdasági fejlettség szintjének emelkedésével szoros összefüggésben növekszik a szellemi (nem fizikai) dolgozók aránya. A szellemi munka részarányának növekedését három, egymással összefüggő tényezőre lehet visszavezetni.

Mindenekelőtt a gyorsuló *technikai fejlődés* szerepét kell említeni. A kibontakozó tudományos-technikai forradalom általában megnöveli a szellemi munka jelentőségét a termelésben, kiszélesíti és tömegessé teszi a szellemi dolgozóknak a tudománnyal, a technikával és a termeléssel közvetlen kapcsolatban levő részét.

A szellemi munka arányának növekedése továbbá a *gazdasági szektorok közötti arány eltolódásával* függ össze, mert a mezőgazdaságban — amelynek súlya csökken — a szellemi dolgozók hányada csekély, a terciér szektor dolgozói között viszont — minthogy az egészségügy, a kulturális szolgáltatás, az igazgatás is ide tartozik — igen magas.

Végül a szellemi munka arányának emelkedését igényli a *gazdaság és általában a társadalom szervezettségének növekedése*. A nagy szervezetek különböző szintű vezetőket, koordinálókat, a nyilvántartási és ellenőrzési munkát irányító dolgozókat igényelnek.

A szellemi dolgozók száma 21 év alatt mintegy háromszorosára nőtt, és az összes aktív keresőkön belüli arányuk tízről huszonöt százalékra emelkedett. A legnagyobb növekedés a mezőgazdaságban volt, ahol 5600-ról 103 ezerre, tehát közel hússzorosára nőtt a szellemi foglalkozásúak száma. Számottevő az emelkedés az építőiparban és a kereskedelemben is.

A szellemi dolgozók arányának ilyen mértékű emelkedésében a mi körülményeink között kiemelkedően nagy szerepet játszott a termelés nagyüzemi szervezetének kialakulása. Ezt bizonyítja, hogy a nem fizikai dolgozók arányának növekedése a mezőgazdaságban és az építőiparban volt a leggyorsabb. A mezőgazdaságban és az építőiparban ugyanis 1949-ben döntő részben kisüzemi termelés folyt, ahol a szellemi és a fizikai munka még nem különült el egymástól. Az ipar jelentős részében vi-

^{*} „A szellemi dolgozók” csoportjának elhatárolása meglehetősen nehéz, és a nemzetközi szakirodalomban az értelmezés nem teljesen egységes. Például a művezető a szocialista országokban szellemi foglalkozás, a fejletti tőkésországokban viszont fizikai. Vagy az ISCO által kidolgozott csoportosításban a kereskedelmi dolgozók szellemi dolgozóknak minősülnek, Magyarországon viszont közülük például a bolti eladókat fizikai dolgozóknak tekintik. Eppen ezért valószínűleg helyesebb lenne a „fizikai” — „nem fizikai” kategóriákat használni.

5. sz. táblázat

A szellemi dolgozók aránya népgazdasági áganként,
az összes keresők százalékában*

Ágazat	1949.	1960.	1970.
Mezőgazdaság	0,3	2,7	8,0
Ipar	10,1	15,5	20,8
Építőipar	4,8	14,8	20,5
Közlekedés és hírközlés	25,7	23,4	27,9
Kereskedelem	13,4	30,3	43,2
Egyéb népgazdasági ágak ..	39,2	47,9	59,1
Együtt	9,8	16,7	25,7
Összesen (1000 fő)	400,8	796,3	1284,2

* Népszámlálási adatok.

szont már nagyüzemekben folyt a termelés, ezért az előbb említett tényező hatása kisebb volt: a szellemi dolgozók hányada „csak” megkétszereződött. Az ún. egyéb ágazatban a szellemi munka arányának növekedése az egészségügy és az oktatás intenzív fejlődésével függ össze.

A foglalkozási minőség szerinti megoszlás változását részletesebben szemléltetik a 6. sz. táblázat adatai.

6. sz. táblázat

Az aktív keresők megoszlása foglalkozási minőség szerint*
(százalék)

Év	Szak- munkások	Betanított	Egyéb fizikai dolgozók	Szellemi dolgozók	Együtt
1949.	11,4	5,4	73,4	9,8	100,0
1960.	17,2	15,2	51,0	16,6	100,0
1970.	23,0	20,1	31,2	25,7	100,0

* Népszámlálási adatok alapján számítva.

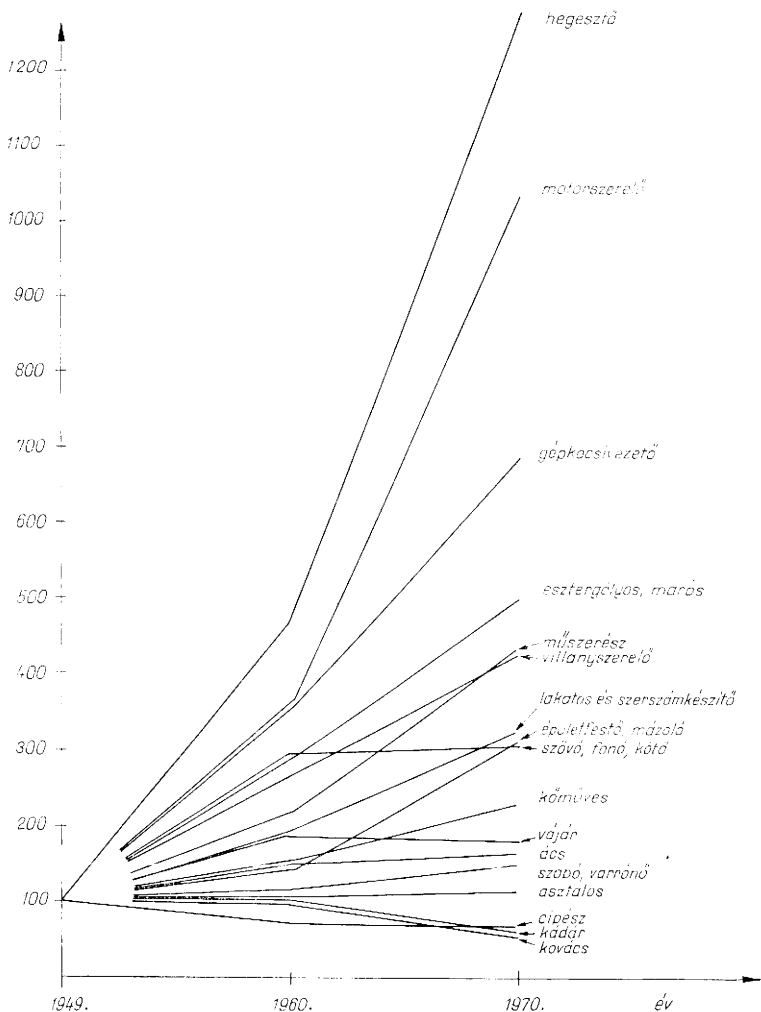
A számokban tükröződő átalakulás mögött tulajdonképpen az elmúlt két évtized legfontosabb gazdasági folyamatai húzódnak meg, elsősorban a szocialista iparosítás és a mezőgazdasági nagyüzemek kialakítása. Az extenzív iparosítás sok betanított munkást igényelt: a betanított munkások száma 220 ezerről 1 millióra nőtt. Ez hozzávetőlegesen megfelelt a dolgozók iskolázottsági szintjének; a mezőgazdaságból átáramló nagy tömegű képzetlen munkaerő nem is tette volna lehetővé lényegesen fejlettebb technika alkalmazását. A szakmunkások száma közel két és félszeresére nőtt, és 1970-ben meghaladta az 1,01 milliót, amelynek mintegy felét az ipar foglalkoztatta. A mezőgazdaság technikái fejlődését jelzi, hogy 10 ezerről 180 ezerre emelkedett az itt dolgozó szakmunkások száma. Az „egyéb fizikai dolgozók” számának nagymértékű csökkenése a mezőgazdasági foglalkoztatottság visszaesésével kapcsolatos, hiszen az önálló parasztgazdák és a segítő családtagok nem rendelkeztek iskolában szerzett szakképzettséggel.

A munkaerő-struktúra alakulásának fontos jellemzője a szakmák szerinti tagozódás. Ennek konkrét megragadásában nagy nehézséget okoz a szakmák nagy száma, a gyakorlatban ezért ezt az aspektust a fog-

lalkozási csoportokkal lehet közelíteni. Néhány kiemelt fizikai foglalkozásra vonatkozóan a létszám alakulását grafikonon mutatjuk be.

Az ábráról leolvasható, hogy a technikai fejlődéshez kapcsolódó foglalkozást űzők száma — hegesztő, motorszerelő, gépkocsivezető, műsze-

A létszám alakulása néhány fizikai foglalkozási csoportban
(Az 1949. évi adatok = 100)

rész, villanyszerelő stb. — rendkívül gyorsan emelkedett az elmúlt két évtizedben, míg a hagyományos szakmákban — szabó, cipész, asztalos, kovács stb. — a létszám stagnált vagy csökkent.

A munkaerő területi struktúrája

A keresők területi megoszlásának általában igazodnia kell a termelés tárgyi feltételeinek elosztásához, a megélhetési lehetőségek terület-egységenkénti különbözőségéhez. Valójában a kapcsolat kölcsönös, de a munkaerőbőség időszakában — és hazánk gazdasági fejlődésére, a legutóbbi 8—10 évtől eltekintve, ez volt jellemző — elsősorban a munkaerő igazodott az anyagi feltételek megoszlásához. Mindenesetre előmozdítja a gazdasági fejlődést, ha a munkaerő területi elrendeződése összhangban van a természeti feltételek megoszlásával, illetve a termelőerők anyagi elemeinek regionális allokációval, az összhang hiánya viszont hátráltatja a haladást.

A munkaerő területi megoszlása és a gazdasági struktúra egyéb elemeinek regionális elhelyezkedése között az iparosodással általában minden országban megbomlott a korábbi összhang. Az ipar a termelés tárgyi feltételeinek nagymértékű koncentrációját kívánja meg, a munkaerő ugyanilyen összpontosítása viszont jelentős gazdasági és szociális problémákat vet fel. Gazdasági oldalról például az új lakások építése és a régiék elértéktelenedése s egyáltalán az új települések infrastruktúrájának kialakítása jelent rendkívül eszközigényes és csak fokozatosan megoldható feladatot. A munkaerő és a gazdaság természeti-anyagi feltételeinek megoszlása között különösen az olyan, nagy területű országokban alakultak ki nehezen megoldható ellentmondások, ahol összefüggő, nagy körzetek, népsűrűségüket, fejlettségi szintjüket vagy természeti feltételeiket tekintve, lényegesen különböznek egymástól (például a Szovjetunió szibériai területeinek problémája, ahol a természeti erőforrások bőségesen állnak rendelkezésre, de hiányzik a kiaknázásukhoz szükséges munkaerő).

A munkaerő és a gazdaság egyéb feltételeinek területi megoszlásában kialakuló ellentmondás általában kétféle módon szokott feloldódni. Vagy úgy, hogy a munkaerő megy a termelési feltételekhez, vagy az utóbbiakat telepítik a szabad munkaerőforrások közelébe. Mint említettük, nálunk a legutóbbi időkig az első megoldás volt jellemző, amely szintén két formában mehet végbe. *Migrációval*, vagyis a népesség egy részének lakóhely-változtatásával, amely végső soron arra vezethető vissza, hogy az emberek a számukra legkedvezőbb körülményeket keresik. A migráció kor szempontjából erősen szelektív: elsősorban a fiatal korosztályok vesznek benne részt. A megoldás másik módja az *ingázás*, amely általában a munkaerő-elosztás egyenlőtlenségeinek ideiglenes átidalására szolgál, de az is gyakori, hogy tartós életformává válik.

Hazánk kis területű ország, ahol a távolságok — fejlett közlekedés mellett — tulajdonképpen nem játszanának lényeges szerepet. A gazdasági fejlődés során mégis nagy különbségek alakultak ki a munkaerő és a termelés anyagi feltételeinek megoszlása között. Még a szocialista iparosítás első időszakában is döntő részben a már hagyományosan is ipari jellegű területek fejlődtek, és csak az utolsó 6—8 évben vette kezdetét a túlnyomóan mezőgazdasági körzetek ipari fejlesztése. A feszített iparosítás idején csak néhány helyen épült jelentősebb számú lakás, amely a pótlólagos munkaerő végleges letelepedését biztosította. Ezen túlmenően a mezőgazdaságból eltávozottak sem kívánták egyik napról a másikra feladni régi életformájukat. Miután az iparosodott és a fő

munkaerőforrásként jelentkező mezőgazdasági területek meglehetősen távol estek egymástól, nagy volumenű időszakos ingázás alakult ki, ami gazdasági és szociális szempontból is számottevő gondot okoz.

Az aktív keresők megoszlásának változását 1949—1970 között két dimenzióban tudjuk bemutatni: Budapest—többi város—községek szerint és az ipari fejlettség alapján.

7. sz. táblázat

Az aktív keresők megoszlása a különböző településtípusok között
(százalék)

Megnevezés	1949.	1960.	1970.	Az 1949. év adata = 100
Budapest	18,7	20,7	21,5	140,1
Városok	19,5	22,9	27,0	127,9
Községek	61,8	56,4	51,5	95,6
Együtt	100,0	100,0	100,0	122,3

8. sz. táblázat

Az aktív keresők megoszlása a különböző fejlettségű területek között

Megnevezés	1949.	1960.	1970.	Az 1949. év adata = 100
Budapest	18,7	20,7	21,5	140,1
Iparilag fejlett megyék	30,2	30,8	31,9	130,0
Közepesen fejlett megyék	18,3	18,2	18,4	123,3
Mezőgazdasági jellegű megyék	32,8	30,3	28,2	105,3
Együtt	100,0	100,0	100,0	122,3

Az aktív keresők átrendeződése a város és a falu között volt erőteljesebb, az iparosodottság szintje szerint kisebb a változás mértéke. Az adatok szerint a munkaerő területi struktúrájában bekövetkezett változások kevésbé intenzívek, mint például a népgazdasági ágak vagy az iskolázottsági szint szerinti átrendeződés. Ennek megítélésénél azonban figyelembe kell venni a jelentős ingázást, amely mintegy kiegyenlíti a munkahelyek és a munkaerő területi megoszlásában meglévő különbséget.

A munkaerő-struktúra átalakulásának fő útjai

A munkaerő-állomány struktúrája az utóbbi időben — mind ágazati, mind szakmai és bizonyos mértékig területi vonatkozásban is — intenzív változáson ment át. Ez a változás, vagyis a munkaerő-szerkezet alkalmazkodása a gazdasági struktúra egyéb elemeiben végbemenő fejlődéshez főként három úton valósul meg:

- demográfiai cserével;
- az előzőleg nem dolgozó munkaképes korúak (háztartásbeli nők) munkába lépésével;
- a már dolgozók mobilitása útján.

A demográfiai csere az ifjúságnak a társadalmilag szervezett munkába történő belépésével, illetve a munkaképes kort túlhaladottak nyugdíjba vonulásával valósul meg. Ez a folyamat egy év alatt a munkaerő-struktúra viszonylag kis mértékű változását teszi lehetővé — a váltás

egy év során a munkaerő-állomány mintegy 3 százaléka terjed ki —, de hosszú távon a munkaerő-struktúra változásának mégis ez a leglényegesebb összetevője. Mindenekelőtt azért, mert az új nemzedék általában magasabb szintű és korszerűbb ismeretekkel lép munkába, mint amilyen az aktivitásból kiválók rendelkeznek. Amennyiben az oktatási rendszer a munkaerő-szükséglettel megközelítőleg összhangban van, az új generáció szakmai összetétele is nagyjából megfelel a népgazdaság struktúrájában bekövetkezett, illetve a közvetlenül várható változásoknak. De nemcsak a szakmastruktúra változása könnyebb és természetesebb folyamat intergenerációs formában, hanem például a munkaerő-állomány területi átrendeződése is. A fiatal nemzedék ugyanis érthetően könnyebben, természetesebben alkalmazkodik az új környezethez, mint az idősebb korosztályok.

Az előzőleg nem dolgozó munkaképes korúak gyakorlatilag a háztartásban tevékenykedő nőket jelentik, és munkába lépésüknek az elmúlt időszakban különleges jelentősége volt. Hazánkban — mint említettük — a felszabadulás óta eltelt negyedszázad során az aktív keresők száma nagymértékben nőtt. (1949 és 1972 között a növekedés majdnem 1 millió főnyi volt.) E növekedés forrását — különösen az időszak első felében — igen nagy részben az előzőleg háztartásban dolgozó nők jelentették. Miután ők meglehetősen alacsony iskolázottsággal rendelkeztek, illetve szakképzettségük általában nem volt, a munkaerő-struktúra korszerűsítését, az iskolázottság és szakképzettség növekedését ez a folyamat nem segítette elő.

A már dolgozók mobilitása azt jelenti, hogy az emberek életpálya közben történő mozgása következtében változik meg a munkaerő struktúrája. Bizonyos értelemben az volna az ideális — mert kevés emberi konfliktussal járna, s az oktatási és egyéb társadalmi ráfordítások optimális hasznosítását jelentené —, ha a munkaerő-struktúra kívánatos átalakítását kizárólag a munkába lépő ifjúság szakmai-foglalkozási, ágazati és területi megoszlásának irányításával el lehetne érni. A gazdasági gyakorlat azonban azt bizonyítja, hogy *a fejlődés által előidézett változások üteme gyorsabb, semhogy a generációs csere megoldhatná a munkaerő-struktúra szükséges változását.* Így a már dolgozó munkaerő-állomány struktúrájának is módosulnia kell, mégpedig olyan mértékben, hogy fedezni tudja az új foglalkozások iránti igényeket. Ez meglehetősen bonyolult, sok gazdaságon kívüli tényező hatása alatt álló folyamat, és alapvetően a munkaerő mobilitási hajlandóságától függ.

Az életpálya közben bekövetkező mobilitás fedezi ma a gazdasági-technikai fejlődés által kiváltott munkaerőstruktúra-változás számottevő részét. Ugyanakkor nem minden munkaerőmozgás eredményez struktúraváltozást, hiszen — például ágazati és területi viszonylatban — igen jelentős az egymást kiegyenlítő, azaz cirkulációs jellegű mozgások volumene is. A struktúraváltozás és a tényleges mozgások összefüggését úgy is megfogalmazhatjuk, mint ugyanazon folyamat bruttó és nettó oldalról történő szemléltetését. A mobilitás bruttó vetülete a tényleges mozgások összessége. A nettó oldal, vagyis a mozgások gazdasági szempontból fontos eredménye a munkaerő-struktúra változása, és a kettő közötti különbség döntő részét a cirkulációs mozgások teszik ki.

A munkaerő-mobilitás tehát felfogható egy olyan mechanizmus-

nak, amelyen keresztül megvalósul a munkaerő-struktúra és a gazdasági struktúra egyéb elemei között az összhang. Ez a „mechanizmus” a munkaerő oldaláról teszi lehetővé az összhang létrejöttét, amely egyébként bonyolult, a gazdasági struktúra összes elemének változásán alapuló folyamat. Mindenesetre a mobilitás a gazdasági-társadalmi rendszer dinamizmusának, rugalmasságának egyik tényezője, és fontos társadalmi érdek, hogy a gazdaság szükségleteinek megfelelő mértékben és irányban valósuljon meg.

A munkaerő-állománynak az előbbieken leírt, gazdasági szempontból fontos megoszlásai alapján ágazati, területi és szakmai-foglalkozási mobilitásról beszélhetünk. Az ágazati és területi mobilitás rendszerint fluktuáció, azaz a munkahely-változtatás közvetítésével valósul meg. A szakmai-foglalkozási mobilitás döntő tényezője az átképzés-továbbképzés, és megvalósulhat egy munkahelyen belül is. Gyakori azonban, hogy a megszerzett új vagy magasabb szintű képzettség szintén csak munkahely-változtatással realizálható.

A munkaerő-mobilitás, ez a társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt fontos folyamat eddig kevés figyelmet kapott a statisztikai adatfelvételekben. Ennek legfontosabb oka az, hogy a szűkebb értelemben vett mobilitás elemzése csak az egyén oldaláról történő megfigyelésen alapulhat, és meglehetősen idő- és költségigényes. A legutóbbi időben azonban számos országban — így nálunk is — tapasztalható olyan törekvés, hogy e lényeges társadalmi-gazdasági mozgás néhány vonatkozását nagyobb volumenű reprezentatív vizsgálatokban megragadják.

A munkaerő-mobilitás folyamatát egy ilyen vizsgálat adataival szemléltetem. (L. a 9—10. sz. táblázatot.) Az adatok az 1963—1968 közötti időszakra vonatkoznak. Azért esett a választásom erre a felvételre, mert összevontan mutat meg a népgazdaság munkaerő-állományában lezajló három lényeges folyamatot: az ágazatok közötti munkaerőmozgás irányát és intenzitását, a demográfiai cserét és a kereső-munkaképes-eltartott kategóriák közötti mozgást (az utóbbi kettőt összevontan és megközelítőleg).

9. sz. táblázat

Az ágazati mobilitás belépési vetülete*
(Az 1968. évi ágazati létszámok = 100)

1968-ban a munkahely népgazdasági ága	1963-ban						eltartott volt
	jelenlegi népgazdasági ágban dolgozott	más népgazdasági ágban dolgozott				eltartott volt	
		összesen	ebből				
			mezőgazdaságban	iparban	építőiparban	egyéb ágban	
Mezőgazdaság ..	83,8	7,2	—	3,0	1,6	2,6	9,0
Ipar	74,5	8,9	2,9	—	1,4	4,6	16,6
Építőipar	64,7	20,4	6,9	7,8	—	5,7	14,9
Közlekedés	77,0	12,3	2,8	6,0	1,0	2,5	10,7
Kereskedelem ..	70,0	14,7	3,4	6,2	1,1	4,0	15,3
Szolgáltatás	64,5	21,2	4,1	6,5	3,6	7,0	14,3
Közszolgálat ...	71,9	11,4	2,6	4,3	1,2	3,3	16,7
Egyéb	59,9	25,8	7,8	8,0	2,1	7,9	14,3

* Az 1963. és az 1968. évi mikrocenzus adatai.

Az ágazati mobilitás kilépési vetülete*
(Az 1963. évi ágazati létszámok = 100)

1963-ban a munkahely népgazdasági ága	1968-ban							inaktív volt	eltartott volt
	eredeti népgazdasági ágában dolgozott	más népgazdasági ágban dolgozott							
		összesen	ebből						
			mezőgazdaságban	iparban	építőiparban	egyéb ágban			
Mezőgazdaság ..	74,2	8,4	—	3,3	1,8	3,3	12,3	5,1	
Ipar	79,5	9,6	2,5	—	1,9	5,2	8,8	2,1	
Építőipar	71,7	20,6	6,4	7,1	—	6,5	7,1	1,2	
Közlekedés	76,0	13,4	2,9	4,9	2,1	3,5	9,6	1,0	
Kereskedelem ..	73,1	13,4	2,1	6,3	1,0	4,0	10,2	3,3	
Szolgáltatás	69,2	16,3	1,7	5,9	2,7	6,0	12,2	2,3	
Közszolgálat ...	77,7	11,2	2,0	4,7	1,0	3,5	8,7	2,4	
Egyéb	64,0	22,1	7,0	5,0	2,0	8,1	8,8	5,1	

* Az 1963. és az 1968. évi mikrocenzus adatai.

Az adatfelvétel az ágazati mobilitás két vetületének vizsgálatát teszi lehetővé. A belépési mobilitás azt mutatja, hogy azok, akik 1968-ban egy meghatározott népgazdasági ágban dolgoztak, milyen arányban tevékenykedtek már 1963-ban is a jelenlegi területen, illetve amennyiben a közben eltelt időben léptek be a jelenlegi népgazdasági ágba, hol volt az előző munkahelyük, esetleg eltartottak voltak-e.

Az ágazati mobilitás kilépési vetülete arról ad felvilágosítást, hogy azok, akik 1963-ban egy meghatározott népgazdasági ágban dolgoztak, milyen arányban találhatók ma is eredeti helyükön, illetve amennyiben ágazatukat elhagyták, melyik más népgazdasági ágba mentek át, vagy inaktív keresővé, esetleg eltartottá váltak-e. (Hangsúlyozni kell, hogy a táblázatok nem a fluktuációt mutatják.)

Látható, hogy a belépést tekintve a mezőgazdaság a „legstabilabb” terület: az 1968. évi állomány csaknem 84 százaléka már 1963-ban is ott tevékenykedett. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdaságba alacsony a belépés mind a többi népgazdasági ágból, mind az eltartottak közül.

Vizonylag nagy stabilitást mutat még a közlekedés, majd utána az ipar következik. Ezek az ágazatok tehát kevésbé egészítették ki személyi állományukat más népgazdasági ágban dolgozókból, illetve az eltartottak köréből. Legalacsonyabb az eredetileg is helyben dolgozók aránya a szolgáltatásban és az építőiparban, ami természetes, hiszen mindkét terület gyors ütemben fejlődő szférája a népgazdaságnak.

Érdekes, hogy eltér egymástól a már dolgozók mozgásának és az eltartottak köréből belépők vonzódásának iránya. A már dolgozók — az ágazat súlyához viszonyítva — a szolgáltatás és az építőipar létszámát növelik számottevően, míg az eltartottak köréből elsősorban az ipar, a közszolgálat és a kereskedelem gyarapítja személyi állományát. Ez — egyelőre tényezőknél kívül — az oktatási rendszer szerkezetével lehet kapcsolatban, amely ebben az időben — ti. 1963—1968 között — elsősorban az utóbb említett három ágazat számára képezte ki a fiatalokat. Az eltartottak köréből a mezőgazdaságba történő belépés a legalacsonyabb.

A kilépés azt mutatja, hogy legnagyobb az eláramlás az építőiparból, majd a szolgáltatás, a kereskedelem és a közlekedés következik. A „legstabilabb” ágazat az ipar: az 1963-ban az iparban dolgozóknak közel 80 százaléka 1968-ban is itt tevékenykedett. Alacsony az eláramlás a mezőgazdaságból is. A már 1963-ban is a mezőgazdaságban dolgozók aránya mégis lényegesen kisebb, mint az iparban — mert az agrárkeresők magas átlagéletkorából adódóan — igen nagy az inaktívvá válók aránya, s itt vannak a legmagasabb arányban olyanok, akik abbahagyják a kereső tevékenységet, és eltartottá válnak. (Döntően nők, akik inaktívvá válásuk után idejük egy részében a háztáji gazdaságban dolgoznak.)

Ha egymás mellé állítjuk a kilépések és a belépések arányszámaint, valamint azt, hogy az eltartottakból milyen mértékben meritenek az egyes népgazdasági ágak, illetve mennyien lépnek ki az aktív keresők közül, a következő képet kapjuk.

11. sz. táblázat

A munkaerő cserélődése népgazdasági áganként 1963—1968 között

Népgazdasági ág	Más népgazdasági		Eltartottak belépése	Inaktívvá és eltartottá válás
	ágból belépés	ágba kilépés		
Mezőgazdaság	7,2	8,4	9,6	17,4
Ipar	8,9	9,6	16,6	10,9
Építőipar	20,4	20,6	14,9	8,3
Közlekedés	12,3	13,4	10,7	10,6
Kereskedelem	14,7	13,4	15,3	13,5
Szolgáltatás	21,2	16,3	14,3	14,5
Közszolgálat	11,4	11,2	16,7	11,1
Egyéb	25,8	22,1	14,1	13,9

A népgazdasági ágak közötti forgalomból az 1963—1968 közötti időben csak a szolgáltatásnak és a kereskedelemnek volt „haszna”, vagyis létszámtöbblete. A többi terület vagy negatív szaldót mutat, vagy a mozgás kiegyenlített. Az eltartottak belépéséből az iparnak, az építőiparnak, a kereskedelemnek és a közszolgálatnak van többlete, vagyis a demográfiai csere keretében elsősorban ezek a területek szívják fel az ifjúságot és a háztartásból belépő nőket.

Ma már — legalábbis a keresők néhány csoportjára vonatkozóan — a szakmai-képzettségi mobilitásról is érdekes információkkal rendelkezünk*. De ezek bemutatása és elemzése külön tanulmányt igényelne.

★

A közgazdasági megfontolások és a gazdasági gyakorlatban fellépő gondok egyaránt azt bizonyítják, hogy megnőtt az emberi tényezők szerepe a gazdaságban. A termelés szubjektív tényezője, a *munkaerő sok tekintetben a gazdasági növekedés szűk keresztmetszete*. Az emberi erőforrásokkal való gazdálkodás javítása szükségessé teszi a munkaerőről meglévő ismereteink rendszerezését, továbbfejlesztését. Ehhez kívánunk néhány gondolattal hozzájárulni.

* Lásd például: Képzettség és kereset. 2. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, 1973.

HORVATH LÁSZLÓ:

Participáció, üzemi demokrácia

Elmélet és gyakorlat

A dolgozók, különösen a munkások részvétele a vállalat vezetésében napjaink izgalmas, kiemelkedően fontos problémája. Ugyanakkor ez a téma — valószínűleg az érdek-összeütközések miatt — heves vita tárgya. Az elvi kérdéseket még nem tisztázták ugyan a tudósok, a politikusok, a szakszervezetek és a munkaadók, mégis számos gyakorlati intézkedés történt az egyes tőkésországokban is. Így például az NSZK-ban munkás képviselőket küldenek az igazgatótanácsokba, a felügyelő bizottságokba; néhány államban üzemi tanácsokat alakítanak stb.¹ A szocialista országokban az üzemek össznépi tulajdonban vannak — ez elvileg a tőkésvállalatokétól eltérő közelítést tesz lehetővé. Ezekben az országokban a dolgozók bevonása a vállalati ügyekbe nem új dolog. Mégis, nálunk is és másutt is előtérbe került az úgynevezett participáció, vagy ahogyan nálunk nevezik: az üzemi demokrácia, annak bővítése, erősítése és továbbfejlesztése.

Néhány elvi kérdés

E téma főleg politikai természetűnek tűnik, valójában a technika, a társadalomtudományok, a pszichológia és más tudományágak fejlődése hozta felszínre azokat a körülményeket, amelyek a dolgozó ember helyzetét a termelésben, a gazdálkodásban merőben új oldalról világítják meg. E cikk keretében csupán arra nyílik lehetőségünk, hogy e körülmények néhány vetületét felvázoljuk, jelezve ezzel is a téma bonyolultságát, interdiszciplináris jellegét.

Üzemi demokrácia — közgazdaságtan, szociológia, politikai keret

A politikai gazdaságtan egyre inkább feltárja azokat az érdekeket, amelyek a szocialista vállalatnál dolgozó emberek — munkások és vezetők — cselekedeteit motiválják. Kimutatja az elkülönült érdekek létezését, levezetve ezeket a szocialista termelési viszonyokból. *Előtérbe kerültek ezáltal azok a tényezők is, amelyek a szocialista tulajdonviszonyokból adódnak, s amelyek a munkást bér munkásból résztulajdonossá változtatják.* Belátható, hogy a termelésben betöltött szerep változása lé-

¹ Kenneth F. Walker: *Workers' Participation in Management*. ILO Bulletin. Management Productivity, 1973. 38. sz. 3—15. 1.

nyegileg módosítja a dolgozók helyzetét, és feljogosítja őket bizonyos vezetési, ellenőrzési funkciók ellátására.² Elméletileg az üzemi demokrácia a társadalmi termelés és elsajátítás szocialista módjával, valamint a vállalatok társadalmi-gazdasági elkülönültségével hozható összefüggésbe. A termelés és elsajátítás társadalmi jellegével kapcsolatban igen fontosak azok a tudományos felismerések, amelyek a szocialista országokban az irányítási mechanizmusok megváltoztatását sürgetik vagy eredményezik a bonyolulttá vált szocialista tervgazdálkodás keretei között.³ Ezek a változások általában a decentralizálás irányában történnek, ami lehetővé teszi a helyi demokratizmus fejlődését.

A technikai-tudományos forradalom a termelés hatékonyságát gyorsan növeli, ezzel azonban szükségszerűen növekszik a munkamegosztás; a munkafolyamatok műveletekké, mozdulatokká „osztódnak”. Sok esetben egy-egy munkás csupán az automatikus szerkezetek gombjait nyomogatja, vagy gépiesen ügyel e szerkezetek működésére. Az ilyen munka az emberi képességeknek csak kis töredékét veszi igénybe, sivár, monoton. Ebben a termelési folyamatban kevés embernek lehet sikerélménye, alkotói öröme. A modern szervezési módszerek igyekeznek ezeket a körülményeket figyelembe venni, ez azonban vagy hatékonysági okokból nem megy, vagy ha igen, az nagyon költséges, ha sikerül is, az elidegenedettséggel, a munka örömtelensége csak kis mértékben ellensúlyozható. Ezért ajánlják némely szociológusok (például Tourain és mások), hogy a munkamegosztás növelésével párhuzamosan a dolgozó embereket kapcsolják be a termelési folyamatokba, a gazdálkodási folyamatok *egészébe*, hogy ilyen módon inkább érzékeljék tevékenységük eredményét. Bekapcsolódva a vezetésbe, a munkások jobban kibontakoztathatják képességeiket, sikerélményhez jutnak stb. *Azaz a technikai-tudományos fejlődés egy bizonyos ponton szükségszerűvé teszi a dolgozó emberek bekapcsolását a vállalati igazgatási folyamatokba.*

A klasszikus közgazdasági elmélet a vállalatot olyan gazdasági egységként kezeli, amely a piaci változások és más körülmények hatására racionálisan reagál, racionális gazdálkodási célokat (profitmaximalizálás) követ. Ez az elmélet kimondatlanul feltételezi, hogy a vállalatnál dolgozó emberek mindenben alávetik magukat ezeknek a gazdasági természetű mozgató erőknek. Nem sokban tér el ettől az ideális bürokrácia-modell sem, amely szigorú hierarchiában, szakszerűen elrendezi a vezetési rendszert, a munkahelyeket, és lényegében a dolgozó embereket munkakörökkel helyettesíti. Ebben az elméletben a hierarchia felsőbb szintjéről származó utasítások, impulzusok határozzák meg a szervezet, a vállalat működését, az ott dolgozó emberek magatartását, ahogyan ezt Max Weber leírja. A gyakorlat azonban gyorsan megcáfolta ezeket a holisztikus, idealisztikus elméleteket. A korszerű szervezés- és vezetés-elméletnek köszönhetően kiderült, hogy a vállalatoknál dolgozó kollektíva egyáltalában nem hagyható figyelmen kívül, hogy reagálása a gazdasági vagy az igazgatási impulzusokra döntően befolyásolja a vállalat magatartását, eredményeit. Kimutatható, hogy az emberek egyénenként és csoportonként is különböző célokat követnek. Ezek a célok, érdekek

² Szabó Kálmán: Az üzemi demokrácia és a politikai gazdaságtan. Akadémia székfoglaló előadás, *Közgazdasági Szemle*, 1974. 7–8. sz.

³ Abalkin L. I.: *Hozajszhtvennij mehanyizm razvitovo szocialiszticeszkovo obcsesztva*. Moszkva, Miszl, 1973. 263. l.

ütköznek egymással, amiből kompromisszumok születnek. Ezek a kompromisszumok határozzák meg a vállalat egészének működését.⁴ Cyert és March koalíciónak nevezi a vállalati kollektívát, a modern magatartáselméletek is a koalíció magatartását, elégedettségét, reagálását vizsgálják. Ezeket a megállapításokat a korszerű vezetéselemélet teljesen magáévá tette, belátva, hogy mindenféle vezetés hatástalan, amely nem képes a munkatársakat a vállalati célok mögé állítani.

Bár a szocialista vállalatelméletet még nem dolgozták ki, mégis megállapítható, hogy a szocialista vállalat irányítása elvben a politikai célok azonosságára épül. Ez elvben biztosítja a dolgozó emberek és az igazgatás érdekeinek, céljainak egységét. Néha azonban túlságosan leegyszerűsítve, sematikusán kezelik ezeket az elveket. A mai szocialista vállalatelméleti kutatások arra töreksznek, hogy pontosan megismerjék — és így helyesen jelöljék ki — a dolgozó ember helyét, szerepét a vállalati életben. Ezért mindenképpen szükségesnek tűnik a dolgozó kollektívák szerepének, jogainak növelése, egy demokratikus igazgatási modell kialakítása.

Az üzemi demokrácia a hatalom gyakorlásának módja: a gazdasági hatalom gyakorlásának egyik formája. Mivel a szocialista társadalomban a gazdasági hatalom a politikai hatalom része, ezért a szocializmusban az üzemi demokrácia és a politikai demokrácia sokkal szorosabban függ össze egymással, mint a tőkés társadalomban (ahol elképzelhető, hogy politikai diktatúrában is egy-egy vállalatot demokratikusan igazgatnak, vagy fordítva). A szocializmusban a vállalatok dolgozói a vállalatuknál gyakorolják a politikai jogaik egy részét is. *Az üzemi demokrácia tehát a politikai demokrácia szerves része.* Éppen ezért a politikai demokrácia bővítésének természetes és fontos eszköze az üzemi demokrácia fejlesztése, kiszélesítése.

Az üzemi demokrácia tartalma, megvalósításának feltételei

A vállalati vezetés legfontosabb elemei a döntések, azok végrehajtása, a végrehajtás ellenőrzése. Ezekhez kapcsolódnak a döntéselőkészítő folyamatok, az információszerzés, az információ feldolgozása stb. Mivel a demokrácia tartalma lényegileg nem különbözhet a vállalati vezetés tartalmától, ezért a demokratizmus fejlesztésének lehetőségeit is az előbbiekhöz kapcsolva kell keresnünk.

Demokráciáról csak akkor beszélhetünk, ha vállalati gazdálkodásban résztvevők együttesen és külön-külön is ezekben a folyamatokban tevőlegesen közreműködnek. Azaz részt vesznek valamennyi fontos — a vállalat sorsát, működését meghatározó — döntésben, azok végrehajtásában, és lehetőségük van olyan információkhoz jutni, amelyek biztosítják a részvételt a döntés előkészítésében és a döntésben magában is. Egyúttal megfelelő ellenőrzési joggal kell rendelkezniük, hogy megállapíthassák, a döntés végrehajtása megfelel-e a döntésnek.

Ebből következik, hogy annál valószínűbb a demokrácia, minél inkább az érdemi döntésekhez kapcsolódik, és annál formálisabb, minél inkább

⁴ R. Cyert—J. March: *A Behavioral Theory of the Firm*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, N. J. 1963.

a végrehajtás módjára vagy az információkra szorítkozik. Így önmagában az, hogy a dolgozókat tájékoztatják az egyes döntésekről, nem demokrácia, hiszen nem függ össze a hatalom gyakorlásával, csupán egy demokratikus színezetű vezetési módszernek, „fogásnak” tekinthető.

Az elmondottakból következik, hogy egy ideális, demokratikusan vezetett vállalati modell felépítése bonyolult feladat, hiszen egy-egy nagyvállalat döntési rendszere önmagában is bonyolult. Nem is képzelhető az el, hogy a vállalatnál *valamennyi* döntés a demokratikus intézmények bekapcsolásával történjék, hiszen az operatív döntések nagy része nem tűr halasztást. Az sem képzelhető el, hogy egy nem demokratikus igazgatási rendszert egyik napról a másikra demokratikussá lehet tenni. Ehhez bizonyos feltételeknek eleget kell tennünk.

A vállalati döntéseket nem egyetlen vezetői szinten hozzák meg, hanem — különösen nagyvállalatoknál — bonyolult, hierarchikus döntési rendszerben. Elsősorban a gazdasági, hatékonysági kritériumok határozzák meg azt, hogy ezek a döntési pontok milyen ügyben és hol helyezkednek el. A gazdasági megfontolások alapján kialakul tehát egy döntési háló, amely piramisszerű: a gúla csúcsán a felső szintű vezetés, az alapsíkon a termelést közvetlenül irányító csoportvezetők, művezetők stb. helyezkednek el. A döntési hierarchia ésszerű kialakításakor elsősorban az információk ébredését, továbbítását kell figyelembe vennünk (torzulásukkal, feldolgozhatóságukkal együtt). Egy ilyen rendszer hatékonysága a döntésemélet és információelmélet törvényei, szabályai alapján határozható meg. Kérdéses azonban, hogy így mennyire vehetjük figyelembe az egyes szervezeti egységekben, üzemekben dolgozó emberek, munkások törekvéseit, elképzeléseit, hiszen mint utaltunk rá, a végrehajtás milyensége nagymértékben attól függ, magukénak érzik-e a dolgozó emberek a döntéseket.

Kicsi a valószínűsége annak, hogy egy csupán gazdasági megfontolások, kritériumok alapján felépített rendszer egyben a demokratikus igazgatás aspektusából is a legkedvezőbb. Könnyű belátni azt, hogy jobban lehet egy központban a fejlesztésekhez szükséges eszközökről dönteni, ahol ezek az eszközök koncentrálhatók és optimálisan szétoszthatók. Az ilyen döntések súlyos konfliktusokhoz vezetnek, mivel ellenérzéseket válthatnak ki azokból a kollektívákból, amelyek nem jutottak fejlesztési eszközökhöz. Az is belátható, hogy egy vertikális nagyvállalatnál az egyes vertikumoknak központilag célszerű előírni a termelési programokat; ám azok az előirányzatok, amelyeket az egyes üzemekben dolgozó emberek csak utasításként ismernek meg, nehezebben emészthetők, könnyebben félreérthetők, kritizálhatók, s ez megghiúsíthatja a tervek teljesítését. Mindebből következik, hogy *a döntési rendszer kialakításánál a gazdasági hatékonyságot és a többi — egyébként tudományosan megalapozott — követelményt szembesítenünk kell a demokratizmus bővítésének igényével.* A legtöbb esetben csak kompromisszumos megoldás lehetséges, aminek tartalmát esetenként kell meghatározni, de a tendencia egyértelmű: *a demokratizmus érdekében a centralizmus rovására kell engedelményeket tennünk.* Felismerhető tehát egy olyan — a demokratizmus növelésével együtt járó — tendencia, amely a *decentralizálás* irányában mozdítja el a döntési rendszert. *Maga a decentralizált igazgatás viszont még nem teremt üzemi demokráciát.*

Belátható, hogy a demokrácia spontán módon csak nagyon lassan bontakozik ki. A vezetőkkel való együttműködés, a részvétel az intézmények, fórumok munkájában az egyéntől áldozatokat követel, sőt a beleszólás, a részvétel módja, igénye sem alakul ki spontánul, ez is fejlődés eredménye. Erre pedig csak akkor van lehetőség, ha az érdekelt dolgozók részt vesznek a demokratikus intézmények munkájában. A demokratizmus kibontakozását ezért anyagi emelőkkel is támogatnunk, serkenteniünk kell, azaz a vállalati érdekeltségi rendszerben is figyelembe kell venni ezeket a célokat.

A demokratikus vezetési rendszer a hatalmat gyakorló vezetőkre korlátokkal, kötöttségekkel jár. A feladatok megoldása bonyolódik, a döntések előkészítéséhez több időre, nagyobb körültekintésre és előre látásra van szükség. Mindez néhány vezető számára felesleges időpocsékolásnak tűnhet. Érthetőek tehát a demokratikus „játékszabályok” megkerülésére, formálissá tételére irányuló törekvések. Ellenkező irányú veszély az, amely az egyes beosztottak részéről jelentkezik, és amely a demokráciát olyan irányban kívánja fordítani, hogy lehetetlenné válik az operatív, gyors, a közösség érdekét szolgáló döntések meghozatala, illetve végrehajtása. Különösen megfigyelhetők ilyen törekvések az úgynevezett népszerűtlen, nehéz, áldozatokat igénylő feladatok vállalásánál.

A vállalaton belüli demokráciát tehát nem értelmezhetjük statikusan, az minden esetben a vállalatnál működő ellentétes erők összeütközése nyomán maga is dinamikusan fejlődik. Ezért a demokrácia egy-egy kollektíva számára időben is változó tartalmú, fejlődő fogalom, relatív értelme is van. Azaz *nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a körülménynek is, hogy a demokratizmus egy előző állapothoz képest fejlődött-e vagy sem.* Belátható, hogy a kollektíva számára bármilyen demokratikus jog megvonása visszatetsző. Az ilyen visszalépés negatív hatása sokkal nagyobb lehet, mint amit az ügy érdemi tartalma indokolna. Fordított esetben egy szerényebb tartalmú, megalapozott, de állandóan fejlődő üzemi demokrácia megelégedést válthat ki, annak ellenére, hogy az adott időpontban már fejlettebb igazgatási rendszerek is léteznek.

A történelem azt tanúsítja, hogy demokratikus rendszerek csupán deklarációk alapján nem születtek, és még az sem szilárdította meg a demokráciát, ha tételes jogszabályok írták elő az állam irányításának rendjét. A demokratikus rendszerek akkor bizonyultak életképesnek, ha megfelelő *hagyományokra*, és e hagyományok alapján működő intézményekre támaszkodhatnak. A vállalatoknál is akkor számíthatunk a demokratizmus fokozatos fejlődésére, kibontakozására, ha a jogszabályokkal való rendelkezéseken kívül — de az ilyen jogszabályok kiadásakor is — figyelembe vesszük a meglevő hagyományokat; s az intézmények olyan rendszerét építjük ki, amely képes *felelősséggel*, tartósan élni a ráruházott jogokkal. Mivel a tradíciók kialakulásához viszonylag hosszú időre van szükség, a demokrácia fejlesztésekor csupán a *meglevőkre* építhetünk. A történelmi fejlődés számos jó hagyománnyal szolgál, így a szakszervezetek esetében például évszázados hagyományokról beszélhetünk. Újabb keletűek — de több évtizedesek — a munkaverseny-, a törzsgárda-, a szocialista brigád- és az újítómozgalmak, s a hozzájuk kapcsolódó hagyományok.

Demokrácia és a vezetési rendszer

Az üzemi demokrácia befolyásolja vagy meghatározza a vállalati igazgatás módjait. Jogosan kérdezhetjük ezért, hogy vajon tekinthető-e a vállalati vezetés eszközének? Az üzemi demokrácia a politikai vezetés szerves része, s mint ilyen, semmiképpen sem azonos a vállalat gazdasági vezetésével, nem tekinthető vállalatigazgatási módszernek. A téma gazdája leginkább a helyi politikai szervezet vezető testülete lehetne; de ha figyelembe vesszük az olyannyira fontos hagyományokat, szembetűnő e területen a szakszervezetek szerepe. A legtöbb intézmény, amely a munkások bekapcsolását célozza a vállalat vezetésébe, a szakszervezetek keretei között alakult ki. A probléma tehát bonyolultnak tűnik. (Valójában nem bonyolultabb, mint az egyszemélyi vezetés értelmezése, a helyi vezetés feladatainak, felelősségének, valamint annak a meghatározása, hogy milyen a viszony az állami vezetés, a vállalati kollektívák, a politikai és a társadalmi szervezetek közt.)

Úgy vélem, akkor járunk el helyesen, ha a vállalati vezetést egységes egységként kezeljük, amelyben az egyes részterületek vezetőinek nemcsak az a feladatuk, hogy a saját „reszortjukat” lássák el jól, hanem ezenkívül az egészért is felelniök kell. Ez a helyi politikai vezetésnél természetes követelmény, s bár nem általános gyakorlat, de ugyanígy érvényes a gazdasági vezetésre, a munkások érdekeit képviselő szakszervezetekre, az ifjúsági szervezetek vezetőire stb. Az üzemi demokrácia kereteit a vállalatvezetés a központból határozza meg. A vállalati sajátosságoknak legmegfelelőbb módszerek kialakítása a helyi politikai vezetés kötelessége. A megvalósítás pedig egyrészt a szakszervezetek és egyéb érdekvédelmi szervezetek, másrészt a gazdasági vezetés feladata. *A demokratizmus érvényesülésében, fejlesztésében tehát az egész vállalati vezetésnek, minden funkcionáriusnak részt kell vennie.* Ez a feladat nem válhat reszortfeladattá sem — irreális is volna —, s nem lehet egy-egy vezető „kísérleti terepe” sem.

A TAURUS Gumiipari Vállalat demokratikus igazgatási rendszere⁵

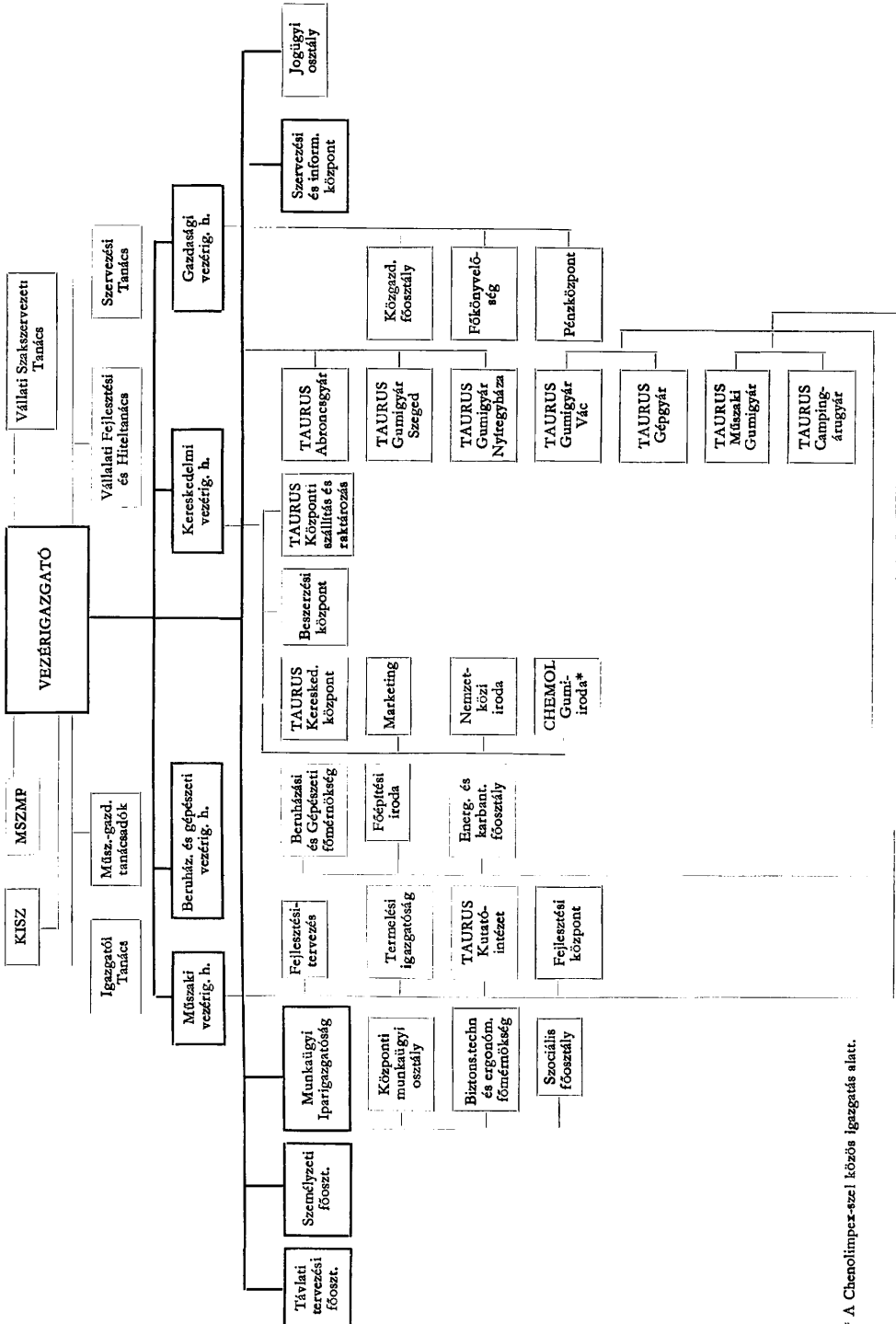
A TAURUS Gumiipari Vállalat példáján keresztül kívánjuk bemutatni a demokratikus igazgatás gyakorlati lehetőségeit. E vállalat tagolt-sága, bonyolultsága, területi szétszórtsága eleve szükségessé teszi az igazgatás decentralizálását, a demokratikus vezetési módszerek alkalmazását, s ezért hosszabb ideje sikeres próbálkozások történnék a munkások közvetlen bekapcsolására a vállalat vezetésébe.

A vállalat vezetési rendszere és demokratikus intézményei

A vállalat irányításának szervezeti sémáját mutatja a következő ábra. Több mint 11 000 ember tartozik ebbe a szervezetbe: hét gyár, egy kutatóintézet, a fejlesztési, a kereskedelmi központ, a szállítmányozó

⁵ Az elmondottak magukban foglalják a szerzőnek a TAURUS Gumiipari Vállalat vezérigazgatójaként szerzett gyakorlati tapasztalatait. (A szerk.).

A TAURUS Gumiipari Vállalat szervezeti felépítése

* A Chenolimpex-szel közös igazgatás alatt.

gyáregység, szétszórva Budapest különböző kerületeiben, Vácott, Szegeden, Nyíregyházán és Ibrányban. Mindez szükségessé teszi az igazgatási rendszer erőteljes decentralizálását. A döntések megosztása a TAURUS-nál nagyjából a következő:

Helyi döntések: a termelésirányítás; a munkaerő-gazdálkodás; a munkaügyek; a bérezés; a költséggazdálkodás; az operatív döntést igénylő ügyek (a fenntartás, az értékesítés, az anyagrendelés, az operatív tervezés stb.).

Központi döntések: a hosszú távú stratégiai tervezés; a fejlesztés; a kutatás; az állóeszköz-fejlesztés; a szervezés; a pénzgazdálkodás és a káderképzés.

Megosztott döntések: az éves tervezés; a gyártmány- és gyártásfejlesztés; a munkavédelmi feladatok stb.

A vállalati vezetés az operatív szervek vonatkozásában érdekeltségi rendszerükről és a pénzeszközökről dönt. *Minden egyéb esetben a kivételes beavatkozás elve érvényesül:* a termelésterületi elv alapján kiépített vezetési hierarchia azonnal beavatkozik, ha az ellenőrzés a vállalati érdeket sértő, jelentősebb eltérést jelez.

A TAURUS igazgatási rendszerének demokratizálását úgy képzeltek el, hogy annak a vállalati döntési rendszer hierarchiáját kell követnie. Azaz minden olyan szinten, ahol fontos döntéseket hoznak, demokratikus intézményeknek, fórumoknak is kell működniük, amelyeknek részt kell venniük a döntések ellenőrzésében is. Ilyen módon az intézmények és fórumok *hálózata, rendszere* jött létre, amely nagyjából párhuzamos a vállalati igazgatási rendszerrel (bár teljesen eltérő módszerek jellemzik e két hálózat működését). A pártszervezetek elvi-politikai irányító, ellenőrző szerepével nem foglalkozunk — annak ellenére, hogy ez a szerep döntő fontosságú —, ugyanis ezt tekinthetjük a leginkább tisztázottnak és ismertnek. A gazdasági vezetés demokratikus intézményeit az 1. sz. táblázatban foglaltuk össze a tömörebb interpretálás érdekében. Ugyanilyen módon a 2. sz. táblázatban foglaltuk össze a társadalmi szervezetek által működtetett intézményeket is.

Megjegyzendő, hogy a vállalati és társadalmi intézményeknek ez a szétválasztása mesterséges. A vállalati intézményekben jelentős szerephez jutnak a társadalmi szervezetek: rendszerint képviseltetik magukat azok ülésein, érvényesítve elképzeléseiket, és fordítva: a társadalmi szervezetek intézményeiben részt vesznek a vállalati vezetők, vagy éppen közösen felelősek az intézmények működéséért (például a termelési tanácskozás, a munkaverseny stb.).

A társadalmi intézmények közül kiemeljük a munkaversenyformák jelentőségét. Valójában a munkaverseny a szocialista üzemi demokrácia egyik sajátos, eredeti formája. Az a dolgozó, aki versenyvállalást tesz, vállalásával kritizálja is a vezetés munkáját, és részt vesz a vállalat irányításában. Minél fejlettebbek ezek a munkaversenyformák, annál inkább elmélyül a participáció. A különböző versenyformákat a TAURUS-nál a 3. sz. táblázatban mutatjuk be. E versenyformák közül különösen jelentősnek tartjuk a részjegyes intézményt, ezért ezzel részletesebben is foglalkozunk.

Demokratikus vállalati intézmények a TAURUS Gumiipari Vállalatnál

Az intézmények		tagjai, illetve típusai	döntési és feladatköre
Igazgatótanács	tagjai	Vezérigazgató Termelési területek vezetői Pártbizottsági titkárok Szakszervezeti tanácsok titkárai KISZ-titkárok A vállalati felügyelő bizottság képviselői	Hosszú- és rövidtávú célok, tervek Vállalati szinten változtatást, tökéletesítést célzó határozatok
Fejlesztési és hiteltanács	tagjai	Vezérigazgató és helyettesei A kutató, fejlesztő, beruházó szervezetek igazgatói, főmérnökei A pénzközpont vezetője Közgazdasági Főosztályvezető Főkönyvelő Illetékes műszaki, gazdasági szakértők	Vállalati szintű fejlesztés, pénzgazdálkodás Programos beruházások Finanszírozási terv Kutatási, fejlesztési tervek
Szervezési tanács	tagjai	Vezérigazgató és helyettesei A SZIK vezetője Illetékes központi főosztályvezetők Az érintett területek igazgatói, főmérnökei	<i>Vállalati szinten:</i> — rendszerszervezés — munkaszervezés — üzemszervezés
Operatív tanácskozás	résztevői	Operatív vezetők A kooperáló szervezetek képviselői Párt- és társadalmi szervezetek Vállalati és helyi funkcionáriusok	Koordinálásra váró ügyek Operatív beavatkozások Gyárak, üzemek helyzetének, munkakörülményeinek megvitatása
Szakzsűrik, témabizottságok	tagjai	Megbízott szakemberek	Bonyolultabb szakkérdések A fejlesztési és hiteltanács elé kerülő javaslatok stb. előzetes elbírálása
	típusai	Gyártmányfejlesztési zsűri Kutatási témabizottságok Műszaki tervzsűrik Beruházási zsűri Marketing-zsűri stb.	
Teamek	tagjai	Vezetők és megbízott szakemberek	Döntő jelentőségű, hosszú távú vállalati feladatok Egy-egy fontosabb gazdasági, fejlesztési probléma hatékonyabb megoldása
	típusai	Hosszútávú működésre kijelölt stratégiai teamek Rövidtávú működésre kijelölt célteamek	

Demokratikus társadalmi intézmények a TAURUS Gumiipari Vállalatnál

	Intézmények	Az intézmények szerepe	Az intézmények működési jellege, versenyformák
Szakszervezeti intézmények	Vállalati Szakszervezeti Tanács	Érdekvédelem Érdekképviselés Döntési jog Egyetértési jog	Rendszeres, sokoldalú kapcsolat a vezérigazgatóval, a felsőszintű gazdasági vezetéssel
	Termelési Tanácskozás Munkaértekezlet Küldöttközgyűlés	Az üzemi demokrácia legfontosabb, rendszeres működésű fóruma	Központi, gyári, üzemi problémák megvitatása Észrevételek, javaslatok megválaszolása, hasznosítása
	Szocialista munkaverseny	Brigádok, dolgozók bekapcsolása verseny révén A vállalati célok meghatározása, végrehajtása, ellenőrzése	Szocialista Brigádmozgalom Törzsgárda-mozgalom Részleges intézmény „Dolgozz Hibátlanul” mozgalom „Kiváló Művezető” verseny Újítómozgalom
A KISZ demokratikus fórumai	KISZ-taggyűlés	A fiatal kollektíva bevonása közérdekű politikai, gazdasági, szociális stb. kérdések megvitatásába	<i>Egyetértési jog érvényesítése:</i> — középtávú és éves tervek, feladatok — munkaverseny rendezése, jutalmazás — társadalmi ösztöndíjak — fiatalok jutalmazása, kitüntérése <i>Véleményező, javaslattevő jog érvényesítése:</i> — továbbtanulási kérelmek — vállalati kollektív szerződés — káderfejlesztés, oktatási tervek — lakásügyek
	Képviselés a gazdasági vezetés fórumain	Képviselési részvétel konkrét műszaki, gazdasági feladatok megoldásában A vállalatvezetéssel állandó kapcsolat fenntartása	Igazgatótanács Üzemi négyezsgülések Ifjúsági fórumok A FMKT működésében, döntéseiben az ifjúság érdekeinek képviselése
	Ifjúsági versenyformák	A dolgozó ifjúság szakmai, politikai felkészültségének növelése Az ifjűmunkások szakmaszeretetének, osztyályöntudatának erősítése	Az egységes munkaverseny-mozgalmon belül rendszeresített sajátos ifjúsági versenyformák: Egyéni: ifjűmunkások ifjű műszakiak és közgazdászok versenye Kollektív: Ifjűsági brigádok KISZ-védnökség

Szocialista munkaverseny a TAURUS Gumiipari Vállalatnál

Szocialista Brigádmozgalom 1973-ban 300 szocialista brigád, ebből 13 a „Vállalat Kiváló Brigádja”	Brigádértekezletek Termelési feltételek A vezetés észrevételezése Szocialista szerződés Tájékoztatás a Gumiipari Hírlap különróvatában. Információ — ellenőrzés
Törzsgárda-mozgalom 1953-ban indult A Törzsgárda Szabályzat szerint működik	Példamutató munkavégzés Szocialista együttélés Jó munkahelyi légkör kialakítása Az általános szakmai és politikai műveltség fokozása A munkatársak segítése, az új dolgozók nevelése
Részjegyes intézmény 1969-ben indult	A munkaverseny-mozgalom tudatos továbbfejlesztésének sajátos formája
„Dolgozz hibátlanul” mozgalom	Komoly gazdasági eredmények 1971: Nyíregyházán és Műszaki Gumigyárban indult 1973: Abrocsgyár Műszaki Gumigyár Nyíregyházi Gumigyár
„Kiváló Művezető” verseny	Művezetők ösztönzése, szakmai-szervezési tudásuk gyarapítására Erkölcsei és anyagi elismerés lehetősége
Újítómozgalom 1971-től nagyobb anyagi elismerés A gyárak a fontosabb témákban előre szerződnek az újítókkal	Alkotói tevékenység támogatása Újítási Szabályzat Újítási Feladatterv 1973-ban a jó ötletek hasznosításából 87 MFt vállalati eredmény
Ifjúmunkás versenyformák	A 30 éven aluliak gyárankénti versenye: „Kiváló Ifjúmunkás” „Kiváló Ifjú Szakmunkás” „A Szakma Ifjú Mestere” címekért. Szakmai, gazdasági, politikai feltételek — vizsga
Ifjú műszakiak és közgazdászok versenye	A FMKT szervezésében: A „Kiváló Ifjú Technikus”, a „Kiváló Ifjú Mérnök”, a „Kiváló Ifjú Közgazdász” címekért való verseny Műszaki, gazdasági, politikai feltételek, gazdasági eredmények, káderutánpótlás
Ifjúsági brigádok	A szocialista brigádokhoz hasonlóan működnek, a KISZ elvi, gyakorlati irányítása mellett
KISZ — védnökségek	Sajátos versenyforma kiemelkedően ösztönző, ifjúságnevelő hatású

*Részjegyes munkások és anyagi érdekeltségük a TAURUS-nál,
bekapcsolásuk a vállalat vezetésébe*

A TAURUS Gumiipari Vállalatnál a gazdasági mechanizmus reformjának bevezetésekor — az MSZMP VIII. kerületi párt-végrehajtó-bizottsága, valamint a SZOT és a Vegyipari Dolgozók Szakszervezete segítségével — kezdtük szervezni a *részjegyes intézményt*, sajátos munkaversenyformában. Ennek célja az, hogy a részjegyes munkások intézményesen kapcsolódjanak be a vállalati vezetés munkájába, amire önmaguktól általában nem törekednek. Ha mégis, akkor sem mindig azok, akiknek részvételét szívesen látnánk, s így előfordulhat, hogy az összetétel nem a valódi helyzetnek megfelelően alakul. A munkások bevonásához tehát nem elegendő a vezetők és a társadalmi szervezetek igénye, arra is törekednünk kell, hogy a kollektíva kialakulását jelentős anyagi érdek is alátámassza. Ez vállalati szempontból is indokolt. A részjegyes

intézmény azokat a dolgozókat tömöríti, akik a munka oroszlánrészét végzik, a vállalat gerincét képezik, nem vándorolnak, akikre a jó minőség múlik, s akikre mindig számítani lehet. Vállalatunknál a mintegy 5000 részjegyes dolgozó a fizikai munkásoknak kb. 60 százalékát teszi ki. Ezt figyelembe véve igazságos és helyes, hogy a dolgozóknak e kiemelkedő, nagy csoportja megkülönböztetett módon részesüljön a vállalatnál elosztható jövedelmekből. *A TAURUS részjegyes munkásainak érdekeltsége a számukra biztosított differenciált juttatásokban igen intenzív, így például átlagosan kétszer annyi nyereségrészesedést kapnak, mint a nem részjegyes munkások.* Sokan közülük éves jövedelmük 15 százalékát is elérő összeghez jutnak a vállalati eredményektől függő értékű ígervények — részjegyek — ellenében.

Az intenzív anyagi érdekeltség révén érthető, hogy a részjegyes munkások nemcsak saját munkahelyük problémáit, hanem a vállalat egészének működését is figyelik. Érzékenyek a vezetési hibákkal, szervezetlenséggel szemben, de ugyanígy türelmetlenek a fegyelmezetlen, hanyag munkával szemben is. A demokratikus formákat tehát aktív, konkrét tartalommal töltik meg, egyidejűleg érzékelve és gyakorolva a jogokat és köteleességeket.

A részjegyes tagság feltételei igen egyszerűek: minden jószándékú, szorgalmas ember számára teljesíthetők. *Az első feltétel* az, hogy a részjegyes dolgozó *értsen* ahhoz a munkához, amelyet végez. A szakmunkás-bizonyítvánnyal nem rendelkező dolgozók részére — tanfolyamok elvégzésével — a hozzáértést igazoló „*jogosítvány*” megszerzése kötelező. A régi törzsgárdatagok, szocialistabrigád-tagok vonatkozásában „*szerezett jogon*” elismerik a megfelelő képzettséget. Ilyen körülmények között a részjegyes dolgozók 75 százaléka szakmunkás-képesítéssel vagy munkakörére érvényes jogosítvánnyal rendelkezik, míg mintegy negyedrésziük szakmunkásként elismert, régi gumigyári betanított munkás. *A második feltétel* az, hogy a részjegyes dolgozó fegyelmezetten teljesítse a munkahelyére előírt teljesítménybeli és minőségi követelményeket. *A harmadik feltétel* az, hogy a részjegyes dolgozó fejezze ki belépési szándékát és kötelezettségként vállalja, hogy hajlandó foglalkozni saját ügyei mellett környezetét, munkatársait, vállalatát ügyeivel is, azaz vállalkozzék bizonyos társadalmi, közéleti szereplésre.

A részjegyesek kétféleképpen kapcsolódnak be a vállalat közvetlen vezetésébe: rendszeresített részjegyes tanácskozásokon vitatják meg a gyárak és az üzemek vezetőivel a problémákat; évente egy-két alkalommal pedig — küldöttgyűlésen — a vezérigazgatóval tanácskoznak a vállalat rövidebb-hosszabb távú ügyeiről, döntenek többek között a működési szabályokról, a részjegyek elosztásáról. A vállalat információs rendszere — melyet a későbbiekben részletesen ismertetünk — kielégítő lehetőséget biztosít a részjegyes dolgozók kellő tájékoztatására. Az elmúlt hat évben a részjegyes versenyforma sokat fejlődött. Nagyvállalati szinten a részjegyes tanácskozások száma az elmúlt évben meghaladta a kétszázat.

A részjegyesek bekapcsolása a döntési folyamatokba a korábban kifejtett elvi megfontolások szerint történik. *Különösen fontosnak tartjuk, hogy a részjegyes munkások fokozatosan bekapcsolódjanak a vál-*

latalati stratégiai tervek, célok kialakításába is. (Az 1973. évi küldöttközgyűlés napirendjén például már szerepeltek a vállalat stratégiai elképzelései is.) Kétségtelen, hogy ma még e téren is csak kezdeti eredményekről számolhatunk be. A részjegyesek általában bíznak a szakemberek tudásában, a vezetők rátermettségében, de érdeklődésük többnyire inkább a taktikai tervek, a végrehajtás mikéntje és részkérdései felé irányul. A dolgozókat általában jobban érdeklik *napjaink problémái*, s különösen közelről érintik őket a munkafeltételek, a bérezés kérdései, amelyek inkább a helyi vezetéshez kapcsolódnak. A részjegyes munkások érdeklődési köre azonban egyre bővül, és megfelelő irányítással alakítható, befolyásolható. Így elérhető, hogy a fontosabb stratégiai döntések is felkeltsék érdeklődésüket. Ehhez azonban olyan intenzív érdekeltiségi formára van szükség, amelynek kezdeti példája maga a részjegyes intézmény.

Információs és ellenőrzési rendszer, a dolgozók informálása

A dolgozó tömegek kellő informáltsága az üzemi demokrácia fejlődésének döntő fontosságú feltétele: enélkül a dolgozók részvételi vagy beleszólási joga csupán üres formula. A TAURUS információs rendszeréből most csupán azokat az elemeket emeljük ki, amelyek a közvetlen demokratikus intézményeket segítik. Nem foglalkozunk azokkal az információkkal, amelyek a szakszervezet és a KISZ tájékoztatását szolgálják. (Ezek egyébként nem térnek el jelentősen más vállalatok gyakorlatától, információs rendszerétől.) A továbbiakban a dolgozók közvetlen információjának biztosítását célzó formákat elemezzük.

A kollektív szerződés tervezetének megvitatása

A kollektív szerződés a vállalat és annak szakszervezeti szerve között létesül, így a dolgozók a szerződésről képviselői úton közölhetik észrevételeiket. Ennek demokratikusabb változata az, hogy a kollektív szerződés tervezetét teljes terjedelemben közöljük a hétezer példányszámú Gumiipari Hírlapban. Így a dolgozók már a szerződéstervezetből tudomást szereznek az őket — mint munkavállalókat — érintő jogokról és köteleességekről, továbbá a vállalat vezetőinek — köztük közvetlen feletteseiknek — kötelezettségeiről. A dolgozóknak ily módon lehetőségük nyílik véleménynyilvánításra is, s amennyiben észrevételük helytálló, mód van a szerződéstervezet hatályba lépés előtti módosítására. 1971-ben a kollektív szerződés tervezetére mintegy 250 javaslat, észrevétel érkezett, s jó néhány ezek közül bekerült a végleges szerződésbe is. *A dolgozók észrevételeikre névre szólóan kapják meg a választ, és minden észrevételt megválaszolnak.* A válasz egyben az adott téma vonatkozásában részletesebb adatokat, a dolgozó számára további közvetlen információkat tartalmaz.

A tervjavaslatok, az érdekeltségi rendszer véleményeztetése

1972 óta a vállalat valamennyi törzsgárdatagja és részjegyes dolgozója névre szólóan megkapja véleményezésre — jóváhagyás előtt — a vállalat éves tervét, komplex intézkedési tervét, valamint a szervezeti egységek érdekeltségi rendszerét. Ily módon tájékozódhat a vállalat előtt álló feladatokról, az elérni kívánt eredményről, s egyben lehetősége nyílik észrevételezésre, javaslattevésre is. A dolgozók szívesen élnek ezzel a lehetőséggel: az 1973. évi tervvel kapcsolatban háromszáz egyéni javaslat érkezett.

A negyedéves gazdasági beszámoló

Célszerűnek látszott, hogy törzsgárdatagjainkat, részjegyes dolgozóinkat, valamint a szocialistabrigád-mozgalom valamennyi résztvevőjét negyedévenként — ugyancsak névre szóló levélben — tájékoztassuk a vállalati terv teljesítéséről. A vállalat vezérigazgatója ebben beszámol a vállalat ügyeiről, a legfontosabb termelési és gazdasági mutatók alakulásáról, a problémákról és a feladatokról. Így a dolgozók kellő gyakorisággal ellenőrizhetik, nyomon követhetik a tervteljesítés alakulását.

Gazdasági jelentés

A vállalat vezetősége a Gumiipari Hírlapban havonta gazdasági jelentést tesz közzé, amelyben ismerteti az egyes gyárak értékesítési árbevételének, termelési tervének és termelékenységi mutatóinak alakulását, valamint tájékoztatást ad a dolgozóknak az adott hónapban tartott igazgatótanács-ülések, MSZMP végrehajtóbizottságának és pártbizottságának ülései, a szakszervezeti tanácsülések és a szakszervezeti bizottsági ülések napirendjéről, határozatairól.

Észrevételek és javaslatok naplója

Az észrevételek és javaslatok naplója üzemi szinten jól bevált, hasznos információs forma. A naplóba minden dolgozó bejegyezheti kérdéseit, javaslatait. A bejegyzésekre az üzemvezető köteles válaszolni, s az elintézés módját, a kapott információ alapján hozott döntéseit ugyancsak rögzítenie kell a naplóba.

Vezérigazgatói fogadónap

A bejelentések, panaszok orvoslásának demokratikus eszköze a vezérigazgatói fogadónap, s egyben a vezető informálásának speciális fajtája. Az itt bejelentett panaszok, egyéni érdeksérelmek sok esetben általános problémákat világítanak meg, ennél fogva szinte provokálják a vezetőt a szükséges döntések meghozatalára. A bejelentések, panaszok

— tartalmukat tekintve — általában valamely vállalati elhatározás be nem tartásáról, intézkedések, rendelkezések megszegéséről szólnak. Mivel a bejelentésektől sok esetben pozitív döntés várható, így a dolgozók ezekben az esetekben a döntés kezdeményezőivé, a vezetés részeseivé válnak.

Tanácskozások, közgyűlések

Az információszerzés alkalmi forrásai még a küldöttközgyűlések, a termelési és helyi tanácskozások (a szocialistabrigád-gyűlések, a részjegyesek tanácskozásai, az ifjúsági fórum stb.). Információs forrás továbbá a „részjegyes dolgozók — vezérigazgató” levelezési forma is.

A Gumiipari Hírlap különrovatai

A Gumiipari Hírlapban a részjegyesek rovata és az ifjúsági oldal a részjegyes dolgozók, illetve a KISZ-tagok informálásának speciális formája. Mind a részjegyesek, mind a KISZ egy-egy tagot delegál a Gumiipari Hírlap szerkesztő bizottságába. A dolgozó tömegek számára rendelkezésre álló információmennyiség természetesen korántsem elegendő, azt sem mondhatjuk el viszont, hogy a dolgozók a kapott információáradatot válogatás nélkül befogadják és feldolgozzák. Az információk befogadásának, feldolgozásának, hasznosításának javítása hosszú időt igénylő folyamat.

A demokratikus ellenőrzési jog és lehetőség ugyancsak a demokratikus intézményekhez kapcsolódik. Attól függően, hogy közvetlen vagy képviseleti demokráciáról van szó, beszélhetünk közvetlen, illetve a képviseleti szervek útján történő ellenőrzésről. Általában a demokratikus intézmények rendelkeznek azokkal a jogokkal, hogy ellenőrizzék a működési területükön a munkát, illetve a megállapodások betartását. Ugyanakkor a vállalat gazdasági vezetőit ezek az intézmények arra kötelezik, hogy beszámolókat, jelentéseket készítsenek a demokratikus intézmények számára, illetőleg e fórumokon beszámoljanak: hogyan hajtották végre a közösen hozott döntéseket. Néhány jellemző példával világíthatjuk meg ennek az ellenőrzési mechanizmusnak a működését:

— *A kollektív szerződés* az a fontos keretszerződés, amely a dolgozókat érintő döntések jelentős részét tartalmazza. Ennek ellenőrzése közvetlen módon úgy történik, hogy valamennyi dolgozó szóvá teheti azokat az eseteket, amikor a szerződés egyes pontjait helytelenül értelmezik, esetleg más ok miatt nem tartják be. Ilyenkor a szakszervezeti szerv nagyon határozottan fellép, kivizsgálja az ügyet, betekint az iratokba, szükség esetén vizsgáló bizottságot hoz létre. Emellett érvényben van a rendszeres beszámoltatási rendszer; a vállalat vezérigazgatója például minden évben köteles részletesen beszámolni, hogy a közös döntéseket a vállalatnál hogyan teljesítették;

— A demokratikus vállalati intézmények (igazgatótanács, fejlesztési tanács, szervezési tanács stb.) határozatainak végrehajtása az ellen-

őrző apparátus bekapcsolásával történik. Egy-egy ilyen határozat egyben a vállalati ellenőrző szervezet programjának részévé válik:

— A részjegyes mozgalom ugyancsak rendelkezik saját ellenőrző szervezettel. A munkások titkos szavazással ellenőröket választanak (mintegy 100 ilyen ellenőr működik a vállalatnál), akik rendszeresen ellenőrzik, hogy e mozgalom szabályzatát a vezetők és dolgozók egyaránt betartják-e, ellenőrzik az ezzel kapcsolatos ügyintézés, betekintenek az iratokba, ellenőrzik a küldöttválasztások tisztaságát stb.

E cikk keretében néhány elvi kérdést és gyakorlati tapasztalatot kívánunk felvetni. Úgy véljük, hogy minél többen vesznek részt az üzemi demokrácia témájának vitájában, annál hasznosabb, megalapozottabb döntések születhetnek a demokrácia fejlesztése, kibontakozása érdekében. Különösen fontosnak tartanánk, hogy felszínre kerüljenek a jó hagyományok, gyakorlati tapasztalatok. Az még nem várható, hogy e témában csak elfogadott, igazolt tételek, gondolatok lássanak napvilágot, e cikk nem is készült ilyen igénnyel. De ha a benne foglaltak csupán vitára készítetnek, akkor is hasznosan szolgálhatják ezt a jó ügyet.

BECKHARD, RICHARD:

A SZERVEZETFEJLESZTÉS STRATÉGIÁJA ÉS MODELLJEI

E kötet tömören összegezi a különböző szervezetfejlesztési módszereket, álláspontokat, és egy olyan általános keretet ad, amelybe a legtöbb szervezetfejlesztési program beilleszhető.

Az első fejezet megindokolja a szervezetfejlesztés módszerei iránt jelentkező növekvő érdeklődést, és áttekinti az elmúlt évszázad hasonló jellegű kezdeményezéseit. A második fejezet a szervezetfejlesztés fogalmát fejti ki. Elemzi a szervezetfejlesztés jellemzőit, gyakorlati céljait, és tipizálja azokat az okokat, amelyek szervezetfejlesztést indokolnak. A harmadik fejezet áttekinti a szervezetfejlesztés stratégiájának, módszereinek típusait, a beavatkozás formáit. Leírja azokat a tevékenységeket, amelyek a szervezetfejlesztés keretében felmerülnek, a helyzetelemzéstől az intézkedési tervek elkészítéséig, illetve az utólagos elemzésig. A következő öt fejezet esettanulmányokat tartalmaz. Egy-egy bemutatott eset a szervezetfejlesztés különböző típusait képviseli aszerint, hogy milyen célból, illetve milyen okok miatt vált szükségessé a beavatkozás. E fejezetek tulajdonképpen a korábbiakban leírt általános elveket konkretizálják. A kilencedik fejezet azt elemzi, hogy mik a feltételei a szervezetfejlesztés sikerének, illetve mely okokra vezethetők vissza a kudarckok. A tizedik fejezet a szervezetfejlesztés szervezési teendőivel foglalkozik. Bemutatja e munka irányításának módszerét, az irányításra alkalmas szakemberek szervezeti helyzetét, a külső és belső szakértők igénybevételeének, bevonásának különböző eseteit. Végül az utolsó fejezet a jövőben — a szervezetfejlesztés területén — várható fejleményekről és befolyásoló tényezőkről ad rövid áttekintést.

A könyv alkalmas segédeszköz olyan vezetők és szakemberek számára, akik szervezéssel vagy szervezetfejlesztési programok tervezésével és irányításával foglalkoznak, továbbá jól hasznosítható a szervező- és vezetőképzésben is.

154 l., füzve 19,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

A vállalati készletgazdálkodás szabályozása

A készletállomány növekedése végső soron a nemzeti jövedelem felhalmozásra fordított hányada egy részének lekötése. Mivel a készletállomány növekedése a nemzeti jövedelem adott nagysága mellett annak a fogyasztásra vagy beruházásokra fordítható részét korlátozza, életszínvonal-politikánk és gazdasági növekedésünk szempontjából igen fontos tényező. Gazdaságirányítási rendszerünk reformja óta népgazdaságunkban évente — nagy ingadozással — 10—20 milliárd forinttal növekedtek a készletek. Az irányítási rendszer döntően *vállalati kategóriává* változtatta a készletgazdálkodást, és a reform alapelveiből következően két, egymással ellentétes tendenciának nyitott utat:

1. A piaci automatizmusok szerepének növelésével — a piachoz való rugalmas vállalati alkalmazkodás miatt — bizonyos értelemben „készletigényes gazdálkodási szemléletnek” adott helyet;

2. A vállalati nyereségérdekeltség középpontba állításával — a készletezéshez kapcsolódó terheken keresztül — a készletekkel való takarékosságra ösztönözte a gazdálkodó egységeket.

Az évente erősen ingadozó készletfelhalmozás arra utal, hogy az egész népgazdaságot tekintve nem az ellentétes hatások ütközésének egészséges dialektikája valósult meg, hanem évről évre változóan hol az egyik, hol a másik szempont került inkább előtérbe. *A népgazdasági készletalakulás a ténylegesen végbemenő vállalati készletmozgásokból tevődik össze.* A gazdaságirányítás mai rendszerében a *központi ellátás helyett* az autonóm *vállalatok* gazdálkodói *döntései határozzák meg a készletek alakulását.* A vállalatok döntéseinek befolyásolása a készletgazdálkodás területén is zömmel közvetett eszközökkel, indirekt gazdasági szabályozókkal történik. A szabályozásnak az a feladata, hogy a népgazdaság szempontjából kívánatos irányban ösztönözze a vállalatokat. A vállalati készletgazdálkodást befolyásoló szabályozók rendszere — kisebb módosításokkal — hét éve működik. Ez az időszak sok pozitív tendenciát hozott a vállalati készletgazdálkodásban, az ezt jellemző mutatók általában — ha lassan is — javultak. *Azonban még mindig magas a vállalatok készletállománya,* sok súlyos készletgazdálkodási problémát tapasztalhatunk (nem zavartalan s főleg nem tervszerű a vállalati anyag-gazdálkodás, a készletek választéka nem megfelelő, a kelletnél hosszabbak a szállítási határidők, a késztermékkészletek alakulását nem első-sorban gazdasági szándékok határozzák meg, nehéz az anyagellátás biztosítása stb.).

Ezek a tények megkövetelik, hogy a szabályozás céljairól, eszközeiről, hatásmechanizmusáról, hiányosságairól átfogó értékelést adjunk.

Ehhez szükségképpen összefüggéseikben kell tekinteni a népgazdasági és a vállalati szempontokat, s nem szűkíthetjük le a szabályozást az értékfolyamatokon keresztül történő szabályozásra. A hatékony készletgazdálkodás szempontjából a tágan értelmezett szabályozás három fő követelményét emelhetjük ki:

— *népgazdasági szinten* az alapvető szándékok, célok megfogalmazása;

— *olyan szabályozók* kidolgozása, amelyek ezeket a szándékokat közvetítik a vállalatok felé;

— *olyan vállalati magatartás*, amely ezeket a hatásokat, ösztönzést megfelelően érzékeli, érti és értékeli, s ismeretükben racionálisan cselekszik.

Mind a három fázis hordozhat hibákat, tévedéseket, sőt egyikük hibája is elég ahhoz, hogy a gazdálkodásban problémákkal találkozzunk. A készletgazdálkodásban fellelhető hibákat mind a szakirodalomban, mind a készletgazdálkodással foglalkozók körében egyaránt főként a szabályozók hibáira vezetik vissza. Nyilvánvalóan túlzásokhoz vezet a szabályozók kritikájában, ha a másik két említett követelmény nem teljesítése okozta problémákat is erre vetítik ki. Ez eltereli a figyelmet a másik két szabályozási területen esedékes tennivalókról, s *a szabályozók átgondolatlan változtatását sugallja*, ami miközben egyes kiélezett problémák megoldását segíti, újakat válthat ki.

A készletgazdálkodás szabályozásának népgazdasági aspektusai

A tágan értelmezett szabályozás előbbi bontásában az első két szakasz értelmezhető népgazdasági szintű feladatként. Eszerint a készletgazdálkodás két alapvető kérdése a népgazdaság szempontjából, hogy:

— mennyit fordítsunk (és fordíthatunk) készletekre, a készletek növelésére (azaz hol és mennyi lehet a készlet) úgy, hogy az a nemzeti vagyton, a nemzeti jövedelem minél kisebb hányadát kösse le, de adjon lehetőséget a vállalatoknak olyan készletképzésre, amellyel megfelelően alkalmazkodhatnak a piaci igényekhez;

— mivel a népgazdasági készlethelyzetet (folyamatokat) végső soron a vállalatok készletének alakulása determinálja, miként érhető el a gazdaságirányítás közvetett és direkt eszközeivel a népgazdasági szándékok és érdekek figyelembevételére a készleteket érintő vállalati döntésekben.

Az első kérdés lényegében a népgazdasági cél megfogalmazása, amelyről az átfogó népgazdasági tervezés keretében döntenek. E döntésekben tekintettel kell lenni mindazokra a közgazdasági összefüggésekre, amelyek egyrészt a valóságos készlethelyzetből, másrészt a népgazdasági terv egyéb gazdasági célokra vonatkozó koncepcióiból következnek. Így például a készletgazdálkodás kívánatos tendenciái függnek a beruházási helyzettől, a beruházási tervektől, a piaci viszonyoktól, a fogyasztás és a felhalmozás arányától és egy sor más gazdasági tényezőtől. Az összefüggés értelemszerűen kölcsönös: egyrészt a készletgazdálkodást befolyásolja az általános gazdasági helyzet szinte minden jellemzője, másrészt a készletalakulás is visszahat, korlátja vagy emelője lehet más gazdaságpolitikai célok megvalósulásának.

A népgazdasági szándékok konkrét megfogalmazása olyan bonyolult, nehéz feladat, amely magában hordja annak lehetőségét, hogy már a célok kitűzésében bizonyos hibák adódjanak. A „mennyit fordítsunk készletnövekedésre” kérdésében beruházási igényünk, életszínvonalpolitikánk, nemzeti jövedelmünk nagysága elvileg erős korlátokat szab. *Az azonban reális igény, hogy e közgazdasági összefüggések keretében a népgazdasági tervezés foglalkozzon a készletbefektetések tervezésével is.* A „hol és mennyi készlet legyen” kérdésekre egyenként is nehéz választ adni, ráadásul *e kérdések értelemszerűen csak együtt tehetők fel,* mert a készletek elhelyezkedése befolyásolja szükséges mennyiségüket. (A lehetséges készletezők a termelővállalatok, a termelőeszköz-kereskedelem, a belkereskedelem és a felhasználó vállalatok.) A különböző szinteken levő készletek a népgazdasági vérkeringés szempontjából más-más szerepet töltenek be, eltérő determináltsági fokon léteznek, s ezzel is kihatnak a termékforgalom lebonyolításához szükséges készletmennyiségre. A legmozgékonyabbak a termelőeszköz-kereskedelemben levő készletek. Ehhez hasonlóan bármely felhasználó számára elérhetőek, de rendszerint determináltabbak a termelőknél levő készletek, míg a legkötöttebbek a felhasználó vállalatoknál található készletek.

Mi a fő hiányossága a népgazdasági szintű készletfelhalmozás tervezésének? Az, hogy ma a készletbefektetésekre vonatkozó előirányzatok csak mintegy „mellékesen”, a népgazdasági terv más céljainak „le-tapogatásával” készülnek. Ez a készlettervezés túlzott alárendelését jelenti, s annak az összefüggésnek az elhanyagolását, hogy a készlet-helyzet visszahat más gazdaságpolitikai célok megvalósulására. A készletek alakulására vonatkozó koncepcióalkotás elvi háttere is hiányos: jelenleg *nem rendelkezünk a népgazdasági készlethelyzet megítélésére alkalmas módszerekkel,* így természetesen a készletigényt sem prognosztizálhatjuk. Információs problémák is felmerülnek: a vállalati szemléletű készletnyilvántartásokból készülő aggregátumoknak nincs egyértelmű közgazdasági tartalmuk, így kétes értékű alapot nyújtanak az elemzésekhez és a tervezéshez. Az információs problémák közül kettőt sorolunk fel:

— Az anyag-, félkész-, befejezetlen- és késztermékkészletek összegezése igen vegyes tartalmú készletérték-kategóriát ad, amely a népgazdaság alapanyaghelyzetéről nem ad világos információt, amiként más készletelemekkel kapcsolatos problémákról sem. Ugyanis az a készletfajta, amely az egyik vállalatnál késztermék, a másiknál félkésztermék stb.

— Az árváltozások és a természetes készletek növekedésének „együtt kezelése” — ami finanszírozási szempontból természetes és indokolt — zavarja a készlethelyzet értékelését. Az évi 10—20 milliárd forintnyi készletnövekedésből a KSH becslése szerint 3—5 milliárd forint mögött nincs mennyiségi növekedés: ennyi tudható be az árváltozások hatásának. Az árváltozások hatása viszont vállalatonként és készletfajtként különböző jelentőségű.

Az információs bázis hiányosságai nehezítik ugyan a készletalakulás tendenciáinak tervezését, de nem teszik lehetetlenné. Tudatosan felhasználhatjuk a készleteknek azt a sajátosságát, hogy az újratermelési folyamatban a tartalék szerepét töltik be, kiegyensúlyozva a termelés és a

fogyasztás közötti időszakos mennyiségi, területi, választékbeli feszültségeket, s azok alakulásától függően hol kicsapódás, hol felszívódás jelentkezik bennük. Az alapvető népgazdasági összefüggések meghatározásánál — ezt is tervezve — szükségképpen előrejelzéseket kell adni a kívánatos készlettendenciákról, s egyben a szabályozók rugalmas alakításával ezeknek a tendenciáknak mozgásformát is kell teremteni. Ma ez a mozgásforma — a konkrét helyzettől függetlenül — viszonylag állandó szabályozókkal, sajátos módon teremthető meg. A készletnövekedéssel arányos alapfeltöltésre kötelezett vállalatok tartós forrásból: 1. a fejlesztési alapjukból (esetleg más tartós források növekedéséből); 2. a fejlesztési alap terhére felvett forgóeszközhitelből. Mindkét finanszírozási forrásra igaz az, hogy hasznosításuk lehetősége csekélyebb a szabályozórendszer által lehetővé tetté. A fejlesztési alpból való feltöltésnek kötelező elsőbbsége van más felhalmozási célokkal szemben, s a forgóeszközhitelnek a Magyar Nemzeti Banknál — kicsit durván fogalmazva — nincs felső korlátjuk. *Ezeknek a tényeknek a tükrében a készletfelhalmozást népgazdasági szinten helyesebb lenne készletfelhalmozásnak nevezni, amely a felhalmozási eszközeinkkel való hatékony gazdálkodást akadályozza. A jelenlegi gyakorlat javításához szükség-szerű 1. a készletek értékelésének és tervezésének tökéletesítése; 2. az automatizmusok tudatos, szándékos helyzetalakítással történő felváltása vagy kiegészítése.*

A szabályozás második alapkérdése: milyen direkt és indirekt szabályozó eszközökkel érhető el, hogy a vállalati döntések eredményeképpen a népgazdasági érdekeknek megfelelő készletezési folyamatok alakuljanak ki. A vállalatok gazdálkodását befolyásoló általános szabályozók (az áru- és pénzviszonyok, az ár- és jövedelem szabályozás általános rendje, a nyereségérdekeltség stb.) is természetesen hatnak a vállalati készletgazdálkodásra. Ezzel kapcsolatosak a készletgazdálkodásban levő azon problémák, amelyek éppen az általános szabályozók hiányosságaiból erednek: a piac deformált működéséből, az érdekeltség belső elmentmondásaiból, az árak torzulásaiból stb.

A speciális, közvetlenül a forgóeszközökre, illetve a készletgazdálkodásra vonatkozó szabályozók két típusát emeljük ki. Ezek:

— a termékforgalmazás rendje, valamint

— a készletgazdálkodást befolyásoló anyagi ösztönzők.

A *termékforgalmazás rendje* lényegében a termékforgalom jogi és szervezeti kereteit jelenti, *esetenként kötelező*, zömmel *megengedő* adminisztratív *intézkedésekkel*. Ide tartozik a szállítási szerződések általános feltételeinek meghatározása, a lehetséges értékesítési utak rögzítése, a termelőeszköz-kereskedelem szervezetének kiépítése, s a termékforgalom irányításával, ellenőrzésével kapcsolatos tevékenységek rendjének kialakítása. Mindezek a jogi és szervezeti keretek érdemben válaszolnak a készletekkel kapcsolatos alapkérdésekre: a „hol legyenek a készletek” kérdésre lényegében eldöntik a lehetőségek körét; a „mennyi készlet legyen” kérdésre alapvetően úgy válaszolnak, hogy a termékforgalmazás szférájában konkrétan meghatározzák a társadalmi munkamegosztás sajátosságait. Ezzel a társadalmi termelési és forgalmi folyamatok térbeli és időbeli szétaprózódásának mértékét sok vonatkozásban megszabják.

A vállalati készletgazdálkodást közvetlenül befolyásoló *anyagi ösztönzők* az értékfolyamatokon keresztül fejtenek ki szabályozó hatást. Hatásmechanizmusuk közös jellemzője, hogy a piaci feltételek közötti tényleges gazdasági folyamatokat a vállalati érdeken keresztül befolyásolják. Ezek közé a szabályozók közé soroljuk a készlettartáshoz kapcsolódó terhek (költségek) egy részét, a felár- és árengedmény-rendszert, a hitelmechanizmust, illetve általában a forgóeszköz-finanszírozást. A készletek elhelyezkedésére és mennyiségére az egymással szállítási szerződésben levő vállalatok érdekeinek ütköztetése hat, ismét csak a vállalati érdeken keresztül.

A készletgazdálkodás szabályozásának népgazdasági szempontból néhány olyan sajátossága van, amely segítheti a szabályozók értékelésében a komplex szemléletmód érvényesítését:

— Az egyes szabályozók általában egyszerre hatnak a készletek mennyiségének és elhelyezkedésének alakulására. Nem lehet tehát a népgazdasági szintű készletállományról magáról a készletelhelyezkedés vizsgálata nélkül érdemben képet alkotni, s ezt a szabályozók szabályozásánál figyelembe kell venni.

— A szabályozás tárgya lehet tényleges anyagi mozgás, készletekhez kapcsolódó értékfolyamat és maga a forgóeszköz-állomány. A különböző szabályozók hatásmechanizmusa, érvényesülési köre és határfoka eltérő.

— Mivel az alapvető szabályozók általános tulajdonsága, hogy a piaci feltételek között működő vállalatok érdekében keresztül fejtik ki hatásukat, viszonylag sok kiegészítő jogszabályra van szükség akkor és ott, amikor s ahol a piac, valamint a vállalati érdek ellentmondásos, s ez társadalmi szempontból nemkívánatos következményekhez vezet.

A szabályozók vállalati szempontból való áttekintése

A vállalati készletgazdálkodás a termelővállalatoknál minden olyan gazdasági tevékenységet magában foglal, amely a vállalaton belül a termeléshez kapcsolódó különböző anyagok, félkész- és befejezetlen termékek iránti szükséglet folyamatos kielégítésével jár; másrészt a vállalat termékei iránt más gazdálkodó egységek, illetve a fogyasztók által támasztott kereslet kielégítésére irányul. A kereskedelmi vállalatoknál a készletgazdálkodási feladatok értelemszerűen a forgalmazási tevékenységhez kapcsolódnak. A kereslet kielégítése — akár a termelőtevékenységet, akár az értékesítést tekintjük — általában folyamatos tevékenység. Ahhoz, hogy a különböző időtartamú vállalati folyamatok stabilitását biztosíthassuk, elengedhetetlenül szükség van készletek tartására. A kereslet előre általában nem ismerhető meg pontosan, viszont a verseny arra kényszeríti a vállalatokat, hogy még a kereslet konkrét felmerülése előtt felkészüljenek annak kielégítésére. Ezért a piaci viszonyok léte, a piachoz való rugalmas alkalmazkodás szükségessé teszi a készlettartást. Ha a versenyhelyzetet és a vállalati érdeket is tekintjük, ez az a pont, ahol a készlettartás „gazdasági előnyeit” megragadhatjuk: a kereslet kielégítésére való felkészülés teszi egyáltalában lehetővé, hogy az adott keresletet a vállalat „megnyerje”, s ezáltal nyereségre tegyen szert.

A vállalati összes készlet végső soron nem különíthető el a terme-

lési folyamatok stabilitását és a piaci alkalmazkodást szolgáló készletekre, ezek a tényezők általában együtt hatnak a készletek szükséges mennyiségének meghatározásakor. A piaci alkalmazkodás a beszerzési piac feltételeihez és az értékesítési piac igényeihez való alkalmazkodás érdekében igényel készlettartást. A beszerzési piachoz való alkalmazkodás általában inkább anyagkészletvonzattal jár, míg az értékesítési piachoz való alkalmazkodást a piacpolitika jellege, a „kereslet” várakozási készsége alapján anyag-, félkész-, befejezetlen- és késztermékkészlet egyaránt szolgálhatja.

A készletezési döntésekhez kapcsolódó mérlegelések másik oldala: *milyen terheket ró a vállalatokra a készlettartás*. Ezeket a terheket a gazdasági következmények jellege szerint három csoportba sorolhatjuk:

a) a készlettartás kockázatvállalást jelent a kereslet bizonytalan volta miatt;

b) a készlettartás költségekkel jár, amelyeknek egy része az anyagi folyamatok lebonyolításához, más része az értékfolyamatokon keresztül történő szabályozáshoz tapad;

c) a készletekbe fektetett eszközök a felhalmozási pénzeszközök lekötését is jelentik, ami a vállalati beruházásokra, fejlesztésre fordítható kereteket korlátozza.

A továbbiakban áttekintjük a termékforgalmazás rendjéhez és az anyagi ösztönzéshez tartozó szabályozókat azért, hogy hatásaikat összegűkben értékelhessük. A népgazdasági szabályozás — és ezzel párhuzamosan a racionális vállalati magatartás — szempontjából a szabályozókból eredő gazdasági terhek együttes mértékén van a hangsúly. A szabályozó paraméterekbe történő beavatkozás (s ezzel a terhek növelése vagy csökkentése) változtathat a készletezéssel kapcsolatos vállalati magatartáson és a vállalati készletfolyamatokból összetevődő népgazdasági készletalakulás tendenciáin.

A kockázatvállaláshoz kapcsolódó szabályozók

A készletezés és a vállalati kockázatvállalás szorosan összefügg. Egyrészt a készlettartás csökkenti a gazdálkodás más területein jelentkező kockázat mértékét (például véd a beszerzési piacon a kínálat ingadozásaival szemben; lehetővé teszi a kereslet elvesztésének elkerülését; az átmeneti ellátási zavarok ellenére biztosítja a termelés folyamatosságát stb.). Másrészt a gazdasági folyamatok sztochasztikus jellege miatt — mivel a készletekkel szemben jelentkező „kereslet” előre objektíve nem ismerhető teljes pontossággal — a készlettartás maga is kockázatvállalás. Ha a kereslet nem a prognosztizált mennyiségben, választékban vagy időbeli elosztásban jelentkezik, a vállalat készletei feleslegessé válhatnak, ami veszteséggel jár.

A kockázatvállalás szabályozásának legalapvetőbb tétele az, hogy az indirekt gazdaságirányítási rendszerben a kockázat vállalati kategóriává is vált, s viselésének megteremtődtek az anyagi feltételei a vállalatoknál. Az, hogy egy adott vállalatnak milyen anyagi lehetőségei vannak a kockázat vállalására, egyúttal kihat a készletezési politikájára. Befolyásolja a vállalatot abban, hogy a készleteit milyen szerkezetben „vállalja”, milyen alapanyag-, félkész-, befejezetlen- és késztermékszerkezetre törekedjen. Az alapanyagok készletezésében viszonylag kevesebb a koc-

kázat, mint például a késztermékek készletezésében. Az utóbbinak két oka van. Egyrészt a széles profilú vállalatoknál, ha ugyanazt az alapanyagot több termék termelésében felhasználják, az alapanyag-készletezés kockázata is megosztódik. Másrészt a vállalat a kereslet alapján feleslegesnek minősült anyagkészlet értékéhez még nem adta hozzá a maga munkáját, s így nem növelte az elveszthető értéket.

A népgazdasági készletfolyamatokra nagy hatással van, hogy a vállalatoknak milyen anyagi fedezetet biztosítunk a kockázatvállalásra. A viszonylag csekély e célú anyagi lehetőségek arra ösztönzik a vállalatokat, hogy éppen az „anyagkészletekben” mutassanak hajlandóságot kockázatvállalásra. Mint említettük, népgazdasági szempontból a nagy vállalati anyagkészletek kedvezőtlenek, nehezen mozdulnak meg, még akkor is, ha feleslegesnek bizonyulnak. Gyakori probléma, hogy abból az anyagból, amiből a népgazdaság bizonyos területein hiány mutatkozik, más területeken felesleg van.

A kockázatvállalási készséget jelentősen befolyásolja, hogy milyen a felesleges készletek felszámolásának a technikai és a pénzügyi rendje. A felesleges készletek felszámolása ma a nyereséget terheli, ami csökkenti a vállalatok kockázatvállalási készségét. A felesleges készletek felszámolásával járó veszteséget csak részben kompenzálja a készlettartási költségekben elért megtakarítás, s a forgóalap-megtakarítás beruházási lehetőségként való realizálódása csak két-három éves késéssel jelentkezik. A felesleges készletek felszámolásának technikai lebonyolítása is nehézkes. Az erre legalkalmasabbnak látszó TEK-vállalatoknak nincs elegendő forgóalapjuk ilyen feladat vállalásához, s az egyéb szükséges feltételekkel (raktár, személyzet stb.) sem rendelkeznek.

Más szempontból is sajátos szerepük van a készletezési kockázat csökkentésében a termelőeszköz-kereskedelmi vállalatoknak. Mivel tevékenységük fő vonása deklaráltan az, hogy rövid szállítási határidőre, kis szükségletek raktárról való kielégítését biztosítsák, ezzel két szempontból is csökkenthetik a vállalati készletezési kockázatot. Egyrészt a sürgős beszerzés lehetősége részben mentesítő jellegű (természetesen nem ingyen!). Másrészt a TEK-vállalati készletek — mivel kereskedelmi úton elérhetők — részben átvehetik a sok, elaprózott vállalati biztonsági készlet szerepét. Ezek az előnyök csak a TEK-vállalatok elképzelés szerinti működése esetén jelentkeznének, ami azonban nem teljesül maradéktalanul.

A kockázatvállalás ésszerű gyakorlatának kialakulása elmarad ott, ahol a piaci feszültségek vannak. *Túlkínálat esetén az eladók, túlkereslet esetén a vevők kényszerülnek az átlagosnál nagyobb készletezési kockázat vállalására.* Ezeknek a piaci feszültségeknek a korlátozására szolgál több — eredetileg átmenetinek szánt — adminisztratív beavatkozás: a hiánycikkek központi gazdálkodás alá vonása (a világpiaci anyaghelyzet hatására a központi gazdálkodás szerepe 1975-től megnő a legfontosabb nyersanyagok vonatkozásában), a kontingentálás, bizonyos termékeknél *az egy beszerző vagy egy értékesítő kijelölése*, a vállalatok közti tartós együttműködés hirtelen megszakításának tilalma, a monopolszerződések kötésének tilalma s indokolt esetekben szerződéskötési kényszer. Ezeket az adminisztratív beavatkozásokat szükségesnek kell tekintenünk mindaddig és mindenütt, amíg és ahol az alapvető anyagok és termékek iránti

kereslet erősen meghaladja a kínálatot. Ezért ilyen esetekben elengedhetetlen a népgazdasági érdekekből kiinduló beavatkozás. *A beavatkozásokat tervezni kell.* Az előre látható piaci feszültségeket csak akkor lehet elkerülni, ha ezek a beavatkozások nem „követőek”, hanem megelőzőek lesznek. Ennek a tevékenységnek ma még hiányos az információs bázisa, de az alapvető fontosságú termékeknél a termékmérlegek, a termékforgalom tételes tervezése már ma is teljes áttekintést ad.*

A költségekhez kapcsolódó szabályozók

A készletezés költségeit tágan kell értelmeznünk. Figyelembe kell vennünk minden olyan költséget, amire a vállalati készletezési döntések hatással vannak (például a beszerzési árat is, amikor az függ a készletezési politika szerint meghatározott beszerzési tétel nagyságtól stb.). Költségként kell kezelnünk mindazokat a tételeket, amelyek a készletezés egy adott módon történt megvalósítása miatt csökkentik a vállalati eredményt. Ez a költségfelfogás nem teljesen azonos a számviteli költségfogalommal, de lehetővé teszi a készletgazdálkodás vállalati eredményre gyakorolt hatásának a megítélését. *A készletekkel kapcsolatos ráfordítások a készletezett termékek értékéhez és használati értékéhez egyaránt kötődnek.* Egyrészt annak technikai lebonyolítását „finanszírozzák”, másrészt a gazdasági szabályozás eredményeképpen lépnek fel. A technikai lebonyolítás költségei a vállalati sajátosságoktól és a készletezett termék tulajdonságaitól függnek. Szabályozó szerepük közvetett: a vállalatközi megállapodásokban szerepe lehet olyan megfontolásoknak is, hogy az együttműködő vállalatok közül az tartsa a készleteket, amelyiknek ez kisebb technikai költséggel jár. Ez egyúttal — ha a vállalatok érdekellentéteinek dialektikája helyes megoldáshoz vezet — kedvezően befolyásolja a népgazdasági készlet elhelyezkedését is.

A gazdasági szabályozás — lényegéből adódóan — elsődlegesen az értékfolyamatok alapján valósul meg. Az e körbe tartozó szabályozók közül a legfontosabbak:

— az eszközlekötési járulék, ami a vállalat számára költség, de népgazdasági aspektusból normatív jövedelmezőségi követelmény, illetve jövedelemelvonás;

— a bankkamat, amely szintén költség, de nagysága szabályozó szerepű, a hitelből finanszírozott készletek iránt normatív jövedelmezőségi követelményt támaszt;

— a vállalati eszközarányos nyereség is a készlettartás „költségeihez” sorolható. Nem speciálisan a készletgazdálkodásra vonatkozó szabályozó, de a vállalati érdekelttség megköveteli, hogy a készletekbe fektetett eszközöktől is elvárjuk az átlagos eszközjöveldelmezőséget. Ennek indokoltságát alátámasztja az is, hogy e készletnövekedés pénzügyi fedezete ugyanaz a fejlesztési alap, mint amelyet a vállalat jövedelmező beruházásokra is fordíthatna. Lényegében ezzel lesz teljes az a nézőpont, amely szerint a költségeket tágan értelmezzük, s egyúttal a nyereségcsökkentő hatást is meg kívánjuk ragadni velük.

* 1975. január 1-től széles körben változtak a termelői árak, néhány változás történt a pénzügyi szabályozókban, s bővült a központi termékgazdálkodás alá vont alapanyagok, végtermékek köre. A cikk megírásakor ezek a változások még nem voltak ismertek, a cikk fő megállapításának érvényességét azonban ezek is aláhúzzák.

A készlettartás éves költsége ipari átlagban megközelítően a készletérték 30 százaléka. Ennek nagyobb részét nem a készletezés technikai lebonyolításának költségei, hanem „a szabályozáshoz tartozó” költségek jelentik. A két költségrész közti arány persze vállalatonként — s ezen belül természetesen termékfajtánként is — más és más.

A fejlesztési alap lekötéséhez kapcsolódó szabályozók

Ezeknek a szabályozóknak az elemzését két megjegyzéssel kell kezdenünk. Az első az, hogy itt a legérdekesebb szabályozó maga az a tény, hogy a vállalati készletnövekedésnek fejlesztésialap-csökkenítő konzekvenciái vannak. Ez a szabályozás konzisztens azzal a népgazdasági összefüggéssel, hogy a készletnövekedés végeredményben a nemzeti jövedelmet terheli. A másik megjegyzésünk az, hogy a szabályozók e csoportja nem csak a készletgazdálkodásra, hanem a forgóeszköz-gazdálkodásra is vonatkozik.

A forgóeszköz-finanszírozás alapelve az önfinanszírozás, aminek értelmében a vállalatoknak tartós forgóeszköz-szükségletüket saját tartós forrásaikból kell fedezniük. A finanszírozásba bevonható források: a vállalat forgóalapja, a vállalati tartós pénzforrások, a fejlesztési alap terhére felvehető forgóalap jellegű hitel. A vállalati tartós pénzforrások a forgóalappal azonos jellegűek, állományuk egy része állandóan a vállalat rendelkezésére áll. A fejlesztési alap terhére felvehető *forgóalap jellegű hitel* lényegében a forgóalapképzésnek a bank részéről való megelőlegezést jelenti. Ez a közép lejáratú hitel kategóriájába tartozik és a mindenkori hitelpolitikai irányelvek szabályozzák a kötelező saját erő mértékét, a lejáratú időt és a kamatot.

Az átmeneti forgóeszköz-szükséglet fedezését rövid lejáratú, árbevételből visszafizetendő hitellel is biztosíthatják a vállalatok. A rövid lejáratú hitel időszakos, csak az átmenetileg szükséges készletek finanszírozására szolgál. A termelési és értékesítési forgalom bővülése miatt szükségessé váló, a forgóeszköz-állomány-növekedés finanszírozását szolgáló forrásnövelést is az önfinanszírozás elvei alapján szabályozzák. A tartós forgóeszköz-növekedés megállapításának két alapvető módszere érvényesül a gyakorlatban:

1. *A fordulónap alapján történő mérés lényege*, hogy a vállalat és az MNB közötti megállapodás szerint kiválasztanak egy olyan időpontot, amikor a vállalati forgóeszköz-állomány jellemzi a vállalat forgóeszköz-szükségletét. A tartós forgóeszköz-növekedés egyik évről a másikra: e két időpont forgóeszköz-állománya közti különbség. Ebben az időpontban a vállalatnak rövid lejáratú forgóeszközhitel nem lehet, ezt a forgóeszköz-állományt tartós pénzforrásokból kell finanszírozni.

2. *Az átlag alapján történő mérés* nem egy időpont, hanem egy időszak állományváltozását méri. Az átlagszámítás alapja lehet egy rövidebb időszak (negyedév) vagy a negyedév végi állományok átlagaként számított éves átlagos állomány. A tartós forgóeszköz-szükséglet változásának mértéke így két időszak átlagos állományának a különbözete.

Mind a fordulónapi, mind az átlag alapján történő mérés pontatlanságokat takarhat a tényleges tartós forgóeszköz-állomány megállapításánál. A szakirodalomban igen éles viták vannak erről a hiányosságról.

A vita központi kérdése az, hogy a vállalatok a mérési időpontra (vagy időpontokra) mesterségesen leszoríthatják a forgóeszköz-állományukat, s ezzel szemben tartós forgóeszköz-szükségletük egy részét évközi rövid lejáratú bankhitelekkel finanszírozhatják. A probléma helyes megítélése végett két alapvető közgazdasági összefüggést emelünk ki: egyrészt a forgóeszköz-állomány mesterséges leszorítása gazdasági hátrányokkal jár a vállalatra nézve (anyagellátási, termelési zavarok), s ez erősen gátolja a manipulációt; másrészt *nem a tartós állomány egészének pontos megállapítása az alapkérdés, hanem a változás mérése. A tartós tendenciák utat törnek maguknak*, a forgóeszköz-állomány nem szorítható le hosszú távon mesterségesen, s ha a vállalat ezt mégis megteszi, az folyamatos finanszírozási zavarokhoz vezet.

A forgóeszköz-szükséglet tartós csökkenése esetén a vállalatok a forgóalapból felszabaduló összegeket a fejlesztési alapba csoportosíthatják át. A forgóeszköz-csökkenés mértékéig — amennyiben a vállalatnak nincs forgóeszköz-hitele — forgóalapja egy részét a banknál egy éven át elkülönített betétben köteles elhelyezni. Ez a betét nem számít a forgóeszköz-állományba. Ha a csökkenés valóban tartós, egy év után a megtakarítás a fejlesztési alapba helyezhető. A bank az ilyen átcsoportosítást követően 2 évig nem nyújt a vállalatnak forgóeszközhitelt. Ez a rendelkezés biztosítja, hogy a vállalatok beruházásaik növelésére ne eszközöljenek olyan forgóeszköz-csökkentést, amely az anyagellátást, készletgazdálkodást, pénzforgalmat kedvezőtlenül befolyásolja. Ugyanakkor ezek a feltételek (több évig csökkennie kell a forgóeszköz-állománynak, ugyanakkor a kedvező hatás később jelentkezik) „korlátozzák” e szabályozó ösztönző hatását, még a felesleges készletek felszámolása vonatkozásában is. *A felhalmozási eszközök együttes vállalati kezelése közvetlenebbül ösztönözhet a forgóeszköz-takarékosságra.* A vállalat szempontjából a forgóeszközök legbefolyásolhatóbb elemei a készletek — a többi elem lényegében az anyagi folyamatokhoz tapadó pénzfolyamatok forgóeszközigényét jelenti —, így közvetlenül a készletgazdálkodásra vonatkozathatjuk az együttes kezeléstől várható kedvező hatást.

Az a konstrukció, amely szerint a tartozások a forrás-, a követelések az eszközoldalon szerepelnek, nagy szerepet játszott a késedelmes fizetések gyakorlatának kialakulásában. A késedelmes fizetések továbbgyűrűzése sok problémát okoz, meglehetősen áttekinthetetlenné teszi a vállalatok pénzügyi helyzetét.

Megfékezésükre szolgál egyrészt az a jogszabály, hogy a 30 napon túl nem teljesített fizetéseket a vállalatok fejlesztési alapjának a terhére kell teljesíteni, másrészt hogy legális lehetőség nyílt kereskedelmi hitelek nyújtására a vállalati fejlesztési alaphól.

Elemzésünk alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a készletgazdálkodás szabályozói közgazdaságilag alapvetően helyesek, a vállalatokat készletgazdálkodásuk hatékonyságának javítására ösztönzik és konzisztensek a gazdaságirányítás alapelveivel. Szükség van azonban finomításukra, mert a szabályozás viszonylagos szigorúsága ellenére nem elég erőteljesen ösztönöznek a hatékony gazdálkodásra. Ezzel kapcsolatban a következő problémákat emeljük ki:

— A szabályozók általában „egy kaptafára” készültek, ezért tehát

az egyes vállalatok működése és bizonyos elkerülhetetlen gazdasági feladatok megoldása szempontjából valóban joggal bírálhatók. Például a forgalom bővítéséhez szükséges készletnövelés egyszerű ráfordításai nem térülnek meg a TEK-vállalatoknál a folyamatos bevételekben, a szokásos árrés-szintek mellett. Ez vezet azután gyakorlatukban oda, hogy az egyik évben ellátáscentrikusak vállalati nyereség nélkül, a másik évben önérdékből kényszerűen nyereségcentrikusak, ami az ellátás rovására megy. (Természetesen az önfinanszírozás nem jelent ilyen „terhet” a termelővállalatoknál, ahol kevésbé szoros a termelésbővülés és a készletnövekedés közötti összefüggés.)

— Speciális gazdasági helyzetet teremtett a nyersanyagok világpiaci „helyzete”. A sajátos körülmények az eseti problémamegoldás igényével feszegetik az általános szabályozást. Az áremelkedések például előnyössé tették (és teszik) az elővásárlásokat vagy az eladás késleltetését, s eközben nehezedett az alapanyag-ellátás a világpiaci nyersanyaghiány miatt. Ez szintén többletkészletezésre ösztönzi a vállalatokat. (Ennek költségvetési kihatásaival nem foglalkozunk.) Ezek a különleges gazdasági akciók nehezen férnek bele az általános szabályozás kereteibe, amiért is ismét csak azt mondhatjuk, hogy *a költségekben elérhető megtakarítások, s az ezáltal elérhető nyereségnövekedés a felhalmozás oldaláról nézve nem ad lehetőséget a forgóalap szükséges bővítésére.* (Általában minden, a felvetetthez hasonló probléma „mögött” az átmeneti és állandó jelenségek megkülönböztetésének igénye húzódik meg, amit a szabályozórendszer nem tesz lehetővé.)

— A készletgazdálkodásra vonatkozó szabályozók döntő része általános, „keretszabályozás jellegű”. A szabályozás egységesnek tekinti a készleteket, sőt magukat a forgóeszközöket is. *A szükséglet viszont nem a készletek, hanem a termékek iránt jelentkezik.* A termékcentri piaci helyzet igen eltérő lehet, egy bizonyos készletfajta vállalati és népgazdasági szempontból különböző jelentőségű lehet. A piaci feszültségek leküzdését — az adminisztratív beavatkozás mindenkori lehetőségével párhuzamosan — differenciált, rugalmas készletszabályozás segíthetné elő, szorgalmazva a vállalati és népgazdasági érdekkellentétek feloldását. *Speciális szabályozást igényel a beruházásokhoz kapcsolódó forgóeszközigény biztosítása.* Ez, jellegét tekintve, éppen olyan egyszerű befektetés, mint a beruházás, indokolatlan a külön kezelt hitelek miatt eltérő jövedelmezőségi követelményeket támasztani az álló- és a forgóeszközökkel szemben ugyanannál a gazdasági akciónál, miközben mindkét hitel visszafizetésének fedezete a beruházás nyereségéből képzett fejlesztési alap.

— A szabályozók jelentős része a vállalati érdekeltségre és a piaci automatizmusokra épül. Ahol ezek rosszul vagy korlátozottan működnek, ott a vállalati erőviszonyok válnak meghatározóakká az egyébként racionális szabályozók helyett. Például a felár-árendedmény rendszernek célja szerint jelentős szerepe van a készlet-elhelyezkedés népgazdaságilag ésszerű alakításában. Ezzel szemben a vállalatok felár- vagy árendedmény-megállapodásai ma többnyire a monopolhelyzetből fakadó piaci kényszer alapján jönnek létre. Ilyenkor a felárak alkalmazásával az erősebb vállalat nyereségének növelése az egyedüli „cél”.

A vállalatok készletezési magatartása

A hatékony készletgazdálkodás harmadik követelményeként a szabályozáshoz jól alkalmazkodó vállalati magatartást soroltuk fel. Már a szabályozók értékelésénél is érintettünk néhány olyan ellentmondást, amelynek kieleződéseben a hibás vállalati magatartásnak is jelentős szerepe van. A vállalatokat főként azért bírálhatjuk, mert az általános szabályozók hiányosságait „feloldó”, kiegészítő szabályozókat nem vesznek eléggé figyelembe készletgazdálkodási döntéseikben. Ezeknek a mentesítő szabályozóknak, jogszabályoknak a tudatos felhasználásával maguk a vállalatok is saját viszonyaikra alkalmazhatják a szabályozórendszer.

Alappélda lehet erre a következő. A forgóeszköz-finanszírozás sajátosságai — mint említettük — kihatottak a fizetési késedelmek gyakorbbrá válására. Ésszerű, értelmes jogi szankció van, de a vállalatok nem élnek eléggé ezzel a lehetőséggel. Lényegében *a fizetési késedelmek eltűrése legalább annyira oka a fizetési fegyelem romlásának, mint a szabályozási konstrukció.*

A késedelmek tűrése mögött a feszült anyagellátási helyzet rossz tapasztalatai húzódnak meg. A vállalatok igényeik kielégítésének további biztosítása végett igyekeznek fenntartani a partnerekkel való jó kapcsolatot, illetve tartanak e kapcsolatok esetleges romlásától. Hasonló tapasztalatok vannak a késedelmes teljesítések kötbérügyeinek kapcsán. Azt kell mondanunk, hogy a mai vállalati gyakorlat messze elmarad azoktól a hatékonyságjavítási lehetőségektől, amelyeket az adott szabályozórendszer keretei között megvalósíthatna.

A készletgazdálkodási döntéseket ma a vállalati szervezetben más-más, egymással csak közvetve érintkező szervezeti egységekben hozzák meg. Nem lehet komplex vállalati készletpolitikát folytatni, ha a különböző típusú készletekről más-más helyen döntenek: az anyagkészletekről az anyagellátási, anyagbeszerzési szerveknél; a befejezetlen és félkésztermék-készletekről a termelésirányításban; a késztermékkészletekről az értékesítési szervezetben. *A készletfajták közötti kapcsolatok, összefüggések áttekinthetetlenek, összefoghatatlanok.* A különböző vállalati részpolitikák egyedileg, nem egységes vállalati politikai koncepción keresztül gyakorolnak nyomást a készletgazdálkodásra. Ezért a készletgazdálkodás visszahatása a vállalati politikára nem a tervek ésszerű egyeztetésén, hanem az eseti problémák megoldásán alapul.

A készletgazdálkodásban erősen háttérbe szorult a normák szerepe, holott a vállalati gazdálkodás minden fontos vetületét összefoglaló, ésszerű norma elengedhetetlen döntési paraméter. A normameghatározás hagyományos módszerei mellett az operációkutatás készletmodelljei, s az egyéb matematikai készletmodellek is nagyobb figyelmet érdemelnének a mainál.

Összefoglalva: az ésszerű vállalati gazdálkodás elősegítésében vannak a leggyorsabban kiaknázható tartalékaink. A szabályozók finomításra szorulnak ugyan, de közgazdaságilag alapvetően helyesek. A leg-sürgősebb feladat e vonatkozásban — a készletgazdálkodás hatékonyságával kapcsolatos — a népgazdasági célok meghatározására szolgáló módszerek fejlesztése.

SZABÓ KÁLMÁN:

A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez

Tartalmi és módszertani okok egyaránt arra késztettek, hogy hozzászóljak a Takács Béla kontra Sárközy Tamás vitához. Hadd kezdjem néhány — a módszereket illető — megjegyzéssel.

Takács Béla cikkének¹ egész gondolatmenetéből kitűnik, hogy önkényesnek tartja azt, ahogyan Sárközy Tamás a marxi tulajdonfogalmat interpretálja, azaz úgy véli, Sárközy saját nézeteit belemagyarazza a marxi szövegekbe. Ehhez az éles kritikai hangvételhez képest (és e tekintetben oszton Lengyel László véleményét²) bizony nagyon sovány eredmény az a néhány következtetés, amelyet a nagy klasszikus alapján a tulajdon általánosítható mibenlétéről Takács végül maga is levon. Marxnak a tőkés magántulajdonnal kapcsolatos tételes megállapításai közül valószínűleg jóval több alkalmazható a szocializmusra annál, hogy a tulajdon a társadalom tagjai között az anyagi javakkal kapcsolatban fennálló viszony, amelynek lényegét a termelőeszközök tulajdonviszonyai alkotják.

Joggal fel lehet vetni a kérdést, hogy Takács Béla, aki nagy ügybuzgalommal, alaposággal búvárkodik a klasszikusok szövegei között, miért nem hoz fel olyan — mások által már citált — marxi megállapításokat, amelyekből a tulajdonfogalomra általában s a szocializmus tulajdonfogalmára konkrétan több következtetést is leszűrhetünk. Miért esik olyan nehezebbre Sárközy azon törekvésének méltányolása (s emiatt ismeri félre Sárközyt), hogy Marxhoz fordul, eszmei segítséget keresve ama kísérletéhez, amelyben megpróbálja a szocialista viszonyok politikai gazdaságtani elemzéséből levont (helyes vagy vitatható, mindenesetre valamire használhatónak bizonyult) következtetéseinket a jogtudomány sajátos szemléletmódja és logikája szerint értelmezni.

Bevallom, az én fülemnek is idegenül cseng az olyan — Sárközy által használt — kifejezés, mint a „közgazdasági tulajdonos”, és nem tűnik a legszerencsésebbnek az sem, hogy Sárközy Tamás a jogi és a közgazdasági vonatkozások közötti sajátos különbség jelölésére az „elrelativizálódás” (osztódás) terminust használja. Mégis úgy gondolom, egy útkereső vállalkozásnál elsősorban az okfejtés tartalmát kell néznünk. Ilyenkor tekintetbe kell vennünk egyfelől, hogy az útkeresés mindig a megfelelő szavak keresésének nehézségével jár, másfelől azt, hogy ami a közgazdászoknak szokatlannak tűnik, talán a jogászok számára természetesnek hat. Kérdés, hogy nem éppen a Sárközy által alkalmazott terminológia segítségével érti-e meg könnyebben a jogi ka-

¹ Takács Béla: Megjegyzések a marxi tulajdonfogalomhoz. Közgazdasági Szemle, 1974. 7—8. sz.

² Lengyel László: A közgazdaságtani tulajdonfogalom kérdéséhez. Közgazdasági Szemle, 1974. 12. sz.

tegóriákban jártas szakember a szerző mondanivalóját. (Tehát a jogtudomány művelőire kell bízni azt, hogy saját fogalmi rendszerük alapján ítéljék meg a kifejezések helyességét.)

Tévedés ne essék, e kérdéseket nem azért vetem föl, mintha eleve Takács Bélával kivánnám szembefordítani kritikájának Sárközy eljáráására irányuló élet. Inkább elmondani szeretnék valamit, ami hasonló viták kapcsán már régóta kikívánkozik belőlem.

Úgy látom ugyanis, hogy néha bizonyos, nem éppen pozitív hagyományok akaratlan hordozói vagyunk. *Nem mindig tudunk különbséget tenni a marxista indíttatású és a világnézeti ellenfélnek számító vitapartner között*, illetve az alkotás közbeni tévedés és a tudománytalanságot nemző antimarxista beállítottság között. Ebből adódnak azután a sajátos paradox helyzetek: az ideológiailag ellenfélnek nem tekinthető vitázók mindegyike olyan pozíciót vesz fel, mintha ő volna az igazi marxista, a másik pedig Proudhon, Dühring vagy Sztruve. Ugyanakkor a valóban polgári, kispolgári elméletek hirdetői nyugodtan írhatnak, s legfeljebb meglehetősen tartózkodó bírálathat részesülnek.

Klasszikusokhoz fordulni egy ilyen vitában egyáltalán nem pusztán tiszteletből, illendőségből vagy „önvédelemből” kell, hanem azért, hogy egy-egy adott kérdésben rámutassunk: erről a klasszikusnál ez és ez található. Így válik világossá, hogy az adott válasz *eltérést* jelent-e tőlük *vagy sem*, s ha igen, úgy igyekeznünk kell biztosítani a folyamatosságot. E kontinuitás egyrészt a klasszikus tételeknek a valóság újabb fejleményeire, illetve újabb összefüggéseire való *alkalmazását* jelenti, másrészt újabban igazolt tételleket, amelyek az előbbieket *kiegészítik* vagy a *helyükbe lépnek*.

Az adott esetben szocialista gazdasági és jogi gyakorlatunk nagyon lényeges kérdéséről s az arra való tudományos válaszadásról, közös útkereséséről van szó. Ez szükségképpen polémiát vált ki, amely azonban — szerintem — *marxista* indíttatású partnerek vitája.

A tulajdonforma fogalmi megmervítése

A Közgazdasági Szemlében megjelent cikke — és általam ismert írásai — alapján igyekeztem Takács Bélának a tulajdon általános értelmével kapcsolatban felfogásából összegezni mindazt, amit hozzászólásom szempontjából lényegesnek tartok. Terjedelmi okokból eltekintek Takács Béla azon nézeteinek összefoglalásától, amelyek — gondolom — a vitában részt vevők mindegyikének álláspontjával találkoznak (például, hogy a tulajdon a marxisták szemében nem egyszerűen ember és dolog viszonya, hanem az emberek között a termelőeszközök elsajátításában kialakuló kötelékek rendszere stb.).

Ezeket a Takács cikkében is megjelenő nézeteket — Sárközy Tamással együtt — jómagam is osztom, s egyetértés van közöttünk két másik tézist illetően is, amelyeket viszont már nem tekinthetünk általánosan elfogadottnak. Mégpedig, hogy indokolt

a) a termelési (úgymond: „gazdasági-termelési”) viszonyok két oldalát — nevezetesen a társadalmi-gazdasági viszonyokat és a technikai-gazdasági viszonyokat — elméletileg megkülönböztetni egymástól;

b) a mindenkori tulajdont közgazdaságilag elsajátítási viszonyként értelmezni. (867. l.)

Van azonban Takács Béla felfogásának két olyan pontja, amelynek helyességéről nem tudott meggyőződni. Nevezetesen az, hogy

a) tagadja a termelési viszonyok és az elsajátítási viszonyok különböző nézőpontokból (aspektusokból) történő vizsgálatának elméleti jogosultságát, mivel a „gazdasági-termelési viszonyoknak nem elsajátítási aspektusuk van, hanem elsajátítási viszonyok”. (876. l.);

b) tagadja azt, hogy a tulajdonformában a tulajdonviszonyok (értsd: elsajátítási viszonyok) mennyiségi oldala is kifejezésre jut, mondván: abban csak „az elsajátítási viszonyok minősége jelenik meg” (866. l.) és másutt: „a gazdasági-elsajátítási viszonyok terjedelme szélesebb a tulajdonviszonyokénál”. (876. l.)

Ha ítéletem nem csal, Takács Bélának minden lényeges — Sárközy Tamás ellen irányuló — kritikai felvetése érdemben alapállításának erre — az enyémtől is különböző — két mozzanatára vezethető vissza. Ezért hozzászólásom középpontjába e kérdéseket állítom.

Előtte azonban ki kell egészítenem Lengyel László egy megjegyzését, aki azt írja: „... visszautasító magatartása (mármint Takács Bélaé) Sárközy Tamás könyvének gondolatával kapcsolatban... valamiféle rossz »hagyomány« alapján történő visszautasítás”. Véleményem szerint van igazság ebben a megállapításban. Nevén nevezve a dolgot, arra a nem éppen termékeny hagyományra gondolok, amely a személyi kultusz hajtásaként a politikai gazdaságtanban meghonosodott. Gyakorlatilag a tulajdon jogi alakjaként fogja fel a termelőeszközök tulajdonformáját — az eredeti marxista felfogástól eltérően —, úgy állítván be, mintha alapvetően az határozná meg a termelési viszonyok másik két elemét, ti. a különféle társadalmi csoportok helyzetét és kölcsönös viszonyát, valamint az elosztás formáit.³

Könnyű felismerni, hogy Takács Béla nem tudja túltenni magát a tulajdonforma e tradicionális tulajdonjogi felfogásán. Végeredményben ez gátolja őt abban, hogy magáévá tegye az ún. különféle aspektusokból történő megkülönböztetés jogosultságát, és hogy felismerje: az elsajátítási viszonyok kvantitatív vonatkozásainak is szükségszerűen meg kell nyilvánulniuk.

A tulajdon „belülről” történő magyarázata és „külsődleges” formulákkal való leírása Sárközy Tamásnál

Az, hogy Takács Béla „közgazdasági” tulajdonfogalma túlságosan is a termelőeszközök tulajdonjogi alakjához kötődik, jól megmutatkozik értetlenségében, ahogyan Sárközy egyes formulázásaihoz viszonyul. Sárközy a jog nyelvén óhajtja kifejezni azt a funkciót, amelyet valaki — valamely osztály vagy réteg tipikus tagjaként — az újratermelésben megvalósuló elsajátításban betölt. Nem érti meg, hogy amidőn Sárközy „belülről” (közgazdasági aspektusból) igyekszik magyarázni a tulajdont, akkor ehhez a magyarázathoz saját tudományának „külső” terminus technicusait veszi igénybe, amelyekkel szükségszerűen együtt járnak

³ Vö. Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra, 1952. 72. l.

olyan kritériumok, mint a rendelkezés, a birtoklás, mások kizárása a hatalmukban tartott dolgokból, a kizárás és rendelkezés eltérő mértéke stb. Így lesz nála közgazdasági „tulajdonos” nemcsak a föld jogi tulajdonosa, hanem más módon és fokban a bérlő is; nemcsak a pénztőke jogi tulajdonosa, hanem más módon és mértékben a kölcsönvevő is. Sárközy formulázásában „tulajdonossá” válik a termelőeszközök tőkés tulajdonosán kívül — természetesen merőben más módon és értelemben — a munkás is, aki bérhez, netán osztalékhoz jut, s ezzel „rendelkezve”, közszükségleti javakat vesz, hogy munkaerejét — amely felett szintén „rendelkezik” — újratermelje.

Sárközy eközben nagyon is jól tudja, hogy a tőkés újratermelés említett szereplőinek viszonya milyen végletesen különbözik egymástól. Világosan látja, hogy itt alá- és fölérendeltségi viszonyokról van szó. Nemkülönbön azt is, hogy még a polgári tulajdonjog szerint sem tulajdonosa a kölcsöntőkének a kölcsönvevő, a földnek a bérlő, a tőkének a munkás.

Nem okozhat tehát nehézséget a „közgazdasági tulajdonos” kategóriáját behelyettesíteni a politikai gazdaságtan megfelelő fogalmaival. A behelyettesítés után rögtön kiderülne, hogy a bérlő, mint tőkés a földbérlet alapján, kizsákmányoló funkciója révén szereplője az érték-többlet elsajátításának, hogy a kölcsönvevő is ugyanígy a vállalkozói nyereség elsajátításának, s hogy a bérmunkás, miközben (netán morzsányi osztalékkal megtoldott) béréért fogyasztási javakat sajátít el, ezt annak alávetve teheti, hogy mások az ő többletmunkáját sajátítják el.

Vagy nézzük a tulajdon kizáró jellegének vitatott kérdését. Szerevény jogi műveltségem azt sugallja — igazítsa ki esetleges tévedésem a nálam avatottabb —, hogy amíg lesz állam és jog, addig e jognak a szocialista tulajdonnal kapcsolatos minden elvi megállapítása — (például a termelőeszközöknek a dolgozó nép tulajdonakénti deklarálása) szükségképpen előfeltételez vagy nyíltan tartalmaz *valamiféle* kizárást is. Ellenkező esetben a jog elvesztené létének, mint a gazdasági-politikai uralom eszközszerének az indokoltságát. Valószínű, hogy Takács Béla sem vitatja ezt. Csakhogy akkor, miért kérdőjelezi meg annak a próbálkozásnak az elvi lehetőségét, amit Sárközy — mint a gazdasági viszonyokat értelmező jogkutató — a magántulajdonról szóló marxi megállapításoknak a mi gyakorlatunkra való adaptálása végett tesz? Miért utasítja el eleve azt, hogy azokból a szocialista tulajdon kizáró jellegére nézve — ellentétes tartalommal bár, de hasznosan konkretizálható — tanulságokat vonjon le? Annál is inkább, hiszen a szocializmus mai történelmi stádiumában az elkülönültség szükségszerű létéből fakadó áru- és pénzfornák a termelési viszonyok elidegeníthetetlen jellemzőinek bizonyulnak.

Nekem úgy tűnik, hogy Sárközy Tamás jobban „elsajátította” a tulajdon közgazdasági tartalmát, mint az utóbbit tőle számon kérő kritikusa. Tanúskodjanak saját szavai arról, hogy a tulajdon közgazdasági tartalmának értelmezése körül Takács Bélánál csakugyan nincs minden rendjén.

Próbáljuk elemezni következő okfejtését: „Ha már most az elsajátítást a társadalom tagjai közötti gazdasági viszonyoknak tekintjük, azonosíthatók-e ezek a viszonyok a tulajdonnal? Nem! Hogy gazdasági

elsajátítási viszonyok a technikai-technológiai jellegű elsajátítási viszonyok is, az — úgy vélem — nyilvánvaló. Ha viszont ez tulajdon is egyben, akkor... a technikai-technológiai viszonyokban megnyilvánuló különbségek egyben tulajdonkülönbségek. Így például a tőkés üzemben a munkások egymástól különböző mértékben és módon tulajdonosai a tőkés termelőberendezéseinek.” (876. l.) Újra megismételve azt, hogy a (gazdasági!) elsajátítási viszonyok adják a tulajdon tartalmát, s az utóbbiak terjedelme szélesebb a tulajdonviszonyokénál, ezt írja: „Az elsajátításban meglevő különbségek nem jelentenek tértől és időtől függetlenül tulajdonosi különbségeket a társadalom tagjai között. Nem valószínű, hogy különböző módon és mértékben tulajdonosok például az ó-indiai faluközösség tagjai, akik nem ismerik a magántulajdont, pedig eltérő mértékben sajátítanak el... Az egyébként is nyilvánvalónak látszik, hogy például a fogyasztási cikkek elsajátítását a tulajdon (forma) határozza meg, nem pedig ezek elsajátítása a tulajdont.” (876—877. l.)

Kezdjük Takács Béla kiindulópontjával, miszerint az elsajátítás a társadalom tagjai között gazdasági viszonyoknak tekinthető. Ez nyilván pontatlan megfogalmazás, mert az elsajátítás — *folyamat*, s így az nem lehet azonos az emberek közötti *viszonyokkal*, amelyek magában a folyamatban jönnek létre.

Miért hányom szemére Takács Bélának ezt a pontatlanságát? Korántsem a kötözködés kedvéért! E pontatlanság azt tükrözi, hogy sokszor még hozzávetőlegesen sem definiál fogalmakat. Ez alkalmat ad számára eltérő jelentésű fogalmak összekeverésére vagy éppen azonos értelműek megkülönböztetésére. Egyébiránt pedig éppen az elsajátítási folyamat pusztán technikai eleme és az elsajátítási viszonyok közötti distinkció mellőzése teszi érthetővé számunkra Takács Béla felfogásának alaphibáját.

Nézzük csak, milyen okból nem tartja azonosíthatónak a tulajdont a gazdasági viszonyokkal? Azért, mert akkor a technikai-technológiai viszonyokban levő különbségek a társadalom tagjai közötti tulajdonosi különbségként jelentkeznének. Mármint, ha itt a technikai-technológiai viszonyokon pusztán emberek és dolgok kapcsolatai értendők (nem tudjuk meg Takács soraiból, hogy így van-e), akkor világos, hogy ezek a viszonyok *nem elsajátítási viszonyok* abban az értelemben, ahogyan azokat a marxista elmélet mint ember és ember közti kötelékeket tekintti. Ám ez esetben nem értjük, miért sorolja vitapartnerünk a technikai-technológiai viszonyokat a tulajdon közgazdasági tartalmához?

De hátha mégis így! Korábban már idéztem Takácsnak egy olyan formuláját, amely mintha terminológiai szinonimája lenne az általánosan technikai-gazdasági relációknak (az elsajátítási viszonyok mennyiségi meghatározottságának) nevezett fogalomnak. Ez esetben azonban a következő kérdés merül fel: ha a technikai-gazdasági relációkat mint az újratermelésben megvalósuló emberi kapcsolatokat egyenlőtlenségek jellemzik, miért nem jelenthetnének ezek egyben tulajdoni különbségeket is? Miért nem nyilvánulhatnak meg az elsajátítási viszonyok e *mennyiségi* különbségei — természetesen az elsajátítás uralkodó módja által determinált körülmények között — a tulajdonviszonyok egyenlőtlenségeiben? A Rockefeller- vagy a Ford-cég urainak és

a nem monopolcégek gazdáinak a tulajdonosi pozíciója óriási mértékben különbözik egymástól, noha — a termelőeszközök tőkés elosztási módja folytán — egyaránt az idegen munka elsajátítása adja gazdasági funkcióik értelmét. Továbbá, az a munkás, aki szakmájánál fogva olyan cégnél vagy egy vállalatnál belül olyan munkakörben dolgozik, ahol többet kereshet, mint egy másik, kevésbé szerencsés osztályostársa, nem jut-e ezáltal több fogyasztási jószághoz? Nem lesz-e mennyiségi különbség a munkások személyes elsajátítási színvonala között, s ez nem mutatkozik-e meg személyi tulajdonuk terjedelmében is, annak ellenére, hogy *a tőkés termelés rendszerében elfoglalt helyük és funkciójuk lényegében azonos?*

Lehet, sőt biztos, hogy Takács Béla nem így gondolja. Megállapításaiából azonban mégsem következhet más, mint amit — gondolatmenetét követve — az imént a tőkés viszonyokra levontam. S akárhogyan forgatjuk, álláspontját csak azzal magyarázhatjuk, hogy a tulajdont ő fogalmilag végül is *a termelőeszközök tulajdonformájára redukálja* (ami valójában csak az elsajátítási mód leglényegét juttathatja kifejezésre). Mi több, a redukció voltaképp a termelőeszközöknek is csak a *tulajdonjogi* alakjára összpontosít, amely szükségszerűen csak a kizárás — nem kizárás, valamint a formális egyenlőség fogalmai között tud mozogni. Így azután hiába hadakozik Takács az ellen, hogy az elsajátítást elvont (konkrét forma nélküli) fogalomként szemléljék, saját maga is ezt teszi. Tulajdonfogalma nem fér össze azokkal a reális jelenségekkel, amelyekben az elsajátítási viszonyok tényleges egyenlőtlenségei, az elkülönültség terjedelmének és erejének viszonylagos pozíciókülönbségei kifejeződnek.⁴

Az effajta beállítottságnak az a buktatója, hogy közgazdaságinak adja ki magát. Még fontosabbak azonban a következmények, amelyekkel alkalmazása jár. Szocialista viszonyaink tudományos megítélése, s így a gyakorlat helyes orientációja helyett az ilyen felfogás vagy ahhoz vezet, hogy illúziók csapdájába esünk, vagy pedig bizonyos mesterséges elmeszüleményeket hívunk életre. Olyan koncepciókra gondolok itt, amelyek technikai jelenséggé degradálják a gazdasági elkülönültséget, az árutermelés szükségességét, illetve amelyek képtelenek összeegyeztetni az egyenlőtlen munkateljesítményekkel arányosan egyenlőtlen kereseti (és az ettől függő fogyasztási) viszonyokat az elsajátítás társadalmi természetével. Hiszen abból a tételből, hogy a tulajdon (forma) határozza meg a fogyasztási cikkek elsajátítását, vajmi kevésbé magyarázható meg erőltettség nélkül, hogy miért eltérőek az ó-indiai ősök funkciói a természetnek a faluközösség általi elsajátítási folyamatában, és milyen alapon különbözik egymástól személyes fogyasztásuk is. Takács magyarázatai alapján sohasem fogjuk megérteni, hogy miért különböznek egymástól a modern szocializmus feltételei között a vállalatok (felhalmozási lehetőségeik tekintetében), vagy miért térnek el szükségszerűen egymástól a dolgozók munkán alapuló jövedelmei, ha egyszer (alkotmányjogi értelemben) valamennyien egyazon állam polgáraiként egyforma mértékben köztulajdonosai a termelőeszközöknek?

⁴ Hogy ne keveredjek az önkényes idézetkiragadás és a belemagyarázás gyanújába, utalnék itt cikkének 872., 873. és 875. lapjaira, ahol olyan fejtegetéseket találhatunk, amelyek még inkább alátámasztják véleményemet: Takács itt a tulajdon fogalmát valóban tulajdonjogi nézőpontból és szembetűnően statikusan ragadja meg.

Örlődés a közgazdasági és a formális tulajdonjogi megközelítés között

Összegezve az elmondottakat: Takács Béla formulázásainak — Lengyel László által is szóvá tett — ellentmondásossága nem tükröz mást, mint vergődést a közgazdasági megközelítés határozott szándékának Szküllája és a termelőeszközök formális tulajdonjogi alakához való kötődés Kharübdiszé között. Úgy tűnik, hogy a szerző akaratlanul is ámítja magát, amidőn minduntalan hangsúlyozza: a tulajdonforma „társadalmi viszony”, s lépten-nyomon a tulajdon „közgazdasági tartalmáról” beszél. A jelzők azonban nem takarhatják el szemünk elől állításainak tényleges értelmét. Ugyanakkor észre kell vennünk a gyötrődést is, amit az okoz, hogy folyton az előítéletek falába ütközik. Ezt érzékelve, úgy vélem, hogy Takács Béla munkálkodását inkább elismerés illeti, mint sommás elmarasztalás. Érdemének kell betudnunk jó néhány felvetett kérdését és válaszainak érvelő jellegét is. Az sem lehet mellékes azonban, hogy megláttassuk vele logikai ellentmondásait, válaszainak gyengéit is, mert ha szembe mer nézni e gyengésekkel, ez szükségképpen elfogadhatóbb megoldás felé viszi majd. S talán nem is csak őt, hanem mindazokat, akik bármi oknál fogva az adott kérdésben vele azonos vagy hasonló nézetet vallanak.

A reális értékeléshez mindenképpen hozzátartozik az a tény, hogy ma sincsenek kevesen, akiknek a gazdasági jelenségvilág szocialista struktúrájáról alkotott képe két évtizedes elmaradás nyomait viseli magán. Takács Béla viszont szilárdan vallja a termelési viszonyok társadalmi-gazdasági és technikai-gazdasági vonatkozásai, az elsajátítás minőségi és mennyiségi meghatározottságai közötti megkülönböztetett jogosultságát, csakúgy, mint a gazdasági érdeksztruktúra alapelemeit illetően. Így hát fogékonysága az új iránt csak növelheti bizakodásunkat, és arra ösztönöz, hogy ne nélküle, hanem vele együtt fáradozzunk közös elméleti gondjaink elosztatásán.

Együttes erőfeszítésre és egymás bizonyító érveinek akceptálására annál nagyobb a szükség, mert a vitatott kérdés körül van elég tisztázni és megoldani való! Vessük csak össze azt a viszonylagos gyorsaságot, ahogyan az elmúlt évtizedben például a technikai-gazdasági relációkkal⁵ vagy az érdeksztruktúrával kapcsolatos tételek kisebb-nagyobb módosulásokkal elterjedtek, azzal a mérsékelt ütemmel, amelyet akár a termelési és az elsajátítási viszonyok, akár a tulajdonforma és az elsajátítási viszonyok fogalmi megkülönböztetésénél tapasztalhatunk.

Ahhoz, hogy e tekintetben aránylag lassú az előrehaladás és a megosztottság ellenére ritka a nyílt vita, feltehetően közük van — az első megközelítéssel rendszerint együttjáró — kiforratlan gondolatoknak. A holtpontról való lassú elmozdulás *igazi okait* azonban mégis másutt kell keresnünk. A tulajdonfogalomra egy adott periódusban rárakódott ítéletek szívósságában, s amelyet szinte napról napra merevít még a joggyakorlathoz tapadó empirikus gondolkodás hatása is. Ezen kívül azoknak, akik meg akarják szabadítani e fogalmat a „rárakódásoktól”, szembe kell nézniük egy másik ténnyel: a tulajdonfogalom eszmei-

⁵ L. I. Abalkin „A fejlett szocialista társadalom gazdasági mechanizmusa” című könyve (Moszkva, 1973. Izdatyelsztvo Miszl.) nem az első olyan szovjet közgazdasági munka, amelyben az elsődleges termelési viszonyoktól megkülönböztetve szerepel a szervezeti-gazdasági viszonyok fogalma. Jelentése ahhoz hasonló, ahogyan mi a technikai-gazdasági relációk fogalmát értelmezzük.

leg, politikailag „magasfeszültségű” kategória, amelynek avatatlan érintése csakugyan nagyon veszélyes.

Ahhoz azonban, hogy a tudományos kutatás és a gyakorlat hasznára a tulajdonfogalom újra eredendő marxi veretében, konkrét realitásban álljon előttünk, mégsem vezet más út, mint a szemléleti ráakódások okozta zárlatok kiküszöbölése, megfontolt, de előítéletek nélküli hozzáállással. A megoldáshoz közelebb visz, ha előbb világosan elhatároljuk egymástól a jogi és a politikai gazdaságtani megközelítést, hogy aztán a jelenleginél gyümölcsözőbben és biztonságosabban kössük össze őket.

Hogy ne maradjanak a pusztá reagálás síkján, a következőkben megkísérlem pontokba sűrítve a társadalomtudomány képviselői ítélete elé bocsátani a tulajdonnal kapcsolatos nézeteimet.⁶

Tézisek a tulajdonról

1. A marxista politikai gazdaságtanban sem a tulajdont, sem a tulajdonformákat, sem a tulajdonviszonyokat nem értelmezhetjük az objektív gazdasági viszonyok önálló elemeként. Marx nyomán nemcsak a kapitalizmusra, hanem a szocializmusra vonatkozóan is olyan fogalomként használhatjuk, amelyben mindig *az adott társadalmi formáció — adott fejlődési stádiumában fennálló és állandó mozgásban levő — gazdasági viszonyainak, összefüggéseinek rendszere jut jogi kifejezésre.*⁷

Amikor Marx „A tőke” három kötetében ábrázolta a kapitalizmus kategóriáit, mozgástörvényeit és gazdasági jelenségvilágát — jóllehet egyetlen fejezete sem viseli a tulajdon címet —, művében másról sem írt, mint a korabeli kapitalizmusra jellemző — reális alakjában felfogott — polgári tulajdonról.

Hasonlóképpen elmondhatjuk: amidőn a szocializmus közigazgatása a szocialista gazdaság kategóriáit, törvényszerűségeit, folyamatait és jelenségeit a maguk mozgásában és struktúrájában vizsgálja, akkor egyszersmind a szocialista tulajdont elemzi: s ebben itt is a valóságos gazdasági viszonyok *összessége* jut kifejezésre.

2. *A tulajdon azonban nem szűkíthető le a termelőeszközök tulajdonának tulajdonjogilag deklarált formájára!* A tulajdon kategóriájához tartoznak mindazok a jogi kötelekek is, amelyek a gazdasági élet valamennyi területét átszövik, kezdve a tételes munkajogi, polgárjogi szabályozástól egészen az államjogi, államigazgatási, pénzügyjogi szabályozásig. Eközben a jogviszonyok (s egyáltalán az uralmi intézmények) alakításában alapvető jelentősége van a termelőeszközök — alkotmányjogban rögzített — tulajdonformájának. Mindez azonban érintetlenül hagyja azt az igazságot, hogy *a tulajdonjogi és az egyéb jogviszonyok nem egyebek, mint a mindenkori uralkodó osztály* (szocializmusban a munkásosztály)

⁶ Amit itt leírok, az a lényeg tekintve nem különbözik attól az álláspontomtól, amelyet több mint tíz évvel ezelőtt megjelent könyvem I. részében (A szocialista termelés alapvonásai, Kossuth Könyvkiadó, 1964.), valamint akadémiai értekezésemben (1967) ismételten kifejtettem. (Kutatásaim itt közölt eredményeire is épített Sárközy Tamás, akinek könyvét bírálva, Takács Béla értelemszerűen engem is bírál.) A viták és a további vizsgálódások hatására azóta talán kimerlelőbbekké váltak gondolataim. Dehát ezt az olvasónak magának kell eldöntenie.

⁷ Vö. Marx: A filozófia nyomora, Szikra, 1952. 30. l., valamint Marx—Engels Művei 2. kötet, 30. l. és 16. kötet 23—24. l.

törvényerőre emelt és szankcionális biztosítékokkal alátámasztott intézményei, a fennálló uralom megtartásának, oltalmának és erősítésének eszközei.⁸ Jellegüket, minőségi és mennyiségi fejlődésüket végeredményben a gazdasági viszonyok jellege és fejlődése határozza meg.

3. Az, hogy a szocializmusra vonatkozóan is elismerjük a gazdaság elsődleges meghatározó szerepét a jogviszonyok s azok magja, a termelőeszközökkel kapcsolatos tulajdonjogi formák tekintetében, *nem lebecsülése a jogviszonyok jelentőségének*. Az sem valamiféle elfogultság, ha az összefüggések jogi megközelítését — a közgazdasági megközelítéshez és kifejezéshez viszonyítva — statikusnak és formálisnak látjuk. Ezek az ismérvek eleve benne foglaltatnak a jogi eszközök sajátos természetében. A jogi kategóriák e sajátos természete éppúgy nem fogyatékoság, amiként a közgazdaságtannak sem erénye a dinamikus és tartalmi orientáltság. E sajátos mibenlétük teszi a jogi kategóriákat alkalmassá arra, hogy *statikusságuknál* fogva a meglévő uralmi rend fenntartásához, *formális* jellegükből következően pedig a rendsértés szakcionálásához szolgáljanak eszközül a társadalmi-gazdasági élet folytonos változása és mozgása közepette. Mindez persze nem zárja ki viszonylagos önfejlődésük lehetőségét.

4. A termelőeszközök tulajdonjogi formáinak s a rájuk épülő más instrumentumoknak a szerepe különösen a gyökeres átalakulások időszakában ütökzik ki élesen. A szocialista forradalomban az első feladat a kizsákmányoló rend elnyomó politikai hatalmának a megdöntése. Mindjárt ezt követi azonban a termelőeszközök tőkés tulajdonjogi rendszerének a szétrombolása és a szocialista tulajdonformák életre hívása. Tény, hogy itt *a jogi aktus* egy forradalmi tett szentesítése; a kisajátítók kisajátítottak. Az is tény, hogy ez a felépítményi fordulat *kezdpontjává válik annak a folyamatnak, amelynek során* fokozatosan kiépül a szocialista társadalom gazdasági alapja, *azaz megvalósulhat* — mint Lenin írta — *a társadalmi elsajátítás a gyakorlatban*. Ebbe a történeti összefüggésbe állítva, vitathatatlan a termelőeszközök tulajdonjogi formáinak az elsőrendű jelentősége, s az marad általános érvénnyel is.

5. Ha elismerjük a termelőeszközök alkotmányban rögzített formájának történeti és gyakorlati jelentőségét mint a szocialista politikai rend jogi talpkövét, mint jogi védőpajzsot a magánelsajátítás erőivel, tendenciával szemben s mint keretet a termelőerők és termelési viszonyok szocialista fejlődése számára, *vajon ez elégséges elméleti okot ad-e ahhoz, hogy magát e jogi formát az új gazdasági viszonyok egyik önálló, sőt a további fejlődésüket is meghatározó elemeként ismerjük el?* Úgy vélem, nem. Amit ekként kell elismernünk, az csak annak a tartalomnak a releváns eleme lehet, amelyet ezek a tulajdonformák és a velük kapcsolatos jogviszonyok többé-kevésbé kifejezésre juttatnak.

6. Ha a gazdasági összefolyamatot mint az újratermelő *tevékenységek* folyamatát közelítjük meg, akkor az embereknek e folyamatban megvalósuló kapcsolatait *tevékenységeik* (gazdasági funkcióik) *viszonyaiként* állanak előttünk. S mert e funkciók vagy a közvetlen termelésben, vagy a forgalomban, illetőleg az elosztásban (és a fogyasztásban) telje-

⁸ Vö. Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth Könyvkiadó, 1964.

sülnek ennek megfelelően az emberek viszonyai is termelői, forgalmi, elosztási (és fogyasztási) viszonyok. Mivel pedig az újratermelés összefolyamatán belül a közvetlen termelés a perdöntő, azt mondhatjuk, hogy a *tulajdonviszonyokban* is megnyilvánuló gazdasági *tartalomnak* ama bizonyos *lényeges eleme a* (szűken vett) *termelőviszonyokban rejlik*.

7. A *szocializmus* termelőviszonyait azonban (s ennek folytán forgalmi, elosztási és fogyasztási viszonyait) a tevékenységeknek egy másik megosztása is jellemzi, egyfelől a technika és a munkaerő differenciáltságával kapcsolatban munkamegosztás, amelyből a *technikai-gazdasági relációk* következnek; másfelől e munkamegosztás által hordozott más metszetű munkamegosztás is, amelyből szükségszerűen sajátos *társadalmi-gazdasági relációik* erednek. Ez utóbbiak struktúrája nem teljesen vág egybe a technikai-gazdasági relációkéval, amennyiben a társadalom tagjainak az újratermelésben elfoglalt azonos vagy különböző helyzetét feltételezi, illetőleg eredményezi. *Azonosságuk lényege* az, hogy mindenki a társadalmi munkafolyamatban kifejtett hasznos tevékenységéből, azaz saját munkájából él. Negatív módon fogalmazva: nincsenek olyan rétegek, osztályok, amelyeknek a gazdasági funkciója a kizsákmányoló tevékenység volna. Tehát a dolgozók a társadalmi újratermelési folyamatban egyrészt munkafunkciójuk révén, másrészt szükségletkielégítő funkciójuk révén vesznek részt. *E két funkció* (osztály és egyéni szintű) „*perszónáluniója*” az, amely a bérmunka és a kizsákmányoló tevékenység közötti antagonisztikus funkciómegosztás helyére lép, s kifejezi a *társadalmi-gazdasági relációnak azt a specifikumát*, hogy nem az alávetettség, hanem az *egyenrangúság viszonyai*, vagyis „*csak*” a „*társult*” *termelők* (Marx) *viszonyai*.

Íme: a szocialista termelőviszonyoknak ez a lényegi sajátja. Tehát éppen ez az, ami meghatározza nemcsak a termelőviszonyok, hanem a forgalmi, az elosztási és a fogyasztási viszonyok *összességének jellegét is*. (Ide értve mindig a technikai-gazdasági relációkat, sőt azokat az egyenlőtlenségeket és elkülönültségi viszonyokat, amelyeket a társadalmi-gazdasági relációk a szocializmus történeti stádiumában még magukban foglalnak.)

8. A gazdasági összefolyamat egyszersmind társadalmi elsajátítási folyamat. Ennek során teszik az emberek magukévá, „saját tárgyi világukká” valamilyen fokon és módon a természet tárgyait; azaz javukat állítanak elő s használnak fel szükségleteik kielégítésére.

A munkatermékek vagy termelőeszközök, vagy forgalmi eszközök, illetőleg fogyasztási javak és szolgáltatások. Eszerint beszélhetünk a termelőeszközök, a forgalmi eszközök és a fogyasztási javak elsajátításáról, illetve e termékek elosztása alapján az emberek és csoportjaik között kialakuló elsajátítási viszonyokról. A másik két szféra elsajátítási viszonyai tekintetében a termelési eszközök elosztásán alapuló elsajátítási viszonyok játszanak elsődleges szerepet. Az emberek egymás közötti gazdasági kötelékei megközelíthetők tehát ebből a nézőpontból is.

Kérdés, ha egyszer a termelési viszonyok struktúrája tartalmilag egybevág az elsajátítási viszonyok struktúrájával, van-e értelme elméleti megkülönböztetésüknek. Nem egy semmitmondó általánosításról van-e szó csupán — amiképpen azt Takács Béla ellenvetheti —, amely

általánosítás összeférhetetlen a termelőmód (és tegyük hozzá: a tulajdon⁹ „totalitásával”? (876. l.)

Hogy a két megközelítés értelmes lehet, noha mindkét esetben ugyanahhoz a tartalomhoz jutunk, azt maga Marx tanúsította. A polgári közgazdászokkal vitázva így írt: „Egyébként munkamegosztás és magántulajdon azonos kifejezések — az egyikben ugyanazt jelentik ki a tevékenységre vonatkoztatva, amit a másikban a tevékenység termékeire vonatkozólag jelentenek ki.”¹⁰

Azon túl, hogy magam is elfogadom Lengyel László találó ellenérvét: a gazdasági viszonyoknak igenis sok aspektusa van, éppen mert a termelőmód „totalitás”, igyekszem röviden érzékeltetni e megkülönböztetés hasznosságát a tudományos elemzés és a gyakorlati megítélés szempontjából.

a) A marxista politikai gazdaságtan, amely a kapitalizmusban kulcs szerepet tölt be a tőke elleni forradalmi mozgalom gazdaságelméleti alátámasztásában, szocialista viszonyok közt a gazdasági élet tervszerű fejlesztésének és irányításának gyakorlatához, valamint a társadalom tagjai közgazdasági tudatának alakításához szolgál eszközzül. Ahhoz, hogy e funkcióit hatékonyan lássa el, a tárgyat képező jelenségvilág elemeiről és objektív összefüggéseiről sokkal differenciáltabb elméleti leírást kell adnia, mint amilyen a kapitalizmusra nézve megelégedhetünk. Az árnyaltabb analízishez hozzátartozhat a termelési és az elsajátítási viszonyok fogalmi megkülönböztetése is, amely egyben konkrétabb, teljesebb szintézisük egyik előfeltétele.

b) A termelési viszonyok oldaláról vizsgálva, főként a gazdaság funkcionálásának összefüggései és fejlődésének tendenciái mutatkoznak meg. Elsajátítási oldalról viszont — kutatási tapasztalataim szerint — előnyösebben tudjuk jellemezni a gazdasági élet egyes társadalmi szereplőinek másokétól eltérő vagy velük egyező pozícióit, erőviszonyaikat. Innen lehet egyszerűbben átjutni az érdekszférába, tehát az érdekközösségek és érdeksúrlódások, az ellentmondások és a társadalmi hajtóerők tartományába, ahonnan egyenes út vezet a gazdasági uralmi viszonyok problematikájához.

c) A kettős megközelítés kedvező lehetőséget nyújt egyazon kérdésről levont eltérő következtetések szembesítéséhez, hitelességük kölcsönös ellenőrzéséhez. Ily módon jobban megérthetjük az adott jelenség különféle mozzanatait közötti kauzális kapcsolatokat. (Például azt a kiinduló helyzetet, amelyet a gazdasági szereplők elfoglalnak, újra és újra a javak elosztásának konkrét módja és mértéke determinálja, viszont a helyzetváltozások, tömeges ténykedésük, aktivitásuk következményei.)

9. Elismerni azt, hogy az újratermelés egyben az elsajátítás folyamata, valamint, hogy jogos a termelési viszonyok egymással összefonódó láncszemeinek, a technikai-gazdasági és a társadalmi-gazdasági relációiknak a megkülönböztetése, annyit tesz, mint az elsajátítás és az elsajátítási viszonyok ennek megfelelő kettős meghatározottságát is elismerni. Ami a termelési viszonyok technikai-gazdasági relációit illeti,

⁹ „A tulajdonban ul. a termelési viszonyok összege nem mint alkotó elemek egyszerű összege, hanem mint a termelési viszonyok valamennyi mozzanatának sajátos társadalmi-gazdasági relációk által meghatározott szerves egysége jelenik meg.” A szocialista termelési alapvonásai. 62. l.)

¹⁰ Marx—Engels Művei. 3. kötet. Kossuth, 1960. 33. l.

ezek fogalompárja az elsajátítás mennyiségi meghatározottsága, az elsajátítási viszonyok arányai, struktúrája.¹¹

A társadalmi-gazdasági relációk fogalompárja pedig az elsajátítási viszonyok *minősége*. Ezen belül is *elsődleges meghatározó szerepet az a mód tölt be, ahogyan a termelőeszközök elsajátítása végbemegy*. Ennek van alárendelve a forgalmi eszközök és a fogyasztási javak elsajátításának mikéntje. Tehát amidőn azt mondjuk: termelési mód, ezzel ugyanazt mondjuk, mint elsajátítási mód.

Mi adja a *szocialista* elsajátítási mód általános lényegét? Az emberi termelőerőknek az anyagi termelőerőkkel oly módon való összekapcsolása, amely biztosítja, hogy miközben a társadalom tagjai mint dolgozók a technológiailag determinált függőségi rend szerint ellátják munkakörüket, aktív szerephez jutnak annak a gazdasági folyamatnak az irányításában, amelynek társadalmi és helyi szinten ők a megvalósítói. Más szóval, folyamatos tendenciaként érvényesül az, hogy a célok és az eszközök meghatározása szükségleteiknek és objektív érdekeiknek megfelelően történik, nem pedig egy velük szemben álló osztály (tőkések) törekvéseinek alávetve.

10. Az előbbieket alapján a szocializmusnak azt a specifikumát, amelyet a termelési viszonyok oldaláról nézve a munkafunkció és a szükségletkielégítő funkció perszonális egybeeséseként határoztunk meg, most mint a termelő- és forgalmi eszközök elsajátítójának, valamint a (társadalmilag vagy háztartásokban szervezett) fogyasztási javak és a munkaképesség elsajátítóinak perszonális egybeesését fogalmazzhatjuk.

S amiképpen ott, itt is rá kell mutatnunk: az az egyenrangúság, amelyet ez az egybeesés kifejez, magában foglalja azt a követelményt, hogy minden munkaképes embernek egyformán módja legyen képességei szerint munkát vállalni; ennek alapján közvetlenül-közvetve részt venni a gazdasági döntési mechanizmusban, a gazdasági irányítás kontrolljában; s egyéni, illetve kollektív teljesítményei arányában részesedni az elosztandó használati értékekből.

Am, ha nem akarunk utópiák áldozatául esni, el kell ismernünk, hogy az emberek helyzete egy-egy osztályon vagy társadalmi rétegen belül sem egyforma. A szocializmus egyenjogúsága tehát nem zárja ki bizonyos minőségi különbségek és mennyiségi egyenlőtlenségek létezését a termelő- és a forgalmi eszközök, valamint a fogyasztási javak elsajátítási viszonyaiban. Amit viszont egyértelműen kizár, az az, hogy a termelés társadalmisítottsági fokának ellentmondó magánelsajátítás valósuljon meg.

11. A termelési-elsajátítási viszonyok objektívek, noha tudattal, akarattal bíró emberek kapcsolatai, s ebben az objektivitásukban alkotják a gazdasági jelenségvilág tartalmát. Minthogy jelenségekben léteznek, szükségképpen minden elemüknek és vonatkozásuknak valamilyen (fonákul vagy valósan) meg kell jelennie.¹²

¹¹ Tehát nem egyszerűen a javak mennyiségének a növekedéséről van szó, amint azt Takács Béla írja (867 l.). Ide tartozik a társadalom termelőerőinek és fogyasztóképeségének a színvonala, de itt helyezkednek el azok az emberi viszonylatok is, amelyeknek az újratermelés különböző oldalai közötti mennyiségi kapcsolatok a hordozói. Például a leköltött eszközöknek a nemzeti jövedelemhez, az iparnak a mezőgazdasághoz, a felhalmozásnak a fogyasztáshoz, az I. szektorhoz a II. szektorhoz való viszonya stb.

¹² Ez banális igazság. Mégis azért írom le, mert Takács Béla ismételtlen azzal érvel, hogy nem beszélhetünk konkrét forma nélküli tulajdonviszonyokról, sem tartalom nélküli formákról. Fejtegetéseiben a furcsa csak az, hogy

Melyek azok a formák, amelyekben a technikai-gazdasági és társadalmi-gazdasági relációk, illetve más oldalról az elsajátítási viszonyok kvalitatív és kvantitatív összefüggései megnyilvánulnak? Somnásan azt felelhetjük: mindama jelenségek, amelyek a maguk összeségében és kölcsönhatásában a gazdaság mindenkori mechanizmusának (a szocializmusban a tervszerű gazdálkodásnak) strukturális elemeit alkotják. De tüstént tegyük hozzá, hogy a felszínen az emberek tevékenységi kapcsolatainak és dolgok elsajátításában megnyilvánuló viszonyai ugyanúgy összefonódnak egymással, amiképpen tartalmuk is összefonódik. Ami a tevékenységek technikai-gazdasági vonatkozása, az most az elsajátítási viszonyok kvantitása is, és amik a termelőmód specifikus relációi, azok most az elsajátítási módé is. Csak ezzel a viszonyokkal a jelenségek világában, empirikusan érzékelhető — Takács kívánsága szerint az elsajátítás fogalmával „szembesíthető” (877. l.) — módon nyilvánulnak meg, azaz úgy, ahogyan a gazdasági élet társadalmi szereplőinek dolguk van velük.

12. A termelési viszonyok nézőpontjából azt látjuk, hogy a dolgozók (beosztottak és vezetők, a fizikai munkások és az értelmiségi szakemberek) által kifejtett tevékenységek alkotják a munkaviszonyokat a maguk technikailag többé-kevésbé determinált egymasmellettiségében és hierarchiájában. (Ide tartoznak a vállalatokon belüli kötelek, a különféle vállalati, munkahelyi kollektívák, szakmák, gazdasági ágazatok és területek dolgozóinak egymás közötti kooperatív és alá- és fölérendeltségi kapcsolatai is.) E munkaviszonyok azonban a szocializmusban a kapitalizmusra nem jellemző minőségi jegyeket vesznek fel. Ilyenek a dolgozók közvetlen és közvetett részvétele a döntési mechanizmusban; azonosulásuk a gazdasági célokkal, érzelmileg is átfűtött közreműködésük a célok megvalósításában, az irányítók ellenőrzésében; a vezetők, a szakemberek azonosulása a dolgozók ügyeivel, ugyanígy igyekezetük az elismerésre a munka társadalmi hasznossága, az alkotás, a kezdeményezés és a hozzáértés alapján stb. Az első pillanatra talán ezek a jegyek etikai vonásoknak tetszhetnek. Valójában azonban törvényszerű következményei a társadalmi-gazdasági relációk ama bizonyos egyenrangú jellegének, amely — egyenlőtlenségekkel, ellentmondásokkal terhelve bár, de — mégiscsak realitás.

Minthogy mindenfajta gazdasági tevékenység és tevékenységkapcsolat szükségképpen tárgyiasul, e mozzanatok egyúttal a dolgok elsa-

a) a tulajdonformában hol a tulajdonviszonyok, hol azok tartalma jelenik meg, miközben a tulajdonviszonyok maguk is formák lennének; (867. l.)

b) azt állítja: a tulajdon tartalmát az elsajátítási viszonyok adják (876. l.) (Eszertint tehát a tulajdon azonos a tulajdonformával, a tulajdonviszonyok pedig azonosak az elsajátítási viszonyokkal). Ugyanakkor azonban azt is mondja, hogy a gazdasági-elsajátítási viszonyok terjedelme szélesebb a tulajdonviszonyokénál;

c) a tulajdonviszonyoknak továbbá van mennyiségi és van minőségi oldala, de a tulajdonformában csak az utóbbi jelenik meg. (867. l.)

Mindéből végképp nem érthető, hogy mi a tulajdonviszonyok tartalma, ha maguk a viszonyok a tulajdonformák tartalmát jelentik. Az sem világos, hogy ha a tulajdonviszonyoknak van mennyiségi oldala és az elsajátítási viszonyoknak is van [mondván, a gazdasági elsajátítási viszonyok technikai-technológiai jellegű viszonyok is (876. l.)], ezek miért nem azonos fogalmak. Nem tudni, van-e különbség a tulajdon és a tulajdonforma között, ha a tulajdonformában az elsajátítási viszonyoknak csak a minőségi oldala jelenik meg (867. l.), tehát az a mennyiségi oldal nem, amit előbb a tulajdonviszonyok sajátjának tartott. Végül, függetlenül attól, hogy miknek a mennyiségi oldaláról van szó, megjelennek-e ezek „a technikai-technológiai” viszonyok egyáltalán? Ha nem, miért jelentene ez kivételt az azon tétel alól, hogy nincs tartalom forma nélkül? Meddő tépelődés helyett úgy látszik célszerűbb Takács Béla szövegétől elszakadva, egy értelmezhető megoldást adni a fogalmak rendszerére.

játításának mozzanatai. A különféle munkák bizonyos kombinációi különféle használati értékeket hoznak létre. A társadalmi használati értékek úgy is, mint szükségletekre termelt javak és úgy is, mint álló- és forgóeszközökké vagy mint a fogyasztás tárgyaivá vált javak — a maguk mennyiségi meghatározottságaival — a szocializmusra jellemző (minőségi) megosztást mutatnak. Az arányos fejlődés például, mint a társadalmi használati értékek termelésében érvényre jutó törvény, a szocialista gazdaság modelljének *minőségi* jellemzője, de mindig meghatározott *mennyiségi* összefüggésekben és arányokban kell megjelennie. Vagy nézzük a javak termelésének egy másik vonását. Mivel a szocializmusban van elkülönültség, az elkülönült munkáknak értékkrisztályként kell megtestesülniük. Az érték a szocialista árutermelés kategóriája. E *minőségen* kívül azonban *nagysága* is van, miként azoknak a pénzfornaknak is, amelyekben az érték testet ölt (ár, költség, jövedelem, lekötött alapok, fejlesztési és részesedési alapok stb.).

Nehéz volna egyetlen elgondolkodtató érvet is felhozni, amely kétségesse tenné, hogy ezekre a *szocialista* jelenségekre is érvényes a térbeli és az időbeli létezés törvénye, hogy tehát ezek sem egyebek, mint az adott termelési-elsajátítási viszonyok egységet képező kvalitatív és kvantitatív meghatározottságai. Meggyőződésem, hogy sem Takács Béla, sem azok, akik vele megegyező álláspontot foglalnak el, nem vélekednek másképpen a gazdasági jelenségek megítélésükor. Ezzel visszaérkeztem oda, ahonnan kiindultunk: a tulajdonfogalom és a gazdasági viszonyok összefüggéseinek kérdéséhez.

13. A tulajdont, a tulajdonviszonyokat — mint már szó volt róla — *az első megközelítésben* úgy kell felfogni, mint az államrend gazdasággal közvetlenül kapcsolatos — történeti és gyakorlati szempontból egyaránt nagy jelentőségű — jogi intézményeit.

Ebből a tényből kiindulva szakirodalmunkban *az elsajátítási viszonyokat tükröző jogi követelések értelmezési tartományát megítélésem szerint hol túlságosan leszűkítik, hol túlságosan kiterjesztik.*

Vitapartnerem félreismerhetetlenül azoknak a közzgazdáknak a sorába tartozik, akikre az előbbi szemléleti hiba a jellemző. S ha jól értettem gondolatmenetét, ez a megközelítési mód arra vezethető vissza, hogy a termelőeszközök tulajdonjogi formájára korlátozza az elsajátítási viszonyok jelenségeinek a tartományát. Ámde a termelőeszközök tulajdonformája — természete szerint — az elsajátítás milyenségének csak a specifikus lényegét adhatja vissza. (Szocialista viszonyok közt azt, hogy a termelőeszközök nem szolgálhatnak idegen munka magánelsajátításának eszközéül.) A lényeg azonban soha sem azonos az egész tartalommal! Takács Béla így hiába hangsúlyozza, hogy *közzgazdasági* tulajdonról és tulajdonviszonyokról beszél, voltaképpen e korlátozott tulajdonjogi fogalomnak rendeli alá a tulajdon tartalmi (közzgazdasági) struktúráját. Ebből kétirányú leszűkítés következik:

a) Nem gondol arra, hogy a termelőeszközök közztulajdonának „rendező elvére” épített jogviszonyok a maguk összességében *többet fognak át a társadalmi-gazdasági relációk sajátosságaiból*, mint a legmagasabb rendű törvényekben testet öltött tulajdoni elvek. A szerződésekről szóló jogszabályok vagy a vállalatok és a szövetkezetek státuszára vonatkozó érvényes előírások bizony a maguk nyelvén olyan minőségi

gazdasági jellemzőket is kifejeznek, mint az elkülönültség, az áru- és a pénzvviszonyok stb. A szűken vett tulajdonjog mindezt nem tartalmazza, igaz, nem is zárja ki. Hogy helyes-e a tulajdon államjogi és árujogi fogalmának a megkülönböztetése — amelyet Sárközy Tamás könyvében felvet —, annak eldöntését azt hiszem, a jogtudomány művelőire kell bízunk. Számomra mindenesetre a probléma közgazdasági értelmezésével harmonizáló megoldásnak tűnik.

b) Amikor Takács Béla a tulajdont határozottan csak az elsajátítási mód megnyilvánulásaként tartja számon, akarva akaratlanul mellőzni kénytelen a mennyiségi mozzanatokat is megjelenítő jogi institúciókat. Tagadhatjuk-e, hogy olyan technikai-gazdasági összefüggések, mint a holtmunka- és az élómunka-ráfordítások, a szükséges és a többletmunkaidő viszonya, az egyszerű és a bővített újratermelés arányai stb., megjelennek — persze nem minőségi sajátosságok nélkül — a törvényes jogszabályokban (például az ötéves tervről szóló törvényben).

A másik típusú szemléleti hiba az, hogy *túldimenzionálják* a — jogilag már szélesen vett — tulajdonviszonyok fogalmát. Itt nem elsősorban a túlszabályozás gyakorlati tényeire vagy olyan törekvésekre gondolok, amikor mindent jogi előírásokkal akarnak megoldani. Inkább az elsajátítási viszonyok *egyoldalúan* formális-jogi értelmezéséről van szó, amely a gazdaság jogviszonyait azonosítja az elsajátítás (közgazdasági) viszonyaival. Holott az utóbbiak éppen mozgékonyaságuknál és konkrét valóságuknál fogva mindig *többet, mélyebbet* és *mást is* jelentenek, mint amit bármilyen mesterien megalkotott jogi formákkal egyáltalán megragadhatunk.

Nézzük csak, milyen gyakorlati és politikai hordereje van ennek az elvontnak tetsző különbségtevésnek. Mindnyájan tudjuk, hogy valamely üzemi állami tulajdonba vétele a monopolkapitalizmus uralmi viszonyai között tartalmában ugyanúgy nem jelent társadalmi elsajátítást, mint ahogyan a szövetkezetek sem. E formák a magánelsajátítás kollektív formái.

A szocializmus elemzésekor is szem előtt kell tartani a tartalmi megítélés követelményét. Hangsúlyozva a termelőeszközök társadalmi (állami és szövetkezeti) tulajdonára vonatkozó törvényes jogi formák jelentőségét, az állam és a tervgazdálkodás rendjének védelme és egész fejlődése szempontjából, tudnunk kell: önmagukban e jogi intézmények nem zárják ki, hogy e formák mögött a társadalmi elsajátítással összeegyeztethetetlen tendenciák üssék fel fejüket. Függetlenül attól, hogy milyen a konkrét mechanizmus, ez történik minden esetben, amikor akár egy állami vállalat, akár egy szövetkezet visszaél monopolhelyzetével vagy kihasználja összeköttetéseit. Ekkor voltaképpen már *nem* a társadalmi elsajátításon *belüli* elkülönültséggel, hanem privatizációs jelenséggel van dolgunk, amely „extrajövedelemhez” juttatja e kollektívákat az állam, más vállalatok, a társadalom kárára. Hasonlóképpen kell minősítenünk azt is, ha valamely vállalaton, szövetkezetben belül egyes csoportok vagy személyek élnek vissza hatáskörük, szaktudásuk, befolyásuk adta helyzetükkel. Nem vitatható, hogy szükség van a törvények alkalmazásának szigorára. Ez azonban nem elegendő biztosíték hasonló torzulások megismétlődése ellen, minthogy a törvények sokszor csak a jogsértés bekövetkezése után alkalmazhatók.

Ezt megelőzendő, szükség van a folyamatos politikai, szakmai és társadalmi kontrollra is. Mivel azonban az előbbieket inkább a tiltás, az akadályozás eszközei, önmagukban elégtelenek és nem vezethetnek a társadalmi elsajátítás következetes fejlesztéséhez, a gazdasági viszonyok szocialista jellegének erősítéséhez. Hiszen akinek mindig a sarkában vannak, az leszokik az önálló lépésekről; fél döntené és kezdeményezni. Tehát gazdasági (és nem csak gazdasági) mechanizmusoknak az előbbiekkal összekapcsolódó folytonos tökéletesítésére is szükség van. Ez az, ami az élet minden területén felkelti és ébren tartja a vezetők, valamint a dolgozók pozitív aktivitásának szellemét.

Mély meggyőződésem, hogy a konvergenciaelmélet alá nem Sárközy Tamás ad lovat, amitől Takács Béla annyira tart. Ennek az elméletnek a beszivárgásához éppen az teremti alkalmat, ha a korlátozott vagy rosszul értelmezett formális-jogi szemlélet alapján magyarazzuk a szocialista gazdaság reális társadalmi-elsajátítási viszonyait. A polgári és az újbaloldali kritikusok lába alól a szőnyeget pedig végül is maga a gyakorlat, a szocialista fejlődés húzza ki azáltal, hogy következetesen érvényesíti a dolgozók közötti gazdasági (köztulajdonosi, munkavállalói és fogyasztói) s az erre épülő állampolgári egyenrangúság elvét.

Mindent egybevetve, úgy látom, hogy Takács Béla könnyedén megszabadulhatna felfogásának ellentmondásosságától, és küszködése egy rendkívül bonyolult problémával pozitív eredményre vezetne, ha

— magáévá tenné a termelési és az elsajátítási viszonyok (egyéb-ként azonos jelentőségű) elméleti megkülönböztetésének gondolatát;

— kitorná a tulajdonfogalom — önmagában véve nagy jelentőségű — formális értelmezésének fogságából (ami különben törekvéseivel is ellenkezik), és feloldaná azt az egyenlőségjelet, amelyet a termelő-eszközök tulajdonjogi alakja és elsajátításuk közgazdasági jellege közé hagyományosan tenni szoktak;

— a gazdasági jelenségeket átszövő jogi (nem szűken vett tulajdonjogi) kötelekeket a maguk teljességében is figyelembe venné, mint tulajdonviszonyokat, amelyek a maguk módján kifejezik az újratermelésben megvalósuló elsajátítási viszonyokat. Ez eleve utat nyitna annak elismerése felé, hogy a technikai-gazdasági relációk mennyiségi meghatározottságai tulajdonviszonyokként is megjelennek;

— végül pedig tudomásul venné, hogy a termelési-elsajátítási viszonyok minőségi és mennyiségi relációinak egymással összefonódó gazdasági formái nem azonosíthatók az őket jól vagy tökéletlenül átszövő jogviszonyokkal (tulajdonviszonyokkal).

Nem szeretném, ha a kifejtettek feleslegesen félreértést okoznának. Hangsúlyozni kívánom tehát, hogy semmiképpen sem akarom számúzni a *tulajdonfogalmat* a politikai gazdaságtanból. Az előbbiekből mindössze az következik, hogy a tulajdonformákat ne tekintjük az objektív termelési viszonyok egyik elemének, hanem Marx nyomdokait követve, a szocializmusban is vegyük annak, amik: az elsajátítás (újratermelés) — jogi terminológiával kifejezett — kategóriáinak. Azt sem ajánlom, hogy ne használjuk a *tulajdonviszonyok* fogalmát a közgazdaságtanban. Alkalmazzuk viszont úgy, mint a minőségükben és mennyiségi meghatározottságukban egységet alkotó elsajátítási viszonyok politikai gazdaságtani jelentésének szinonímáját.

Néhány megjegyzés a „szocialista kistermelés”-hez

A Közgazdasági Szemle 1975. januári száma közölte Tóth A. Ernő „A háztáji és kisegítő gazdaságok szerepe az iparosodó mezőgazdaságban” című tanulmányát. A szerző a mezőgazdaság iparosodási folyamatával kapcsolatban foglalkozik a mezőgazdasági kistermeléssel, amelybe beleérti a termelőszövetkezetek háztáji gazdaságaiban és a szakszövetkezetek tagjainak kisüzemileg művelt parcelláin folytatott termelést, továbbá ide sorolja a nem termelőszövetkezeti és szakszövetkezeti tagok kisegítő gazdaságait, a „hobby”-kertekben folytatott kisüzemi növénytermesztést és állattartást, végül az egyénileg gazdálkodó parasztok kisüzemi termelését. A Népszabadság 1975. január 25-i számában Sz. K. vitába szállt Tóth A. Ernő következő megállapításával: „A tőkés viszonyok közötti kistermeléstől való megkülönböztetésüket aláhúzendó, joggal nevezhetjük a kistermelést szocialista kistermelésnek.”

A vitára okot ad Tóth A. Ernő azzal, hogy általában beszél a kistermelésről anélkül, hogy hangsúlyozná az ide tartozó kategóriák minőségi különbségeit. Azt mondja, hogy „a kistermelés szocialista mezőgazdaságunkban lényegét tekintve különbözik a tőkés társadalmak tőkés jellegű mezőgazdaságától, kistermelésétől”. Nem tesz azonban különbséget a termelőszövetkezetekhez kapcsolódó és a tőlük független kistermelés között. A termelőszövetkezetekbe, illetve szakszövetkezetekbe tömörült parasztok a szövetkezeti alapszabályban megfogalmazott elvek szerint — a nagyüzemi gazdálkodás szerves részeként, egyre inkább annak üzemágaként — folytatják a kisüzemi termelést háztáji, illetve a szakszövetkezeti tagok kisüzemi gazdaságaikban. Ettől a kistermeléstől jelentősen különbözik a szövetkezetbe nem tömörült kisárutermelők tevékenysége. A termelőszövetkezetbe nem tömörült kistermelők kis gazdaságaiban a tulajdonviszonyok, a munka szervezete, az elosztási viszonyok valóban nem a szocialista tulajdonon alapulnak, hanem a kisárutermelés alapját jelentő magántulajdonhoz, illetve egyéni tulajdonhoz kötődnek, kivéve azokat az eseteket, amikor a kistermelő állami tulajdonban levő földön folytat kisüzemi gazdálkodást. Ez utóbbi esetekben viszont ellentmondást szül az a körülmény, hogy a társadalmi tulajdon egymagában nem zárja ki a magántulajdonra jellemző használati módot, a kisárutermelést, a magántulajdonban levő termelőeszközök alkalmazását, az idegen munkaerő igénybevételét, végső soron az alkalmazott dolgozók kizsákmányolását, a termékkel való spekulációt.

A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságának, valamint a szakszövetkezeti tagok kisüzemi termelésének megítélésében azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a szocialista formáción belül folytatott kisüzemi növénytermelést a gyakorlatban nem is minden esetben a magántulajdonban levő és a nagyüzemi területből visszatartott föl-

dön folytatják, hanem a szocialista tulajdonban levő vagy a magántulajdonban levő, de közösen használt földből évenként kijelölt — gyakran eszmeileg kijelölt — parcellán. Egyre általánosabbá válik az a gyakorlat is — főként a mezőgazdasági szövetkezetekben —, hogy a növényeket a közös tulajdonban levő termelőeszközökkel művelik, a teljesen gépesített növények esetében egészen a betakarításig. A munkagényes és nem gépesített növényeknél pedig a szövetkezeti és a magántulajdonban levő eszközöknek és a tagok munkájának, munkaeszközöknek változatos, de az alapszabályban körülhatárolt kombinálásával folyik a termelés. Egyre lényegesebb eleme a termelőszövetkezeti tagok és a szakszövetkezeti tagok kisüzemi módon folytatott állattartó, állattenyésztő tevékenységének az is, hogy a fajtákat a közös gazdaság határozza meg, előírja a technológiát is, és a kistermelő a termékét szerződéses alapon a közös gazdaságon keresztül értékesíti. A műszaki fejlesztésre nem képes szövetkezetek tervszerűen, üzemáganként szervezik a tagoknak a nagyüzemi termeléssel összehangolt kisüzemi termelését, s az itt végzett munkát a nyugdíj és egyéb munkán alapuló jogok tekintetében a nagyüzemben végzett munkával azonosan értékelik. Erre a kisüzemi termelésre tehát már nem jellemző, hogy magántulajdonban levő eszközökkel, saját elhatározás szerint termelnek, és a terméket saját elhatározásuk szerint elfogyasztják vagy piacra viszik. Erre a kistermelésre helyesen vonatkozik Tóth A. Ernőnek az a megállapítása, hogy „lényegét tekintve különbözik a tőkés társadalmak tőkés jellegű mezőgazdasági kistermelésétől”. Vonatkozik akkor is, ha bizonyos korlátok között magántulajdonban levő eszközökkel is folytatják, és akkor is, ha a termelési folyamat egésze társadalmi tulajdonban levő eszközökkel folyik. Megítélésem szerint tehát a termelőszövetkezeteken belül folytatott kisüzemi termelés mind a tulajdon, mind a használati viszonyok szempontjából átmeneti kategória, ellentmondásos kategória, jellegét tekintve azonban inkább tartozik a szocialista, mint a tőkés kisárutermelő formációhoz. Ha nem is nevezhető szocialista kistermelésnek, egyre szocialistább jellegűnek azonban igen. A fejlődésnek ez a vonása nyilvánvalóan azért erősödött és erősödik, mert a szocialista állam vezeti, irányítja és szabályozza a népgazdaságot, és a fejlődésnek ebben az irányában a szocialista jelleg erősítésére való törekvés tükröződik.

Ezen nem változtat lényegesen az sem, hogy a termelőszövetkezetek és szakszövetkezetek tagjainak néhány százaléka még a régi módon folytatja a kisüzemi termelést. Nem változtat az sem, hogy a zökkenőmentes átmenet biztosítása végett ma még teljes jogú tagja lehet a szakszövetkezetnek az a néhány ezer állampolgár, aki a népgazdaság más területén van munkaviszonyban, földjét pedig a szakszövetkezet dolgozó tagjai vagy közvetlenül a tulajdonos által alkalmazott munkavállalók művelik. Ez a gyakorlat csak átmenetnek tekinthető, amely a tulajdonviszonyok fejlődése során okvetlenül megoldást igényel.

A termelőszövetkezetekbe nem tömörült kisárutermelők tevékenységének megítélésében egyetértek Sz. K.-val. Ebből következően nem érthetők egyet Tóth A. Ernővel abban, hogy a termelőszövetkezeteken belül és az azon kívül folytatott kistermelést egyetlen kategóriába sorolja. A szövetkezeti mozgalom fejlődése, a termelési viszonyok tovább-

fejlesztése során alkalmazandó gyakorlati módszerek, jogi és gazdaságpolitikai eszközök megválasztásához azonban célszerűnek tartanám, ha az elméleti közgazdászok és jogászok a jelenleginél árnyaltabban fejtenék ki a tulajdon- és a használati viszonyok szerepét, kölcsönös összefüggéseit és ezek szerepét a szocialista forma, szocialista jelleg tekintetében.

Az átmeneti időszak bonyolult viszonyainak beható elemzésére, az átmeneti formák helyének, szerepének, jellegének körületekintőbb és pontosabb megítélésére egyébként Sz. K. tömören megfogalmazott álláspontjának helyes értelmezése szempontjából is szükség van. Sz. K.-nak az a megfogalmazása, hogy „...szocialista formának, vagyis szocialistának... csak azt lehet nevezni, ami társadalmi köztulajdonon, szocialista tulajdonon alapszik”, mereven értelmezve megkérdőjelezheti a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szocialista jellegét is. A termelőeszközöknek ugyanis csak a zöme van ezekben a szövetkezetekben szocialista tulajdonban, a közös nagyüzemi művelés alatt álló földeknek több mint fele a tagok magántulajdonában van. Nem elhanyagolható azonban a tulajdon mellett az a tény, hogy a mezőgazdasági szövetkezetekben a magántulajdonban levő földek használata azonos a közös tulajdonban levő termelőeszközök használatával. A magyar termelőszövetkezetek szocialista jellegének gyors fejlődését jórészt a magántulajdonban és a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök használatának ez a megoldása alapozta meg. A magántulajdonban levő földek folyamatosan kerülnek szövetkezeti tulajdonba. Ebben a folyamatban azonban a termelőszövetkezeti tagok földmagántulajdona a gyakorlatban nem zavarja a földek olyan módszerű hasznosítását, amely a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök esetében elvárható. A gyakorlatban a jog szerint kisüzemi módon művelhető föld egyre növekvő hányadát művelik ma már nagyüzemi módon a termelőszövetkezetekben, tehát fokozatosan kialakul a termelőszövetkezeten belüli kisüzemi növénytermesztés integrálódása. Ha az eszmei háztáji területet a szövetkezeti tulajdonban levő földekből jelölik ki, már a tulajdon oldaláról is megtehető az összhang. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteket tehát a jogalkotás helyesen minősítette szocialistának annak ellenére, hogy a termelőeszközök közül a föld egy része még magántulajdonban van.

A kritikai megjegyzésnek az a mondata, hogy „Az említett kis gazdaságokban a tulajdonviszonyok, a munka szervezete, az elosztási viszonyok nem szocialista tulajdonon alapulnak, hanem a kisárutermelés alapját jelentő magántulajdonon, illetve egyéni tulajdonon”, szerintem csak a kisegítő gazdaságokra és az egyéni gazdaságokra vonatkoztatva helytálló, a háztáji gazdaságok zömére azonban nem.

A Tóth A. Ernő tanulmányában foglaltak a kistermelés népgazdasági jelentősége szempontjából figyelemre méltóak, termelési és technikai szempontból több oldalról alátámasztottak, Sz. K. azonban helyesen mutatott rá az említett fogyatékosagra. A vitához kapcsolódva mégis indokoltnak tartottam szövé tenni a termelőszövetkezeten belül és kívül folytatott kisüzemi termelés közti különbséget, a termelőszövetkezeten belül folyó kisüzemi termelés néhány sajátosságát és az ezzel kapcsolatos elméleti következtetések finomításának szükségességét.

Új lehetőségek és alternatívák a harmadik világ számára*

Újabban Nyugaton egyre gyakrabban ismerik el, hogy fokozódik a harmadik világ képessége a fejlett ipari országok befolyásolására. Az e témával foglalkozó egyik kiemelkedő tanulmány szerint¹ azok a területek, ahol ez a lehetőség leginkább megvalósulóvá válik, a következők:

1. A fejlett ipari országok — beleértve az Egyesült Államokat is — kritikus mértékű függése a harmadik világtól az energiaellátás és más természeti erőforrások tekintetében... A szállító országok maximális nyomást gyakorolhatnak azzal, hogy teljesen megszüntetik a szállítást, legalábbis egy vásárló részére... *Az olajhelyzet a prototípus, amellyel az OPEC megmutatta más országoknak, hogyan kell ezt csinálni, és az olaj csak a kezdet...*

2. A külföldi beruházások elkobozása.

3. Az adósságok visszafizetésének tömeges megtagadása.

4. Iparcikkek exportárának csökkentése és a nyugati piacok előzőnlése.

5. Az export növelése azáltal, hogy

a szennyező iparok menedékévé válnak.

Aktualitása miatt itt főleg az 1. pont alattiak bizonyos vonatkozásaival foglalkozunk.

Az OPEC működése

Az olajexportáló országok szervezete, az OPEC valóban értett hozzá, hogyan használja ki a kivételesen kedvező körülményeket, és 1971—1973 között majdnem 300 százalékos egyoldalú áremelkedéseket ért el, valamint növelte a termelő országok részesedését. A nyersolaj árát most már többnyire a termelő országok állapítják meg (posted price). Nyugaton elterjedt vélemény szerint a következő néhány éven belül elkerülhetetlen az olajtermelés teljes államosítása (bár a nagy importőrök mindent meg fognak tenni, hogy egy ilyen fejlődést megakadályozzanak, vagy legalább késleltessenek). Olyan kezdeményezések már történtek, hogy az olajtársaságokat még a finomítói és elosztó funkcióiktól is megfossszák. A termelő és a fogyasztó országok közötti — az olajtársaságok megkerülésével kötött — kétoldalú megállapodások egyre inkább elfogadott gyakorlattá válnak. Mellesleg, az arab olajtermelők az olajbojkottot — mint ismeretes, nem minden siker nélkül — politikai fegyverként is használták.

Végül néhány konkrét szám a bevételről: a jelenlegi 11,50 \$ barrelenkénti ár mellett az OPEC-országok 1974. évi teljes bevételét több mint 100 milliárd dollárra becsülték.²

* Ezt a cikket a szerző az indiai *Alternatives* című folyóirat számára írta néhány héttel 1974 júniusában bekövetkezett halála előtt. Az eredetileg angol nyelvű kézirat a szerző hagyatékából származik. Noha Adám György ezt az írását nem lapunknak szánta, s ezért jellegetben némileg el is tér a Közgazdasági Szemle olvasói által az utóbbi évtizedben megismert és megszokott Adám-tanulmányokétól, a benne felvetett problémák és gondolatok ma sem veszítették el aktualitásukat. Közlésével a magyar társadalom- és közgazdaságtudomány éles szemű kutatója és fáradszatóatlan művelője emlékének adózunk. — A szerk.

¹ C. Fred Bergsten: *The Threat from the Third World. Foreign Policy*, 1973. nyári szám, 102—124. l.

² *Business International*, 1974. február 15. 49. l.

A „visszaterelés” hadművelete

Néhány népesebb olajexportáló országnak nincs különösebb gondja, hogy mit tegyen ennek a bevételnek a ráeső részével. A legtöbbnek nagy fejlesztési programjai vannak, és az ölükbe hullott olajnyereséget ezek finanszírozására kívánják fordítani, ami egyebek között tőkejavak nagyarányú importjával jár együtt.

Ami a Nyugatot idegesíti, az azoknak a kis népességű arab államoknak az olajbevételei, amelyeknek alig vannak belföldi beruházási lehetőségeik. Ez az 1974-ben mintegy 50—60 milliárd dollárra becsült összeg „a (nyugati) kormányok és vállalatok számára óriási kihívást jelent.”

Ijesztő történetek jártak sajról sajról Nyugaton, miszerint az arabok felvásárolják a General Motors-t és több más reprezentatív nyugati vállalatot; „az arabok tulajdona leszünk” stb. Hamarosan nyilvánvalóvá vált azonban, hogy ezek a félelmek megalapozatlanok, ugyanis valójában a Nyugat szeretné a Perzsa Öböl arab államait „felszippantani”.

A nyugati stratégiát a *Fortune* fejtette ki teljesen egyértelműen:³

„... az olajtermelőket és az olajfelhasználókat összeköti a közös érdek. A dolgok új rendjében az olajtermelő országok Európát, Japánt és az Egyesült Államokat energiával és tőkével láthatják el. Cserébe viszont pénzüik biztonságos és hasznos hajtó elhelyezési lehetőségét kapják meg, ami csak a fejlett ipari országok, azaz az olajfelhasználók segítségével történhet meg. *Mindegyik félnek szüksége van a másikra.* Egyiknek sem áll érdekében a nemzetközi gazdasági rendszer csődbejuttatása. De ahhoz, hogy ez a kölcsönös függés érvényesülhessen, a *konfrontáció retorikáját tompítani kell...*”

Érdemes elemezni ezt az okoskodást. Több tízmilliárd dollár túl sok pénz ahhoz, hogy elköltenlül a harmadik világ kezében maradjon. Az első feladat tehát, hogy ezt a feles-

leges tőkét a Nyugat pénzügyi rendszerébe visszavezessék. Így hát az *olajtermelő arab államok* ne csak energiával, hanem *tőkével* is lássák el a Nyugatot. Úgy tűnik, a terv sikerül. Jelentések szerint⁴ már az év elején „több nemzetközi bank dinamikus lépéseket tett, hogy a felesleges arab pénzeknek egy részét visszaterelje”.

Megállapítható továbbá, hogy az olajdollárok beáramlása a Közel-Keletre magával hozza nyugati bankárok, pénzügyi tanácsadók és ügynökök tömeges megjelenését. „*Az amerikai bankárok oly intenzíven fésülik át a területet üzleti alkalmak végett, hogy gyakorlatilag egymásba ütköznek.*”⁵

Tényleg, a már berendezkedett vagy ezt tenni szándékozó bankok listája határozottan a *Fortune*-nak a legnagyobb 50 amerikai kereskedelmi bankot tartalmazó névsorára emlékeztet, s ebben mind a lista elején, mind a végén szereplők megfelelően képviselve vannak (például: Bank of America, First National City Bank, Chase Manhattan, Manufacturing Hannover, Morgan-Grenfell, Fidelity Corporation of Pennsylvania). A nyugat-európai és japán tőke sem tűntet távollétével. Számos nemzetközi bankkonzorcium alakult: Union de Banques Arabes et Francaises, amelynek Londonban, Frankfurtban és Rómában vannak társbankjai; a Frab-Bank International, Párizs; European-Arab Holding, Luxemburg, brüsszeli és frankfurti társbankokkal; Banque Arabe et Internationale d'Investissement, Párizs; Arab Finance Corporation, Bejrut; Arab & Morgan-Grenfell Finance Co. Ezekben a nyugati—arab bankvállalkozásokban a francia, az olasz, a belga, a spanyol, a svájci, az osztrák, a holland, a nyugatnémet és természetesen az amerikai tőke békésen vegyül az arab tőkével.⁶

És ha valaki történetesen megkér-

⁴ *Business International*, 1974. február 15. 50. l.

⁵ *Business Week*, 1974. március 16. 40. l.

⁶ Részletesen lásd: *Business Week*, 1974. március 16. 40—41. l. és *Business International*, 1974. február 15. 50., 51. és 55. l.

³ Allan T. Demares: Arab Wealth as Seen through Arab Eyes. *Fortune*, 1974. április, 108—109. l.

dezné: „cui prodest?“, a *Business International* kész a válasszal: „Az eredmény sokatigérő új tőkeforrás megjelenése a nemzetközi vállalatok részére.”⁷

Miért törődik a Nyugat oly gyengéden a harmadik világ nem olajtermelő országaival?

Amióta felemelték az olajárakat, a nyugati sajtó feltűnően sokszor fejezte ki részvétét az OPEC áldozatai iránt a harmadik világ országaiban. Részletes tájékoztatást adtak a fejlesztési tervekről, amelyek papírronggyá váltak, a láthatatlan tételeknél várható nagymérvű csökkenésekről — amelyek eddig turistaforgalomból és a fejlett országokban dolgozók küldeményeiből származtak —, az amerikai, a nyugat-európai és a japán exportpiacok lehetséges elvesztéséről az ipari világ fejlődése lelassulásának (nem is beszélve a recesszióról) következményeként — utalva ezzel arra, hogy a nem olajtermelő fejlődő országok *minden* jelenlegi és jövőbeli problémáiért az OPEC áremelései a felelősek.

Azt is ügyesen sejteni engedik, hogy az olajár emelkedése elszívja az egész fejlesztési segílyt, sőt annak felfüggesztéséhez vezethet: „Mivel az ipari világ kereskedelmi deficitje 1974-ben valószínűleg eléri a 80 milliárd dollárt a magas olaj- és termékárak miatt, a legtöbb ipari ország nem tőri magát, hogy olyan pénzt ajándékozzon, amit nem lesz képes megkeresni.”⁸

Ezt az érvelést néha a gúnnyal határos finom iróniával színezzik: „A harmadik világ deficitje (az olajtermelők nélkül) ebben az évben várhatóan 22 milliárd dollár lesz... Ebből talán 15 milliárd végül is az olajállamok bankszámláira kerül és aztán újra kikölcshöznek az Egyesült Államok és Európa pénzügyeire.”⁹ Nemcsak hogy nem lesz fejlesztési segíly: a fejlődő országok megnövekedett

olajkiadásai végül is a nyugati pénzügyrendszerbe áramolnak át.

Mi motiválja a nyugati országok érdeklődését a harmadik világ sorsa iránt? Úgy tűnik, számos ilyen indíték van.

Először is, ha a harmadik világ minden problémájáért az OPEC-et terheli a felelősség, akkor nem a Nyugat, hanem az OPEC-tagországok kötelessége, hogy a szűkölködő világ országainak lényeges segílyt nyújtsanak. Több arab olajexportáló országnak tökéletesen igaza van, amikor emlékeztetnek arra, hogy a Nyugat egyáltalán nem tulajdonított hasonló élénk érdeklődést ugyanezen fejlődő országok iránt, amikor ezeket az egyenlőtlen csere és a hihetetlenül kedvezőtlen cserearányok nem kevésbé szörnyű hatásai sújtották.¹⁰

Másrészt, nyilvánvaló a szándék, hogy az olajtermelő országokat összeugrasszák az olajfogyasztókkal. Ez bizonyosan csökkentené az OPEC-nek a Nyugatra gyakorolt nyomását.

De még másutt is kilátszik a lóláb: nem szabad, hogy az olaj precedens legyen, amely más fontos nyersanyagok termelőit arra buzdítja, hogy hasonló módon csoportos előnyhöz próbáljanak jutni és így biztosítsák maguknak azt, amit a világ anyagi javaiból való „méltányos” részesedésnek tartanak.”¹¹

Ez tehát egy olyan kérdésnek az egyik alapvető oldala, amely messze túlmutat az olajválságon. Valamennyi, vagy majdnem valamennyi nyersanyagtermelő fejlődő ország új „áruhatalma”, úgy tűnik, lehetőséget ad számukra a jövedelmek világméretű újraelosztására, főleg a Nyugat terhére, és érthető: az utóbbi mindent megtesz, hogy eladja az „igazság napját”.

Hatások a fejlődő országokban, ahogy azt a harmadik világ látja

A nem olajtermelő fejlődő országok eleinte kimondott szimpátiával figyelték az OPEC csatáját a Nyugat-

¹⁰ Idézi: Comercio Exterior (Mexikó), 1974. március, 228—229. l.

¹¹ Klaus Kwastniewski: Oil Crisis and Developing Countries. Intereconomics, Hamburg, 1974. február, 35. l.

⁷ Business International, 1974. február 15.

50. l.

⁸ The Economist, 1974. május 11. 75. l.

⁹ Uo.

tal. Ezt egyebek között egy indiai he-tilap alábbi megállapítása mutatja:

„Ha az olajtermelők végül is képesek lesznek a fejlett országoktól méltányosabb árakat kapni, ezt *üdvözlendő fejleménynek* kell tekinteni, még akkor is, ha ez némi problémát okoz Indiának és más olajfogyasztó fejlődő országoknak.”¹²

De már 1974 elején más hangulat vált uralkodóvá: „Ázsia veszít az energia-játékban.”¹³ Több ázsiai ország gazdaságának áttekintése, beleértve néhányat a fejlettebbek közül (India, Thaiföld, de még Singapore, Hongkong és Dél-Korea is) azt mutatta, hogy számos súlyos negatív hatás éri a fejlesztési terveket, a mezőgazdaságot — különösen a műtrágyával való ellátását —, összehúzódnak és kiesnek exportpiacok stb. Egy meg nem nevezett indiai szóvivőt idévezte azt írták: „Ha az olajtermelők és az Egyesült Nemzetek nem tesznek valamit . . . , akkor a 20 év alatt nagy áldozatok árán elért életszínvonal, amely így sem magas, kevesebb mint egy év alatt semmivé válik.”¹⁴

Az arab államok fantasztikus pénztöbbleteinek kezelését inkább racionális, mintsem érzelmi szempontokból kritizálják. Az eurovaluta-rendszeren keresztül az olajtermelők devizafeleslegei végül is a nyugati országok kezébe kerülnek, olyan olajimport finanszírozására, amit ma már nem tudnak másképp, teljesen a folyó bevételekből fedezni, továbbá olyan új energiaforrások feltárásának finanszírozására, amelyek eredményeképpen a Nyugat kevésbé fog függni az olajtól. Ezzel tehát az arab államok önmagukra mérnek vereséget.¹⁵

Ugyanebben az összefüggésben hangzott el az alábbi gondolatébresztő megjegyzés:¹⁶

¹² Economic and Political Weekly, 1973. december 29. 2286. l.

¹³ Leon Howell és Michael Morrow: The energy game: Asia loses. Far Eastern Economic Review, 1974. január 7. 26—27. l. (Ebből a cikkből több helyütt is merítettünk.)

¹⁴ Idézi a Business International, 1974. március 22. 90. l.

¹⁵ Leo Goldstadt és Philip Bowring: Third World: Licking Lips and Wounds. Far Eastern Economic Review, 1974. február 11. 47. l.

¹⁶ Howell és Morrow: I. m. 27. l.

— Az olyan kívülről erőszakolt növekedési stratégiák, mint például 14 millió gépkocsi előrelézésé Délkelet-Ázsiában 1990-re, most világosan annak mutatkoznak, amik mindig is voltak: sületlenségnek.

— *Egyszer s mindenkorra el kell vetni* azt a véleményt, hogy a külföldi beruházás feltétlenül jó, függetlenül attól, hogy milyen energiaigényes technika importjával jár vagy milyen külföldi függést hoz létre.

Hozzátehetjük: ezután nyilvánvalóan nemcsak azt kell a közvetlen külföldi beruházások megítélésakor figyelembe venni, hogy munkaigényes-e vagy technológiaigényes-e, hogy biztosít-e exportbevételeket, hanem azt is, hogy mennyire energiaigényes.

Latin-Amerikára rátérve, a mexikói *Comercio Exterior*, amelyet széles körben olvasnak az egész kontinensen, hangsúlyozza¹⁷, hogy különbséget kell tenni az olajtermelő országok között és erre két alapvető ismérvet ajánl: a) meg kell különböztetni a ritkán lakott országokat, ahol kicsi a beruházásokat felszívó képesség, és azokat, ahol nagy a lakosság és nagy a beruházáséhség,¹⁸ b) és meg kell különböztetni a haladó és a feudális államokat. A *Comercio Exterior* eléggé szókimondó: Ezeknek az ismérveknek igenis sok köze van ahhoz, hogy mit tesznek az olajtermelő országok pénzügyi erőforrásaikkal és hogy milyen mértékben járulhatnak hozzá a fejlesztési segélyalapokhoz. Ezt a hozzájárulást pedig meg kell követelni tőlük!

Könnyen látható, mire céloz ez a latin-amerikai szócsó, mert a hasábjain hangoztatott másik követelés az, hogy az olajexportáló országok fejlesztési segélyeitől függetlenül a nagy olajvállalatokat, ezeket a tipikusan multinacionális vállalatokat, amelyek mesés profitra tettek szert az olaj-

¹⁷ Petroleo: Crisis y bonanza en el Tercer Mundo. Comercio Exterior, 1974. március, 229. l.

¹⁸ Szaúd-Arábia lakossága 7,74 millió, Kuwaité 1971-ben 0,91 millió, az Egyesült Arab Emírátsoké 0,20, Quataré 0,08, Omané 0,7 millió (1972). Forrás: National Institute, Economic Review, 1974. február. 2. táblázat, 10. l.

válság alatt,¹⁹ kényszeríteni kell, hogy lényegesen hozzájáruljanak azoknak a súlyos következményeknek az ellensúlyozásához, amelyeket az olajáremelések miatt számos fejlődő ország elszenvedett.

Fejlesztési segély: mi a legjobb megoldás?

Fel kell tenni a kérdést: nem segíti-e az OPEC a szegény és a legszegényebb fejlődő országokat? Egy nyugati forrás²⁰ 1974 februárjában azt írta, hogy „eddig semmi jele, hogy az olajválságból hasznot húzó fejlődő országok segíteni kívánják a szegény államokat”. Ez nem volt igaz akkor sem, amikor e sorokat kinyomtatták és még kevésbé pontos ma. Barbara Ward például május közepén azt jelentette, hogy az olajállamok — Iránnal az élen — felemelték saját múlt évi segélymegajánlásukat és a biztos s kevésbé biztos felajánlások összege jelenleg a 4—5 milliárd dollár körül van.²¹

Egyre inkább ismertté válik azoknak a fejlődő országoknak a szorult helyzete és sorsa, amelyek fűtőanyagot, élelmiszert és műtrágyát importálnak. Egyeseknek közülük nincsenek sem turistabevételei, se nem rendelkeznek emigráns munkások által hazaküldött pénzekkel. Ezek érzik leginkább az egyes elsőrendű termékek többletköltségét: 15 milliárd \$ többletkiadás az olaj, 5,5 milliárd \$ pedig az élelmiszerek és a műtrágya infláló hatása, továbbá más nyers-

¹⁹ Az 1973. december 31-vel végződő évben az EXXON (Standard Oil of New Jersey) adózás utáni profitja 1100 millió font sterling volt, ami 59 százalékos növekedés az előző évvel szemben. A többi olajóriás megfelelő adatai:

	millió font	növekedés %-ban
Royal Dutch/Shell	730	159
Mobil Oil	380	47
Texaco	580	45
British Petroleum	310	341
Gulf Oil	364	79
Standard Oil California	384	54

(A dollárt itt 1 font sterling = 2,20 dollár alapon számították át.) Forrás: Labour Research, London, 1974. április, 75. l.

²⁰ Klaus Kwasiński: I. m. 35. l.

²¹ The Economist, 1974. május 18. 69. l.

anyagok, valamint sok gyáripari importtermék árának megkétszereződése miatt, és *mind ez egyetlen év alatt*. Ezt a területet tekintik a világnak elemi csapáshoz hasonló katasztrófától sújtott területének.

Az éhínség és mindenféle gazdasági szerencsétlenség megelőzése végett az Egyesült Nemzetek áprilisi ülészakán akcióprogramot fogadtak el, amelyet az ENSZ-nek kellene végrehajtania. A program középpontjában az áll, hogy *azonnali* segítséget kell nyújtani azoknak az országoknak, amelyeket legjobban sújt az árak megugrása. Ezt egy 3 milliárd dolláros alaphoz juttatják, amelyből egy milliárdot az olajtermelő országoknak, a többit pedig az ipari országoknak kell előteremteniük. *Magán az ülészakon azonban senki sem tett határozott ígéretet.*

Anélkül, hogy ennek vagy az előbb említett segélyforrásoknak a jelentőségét kisebbiteni kívánánk, úgy tűnik, hogy tekintettel arra a 66 milliárd dollárnyi óriási többletösszegre, amelyet az olajállamok kapnak 1974-ben az ipari államoktól, nem beszélve az 1975. évi várhatóan még nagyobb bevételekről, amelyeket az előző évinek másfélszeresére becsülnék²², valami bátrabbat és merészebbet kellene vállalniuk, mint hogy teljes olajbevételeiknek néhány százalékát segélyre fordítsák.

Egy interregionális bank létesítésére gondolunk a harmadik világ számára, amelynek tulajdonosai azoknak a fejlődő országoknak állampolgárai és kormányai lennének, amelyek töketöbblettel rendelkeznek. Feladata lenne világszerte a számba jövő fejlődő országok szolgálata.²³

Ennek tartósabb és mélyebb hatása lehetne a fejlődő országok helyzetére, mint a szükségadományoknak és az akadozó segélyeknek, amelyek jelenleg többnyire az olajválság előtti status quo helyreállítását célozzák,

²² Mint a cikk megjelenésekor már ismert, az 1974. évi februári becslés volt a megvalósultnál lényegesen alacsonyabb, ugyanakkor 1975 első felévére az OPEC barrelenkénti olajára 10, 12 \$ lesz. — A szerk.

²³ Lásd Zuhayr Mikdash: Sovereignty over National Resources Implication for Development. 1973. július (Sokszorosítás.)

noha az sem volt éppenséggel kielégítő, hanem sok esetben robbanásokkal és fenyegető veszélyekkel volt terhes.

Az említett bank felérne egy Gazdasági Függetlenségi Nyilatkozattal a harmadik világ részéről. Mint ahogy Barbara Ward nyíltan bevallja: „A Világbankot, a Nemzetközi Valutaalapot és a GATT-ot tipikusan a gazdag piaci gazdaságok eszközeként hozták létre.”²¹ Az új banknak viszont a fejlődő országok eszközévé kell válnia.

A Világbank nyújtotta segély — néha rejtve, néha nyíltan — mindig politikai feltételekhez volt kötve. A harmadik világ bankjának éppen az ellenkezőjére kellene törekednie: hogy a gazdasági fejlődést olyannyira függetlenné tegye a nyugati előírásoktól és nyomásoktól, amennyire ez csak lehetséges. Pusztá létére a Nyugat monopóliumának megtörését jelentheti a finanszírozásban és versenyt a Világbankkal a fejlődő országoknak nyújtandó feltételek tekintetében. Végül, de nem utolsó sorban, ez a bank előmozdíthatná a sokkal

szorosabb gazdasági együttműködést a szocialista országokkal, beleértve a harmadik világ szükségleteinek megfelelő technológiai kutatását.²⁵

Tekintettel a biztos és kevésbé biztos segélyfelajánlásokra, feltehetően nem irreális, hogy az interregionális bank egy 5—10 milliárd dolláros alappal kezdhethet meg műveleit. Ez talán némileg ahhoz is hozzájárulna, hogy az olajárnak a legutóbbi 3 év alatt végbement óriási emelkedése elfogadhatóbbá válna a világ széles közvéleménye számára, hiszen az olajfogyasztó fejlődő országok távolról sem az egyedüliek, akiket az OPEC működése keményen sújtott, és nem minden európai ország volt korábban sem imperialista hatalom.

Adám György

²⁵ 1973 novemberében a multinacionális vállalatok hatásának tanulmányozására az ENSZ által megbízott „kiváló személyiségek csoportjának” meghallgatásain egy latin-amerikai ország képviselője a következő kérdést tette fel egy népi demokráciából jött szakértőnek: »Számolhatunk-e azzal, hogy a szocialista országokban olyan kutatást és fejlesztést végezzenek, amelynek célja a fejlődő országok számára szükséges technológiák kialakítása lenne. A nemzetek feletti vállalatok szokványos válasza erre a kérdésre: „Nos, ha nincs belőle hasznunk, nem végzünk el a kutatást.”«

²⁴ The Economist, 1974. május 18. 70. 1.

Az SDR első öt éve a tőkés valutarendszerben

Ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy a szocialista országok számára sem közömbös a tőkés valutarendszer olyan mértékű labilitása, amely közel másfél évtizede a nemzetközi pénzügyi kapcsolatok tartósan jellemző vonásává vált, és időnként teljesen kaotikus állapotokhoz vezetett a nemzetközi valutapiacokon.

Az egyik neves szovjet közgazdász J. Kormnov a Budapesten tartott IV. Közgazdász Világkongresszus alkalmával ezzel kapcsolatban a következőket mondotta: „Az a véleményünk, hogy a tőkés világ valutáris rendszerének stabilitása fontos feltétele a gazdasági kapcsolatok normális fejlődésének... Ellentétben az egyes burzsoá vádakkal, a szocialista országok

nem érdekeltek a valutáris válságban, sőt mi a valutáris reform megvalósításában vagyunk inkább érdekeltek. Természetes azonban, hogy a valutareform megvalósítását nem tartjuk elképzelhetőnek a kudarcot vallott Nemzetközi Valutaalap keretei között, hanem... annak az ENSZ vagy az UNCTAD fórumán kell létrejönnie.”*

A dinamikusan fejlődő kelet—nyugati gazdasági kapcsolatokat a tőkés nemzetközi valutarendszer válsága ez ideig még nem gátolta lényegesen. A külkereskedelmi forgalom volumene nőtt, s a legkülönbélebb műszaki és gazdasági együttműködési

* Figyelő, 1974. szeptember 4. 6. 1.

formák alakultak ki. Nem vitatható azonban, hogy a valutaválság általában dezorganizáló hatással van a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra, bár az is kétségtelen, hogy a KGST-országok külkereskedelmi és pénzügyi mechanizmusa bizonyos védeettséget biztosít számukra a nyugati valutáris válsághullámokkal szemben.

Az egyes szocialista országokat természetesen nem egyformán érintik a nyugati valutaválságok. Ez a többi között attól függ, hogy mekkora hányadot képvisel a tőkés viszonylatú export a teljes kivitelben, miképpen alakul az illető állam konvertibilis valutájú országokkal szembeni fizetési mérlege, továbbá mennyire rugalmas a külkereskedelem áruszerkezete, s hogyan alakulnak a külkereskedelmi cserearányok.

Magyarország nemzeti jövedelmének közel negyven százaléka a külkereskedelmen keresztül realizálódik. Ez az arány tíz-tizenöt év múlva nemzeti jövedelmünk felét is elérheti. Noha külkereskedelmünk háromnegyed része a KGST-tagországok viszonylatában bonyolódik le — s ez a körülmény a stabilitás lényeges feltételeit nyújtja számunkra —, pénzügyi akcióinkban mégis igen jelentős kockázatot kell viselnünk. Fennáll tehát az a reális veszély, hogy az ismételt fellángoló nyugati valutaválságok idővel nemcsak az erősödő gazdasági kapcsolatokat és a hosszú lejáratú szerződések megkötését, hanem a folyó ügyletek zökkenőmentes lebonyolítását is zavarhatják.

Az SDR nem hozott megoldást

Az utóbbi idők eseményei egyre világosabban bizonyítják, hogy nem igazolódtak azoknak a reményei, akik öt évvel ezelőtt a Különleges Híteligénybevételi Jogok (SDR) létrehozásától a tőkés valutarendszer reformjának a holtpontról való elmozdulását várták. A reformtól most még távolabb vagyunk, mint egy évvel ezelőtt. A kétéves előkészítő munka legnagyobb részét egyszerűen

„ad acta” kellett tenni — mondotta az egyik nyugati jegybank alelnöke.

Tőkés pénzügyi körök a tetszetős elmélettel kívánják a reformjavaslatokkal megbízott Húszak Csoportja munkájának kudarcát szépíteni, hogy az eredetileg tervezett „nagy reform” áldozatul esett az olajválság és a rohanó infláció következtében kialakult teljes bizonytalanságnak. Különbféle érvekkel igyekeznek bizonygatni, hogy a növekvő világgazdasági feszültségek olyan kritikus helyzetet teremtettek, amelyben egy új, átfogó monetáris rendszer kialakítására irányuló minden kísérlet eleve kudarca ítéltetett.

A valóság ezzel szemben az, hogy a nemzetközi monetáris rendszer összeomlása nagymértékben hozzájárult a világméretű infláció kialakulásához. A reformot pedig azok a lényeges ellentétek akadályozzák, amelyek néhány alapvető kérdésben ma is változatlanul fennállnak az egyes fejlett tőkésországok és azon belül bizonyos politikai és gazdasági körök álláspontjai között. Ezt tükrözte az IMF múlt évi washingtoni közgyűlése is, ahol e tekintetben semmiféle lényeges előrehaladás nem történt. A vita középpontjában ugyanis az olajtermelő országok dollárjainak a nemzetközi vérkeringésbe való visszaáramoltatása (az ún. recycling) és az infláció problémája állt.

A fizetésimérleg-deficittel küzdő olajimportáló országok támogatására létrehozott segélyalap bővítésére vonatkozó elvi megállapodáson kívül csupán két bizottság felállításáról született döntés. Az egyik az ún. Interim (ideiglenes) Bizottság, amelynek a nemzetközi valutarendszert érintő kérdésekben csupán tanácsadói funkciója van az Alap kormányzótanácsa mellett, határozathozatali joggal nem rendelkezik. Ezt a testületet — az átmeneti időszak elteltével — az IMF statutumainak megváltoztatása után egy állandó bizottság fogja felváltani. A másik pedig egy új Miniszteri Bizottság, amelynek a fejlesztési segélyek koordinálását kellene megvalósítani.

A kvótarendszer problémái

Az Interim Bizottság január 15-én tartotta második ülését. 1975 februárjáig ugyanis az IMF ügyvezető igazgatóinak is meg kellett fogalmazniuk az Alap statutumainak megváltoztatására irányuló javaslatukat. Ezek elsősorban az SDR-rendszerre, az SDR-nek a fejlesztési segélyekkel való kapcsolatára, illetve az SDR alkalmazási lehetőségeire, továbbá a monetáris arany jövőbeli szerepére és az IMF-kvótaemelésekre vonatkoztak.

Az említett időpontig el kell készülniük az IMF-tagországok kvótaemelésére vonatkozó javaslatoknak is, mivel az alapszabályok értelmében a kvótákat ötvenként felül kell vizsgálni. Ez a probléma szorosan kapcsolódik ahhoz, hogy az egyes országoknak az IMF-től történő hiteligenybevételi joga és ily módon fizetési mérlegdeficit-finanszírozási lehetősége nagymértékben függ kvótájának nagyságától. Ezen túlmenően a magasabb kvóta fokozott beleszólási jogot is biztosít az egyes kérdések eldöntésénél. A kvótaemelések mértékére vonatkozóan alapvető véleményeltérés volt az IMF-en belül, mert ennek során az egyes tagországokra jutó hányad is megváltozik. A németek alig kívánták a kvótákat emelni, az amerikaiak szükségesnek tartottak egy kisebb mértékű emelést, de jóval alacsonyabbat, mint a francia és az olasz javaslat.

A kvótaemelések végrehajtásának megkönnyítése céljából az Interim Bizottság olyan alapszabály-módosítási javaslatot nyújtott be, amely a kvóták huszonöt százalékának aranyban való befizetését megszünteti, s annak helyébe SDR befizetési kötelezettség lépne. Az ok egyszerű: egyetlen ország sem lett volna hajlandó aranyat befizetni, ha azt a hivatalos 42,22 dollár/unciás áron értékelnék.

Az IMF január közepén tartott washingtoni értekezletén a kvótabefizetések 32,5 százalékos emelését határozták el, továbbá az arany-tranche megszüntetése és a hivatalos

aranyár eltörlése mellett foglaltak állást. A kvóták ilyen irányú emelését azzal indokolták, hogy az IMF-nek az adott körülmények között pénzügyi vonalon elegendő mozgási szabadsággal kell rendelkeznie. Még teljesen nyitott kérdés, hogy mi történjék az Alaphoz már eddig befizetett aranyhánnyal. E tekintetben éles ellentétek vannak a tagországok között. Az amerikaiak az IMF aranytartalékának a szabadpiacon történő fokozatos eladását javasolják — visszavásárlási jog nélkül. Az abból származó összeget fejlesztési segélyekre fordítanák. Ezzel szemben a franciák az Alap aranytartaléka eladásának megtiltását követelik, hogy az a jövőben biztosítékként szolgáljon az IMF hitelfelvételénél.

Az Egyesült Államok viszont véglegesen száműzni szeretné az aranyat a nemzetközi monetáris rendszerből. Ezért támogatja azt a javaslatot, hogy az IMF szabadon adhasson el aranykészletéből a valutapiacra, anélkül, hogy lehetősége lenne a visszavásárlásra. Franciaország egyetért azzal az amerikai elképzeléssel, hogy az SDR-t állítsák a nemzetközi valutarendszer középpontjába, de még nem fogadta el az arany végleges kiszorításának a gondolatát.

Az arany szerepe körüli bizonytalanság

Az IMF statutumának módosítása mögött is az az alapgondolat áll, hogy az arany a nemzetközi monetáris rendszerben elfoglalt központi szerepe megszűnjék, és az SDR legyen az IMF-nél fennálló követelések és tartozások értékmegállapításának a bázisa. Az IMF washingtoni közgyűlésén a dél-afrikai pénzügyminiszter a nemzetközi pénzügyek törvénytelme súlyos pillanatának nevezte a jelenlegi helyzetet; amikor az egész világ pénzügyi stabilitást követel, és mégis olyan javaslatok látnak napvilágot, amelyek kikapcsolnák a rendszerből az aranyat. Ez az egyetlen olyan monetáris tartalékeszköz, amely a legnagyobb bizalmat élvezi, s kikapcsolásával az egész nemzetkö-

zi pénzügyi szerkezet súlypontját egy — eddig még ki nem próbált — bizonytalan instrumentumra, az SDR-re helyeznék át. Az arany nélkül még kevesebb bizalom és még nagyobb infláció uralkodnék a világban — mondotta.

Az IMF közgyűléséről kiadott jelentésből is kitűnik, hogy a legsürgetőbb problémákat — radikális reform helyett — ideiglenes, átmeneti intézkedések sorozatával próbálják megoldani. A valutareformot elmosta az olajprobléma — hangzik világszerte.

Az egyetlen kérdés, amiben a nyugati országoknak már korábban is sikerült egyetértésre jutniuk, az, hogy a jövőben az SDR az eddiginél lényegesen nagyobb szerephez jusson.

A Bretton-Woods-i rendszer sebezhető pontjai

Az SDR életre hívása 1969 júliusában abból a reális megfontolásból fakadt, hogy a növekvő világkereskedelem lebonyolításához szükséges likviditást valamiféle szabályozható eszközzel biztosítsák. Az elmúlt évek tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy az SDR még megreformált alakjában sem jutott el odáig, hogy egy igazi tartalékeszköz, még kevésbé a világpénz funkcióját betölthesse.

A második világháború utáni években a nemzetközi likviditás forrását az arany- és devizatartalékok mellett nagyrészt a Nemzetközi Valutaalap hitelmechanizmusa jelentette, amelyet később kiegészített a központi bankok és a Nemzetközi Fizetések Bankjának (BIS) kölcsönös hitelnyújtási egyezménye.

A Bretton-Woods-i tartalékvaluta-rendszer első konstitucionális sebezhető pontját már keletkezésekor önmagában hordta, mivel dollártartalékok csak az amerikai fizetési mérleg deficitjéből keletkezhetnek. Ez a függőség — amely az egész rendszer Achilles-sarka — már alapjában súlyos veszélyt jelentett, mert a nemzetközi likviditás alakulása — amint az ma már általánosan elfogadott —

nem függhet egyetlen, bármilyen hatalmas gazdasági potenciállal rendelkező országot — mások szempontjából önkényes — gazdaságpolitikájától és fizetési mérlegének alakulásától. Az Egyesült Államok sorozatos fizetésimérleg-hiányai és aranytartalékának a kritikus szintre süllyedése oda vezetett, hogy a többi ország és a nyugati bankok szabadulni igyekeztek dollárjaiktól. Ez a likviditási forrás tehát többé nem tudta betölteni funkcióját. Még kevésbé tölthette be ezt a szerepet a font sterling, amelynek tartalékvaluta-funkciója az 1967-es fontválság után tulajdonképpen lezárult.

A rendszer másik gyenge pontja volt, hogy a monetáris arany volumenének növekedése messze elmaradt a szükséglettől. Ezen túlmenően az aranyár megoldatlan problémája is súlyosbította a helyzetet. Egy mesterséges tartalékeszköz létrehozása azonban önmagában véve még nem szünteti meg a monetáris arany vonzóerejét.

A világkereskedelem zavartalan lebonyolítása végett feltétlenül szükség van olyan nemzetközi fizetési eszközre, amelynek segítségével a követelések és tartozások különbségeit kiegyenlítik. Mivel azonban ezek az egyenlegek évről évre változnak, rendkívül nehéz rögzített arányt megállapítani a világkereskedelem volumene és a likviditási szükséglet között. Így például amíg 1960-tól 1968-ig a világkereskedelem 113 milliárd dollárról 220 milliárdra nőtt (tehát majdnem megduplázódott), a hivatalos valutatartalékok összege csupán 20 százalékkal emelkedett, 60 milliárdról 73 milliárdra. Emellett természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy az europénzpiacok kialakulásával egy olyan nem hivatalos tartalékközpont jött létre, amely tehermentesítette a központi bankokat az egyenlegek kiegyenlítéséhez szükséges likviditás biztosításában. Az elmúlt években ez a piac szakadatlanul bővült, s egyre nagyobb mértékben vett át nemzetközi finanszírozási feladatokat. 1973-ban kb. 50 milliárd dollárral nőtt a rövid

lejárátú hitelállomány, ezzel szemben az infláció következtében a hosszú lejáratú tőke piacán az emissziós volumen 5,2 milliárd dollárral csökkent. Az eurodollár-piac ellenőrizhetetlen volta azonban — különösen a jelenlegi pénzügyi feszültségek között — igen komoly veszélyeket rejt magában. Ezért egyre erősödnek azok a hangok, amelyek az eurodollár-piac valamiféle kontrollját kívánják bevezetni.

Az SDR-mechanizmus

Nem tartozik e cikk célkitűzései közé az SDR mechanizmusának részletekbe menő ismertetése, néhány alapvető vonás elemzése azonban elkerülhetetlen, ha vizsgálni kívánjuk e mesterséges tartalékeszköz jelenlegi fogyatékosait és lehetséges jövőbeli szerepét.

Igen figyelemre méltó körülmény, hogy az elosztás során az IMF tagországoknak semmiféle devizát, vagy más követelést nem kellett ellenszolgáltatásként nyújtaniuk a kvótájuk arányában kapott SDR-összegért. Tehát az SDR-t gyakorlatilag „ingyen” — egyszerűen jóváírták a tagországok számláján. Az IMF-kvóták arányában történő elosztás azt jelentette, hogy ebből az „adományból” főleg a fejlett ipari országok részesedtek. Az SDR-rendszerben részt vevő országok köre meglehetősen széles. Az IMF 126 tagországa közül csupán kilenc maradt kívül a mesterséges tartalékeszközrendszeren.

1970-ben, 1971-ben és 1972-ben évenként mintegy hárommilliárdos nagyságrendben, összesen 9,3 milliárd került szétosztásra. Ez az összeg 1973 végén a hivatalos nemzetközi tartalékoknak csak kb. öt százalékát képviselte. A következő szétosztásra valószínűleg csak 1975-ben kerül sor.

1969 júliusában, amikor az SDR-t létrehozták, 1 SDR egyenlő volt 1 USA-dollárral, vagyis 0,888671 g finomarannyal. Nem titkolt gúnnyal jegyezte meg egy angol bankár: ilyen alapon egyszerűen dollárnak is nevezhetnénk az SDR-t. Abban az idő-

ben a nyugati világban még hittek az USA-dollár hivatalos aranyparitásának változhatatlanságában. Az amerikai valuta 1971. decemberi leértékelése után az SDR 1,08571 dollárral, majd az 1973. februári devalvációt követően 1,20635 dollárral lett egyenlő,

Az SDR szétosztása révén minden ország jogot nyert arra, hogy a *kapott SDR-összeg erejéig más tagországoktól konvertibilis valutát szerezhessen*. Ez eddig háromféle formában történhetett:

1. „Deszignálás” útján: a deszignálási formánál valamely ország azt kéri az Alaptól, hogy gondoskodjék SDR-jének konvertibilis valutára való átváltásáról. Az Alap ilyen esetben kijelöl (deszignál) egy vagy több országot, amelyek a szükséges valutaösszeget SDR ellenében rendelkezésre bocsátják. A kijelölés hivatott biztosítani az SDR felhasználhatóságát és a résztvevőknek azt a kérésbevonhatatlan jogát, hogy SDR ellenében devizát szerezhessenek. Ebben a formában az SDR csak fizetésimérleg-deficitek finanszírozására használható fel, a tartalékok összetételének megváltoztatására nem. SDR átvételére — konvertibilis valuta rendelkezésre bocsátása ellenében — csak erős fizetésimérleg- és tartalékpozícióval rendelkező ország kötelezhető.

2. Deszignálás nélkül, a részt vevő országok közötti önkéntes üzletek formájában. Vannak ugyanis olyan ügyletek, amelyeket az egyes országok egymás között anélkül bonyolítanak le, hogy az Alap felszólítaná valamelyik felet SDR átvételére. A legfontosabb ilyen jellegű tranzakció — ugyancsak fizetésimérleg-problémák esetén — más országokkal szemben fennálló, saját valutára szóló követelések visszavásárlása SDR ellenében.

3. Az SDR felhasználható továbbá az Alap központi számláján — az IMF és tagjai között — lebonyolítandó különféle tranzakciókra.

A tradicionális tartalékeszközökkel szemben az SDR-nek elméletileg az az előnye, hogy míg a monetá-

ris aranytartalékok növekedése az aranytermelés esetlegességétől függ, a dollártartalékok emelkedése pedig egyetlen ország gazdaságpolitikájának és fizetésimérleg-helyzetének a függvénye, addig az SDR mennyisége elméletileg objektív gazdasági ismérvek alapján lenne szabályozható. Igen kétséges azonban, vajon ez az elméleti előny érvényesíthető-e a gyakorlatban is, és ha igen, milyen gazdaságpolitikai ismérvek alapján. Ez elsősorban és alapvetően politikai kérdés.

Tőkés pénzügyi körök az SDR legnagyobb előnyét abban látják, hogy ez a tartalékeszköz minden eddiginél jobban „menedzselhető”. Nevezetesen olyan globális likviditási eszköznek tekintik, amely *teljes mértékben nemzetközi döntéseknek van alávetve*. Ez viszont magában hordozza azt a reális veszélyt, hogy az SDR kibocsátása az érdekelt kormányok szubjektív döntéseitől és nem a világgazdaság objektív szükségleteitől függ.

A nemzetközi monetáris rendszereket mindig a bázisukat képező fő tartalékeszközzel nevezték el: így a múltban beszéltek aranystandardról, majd aranydeviza-standardról és végül dollárstandardról. Az SDR életre hívásával a jelenlegi interregnumban egy heterogén összetételű tartalékrendszer alakult ki, de az IMF-ben az amerikai álláspontot képviselő csoport a nyugati világ eljövendő új valutarendszerét SDR-standarddá szeretné átalakítani.

Az SDR létezése azonban egyáltalán nem kapcsolja ki az aranynak mint monetáris tartalékeszköznek a szükségességét. A monetáris arany fenntartása erősítené a nemzetközi valutarendszer iránti bizalmat, és csökkentené azt a veszélyt, amelyek a nemzetközi likviditásnak papírpénzgépezet útján való mesterséges felduzzasztása jelentene, továbbá serkentené a fizetésimérleg-fegyelemre irányuló törekvéseket. A demonetizálás — a monetáris aranynak a nemzetközi valutarendszereből való teljes kikapcsolása —, amely az Egyesült Államok elsőrendű követelése,

alapvetően megrendítené a nemzetközi pénzrendszerbe vetett bizalmat.

A nemzetközi pénzügyi rendszer reformjával kapcsolatban felvetődik az a kérdés is: vajon egy olyan valutarendszerben, amelyben a tartalékok különféle eszközökből tevődnek össze, nem érvényesül-e a Gresham-törvény, vagyis az a tendencia, hogy a rossz pénz kiszorítja a jót. Egészen biztos, hogy ez a törvény érvényesülni fog. Ez esetben viszont csak az a módszer segíthetne, amely az egyes tartalékfajták funkciói alapján történő megkülönböztetéssel hidalná át a közöttük levő minőségi különbségeket.

Az SDR érték meghatározásának továbbfejlesztése

Az SDR történetének egyik mérföldköve volt az az 1974 júniusában hozott határozat, amelynek értelmében a mesterséges tartalékeszköz addig dollárban, illetve azon keresztül aranyban kifejezett értékét egy tizenhat valutából álló „kosárban” alapították meg. Ez az ún. standardkosár egy ideiglenes értékmegállapítás (interim-valuation), amely több variáció kiválasztásából született. A valutakosarat azoknak az országoknak a nemzeti valutáiból állították össze, amelyeknek a világexportban való részesedése 1968—1972 között átlagosan meghaladta az egy százaléket.

Ily módon az SDR érték meghatározásánál az egyes valuták az alábbi százalékos arányban szerepelnek:

USA-dollár	33,0	svéd korona	2,5
DM	12,5	ausztrál dollár	1,5
font sterling	9,0	spanyol pezeta	1,5
francia frank	7,5	norvég korona	1,5
japán jen	7,5	dán korona	1,5
kanadai dollár	6,0	osztrák	
olasz líra	6,0	schilling	1,0
holland forint	4,5	dél-afrikai	
belga frank	3,5	rand	1,0

Az egyes nemzeti valutáknak a kosárban meghatározott százalékos aránya természetesen nem teljesen azonos az illető országnak a világhi-

vitelben való részesedésével. Ez a megállapítás mindenekelőtt a dollárra vonatkozik, amely a nemzetközi valutarendszerben kialakult különleges funkciójánál fogva 33 százalékkal szerepel a valutakosárban, holott az Egyesült Államoknak a világegyesítésben való részesedése messze elmarad ettől az aránytól.

A folyamatosság biztosítása végett az SDR értékkszámításának kiinduló időpontjául 1974. június 28-át választották. Ezen a napon a valutakosárban szereplő valuták értéke megfelelt az SDR „rég”i dollárellenértékének, vagyis 1,20635 USA-dollárnak.

Az SDR összetétele az egyes valuták abszolút értékét tekintve a következőképpen alakul: 40 USA-dollárcent + 38 pfennig + $4\frac{1}{2}$ angol penny + 44 francia centime + 26 japán jen + 7,1 kanadai dollárcent + 47 olasz líra + 14 holland guldencent + 1,6 belga frank + 13 svéd öre + 1,2 ausztrál dollárcent + 11 dán öre + 9,9 norvég öre + 1,1 spanyol pezeta + 22 osztrák groschen + 0,8 dél-afrikai cent.

A „standard valutakosár” elvének sajátossága abban áll, hogy a kiválasztott valuták százalékos aránya paritásváltoztatás esetén is állandó. Bármelyik kosárvaluta leértékelésekor vagy lebegő árfolyamának csökkenésekor az SDR-nek más valutákban kifejezett értéke az érintett valuta leértékelése és súlya arányában csökken. Fordított esetben pedig, valamelyik kosárvaluta felértékelésekor, illetve lebegő árfolyamának emelkedésekor az SDR-nek a többi valutában kifejezett értéke az illető valuta felértékelése és súlya arányában emelkedik.

Az IMF naponta felméri a valutakosárban levő pénznemek devizapiaci árfolyamát, és a valutakomponensek dolláregyenértékének összességében adja meg az SDR-dollárban kifejezett értékét. Az első három napon az új SDR értéke a következőképpen alakult: 1,20601 dollár, 1,20638 dollár és 1,20867 dollár. Az IMF műveleteinél és tranzakcióinál szükség van az SDR-nek más valu-

tákban kifejezett árfolyamára is; ezt az illető valuta dollárárfolyamának és az SDR dollárárfolyamának összevetéséből számítják ki. Ha a többi valuta erősödik a dollárral szemben, akkor az egész kosár értéke nő a dollárhoz viszonyítva — és fordítva.

Követelmények az SDR-rel szemben

A vázolt módszer is bizonyítja, hogy az SDR értékének naponkénti kiszámítása olyan komplikált — még akkor is, ha komputer segítségével történik —, hogy ez eleve alkalmatlanná teszi e mesterséges eszközt a világegyesítés funkciójának betöltésére. Az új tartalékeszköz alkalmazásának bonyolultságát még fokozza az a körülmény, hogy a lebegő valutaárfolyamok korszakában kell funkcionálnia. Az SDR ugyanis valamennyi valutával, így a dollárral szemben is naponként ingadozhat a valutapiacokon kialakuló árfolyammozgást visszatükrözve.

Az IMF vezetői azt az álláspontot képviselik, hogy a fluktuáló árfolyamok korszakában a valutakosár az árfolyam-flexibilitás legalkalmasabb tükörképe, ugyanakkor bizonyos stabilitást látnak abban, hogy — egy hosszabb időt véve alapul — a tizenhat valuta fel- és leértékelései ellensúlyozzák egymást. Ennek ellenére ez az ún. átmeneti értékelés csupán közbenső intézkedésnek tekintendő, mert semmiféle kötelezettség nem áll fenn a tekintetben, hogy az értékelésnek ugyanez a módszere fog érvényesülni egy új, megreformált monetáris rendszerben.

Az SDR értékelésének más elképzelhető variánsai a kosárban figyelembe vett valuták változó mennyiségben alapulnak. Az ún. aszimmetrikus valutakosár alapelve szerint a kosárban levő valuták súlya leértékelés esetén változó lenne, míg felértékelés esetén állandó maradna. Így bármelyik kosárvaluta leértékelésekor vagy lebegő árfolyamának csökkenésekor, az illető valuta mennyisége a kosárban megfelelő arányban emelkedne. Ez esetben tehát az

SDR-nek más valutákban kifejezett értéke konstans maradna. Valamely kosárvaluta felértékelésekor, illetve a fluktuáló árfolyam emelkedésekor viszont az SDR értéke nőne, ugyanúgy, mint a „standardkosár” esetében.

A harmadik variáns a „változó valutakosár” lenne, amelyben mind le-, mind felértékeléskor megváltozna az illető valuta aránya a kosárban. Nevezetesen leértékeléskor vagy a fluktuáló árfolyam csökkenésekor az érintett valuta mennyisége a valutakosárban megfelelő mértékben emelkedne. Felértékeléskor, illetve a lebegő árfolyam emelkedésekor az érintett valuta mennyisége a kosárban megfelelően csökkenne. Ebből következően tehát az SDR más valutákban kifejezett értéke mindig azonos maradna.

Kétségtelen, hogy az SDR értékének egy valutakosárban történő kifejezése bizonyos előrehaladást jelent a korábbi érték meghatározással szemben. Ennek ellenére a naponkénti számítás annyira bonyolult, hogy emiatt csupán a jegybankok és nemzetközi pénzügyi intézmények közötti elszámolásokra használható fel, és teljesen alkalmatlan a nemzetközi áru- és tőkeforgalom lebonyolítására.

Avégett, hogy az SDR a hitelező országok számára a korábbinál vonzóbbá váljék, sürgető intézkedést követelt az SDR új kamatfelvételeinek meghatározása. Ugyanebben az irányban hatott a világméretű infláció kamatfelhajtó hatása a nemzetközi pénzpiacokon is. Ezért az SDR-kamatlábát az addigi másfél százalékos helyett 1974. július 1-i hatállyal a következő hat hónapra öt százalékosan állapították meg, azzal a kiegészítéssel, hogy akkor ismét felülvizsgálják. Amennyiben akkor nem határozna meg fix százalékos, a kamatláb — ez időponttól kezdve — tendenciájában követni fogja az öt vezető tőkésállam (az Egyesült Államok, az NSZK, Anglia, Franciaország és Japán) kombinált rövid lejáratú pénzpiaci kamatszintjét. Ha ez a szint 9 százalékos alá süllyedne, akkor a tény-

leges átlagkamat és a 9 százalékos közötti különbség $\frac{3}{5}$ -ével csökkentik az SDR ötszázalékos kamatát. Ha pedig az említett öt ország rövid lejáratú hitelkamat szintje 11 százalékos fölé emelkedne, az új kamatszint és a 11 százalékos közötti különbség $\frac{3}{5}$ -ével növelik az SDR ötszázalékos kamatát. Ha például az új átlagkamat 12 százalékos, akkor az SDR kamata 5,6 százalékos lesz, 7,5 százalékos átlagkamatnál pedig az SDR kamata 4,1 százalékos.

Minden valutastandard lényegéhez hozzátartozik, hogy a paritásrendszer keretében az ún. kulcsvaluta nemcsak a fő tartalékeszköz funkcióját, hanem az ún. értékmérő „numéraire” szerepét is átvegye. Ezt a funkciót az arany nem tudja megfelelően betölteni (hogy miért nem, annak kifejtése jelentősen meghaladná e cikk kereteit).

Az SDR szerepének továbbfejlesztésénél, mindenekelőtt olyan érték meghatározást kell biztosítani neki a többi nemzeti valutával szemben, hogy bizonyos tranzakciók lebonyolíthatók legyenek, s ugyanakkor a mobil és likvid jelleget megőrizze. Az SDR értékét ezen túlmenően úgy kell kialakítani, hogy az egyes valuták árfolyamváltozásának hatását a lehető legkisebbre csökkentse.

Ahhoz, hogy az SDR a nemzetközi likviditás fő eszköze legyen, az egyik előfeltétel elfogadási kötelezettségének kiszélesítése. Lehetővé kellene tenni tehát, hogy az SDR nemzeti valutákra, azok pedig SDR-re konvertálhatók legyenek. Avégett, hogy az SDR elfogadása — konvertibilis valuták ellenében — vonzó legyen, kamatozását a pénzpiaci kamatfeltételekhez kell igazítani. Biztosítani kellene, hogy az SDR az elfogadó ország számára a többi tartalékeszközhöz viszonyítva kedvező befektetésnek bizonyuljon. Másrésztől azonban nem szabad, hogy túlságosan előnyös legyen, mert ebben az esetben az illető ország nem használná fel nemzetközi fizetések céljára.

Aschinger professzor, az egyik tekintélyes nyugati valutaszakértő a következőket írja: az SDR-standard

megteremtésének távolabbi célkitűzésében az is szerepel, hogy szilárd valutaárfolyamok vagy „irányított lebegtetés” mellett az SDR az intervenció eszköz funkcióját is átvegye. Más szóval ez annyit jelent, hogy a devizapiacokon az árfolyamalakulás irányítása céljából SDR eladására, illetve vételére kerüljön sor.

Emellett azonban felvetődik az a kérdés, vajon az SDR jelenlegi szerepén — a monetáris szervek közötti elszámolásokon — túlnemően betöltse-e a nemzetközi fizetési eszköz funkcióját a magánbankok vonatkozásában is. Ha ugyanis a jegybankok SDR-rel interveniálnak, elkerülhetetlen, hogy ez az eszköz ne jusson a devizapiacokon részt vevő kereskedelmi bankokhoz (tehát nem monetáris hatóságokhoz), s ez a körülmény viszont új problémákat vetne fel. Az SDR ugyanis ily módon bekerülne a gazdasági élet belső likviditási szférájába, és az SDR-összegek ide-oda mozognának a hivatalos és magánszervek között.

Jeremy Morse — a nemzetközi monetáris rendszer reformtervezetének kidolgozásával megbízott és azóta már megszűnt Húszak Bizottságának volt elnöke —, aki a leginkább sikrászállt a valutakosár elve szerint meghatározott SDR mellett, úgy nyilatkozott: szerinte az lenne a legkívánatosabb megoldás, ha a kereskedelmi bankok is SDR-ben kötnék valutaügyleteiket — anélkül azonban, hogy SDR-t tartalékolhatnának. Ez azonban hosszú idő kérdése, s jelenleg még túlságosan korai lenne végleges ítéletet mondani az SDR-ről. Az SDR funkciójának ilyen jellegű kiterjesztése természetesen csak akkor képzelhető el, ha ez a tartalékeszköz már teljes mértékben beilleszkedett a nemzeti bankok közötti forgalomba. Egy SDR-standard bevezetése csak akkor lehet sikeres, ha korlátoznák a nemzeti valutáknak mint tartalékeszközöknek a szerepét. Aschinger szerint az Egyesült Államoknak — mint a legfontosabb tartalékvaluta, a dollár származási országának — soha többé nem szabad megadni azt a lehetőséget, amelyet korábban élvez-

zett, hogy fizetésimérleg-deficitjét külföldi dollárkötelezettségeinek felhalmozásával finanszírozza, és ezáltal egy ellenőrizhetetlenül magas nemzetközi likviditást teremtsen. Az összvalutatartalékok alakulását az SDR révén nemzetközi méretekben központilag kívánják ellenőrizni és szabályozni.

Messzemenő egyetértés áll fenn a tekintetben, hogy az egyes országok fizetésimérleg-egyensúlyát a jövőben a primer tartalékeszköz (amely gyakorlatilag az SDR-t jelentené) felhasználásával és csökkenő mértékben arannyal kell kiegyenlíteni. Természetesen nem lehet megakadályozni azt, hogy azok az országok, amelyek egy meghatározott valutára szóló követeléseket szereznek, a devizaösszeget mint tartalékot megőrizhessék.

Az SDR és a fejlesztési segélyek

Igen erősen vitatott probléma az SDR és a fejlődő országoknak nyújtandó fejlesztési segélyek közötti kapcsolat az ún. link megteremtése, amellyel kapcsolatban ez ideig semmiféle megállapodás nem született.

Tekintettel arra, hogy az SDR elosztása alkalmával a tartalékeszköz jelentős hányada a fejlett nyugati országoknak jutott, a fejlődő országok részéről egyre erősebb az a követelés, hogy kapcsolat jöjjön létre a fejlesztési segélyek és a további SDR-elosztás között. Ez a jogos igény részben abból a tényből táplálkozik, hogy az SDR ingyenes juttatásként került az egyes tagországokhoz, amiből kvótáik arányában túlnyomórészt a fejlett nyugati országok részesültek. Tulajdonképpen az egész nemzetközi valutarendszer struktúrája olyan, hogy előnyös a fejlett ipari országoknak és hátrányos a fejlődőknek.

Az SDR és a fejlesztési segélyek közötti kapcsolat melletti és elleni argumentumokban két — alapjaiban teljesen eltérő — álláspont fejeződik ki, aszerint, hogy a vitatkozó felek likviditáspolitikai vagy fejlesztéspolitikai szempontoknak tulajdonítanak nagyobb jelentőséget.

Az SDR megteremtői elsősorban likviditáspolitikai megfontolásból indultak ki, nem pedig fejlesztéspolitikai célokból. Az SDR létrehozásakor az első kérdés az volt, milyen feladatot szánnak az SDR-nek, és milyen szerepet játszhat a mesterséges fizetőeszköz egy megreformált valutarendszerben. A fejlesztési segélyek és az SDR közötti kapcsolat létrehozása esetén az SDR tartalékeszköz-funkciója bizonyos fokig módosulna — állítják a fejlett ipari országok egyes csoportjai. Az SDR és a fejlesztési segélyek összekapcsolását ellenzők táborá szerint ez a konstrukció jelentős inflációs hatást váltana ki. Emiatt nemcsak az SDR iránti bizalom rendülne meg, hanem az a célkitűzés is veszélybe kerülne, hogy az SDR-en keresztül a fejlett ipari országok az eddigénél több pénzügyi forrást biztosítsanak a fejlődő országok számára.

Az SDR és a fejlesztési segélyek közötti kapcsolat témája szerepel az Interim Bizottság programjában is. Az eddig javasolt módszerek elutasítása esetén sincs azonban kizárva annak a lehetősége, hogy az SDR elosztási hányadok módosításával — vagy más formában — bizonyos mértékig érvényesüljön a fejlődő országok jogos igényeinek kielégítésére irányuló tendencia.

Az a tény, hogy az SDR egy igazi reform végrehajtásával kialakított valutarendszerben betöltheti-e az elsőrendű tartalékeszköz szerepét, elsősorban az SDR iránti bizalomtól függ, továbbá attól, hogy képes-e az SDR értékmérőként funkcionálni. A mesterséges valutába vetett bizalom pedig még egyáltalán nem százszázalékos.

W. Mironov, a Moszkvai Konjunktúrákutató Intézet valutapolitikai szakértője a belgrádi „Pénz és tőkepiac” című folyóirat múlt év áprilisi számában az SDR-rel kapcsolatban a következő véleményt fejtette ki: Az SDR bevezetésével a tőkés nemzetközi monetáris rendszer bizonyos fokig módosult, de alapjában véve változatlan maradt. Az SDR „egyetlen tollvonásnak” köszönheti létét, vagy-

is — a rendszerben részt vevő tagállamok egyetértésével — a semmiből teremtették. Irreálisnak tartja azt a tervet, amely szerint az SDR olyan nemzetközi kollektív valutává alakítható át, amely átveheti a dollár minden funkcióját. Mironov tanulmányának következtetéseit a következőkben foglalja össze:

— Az SDR életre hívása mind ez ideig nem járult hozzá a tőkés nemzetközi valutarendszer legsúlyosabb problémáinak megoldásához és a sorozatos valutaválságok elkerüléséhez. Ellenkezőleg az SDR-rendszer újabb ellentéteket váltott ki a kapitalista országok között.

— Az elmúlt időszakban az SDR-ben tulajdonképpen igen jelentéktelen forgalom bonyolódott le.

— Feltehető, hogy a jövőben valamivel növelhető az SDR szerepe, arra azonban nem lehet számítani, hogy az SDR nemzetközi valuta legyen.

— A kapitalista országok nemzeti valutái — ezek között is elsősorban a dollár — nem csupán a közeljövőben, de távolabbi perspektívában is, a nemzetközi fizetési forgalom alapvető eszközei maradnak.

Több nyugati valutapolitikusnak is az a véleménye, hogy nem lehet kizárni egy új dollárstandard kialakulásának a lehetőségét. A japán kormány egyik pénzügyi tanácsadója a közelmúltban tett budapesti látogatása alkalmával a valutareformmal kapcsolatban azt mondta, hogy a nyugati világ egyelőre visszatér majd a dollárstandard „megnyirbált” változatához. A mai valutarendszer lassan működésképtelenné válik, ami szükségessé teszi az IMF átalakítását s azt, hogy lehetővé tegyék a szocialista országok részvételét is.

A múlt év augusztusában Budapesten lezajlott IV. Közgazdász Világkongresszus keretében a valutáris integráció és tőkepiacok integrációjával foglalkozó szekciók vitáin is igen sokszor felmerült az IMF átalakításának a kérdése. Ezzel kapcsolatban több felszólaló felvetette a KGST-országoknak az IMF-be való belépését. Ehhez kapcsolódó hozzá-

szólásában Mundell kanadai professzor azt mondotta: „ha ez a szervezet nem alkalmas arra, hogy a KGST-országok csatlakozzanak hozzá, akkor egy olyan új intézményt kellene létrehozni, ami a szocialista országok szempontjainak is megfelelné”.

A nemzetközi pénz- és tőkepiacon kialakult helyzet és a világméretű infláció teljesen új pénzpolitikát követel. A jelenlegi infláció két forrásból táplálkozik, az első az ún. belső, a második pedig az importált infláció, amely részben a Bretton Woods-i valutarendszer összeomlása miatt keletkezett. E két folyamat összefonódása olyan jellegű inflációt hozott létre, amely ellen új, a korábbiaktól eltérő módszerekkel kell harcolni. Ez a körülmény olyan instrumentumok alkalmazását sürgeti, amelyek megfelelő biztosítékot adnak mind a hitelnyújtók, mind a hitelfelvevők számára. Több olyan javaslat született, amely a hosszú lejáratú befektetések reálértékének biztosítására SDR-ben kifejezett kötvények kibocsátását vetette fel. Ilyen vonatkozásban az aránynál nagyobb reményeket fűznek az SDR-hez.

Teljesen irredálnak bizonyultak azonban az olyan elképzelések, hogy az olajmilliárdok esetleg SDR-ben keresnének menedéket.

A petrodollárok fele kezdetben az eurodollár-piacra áramlott rövid lejáratú kihelyezések formájában — kihasználva a lebegő árfolyamrendszerből származó előnyöket. Később ez az arány egyre csökkenő tendenciát mutatott. Olyannyira, hogy a múlt év második felében az olajexportból származó pénzeknek még egyötöde sem jutott oda. E jövedelmek növekvő hányada egyre inkább hosszú lejáratú befektetések formájában, amerikai és európai értékpapírokban, nemzetközi pénzügyi intézményeknél, valamint közvetlen magánberuházásokban keres elhelyezést.

Az SDR legharcosabb szószólói is elismerik, hogy egy SDR-standard kialakítása csak a távoli jövő kérdése lehet. A dollár — gyenge pozíciója ellenére — ma is a leginkább használt pénznem, és ezen a körülményen

még az új SDR sem változtat. A jelenlegi monetáris interregnumban az IMF feladata a hivatatos globális tartalékok alakulásának figyelemmel kísérése és ennek keretében az SDR elosztása vagy csökkentése. Ezek az intézkedések arra irányulnak, hogy ne ismétlődhessen meg az SDR első elosztási periódusának kudarca. A hivatatos valutatartalékok periodikus felülvizsgálata mindenekelőtt a túlzott likviditásteremtés megakadályozását szolgálja. A likviditási szükséglet kritériumainak kidolgozására az Alap szakértői folyamatos tanulmányokat végeznek.

A választ arra a kérdésre, vajon az SDR-rel kapcsolatban hozott legújabb intézkedések növelik-e a mesterséges eszköz közkedveltségét, csak a jövő fogja megadni. A „valutakosárban” kifejezett értékelés kétségtelenül enyhíti és többfelé osztja el azt a kockázatot, amelyet a tartalékoknak a nemzeti valutákba történt befektetése jelent. Az SDR értékállandóságának fenntartása tekintetében mégsem nyújt teljes biztosítékot, és azt sem képes megakadályozni, hogy bizonyos körülmények között az erős valuták mint tartalékinstrumentumok az SDR-nél vonzóbbá váljanak.

A tanulmányban elemzett tendenciák és javaslatok természetesen csak az SDR-standardon nyugvó rendszer felé tett első lépéseként értékelhetők. Kérdéses azonban, hogy az SDR-rel kapcsolatos távlati céloknak a megvalósítása ésszerű és egyáltalán végrehajtható-e?

Az elképzelés, hogy az SDR a monetáris arannyal és a tartalékvalutákkal ellentétben olyan tartalékeszközzé váljék, amely a nemzetközi likviditásteremtést objektív szempontok alapján valósítja meg, igen könnyen illuzórikusnak bizonyulhat. Ez abból is következik, hogy a likviditásteremtésnek az SDR-standard esetében technikailag szinte nincsenek korlátai. Az ebből fakadó lehetőségek kihasználása tehát kizárólag a politikusok és a monetáris hatóságok szándékaitól függ. A tartalékképzés meghatározó momentuma a monetáris arany esetében a változó piaci hely-

zet, a tartalékvalutáknál pedig a származási országok fizetési mérlegének alakulása volt. *Bebizonyosodhat azonban, hogy a politikai önkény*

az SDR esetében egyáltalán nem kisebb súlyú az előbb említett tényezőknél.

Farkas Györgyné

Források

F. Aschinger: Die Spielregeln müssen eingehalten werden. Aktuelle Fragen der Bankwirtschaft. Bankwirtschaftliche Forschungen. 2. kötet, „Verlag Paul Haupt, Bern—Stuttgart, 1970.

Dhruba Gupta: Die ersten vier Jahre der SDR. Finanzierung und Entwicklung, Vierteljahreshft der Internationalen Währungsfonds und der Weltbankgruppe. 1974. június.

Jeremy Morse: Interview. The Banker, 1974. augusztus.

Ian McDonald: The Fund and Monetary Reform: Looking to the Future. Finance and Development. A quarterly publication of the International Monetary Fund and the World Bank Group. 2. kötet, 1974. szeptember.

Burghard Brock: Sonderziehungsrechte — das Ende einer Illusion? Wirtschaftsdienst, 1973. május.

Composite Resolution on the Work of the Ad Hoc Committee on Reform of the International Monetary System and Related Issues and on a Program of Immediate Action. IMF Survey, Annual meeting issue, 1974. október 14.

Decisions on Valuation and Interest Rate of the Special Drawing Right, Remuneration and Fund Charges Press Release of the International Monetary Fund, Washington, 1974. június 13.; Deutsche Bundesbank, Auszüge aus Presseartikeln. 1974. június 20.

SDR's New Look. The Economist, 1974. július 6.

K. L.: Szovjet közgazdász az SDR-rendszerről. Világgazdaság, 1973. május 26.

P. T. Bauer: The SDR Link Scheme — A Comment. Lloyds Bank Review, 1974. január.

Peter Isard—Edwin M. Truman: SDRs, Interest and the Aid Link: Further Analysis. Banca Nazionale del Lavoro, Quarterly Review. Róma, 1974. március.

Neményi István:

A MAGYAR BERUHÁZÁSI POLITIKA 30 ÉVE

A szerző e művében Magyarország szocialista átalakulásának történetét írja meg — a beruházások tükrében. Adatai, elemzése, következtetései alapján nemcsak végigkísérhetjük az ország gazdasági fejlődését, de érzékelhetjük azt az óriási erőfeszítést is, amelynek eredményeként a háború utáni nullpontról indulva a 70-es évekre a közepesen fejlett országok közé kerülünk.

A könyv fejezeteiből az elvi alapok, fogalmak, összefüggések tisztázása után megismerhetjük az egyes 3-, illetve 5-éves népgazdasági tervek döntési mechanizmusát, végrehajtásának nehézségeit, tapasztalatait, a következő tervidőszakra gyakorolt hatását stb. A két utolsó fejezet a beruházásgazdaságossági számításokat és gyakorlati felhasználásukat, valamint a nem termelő beruházások (infrastruktúra) eddigi alakulását, valamint a távlati tervekben elfoglalt szerepét elemzi.

A mű nemcsak a közgazdászok, tudományos kutatók számára mond újat, hanem tankönyvként is igen jól alkalmazható.

Terjedelme 300 l., ára kötve 40,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

A Nemzetközi Állampénzügyi Intézet XXX. kongresszusáról

Az agrárszekció munkája

A romániai Neptunban 1974. szeptember 3—7 között megtartott kongresszus témája: az állampénzügyi politika és a természeti erőforrások, különös tekintettel a mezőgazdaságra — széleskörű érdeklődést keltett. Csaknem kétszáz tudós kapcsolódott be az *energiaszekció*, illetve az *agrárszekció* munkájába.

Az agrárszekció* megnyitó ülésén F. Dumitrescu román pénzügyminiszter üdvözölte a kongresszus résztvevőit, majd vázolta a román népgazdaságnak az elmúlt 30 év alatt elért eredményeit.

G. Dolgu professzor, a bukaresti Gazdaságtudományi Akadémia rektora a plenáris ülésen elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a természeti erőforrások egyenlőtlen eloszlása a világon gondos elemzést és ésszerű együttműködés kialakítását igényli napjainkban.

Gadó Ottó üdvözlő beszédében három világméretű problémára — az inflációra, az energia- és az élelmezési problémára — hívta fel a konferencia résztvevőinek figyelmét.

Az üdvözlő beszédek elhangzása után került sor a két szekció munkáját bevezető előadásokra.

A pénzügyi politika mezőgazdasági vonatkozásai

Vitaindító előadásában I. Vacarel, a bukaresti Gazdaságtudományi Akadémia professzora ismertette azokat a nézeteket, erőfeszítéseket és megoldási javaslatokat, amelyek az utóbbi években a világ élelmezési problémáit illetően napvilágot láttak. Elemezte az élelmiszer-termelés és a demográfiai fejlődés trendjei közötti összefüggéseket. Megállapította, hogy míg — az 1950 és 1971 évek közötti időszakban — a gabonafélék termelése világméretben több mint 10 százalékkal csökkent, addig a hústermelés 100 százalékkal, a tejtermelés több mint 55 százalékkal és a gyapjútermelés mintegy 48 százalékkal növekedett. A fenti időszakban a világ népessége csaknem 50 százalékkal gyarapodott.

Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy a *termésátlagok növekedési üteme és színvonala* igen eltérő a fejlett gazdasággal rendelkező, illetve a fejlődő országokban. Az utóbbiakban mind az egy főre jutó napi kalória fogyasztásban, mind a fehérjefogyasztásban nagy (több mint 50 százalékos) a lemaradás. Kiemelte, hogy a fejlődő országok nagy része alapvető élelmiszereinek jelentős részét importálja, sok fejlődő országban viszont a mezőgazdaság fontos devizakitermelő ágazat.

Az előadó részletesen vizsgálta a mezőgazdaság fejlesztésének fő mozgatórugóit, a termőföld, a vetőmagvak, a talajerő-utánpótlás, az öntözés, a gépesítés jelentőségét.

Kitért a mezőgazdaság infrastruktúrájának, a talajjavításnak és az öntözésnek a mezőgazdasági termelés fejlesztésében játszott szerepére, különös tekintettel Ázsia, Közel-Kelet és Afrika országaira. Ezekben az országokban az öntözött terület 5 millió hektárral történő növelése kb. 130 milliárd dollár összegű befektetést igényelne.

Az előadó utalt arra, hogy míg a fejlődő országok nagy erőfeszítéseket tesznek mezőgazdasági termelésük növelésére, addig *némely fejlett tőkésország mezőgazdaságában a termelőerőket elfecsérik*.

Az Egyesült Államokban például az 1960-as években a földek 13—20 százaléka hevert parlagon, a közös piaci országokban pedig mintegy félmillió tehenet öltek le néhány év alatt a farmerek.

I. Vacarel a sok tekintetben valóban aggasztó élelmiszer-ellátási világhelyzet ellenére határozottan cáfolta a tőkés világban újfent lábrakapó újmalthusianus elméleteket, s előadásában határozottan leszögezte, hogy a tudomány és a techni-

* Az *agrárszekció* munkájában hazánkból a következők vettek részt: Gadó Ottó az OT elnökhelyettese, a Nemzetközi Állampénzügyi Intézet (IIPF) elnöke, Fekete Ferenc az Agrárgazdasági Kutató Intézet igazgatóhelyettese, a közgazdaságtudományok doktora, Kovács László és Mihály István főelőadók (MEM), Szabó Gábor tudományos főmunkatárs, kandidátus (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Pécsi Kihelyezett Nappali Tagozata).

ka eredményei ésszerű, nemzetközi összefogáson alapuló felhasználása mellett a világ élelmezési problémái belátható időn belül megnyugtatóan megoldhatók. E tekintetben — véleménye szerint — a megfelelő pénzügyi intézkedések (adó, hitel, állami dotáció) jelentős szerepet játszhatnak.

R. M. Bird, a Torontó-i Egyetem professzora a mezőgazdasági oktatás, a mezőgazdasági birtoknagyság és az önköltség kapcsolatainak a kérdéseivel foglalkozott, valamint részletesen kitért a mezőgazdasági adózásnak a gazdasági fejlődésben betöltött szerepére.

További kérdések, javaslatok és hozzászólások hangzottak el a szocialista országok földjádék-problémáiról, a mezőgazdasági árak és pénzügyi eszközök súlyának kialakításáról, a nemzeti és a nemzetközi pénzügyi problémák szerves összekapcsolásáról, az optimális mezőgazdasági üzemenagyságról stb.

Az állampénzügyek és a mezőgazdaság a fejlődő országokban

A plenáris ülést követő napon J. Macon, a La Plata-i egyetem állampénzügy professzora „Az adók szerepe a mezőgazdaság növekedésében” címmel tartott előadást. Az adópolitikát kizárólag mint termelést ösztönző eszközt vizsgálta, s eltekintett az adópolitika egyéb lehetséges céljainak taglalásától.

A mezőgazdasági termelőket két csoportba osztotta, amelyek közül az elsőbe tartozókra az jellemző, hogy a jövedelem maximalizálására törekednek, míg a második csoportba tartozók döntően hagyományos módszerekkel termelnek, s lényegében önellátó gazdálkodást folytatnak.

Az adópolitika szerepét a mezőgazdasági termelés módszereinek megváltoztatásában, a föld termelékenységének fokozásában, következésképpen a teljes termelés növelésében Argentínában az 1950-es és 1960-as években széleskörűen vitták. Ezek a viták számos adótörvény s még több javaslat létrejöttét eredményezték, amelyeknek gyakorlati hatása ma még nem mérhető.

A javaslatok közül a földadót illetően a legnagyobb hatású ún. Currie-jelentés által definiált adózási elv: olyan progresszív földadót kell kialakítani, amelynek átlagos mértéke növekszik, ha a tiszta jövedelem és a piaci földérték aránya csökken.

E javaslat mögött az az alapfeltevés húzódik meg, hogy az alacsony jövedelemmel realizáló üzemek egyben a földjüket kevésbé hatékonyan hasznosító üzemek.

A fenti javaslatot részben politikai, részben adminisztratív okokból sehol sem valósíthatták meg, de ideológiai hatása máig is érezhető.

Argentínában a földadó hitel képez a jövedelemadóval szemben mindaddig, amíg a jövedelemadó-tartozás nagyobb, mint a földadó alapján fizetendő összeg. Amennyiben a mezőgazdasági termelés veszteséges, úgy a földadóra fizetési kötelezettség áll fenn. Amennyiben a jövedelemadó kisebb, földadóként a jövedelemadót meghaladó összeg fizetendő.

A fenti adózási módot J. Macon mint *termelésre ösztönző* módszert tárgyalta.

A mezőgazdasági termelés adópolitikával történő ösztönzésének másik módszerét az előadó a „*változó tényezőkköltségek*” módszerének nevezte el. Lényegében arról van szó, hogy a földfelhasználás abszolút költségeit növelve megváltoznak az egyes tényezők költségarányai, következésképpen az egyéb tényezők — a beruházási javak, az élő munka, a műtrágyák, a növényvédőszeres stb. — viszonylag olcsóbbak lesznek. Az adó tőkésítése révén a föld piaci árának csökkenése is várható.

J. Macon a fentiekben túlmenően foglalkozott a földértékelés kérdéseivel, a földadó és a jövedelemadó összefüggésével, az adózás mértékének és progresszivitásának problematikájával.

J. Macon előadását követő élénk vitában több felszólaló — G. Picos, G. Petrov, H. Joswig, C. Tulai — hangsúlyozta, hogy a mezőgazdasági termelés növelésében és irányításában az adón kívül az egyéb pénzügyi eszközöknek is fontos szerepük lehet.

Sok észrevétel hangzott el a különböző adottságú és gazdasági fejlettségű országok mezőgazdasági pénzügyi rendszerének hasonlóságáról, illetve különbözőségéről (H. Joswig, G. Sica, B. Csákány, R. M. Bird).

Fekete Ferenc hozzászólásában kifejtette, hogy a mezőgazdasági termelés növekedési problémáinak vizsgálatakor a modellszerű elemzéstől nem lehet eltekinteni. Ezzel kapcsolatban azonban rögtön felvetődik a kérdés, hogy mit kell optimalizálni, a nettó vagy a bruttó jövedelmet?

Az adók jövedelemszabályozó szerepére utalva kifejtette, hogy Magyarországon a mezőgazdasági árképzés és a mezőgazdasági adópolitika kialakítása szoros egységet képez.

S. G. Madiman (FAO) hozzászólásában felvetette, hogy az optimalizáció fogalma szükségszerűen mást jelent egy vállalat és mást egy nemzetgazdaság vonatkozásában, ugyancsak mást jelent egy fejlődő, és egy fejlett országban.

J. Macon több kérdésre adott válaszában kifejtette, hogy a földadót úgy tekintik, mint ami a tényező-költségek arányát változtatja meg, a jövedelemadó viszont kifejezetten a jövedelem újraelosztását szolgáló adónemként funkcionál. Az adópolitikát hosszú távú, stratégia jellegű, az árpolitikát rövid távú, taktikai jellegű politikaként értelmezte.

Az agrárpolitikák összehangolásának pénzügyi vonatkozásai

Az agrárszekció másik fő vitatémájának kiinduló pontjául P. C. van den Noortnak, a Wageningeni Mezőgazdasági Főiskola professzorának az előadása szolgált. Abból indult ki, hogy Nyugat-Európában és Észak-Amerikában az 1930-as évek válsága óta beszélhetünk mezőgazdasági árpolitikai érvényesítéséről. Kezdetről fogva létezett azonban egy alternatív mezőgazdasági támogatási rendszer, a közvetlen jövedelemkiegészítés rendszere (DIP-rendszer).

Az előadó azt a célt tűzte maga elé, hogy előadásában — a holland mezőgazdaság példáján — számba vegye e két rendszer előnyeit és hátrányait.

Állásfoglalása szerint a DIP-rendszer Hollandiában történő bevezetése nem gyakorolna nagy hatást a jövedelem nagyságára, illetve megoszlására, de ez nem zárja ki az EGK többi országaiban való alkalmazásának célszerűségét.

A DIP-rendszer feltételezett hollandiai bevezetésének eredményeivel és ráfordításigényével kapcsolatos részletes elemzése — elsősorban a mezőgazdaságból kiáramló munkaerő foglalkoztatása, a mezőgazdaság beruházási szükséglete és a költségvetési kiadások összefüggésére vonatkozó fejtegetése — nagy érdeklődést keltett.

Élénk figyelem kísérte az előadónak a *Mansholt-terv* teljesítésével kapcsolatos kritikai megjegyzéseit is.

Az előadást követő vita során a felszólalók — N. Andel, J. Wiseman, W. Albers és mások — véleménye erősen megoszlott abban, hogy a mezőgazdaság fejlődése szempontjából az árpolitikára vagy a közvetlen jövedelemkiegészítés rendszerére célszerű a fő hangsúlyt fektetni.

Többen hangsúlyozták, hogy sem az árpolitika, sem a DIP-rendszer nem lehet az egyetlen módszer a mezőgazdaság fejlesztésében. Ezzel kapcsolatosan utaltak a mezőgazdaság állami támogatásának különböző lehetséges formáira, különös tekintettel a kis- és nagyüzemek eltérő adottságaira.

Tökés részről többen elismerően nyilatkoztak a szocialista országok mezőgazdasági árrendszerének stabilitásáról.

Gadó Ottó az ár- és jövedelempolitika összefüggéseit elemezve a többi között rámutatott arra, hogy Magyarországon az utóbbi években a magasabb árszínvonal jó ösztönzést adott a mezőgazdasági termelés fejlesztésére, ugyanakkor élet-színvonal-politikai okokból az élelmiszerek fogyasztói árai relatíve alacsonyabban, mint a mezőgazdasági termelői árak.

Fekete Ferenc utalt a cost-benefit-analízis szükségességére az agrárpolitika kialakításával kapcsolatos vitában. Gadó Ottóhoz csatlakozva hangsúlyozta az ár- és jövedelempolitika összefüggését, s rámutatott arra, hogy napjainkban a mezőgazdaságban általában a jövedelem-, illetve foglalkoztatáspolitikai megfontolások kerülnek előtérbe. A mezőgazdasági árpolitikát mint a fenti törekvést segítő eszközt jellemezte.

Az állampénzügyek és a mezőgazdaság az ipari országokban

Az agrárszekció sorrendben harmadik s egyben utolsó vitatémájának bevezető előadását K. Higónak, a Seikei Egyetem professzorának tanulmánya alapján M. Kimura, a Hitotsubasi Egyetem professzora tartotta. Az előadás — Japán példáján — a mezőgazdaság és az állampénzügyek összefüggéseinek az ipari országokban lesűrhető tapasztalataival foglalkozott.

A résztvevők Japán mezőgazdaságának sajátos viszonyairól kaptak tájékoz-

tatást. Majd az előadó elemezte az 1961. évi *Mezőgazdasági Alaptörvény* nyomán kialakuló agrárpolitika eredményeit. Ez a politika erőteljes ártámogatási rendszer életbeléptetésével a mezőgazdasági termelés serkentése mellett azt a célt tűzte ki, hogy a mezőgazdaságban dolgozók jövedelme érje el a városi dolgozókéét. Az ártámogatás elsősorban a rizsre vonatkozik. A támogatási politika alapelve az volt, hogy az állami felvásárló szervek a rizst a termelők marginális költségeinél jóval magasabb áron vegyék át, s a fogyasztóknak ennél alacsonyabb áron adják el. Az ebből keletkező deficit az adóbevételekből fedezendő.

A rizs magas áron történő felvásárlása több belső problémát vetett fel: először is a kínálat növekedése jóval meghaladta a kívánatosat, s ezért 1969–1973 között a felesleges rizsből sokat feltakarmányoztak, illetve exportáltak. *Másodszor*: a mezőgazdasági munkaerőnek a rizstermelésben való koncentrálódása már akadályozta az iparba történő átvándorlást. *Harmadszor*: a nagyobb farmok többet profitálnak a rizstermelésből, s ez a kisebb farmok vonatkozásában politikai feszültségekhez vezet.

A japán élelmiszer-ellenőrző tevékenységnek (élelmiszer-politikának) és az állami költségvetésnek a kapcsolatáról, az érvényben levő támogatási politika korlátairól, a japán mezőgazdaság hosszú távú kilátásairól, továbbá a mezőgazdasági termelés biztonságáról mint stratégiai kérdéssről, valamint a mezőgazdaság és a környezetvédelem kapcsolatáról szóló eszmefuttatások élénk érdeklődést keltettek.

Az előadást követő vitában a felszólalók hazájuk tapasztalatai alapján az alábbi fő kérdéscsoportokat taglalták: a mezőgazdaság fejlődésének történelmi (dinamikus) nemzeti sajátosságai; a földadó és a jövedelemadó szerepe a különböző társadalmi berendezkedésű országokban; a mezőgazdaság szerepe a gazdasági növekedés finanszírozásában, különös tekintettel a fejlődő országokra; a skandináv országok speciális problémája a mező- és erdőgazdálkodás szoros kapcsolatát illetően; az agrárnépsűrűség főbb gazdaságpolitikai konzekvenciái.

V. *Lavrov* részletesen elemezte a szovjet mezőgazdaság fejlődésének főbb eredményeit, és a kibontakozó új tendenciákat. Hangsúlyozta, hogy a kellő ütemű növekedés csupán komplex program kidolgozása és megvalósítása alapján várható. A szovjet mezőgazdaság fejlesztésének kulcsfontosságú feladatait az anyagi érdekeltség fokozásában, a mezőgazdaság ipari bázisának az erősítésében, a szervezés korszerűsítésében, valamint a koncentráció és a specializáció fokozásában jelölte meg.

A záró plenáris ülésen az agrárszekció munkájáról szóló jelentést S. G. *Madiman* (FAO) terjesztette elő. Megállapította, hogy az agrárszekcióban elhangzott felszólalások elsősorban három kérdés-komplexum köré csoportosíthatók: az állampénzügyek és a fejlesztési stratégia; az állampénzügyek és az agrárpolitika; az adózás és a termelési struktúra kapcsolata.

A kongresszus többnapos munkáját értékelve *Gadó Ottó*, a Nemzetközi Szervezet elnöke az agrárszekcióban lefolyt viták eredményeit is figyelembe véve állapította meg: az előadásokban és a felszólalásokban örvendetesen érvényesült az interdiszciplináris tárgyalási mód, kedvező légkörben folyt a különböző társadalmi berendezkedésű országok képviselői közötti dialógus, s számottevően bővült a Nemzetközi Állampénzügyi Intézet munkájába bekapcsolódók száma és köre.

Szabó Gábor

Energiaellátás és állami pénzügyi politika

A Nemzetközi Állampénzügyi Intézet (IIPF) XXX. kongresszusának másik szekciója az energiagazdálkodás és az állami pénzügyek összefüggéseivel foglalkozott.*

A téma aktualitását nemcsak az támasztotta alá, hogy 1974-ben az energiaellátás, de különösen az olajprobléma a világ érdeklődésének középpontjába került, hanem az is, hogy a kongresszus időpontjára a témában folyó kutatások első eredményei beértek, és a gyakorlati útkeresés során is számos alternatíva, újszerű

* A témában benyújtott tanulmányok közül külön kiemelhető G. *Brannon* (USA), R. *Crowley* (Kanada), H. *Fischer-Menshausen* (NSZK), D. *Holland* és H. *Jacoby* (USA), J. *Penkova* (Csehszlovákia), S. *Sitarjan* (Szovjetunió) és H. *Vartiainen* (Finnország) referátuma.

lehetőség fogalmazódott meg. Bár — az IIPF tagsági összetétele következtében — a kongresszuson az olajtermelő fejlődő (arab, közép-amerikai stb.) országok szakemberei nem vettek részt, érveik és álláspontjuk hangot kapott a vitában, ha másképp nem, legalább a velük vitatkozó szakemberek érveiben.

A kongresszuson megjelentek négy egymástól jellegzetesen eltérő csoportba sorolhatók. Az első csoportba tartoznak a szocialista országok képviselői. A KGST-országokat közvetlenül nem vagy viszonylag kevésbé érinti az olajválság, mivel a Szovjetunió gyakorlatilag hosszú évtizedekig kimeríthetetlen, sőt részben még fel sem tárt olaj- és földgáztartalékaira támaszkodhatnak, és a szocialista országok közötti szoros gazdasági együttműködés alapján energiaellátásuk jórészt biztosított. A legsúlyosabban érinti az olajválság a nyugat-európai fejlett ipari országokat és Japánt, ahol a belső szénhidrogénbázis viszonylag jelentéktelen, s az olaj- és földgázszükséglet döntő részét tengerentúli importból fedezik. A harmadik csoportba az Egyesült Államok sorolható, amely ugyan a világ legnagyobb olaj- és földgázfogyasztója, viszont kétharmad részben saját termelésre, belső természeti erőforrásaira támaszkodik, tehát gazdasági függősége az olajtermelőktől jóval kisebb, mint Nyugat-Európáé. Külön említhető Kanada és Norvégia, amelyeknek jelentősek az olaj- és földgáztartalékai. Kanada jelentős olajexportőr, viszont gazdasági kapcsolatait az Egyesült Államoktól való függés jellemzi. Norvégia olaj- és földgáztartalékait most tárja fel.

Az energiastruktúra átalakulása, a szénhidrogén bázisú energiaforrások súlyának növekedése csak látszólag új keletű jelenség. Valójában az Egyesült Államokban már a század elején megindult ez a folyamat, ahol az aranyásók a sárga arany helyett sok helyen a „folyékony aranyra” bukkanna megteremtették azt a gazdag — sőt akkor kimeríthetetlennek látszó — energiabázist, amely az amerikai gazdasági fejlődésnek egyik motorja lett. Az amerikai olajipar egyik bázisa a vegyipar, a másik pedig a közlekedés kibontakozása lett. A közlekedési eszközök versenyében a vasút és más tömegközlekedési formák felett az autópálya diadalmaskodott — a vas- és acéliparral s a gépiparral szövetkezve —, majd a repülő- és a rakétaipar gyors ütemű növekedése adott újabb lökést az olajipar fejlődésének. Nyugat-Európában az energiastruktúra átalakulása robbanásszerűen valósult meg az elmúlt két évtizedben. 1950-ben az energiafelhasználásnak még 73 százalékát szolgáltatta a szén, és csak 13 százalék származott olajból, az 1970-es években viszont már az energia 60 százalékát a kőolaj szolgáltatta. Hasonló — ha nem is ilyen rohamos ütemű — tendenciák érvényesültek a szocialista országokban is. A Szovjetunióban 1950-ben az energiatermelés 68 százalékban szénre és 20 százalékban szénhidrogénre épült. 1973-ban a széntermelés már csak 32 százalékban járult hozzá az energiaellátáshoz, viszont a szénhidrogének részaránya 62 százalékra emelkedett. Az iparosodott országok résztvevőinek beszámolóiból tehát arányait, ütemét tekintve eltérő, de tendenciájában egyirányú struktúraátalakulás körvonalai rajzolódtak ki.

Az energiastruktúra átalakulása megnövelte a kőolajtermelést. A nemzetközi olajmonopóliumok kitermelési koncessziójukat és az olajtermelő országokban szerzett befolyásukat kihasználva (hivatkozva arra, hogy az Egyiptom és Izrael közötti háború folytán 1957-től használhatatlan a Szuezi csatorna, így meghosszabbodott a szállítási útvonal) elérték, hogy a termelői árak a konjunktúra ellenére változatlanul maradtak. A Közel-Keleten, Észak-Afrikában és a világ más részén levő olajtermelő országok azonban az importált ipari késztermékekért és élelmiszerekért magasabb árakat fizettek, ami számukra kedvezőtlen irányban eltolta a nemzetközi cserearányokat.

A megnövekedett szállítási utak többletköltségeinek ellensúlyozására és a fogyasztásnövekedés hatására az olajmonopóliumok számos szervezési, műszaki fejlesztési, technológiai intézkedést vezettek be (például a tankhajók méretét és sebességét növelték, hajózólétszám-csökkentő navigációs automatikákat alkalmaztak, az olajfinomítókat korszerűsítették). Mindez lehetővé tette volna a fogyasztói árak csökkenését. A kőolajtermékek fogyasztói ára azonban változatlan maradt, sőt egyes felhasználó országokban, illetve bizonyos kőolajszármazékoknál emelkedett. A vita során erre többféle magyarázat hangzott el. A fejlett tőkésországokban az elmúlt évtizedekben állandósult lassú és rejtett — „kúszó” — infláció eleve lehetővé tette az olajárak bizonyos emelését. A többi energiahordozók és különösen a szén kitermelési költségeinek emelkedése érthetővé és elfogadhatóvá tette a szénhidrogénárak magas színvonalát. A multinacionális vállalatok árpolitikája és profitérdeke egyaránt a tartósan magas árszint kialakulását hozta

magával. Szerepet játszott ebben a tőkésországok állami költségvetésének pénzigénye, az adóbevételek növelésére irányuló törekvése is. Az egyik elemző tanulmány szerint az NSZK-ban 1950-ben a normálbenzin árának még csak 1/3-a volt az adó (kb. 0,20 DM), 1973-ban viszont a fogyasztási és az értéktöbbletadó 0,53 DM-re nőtt, ami az ár 70 százaléka. A növekvő felhasználás és az adóemelkedés együttes hatására az adóbevételeken belül az olajadó-bevételek részaránya 1 százalékról 7,3 százalékra, összegében 100 millióról 16,5 milliárd márkára nőtt. Ilyen okokkal magyarázható, hogy 1970 körül az olaj fogyasztói árának 30—40 százalékat a kitermelési—szállítási—feldolgozási és forgalmazási költségek, 10 százalékat a termelői országok állami bevételei és 50—60 százalékat a fogyasztó országok adóbevételei tették ki.

Az olajtermelő országok felismerték, hogy — az olajár alkotó elemeinek arányát tekintve — az olajból származó részesedésük összezsugorodott. Gazdasági érdekeik védelmében politikai harcuk alátámasztására az arab olajtermelő országok közös lépésekre határozták el magukat. Ennek következtében a barrelenkénti (kb. 160 liter) nyersolajár az 1970 évi 1,25 \$-ról 1973 közepéig kb. 4 \$-ra emelkedett, és 1974 nyarán már megközelítette a 10 \$-t. Az árharc még nem zárult le, amiben különösen fontos szerepet játszik, hogy az olajtermelő országok az importált cikkek árszintjéhez, terms of trade-jük alakulásához kapcsolják a termelői olajárszintet.

A fejlett tőkésországokból érkezett hozzászólók vitatták a nyersolajtermelő álláspontját. Azt jóformán minden hozzászóló elismerte, hogy mint általában a fejlődő országokból származó nyersanyagárak, úgy a kőolajár is viszonylag alacsony volt, ami joggal teszi az áremelést. A mértéket azonban kifogásolták, különböző gazdasági és pénzügypolitikai indokokra hivatkozva. Például arra, hogy az olaj utáni kitermelési adó lényegesen magasabb, mint a nemzetközileg ilyen címen kialakult színvonal. Véleményük szerint az adóbevételek általános színvonala és az állami költségvetésre háruló társadalmi feladatok nagysága között szoros kapcsolat van. Mivel az olajkitermelő országok gazdaságilag fejletlenek, ezért az állami költségvetésre háruló államhatalmi és gazdaságstervezési terhek viszonylag alacsonyak. Az állami kiadások alacsony színvonala tehát nem indokolja az állami bevételek magas szinten tartását. Az utóbbi érvhez önként adódó megjegyzés: ha ezt elfogadnánk, úgy a fejletlenség konzerválása mellett törnénk lándzsát és a nemzeti erőforrások gazdagságára alapozott gyorsabb gazdasági növekedés jogosultságát vonnánk kétségbe.

A kőolajtermelő országok, mint mondtuk, az olaj árát és a kitermelési adók mértékét a nemzetközi árszínvonal alakulásához, külkereskedelmi cserearányaik változatlan színvonalához igyekeznek kapcsolni. Ezt az álláspontot többen elvetik abból kiindulva, hogy a világméretű infláció kibontakozásáért az olajtermelő országok a felelősek. Az olajtermelő országok szerint az infláció azelőtt kialakult, mielőtt az olajárak változtak. Voltaképpen ők csak követik az áremeléssel az időközben elszenvedett árveszteségeket. Az infláció kiindulópontja a fejlett tőkésországok inflációval alátámasztott gazdasági növekedési politikája. A nemzetközi pénzpiac bizonytalanságának oka pedig a dollár belső és nemzetközi értékelésének eltérése, az eurodollár által kiváltott pénzügyi folyamatok.

Ha ennek a vitának az érveit jobban végiggondoljuk, akkor úgy vélhetjük, hogy az olajválság az elmúlt hónapokban közvetve segítette a dollár értékének stabilizálódását. Az olajért ugyanis jóval többet kell fizetni, mint a múltban. Ez a fő olajfelhasználó nyugat-európai országokban az eurodollár iránti keresletet növelte, ami megszilárdította a dollár árfolyamát. A világ pénzpiacán azonban eurodollárok helyett *olajdollárok* milliárdjai jelennek meg, amelyek befektetési lehetőséget keresnek, és egy napon felvásárolhatják a fejlett tőkésországok gazdaságát.

A vita nemcsak a termelői és a felhasználói szemlélet és érdek eltérései miatt alakult ki, hanem a felhasználó-fogyasztó országok eltérő energia-árpolitikája következtében is. Az egyik vitakérdés lett, hogy az olajáremelés azonos vagy eltérő mértékben (és az utóbbi esetben milyen differenciálási elvek szerint) jelenjen meg a kőolajszármazékok árában és az egyes fogyasztói csoportok körében. A legtöbb fejlett tőkésországban néhány alapvető szolgáltatás ára (közüzemi díj) ellenőrzött. Áremelés esetén a parlament, a munkásosztály, a parasztság ellenállásával kell számolni. Ez a körülmény súlyosan érinti például Kanadát, amely földgáz-kincseit alacsony áron adja el az Egyesült Államoknak, ahol viszont a földgáz ára államilag szabályozott — annak ellenére, hogy a földgáz nem csekély részét (a

lakossági fogyasztáson túl) a vegyipar és egyéb továbbfeldolgozók hasznosítják. Így az alacsony földgázár hasonlóvezetői főképpen az amerikai vegyi-, gumi- és műanyagipari, valamint egyéb monopóliumok, vesztese pedig a kitermelő Kanada.

A kőolajszármazékok közül elsősorban az üzemanyagok árát emelték, ezzel közvetlenül a lakosságra hárítva az árváltozás terheit. Viszonylag kevés szó esett arról, hogy az ipari alapanyagként használt olaj ára hogyan változott. Erre inkább a vegyipari termékeknek az elmúlt időszakban bekövetkezett világszerte áremelkedéséből lehetne visszakövetkeztetni.

Az üzemanyagok áremelési politikájában alapvető eltérés van Nyugat-Európa és az Egyesült Államok között. Az amerikai benzinárhoz képest a nyugat-európai országokban az árszint 2—3-szoros, a benzinben foglalt adó pedig 4—7-szeres. Az Egyesült Államok ezért úgy érvel, hogy Európában a benzin aránytalanul drága, az állami adóterhek pedig túlzottan magasak. Ez az érvelés nem világítja meg az adóterhek tényleges struktúráját. Nyugat-Európa olaját döntő hányadában importálja, ezért az adót csak a termékre vonatkoztathatja, míg az Egyesült Államok, amely 2/3 részben saját termelésű olajat használ, az adót megosztja a kitermelés és a fogyasztás között.

Nyugat-Európában az adóbevételek között viszonylag nagyobb súllyal szerepelnek a közvetett adók, mint az Egyesült Államokban. A fogyasztási és érték-többletadókra alapozott benzinadó európai sajátosságnak tekinthető, érték-többletadó az Egyesült Államokban nincsen. Az Egyesült Államok adórendszere a jövedelmek adózását helyezi előtérbe, s a bérből és fizetésből élő átlagos és alacsony keresetű rétegeket adóztatja meg viszonylag nagyobb mértékben. Az Egyesült Államokban az üzemanyagok árában viszonylag kevés az adó, ami annak tulajdonítható, hogy a nagy befolyással rendelkező oligopoliumok a viszonylag magas fogyasztású, magas profitallal előállítható közlekedési eszközök gyártásában érdekeltek. Az így „kieső” adóbevételt a jövedelemadó-rendszerben realizálják.

A jövedelemadó-rendszerben az Egyesült Államok különleges kedvezményeket biztosított az olajmonopóliumok számára. Más vállalatokhoz képest az olajmonopóliumok profitjuknak csak töredékét kötelesek az államkasszába befizetni, sőt több olajtermelő világégen évek óta egyáltalán nem fizet adót. Amíg az Egyesült Államok magánvállalatai 56 százalékos nominális profitadót kötelesek fizetni, addig az olaj- és gázkitermelés átlagosan csak 15 százalékot fizet. Minden más ágazatban a beruházások kb. 7 százalékos állami adókedvezményt élveznek, az olajiparban ez a kedvezmény 50 százalékos. Az adókedvezmény egyik formája az olajvagyon amortizációja, amelyet a vállalatok nem a befektetett tőke, az olajfeltárás tényleges költségei alapján, hanem a kitermelt olajkincs értéke után számolhatnak el. Ez lényegében nem amortizáció, hanem az állam részéről biztosított termelési dotáció. További kedvezményt jelent az ún. kettős adóztatás, amely lehetővé teszi, hogy az olajkonsernek külföldi befektetéseik, koncessziók profitja után az Egyesült Államokban kedvezményesen adózzanak.

Mindezek a különleges adókedvezmények hozzájárultak az Egyesült Államok olajmonopóliumainak magas profitjához, amelynek segítségével a gazdaság sok más területén is befektetéseket eszközöltek, és befolyásuk az olajiparnál jóval szélesebbé vált.

A vita során némileg kirajzolódtak a fejlett tőkésországok hosszabb távú energiapolitikai elképzelései. Általánosnak tekinthető az a törekvés, hogy az elmúlt évtizedekben gazdasági okokból elhanyagolt hazai energiaforrásokat a jövőben jobban használják ki. Ez az energiastruktúra autark irányú megváltoztatását jelenti. Az olajáremelkedés viszonylag gazdaságossá teszi a korábban gazdaságtalannak bizonyult energiaforrásokat (például szénbányák) kiaknázását is. Landületet ad az olajválság olyan kutatásoknak és olyan energiaforrások kiépítésének, amelyek pótlólagos vagy viszonylag bőséges energiataralékokat jelenthetnek (például ellenanyagok alapuló kőolaj-kitermelés, termikus energia, atomenergia). A tőkésmonopóliumok pedig — arra hivatkozva, hogy mindez többletköltségekkel jár — különleges adókedvezményeket igényelnek, tehát a társadalommal igyekeznek megfizettetni tevékenységük további kibővülésének költségeit.

A kongresszus vitái, miközben az állampénzügyek oldaláról közelítették meg az energiaválság problémáit, sok olyan tényezőre hívták fel a figyelmet, amelyek segítségével mélyebben bepillantathattunk a nemzeti és a nemzetközi energiapolitikába.

A KGST-tagállamok közgazdaságtudományi, tervezési folyóiratai küldötteinek prágai tanácskozása

A KGST-tagállamok közgazdaságtudományi, tervezési folyóiratainak képviselői 1975. január 22 és 25 között tartották második értekezletüket. A mongol és román folyóiratok kivételével minden ország képviseltette magát.

A megnyitó után a résztvevők beszámoltak az előző értekezleten hozott határozatok végrehajtásáról. Megállapították, hogy határidőre csak a szovjet és a magyar résztvevők teljesítették a korábbi megállapodásokat, s az értekezlet időpontjáig is csak a csehszlovák és kubai küldöttség realizálta vállalt kötelezettségeit.

A delegációk beszámolójukban kifejtették, hogy a KGST tervezési munkáival kapcsolatos információk hiányosak. Ezért elsősorban a KGST Titkárságot kérték, hogy a szükséges információkat rendszeresen biztosítsák számukra.

Az első moszkvai értekezleten, 1974. márciusában határozat született arról, hogy a „szocialista gazdasági integráció tagországainak a KGST Komplex Programját megvalósító tevékenységéről” a delegált folyóiratok egy közös számot publikálnak. Ez a közös szám — e döntés értelmében — 1975-ben jelenik meg. Az előszót a Planovoje Hozajsztvo szerkesztőségében készítik el, majd elküldik az összes szerkesztett cikkel együtt a tagországok delegált folyóirataihoz. A prágai értekezlet résztvevői megállapodtak abban, hogy a közös szám 1975. augusztusa és októbere között jelenik meg.

A továbbiakban a kubai *Economía y desarrollo* igazgatóhelyettesének kérésére az egyes folyóiratok beszámoltak szerkesztési-tervezési tevékenységükről. Az értekezlet résztvevői megbeszéléseket folytattak tanulmányok cseréjéről.

B. A.

A MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának 1975. február 6-i ülése

A Bizottság Hetényi István alelnök vezetésével megtárgyalta az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének profiljára vonatkozó javaslatot (előadó: Nyers Rezső), valamint a műszaki egyetemeken folyó gazdasági képzés egyes kérdéseinek megvizsgálására kiküldött albizottság jelentését (előadó: Román Zoltán).

Az Intézet kutatásait elsősorban a magyar népgazdaság gazdaságpolitikai szempontból kiemelkedő fontosságú kérdéseire és emellett a szocialista integráció vizsgálatára kívánja összpontosítani.

A Bizottság az Intézet profiljára vonatkozó javaslattal — annak lényegét nem érintő részletektől eltekintve — egyetértett. A vitában résztvevők hangsúlyozták a kutatóhelyek közötti együttműködés fontosságát, a kutatások koordinálásának szükségességét már azok indulási fázisában. Kiemelték az interdiszciplináris kutatásokra való fokozott törekvést és azt az igényt, hogy erősödjék a közgazdaságtudomány speciális ágaiban folyó kutatások közötti kapcsolat. A kutatások koordinálásának és az együttműködés fokozásának a kérdésére a Bizottság még a folyó évben visszatér.

A 2. napirendi pont vitájában főként az a nézet kapott hangot, hogy a jövőben fokozottabban törekedni kell a mérnökök gazdasági szemléletének egészséges formálására, és evégett már a jelenlegi képzési keretek között is célszerű a gyakorlati szempontokból fontos gazdasági ismeretek súlyának növelése az oktatásban.

i. s.

A. Szmirnov: A szociális tervezés lényegi kérdései

(Planovoje Hozjajsztvo, Moszkva, 1975. 1. sz.)

A szocializmus építésének gyakorlata arra tanítja a közgazdászokat, hogy nincsenek tisztán gazdasági vagy tisztán társadalmi problémák. A terv — amelyet sokan csak gazdasági jelenségként fognak fel — a társadalom, az emberek életének terve. A társadalmi célok gazdasági célokban öltönek testet, a gazdasági tevékenység változása megváltoztatja az emberek életmódját is. A termelés a szociális feladatok megoldásának eszköze, de maga is számtalan szociális problémát vet fel. Ilyenek például a környezetvédelem, a munka-alkotó jellegének erősítése, a munkafeltételek javítása stb. A termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésével nő a szociális tényezők szerepe a gazdasági növekedésben.

A szociális faktorok összefoglalására szűk lett az életszínvonal kategóriája. A szociális tervezés új fogalma az „életmód”. A tervnek tartalmaznia kell az emberek életmódjában végbemenő, illetve véghez viendő változásokat s ezek gazdasági vetületét.

A szociális tervezés egyidős a tervezéssel. A társadalom tulajdonviszonyaiban véghezvitt változások, a falu és a város közötti különbségek csökkentése, a kulturális, az oktatási és művelődési tervek — gazdasági vetületükön túl — közvetlenül érintik az emberi viszonyokat, az emberi élettevékenységet. A második világháborút megelőző időben és a háború utáni években a szociális program elsősorban a lakosság anyagi életfeltételeinek a megjavítására irányult. A szociális tervmutatók lényegében a következők voltak: a dolgozók jövedelmének növekedése, a kiskereskedelmi forgalom és a lakásépítés alakulása. A szociális tervezés helyes orientációját igazolja, hogy a szovjet emberek anyagi körülményei lényegesen megjavultak. Az elmúlt húsz évben az egy főre jutó pénzjövedelem 3,3-szeresére nőtt. A mi-

nimális bér több mint a kétszerese az 1957 előttié. 1974-ben kilencszer több nyugdíjat fizettek ki, mint 1954-ben. Nagy jelentősége van annak, hogy nőtt a dolgozók szabad ideje, minthogy a heti munkaidőt hét órával csökkentették, és növelték a szabadság idejét. Ötnapos munkahetet vezettek be, s szaporodtak az ünnepnapok. Mindezek következtében évi 128—130 napra nőtt a szabadnapok száma, ami majdnem a kétszerese a tíz évvel előlöttinek.

A szabad idő növekedésének és az anyagi körülmények javulásának a hatása megmutatkozik a lakosság szükségletének és fogyasztásának szerkezetében is. Mind nagyobb súllyal szerepelnek a fogyasztásban a szellemi és a szociális szükségleteket kielégítő cikkek. E súlyeltolódás ellenére a lakosság anyagi körülményeinek a javítása társadalmunktól még ma is nagy erőfeszítéseket követel. Mégis, ha a megfelelő szociális programok híján a fejlesztés egyoldalúan a fogyasztási szükségletek kielégítésére irányul, olyan társadalmi betegségek terjedhetnek el, mint az individualizmus, az önzés, a cinizmus. Nemcsak a fogyasztói szükségleteket kell alakítani és fejleszteni, hanem a szellemi igényességet, a társadalmi aktivitást, az alkotás szeretetét is. Mindez azt bizonyítja, hogy biztosítani kell az életszínvonal és az életmód tervének szerves egységét, nem feledkezve meg arról, hogy mindkét kategória — de különösen az utóbbi — a társadalmi jelenségek minőségi oldalainak a jellemzésére szolgál.

Fejleszteni kell a szociális tervezés módszerét is. Nem helyes az a mindmáig érvényesülő gyakorlat, hogy nincs megfelelő kapcsolat a társadalom életének különféle oldalaival foglalkozó szociális tervek között. Nem biztosítjuk megfelelően a szociális program egységességét és komplexitását sem. A kultúra fejlesztésére irányuló szociális terv például „alulról felfelé” áll össze, az egyes részterületekre vonatkozó tervek összegezésével, holott éppen ellenkezőleg, az egységes kulturális stratégiai tervnek kellene a résztervek alapjául szolgálnia. A komplex megközelítés hiá-

nyát mutatja például az, hogy nem hangolják össze a nőknek a társadalmi termelésbe való bevonását a szolgáltatások fejlesztésével. A szociális problémák jobb megközelítése végett tehát ki kell tágítani a szociális tervezés horizontját. Ez azt jelenti, hogy a közigazgatásokon kívül szükség van a szociológusok, filozófusok bevonására is az élet-színvonal és az életmód tervezési folyamatába. Csak ilyen komplex megközelítéssel lehet kidolgozni a fogyasztói költségvetést, megállapítani a szociális prioritások rendjét.

A prioritások meghatározásakor nem lehet pusztán a szűkebb értelemben vett gazdasági megfontolásokból kiindulni. A ráfordítások és az elért eredmények szembeállítására alapján nyert rangsort például gyakran alá kell rendelni annak a rangsornak, amely a tényezőket a szocialista életmód fejlesztésében játszott szerepük szerint értékeli. Ez is mutatja, hogy az életmód a szocialista tervezés olyan kategóriája, amelynek a gyűjtőpontjában sokoldalúan fejlett ember áll. A kapitalizmus ezzel szemben a személyiséget a fogyasztó személyiségvé fokozza le.

A szociális célok kialakításában két véglet érvényesül. Az egyik az, amikor a szociális célokat nem igazítják a gazdasági lehetőségekhez. A másik véglet képviselőivel ezzel szemben a szociális tervet a tudományos-műszaki haladás tükrének, „lenyomatának” tartják. A társadalom szociális fejlesztésének, az egyes osztályok és csoportok társadalmi-gazdasági helyzete célirányos megváltoztatásának elengedhetetlen feltétele a műszaki haladás. A termelés fejlesztését és területi elhelyezését egyre inkább alárendelik a szociális hatás maximálásának. Aktív szociálpolitika nélkül elképzelhetetlen a társadalmi migráció — társadalmi érdekeknek megfelelő — befolyásolása, irányítása. Az összefüggések másik oldala az, hogy a szociális politikának a termelés hatékonysága emelését kell szolgálnia.

Tökéleteseitnie kell a szociális tervmutatók rendszerét. A mutatók olyan „csokrárt” kellene kialakítani, amely képes az életmód, a szociális viszonyok jellemzésére, a társadalmi kommunikáció megragadására, a művészi és műszaki alkotókévd kimutatására, a pihenési és kikapcsolódási formák leírására. El kellene készíteni a munkások munkaidőn túli tevékenységének és főként a szabad időnek a tervmértékét. Az emberek napi tevékenységének feltérképezése jelentősen hozzájárulna a mun-

kaidő utáni nem racionális tevékenységek csökkentéséhez, a valóságos — helyesen felhasznált — szabad idő növeléséhez. Az ilyen időmérleg készítése lehetővé tenné, hogy helyesen tervezzük meg a szükségleti szerkezet alakulását. A szabad idő egyre inkább tervezetté válik, hiszen ahogyan a marxizmus klasszikusainál olvashattuk: a kollektív társadalomban a szabad idő lesz a társadalmi gazdagság, a munkatermelékenység mértékévé.

(Ism.: *Szegő Szilvia*)

M. Szkarzsinszkij: A nem termelő szféra fejlődésének jelentősége és problémái a jelenlegi időszakban

(Ekonomicszeszkije Nauki, Moszkva, 1974. 12. sz.)

Az anyagi termelés meghatározó jellegének elismerése korántsem jelenti azt, hogy a társadalmi szükségletek csupán anyagi szükségletek formájában jelennek meg. Az anyagi termelés fejlődésével párhuzamosan növekszik a társadalom tagjainak szociális ellátottsága, szellemi gazdagsága, megnő a kulturális, a művelődési és az egészségügyi szükségletek szerepe.

A társadalmi munkamegosztás folyamatának vizsgálata következőképpen két fő területre összpontosul: az anyagi termelésre és a nem termelő szférára. E területek között szoros kölcsönhatás van: A nem termelő szféra csak az anyagi termelés termelékenység-növekedése alapján létezhet és fejlődhet. A nem termelő szféra visszahat azonban az anyagi termelésre, a növekedésének hatékonyságára. Ez a visszahatás a következőkben jelentkezik:

1. A nem termelő területeken kifejtett munka kiszolgálja a közvetlen termelést, az anyagi termelésben előállított termékek forgalmát és fogyasztását, biztosítja a társadalmi újratermelés folyamatoságát.

2. Az egészségügy, a szakképzés és az oktatás területén dolgozók munkája a munkaerő újratermelési költségét alkotja, minthogy formálja, fejleszti, megőrzi, újratermeli a munkaerőt.

3. A tudósok munkája nemcsak az emberi értelmet gyarapítja, hanem új technológiai módszerek kidolgozásával gazdagítja a működő termelőerőket is.

4. Azoknak a munkásoknak a mun-

kája, akiket a közszolgáltatások területén a lakás és a kommunális ellátásban foglalkoztatnak, kíméli a dolgozókat, növeli szabad idejüket, s jelentős hatással van a társadalmi termelés hatékonyságára is.

A határterületeken, ahol az anyagi termelés, valamint a nem termelő szféra szüntelenül érintkezik, kapcsolatuk annyira szerves és szoros, hogy e szférának az elhatárolása bonyolult elméleti problémákat vet fel.

A kérdés helyes magyarázata megkívánja, hogy elemezzük a nem termelő szféra munkafolyamatának az anyagi termelésétől elütő sajátosságait. Minden munkafolyamat magában foglalja a munka tárgyát, a munka eszközt és magát a munkát mint céltudatos emberi tevékenységet. Másképpen áll a dolog az emberi tevékenység olyan területein, mint az egészségvédelem, a közoktatás, a kultúra. Itt a tevékenység magára az emberre irányul. Mondhatjuk ugyan, hogy az olvasott vers kapcsolatot jelent a költővel, vagy a beteg kapcsolatban van az orvossal és az ápolóval; s ez a kapcsolat külső materiális tény, az orvos és a költő a munkafolyamat megvalósítója. Mégis, az ilyen meghatározás erőltetett, s csak a felszíni jelenségekhez kötődik.

Alapvető különbséget kell tennünk az anyagi és nem anyagi termelés között, és fel kell lépni összeházasításuk minden kísérlete ellen. Az anyagi és szellemi termelés jellemző különbségeit az adott történelmi szakaszban csak az anyagi termelés sajátos történelmi formáinak elemzésével lehet leírni.

Az anyagi és a nem anyagi termelés elhatárolásához nem elegendő pusztán a munka tárgyainak anyagi mivoltából kiindulni. Ha összehasonlítjuk például a kereskedelemben eladott konfekció előállítását a szolgáltató vállalatokban az egyéni megrendelők számára készülő ruhakéval, éppen azt tapasztaljuk, hogy a munka tárgyainak anyagi jellemzői azonosak. Hasonló a termelés technológiája, a munkások szakképzettsége is. Mégis ezek — társadalmi formájukban — különböző munkák. Az első esetben a munka tárgya társadalmi tulajdon, a második esetben a megrendelő személyi tulajdona. Az első esetben a munkatárgy a termelés szférájában található, a második esetben már az öltöny előállításakor elhagyta a termelés szféráját (a megrendelő vagy a kereskedelemben vásárolta vagy saját műhelyében állította elő az anyagot), és a fogyasztás szférájában kötött ki. Az első esetben

árut állítanak elő s a forgalom szférájában realizálják, a második esetben nem jön létre áru, hanem csak szolgáltatást teljesítenek.

Ha a munkaeszközöket vizsgáljuk, látjuk, hogy a munkaeszközök tárgyi jellemzőjüket és felhasználásukat tekintve nagyon gyakran mind a termelő, mind a nem termelő szektorban ugyanazok. A különbség közöttük mégis az, hogy az anyagi termelés szférájában a munkatárgyakkal együtt fellépnek mint termelési eszközök, míg a nem termelő területeken a munka tárgya és a munka eszköze nem válik termelési eszközzé, hanem mint a fogyasztás tárgya — vagy mint a nem termelő szférán keresztül történő fogyasztás eszköze — lép fel.

A nem termelő szféra jelentőségének a növekedése a társadalmi fejlődés során egy sor aktuális kérdést vet fel a közgazdaságtudomány számára. Ebben a sorban központi helyet kap a nem termelő szféra tervezésének tudományos megalapozása és fejlesztésének prognosztizálása. A munkatermelékenység emelkedése adott munkáslétszámot feltételezve három lehetséges irányban fejthet ki kedvező hatást: az anyagi termékek tömegének a növelésében, az anyagi termelésben foglalkoztatottak létszámának csökkentésében, s ennek eredményeként a nem termelő szférában foglalkoztatottak számának növelésében; valamint a munkanap meg rövidítésében. Ez a három irány viszatükrözi a szocialista termelés célját. Ennek az összefüggésnek az ismeretében lehetőség nyílik arra, hogy a termelő és a nem termelő szféra különféle területein kifejtett munkaráfordításokat összevessék a népgazdasági eredmény alapján.

Jelentős gazdasági probléma a nem termelő szektorban a bérezés és az anyagi ösztönzési rendszer tudományos kidolgozása. A tudós, az orvos, a művész, a tanár munkavégzésének specifikuma bonyolulttá teszi ezen munkafajták mennyiségének és minőségének értékelését, annak ellenére, hogy két orvos vagy két tanár egyforma munkabért kap, s egyforma a munkaidejük is, munkáik eredménye egészen különböző lehet. Ebben az esetben munkájuk nem azonos, következésképpen megsértik az egyenlő munkáért egyenlő bért elvét. Jelentős közgazdasági probléma a nem termelő munkaráfordítások hatékonyságának mérése és a hatékonyság növelésére irányuló módszerek, ösztönzési rendszerek kidolgozása.

Ezzel függ össze egy másik nyitott kérdés is, a nem termelő területeken dolgozók munkája eredményének pénzbeli értékelése. Ilyen értékelésre szükség van a tervezés számára is, ez részben hozzáeség a nem termelő szférán belüli intézmények eredményeinek, teljesítményének pontosabb meghatározásához.

A nem termelő szférán belül kiemelkedő a tudományos intézmények jelentősége. A szocialista társadalom fejlődésének jelenlegi szakaszában a tudósok munkájának hatékonyságától közvetlenül is függ a társadalomfejlesztés leg-sarkalatosabb feladatainak a megoldása.

(Ism.: *Vajda Lajos*)

Egyiptom

(The Financial Times, London,
1974. november 30)

Történelmileg Egyiptom arculatához mindig is hozzátartozott két sajátosság: 1. Egyiptom az arab világ politikai gravitációjának központja. A legnépesebb ország, amely társadalmilag is összetartó egysége az államok és családjának, s ezek természetesen vezetője; 2. ugyanakkor az arab országok között az egyetlen, amely nemzeti állammak tekinthető. Ez az Egyiptom az októberi háború után a térségben megváltozott erőviszonyok és az arabok olajkútjaiból folyó új hatalomérzet eredményeként jóval nagyobb optimizmust mutat, mint bármikor 1967 és 1973 között. A kormány az 1976—1980 közötti időszakra — amikorra remélhetőleg már béke lesz — öt éves tervet készít. Eközben arra koncentrál, hogy átsegítse az országot egy „gazdasági útkereszteződésen”, amely a politika zsargon nyelvén egy liberális gazdaságpolitikára történő kritikus, átmeneti szakasz. Ez a politika a gyakorlatban nyitást jelent Nyugat felé (a külföldi, illetve az arab tőke becsalogatását és a hazai magántőkés szektor bátorítását).

Egyiptom új hozzáállása a külföldi beruházásokhoz radikális fordulatot jelent egy évtizeddel a széles körű államosítási intézkedések után. Szadat elnök „Októberi dokumentuma” éppen azt igyekezett bizonyítani, hogy ez a gazdaságpolitikai liberalizmus semmiképpen sem ellentétes az 1962. évi alkotmánnyal. A Dokumentum hangsúlyozza,

hogy a külföldi beruházásokat csak az állami terv keretei között engedélyezik, s e terv prioritásai irányítják őket. Kairóban a jelenlegi adminisztráció számára a stratégia egyértelműnek látszik: az olajállamok tőkefeleslegét az ország képzett és alkalmazandó munkaerőjének bő kínálatával kell kombinálni. Ha mindehhez még társítják a nyugati technológiát, Egyiptom olyan regionális ipari hatalommá válhat, amely azon túl, hogy saját szükségleteiről gondoskodik, jelentős többletet termel exportra.

A külföldi részvétel kérdéseit szabályozó törvények lefektették az alapvető játékszabályokat, kimondva, hogy a külföldi tőke az állami, illetve a magántőkés szektorral közösen, 50 százalékalatti részesedéssel fektethető be. Az ilyen közös vállalkozásoknak Egyiptom 8 éven át adómentességet biztosít. A törvény gyakorlati hátterét az arab olaj- és tőkefeleslegék adják. Az arab tőke és a nyugati technológia „házasságára” már van néhány példa, igaz, csak a megvalósulás kezdeti stádiumában. Ilyenek a Suez—Földközi tenger olajvezeték, amelynek létrehozásában Szaúd-Arábia és a Perzsa-öböl menti országok vesznek részt, egy sor petroklímiai komplexum, amelynek megvalósulását Irán szorgalmazza, vagy az a terv, miszerint a British Leyland és szaúd-arábiai beruházók autóösszeszerelő üzemét létesítenének Egyiptomban. Az NSZK, Anglia és Franciaország egyaránt nagy érdeklődést mutat az egyiptomi együttműködési lehetőségek iránt, az amerikai vállalatok viszont — néhány kivételtől eltekintve — igen óvatossak.

Egyiptom számára növekedési potenciálja legfőbb korlátait a hadikiadások és a kereskedelmi deficit nagysága jelenti. Becslések szerint az 1973-ban honvédelemre és a kapcsolódó területekre fordított kiadások a „GNP” 19 százalékát, a költségvetésnek pedig 58 százalékát tették ki. Általában véve azt mondhatjuk, hogy a gazdaság recsegettropogott az októberi háborúra való előkészületek terhe alatt, s ezek a terhek a következő években sem látszanak enyhülni.

A másik probléma sem kisebb, mivel az ország kereskedelmi deficitje 1974-ben várhatóan rekordszintet (226 millió egyiptomi fontot) fog elérni. A helyzetet az arab államok gyorssegélye mentette meg. Ennek eredményeként az ország valutatartalékai is nőttek, a rövid lejáratú adósságok azonban tradicionálisan mindig meghaladták ezeket.

Az elmúlt 20 év egyiptomi gazdaság fejlődésének két legfontosabb vonása az államnak a gazdaságba való bekapcsolódása (az állami szektor révén) és az ország koncentrációja az iparosításra. Egyiptomban a 60-as évek elején megindult harmadik és legjelentősebb államosítási kampány következtében majdnem minden közepes és nagyvállalat állami kézbe került. Egyidejűleg, a kormány néhány nagy ipari beruházást valószínűsített meg a Szovjetunió segítségével. Minden erőfeszítés ellenére az ipar még ma is csak a GDP 20 százalékát adja és a foglalkoztatottak 13 százalékát köti le. 1960 óta az ipar kapja az összberuházások országrészt (1960—1965 között 34, 1965—1970 között pedig 44 százalékát). Bár a magántőkés vállalatok szerepe az iparban drasztikusan csökkent, termelési értékük még 1972-ben is az ipari termelés 25 százalékát tette ki. Az ipari kivitel aránya az összexporton belül viszonylag magas, 35 százalék. Az ipari export viszonylati struktúrájára jellemző, hogy 50 százaléka a szocialista országokban talált piacra.

Az iparral kapcsolatban az egyiptomi gazdasági szakértők véleménye az, hogy az óriásberuházások kora lejárt, mivel a meglévőket sem tudják a szükséges alapanyaggal, közbeső termékkel és alkatrészzel ellátni a konvertibilis fizetőszközök krónikus hiánya miatt. A kihasználatlan kapacitások nagysága az összkapacitás több, mint egyharmadára tehető.

Bármilyen erős is az egyiptomi aspiráció, hogy az ország közel-keleti ipari centrummá váljék, a mezőgazdaság a foglalkoztatottaknak majdnem 50 százalékát leköti, a GDP 30 százalékát és az exportbevételek 60 százalékát (illetve a közvetett exportot is számításba véve 70 százalékát) adja. Várható, hogy a mezőgazdaság még néhány évig megtartja ezt a túlsúlyát.

Egyiptom örök életű problémája az, hogy a hazai élelmiszer-szükségletet és élelmiszer-ellátást (illetve az élelmiszerimport csökkentését) a kemény valutáért értékesíthető gyapot termelésének a növelésével kell egyensúlyba hoznia.

Az 1952. évi földreform-törvény 200 feddonban (85 ha) szabta meg az egyéni földtulajdon felső határát, ennek az 1969. évi módosítása szerint az egyéni földtulajdon felső határa 50 feddanra (kb. 21 ha) csökkent. Az agrárreform okozta problémák abból erednek, hogy

a kistulajdonosok hátráltatják a gépesítést és a termelés specializációját, nehezítik a hitelnyújtást, a mezőgazdasági inputokról (gép, műtrágya, növényvédőszer) és a termékek értékesítéséről való gondoskodást. A problémák megoldására szervezeteket, a nagy területeken pedig állami gazdaságokat hoznak létre, amelyek erőiket a termelés intenzifikálására, valamint a feldolgozás, a csomagolás és az értékesítés integrálására összpontosítják.

Egyiptom gazdasági felemelkedésének egyre súlyosabb ballasztja a népesség robbanásszerű növekedése. Számítások szerint a beruházások kétharmada csupán arra szolgál, hogy a népességnövekedés ilyen üteme mellett is fenntartsa az egy főre jutó reáljövedelem elért szintjét. Egyiptomban a lakosság száma 37 millió, növekedésének évi üteme 2,1 százalék. Ugyanakkor — az összes lehetőség kihasználása mellett is — csak az ország területének 4 százalékát lehet élelmiszer-termelésre alkalmassá tenni. A probléma másik aspektusa az, hogy a lakosság 45 százaléka 14 éven aluli, s a gazdaságra súlyos terhet ró a munkába lépő fiatalok számára a munkahelyek létesítése. A megoldás évekig az volt, hogy egyfajta társadalombiztosítási rendszer keretében az ipart és a kormányzerveket a szükségesnél jóval nagyobb személyzettel látták el. Most a kormányzat a probléma megoldásának egy másik módszerére készül fel. Ennek keretében az Arab Szocialista Unió népesség- és családtervezési konferenciáján 10 éves programot vázoltak fel, amely a születési ráta 34-ről 24 ezrekre történő csökkentését célozza.

Összefoglalva, a „gazdasági útkeresztződés” éve minden bizonnyal nehéz és kockázatokkal terhes év lesz. A veszély az, hogy a gazdasági reformok, az újjáépítési program és a nyitás Nyugat felé, túl nagy reményeket keltettek, amelyeket nem lehet rögtön beváltani. A külföldi (arab) tőkék beáramlása, amely a liberális politika alapját adná, nagymértékben függ az átfogó arab—izraeli politikai rendezéstől. Az eufória időszakának elmúltával azonban egyre nőnek a kételyek a tekintetben, hogy az Egyesült Államok képes lesz-e egy ilyen rendezést „szállítani”, ennél fogva egyre inkább megkérdőjelezik az ezen nyugodt gazdaságpolitikai koncepciót is.

(Ism.: *Lenk Géza*)

Ki éli túl a recessziót?

(The Economist, London,
1974. december 28.)

Végetért a negyedszázados gazdasági fellendülés. A világ ipari termelése 1948 és 1973 között három és félszeresére növekedett. Ez átlagosan évi 5 százalékos növekedésnek felel meg. 1974-ben azonban már egyáltalán nem következett be növekedés. Az Egyesült Államokban a recesszió a GNP 2 százalékos csökkenését hozta magával, Japánban a GNP 3 százalékkal esett vissza. Anglia gazdasága stagnált, Olaszország az egyik válságból a másikba bukdácsolt. A fejlett ipari országok közül csak Nyugat-Németország és Franciaország mutatott fel gazdasági növekedést.

Az előttünk álló év sem kecsegtet javulással. Még a kormányok hivatalból optimista előrejelzései is a visszaesés folytatódását jósolják. Az OECD jelentései ugyan azt a reményt fejezik ki, hogy a jövő év második felében valamelyes javulás következik be, de ez elég valószínűtlennek látszik, mivel — 10—20 százalékos inflációs ráták mellett — kevés kormány vállalkozhat arra, hogy a gazdasági növekedést stimuláló intézkedéseket hozzon. Azoknak, akik mégis a konjunktúra élénkítését választják, fokozódó inflációval és növekvő fizetési-mérleg-hiánnyal kell majd szembenéznük.

Sokkal valószínűbb tehát, hogy a visszaesés jövőre is folytatódik és az 1930-as válsághoz hasonlóan a helyzet hónapról hónapra romlik majd. A kezdetben csekély visszaesést a jövedelmi multiplikátor és a beruházási akcelerátor valószínűleg tovább mélyíti, anélkül, hogy a kormányok ezt a folyamatot gazdaságpolitikai eszközökkel időben meg tudnák állítani. 1976 előtt semmiképpen sem várhatunk fellendülést, és a tőkésországok többsége a legjobb esetben is csak 1977-ben térhet majd vissza a korábbi 5-százalékos növekedési ütemhez.

Az 1977-re várható fellendülés azonban csak akkor lesz tartós, ha a válság nem egyszerre fejeződik be az összes fejlett országban. Ha ugyanis a fellendülés egyszerre következik majd be az egész tőkésvilágban, akkor — a konjunktúrából fakadó keresleti infláció miatt — igen valószínű, hogy a világ újra válságba zuhan. Előreláthatóan a termelés és a forgalom sokkal nagyobb ingadozására, és ezzel együtt lassabb

növekedési trendekre számíthatunk, mint az elmúlt 25 évben bármikor.

Mi okozta az elmúlt két és fél évtized hosszan tartó fellendülését? Véleményünk szerint a sikeres gazdaságpolitika helyett inkább három tényező szerencsés egybeesése. Ezek a következők:

1. A háború után megnövekedett a beruházási hajlandóság a megtakarítási hajlandósághoz képest, és így a fejlett ipari országokban kielégítő kereslet jött létre. A hidegháború éveiben a kormányzati kiadások is megemelkedtek, és világméreteken elfogadták a kormányok a keynesi gazdaságvezetés alapelveit.

2. A technológiai változások és a mezőgazdasági szektor munkaerő-tartalékaik lehetővé tették, hogy a kínálat a keresletnek megfelelő ütemben bővüljön. A leggyorsabb növekedést a legnagyobb munkaerő-felesleggel rendelkező országok — Japán, Spanyolország, Franciaország — mutatták. A termelés bővítésére ösztönzött a bőséges nyers- és fűtőanyag-kínálat és e termékek stabil árszínvonala is. A szegény nyersanyagtermelő országok az elmúlt évtizedek veszteségeinek is tekinthetők, mivel a szakadék közöttük és a fejlett ipari országok közt szélesebbé vált.

3. A világ pénzügyi rendszere lehetővé tette az eltérő növekedési ütemekből adódó nehézségek eliminálását. Amerika folyamatosan ellátta a világot a szükséges pénzzel — kezdetben kölcsönökön keresztül, később tengerentúli beruházásaival, illetve fizetési mérlegének hiánya révén.

A ragályos infláció azonban megállította a fellendülést, és ugyanakkor lehetetlenné tette a kormányok teljes foglalkoztatásra törekvő politikáját is. Az infláció azonban csak egy tünete volt a már korábban kialakult krónikus strukturális zavaroknak. Mik voltak ezek a strukturális zavarok?

— A rögzített valutaárfolyamok lehetővé tették, hogy az egyes valuták tartósan alul-, illetve felülértékelt pozícióba kerülhessenek. A fix árfolyamok rendszerének összeomlása szokatlanul nagyméretű újraigazodási folyamatokat váltott ki szerte a világon.

— A világ pénzkínálata kicsúszott az ellenőrzés alól. A világ likviditása 1960 és 1973 között a hivatalos tartalékokon és eurodollár-letéteken mérve megnégyszereződött, vagyis 70 milliárd dollárról 300 milliárd dollárra nőtt.

— A kereskedelmi és fizetési liberalizálás miatt az infláció könnyen áttért egyik országról a másikra.

— A kormányzati kiadások az egyes országokon belül a hatvanas években igen gyorsan növekedtek. A vállalatok a megnövekedett adóterheket a bérköltségek visszafogásával kívánták kompenzálni, és ezért a kormányoknak a munkanélküliség elkerülése végett erőteljes deficitfinanszírozást kellett folytatniuk.

A világ már az olajválság előtt is a recesszió küszöbén állt. A világméretű költséginfláció ellenszereként a hatvanas években a kormányok hagyományos költségvetési és pénzügyi megszorításokat alkalmaztak. Az árak azonban világszerte tovább emelkedtek az 1970—71-es minirecesszió alatt is. Ez volt az első stagfláció a világgazdaság történetében. A kormányok erre a közvetlen ár- és bérellenőrzés politikáját vették elő, és ez az eszköz egy ideig meglepően jól működött. Mindennek azonban az lett a következménye, hogy 1972—73-ban világszerte túl élesre, túl gyorsra sikerült a fellendülés. A világgazdaság túlhevült. A rossz mezőgazdasági terméseredmények miatt az élelmiszerárakat is magasra tornázták fel. A rohanó infláció következményeként az ár- és bérellenőrzés politikája mindenütt összeomlott. Ezután jött — mintegy ráadásnak — az olajválság.

Az olajválságnak háromszorosan is kedvezőtlen volt a hatása. Egyrészt felgyorsította a világméretű költséginflációt, másrészt valamennyi országban növelte a megtakarításokat a beruházá-

sokhoz képest, harmadrészt pedig a fejlett kőolajfogyasztó országokban körülbelül 60 milliárd dollárnyi fizetésimérleg-hiányt hozott létre. Ettől kezdve a tőkésvilág már a klasszikus úton haladt a válság felé. Egyetlen ország számára sem merete a 10 százaléknál magasabb infláció és a hatalmas fizetésimérleg-deficit mellett megkockáztatni — a magas olajárak miatt lecsökkent — hazai kereslet ösztönzését. Sok országban az importált költséginflációt még a hazai bérinfláció is tetézte. A kormányok válaszként a szoros pénzpolitikához nyúltak, ami miatt a kamatlábak a csillagokig emelkedtek. A tőzsde megzavarodott, a beruházások gyors ütemben kezdtek csökkenni, s ezzel beindult a lefelé irányuló beruházási akcelerátor.

Mindezek a problémák eddig még nem vezettek kompetitív valuta-leértékelésekhez és széles körű importkorlátozásokhoz. A bankrendszer mind ez ideig képest volt az olajdollárok újrabefektetését biztosítani, de kérdéses, hogy ez a szerencsés állapot meddig fog tartani.

Azoknak az országoknak, amelyek túl akarják élni a válságot, azt ajánlhatjuk, hogy a lehető leglassúbb inflációt a lehető legnagyobb belső kereslettel próbálják meg párosítani. Így nem függenek majd annyira a külkereskedelemtől, és importjukat is képesek lesznek a kellő szintre csökkenteni.

(Ism.: *Arva László*)

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Dr. Kerékgyártó György: A KGST-országok tudományos-műszaki együttműködése

Kossuth Könyvkiadó, 1974. 206 l.

A szocialista országok gazdasági integrációjának fejlesztését szolgáló Komplex Program elfogadásával, az abban foglalt feladatok megvalósításának előkészítése mind a KGST szerveiben, mind az egyes tagországokban a közgazdasági kutatások középpontjába került. A könyv a szocialista országok közötti nemzetközi munkamegosztás kiszélesítésére és elmélyítésére irányuló hazai kutatómunka terméke, amelynek keretében a szerző az immár negyedszázados múlttal rendelkező tudományos-műszaki együttműködés kérdéseit elemzi.

Átfogó képet kapunk a szocialista nemzetközi munkamegosztás e fontos területének kialakulásáról, fejlődéséről, jellemző vonásairól. A szerző feltárja a KGST-országok tudományos-műszaki együttműködésében elért jelentős eredményeket és azokat a fő problémákat, amelyek az utóbbi években gátolták az együttműködés e formájának dinamikus fejlődését. Az említett problémák megoldását és az együttműködés egész rendszerének továbbfejlesztését szoros összefüggésbe hozza a Komplex Programnak a kutató-fejlesztő tevékenység integrációjára vonatkozó előirányzataival, illetve azok következetes megvalósításával.

A könyv szerkezete logikus, felépítése jól áttekinthető és világos. Négy fejezete közül az első „A tudományos-technikai haladás és a nemzetközi együttműködés szükségessége” kérdéseit tartalmazza. E fejezet keretében a szerző gazdag tényanyag alapján mutatja be a tudomány és a termelés kapcsolatának történelmi fejlődését és jut el a tudomány közvetlen termelőerővé válásának jelenlegi, minőségileg új, döntő szakaszához, amelyben „A társadalmi szükségletek minden országban valamennyi tudományággal szemben olyan követelményeket támasztanak, amelyeknek megfelelni — a tudományos és műszaki kutatások anyag- és eszközigényességének, szellemi kapacitásigényességének óriási mértékű megnövekedése miatt — csupán hazai kutató-fejlesztőbázisra támaszkodva nem lehetséges.” (18. l.)

Ebben a fejezetben foglalkozik a szerző a tőkésországok tudományos-műszaki fejlődésének és ilyen irányú együttműködésének jellemző vonásaival. Rámutat azokra a tendenciákra és jelenségekre, amelyek a tőkés termelési viszonyokból adódóan fékezik a tudományos-technikai fejlődést és akadályozzák a racionális műszaki-tudományos együttműködést. Elemzi azokat a tényezőket is, amelyek a tőkés világgazdaságban a tudományos-technikai fejlődés irányában hatnak és az ez irányú együttműködés fokozására ösztönöznek. Az ellentmondásos tendenciák általánosításaként a szerző több — általam is helyesnek ítélt — következtetésre jut. Ezek közül csak egyet emelek ki: „Egy sor tudományos kutatási témában ma már világméretű együttműködésre van szükség, mert csak az anyagi erőforrások és a legjobb szakemberek világméretű összefogásával lehetséges viszonylag rövid idő alatt nagy horderejű tudományos-technikai eredményeket elérni, az egész emberiség szempontjából égetően fontos problémákat megoldani”. (50. l.)

A fejezet záró részeként a szerző foglalkozik a szocialista országok tudományos-műszaki együttműködésével mint a köztük levő együttműködés egy sajátos, viszonylag önálló területével, az e területen folyó együttműködésnek a tőkésországok — formájában többé-kevésbé hasonló — kapcsolataitól való elhatárolásával és a szocialista országok tudományos-műszaki együttműködése céljainak felvázolásával.

A második fejezetben a szerző a szocialista országok tudományos-műszaki együttműködésének fejlődési szakaszait, fő formáit és az integráció elmélyítésében betöltött szerepét elemzi. A szocialista országok kétoldalú tudományos-műszaki együttműködésének szinte időrendi ismertetése az olvasó számára igen érdekes és hasznos tényanyagot nyújt, annál is inkább, mert szakirodalmunkban erről mind ez ideig csak kevés szó esett. *Itt utalnék arra, hogy a szerzőnek jobban kellett volna elemeznie a kevésbé fejlett szocialista országok helyzetét. Ezzel*

összefüggésben csak hiányolni lehet, hogy a tudományos-műszaki együttműködés szovjet, csehszlovák, NDK és lengyel vonatkozásainak sokoldalú és gazdag tényanyagok alapján való elemzése mellett igen szegényes s rövid a román és a bolgár relációkra vonatkozó rész.

A második fejezet elméleti szempontból legértékesebb része a szellemi termékek árusajátosságainak és a tudományos-műszaki együttműködés kérdéseinek egybevetése, együttes közgazdasági elemzése. Újszerű ez az elemzés abban a vonatkozásban is, hogy a szerző a szellemi termékek ingyenes cseréje során jelentkező problémákat érték és árelméleti oldalról igyekszik megközelíteni. Meggyőzően bizonyítja, hogy a termelőerők és a társadalmi munkamegosztás fejlődésével a tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés a társadalmi munka egy sajátos területévé válik. E „kutatási ipar” produktumai, a szellemi termékek önállóan, illetve konkrét áruban tárgyasulva jelennek meg a piacon, s így adásvétel tárgyát képezik. Mind a bel-, mind a nemzetközi kereskedelemben egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert. A szellemi termékek mint különleges áruk sajátosságainak és a szocialista országok közötti tudományos-műszaki együttműködés feltételeiben bekövetkezett változásoknak együttes elemzésével jut el a szerző arra a következtetésre, hogy ma már a szellemi termékek ingyenes cseréje a tudományos-műszaki együttműködés további fejlődése szempontjából nem indokolt. Több egymással ellentétes álláspontot felvetve — azzal színvonalasan polemizálva — a szerző a szellemi termékek árualapon történő kölcsönös cseréje mellett foglal állást. A szellemi termékek térítéses cseréje, amellett, hogy megteremti az átadó országok anyagi érdekelttségét az együttműködésben való hatékony részvételre, az átvételőknél sem szünteti meg az együttműködésből fakadó előnyöket. Egyrészt figyelembe kell venni, hogy a licenctérlet deficitje — amennyiben a vevőnél adaptálásra képes kutató-fejlesztőbázis és szakképzett munkaerő áll rendelkezésre — kompenzálódik a kereskedelmi mérlegben, hiszen a megvásárolt licenccel növelik a versenyképességet és az áruexport fokozását teszik lehetővé. Emellett a licenctérlettel belföldi kutatómunka takarítható meg, ami anyagi, szellemi és nem utolsósorban a kutatási idő jelentős megtakarítását biztosítja.

A szocialista országok közötti szellemi termékcseréje gyakorlati lebonyolításának kérdéseiben a szerző osztja az MSZMP KB Tudománypolitikai Irányelveiben megfogalmazott álláspontot, amely szerint azon KGST-országokkal, akik ezzel egyetértenek, a szellemi termékek cseréje az érték alapján való elszámolás alapján történjék, míg a többi tagállammal a szellemi termékek cseréje továbbra is térítésmentesen valósuljon meg. Ugyanakkor hazai viszonylatban gondoskodni kell arról, hogy az átadott szellemi termékek előállítói az értéknek megfelelő térítést kapjanak, az átvett szellemi termékek felhasználói pedig megfelelő térítést fizessenek.

Az utóbbi években azon szocialista országokkal, amelyek egyetértenek az érték alapján való elszámolással, a megkötött kétoldalú tudományos-műszaki együttműködési egyezményeinkben, a kicserélésre kerülő dokumentációk egy része — munkavédelmi dokumentáció, felsőoktatási programok, információs jellegű kutatási beszámolók stb. — még továbbra is térítésmentesen kerültek átadásra. A szerző — miközben hadakozik az olyan véleményekkel, amelyek például a hazai termelésbe már bevezetett licenccel esetében nem tartják szükségesnek a térítéses dokumentációcserét — egyetért azzal, hogy más területeken (például amikor a licenccel átadására a termelés nemzetközi szakosításával, kooperációjával kapcsolatban kerül sor) továbbra is alkalmazni lehet a térítésmentes átadás elvét. *Úgy vélem, helyesebb lenne, ha a szerző közgazdasági kritériumok alapján foglalt volna állást a vitatott és a gyakorlatban sem kellően tisztázott kérdésben.* A szellemi termékek preferálása céljából történő ingyenes átadásának ellentmond a kompenzációs alap létrehozására vonatkozó javaslat „amelyből — mint írja — finanszírozni lehet a termelési nemzetközi szakosításával és kooperációjával összefüggő kutatási és fejlesztési témákat”. (93. l.)

A térítésmentes szellemi termékcseréből adódó problémákon túlmenően a szerző részletesen kitér azon fő feladatokra, amelyeket a tudományos-műszaki együttműködés hatékonyságának fokozása végett a belső gazdaságirányítási rendszer és a nemzetközi gazdasági együttműködés mechanizmusának tökéletesítésével lehet és kell elérni. Mind belső, mind nemzetközi vonatkozásban — véleményem szerint helyesen — alapvetőnek az érdekek összehangolását és ezért a transzmissziós eszközök kialakítását tartja, amelyek az egyes szocialista orszá-

gok nemzeti érdekeinek összehasonlítását elősegítik, lehetővé teszik, hogy nemzetközivé integrálódjanak. Külön figyelmet érdemel a kutató-fejlesztő tevékenységben az érdektudomány felvázolása, egyes elemei tartalmának meghatározása és az e területen érvényesülő kölcsönhatások ábrázolása.

A fejezet záró részeiben a sokoldalú tudományos-műszaki együttműködés kérdéseivel és a Komplex Programban megjelölt új, hatékony együttműködési formák létrehozásának kérdéseivel ismerkedhetünk meg. A szerző, véleményem szerint is megalapozottan jut arra a következtetésre, hogy „a nemzetközi tudományos kutatóintézetek és tudományos-termelési társulások nagyobb számban történő létrehozása csak a Komplex Program végrehajtásának későbbi szakaszában válhat időszzerűvé azzal párhuzamosan, ahogyan a pénzügyi valutáris, jogi, szabadalomjogi stb. területeken a Komplex Programban szereplő célok és feladatok megvalósulnak. Addig a sokoldalú tudományos-műszaki együttműködés szervezésében, irányításában valószínűleg a koordinációs központoknak és az ágazati állandó bizottságoknak lesz nagyobb szerepük.” (117—118. l.)

A könyv utolsó két fejezete a szocialista, illetve a fejlett tőkés- és fejlődő országokkal folytatott tudományos-műszaki együttműködésünk szerepét és jelentőségét vizsgálja hazánk gazdasági fejlődése szempontjából. Az elmúlt két és fél évtized során hazánk valamennyi szocialista országgal szoros tudományos-műszaki együttműködést alakított ki, mégis — megítélésem szerint is helyesen — a szerző kiemelten foglalkozik a magyar—szovjet tudományos-műszaki együttműködés kérdéseivel, mivel az e relációban folytatott együttműködésünk játszotta a legfontosabb szerepet műszaki fejlődésünk meggyorsításában és a hazai kutató-fejlesztőbázis fejlesztésében.

A tudományos-műszaki együttműködés és a hazai kutató-fejlesztőbázis elemzése során a szerző nem csupán csoportosítja és rendszerezi az idevonatkozó gazdag tényanyagot, hanem feltárja azokat a meglévő problémákat is, amelyek fékezően hatottak és hatnak az együttműködés fejlődésére. Az eddigi tapasztalatok általánosításával mutat rá a problémák megoldási lehetőségeire, a további fejlődés perspektíváira. Következtetései és javaslatai tudományos-műszaki együttműködésünk elmélyítésére irányulnak és hazánkknak a nemzetközi munkamegosztásban az eddiginél hatékonyabb részvételét hangsúlyozzák.

Mind a hazai kutató-fejlesztőbázis, mind a szocialista országokkal folytatott tudományos-műszaki együttműködésünk kérdéseinek elemzésénél hiányszóként lehet felvetni, hogy a könyv nem súlyának és szerepének megfelelően foglalkozik a Magyar Tudományos Akadémia, illetve a tudományos akadémiák közötti két- és sokoldalú együttműködés kérdéseivel. Az alkalmazott kutatás és fejlesztés hazai és nemzetközi relációinak vizsgálata mellett, úgy vélem többet kellett volna foglalkozni az alap kutatásokkal és az e területen kialakuló nemzetközi munkamegosztással, különösen magyar—szovjet relációban, hiszen a két ország tudományos akadémiái közötti együttműködés már ez ideig is igen jelentős eredményeket hozott. E kapcsolatok keretében évről évre jelentős számú aspiránst és tudóst küldhetünk hosszabb időre a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kutatóintézetébe, s továbbképzés, munkavállalás, tapasztalatcsere céljából mi is hasonló nagyságrendben fogadunk szovjet kutatókat. Kapcsolataink kiszélesedését jelzik az intézetek közötti közvetlen kapcsolatok, a közös szovjet—magyar tudományos folyóiratok megindítása, a publikációk cseréjére vonatkozó megállapodások.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájával folytatott együttműködésünk számos konkrét eredményt hozott a hazai kutatóintézeteinknek: elősegítette a kutatási tervek teljesítését, kutatóink módszertani, szakmai, nyelvi és általános világnézeti fejlődését.

E témakörben ilyen átfogó jellegű és helyzetfeltáró hazai tanulmány még nem jelent meg. Az általam említett kisebb hiányszóágok nem vonnak le a könyv egészének értékéből, és egy esetleges új kiadás során viszonylag könnyen kiküszöbölhetők.

Az ismertetett könyvet eredményesen és haszonnal olvashatják mindazok, akik a tudományos-műszaki együttműködés kérdéseivel foglalkoznak. A könyv hasznos forrásmunkául szolgálhat mind a világgazdaság, mind a politikai gazdaságtan kérdéseivel foglalkozó konkrét gazdaságtanok oktatásához és műveléséhez.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Антал Штарк

Три десятилетия промышленного развития Венгрии

Автор в своей статье, на основе части своей подготовленной к публикации книги, представляет развитие венгерской промышленности в период между 1945—1975 годами.

Промышленное производство Венгрии в 1975 году приблизительно в 11 раз превышает довоенное производство. По сравнению с быстрыми темпами роста производства повышения темп производительности труда отстал от неё. В этой области значительные изменения наступили лишь в последние годы. В 1960-ых годах было выдвинуто требование более интенсивного развития, что отразилось и в преобразовании промышленной структуры. Значительно увеличился удельный вес прогрессивных отраслей (приборостроения, химической промышленности), однако внутри отдельных отраслей развитие структуры производства является недостаточно быстрым.

Магда Секей, Чизмадиане

30 лет венгерского сельского хозяйства

За три десятилетия, прошедшие с освобождения страны, в сельском хозяйстве Венгрии произошли изменения исторического значения. Сложилось и постоянно модернизируются крупные социалистические хозяйства. Государственные хозяйства в полтора раза, коллективные хозяйства производственных кооперативов в два раза быстрее повышают свою продукцию, чем приусадебные и вспомогательные хозяйства. В результате этого методы социалистического хозяйствования в крупных масштабах быстрыми темпами распространяются во всех основных отраслях.

Большой результат тридцатилетнего развития сельского хозяйства состоит в том, что значительно возросло потребление продовольственных продуктов. Одновременно с улучшением снабжения в четыре раза возрос объем сельскохозяйственного экспорта. Производство продовольственных продуктов не только увеличивается динамично и быстрыми темпами, но одновременно улучшилась и его экономическая эффективность. Наиболее быстро развивалось производство пшеницы, кукурузы, битой птицы и яиц, а также свинины. Более медленными темпами развивались требующее ручного труда выращивание овощей, а также разведение крупного рогатого скота.

Основными путями развития сельского хозяйства в Венгрии являются механизация, химизация, расширение крупнорожайных сортов, модернизация технологии и организации труда. Усиливаются централизация, специализация и кооперация. Сложилось первые сельскохозяйственные комбинаты, и развиваются аграрно-промышленные объединения. Вместе со всем этим укрепляются и социалистические производственные отношения.

Юлия Вениге, Молнарне

Структура занятой рабочей силы и экономика

Во вводной части своей статьи автор в общих чертах характеризует взаимосвязь между структурой рабочей силы и экономической структурой в целом. Она показывает, что структура рабочей силы является составной частью экономической структуры, и ее изменения вместе с прочими элементами экономической структуры определяются основными процессами народного хозяйства. Структура рабочей силы в то же время является активно действующим фактором, во многих отношениях она определяет развитие экономической структуры в целом. Помимо всего этого, структура рабочей силы представляет собой специфическую составную часть экономической структуры, имеющую своеобразные черты, отличающиеся от прочих структурных элементов, так как ее носителем является человек, поведение которого регулируется не только экономическими законами.

Далее автор перечисляет существенные с точки зрения экономических аспектов группировки занятой в народном хозяйстве рабочей силы и важнейшие процессы, протекающие в ее среде. В рамках этого она рассматривает демографическую структуру (по возрастным и половым группам) рабочей силы, ее распределение между отраслями, ее структуру по степени образования и по профессиям, а также территориальное размещение занятых в народном хозяйстве.

В дальнейшем разделе статьи автор излагает основные пути преобразования структуры рабочей силы: демографическую перемену, поступление на работу прежде не работавшего населения трудоспособного возраста (домохозяек), а также мобильность уже работающих.

В заключение автор подчеркивает: как экономические соображения, так и возникающие на практике проблемы доказывают, что возросла роль человеческого фактора в экономике. Субъективный фактор производства — рабочая сила — во многих отношениях стала узким местом экономического роста. В интересах лучшего использования человеческих ресурсов требуются систематизация, усовершенствование имеющихся познаний о рабочей силе.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Ласло Хорват

Партаппания, заводская демократия (Теория и практика)

В своей статье автор развивает две мысли. Первая — это принципиальный, теоретический фон заводской демократии, различные возможные пути ее развития. Вторая: какая система мероприятий была создана в Объединении резиновой промышленности «Таурус» для привлечения трудящихся к руководству предприятием. Важнейшими разделами статьи являются те, в которых автор представляет, какое влияние оказали применение талонов-акций и прочие демократические учреждения на деятельность предприятия, и те, в которых автор, показывая воспитательную роль этих мероприятий, доказывает: можно достичь того, чтобы трудящиеся проявляли интерес к делам предприятия, и применяемые в Объединении «Таурус» формы оправдали себя.

Марта Надь

Регулирование запасов предприятий

В своей статье автор комплексно анализирует систему образования и использования запасов предприятий. Она изучает основные факторы, влияющие на формирование, расположение запасов, в том числе воздействие регулирующих рычагов. В основном она считает регулирование правильным, но, по её мнению, в тех областях, где нарушено рыночное равновесие, требуется центральное вмешательство. Автор сопоставляет факторы, поощряющие формирование высокого уровня запасов (например прибыль ожидаемая от их сокращения). Высокий уровень издержек производства связан с высоким уровнем запасов, но в случае быстро дорожающих материалов и готовой продукции предприятия заинтересованы в преждевременных покупках и даже в сокращении сбыта готовой продукции, потому что повышение цен этих запасов в постледствия обеспечивает достаточную экономическую эффективность с точки зрения предприятия.

В заключение в статье группируются типичные ошибки образования и использования запасов предприятиями, и представляются причины и возможности устранения этих ошибок. В этой связи автор дает оценку проблематике понижения платежной и поставочной дисциплины.

Калман Сабо

К вопросу собственности и присвоения

Автор своей статьей принимает участие в дискуссии о понятии собственности, но, помимо полемики, он дает свои собственные тезисы и положительные определения. Полемика относится в первую очередь к взглядам Белы Такача, которого автор критикует, главным образом, за то, что богатую проблематику собственности он ограничивает как форму собственности на средства производства. Так как к формам собственности на средства производства Такач подходит с юридической стороны, что само по себе лишает его подход гибкости, его понятие собственности не обладает динамичностью, становится абстрактным и не пригодным для описания реального движения социалистической собственности. Автор по сравнению с определениями, данными Такачем, более высоко оценивает критикованные Такачем попытки Шаркэи, который хотя и на юридическом языке — посредством формулировок, являющихся для экономиста спорными — старается все же отразить экономическое содержание собственности, адекватно отразить сложную систему социалистической собственности.

Развертывая свою точку зрения, автор выражает мнение, согласно которому в собственности выражается совокупность действительных экономических отношений и, таким образом, она ни в коем случае не может быть ограничена юридически декларируемой формой собственности на средства производства. Юридический акт порождения социалистических форм собственности является утверждением революционного действия, представляя собой, однако, всего лишь исходную точку исторического процесса, по ходу которого общественное присвоение может осуществляться на практике. Специфика социалистической собственности заключается в соединении человеческих производительных сил с предметным, обеспечивая, чтобы члены общества, участвующие в производственном процессе согласно технологически определенному порядку зависимостей, приобретали активную роль в управлении этим процессом. Этим обеспечивается действительное равноправие для всех членов общества.

Однако равноправие, господствующее при социализме, не исключает наличия определенных количественных и качественных различий и неравномерностей в процессе присвоения. Зато им безоговорочно исключается, чтобы осуществлялось частное присвоение, противоречащее общественно стечени производства

SUMMARY OF THE ARTICLES

Antal Stark

Three decades of industrial development in Hungary

Relying on his recently published book the author presents the development of Hungarian industry between 1945—1975.

The industrial output of Hungary in 1975 was about 11-fold of the pre-war level. The fast growth of output was followed by a slower rise in productivity than had been planned. In this respect a considerable change has set in only recently. In the sixties the demand for a more intensive development obtained greater emphasis and this came to expression also in the structural changes within industry. The share of the so-called progressive industries (precision engineering, chemical industry) significantly increased but the change in the product pattern of the individual industries is slower than would be desirable.

Mrs. Csizmadia, Magda Székely:

30 years of agriculture in Hungary

The three decades since the liberation of the country have brought changes of historical importance in the agriculture of Hungary. Socialist large-scale farms have become established and are becoming ever more up-to-date. Production in the state farms is growing at a rate exceeding that of the household plots and auxiliary farms one and a half-fold, while that of the cooperative common farms is exceeding it twofold. As a result, socialist large-scale farming is spreading in every main branch of agriculture at a fast rate.

An important result of the development of agriculture over these thirty years is that food consumption has considerably risen. Together with the improvement in food supply the value of agricultural exports has increased fourfold. Food production not only increases dynamically but also its efficiency has improved. Growth was fastest in the production of wheat, maize, poultry, eggs and pork. Development is relatively slower in the labour-intensive production of vegetables as well as in cattle raising.

The main road in agricultural development leads through strong mechanization, chemization and the spreading of species with high yields as well as the updating of technology and work organization. Also the first agricultural combines have emerged and the first agro-industrial associations are developing. Simultaneously, the socialist relations of production are consolidating.

Mrs. Molnár, Júlia Venyige:

Structure of employment and the economy

In the introduction the authoress outlines the interrelations between the structure of the labour force and the economic structure. The former is a part of the latter, and the direction of changes within it is determined by the main processes of the national economy, together with other transformations in the elements of the economic structure. At the same time, the structure of the labour force is an active factor, determining itself the development of the whole of the economic structure in many respects. Beyond that, the structure of the labour force is a special component of the economic structure, having other properties than other elements of the latter, since its carrier is man whose behaviour is regulated not exclusively by economic laws.

Next the division of the labour employed and the most important processes within the labour force are examined from the economic point of view. In its framework labour is analysed by demographic structure (age and sex), division among branches of industry, qualification, training, trades, as well as by regions.

In a further part of the study the main ways of changes in the structure of the labour force are discussed: demographic exchange, the entering into the labour force of earlier not working people of working age (housewives), as well as the mobility of those employed.

In conclusion, the authoress emphasizes that both economic considerations and practical difficulties prove that the role of human factors has increased in the economy. The subjective factor of production, i.e. labour, is in many respects a bottleneck in economic growth. Improving the management of human resources requires a systematization and further development of our knowledge about the labour force.

SUMMARY OF THE ARTICLES

László Horváth:

Participation, factory democracy (Theory and practice)

The author follows two lines of reasoning in his article. The first is the theoretical background of factory democracy and the various possible ways of its development. The second is the system of institutions created in the Taurus Rubber Enterprise to include the workers into management. The most important parts of the article are those dealing with the effect of "shares" and other democratic institutions on the operation of the enterprise and also the parts discussing the educational effect of the institutions, where the author shows that it is possible to arouse the interest of workers for the affairs of the enterprise and that the forms employed in the Taurus have stood up to the test.

Márta Nagy:

Regulation of inventory management in enterprises

The authoress analyses in her article the management of liquid assets in enterprises in a complex manner. The main factors affecting the development and situation of stocks are examined, with the effect of the regulators among them. The regulation is qualified as being generally good, but, in her opinion, central interference is needed in fields where the market equilibrium has been upset. She confronts the factors stimulating the development of a high level of inventories with the gain to be attained by reducing stocks. Although the cost burden is high today, by means of forward purchases, or reduction of sales a greater stockpiling can be reasonable with materials or products whose prices are quickly rising.

Finally, the article carefully classifies the typical deficiencies in the management of enterprise inventories, presenting their causes and the possibilities of their elimination. In this context the problems of the deterioration of discipline in payments and delivery are evaluated.

Kálmán Szabó:

On problems of ownership and appropriation . . .

The article is a contribution to the discussion about the notion of ownership but, beyond polemics, it also comprises the own theses and positive formulations of the author. The polemics refer mainly to the views of Béla Takács who is criticized by the author mainly for having reduced the rich contents of ownership to the forms of ownership with respect to the means of production. Since Takács approaches these forms from the aspect of ownership rights — with the necessary rigidity of the legal approach — his notion of ownership is lacking dynamism, it becomes abstract and unsuited for a realistic description of the movement of socialist ownership. As against the formulations of Takács, the author of the article appreciates higher the attempts by Sárközy — who was sharply criticized by Takács — at rendering the economic contents of ownership, at illustrating the complicated system of socialist ownership in an adequate manner, even if this is done in a legal language and by using formulae that may seem debatable to an economist.

In expounding his standpoint the author emphasizes his opinion that property is an expression of the totality of real economic relations, and must by no means be reduced to the legally declared ownership of the means of production. The legal act of creating socialist forms of ownership rights is the sanctioning of a revolutionary act, but only a starting point of the historical process in the course of which social appropriation may be implemented in practice. The specific feature of socialist ownership is such linking of human productive forces with the objective forces of production as will secure for the members of society to participate actively in controlling the production process while participating in it according to a technologically determined order of dependance. This will secure really equal right for every member of society.

But the equality prevailing in socialism does not exclude the existence of certain qualitative and quantitative differences and inequalities in the appropriation process. But it unequivocally excludes a private appropriation contradicting the degree of socialization of production.

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ

1975. évi 1. sz.

A közgazdaságtudomány további fejlődéséről

Ivancsenko, V.: Az ötéves terv helye a tervszerű gazdaságirányítási rendszerben

Kugytnov, V.: A szövetkezeti tömörülés anyagi ösztönzői az állattenyésztésben

Lics, G.: A talajvízszint-szabályozás gazdasági hatékonysága

Hajretgytnov, R.: Automatizált irányítási rendszer. Bevezetése a vállalatokban

Sztoljarov, K.: Ipari épületek felújítása

Rasszkazov, M.: Mezőgazdasági gépek karbantartó bázisa

Mikuljszktj, K.: A munka szerinti elosztás tökéletesítése a KGST-országokban

Butakov, D.: Eszközlekkötési járuléka a KGST-országokban

Afnaszjev, V.—Nikolov, D.: Változások a burzsoá politikai gazdaságtan gnoszeológiájában

Pavlov, P.: A szocialista termelés szerves összetételéről

Atlasz, M.—Zlobin, I.: Pénzügyi ösztönzők a társadalmi termelés hatékonyságának fokozására

Piszkotytny, M.: A népgazdaság irányításának jogi aspektusai

Lion, V.: Elosztás a gazdasági viszonyok rendszerében

Logacsev, V.—Uzspenszktj, V.: A tudományos-műszaki kutatások és kidolgozásuk szervezete és gazdaságtana

PLÁNOVANÉ HOSPODÁŘSTVÍ

1975. évi 1. sz.

Hula, V.: Teljesítsük sikeresen az ötödik és jól készítsük elő a hatodik ötéves tervet

Hruzik, L.: A környezetvédelem gazdaságtanáról

Klaui, V.: Tudományos-műszaki haladás a SKODA Pízen ágazati vállalatban

Javorik, R.: Műszaki fejlesztés a Chemopetrol konszernszervezetben

Libus, J.: Akadályozzuk meg a népgazdasági tervek módosításaival való visszaéléseket

Baláz, V.: A Szlovák Szocialista Köztársaság hidrogenergetikai potenciáljának kihasználása

Matouskova, J.: Az ipar és a mezőgazdaság közötti szállító-vevői kapcsolatok problémái

Tichy, J.: A munkabérek és a munkabérrányok fejlődése az ötödik és a hatodik ötéves tervben

Hudák, I.: A munka és a bérrendszer egyszerűsítésének tapasztalatai a Szlovák Szocialista Köztársaságban

Mervart, J.: A célprogramos tervezés a hosszú távú prognózis módszertanában

Lomsky, B.: Automatizált irányítási rendszerek értékesítési és ellátási vállalatokban

Kabát, V.: A tanácsli gazdaság anyagi-műszaki ellátása

Cervenková, A.—Waisowá, H.: A társadalmi termelés csehszlovák energiaigényességének nemzetközi összehasonlítása.

1975. évi 1. sz.

Georgiev, Il.: A tudományos-műszaki haladásnak és a társadalmi termelés hatékonyságának problémái

Kraszovszki, V.: A társadalmi termelés hatékonyságának és a hatékonyság optimalizálásának módszertani problémái

Dzsurou, G.—Zselev, M.—Sztefanova, V.: Az állattenyésztési struktúra optimális tervezése

Todorov, V. G.: Az árak nivellálásának ágazati kapcsolati mérlegei a Bolgár Népköztársaságban

Balabanov, Il.: A szocialista termelői tevékenység gazdasági megalapozottságának lényege és tartalma

Porjazov, D.: A második világháború utáni tőkés nemzetközi valutarendszer meghatározása és evolúciója

Nedev, R.—Radilov, D.: Gazdasági matematikai modell az építőipari munkatermelékenység prognosztizálására

Grozdanov, K.: A fejlett szocialista társadalom anyagi-műszaki bázisa

A lengyel közgazdasági irodalomból

Gocseva, R.: Szimpózium a szocialista országok társadalmi-gazdasági politikájának problémáiról

Hubenova, T.: A hatodik nemzetközi nyári iskola a szocialista országok fiatal közgazdaszai számára

1975. évi 2. sz.

Bradisztilov, D.—Vasziljev, B.: A területi tényezők hatása a társadalmi termelés gazdasági hatékonyságára

Hadzstvanov, I.: A népgazdaság hatékony fejlesztéséről

Davidov, D.: A gazdasági élet megszervezése — objektív szükségszerűség a szocialista gazdaságban

Grigorov, V.: A dohány felvásárlási árban eszközölt változtatások legfőbb eredményei

Mihajlov, M.: 35 éve kötötték meg az első kereskedelmi és hajózási egyezményt Bulgária és a Szovjetunió között.

Popov, D.: Hitelezési és valutáris tényezők és válságjelenségek Nyugaton

Casevszki, V.: A gazdaság állammonopolista szabályozása a Benelux államokban

Grigorova, V.: A könnyűipari ágazati komplexum fejlesztésének optimalizálása

Georgjev, Sz.: A hasznos és idejében elévült tudományos kutatásokról

Patrov, K.: A tudományos-műszaki forradalom burzsoá elméletének bírálata

Todorov, V. G.—Minaszjan, G.—Hrisztov, Je.—Igov, A.: Nemzetközi konferencia a népgazdaság tervezésének és irányításának problémáiról

wirtschafts wissenschaft

1975. évi 1. sz.

A szociálpolitika feladatai és problémái az NDK-ban. (Tézisek)

Schmidt, H.—Schwärzel, H.: A politikai gazdaságtan dialektikus módszere, az alapvető termelési viszony és a szocializmus gazdasági alaptörvénye

Grundmann, S.: A territórium szociológiája
Heske, G.: Módszertani és gyakorlati aspektusok az ipari termelési teljesítmények megállapításánál és elemzésénél alkalmazott érték szerinti mutatószámoknál

Müller, K. O. W.: Változások a központilag irányított gazdaság szocialistaellenes elméleteiben

Wittenburg, G.: A szocializmus politikai gazdaságtanának fejlődése Marx és Lenin óta a szocializmus politikai gazdaságtanának mint önálló tudományak a kialakulásáig

Düsterwald, M.—Hermann, G.—Pöthig, B.: A szocializmus gazdasági törvényeinek hatásmódja és tudatos kihasználásuk a gazdaságpolitikában

Katzer, W.—Leger, H.: A tudományos-műszaki feladatok hatékonyságának megállapítása

Möller, I.—Pawelzig, K.: Kollokvium a monopolizációs folyamatról a kapitalista hajózáásban

1975. évi 2. sz.

Heinrich, R.: A népgazdasági agrár-ipari komplexum kialakításáról

Kaulitzki, G.—Hagedorn, H.: A szocialista mezőgazdaság hosszú távú tervezésének néhány problémája

Lange, A.—Marschall, W.: Tudományos-műszaki eredmények termelési bevezetésének gazdasági problémái

Bischoff, G.—Steinbach, K.: Az extenzív és az intenzív újratermelési intézkedések elhatárolásának néhány üzemgazdasági problémájáról

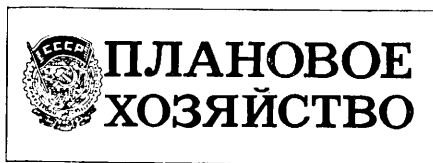
Zschocke, H.: Az ipari tőkeértékesítés állami biztosítása az NSZK-ban. Utak, hatások, ellentmondások

Bönisch, A.: Polgári elméletek a versenyről, a monopóliumról és az állammonopolista szabályozásról

Graupner, K.—Kryzanowski, W.: A Közgazdaságtudományi Kutató Tudományos Tanácsának II. ülésszaka

Heydt, M.—Mehner, M.: A tudományos-műszaki haladás és a társadalmi termelés hatékonyságának problémái

Hauk, R.—Rehberg, R.: A munkahelyek és a munkaerők közötti arányosság jelentősége a szocialista újratermelési folyamatban

1975. évi 1. sz.

A kilencedik ötéves terv befejező éve
A tervezés és irányítás problémái „A. N. Koszigin válogatott beszédei és írásai” c. könyvben.

Orudzsev, Sz.: A tudományos-műszaki haladás és az irányítás tökéletesítése — a gázipar fokozott fejlesztésének alapja

Szmirnov, A.: A szociális tervezés lényeges kérdései

Majer, V.—Rutgajzer, V.—Janvarjev, V.: Az ésszerű gazdasági költségvetés módszertanáról

Miljner, G.—Gillszka, E.: A lakosság életszínvonalának interacionális szabályozása

Miligin, A.: A termelési állóalpok újratermelése perspektivikus tervezésének módszertani kérdései

Konovalova, N.—Kuznyecova, P.: Tökéletesítjük a termelési kapacitások számításait

Iljin, N.: A lakásépítési beruházások tervezéséről

Korrmov, Ju.—Frumkin, B.: A KGST-tagországok agrár- és ipari integrációja

Filippov, Je.: A termelés koncentrációja és az irányítás centralizációja — a tudományos-műszaki haladás meggyorsításának döntő tényezője

Bakisz, K.: Az új technika bevezetéséből adódó gazdasági eredmények meghatározása és elemzése iparvállalatnál

Prigozsin, Je.: Gépgyárak termelésének hatékonysága és mutatói

Orlov, Sz.—Petrov, Ju.: Iparvállalati csoportok létrehozásának tervezéséről

Brazovszka, T.—Petrova, V.: Ősztönzési alapok a termelési műszaki felújítására

Zaharov, Sz.: A műszaki egyútható tervezéséről

Mhitartjan, A.—Navakattkjan, N.: Hogyan számíthatjuk ki a munkaeszköz-ellátottsági mutatót?

Mahanykova, M.—Podjacsih, V.: A munkaerőforrások területi problémái

A Szovjetunió Állami Tervbizottsága
 A Szovjetunió Állami Árbizottsága
 A KGST-országok tervezési tapasztalatcse-
 réje
Fervuhin, A.: Az eszközhatékonyság muta-
 tójáról

REVUE ROUMAINE DES SCIENCES SOCIALES SCIENCES ÉCONOMIQUES

1974. évi 2. sz.

Manescu, M.: A nép életszínvonalának eme-
 lése Románia társadalmi-gazdasági fejlesztési
 stratégiájának központi célkitűzése

Jaeger-Stroja, L.: A munka költségei Nyu-
 gaton mint elosztási probléma. Egy mérési
 kísérlet

Rotaru, P.: A gazdasági hatékonyság indi-
 kátorai beruházási döntéshozatal esetén

Baloiu, C. V.: A demográfiai beruházás
 problémái

Csumara, M.: A tervezett export földrajzi
 megoszlásának modellje

Dobre, G.: A tudományosság „pro” és
 „kontra” tendenciája a mai burzsoá közgaz-
 dasági gondolkodásban

Spiridon, A.: Lucretiu Patrascanu a jelen-
 kori burzsoá közgazdasági gondolkodás ori-
 entációjáról és ideológiájáról

Iliescu, I.: Néhány kritikai feltételezés és
 megállapítás az optimális termelővállalati
 nagyság számításáról és a szocializmus-
 ban

EKONOMISTA

1974. évi 6. sz.

Leszczeko, M. A.: A Szovjetunió és a Len-
 gyel Népköztársaság testvérli együttműködé-
 sének 30 éve

Bacsurin, A. B.: A fejlett szocialista gazda-
 ság tervezésének és irányításának problémái
Hacsaturov, T. Sz.: A szocializmus gazda-
 ságtana és feladatai

Kozlov, G. A.: A szocializmus gazdasági
 törvényeinek kihasználási mechanizmusáról

Szuharevszkij, B. M.: A szocialista életmód
 kialakulásának és fejlődésének politikai-gaz-
 dasági problémái

Komin, A. N.: Az árképzés problémái a fej-
 lett szocializmus gazdasági feltételei között
Rüngyina, M. N.: A mai polgári politikai
 gazdaságtan válsága

Планово стопанство

1974. évi 10. sz.

Radev, Sz.: A társadalmi munkatermelé-
 kenység eredményeinek áttekintése — az al-
 kotás és aktivitás újabb megjelenési formája

Petrov, Je.:—*Sztrasilov, Zs.*: A föld tartal-
 lékainak kihasználása a mezőgazdaságban

Valev, E. B.: A szocialista gazdasági integ-
 ráció territoriális szempontjai

Csendova, E.: Információs nyelv létrehozá-
 sa tervezési rendszer számára

Andrejev, D.: Új gazdasági mechanizmus.
 Geológiai kutatásokban való alkalmazásának
 eredményei.

Hádzszipetrova, Je.: Az üzemek közötti kap-
 csolatok alkalmazásának lehetőségével a mun-
 kagazdaságtan tartalékainak feltárásában

Lefterov, A.: Alkotó módon kell megközelít-
 tenünk a távlati tervezést

Rendszeres gondoskodás a tervező kérderek
 közgazdasági képzettségének növeléséről

1974. december

Leontief, W.: A világgazdaság struktúrája
Kane, E. J.: Mindent megtenni a legjobb
 eredményért: a Szövetségi Tartalék Bankok
 Igazgatósága 60. évi jelentése

Stiglitz, J. E.: A vállalati pénzügyi politika
Stein, J. L.: Munkanélküliség, infláció és
 valutarendszer

Johnson, G. E.—*Stafford, F. P.*: A nők ke-
 resete és előmenetele

Shalit, S. S.—*Ben-Zion, M.*: A bér-ár befa-
 gyasztás várható hatása a bérhánnyadra

Scully, G. W.: Fizetések és teljesítmények
 a baseball-bajnokságban

Klein, B.: A bankbetétek utáni versenyké-
 pes kamatok és a hosszú lejáratú pénzeszer-
 let

Levhari, D.—*Weiss, J.*: A munkaerőre fordí-
 tott beruházások kockázati effektusa

Binswanger, H. P.: A technikai változás el-
 tolódásainak mérése a termelés több tényező-
 jével

Muellerbauer, J.: Háztartási célú termelés el-
 mélete, minőség és a „hedonisztikus mód-
 szer” (Hedonic technique)

Feldmann, A.—*Kirman, A.*: Becsületesség
 és irigység

Henry, C.: Beruházási döntések bizonyta-
 lanság esetén: az „irreverzibilis hatás”

White, L. J.: Ipari szervezet és nemzetközi
 kereskedelem: néhány elméleti megfontolás
 Hozzászólások és vita a „Környezetvédelem
 gazdaságtana” című cikkel kapcsolatban

Batra, R. N.—*Russell, W. R.*: A kereskede-
 lem nyeresége bizonytalanság esetén és be-
 ruházás a kitermelő iparágakban

Hozzászólás és viszontválasz a „Részesebérlet a mezőgazdaságban” és az „Ösztönző megállapodások és versenytárgyalás” című cikkekhez

Russel, Th.: Feige és Parkin az optimális pénzmennyiségről

Niho, J.: Népeség-növekedés, mezőgazdasági tőke és egy duális gazdaság fejlődése
Cheng, P. L.: Kiegészítő hozzászólás „a vállalati jövedelmi adó és a tőke költsége” témában

Minabe, N.: Tőke- és technológiai mozgás és gazdasági jólét

Gluskov, V.: A vezetés tudományos és műszaki fejlődése

Ioia, I.: A megtérülési tervek helye és súlya állandó kereslet mellett

Valdes, P.—Rodriguez Mozorra, O.: A kvalifikált munkaerő tervezésének vázlata

Machalov, B.: A közgazdászok felkészülésiéről

Franco, I. L.: Csempészés és néger rabszolgakereskedelem a Karibi-tenger körzetében
Rodriguez, C. R.: Eredmények Kuba gazdasági életében

Parga Lopez, C.: A Mezőgazdasági Fejlesztési Képviselő (DAP) gazdasági nyilvántartási rendszerének alkalmazása a keleti tartományokban

Az Európai Gazdasági Közösség
A Népesítési Világkonferencia Latin-Amerikai előkészítő területi egyesülése: kubai vélemények

POLITICKÁ EKONOMIE

1975. évi 1. sz.

Goldman, J.: A csehszlovák gazdaság a hetvenes években

Mikulszkij, K. I.: A KGST-országok munkaerőforrással kihasználásának kulcsproblémái a jelenlegi szakaszban

Kutta, F.: A tőkés irányítás elméletének és gyakorlatának bírálatáról. (II. rész)

Dankovicová, I.: Néhány megjegyzés a tőkés világpiac nyersanyag- és élelmiszerárait-hoz

Kupka, V.: A gazdasági növekedés stabilitásának kérdéséről

Mokosin, V.: A főiskolai oktató és a közgazdasági kutató

Matovsková, J.: Néhány gazdasági eszköz hatása a szállítók és vevők közötti kapcsolatokra a mezőgazdasági-ipari komplexumban

Krizek, M.: Szimpózium a szocialista társadalmi tulajdonról

Krilek, M.: Üzemközi összehasonlítás a mezőgazdaságban

The ECONOMIC JOURNAL

1975. március

Turvey, R.: A menetrend szerinti szállítók optimális díjszabásainak elemzése

Routhorn, R. E.: Mi marad a Káldor-féle törvényből?

Levin, J. H.: Pénzügypolitika és vonatott árrögzítés

King, M. A.: A profitok válsága Angliában: mítosz vagy valóság?

Layard, P. R. G.—Verry, D. W.: Költségfüggvények az egyetemi oktatásra és kutatásra vonatkozóan

Cosh, A.: A vezetők javadalmazása Angliában

Thorning, M.: Ciklikus ár- és termelés-fluktuáció az USA-ban, 1920—1970
Treuthick, J. A.: Keynes, infláció és a pénz illúziója

Steedmann, I.: A nyereség pozitív irányzata az értéktöbblet kedvezőtlen alakulása mellett
George, K. D.: Az ipari koncentráció változásáról Angliában

Phillips, J.—Hawkins, K.—Flemming, J.: Baleseti térítés

Evans, G. J.: A munkanélküliség és a benem töltött állások közötti kapcsolat trendjéről

Hulsman-Vejsová, M.: Féltrevezető hivatalos valutaátváltási árfolyamok

Rubin, P. H.—Delorme, C. D.—Eichner, A. S.: A haszonkulcs megállapításának elmélete oligopólium esetén (Véleménycsere)

Csatterji, M.—Wiles, P.: Költséginfláció és a gazdaságelmélet helyzete (Véleménycsere)

Reckie, W. D.—Rees, R. D.—Sutton, C. J.: Reklám, koncentráció és verseny

economia y desarrollo

1974. évi 25. sz.

Galvez, L. O.: A kormány stratégiája a behúzási és fejlesztési tevékenységekben

Diaz Vazquez, J. A.: Megjegyzések a szocialista gazdaság árendszeréhez

Nikolskij, I.: A fémipari termelés áralakítási rendje és szerkezete

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Budapest V., Münnich F. u. 18. III. emelet — Telefon: 313-975, 313-326

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010

Terjedelem: 8 fv. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1975. február 24.

75.0271 — Kossuth Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Monori István vezérigazgató

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010, postacím: 1363 Budapest, Postafiók 24. — Pénzforgalmi jelzőszám: 215—11488; az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612, postacím: 1368 Budapest, Postafiók 236. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162

pénzforgalmi jelzőszámára. — Előfizetési díj egy évre 132 forint.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A tartalomból

NÉMETH KÁROLY:

Gazdasági építőmunkánk feladatai

CSIKÓS-NAGY BÉLA:

Adalékok az inflációelmélethez

VÉKÁS ISTVÁN:

Érdek, beruházás, hatékonyság az állami gazdaságokban

KOPÁTSY SÁNDOR:

A konvertibilitásról

SINKOVICS ALFRÉD:

Törvényszerű-e a piac fejlődése a szocializmusban?

5

XXII. évfolyam

1975. május

TARTALOM

<i>Németh Károly</i> : Gazdasági építőmunkánk feladatai	553
<i>Csikós-Nagy Béla</i> : Adalékok az inflációelmülethez	564
<i>Vékás István</i> : Érdek, beruházás, hatékonyság az állami gazdaságokban	576
<i>Köszegi Gyula</i> : Közúthálózatunk és a közlekedési költségek ...	584
<i>Rimler Judit</i> : Egyszerű módszer a ráfordítások mennyiségi és minőségi hatásának szétválasztására az aggregált termelési függvényben	597
<i>Csató Katalin</i> : A fogyasztási struktúra szerepe François Quesnay újratermelési elméletében (A „Tableau économique” alapján)	610

V I T A

<i>Kopátsy Sándor</i> : A konvertibilitásról	619
<i>Sinkovics Alfréd</i> : Törvényszerű-e a piac fejlődése a szocializmusban?	633
<i>Köves Pál</i> : A fogyasztói gondolkodás „indexesítése” és a jövedelemrugalmasság	650

FOLYÓIRATSZEMLE	664
------------------------------	-----

P. Zavjanov: Világkereskedelem és szabványosítás — Siegfried Bullinger: Tőkekivitel mint a külföldiek foglalkoztatásának alternatívája — Dan Grindea: A nemzeti jövedelem alakulása Romániában — J. A. Barret: A sürgős létesítmények és feladatok megvalósításának irányítása — Bernard Taylor: Stratégiai tervezés az erőforrásokért

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

N. Nyekraszov: A szovjet gazdaság területi szervezése (<i>Wirth Gyula</i>)	672
--	-----

A cikkek orosz és angol nyelvű rövid tartalmi kivonata	675
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK TARTALMÁBÓL	679

E SZÁM SZERZŐI:

Csató Katalin, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; dr. Csikós-Nagy Béla, a közgazdaságtudományok doktora, az Országos Anyag- és Árhivatal elnöke; dr. Kopátsy Sándor kandidátus, a Pénzügyminisztérium Pénzügykutatási Intézetének tudományos tanácsadója; dr. Köszegi Gyula, a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium Közúti Igazgatóságának főkönyvelő igazgatóhelyettese; dr. Köves Pál kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense; Németh Károly, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára; dr. Rimler Judit kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa; Sinkovics Alfréd, a Közgazdasági Szemle rovatvezetője; dr. Vékás István, a szegedi Tanárképző főiskola tanársegédje; dr. Wirth Gyula, az Országos Tervhivatal munkatársa.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovicz Mária, Bognár József, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István (elnök), Ganczer Sándor, Hetényi István, Huszár István, Káplár József, Kornai János, Megyeri Endre, Nagy Tamás, Sipos Aladár, Szabó Kálmán, Szamuely László, Vincze Imre, Zsarnóczai Sándor (főszerkesztő)

Gazdasági építőmunkánk feladatai*

A Központi Bizottság beszámolójával, a Központi Ellenőrző Bizottság jelentésével és a beterjesztett dokumentumokkal egyetértve, azokhoz kapcsolódva, gazdaságpolitikánk és gazdasági feladataink néhány kérdéséről kívánok szólni.

Pártunk abból a lenini útmutatásból kiindulva, hogy „a politika a gazdaság koncentrált kifejezése”, megkülönböztetett figyelmet fordít a gazdasági kérdésekre. A Magyar Szocialista Munkáspárt politikájának szerves részét alkotó gazdaságpolitikában kifejeződnek a marxizmus-leninizmus elvei, a szocialista gazdaság építésének általános törvényszerűségei, amelyeket hazai adottságaink figyelembevételével alkalmazunk.

Mindazokat, akik a párt gazdaságpolitikájában kitűzött célok megvalósításáért dolgoztak, jogos örömmel és büszkeséggel töltheti el, hogy a Központi Bizottság arról adhatott számot a kongresszusnak, az ország népének: a X. kongresszus határozataiban megjelölt gazdaságpolitikai céloknak megfelelően dolgoztunk, azokat elértük, sőt több vonatkozásban túlteljesítettük. Népgazdaságunk egészében és fő arányaiban tervszerűen fejlődött. A termelés és a nemzeti jövedelem a tervezett ütemben nőtt, gyorsabban, mint a megelőző évtizedben. A IV. ötéves tervben kitűzött célok és a tényleges gazdasági folyamatok között az összhang jobb, mint a korábbi ötéves tervek időszakában volt. A nemzeti jövedelem növekedését az életszínvonal rendszeres fejlődése kíséri.

A termelés növekedése a korábbinál tervszerűbb, és mentes a nagymértékű ingadozásoktól. A társadalmi munka termelékenységének évi átlagos növekedése a harmadik ötéves terv időszakában 5,3 százalékos volt, az 1971—1974-es években pedig 6,2 százalékosra ért el. Előbbre haladt a népgazdaság szerkezetének átalakítása, javult a termékek minősége és választéka. Bővült részvételünk a nemzetközi munkamegosztásban, fejlődtek, erősödtek kapcsolataink a Szovjetunióval, a testvéri szocialista országokkal. Aktív részesei vagyunk a szocialista gazdasági integráció megvalósításának.

Jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy a X. kongresszus határozatait végrehajtva tovább fejlődnek hazánkban a termelőerők. Egyre több gép, modern technikai berendezés könnyíti és teszi termelékenyebbé a munkát. És ami számunkra a gazdaságpolitikában is a legfontosabb, gyarapodott öntudatban, szakmai felkészültségben és tudásban a dolgozó ember. Szocialista építőmunkánk eredményeként, céljainkkal össz-

* A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusán 1975. március 19-én elhangzott felszólalás.

hangban emelkedett az életszínvonal, javultak a munka- és életkörülmények. Dolgozó népünk joggal lehet büszke eredményes szocialista építőmunkájára.

Amikor azonban az elismerésre méltó eredményekről szólunk, tegyük hozzá, hogy a fejlődés, a növekvő igények többet követelnek tőlünk. Többek között azt, hogy híven pártunk eddigi gyakorlatához, helyzetünket konkrétan elemezve, erősítsük meg mindazt, ami jó, előremutató, és szüntessük meg mindazt, ami fékezi előrehaladásunkat.

Nem kerülheti el figyelmünket, hogy a központi irányítás szándékai nem minden szinten és nem mindenben érvényesülnek következetesen. Helyenként nem elég hatékony a terv végrehajtásának ellenőrzése; nem mindig gazdálkodunk jól anyagi és szellemi erőinkkel. Mindezek a helyes gazdaságpolitikai célok gyakorlati végrehajtásában mutatkozó következetlenségekre, irányító és ellenőrző munkánk hiányosságaira, esetenként a fegyelem lazulására, illetve ezek felszámolásának szükségességére irányítják figyelmünket.

Gazdasági munkánk gyengeségeinek megszüntetése a nemzetközi gazdasági háttér számunkra kedvezőtlen változása miatt is sürgető feladat. Ez sok tekintetben nemcsak gazdaságunk fejlesztésében, hanem gazdaságirányításunk számára is újabb feladatokat jelent, de nem igényli gazdaságpolitikánk megváltoztatását. Pártunk gazdaságpolitikájának fő elvei kiállták a gyakorlat próbáját, és a jövőben is vezérfonalul szolgálnak.

Arra van szükség, hogy társadalmi és gazdasági életünk minden területén, a tervezésben is, a végrehajtásban is következetesebben érvényesüljenek gazdaságpolitikánk fő elvei és céljai: a szocialista termelési viszonyok folyamatos fejlesztése, a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődése, a termelőerők állandó bővítése, a gazdasági hatékonyság, a tudomány és a technika eredményeinek hasznosítása, a társadalmi munka termelékenységének gyors ütemű növelése, az elosztási viszonyok olyan fejlesztése, hogy egyre következetesebben valósuljon meg a munka szerinti elosztás szocialista elve, az anyagi és az erkölcsi ösztönzés együttes érvényesítése, a nemzeti jövedelem növekedésével összhangban a lakosság életszínvonalának rendszeres emelése és életkörülményeinek javítása a nemzetközi munkamegosztásban, különösen pedig a KGST keretében, a szocialista gazdasági integrációban való részvételünk állandó bővítése és elmélyítése.

Ugyanakkor természetes, hogy gazdaságpolitikánk gyakorlati megvalósításában állandóan alkalmazkodnunk kell a gazdasági fejlődés változó belső és külső feltételeihez. Arra kell törekednünk, hogy adottságainkat figyelembe véve, gazdaságpolitikánkban is jól kapcsolódjanak a tartós és változó elemek. Hiszen a folytatás sohasem egyszerű ismétlés, a fő vonal változatlansága nem jelent megmerevedést.

A termelési szerkezet korszerűsítésének gyorsítása

Mindenekelőtt arra van szükség, hogy a következő években és hosszabb távon az intenzív gazdasági fejlesztés követelményeiből induljunk ki. Erőfeszítéseinket arra kell összpontosítanunk, hogy a termelés hatékonyságát az eddiginél gyorsabban növeljük, az anyagokat és az eszkö-

zöket ésszerűbben használjuk fel, a fogyasztást és a felhalmozást forrásainkkal jól összehangoljuk és a népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődését ezúton alapozzuk meg. Ennek megfelelően gazdaságpolitikánk és gyakorlatunk központi kérdése a társadalmi termelés hatékonyságának növelése, a termelés, a gazdálkodás minden területén.

Már régebben felismertük, és évek óta hangoztatjuk, hogy kimerültek a gazdasági növekedés korábbi, viszonylag könnyen igénybe vehető extenzív forrásai. Szocialista fejlődésünk nagy eredménye a teljesnek mondható foglalkoztatottság. Ennek viszont az a következménye, hogy a termelés csak akkor növekedhet, ha nő a munka termelékenységét. Vajon levontuk-e már ennek minden tanulságát a termelési szerkezet átalakításában, a munkaerő-gazdálkodásban, a bérezésben, a munka- és üzemszervezésben? Kimerítettük-e a tudomány eredményeinek hasznosításában, a technika és a technológia korszerűsítésében azokat a lehetőségeket, amelyek a beruházások mai mérete mellett a gazdaság gyorsabb növekedését tennék lehetővé? Arra van szükség, hogy ezekre a kérdésekre mindenütt — a központi irányító szervezetekben, a tervező intézetekben, az üzemekben, a szövetkezetekben, a munkahelyeken — konkrét cselekvésben öltösn testet a pozitív válasz.

Ahogy arra Kádár elvtárs a Központi Bizottság beszámolójában rámutatott, a gazdasági hatékonyság növelésének alapvető feltétele a termelési szerkezet korszerűsítésének gyorsítása. A versenyképes, gazdaságos termékek részarányának növelése megköveteli az intenzívebb nemzetközi gazdasági együttműködést, az abban rejlő lehetőségek jó kihasználását. Ennek fő útja, hogy a szocialista integráció keretében fokozzuk a szakosodást, a kooperációban gyártott korszerű termékek, részegységek és alkatrészek kölcsönös szállításának részarányát. E téren már olyan jó példákra hivatkozhatunk, mint a Zsiguli-programban való részvételünk vagy a leninvárosi olefinmű és a Szovjetunióban levő kalusi vegyipari és kohászati kombinát között megvalósuló vegyipari együttműködés.

Az iparban a termelési szerkezet átalakítását a központi döntések és a vállalati kezdeményezések megfelelő ösztönzésének együttes alkalmazásával kell elérni. Minden termelőegységnek azzal kell számolnia, hogy termékeit a korábbinál szigorúbban minősítik mind a hazai felhasználók, mind a külföldi vásárlók. A gazdálkodás szerves részévé kell tenni a korszerű termelési eljárások gyorsabb bevezetését, a jó minőségű, versenyképes termékek gyártásának bővítését. Folytatni kell a gazdaságtalan, korszerűtlen termékek termelésének megszüntetését. Ez esetenként együtt jár a dolgozók bizonyos mértékű üzemen belüli és üzemek közötti átcsoportosításával. Ezt nagy körültekintéssel, az emberekről való gondoskodással kell megoldani. A termékszerkezet átalakítására a központi irányító szervezeteknek, a vállalatoknak konkrét programot kell kidolgozniuk, amely a népgazdaság érdekeit szem előtt tartva foglalja magában a megvalósítás gazdasági és személyi feltételeit. Ezzel összefüggésben nagy figyelmet kell fordítani a főváros nagyüzemeire.

Rá kell mutatni, hogy az elmúlt években mind a Központi Bizottság, mind a dolgozók részéről jogos kritika érte gazdasági vezetésünket, mert nem fordított kellő figyelmet nagyüzemeink egy részében a termelési szerkezet korszerűsítésére, a termelési feltételek javításá-

ra. E téren, ha még nem is a kívánt mértékben, előbbre jutottunk. Nagyra értékeljük a Szovjetunió segítségét, amelyet több gépipari nagyüzemünk, köztük a Magyar Hajó- és Darugyár és a Ganz-Mávag termék-szerkezetének átalakításához, technikai rekonstrukciójához nyújt.

A központi tervező, irányító szervek folyamatosan gondoskodjanak arról, hogy az 50 kijelölt nagyvállalat, amely a szocialista ipar termelésének felét, exportjának pedig csaknem 60 százalékát adja, ahol munkásosztályunk derékhadának nagy része dolgozik, folyamatosan megkapja az indokolt támogatást. Az üzemek vezetőire és kollektíváira viszont az a feladat és felelősség hárul, hogy jól gazdálkodjanak a gondjaikra bízott nagy értékű eszközökkel, berendezésekkel.

A kis- és középméretű üzemek is fontos szerepet töltenek be a népgazdaságban, de hangsúlyozni kell, hogy a szocialista nagyipar folyamatos fejlesztése, korszerűsítése nélkülözhetelen feltétele a fejlett szocialista társadalom megvalósításának, az életszínvonal emelésének.

A munka termelékenységének növelése gazdasági növekedésünk legfőbb forrása, ezért az intenzív gazdasági fejlődés egyik kulcskérdése. Bár az utóbbi években e téren is felgyorsult a fejlődés, még mindig jelentékenyen elmaradunk a nemzetközi élvonaltól. A technikai felszereltség színvonalában meglévő különbség nem indokolja az elmaradás jelenlegi mértékét. Az elmaradás döntő oka a munka- és üzemszervezés viszonylag alacsony színvonala. Itt tehát nagy tartalékaink vannak, s ha kiaknázzuk őket, akkor reális célnak tekinthető, hogy a jövőben a termelés növelését a termelékenység emelésével biztosítsuk.

Ennek elengedhetetlen feltétele, hogy megszüntessük az élő munkával való pazarlást. Nincs minden rendben a munkaerő-gazdálkodásban, a munkaidő kihasználásában, és a munkafegyelemben is van javítanivaló. A dolgozók túlnyomó többsége fegyelmezetten végzi munkáját. Ezt igazolja a kongresszusi és a felszabadulási munkaverseny, amelynek igazi lendületet ök, a szocialista brigádok, a többre, a jobbra törekvő dolgozók adnak. Az ő követelésük és a társadalom érdeke is az, hogy a fegyelmezetlenekkel, a hanyagokkal szemben határozottan lépünk fel. Állami szerveink, a gazdasági vezetők biztosítsák, hogy se a termelésben, se az adminisztrációban ne foglalkoztassanak több dolgozót, mint amennyire ténylegesen szükség van. Gondoskodjanak arról is, hogy a jó munka anyagi és erkölcsi elismerésben, a rossz munka pedig elmarasztalásban részesüljön.

A gazdasági hatékonyság növelésének fontos feltétele az önköltség csökkentése. 1968 és 1973 között a népgazdaságban a termelés fajlagos költsége 2,5 százalékkal csökkent. Ez öt év alatt mintegy 18 milliárd forint megtakarítást eredményezett. Nem lebecsülendő, de mégiscsak szerény eredmény ez. A termelés szervezetségének növelésével, a műszaki fejlődés meggyorsításával lényegesen nagyobb mértékben lehetne csökkenteni a termelés költségeit. Az a feladat, hogy takarékoskodjunk az energiával, állítsunk elő a rendelkezésre álló anyagokból több és jobb terméket, javítsuk a felhasználás fajlagos mutatóit. Például ma az anyagköltség egy százalékos csökkentése 5—6 milliárd forinttal növelné a nemzeti jövedelmet. Ez olyan tartalék, amely céltudatos munkával feltárható és gazdasági fejlődésünk szolgálatába állítható. Igazi és tartós eredményt csak az hozhat, ha a tudományos kutatás és a műszaki fej-

lesztés műhelyeiben, a tervező intézetekben, valamint a közvetlen termelésben dolgozók tevékenységében egyaránt vezérlő elvvé válik, hogy a lehető legkisebb ráfordítással érjük el a legkedvezőbb gazdasági eredményt.

A hatékonyság növelése megköveteli az állóeszközök eddiginél jobb kihasználását. Sajnos ma még az a helyzet, hogy a termelő ágazatokban a gépek és a berendezések időalapját gyakran akkor sem használjuk ki, amikor a termékek iránti kereslet ezt indokoltá tenné. Nemegyszer új munkahelyeket hoznak létre ott is, ahol munkaerő hiányában a meglevőket sem használják ki megfelelően. Nem engedhetünk meg magunknak ilyen pazarlást a termelő alapokkal. De ezt csak megállapítani nem elég. Minden vezetőnek és kollektívának a reá bízott népvagyonnal felelősebben kell gazdálkodnia. Mindenekelőtt a korszerű gépek folyamatos, gazdaságos kihasználásának feltételeit kell megteremteni.

A gazdasági hatékonyság javításának nélkülözhetetlen feltétele, hogy lényegesen javítsuk a beruházási tevékenységet. A népgazdasági tervezésnek, irányításnak és ellenőrzésnek gazdaságpolitikai céljainkkal összhangban a beruházások egyenletesebb növelését kell biztosítania. Társadalmunk érdeke, hogy határozott intézkedésekkel elejét vegyünk a népgazdaság reális lehetőségeit meghaladó, indokolatlanul költséges, pazarló beruházásoknak.

Népgazdaságunk további lendületes fejlesztése mind sürgetőbben igényli a tudomány aktív közreműködését céljaink meghatározásában és megvalósításuk előmozdításában. Kétségtelen tény, hogy értékes eredmények születtek, és növekedett a termeléssel összefüggő kutatások aránya. Mindamellet rá kell mutatni, hogy nagyobb a hazai tudományos kutató kapacitás, és jóval nagyobbak az eredményei is, mint amennyit eddig a termelésben hasznosítottunk.

A tudományos és műszaki eredmények gyakorlati alkalmazása, a tudomány termelőerővé válásának folyamata lassúbb az indokoltnál és a lehetségesnél. Ebben közrejátszik, hogy tudományos kutató és műszaki fejlesztő erőink szétforgácsoltak. Erről a tegnapi vitában is szó volt. Az irányítás nem eléggé összehangolt. A nemzetközi együttműködés keretében kutatott témák aránya a tíz százalékot sem éri el. A szükségesnél kevesebbet fordítunk külföldi licencek és termelési eljárások megvásárlására, pedig hazai honosításukban és továbbfejlesztésükben olyan jó példákra hivatkozhatunk, mint a győri motorgyártás, a számítástechnikai eszközök, az ammónia és műtrágya gyártása vagy a nagy termőképességű szovjet búzafajták.

El kell érünk, hogy a tudomány jobban segítse gazdaságpolitikai törekvéseink megvalósítását. A nemzetközi tudományos együttműködés szélesítésével jobban be kell kapcsolódnunk a világban végbemenő tudományos-technikai forradalom áramlatába. Anyagi eszközeinket és szellemi erőinket jobban kell összpontosítani az országos távlati tudományos kutatási tervben megjelölt feladatokra. Szorosabbra kell fűzni a kutatóhelyek kapcsolatait, és növelni a termeléssel közvetlen összefüggő kutatások arányát, a termelővállalatok kutató-fejlesztő tevékenységének súlyát, a kutatók és a felhasználók kölcsönös érdekelttségét. Gondoskodni kell a tudomány eredményeinek szervezett, gyakorlati felhasználásáról. Az eddiginél nagyobb mértékben kell részt vennünk — elsősorban a

KGST-országokkal — a nemzetközi közös kutatási és fejlesztési feladatok megoldásában. Mindezek céljából erősíteniünk kell a tudományos kutatás egységes, összehangolt központi irányítását.

Pártunk agrárpolitikáját az élet igazolta

Elért eredményeinkhez nagymértékben hozzájárult a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődése a mezőgazdaságban. Beérnek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének gyümölcsei. Pártunk agrárpolitikáját az élet igazolta. Megvalósul a mezőgazdasági termelés erőforrásainkkal összehangolt fejlesztése.

A mezőgazdasági termelés növekedési üteme meggyorsult. A második ötéves terv időszakában az évi átlagos növekedés 1,2 százalék, a harmadikban 2,8 százalék volt, a jelenlegi ötéves tervben pedig várhatóan 3,5 százalék lesz. Ez megalapozta a hazai élelmiszer-ellátás magas színvonalú kielégítését, növelte a mezőgazdasági eredetű ipari nyersanyagok mennyiségét és az exportot.

Az elért fejlődésben nagy szerepet játszott, hogy a X. kongresszust követő időszakban a mezőgazdasági nagyüzemekben szélesebb körben terjedtek el az iparszerű komplex termelési módszerek, különösen a baromfitenyésztésben, a kukorica, a búza és egyes ipari növények termesztésében. Nagyarányú építési, gépi beruházások valósulnak meg, a korszerű technika gyors ütemben hatol be a mezőgazdasági üzemek mindennapi életébe. Előrehaladt a mezőgazdaság kemizálása.

A mezőgazdasági termelés eredményeiben együtt fejeződik ki az állami gazdaságok dolgozóinak, szövetkezeti parasztságunknak politikai és erkölcsi fejlődése, áldozatkész munkája, a munkásosztály és az állam sokoldalú támogatása. Agrárpolitikánk érvényesítése hozzájárult a munkás-paraszt szövetség további erősítéséhez, a mezőgazdasági dolgozók, a parasztság élet- és munkakörülményeinek javulásához.

Agrárpolitikánk fő elvein nem kell változtatni. Továbbra is a mezőgazdaság korszerű nagyüzemi rendszerének fejlesztésére, szocialista vonásainak szüntelen erősítésére törekszünk. A mezőgazdasági nagyüzemek mindkét formáját, az állami gazdaságokat és a termelőszövetkezeteket tovább kell fejleszteni. Az állami gazdaságok a jövőben is legyenek kezdeményezői, bevezetői és terjesztői a korszerű technikának és termelési eljárásoknak, a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazásának. A termelőszövetkezeteket, amelyek a mezőgazdasági termelés döntő többségét adják, úgy kell fejleszteni, hogy még korszerűbb nagyüzemekké váljanak, gazdálkodásukban erősödjenek a szocialista nagyüzemekre jellemző vonások. Ez összetett, bonyolult és hosszabb időt igénylő folyamat, amely magában foglalja, hogy fokozatosan szövetkezeti tulajdonná válják a szövetkezetek által hasznosított egész föld, hogy folytatódjék a gazdaságos termelési szerkezet kialakítása, a szakosítás, a komplex gépesítés, növekedjék a munka szervezettsége, emelkedjék az irányítás színvonala, jobban érvényesüljön a munka szerinti elosztás és a szövetkezeti demokrácia.

A termelőszövetkezetek egyesülésével előrehaladt a termelőerők koncentrációja. 1970-ben 2400 termelőszövetkezet átlagosan 2300 hektáron gazdálkodott, jelenleg 1620 termelőszövetkezet működik átlagosan

san 3500 hektár területen. A jövőben is támogatjuk egyes termelőszövetkezetek indokolt, ésszerű egyesülését, de figyelembe kell venni, hogy már országosan kialakult a szövetkezeti gazdaságoknak az a mérete, amely mai viszonyaink között megfelelőnek tekinthető. A termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlesztése, a termelés fokozása általában már nem indokolja az üzemméretek további növelését. A termelés bővülését, a hatékonyabb gazdálkodást a nagyüzem által biztosított lehetőségek maximális kihasználásával kell elérni.

A hatékonyabb gazdálkodás, a hozamok növelése megköveteli a tartalékok feltárását és hasznosítását, a közepesen gazdálkodó szövetkezetek felzárkóztatását a jól gazdálkodókhöz, és azt is, hogy javítsuk a kedvezőtlen természeti adottságú termelőszövetkezetek termelési feltételeit. Termelési szerkezetük adottságaikhoz igazodó átalakítását a helyi erőforrások jobb kihasználásával, az állam segítségével a jóváhagyott programok szerint folytatni kell. Gondoskodni kell arról is, hogy a szövetkezetek nagyobb méretei ne szorítsák háttérbe fejlődésük egyik legnagyobb hajtóerejét, a szövetkezeti demokráciát.

A mezőgazdasági üzemek és a feldolgozó, forgalmazó szervezetek között terjednek az erők ésszerű egyesítését, a gazdaságosabb termelést segítő együttműködési formák. A jövőben is támogatjuk a szövetkezetközi, a szövetkezetek és az állami gazdaságok, a szövetkezetek és az állami vállalatok közötti társulások, közös vállalkozások, közös vállalatok, agráripari egyesülések létrehozását. Ezek jó lehetőséget nyújtanak az iparszerű termelési rendszerek elterjedéséhez, a termelés ésszerű koncentrációjához, a műszaki fejlesztéshez és a szakosításhoz.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a vállalati-szövetkezeti keretek növelése, a társulások, a közös vállalkozások, a közös vállalatok és az agráripari egyesülések létesítése nem öncél, hiszen ezek csupán eszközei, keretei annak, hogy a szocialista tulajdonra támaszkodva, azt erősítve jobban, gazdaságosabban termeljünk, magasabb színvonalon elégtessük ki a népgazdaság igényeit. Ez egyben a gazdaságok és a vállalatok kollektívája jólétének emeléséhez is hozzájárul.

Az elért eredmények tartóssá tétele, a fejlődés gyorsítása a mezőgazdasági üzemektől is azt követeli, hogy folyamatosan növeljék a termelés hatékonyságát. E téren még sok a kiaknázható lehetőség. A jól gazdálkodó mezőgazdasági üzemek száma gyarapszik, de még sok gazdaságban az indokoltnál magasabbak a termelési költségek, nagyok a veszteségek, alacsony a munka- és üzemszervezés színvonala. Nagy figyelmet kell fordítani az állattenyésztő telepek és gépi berendezések gazdaságosabb üzemeltetésére és arra, hogy jobban kihasználják az öntöző berendezéseket, hogy nagyobb szakszerűség és takarékoság érvényesüljön a műtrágyák és a növényvédőszer felhasználásában. Csökkenteni kell a termények betakarítása, tárolása és felhasználása során előálló veszteségeket.

A mezőgazdaság kiegyensúlyozott, viszonylag gyors fejlődési ütemével összhangban kell gondoskodni a termékek megővéséről, a feldolgozó kapacitás, a hűtő- és tárolótér bővítéséről. Az élelmiszeripart úgy kell fejleszteni, hogy lehetővé tegye a mezőgazdasági termékek magasabb fokú feldolgozását, a gazdaságosan értékesíthető, versenyképes termékek nagyobb tömegű előállítását.

A mezőgazdasági termelés szerkezete fő vonalaiban kialakult, alapvető módosítására nincs szükség. Az ésszerű szakosítás mellett azonban továbbra is fenn kell tartanunk mezőgazdaságunk sokoldalú termelését. A mezőgazdaságnak rugalmasan kell alkalmazkodnia a népgazdaság igényeihez. Ennek elismerésre méltó példája, hogy a mezőgazdasági üzemek a Központi Bizottság felhívására, devizakiadásaink csökkentése érdekében, ez évben 30 százalékkal növelik a cukorrépa vetésterületét és adottságaiknak megfelelő más ipari növények termelését. A zöldségtermesztést is úgy fejlesszék, hogy mind mennyiségben, mind minőségben jobban elégítse ki az igényeket.

A nagyüzemi mezőgazdasági termelés fejlesztése mellett, mint eddig, ezután is számolunk a háztáji és a kisegítő gazdaságok termelésével. Szerepük mind az önellátásban, mind az árutermelésben a jövőben is jelentékeny marad. A háztáji gazdaságok a közös gazdaságokkal szerves egységet alkotnak. A szövetkezetek szerződéses kapcsolataik szélesítésével és más módon segítsék a háztáji gazdaságokban rejlő termelési lehetőségek kihasználását. Többet kell tenni a háztáji és a kisegítő gazdaságokban folyó munka megkönnyítéséért, árutermelésüknek és feleslegeiknek átvételének jobb megszervezéséért. A felvásárló szerveknek, a fogyasztási szövetkezeteknek, az iparnak, a kereskedelemnek az eddiginél jobban kell számolniuk a termelők igényeivel, hiszen a népgazdaságnak is ez az érdeke.

Agrárpolitikánkról szólva hangsúlyozni kell, hogy az nem egyoldalú mezőgazdasági célokat fejez ki, hanem a munkásosztály, egész társadalmunk érdekeit képviselő politikánk szerves része. Érvényesítése egyidejűleg szolgálja társadalmunk szocialista viszonyainak erősödését, a népgazdaság fejlődését, az egész dolgozó nép életszínvonalának emelését, a szövetkezeti parasztság boldogulását.

Pártunk sikerrel érvényesíti a lenini elvekre épülő szövetkezeti politikáját. Ennek eredményeként az állampolgárok önkéntes személyi és vagyoni hozzájárulásával létrehozott, államunk sokoldalú támogatását élvező szövetkezetek a szocialista társadalmi, gazdasági rendszer szerves részét alkotják. A szövetkezeti mozgalomban a legnagyobb súlya a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek van.

Az ipari szövetkezetek főleg olyan területeken tevékenykednek eredményesen, ahol a lakosság szolgáltatási és fogyasztási szükségletei viszonylag nem nagy beruházással, az igényekhez rugalmasan alkalmazkodni tudó kisebb vállalati szervezetekben elégíthetők ki. Ez irányú tevékenységük nagyon szükséges, sok az elismerést érdemlő kezdeményezés is, de még sok a kihasználatlan lehetőség. Ezért jogos követelmény, hogy állítsák munkájuk előterébe a lakosság növekvő szolgáltatási igényeinek kielégítését, és tekintsék fontos feladatuknak az állami vállalatok termelésének hasznos kiegészítését, az áruválaszték bővítését.

Az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek a jövőben is fontos szerepet töltenek be társadalmi és gazdasági életünkben. Megfelelő figyelmet kell fordítani a lakásépítő és fenntartó, valamint a takarékszövetkezetekre is.

Az állami irányításnak és felügyeletnek az eddiginél jobban kell elősegítenie, hogy a szövetkezetek a tényleges társadalmi igényeknek

megfelelően fejlődjenek, és érvényesüljenek a rájuk vonatkozó jogszabályok.

Szövetkezetpolitikánk megvalósításában továbbra is támaszkodunk és számítunk a szövetkezetek területi szövetségeire, országos tanácsaira, valamint az Országos Szövetkezeti Tanácsra. A jövőben még hatékonyabban segítsék elő a szövetkezetek gazdasági és társadalmi feladatainak ellátását, a korszerű vállalati jelleg, a szocialista vonások, a szövetkezeti demokrácia erősítését. A szövetkezetek vállaljanak nagyobb részt tagságuk szocialista tudatának formálásában, szakmai ismereteinek bővítésében, a kulturális élet fejlesztésében. Mindez fontos feltétele olyan közszellem kialakításának, amely a szövetkezetekben sem tűri a lazaságot, a fegyelmezetlen munkát, a szocialista tulajdon megkárosítását, a népgazdasági érdek figyelmen kívül hagyását, törvényeink megsértését.

Gazdaságirányítási rendszerünk

Az elmúlt években — a X. kongresszus határozatainak megfelelően — emelkedett a gazdaság irányításának színvonala. Kedvezőbbé váltak a feltételek a tervszerű, arányos fejlődés számára. Gazdaságirányítási rendszerünk, a népgazdasági tervezés, a gazdaságirányítás szervezeti rendszere és a jogi szabályozás jól szolgálta gazdaságpolitikánk megvalósítását. Gazdaságirányítási rendszerünket, gazdaságpolitikai céljaink megvalósításának eszközét, mint eddig, ezután is folyamatosan hozzáigazítjuk az élet változó követelményeihez, hogy egyre eredményesebben szolgálja szocialista gazdaságunk, társadalmunk fejlődését. A népgazdasági tervezés tudományos megalapozásában fontos lépés volt az ötéves tervek szerepének növelése, az éves, a közép- és hosszú távú tervezés együttes alkalmazása. Ezen az úton kell továbbhaladni, tudományosan megalapozottabbá tenni a népgazdasági tervezést és biztosítani a hatékonyabb központi irányítást, azt, hogy a tervek az osztársadalmi érdeket érvényesítve jól szolgálják a jelent és a jövőt, s összhangban legyenek a reális gazdasági folyamatokkal.

A fejlett szocialista társadalom építésének feladatai azt követelik, hogy dolgozzunk nagyobb tervszerűséggel, erősítsük és fejlesszük a tervgazdálkodást. Így hasznosíthatjuk még eredményesebben anyagi és szellemi erőnket, a szocialista integrációban rejlő nagy lehetőségeket dolgozó népünk javára. A szocialista tervgazdálkodás követelményeinek érvényesítése, nemzetközi gazdasági kapcsolataink további elmélyítése a Szovjetunióval és a többi testvéri szocialista országgal, nélkülözhetetlen feltétele népgazdaságunk töretlen fejlődésének.

A centralizmus és a demokratizmus elvét érvényesítve, a gazdasági életben is erősíteni kell a központi irányítást és növelni a termelő, a gazdálkodó szervek önállóságát és felelősségét. A központi irányítás és ellenőrzés hatékonyságának növelése megköveteli, hogy tegyük a jelenleginél egyértelműbbé a központi gazdaságirányító és tervező szervek feladatkörét és felelősségét, állítsuk a közigazgatási szabályozó eszközöket fokozottabban a népgazdasági érdekek szolgálatába, alkalmazzuk következetesebben az ellenőrzést, az utasítást és indokolt esetben a felelősségre vonást. A központi irányító szervek fejtsenek ki kezdeménye-

zőbb, következetesebb és határozottabb tevékenységet a vállalatok irányításában. Ez nem mond ellent annak, hogy a vállalatok és a szövetkezetek önállóságát — a népgazdasági érdekekkel összhangban — növelni kívánjuk. A helyi önállóság növelése elválaszthatatlan a nagyobb felelősségtől. Arra hivatott, hogy saját hatáskörben tegyen lehetővé minden olyan döntést, amelyet a helyi ismeretek birtokában legcélszerűbben a vállalatok, a tanácsok, a szövetkezetek határozhatnak el. Ez azonban nem ad felmentést az osztársadalmi érdekek érvényesítésének felelősége alól.

A kommunisták szerepe a végrehajtásban és az ellenőrzésben

A Központi Bizottság beszámolójában Kádár elvtárs hangsúlyozta, hogy társadalmi életünknek, egész fejlődésünknek nincs egyetlen olyan területe sem, amely ne függne a termelés, a gazdasági munka eredményeitől. Ebből következik, hogy azokat a feladatokat, amelyeket kongresszusunk a fejlett szocialista társadalom építésében a következő ötéves terv időszakára és hosszabb távra megjelöl, eredményesen csak akkor tudjuk végrehajtani, ha a gazdaságban is tovább erősítjük a párt vezető szerepét, a végrehajtás minden láncszemében következetesen megvalósul a párt gazdaságpolitikája.

A végrehajtás következtelenségeinek megszüntetése, a dolgozók által is jogosan bírált hibák kijavítása egységes szemléletet és cselekvést követel. A kommunisták eszmei, politikai és cselekvési egysége a legfőbb biztosítéka annak, hogy a pártszervezetek működési területükön eredményesen valósítsák meg az ellenőrzésből, a politikai és szervező munkából rájuk háruló feladatokat. Ez mindenekelőtt a párt politikájának határozott képviselését, a helyi viszonyoknak megfelelő érvényesítését jelenti. Szükséges, hogy a pártszervezetek jogaikkal élve biztosítsák, hogy a hatáskörükbe tartozó vezetők alkalmasak legyenek feladataik ellátására. Gondoskodjanak arról, hogy a végrehajtásban érvényesüljön a kommunista példamutatás, amely a dolgozó tömegek megnyerésének és mozgósításának nélkülözhetetlen feltétele.

A pártszervezetek folyamatosan ellenőrizzék a határozatok végrehajtását. Mind az ellenőrző, mind a szervező munkának arra kell irányulnia, hogy a végrehajtást akadályozó tényezők feltárásával, intézkedések kezdeményezésével segítse a feladatok megoldását. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a pártszervezetek átvegyék az állami vezetők felelősségét, munkáját. Sőt azt kell elősegíteniük, hogy tovább erősödjék az egyszemélyi felelősség.

A vezetők túlnyomó többsége igényli a pártszervezetek politikai, irányító, ellenőrző és szervező munkáját, amely az eredményes gazdasági munka elengedhetetlen feltétele. A vezetők nagy többsége becsülettel, odaadással és fegyelmезetten végzi feladatát. De jogosan bírálnak egyes vezetőket, mert elkényelmesedtek, munkájukat nem jellemzi az a lendület, amelyet a dolgozó tömegek tanúsítanak. Sajnos akadnak olyan vezetők is, akik megsértik a párt- és állami fegyelmet, önkényeskednek, visszaélnak a bizalommal. A pártszervezetek kötelessége a mulasztásokkal, a hibákkal szemben a határozott fellépés és állásfoglalás, a

politikai felelősség érvényesítése. Ugyanakkor azt is tartják kötelességüknek, hogy a párt politikájának szellemében dolgozó, a társadalom érdekeit képviselő, a dolgozók véleményét, javaslatait figyelembe vevő, a fegyelmet megkövetelő vezetők elismerésben részesüljenek.

A párt vezető szerepének erősítése a gazdasági életben, gazdaságpolitikánk következetesebb végrehajtása a kommunistáktól, minden vezetőtől olyan magatartást követel, amely a népgazdaság, a társadalom érdekeit érvényesíti a gazdálkodás minden területén. Nekünk, kommunistáknak az a feladatunk, hogy a pártonkívüliekkel egységbe forrva, járjunk az élen gazdaságpolitikai céljaink megvalósításában, a kongresszus határozatainak végrehajtásában. Most az a legfontosabb, hogy sikeresen oldjuk meg ez évi gazdasági feladatainkat, hiánytalanul valósítsuk meg a Központi Bizottság múlt év decemberi ülésének az 1975. évi népgazdasági tervre vonatkozó határozatait.

Kongresszusunk abban a meggyőződésben fogadhatja el az V. öt-éves terv fő előirányzataira előterjesztett javaslatot, a programnyilatkozatban foglalt célkitűzéseket, hogy azok reálisak, végrehajtásuk pedig biztosítja népgazdaságunk töretlen fejlődését, népünk életszínvonalának rendszeres emelését, a munka- és életkörülmények javítását. A kommunisták munkájának a jövőben is ez ad igazi értelmet.

A megvalósítás legfőbb biztosítója, hogy továbbra is a lenini úton, elvi, politikai és cselekvési egységben, népünket szolgálva, vele még jobban egybeforrva, szoros szövetségben együtt haladunk felszabadítónkkal, a Szovjetunióval és a többi testvéri szocialista országgal.

Adalékok az inflációelmülethez*

A neoliberalis közgazdasági irányzatok dilemmája

A neoliberalis közgazdasági irányzatok a világgazdasági válságig a tőkés piacgazdaságot harmonikus rendszerként ábrázolták, ahol a tőkejavak számára mindig adódik megfelelő nyereséget biztosító beruházási lehetőség, és így a fejlődés kielégítő foglalkoztatottság mellett megy végbe.¹ A rendszeresen visszatérő válságot természetes jelenségként fogták fel, és a harmóniaelmélettel összeegyeztethetőnek tartották.² A válság, úgymond, objektíve szükségszerű is, mintegy *természetes ára a gazdasági fejlődésnek*, mert a fejlődés általános menetében a gazdaság időről időre öntisztulásra szorul.

A klasszikus válságelmélet a világgazdasági válság után nem volt tartható, ugyanígy az a tudományos nézet sem, amely a gazdasági életbe történő mindennemű állami beavatkozást eleve károsnak minősített. Felülvizsgálatát négy évtizeddel ezelőtt Keynes végezte el.³ Az anticiklikus gazdaságpolitika jogosultságát ma már azok is elismerik, akik egyébként az állam jelenlétét a gazdaságban nem tartják kívánatosnak. Ugyanakkor a neoliberalis irányzatok mind a mai napig az állami funkciót egyetlen feladat megoldására korlátozottan tartják elfogadhatónak, mégpedig hogy a forgalomban levő pénzmennyiség szabályozásával válságmentes gazdasági fejlődést biztosítson.⁴ Vélekedésük szerint az állam (a jegybank) ezt a feladatot sem képes jól megoldani. Így vált a régi válságvita inflációvitává.

Ugyanaz a közgazdasági gondolkozás, amely négy évtizeddel ezelőtt a válságot a gazdasági fejlődés természetes árának minősítette, ma az inflációt tekinti a válságmentes gazdaságnövekedés természetes velejárójának. Az infláció — írja Röpke — elkerülhetetlenül jelen van, ha a teljes foglalkoztatottság és a gazdaságnövekedés prioritást élvez az egyensúllyal szemben.⁵ Eszerint csak két alternatíva között nyílnék választási lehetőség: *vagy visszatérő válság és munkanélküliség stabilitással vagy rendszeres gazdaságnövekedés és teljes foglalkoztatottság inflációval.*

* A Nemzetközi Közgazdasági Társaság 1975-ben „Inflációelmélet és antiinflációs politika” tárgykörben Stockholmban rendezt szeptemberi konferenciáját. Ez a dolgozat Szerzőnek a konferenciára készített „A visszafogott infláció elméletének újraértékelése” című tanulmánya felhasználásával készült.

¹ Say, J. B.: Cours complet d'économie politique pratique. Párizs, 1828—1829.

² Jevons, W. S.: The theory of political economy. London, (3. kiadás) 1888.

³ Keynes, J. M.: General theory of employment, interest and money. London, 1947.

⁴ Friedman, M.: The role of monetary policy. The American Economic Review, 1963.

3. sz.

⁵ Röpke, W.: Der Kampf gegen die Inflation unserer Zeit. (Inflation und Weltwährungsordnung.) Erlenbach, Zürich und Stuttgart, 1963.

A tények makacs dolgok. Állandóan figyelmeztetnek azokra az eltérésekre, amelyek a valóság és aközött mutatkoznak, ahogyan a dolgokat látni szeretnénk. Az infláció egyensúlybomlás, amely előbb önkényesen újraosztja a jövedelmeket, majd szétzilálja a gazdaságot. Ilyen állapot persze átmenetileg fenntartható, de a helyzeten előbb-utóbb úrrá kell lenni, vagy valutareformmal, vagy ettől független stabilizációs intézkedésekkel. Eppen ezért szorul a permanens infláció elmélete felülvizsgálatra. A tudomány a gazdasági fejlődést nem ábrázolhatja a rendellenességek meg-megújuló folyamataként. A gazdasági életben időnként felléphetnek, jelen lehetnek rendellenességek. A tudománynak ezeket be kell vonnia vizsgálódási körébe. De a politikai gazdaságtan művelése csak a társadalmi-gazdasági egyensúly, a stabilitás hipotézisén alapulhat. ↗ 1)

Mindebből egyben következik, hogy az inflációelméletet a *hatékony antiinflációs politika* keretei közé kell illeszteni. De azt is látni kell, hogy a kapitalista világban a hatékony antiinflációs politika keresése nagyobb dilemmát vet fel, mint az anticiklikus politika tudományos megalapozása. Mindkettő a kapitalista piacgazdaság önkritikája, de más-más jelleggel. Az anticiklikus gazdaságpolitika elméleti megalapozása annak felismerését jelentette, hogy a piaci árszabályozás társadalomellenes vonásai csak aktív *pénzügyi* (költségvetési és monetáris) *politikával küzdhetők le.* Ez szülte a piacconformitás elvét. Ilyen alapon történt a piaci mechanizmus és az állami beavatkozás egyeztetése. Azért minősül ez a kapitalizmus önkritikájának, mert ilyen viszonyok között a piac csak technikai kerete annak a folyamatszabályozásnak, amelyben az állami pénzügyi politika a meghatározó. Az árpiactisztító szerepe a keresleti-kínálati tényezők hatásaként érvényesül, de ez már nem a társadalmi tudatosságtól elvonatkoztatott „láthatatlan kéz” műve.

Alapvetően más a helyzet, ha az állam hatékony antiinflációs politikára, vagyis *ár- és jövedelempolitikára* rendezkedik be. Ez esetben a tökéletes termelés már nem szervezhető piacconform módon, hiszen a direkt szabályozók intézményi úton épülnek be a piaci mechanizmusba. Ezt a korlátozást a kapitalista országok a mezőgazdaságban már régen alkalmazzák. De a közgazdaságtan, amelynek régen oly jelentős vizsgálódási köre volt a mezőgazdaság, már több évtizede fogyasztás- és iparcentrikusan művelt tudománnyá változott. Az ár- és jövedelempolitika az így művelt közgazdaságtan klasszikus tantételeit érinti, márpedig ezek összefonódtak a polgári demokrácia ideológiájával. Ez az a dilemma, amely a kapitalista világban a felgyorsult infláció tudományos elemzését kíséri. Ez azonban a lényegen mit sem változtat. A jövőt szolgáló tudomány nem alapulhat a társadalmi-gazdasági egyensúlyhiány hipotézisén, és különösen nem épülhet fel az irracionális elemelt hordozó inflációelméletén. ?

Társadalmi-gazdasági stabilitás és ármozgás

Korunkban az árszínvonal-emelkedés általános tendencia. Ez kvantifikálható lenne, ha az országok berendezkednének a társadalmi összterméket átfogó deflátor (implicit) számítására. Az ártendenciát

társadalmi-gazdasági stabilitás, nem fellétező piaci egyensúly és 565
 ár-stabilitás.

részmutatók útján nyomon követve alapvető különbség mutatható ki a kapitalista piacgazdaság és a szocialista tervezgazdaság viszonyai között.

A szocialista társadalmakban az ármozgás — általános szabályként — központilag vezérelve, *tervszerű árképzés* formájában megy végbe; az ár- és jövedelempolitika intézményesen épült be az állami gazdaság-irányítás rendszerébe. A kapitalista társadalmakban az ármozgást — általános szabályként — a *piaci árautomatizmus* vezérli, amit az állam részben állandó, részben átmeneti intézkedésekkel korlátoz. A szocialista társadalmakban a kötött devizagazdálkodás is lehetővé teszi, hogy a világgpiaci és a belföldi ármozgások összefüggései az állami árszabályozás hatókörében rendeződjenek. A kapitalista társadalmakban viszont a monetáris együttműködés a nemzetközi árinterdependenciákat a piaci spontaneitás útján bontakoztatja ki.

A szocialista társadalmakban az állam — általános szabályként — a termelési tényezők árától *önállósult fogyasztóiár-szabályozást* végez. A szocialista országok a fogyasztói árak (árszínvonal) viszonylagos stabilitását az általános társadalmi stabilitás fontos elemének tekintik. Ennek korlátaival számolva teremődik kapcsolat a termelési költség és a fogyasztói ár között. A kapitalista társadalmakban a piaci árrendszer egységbe foglalja az ármozgást, amit az állami költségvetési politika részben állandó, részben átmeneti intézkedésekkel korlátoz. A deflátor (implicit) szempontjából az ebből adódó különbség nem alapvető, a társadalmi össztermékben mérve ugyanis a termelési eszközök ármozgása meghatározóbb, mint a fogyasztási cikkeké. De alapvető a különbség társadalmi hatásában, hiszen a megtermelt nemzeti jövedelem zömét a lakosság fogyasztja.

Korunk inflációs problémája tudományos megközelítésében az ármozgás minősítése jelenti a fordulópontot. Sokan egyenlőséget tesznek az árszintemelkedés és az infláció közé. Ilyen alapon tekinti Haberler az inflációt világjelenségnek.⁶ Ebből a hipotézisből indult ki Clark, amikor az Amerikai Bankok Egyesülete megbízásából az ár- és béralakulást vette vizsgálat alá.⁷ Clark és mások munkássága nyomán általánossá vált az a vélekedés, mely szerint

— az árszintemelkedés évi rátája függvényében meg kell különböztetni a lassú, a felgyorsult és a rohanó inflációt,

— az árszintemelkedést előidéző okok függvényében pedig különbséget kell tenni a költség- (cost-push) és a keresleti (demand-pull) infláció között.

Tekinthetjük-e a priori inflációnak az árszintemelkedést? Mielőtt állást foglalnánk, vegyük szemügyre az érték (ár) tendenciájának problémáját. Marx, elemezve a múlt századbeli hosszú távú ármozgást, a szabadpiaci árugazdaságban megfogalmazta az *érték csökkenő tendenciájának tézisét*. Mivel az ár az érték pénzformája, sokak számára az tűnne természetesnek, ha a szocialista állam a tervszerű árképzéssel ezt a tendenciát juttatná érvényre. Az árszintcsökkenést a priori *jónak*, az árszintemelkedést pedig *rossznak* minősítik. Pedig a tudományos kutatás ez ideig adós annak mélyreható elemzésével, milyen új felté-

⁶Haberler, G.: Inflation as a worldwide Phenomenon — an overview. Weltwirtschaftliches Archiv, 1974/2. (Band 110.)

⁷Clark, J. M.: The Wage-Price Problem. The American Banker Association, H. n. 1960.

teleket teremtettek az értékmozgás számára a XX. század megváltozott viszonyai. A társadalmi-gazdasági viszonyok változása alapvető és sokirányú.

— A világgazdaság nem mono-, hanem *heterocentrikusan* szerveződik.

— A nemzeti társadalmak gazdasága a *különböző társadalmi-gazdasági rendszerek* közötti ellentét és harc viszonyai között fejlődik.

— A felgyorsult műszaki fejlesztésben a versengés az időtényezőt meghatározóbbá teszi a gazdaságosságánál.

— A nem vagy csak korlátozott mértékben megújítható erőforrások fokozódó hiánya miatt átalakulóban van az a racionalitás, amely *erőforrás-pazarlás* mellett teszi lehetővé a ráfordítás minimalizálását.

— Az árkatagóriát a politika a *kiegyenlítő* szolgáltatába állítja; ily módon kívánja elérni a nemzeti jövedelmek nemzetközi újrafelosztását a fejlődő világ javára. *i?) minőség*

— A társadalom és a gazdaság viszonya változik, ami a *mobilitást* csökkenti.

— A *teljes foglalkoztatottság* és az *arányos jövedelemfejlődés* igénye erősödik.

— A *társadalmi elvárás* megváltozott módon veti fel a technológiával szembeni követelményeket.

Jogosultnak tűnik az a hipotézis, mely szerint századunkban az érték (ár) tendenciája nem határozható meg a múlt századra jellemző kritériumok alapján. A szocialista országokban az árszínvonal emelkedő irányzatát objektív folyamatként kell értelmeznünk. Számos szocialista ország időről időre emelte a mezőgazdasági termékek állami felvásárlási árszínvonalát. Ezt a mezőgazdaság önfinanszírozó képességének javítása mellett azért tették, hogy közelítsék egymáshoz a munkások és a parasztek jövedelemszintjét. Ez a folyamat a nyugat-európai piacrendszerű országokban korábban ment végbe. Az agrárrollót Európában történelmileg a mezőgazdasági termékek alacsony világpiaci ára teremtette meg. Ilyen árviszonyok mellett Európában a mezőgazdasági termelés folyamatosságát nem lehetett biztosítani.

Számos szocialista ország emelte időről időre az ipari termelői árszínvonalat. Ezt egyebek mellett abból a megfontolásból tették, hogy a korábban költségvetésből finanszírozott ráfordítások jelenjenek meg az árkalkulációban. A ráfordítások áron kívüli tényezői a műszaki fejlődés meggyorsulásával, a kutatási-fejlesztési bázis kiépülésével, a környezetvédelem előtérbe nyomulásával emelkedő irányzatot mutatnak. Az ipari termelői árak tendenciájában kifejeződik az is, hogy egyes termelési ágakban az olcsó technológia nem tartható, mert a hozzá tartozó munkát az emberek nem hajlandók többé elvégezni. Ez első lépésként béremelést vált ki, második lépésként a technológiát kell megváltoztatni. A fejlődés folyamán az áruk és szolgáltatások iránti növekvő igényeket egyes esetekben csak a korábbinál drágább új technológiák alkalmazásával lehet kielégíteni.

Az agrárrolló megszüntetése, illetve szűkítése éleződő társadalmi feszültséget oldott fel. Ez nagymértékben hozzájárult az általános társadalmi stabilitás (egyensúly) megszilárdításához. Ha a parasztság így megnövekedett vásárlóerejéhez az árualapok rendelkezésre állnak, mi-

ért kellene ezt inflációnak minősíteni? Ha ezt inflációnak tekintenénk, a gazdasági stabilitás felborulásaként kellene magyaráznunk azt a változást, amely a gazdasági egyensúly fenntartásával a társadalmi stabilitást szilárdítja. Ugyanígy, ha az ipari termelők árszínelvonalnak a felgyorsult műszaki fejlesztés, a környezetvédelem, a társadalmi igényesség és más tényezők nyomán bekövetkezett emelkedését inflációnak minősítenénk, ezzel voltaképpen a történelmileg kialakult termelési feltételek konzerválásával azonosítanánk a gazdasági stabilitást. Ez esetben csak olyan feltételváltozást tarthatnánk megengedhetőnek, amely csökkenti, de semmi esetre sem emeli a ráfordításokat.

Első ízben *Lerner fejtette ki azt az elméletet, amely kezünkbe adhatja a kulcsot a körunkbeli infláció problémájának megoldásához*. Eszerint elképzelhető olyan helyzet, amikor a kínálathoz képest folyamatosan növekszik a kereslet, így az árak emelkednek, de ezt előre látják. Ekkor olyan áremelkedési folyamattal van dolgunk, amelyhez nem kapcsolódik az infláció ördöge. Ami az inflációban veszélyes, az nem az áremelkedés, hanem az előrelátás hiánya, és így az ellensúlyozás elmaradása. Az előre látott áremelkedésnél nincs túlkereslet. Az emberek eleve tudják, hogy a jövőben több pénz fognak költeni, ugyanígy azt is, hogy magasabb árat fognak fizetni. A remélt kereslet megegyezhet a remélt kínálattal.⁸ A szocialista országok a *Lerner-formulát* törekcszenek követni. (E tekintetben *Jugoszlávia* kivételnek számít. Egyfelől ugyanis a jugoszláv munkás-önigazgatásnak leginkább a „piaci ár” kategória felel meg. Másfelől a jugoszláv dinár kereskedelmi valuta, következésképpen a világpiaci inflációnak a jugoszláv gazdaságra gyakorolt hatása úgy jelentkezik, mint általában a piacrendszerű országokban.)

A *tervszerű árképzés kritériumai* eltérőek a mezőgazdasági termékek állami felvásárlási ára, az ipari termelők ár és a fogyasztói ár szférájában. Sőt, országoként is adódnak eltérések, minthogy különbségek mutatkoznak a gazdasági mechanizmusban, mindenekelőtt az árnak a tervszerű fejlődés folyamatában betöltött szerepében. Azonos viszont az ártervezés követelményrendszere. A szocialista országok a *komplexitás* szem előtt tartásával igyekeznek eljárni. A mezőgazdaságban és az iparban is vizsgálják az árváltoztatásnak a hatását e termelési ágak jövedelemviszonyaira. Vannak esetek, amikor az árváltozás nem befolyásolhatja a termelési ág működésének feltételeit. Más esetekben az ár változtatásának éppen az a célja, hogy új feltételeket teremtsen a vállalati gazdálkodás számára. Ennek függvényében kötik össze az ár-intézkedést a pénzügyi szabályozók (adók, dotációk, hitelfeltételek stb.) módosításával.

A *fogyasztói árak változtatása az életszínvonal-politika keretei közé illeszkedik*. Az életszínvonal-politika (1) a foglalkoztatási politika, (2) a bérlpolitika, (3) a társadalmi juttatások politikája és (4) a fogyasztóiár-politika foglalatata. A tervszerű árképzés ily módon a béreknek és a családi jövedelmeknek az ármozgással összehangolt vezérlését is jelenti. Következésképpen a *fogyasztóiár-terv* magában foglalja:

— a relatív árak várható módosulását, függetlenül attól, hogy ezek

⁸ *Lerner, Abba P.: The inflationary Process. Some Theoretical Aspects. The Review of Economics and Statistics. Vol. XXXI. 1949.*

hatósági árintézkedések vagy piaci tényezők nyomán következnek be (ármozgások tervezése);

— a relatív árak változása révén a fogyasztóiár-színvonal várható változását (árszinttervezés);

— végül pedig az árszintváltozás differenciáló hatását a társadalmi rétegek jövedelemviszonyaira (hatástervezés).

A fogyasztóiár-terv árszintváltoztató és jövedelem differenciáló hatása révén kapcsolódik az életszínvonal-politika más tényezőihez. A fogyasztóiár-terv függvényében kell gondoskodni arról, hogy a reálbér (reáljövedelem) a tervezett mértékben emelkedjék. A fogyasztóiár-tervben az ármozgások hatását minden olyan társadalmi rétegre kvantifikálni kell, amelyet az életszínvonal-politika önálló egységként kezel. A fogyasztóiár-terv akkor megfelelő, ha annak alapján elbírálnak a bér- és fizetésemelés átlagos és alsó szintje; ha annak alapján elbírálnak a nyugdíj, a családi pótlék, a szociális juttatás, a betéti kamat stb. tekintetében követendő politika.

Az áralakulás általános folyamatában meg kell tudnunk különböztetni azokat az elemeket, amelyek a gazdasági stabilitással nemcsak összeegyeztethetők, de a gazdasági stabilitás megőrzésének feltételei, azoktól az inflációs elemektől, amelyek gyengítik, sőt esetleg alá is áthatják a stabilitást.

Infláció és túlkereslet

Az infláció = túlkereslet.⁹ Lehetséges tehát infláció áremelkedés nélkül és áremelkedés infláció nélkül. A túlkereslet a szabadpiaci ár-gazdaságban az árszínvonalat emeli (nyílt infláció), hatósági árörögzés esetén áruhiányt teremt (visszafogott infláció). A tudományos kutatás a túlkereslet okait, továbbá nyílt inflációban az áremelkedés, visszafogott inflációban az áruhiány sajátosságait és következményeit vizsgálja.

A mai inflációelméletet Wicksell alapozta meg.¹⁰ Ezt továbbfejlesztve Novozsilov fejtette ki a visszafogott infláció elméletét.¹¹ Wicksell érdeme, hogy az árszínvonalat a kereslet-kínálat függvényében determinálta. Szabadpiaci modellben gondolkozva, számára természetesen tűnt, hogy a túlkereslet az árak emelkedésére vezet. Novozsilov azt a helyzetet tartotta szem előtt, amely a Szovjetunióban a hadikommunizmusról az új gazdaságpolitikára való áttérés időszakában volt jellemző. Az áttéréskor az *alacsony árak politikáját* alkalmazták. Ezek olyan árak voltak, amelyek az áruk előállítására kifizetett bérek színvonalához igazodtak; nem — vagy alig — realizáltak társadalmi tiszta jövedelmet. Az árpolitika irányítóit az a szempont vezérelte, hogy a piacot széles körben kitarják az alacsony keresetű dolgozók számára. A helyzetet elemezve Novozsilov úgy találta, hogy az *alacsony árak politikája az inflációhoz hasonlóan működik, csak az árak emelkedését az áruhiány növekedése helyettesíti.* Az előállott helyzetet hitelinflációnak nevezte el.

⁹ Hicks, J. R.: Value and Capital. Oxford, 1939.

¹⁰ Wicksell, K.: Geldzins und Güterpreise. Jena, 1898.

¹¹ Novozsilov, V. V.: Nodosztatok tovarov (Áruhiány). Vesztnyik Financov, 1926.

A második világháború alatti kötött gazdálkodás elemzésekor a nyugati vita a húszas évek szovjetunióbeli vitáját elevenítette fel. Az eltérés terminológiai: az „áruhiány” helyébe az „inflációs űr”,¹² a „hitelinfláció” helyébe a „viszafogott infláció”¹³ kifejezése lépett.

Aki egyetért azzal, hogy hatékony antiinflációs politika — a társadalmi-gazdasági rendszerektől függetlenül — csak megfelelő ár- és jövedelempolitikával biztosítható, annak számára az inflációs probléma lényege az a nyomás, amit a túlkereslet szabályozott ármozgás mellett fejt ki. Az inflációs nyomás tudományos elemzése napjainkban jórészt a szocialista országokban szerezhető tapasztalatokra támaszkodik. A szocialista országok közgazdaszai rendszeresen utalnak az inflációs nyomás jelenlétére, noha ezt a szóhasználatot általában kerülik. A következő megjelölésekkel találkozhatunk: eladói piac,¹⁴ burkolt áremelkedés,¹⁵ elhalasztott kereslet,¹⁶ ki nem elégített kereslet,¹⁷ nem önkéntes megtakarítás¹⁸ stb. Az „infláció” megjelölés használatának mellőzését Atlasz kifogásolja.¹⁹ Konnik „Politikai gazdaságtan” tankönyvében egyenesen leszögezi: A részleges aránytalanságok a forgalomban levő pénztömeg és a kínálat között a kiskereskedelemben keresleti többletre, a kolhozpiacon az árak emelkedésére, vagyis inflációs jelenségekre vezetnek.²⁰

A tervszerű árképzés óhatatlanul magában hordozza a részegyensúlyok megbomlásának lehetőségét. Tökéletesen működő állami irányítás mellett is adódhatnak olyan helyzetek, hogy az adott árakon egyes termékekből országosan vagy helyileg átmeneti hiány vagy felesleg keletkezik. Az ebből adódó átmeneti zavarok eltörpülnek az árstabilitás előnyei mellett. Abban a mechanizmusban ugyanis, ahol a termelői döntést kizárólag az ármozgás jelzései orientálják, a túlkereslet egyben az inflációs spirált is működésbe hozhatja. Ezzel szemben abban a mechanizmusban, ahol létezik az árstabilitásra ügyelő árpolitika, ott a felépő áruhiány a gazdaságpolitika számára ad jelzéseket. Ilyenkor az áremelés csak az egyik lehetséges alternatíva, ha nincs az összes többi (importnövelő, kapacitásbővítő, termelészerkezet-átalakító) lehetőség kimerült.

Ha a tervszerű árképzéssel vezérelt és jövedelempolitikai intézkedésekkel ellensúlyozott ármozgást nem minősítjük inflációnak, akkor az inflációs megnyilvánulás leszűkül:

— a nem tervezett és így a jövedelempolitikában figyelmen kívül hagyott árszintemelkedésre;

¹² Keynes, J. M.: How to Pay for the War. London, 1940. Lundberg, E.: Inkom stutveckling och köpffkraftsöverkott under Krigsåren. Meddelanden fran Konjunkturinstitut, Ser. B : 2. Stockholm, 1943. — Salant, S.: The Inflationary Gap. American Economic Review, 1942.

¹³ Hansen, E.: A Study in the Theory of Inflation. London, 1951.

¹⁴ Péter György: A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervgazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1956, 6—8. sz.

¹⁵ Csikós-Nagy Béla: Árpolitika az átmeneti gazdaságban, Budapest, 1958.

¹⁶ Portigul, Sz.: Platyezszposzobnij szprosz i predlozsenyje tovarov v szocialiszticheszkom voszproizvodszte. (Fizetőképes árukereslet és kínálat a szocialista újratermelésben.) Voproszi Ekonomiki, 1969. 12. sz.

¹⁷ Kaganov, G.: O nyekotorih voproszah teorii i praktiki tovarovno i gyeoznoszno obrascsenija pri szocializme. (Az áru-pénz forgalom néhány elméleti és gyakorlati kérdéséről a szocializmusban.) Gyengi i kredit, 1970. 1. sz.

¹⁸ Szohurocskina, J.: Szovecsanyija rabotnyikov statyisztjyiki szemejnih bjudzsetov. (A statisztikusok értekezlete a családi jövedelemlről.) Vesztnik Statyisztiki, 1970. 8. sz.

¹⁹ Atlasz, Z.: Problema Inflacii. Vesztnyik Moszkovszkovo Unyiverszityeta, Szerija VII. Ekonomika, 1969. No. 3.

²⁰ Konnik, J.: Kursz Politiceszknoj Ekonomii. (A politikai gazdaságtan kurzusa.) 2 Volume, Moszkva, 1963.

- a burkolt áremelkedésekre;
- a kényszervásárlásokra; valamint
- a kényszertakarékosságra.

A *nem tervezett árszintemelkedést* a vegyes ármechanizmus teszi lehetővé. Még azokban a szocialista országokban is, ahol az árrögítést átfogóan alkalmazzák, ez a forma mindenre kiterjedően csak a szocialista kereskedelem által értékesülő termékek és végzett szolgáltatások körében érvényesül. (A szabályozott árak szférája persze túllépi ezt a határt; gondoljunk csak a közszolgáltatásokra.) Működik az őstermelői piac. Széles körben tevékenykedik a kisipar. Több szocialista ország lehetővé teszi a nem alapvető termékek körében a vállalatok közötti megállapodásokon alapuló árképzést. Ha ezek a termékek és szolgáltatások drágulnak és ezzel a fogyasztói árterv nem számol, a fogyasztói ár-színvonal ebből kifolyóan bekövetkező emelkedése: infláció.

Burkolt áremelkedésen azt értjük, hogy az árszínvonal emelkedik, de ezt az árstatisztika nem jelzi. Erre még akkor is van lehetőség, ha az árindex teljeskörű megfigyelésen alapul. A klasszikus módszerrel szerkesztett árstatisztika ugyanis semlegesen viselkedik a minőségváltozás és a választékcserelődés eseteiben. Árszintemelkedés úgy is végbemeget, hogy egyetlen termék ára sem változik, de egyrészt rontják a forgalomba kerülő termékek minőségét, másrészt kivonnak a forgalomból termékeket, azokat újakkal helyettesítik, és a némi változtatással forgalomba kerülő új termék ára aránytalanul magas a régihez képest. Leginkább még a továbbfeldolgozó, illetve a kereskedelmi vállalatok vonatkozásában van mód a hatósági előírások betartásának ellenőrzésére, mind az ár, mind a minőség szempontjából. Túlkereslet esetén azonban ez az ellenőrzési lehetőség gyengül.

A *kényszervásárlás* azt jelenti, hogy a fogyasztói preferenciákat csak korlátozottan lehet érvényesíteni. A fogyasztó nem találja a piacon azokat a választékokat, amelyeket keres. Természetesen, egyetlen ország sem alapozhatja az áruellátást olyan tényezőkre, amelyekkel nem rendelkezik, és a nemzetközi munkamegosztást is csak olyan mértékben használhatja fel az áruellátás javítására, amilyen mértékben erre a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyának megőrzésével képes. A kényszervásárlás az áruellátás romlására utal, amit az egyensúly megbomlása, az inflációs nyomás idéz elő. Továbbá, a termelőerők fejlődésével és az életszínvonal ezen alapuló emelkedésével átalakul a fogyasztási szerkezet. A kínálati szerkezetnek ezt nyomon kell követnie. A drágább választékok iránti fokozódó kereslet emeli a termékcsoportok átlagárát. Ezért az átlagár-emelkedés nem is lehet a kényszervásárlás mércéje. Túlkereslet esetén viszont az átlagár-emelkedésben keveredik a minőségi tényező az inflációs nyomás elemeivel.

A *kényszertakarékosság* annak a jele, hogy a nem helyettesíthető termékek körében áruhiány uralkodik, és a kereslet határozott. A fogyasztó a keresett árura szánt jövedelmét nem kívánja a piacon kapható áruk vásárlására fordítani. Megtakarítja jövedelmét abban a reményben, hogy a kívánt árut később beszerezheti.

Az inflációs nyomás a fogyasztási cikkek mellett a termelési eszközök szférájában is jelen van. A túlkereslet által kiváltott burkolt áremelésekre e szférában még nagyobb lehetőség is kínálkozik, mert a

változó műszaki paraméterekkel gyártott alkatrészeknél, részegységeknél, egyedi gépeknél az árhatóság az árakat csupán indirekt úton, normatív kalkulációs előírásokkal képes szabályozni. A termelési eszközök szférájában az inflációs nyomás új formákkal is kiegészül. Tipikus megnyilvánulások: a befejezetlen gyártmányok állományának indokolatlanul magas szintje, a termelés és a beruházás szervezésében fellépő zavarok, az új létesítmények kivitelezési idejének elhúzóda-sa stb.

A túlkereslet rendellenességekre vezet a *munkaerőgazdálkodásban* is. A munkafegyelemre már az is kedvezőtlenül hat, ha túlkereslet van a fogyasztási cikkek piacán, és így a dolgozók munkával szerzett pénzjövödelmének szabad felhasználása korlátokba ütközik. Emellett azonban a termelési eszközök iránti túlkereslet szűk keresztmetszeteket teremt a termelő egységekben; a vállalaton belüli aránytalanságok megnehezítik a munkaerő racionális foglalkoztatását; időről időre változó mértékű kapun belüli munkanélküliség jön létre.

ha a hiányt
vezérel?

A *tervszerű árképzéssel szemben követelményként kell felállítani, hogy az árszínvonal biztosítsa az általános egyensúlyt*. Ha ez a követelmény teljesül, és a kereslet-kínálat összekapcsolt szabályozása jól van megoldva, akkor az ár megfelelően betöltheti funkcióját. A gyakorlatban azonban a túlkereslet beépül a szocialista társadalmak gazdaságába, vagyis a gazdaságnövekedés inflációs nyomás mellett megy végbe. Ennek negatív következményeit azonban a kapitalizmus mellett állást foglaló közgazdászok rendszerint eltúlozzák.²¹ Ebben az is szerepet játszik, hogy a visszafogott infláció nyugati elmélete a háborús helyzetre épül.

A visszafogott inflációnak a háborús helyzeten alapuló elméletét legalaposabban *Bent Hansen* fejtette ki.²² Ebben a helyzetben az ár- és berrögzítést széleskörűen kiépített *jegy- (adagolási) rendszer egészíti ki*. Két alapdiagrammon (a tökéletes verseny és a monopólium modelleken) ábrázolva azt is érzékeltetni kívánta, mennyire jelentős az az inflációs úr, amit az árak és a bérek befagyasztása hoz létre.

De *Hansen* modelljeinek voltak gyenge pontjai. *Hagger* ezért felvetette a modellek újrajvizsgálatát, a valósághoz közelebb álló helyzetekre gondolva, ahol lazább árszabályozást alkalmaznak, vagyis ahol az árszabályozás a túlkereslet csökkentését is célozza.²³ *Polak* olyan háborús árszabályozási modellt dolgozott ki, ahol az állam szigorúan kézben tartja az áralakulás folyamatát; de nem az árbefagyasztás célzatával. Ilyen alapon tesz különbséget az autonóm piaci áremelkedések és a hatósági árrendezések között. Az árak rendezése államilag szabályozott módon megy végbe, mégpedig abból a célból, hogy részben egészben kompenzálja más árak megelőző emelkedésének hatását.²⁴ A lényegen persze ez nem változtat. Ezek a piacrendszerű országban

²¹ *Bush, K.*: Soviet inflation, in: Y Lulan, ed. Banking, money and credit in the USSR (NATO, Brussels), 1973. — *Brzeski, A.*: Forced-draft industrialization with unlimited supply of Money, Poland, 1945—1964, in: G. Grossman, ed. Money and Plan, Berkeley, 1968. — *Campbell, R.*: Macroeconomic models and central price-setting in the Soviet economy, in: F. Gehrels, et. al., eds. Essays in economic analysis and policy. (Bloomington, Ind.) 1970.

²² *Hansen, B.*: Id. m.

²³ *Hagger, A. J.*: The Theory of Inflation. London and New York, 1964.

²⁴ *Polak, J. J.*: On the Theory of Price Control. Review of Economic Statistics, 1945. February.

háborús kötött gazdálkodás keretei között lehetséges ár- és bérszabályozási alternatívák.

Alapvetően más az a helyzet, amelyben a szocialista országok végzik az árak és a bérek szabályozását. Az európai szocialista országokban a lakosság fogyasztási alapja szabad árucserében értékesül. Nincs jegyrendszer. Általános szabályként csak a lakásforgalom van kivonva a piaci elosztás köréből. A lakbér színvonala a szocialista országokban alacsony, és a kis keresetűek részére is lehetővé teszi összkomfortos lakás bérlését. Az ilyen lakbér természetesen túlkeresletet teremt, ezért az új és a felszabaduló lakásokat hatóságilag kell elosztani. Ebből azonban még nem lehet makroszintű túlkereslet jelenlétére következtetni. Itt inkább arról van szó, hogy szocialista országokban a lakás átmeneti kategória a közösségi és az egyéni termék között; van ára, de nem az ár az elosztás szabályozója.

A szabad áruforgalom meghatározott követelményeket támaszt az árszabályozással szemben. A hatósági árak alapjában mégiscsak egyensúlyi árként kell működnie, hiszen a túlkereslet kiéleződése aláássa a tervszerű árképzés folyamatát. Ennek kapcsán említésre méltó az a jegyzetbeli utalás, amit Lerner tett az általa használt fogalom, az elnyomott (supressed) infláció kapcsán. Machlup emlékeztet arra, hogy Röpke a visszafogott (repressed) infláció kifejezését használta. Ezzel azt kívánta kifejezni, hogy az árat nem lehet hosszú időn át lényegesen az egyensúlyi ár szintje alatt tartani.

Eroforrás-pazarlás a kapitalizmusban és a szocializmusban

Az iparilag fejlett kapitalista országokban felgyorsult infláció előtérbe állította a nyílt és a visszafogott infláció összehasonlító vizsgálatát. De itt a tudományos kutatás szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. A nyílt infláció egyszerű árindekszámmal, mindenki számára hozzáférhető módon kvantifikálható. Az inflációs nyomás mértékéről viszont a népgazdaság összesített pénzügyi mérlegéből csak a tervezők alkothatnak hozzávetőleges képet. A mennyiségi egybevetés nehézségei miatt a tudományos kutatás minőségi kritériumot ragad meg, és ebből von le következtetéseket. Ilyen elemzéseket inkább a nyugati országokban végeznek, nemegyszer annak „bizonyítására”, hogy jobb a nyílt infláció, mint a visszafogott, mert az inflációs nyomás az irracionális elemeket honosítja meg a gazdaságban. Ezt a hipotézist legpregnansabban az „infláció kommunista stílusban” frazeológia tükrözi. Eszerint az irracionális forrása az a költségvetési politika, amely dotációkkal tartja fenn az árstabilitást. Az ártámogatás — ezen okoskodás szerint — csökkenti a tőkebefektetések lehetőségét, és így akadályozza, hogy a népgazdaság a fogyasztói keresletnek megfelelően bővítse a kapacitásokat. Az árstabilitást végül is a fogyasztóknak kell busásan megfizetniök.²⁵

Ez az a pont, ahol az infláció két alaptípusának összehasonlító elemzését nem vonatkoztathatjuk el a kapitalizmus és a szocializmus értékrendszereinek összehasonlító vizsgálatától. Csak így válik ugyanis világossá, hogy a gazdasági racionalitás, ahogyan az a szocializmus-

²⁵ Inflation, Communist Style, Time, 1974. VIII. 5. sz.

ban értelmezhető, nem determinálható a szabadpiac logikai rendszerében. Ha azt tekintjük racionálisnak, ami optimális, pazarlásnak pedig az ettől eltérő állapotot, még válaszolatlanul marad az optimum. *Bergson* utalt arra, hogy az optimumállapot csak a *társadalmi hasznosság* függvényében determinálható.²⁶ Az általa bevezetett „társadalmi jóléti függvény” a gazdaság ideológiai aspektusa. A társadalmi hasznosságnak nyilván más a tartalma a szocializmusban, mint a kapitalizmusban. A szocializmus értékrendje törvényszerűen állítja a *társadalmi szuverenitást* a fogyasztói szuverenitás helyébe, és korlátozza ilyen alapon a fogyasztói preferencia kínálatszabályozó funkcióját. A *társadalmi szuverenitás* abban fejeződik ki, hogy

— társadalmilag szervezik a fogyasztást az alapvető társadalmi gondoskodás körében, és így a közösségi termék fogalma elkülönül a termékek technikai kritériumaitól (azok oszthatóságától); és hogy

— az áruk relatív ára azok relatív társadalmi hiányához, vagyis a politikai preferenciák (diszpreferenciák) révén korrigált relatív piaci hiányhoz igazodik.

A *Pareto-optimum* gondolatvilágában mozogva, a szocializmus a kapitalizmusnál alacsonyabb gazdasági hatékonyságúnak minősíthető. Ilyen megközelítésben hatékonysági úr mutatható ki, és állítható, hogy a szocializmusban pazarolnak a gazdasági erőforrásokkal. De ha a *szocialista optimum*ból indulunk ki, pontosan az ellenkező eredményt kapjuk. Ez — tűnjék bármennyire különösnek — egyenes folyománya annak, hogy a racionalításban, de a pazarlásban is ideológiai állásfoglalás is kifejeződik.

Ebből az is kiviláglik, hogy a költségvetés újraosztó funkciója, az áraknak az értéktől való eltérítése (egyebek mellett az árdotáció) önmagában még nem infláció indukálta állami megnyilvánulás. Az ilyen jellegű költségvetési funkciót a társadalmi hasznosság akkor is működésben tartaná, ha az állami tervezés a tökéletes egyensúly állapotában határozná meg a gazdaságbővítés és struktúraátalakítás feladatait. Az állam csak olyan pénzt használhat fel árak preferálására, amire diszpreferenciák révén tett szert. Ez törvényszerű, mert az árszint megfelel az érték szintnek, a költségvetés pedig csak újraelosztási feladatot lát el.

Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy túlkereslet esetén ez a költségvetési funkció antiinflációs intézkedésekkel egészül ki, s ez esetben az állapot már nem optimális. Ez éppen az inflációban rejlő irracionálisnak a következménye. Ez az irracionális nem oldható fel pusztán azáltal, hogy szabaddá teszik az ármozgást. A költségvetési árdotáció kiiktatásával a társadalmi tőke nem bővíthető, mert az áremelkedés béremelkedést indukál. Sőt, a társadalmi tőke volumene inkább csökken. A szocialista állam ugyanis döntően a *létfenntartási költség* stabilitása érdekében alkalmazza az árdotációt. Ezért árdotáció csak bértúlkompenzálással szüntethető meg.

Az árak felszabadítása a lényegen mit sem változtat, ha fennmarad a túlkereslet. Az ugyanis csak fikció, hogy a nyílt infláció feloldja a túlkeresletet, vagyis távol tartja a gazdaságtól az irracionálisit. A mindenkori kereslet — írja Lerner — a nyílt inflációban megegyezik

²⁶ *Bergson, A.: Essays in Normative Economics. Cambridge. (Mass.) 1966.*

a mindenkori kínálattal; a piactisztítás folyamata tehát érvényesül. De ez a piactisztítás valójában nem egyensúly, legfeljebb abban a semmitmondó értelemben, hogy a kereslet mindig megegyezik a kínálattal, hiszen ez a formula így nézve semmi más, mint ugyanaz a tranzakció a másik oldalról nézve. Valóságos belső egyensúly azonban nincs. A túlkereslet mind az áremelkedés, mind az árrögzítés viszonyai között megakadályozza, hogy a racionális klasszikus ármechanizmus irányítsa az elosztási folyamatot.²⁷ Ehhez még hozzátehetjük: nyílt inflációban az állam által indukált túlkereslet a *piac öngerjesztése* nyomán felgyorsulhat. A felgyorsulást az inflációs spirál éleszti.

Az inflációs nyomás — vagyis, a túlkereslet — nem törvényszerű a szocialista gazdaságban. A húszas évek szovjetunióbeli vitái nemcsak a visszafogott infláció, hanem az *optimálisan működő szocialista gazdaság* elméleti megalapozása szempontjából is jelentősek voltak. *Juskov* a tervgazdaság olyan rendszerére tett javaslatot, amely biztosítja a népgazdasági fejlődés „félautomatikus optimalizálását” azáltal, hogy a népgazdasági fejlesztés optimalitását a gazdasági rendszer egységeinek maximális operatív önállóságával kombinálja.²⁸

Ha a tervszerű árképzéssel vezérelt és jövedelempolitikai intézkedésekkel ellensúlyozott ármozgást nem minősítjük inflációnak, akkor természetesen fel sem merülhet, hogy az árszintemelkedést bizonyos mértékig még nem, azon túl pedig inflációnak minősítsük. Tudományosan nem fogalmazható meg olyan tézis, hogy tervszerű árképzés nyomán végbemenő évi árszintemelkedés — mondjuk — 3 százalékon belül még nem, azon túl már infláció. Az olvasónak mégis hiányérzete lehet. Gyakran hangoztatjuk a „relatív árstabilitás” elvét. Ebben implicite kifejeződik az a hipotézis, hogy a társadalmi-gazdasági stabilitás szempontjából nézve vannak tűrési határok, amelyeket a tervszerű árképzésnél nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A gazdasági stabilitás komplex feltételrendszerében országoként eltérő módon velődik fel, *milyen mértékű árszintemelkedés egyeztethető még össze a társadalmi-gazdasági stabilitással*. Egyes nyugat-európai piacrendszerű országokban, ahol a nyílt infláció felgyorsult, a stabilizációs politika azt tűzi ki célul, hogy az inflációs rátát 10 százalék alá nyomja. A KGST-országok között vannak, amelyek a stabilitást a fogyasztói árak szinten tartásaként értelmezik; vannak, amelyek a stabilitással összeegyeztethetőnek tekintik a divatcikkek és az új technikát hordozó iparcikkek útján végbemenő lassú áremelkedést; és vannak, amelyek — szem előtt tartva a relatív árstabilitást — az ár egyensúlyi funkciójának erősítésére helyezik a hangsúlyt. Ezek már az általános stabilitással összefüggő kérdések, amiből nem lehet infláció-elméletet konstruálni.

²⁷ Lerner, A. P.: I. m.

²⁸ Juskov, L. P.: Osznovnoj voprosz planovoj metodologii. (A tervmódszer alapvető kérdése.) Vesznyik Financov, 1928. nov. 10. A Fedorenko, Novozsilov, Nyemcsinov és Kantorovics nevével fémjelzett szovjet gazdaságmatematikai iskola a húszas évek tudományos kutató munkáját fejlesztette tovább.

VÉKÁS ISTVÁN:

Érdek, beruházás, hatékonyság az állami gazdaságokban

A beruházások szerteágazó problémaköre nemcsak közgazdasági viták témája, hanem a társadalmi közvéleményt is élénken foglalkoztatja. Bár bizonyos feszültségek a gazdasági mechanizmus reformjának életbelépése és gyakorlata nyomán kerültek felszínre, nem tagadhatjuk az ismert problémák — feszített beruházási ütem, jelentős befejezetlen állomány, elégtelen hatékonyság stb. — történeti jellegét. Ezek a feszültségek különböző élességgel gazdasági fejlődésünk korábbi korszakát is végigkísérték.

Bródy András¹ a beruházások alakulását vizsgálva főként a gazdaságpolitika folytonosságának hiányát, s ennek nemkívánt kísérőit bírálta. Hangsúlyozottan hívta fel a figyelmet a beruházási szférára, ahol „olyan amplitudójú kilengéseket találunk, amire még a világválság tőkés statisztikájában is aligha lehet példát találni.”² A fejlesztési koncepciók kimunkálása és megvalósítása óriási felelősséget ró a központi gazdaságirányításra, hiszen hosszabb távra döntünk a gazdaság dinamikájáról és struktúrájáról. Az időnkénti változtatások megbonthatják a kialakult arányokat, ellenkező irányba terelhetik az egészségesnek induló gazdasági szerkezetet, és ez mindenképpen az erőforrások pazarlását jelenti. Szocialista gazdasági fejlődésünk egyenletessége úgy biztosítható, ha a központi gazdaságirányítás világos érdekeltiségi viszonyokat teremt a vállalatok számára, ennek alapján felelőségük számonkérhető, a velük szemben támasztott követelmények teljesítése reálisan elvárható.

A bonyolult összefüggéseket tartalmazó beruházási problémakörből egyet emelnék ki vizsgálat céljából: *a mezőgazdasági vállalatok beruházási-érdekeltiségi kérdéseit a hatékonyság összefüggésében*. Konkrétan az állami gazdaságok állattenyésztési beruházásainak problémáiból olyan következtetéseket vontunk le, amelyek túlmutatnak a szektor jelentőségén, és szerény mértékben hozzájárulhatnak egész mezőgazdaságunk hasonló jellegű kérdéseinek újabb oldalról történő megvilágításához.³

Állami gazdaságaink a közgazdasági, természeti adottságok tekintetében egymástól elkülönülten tevékenykedő nagyüzemek. A nagyüzemi

¹ Gazdasági növekedésünk üteme 1924-től 1965-ig. Közgazdasági Szemle, 1967. április.

² I. m. 426. l.

³ A vállalati oldalról való kiindulást indokoltnak tartom, mert a beruházásokkal kapcsolatos problémák nem csupán népgazdasági szinten okoznak feszültséget, hanem már a gazdaságokban is.

mezőgazdaság megteremtésében, a mezőgazdaság termelőerőinek fejlesztésében, a korszerű vállalatvezetés módszereinek elterjesztésében az elmúlt negyedszázadban — és ma is — élenjáró szerepet töltenek be. A hatvanas évek végétől bontakozott ki a mezőgazdaságban az a tudományos-technikai forradalom, amelynek keretében az extenzív gazdálkodást az intenzív váltotta fel, a technológia és a termelés-szervezés új módszerei, a növénytermelés majd az állattenyésztés termelési rendszerei alakultak ki. Mindez jelentős beruházásokat tesz szükségessé, amelyeket elsődlegesen a szocialista állam finanszíroz.

A beruházások hatékonysága feltételezi, hogy a befektetett eszközöket a termelési folyamatban ésszerűen kihasználják, a folyamatokat körültekintően megszervezzék. De nem hanyagolható el a döntés sem, amely rendkívül heterogén befolyásnak van kitéve, nagyon sok érdek eredőjeként realizálódik. Több olyan fontos tényező játszik benne szerepet, amelyeket nem, vagy alig lehet számszerűsíteni, holott hatásuk a későbbi eredményre egyáltalán nem közömbös. Ebből fakad a döntést hozók felelőssége.

A gazdaságoktól azonban csak annyiban lehet felelősséget elvárni, amennyiben önállóságot élveznek a döntésben és annak realizálását kifejező anyagi feltételekben.

Az állami gazdaságok önállósága a beruházási döntés meghozatalában — megítélésem szerint — kisebb, mint amilyen mértékben az kívánatos lenne. Homályosítja az önállóság megítélését, valódi tartalmát az elnevezés: ugyanis, amikor vállalati beruházásokról beszélünk, ritkán adunk arra választ, hogy a szóban forgó beruházások milyen értelemben „vállalatiak” — pedig ez kardinális kérdés.

Állami gazdasági szinten az összes beruházások 90—94 százaléka vállalati hatáskörbe tartozik, értelemszerűen a gazdaság igazgatója dönt róluk. De a döntést számos eszközzel orientáljuk, amelynek konzekvens hatása kötött pályára kényszeríti a beruházási magatartást, befolyásolja a realizálást és a kihasználást is. A gazdaságok állattenyésztési beruházásainak mintegy kétharmadát állami támogatással valósítják meg, amely konkrétan megjelöli a felhasználás célját és irányát. Nagyértékű beruházás megvalósításához hiteleket kell igénybe venni, s a vállalati döntésre gyakorolt hatás ezen keresztül is érvényesül. A területi főosztályok oly módon kapcsolódnak az egyes beruházásokhoz, hogy az végül vállalati jellegű is, meg nem is.

Különbséget kell tennünk ezért a beruházások között a döntés jellegét, finanszírozási módját és a megvalósítás szintjét illetően is. A vállalati beruházás ily módon csak a megvalósításban vállalati — döntés és finanszírozás szempontjából egyáltalán nem az. Legtöbb esetben a vállalati hatáskör a döntési szférában csupán egy végső „igent” jelent a gazdaság igazgatója részéről — a kész tények determinálta helyzet elfogadását.

Természetesen a vállalati döntést egyéb tényezők is alakítják, nem utolsósorban a termelőerők fejlesztésének objektív szükségszerűsége. Előre lépni az állattenyésztésben csak a műszaki-technológiai színvonal jelentős emelésével lehet. Feladataink között továbbra is fontos helyet foglal el az állati eredetű termékek mennyiségének és választékának

növelése. A külföldi és a hazai igények növekedése a minőség javítását, az önköltség csökkentését követeli.

Az állattenyésztési beruházásokhoz kapcsolódó állami támogatás csábító ereje tehát találkozott a gazdaságok idevágó törekvéseivel: ők lettek a szarvasmarha-, illetve a sertésprogram megvalósítói. A támogatás jelentős összege azonban olyan gazdaságokban is beruházási szándékot váltott ki, ahol az ágazatok jövedelmező fejlesztését az üzemi adottságok egyáltalán nem támasztották alá. Következésképpen a támogatás több gazdaságban hozzájárult a veszteséges termelés fenntartásához vagy fokozásához. Ezekben a gazdaságokban a termelés a támogatási rendszer által is ösztönzött túlzott méretek miatt veszteséges.

Az orientálás ugyanis olyan termelési szerkezet kialakulását erősítette, amelyben előfordulhatott a mezőgazdasági termelés biológiai-vertikális egységének megbomlása (elégtelen, költséges takarmánytermelés), az árarányok szempontjából is negatív irányú eltolódás mellett. Az állattenyésztés nagyarányú befektetései szükségképpen kiváltották a finanszírozási lehetőségek átcsoportosítását a növénytermelés kárára. Az állattenyésztési beruházások megvalósítása miatt a növénytermesztésben gyakran még az elavult eszközök pótlására sem volt lehetőség.

Összességében tehát a gazdaságok fejlesztési igényeit a beruházási támogatás kapcsolja hozzá a népgazdasági érdekhez, de nem mindig jó eredménnyel. A gazdaságok vezetői viszonylag rövid időn belül párhuzamot vontak a támogatások és a veszteségek között. E két tényezőhöz társítják a felvásárlási árak alacsony — esetleg negatív — tisztajövedelem-tartalmát.⁴ Ez azonban a sokat vitatott felvásárlási árak szerepének nagyon egyoldalú megközelítése. A tapasztalatok szerint a felvásárlási árak többszöri emelése alig-alig csökkentette a veszteséget, inkább a beruházási szándékot erősítette és további megalapozatlan fejlesztésekre készítetett.

Az irreálisan magas beruházási keresletet gyakran azzal magyarázzák, hogy alacsonyak a hatékonysági követelmények. Az állattenyésztési beruházásoknál a legalacsonyabb — 7 százalékos — a megkívánt eszközarányos nyereség, itt a legkedvezőbb a hosszú lejáratú hitel visszafizetési ideje (15 év) és kamata (6 százalék) Havas Gábor⁵ világosan kifejtette, hogy hitelezési alapelveink következetes alkalmazása a leterheltség miatt nem enged „szóhoz jutni” egy hatékonyabb javaslatot tevő vállalatot. A hitelképesség visszafizető képességet (minél rövidebb időtartamút) jelent, következésképpen a hitel orientáló szerepét nem tudjuk érvényesíteni: nem célokat, fejlesztéseket rangsorolunk, hanem vállalatokat, vagyis volumenük szerint. Ez nem egyszerűen az alapképzés és a felvásárlási ár (veszteség) problémája, hanem a beruházási túlfűtöttség következménye. Így nem csupán a követelmény lazult, hiszen a beruházási hitel felvételének egyik feltétele (a 30 százalékos saját forrás biztosítása) nélkül is hatékony lehet egy beruházás — népgazdasági és vállalati szinten egyaránt. Találón fogalmazza meg a hitelrendszer problémáit Vági Ferenc⁶: „ha ezt a követelményt (a fenti jövedelmezőségi norma mellett

⁴ E tekintetben a gazdaságok véleményét gyakran a szakirodalom is megerősíti.

⁵ Dr. Havas Gábor: *Beruházás és hitelezés*. Kossuth Könyvkiadó, 1972.

⁶ Vági Ferenc: *A vállalati érdekelttség és érvényesülésének mechanizmusa az állami gazdaságokban*. Akadémiai Kiadó, 1973. 142. l.

való felhalmozást — V. I.) a gyakorlatban konzekvensen betartanák, akkor a még nyereséges állami gazdaságok java része is kiesne a felhalmozási hitelezés köréből.”

A szabályozórendszer korrekciója folyamatos feladata a gazdaságirányításnak. Az eddigi szabályozómódosítások is az állandó ráfigyelés tanulságaiból születtek. Az 1968 óta eltelt időszakban, bármennyire is az ellenkező törekvések vezettek bennünket, szinte minden alkalommal csak bonyolódott a szabályozók belső összefüggésrendszere. A gazdaságoknak négy-öt lépéssel előre kellett kombinálniuk, hogy eligazodjanak a mai közgazdasági környezetben.

A vállalati döntések orientálása a bonyolultság következtében kétes értékű visszajelzésekben mutatkozik meg. Támogatást nyújtunk az egyszerű ráfordításokhoz, hozzájárulunk a folyó termelési költségek csökkentéséhez, eredménykiegészítő támogatással igyekszünk növelni a saját forrásokat, s mindezekon túl, hogy a fontosabb termékek minimális jövedelmezőségét biztosítsuk, időnként felemeljük a végtermékek felvásárlási árát. A beavatkozások ilyen láncolata nem csupán a gazdálkodói önállóságot sérti, hanem elkényelmesedéshez, a cselekvőképesség tompításához vezet.

Az állami gazdaságokban (és az egész mezőgazdaságban) a nyereség zöme (70—80 százaléka) a növénytermelésben keletkezik. Az árbevétel nagyobb része azonban az állattenyésztésből ered. Amit a két főágazat orientálása során a differenciált szabályozás el tud érní a növénytermelésben, az nem sikerül az állattenyésztésben. Hogy ez az ellentmondás a termelői árak eltérő tisztajövedelem-tartalmán keresztül a nyereségben kulminál, csak annak következménye, hogy a fejlesztési érdekeltség torzított formában kapcsolódik a piachoz. Ezért a bank a gyenge gazdaságok állattenyésztési beruházási javaslatát bizalmatlanul fogadja. A hitel az esetek döntő többségében az ártámogatás mellé járul. A gazdaságok úgy látják, hogy csak támogatással együtt érdemes felvenni. Így jogosan vetődik fel a kérdés: van-e önálló szerepe a hitelnek a gazdaságok beruházásainak befolyásolásában.

A bonyolult hatásmechanizmus a gazdálkodás minden fázisában érvényesül. A támogatások összegére nem számolunk amortizációt. A mezőgazdaságban érvényes amortizációs normák egyébként is alacsonyak, nem fejezik ki a fizikai kopás alsó határát sem, holott az új normák kialakításánál az erkölcsi avulást is figyelembe kellene venni. Ily módon *nemcsak azáltal csorbitjuk az egyszeri ráfordítások felhasználásában megkívánt anyagi érdekeltséget, hogy biztosítjuk a beruházási támogatás ingyenességét, hanem olyan értelemben is, hogy lassítjuk az egyszeri ráfordítások megtérülését és a gazdaságok figyelmét elsősorban a folyó termelés költségeire irányítjuk.* A termelés támogatásával pedig akadályozzuk a gazdasági tisztánlátást. Ahelyett, hogy megszüntetnénk a társadalmilag ésszerűtlennek ítélt gazdaságtalan termelést, a figyelmet a kibocsátás növelésére, az eredmény fokozására irányítjuk. Rejtve marad a költségalakulás feszültsége és a gazdaság egyértelműen a termelés növelésében keres kiutat. Tehát nemcsak azért fokozott a beruházási kedv, mert ennek valóra váltása a könnyebb és látványosabb, hanem azért is,

mert a termelési folyamat bővítésében nagyobb az érdekeltség, és a költségsökkentés, a takarékoság háttérbe szorul.

Közgazdasági irodalmunk a beruházások hatékonyságát gyakran a nyereséggel méri; ezt ismerik el olyan eredménynek, amelyből a vállalati önállóságot növelni, a dolgozó kollektíva személyi jövedelmének növelését szolgáló fejlesztéseket realizálni lehet. Az állami gazdaságok 1968—1973 közötti adataiból megfigyelhető a nyereség ellentmondásos alakulása, amely hátrányosan befolyásolta a vállalati felhalmozóképességet. Ennek ellenére, a nyereség abszolút csökkenése mellett sem lankadt a beruházási kedv. Más oldalról ugyanis a támogatások ténye (és nem a mértéke) megpróbálta ellensúlyozni a saját forrás csökkenését. Hogy a vizsgált időszakban a beruházások és a nyereség alakulása között nagyon gyenge korreláció van, még önmagában nem jelentené a beruházási szándék nyereségtörekvésű céljának tagadását. Jelentős mértékben érvényesül a technikai váltás azon hatása, hogy ebben a szakaszban egy ideig a ráfordítás növekedése jellemző, számottevő eredmény nélkül. A beruházás és a nyereség mozgási irányának ilyen mértékű elszakadását közvetett módon egy másik folyamat magyarázhatja. Tudniillik kedvezően alakult az árbevétel az állattenyésztésben is, ahol a két kiemelt ágazat részesedése az utóbbi 5—6 évben rendszeresen nőtt. Az árbevétel — mai viszonyok között — a nyereséghez képest közvetlenebb, elérhető cél. A termelés bővítésében való érdekeltség is a kibocsátás, az árbevétel növelését célozza. Úgy véljük, a mai beruházási rendszerben a technikai-műszaki fejlesztésben s a munkakörülmények javításán keresztül a termelés növelését, konkrétan a kibocsátás fokozását jelöljük meg fő elvként. A gazdaságok évről évre növelik az árukibocsátást, de a szabályozórendszer ezen a ponton is beavatkozik, s mintegy félve a kibocsátás csökkenésétől, árkiegészítéssel igyekeznek ezt meggátolni.

Az elmondottak alapján a nyereség nem inspirálója a beruházási magatartásnak, mégis hangoztatjuk a szocialista vállalat nyereségérdekeltségét. Ez a paradoxon a szándék és a valóság pregnáns ellentmondása, hiszen végül is nem azért szorul háttérbe a nyereség, mert a mikro-gazdaságnak ezzel ellentétes a természete, hanem mert adott körülmények között nem tud érvényre jutni.

Gazdaságpolitikánk a legutóbbi években hangsúlyozottan előtérbe állította a társadalmi termelés hatékonyságának növelését, a rendelkezésre álló eleven- és holtmunkával való takarékoságot. A hatékony vállalati gazdálkodás a beruházások esetében is feltételezi a munka jobb megszervezését, a belső tartalékok feltárását, azok ésszerű kihasználását. A munkával való takarékoság azonban bizonyos formaváltozáson megy keresztül, ha a beruházási tevékenységtől a folyó termelés szférájáig haladunk.

A beruházási munka során a takarékoság elsősorban a beruházási javak körültekintő, időre történő beszerzésében, az anyagok ésszerű felhasználásában, a beruházási időtartam optimális lerövidítésében nyilvánul meg. A termelési folyamatban az egyszeri ráfordítások folyamatos ráfordításokká alakulnak át. A fajlagos költség csökkentése végett a beruházott állóvagyon maximális kihasználásával a termelés növelése ke-

rül előtérbe. Tehát amíg az első fázisban a költségminimalizálás, addig a termelési szférában az eredménymaximálás a hatékonyság vezérlő elve. Gazdasági fejlődésünk mai szakaszában azonban nem ilyen egyértelmű a vállalati érdek.

A beruházási javak iránti túlzott kereslet, az állami támogatáshoz és hitelforráshoz való hozzájutás a gazdaságokat arra készíti, hogy alábecsüljék a beruházási költségek tervezett összegét. A vállalat arra törekszik, hogy lehetőleg olcsó, egyszerű megoldást találjon, még akkor is, ha ezzel vét a beruházások komplexitása és az optimális műszaki megoldás ellen. E tekintetben a felelősséget a gazdaságoktól kell számon kérni, mert összecsapott félmegoldásokkal a gazdálkodás elemi szabályait sérítik. A műszakilag nem megfelelő, összetételében hézagos létesítmények egyrészt további többletráfordítást tesznek szükségessé, másrészt nehézséget okoznak az üzemeltetésben is azáltal, hogy javításokat igényelnek, zavarják a rendeltetésszerű használatot. A szakosított állattenyésztési telepek esetén az üzemelési problémákat egyébként is fokozzák a tervezői tevékenység fogyatékosai, az ipari háttér meglévő hiányosságai. Érdemes elgondolkoznunk azon, hogy az egyes létesítmények formai és műszaki szintje megfelel-e gazdasági adottságainknak.

Továbbmenve, a még ki nem próbált technológiával üzemelő beruházások esetén a tapasztalatlanság nemcsak a vállalatot, hanem a tervezőt is kísérti. Égető kérdése a mikroszféra beruházásainak, hogy milyen mértékben sikerül információkat szereznie az egyes létesítmények műszaki megoldásáról, technológiájáról, a szükséges beruházási javak beszerzési forrásairól. Az is fontos, hogy a tervező szervek mennyiben tudnak alkalmazkodni a mezőgazdasági feladatok sajátos biológiai jellegéhez; a termelőeszköz-ellátó vállalatok elő tudják-e mozdítani — zökkenőmentesen — az ágazat műszaki-technikai fejlődését. Bár a mezőgazdasági objektumtervezés az elmúlt 10 évben jelentősen fejlődött, még mindig szűk a választási lehetőség, s különösen feszítő az árprobléma (egyedi tervezés esetén a gazdaságok számára gyakran megfizethetetlen.) A nemkívánt jelenségek kölcsönös tájékozatlanságról, egymás tevékenységének nem ismeréséről tanúskodnak. Mindezek következtében *a tervezett beruházási költség az első hiteligényléstől a végszámla kiállításáig tetemesen emelkedik*, s emiatt egészségtelenül megváltozik a források összetétele is: növekszik az ártámogatás (valamint a hitel), csökken a saját forrás aránya. Egyre inkább anyagi tényezővé válik az idő, meghosszabbodása sújtja a vállalatot, hiszen a beruházási javak mozgóáras rendszere eleve felrúghatja a tervezett nagyságrendeket, többletköltségeket és felesleges adminisztrációt hárít a gazdaságra és egyben növeli az állami pénz iránti igényeket. Következésképpen a takarékoság nem érvényesül, növekszik a beruházási ráfordítás, de nem olyan ésszerű előrelátásból táplálkozva, hogy műszaki-szervezési megoldással optimális üzemelési körülményeket biztosítson a termékkibocsátás számára. *A többletráfordítások ily módon nem csökkentik a folyó termelés költségeit.*

Az üzembevetel után, a termelési folyamatban sem érvényesül megfelelő költségtakarékosság, hiszen ebben a fázisban is túlzott beavatkozás érvényesül, és szinte lehetetlenné tesszük a vállalati jövedelmezőség megítélését. Miután többé-kevésbé nyilvánvalóvá válik a termelés vesztesége, dilemma elé kerül a gazdaság: visszafogja a termelést, és vállalja

a nem megfelelő kihasználással járó szankciókat vagy pedig megpróbálja jobb szervezéssel rentábilissá tenni a gazdálkodást. A dilemma azonban csak későn vetődik fel élesen, és — mivel hiányoznak a szervezést javító hajtóerők — további egészségtelen magatartást vált ki. Nevezetesen újabb beruházások vagy más csatornán kiáramló központi pénzek iránti igényeket. *A szektorszinten vagy a vállalati keretek között érvényesülő kihasználatlanság és a további költségvetést feszítő pénzszervezési törekvés mai beruházási rendszerünk talán legnyomasztóbb ellentmondása*: további vásárlóerő kibocsátására készíti a gazdaságirányítást, élősdi, gazdaságtalan tevékenységre csábítja a vállalatokat.

A beruházási tevékenység központi kérdésként való bemutatása nem szemléletbeli torzulás, nem annak tagadása, hogy a vállalati érdekeltég elsődleges mozgásformája a jövedelemszerzés. Arra azonban rá kell mutatnunk, hogy a vizsgált területen megkívánt érdekeltég hiányában a vállalati jövedelemtörekvés sem érvényesül megfelelő formában.

A támogatási rendszer 1968 óta funkcionál, de mai mértéke, összetétele és részben iránya is többszöri módosítás következtében alakult ki. A változtatások részben bizonyos vállalati gazdálkodásra hátrányos tényezőket kívántak ellensúlyozni, részben gazdaságpolitikai értékítéletek és célok módosulásának következményei. Az adott viszonyok között a rendszer egyes elemei a módosítások miatt nemcsak zavarólag hatnak (mert hatásuk a többi elemhez képest visszajára is fordulhat), hanem a stabilitás hiányában gátolják a perspektivikus személetet. Nem várhatunk el távlatokban való gondolkodást a gazdaságoktól, amikor a gyakori változtatások éppen a „máról holnapra” való gazdálkodásra készítetnek. Azon a szinten, ahol a főbb gazdasági összefüggések ismeretén túl a legszükségesebb információk megszerzése is probléma, a vázolt viszonyok kapkodásban, az erőforrások pazarlásában fejeződnek ki. A közgazdasági környezet összetevőinek bonyolult változása folytán egyre nehezebb a pótlás—bővítés, a mai és a jövőbeli érdek megítélése; a fő kérdések eldöntésében tehát bizonytalanság uralkodik.

Tanulmányunkban a kritikus hangnem, a kérdések élére állítása dominál, de célunk is ez volt. Ha nem fordítunk nagyobb gondot a problémák súlyozására és megoldására, úgy a társadalmi kapcsolatokban is hátráltatjuk a józan értékrend kialakulását. Drecin József⁷ a legkiéleztettebb beruházási feszültségeket időszakában szinte drámaian fogalmazta meg azokat az eltévelyedéseket, amelyek fellazítják a gazdálkodói és a társadalmi morált. Cikkünkben ezeket a problémákat vállalati aspektusból közelítettük meg, azzal a céllal, hogy erről az oldalról is kiegészítsük a problémafelvetést.

Mai gazdaságirányítási rendszerünkben a meglévő problémák mellett létezik egy egészséges mechanizmus, amely viszonylag rövid idő alatt felszínre hozza azokat a fogyatékoságokat, amelyek a régi irányítás közepette is léteztek, de rejtve maradtak, további ellentmondásokat

⁷ Beruházási egyensúly, irányítási és döntési mechanizmus. Társadalmi Szemle, 1971. június.

indukáltak. De még nem működnek olyan erők, amelyek megnyugtató módon a rendezés irányában hatnának.

Világosabb érdekeltségi viszonyok megteremtéséhez — megítélésem szerint — első feladatként radikálisan csökkentenünk kellene a központi beavatkozások számát, hiszen a mai rendszer rengeteg, pénzügytechnikailag is hihetetlenül bonyolult feladatot ró az irányító szervekre. A pénzügyi szervek és a középírányító hatóságok az ellenőrzésben és az anyagi eszközök odaítélésekor, a vállalati vezetők pedig a döntés meghozatalakor bizonytalanok. Az esetek nagyobb részénél éppen a generális kérdést nem látják világosan, mert összetevői atomizált formában jelennek meg.

A támogatásokat pedig összevontan, döntően a beruházáshoz koncentrálva kellene folyósítani. Mindenképpen meg kellene szüntetni a folyó termelésben felhasznált termelőeszközök ártámogatását — ennél az is egyértelműbb lenne, ha több évre stabil felvásárlási árat alakítanának ki. A mainál differenciáltabban kellene elbírálni az eredménykiegészítő támogatásokat is. Ha sikerülne a támogatásokat megfelelően a beruházáshoz összevonni, és mellőznénk a további intervenciót, nemcsak közvetlenül erősítenénk a vállalati önállóságot, hanem felelősségét is fokozhatnánk. Vállalati szinten világosabb lenne az eredmény és a ráfordítás viszonya. Közvetlenebb és egyértelműbb lenne a nyereségre való törekvés vagy a termékstruktúra ésszerű átalakítását célzó beruházási szándék. Azon lehetne vitatkozni, hogy a támogatási alapot mennyiben célszerű differenciáltan felhasználni. Mindenképpen számolnunk kell azzal, hogy a differenciált szabályozás munkaidényes és az adminisztrációs teendőket gyarapítja.

Megérne egy alapos mérlegelést a közös-társulásos beruházások kérdése is. Nem tagadva az erőforrások koncentrálásának szükségességét, a kihasználási fok javulását, ez a forma tovább súlyosbítja — már a vállalatok között is — az érdekeltségi hiányosságot, mert a felelősséget kollektív szintre viszi.

Célszerű volna akár adminisztratív eszközökkel is beavatkozni minden olyan esetben, mikor a gazdaságokhoz eljutó információ szépített képet ad a beszerzés formáiról és választékáról. Növelni kellene az ipar és a mezőgazdaság közötti informálódást, mert ez a vertikális kapcsolatok bővülésének egyik fontos feltétele.

Nem utolsósorban pontosabban kellene tisztázni a beruházó és a kivitelező, illetve a tervező érdekeltségi, felelősségi kapcsolatát. Ennek hiányában az sem mindig derül ki, melyek a tisztán technikai akadályok, és mikor van szó az érdekeltség hiányáról vagy ellentmondásos érvényesüléséről. A beruházási rendszer problémáit csak hosszabb távon lehet megoldani, de az V. ötéves tervben már radikálisabban hozzá kellene fognunk a rendezéshez, mert ha ezek a mechanizmusok megmerevednek, akkor olyan szervesen épülnek be a gazdaságba, hogy feloldásuk egyre nehezebbé válik.

KŐSZEGI GYULA:

Közúthálózatunk és a közlekedési költségek

Hazánk gazdasági életében a közúti közlekedés szerepe a többi ágazat termelésbővülését meghaladó mértékben növekedett. Ez összefügg az iparosítással és az állandóan emelkedő életszínvonallal. Míg 1950—1967 között az ipar termelése kb. 4,5-szeresére, az építőiparé majdnem 3,5-szeresére bővült, addig a közúti közlekedés személyszállítási teljesítménye kereken hússzorosára, az áruszállításé csaknem tízszeresére emelkedett. Mivel a fejlesztési lehetőségek erősen korlátozottak voltak, a teljesítmény ilyen tetemes megnövekedése a közúti közlekedési eszközök rendkívül intenzív — az európai átlagértéknek másfélszeresét is meghaladó mértékű — kihasználásával történhetett. A továbbiakban is egyre növekvő igények szinte kikényszerítették, hogy a probléma megoldására a közlekedés egészét érintő, egységes rendszeren belül kerüljön sor, amellyel a mennyiség, a minőség és a gazdaságosság kérdése nagyobb időhorizontú elképzelés alapján megoldódik.

Ezt a feladatot kívánta betölteni a kormány és az országgyűlés által 1968-ban elfogadott *Közlekedéspolitikai Konceptió*, amely a közúti közlekedés helyzetét illetően — egyebek között — a következő főbb megállapításokat tartalmazza: „a közúti közlekedés terén — a végrehajtott korszerűsítések és építések ellenére — az országos úthálózatnak alig a felén van a járműközlekedésnek megfelelő útburkolat; az utak teherbírása sok helyen nem felel meg a nagy raksúlyú járművek forgalmi igényeinek, vonalvezetésük akadályozza a nagyobb sebességgel való biztonságos közlekedést.”

Ehhez még hozzátehetjük: az úthálózat fejlesztése elmaradt a járműállomány fejlesztéséhez képest.

A koncepció utáni helyzet

A Közlekedéspolitikai Konceptió helyesen és pontosan mérte fel a helyzetet, tűzte ki a célokat és határozta meg a feladatokat. Célszerű megvizsgálni, hogy az azóta eltelt öt év során ezekből mi és hogyan valósult meg. *Az elemzést az igénybevétel és a fejlesztés, illetve ráfordítás alakulásának összevetése alapján végezzük*, tekintettel arra, hogy a vázolt kedvezőtlen állapot ezek aránytalansága következtében jött létre. Összehasonlítási alapnak az 1967. évi adatokat választottuk, mivel a Konceptió csak ilyen vagy még korábbi adatokat vehetett figyelembe. Megjegyezzük még, hogy az adatok zöme a Központi Statisztikai Hivatal „Közlekedési és hírközlési évkönyv, 1972.” című kiadványából származik; az egyéb helyről vett adatok forrását külön feltüntetjük.

A forgalmi igénybevétel alakulása

Nézzük először, hogyan alakult a szállítás-hírközlés teljesítménye más, jelentősebb népgazdasági ágakhoz viszonyítva.

1. sz. táblázat

Az 1967—1972 közötti növekedés adatai
(összehasonlítható árakon számítva)

Időszak	Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság	Szállítás-hírközlés
Az 1967. évi adatok = 100				
1967—1972.	131	143	116	149

Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1972.

A szállítás-hírközlés teljesítményének bővülése meghaladja a többi ágak termelésnövekedésének mértékét: az elmúlt öt évben mintegy 18 százalékponttal előzte meg például az egyébként dinamikus fejlődőnek tekintett ipart. Lássuk ezek után a közúti közlekedés teljesítményének emelkedésére vonatkozó adatokat.

2. sz. táblázat

A közúti közlekedés teljesítményének alakulása

Év	Áruszállítás (közhasználatú és nem közhasználatú együtt)		Személyszállítás (közhasználatú távolsági)	
	millió tonnakilométer	index	millió utaskilométer	index
1967.	3370	100	5749	100
1968.	4165	124	5978	104
1969.	5011	149	6586	115
1970.	5820	173	7216	126
1971.	6589	196	7801	136
1972.	7075	210	8354	145

A közúti személyszállítás teljesítményének az áruszállításénál lassúbb növekedésében jelentős a szerepe a nem közhasználatú, főként magánszemélyek által lebonyolított forgalomnak. Ennek közvetett jellemzésére szolgálhatnak a személygépkocsi-állomány alakulásának adatai.

3. sz. táblázat

A személygépkocsi-állomány alakulása

Év	Összesen		Ebből: magántulajdonban	
	ezer db	index	ezer db	index
1967.	145	100	126	100
1972.	340	234	314	249

A közúti személyszállítás fejlődésének mértékét a két adat együttes értékelésével közelíthetjük meg. A közölt számok azonban közvetlenül nem összegezhetőek: jól értékelhető, összefoglaló adatot a forgalomszámolás nyújt. Jellemzésül az egyszámjegyű főközlekedési utak összesített adatát választva (l. a 4. sz. táblázatot) azt kapjuk, hogy a napi átlagos gépjárműforgalom ebben az időszakban 172 százalékra emelkedett. (A mutató globális, tehát összevontan tartalmazza a személy- és a teher-szállítás egyébként nem összegezhető volumenének, vagyis az állami közúthálózat igénybevételének, forgalmi terhelésének az alakulását.)

4. sz. táblázat

Napi átlagos gépjárműforgalom

Év	Darab	Százalék
1967.	35 542	100
1968.	40 313	113
1969.	42 519	120
1970.	49 318	139
1971.	52 999	149
1972.	61 117	172
1968—1972.	246 266	693

Ezt az adatot érdemes összevetnünk az állami ipar legdinamikusabb iparcsoportjainak fejlődésével.

5. sz. táblázat

A bruttó termelési érték indexe
(összehasonlítható árakon)

Iparcsoport	1972. (Az 1967. évi adatok = 100)
Híradás- és vákuumtechnikai ipar	152
Műszeripar	157
Vegyipar	170
Nyomdaipar	156

Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1972.

A közúti forgalom bővülése — mint látjuk — a legdinamikusabban fejlődő iparágakénál is gyorsabb. Ez a nagy forgalomemelkedés nemcsak az előbb látott indexmutatókban jelenik meg, hanem az összes szállítási teljesítményben elfoglalt részarány növekedésében is. A közúti áruszállítás (tonnakilométerben számítva) az összes szállítási teljesítménynek 1967-ben 13,5 százalékát, 1972-ben pedig már a 22,0 százalékát tette ki. A közúti közhasználatú távolsági személyszállítás (utaskilométer alapján) ugyanezen idő alatt részarányát 25-ről 33,5 százalékra emelte. Az aránynövekedések főként a vasúti szállítás terhére történtek.

Ezek a tendenciák gazdasági fejlődésünk velejárói, s tartós érvényesülésükkel kell számolnunk, mivel az előidéző okok (gazdasági fejlődés, életszínvonal-emelkedés) továbbra is hatnak. A közutak forgalmi terhe-

lésében alapvető szerepet játszik a gépjárműállomány növekedése. (Erről l. a 6. sz. táblázatot.)

6. táblázat

A gépjárműállomány alakulása

Év	Motorkerékpár		Személygépkocsi		Autóbusz		Tehergépkocsi		Összes gépjármű	
	1000 db	%	1000 db	%	1000 db	%	1000 db	%	1000 db	%
1967.	472	100	145	100	7	100	99	100	723	100
1972.	700	148	340	234	13	186	165	167	1218	168

Gépjárműparkunk öt év alatt több mint másfélszeresére bővült. Ezen belül a legnagyobb növekedést a személygépkocsi-állomány mutatja, ami az életszínvonal emelkedésével függ össze. A magasabb életszínvonal által támasztott nagyobb személyszállítási szükséglet nyilvánul meg az autóbuszok számának gyors — bár a személygépkocsikénál kissé mérsékelt — emelkedésében is.

A forgalmi terhelésre számottevően hatnak az országba belépő, külföldi tulajdonban levő gépjárművek is. Nagy számukból (l. a 7. sz. táblázatot) a közúti forgalom devizaszerző szerepét érzékelhetjük.

7. sz. táblázat

A belépő gépjárművek számának alakulása

Év	Összesen		Ebből személygépkocsi	
	1000 db	%	1000 db	%
1967.	571	100	504	100
1972.	1074	188	986	196

A belépő gépjárművek száma és a hazai gépjárműállomány természetesen közvetlenül nem hasonlítható össze, hiszen az előbbieket általában az évnek csak rövid időszakában tartózkodnak hazánkban. Abból azonban, hogy például a belépő személygépkocsik száma 1972-ben jóval több mint kétszerese volt a hazai állománynak, nyilvánvaló: jelentős — s mint az adatok jelzik, dinamikusan növekvő — hatást gyakorolnak közútjaink terhelésére.

Témánkat közvetlenül nem érinti ugyan, de érdemes egy pillantást vetnünk a közúti tranzit áruforgalom adataira.

8. sz. táblázat

A közúti tranzit áruforgalom alakulása

Év	Millió tonnakilométer	Százalék
1968.	24	100
1972.	103	429

Volumenében még nem jelentős, de a közúti közlekedés összetevői közül ez növekszik a legdinamikusabban. (1967-ben még egymillió tonnakilométer alatt volt.) A nemzetközi árukapcsolatok fejlődése a gyors növekedés oka, így ezzel a tendenciával szintén tartósan számolhatunk.

Megjegyezzük még, hogy a szükségletek kielégítésében nemcsak a minőség, hanem a mennyiség tekintetében is vannak megoldásra váró feladatok. Ugyanakkor továbbra is az igények növekedésével kell számolnunk.

A ráfordítások alakulása

A továbbiakban a forgalmi igénybevételt összevetjük az állami közutakra történt ráfordításokkal, abból kiindulva, hogy az *igénybevétel és a szükséges ráfordítások között egyenes arányosság áll fenn*. Mind a forgalmi, mind a ráfordításadatokat aggregáljuk (az 1968—1972 közötti évi adatok összegét viszonyítjuk a bázisév adatához), mivel esetünkben ez a módszer alkalmasabbnak látszik az ingadozások kiszűrésére, mint az átlag. A forgalmi terhelés jellemzésére itt is a forgalomszámlálás adatait használjuk.

A 4. sz. táblázat adatai meggyőzően és kétségbevonhatatlanul mutatják a közúthálózat forgalmi terhelésének egyrészt töretlen, másrészt igen nagy ütemű emelkedését. A vizsgált öt év aggregált értéke kerekén hétszerese a bázisnak. Ugyanezen idő alatt az állami közutakra fordított kiadások a 9. sz. táblázat szerinti képet mutatják.

9. sz. táblázat

A közutakra történt ráfordítások*

Év	Építés és korszerűsítés		Építés, korszerűsítés és fenntartás	
	millió forint	index	millió forint	index
1967.	1319	100	2 450	100
1968.	1342	102	2 316	95
1969.	1014	77	2 010	82
1970.	1087	82	2 627	107
1971.	1366	104	3 083	126
1972.	1536	116	3 122	127
1968— 1972.	6345	481	13 158	537

* A közölt értékadatok korrigálva vannak az 1972. évi Statisztikai Evkönyvben közölt utépítési árszorozókkal annak érdekében, hogy az úthálózat igénybevételére vonatkozó adatokkal — melyek természetes mértékegységen alapulnak, így mindentéle árváltozástól függetlenek — összehasonlíthatók legyenek.

A táblázatból megállapíthatjuk, hogy a ráfordításoknál korántsem mutatkozik az a töretlen lendület, mint amit az igénybevételnél látunk: csak 1971-től beszélhetünk egyáltalán némi emelkedésről, s volt olyan év, amikor még folyó áron számítva is csökkenés mutatkozott. Ezek után nem meglepőek a Közúti Közlekedési Tudományos Kutató Intézet 1970. évi országos felmérésének az utak állapotára vonatkozó adatai. (L. a 10. sz. táblázatot.)

10. sz. táblázat

Adatok közútjaink állapotáról*
(százalék)

Hiányosság	Főutak	Alsóbbrendű utak
Nem megfelelő szélesség	15,1	38,2
Nem megfelelő burkolat	4,4	56,6
Zárórtegg hiánya	23,8	25,8
Szerkezeti elégtelenség	18,9	44,0

* A százaléértékek nem összegezhetők, mivel az okok együttesen is előfordulnak.

Forrás: Az országos közutak úthálózat-fejlesztési tervvázlata. KKTKI, 1971.

Megjegyzés: Az állami úthálózat hossza kerekén 30 ezer kilométer, és mintegy 21 százaléka főút.

A felmérés eredményei azt mutatják, hogy a *Koncepció megállapításai és a felmérés közötti időben javulásról nem beszélhetünk*. A szerkezeti elégtelenséget elsősorban az építés és korszerűsítés hivatott felszámolni, azonban az erre a célra történt ráfordítások meglehetősen szerények, még a fenntartási költségeket sem érték el. (Az öt év összes ráfordításaiból csupán 48 százalék jutott ilyen célra.)

Az összes kiadások vonatkozásában sem sokkal jobb a helyzet. Mivel a forgalmi terhelés a vizsgált időszakban — mint láttuk — hétésszerese a bázisnak, addig az összes ráfordításoké nem éri el az 5,4-szeres értéket. Ezek a számok — melyek még jó minőségű úthálózat esetén is igen alacsonyok volnának — meggyőzően bizonyítják: sürgős intézkedésekre van szükség. Ezt a következtetést más országok adatai is alátámasztják.

Japánban például a közúti forgalom és a ráfordítások aránya a 11. sz. táblázat szerint alakult.

11. sz. táblázat

Japán adatai
(Az 1955. évi adatok = 100)

Megnevezés	1960.	1965.
Forgalom	200	500
Ráfordítás	300	1000

Forrás: Matus Erich: A Közlekedés fejlesztése Japánban. Mélyépítéstudományi Szemle, 1968. 8—9. sz.

Hadd egészítsük ki az adatokat a forrásul szolgáló tanulmány befejező mondataival: „Hazánk közlekedési viszonyai, bár méreteiben sokkal kisebbek, arányait, felépítését és jellegét tekintve azonban igen sokban hasonlítanak Japánéhoz. Éppen ezért a japán tanulságok még érdekesebbek számunkra, nagyon elgondolkoztatóak, és hazai fejlesztésünk kialakításánál megszívlelendők lehetnek.”

Egy másik tanulmány¹ szerzői 12 ország adataira épülő nemzet-

¹ Mózes Endre—Timár András: A magyarországi közúthálózat. Valóság, 1973. 1. sz.

közi összehasonlítás alapján megállapították, hogy gazdasági fejlettségüknek azon a szintjén, amelyen ma hazánk áll, a vizsgálatba bevont országok mindegyike nemzeti jövedelmének a magyarországinál nagyobb hányadát fordította útfenntartásra és új utak építésére.

Felvetődik a kérdés: mi ennek a kedvezőtlen helyzetnek az oka. Úgy tűnik, két tényezőnek van döntő hatása:

1. A közúti közlekedés „nyílt üzem” jellege, ami azt jelenti, hogy egyrészt közútjainkat bárki terítés nélkül igénybe veheti, másrészt fenntartásukról, fejlesztésükről az igénybe vevőktől független szerv, az állam gondoskodik. Az állami szervek azonban az utak minőségének javulásával, illetve romlásával összefüggő közlekedésköltség-változásokat nem érzékelik közvetlenül, s maguk az igénybe vevők is ritkán végeznek elemzést, illetve kísérletet annak megállapítására, hogy költségeikre miként hat az utak minőségi állapota.

2. A közlekedés — s ezen belül a közúti közlekedés is — a többi ágazatot meghaladóan *állóeszköz-igényes*; ez a pályára és a járműre egyaránt igaz. Tájékoztatásul szolgáljon a következő két adat: a Budapest—Székesfehérvár közötti 52 kilométeres autópályaszakasz kivitelezési költsége 1973. évi árszinten 2,6 milliárd forint,² vagyis 1 km autópálya megépítése 50 millió forintba kerül. Átlagos körülmények között kivitelezett bekötő út költsége kilométerenként mintegy kétmillió forint, de a terepviszonyoktól függően esetenként ennél jelentősen több.

Közlekedési költségek és útállapot³

Közismert tény, hogy a burkolat minősége és a közlekedési költségek között szoros összefüggés van. Ezt a kérdést, nagy jelentősége miatt, a Szovjetunióban, a fejlett tőkésországokban és hazánkban is⁴ számos tudományos kutató intézet vizsgálta.

A burkolat minőségének az üzemanyag-fogyasztásra, a gumiabroncs-elhasználódásra, a javítási költségekre és az értékcsökkenésre — együttesen: a teljesítménnyel arányos költségekre — gyakorolt hatását az ún. *burkolati viszonyyszámmal* fejezik ki. A jó minőségű burkolaton mutatózó teljesítményarányos költségeket egységnyinek véve, a burkolati viszonyyszámok megmutatják, hogy minőségi fokozatonként e költségek milyen mértékben változnak.

Például aszfalt- és betonburkolat esetén a jó minőségű burkolaton zajló közlekedés közvetlen költségigényét 1-nek véve, a közepes minőségűé 1,25, a rossz minőségűé pedig 1,5. A többi burkolatfajtánál is ehhez az egységhez viszonyítanak, de a jó minőséghez nagyobb érték tartozik, mivel az egyes burkolatfajták hatása a költségekre eltérő; a minőségi fokozatonkénti változás mértéke azonban megközelítőleg azo-

² Abraham Kálmán: A magyar autópálya-hálózat. Közlekedéstudományi Szemle, 1973. 7. sz.

³ A nem megfelelő útszélességet és a szerkezeti elégtelenséget (mint az útállapot tényezőit) nem tárgyaljuk, minthogy ezeken csak nagy összegű beruházási ráfordításokkal lehet változtatni. Most csak a burkolat és a zárórteg minőségével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozunk.

⁴ Rózsa Sándor—Dr. Lévai Zoltán: A gépjárművek üzemeltetési költsége és az útburkolat felületi minősége között fennálló sztochasztikus kapcsolat vizsgálata. Építés- és közlekedéstudományi közlemények, 1964. 3—4. sz. — Külföldi adatokra vonatkozóan I. Berg Arthur: Közúti gazdaságossági vizsgálatok. Útügyi Kutató Intézet. 1966.

nos. Az egyes útszakaszok burkolatának minőségi fokozata mérhető értékek alapján meghatározható.⁵

A következőkben az 1972. évi, kocsikilométerben mért teljesítmények és az üzemi fajlagos költségek alapján kiszámítjuk az egyes fokozatokhoz tartozó közlekedési költségeket népgazdasági szinten, járműfajtánként.

12. sz. táblázat

Közlekedési költségek

Járműfajta	Kocsikilométer (millió)	Fajlagos költség (Ft/km)		Összes költség			
		közvetlen	közvetett	közvetlen		közvetett	
				millió Ft	%	millió Ft	%
Személygépkocsi magán	3945	1,35	0,40	5 326	22,1	1 578	9,6
közületi	1106	1,35	1,59	1 493	6,2	1 759	10,7
Autóbusz	678	4,14	3,43	2 807	11,7	2 326	14,1
Tehergépkocsi	3575	3,24	2,89	11 583	48,3	10 332	62,6
Motorkerékpár	4116	0,68	0,12	2 799	11,7	494	3,0
Összesen				24 008	100,0	16 489	100,0

A 12. sz. táblázatban kimutatott költségek túlnyomó részben az országos közúthálózaton, a közepesnél valamivel gyengébb minőségű burkolaton merültek fel. Megfelelő adatok hiányában nem tudjuk kiszűrni a forgalomnak azt a részét, amely nem az országos közúthálózaton bonyolódott le; bizonyos mértékig azzal korrigálunk, hogy a közepesnél gyengébb burkolatminőség ellenére számításunkban a burkolatot közepesnek tekintjük.

A táblázatban szereplő közlekedési teljesítményhez (figyelembe véve a különböző burkolatminőségekhez tartozó — már említett — burkolati viszonyszámokat) jó burkolat esetén 19 206 millió, rossz burkolaton történő forgalom mellett pedig 28 810 millió Ft közvetlen költség tartozik. Tehát minőségi fokozatonként a közvetlen költségekben 4802 millió forintnyi eltérés mutatható ki.

A közvetett költségek — jellegükből következően — másképp alakulnak. Minthogy minőségi fokozatonként a sebességváltozás átlagosan 6 százalék — ami a teljesítmény azonos mértékű változását jelenti —, és ezáltal a teljesítményegységre vetített közvetett költségek 5,6 százalékkal módosulnak, az adott közlekedési teljesítményre eggyel magasabb minőségű fokozatú burkolaton 923 millió forinttal kisebb összegű közvetett költség jut.

Tehát az 1972. évi tényleges teljesítményt véve alapul, a közvetlen és közvetett költségek együttesen 5725 millió forinttal kisebb összeget tennének ki egy fokozattal jobb útburkolaton. A kapott érték olyan nagy, hogy érdemes megvizsgálni: milyen ráfordítások árán érhető el eggyel magasabb minőségi szint.

Jó minőségi burkolatot lehet létrehozni *megfelelő vastagságú ún.*

⁵ Autóközlekedési Tudományos Kutató Intézet: Út és gépjármű kölcsönhatása. 1964. évi időszaki jelentés.

aszfaltszőnyeg készítésével. A szükséges rétegvastagság a régi burkolat minőségétől függ, valamint attól, hogy milyen időtartamra szándékunk jó burkolatminőséget biztosítani.

A tapasztalatok szerint 10 cm vastag aszfaltszőnyeg közepes forgalom esetén tíz éven keresztül jó minőségű burkolatot képez. A kivitelezés költsége 1974. évi árszinten négyzetméterenként mintegy 170 forint, ami az elkerülhetetlen járulékos munkák átlagköltségét is tartalmazza. A megoldásra szóba jövő úthálózat hossza 28 600 km — az országos úthálózatnak kereken 96 százaléka —, felületének nagysága pedig 137 millió m².

Ilyen nagyságú jó minőségű burkolat kivitelezési költsége tehát 23 290 millió forint. Mivel azonban 10 évre ad jó minőséget, ezt választjuk ciklusidőnek, és számításunkban évi ráfordításnak az összeg tizedrészét vesszük, vagyis 2329 millió forintot. Ez alig több, mint amennyit ma évente útfenntartásra fordítanak⁶, s emellett az aszfaltszőnyegkészítés nagymértékben gépesített, kis bérhányadú munka. A megvalósításhoz szükséges kapacitás a kivitelező vállalatoknál és a közúti igazgatóságoknál részben rendelkezésre áll, s a hiányzó része fejlesztéssel megteremthető.

A tízéves ciklus gazdaságossági elemzéséhez szükséges részletesebb adatokat a 13. sz. táblázat tartalmazza.

13. sz. táblázat

A ráfordítások és megtakarítások alakulása a tízéves ciklusban

Év	Éves ráfordítás	Átértékelve	Megtakarítás				Átértékelve
			közvetlen	közvetett	összesen	a forgalomnövekedés arányában	
1975.	2431	2 431	480	92	572	791	791
1976.	2538	2 394	960	184	1144	1 762	1 662
1977.	2650	2 366	1440	276	1716	2 944	2 629
1978.	2766	2 324	1920	368	2288	4 372	3 674
1979.	2888	2 292	2400	460	2860	6 089	4 833
1980.	3015	2 250	2880	552	3432	8 141	6 075
1981.	3148	2 233	3360	644	4004	10 578	7 502
1982.	3287	2 206	3840	736	4576	13 467	9 038
1983.	3431	2 172	4320	828	5148	16 880	10 684
1984.	3582	2 132	4800	923	5723	20 906	12 444
Összesen:	—	22 800	—	—	—	—	59 332

Az évi ráfordításokat korrigáltuk az utépítési árak 1969—1972 közötti évi átlagos növekedési indexével (104,4 százalék). A megtakarításokat az 1968—1972. évek átlagos forgalomnövekedési indexe (111,4 százalék) alapján számítottuk. A forgalomnövekedésnek ezt a mértékét alsó határnak tekinthetjük, mivel az utóbbi években az ütem gyorsabb, (1970—1972 között az évi átlagos növekedés 112,7 százalék, 1972-ben pedig több mint 115 százalék volt.) Tehát a megtakarítások minden valószínűség szerint nagyobbak lesznek a számítottnál. A korrigált ada-

⁶ Az ilyen címen történő ráfordítások az utóbbi időben évente kétmilliárd forint körüliek.

tokat az összehasonlíthatóság végett 1975-re mint közös időpontra 6 százalékkal átértékeljük. Korábbi időpont választása irreális lenne, későbbi időpont alapulvétele esetén pedig egyrészt csökkenne az adatok megbízhatósága (ti. a távolibb időhorizont miatt), másrészt nagyobb mértékű megtakarítás jelentkezne, mivel a forgalom növekedése gyorsabb, mint az átértékelés százaléka.

A vizsgált tízéves időtartamra közepes forgalmat tételeztünk fel. Nyilvánvaló, hogy ennél nagyobb forgalom mellett rövidebb ideig lesz jó minőségű a burkolat, a közlekedési költségek csökkenése viszont arányosan nagyobb lesz, tehát előbb térül meg a ráfordítás. Hasonló gondolatmenet érvényes az átlagosnál kisebb forgalomra: ilyen esetben a burkolat élettartama megnyúlik, viszont a megtérüléshez is hosszabb idő kell.

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a *harmadik évtől kezdődően a megtakarítások meghaladják a ráfordításokat, a ciklus befejeztével pedig a különbözet 36 532 millió forint, ami a ráfordításokra vetítve 160 százalék.* Jellemzésül ehhez még a következőt: ha mondjuk az 1972. év 115 százalékos forgalmonnövekedési indexével számolunk — márpedig ilyen mértékű növekedés ötéves távlatban egyáltalán nem valószínűtlen —, már a második évben nagyobbak a megtakarítások, s az első öt év összegezett eredménye 18 593 millió forint (157,5 százalék).

A ciklus hitelszükséglete

Kézenfekvő a kérdés: mindez mekkora hitel igénybevételével valószínűsíthető meg. Bár a hitelszükséglet alakulása kiolvasható a táblázatból, a könnyebb áttekintés végett a szükséges adatokat külön táblázatba rendeztük.

14. sz. táblázat

Hitelszükséglet*				
(Millió forint)				
Év	Hitelállomány az év elején	Megtérülés	Hitelállomány az év végén	A következő év hitelszükséglete
1975.	2431	791	1640	2538
1976.	4178	1762	2416	2650
1977.	5066	2944	2122	2766
1978.	4888	4372	516	2888
1979.	3404	6089	— 2685	3015
1980.	330	8141	— 7811	3148

* Ebben a vonatkozásban nincs szükség az adatok közös időpontra való átértékelésére.

A 14. sz. táblázatból megállapíthatjuk, hogy a hitelállományt az időszak első felében évről évre csökkenő ütemű növekedés (2431+1747+888), a második három évben pedig növekvő ütemű csökkenés (—178—1484—3074) jellemzi: A hitelállomány maximális nagysága 5066 millió forint; az átlagos hitelállomány pedig 3383 millió forint.

A gazdaságosság megítéléséhez szükséges információhoz úgy jutunk,

ha a felhasznált hitelhez mérjük az eredményt. Ez a hányados esetünkben

$$\frac{36\,532}{3383} = 1079\%; \text{ illetve } \frac{36\,532}{5066} = 721\%,$$

ha a maximális hitelállományhoz viszonyítunk, vagyis olyan kedvező, amilyennel gazdaságunk más területén nemigen találkozunk⁷. Jelentőségét még növeli, hogy milliárd forintos nagyságrendű hozam áll mögötte.

De vajon mi az oka annak, hogy bár ilyen nagy eredményekre nyílna lehetőség, mégsem történik megfelelő intézkedés? A fő ok a közúti szállítás már említett „nyílt üzem” jellege, vagyis az a tény, hogy más szerv a használó, és más a fenntartó, illetve a beruházó. Meg kell tehát vizsgálnunk összekapcsolásuk lehetőségeit.

Az önfinanszírozás kérdése

A megtérülés mértékét figyelembe véve megállapíthatjuk tehát, hogy az említett burkolatjavítás elvégzése mindenképpen indokolt. Célszerűnek mutatkozik azonban, hogy ennek költségeit azok fedezzék, akik az előnyeit élvezik, tehát a közúti forgalom résztvevői — mégpedig lehetőleg az igénybevétel arányában. Erre többféle megoldás kínálkozik.

1. *A gépjárműadó megemlése.* Előnye: egyszerű, könnyen végrehajtható, nem igényel külön apparátust. Hátránya: azonos járműkategórián belül egyformán sújt minden gépjármű-tulajdonost, márpedig lényeges a különbség két azonos típusú kocsipálya-igénybevétele között, ha az egyik mondjuk 5000, a másik viszont 60 000 kilométert tesz meg évente. A 48/1972 (XII. 31.) P. M. sz. rendelet kommentálása részben már említi ezt a szempontot.

2. *Úthasználati díj (vám).* Ez már az igénybevételt veszi alapul, azonban mindössze ennyi az előnye. Hátrányai: lassítja a forgalmat, továbbá külön díjbeszedő és ellenőrző szervezet létrehozását és fenntartását teszi szükségessé, ami jelentős teher. Ezért csak néhány — nagy forgalmú és megfelelő hosszúságú — autópálya esetében tekinthetjük indokoltnak.⁸ Országos úthálózatunkban azonban — sajnos — ma még szinte jelentéktelen a korszerű autópályák aránya.

3. *Az üzemanyag-fogyasztás megadóztatása.* Ez a lehető legnagyobb mértékben figyelembe veszi a forgalomban való részvétel mértékét, s emellett megvan mindaz az előnye, ami a gépjárműadónak. Egyedüli hátránya, hogy az utat legjobban rongáló, ún. dinamikus terhelésre nincs tekintettel.

4. *Kombinált módszer.* Az üzemanyagfogyasztás adóztatása mellett külön megadóztatnának minden olyan járművet, amely egy meghatározott szint feletti dinamikus terhelést okoz. E külön adó nagyságát

⁷ E gazdaságossági mutatók rendkívül kedvező értéke feleslegessé teszi a kamatfeltételek figyelembevételét, hiszen ezek hatása nagyságrenddel kisebb az eredményénél.

⁸ L. Berg Arthur—Székely Dezső: Vámos autópályák hazai létesítésének szempontjai. Közlekedéstudományi Szemle, 1971. 1. sz.

függővé kellene tenni a tengelynyomástól, mivel az út rongálódása a tengelynyomás növekedésének negyedik hatványával arányosan, tehát exponenciálisan gyorsuló ütemben fokozódik.⁹ (Vagyis a tengelynyomás 6-ról 8 tonnára való növekedése például az út élettartamát egyharmadára csökkenti.) Emiatt az adó progresszívan is megszabható; ez esetben kisebb mértékű üzemanyagár-emelés is elegendő lenne.

Ma a nagy súlyú járművek üzemeltetői tehát indokolatlan előnyt élveznek, mert miközben a nagyobb tengelynyomással a szállítási költségeik csökkennek — s ezáltal a vállalati eredmény nő —, az utak állapotában okozott népgazdasági kár (bár nem érzékeljük ilyen közvetlenül) kétszörösevenhatatlanul ennek többszörösét teszi ki.

Megjegyezzük, hogy a javasolt kategorizálás csak távoli kapcsolatban van a túlsúlyos járművekkel foglalkozó, 16/1973 (VI. 27.) M. T. sz. rendelettel. E rendelet szerint ugyanis közútjainkon a tíz tonnánál kisebb tengelynyomású járművek engedély nélkül közlekedhetnek. A hazai úthálózat jelentős hányada azonban — szerkezeti elégtelensége következtében — a tíztonnás járművek forgalmát sem bírja el nagyobb károsodás nélkül.

A túl nagy súlyú járművek okozta útrongálódásról — megfelelő adatok hiányában — nem tudunk részletes számítást közölni, de tájékoztatásul szolgáljon az autóbusszállomány tengelynyomás szerinti megoszlása.

15. sz. táblázat

Az autóbusszállomány megoszlása

Tengelynyomás (tonna)	6,5 alatt	8,5—9,5	10 felett	Együtt
Százalék	35,7	31,2	33,1	100

Forrás: Az országos közúthálózat helyzete és fejlesztésének IV. ötéves tervi koncepciója. Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium, 1969.

A 15. sz. táblázat adatai alapján megállapíthatjuk, hogy az autóbusszállomány 64 százaléka több mint háromszor akkora elhasználódást okoz az utakon, mint a fennmaradó 36 százalék. Igaz ugyan, hogy az autóbuszok a teljes járműállománynak csupán egy százalékát teszik ki. Azonban a teljesített kilométereket tekintve arányuk ennél nagyobb — mintegy 5 százalék —, s így az utat túlzottan igénybe vevő, nagy tengelynyomású autóbuszok évi teljesítménye az egész járműforgalom 3,3 százalékára rúg. Figyelembe kell vennünk továbbá a tehergépkocsikat is, amelyek aránya a teljes forgalomban 26,6 százalék. Tengelynyomás szerinti megoszlásuk nem ismeretes ugyan, de a legóvatosabb becslés szerint is az utak elhasználódására gyakorolt hatásuk többszöröse az autóbuszokénak.

Kérdés tehát: mekkora adó kiszabása, illetve milyen mértékű üzemanyagár-emelés lenne szükséges az 5066 milliós forintnyi hitel biztosításához. Itt nem részletezett számítás szerint az üzemanyag- (hajtó- és kenőanyag-) felhasználást is a forgalomnövekedés függvényében véve figyelembe s ciklusidőnek az 1975—1984 közötti éveket tekintve, 3,1 százalék üzemanyagár-különbözet fedezetet nyújtana, ami az összes szállítási költségben változatlan burkolat esetén is csupán 1 százalék

⁹ L. Nemesdy Ervin: Utak és autópályák pályaszerkezete. Műszaki Könyvkiadó, 1972.

alatti növekedést okozna — a jobb minőségű burkolaton pedig a közlekedési költségek ennél lényegesen nagyobb mértékben csökkennek.

Külön *mérlegelendő*, hogy az *üzemanyagárak valamivel nagyobb emelésével nem kellene-e a pályaszerkezet erősítéséhez, szélesítéséhez is fedezetet biztosítani*. Ezzel kapcsolatban példaként megemlítjük, hogy 7 százalékos áremelés már 11 427 millió forint fedezetet jelentene, ami az önköltséget változatlan útminőség mellett is legfeljebb másfél százalékkal növelné — az útfelület javulása következtében pedig végső soron csökkentené.

Befejezésül szeretnénk hangsúlyozni, hogy a közúti közlekedés teljesítményének rohamos növekedése és az úthálózat-útállapot közötti éleződő konfliktus feloldása — amelyre a tanulmány az értékelésnek a témához igazodó, speciális alkalmazásából nyert eredmények alapján tesz javaslatot — *központi intézkedéseket igényel*, mivel a szükséges erőforrások a közlekedési tárca keretein belül nem biztosíthatók.

A tanulmányban szereplő megállapítások és következtetések napjainkban fokozott jelentőséget nyernek az *energiatakarékosság* előtérbe kerülésével, hiszen a javasolt módon — a szállítási teljesítmény visszaesése nélkül — milliárd forintos nagyságrendű csökkenés érhető el az energiafelhasználásban, nem szólva azokról a szintén milliárdos nagyságrendű devizamegtakarításokról, amelyek a jobb útburkolaton az alkatrész- és gumiabroncskopás mérsékléséből származnak.

Az a kérdés, hogy a szükséges fedezetet végül is *milyen forrásból* biztosítjuk, magának a feladatnak a fontosságához képest másodrendű.

Szem előtt kell azonban tartanunk, hogy az idő sürget, hiszen népgazdaságunk fejlődése szempontjából igen lényeges a közúti szállítás gazdaságosabbá tétele és ehhez mindenekelőtt az útburkolat javítása; s egyébként sem vagyunk olyan bővíben az anyagi erőforrásoknak, hogy ilyen nagy értékeket hagyhatnánk elveszni.

Egyszerű módszer a ráfordítások mennyiségi és minőségi hatásának szétválasztására az aggregált termelési függvényben¹

Az aggregált termelési függvényeket felhasználó számításoknak egyik fontos célja az output, általában a nemzeti jövedelem alakulását formáló tényezők hatásának egymástól való elkülönítése. A számításokban leggyakrabban szereplő tényezők: az állóalap, a létszám és az ún. technikai fejlődés. E tényezőkön kívül, illetve pontosabban ezek bizonyos kombinációjaként szerepel az ún. helyettesítési és volumenhatás. Egy korábbi cikkemben már foglalkoztam a helyettesítési hatással.² Jelen munkámban a technikai fejlődés és a volumenhatás szokásostól eltérő értelmezését, és ezzel kapcsolatban az egyes ráfordítások tisztán mennyiségi és minőségi hatásának szétválasztását kísérelm meg.

A feltevések és a módszer

Vizsgálataimnál a következő feltevésekből indultam ki:

1. *Az aggregált nemzeti jövedelem alakulását a létszám és az állóalapok változása jól megmagyarázza.*

Termelésifüggvény-számításaim igazolták e feltevést, amely nem áll ellentétben azzal a megállapítással, hogy a termelési függvény nem alkalmas a gazdasági fejlődésnek mint komplex folyamatnak a leírására. E kérdéssel részletesen foglalkoztam disszertációmban.³

2. *A nemzeti jövedelem, a létszám és az állóalap alakulását kifejező makrováltozók közötti összefüggés a Cobb—Douglas függvénnyel jól leírható, és a függvény paraméterei — a termelési elaszticitások — kiindulópontul szolgálhatnak a ráfordítások nemzeti jövedelem alakulására gyakorolt hatásának a felméréséhez.*

Empirikus vizsgálataim ezt a feltevést is igazolni látszanak.⁴

3. *A létszámnak (állóalaphoz) a nemzeti jövedelem növekedési üteméhez való hozzájárulását a létszám (az állóalap) növekedési ütemének és termelési elaszticitásának szorzata adja meg.*

E feltevés egy igen lényeges vonásban tér el Denison feltételezésé-

¹ A kutatás az OT Tervgazdasági Intézetének megbízásából folyt. A gépi számításokat az OT számítóközpontja végezte Bánkóvi György irányításával.

² Rimler Judit: A munka és az állóalap korlátozott helyettesíthetőségéről. Közgazdasági Szemle, 1967. 11. és 12. sz.

³ Rimler Judit: A gazdasági fejlődés vizsgálata matematikai-statisztikai módszerekkel. Kandidátusi értekezés, 1973.

⁴ Lásd uo.

től, aki tudomásom szerint először bontotta fel a nemzeti jövedelem növekedési ütemét a létszám és az állóalap (nála tőke) növekedési ütemének súlyozott átlagai segítségével.⁵ Denison súlyként a munkához a bért, a tőkéhez a kamatot rendelte, s ezzel elismerte a ráfordítások termelékenységére és a javadalmazásuk közötti összefüggést. Számításaimban — Denisontól eltérően — nem fogadtam el azt az igen vitatott feltevést, hogy a bér és a kamat kapcsolatban van a ráfordítások termelékenységével. A ráfordításokat az adott időszak adataira legjobban illeszkedő termelési függvények paramétereivel súlyoztam.

4. *A ráfordítások együttes differenciális termelékenysége, amelyet a szakirodalomban a volumen hozadékának⁶ neveznek, egytől eltérő lehet.*

A 4. feltevés a nemzeti jövedelemnek a ráfordítások és a ráfordításoktól független — az irodalomban a meg nem testesült technikai fejlődésnek nevezett⁷ — tényezők közötti elosztási módját és mértékét fejezi ki. Ha a 4. feltevéssel ellentétben élünk az igen általánosan elfogadott nézettel, hogy a ráfordítások együttes differenciális termelékenysége eggyel egyenlő, a ráfordításoknak a nemzeti jövedelem változásához való hozzájárulását indokolatlanul korlátozzuk. Abban az esetben ugyanis, amikor a ráfordítások együttes termelékenysége a valóságban nem egyenlő eggyel, hanem annál nagyobb (vagy kisebb), a ráfordításokkal arányos termelésváltozásnak az egyen felüli (illetve aluli) része a ráfordításoktól függetlennek feltételezett tényező hatásaként jelenik meg. Ez a feltevés tehát torzít, a ráfordításoktól automatikusan „elvesz” (illetve hozzátesz) és a meg nem testesült technikai fejlődésnek tulajdonít egy olyan nemzetijövedelem-részt is, amely valójában a ráfordítások függvénye.

A 4. feltevés elfogadása esetén azonban, mivel megengedjük, hogy az együttes termelékenység egytől eltérő is lehessen, az összes olyan növekedés, amely valamelyik ráfordítással együtt változik, a megfelelő ráfordítás termeléselaszticitásában teljes mértékben megjelenhet, és így az eredmény a fenti értelemben nem lesz hamis.

5. *A létszám- (vagy az állóalap-) változás hatásának betudható összes nemzetijövedelem-változás két részre bontható: az egyik a létszám (vagy az állóalap) minőségi változásától független, ún. tiszta mennyiségi rész, a másik a létszám (az állóalap) minőségi változásával kapcsolatba hozható rész.*

Az egyes ráfordítások összes hatásának a ráfordítások minőségétől függő és független vonások szerinti particionálásakor a ráfordítások együttes termelékenységéből indultam ki. A következő három feltevés az 5. feltételben felvetett felbontás módjára vonatkozik.

A „ráfordítások minősége” kifejezés tartalmában megegyezik a termelési függvény irodalmában használt „megtestesült technikai fejlődés” kifejezéssel.

⁵ Denison, E. F.: The sources of economic growth in the United States and the alternatives before us. Supplementary Paper No. 13, New York Committee for Economic Development, 1962.

⁶ Vizsgálataimban a későbbiekben kifejtettek miatt nem használom a volumen hozadéka kifejezést.

⁷ A meg nem testesült technikai fejlődés kifejezés helyett a ráfordításoktól független rész megnevezést használom. Ez utóbbi kifejezés véleményem szerint jobban tükrözi a szóban forgó rész definiálhatóságát, azt, hogy csupán annyit tudunk róla, hogy olyan nemzetijövedelem-növekményrész, amely nem hozható összefüggésbe sem a munkával, sem az állóalappal, s nem kelti azt az illúziót, mintha valóban lenne valamiféle kapcsolata a technikai fejlődéssel.

déssel". Szerencsésebbnek tartottam mégis az előbbi kifejezés használatát azért, mert *először* is a megtestesült technikai fejlődés nyilvánvalóan minőségi változásban realizálódik; *másodszor* a minőség nemcsak javulhat, de romolhat is — márpedig a „negatív megtestesült technikai fejlődés” kifejezés szokatlannak tűnhet; *harmadszor* a technikai fejlődés fogalma a közgazdasági irodalomban általában más, mint a termelési függvény irodalmában, így félreértések is adódhatnak.

5/a. *A ráfordításoknak nincs minőségi hatásuk akkor, ha együttes termelékenyséjük pont eggyel egyenlő.*

Az eggyel egyenlő együttes termelékenység — feltevésem szerint — éppen a ráfordítások minőségi változatlanóságára mutat rá, amikor azt fejezi ki, hogy a ráfordításokkal azonos százalékban nő az eredmény. A változatlan minőségi ráfordítások termelési hatását a továbbiakban *tiszta mennyiségi* hatásnak is nevezem.

5/b. *A ráfordításoknak pozitív minőségi hatásuk is van, ha együttes termelékenyséjük nagyobb, mint egy.*

Az eredmény feltevésem szerint azért nőhet gyorsabban, mint a ráfordítások, mert a ráfordítások minősége javul, és e minőségjavulás termelékenységnövekedésben mutatkozik meg.

5/c. *A ráfordításoknak negatív minőségi hatásuk is lehet. Ezt az egynél kisebb együttes termelékenységmutató jelzi.*

A ráfordítások minőségromlása termelékenységsökkenésben realizálódik: azonos százaléku eredménynöveléshez egyre több ráfordítást kell igénybe venni.

Az 5/a.—5/c. feltevések a termelési függvény irodalmában a konstans, a növekvő és a csökkenő volumenhozadék eseteiként, a termelés méreteinek változása és a ráfordítások együttes termelékenységének alakulása közötti összefüggésként ismertek. Feltételezésem szerint — és ebben térek el az előbbi értelmezéstől — a termelékenységváltozás nem a termelés méreteinek változásából következik, bár a felszínen a termelékenység differenciális karaktere miatt akként jelenik meg.

A méretváltozás hatása a ráfordítások minőségváltozási hatásától véleményem szerint nem választható el, mert a termelés méreteinek kiterjesztése vagy korlátozása a valóságban *nem homogén* ráfordítások mellett történik. A ráfordítások termelékenységének kérdése itt érintkezik az optimumproblémával. Ha a termelés méreteinek kiterjesztése még az „optimumponton innen” történik, azaz bevonhatók még olyan ráfordítások, amelyek minősége jobb, mint az eddig felhasználtaké, az együttes termelékenység nő. Az optimumponton túl pedig, mivel már csak rosszabb minőségű ráfordítások vonhatók be a termelésbe, az együttes termelékenység romlik. Mindebből logikusan következik, hogy e felfogásban az optimumpontot az eggyel egyenlő együttes termelékenység esetén lehet elérni.

A ráfordítások együttes termelékenységének — közismertebben, de egyben félrevezetőbben: a volumenhozadéknak — a ráfordítások minőségével való összekapcsolása vezetett ahhoz a felismeréshez, hogy az együttes termelékenység nagysága az optimumhoz való viszonyt a következő egyszerű séma szerint fejezi ki: a) valamely gazdasági egység — egy egész gazdaság vagy annak valamely ágazata — termelését célszerű tovább bővíteni, ha a ráfordítások együttes termelékenysége

nagyobb, mint egy, mert a termelés méreteinek növeléséhez ekkor rendelkezésre állnak a felhasználnál jobb minőségű ráfordítások is; b) valamely gazdasági egység termelését célszerű csökkenteni, ha együttes termelékenysége kisebb, mint egy, hiszen ekkor a ráfordítások megfelelő minőségben már nem állnak rendelkezésre; c) a termelés mérete csak az eggyel egyenlő volumenhozadék esetén van teljes összhangban a ráfordítási lehetőségekkel.

A minőségi változásokat az előzőekben a ráfordítások együttes termelékenysége alapján határoltuk el. Bár az együttes elosztás már impliciten magában foglalja a ráfordításonkénti particionálást, ezt a termelési elaszticitás oldaláról megvilágítva külön feltételben is megfogalmaztam.

6. *A minőség változásának és a minőségváltozástól független hatásnak betudható nemzetijövedelem-növekmény a két ráfordítás: a létszám és az állóalap között termelési elaszticitásaik alapján oszlik meg.*

A minőségi és a minőségtől független, tisztán mennyiségi hatás együttese a termelési függvény lényegéből fakadóan a ráfordítások között termelési elaszticitásaik arányában oszlik meg, hiszen magából a termelési függvényből „jön ki”, hogy az összes nemzetijövedelem-változás milyen része tulajdonítható a létszámnak, illetve az állóalpnak.

Az összes hatásnak tisztán mennyiségi és minőségi részekre való particionálásánál azonban már felvetődik az a kérdés, hogy miért tételezhetjük fel, hogy azonos a két ráfordítás súlya a tisztán mennyiségi és minőségi hatásokban. A kérdés jogos: a ráfordítások súlyai elvileg különbözhetnének egymástól a particionált részekben. A súlyokat azért tételezzük fel mégis azonosnak, mert egyrészt a felbontás jellegéből adódik, hogy a tisztán mennyiségi és minőségi hatás termelési elaszticitásait külön-külön nem tudjuk becsülni. Másrészt azért, mert ha nincs minőségi hatás, akkor az összes hatás egyenlő a mennyiségi hatással, és így a súlyok is azonosak. Továbbá, ha a fenti megállapítás, a tisztán mennyiségi hatásra akkor is igaz, ha van minőségi hatás is, akkor automatikusan igaznak kell lennie a minőségi hatásra is.

A fenti feltételezéseknek a következő összefüggések felelnek meg: A számításban szereplő termelési függvény:

$$Y = AL \varepsilon_L C \varepsilon_C,$$

ahol:

- Y = nemzeti jövedelem,
- L = foglalkoztatott létszám,
- C = bruttó állóalap,
- ε_L = a létszám termeléselaszticitása,
- ε_C = az állóalap termeléselaszticitása,
- A = arányossági tényező.

Az összes létszámhatás:

$$\Sigma_L = \varepsilon_L \frac{dL}{L}$$

ahol:

- Σ_L = az összes létszámhatás a nemzeti jövedelem növekedési ütemében kifejezve;

$\frac{dL}{L} =$ a létszám évi átlagos növekedési üteme.

Az összes létszámhatás a következőképpen bontható fel:

$$\Sigma_L = V_L + M_L,$$

ahol:

$V_L =$ a létszám tiszta mennyiségi hatása,

$M_L =$ a létszám minőségi hatása,

$$V_L = \frac{\varepsilon_L}{\varepsilon_L + \varepsilon_C} \cdot \frac{dL}{L} \quad \text{és}$$

$$M_L = \Sigma_L - V_L = \left(\varepsilon_L - \frac{\varepsilon_L}{\varepsilon_L + \varepsilon_C} \right) \frac{dL}{L}.$$

A létszámhoz hasonlóan vezethetők le az összefüggések az állóalakra is:

$$\Sigma_C = \varepsilon_C \frac{dC}{C},$$

ahol:

$\Sigma_C =$ az összes állóalaphatás,

$\frac{dC}{C} =$ az állóalap évi átlagos növekedési üteme,

$$\Sigma_C = V_C + M_C,$$

ahol:

$V_C =$ az állóalap tiszta mennyiségi hatása,

$M_C =$ az állóalap minőségi hatása,

$$V_C = \frac{\varepsilon_C}{\varepsilon_L + \varepsilon_C} \cdot \frac{dC}{C} \quad \text{és} \quad M_C = \Sigma_C - V_C = \left(\varepsilon_C - \frac{\varepsilon_C}{\varepsilon_L + \varepsilon_C} \right) \frac{dC}{C}.$$

A ráfordítások minőségi hatása két tényező: a ráfordítások együttes termelékenysége és a ráfordítások növekedési ütemének függvénye. A két tényező négy különböző kombinációja szerint a ráfordítások minőségi hatásának előjele a következő:

1. eset: A ráfordítások együttes hozadéka nagyobb, mint egy, a szóban forgó ráfordítás növekedési üteme pozitív:

$$\varepsilon_L + \varepsilon_C > 1 \quad \text{és} \quad \frac{dL}{L} > 0.$$

Ekkor:

$$\varepsilon_L > \frac{\varepsilon_L}{\varepsilon_L + \varepsilon_C}.$$

Pozitív növekedési ütemmel szorozva a reláció nem változik.

$$\varepsilon_L \frac{dL}{L} > \frac{\varepsilon_L}{\varepsilon_L + \varepsilon_C} \cdot \frac{dL}{L},$$

következésképpen a minőségi hatás pozitív:

$$M_L > 0.$$

2. eset: A ráfordítások együttes hozadéka nagyobb, mint egy, a szóban forgó ráfordítás növekedési üteme negatív:

$$\varepsilon_L + \varepsilon_C > 1, \quad \text{de} \quad \left(-\frac{dL}{L}\right) < 0.$$

Ekkor is:

$\varepsilon_L > \frac{\varepsilon_L}{\varepsilon_L + \varepsilon_C}$, de a szorzó $\left(-\frac{dL}{L}\right)$ negatív, így a nagyságrendi reláció megfordul:

$$\varepsilon_L \left(-\frac{dL}{L}\right) < \frac{\varepsilon_L}{\varepsilon_L + \varepsilon_C} \left(-\frac{dL}{L}\right).$$

Következésképpen: $M_L < 0$.

3. eset: A ráfordítások együttes hozadéka kisebb, mint egy, a szóban forgó ráfordítás növekedési üteme pozitív:

$$\varepsilon_L + \varepsilon_C < 1 \quad \text{és} \quad \frac{dL}{L} > 0.$$

Ekkor

$$\varepsilon_L < \frac{\varepsilon_L}{\varepsilon_L + \varepsilon_C}.$$

Pozitív $\frac{dL}{L}$ -lel szorozva a reláció nem változik:

$$\varepsilon_L \frac{dL}{L} < \frac{\varepsilon_L}{\varepsilon_L + \varepsilon_C} \cdot \frac{dL}{L},$$

ezért: $M_L < 0$.

4. eset: A ráfordítások együttes hozadéka kisebb, mint egy, a szóban forgó ráfordítás növekedési üteme negatív:

$$\varepsilon_L + \varepsilon_C < 1, \quad \text{de} \quad \left(-\frac{dL}{L}\right) < 0.$$

Ekkor:

$$\varepsilon_L < \frac{\varepsilon_L}{\varepsilon_L + \varepsilon_C}.$$

A reláció a negatív szorzó miatt megváltozik:

$$\varepsilon_L \left(-\frac{dL}{L}\right) > \frac{\varepsilon_L}{\varepsilon_L + \varepsilon_C} \left(-\frac{dL}{L}\right), \quad \text{ezért} \quad M_L > 0.$$

Összefoglalva: ha a ráfordítások együttes termelékenysége nagyobb mint egy, a ráfordítások minősége javul, ha kisebb mint egy, romlik.

A ráfordításoknak a nemzeti jövedelem változására gyakorolt ha-

tása minőségjavulás esetén is csak akkor pozitív, ha a ráfordítás növekedési üteme pozitív, ellenkező esetben negatív. Csökkenő ráfordítás mellett ugyanis annál kisebb az egységnyi ráfordításra jutó nemzeti-jövedelem-kiesés, minél kisebb a minőségi javulás.

A ráfordítások hatása minőségromlás esetén csak akkor negatív, ha a ráfordítás növekedési üteme pozitív. Ha a ráfordítás volumene csökken, a minőségromlás pozitív hatású, mert csökkenti a nemzeti-jövedelem-kiesést.

Végül a ráfordításoktól független részt reziduumként határozzuk meg.

Ezek szerint:

$$F = \frac{dY}{Y} - \left(\varepsilon_L \frac{dL}{L} + \varepsilon_C \frac{dC}{C} \right),$$

ahol:

$$\frac{dY}{Y} = \text{a nemzeti jövedelem növekedési üteme,}$$

$$F = \text{a ráfordításoktól független tényezők hatása.}$$

Az elemzés adatbázisa

A húszéves tervmunka első szakaszában egy-egy időszakra több mint hatvan tervvariánst számoltak ki az ún. összevont, többtechnológias, többperiódusos lineáris programozási modellel.⁸ E tervszámítások adatait használtam fel a következő elemzéshez.

Nem valóságos, hanem tervezett — részben szakértői becsléssel megállapított, részben a fenti modellel generált — fiktív adatokkal számoltam. Mivel a nyert eredmények nem függetlenek a kiinduló adatoktól, a szakértői becslések pontossága és a modell jósága, valósághűsége befolyásolja a levonható következtetéseket.

Feltételeztem, hogy az összevont, többperiódusos, többtechnológias modell szerkezete jó, abban az értelemben, hogy a vizsgált makroösszefüggéseket szisztematikusan nem torzítja el. Nem kellett feltételezni azt, hogy minden egyes tervvariáns külön-külön pontos és reális tervet képvisel. Becslési hibákkal terheltnek lehetnek az egyes számítások kiinduló adatai, az erőforráskorlátok, a külkereskedelmi vagy a termelési lehetőségeket behatároló korlátok, a szükségletek, sőt néhány még a technikai koeficiensok közül is hibás lehet.

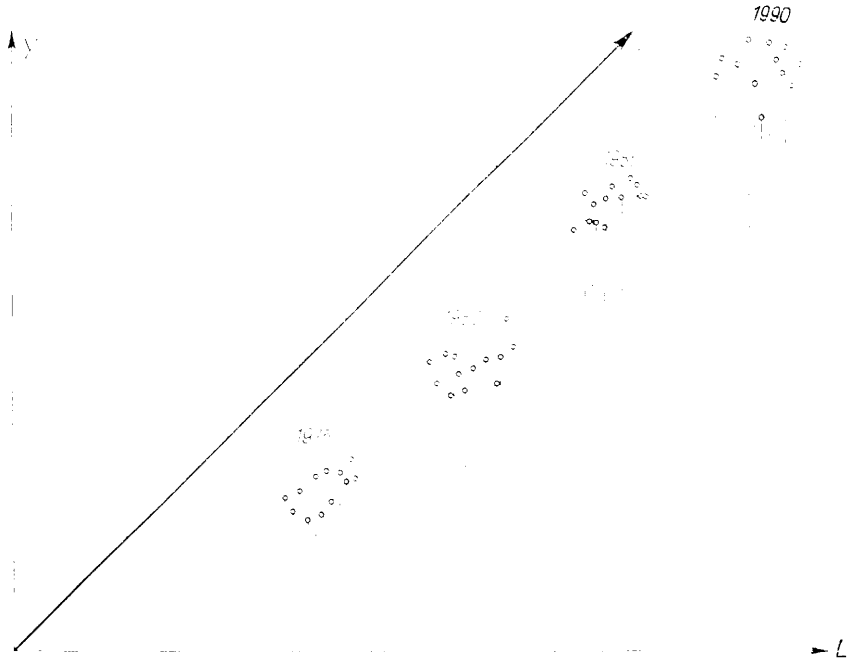
Az összevont modellel az 1975., 1980., 1985. és 1990. évekre mint ötéves tervperiódusokat záró évekre számos tervvariáns készült el. Minden tervvariánshoz tartozik egy-egy aggregált nemzeti jövedelem, (illetve nettó termelési érték), létszám és állóalapérték⁹. E három adat a térben egy pontot határoz meg. Záróévenként annyi pont áll rendelkezésre a számítások elvégzéséhez, ahány tervvariáns. A záróévenkénti

⁸ A modellt ismertetik a következő tanulmányok: Ujlaki Zsuzsa: Többtechnológias, többperiódusos modell a magyar húszéves tervezéshez. (Eldadás az V. Nemzetközi input-output konferencián. 1971. Jelentés a többtechnológias, többperiódusos (B2) modellel végzett kísérleti számítások eredményeiről. (Sokszorosítás, 1971.)

⁹ A tervvariánsokból becsült tervmakrofüggvényről lásd Kornai János—Rimler Judit: Tervmodellek alapján számított makrofüggvények — Elvek és Módszerek, Sigma, 1972, 49—57. l.

minta tehát keresztmetszeti. A négy záróév ugyanakkor a vizsgált 15 éves periódus négy pontja, így a minta nemcsak keresztmetszeti, de idősoros is. A minta pontjainak helyezkedését az ábra mutatja.

A termelésifüggvény-számítás alapjául szolgáló minta pontjainak elhelyezkedése
(Sematikus ábra)

A számítások során a fenti ponthalmazok vonulását legjobban követő Cobb—Douglas típusú $Y = AL^{\epsilon_L} C^{\epsilon_C}$ függvények paramétereit határoztuk meg.

Számítási eredmények

A részletes, főágazatonkénti elemzés eredményeit az ipar és az építőipar példáján mutatjuk be, s ezután térünk át a népgazdasági szintű elemzés ismertetésére.

A számítások kiinduló adatait és paramétereit az 1. és 2. sz. táblázatok mutatják.

Az iparra jellemzők a legszélsőségesebb növekedési ütemek: a leggyorsabb ütemben nő a nettó termelés és az állóalap, leglassabban változik a létszám. (Lásd 2. táblázat). Már a fenti növekedési ütemek is jelzik, az iparban az adott feltételek mellett a növekedés fő forrása az állóalap állományának növekedése, a beruházás.

A növekedési ütem felbontása is ennek megfelelő (3. sz. táblázat): a létszámhatás olyan kicsi, hogy nullának vehető, az *állóalaphatás majdnem teljes mértékben fedezi a nettó termelési érték tervezett nö-*

1. sz. táblázat

A termelési függvények paraméterei (1975—1990)

Ágazat	L	C	Torális korrelációs együttható
Ipar	0,09 (0,02)	0,84 (0,01)	0,99
Építőipar	0,19 (0,04)	0,69 (0,01)	0,97
Népgazdaság összesen...	1,39 (0,17)	0,67 (0,03)	0,95

2. sz. táblázat

Az átlagos évi növekedési ütemek*, az 1975—1990 közötti periódusban

Ágazat	dY	dL	dC
	Y	L	C
Ipar	7,1	-0,2	8,3
Építőipar	5,0	-1,3	7,6
Népgazdaság összesen ..	5,9	0,9	6,4

* Az átlagos évi növekedési ütemeket úgy számoltam ki, hogy az 1990. záró év tervvariánsainak átlagát osztottam az 1975. záró év tervvariánsainak átlagával. Az így kapott összes növekedés (csökkenés) az 1975 és 1990 közötti 15 évre oszlik meg.

3. sz. táblázat

Az ipari nettó termelési érték növekedési ütemének összetevői (1975—1990)

Összetevők	Növekedési ütem (%)	Megoszlási viszonyszám
A nettó termelési érték évi átlagos növekedési üteme	7,1	100
A létszám tisztán mennyiségi hatása	0,0	0
A létszám minőségi hatása	0,0	0
Összes létszámhatás	0,0	0
Az állóalap tisztán mennyiségi hatása	7,5	105,6
Az állóalap minőségi hatása	-0,5	-7,0
Összes állóalaphatás	7,0	98,6
A ráfordításoktól független tényezők hatása	0,1	1,4
Összes tisztán mennyiségi hatás	7,5	105,6
Összes minőségi hatás	-0,4	-5,6

vekedési ütemét. A ráfordításoktól független tényezők hatása alig több, mint 0,1 százalékpontos ütemnövekedés.

A létszámhatás két, egymástól nem független okból jelentéktelen: igen kis mértékű az évi átlagos létszámváltozás és alacsony a termelésrugalmasság. A termelésrugalmasság alacsony értéke mindazonáltal

arra mutat, hogy a létszám a tőke—munka-arány igen radikális (évi 8,5 százalékos) változása mellett sem lesz relatíve szűkös forrás.

A *növekedés forrása* tehát az iparban a beruházás, vagyis az *álló-alapok volumenének növekedése*. Az ipari növekedés azonban ellentmondásos, az egynél kisebb együttes termelékenység arra mutat, hogy az adott növekedési ütemnél az ipar már a romló minőség szférájába lépett, a termelés méreteinek további kiterjesztése csökkenti a ráfordítások hatékonyságát.

Az adatok szerint az építőipar nettó termelési értéke lassabban nő, mint a népgazdasági átlag, az állóalap-állomány az átlagnál gyorsabban nő, míg a létszám közepes ütemben csökken. A volumen hozadéka az összes ágazat közül az építőiparban a legkisebb, a termelés méreteinek kiterjesztésével a legnagyobb mértékben itt csökken a ráfordítások termelékenysége.

4. sz. táblázat

Az építőipari nettó termelési érték növekedési ütemének összetevői (1975—1990)

Összetevők	Növekedési ütem (%)	Megoszlási viszonzyszám
A nettó termelési érték évi átlagos növekedési üteme	5,0	100
A létszám tisztán mennyiségi hatása	—0,3	—6,0
A létszám minőségi hatása	0,1	2,0
Összes létszámhatás	—0,2	—4,0
Az állóalap tisztán mennyiségi hatása	6,0	120,0
Az állóalap minőségi hatása	—0,8	—16,0
Összes állóalaphatás	5,2	104,0
A ráfordításoktól független tényezők hatása	0,0	0,0
Összes tisztán mennyiségi hatás	5,7	114,0
Összes minőségi hatás	—0,7	14,0

A létszám évi 1,3 százalékos csökkenése összesen, ceteris paribus, 0,2 százalékpontos, azaz nem túl jelentős ütemcsökkenést vált ki a nettó termelés növekedésében. Az összes létszámhatás egy negatív tiszta mennyiségi és egy pozitív¹⁰ minőségi hatásból tevődik össze.

A csökkenő létszám mellett a *növekedés egyetlen forrása az álló-alapok növelése*. Az állóalaphatás azonban, az iparhoz hasonlóan itt sem egyértelműen pozitív. Amint az a termelésifüggvény-számításból kiderül, *az építőipar is a romló minőség szférájában termel*. Az eredmények szerint, ha nem csökkenne a nettó termelés az állóalapok minőségromlása miatt, az állóalapok volumennövelése 20 százalékkal magasabb növekedési ütemmel járna.

Az építőiparban a növekedési ütem alakulását az állóalapok növekedésének pozitív és a létszám csökkenésének negatív hatása teljes mértékben megmagyarázza. Az e ráfordításoktól független tényezők hatása nulla.

A nettó nemzeti termelés növekedési ütemének felbontását kétféleképpen végeztük el. Az első, nevezzük aggregált számításnak, az agg-

¹⁰ Bár a csökkenő együttes termelékenység minőségromlást jelez, a nemzeti jövedelem növekedési ütemére való hatásban a létszámcsökkenés miatt pozitívvá fordul át: csökkenti az egységnyi létszámcsökkenés következtében létrejött termelés kiesést.

regált termelési függvény és az átlagos — egész népgazdaságra jellemző — növekedési ütemek alapján, a második, a dezaggregált számítás az ágazati felbontások átlagaként állítja elő a népgazdasági felbontást.

A népgazdaság egészében a nettó nemzeti termelés évi átlagos növekedési üteme mintegy 6 százalék. Ennél jóval lassabban nő a létszám — kevesebb mint 1 százalékkal — és valamivel gyorsabban (kb. évi 6 és fél százalékkal) az állóalapot.¹¹

5. sz. táblázat

A nettó nemzeti termelés növekedési ütemének összetevői
(aggregált számítás, 1975—1990)

Összetevők	Növekedési ütem (%)	Megoszlási viszonyszám
A nettó nemzeti termelés évi átlagos növekedési üteme	5,9	100,0
A létszám tisztán mennyiségi hatása	0,6	10,2
A létszám minőségi hatása	0,6	10,2
Összes létszámhatás	1,2	20,4
Az állóalap tisztán mennyiségi hatása	2,1	35,6
Az állóalap minőségi hatása	2,2	37,2
Összes állóalaphatás	4,3	72,8
A ráfordításoktól független tényezők hatása	0,4	6,8
Összes tisztán mennyiségi hatás	2,7	45,8
Összes minőségi hatás	3,2	54,2

A növekedési ütemek különbségeiből világosan látszik, hogy az egy főre jutó nettó termelés és állóalap nő, míg az egységnyi tőke által előállított nettó termelés csökken, a tőkekoeficiens nő, méghozzá évi átlagban fél százalékponttal.

Az aggregált termelési függvénnyel végzett számítások szerint a ráfordítások termelékenysége a termelés méreteinek kiterjesztésével igen jelentősen nő: egységnyi (együttes) ráfordításnöveléssel kétegyesnyi termelésnövelés érhető el.

A nettó nemzeti termelés növekedési ütemének 20 százaléka a létszámváltozással függ össze. (Lásd az 5 sz. táblázatot.) A létszámhatás két ellentétes irányú összetevője az alacsony növekedési ütem és az igen magas termelési elaszticitás, amely a létszám relatív szűkösségének következménye. A létszámhatás fele-fele arányban oszlik meg a tisztán volumen- és a minőségi változás között.

A növekedési ütem legjelentősebb forrása a népgazdaságban az állóalapot növekedése. Az állóalaphatásnak körülbelül a fele minőségi, a másik fele tisztán mennyiségi változás következménye.

Az állóalap- és a létszámhatás mellett igen csekély — kevesebb mint fél százalékos — a ráfordításoktól független tényezőkkel kapcsolatos növekedés.

A nettó nemzeti termelés növekedési ütemének ágazati megoszlással és struktúraváltozással kibővített felbontását a 6. sz. táblázat mutatja.

¹¹ Itt újra felhívnam a figyelmet arra, hogy ezek a növekedési ütemek nem tervszámok, hanem különböző lehetséges koncepciókat többé-kevésbé pontosan tükröző tervvariánsok átlagai.

**A nettó nemzeti termelés növekedési ütemének struktúraeltolódással
bővített tényezők szerinti és főágazati hatása**

Összetevők	Növekedési ütem (%)	Ágazati megoszlás			
		Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság	Infrast- ruktúra
A nettó nemzeti termelés évi átlagos növekedési üteme	5,9	3,5	0,5	0,3	1,6
A létszám tisztán mennyiségi hatása ...	0,6			-0,1	0,7
A létszám minőségi hatása	0,5				0,5
A létszámhoz kapcsolódó ágazatistruktúra-eltolódás hatása	0,1				0,1
Összes létszámhatás	1,2	0,0	0,0	-0,1	1,3
Az állóalap tisztán mennyiségi hatása..	2,1	1,7	0,3	0,1	
Az állóalap minőségi hatása	-0,3	-0,2	-0,1		
Az állóalaphoz kapcsolódó ágazatistruktúra-eltolódás hatása	2,5	1,9	0,3	0,3	
Összes állóalaphatás	4,3	3,4	0,5	0,4	0,0
A ráfordításoktól független tényezők hatása	0,4	0,1			0,3
Összes tisztán mennyiségi hatás	2,7	1,7	0,3		0,7
Összes minőségi hatás	0,6	-0,1	0,2		0,5
Az összes struktúraeltolódás hatása ...	2,6	1,9	0,3	0,3	0,1

A táblázatban bemutatott felbontáshoz a következő módszerrel jutottam el: az ágazati felbontásokat a termelés arányában aggregáltam „népgazdasági összesen”-né. Az így kapott felbontás — a ráfordítások összes hatásának felosztását tekintve — eltért az aggregált számítás eredményeitől.

Az eltérést a következőképpen magyarázom: az aggregált számításban minőségváltozásként jelenik meg az összes népgazdasági szintű termelékenység-növekedés, függetlenül attól, hogy ez ágazati termelékenység-növekedésből fakad, vagy pusztán a struktúraeltolódás következménye. A dezaggregált számításnál a minőségváltozás csak az ágazati szintű termelékenységjavulások összege. A két módszerrel számolt hatás különbsége tehát az ágazati struktúraeltolódásnak a nettó nemzeti termelés növekedési ütemében kifejezett értéke.¹²

A létszám minőségi változásának a nettó nemzeti termelés növekedési ütemére gyakorolt hatását a struktúraváltozás kevéssé módosítja. Ez azt jelenti, hogy a létszám termelékenysége döntő mértékben az ágazati szinten észlelhető minőségjavulás és nem az ágazati struktúra módosulása miatt nő.

Az állóalapot minőségi javulása ezzel szemben teljes mértékben az ágazatistruktúra-eltolódás következménye. Az ágazatok állóalapjára

¹² A struktúraváltozás hatásának különböző felmérését a termelési függvény oldaláról is megközelíthetjük. Az aggregált termelési függvényben a létszám termelésrugalmassága 1,39, az állóalapé 0,67, az együttes termelékenység tehát 2,06. Ha az ágazati termeléselaszticitásokból alakítjuk ki a népgazdaság elaszticitását úgy, hogy a létszám ágazati paramétereit a létszám arányokkal, az állóalapot paramétereit az állóalaparányokkal súlyozzuk össze. ϵ_L -re kerekítve 0,7 ϵ_c -re 0,3-as értéket kapunk. A ráfordítások együttes termelékenysége kb. 1-gyel egyenlő. Az aggregált idősorok szerint azonban a nemzeti jövedelem kétszer olyan gyorsan nő, mint a ráfordítások. A ráfordítások ágazati termelékenysége tehát a növekedésnek csupán a felét magyarázza. A növekedés másik fele az ágazatistruktúra-eltolódás következménye, amely a ráfordításokkal népgazdasági szinten arányos, de az ágazati termelékenység változásától független.

nak minősége — amint az a 6. sz. táblázatból leolvasható — romlik. A struktúraeltolódás azonban teljes mértékben ellensúlyozza az ágazati szintű minőségromlást és ezen belül még a nettó nemzeti termelés növekedési ütemének tényezője is.

A struktúraeltolódást el is különíthetjük a ráfordításoktól. Ekkor a két ráfordítás mennyiségi és minőségi változásához a nettó nemzeti termelés növekedési ütemének körülbelül a fele kapcsolható. A növekedési ütem változásának másik fele nagyobb részben a ráfordításoktól független tényezőkkel hozható összefüggésbe.

Befejezésül azt szeretném kiemelni, hogy számításainkban mind a termelési függvények paramétereinek becslésénél, mind a nettó termelés, a létszám és az állóalapot növekedési ütemeinek megállapításánál az ismerttetett lineáris programozással nyert tervvariánsokból indulunk ki. Belátható, hogy ez nem szükségszerű, legalábbis ami a növekedési ütemeket illeti. Az átlagos növekedési ütemek megállapításához nem kell sem keresztmetszeti, sem idősoros minta, elég a vég- és kezdőidőszak adatainak ismerete. Itt tehát a lineáris programozásból nyert tervvariánsoknak mint adatbázisnak nincs kitüntetett szerepe.

A termelési függvények paramétereinek becslésénél már más a helyzet, mert megítélésem szerint, e tervvariánsok felhasználásával juthatunk a legmegbízhatóbb eredményekhez. Ismeretesek a múltbeli adatok extrapolációjával és általában az idősoros becsléssel kapcsolatos problémák, amelyeket e tervvariánsok felhasználásával részben sikerül kiküszöbölni. Különösen kiemelkedő pozitív jellemvonás a minta keresztmetszeti jellege, amelynek következtében nagyjából hasonló nettó nemzeti termeléshez viszonylag sok állóalap—munka-kombináció tartozik. A kombinációk sokasága pedig pontosabbá teszi a paraméterbecslést.¹³

Számításainkban a növekedési ütemek becslésénél azért indultunk ki mégis a tervvariánsok átlagából, mert azt tételeztük fel, hogy ez az egyik legvalószínűbben megvalósuló variáns. Az azóta végbement tervváltozások arra engednek következtetni, hogy ez a feltevés nem igazolódik be. A jelen számítás konkrét eredményeit a növekedési ütem változásai természetesen jelentősen befolyásolják. A módszer alkalmazhatóságát azonban nem érintik, mert bármilyen más, mondjuk a legutolsó tervképzés növekedési ütemével is számolhatunk a jövőben, ha arra igény mutatkozik. A termelés növekedési ütemével kapcsolatban egyedül az a követelmény, hogy tartozzon hozzá állóalap- és létszámnövekedési ütem is. Az elemzésből aztán arra is választ kaphatunk, hogy a ráfordítások növekedési üteme összhangban van-e a termelés tervezett növekedési ütemével egy adott termelési függvény mentén, és hogy a növekedés milyen részét lehet az állóalap, a létszám és az ezektől független tényezők változásával, illetve a ráfordításokon belül a volumen-, a minőségi és struktúraváltozással kapcsolatba hozni.

¹³ A paraméterbecslés azért lesz pontosabb, mert a keresztmetszeti minta pontjai egy felületet feszítenek ki, míg az idősoros mintánál Y, C és L kölcsönös függősége miatt, szélsőséges esetben a felület egyenessé degradálódik. Lásd erről részletesebben Rimler Judit: A munka és az állóalap korlátozott helyettesíthetőségéről. Közgazdasági Szemle, 1967. 11. és 12. sz.

A fogyasztási struktúra szerepe François Quesnay újratermelési elméletében

(A „Tableau économique” alapján)

François Quesnay a politikai gazdaságtan első iskolájának megteremtője, a fiziokraták vezéralakja, a gazdaságot a természettudományokon nevelkedett orvos szemével vizsgálta, s azokat a törvényszerűségeket kereste, amelyeket felismerve orvosolni lehet a gazdasági és társadalmi bajokat.

Cikkemben nem vállalkozom a fiziokrata rendszer bemutatására és bírálatára, de még Quesnay teljes életművének ismertetésére sem. Annál is kevésbé, mert ez közgazdászaink körében általában ismert.¹ Munkásságából egy — a magyar szakirodalomban — ismeretlen gazdasági táblázatát, a „Tableau économique”-ot mutatom be és elemzem részletesen.

Quesnay gazdasági táblázatait a szakirodalomban, a hivatkozásokban vagy utalásokban gyakran — nem pontosan — csak „Tableau économique” néven említik. Holott — adatait, ábrázolásmódját és megoldási fokát tekintve — többféle és különböző táblázatot hagyott reánk. Közülük a „Formule du Tableau économique” (1766) és a nyolc évvel korábban keletkezett „Tableau économique” (1758) a kiemelkedőek.²

Marx a „Formule”-t ismerte és értékelte igazán. Ezt tette meg újratermelési elméletének kiindulópontjává. Ennek következtében közgazdászaink is ezt a táblázatot ismerték meg.

Ha megengedhető ilyen elkülönítés, akkor véleményem szerint a „Formule” felépítése, az, hogy az újratermelés problémáját elsődlegesen a termelés oldaláról igyekszik megközelíteni, a marxi újratermelési sémák tárgyalásmódjával rokon, e sémák elmélettörténeti előzménye.³

A korábban keletkezett „Tableau économique” gondolatmenete viszont a polgári növekedési elméletekéhez, az újratermelést elsősorban a jövedelmek oldaláról megközelítő dinamikus egyensúlyi elméletekéhez hasonlítható. A „Formule”-től alapvetően abban különbözik, hogy nem

¹ Quesnay újratermelési elméletével részletesen foglalkoztak a marxizmus klasszikusai. (Lásd Marx: A tőke, II. kötet; Marx: Értéktöbblet-elméletek, Első rész; Engels: Anti-Dühring, II. Politikai gazdaságtan; Marx—Engels levelek.) Quesnay munkásságát átfogóan értékeli Erdős Péter: „Közgazdasági elméletek története” című jegyzetében és Mátyás Antal: „A polgári közgazdaságtan története” című könyvében.

² A „Tableau” első kiadása, mely 1758 novemberében vagy decemberében jelent meg Versaillesben igen kis példányszámban, elkallódott. Benne Quesnay — egy fennmaradt kézirat szerint — 400 livre évi jövedelemből indult ki, s a táblázatot a lapszélre írt megjegyzések keretbezték. Ezt követte a „Remarques sur des variations de la distribution des revenus annuels d'une nation. Itt 22 pontban fejtette ki a gazdaság fejlődéséről vallott nézeteit. A második kiadásban, amely feltehetőleg 1759 elején jelent meg, a „Tableau” 600 livre jövedelemre épült, a „Magyarázatok” része terjedelmesebb lett. A korábbi „Megjegyzések” az *Extrait des éconómies royales de M. de Sully* címet viselték, és 23 maximát (alapelveket) tartalmaztak. 1759 vége felé jelent meg a „Tableau” harmadik kiadása, szélesebb olvasóközönség számára. Ez ugyan csak három részből állt.

³ Részletes elemzését lásd az 1. sz. lábjegyzetben említett irodalomban.

ábrázolja az osztályok közötti közvetlen termékmozgást, csak a közöttük végbemenő *pénzmozgást* (ennyiben kevesebb a „Formule”-nél), továbbá nem statikus egyensúlyi állapotot vizsgál, hanem a változást, a termelés változását vagy változatlanságát elemzi (ennyiben több a „Formule”-nél). A „Formule” ábrázolásával ellentétben a „Tableau économique” szerint mindig az osztályokhoz visszaáramló pénz gerjeszt termelést és jövedelmet. Ennyiben szellemi előzménye Quesnay gondolatmenete a keynesi multiplikátor-elméletnek is.

A „Tableau économique” gazdasági háttéréről

Quesnay azt vizsgálta, hogy bizonyos feltételezések mellett — egyenlő értékek cseréje, szabad kereskedelem stb. —, hogyan kering egy ország (Franciaország) évi társadalmi terméke a társadalom három osztálya között. Az újratermelés problémáját nem az egyes individuumok csereaktusaiból kiindulva, hanem makroökonómiai síkon közelítette meg.

A társadalmat három nagy osztályra osztotta. 1. A földművelésben tevékenyen részt vevő, *új értéket létrehozó termelő osztályra* (la classe productive), amelybe a földművelők, a bérlők és a mezőgazdasági munkások tartoztak; 2. a többletet elfogyasztó *földtulajdonosok osztályára* (la classe propriétaire), amely az állami hivatalnokokból, az egyház tagjaiból, valamint a földtulajdonosokból állt, és 3. *új értéket nem termelő, csak a meglévő értéket átalakító steril osztályra* (la classe stérile) ide sorolta a *kézműveseket*, az iparosokat, a kereskedőket.⁴ A földművesek, illetve a bérlők a mezőgazdaságban a föld megművelésére fordított tőkékükkel⁵ a földbirtokosok a föld javítására, a csatornázásra, az épületekre fordított tőkebefektetéseikkel⁶ járulnak hozzá az évi termék termeléséhez, és annak arányában részesednek a megtermelt termékmennyiségből, illetve a jövedelemből. A földbirtokosoknak kifizetett járadékot tehát úgy tekintik, mint a földtulajdonos által valamikor a föld megművelhetővé tételére fordított tőkének a kamatát.

A termelő osztályt az eredeti előlegek után megilleti az ún. *intérêt des avances primitives* (szó szerint kamat, de voltaképpen amortizáció és kamat), amelyet a steril osztálytól iparcikkekben kap meg.

Az iparosok osztálya improduktív. Készítményeinek értéke a felhasználó, a mezőgazdaságtól kapott nyersanyagok és a munkavégzés során elfogyasztott létfenntartási cikkek — elsősorban élelmiszerek — értékével egyenlő. E szerint az iparosok munkája nem értékképző munka.

A zavartalan újratermelésnek (egyszerű újratermelésnek) az a feltétele, hogy az egyes osztályok költségei megtérüljenek, vagyis hogy az osztályok minden évben hozzájussanak előző évi jövedelmeikhez.

⁴ A társadalom tagjait Quesnay az érték-többlet-termelés szempontjából sorolta e három osztályba, hangsúlyozva, hogy ez az elhatárolás nem azonos a hasznos és nem hasznos munka megkülönböztetésével, hanem egy más szempontú csoportosítás. Korai munkáiban produktív és improduktív *kiadású* osztályokról beszél. Minthogy a gazdagságot (a használati értékek bőségét) illetve a gazdagodást (a használati értékben való gyarapodást) összekeverte az értékalkotással, nem vette észre, hogy az iparban is keletkezik új érték.

⁵ E tőkét Quesnay két részre osztja: 1. „les avances primitives” (eredeti előlegek) — hosszabb időszakra történő tőkebefektetések, mezőgazdasági szerszámokra, állatokra stb. fordított összegeket, e kategória a marxi állótóke fogalmához hasonló. 2. „les avances annuelles” (évi előlegek) — rövid lejáratú, évente megtérülő tőkebefektetések. Nagyüzemi, tőkés mezőgazdaságról van szó.

⁶ „les avances foncières” (földelőlegek): a föld első tulajdonosainak a szűzföldek megművelésére, a föld művelhetővé tételére stb. fordított kiadásai. Lényegében e tőkerész is állótóke jellegű.

A fiziokraták rendszerében az újratermelés elemzése szorosan összekapcsolódik a fogyasztás alakulásának a vizsgálatával. Ez abból következik, hogy a megtermelt termékmennyiség csak akkor realizálható, ha a vele szemben álló jövedelmeket elköltik, azaz, ha a jövedelem élvezői fogyasztanak. Ez az egyszerű újratermelés egyik fontos feltétele. Le Trosne írja: „Az újratermelés és a fogyasztás kölcsönösen egymás mértékei . . . az újratermelés a fogyasztás mértéke, és a fogyasztás az újratermelés mértéke.”⁷

Vagy Mirabeau szerint: . . . sokat fogyasztani annyi, mint gazdagnak lenni, mivel ebben az értelemben a fogyasztás és a jövedelem azonosak.⁸

A pénzjövedelmeket vissza kell juttatni a termelésbe a produktív, tehát új értéket termelő ágazat (a mezőgazdaság) termékeinek fogyasztása révén, nem szabad azokat kivonni a forgalomból, vagyis teaurálni. A kulcsfigura náluk e tekintetben is a földtulajdonos osztály. Mint a legnagyobb jövedelem élvezői, fogyasztási struktúrájukkal meghatározzák az újratermelés egész menetét.⁹ [Mínthogy ez az osztály nem termel és nem kínál árut a piacon, hanem csak jövedelemhez jut és fogyaszt, a termelő (illetve ipari feldolgozó) folyamatba beáramló vásárlóerő — azaz improduktív fogyasztás — a feltétele a rendszer egyensúlyának. Hasonló gondolatot fogalmaz meg és fejt ki később Keynes is.] Quesnay és iskolája felismeri azt is, hogy az államnak érdeke, hogy növelje polgárainak — a legalsóbb rétegeknek is — a jólétét. Híressé vált jelszavuk: „Szegény parasztok, szegény királyság!”¹⁰

A termelés növekedhet, csökkenhet vagy változatlan maradhat attól függően, hogyan alakul a mezőgazdasági termékek és az iparcikkek fogyasztásának aránya, pontosabban, hogyan változik ez az arány az előző időszakhoz képest. A sajátos fiziokrata gondolatmenetnek megfelelően e vonatkozásban a tulajdonos osztály a meghatározó tényező. Ha ez az osztály megváltoztatja a mezőgazdasági termékek fogyasztásának a saját jövedelméhez viszonyított arányát (r), akkor a másik két osztály — a társadalom morális beállítottságából következően — szintén megváltoztatja a mezőgazdasági termék fogyasztásának arányát az előző időszakhoz képest. Vagyis Quesnay azt vizsgálta, milyen hatással van a *fogyasztási szerkezet*¹¹ (vagy a mezőgazdasági termékek, illetve az iparcikkek fogyasztási hajlandóságának) megváltozása az újratermelés menetére, a gazdasági fejlődésre.

A gazdasági fejlődés szempontjából ugyanis nem mindegy, hogy az egyes osztályok fogyasztása milyen irányba, a mezőgazdasági termékek vagy az iparcikkek javára tolódik-e el. A fiziokraták koncepciójának megfelelően akkor gazdagodik az ország, ha a produktív termelési ág,

⁷ Le Trosne: „De l'intérêt social par rapport à la valeur, à la circulation, à l'industrie, et au commerce intérieur et extérieur.” (M. Eugène Daire: Physiocrates. Párizs. 1846. 898. l.) A gondolat Mercier de la Rivière-től származik. Szerinte alapvető axióma, hogy „A fogyasztás az újratermelés arányos mértéke.” (Mercier de la Rivière: L'ordre naturel des sociétés politiques. Lásd M. Eugène Daire: I. m. 493. l.)

⁸ Mirabeau: L'ami des hommes suite de la VI. partie Tableau oeconomique avec ses explications. 1760. 61. l. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy aki sokat fogyaszt, az gazdag is lesz. Mirabeau gondolata csak abban az értelemben helyes, ahogyan azt a fiziokraták értelmezték.

⁹ Részletesen lásd később.

¹⁰ F. Quesnay: Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole F. Quesnay et la Physiocratie, L'Institution National D'Études Démographiques. Párizs, 1958. 954, 973. l.

¹¹ A fogyasztásba beleértve az exportot is.

a mezőgazdaság aránya nő, és akkor szegényedik el, ha csökken. Ezért az ország gazdagságának (vele a földtulajdonosok jövedelmének) növelését a termelő osztály támogatásával lehet elérni. Maximális növekedést kell elérni — minél rövidebb idő alatt —, de annak figyelembevételével, hogy a mezőgazdaságban annyit és csakis annyit érdemes befektetni, amennyit az felszívni képes. Mindaddig — írja Quesnay —, amíg van művelés alá vonható föld, hajózhatóvá tehető folyó, lecsapolható terület stb., növelni kell a mezőgazdasági termékek fogyasztását, a mezőgazdasági *termelést*, mert ez a jólét alapja. *A maximális növekedési ütemet és szintet elérve a fogyasztás (s ezzel a termelés) további strukturális változtatása szükségtelen.* Rokon ez a mai növekedési elméletnek egyik alapvető koncepciójával, a maximális egyensúlyi fejlődés Growth natural harrodi gondolatával.

Quesnay felismeri, hogy minőségileg különböző és különböző szinteken létrejövő egyensúlyi helyzetekről van szó. A gazdaság nyugalmi, „egyensúlyi” állapotban van akkor is, ha az egyes osztályoknak évente megtérülnek költségeik (befektetett tőkéjük), illetve megkapják jövedelmüket. Vagyis, ha évről évre azonos jövedelem reprodukálódik (egyszerű újratermelés). Egyensúlyi állapot alakulhat ki azonban akkor is, ha a gazdaság az állandó növekedés állapotában van. Az egyensúlyi fejlődés Quesnay-nál a hanyatló gazdaságnál (a gazdasági visszafejlődésnél) jobb növekedési pályaként jelenik meg, mint a gazdaság lehetséges növekedési útjainak egyike. Rendszerében — mint már rámutattam — a növekedési pálya a földtulajdonos osztály jövedelmének nagyságától (lényegében a mezőgazdasági, vagyis a termelő beruházások nagyságától), a növekedés üteme pedig attól függ, hogy jövedelmének mekkora hányadát költi a földtulajdonos osztály és őt követve a többi osztály mezőgazdasági termékekre. Ez az ún. mezőgazdasági termékfogyasztási koefficiens (r) visz dinamikust a rendszerbe. Nagysága $1 \geq r \geq 0$. Az r különféle értékeitől függően három alapesetet különböztethetünk meg: A gazdaság *növekedhet* ($1 > r > 1/2$), *visszafejlődhet* ($1/2 > r > 0$), vagy az előző évi szintet megismételve *változatlanul* maradhat ($r = 1/2$). A „Tableau économique” e három esetet tárgyalja.

1. Az egyensúlyi helyzet a „Tableau économique”-ban

Az egyensúlyi vagy nyugalmi helyzetben — mint már említettem, a *tulajdonos osztály* jövedelmének felét mezőgazdasági termékekre, másik felét pedig kézműipari cikkekre költi.

A *termelő osztály* a tulajdonos osztálytól „kapott” pénzüsszeget úgy költi el, hogy a feltételezett $r = 1/2$ aránynak megfelelően a pénzüsszeg feléért élelmiszereket, a másik feléért iparcikkeket vásárol.

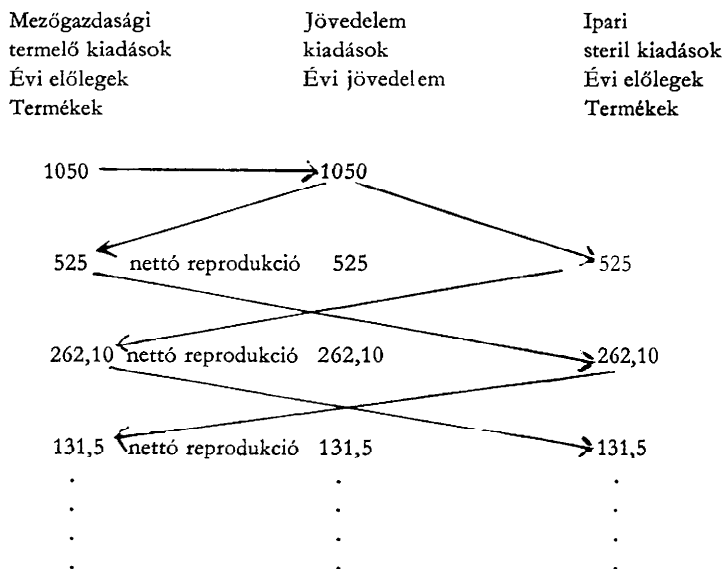
A *steril osztály* a tulajdonos osztálytól iparcikkei ellenében „kapott” pénzüsszeg feléért mezőgazdasági termékeket vásárol, a másik felét pedig tartalékolja a következő termelési időszakra.¹²

A termelő osztály és a steril osztály egymástól való vásárlásai is annak megfelelően alakulnak, hogy az egyes lépésekben kapott pénzüssz-

¹² Quesnay nem határozza meg egyértelműen e tartalék rendeltetését. Egy helyütt azt írja, hogy ebből fedezi az osztály saját szükségletét, valamint a következő termelési időszak nyersanyagigényét is. Más helyeken viszont egyértelműen leszögezi, hogy az osztály a jövedelmek felét tartalékolja a következő időszak nyersanyagvásárlásaira.

Tableau économique
(livre)

3. sz. táblázat

Évi teljes nettó jövedelem reprodukciója 1050

szegek felét élelmiszerekre költik. A folyamat mindaddig folytatódik, míg forgalomba kerülő pénzösszeg van.¹³ (L. az 1. sz. táblázatot.)

A pénzjövdelmek mozgását ábrázolja az itt bemutatott „Tableau économique”. A három oszlop a három osztályt, a termelő, a tulajdonos és a steril osztályt fogja össze. A termelő osztály kezében a termelési időszak végére 1050 livre pénzösszeg halmozódik fel. Ezt a következő időszak elején járadékként kifizeti a tulajdonos osztálynak. (A táblázat első és második oszlopának első sora jelzi e pénzmozgást 1050 → 1050.) A tulajdonos osztály jövedelméből — mint már említettem — fele részben mezőgazdasági termékeket (525 livre) vásárol, fele részben pedig iparcikkeket (525 livre). A továbbiakban az első és a harmadik oszlopban a termelő és a steril osztály egymástól való vásárlásai vannak feltüntetve. (262.10; 131.5 stb.)

A „Táblázat” középső oszlopa azt mutatja, hogy a termelő osztályhoz visszakerülő pénzösszegek mekkora nettó reprodukciót tesznek le-

¹³ Mirabeau-nak megküldött „Táblázatában” Quesnay 600 livre évi jövedelemből indult ki, s az egyszerűség kedvéért az adótól, a tizedtől eltekintett. Mirabeau „L’ami des hommes” művének hatodik fejezetét Quesnay Táblázatának szentelte, illetve némely feltevések szerint Quesnay-vel közösen írta. Mirabeau ezt az eredeti „Táblázatot” is közli, de részletesen, egy — az adót és a tizedet is figyelembe vevő — „Táblázatot” vizsgált. Minthogy a későbbi Quesnay-magyarázók többsége ebből a változathoz indul ki, ezt fogom elemezni.

A földtulajdonos osztály jövedelme 600 livre járadék + 300 livre adó (a járadék fele) + 150 livre tized (a járadék negyede)	1050 livre
Forgótőke	1050 livre
Az állótőke kamata 10 százalék (5000 livre 10 százaléka)	500 livre
A forgótőke kamata 10 százalék (1050 livre 10 százaléka)	105 livre
A mezőgazdasági termelés értéke	2705 livre
Hozadéki ráta = 100 százalék, vagyis $\frac{\text{nettó jövedelem}}{\text{forgótőke}} = 1$.	

hetővé. E nettó produktum pénzbeli értéke mint a tulajdonos osztály jövedelme, a következő periódus jövedelme lesz.

A sémából jól látható, hogy az egyensúlyi esetben a termelő osztály összes kiadása megtérült, az újratermelés a következő évben az előző évi szinten valósulhat meg. A tulajdonos osztály jövedelmének csak egy részét költötte élelmiszerekre, mégis reprodukálódott a termelő osztály egész jövedelme. Így az 1050 livre évi jövedelem reprodukciója azt is jelenti, hogy e jövedelmen kívül, illetve azzal együtt reprodukálódik a termelő osztály forgótőkéje, 1050 livre, valamint a forgótőke és az állótőke után járó „kamat”, 605 livre. Így a teljes mezőgazdasági újratermelés értéke 2705 livre.

Felírható a folyamat így is:

$$525 \left[1 + \left(\frac{1}{2}\right) + \left(\frac{1}{2}\right)^2 + \left(\frac{1}{2}\right)^3 + \dots + \left(\frac{1}{2}\right)^n \right] = \frac{525}{1 - \frac{1}{2}} = 1050.$$

Ebben a formában az itt leírt jövedelemképződési folyamat erősen hasonlít a keynesi multiplikátorhoz. A termelő osztályhoz jutó 525 livre jövedelem — szabad kapacitások és munkaerő esetén ($r = 1/2$ -t feltételezve) — 1050 livre jövedelmet indukál.

A „Tableau économique”-ban az egyes osztályok egymás közötti forgalmában csak a mezőgazdasági termékek (élelmiszerek) és az iparcikkek szerepelnek. Az osztályokon belüli, illetve a nyersanyagforgalmat nem ábrázolja.¹⁴

2. A „luxe de décoration” esete¹⁵

Ebben az esetben a földtulajdonos osztály ugyanakkora jövedelméből, az előző évhez viszonyítva nagyobb arányban vásárol iparcikkeket, mint mezőgazdasági termékeket. Tehát az azonos nagyságú jövedelemből több jut a steril osztálynak, az improduktív ágazatnak, mint a produktív ágazatnak. Quesnay és Mirabeau nyomán feltételezzük, hogy a földtulajdonos osztály élelmiszer-fogyasztási hajlandósága az „egyensúlyi” helyzethez képest $1/6$ -dal csökken, és jövedelméből $1/6$ -dal többet költ a steril osztály készítményeire. A földtulajdonosokat követve, a földművelők is lecsökkent jövedelmüknek $1/6$ -dal megnövelt hányadát ipari termékekre, a steril osztály tagjai pedig $1/6$ -dal kevesebbet költenek mezőgazdasági termékekre. Vagyis $r = 5/12$. [$r = 1/2 - (1/2 \cdot 1/6) = 5/12$]. Tehát a földtulajdonos osztály a steril osztálytól vásárol 612.10 livre, a termelő osztálytól pedig 437.10 livre értékben. (L. a 2. sz. táblázatot.)

A fogyasztási szerkezet megváltozása következtében tehát a termelő

¹⁴ Itt jegyzem meg, hogy szerintem a „Tableau économique”-ban a jövedelmek mozgásának nem felelnek meg a közölt termelési adatok. A megadott arányok mellett a teljes termelés nagysága csak 2625 livre lehet. Vagy az állótőke nagyságát kell csökkenteni, vagy az utána számított kamatot.

¹⁵ A „luxe de décoration”, vagy ahogy röviden említik „le luxe” értelmezése a fiziokratáknál — az általános használattól eltérően — szélesebb értelmű. Olyan költsékezési módot vagy gazdálkodást jelölnek vele, amely a jövőben a nettó termék, vagyis a „nemzeti jövedelem” csökkenéséhez vezet. Mirabeau elfogadja Melon meghatározását: „A luxus olyan különleges fényűzés, amely egy kormányzat biztonságából és gazdagságából fakad”. De kiegészíti azzal, hogy „A luxus visszaélés a gazdagsággal”. (Mirabeau: L'ami des hommes ou traité de la population, Negyedik kiadás. 1. kötet. A. Hamburg chez Chrétien Herold, 1758. 456. 1.)

Tableau économique
(livre)

2. sz. táblázat

Mezőgazdasági termelő kiadások Évi előlegek	Jövedelem kiadások Évi jövedelem	Ipari steril kiadások Évi előlegek
Termékek		Iparcikkek
1050	1050	
437,10	← nettó reprodukció... 437,10	→ 612,10
255,4,2	← nettó reprodukció... 255,4,2	→ 255,4,2
106,6,9	← nettó reprodukció... 106,6,9	→ 148,17,5
.	.	.
.	.	.
.	.	.
Évi teljes nettó jövedelem reprodukció... 915		

osztálynál nem reprodukálódik az előző évi teljes jövedelem, hanem annál kisebb, 915 livre nagyságú pénzösszeg.

A mezőgazdasági termelésben ez a következőképpen érezteti hatását: a termelő osztály forgótőkéje, vagyis a következő évi tőkebefektetés összege lecsökken 915 livre-ra, s a kamat is alacsonyabb lesz (527 livre). A termelő osztály 1655 livre költsége nem térül meg, hanem annál kevesebb, 1445 livre. Így a következő termelési időszakban a megtermelt termékmennyiség értéke 2705 livre helyett 2357 livre lesz. A veszteség 348 livre, az évi termelés egynolcada. A következő időszak kezdetén a termelő osztály az 1050 livre járadék helyett csak 915 livre járadékot tud fizetni, ezért a tulajdonos osztály abszolút összegben is alacsonyabb jövedelemmel rendelkezik majd. (A nettó termék pénzbeli értéke a járadék. A forgótőke és a nettó termék aránya száz százalék.) S bár kezdetben a steril osztály bevételei megnőnek, hosszabb időszakot tekintve jövedelme absolute is csökken a másik két osztálynál bekövetkezett jövedelemcsökkenés miatt, mégha az összjövedelmekből nagyobb arányban is részesül.

Gondoljuk át még egyszer az elmondottakat: Minthogy a steril osztály mind létfenntartási cikkeit, mind termékeinek nyersanyagát a termelő osztálytól vásárolja, és új értéket nem termel, logikus lenne azt feltételezni, hogy az eltolódott kereslet — ha közvetve is — előnyös a termelő osztály számára. Hiszen az iparcikkek keresletének megnövekedésével nő, illetve nőhet a mezőgazdasági nyersanyagok iránti kereslet. (Ez persze struktúraváltozást jelent a mezőgazdasági termékeken belül.)

Lehetne ilyen modellt is szerkeszteni, de az újratermelés ebben az esetben sem lesz zavartalan. A termelő osztály például nem tudja megszerezni az állótőkéje pótlásához szükséges iparcikkeket.

Quesnay gondolatmenete szerint azonban megváltoznak a cserearányok, olcsó mezőgazdasági áruk és megdrágult iparcikkek állnak egymással szemben. Ebben az esetben nem marad szükségszerűen eladatlan mezőgazdasági termékmennyiség, de a folyamat végén a termelő osztály pénzjövedelme az előző évinél alacsonyabb lesz. Ebből következően kisebb járadékot tud fizetni a földtulajdonosoknak, a többlet pénzüsszeg viszont a steril osztálynál halmozódik fel. Annak következtében, hogy a tulajdonos osztály azonos nagyságú jövedelméből nagyobb arányban fogyaszt iparcikkeket, mint mezőgazdasági termékeket, vagyis megnöveli az iparcikkek keresletét, megváltoztatja a cserearányokat is.

3. A „Faste de subsistance” esete

A jó konjunktúra akkor következik be, ha a földtulajdonos osztály ugyanakkora nagyságú jövedelméből nagyobb arányban fogyaszt mezőgazdasági termékeket, mint az előző évben. Tegyük fel — ugyancsak Quesnay és Mirabeau nyomán —, hogy a földtulajdonos osztály és őt követve a másik két osztály mezőgazdaságitermék-fogyasztása az „egyensúlyi” helyzet mezőgazdaságitermék-fogyasztásának $\frac{1}{6}$ -ával megnő. Vagyis $r = \frac{1}{2} + (\frac{1}{2} \cdot \frac{1}{6}) = \frac{7}{12}$.

Ebben esetben a földtulajdonos osztály a termelő osztálytól 612.10 livre értékben vásárol. Ez 87.10 livre-rel több az egyensúlyi helyzethez tartozó értéknél és 175 livre-rel több a „luxe décoration” helyzethez képest.

A földtulajdonos osztály a steril osztálytól pedig 1050 livre — — 612.10 = 437.10 értékben vásárol, vagyis ez 87.10 livre-el kevesebb mint az előző évi egyensúlyi helyzetben volt, és 175 livre-el a „luxe de décoration”-hoz képest. (L. a 3. sz. táblázatot.)

Vagyis az 1050 livre évi jövedelem helyett annál nagyobb, 1146 livre nettó jövedelem reprodukálódik. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a tulajdonos osztály a következő termelési időszak elején nagyobb járadékot kap. A termelés oldalán a változás úgy jelentkezik, hogy az évi forgótőke összege megnő, 1146 livre lesz, a kamat 660 livre, a teljes évi mezőgazdasági termelés értéke pedig 2952 livre. A következő periódusban a termelő osztály jövedelme 1251 livre lesz és a megtermelt termékmenyiség értéke is nő. Ezzel együtt növekszik a földtulajdonosok jövedelme is (9,1 százalékkal). S bár több közbe eső időszakban csökkenhet, hosszabb távon a jövedelem a steril osztálynál abszolúte is nőni fog. Ha több, egymást követő időszakban vizsgáljuk a jövedelmek alakulását, akkor egy tipikusan mai egyensúlyi dinamikus fejlődést láthatunk, ahol a jövedelmek, a fogyasztás, a termelés azonos ütemben növekszenek, valamint a jövedelem és a mezőgazdaságitermék-fogyasztás aránya változatlan.¹⁶

A „Tableau” gondolatmenetét nemcsak azért tekintem elismerésre méltónak, mert Quesnay-t Marx is nagyra becsülte. E gondolatokat azért is érdemes megismerni, mert egyfelől a mai polgári növekedésméletek

¹⁶ A fogyasztási szerkezet persze folyamatosan eltolódik a mezőgazdaság javára.

Tableau économique
(livre)

3. sz. táblázat

Mezőgazdasági termelő kiadások Évi előlegek	Jövedelem kiadások Évi jövedelem	Ipari steril kiadások Évi előlegek
Termékek		Iparcikkek
1050	1050	
612,10	← nettó reprodukció... 612,10	→ 437,10
255,4,2	← nettó reprodukció... 255,4,2	→ 255,4,2
148,17,5	← nettó reprodukció... 148,17,5	→ 106,6,9
.	.	.
.	.	.
.	.	.
Évi teljes nettó jövedelem reprodukció... 1146		

egyik korai előzményének tekinthetők, másfelől érintkeznek az állami monopolkapitalizmus gazdaságpolitikájával. Ha elvonatkoztatunk a „Tableau” konkrét kategóriáitól, s csak logikáját tartjuk meg, fontos következtetések adódnak — ha közvetve is — a szocialista újratermelés elemzése és a tervezés számára. A táblázatok felhívják a figyelmet arra, hogy a termelés — ezen belül a fogyasztás — strukturális változásai, illetve változtatásai lassíthatják vagy gyorsíthatják a gazdasági növekedés ütemét. E növekedési ütemet a szocialista állam azáltal is befolyásolhatja, hogy a központosított tiszta jövedelmet (és a hitelt) milyen struktúrában juttatja vissza a termelésbe. E néhány jelzésszerű gondolat — úgy vélem — jól érzékelteti, hogy nagyon is élők azok a problémák, amelyek elemzésére több mint két évszázada François Quesnay vállalkozott.

KOPÁTSY SÁNDOR:

A konvertibilitásról*

A konvertibilitás általános megítélése

Századunkban a nemzeti valuták átválthatósága tekintetében két-irányú folyamat figyelhető meg:

a) A valuták klasszikus értelemben vett konvertibilitására való törekvés napjainkban szemmel láthatóan lanyhul. Ma nincs olyan gazdaságpolitikus, legyen még oly „liberális” is, aki nem ismerné el, hogy a belső politikai, mindenekelőtt a gazdaságpolitikai érdekek — legalábbis bizonyos fokig — előbbre valók a konvertibilitásnál. A nagyarányú munkanélküliséget, a kapacitások alacsony kihasználtsági fokát, a növekedés éles ciklikusságát egyetlen tőkésországban sem vállalják, ha úgy ítélik, hogy valutájuk konvertibilitásának bizonyos korlátozásával kiteríhetnek előle. Márpedig ez az értékelés szinte általánossá vált: a polgári közgazdászok zöme felismerte, hogy a viszonylag gyors és viszonylag egyenletes gazdasági növekedés a mai világgazdaságban csak a konvertibilitás bizonyos mértékű korlátozása mellett valósítható meg.

b) A fenti tendenciával párhuzamosan, jelentkezik egy ellentétesnek tűnő tendencia is: egyre nő a konvertibilitás iránti igény ott, ahol a valuták jelenleg nem átválthatók. Az ez irányú igény szemmel láthatóan összefügg azzal, hogy a nemzetközi munkamegosztás fejlődésével az egyes országok külkereskedelmi nyíltsága növekszik, s így a gazdaság növekedése egyre jobban függ a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedéstől. Ez utóbbi pedig nem utolsósorban azon is múlik, hogyan illeszkedik be az illető ország a nemzetközi pénzügyek bonyolult szövevényébe, ezen belül, hogyan felel meg valutájának konvertibilitási szintje adottságainak. Minden ország számára egyre fontosabb tehát, hogy valutájának konvertibilitási foka feleljen meg a követelményeknek.

E kettős fejlődési tendencia az a történelmi ív, amelyen nekünk is keresnünk kell valutánk megfelelő konvertibilitási szintjét. A mi konkrét helyzetünk elemzése, a valutánk konvertibilitásával kapcsola-

* E cikkben nem foglalkozom a konvertibilitás minden figyelembe veendő feltételével. Csupán azokat a gazdasági feltételeket elemzem, amelyek a forint tőkés piacon való konvertibilitásával kapcsolatosak. Nem térek ki tehát sem a konvertibilitás alapvetően fontos politikai feltételeire, sem a KGST-n belül alkalmazott áraból és a kölcsönös szállítások rendszeréből fakadó problémákra, sem pedig a KGST-n belüli konvertibilitás lehetőségeire és feltételeire. Abból, hogy a rendkívül sokrétű problémát csak egy irányból közelítem meg, fakad az is, hogy nem kívánok állást foglalni a konvertibilitás felé teendő lépések sorrendjére, mértékére és idejére vonatkozóan. Úgy gondolom, ez megengedhető, hiszen mielőtt az ezekre vonatkozó döntések megszületnének, sok-sok tudományos elemzésre, a kialakuló nézetek ütköztetésére, tudományos szinten folyó vitára van még szükség.

tos álláspontunk kialakítása persze egész sor egyéb probléma megvizsgálását is igényli, e kétoldalú megközelítést azonban azok kapcsán sem szabad szem elől téveszteni.

A magyar gazdaság helyes beilleszkedését a nemzetközi munkamegosztásba, a döntő arányokat illetően, elsősorban a népgazdasági tervezésnek kell biztosítania. Ezt sohasem szabad szem elől téveszteni. A konvertibilitás természeténél fogva erősíti a piaci orientációt. De egyedül a piac jelzései alapján ma egyetlen ország alapvető profilja sem alakulhat ki a nemzetközi munkamegosztásban. Az, hogy egy országnak milyen mértékben kell önellátónak maradnia a gazdaság bizonyos területein, mely iparágak legyenek az elkövetkező évtizedben exportjának fő hordozói, és melyekben rendezkedhet be távlatilag is jelentős vagy teljes importra, nem bízható semmiféle világpiaci automatizmusra. Ezekben a legfontosabb kérdésekben a tervezésé kell, hogy legyen a döntő szó. (Természetesen a tervezés hatékonysága jelentősen függ attól, milyen piaci jelzésekre, árakra támaszkodhat a tervező szerv, a politikai, műszaki és statisztikai paraméterek mellett.)

A tervezés elsődleges szerepet játszik tehát a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedés irányításában. Ez azonban korántsem csökkenti a konvertibilitás jelentőségét. Ellenkezőleg, a tervezés hatékonysága jelentős mértékben függ attól, hogyan igazodik az illető ország valutája a világpiac által támasztott követelményekhez.

A nemzeti valuta bizonyos mértékű konvertibilitása azonban nemcsak a fő arányok jobb tervezhetősége szempontjából fontos. A nemzeti valuta bizonyos fokú konvertibilitása — más tényezők mellett — elengedhetetlen feltétele annak is, hogy az ország gazdasága a hatékonyság szempontjából fontos *részletekben is* adottságainak megfelelően illeszkedhessen be a nemzetközi munkamegosztásba. Ez az összefüggés annál erőteljesebben érvényesül, minél nagyobb a vállalatok önállósága.

A valuta bizonyos mértékű konvertibilitása nemcsak az export- és az importszerkezet állandó, folyamatos és rugalmas alakítása, de a belső piacra való hatás szempontjából is fontos. A belső piacon csak abban az esetben kaphatunk megbízható jelzéseket a gazdaságban fellépő alsóbb szintű aránytalanságokról, csak akkor láthatjuk helyesen a gazdasági struktúra változási tendenciáit, ha a pénz értékmérő funkciója viszonylag megbízhatóan érvényesül, ha az árakban nemcsak a belső értékarányok, de a nemzetközi értékarányok is tükröződnek, ha az árak a kettős hatás eredőjeként alakulnak.

Fokozottan érvényes ez a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedésre is. Csak az az ország alakíthatja rugalmasan külkereskedelmi struktúráját, igazodhat a nemzetközi piacokon beálló folytonos változásokhoz, csak az az ország használhatja ki a változásokban rejlő lehetőségeket, amelynek valutája bizonyos mértékig konvertibilis.

Minél következetesebben valósul meg a konvertibilitás, annál nagyobb a világpiaci árárányok hatása a belső árakra. Ezzel kapcsolatban is csak a végletek helytelenségében lehetünk biztosak. Nem jó, ha a világpiaci árárányok semmiféle hatással nincsenek a belső árakra. Nem kevésbé rossz, ha a világpiaci árárányok hatása korlátlanul érvényesül. Az, hogy milyen mértékű világpiaci hatás érvényesítése felel meg a legjobban valamely ország érdekeinek, függ a többi között az ország

fejlettségétől. Egyelőre azonban elégedjünk meg annak felismerésével, hogy az optimum valahol a konvertibilitás teljes hiánya és a teljes konvertibilitás között van. A forint jelenlegi konvertibilitási szintje olyan alacsony, hogy aligha vitatható: indokolt bizonyos lépéseket tenni a konvertibilitás fokozása irányában.

Más azonban a konvertibilitásra való törekvés indokoltságának elvi elismerése, és más a reális lehetőségekhez való konkrét alkalmazkodás, annak eldöntése, hogy mely lépéseket és milyen sorrendben kellene megtennünk. Ne tévesszük soha szem elől: *a konvertibilitás megkísérlése a szükséges feltételek biztosítása nélkül sokkal rosszabb, mint a konvertibilitás hiánya vagy az indokoltnál alacsonyabb foka.*

A konvertibilitás és a termelőerők

A konvertibilitás feltételei két értelemben is függnék a termelőerők színvonalától. Egyrészt függnék attól, milyen a világpiaci forgalmat lebonyolító országok forgalommal súlyozott átlagos gazdasági fejlettségi szintje, másrészt attól, milyen az érintett ország gazdasági fejlettségi szintje.

A világkereskedelem és a nemzetközi pénzügyek tapasztalatai egyértelműen azt bizonyítják, hogy a második világháborút megelőző évszázadra jellemző szabad nemzetközi pénzpiac kora lejárt. A nemzetközi kereskedelem már a két világháború közötti időszakban sokkal jelentősebbé vált az összes iparosodott ország számára, semhogy funkcionálását attól lehetett volna függővé tenni, hogyan alakulnak a pénzpiacon a devizák árfolyamai. Bebizonyosodott, hogy még a gazdaságilag legerősebb országok gazdaságát sem lehet ellenőrzés nélkül kitenni a nemzetközi pénzpiac hatásainak.

Azzal párhuzamosan, ahogy a belső pénzpiacon egyre általánosabbá vált az állami szabályozás, a magas foglalkoztatottságot és a ciklikusság mérséklését szolgáló rendszeres többletpénzteremtés, ahogy az arany egyre kevésbé töltötte be a világpénz szerepét, a nemzetközi pénzpiacon is megindult a szabályozás. Az utóbbi folyamat csak fáziseltolódással, késve követte az előbbit. A két világháború között már megérték a szabályozott nemzetközi pénzpiac gazdasági feltételei, a szabályozásra azonban csak a II. világháború után került sor.

Ha a világkereskedelem szempontjából legfontosabb szerepet játszó országokban a gazdaságpolitikai célok megelőzik a pénzügypolitikai érdekeket, akkor ennek a prioritásnak bizonyos értelemben érvényesülnie kell a világkereskedelemben is. Ha a nemzeti gazdaságokon belül felismerték az árak egy részének szabályozásából származó előnyöket, akkor a nemzeti valuták egymáshoz viszonyított értékének szabályozása is előtérbe kerül. Ha minden fontos valutával rendelkező ország gazdaságára jellemző az infláció, vagyis a relatív pénzbőség, ennek jellemzővé kell válnia a nemzetközi pénzpiacon is. Éppen *a konvertibilitás tényéből fakad, hogy a nemzeti piacokon általánosan tapasztalható jelenségek érvényesülnek a világpiacon is.*

A belső gazdaságok fokozott állami irányítása, a belső pénzügyek alárendelése a reálfolyamatoknak, a nemzetközi kereskedelem volume-

nének a termelésnél gyorsabb növekedése, mindenekelőtt pedig a pénzügyi politikák alárendelése az államck alapvető gazdaságpolitikai céljainak (foglalkoztatottság, kapacitáskihasználás, szociálpolitika stb.), végső soron tehát a termelőerők fejlődése maga után hozta a nemzetközi pénzpiac fokozott szabályozását.

A tőkés nemzetközi pénzügyek 1945 óta érvényes szabályozási módja ugyan minden valószínűség szerint változni fog, de alapvonásai okvetlenül megmaradnak, mert az a termelőerők jelenlegi fejlettségi szintjéből fakadó objektív követelmény.

a) Nemzetközi megállapodások és kooperációk segítségével úgy szabályozzák a valuták egymás közötti átváltási arányait, hogy a spekulációs és eseti ingadozások azokat ne érintsék túlságosan, csak a tartós változásokat kelljen érvényesíteni.

b) Az arannak mint nemzetközi pénznek a szerepe tovább csökken.

c) Az egyes országok nemzetközi pénzügyi nehézségeikben bizonyos feltételek mellett számíthatnak a többi ország segítségére. Felismerték, hogy egy-egy ország valutáris csődje sokkal súlyosabb hatással van a többi országra, mint amekkora áldozatot a közös mentőakció követel. A nemzetközi pénzpiac akkora mennyiségű szabad pénzeszköz állandó spekulációs nyomásának van kitéve, hogy a vele szembeni védekezés még a legnagyobb tőkésország pénzügyi erejét is messze meghaladja. A nemzetközi pénzügyi egyensúly fenntartása csak a vezető tőkésországok jegybankjainak *koordinált közbelépése* esetén lehetséges. Ez a koordinált közös fellépés az összes érdekelt országok közös ügye, hiszen enélkül a nemzetközi pénzpiacon nem lehetne fenntartani a növekvő külkereskedelem feltételét jelentő viszonylagos stabilitást. A konvertibilitást tehát egyetlen ország sem képes saját erejéből a többiekkel való együttműködés nélkül fenntartani.

A termelőerők fejlődése következtében egy sor fontos változás ment végbe a nemzetközi pénzügyek területén is.

A nemzetközi pénzügyi rendszer legjellemzőbb vonása most az, hogy a termelésnél gyorsabban növekvő és volumenében ma már igen nagy külkereskedelmet kell lebonyolítania. A külkereskedelemnek a nemzeti jövedelemhez viszonyított nagysága jelentősen megnőtt. A fejlett és az iparosodó országok gazdasági növekedése szempontjából is egyre nagyobb szerepet nyer a külkereskedelem.

— A nemzetközi tőkemozgások jelentősége a nemzetközi pénzügyek szempontjából két vonatkozásban is csökkent. Egyrészt, *a külkereskedelmi forgalomhoz viszonyítva a tőkeáramlás súlya rohamosan csökkent*; másrészt a tőkemozgást egyre több és szigorúbb nem pénzügyi korlát szabályozza.

— *Megnőtt, különösen a különböző fejlettségű országok között, a turizmussal és a munkaerőexporttal járó nemzetközi pénzmozgás jelentősége.*

A fenti tényezők is alátámasztják azt az értékelést, hogy a nemzetközi pénzügyek területén alkalmazott módszerek formái és mindenekelőtt a tőkés pénzpiacon alkalmazott konvertibilitás formái és feltételei függnek a nemzetközi termelőerők színvonalától.

Vizsgáljuk most meg a konvertibilitás *nemzeti feltételeit* a jelen-

legi világgazdaságban, ez alkalommal mellőzve a világgazdaság egészének fejlődése következtében megváltozott feltételek elemzését.

Belátható, hogy a *világpiac* átlagos gazdasági fejlettsége nem egyenlő a *világgazdaság* átlagos fejlettségével. A kettő közötti különbség abból a tényből adódik, hogy a fejlődő országok külkereskedelmi nyíltsága sokkal kisebb a fejlettekénél. Vagyis a fejlett országoknak nagyobb a súlyuk a világkereskedelemben, mint a világgazdaságban, a fejlődőknél pedig ennek éppen a fordítottja a jellemző. A termelőerők színvonalát a világkereskedelem szempontjából úgy kell megállapítani, hogy figyelembe vesszük a különböző fejlettségű országok súlyát a világkereskedelemben. Mivel a világkereskedelem csaknem 80 százalékát a már iparosodott, fejlett országok bonyolítják le, a világkereskedelem szempontjából számított fejlettségi szint sokkal magasabb a világgazdaság átlagánál. A világpiac átlagos gazdasági fejlettségi szintjét a világpiaci forgalomban való részesedés alapján számítjuk, az átlagnak jelenleg Nyugat-Európa gazdasági fejlettségi szintje felel meg: 3500—4000 \$/fő nemzeti jövedelem (1974. évi árszinten).

A továbbiakban szem előtt kell tartanunk, hogy *hazánk olyan tőkés világkereskedelemben vesz részt, melynek súlyozott átlagos fejlettségi szintje lényegesen magasabb, mint a miénk*. Mint majd a továbbiakból kiderül, a külkereskedelmi politika, a komparatív költségarányok és végső soron a forint konvertibilitása szempontjából rendkívül fontos, hogy milyen a mi relatív fejlettségi szintünk a tőkés világpiaci átlaghoz képest.

A konvertibilitásból származó előnyök nagysága, a konvertibilitás megteremtésével járó nehézségek, problémák mértéke függ attól is, milyen az illető ország relatív fejlettsége, vagyis hogyan aránylik saját fejlettsége a súlyozott világpiaci átlaghoz.

A konvertibilitás annál inkább szükségszerű, annál több előnnyel jár, minél fejlettebb egy ország, és minél kisebb. E két tényezőt, a fejlettséget és a nagyságot azért kell együtt említeni, mert a külkereskedelem súlya, jelentősége lényegében e két tényező együttes hatásának eredője. Minél fejlettebbek a termelőerők, és minél kisebb egy ország, annál nagyobb külkereskedelmének jelentősége nemzeti jövedelméhez viszonyítva. *Minél fejlettebb és minél kisebb tehát egy ország, annál nagyobb előnyt jelent számára, ha valutája konvertibilis*. De nemcsak az igaz, hogy minél fejlettebbek egy ország termelőerői a világpiaci átlagfejlettséghez viszonyítva, annál fontosabb a konvertibilitás, hanem igaz az is, hogy annál könnyebben és következetesebben megvalósítható. Itt tehát nincs ellentmondás: akinek fontosabb, annak könnyebb. Nem így van ez az ország nagyságát illetően. A kisebb ország számára — mivel nyitabb —, fontosabb ugyan a konvertibilitás, megvalósítása és fenntartása azonban annál nehezebb.

Nézzük meg, hogyan is állunk mi e két tényező tekintetében. Relatív fejlettségi szintünk a világpiac súlyozott átlaga alatt van, ezzel szemben gazdaságunk lényegesen kisebb az átlagosnál. A két tényező eredőjét a külkereskedelemnek a nemzeti jövedelemhez viszonyított súlya jellemzi. Ez hazánk esetében az átlagosnál valamivel nagyobb. Mivel azonban tőkés pénzügyi konvertibilitásunk szempontjából jelenleg csupán tőkés külkereskedelmi forgalmunk veendő számításba, *hazánk*

nyíltsága a tőkés világgpiac felé nem nagy. Így számunkra a forint konvertibilitása az átlagosnál kevésbé fontos, megvalósítása pedig az átlagosnál nehezebb. (Nem is szólva a politikai feltételekről!)

A jelenlegi gyakorlatnak megfelelő konvertibilitás megteremtése nem jelent különösebb problémát az olyan tőkésországok esetében, amelyek gazdasági fejlettsége eléri vagy meghaladja az átlagos szintet. *Minél magasabb a fejlettség szintje, annál könnyebb és annál szükségesebb a konvertibilitás.* De a fejlettségi szint csak egyik tényezője a konvertibilitás indokoltságának, a másik tényező a gazdaság nyíltsága, vagyis a fizetési mérleg aránya a nemzeti jövedelemhez viszonyítva.

Azoknak az országoknak, amelyek egy főre számított nemzeti jövedelme 1000 és 2500 dollár között van, törekedniük kell arra, hogy valutájuk többé-kevésbé konvertibilis legyen. Ismerni kell azonban ennek politikai és gazdasági feltételeit, az érte fizetendő terhek és a vele elérhető előnyök egyenlegét.

Mindenekelőtt látni kell, hogy *minél kisebb egy ország, annál nagyobb a konvertibilitással járó előny, de annál nagyobb az érte fizetendő ár is.* Egy nagy ország sokkal inkább megengedheti magának a viszonylagos autarkiót; számára nem jelent nagyon nagy károsodást, ha a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedése a világgpiaci árárányok nem kellő érvényesülése miatt torzul. Minél kisebb viszont egy ország, annál nagyobb azoknak az ágazatoknak a száma, melyekben a termelőegységek optimális nagysága meghaladja a belső piac felvevőképességét. Azonos fejlettséget feltételezve, minél kisebb egy ország, gazdasága annál nyitabb, tehát a nemzetközi munkamegosztásba való jó beilleszkedés annál fontosabb számára. Az 1000 és 2500\$/fő közötti nemzeti jövedelemmel rendelkező országok gazdasági fejlődése autarkia útján már nem lehet gyors és hatékony. Ezen a szinten a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedés már elengedhetetlen követelmény. A nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedés csak akkor lehet jó, ha a hazai és a nemzetközi értékviszonyokat folyamatosan megbízhatóan tükröző piaci mechanizmusra támaszkodik. Iparosító országok esetében a valutakonvertibilitásért fizetendő árról szólva arra gondolok, hogy az ilyen országok gazdasága, ha szabadon ki van téve a világgpiaci versenyfeltételeknek, képtelen ipari struktúráját a jövő igényeinek megfelelően alakítani.

Egy hozzánk hasonló fejlettségű ország csak akkor nem követ el súlyos tévedéseket a konvertibilitás felé vezető úton, ha tisztán látja mind az út előnyeit, mind annak veszélyeit. Tagadhatatlan, hogy a világgpiaci verseny nyomása gyors és hatékony műszaki fejlesztésre kényszerít. De ez a kényszer csak addig pozitív hatású, amíg a kívánalmak teljesíthetők. Nem látja reálisan a hozzánk hasonló fejlettségű ország gazdasági erejét, aki azt hiszi, gazdaságunk minden szektora elég erős ahhoz, hogy állja a világgpiacon támasztott követelményeket. Ha egy hozzánk hasonló fejlettségű ország védtelenül ki van téve a világgpiaci hatásoknak, akkor egy sor ágazat számára a fejlődés eleve lehetetlenné válik. Ez önmagában nem mindig hiba. Hiba, ha olyan ágazatok fejlődését teszi lehetetlenné, amelyek megerősödése 5—15 év múlva éppen a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedésünk szempontjából lenne kívánatos.

A történelem tanulsága szerint az iparosítás, az egyes iparágak kifejlesztése a versenyképesség színvonalára a világpiactól való védelmet igényelt és igényel ma is. (Az illető ország gazdasági ereje által indokoltnál nagyobb védelem persze ugyanúgy hiba, mint az, ha a védelem elégtelen.)

A fenti kétoldalú behatároltságból következően, a hozzánk hasonló fejlettségű ország valutája olyan mértékben lehet konvertibilis, amilyen a kívánatos mértékű védettséget és kitettséget eredményezi a világpiaccal szemben.

A világpiacon megjelenő országok között szinte minden termék- és árucsoportban mások a komparatív költségarányok. Ennek következtében szinte minden ágazatban más a világpiacon hatásokkal szemben szükséges védelem mértéke. Ezt a problémát az ágazatonként, illetve termékenként eltérő vámkulcsok hidalják át; a valutakonvertibilitás mértéke oldaláról elegendő tehát valamiféle átlagos védettség biztosítása. A szükséges átlagos védettség szintje persze nem tekinthető hosszú időn át stabil értéknek, hiszen a komparatív költségek aránya állandóan változik. Ami egy adott időpontban jó, néhány esztendő múlva már kedvetlen lehet.

Egy ország beilleszkedése a nemzetközi munkamegosztásba csak akkor lehet jó, ha ismertek számára a világpiacon áruk, amelyek a világpiacon vonatkoztatott értékarányok körül ingadoznak, és ismertek a saját belső értékarányok és a világpiacon árhatások eredőjeként létrejövő belső árak. Az, hogy a külső árarányok és a belső értékarányok kölcsönhatásában melyik milyen hatással, intenzitással érvényesül a belső árrendszerben, attól függ, milyen mértékű a konvertibilitás. Ehhez csak azt kívánom — félreértések elkerülése végett — hozzátenni, hogy a belső árarányok teljes konvertibilitás esetén sem lesznek nagyon hasonlóak a világpiacon árarányokhoz.

A világpiacon hatásokat általában reális piaci hatásoknak tekinthetjük. Egy-egy ország számára a világpiacon ár adottságnak tekinthető. Senkinek sem jutott még eszébe, hogy a tőkés világpiacon áruk relatív szabad mozgását megszüntesse és valamiféle áröngzítést hozzon létre. Ez nemcsak azért lehetetlen, mert nincs olyan nemzetközi hatalom, hatóság, mely rá tudná bízni a világpiacon tevékenykedő szervezeteket, hogy nemzeti érdekekkel ellentétes árakat fogadjanak el, olcsóbban adjanak el vagy drágábban vegyenek, mint azt a világpiacon viszonyai indokolják. Tiszta szerencse, hogy nincs ilyen nemzetek feletti hatalom, mert ez csak a világpiacon forgalom visszaszorulását eredményezné, csökkenne a nemzetközi munkamegosztás. Ha az árak nem fejezik ki a keresleti és a kínálati viszonyokat, akkor vagy a termelők nem akarnak eladni, vagy a fogyasztók nem akarnak venni. Az egyik fél mindig úgy érzi, hogy jobban jár, ha nem jelenik meg a nemzetközi piacon. Ahol az árakat nem a piaci erők alakítják, hanem valamely testület, hatóság állapítja meg, nem lehet szó igazi pénzről, nem lehet konvertibilitás.

A nemzetközi munkamegosztás egészséges, az érintett országok egyedi gazdasági érdekeit és a világgazdaság fejlődését egyaránt pozitívan szolgáló fejlődése tehát csak akkor képzelhető el, ha a nemzetközi piacon viszonylag szabad ármozgás van. Ez a viszonylag szabad áralakulás természetesen nem egyformán előnyös minden ország számára. Az előnyök

annál nagyobbak — mint minden szabadversenyben —, minél fejlettebb egy ország, és annél kisebbek, minél kevésbé fejlett. Az átlagosnál kevésbé fejlett országok számára a szabad világpiac mellett szükség van a védettség bizonyos fokára.

A világpiacon megjelenő országok számára csak akkor válnak felismerhetőkké a komparatív előnyök, ha a hazai árak viszonylag megbízhatóan tükrözik az értékarányokat. A konvertibilitás előnyeit hangoztatók általában megfelelnek arról, hogy a konvertibilitás csak akkor járhat előnnyel, ha a belföldi árak a belföldi társadalmi ráfordítások szempontjából jól orientálóak. Ha a belföldi árarányok túlságosan sok torzítást tartalmaznak, a konvertibilitás előnytelen irányban torzítja a termelés és mindenekelőtt a külkereskedelem struktúráját.

A fizetési mérleg szerkezete és a konvertibilitás

Az, hogy egy ország fizetési mérlege hogyan, milyen struktúra mellett hozható a legelőnyösebben egyensúlyba, a termelőerők függvényében is változik.

Az összefüggések megértéséhez vizsgáljuk a komparatív előnyöket a termelőerők fejlettségének függvényében, az áruforgalomban, a tőkeforgalomban, a szállítás, hírközlés területén, a pénzügyi szolgáltatások (biztosítás, kamat) szempontjából, a turizmus oldaláról, a licenc- és szabadalomforgalomban, az idegen munkaerő pénzátutalásai szempontjából.

1. *Az áruforgalomban általában a fejlettebb ország van előnyben a kevésbé fejlettel szemben.* Ebből következik, hogy a kereskedelmi mérleg egyenlege konvertibilis valuta mellett az átlagosnál fejlettebb országok esetén aktív, a kevésbé fejletteknél pedig passzív. (Természetesen a komparatív előnyök fenti sommás osztályozása az átlagos forgalomösszetételre vonatkozik, ezen belül nagy a szóródás. Minél fejlettebbek a termelőerők, annál nagyobb az átlag mögött a különböző áruk komparatív költségeinek szóródása.) A gyakorlatban ez alól a szabály alól tapasztalhatunk kivételeket, de ezek mindig valamiféle speciális okra vezethetők vissza. Ilyen ok lehet:

- az export átlagosnál nagyobb támogatása és az import átlagosnál erősebb fékezése;
- az illető ország valutájának mesterséges fel- vagy leértékelt szinten tartása;
- az átlagosnál nagyobb tartós fejlődési dinamika;
- a fejlettségi szinthez és mindenekelőtt a termelékenységi szinthez képest olcsó munkaerő.

A fenti négy tényező egyidejű jelenlétére Japán a legjobb gyakorlati példa pozitív oldalról, negatív oldalról pedig (az utóbbi években) az Egyesült Államok.

Miért van az áruforgalom területén a fejlettebb ország előnyben a kevésbé fejlettel szemben? Azért, mert *az országok gazdaságai közötti fejlettségbeli különbség mindig kisebb, mint az árutermelő szektoraik fejlettsége közötti különbség.* Ennek a ténynek az az oka, hogy a munka termelékenysége általában gyorsabban nő az áruk, mint a szolgáltatások világában. Ennek következtében az országok közötti termelékenységekü-

lönbségek az *árúk* világában nagyobbak, a *szolgáltatások* világában kisebbek az átlagosnál. Ez a tendencia ugyan az ipari forradalom óta folyamatosan érvényesül, de intenzitása a legutóbbi évtizedekben nagyon megerősödött. Egészen a XX. század közepéig csak az iparra volt általánosan jellemző, hogy a fejlett országban a termelés költségei a magasabb élómunka-költségek ellenére alacsonyabbak voltak, mint a kevésbé fejlett országban. A mezőgazdaságban nem ez volt a helyzet, a termelés költsége ott volt alacsonyabb, ahol a bér is alacsonyabb volt. A mezőgazdaságban ugyanis az átlagosnál kisebb volt a fejlettségtől függő termelékenységekülönbség. Ma a mezőgazdaságban lezajló technikai forradalom következtében az az egyelőre sokak számára szokatlan helyzet állott elő, hogy ott a legolcsóbb a termelés, ahol a bérek szintje a legmagasabb.

Ma már teljesen tarthatatlan elgondolás — még csillagászati mezőgazdasági dotáció mellett is —, hogy egy utolérő ország kereskedelmi mérlegét azzal hozza egyenlegbe, hogy az iparcikkek importtöbbletét mezőgazdasági exporttöbblettel ellensúlyozza. A kor termelőerőihez és komparatív költségeihez való igazodást mutatja, hogy Japán sokkal több iparcikket exportál az Egyesült Államokba, mint amennyit importál onnét, s ezeket az iparcikkeket a fejlettebb és magasabb bérszinten termelő Egyesült Államok döntően mezőgazdasági exporttal egyenlíti ki.

A külkereskedelmi forgalom tárgyát képező termékek komparatív költségei a fenti sommás értékelésen túlmenő részletes elemzésre szorulnak, az egyes termelőágazatok között és azokon belül. Ez azonban már nem a külkereskedelmi mérleg egyenlege, hanem a külkereskedelmi struktúrája, hatékonysága szempontjából bír jelentőséggel, és kifejtése külön tanulmányt igényelne.

A nemzetközi külkereskedelemre vonatkozó statisztikai adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy *a konvertibilis valutával rendelkező országok külkereskedelmének egyenlege több év átlagában pozitív az átlagosnál fejlettebb országok esetében, és negatív a kevésbé fejlettek esetében.* A táblázat tanúsága szerint szoros korreláció van a fejlettségi szint és a külkereskedelmi mérleg egyensúlya között, ha az illető ország valutája konvertibilis.

A táblázatból az derül ki, hogy a két sorrend közötti különbség csupán két ország esetében jelentős. Dánia fizetési mérlegében jelentős szerepet játszik a tengeri szállítás. Ez magyarázza fejlettségéhez mérve kedvezőtlen kereskedelmi mérlegét. Japánnak pedig éppen ellenkezőleg, óriási kiadásai vannak a tengeri szállításban, amit áruexporttal kell fizetnie. (Ha a külkereskedelmi forgalmat határparitásban számolnánk, a korreláció még szorosabb volna.) Ez a statisztikailag igazolható összefüggés annak a következménye, hogy az átlagnál fejlettebb országok komparatív költségei a külkereskedelem tárgyát képező áruk átlagára vonatkoztatva kedvezőek, míg az átlagosnál kevésbé fejlett országoké kedvezőtlenek.

2. A tőkeforgalom egyenlegének vizsgálatakor nem szabad szem elől téveszteni, hogy az országok közötti tőkemozgás a jelenlegi időszakban alapvetően függ attól, hogy az egyes országok milyen speciális feltételeket támasztanak az idegen tőkével szemben. Addig, amíg a

A kereskedelmi mérleg egyenlege és a fejlettségi szint

Ország	Egy lakosra jutó nemzeti jövedelem*		Külkereskedelmi egyenleg** a külker. forgalom %-ában		A sorszámok különbsége
	Sorszám	\$/fő	Sorszám	%	
USA.....	1	4274	1	9,4	0
Svédország.....	2	3695	5	— 2,6	3
Kanada.....	3	3214	3	4,2	0
Dánia.....	4	2875	10	— 9,4	6
NSZK.....	5	2698	2	8,0	3
Franciaország.....	6	2606	6	— 3,5	0
Belgium.....	7	2406	4	— 0,1	3
Hollandia.....	8	2156	8	— 6,8	0
Anglia.....	9	1993	9	— 7,9	0
Ausztria.....	10	1728	12	—10,3	2
Japán.....	11	1658	7	— 4,2	4
Olaszország.....	12	1587	11	—10,1	1
Írország.....	13	1248	13	—19,8	0
Jugoszlávia.....	14	1037	15	—21,4	1
Görögország.....	15	1012	18	—45,7	3
Spanyolország.....	16	889	17	—35,9	1
Mexikó.....	17	632	14	—20,9	3
Portugália.....	18	610	16	—22,9	2

Forrás: UN Statistical Yearbook. 1971.

* 1970. évi adatok alapján.

** Az 1953., 1958., 1963., 1967. és 1970. évi adatok súlyozott átlaga.

nemzetközi áruforgalom állandóan liberalizálódik, a nemzetközi tőke-mozgásnak egyre több nemzeti korlátja létesül. Például Japánban gyakorlatilag alig van lehetőség a külföldi tőkebefektetésre; Franciaország még a Közös Piacon belül is szinte egyedileg ellenőrzi, engedélyezi, illetve megakadályozza még a nagyobb vállalati szintű tőkemozgásokat is. *Az elmúlt száz esztendő tapasztalataival ellentétben, manapság a tőke nem oda vándorol, ahol a munkaerő a legolcsóbb.* Míg a múltban a tőke döntően a fejlett országokból a fejletlenek, elsősorban a gyarmatok, illetve a politikailag tőlük függő fejletlen országok felé áramlott, addig *a jelenlegi tőkeáramlás döntően a viszonylag fejlett termelőerőkkel rendelkező országok körén belül marad.* Ha eltekintünk a közel-keleti olajtermelésbe beruházott tőkétől, a jelenlegi külföldi tőke több mint 80 százaléka a gazdaságilag fejlett országok körén belül marad.

A legutóbbi évtizedek világgazdaságának egyik jellemző új vonása, hogy a nemzetközi tőke egyre kevésbé lép ki a fejlett országok köréből. *A fejlődő országok nem számíthatnak arra, hogy kereskedelmi mérlegük deficitjét tőkeimporttal fedezzék.* A nemzetközi tőkemozgásban a jövőben még csak erősödni fog az a tendencia, hogy tovább csökken a fejlődő országokban levő idegen tőke aránya. E tekintetben az olajipar jelentett eddig kivételt, de az utóbbi években már itt is jelentkezik a fordulat. A közel-keleti országokban az olajberuházások egyre nagyobb részét fedezik hazai forrásokból, és az ezen felül maradó tőkét a gazdaságilag fejlett országokban helyezik el. Az elkövetkező évtized messze legjelentősebb tőkeáramlása, a nemzetközi tőkeáramlás zöme pedig minden bizonnyal a gazdaságilag erős olajtermelő országokból a legfejlettebb tőkésországokba irányul majd.

A téma szempontjából annak a felismerése a fontos, hogy az iparosító országok a termelőerők jelenlegi és várható világszintjén egyre kevésbé számíthatnak arra, hogy gazdasági fejlesztésükben a külföldi hitelek jelentős szerepet játszanak.

3. *A szállításban* elsősorban a tengeri szállítás lehet jelentős devizabevételi forrás. Ez csak a tengeri országoknál jöhet szóba. Ma itt két országcsoporthat bír jelentőséggel: 1. azok az országok, amelyek adóparadicsomnak tekinthetők (Libéria, Panama stb.); 2. azok, amelyek bérszínvonalára — a munkaerő kvalifikáltóságához és teljesítőképeségéhez képest — alacsony (Görögország, Olaszország, Jugoszlávia, Hongkong stb.). Az adóparadicsomnak számító országok bevétele nem jelentős, hiszen nem vagy alig adóztatnak; ezek lényegében a fejlett országok tőkéseinek biztosítanak olcsón zászlót. A második csoportba tartozók valóban komparatív előnyt élveznek. Látni kell azonban, hogy a tengeri szállítás ma már megszűnt munkaigényes ágazat lenni, így a kevésbé fejlett országok komparatív előnye is összezsugorodott. Ez a folyamat folytatódni fog, ahogy a tömegszállítást egyre nagyobb méretű és egyre kisebb legénységgel járó hajók, a darabáru szállítását pedig konténeres hajók végzik. Minél korszerűbb, nagyobb hajókkal történik a szállítás, annál kevésbé függ azok önköltsége a bérek színvonalától és annál jobban a kölcsöntőke költségeitől. Ezért a jövő fő hajós nemzetei újra a legfejlettebb országok lesznek, s ez alól látszólagos kivételt csak az „adóparadicsomok” képezhetnek.

A többi szállítási formában sem számíthatnak komparatív előnyre az iparosító országok.

A *hírközlés* már ma is a leggazdagabb országok bevételi forrásait gyarapítja. A hírközlésben olyan ugrásszerűen nőtt a termelékenység, hogy az így jelentkező bevételek, illetve kiadások nem is lehetnek a fizetési mérleg szempontjából jelentősek.

4. *A pénzügyi szolgáltatások területén a fejlettség a legnagyobb előny.* E tekintetben csak a speciális helyzetben levő Svájc jelent kivételt. Ettől eltekintve a nemzetközi pénzügyekben az Egyesült Államok súlya állandóan fokozódik. A nemzetközi nagyvállalatok finanszírozása döntő részben az USA-bankoknál összpontosul, azon belül is néhány legnagyobb banknál. Kivételt a biztosítás képez, ahol Anglia mindmáig megtartotta vezető szerepét.

5. *A turizmus jelentőségét még mindig nem eléggé ismerte fel a közgazdaságtudomány, pedig a konvertibilitás lehetőségeinek kiszélesedése szempontjából a közepesen fejlett tőkésországok jelentős része számára már ma is nagyobb a jelentősége, mint a tőkeáramlásnak.* A turizmus azért rendkívüli jelentőségű a nemzetközi pénzügyek szempontjából, mert *egyenlege éppen ellentétes a kereskedelmi mérleg egyenlegével.* A turizmus szempontjából komparatív előnyt élveznek az átlagosnál kevésbé fejlett, de már viszonylag fejlett infrastruktúrával rendelkező, iparosodó országok. A komparatív hátrány pedig annál nagyobb, minél fejlettebb egy ország. Ebből az okból ma már évente mintegy 20 milliárd dollár vándorol át az átlagosnál fejlettebb országokból döntően az iparosodókba. Ez a modern világgazdaság egyik legjelentősebb új vonása. A komparatív előnynek az a forrása, hogy a turizmusból eredő bevételek nagy részét olyan szolgáltatások teszik ki, amelyek a kompa-

ratív előnyök szempontjából ott kedvezőek, ahol a bérszínvonal alacsony. Ezt könnyen beláthatjuk, ha sorra vesszük, mely országok a nemzetközi tömegturizmus fő célpontjai: Olaszország, Spanyolország, Ausztria, Mexikó, a nyugat-indiai szigetországok, Izrael, Portugália, Jugoszlávia, Görögország. Szinte kivétel nélkül az 500—2500\$/fő fejlettségi sávba tartozó országok.

A turizmus egy sor ország számára nemigen lehet jelentős bevételi forrás, például ahol a szezon túlságosan rövid, az adottság pedig még a belső szükségletekhez mérten is kevés. A turizmusból jelentős bevételi egyenlegre csak azok az országok számíthatnak, ahol az átlagosnál alacsonyabb bérszínvonal mellett vagy hosszú nyár és sok tengerpart, vagy hosszú tél és nagy hegyek vannak; ahol az úthálózat és a gépkocsikultúra fejlett (jó utak, jó szervizszolgálat); amelyek viszonylag könnyen elérhetők gépkocsival; ahol sok a kulturális látnivaló; ahol egyszerű a határátlépés; ahol sokan értenek valamely nyugati világnyelven. E tekintetben nemcsak mi, de a legtöbb közép- és kelet-európai ország sem versenyezhet a mediterrán országokkal.

6. *Licencekből, szabadalmakból* csak az Egyesült Államoknak van aktív egyenlege. Ez a tendencia várhatóan csak erősödni fog. Minél jobban beleilleszkednek az iparosodó országok a nemzetközi munkamegosztásba, annál nagyobb devizakiadással kell ezen a címen számolniuk. *Nincs a gazdasági tevékenységnek egyetlen más területe sem, ahol az iparosodó országok olyan komparatív hátrányban lennének, mint az alkalmazott tudományok, a kutatás területén.* En ilyen kutatások jelentik a rendelkezésre álló erőforrások legértelmetlenebb pocskolását.

A tudományos kutatások komparatív előnyeit még ma is általában rosszul ítélik meg. Általában kedvező helyzetben levőnek tartják a gazdag kulturális örökséggel, nagy egyetemi hagyományokkal rendelkező európai országokat. Ez a vélemény arra a kétségtelen tényre épül, hogy Európában lehet a kívánt minőségű tudományos kádereket a legolcsóbban megkapni.

A gyakorlat azonban egyértelműen azt bizonyítja, hogy *a tudományos munka gazdasági hatékonysága* — a természettudományokban általában, a műszakiakban pedig különösen — *elsősorban a gazdasági környezet fejlettségétől függ, és nem attól, hogy mennyibe kerül a kívánt minőségű tudományos munkaerő.* Magának a tudományos munkaerőnek a színvonalában aligha lehet különbség az Egyesült Államok és Európa tudományos kutatóintézetei, vállalati fejlesztési osztályai között; az eredmények mégis lényegesen nagyobbak az Egyesült Államokban. Az elért eredmény különbsége elsősorban abból származik, hogy az Egyesült Államokban gazdagabb a felszereltség, könnyebben beszerezhetők a szükséges műszerek, alkatrészek, anyagok, szolgáltatások.

A kutatási költségek tehát ott térülnek meg a legjobban, ahol a legfejlettebbek a termelőerők. Csak ezzel magyarázható, hogy a világ tudósainak áramlása egyértelműen az Egyesült Államokba irányul, hogy ez a világ egyetlen országa, mely jelentősen több kutatási eredményt exportál, mint amennyit importál.

Csak a gazdasági törvények fel nem ismerésével lehet magyarázni azt a törekvést, hogy iparosodó országoknak szellemi tőke exportjából legyen aktív egyenlegük. *Utólérő ország számára az a leggazdaságo-*

sabb, ha keveset kutat, megveszi a szükséges tudományos eredményeket, *szellemi tőkét pedig a termelésben koncentrálja.*

7. *Az idegen munkaerő pénzátutalásai a turizmus mellett az a másik nagy pénzügyi forrás, mely az iparosodó országok devizális helyzetét erősíti.* A II. világháború előtt általában az volt a jellemző, hogy a tőke vándorolt oda, ahol a munkaerő olcsó, *ma a munkaerő vándorol oda, ahol a termelőerők fejlettek.* E történelmi jelentőségű változás mögött is a termelőerők fejlődése áll. A XX. század közepéig az ipar termelékenységéé döntően a vállalatban belüli tényezőktől függött. A munka termelékenységét döntően a vállalatnál levő termelőeszközök határozták meg. Egy-egy gyár termelésének hatékonysága döntően attól függött, milyen termelőberendezésekkel volt felszerelve, és csak kevéssé attól, milyen infrastrukturális környezetben volt. Ilyen viszonyok mellett szinte minden adott technológia ott működött a leghatékonyabban, ahol a működtetésével járó bérköltségek a legalacsonyabbak voltak. Ez volt a magyarázata a múltban annak, hogy a tőke oda áramlott, ahol olcsóbb a munkaerő. Fokozatosan és egyre inkább megváltozott a helyzet. A termelékenység egyre nagyobb mértékben függ attól a társadalmi-gazdasági környezettől, amelyben a vállalat működik, és egyre kevésbé az alkalmazott munkaerő bérszínvonalától. *A munka termelékenysége egyre inkább attól függ, milyen fejlett az a társadalmi-gazdasági környezet, melybe a vállalat beilleszkedik.* A tőke tehát oda vándorol, ahol már rendelkezésre áll a fejlett környezet, és egyre csökkenő szerepet játszik a bérszínvonal. E jelenség másik oldala az, hogy a *munkaerő oda vándorol, ahol a fejlett gazdasági környezet és a koncentráció már adott.* A munkaerő-alkalmazás hatékonysága egyre kevésbé függ attól, *hogy mibe kerül, vagyis hogy milyen alacsony a bérszínvonal, s egyre jobban attól, hogy milyen fejlett a környezet.*

A legutóbbi évtizedek tapasztalatai ezen túlmenően azt is igazolják, hogy az elmaradott társadalmi-gazdasági környezetben felnőtt munkaerő az eredeti környezetben lassan alkalmazkodik a technika által támasztott követelményekhez, lassan alakul át modern bérmunkássá. Ez a folyamat tört részére rövidül, ha kiragadják eredeti környezetéből és fejlett környezetbe kerül. Például a délolasz munkás teljesítménye, munkafegyelme sokkal jobb Torinóban vagy Frankfurtban, mintha otthon kerül akár a legmodernebb technikával felszerelt gyárba is.

A modern, fejlett termelőerők mellett tehát egyre kevésbé vándorol a tőke és egyre jobban a munkaerő. Az utóbbi folyamat még erőteljesebb kibontakozását csak a nemzeti határok, a kulturális különbségek és a nyelvi nehézségek fékezik; így is a történelem minden eddigi népvándorlásánál sokszorta nagyobb tömegeket mozgat.

Az itt kifejtett törvényszerűség a gyakorlatban nem minden ágazatra és nem minden termékre érvényes egyformán. Általában, átlagosan igaz csak, és az átlag mögött igen jelentős szóródás tapasztalható.

Ahhoz, hogy egy országnak konvertibilis valutája legyen, a fizetési mérleg említett hét tételének egyenlegét úgy kell alakítania, hogy azok összege hosszú távon többé-kevésbé egyensúlyt mutasson. A teljes fizetési mérleg alakulásának jobb megértéséhez a hét tételt külön-külön is elemezni kell. Az egyes országok konkrét lehetőségei a hét fizetési-

mérleg-tétel mindegyike vonatkozásában különböző mértékben lehet speciális. Egyes tételek egyes országok számára gazdaságföldrajzi okokból eleve nem lehetnek jelentősek, más tételek jelentőségét politikai szempontok szorítják vissza. Az említett általános elvek tehát egy-egy konkrét országra csak alapos konkrét elemzés kíséretében alkalmazhatók.

A konvertibilitás felé való fokozatos törekvést indokoltnak tartom. Ezen a téren elmaradásunk vitathatatlan. Ennek fel nem ismerése nem kisebb veszély, mint az, ha elért fejlettségünket, adottságainkat meghaladó lépéseket határoznánk el. Még nagyobb hiba azonban ebben látni a gyorsabb gazdasági növekedés kulcsát. A fokozódó konvertibilitás felé vezető úton az első lépéseket az alapkutatás, a nézetek egyeztetése kell, hogy jelentse, nem pedig a csodavárás jegyében fogant elszietett intézkedések.

NEMESHÁZI PÁL—SEBESTYÉN GY. TAMÁS:

A MUNKAI DŐ ÉS AZ ÜZEMIDŐ FELHASZNÁLÁSA
(Munkaszervezési sorozat)

A kötet a munkaszervezés egyik központi problémáját, az idővel való gazdálkodást tárgyalja. A kérdést több oldalról közelíti meg, minthogy az időfelhasználás is több vonatkozásban tárgya a munkaszervezésnek.

Megtaláljuk a könyvben az időfelhasználás rendszerezésének, a különböző időalapoknak, az üzem- és munkaidő összetevőinek, illetve az üzemidő-rend kialakításának szempontjait.

Tárgyalják a szerzők egy-egy üzem, műhely vállalati adottságokból fakadó sajátos munkarendjét; a több műszakos munkarendre való áttérés főbb gazdasági kihatásait; a különböző, gyakran bonyolult munkaidő-beosztásokat rendszerbe foglalják, bemutatják a munkaidőrend és a munkaidő-naptár készítésének technikáját, formáit, konkrét példákkal illusztrálva az elmondottakat.

A munkaszervezés során figyelembe kell venni az emberi tényezőket, a munkavégzés során jelentkező elfáradást és a szükséges munkaközi pihenőket is. A kötet különböző módszereket mutat be a fáradtság mérésére.

A kiadvány az üzemgazdászok, az üzem- és munkaszervezők tevékenységéhez nyújthat hasznos segítséget.

200 l., fűve 15,50 Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

Törvényszerű-e a piac fejlődése a szocializmusban?

Vörös Gyula cikkében¹ kísérletet tett a szocialista építés gyakorlatainak, az e gyakorlat alapjául szolgáló elveknek a marxi, a „Grundrisse”-ben kifejtett nézetek jegyében való újraátgondolására. A cikkben levont következtetésekkel, a kimondott vagy implicite benne levő nézetekkel nem értek egyet. Szerintem Vörös Gyula helytelenül értelmezi a marxi — sokszor a politikai gazdaságtan művelői által is eltérően magyarázott — következtetéseket akkor, amikor minden indoklás nélkül ezekhez méri a szocializmus építésének konkrét elméleti-gyakorlati problémáit,² s mindezt egészében igazi marxista módszernek tekinti. Cikke főként a piacnak a szocialista gazdaságban betöltött szerepével foglalkozik. E témában több pozitívan értékelhető publikáció jelent meg a Közgazdasági Szemlében.³ *E cikkek szerzői rendelkeztek — Vörös Gyulától eltérően — a mai valóság ismeretének, az abból való kiindulásnak az erényével, de a piac jobb működésének, a verseny kibontakozásának a kívánalmát hangsúlyozva nem vállalkoztak a piac szocializmusbeli meglétének, fejlődésének elemzésére. A szocializmusbeli csererendszer létezésének, fejlődése okainak elemzésében igen hasznosak lehetnek azok a szocialista tulajdonviszonnyal foglalkozó cikkek is, amelyek a Közgazdasági Szemlében 1974. során megjelentek.*⁴

Cikkemben az ezzel kapcsolatos vitának az eddigi tanulságait is szeretném hasznosítani saját — a piaci és irányítási viszonyok tárgyában vallott — nézeteim kifejtésekor. Az MSZMP KB tudománypolitikai irányelvei szerint nem a meglévő gazdasági viszonyok „magyarázására”, apológiájára van szükség, hanem olyan közgazdasági kutatásokra, amelyek valóban a mai objektív viszonyokból indulnak ki. Ezt figyelembe véve először részletesen foglalkozom Vörös Gyula cikkében kifejtett nézeteivel, majd ezt követően foglalkozom az értéktörvény, a piaci viszonyok érvényesülése néhány problémájával a szocialista gazdaságban.

A piac és a tervszerű irányítás összefüggésének leegyszerűsítése

Vörös Gyula cikkének kiindulópontjaként a következőket írja: „... Marx egy termelési mód *specifikumainak* elemzése alapján fedte fel

¹ Vörös Gyula: A szocializmus politikai gazdaságtanának néhány alapproblémája Marx „Grundrisse”-je nyomán. Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz.

² Hasonló álláspontra helyezkedik ezzel kapcsolatban Arva László: Helytelenül idézett sorok című vitacikkében. Közgazdasági Szemle, 1975. 2. sz. 258. 1. 7. sz. lábjegyzet.

³ Falusné Szikra Katalin: A gazdasági versenyről. Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz. valamint Majlát Lászlóné: A termelőeszköz-piacutatás és a műszaki fejlesztés tervezésének kapcsolata. Közgazdasági Szemle, 1974. 6. sz.

⁴ Például Lengyel László: A közgazdaságtani tulajdonfogalom. Közgazdasági Szemle, 1974. 12. sz.

az adott alakulat mozgástörvényeit, s ezért a „Grundrisse” — bár a mű főleg a kapitalizmus gazdaságtanát tartalmazza — témánk szempontjából csak úgy használható fel a marxi módszernek megfelelően, ha világosan *szembeállítjuk a szocializmus specifikus viszonyait a kapitalizmus-séival.*⁵ Ha Marx egy, a szóban forgó tőkés termelési mód specifikumainak elemzésével fedte fel a benne ható mozgástörvényeket, akkor miért lenne marxi módszer az, hogy a szocializmus saját, belső specifikumainak feltárásához, elemzéséhez, mozgástörvényeinek kifejtéséhez a szocialista termelési viszonyok saját belső törvényszerűségeinek vizsgálata helyett e valahonnan ismert, illetve ismertnek tételezett specifikumokat szembeállítjuk a kapitalizmus tőle eltérő specifikumaival? Ráadásul Marx — implicite Vörös is utal erre — nem is pusztán a kapitalizmus „jelenéből” magyarázta annak törvényszerűségeit (hiszen Marx marxista volt), ellenkezőleg, a tőke, a tőkés termelési viszony genezisével is nagyon részletesen foglalkozott, visszanyúlva elemzéseiben, bizonyításaiban az írott történelem előtti tulajdonviszonyokig. Vörös tehát nyíltan vállalja, hogy a szocializmus politikai gazdaságtanának alapproblémáit a szocializmus és a kapitalizmus specifikus viszonyainak összevetése útján elemzi.

A politikai gazdaságtan részletesen foglalkozik a gazdasági törvények jellegével, típusaival, a különféle típusok kölcsönhatásaival. Eszerint megkülönböztethetünk általános (minden társadalmi-gazdasági alakulatra egyaránt érvényes); különös (több termelési módra jellemző) és specifikus (egy termelési módban érvényesülő) gazdasági törvényeket. Sem a gazdasági törvények dialektikájának alapkérdésébe, sem Marxnak „A gothai program kritikája” című közismert műve citálásába nem érdemes belemenni, hogy egyértelmű legyen: a szocialista termelési viszonyok egyrészt magukban hordozzák az „anyaméhből hozott”, a kapitalizmustól átörökölt különös viszonyok egész sorát, másrészt már bennük rejlenek mindazok a specifikus viszonyok, amelyek csak a szocializmusra, illetve annak magasabb fejlődési formáira jellemzők, s amelyek az előbbi — történelmi távon sorvadó — „kódokat” felváltják. Ebből következik, hogy a szocializmusban ható gazdasági törvények egy része már a kapitalizmusban is érvényesül, más részük pedig a kommunizmusban is hat, s azzal rokonítja. Marx történetisége pontosan ilyen szempontból szolgálhat mintaképpül, gondoljunk csak a „Grundrisse”-ben annak a levezetésére, milyen különös feltételek teszik lehetővé a pénznek pénztőkévé való átalakulását (szabad munkaerő, amely természetesen munkaeszközeitől is „megszabadított” stb.).

Ha tehát valaki a szocializmusnak a kapitalizmussal szembeni fölényét indokolja, teljesen érthető lehet e két termelési mód specifikus törvényszerűségeinek szembeállítása, amivel végül is a kapitalizmus antagonisztikus ellentmondásainak szocializmusbeli feloldására, a feloldás megindulására mutat rá. Amikor azonban a szocialista termelési viszonyok alapproblémáit tárgyaljuk, tudnunk kell, hogy a valóságban a gazdasági törvények jelzett típusai kölcsönhatásban állnak egymással, olyan országokként, időszakokként eltérő „kombinációt” alkotnak, amelyek még meg nem oldott — előre sokszor nem látható, s nemegyszer akaratlagosan fel sem oldható — ellentmondásokat is magukban foglalnak, s amelyek egy-egy ismert tételből önmagában nem magyarázhatók.

⁵ Vörös Gyula. I. m. 290. l.

Ha tehát a marxi módszerre hivatkozunk, akkor a szocializmus politikai gazdaságtanának problémáit tárgyalva nem állhatunk meg a két termelési mód specifikus viszonyainak összevetésénél, annál is inkább, mert ez esetben a szocialista termelési viszonyok alapp problémáival nem is találkozhatunk. Ha tehát Vörös a szocialista termelési viszonyokat — alpproblémái megragadására — a maguk totalitásában venné szemügyre, akkor mind a viszonyítandó „tárgy”, mind a történelmi „viszonyítási bázis” alkalmas lenne az általa vállalt feladat megoldására. Még ebben az esetben is kérdéses, hogy mely korszak és mely ország kapitalizmusának, valamint szocializmusának termelési-gazdasági viszonyait vesse egybe elméleti következtetések levonása végett a kutató, s miként értelmezze eredményeit a szocializmus politikai gazdaságtanán belül. Vörös Gyula tehát hiába hivatkozik nagy előszeretettel Marxra, félremagyarázza a marxi módszert, amely lényege szerint történeti, majd saját, e cikkében követett gondolatmenetével jórészt kiveti e módszerből a materializmust, az objektív valóságból való kiindulás mozzanatát.

Ez az eljárás részben „érthető” is. A szocialista gazdálkodás gyakorlata rendkívül gyorsan változik a fejlődés során (nem tagadva a visszafejlődés, az átmeneti megtorpanás mozzanatát sem). Éppen a szocialista viszonyok hihetetlen változékonysága, az ellentmondások éleződése, észrevétele, lehetőség szerinti feloldása, új struktúrái azok, amelyek — előrehajtva a fejlődést — egyben korlátozzák a valóság megismerésének lehetőségeit. Ez a fejlődés szempontjából pozitív mozzanat azonban semmiképpen sem kényszeríthet arra, hogy egyedül a marxi életműből magyarázzuk a szocialista termelési viszonyokat, bennük és velük nemegyszer saját gyengeségeinket is.

A szocialista gazdasági viszonyokról alkotott nézeteit, valamint az e viszonyok fejlesztésével kapcsolatos álláspontját Vörös Gyula a következőkben foglalja össze: „Némelyek úgy vélekedtek, hogy ha a szocializmus termelési viszonyai annyira világosak, átlátszóak, akkor — nincs hát szükség elemzésre, . . . Lenin . . . nem tartotta marxistának a kérdés ilyen felvetését . . .”;⁶ továbbá „. . . a nagyobb vállalati önállóságra irányuló szükséges változásokat eltúlozva többen azt hirdették, hogy a szocialista gazdaságot a 'piaci modell', a szindikalista értelemben felfogott vállalati önállóság szerint, vagyis atomizált vállalati tulajdonná kell átalakítani, tehát elvileg más alapra, a vállalatok konkurrenciájának alapjára kell helyezni.”⁷ A feladat Vörös Gyula szerint: „. . . a központi állami tervezés és a piac olyan egységét kell megvalósítani, amelyben a *központi tervezés játssza az uralkodó szerepet*”, mivel „. . . a gazdaságot . . . a szocializmusban éppen a termelési eszközök társadalmi tulajdonna — amelynek meghatározó formája az össznépi, állami tulajdon — teszi harmonikussá . . .”⁸

Vörös Gyula cikkében adós marad annak tisztázásával, hogy mit ért a vállalati önállóságban szükséges változások eltúlzásán. Az sem világos, hogy mit ért piaci modellen, s *mi* szerinte *az az alap, amelyről a bírált nézeteket vallók* (az ún. piaci szocialisták), *a verseny alapjára kívánják helyezni a vállalatok kapcsolatait*. A „modellalkotás” kifeje-

⁶ I. m. 292. 1.

⁷ Uo.

⁸ I. m. 293. 1.

zés igen sokféleképpen értelmezhető. A különféle értelmezések „közös része” szerintem az, hogy a tudományos absztrakciókban a jelenségről „lehántott” külső rétegeken át eljutunk a lényeghez, s annak olyan elrendeződését, összefüggéseit, egyszóval törvényszerűségeit kutatjuk, amelyek megmagyarázzák és irányíthatóvá teszik az adott jelenségvilág mozgását, fejlődését. Ha Vörös Gyula a piaci viszonyok fontosságát elismeri, *akkor mi kifogása lehet az ellen, hogy a vállalati újratermelést jellemző adatokat és mutatókat — amelyekben nem csak pusztán adásvételi vonatkozások, hanem érdekkapcsolatok is kifejeződnek — a kutatók modellbe foglalják, illetve ösztönzési szerepet szánjanak nekik, keresve annak lehetőségét, hogy a nyereségben, árbevételben, eszköz- és bérjövödelmezőségben mind jobban kifejezhető legyen a hatékonyság, illetve fordítva, a hozzájuk kapcsolt ösztönzés révén a vállalatok saját érdekeik érvényesítésére mindinkább növeljék hatékonyságukat?*

Miért kifogásolható, hogy a vállalatok közötti árucseré-kapcsolatokat, e kapcsolatok piaci természetét elismerve, az általa bírált nézeteket vallók éppen a szocialista építés gyorsítása, tökéletesítése végett a vállalatok piacon megnyilvánuló érdekkellentéteinek tökéletesebb mozgásformát kívánnak teremteni, egy olyan piaci önszabályozó rendszer kifejlesztésével, amely hatékonyabb ösztönzést biztosít a népgazdasági makrocélokot kifejező tervek teljesítésére, mint a tervlembontásos, direkt utasításokkal operáló gazdaságirányítási rendszer? A részletekbe egyelőre nem bocsátkozva: hol jelent ez az eljárás „kapitalizmust” a szocializmusban?

Szerintem nincs piac verseny nélkül, illetve az, hogy a piacon nem találkozunk a hagyományos versenyformákkal, még nem jelenti azt, hogy a verseny — más körülmények közepette, s így más következményekkel — ne bontakozna ki. Lefojtott piaci viszonyok között a verseny hiánya maga is versenyt szül, a piaci verseny nem gazdasági versenybe való átcsapását. Az ilyen viszonyok is kifejlesztenek tehát egyfajta versenyrendszert: piacon kívüli versenyt a fejlesztési forrásokért, az elosztható jövedelmekért, a kedvező vállalati tervekért stb. *Mi objektívalja ilyen „versenyben” a vállalatokkal szemben a társadalom, a fogyasztók érdekeit, hogyan mérhetjük ilyen viszonyok között a termelésnek akárcsak vállalati hatásfokát, hogy össztársadalmi hatásfokáról ne is beszéljünk?*

A piac és a központi tervezés kapcsolatának tárgyalásakor a szerző semmit sem mond arról, hogy milyen és miként is alakul a két termelésviszony-elem ellentmondásos egysége. Sőt, amennyire meg tudom ítélni, a központi tervezést minden magyarázat nélkül olybá tekinti, mint amely már eleve úgy tartalmazza a piaci reakciókat, hogy tartós egyensúlyt teremt. Vörös Gyula értelmezésében tehát a tervezés úgy használja fel a piacot, hogy ki is küszöböli. Ebből ered aztán nála a vállalatok közötti verseny elítélése. A piaci viszonyok szimulálása valóban része a tervezésnek, de főleg mikro gazdasági síkon, ahol a piaccal kapcsolatos döntések megalapozásának egyik fő vonatkozása. Abban azonban kételkedem, hogy a piac egésze — még akár egy kis szocialista ország központi tervezésében is — szimulálható volna. Kételkedem továbbá a tervezés és a piac felcserélhetőségében, s eszerint abban is, hogy a vállalatok kapcsolatainak szabályozása a szocialista viszonyok

között nyugodhatna csak a központi tervezés vagy csak a piaci viszonyok alapján.

A népgazdasági tervezés célja a főbb arányok megszabása a fogyasztás és a felhalmozás, a foglalkoztatottság, a közületi és az egyéni fogyasztás, a vállalati és a központi beruházások, az export-import stb. vonatkozásában. A tervezés nyilvánvalóan megköveteli azt, hogy képet alkossunk a gazdaság korábban végbement fejlődéséről és a várható tendenciák kibontakozásáról, ehhez azonban információ szükséges. A tervezés minősége függ attól, hogy 1. mennyire pontosak, lényegyet kifejezők az információk (ezek egy része például csak a piacról nyerhető); 2. milyen a tervező szervek felkészültsége és érdekeltisége a lehető legjobb tervek létrehozásában; 3. mennyire támaszkodhatnak a központi tervek készítésekor a vállalatok terveire, elképzeléseire; 4. mennyire jól hangolják össze ezeket a terveket (ehhez már a tervet minél jobban megvalósító, de nem a gazdasági életre „ráerőltető” szabályozás is kell); 5. milyen közvetett és közvetlen szabályozók vezérik a vállalatokat a tervek valóra váltásában. A tervezés tehát már csak az információszerzés végett is megkívánja a piac működését a mai történelmi szakaszban (nem szólva a tervek megvalósításáról), s ha nem működik a piac, hogyan biztosítható az információ? (Itt természetesen csak bizonyos típusú információkról lehet szó.) A központi tervezés is feltételezi a piac működését, de továbbmenve: piaci viszonyok nélkül hogyan szerezhet információt a szükségletek alakulásáról az azokat kielégítő vállalat? Egy több terméket előállító vállalat, amely különféle szükségleteket elégít ki, milyen alappal, adatbázissal, jelzőrendszerrel ismerheti meg az igényekben beálló strukturális és minőségi változásokat? Hogyan kerülhető el jól szabályozott piaci viszonyok nélkül a tervező központ dezinformálása?

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a tervezésnek elég egyszerű, míg a termelés-forgalom-fogyasztás körfolyamatnak rendkívül differenciált a „ritmusvilága”. Tervet egy-, öt- és tízéves stb. időhorizontokra készítenek, míg a körfolyamat ritmusa termékenként eltérő (például a kenyérgyártásban huszonnégyóránként megismétlődik mind a három fázis, a hidépítésben, az építőiparban maga a termelés folyamata sokszor 4—6 év). A terv és a körforgási folyamat ritmusainak eltérése is arra mutat, hogy *a népgazdasági tervek megszabta kereteken belül szükség van egy olyan önszabályozó mechanizmusra, amely a tervek megvalósítására orientál*, illetve amely megfelelő szabadságot, valamint lehetőséget teremt arra, hogy a vállalatok eltérjenek a szó szerint vett tervtől, ha az valamilyen vonatkozásban hibásnak bizonyult.

A piac lényege szerint tartalmazza a versenyt, de egyúttal ki is fejezi a versenyfeltételek korlátozását: a jó vagy rossz, merev árakat, a nemegyszer mesterséges monopóliumhelyzetet, az állami intervenciók rendszer fejlettségét, a gyenge vállalatoknak adott támogatások hatását, a gazdaságtalan termelés konzerválását, a vállalatok megadóztatásának mértékét, a hazai termelés védelmét, a jövedelem, illetve foglalkoztatottság szabályozásának színvonalát, a hitelviszonyokat stb. A piac azonban nem pusztán passzív „területe” a tervben foglaltak

megvalósításának, illetve az áruk realizálódásának; *a piac*,⁹ ha ez nem is világos — *méri, minősíti is a tervet*. E szerepére — mivel a központi tervezés nem láthat előre minden részeseményt — szükségünk van. Ám hogyan töltheti be ezt a szerepét, ha működését elfojtjuk? A terv és a piac olyan, egymást semmiképpen sem helyettesíthető termelési viszony-elemek, amelyek kölcsönösen át meg átsapnak egymásba.

Szerintem Vörös Gyula nem tud megbirkózni az értéktörvény szocializmusbeli „továbbélésének” problémájával, azt a szocializmustól idegen, átmenetileg érvényesülő jelenségnek, így a gazdaság irányításában kényszerűen felhasználandó összefüggésnek tekinti. Az értéktörvény érvényesülésével kapcsolatban teljesen egyetértek Novozsilovval, aki szerint: „Önmagában ellentmondásos az a nézet, hogy egy objektív törvény létezését szubjektív tényezők (Márpedig az értéktörvény hatásaival nem számoló tervezés szubjektív tervezés. Saját közbevetésem — S. A.) korlátozhatják.”¹⁰ A tervnek nem az értéktörvény korlátozása, hanem felhasználása a célja, s hogy ez mennyire sikerül, az kifejeződik egyebek között az értéktörvény gyakorlati működésében is. Példával élve: a repülőgép felszállása nem a gravitáció törvényének a korlátozását jelenti, hanem hogy a repülőgép szárnyaira ható felhajtóerő nagyobb a gravitációs tömegvonzásnál. De nem jöhetne létre a felhajtó erővel azonos irányú és értelmű eredő erő, ha a gravitációs törvény nem működött volna. A felhajtó erő a két erő vektoriális eredője, s ebben az eredőben mindaddig, amíg a gép a levegőben marad, végig „benne van” megszüntetve-megőrizve a gravitációs tömegvonzás is.

Közismert, hogy hazánkban két szintű, iteratív tervrendszer van, a vállalatok piaci tapasztalataik, belső adottságaik stb. alapján tervezik tevékenységüket és egyeztetik terveiket a központtal, amely a terveket a már jelzett, a kívánatos fő arányok alapján mérlegeli. Ennek kettős hatást kell kiváltania. A központi célok egy-egy vállalatnak korlátozó feltételeket jelenthetnek tervei valóra váltásában, míg a vállalati tervek módot adnak a központi elképzelések finomítására. *Tervezzük központilag az árualapot és a vásárlóerőt* — az egyensúly megőrzése végett —, *ez azonban a piac tervezését igényli*. A szabályozók ötvenkénti módosításai, az árak, adók, támogatások rendszerének fejlődése ebben az irányban jelent előrelépést.

A szocialista tervezés tehát csak két szintű lehet, s a központi tervezés nem szünteti meg, hanem *kiegyenlíti a vállalati tervek mögött húzódó egyéni és csoportérdek-összeütközéseket* a vállalaton belül, illetve a vállalat és a fogyasztók között az ezekből az érdekelentétekből jó értelemben „lepárolt” össztársadalmi érdek érvényesítésével.

Vörös Gyula szerint a szocialista gazdaság harmóniája a termelési eszközök társadalmi tulajdonából fakad, amelynek meghatározó formája az állami, társadalmi tulajdon. Ez egészében igaz. Ha azonban e gondolatot, annak részleteit többször is „megrágjuk”, kérdéses, az állami tulajdon azonos-e egyáltalán a társadalmi tulajdonnal, s ha a gazdaság olyan harmonikus (milyen tartalmat tulajdonít Vörös e ki-

⁹ „... nem a terről és a piacról kell beszélni, hanem a tervszerű piacról. És ez nem egyszerű szójáték, ebben a jelenség elvileg új lényege tükröződik. A terv és a piac... különböző rendű fogalmak.” D. V. Volovjov—G. J. Lapsina: Szocializmus és áruviszonyok. Kossuth Könyvkiadó, 1974. 168. l.

¹⁰ V. V. Novozsilov: A ráfordítások és eredmények mérése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971. 321. l.

fejezésnek?!), milyen érdekellentétek, ellentmondások a társadalom mozgásának rugói. Az ideológiai ellenfelekkel való harcban joggal hangsúlyozzuk a szocialista gazdaság harmóniáját. A gazdaságirányítás napi gyakorlatában (de a szocialista termelési viszonyok alapproblémáinak kutatásában is) ennek az „ellentmondásmentességnek” csak relatív jelleget szabad tulajdonítani, s ez így is történik, hiszen a gazdasági cselekvést nem elsősorban a harmónia, hanem a benne rejlő, mindig újratermelő ellentmondások feloldása vezeti. Ha ez nem így lenne, mi lenne az a kényszerítő erő, amelynek hatására szinte valamennyi szocialista ország, majdnem egy időben tűzte ki maga elé célul gazdaságirányítási rendszerének megreformálását. *Nagyon leegyszerűsítve*: nyilvánvalóan a köztulajdonnal való nemegyszer helytelen, pazarló, nem mindig jó eredményekre vezető gazdálkodás reakciójaként — talán túl gyors reakciójaként — merült fel a tulajdonosi funkció (irányítás, mobilizálás stb.) szükségszerű decentralizálásának gondolata, mindenütt párosítva a tulajdonosi funkció decentralizált gyakorlását a piaci adottságokkal (s nem alávetve e gyakorlatot a piac „játékainak”). Hogy hazánkban a részben decentralizált irányítási rendszer nem „hozta” mindazokat az eleve némileg idealizáltan elképzelt eredményeket, amelyeket tőle vártunk, talán annak is köszönhető, hogy az önállóság túl „kis adagját” adtuk meg a vállalatoknak, s azt is fokozatosan csökkentettük. Szabó Béla¹¹ meggyőző elemzésben bizonyítja a vállalati önállóság fokozatos csökkentését.

A szocializmus politikai gazdaságtanának kardinális kérdése a szocialista tulajdonviszonyok jellege, természete. Nevezetesen tehát az, milyen tulajdonviszony is ez a szó szoros értelmében. Erről Vörös Gyula azt mondja: „... az egyes munkások a termelési eszközök összességét, mint szerves társadalmi testet, mint tulajdonukat tételezik...”¹²

Ez az állítás közismert, de legalább ennyire közismert az is, hogy van olyan szocialista — e definíciót a gyakorlat számára például a hazánkétól eltérően értelmező — gazdaságirányítási rendszer is (közismerten ilyen a jugoszláv modell), amely a vállalatnál dolgozó munkáskollektíva kollektív öngazgató tevékenységének nagyobb szerepet szán, mint más szocialista országok irányítási rendszere, s így másként ülteti a gyakorlatba azt, hogy a munkások „a termelési eszközöket, mint tulajdonukat” tételezik...”. Ez a rendszer a vállalatok nem antagonisztikus érdekellentéteinek piaci ütköztetésében látja kiegyenlítésük egyik fő útját. Egy ezzel ellenkező álláspont azt hangoztatja, hogy az ilyen irányítási mechanizmus nem érvényesíti az egyes „érdekelemekben” aggregálódó közöset, a munkásosztály, illetve az egész társadalom érdekét. Az utóbbit Szabó Kálmán — nagyon találóan — „az egyéni érdekek integrandusának” nevezi.¹³

A termelési eszközök társadalmi tulajdonának mai formái (amelyek szerintem az első történeti formák, s mint ilyenek, „továbbfejlődésre” vannak ítélve), s az e formák mögött *a munkásnak a termelés eszközeihez, tárgyaihoz való viszonyát elemeznie kell annak, aki Marx „Grundrisse”-je nyomán akarja mérlegelni a szocialista termelési vi-*

¹¹ Szabó Béla: *Gazdaságirányítás, szabályozás, érdekek*. Valóság, 1974. 11. sz.

¹² Vörös Gyula, I. m. 294. l.

¹³ Szabó Kálmán: *Az üzemi demokrácia és a politikai gazdaságtan*. Közgazdasági Szemle, 1974. 7—8. sz. 774. l.

szonyokat, illetve a szocializmus politikai gazdaságtani törvényszerűségeit. Ennek hiányában — jó szándékai ellenére — Vörös Gyula nem lehet konstruktív (s ez nem jelent ránézve az általa mondottakkal ellentétben javaslatvételi kötelezettséget), ami abban is megnyilvánul, hogy rezignáltan elismeri: „a mai valóságban a szocialista üzemben létrehozott termék mégis áru, ... tehát a munka ... társadalmi jellege csak bizonyos fokig közvetlen.”¹⁴ Miért áru tehát a termék; s a munka miért csak bizonyos fokig közvetlen társadalmi munka, s amennyiben részben közvetett (tehát magánmunka — bár ez a „magán” egy csoport is lehet), mi következik ebből? Két eset lehetséges: a szerző nem akarja vagy nem tudja levonni ebből a következtetéseit. Ennek okait nem értem. A tudományos munka éppen a társadalommal szemben viselt felelősség miatt azt igényli, hogy az adott pillanatban a még nem „szalonképes” következtetéseket is levonjuk, hiszen ez az elmélet fejlődésének alapvető feltétele.

A „piaci szocializmust” Vörös Gyula azon az alapon támadja, hogy az a piacot — amely a szocializmussal ugyan szerinte is összeegyeztethető — kizárólagossá, uralkodóvá akarja tenni.¹⁵ Gondolom itt az a probléma, hogy a szerző nem kíséli meg annak az objektív alapnak, gyakorlati-elméleti háttérnek az átgondolását, amelyből az általa bírált közgazdászok kiindulnak.

Feltűnő, hogy Vörös Gyula semmit sem mond a piac szocializmusbeli szerepéről, sem sajátosságairól, azon kívül, hogy elítéli a spontán árváltozásokat, a verseny forrásallokációs és jövedelemelosztó működését. Egyszerűen elítéli a piacot. Ha mindezeket elítéli, akkor milyen szerep betöltésére használható fel szerinte a piac, mi lehet nála annak a tartalma? A pénz ilyen viszonyok között csakis elszámolási eszközként funkcionálhat, ami ellenkezik a pénz természetével. Ha tehát a piac a szerző által kívánt módon működne, maradna egy nem pénz egy nem piacon, (s egy ilyen álláspont révén erősödne a központi tervezés?!).

A cikk nem értékeli a munkamegosztás politikai gazdaságtani összefüggéseit, s annak hatását a szocialista tulajdonosi funkció ellátására, a gazdálkodás gyakorlatára. Egy Lenin-idézet érinti csak e témát: „a szocializmusnak az a feladata, hogy az összes termelési eszközöket átadja az egész nép tulajdonába, s egyáltalán nem az, hogy a hajók legyenek a hajómunkásoké, a bankok a banktisztviselőké... , ha a folyami hajósok megkapják a folyami hajókat, csakis azzal a feltétellel kapják meg, hogy jól gazdálkodnak velük...”¹⁶ A gazdaságirányítás ma is ezt az igényt támasztja a vállalatok kollektíváival szemben, s kielégítését mind naturális-, mind értékmutatókkal figyelemmel kíséri, függetlenül attól, hogy a tulajdonosi funkció Leninnél mindaddig a társadalmi termelőszervezet munkamegosztása szerint decentralizált, amíg a ‚hajósok’ jól gazdálkodnak a rendelkezésükre bocsátott társadalmi tulajdonú eszközökkel, ‚hajókkal’. Itt a munkamegosztás kettős értelemben is elemzésre kínálkozna a szerzőnek: mind a technikai és a gazdasági tevékenység, mind az irányítási munka megosz-

¹⁴ Vörös Gyula. I. m. 294. l.

¹⁵ A piaci szocialisták névsorát lásd i. m. 291. l.

¹⁶ Lenin: Összes Művei. 35. kötet. 412. l.

tása értelmében, a szerző azonban ezeket sem ragadja meg. A sort folytathatnám, de úgy érzem, felesleges.

Vörös Gyula cikkében fel sem merülnek tehát a szocializmus politikai gazdaságtanának valódi alapproblémái, mert ahogy a szerző egy-egy valódi ellentmondás közelébe jutna, mindjárt úgy tesz, mintha ismert alapelvek „mellőzése” idézné elő a gondokat, s így az ellentmondások elemzése helyett az „alapelvek” tizparancsolatszerű felsorolásánál marad. (Sajnos, előbbieket nem jelentik azt, hogy néha valóban nem feledkeznének meg bizonyos alapelvekről. Például az indirekt szabályozók „finomítása” sajnos nagyon is része volt a vállalati önállóság nem kívánatos csökkenésének.) Nem tisztázódik, hogy az általa „kiürített” tartalmú piac miként működhet egyáltalán a szocialista gazdaságban, s így az is homályban marad, vajon pusztán véletlennek tekinthetjük-e a piac fennmaradását és fejlődését a szocializmusban.

Verseny igen, éles verseny nem (Verseny egyenlő anarchiával?)

A szocializmus politikai gazdaságtanának művelői körében igen nagy véleményeltérések vannak a piaci verseny és a szocialista termelési viszonyok kapcsolatáról, miközben az értéktörvény érvényesülését általában elismerik. Az egyik álláspont szerint a szocialista gazdaság egyensúlya és területenkénti részegyensúlyai sehol nem bízhatók a piaci árak szabályozó hatásaira, mert ezek versenyen és anarchián keresztül bontakoznak ki, az egyensúlyt a központi tervezés teremti meg (nemegyszer persze csak papíron). Erre az álláspontra utaltam, amikor szó esett arról, hogy egy ilyen nézetet csak abban az esetben lehet ellentmondásmentesnek tekinteni, ha a központilag szabályozott árak eleve tükrözik a mindenkori kereslet-kínálati viszonyokat, újraelőállítási költségeket. *Ez a piacot „ellenző” vélemény statikus:*¹⁷ nem veszi figyelembe a műszaki fejlődést, az igények differenciálódását, a termelés és a fogyasztás külön-külön, illetve egymás hatására bekövetkező változásait, a változások sokféleségét, a sokmillió anyag-, félkész-, késztermék áramlásának bonyolult és folytonosan módosuló hálózatát, az alapok (pénz, áru és termelési eszközök) körforgását, az árak a termelés és a fogyasztás gazdagosságára, a jövedelemalakulásra, a racionális gazdálkodásra ösztönző hatását stb.

Gazdaságirányítási rendszerünk a szabályozott piaci viszonyok aktív hasznosításának alapelvét érvényesíti, számítva a vállalatok közti verseny kibontakozására, és annak a gazdálkodás hatékonyságát fokozó szerepére. Ezzel kapcsolatban általában elismerik, hogy *„minden versenynek nemcsak nyertesei, hanem vesztesei is vannak. Ha ezt nem vállaljuk, a verseny előnyös hatásai sem bontakozhatnak ki.”*¹⁸

Addig senki sem ellenzi a versenyt, amíg két versenyző vállalat

¹⁷ Ezt az álláspontot bírálja Csikós-Nagy Béla: „Az utóbbi években jó néhány marxista közgazdász a gazdasági reform vitáját úgy tünteti fel, mint a *szocialista tervezettség* vagy a *szocialista piacgazdaság* alternatívát... Mintegy szembeállítják a tervet a piaccal, a társadalmi tudatosságot a gazdasági spontaneitással... *népgazdasági tervezés* és tervszerű irányítás nélkül nincs céltudatos gazdaságfejlesztés, a *piaci mechanizmus* működése és ellenőrző funkciója nélkül nincs racionális gazdaság-szervezés.” Csikós-Nagy Béla: Szocialista ár-elmélet és árpolitika. Kossuth Könyvkiadó, 1974. 75. l.

¹⁸ Falusné Szikra Katalin: I. m. 281. l.

közt nyertesnek lenni mondjuk 20 százalékos, vesztesnek lenni pedig csak 5 százalékos eszközárnyos nyereség elérését jelenti. De ha a helyzet később odafejlődik, hogy az első vállalat jó munkájával 30 százalékra növeli nyereségét, a másik vállalat pedig esetleges erőfeszítései ellenére is veszteségesse válik, akkor az ilyen verseny létjogosultságát már többen vitatják.

Valóban, a kérdés gyökere mélyebbre nyúlik. Az az aggodalom *joggal* felmerülhet, *hogy a nyereségmutatók a szocialista gazdálkodásban nemcsak a termelő munka hatékonysága, hanem a vállalati egyedi termelési-értékesítési feltételek különbözősége* (eladók, vevők monopolhelyezete, árrendszerbeli torzulások, eltérő korszerűség, eltérő ellátási kötelezettség stb.) miatt *is differenciálódhatnak*, s a versenyfeltételek eleve eltérő piaci startviszonyokat takarhatnak. El kell ismerni: a „sikermutatóknak” a gazdálkodás erényeit és hibáit kifejező képessége ma viszonylag gyenge. (Ez még a tőkésvállalatok gyakorlatában is többször felszínre jut.) Jellemző, hogy ma sokkal nagyobb haszonnal jár a különböző építőipari tevékenységeket ellátó vállalatoknak, ha a Balaton partján víkendházakat építenek, mintha például a népgazdaság számára döntő fontosságú hőerőművek építésében vennének részt. Igen sok vállalatunknál a bonyolult, munkaigényes, magas műszaki fejlettségű termékstruktúrák előállítására sokkal alacsonyabb jövedelmezőséggel jár, mint olyan egyszerű termékek termelése, amelyek pusztán lazább árformájuk miatt jóval nagyobb jövedelmezőséget biztosítanak.

Előbbiek miatt a verseny akkor és csakis akkor alkalmazkodna ahhoz a követelményhez, hogy csekély differenciálódással járjon, ha a vállalatok és a piaci viszonyok a nyereséget differenciáló feltételekben mindig az egyensúly felé haladnának (jó árrendszer, azonos vagy megközelítőleg azonos nyereségtartalom az egyes árakban, kiegyenlített korszerűség a termelés eszközeiben és tárgyaiban, a szükségletek különféle fajtáinak közel azonos színvonalú kielégítése stb.). Emellett még ki kellene zárni a versenyből az egyensúly megtörésének újra-érlelődő feltételeit is. A versenyben azonban az egyensúly csak egy átmeneti állapot lehet. Az eredmény valamennyi fél „kizárólagos” győzni akarásából születik, s így az egyik fél is, de a másik is győzhet. *Ebből következik, hogy a versenyből egyáltalán nem zárható ki valamely fél vesztesé válása.* Az éles verseny szocializmusbeli létjogosultságát tagadó nézet a gazdasági verseny moralizáló megközelítéséből fakad. A „jó” és a „rossz” egyébként elég üres kategóriáival kifejezve: ami a versenyből a szocialista gazdaságnak jó, arra igenlő választ ad, ami rossz, arra nemet mond.

Noha a szocialista gazdaság fejlődése szempontjából nem cél, hogy valamely vállalat elveszítse a versenyt, nem zárnám ki azt a lehetőséget, hogy annak hasznos eszköze lehet. Mikor válhat a versenyben a többivel azonos piaci starthelyzetből induló vállalat veszteségesse? Akkor, ha az árak fegyverező hatásához gazdálkodásában (beruházás, folyó termelési ráfordítások stb.) nem alkalmazkodik; vagy technológiájának ésszerűsítésében, termékei minőségének fejlesztésében — akár önhibáján kívül is — elmarad partnereitől stb.

Elismerem emellett azt, hogy valamely szocialista vállalat veszteségesse válásában az induló feltételek olyan különbségei is szerepet

kapnak, amelyekről ő nem tehet. Mégis, a verseny elvesztésében mindig kifejeződik a *vállalatirányító-, valamint a termelőmunka alacsony színvonala*. A vállalati munka nem kellő színvonalához azután vagy hozzáadódnak a központi irányításban elkövetett — esetleg kikerülhetetlen — hibák vagy sem. Ha e gondolatmenethez hozzátesszük: a szocialista gazdaság van olyan erős, hogy az egyes vállalatoknál keletkező veszteséget ne hárítsa át a dolgozókra, miközben a verseny nyerteseinél jelentkező — a veszteséget rendszerint jóval meghaladó — nyereség áttételesen mindig a dolgozókat, a társadalom összességét gazdagítja, akkor kimondhatjuk: következményeit tekintve még a vállalatokat erősen differenciáló verseny sem ellentétes a szocialista gazdálkodással.

Éppen a differenciáló verseny mutathatja azt meg, hogy a vállalati vezetés gyenge, s hogy vagy más kezekbe kell adni a vállalat vezetését, vagy más vállalatnak kell átengedni a veszteséges egység eszközeit. A veszteség rámutathat arra is, ha eleve „vesztes” feltételek közé került valamely vállalatunk, s arra is, ha ennek ellenére tevékenységéhez társadalmi érdekek fűződnek, akkor javítanunk, módosítanunk kell a feltételeken, hogy a versenyben való részvétel vállalati érdekelttségét megteremtjük, helyreállítsuk. (A gyilkos verseny a mai kapitalizmusban sem tekinthető mindenütt és mindig általános jelenségnek. Ezt még a közgazdasági szóhasználat is kifejezi, amely ma inkább a „kemény versenyfeltételek” kifejezéssel él.)¹⁹

Tagadom annak az álláspontnak a megalapozottságát, hogy a szocialista tervgazdálkodás és a pénzügyi szabályozás lehető legjobb megvalósítása esetén a fokozódó verseny a vállalatok között a termelés anarchiájához, pusztá áratautomatizmusok működéséhez és egyoldalú uralmához vezetne. A verseny és az anarchia összemosása,²⁰ s ezek után e kettő „száműzése” annyit jelent, hogy „kiöntjük a mosdóvízzel a gyermeket”. Mindaddig, amíg a társadalmi szükségletek külföldi fajtáinak kielégítésében, annak mértékében (akár egyéni, akár társadalmi fogyasztásról legyen szó) nagy különbségek vannak, elég tisztán megmutatkoznak azok a termelési területek, ahol fejlesztésre van szükség a hiányok leküzdése végett. Ilyen esetben a szükségletek minőségi vonatkozásai (a divat, a korszerűség) még nem — vagy kevéssé — merülnek fel. *Am ha a szocialista termelőerők fejlődésének elérjük azt a fokát, amelyen a hiányoknak már csupán egy szűkebb sávja jelentkezik, akkor milyen impulzusok, információk alapján történik a verseny kikap-*

¹⁹ A szocialista gazdaságban is nyomós érvek szólnak amellett, hogy a verseny — a használatiérték-termelés mai technikai feltételei miatt — enyhébb formákban mutatkozik meg, illetve megy végbe. *Miközben a végtermékek struktúrája diverzifikálódik, a termelés vertikális láncolatainak fő termékei, teljesítményei specializálódnak, s így a termelés belső vertikális láncolatában mind a vevő, mind az eladó vállalatok kölcsönös technikai monopóliumhelyzetbe kerülnek, ami megegyezésre kényszeríti őket.* Ilyen alapon a verseny fő gerjesztőjének nem az azonos termékeket előállító vállalatok küzdelmét tekintem — noha ezt sem ajánlatos lebecsülni —, nem az azonos vagy rokontermékek versenyét tartom tipikusnak, hanem a különféle, egymást nem helyettesítő termékek, illetőleg az e termékeket előállító vállalatok versenyét áruik mind nagyobb és növekvő részesedéséért az emelkedő egyéni és társadalmi fogyasztáson belül. A versenynek az egyéni fogyasztás felőli meghatározottsága ma más, mint akár a múlt században volt. A mai korszak egyéni fogyasztását már a biológiai-teszt szükségleteknél inkább befolyásolják a társadalmi fogyasztási normák, így a fogyasztási viszonyok mint termelési és piaci hajtóerők, ma másként hatnak. A termékstruktúra bővítésére, szűkítésére gyakorolt minőségi hatásait fontosabbnak tartom, mint az egyszerű mennyiségi hatásokat. A piac által naponta feltett kérdés ma nem az: *mennyit az ismert aruból, hanem mennyit a felkínált újból.* (Ilyen alapon merül fel egyáltalán a piac manipulációjának kérdése is.)

²⁰ L. például Valovoj—Lapsina: I. m. 168. l.

csolása esetén egy lényegében mechanikus piacon a *termelés és a fogyasztás minőségi jellemzőiben beálló változások kölcsönös közvetítése?*

Az elmúlt öt évben vegyipari vállalataink saját nyereségérdekségük érvényesítése végett egy sor mosószer gyártásába fogtak, lényegében több vállalat között bontakozott ki — stabil árszínvonalon — minőségi verseny. Miért kedvezőtlen ez? Emellett számtalan új növényvédőszer, műtrágyafélet fejlesztettek ki, javították régebbi termékek minőségi paramétereit. Jó néhány termékük bevált, mások nem, s ez megmutatkozott termékeik jövedelmezőségében, annak hullámszámban. A Borsodi Vegyikombinát évek óta keresi a PVC-ből készült termékek azon csoportját, amelyekkel meglevő szükségleteket elégíthet ki magasabb fokon, s ezért PVC nyílászárók gyártásába kezdett. A fából készült és a PVC-ből készült nyílászárók között piaci verseny folyik. Ez jó mind a vevőknek, mind végső fokon a termelőknek. Csak a verseny döntheti el, hogy a műanyag-nyílászárók kiszoríthatják-e a fából készületeket, vagy fordítva, vagy hogy a népgazdaságban a lehetőségek szerint (attól függően, hogy a fa, illetve PVC-alapanyagforrások miként alakulnak), melyek e két termék gyártásának és fogyasztásának mindenkori megfelelő arányai.

Közismert, hogy 1960—1972 között a végső fogyasztás szerkezete átalakult, a tartós fogyasztási cikkek fogyasztásának részesedése az összes fogyasztásból több mint a kétszeresére nőtt, a ruházati kiadások pedig csak 33 százalékkal. A fogyasztás e két szférája közti verseny (l. ismét a 19. lábjegyzetet) oda vezetett, hogy a ruházati ipar ma sokkal inkább figyelembe veszi a divat és a korszerűség kívánalmait, mint korábban. Ugyanez nem mondható el például ilyen mértékben a háztartási és lakásfelszerelési cikkek teljes köréről, közülük soknál még elég erőteljesen érzékelhető a fejlett országokban szokásos színvonaltól való lemaradás, összhangban azzal, hogy a termelés növelése jelentős részben több, de nem jobb terméket eredményezett.

A termelőeszközök gyártásában a különféle vállalatok között kevésbé bontakozott ki a verseny. Ennek számtalan oka van: az 1963. évi átszervezések nyomán létrejött szervezeti monopóliumok, a túlfűtött beruházási kereslet s a belőle fakadó szívásos piaci viszonyok, a korábbi profilírozások, a KGST-piacok korábban alacsonyabb műszaki színvonalbeli igényei, az importverseny elégtelensége, az ár-, bér- és jövedelemszabályozási rendszer felismert ellentmondásai, nem egy területen a termelés egyedi jellege, a gazdaságtalan termelési szubvencionálása stb. Ennek ellenére itt is változások vannak kibontakozóban, azzal párhuzamosan, ahogyan az extenzív fejlesztés létszám- és anyagfeltételeinek biztosítása mind nehezebbé válik. Ez megmutatkozik abban, hogy szerszám-gépgyártásunkban kezdik megszüntetni a hagyományos univerzális gépek gyártását, és helyette a modern számjegyevezérléses, több célú megmunkáló automaták gyártására állnak rá, gyorsan korszerűsödik a villamosgép és készülékprofil stb. Az építőanyag-iparban az új kapacitások (házgyárak) létesítésével megszűnt a téglaiiparral szembeni korábbi szívásos piaci állapot, ami megmutatkozik az új téglai és cserépipari profilok gyártásának elkezdésében.

E rövid, kiragadott példák is igazolják, *a mennyiségi hiányok megszüntével a piaci mechanizmus elősegíti a vállalatok struktúra- és mi-*

nőségjavító stb. tevékenységét, s erre a piac csak az ésszerűen szabályozott verseny keretei között alkalmas, így korántsem kell attól tartani, hogy a verseny esetleges éleződése anarchiához vezetne.

A piac és a szocialista termelési viszonyok

A szocializmus politikai gazdaságtanával foglalkozók közül többen a piacot, annak kategóriáit bizonyos ellenérzéssel kezelik; úgy tartják, hogy ami belőle pozitív, azt hasznosítsuk, ami nem, azt működésének korlátozásával kerüljük el. A piac és a szocialista termelési viszonyok összeférhetetlenségének gondolata a szocialista gazdálkodás gyakorlatának az egyik legfőbb, legtöbb vitára okot adó közgazdasági problémája. E vita — mint köztudott — először 1921—1923 körül bontakozott ki a fiatal Szovjet-Oroszországban, ahol a hadikommunizmusról a NEP-re való áttérés kapcsán a piaci viszonyok, valamint a központi tervezés és irányítás ellentmondásának szinte minden fontos mozzanata felmerült.²¹

A pro és kontra elhangzott érvekből egy cikk keretében (és csoportosítás nélkül) a következőket érdemes kiemelni: „A jelenlegi gazdaságpolitika egyik fő hibája a gazdálkodó szubjektum hiánya”; „az állam semmit senkinek sem ad ingyen”; „az egész gazdaságpolitika alapjává az önálló elszámolást kell tenni...”²² Egy ellenvélemény: „... termékeivel azonban nem a proletariátus rendelkezne államán keresztül, hanem az igazgató, vagy a »tröszt«... Az egységes államgazdaság független egységek sokaságára hullik szét, ... ezek mindegyike ... saját, helyesebben vezetőik érdekében cselekedne. Az adásvételnek az egyes vállalat vagy tröszt szempontjából felfogott érdekei uralkodóvá válnak.” „Pénzbeli elszámolás létesítése állami vállalatok és intézmények között és ugyanakkor valamiféle terv megállapítása számukra nyilvánvaló értelmetlenség: vagy az egyik, vagy a másik törik el.”²³ Továbbá: „Volt korábban piac — megszüntetjük, szabadkereskedelem — megszüntetjük, kereskedelmi kalkuláció — megszüntetjük. Mi legyen e helyett? A központi, fenséges, szent Népgazdasági Főtanács, amely mindent eloszt, mindent megszervez, mindenről gondoskodik,” ... *S végül az akkori vita konklúziója: A piaci viszonyok megéléte nem kizárja, hanem feltételezi a tervszerűség erősödését.*²⁵

E vitának — a piac szocialista gazdaságban betöltött mai szerepe szempontjából — három fontos jellemzőjét érdemes említeni: a szovjet-országi munkáshatalom fennmaradásának alapfeltételeként a piac és a szocializmus összeférhetlenségének eszméjét feladták; a piaci-árutermelési viszonyokat „nem szívesen restaurált”, idegen elemnek tekintették a szocialista gazdaságban; a munkásnak a termelőeszközök-höz való viszonyával — amiből Marx a munka és a tőke antagonizmi-

²¹ L. Szamuely László: Az első szocialista gazdasági mechanizmusok című könyvének IV. fejezetét: NEP-re való áttérés és az elméleti felülvizsgálat 147—204. l. E könyv azért is rendkívül fontos, mert a piac szocialista gazdaságban elfoglalt helyzetéről, szerepéről folytatott viták ismét törvénytörően kiújultak, gazdaságirányítási reformunk elméleti megalapozása kapcsán hazánkban is.

²² I. m. 153. és 154. l.

²³ I. m. 159. és 171. l.

²⁴ I. m. 175. l.

²⁵ I. m. 184. l.

kus ellentmondását a „Grundrisse”-ben levezette — a NEP körüli vitákban — érthetően — csak utalásszerűen foglalkoztak.

Úgy gondolom, hogy az első két következtetésen nem érdemes vitatkozni. Ahhoz azonban, hogy a piac szocialista gazdaságban betöltött helyéről, fejlődésének okairól a mai valóságnak megfelelő képet alkothassunk, *a munkás termelőtevékenységét, eközben a termelési eszközökhöz, a munka tárgyához és termékéhez, munkatársaihoz, valamint munkájának irányítóihoz való viszonyát kell megvizsgálni*, továbbá elemezni kell a viszonyok hatását személyes fogyasztására, valamint a termékek forgalmazásának módjára. Ebből következik, hogy nem lehet megkerülni a munkamegosztásban érvényesülő fő tendenciák elemzését sem. E tendenciáknak két alapvető vonatkozása van: a termelőmunka megosztása (s ami ebből egy bizonyos fok után következik, e részmunkák integrálódása), továbbá az egyes munkafolyamatok irányítása, s az irányítási tevékenység (amely maga is munkamegosztás terméke) belső munkamegosztása. E „feladatot” nem lehet egy cikkben megoldani, *arra azonban kísérletet teszek, hogy e viszonyok néhány alapproblémáját felvessem.*

A termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételével egyúttal „társadalmi tulajdonba veszik” a hagyományozott munkamegosztási viszonyokat is. Ahogyan a kifejlett tőkés termelési viszony nem egyszerűen a munkás, hanem az esztergályos, az öntő, a mérnök stb. elsajátítását tételezi, úgy fordítva, e dolgozók — szakképzettségüknél fogva — csak azokra a termelési eszközökre vonatkoztathatják — mint objektív feltételeikre — magukat, amelyekben közösségileg képesek magukat újratermelni. Nem bármely munkaképesség és bármely termelőeszköz „kapcsolata” közvetlen. A vállalatnál levő — a vállalat termelési céljától függő — termelőeszköz-struktúra és termelőeszköz-mennyiség határozza meg a dolgozók szakmai összetételét, azt, hogy milyen termelő közösség mobilizálhatja a vállalat termelési alapjait. Egy gépgyárban az öntő, a kovácsoló, a daraboló, az esztergályos, a marós, a fúrós, a köszörűs, a szerelő, a tervező, a termelésirányító stb. munkák mindegyikére szükség van — megfelelő technikai sorrendben — ahhoz, hogy a vállalat eszközeivel meghatározott termékeket előállíthasson. Az egyes munkák csak a többi egyessel meghatározott viszonyban, tehát csak kollektívan termelőérvényűek. Noha a társadalmi tulajdon révén az adott vállalat termelési eszközeinek elvben a társadalom minden tagja tulajdonosa, az újratermelési folyamatban egy meghatározott szakmai összetételű termelőkollektívának kell birtokolnia a termelőeszközöket, s e „munkaképességek” konkrétan csak közösségileg viszonyulhatnak objektív feltételeikhez.

A szocialista termelési szerkezet egésze a termelővállalatokban létrejövő termelési viszonyok összességét jelenti. A vállalatok a termelés és a fogyasztás technikai-gazdasági mérlegtörvényei szerint, „sztochasztikusan” determinált gazdasági-piaci munkamegosztási összefüggések alapján kerülnek egymással szerves, mindig megújuló, változó, fejlődő kapcsolatba. A munkamegosztás és a piac közvetítő szerepe révén a *szocialista gazdaság mindennek tekinthető, csak egyetlen — csupán belső cserekapcsolatokra épülő — üzemnek nem.* Ellenkezőleg, az egyes vállalatok termékeinek meghatározott technikai mérlegtörvények

szerint más vállalatok munkaeszközeivé, illetve munkatárgyaivá kell válniuk a társadalmi és egyéni fogyasztási javak előállítására, s a fogyasztási javaknak is valamilyen „rendszer” szerint el kell jutniuk a fogyasztókhoz.

A termelő egyén szocialista tulajdonviszonyának egyik oldala szerintem az, hogy a társadalom tagjaként mindenki tulajdonos, tulajdonosi „minősége” attól függ, hogy az össznépi tulajdonra hogyan hathat. Ezt körülményeink között *absztrakt, elvont tulajdonosi helyzetnek tekintem*, hiszen a dolgozóknak, a társadalom tagjainak nincs közvetlen beleszólása az össznépi tulajdon legkülönbélebb irányú felhasználásába. Ez ellentmondana a termelőerők fejlődése által kiváltott munkamegosztási folyamatnak, amely a tulajdonosi funkciók kifejtését, a termelőeszközök feletti rendelkezést önálló — államilag gyakorolt — munkamegosztási ággá fejlesztette.²⁶ A termelő egyén tulajdonviszonyának másik oldala az, hogy meghatározott helyen, kollektívában „sajátítja el”, birtokolja termelőeszközeit, munkaképességének objektív feltételeit, egy adott szakmai és vállalatirányítási kollektíva tagjaként. Ez az elsajátítás, a konkrét termelőkollektíva tagjaként való birtoklás *együttal a társadalmi tulajdonviszony kifejeződéséeként magyarázható, holott annak csak része. A konkrét vállalati közösségben, illetve a közösséggel való termelőeszköz-birtoklás (a társadalmi tulajdonviszony egyik oldala) ellentmondásban van az absztrakt társadalmi tulajdonviszonnyal*, (amely a társadalmi tulajdonviszony másik oldala). *Ezt az ellentmondást közvetíti a tulajdonosi rendelkezési funkciót betöltő — a munkamegosztás eredményeként létrejövő — állami gazdaságirányítási apparátus.* (A vállalatokat a technikai-gazdasági munkamegosztás integrátor „csomópontjainak” tekintem, amelyek közt nincsenek éles határok, ezért valamely vállalat kereteinek megvonása egyáltalán nem egyszerű feladat.) A vállalatok igazgatósága részben beletartozik a vállalati termelőkollektívába, részben az állami gazdaságirányító apparátusba, s e kettős helyzeténél fogva kísérli meg ötvözni irányítási rendszerükben a központi szervek népgazdasági érdekből levezetett „elvárásait” a vállalat nyereségérdekeltségével.²⁷

Egyetértek tehát azzal, ahogyan Lengyel László értékeli Charles Bettelheim²⁸ nyomán a termelési viszonyok (azon belül a csere-, az elosztási és a fogyasztási viszonyok) kölcsönkapcsolatát a birtoklási, tulajdoni viszonyokkal. Lengyel László lényegében értelmezi a közvetlen birtoklás (a „nem tulajdonos” munkásnak az eszközeihez való viszonya), a birtoklás (akik ellenőrzik, „uralják” a termelési folyamatot) és a tulajdon összefüggését, bár értelmezését nem a mai szocialista gazdaságban dolgozók termelési viszonyaiból vezeti le.

Meggyőződésem, hogy a konkrét csoportbirtoklás és az absztrakt tulajdonviszony ellentmondásából s ennek az ellentmondásnak moz-

²⁶ Ezt a definíciót nagy óvatossággal kell kezelni, hiszen ellentmondásokat szintetizál. A társadalmi tulajdonosi funkciók ellátására kifejlődő munkamegosztás „elidegenedettsége” a többi munkamegosztási ágaktól nemcsak abszolút, hanem relatív is, s e relatív volta a participáció, az üzemi demokrácia fejlődésének alapja, amely közvetlen demokratikus részvételi lehetőségeket teremt az üzemen belüli irányításban. Ennek össznépi szintű, totális megfelelőjéről még nem beszélhetünk, ami nem mond annak ellent, hogy a tulajdonosi funkciók ellátása végső fokon társadalmi kontroll alatt van.

²⁷ L. Tardos Márton—Hegedüs Zsuzsa: A vállalati vezetők érdekeltségének és motiváció-
²⁸ Charles Bettelheim: Calcul Économique et formes de propriété. Maspero, Párizs, 1970.

gásformát biztosító gazdaságirányításból — az elnevezéseken is bizonyára szintén érdemes vitatkozni — a szocialista termelési viszonyok igen sok belső, nem antagonisztikus, de azért nem lebecsülhető ellentmondása megmagyarázható.

A termelőeszközöket birtokló kollektívák tárgyi termelési feltételeikhez nem mint termékekhez jutnak hozzá, hanem mint árukat vásárolják őket, s saját termékeiket is mint árukat értékesítik. A piaci viszonyok itt nem lényegi elemei, csupán kifejeződései az egyes kollektívák érdekellentéteinek, amelyek csak a társadalmilag szükséges munkamennyiségek azonos „adagjainak cseréjében oldódnak fel. Azaz, a termelőeszköz-birtoklás elidegenedettsége maga is belső ellentmondást hordoz. A vállalatok közti kapcsolatok bonyolult rendszerében az egyenértékű csere elveinek kell érvényesülniük, amelyeknek alapja a munkával mért egyenértékű csere, s célja a sok millió egyéni és társadalmi fogyasztásra szánt termék közvetítése. Ezért is jól érthető a NEP előtti gazdálkodásról 1922-ben elmondottak: „A polgárháború éveiben viszont felszámoltuk a gazdaságirányítás régi módszereit, mielőtt létrehozhatunk volna az új módszereket. Ilyen körülmények között az egész vasúti hálózatot formálisan egyesítettük (Saját kiemelésem. — S. A.), de e hálózat valamennyi vonala elveszítette a gazdasági kapcsolatot a gazdasági környezettel és a levegőben lógott... amikor egy absztrakt műszaki-szocialista tervet követtünk, azt kockáztattuk, hogy tökéletesen elveszítjük a kontrollt afölött, hogy mi szükséges és mi nem, ... Melyik vonalat kell fejleszteni, és melyiket nem?”²⁹

A társadalmi tervező és irányító központ, amely az absztrakt tulajdonosi funkciók megszemélyesítője, nemcsak a társadalmi tulajdonosi funkciókat gyakorolja s a társadalmi érdekeket képviseli, hanem azoknak a szubjektumoknak az érdekeit is, amelyekből megszerveződik. Ez bizonyára szerepet játszik a különféle intézkedések koordinátlanságában, a vállalatokkal szemben támasztott „elvárások” ellentmondásosságában, a túlszabályozásban, a gazdasági játékszabályok bonyolódásában. Az irányító szerveknek a vállalatokkal és egymással alkotott munkakapcsolata tehát nem ellentmondásmentes, s ez megmutatkozik a központi és ágazati tervezés-fejlesztés motivációiban, a tervek piaci kontrolljában.

A tulajdonviszonybeli és a termelési tevékenységben végbemenő munkamegosztás egyaránt szerepet játszik a piac fennmaradásában: „a csere és a munka megosztása kölcsönösen megszabják egymást”³⁰, de a termelést és a piac egészséges működését a terv alapozza meg, míg a piac az a terület, amelyen az áruk cseréje a tervet véglegesíti — elismerve, hogy a termelés társadalmi szükségletet elégített ki.

Tegyünk egy, az első látszatra történetetlen gondolat kísérletet. Amennyiben a szocialista társadalom a fogyasztási javak, illetve a termelőeszközök egyszer már megtermelt és fogyasztott mennyiségénél nem kívánna a jövőben sem többet, sem jobbat termelni, a vállalatok közti, majd a vállalatok és a fogyasztók közti termelési-forgalmi-fogyasztási térképpel közvetlenül biztosítani lehetne a termelés és a fogyasztás összhangját. Egyszerű újratermelési viszonyok közt feltételez-

²⁹ Szamuely László: I. m. 179–181. l.

³⁰ Marx Károly: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Első rész, Kossuth Könyvkiadó, 1972. 75. l.

hető, hogy csak szervezési kérdés lenne a piaci és a pénzviszonyok nélküli termelés és elosztás megszervezése. „Ahhoz, hogy a munka az objektív feltételeihez ismét mint tulajdonához viszonyuljon, egy más rendszernek kell lépnie a magáncsere rendszere helyébe, amely, mint láttuk, tárgyiasult munka munkaképességre való cseréjét s ennél fogva az eleven munkának csere nélküli elsajátítását tételezi.”³¹

Vajon összefér-e a merev technikai koeficiensek feltételezése a szocialista termelési viszonyok jelenlegi fejlettségével, azokkal a történelmi összefüggésekkel, amelyeken belül ma a nemzetközi osztályharc folyik? Előbbiekén kívül: egy „örök időkre” szóló, véglegesen tökéletes terv nem semmisíthetné-e meg éppúgy a tervezés szükségességét, mint ahogyan a „tervszerű piacra törekvés jegyében” Vörös Gyula a piaccal tenné ezt?

Az előbbi gondolkísérletben levő alapfeltételek magával a fejlődéssel ellentétesek, minthogy a szocialista termelési viszonyok előrehaladásának „lelke” a bővített újratermelés, a lehető leggyorsabb, leggazdaságosabb műszaki fejlesztés talaján, a termelékenység mind gyorsabb növelésével. (Ismét egy óvatosan kezelendő „magándefiníció”, amellyel nemcsak lehet, de kell is vitatkozni, hiszen az osztályadalmi célokról folytatandó vita fontos része lehet a szocializmusbeli érdekviszonyok megismerésének.)

A piac tehát szerintem nem oka a szocialista termelési viszonyok ellentmondásosságának, hanem kifejeződése, olyan kifejeződése e viszonyoknak, amelynek fontos szerepe van — éppen a társadalmi munkamegosztás mélyülése, a termelés növekedése, a tudományos-technikai forradalom kibontakoztatása által kiváltott — ellentmondások feloldásához szükséges anyagi, szellemi feltételek megtermelésében. Elemzés alapján lehet csak eldönteni, hogy a műszaki fejlődés révén, az új gyártástechnológiák, anyagok kifejlesztésével létrejövő teljesen új javak, s így új szükségletek milyen hatást gyakorolnak a társadalmi csere- és pénzrendszer fejlődésére. További kérdés, hogy a társadalmasodó termelés fejlődése hogyan hat a termelési-fogyasztási viszonyokra. Átmenetileg esetleg növelheti a társadalmi szolidaritás ellentmondásosságát, azaz növelheti a közvetlen irányítási demokrácia kifejlődésének a társadalmi gazdaságirányítás munkamegosztásával való konfliktusát.

A szocialista gazdaság irányításának konkrét elvi alapjai nem mindig adóttak, a döntési kényszer alól azonban nem lehet erre hivatkozva kibújni. Annak az érdekviszonyokból ki nem következett elvi alapnak a körvonalazását, amelyen a piac szocializmusbeli léte nyugszik, a szocialista gazdaság irányítói nem várhatják meg. A történelmi tapasztalat azonban azt mutatja (s a tényekkel, amelyek makacs dolgok, nem lehet vitatkozni), hogy *a piac „negatív” alkalmazása nem hatékony, mivel így azok az ellentmondások (érdekellentétek), amelyeket szintetizál, könnyen érdektelenségi viszonyokba csapnak át.* Az ilyen törekvéseket a szocialista gazdaság — éppen potenciáljánál fogva — így vagy úgy, rövidebb-hosszabb idő alatt mint tőle idegeneket, elveti.

³¹ I. m. 387. l.

KÖVES PÁL:

A fogyasztói gondolkodás „indexesítése” és a jövedelemrugalmasság

Hozzászólás Radnóti Éva indexformulájához

Radnóti Éva „*A kúszó infláció elméleti problémái*” című könyvében¹ aktuális témakörrel foglalkozik. Érdekesen, sok helyütt újszerűen közelíti meg az egyáltalán nem könnyű problémákat. Az egész műben jelentős helyet foglalnak el az indexszámítással összefüggő kérdések. Ezekhez kívánok hozzászólni.

A könyv szerzőjét foglalkoztatja az az ismert jelenség, hogy a fogyasztók egy része sok esetben kétkedéssel fogadja a hivatalos reálbér- és árindexeket. Radnóti Éva vizsgálja azt is, mennyiben jogosak a fogyasztói ellenvélemények, sőt olyan indexformula szerkesztésére is kísérletet tesz, amely az általa jogosnak ítélt fogyasztói szempontokat is figyelembe veszi.

Nyilvánvaló, hogy a fogyasztók kritikájának nem csekély része (értethető) szubjektivitásból, az összes számításba veendő tény, valamint az indexszámítás természetének hiányos ismeretéből (ami szintén érthető) származik.

A nyilvánosságra hozott adatokért felelős statisztikusok igyekeznek a közvélemény előtt megvilágítani a fogyasztói megítélés és a statisztikai értékelés közötti eltérések okait². Ugyanakkor az is valószínű — és ezt a statisztikusok sem tagadják —, hogy a közölt indexek nem tükrözik egészen pontosan a valóságot. Ennek egyes okait maguk a statisztikusok is megemlítik. Ilyenek például a burkolt árváltozások, amelyeknek Radnóti Éva is szentelt egy rövid fejezetet. A statisztikusok sem állnak meg azonban a hibaforrások megjelölésénél, maguk is törekszenek az ebből adódó pontatlanságok csökkentésére.³

Radnóti Éva úgy gondolja, hogy az általa ajánlott indexformula alkalmazása nem tenné feleslegessé a jelenleg számított indexeket. Elfogadható az a véleménye, amely szerint a valóság megközelítéséhez több index együttes alkalmazására van szükség.

Kevésbé megnyugtató számomra az indexszámítási témának az az

¹ Időszerű közgazdasági kérdések sorozat. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

² Lásd például Zafir Mihály: Az árváltozások fogyasztói megítélése. Statisztikai Szemle, 1970. 2. sz.; Marton Adám: A fogyasztói árak változása Magyarországon a második világháború után. Statisztikai Szemle, 1973. 6. sz.; Drechsler László: Az életszínvonal mérése és mérhetősége. Statisztikai Kiadó, Budapest, 1974. Ezeken kívül az indexeket közreadó KSH-kiadványok is tartalmaznak ilyen célzatú magyarázatokat.

³ Ezt a kérdést is részletesen tárgyalja Drechsler László említett könyve.

indítása, ami könyvének 22—23. lapján olvasható. A szerző itt a következőket jelenti ki: „... az árindexszámítás problémájával nem úgy foglalkozunk, mint a gazdaságstatisztika egy komplex témakörével... *Nem törődünk azzal, hogy az árindex milyen „statisztikai próbának” felel meg, hanem csak azzal, hogy a fogyasztó próbáját megállja-e.*” (Kiemelés tőlem. — K. P.) Ez a kijelentés valószínűleg jól hangzik a nem statisztikusok körében. Lehet, hogy a nem „próbahívó” statisztikusok is megbocsátják ezt a kitétel, ha szó szerint értik. Ha azonban a statisztikai próbákat (indexpróbákat) általánosabban értelmezzük, s a statisztikai módszertan jogos követelményeire gondolunk, akkor aggályokat kelthet a statisztikai próbák ilyen nagystílú elvetése.

Radnóti Éva munkája nem az egyedüli, amelyben a szerző — indexelméleti fejtegetések közben — a bázisidőszakot és a tárgyidőszakot szembeállítva gondolkodik, vagyis csak két vizsgált időszakot vesz figyelembe, és nem az időszakok sorozatát. Ez sok esetben nem is baj. Az absztrakt közgazdasági elméleti gondolatmenet nehezen is bírná el a probléma ilyen jellegű bonyolítását. Mégis — véleményem szerint — a két időszak határai közé való bezárkózás szüli a probléma olyan leegyszerűsített megközelítését, amely — a súlyok megválasztásakor — önkényesen kitünteti valamelyik összehasonlítható időszakot.

Ezt olvashatjuk például a 33. lapon, ahol a szerző elkezd saját indexformulájának a felépítését: „Válasszuk ezért a bázisidőszaki árat változatlan árnak, ami annál is indokoltabb, mivel azt vizsgáljuk, hogy ha nem lett volna árváltozás (*vagyis* maradt volna a bázisidőszaki ár) ...” (Kiemelés tőlem — K. P.), mi lett volna. Véleményem szerint azonban a tárgyidőszaki ár is lehetne „annál is indokoltabb”, és az idézett mellékmondat éppoly joggal kezdődhetne így: vagyis a bázisidőszakban ugyanaz lett volna az ár, mint ami a tárgyidőszakban volt (a tárgyidőszaki ár az árak *változatlansága* eredményeképpen alakult volna úgy, ahogy ténylegesen alakult). Más esetekben — amikor nem saját formulájáról, hanem a hagyományos formulákról van szó — Radnóti Éva véleményem szerint helyesen, egyenrangúnak tekinti a bázisidőszaki súlyozású (Laspeyres-féle) és a tárgyidőszaki súlyozású (Paasche-féle) indexeket.

Rátérve most már a fogyasztói gondolkodásmód „indexesítését” célzó kísérletre, előljáróban el kell ismerni, hogy Radnóti Éva gondolatmenete érdekes és egyes elemei elfogadhatónak tűnnek. A magam részéről nem ütközöm meg azon a feltételezésen, hogy a fogyasztó is „számol” (a szerző az effajta számítást idézőjelbe teszi) indexeket. Az intuitív „kvázi-számolás” az emberi viselkedés állandó eleme.

Érdekesnek tűnik az a meglátása is, hogy a tipikus fogyasztó „reáljövödelmének változását nem úgy értékeli, hogy a nomináljövödelem indexét osztja a megfigyelt árindexszel, hanem *közvetlenül hasonlítja össze tárgyidőszaki és bázisidőszaki fogyasztásának volumenét.* Az árszínvonal változásáról úgy kap képet, hogy nomináljövödelmének és reáljövödelmének változását veti egybe.” (28. l.) Erre hivatkozva javasolja a szerző azt, hogy a statisztika is számítson a nominálbérindex és egy közvetlenül számítható reálbérindex hányadosaként is árindexet. Ez abból a követelményből fakad, hogy az indexek tükrözzék a fogyasztási alap növekedésének elégtelensége miatt beálló kényszertezaurálás hatását is.

Jövedelemrugalmasság és reálbérindex

Radnóti Éva először néhány olyan fogyasztói szempontot „indexesít”, amelyek öszerinte is tévesek. E gondolatmenetét nem követem végig. Inkább egy olyan indexformulára térnék ki, amelyet a szerző azzal a szándékkal konstruált, hogy a fogyasztó jogos szempontjait érvényesítse.

Az ilyen reálbérindex szerkesztésének gondolata abból a törekvésből fakad, hogy *vegyük figyelembe az egyes fogyasztási cikkekre vonatkozó jövedelemrugalmassági együtthatót (E_i). Ha a tárgyidőszaki fogyasztást csupán a jövedelememelkedés határozná meg, akkor ez (a tényleges q_{1i} helyett)*

$$Q_i = \left(1 + \frac{nE_i}{100}\right) q_{0i} \quad (1)$$

lenne, ahol q_{0i} az i -edik fogyasztási cikk bázisidőszaki fogyasztása, n pedig a jövedelememelkedés százaléka. Minthogy a jövedelemrugalmassági együttható azt mutatja meg, hogy a jövedelem 1 százalékos növekedése hány százalékkal változtatja meg az adott cikk fogyasztását, nE_i ilyen módon a fogyasztás feltételezett százalékos változását mutatja. A továbbiakban bevezetem a $b = \frac{n}{100}$ jelölést, egyébként a szerző jelöléseit használom.

A jövedelemrugalmasságot figyelembe vevő reálbérindexként Radnóti Éva a

$$(100 + n)\% = 1 + b \quad (2)$$

értéket tekinti. A b értékét úgy kell meghatározni, hogy minimáljuk a q_{1i} és Q_i sorozatok eltérését, az egységárakat is figyelembe véve. Vagyis az a cél, hogy *megkeressük b olyan értékét, amely mellett a lehető legközelebb kerül egymáshoz a tényleges, valamint a jövedelemrugalmassági együtthatókkal számított tárgyidőszaki fogyasztás.* A szerző szerint a minimálandó kifejezés (rövidített formában):

$$\sum_{i=1}^n [(q_{1i} - Q_i)p_{0i}]^2, \quad (3)$$

vagyis a megoldandó feladat:

$$\left\{ \sum_{i=1}^n [q_{1i}p_{0i} - (1 + bE_i)q_{0i}p_{0i}]^2 \right\} \rightarrow \min. \quad (4)$$

A szélsőérték-számítás eredménye a könyv 33. lapján:

$$b = \frac{\sum q_{1i}p_{0i}E_i q_{0i}p_{0i} - \sum E_i(q_{0i}p_{0i})^2}{\sum (E_i q_{0i}p_{0i})^2}. \quad (5)$$

Az (5) képletet alkalmazva választ kapunk arra a kérdésre, hogy a fogyasztás egészének q_{0i} -ről Q_i -ra történő változásában milyen arányú reálbérváltozás jut kifejezésre. Ez a reálbérváltozás tehát $100b = n$ százalékos.

Egy rejtve maradt összefüggés feltárása — és az ebből adódó helyesbítés

Az (5) formula szerint a b képlete, illetve annak $1+b$ -re kiegészített változata alig hasonlít a megszokott indexképletekhez. Úgy tűnhet, hogy merőben más típusú képlet áll előttünk, mint az aggregát és átlagformákban felírható hagyományos indexformulák. Ez azonban csak látszat.

Nézzük meg, mi történik akkor, ha az (5)-ben kapott b értéket megszorozzuk az alábbi kifejezéssel:

$$\bar{E} = \frac{\sum E_i^2(q_{0i}p_{0i})^2}{\sum E_i(q_{0i}p_{0i})^2} \quad (6)$$

majd a $b\bar{E}$ szorzathoz 1-et hozzáadva képezzük az

$$X = 1 + b\bar{E} \quad (7)$$

értéket. Az így adódó eredményt kétféleképpen is felírva azt kapjuk, hogy

$$X = \frac{\sum E_i q_{1i} q_{0i} p_{0i}^2}{\sum E_i q_{0i}^2 p_{0i}^2} = \frac{\sum E_i (q_{0i} p_{0i})^2 \frac{q_{1i}}{q_{0i}}}{\sum E_i (q_{0i} p_{0i})^2} \quad (8)$$

Az X elsőnek felírt képlete az ismert indexszámok aggregát formájára emlékeztet, a második képlet pedig a volumenindexek súlyozott számtaniátlag-formáira. A q_{1i}/q_{0i} egyedi volumenindexek (reálbérindexek) $E_i(q_{0i}p_{0i})^2$ -tel súlyozott átlagával állunk szemben.

Milyen következtetésre juthatunk a (7) összefüggésből? Térjünk vissza a (6) képlethez, ami nem más, mint a jövedelemrugalmassági együtthatóknak a (8) nevezőjében talált $E_i(q_{0i}p_{0i})^2$ -nel súlyozott átlaga. A jövedelemrugalmassági együtthatók átlaga elvileg 1, hiszen a reáljövedelem 1 százalékos növekedése a fogyasztás egészét 1 százalékkal növeli. E követelmény teljesülése esetén $\bar{E}=1$, és így a (7)-ben felírt összefüggés $X=1+b$ -re módosul, vagyis ilyen esetben Radnóti Éva (2) reálbérindexe a (8)-ban felírt képletekkel is kifejezhető. Ha tehát $\bar{E}=1$, akkor nem kell azon vitatkoznunk, hogy $1+b$ vagy X a jobb reálbérindex. Mi a helyzet azonban, ha \bar{E} nem egyenlő 1-gyel?

Ha valamely oknál fogva a Q_i mennyiségek (1) szerinti képzéséhez felhasználta E_i rugalmassági együtthatók átlaga *nagyobb* 1-nél, akkor az n , illetve a b a valóságosnál *kisebb* reálbér-növekedést mutat. A túlzottan „felkulcsolt” mennyiségi adatokat ugyanis *kisebb* n -nel (b -vel) kell szorozni, hogy a Q_i és a q_{1i} mennyiségek maximális közelségbe kerüljenek egymáshoz. Ellenkező esetben n , illetve b a kelleténél *nagyobb* reálbér-növekedést mutatnak. Mindebből az is következik, hogy X *jobb reálbérindex, mint* $1+b$.

Mi jellemzi X -et? A (8) alatt megadott második képletet a Laspeyres-féle volumenindex számtaniátlag-formájával összehasonlítva két különbség állapítható meg: 1. a $q_{0i}p_{0i}$ súly a (8)-ban négyzetre emelve jelent meg, 2. a súly kiegészült E_i -vel.

A hatványozott (négyzetes) súlyozás eredményeképpen az X — a

„természetes súlyukból” következőnél — nagyobb mértékben veszi figyelembe a nagyobb $q_{oi}p_{oi}$ értékben fogyasztott cikkeket. X akkor lesz nagyobb a Laspeyres-indexnél — e tényezőtől függően —, ha a nagyobb értékreszesedéssel jellemzett cikkek fogyasztása a többi fogyasztási cikkénél jobban nő.

Abból következően pedig, hogy az X súlyadatában E_i is szerepel, — ha a nagyobb jövedelemrugalmasságú cikkek fogyasztása nőtt gyorsabban —, az így számított reálbérindex a Laspeyres-formulához viszonyítva nagyobb növekedést mutat. A szerző szerint a fogyasztó is nagyobb értékeli a reálbér-növekedését annál, mintha a kisebb jövedelemrugalmasságú cikkek (például alapvető élelmiszerek) fogyasztása nőtt volna (forintban mérve) ugyanannyival.

Radnóti Éva $1+b$ indexe ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, mint X , de „elrontva” azt $\bar{E} \neq 1$ torzító hatásával. Ezért az $1+b$ reálbérindexet bírálva, első lépésként X használhatóbb mivoltát kell vele szemben kiemelni.

A hatványozott súlyozás kiküszöbölése

Elfogadva egyelőre Radnóti Évának azokat az érveit, amelyek az E_i együttthatók szerepeltetését indokolják, felmerül a kérdés, mi indokolja a hatványozott súlyozást.⁴ Véleményem szerint Radnóti közvetlen mondanivalójában ilyen indok nincs, a $q_o p_o$ érték négyzetével arányos súlyozás nem felel meg a szerző szándékainak.

Honnan ered akkor a természetes súlyok négyzetre emelése? Vegyük szemügyre a (3) alatt található minimálandó kifejezést, amelyből a (8) alatti formula származtatható. Ezt az alábbi formákban is felírhatjuk (bevezetve egyúttal az Y jelölést az eltérések négyzetösszegére):

$$Y = \sum (q_{1i}p_{oi} - Q_i p_{oi})^2 = \sum \left(\frac{q_{1i}}{q_{oi}} - \frac{Q_i}{q_{oi}} \right)^2 (q_{oi}p_{oi})^2. \quad (9)$$

A (3)-ból úgy tűnhetett, hogy q_1 és Q mennyiségi adatsorok maximális közelítéséről van szó. Minthogy azonban p_o szintén négyzetre emelkedik, azt is mondhatjuk, hogy a q_1 -gyel és Q -val képezett értékadatsorozatok különbségével képezzük az eltérések négyzeteit, amint azt (9) első képlete közvetlenül mutatja. Ebből azonban első pillanatra nem látjuk, hogy a matematikai mechanizmus miképpen „gondoskodik” a különböző fogyasztási értékkel képviselt cikkek alkalmas súlyának meghatározásáról. Végül a (9) második része megvilágítja, hogy valójában a q_1 -gyel és Q -val képzett *egyedi indexek* eltéréseinek négyzetösszegét minimáljuk, az egyes „eltérésnégyzeteket” a $q_o p_o$ értékadat *négyzetével* súlyozva. Innen ered a négyzetes súlyozás!

Nincs akadálya annak, hogy a (3), illetve (9) minimálandó kifejezést — az előbbi felismerések tükrében — módosítsuk. A hatványozott súlyok helyére „szimpla” súlyokat állítva a következőket kapjuk:

$$Y' = \sum \left(\frac{q_{1i}}{q_{oi}} - \frac{Q_i}{q_{oi}} \right)^2 q_{oi}p_{oi} = \sum \frac{(q_{1i}p_{oi} - Q_i p_{oi})^2}{q_{oi}p_{oi}}. \quad (10)$$

⁴ Csábít az a lehetőség, hogy ezt a tényezőt valamilyen fogyasztói magatartás jellemzőjeként értékeljük. Fogyasztónkat ez esetben az jellemzné, hogy a nagyobb forgalmú cikkekre koncentrálna a figyelmét, e cikkek valóságos jelentőségén túlmenően is.

(Az újabb Y és Q értékeink jeleit megkülönböztetésül vesszővel láttuk el.)

Ha Q' helyébe behelyettesítjük az $(1+b'E_i)q_{0i}$ kifejezést és elvégezzük a szélsőérték-számítást, akkor az eredmény:

$$b' = \frac{\sum E_i q_{1i} p_{0i} - \sum E_i q_{0i} p_{0i}}{\sum E_i^2 q_{0i} p_{0i}}. \quad (11)$$

Értelemszerűen erre nézve is érvényes a (7) összefüggés, de az E_i rugalmassági együtthatók átlaga most:

$$E' = \frac{\sum E_i^2 q_{1i} p_{0i}}{\sum E_i q_{0i} p_{0i}} \quad (12)$$

és a (8) helyébe lépő újabb indexformula:⁵

$$X' = \frac{\sum E_i q_{1i} p_{0i}}{\sum E_i q_{0i} p_{0i}} = \frac{\sum E_i q_{0i} p_{0i} q_{1i}}{\sum E_i q_{0i} p_{0i}}. \quad (13)$$

A (13) a q_1/q_0 egyedi indexek $E_i q_0 p_0$ -val súlyozott számtani átlagát fejezi ki. (Ugyanezt a súlyt kapta E' is, mint az E_i együtthatók átlaga.) Úgy gondolom, hogy ez az indexformula felel meg legjobban Radnóti Éva azon szempontjainak, amelyeket az (5) képlettel meghatározható $1+b$ reálbérindexszel kívánt érvényesíteni. Ez az X' reálbérindex csak annyiban különbözik a Laspeyres-formulától, hogy a súlyadatokban szerepelteti a jövedelemrugalmassági együtthatót, aminek eredményeképpen X' akkor mutat nagyobb reálbér-növekedést, ha a fogyasztási árnyak a nagyobb jövedelemrugalmasságú cikkek javára tolódnak el.

Jövedelemrugalmassági együtthatókat tartalmazó indexek teljesebb rendszere

Már többször említettük a Laspeyres-formulát, mint valamiféle hivatkozási, összehasonlítási alapot. Ez egyrészt abból adódott, hogy Radnóti Éva elkötelezte magát a bázisidőszaki árak alkalmazása mellett, másrészt abból, hogy nehéz az indexszámítás problémáihoz úgy közelíteni, hogy — akarva-akaratlanul — ne kerüljünk kapcsolatba valamelyik alapformulával. Jelen esetben összefüggő rendszerbe botlottunk, amelyben az eddig tárgyalt X és X' mellett helyet követel magának egy bizonyos X'' is, ami nem más, mint a Laspeyres-formula.

Legyen a minimálandó eltérésnégyzet-összeg Y és Y' helyett

$$Y'' = \sum \frac{(q_{1i} p_{0i} - Q_i' p_{0i})^2}{E_i q_{0i} p_{0i}} \quad (14)$$

Ennek minimumát meghatározva a következő „Radnóti-típusú” reálbér-növekedés adódik:

$$b'' = \frac{\sum q_{1i} p_{0i} - \sum q_{0i} p_{0i}}{\sum E_i q_{0i} p_{0i}}; \quad (15)$$

⁵ Radnóti Éva számszerű példájában (45–46. l.) ennek az indexnek a konkrét értéke egybeesnék az általa számított b -hez tartozó X értékkel. A példában ugyanis minden cikk értéksúlya egyenlő, így a hatványozott súlyozás eredménye nem különbözik a „szimpla” súlyozásától.

a jövedelemrugalmassági együtthatók ennek megfelelő átlaga (az átlagoláshoz most X'' „diktálja” a súlyt):

$$\bar{E}'' = \frac{\sum E_i q_{0i} p_{0i}}{\sum q_{0i} p_{0i}} \quad (16)$$

és az $1 + b'' \bar{E}''$ -ből nyerhető $(1 + b''$ -nél jobb!) reálbérlépcső:

$$X'' = \frac{\sum q_i p_{0i}}{\sum q_{0i} p_{0i}} = \frac{\sum q_{0i} p_{0i} \frac{q_i}{q_{0i}}}{\sum q_{0i} p_{0i}} \quad (17)$$

vagyis a Laspeyres-index.

Hiába képeztük a [14]-ben a Q'' mennyiségeket a rugalmassági együtthatókkal, az X'' -ben már *nyoma sincs az E_i -nek!* Az $1 + b''$ is csak az $\bar{E}'' \neq 1$ -ből adódó hibát veszi tudomásul a jövedelemrugalmassági együtthatókból! A [14]-ben ugyan „becsempésztük” a Q'' -ba a rugalmasságot, de a tört nevezőjében is előforduló E_i „semlegesítette” ennek hatását a tört értékére. Az X'' -vel teljes rendszer egészét áttekintve mégis fontos tanulságok adódnak.

Mielőtt ezekre a tanulságokra rátérnék, arra hívom fel a figyelmet, hogy b , b' és b'' képzések a szélsőérték meghatározásával teljesen egyenértékű, egyszerűbb módszerekből is kiindulhatunk.⁶ A q_i és Q , vagy $q_i p_0$ és $Q p_0$, illetve q_i/q_0 és Q/q_0 értékek összességükben akkor kerülnek legközelebb egymáshoz, ha *átlagosan egybeesnek*, vagyis *különbségük átlagosan nulla*. Ezért például X'' (vagyis a Laspeyres-formula) esetében a

$$K'' = \sum (q_i - Q'_i) p_{0i} = 0 \quad (18)$$

kifejezésből kiindulva, Q'' helyébe $(1 + b'' E_i) q_{0i}$ értéket helyettesítve:

$$K'' = \sum q_i p_{0i} - \sum (1 + b'' E_i) q_{0i} p_{0i} = 0$$

ugyanúgy megkapjuk a b értéket, mint Y'' [14] minimumának kiszámításával. Sőt [18] alapján egészen rövid úton belátható, hogy a kérdés tulajdonképpen az, hogy *milyen b felhasználásával képezhetünk Q -val*, (mint tárgyidőszaki mennyiséggel) *olyan Laspeyres-indexet, amely egybeesik a „közönséges”, q_1 -gyel képzett Laspeyres-indexszel*. Ha ugyanis K'' -t elosztjuk $\sum q_0 p_0$ -val, akkor

$$\frac{K''}{\sum q_{0i} p_{0i}} = \frac{\sum q_i p_{0i} - \sum Q'_i p_{0i}}{\sum q_{0i} p_{0i}} = 0, \quad (19)$$

amiből

$$\frac{\sum q_i p_{0i}}{\sum q_{0i} p_{0i}} = \frac{\sum Q'_i p_{0i}}{\sum q_{0i} p_{0i}}$$

Hasonló módon felírható K' és K is, melyek segítségével b' és b is kiszámítható. Ezekből [19]-hez hasonlóan kiderül, hogy a q_1 mennyiségeknek Q mennyiségekké történő átalakulása azzal a feltétellel mehet csak végbe, hogyha az Q adatokkal számított index egybeesik valamilyen, a q_1 mennyiségekkel számítható indexszel. Ezek a „*kritériumindexek*” az X , X' és X'' .

Az X -et is figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy *önmagában* az [1] képlet szerinti behelyettesítéssel, illetve a q_1 és Q mennyiségek maximális közelítésével nem feltétlenül kapunk olyan indexet, amely reagál a rugalmasság változásaira is. Az egyes q_1 adatok elmozdulnak — részben felfelé, részben lefelé — és átalakul-

⁶ A legkisebb négyzetek módszere alkalmazásának olyan speciális egyváltozós (b) esetével állunk szemben, amelyben az eltérések négyzetösszegének (Y) minimuma és az eltérések — egy másképpen képzett (négyzetreemelés nélküli) összege (K) nulla értéke a változónak ugyanazt az értéket határozza meg. Erre az egyszerűbb gondolatmenetre azért hívom fel a figyelmet, mert ez könnyen elvezet egy fontos támponthez, ami Radnóti Éva könyvében rejtve maradt.

nak Q -vá, de a számított Q/q_0 egyedi indexek átlaga ugyanaz, mint a tényleges q_1/q_0 egyedi indexeké, ami nem más, mint a kritériumindex! (Az is nyilvánvaló, hogy a b , b' és b'' alapján sem lehetünk „okosabbak”, mint a megfelelő kritériumindexek alapján, sőt — mint láttuk — azok gyengébbek a kritériumindexnél.)

Ha azonban találunk egy célunknak megfelelő (tehát Radnóti Éva koncepciójához igazodva E_i adatokat tartalmazó) „kritériumindexet”,⁷ akkor máris elérjük magát a cêlt. Ezek után az indexszámítás szempontjából⁸ semmi szükség sincs a Q mennyiségek feltételezésére, valamint a b kiszámítására.

Az áttekinthetőség érdekében az 1. sz. táblázatban összefoglaljuk a háromféle kritériumindexhez kapcsolódó Y , b , X , E és K értékek képleteit.⁹ Megjegyzem, hogy a táblázatnak, az általa tükrözött összefüggéseknek (csakúgy, mint a „kritériumindex” elnevezésnek) csak e vita szempontjából tulajdonítok jelentőséget; általa szeretném a már előzőleg kifejtett gondolatmenetet szemléletesebbé tenni. Az első sorban a megadott betűjeleknek a két vesszős, a második sorban az egy vesszős, a harmadik sorban a vessző nélküli változata szerepel. A táblázatban a fogyasztási cikkek és rugalmassági együtthatók i jelét mellőzzük.

1. sz. táblázat

A háromféle „kritériumindexhez” kapcsolódó Y , b , E , X és K értékek

Eltérésnégyzet-összeg	„Radnóti-típusú” reálbérváltozás	Jövedelem-rugalmassági együttható átlaga	Kritérium-index	Eltérésösszeg
Y	$n/100 = b$	E	X	K
$\sum \frac{(q_1 p_0 - Q p_0)^2}{E q_0 p_0}$	$\frac{\sum q_1 p_0 - \sum q_0 p_0}{\sum E q_0 p_0}$	$\frac{\sum E q_0 p_0}{\sum q_0 p_0}$	$\frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}$	$\sum (q_1 - Q) p_0$
$\sum \frac{(q_1 p_0 - Q p_0)^2}{q_0 p_0}$	$\frac{\sum E q_1 p_0 - \sum E q_0 p_0}{\sum E^2 q_0 p_0}$	$\frac{\sum E^2 q_0 p_0}{\sum E q_0 p_0}$	$\frac{\sum E q_1 p_0}{\sum E q_0 p_0}$	$\sum (q_1 - Q) E p_0$
$\sum (q_1 p_0 - Q p_0)^2$	$\frac{\sum E q_1 q_0 p_0^2 - \sum E (q_0 p_0)^2}{\sum (E q_0 p_0)^2}$	$\frac{\sum E^2 (q_0 p_0)^2}{\sum E (q_0 p_0)^2}$	$\frac{\sum E q_1 q_0 p_0^2}{\sum E (q_0 p_0)^2}$	$\sum (q_1 - Q) E q_0 p_0^2$

Radnóti Éva reálbérindexének tulajdonságai

Azt már láttuk, hogy a Radnóti Éva által ajánlott $1+b$ reálbérindex hogyan függ össze X -szel. Az összefüggésben szereplő további indexek tartalma közötti különbségeket is meg tudjuk magyarázni, így — szakadatlan láncot képezve a Laspeyres-formula és Radnóti indexe között — meg tudjuk mondani, hogy az ajánlott indexképlet milyen tényezők hatására különbözik a jól ismert Laspeyres-indextől.

A háromféle X jelentésének s ezek különbözőségeinek feltárását egzaktabbá tehetjük annak a módszernek az alkalmazásával, amelyet *Bortkiewicz* a Laspeyres-

⁷ A „kritérium” kifejezésnek csak a Q értékek számítása szempontjából van értelme.

⁸ A Q számított vektor megalkotása a q_0 és q_1 megfigyelt vektorok mellett feltétlenül hasznos különféle hatások tanulmányozására. Tapasztalati adatok alapján vizsgálhatjuk például a számított és tényleges adatok korrelációját. Hasznos lehet továbbá az eltérések szóródásában megnyilvánuló tendenciák feltárása is.

⁹ A táblázat felhívja a figyelmet arra, hogy — a bázisidőszaki árak szerepét tekintve — nemcsak az X' , hanem az X'' és az X is Laspeyres-típusú. Mindegyiknek el lehetne készíteni (minden p_0 helyébe p_1 -et írva) a Paasche-típusú változatát. Természetesen átlagolt indexeket is lehetne számítani belőlük.

és Paasche-indexek közötti eltérés megmagyarázására használt.¹⁰ Ennek segítségével — a bizonyítás mellőzésével — először azt mutatom be, hogy a közönséges Laspeyres-formula és ennek E_i -vel bővített változata milyen tényezők hatására és milyen mértékben ad egymástól eltérő eredményt. Az említett két index hányadosa:

$$\frac{X'}{X''} = 1 + V_{\frac{q_1}{q_0}} V_E r \left[\frac{q_1}{q_0}, E \right], \quad (20)$$

$$\text{ahol } V_{\frac{q_1}{q_0}} = \frac{\sigma_{q_1}}{q_0} / X'' \quad \text{és} \quad V_E = \sigma_E / \bar{E}'',$$

vagyis az egyedi indexek és a rugalmassági együtthatók relatív szórásai, r pedig a fogyasztásváltozás és a rugalmasság kapcsolatát jellemző korrelációs együttható. A relatív szórások pozitívak, így r előjelétől függ a három tényező szorzatának előjele, s ebből következően a két index nagyságrendi viszonya. Ha a nagyobb jövedelemrugalmasságú cikkek fogyasztása nőtt jobban, akkor $r > 0$ és így $X' > X''$.

Radnóti Éva $1+b$ reálbérindexének kritériumindexét X' -hoz viszonyítva pedig azt kapjuk, hogy

$$\frac{X}{X'} = 1 + V_{\frac{q_1}{q_0}} V_{q_0 p_0} r \left[\frac{q_1}{q_0}, q_0 p_0 \right]. \quad (21)$$

E szerint $X > X'$, ha a nagyobb $q_0 p_0$ értékű cikkek fogyasztása jobban nőtt.

Teljes a „lánc” X'' -tól $1+b$ -ig, tehát az eltérést előidéző tényezők teljes rendszerét át tudjuk tekinteni. Radnóti Éva reálbérindexe az alábbi séma szerint

$$X'' \xleftarrow{1} X' \xleftarrow{2} X \xleftarrow{3} 1+b$$

három okból különbözik a Laspeyres-indextől: 1. figyelembe veszi a jövedelemrugalmasságot, 2. hatványozottan súlyoz, 3. torzít, ha $\bar{E} \neq 1$. A három ok közül csak az első felel meg a szerző szándékának. Ha pedig ez így van, akkor X' fejezné ki pontosabban ezt a szándékot.

Mint láttuk, Radnóti Éva szerint a fogyasztó másképpen értékeli a nagyobb és kisebb jövedelemrugalmasságú cikkekből elért fogyasztásnövekedést — ha azok forinttal mérve egyenértékűek is voltak — és pedig a magas rugalmasságú, tehát például a luxuscikkekből elért növekedést értékeli nagyobbának; ebből következően ilyen esetben a közvetve „számított” árindexet alacsonyabbnak érzékeli, ellenkező esetben fordítva.

Számomra nem eléggé meggyőzően bizonyítja a szerző, hogy a fogyasztó így gondolkodik, még kevésbé, hogy ez a fogyasztói gondolkodás objektív tényeket tükröz.

Tételezzünk fel egy kiinduló helyzetet a fogyasztás színvonala és összetétele tekintetében. A további fejleményeket illetően kétféle alternatívát képzeljünk el, és pedig: 1. a luxuscikkek fogyasztása növekszik, miközben az alapvető fogyasztási cikkeké nem változik; 2. az előbbinek a fordítottja történik. Tegyük fel, hogy — jelenlegi módszereinkkel számítva — a két alternatíva egyenlő mértékű fogyasztásnövekedést jelent. Kérdés, hogy a fogyasztó egyformán értékeli-e a két alternatívát, és ha nem, akkor melyiket tartja jobbnak.

A luxuscikkek fogyasztásának növekedése *önmagában* az életszínvonal növekedésének érzetét eredményezi. Az alapvető fogyasztási cikkek-

¹⁰ Lásd például Köves Pál—Párniczky Gábor: Általános statisztika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1973. 378. l.

nél mutatkozó stagnálás — önmagában — az életszínvonal stagnálásának benyomását kelti. E kétféle fejlemény, „érzés” együtt határozza meg az első alternatívában a fogyasztó objektív helyzetét és annak tudatbeli tükröződését. A második alternatívában a luxuscikkek fogyasztása stagnál, viszont az alapvető szükségleti cikkek fogyasztása nő. Mire alapozhatnánk azt a feltételezést, hogy az élelmiszer-fogyasztás és a ruházkodás 100 forintos volumennövekedését a fogyasztó kevesebbre értékeli, mint a luxusfogyasztás 100 forintnyi növekedését? Vajon a luxusfogyasztás minden körülmények között „fontosabb” (inkább meghatározza a fogyasztó véleményét az életszínvonalról), mint az alapvető szükségletek kielégítése?

Az igaz, hogy a fogyasztás szerkezetének módosulása — az ismert általános törvényszerűségek tükrében — csak az első feltételezett esetben felel meg az életszínvonal növekedésének. Egyes utalásokból arra következtethetünk, hogy Radnóti Éva a magas jövedelemrugalmasságú cikkekkel való ellátás nehézségeiből adódó kényszervásárlásokkal jellemzett „szabálytalan” életszínvonal-emelkedést kívánja „sújtani”, kisebbnek feltüntetni indexképletével. E szándékával azonban nincsenek összhangban azok a fejtegetései, amelyek a fogyasztási cikkek közötti szabad választást feltételező keresleti függvények gondolatvilágán alapulnak. Mi történik akkor, ha az általa megfigyelt vagy feltételezett kényszerfogyasztási tendencia valamilyen okból ellenkező irányba fordul? Vajon a jövedelemrugalmassági együtthatók reciprokával kell súlyoznunk? Honnan fogja ezt „tudni” az a minimálandó kifejezés, amely eddig sem „tudott” a szerző számításai mögött rejtőző gondolatokról?

A magam részéről nem látok elegendő okot X' szerinti vagy más hasonló index számítására. És főképpen: nem látok alapot annak feltételezésére, hogy az ilyen indexszámítás csökkenthetné a fogyasztók és statisztikusok között olykor jelentkező nézeteltéréseket.

Jelenlegi hazai viszonyaink között arra számíthatunk, hogy a reálbérek növekedését az árak lassú emelkedése kíséri. Az életszínvonal növekedéséből következően a magasabb jövedelemrugalmasságú cikkek fogyasztása általában gyorsabban nő. Ezért az E_i komponens tartalmazó indexek nagyobb növekedést mutatnak, mint a hagyományos reálbérindexek. Az ilyen reálbérindexből Radnóti Éva javaslata szerint közvetve számítandó árindex kisebbnek fogja mutatni az áremelkedést, mint a hagyományos formulák.¹¹ Hogyan állják majd ki a „fogyasztó próbáját” ezek, az eddiginél „optimistább” indexek? Radnóti Éva indexei csak az életszínvonal csökkenése esetén (amikor a fogyasztási arányok az alacsonyabb jövedelemrugalmasságú cikkek javára tolódnak el) válnak a hagyományos indexeknél „pessimistábbakká”.

Eddig az összefüggések könnyebb áttekinthetősége végett nem tettem említést arról, hogy Radnóti Éva az $1+b$ reálbérindexnek egy korrigált változatát is javasolja (l. 41. l.), amelynek képlete:

$$1 + b + \frac{K^*}{\sum q_{oi} p_{oi}} \quad (22)$$

¹¹ Ellenkező irányban hathat a korábban említett (86. l.) kényszertezaurálás.

K^* az 1. sz. táblázatban levő K' -nak felelne meg, de ebben Q'_i számítása nem b' , hanem b segítségével történt. Így K^* értéke általában nem nulla. Mi indokolja ezt a korrekciót?

Nehéz a szerző e kérdés mögött meghúzódó gondolatmenetét röviden, mégis pontosan, egyúttal kritikailag is ismertetni. Ennek ellenére megkísérlem.

A szerző eredeti elgondolása lényegében az volt, hogy a $q_0 \rightarrow q_1$ változást két „részre” bontja: $q_0 \rightarrow Q$ és $Q \rightarrow q_1$ „része”. Az egyes termékek viselkedését leíró keresleti függvények logikáját a fogyasztási cikkek összességére akarta alkalmazni. Úgy gondolta, hogy a reálbér változása — a fogyasztás egészét tekintve is — felbontható egyfelől egy a jövedelem, illetve az árszínvonal változásából, másfelől az árarányok megváltozásából, ennek a fogyasztásra gyakorolt hatásából (helyettesítési hatás) álló összetevőre. A jelek szerint azt is feltételezte, hogy ezt a két komponenst külön-külön jobban meg lehet ragadni, mint együttesen.

Az eddig bemutatott indexek az első komponenst, a q_0 és Q sorozat közötti különbséget képviselték volna. Úgy tűnik, hogy Radnóti Éva saját közbeeső eredményeinek hatására jutott arra a meggyőződésre, hogy e komponens hatását a nagyobb jövedelemrugalmasságú termékek fokozott súlyozásával kell kimutatni (vagyis E_i -nek a súlyokba történő beépítésével).

Mivel nem ismerte fel, hogy a Q mennyiségek csak az egyes fogyasztási cikkek esetében különböztethetők meg a megfelelő q_1 mennyiségtől — és így a cikkek összességére nézve Q alkalmazásával ugyanazt az indexet nyerhetjük, mint q_1 -vel —, rejtve maradt az is, hogy az „első komponens” azonos a tényleges reálbér-változással, a „második komponens” pedig ezek szerint — nem létezik! Ezt a nemlétező komponenst kellene a K^* -nak képviselnie.

Ha megkíséreljük a szerző által elkövetett hibákat valamelyest általánosítani, akkor — néhány később szövé teendő hibára is gondolva — úgy vélem, hogy Radnóti Éva egy adott rendszer *belső struktúrája* és a rendszer *egészének* mozgása közötti összefüggések megítélésében nem volt eléggé körültekintő. Emellett önkényesen meghatározott elemeket is tartalmazó modellből akart — ezeknek az elemeknek a „játékához” képest „túl finom” — egzakt információkat kisajtolni.

Néhány további kritikai észrevétel

A könyv 45—46. lapján levő számszerű példához fűzött egyes megjegyzések igazolni látszanak Radnóti Évának — a cikkem elején már idézett — „baljós” kitételét (amely szerint nem törődik azzal, hogy az index milyen „statisztikai próbának” felel meg), ha a „statisztikai próbák” általam kiterjesztett értelmére gondolunk. Idesorolom azokat az eseteket is, amikor a szerző megalapozatlan követelményeket támasztott az indexekkel szemben.

Így a hat sematikus példából álló példasorozatban (lásd az alábbi táblázatot), ahol háromszor 2—2 esetben az egyes példák q_1 , illetve q_0 adatai a 2—2 azonos betűjelű példában rendre megegyeznek. a szerző

„szemére veti” a 2—2 Paasche-indexnek,¹² hogy nem egyenlők egymással, „holott értelemszerűen azonosnak kellene lenniök (s az általam számolt reáljövedelem-index azonos is)”.

Valójában ezeknek nem kell azonosoknak lenniök, hiszen a tárgyidőszaki árak a 2—2 esetben mások. *A két q vektor önmagában — árak nélkül — nem határozza meg a volumenindexet!* Radnóti indexei is csak a példák speciális volta miatt egyformák. (A bázisidőszaki struktúra — nemcsak a q_0 , hanem a p_0 is — minden példában egyforma. Radnóti Éva indexei pedig Laspeyres-jellegűek.)

2. sz. táblázat

Radnóti Éva hat példája
(Valamennyi példában és terméknél $q_0 = 30, p_0 = 1$)

A példa sorszáma	A termék E = 0,5		B termék E = 1		C termék E = 2		Reáljövedelem-indexek, %		
	q_1	p_1	q_1	p_1	q_1	p_1	Laspeyres	Paasche	Radnóti
							típusú		
I/a	30	2	30	2	50	1	122	112	126
I/b	30	2	50	1	30	2	122	112	114
I/c	50	1	30	2	30	2	122	112	105
II/a	30	1	30	1	50	2	122	133	126
II/b	30	1	50	2	30	1	122	133	114
II/c	50	2	30	1	30	1	122	133	105

Egy további vitatható állítás:

„De az is mutatja a hagyományos árindexszel számított volumenindex képtelenségét a reáljövedelem mérésére, hogy *annyira különböző struktúrákat — mint az I. és II. csoporton belül az a) b) c) példák tárgyidőszaki struktúráját — azonosan értékeli mind a Paasche-, mind a Laspeyres-féle index.*” (47. l.)

Nincs olyan törvényszerűség, amely szerint, ha adva van a bázisidőszaki struktúra és egy indexszám, akkor ezzel a tárgyidőszaki struktúra is meg lenne határozva. Ezért a 3-3 index — nagymértékben eltérő tárgyidőszaki struktúra mellett is — egybeeshet. Itt azonban ráadásul — a három konkrétan meg nem nevezett termék szerepének felcserélésével — a 3—3 bázis- és tárgyidőszaki struktúra (*a q és p szám adatok tükrében*) teljesen egyforma.¹³ A 3—3 index egybeesése nem hogy elfogadható, hanem — a Radnóti Éva által itt kiemelt (korábbi érvelését meghaladónak szánt) szempontból nézve — egybeesésük az egyetlen lehetőség.

Maradjunk még a 47. lapnál. „A hagyományos Laspeyres- és Paasche-indexeket nem azért bíráltam, mert alsó és felső határt adnak a változásra, hanem azért, mert nem adnak; mert reális becslések adhatók, amelyeket a két hagyományos index nem fog közre.” Nem kívánom teljesen kizárni, hogy a két hagyományos index által meghatározott sá-

¹² Egy elírást itt automatikusan kijavítva értelmeztem.

¹³ Lehet, hogy a szerző a termékek különböző jövedelemrugalmassága miatt ír „annyira különböző” struktúrákról. Azt a már „elintézett” tényt azonban, hogy a hagyományos indexek nem súlyoznak a jövedelemrugalmassággal, nem kellene kerülő úton is, még egyszer a rovásukra írni.

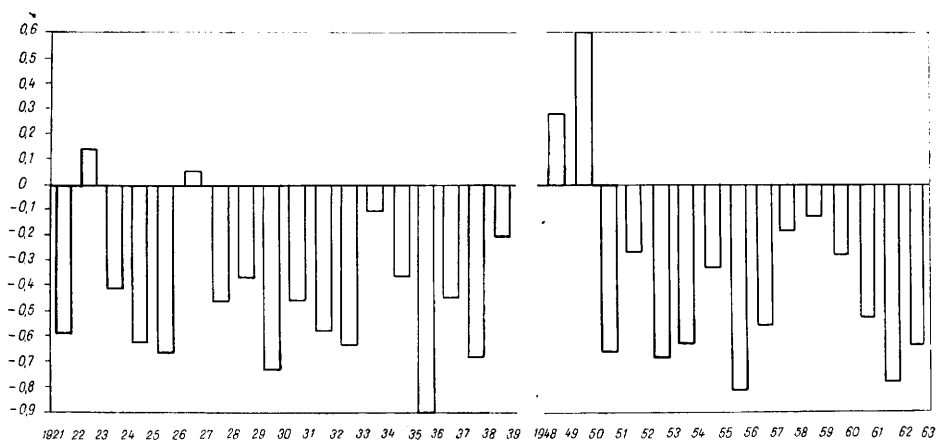
von kívül adódhat olykor reális becslés, de a bírált könyv ezt számomra nem bizonyítja, mivel a javasolt formulák realitása véleményem szerint vitatható.

A negatív és pozitív korrelációról

Radnóti Éva szenvedélyesen bírálja nemcsak azokat a „megrögzött tévhiedelmeket” (118. l), amelyek szerint csak az említett sávba eshet reális becslés, hanem azokat a „makacs tévhiteket” (119. l.) és „naiv elképzeléseket” (184. l.) is, amelyek szerint a Laspeyres-formula alkalmazásával nyert indexszám mindig nagyobb, mint a Paasche-féle, vagyis hogy *mindig negatív korreláció érvényesül az egyedi volumen- és árindex között*. Úgy véli: nagyjából egyforma joggal uralkodhat egyrészt az a tendencia, hogy az árak alakulása befolyásolja a keresletet, amikor negatív a korreláció, másfelől az a tendencia, amikor a kereslet befolyásolja az árakat, ami pozitív korrelációt hoz létre. Úgy tudja, hogy nálunk az utóbbi években kezd eltűnni a különbség a kétféle index között, illetve hol az egyik, hol a másik nagyobb. (184. l.)

Saját kutatásaim inkább a „makacs tévhiteket” igazolják. *A negatív korreláció sohasem volt teljesen kizárólagos, de vitathatatlanul uralkodó tendencia az időbeli és területi összehasonlításoknál egyaránt.*

A negatív korreláció uralkodó szerepét itt két példával próbálom meg jellemezni: *H. Theil* professzor magyarul is megjelent könyvében hosszú idősorokban vizsgálta a hollandiai fogyasztás évről évre számított volumen- és árindexeit és a többi között kiszámította a (logaritmizált) egyedi volumen- és árindexek szórásának négyzeteit és a kétféle változás kovarianciáit is.¹⁴ Ezekből korrelációs együtthatókat is számíthatunk. Az általam kiszámított együtthatókat bemutatom egy grafikonon. Mint látható, a 33 korrelációs együttható közül 29 negatív. Négy évtized perspektívájában semmiféle változás nem mutatkozik sem a kapcsolat szorossága, sem előjele tekintetében.

¹⁴ H. Theil: *Közgazdaságtan és információelmélet*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 171. l.

Saját kutatásaim alapján bemutatom a 3. sz. táblázatban a budapesti piacokon forgalmazott 39 cikkre vonatkozó 1960—1970. évi adatokból számított korrelációs együtthatókat.¹⁵ Egyedül a „baromfi és állati eredetű termékek” 1961/1960-as indexéhez tartozik pozitív együttható. A nem ritkán 0,9-nél is nagyobb abszolút értékű korrelációs együtthatók az árak keresletre gyakorolt hatásának (a helyettesítési hatásnak) igen nagy szerepét jelzik a piaci áruk körében.

3. sz. táblázat

A piaci felhozatal egyedi volumen- és árindexei közötti korrelációs együtthatók

Tárgyjelölészek	Bázisindexből (1960 = 100)				Láncindexekből (előző év = 100)			
	baromfi és állati eredetű termék	burgonya és zöldségfélék	gyümölcsök	egész piac	baromfi és állati eredetű termék	burgonya és zöldségfélék	gyümölcsök	egész piac
1961	0,225	-0,221	-0,736	-0,496	0,225	-0,221	-0,736	-0,496
1962	-0,883	-0,618	-0,638	-0,627	-0,771	-0,605	-0,784	-0,688
1963	-0,890	-0,620	-0,773	-0,473	-0,528	-0,336	-0,858	-0,601
1964	-0,894	-0,086	-0,910	-0,529	-0,042	-0,557	-0,604	-0,446
1965	-0,890	-0,399	-0,636	-0,504	-0,551	-0,411	-0,891	-0,411
1966	-0,932	-0,170	-0,765	-0,504	-0,691	-0,271	-0,484	-0,501
1967	-0,926	-0,553	-0,598	-0,598	-0,960	-0,797	-0,363	-0,376
1968	-0,924	-0,585	-0,495	-0,554	-0,267	-0,311	-0,701	-0,423
1969	-0,939	-0,346	-0,570	-0,487	-0,208	-0,349	-0,773	-0,553
1970	-0,958	-0,473	-0,504	-0,480	-0,654	-0,690	-0,853	-0,693

A fogyasztott (vagy termelt) mennyiségek és egységárak változásának kapcsolatát jellemző korrelációs együttható igen fontos tájékoztató adat lehet a fogyasztás (vagy termelés) *egészén belül* zajló folyamatok vizsgálata szempontjából. Ezzel együtt igen fontos az indexszámítás szempontjából is (minthogy a korreláció megnehezíti, problematikussá teszi az *átlagos* változás *mérését*), de az *átlagos változást* ez a korreláció *nem befolyásolja*, illetve *nem magyarázza*.

Véleményem szerint nincs értelme azt vizsgálni, hogy a helyettesítési hatás mennyivel növelte vagy csökkentette az *átlagos* reálbér- vagy árszínvonalat. Azt sem tartom valószínűnek, hogy a mennyiségi és ár-változások korrelációs együtthatójának előjeléből következtetni lehetne az infláció okaira, a több irányú vizsgálódások egyik eszköze azonban természetesen ez a korrelációs együttható is lehet.

A Radnóti Éva könyvében felvetett, az indexszámítást érintő problémák feltétlenül érdekesek, érdemes egynémely vonatkozásukon elgondolkodni. Ehhez igyekeztem ezzel az írással hozzájárulni.

¹⁵ Az alapadatok a Budapesti Statisztikai Évkönyvből származnak. Ezeket — a kiszámított indexekkel és egyéb számításokkal együtt — más helyen publikálom.

P. Zavjalov: Világkereskedelem és szabványosítás

(Vnyesnyaja Torgovlja, Moszkva, 1975. 2. sz.)

A világkereskedelem fejlődésében — főleg a késztermékek áruforgalmában — fontos szerepet játszik a szabványosítás. Szabványosítás nélkül ma már megoldhatatlan feladatot jelentene a nemzetközi specializáció és kooperáció. A szabványosítás megteremti a szükséges technikai-gazdasági feltételeket a termékek technikai fejlődéséhez. A szabványosítás alapul szolgál a termelés tömegméretű specializációjához és lehetővé teszi a gyártási folyamat gépesítését és automatizálását.

A szabványosítás gazdasági hatása jelentős és sokoldalú. Bevezetése lecsökkenti a követelmények sokféleségét és inkonzisztenciáját a termelésben és az alapanyagoknál egyaránt. Fokozatosan elérhető a ráfordítások csökkentése a termelésben, a szállításnál és a karbantartásnál. Lehetőség teremődik a kutatási költségek csökkentésére és a gyakorlati szerkesztői munka leegyszerűsítésére. Ez annál is fontosabb, mert a kutatási és fejlesztési ráfordítások a szabványosítás bevezetése óta majdnem a tízszeresükre emelkedtek.

A szabványosítás lényeges hatást gyakorol a nemzetközi kereskedelemre. A konkurenciaharcban fegyver a monopóliumok kezében, amely lehetőséget ad a hazai és a nemzetközi piacokra való behatolásra. A kapitalista államokban a különféle ipari társaságok, szervezetek és hatóságok nagy figyelmet szentelnek ennek a kérdésnek. A legtöbb kapitalista országban hatalmas apparátus foglalkozik a szabványosítással. Ennek ellenére a nemzeti szabványok sok esetben nem felelnek meg az ipari társaságok követelményeinek. A társaságok külön szabványelőírásokat alkalmaznak magánérdekeiknek megfelelően.

A szabványosítást indokolja az előállít-

tott termék választékának gyors bővülése. 1946-tól az 1970—1973 közötti időszakban az amerikai autócégek által előállított személygépkocsi-modellek száma 160-ról 400-ra nőtt. A túlzott mértékű szakosodás kezdett az ipari fejlődés kerékkötőjévé válni, és komolyan akadályozta a fejlett tőkésországok nagy üzleti vállalkozásainak az igazgatását.

A szabványosítás emeli a technikai színvonalat és a kibocsátott termelőberendezések minőségét, s mindezekben túl csökkenti az értékesítéssel járó költségeket.

A termékek minősége a hazai és a külső piacon egyaránt jelentősen befolyásolja a versenyképességet. A szabványosítás ezért a nemzeti gazdaságpolitika fontos eszköze. E tekintetben példaként szolgálhat Japán, amely a második világháborúig alacsony minőségi színvonalon termelt, s ma már késztermékekexportőr. Termékei a világpiacokon keresettek és kedveltek. 1949-ben fogadták el Japánban az ipari szabványosításról szóló törvényt, amelyet az ipari szabványosítók bizottsága hagyott jóvá a külkereskedelmi minisztériummal és az ipar konzultatív szervezetével egyetértésben. A gondosan előkészített szabványok ajánlások formájában terjednek el a különféle iparágakban, ahol azután a gyakorlatban is megszilárdulnak. A szabványokat háromévenként gondosan felülvizsgálják. Ez lehetővé teszi a hazai és a külföldi tudományos-technikai eredményeknek a szabványokba való beépítését és a szabványosítás nemzetközi összehangolását. Ez a koordináció a szabványosítás nemzetközi szervezetének (VCO) segítségével, ajánlásainak elfogadásával valósul meg.

A gondos szabványosítás elősegítette az exportált termékek minőségének javulását, s hozzájárult a japán gazdaság fokozódó részvételéhez a nemzetközi kereskedelemben. Az exportált termékek-nél bevezették a minőség ellenőrzését. Ebből a célból különleges állami intézményeket hoztak létre.

A „minőségi inspekió” a japán ex-

port 40 százalékát érinti. Magától értetődő, hogy az exportellenőrzés nem csak a japán gazdaságban követelmény. A szabványosításra vonatkozó elképzelések koordinációja és a minőségellenőrzés ugyanilyen mértékben fejlett Angliában, Olaszországban, az NSZK-ban, Franciaországban, az Egyesült Államokban és más országokban.

A szabványosítás nemcsak nemzeti keretekben fejlődik, hanem elvezet az országok közötti szabványosítás gyors ütemű kibontakozásához. Ez megszűnteti a nehézségeket az országok közötti áru- és szellemi termék-forgalom területén. A kapitalista országokban ezt ma még a monopóliumok számos esetben mint protekcionista gazdaságpolitikai eszközt használják fel.

A nemzetközi szabványosítás regionális keretekben való megoldása — például a szabványosítás koordinálásának európai bizottságán (CEH) belül — diszkriminációs körülményeket teremt harmadik országok számára. Ebből a helyzetből kiutat csak a nemzetközi szabványosítási gyakorlatnak, a jelenlegi regionális megoldásokkal szemben a régiók közötti együttműködésnek a ki szélesítése jelenthet. A KGST-tagországok azon az állásponton vannak, hogy a regionális keretek között történő szabványosítást „nyílttá” kell tenni valamennyi érdekelt ország számára.

A KGST-országok közötti kereskedelem jelentős lépésnek tekinthető az 1974-ben elfogadott ajánlás a nemzetközi szabványokra való áttérésre. Ez csak alátámasztja a szocialista országok közötti együttműködést, s ugyanakkor segítheti a szocialista országok és más államok közötti együttműködés fejlesztését.

A KGST-országok folyamatos áttérése az egységes szabványokra megfelel a nemzetközi szakosodás követelményeinek is. Mint a jelenlegi gyakorlat is mutatja, csak valamennyi ország együttműködésével lehet sikeresen megoldani a nemzetközi szabványosítás bonyolult feladatát, s ezáltal felszámolni a világkereskedelem „technikai vámsorompóit”.

(Ism.: *Vajda Lajos*)

Siegfried Bullinger: Tőke kivitel mint a külföldiek foglalkoztatásának alternatívája

(Wirtschaftsdienst, Hamburg, 1974. 10. sz.)

A munkaerő piacán mutatkozó konjunkturális feszültségek egyre inkább felhívják a figyelmet a vendégmunkások alkalmazásának problémáira. Olyan gazdasági környezetet kellene kialakítani, amelyben — piacokonform módon — el lehetne érni a vendégmunkások létszámának csökkenését. Így elkerülhetnénk, hogy az adminisztratív beavatkozás (például kontingensek megállapítása) eszközához kelljen nyúlni. Ezt a célt szolgálja az a javaslat, amely szerint a hazai tőke és a külföldi munka kombinálását a hazai gazdaság helyett külföldön kellene megvalósítani. E javaslat képviselői tehát a vendégmunkások „behozatalával” a tőke kivitel* állítják szembe. A vendégmunkát helyettesítő tőke kivitel hatása az NSZK-ra és a tőkét befogadó orszagra komplex. E hatásmechanizmus legfontosabb pozitívumai és negatívumai a tőkeimportőr szemszögéből a következők: A tőkét importáló ország a tőkével együtt technikai és szervezési tudást (know-how) is importál. A kockázatot a külföldi beruházó viseli. A tőkebehozatal továbbá elkerülhetővé teheti az adósvállalást. A tőkeimport ellenzői a fenti előnyökkel szemben az ily módon létrejövő gazdasági függést hangsúlyozzák.

A külföldi tőkeberuházók tevékenysége szerintük nem igazodik megfelelően a hazai struktúrapolitikai célkitűzésekhez, s ily módon egyensúlyi zavarokat válthat ki, vagy súlyosbíthatja a meglévő aránytalanságokat.

A tőkét exportáló fejlett ország szempontjából vizsgálva a kérdést, kedvező, hogy csökkennének a vendégmunkások foglalkoztatásához kapcsolódó szociális kiadások. Megtakarítást jelentene az is, hogy a termelés külföldre való áthelyezése feleslegessé tenne bizonyos környezetvédelmi és közlekedésfejlesztési kiadásokat. A nemzetgazdasági szinten mért termelékenység nőne, hiszen első sorban a munkaintenzív és alacsonyabb termelékenységű ágazatokat telepítenék át. Kedvezőtlen lehet viszont a tőke-

* A szerző a külföldi magántőke-beruházásokkal foglalkozik, ezen belül is azokkal, amelyeket a vendégmunkások származási országában szándékoznak megvalósítani.

exportőr számára, hogy a külföldi tőkebefektetés nem a hazai termelést és a hazai keresletet serkenti. Vállalkozói szinten a tőke kivitel mellett szól az alacsony munkabér, a bőséges munkaerő, a munkástoborzás költségeinek csökkenése, és természetesen más, nem a munkaerőpiachoz kapcsolódó tényezők is, mint például a behozatali korlátozások kikerülése, a nyersanyagok biztosítása stb. Akadályozhatja azonban a tőke kivitelt, hogy a vendégmunkások származási országában az infrastruktúra meg lehetőségen fejletlen.

A vendégmunkások származási országai a tőke kivitel szempontjából szóba jöhető más országokhoz képest jó befektetési területnek bizonyulnak, hiszen a visszatelepült munkások tapasztalt és értékes munkaerőnek számítanak, tehát minőségileg javítják a munkaerő-kínálatot. Csak az jelenthet problémát, hogy ezek a munkások gyakran saját kisüzemet nyitnak. A hazatért vendégmunkások nyújtotta munkaerő-kínálat jelentőségét mutatják a következő számok: 1963 óta az NSZK-ból 820 ezer tapasztalt ipari munkás tért vissza Olaszországba, 260 ezer Jugoszláviába, 250 ezer Spanyolországba, 200 ezer Görögországba, 190 ezer Törökországba és 30 ezer Portugáliába. A munkaerő-kínálat csak kedvező lehetőség, amelynek kihasználása több tényezőtől is függ. Ezért meg kell vizsgálni, hogy mely termelési ágak telepíthetők külföldre, az itt vizsgált országok milyen helyet foglalnak el az NSZK teljes tőkeexportjában, milyen feltételek szükségesek a tőkeexport ösztönzéséhez. A tevékenység természeténél fogva a szolgáltatások és más helyhez kötött befektetések területi vonatkozásában nem mobilak. Nem jöhetnek szóba a politikailag és katonailag fontos javakat termelő üzemek és az olyan termelés, amelynél magasan kvalifikált munkásokat is kell alkalmazni. Az NSZK-ban területi szempontból mobilizálható szektorokban dolgozott 1972-ben a foglalkoztatottak 16,4, a külföldi foglalkoztatottak 53,3 százaléka. E vendégmunkásokat „intenzíven” foglalkoztató szektorok külföldre telepítése tehát jelentős mértékben csökkentené a külföldi munkások számát az NSZK-ban.

1961 és 1973 között gyorsan nőtt az NSZK tőkekivitele (3396 millió DM-ről 32 235 millió DM-re). Nem ilyen lendületes azonban a vendégmunkások származási országába irányuló tőkeexport. Csupán Olaszország, Spanyolország és Portugália részesedése nőtt az NSZK

tőkekivitelében. Törökország bőséges munkaerő-kínálata ellenére sem tartozik a legkedveltebb tőkebefektetési területek közé, mivel minden egyes beruházásnál tetemes járulékos beruházási összeggel kell számolni.

Az NSZK munkaerő-behozattal helyettesítő tőkekivitele nem kielégítő. Javítani a helyzetet csak úgy lehetne, ha az NSZK és a tőkét befogadó országok jobb feltételeket teremtenek. Évgette a következő intézkedésekre van szükség: növelni kellene a külföldiek foglalkoztatásával járó bérköltségeket, így a külföldi alacsonyabb bérszínvonal erősebb terelő hatást gyakorolna. Másik megoldás az lenne, ha nem engedélyeznék, hogy a területi mobilitással rendelkező ágazatokban külföldről munkásokat toborozzanak. Ez a megoldás amellet, hogy nem piacconform, azzal a veszéllyel is járna, hogy a mobil ágazatokba a „földrajzi” értelemben immobil ágazatokból szívják át a munkaerőt. A vállalkozók biztonságos orientálódásához szükség lenne arra, hogy megismerhessék a szektorális struktúrapolitika céljait. A struktúrapolitika viszonylagos stabilitása ugyancsak szükséges feltétel ahhoz a döntéshez, hogy a tőkét hazai területeken vagy külföldön fektessék be. A világpiacon nem versenyképes termelés támogatását vissza kell szorítani, és a támogatást a magasabb rendű struktúra biztosítása irányában ható termelésnek kell juttatni. Javítani kell a külföldi beruházási lehetőségekkel kapcsolatos információkat. Ez nagymértékben elősegítené a kisvállalkozók külföldi tevékenységét.

A tőkét befogadó ország is sokféleképpen elősegítheti a tőkeexportot. Erősíteni kell a politikai stabilitást, le kell szorítani a kirívóan magas inflációs rátát. A gazdaságfejlesztési tervekben világosan meg kell jelölni a magánberuházások számára szabadra tett területeket, a leggyorsabban fejlesztendő ágazatokat és ezeknek az ágazatoknak a nyersanyag-ellátását. Biztosítani kell az ipari létesítmények működéséhez szükséges infrastruktúrát. Magasabb szintre kell emelni a munkások iskolázását és a vezetőképzést.

A vendégmunkát helyettesítő tőkekivitel serkentésével kapcsolatos problémák nagy száma és bonyolultsága jelzi, hogy rövid távon a tőkekivitel növelése nem befolyásolhatja lényegesen a külföldiek foglalkoztatását az NSZK-ban. Hosszú távon is csak egyik — bár egyik legfontosabb — eszköze annak, hogy a külföldiek beáramlását csök-

kentsék, javítsák a munkaerőpiac helyzetét. A tőkeexport növelésével egy irányban hatnak a következő intézkedések: a külföldiek bevándorlásának megnehezítése, a népgazdasági összekeresletnek a munkaerő-kínálat által behatárolt kínálati kapacitáshoz való igazítása, a munkaerőimport megdrágítása, a hazai munkaerő-potenciál jobb kihasználása (például a nők foglalkoztatása, részmunkaidőben való foglalkoztatás), a technikai haladás ösztönzése, a munkaerőképzésnek a struktúráváltásokhoz való alkalmazkodása stb. A vendégmunkások származási országába irányuló tőkeexport mint a restriktív bevándorlási politika eszköze, azért is kiemelkedő jelentőségű, mert megoldja vagy enyhíti azokat a problémákat, amelyek a vendégmunkások hazatelepülésével keletkeznek.

(Ism.: *Szegő Szilvia*)

Dan Grindea: A nemzeti jövedelem alakulása Romániában

(Revista Economică, Bukarest, 1974. 25. sz.)

Egy ország nemzetgazdaságának teljesítményét a nemzeti jövedelem alakulásából kiindulva lehet a legátfogóbban felmérni. Ez tükrözi az ország társadalmi-gazdasági fejlődésében elért eredményeket, a fejlődés irányát, a lakosság anyagi helyzetét és kulturális színvonalát.

Miként alakult Románia nemzeti jövedelme az elmúlt években, mit mutatnak a számok?

Az 1950-től 1973-ig terjedő időszakban a nemzeti jövedelem 8,3-szorosára növekedett. Ezen belül az ipar 19-szeres, az építőipar 13-szoros, a mezőgazdaság 2,2-szeres, míg a közlekedés és a távközlés 12-szeres növekedést mutatott fel. A nemzeti jövedelem évi átlagos 9,6 százalékos növekedési rátájával Románia elérte az élenjáró országok fejlődési ütemét. Az 1975-ben záruló ötéves tervben tovább gyorsult a növekedés ritmusa, sikerült elérni az évi 12 százalékos növekedést. A következő ötéves terv (1976—1980) már évi 9—10 százalékos növekedést irányzott elő, s így a tervidőszak végére a nemzeti jövedelemnek el kell érnie a 600 milliárd lejt. Sokatmondó az egy főre jutó nemzetközi jövedelem alakulása is. Míg e mutató 1938-ban alig

érte el a 100 dollárt, 1973 végén már a 800 dollárt is meghaladta.

A nemzetgazdaság különböző ágazataiban igen jelentős szerkezeti változások mentek végbe. 1938-ban a nemzeti jövedelem oroszlánrészét (38,1 százalékát) még az elmaradott mezőgazdaság szolgáltatta, 1973-ban ezt a szerepet 58,1 százalékos részesedésével átvette az időközben a nemzetgazdaság vezető ágává felnövekedett, fejlett technikájú ipar.

Az RKP XI. kongresszusán elfogadott pártprogram célkitűzései szerint a nemzeti jövedelemnek 1990-ben 3,5—3,8-szorosan kell majd meghaladnia az 1975. évi színvonalat. Ekkor az egy főre jutó nemzeti jövedelem eléri a 2500—3000 dollárt. Ilyen nemzetijövedelem-színvonalal Románia felzárkózhat a világ gazdaságilag legfejlettebb országai közé.

E célok elérése egy sor gazdasági-szervezési intézkedést tesz szükségessé: a nemzeti jövedelem növelését elősegítő valamennyi tényező mozgósítását; a munkaidő optimális hasznosítását; a termelési kapacitás teljes kihasználását; bizonyos termelési ágazatok idényjellegének csökkentését; a munkatermelékenység jelentős növelését; a munka és a termelés tudományos szervezésének erősítését; a káderképzés színvonalának emelését stb.

A nemzeti jövedelem elosztásának tökéletesítésére az utóbbi években több fontos rendelkezés történt. A segédmunkások havi minimális bérét 1140 lejben, a szakmunkásokét 1340 lejben szabták meg, növelték a szövetkezeti parasztság garantált jövedelmét úgy, hogy a parasztság jövedelme lényegesen közelebb került az iparban és más ágazatokban dolgozók jövedelméhez.

A nemzeti jövedelem újraelosztása révén ugyancsak jelentősen növekedett a dolgozók jövedelme. Mind nagyobb összeget fordítanak az állami költségvetésből finanszírozott társadalmi fogyasztási alapra. Így lehetővé vált a nyugdíjak, ösztöndíjak, segélyek növelése, de ebből az alaphól fedezik az ingyenes oktatást és orvosi ellátást is. Mindezek következtében a lakosság reáljövedelme 1975-ben 55 százalékkal lesz magasabb, mint 1970-ben volt. A pártprogram előirányzatai szerint a lakosság reáljövedelme 1990-ben 3—3,5-szerese lesz az 1970. évinek. 1990-ben a lakosság reáljövedelmének 30—32 százaléka származik majd a társadalmi fogyasztási alapokból.

Romániában nagy gondot fordítanak a fejlesztési és a fogyasztási alap arányára. A dolgozók ma jelentkező személyi érdekeiket összehangolják a társadalom általános és perspektivikus érdekeivel, szem előtt tartva azt a harcot, amelyet a román nép folytat a szocializmus építéséért, a társadalom sokoldalú fejlesztéséért, a kommunizmusra való átmenetért.

A gazdaság reális szükségleteinek kielégítésére fordított összegek növekvő aránya nem akadályozta a fogyasztási alap bővülését, sőt elősegítette azt. A mostani ötéves tervben, amikor a szocialista Románia elérte az eddigi legmagasabb fejlődési rátát (kb. 33 százalékos), legjobban a fogyasztási alap növekedett (8 százalékkal), és 8 százalékos volt a nemzeti jövedelem növekedésének átlagos évi rátája is.

(Ism.: *Lőrinc György*)

J. A. Baret: A sürgős létesítmények és feladatok megvalósításának irányítása

(Management Review, New York, 1974. 9. sz.)

Az utóbbi időben a menedzserek egyre gyakrabban találhatják szembe magukat olyan feladatokkal, amelyeket rövid határidőn belül kell teljesíteni.

A bizonytalanság jelenlegi légkörében azzal számolhatunk, hogy inkább több lesz a rövid határidőn belül megoldandó feladat (projectum), mint kevesebb. A likviditás zavarai, az új termékek kibocsátása, az értékesítési problémák és az új jogszabályok egyaránt szükségessé tehetik, hogy valami sürgőssé váljon. A válságok emelkedő hullámai következtében minden vezető — legalább egyszer pályája során — arra kényszerül, hogy egy sürgős munka irányítója legyen; s a rendkívüli helyzetben hősként állja meg a helyét.

A sürgős feladat megoldása olyan vezetést igényel, amely eltér a napi tevékenység irányításától. A vezetőnek a sürgős feladat megoldásához különleges szakképzettséggel kell rendelkeznie. Értenie kell mindenekelőtt a rövid lejáratú tervezéshez, a megfigyeléshez és az olvasáshoz, a problémamegoldáshoz és a döntéshozatalhoz, a tárgyaláshoz, a beszédhez és az íráshoz, az idővel való gazdálkodáshoz, az értekezletek helyes felhasználásához. Ha hiányzanak e téren

a készségei, az nemcsak a projektum, hanem a vezető szempontjából is tragikusá válhat. Okolhatja ezért az időhiányt vagy a balszerencsét, az elemzés azonban gyakran megmutatja, hogy az igazi ok a képzettség vagy a megfelelő előkészület hiánya volt.

A sürgős célfeladatokkal kapcsolatos tapasztalatok alapján a következőkre kell felhívni a figyelmet:

1. A sürgős létesítmény megvalósítására különleges és átmeneti jellegű szervezetet („task force”) kell létrehozni, részben függetlenített, részben más munkával is foglalkozó személyekből.

2. E szervezet tagjai a megbízhatóság és a szakértelem alapján választandók ki, akárcsak a szervezetben kívül dolgozók. A csillogó, de állhatatlan emberek segítségét csak részlegesen célszerű igénybe venni. A sürgős létesítmények megvalósításának időtartamára külön eszközöket kell rendelkezésre bocsátani. A létesítménnyel foglalkozó munkatársak lehetőleg ne ugyanabban a hivatalban dolgozzanak, mint a megszo- kott munkát végzők.

3. Ügyelni kell a létesítménnyel kapcsolatos információk biztonságára és meg kell akadályozni, hogy az adatok, tervek illetéktelen személyekhez jussanak. A projektum szempontjából érdekes jegyzéket — a nevekkel, telefonszámokkal stb. — központi helyen kell tartani.

4. Mindenkiel közölni kell, hogy minek az elvégzését vagy elkerülését várják el tőle. „Az elfogadható eredményt” meg kell határozni; különben téves feltevételesek és prioritások fordulhatnak elő.

5. Jusson idő a nap folyamán értekezletre. Az általános tájékoztatást a reggeli és a késődélutáni órákban helyes megtartani, hogy a kulcsemberek idejét ne szakítsák meg, s hosszabb időn keresztül zavartalanul tudjanak dolgozni. Ha több mint hárman tárgyalnak, célszerű tábla és kréta segítségével vagy más hasonló módon feltüntetni a napi- rendet, a prioritásokat, a témákat. A szemléletes információval elkerülhetők a felesleges kérdések.

6. Naponta — esetleg többször is — ellenőrizni kell, hogyan halad a célok teljesítése, mennyiben indokolt a feladatok és a prioritások módosítása.

7. A feletteseket és azokat, akiket a létesítmény közelről érint, kellően tájékoztatni kell. Sohasem szabad visszafogni a rossz híreket. A vezetők könnyebben tudnak megbirkózni a csapással, ha felkészülhetnek rá, mintha meg-

lepetésszerűen éri őket. Ha nagyobb csoport — például a dolgozók, a részvényesek, a vevők stb. — tájékoztatásáról kell gondoskodni, az információáramlás irányításával a létesítmény megvalósításának időtartamára szakértő kommunikátort kell foglalkoztatni. Nem helyes ezzel a feladattal „amatort” megbízni, legyen az akár a vállalat felső szintű vezetője.

8. A sürgős létesítmény problémáinak egyike, hogy bizonyos kiadások ésszerűnek tűnnek a projektum befejezése előtt, de az ellenőr — ha nem veszi kellően figyelembe a sürgösség szempontját — a projektum befejezése után irreálisnak találja majd. A munkatársaknak egymást kell tehát ellenőrizni a pénzek utalványozásakor.

9. A létesítmény vagy feladat sürgős volta óriási nyomást fejt ki azokra, akiket közelről érint. A létesítmény vezetője törődjön azzal, hogy a munkaidő ne tartson túl sokáig, a dolgozók mozoghaszanak egy kicsit, ne váljanak a kevés alvás áldozataivá, ne fogyasszanak mértéktelenül alkoholt, ne vigyék túlzásba a dohányzást stb. Ha a sürgős feladat megoldása néhány napnál tovább tart, szervezett program biztosítsa, hogy a projektum ne károsítsa meg a résztvevők egészségét, illetve családtagjait.

Egy példa a sürgős feladat kedvező megoldására: Az Egyesült Államok egyik nagyvállalata 10 napon belül teljesen átdolgozta marketing- és stratégiai tervét. A sürgős feladatot a vállalat vezetésében bekövetkezett változás, továbbá a jogszabályok módosulása következményeként a szakmában előállott — nagyrészt váratlan — változások tették szükségessé.

A vállalat egyik alelnökét bízták meg azzal, hogy munkaideje egy részében törődjék a dolgozók érzelmi hozzáállásával. Őt célt tűzött ki ezzel kapcsolatban:

1. Meg akarta állapítani, milyen véleményeltérések vannak a szakemberek között, s gondoskodni akart arról, hogy ezek ne maradjanak titokban. A konfliktus nyilván nem teszi kétségessé a feladat megoldását, ugyanakkor nem helyes, ha a nézetkülönbségeket — amennyiben törvényszerűek — a szönyeg alá söprik.

2. Meg akarta mutatni mindenkinek, hogy a felső vezetést érdekli a véleményük.

3. Minden nap tájékozódott a projektum problémáiról, a megoldás előrehaladásáról.

4. Meg kívánt győződni arról, hogy a célfeladaton kívüli problémák nem válnak megoldhatatlannak a projektumra szentelt sok munka miatt.

5. A projektum vezetőivel közölni akarta az árnyalatnyi véleménykülönbségeket.

A határidő közeledtével a lendület növekedését a fáradtság és aggodalom fokozódása kíséri. Gondoskodni kell arról, hogy rendelkezésre álljanak a kimerült embereket pótolni tudó helyettesek, de célszerű arra is ügyelni, hogy helyettesítésre csak végső esetben kerüljön sor. Az új ember ugyanis aligha tud hatékonyan dolgozni a befejezés előtt. Ezért 18–20 órán át egyhuzamban a kulcsemberek is csak legfeljebb 4–5 napig dolgozzanak. A hatásköri kérdéseket jó előre rendezni kell. Gyakran szükség van arra, hogy valaki döntsön olyan ügyben, amely egyébként nem tartozna döntési hatáskörébe. Fontos, hogy a döntés érzelmi tartalmát a lehető legkisebbre szorítsák.

A felsoroltak közül nagyon sok következik pusztán a józan észből, mégis könnyen elfeledkeznek róluk, pedig a látszólag kis részlet is fontosnak bizonyulhat. A sürgős, „hajrában” végzendő feladat során időben sűrítetten kell olyan képességeket felhasználni, amelyeket nem alkalmazunk minden nap, olyanokat, amelyek berozsásodhatnak. Külön figyelem fordítandó ezekre a képességekre, hogy az eredmény kedvező legyen. A sürgős feladat természeténél fogva kihívást jelent a vezetők számára.

(Ism.: *Gyomai György*)

Bernard Taylor: Stratégiai tervezés az erőforrásokért

(Long Range Planning, Oxford, 1974. 8. sz.)

Az anyagbeszerzés és -ellátás tekintetében az 1973-as év emlékezetes marad: az árak ugrásszerű emelkedése, az olajembargó olyan helyzetet teremtett, hogy a piac soha többé nem lesz már az, ami a múltban volt. A problémák, amelyekkel szembe kell nézni, arra kényszerítik a vállalatokat, hogy a beszerzés és az erőforrásokkal való gazdálkodás területén olyan változásokat hajtsanak végre, amelyek már megtörténtek az értékesítésben és a marketing területén.

Véget ért az a korszak, amelyben egy nyugati székhelyű vállalat a szükséges energiaforrásokat, élelmiszereket és

nyersanyagokat a kevésbé fejlett országokból úgy biztosíthatta, hogy kontrollt gyakorolhatott felettük. A politikai birodalmak eltűntek, és a korábbi gyarmatok a gazdasági függetlenség felé haladnak.

Ami az olajjal történt, az lehetséges út más áruk számára is. A multinacionális vállalatok képteleneknek bizonyultak arra, hogy tárgyalással biztosítsák az ellátást. Olyan fogyasztó országok, mint Franciaország és Nagy-Britannia kormányaik révén közvetlen tárgyalásokba kezdtek az arabokkal és az irániakkal.

Ha a közel-keleti országok képesek arra, hogy uralkjék a világ legfontosabb árupiacát, amelynek forgalma 120 milliárd dollár, noha a velük szemben álló hét óriás olajvállalat évente 1400 millió tonna olajat forgalmaz, mi gátolhatja meg a kormányokat abban, hogy más áruk piacán hasonló módszerekkel uralkodhassanak?

Valójában nem is az a probléma, hogy a nyersanyagkészletek gyorsan kimerülnek. Hiszen új tartalékokat fedeznek fel, új technológiákat alkalmaznak, továbbá az emelkedő árak mellett olyan tartalékok kiaknázása is gazdaságossá válik, amely korábban nem minősült annak. A probléma abban áll, hogy a kereslet általában gyorsabban nő, mint a kínálat. A rézpiaccal szemléltethető, hogy az 1973. évi fellendülés mélyen hatott számos áru piacára. A rézérc termelése 1973-ban 6 százalékkal haladta meg az 1972. évi szintet, a finomított réz termelése 3 százalékkal emelkedett, de a világ rézfogyasztása 8 százalékkal — és ezen belül a nyugati országoké 10 százalékkal — nőtt. Ilyen óriási emelkedés 1969 óta nem fordult elő.

Az élelmiszerpiacokon is csúcsmagaságokat értek el az árak, noha az Egyesült Államokban több gabona termett, mint bármikor korábban. A világ ma éppúgy függ az amerikai prériktől a gabonaellátás tekintetében, mint a Perzsa-öböltől az olaj vonatkozásában. Ha rossz lenne a termés Oroszországban, Kínában és az Egyesült Államokban, a világnak éhínséggel kellene szembenéznie.

Az erőforrásokban gazdag országok, mint például a Közel-Kelet országai, Venezuela, Nigéria és Indonézia kétszer-háromszor nagyobb fejlődési ütemet érhetnek el, és nyersanyagaik feldolgozásában is erőteljesebben vehetnek részt. A nyersanyagokban, energiában szegény országoknak — Japánnak

és Nyugat-Európa némely országainak — a gazdasági növekedés lelassulásával vagy megszűnésével kell szembenézniük. Azokat az országokat, amelyek lényegében önellátóak — mint pl. az Egyesült Államok és a Szovjetunió —, viszonylag kevésbé érintik e változások.

Ha a világ a recesszió felé halad, a félig luxuscikkek — például a kakaó — ára nem az olajéhoz hasonlóan alakul, hanem esni fog. Az olaj és a réz árának együttmozgása sem valószínű, mert könnyebben nyithatnak új rézbányákat, és gyorsabban növelhető a rézfinomítók kapacitása.

A nyugati gazdaság középtávú irányzatai a következők:

1. Magas árak és gyakori ellátási nehézségek várhatók a főbb áruk (tűzelőanyagok, fémek, gabona) piacán.

2. A külföldi tulajdonban levő bányákat és ültetvényeket a fejlődő országok kormányai fokozatosan államosítják és kisajátítják.

3. A termelő országok még több koalíciót alakítanak ki a kulcsfontosságú nyersanyagok ellátásának ellenőrzése céljából.

4. A nyersanyagok feldolgozását, finomítását egyre növekvő mértékben végzik a termelő országokban.

5. Bizonyos nyugati országok (például Nagy-Britannia, Olaszország) valutái leértékelődnek fizetési mérlegük helyzete következtében.

6. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió nyersanyagai növekvő részét fordítják belföldi célokra, és hajlanak az export korlátozására.

7. A kormányok jogszabályokat hoznak a tűzelőanyagok és a ritka erőforrások megőrzése céljából. Rendelkezéseket adhatnak ki a járművek motorjának méretéről, korlátozhatják a papír vagy a fém felhasználását csomagolási és más kevésbé fontos célokra a válság idején, esetleg elosztási vagy jegyrendszert vezethetnek be.

A beszerzés nehezebbé válása, az erőforrások jelentőségének fokozódása meg kell szüntesse azt, hogy az érdekesítés és a természetes kizorítsa az érdeklődés középpontjából a beszerzést. A vállalati célokat csak akkor lehet megvalósítani, ha a szükséges erőforrásokkal való ellátást folyamatosan biztosítják. Sok vállalati vezetőnek idegen ez a „szállítóira orientálódás”, a megszokott marketing-szemlélet, illetve „részvényesközpontúság” helyett. Bizonyos területeken (például a Marks & Spencer vagy a Sears Roebuck vállalatoknál) nagy sikerekhez vezetett egy olyan vállalati

politika, amelyet a jövőben széles körben meg kellene valósítani. Az említett kiskereskedelmi vállalatok nagy gondot fordítanak arra, hogy megtalálják és megtartsák azokat a szállítókat, akik kiváló minőségű, nagy mennyiségű árut képesek szállítani olcsón és határidőre, az általuk megjelölt helyekre. Ellenpélda: a brit autógyárak sikertelensége részben azzal függ össze, hogy képtelenek voltak olyan szállítókat fel-
lelni, a szállítói hálózatukat úgy kiépíteni, hogy az hasonlóan sikeres teljesítményekre tegye képessé őket.

A hatvanas években természetesnek tűnt, hogy a stratégiáról szóló vita első kérdéseként azt tették fel: „mivel foglalkozunk most, és mivel kellene foglalkoznunk?” Most, amikor a kínálati helyzet nagyon megváltozott, sokkal helyesebb a szükséges pénzügyi, fizikai és emberi erőforrások felmérésével kezdeni a dolgot. A brit kormány és az államosított iparágak között a stratégiáról folyó legutóbbi tárgyalások során alig említették meg a termelési és értékesítési célokat, sokkal inkább azzal törődtek, hogy milyen erőforrások állnak rendelkezésre, és azokat hogyan lehetne a legjobban felhasználni. A felső vezetés nem a termékpiac-stratégiára összpontosított, mint korábban, hanem főként az erőforrás-stratégia érdekli.

Az erőforrásokkal való gazdálkodás (resource management) szélesebb kört ölel fel, mint a vásárlás vagy a beszerzés, amelyet hajlamosak a szállítóval való kapcsolatra leszűkíteni. Több ez, mint az anyaggazdálkodás (materials management), amely az anyagok útját követi a termelési egységhez és a termelési egységtől; mást jelent, mint az árumozgatás irányítása (physical distribution management), amely az áruk-
nak az üzemtől a fogyasztóig történő mozgását határozza meg. Az erőforrásokkal való gazdálkodás a fizikai erőforrásokkal törődik, keletkezésüktől kezdve — a feldolgozás, az elosztás különböző szakaszain keresztül — a végső fogyasztásig, vagy inkább az újrafelhasználásukig.

A figyelem gyújtópontjában az erőforrások konzerválása van, a selejt csökkentése a termelési folyamat minden egyes szakaszában. Az a gondolat, hogy az anyag nem vész el, csak átalakul, alátámasztja az újrafelhasználást. az erőforrásokkal való gazdálkodást. Egyaránt alkalmazható ez vállalati és országos szinten.

Az erőforrásokra vonatkozó stratégia kialakításakor a nyersanyag- vagy

energiahiány megszüntetése történhet például a növekedés lelassításával, a termelékenység fokozásával, új anyagokkal való helyettesítéssel, új szállítókról való gondoskodással, diverzifikációval és akvizícióval.

A vállalatokat és a kormányokat az események arra kényszerítik, hogy a világot globális rendszerként szemé-
ljék, és nemzetközi megoldást keressenek problémáikra. Új multinacionális struktúrák keletkeznek, gyorsan nőnek a külföldi befektetések. Japánt a külföldi befektetésekre a nyersanyagok beszerzésének megkönnyítése is ösztönzi. A hagyományos, vertikálisan integrált nyugati vállalatok helyébe valószínűleg sokféle közös vállalkozás lép, amelyben igazi társasviszony valósul meg egyfelől a nyugati kormányok és az ipar, másfelől a harmadik világ kormányai között.

A vállalati tervezésben a beszerzés területén nagyobb kockázattal és bizonytalansággal kell számolni, ezért az eddiginél nagyobb rugalmasságot kell tanúsítani. Ez indokolja a diverzifikálást (például az olajvállalatok — ha e-
késve is — atomerőművekbe és szénbányákba ruháznak be). Nem okos dolog az sem, ha egyetlen szállítóra építenek, ezt mutatja a Lockheed példája, amelyet a Rolls Royce összeomlása igen kellemetlenül érintett. Rövidlátásra vall, ha valaki túl jól akar járni; az olcsó szállításnál fontosabb a biztonságos ellátás. Evégett jobb, ha a világ különböző helyein vannak a szállítók. Az Occidental Oil, amelynek csak Líbiában vannak olajkirendeltségei, sokkal sebezhetőbb, mint a British Petroleum, amely a világ különböző részein termel olajat. A bizonytalan időkben gyakran kifizetődik a készletartalékolás, amelyvel áthidalhatók az ellátási zökkenők. A brit széntartalékok például megakadályozzák, hogy megismétlődhessen az a szénhiány, amelyet 1972-ben a szénbányászok sztrájkja okozott. Fontos tanulság: jó információs rendszerre van szükség, hogy előre jelezhető legyenek a főbb szállítóknál jelentkező piaci tendenciák. Olyan terveket kell kidolgozni, amelyek szükséghelyzetekben irányíthatják a gazdaság szereplőinek cselekvését.

A rugalmasság természetesen pénzbe kerül. A vezetésnek ezt azzal kell elteremtenie, hogy magasabb árakat és több nyereséget ér el, s ezekből fedezi a megnövekedett kockázattal járó költségeket.

(Ism.: Gyomai György)

N. Nyekraszov: A szovjet gazdaság területi szervezése

(The Territorial Organisation of Soviet Economy)

Moszkva, 1974. Progress Publishers Editorial 318 l.

Nyekraszov akadémikusnak, a Szovjetunió Országos Tervhivatala mellett működő Termelőerők Tanácsa elnökének angol nyelven megjelent könyve két szempontból is jelentős alkotás. Egyrészt az olvasóközönség számára részletes áttekintést ad a Szovjetunió gazdaságának nagyságrendjéről és területi szervezéséről, másrészt bemutatja azt az óriási természeti erőforrás-potenciált, nyersanyagbázist, amelyre a szovjet gazdaság támaszkodik. Ugyanakkor alapvető és mértékadó mű egy szűkebb szakmai kör, a területi tervezők számára.

A szerző bizonyító erővel tárja elénk, hogy a gazdaság területi szervezése a gazdaságfejlesztés gyakorlatának szerves része, s képviseli azt az álláspontot, hogy a gazdaság területi kérdései elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt a közgazdaságtan integráns részét alkotják. Sokoldalúan foglalkozik a társadalmi-gazdasági fejlődésnek azokkal a folyamataival, amelyek a Szovjetunióban a szocialista területi gazdaságtan kialakulásához vezettek. A magunk részéről hozzátehetjük, hogy a szocialista országokban N. Nyekraszov akadémikust úgy tekintik, mint egyikét azoknak, akik a szocialista területi gazdaságtan kimunkálásában a legnagyobb érdemeket szerezték. A területi gazdaságtan elméletének kialakításához nagyban hozzájárultak a szerzőnek és az irányítása alatt dolgozó intézet kollektívájának a Szovjetunió területfejlesztésében és területi tervezésében szerzett tapasztalatai. A könyvet az elmélet és gyakorlat egységes tárgyalása hatja át. Ez az a vizsgálódási módszer, amelyben megvalósul a szocialista területi gazdaságtan döntő fölénye a polgári társadalmakban kialakult regional science-szel szemben.

Nyekraszov akadémikus a szocialista regionális gazdaságtan tárgyát úgy közelíti meg, hogy a gazdaság területi fejlődésével kapcsolatos rövid és hosszú távon összefüggő tényezőket szintetizálja. Könyve első fejezetében sorra veszi a regionális gazdaságtanba tartozó legfontosabb kérdéseket. Elemzi például a népesség területi megoszlásával, a gazdasági körzetek termelési fejlesztésével kapcsolatos problémákat. Kiemelten foglalkozik a területi hatékonyság kérdésével. Rámutat a gazdasági fejlettség területi kiegyenlítésének folyamatára és a területi gazdasági szervezetek új formáinak kifejlesztésével kapcsolatos igényekre, elemzi, hogyan változtatja meg az új területek bevonása a gazdasági feltételeket és az egyensúlyi viszonyokat. Abból az alaptételből indul ki, hogy a népgazdasági szempontoknak elsődlegességük van az ágazati és a területi szempontokkal szemben. A közöttük levő viszonyt azonban számos tényező befolyásolja — az ország nagysága, a természeti környezeti sajátosságok, a mindenkori ágazati és területi arányok stb. A szerző nagy jelentőséget tulajdonít a területi gazdaságtan továbbfejlesztésének.

A területi gazdaságtan tárgyalása kapcsán rövid áttekintést ad a szocialista országok kutatási eredményeiről. Vácolja azokat a legfontosabb problémaköröket, amelyekben más országok kutatói számottevő eredményeket értek el. (A magyar szakemberek közül Kulcsár Viktort és Antal Zoltánt említi.)

Erdeklődésre tarthat számot a regionális kutatások alapvető irányainak, módszereinek és módszereinek bemutatása is a második fejezetben. A szerző szakavatott kézzel válogatja ki és mutatja be azokat a kutatási arányokat és célokat, melyek leginkább segíthetik a népgazdaság területi optimumának kialakítását. Ismerteti a Termelőerők Tanácsa és a Tudományos Akadémia e célra létrehozott tudományos tanácsa kutatást szervező és koordináló tevékenységét. Ezek a Tanácsok biztosítják a területi kutatások koncentráltságát, s meggátolják az erők szétforgácsolódását. Hasonló koordináció valósul meg a tervezés szintjén is. Itt a fő rendező elv a ter-

melőerők elhelyezkedését meghatározó általános séma. Jelenleg ezen általános séma alapján dolgozzák ki az 1990-ig szóló 15 éves távlati tervet. Az Országos Tervhivatal felügyelete alatt a távlati terv kidolgozásában mintegy 560 kutató- és tervezőintézet vesz részt. Az általános séma alapján készültek a különböző léptékű területi tervek, modellek. Szektormodelleket állítottak össze például a fűtőanyagokra, energiára, közlekedésre stb., hogy széleskörűen, összefüggéseikben tanulmányozhassák a különbözőféle alternatívákat. A régiókra és a köztársaságokra is készülnek modellek. Ezeknek az a feladata, hogy előmozdítsák a termelő ágazatok hatékony telepítését, segítséget nyújtsanak a termelő és nem termelő ágazatok, valamint a népesség távlati optimális területi elosztásához. A gazdaság területi modelljeinek megoldása elektronikus számítógépek segítségével történik. A szerző könyvében többször is kitér ezen eszközök jelentőségére a területi kutatásokban.

A harmadik fejezetben a szerző a tudományos-technikai haladás és a regionális fejlesztés összefüggéseit vizsgálja. Hangsúlyozza, hogy a felgyorsult tudományos és technikai fejlődés milyen nagy lehetőséget biztosít a korábban nem vagy alig hasznosítható területek feltárásában. Az energiaellátás problémakörével, az új lelőhelyek népgazdasági és regionális szervezésének jelentőségével kapcsolatos fejtegetései ma különösen aktuálisak. Részletesen ismerteti az új nagy szénhidrogén-lelőhelyek és a nagy villamosenergia-rendszerek gazdaság- és területfejlesztő hatását. Beszámol a Szovjetunió európai országrészének óriási energiafogyasztása következtében felvetődő feladatokról. Az új technika egyre nagyobb távolságok áthidalását teszi lehetővé a villamosenergia-átvitelben, és megkezdődtek egy nagyarányú nukleáris erőműprogram megvalósításának munkálatai is. Várható, hogy a következő 10—12 évben mintegy 30 ezer MW nukleáris erőművi teljesítményt helyeznek üzembe (a meglévő, illetve épülő kapacitás 8 ezer MW). Az atomerőművi program a leglényegesebb feladatok közé tartozik az energiagazdaság regionális problémáinak megoldásában — írja —, és mintegy 3 milliárd rubellel csökkenti a szénbányászat beruházási szükségleteit is.

Ebben a fejezetben a tudományos-technikai haladás még sok más területi vonatkozására tér ki a szerző (például a vegyipar, a szállítás fejlődésének területi kérdéseire, a munkatermelékenység és a technika összefüggéseire a szélsőséges éghajlatú övezetekben, a tudományos kutatás regionális telepítésére stb.).

A negyedik fejezet a természeti erőforrások és a gazdaság területi fejlesztésének összefüggéseit tartalmazza. Képet kapunk egyrészt a Szovjetunió lenyűgöző fejlesztési lehetőségeiről, másrészt a természeti kincsek hasznosításának korlátairól, illetőleg azokról a tényezőkről, amelyeket figyelembe kell venni egy-egy terület adottságainak kiaknázásánál. Nyekraszov akadémikus mindenek előtt arra hívja fel a figyelmet, hogy a természeti erőforrások felhasználása szektorális és területi vonatkozásban hosszú távú előretételeket igényel. Rendkívül fontos kérdésnek tartja a természeti erőforrások értékelési problémáit s az ebből következő tervezési és szabályozási feladatoknak a helyes megoldását. A természeti kincsekkel való megfelelő gazdálkodás jelentőségét az is aláhúzza, hogy 1972-ben az ipari költségek 70,6 százalékát a fűtőanyag- és nyersanyagköltségek tették ki, így nem hanyagolható el egyetlen olyan tényező sem, amely csökkenti e költségeket. A szerző e lehetőségek közé sorolja a fűtőanyag- és nyersanyagbázisok ésszerű területi megoszlásban történő kiaknázását.

A továbbiakban a különböző természetföldrajzi övezetek vízgazdálkodási és vízvédelmi kérdéseivel foglalkozik. Országnyi területeken jelent problémát a vízhiány. Az Aral-tó szintje gyorsan csökken. Vízellátási okokból tanulmányozzák a szibériai folyóvizek — részben Kazahsztánba és Közép-Ázsiába történő — átvezetésének lehetőségeit. Ily módon nemcsak Közép-Ázsia és Kazahsztán vízigényét tudnák majd jobban kielégíteni, hanem Szibéria egy részén is sor kerülhetne vízrendezésre (például a nyugat-szibériai mocsarak visszaszorítására). Mindez szervesen összefügg a Szibériában épülő vízerőművi rendszerekkel.

A következő fejezetek ismertetik a Szovjetunió termelőerőinek jelenlegi területi megoszlását. A szerző bemutatja a gazdasági körzetek egyenlőtlen fejlődésének okait. A VIII. ötéves tervidőszakban (1966—1970) 1870 új nagyipari létesítményt helyeztek üzembe, s ezek már minőségi változásokat idéztek elő a különböző gazdasági körzetekben. Ezek között olyan nagy létesítmények találhatók, mint a krasznójarszki vízerőmű, a bratszki alumíniumkohó, a nyizsnyekemaszki petrolkémiai kombinát, a novgorodi és polotszki vegyipari üzemek stb. Ebben az ötéves

tervidőszakban az ipari beruházásokkal egyenlő nagyságú volt a nem termelő ágazatokba beruházott eszközök volumene is (lakásépítésre például 60 milliárd rubelt fordítottak). Az új termelőberendezéseket az utóbbi években egyre inkább a kis- és középvárosokban telepítik, a nagyvárosok fejlődését viszont korlátozzák. A VIII. és a IX. ötéves tervidőszak alatt különösen Nyugat- és Kelet-Szibéria gazdaságfejlesztésében mentek végbe olyan változások, amelyek az egész Szovjetunió, sőt a KGST-országok gazdasági fejlődésére is kihatnak. Minden évben 300—400 új ipari nagyüzem készül el.

A gazdaság területi arányváltozásaiával kapcsolatban a szerző hangsúlyozza a termelés szektorális és regionális kapcsolatának rendkívül szoros voltát. Az egyre bővülő ágazati munkamegosztás átgyűrűzik a területi kapcsolatokra, részben az új nagyüzemek felépülése révén, részben a régiek bővülésének eredményeként. Ezekről a kapcsolatokról, illetve összefüggésekről azonban a szerző további részleteket nem tár az olvasó elé. A könyv általános magas színvonala mellett, ezen a ponton hiányérzete támad az olvasónak.

A könyv VII—IX. fejezetei a Szovjetunió különböző térségeinek gazdasági fejlesztését vizsgálják meg sok konkrétummal és igen érdekfeszítően.

Nyekraszov akadémikus munkája nagyon értékes a világgazdaság kérdései iránt érdeklődők és a szocialista országok gazdasági fejlődésével foglalkozók számára. Magyar nyelvű kiadása nagyban hozzájárulna a Szovjetunió jobb megismeréséhez, segítene a magyar—szovjet tudományos, műszaki és gazdasági együttműködés lehetőségeinek átfogóbb értékeléséhez, s a területi tervezéssel foglalkozó szakembereknek pedig hasznos kézikönyve lenne.

Wirth Gyula

VEBLEN, THORSTEIN:

A DOLOGTALAN OSZTÁLY ELMÉLETE (Válogatás)

A kötet célja, hogy Veblen, a századforduló egyik legérdekesebb alakjának ma is aktuális szociológiai munkásságáról adjon képet. Ezért a válogatás teljes terjedelemben tartalmazza Veblen legjelentősebb, „A dologtalan osztály elmélete” című művét, amely 1899-ben íródott, és azóta már klasszikussá érett. Ezenkívül rövid részleteket közöl „A felsőoktatás Amerikában”, valamint „A mérnökök és az árrendszer” című tanulmányából. „A dologtalan osztály elmélete”-ben Veblen a gazdasági, társadalmi és szociálpszichológiai jelenségeket párhuzamosan, egymással szembeállítva mutatja be. Munka és tulajdon, szorgalom és gazdagság elválását és szembekerülését világtörténelmi perspektívában ábrázolja, a szociális antropológia, a történelemtudomány és a közgazdaságtan szempontjait egyesítve a szociálpszichológiai nézőponttal. Az általa elemzett dologtalan osztály alapmagatartása a „hivalkodó” pazarlás, ez befolyásolja az olyan elvont fogalmakról, mint a szépség, becsületesség bennük élő képet is.

„A felsőoktatás Amerikában” című tanulmányban Veblen tapasztalatai alapján írta le a felsőoktatás lényegét, azt a funkciót, amelyet az egyetemek és a főiskolák a század eleji Amerikában töltek be. „A mérnökök és az árrendszer” című munka 1921-ben íródott. Egy új réteget mutat be, a mérnökök, közgazdászok, tervezők rétegét, amely a termelési szervezetek átalakulása következtében jött létre a fejlett országok iparában. A vállalkozókkal szemben ez a réteg képviseli a műszaki haladást, de egelőre nem képes arra, hogy saját érdekeit — és egyúttal a haladás érdekeit — szembeállítsa a kapitalisták érdekeivel.

Szociológusok, elméleti közgazdászok, pszichológusok érdeklődésére tart-hat számot a mű.

399 l., kötve 57,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Карой Немет

Задачи экономического строительства в Венгрии

Дается обзор и оценка великих экономических результатов, достигнутых с времени X. съезда и автор заодно устанавливает, что увеличение потребностей ставит возрастающие требования. В нашей экономической работе имеются недостатки тоже. Устранение этих является срочной задачей, особенно из-за неблагоприятного изменения международного экономического фона. Эта задача предвзывает много новых требований не только к развитию нашей экономики, но и нашему управлению народным хозяйством, но не требуется изменения нашей экономической политики. Основные принципы экономической политики партии выдержали практическую проверку и продолжают служить руководящей линией.

В будущем необходимо осуществлять более последовательно принятые принципы и цели в любой отрасли.

Основная линия незыблема, однако исполнение должно гибко приспосабливаться к конкретному положению.

Центральным вопросом нашей экономической политики и практики является увеличение эффективности общественного производства в каждой области хозяйствования.

Бела Чикош-Надь

Дополнение к теории инфляции

По мнению автора повышение уровня цен в нашей эпохе является объективным процессом. Он перечисляет те изменения общественно-экономических отношений, вследствие которых нельзя объяснить тенденции стоимости XX века критериями, действовавшими в XIX веке. Он — по Лернеру — выражает ту точку зрения, согласно которой нельзя считать повышение уровня цен априори инфляцией. Не является инфляцией повышение уровня цен, если вызвано планомерным образованием цен и рост уровня цен компенсирован соответствующей политикой доходов. Однако, при планомерном образовании цен тоже возможно возникновение скрытой инфляции и могут присутствовать явления инфляционного давления. Этими являются:

1. Повышение уровня цен вне плана, которое таким образом не отражается в политике доходов;
2. Скрытое повышение цен;
3. Вынужденные покупки;
4. Вынужденные сбережения.

Автор подчеркивает, что опыт, накопленный странами рыночной системы во время военного хозяйствования не может являться руководством для оценки инфляционного давления, проявляющегося в социалистической экономике, в частности потому, что в социалистических странах нет карточной системы.

Очерк, занимаясь вопросом расточительства ресурсов в капитализме и социализме, показывает, что социалистическую экономику нельзя оценивать логикой свободного рынка, так как оптимальное положение может быть определено лишь в связи с общественной полезностью, а система ценностей этих двух общественно-экономических формаций коренно отличаются. Социализм планомерно ставит общественный суверенитет вместо суверенитета потребителя и таким образом ограничивает функцию потребительской предпочтения направленную на регулирование предложения. Поэтому нельзя считать функцию бюджета, направленную на перераспределение доходов, а в частности дотацию цен некоторых товаров и услуг из бюджета, априори носящей инфляционный характер и объяснить расточительством ресурсов.

В заключении автор пишет, что инфляционное давление, то есть превышение спроса над предложением, не является закономерным в социалистической экономике.

Дюла Кэсеги

Дорожная сеть в Венгрии и транспортные издержки

Автор в своей статье приводит предложения в отношении одного из методов определенного смягчения напряженных моментов, складывающихся вследствие бурного роста общей мощности дорожного транспорта и ограниченных возможностей развития.

В качестве введения автор ссылается на утвержденную правительством и парламентом в 1968 году Концепцию транспортной политики, и с использованием статистических данных рассматривает, что удалось выполнить за прошедшие с тех пор пять лет из — правильно определенных в Концепции — задач по развитию дорожного транспорта. По его мнению, транспортные потребности еще не удовлетворены не только в качественном, но и в количественном отношении. Сопоставление динамики обращения и затрат (на строительство, модернизацию и содержание дорог), показывает, что последние в значительной мере отстают от быстрого роста загрузки дорог. В этом роль играют главным образом два фактора: 1. открытый характер дорожного транспорта как отрасли; 2. высокая фондоемкость транспорта, в том числе дорожного.

В дальнейшем автор останавливается на взаимосвязи между транспортными издержками и состоянием дорог, в том числе — качеством покрытия. Из его расчетов следует вывод, что, если сравнить народнохозяйственные издержки по укладке асфальтного покрытия толщиной в 10 см со связанным с этим сокращением транспортных издержек, то такое капиталовложение оказывается экономически исключительно эффективным, приносящим значительный по своим масштабам — исчисляющийся миллиардом форинтов — результат.

В заключение автор изучает, каким образом можно было бы устроить, чтобы издержки по ремонту покрытия дорог распределялись между участниками транспортного движения пропорционально пользованию дорогами.

Юдит Римлер

Простой метод разграничения количественного и качественного эффекта затрат в агрегированной производственной функции

Автор исходит из того предположения, что затраты имеют положительный качественный эффект в том случае, если их совокупная производительность (сумма эластичности численности рабочей силы и основных фондов) больше единицы, и отрицательный — если она меньше единицы. В том специальном случае, если

совокупная производительность равна единице, затраты имеют лишь чисто количественный эффект. Предполагая далее, что прирост национального дохода, получающийся в результате качественного изменения и складывающийся независимо от него, может быть разграничен на основании производственной эластичности двух видов затрат, можно подсчитать, какая часть изменения темпа роста национального дохода связана с количеством, и какая — с качеством рабочей силы, а также с количественным и качественным изменением основных фондов.

В статье после раздела, в котором излагаются дальнейшие предпосылки применения расчетов, следует изложение метода исчисления, а также толкования и возможности использования получаемых результатов. Далее представляются результаты эмпирического анализа, произведенного с применением изложенного метода.

Каталин Чато

Роль структуры потребления в теории воспроизводства Франсоаза Кенней
(На основе «Табло Экономик»)

Автор анализирует экономическую таблицу руководящей личности физиократов, Кенней — «Табло Экономик». Кенней разработал ряд таких таблиц, из числа которых, по мнению автора, «Формул дю Табло Экономик» может рассматриваться в истории теории как предшественник марксовских схем воспроизводства. В статье подчеркивается, что Кенней подходил к проблеме воспроизводства, не исходя из акций обмена между отдельными индивидуумами, а на макроэкономическом уровне, изучая, каким образом обращается годовой общественный продукт страны между тремя классами (производящим классом, классом землевладельцев и стерильным классом). В системе физиократов воспроизводство тесно взаимосвязано с потреблением: «Воспроизводство и потребления суть взаимные мерила друг друга...» С точки зрения экономического развития не безразлично, в каком направлении происходит сдвиг в потреблении отдельных классов. Согласно теории физиократов, страна богатеет в том случае, если увеличивается удельный вес продуктивной производственной отрасли, сельского хозяйства. Следует достигнуть максимального роста, но с учетом того, что в сельском хозяйстве стоит инвестировать столько и только, сколько оно способно впитать.

Автор изучает «Табло Экономик» в трех ситуациях: в ситуации равновесия (простое воспроизводство), в ситуации «люкс де декорасион» (плохая конъюнктура) и в случае «фаст де сюбсистианс» (хорошая конъюнктура).

В заключение автор останавливается на сегодняшнем значении «Табло Экономик». С идеями Кенней стоит ознакомиться, так как, с одной стороны, их можно рассматривать как ранних предшественников сегодняшних буржуазных теорий роста, а с другой стороны, они имеют отношение и к экономической политике государственного-монопольного капитализма. Абстрагируя от конкретных категорий «Табло Экономик» и изучая лишь его логику, можно сделать важные выводы и для анализа и планирования социалистического воспроизводства.

Шандор Копачи

О конвертируемости

В своей статье в связи с конвертируемостью автор затрагивает лишь те экономические условия, которые связаны с конвертируемостью форинта на капиталистическом рынке. В последние десятилетия конвертируемость, с одной стороны, осуществляется все более органично, с другой стороны же, национальные хозяйства, все в большей мере включающиеся в мировое хозяйство, опущают преимущества, связанные с определенным осуществлением конвертируемости. Попытка осуществления конвертируемости без обеспечения требующихся для этого условий гораздо хуже отсутствия конвертируемости или такой ее степени, которая не достигает обоснованного уровня. Условия конвертируемости зависят от того, как относится уровень развития данной страны к среднему на мировом рынке уровню; на какие виды валютной выручки можно рассчитывать кроме экспорта (приток капитала, туризм, экспорт рабочей силы и т. д.). Осуществление или усиление конвертируемости зависит от структуры платежного баланса, в особенности от того, какое сальдо внешней торговли требуется в нем. Чем менее может последний быть пассивным, тем более ограниченными являются условия конвертируемости на уровне развития, схожим с венгерским.

Альфред Шинкович

Является ли закономерным развитие рынка при социализме?

Автор велет дискуссии с статьей Дюла Вереша «Основная проблема политической экономики социализма по «Грундриссе» К. Маркса». По мнению автора, Вереш упрощает категории рынка и плана, и просто считает несуществующими основные черты их связи. Таким путем приходит Вереш к представлению о рынке, где деньги являются лишь средством расчета и где изменение цен не может играть никакой роли в уравновешивании спроса с предложением.

Эта статья утверждает, что острая конкуренция предприятий имеет большое значение с точки зрения наполнения народнохозяйственного плана реальной сущностью и соперничество, возможно, показывает также в какой области плана допущена ошибка. План и рынок взаимно переходят друг в друга, но каждый из них имеет свою функцию в создании равновесия производства и потребления.

Шинкович не согласен со взглядом, по которому конкуренция регулируемого рынка приведет к анархии, наоборот, он утверждает, что рынок является источником информации о необходимости увеличения или сокращения производства различных товаров, о нужном направлении структуры труда.

Дюла Вереш ошибается в том, что он считает что рынок является несовместимым с социалистическими производственными отношениями. В этой связи автор дискуссионной статьи вспоминает различные мнения, высказанные по поводу НЭП-а и делает вывод, что рынок является органической частью социалистических производственных отношений и социалистической собственности.

В окончании Шинкович занимается проблемами социалистической собственности и констатирует, что владение, центральное управление и общественная собственность средств производства находятся в органической взаимосвязи и рынок является важным элементом трансмиссии между ними.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Károly Németh:

Tasks in economic work

The article is the speech of the author held at the 11th Congress of the HSWP.

The author surveys and appreciates the important economic results achieved since the 10th Congress, but also states that development and increasing demands require much more. Economic activity also has its weaknesses. Their elimination is an urgent task — also because of the unfavourable changes in the international economic background. This means new tasks in many respects not only in the development of the economy, but also for economic control, but it does not require a change in economic policy. The main principles of the economic policy of the party have stood up to the test and may serve as a guideline also in future.

The approved principles and objectives must be implemented in every field more consequentially. The main line remains unchanged, but implementation must flexibly adapt itself to the concrete situations.

The central problem of economic policy and practice is to increase the efficiency of social production in every field of production, in the whole economy.

Béla Csikós-Nagy:

Contributions to the theory of inflation

The author characterizes the rise in the price level as an objective process of our age. He lists the changes in socio-economic relations because of which the value (price) tendencies in the 20th century cannot be explained by relying on criteria valid in the 19th. Following Lerner, he represents the standpoint that a rise in the price level cannot be considered *a priori* as inflation. The rise in the price level is not inflation if it occurs through planned price formation and if incomes policy solves the problem of compensation in harmony with the former. But even with planned price formation there may be suppressed inflation, there may occur manifestations of inflationary pressure. Such are: 1. unplanned rise in the price level thus left out of account in incomes policy; 2. concealed rise of prices; 3. forced purchases; 4. forced savings. It is emphasized by the author that for judging the inflationary pressure occurring in the socialist countries no orientation can be derived from experiences during the war economy in the market-economies, among other things because there is no rationing.

Discussing the questions of resource-wasting in capitalism and socialism, the study explains that the socialist economy must not be judged in the logical system of the free market, because the optimal state can be determined only as a function of social utility, but the order of values of the two socio-economic systems radically differ from each other. Socialism purposefully puts social sovereignty in the place of consumer sovereignty and restricts on this basis the functions of consumer preferences in regulating supply. Therefore, the income-redistributing function of the budget, within it the price subsidies of individual products and services cannot be regarded as having a *a priori* inflationary effect nor interpreted as waste of resources.

In the concluding part the author emphasizes that inflationary pressure—that is: excess demand—is not a necessary rule under socialism.

Gyula Kőszegi:

Transport network and transport costs

The study makes a proposal on how to ease to some extent the tensions deriving from the fast increase of road transportation and the restricted development possibilities.

In the introduction reference is made to the Transport Policy Conception approved by the government and Parliament in 1968 and it is examined statistically what could be implemented in five years from the correctly determined development targets of road transportation. In the author's opinion, as regards satisfaction of transportation needs, there is still much to be done not only in respect of quality but also quantity. From a confrontation of transport performance with inputs into the roads it turns out that inputs are considerably lagging behind the growth of the transport performance (by inputs meaning road construction, modernization and maintenance as well). There are two main reasons: the first is the "open plant" nature of road transportation and the high capital intensity of transport in general and road transport in particular.

Next the relations between transportation costs and the state of the roads — mainly the quality of the surface — are treated. It turns out from the computations of the author that if the costs of covering the road with a 10-cm thick asphalt coating are confronted with the saving in transportation costs deriving from it, such investment would prove to be highly efficient, and result in savings amounting to billions of forints.

Finally the ways are examined in which the costs of repairing the surface can be charged, in proportion of using the roads, to those participating in the traffic.

Judit Rimler:

A simple method for the separation of the quantitative and qualitative effects of inputs in aggregate production functions

The authoress sets out from the assumption that the inputs have a positive qualitative effect if their combined productivity (the sum of the elasticities of employment and fixed assets) is greater than unity and it is negative if smaller than unity. In the special case when the combined productivity is equal to unity, the inputs have exclusively quantitative effect. Assuming further that the increment of national income attributable to the qualitative change

SUMMARY OF THE ARTICLES

and to the effect independent of the change in quality are distributed between the two kinds of inputs according to their production elasticities, it can be worked out what parts of a given change in the growth rate of national income can be related to changes in the quantity and quality of labour and to those in the quantity and quality of fixed assets.

The part of the article dealing with further conditions of using the computations is followed by a treatment of the method of computation, and of the interpretation and usability of the results obtained. After that the results of the empirical analysis illustrating the method are reviewed.

Katalin Csató:

The role of the consumption pattern in the reproduction theory of François Quesnay (Based on the Tableau Économique)

The author analyses the pioneering venture of Quesnay, leader of the physiocrats, i. e. the Tableau Économique. Quesnay left several such tables, from among them — in the author's opinion — it is the Formule du Tableau Économique which may be considered as a theoretical antecedent of the Marxian schemes of reproduction. The article stresses that Quesnay approached the problem of reproduction not by starting from the exchange transactions of the individuals, but on a macroeconomic level, examining the circulation of the annual product of a country among the three classes of society (productive class, landowner class and sterile class). In the physiocratic system reproduction is closely related to consumption: „Reproduction and consumption are mutually each other's measures...". From the viewpoint of economic development it is not immaterial in what direction the consumption of the individual classes will shift; according to the physiocratic concept the country becomes richer if the share of the productive branch i. e. of agriculture, increases. Maximum of growth must be achieved, considering however, that it is worth to invest into agriculture as much, but only as much, as it can absorb.

The authoress examines the Tableau Économique in three situations; in equilibrium (simple reproduction), in the case of „luxe de décoration" (bad business), and in that of „fast de subsistance" (good business).

Finally, the importance of the Tableau Économique for the present is dealt with. It is worth while to get acquainted with the ideas of Quesnay on the one hand, they may be considered as early antecedents of the growth theories of today and, on the other hand, they also touch on the economic policy of state monopoly capitalism. If we abstract from Quesnay's concrete categories, and retain only his logic, important conclusions may be derived for the analysis and planning of socialist reproduction.

Sándor Kopátsy:

On convertibility

The article discusses the economic conditions related to the convertibility of the forint on the capitalist markets. In the last decades convertibility is asserted with growing restrictions, while the economies, joining more and more the world economy, feel the advantages accompanying a certain realization of convertibility. Attempt at convertibility without securing the necessary conditions is much worse than lack of convertibility or its lower than justified degree. The conditions of convertibility depend on the relation of the country's economic development level to the average asserted on the world market and on the foreign exchange receipts that may be reckoned with in addition to exports (capital flows, tourism, labour export etc.). Realization of convertibility or its increase depends on the structure of the balance of payments, particularly on the balance of trade needed. The less the latter can be in deficit, the more restricted are the conditions of convertibility on a development level similar to ours.

Alfréd Sinkovics:

Is the development of the market a necessity under socialism?

The author argues with an article by Gyula Vörös, entitled: "The basic problem of the political economy of socialism, following the *Grundrisse* by Marx". According to the author of the present article Vörös simplifies the categories of plan and market, and considers the essential aspects of their relations to be non-existent. He arrives in this way to an idea of the market where money is a mere tool of accounting and where the development of prices may have no role in balancing demand and supply.

According to the author a sharp competition among the enterprises has a great role in filling the economy-wide plans with real contents and competition can also show in which plan were errors made. The plan and the market mutually overlap, but both have independent functions in creating equilibrium between production and consumption.

The author does not accept the idea that the competition on the regulated market would involve anarchy, on the contrary: the market is the field which can provide information about the necessary increase or reduction of the production of various commodities, and about the directions to be followed in the job structure.

Vörös is wrong in considering the market to be incompatible with the socialist relations of production. The author of the present article quotes various ideas in this respect from the debates about the NEP and takes the standpoint that the market is an organic part of the socialist relations of production and ownership. In conclusion, problems of the socialist relations of ownership are dealt with. It is established that the possession, central control and the public ownership of the means of production are in mutual interaction and the market is an important element of mediation between them.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK TARTALMÁBÓL

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ

1975. évi 2. sz.

Nyikiforov L.: A falu és város közötti társadalmi-gazdasági különbségek leküzdése
Pavlenko, V.: Az ágazati és területi tervezés egyesítése

Stanszkij, V.: A beruházások tényleges hatékonysága (A vaskohászat példáján)

Merkin, R.: A beruházási hatékonyság tervezésének tökéletesítése

Liszician, N.: A forgóeszközök pénzügyi forrásai

Dadajan, V.: A szocialista gazdaság makromodellezése

Kudrin, B.: A talajjavítás és gazdaságtana a Szovjetunióban

Sintjapin, Ju.—Frumkin, B.: Agráripari komplexum az európai KGST-országokban

Siskov, Ju.: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok és a gazdasági integráció két típusa

Sehet, N.: Munka — a gazdasági viszonyok anyagi alapja

Komarov, V.: A szolgáltatási szféra és a társadalmi termelés hatékonysága

Lapsin, Ju.: Az információgyűjtés és -feldolgozás összállami automatizált rendszerének létrehozása és fejlesztése

Cikkszemle a gazdasági mechanizmus tökéletesítéséről

Moszkvin, Sz.: A termékminőség, a termelési és a fogyasztási struktúra tervezése

Virabov, Sz.: Teljesebb mértékben kell kihasználnunk a termelés tartalékait

Kogan, Je.: A baráti országok társadalmi-gazdasági politikájának problémái

Vasziljev, Ju.: Szovjet-svéd szimpózium

Pierzchalowa, B.: A gazdasági-pénzügyi rendszer tökéletesítésének néhány problémája állami kereskedelmi és vendéglátóipari vállalatokban

Pierscionek, Z.: Az iparági termelés optimális rövid időszakú tervezési feladatának modellje

Rapacki, R.—Szostak, M.: Latin-amerikai országok tapasztalatai a gazdasági tervezés területén

Néhány adat a gazdasági helyzetről és a tervteljesítés lefolyásáról

Планово стопанство

1975. évi 1. sz.

Spatov, I.: A Bolgár Népköztársaság 1975. évi társadalmi-gazdasági fejlődésének terve — konkrét program a XI. kongresszus méltó fogadására

Ivanova, V.—Atanaszov, B.: A KGST-tagországok nemzetközi piacának tökéletesítésével kapcsolatos problémák

Sismanov, T.: Módszertani problémák az anyagi-műszaki ellátás beruházásai gazdasági hatékonyságának meghatározásánál

Argirov, M.: Az anyagi ráfordítások csökkentésének tényezői a gépgyártásban

Kosztadinov, J.: A nemzeti agrár-ipari komplexumok összetételének, szervezeti struktúrájának és méreteinek meghatározásáról

Bozukov, N.: A jövedelmezőség szerepe a mezőgazdaságot irányító gazdasági mechanizmusban

Danev, G.: Vizsgálatok a fémalap megállapítására a Bolgár Népköztársaságban

Bojcssev, I.: Rayonizálás és gyártmányszakosodás a tejiparban

A tervezézetessel foglalkozó KGST-bizottság munkájáról

Bolcssev, K.—Vladov, V.—Aszjonov, D.: Ifjú-sági tudományos-technikai szimpózium — az alkotó szellemű megnyilvánulások sikeres formája

economia y desarrollo

1974. évi 26. sz.

Castro, Raul: A népi hatalom szervei, az államapparátus decentralizációja
Sotolongo, Pedro Luis: A tudományos kutatás középtávú tervezése

Ferran Oliva, Juan: A cukornád-termesztés hozamának dinamikája az egyes országokban
Ortiz Manuel—Fernandez de Bulnes, Carlos: A beruházások gazdasági értékelése és idő-szerűsége

Rodriguez, Jose Luis: Az alulfejlettség és a kapitalizmus: Megjegyzések egy későbbi szintézishez

1975. évi 1. sz.

A meggyorsított fejlesztés ötödik éve
Muszkiet, T.: A lengyel bányászat a népi Lengyelország 30 éve alatt

Pohorille, M.: Az egyéni és a társadalmi fogyasztás strukturális változásainak tendenciái

Izmailova, M.: A regionális gazdasági struktúra összehasonlító hatékonyságáról

Graczykowski, J.: A bydgoszcai vajdaság mint többfunkciós régió fejlődése

Rutkouski, W.: A foglalkoztatottak képzettségi-szakmai struktúráját alakító tényezők

Poznanski, M.—Wit, Z.: A innovációs folyamatok kérdései kezdeményező egységekben

Elíanov, Anatol: A tudományos technikai forradalom és a gyengén fejlett országok társadalmi-gazdasági problémái

Lopez, Reynoldo—Romero, Oscar: Egy elektronikus számítógépi programnyelvről
Maicas, Zoila Gonzalez: Az Európai Gazdasági Közösség, II. rész

A latin-amerikai integráció és a gazdasági fejlődés

POLITICKÁ EKONOMIE

1975. évi 2. sz.

Vintrová, R.: A termelés anyagigényességének csökkentése — egyetlen lehetséges növekedési stratégia

Lvov, D. Sz.: Az új technika népgazdasági gazdasági hatékonyságának meghatározási módszertanáról

Tikal, S.: A tőkés valutáris integráció problémái és kilátásai

Gürlichová, S.: Kritikai megjegyzések a társadalmi-gazdasági kritériumoknak a polgári „jóléti gazdaságban” alkalmazott módjához

Bavlinka, J.: A vállalat relatív gazdasági önállósága mérvének néhány kritériuma

Dyba, K.: A külkereskedelem és a termelés ágazaton belüli szakosítási folyamatának mérése

A. Romanec 60 éves

Dvořák, J.: A társadalmi-gazdasági politika időszervi kérdései a KGST tagállamaiban és Jugoszláviában

Izák, V.: A multiplikátor elmélete és a szocialista gazdaság

ИКОНОМИЧЕСКА МИСЪЛ

1975. évi 3. sz.

Atanaszov, B.: Az árak képzésének és alkalmazásának módszertani problémái szocialista nemzetközi vállalatoknál

Gjulmezov, L.: A mezőgazdasági termelés további társadalmisítása és a szövetkezeti tulajdon további fejlesztése

Georgiev, R.: Az egységes információs nyelv gazdaságban való alkalmazásának módszertani problémái

Konarev, A.: Az ipari ágazat területi szervezeteinek elemzési problémái

Canev, N.: A világkereskedelmi flotta főbb fejlődési tendenciái

Behar, N.: Környezetvédelem és gazdasági növekedés a kapitalizmusban

Vaszilev, V.: A tervszerű árképzés önköltség-jellemzői

Rizov, Szt.: A szocialista társadalom létrehozásának és fejlesztésének társadalmi-gazdasági problémái Bulgáriában

Grozdanov, K.: Szocialista gazdasági integráció — a fejlődés fő iránya

Vacev, N.: A KGST-tagországokban végrehajtott gazdasági reformok pénzügyi problémái

Anacszkova, Vr.: A tudományos-műszaki haladás hatékonysága és a hatékonyság fokozásának tényezői

Rangelova, R.: Programcélos megközelítés a gazdasági irányításban és ennek matematikai bázisa

PLÁNOVANÉ HOSPODÁŘSTVÍ

1975. évi 2. sz.

Rázl, S.: Az idei fő gazdasági feladatok a Cseh Szocialista Köztársaság területén

Martinka K.: Sikeresen zárjuk le Szlovákiában az öt éves terv befejező szakaszát

Interjú az idei tervről

Mitro, J.: Az 1975. évi gazdasági tervek valutáris szempontból nézve

Bartunek, J.—Pytel, J.: Mezőgazdasági termelés és az élelmiszer-fogyasztás növekedése

Michalec, J.: A CSSZSZK hidroenergetikája és elektroenergetikai helyzete

Kresák, J.: Szocialista gazdasági integráció és a csehszlovák tervezési metodika

Hiršl, M.: A lakosság társadalmi fogyasztásának fejlődése 1946-tól 1972-ig a CSSZSZK-ban

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Budapest V., Münnich F. u. 18. III. emelet — Telefon: 313-975, 318-326

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010

Terjedelme: 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1975. március 25.

75.0431 — Kossuth Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Monori István vezérigazgató

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010, postacím: 1363

Budapest, Postafiók 24. — Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488; az AKADÉMIAI KÖNYVES-

BOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612, postacím: 1368 Budapest, Postafiók

236. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta

hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. Posta-

cím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKH 215-96162

pénzforgalmi jelzőszámára. — Előfizetési díj egy évre 132 forint.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A tartalomból

st
HUSZÁR ISTVÁN:

Három évtized néhány tanulságáról

ERDŐS PÉTER:

A forgalmi költségek és az adók közti analógiáról

FERGE ZSUZSA:

Társadalompolitika, szociálpolitika
és a központosított újraelosztás típusai

BAUER TAMÁS:

A vállalatok ellentmondásos helyzete a magyar
gazdasági mechanizmusban

KISS TIBOR:

Nemzetközi tervezési együttműködés
a KGST-ben

CSILLAG ISTVÁN:

A „megosztott” termelési viszonyok
elméletéhez

6

XXII. évfolyam

1975. június

77/44

TARTALOM

<i>Huszár István</i> : Három évtized néhány tanulságáról	681	
<i>Erdős Péter</i> : A forgalmi költségek és az adók közti analógiáról	694	
<i>Ferge Zsuzsa</i> : Társadalompolitika, szociálpolitika és a közpon- tosított újraelosztás típusai	709	
<i>Bauer Tamás</i> : A vállalatok ellentmondásos helyzete a magyar gazdasági mechanizmusban	725	
<i>Kiss Tibor</i> : Nemzetközi tervezési együttműködés a KGST-ben	736	
V I T A		
<i>Csillag István</i> : A „megosztott” termelési viszonyok elméletéhez	754	
S Z E M L E		
A munkaerő szakmai mobilitása (<i>Viszt Erzsébet</i>)	769	
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ		
Integráció a mezőgazdaság és a népgazdaság más ágai között (<i>Fekete György</i>)	779	
FOLYÓIRATSZEMLE		782
Infláció és a mai kapitalizmus — Józef Pinkowski: A kezde- ményező egységek tapasztalatai és feladatai — Manfred Hol- thus—Georg Koopmann: Multinacionális vállalatok az EGK-ban		
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ		
J. K. Galbraith: Közgazdaságtan és a társadalmi cél (<i>Zelkó Lajos</i>)	788	
Hajtó Aurél—Terplán Kornél: A dinamikus termelésirányítás modulrendszere (<i>Papp Endre</i>)	799	
A cikkek orosz és angol nyelvű rövid tartalmi kivonata	801	
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK TARTALMÁBÓL	806	

E SZÁM SZERZŐI:

Bauer Tamás, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Csillag István**, a Pénzügy-
minisztérium Államigazgatási Szervezési Intézetének munkatársa; **dr. Erdős Péter** akadémiai
levelező tag, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos tanácsadója; **dr. Fekete György**
kandidátus, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Mérnök- és Vezetőtovábbképző
Intézetének egyetemi tanára; **dr. Ferge Zsuzsa** kandidátus, az MTA Szociológiai Kutatócso-
portjának osztályvezetője; **Huszár István**, a Minisztertanács elnökhelyettese; **dr. Kiss Tibor**,
a közgazdaságtudományok doktora, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének fő-
osztályvezető-helyettese; **Papp Endre**, az Országos Anyag- és Árhivatal munkatársa; **Viszt
Erzsébet**, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának munkatársa; **dr. Zelkó Lajos** kandi-
dátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovics Mária, **Bognár József**, **Csendes Béla**, **Csikós-Nagy Béla**, **Erdős Péter**,
Fekete Ferenc, **Friss István** (elnök), **Ganczer Sándor**, **Hetényi István**, **Huszár István**,
Káplár József, **Kornai János**, **Megyeri Endre**, **Nagy Tamás**, **Sipos Aladár**, **Szabó
Kálmán**, **Szamuely László**, **Vincze Imre**, **Zsarnóczai Sándor** (főszerkesztő)

24 cic glw

pt kurz 1972

HUSZÁR ISTVÁN:

gyarmati Hármas évvel fott kurz
Három évtized néhány tanulságáról*]

„Így lettünk végre mi hű meghallói a törvényeknek.”

József Attila

Az eltelt három évtized — manapság alig egy fél emberöltő — újra és újra napirendre tűzi a felszabadult Magyarország történelmének tudományos igényű elemzését. Ezekben az analízisekben bizonyára ott rejtőzik a kortársi szubjektivizmus és a történeti távlat hiánya, de az események sokasága, a változás mérete és nagyszerűsége, nem utolsósorban pedig a múltra támaszkodó jövőnk tervezése, mérleg készítésére készítet. Periódusokat határoltunk el; politikai, gazdasági és társadalmi összefüggéseket kutatunk; úgy magyarázzuk a tegnapot, hogy holnap ismét sikeret érjünk el, s a tegnapi hibáit elkerüljük.

Ha megkíséreljük a három évtized gazdasági fejlődésének legkiemelkedőbb tanulságait levonni, azzal a nehézséggel kell megküzdenünk, hogy a gazdasági fejlődés önmagában nem, vagy csak alig magyarázható, és önmagával nem, vagy nem is teljesen mérhető. Politika, gazdaság és társadalom oly szorosan összefüggnek, hogy csak fontosságuk sorrendjét tudjuk meghatározni — az elsőbbség a politikát illeti meg — és az egyiket mindig leginkább a másik kettővel mérhetjük.

Nem vállalkozhatunk gazdasági fejlődésünk, eredményeink rendszeres felsorolására. Néhány legjellemzőbb és talán legtanulságosabb mozzanatánál azonban — éppen jövőbeli fejlődésünk érdekében — érdemes elidőzni.

∫ Ahonnan elindultunk ... ∫

fett

A háború előtti Magyarország társadalmi viszonyait összefoglalóan a feudális rend erős maradványai, a tőkés társadalmi berendezkedés, a szélsőséges osztálykülönbségek és ellentmondások, a nagyfokú hierarchizálás jellemezte. Ezeknek a viszonyoknak megfelelő volt a politikai berendezkedés is: diktatórikus, fasiszta államhatalom, a demokratikus jogok és intézmények szinte teljes hiánya. A politikai és társadalmi viszonyoknak alapja is, tehát oka is, valamint következménye is volt az ország gazdasági helyzete, az alacsony színvonal, a deformálódott szerkezet, amely a rendkívül lassú fejlődés miatt alig változott.

* A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Tanácsa és a Magyar Közgazdasági Társaság által hazánk felszabadulásának 30. évfordulójára rendezett tudományos ülésszakon 1975. április 21-én elhangzott megnyitó előadás alapján.

np

Ez a régi, mintegy a középkorból ittfelejtett és a kizsákmányoló osztályok kiváltságait kegyetlen terrorral őrző, történelmileg elavult rendszer a II. világháború után csaknem teljesen megsemmisült. A teljes vagy csaknem teljes pusztuláshoz maga a társadalmi-politikai rendszer is nagymértékben hozzájárult azzal, hogy csatlakozott a fasiszta hatalmakhoz a Szovjetunió és szövetségesei elleni háborújában és azzal, hogy a történelmileg utolsó pillanatban sem volt képes a Szovjetunióval való megegyezésre, a nemzet érdekében való cselekvésre. A régi rendszer összeomlásának döntő tényezője a Szovjet Hadseregnek a faszizmus felett aratott győzelemsorozata volt, amelynek során 194 napos harcot vívott hazánk felszabadításáért, kiűzte a hitleri megszálló csapatokat Magyarországról, megsemmisítette a Horthy-faszizmus hadi- és államgépezetét, egyben döntő csapást mért a magyar uralkodó osztályok hatalmára. Mindehhez hozzátehetjük, hogy a Szovjetunió — Kelet-Európa népeinek nagy szerencséjére, s betartva a II. világháború alatt kötött nemzetközi egyezményeket — a faszizmus ellen harcoló szövetséges hatalmak közül a legkövetkezetesebben törekedett a faszizmus, a reakció erőinek és intézményeinek felszámolására, s hogy a Szovjetunió — beleértve a még harcoló, az internacionalizmus alapján álló fegyveres erőit is — a felszabadítás első napjaitól kezdve nagy segítséget adott a gazdasági élet megindításához, a helyreállításához.

Ezek a tényezők azt eredményezték, hogy a felszabadulás után tulajdonképpen nem volt olyan alternatíva Magyarországon, amely a régi társadalmi-politikai-gazdasági rendhez való visszatérést jelentette volna. A tényleges alternatíva a polgári demokratikus vagy a népi demokratikus kibontakozásban volt. Azt, hogy végül is a népi demokratikus fejlődés útjára léptünk, alapvetően a marxista—leninista párt vezető szerepe, a magyar munkásosztály és a magyar dolgozók politikai érettsége biztosította. A Magyar Kommunista Párt ugyanis nem egyszerűen egy volt a négy koalíciós párt közül, hanem az a párt volt, amelynek volt egyértelmű stratégiai célja, kiváló taktikával a döntő politikai, gazdasági és társadalmi feladatok megoldására tudta összpontosítani erőit, s képes volt széles tömegek megnyerésére és mozgósítására. A pártot erre a marxista—leninista elmélet és az elméletnek a konkrét gyakorlati helyzethez való alkalmazása tette képessé.

A magyar munkásosztály, a magyar dolgozók politikai érettségét bizonyítja először is az, hogy röviddel a felszabadulás után, az 1945 novemberében lezajlott országgyűlési választásokon a választók többsége az új rend, a társadalmi-gazdasági haladás mellett tett hitet. Ne feledjük, hogy az ezeréves per eldőlte, a földreform után vagyunk. Megalakultak az üzemi bizottságok. Nos, ezeken a novemberi választásokon a későbbi baloldali blokk pártjai — a két munkáspárt és a parasztpárt — megszerezték a szavazatok 42 százalékát. A Kisgazdapártra szavazóknak, ha nem is számítható, de kétségtelenül jelentős része ugyancsak ennek a pártnak a népi demokratikus irányzatát támogatta. Bizonyára nem tekinthető túlzásnak, hanem inkább alábecsülésnek, ha az e pártra szavazók legalább egyötödét ilyennek tekintjük. De ez, a baloldali pártok szavazataival együtt már a többséget jelentette, ami a további hónapok és évek során egyértelműen be is bizonyosodott. Ez a többség biztosította a szilárd hátteret a munkásosztálynak azokhoz a nagyszabású politikai ak-

ciókhoz, amelyekkel a Kommünista Párt felhívására, a kritikus időszakban sikerült megghiúsítani a reakció ellentámadásait és biztosítani az előrehaladást.

Határozott vezetés, aktív tömegek

A felszabadulás és az azt követő politikai harcok idején is és a későbbiekben is, a proletárdiktatúra megeremtésétől napjainkig fejlődésünknek ez a két, meghatározó jelentőségű, állandóan ható tényezője volt: a párt helyes általános elvi és konkrét gyakorlati politikája és a munkásosztály, valamint a vele szövetséges dolgozó rétegek cselekvő részvétele a gazdasági, társadalmi, politikai küzdelmekben, a szocialista célok megvalósításában. Számunkra nemcsak kézenfekvő elméleti, logikai következtetés, hanem szigorú gyakorlati tapasztalat is, hogy e két tényező együtthatása nagyszerű eredményekhez vezet, összhangjuk megbomlása viszont súlyos gazdasági károk mellett a politikai hatalom megingását is előidézheti. Ilyen problémákkal kell megküzdenünk akkor is, ha e komponensek belül vétünk hibákat. Az ilyen hibák ugyanis szintén az összhang megbomlásához vezetnek.

Nota bene: ebben a talán legfőbb összefüggésben gazdasági fejlődésünknek a felszabadulás óta eltelt 30 éves története egyben a politikai küzdelem, a politikai harc vagy csak egyszerűen a politika három évtizedes történelme, amelynek voltak különösen kiélezett szakaszai is. Népünknek nagy szerencséje, a gazdasági sikereknek döntő forrása, hogy immár az időszak nagyobbik feléről, az elmúlt 18 évről elmondhatjuk: politikánk s benne gazdaságpolitikánk következetes, mentes voluntarista túlzásoktól, helyesen ismeri fel a nemzetközi és a hazai realitásokat, sikerrel határozza meg a szocialista fejlődés stratégiai céljait és taktikai lépéseit.

A békés építőmunka három évtizedében a magyar gazdaságban az újszerű és a gyors fejlődés szükségszerű velejárójaként sok változás zajlott le. E változások során sok új, korábban nem vagy alig ismert gazdasági jelenség keletkezett, ezek egy része fejlődésünk későbbi szakaszán eltűnt, más része megerősödött stb. Minden változás, minden új és kevésbé új jelenség határozott magatartást kívánt meg az ország és közelebbről a gazdaság irányításától, vezetésétől. Emellett minden nagyobb horderejű gazdaságpolitikai döntésnek megvolt és megvan a politikai jelentősége, következménye, visszhangja.

Ezek között a rendkívül bonyolult feltételek között nem volt könnyű eligazodni. Igaz, rendelkezésünkre álltak a szocializmus építésének szovjet tapasztalatai, és ezekből mi bőségesen merítettünk. Nem lehet túlbecsülni ezeknek a tapasztalatoknak a jelentőségét felszabadulás utáni fejlődésünkben. Emellett azonban gyorsan bebizonyosodott az is, hogy ezeket a tapasztalatokat a sok szempontból különböző külső és belső társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok figyelembevételével kell értelmezni, értékelni és alkalmazni. Pártunk politikájában kifejeződnek a marxizmus—leninizmus elvei, a szocializmus építésének általános törvényszerűségei, amit hazai adottságainkat figyelembe véve alkalmazunk. Mindez hozzáértő, alkotó tevékenységet követelt és követel meg. Az esetek túlnyomó többségében ez az alkotás volt jellemző tevékenységünkre.

Amikor hiányzott, tévútra kerültünk. Mind a negatív, mind a pozitív előjelű tapasztalat azt hangsúlyozza, hogy a jövőben is a társadalmi-gazdasági fejlődés e dialektikájának felismerése alapján lehet és kell a gazdasági életet irányítani.

Fejlődő intézményrendszer, izmosodó termelőerők

Ez azonban természetesen csak keret, általános alap, amelyre az adott gazdasági feladatok megoldásakor a gazdaságpolitika támaszkodik. A konkrét gazdaságpolitikai intézkedések másik kiinduló alapja a párt általános politikai irányvonala és az annak érdekében elfogadott társadalmi és gazdaságpolitikai célkitűzések. A feladatok végrehajtása a szocialista államra és annak gazdaságirányító apparátusára hárul, megvalósítása pedig a gazdálkodó szervezetekre, az azokban tevékenykedő emberekre. S itt is — minden múltbeli és meglévő gondunk, bajunk ellenére — arról szólhatunk, hogy időben létrejött a szocialista gazdaság intézményi rendszere, lényegében minden időszakban megfelelt a változó követelményeknek, segítette a szocialista termelési viszonyok létrejöttét, megszilárdítását, a termelőerők fejlődését.

A szocialista termelési viszonyok kialakulása, fejlődése, megszilárdulása alapján, a szocialista állam tudatos gazdaságpolitikájának eredményeként nagymértékben fokozódott a társadalmi termelés, amit legösszefoglalóbban az fejez ki, hogy nemzeti jövedelmünk majdnem ötszöröse a háború előttinek. A termelés növekedésének alapja a termelőerők fejlődése volt.

A termelőerők fejlesztésének kiinduló bázisa rendkívül kedvezőtlen volt. Az ország gazdasági szerkezete a felszabadulás előtt közismerten nem felelt meg a korabeli modern gazdaság követelményeinek. Hazánk elmaradott agrár-ipari ország volt, a mezőgazdaság foglalkoztatta az ország lakosságának csaknem a felét. Az ipar korszerűtlen technikával dolgozott, alacsony volt a gyártmányszakosítás foka, a gyártmánystruktúra a háborús gazdaság jegyeit viselte magán. Az ország munkaerőhelyzetét a foglalkoztatottság alacsony szintje az iparban és a mezőgazdaságban, a többi ágazatban is, korszerűtlen szakmai struktúra jellemezte. A gazdaságot emellett súlyosan érintette a háború. Súlyosbította a helyzetet a nagymérvű és a háború után különösen felgyorsult infláció. A fejlődés az élet elemi feltételeinek megteremtésével kezdődött, majd a földreformmal, a stabilizációval, az újjáépítéssel és a tőkés tulajdonviszonyok felszámolásával folytatódott. 1949-ig — a hároméves terv keretében szervezett nagyarányú rekonstrukciós munkával — a háborús pusztítások nyomait jórészt eltüntettük.

A szocialista építés időszakában a termelőerők fejlesztésének lényeges célja volt a népgazdaság szerkezetének átalakítása, a teljes foglalkoztatottság megvalósítása, a társadalmi termelés hatékonyságának növelése, elsősorban a modern technika és technológia elterjesztése, valamint a munkaerő szakképzettségének fokozása útján.

A népgazdaságban eszközölt beruházások nyomán az ország állóeszköz-állománya 1950-hez képest csaknem háromszorosára nőtt, ezen belül az anyagi ágazatoké három és félszeresre — az iparé több mint hat-

szorosra — emelkedett. A keresők száma több mint egy millióval emelkedett, elsősorban a női munkaerőnek a termelő munkába való fokozódó bekapcsolásával. Jelentősen változott az aktív keresők ágazatok közötti megoszlása. A mezőgazdaságban ez idő szerint kereken egy millióval kevesebben dolgoznak, mint 1949-ben.

Az extenzív és az intenzív fejlődés szakaszai

Az időszak a termelőerők fejlődését jellemző domináns vonások alapján két nagyobb szakaszra osztható. A termelőerők fejlesztésének *extenzívnek* nevezett szakaszában a szocialista gazdaság alapjait teremtettük meg. A fejlesztés *intenzívnek* jellemzett szakasza a hatvanas évtized közepétől kezdődött. Természetesen a különböző szakaszok nem zárulnak mereven egy-egy évvel. A társadalmi termelés és fejlesztés bonyolult folyamatában egyik-másik vonás korábban vagy későbbben észlelhető, és a népgazdaság különböző területein eltérő intenzitású volt. Mindenesetre, az elmúlt tíz esztendő már lényegében az jellemezte, hogy kimerültek a gazdasági növekedés korábbi, viszonylag könnyen igénybevehető erőforrásai.

Az első időszakban a fő feladat a gazdaság szocialista átszervezése és az iparosítás volt. Az iparosítás e korai szakaszában a lakosság teljes foglalkoztatásának programját valósítottuk meg. Mivel a fejlesztésre fordítható eszközök és erők viszonylag kicsik voltak (annak ellenére, hogy egy-egy időszakban a nemzeti jövedelem túlságosan nagy hányadát fordítottuk beruházásokra, s emiatt az életszínvonal csökkent) a termelőerők ún. egyszerű bővítése (az extenzív fejlesztés) került napirendre. A beruházási politika sokszor a már elért technikai színvonalon bővítette a kapacitást, teremtett új munkahelyeket — alapvetően az iparban. A termelési szerkezet átalakítása ezért oly módon ment végbe, hogy egyes elmaradott ágazatok (például a mezőgazdaság, a közlekedés, a szolgáltatás) alig fejlődtek.

Az iparon belül a beruházások elsősorban a nehézipar termelésének gyors növelését alapozták meg, míg a könnyű- és élelmiszeripari ágazatok fejlesztése, illetve korszerűsítése elmaradt. Az ipari termelés növekedésének több, mint a fele a foglalkoztatottak számának emelkedéséből származott.

Módosult a helyzet a hatvanas évektől: az ipari beruházásokban egyre inkább előtérbe került a termelőkénség fokozásának igénye. A népgazdasági beruházásokon belül csökkent az ipari beruházások részesedése, míg a mezőgazdasági beruházásoké nőtt. A gazdasági növekedés üteme valamelyest mérséklődött, a fogyasztás-felhalmozás aránya lényegében stabilizálódott, a lakosság jövedelme és fogyasztása folyamatosan, évről évre növekedett; a beruházásokból több jutott az iparon kívüli ágazatoknak, sőt az ún. nem termelő szférának is, ugyanakkor meggyorsult a termelőerők korszerűsítési folyamata. Az újonnan létesített ipari és nem ipari létesítmények lényegében a kor színvonalán épültek, de a régi üzemek nagy részében is a technológiai berendezések viszonylag gyors korszerűsítése ment végbe. Javult, korszerűbbé vált a termelés ágazati és termékszerkezete, fejlesztési irányaink jobban igazodnak hazai lehetőségeinkhez is, a nemzetközi tendenciákhoz is.

A mezőgazdaságban, különösen miután a szocialista termelési viszonyok az időszak közepe táján uralkodókká váltak, a termelőerők fejlesztésével kellett pótolni a mezőgazdaságtól elvont munkaerőt, és fel kellett váltani az állati vonóerőt gépi vonóerővel. A mezőgazdasági beruházások jelentős részét ebben az időben ezek a pótlások kötötték le, bővítésre viszonylag keveset fordíthattunk. A korszerű termelési eljárások meghonosítása lényegében csak a folyó tervidőszakban kezdődött meg.

A magyar gazdaság 30 év alatt — mind a gazdaság méreteit, mind műszaki-gazdasági színvonalát tekintve — közeledett a gazdaságilag fejlett országokhoz. Ennek ellenére, a termelőerők fejlődése nem volt eléggé hatékony.

— Az iparban a rekonstrukciók nem kapcsolódtak eléggé a gépállomány korszerűsítéséhez. A technikát — avulófélben levő gépek beszerzésével — gyakran konzerváltuk.

— A műszaki fejlődés az egyes ipari alágazatokban egyenetlen volt. Gyors volt a fejlődés a gyógyszeriparban, a vegyipar nagyrésztében és az alumíniumiparban, a gépiparban azonban több fontos gyártmány korszerűsítése nem volt kielégítő.

— A korszerű gépi berendezések kihasználási foka — külföldi adatokkal egybevetve — nem kielégítő, a termelésszervezés pedig a gépesítési színvonaltól is elmarad.

— Elsősorban a főbb munkafolyamatok gépesítése gyorsult meg, míg a termelést kiegészítő és járulékos folyamatok gépesítésében sok lehetőség kihasználatlan maradt.

— A mezőgazdaságban a munkagépek állománya főként a növénytermesztésben nőtt. A korszerű technológiai folyamatok kezdő és befejező szakaszában — az anyagmozgatásban és a csomagolásban — mind az iparban, mind a mezőgazdaságban a gyakran félévszázados technika maradt uralkodó. Számítások szerint az anyagmozgatásra fordított idő a teljes munkafolyamatnak az iparban egynegyedét, a mezőgazdaságban 40%-át is eléri. Így az intenzívebb fejlesztési szakaszban ez lehet a munkatermelékenység növelésének egyik legjelentősebb forrása.

— A népgazdaság fejlődése és a nemzetközi munkakapcsolatok bővülése nyomán növelni kellett a szállítási teljesítményeket is. A közlekedés fejlesztésére azonban az elmúlt 30 évben a szükségesnél kevesebb gondot fordítottunk. Ez gyakran a szállítások termelést akadályozó, késedelmes teljesítéséhez vezetett. A vasúti pályák és a vasúti járműpark korszerűsítése mellett a tehergépkocsi-állomány korösszetételének és használhatósági fokának növelésére csak a legutóbbi években került sor.

— A termelőerők területi elhelyezkedésének problémáját a szocialista gazdálkodás első időszakától kezdve napirenden tartottuk. A munkaerőforrások ésszerű kihasználását biztosító tudatos beruházási politikára azonban csak a hatvanas évektől, főként a IV. ötéves terv időszakában került sor: ettől kezdve figyelhető meg az ipari termelőerők dinamikus növekedése a kevésbé iparosodott megyékben. A központi fejlesztési eszközök területi elosztásában továbbra is probléma, hogy az ipari üzemek létesítése ne a hagyományos ipari területek korszerűtlen termelési eszközeinek, illetve a gazdaságtalan profiloknak a vidéki kihelyezését, hanem a korszerű technika meghonosítását jelentse.

Tudomány, műszaki fejlődés, nemzetközi együttműködés

A termelőerők fejlődésének fontos bázisa a tudományos kutatásra fordított eszközök és a tudományos kutatók koncentrációja. A műszaki-gazdasági fejlesztést célzó kutatások központi szervezése a 60-as évek elején lendült fel. A tudományos kutatás személyi és tárgyi feltételeinek javulását jelzi, hogy 1966-ban a kutatóhelyek dolgozóinak száma már meghaladta az 50 ezer főt (az aktív keresők 1 százalékát), a kutatásra fordított összeg pedig a 4 milliárd forintot (a nemzeti jövedelem 2,3 százalékát). A tudományos kutatás fejlődése a 60-as évek végén meggyorsult. 1974-ben a kutatóhelyi dolgozók száma meghaladta a 80 ezer főt, a kutatási ráfordítások összege a 12 milliárd forintot (a nemzeti jövedelem 3 százalékát).

Az eddigi eredmények azonban a technikai forradalom időszakában nem elégségesek. A műszaki célszerűség érvényesüléséhez és a fejlesztés társadalmi hasznosságának eléréséhez további előrehaladás szükséges a tudományos kutatásban. A fejlesztés jelenlegi intenzív szakaszában a kutatásra elkülönített szellemi és anyagi erőknél — mind volumenükben, mind arányukban — növekedniük kell. Ennél is fontosabb, hogy a termelés és a kutatás kapcsolatát szorossá tegyünk, hogy meggyorsítsuk a kutatási eredmények gyakorlati elterjesztését. Erre — a gyógyszeripar mellett — jó példa a számítástechnikai program kibontakozása során a nemzetközi munkamegosztás, a tudományos kutatás és a gyakorlati alkalmazás között kialakult szoros egység.

Műszaki fejlődésünk s ezzel összefüggésben gazdasági haladásunk hatékonyabbá tételének nagy és ez ideig részben kihasználatlanul maradt lehetőségei rejlenek a nemzetközi együttműködés különböző formáinak kiaknázásában. Létrejöttek és részben realizálódtak a KGST keretében a hosszú távú műszaki-fejlesztési megállapodások. Nő a nemzetközi együttműködés keretében kidolgozásra kerülő témák száma, bár arányuk még mindig meglehetősen alacsony. Emellett a fejlesztési ráfordítások hatékony felhasználása lehet a licencek — összehangolt — vásárlása, a gazdaságilag fejlett országok tudományos eredményeinek hazai alkalmazása.

Ahhoz, hogy helyzetünket, fejlődésünket helyesen tudjuk megítélni, nemcsak a megtett utat kell jól ismernünk, hanem reálisan el kell helyoznünk magunkat a világban is. „A Mindenséggel mérd magad”, József Attila-i követelmény a gazdaságban is fontos mérce lehet. Az elmúlt három évtized folyamán nagyot fejlődött a világgazdaság is. Ezen belül a szocialista országok fejlődése töretlen, folyamatos és nagymértékű volt. A nem szocialista országok gazdaságának fejlődése kevésbé volt egyenletes, konjunktúrák és dekonjunktúrák váltották benne egymást, és összességében a fejlődési ütem elmaradt a szocialista országokétól. Vonatkozik ez az egész 3 évtizedre, de az utolsó másfél évtizedre is. Gyorsabb ütem tapasztalható a szocialista országokban akkor is, ha a legutóbbi két évet, amelyben a tőkés gazdaságban komoly válságjelenségek mutatkoztak, figyelmen kívül hagyjuk. 1972-ben a szocialista országok ipari termelése 66, ezen belül a KGST-országoké 71 százalékkal volt nagyobb, mint 1960-ban. Ugyanebben az időszakban a nem szocialista országokban az ipari termelés 44 százalékkal nőtt, a Közös Piac országaiban pedig 49

százalékkal. Ennek megfelelően a szocialista országok részesedése a világ ipari termeléséből az 1960. évi 36 százalékról 1972-ben 39—40 százalékra emelkedett, a nem szocialista országoké pedig 64-ről 60 százalékra csökkent. Hasonló tendenciákat tapasztalunk, ha a gazdaság és a társadalmi jólét több más mutatóját vizsgáljuk.

Hazánk, mint a szocialista közösség tagja, a többi szocialista országgal együtt, azok átlagához közelállóan fejlődött. Közben egyre intenzívebben bekapcsolódott a világgazdaság vérkeringésébe. Külkereskedelmi forgalmunk a 30 év alatt mindig gyorsabban nőtt, mint a hazai termelés.

A külkereskedelemnek népgazdaságunkban betöltött szerepét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a végső felhasználásra kerülő termékek kb. egynegyede külső piacon realizálódik, s hogy az export volumene lassan eléri a nemzeti jövedelem felét.

Egyes ipari ágazatokban az export aránya a végső kibocsátásban még ennél is nagyobb, például a közlekedési eszközök gyártásában, a híradás-, a vákuumtechnikai és a műszeriparban meghaladja a 70 százalékot.

A külkereskedelem fontosságát még inkább aláhúzza az a tény, hogy a bővített újratermelés feltételei rendszeres import nélkül rendkívül korlátozottak. Saját termelésből nem tudnánk ellátni gazdaságunkat az elért színvonal és szerkezet fenntartásához szükséges mennyiségű és választékú nyersanyaggal és energiahordozóval sem. Ezen kívül a termelés bővítésében, modernizálásában jelentős szerepük van az importált gépeknek és berendezéseknek. Az importérzékenységet jól kifejezi, hogy behozatalunknak kb. 80 százaléka termelőeszköz (anyag és gép).

Ilyen körülmények között nem közömbös, hogy mit, milyen országokból, milyen áron importálunk és hogy mit, mely országokba, milyen áron exportálunk. A külkereskedelemből egyaránt származhat haszon és veszteség, egyaránt függ tőle az egész gazdasági fejlődés, a belföldön felhasználható nemzeti jövedelem, a fogyasztás és a felhalmozás.

Sokszor leírták, sokszor elmondták, hogy a magyar népgazdaság a nemzetközi munkamegosztásra szükségszerűen rá van utalva. Az ország területe kicsi, lakóinak száma alig több a tízmilliónál és közepesen fejlett termelőerőkkel rendelkezünk. Erre a korlátozott, kis felvevőképeségű nemzeti piacra alapozni a gazdaság növekedését nem lehet.

Az elmúlt három évtizedben volt olyan időszak, amikor ez nem volt ilyen nyilvánvaló. A nemzetközi munkamegosztástól „független” termelési bázis kialakítására törekedtünk. A következmény az lett, hogy a termelés szétaprózódott és számos területen olyan kisméretűvé vált, hogy már nem volt rentábilis. Bár sokféle áruból hiány mutatkozott, mégis gyorsan nőtt az import és szükségszerűen az export is. Tehát még amikor önállátáson nyugvó önállóságra törekedtünk, akkor is nagymértékben függünk kereskedelmi partnereinktől.

A szükség diktálta import és az ezt ellensúlyozó export, párosulva egy merev irányítási modellel, lényegétől fosztotta meg a külkereskedelmet, nevezetesen attól, hogy a nemzetközi munkamegosztásban rejlő előnyöket kiaknázza.

Az előzőekből következik, hogy a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás a hazai termelés ésszerű megszervezését, a külső piaccal számoló gazdasági szerkezet kialakítását jelenti.

A nemzetközi munkamegosztásban kölcsönös függőségi viszonyok alakulnak ki. Minél intenzívebbé válnak a nemzetközi gazdasági kapcsolatok, már pedig közismert, hogy a nemzetközi kereskedelem nemcsak nálunk, hanem világszerte a belső gazdasági növekedést meghaladó ütemben fokozódik, annál nagyobb mértékű a függőség. A kölcsönösség azonban azt is jelenti, hogy nemcsak mi függünk másoktól egyre nagyobb mértékben, hanem — legalábbis megfelelő gazdaság- és kereskedelempolitika esetén — tőlünk is mindinkább függhetnek és függenek mások. Természetesen a kisebb országok helyzete ebben a függőségi rendszerben más, mint a nagyobb gazdasági egységeké, de a világkereskedelem nagy részét a kis és közepes méretű országok forgalma teszi ki.

A gazdaságpolitikának mérlegelnie kell, hogy az adott feltételek között, a függőségek szövevényében például az import — esetleg egy-egy alapvető árucsoport — diverzifikálásával lehet-e és ésszerű-e viszonylagos függetlenségünket erősíteni, vagy ellenkezőleg, inkább az export koncentráálásával javítható világgazdasági pozíciónk. Teljesen egyértelmű, s főleg örökérvényű szabály bizonyára nincs. Egy-egy időszakra azonban bizonyos határozott irányvonal feltehetően kialakítható és többé-kevésbé következetesen megvalósítható. Aligha lehet azonban kétséges, hogy csak az ún. exportkoncentráció mellett lehet sikerrel megoldani a gazdaságfejlesztésben, a műszaki színvonal kívánatos és gyors emelése céljából is szükséges specializációt, az egyes ágazatok specializációját és az ezzel járó termelési koncentrációt is.

Mindehhez járul, hogy ezek a viszonyok részben azonos, részben különböző társadalmi berendezkedésű országok között jönnek létre. Gazdasági és politikai érdekeink egyaránt azt kívánják, hogy országonként, illetve országcsoportonként is differenciáltan építsük ki kapcsolatainkat. Számunkra megkülönböztetett jelentőségű a KGST-országokkal s közöttük is a Szovjetunióval megvalósuló gazdasági együttműködés fejlődése, a szocialista integrációban rejlő lehetőségek minél teljesebb kiaknázása.

A szocialista gazdasági integráció fejlődése az elmúlt negyedszázadban — s különösen az ún. Komplex Program kidolgozása, elfogadása és végrehajtásának megkezdése óta elmúlt években — gazdasági növekedésünk lényeges forrása volt. Jelentősége a jövőben tovább nő, hiszen az integrációs folyamat kibontakozásának pusztán kezdeti szakaszában vagyunk, és várható e folyamat gyorsulása. Gazdasági fejlődésünk szempontjából felmérhetetlen jelentőséggel bír a hosszabb távra előre tekintő, a proletár nemzetköziség eszméje által vezérelt, tudatos és tervszerű, a nemzeti és nemzetközi lehetőségeket, a kölcsönös előnyöket jól kombinálni tudó, kellően figyelembe vevő gazdasági együttműködés, munkamegosztás. Ma már a kölcsönös — hosszú lejáratú államközi egyezményekkel megalapozott — áruforgalom meghatározó hányada ilyen munkamegosztás, specializáció alapján bonyolódik le. Mindez nagy biztonságot ad és egyben felelősséget jelent a fejlesztési döntéseknél, és nagyfokú stabilitást nyújt a gazdálkodásban.

A stabilitás a gazdaságban, a gazdasági fejlődésben a nem szocialista világgazdaság mai állapotában különleges érték. Nagyarányú, gyorsan végbemenő és nagyon nehezen prognosztizálható strukturális és konjunkturális változásoknak vagyunk tanúi, s itt-ott részesei. Kapcsolatain-

kat — érdekeinknek megfelelően — bővíteni szeretnénk a nem szocialista országokkal is, úgy, hogy társadalmi céljainkat ezek a külső folyamatok ne veszélyeztessék. Ez csak azáltal lehetséges, ha a stabilitás megfelelő, a mainál nagyobb mozgékonyssággal, manőverezési képességgel párosul, a világgazdasági folyamatok tanulságait gyorsabban levonjuk, és fokozni tudjuk — a termelési, az export- és importstruktúra változtatásával, a gazdaságosság gyorsabb javításával — népgazdaságunk reaktív képességét.

Gazdaságirányítási rendszerünk fejlesztése

Minden történelmileg adott külső és belső, gazdasági és társadalmi feltételrendszer mellett alapvető jelentősége van annak, hogy milyen eszközökkel és milyen mértékben lehet összhangba hozni az általános gazdaságpolitikai célokat azok konkrét megvalósításával. Ezt az összhangot az irányítási rendszernek kell megteremtenie. Irányítási rendszerünk az elmúlt három évtizedben többrendbeli változáson, jelentős fejlődésen ment keresztül. Ezeket a változásokat a társadalmi-gazdasági fejlődés tette szükségessé.

Szocialista fejlődésünk három évtizedében a fejlődés több fázisán át jutottunk el a mához, abba a korba, amikor kitűzhettük a fejlett szocialista társadalom felépítésének célját, meghatározhattuk e cél elérésének általános programját. Nem áll szándékomban állást foglalni a fejlődésünk periodizációjáról folyó tanulságos vitákhoz, csak azt a közhelyszámba menő összefüggést kívánom megemlíteni, hogy egy-egy fejlődési szakaszban a gazdasági fejlődés értékelésének más-más kritériuma, más-más célrendszere tartozik. Történelmietlen módon aligha lehet helyesen megérteni és — főleg — megoldani egy-egy szakasz feladatait, megszüntetni múlt, vagy éppen keletkező ellentmondásait. Vonatkozik ez a gazdasági fejlődés értékelésére, vagy éppen feladatainak meghatározására is. Gyakoriatok az ilyenfajta egyszerűsítések, az eredmények vagy gyengeségek abszolutizálása, vagy éppen negligálása. A gazdasági fejlődés objektív folyamatainak az egyes fejlődési fázisok természetével harmóniában levő vizsgálata, értékelése a legfőbb feltétele annak is, hogy az irányítás rendje megfelelően változzék, fejlődjék. Céljainkat e változások akkor szolgálhatják igazán eredményesen, ha mindig megőrizzük a korábban keletkezett értékeket, a szocialista fejlődés vívmányait csakúgy, mint az irányítás tartós, szocialista jellegét meghatározó vonásait.

„Csak az az építés érdemelheti meg a szocialista építés nevét, amely nagy, általános terv alapján folyik.”* — mondta Lenin 1918-ban. Majd később: „nem lehet dolgozni, ha nincs hosszabb időre szóló és komoly sikerre számító tervünk.”** A szocialista gazdasági tervezés mint tudomány s mint gyakorlat, egyidős a szocialista építés történelmével. Az elsőnek idézett mondathoz Lenin hozzátette, hogy ez az ún. általános terv: „... a gazdasági értékek egyenlő felhasználását célozza”,*** majd a helyi önállóság és kezdeményezés jelentőségét emelte ki.

A gazdasági tervezés szükségessége és fejlesztésének az adott idő-

* Lenin Összes Művei, 37. kötet. 19. l. Budapest, 1973.

** Lenin Összes Művei, 42. kötet. 147. l. Budapest, 1974.

*** Lenin Összes Művei, 37. kötet. Uo.

ben megfogalmazott feladatai még kevés eligazítást adnak atekintetben, hogy az irányítás, a döntés rendje mennyire legyen centralizált, vagy decentralizált, s milyenek a velük együtt kialakított szervezeti megoldások. A helyes gazdasági tervezés azt követeli meg, hogy a helyzettől és a körülményektől függően erősebben, vagy gyengébben érvényesítsük a centralizálás, a központi irányítás rendszerét. A decentralizálás is csak a helyzet és a feladatok függvényében valósítható meg, mérlegelve az egész társadalom szakmai, képzettségi, tudati színvonalát, s azt, hogy vezetési, szervezési módszereink mennyire felelnek meg a tudományos követelményeknek.

A centralizáció és a decentralizáció keverési arányára nincs általánosan érvényes képlet; csak az bizonyos, hogy önmagában, egyetlen megoldásként egyik sem vezet eredményre.

A centralizáció és a decentralizáció egyébként is olyan — nem antagonisztikus — ellentétpárja a szocialista társadalomnak, amelyet egészen másként kell értelmezni a fejlett szocializmus építő korszakban, a tudományos-technikai forradalom idején, mint a szocializmus alapjainak lerakása korában. A tudományos technikai forradalom megköveteli, hogy érvényre juttassuk a tudomány és a technika vívmányainak felhasználását a tervezésben és az irányításban. Ez igen sokszor nagyfokú specializálást, magas fokú szakmai felkészültséget, centralizálást igényel. Ugyanakkor érvényesíteni kell a szocialista demokrácia alapvető tendenciáját: a gazdasági, társadalmi, politikai szervezetek szerepének és önállóságának növelését. Lényegében ugyanolyan kettős folyamat az, mint az állami irányítás végrehajtó szervezeteiben a szakszerűsödés fokozódása és a képviselői szervezetek — társadalmi, politikai szervezetek — szerepének és részvételének egyre nagyobb mértékű kiterjedése. Az utóbbi folyamat természetesen nem független a lakosság és szervezetei politikai, gazdasági, szakmai, kulturális színvonalától, általános műveltségétől, ez utóbbiak pedig nem függetlenek a szocialista építés általános programjától, a párt és az állami szervezetek gyakorlati munkájától.

A tudományos technikai forradalom azonban nem oldja meg automatikusan gazdasági és társadalmi problémáinkat. Óriási előnyei és lehetőségei mellett felveti az ember és a gép, az ember és a munka tartalmának viszonyában lezajló változások szocialista megoldását, az emberi csoportok, rétegek egymáshoz való viszonyának megváltozását, az ember kiteljesedésének távlati lehetőségeit.

A szocializmus fejlett szakaszának építését az is jellemzi, hogy a gazdasági-társadalmi tervezés és irányítás tartalma és módszertana tovább fejlődik, tökéletesedik. Ezt a bővülést egyrészt az új fejlődési szakasz bonyolultabb, összetettebb jellege, másrészt a minőségi követelmények kihangsúlyozása, végül pedig a tudományos technikai forradalom eredményei és lehetőségei tették kívánatosá és szükségessé. A bonyolultság abból származik, hogy magasabb rendű termelőerőkkel rendelkezünk, korunk gyorsan változó technikája és a világgazdaság színvonalára gyors fejlődést, alkalmazkodást, rugalmas eljárásokat követel a tervezésben és az irányításban. A minőségi követelmények nemcsak a magas fejlettségű, korszerű technikai berendezések előállítására és üzemeltetésére vonatkoznak, hanem olyan társadalmi tényezőkre és folyamatok-

ra is, mint a szakmai képzettség kiterjesztése, a korszerű szervezési és vezetési eljárások elsajátítása, az információk áramlásának és a döntési fokozatoknak optimális megszervezése. Az új fázisban nagyon fontos körülmény, hogy az emberi termelőerő minőségi megváltoztatása részét képezze a tervezésnek, méghozzá komplex módon, nemcsak anyagi vonatkozásaiban, hanem tartalmi céljai tekintetében is.

A tervezésben tehát összekapcsolódnak a politikai-társadalmi célkitűzések a gazdasági eszközökkel. Nem véletlen, hogy a XI. kongresszus fogalmazhatta meg a párt új programnyilatkozatát, vázolhatta fel a magyar társadalom fejlődésének, benne a gazdasági építésnek a hosszú távú perspektíváját. S bár lehet, hogy ebben a megfogalmazásban a közgazdász elfoglaltsága is benne van, úgy vélem, éppen a hosszú távú tervek teszik lehetővé e nagyszabású célok gondos megfogalmazását, egyben fontos eszközei a megvalósításnak is. Nem mondhatjuk, hogy a hosszú távú tervezés, mint az intenzív korszak tervezési eljárásainak egyik sajátos része, már minden részében, módszereiben kiforrott volna. A szaktudományok — a matematikai statisztika, a szociológia, a gazdaságtudomány — olyan, az eddig elértnél magasabb színvonalú elemzéseire van szükségünk, amelyek feltárják az egyes gazdasági és társadalmi folyamatok kölcsönhatásait.

A fejlődés jelenlegi szakaszát nemcsak a tervezés és irányítás tartalmának és céljainak bővülése jellemzi, hanem eszköztárának gazdagodása és megváltozása is. Főként a matematikai statisztikai, a gazdaságmatematikai módszerek tervezésben és irányításban való alkalmazásának elterjedése emelendő ki ezen a téren. Különböző makroökonómiai modellek, statikus és dinamikus input-output számítások, az optimalizálással kapcsolatos eljárások, rendszerszervező, szimulációs eljárások és az operációkutatás különböző műveletei segítették a legutóbbi évtizedben gazdasági tervezésünket és irányításunkat. A matematikai eljárások további fejlődését és tényleges alkalmazását a tervezés és irányítás gyakorlatában jelentős mértékben segíti a számítástechnika egyre fokozódó alkalmazása.

Tévedés volna azonban azt gondolni, hogy a módszerek, a technika önmagukban elégségesek, hogy a matematikai módszerek alkalmazásával gondjaink megoldhatóak. Ezek csupán eszközök, a kutató, az alkotó ember eszközei. Az alkotó ember találja meg a megfelelő módszert, fordítja le emberi nyelvre az adatokat, az összefüggéseket.

A szocialista építés korábbi szakaszában az irányítás, a tervezés túlcentralizált volt, a közvetlen utasítások szövevényével nem lehetett kellően kiaknázni a helyi lehetőségeket, összhangba hozni a fejlesztés céljait a gazdasági lehetőségekkel. Az irányítás rugalmatlansága sok veszteséghez vezetett, a politikai konzekvenciákról most nem is szólva. Ez az irányítási rendszer a maga idejében sok szempontból indokolt lehetett és ért is el vitathatatlan eredményeket. Kiderültek azonban lényeges hibái is, amelyek miatt az ötvenes évek végén jelentős módosításokat kellett eszközölni rajta, majd a hatvanas évtized második felében — lényegében fejlődésünk intenzív szakaszának kezdetén — szükségessé vált irányítási rendszerünk átfogó módosítása. A központi tervezés előnyeit összekapcsoltuk olyan közgazdasági szabályozókkal, mint az ár, a nyereség, az érdekelttség stb. A felsorolt közgazdasági kategóriák közvetett sza-

bályozó szerepe hozzájárult a népgazdaság tervszerűbb fejlődéséhez, a szocialista termelési viszonyok adta fölény átfogóbb érvényesüléséhez. Irányítási rendszerünk rugalmasabbá vált és a korábbinál sokkal inkább szem előtt tartja a gazdálkodás minőségi követelményeit.

Természetesen senki sem várhatta, hogy a lépésről lépésre, szinte láncolatszerűen kialakuló szabályozások egyszerre megoldják és azonnal a leghelyesebb módon és mértékben érvényesítik az intenzív szakasz követelményeit. A gazdaság hatékonyságát, intenzív fejlődését segítő intézkedések természetüknél fogva nem lehetnek merevek, változhatatlannok, hiszen nemcsak a múltból örökölt ellentmondások leküzdésére hivatottak, hanem a jelen hibáit, sokszor előre nem látott eseményeket és folyamatokat is korrigálni kell. Másrészt a szabályozók bizonyosfokú stabilitása is szükséges a kiegyensúlyozott gazdasági folyamatok biztosításához. Minden jelzésre oda kell figyelni, de nem kell — sőt talán nem is szabad — azonnal, elhamarkodottan közbeavatkozni. Bizonyos türelmi időre, kifutásra szükség van, már csak azért is, mert egyáltalán nem biztos, hogy egy-egy negatív jelenség felbukkanása a szabályozórendszer hibája, lehet, hogy éppen érdeme. Nyilvánvaló, hogy ilyenkor nem az eszközt kell megszüntetni, amely a hibát feltárta, hanem a hibát kiváltó okokat. Emellett természetesen szükség volt és van a szabályozórendszer javítására, a változó körülményekhez való igazítására is.

★

bevétele

Befejezésül, a 30. évforduló nem pusztán a megemlékezés dátuma, hanem jó alkalom a mérlegkészítésre is, felmérni, hogy honnan indultunk, mit értünk el, milyen feladatok előtt állunk. Ezt a munkát végezte el alig egy hónapja pártunk XI. kongresszusa. Minél több év kerül 1945. és a „ma” közé, úgy szakadunk el egyre jobban a sötét kapitalista múlttól, úgy nyer mind gazdagabb tartalmat szocialista jelenünk. A kongresszus meghatározta a következő öt év tennivalóit is, a programnyilatkozat pedig csaknem az ezredfordulóig kijelölte az utat. Minderről csak érintőlegesen szólhattam, inkább csak jelezve feladataink egy részét, azok összetettségét. Mindezt azért, mert — Engels szavaival — „nem annyira a csupasz eredményekre, mint inkább *tanulmányozásra* van szükségünk; . . . — ezt Hegel óta már tudjuk —, s az eredmények nemcsak haszontalanok, hanem értelmetlenek is, ha magáért-valóságukban megrögzítik őket, ha nem válnak a további fejlődés premisszáivá”.*

* Marx—Engels Művei, I. kötet. 537. 1. Budapest, 1957.

ERDŐS PÉTER:

A forgalmi költségek és az adók közti analógiáról

Marx *A tőké*-ben az improduktív költségeknek egyetlen fajtájával foglalkozott valamelyes részletességgel: a kereskedelem tiszta forgalmi költségeivel. Részletességen ezúttal mindenekelőtt azt értem, hogy számpéldán is illusztrálta e költségfajtának a profitrátára és az árakra gyakorolt hatását.

Egyszerűsítő gondolatmenetében a kereskedelem valamennyi tevékenységét és költségét improduktív tevékenységnek, illetve költségnek tekintette. Improduktív tevékenység, improduktív munka nem hozhat létre értéket, de improduktív bér munka mindenképpen költséget okoz. A kereskedelemben berendezéseket és „fogyóeszközöket” (ezenkívül energiát, például világításra szolgáló elektromos áramot) is elhasználnak. Ezek összessége mégsem tekinthető a szó szoros értelmében vett állandó tőkének, hiszen elhasználódásuk nem termelő fogyasztás, hanem a nemzeti jövedelem improduktív fogyasztása. Az elhasznált tárgyak így az értéküket sem adhatják át a forgalmazott áruk értékének. Költséget azonban mindenképpen okoznak: részei a forgalmazás költségeinek.

Marx számpéldájában a forgalmazandó társadalmi termék — értékösszetétele szerinti bontásban:

$$720c + 180v + 180m = 1080.$$

$$\text{Ebből úgy tűnik, mintha a profitráta } \frac{180m}{720c + 180v} = 0,2 = 20$$

százalék lenne. (Marx e számpéldában is azzal a tőle megszokott egyszerűsítéssel élt, hogy a *lekötött tőkét* egyenlőnek tekintette az elhasznált tőkével.) De ez csak látszat. Az 1080 értékű társadalmi termék ugyanis árutőke formájában áll előttünk: az árutőkét most majd pénztőkévé kell átváltoztatni, vagyis a termelési periódust a forgalmi periódusnak kell követnie. A forgalom viszont időt vesz igénybe. A 180 összegű érték-többlet — amely ezúttal egyben profit is — csak a forgalom szakaszának végén realizálódik. A profitráta pedig nem egyszerűen a profitnak és a tőkének a hányadosa: nem egyszerű százalékszám, hanem egy meghatározott időegységre jutó százalék. Valóban 20 százalék lenne, ha a profit a termelési periódus végén azonnal realizálna. A valóságban azonban nem ez a helyzet. A realizálódás csak a termelési periódust követő forgalmi szakasz végén történik meg, és így a *lekötött tőkére az időegység* alatt jutó profit mindenképpen kevesebb lesz a *lekötött tőke* 20 százalékánál.

A kereskedelem azonban egyebek között éppen arra való, hogy az

ipari tőkét megszabadítsa a végső értékesítés gondjaitól, és ezáltal számára a forgalmi szakasz tartamát nullává tegye. A kereskedők tehát — Marx számpéldájában 100-ért — megvásárolják az éppen legyártott árumennyiséget; majd miután azt eladták, újabb, frissen legyártott árumennyiséget vásárolnak meg a gyárosoktól, és mire ezt a folyamatot 10—11-szer megismétlik, már felvásárolták a teljes 1080 értékű árumennyiséget, de persze nem értékén, hanem az értékénél alacsonyabb gyári eladási áron. (Az érték és a gyári eladási ár különbségeként adódik ki a kereskedők profitja.) Marx tehát az 1080 értékű árutőkén kívül még egy további 100 értékű pénztőkével is számol, amely kiegészíti az iparosok összesen $720 + 180$ nagyságú induló pénztőkéjét. Így az értéktöbbletnek és a tőkének a hányadosa $\frac{180}{720 + 180 + 100}$ — már

valóban megadja a profitráta nagyságát, de ez a profitráta nem 20, hanem csak 18 százalékos.

Azaz, hogy ezt is módosítanunk kell, mert a kereskedőknek a 100 nagyságú kiegészítő tőkéjükön kívül még további pénzre is szükségük van: ebből fedezik forgalmi költségeiket, amelyek — feltevésünk szerint — mindenestül improduktív, vagyis „tisztá” forgalmi költségek. Ha most még egyszer elkövetjük azt a vétséget, hogy nem különböztetjük meg a lekötött tőkét az elhasznált tőkéttől, akkor azt mondhatjuk, hogy a kereskedőknek két különböző tőkemennyiségre van szükségük: egyszer a már említett — és Marx számpéldájában 100 nagyságúnak felvett — kiegészítő tőkére, és egyszer egy az (évi) tiszta forgalmi költségekkel azonosított második tőkenagyságra. Marx valóban ezt tette: a forgalmi költségeket is lekötött tőkének tekintette, és összegüket 50-nek vette fel.

És ezzel kezdődnek a bajok.

Nem az a baj, hogy ily módon összekeveredik egymással az elhasznált és a lekötött tőke. Ez is hiba ugyan, de ezt a hibát egy kis többletszámítgatással kiküszöbölhetnénk. Csakhogy az ilyen számításnak nem lenne sok értelme, mert egészen önkényesen meg kellene adnunk hozzá annak a tőkének a forgási sebességét, amelyből a tiszta forgalmi költségeket fedezik. Ez a tőke az állótőkeszerű kereskedelmi berendezésekből és egy forgótőkeszerű — fogyóeszközökben, valamint kifizetett, de még meg nem térült bérekben lekötött — második részből áll, s ha sejtjük is, hogy példánkban e második rész forgási sebessége évi 10 és 11 között van (hiszen a 100 is 10—11-szer fordul meg évente), azt már nem tudjuk, hogy e rész nagysága hogyan viszonylik az első részéhez, vagy hogy az állótőkeszerű résznek mekkora a forgási sebessége. Még az is lehet, hogy az évi forgalmi költség és az ezek fedezésére lekötött tőke valóban egyforma nagy — ha pedig nem egyforma nagy, és mégis egyforma nagynek vesszük fel, úgy azzal sem követünk el olyan jellegű hibát, amely meghamisítaná az elmondandók lényegét. Másutt vannak az igazi bajok.

Marx ugyanis most mindenekelőtt újraszámolja a profitrátát: kiszámítja az értéktöbblet és a (lekötöttnek tekintett) tőke hányadosát úgy, hogy a nevezőhöz az iménti 100-on kívül még ezt az 50-et is hozzáadja, vagyis a 180 -at elosztja $(720 + 180 + 100 + 50)$ -nel, és így az ered-

mény valamivel több mint 17 százalékosnak adódik ki: s még ez is teljesen rendben van. Most azonban nem azt mondja Marx, hogy az 1080 értékű árumennyiség fogyasztói ára 1080 marad. Nem azt mondja, hogy a gyárosok hozzáadják a gyári eladási ár kialakításakor a termelési költségeikhez a saját, mintegy 17 százalékos profitjukat; hogy a kereskedők ehhez a gyári eladási árhoz az őket illető profitot csapják hozzá, és hogy az így nyert összeg, tehát a termelés költségének, az ipari profitnak, valamint a kereskedelmi profitnak az összege lesz a végső eladási ár. Joggal nem mondja ezt, mert ha mégis ez történnék, akkor a kereskedőknek nem térülne meg az eladási árban az 50 nagyságú előlegezett tőkéjük (ellentétben a 100 nagyságú *kiegészítő* tőkével, amely igenis megtérülne). Ehelyett az Marx megoldása, hogy a kereskedők most az általuk értékesített áruk értékéhez, 1080-hoz hozzácsapnak egy 50 nagyságú *névleges értéket*, vagyis nem 1080, hanem 1130 lesz a társadalmi termék kiskereskedelmi ára.*

Azt mondtam, hogy ezzel a gondolatmenettel valami baj van. És hogy itt valami nem egészen világos, azt a Marx-komentátorok mindig is érezték. A jelzett gondolatok nem *A tőké*-nek Marx által nyomdakészen kidolgozott részében találhatók meg. Az ismertetett Marx-megoldást *A tőké*-ben olyan részek követik, amelyekben Marx még csak birkózott a megoldás támasztotta elvi nehézségekkel — s a szöveg végül is befejezetlen, torzó maradt. Azt kimondták a Marx-komentátorok, hogy a kereskedelem tiszta forgalmi költségei csak értéktöbbletből fedezhetők; általában azt is hozzátették ehhez — és mint látni fogjuk, nem teljes joggal tették hozzá —, hogy csak az értéktöbbletek rovására fedezhetők, de hogy végül is mi történik pontosan, az homályban maradt.

Mi hát a probléma?

Marx számpéldáiban majdnem mindig feltette, hogy a munkaerőt értékén fizetik. Ezúttal is fel kell tennünk, hogy 180 kifizetett bérért a munkások pontosan 180 *értékű* fogyasztási cikket vásárolhatnak. Ha

$$\frac{1130}{1080}$$

azonban az áruk ára átlagosan — arányban megváltozik, vagyis, ha

$$\frac{180}{720 + 180 + 100 + 50}$$

tört. Nem adja meg, mert a számlálóban szereplő 180 alábecsült szám, és a nevezőben szereplő 720 is, meg az 50-nek az anyagi költségekből álló része is alulbecsült, hiszen ez utóbbiakat sem értékáron, hanem a „névleges értékkel” megemelt áron kellene számba vennünk. Ha a munkások pénzére (aranyvalutát feltételezve) 180 értéket képvisel, úgy a reálbérek értéke csak akkor lehet 180, ha az áruárak nem tartalmaznak névleges értéket, hanem a valóságos értékekkel esnek egybe. Az a feltevés, hogy az áruárak egy névleges értéknagysággal az érték fölé emelkednek, ellentmondásban

* Marx: *A tőke*, III. kötet, Budapest, 1967. 296. l.

van azzal a másik feltevéssel, hogy a munkabér éppen fedezi a munkaerő állítólag 180 nagyságú értékét.

Am közelítsük meg egy másik oldalról ezt az ellentmondást! Tegyük fel, hogy az árösszeg nem 1130, hanem csak 1080! A kereskedők számára akkor is meg kell térülniük a tiszta forgalmi költségeknek. Eszerint a gyárosoknak csak annyival szabadna saját önköltségük, tehát $720 + 180 = 900$ fölött eladniuk a kereskedőknek az árukat, hogy az áruk értéke és gyári eladási ára közti kereskedelmi árrésbe a tiszta forgalmi költségek is beleférjenek. Nos, amíg a társadalmi termék értéke és termelési költsége között 180 a különbség, míg a tiszta forgalmi költségek nagysága mindössze 50, ez még el is képzelhető. De mi történik, ha a forgalom tiszta költségei meghaladják a 180-at? Ha például 200 a tiszta forgalmi költség? Törődjünk bele abba, hogy akkor a profitráta negatív lesz, holott az értéktöbbletráta nagyon is pozitív: 100 százalék? Úgy látszik, valami itt sincs rendben.

Annyi nyilván igaz, hogy vagy azt a feltevést kell elvetnünk, hogy a munkások 180 pénzberért 180 értékű fogyasztási cikket vásárolhatnak, és így az értéktöbblet is 180, vagy azt, hogy a kiskereskedelmi árak magasabbak a termékek értékénél.

De ugyan miért kellene a priori elfogadnunk azt a feltevést, hogy a kereskedelemnek és — főképp — a kereskedelem tiszta forgalmi költségeinek a létezése módosíthatatlanul hagyná az értéktöbbletrátát, a kiszákmányolás rátáját?

A kritikus olvasó itt teljes joggal rámszólhat, mondván, hogy nem tettem fel pontosan a kérdést: nem mondtam meg, hogy mihez képest módosulna vagy nem módosulna az értéktöbblet rátája. Nos, én óvakodni fogok attól a naivitástól, hogy azt mondjam: ahhoz az állapothoz képest, amikor egyáltalán nem lenne sem kereskedelem, sem kereskedelmi költség. Az iptól elkülönült kereskedelemnek elvont-elméletileg nem kell léteznie, de forgalmi költségeknek mindenképpen kell lenniük. Marx fentebb ismertetett sémái formailag absztraktabbak ugyan ennél, mert három különböző állapotot vetnek össze egymással: 1. egy kiinduló állapotot, amelyben egyáltalán nincs kereskedelem, és ahol a forgalmi idő nulla; 2. egy közbülső állapotot, ahol a forgalmi idő nem nulla, s ahol ezért léteznie kell egy kiegészítő tőkének is, de ahol forgalmi költségek nincsenek, és végül 3. egy befejező állapotot, ahol tiszta forgalmi költségek is vannak. Annyi azért világos, hogy ezt a három esetet nem szabad reálisan létezhető és ezért reálisan összehasonlítható állapotnak elképzelnünk. Abban viszont semmi valószínűtlen nincsen, hogy két időpont között az ipari tőkéhez képest megváltozik a kereskedelmi tőke nagysága: nő vagy csökken. A pontosabban megfogalmazott kérdést tehát úgy lehet feltenni: nem módosítja-e a kereskedelmi tőke arányának az osztókn belüli megváltozása az értéktöbblet rátáját. Ebből a szemszögből nézve a zérus nagyságú kereskedelmi tőkével és a valamekkora kereskedelmi tőkével rendelkező kétféle gazdaság összehasonlítása csak egy igen szélsőséges — és persze irreális — határeset a kétféle tőke megváltozott részaránya összehasonlításának; de a probléma illusztrálására didaktikai szempontból mégiscsak igen tanulságos összehasonlítás. Nem kell tehát megijednünk tőle.

Mi a feltétele annak, hogy a kereskedelmi tőke súlyának a megnövekedése ne módosítsa az értéktöbbletrátát olyankor, amikor a társadalmi termék, valamint a produktív munka termelékenysége változatlan marad? Válaszadás helyett tegyük fel előbb fordítva a kérdést: mi indokolhatná, hogy megváltozzék ilyenkor az értéktöbbletrátá?

Először is: megnő a kereskedők száma és a befektetett tőkék nagysága, megnő tehát a tőkések összességének profitigénye is. Persze magából a nagyobb profitigényből még nem következnek automatikusan több profit is; legfeljebb az jut a korábbi tanulmányaink alapján az eszünkbe, hogy azért a profit elosztása mégiscsak meg fog változni a kereskedők javára (mert különben nem érvényesül az átlagprofitráta törvénye). Másképpen elosztott profit még nem több profit. Csakhogy az, amit a kereskedők elfogyasztanak saját szükségleteik kielégítésére, az bizony profit! Ez nem más, mint a kereskedők által elfogyasztott fogyasztási cikkek értéke, amely profittá válik pusztán azért, hogy a tőkések fogyasztásába kerül bele. Továbbá: ha a kereskedők összessége bővíti üzleti berendezéseit, tehát felhalmoz, úgy a berendezés többletértéke is profitot alkot — a felhalmozás = profit. Ennyit a profit netáni növekedéséről.

A dolog másik oldalát tekintve: az értéktöbbletrátá változatlan profit esetén is csak akkor maradhat változatlan, ha az egy produktív dolgozóra jutó reálbér változatlan. De ha viszonylag megnő a kereskedelmi alkalmazottak létszáma? Akkor a munkásosztály teljes $F-f$ reálbérén* a korábbinál több munkás osztozkodik, tehát az egy produktív dolgozóra jutó reálbér csökken.

Harmadszor: a kereskedelmi berendezések évi kopását — amely a kereskedelem tiszta forgalmi költségeinek része — is pótolni kell. Ez a kopás berendezések improduktív elfogyasztását jelenti. Ezért — mint már hangsúlyoztam — a pótlásukra szánt termékeknek értéke nem c -jellegű értékrész, de nem is v -jellegű. Ez bizony része a társadalmi m -nek, bár nem része a profitnak; viszonylagos megnövekedése pro tanto éppúgy az értéktöbblet megnövekedését jelenti, mint ahogyan a kereskedelmi alkalmazottak bére is a társadalmi értéktöbblet részét alkotja, noha nem tekinthető profitnak.

Az elmondottakból már következik, hogy ha az értéktöbbletrátának nem szabad növekednie, noha a kereskedelmi tőke aránya növekszik, akkor (egymást kompenzáló más változásokat kizárva)

1. a kereskedelmi tőkések fogyasztásának növekedése csak az ipari tőkések fogyasztásának a rovására mehet végbe, hacsak nem nő meg a fogyasztásicikk-termelés;

2. a kereskedelmi berendezések termelése megnövekedésének együtt kell járnia a produktív tőke felhalmozásának megfelelő csökkenésével (hiszen a kereskedelmi berendezések is, a produktív felhalmozás is az értéktöbblet részét képezik);

* Minthogy az újabb tankönyvek is tárgyalják, felteszem, hogy az olvasó ismeri a fogyasztási cikkek árszínvonalának p_f képletét, amelynek legegyszerűbb formája $p_f = \frac{\Sigma B}{F-f}$, ahol a nevező a piacra vitt fogyasztási cikkek volumenének és a tőkés fogyasztás volumenének a különbségét, tehát a munkások reálbérének $F-f$ volumenét jelenti, míg a ΣB a névleges bérösszeg.

3. a kereskedelmi alkalmazottak létszámának a növekedését is semlegesítenie kell valaminő korábbi értéktöbbletrész csökkenésének.

Ha pedig ez a három feltétel egyidejűleg teljesül, akkor a társadalmi termék ára sem emelkedhetik értéke fölé, noha a kereskedelmi árrésnek így is fedeznie kell a kereskedelem tiszta forgalmi költségeit.

Megtörténhet vajon mindez a valóságban is? Igen — elvileg megtörténhetik. Bemutatok rá egy számpéldát.

Marx kiinduló számpéldája, a társadalmi terméket ábrázoló szám-példa, mint már említettem,

$$720c + 180v + 180m + 1080 TT \text{ volt.}^*$$

Mi is felirunk egy ilyen kiinduló sémát, de kétszektoros formában:

$$4000c_1 + 2000v_1 + \overbrace{875m_{k1} + 750m_{c1} + 375m_{v1}}^{2000m_1} = 8000T$$

$$3000c_2 + 1500v_2 + \overbrace{1125m_{k2} + 250m_{c2} + 125m_{v2}}^{1500m_2} = 6000F$$

és így $TT = 8000 + 6000 = 14000$.

Ha ez a séma az újratermelés egész folyamatát kimerítően ábrázolná, akkor a profitráta $p' = \frac{2000 + 1500}{4000 + 2000 + 3000 + 1500} = 33,33$ százalék lenne.

A valóságban azonban a forgalmi szakasz időtartama véges, és ezért szükség van valamilyen nagyságú kiegészítő kereskedelmi tőkére (amelyet például 1400_{KT} nagyságúnak feltételezünk), továbbá valamennyi tiszta forgalmi költség is felmerül (amelyet, mint az előzőkben említettem, azonos nagyságúnak tekintünk majd a tiszta forgalmi költségek fedezésére *lekötött* tőkével). Álljon ez az utóbbi az egyszerűség kedvéért kizárólag anyagi költségekből, tehát csupán kereskedelmi berendezések elhasználódásából. Ezeket a berendezéseket persze pótolni kell, s a pótlásra szolgáló berendezéseket meg is kell termelni.

Feltevésünk az lesz, hogy a kereskedelmi berendezéseket az I. osztály termeli meg, olyképpen, hogy a teljes termékkibocsátásának az értéke változatlanul 8000 marad, de a kereskedelmi berendezések termelése a produktív beruházási javak termelésének rovására történik. Ezt az utóbbit most kiszakítjuk az I. osztályból, és egy III. osztályt kreálunk a számára.

Am legyen a kereskedelmi berendezések értékösszetétele

$$100c + 50v + 50m = 200 KB!$$

Akkor a három osztály induló tőkéje a következőképpen fog alakulni:

$$3900c_1 + 1950v_1$$

$$3000c_2 + 1500v_2$$

$$100c_3 + 50v_3$$

Ha ezek után a kereskedők fogyasztását az ipari tőkések eredeti fogyasztásából vesszük el, akkor az értéktöbbletek összege változatlanul

* TT a társadalmi terméket jelzi.

2000 $m_1 + 1500 m_2 = 3500 m$ lesz, ez a 3500 azonban nem alkot mindenestül profitot. Fedeznie kell ugyanis a tőkések profitjain kívül a 200 értékű kereskedelmi berendezést (a forgalom tiszta költségét) is. A profitok összege tehát csak 3300, a profitráta pedig

$$p' = \frac{3300}{7000_{c_1+c_2+c_3} + 3500_{v_1+v_2+v_3} + 1400_{KT} + 200_{KB}} = 27,27\text{százalék.}$$

Mármost: az I. osztály profitja $p' \cdot (c_1 + v_1) = 1595,45$;
 a II. osztály profitja $p' \cdot (c_2 + v_2) = 1227,27$;
 a III. osztály profitja $p' \cdot (c_3 + v_3) = 40,91$;
 a kereskedők profitja $p' \cdot (KT + KB) = 436,36$.

Feltesszük, hogy a kereskedők teljes, 436,36 értékű profitjukat elfogyasztják. Ezzel az összeggel kell tehát csökkentenünk az ipari tőkések fogyasztását. A korábbi produktív termelőszköz-felhalmozást ($750m_{c_1} + 250m_{c_2} = 900m_c$) a kereskedelmi berendezések értékével, 200-zal kell csökkentenünk, például úgy, hogy $m_{c_1} = 600$; $m_{c_2} = 200$ legyen. Ebből következik, hogy most $m_{v_1} = 300$; $m_{v_2} = 100$ lesz. Minthogy pedig a két termelési osztály profitját külön-külön ismerjük, egyértelműen kiszámíthatjuk m_{k_1} és m_{k_2} nagyságát is.

Most már teljessé tehetjük azt a sémát, amely háromszektoros bontásban gyári eladási árakon ábrázolja a társadalmi terméket.

$$3900c_1 + 1950v_1 + \overbrace{695,45m_{k_1} + 600m_{c_1} + 300m_{v_1}}^{1595,45m_1} = 7445,45$$

$$3000c_2 + 1500v_2 + \overbrace{927,27m_{k_2} + 200m_{c_2} + 100m_{v_2}}^{1227,27m_2} = 5727,27$$

$$100c_3 + 50v_3 + 40,91m_3 = 190,91$$

Megnevezés	Gyári eladási ár	Fogyasztói ár	Kereskedelmi árrés
Az I. osztály termékének	7 445,45	7 800 T	354,57
A II. osztály termékének	5 727,27	6 000 F	273,73
A III. osztály termékének	190,91	200 KB	9,09
Összesen	13 363,63	14 000,00	636,36
Kereskedők tiszta forgalmi költsége . . .			200,00
Visszamaradó kereskedelmi profit			436,36

Íme, megkaptuk, amit meg akartunk kapni: a kereskedők a termelés önköltségének és az ipari profitoknak az összegéhez hozzáadják saját profitjukat, továbbá a tiszta forgalmi költségeket, és a fogyasztói áraknak ily módon kiadódó összege egyenlő a (kereskedelmi berendezéseket is tartalmazó) társadalmi termék értékével. Az értéktöbbletráta sem változott, 100 százalékos maradt, de az értéktöbblet egy része nem vált profittá; emiatt kisebb profit jutott megnövekedett tőke-

mennyiségre, tehát a profitráta lecsökkent (példánkban 33,33 százalék-ról 27,27 százalékra).

Az lett az eredmény, amit akartunk, de ehhez igen erőltetett feltevésekre volt szükségünk. Vegyünk most szemügyre egy második, valószínűbb alapokon nyugvó számpéldát!

A kiinduló séma hasonló lesz az előbbihez.

$$4000c_1 + 2000v_1 + \overbrace{950m_{k1} + 700m_{c1} + 350m_{v1}}^{2000m_1} = 8000T$$

$$3000c_2 + 1500v_2 + \overbrace{1050m_{k2} + 300m_{c2} + 150m_{v2}}^{1500m_2} = 6000F$$

$p' = 33,33$ százalék

Járuljon hozzá ehhez ezúttal is 1400_{KT} kiegészítő kereskedelmi tőke; legyen a kereskedelem tiszta forgalmi költségeinek összege ezúttal is 200, de míg az előbb az volt a (meglehetősen irreális) feltevésünk, hogy a forgalmi költség *mindenestül* anyagi költség, most megfordítva, azt tesszük fel, hogy az egész forgalmi költség személyi költség, tehát nem egyéb, mint a kereskedelmi alkalmazottak bére: $200_{v\ ker}$.

Ismét feltesszük, hogy a kereskedők a teljes profitjukat elfogyasztják, de nem gondoljuk, hogy ez a fogyasztás az ipari tőkék fogyasztásának a rovására történik. Ilyen feltevések mellett azonban a fogyasztói árak nem maradhatnak változatlanok. Valamennyi ár meg fog emelkedni. A fogyasztási cikkek árát megkapjuk, ha értéküket megszorozzuk ama nevezetes p_f árszorzóval. A termelőeszközök p_t árszorzója különbözhetik is a p_t szorzótól, mi azonban az egyszerűség kedvéért feltesszük, hogy egyenlő lesz vele.

A szükséges számítások ezúttal kissé bonyolultabbak: rákényszerülünk egy több ismeretlenes egyenletrendszer megoldására.

Első egyenletünk szerint

$$p_f = \frac{v_1 + m_{v1} + v_2 + m_{v2} + v_{ker}}{F - m_{k1} - m_{k2} - m_{k\ ker}} \dots \quad (1)$$

Második egyenletünk a profitráta-ra vonatkozik:

A tőkék árösszege: $p_f(c_1 + c_2) + v_1 + v_2 + v_{ker} + KT$,

a profitok árösszege: $p_f(m_{c1} + m_{c2} + m_{k1} + m_{k2} + m_{k\ ker}) + m_{v1} + m_{v2}$,

és így a profitráta: $p' = \frac{p_f(m_{c1} + m_{c2} + m_{k1} + m_{k2} + m_{k\ ker}) + m_{v1} + m_{v2}}{p_f(c_1 + c_2) + v_1 + v_2 + v_{ker} + KT} \dots \quad (2)$

A harmadik egyenletünket abból az összefüggésből nyerjük, hogy a kereskedők profitrátája egyenlő az általános profitrátával:

$$p_f m_{k\ ker} = (KT + v_{ker})p' \dots \quad (3)$$

Íme, három egyenletünk van a három ismeretlenhez: p_f -hez, $m_{k\ ker}$ -hez és p' -höz.

Az ismeretleneket kiszámítva azt kapjuk, hogy $p_f = 1,188 \dots$ (tehát az árszínvonal majdnem 19 százalékkal megemelkedik), $m_{k\ ker.} = = 463,357 \dots$, és most jön a meglepetés: $p' = 34,39$ százalék! A kereskedelmi tőke meglelte megemelte az árszínvonalat és vele együtt az árak összegét (de, mint majd mindjárt látni fogjuk, nem a tiszta forgalmi költségek összegével, nem 200-zal emelte meg). Hanem: a profitráta *nem* csökkent a kiinduló séma látszólagos profitrátája, 33,33 százalék alá! A profitráta bizony megnövekedett!

Ejtsük meg az elszámolást!

A gyári árakon elszámolt kétszektoros séma:

$$4750,24c_1 + 2000v_2 + 2321,41m_1 = 9071,65T_{\text{gyári eladási áron}}$$

$$3562,68c_2 + 1500v_2 + 1741,06m_2 = 6803,74F_{\text{gyári eladási áron}}$$

Ugyanezek fogyasztói árakon:

$$p_f T_{\text{gyári}} = 9500,48 T_{\text{fogy.}}$$

$$p_f F_{\text{gyári}} = 7125,36 F_{\text{fogy.}}$$

Megnevezés	Gyári eladási ára	Fogyasztói ára	Kereskedelmi árrés
Az I. osztály termékeinek	9 071,65	9 500,48	428,83
A II. osztály termékeinek	6 803,74	7 125,36	321,61
Összesen	15 875,39	16 625,84	750,45
Ebből le a tiszta forgalmi költségek ...			200,00
Kereskedők profitja			550,45

A kereskedők értéktöbbletét már korábban megadtuk: az 463,357 volt. Minthogy ez fogyasztási cikkekben jelenik meg, az árát úgy kapjuk meg, hogy megszorozzuk a p_f árszorzóval. És valóban: a kereskedők profitja, $550,45 = p_f m_{k\ ker.} = 1,188 \cdot 463,357$. Ez az eredmény egyúttal számításaink ellenőrzésére is szolgálhat.

Mit tanulhatunk vajon az elmondottakból?

Ha nő a kereskedelem súlya a társadalmi termékhez képest, akkor elképzelhető ugyan, hogy a kereskedők növekvő fogyasztási igényeiket a produktív tőkések fogyasztásának rovására elégítik ki, de hát elképzelni sok mindent lehet. A valóság más lesz, mint a képzelgés. Ha nő a tőkések száma, bizony nőni fog a fogyasztásuk is. A tőkések fogyasztásának viszonylagos növekedése azonban áremelő hatású.

Ha nő a kereskedelmi alkalmazottak létszáma a produktív munkásokéhoz, különösen pedig a fogyasztási cikkeket termelő munkások számához képest, akkor — ceteris paribus — csökkenni fog az egy munkásra jutó reálbér. Csak ceteris paribus csökken, mert a fogyasztási cikkeket termelő munka termelékenységének a növekedése ezt a csökkenő tendenciát bőven ellensúlyozhatja. Az azonban mindenképpen igaz marad, hogy a változás következtében meg fog növekedni a termékek árszintje a termékek értékszintjéhez képest.

Mindkét megelőző bekezdésben arra a következtetésre jutottunk,

hogy a kereskedelem részarányának növekedése árnövelő hatású (és ezt — nem egészen vitathatatlan terminológiával — inflatorikus hatásnak is nevezhetjük). Kissé bonyolultabb megfontolások útján ugyanide jutnánk akkor is, ha a kereskedelem anyagi forgalmi költségei növekedésének hatását vennők számba.

Vagyis: a kereskedelem részarányának növekedése árnövelő (inflációs) tendenciát teremt. Ez az egyik fő tanulság. Lássuk tovább!

A profit forrása csak az értéktöbblet lehet — ennyi eleve nyilvánvaló. Megfordítva nem áll a tétel: nem minden értéktöbblet válik profitná (vagy kamattá, illetőleg földjáradékká). Az értéktöbblet egy része költségek, improduktív költségek fedezésére szolgál. Ugyancsak nyilvánvalónak tűnik, hogy a profit vagy az improduktív költség csak a társadalmi értéktöbblet rovására fedezhető, abban az értelemben, hogy ha adott a nemzeti jövedelem, akkor senki sem kaphat belőle több profitot, illetve senki sem fedezhet a nemzeti jövedelemből több improduktív költséget anélkül, hogy ezáltal másoknak a társadalmi értéktöbbletből való részesedését ne csökkentené. Ez a nyilvánvalónak tűnő tétel azonban hamis.

Első számpéldánkban persze valóban az történt, amit ez a nyilvánvalónak, helyesnek tűnő, de hamis tétel kimond. Az történt, mert rákényszerítettük sémáinkra, hogy az történjék. A kereskedők fogyasztásával csorbítottuk az ipari tőkésék fogyasztását; a kereskedelmi berendezések értékével csorbítottuk az ipari tőkésék felhalmozását; a kereskedelmi alkalmazottaknak az értéktöbbletből fedezendő béréről pedig teljesen „megfelekedtünk”: úgy tettünk, mintha a kereskedelmi alkalmazottak nem is léteznének. Mindenesül mások értéktöbbletének rovására utaltunk át a kereskedőknek profitot, valamint olyan termékeket, amelyek az elhasznált kereskedelmi berendezések pótlására szolgáltak. Csakhogy ezzel erőszakot tettünk a valóságon: meghamisítottuk a gazdaság valóságos mozgástendenciáit.

Senki és semmi sem kényszerítheti a valóságban a tőkéséket arra, hogy csökkentsék személyes fogyasztásukat, éspedig csak azért, mert újabb tőkésék jelentek meg a színpadon, s az újonnan jöttek ugyancsak fogyasztani akarnak — és tudnak. Senki és semmi sem kényszerítheti a tőkéséket arra, hogy csökkentsék produktív felhalmozásaikat, valahányszor mások improduktív módon elhasználnak termékeket és improduktív dolgozóknak fizetnek ki béreket. Legalábbis akkor nem kényszerítheti őket semmi sem erre, ha a meglévő termelőkapacitások és/vagy a potenciálisan rendelkezésre álló munkaerő összessége nem alkot olyan szűk keresztmetszetet, hogy a társadalom választásra kényszerül: vagy produktív beruházási javakból vagy kereskedelmi berendezésekből termelnek többet. Ez azonban nem a kapitalizmus normális állapota, és főképp: nem tartósan normális állapota. A normális eset más.

Először: a normális esetben az improduktív munkások pusztán megléte értéktöbbletté változtatja az $F-f$ fogyasztásicikk-mennyiség ama részét, amely — minthogy névleges bérükkel sikeres versenyt folytatnak a piacon a produktív munkások bérével — nekik jut, holott ha nem nekik, hanem a produktív munkásoknak jutna, nem alkotna értéktöbbletet. Másodszor: a megtermelt termékeknek az a többlete, amelynek

megtermelését a kereskedőknek a berendezések iránt támasztott kereslete teszi lehetővé, elhasználásuk módja révén — elfogyasztásuk improduktív volta révén — olyan értéktöbblet részévé válik, amely e kereslet és az általa kiváltott kínálat, tehát termelés nélkül egyszerűen nem léteznék. E két utóbb említett többlet-értéktöbbletrész nem válik profittá, hanem költséget pótol. De nem profittá váló értéktöbbletrészek rovására keletkezik és fogyaszódik el. Harmadsorban: a kereskedelmi tőkések fogyasztása értéktöbblet hordozójává változtat fogyasztási cikkekét azáltal, hogy a kereskedők is sikerrel versenyeznek a piacon a fogyasztási cikkekért a produktív munkásokkal és az ipari tőkéssekkel, s e versenyben nem az ipari tőkések, hanem a produktív munkások lesznek a vesztesek. Végül negyedszer: a kereskedelem anyagi tőkéjének („C”-jének) bővítése is olyan termékek megtermelését ösztönzi és váltja ki, amelyeket felhasználásuk módja ugyancsak értéktöbbletté minősít. És a harmadik meg a negyedik pontban említett többlet-értéktöbblet egyúttal többletprofitot is alkot.

A második fő tanulság tehát abban áll, hogy a tipikus esetben értéktöbbletből fedeződik ugyan a kereskedelem profitja és tiszta forgalmi költsége, de ez nem más profitok rovására történik. „Értéktöbbletből, de nem a profit (és nem is az értéktöbbletek) rovására!” — ezzel a kielevezett fogalmazással utalhatunk a második fő tanulságra.

Hanem azzal szemben, amit az első fő tanulsággal kapcsolatban mondtam — tehát, hogy úgymond a kereskedelem részarányának a növekedése inflációs tendenciát teremt — felmerülhetnek bizonyos kétségek. Az első lehetséges kétség abban a formában merül fel, hogy vajon a mai tőkés kereskedelem költségei valóban túlnyomórészt improduktív — tehát „tisztá” forgalmi költség jellegűek-e. Nem tudok ebben a kérdésben állást foglalni: nincs rá adatom, hogy a kereskedelem dolgozói munkaidejük mekkora hányadában végeznek produktív munkát — holott ezt kellene tudnunk, ha érvényes választ akarnánk adni a felmerült kérdésre. Hanem: hogy a kereskedelmi munka hány százaléka improduktív, az teljesen irreleváns ama probléma tekintetében, hogy a kereskedelem arányának a növekedése ár-emelő tendenciát teremt-e. Az áralakulás ugyanis tökéletesen érzéketlen azzal szemben, hogy valamely költség produktív-e vagy sem. Számpéldáinkban az árak akkor is pontosan ugyanúgy alakultak volna, ha a kereskedelem helyett valaminő, csak újonnan szükségessé vált technológiai folyamatot iktattunk volna be a sémánkba. (Indokolttá tehetne ilyesmit például, ha a nyersanyagok minősége romlana, és ezért feldolgozásuk többletmunkát igényelne.)

Kétségbe vonható azonban az is, hogy a kereskedelem aránya valóban növekszik a termeléshez képest. Ez ellen szól a kereskedelmi hálózat koncentrációja, mellette szól a reklámköltségek növekedése, és én nem tudom, hogy végül is melyik tendencia kerekedik felül. Az viszont aligha vonható kétségbe, hogy az összforgalom költségeinek részaránya igenis növekszik. A forgalom fogalmába ugyanis nemcsak az áruforgalom értendő bele, hanem a hitel- és pénzforgalom is. A hitel- és pénzintézetek arányának a növekedése kétségtelenül meglévő tendencia. Ennek a szektornak a tevékenysége definícióink értelmében egyértelműen improduktív. Ugyanakkor e szektor anyagi és személyi költségei

igen nagyok és növekvő súlyúak. Amit a szövegben a kereskedelem kiegészítő tőkéjével és a kereskedelem forgalmi költségeivel kapcsolatban elmondtam, az érvényes a pénz- és hitelforgalomra is. E szektor növekedése is árnövelő hatású; e szektor profitjait és költségeit is értékeltöbbletből, de nem a profitok rovására fedezik. (Ami nem mond el- lent annak, hogy a profit ma is kamatra és vállalkozói haszonra válik szét.)

Most már eljutottunk oda, hogy rátérhetek az e dolgozat címében jelzett analógia kérdésére. Játékos formában fogom bemutatni ezt az analógiát.

Nevesincs országban roppant mértékben elharapódzott a gengszterizmus: egyik betörés a másikat érte. A betörők üzletemberekhez, gyárakba, bankokba, áruházakba törtek be. Ez mindaddig tartott, amíg a főgengszter — talán éppen MacHeath — meg nem szervezte az egész gengszterársadalmat, és át nem helyezte a banda működési területét a biztosítási üzletágba. Nevezetesen: felajánlotta a holtra rémült üzletembereknek, hogy illő biztosítási díj ellenében meg fogja védeni őket a további betörésektől: ha pedig a vezérigazgató vonakodnék megkötni a biztosítási szerződést, akkor ő, MacHeath semmiképpen sem vállalhat felelősséget azért, hogyha netán bomba robbanna az üzletben.

Nos, az üzletemberek beadták a derekukat. A továbbiakban pedig nappali és éjjeli öröknek álcázott néhai gengszterek sétálgattak a városokban, hatékony biztosítási berendezésekkel, nevezetesen automata gépfegyverekkel és hasonlókkal felszerelve; luxus kivitelű körzeti, kerületi, városi és országos biztosítóintézeti fiókokból, illetve központokból dirigálták biztosítási al- és főtisztviselők az egész hálózatot, a hálózatba érve a biztosítási díjak könyvelőit meg azokat az ellenőröket is, akik azt ellenőrizték, hogy a biztosítottak valóban huncutság nélkül megfizették-e a kialakult — hol a forgalom, hol a vállalati profit alakulásától vagy éppen a foglalkoztatottak számától és fizetésétől függővé tett — biztosítási díjakat. A biztosítási hálózat tagjai természetesen munkabért vagy fizetést kaptak áldásos tevékenységükért, míg a fő-résztvényesek és a fő-főmenedzserek élvezték a biztosítási vállalkozás profitját.

Az történt tehát, hogy most már senki sem működhetett produktív tőkésként (vagy bankárként vagy kereskedőként) anélkül, hogy le ne adta volna a sápot a gengszterszervezetnek. Megnövekedett a tőkés újratermelés összköltsége egy új és merőben improduktív költségfajtaival. Nem kell a fejünket törnünk azon, hogy miképpen foghatjuk meg számszerűen is a bekövetkezett változás hatását az árakra, az értékötletre, a profitokra és a profit elosztására. Minden tudnivalót tartalmaznak már a korábbi számpéldáink. Csak annyi a tennivalónk, hogy a kereskedelmi tőke és a kereskedelmi költségek helyére a gengsztertőke és a gengszterköltségek megjelöléseket kell behelyettesítenünk. Illetve, annyi különbség mégiscsak van, hogy a sok kereskedő helyére egyetlen monopolszervezet lépett, és ezért nincs jogunk annak a feltételezésére, hogy a gengsztervezérek profitja éppen átlagprofit.

És most már színre léptethetjük az államot.

Nevesincs ország állama megerősítette a rendőrséget, a csendőr-séget, a katonaságot: egy szálíg kiirtotta a gengsztereket, most már

saját fegyveresei cirkálnak az utcákon, saját emberei látják el a nappali és az éjjeli őrseget; mindezeket egy felduzzasztott hivatali apparátuson keresztül mozgatja, s hogy az apparátust el is tarthassa, természetesen adót szed be. Igen: azt a gengszter-biztosítási díjat, amelyet az üzlet-emberek idáig fizettek, most az adó váltja fel. Most az adó válik a vállalkozóként működhetés improduktív, „forgalmi” költségévé. De hogy milyen improduktív réteg, milyen címen részesedik a nemzeti jövedelemből, az mitsem változtathat a közgazdaságtan törvényein; közelebről azon, hogy minő hatásai vannak az improduktív költségeknek és az e költségekből fedezett jövedelmeknek — általában: pénzbevételeknek — az értéktöbblet, az árak, valamint a profitok alakulására.

Otthagyjuk Nevesincs országot és a róla szóló együgyű mesét.

A tőkésállam adót szed, a költségvetés pedig elkölti az adót. (Sőt: többnyire többet költ adóbevételeinél.) Nem mindentől improduktív célokra költik az adót (mint ahogy a kereskedelem költségei sem mindenestül improduktívak), de a költségvetés kiadásai túlnyomórészt improduktív kiadások. Dologi és személyi költségek. A dologi költségeket a kereskedelem dologi költségeivel, a személyi költségeket a kereskedelmi alkalmazottak béreivel hozhatjuk párhuzamba. A dologi kiadások hatásának elméleti nyomon követése kissé bonyolultabb, mint a személyi költségeké (lényegében véve az állami fizetéseké, a nyugdíjakat és egyéb hasonló tranzszer kifizetéseket is közéjük értve). Első megközelítésként tegyük fel, hogy a költségvetés kiadásai mindenestül személyi kiadások, és ilyen szempontból vegyük sorra a legfontosabb adófajtákat!

Az állam megadóztatja a vállalati és egyéni profitokat, s a tőkésék siránkoznak, hogy a profitadó fojtogatja őket. Beszélni szoktunk adózás előtti és adózás utáni profitról. Ha nem lenne profitadó, minden profit „adózás utáni profit” lenne, nagysága pedig egyenlő volna a tőkésék fogyasztásának és felhalmozásának árösszegével. Most azonban a tőkésnek valahogyan ki kell izzadniuk a profitadót is. A látszat az, hogy ezt csak az „adó utáni” profitjuk rovására tehetik. De ez csak látszat. Ne törjük azon a fejünket, hogy miből fizetik ki a tőkésék az „első ízben” az adót, mert ez is csak látszatprobléma, ami rögtön szétfoszlik, mihelyt úgy tesszük fel a kérdést, hogy miből fizetik az adót a második, a harmadik, a sokadik évben. Nincs „első év”, nincs olyan év, amelyet megelőzően ne kellett volna adót fizetni. Arra pedig semmiféle adó sem kényszerítheti a tőkéséket, hogy a profitadó léte miatt csökkentsék felhalmozásaikat vagy személyi fogyasztásukat, tehát az adózás utáni profitjukat.

A profitadó, amelyet az állam behajt, pénz formájában létező értéktöbblet, és pedig nem azért értéktöbblet, mert eleve a profitnak, tehát az értéktöbbletnek egy olyan része, amelyik a tőkésék kezéből az állam kezébe ment át. Nem: ez a pénzösszeg azáltal vált értéktöbblet képviselő pénzzé, hogy az állam elvette adóba, majd improduktív (állami) dolgozók bérezésére fordította. Az adó is, meg az improduktív bére is ex definitione értéktöbblet. Azért nem volt már „eredetileg” is értéktöbblet képviselő pénz, mert „eredetileg” nem is létezett: ti. nem létezett az évi pénzáramlás részeként. De most létezik: az állam alkalmazottai tovább forgatják, tehát a fogyasztási cikkek piacára viszik,

és kifizetik a tőkéseknek a (változatlanul) F -f volumenű beralap egy része fejében. A dolgozók korábbi $\sum B$ nagyságú névleges bérösszege helyett most $\sum B + A_{pr}$ összegű bér tődül a fogyasztási cikkek piacára (A_{pr} természetesen a profitadó összege), megnövelvén ezzel a teljes pénzbeli keresletet. A nemzeti jövedelem árösszege tehát A_{pr} -rel megnő, holott a tőkések *termelési* költségei mitsem változtak, s ez azt jelenti, hogy a teljes, tehát az adózás előtti profitösszeg az adó összegével több lesz a tulajdonképpeni, az adózás utáni, a tőkés felhalmozás és fogyasztás összegével egyenlő profitnál. A pénzbeli profit megnő a profitadó összegével, tehát egy olyan összeggel, amely csak azáltal jött létre, hogy az állam adó fejében elvont ekkora összeget, és az improduktív dolgozók bérére költötte. A tőkések pedig nem korábbi érték-többletükből, hanem éppen ebből a többlet-értéktöbbletből (amely nem a tulajdonképpeni profitot növeli, hanem az adókiadás forrása) fizették a profitadót. Értéktöbbletből, de nem az értéktöbblet és nem a profit rovására fizetik. S ha azt mondtam az imént, hogy a nemzeti jövedelem árösszege a profitadó összegével nő meg, akkor még túl keveset is mondtam. Többel nő meg annál, mert most a tőkések is többet fognak fizetni az árnövekedés miatt a korábbi vásárlásaikért, s az árszint ezzel a további többlettel is megnő. A tőkések reálprofitját persze ez sem csorbítja, hiszen az osztálynak nemcsak a kiadásai nőnek meg, hanem a bevételei is.

A másik fő adófajta, a forgalmi adó (pontosabban: valamennyi indirekt adó). Gondoljunk vele kapcsolatban csak a munkásokra, hiszen a közvetett adók orozslánrészét ők fizetik. A produktív munkások a korábbi bérösszegüket költik fogyasztási cikkekre, de csak kevesebb fogyasztási cikket vásárolhatnak érte, hiszen a tőkések a forgalmi adó összegével megnövelik áruik árösszegét. Megnövelhetik ezt az árösszeget, hiszen a beszedett forgalmi adó a kincstár közvetítésével ugyan csak az állam alkalmazottaihoz kerül, és ők ezt a pénzt elköltik, megnövelvén az adók összegével az összkeresletet. A forgalmi adó is érték-többlet: improduktív dolgozók bérévé válik. Az adó előtti profit ismét magasabb lesz az adók összegével (pontosabban: a tőkések vásárlásai miatt még ennél is többel) az adózás utáni profit összegénél.

Lássuk végül a harmadik fő adófajta, a munkásokra kivetett egyenes adót! A munkások névleges bérének egy részét elviszi az állam adóba, s azután ugyanezt kifizeti improduktív munkások bére formájában. Ez az az adófajta az említett három közül, amelyik nem növeli meg közvetlenül a összekeresletet, nem növeli meg az árakat. Ebben az esetben ugyanis csak egy másik munkáscsoport költi el ugyanazt a pénzösszeget, amelyet különben az egyik csoport költött volna el. De ez az adóforma is megváltoztatja az új érték megoszlását v -re és m -re; megnöveli az értéktöbbletet a produktív munkások reálbérének rovására. (Azonos F -f-en több improduktív dolgozó osztozik a produktív dolgozókkal.) Ha viszont a munkások, növekvő adóterhüket érezve, a korábbinál magasabb névleges béreket harcolnak ki — márpedig ma előbb-utóbb ez történik — akkor még azt sem állíthatjuk jogosan, hogy a közvetlen adók növekedése legalább nem árnövelő hatású.

A valóságban persze a költségvetés nem csak személyi kiadásokra költi az adóbevételeit. Amennyiben mármint a költségvetés árakat vá-

sárol, hogy azokat improduktív módon felhasználja (pl. hadianyagot vásárol), akkor a bennük rejlő érték mindenestül értéktöbbletté válik. Mindaz a munka, amely az előállításához szükséges volt, értéktöbbletet fog alkotni. Ugyanakkor ezek az áruk kivonulnak a piacról. Az a közvetlen és közvetett (a korábbi termelési fázisokban kifizetett) bérösszeg, amely az őket termelő munkásoknak fizetendő béréként a piacon maradt árumennyiség felé fog tódulni, ezek árát emeli majd meg (s így az állam által vásárolt áruk ára is emelkedni fog.) Kissé bonyolultabb úton és nagyobb időbeli eltolódással lényegében ugyanoda jutunk, mintha közvetlenül az állam költötte volna el az adóösszeget állami bérekre.

A legfőbb tanulságok pedig a következők:

Profitadóval — vagy bárminő egyéb adóval — normális körülmények között nem lehet elkobozni, de még csak csökkenteni sem a tőkések profitját. (Azzal lehetne mégis csökkenteni a vállalkozók profitját, ha az állam nem költené el az adó egész összegét, de közvetlenül így is csak a névleges profit csökkenne.)

Az adók léte árnyékoló tendenciát rejt magában: az adóztatás növekedése pedig kifejezetten inflációs hatású. A közhittel ellentétben: nemcsak a kiegyensúlyozatlan költségvetésnek, hanem a teljesen kiegyensúlyozott költségvetésnek is ilyen a hatása. A kiegyensúlyozatlan, deficitese költségvetés — ceteris paribus — természetesen nagyobb inflációval jár.

Az állami költségvetés az Egyesült Államokban (de például Angliában is) a bruttó nemzeti terméknek (a GNP-nek) mintegy 50 százalékkal gazdálkodik. Emellett eltörpülnek azok az értéktöbbletet növelő és inflációs hatások, amelyeket az áru-, hitel- és pénzforgalom arányának a növekedése okozhat.

E cikkben, amelyben az analógiákra akartam rámutatni, az adóztatásnak csupán egynéhány és csupán makroökonómiai következményeivel foglalkozhattam, és velük is csak nagyon leegyszerűsített, durva formában. Akár látatlanban is igazat adok annak az olvasónak, aki az egyik vagy másik adófajtának az egyik vagy másik társadalmi rétegre kifejtett hatásáról az ellenkezőjét kívánná bizonygatni annak, amit én leegyszerűsített, és ebben az egyszerű formában is csupán az egyes társadalmi osztályok egészére érvényes makroökonómiai tételeimben kimondtam. Tökéletesen igaza van annak az olvasónak is, aki arra hivatkozik velem szemben, hogy az adóztatásnak a konjunktúraciklus különböző fázisaiban más és más a hatása, vagy pedig azzal a szemrehányással él, hogy figyelmen kívül hagytam az adóztatás hatásait a külfölddel való kapcsolatokra (vagy ez utóbbiak visszahatását az adóztatásra). Igaza van az olvasónak — és még számos egyébben is igaza van. Az összefüggések legbelső lényegét illetően azonban, noha nagyon leegyszerűsített formában, de bizonytalanság nélkül az igazat írtam.

FERGE ZSUZSA:

Társadalompolitika, szociálpolitika és a központosított újraelosztás típusai

Társadalompolitika, gazdaságpolitika

Csupán néhány éve vitatkozunk a társadalompolitika meghatározásán, így nem kristályosodott még ki valamiféle közös álláspont. Célszerű tehát, ha e témával foglalkozók esetenként legalább röviden vázolják, milyen értelemben használják e fogalmat. A magam részéről a társadalompolitikát szocialista feltételek között olyan elv- és cselekvésrendszernek tekintem, amelynek célja a szocialista társadalmi viszonyok formálása, ideértve a társadalmi újratermelés teljes ciklusát, tehát a *termelési, elosztási, felhasználási* szféra viszonyrendszerét s a tudati viszonyokat is. A társadalmi meghatározottságok ismert iránya miatt a *termelési viszonyoknak* alapvető jelentőségük van a többi társadalmi viszony jellegének kialakításában. Ezért a társadalompolitika elsődleges feladata, hogy a *szocialista típusú termelési viszonyok* kibontakozását segítse elő. Ez egyrészt közvetlen ráhatással, azaz a tulajdonviszonyok szocialista jellemzőinek erősítésével, a munka társadalmi megosztásának, e megosztás tartalmának, belső viszonyainak (például tudás és hatalom), körülményeinek változtatásával érhető el. Másrészt — éppen, mert a társadalmi meghatározottságok sohasem csak egyirányúak — indirekt beavatkozásra is mód van, például az elosztás vagy a fogyasztás befolyásolásán keresztül.

A társadalompolitika ilyen körülhatárolása nem teszi feleslegessé azt, hogy — elvi és gyakorlati igényvel egyaránt — külön is foglalkozzunk a társadalmi lét egyes részterületeivel, az elosztással, a fogyasztással vagy az egészségüggyel, az oktatással stb. Az utóbbi években széles körben elterjedt a „kötőjel-politikák” szóhasználata, azaz beszélünk elosztás-, jövedelem-, fogyasztás-, oktatás- stb. politikáról. Ha a szóhasználat azt az igényt fejezi ki, hogy mindezen területeken átgondolt tevékenységrendszerünk legyen, s hogy ne maradjanak „fehér foltok” a társadalmi cselekvés rendszerében, akkor a szóhasználat nem jelent különösebb problémát. Olykor azonban e megjelölések akaratlanul is abba az irányba visznek, hogy egyes területek túlzott függetlenedésre törnek, esetleg egymás rovására igyekeznek a részérdekeket érvényesíteni. Ezért érdemes lenne leszögezni, hogy e „kötőjel-politikák” körülbelül olyan viszonyban vannak a társadalompolitikával, mint a beruházás-, ár-, válság- stb. politikák a gazdaságpolitikával.¹

¹ Ezek kapcsolatáról l. például Friss István: A Közgazdaságtudományi Intézet 20 éve és a gazdaságpolitikai kutatás című tanulmányát. Közgazdasági Szemle, 1975. 1. sz.

Külön kérdés az ilyen értelemben felfogott társadalom- és gazdaságpolitika egymáshoz való viszonya. Ez körülbelül olyan bonyolult, mint a gazdaság és a társadalom kapcsolata. A két politika részben átfedi egymást. Egymás megfontolásainak ismerete és felhasználása nélkül a társadalompolitika utópistává, a gazdaságpolitika öncélúvá, technokratává válhat. Kölcsönös kapcsolatuk persze az ellentmondás lehetőségét is magában rejti, főként rövid és középtávon. Ilyen perspektívában a gazdaságilag indokolt könnyen lehet társadalmilag káros, a társadalmilag kívánatos gazdaságilag értelmetlen vagy kivihetetlen. Nem céлом itt ezt a kérdéskomplexumot részleteiben vizsgálni. Csupán annyit szeretnék leszögezni, hogy e két politikát egyenrangúnak, egymással összefüggőnek, egymásnak kölcsönösen alárendeltnek (ha úgy tetszik, kölcsönösen fölérendeltnek) és jelenleg még mindkettőt viszonylag autonómnak tekintem.

Hogy miért kell hangsúlyoznunk a viszonylagosságot, erre már utaltam. Ám nem gyengébb a hangsúly az autonómián sem. Ha (viszonylagos) önállóságukat nem ismerjük fel, akkor az a veszély fenyeget, hogy a döntések nem a tényleges összefüggések felismerésén alapuló szükség-szerűségekre épülnek, hanem homályos kompromisszumokként születnek, amikor azt sem tudjuk, hogy minek teszünk engedményt, minek az érdekében, milyen áron. Hogy ez gyakorlatilag is igaz, azt jól mutatja az 1968 előtti és utáni helyzet különbsége. Tulajdonképpen csak a gazdaságirányítási rendszer reformja után fejlődött ki az a gazdaságpolitika, amely tudomást vesz a gazdasági törvényszerűségekről, azaz tényleg *gazdasági politika* — és ezzel egyidejűleg kezdett kialakulni az önálló társadalompolitika is. (Ezt jelzi a területi és az üzemben belüli demokrácia növekvő igénye, a szociálpolitikai intézkedések sora stb.)

A társadalom- és gazdaságpolitika alapfeladata *elvek* rögzítése. Az elvek a mindennapi gyakorlat, a tudomány, az ideológia és a politika együttműködéséből születnek, s rendszerint a párt, illetve a kormány felsőszintű dokumentumaiban öltenek olyan formát, amely ismét visszahat a további gyakorlatra. Nincs — s valószínűleg nem is szükséges — tehát olyan intézmény, szervezet, hatóság, mely *önálló és kizárólagos* gazdája lenne egyik vagy másik területen az elvek kidolgozásának. Az elveknek azonban át kell hatniuk a konkrét társadalompolitikai és gazdaságpolitikai döntési és cselekvési rendszert, a komplex társadalmi-gazdasági tervektől az egyes részterületeken működő intézményekig, a „kötőjel-politikák” kidolgozóig és végrehajtóig. Kétségtelen, hogy ez a követelmény nem érvényesül maradéktalanul a gyakorlatban, aminek számos, még feltáratlan oka van. A tisztázatlanságból persze bizonyos zavarok és problémák is adódnak. Ezeket a társadalompolitika egyetlen részterületén, az úgynevezett szociálpolitikai juttatások esetében szeretném megvilágítani.

Szociálpolitika és elosztás

A „kötőjel-politikákról” szólva eddig kerültem, hogy a szociálpolitikát megemlítsem, holott ez is mind gyakrabban szerepel különböző dokumentumainkban. A zavar azonban talán nagyobb itt, mint bármely más fogalomnál. Néha a szavaknak furcsa sorsuk van. Szótári értelmüket tekintve *társadalompolitika* és *szociálpolitika* szinonimák, és gyakran valóban egymással felcserélve használjuk őket. Valójában azonban eltérő

jelentéssel honosodtak meg a magyar nyelvben. A *társadalompolitika* többnyire *kiterjesztő* értelmű, az általam is vázolt vagy ahhoz hasonló tartalommal mind gyakrabban használják. *Ilyen* tartalmú társadalompolitikáról csak akkor beszélhetünk, ha valóságos társadalmi céllá válik a társadalmi viszonyok tudatos formálása meghatározott értékek nevében. Így értelmezve a társadalompolitikát, világos, hogy az voltaképpen *szocialista kategória*. A szociálpolitika ezzel szemben korábbi történelmi korszak terméke. Eredeti funkciója az volt, hogy a korai, fejlődő kapitalizmus robbanással fenyegető ellentmondásait az elviselhetőség határain belül tartsa azzal, hogy — Bismarck kifejezésével — „néhány csepp szociális olajat önt” az állam gépezetébe. Ténykedését persze a munkásmozgalom akciói és követelései kényszerítették ki, de ezeknek mindig csak részlegesen, a státus quo veszélyeztetése nélkül tett eleget. Tevékenységét az *elosztás meghatározott területeire* koncentráltta. Mindig gondosan óvakodott a termelési viszonyokba való beavatkozástól (kiváltképp a tulajdonviszonyok érintésétől), és óva őrizte *paternalisztikus* és *karitatív* jellegét. A haladó mozgalmak a tőkésországok egy részében is ettől eltérő tartalmat kezdenek adni a kifejezésnek, legalábbis a követelések szintjén. Magyarországon azonban — melynek szociálpolitikája a felszabadulás előtt szorosan követte a bismarcki vonalat — a kifejezés megőrizte eredeti felhangjait. Ez olykor még ma is tetten érhető, tudományos igényű anyagokban is. Így például egy 1974. évi tanulmányban² azt olvashatjuk, hogy a szociálpolitika fő célja „a magas színvonalú társadalmi *gondoskodás* elősegítése”, mely gondoskodás „az embert születésétől haláláig, egész életútján végigkíséri”, s egyebek között arra irányul, hogy „társadalmi méretekben előzzük meg a betegségeket, *csökkentsük a fájdalmak napjait, adjuk vissza az élet örömét* a betegségben szenvedőknek, hosszabbítsuk meg az életkort; ... *biztosítsuk a munkából kiöregedettek, a munkában megrokkantak, a testi és lelki fogyatékosságban szenvedők anyagi problémáktól mentes, gondtalan életét*”. A célok közt szerepel még a munkalehetőségek megteremtése, az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elvének érvényesítése és az életkörülmények javítása, azaz meglehetősen heterogén az a feladathalmaz, amit a tanulmány szerzője a társadalmi gondoskodás körébe utal.

Az idézett megfogalmazásokból tisztán kicseng az a paternalizmus, amitől a szociálpolitika fogalma nálunk nehezen szabadul meg. Az egész tanulmányban csak a központi szervek gondoskodásáról van szó, s arról úgyszólván nem, hogy e célok megvalósulása nem pusztán a jóakarátú vezetésen, hanem az érdekeltek és érintettek aktivitásán is múlik. Juttatásokról, gondoskodásról hallunk, öntevékenységről, igényekről és jogokról azonban alig. A másik furcsa elem a szinte vallásos töltésű (és karitatív) pátoasz. Tudományos igényű munkában nehéz elfogadni olyan kitételeket, amelyeknek belátható időn belül *nem lehet* valóságos fedezete. Ilyen például az a javaslat, hogy biztosítsuk a valamilyen oknál fogva munkaképtelenek „anyagi problémáktól mentes”, sőt „gondtalan” életét. A harmadik, öröklött jellegzetesség a szociálpolitika illetékességének korlátozása az *elosztás szférájára*. Ez explicit módon is kifejezésre jut: „A szocializmusban a szociálpolitika ... *egy hosszú távon kibonta-*

² Lengyel László: A gazdaságpolitika és szociálpolitika összefüggéseiről. Közgazdasági Szemle, 1973. 1. sz. 64. 1. (Az én kiemelésem — F. Zs.)

kozó cél- és követelményrendszer realizálásának egyik — elsősorban elosztáspolitikai — módzata.”³ Hogy emellett a szociálpolitika mellett a szerző szerint szükség van-e még valamilyen szélesebben értelmezett társadalompolitikára, az nem teljesen világos, de valószínűbb, hogy nem. (A „Szociálpolitika és gazdaság” című alfejezet felváltva használja a szociálpolitika és a társadalompolitika kifejezéseket, külön utalás vagy tisztázás nélkül.)

A korábbiakban állást foglaltam amellelt, hogy feltétlenül szükség van egy, az elosztásnál jóval szélesebb területet átfogó társadalompolitikai elvrendszerre. A kérdés most már az, hogy e mellett szükség van-e szociálpolitikára. Véleményem szerint van létjogosultsága, de csak akkor, ha sikerül elérni, hogy a szociálpolitika kifejezést az előbbiekből már vázolt értelemben — a társadalompolitikától következőtől megkülönböztetve — s természetesen az eredeti paternalisztikus és karitatív felhangok nélkül használjuk. *Illetékességi körébe ez esetben a társadalmi elosztás egy meghatározott típusa, a Polányi értelmezése szerinti redisztribúció tartozna,*⁴ azaz a termelt javak egy részének centralizált begyűjtése és olyan elosztása, amely elosztás nem követi a gazdaságosság, nyereség, árúviszonyok, piaci csere logikáját. Ezt nevezem a továbbiakban központosított újraelosztásnak. (A „központosított” jelzőre szükség van, hiszen a társadalmi újratermelés teljes körforgásán belül többféle újraelosztás is végbemegy.) Szocialista viszonyok mellett a munka szerinti elosztás és a központosított újraelosztás az elosztás két legfontosabb típusa. Ezek mellett bizonyos — noha mind korlátozottabb — szerepe van az elosztásban a gazdasági kapcsolatok Polányi által elemzett három korábbi formájának, azaz az önálló kisgazdaságnak, az „árszabályozó” piacon történő cserének és az ún. reciprocitásnak. Az utóbbi, a reciprocitási vagy viszonyossági elv ma már csak néhány társadalmi jelenségnél érthető tetten, például a kalákamunkáknál, ajándékozásoknál, „protekciónál”.

Egyébként érdemes lenne így, *teljes rendszerben* alaposabban foglalkozni a szocialista elosztási viszonyokkal, mert ez új oldalról világíthatná meg a termelés és az elosztás bizonyos mozzanatait. Ilyen kísérlet, tudomásom szerint, eddig nem történt, jöllehet az alapvető elosztási formákkal többen foglalkoztak és foglalkoznak.⁵ Nem állítom persze, hogy Polányi elméleti konstrukciója tökéletes. De mindenesetre eddig az egyetlen történelmileg valamennyire átgondolt és teljes elemzés az elosztási viszonyokról. Ezért legalábbis ideiglenes kiindulási alapként használhatónak tartom, azzal a kiegészítéssel, hogy a felhasználás során vissza kell helyezni az elosztási viszonyokat a termelési (tulajdon-) viszonyokkal való eredeti összefüggésükbe.

A redisztribúció Polányinál a legkülönbözőbb társadalmi struktúrák és termelési módok mellett előfordulhat, de domináns formaként a törzsi társadalmak egy részében és az ókori, archaikus társadalmakban (Babilon, Egyiptom) jelenik meg. Minthogy különböző termelési viszonyok és

³ I. m. 65—66. l.

⁴ Részletesebben I. Karl Polányi: *The great transformation* (Beacon, 1957. 33—43. l.), illetve Polányi Károly gazdaságtörténeti munkáiból (Összeállította: Kiss János — Márkus György. Magyar Filozófiai Szemle, 1971. 5—6. sz.) című műveket.

⁵ L. például Berényi József—Jávorka Edit: *Jövedelmek a munkabéren felül* (Kossuth Könyvkiadó, 1960.) vagy Berényi József: *Életszínvonal és szociálpolitika* (Kossuth Könyvkiadó, 1974) című könyveket.

társadalmi feltételek között létezik, a központosított újraelosztás elvei (differenciáltsága, jogcímei) és megjelenési formái nagyon eltérőek lehetnek. Mindig megvan azonban az az eleme, hogy a közösséghez tartozók *életjogát* igyekezik biztosítani. Polányi kapitalizmusbírálatának egyik lényeges mozzanata éppen a tőkés társadalom antihumánus jellegének leleplezése, az ti., hogy a redisztributív gyakorlatot a piac elsorvasztja, az önszabályozó piac maga viszont szükségképpen ellentétes az egyén élethez való jogának intézményes biztosításával.

A központosított újraelosztás *általános* vonása tehát a termelt javak egy részének centralizált elosztása a közösség integrálása és a közösséghez tartozó tagok élethez való jogának biztosítása érdekében. Olyan gazdasági tranzakció, amelynél a gazdasági viszonyok nem önállósulnak, hanem a társadalmi viszonyok teljes rendszerébe ágyazottak. *Különös* vonásait az adott termelési mód, a termelési és társadalmi viszonyok adják meg. Ettől függ, hogy mi a redisztribúció legitimitásának alapja, mennyire jelentős vagy alárendelt e forma szerepe, hogy milyen javakra terjed ki, hogy e javakat milyen módon gyűjtik be (kényszer és önkéntesség pólusai között), s milyen arányokban osztják el. (A központosított újraelosztás távolról sem zárja ki akár a szélsőségesen egyenlőtlen elosztást sem.)

Szocialista feltételek között — első közelítésben, a teljesség igénye nélkül — a következő különös jellemzőket rögzíthetjük:

— A központosított újraelosztás *szerepe biztosan nagyobb*, mint a szocializmust közvetlenül megelőző társadalmi formációban, a tőkés társadalomban, és fontossága állandóan növekszik. Ez egyfelől közvetlen következménye a piac visszaszorulásának. Másfelől azzal az általános történelmi tendenciával függ össze, hogy a szocialista fejlődés során a még sokáig alapvető elosztási forma, a munka szerinti elosztás mellett egyre nő a „szükségletek szerinti elosztás” jelentősége. Itt a kommunista társadalomba való fokozatos átnövés egyik kísérőjelenségéről van szó. Végül a folyamat legáltalánosabb vonatkozása az, hogy fokozatosan végbemegy a tőkés korszakban széttördelt társadalmi viszonyok reintegrálása. A kapitalizmusban lemeztelenedett és uralkodó szerephez jutó gazdasági viszonyok a szocialista fejlődés során újra beágyazódnak a társadalmi viszonyok teljes rendszerébe. Ezzel elvesztik korábbi dominanciájukat, azaz többé nem rendelnek maguk alá minden másfajta társadalmi viszonyt.

A központosított újraelosztás szélesedő működési tere azt is jelenti, hogy az ilyen meg gondolások nemcsak egy meghatározott elosztási formánál (a „szociálpolitikában”) érvényesülnek, hanem áthatják a gazdasági kapcsolatok egész rendszerét, kiváltképpen például a munka szerinti elosztást s az árpolitikát. Szinte azt mondhatnánk: ahogyan kapitalista feltételek között a *piac logikája* a nem piaci, sőt nem gazdasági kapcsolatokra is rányomja bélyegét, úgy gyűrűznek át a *szocializmusban* a *redisztributív* meg gondolások a szoros értelemben vett központosított újraelosztáson kívüli területekre is. Az persze külön bonyolult kérdés, hogy a fejlődés mindenkor adott szintjén mennyi redisztributív meg gondolást szabad vagy kell érvényesíteni (érvényesülni hagyni) a *par excellence* gazdasági kapcsolatoknál.

— Az első sajátosságából is fakad, a gazdasági-társadalmi fejlett-

ségi szint növekedésével is közvetlenül összefügg az a következő sajátosság, hogy folyamatosan *bővül* azoknak a javaknak—szolgáltatásoknak a köre, amelyekre a központosított újraelosztás kiterjed. Egyre inkább igaz, hogy a közösség nemcsak a pusztta túlélést, hanem mind tartalmasabb életet akar tagjai számára biztosítani, az érintettek gazdasági lehetőségeitől *független* módon. Úgy tűnik, hogy a redisztribúcióba tartozó javak köre a jövőben is tovább szélesedik. Így például az egyik következő szükséglet, melynek kielégítését valamilyen elfogadható szinten a társadalom kötelezettségként átvállalja, valószínűleg a lakászükséglet lesz. Ennek biztosítása elemi szinten 1945-ben, a *lakhatás* jogának elfogadásával történt meg (kilakoltatási tilalom). Azóta azonban a *jó* lakás iránti igény rendkívül felerősödött, és ennek kielégítése nemcsak egyéni, hanem legáltalánosabb társadalmi érdek is. Az igénykielégítést rövidebb távon segíti, hogy a gazdaságirányítás reformjával viszonylag tág lehetőség nyílt az áruviszonyok kihasználására a lakásépítésben, -vásárlásban. Hosszabb távon azonban kétségtelen, hogy a lakáspiac széles rétegek előtt zárva marad. Ezért várható — a gazdasági lehetőségek bővülésével — a megfelelő lakás iránti igény jogos igényként való elismerése és társadalmi alapokból történő fedezése.

— Alapvető jellegzetesség az, hogy a központosított újraelosztás igénybevétele *szocialista viszonyok között válik először ténylegesen joggá*. (Nem a konkrét jogi szabályozásról van szó, mely már a kapitalizmusban kialakul, hanem arról, hogy mi a jogszabályok társadalmi alapja.) Voltaképpen a társadalmi termék, illetve többletermék egy részének újszerű elosztásáról van szó. A társadalmi termék jelenlegi feltételeink mellett ugyanúgy *köztulajdon*, mint a termelési eszközök maguk. Elosztásánál így elvileg a *köz* dönt arról, hogy milyen társadalmi célokra mennyit fordít, és ezt milyen elvek szerint osztja el. Tehát a *magáéból ad önmagának*. Ezért nem szerencsés néhány, a magyarban meghonosodott szociálpolitikai szakkifejezés, mint például a „juttatások”, „szociális gondoskodás”, „segélyek” s azok a publicisztikai fordulatok, melyek a különböző társadalmi létesítmények vagy szociálpolitikai eredmények társadalmi „ajándék” jellegére utalnak.⁶ (Az „ajándékszemplélet” különösen a személyi kultusz időszakát jellemezte — ma inkább csak utóregzéseitevel találkozunk.)

Hangsúlyozni kell, hogy a redisztribúció csak szocialista viszonyok között válhat joggá. Ha a termelési eszközök és ezzel a termelt javak zöme elkülönült magántermelők tulajdonában van, akkor mindig kétségesse tehető az olyan elosztás jogi alapja, amely ellentmond a magántulajdonosi jogoknak (és érdekeknek), illetve azokat csorbítja. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy még a fejlett szociálpolitikával rendelkező tőkésországokban is az uralkodó osztály újra meg újra kétségesse tehet, sőt vissza is vonhat már kivívott eredményeket, egyszer

⁶ E kifejezések annyira megrögződtek, hogy helyettesíteni is nehéz őket. Így például e tanulmányban végig „juttatásokról” kell beszélnem, ha mondanivalómat érthetővé kívánom tenni. Persze nem annyira a kifejezések jelentik a problémát, mint a mögöttük meghúzódó szemlélet.

⁷ L. például Piven és Cloward elemzését arról, hogy az Egyesült Államokban hogyan fluktuál a munkanélküliség terhelnek átvállalása a tőkés és munkások közötti mindenkori erőviszonyok függvényében. (F. F. Piven—R. A. Cloward: *Regulating the poor*. Vintage, 1973.) Hasonló példa az angol egészségügy fejlődése — olykor visszafejlődése.

már megszerzett jogokat.⁷ Ez azért lehetséges, mert a jog alapja *nem* a rendszer alapvető viszonyaiból fakad.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy szocialista feltételek között minden felmerülő igény azonnal társadalmilag elismert joggá válhat. A közösség felelősségvállalásának mértékét a gazdasági lehetőségek korlátozzák, még ha egyértelműen nem határozzák is meg. Itt többek között ismét arról a már érintett problémáról van szó, hogy a szocialista újraelosztás fejlődési tendenciái nem érvényesülnek automatikusan. Elvben a közösség dönt a közösség javairól, a valóságban azonban a döntés (természetszerűen) nem közvetlen, és a közösség nem homogén. Így belép — többek között — az a probléma, hogy a közösség egyes csoportjainak érdekei és érdekérvényesítési lehetőségei nem azonosak. Azok a csoportok például, amelyeknek a munka szerinti elosztás kedvez, még akkor is kisebb lendülettel fogják képviselni a központosított újraelosztás fejlesztésére irányuló igényt, ha ennek történelmi szükségességét elismerik és helyeslik. Ebből azért adódhat feszültség, mert nagyrészt éppen ezen csoportok tagjai vesznek részt közvetlenül a döntések meghozatalában.

— Így juttottunk el a szocialista újraelosztás itt említendő utolsó sajátosságához, ahhoz, hogy végeredményét tekintve ez valóban *redisztributívává válik*, azaz csökkenti a társadalmi-gazdasági meghatározottságok adott rendszeréből fakadó társadalmi érvényű különbségeket. Természetesen nem a munka szerinti differenciáltság „teljes” kiegyenlítéséről van szó. Egy ilyen követelés a munka szerinti elosztás ésszerűségét tagadná akkor, amikor az még vitathatatlanul szükséges. A végzett munkához kapcsolódó jövedelmi differenciáltságot azonban a központosított újraelosztás több módon is csökkentheti. Ennek keretében jutnak el bizonyos jövedelmek azokhoz, akik még, már vagy egyáltalán nem képesek bekapcsolódni a társadalmi munkamegosztásba. Itt egyértelmű a *negatív kapcsolat* a munkajövedelem és a redisztributív jövedelem között, ez az elosztás tehát kifejezetten ellensúlyozza az eredeti egyenlőtlenséget. A redisztributív jövedelmek (juttatások) másik típusa — elvileg — teljesen *független* a munkavégzéstől. Zömmel olyan szükségletek kielégítését teszi lehetővé, amelyek mindenkinél fennállhatnak, és ezek kielégítését elvileg azonos szinten biztosítja. Ilyen módon az eredetileg differenciált munkajövedelmekhez minden társadalmi csoportnál-rétegnél *azonos* összegű juttatás kapcsolódik. Ez ugyan az induló különbségeket nem ellensúlyozza, de tompítja. A harmadik differenciálást tompító hatás úgy jön létre, hogy a lényegileg gazdasági összefüggéseket — például a munkabér- és árpolitikát — is befolyásolják redisztributív megfontolások, egyebek között a minimális vagy maximális bérszint rögzítésénél vagy az árpreferenciák és -diszpreferenciák rendszerének kialakításánál. (Ezekkel a továbbiakban nem foglalkozom.)

A kiegyenlítő hatások mellett kisebb jelentőségű az, hogy néhány, a központosított újraelosztás keretein belül nyújtott jövedelem — például a nyugdíj és a táppénz — többé-kevésbé követi a munka szerinti differenciáltságot. (Ezek esetében azonban ma még *elvileg* sincs világosan tisztázva, hogy munkajövedelmekről vagy juttatásokról van-e szó. E kérdéssel gyakorlati okból is időszerű lenne többet foglalkozni.)

A kérdés most már az, hogy a szocialista központosított újraelosztás sajátosságai mennyire érvényesülnek a gyakorlatban.

Ami az első sajátosságot — a redisztribúció *korábbanál nagyobb* és folytonosan *növekvő* szerepét — illeti, a bizonyítás nem nehéz. Egy néhány éve megjelent ENSZ-kiadvány⁸ bemutatta a társadalmi juttatások és a lakosság nettó jövedelmeinek arányát kilenc fejlett nyugat-európai és hat szocialista országban az ötvenes, illetve a hatvanas évek közepén. A vizsgált tőkésországok egy főre jutó nemzeti jövedelme már az első időszakban magasabb volt, mint a szocialista országoké a másodikban. A juttatások aránya a tőkésországokban 11—22 százalék volt 1953-ban, és 17—26 százalék között mozgott 1964-ben. A szocialista országokról csak egy adatsor van, a hatvanas évek elejéről-közepéről. Ezek 18 és 30 százalék közötti arányról tanúskodnak. Vagyis a társadalmi juttatások nem egyszerűen a gazdasági fejlettség függvényei. A szocialista országokban jóval alacsonyabb gazdasági szint mellett is nagyobb a juttatások, azaz a társadalmi felelősségvállalás aránya. Egyébként az is valószínű, hogy a juttatásoknak a tőkésországokban is viszonylag gyors növekedése nem kis mértékben éppen a szocialista országok létének köszönhető: ez felerősíti a belső nyomást is, az engedményekre való hajlandóságot is.

A központosított újraelosztás szerepének *növekedése* legegyszerűbben a társadalmi juttatások arányának alakulásával szemléltethető. A lakosság összjövedelmén belül ez az arány 1960-ban 18 százalék, 1970-ben 22,8 százalék, 1972-ben 24,4 százalék volt.⁹

A *második* sajátosság — az egyes juttatások szintjének növekedése és a központosított újraelosztás keretében érintett szükségletek körének *bővülése* — külön bizonyításra sem szorul, annyira része mindennapi tapasztalatainknak, különösen az utóbbi években. Nem azt akarom mondani, hogy ma már minden jogos igény teljesen és magas szinten kielégítést nyer, de a javulás nyilvánvaló. Régebbi juttatásoknál — például családi pótlék, nyugdíj — bővül a jogosultak köre, és emelkedik a juttatás szintje. Újabban kialakuló formák a kisgyermeknevelés társadalmi elismerése, az öregek napközbeni vagy otthoni ellátása stb. Bizonyos fejlődés a lakáselosztásnál is van, egyelőre főként a nagyobb családok javára.

Nem ennyire megnyugtató a helyzet a *harmadik* sajátosságnál, annak az objektív ténynek a felismerésénél, hogy a redisztribúció szocialista feltételek mellett nem adomány és engedmény, hanem *jog*. Előszörban nem a már említett, visszafelé mutató nyelvi fordulatokról van szó. Sokkal inkább arról, hogy csak az utóbbi években kezdtek kifejlődni a demokrácia azon fórumai, amelyek a közösség nyíltan megvitathatja, hogy egyáltalán milyen igények merülnek fel s tartanak számot arra, hogy kielégítésük *joggá* váljon. Ugyanígy még nem elég fejlettek azok az eszközök és szervek, melyek a redisztribúció hatását állandóan nyomon követnék, vagy amelyek segítenék felszínre kerülni a különböző érdekeket stb. Egy másik oldala e „jogi” szemlélet fogyatékoságának az, hogy ebben a vonatkozásban sem megfelelő a közösség tagjainak *joyismerete*, és nem egyforma a jogi ismeret-

⁸ Incomes in Post-War Europe.

⁹ Statisztikai Evkönyv, 1972. Központi Statisztikai Hivatal, 1973. 377. l.

tekhez való hozzájutás lehetősége sem. Mindezért tovább él a köztudatban az „engedmény — adomány” szemlélet, melynek megjelenési formáit részletesebben kellene vizsgálni. (Néhány illusztratív példa: az egyik egyetemi tanulmányi osztály hirdetőtábláján még 1974-ben is az volt olvasható, hogy „tanulmányi segélyért lehet folyamodni”. A családi pótlékért mind a mai napig, a megfelelő igazolások benyújtása mellett, „kérvényt” is kell írni.)

— A legnehezebb a helyzet a központosított újraelosztás „redisztributív hatásának” ellenőrzésével, mérésével. Magyarországon mind-
eddig csupán egyetlen olyan kutatás eredményei ismeretesek, amely a társadalmi juttatások jövedelemelosztásra gyakorolt teljes hatását mérte fel. Jóllehet, az eredmények 1967-re vonatkoznak, számos fontos tanulság leszűrhető belőlük.

A társadalmi juttatások hatása a jövedelemelosztásra, avagy mennyire redisztributív a redisztribúció?

Pénzbeli jövedelmek (juttatások)

A központosított újraelosztás folyamatát és hatását viszonylag egyszerűbb nyomon követni a pénzbeli, mint a természetbeni juttatásoknál. Az nyilvánvaló, hogy a táppénznek és a nyugdíjnak alig van módosító hatása. A családi pótlék egyenlőtlenséget ellensúlyozó hatása — noha szintje köztudomásúlag még nem megfelelő — erősebb, hiszen ez kizárólag a két- és többgyermekes családokhoz kerül, amelyeknél az egy főre jutó jövedelmek eleve alacsonyabbak.

Főként a családi pótlék emelésének tudható be, hogy a kis létszámú és a nagyobb családok jövedelmi színvonala közötti olló nyílása csökkenni kezdett. Így például a munkás—alkalmazotti népességnél az öttagú háztartások egy főre jutó jövedelme a kéttagú családokénak 59 százaléka volt 1959-ben, 61 százaléka 1962-ben és 65 százaléka 1967-ben. Azóta az arány valószínűleg nem javult, mert a családi pótlék teljes összege — minden erőfeszítés ellenére — kevésbé emelkedett, mint a bérszínvonal.

Pozitív redisztributív hatások várhatók viszont az alacsony nyugdíjak növelésétől és a szociális segélyrendszer változtatásától. Bizonyos elképzelések szerint — amelyek valóban időszerűnek látszanak — célszerű lenne a szociális segélyezés mai, *szelektív*, rászorultsághoz kötött és egyéni elbíráláson is alapuló rendszerét bekapcsolni az *univerzális*, azaz jogszerűen járó juttatások rendszerébe, és ezzel egyidejűleg az összeget is valamilyen „megélhetési küszöbhez” igazítani. (Ma — az 50 000 szociális segélyen levő mellett — több százezer azoknak az idős embereknek a száma, akik családon belül élnek, és nincs nyugdíj jogosultságuk, s szociális segélyt sem kapnak. Ezért gazdaságilag megoldhatatlan, hogy az „idősek járadékát” egyidejűleg tegyük teljes körűvé, univerzális alapúvá, és színvonalát is emeljük. Meg kellene találni azonban azt a módot, ahogyan ez a kettős cél fokozatosan közelíthető.)

Néhány pénzbeli juttatásnál az eddigiektől eltérő, egyenlőtlenség-

növelő hatások várhatók. Az egyik ilyen jövedelemforma a gyermekgondozási segély. Ismeretes, hogy ezt a juttatást zömmel az alacsonyabb keresetű nők veszik igénybe, akiknél a család jövedelme eleve viszonylag alacsony. A segély összege kisebb a korábbi keresetnél, tehát szintcsökkenés s ezzel az alacsonyabb jövedelműek számának bizonyos növekedése következik be. Külön probléma az, hogy ez a szóródásnövelő hatás nemcsak a teljes jövedelemelosztásnál, hanem a rétegek közötti differenciáltságánál is jelentkezik, hiszen az eleve rosszabb anyagi helyzetű csoportok nagyobb arányban veszik igénybe ezt a lehetőséget, mint a jobb helyzetűek. Bizonyos mértékig hasonló hatás várható a nyugdíjazás utáni továbbdolgozástól, amely lehetőséggel a rosszabb helyzetű csoportok kevésbé tudnak élni. Így ugyanaz a kettős probléma várható itt, mint a gyermekgondozási segéllyénél, csak az elosztás ellenkező pólusán. A nyugdíjak teljes szóródása nőni fog, de ezúttal az eleve *magasabb* nyugdíjak átlagosnál nagyobb emelkedése miatt.

A pénzbeli juttatások hatásának teljes szaldóját végül is ma nehéz megbecsülni. 1967-ben az volt a helyzet, hogy a *munkából származó jövedelmek elosztása egyenlőtlenebb volt, mint a pénzbeli juttatásoké vagy az összes személyi rendelkezésű* (azaz a pénzbeli juttatásokat is tartalmazó) *jövedelemé*. Az 1967. évi helyzetet érzékelteti, hogy akkor az elosztás egyenlőtlenségének összefoglaló mutatója — az ún. egyenlőtlenségi mérték¹⁰ — a munkajövedelmeknél 2,32 volt, az összes személyes rendelkezésű jövedelemnél 1,92.¹¹ Az azóta bekövetkezett kétirányú fejlődésből valószínűleg a kiegyenlítő tendencia az erősebb, azaz feltehetően nőtt a redisztributív hatás.

A pénzbeli juttatások esetében a pozitív redisztributív hatás *nemcsak a teljes elosztásnál, hanem a társadalmi munkamegosztás különböző helyzetű csoportjainál is kimutatható volt*. A pénzbeli társadalmi juttatásokból *relatív*e több került a kedvezőtlenebb, mint a jobb helyzetű társadalmi csoportokhoz, kivéve a parasztságot, amelyre akkor még nagyon eltérő szabályok vonatkoztak.

A pénzbeli juttatásoknál egyébként az imént látott összefüggések nem csupán *relatív*e, hanem részben abszolút értelemben is igazak. Az *alacsony jövedelműeknél* ugyanis a juttatásoknak nemcsak a százalékos aránya, hanem az összege is nagyobb, mint a magasabb jövedelműeknél. *Társadalmi csoportonként* abszolút kiegyenlítésről nem beszélhetünk, de mindenestre a pénzbeli juttatások nem követik teljesen a munkajövedelmek differenciáltságát.

A pénzbeli juttatásokra így nagyjából igaz az, hogy a „szükségletek” arányában osztódnak el, s hogy valamennyire ellensúlyozzák a munka szerint létrejövő különbségeket. Végző hatásuk tehát megfelel az eredeti szándékoknak, még ha a hatékonyság mértékéről lehet és érdemes is vitatkozni.

¹⁰ Ez az átlagnál magasabb és az átlagnál alacsonyabb jövedelműek jövedelemátlagának hányadosa. (A mutatót Frigyes Ervin és Eltető Ödön dolgozta ki.)

¹¹ A lakossági jövedelmek színvonala és szóródása. Központi Statisztikai Hivatal, 1972. 177. l.

**A pénzbeli társadalmi juttatások összege és százalékos aránya
a személyes rendelkezésű (pénzbeli) jövedelmeken belül**
(1967. évi adatok)

A háztartásfő munkájának jellege alapján képzett csoportokban	A juttatások		Az egy család- tagra jutó jövedelem alapján képzett csoport- tokban (Ft)	A juttatások	
	egy család- tagra jutó összege (Ft)	aránya a jövede- lemben (%)		egy család- tagra jutó összege (Ft)	aránya a jövede- lemben (%)
Vezetőállású, értelmiségi	107	6,7	—600	147	31,8
Középszintű szakember	97	7,0	601—800	150	21,1
Adminisztratív foglalkozású	110	8,7	801—1000	138	15,3
Szellemi együtt	102	7,1	1001—1200	126	11,5
Szakt munkás	90	7,7	1201—1400	113	8,7
Betanított munkás	87	8,3	1401—1600	105	7,0
Segéd munkás	86	8,8	1601—1800	105	6,2
Nem mezőgazdasági fizikai együtt	88	8,1	1801—2000	89	4,7
Mezőgazdasági fizikai	48	4,2	2001—2400	97	4,5
Nyugdíjas, kereset nélküli	398	43,2	2401—	88	3,0
Összesen	126	11,1	Összesen	126	11,1

Forrás: A lakossági jövedelmek színvonalára és szóródására. 183. és 188. l., illetve az ott szereplő adatok alapján végzett számítások.

Természetbeni juttatások

A pénzbeli juttatásokétól elég jelentősen eltér a természetbeni juttatások hatása. A helyzet juttatástípusonként különböző. A hatás differenciáltságát a következő főbb tényezők okozzák:

— Azok a *szükségletek*, amelyeket a társadalmi juttatások természetben kielégítenek, *nem azonos mértékben* fordulnak elő az egyes társadalmi csoportoknál. Így például a nyugdíjasoknak, idős embereknek az átlagosnál gyakrabban van szükségük orvosi segítségre. Munkaruhára, védőételre (ha ezeket természetbeni juttatásnak tekintjük, ami vitatott ugyan, de azt hiszem, megengedhető) csak meghatározott munkakörülmények között van szükség, mégpedig túlnyomórészt a fizikai munkásoknál. Hasonló a helyzet az ingázók számára biztosított közlekedési hozzájárulással stb.

— Bizonyos *szükségletek nem egyforma erővel jelentkeznek, és nem egyforma erővel követelnek kielégítést*. A legismertebb példa erre a középfokú s különösen a felsőfokú képzés. A társadalmi—kulturális hátrány itt azt jelenti, hogy — minden eddigi erőfeszítés ellenére — a munkás- és parasztyerekek kisebb arányban tanulnak tovább, mint az iskolázottabb rétegek gyerekei. A *szükségletek eltérő érzékelése* mögött objektíve eltérő csoporthelyzetek, csoportesélyek és az ezek által meghatározott eltérő csoport-, illetve rétegértékek vannak. Ezek hatása a felsőoktatás mellett az üdülési igényeknél, sőt a közéleteténél is kimutatható.

A lehetőség igénybe nem vételének egyik oka anyagi jellegű. Még a viszonylag alacsony térítési díjak fedezése is gyakran nehéz, nem is beszélve a továbbtanulás esetében a potenciális kereset kieséséről és a járulékos kiadásokról. A másik ok valóban az, hogy a pihenéshez, kényelemhez, egyetemi diplomához való „jog” még távolról sem vált természetessé, aminek jól ismert történelmi okai vannak.

Ugyanezek az okok nehezebben észrevehetően, burkoltabban más területeken is hatnak, mindenekelőtt az egészségvédelemnél. Az embernek saját egészségéhez való viszonyát számtalan, itt nem vizsgálható tényező kondicionálja, kezdve azon, hogy mennyire „szabad” egyáltalán betegnek lenni, egészen odáig, hogy az egyén mennyire ismeri a betegségek jeleit s a megelőzés lehetőségét—fontosságát. Megfelelő vizsgálatok hiányában csupán néhány jelzéssel tudom érzékelteni a problémát. Feltűnő például, hogy az egészségügyi ellátáson belül a munkások aránylag nagyobb mértékben veszik igénybe a kórházi ellátást, aránylag kevésbé a járóbeteg- és a gyógyszerellátást, mint a szellemi dolgozók. Ebből jogosan feltehető, hogy a szellemi dolgozók *korábbi* stádiumban, ambulanter kezelgetnek bizonyos betegségeket. Így — legalább az esetek egy részében — el tudják kerülni a kórházat. Még lényegesebb elem az, hogy egyáltalán igénybe vesznek-e orvost, amikor erre szükség van. Az egészségügyi juttatások teljes összege alig tér el a munkások és a szellemi dolgozók között. Ebből első látásra arra következtethetnénk, hogy ezek a szükségletek általánosan tudatosultak, ha más formában is. Néhány mortalitási adat azonban elgondolkasztó. Az 1972-ben elhalálozott férfi munkások átlagos életkora 46,4, ezen belül az ipari munkásoké 44,5 év volt, a szellemi dolgozóké viszont 50,1.¹² A csecsemőhalálozás aránya a munkásoknál 34,1 ezrelék, a szellemi dolgozóknál 27,3.¹³ E tényekből feltételezhető, hogy — jóllehet objektíve hasonló az igénybevétel — az egészségügyi ellátás *iránti valóságos szükséglet nagyobb a munkásoknál, mint a többiekénél*, csak nem tudatosodott, és nem jelentkezik igényként. Nem akarom persze azt állítani, hogy pusztán az „egészséghez való eltérő viszony” okozza e különbségeket. A munkakörülmények, a lakáskörülmények, a rosszabb vagy egészségtelenebb táplálkozás mind szerepet játszanak, az ezekből fakadó hátrányokat még az egészségügyi ellátás nagyobb igénybevétele sem ellensúlyozhatná teljesen. De nem kétséges, hogy ez utóbbi javítása is fontos lenne — részben épp azért, mert rosszabb feltételek mellett több az egészséget veszélyeztető tényező.

Az egész redisztributív mechanizmust torzítja végül az a tényező, hogy még olyan szükségleteknél is, melyek azonos mértékben tudatosultak, az egyes csoportok—rétegek részesedése eltér, *mert igényeiket nem tudják egyformán érvényesíteni*. Itt az olyan, viszonylag jól működő, színvonalas ellátást nyújtó intézményekről van szó, melyeknél a *kapacitás, a „kínálat”* szűkös. A „keresletet”, az elosztást persze nem szabályozza nyíltan a piac, hiszen azt innen a (részleges vagy teljes) ingyenesség kikapcsolta. A jelentkező igények azonban nagyobbak, mint a lehetőségek. A juttatás elosztásánál tehát vagy spontán társadalmi erők érvényesülnek, vagy olyan szempontok, amelyek bizonyos racionalitás-

¹² Demográfiai évkönyv, 1972. Központi Statisztikai Hivatal, 1973. 208. 1.

¹³ I. m. 291. 1.

nak megfelelnek, de szociálisan mégsem a legindokoltabbak. A két legfontosabb idetartozó juttatás a gyermekintézmények és az állami lakások. A gyermekintézmények közül is a színvonalában legjobb és társadalmilag legfontosabb intézménynél, az óvodánál a legnagyobb a probléma. (1967-ben, amikor a megfelelő korú gyerekek közül az óvodások aránya 50 százalék volt, a vezetők-értelmiségiek óvodáskorú gyerekei közül 80 százalék volt óvodában, a segéd munkások gyerekei közül pedig csak 40 százalék¹⁴. A lakáselosztás társadalmi problémájával és hatásával az utóbbi években több kutatás foglalkozott.¹⁵

E szűkös javak nyílt, piaci elosztását egy ún. burkolt elosztás helyettesítette — sokban hasonló társadalmi eredménnyel. A „burkolt elosztást” részben egyszerűen a „protekción”, az összeköttetés szabályozza. A kedvezőbb helyzetű csoport személyes ismeretiségek révén, esetleg jövőbeli vizontszolgáltatás fejében juthat előnyökhöz. Gazdaságilag — társadalmilag indokoltabb az az előny, melyhez társadalmi — gazdasági funkciójuk fontossága révén jutnak egyének vagy csoportok, esetleg anélkül is, hogy ők maguk ezt a lehetőséget szándékosan kihasználnák. S ha a „protekción” erkölcsileg messzemenően elítélhetjük és adminisztratív módszerekkel valamennyire csökkenthetjük is, a képzettség — képesség ilyen figyelembevételével nem ennyire egyszerű a helyzet. Az első esetben ugyanis *csak* a magánérdekek kerülnek szembe mindenfajta közérdekkel. A második esetben az egyéni érdek *bizonyos* közösségi — társadalmi érdekekkel ugyan *szembenáll*, de más, esetleg szélesebb társadalmi — gazdasági érdekeknek *megfelel*. Itt az erkölcsi ítékezés helyett folyamatos kontrollra van szükség, melynek alapján biztosítható, hogy a nehezebben érvényesíthető igények is kielégítést nyerjenek.

Emellett a lakások esetében van egy speciális, nem is elhanyagolható összegű juttatás, mely ugyancsak a kívánatos iránnyal ellentétesen hat, de eredetét tekintve még az eddigiéknél is kisebb társadalmi tudatossággal. Ez pedig a *bérlakások állami dotációja*.

1945 után, *egyértelműen szociális szempontok miatt*, igen alacsonyan rögzítették a lakbéreket. Csak később vált nyilvánvalóvá, hogy a jobb helyzetű rétegek az átlagnál nagyobb arányban laknak bérlakásban, és lakásaik az átlagnál magasabb színvonalúak. Ilyen módon az eredetileg *egyértelműen szociális vagy redisztributív célú* intézkedésnek, az alacsony lakbérnek a hatása megfordult, *és az eleve jobb helyzetűeknek biztosított további előnyt*. (A dotáció egy főre jutó évi összege 1967-ben például csaknem 560 Ft volt a vezetőknél-értelmiségieknél, s mintegy 70 Ft a segéd munkásoknál.¹⁶)

Az 1971. évi lakbéremelés a *komfortos lakások bérét* elég jelentősen érintette, s az aránytalanságon valamit enyhített. A különbségek azonban korábban olyan nagyok voltak, hogy azokat a lakbéremelés sem egyenlíthette ki.

Az igényérvényesítési lehetőségek eltérésénél még további két, számszerűen megfoghatatlan tényezőt figyelembe kell venni. Az első

¹⁴ Közelítő becslés az 1967. évi jövedelmi felvétel anyaga alapján.

¹⁵ L. például Konrád György — Szelényi Iván: A lakáselosztás szociológiai kérdése. A szocialista városok és a szociológia (Kossuth Könyvkiadó, 1971.); Tóth Pál: A borsodi gyár-
iparban dolgozók lakásviszonyai (Szociológia, 1974. 1. sz.) című munkákat.

¹⁶ A lakossági jövedelmek színvonala és szóródása. 229. 1.

összefügg az eltérő társadalmi helyzetekből adódó eltérő *informáltság*-gal is. A társadalmi szolgáltatások színvonala egyenetlen — van jobb és rosszabb iskola, kórház, üdülő stb. A jobban informált, illetve információk megszerzésére tudatosan törekvő csoportok elsősorban a színvonalasabb ellátást nyújtó intézményeket igyekeznek igénybe venni. Ehhez képest kisebb jelentőségű, de még fellelhető az a másik jelenség, hogy a juttatást nyújtók olykor másképp beszélnek vagy bánnak a különböző helyzetű „kliensekkel”. Igaz, sok tényező hat a „társadalmi presztízs” efajta működése ellen, tagadhatatlan azonban, hogy túlságosan is mélyek nálunk az ilyen típusú társadalmi megkülönböztetés történelmi gyökerei.

Az előbbieken vázolt különböző tényezők együttes működése alapján a társadalmi juttatások következő *főbb típusait* lehet megkülönböztetni *a redisztributív hatás szempontjából*:

1. típus:

- a) a tudatosodott szükségletek szintje hasonló, vagy legalábbis gyorsan közlekedik;
- b) a juttatás keretei elég szélesek;
- c) az igénybevétel szintje hasonló.

Tehát a juttatás redisztributív hatása *pozitív*, a szándékoknak megfelelő. (Nem ellensúlyozza, de tompítja az eredeti különbségeket.)

Vázlatosan: *hasonló igény + hasonló igénybevétel → pozitív redisztribúció.*

Idetartozik, ha nem is minden fenntartás nélkül, az egészségügyi ellátás és az alsófokú oktatás.

2. típus:

- a) a tudatosodott szükségletek szintje eltérő;
- b) a juttatás keretei elég szélesek vagy bővíthetők;
- c) az igénybevétel szintje a) miatt mégis eltérő.

Így a juttatás redisztributív hatása *negatív*, a tudatos szándékoktól eltérő.

Vázlatosan: *eltérő igény + eltérő igénybevétel → negatív redisztribúció.*

Idetartozik a középfokú oktatásból a gimnázium és a szakközépiskola, az egész felsőoktatás, az üdültetés, az étkezési hozzájárulás.

3. típus:

- a) a tudatosodott szükségletek szintje hasonló;
- b) a juttatás keretei szűkösek;
- c) az igényérvényesítési lehetőségek eltérőek;
- d) az igénybevétel szintje eltérő.

Így a juttatás redisztributív hatása *negatív*, a tudatos szándékoktól eltérő.

Vázlatosan: *hasonló igény + eltérő igénybevétel → negatív redisztribúció.*

Idetartoznak a gyermekintézmények — elsősorban az óvoda, de kisebb mértékben a bölcsőde és napközi is —, továbbá a központi lakáselosztás (legalábbis az utolsó 2 évben hozott rendelkezések előtt), valamint a lakbérdotáció.

4. típus:

- a) a tudatos szükségletek szintje különböző, de másként kapcsolódik a társadalmi helyzethez, mint az 1—3. típusnál;
- b) a juttatás keretei elég szélesek vagy bővíthetők, jóllehet színvonaluk, minőségük gyakran nem kielégítő;
- c) az igénybevétel szintje eltérő (az igényeknek megfelelő).

Így a juttatás redisztributív hatása *pozitív*, a tudatos szándékoknak megfelelő. (Itt az eredeti különbségek csökkentéséről is szó van.)

Vázlatosan: *eltérő igény + eltérő igénybevétel → pozitív redisztribúció.*

Idetartozik a középfokú oktatásból a szakmunkásképzés, a védőételek (esetleg a munkaruha), az ingázóknál a közlekedési hozzájárulás, a munkásszállások stb. dotációja.

Az elosztás társadalmi differenciáltságában szinte minden említett típusnál jelentős közvetítő, illetve erősítő tényező, hogy a társadalmi juttatások *intézményekhez* kötöttek, az intézményellátottság viszont a városokban s különösen Budapesten kedvezőbb, mint a falvakban. (Ugyanakkor a jobb helyzetű rétegek nagyobb arányban találhatóak az urbánusabb településeken.)

A központosított újraelosztás továbbfejlesztése megkövetelné, hogy pontosan ismerjük az egyes típusok arányát az összes juttatáson belül, s hogy a mainál többet tudjunk az egyes típusok tényleges társadalmi hatásairól, az elosztásuknál működő mechanizmusokról. Erre elvileg — megfelelő statisztikai, közgazdasági, szociológiai felmérések segítségével — korlátlan lehetőség van. Ma azonban csupán az 1967. évi felvétel eredményei alapján ítélnünk. A vázolt típusok ennek alapján bontakoznak ki, és valamennyire az összes juttatás társadalmi hatásáról is képet kapunk. A juttatások akkor megfigyelt körénél (amelyben nem szerepelt a lakáselosztás, a munkaruha, a védőétel stb.) *a természetbeni juttatások a munkajellel alapján kialakuló csoportok közötti jövedelmkülönbségeket valamelyest növelték, a teljes jövedelemelosztás egyenlőtlenségét azonban így is csökkentették.* A két hatás eltéréseinek oka kézenfekvő. A természetbeni juttatásokon belül az egyik legjelentősebb tétel az oktatás, ezt viszont főként a gyerekes, tehát alacsonyabb jövedelmű családok veszik igénybe. A másik fő tétel az egészségügy, ami — mint a tipizálásban is jeleztük — társadalmilag nagyjából arányosan osztozik el, de a jövedelemelosztásra még úgy is hat, hogy a nyugdíjasok szükségletei itt különösen magasak. Egyébként ebben az esetben a jövedelemelosztáson is csak *relatív javítanak* a juttatások. Abszolút összegük az egyes jövedelemcsoportokban közel azonos, vagy éppen a jövedelmi szinttel egyidejűleg emelkedik (és így az abszolút különbségeket nem csökkenti).

Összefoglalva az eddigieket: a pénzbeli társadalmi juttatások mind

A természetbeni társadalmi juttatások értéke és százalékos aránya
az összes (pénzbeli és természetbeni) jövedelmeken belül
(1967. évi adatok)

A háztartásfő munkájának jellege alapján képzett csoportokban	A juttatások		Az egy család- tagra jutó jövedelem alapján képzett csoport- okban (Ft)	A juttatások	
	egy család- tagra jutó összege (Ft)	aránya a jövede- lemben (%)		egy család- tagra jutó összege (Ft)	aránya a jövede- lemben (%)
Vezetőállású, értelmiségi	260	14,0	—600	156	25,2
Középszintű szakember	221	13,7	601— 800	167	19,1
Adminisztratív foglalkozású	220	14,9	801—1000	171	15,9
Szellemi együtt	235	14,0	1001—1200	167	13,2
Szakt munkás	163	12,2	1201—1400	161	11,1
Betanított munkás	153	12,7	1401—1600	163	9,8
Segéd munkás	149	13,2	1601—1800	163	8,8
Nem mezőgazdasági fizikai együtt	157	12,6	1801—2000	157	7,7
Mezőgazdasági fizikai	114	9,0	2001—2400	161	6,9
Nyugdíjas, kereset nélküli	185	16,7	2401—	193	6,1
Összesen	166	12,7	Összesen	166	12,7

Forrás: A lakossági jövedelmek színvonala és szóródása. 229—233. 1.

a teljes jövedelemelosztást, mind a társadalmi rétegek közötti jövedelmi különbségeket egyenletesebbé teszik, a természetbeni juttatások redistributív hatása azonban nem egyértelmű. A jövedelemelosztás egyenlőtlenségét mérséklük, bár kevésbé, mint a pénzbeli juttatások. A társadalmi csoportok között azonban még egyenlőtlenebbül oszlanak meg, mint a munkajövedelmek. A pénzbeli juttatások hatása egészében, a természetbenieké csak részben felel meg a szocialista társadalmi (köz-)érdeket képviselő szándékoknak.

Ebből természetesen nem az következik, hogy a természetbeni juttatásokat el kell sorvasztani vagy pénzben kell megváltani. Hogy miért nem — erre csak egy újabb, az elosztás néhány részkerdését behatóan elemző tanulmány adhat részletesebb választ. A megoldást mindenestre a természetbeni juttatások igénybevételét torzító tényezők befolyásolásánál kell keresni. Ilyen tényező mindenképp a feltételek szűkössége és egyenetlen színvonala, továbbá az igények tudatosságának eltérő foka s végül az igények érvényesítésének különböző lehetősége.

★

A központosított újraelosztás vázolt rendszere a szocialista társadalmi berendezkedés fontos eleme. Jó működése hosszú távon segítheti az általános társadalompolitikai célok közelítését, hiszen elég jelentős befolyást gyakorolhat a társadalmi viszonyokra. Ugyanakkor rövidebb távon ez az eszköze számos, többé-kevésbé súlyos probléma gyors megoldásának. Mindkét szempontból kívánatos, hogy ez az újraelosztás a mainál elvszerűbben és hatékonyabban működjön.

BAUER TAMÁS:

A vállalatok ellentmondásos helyzete a magyar gazdasági mechanizmusban

Az új gazdasági mechanizmus bevezetését követő első években néhány társammal együtt alkalman nyílt részt venni különböző empirikus vállalati kutatásokban, elsősorban gépipari középállalatoknál.¹ A vizsgálatok során olyan kép alakult ki bennünk, hogy e vállalatoknál — s talán másutt is — a gazdasági vezetőknek egy sajátos típusa került előtérbe. Korábban ezeket a vállalatokat többnyire olyan emberek vezették, akiknek fő erénye, hogy szinte csak jó diszpécserek voltak: a felülről kapott utasítások fegyelmezett végrehajtásához értettek, de önálló kezdeményezésre nem vállalkoztak, s az adott üzemnél, vállalatnál szerzett helyismeret tette őket alkalmassá feladatuk ellátására. Találkoztunk egyes vállalatoknál olyan vezetőkkel is, akik mint mérnökök, konstruktőrök, igazi szerelmesei voltak szűkebb szakterületüknek, s a vállalatot műszaki ambícióik megvalósítására igyekeztek felhasználni. Az a vezetőtípus azonban, amely a mechanizmusreform óta mintha egyre inkább előtérbe kerülne e vállalatoknál, ha szintén széles műszaki kultúrával rendelkezik is, nem kötődik a mérnöki szakmák valamely részterületéhez. Ezek az emberek dolgoztak már mind minisztériumban, iparigazgatóságnál, mind más vállalatnál, és ma is készek adott esetben újra változtatni. A műszaki siker, vagy az adott vállalat növekedése, jövedelmezése nem öncél számukra, hanem a népgazdaság fejlődését szolgáló vezetői sikerek felhalmozásának eszköze.

Hogyan, merre keresik ezek az emberek a vállalatvezetői sikert? Korszerűsítik vállalatuk termékstruktúráját, javítani igyekeznek a termelés gazdaságosságát. A gyártott termékek számát rendszerint csökkenteni próbálják szakosítási megállapodással vagy profilátadással; kereskedelmi szempontból viszont gyakran bővítik a profilt; a hazai piacra termelő vállalatok exportpiacokat keresnek; a hagyományosan fo-

¹ A cikkben összefoglalt ismeretek egyik forrását ezek a kutatások jelentik. Laki Mihályval, Madarász Aladárral és Soós Károly Attilával együtt vettem részt egy a Gazdaságkutató Intézet megbízásából, Kemény István vezetésével folytatott kutatásban, majd velük, továbbá Tárnok Évával és Vince Péterrel közösen, egy a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos-technikai Forradalom Kutatási Titkárságának megbízása alapján folytatott kutatásban. A kutatási eredményeket a következő tanulmányokban foglaltuk össze. Bauer—Laki: Vállalatvezetés, profilváltozás. Valóság, 1972. 10. sz.; Bauer—Laki—Madarász—Soós—Tárnok—Vince: Budapesti gépipari középüzemek fejlesztési tevékenysége. (Összefoglaló hat vállalatról készített esettanulmány alapján.) MTA TTF Kutatási Titkárság, 1973.

A másik forrás az a munka volt, amelyet a magyar gazdaságirányítási rendszer 1972. évi kritikai felülvizsgálatának egyik, a pénzügyi megkülönböztetések rendszerével foglalkozó albizottságában, elsősorban Deák Andreával és Kollarik Istvánnal közösen végeztem. Többek között közös felfogásunkról lásd Kollarik István: Támogatást minden vállalatnak? című cikkét. Népszabadság, 1972. október 18. 10. 1.

gyasztási cikkekét gyártók megpróbálnak beruházási javakat is gyártani és fordítva; stb., hogy stabilabbá tegyék vállalatuk helyzetét. Ennek során bátran szembe tudnak fordulni a vállalat hagyományaival és azok megtestesítőivel. Tapasztalataink szerint e vállalati vezetők nagy kedvvel élnek a reform nyújtotta lehetőségekkel, hogy maguk törjék a fejüket: milyen módon gazdálkodhatnak hatékonyabban, korszerűbben.

Szembetűnő ugyanakkor még egy tendencia. Az ilyen vállalatok rendszerint nem vesznek részt központi fejlesztési programokban, nincs állami beruházásuk, ritkán jár náluk minisztériumi tisztviselő, jó, ha két-háromévenként sorra kerülnek a miniszteri értekezleten. Ennek ellenére, *e vállalatok vezetői is határozottan törekednek arra, hogy vállalati terveikkel bekapcsolódjanak valamilyen központi programba, elgondolásaikat „népgazdasági érdekké” léptessék elő.*² E tendencia érértéséhez tekintsük át, milyen sajátos módon változott meg vállalataink helyzete a gazdaságirányítási reform bevezetése óta.

A nyereségérdekeltség és feltételei

A felszínen mutatkozó érdekeltiségi viszonyok, az általános szabályozórendszer szempontjából a vállalatokat az egységes nyereségérdekeltség, a jövedelmükben való érdekeltiség megvalósulása jellemzi. Az 1968. január 1-én bevezetett (és azóta csak részleteiben módosított) általános pénzügyi szabályozás azon a reform előkészítésekor megfogalmazott koncepción alapul, hogy az intenzív fejlődésnek, a műszaki haladás meggyorsításának, a gazdasági hatékonyság fokozásának hathatós előmozdításához nem egyszerűen arra van szükség, hogy növekedjék a vállalatok önállósága és érdekeltisége a központilag kidolgozott konkrét tervcélok végrehajtásában, hanem hogy kibontakozzék valamiféle — ezeket a célokat szolgáló — aktív „szocialista vállalkozás”.³

² Mind a Videoton, mind a többi híradástechnikai gyár, az Orion és a BRG is bekapcsolódott a számítástechnikai programba. Bekapcsolódott a programba rajtuk kívül a műszer-gyártó MOM is, amely az Orionhoz és a BRG-hez hasonlóan perifériákat gyárt, s amely ezen a programon kívül a közúti jármű-gyártás fejlesztésében is részt vesz. (L. Gancsov János gazdasági igazgatóhelyettes nyilatkozatát. Magyar Hírlap, 1974. február 12.) A közúti jármű-programba más vállalatok is igyekeznek bekapcsolódni, például autóbusszfűtékek gyártásával a Szerzsám-gépipari Művek (L. Kuti Lajos vezérigazgató nyilatkozatát, Népszava, 1973. augusztus 17.), lengéscsillapítók gyártásával pedig az Újpesti Gépelemgyár (L. Jochlik Lajos igazgató nyilatkozatát, Magyar Hírlap, 1973. június 28.)

³ „Csakis e két oldal együtt — szabadság és önálló kezdeményezés a gazdálkodás módjában, legszigorúbb követelmény a gazdálkodás eredménye tekintetében — biztosítja, hogy a gazdaságosság a népgazdaság fejlesztésének emeltyűje legyen” — mondja Péter György A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában című cikkében. Közgazdasági Szemle, 1954. 12. sz. 315. l.

„Olyan képességű vezetők, mint a vállalkozók vagy a managerek a kapitalizmusban, nem pótolhatók hivatalnokokkal. A gazdasági vezetőknek a szocializmusban is kreatív, kombinatív képességekkel kell rendelkeznie, gyors döntéseket kell hoznia, bátornak és körültekintőnek kell lennie a kockázatvállalásban és magára kell vennie a felelősséget a döntésekért és elhatározásokért. A vállalati dolgozók legszorgalmasabb munkája sem pótolhatja ugyanis a kellő pillanatban hozott felelős döntéseket!... Remélni lehet, hogy az új gazdasági mechanizmus, amely lehetőséget ad a kreatív képességek kibontakoztatására, kockázat- és felelősségvállalásra tanít és kényszerít egyszerre, azaz döntő változásokat érlel meg ezen a téren.” Bognár József: A szocialista gazdaság irányítása és működése. Megjelent a Vita a magyar gazdasági mechanizmus reformjáról című kötetben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 66. l. „A szocialista gazdaság működésének olyan mechanizmusát kell kialakítanunk, amely elősegíti... a vállalatok önállóságát, kezdeményezését és kockázatvállalását, tehát a vállalkozókedvet és lehetőséget, a vállalati érdek összehangolását a társadalmi érdekekkel, ez utóbbi kialakításában és megvalósításában kellő szerepet juttatva a vállalati érdekek ütközésének is...” Az MSZMP Központi Bizottságának irányelvei a gazdasági mechanizmus reformjára. (1966. május 25—27.) Megjelent: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963—1966 című kiadványban. Kossuth, 1968. 305. l. (A továbbiakban MSZMP 1963—1966.)

E „szocialista vállalkozás” alapjául szükségképpen a vállalatoknak tiszta jövedelmükben, nyereségükben való érdekeltsége, illetve a dolgozók személyi jövedelmének növekedése és a vállalati nyereség közötti összefüggés szolgál. Ilyen érdekeltség ugyanakkor csak a közgazdasági szabályozók időbeli stabilitása, és viszonylagos egységessége mellett képzelhető el.⁴

Ezzel a vállalatok pénzügyi érdekeltsége — a szabályozórendszernek megfelelően — nem kapcsolódik felülről lebontott éves tervmutatókhoz, hanem jövedelmükhöz, nyereségükhöz. (Az érdekeltség és a gazdaságpolitikai célok összhangját az állami szervek elvileg ötévenként, a szabályozórendszer kialakításakor teremtik meg.) *A nyereség a vállalati tevékenység fő sikermutatója*: a nyereség tömegében és dinamikájában kell tükröződnie a gazdálkodás színvonalának, az erőforrások takarékos felhasználásának, a műszaki fejlesztésnek, az ésszerű beszerzési és értékesítési politikának stb.⁵ A nyereségen keresztül, s nem azt megkerülve teszik érdekeltté a vállalatokat a központi szándékok megvalósításában. A nyereséghez kapcsolódik a vállalatoknak és dolgozóiknak az anyagi érdekeltsége is: a dolgozók keresetnövelési lehetőségei, valamint az álló- és forgóeszközök bővítése bizonyos mértékben és meghatározott módon közvetlenül a nyereség volumenétől függ.

A vállalat nyeresége: az árbevétel és az önköltség különbsége. Az önköltség tartalmazza az eszközkötelési járulékot és a bérjárulékot. Ezek a „költségek” költségvetési befizetések, kulcsuk pedig alapján egységes. Az így képződött nyereséget Magyarországon általános szabály szerint osztják *F* és *R* részre, majd a két részt külön-külön egységes kulcsok szerint adóztatják. (Az *F* rész adója lineáris, az *R* részé progresszív.) Az *R* és az *F* rész egységes szabályok szerint meghatározott része a vállalat tartalékalapjába kerül, majd az adózás után visszamaradó összeg képezi a fejlesztési, illetve részesedési alapot. Az első a beruházások és a forgóalap-növelés forrásául szolgál, míg a második a bérszínvonal-növelés fedezete és az év végi részesedés forrása.

Azt a megállapítást, hogy a nyereség a vállalatok fő sikermutatója, ezek után a következőképpen konkretizálhatjuk: az év végi nyereségrészesedés napokban kifejezett összege sikermutató mind a kifejezés pozitív, mind a kifejezés negatív értelmében. Amikor a vállalat nem képes a beruházások és a forgóalap-növelés finanszírozására saját forrásból (ideértve a hitelek határidőre való törlesztését is), sikermutató a nyereség negatív értelemben. Főképpen az számít rossz vállalatnak, amely veszteséges, s amely emiatt egyáltalán nem fizet nyereségrésze-

⁴ „Ez az osztónzés akkor érvényesül, ha a nyereséghez kapcsolódó *jövedelemszabályozási rendszer alapján egységes.*” Faluvégi Lajos: Állami pénzügyek és gazdaságirányítás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. 84. l.

⁵ „A vállalatok összeteljesítményének fő mércéje és mutatója a nyereség hosszabb távú alakulása legyen. A szocialista vállalatok nyeresége a jövőben (az új mechanizmus és az új árrendszer körülményei között) megfelel majd erre a célra, mert olyan szintetikus mutató, amely megközelítően kifejezi a termelés gazdaságosságát, valamint a megrendelői (vásárlói) igények kielégítésének mértékét.” Kiinduló irányelvek, MSZMP 1963—1966. 254. l. „A nyereség alakulásában összefoglalóan fejeződik ki a vállalatok gazdasági tevékenységének valamennyi oldala, ezen belül az is, hogy tevékenységük mennyire van összhangban a piacon megjelenő igényekkel, a fizetőképes szükségletekkel. A nyereség nő, ha csökkennek az anyagjellegű költségek, ha javul a gazdálkodás az eleven munkával, ha hatékonyabbá válik az álló- és forgóalapok kihasználása, ha a vállalat több, kelendőbb és jobb áron értékesíthető terméket termel.” Irányelvek, MSZMP 1963—1966. 347. l.

sedést, esetleg csak néhány napot; az alacsony jövedelmezőség miatt nem tudja fejlesztési alapját egyensúlyba hozni, hiteleit törleszteni.⁶

Az ilyen jellegű érdekeltségi rendszer működtetése a korábbinál korszerűbb, a vállalatok, ágazatok helyzetének ismeretére, a külgazdasági kapcsolatok lehetőségeinek felmérésére, a fő gazdaságpolitikai célok érvényesítésére koncentrálnó központi tervezést feltételez, ami éppen a felsoroltakon keresztül válik hatékonyan megvalósíthatóvá (ezt a magyar tapasztalatok valamelyest máris igazolják).⁷ Ezen túlmenően — belső logikáját tekintve — a rendszer következetes megvalósítása és hatékony működése azonban feltételez néhány további fontos dolgot. Ezeket, anélkül, hogy a részletekbe bocsátkoznánk, csupán felsorolom, megjegyezve, hogy itt a jövedelemérdekeltségi rendszer logikai feltételezéseiről van szó, amelyek tiszta formában aligha valósulhatnak meg, s erre a magyar reform intézkedései nem is törekedtek.

Először, az ilyen rendszer feltételezi az árrendszer aktív szerepét és megbízhatóságát, azt, hogy az árak kifejezik az egyes termékek és szolgáltatások, az egyes gazdasági tevékenységek társadalmi értékelését, beleértve azt is, hogy az árak a belső és a külső (nemzetközi) piac hatására alakulnak ki. A nyereség, a jövedelmezőség akkor lehet alkalmas mércéje a vállalati gazdálkodás eredményességének, ha az értékesített termékek és szolgáltatások, a beszerzett termelési eszközök és a felhasznált termelési tényezők árai összhangban vannak az előbbi feltételezéssel.

Másodszor, fel kell tételni, hogy a vállalat nyereségében érdekelt vállalati vezetők és dolgozók szorgalmas, gondos, odaadó munkával, korszerű, hatékony munka- és üzemszervezéssel, a vállalat fejlődési irányának legjobb megválasztásával, a kollektíva képességeinek lehető leghatékonyabb felhasználásával hatni tudnak a vállalati nyereség alakulására.⁸ Igaz, a nyereséget a vállalattól független tényezők (árak, piaci helyzet, konjunktúra) is befolyásolják; a vállalat vezetése azonban üzletpolitikájával befolyásolhatja a vállalat „helyezkedését” e tőle „független” tényezők játékában.

Harmadszor, a rendszer feltételezei, hogy a vállalatok önállóan, a kereslet, a kínálat és az árak kölcsönhatásának figyelembevételével alakítják ki termelési és értékesítési programjukat, választják meg beszerzési forrásaikat és értékesítési piacukat. Feltételezi a vállalatok közötti piaci verseny aktív szerepét a népgazdasági hatékonyság fokozásában, a fogyasztói szükségletek kielégítésében.

Összefoglalva: a jövedelemérdekeltség, a nyereségérdekeltség e rendszere — mint a gazdasági mechanizmus egyik oldala — nem csupán lehetővé teszi, de fel is tételzi a vállalatok önállóságát és felelős-

⁶ „Így történt, hogy 1969-ben egy majd 2 milliárdos beruházás kellős közepén a vállalat nyeresége 100 millió forinttal csökkent, és nem tudott nyereségrészesedést fizetni. Ez volt a mélypont, a Csepel Autógyár történetének talán legkritikusabb időszak.” Tamás Mihály: *Merre tart a Csepel Autógyár? Népszabadság*, 1972. november 10.

⁷ „A tervezési rendszer átalakításakor tudatában vagyunk annak, hogy az változásokat követel a tervezés tartalmában, a terv kidolgozásának rendszerében. A mechanizmus reformja révén a tervező szervek nagyobb figyelmet fordíthatnak az alapvető gazdasági folyamatok tanulmányozására, kölcsönhatásuk sokoldalú elemzésére.” Az MSZMP IX. kongresszusának anyaga. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 41. l.

⁸ „A bérezési rendszer továbbfejlesztése azon alapuljon, hogy a vállalat jó vagy rossz munkája nagy részben a vezetésen múlik, de a vállalat egész kollektívájának összefogásától, együttműködésétől is függ. Ezért olyan rendszert kell kialakítani, amelyben elsősorban a vezetők személyi jövedelme, de bizonyos fokig a dolgozók keresete is függjön a vállalati jövedelem (nyereség) alakulásától.” *Kiinduló irányelvek. MSZMP 1963—1966. 254. l.*

ségét a termeléssel és forgalmazással, a keresetekkel, a fejlesztéssel és részben az árakkal összefüggő döntésekben. Ugyanakkor azonban — és itt jutottunk el a címben jelzett ellentmondáshoz — a gazdasági mechanizmusnak a vállalatok közgazdasági helyzetét meghatározó másik oldala: a gazdaság intézményrendszere, a tényleges (informális) döntési mechanizmus, az alá- és fölrendeltségi viszonyok egésze sokszor nincs összhangban a felsorolt előfeltételezésekkel.

Gazdaságunk intézményrendszere

Alapjában fennmaradt a gazdasági egységeknek a tervutasításos rendszerben kialakult, szigorúan körülhatárolt feladatok, funkciók szerinti ágazati-területi tagozódása.⁹ Túl sok vállalat működik olyan szervezetben, amely a nehézipar néhány ágazatának testére van szabva. Még mindig eléggé merev a termelés, a nagy- és a kiskereskedelem, a külkereskedelem és a szolgáltatás szervezeti elhatárolódása, a kereskedelem (különösen a kiskereskedelem) és a szolgáltatások területi tagozódása. Igaz, a gazdasági tevékenység egyes területein vannak egymással versenyző vállalatok is. Némely vállalatok ágazaton, illetve alágazaton kívüli kiegészítő profilokat alakítottak ki. Széles körben elterjedt ez a mezőgazdaságban, de jelentősek az egyes ipari és kereskedelmi vállalatok hasonló kezdeményezései is. Jó néhány termelő vállalat megkapta az önálló külkereskedelmi jogot. Több termék piacán a felhasználó számára előnyös verseny alakult ki (például pörkölt kávé, festékek, háztartásvegyipari és kozmetikai cikkek, autórádiók, kereskedelmi hűtőberendezések, olajkályhák, betonelemek stb.)

Ezek a tények azt mutatják, hogy a vállalatok profiljának bővítésére nyíltak bizonyos lehetőségek. Ugyanakkor a fennmaradt ágazati-területi tagozódás megnehezíti a profilok szűkítését, a gazdaságtalan termékek gyártásának korlátozását.¹⁰

Konzerválódott a gazdaságirányítás állami szervezetének belső tagozódása is: fennmaradtak az ágazati minisztériumok, és az ágazati elvhez igazodik az olyan funkcionális szervek belső tagozódása is, mint a Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium vagy a Nemzeti Bank. *Lényegében változatlanul maradt tehát a tervgazdaság korábbi szervezeti struktúrája.* Mindez továbbra is lehetőséget nyújt arra, hogy a központi döntésekben ágazati és ezen keresztül vállalati érdekek, törekvések jus-

⁹ „A szervezeti kérdéseknek a munka jelenlegi szakaszában nem szabad előtérbe kerülniük. A reformot általában az ipari és mezőgazdasági vállalatok (szövetkezetek) jelenlegi szervezetére kell építeni. Az irányító szerveknél felmerülő szervezeti kérdések megoldása nem képezi feltételét a reformnak, inkább annak valószínű következménye lesz majd.” Kiinduló irányelvek. MSZMP 1963–1966. 263. l.

¹⁰ „A teljes, korlátozás nélküli önállóság a termelt cikkek megválasztásában talán akkor lenne megengedhető, ha nálunk a vevők és nem az eladók piaca alakult volna ki, ha vállalataink termelési ciklistája nem egy korábbi profilozás, centralizáció „profilgazda” rendszerből született volna, és nem viselné ma is magán ennek bélyegét; valamint, ha szabad tőkékkel korlátozás nélkül lehetne új üzemeket vagy új profilokat alapítani. Ez azonban nincs így. Amíg a „másik oldal” közgazdasági feltételei nem biztosítottak, vagyis azon lehetőségek automatizmusa, amelyek egy termék megszüntetése esetén lehetővé teszik a szükséges és keresett cikk pótlását, akár új üzem létesítésével, akár import útján . . ., addig . . . nem mellőzhető a társadalmi felelősségvállalás az ellátásért.” Bóc Imre: Középtávú tervek rövidlátó bírálói. (Hozzászólás.) Figyelő, 1971. szeptember 1.

sanak érvényre,¹¹ és fordítva, a régítől eltérő formákban ugyan, de fennmaradjon, illetve újra megerősödjön a központi gazdaságirányítás részletekbe menő beavatkozása a vállalatok gazdasági tevékenységébe.¹²

Ez mindenekelőtt a tervezés gyakorlatával függ össze. A külkereskedelemre vonatkozó tervdöntésekben például dominálnak a természetes szempontok. A külkereskedelmi forgalmunk meghatározó részére kiterjedő KGST-kereskedelemben kormány szinten születnek a döntések, a forgalom bilaterális alapon áll, és többnyire termékkontingenseket határoznak meg. Az árat többnyire csak a szállításokra vonatkozó megállapodást követően, és nem azzal összefüggésben állapítják meg. Itt nem az áruk mozgása alkalmazkodik az értékviszonyokhoz, nem az áruszállításokra vonatkozó döntéseknél veszik figyelembe a szabályozókat, hanem fordítva: az érték kategóriákat, a szabályozókat igazítják az áruk mozgásához, amelyről a szabályozóktól függetlenül döntenek.

A külkereskedelmi politika ilyen törekvései, valamint a belső hiánynok és szűk keresztmetszetek hazai termelésből való megoldásának szándéka nagymértékben rányomja bélyegét az állami beruházási politika céljaira (összefüggésben a KGST-integráció fejletlenségével). Állami döntések születnek egyes konkrét termékek termelésének fejlesztéséről, az azokat termelő vállalatok és az illetékes minisztériumok kezdeményezésére. A központi és az ágazati programok nem csupán az állami, de a vállalati beruházások nagy részét is átfogják, s az egyes termékek termelésére mennyiségi előírásokat tartalmaznak.¹³

A szocialista államközi megállapodások és a kiemelt beruházásokra vonatkozó döntések erősen behatárolják a vállalatok termékstruktúrára, profilkra vonatkozó döntéseit is. Emellett azonban a főhatóságok, a politikai szervek, a sajtó stb. részéről igen erős nyomás nehezedik a vállalati vezetőkre, hogy vállalatuk termelési struktúrájának, termékválasztékának kialakításakor korlátozzák a jövedelmezőség, a gazdasági előnyök figyelembevételét.¹⁴ Gyakran tapasztalható a fogyasztási cikketek termelő és értékesítő vállalatok régi értelemben vett „ellátási

¹¹ „Az iparágak, iparcsoportok, tárcák szakapparátusai azonosulnak az irányításuk alá tartozó gazdálkodási egységekkel. Érdekes módon az ágazat irányítóinak magatartásában egy sajátos manageri viselkedésforma jegyei vehetők ki. Természetes céljuk, hogy a hozzájuk tartozó területek vállalatai fejlődjenek, és érdekelték a fejlődéshez szükséges felhalmozási eszközök megszerzésében. A gazdálkodó egységek extenzív fejlesztési javaslatait felkarolják, illetve maguk kezdeményeznek ilyen akciókat.” Mandel Miklós: A fejlesztési célok meghatározásának érdekeltégl vonatkozásai. Közgazdasági Szemle, 1974. 7–8. sz. 885. l.

¹² „Úgy vélem, ma nem jellemző, hogy a vállalatokat magukra hagyjuk. Sőt, az utóbbi években mind több ponton avatkoztunk be a vállalatok életébe. Most nem kívánok kitérni arra, hogy ez mennyiben tekinthető kedvező vagy kedvezőtlen jelenségnek. Ez a fajta „beavatkozás” egyszerűen szükségesnek bizonyult. E tevékenység többek között a népgazdasági és a vállalati tervek egyeztetésében, ellentmondásaik feloldásában, a szabályozó eszközök módosításában jutott kifejezésre.” A minisztériumok ágazati irányító tevékenységéről. Interjú Keszler Jánosné könnyűipari miniszterrel. Társadalmi Szemle, 1974. 11. sz. 31. l.

¹³ E problémakör beható elemzését nyújtja Huszár Józsefné—Mandel Miklós cikke A beruházási döntések rendszeréről. (Közgazdasági Szemle, 1972. 6. sz.), valamint Bukta László cikke A decentralizált szféra beruházási döntései címmel. Közgazdasági Szemle, 1974. 1. sz.

¹⁴ „A harisnyagyári tapasztalatok világosan mutatják, hogy a vállalat a nyereség alapján egyértelműen érdekelt a harisnyatermelés fokozásában, a kapacitások kihasználásában, az áruválaszték és a piacstruktúra (belföld-export) befolyásolásában. A központi szervek azonban a nyereségorientált vállalat ilyen önmozgásával még nem elégedettek. Elképzeléseik vannak a vállalat által belföldre szállított harisnyafélék összetételére, az olcsó harisnyafélék szállítására, a választék bővítésére, a szocialista és a tőkés viszonylatú elcsoportolására.” Hegedűs Zsuzsa—Tardos Márton: A vállalati vezetők helyzetének és motivációjának néhány problémája. Közgazdasági Szemle, 1974. 2. sz. 163–164. l.

felelősségének” érvényesítése is, ami — a már említett — ágazati-területi tagozódásra épül.¹⁵ (Ez gyakorlati haszonnal szinte nem jár.)

A különböző vállalatoknál elérhető keresetek meghatározásának gyakorlatában érvényesül az egyenlőségi tendenciája. Nem fordulhat elő, hogy bármely normális iparvállalatnál ne emelkedjenek minden évben a bérek, és ne fizessenek négy-öt nap nyereségrészesedést.¹⁶ Minthogy a gyakorlatban nem csupán a dolgozók, de a vezetők is összehasonlíthatatlanul kisebb mértékben tudják befolyásolni a vállalat gazdasági helyzetét, jövedelmezőségét, mint ahogyan azt a reform kidolgozásakor feltételezték, a vezetőknek és a szakszervezeti szerveknek nem nehéz bebizonyítaniuk, hogy az alacsony jövedelmezőség vagy veszteségesség „a vállalat tevékenységétől független” tényezők következménye.¹⁷

Félreértések elkerülése végett itt egy rövidebb kitérőt kell tennem. A gazdaság intézményrendszerének e vázlatos bemutatásával azoknak az adottságoknak a kiemelésére törekedtem, amelyek között az érdekeltségi rendszer érvényesül, így nem céloz semmiféle elítélés, elmarasztalás. Tisztában vagyok azzal, hogy az elmondottaknak nem az az oka, mintha a tervhivatali tisztviselők, a minisztériumi hivatalnokok, a vállalati vezetők nem volnának hajlandók vagy képesek új, a megszokottól eltérő módon dolgozni. Látnunk kell itt bizonyos további összefüggéseket.

Nem nyújt például számukra kellő támpontot az árrendszer, noha az árrendszer a reform indításakor ésszerűbbé és rugalmasabbá vált. De az árszínvonal stabilitásának megóvása és más követelmények (a

¹⁵ „A PNYV nem országos vállalat, ezért ellátási felelőssége nem minden pamutárura terjed ki. Ennek ellenére előfordult, hogy valamely népruházati cikket — amelyet korábban nem készített — (teniszflanel) a piaci hiány miatt a PNYV-nak kellett legyártania. Ha az ilyen kívánások, népgazdasági igények többletköltségét az árakban érvényesíteni lehet, akkor nincs ellentét. De ha nem, akkor — mint ez esetben is — a népgazdaság, illetve a fogyasztói igény miatt a vállalati kollektíva érdeke sérelmet szenved.” Végh László vezérigazgató: Vállalati érdekek — népgazdasági érdekek. Közgazdasági Szemle, 1972. 4. sz. 477. l. „Megtörténhetett például — bár nem gyakran —, hogy anyagi érdekeltsége ellenére utasítottunk valamely vállalatot, hogy gyártsa le a lakosság számára fontos és importból be nem szerezhető termékeket. Ezt tettük főként a csecsemő- és gyermekruházati ellátás javítása érdekében. Tudtuk, hogy valamely vállalat, például az adott kötöttárugyár, jövedelmezőbbben is hasznosíthatná kapacitását.” Késérú Jánosné által adott interjú. Társadalmi Szemle, 1974. 11. sz. 32. l.

¹⁶ „... egyedi intézkedésekkel szorgalmazzuk az ismert feszültségek feloldását. Például az úgynevezett bázis-bérszínvonalat 1971-ben 55 vállalatnál módosították. 25 vállalat, 54 millió forint bérkihatással központi segítséget is kapott. Hat vállalatnál — 31 millió forint értékben — pótolták a részesedési alap hiányát, kilenc vállalatnál pedig 29 millió forinttal az év végi részesedést egészítették ki. ... Egyetértünk abban is, hogy néhány nagy vállalat 1972. évi bérproblémáit *egyedi vizsgálat* alapján kell rendezni. Elvi megegyezés született több más kérdésben is. Meg kell vizsgálni például, hogy a kohászati exportárak csökkentése miként befolyásolja a vállalatok részesedési alapját, s ahol ez indokolt, a nyereségromlást ellensúlyozni kell.” Méhes Lajosnak, a vasasszaksszervezet főtitkáranak nyilatkozata. Nép-szava, 1972. március 9.

¹⁷ „Egyet lehet érteni a vasasszaksszervezet XXVI. kongresszusának álláspontjával: nem jó dolog, hogy a vállalatok — eltérő adottságaik és lehetőségeik következtében — azonos erő-feszítés mellett különböző nyereséget képesek produkálni.

... a bérszabályozás gyakorlatilag vállalati szintre tevődött át, méghozzá úgy, hogy a lehetőségeket a nyereség határozza meg, így várható, hogy a bérkülönbségek szóródása a jövőben még nagyobb lesz. Ez a tendencia szinte felmérhetetlen gazdasági és politikai károkat okozhat. ...

... a vállalatok nyereségének, ebből adódóan a dolgozók jövedelmének szóródását az 1968. január elseji indulás különbsége, a termelői árak eltérő nyereségtartalma és az eszközérték változásai továbbra is érdemtelenül differenciálják. A népgazdaság fejlődését alapvetően meghatározó jó néhány nagyüzemben a kivánatosnál kisebb fejlesztési és részesedési alapot képezhetnek.” S a következtetés: „... az egyéni jövedelem elsősorban az egyéni teljesítmény alakulásától függjön.” Macsári Károly: Egyenlő munkáért — mekkora bért? Nép-szava, 1972. július 29.

hazai termelés védelme, a külgazdasági kapcsolatok egyes problémái) miatt még sok területen nem jöttek létre helyesen orientáló és ösztönző árarányok. Az adott árak mellett a jövedelmezőségi különbségek távolról sem mindig fejezik ki a különböző gazdasági tevékenységek hatékonyságában, tényleges társadalmi értékelésében fennálló különbségeket. Ezért sokszor előfordul, hogy a társadalmilag szükséges tevékenységek a vállalatok számára előnytelenekké válnak,¹⁸ továbbá, hogy a vállalatok között — az általános szabályok betartása esetén — a fejlesztési alap és a részesedési alap képződésében (tehát utóbbi kapcsán a személyi jövedelmek alakulásában is) közgazdaságilag indokolatlan eltérések mutatkoznak.

A gazdaság számos további strukturális problémája, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok ellentmondásai és nem egy további, a hasonló gazdasági fejlettségű országokban rendszeresen állami beavatkozást kívánó gazdasági adottság is szerepet játszik abban, hogy az államapparátus és a vállalatok kapcsolata a döntéshozatali rendszerben az elmondottak szerint alakul; a vizsgált téma szempontjából azonban a „végeredmény” a fontos.

A „végeredmény” pedig a vállalatok helyzetének sajátos kettősége, ellentmondásossága. Amíg egyfelől a formális érdekelttség, az általános pénzügyi szabályozás szempontjából a vállalat helyzetét a tervlembontás rendszerének megszűnése, a nyereségérdekelttség és az egyéges szabályozás jellemzi, másfelől úgy tűnik, hogy a gazdaság informális döntési mechanizmusában *alapjában véve fennmaradt a közvetlen függőség az államapparátus és a vállalatok között*, s a vállalatok egy átfogó ágazati-területi gazdaságirányítási hierarchia részei maradtak.¹⁹ Sok esetben ma is dominál a hierarchia alá- és fölérendelt szintjei közötti függőség személyes jellege. A vállalatok formális helyzetének, nyereségérdekelttségének az felel meg, hogy a mikroökonómiai cselekvéseknek csak összefüggésükben, nagyobb aggregátumaikban és nem minden egyes esetben kell egybeesniük a központi gazdaságpolitikai célokkal. Az irányító szervezetek tehát tolerálniuk kell az egyes gazdasági események eltéréseit a kívánatosnak tartott általános tendenciáktól. A gyakorlatban viszont gyakran az általános érvényű központi és az egyes vállalati gazdasági döntések közvetlen összekapcsolása alakult ki, nem tolerálva az előbbi eltéréseket.²⁰

¹⁸ A kötött árak miatt előnytelen például a pamutfonal termelése, ami gazdasági lehetetlenséget okozott a Pamutfonóipari Vállalatnál. Bakos Zsigmond: A nem gazdaságos termelés csökkentése a textiliparban. Népszabadság, 1974. február 6.; A ruhaipari vállalatok számára a gyermekruha, a bútorgyárak számára a gyermekbútorok termelése terhes a nyomott árak miatt. Sárvári Mária: Felöltöztönd a gyermekbútor. Magyar Nemzet, 1972. szeptember 20.

¹⁹ „A magyar vállalatok függetlenségének korlátja először is az, hogy egy egységes hierarchikus szervezett gazdaságirányítási rendszer részét, s annak legalsó szintjén helyezkednek el.” Tardos Márton: A gazdasági verseny problémái hazánkban. Közgazdasági Szemle, 1972. 7—8. sz. 917. l.

²⁰ „A gazdasági eredmények, az önállóság hangoztatása, elvi és politikai megvédése ellenére mégis úgy tűnik, hogy az utóbbi években — éppen a helyenként felbukkanó negatív jelenségek láttán, talán ezektől megijedve — a központi intézkedések, rendeletek, utasítások, szabályozások dömpingjét zúdították a vállalatokra, ipari és mezőgazdasági szövetkezetekre, a különféle gazdálkodó intézményekre. Úgy látszott, hogy minden egyes negatív jelenséget, visszasságot rögtön rendelettel, szabályozással kívántak megtorolni vagy meggátolni.” Szabó Béla: Gazdaságirányítás, szabályozás, érdekek. Valóság, 1974. 11. sz. 4—5 l.

Ehhez a gyakorlathoz a „népgazdasági érdekre” hivatkozó ideológia párosul: „A szocialista társadalom egészének érdeke, vagyis a népgazdasági érdekek az elsődleges. A csoportérdekelttséget minden esetben a társadalom érdekének alá kell rendelni. Igaz, ezt könnyebb kijelenteni, mint megvalósítani. A nehézség már ott kezdődik, hogy minden esetben meg kell

Az ellentmondás „mozgásformái”

A kettősség áthidalására kialakultak a magyar gazdasági mechanizmusban bizonyos „mozgásformák”. Egyfajta „mozgásformát” jelentenek az ún. pénzügyi megkülönböztetések (preferenciák). Ide tartoznak a különféle ártámogatások (ezeken belül az importanyagok ártámogatása), az egyes vállalatoknak nyújtott béremelési kedvezmények, az exportszubszenciók, az adócsökkentések és az adóelengedések, a termelési adó, az eszközlekötési járulék, illetve bérjárulék alóli mentesítések, a hitelkontingensek, a beruházási támogatások és egyéb kedvezmények, illetve juttatások stb.²¹ Ezekkel az eszközökkel fel lehet oldani az egységes nyereségérdekeltségi rendszer és az ettől függetlenül hozott termelési, beruházási, külkereskedelmi stb. döntésekből fakadó kötelezettségek pénzügyi kihatásai közötti ellentmondásokat. Ugyanakkor az elburjánzó pénzügyi megkülönböztetések áttekinthetatlenné teszik az értékviszonyokat, megnehezítik a gazdaságossági számításokat, csökkentik a vállalatok nyereségérdekeltséggel való ösztönzését gazdálkodásuk hatékonyságának javításában.

E módszerek azonban nem képesek arra, hogy önmagukban feloldják a jelzett ellentmondást. Szükség van ezenkívül a politikai, társadalmi szervek „elvárásaira”, a sajtó által gyakorolt nyomásra, különféle általános „útmutatásokra”, kampányokra stb. akkor is, amikor azt kívánják a vállalatoktól, hogy cselekedeteikben a valóságos vagy annak vélt közérdekét érvényesítsék, a jövedelmezőség, illetve saját gazdasági előnyeik figyelmen kívül hagyásával.²² Így például *nem ritka* eset, *hogy az ellátásban mutatkozó hiányosságokat nem a vállalkozókedv és a verseny élénkítésével, a megfelelő jövedelmezőség elérésével, hanem a már említett „ellátási felelősség” hangoztatásával akarják megoldani.* A fogyasztói árszínvonal stabilitására hivatkozva a szabad árak szférájában is olyan „ármagatartást” kívánnak meg a vállalatoktól, amely

állapítani, be kell bizonyítani konkrétan, mi az össztársadalmi érdek.” Szamosi Károly: *Az érdekek összhangjáért. Népszabadság, 1974. augusztus 19.*

²¹ A támogatási rendszert részletesen ismerteti Vincze Imre: *Árak, adók, támogatások a gazdaságirányítás új rendszerében* című könyvében. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.

²² „A szakszervezetek kötelességüknek tartják, hogy javaslataikkal közreműködjenek az ár- és fogyasztáspolitikai elvek és intézkedések kidolgozásában, részt vegyenek az árak, az áruellátás és a minőség társadalmi ellenőrzésében.” Hathatós szakszervezeti részvétele a dolgozók érdekvédelmében. *Népszava, 1973. március 10;* valamint: „A bírságra okot adó tevékenységnek mindig két eleme van. Az egyik általános... A feltétel az, hogy a kifogásolt gazdasági tevékenység jogszabályba vagy hatósági rendelkezésbe ütközik, illetőleg ellentétes a szocialista gazdálkodás elveivel... mikor beszélhetünk arról, hogy a vállalat a szocialista gazdálkodással ellentétes módon tevékenykedik?... Le kell szögezni, hogy az említett gazdálkodási irányelveket a gazdasági élet jelentősebb területein írásbeli dokumentumok, alapvető határozatok szögezik le. Ahol pedig ilyen irányelvek nincsenek, ott is határozott és teljesen egybehangzó a felsőbb gazdasági vezetés, valamint a közvélemény álláspontja: melyek azok a magatartástípusok, amelyeket már nem lehet szó nélkül, sőt, jogkövetelmények nélkül hagyni. A bírói gyakorlat tehát az utóbbi területeken is kiforrott követelményrendszerre támaszkodhat...” Szép György: *A gazdasági bírság új szabályozása. Figyelő, 1973. augusztus 25. 1. és 6. 1. ... a kereskedelmi munka színvonalának emelése gyakorta nem esik egybe a vállalatok nyereségérdekeltségével. Ilyen esetekben a minisztérium irányelveket ad ki. Nemesak egy-egy tervidőszakra, hanem évenként is meghatározzuk azokat a kereskedelempolitikai elveket, amelyeket a vállalatoknak — ha nem kötelező érvénnyel is — követniük kell....*

A minisztériumi irányítás módszerei között egyre fontosabb helyet foglal el a szóbeli tájékoztatás. Ez érthető is, hiszen a körülmények gyorsan változnak, gyakorta nincs idő arra, hogy minden részletre kiterjedő útmutatásokat dolgozzanak ki.” A Belkereskedelmi Minisztérium irányítási módszerei. Lukács Ottó főosztályvezető nyilatkozata. *Magyar Hírlap, 1973. április 29.*

sok esetben keresztetzi a gazdaságilag indokolt vállalati árpolitikát is, és megmerevíti az árakat.²³ A termelési kooperációknak a nem megfelelő anyagi érdekelttség vagy a szűk keresztmetszetek miatt előálló zavarai esetén a miniszteriumok és a helyi politikai szervek (például tanácsok) hajlamosak az egyedi beavatkozásra.²⁴

A vállalatok tényleges helyzetének sokfélesége

A vállalatok ellentmondásos helyzetével kapcsolatosan ismertetett problémák sem homályosítják el azt a rendkívül fontos tény, hogy gazdasági mechanizmusunkban a vállalatok helyzete a korábbihoz képest nagyot változott. Megnövekedett a vállalati vezetők önálló gazdasági döntéseinek tere. Mindazon korlátozások, beavatkozások mellett is, amelyekről szó volt, egyfelől igen sok olyan termelési, forgalmazási, műszaki fejlesztési, sőt beruházási és külkereskedelmi kérdés marad, amelyekről a vállalatok önállóan, saját érdekeltségük alapján döntenek.²⁵ Ez az érdekelttség, mint ismeretes, a valóságban bonyolultabb az egyszerű nyereségérdekeltségnél, erre azonban nem térek ki. Másfelől jelentősen megnövekedett a vállalati vezetés felelőssége. Többnyire maguk a vállalatok döntenek az egyes megrendelések teljesítéséről, sokszor az árakról is. A reform előtti időszakkal összehasonlítva csökkent a hiányosságokért viselt felelősség áthárításának lehetősége.

Hogyan? Hát *a vállalatok önállóak is meg nem is?* Maguk döntenek meg nem is?

A vállalatok helyzete nem egyforma, függ a vállalat nagyságától, profiljától, földrajzi helyzetétől stb. Mindazok a tényezők, amelyekről szó esett, különbözőképpen érvényesülnek például a kommunális vál-

²³ „A vállalati bér- és jövedelemszabályozás erősen ösztönzi a vállalatokat a nyereség minden áron való növelésére... Az árformák különbözősége is jelentősen befolyásolja az árpolitika kialakítását. A piac befolyásoló szerepe is inkább az áremelési tendenciát erősíti. Ezek a tényezők, s az elmúlt évek gyakorlata is azt bizonyítják, hogy az árak alakulásával kapcsolatos ellenőrző tevékenységet meg kell szigorítani... Az áralakulás, a vállalati árpolitika társadalmi ellenőrzése szükséges... Az erősödő áremelési tendenciák csökkentésének, illetve megállításának eszköze azonban csak az állami ellenőrzés fokozása lehet.” Krizsanits József: A nyereségérdekelttség és az áralakulás összefüggése. Közgazdasági Szemle, 1972. 3. sz. 348. l., továbbá: „A piaci viszonyok mérlegelése nem lehet hivatkozási alap a visszaélészerűen és közzgazdaságilag nem indokolt árak érvényesítésére.” Boytha Györgyné: A szabadáras ipari termelés árképzése. Figyelő, 1973. augusztus 15. 3. l., továbbá: „Megszigorítottuk az árellenőrzést. A szabad árak szférájában a vállalati ármunka hatékony ellenőrzése érdekében minden szakmára kalkulációs irányelveket adtunk ki, az ezen alapuló kalkulációs kötelezettség egyidejű elrendezésével. Ezzel a tisztességtelen haszon elbírálásához kívántunk objektív mércét rendelkezésre bocsátani.” Csikós-Nagy Béla: Öt évvel a gazdaság-irányítási reform után. Gazdaság, 1973. 2. sz. 17. l.

²⁴ „Gazdaságilag, műszakilag egyaránt érthető, hogy ezek a vállalatok egymás kiegészítői — folytatja a miniszterhelyettes —, ezért kapcsolatuk is más jellegűek. mint általában a vállalati együttműködés. Mivel az érvényben levő szabályozórendszer erre valamennyi területen nem ad módot, a programot az általánostól eltérően kell koordinálni. Ezt a feladatot szánjuk az Autóipari Koordinációs Irodának, amely négy területen — termelési kooperáció, műszaki fejlesztés, beruházás, nemzetközi együttműködés — elemzi, egyeztetési és összehangolja a vállalatok munkáját... irányítását a miniszterium járműipari főosztálya látja el... Az a törekvésünk, hogy a vállalati termelési terveket és a vállalatok magánjogi szerződéseit már a tervezés időszakában megismerjük, így mód nyílik az összehangoltság ellenőrzésére, a megvalósítást akadályozó tényezők elhárítására. Ha saját hatáskörünkben a rendezésre nincs lehetőség, miniszterhelyettesi intézkedést kezdeményezünk.” Betlej Sándor miniszterhelyettes, Kádár István KGM-főosztályvezető és Riss Jenő, az Autóipari Koordinációs Iroda vezetőjének nyilatkozata. Magyar Hírlap, 1973. április 15.

²⁵ „A vállalati önállóság a mi gyakorlatunkban is olyan — jogilag biztosított — hatáskör, hogy *gazdálkodásunkban saját felelősségünkre és kockázatunkra döntünk, s bizonyos határok között szabadon rendelkezhetünk a reánk bízott eszközökkel.*” Várhelyi István (a Nyugat-magyarországi Fűrészek Vállalat igazgatója): A vállalati vezetők helyzetéről, tevékenységük indítékairól. Közgazdasági Szemle, 1974. 9. sz. 1068. l.

latatoknál vagy a gépiparban, sőt a gépiparon belül is másképpen az olyan nagy kombinátoknál, mint a Ganz-Mávag vagy a Magyar Hajó- és Darugyár, és megint másképpen, mint a kisebb (például tanácsi) vállalatoknál.

Amíg az olyan nagyvállalatok, mint a Ganz-Mávag és a Magyar Hajó- és Darugyár, vagy az olyan országos nagyvállalatok, mint az élelmiszeripar trösztjei vagy az építőanyag-ipari vállalatok esetében a vállalat és a központi gazdaságirányító szervek kapcsolata nem egy tekintetben emlékeztet a régi mechanizmusban érvényesülőre, addig az egyes ágazatok közép- és kisvállalatainál (a gépiparban, a háztartás-vegyiparban, a gyógyszeriparban, a ruházati és cipőiparban) a vállalatok önállóságának és felelősségének megnövekedése alapvető jelentőségű. Ezekben az ágazatokban kevésbé volt következetes a hatvanas évek elején lezajlott centralizáció, viszonylag magas az exporthányad, nagyobb szabadságuk van az ármegállapításban. Ezeknek a vállalatoknak csak egy része vesz részt központi fejlesztési programokban, és a többenél is a vállalati terv lazábban kapcsolódik a népgazdasági tervhez, a népgazdasági terv a gyakorlatban a vállalati tevékenységnek csak a fő irányait szabja meg. E kis- és középvállalatokat kevésbé érintik a pénzügyi megkülönböztetések, és velük kapcsolatban az állami és társadalmi szervek egyedi beavatkozásai is ritkábbak.

Mégis, az ilyen vállalatok egy része is — például a gépiparban — bekapcsolódik a központi fejlesztési programokba, igyekszik termelését államközi megállapodásban leköttni. Pedig ezzel csökken a vállalat önállósága, fokozódik a minisztériumtól való függősége, bonyolulttá válnak pénzügyi viszonyai. Bővülnek viszont a számukra kedvező pénzügyi megkülönböztetések lehetőségei, a pótlólagos pénzszerzési alkalmak, valamint az érdeklükben történő egyedi állami beavatkozás, a privilegiumok szerzésének esélyei is.²⁶ Ez ma gyakran könnyebb útja a jövedelmezőség növelésének, a vállalat terjeszkedésének, a vállalatvezetői sikerek felhalmozásának, mint a hatékonyabb gazdálkodás, az általános szabályok keretei közötti egyes vállalatpolitika.

A gazdasági mechanizmusnak e sajátos kettőssége szüli tehát azt a vállalatvezetői törekvést, amelyről a cikk elején szoltam.

²⁶ „A költségvetési segítséget, az egyedi elbírálást ugyanis olyan vállalat esetében, mint a Hajtómű- és Festőberendezések Gyára, egészen másképpen kell megítélni, mint azoknál a vállalatoknál, amelyek nem vesznek részt kiemelt népgazdasági jelentőségű programok megvalósításában. Feltétlenül tisztán kell látni abban a kérdésben, hogy ezek a nagyvállalatok számottevően elkötelezettek egy-egy népgazdasági szintű program mellett és így döntési körüket, vállalati „szabadság-fokukat” nagyon helytelen lenne ugyanazzal a mércével mérni, mint a piaci igényekhez rugalmasabban alkalmazkodni képes, inkább „saját számlájukra” dolgozó kollektívákat.” Forgács Katalin: Ami a névváltozás mögött van. Figyelő, 1974. június 19.

KISS TIBOR:

Nemzetközi tervezési együttműködés a KGST-ben*

A tervkoordináció tartalma és főbb funkciói

A tervezési együttműködés a KGST-integráció egyik legsajátosabb jellegzetessége és egyúttal legfőbb módszere. „A KGST-országok úgy vélik, hogy a tervező tevékenység területén megvalósuló együttműködés és különösen a tervkoordináció az együttműködés megszervezésének és a szocialista nemzetközi munkamegosztásnak alapvető módszere.”¹

A nemzetközi tervkoordinációnak az a tartalma, hogy a tervgazdálkodó országok főbb termelési ágainak, illetve gyártmánycsoportjainak termelési és fejlesztési terveit, valamint a közlekedési-szállítási tevékenységeket egyeztetik egymással, hogy előmozdítsák a termelőerők észszerűbb elhelyezését a szocialista országok között, továbbá a munkaerő és az anyagi erőforrások hatékonyabb felhasználását, a szocialista országok védelmi erejének növelését. A nemzetközi tervkoordinációnak biztosítania kell a részvevő országok számára a szakosított termékfajták folyamatos és rendszeres termelését, valamint a szükséges anyagok, berendezések, fogyasztási cikkek kölcsönös szállítását. Ezáltal a nemzetközi tervkoordináció útján mindegyik ország célszerűbben hasznosíthatja természeti-gazdasági adottságait, csökkenő társadalmimunka-ráfordítással gyorsabb ütemben növelheti termelését, s növekvő mértékben elégítheti ki lakossága fizetőképes keresletét.

A nemzetközi tervkoordináció *célja, illetve fő követelménye* az, hogy a tagországok helyesen vegyék figyelembe a maguk és a KGST-közösség gazdasági fejlődéséhez szükséges arányokat. Ez meggyorsítja a hatékony gazdasági növekedést mindegyik KGST-országban; hogy a termelési arányok az ésszerű nemzetközi munkamegosztás útján fejlődjenek; hozzájárul a fejlett és a kevésbé fejlett országok gazdasági színvonalának kiegyenlítéséhez.

A tervek nemzetközi összehangolása előmozdítja az országok gazdasági struktúrájának javítását. Ennek során azonban figyelemmel kell lennünk a következőkre:

— Ha meg kívánunk felelni a gyors és harmonikus gazdasági és tudományos-műszaki fejlesztés igényeinek és ki akarjuk használni a nemzetközi munkamegosztás előnyeit, akkor az ágazati struktúra nem lehet

* Szerkesztőségünk hasznosnak tartaná, ha e cikk kapcsán „A KGST Komplex Programjának megvalósítása milyen gazdaságpolitikai azonosságokat követel és milyen differenciákat tesz lehetővé” témában vita indulna.

¹ Komplex Program. 4. fejezet, első bekezdés.

teljesen azonos, illetve azonos jellegű az integrációban részt vevő valamennyi országban.

— A gazdasági struktúra akkor lehet hatékony, ha rendelkezik erős, világosan differenciált szerkezetű ipari szektorral; emellett a gazdasági élet egyéb területein (így a mezőgazdaságban) is át kell térni nagyüzemi, ipari jellegű termelési módszerek alkalmazására.

— A népgazdaság hatékonyságát az autark tendenciák éppúgy gátolják, mint a túlságosan szűken értelmezett szakosodás vagy a népgazdaság egyoldalú struktúráltága. Fejlődésére egyidejűleg két objektív tendencia hat: egyrészt a diverzifikáció (a gyártmányok differenciálása, új iparágak és ágazatok elkülönülése), másrészt az ipari termelési egységek kapacitásának növekedése, a termelés koncentrációjának és centralizációjának erősödése.

Mindezek alapján az egyes KGST-országoknak ki kell választaniuk azokat az ágazatokat, amelyek jelentős vagy túlnyomó részben a többi tagország számára termelnek.

A szocialista integráció keretében az egyes nemzetgazdasági struktúrák átalakítása valamennyi tagország fejlettségi színvonalának általános növekedése mellett következik be. Számos új ágazat és termékcsoporthat alakul ki, ami lehetővé teszi a műszaki, gazdasági és társadalmi fejlődés meggyorsulását. Ugyanakkor ez az átalakulás feltételez az egyes tagországok között bizonyos strukturális különbségeket is. Az egyes országoknak ki kell használniuk az iparfejlesztésben rejlő különösen kedvező lehetőségeket, élniük kell azokkal az előnyökkel, amelyeket az erősen koncentrált termelés nyújt számukra: a nemzetközi, ágazatközi vagy ágazaton belüli kooperáció lehetőségeivel. Ezzel fokozatosan kialakulnak azok a feltételek, amelyek lehetővé teszik, hogy az egyes népgazdaságok struktúrája erőteljesebben differenciálódjék, a felesleges elemeket kiküszöbölhessék, miközben lényegesen erősítik azokat az iparágakat, amelyek az integráció más résztvevőinek az igényeit is kielégítik.

A népgazdasági tervek *nemzetközi egyeztetése* a következő főbb vonatkozásokban járul hozzá a *népgazdaság tervszerűségének fokozásához*:

a) Növeli a gazdasági előrelátás megbízhatóságát, s ezzel fokozott biztonságot teremt a tervben foglalt gazdasági (elsősorban a beruházási, termelési és külkereskedelmi) feladatok realizálásához.

b) Erősíti a stabilitást és a folyamatosságot biztosító elemeket, különösen a kisebb KGST-országok népgazdasági tervezésében. A népgazdasági tervek összehangolása főleg ötéves időszakokra történik, s ezek egymásba kapcsolódnak. Ugyanakkor az egyes kiemelt hosszú átfutású fejlesztési kooperációs témákban 10—15 éves tervegyeztetésekre kerül sor (például az energetikai, a vegyipari és egyes gépipari ágazatokban stb.). A népgazdasági tervek összehangolása lehetővé teszi az addig kifejlesztett termelőerők jobb kihasználását, s ezekre támaszkodva a népgazdaság további fejlődésének megalapozottabb tervezését és nemzetközi összehangolását. Ez döntően hozzájárul a KGST-országok regionális piacának — az itt végbemenő áruforgalomnak — a stabilitásához, a szervezethez és a forgalom folyamatosságához.

c) Az előrelátás fokozott megbízhatósága lehetővé teszi, hogy a termelés fejlesztése optimális nagyságú üzemek létesítése útján történjék, s így a termelés megfelelően koncentrálódjék. A tervek nemzetközi ösz-

szehangolása előmozdítja a termelés nemzetközi szakosítását, ezáltal hatékonyságának növelését.

d) A tervgazdálkodást folytató partnerországokkal való konzultációk lehetővé teszik olyan — fokozott hatékonyságot biztosító — tervvárián-sok megvitatását, amelyeket az egyes országok elkülönült tervezéssel nem lennének képesek kidolgozni.

Végző soron mindezek azt eredményezik, hogy — bár a tervezés nemzeti keretek közt folyik, mégis — olyan tervvárián-sok kerülhet-nek elfogadásra, amelyek a nemzetközi munkamegosztás fokozott kiszé-lesítésére támaszkodva, pótlólagos előnyöket tárnak fel az egyes népgaz-daságok fejlődéséhez, miközben jelentősen csökkennek a munkamegosz-tással járó bizonytalanságok.

A tervkoordináció alapja az, hogy a KGST-országok valamennyien tervgazdálkodást folytatnak. A tervgazdaság a szocialista gazdaság tar-talmi sajátossága, a tervszerű gazdálkodás a szocialista gazdaság irányí-tásának és szervezésének tudatos formája. A tervgazdálkodás szükséges-sé és lehetővé teszi a gazdaságpolitikai célok kidolgozásának, megvalósi-tásának tudományos alapokon nyugvó szervezését. A célokat a népgaz-dasági tervek testesítik meg.

Utalnunk kell arra is, hogy a nemzetközi tervkoordináció nem ter-jed ki a népgazdasági tervek minden egyes mutatójára. Mindenekelőtt a termelés, a beruházások és a szállítás azon részeit vonják be a nemzetkö-zi egyeztetésbe, amelyek a nemzetközi együttműködéssel közvetlen ösz-szefüggésben vannak. Az egyes országok tájékoztatják a többi tagorszá-gokat az ötéves vagy ennél hosszabb időszakra szóló fontosabb tervel-képzelésekről, a gazdaságpolitika főbb irányvonalairól, és mindenekelőtt azokat a beruházási, termelési elképzeléseket egyeztetik egymással, ame-lyek a termelés nemzetközi megosztásával, a kölcsönös szállításokkal vannak összefüggésben. A tervek nemzetközi egyeztetését követik a hosszú lejáratú külkereskedelmi szerződések.

Tekintettel arra, hogy a tervkoordináció végző soron termékek köl-csönös szállításába torkollik, felmerül, hogy ez a tevékenység nem a tervek nemzetközi koordinációja, hanem „csak” a kölcsönös szállítá-sok egyeztetése. *Látni kell azonban, hogy a termelés és a piac mind a tőkés-, mind pedig a szocialista országok közötti gazdasági kap-csolatokban szorosan összefüggnek egymással. A piaci forgalom szer-kezete visszahat a termelésre, főleg annak szerkezeti alakulására, de vo-lumenére is.* A szocialista áruszállítások egyeztetése szervesen összefügg az alapvető gazdasági feltételek koordinációjával. Például ennek alapján kerül sor a fejlesztési döntésekre, a műszaki fejlesztési koncepciók kö-zös kialakítására, a termelési szakosításra és kooperációkra, esetenként a más országba irányuló eszközmozgásokra, hitelkapcsolatokra stb.

A monopoltőkés világgazdaságra, s a hozzá tartozó világpiaci folya-matokra továbbra is az ösztönösség a jellemző, vagyis csak egy részleges „tervszerűség” valósul meg a tőkés nemzetgazdaságokban. A tőkés nem-zetközi munkamegosztás alapvonása azonban az, hogy a nemzetközi munkamegosztást a spontán világpiaci mechanizmusoknak az egyes tő-késországok és monopóliumaik termelési szerkezetére gyakorolt vissza-hatása alakítja ki.

Ezzel szemben a KGST-országok közötti nemzetközi munkamegosz-

tás alapvonása az, hogy *tervszerűen fejlődik, még ha az ösztönös vonások egyelőre szintén érvényesülnek. Általában egy országon belül sem tudja a terv az összes gazdasági folyamatokat felölelni. Még kevésbé képes erre a tervek nemzetközi összehangolása, ahol az országok eltérő érdekei, a fejlesztés különböző irányvonalai érvényesülnek.* A spontán vonások azonban mindenekelőtt a tervezés nem kellően tudományos megalapozottságának a következményei. *Mindemellett a tervek nemzetközi koordinációja a KGST-közösség országainak tervgazdálkodó jellegére támaszkodik, és a tervek nemzetközi koordinációja, a gazdasági együttműködés — bizonyos korlátok között — a célok tudatos összehangolását szorgalmazza és teszi lehetővé.*

A tervek nemzetközi összehangolása nem terjed ki a termelés és az elosztás közös tervezésére. Minden egyes ország továbbra is önállóan készíti el saját népgazdaságának fejlesztési tervét. A nemzetközi tervkoordináció keretében vizsgálják a kiemelt fejlesztések nemzetközi együttműködési lehetőségeit, ezzel kapcsolatban azt, hogy milyen beruházási, termelési, műszaki fejlesztési és realizálási döntéseket kell hozni. A fontosabb gyártmánycsoportok termelési terveinek egyeztetése mindeme vonatkozásban erősíti a tervszerűséget. *A kölcsönös szállításokban való megállapodások képezik a tervek nemzetközi összehangolásának gerincét.* Egyrészt e szállításokban realizálódik a termelési tervek nemzetközi összehangolása, másrészt a kölcsönös szállításokban való megállapodások vissza is hatnak az országok tervszerű nemzeti termelésére.

Az ösztönösség és a tervszerűség együttesen is elősegíthetik a kitűzött célok megvalósítását. A jól működő szabályozórendszer és ösztönzés nagyban segítheti a tervszerűség fokozott érvényesülését. Ezért is szükségszerű, hogy a tervezési koordinációs tevékenységben és az együttműködés fejlesztésében erőteljesebben támaszkodjunk az áru- és pénzkapcsolatokra. S mint ismeretes a KGST-integráció fejlesztésének Komplex Programja ki is tűzi ezt a feladatot.

A nemzetközi tervkoordinációra ható nemzetközi mechanizmus főbb problémái

A tervösszehangolás jelenlegi formája, 200—250 termékcsoportra kiterjedő összesítő mérlegek időközönkénti összeállítása, és az export-import vonatkozások hosszú lejáratú kereskedelmi egyezményekben való rögzítése feltételezi a nemzetközi együttműködés mechanizmusában a bilaterális kapcsolatokat, az ármegállapítás központosított módszereit, az egyes országokban az erősen centralizált irányítást stb.

a) A népgazdasági tervek összehangolása eddig a termékek túl széles körére terjedt ki. A központi összehangolás gyakran részletesebb volt, mint az országok nemzeti tervei.

b) A széles körű — lényegében naturális — koordináció a KGST-országok között a piaci mechanizmus korlátozása mellett folyt. Ebben a rendszerben a piaci kategóriák (kereslet és kínálat, ár, pénz, hitel stb.) háttérbe szorultak.

c) A piaci kategóriák háttérbe szorulása nehezíti a nemzetközi mun-

kamegosztás hatékonyságának felismerését, a kétoldalú és sokoldalú kapcsolatokban egyaránt.

d) A piaci tényezők nem kielégítő működésével összefüggésben a kölcsönös érdekek érvényesítésének uralkodó módjává vált az áruforgalmi struktúrák merev szembeállítás, gépek importja — gépek exportja, nyersanyagok szállítása azonos értékben való importja stb. ellenében. Ez különféle más ismérvek (pl. tőke-, dollárigényesség stb.) alapján is megnyilvánul.

e) A beruházások nemzetközi összehangolásának eredményei viszonylag szerények, nem utolsósorban azért is, mert még nem sikerült kialakítani az egyes országok közötti kompenzáció módját, az előnyök és a veszteségek megfelelő megosztását.

f) Hatékony pénzügyi szabályozók híján a fizetési mérlegek kölcsönös kiegyenlítetttségének követelménye — a formailag bevezetett multilateralizmus ellenére — bilaterálisan és túlzott merevséggel érvényesül, ami ma már az áruforgalom fejlesztésének gátjává válik.

A KGST-országok belső gazdasági mechanizmusának, fejlődésének megfelelően, *a nemzetközi tervek koordináció reformjának* is két, párhuzamosan fejlesztendő vonalon kell haladnia. *Egyrészt tovább kell fejleszteni, hatékonyabbá kell tenni a gazdasági folyamatoknak, különösen pedig a fejlesztésnek tervszerű irányítását* (mondhatnánk úgy is: erősíteni e folyamatok központi szabályozását, tehát *a centralizációt*); *másrészt az áru- és pénzvviszonyok, a piac működését, aktív szerepük kibontakozását* (mondhatnánk úgy is: segíteni a decentralizációt).

Ez utóbbi feladat megvalósítása szükségessé teszi a belső piacok nagyobb mértékű összekapcsolását (és ezzel a nemzeti válaszfalak fokozatos lebontását); az egyes országok gazdasági egységeinek közvetlen kapcsolatát; az alapanyagokon kívüli árucikkek forgalmának egymás közötti szabadabbá tételét; a nemzeti valuták vásárlóerejének megfelelő valutaparítások (árfolyamok) megállapítását; az egyes országok valutái egymás közötti részleges konvertibilitás megteremtését; az árképzés módszereinek közelítését, reális arányok kialakítását; közös vállalatok, nemzetközi ágazati kartellek, egyesülések létesítését stb.

A gazdasági fejlődés adott szakaszában mutatkozó összefüggések sokoldalú vizsgálata adhat csak választ arra, hogy milyen konkrét nemzetközi gazdasági mechanizmus keretében érhető el a szocialista országok céljainak optimális megvalósítása. A KGST-országok gazdaságilag elkülönült és egyidejűleg összefonódott tevékenységük szerveztségének erősítéséhez éppúgy fel kell használnunk a tervek koordinálását, mint a közvetett gazdasági eszközöket. *A piac, az áru, a pénz stb. ugyanolyan szerves részei a KGST nemzetközi piacának, mint a tervek koordinálása, ez utóbbi prioritásának biztosítása mellett.*

Bár a KGST-országok együttműködésében értünk el nagy eredményeket, sok még a megoldatlan probléma. Itt arra utalunk, hogy a szocialista világpiac igényeinek kielégítéséhez sem a közvetett módszereket, sem a tervek koordinációt nem alkalmazzuk még kellően magas tudományos színvonalon.

Egyelőre nem vagyunk képesek a KGST-országokat átfogó termelési és egyéb folyamatok részletekbe menő tervszerű irányítására. Ha e tény felismerésében egyet tudunk érteni, akkor ez mindjárt megköny-

nyíti, hogy a szocialista országok gazdasági együttműködésének elvi kérdéseit objektíven elemezzük és elkerüljük a valóságtól idegen értékeléseket.

Hozzá kell tennünk, hogy minden gazdasági mechanizmusnak vannak — a pozitív vonások mellett — negatív vonásai is. Azt, hogy a szocialista országok céljainak elérését melyik gazdasági mechanizmus szolgálja jobban, a velük elérhető hatékonyság mérlegelésével lehet eldönteni.

A nemzetközi tervkoordináció fejlődésének szakaszai és modelljei

A nemzetközi tervkoordináció fejlődésében különböző szakaszokat és ennek megfelelő modelleket határozhatunk meg. Ennek megvilágítása végett négy fejlődési szakaszt különböztetünk meg. (Már itt megemlítjük, hogy a majd bemutatásra kerülő negyedik szakasz túlmutat a jelenlegi helyzetünkön is.)

Első szakasz: a külkereskedelmi modell

A nemzetközi tervkoordináció fejlődésének első szakasza és első modellje az 1949—1954. évek közötti időszakban valósult meg, amikor is a KGST-országok közötti nemzetközi tervkoordináció keretében a külkereskedelmi áruforgalmat hangolták össze. A népgazdasági tervek összehangolását ekkor a külkereskedelmi áruforgalmi tervek egyeztetése útján kívánták elérni. Az első modell tehát a külkereskedelmi áruforgalmi tervek egyeztetése volt.

Az említett időszakban a tagországok öt-, illetve hétéves terveik alapján hosszú lejáratú külkereskedelmi egyezményeket kötöttek egymással, amelyek a külkereskedelmi szállítások oldaláról kívánták előmozdítani a népgazdasági tervek megvalósítását. A szállítási és átvételi kötelezettségeket az érdekelt országok a népgazdasági tervekben irányozták elő, és a hosszú lejáratú egyezmények a KGST-országok összehangolt áruforgalmi tervein alapultak.

E hosszú lejáratú egyezményeknek még sok kezdetleges vonásuk volt, mindazonáltal segítették a KGST-országok szocialista iparosítását, új iparágak megteremtését, a népgazdaság és ebben a külkereskedelem termékszerkezetének átalakítását, a szocializmus építését.

A hosszú lejáratú külkereskedelmi egyezmények lényeges előrehaladást jelentettek a KGST-országok gazdasági kapcsolatainak tervszerűsítésében. Ezen egyezmények teljesítésében a legnagyobb mértékű tervszerűség a Szovjetunió részéről valósult meg. A többi KGST-országban a tervezés még nem volt eléggé fejlett, a tervek gyakori módosításai, a teljesítésükben mutatkozó elmaradások, a túlzott centralizmus nem adekvát alkalmazásának ellentmondásai (pl. a vállalatok anyagi érdekeltségében stb.) sok esetben kedvezőtlenül befolyásolták a hosszú lejáratú egyezmények teljesítését.

A KGST-országok tervszerűbbé vált külgazdasági kapcsolatai azon-

ban csak közvetve és korlátozottan hatottak vissza a termelésre. A ki-termelő iparágak fejlődése bizonyos esetekben elmaradt a feldolgozó iparágak fejlődésétől. Sokszor előfordult, hogy különböző országok felesleges párhuzamossággal létesítettek új gyárakat. Így miközben egyes gyártmányfajtákból hiány mutatkozott, más gyártmányfajtákból főleg keletkezett. A KGST-országok extenzív és kellően nem egyeztetett iparosítási politikája az első szakasz vége felé már fékezte a szocialista tervszerű nemzetközi munkamegosztás fejlődését, és nehezítette a KGST-országok gazdaságának és ezen belül egymás közötti külkereskedelmüknek a fejlődését.

Második szakasz: a természetes mérleg modell

Új szakasz kezdődött a nemzetközi tervkoordinációban, amikor a KGST-országok 1955—1956-ban rátértek a termelési tervekkel összefüggő előirányzatok összehangolására. A KGST — 1955-ben és 1956-ban — a VI. és VII. ülészakán határozatot hozott a tagországok 1956—1960. évek közötti népgazdasági terveiben foglalt — a nemzetközi munkamegosztással összefüggő — főbb előirányzatoknak az összehangolására.

A termelési tervek ágazati összehangolása és az ezzel összefüggő feladatok elvégzése szervezeti átalakítást is igényelt. Ennek megfelelően hozták létre a KGST különböző ágazati állandó bizottságait.

A főbb termelési előirányzatok 1956—1960 közötti évekre vonatkozó összehangolása fellendítette a KGST munkáját. A fontosabb gyártmányfajták termelésének számbavételére és tervszerű nemzetközi szakosítására első ízben került sor.

Az 1950-es évek második felében a KGST-országok többlépcsős tárgyalások útján egyeztették terveiket. Az első lépcsőben az előzetes tervvariánsokat koordinálták, lehetővé téve a kölcsönös kívánságok és lehetőségek megismerését. Ezek alapján korrigálták az előzetes terveket. Korábban a *már kialakított* ötéves terveket „hangolták össze”, amikor már alig volt változtatási lehetőség. Az előzetes tervvariánsok összehangolása viszont reális mozgási lehetőségeket engedett meg a különböző variációk között.

A termelési tervek főbb előirányzatainak összehangolásában nagy szerepük volt — a jelenleg is funkcionáló — ágazati állandó bizottságoknak. Ezek a bizottságok készítették el az illető termelési ág nemzetközi mérlegét, vagyis termékfajtánként összesítették a tagországok termelését és fogyasztását, exportját és importját. E mérlegek forrás oldalán az egyes KGST-országok termelését és importját, felhasználási oldalán a hazai felhasználást és az exportot tüntették fel. Az összesítés megmutatta az illető gyártmányfajta összes termelését és felhasználását. Ennek alapján lehetett megállapítani, hogy mely országban fedezi a termelés a szükségletet, hol mutatkoznak hiányok, illetve feleslegek.

Az állandó bizottságok a mérlegek alapján javaslatokat dolgoztak ki a termelés, az export, az import mennyiségére, országonkénti megoszlására, a termelés szakosítására és kooperációjára stb.

A szóban forgó bizottságok feladatává tették a termelés fejleszté-

sének szorgalmazását azokban az országokban, ahol erre a feltételek a legkedvezőbbek. A cél az volt, hogy ezen termékekből az illető ország ne csak saját szükségletét fedezze, hanem lehetőségei szerint járuljon hozzá a többi KGST-ország szükségleteinek kielégítéséhez is.

A bizottságok azonban egymástól elkülönülten végezték feladataikat. Mindig csak egy-egy termelési ág problémáival foglalkoztak, így javaslataik nem mindig voltak megfelelően tekintettel az egyes országok beruházási lehetőségeire, külkereskedelmi, illetve fizetésimérleg-helyzetére és a relációkénti áruforgalmi struktúrák problémáira.

Ebben az időszakban a nemzetközi tervkoordináció fő feladatát lényegében a nemzetközi mérlegek készítésében és az ezek alapján felmerülő feladatok megoldásában látták. Előtérben volt a termékek előállításának és szállításának természetes oldala azzal, hogy az árakban — a kidolgozott és elfogadott árelvek alapján — majd a szállításkor meg-egyezzenek.

Elméletileg tisztázott volt, hogy a KGST nem tekinthető a tagországok központi tervező szervének, amely utasíthatná az országokat arra, hogy mit milyen mennyiségben termeljenek, illetve szállítsanak. A KGST nem rendelkezhet a termelőerők és a termékek elosztásáról az egyes tagországokban. Ennek ellenére a KGST rendelkezik egy nemzetközi központi tervező szerv bizonyos ismérveivel. Kidolgozza például a tervösszehangolás módszereit, ennek kapcsán tervezési sémákat javasol, összesíti a tagországok terveit, elemzi az ezekből származó gazdasági kapcsolatok fontosabb kérdéseit, szervei útján javaslatokat tesz a termelés országok közötti szakosítására, értékeli a napgazdasági tervek összehangolásának tapasztalatait, részt vesz a népgazdasági tervek összehangolásában stb. A KGST mindezen tevékenységével már ekkor előmozdította a KGST-integrációnak és a tagországok népgazdaságának tervszerű fejlődését.

Bár a természetes nemzetközi mérlegek készítése bizonyos fokig előbbre vitte a nemzetközi tervkoordináció fejlődését, csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy a nemzetközi tervkoordináció nem nyugodhat tisztán természetes és kétoldalú mérlegeken.

A természetes mérlegeken nyugvó nemzetközi tervkoordináció útján is jelentős gazdasági eredményeket értek el a KGST-országok. Mindemellett, a természetes nemzetközi tervkoordináció mindinkább ellentmondásba került a ténylegesen ható áru- és pénzviszonyokkal; ennek következtében mindinkább megmutatkoztak a természetes nemzetközi tervkoordináció fogyatékoságai.

Harmadik szakasz: közös tervezés és egyéb modellek

Harmadik szakasznak az 1962—1975. éveket tekinthetjük, amikor először a közös tervezés modellje került előtérbe (de ennek gyakorlati megvalósítására sohasem került sor), majd a gazdaságirányítási reformok különféle modellkoncepcióit vetették fel.

A nemzetközi tervkoordináció kétségtelen eredményei sem változtattak azon a tényen, hogy nem sikerült a KGST-integráció egészében optimális megoldásokat kialakítani. Az erre irányuló sokoldalú terv-

egyeztető munka végső soron kevés eredményt hozott. A nemzetközi tervkoordináció eredményesebbé tételét kezdetben a természetes mérleg-módszerek korrekciójával igyekeztek elérni. Ez vezetett el az 1962-ben felvetett közös tervezés koncepciójához, amelyet ekkor el is fogadtak a KGST-országok. A közös tervezés koncepciója nem volt részleteiben kidolgozott elképzelés. Nagy vonásokban azt irányozta elő, hogy a közös tervezés keretében sor kerülne az országok nemzeti jövedelmének bizonyos mértékű nemzetközi átcsoportosítására is, illetve újraelosztására, a beruházások koncentrációja érdekében azokban a termelési ágakban, ahol erre a legnagyobb szükség van és ott, ahol a természeti-gazdasági feltételek a legkedvezőbbek. Ezen elképzelés szerint a KGST utasítási hatáskörrel rendelkező központi szervvé fejlődött volna, amely dönthetett volna a beruházások fajtajáról, nagyságáról és allokációjáról. Ezen koncepciónak megfelelő elképzelések születtek a KGST szervezeti fejlesztésére is; például volt olyan terv, hogy a KGST-t legalább kétezer fővel dolgozó központi tervező szervvé kell fejleszteni s ez az apparátus dolgozna ki a részletes közös terveket.

A közös tervezés koncepciója irreálisnak bizonyult, nem csupán technikai-módszertani nehézségek miatt, hanem közgazdasági és nem utolsósorban politikai koncepciója tekintetében is. Nem számolt ugyanis azzal, hogy a sokoldalú összehangolás továbbfejlesztése — a kialakult információs rendszerekről a lehetséges utak és módszerek kijelölésén át a tervezési problémák sokoldalú megoldásáig — nem egyszerűen a módszertan tökéletesítésén múlik, hanem elsősorban érdekeltiségi kérdés. A közös tervezés koncepciója nem vette figyelembe a szocialista országok objektíve létező termelési viszonyait, a gazdasági önállóság fenntartásának objektív szükségességét. Ezek az objektív követelmények ugyanis lehetetlenné teszik egy olyan nemzetközi központi tervező szerv működését, amely rendelkezhetne az egyes országok javaival, s intézkedhetne, hogy miből mennyit termeljenek és hova szállítsanak.

A közös tervezés elképzelése hibás elméleti koncepciókon alapult és egyenes következménye volt annak, hogy a nemzetközi tervkoordináció fejlesztését a piaci, érték- és árviszonyok háttérbe szorításával kívánták megoldani.

Gazdaságirányítási reformok és új modellkoncepciók

Az 1965—1975. évek közötti két ötéves tervidőszakban a nemzetközi tervkoordináció fejlődését bizonyos korrekciók jellemezték, módszerei azonban alapvetően nem változtak. A KGST-országok gazdasági fejlődése továbbhaladt, emellett azonban mind erőteljesebbé vált a nemzeti és a nemzetközi gazdaságirányítási rendszerek bírálata, s e kritikai hullám elérte a nemzetközi tervkoordináció módszereit is.

A Komplex Program 1971-ben történt elfogadása új utakat jelölt ki, de az 1971—1975. évek közötti nemzetközi tervkoordináció még lényegében a régi módszerekkel folyt.

Az 1966—1970. évi tervek összehangolása során a munka súlypontját tartalmilag a kölcsönös áruszállítások egyeztetése és — ehhez kapcsolódóan — az országok termelési elgondolásainak alátámasztása ké-

pezte. Tájékoztató mérleg készült a KGST kereteiben 233 ipari és mezőgazdasági termékre. Ezen felül szervezett tájékoztatás valósult meg a nemzetközi együttműködéssel kapcsolatos nagyberuházásokról. Az 1964—1970. évi újonnan indult nagyberuházások közül 510-nek az adatairól adtak az országok tájékoztatást; közülük csaknem 400-ról kölcsönös konzultációt is folytattak. Nem részletezve a koordinációs munkákat (pl. tranzit-szállítások, közlekedési határállomások fejlesztése, tudományos kutatások koordinációja stb.), kiemelkedő jelentőségének tekinthetjük az olaj-, gáz- és villamos vezetékek összekötését, valamint az egyes jelentős termelésfejlesztési akciók és szakosítások kidolgozását. (Ilyennek tekinthetők hazánk számára például az alumíniumipar, az autóbusz- és a gyógyszergyártás, a zöldség- és gyümölcsstermesztés fejlesztését megalapozó megállapodások.)

Az 1966—1970-es évekre vonatkozó népgazdasági tervek összehangolása alapján került sor a hosszú lejáratú külkereskedelmi egyezmények megkötésére. A népgazdasági tervek egyeztetésének jelentőségét mutatja, hogy a KGST-hez tartozó országok az 1966—1970-es évekre az egymás közötti áruforgalmuk 85—90 százalékára kötöttek megállapodásokat.

1966—1970-ben folytatódott a KGST-országok export- és importstruktúrájának változása. A tagországok exportjában — csakúgy, mint a nemzetközi kereskedelemben — csökkent a nyersanyagok, anyagok és fűtőanyagok, valamint élelmiszerek aránya, emelkedett a késztermékek, különösképpen a gépek és berendezések részesedése. Ezt a tendenciát mutatja be az 1. sz. táblázat.

1. sz. táblázat

A KGST-országok egymás közötti kereskedelmében végbement strukturális változások

Termékcsoportok	1965.	1970.	Volumenindex 1970/1965
	százalékos megosztás		
Gépek és berendezések.....	36,8	39,5	157,0
Fűtőanyagok, ásványi nyersanyagok, fémek.....	27,0	23,1	125,9
Vegyszerek, műtrágyák, gumik....	4,4	4,3	145,7
Építőanyagok és -elemek.....	0,8	1,2	205,5
Növényi és állati eredetű nyersanya- gok (élelmiszerek nélkül).....	6,7	5,8	127,3
Élelmiszeripari nyersanyagok.....	2,6	2,3	138,0
Élelmiszerek.....	6,3	6,2	144,2
Közsükségleti iparcikkek.....	10,7	12,8	177,3
Egyéb.....	4,7	4,8	—

A táblázat adatainak vizsgálatából az alábbi következtetések vonhatók le:

1. Míg 1970-ben a KGST-országok közötti kölcsönös árucseré-forgalom 1965-höz képest 48,2 százalékkal emelkedett, addig a gépszállítások ugyanezen időszak alatt 1,6-szorosára nőttek, s részesedésük a KGST-tagállamok közötti kereskedelemben az 1965. évi 36,8 százalékról 1970-ben 39,5 százalékra emelkedett.

2. A fűtőanyagok, nyersanyagok és anyagok csoportjába tartozó

termékek forgalma, bár abszolút mértékben növekedett, arányát tekintve jelentősen visszaszorult.

3. Csökkent a KGST-országok közötti áruforgalmon belül az élelmiszeripari nyersanyagok és élelmiszerek aránya is.

4. Emelkedett viszont a közszükségleti iparcikkek aránya.

A KGST-országok gépből, berendezésből és sok más fontos termék-ből importszükségletüket főleg egymástól történt vásárlásokkal fedezték. 1966—1970 között a KGST-országok több mint 39 milliárd rubel összegű gépet és berendezést importáltak, ebből a KGST-n belüli szállítások elérték a 28,3 milliárd rubelt, e termékek összimportjának csaknem 73 százalékat.

A KGST-országok közötti áruszállítások fedezték a fűtőanyagokban, nyersanyagokban és anyagokban mutatkozó importszükségletek nagy részét, például 1970-ben a kőszénimport 94 százalékat; a kőszénkoksimport 83 százalékat, a nyersolaj- és olajtermékimport 82 százalékat, a vasércimport 83 százalékat, a nyersvasimport 97 százalékat, a hengerelt feketefém- és csőimport 74 százalékat, a mangán- és krómércimport 81 százalékat, a rézimport 74 százalékat, horganyimport 79 százalékat, az ólomimport 66 százalékat, az alumíniumimport 99 százalékat, a nikkelimport 88 százalékat, a műtrágyaimport 74 százalékat stb.

A népgazdasági tervek összehangolása tette lehetővé, hogy az 1966—1970. évek között a KGST-országokba irányuló kivitelünknek több mint a felét gépipari termékek, 13—14 százalékat könnyűipari cikkek, mintegy 16 százalékat ipari anyagok, kb. 19 százalékat pedig mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek képezzék. Ehhez hasonló képet mutat a fejlett, kisebb országok kiviteli szerkezete. A KGST-országokból származó behozatalunkban az 1966—1970. években a nyersanyagok és a villamos energia részesedése 56—58 százalék, a gépeké 33—34 százalék volt.

A KGST-tagországok 1971—1975 közötti időszakra kötött hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodásai szerint ebben az időszakban a kölcsönös áruszállítások 204,7 milliárd rubelt tesznek ki, 63 százalékkal többet az 1966—70. évi hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodásokban előirányozottnál. A KGST-tagállamok és Jugoszlávia közötti árucseré-forgalom növekedése kb. 28 százalékos.

Az egyes KGST-országok közötti kereskedelem tervezett fejlődését az 1971—1975. és az 1966—70-es időszak között a 2. sz. táblázat adatai jellemzik.

A hosszú lejáratú kereskedelmi szerződéseket a KGST tagországai a népgazdasági tervek koordinálásával összhangban kötötték meg. A tervek koordinációs munkálatok keretében meghatározták az 1971—1975-ös időszakban szállítandó gépek, berendezések, ezen belül a komplett berendezések, fűtőanyagok, nyersanyagok, közszükségleti cikkek kölcsönösen szállítandó volumenét. Ezeket vették alapul az 1971—1975. évi hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodások megkötésekor.

A népgazdasági tervek koordinálásakor a KGST-tagországok számos gazdasági együttműködési, gyártásszakosítási és kooperációs megállapodást írtak alá, amelyek összefüggnek a felek által az 1971—1975-ös időszakra vállalt kölcsönös áruszállítási kötelezettségekkel. Ennek a struktúraváltozásnak az érzékeltetésére közöljük a 3. sz. táblázatot.

2. sz. táblázat

Az egyes KGST-országok közötti tervezett áruforgalom növekedése az 1966—70 és az 1971—75-ös időszakok közt

Országok	Index	
	1971—75	1966—70
Bulgária	188	
Magyarország	171	
NDK	167	
Mongólia	130	
Lengyelország	172	
Románia	159	
Szovjetunió	155	
Csehszlovákia	154	
KGST összesen	162	

3. sz. táblázat

A KGST-n belüli áruforgalom termékcsoport struktúrája*

Termékcsoportok	Százalékos arány 1970-ben	Százalékos arány 1975-ben	Volumen index
Gépek és berendezések, közlekedési eszközök	43,0	50,4	169,5
Fűtőanyagok, ásványi nyersanyagok, fémek	23,5	20,6	126,2
Vegyszerek, műtrágyák, gumik....	4,9	4,8	141,7
Építőanyagok és elemek	1,1	0,8	115,1
Nyersanyagok és feldolgozott termékek (élelmiszereken és a fentiekén kívül)	5,1	3,7	105,9
Élő állat	—	—	75,0
Élelmiszeripari nyersanyagok	2,6	2,0	112,3
Élelmiszerek	6,1	4,5	108,8
Köszükségleti iparcikkek	13,7	13,1	139,6

* Az exportvolumenek alapján.

Míg a KGST-tagállamok közötti teljes árucseré-forgalom 1975-re 1970-hez képest (a jegyzőkönyvek szerint) 45,9 százalékkal emelkedik, a gépszállítások ugyanezen időszak alatt csaknem 70 százalékkal fejlődnek. Így a gépek és berendezések aránya a KGST-n belüli áruforgalomban az 1970. évi 43 százalékról 1975-ben 50 százalékra emelkedik.

Az 1958—1965, valamint az 1966—1970. és az 1971—1975. évi tervek összehangolásának módszerei jelentős fejlődést jelentettek a korábbi módszerekkel szemben. A népgazdasági tervek kétoldalú összehangolása azonban még számos spontán elemet rejtett magában. Például, az egyes országok nagyjából a saját elképzeléseik alapján dolgozzák ki terveiket anélkül, hogy tudnák, végül is melyik országgal és hogyan váltják azokat valóra. Egyes nyersanyagfajták beszerzését több országból is előirányozzák, ami egyes esetekben túlkeresletet támaszt. Igaz, a kétoldalú tervösszehangolást sokoldalú tervösszesítés is kiegészí-

tette. Ez azonban nem haladt túl azon, hogy összeállították a KGST-országok együttesére a főbb cikkek termelésének, exportjának és importjának a mérlegeit és különböző módon — főként a Szovjetunió exportja fokozásának igényével — igyekeztek a mutatkozó hiányokat enyhíteni.

Az 1960-as évek elején lassúbbodott a KGST-országok gazdasági fejlődése, még erőteljesebben csökkent az egymás közötti forgalom növekedési üteme. A fejlődést erősen fékeztek az említett ellentmondások, s ezek leküzdésére a sokoldalú tervösszehangolások fejlesztését szorgalmazták.

A kialakult KGST-helyzet konstruktív kritikái

Csakhamar kitűnt azonban, hogy a sokoldalú tervösszehangolás ellentmondásai nem oldhatók meg pusztán azáltal, hogy KGST-szinten elkészítik a termelés, az export és az import mérlegeit. Ezek a mérlegek alkalmasak voltak arra, hogy feltárják a fontosabb termékek hiányát vagy fölösleget, de nem adtak útmutatást a mérlegegyensúly eléréséhez.

A KGST-országok belső gazdaságirányítási módszereinek kritikájával egyidejűleg felerősödött a nemzetközi gazdasági együttműködés kritikai elemzése is.

A szocialista nemzetközi integráció, a nemzetközi tervkoordináció célja: az egyes országokban olyan ágazati és gyártmánystruktúrák létrehozása, amelyek jól illeszkednek egymáshoz és így mind nemzeti, mind integrációs méretekben növelik a gazdasági hatékonyságot. A nemzetközi tervkoordinációnak tehát elő kell mozdítania, hogy a tagországok a természeti-gazdasági adottságok számbavétele alapján fejlesszék a népgazdaságukat. Ilyen összehasonlító számítások elvégzéséhez azonban erre alkalmas érték- és realizálási kategóriák kellenének. A reális valutaárfolyam hiánya, a belső árképzési módszerek jelentős eltérése, a KGST nemzetközi piaci árak aránytalanságai és merevsége stb. eleve akadályai a reális érték-összehasonlításoknak.

A kereslet-kínálat és az árak kölcsönhatásainak mozgási korlátozottsága önmagában is a piaci egyensúly zavaraihoz vezet. Az árak nem tükrözik az egyes termékek beruházásigényességét, vagy azt, hogy konvertibilis valutáért eladhatók-e vagy sem. Ennek következtében kialakult a „kemény” és a „puha” cikkek köre. A nemzetközi koordinációban az értéktörvény az árakon keresztül korlátozottan érvényesül ugyan, de hat azáltal, hogy a nemzetközi tervkoordináció során az egyes országok a „kemény” cikkek szállítását csak „kemény” cikkek ellenében vállalják. A strukturális szembeállítás következtében — a formálisan multilaterális elszámolás ellenére — ténylegesen megmaradt a bilaterális elszámolások gyakorlata, hiszen az országok az áruforgalom strukturális szembeállítását csak kétoldalúan gyakorolhatják.

A „kemény” és a „puha” cikkek szembeállításának gyakorlatát fel lehetne oldani a szocialista konvertibilis valuta bevezetésével. A konvertibilis valuta megteremtéséhez azonban reális valutaárfolyamokat kellene megállapítani, amihez elengedhetetlenül szükséges, hogy a gaz-

daságirányítási rendszerekben a konvertibilis valuta összes mozgásformáiban érvényesüljön. Így a többi között szükséges lenne, hogy a tervkoordináció alapján megkötött hosszú lejáratú külkereskedelmi áruforgalomban alkalmazott kontingensek rendszere rugalmasabbá válják.

A kötelező kontingensek és a rögzített árak rendszere a csere naturalizálásához vezetett. S így *kialakultak az ún. strukturális csere körvonalai, amelynek keretében a Szovjetunió kívüli KGST-országok egymás között nagyjából azonos értékösszegben cserélnek gépek ellenében gépeket, nyersanyagokat; „kemény” cikkeket csak „kemény” cikkek ellenében hajlandók szállítani.* Mindezek a tényezők — a belső gazdaságirányítás fonákságainak hatásával együtt — szerepet játszottak abban, hogy a KGST-integrációban háttérbe szorultak az olyan közgazdasági kategóriák, mint a piac, az árak, a kereslet-kínálat, a hitel, a kamat, és nem működnek reális valutaárfolyamok sem.

A nemzetközi tervkoordináció fejlesztésének igénye is elvezetett a nemzeti mechanizmusok, valamint a KGST-integráció nemzetközi mechanizmusának a bírálatához, valamint olyan tervkoordinációs modellek képzéséhez, amelyekben nagyobb szerepet kapnak az áru, a piac, a pénz kategóriái, s így a forgalmi szféra jobban érvényesül. Ez pedig a terv és a piac összefüggéseinek, szerepük nagyságának elméleti vitáihoz vezetett el.

Az említett problémák mellé sorakozik az egyes KGST-országok tervgazdálkodásában kisebb-nagyobb mértékben megbúvó autark tendenciák, amely mindinkább növekvő ellentmondásba kerül a KGST-országok integrálódási folyamatával.

A szocialista világpiacon áruforgalom van, ahol a szocialista országok elkülönült nemzetek tulajdonát képező javak cserélnek gazdát. Ez az áruforgalom a tervgazdálkodó szocialista országok közötti sajátos áruforgalom. Sajátosságainak akármelyikét hanyagoljuk is el, mind nagyobb nehézségekbe ütközik a szocialista világpiacon forgalma, torzulnak arányai, s romlik hatékonysága. A termelési tervek koordinációjának hatékonyságát nem tudjuk növelni a szervezett szocialista piac továbbfejlesztése nélkül.

A KGST-országok fejlett integrációjának kialakítása többoldalú komplex probléma, amely hosszabb időszak alatt, fokozatosan oldható csak meg. Az integráció fő folyamatait a tagországok koordinált gazdaságpolitikája irányítja, a tendenciákat pedig a közösen kialakított KGST-szabályozórendszernek kell befolyásolnia. Az integráció kifejlesztése szükségessé teszi — egyebek között — a KGST-országok közötti külkereskedelem rendszerének, a külkereskedelmi árak képzésének, és így a KGST-országok pénzügyi rendszerének reformját.

A Komplex Program a KGST-országok közötti áruforgalomban szereplő áruk kontingensrendszerét továbbra is három csoportban állapítja meg, de *az eddiginél sokkal nagyobb súlyt helyez a kontingentálás nélküli forgalom fejlesztésére.*

Az első csoport meghatározása a régi marad, tehát az alapvető fontosságú cikkekre konkrétan meghatározott mennyiségi kontingensekben állapodnak meg. A második csoportba tartozó árukra értékkeret-kontingenseket állapítanak meg. Ezt a keretet a vállalatok egymás közötti meg-

állapodásai alapján kell kitölteni. A harmadik árucsoportra nem állapítanak meg kötelező kontingenseket.

Az eddigiekből is kitűnik, hogy a KGST-integráció tervszerűségének fejlesztéséhez a forgalmi szféra elveinek a megváltoztatására van szükség.

Negyedik szakasz: a stratégiailag integrált modell

A nemzetközi tervkoordináció fejlődésének negyedik szakaszának időpontja egybeesik a Komplex Program megvalósulásának, a fejlett KGST-integráció kialakulásának időszakával.

A Komplex Program kidolgozása során viszonylag kevés vita volt a nemzetközi tervkoordináció fejlettebb modelljének megalkotásáról. Valamennyi KGST-ország képviselői egyetértettek abban, hogy a nemzetközi tervkoordináció az együttműködés alapvető módszere. Az sem volt vitás, hogy az előrehaladás érdekében az eddigieknél sokkal erőteljesebben fel kell használni az áru- és pénzvviszonyokat. A Komplex Program első fejezetének 4. pontjában ezek az általános elvek a következőképpen szerepelnek: „A KGST-államok abból indulnak ki, hogy gazdasági és tudományos-műszaki együttműködési rendszerük a szocialista építés általános törvényszerűségein és a szocialista gazdaságirányítás alapelvein, a tervkoordinációnak, mint az együttműködés alapvető módszerének az áru- és pénzkapcsolatok szélesebb körű felhasználásával történő szerves összekapcsolásán nyugszik.” Ezek az elvek jutnak kifejezésre a Komplex Programban a nemzetközi tervkoordináció főbb irányairól és feladatairól szóló 4. fejezet 1. pontjában is. „A KGST-tagállamok a bevált együttműködés alapján folytatni fogják a népgazdasági tervek tökéletesítését és a tervező tevékenység területén megvalósuló együttműködés bővítését, szerves összefüggésben az áru- és pénzkapcsolatok kiszélesítésével és tervszerű felhasználásával.”

A komplex modell kidolgozásakor hasznosítani kellett a nemzetközi tervkoordináció eddigi tapasztalatait, figyelembe kellett venni, hogy az áru- és pénzkapcsolatok háttérbe szorulása szűkebb határok közé szorította a nemzetközi tervkoordinációt, korlátozta ennek fejlődését, gátolta a szocialista tervszerű nemzetközi munkamegosztás elmélyülését. A fejlődés útjában álló akadályok elhárításaként a nemzetközi tervkoordináció stratégiailag integrált modelljét csak úgy lehet megalkotni, hogy az szerves összefüggésben álljon az áru- és pénzkapcsolatok kiszélesítésével.

A nemzetközi tervkoordináció ezen integrált modelljétől azt várjuk, hogy előmozdítsa a szocialista országok sokoldalú közeledését és egymáshoz való illeszkedését; lendítse előre a kooperatív előnyök alapján a nemzetközi gazdasági komplexumokká alakulásának közös, tudatos, szervezett folyamatát, amelyeken belül a népgazdasági struktúrák optimális hatékonysággal illeszkednek be a nemzetközi gazdasági komplexum szerkezetébe, tervszerű és tartós specializáció és kooperáció valósul meg a főbb, szelektív termelési ágakban, a tudományos-műszaki együttműködésben, a szocialista nemzetközi szervezett piac áruforgalmának és eszközeinek fejlesztésében. A nemzetközi tervkoordináció szélesebb értelmezésben egyaránt magába foglalja a termelés, a kereskede-

lem, a szolgáltatás szféráit, és szükségessé teszi a gazdasági együttműködés fejlesztésével kapcsolatos feladatok harmonizálását.

A szocialista integrációnak egy fejlettebb modellje érvényesül majd a Komplex Program valóraváltásával. Tehát a Komplex Program nemcsak az eszköztár fejlesztését, hanem a KGST-integráció minőségileg magasabb fejlettségi elérését is tartalmazza.

Az integráció magasabb fejlettségi fokán spiritualizálódnak, mindinkább formálissá válnak a politikai és gazdasági határok. Az országok népeinek közeledése, egymás kultúrájának megismerése és megbecsülése, az egymás közötti érintkezés intenzívebbé válása elvezet a népek közeledésének — Lenin vázolta — legfejlettebb formáihoz.

A nemzetközi tervkoordináció stratégiaileg integrált modellje a fejlett KGST-integráció modellje megvalósításának egyszerre lesz előfeltétele és eredménye.

A nemzetközi tervkoordináció integrált modelljének megfelelően, a nemzetközi tervkoordinációnak olyan egységes és folyamatos rendszerre kell válnia, amely magában foglalja az országok gazdaságpolitikájának harmonizálását, a hosszú és a középlejártatú tervek egymással szervesen összefüggő egyeztetését, a nagyobb és komplex fejlesztési programok együttes megoldásán való közös munkálkodást. Az integrált modell megvalósításának előfeltétele, hogy a Komplex Program szervesen összefüggő közgazdasági feladatait megoldjuk.

Szükséges, hogy a termelés különböző területeinek összehangolása ne a tervkészítés általános sémái, hanem a tényleges gazdaságpolitikai döntések időpontja és időtartama szerint történjék. Ez esetben lehetővé válik a tervkoncepciók jobb összehangolása, a munka súlypontját nem a mérlegek formális összehangolása fogja képezni. Különösen a KGST szerveiben folyó sokoldalú összehangolás tekintetében kívánatos ezt az elvet úgy érvényesíteni, hogy hosszabb időre vonatkozólag az összehangolás a műszaki-gazdasági koncepciók kidolgozásának fázisában — tehát a tervezést előkészítő fázisban — történjék meg, míg a tervek formába öntésének, a mérlegek egyeztetésének időszakában e koncepcióknak már csak a *pontosítására* kerüljön sor. Ezzel a beruházások koordinációja is mélyebb tartalmat nyerhet, mivel nem egyes kiragadott beruházásoknak, hanem egy koncepció beruházási vonatkozásainak összehangolására nyílik lehetőség.

A KGST szerveiben folyó ilyen irányú munka egyben szakítást jelent azzal a gyakorlatilag nem igazolódott felfogással is, amely a KGST koordinációs munkáját mérlegek egyeztetésének tekinti, úgy gondolván, hogy a kétoldalú tárgyalásokon nem fedezett mérleghiányok sokoldalú döntésekkel küszöbölhetők ki. Sokoldalú vizsgálattal kitzúzhatók a megoldást elősegítő műszaki-gazdasági koncepciók, de ezek realizálása az érintett országok együttműködésén múlik.

A koordináció hatékonysága tovább fokozható azáltal, hogy a tervkoordináción belül az eddiginél nagyobb súlyt kap a konkrét gazdasági együttműködési problémák komplex egyeztetése. Az egyes országok feladatai tehát nem csupán meghatározott akciók (elsősorban áruszállítások) formájában kerülnek rögzítésre, hanem az egyeztetés kiterjed az ezzel járó feltételek komplex megállapítására is, figyelembe véve a munkamegosztás egyéb formáinak szerepét és elveit. Különösen az

egyeztetett termelési és szállítási előirányzatokhoz kapcsolódó beruházások és műszaki kutatómunkák összehangolása vinné előbbre az országokban (főleg a kis országokban) a koncentrációt, a hatékonyságot. Ez is indokolja az öt évnél hosszabb előretekintést.

Kétségtelen, hogy a sokoldalú összehangolás bizonyos típusú kérdésekben jó eredményt hozhat, de más *kérdésekben a kétoldalú összehangolás mutatkozhat célszerűnek*. A kétoldalú tervegyeztetéseknek a jövőben elsősorban a fő fejlesztési irányok konkrét koordinálására, a beruházási elképzelések összehangolására, ezen belül az alapvető ágazatok, fontosabb területek fejlesztésének egyeztetésére, így a szükségletek magasabb színvonalú kielégítésére, a nemzeti termelés hatékonyságának fokozására kell irányulniuk.

Valószínű azonban, hogy az érdemi tervkoordináció továbbra is kétoldalúan folytatódik, középpontjában pedig alapvetően ezután is a kölcsönös szállítások egyeztetése áll. Arra kell törekedni, hogy a kétoldalú konzultációkon mind nagyobb súlyt kapjon a tervidőszakra és a hosszabb távra vonatkozó fejlesztési elképzelésekről történő kölcsönös információ. Szükséges, hogy a tervkonzultációk során az egyes konkrét problémák vizsgálata komplexen történjék, vagyis ne korlátozódjék az áruszállítások mennyiségi egyeztetésére. A kétoldalú konzultációk tartalmát, módszerét és programját közvetlenül az érdekelt országok állapítják meg.

A tervkoordináció nomenklatúráját oly módon kívánatos szűkíteni, hogy csak a fontosabb gazdaságpolitikai célok, főbb gyártmánycsoportok előirányzatai kerüljenek összehangolásra, kijelölve azokat a területeket, ahol a termelés nemzetközi szakosítása mind két-, mind sokoldalúan célszerű.

A bővített újratermelés alkotóelemei között nemcsak a használati érték, hanem az érték szerinti összetételt tekintve is megfelelő arányoknak kell lenniük. A munkaidő takarékos felhasználását a nemzeti és a nemzetközi értékképzés figyelembevételével is segíthetjük. Ezért a nemzetközi tervkoordináció nem korlátozódhat a nemzetközi munkamegosztásban szereplő használati értékek mérlegszerű összehangolására. Törekedni kell arra is, hogy a nemzetközi tervkoordináció közgazdasági problémáinak feltárására és megoldására is felhasználják.

A nemzetközi tervkoordináció során — ahol lehet — közgazdasági eszközökkel is segíteni kell a KGST-országok közötti ellentmondások megoldását. Így a többi között számolni kell azzal, hogy a KGST-integráció egyetemes érdekei mellett szükségszerűen léteznek és nagy erővel hatnak az egyes országok, vállalatok külön érdekei is.

A nemzetközi tervkoordináció integrált modellje csak az esetben alkalmazható, ha a kollektív valuta és a nemzeti valuták konvertibilissá válnak; ha reális valutaárfolyamokat állapítanak meg; ha a reális multi-laterális klíringben jelentkező aktívumok és passzívumok keresett árakban levásárolhatók; ha a nemzetközi árak mozgékonyabbak lesznek, hibebben tükrözik a keresletet és kínálatot stb., vagyis a Komplex Program főbb célkitűzéseivel együtt válhat csak eleven valósággá a nemzetközi tervkoordináció stratégiailag integrált modellje.

Az említett problémák végleges megoldásáig nem tudjuk teljes mértékben felszámolni a nemzetközi tervkoordináció során előtérbe kerülő strukturális problémákat, a termékfajtánkénti egyensúlyra való törek-

vést a kölcsönös szállításokban stb. A gazdaságirányítás rendszerének különbözősége a KGST-országokban szükségessé teszi, hogy a tervösszehangolás rendjét, a különböző szervek feladatait és hatáskörét az érintett országok — gazdaságirányítási rendszerük sajátosságainak megfelelően — kétoldalú megállapodásokban rögzítsék.

A hosszú lejáratú külkereskedelmi megállapodások során is helyes arra törekedni, hogy a kötelező kontingensek köre csak az alapvetően fontos árukra terjedjen ki. Kívánatos törekedni a KGST regionális piacának kiszélesítése érdekében arra is, hogy a kötelező kontingensek körének szűkítése és a gazdasági szabályozók alkalmazása a vállalatokat a tervkoordináció során közösen megállapított irányvonalak megvalósítására ösztönözze. A hosszú távú tervek egyeztetésének továbbfejlesztésekre is alapvetően a hosszú távú távlati tervkonceptiókból célszerű kiindulni. A hosszú távú tervek egyeztetésekor a statikus tervmérlegeknek alig lehet szerepük. (Kivételt talán a fűtőanyag- és energiamérlegek, valamint az alapvető nyersanyagok mérlegei képezhetnek.)

A KGST-integráció — és benne a nemzetközi tervkoordináció — fejlődésének bonyolult folyamata gyorsulhat vagy lassulhat, attól függően, hogy a résztvevő országok aktívan vagy fékezőleg hatnak rá. A KGST-országok túlnyomó többsége szorgalmazza az integráció — benne a nemzetközi tervkoordináció — fejlődését, és az ezzel összefüggő közgazdasági kérdések megoldását, annak tudatában, hogy ez növeli a szocialista nemzetközi munkamegosztás hatékonyságát, s így az egyes tagországok gyorsabb gazdasági növekedését és nemzeti termelésük hatékonyságának emelkedését is lehetővé teszi.

A tervek nemzetközi egyeztetései annál szilárdabb alapokon nyugszanak, minél több jelentős ágazati, illetve vállalati egyezményre épülnek. A tervek nemzetközi egyeztetéséhez szükséges a többi KGST-ország gazdasági fejlődésének, távlati terveinek tanulmányozása, tudományos elemzése is. Fontos továbbá a nemzetközi tervösszehangolás módszereinek kritikai elemzése és továbbfejlesztése, ami a tervező szervezeteknek és a közgazdasági intézeteknek egyaránt feladata.

TISZTELT ELŐFIZETŐNK!

A **Közgazdasági Szemle** legközelebbi, összevont 7—8. száma augusztus 11-én jelenik meg.

CSILLAG ISTVÁN:

A „megosztott” termelési viszonyok elméletéhez

Sárközy Tamás „Indirekt gazdaságirányítás — vállalati árutermelés és a tulajdonjog” című könyve (Akadémia Kiadó, 1973.) méltán váltotta ki a közgazdászok és a jogászok érdeklődését újszerű kérdésfeltevéseivel, új feldolgozási módszereivel, terminológiájával. Hogy Sárközy tulajdonkonceptiója mennyire fontos és még nem teljesen megoldott kérdést érint, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy egyre többen kapcsolódnak be a „tulajdonvitába”, legutóbb például Szabó Kálmán, akinek a cikke¹ két okból is megkülönböztetett figyelmet érdemel. Egyrészt, mert Sárközy koncepciója Szabó Kálmán korábbi, egész elméleti konstrukcióját megalapozó könyvére² támaszkodik — így döntő fontosságú, hogy az eredeti elmélet megalkotója milyen álláspontot foglal el a vitában. Érdeklődésünk másik oka az, hogy megtudjuk: milyen irányban fejlődik tovább Szabó Kálmán nagy hatású koncepciója.

Amikor most Szabó Kálmán elméletének néhány sarkalatos megállapításával igyekszem szembeszegezni érveimet, nemcsak a legutóbbi, „A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez” című cikkének a gondolatmenetét tartom szem előtt, hanem korábbi műveit, elsősorban „A szocialista termelés alapvonásai”-t, valamint Sárközy Tamás koncepcióját is. Sárközy tulajdonfogalmát ugyanis előrevivőnek, hasznosnak, újszerűnek tartom, ugyanakkor meghatározásának éppen azokkal az elemeivel nem értek egyet, amelyek Szabó Kálmán elméletén alapulnak.

Szabó Kálmán nagy hatású, vitákat kavaró elmélete a következő tételekre épül: 1. A tulajdonnak mint az „objektív gazdasági viszonyok önálló elemének” a tagadása, vagyis a tulajdon teljes azonosítása a „gazdaság viszonyainak, összefüggéseinek” rendszerével; 2. maguknak a viszonyoknak (a termelési viszonyoknak) a „megkettőzése” technikai-gazdasági és társadalmi-gazdasági relációkra; 3. a tulajdon monopólium voltának, kizáró jellegének hangsúlyozása, fogalmi jeggyé tétele.

Kezdjük a sort Szabó Kálmánnak „egy kis pontatlanságával”! Azzal a gondolattal, amellyel Takács Béla elméletének bírálatát indította, és Takács „egy kis pontatlanságát” igazította helyre; ti.: az elsajátítási folyamat értelmezését. Megállapításai azért fontosak számunkra, mert ebből az egyetlen gondolatsorból következtethetünk elméletének gyenge pontjaira; a statikusságra, a dialektika hiányára. „Kezdjük Takács Béla kiindulópontjával, miszerint az elsajátítás a társadalom tagjai közötti

¹ Szabó Kálmán: A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez. Közgazdasági Szemle, 1975. 4. sz.

² Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth Könyvkiadó, 1964.

gazdasági viszonyoknak tekinthető. Ez nyilván pontatlan megfogalmazás, mert az elsajátítás — *folyamat*, s így az nem lehet azonos az emberek közötti *viszonyokkal*, amelyek magában a folyamatban jönnek létre.³

Szabónak ezt a megállapítását kétféleképpen értelmezhetjük: 1. Az elsajátítási folyamat és az elsajátítási viszonyok közötti időbeli különbség van. Ez nyilvánvalóan értelmetlen különbségtétel, hiszen az egyének közötti viszonyok — tehát elsajátítási viszonyok — megléte nélkül mi-féle elsajátítás folyhat? 2. Ha Szabó Kálmán itt arra utal, hogy elsajátítás viszonyok nélkül is létezik (ne felejtjük el, hogy emberi társadalomról, társadalmi termelésről és nem „Robinsonokról”, „Mauglikról” van szó), azaz ontológiai különbséget tételez, akkor még furcsább következtetésre jutunk. Az emberi társadalom egyik legfontosabb megkülönböztető jegye ugyanis éppen a „viszonyulás képessége”, azaz élettevékenységéhez mint tárgyhoz, valamint más egyénekhez való viszonyulás, szemben az állatvilággal, amelyben az állat szerves egészet alkot élettevékenységével, „...nem különbözteti meg magát tőle. Ő maga az.”⁴ (Mátsutt: „Az állat számára másokhoz való viszonya nem viszonyként létezik.”)⁵

Marx egyáltalán nem hagy lehetőséget olyan értelmezésre, hogy „az emberek közötti viszonyok az elsajátítási folyamatban jönnek létre”. Más dolog az, hogy ezek a viszonyok az elsajátítás folyamatában fejlődnek, alakulnak tovább, de ezeknek a viszonyoknak nem kell „létrejönniük”, mert nélkülük nem lehetséges társadalmi termelés, de a társadalom, vagy akár az emberek létezése sem. Takács Béla valóban pontatlanul fogalmazott, amikor egy *is* szócskát elfelejtett kitenni. Ha azt mondja, hogy „Az elsajátítási folyamat a társadalom tagjai között gazdasági viszonyoknak *is* tekinthető”, akkor megfogalmazása dialektikus lett volna, hiszen az elsajátítás folyamatának éppen ezek a viszonyok képezik a formáját. Szabó Kálmán ahelyett, hogy feloldotta volna Takács megfogalmazásainak ellentmondásosságát, még inkább fokozta azt az elsajátítási folyamat és az elsajátítási viszonyok szembeállításával, egysíkú, statikus értelmezésével. Így a társadalmi termelési folyamat „konkrét totalitásának” (Marx szavaival) sokoldalú megközelítése Szabó Kálmánál az egymástól elszakított „oldalak” összeillesztésévé, összeragasztásává vált.

A termelési viszonyok „megkettőzése”

Szabó Kálmán a termelési viszonyok *két oldalát* (sic!) különbözteti meg: 1. a technikai gazdasági; 2. a társadalmi-gazdasági relációkat. Fel fogásában a technikai-gazdasági reláció „a technika és a munkaerő differenciáltságával kapcsolatos munkamegosztásból” következik.⁶

Szabó 1964-es művében mereven elutasítja azt a lehetőséget, hogy

³ Szabó Kálmán: A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez. Közgazdasági Szemle, 1975. 4. sz. 495. l.

⁴ Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Budapest, 1962. 49. l.

⁵ Marx—Engels: A német ideológia. Marx—Engels Művei, 3. kötet. Budapest, 1960. 31. l.

⁶ Szabó Kálmán: A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez. Közgazdasági Szemle, 1975. 4. sz. 500. l.

a technikai-gazdasági relációk a termelőerőkkel volnának azonosíthatók. „A technikai-gazdasági relációk a termelőerő és a társadalmi-gazdasági viszonyok (szűkebb értelemben vett termelési viszonyok) kölcsönhatásának a szférájába tartoznak. Ez kétségtelenül felemás helyzetet jelent mind a termelőkhöz, mind a társadalmi-gazdasági relációkhoz képest. De erre hivatkozva nem lehet olyan álláspontot elfoglalni, hogy a technikai-gazdasági kapcsolatok *pusztán* a termelőerőkön *belüli* kapcsolatok. A döntő kérdés ti. a következő: azok a kapcsolatok, amelyeket itt technikai-gazdasági kapcsolatoknak nevezünk, *egyszerűen az ember és a természeti világ viszonyát fejezik-e ki* (Kiemelés tőlem. — Cs. I.), avagy pedig . . . ennek fejlettségétől függően részét alkotják-e az emberek egymás közötti kötelekeinek az anyagi termelés folyamatában?”⁷

Ha a termelőerők az egyén és a természeti világ kapcsolatát jelentik, akkor Szabó koncepciója igazán „rendíthetetlen” alapokon nyugszik! Igaz, hogy Marx a termelőerő fogalmát — ellentétben például Sztálin későbbi értelmezésével — korántsem korlátozta a termelési eszközök („természeti világ”) + az ember a maga termelési ismereteivel formulákra. Az ember és a természeti világ viszonya, mint egyszerűsített formula egyáltalán nem fejez ki összefüggést, viszonyt, hanem két különálló, elszakított „oldal” újraegyesítésének elvont lehetőségét. Szabó Kálmán „szuverén” értelmezése a különféle társadalmi formációk termelőerői között semmiféle megkülönböztetést nem tesz lehetővé, a termelőerők „szervetlenné”, közömbössé válnak a nekik megfelelő társadalmi formával szemben. Marx még magukat a munkaeszközöket sem tekintette „magában való”, az őket alkalmazó, felhasználó társadalommal szemben közömbös jelenségeknek: „. . . a *munkaeszközök* nemcsak az emberi munkaerő fejlettségének fokmérői (1. társadalmi termelőerő), hanem azoknak a *társadalmi viszonyoknak a mutatói is, amelyek között az emberek dolgoznak*”.⁸ (Az én kiemelésem. — Cs. I.)

Ha hűek akarunk maradni a marxi értelmezéshez, egy pillanatra sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy *a termelőerők mindig csak valamely formameghatározásban, általa léteznek*, azaz, Marx „társadalmi termelőerők” terminus technicususa mindig azt jelenti, hogy a termelőerők egyben társadalmi viszonyt is kifejeznek. Ennek fényében meglepő Szabónak az az álláspontja, amelyet 1964-ben fejtett ki, és amelyhez cikkéből ítélve még ma is ragaszkodik. Szabó a munkamegosztás kategóriáját csak a termelési viszonyok egyik alapkategóriájaként használja. Például: „Ha a gazdasági összefolyamatot mint az újratermelő *tevékenységek* folyamatát közelítjük meg, akkor az embereknek e folyamatban megvalósuló kapcsolatait, *tevékenységeik* (gazdasági funkcióik) viszonyaiként állnak előttünk . . . A szocializmus termelőviszonyait azonban (s ennek folytán forgalmi, elosztási és fogyasztási viszonyait) a *tevékenységeknek* egy másik megoszlása is jellemzi, egyfelől a technika és a munkaerő differenciáltságával kapcsolatos munkamegosztás, amelyből a *technikai-gazdasági relációk* következnek; másfelől a munkamegosztás által hordozott más metszetű munkamegosztás is, amelyből szükségszerűen sajátos *társadalmi-gazdasági relációik* erednek.”⁹

⁷ Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 38–39. l.

⁸ Marx: A tőke, I. kötet, Marx–Engels Művei, 23. kötet. 170. l. Budapest, 1967.

⁹ Szabó Kálmán: A tulajdon és az elszámítás kérdéséhez. Közgazdasági Szemle, 1975. 4. sz. 499–500. l. Vö.: „A szocialista termelés alapvonásai”, 35–37. l.

Összegezve: Szabó Kálmán a társadalmi egyének termelésben megvalósuló viszonyait háromféle megközelítésben tárgyalja: 1. a megvalósulás területe; 2. a technikai-technológiai egyenlőtlenségek; 3. a társadalmi helyzetkülönbségek alapján.

Egy pillanatra sem merül fel cikkében Proudhon „első evolúciója” (mint a munkamegosztás kategóriájának értelmezése) sem, amely önmagában hordozza a dialektikus ellentmondást, hiszen egyszerre termelési viszony és termelőerő!¹⁰

Ha Szabó Kálmán felosztását gyakorlatilag próbáljuk hasznosítani, sovány eredményre jutunk. Vizsgáljuk meg például egy művezető helyzetét, viszonyait egy tőkés üzemben a termelési folyamatból kiindulva! Ha technikai oldalról vesszük szemügyre, kitűnik, hogy helyzetében a vezetési, irányítási funkció egyik részelemének (a munkafolyamat ellenőrzése, szakértelmével való elősegítése stb.) szorosan a munkafolyamat szintjéhez kötődő viszonyai valósulnak meg. Ez az adott technológia alkalmazásából következik. Tevékenysége azonban csak a társadalmi munkamegosztás egy adott fejlődési szakaszában jelenhet meg, amikor a munkafolyamatoknak a tulajdonos érdekében történő megvalósítása nem lehet meg a közvetlen tevékenységek ellenőrzése nélkül. Az ellenőrzésre azért van szükség, mert a kapitalizmusban végbement a „felbomlása . . . azoknak a viszonyoknak, amelyek közt *maguk a munkások*, maguk az *élő munkaképességek* még *közvetlenül az objektív termelési feltételek közé* tartoznak, és mint ilyeneket elsajátítják őket — tehát rabszolgák, vagy jobbágyok. A tőke számára a munkás nem termelési feltétel, hanem csak a munka az . . . És a tőke nem a munkást sajátítja el, hanem a munkáját — nem közvetlenül, hanem csere közvetítésével.”¹¹

Miután a tőkés nem közvetlenül a munkást, hanem a munkás többletmunkáját sajátítja el, a tőke (a tőkés) viszonyainak magában a termelésben kell uralkodniuk. Be kell hatolniuk a termelésbe, és tőkés módon kell átszervezniük a közvetlen termelési és a munkafolyamatot . . . Azért válik a tőkés „ipari parancsnokká”, mert neki magának kell tőkés módon megszerveznie a termelést, a többletmunka és a szükséges munka kettéhasadásának és a többletmunka csere látszatával való elidegenítésének megfelelően. Megjelenik a tőke vezetési (célkijelölési, ellenőrzési, utasítási stb.) funkciója, amely ökonomizálja, a tőkének megfelelően „racionalizálja”, hierarchikus szintek és folyamatok egymásutánjává szervezi a termelést. A művezető viszonyai e termelési hierarchia egyik szintjén jelennek meg.

Az előbbi fejtegetésből az következik, hogy a művezető (vagy bármely társadalmi réteg) viszonyait, és e viszonyok tartalmát, lényegét technológiai oldalról, a „technikai-gazdasági relációk” alapján nem tudjuk leírni, ha csak nem akarunk banalításokat felmutatni. (Ha a művezető ellenőrzési munkát lát el a vasgyártás területén, közepes nagyságú üzemben stb.) *A politikai gazdaságtan nem társadalmi technológia*, hanem a termelési viszonyok tudománya. Ezért művezetőink viszonyait csak úgy írhatjuk le, hogy a munkamegosztásban elfoglalt helyét nem a technikai-technológiai körülmények, hanem a termelés

¹⁰ Lásd: Marx Annyenkovhoz frott levelét. Marx—Engels: Válogatott Művek, II. kötet. Budapest, 1963. 408. l.

¹¹ Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. (A továbbiakban: Nyersfogalmazvány) Marx—Engels Művel, 46/1. kötet. Budapest, 1972. 376. l.

„formameghatározása” szempontjából vizsgáljuk. Erre figyelmeztet Marx is: „*Ha a polgári társadalmat nagyjában és egészében vesszük szemügyre, akkor a társadalmi termelési folyamat végső eredményeként mindig maga a társadalom jelenik meg, azaz, maga az ember a maga társadalmi vonatkozásaiban.* Mindaz, aminek szilárd formája van mint termék stb., csak mozzanatként, eltűnő mozzanatként jelenik meg ebben a mozgásban. A *közvetlen termelési folyamat maga itt csak mozzanatként jelenik meg, azaz maga az ember a maga társadalmi vonatkozásaiban.* (Az én kiemelésem. — Cs. I.) A folyamat feltételei és tárgyasulásai maguk is egyaránt mozzanatai annak, és a folyamat szubjektumaiként csak az egyének jelennek meg, de az egyének egymásra való vonatkozásaikban, amelyeket ők éppúgy újratermelnek, mint új-játermelnek. Saját állandó mozgási folyamatuk, amelyben éppannyira megújítják magukat, mint a gazdagság világát, amelyet létrehoznak.”¹²

Kénytelen voltam Marx e hosszú eszme-futtatását idézni, mert Szabó Kálmán kategóriáival összevetve azonnal kitűnik, mennyire statikusak ez utóbbiak. Mennyire üres kategória a technikai-gazdasági reláció, vagy hogy e kategóriának tulajdonított „mennyiségi érzékenység” (amit Sárközy még inkább eltűzött) mennyire a látszatot és nem a lényegét tükrözi.

Közgazdaságtani alapkérdések és a „feloldott” ellentmondások

Szabó Kálmán elmélete azért nem ad kielégítő választ számunkra, mert kérdésfeltevéseiben nem a „hogyan”, hanem inkább a „mit” kérdés uralkodik. A valóság teoretikus leképezésénél azonban a feltett kérdéseknek óriási jelentőségük van. Marx és Proudhon közgazdasági elméletei közötti lényeges különbséget teljesen elmoshatja egy olyan értékelés, amely abból indul ki, hogy mindketten a polgári társadalom ellentmondásait kutatták, mindketten helyesen kérdeztek rá a valóságra, amikor a tőkés termelésből következő anyagi ellentmondásokat hangsúlyozták. Egy ilyen megközelítésben a különbség köztük csak az, hogy — kérdések „egyezősége” ellenére — Marx válaszai valahogy „jobban sikerültek”, jobban adaptálhatók a valóságra, míg Proudhon — bár „helyesen tette fel az ellentmondásokra vonatkozó kérdéseit” — nem tudott helyesen válaszolni ezekre a kérdésekre. Ezen az alapon Marxot — aki „ösztönös zseniként” fedezte fel a polgári társadalom mozgástörvényeit — „mitikus piedesztálra” ültetjük.

A valóságban az a helyzet, hogy „a kérdésben már benne van a felelet”. Marx olyan kérdéseket tett fel, amelyek a polgári társadalom „konkrét totalitását” mint „gondolati totalitást” (Marx szavaival) helyesen alkották újra, és ezért a valóságos, a döntő ellentmondásokat, láncszemeket ragadhatta meg. Ezért kérdéseire „könnyűszerrel” (egy élet munkája árán) válaszolhatott helyesen.

Ha a marxi életművet szemügyre vesszük, akkor látnunk kell, hogy a Marx által felfedezett társadalmi törvények leírásához kialakított és felhasznált kategóriák „...nem valamely hierarchikus rendszerarchitektúra építőkövei, hanem csakugyan a *meghatározott lét formái,*

¹² Marx: I. m. 46/2. kötet.

létezősmeghatározások' (Az én kiemelésem. — Cs. I.) olyan viszonylag totális, valóságos, mozgásban levő komplexusok szerkezeti elemel, amelyeknek dinamikus kölcsönös vonatkozásai mind extenzív, mind intenzív értelemben egyre átfogóbb komplexusokat eredményeznek.”¹³

Marxnál tehát mindig a komplexus viszonylatain, még hozzá meghatározott komplexus viszonylatain van a hangsúly, kérdésfeltevése ezért mindig a „hogyan” felé tolódik el. Ezért sikerül megragadnia, a könnyen fellelhető felszíni jelenségek mögött, a folyamatok lényegét, belső hajtóerőit, azaz ellentmondásait. Ez a módszer eredményezi azt is, hogy *felfedi azokat a formákat, amelyekben ezek az ellentmondások mozognak és mozoghatnak, azaz, képes az ezekre az ellentmondásokra épülő folyamatok fejlődését ábrázolni.*

Szabó Kálmán kategóriarendszere azonban érzéketlen a viszonylatok, belső összefüggések tükrözésére, azaz a lényegi ellentmondások leképezésére, így az ellentmondásokat tulajdonképpen már kérdésfeltevésével „feloldja” a hogyan kérdés „mit” kérdéssel való felcserélése révén.

Ez akkor mutatkozik meg a legvilágosabban, amikor Szabó cikkének egyik példáját értelmezzük. „A Rockefeller vagy a Ford cég urainak és a nem monopolcégek gazdáinak a tulajdonosi pozíciója óriási mértékben különbözik egymástól...” — állítja Szabó Kálmán —, noha „... a termelőeszközök tőkés elosztási módja folytán — egyaránt az idegen munka elsajátítása adja gazdasági funkcióik értelmét”.¹⁴

Ez az „egyaránt” szócska mutat rá legjobban Szabó Kálmán elméleti érveinek jellegére! Egyaránt idegen munkát sajátítanak el — írja. De arról megfélekedzik, hogy a tőkés — tőkés elosztási viszonyaikat termelik újra, sajátítják el. Szabó Kálmán a „mit” kérdést hangsúlyozza: mit sajátít el a tőkés? Így persze nem is tud megnyugtató választ adni a monopolcégek és a nem monopolszervezetek urainak tulajdonosi pozícióiban meglévő különbségekre. Ennek az oka az, hogy nem helyesen kérdezett rá a valóságra. Marx kérdésfeltevése sohasem a mit termel, mit sajátít el, hiszen e kérdésre adott válasz nem sokat árul el az adott társadalmi viszonyok specifikumairól, a „konkrét totalitásról”. Válaszlehetőségek: kolbászt, sajtot, munkaerőt termel. *A hogyan kérdése a döntő kérdésfeltevés.*

Maradjunk Szabó konkrét példájánál! Az az egyenlőtlenség, amely a monopóliumok és a nem monopolcégek urainak tulajdonosi pozícióiban megjelenik, nem pusztán mennyiségi; azaz az üzemnagyság, az optimális szérianagyság, a meghódított piac terjedelmének mennyiségi stb. különbsége. A mennyiségi különbségek csak az eltérő jellegű, de azonos minőségű *termelési viszonyok felszíni jegyei.* A döntő különbség ugyanis nem abban van, hogy kinek mennyi pénz csörög a zsebében, hanem abban, hogy *az a pénz hogyan értékesül.* A monopolszervezetek urai ugyanis — a relatív értékföllet növelését hajszolva — éppen a termelési viszonyokban idéznek elő változásokat, módosulást, természetesen nem lépve át a tőkeviszony határait. A módosulás a termelés berendezésében, megszervezésében, hierarchiájában, a mun-

¹³ Lukács György: Marx ontológiai alapelvei. Magyar Filozófiai Szemle, 1973. 3—4. sz. 252. 1.

¹⁴ Szabó Kálmán: A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez. 495—496. 1.

kamegosztás elmélyítésében mutatkozik meg. A termelési viszony formaváltozásai azért elsősorban itt — a közvetlen termelés területén — ütköznek ki, mert a tőkés tulajdon éppen e tekintetben különbözik döntően a prekapitalista tulajdonformáktól.

Az alapvető különbség ugyanis az, hogy a tőkés tulajdon magán a termelési folyamaton belül (közvetlen termelési folyamaton belül is), annak berendezésében, szerkezetében, annak folytonos megújítójaként, tárgyasult céljaként jelenik meg. Bár a monopolszervezetek urai „... a termelőeszközök tőkés elosztási módja folytán — egyaránt idegen munka elsajátítását” valósítják meg (mellékesen: bármely kizsákmányoló társadalomban „egyaránt” idegen munkát sajátítanak el — közvetlen vagy közvetett formában a termelési feltételek urai, s ezen az alapon nem is különböztethetjük meg a konkrét társadalmi formációkat), ennek ellenére a termelés megszervezése, belső struktúrájának átalakítása folytán uralkodó szerepre tesznek szert, módosulásokat idéznek elő a termelési viszonyokban, bár a társadalmi termelés igazi korlátját, az értékviszonyokra épülő tőkeviszonyt nem haladják meg.

Amikor Szabó Kálmán megkettőzi a termelési viszonyokat — hogy ábrázolni tudja a termelési viszonyok azonossága ellenére bennük meglevő eltéréseket —, magában a termelésben meglevő ellentmondást, a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondását oldja fel, tulajdonképpen azáltal, hogy mintegy „külső reflexióba” helyezi azt. Ez arra utal, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikáját nem a tartalom és forma, hanem a matéria és forma viszonyaiként értelmezi. Ezért van szüksége az ellentmondás két oldala között közvetítőre, a technikai-gazdasági reláció leválasztására a termelési viszonyokról. Nem látja azt a törvényszerűséget, amely éppen a munkamegosztás (ez Szabó Kálmán egyik központi kategóriája) értelmezése révén világítható meg a legjobban; a tartalom átcsapását a formába és a forma átcsapását a tartalomba.

Hogy ez az átcsapás Marx műveiben közvetlenül követhető, néhány eredeti marxi gondolattal egyértelműen alátámasztható: «... egy meghatározott termelési mód vagy ipari fejlődési fok mindig az együttműködés meghatározott módjával vagy meghatározott társadalmi fejlődési fokkal jár együtt, és az együttműködésnek ez a módja maga is „termelőerő”».¹⁵ (Az én kiemelésem. — Cs. I.) Ez e felfogás az „érett” művekben is jelentkezik: „A munkások társulása, kooperáció és a munka megosztása... akárcsak a munka összes termelőerői... a tőke termelőerejeként jelennek meg.”¹⁶

Marx így foglalja össze a termelőerők és a termelési viszonyok kapcsolatát: „5. A termelőerő (termelési eszköz) és termelési viszony fogalmainak dialektikája; olyan dialektika, melynek határai megállapítandók, és amely nem szünteti meg a reális különbséget.”¹⁷

Marx meghatározásaiból láthatjuk, hogy a termelési viszonyok egyben „termelőerők” is, ez pedig annyit jelent, hogy a két fogalom dia-

¹⁵ Marx—Engels: A német ideológia. Marx—Engels Művei, 3. kötet, Budapest, 1960. 30. l.

¹⁶ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai. Marx—Engels Művei, 46/2. kötet. Budapest, 1972. 62. l.

¹⁷ Marx: I. m. 46/1. kötet, Budapest, 1972. 34. l.

lektikája: egyik átcsapása a másikba és fordítva, nem más, mint a tartalom és a forma dialektikája.¹⁸

Szabó Kálmán — véleményem szerint — nagyon is vitathatóan értelmezi a termelés belső ellentmondásait régi könyvében, de jelenlegi cikkében is, és ezért jut arra a megállapításra, hogy a társadalmi-gazdasági relációk nem másat fejeznek ki, mint a társadalmi tagjainak az újratermelésben elfoglalt helyzete azonosságát és különbségeit. A szocializmusban pedig az egyéneknek a társadalmi újratermelési folyamatban betöltött munkafunkciójának és szükségletkielégítési funkciójának a „perszónaluniója”: „... kifejezi a *társadalmi-gazdasági relációnak azt a specifikumát*, hogy nem az alávetettség, hanem az *egyenrangúság viszonyai* . . .”¹⁹

A társadalmi-gazdasági relációk olyannyira elvontak, hogy semmiféle „specifikumot” nem fejeznek ki az előbbi gondolatsorban, hiszen miben különbözik az egyenrangúság mint specifikum az ösközösség természetadta közösségének társadalmi viszonyaitól. Miután Szabó Kálmán újra elutasítja a „hogyan” kérdését (hogyan termelnek, milyen a termelés berendezkedése az adott társadalmi formában), szükségképpen csak a valóságból elpárologtatott elvontságokhoz jut, és nem tudja megmagyarázni a termelési viszonyok specifikumainak miértjét és hogyanját. Nem tudjuk meg fejtegetéséből azt sem, hogy a termelési folyamatban elfoglalt helyzet azonossága és különbsége határozza-e meg egy adott társadalmi forma társadalmi-gazdasági relációit, vagy éppen fordítva: a társadalmi-gazdasági relációk determinálják az újratermelésben elfoglalt helyzet azonosságát, illetve különbségeit? Melyik végső fokon a meghatározó?

Szabó Kálmán technikai-gazdasági, illetőleg társadalmi-gazdasági relációit a „hogyan” kérdések alapjaiban rendítik meg. Érvelése szerint ugyanis a termelőerők fejlődése a termelési viszonyokban ez utóbbiak technikai-gazdasági relációin keresztül idéz elő változásokat. Mitől fejlődnek azonban a termelőerők? Talán azért, mert gazdagodnak az ember termelési ismeretei? Mert jobb és több termelőeszkővel rendelkeznek? De miből fakad, hogyan jön létre mindez? Mi ad a fejlődésre magyarázatot?

Olyan kérdések következnek ebből az egymásba fonódó változás-sorozatból, amelyekre a Szabó Kálmán-i koncepció alapján nem lehet választ adni.

Hogy a termelési viszonyokat megkettőző elméletének milyen indítékai lehetnek, azt pontosan nem tudhatjuk, arra kell gondolnunk, hogy az 1964-es időszak — amikor koncepciója keletkezett — még nem volt mentes azoktól a „rossz hagyományoktól”, amelyeket éppen ő akart leküzdeni, de ezek mégis valamiképpen hatottak rá. Hogy ma, az 1975-ben írt cikkében miért ragaszkodik 10 éve keletkezett termelési-viszony-rendszeréhez, amikor Tókei Ferenc nyomán megismerhettük a termelési viszonyok Marxhoz hű értelmezését, azt igazán nem tudjuk. Talán Lenin egyik Hegel-idézete választ ad erre a kérdésre:

¹⁸ E logikai kategóriák viszonyáról lásd Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. I. A logika. (Akadémiai Könyvkiadó, 1950. 213–214. l.) A termelőerők és a termelési viszonyok kapcsolatáról Tókei Ferenc: A társadalmi formák elméletéhez. (Kossuth Könyvkiadó, 1971. 58–72. l.)

¹⁹ Szabó Kálmán: A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez. 500. l.; valamint Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai, 37. l.

„A dolgok iránti szokásos gyengédség azonban, amely csak arról gondoskodik, hogy ezek ne mondjanak ellent maguknak, itt is, mint egyebütt, megfeledkezik arról, hogy ezzel nem oldjuk fel az ellentmondást, hanem csak áttoljuk máshová, a *szubjektív vagy külső reflexióba* egyáltalában, és hogy emez a két mozzanatot, melyet ezen eltávolítás és áthelyezés által mint pusztá tételezettséget mondunk ki, valójában mint megőrizve megszüntetett és egymásra vonatkoztatott *egy egységben* tartalmazza. (47. l.)”²⁰

A tulajdon kérdése

Szabó Kálmán cikkében a tulajdonnal kapcsolatban a következő álláspontot foglalta el: „A marxista politikai gazdaságtanban sem a tulajdont, sem a tulajdonformákat, sem a tulajdonviszonyokat nem értelmezhetjük az objektív gazdasági viszonyok önálló elemeként.”²¹

Érvelésének alapja Marxnak „A filozófia nyomorúságá”-ban leírt híres mondata: „A polgári tulajdont meghatározni tehát annyit jelent, mint a polgári termelés összes társadalmi viszonyait ábrázolni.”²²

Ha Szabó Kálmán hú akart volna maradni kiindulási alapjához, akkor cikkében ő sem térhetett volna ki a tulajdonviszonyok önálló — elsajátítási aspektusból való — értelmezése elől, hanem *valóban a termelési viszonyokat kellett volna ábrázolnia* (a „hogyan” kérdését). Amint láttuk azonban — a termelési viszonyokat megkettőző elmélete nem alkalmas a termelés mint „konkrét totalitás” valóban konkrét és nem elvontan-egyoldalú ábrázolására. Látnunk kell azt is, hogy Szabó Kálmán „elsajátítási aspektusának” egyik értelme — ahogyan ő használja — a marxi elosztási viszonyok helyére lép, tehát ennél fogva sem alkalmas a sokoldalú és egyértelmű megközelítésre. Például: „Eszerint beszélhetünk a termelőeszközök, a forgalmi eszközök és a fogyasztási javak elsajátításáról, illetve a termékek elosztása alapján az emberek és csoportjaik között kialakuló elsajátítási viszonyokról.”²³ Miből tudjuk meg — e gondolatmenetet követve —, hogy miképpen alakul ki, hogyan épül fel egy adott elsajátítási mód? Másutt: „Elsajátítási oldalról vizsgont — kutatási tapasztalataim szerint — előnyösebben tudjuk jellemezni a gazdasági élet egyes társadalmi szereplőinek másokétól eltérő vagy velük egyező pozícióit, erőviszonyaikat... [Például azt a kiinduló helyzetet, amelyet a gazdasági szereplők elfoglalnak, újra és újra *a javak elosztásának konkrét módja és mértéke* (Az én kiemelésem. — Cs. I.) determinálja...”]²⁴

Szabó Kálmán formálisan értelmezi Marxnak „A filozófia nyomorúságá”-ban leírt gondolatát, ezért jut el a tulajdonviszonynak mint önálló fogalomnak a teljes kirekesztéséhez.

Miért beszél Marx a polgári termelés összes társadalmi viszonyainak ábrázolásáról a polgári tulajdonnal kapcsolatban? Mert *éppen a polgári tulajdon sajátossága az, hogy* magában a termelési folyamat

²⁰ Idézi Lenin: Filozófiaí füzetek. Lenin Összes Művei, 29. kötet, Budapest, 1972. 111. l.

²¹ Szabó Kálmán: A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez, 498. l.

²² Marx: A filozófia nyomorúsága. Marx—Engels Művei, 4. kötet, Budapest, 1959. 158. l.

²³ Szabó Kálmán: I. m. 500. l.

²⁴ Szabó Kálmán: I. m. 501. l.

megszerveződésében, struktúrájában, viszonyaiban jelenik meg. Marx szavaival: *a többletmunka kisajtolása a közvetlen termelőből nem a „gazdaságon kívüli kényszer” erejével valósul meg, hanem a termelési folyamatban, csere látszatával.* A prekapitalista társadalmi-gazdasági formációktól való eltérés oka pedig az, hogy az „... élő munka nem válik közvetlen termelési feltétellé...”, így a termelési feltételek tulajdonosa mint a cserében, „egyenlő jogú” féltől szerzi meg a közvetlen termelőtől annak munkáját (többletmunkáját) — pontosabban munkavégző-képességét —, azaz, „... történelmi folyamatok sorozatának ... eredményeként *felbomlott a dolgozó ember és a munkaeszközei között fennálló eredeti egység.*”²⁵

A munkaeszközök, a termelési feltételek a tőkésben személyesülnek meg, aki ezekhez alkalmazza a munkát, ahelyett, hogy a közvetlen termelők alkalmaznák a munkaeszközöket. A tőkeviszony a tőkést „ipari parancsnokká” teszi, mert amikor a tulajdonában levő termelési feltételekkel egyesíti a munkaerőt (munkaerőt vásárol), a többletmunka kisajtolása a közvetlen termelőből nem külső „sarcfizetési vagy robotmunka-kötelezettség” formájában valósul meg, hanem magában az újratermelési folyamatban. A tőkés elsősorban a termelési folyamat megszervezésének folytonos megújításával igyekszik növelni az elsajátítható többletmunka — többletérték — nagyságát, azaz, a relatív értéktöbblet növelése módszerével él.

Ipari parancsnoki szerepe (a termelési folyamat vezetésének funkciója) tehát magából a tőkeviszony belső, lényegi ellentmondásából — a többletmunka (többletérték) állandó növelésének a termelési folyamat folytonos forradalmasításával elérhető lehetőségéből — a termelési folyamat ellentétes formák között megvalósuló társadalmasodásának lehetőségéből — és e lehetőségek valóra váltásából következik.

A termelési folyamat folytonos forradalmasításának szükségszerűsége vezet oda, hogy a termelés tőkés berendezkedése, a tőkés termelési mód, áttöri a korábbi partikuláris kereteket, világtörténelmivé válik, a termelési folyamatot társadalmivá változtatja, a kettős értelemben „szabad” munkaerő létrehozatalával pedig lehetővé teszi a tőkefelhalmozási folyamatot, a termelőerők szüntelen növelését, amely tőkés viszonyok között az állótóke növekedésében fejeződik ki. Ez a társadalmi berendezkedés meggátolja, hogy a létfenntartási eszközökkel rendelkező egyének viszonyaihoz hasonlóan a munkások a korlátolt viszonyaikkal való korlátolt elégedettség állapotában termeljék újra életfeltételeiket. A tőke a termelőerők fejlődését „korlátnélkülinek” tételezi, ugyanakkor az egy belső, immanens korláttal bír, az értékviszonyra épülő elsajátítási móddal, magával a tőkeviszonnal.

A tőkés termelési módot megelőző formációkban az elsajátítási folyamat akadályát a fejletlen és partikulárisan fejlődő termelőerők jelentették. Az elsajátítási viszonyok egyenlőtlensége — a tulajdonos javára — abban mutatkozott meg, hogy a termelési feltételek tulajdonosa egészen azok elpusztításáig (a rabszolga vagy a jobbágy megölése, pallosjog) kiterjeszthette hatalmát a partikulárisan megvalósuló elsajátítás „korlátolt totalitása” felett.

A kapitalizmusban Marxnak azért kellett azonosítani a polgári tu-

²⁵ Marx: Bér, ár és profit. Marx—Engels Művei, 16. kötet, Budapest, 1964. 119. 1.

lajdont a termelés összes társadalmi viszonyaival, mert a kapitalizmusban a többletmunka kisajtolása a termelőből magán a termelési folyamaton belül valósul meg. Ez a folyamat pedig csak a termelés összes társadalmi viszonyainak a leképezésével mutatható be. Ezért írja Marx: „A tőkés *akarata* bizonyára az, hogy minél többet megkaparintson magának. A mi dolgunk nem az, hogy arról beszéljünk, mit *akar* a tőkés, hanem, hogy megvizsgáljuk, mi áll *hatalmában*, melyek e *hatalom határai* és *milyen jellegűek* ezek a határok.”²⁶

Marx nyomán tehát azt kell leszögeznünk, hogy nem általában a tulajdont, hanem a polgári tulajdont kell a termelés összes viszonyai alapján ábrázolni, mert csak a gazdaság struktúrája, a tőkés termelés logikája mutatja meg a polgári tulajdon lényegét. Csak a termelés összes viszonyainak bemutatásakor tűnnek elő az elidegenülés viszonyai, amelyek mint elvonatkoztatások uralkodnak az egyéneken, mert kölcsönös viszonyaik önállósulnak velük szemben; akaratukat, céljaikat magukban foglalják a termelési feltételek, azaz, a tőke. Marx ezt a következőképpen fejezi ki: „Funkcióik összefüggése (ti. a bér munkásoké) és a termelő összorganizmusként való egységük rajtuk kívül, a tőkében van, amely együvé hozza és együtt tartja őket. Munkáik összefüggése ezért eszmeileg mint a tőkés terve, gyakorlatilag mint a tőkés tekintélye lép velük szembe, mint *egy idegen akarát hatalma, amely cselekvésüket a maga céljának veti alá.*”²⁷ (Az én kiemelésem. — Cs. I.)

A munkások így veszítik el gazdagságukat, társadalmiságukat — azaz, kölcsönös vonatkozásaik egyetemességét —, amelyet elnyel a tőke. Az elidegenülést — amely a tőkeviszony természetéből következik — csak a szocialista tulajdonban haladhatják meg. E formációban a tulajdont szintén mint a termelés összes társadalmi viszonyait kell bemutatnunk, mert a kapitalizmus lényegi sajátossága — a termelés társadalmasodása, a termelőerőknek „csak” a tőkeviszony által gátolt forradalmasodása — itt leveti ellentétet, a társadalmasodásnak inadekvát formát, az egyéni elsajátítás hatalmát. Ez azt jelenti, hogy az egyének magának a termelés berendezkedésének a megváltozása folytán, magában a termelésben, közvetlenül megvalósuló társadalmi elsajátítás valóságos alanyai, azaz, az egyéneknek az elsajátítási folyamat feletti mindenoldalú hatalma a gazdaság, a termelési folyamat struktúráján alapszik, ahogy Marx mondja: „... a szocializmus berendezése lényegében gazdasági...”²⁸

Szabó Kálmán tulajdonfelfogásának ellentmondásosságához az is hozzájárul, hogy ő is vallja a tulajdon kizáró jellegét, monopólium voltát. Ez a felfogás cikkében a szocialista tulajdonnal kapcsolatban is megjelenik: „... amíg lesz állam és jog, addig e jognak a szocialista tulajdonnal kapcsolatos minden elvi megállapítása (például a termelőeszközöknek a dolgozó nép tulajdonakénti deklarálása) szükségképpen előfeltételez, vagy nyíltan tartalmaz *valamiféle* kizárást is.”²⁹ Ugyanakkor Szabó Kálmán érzi, hogy ez a megállapítása „valamiféle” ellentmondást hordoz, ezért később így ír: „... a dolgozók... (alkot-

²⁶ Marx: Bér, ár és profit. Marx—Engels Művei, 16. kötet, Budapest, 1964. 97. 1.

²⁷ Marx: A tőke, I. kötet. Marx—Engels Művei, 23. kötet, Budapest, 1967. 311. 1.

²⁸ Marx—Engels: A német ideológia. Marx—Engels Művei, 3. kötet, Budapest, 1960. 66. 1.

²⁹ Szabó Kálmán: A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez. 494. 1.

mányjogi értelemben) valamennyien egyazon állam polgáráként egyforma mértékben köztulajdonosai a termelőeszközöknek...³⁰

Szabó Kálmánnak tehát a szocialista tulajdon kizáró jellegét fejtegető logikája a következőképpen folytatható: 1. Alkotmányjogilag minden állampolgár tulajdonos (kérdés: — hogyan nem?) 2. Ugyanakkor a szocialista tulajdon „valamiféle” kizárást is tartalmaz (kérdés: — miféle?). Következtetési lehetőségeink: a) Ki van zárva a tulajdonból minden nem állampolgár (például a kulákok a 30-as évek Szovjetuniójában, a külföldi állampolgárok, az állampolgárság nélküliek stb. . .). b) Abban a pillanatban, amikor az államok elhalnak — tehát megszűnik az állampolgárság jogintézménye is — a tulajdon kizáró jellege is elhal. c) A kizáró jelleg mindig megmarad — mint fogalmi elem — függetlenül attól, hogy „az állam elhal”, illetve a „történelem előtti korokban” nem is létezett.

Látjuk, milyen gazdag és változatos a következtetési lehetőségek sora. Szabó Kálmán a tulajdont a termelés összes társadalmi viszonyaként kívánta ábrázolni — láttuk, hogy ennek a célkitűzésnek nem tett eleget —, ezért számomra érthetetlen, hogy egy számára kevésbé bejárt területen, a jog területén miért akarja megtalálni a tulajdon „valamiféle” fogalmi elemeit. A jogi oldalról való megközelítés azért is zavaró, mert mint ismeretes a jog a társadalmi viszonyokat csak a maga egyoldalúságában, statikus állapotukban képes ábrázolni. (Ezt maga Szabó Kálmán is hangsúlyozza.) Lukács György írja a jogról: „A gazdasággal ellentétben egyáltalán *nem anyagilag új dolgok létrehozására törekszik, hanem ellenkezőleg, ezt az egész világot létezőnek feltételezi, és olyan kötelező elrendezési elveket próbál ebbe a világba beépíteni, amilyeneket a gazdaság a maga immanens spontaneitásából nem bontakoztathatott volna ki.*”³¹ (Az én kiemelésem. — Cs. I.)

Szabó Kálmán a tulajdon egyik történelmi formáját — a magántulajdont — tette a tulajdonviszony általános fogalmává, ezért nem tud helyes választ adni a szocialista tulajdon esetében a monopoljelleg megszűnésére. Ebben a kérdésben Takács Bélával értek egyet. Takács, bár helyes álláspontot foglalt el, érvelése mégsem egészen meggyőző, illetve csak formai.

Lássuk most, mit mond a tulajdon monopol jellegének megszüntéről — azaz, a magántulajdon megszüntéről — Marx, hogyan fejti ki ezt a folyamatot, amely a tulajdon egyik formájának felbomlásához és egy új minőségű tulajdon létrejöttéhez vezet: „A *monopólium első megszüntetése mindig a monopólium általánosítása, egzisztenciájának kitágítása.* A lehető legszélesebb és legátfogóbb egzisztenciáját elért monopólium megszüntetése a monopólium teljes megszüntetése” — írja Marx a tagadás tagadásának és azonosság azonosságának törvényét bemutatva a magántulajdon elhalásának folyamatában.³² (Az én kiemelésem. — Cs. I.)

Szabó Kálmánnak részben igaza van, amikor cikkében a szocialista jogot, mint az egész forradalmasodó felépítmény egyik elemét tár-

³⁰ I. m. 496. 1.

³¹ Lukács György: Marx ontológiai alapelvei. Magyar Filozófiai Szemle, 1973. 5–6. szám. 502. 1.

³² Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Budapest, 1962. 42. 1.

gyalja, s leírja forradalmasító erejét a gazdaság átalakításában. De sokkal inkább arról a folyamatról kellene írnia, amelyben a szocialista termelési viszonyok felülkerekednek. Marx világosan és egyértelműen vázolja fel e folyamat irányát: „Minden társadalmi formában egy meghatározott termelés az, amely kijelöli valamennyi többi termelésnek — és amelynek viszonyai ennél fogva kijelölik valamennyi többi viszonyoknak — a rangját és befolyását.”³³ Szabó Kálmánnak itt valóban a termelés összes társadalmi viszonyait kellett volna ábrázolnia, hogy bemutassa, *miért* és *hogyan* válik a szocialista termelési mód uralkodóvá, és ez a folyamat *hogyan* jelenik meg a tulajdonviszonyokban. Sajnos, erre nem került sor.

Összefoglalva: Az elsajátítási folyamatnak — a természet elsajátítási folyamatának —, amely a termelésben, a társadalmi gyakorlatban valósul meg, a következő jellegzetességei vannak: 1. megvalósul általa „a természet humanizációja és az ember naturalizációja”; 2. eredménye ezért az ember lényegi, társadalmi erőinek, társadalmiságának kifejlődése, azaz „... a természeti erők — mind az úgynevezett természetnek, mind az ember saját természetének az erői — feletti emberi uralom teljes kifejlődése...”³⁴ (Kiemelés tőlem. — Cs. I.)

Az emberiség a történelmi fejlődés folyamán a természet, (Marx szavaival) „saját tárgyi világává tett világ” elsajátításához termelési eszközöket iktat maga és a természet közé. Kezdetben maga a természetadta közösség, miután „a természet csak az ő testének meghoszszabítása”³⁵, önmagát még szinte egy egységben tudja természeti előfeltételeivel — termelési eszközeivel —, a természet felett ezért csak közösségében, *együttlétezőségében* van hatalma. A prekapitalista formációk közül a klasszikus és a germán formában a népesség egyik része mint a termelés „szervezetlen feltétele” (Marx szavaival) vesz részt a termelési folyamatban, azaz nincs semmiféle viszonyban munkája feltételeivel, mert mint a baromnak, nem lehet viszonyulási képessége, tehát nem lehet a termelési folyamat alánya, nem tudhatja magának természet feletti „korlátolt” hatalmi viszonyát. Az alapvető jellegzetesség, hogy a termelési feltételek ura (tulajdonos), aki egyben a termelési folyamat alánya a természet feletti hatalmi viszonyát elidegenült, erőszakos formában valósíthatja meg: az uralmi viszony formájában. Az uralmi viszony az idegen akarat elsajátítása — erőszakos úton való legyőzése, leverése —, amit az tesz szükségessé, hogy „... minden olyan formában, melyben a közvetlen dolgozó »birtokosa» marad a saját létfenntartási eszközeinek termeléséhez szükséges termelési eszközöknek és munkafeltételeknek, a tulajdonviszonyok egyszerűsége közvetlen uralmi és szolgasági viszonyként kell fellépnie, tehát a közvetlen termelőnek nem-szabad emberként; ez a nem-szabad állapot a robotmunkával egybekötött jobbágyágtól pusztán sarcfizetési kötelezettségig enyhülhet.”³⁶ A klasszikus formában persze inkább

³³ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonásai. Bevezetés. Marx—Engels Művei. 46/1. kötet. Budapest, 1972. 32. l.

³⁴ Marx: „Nyersfogalmazvány”, I. m. 367. l.

³⁵ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Marx—Engels Művei. Budapest, 46/1. 371. l.

³⁶ Marx: A tőke, III. kötet. Marx—Engels Művei, 25. kötet. Budapest, 1974. 744—745. l.

csak „quasi” uralmi viszonyról lehet szó, hiszen egy baromnak, egy termelési eszköznek nem lehet valóságos akarata.

A tulajdonosi pozíció döntő eleme tehát a termelési folyamat alanyának a funkciója, ami pedig a természetfeletti hatalom kiteljesítéséhez fűződik. Hogyan fogalmazhatjuk meg a hatalom fogalmát? Hipotézisként, amíg társadalomtudományunk minden ágának képviselői nem dolgozzák ki a hatalom marxista elméletét, a következő meghatározást kísérelem meg: a hatalom viszonyaink totalitásának — mind természeti, mind társadalmi viszonyaink totalitásának — az elsajátítási lehetősége, és e lehetőség konkrét megvalósulása.³⁷

A kapitalizmusban a hatalmi viszony megvalósítása — amely a termelési feltételek tulajdonosa, a tőkés számára konkrét lehetőség — nem csap át szükségszerűen az uralmi viszonyba, mert a tőkés nem a munkást, hanem csak a munkáját, helyesebben munkaerejét tekinti termelési feltételnek, csak munkáját és nem őt magát sajátítja el. Munkaeszközeiben — amelyeket pedig a munkafolyamatban a bérmunkások használnak fel — valósul meg a tőkésnek a természet feletti hatalma. A termelési folyamat tőkés berendezése révén, a tőke megszemélyesítője a csere látszatával sajtolja ki a többletmunkát, így a tőkés szükséges munkája is többletmunka lesz. Mivel a többletmunka kisajtolása nem közvetlen megsarcolás útján, hanem magában a termelési folyamatba beágyazódva valósul meg, a tőkés tulajdont csak a termelés összes társadalmi viszonyaként lehet leképezni.

A szocializmus kifejlődésével, a megszülető közösségi társadalmakban a közvetlen termelők egyben a termelési feltételek urai is, azaz, saját gazdaságuk, társadalmiságuk, viszonyaik urai. Ily módon ők válnak a termelési folyamat valóságos alanyaivá, a *termelésben* meglévő viszonyaik alapján mint közösségi egyének, valóságos egyénként és nem „átlagegyénként” sajátíthatják el viszonyaik totalitását. E világtörténelmi folyamat a termelésben, a termelés forradalmasodása alapján bontakozhat ki. Ezért mondja Marx, hogy a szocializmus berendezését tekintve „lényegében gazdasági”, ezért kell a szocialista tulajdont is a termelés összes társadalmi viszonyai alapján ábrázolni.

Az eddigiekből láttuk: ahhoz, hogy a társadalom egy osztálya, rétege vagy maga az emberi közösség elsajátíthassa, társadalmiságát, társadalmi viszonyait, alanyként valósíthassa meg a természet feletti uralmát, hogy „az egyének szükségleteinek, képességeinek, élvezeteinek, termelőerőinek, stb. az egyetemes cserében létrehozott egyetemességét”³⁸, mint kifejlett társadalmiságot magáénak tudhassa, tulajdonossá kell válnia. Így jutunk el a tulajdonviszony hipotézisszerű megfogalmazásához:

A tulajdonviszonyt, mindezek alapján olyan elsajátítási társadalmi viszonyoknak tekintjük, amelyben a tulajdonos társadalmi viszonyainak totalitását sajátíthatja el, termelheti újra és újjá a termelési folyamat (a termelési feltételek) uralása alapján.

³⁷ Vö. Lengyel László: A közgazdaságtani tulajdonfogalom kérdéséhez. Közgazdasági Szemle, 1974. 12. sz. 1430. l.

³⁸ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Marx—Engels Művei, 46. kötet, 367. l.

Remélem, hogy a tulajdonfogalom vitájából hasznos absztrakciókhoz jutunk, és a vitában megszülető eredmények az elméletieskedés „elefántcsonttoronyába” való bezárkózás helyett a gyakorlat kérdéseinek helyes megválaszolásához nyitnak majd utat. Ehhez azonban valóban *szükség van a társadalomtudományok valamennyi ágában dolgozó kutatók közös és egymás megbecsülésén alapuló munkájára.*

A gyakorlati kérdések megválaszolása során sem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a figyelmeztetést, amelyet Lukács György így fogalmazott meg:

„Amikor itt a javítás, a korrekció, vagy a tőle való eltérés szándéka nélkül fogadjuk el Marx tanítását, amikor ezen fejtegetések legbenső szándékuk szerint Marx tanainak *Marx értelmében* való kifejtése, *interpretációja* kívánnak lenni, akkor ennek az ortodoxiának semmiképpen sem az a célja, hogy (Sztruve úr szavaival) megőrizzük a marxi rendszer „esztétikai integritását”. A célkitűzést az a nézet határozza meg, hogy Marx tanításában és módszerében *vége rátaláltunk* a társadalom és a történelem megismerésének *helyes módszerére.*”³⁹

M. VENYIGE JÚLIA—JÓZSA ÖDÖN—GYETVAI LÁSZLÓ:

MUNKAERŐ-SZERKEZET ÉS MOBILITÁS

A kötet körülhatárolja a munkaerőmozgás fogalmát, osztályozza a mozgás típusait, megállapítja a munkaerőmozgás formái és típusai közötti összefüggéseket, felfedi a társadalmi mobilitás és a munkaerő mobilitása közötti dialektikus kölcsönhatást, és átfogó elemzést ad a munkaerő hazai mozgásáról.

A mű első fejezete az elméleti megalapozást szolgálja. A második és harmadik fejezet gazdag adatanyagra támaszkodó elemzés. (E két fejezethez 74 tábla és 12 ábra tartozik.) Az adatok kisebb részben nemzetközi tájékoztatást és történelmi visszapillantást nyújtanak, nagyobb részben azonban jelenlegi munkaerőhelyzetünkre, illetve a közelmúlt változásaira mutatnak rá. A záró, negyedik fejezet a mobilitási költségek és hozamok összefüggéseit vizsgálja.

A mű a munkaerőhelyzetre vonatkozó gazdag és sokoldalú adatanyag összeállításával és elemzésével nemcsak a vizsgált probléma megvilágítását segíti elő, hanem jól szolgálja a munkaerő-gazdálkodás kérdéseivel foglalkozó elméleti kutatók és gyakorlati gazdasági szakemberek tájékoztatását is.

277 l., kötve 44,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

³⁹ Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Előszó. Magvető, Budapest, 1971. 203. l.

13 ac by

A munkaerő szakmai mobilitása

h az

(Az esztergályos, öntő és elektroműszerész szakmák vizsgálatának tanulságai)

A munkaerő szakmai mobilitásának vizsgálatát jelenlegi fejlődési szakaszunkban két körülmény is szükségessé teszi. Egyrészt az elkövetkező évtizedek során nem számíthatunk a munkaerőforrások lényegesebb bővülésére, gyakorlatilag a jelenlegi létszámmal kell megoldanunk az egyre növekvő feladatokat. Másrészt a népgazdaságban olyan strukturális változások elé nézünk, amelyek a képzettségi, szakmai igények szempontjából a maihoz képest más összetételű munkafeladatokat állítanak elénk. E körülmények figyelembevétele alapján állítható, hogy a munkaerő szakmai mobilitásának szerepe, mértéke a jövőben nőni fog.

A munkaerő szakmai mobilitása azonban — a mobilitás más fajtáihoz (például az ágazatok, területek közötti mozgásokhoz) hasonlóan — már napjainkban is fontos szerepet játszik a munkaerő-kereslet és -kínálat közötti egyensúly kialakulásában, illetve megbomlásában. Jelentőségét alátámasztják azok a felmérések, vizsgálatok, amelyek sokoldalúan kimutatták, hogy a munkahelyek (mint keresleti tényező) és a munkaerő (mint kínálati tényező) között *eltérések* vannak. Mivel ezek létrejötté több okra vezethető vissza, hangsúlyozni kell, hogy a mobilitás a munkaerő kereslete és kínálata közötti egyensúly megteremtésének csak egyik eszköze. Felhasználásával egyidejűleg más hatékony eszközök alkalmazására is szükség van, mégpedig olyan eszközökére, amelyek elsődlegesen a munkaerő iránti kereslet

alakulására hatnak, s a munkahelyek számának és struktúrájának kialakításánál előre, tudatosan számolnak az emberi (kínálati) oldal követelményeivel, adottságaival. Az ilyen eszközöknek az egyensúly megteremtésében játszott szerepe az utóbbi két-három évtizedben vetődött fel élesebben.

Ahhoz, hogy a szakmai mobilitás a képzettségek, szakmák szerint értelmezett munkaerő-kereslet és -kínálat egyensúlyát segítse elő, alakulásának (mértékének és tendenciájának) igazodnia kell a munkafeladatok összetételének változásához.

Ebből a szempontból a szakmai mobilitás kutatása eleve *jövőre orientált* tevékenység. E „jövőorientáció” azonban csak akkor érvényesülhet megfelelően, ha igen sok tényadattal, empirikus vizsgálati eredménnyel rendelkezünk és alapozzuk meg a jövőbeli tendenciák felismerését, a kívánatos mobilitás megvalósításához szükséges teendők felvázolását.

Három szakma vizsgálata

13 ac

Több tudományág képviselőinek bevonásával — különféle kutatások eredményeit tanulmányozva és a szociológiai interjú módszerét felhasználva — az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja vizsgálatot végzett azzal a céllal, hogy feltárja három szakma mobilitási problémáit. A kutatás alapját — az előbbiekből vázolt módon — a munkahely- és a munkaerő-struktúra közötti viszony meghatározása képezi, s a mobili-

tást olyan folyamatnak tekintettük, amely a munkaerő-struktúrát a munkahelyek struktúrájához közelebb vagy attól távolabb viszi. Mivel kellő ismeretekkel a szakmai mobilitást kiváltó tényezőkről és befolyásoló eszközökről, intézkedésekről sem rendelkezünk, ezek megismerését is fontos feladatként kezeljük.

Felvetődik a kérdés: adódhatnak-e általánosabb érvényű ismeretek a szakmai mobilitásról három szakma tanulmányozása alapján. Úgy véljük, hogy mivel e három szakma bizonyos *típusszakmákat* reprezentál — kiválasztásuknak éppen ez volt a szempontja —, a vizsgálat alapján más, hasonló típusú szakmákra is levonhatók következtetések.

Mint ismeretes, az *esztergályos* szakma a szocialista iparosítás kezdeti szakaszában jó szakmának számított, viszonylag könnyebb volt fiatal munkaerőt toborozni. A hagyományos esztergagépek kezeléséhez szükséges szakismeretek nem sokat változtak, jól „meg lehetett élni” a szakiskolában tanultakból. Ma viszont, miközben a korszerűbb gépek és a nagyobb gyártási sorozatok elterjedésével az esztergályos tevékenysége a munkahelyek egy részében egyszerűbbé válik, e szakmában létszámhiány mutatkozik. Gondot okoz a szakiskolák férőhelyeinek betöltése, s nagy a szakmából az eláramlás.

Még nagyobb nehézség mutatkozik az *öntő* szakmában. Bár az öntők száma nem túl magas, a kohászati vállalatok és egyéb iparágak öntődei a népgazdaság számára nélkülözhetetlen feladatokat látnak el. Egyelőre a régi öntőgárda még munkaképes, kiöregedésükkel azonban várhatóan tovább nő a rés az öntődei munkahelyek és a munkaerő között.

Az *elektroműszerész* szakma a viszonylag új és a jövőben is keresett szakmák csoportját reprezentálja. Eltérő vélemények azonban a helyzete annyiban, hogy — az elektroműszerészeket foglalkoztató területek fejlesztése következtében, a korszerűbb termelés-szervezési módszerek bevezetésével — a munkafolyamatok el-

aprózódnak, és a munka leegyszerűsödik. Így a magas szinten tartott iskoláztatás és a — legalábbis színvonalában — csökkenő igények közötti diszharmonia alakul ki, amelynek következményeit figyelembe kell venni.

E három szakma helyzetének ilyen rövid vázolásából is látszik, hogy a velük kapcsolatban felvetődő problémák alapján olyan *munkahipotézisek* állíthatók fel, amelyek átfogják a szakmai mobilitás kutatásának egész problémakörét. Így például a következőket állapíthatjuk meg:

1. Vannak szakmák, amelyekben a korábbi nagy presztízs és a végbe ment jelentős technikai fejlődés ellenére ma hiány van, és ahonnan nagy az eláramlás. (Ilyen az *esztergályos* szakma.)

2. Léteznek továbbá olyan „hiányszakmák”, amelyekben nem elégséges a munkarő-gazdálkodás javítása. Ahhoz, hogy az e szakmákat választók száma növekedjék, s erősödjék a szakmához való kötődés, elsősorban a munkakörülmények javítására van szükség, vagyis a tennivalók főként a munkahelyek oldalán jelentkeznek. (Ezt példázza az *öntők* esete.)

3. A szakmák egy harmadik csoportjánál az iskoláztatási keretek mérséklésére van szükség, ami persze önmagában nem oldhatja meg a problémákat. Tekintettel arra, hogy perspektívában az ilyen szakmák iránti igények újbóli fokozódására számíthatunk, a szakmában tartás is fontos munkaerő-gazdálkodási feladat. (A szakmáknak ezt a csoportját az *elektroműszerészek* képviselik.)

Vizsgálatunk természetesen nem vállalkozhatott arra, hogy a jobb összhang kialakítására vonatkozó konkrét javaslatokat, pontos „recepteket” dolgozzon ki a vállalatok vagy a központi gazdaságirányító szervek számára. Célunk az volt, hogy *diagnózist* adjunk a kialakult helyzetről, annak okairól és következményeiről, s jelezzük: melyek azok a kritikus pontok, ahol beavatkozásra, határozott intézkedésekre van szükség.

E cikk a kutatás néhány főbb eredményéről számol be. A vizsgálat össz-

szes tapasztalatát s a vizsgálati módszert egy monográfiában foglaltuk össze.¹

A szakmai mobilitás főbb jellemzői

A három szakmára vonatkozó vizsgálat fő eredményének annak feltárását és bemutatását tartjuk, hogy a munkaerő szakmai mobilitása olyan *összetett folyamat*, amely *szakmánként differenciált módon* jellemezhető a *létszámhelyzet*, a *mobilitás nagysága*, *fajtai* és a *foglalkoztatottak különböző — például életkori — csoportjai* szerint.

A szakmai mobilitásnak a vizsgált

létszámfelesleg jellemzi-e; majd pedig

b) a szakmába való beáramlás és a szakmából történő eláramlás esetében a mobilitás intenzitását az ifjúság (25 éves kor alatt) és a felnőttek csoportjának megkülönböztetésével mutatjuk be; mégpedig úgy, hogy

c) három fokozatot alkalmazunk. Az áramlást erősnek, közepesnek vagy gyengének minősítjük aszerint, hogy a mozgó létszám mekkora hányadát teszi ki a szakmában foglalkoztatottaknak. (L. az 1. sz. táblázatot.)

Hogy az esztergályos és az öntő szakmunkások száma általában ala-

1. sz. táblázat

Létszámhelyzet és szakmai mobilitás

Megnevezés	Esztergályos	Öntő	Elektroműszerész
I. Létszámhelyzet			
— hiány	×	×	
— egyensúly			
— felesleg			×
II. A szakmába való beáramlás			
1. az ifjúságból			
— erős	×		×
— közepes			
— gyenge		×	
2. a felnőttek közül			
— erős			×
— közepes	×		
— gyenge		×	
III. A szakmából való eláramlás			
1. az ifjúság köréből			
— erős	×	×	×
— közepes			
— gyenge			
2. a felnőttek közül			
— erős			×
— közepes	×		
— gyenge		×	

három szakmára jellemző specifikus vonásait oly módon tekintjük át, hogy:

a) először megnézzük: a szakmát létszámhiány, a munkaerő-kereslet és -kínálat összhangja vagy pedig

csonyabb a szükségesnél, ezt a vállalati tapasztalatok és a felmérések egyaránt igazolják. Az elektroműszerészek esetében problematikusabb a munkaerő és a munkahelyek közötti viszony megítélése. A helyzet tisztázására felméréseket végeztünk műszeripari és híradástechnikai vállalatoknál. Ezekből kiderült, hogy az

¹ Vizst Erzsébet: A szakmai mobilitás vizsgálata. Ipargazdasági Ertekezések, 8. k. Akadémiai Kiadó, megjelenés alatt.

elektroműszerészek nagy részénél nem biztosított a szakismeretek kihasználása: a munka betanított jellegű, s — a nagysorozatú gyártás, a szalagrendszer alkalmazása következtében — alig igényel szaktudást.

A szakmába való beáramlást vizsgálva megállapítható, hogy évente az iparban esztorgályosként foglalkoztattak mintegy 10 százalékanak megfelelő számú fiatal tesz ebből a szakmából vizsgát. 1963 és 1973 között az egy-egy évben végzetek száma mintegy 50 százalékkal nőtt. Az öntöknél az ifjúság köréből való beáramlás lényegesen kisebb: 1971-ben a már dolgozókhöz viszonyítva 5 százalékot tett ki, s azóta erőteljesen csökken. (Az utóbbi két évben mindössze 1—2 százalékos volt.) Az elektroműszerészek számát — az esztorgályosokéhoz hasonlóan — szintén nagymértékben (évente kb. 10 százalékkal) növeli az ifjúság köréből való beáramlás. Megjegyezzük azonban, hogy az utóbbi évtizedben itt kisebb mértékben nőtt az évente végzők száma, mint az esztorgályosoknál (az ottani 50 százalékkal szemben csak 15 százalékkal).

A nagy létszámhiánnyal küzdő öntő és a létszámfelesleggel rendelkező elektroműszerész szakmába való beáramlás a felnőttek köréből is hasonló intenzitású. Az esztorgályos szakma viszont — a tapasztalatok szerint — a felnőtteket kevésbé vonzza, mint a fiatalokat.

Jóllehet az esztorgályosok esetében mind az eláramlást, mind pedig a beáramlást „erősnek” minősítettük, az előbbi valamelyest meghaladja az utóbbit. Az ilyen szakmájúakban mutatkozó hiány, a létszám stagnálása tehát az esztorgályosok eláramlásával függ össze. A koreltolás módszerét alkalmazva megállapítottuk, hogy főként a 25 év alatti fiatal szakmunkások között gyakori a szakmától idegen munkakörben való elhelyezkedés.²

Az öntőhiányt az alacsony beáram-

lás önmagában is magyarázza, de azt tovább súlyosbította, hogy igen nagy az ifjúság köréből történő eláramlás: hasonló mértékű, mint az esztorgályosok esetében. Az 1963—1973 között az öntő szakmát megszerzetek mintegy fele időközben foglalkozást változtatott.

A létszámfelesleget mutató elektroműszerész szakmából az eláramlás erősnek ítéhető. Azonban — az előző két szakmától eltérően — itt az eláramlók döntően nem a legfiatalabb korosztályból, hanem a 25—40 évesek köréből kerülnek ki. Ez a jelenség alapvetően két okra vezethető vissza. Egyrészt magas a továbbtanulók, a tudásukat magasabb szinten továbbfejlesztők aránya, akik valójában nem kerülnek távol eredeti szakmájuktól, hanem azt magasabb szinten művelik tovább. Másrészt magas a szakmában a nők aránya, akik között gyakori az alkalmazotti munkakörökbe való áramlás.

A táblázat alapján adódó általános tanulság, hogy az ifjúság és a felnőttek eltérően viszonyulnak az egyes szakmákhoz — mégpedig függetlenül attól hogy milyen a szakmák létszámhelyzete. A szakmai mobilitást kiváltó tényezők feltárásánál és a gyakorlati intézkedések kidolgozásánál ezzel feltétlenül számolni kell.

A szakmai mobilitást kiváltó tényezők

A vizsgálat lehetőséget nyújtott arra, hogy feltárjuk a szakmai mobilitást kiváltó főbb tényezőket, s a szakmához való kötődésben játszott szerepük alapján rangsorba állítsuk őket.³

A 2. sz. táblázat ezeket a rangsorokat mutatja be az egyes szakmákra vonatkozóan. A sorrend tulajdonképpen a felsorolt tényezőkkel való elégedettség fokát tükrözi, az így kialakult „helyezések” azonban egyben a szakmai mobilitást kiváltó tényezők fontossági rangsorának is tekinthetők.

² Ezt a megállapítást egy 1973-ban a fővárosi fiatalok körében végzett széles körű felmérés is alátámasztja. Pályakezdő fiatalok gondjai. KISZ Ifjúsági és Erdekvedelmi Bizottság, 1973.

³ Ezt a kérdést a szakmájukban dolgozó, illetve azt elhagyó szakmunkásokkal, valamint üzemi és vállalati vezetőkkel folytatott beszélgetések, formálizált egyéni és csoportinterjúk segítségével közelítettük meg.

2. sz. táblázat

A mobilitást kiváltó tényezők sorrendje

Tényezők	Esztergályos	Öntő	Elektroműszerész
Fizikai igénybevétel	1.	1.	9.
A munka szervezettsége	2.	4.	2.
A szakma presztízse	3.	3.	4.
Előmeneteli lehetőségek	4.	7.	3.
Kereset	5.	5.	5.
Műszakbeosztás	6.	9.	7.
Munkakörülmények	7.	2.	8.
Munkatársakkal, vezetőkkel való kapcsolatok	8.	8.	6.
A munka tartalma, érdekessége	9.	6.	1.

A táblázatból az látszik, hogy az esztergályosok és az öntők — tehát a „hiányszakmájúak” — eláramlása elsősorban a *nagy fizikai igénybevételre* vezethető vissza, az elektroműszerészeknél viszont éppen a munka fizikailag kevésbé megerőltető jellege az, amely a fiatalokat és a felnőtteket erősen vonzza. A fizikai igénybevétel tehát — bár más-más előjellel — mindhárom vizsgált szakmában jelentősen hat a létszámhelyzet alakulására.

A *munka szerveztségével* az esztergályosok és az elektroműszerészek feltűnően s az öntők is meglehetősen elégedetlenek. Az interjúból kiderült, hogy az elektroműszerészek többsége a szerveztlenség vállalaton, üzemen belüli okait is mélyrehatóan ismeri. Náluk — mint a vizsgálatból kiderült — a szerveztlenség a munka tartalmára gyakorolt befolyásán keresztül hat a szakmához való kötődésre; vagyis attól függően, hogy a munkát egységibbá vagy pedig gazdagabb tartalmúvá teszi. Ez a közvetett hatás az elektroműszerészek viszonylag magas szakmai képzettségével függ össze.

A *szakma presztízisével* egyik szakma képviselői sem elégedettek. E szakmák alacsonynak ítélt társadalmi rangja, presztízse — amelynek okaként a megkérdozettek főként a sorozatgyártás elterjedésére, a munkafolyamatok fokozódó gépesítésére hivatkoztak — különösen a jövő nemzedék pályaválasztását befolyá-

solhatja kedvezőtlenül; a szakmához való kötődés szempontjából hatása kevésbé jelentős.

Az *előmeneteli lehetőségek* korlátozottságát az elektroműszerészek és az esztergályosok jelölték meg elégedetlenségük egyik lényeges okaként. Ebben persze az is megmutatkozik, hogy az ilyen szakmájú — viszonylag magasabban képzett dolgozók — nagyobb előrejutási lehetőségeket igényelnek, mint az alacsonyabb iskolai végzettségű öntők.

A *kereset* mindhárom szakmában az elégedettségi skála közepére került. Ha mégis különbséget akarunk tenni, az interjúk feldolgozása alapján azt mondhatjuk, hogy a három szakma képviselői közül az elektroműszerészek bizonyultak a legelégedetlenebbeknek. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ez a tényező nem játszik lényeges szerepet a szakmaelhatágyást kiváltó okok között.

A *munkakörülményekről* alkotott vélemények viszont szakmánként igen eltérők. Az elektroműszerészek esetében a munka fizikailag könnyű volta mellett főként a jónak ítélt munkakörülmények teszik a szakmát vonzóvá. Az öntők viszont éppen e két tényezővel a legelégedetlenebbek; a fizikai megterhelés mellett döntően éppen a kedvezőtlen munkakörülmények miatt nem választanák újra — s a fiataloknak sem ajánlanák —, illetve hagyták el az öntő szakmát. Az esztergályosok körében nem mutatkozott elégedetlen-

ség a munkakörülményekkel kapcsolatban; ezeknek még a kedvezőtlebb elemeit is (zaj, szennyeződések) természetesnek tartják.

A vezetőikkel és a munkatársakkal való viszony — minthogy különösebb elégedetlenség e téren nem tapasztalható — az üzemhez s ezen keresztül a szakmához való kötődést erősítő tényezőnek tekinthető. Konfliktusokról inkább csak az elektroműszerészek számoltak be. Sérülmeik elsősorban az alacsonyabb képzettségű közvetlen vezetőikkel fennálló viszonyból származnak.

A munka tartalma, érdekessége tekintetében két pólus mutatkozik: egyikén az esztergályosok, a másikon az elektroműszerészek állnak. Míg az

előbbieket kimondottan elégedettek a munka tartalmával, addig az utóbbiak esetében éppen ez — ti. a szakmai tudás kihasználatlanságának érzése — a legsúlyosabb konfliktusforrás.

Várható tendenciák a vizsgált szakmákban

A kutatás során megkíséreltük feltárni a munkahelyi igényeknek (a keresletnek) és a munkaerő mobilitási készségének (mint kínálati tényezőnek) a várható alakulását az elkövetkező 5—10 évben. A főbb eredményeket — egyszerűsített formában — a 3. sz. táblázat foglalja össze.

3. sz. táblázat

A munkahelyek számának és a munkaerő mobilitásának várható alakulása

Megnevezés	Esztergályos	Öntő	Elektroműszerész
I. <i>A technikai fejlődés a létszámgigényre</i>			
— gyengén	×	×	×
— közepesen			
— erősen			
<i>bizonytalan hatású</i>			
II. <i>A szakmába való beáramlás</i>			
1. <i>az ifjúságból</i>			
— gyenge	×	×	×
— közepes			
— erős			
2. <i>a felnőttek közül</i>			
— gyenge	×	×	×
— közepes			
— erős			
III. <i>A szakmából való eláramlás</i>			
1. <i>az ifjúság köréből</i>			
— gyenge	×	×	×
— közepes			
— erős			
2. <i>a felnőttek közül</i>			
— gyenge	×	×	×
— közepes			
— erős			
IV. <i>A két oldal viszonya</i>			
— egyensúlyhoz közelítő	×	×	×
— egyensúlytól távolodó			
— bizonytalan			

Az esztergályos szakma

Az *esztergályosok* iránti jövőbeli igény az esztergagéppark volumenének és összetételének alakulásától függ. Minthogy a tervek, prognózisok szerint a gépek száma alig módosul az elkövetkező évtizedben, elegendő az összetétel-változás hatásának vizsgálata. (4. sz. táblázat.)

viszonylag kissé csökkenti az esztergályos szakmunkások iránti igényt.

Ami a másik oldalt, a várható mobilitást illeti, két megközelítésben vizsgáltuk e kérdést. Egyrészt a pályaválasztás előtt álló ifjúságnak szakmáról alkotott véleményét vetjük szemügyre, másrészt igyekeztünk képet alkotni a pályairányítást nagyban befolyásoló szülői hozzáállásról.

4. sz. táblázat

Az esztergagépek technikai színvonal szerinti megoszlása*
(százalék)

Megnevezés	1960.	1970.	1980.
Hagyományos	95—97	92—94	84
Programvezérlésű	3—5	6—8	15
Számírányítású (NC)	0	töredék százalék	0,5—1

* OMFB-közreműködéssel becsült adatok, valamint a KGM—OMFB közös „NC-program” alapján.

A *hagyományos esztergagép* teljesen manuális irányítású. Függetlenül attól, hogy az esztergagépen közép-sorozat, kis sorozat vagy egyedi gyártás folyik, mind *szakmunkát* jelent. Ezen belül a kis sorozat és az egyedi gyártás kiemelkedő szakmai tudással és hosszabb gyakorlattal rendelkező szakmunkásokat igényel.

A *programvezérlésű esztergagépek* kezeléséhez nem szükséges különösebb szakértelem, könnyen, rövid idő alatt elsajátítható, ezért általában *betanított munkás* a gépkezelő.

Még nincs kialakult elképzelés arra nézve, milyen képzettséggel rendelkezzen az *NC-gépek* kezelője. A tapasztalatok szerint a szakmunkásoknál konfliktusokhoz vezet, hogy egyéni képességeiket az automata pótolja. Néhány gyakorlati példa azt mutatja, hogy jobban beválnak a fiatal, értelmes, sokszor csak *betanított munkások*.

Az arányokra vonatkozó becslés szerint az NC-gépek száma még 1980-ban sem lesz jelentős: a 0,5—1 százalékos arány mindössze 100—200 darabot jelent. Az esztergagéppark összetételének változása tehát csak

E két tényező hatása együttesen mutatkozik meg a tervezett és a tényleges iskoláztatási adatok eltéréseiben. E tekintetben hosszú idő óta kedvezőtlenek a tapasztalatok: a tényleges létszám a tervezettnek csak mintegy a 70 százaléka.

Pályaválasztás előtt álló fiatalok körében végzett egyik felmérésből⁴ kiderült, hogy az esztergályos szakma egyike a *legkevésbé rokonszenves* foglalkozásoknak. (Kérdéses, hogy vidéken is ez a kép rajzolódna-e ki, hiszen a társadalmi-gazdasági környezet fejlettségének különbsége nyilvánvalóan befolyásolja a különböző szakmákhoz, foglalkozásokhoz való viszonyt.)

Két vállalatnál interjút készítettünk 60 esztergályossal. Döntő többségük — a megkérdezettek 90 százaléka — újbóli pályaválasztás esetén *nem* ezt a szakmát választaná. Olyan szakmákat részesítenének előnyben, ahol jó a kereset, és nincsen normázás (autó- és motorszerelő, villany-szerelő, rádió- és tv-szerelő).

⁴ Pataki Ferenc—Várhelyi György: Pályák vonzásában. Valóság, 1968. 7. sz.

Arra a kérdésünkre, hogy gyermeküket rábeszelnék-e vagy pedig lebeszelnék saját szakmájukról, a megkérdezettek 60 százaléka határozottan kijelentette: kifejezetten lebeszelné, mégpedig nemcsak saját szakmájáról, de általában a fizikai szakmákról. Legtöbbjük továbbtanulást, mégpedig egyetemen való továbbtanulást javasolna gyermekének. Csúpan minden ötödik megkérdezett vélekedett úgy, hogy helyes volna, ha gyermeke az ő szakmáját folytatná.

E tapasztalatok, valamint a fiatalok mai intenzív eláramlása alapján megállapíthatjuk: az esztergályos szakmában — a várhatóan valamelyest csökkenő igények ellenére — az *egyensúlytól távolodó* tendencia érvényesül.

Az öntő szakma

A szakmába irányuló alacsony mobilitást és az intenzív eláramlást látva felmerül a kérdés: vajon várható-e, hogy a technikai fejlődés hatására csökken az öntők iránti igény, s vajon a fejlesztésnek milyen irányai látszanak reálisnak. A szükséges adatokat az 5. sz. táblázat tartalmazza.

Ha a nem gépesített öntődék szakmunkás — betanítottmunkás-arányát 4 : 1-ben, a gépesítettekéét 1 : 4-ben állapítjuk meg (ami — szakértők szerint — reális becslés), akkor a gépesítettség szerinti struktúraváltozás következtében az 1970. évi 65 : 35-ről 1980-ig 56 : 44-re módosul a szakmunkások és a betanított munkások szükséges aránya, s valamelyest — kb. 15 százalékkal — csökkenni fog az öntő szakmunkások iránti létszámigény. Ezt azzal a feltételezéssel állíthatjuk, hogy a termelési volumen nem emelkedik számottevően, vagy ha mégis, akkor a növekmény a — főként betanított munkásokat foglalkoztató — gépesített öntődék termelésbővüléséből származik majd. (Az automatizált öntődéknek az öntő szakmunkások iránti keresletre gyakorolt hatásával — az ilyen öntődék viszonylag alacsony aránya és a szükséges tapasztalatok hiánya következtében — itt most nem számolunk.)

Lássuk ezek után, vajon megvan-e a csökkenő létszámigény kielégítésének feltételei.

A már hivatkozott felmérés⁵ tapasztalatai alapján a helyzet nem látszik biztatónak. Az öntő szakmát

5. sz. táblázat

Az öntődék technikai színvonal szerinti megoszlása*
(százalék)

Megnevezés	1960.	1970.	1980.
Nem gépesített öntőde	90—95	70—75	50—60
Gépesített szalagszerű öntőde	5—10	20—25	35—40
Automatizált öntőde	0	5**	5—10

* Becsült adatok.

** Az öntés nem automatizált.

A vizsgálat szemponjából elsősorban az a kérdés lényeges, hogy a technikai színvonal szerinti struktúraeltolódás mennyiben módosítja a szak- és a betanított munkások iránti igényt. Ehhez itt is a különböző technikai szintű öntődék szakképzettség szerinti létszámigényéből kell kiindulnunk.

a megkérdezett fiatalok a felsorolt foglalkozások között az utolsó helyre tették. Mi a vizsgálatunkban 40 öntővel készítettünk interjút, s az eredmény: minden harmadik — döntően 20—30 év közöttiek — a szakma elhagyásának gondolatával foglalko-

⁵ Uo.

zik, s csupán egyötödük választaná újra ezt a szakmát. A többiek más szakmát választanának (főként autós és motorszerelők, műszerészek, villanyszerelők, csőszerelők lennének szívesen), vagy továbbtanulnának. Olyan öntővel egyáltalán nem találkozunk, aki gyermekének is az öntő szakmát ajánlaná. Ennek okaként elsősorban a munka egészségi ártalmaira, a rendkívül kedvezőtlen munkakörülményekre hivatkoztak, amit még terhesebbé tesznek a szoros normák, a gyakran akadozó munkaellátottság, s amit a viszonylag kedvező kereseti lehetőségek sem tudnak ellensúlyozni. Érdekes, hogy közülük sokkal kevesebben ajánlanák gyermeküknek a továbbtanulást, mint az esztergályos szülők, vagyis náluk kevésbé intenzív a magasabb társadalmi rétegbe kerülés igénye.

Mindezek alapján nem tétélezhető fel, hogy javulni fog az öntődei létszámhelyzet. Itt is — mint az esztergályosok esetében — az *egyensúlytól távolodó* tendenciára következtethetünk.

Az elektroműszerész szakma

A műszaki fejlődés hatásának felmérése ebben a szakmában a legnehezebb. Ennek fő oka az, hogy a jövőben várható fejlődés vonásai itt sokkal kevésbé markánsan rajzolódnak ki, mint a legtöbb gépipari szak-

mában. Ezért — a másik két szakmától eltérően — ez esetben célszerűbb azt megvizsgálni, milyen változások érzékelhetők és várhatók a munkaeszközökben, s ezek hatására hogyan alakulnak a munkaerővel szembeni követelmények. Az ilyen módszer mellett szól az is, hogy az elektroműszerészek döntően kézi munkát végeznek, szerszámokkal vagy anélkül. Ezt mutatják be a 6. sz. táblázat adatai.

Az elektroműszerész munka tartalmában polarizálódás figyelhető meg. Egyfelől mind több munkakört képesek ellátni betanított munkások, ami csökkenti az elektroműszerész szakmunkások iránti keresletet. Ilyen a hatása például a munka tárgyában bekövetkező bizonyos változásoknak: a nyomtatott áramkörök, logikai kártyák, integrált áramkörök terjedésének stb. Másfelől viszont némely elektroműszerész munkák bonyolultabbá válnak; ellátásuk magasabb képzettséget, gyakran technikus szintű szakismereteket követel. Növeli az elektroműszerész szakmunkások iránti igényeket — egyebek között — az automatikus rendszerek arányának jelentős bővülése. Hasonló következményekkel jár a számítógépek további terjedése is, mivel ezek a beszabályozás idején és az üzemelés első négy-öt évében nagyszámú, jól képzett elektroműszerész szakember alkalmazását teszik szükségessé.

6. sz. táblázat

A létszám megoszlása a munka gépesítettsége szerint*

Megnevezés	Esztergályos	Öntő	Elektroműszerész
Ellenőrző, felügyelő tevékenységen dolgozik	6,3	2,8	3,3
Gépek mellett dolgozik			
— ahol a gépi munka dominál	87,2	9,7	0,0
— ahol a kézi munka dominál	0,4	24,7	0,7
Nem gépek mellett dolgozik			
— irányító, ellenőrző tevékenységen	4,7	14,1	9,2
— szerszámokkal	0,0	1,7	22,9
— szerszámok nélkül	1,4	47,0	63,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

* 1968. évi adatok.

A sokféle hatás nehezíti annak eldöntését, vajon összességében nő-e vagy csökken a jövőben az elektroműszerészek iránti kereslet. Bizonyos azonban, hogy a gazdasági fejlődés ebben a szakmában a másik kettőhöz képest lényegesen nagyobb fokú mobilitást követel.

Sok jel mutat arra, hogy a mobilitás ma elmarad a kívánatostól. Főként abban mérhető ez le, hogy a sablonos, alacsony képzettségű igényű munkahelyeket is — amennyiben ezek, szakmai jellegüket tekintve, elektroműszerész munkahelyek — a szükségesnél magasabb színvonalon képzett, érettségizett szakmunkások töltik be.

Esettanulmányt készítettünk két olyan műszeripari vállalatnál, ahol a termelés főleg kis sorozatokban folyik, s az elektroműszerészek döntően szerelési tevékenységet végeznek. Megállapítottuk, hogy a dolgozók igen nagy hányadának — főleg a nőknek, illetve a 3—6 éves szakmai gyakorlattal rendelkező dolgozóknak — az a véleménye: szakmai tudásuk igen kevésbé van kihasználva, s emiatt elégedetlenek munkájukkal. Immobilitásukat mutatja ugyanakkor, hogy — a kedvező munkafeltételekre hivatkozva — mégsem változtatnak foglalkozást. A viszonylag jó kereset, a jó munkakörülmények és a munkatársi kapcsolatok, úgy érzik, kárpótolják őket az alacsony színvonalú munkából adódó hátrányokért.

A fiatalok vonzódása e szakma iránt várhatóan továbbra is erős marad. Az idézett felmérés szerint a pályaválasztás előtt álló fiatalok ezt tekintik az egyik legrokonszenvesebb pályának, s a Munkaügyi Minisztérium adatai is állandó túljelentkezésről tanúskodnak.

Az elektroműszerészeknél az esztergályosokhoz és az öntökhöz képest viszonylag sokan (a megkérdezetteknek mintegy harmada) választanák újra ezt a szakmát. Gyermekeit kifejezetten lebeszélne e szakmáról 25 százalékuk, szívesen látnák kb. ugyanennyien. (A többiek nem kívánják befolyásolni gyermeküket a pályaválasztásban.) Sokatmondó

tény, hogy azok, akik a maguk szakmáját gyermeküknek is ajánlanák, hangsúlyozták: ezt csak megfelelő színvonalú munkahely esetében tennék. Akik pedig gyermeküket lebeszélnek, hozzátették: nem annyira a szakmáról, mint inkább az olyan munkahelyről beszélnek le őket, ahol túl sok az elektroműszerész képzettségű dolgozó, mivel az ilyen helyzet kedvezőtlenül hat a munkafeladatok színvonalára és a keresetre egyaránt.

A vázolt tényezők alapján látható, milyen nehéz eldönteni, hogy a gazdaság jövőbeli igényei és a munkaerő várható mobilitási készsége alapján az elektroműszerész szakma létszámhelyzete vajon közeledik-e az egyensúlyhoz, vagy pedig távolodik attól. A képzettséghez képest alacsonyabb szintű foglalkoztatás következtében még a mai valóságos munkaerőigények megállapítása is rendkívül nehéz. Ezért a felvetett kérdésre csak további, kiterjedtebb vizsgálatok adhatnak egyértelműbb választ.

★

Összefoglalva megállapítható, hogy az elöttünk álló 5—10 éves időszakban a három szakma egyikében sem számíthatunk az egyensúlyi helyzet felé való haladásra. Ez különösen a mai hiányszakmák (esztergályos, öntő) esetében vehető bizonyosra, de a létszámfelesleggel rendelkező elektroműszerész szakmát tekintve is ez látszik valószínűnek.

E megállapítások mögött természetesen az a feltételezés áll, hogy a szakmai mobilitás jövőbeli folyamata a múltbeli és a mai tapasztalatoknak megfelelően alakul: továbbra is az eddigi erős spontaneitás érvényesül, s a fejlesztési politika nem veszi fokozottabban figyelembe a munkaerővel kapcsolatos szempontokat.

A szakmai mobilitás spontán folyamatának tervszerűvé tétele — ami fontos feltétele a bemutatott kedvezőtlen tendenciák megállításának, illetve visszafordításának — a mobilitást befolyásoló eszközök mainál alaposabb ismeretét és tudatos alkalmazását igényli.

Viszt Erzsébet

69 felt

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

27 cic pt

Integráció a mezőgazdaság és a népgazdaság más ágai között

n

A magyar Agrártudományi Egyesület Agrárgazdasági Társaságának Munkatani és Munkaerő-gazdálkodási Szakosztálya 1975. február hónapban a mezőgazdaság és más népgazdasági ágak közötti integráció kérdéséről tudományos ülést tartott.

Az ülés előzményét képezte a KGST Mezőgazdasági Állandó Bizottságának határozata alapján 1973 szeptemberében Kijevben megrendezett tanácskozás. Ezen a szocialista országok agrárgazdaságtani tudományos kutatóintézetei a téma módszertani kérdéseiben igyekeztek közös álláspontot kialakítani. A kijevi tanácskozás eseményeit az Agrárgazdasági Kutatóintézet kiadványa részletesen ismertette. Ezekre az előzményekre alapozott az ez év februári tudományos ülés.

Marillai Vilmosnak, az Agrárgazdasági Kutatóintézet osztályvezetőjének bevezető tájékoztatóját széles körű vita követte. A tudományos kutatók és a gyakorlati szakemberek a terminológiai tisztázást egybekapcsolták az integráció időszerű gazdaságpolitikai és szervezési kérdéseinek megtárgyalásával.

A tudományos ülés ismertetése kapcsán főként a következő összefüggéseket látszik indokoltnak kiemelni.

I. A kijevi tudományos tanácskozáson — ahol szovjet, bolgár, NDK-beli, lengyel, román, csehszlovák, jugoszláv és magyar tudományos kutatók vettek részt — egyöntetű volt az a vélemény, hogy a mezőgazdaság és az egyéb népgazdasági ágak közötti integráció mint új történelmi jelenség összefügg a mezőgazdaság ipari alapra való helyezésével és a népgazdaság agrár-ipari komplexumának kialakulásával. A mezőgazdaság felgyorsuló fejlődése a szocialista országokban az ipari termelőeszközök fokozott felhasználásával és a más népgazdasági ágakkal való termelési kapcsolatok kiszélesedésével párosul. Az integráció fokozza a munkamegosztást a termék-előállítás különböző vertikumában, és gazdasági szükségessé válik a vállalati-üzemi, a szervezési és a technológiai együttműködés és egyesítés különböző formáit. Ez nem csupán a hazai agrárfejlődés újabb, speciális vonása, hanem a szocialista országokban általános érvénnyel tapasztalható, objektív törvényszerűség.

II. E kapcsolatok kifejlődésével a mezőgazdaság végleg elveszti korábbi önállóságát és őstermelői szerepét az élelmiszer-termelésben és a fogyasztók ellátásában. Az integrálandó mezőgazdaság az élelmiszer-termelésnek csupán egyik láncszeme. Különleges helyzete a vertikumok egyre összefonódóbb láncolatában a föld megművelésének természeti feltételeivel függ össze.

III. Az integráció nem pusztán technológiai-szervezési módszer. Alapvetően érinti az egész élelmiszer-termelés gazdasági-társadalmi összefüggéseit, átalakítja a terület termelési viszonyait. Mindez a parasztság átalakulásának történelmi folyamatát eredményezi. Az egyes vertikumokban a termelők összehangolt fejlődése végül is a parasztságnak mint osztálynak a fokozatos megszüntetését fogja magával hozni. Erre már ma fel kell figyelnünk, még ha az integrációs folyamatoknak — hazánkban is — csak a kezdeténél tartunk. Igaz ugyan, hogy az élelmiszer-termelést egyelőre még sokkal kevésbé hatották át az integrációs törekvések, mint egyéb népgazdasági ágakat (az ipar legdinamikusabban fejlődő ágazatait), ezért e kapcsolatok szorossága alapján nem beszélhetünk új népgazdasági ágról sem. Kétségtelen azonban, hogy ezen új ágazatközi kapcsolatok révén a mezőgazdaság, hazánkban és a többi szocialista országban egyaránt, dinamikus, termelőeri átrendezésére és technikai szintáltörésekre képes népgazdasági ággá vált, illetve válik.

IV. Ezen integrációs folyamatok legátfogóbban a népgazdaság agrár-ipari komplexumában fejeződnek ki. A mezőgazdasági eredetű késztermékek előállításának egész népgazdasági rendszere három alapvető csoportra osztható:

1. magára a mezőgazdaságra mint késztermékek és nyersanyagok előállítójára,
2. a mezőgazdaságot ipari eszközökkel és szolgáltatásokkal ellátó ágazatokra;
3. a mezőgazdasági termékeket feldolgozó és értékesítő ágazatokra.

A mezőgazdaság termelőeszközökkel és szolgáltatásokkal való ellátásához tartozik:

- a sokoldalú gépiparon belül a mezőgazdasági gépek és gépalkatrészek gyártása, valamint a gyárszerű gépjavítás (amelyhez szervesen, fejlett technológiai munkamegosztással kapcsolódik a mezőgazdasági üzemi gépjavítás és karbantartás);

- az építőipar részeként a gazdasági épületek és a mezőgazdaságot is szolgáló mélyépítési létesítmények kivitelezése (ehhez kapcsolódik a mezőgazdasági üzemen belül a főként karbantartó jellegű építőipari tevékenység);

- az energiaellátás;

- a szállítás stb.

A mezőgazdasági termékek ipari feldolgozásához kapcsolódnak a tárolási feladatok is (a betakarítástól kezdve s a kereskedelem raktározási funkcióit is beleértve).

Előállításával (fajtavetőmagok, tenyészállatok).

Erre az egész szférára — mind az egyes vállalatokra, mind a népgazdasági ágazati rendszerre — a fokozott munkamegosztás és együttműködés a jellemző.

A munkamegosztás során a mezőgazdaság súlya a népgazdaságban csökken. A mezőgazdaság termelőeszköz-ellátására és termékeinek feldolgozására specializált ipari vállalatok, illetve ágazatok súlya viszont a mezőgazdasághoz viszonyítva jelentősen növekszik, s az egész népgazdaságon belüli arányuk is növekedhet.

Az agrár-ipari komplexumban a népgazdaság jelentős számú (a Szovjetunióban, ahol a méretek folytán különösen kedvezőek az adottságok a munkamegosztásra: 80—100) alágazat vesz kisebb-nagyobb mértékben részt a mezőgazdasági termékek előállításában és feldolgozásában.

V. Az integrációs jellegű összefüggések figyelembevétele — bár azok, éppen sokoldalúságuk miatt, sohasem fogják új népgazdasági ág kialakulását eredményezni — az élelmiszer-termeléssel kapcsolatos fontos szemléleti és tervezési követelménynek tekintendő. Az integrálódás során a mezőgazdaság kapcsolatai egyre nyitottabbakká válnak, mindinkább háttérbe szorulnak a végső fogyasztóval való közvetlen kapcsolatai, s a mezőgazdaság fokozatosan átalakul nyersanyagtermelő népgazdasági ággá.

Az integráció — akár az említett, legtágabb körre, akár az élelmiszer-termelés és -forgalmazás szűkebb folyamataira vonatkoztatjuk — többletpecsős összefüggésrendszer. A komplexum intenzívebb hatókörét az egyes országok s az egyes kutatók sem értelmezik teljesen egységesen. Ez azonban végső soron nem egyszerűen terminológiai vagy szemléleti kérdés. Az egyes szocialista országokban az agrárfejlődés korábbi sajátosságai, központi tervezési és irányítási rendszerük koordinációs funkcióinak különbségei, továbbá iparszerkezetük és általában a termelési infrastruktúrájuk eltérő fejlettségi foka is közrejátszik abban, hogy az integrációs kapcsolatok maguk is országonként eltérők és más-más intenzitásúak.

E kapcsolatrendszer természetesen nem korlátozódik csupán az ipari eredetű termelőeszközök bővülő felhasználására a mezőgazdaságban, hanem szinte a teljes mezőgazdasági újratermelési folyamatra kiterjed, így a mezőgazdasági eredetű, továbbfeldolgozásra megvásárolt termékek arányának növelésére is. A termelés szakosodásával — hosszú folyamat eredményeképpen — fokozatosan megszűnik az állattartási ágazatok közvetlen kapcsolata a földdel, a vállalatközi kapcsolatok a mezőgazdasági üzemi szolgáltatások egyre szélesebb területeire terjednek ki.

A vállalatközi együttműködés a mezőgazdasági üzemen belül is feltételezi a növénytermesztés és az állattartás közötti megfelelő arányokat. Mivel a monokultúra általában nem jellemző a mezőgazdasági termelésre, a népgazdasági agrár-ipari komplexumba való beépülés nem jelenthet homogén, egyirányú kapcsolatot a mezőgazdasági üzem és az egyéb vállalatok között. Egy-egy gazdaság többnyire sokféle terméket bocsát ki, ezért külső kapcsolatai szükségképpen szerteágazóak.

Ezen integrációs folyamatok szerves részét képezi a földkoncentráció is. Ez a folyamat fejeződik ki ma hazánkban az állami gazdaságok nagyvállalatokká és a termelőszövetkezetek többségének közép-vállalatokká való fejlődésében. A mezőgazdasági üzemeknek az üzem- és munkaszervezéssel párosuló, vállalati egyesületek formájában végbemenő szervezeti megújítása tovább fokozza az újabb vállalatközi kapcsolatok iránti igényeket. A termelőerők egyes elemeinek összehangoló fejlődéséből, a koncentráltabb méretek és az új technika kölcsönhatásából következik ez. A mezőgazdasági üzemek e felgyorsuló fejlődése igényli az új

ipari hátteret is. Ebben játszik sajátos szerepet az integráció, amely tudatos, a tevékenység ellátásának szempontjaihoz igazodó szervezési folyamataival lehetővé teszi a technológiailag nem feltétlenül szükséges és főként a mechanikus vállalat-egyesítések elkerülését.

A mezőgazdaság belső és külső kapcsolatainak ezt a rugalmas, tervszerűen szabályozott rendszerét így jellemezte I. Y. Lukinov, az Ukrán Agrárgazdasági és Szervezési Tudományos Kutatóintézet igazgatója a kijevi tanácskozáson: „... nem adminisztratív, egyszeri átszervezési aktusról van szó, hanem mélyreható szerkezeti változásokról magában a termelési és forgalmi folyamatban. A fejlődés minőségileg új szakaszáról van szó, a különféle gazdasági egyesülések kialakításához szükséges gazdasági előfeltételek megteremtéséről beszélhetünk tehát. A társadalmi munkamegosztás további elmélyítése, a földművelés és az állattenyésztés iparosítása, intenzív tevékenységre való átállítása a »horizontális« integrációt teszi objektíve szükségessé, majd ezután térnek rá a »vertikális« integrálódásra, azaz a fogyasztói végtérmeék kidolgozására és kibocsátására».

VI. Az egyes szocialista országokban a mezőgazdaság és az egyéb ágazatokhoz tartozó vállalatok között — Márton Jánosnak, az Agrárgazdasági Kutatóintézet igazgatójának összefoglalása szerint — az integrációs kapcsolatok következő szerződéses formái alakultak ki.

A *Szovjetunióban* létező formák:

— agrár-ipari vállalatok — egyszerű társulások mezőgazdasági termékek feldolgozására;

— agrár-ipari kombinátok — technológiailag szorosan összefüggő tevékenységű vállalatok egyesítése (például cukorgyártás és marhahizlalás);

— agrár-ipari egyesülések — a vállalatok önállóságát megtartó együttműködési formák a feldolgozás, a szolgáltatás, a kereskedelem stb. területén.

A kolhozok és szovhozok általában, de az élelmiszeripari vállalatok többsége is részt vesz valamilyen formájú integrált tevékenységben.

Bulgáriában a területi elv alapján nagy gazdasági szervezetek, területi agrár-ipari komplexumok jöttek létre. Ezekben belül az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek többnyire megőrzik gazdasági önállóságukat, és önelszámoló egységnek tekinthetők. E szervezetek integrációs, de nem vállalatközi képződmények, hanem az állam területi-igazgatási egységei, a tervgazdaság területi egységei. A területi agrár-ipari komplexumok egyes központi osztályai is esetenként vállalatszerűen működnek, azonban szerződéskötésekkel befolyásolják az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek döntéseit. E területi szervezetek saját feldolgozó kapacitások létrehozására is töreksznek.

E kereteken belül az integrációs tevékenység fő területei:

— a feldolgozó és tároló tevékenység együttes szervezése;

— a szaporítóanyag- és tenyészanyag-előállítás;

— az ipari és kereskedelmi vállalatokkal való kapcsolatok.

Ezenkívül felvásárlási, feldolgozási, értékesítési, gépjavitási, építési, folyamatszabályozási és karbantartási feladatokra a bulgár Földművelésügyi és Élelmiszeripari Minisztérium egyesületeket hozott létre. Az ezekbe bevont vállalatok nem rendelkeznek önállósággal.

Csehszlovákiában és az NDK-ban elsősorban a területi-horizontális integráció van napirenden. *Romániában* még nem jelentősek az integrált formák, de a szakembereket foglalkoztatják e megoldások, különösen az öntözés vonatkozásában. *Lengyelországban* a kisüzemi szerkezet korlátozza az integrációt. Erre elsősorban az állami gazdaságok feldolgozó tevékenysége során kerül sor.

Jugoszláviában a kombinátok lényegében mezőgazdasági és ipari részlegeket magukban foglaló egységek, és szerződéses rendszerben kapcsolódik hozzájuk a parasztgazdaságok tevékenysége.

VII. Hazánkban, mint ismeretes, főként a termelési rendszerek és a vállalatközi társulások formájában bontakozik ki az integrációs tevékenység. Az élelmiszeripari vállalatok és a mezőgazdasági üzemek közötti kapcsolatok ma még általában nem terjednek ki az egyes vertikumok összehangolt fejlesztésére. A szerződéses kapcsolatok inkább csak a termékáramlást és a minőségi előírásokat szabályozzák. Azonban már ezek a kapcsolatok is korlátozzák a szektorális izolációt, és a jövőbeli integrált tevékenységek katalizátorainak tekinthetők.

Fekete György

13 cic pt

gm/fett
gm/ant.

Infláció és a mai kapitalizmus

(Mirovaja Ekonomika i Mezsduarodnije Otnosenija, Moszkva, 1975. 3. sz.)

Mi a modern inflációs folyamat gazdasági és társadalmi tartalma? Milyen okokra vezethető vissza az infláció? Hogyan hat az a tőkés gazdaság perspektíváira? Ilyen és hasonló kérdésekről rendezett vitát a „MEMO” szerkesztősége. A vitában több ismert közgazdász mondta el véleményét a tőkés valóság e bonyolult jelenségéről.

Sz. Dalin szerint nem mindenfajta ár-emelkedés inflációs természetű. Az árszínvonal akkor is emelkedett, amikor a pénz szerepét még a nemesfémek és a belőlük vert érmék töltötték be. Az 1900-as évek első évtizedében kibontakozó áremelkedés természetéről annak idején nagy vita folyt, de a folyamatot senki sem nevezte inflációs eredetűnek. Az aranyat még a második világháború előtt kivonták a belső forgalomból, kapcsolata a papírpénzzel azonban ennek ellenére fennmaradt, mégpedig egy szálon, a dollár aranyra való átválthatóságán keresztül. Mivel a papírpénz-kibocsátás állami monopólium, s az állam ezt a monopóliumot a költségvetési deficit fedezésére is felhasználja, az állami papírpénznyomás inflációs forrássá válik. A deficit tulajdonképpen okozói a hadikiadások. Marxi értelemben nem beszélhetünk inflációról, ha a papírpénz-kibocsátás nem haladja meg az árforgalom szükségleteit. Az Egyesült Államokban például 1950 és 1965 között az árutömeg növekedése majdnem kétszerese volt a forgó pénztömeg növekedésének, azaz, ebben az időben nem volt infláció.

Mikor mondhatjuk, hogy az áremelkedés nem inflációs jellegű? A szabadversenyes kapitalizmusban végbemegy az árak konjunkturális emelkedése a ciklus felfelé menő ágában. Az egész ciklust tekintve azonban az árak kiegyenlítődnek, nem húznak felfelé. Az állammonopol-kapitalizmusban az árak ciklikus mozgása, csakúgy, mint maga

a ciklus, módosul. A monopóliumok inkább a termelést csökkentik, mintsem az árakat, és az állam a gazdaság serkentésére többletpénzt pumpál a forgalomba. Az eredmény: az árak akkor is emelkednek, amikor a kereslet csökken. A módosult ciklikus ármozgás fő okai a gigantikus monopóliumok, a 60-as években végbement koncentráció és monopolizáció. A monopóliumok és az állam összefonódása következtében a monopolár is módosul, „állammonopolista” árrá változik.

A legutóbbi években újabb tényező éreztetni hatását az áralakulásban: összeomlott az imperializmus gyarmati rendszerét visszatükröző árstruktúra, az energia- és nyersanyagárak is hirtelen emelkedésnek indultak. Az ebből kiinduló lökészerű ármozgás azonban nem inflációs jellegű, bár következményeit tekintve azzá is válhat (mint a költségvetési és a fizetési mérlegek deficitjének részbeni okozója). Hasonlóan nem inflációs jellegű az az áremelkedés, amely az arany értékének csökkenése következtében ment végbe.

Mínt hogy az áremelkedés különféle okokra vezethető vissza, az ellene való harc is különféle eszközök bevetését kívánja meg.

A. Ejdelnant: A mai infláció új eleme, hogy akkor is kialakul, ha a költségvetés nem deficit, és a gazdaság depresszióba hajlik. Az inflációkutatás egyik sarkalatos pontja, hogy az aranynak ma mesterséges ára van, megváltozott az arany szerepe és funkciója mind a belföldi, mind a nemzetközi elszámolásokban. A forgalomhoz szükséges pénzmenyiség marxi formulájának alapja az érték. A polgári közgazdászok inflációra vonatkozó magyarázatai nélkülözik ezt az értékalapot, és a mennyiségi pénzelméletre építenek. Ilyen a többletkereslet elmélete. A többletpénzből kiinduló magyarázat a folyamat végeredményét ragadja meg, ugyanakkor csak bizonyos típusú infláció magyarázatául szolgálhat, holott a mai infláció egyik jellegzetessége, hogy az árak a pénztömeg előzetes növekedése nélkül is felfelé kúsznak. Az inflációs folyamat szoros kapcsolatban van a

társadalmi tőke újratermelésének problémáival, a beruházások elosztásával az első és a második osztály között. A beruházások inflációs hatását a 60-as, 70-es években az is fokozta, hogy szokatlanul nagy kerete volt az állam nem termelő célú kiadásainak. A jelenlegi infláció sajátossága továbbá az, hogy összefonódik a nemzetközi pénzügyi válsággal. Az intenzív nemzetközi kapcsolatok következtében az infláció nem lehet lokális.

G. Szoljusz: Korábban az inflációra vonatkozó magyarázatokban domináltak a pénzügyi-technikai elemek, és csak az utóbbi időben vált elterjedté a társadalmi-gazdasági megközelítés. Az egyik általánosan elterjedt pénzügyi-technikai magyarázat, hogy a forgalom csatornáiba többletpénz kerül, amely elértékteleníti a pénzegységet. A statisztika nem mindig nyújt adatokat az ilyen kapcsolat bizonyításához. Az Egyesült Államokban például 1968 és 1972 között a bruttó nemzeti termék 33,5 százalékkal nőtt, a forgó pénztömeg (az ún. M_1 , amely a készpénz és a látra szóló betétek összege) csupán 14 százalékkal. Nem szorul bizonyításra, hogy ebben az időszakban az Egyesült Államokban 15,2 százalékkal csökkent a pénzegység értéke. A pénzügyi-technikai megközelítést a jelenségek felületi megragadása jellemzi. Az infláció mélyebb okait a termelés szférájában kell keresni, a monopolista viszonyokban, a gazdaság állammonopolista szabályozásában. Néhány ilyen tényező: az adók emelését a monopóliumok áremeléssel kompenzálják; az állami megrendelésekre dolgozó társaságok nyeresége 15–20 százalékkal magasabb az átlagnál. Az ár tehát a kiindulópont és nem a pénz.

A kapitalizmus fejlődésének vannak olyan szakaszai, amikor a reálberek az infláció ellenére növekednek, így például 1968 és 1972 között az Egyesült Államokban a nominálberek 28,9 százalékkal nőttek, a kiskereskedelmi árak 22,2 százalékkal. Az emelkedő reálbér nem volt inflációs tényező, mert a munkatermelékenység ebben az időben olyan mértékben nőtt, hogy a vállalkozók a munkabéreköltségek emelkedése ellenére is többletnyereséghez jutottak. Az Egyesült Államokban az átlagos órabér ezekben az években 63 százalékkal nőtt, miközben a tőkés nyeresége 112 százalékkal.

L. Kraszavina: Nem helyes szembeállítani az infláció pénzügyi és nem pénzügyi (a termelési folyamatban rej-

lő) forrásait. Az infláció közvetlenül a pénzforgalmi szférában jelentkezik, de gyökerei mélyebbre nyúlnak. Az inflációban a pénzügyi jelenségek sajátos társadalmi-gazdasági viszonyokat közvetítenek. Nem indokolt a monopolista árképzést nem inflációs tényezőként elkülöníteni, hiszen éppen a kapitalista újratermelés ellentmondásainak enyhítésére irányuló monopolista, állammonopolista politika váltja ki a pénzérték csökkenését. Szoljusz helytelen módszert alkalmazott, amikor azt a tézist cáfolva, hogy az infláció szükségszerűen összefonódik a forgalmi csatornák pénzrel való telítődésével, a pénztömeget a bruttó nemzeti termékkel vetette egybe, méghozzá folyó áron. A két mutató struktúrája is különböző. Szoljusz nem vette figyelembe a pénz forgási sebességének növekedését, ami egyenértékű többletpénz kibocsátásával. Hosszabb távon még a Szoljusz-féle számítás is pénztöbbletről tanúskodik. Az Egyesült Államokban 1945 és 1972 között a pénztömeg 2,4-szeresére nőtt, míg a nemzeti termék csak kétszeresére. A pénztömeg fogalmát is felül kell vizsgálni. A pénzforgalom „dematerializálódása”, a készpénz nélküli fizetési forgalom kibővülése következtében a hitelkötelevények könnyen valóságos pénzzé változnak. Figyelembe kell venni a bankok közötti elszámolásokat is.

Az infláció elemzéséhez elkerülhetetlen a mai pénz lényegének vizsgálata. A termelés állammonopolista társadalmisítása, amely aláássa az árutermelő gazdasági elkülönültséget, szükségszerűen együtt jár a pénzforgalom „dematerializálódásával”. Az arany — szerepének lényeges módosulása ellenére — ma is a pénz- és valutarendszer alapja. Ugyanakkor történelmietlen szemléletre vallana, ha azt állítanánk, hogy a pénz értékét ma is az általa képviselt arany mennyisége határozza meg. Ennek ellentmond a pénzforgalom és az újratermelés valóságos szerkezete.

V. Uszoszkin: Az inflációs situációk lényegesen különböznek egymástól a kiváltó okok, az árak dinamikája, az állam és a monopóliumok részvétele tekintetében, valamint abban, hogy miként reagálnak a pénzérték romlására a különböző társadalmi rétegek.

A fejlett kapitalizmusban valamenyny gazdasági viszonyoknak a pénz a közvetítője. Így számtalan ellentmondásnak — amely felületi megközelítésben pusztán pénzügyi ellentmondásnak tűnik — a mélyebb okait a pénzügyi szférán kívül kell keresnünk. A tőkésállam gazdaság-

politikája sokféle célt követ, ezen belül a pénz stabilitása csak az egyik és nem is a legfontosabb cél. A gazdasági növekedés hajszolásában a pénzügyi expanzió inkább okozat, semmint ok az inflációs folyamatban, mivel a központi bankok is kénytelen-kelletlen alkalmazkodnak az uralkodó gazdasági folyamatokhoz.

Nem lehet egyetérteni azokkal, akik a pénztömeg és az áruforgalom viszonyából az infláció meglétére vagy hiányára következtetnek. Ez leegyszerűsített pénzügyi szemlélet, amely ráadásul közvetlen és egyidejű kapcsolatot tételez fel a pénz és az árak között. Eltekint a folyamatok időbeliségétől, és két, struktúrájában különböző — egy állományi és egy forgalmi — mutatót vet össze. A pénzszükséglet továbbá nem csupán az áruforgalomtól függ. A kamatláb-alakulás és a pénzfelhalmozás, a pénz- és az értékpapír-forgalom kapcsolatától nem szabad elvonatkoztatni.

Az inflációban tehát nemcsak a pénz-kibocsátást, hanem a pénztartásra irányuló pénztári szükségletet és a pénz forgási sebességét is vizsgálni kell.

R. Entov: Az áremelkedés a mai kapitalizmusban nem vezethető vissza valamilyen egyedülálló, konkrét okra, sokkal inkább helyenként is időben változó jelentőségű okok komplexumára.

Sokan állítják, hogy az ármozgásokban ma már nem mutatható ki ciklikusság. Ez az álláspont nem fogadható el. A ciklikusság nem szűnt meg, csak módosult.

V. Fedorov: A tőkés újratermelés ma elválaszthatatlanul együtt jár a pénz elértéktelenedésével, közöttük bonyolult ok-okozati viszony áll fenn. A fenti összefüggésből következően az inflációt az újratermelés elemeivel összekapcsolva kell vizsgálni: A beruházások dinamikája inflációs forrás lehet. A beruházások ugyanis megvalósulásuk ideje alatt növelik a keresletet (beruházási és fogyasztói keresletet), de üzembe helyezésükig nem járulnak hozzá a termékkínálat bővüléséhez. A beruházások finanszírozásának módja is inflációs hajtóerővé vált. Nőtt a részvények és más értékpapírok forgalma, a fiktív tőke sokszorosan meghaladja a reális tőkét. A munkabér, az állami fogyasztás és az importált infláció hatását szintén vizsgálat alá kell venni az inflációs folyamat megértéséhez.

Ju. Siskov: Az infláció nemzetközi folyamattá vált, átfolyik az országhatárokon. Ezt a nemzeti piacok kölcsönös

függőségére; a nemzeti konjunktúravisszonyok egymásra hatására; a munkaerő nemzetközi migrációjára és a kül- és belgazdasági politika közötti összefüggésekre vezethetjük vissza. A konjunktúra „világexportjában” fontos szerepet játszanak az árak, maga az infláció, a tőkeáramlás, az államok fizetési-mérleg- és valutaárfolyam-politikája. Az infláció átvitelének alanyai a transznacionális monopóliumok és a külföldre áramló munkaerő.

T. Belousz: A multinacionális és a transznacionális monopóliumok gazdasági aktivitásának a fokozódása a 60-as években közvetlenül megelőzte az infláció jelenlegi felgyorsulását. E monopóliumok ugyanis képesek arra, hogy megkerüljék az államok antiinflációs politikáját. Az inflációt erősíti az is, hogy mind nagyobb méreteket öltött a „felhalmozás a felhalmozásért”. A 70-es évek elején a fejlett tőkésországokban végrehajtott beruházásoknak a 65 százaléka a termelés automatizálását és a technológia fejlesztését szolgált, s csupán 35 százalékukat fordították a termelési kapacitások bővítésére.

(Ism.: Szegő Szilvia)
Kurtz.

Józef Pinkowski: A kezdeményező egységek tapasztalatai és feladatai

(Nowe Drogi, Varsó, 1975. 2. sz.)

A magas fejlődési ütem fenntartásának és az életszínvonal állandó növekedésének egyik legfontosabb feltétele a gazdaság tervezési és irányítási rendszerének, valamint a gazdasági szervezetek tevékenységének folyamatos tökéletesítése. (A vállalati irányítási és igazgatási munka tökéletesítése végett Lengyelországban 1972—1973-ban kialakították a „nagy gazdasági szervezeteket”, amelyek tulajdonképpen vállalatok, közvetlenül az illetékes miniszter alá tartozó jogi személyek, és az önálló elszámolás alapján működnek. E szervezetek jelentős része az 1973. január 1-én életbe lépett új gazdasági-pénzügyi rendszerben működik, amely nagy súlyt helyez a reformintézkedések komplex jellegére, konzisztenciájára. Összesen 28 gazdasági szervezetet vontak be az új rendszerbe, és ezeket nevezik kezdeményező egységeknek; az iparban 25 kezdeményező egységet jelöltek ki, amelyek együttesen a termelés 20 százalékát adják.)

A kezdeményező egységek 1973-ban

kb. 16 százalékkal növelték saját termelésük és szolgáltatásaik volumenét. Ugyanakkor realizált termelésük és exportjuk ennél gyorsabban nőtt, s megelőzte a többi egység termelésének növekedését.

A kezdeményező egységek eredményeinek értékelése során megkülönböztetett figyelmet kell fordítani arra, hogy milyen mértékben javult gazdálkodásuk hatékonysága, milyen előrehaladást értek el a nyers- és alapanyagok ésszerűbb felhasználásában, a munkatermelékenység emelésében, a technológiai és szervezési újítások megvalósításában. Mindezen eredmények szintetikus mutatója az egységek munkájából származó ún. hozzáadott érték, amely 1974 első három negyedében 21,7 százalékkal volt nagyobb, mint az előző év megfelelő időszakában.

1973-ban a hozzáadott érték növekedésének egyharmada az anyagköltségek csökkenésének tudható be, és ez igen kedvező jelenség. A nyers- és alapanyag-fogyasztás növekedési üteme 1973-ban 5,1 ponttal alacsonyabb volt, mint az értékesítés üteme, és ez a pozitív irányzat 1974-ben sem változott meg alapvetően, noha némileg gyengült a nyersanyagpiaci helyzet kihatásai következtében.

Az eredményekből le kell vonni a megfelelő következtetéseket, és további lépéseket kell tenni az anyaggazdálkodás intenzifikálására. A kezdeményező egységek anyaggazdálkodásának vizsgálata ugyanis nemcsak fölös anyagkészleteket mutat ki, hanem más fogyatékoságokat is. Különösen nagy figyelmet kell fordítani az importált nyers- és alapanyagokra. Az anyagi helyzet megköveteli a még takarékosabb gazdálkodást, a drága és nehezen beszerezhető anyagok megfelelő pótlását, olyan technológiák alkalmazását, amelyek elősegítik a racionális anyaggazdálkodást.

Ugyancsak jobban kell gazdálkodni a munkaerővel, minthogy a foglalkoztatási helyzet változik az országban: fokozatosan csökken a rendelkezésre álló munkaerő-állomány. A termelés növekedését az iparban egyre inkább a munkatermelékenység emelkedése útján kell elérni. A kezdeményező egységek e tekintetben is jó példával járnak elől. 1974 első három negyedében az eladások alapján mért munkatermelékenység a kezdeményező egységeknél 11,8 százalékkal nőtt, és ezzel megelőzték az iparban elért — 10,1 százalékos — növekedést.

1975-ben a kezdeményező egységek dolgozóinak főképpen a következő feladatokra kell összpontosítaniuk figyelmüket:

— el kell érni a termelés — különösen az értékesített (realizált) és az exporttermelés magas ütemét, arra törekedve, hogy a termelés növekedésében mind nagyobb szerep jusson a hatékonyság fokozódásának;

— el kell érni a termelési költségek további jelentős csökkentését, főképpen az anyagok hatékonyabb felhasználásával;

— tovább kell emelni a munka termelékenységét és növelni e tényező jelentőségét a termelés növekedésében.

1975 elején már 74 szervezet dolgozik a kezdeményező egységeknél bevezetett alapelvek szerint. Az iparban a termelés 50 százalékát a kezdeményező egységek állítják elő. Ez a rendszer fokozatosan — egyre szélesebb körben — át fogja az iparon kívüli tevékenységeket is, így a belkereskedelmet, a külkereskedelmet és az építőipart.

A „kezdeményezések terve”, amelyet a közös párt- és kormánybizottságok már elfogadtak, további 39 nagy gazdasági szervezet bevonását irányozza elő az új rendszerbe. Ezeknek az egységeknek a gazdálkodását a szakértők már elemzik, és folyik előkészítésük a rendszerelmélet tudományos vívmányain alapuló tevékenységre. A kezdeményező egység státuszát csak azok a szervezetek kaphatják meg, amelyeknél a gazdálkodás alapelveit és felkészültségük állapotát a szakértők kedvezőnek ítélik.

Az újabb egységek áttérése az új gazdálkodási elvekre ahhoz vezet, hogy az év végéig az ipari termelés kétharmadát a kezdeményező egységek fogják előállítani. A nagy gazdasági szervezetek a gazdaság számos szektorában uralkodó rendszerek lesznek. A vegyiparon kívül — amely tárca teljes egészében az új gazdasági-pénzügyi rendszer alapján funkcionál — a gép- és könnyűipar további egységei fognak áttérni az új gazdálkodási rendszerre. Úgy tervezik, hogy e két iparág valamennyi egysége az új rendszer szerint gazdálkodik majd. Ugyanez vonatkozik az erdőgazdasági és faipari vállalatokra is.

1975-ben tehát a kezdeményező egységek a gazdasági tevékenység igen széles körét ölelik majd át. Ennek kedvezően kell hatnia a belső piaci ellátás alakulására, az export növekedésére, a beruházási tevékenységre és a gazdaság más területeire is.

(Ism.: *Kolos Miklós*)

Manfred Holthus—Georg Koopmann: Multinacionális vállalatok az EGK-ban

(Intereconomics, Hamburg, 1975. február)

Ha számba vesszük a világ összes olyan vállalatát, amely saját országán kívül legalább még egy országban folytat gazdasági tevékenységet, azt találjuk, hogy a körülbelül 7300 „multinacionális” vállalat közül mintegy 4000 — tehát az összes vállalatnak több mint a fele — az EGK valamelyik országából „származik”. Az amerikai eredetű multinacionális vállalatok számát körülbelül 2500-ra tehetjük.

Teljesebb lesz a kép, ha a multinacionális vállalatok külföldön működő leányvállalatait is figyelembe vesszük: Az EGK multinacionális vállalatainak 14 936, az amerikai cégeknek pedig 9691 külföldi leányvállalata működik jelenleg.

1967 és 1971 között az EGK vállalatai az átlagosnál gyorsabb ütemben fokozták saját országukon kívülre irányuló expanziójukat. Az eredmény nemcsak a multinacionális vállalatok számának növekedése lett, hanem az is, hogy e vállalatoknak mind jelentősebbé váltak a külföldön végzett tevékenységei.

Kulcsszektorok és húzóiparágak

Az EGK-országokból származó multinacionális vállalatok nemzetközi tevékenységüket sokkal inkább az iparra és a szolgáltatásokra összpontosítják, mint más országok hasonló jellegű nagyvállalatai. Az iparon belül elsősorban a progresszív ágazatokra koncentrálnak: 1972 végéig a nyugatnémet nagyvállalatok külföldi beruházásainak 59,5 százaléka a vegyiparba, az elektrotechnikai, az autó- és a gépiparba jutott.

Ha regionálisan elemezzük a közös piaci nagyvállalatok külföldi beruházásait, kiderül, hogy ezek a beruházások elsősorban az iparosodott területekre irányultak. Így például 1974. június végéig a nyugatnémet multinacionális vállalatok külföldi beruházásainak 70 százaléka irányult fejlett ipari országokba. Anglia vonatkozásában ugyanez az arány 72,1 százalék volt. Az évek során az ipari centrumok súlya a multinacionális cégek beruházásaiban fokozatosan és állandóan növekedett. Ez a

tendencia egyébként — Japán kivételével — az egész világon megfigyelhető volt.

Az EGK mint beruházási terület

Az EGK nem csupán azért fontos a multinacionális nagyvállalatok szempontjából, mert az összes nemzetközi cégnek több mint a fele e területről „származik”, hanem azért is, mert az EGK-országok fontos beruházási területet jelentenek a multinacionális vállalatok számára. Ez érvényes mind az EGK-országok saját multinacionális vállalataira, mind a harmadik országokból származó világcégekre.

A harmadik országból származó nagyvállalatok közül az amerikaiak játsszák a legfontosabb szerepet az EGK-országokban. Így például Nyugat-Németországban 1974. június végéig a harmadik országból származó összes közvetlen beruházás 66,6 százaléka az Egyesült Államokból eredt. Angliában ugyanez az arány 73,8 százalék volt. Az EGK-országokba történő amerikai behatolás méreteit mutatja az is, hogy 1972-ben az összes EGK-országokba irányuló amerikai tőkeberuházás értéke 25 milliárd dollár volt, amely a külföldre irányuló amerikai beruházás teljes értékének mintegy a negyedét tette ki.

Az amerikaiak sokkal erősebben kapcsolódnak az EGK-hoz, mint az EGK-országok egymáshoz. Nyugat-Németország külföldi beruházói közül kiemelkedik az Egyesült Államok, megelőzve a közös piaci partnerországokat is. Az amerikai részesedés az összes Nyugat-Németországba irányuló nettó tőkebefektetésből eléri a 42 százalékot, míg az EGK-beli partnerországok együttesen is csak 35 százalékot érnek el!

A verseny korlátozása és a technológiai szakadék

Nem szükségszerű, hogy a nemzetközi nagyvállalatok feltétlenül kiiktassák a szabad versenyt. Elképzelhető, hogy a külföldről érkező vállalat feldúlja a kölcsönös megállapodásokat, és független magatartásával még növelheti is a verseny intenzitását. Általában akkor hat egy multinacionális vállalat a verseny korlátozásának irányában, ha

— nem létesít új vállalatot, hanem már meglévő cégek felvásárlásával tör be egy területre;

— ha a helyi vállalatokkal szembeni

fölénye nem a nagyobb hatékonyságon, hanem csak a nagyobb méretekből származó nagyobb hatalmon alapszik.

Az EGK-országokban gyakran alakulnak így a körülmények, és ezért a multinacionális vállalatok működési területükön általában korlátozzák a gazdasági versenyt.

A szabad verseny problémájával szorosán összefügg a technológiai fejlettség kérdése. A nemzetközi nagyvállalatok gyakran határozott technológiai előnnyel rendelkeznek. Ennek megvan a jó és a rossz oldala is a befogadó ország szempontjából. A fejlett technológia gyümölcseit a befogadó ország is élvezheti. Mivel azonban a nemzetközi vállalatoknál a kutatás és fejlesztés általában az anyaországban összpontosul, a leányvállalatok révén a technológiai szakadék az egyes országok közt nem szűkül magától. Ha a licencvásárlások mérlegét megvonjuk, ez világosan kiderül. Nyugat-Németországban 1969-ben a külföldi cégek hatalmas licencdeficittel zártak: összesen 500 millió DM-et fizettek ki találmányokért és szabadalmakért, míg licencbevételeik csak 5 millió DM-re rúgtak. Ezzel szemben az összes nyugatnémet vállalatnak „licencaktívuma” volt: 200 millió DM kiadásal szemben 300 millió DM bevételt értek el ebből a forrásból. Így jogosnak látszik az az aggodalom, mely szerint a nemzetközi nagyvállalatok, nemhogy segítenék csökkenteni a technológiai szakadékot, hanem még szélesítik is azt.

Hasonló problémákat vet fel a külföldi beruházások területi elhelyezkedése is. Az EGK-országokban a Belgium—Luxemburg—Hollandia—Nyugat-Németország négysszögbe összpontosulnak a multinacionális vállalatok beruházásai, ami miatt az EGK egyes körzetei között meglévő fejlettségbeli különbség még csak tovább növekszik.

A gazdaságpolitikák semlegesítése

A multinacionális vállalatok azáltal, hogy összehangolt stratégiával léphetnek fel a különféle országokban, igen komolyan veszélyeztethetik ezen országok gazdaságpolitikájának a hatékonyságát. A „multiknak” több tere nyílik a manőverezésre, mint a kormányoknak. Ezáltal képesek arra, hogy a különböző gazdaságpolitikák között manőverezve megvalósítsák saját érdekeiket, s egy-

ben meghiúsítsák a nemzeti gazdaságpolitikai célokat.

Az országokként eltérő trösztellenes szabályozás például arra ösztönzi a nemzetközi vállalatokat, hogy abban az országban folytassák a tevékenységüket, ahol a trösztökre vonatkozó törvénykezés viszonylag liberális. Az EGK-ban azonban, ahol a kereskedelmi korlátokat lebontották, ez azt jelenti, hogy kevesebb potenciális eladó marad a piacon. Ily módon — még azokon a piacokon is, ahol a trösztellenes törvények egyébként szigorúak — kisebb választási lehetősége marad a vevőknek.

Hasonló problémák merülnek fel a pénzügyi politika vonatkozásában is. Ha bizonyos országok restriktív pénzügyi és hitelpolitikát folytatnak, a nemzetközi nagyvállalatok azokban az országokban igyekeznek hitelhez jutni, ahol a hitelpolitika „lazább”. A liberalizált tőkemozgás ezt nagyon megkönnyíti. Az adópolitikát hasonlóképpen hiúsítják meg a nemzetközi nagyvállalatok. Kétféleképpen járhatnak el: vagy olyan országba helyezik át termelésüket, ahol az adóterhek könnyebbek, vagy, ha erre nincs mód, akkor a konszernben belül úgy manipulálnak az árakkal és a rezsiköltségekkel, hogy a profit annál a leányvállalatnál jelentkezzék, amelyet viszonylag liberálisabban adóztatnak.

Nemcsak az állami szervek, hanem a szakszervezetek is féltik cselekvési szabadságukat a multinacionális nagyvállalatoktól. Úgy érzik, hogy a szakszervezetek tárgyalási helyzetét veszélyezteti a nemzetközi nagyvállalatok mobilitása és hajlékonysága.

A megoldás körvonalai

A legjobb megoldást az jelentené, ha a multinacionális vállalatok ellenőrzése is nemzetközivé válna. Ez a megoldás azonban illuzórikus, mivel a kormányok a nemzetközi ellenőrzés érdekében szemernyi sem hajlandók feladni szuverenitásukból, és a szakszervezetek nemzetközi együttműködését is sok ellenható erő gátolja. A legjobb megoldás helyett tehát a második legjobb megoldást kell az EGK-ban megvalósítani. Ez azt jelentené, hogy javítani kell a közös trösztellenes, ipari és regionális politika hatékonyságát, és további lépéseket kellene tenni a gazdaságpolitikák összehangolására.

(Ism.: *Árva László*)

SZAKIRODALMI TAJÉKOZTATÓ

24 mac pt
Közgazdaságtan és a társadalmi cél

John Kenneth Galbraith: Economics and the Public Purpose.
Houghton Mifflin Company, Boston, 1973. 334 l.]

Bevezetőjében a szerző mindenekelőtt kijelöli e könyve helyét, amely munka az utolsó egy sorozatban: „A bőség társadalma” és „Az új ipari állam” folytatása. Amíg azonban az előző két könyve a gazdaság meghatározó részével, a nagy részvénytársaságokkal foglalkozott — amelyeket a neoklasszikus közgazdaságtan sohasem tudott igazában elméletileg feldolgozni —, e könyvében a gazdaság más részeit is részletesen tárgyalja. Galbraith figyelme joggal fordul feléjük, hiszen az Egyesült Államokban ezek adják a termékek és szolgáltatások mintegy felét. Új vonás a korábbiakhoz képest továbbá, hogy e munkában már utalásokat találunk a nemzetközi vonatkozásokra is.

Eddigi munkáiban Galbraith feltételezte, hogy a gazdaság más részeiben szabad verseny van. Most hangsúlyozza, hogy ez inkább a neoklasszikus értelmezés szerinti szabad versenynek, az oligopóliumnak és a monopóliumnak a keveréke.

Az idő múlásával változnak a körülmények, így természetesen értelmezésük és a róluk szerzett ismereteink is. E változások Galbraith könyvében is megnyilvánulnak. A munka uralkodó motívuma a gazdaság egyes részei közötti egyenlőtlen fejlődésnek, valamint a jövedelemelosztás egyenlőtlenségeinek — s az egyenlőtlenségek társadalmilag káros voltának — a hangsúlyozása.

A könyv öt fő részre tagozódik: Az első rész a neoklasszikus és a keynesi közgazdaságtan bírálata, valamint néhány, a szerző által általánosnak tekintett jelenség leírása; a második rész a gazdaság nem monopolizált szektorának a jellemzése. A könyv harmadik részében Galbraith a nagy monopóliumok világába kalauzolja az olvasót, míg a negyedik részben a nem monopolizált és a monopolizált szektorok kölcsönhatását vizsgálja egy összefüggő, egységes rendszerben. Az ötödik rész a szerző azon reformjavaslatait rendszerezi, amelyek Galbraith véleménye szerint szükségszerűek, ha a fejlett tőkésországok el akarják kerülni azokat a rendkívüli veszteségekkel járó társadalmi megrázkódtatásokat, amelyek az emberiség létét is fenyegetik.

1. Az erdő

A gazdasági rendszer célját — mondja Galbraith — általában abban jelölik meg, hogy ellássa az embereket az igényelt javakkal és szolgáltatásokkal. Emiatt a közgazdaságtan tárgyaként az egyén szolgálatának ezt a folyamatát jelölik meg. „Hogyan... választunk az alternatív célokra használható szűkös termelési tényezők között, hogy megvalósítsuk a kitűzött célokat...” [4. l. (Idézi: Paul A. Samuelson-tól.)] Valójában azonban azoknak a vállalatoknak és szervezeteknek, amelyek a gazdasági rendszert alkotják, illetőleg ezek tulajdonosainak is lehetnek céljai, s ezek csak valaminő csoda folytán eshetnének egybe a fogyasztók érdekeivel. E szervezetek számára azonban úgy tűnik hasznosabb, ha a közgazdaságtan a valósággal ellentétben azt állítja, hogy tevékenységüket teljes egészében a fogyasztói választás határozza meg, s kizárólag a fogyasztók „parancsainak” engedelmeskednek. Ebből ugyanis közvetlenül adódik az a következtetés, hogy a társadalmi problémák gyökerei a fogyasztói választások ésszerűtlenségében rejlenek. Nem biztos, hogy a közgazdaságtan művelői tudatosan föltik be ezt a dezorientáló funkciót. Inkább arról lehet szó, hogy egy régebbi gazdasági rendről alkotott elképzelés bámulatatosan szolgálja egy újabb rendszer céljait. A közgazdaságtan mint tudomány akkor fejlődött ki, amikor a vállalatok kis méretűek voltak, s amikor valóban alkalmazkodniuk kellett az árakhoz és a technikához. Később, a monopóliumok és oligopóliumok kialakulása után sem változott a piac és a fogyasztó uralmáról alkotott elképzelés, minthogy a közgazdaságtan egyetlen céljuként továbbra is a profitmaximálást tettezte fel. A verseny, s ezzel a kiegyenlítő mechanizmusok feltételezése — a kivételektől eltekintve — a neoklasszikus modellben is megmaradt. A termelők szerepe a modellben csak annyi: az árakon keresztül tájékoztatni a fogyasztót a költségekről, hogy választásánál ezt a tényezőt is figyelembe vehesse.

Valójában a gazdaságot meghatározó nagy részvénytársaságokra ezek az elméleti feltételezések már nem vonatkoznak. E nagy szervezetek képesek befolyásolni a fogyasztót, a piacot és az államot. Ha a gazdasági rendszerről és összefüggéseiről realis képet akarunk nyerni, a legkisebb vállalkozótól a legnagyobb részvénytársaságig a vállalatok és szervezetek egész sorát kell megvizsgálni.

A neoklasszikus modell sokáig érintetlen maradt. Feltételezett kiigazító mechanizmusai — az elmélet szerint — biztosítják a megtakarítások és a beruházások, a termelés és a fogyasztás összhangját, s ezáltal a teljes foglalkoztatottságot is. Az állam gazdasági szerepe ebből következően passzív és jelentéktelen: csak akkor kell és szabad beavatkoznia, ha esetenként valami — például egy nagy monopólium árelenőrző törekvése — megzavarja a rendszer harmonikus működését. Ismertetőjének elfogadása az 1930-as évekig minden valamirevaló közgazdász ismertetőjegyje volt.

Csak Keynesnek sikerült lerombolnia ezt a dogmát, amelynek összeroppanását a nagy gazdasági válság tényei siettették. Keynes elfogadta azt a lehetőséget, hogy a vásárlóerő elégtelen lehet a gazdaságban, s ezt az egyensúlytalanságot nem mindig szünteti meg a bérek csökkenésével járó kamatlábcsökkenés és beruházásnövekedés. Ellenkezőleg, előfordulhat, hogy a bérek csökkenése a vásárlóerő, s így a termelés további csökkenéséhez vezet.

Ilyenkor az egyetlen lehetséges megoldás az állam gazdasági beavatkozása. Ha a kereslet a kínálatnál kisebb, az államnak bevételeinél többet, ha e viszony megfordul, bevételeinél kevesebbet kell költenie. Ez a költségvetési politika kiegészíthető — a hatásait illetően Galbraith által erősen kétségbe vont — pénzteremtési és hitelpolitikával.

Mind a keynesi, mind a neokeynesiánus elmélet azonban lényegében piacszemléletű marad. A gazdasági problémákat a kereslet — a piac — befolyásolásával kívánta orvosolni. Az állam szerepe az 1929—1933-as megrázkódítás után nagyon megnőtt, hiszen szükségessé vált a gazdaság általános befolyásolása. Feltételezték azonban, hogy a visszaesés csökkenésével az állam szerepe ismét erősen csökken majd. A valóságban viszont az történt, hogy a nagy költségvetési kiadások állandósultak, s az állam a gazdaság egyes területein tevékenykedő óriásvállalatok biztos vásárlójává vált. A közgazdászok ezt mégsem tekintették úgy, mint e vállalatok befolyásának az eredményét. Az elméletet a tények láthatóan nem zavarták.

Külön fejezetet szentel a szerző annak bizonyítására, hogy az uralkodó gazdasági rend mindig kialakít egy, a számára éppen megfelelő, céljait támogató közfelfogást, amelyet Galbraith „kényelmes társadalmi erény”-nek nevez. Véleménye szerint a javakat és szolgáltatásokat előállító nagy részvénytársaságok érdekeiket a javak fogyasztásának bővülésén keresztül érvényesíthetik. Ezért olyan közfelfogást alakítottak ki, amely szerint az emberi boldogság szinte egyetlen meghatározója a javak fogyasztása.

Az első rész utolsó fejezetében fejti ki a szerző a jelenlegi fejlődés okaira és a jelenlegi állapot fő jellemzőire vonatkozó nézeteit. Eszerint a termelőerők fejlődése a gazdaság bizonyos területein — például az anyagi javak tömegtermelése, a közlekedés, a hírközlés, a technikai fejlesztés — csak nagy szervezetek keretei között valósulhat meg. Más területeken (például mezőgazdasági termelés, tisztító, javító stb. szolgáltatások, gyógyítás, oktatás, művészet stb.) viszont a nagy szervezetek alkalmatlanok, gazdaságtalanok. Emiatt a gazdaság a fejlett tőkésországokban és a szocialista országokban is aszimmetrikus. Az Egyesült Államokban például a nem állami termelésnek mintegy a felét ezer cég adja, míg a másik felét (kb. 12 milliót) a vállalkozás.

Az óriásvállalatok hatalma már nem a tulajdonon alapszik, hanem e vállalatok technostruktúrájának a szaktudásán és ismeretein. E vállalatokban mások a motívciók és a célok: „a munka biztonsága, a személyes jövedelem nagysága, az előléptetés, a tekintély, a magánhasználatra átengedett vállalati repülőgép... a kollektíven gyakorolt hatalom varázsa.” (40. l.) Mindezen célok megvalósításának fő eszköze a vállalat növekedése. A kisebb vállalatoknál — különösen a legkisebbeknél — a tulajdon szerepe még döntő, hiszen a jövedelemszerzés módja ehhez kapcsolódik. Itt tehát alapvető marad a profitmaximálás motívuma. Az óriásvállalatok ellenőrizni akarják és tudják az árakat és a költségeket, képesek befolyásolni a fogyasztókat, valamint a kormányt. Erre a beruházások nagysága, hosszu átfutási ideje miatt feltétlenül szükség is van. Ezért a gazdaság e szek-

torát Galbraith „tervezési rendszernek” nevezi. A kisebb vállalatok is szeretnék ellenőrizni az árakat, a költségeket és a piacot, de erre vagy egyáltalán nem képesek, vagy ha igen, akkor is csak a törvényhozáson keresztül. E szférában még sok vonatkozásban megmarad a piacnak való kiszolgáltatottság és a verseny. Ezért e szférát Galbraith „piacrendszernek” nevezi.

2. A „piaci rendszer”

A piacrendszerhez mindenekelőtt a szolgáltatások egy része tartozik. Megfigyelhető azonban, hogy e területeken is érződik a nagyvállalatok befolyása: gyakran adják a szükséges technikát és tőkét (vagy annak egy részét), s a „vállalkozó” valójában egy-egy nagy üzlethálózat speciális ösztönzési rendszere alapján jut jövedelemhez.

A kisvállalatokra és vállalkozásokra az a jellemző, hogy bennük a munkaidő, a munkaintenzitás és gyakran még a minimális bér sincs törvényesen szabályozva. A teljesítményt közvetlenül a tulajdonos ellenőrzi, s az egészen kis vállalkozásoknál magának a tulajdonosnak a jövedelme is a teljesítményétől függ. E kis vállalkozásoknál a kizsákmányolásnak egy új fajtájával, az „önkizsákmányolással” találkozunk. A kizsákmányolás hagyományos értelme — a foglalkoztatott kizsákmányolása a munkaadó által — a gyakran bérmentes munkások nélkül működő kisvállalkozóknál lehetetlen. A munkásokat foglalkoztató kisebb vállalkozásoknál viszont mások kizsákmányolására éppen a tulajdonos önkizsákmányolása ad igazolást.

3. A tervezési rendszer

„A szervezet olyan rendszer, amely egy ember erőfejlesztését vagy ismereteit több ember jobban specializált erőfejlesztésével vagy tudásával helyettesíti.” — mondja Galbraith. (81. l.) A tömegtermékek és szolgáltatások „előállításánál” — a szükséges specializált ismeretek miatt — a szervezet szükséges. A naggyá nőtt szervezet, a részvénytársaság vezetése nem egy személyen múlik, hanem „tudósok, mérnökök és technikusok; eladók, reklám- és marketingszakértők; a vállalat külső kapcsolatait fenntartó szakértők, lobbyisták, jogászok továbbá a washingtoni bürokráciát és manipulációt jól ismerő egyének; valamint koordinátorok, menedzserok és felső vezetők komplexumán”. (82. l.) Ez a technostruktúra. A technostruktúra által irányított szervezetek mind nagyobbra nőnek. A gazdaság említett területeit viszonylag nagyon kevés nagyvállalat uralja. S ez szükségszerűen következik abból, hogy az ilyen nagyvállalatoknak ellenőrizniük kell az árakat, a költségeket; befolyásolniuk kell a fogyasztókat és a kormányt; s mindez annál inkább lehetséges, minél nagyobb a vállalat.

Az óriásvállalatoknál a döntések a tulajdonosoktól egyre inkább a technostruktúrához kerülnek. Ennek egyik fő oka a szerző szerint a döntésekhez szükséges információknak — a technostruktúra oldalán megjelenő — monopóliuma. A tulajdonosok vagy képviselőik kicserélhetik ugyan a döntéshozatali folyamat szereplőit, ötleteket adhatnak nekik, más szervezetekkel vagy szakértőkkel felmértegethetik a technostruktúra hozzáértését, de mindez nem változtat a technostruktúra szerepén. A tulajdonosok befolyásának csökkenését Galbraith visszavezeti egy másik fő okra, a tulajdonosok (részvényesek) egyre nagyobb számára, amelynek következtében elenyészővé válik egy-egy részvényes vagy akár részvényescsoport súlya a vállalat irányításában.

Galbraith feltételezi, hogy ezt a változást a polgári közgazdaságtanban többé-kevésbé felismerték. A változás következményeit viszont nem, mivel nem vették észre, hogy ezáltal e részvénytársaságok motivációi, céljai is megváltoztak.

„A legegyszerűbben minden vállalat céljai — legyen az kis- vagy nagyvállalat — ugyanazok. A kisvállalkozó mindenekelőtt arra törekszik, hogy megvédje pozícióját vagy tekintélyét, fennmaradjon és megtartsa munkáját. Ezt, túlzott újszerűség nélkül, »védekező« célnak nevezhetjük. Miután létét megfelelően biztosította, érdekei érvényesítésére — »megegyező« céljainak elérésére — törekszik. A kisvállalat mindkétfajta cél elérését bevételeiből biztosíthatja.” (92. l.)

Galbraith ehhez hozzáteszi, hogy a nagyvállalati technostruktúrák céljai szintén így osztályozhatók, de sokkal összetettebbek. Két okból kell védekezniük: egy-

részt azért, nehogy elbocsássák őket, és másrészt, hogy minimalizálják a döntéshozatalba való külső „szakszerűtlen” beavatkozást. Kikkel szemben kell védekezniök? A tulajdonosokkal és a hitelezőkkel, a munkásokkal (a szakszervezetekkel), a fogyasztókkal és az állammal szemben. A tulajdonosokkal és hitelezőkkel szembeni védekezés fő eszköze „egy alapvető, meghatározott színvonalú és folyamatos profit” biztosítása. E „meghatározott” profitszinten semmi esetre sem szabad nagyon alacsony profitot érteni. A fogyasztóval szembeni védekezés fő eszköze annak bizonyítása, hogy a vállalatok legfontosabb funkciója a fogyasztók igényeinek kielégítése. Ezt jól szolgálja a neoklasszikus közgazdaságtan a fogyasztó mindenhatóságának a feltételezésével. Hasonló szerepet tölt be a szakszervezeteknek és az állammak a vállalati ügyekbe való beavatkozását helytelenítő „közgazdasági” felfogás is.

„A technostruktúra elsődrendű megerősítő célja a vállalat növekedése. Ez a növekedés azután a tervezési rendszer fő céljává válik, s következképpen a társadalmi rendszerévé is, amelyben a nagyvállalat uralkodó helyzetben van.” (100. l.) Ez egyrészt erősíti a védelmi célt, hiszen minél nagyobb a vállalat, annál inkább képes fennmaradását biztosítani. Másrészt ez teszi lehetővé az anyagi elismerés növelését, valamint az előmenetelt. Mivel a profitok szerzésének helye a vállalat egyes egységei között pontosan nem állapítható meg, s felhasználásuk sem kapcsolódik a forráshelyhez, a technostruktúra számára a kézzelfogható eredmény a növekedés. Csak természetesen lehet ezután, hogy a gazdasági növekedést a társadalom legnagyobb eredményének tekintik.

A vállalat növekedése kisebb vállalatok bekebelezésével is történhet, ahogyan azt Marx is leírta. A cél azonban ez esetben nem a profit növelése, hanem „bürokratikus előny — növekvő presztízs és jövedelem a technostruktúra számára”. (106. l.) Ez a magyarázata annak is, hogy a vállalatok méretei — például a konglomerátumok esetében — gyakran messze túlnőnek a technikai szempontból optimálisnak tekinthető méreteken.

A szerző szerint két másik — bár az előbbiekhöz viszonyítva korántsem olyan fontos cél, mint az elfogadható profitszint és a növekedés — a technika önmagáért való fejlesztése és a profit évről évre történő növelése. E célok gyakran konfliktusban lehetnek egymással, és súlyuk vállalatonként is különbözhet. Alapvető jelentőségű, hogy egyetlen célból — a profitmaximalásból — már nem lehet kiindulni.

Ismerve a nagyvállalatok alapvető céljait, sokkal realisabb képet lehet kapni a legfontosabb gazdasági kategóriákról és összefüggésekről is. A „tervezési rendszerben” az árak szerepe erősen lecsökkent a neoklasszikus képlethez, illetve a korábbi gyakorlathoz viszonyítva. A fogyasztóhoz hasonlóan a nagyvállalatok ellenőrzik az államot, s részben a költségeket, valamint az árakat is. Ebből az is következik, hogy a fogyasztóknak, az államnak, és a piaci áraknak az erőforrások elosztásában nincs különösebb szerepük. Következésképpen az erőforrások olyan elosztása, amely a fogyasztók kielégülésének a maximumát biztosítaná, gyakorlatilag nem létezik.

A nagyvállalatok árpolitikáját is a védelmi és megerősítő célok határozzák meg. A beruházások nagysága, konvertálhatatlansága és hosszú átfutási ideje miatt elengedhetetlen bizonyos nagyságú profitot tartalmazó árak biztosítása. Az árak befolyásolása a nagyvállalatok részéről azért is szükségszerű, mert egyes esetekben nem képesek a bérek ellenőrzésére. E vállalatok mindenekelőtt olyan árakat állapítanak meg, amelyek biztosítják a minimális profitot. Ezután következik a megerősítő cél: olyan árak kialakítása, amelyek a legnagyobb növekedést teszik lehetővé — szem előtt tartva persze a piac felvevőképességét.

A technostruktúra céljai a nagyvállalatoknak a költségekkel kapcsolatos magatartását is meghatározzák. Mivel a költségnövekedést csak akkor képesek az árakban továbbhárítani, ha a költségek emelkedése általános — egész iparágakat vagy termelési területeket érintő, a nem bérjellegű költségeket, különösen az energiahordozókat, a nyersanyagokat és az anyagok költségeit, illetve árait is ellenőrizniük kell. E nyersanyagok nagyrészt a fejlődő országokból származnak. Ezzel magyarázhatók a nagyvállalatok imperialista törekvései is.

A költségek ellenőrzése szempontjából nagy szerepe van a vertikális integrációnak. Ahol ez egy vállalat keretében nem biztosítható, ott szerződéses rendszerben — a vállalkozók és alvállalkozók láncolatában — valósul meg. Például: az állam — mint vásárló — az árakat szavatolja, a nagyvállalat a fogyasztási

cikkek árát is ellenőrzi; az előre meghatározott árat így szállítóinak is szavatolnia tudja stb. Míután a minimális ár így biztosított, ebből is következik, hogy a technostruktúrák fő törekvése a növekedés lesz.

A szerződéses rendszer lehetővé teszi a gazdaságban a vertikális irányú koordinációt. Ez azonban nem valósul meg a különböző gazdasági területek között. A tervezési rendszer gyorsabban fejlődik, mint a piaci rendszerhez tartozó területek vagy mint az irányta megnyilvánuló tényleges szükségletek. A cserearányok a két rendszer között, valamint a piaci rendszert megtestesítő gyengén fejlett országok és a tervezési rendszer hatása alatt álló fejlett országok között egyenlőtlenek. Szó sincs a munkabérek vagy a jövedelmek kiegyenlítődéseről.

A nagyvállalatok a fogyasztókat is befolyásolni tudják: mind az egyéni fogyasztót, mind az államot. Az állami fogyasztás befolyásolása általában a kormánystruktúrák keresztül történik. E szervek és a vállalatok technostruktúrái egymástól függenek, egymáshoz kapcsolódnak, tehát az összekapcsolódó területek súlyának növelése közös érdek. Jó példa erre a haditermelés, az atom- vagy az úrkutatás stb. Az egyéni fogyasztó befolyásolását illetően persze a nagytermelők hatalma sem mindenható. Az állam által finanszírozott fogyasztás azonban erősen kihathat a magánfogyasztásra. Az útépités állami finanszírozása és a tömegközlekedés elhanyagolása nyilvánvalóan megfelel az autógyártók érdekeinek.

A technostruktúra céljainak megfelelően változott a technikai újítás fogalma is. Régebben a találmányok általában egyéni eredmények voltak, jelenleg a legtöbb területen a fejlesztés csak nagyobb szervezetek műve lehet. Régebben valamilyen meglévő szükséglet jobb kielégítését tették lehetővé, mostanában egyre inkább az a rendeltetésük, hogy új szükségleteket teremtsenek. A fogyasztási cikkek esetében ezt arra a még erős közhitre alapozva tudják megvalósítani, amely szerint az új egyben jobbat is jelent. Ami a hadiipart illeti, ott a legtermészetesebb, hogy a technikai fejlesztés a meglévőt elavulttá teszi, s ezzel közvetlenül új szükségleteket teremt.

„A tervezési rendszer — bürokratikus szimbiózisban az állammal — a társadalmi politikát saját igényeinek megfelelően határozza meg. Azt is megjelöli, hogy e politikát milyen emberek valósíthatják meg.” (163. l.) Még így sem mindenható azonban, hiszen céljai és érdekei egyre inkább szembe kerülnek a társadalomával. Ilyen konfliktusok miatt kudarcok is érhetik, mint például a vietnami háború esetében.

„A tervezési rendszer az államot igényeihez igazítja. Ami a nagyvállalatok védelmi és megerősítő céljait szolgálja, szilárd társadalmi politika lesz. De a tervezési rendszer felülemelkedik a nemzeti államon is, hogy létrehozzon egy nemzetközi tervezési közösséget.” (164. l.) A nagyvállalatok nem tűrhetik a nemzetközi piac bizonytalanságait sem. Ezért alakulnak ki a multinacionális vállalatok, amelyek a technostruktúrában a nemzetközi viszonyokhoz való alkalmazkodását tesztetik meg. Annak, hogy a legtöbb multinacionális vállalat amerikai, egy oka van: ott létesült a legtöbb óriásvállalat. Hasonló méretű európai nagyvállalatok (például a Philips, a Shell, az Unilever, a Nestle, a Volkswagen) hasonló jellegű nemzetközi tevékenységet folytatnak. Ami a nemzeti kultúrák „amerikanizálásától” való félelmét illeti, a szerző szerint itt nem specifikusan az amerikai, hanem az óriásvállalat hatásáról van szó. Hasonló a helyzet a nemzeti kormányok befolyását, tehát a nemzeti függetlenség Amerikától való féltését illetően is. A gyengén fejlett országok és a fejlett országok gazdasági kapcsolatainak az előbbieik szempontjából kedvezőtlen cserearányai is a tervezési és a piaci rendszer kapcsolatainak a jellegéből fakadnak.

4. A két rendszer

„A tervezési rendszer az állami beavatkozás hiánya esetén természeténél fogva bizonytalan. Olyan termelési visszaeséseknek és válságoknak van kitéve, amelyek nem önkigazító, hanem kumulatív jellegűek lehetnek. Hajlamos olyan inflációra, amely állandó és nem önmagát megszüntető jellegű. A tervezési rendszer termelési visszaeséseinek és inflációs folyamatainak a következményei azután átfolyanak a piacrendszerbe is.” (179. l.)

A szerző a tervezési rendszer által kiváltott bajok közül először a gazdasági visszaesések okait vizsgálja. Az alapvető okot abban látja, hogy a nagyvállala-

latok túlzottan nagy megtakarítása esetén nem ár- és bércsökkenés s ennek végső hatásaként foglalkoztatás- és kereslelnövekedés következik be (igaz, hogy ez a piacrendszerben sincs mindig így); ellenkezőleg, az árak és a bérek legfeljebb változatlanok maradnak, s emiatt a termelése és a foglalkoztatottság, tehát a kereslet is csökken. Arra pedig, hogy a megtakarításokat és a beruházásokat összehangolják, nincs semmiféle mechanizmus. A keynesi receptek — noha a második világháború után sikerrel alkalmazták őket — ma már azért kevésbé hatékonyak, mert a gazdaságot egységeseznek veszik, s mert nem számolnak azszal, hogy a nagyvállalatok saját céljaiknak megfelelően befolyásolják az állami gazdasági beavatkozást.

Az infláció már nehezebb probléma. A nagyvállalatoknak hatalmában áll a béremelések továbbhárítása, s ezért a sztrájkok megelőzése végett inkább teljesítik dolgozóik bérköveteléseit. Az állami beavatkozás — a hitelmegszorítások, a kiadások csökkentése, a kamatlábemelés stb. — természeténél fogva a piacrendszert érinti érzékenyen. Eredményes azonban nem lehet, hiszen az infláció oka a nagyvállalati ár- és béremelések kapcsolata. E kapcsolatokat ezek az intézkedések nem érintik. A legutóbbi évek eseményei azt mutatják, hogy az árak és a bérek közvetlen állami ellenőrzése elkerülhetetlen.

E részt a szerző azoknak az „aggodalmaknak” és problémáknak a felsorolásával zárja, amelyek ma a tőkés gazdaságot és társadalmat leginkább szorongatják:

— a termelési arányok ésszerűtlen volta; bizonyos termékek (például autók, kozmetikai cikkek) túlzott bősége, s ugyanakkor lakáshiány, rossz egészségügyi ellátottság és fejletlen tömegközlekedés;

— az állami kiadások helytelen elosztása (például hadikiadások, holdutazás);

— a jövedelemelosztás egyenlőtlensége — még a munka alapján szerzett jövedelmeknél is — a piacrendszerben foglalkoztatottak kárára;

— egyenlőtlenség a piac- és a tervezési rendszer között;

— a különféle foglalkozások és munkák díjazásának ésszerűtlen volta (például a nehéz, népszerűtlen munkát végzők és a munkájukat általában szerető vezető beosztásúak közötti óriási jövedelem-differenciák az előbbiekről rovására);

— a kétes értékű technikai fejlesztés (főként gyártmányfejlesztés);

— a környezet lerombolása;

— a nagyvállalatok arroganciája hatalmuk gyakorlásában;

— az iparágak egymás igényeivel nem számoló fejlesztése;

— az állandó inflációs tendencia;

— a nem szervezett dolgozók kiszolgáltatottsága és kizsákmányolása.

Galbraith úgy érzi, hogy ezeket a kérdéseket a neoklasszikus közgazdaságtan keretei között lehetetlen megválaszolni, a könyvben előadott új — a realitásokból kiinduló — szempontok viszont jól megvilágítják e problémákat.

5. Általános reformelmélet

A reformnak a diagnózisból kell kiindulnia. Ez természetes, mégis hangsúlyozni kell, mert az elmélet által eddig ajánlott gyógyszerek nem voltak képesek javulást hozni. A trösztellenes törvények, a részvénytulajdonosok, az ellenőrző szervezetek, a fogyasztói érdekcsoportok nem tudják e problémákat kiiktatni. A köztulajdonba vétel szocialista receptje sem kielégítő. „Minden szervezet kizárja a kívülről vagy a felülről jövő beavatkozást; s céljaik saját tagjai érdekeit szolgálják. Ez a szervezetek magatartása államosítás előtt; s ez lesz utána is” (219. l.) — véli Galbraith. A célok tekintetében eltérések is lehetnek, de nem valószínű, hogy az állami szervezetek érdekei jobban egybeesnek a társadalmi érdekekkel, mint a magánszervezeteké. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az államosítás bizonyos esetekben indokolt lehet.

Eredményes reformokat csak úgy lehet megvalósítani, ha kifejlődik az erre irányuló igény és megjelenik a köztudatban, s ha az államot emancipálják, kiszabadítják a tervezési rendszer fogságából. Ezután lehet lépéseket tenni a piacrendszer emancipációjára és a tervezési rendszer korlátozására, valamint a nemzetgazdaság tényleges irányítására. Galbraith szerint az általa javasolt reformok nem újak, az élet ezeket részben már kikényszerítette. Az újdonság a legtöbb esetben csak ezek elméleti indoklásában található.

A szerző részletesen foglalkozik a tervezési rendszer igényeihez igazított köztudatnak a megváltoztatásával, kiemeli a nők jelenlegi — a családban és a társadalomban betöltött — szerepe megváltoztatásának a szükségességét, ami egyben

a szolgáltató ágazatok nemzetgazdasági súlyának a növekedését is jelentené. Az állam emancipációját — amit kulcskérdésnek tekint — a köztudat megváltoztatásával és a törvényhozás bizonyos reformálásával, szerepének növelésével akarná elérni. A piacrendszer — véleménye szerint — oly módon kellene erősíteni, hogy e rendszer vállalataival szemben ne érvényesítsék a monopóliumellenes törvényeket; az árakat, valamint a termelést e szektorban közvetlenül a kormány szabályozza; továbbá a szakszervezetek fejlesztésével, a minimális bérek emelésével, az oktatási és kutatási-fejlesztési tevékenység állami támogatásával. Ugyancsak helyénvalónak tartaná, hogy a munkanélkülieknek a kormány a foglalkoztatottság esetén elérhetőnél nem sokkal kisebb jövedelmet garantáljon. A nagy szervezeteknél csökkenti kellene a személyes jövedelemkülönbségeket — még azon az áron is, hogy e jövedelmeket a kormány szabályozza.

Az ideológiával átszőtt szocialista program Galbraith szerint a fejlett tőkésországokban elvesztette vonzerejét, mert a) a nagyvállalatoknál dolgozó szervezett munkásokat nem zsákmányolják ki, b) a tapasztalatok szerint az állami és kormánysszervek bürokráciája semmivel sem különb, mint a magánszervezeteké. Elkerülhetetlenül szükséges azonban egy újfajta szocializmus: „Az új szocializmussal szemben nincs elfogadható alternatíva; elkerülni csak súlyos kényelmetlenség, jelentős szociális zűrzavar és esetenként az egészségre és jólétre mért hatalmas csapások árán lehetne. Az új szocializmus nem ideológiai; a körülmények kényszerítik ki.” (277. l.)

A lakásépítést, az egészségügyi ellátást és a tömegközlekedést, mint olyan társadalmilag fontos területeket, amelyek nem kerültek át a tervezési rendszerbe, de nem képesek megfelelően fejlődni a piacrendszerben sem, köztulajdon alapján kell megszervezni. Erre az első lépések az Egyesült Államokban is megtörténtek. E vonatkozó tett lépések azonban nem kielégítőek.

A múltban a köztulajdont ott fogadták el, ahol ezt például a honvédelem vagy a költségek fogyasztóra jutó áthárításának lehetetlensége (például útépités, köztisztaság) szükségessé tette. Néhány olyan közszolgáltatásnál is megvalósították, ahol elkerülhetetlen a monopólium kialakulása.

A már említettek mellett — ma már — a piacrendszer szinte valamennyi területén indokoltnak látszik az állami beavatkozás. A művészetek, a mezőgazdaság, a kiskereskedelem állami támogatása és szabályozása is szükséges.

A hadiipar területén a magán- és az állami technokrácia szövetsége — egymás kölcsönös erősítése révén — nagyobb problémát jelent, mint a kormány által ellenőrzött állami bürokrácia. Ezért a hadiipart is államosítani kell. Egyébként e vállalatok jelenleg is túlnyomórészt állami tőkével működnek. A köztulajdonba vételt Galbraith megvétel formájában képzeli el.

A továbbiakban részletes programot találunk arra, hogyan kell a környezetet védeni, miként kell biztosítani a törvényhozás szerepének növelésével az állami kiadások megfelelő elosztását, a költségvetési kiadások súlyának növelését, a piachoz tapadó általános pénzügyi és gazdaságpolitikai eszközök szerepének csökkentését, és végül, hogy be kell vezetni az ár- és bérszabályozást a tervezési rendszernél. Művének végén Galbraith kifejti, hogy szükségszerű a nemzetgazdaságok tervezése, sőt a világgazdaság tervezése is. Hiszen a jelenlegi nemzetközi pénzügyi és gazdasági problémák a nemzetközi méretű tervezés hiányából fakadnak.

6. Kritikai megjegyzések

Galbraith „Közgazdaságtan és a társadalmi cél” című könyvének a szerző gondolatmenetét követő ismertetése egyaránt tükrözi a könyv szerkezeti felépítésének jó és vitatható vonásait. A kifejtés módja indokolhatja ugyan, az olvasót azonban türelmetlenné teszi az egyes kérdéseknek a különböző fejezetekben ismétlődő tárgyalása. Ily módon viszont a könyv egyes részei önállóan is megérthetők. Stílusa könnyed, nem hiányoznak a szellemes megjegyzések és fordulatok sem.

E formai észrevételeknél sokkal fontosabbak azonban a tartalmi kérdések. E könyvében Galbraith — reagálva a való világ tényeire — az Egyesült Államok szinte minden lényeges gazdasági problémájával foglalkozik. A gazdasági gyakorlatot összeveti a polgári közgazdasági elméletekkel. Igyekszik leírni a gazdasági és társadalmi változások lényegét, s a megváltozott viszonyoknak megfelelően továbbfejlesztetni az elméletet is. E törekvését sok szempontból eredményesnek mondhatjuk. Emellett azonban számos helyen súlyos tévedéseket találhatunk a gazdasági és társadalmi valóság elemzésében, valamint elméleti fejtegetéseiben is.

Nézzük először azokat a kérdéseket, amelyekről kialakított véleményét természetesen tartjuk (minthogy a marxista politikai gazdaságtan által már leírt és bizonyított dolgokról van szó), illetve reálisnak és jónak találjuk.

A közgazdaságtan pártos jellege számunkra ismert és elfogadott tény. Az is jól ismert viszont, hogy a polgári közgazdaságtan művelői szeretnek a pártatlanság pózában tetszelegni. Nos, e könyvében Galbraith nagyon szemléletesen és meggyőzően bizonyítja, hogy a polgári közgazdaságtan egyes tételei máig is közvetlenül szolgálgják a tőkés, s különösen a nagy részvénytársaságok érdekeit. Ezt teszik a piac (a fogyasztó) mindenhatóságának a feltételezésével, a nagy monopóliumok szerepének csökkenésével, a szakszervezetek szerepéről és az állam gazdasági beavatkozásáról vallott felfogással, a közfelfogásnak, a társadalmi megítélésnek a tudatos formálásával stb.

Galbraith hangsúlyozza a keynesi felfogásnak azt a jellegzetességét, hogy a gazdaság problémáit — elsősorban a termelés visszaeséseit és a munkanélküliség túrhetetlenül magas fokát — a kereslet, a piac befolyásolásával akarja kiküszöbölni. Bírálja ezt a felfogást azért is, mert a gazdaság egészét — a nem azonos súlycsoportba tartozó, különböző erejű vállalatokat — egy kalap alá veszi, s e felfogás hívei nem számolnak azzal, hogy a gyakorlatban a legnagyobb vállalatok az állam gazdasági tevékenységét saját céljaiknak megfelelően befolyásolják. Nem említi viszont a keynesi felfogás azon hibáját, hogy bizonyos vonatkozásokban még a tőkés és a dolgozók között sem tesz különbséget.

Galbraith lényegében a dolgok velejére tapint, amikor a fejlett tőkésországok gazdaságának a vizsgálatánál a monopolista nagyvállalatokat állítja a középpontba. Így juthat el olyan megalapozott következtetésekre, amelyet a marxista elmélet már régóta levont. Például arra, hogy ezek a nagy monopóliumok céljaik megvalósításában az államot is felhasználják, hogy a kormány és a törvényhozás legfontosabb szervei és bizottságai szinte személyi és szervezeti uniót alkotnak a legnagyobb monopóliumok vezető gárdájával és szervezeteivel. A kisártermelők és a kisebb tőkés vállalkozások viszont lényegében a monopóliumoknak kiszolgáltató helyzetben vannak. Ebből szükségszerűen következik a monopóliumok és monopóliumokon kívül álló vállalatok közötti nem egyenértékű csere, azaz a kistermelők kizsákmányolása és a monopóliumoknak a kisebb tőkés vállalkozásokénál nagyobb profitártaja.

Ugyancsak a monopóliumok befolyása alapján lehet levezetni a fejlett tőkésországok gazdaságának aránytalan fejlődését néhány nagyon fontos területen (például a lakásépítésben, az egészségügyi ellátásban, a tömegközlekedésben, a kultúrában, a művészetben s ezzel egy időben más — néha értelmetlen, sőt a pusztítást szolgáló — ágak termelésének túlhajszolt fejlesztésében).

Észreveszi, hogy az imperializmus közvetlenül a nagy monopóliumoknak abból a törekvéséből fakad, hogy biztosítsák maguknak a nyereségforrásokat, s hogy a fejlett és a fejlődő országok közötti nem egyenértékű csere fő oka a monopóliumok létezése. Eljut ahhoz a gondolathoz is, hogy a multinacionális vállalatok kialakulása összefügg a nagy monopóliumokkal azzal a törekvésével, hogy a piacok, a költségek, a fogyasztók és az állam ellenőrzését, befolyásolását nemzetközi szinten valósítsák meg, s e „planetáris” méretekben folyó tevékenységüket hangolják össze.

Reformjavaslatai tanúsága szerint Galbraith a gyakorlat kényszerére és kifejlett elméleti tételeire hivatkozva elkerülhetetlennek tartja a „piacrendszerben” rokedt s ezért elégtelenül fejlődő, társadalmilag nagyon fontos gazdasági ágak (a lakásépítés, az egészségügy és a tömegközlekedés) köztulajdon alapján való megszervezését. Úgy látja, hogy azon területeknek a társadalom érdekeit keresztező túl gyors fejlődését, ahol a magántársaságok és az állami szervezetek szimbiózisa a legkifejlettebb (mint például a hadiipar), szintén csak a köztulajdonba vétellel fékezhetik meg. Galbraith a „piacrendszer” majd minden területén állami beavatkozást sürget a gazdaság e szegmentumának erősítése végett. Ár- és bérelőrzést javasol a tervezési rendszerre vonatkozóan, a nagy jövedelemkülönbségek megszüntetése és az infláció megfékezése céljából.

E javaslatai egyrészt azt mutatják, hogy szembe tud nézni a valóság tényeivel, másrészt a szociális problémák iránti fogékonyságát tükrözik. Ez megnyilvánul abban is, hogy az osztálytársadalmi érdekeket bizonyos esetekben szeretné a magántőkés érdekek elé helyezni.

Galbraith számára azonban a nagy — és véleményem szerint egyáltalán nem, vagy csak részben megválaszolt — kérdések a *miért* és a *hogyan!* Valahányszor

ilyen természetű kérdésekre próbál válaszolni, belőle is előbújik a *pártos* közgazdász: végső soron ő is a tőkésék érdekeinek megfelelő, a kizsákmányolás fennmaradását elősegíteni hivatott magyarázatokat, elméleti indokolást keres.

Láttuk, hogy Galbraith a gazdaság és a társadalom változásainak középpontjába a nagy részvénytársaságokat helyezi. Ezek kifejlődése vezetett el a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződéséhez, az állam gazdasági beavatkozásának az elkerülhetetlenségéhez, a gazdaság különféle részeinek egyenlőtlen fejlődéséhez, s most további változtatásokat tesz szükségessé stb. A *miért*-re azonban — vélelmem szerint — Galbraith csak részben tud helyesen válaszolni. Válasza alapján azért elhibázott, mert túl nagy szerepet tulajdonít a nagy szervezetekben kialakuló, az általa technostruktúráknak nevezett szakembergárda és vezetőréteg személyes motivációinak. Fontos premisszája, hogy az ilyen nagy szervezetek irányítása és ellenőrzése a tulajdonosok kezéből szükségszerűen a technostruktúrához kerül át. Ennélfogva e nagy szervezetek — elsősorban részvénytársaságok — céljait a technostruktúra érdekeiből, motivációiból kiindulva lehet csak megmagyarázni. Következésképpen alapvető céljuk nem a profitmaximálás (legfeljebb csak valamilyen „kielégítő” profitszint biztosítása), hanem inkább a vállalat növekedése. Más célok — a technika önmagáért való fejlesztésének igénye vagy a profitszint évről évre történő növelése — már kisebb jelentőségűek.

Kétségtelen, hogy Galbraith érvelésének vannak elfogadható részei. Általában minél nagyobb egy vállalat, annál inkább képes ellenőrizni a piacot és a költségeket, befolyásolni a fogyasztókat és az államot. Ez a nagy monopóliumok természetes törekvése. *De szükséges-e ennek megértetése végett kitalálni a „tőkésék nélküli” tőkés részvénytársaságokat?* Egyáltalán nem. Ha Galbraith állításával ellentétben mégsem a technostruktúra, hanem továbbra is a tulajdonosok irányítanak a nagy részvénytársaságokat, vajon a jelenlegiektől eltérő céljaik lennének? Nem, hiszen az adott árakat és költségeket előre kellene biztosítaniok, s ehhez egyaránt befolyásolniok kellene a fogyasztót és az államot, s ezt annál inkább megtehetnék, minél nagyobbak.

Mi teszi azonban lehetővé számukra a kielégítő ütemű növekedést? Végső soron és alapján a szerzett profit. Ahhoz, hogy új részvényeseket, kötvényeseket nyerjenek, a vállalatoknak elfogadható profitot kell kimutatniuk. Ahhoz, hogy más vállalatokat magukhoz csatoljanak, általában azoknál is szükséges a megfelelő jövedelmezőség. Profit nélkül vagy alacsony profitszint mellett az egész növekedésnek kevés értelme lenne, sőt, a kedvezőtlen profitabilitás közvetlenül is sértené a technostruktúra érdekeit, hiszen fokozná a tulajdonosok beavatkozási kísérleteit.

Mindez cáfolni látszik Galbraith gondolatait. Azt is tekintetbe kell vennünk azonban, hogy mindeddig mi is csak elfogadható profitról, s nem profitmaximálásról beszélünk! Ez igaz. A kisvállalkozó számára adottak az árak, adott a kapacitás, mindig lehetséges új munkások felvétele vagy alkalmazottak elbocsátása. Természetes tehát, hogy minden pillanatban profitjának maximalására törekszik, s számára ebből a szempontból nincs különbség a rövid és a hosszú időszak között. Kínálata a piacon elenyésző, az elérhető legmagasabb ár tehát nem szab gátat a termelés növelésének.

Más a helyzet a monopóliumokkal, amelyek a piac túlnyomó részét látják el árukkal és ellenőrzik az árakat. Itt a túl magas árak és a rövid távon biztosított maximális profit a piacon az iparág súlyát, következőképpen a hosszabb távon biztosítható profit és növekedés maximalását veszélyeztetheti. A profitot, s vele együtt a növekedést, hosszabb időszakra kell biztosítani. Persze egyáltalán nem lenne egyszerű megmondani, hogy mit tekintünk rövid és hosszú időszaknak. Ez az idők folyamán változik és területenként is eltér. Valószínű azonban, hogy a minimális idő, amivel a nagyvállalatoknak számolniuk kell, nem lehet rövidebb nem konvertálható kapacitásaik várható elavulási idejénél.

Avégett, hogy minél nagyobb profitot és növekedést lehessen elérni, a nagy részvénytársaság természetesen igyekszik befolyásolni a fogyasztókat és felhasználni az államot. Ez akkor is így van, ha nem a technostruktúra, hanem a tulajdonosok ellenőrzik és irányítják a korporációt!

Természetesen e helyütt nem lehet eldönteni azt a vitát, amely arról a kérdésről folyik, hogy átvette-e a technostruktúra a tulajdonosoktól a nagy részvénytársaságok ellenőrzését. Úgy gondolom azonban, nem áll távol a valóságtól, ha elfogadjuk: az irányítás és az ellenőrzés végső alanyainak kilététől függetlenül a nagy szervezetek bizonyos tagjainak a csoportjai (amelyeket Galbraith technostruk-

túrának nevez) viszonylag önálló tényezők a szervezeteken belül, és a társadalomban is sajátos, megkülönböztetett szerepet játszanak. Ebből következően olyan sajátos érdekeik lehetnek, amelyek hatással vannak a szervezetek működésére, céljaira és a nemzetgazdaság, sőt a nemzetközi gazdasági kapcsolatok alakulására is. Az ilyen motivációk, érdekek valóban kiválthatnak a vállalatok bizonyos részein belül a profitszempontokat figyelmen kívül hagyó növekedési, tartalékolási törekvéseket, elhamarkodott bekebelezéseket, s a gazdasági növekedésnek olyan területen való erőltetését, amelyen éppen az adott technostruktúra funkcionál stb.

Végeredményben azonban ezek a hatások a legtöbb esetben csak erősítik azokat az alapjában a tőkés monopóliumok természetéből következő érdekeket és célokat, amelyekről Galbraith olyan részletesen ír. Amennyire azonban nem lenne helyes teljesen figyelmen kívül hagyni a technostruktúrát, éppen annyira képtelenség e jelenségek végső és meghatározó okaként, mozgatójaként értékelni azt.

Galbraith szembetűnő „pártossággal” nyúl egy másik problémához. Gyakran beszél kizsákmányolásról, önkizsákmányolásról, de talán csak azért, hogy bizonyíthassa: a nagy monopóliumok munkásait nem zsákmányolják ki. Ebből az a következtetés adódik, hogy az Egyesült Államok munkásosztályának e legjobban szervezett része nem forradalmi. Mire alapozza a szerző ezt az állítását? A „piacrendszer” kisárutermelői és kisvállalkozói az önkizsákmányolás következtében azonos teljesítményért kisebb jövedelmet érnek el, mint a tervezési rendszerben tevékenykedő hasonló képzettségű egyének. Emiatt a kisvállalkozók alkalmazottainak is kevesebbet fizetnek. Tegyük fel például, hogy a kisüzemek alkalmazottai a „tervezési rendszerben” elérhető bér felét kapják. Ez szükségyszerűen következik a két rendszer közötti egyenlőtlen cserearányokból. Egyben azt is jelenti, hogy a „tervezési rendszer” munkásait nem zsákmányolják ki.

Nos, tekintsünk el attól a számos nehézséget támasztó ténytől, hogy a „piaci” és „tervezési” rendszer egy-egy nemzetgazdaság más és más területein épült ki, ily módon statisztikailag igen nehezen bizonyítható az azonos teljesítmény azonos vagy eltérő értékelése. Ebből következik, hogy meglehetősen bonyolult feladat lenne a nem egyenértékű csere gyakorlati mértékének a meghatározása. Tegyük fel tehát, hogy azonos teljesítmény mindkét rendszerben azonos értéket hoz létre. Egy munkás 1,5 egységnyi új értéket termel, s mindegyik rendszerben egy munkás dolgozik. Az összes új érték tehát 3 egység. Ez a gyakorlatban mégis úgy jelenik meg az árakban, mintha a „piacszektor” munkása 1 egység, a „tervezési szektor” munkása pedig 2 egység új értéket állított volna elő. Ha az egyes rendszerekben a kizsákmányolás fokát a realizált (ténylegesen elsajátított) értéktöbblet és a ténylegesen kifizetett munkabér aránya alapján számítjuk és 100 százaléknak vesszük, akkor a munkabér a „piaci” szektorban 0,5; a „tervezési” szektorban pedig 1 egység lesz. Ha viszont a létrehozott új érték alapján számolunk, (mindegyik munkás 1,5 egység új értéket hozott létre), akkor a „piaci” rendszerben a kizsákmányolás rátája $1/0,5=200$; a „tervezési” rendszerben pedig $0,5/1=50$ százalékos. A „tervezési” rendszerben dolgozó munkát a cserearányoknak az értékarányoktól való ilyen valószínűtlenül nagy eltérése esetén is kizsákmányolják, legfeljebb kisebb mértékben, mint a piacszektorban dolgozót. (Még kell jegyezni persze hogy — a Marxra és Leninre való többszöri hivatkozás ellenére — a könyv alapján az a benyomás támad, hogy Galbraith — enyhén szólva — még Marx értéktöbblet-elméletét sem ismeri.) A munkásosztály bizonyos rétegeinek nem forradalmi jellegét, „beilleszkedését” semmiképpen sem lehet a kizsákmányolás hiányával magyarázni.

A tervezési és piacrendszerre való felosztás, a két rendszer megítélése egyébként is erősen vitatható. Véleményünk szerint Galbraith helytelenül, félrevezetően osztja „tervezési” és „piaci” rendszerre (szektorra) a modern tőkés gazdaságot. Csak azt tekinti piaci szektornak, ahol a piac nagyjából úgy működik, ahogyan azt polgári apologétái elméletileg elképzelik. Egy ilyen „elméleti” piacon szabad verseny uralkodik, a vállalatok nem befolyásolhatják vételi és eladási árakat, sem a fogyasztókat. Érvényesül tehát a szabad fogyasztói választás és az erőforrások ennek megfelelő racionális elosztása. Mivel manapság az óriásvállalatok szektorában ez nincsen így (persze másutt sem volt és van így), mivel ezek a vállalatok terveket készítenek, ellenőrzik az árakat, befolyásolják a fogyasztókat és a kormányt — Galbraithnak ez már elegendő ahhoz, hogy e szektort nem piaci, hanem „tervezési” rendszernek minősítse. Persze először is attól, hogy a piac főszereplőivé a modern tőkés gazdaság legfontosabb területein az óriásvállalatok lettek, a piac és a verseny természete ugyan megváltozott, de nem szűnt meg piac és verseny

lenni. Galbraith ugyan hajlamos elhallgatni, mégis könnyen bizonyítható tény, hogy az óriásvállalatok a piacokon éles konkurrenciaharcban állnak egymással és néha a kívül álló kisebb vállalatokkal is. Nincs tehát két egymástól elszigetelt „rendszer” és a rendszerek közötti kapcsolatnak nem egyetlen formája a kisebb vállalatok vazallusként való csatlakozása a nagyokhoz. A monopolista verseny (a maga különböző formáival, területeivel és céljaival) is verseny, s a többi között éppen ezért erősen korlátozott az egyes vállalatok „ellenőrző” hatalma az árak és a fogyasztók fölött. (Mindez nincs ellentétben azzal, hogy a tőke növekvő mértékben manipulálja a fogyasztók szükségleteit a maga értékesítési szükségleteinek rendelve alá azokat.)

Ugyancsak felmerül a kérdés, miféle „tervezési” rendszer az, amiről maga Galbraith is megállapítja, hogy az egyes iparágak egymás igényeivel nem számolva fejlődnek, a megtakarítások és a beruházások összehangolására nincs megfelelő mechanizmus, s ez az úgynevezett tervezési szektor fokozódó mértékben hajlamos termelési visszaesésekre, válságokra. Valójában nem úgy áll a dolog, hogy valamilyen a termékeket árukként termelő gazdasági rendszerben (esetleg annak egy szektorában) *vagy* piac működik, *vagy* tervezés, hanem úgy — és ezt nem látja vagy nem akarja látni Galbraith —, hogy a kapitalizmusban (a termelőeszközök tőkés magántulajdona miatt) a piaci mechanizmus működése nem iktatható ki, de nem is vethető alá a tervszerűségnek (tehát a monopóliumok szektora nem „tervezési” rendszer). A szocializmusban viszont szükségessé és lehetségessé válik a népgazdasági tervszerűségnek alárendelt piac működése (és ettől ez még nem „piaci” rendszer).

A szocializmusról szólván ide kívánczik néhány megjegyzés Galbraith sajátos szocializmusképéről. A szerző önmagával is ellentmondásba keveredik, amikor azzal érvel az „ideológiai szocializmus” ellen, hogy a nagy monopóliumok és a köztulajdonban levő vállalatok és állami intézmények bürokráciájának érdekei, céljai és ennél fogva magatartása lényegében hasonlóak. Hiszen éppen ő az, aki a társadalom érdekeivel szemben álló monopolista tevékenység korlátozása céljából például a hadiipar köztulajdonba vételét javasolja. Ha nem látna lényeges különbséget a magán- és az állami bürokrácia között, vajon mi értelme lenne az államosítást szorgalmazó galbraithi felhívásoknak?

Galbraith a tervezési rendszerben egy sor bizonytalanságot lát. Hajlamos ez a rendszer a termelési visszaesésekre, a különféle gazdasági területek aránytalan fejlesztésére, s emellett még az inflációra is. S míg az állami beavatkozással mind ez ideig viszonylag tartós növekedést értek el, el tudták terelni a figyelmet az aránytalan fejlesztés gyökereiről és következményeiről, gyakorlatilag képtelenek voltak gúzsba kötni az áremelkedés rossz szellemét. A magyarázat Galbraith szerint egyszerű: A technostruktúra, hogy biztosítsa alapvető céljának, a növekedésnek a zavartalanágát, igyekszik elkerülni a jelentősebb sztrájkokat, s evégett elfogadja a szakszervezetek béremelési törekvéseit. A béremeléseket azután az árak emelése révén szinte azonnal továbbhárítják a fogyasztókra. Egyébként az a tény, hogy az árakat emelhetik, s mégis csak a béremelések után nyúlnak ehhez az eszközhöz, Galbraith szerint súlyos bizonyíték amellett, hogy e társaságok valóban nem törekszenek a profit maximálására.

A valóságban persze a nagy monopóliumok nem csupán az eredményes bérharcok után folyamodnak áremeléshez. A bér- és áremelések sorozatában nem ilyen egyszerű az ok-okozat összefüggése. Másrészt az érvelés meg is fordítható. Igenis, a monopóliumok célja a minél nagyobb profit megszerzése, s minthogy a béremelések következtében ez nem biztosítható már a régi árakon, magasabb árakat alakítanak ki.

Mindezzel természetesen nem akarom azt állítani, hogy elméletileg lehetetlen az indokolatlanul gyors béremelkedések által előidézett áremelkedés. Azt azonban állítom, hogy az áremelkedést a jelenlegi fejlett tőkésországokban egyáltalán nem csupán a béremelkedések váltják ki. Valós ok lehet a monopolista áremelés, a gazdaság nem megfelelő szabályozása, a nemzetközi pénzt teremtő országok különérdekei stb.

A Galbraith által adott magyarázat azonban kétségtelenül jobban megfelel a nagy monopóliumok érdekeinek. Ki vitathatná el azt a jogukat, hogy biztosítsanak egy minimálisan szükséges — ennél azonban nem nagyobb — profitszintet?

Végül nézzük meg, hogyan kívánja a könyv szerzője megvalósítani az általa javasolt reformokat, amelyek egyébként nem lennének jelentéktelenek!

Galbraith szerint mindenekelőtt a köztudatot kellene megváltoztatni, majd ennek segítségével — és bizonyos változtatásokkal a törvényhozó szervek belső szervezeti felépítésében, munkájában — megnövelni a törvényhozásnak mint a társadalom érdekeit képviselő intézménynek a hatalmát. E változtatások az elnök számára is biztosíthatnák a saját végrehajtó apparátusától való nagyobb függetlenséget. Ezzel mintegy emancipálnák az államot, amely azután a közösség érdekében megvalósítaná az általa javasolt — és egyébként is szükségszerű — reformokat.

Naivnak látszik ez a felfogás. De vajon nem éppen a tőke valós érdekeiből kiindulva, azok további érvényesítésének, a kapitalizmus élete meghosszabbításának egyetlen lehetséges útjaként írja le mindezt? S ha így van, nem lehetetlen, hogy az idő múlásával reformjavaslatai nagyrészt megvalósulhatnak. S ahol az állam továbbra is a tőkések érdekeinek megfelelő politikát és gazdaságpolitikát valósít meg, hogyan lehetne ott szocializmus?

Zelkó Lajos

Hajtó Aurél—Terplán Kornél: A dinamikus termelésirányítás modulrendszere

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974. 267 1.

A szerzők könyvük bevezetőjében olyan termelésirányítási rendszert ajánlanak az iparvállalatoknak, amelynek megvalósítása révén a gyorsuló gazdasági fejlődés támasztotta követelményeknek eleget tehetnek a termelés és a vállalat egyéb tevékenységei közötti összhang megteremtésével. Ilyen termelésirányítási rendszer a modulrendszerrel kialakított dinamikus termelésirányítás. Ennek leglényegesebb tulajdonsága, hogy olyan modulelemekből épül fel, amelyek lehetővé teszik a fokozatos szervezést, a korszerű számítástechnikai és a manuális megoldások alternatív alkalmazását mindaddig, amíg a gazdasági lehetőségek, a vállalatvezetés szemlélete és a gyakorlati megvalósításban érdekelt dolgozók képzettsége olyan fokra emelkedik, hogy gazdaságosan megvalósítható a vállalat tervezéséhez, vezetéséhez, fejlesztéséhez, koordinálásához és ellenőrzéséhez szükséges információk számítógépen történő előállítás, továbbítása, felhasználása.

Az 1. fejezetben a szerzők az automatizált vállalati információfeldolgozás integrált rendszerével foglalkoznak, részletesen kifejtve a rendszer célját, felépítését, működését, a döntések különböző típusait. Szemléletesen mutatják be a vállalati komplex rendszer egy lehetséges dekompozícióján keresztül azokat a probléma-típusokat, amelyek többé-kevésbé elkülöníthetők, s ezáltal „külön” kezelhetők. A termelésirányítás részrendszerével — amely a vállalati tevékenység központi része — külön alfejezet foglalkozik, amelyet jól egészít ki a termelésirányítás modulrendszerére ajánlott külföldi koncepciók ismertetése. A külföldi irodalomból vett példákat és a szocialista tervgazdálkodás keretei között működő vállalat sajátosságait összehasonlítva a szerzők megfogalmazzák a termelésirányításra azt a modulrendszert, „... amely a legmodernebb típusú nyugati számítógépgyártók által készített programsomagokra épül, valamint kielégíti a szocialista tervgazdálkodás kritériumait.” (72. l.)

A 2. fejezet rendszerelméleti oldalról közelíti meg a kitzúzott feladatot, a könyv egészéhez viszonyítva kevésbé szerencsésen. Az elméleti megközelítés megtöri, elvonttá teszi azoknak a problémáknak a kifejtését, amelyeket az első fejezet (és általában a többi fejezet is) a gyakorlati szakember számára világosan fogalmaz.

A szocialista vállalat viszonyai között hatékonyan működő, szintetizált termelésirányítási rendszer céljait és működését — a terminológiai problémák tisztázása után — a harmadik fejezetben fogalmazzák meg a szerzők, meghatározva azt a két részrendszert (adatkezelő és tervező-vezérlő), amelynek megszervezése és működtetése a termelésirányítási rendszer alapja.

A 4. fejezetben a szerzők foglalkoznak az adatbázis kialakításával, az adatkezelő részrendszer és a tervező-vezérlő részrendszer kapcsolatával, ugyanis az adatközlő „... részrendszer célja a tervező-vezérlő részrendszer aktuális adatokkal való ellátása a tervezés és vezérlés minden fázisában”. (100. l.) Minden egyes rész- és alrendszer, modulcsoport működési elve az input adatokból előre meghatározott kritériumok szerinti adattárak felépítése és tárolása, karbantartása és feldolgozása; így annak a vállalatnak, amelyik számítógépes tervezési és irányítási rendszereket kíván alkalmazni, elsősorban erre kell tekintettel lennie.

A könyv 4. és 5. fejezetében a rendszer működési elvének megfelelően foglal-

koznak a szerzők az adatbázis kialakításával és a gyártás előkészítésének, valamint végrehajtásának alrendszereivel. Nagy figyelmet szentelnek a kódszámrendszerek kialakításának és a különböző adatkezelő (darabjegyzék, munkahelyek adatai, műveleti tervekkel kezelő) alrendszereknek. A gyártás előkészítésének és végrehajtásának alrendszereire (termelési feladat meghatározása, feltételek meghatározása, határidő megszabása, gazdálkodási, bizonylatkészítési, végrehajtási, ellenőrzési, zavar-elhárítási és visszajelző alrendszer) és az ezek egymás közötti, továbbá az adatkezelő rendszerrel, illetve ennek alrendszereivel alkotott összefüggéseire egy rövid ismertetés nem térhet ki részletesebben.

E két fejezet az itt tárgyalt problémák megértése és a vállalati sajátosságok figyelembevételével történő alkalmazás elősegítése szempontjából — különösen hasznos segítséget nyújt minden vállalatnak az integrált irányítási rendszer kidolgozásához. Így a gondolatgazdag anyagot, a blokkdiagram mélységű ábrázolást szervezési szakemberek közvetlenül hasznosíthatják a vállalati és intézeti szervezési feladataik megoldásában. A szemléletmód elsajátításával, a rendszerekben, összefüggésekben gondolkodással elkerülhető az a mai, általános gyakorlat, hogy az ügyvitel egyes területeinek gépesítése tulajdonképpen a kézi adatfeldolgozás kis- és középgépre vitelét jelenti, sokszor megmerevítve azt a rendszert, amelynek éppen jól szervezett és rugalmas volta biztosíthatná a további fejlődést.

A termelésirányítási rendszert akkor lehet a gyakorlatban eredményesen megvalósítani „... ha annak feltételeit a vállalat megteremti és maga is alkalmazkodik a rendszer fogadásához” (184. l.). A 6. fejezet fő mondanivalója a vezető állású dolgozókhoz szól, akik dönthetnek arról, hogy a termelésirányítás milyen módozatát választják. A dinamikus termelésirányítás modulrendszere hosszú előkészítő munkát igényel, amelynek alapja az adatbázis kialakítása és karbantartása. A munka fontosabb szakaszai: a szervezési alapelvek kidolgozása, az egyes szervezeti egységek hatáskörének, feladatainak tanulmányozása, majd a feladatok és megoldások módjának folyamattábrákban és leírásokban való rögzítése.

Különösen fontos, hogy a leírásokban rögzített adatok tartalmilag helyesek legyenek — ezt belső szervezői munkával lehet elérni. A cél az, hogy a különféle egységek az adatokat a szervezeti sémában rögzített módon és tartalommal, a megfelelő időben továbbítsák. A dinamikus termelésirányítás modulrendszerének a bizonylati fegyelem megszilárdítása az alapja. A teljes vállalati folyamat minden változtatása „... maga után vonja a szemléletmód, az emberi magatartások és kapcsolatok megváltoztatását”. (184. l.).

A dinamikus termelésirányítás különösen nagy minőségi változás a vállalat életében, ezért a fokozatosság a bevezetésében, az elfogadás (a vállalat felső vezetése részéről) és az elfogadtatás (a dolgozók meggyőzése) nagy feladatokat ró a vállalati kollektívákra. A szerzők bemutatják a rendszer bevezetésének egy lehetséges megoldását. (198—199 l.)

A könyv 7. fejezete a gyártási folyamat zavarainak optimális kezelésével foglalkozik. E fejezetben az elméleti és a gyakorlati problémák ötvöződnek. A bonyolult matematikai képletek, amelyek használata feltételezi az integrált adatfeldolgozás meglétét, keverednek a gyakorlatban közvetlenül is alkalmazható, elemzésre alkalmas mutatókkal.

A 8. fejezet célja — a szerzők szerint —, hogy segítséget adjon a vállalatok szervezési apparátusainak a rendszertervezésben, illetve az előre kidolgozott, modulszerűen felépített rendszerek vállalati alkalmazásában. E fejezet legértékesebb része az a tesztlista, amelyet a szerzők a már megvalósított darabjegyzék-kezeléssel, a műszaki tervek kezelésével, a készletgazdálkodással és az operatív programozással kapcsolatban készítettek. A feltett kérdésekre adandó válaszok a rendszer bevezetése előtt is érdekesek lehetnek.

A szerzők könyvükről azt írják, hogy a termelésirányítás dinamikus modulrendszerének megvalósítása távolabbi feladat, és a „... legmodernebb típusú nyugati számítógépgyártók által készített programcsomagokra épül”.

Sajnálatos, hogy hiányzik a könyvből egy olyan lehetőség elméleti elemzése, amely a napjainkban megvalósuló hazai számítógépprogram szempontjából elemezné az általuk javasolt rendszer bevezetésének lehetőségeit, a programcsomagok kidolgozásának hazai módzatait. A szerzők gondolkodásmódjának átvétele és eredményeinek alkalmazása azonban így is közelebb hozhatja a termelésirányítás dinamikus modulrendszerének bevezetését, ezért a könyv feltétlenül ajánlható a vállalati és intézeti szervezési szakembereknek, vezetőknek.

Papp Endre

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

24 сс. нр

novok kuz,
dmoz fett, sot
dlojch

Иштван Хусар

О некоторых уроках трех десятилетий

Статья представляет собой текст доклада, прочитанного автором на торжественной сессии Института экономических наук им. Карла Маркса по случаю 30-о годовщины освобождения Венгрии. В докладе дается обзор периода, предшествовавшего социалистическому развитию в Венгрии, а также важнейшего опыта накопленного по ходу послевоенного преобразования страны, а затем строительства социализма.

Петер Эрдш

Об аналогии между издержками обращения и налогами

Автор выявляет, что цифровой пример, иллюстрирующий в третьем томе «Капитала» роль торгового капитала, не закончен. Сам он на двухсекторных схемах воспроизводства представляет вероятное воздействие чистых издержек обращения на цены и прибыль. Он констатирует, что наличие торгового капитала повышает цены и увеличивает прибавочную стоимость, а также ее норму. Вследствие этого издержки обращения покрываются за счет прибавочной стоимости, но не прибыли. Затем на поучительном примере автор объясняет, что воздействие налогов на цены, прибавочную стоимость и прибыль не иное, чем и случае издержек обращения. Заключение: любой налог действует в направлении повышения цен; расходы бюджета покрываются за счет прибавочной стоимости, но не прибыли; посредством налога с прибыли остающаяся после налогообложения прибыль не только не конфискуется, но даже не сокращается.

Жужа Ферге

Общественная политика, социальная политика и типы централизованного перераспределения

Автор считает, что при социалистических условиях общественная политика является такой системой принципов и мер, цель которой заключается в формировании социалистических общественных отношений, в том числе систем отношений сфер производства, распределения и потребления, а также отношений сознания. Она подчеркивает, что такое определение общественной политики не означает того, чтобы было лишним — как в принципиальном, так и практическом аспекте — заниматься и в отдельности частными областями общественного бытия; распределением, потреблением или же здравоохранением, образованием и т. п., — однако следует избегать чрезмерной независимости политик, осуществляемых в этих областях.

Трагуемую таким образом общественную политику и экономическую политику автор считает равнозначными, взаимозависимыми, подчиненными друг другу и в настоящее время — пока еще относительно автономными. Основная задача общественной и экономической политики состоит в установлении принципов: эти принципы рождаются в результате сотрудничества между повседневной жизнью, наукой, идеологией и политикой, как правило, облекая форму в документах, утверждаемых на высшем уровне партии и правительства, воздействующих в свою очередь на дальнейшую практику. Таким образом нет — и, наверное, в этом и нет необходимости — такого учреждения, организации, ведомства, которое было бы исключительным хозяином в той или иной области разработки принципов. Принципы, однако, должны проникать в конкретные системы принятия решений и мер общественной политики и экономической политики, начиная с комплексных общественно-экономических планов до учреждений отдельных частных областей, их работников, разрабатывающих и осуществляющих политику в этих частных областях. Какие проблемы и помехи возникают из недостатков в выполнении этого требования на практике, автор освещает на примере т. н. льгот и дотаций социальной политики.

По ходу этого автор прежде всего указывает на различное содержание категорий общественной и социальной политики. В то время, как первая из них — в вышеизложенном толковании — представляет собой по существу социалистическую категорию, вторая является продуктом прежнего исторического периода. Ее первоначальная функция состояла в том, чтобы противоречия капитализма, грозящие взрывом, оставались в пределах выносимости; она всегда воздерживалась от вмешательства в производственные отношения, концентрируя свою деятельность на определенных области разделения и тщательно сохраняя покровительственный и добродетельный характер. Автор выявляет, что отечественное толкование социальной политики еще и сегодня многое сохранило из этих черт. Она выступает за необходимость правильно трактуемой социальной политики. К ее сфере, по мнению автора, должен относиться определенный тип общественного разделения — перераспределения в толковании Кароя Полони, то есть это означало бы централизованное привлечение части производимых благ и их распределение независимо от логики экономической эффективности, прибыльности, товарных отношений, рыночного обмена. Специфические черты этому централизованному перераспределению придают способ производства, производственные и общественные отношения. В статье автор подробно останавливается на специфических чертах, характерных для социалистических отношений, и их проявления на практике.

В дальнейшем автор на основе статистических данных пытается ответить на вопрос, какие эффекты перераспределения наблюдаются у сегодняшних форм денежных и натуральных общественных дотаций, на основе этого указывая основные типы натуральных дотаций.

Из анализа вытекает, что в результате денежных общественных дотаций, как общее разделение доходов, так и различия в доходах между отдельными общественными слоями становятся более равномерными; в то же время эффект перераспределения натуральных дотаций не столь категоричен, и их воздействие только частично отвечает намерениям, представляющим социалистические общественные (коллективные) интересы. Однако, подчеркивает автор, из этого не следует, что натуральные дотации следует постепенно ликвидировать или заменить их денежными.

Автор в заключение утверждает: представленная система централизованного перераспределения является важным элементом социалистического общественного строя. Если она действует правильно, то на долгую перспективу она может способствовать приближению к общим целям общественной политики, на близкую перспективу — служить средством для быстрого разрешения ряда более или менее серьезных проблем. В обоих аспектах важно, чтобы это перераспределение функционировало на как можно более принципиальных основах и как можно более эффективно.

Тамаш Бауэр

Противоречивость в положении предприятий в венгерском экономическом механизме

Автор анализирует опыт венгерской хозяйственной реформы, исходя из результатов эмпирических исследований их особенности системы управления. Автор приходит к выводу, что наблюдается своеобразная двойственность, противоречивость в положении предприятий: если с точки зрения формальной заинтересованности, всеобщего финансового регулирования положение предприятий характеризуется упреждением системы разбивки плана, заинтересованностью в прибыли и единообразной системой регулирования, то, с другой стороны, в неформальном механизме принятия хозяйственных решений по-видимому в основном сохранилась прямая зависимость между государственным аппаратом и предприятиями, являющимися частями всеохватывающей отраслевой-областной иерархии управления народным хозяйством; во многих случаях продолжает преобладать персональный характер зависимости между вышестоящими и подчиненными звеньями этой иерархии. Соответственно формальному положению предприятий, их заинтересованности в прибыли микроэкономические явления должны совпадать с намерениями централизованной экономической политики только в совокупности, в основных направлениях, а не в каждом отдельном случае, и поэтому органы управления должны допускать отклонение отдельных явлений от желательной основной тенденции. На практике, однако, осуществляется прямое увязывание централизованных всеобщих и отдельных конкретных хозяйственных решений, не допуская таких отклонений.

В венгерской системе управления народным хозяйством возникли определенные «формы движения» для преодоления этой двойственности. Одним из таких методов является система финансовых льгот и исключений. Другим путем решения является воздействие через некоторые политические и общественные органы, через печать, всеобщие «указания», кампании и т. д., когда от предприятий требуют, чтобы они в своей деятельности соблюдали действительный или мнимый общественный интерес часто в ущерб рентабельности, в ущерб собственной хозяйственной выгоде.

Автор указывает и на разнообразие в положении предприятий. Оно зависит от величины, профиля, географического расположения предприятий и т. д. Если относительно крупных предприятий или общегосударственных объединений взаимоотношения между предприятиями и центральными органами управления во многом напоминают старую систему, то на малых и средних предприятиях некоторых отраслей промышленности существенно возросла самостоятельность и ответственность предприятий.

Все-таки часть таких предприятий включается в центральные программы развития, они, стараются включить свою продукцию в межгосударственные соглашения, хотя при этом и ограничивается самостоятельность предприятия. Расширяются, однако, возможности получения финансовых льгот и индивидуального государственного вмешательства в их пользу.

Тибор Киш

Международное сотрудничество в области планирования в рамках СЭВ

Автор анализирует развитие интеграции в рамках СЭВ. В своей статье он подразделяет период интеграции социалистических хозяйств на четыре этапа. При этом он представляет свои соображения относительно наших перспектив, открывающихся на четвертом этапе на основе Комплексной Программы. Признавая результаты бывших в свое время полезными координации планов народного хозяйства, внешнеторговых и прочих двусторонних балансовых методов, он утверждает, что нам следует продвигаться вперед в направлении многосторонних товарно-денежных отношений.

В то же время в своей статье автор рассматривает настоящее и будущее как диалектическое единое целое, выступая сторонником международных рыночных механизмов, регулируемых плановым хозяйством. Он указывает, что следует стремиться к сочетанию двусторонних и многосторонних отношений, так как, по его мнению, двусторонние связи в определенных случаях оказывались более благоприятными.

Четвертый этап, по мнению автора, развертывается в стратегически интегрированной модели. На пути к этому — указывает он в статье — неизбежно критиковать имеющееся. Автор многосторонне выполняет и эту задачу.

Иштван Чиллаг

К теории «разделенных» производственных отношений

В своей статье автор в полемической форме старается внести вклад в разработку марксовского понятия собственности. Поэтому статья подразделяется на две части: во-первых, на критику концепции Калмана Сабо о производственных отношениях и строящегося на ней толкования собственности и во-вторых, на представление собственных соображений автора о понятии собственности.

По мнению автора, внутреннее содержание марксовского понятия собственности, чреватое динамичными, диалектическими противоречиями, не может быть описано на основе концепции Калмана Сабо, подразделяющей производственные отношения на их две стороны. Автор считает, что самый большой недостаток критикуемой трактовки состоит в том, что в результате разделения производственных отношений исчезает внутреннее противоречие производства — противоречие между производительными силами и производственными отношениями. Разделение производственных отношений ведет к формальному описанию внутреннего противоречия производства. По мнению автора, критикуемая концепция является результатом неточной научной постановки вопроса. Он считает, что в производстве, как и в других явлениях движущей силой процессов являются противоречия. Именно поэтому акцентироваться должны вопросы, направленные на внутренние взаимозависимости процессов, на определение их содержания, в первую очередь, вопрос «каким образом», то есть следует изучать, под воздействием каких внутренних противоречий, каким образом строится внутренняя структура производственного процесса, в результате чего можно познать «конкретную тотальность» данного производственного процесса. На основе такой постановки вопроса автор в своей статье — по следам Ференца Такеи — толкует противоречие между производительными силами и производственными отношениями как противоречие между формой и содержанием.

Автор старается связать содержание процесса усвоения с понятием собственности. В отличие от Сабо он считает, что категории собственности присущи самостоятельные смысл и содержание, заключающиеся в возможности тотального усвоения собственником его общественных отношений. Поэтому, по его мнению, важнейшей характерной чертой собственности как понятия является восприятие, усвоение обобщения, причем субъектом этого процесса может стать только тот, кто господствует над производственными

условиями. Автор не согласен с утверждениями, согласно которым монополия — одна из характеристик понятия собственности, так как, по его мнению, она характерна только для частной собственности. Ибо в общественных формациях, в которых господствует частная собственность обобществление представляет собой лишь узкую тотальность, в отличие от социализма, при котором обобществление является процессом развертывания неограниченной тотальности. Именно поэтому автор считает, что содержание понятия собственности при социализме состоит в тотальном усвоении и воспроизводстве обобществления всем обществом.

Эржебет Вист

**Профессиональная мобильность рабочей силы
(Опыт изучения профессий токарей, литейщиков и электромехаников)**

Очерк делает выводы на основе продолжительной исследовательской работы об отношении структуры рабочего места с структурой рабочей силы в случае профессий, указанных в заглавии, и относительно ожидаемого изменения этих отношений в предстоящие 5—10 лет, а также о факторах и средствах регулирования профессиональной мобильности.

Так как эти три профессии имеют различные особенности, их можно считать представителями различных профессиональных групп — имеющиеся проблемы, связанные с рабочей силой и изучение этих проблем позволяет формулировать обобщенные выводы.

На основе данных о мобильности, направления технического прогресса, а также интервью, сделанных в ходе исследования, автор устанавливает, что ни относительно профессии литейщиков, ни токарей не ожидается приближения к равновесию, то есть смягчения сегодняшнего недостатка этих специалистов, а даже надо рассчитывать на ухудшение положения. Что касается профессии электромехаников (где теперь наблюдается излишек рабочей силы), составление прогноза ожидаемых проблем обеспечения рабочей силы является сложным, так как технический прогресс, влияющий на эту профессию, является многосторонним. Из-за вышесказанного вытекает необходимость расширения исследования в этой области.

Все это требует направления сегодняшнего стихийного процесса профессиональной мобильности в planned мерное русло.

SUMMARY OF THE ARTICLES

W. O. C.

István Huszár:

Some lessons of three decades

The article is the text of a lecture held by the author at the commemorative scientific session of the Karl Marx University of Economics on the occasion of the 30th anniversary of the Liberation of Hungary. The lecture surveys the antecedents of socialist development in Hungary, the post-war reconstruction of the country, and then the most important experiences gained in the course of building up socialism.

Péter Erdős:

On the analogy between the costs of turnover and taxes

The author shows that the quantified example illustrating the role of commercial capital in the third volume of "The Capital" is unfinished. With the aid of two-sector reproduction schemes constructed by himself he presents the likely effect of pure turnover costs on the development of prices and profit. It is established that the existence of commercial capital raises the prices and augments the surplus value as well as its rate. It follows, that although the costs of turnover are covered from surplus value, this is not done at the expense of profits. Then, with the aid of a parable, the author explains that the effect of taxes on prices, surplus value and profits is the same as that of turnover costs. The final conclusions: every tax has a price-raising effect; the budgetary expenses are covered from surplus value but not at the expense of profits; not only that the profits of the capitalist class cannot be confiscated in the long run by means of taxes levied on profits, they cannot be even impaired.

Zsuzsa Ferge:

Societal policy, social policy and the types of centralized redistribution

The authoress considers societal policy under socialist conditions to be a system of principles and actions aimed at the formation of socialist relations of society, including the system-relations of production, distribution and utilization and also the consciousness relations. She emphasizes that this delimitation of societal policy does not render it superfluous that the individual partial fields of social existence should be dealt with separately—from both theoretical and practical aspects—such as distribution, consumption, or the health service, education etc.—but an exaggerated independence of policies pursued in these fields should be avoided.

Societal policy conceived in this sense and economic policy are considered by the authoress to be of equal rank, interrelated and mutually sub- (and super-) ordinated to each

other, and, for the time being, both as relatively autonomic. The basic task of societal and economic policies is to lay down principles. These principles are born from the cooperation of everyday practice, science, ideology and politics and they are usually embodied in high-level party and government documents which again react on further practice. Thus there is not—and probably not needed—any institution, organization or authority that would be exclusively responsible in some field for working out the principles. The principles must permeate the concrete system of decisions and actions in societal and economic policy beginning with the complex socio-economic plans down to the institutions working in the individual partial fields, to those working out and implementing the partial policies. The disturbances and problems deriving from the deficiencies in the practical assertion of this requirement are illustrated by the authoress with the example of the so-called social policy benefits.

First the different contents of societal policy and social policy are pointed out. While the former is—in the above-outlined sense—an essentially socialist category, the latter is a product of an earlier historical era. Its original function was to keep the contradictions of capitalism which menaced with explosion between tolerable limits; it always refrained from interference with the production relations—concentrating its activity to definite fields of distribution—and protected its paternalistic and charity character. It is proved by the authoress that the Hungarian interpretation of social policy has still much retained from these features. She takes a stand for the necessity of a correctly interpreted social policy. Its competency should include a definite type of social distribution, the redistribution as interpreted by Károly Polányi, that is, it would mean the centralized procurement and such distribution of a part of the goods produced which does not follow the logic of efficiency, profits, commodity relations or market exchange. The special features of this centralized redistribution are given by the prevailing mode of production, by the relations of production and society. The study discusses in detail the special features characteristic of the socialist relations and their actual practical assertion.

The authoress then proceeds to find an answer with the aid of statistical data to the question what redistributive relations can be shown with the present forms of monetary benefits and those in kind; on this basis the main types of allocations in kind are reviewed.

The analysis proves that the monetary benefits make both the whole of income distribution and the income differences between social strata more levelled; but the redistributive effect of allocations in kind is not unequivocal—the effect of the latter only partially corresponds to the intentions representing the socialist social (public) interest. But—as is emphasized—it does not follow that the benefits in kind should be suppressed or replaced by money benefits.

Finally the authoress establishes that the outlined system of centralized redistribution is an important element in the socialist social system. Its efficient operation may help in the long run to approach the objectives of general societal policy, while in the short run it is a tool for quickly solving several more or less grave problems. It is desirable from both aspects that this redistribution should operate on the basis of sounder principles than at present and also more efficiently.

Tamás Bauer:

The contradictory position of the firm in the economic control system in Hungary

Starting from the results of empirical investigations into the behaviour of enterprise managers, the author analyses the experience of the economic reform in Hungary. He sums up the basic features of the economic system and the main trends in the activity of enterprise managers, determined by these features. The author concludes, that the firm under the circumstances of the NEM is in a dual, contradictory position.

On the one hand, as far as the formal incentive and sanction system and the overall financial regulation is concerned, the position of the firm may be characterized by the abandonment of the breaking down of plan indicators, by profit motivation and uniform regulation. On the other hand, direct dependence between the central authorities and enterprises seems to be preserved in the actual (informal) decision making patterns; economic units still constitute parts of a comprehensive organizational hierarchy. The personal character of the relations between different levels of this hierarchy continues to prevail in many cases.

The formal position of the firm, the profit motivation, etc., implies that only the aggregate result of individual economic events must coincide with the aims of central economic policy, and not each event; and that central authorities, therefore, should tolerate individual deviations from the desired main trends. In reality, individual economic decisions at the level of the firm are often derived directly from centrally made global decisions, preventing any such deviations.

Specific "forms of motion" have developed in the NEM for surmounting this contradiction. Selective financial policies (subsidies, differential taxes, etc.) are an important but insufficient solution; overall "guidelines", campaigns, hidden commands and pressure, exercised by several political and social authorities, or by the press, etc., are widely used as well. In such cases the firm is required to act according to apparent or real social interest, regardless of its own profitability, its material benefits.

The author points out the great variety in the positions of enterprises. The position of each enterprise depends on its size, profile, etc. While in the case of big enterprises or nationwide trusts the actual relations between the firm and the central authorities resemble those under the old system, the autonomy and responsibility of small and medium-size enterprises in several branches of industry has significantly increased.

Some of these enterprises involve themselves in central development programmes, and try to get their production included in inter-state agreements. Although their autonomy is limited as a result, the possibilities of gaining subsidies, exemptions from taxation etc., will, however, increase.

Tibor Kiss:

International cooperation in planning within the CMEA

The author analyses the development of the CMEA integration. The study divides the integration of the socialist countries into four periods. Regarding the fourth period, it explains the long-term ideas derived from the Comprehensive Program. Although the author appreciates the results of plan coordination, foreign trade and other bilateral balance-method useful in their time, he states that we must proceed towards the commodity and monetary relations of multilateralism.

At the same time, the study handles the present and the future in dialectical unity: he advocates an international market mechanism regulated by planned economy. The study establishes that efforts must be made at a coexistence of bilateralism and multilateralism, since, as he writes, in certain cases bilateral relations may prove to be more advantageous.

The fourth stage is conceived of as a strategically integrated model. On the road leading to it is indispensable to exercise criticism on the existing model. The study also performs this task in a many-sided manner.

István Csillag:

On the theory of "divided" relations of production

The purpose of the article is to contribute to the elaboration of the Marxist notion of ownership, in a polemic form. The article is thus divided into two major parts: 1) Critique of the concept of production relations of Kálmán Szabó and of the ownership concept based on it, and 2) the author's own contribution to the notion of ownership.

In the author's opinion the internal contents of the Marxian notion of ownership, full of dialectical contradictions, cannot be described on the basis of the concept of K. Szabó, who divides the relations of production into their two sides. According to the article, the greatest deficiency of the criticized concept is that, as a result of dividing the relations of production, the contradiction between the forces of production and the relations of production—the greatest internal contradiction of production—is getting resolved. Division of the relations of production leads to a formal description of the internal contradiction of production. As the author sees it, the criticized concept is the result of an inaccurate formulation of the scientific problem. In his opinion, the motive power of the processes are the contradictions in production as well as in other fields. Therefore, it is the questions aimed at the internal relations of processes, the mapping of their contents that must be emphasized, first of all the question "how", that is, it must be examined how, under the effect of what internal contradictions the internal structure of the production process is constructed—and this will result in getting acquainted with the "concrete totality" of the given production process. Having thus formulated the problem, the article discusses the contradiction between the forces of production and the relations of production, after Ferenc Tökei, as contradiction between contents and form.

The article makes effort to link the contents of the appropriation process with the notion of ownership. As against Szabó, it attributes independent meaning and contents to the category of ownership, and denotes it as the total appropriation possibility of the owner's social relations.

Therefore, the main conceptual characteristics of ownership are the reproduction of the social character, while only the master of the conditions of production can be the subject of this process. The author does not agree with the standpoint which makes monopoly a conceptual mark of ownership, since he considers this to be a characteristic only of private property. Namely, in the social formations in which private property is predominating, the social character is a narrow totality, now in socialism the totality of the social character becomes reality. This process gives the content of the socialist property, which develops on the base of production.

Erzsébet Viszt:

Occupational mobility of labour

(Lessons from investigating the turner, foundryman and electro-mechanic trades)

Relying on a longer research the study draws some conclusions about the expected development of the relation between the work-place and the labour structure over the next five-ten years in the three trades indicated in the title, as well as about the factors releasing and the tools influencing mobility between jobs.

Since the three trades investigated can be also conceived as representatives of groups struggling with different problems in respect of labour supply, the surveys also provide an opportunity to formulate more general conclusions.

On the basis of the mobility data, the trends of technical progress and the interviews made during the research, the authoress arrives at the conclusion that an easing of the labour shortage in the trades of foundrymen and turners cannot be expected, rather a growing disequilibrium must be reckoned with. As regards electro-mechanics,—where there is a surplus today—it is much more complicated to forecast possible manpower problems; further, more extensive research is needed to obtain meaningful results.

All that demand that the today still spontaneous process of labour mobility between trades should be made more purposeful.

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ

1975. évi 3. sz.

- Volodarszkij, L.*: Eredmények és perspektívák
Szokolov, T.: A mezőgazdaság fejlődésének szilárd alapja
Jemeljanov, A.: A párt agrárpolitikája és strukturális eltolódások a mezőgazdaságon belül
Morozov, P.—Jeszaulov, P.: Az állattenyésztés fejlődése az Orosz Föderatív Szocialista Köztársaság nem feketeföldi övezetében
Finkelstejn, A.: A fészített tervekre való ösztönzés módszerei
Zubkov, A.: A KGST-országok termelési integrációja
Naido, Ju.—Sztimanovszkij, Sz.: A KGST-országok részvétele a világ licenckereskedelmében
Kodacszenko, A.: A fejlődő országok gazdasági együttműködése
Szergejev, A.: A társadalmi termelés társadalmi-gazdasági hatékonysága
Lejkina, K.—Szmisljajeva, L.: A szocialista társadalmi termelés hatékonyságának emelése
Bezrukov, V.—Schovcov, V.: A tervszámítások és a vezetés automatizált rendszerének szerepe a tervezés tökéletesítésében
Glagoljeva, G.: A kísérleti termelés gazdagságátana
Szonin, M.: Sz. G. Sztrumilin (halálának évfordulójára)
Juskov, V.: Gazdasági mechanizmus a kolhozok jövedelemnövekedési feltételeinek kiegyensúlyozására (a Mari ASZSZK kolhozainak példáján)
Pivenstejn, Ju.: A geológiai kutatómunkák gazdasági jellege

Weltwirtschaftliches Archiv

1975. évi 1. sz.

- Claassen, E. M.*: A fizetésiméreg-elmélet monetáris megközelítése
Steinherr, A.: Egy nyitott gazdaság gazdaságpolitikája alternatív valutaárfolyamok esetén: hatékonyság és stabilitás rövid és hosszú távon
Wilford, W. T.—Poe, M. H.: A beralakulás meghatározóinak vizsgálata hét iparra vonatkozóan 1965-től 1970-ig (az USA-ban)
Finger, J. M.: A termékciklus-elmélet új szempontból
Pournarakis, E.: A rejtett munkanélküliség koncepciója körüli vita és a tőkehiány-modell
Brada, J. C.—Wipf, L. J.: Kelet-európai országok nyugati piacokra irányuló exportja
Bryson, Ph. J.: Szocialista külgazdaság. Egy kelet-európai kereskedelmi, decentralizációs és növekedési modell

wirtschafts wissenschaft

1975. évi 3. sz.

- Leissing, R.—Lindner, E.*: A vezetéstudomány és a vezetés, a tervezés és az ösztönzés tökéletesítése
Pieplow, R.: A KGST-tagországok optimális népgazdasági komplexuma kialakításának kritériuma a szocialista gazdasági integráció feltételei mellett
Gerstenberger, H.—Köhler, O.: Az önálló elszámolás továbbfejlesztése a szocialista gazdasági integráció feltételei mellett
Buchbach, J.—Engels, H.—Grabowski, R.: A reáljövedelem mérlege és tökéletesítésének problémái
Kolloch, K.: A különleges lehívási jog mint kísérlet egy új nemzetközi állammonopolista szabályozási eszközre a kapitalista valuta-rendszer fenntartása érdekében
Meissner, H.: A polgári politikai gazdaságtan „növekedési dilemmája”
Donnert, H. J.—Kutzer, W.: Áru- és szolgáltatás mint intenzíválási tényező
Stahl, R.—Weiss, R.: A Tervezés és Önálló Elszámolás Tökéletesítésének Kérdéseivel Foglalkozó Tudományos Tanács, valamint a Szocialista Gazdasági Integráció Kérdéseivel Foglalkozó Tudományos Tanács közös ülése
Heydt, M.—Zurawski, Ch.: A tudományos-műszaki haladás hatékonysága, valamint az ember és a technika kapcsolatának alakulása a szocialista társadalomban
Kamp, K.: A belkereskedelmek hozzájárulása a fejlett szocialista társadalom megvalósításához

POLITICKÁ EKONOMIE

1975. évi 3. sz.

- Jenicek, V.*: A mezőgazdaság komplex funkciója fejlett szocialista társadalomban
Schmidt, W.: Az élelmezés időszere problémái
Izák, V.: Az érték és az ár elméleti problémái egyszerű statikus ágazati kapcsolati modellekben
Bárta, V.—Janáček, K.: Az ökonometriai módszerek alkalmazásának válogatott problémái a lakossági fogyasztás prognosztizálásánál a CSSZSZK-ban
Sykora, J.: A szociális-gazdasági koncepció helye és szerepe a polgári elosztási elméletek jelenlegi válságában
 A mezőgazdasági közgazdasági kutatás szférái

Jaks, J.: A mai állammonopolista infláció-ellenes politika
Rumler, M.: Stefan Heretik professzor 70 éves
Hábová, V.: Nemzetközileg az ember és a technika kapcsolatáról
Stouracová, J.: A szocialista külgazdasági kapcsolatok hatékonysága

Планово стопанство

1975. évi 2. sz.

Vidinszki, L.: Az ellentervek teljesítése — a dolgozó kollektívák elsőrendű feladata.
Kamenarszka, M.: A garanciaidő és az árak kapcsolata a termékek korszerűsítésével
Petrov, G.: A vám mint a külkereskedelmi árucserre szabályozásának és mérlegelésének eszköze a szocializmusban
Mutafcsieb, L.: Üzemanyagtakarékosság — a társadalmi munkatermelékenység növelésének fontos tényezője a gépkocsiszállításban
Zaharjev, G.: A területi tervezés tökéletességének néhány problémája
Lozanov, K.: A KGST-tagállamok nemzetközi vállalatokban és egyesületekben való részvételének gazdasági hatékonyságával kapcsolatos módszertani kérdések
Dimitrov, D. I.—Blazsev, T.: Az anyag- és pótalkatrész-készletek centralizált irányítása az elektroenergetikában

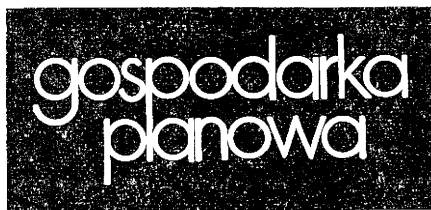
economia y desarrollo

1975. évi 27. sz.

Castro, Fidel: Szemben a megosztás imperialista stratégiájával: még határozottabb egységet
Castro, Fidel: A kapitalizmus ma a válság óráját éli
Dorticos, Osvaldo: Optimalizáljuk az 1975. évi cukornádatást
W. Saenz, Tirso—García Capote, Emilio: A politikatudomány néhány alapelve
Harnecker, Martha: Chile — a donacionálizálás
Fernandez Caballero, Emilio: Kádereképzés
Gonzalez, Fernando: Népeség és fejlődés — általános megfontolások
Bogomolov, Oleg: Nemzetközi integráció a tervezés segítségével és a piac erejével
Maicas, Zoila Gonzalez: Az Európai Gazdasági Közösség, III. rész
Carlos Andres Perez, Venezuela elnökének üzenete. Címzett: az USA kormánya
 A külkereskedelem fejlődése és tendenciái Latin-Amerikában
 A gazdasági integráció: lehetősége a különböző politikai-társadalmi rendszerek számára

1975. évi 28. sz.

Dorticos, Osvaldo: A műszaki szemlélet és készség létrehozása
Kohlmeij, Günther: Nemzetközi és területközi kereskedelem: tendenciák és strukturák
Romeo, Carlos: Az érték- és ármelet fejlődéséről
 Területi Tervezési Minisztérium munkaközösség: Kuba gazdasági régióinak egy megközelítése
Ghishiani, Dzhermen: A társadalmi terelés igazgatásának tökéletesítése
Diaz Llorca, Carlos: Értekezés az információról és a COBOL
Herrera, Hermes: A Nemzetközi Közgazdász Társaság IV. kongresszusa (IEA)
Maicas, Zoila Gonzalez: Az Európai Gazdasági Közösség, IV. rész
 A CAME XXV. évi nemzetközi konferenciája: a kubai előterjesztés

1975. évi 2. sz.

Pekala, J.: Krakkó és a krakkói városi komplexum fejlődési perspektívái
Szwedowski, S.: A műszaki haladás társadalmi-gazdasági hatékonyságának aggregált értékelési mutatói
Bialon, L.—Kaczmarek, Z.: A kutatóintézmények tevékenységének néhány értékelési problémája
Kulczycki, M.: Vám a külkereskedelem közötti irányítási rendszerben
Dabkowski, Z.: Új gazdasági-pénzügyi rendszer az élelmiszeriparban. (Tapasztalatok és első következtetések.)
Pałowicz, W.: A káderek képzettsége a mezőgazdaságban perspektivikus közelítésben
Jastrzebski, S.: Az üdültetés fő problémái a környezetvédelmi politikában
Kosk, L.: A lakásalap Lengyelországban
Bramski, S.—Filipek, A.—Kaliszta, I.—Zarás K.: Irányítási rendszerek tervezése
Bialikowa, J.: Az infrastruktúra fejlődése nemzetközi összehasonlítás tükrében

PLÁNOVANÉ HOSPODÁŘSTVÍ

1975. évi 3. sz.

Hamerník, E.: Gazdálkodjunk jól a munkaidővel
Dusek, Z.: A cukoripar problémái a CSSZSZK-ban
Crkva, F.: A mezőgazdasági üzemek gazdálkodásának új feltételei
Poláček, M.: A szocialista integráció további elmélyítése az idegenforgalomban

Zemlicka, J.: A tőkés piac árai az utóbbi években

Jech, O.: A társadalmi fogyasztás fejlődése
Jandová, V.: A műszaki-gazdasági dolgozók növekedéséről és tervezéséről a Cseh Szocialista Köztársaságban

Brandejsky, J.: A határmenti területek fejlesztése

Lérová, I.: Javaslat az improduktív szféra beruházási programjának optimalizálására
Liebschová, M.—Proft, G.: A szocialista gazdasági integráció — irányítása, tervezése és gazdasági ösztönzése

A KGST-országok növekvő jelentősége a világ gazdaságában

Hummel, H.: Megjegyzések a transzferábilis rubel szerepéről

Kolegajev, R.: Az új technika összehasonlító hatékonyságának számítása

Gvozdarjev, I.: Javítsuk a cement minőségét és használjuk fel hatékonyabban az építkezéseknél

Nyepomilujev, V.: A munkabérek területenkénti szabályozása és néhány kérdés a munkabérszabályozás tökéletesítésével kapcsolatban

Goleuszova, T.—Hmara, N.: A nyereség-növekmény tényezőnkénti számítása

Sztyeklova, A.—Goldman, A.—Vasziljenko, N.: A normatív beralaptervezési módszer alkalmazása

Koluzanov, K.: A területi kenyérgabonamérleg számításainak automatizálása

A Komplex Üzemanyag- és Energetikai Problémákkal Foglalkozó Intézet

Vajsz, T.: Társadalmi-gazdasági politika a KGST-tagországokban és Jugoszláviában

Ozornov, A.: Szemináriumi tanácskozás. Részvevői: a Szovjetunió népgazdaságtervezési főiskoláinak tanszékvezetői

1975. évi 2. sz.

Gyorsított ütemben kell fejlesztenünk országunk üzemanyag- és energetikai bázisát

Melnyikov, N.—Seleszt, V.: A Szovjetunió üzemanyag- és energetikai komplexuma

Bokszerman, Ju.: Az üzemanyagszállítás hatékonysága fokozásának útjai

Vigdorcsik, A.—Kononov, Ju.—Makarov, A.—Hazanov, M.: A Szovjetunió üzemanyag- és energetikai komplexuma hosszú távú fejlesztésének optimalizálási módszerei

Bogorad, D.: A kuznyecki szénmedence termelőrédek komplex fejlesztése

Loginov, Sz.—Ljubovnij, V.: Az Oroszországi Föderáció kis- és középvárosainak problémái

Motorin, I.: Integrációs folyamatok hosszú távú tervezésének módszertani problémái

Jurcsenyko, A.: A szekunder erőforrások ésszerű kihasználása — időszerű népgazdasági feladat

Volkov, A.: A pénzügyi erőforrások perspektivikus tervezésének problémái

Poljanszki, V.: Segéd munkák tervezése és szervezése

Cibuljevskij, V.: Az általános ráfordítások megoszlása a népgazdasági komplexum komponensei között; a tervezés szakaszában

Ivancsenko, V.: Önálló elszámolás a termelésirányítás gazdasági ösztönzőinek rendszerében

Szlobodnyik, V.: A próbagyártás szervezése és tervezése

1975. évi 3. sz.

A kilencedik öt éves terv döntő évét — rohammunkával!

Rogovszki, N.: A lakosság és a munkaerőforrások néhány problémája

Komin, A.: Az árképzés tökéletesítésének kérdései

Smelev, D.: A Szovjetunió népgazdaságának dinamikus fejlődése

Kosztakov, V.: Tökéletesíteni kell a munkaerőforrások tervmértékét

Danyilov, L.—Kohova, A.: Munkások szabadbáttételének ösztönzése a vállalatoknál

Csiszova, L.: Az ország körzeti munkaerővel való ellátottságának elemzési módszerei

Iljencsenko, M.: A műszaki-gazdasági mutatók módszertana a gépgyártásban

Pogrebinszkaja, V.: Az ütemek problémája a tervezés kezdeti időszakában

Kononov, N.: Az állami statisztika automatizált rendszerének és a tervszámítás automatizált rendszerének kölcsönhatása

Nyikolajev, V.: A munkatermelékenység elemzésének és tervezésének korrelációs módszerei fakitermelésnél

Szavosztjanov, V.: Import gépek és berendezések értékelése

Prosztyakov, I.: A gazdasági növekedés ütemei és mutatói

Kamajev, V.: A gazdasági növekedés ismérve és mutatói

Dorovszkih, A.—Matevoszov, E.: A szocialista újratermelés fejlődésének fő vonásai

Minajev, N.: Az új technika gazdasági hatékonyságának új meghatározási módja

Gorlin, M.—Jampolszki, A.: A Szovjetunió tőzeforrásainak fő kihasználási irányai

Nyikityin, Ju.: Másodlagos anyagforrások

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Budapest V., Münnich F. u. 18. III. emelet — Telefon: 313-975, 318-326

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010

Terjedelem: 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1975. április 22.

75.0515 — Kossuth Nyomda, Budapest

Felélős vezető: Monori István vezérigazgató

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010, postacím: 1363 Budapest, Postafiók 24. — Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488; az AKADÉMIAI KÖNYVES-

BOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612, postacím: 1368 Budapest, Postafiók 236. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknel, a Posta

hírlapüzletben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalvánnyal, valamint átutalással a PKHI 215-96162

pénzforgalmi jelzőszámára. — Előfizetési díj egy évre 132 forint.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A tartalomból

7-8

HAGELMAYER ISTVÁN:

A külső infláció és a cserearányromlás belső hatásai

TARDOS MÁRTON:

Vállalati önállóság és központi irányítás

PETŐ MÁRTON:

A beruházások műszaki hatékonyságának értékelése

TALLÓS GYÖRGY:

A bankhitelezés és a vállalatközi hitelkapcsolatok egyes összefüggéseiről

MOSÓCZY RÓBERT:

Gazdasági együttműködésünk fejlesztése a KGST-országokkal

VÁGI FERENC:

Milyen hatást tulajdoníthatunk a termelészövetkezetek adóztatásának?

XXII. évfolyam

1975. július—augusztus

TARTALOM

<i>Hagelmayer István</i> : A külső infláció és a cserearányromlás belső hatásai	809
<i>Tardos Márton</i> : Vállalati önállóság és központi irányítás	822
<i>Pető Márton</i> : A beruházások műszaki hatékonyságának értékelése ...	835
<i>Tallós György</i> : A bankhitelezés és a vállalatközi hitelkapcsolatok egyes összefüggéseiről	849
<i>Sós József</i> : A lakosság fogyasztása és a kiskereskedelmi forgalom a IV. ötéves tervidőszakban	868
<i>Vági Gábor</i> : „Mit ér” egy község? „Mit ér” egy megye? (A tanácsi fejlesztések intézményi szerkezetéről)	882
<i>Stuber Ervin</i> : A tőkés termelési viszonyok és a tudományos-technikai forradalom néhány összefüggése	899
<i>Mosóczy Róbert</i> : Gazdasági együttműködésünk fejlesztése a KGST-országokkal	912
V I T A	
<i>Vági Ferenc</i> : Milyen hatást tulajdoníthatunk a termelészövetkezetek adóztatásának?	922
<i>Radnóti Éva</i> : Sikerült-e Köves Pálnak előállítania az általam javasolt indexből egy — a hagyományos Laspeyres-index felé tartó — folytonosan javuló indexsorozatot?	934
S Z E M L E	
Magyarország legdinamikusabb iparága — a vegyipar (<i>Wiesel Iván</i>) A kooperáció és az agrár-ipari integráció fejlődése az Ukrán SZSZK-ban (<i>Tipko, Alimpij</i>)	944
Lengyelország agrárpolitikájának új távlatai és a szocializmus építése falun (<i>Cholaj, Henryk</i>)	958
A tudományos-technikai fejlődés — a bolgár gazdasági élet gyorsított ütemű fejlődésének döntő tényezője (<i>Papazov, Nacso</i>)	964
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
Az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának 1975. április 28-i ülése (i. s. — i. gy.)	971
A szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusa tökéletesítésének problémái (<i>Kozma János—Pelzer, Martin</i>)	975
A szocialista ipari termelés irányításának szervezésével kapcsolatos, Jerevánban tartott KGST-konferenciáról (<i>Sinkovics Alfréd</i>)	980
FOLYÓIRATSZEMLE	984
Josef Goldmann: A csehszlovák gazdaság a hetvenes években — L. Danyilov—A. Kohova: A munkaerő felszabadításának szabályozása az állami vállalatokban — Wiktor Rutkowski: A foglalkoztatottak képzettségi-szakmai struktúráját alakító tényezők — Nagy-Britannia válságban — Josua Werner: „Általános gazdaságpolitika” és az „új politikai gazdaságtan” — P. A. Samuelson: Az Egyesült Államok és a recesszió	
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Falusné Szikra Katalin: A termelékenység és hajtóerői (<i>Forgács Katalin</i>)	994
Ju. F. Kormnov: A KGST-országok termelési szakosítása és kooperációja (<i>Udvarhelyi László</i>)	998
Kápolnai Iván: A holland gazdasági tervezés kérdései (<i>Sándor Anna</i>)	1002
A cikkek orosz és angol nyelvű rövid tartalmi kivonata	1005
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK TARTALMÁBÓL	1012

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovicz Mária, Bognár József, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István (elnök), Ganczer Sándor, Hetényi István, Huszár István, Káplár József, Kornai János, Megyeri Endre, Nagy Tamás, Sárosi Aladár, Szabó Kálmán, Szamuely László, Vincze Imre, Zsarnóczai Sándor (főszerkesztő)

A külső infláció és a cserearányromlás belső hatásai

A tőkés világgazdaság inflációs folyamatainak felgyorsulása kérdéseket vet fel, s választ igényel arra vonatkozóan is, hogyan érinti mindez a szocialista gazdaságot. Egy-két évvel ezelőtt még eléggé általános volt az a felfogás, hogy a szocialista gazdaság eredményesen tud védekezni a külső inflációs nyomással szemben, egyszerűen úgy, hogy az importárak emelkedését költségvetési eszközökkel semlegesítjük. Ez a nézet — erősen leegyszerűsítve a rendezés problémáját — a megoldást pusztán pénzügyi-technikai kérdéssé degradálta.

Egy idő óta azonban — nem kis mértékben a gondok sűrűsödése és halmozódása miatt — a jelzett felfogás más hangsúlyt kapott, amelyben változatlanul megmarad a költségvetési eszközökkel történő védekezés eredményességének hipotézise, de a növekvő áron bekerülő *termékek egy részénél*, illetve az *áremelkedés egy meghatározott hányadára* napirendre kerül a drágulásnak a belső árakban való elismertetése is. Ez az interpretáció okkal hivatkozik a *belső értékelési rendszer torzulásából fakadó gazdasági veszélyekre*, és kevesebb okkal — mert félreérthetően, *önmagában* nehezen definiálható *mértékre* korlátozottan — a *költségvetés véges teherviselő képességére*. (Az utóbbi hivatkozást azért tartom félreérthetőnek, mert megnyugtató érvekkel történő alátámasztás *nélkül* propagálja a költségvetési eszközökkel történő védekezés eredményességét, és csupán annak egy egzaktan meg nem határozott mértéken *felüli* alkalmazásával szemben támaszt kételyeket.) Ezt a módosult felfogást többnyire úgy fogalmazzák meg, hogy a külső árak emelkedésének jelentős részét a költségvetés magára vállalja, így és ezért a külföldről érkező inflációs nyomás *zömét* módunkban áll közömbösíteni. Ez voluntarista, de legalábbis a voluntarizmussal rokon gazdaságfelfogás, amely a vállalati és lakossági jövedelmektől olyan mértékben elkülönült kategóriának tartja az állami költségvetést, mintha az másokat mentesítve vállalhatna gazdasági terheket, támogató akciói *nem érintenék* a többi jövedelemtulajdonosnak jutó *pénzjövodelemek vásárlóerejét*, illetve nem csorbítanák ellátásukat. Az állami költségvetés lehetőségeinek e túlbecsülése megalapozatlan illúziókat kelt és késlelteti az érdemi — a reálfolyamatokig visszanyúló — védekezést.

Amikor lehet és kell védekezni

A külkereskedelem integráns része az újratermelési folyamatnak, azon belül a *csere*, az *elosztás* és a *fogyasztás* folyamatának. A hatás és visszahatás állandó folyamatában a külkereskedelemben bekövetkező

minden változás — a külkereskedelem arányától és a változás mértékétől függő intenzitással — az újratermelési folyamat ama pontján okozhat közvetlenül módosulást, amelyhez kapcsolódik (például a fogyasztási-cikk-import drágulása a fogyasztói piacon), de a kiváltott hatások hatnak az újratermelési folyamat egészére is. Például adott fogyasztási cikk drágulása olyan mértékű lehet, hogy a fogyasztó — ha erre egyáltalán lehetősége van — igyekszik azt mással helyettesíteni. Ez esetben növelni kell a megdrágult importtermék, illetve a helyettesítő termék árát, érdemes lehet kifejleszteni vagy bővíteni a megdrágult importtermék belföldi termelését, az importról pedig lemondani. Mindennek persze számtalan variációja lehetséges.

Feltételes módban fogalmaztam, hogy „módosulást okozhat” és „befolyást gyakorolhat”. Nem azért, mintha a feltételes mód használata a vélelmezett hatás be nem következése esetén védelmet nyújtana a szerzőnek, hanem azért, mert a rövid távú védekezéssel szemben táplált kételyeim ellenére utalni kívántam arra: lehetséges olyan eset is, amikor a hatás elfogadása vagy semlegesítése mechanizmus vagy gazdaságpolitikai döntés kérdése. Ez a helyzet abban a kivételes és minden bizonnyal ritkán előforduló esetben, amikor egy ország a világpiaci árak általános emelkedése ellenére, az export és az import változatlan tömege és aránya mellett is tartani tudja külkereskedelmi mérlegének addigi pozícióját, így annak egyensúlyát is, mégpedig a *belső viszonyok* (termelés, fogyasztás, jövedelemelosztás, árak stb.) megváltoztatása nélkül. Erre akkor van lehetőség, ha az exportált és az importált termékek világpiaci árainak növekedése azonos mértékű.¹

Ebben az esetben makroszinten nincsen változás, hiszen a népgazdaság számára az import annyiba kerül, amennyi társadalmimunka-ráfordítást a devizakövetelést „kitermelő” export igényel, ez pedig *nem változott*. Csak annyi történt, hogy emelkedett mind az egységnyi exporttal kitermelt devizakövetelés, mind pedig az egységnyi importhoz szükséges devizaráfordítás összege. De e makroszinten tapasztalt változatlanosság ellenére, a mikroökonómiai egységek változást érzékelnek, ami gazdasági reakciót vált ki náluk, feltéve, hogy a rugalmas alkalmazkodásnak legalább a minimumára képesek.

A megoldás egyszerű, legalábbis első megközelítésre egyszerűnek látszik: a világpiaci árszint növekedése által indokolt mértékben *fel kell értékelni a nemzeti valutát*.² Csakhogy a világpiaci árszint növekedése — legyen az bármilyen gyors — *folyamat*, míg a nemzeti valuta árfolyamának (vagy szorzójának) módosítása *egyszeri aktus*. Ezért a külső árak folyamatos emelkedése és a valuta időszakonkénti felértékelése miatt feszültséget okozó zónák keletkeznek. Ezek siettetik ugyan (pontosabban kellene, hogy siettessék) a nemzeti valuta felértékelését, maga a felértékelés pedig levezeti a feszültséget. Ám a felértékelés „követő” jellegéből

¹ Valamivel bonyolultabb eredményre vezet, ha csak az export- és importárak átlagos növekedését vesszük azonosnak, de ezt most szeretném — ha „elhallgatni” nem is, de — elkerülni.

² Ha eddig az exportőr termékét 10 \$-ért tudta értékesíteni a világpiacon, egy dollárért pedig 50 Ft-ot kapott a banktól, akkor árbevétele 500 Ft volt. Ha a világpiaci ár 50 százalékkal emelkedik, (15 \$-os) árbevétele 750 Ft lesz, miközben — feltételezésünk szerint — ráfordításai változatlanok maradtak. Árbevétele nemzeti valutában akkor marad változatlan, ha a világpiaci ár emelkedését a nemzeti valuta felértékelése kiegyenlíti, tehát a dollárszorozót 50 Ft-ról 33,33 Ft-ra szállították le. A felértékelés — a vázolt feltételek között — az importban is megoldást ad.

következően mindig „késés” van, s így a feszültség tartósan *nem szüntethető meg*.

Az emelkedő külső árak és az „érlelődő” felértékelés állapotában lévő „átmeneti” periódusban, amely a gazdaságpolitikai döntés késlekedése következtében hosszabb időszakot is jelenthet, a mikroegységek érzékelik az árváltozásokat és ezekre — érdekeiktől hajtva — a *változtatás* igényével reagálnak. E hatásmechanizmus hat a belső újratermelés egész folyamatára, noha — feltételezésünk szerint — makroszinten nem történt változás. Természetesen más az áremelkedések hatása aszerint, hogy import- vagy exportárakról, illetve, hogy termelési eszközökről vagy fogyasztási cikkekről van szó.

Az exportárok növekedésének hatása

Ha az exportra is termelő vállalat — amelyről az egyszerűség kedvéért feltételezem, hogy közvetlenül exportál — exportjának egy egységéért az eddiginél nagyobb devizakövetelésre tesz szert, és ha azt bankjánál változatlan árfolyamon adhatja el nemzeti valutáért, a tömegében és a munkaráfordítás mennyiségében mérve változatlan export révén több és az árak növekedésével egyre *növekvő nyereségre* tehet szert. Érdeklétté válik abban — ha addig a belföldi és a külföldi értékesítés nyereséghányada azonos volt —, hogy *termékeinek nagyobb és növekvő* hányadát exportálja. Sőt, az eddig csak belföldön értékesítő termelők számára is előnyössé válhat — a „külső” árak emelkedésének hatására — a külföldi értékesítés. Ha képesek ezt az előnyt realizálni, tehát a külföld átveszi az újabb termékeket, illetve a hagyományos exportcikkekből többet vásárol (a belföldinél magasabb, bár a világpiacon árnál esetleg valamivel alacsonyabb áron), akkor *belföldön* e termékekből hiány támad, miközben az exportőr pénzjövedelme nő.

Az így keletkező hiány módosítja az addigi egyensúlyi viszonyokat. A termelési eszközök exportkonjunktúrája fennakadást okoz a felhasználó vállalatok *termelési folyamatában*, aminek rendszerint vannak továbbgyűrűző hatásai is. Ha az export fellendülése a fogyasztási cikket vonja el a belső piactól, akkor azoknak a lakosság ellátásában betöltött szerepétől — és a *fogyasztói piacon* helyettesítésük lehetőségétől — függő mértékben hiány jön létre.

Miközben belföldön a termelési folyamatban és a fogyasztói piacon zavarok keletkeznek, az exportőrök *növekvő pénzjövedelmet érnek el*, amit persze el is költenek. Igyekeznek exporttermelésüket bővíteni, e célból termelési eszközöket és anyagokat vásárolnak, újabb munkásokat vesznek fel. A foglalkoztatás kiterjesztése megnöveli a csökkenő fogyasztási alappal szemben álló bérjövödelmek összegét.³ A fogyasztói piacon tehát *keresleti többlet* jön létre.

Összegezve, az árfolyam módosítását megelőző átmeneti periódusban a belső arányok kedvezőtlenül módosulása következik be, ami egyúttal a feltételezett külső egyensúly felbomlásával is fenyeget. A külke-

³ A bérjövödelmek összege nemcsak akkor növekszik, ha új, eddig nem dolgozó személyeket vonnak be a termelésbe, hanem akkor is, ha az exportágazat más területről szív el munkásokat, *magasabb bérért*. Ebben az esetben a bérnövekmény — és a fogyasztási alap csökkenése — okoz keresleti többletet, ha ennek mértéke az előbbinél kisebb is.

reszkedelmi mérleg persze aktívum felé billen, ennek forrása azonban a belső erőforrások „olcsó kiárúsítása”.

E negatív hatások megelőzésére, a *mikroszintű* beavatkozás számára általában *két lehetőség* kínálkozik:

1. a belső ellátás érdekében *korlátozni a külső értékesítést*, illetve előírni a belföldi értékesítés minimális szintjét;

2. a belföldön elérhető nyereség mértékét meghaladó *exportnyereség elvonása* vagy felhasználásának korlátozása.

A *külső értékesítés korlátozása* olyan „külső” beavatkozást jelent a vállalati döntések rendszerébe, amelynek népgazdasági szintű racionalitása kétséges, különösen mert a népgazdaság érdekeit sértő reakciókat válthat ki a termelőknél. Igaz, minden szocialista gazdaság él az export-engedélyezés folyamatában a külkereskedelem állami monopóliumából adódó lehetőségekkel, számolva azzal is, hogy ez esetenként nehezítheti a külső piacok változásához való gyors, rugalmas alkalmazkodást. Az engedélyezési rendszer mérsékli a belső egyensúly megsértésének veszélyeit, ha csökkenti is a lehetséges előnyök kihasználásának gyorsaságát. A külső értékesítés engedélyhez kötése azonban nem oldja meg az abból adódó problémát, hogy a külső piacokon is értékesítő termelő nyeresége nő, esetleg állandóan emelkedik, még ha nem is növeli exportjának mennyiségét, és *ráfordításai, erőfeszítései is változatlanok*. Ezen az sem változtat, ha a külső értékesítés korlátozása helyett *a belső ellátásra írnak elő kontingenseket*. Emellett az ilyen kontingensek nem biztosítják a belső szükségletek időben, minőségben stb. történő kielégítését, különösen pedig a növekvő igények teljesítését.

Felmerül tehát a belföldön elérhető nyereség mértékét meghaladó *exportnyereség elvonásának* szükségessége, illetve az így képződő nyereség *felhasználásának korlátozása*. Kiinduló feltételeink rendszerében ez sem minősíthető ideális megoldásnak, hiszen csökkenti az *exportban* elérhető nyereség tartására vagy növelésére irányuló erőfeszítéseket, a külső „ármunkát”. Tehát csak jobb híján fogadható el.

Felmerülhet még „megoldásként” a külföldi ár emelkedésével azonos mértékű *belföldi áremelés* is, ezzel szüntette meg az exportőr érdekelttségét abban, hogy az exportot a hazai ellátás rovására is fokozza. De ez nyilvánvalóan *nem megoldás*, még akkor sem, ha a külső értékesítés korlátozása nélkül is biztosítaná a belső szükségletek kielégítését, mert a *jövedelmek közgazdaságilag indokolatlan újraelosztását* jelentené, aminek éppen az *elkerülése* a cél.

Az importárak növekedésének hatása

Ha az importárak növekedése éppen megegyezik az exportban elérhető árak emelkedésének mértékével, akkor makroszinten az import nem drágul, hiszen az export változatlan tömege „fedez” a behozatalt. Másfelől az exportőr növeli devizabevételét (amelyért egyre több hazai pénzt kap), de a *több devizáért* nem lehet több árut venni, hanem csak *ugyanannyit, mint eddig, egységnyi* devizáért pedig kevesebbet.

Az importőr egységnyi devizát ugyan változatlan összegű hazai pénzért vásárolhat, de egyre többet kell vennie, hogy a volumenében változatlan, de árában megnövekedett importját fedezni tudja, tehát ha-

zai pénzben mért *ráfordításai növekednek*. Így az importőr a drágulás korlátaiba ütközik, noha a makroökómia külső arányai változatlanok.

A vázolt körülmények közt az egyetlen ésszerű megoldás *a nemzeti valuta felértékelése*. Mivel azonban a felértékelés — természetéből következően — csak *követi* a korábban bekövetkezett változásokat, az átmeneti periódusban itt is problémák jelentkeznek.

Míg az exportban közvetett módon jelentkezik az inflációs nyomás, addig az importban egészen *közvetlenül*. Az importőr nemzeti valutában kifejezett kiadásai növekednek (számára gyenge vigasz, hogy az exportőr nyeresége ugyanakkor és ugyanannyival emelkedik). Többletkiadását valamilyen módon fedeznie kell. Akár feldolgozatlan értékesíti az importárut belföldön, akár termelőként dolgozza fel az importált terméket, ha valamennyire is érdekelt nyereség elérésében és a már egyszer elért nyereség tartásában, *emelni kívánja a belföldi árat*. Egyes termékeknél ezt megteheti, másoknál nem.

Ha megteheti: fogyasztási cikk esetében úgy köti le a lakosság pénzjövödelmének nagyobb hányadát, hogy ezzel — *ceteris paribus* — más termékek keresletét csökkenti. Termelési eszközök esetében az ár-emelés növeli a termelés költségeit, ami *továbbgyűrűző* áremelkedést indít meg.

Ha nem teheti: csökkentenie kell az importbeszerzést, ami hiányt idézhet elő a fogyasztási piacon, illetve a termelésben. E hiány tovább erősíti az *egész folyamat* exporttöbblet kialakulására irányuló hatását.

Mikroszinten az egyetlen sikerrel kecsegtető beavatkozás az, ha az exportban „lefölözött” jövedelmeket átcsoportosítják az importárak drágulásának „lefogására”.⁴ A költségvetés elvonja az exportban keletkezett többletjövödelmet és átadja az importőrnek. Ezzel *megszűnik* az a „többletjövödelem”, amely mindig is *fiktív jövödelem* volt, csak zavarokat okozott a népgazdaságban és amelyet nem szabad másra felhasználni, *csak* az import támogatására. Ez a megoldás így is sok „súrlódási veszteséggel” jár — nem csupán az adminisztráció szükségszerű nehézségei miatt —, ezért a vázolt feltételek között — *a nemzeti valuta felértékelése a megoldás*.

Az árfolyam (árszorzó) a világgiazi árak gyors emelkedésének közegeiben *nem maradhat hosszabb időn át változatlanul*, mert nyomós népgazdasági érdekek kikényszerítik a *változtatását*.

A vázolt feltételek között tehát a világgiazi árak növekedésével szembeni védekezés egyetlen racionális módja a *nemzeti valuta felértékelése*. Lehetséges persze az is, hogy az exportőr megnövekedett jövedelmét „áramoltatják” át az importőrökhöz, de az adott esetben nem ez a legcélszerűbb megoldás. Jobb a fiktív jövedelmek *keletkezését eleve meggátolni*, mint a költségvetésen „átfuttatva” — rengeteg munkával és adminisztrációval — megszüntetni őket.

⁴ Folytatva a lábjegyzetben adott példát, korábban az exportőr 10 \$-ért 500 Ft-ot kapott a banktól, a világgiazi ár 15 \$-ra való növekedése után pedig — változatlan árfolyamon — 750 Ft-ot. Ha azonos mértékben emelkedett az importár is (10 \$-ról 15 \$-ra), akkor az exportőrtől elvonható 250 Ft (750–500) *fedez* az importőr forintban felmerülő többletkiadását — hiszen az is 250 Ft —, így *változatlanul* a régi áron adhatja el belföldön a világgiacon megdrágult termékeit.

A cserearányromlásan a költségvetés sem segíthet

Közelítve mai valóságos problémáinkhoz, tegyük fel, hogy az exporttermékek ára *egységesen* k százalékkal, az importtermékek ára pedig n százalékkal emelkedik, s $n > k$. Tétélezzük fel továbbá, hogy *eddig* a külkereskedelmi mérleg egyensúlyban volt és *továbbra* is követelmény a külső egyensúly megtartása.

Ebben az esetben makro- és mikroszinten *egyaránt* változás következett be. Ennek a változásnak az a speciális vonása, hogy mikroszinten *nagyobb* változást érzékelnek, mint amennyi a népgazdaságban valószínűságon bekövetkezett.

Az exporttermékek ára k százalékkal emelkedik, tehát megnő az exportőrök *pénzjövedelme* is. Ez azonban a népgazdaság számára fiktív jövedelem, amelyet — ha egyáltalán létrejött — nem szabad másra fordítani, mint az importőrök támogatására. El kell vonni és át kell adni, hogy így e fiktív jövedelem meg is szűnjék.

Az ésszerű megoldás természetesen most is a nemzeti valuta *felértékelése*, az exportárak k százalékos növekedése által indokolt mértékben. Ez esetben mikroszinten is az lesz a gond, ami a népgazdaság számára, a *cserearányromlásból eredő veszteség*.

A felértékelés *után* már úgy számolhatunk, *mintha* az exportárak változatlanok maradtak, az importárak pedig $n - k$ százalékkal növekedtek volna.

Hogy állunk most azzal a sokat hangoztatott érvel, amely szerint a szocialista állam költségvetése a cserearány romlásából eredő népgazdasági veszteséget — vagy annak egy részét — magára vállalja, hogy *a lakosság pénzjövedelmének vásárlóerejét megvédje*, a vállalati szférában pedig az importárak növekedésének „lefogásával” meggátolja a költségek *emelkedését*.

A felértékelés után már *nem keletkezik* az exportban elvonható fiktív jövedelem, amit — a költségvetésen keresztül az importörhöz juttatva, az importtermékek belső árainak emelkedését meggátolva — meg lehetne szüntetni; a népgazdaság vesztesége *valóságos veszteség*, amit — sajnos — nem lehet pénzügyi eszközökkel eltüntetni. De ha veszteség is, úgy tűnhet, gazdaságpolitikai döntés kérdése, hogy a jövedelemtulajdonosok közül *ki* vállalja magára a veszteséget. Valóban, *miért ne vállalja magára a költségvetés?*

A költségvetés bevételeinek egy részét arra fordítja, hogy megtérítse az importörnek az árak növekedése okozta költségtöbbletet; így az importör a belső ár emelése nélkül is megveheti a banktól a változatlan tömegű import fedezéséhez az összegében megnövekedett devizát.

De ezen a ponton legalább három kérdés vár válaszra. Először, honnan veszi a költségvetés azt a pénzjövedelmet, amit az import támogatására fordít, ha most már nem „realizál” fiktív jövedelmet, amit az importár kiegészítésére felhasználhatna, s hogyan érinti e támogatás a költségvetés gazdálkodását és az egész népgazdaságot? Másodsor, *miből* elégíti ki a bank azt a *pótlólagos* devizasükségletet, amit az importör — a költségvetés segítségével — támaszt? Harmadsor, hol jelenik meg a veszteség?

Nézzük az első kérdést. A költségvetés pénzjövedelme származékos

jövedelem, amely az eredeti jövedelmek meghatározott részének elvonása révén keletkezett, s időben az áruk realizálását követi. Ugyanakkor a származékos jövedelmek elköltésével a költségvetés maga is részt vesz az áruk realizálásának folyamatában. Ha az import támogatását megelőző időszakban a költségvetés egyensúlyban volt, az egyensúly fenntartása továbbra is követelmény, és a költségvetés nem von el több jövedelmet, mint eddig, akkor az import támogatására fordított összeg erejéig csökkenteni kell a költségvetés egyéb — áruk realizálásához kötődő — kiadásait.

Mivel a költségvetés kiadása fogyasztás vagy felhalmozás, egyiket — vagy a fogyasztást, vagy a felhalmozást — csökkenteni kell. Ez akkor tehető meg, ha a költségvetés kiadásai jövedelmeinek függvényében rugalmasan alakíthatók, esetünkben ha azok csökkentése nem sért komoly társadalmi, népgazdasági érdekeket. Ha ez megvalósítható és a kiadások csökkentése megegyezik az importtámogatás összegével, akkor — ceteris paribus — a belső kereslet annyival csökken, amennyivel az importtermékek ára a népgazdaság számára megdrágult. Ez a belső árak stabilitásának fenntartása szempontjából — mint később látni fogjuk — fontos követelmény.

Tapasztalataink alapján azonban tudjuk, hogy a költségvetési kereslet csak egy nagyon elvont modellben tekinthető rugalmasan alakíthatónak, míg a valóságban nagyon is merev. A költségvetés aligha csökkentheti azt a fogyasztását, amely a létező intézmények fenntartásához vagy a szociális juttatások rendszeréhez kapcsolódik. Ha az ilyen természetű kiadások valóságos társadalmi szükségleteket elégítenek ki, a szükségletek kielégítésének elfogadható és elfogadott szintjén, csökkentésük komolyan fel sem merülhet. Marad tehát a felhalmozási kiadások csökkentése. Csakhogy: a felhalmozással összefüggő kiadások jelentős része folyamatban levő akciók finanszírozásához kötődik, ahol a csökkentés lehetősége csekély. De szocialista gazdálkodásban az újabb fejlesztési akcióktól való tartózkodás is nehéz, általában is, a cserearány romlásának időszakában pedig különösen. Ilyenkor ugyanis az általánosnál is intenzívebben merül fel a gazdasági struktúra átalakításának igénye, amelynek pénzügyi velejárója — a mi körülményeink között — éppen az ilyen jellegű költségvetési kiadások növekedése (de semmiképpen sem a csökkenése).

A költségvetés „reagálása” ilyen körülmények között kettős törekvés lehet. Egyrészt a centralizálás mértékének növelése, hogy ezáltal mások költhessenek kevesebbet, másrészt költségvetési deficit létrehozása, azaz eladósodás a bankszervezettel szemben. Az első esetben a költségvetés — az importtámogatás ellenére — változatlan szinten tarthatja kiadásait, de a vállalati szektor és/vagy a lakosság jövedelmének rovására. Így stabilan tarthatja ugyan azok egységnyi pénzjövedelmének vásárlóerejét, de azon az áron, hogy csökkenteni pénzjövedelmük tömegét. Amit vehetnek, azt változatlan áron vehetik, de csökkentett jövedelmükből csak kevesebbet. A második esetben viszont a költségvetés önmaga eladósodása révén tartja változatlan szinten — az importtámogatás ellenére — kiadásait, miközben másoktól nem von el több pénzjövedelmet, de úgy hagyja változatlanul azok pénzjövedelmének

tömegét, hogy — amint azt később látni fogjuk — *csökkenti egységnyi pénzük vásárlóerejét.*

A második kérdés az volt: milyen forrásból biztosíthatja a bank a cserearány romlása következtében jelentkező *pótlólagos* devizasükségletet? Ha feltételezésünk teljesül, vagyis a külkereskedelmi mérleg a cserearány romlása *után* is egyensúlyban marad, a válasz egyszerű: *pótlólagos export révén.* Mert mi is történt? Az import *volumene nem változott, de árösszege emelkedett.* Ha eddig egyensúly volt és ennek fenntartása továbbra is követelmény, az *exportárok pedig változatlanok, akkor az export volumenét kell növelni. A népgazdaság vesztesége* ez esetben abban mutatkozik meg, hogy a rendelkezésre álló társadalmi munka eddiginél nagyobb részét kell az import fedezéséhez szükséges exporttermelésre fordítani, következésképpen kevesebb marad a belföldi szükségletek kielégítésére. Azaz, ha változatlan volumenű termelésben gondolkodom, az export csak a belföldi felhasználás *rovására* növekedhet.

Visszatérve az előző kérdésre adott válaszra, ha a költségvetés, bár bevételei egy részét az import támogatására fordította, nem csökkenti egyéb kiadásait, hanem eladósodik a bankkal szemben, *a belső árukinálat pedig csökken, akkor másoknak* kell fogyasztásukat csökkenteni. Hiszen, ha csökken a változatlanul tartott pénzjövedelmekkel szemben álló árukinálat, akkor egyensúlyuk csak a korábbinál *magasabb árszinten jöhet létre,* vagy — ha az árszint nem emelkedhet — *nem minden jövedelem költhető el.* Így, vagy úgy, az egységnyi pénzjövedelem ténylegesen érvényesíthető vásárlóereje mindenképpen csökken.

Foglaljuk össze az eddigi következtetéseket.

Ha a cserearány romlik, de az export növelésével a külső egyensúly fenntartható, a költségvetés pedig az import támogatásával garantálja a dráguló import változatlan belső árait, továbbá

— ha a költségvetés a pénzjövedelmek centralizálásával szerzi meg a támogatáshoz szükséges pénzjövedelmeket, akkor fenntarthatja ugyan a pénz vásárlóerejének stabilitását, de csak *más* pénztulajdonosok felhasználásának vagy fogyasztásának rovására;

— ha a költségvetés az import támogatásának megfelelő mértékben korlátozza kiadásait, akkor ezt csak az általa fenntartott intézmények szolgáltatásainak, vagy a népgazdaság érdekeit szolgáló felhalmozásnak a rovására teheti (ha egyáltalán teheti);

— ha pedig a költségvetés deficit révén tartja kiadásait változatlan szinten, akkor ugyan változatlanul hagyja a többi pénztulajdonos pénzjövedelmét, de csökkenti az egységnyi pénzjövedelem vásárlóerejét.

Ki viseli tehát a terheket? A költségvetés — sajnos — nem tekinthető a pénzjövedelmek más realizálójától és az újratermelés folyamatától olyan mértékben elkülönült, izolált intézménynek, amely gavallérosan vállalhatná magára a terheket, mindannyiunkat mentesítve a népgazdaságot ért valóságos veszteség negatív hatásaitól. Még úgy sem teheti ezt meg a költségvetés, hogy kiadásait korlátozza, hiszen fogyasztása, felhalmozása *nem öncélú,* így a csökkentés mindannyiunkat érint.

A „szétterített” hatás

Az eddigiekből következik, hogy amennyiben a cserearány romlását az export növekedése kiegyenlíti, a költségvetés pedig az import támogatását bankhitellel fedezett deficitből finanszírozza, akkor a belső kínálat csökkenése és az összkéréslet változatlansága miatt a kereslet-kínálat eddigi egyensúlya felborul.

Ha az árak alakulása követi a piaci viszonyok változását, akkor a keresleti többlet az árak emelkedését kiváltó erőket hoz mozgásba; ha viszont az árak rögzítettek, akkor a keresleti többlet kényszertakarékosságot, *kielégítetlen keresletet* von maga után.

Ilyen körülmények között tehát az import támogatásával nem sikerülhet a cserearányromlás negatív hatásainak kivédése. Az ilyen „védekezés” speciális vonása az, hogy bár így is kiváltja az árak emelkedését, illetve kielégítetlen kereslethez vezet, ezek a hatások nem a termékek azon körében jelentkeznek, amelyek a népgazdaság számára megdrágultak, hanem „szétterítve” — így minden bizonnyal mérsékelten — a *népgazdaság egészében*, annak pontosan meg sem határozható pontjain.⁵

Azt hiszem, joggal tehető fel a kérdés: ha egyszer a cserearányromlás negatív hatásai nem tüntethetők el — hiszen a népgazdaság *valóságos* veszteségéről van szó —, akkor melyik a jobb megoldás: a hatás „szétterítése”, avagy azon termékek árainak növelése, amelyek a népgazdaság számára megdrágultak?

Ha nem drágítjuk meg azon termékek árát, amelyek a világpiacon csak drágábban (tehát nagyobb volumenű export ellenében) vásárolhatók meg, ennek okvetlenül hátrányos gazdasági hatásai lesznek. A felhasználó vagy fogyasztó ugyanis *változatlan* áron kapja azokat a termékeket, amelyek a népgazdaság számára egyre *drágábbak*, ezért a felhasználók és a fogyasztók *értékelési rendszere eltorzul*. A vállalatok ráfordításai *alacsonyabbak*, mint a népgazdaság *tényleges* költségei, ezért a vállalati ráfordítások egybevetése a termelés eredményével közgazdaságilag torzított képet ad, így hibás döntésekre orientálhat. Továbbá, a dráguló termék „nem drágítása” elaltítja a *védekezés reakcióját*, nincs ami *takarékosságra*⁶ vagy az olcsóbb termékkel való helyettesítés lehetőségéinek a kizárására késztesen. Nem védekezik a fogyasztó sem — fogyasztási szerkezetének átalakításával, a dráguló termék fogyasztásának csökkentésével vagy helyettesítésével —, hiszen a drágulás őt nem érinti, „csak” a népgazdaságot.

⁵ A szocialista államnak természetesen ilyenkor sem kell — és nem is szabad — tényleg szemlélni a keresleti többlet nyomán kibontakozó spontán jövedelemátcsoportosított folyamatot. Például a magasabb jövedelműek fogyasztását képező árak *erőteljesebb* növelésével, tehát a magasabb jövedelmek indirekt megadóztatásával „lecsapolhatja” a keresleti többlet egy részét (ha már a direkt progresszív adóztatást nem tudjuk megvalósítani).

⁶ Takarékosagra készíthet — ilyen körülmények között is — az import (tehát a felhasználás) *kontingentálása*. Ez azonban — bármennyire szükséges is lehet egy adott periódusban — kétélű fegyver. A felhasználás korlátozása ugyanis esetenként a termelésben okozhat olyan mértékű csökkenést, amely jelentőségében meghaladja az import korlátozásával elért megtakarítást. Például korlátozhatjuk a belföldön továbbra is olcsó műtrágya felhasználását, de ennek az lehet a következménye, hogy a megtakarításnál nagyobb lesz a terméseredmények csökkenése, és így az export csökken. Míg, ha a devizakiadásokat követve, emelnék a műtrágya belföldi árát, a termelők maguk becsülhetnék meg, hol van a ráfordítások növelésének az a határa, amelyen túl — a terméseredményekben mérve — azok már *nem térülnek meg*. Azért említettem mezőgazdasági példát, mert itt a ráfordítás és az eredmény kapcsolata könnyen belátható, de az összefüggés — lényegét tekintve — *mindenfajta gazdálkodásra* igaz.

⁷ Esetleg a belső termeléssel történő helyettesítés révén. Ha az ár magasabb, akkor talán már érdemes a korábban importból beszerzett árut belföldön termelni.

E negatív konzekvenciák miatt úgy tűnik, csak akkor indokolt az import támogatása, ha *támogatás nélkül* az előbb említett negatív hatásoknál *súlyosabb* egyéb problémákkal kellene megküzdeni. Ilyen probléma például az, ha az importáremelkedés begyűrűzése *alapvető* szükségleteket kielégítő fogyasztási cikkek drágulásával veszélyeztetné az *alacsonyabb jövedelemmel* rendelkezők életszínvonalát. De ilyenkor is tudni kell, hogy a külső árváltozás lefogásának „ára” van: torzítja az értékelési rendszert, nem engedi meg a védekezési reakciók kibontakozását, és így is együttjár a népgazdaság előre meg nem jelölhető pontjain „szétterülő” keresleti többlet kialakulásával. Ezért az importtámogatást csak átmenetileg alkalmazott, hosszú távon el nem fogadható módszernek kell tekinteni.

A „csak a termelői ár” növelésének dilemmája

Nyilvánvalóan az életszínvonal-politikát és a fogyasztót igyekszik védeni az a felfogás, amely szerint az importárak (vagy azok egy részének) növekedése esetén *növelni kell ugyan a termelői árakat*, de a fogyasztói árakat *változtatlanul* kell hagyni. A feltételezések szerint ez az eljárás mentesíti a költségvetést az import támogatásának terheitől (vagy azok egy részétől), és egyidejűleg „rendet teremt” a vállalatok értékelési rendszerében. Ez a vélekedés azonban nem minden pontjában igazolható, így aligha tekinthető végleges megoldásnak.

Közismertek azok a problémák, amelyek termelői és fogyasztói áraink szintkülönbségének *hiányából* adódnak. Ezekhez járul most már az is, hogy az importárak emelkedésének áthárítása az esetek jelentős részében — közvetlenül vagy továbbgyűrűző hatásai révén — olyan mértékű növekedést idézhet elő a termelői árakban, hogy azok *meghaladják* a fogyasztói árak szintjét. Így a termelői árak növelésével csökkenthető ugyan az importárak támogatása, de ez nem jelent költségvetési megtakarítást, mert ellensúlyozza a fogyasztói árak *növekvő támogatása* miatti többletkiadás.⁸ Ez tehát aligha enyhít a költségvetés terhein, csak átcsoportosítja azokat. Amit megnyertünk a vámon, elveszítjük a révén.⁹

De minden bizonnyal igaz, hogy a termelői árak rendezésével — ha ezek nyomán a vállalatok ráfordításai jobban tükrözik a népgazdaság ráfordításait — az értékelési rendszer a vállalati szférában áttekinthetőbbé, orientációjában racionálisabbá válik.

A fogyasztás szférájában azonban már megszűnik a racionalitás, hiszen nem az fizeti meg fogyasztásának társadalmi költségeit (illetve annak egészét), aki az árut vagy szolgáltatást igénybe veszi. A jövedelmek alacsony szintjén, bizonyos szükségletek kielégítésének társadalmi célokból preferált rendszerében, az áruk és szolgáltatások mértéklete-

⁸ A termelői árak egyoldalú emelése a termelői és a fogyasztói árak jelentős szintkülönbsége esetén sem problémamentes. A stabil fogyasztói árak mellett megnövelt termelői árak ugyanis vagy a forgalmiadó-bevételeket apasztanák, vagy a vállalatok nyereségét. A költségvetési támogatások csökkenését tehát ellensúlyozná a bevételek csökkenése.

⁹ A gazdasági vezetést ilyenkor megkísértheti az a gondolat, hogy az importárak növekedését ne a világgiazi ár növekedésével azonos mértékben „ossza el” az adott termékeket felhasználó vállalatok között, hanem arányaiban ettől eltérően, a felhasználó vállalatok „teherhivselő képessége” (rentabilitása) alapján. Ez azonban az értékelési rendszer racionális érvekkel nem indokolható eltorzításához vezet, annak minden negatív konzekvenciájával.

sen kontingentált körében ez nagyon kívánatos eljárás lehet. De az áruk és szolgáltatások széles körére kiterjesztve, tetemes veszteségeket okozhat, hogy a fogyasztónak nem az drágább, illetve olcsóbb, ami a népgazdaságnak. Ezért a tényleges költségarányoktól jelentősen eltérő fogyasztói arányok hatására irracionális fogyasztási szerkezet alakulhat ki, amit gazdasági érdekekből kívánatos volna elkerülni.¹⁰

Külföldi hitel felvétele

Mindeddig feltételeztük, hogy a cserearány romlása az export növelésével kiegyenlíthető, s így a külkereskedelmi mérleg eddigi pozíciója — egyensúlya — továbbra is fenntartható. Ez azonban — a cserearány romlásától és a külkereskedelmi forgalom nagyságától függően — a realitásoktól elrugaskodott feltételezés. Rövid távon ugyanis aligha vélelmezhető az export gyors növekedése, hiszen ennek — a meghatározott használati értékre és minőségre irányuló külső keresletnek megfelelő — belső kapacitás- és ezzel összefüggő egyéb feltételei is vannak.¹¹

Marad tehát a külfölddel szembeni eladósodás. Gondolkozhatunk úgy, hogy — adott időszakban — a cserearány romlásának egésze külföldi hitelekkel finanszírozható; akkor ez — rövid távon, ha a cél a belső arányok és árak változatlansága¹² — megoldást jelent.

Megoldást jelent, mert a költségvetés az import támogatásával közböcsíti az importárok növekedését, egyéb kiadásait sem korlátozza, nem változnak a kereslet-kínálat korábbi arányai; minden jövedelem-tulajdonos változatlan jövedelemmel rendelkezik és változatlan áron megvásárolhatja a kínálatban változatlan árutömeget — *a pénz vásárlóereje tehát stabil maradhat*. A stabilitást a vázolt feltételek rendszerében az teszi lehetővé, hogy az importtámogatást fedezi a külföldi eladósodás. A költségvetés csak annyival költ többet (támogatás címén), amennyivel más kevesebbet fogyaszt, ez a „más” pedig a külföld.

Ebben az esetben a bank külföldi hitellel szerzi meg azt a pótlólagos devizamennyiséget, amit az importőr nemzeti valutában kifejezett kiadásai többletének finanszírozására a költségvetés megtérít. A külföldi hitel révén megszerzett devizát a költségvetési deficit „veszi meg”. A banknak adóssága keletkezett a külfölddel szemben, de ugyanennyi a követelése a költségvetéstől. Ha a költségvetés ezt a hitelforrást az import támogatására fordítja, akkor az adott időszakban a kereslet-kínálat arányai nem változnak, így a pénz vásárlóereje is változatlan maradhat.

A hitelért azonban *kamat jár* (nem is kevés), és vissza is kell fizet-

¹⁰ Ezért nagyon egyetértek Akar László álláspontjával, aki szerint „Meggyőzően, közérthető módon és gyakrabban kellene rámutatni arra, a társadalmi méretekben jelentkező kárra, ami a fogyasztói árak stabilitása érdekében manipulált, a tényleges importárakat és arányokat semlegesítő támogatások hatására kialakuló, a valóságos helyzetnek nem megfelelő árorientációból adódik.” Akar László: Az árszorzők módosítása és az aktív valutapolitika, Pénzügyi Szemle, 1974. 5. sz. 367. l.

¹¹ Annak egészen minimális az esélye, hogy az importtámogatás ellensúlyozására netán elérhető költségvetési megtakarítások pontosan olyan árualapot „szabadítsanak fel”, amelylyel az export könnyűszerrel növelhető.

¹² Ez persze nem lehet tartósan cél, hiszen állandóan újratermelné és halmozottan növelné a külföldi adósságot, ami viszonylag gyorsan áthághatatlan korlátokba ütközne: a hitelképesség és ezért a hitelkínálat csökkenésébe.

ni. A hitelt pedig akkor lehet törleszteni vagy visszafizetni, ha az esedékség időpontjára a külső pozíció megváltozik, vagyis, ha a külkereskedelmi mérleg aktív lesz. Igaz, a nemzetközi gyakorlatban sem ismeretlen a régi hitelek új hitelekkel történő visszafizetése. Az esedékség időpontja ily módon halasztható, de ezzel elnyúlik az az időszak is, ameddig az exportbevétel egy részét kamatszolgáltatásra és hiteltörlesztésre kell fordítani. Megítélés kérdése, hogy milyen körülmények között és meddig tekinthető ez a „kisebbik rossznak”.

Annyi azonban bizonyos, hogy a külföldön felvenni kívánt és felvehető hitelek volumenét nem szabad kizárólag az adott időszak cserearány-romlásának mértékében meghatározni, hanem mérlegelni kell a jövőbeli visszafizetés lehetőségeit is. Egyébként a belső stabilitást időlegesen biztosító külföldi hitelek nem a gazdasági problémák rendezését, hanem csak a gondok elodázását szolgálják.

A szocialista gazdaság nagy előnye, hogy terveinek megvalósítását nem gátolják a tőkés társadalomra jellemző tulajdonviszonyok. Így a népgazdaság felismert érdeke racionális tervekben ölthet testet, amelynek megvalósítására mozgósítani lehet a rendelkezésre álló erőforrásokat.

A népgazdaság valódi érdekét azonban nem könnyű felismerni. Így a külkereskedelmi pozíció megváltoztatásának nagy kérdése, hogyan történjék ez. Kínálkozó és látszólag minden gondot megoldó javaslat lehet, hogy keressük meg a nemzeti jövedelem gyorsabb növelésének lehetőségeit, hiszen a gyorsan növekvő jövedelem folyamatos exporttöbblet mellett is módot adhat belső gazdaságfejlesztési és életszínvonal-politikai céljaink elérésére. Ha a nemzeti jövedelem növelésének célja a külső adósság mérséklése vagy megszüntetése, akkor az eredményesség kritériuma kettős: egyrészt függ attól, hogy a nemzeti jövedelem egyéni növekedése az import mekkora növekedésével jár, másrészt attól, hogy a növekmény milyen hányada felel meg — használati értékben, minőségben és árban — a külföld igényeinek. Ha a két kritérium között nagy úr tátong (például a nemzeti jövedelem 1 százalékos növekedése 1,5 százalékos importnövekedést vált ki, de az export mindennek eredményeképpen csak 0,5 százalékkal növelhető), akkor az ilyen arányokat produkáló gazdasági struktúra szorul kritikára megítélésre és — esetleg a növekedés lassuló üteme mellett — korrekcióra. Ez — a struktúra javítása — lehet a cserearány romlása ellen az egyedüli igazán hatásos védekezés.

Még egyszer a „szétterített” hatásról

Mint korábban már kifejtettem, adott körülmények között a cserearányromlás negatív hatásai az importtámogatás ellenére is jelentkeznek, csak éppen a népgazdaság egészére „szétterítve”. De ha a cserearány romlását külföldi hitel fedezi, s így azt az adott időszakban nem kell exportnövekménnyel kiegyenlíteni, akkor a pénz vásárlóerejének stabilitása továbbra is biztosítható. Idő nyerhető tehát, ami módot ad arra, hogy a negatív hatásokat hosszabb időszak alatt lehessen „megemészteni”, a negatív következmények időben „szétterített” elfogadásának-megszüntetésének folyamatában. Ez olyan folyamat, amelynek

induló pontján az import *már* drágább — a cserearány romlása következtében —, de a népgazdaság *még* nem fizetett érte. A külkereskedelmi mérleg passzívumának fokozatos csökkentése, majd egyensúlyának elérése *után* pedig (és ez aligha következhet be 1-2 év alatt) az eddigi folyamat ellenkezője következik be: a népgazdaság *még* fizet, noha veszteség már nincs. A két időszak között húzódó intervallum a gazdaságvezetés hatékonyságának próbaköve annak minden szintjén, hiszen az időnyerés előny ugyan, de nem ment fel a gazdasági veszteség fokozatos csökkentését, majd megszüntetését eredményező döntések feladata alól.

A gazdaság *valóságos* összefüggéseiről igyekeztem írni, de nem a *teljes* valóságról. Nemcsak azért, mert a valóság a leggondosabban konstruált sémánál is gazdagabb, és ezért ismeretünk szükségszerűen szegényebb ismeretünk tárgyánál. Elsősorban arra törekedtem, hogy a *legalapvetőbb* összefüggésekre mutassak rá, és ehhez most — terjedelmi kötöttségekkel is gátoltan — a nagyon leegyszerűsített sémát is elegendőnek tartottam.

A leírt rendszerben a termelés összvolumene és a pénzjövedelmek tömege általában nem változik, mert így láttam könnyebben bemutatónak a *külső* körülmények változásának belső következményeit. Ilyen gazdaság persze — legalábbis hosszabb távon — nincsen. De a növekvő és arányait változtató gazdaságnak is *része* ez az egyszerű formula is, a bonyolultabb összefüggések is magukban hordozzák az egyszerű alapösszefüggések elemeit. Például, ha feltételezem, hogy adott gazdaságban az importnak nemcsak az ára nő gyorsabban, mint az exporté, hanem mindkettő növekedése mellett az import *volumene* is gyorsabban nő (tehát a volumen növekedése is ott a nagyobb, ahol az árnövekmény is gyorsabb), ebből nem csupán az *eladósodást*, hanem az eladósodás *növekedését* is megállapíthatom, valamint azt is, hogy az egyszerű formulához tartozónál *nagyobb sávban* jelentkezik az importtámogatás igénye, és így *erősebb* a költségvetés eladósodása is. De utalhattam volna arra is, hogy éppen *azért* növekedett gyorsabban az import, *mert* a belföldi árak változatlanok maradtak.

De maradtam az egyszerű formulánál, mert *most* csak azt akartam bizonyítani, hogy a cserearány romlása a népgazdaság *valóságos* vesztesége, amelyet költségvetési eszközökkel nem lehet sem megszüntetni, sem „kivédni”. A belső „pénzügyi egyensúly” csak akkor maradhat változatlan, ha az importtámogatással járó költségvetési eladósodást *külföldi* hitelek „fedezik”.

TARDOS MÁRTON:

Vállalati önállóság és központi irányítás*

Köztudott, hogy korszerű társadalmi termelés nem képzelhető el szakosított és elkülönült szervezetek nélkül. A socialista és a tőkés tulajdon alapján létrejövő eltérő termelési viszonyok mellett egyaránt a szervezeti elkülönültség vállalati formája marad az uralkodó. A kérdés, amelyre a jelen tanulmány választ keres, az, hogy a szocializmusban, azaz konkrétan olyan társadalmi rendszerben, amelyben a termelőeszközök zöme állami tulajdonban van, a vállalati önállóságnak milyen lehetséges főbb válfajai vannak, és hogy a lehetséges válfajoknak, azaz a vállalatok és a vállalatközi kapcsolatok intézményi és szervezeti rendszerének milyenek a főbb gazdasági és társadalmi követelményei. A vizsgált kérdés bizonyos vonatkozásban azonos a döntéscentralizáció és -decentralizáció gyakran tárgyalt problémájával. A leírás fogalmi rendszerének kialakításakor — a könnyebb érthetőség kedvéért — gyakran a kapitalista gazdaságban is használható fogalmakkal dolgozom és az ottani gyakorlatban is vitatott kérdéseket érintek, de ezek elemzésére most nem térek ki.

A polgári közgazdasági elmélet régebben a fenti vonatkozásokat csupán a teoretikus modellek világában vizsgálta, általában két sajátos esetet véve figyelembe, tőkés- vagy piactudományként nevezve azt, amikor a vállalatok teljes autonómiával rendelkeznek, és socialista vagy tervgazdaságnak nevezve azt, amikor a vállalatok csak a központ tételes utasításait hajtják végre, azaz nincs önállóságuk.

Az absztrakciók feloldása a szervezetek viselkedésének leírásával kezdődött. Jelentősen előbbre vitte az elvi tisztázást az, hogy a socialista országok közgazdaságtudománya a gyakorlati problémák feldolgozása során szembe került a vállalat szerepének meghatározásával. Ezzel párhuzamosan a nyugati országok közgazdászai is egyre többet foglalkoznak a két rendszer gyakorlati és elméleti leírásával, összehasonlításával, és ennek kapcsán ugyancsak jó gondolatok születtek.

Az eredmények megszerezése és továbbfejlesztése reményében néhány fogalmi kérdés tisztázásával kell kezdenünk.**

A vállalati önállóság értelmezése

Minden társadalomnak, ha fennmaradását biztosítani kívánja, és ezen belül elsősorban a socialista társadalomnak, amely a társadalmi

* Köszönöm a tanulmány fogalmi rendszerének kialakításában nyújtott segítségét Bog-nár Józsefnek és Bauer Tamásnak, valamint intézeti kollégáim közül elsősorban Kozma Gézá-nak, Laki Mihálynak, Lányi Kamillának és Tárnok Evának.

** A fogalmak tisztázásánál felhasználtam L. Hurwicz (4), T. C. Koopmans—I. M. Montias (5), Kornai J. (7), T. Marschak (12), E. Neuberger (14) munkáit.

szükségletek növekvő kielégítését alapvető feladatának, fő gazdasági törvényének tekinti, olyan intézményekre, szervezetekre van szüksége, amelyek képesek a társadalom tagjainak — nem utolsósorban a gazdálkodás eredményeitől függő — általános felemelkedését biztosítani. A népgazdaság intézményrendszerének — e feladatok ellátása érdekében — bizonyos mértékig módja van befolyásolni a természetet, a társadalom tagjainak igényeit, a külföldi piacokat stb., de állandóan képesnek kell lennie a külvilág csak nehezen előrebecsülhető változásaihoz és intézményrendszere önmozgásából eredő módosulásaihoz való igazodásra. A modern gazdaság intézményrendszerén alapjában négyféle intézményt: a háztartásokat, a termeléssel, valamint termékek és szolgáltatások forgalmazásával foglalkozó vállalatokat, az állami szabályozó intézményeket és végül az érdekvédelmi szervezeteket értjük.

Az intézményi rendszernek azt az elemét nevezzük önálló intézménynek, amelynek viszonylag teljes önállósága (autonómiája) van, amely nincs alárendelve semmilyen más intézménynek, kapcsolatait ezekkel az önkéntesség alapján létesíti és szünteti meg. [Nem tekintjük az autonómia megsértésének — bár kétségtelenül ez is korlátozza az önállóságot —, ha az intézmény tevékenységének keretét állami törvények és rendeletek szabják meg. Így autonómnak tekintjük azt az intézményt is, amelynek tevékenysége állami engedélyhez (például iparendedélyhez) kötött, vagy amelynek résztevékenységét állami rendszabály (például kiviteli engedély) korlátozza, de különben — az előbbi meghatározás szerint — önállóan tevékenykedik.]

Egyszintű önálló intézmény az egy termelőegységből álló önálló vállalat. Az egyszintű intézményeken belül is általában elválnak a tervező-szabályozó egységek a végrehajtó egységektől. *Többszintű*, viszonylag egyszerű intézménynek nevezhetünk egy háromszintű konszernt. Sokszintű intézmény például az olasz állami vállalatok rendszere, ahol a kormány, illetve az állami vállalatok minisztériuma alá olyan nagy létesítmények, sokszintű társaságok tartoznak, mint az IRI, az ENI és mások, amelyek többszintű konszernek felett uralkodnak.

Függetlenül attól, hogy az intézmény milyen gazdálkodó és szabályozó szervezetekre, egységekre oszlik, közös jellemzőjük, hogy hierarchikusan vagy kvázi hierarchikusan, azaz egyértelmű vagy nagyjából egyértelmű fölé- és alárendeltségi viszonyokkal vannak felépítve.

A bevezetett fogalmakból következően minden önálló intézmény rendelkezik döntési joggal. A döntési jog delegálásának — tehát a centralizálásnak és a decentralizálásnak — kérdése csak az önálló intézményen belül vetődhet fel. A szocialista gazdálkodás háztartásokon kívüli intézményrendszerében azért lehet ezekről a folyamatokról beszélni, mert a termelőeszközök társadalmi vagy állami tulajdona alapján a háztartásokon kívüli gazdasági tényezők lényegében mind a kormány irányítása alatt működnek. Így a szocialista gazdaságban az állami gazda-

* E tanulmányban nem foglalkozom a jugoszláv gazdaság jellemzésével. A többi szocialista gazdaságban pedig a szövetkezeteknek a kormánytól való függősége — mint többen kimutatták —, bár más formában valósul meg, lényegében nem kisebb, mint az állami tulajdonban levő vállalatoké. Így e szervezetek megkülönböztetését a tanulmány keretében nem tartottam szükségesnek. A magángazdaságok lététől pedig eltekintettem, mivel arányuk a gazdasági termelésben kicsiny, s tevékenységük törvényekkel és állami rendeletekkel erősen behatárolt.

ságszabályozó, tervező, valamint a termelő és termékforgalmazó funkciót a gyakorlatban *egy* intézményen belül látják el. Nevezzük ezt a tulajdonképpen önálló intézményt — annak érdekében, hogy a szokásostól való eltérés a későbbiekben ne okozzon zavart — egységes állami intézményrendszernek. Ezen belül — némi egyszerűsítéssel — alintézménynek azokat nevezhetjük, amelyek gazdaságszabályozó funkcionális minisztériumokként (Pénzügyminisztérium, Országos Tervhivatal, Munkaügyi Minisztérium stb.), valamint termelő és forgalmazó vállalatokat irányító ágazati minisztériumokként működnek. Minden alintézmény szervekből, azok pedig egységekből állnak. A termelés és a forgalmazás körében az első kategóriába az állami vállalatokat, az utóbbiba az üzemegységeket soroljuk.

A kapitalista gazdaságra, az előbbiekkal ellentétben, az önálló intézmények sokasága jellemző. Sok nagy konszern mellett nem kevés önálló kisvállalat működik. A modern tőkés gazdaságban egyre fontosabb szerep jut a legnagyobb önálló intézménynek, az egységes állami intézményrendszernek, amely magában foglalja az egész állami kézben levő gazdaságot. Az állami gazdálkodás szabályozó alintézményekből és állami közszolgáltatási szervezetekből (egészségügy, iskolaügy, köztisztaságügy, közutak stb.), valamint államosított vállalatokból áll. A gazdasági gyakorlatban a tőkés államgazdaság intézményének alávett alintézmények és szervezetek általában viszonylagos döntési szabadsággal rendelkeznek. A kormány csupán funkcióikat határozza meg; tevékenységük részleteit nem írja elő.

A gazdasági koordináció csatornái

Mindkét gazdasági rendszer életképességének és növekedésének feltétele, hogy az intézmények között, illetve az intézményeken belül a tevékenységek megfelelően legyenek koordinálva, azaz, hogy az intézmények, szervezetek és egységek egymáshoz s a gazdasági környezet alakulásához megfelelően alkalmazkodjanak.

A koordináció három csatornáját különböztethetjük meg: az első *a kialakult társadalmi szokások* és technika által megkövetelt koordináció. A kialakult szokások gazdaságszabályozó szerepe viszonylag tisztán a primitív gazdaságokban* és a középkori céhrendszerben működik. Ez a szabályozás azon nyugszik, hogy a társadalom tagjai ismerik és vállalják a helyzetükből adódó társadalmi funkciót, s minden helyzetben annak megfelelően járnak el. A tradíció gazdasági tevékenységre gyakorolt spontán pozitív hatásának elemzése előtt két megjegyzés megtétele látszik szükségesnek. Egyrészt az emberekben a történelmileg kialakult, most spontánul ható tulajdonságok nem spontánul, hanem a korábbi hatalmi viszonyok alapján, sokszor igen erőszakos társadalmi hatásokra fejlődtek ki; másrészt a tradíciók gyakran fékezik a termelőerők fejlődését és az ehhez alkalmazkodó társadalmi változásokat, így például elmaradott technikai eszközöket, esetleg tevékenységeket gazdasági szempontból már indokolatlan esetben is működésben tartanak. A kialakult

* A kérdéssel az egyetemes összehasonlító néprajz (etnológia vagy a társadalmi antropológia) foglalkozik. Lásd például B. Malinowski (11) és Polányi K. (15) munkáit.

szokások pozitív hatása abban mutatkozik meg, hogy kifejlődött a dolgozóknak és ezen belül a legkülönbözőbb szakembercsoportoknak az az igénye, hogy munkájukat „jó” végezzék el. Ez a tradíciókra visszavezethető munkaerkölcs elősegíti a többi között a munkaeszközök célszerű felhasználása által megkövetelt koordinációt is.* Ennek legegyszerűbb esete: az egyes egységek vagy szervezetek mindent elkövetnek, hogy elromlott termelőberendezéseiket kijavítsák vagy pótolják, hogy a folyamatos munkához szükséges anyagokat beszerezzék, készleteiket megfelelő szinten tartsák stb.

A modern technika gyakran a szervezetek és intézmények közötti koordináció minőségét is megszabja. Itt például arra gondolunk, hogy egy bonyolult gép beállítása nemcsak a kiszolgáló személyzet munkáját határozza meg, hanem egyértelművé teszi a hozzákapcsolódó berendezések üzemeltetését is, továbbá meghatározza, hogy milyen alapanyag-minőséget milyen ütemezésben kell vásárolnia a vállalatnak és honnan.

A koordináció második fő csatornája, amely az *áru—pénz kapcsolatok* kifejlődésével jut döntő szerephez, a *piac szabályozórendszere*. A szabályozás alapját képező áru—pénz viszonyok a társadalmi munkamegosztás alapján jönnek létre. A szakosodott termelőegységek tevékenységének eredménye a cserében tisztázódik. A csereértékre, az árakra azonban — akár sok termelővállalat és rengeteg vevő közreműködésével, akár egyes társadalmi intézmények (monopolisztikus vagy oligopolisztikus piaci helyzetben levő vállalatok, állami gazdaság szabályozó intézmények) tudatos hatására alakul is az ki — az a jellemző, hogy a gazdasági tényezők, önérdéktől vezérelve, rövid és hosszú lejáratú döntéseikben kénytelenek hozzá igazodni. A gazdasági intézmények, szervezetek, egységek ugyanis, ha nem is törekednek maximális nyereségre, kénytelenek úgy gazdálkodni, hogy bevételeik — átmeneti kivételektől eltekintve — meghaladják kiadásait.

A piaci formák értékelésekor el kell vetni a polgári közgazdaságtan tankönyveiben szokásos kiindulást, miszerint a piaczgazdaságban az árak általában minden tudatos beavatkozás nélkül alakulnak ki, és az oligopoliszervezetek árbefolyásoló tevékenysége csak eltérés az általánostól. A valóságban a tőkés gazdaság piacain sem csak a nagy konszernek tudatos árpolitikája érvényesül, hanem a modern gazdálkodásban minden esetben tanúi vagyunk az állam árbefolyásoló tevékenységének is. Az adózási rendszer, a vámok, az árfolyam-megállapítás és a pénzkibocsátási rendszer a tőkésállam árpolitikai befolyásolásának legfontosabb eszközei, amelyeket az utolsó időszakban egyre gyakrabban egészítenek ki az árszabályozás direkt eszközei (árrögzítés, ármaximálás stb.) Az államilag befolyásolt árakat azonban a gazdálkodó szervezetek szempontjából még objektíveknek tekinthetjük, ha az ártényező egységek, azok megváltoztatásának rendje törvényekkel szabályozott, az árat befolyásoló állami rendszabályok módosítására csak ritkán kerül sor, és végül, ha a tényezők változtatását csak általános gazdálkodási érdekek befolyásolhatják. Így az *objektív árrendszer* kizárja annak lehetőségét, hogy az államilag meghatározott ártényezőket gyakran, vállalatonként differenciáltan, az egyes vállalatok érdekeit figyelembe véve változtat-

* Nézetem szerint ebben az értelemben használja Kornai J. és Martos B. (9) a vegetatív vagy autonóm szabályozás fogalmát.

hassák. Az ilyen objektív árrendszerhez a vállalatoknak alkalmazkodniuk kell. Amikor a gyakori állami beavatkozások következtében voluntarista árrendszerrel van dolgunk, akkor is számíthatunk bizonyos fokú vállalati alkalmazkodásra — tehát piaci hatásokra —, bár ezek jelentősége mérsékelt.

Másik fontos felvetendő kérdés a piaci formákkal kapcsolatban az, hogy vajon ez a koordináció csak akkor működik-e, ha a nyereség a vállalati tulajdonosok közvetlen hasznává válik. Nyilvánvaló, hogy az úgynevezett tőkés piaci gazdaságokban ma már a döntéshozatalban fontos szerepet játszó mind több személy fizetett alkalmazott, akiknek jövedelme csak közvetve és nem is mindig jelentős mértékben függ a nyereségtől. Mivel a szocialista országokban is mindig függ a vezetők jövedelme valamilyen mértékben az általuk vezetett vállalat eredményességétől, az áru—pénz kapcsolatok termeléskoordináló és -ösztönző szerepe itt sem vitatható.

Az eddig említett két szabályozórendszer közös jellemzője, hogy rutinszabályokon nyugvó, önszabályozó jellegű koordinációt valósít meg, azaz olyant, amelyben dominál a spontaneitás. Ezzel ellentétben a szabályozás harmadik csatornája az *ember társadalmi szintű, tudatos elhatározásain nyugvó tervezés*.

Tervezhetőnek nevezhetünk minden olyan döntést, amely alapos mérlegelés nélkül nem azonosítható valamilyen rutinszabálynak megfelelő viselkedéssel, hanem az önálló intézmény, szervezet vagy egyes vezetőinek előzetekintő, a gazdasági környezet várható változásával nem csak számoló, de azt befolyásolni is kívánó elhatározása, amely az alárendelt szervezetek, illetve egységek funkcióit is tisztázza.

Eszerint minden tervhez tartozik a prognózison kívül kétféle koordináció is. Ezek közös jellemzője, hogy sokkal inkább tartalmaznak távlati, dinamikus elemeket, mint a koordináció eddig ismertetett csatornáit.

A terv *első koordinációs eleme* azt hivatott tisztázni, hogy az intézmény, szervezet vagy egység egy bizonyos időszakban milyen célt kíván elérni. Ez részben annak rögzítése, hogyan alkalmazkodik a tőle független intézmények tevékenységéhez és a természeti feltételek várható alakulásához, részben pedig annak tisztázása, hogyan befolyásolja ezt a környezetet. A tervben szereplő koordináció *másik eleme* az intézményen, szervezeten, egységen *belüli* tevékenységek előbbi célnak alávetett koordinációjára irányul. Ennek a koordinálásnak a legegyszerűbb formája a *parancs jellegű utasítás*. Ezt általában csak igen könnyen áttekinthető tevékenységeknél alkalmazzák. Például a vezényszavak még a hadseregben is csak meghatározott területeken, kisszámú tipikus tevékenységre vonatkozóan szolgálnak a koordinálás eszközeként. Jellemző az is, hogy a parancsok általában nem közvetlenül jutnak el a központtól a végrehajtó szervezethez, hanem egy többlépcsős hierarchikus rendszeren keresztül. A parancsok megfogalmazása és kiadása minden szinten külön-külön, a helyzetekhez igazodva történik.

Az intézményen belüli koordináció legbonyolultabb formája az, amikor a vezetők megelégszenek az intézmény céljainak általános felvázolásával, hogy így a szervezetek, egységek vezetőinek módja legyen a konkrét feladatok értelmezésére. A két szélsőség között több átmeneti forma van. Ilyennek tekinthető az olyan — intézményen belüli — koor-

dináció is, amely *egyed célok* elérésére ösztönöz ugyan, de az ösztönzést figyelembe véve az intézményhez tartozó szervezetek vezetői szabadon dönthetnek az előttük álló alternatívák között.

Tisztázni kell azt is, hogy mikor beszélhetünk népgazdasági — azaz az egész gazdaságot átfogó — tervezésről. Az előbbiekből következik, hogy a népgazdasági tervezésnél is meg kell különböztetni a tervezés három elemét, a prognóziskészítést, a cél meghatározását és a cél eléréséhez szükséges eszközök kiválasztását, valamint a cél megvalósítása közben az intézményen belüli feladatmegosztást. Így nyilván helyesnek bizonyul J. V. Sztálinnak az a megállapítása, hogy a szocialista tervezés nem azonosítható a tervjólással, tervtalálgatással. A probléma csupán a sztálini megállapítás második részével kapcsolatos, nevezetesen, hogy vajon a népgazdasági tervezés szükségszerűen azonos-e a tervutasításokkal.*

Ma már nyilvánvaló, hogy a tervutasítás a tervgazdálkodásnak nem egyedüli módszere. A merev utasításokat a feladatok általános meghatározása és a decentralizált döntési helyeknek a gazdasági feltételekhez való szabad alkalmazkodása válthatja fel. Sőt, a gazdálkodás bizonyos területein, ahol a feltételek állandó és nehezen követhető változásainak vagyunk tanúi, a gazdálkodó egységek közötti merev feladatmegosztás helyébe a szükségletekre orientált gazdálkodó egységek autonómiája léphet. Az államilag szabályozott piacokon a verseny előmozdíthatja a gazdasági hatékonyság általános emelkedését, az állandóan változó gazdasági feltételekhez való jobb alkalmazkodást. A népgazdasági tervezés feltételét ilyen esetben az államilag kézben tartott gazdasági kulcspozíciók tervszerű felhasználása biztosítja.

Mindez azt mutatja, hogy a koordináció minden formájában fontos szerepet játszik a bizonytalanság kezelése. A természet, a külső piacok változása csak pontatlanul jelezhető előre, de bizonytalan bizonyos fokig az intézményen belüli szervezetek, egységek magatartása is, még ha azokat utasításokkal irányítják is. Az intézmény sikeressége pedig azon múlik, hogyan tud ezekkel a bizonytalanságokkal a külső és belső koordináció révén megküzdeni.

Ezeket az összefüggéseket figyelembe véve — a szocialista gazdálkodás harmincéves tapasztalata alapján — vizsgáljuk meg a magyar vállalatok önállóságát, azt az intézményi és koordinációs rendszert, amelyben a vállalatok működnek.

Vállalati önállóság és centralizált döntési rendszer

A termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján kialakuló egységes állami intézményrendszer az alintézmények, szervezetek és egységek feladatainak meghatározására utasításokat adhat. Ez a forma azzal az előnnyel kecsegtet, hogy ha a vállalatok követik az utasításokat és ha a gazdasági feltételek nem térnek el a feltételezettől, akkor a gazdasági tevékenység a központ döntéseivel összhangban megy végbe. Ennek a döntési rendszernek van egy olyan — primitív — értelmezése, hogy a hierarchikusan felépített egységek, illetve szervezetek semmilyen dön-

* Lásd (18).

tési önállósággal nem rendelkeznek. Ilyen helyzet a valóságban természetesen nem adódhat. A kizárólag utasításokkal irányított gazdálkodás életképességének ugyanis az volna az előfeltétele, hogy a központ nyomban értesüljön a gazdasági környezet változásairól, hogy a kapott információkat *azonnal* értékelhesse és a szükséges intézkedéseket megtehesse. E gyakorlatban megvalósíthatatlan feltételezés alapján tartja a polgári közgazdasági irodalom a központi döntések rendszerét nagyon információigényesnek és ezért költségesnek.

A számítógépek korszakában a probléma mégis sokakat foglalkoztat. Az információk feldolgozására programozási módszerek kínálkoznak. Az információáramlás és -feldolgozás időigényének lerövidítésére a közgazdasági modellekről szóló irodalom az utóbbi időben speciális eljárásokat dolgozott ki.* Ezeket az eljárásokat gyakran kapcsolatba hozzák a döntések decentralizálásával. De nyilvánvalóan csak arról van szó e javaslatok szerint, hogy a *döntéselőkészítés* a két- vagy többszintű hierarchikus rendszer felhasználásával történhet. Az úgynevezett dekompozíciós algoritmusok azt a nehézséget hidalják át, hogy a döntés előkészítéséhez szükséges információk gyakran nem férnek be egyszerre a számítógépek memóriájába, sőt elvileg azt is lehetővé teszik, hogy a számítások a hierarchikus intézmény különböző szervezeteinél levő számítógépeken történjenek. Az információáramlás és -feldolgozás azonban a modern híradástechnika és számítógépipar vívmányai, valamint a korszerű dekompozíciós algoritmusok felhasználása esetén sem elegendő ahhoz, hogy a tevékenységek részleteit is áttekintő egységes döntési rendszer kellő gyorsasággal és eredményesen működjék. Így a segítségükkel kidolgozott központi utasítások ellentmondásossága nem kerülhető el, és nem biztosítható, hogy azok a környezet változását kellően figyelembe vegyék. Ezek az ellentmondások az utasításokkal irányított szervezetek és egységek vezetőit arra kényszerítenék, hogy az utasítások közül önállóan rangsoroljanak, vagy hogy utasításokat figyelmen kívül hagyjanak.

A központi utasításokkal irányított gazdaságok gyakorlatában a szervezetek és egységek vezetőinek önállósága azonban nemcsak az utasítások ellentmondásosságából és abból adódott, hogy a külső feltételek bizonyos változásait figyelmen kívül hagyó utasítások végrehajtása nyilvánvaló károkat okozna. Éppen ezért még a legerősebben centralizált gazdaságok gyakorlatában is a központi szervek nemcsak a technológiai tevékenységet voltak kénytelenek a helyi vezetőkre, a szokásokon nyugvó koordinációra bízni, hanem az erőforrások felhasználását (az ellátási kereteket) és a végtermék vagy szolgáltatás kibocsátását is csak fő termékekben vagy aggregátumokban tudták meghatározni. A nem meghatározott, úgynevezett egyéb termelés vagy szolgáltatás, illetve a tervben tételesen nem szereplő termékelemek közötti választás, valamint a tervutasítások túlteljesítése mindig hagyott bizonyos döntési lehetőséget a vállalat vezetőinek. Ennek felhasználására vonatkozóan az irányítási rendszer általában ösztönzéssel adott „utasítást”. Az ösztönzés legtöbbször a belföldi pénzmenyiségben mért vállalati terv túlteljesítésére, a részletes termelési tervutasításban szereplő termékarányok betartására, az erőforrásokkal való takarékosagra, az önköltség csökken-

* Lásd (8), (10).

tésére irányult. Így a szigorú tervutasítások rendjén nemcsak a tradíció, hanem a piaci formákon nyugvó koordináció is mindig rést ütött.

A koordináció különböző csatornái általában ellentmondásba is kerültek egymással. Az úgynevezett feszített tervek időszakában a tervutasítások és az ellátási keretek merevsége gyakran megzavarta a vállalati vezetők és a szakemberek funkcionális megfelelésére építő, szokáson nyugvó koordinációt. Gyakran előfordult az is, hogy két egymással kapcsolatban álló vállalat között akkor is nehezen áthidalható ellentétek keletkeztek, ha mindkettő tartotta magát a tervutasításokhoz. A tervkoordináció által nem tisztázott kérdésekben ugyanis megnyilvánulhattak ellentétes érdekeik. A rendszer sajátos ellentmondásossága abban jutott kifejezésre, hogy minél nagyobb szerepet kapott az áru—pénz formákhoz kapcsolt ösztönzési rendszer, annál erősebbek voltak az érdeköszeütközésből keletkező zavarok. Az ellentmondásokat a hierarchikus felépítésben nem kis szerepet betöltő ágazati középírányító szervek próbálták feloldani. Ezek részben a központi utasítások további részletezésével, részben a tarthatatlan utasítások módosításával avatkoztak be a gazdasági folyamatokba. Mindez azonban csak keveset tudott enyhíteni az irányítási rendszer ellentmondásainak kiéleződésén.

Az úgynevezett áru—pénz formában jelentkező kapcsolatok azért nem tudtak valóságos piaci kapcsolatokká fejlődni, mert alá voltak vetve a tervutasításos gazdálkodás logikájának. Ezt az alárendeltséget mutatta például, hogy hatóságilag rögzítették az árakat, az államilag meghatározott áralakító tényezőket (adókat, támogatásokat) pedig gyakran változtatták, nem elsődlegesen a keresleti-kínálati viszonyok módosulásának követése céljából, hanem a tervutasításos gazdálkodást nehezítő, az utasítások teljesítését fékező, a szervezetek stabilitását zavaró tényezők ellensúlyozására. Az így kialakult termelői árakat elsősorban nem azért kell voluntarista áraknak minősítenünk, mert eltértek a társadalmi költségektől, hanem azért, mert a vállalatok nem meríthettek belőlük objektív orientációt, hiszen számíthattak rá, hogy az árak csak átmenetileg zavarhatják őket tervfeladataik teljesítésében, mert a központ vagy az árak módosításával, vagy támogatások nyújtásával ellensúlyozza majd az árak eredeti hatásait.

A piaci formák jelentőségét hangsúlyozva egyes nyugati szerzők az ilyen körülmények között működő vállalatok vezetőinek magatartását mint korlátok közötti sikermutató-(nyereség-) maximálást írják le.* Ez az értelmezés nem látszik szerencsésnek. Reálisabbnak tűnik az ilyen vállalatot azzal jellemezni, hogy az utasításokkal és korlátozásokkal meghatározott ellentmondásos helyzetben korlátozott döntési önállóságot a hierarchikus intézményi rendszer által meghatározott fő funkciója teljesítésére használja ki. E feladatok teljesítését nem kis mértékben az tette lehetővé, hogy a merev tervutasításokat és ellátási kereteket, valamint a zavaró rögzített árakat a hatóságokkal való tárgyalások során, az úgynevezett tervalkuban módosítani lehetett.

Az ezekkel a kérdésekkel foglalkozó hazai irodalom helyesen mutatott rá, hogy az ismertetett körülmények között gazdálkodó vállalatok termelésének nem kis része a kényszerhelyettesítés csatornáin keresztül került felhasználásra, aminek folytán tetemes inkurrens félkész- és vég-

* Lásd (16).

termékkészletek keletkeztek. Néhány szerző azonban a káros következményeket indokolatlanul azzal magyarázta, hogy a vezetők az ösztönzési rendszer ellentmondásosságát saját előnyükre használták fel. Nem tagadva azt, hogy sikerhajszolás előfordulhatott, valószínűsíthető lehet, hogy ennek oka nem elsősorban a társadalmi érdekekről megfélemlítő vezetőkben volt, hanem nagyrészt abban, hogy látszatszikerek nélkül a vállalat gyakran funkcionális feladatait sem tudta volna teljesíteni.

Mindebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a szigorú tervutasításos gazdaságirányítási rendszer ellentmondásain a szokásokon nyugvó koordinációkat sokat enyhített. Az emberek, akik azonosultak társadalmi feladataikkal és azoknak meg kívántak felelni, a gazdaságot — az irányítási rendszer ellentmondásai és annak munkaerőkölcsöt bomlasztó hatása ellenére — életképesse tették. A sikerekkel kapcsolatban különös jelentőséget kap az, hogy a történelmileg kialakult szokásoknak és az alkotó munka szeretetének pozitív hatását a tőkés tulajdon és a kizsákmányolás megszűnése, a közös társadalmi tulajdon és az azzal való közös rendelkezési jog ideológiájának előtérbe kerülése megerősítette.

Döntéscentralizáció az utasítások számának csökkentésével

A szocialista országok gazdaságaiban általában felismerték, hogy a központi döntések teljeskörűségére törekedve nem lehet az említett ellentmondásokat kiküszöbölni, és arra a következtetésre jutottak, hogy a vállalatoknak nagyobb szabadságot kell adni. Ennek megfelelően az ötvenes évek közepén mindenütt — a többi között Magyarországon is — elkezdődött az utasítások és az ellátási keretek számának csökkentése.

A decentralizálás először az aggregált termelési utasítások számának csökkentésével, 1954-ben vette kezdetét. Addig az Országos Tervhivatal több ezer termék mélységű termelési, értékesítési mutatót és csak valamivel kevesebb anyagmérleget hagyatott jóvá a Minisztertanáccsal. A mutatók számának csökkentése növelte a vállalati önállóságot. A folyamat azonban nem volt ellentmondásoktól mentes. Egyrészt a csökkentést gyakran olyan mutatók elhagyásával valószínűsítették meg, amelyek korábban is csak formális szerepet játszottak a vállalatok irányításában. Másrészt az elhagyott mutatók a felettes szervek tervszámítási anyagában szerepeltek, és ha a vállalat azoktól eltért és kihívta a felhasználó vállalatok elégedetlenségét, akkor a vállalatot a területet gyakorló minisztérium a társadalmi érdek figyelmen kívül hagyása miatt elmarasztalta.*

A változások másik iránya az intézményen belüli hierarchikus irányítási rendszer egyszerűsítése volt. Ez az egyszerűsítés kettős célt tűzött ki maga elé: egyrészt csökkenteni kívánta az intézmény csúcsa és a vállalat közötti irányítási szintek számát; a Minisztertanács — ágazati minisztérium — iparigazgatóság — tröszt — vállalatból álló ötszintű vezetést, általában az iparigazgatóságok felszámolásával, négy szintűre csökkentették. Másrészt igyekeztek megszüntetni a vállalatok közötti termelési párhuzamosságot, a „profilok” tisztításával, a vállalatok összevonásával. A vállalatok nagyságának növelésével járó válto-

* Lásd (6).

zást decentralizálásnak nevezték, mert együtt járt a vállalatok döntési jogkörének növelésével. A gazdálkodás egyszerűsítésének jegyében ugyanis a korábban központi tervutasításokkal szabályozott kérdések egy részének rendezését a megnagyobbodott vállalat igazgatójára bízták.

A változtatásoknak ez a két iránya lényegében 1968-ig, az irányítási rendszer reformjáig ciklikusan folyt. Az 1954. évi első kísérlet után 1957-ben ismét mérsékeltek a központi előírásokat.

Megfigyelhetők voltak azonban centralizálásra irányuló tendenciák is. A döntési jogkör újbóli központosítása mellett elsősorban a tervekészítés során kimutatott előnyök szóltak. E számításokban azonban általában figyelmen kívül hagyták a gazdasági környezet nem várt változásainak következményeit és azt, hogy a tényleges kereslet sokkal árnyaltabb a legrészletesebb nőmenkiatúránál is.

A centralizálás irányában hatott az a tapasztalat is, hogy a kedvező eladási helyzetben levő termelővállalatok gyakran nem kívánták kielégíteni a vásárlók speciális igényeit, s e helyzetben a fogyasztók képviselői attól remélték a feszültség feloldását, hogy a szállítókat részletesebb tervutasítások visszaállításával igényeik teljesítésére lehet szorítani.

Végül is azonban a vállalatok döntési önállósága 1954 után növekedett. A tervutasítások és az ellátási keretek, valamint más kötöttségek részletessége és szigorúsága, a gazdálkodási rend legfontosabb vonásai azonban nem változtak, a vállalatok közötti áru—pénz kapcsolatok nem váltak valóságos piaccá. A változások eredménye elsősorban abban jelentkezett, hogy a kialakult szokásokon nyugvó koordinációt zavaró tényezők csökkentek.

A vállalat az új gazdaságirányítási rendszerben

Értékeljük most a gazdaságirányítási rendszer 1968 után bekövetkező változását a vállalat szempontjából. A vállalatok önállóságával kapcsolatos kérdések jellemzését azzal kezdhetjük, hogy a magyar közgazdák — ezek között a vezető állami tisztviselők — a reformot megelőző másfél évtized vitái során egységes nézetre jutottak abban, hogy a vállalatok tervutasításokkal és ellátási keretekkel történő irányítását célszerűbb formákkal kell felváltani. Ezen örvendetes egyetértésen belül azonban a vállalatok önállóságát illetően két eltérő nézet alakult ki, ha ezek megfogalmazására a reform előkészítése és az irányítási rendszer korrigálása időszakában nem is került sor. (Az egyes határozatokból és más hivatalos dokumentumokból nem ritkán tisztázatlanság vagy a két nézet közötti burkolt kompromisszum olvasható ki.)

Az egyik nézet abban fogalmazható meg, hogy a gazdaságirányítás tervutasításokban és keretgazdálkodásban kifejeződő nehézségeinek felszámolása után nem elég a gazdasági és pénzügyi szabályozás rendjét meghatározni, hanem fenn kell tartani s tovább kell fejleszteni az egyes ágazati minisztériumok (alintézmények) és ezen belül a vállalatok (szervezetek) közötti tervszerű, központilag meghatározott funkcionális feladatmegosztást. A termelő- és a kereskedelmi vállalatokat felelőssé kell tenni meghatározott vevőkör szükségleteinek kielégítéséért. Tervutasítá-

sok helyett a nyereségen keresztül kell orientálni a vállalatot funkciója betöltésére. A központi terveknek megfelelő jövőbeli funkcionális feladatoknak kell alárendelni a beruházási hitelek nyújtását is, hitelpreferenciák és a hitelnyújtás ágazati minisztériumi engedélyezése útján.

A másik nézet abból indult ki, hogy a tervutasítások béklyóitól megszabadult vállalatok olyan mértékben fognak a nyereség növelésére törekedni, hogy a funkcionális feladat megosztása és a funkcionális ágazati felügyelet fennmaradása következmény nélkül marad, illetve később automatikusan megszűnik. A vállalatok a vevők kielégítése, a nagyobb eredmények elérése végett versenyeznek majd egymással; s a központi szabályozókkal befolyásolt verseny nagy lendületet fog adni a gazdasági növekedésnek. A fejlesztési célokra szolgáló hitelek nyújtása pedig egyre nagyobb mértékben történhet az önszabályozás segítségével, a várható nyereség megítélése alapján.

Az új gazdaságirányítási rend eddig eltelt hét éve alatt — különböző okok miatt — az első nézet képviselőinek véleménye érvényesült. Az egységes állami intézményrendszer lényegében fennmaradt. A vállalatokat kötelezték funkcionális feladataik ellátására, bár a funkcionális való megfelelés rövid lejáratú módját és módszereit a legtöbb esetben a vállalatok alakíthatják ki. A központi szervek — az erről szóló szabályok, de a gyakorlat szerint is — csak kivételes esetekben utasítják őket. A vállalatokat a központ a pénzügyi szabályozókon kívül általában csupán társadalmi feladataik tudatosításával, állami és vállalati vezetők közötti közvetlen személyes beszélgetések során befolyásolja. E nem formális kapcsolatoknak azonban egyre nő a szerepe. Erre közvetlenül az teremti meg a lehetőséget, hogy a vállalati gazdálkodás eredménye, a nyereség, valamint a gazdálkodás egyik fontos előfeltétele, a kifizethető bér továbbra is nagymértékben függ a központi szervektől.* Ezek ugyanis egy sor egyedi beavatkozással, az árváltozások tételes ellenőrzésével, az exporttámogatás rendszerének időről időre történő felülvizsgálatával, bérpreferenciák nyújtásával, egyedi és általános beavatkozással rendszeresen változtatják a vállalatok helyzetét a folyó gazdálkodásban.

Fokozottan érvényesül a központi szervek, nem ritkán a parciális érdekeket kifejező alintézmények akarata a *fejlesztési* tevékenységben. Intézkedések sorozata biztosította, hogy a vállalatnál keletkező fejlesztési alapok és a rendelkezésükre álló hitelforrások felhasználása lényegében megfeleljen a központi tervnek.** Ily módon az új gazdaságirányítási rendszerben működő termelő- és kereskedelmi vállalataink egyértelműen megmaradtak a hierarchikusan felépített egységes állami intézményrendszer legelső láncszemeinek. Önállóságuk lényegesen nagyobb, mint 1968 előtt, feladataikat azonban továbbra is az osztársadalmi érdekből kell levezetniük, szabadságuk pedig az osztársadalmi érdek értelmezésében korlátozott. Ilyen körülmények között — néhány ezzel el-

* A nyereségérdekeltség kibontakozását egy speciális, itt nem tárgyalt tényező, a vállalati jövedelemszabályozás, és azon belül a bérszabályozás bonyolult kötöttségei, valamint az ezzel összefüggő irreális beruházási terhek is korlátozták. (Lásd erről (1), (3), (13), (17), (19), (20), (21).) E szabályozások jogosan bírálható ellentmondásainak orvoslását az elmúlt időkből nem azok lényeges elemeinek megváltoztatásában, hanem egyedi, tételes beavatkozásban keresték.

** Ez nem jelenti azt, hogy a vállalati fejlesztési erőforrások felhasználása a tételes fejlesztési terveknek is megfelelné. Az eltérés azonban általában nem abból származik, hogy a központi szervek nem képesek a vállalatot úgy befolyásolni, hogy az a tervet önkéntesen hajtsa végre, hanem abból, hogy a vállalati fejlesztési lehetőségek és szükségletek nincsenek a tervben konzisztensen figyelembe véve.

lentétes megnyilvánulás ellenére — az a jellemző, hogy a kormányzat közvetlenül felelősséget vállal minden gazdasági akcióért és minden szervezetért. Megállapíthatjuk tehát, hogy a vállalatok megnövekedett döntési önállóságát továbbra sem minősíthetjük autonómiának. A vállalatok közötti pénzügyi kapcsolatok pedig a tételes állami beavatkozások gyakorisága és a voluntarista árrendszer miatt továbbra sem piaci jellegűek.*

A magyar gazdaság fejlődése az elmúlt hét évben tehát azt bizonyította be, hogy lehet szocialista gazdaságot tételes tervutasítások nélkül irányítani, sőt ez még társadalmi előnyökkel is jár. A történetek azonban a mechanizmusreform előkészítése óta folyó vita *többi kérdését* még nem döntötték el. Továbbra is jogosnak látszik annak felvetése, hogy nem volna-e indokolt a népgazdaság bizonyos területén, elsősorban a mezőgazdasági és feldolgozóipari termékek termelésében és forgalmazásában — amit „versenyszférának” neveznek — a vállalatok, vagy nem funkcionális egységet jelentő vállalatcsoportok önállóságát autonómiáig fejleszteni.** Kérdéses ugyanis, hogy az intézményi rendszer ilyen reformja nélkül lehetséges-e valódi piaci koordináció. Ilyen változtatás mellett az szólna, hogy feltehetőleg a jelenleginél jobban lehetne mozgósítani a gazdálkodás részleteire is kiterjedő helyi ismereteket; a vállalatok dolgozóit az általános társadalmi céloknál egyértelműbben értelmezhető feladatok teljesítésére ösztönözhetnénk, egyúttal eredményeiket maguk is jobban mérhetnék. Mindez növelné a gazdaság teljesítőképességét. Feltehető, hogy ha a gazdaság bizonyos területein törvényekkel és rendelkezésekkel szabályozott autonóm, céltudatos intézmények működnek, a népgazdaság tervszerű, felelősségteljes irányítása is jobban megvalósítható lenne. Az ilyen intézmények léte ugyanis nem akadályozná a kormányt abban, hogy a neki közvetlenül alárendelt gazdaságsszabályozó szervezetekre (funkcionális minisztériumok stb.) és a gazdasági versenyszférán kívüli alintézményekre, valamint a költségvetés erőforrásaira támaszkodva a gazdaság fejlődésének fő vonalát tervszerűen meghatározza. Ellenkezőleg: számítani lehetne arra, hogy ez az intézményi keret hatékonyabbá tenné a népgazdaság irányítását, egyebek közt mód lenne a versenyszféra fejlesztésének meggyorsítására. Az autonóm gazdasági intézmények léte ezenkívül tehermentesítené a kormányt attól is, hogy a mindenképpen bizonytalan elemeket is tartalmazó fejlesztési döntésekért tételesen vállaljon felelősséget. Ennek a megoldásnak meglenne az az előnye, hogy ha az önálló intézmények sikeres akciók mellett kevésbé sikeres, sőt sikertelen akciókat is végrehajtanak, fennmaradásuk érdekében kénytelenek lennének azokat gyorsan korrigálni. Ma — mint tudjuk —, ha a fejlesztés bizonytalanságai és más okok miatt az egységes állami hierarchikus rendszer vét hibát, akkor a kormányzatot különféle társadalompolitikai okok gyakran arra készítetik, hogy központi intézkedésekkel — adók elengedésével, importtilalom bevezetésével, állami támogatással — akadályozza meg a téves döntés következményeinek felszínre kerülését. Ez pedig azt jelenti, hogy társa-

* Az állítás tényadatokban való bizonyítására e tanulmány terjedelme keretében nem vállalkozhatom. Ezt korábban megpróbáltam Hegedüs Zsuzsával közösen készített esettanulmányunkban: (2), (3).

** Gazdaságunk intézményi rendszereinek bírálatát és annak átalakítására vonatkozó javaslatomat lásd (20).

dalmi áldozatokkal a gazdaságot alakítják át a téves döntéseknek megfelelően. Pedig nem kétséges: a társadalom számára előnyösebb, ha a gazdálkodó szervek alkalmazkodnak a környezet igényeihez, mint ha a gazdasági környezetet alakítjuk át a gazdálkodó szervek stabilitása érdekében.

Irodalom

- (1) *Balázs S.*: Pénzügyi szabályozó rendszerünk a műszaki fejlődés szemszögéből. *Közgazdasági Szemle*, 1972. 11. és 12. sz.
- (2) *Hegedüs Zs.—Tardos M.*: A mechanizmusreform hatása a Budapesti Harisnyagyárra. *Pénzügyi Szemle*, 1973. 9. sz.
- (3) *Hegedüs Zs.—Tardos M.*: A vállalati vezetők helyzetének és motivációjának néhány problémája. *Közgazdasági Szemle*, 1974. 2. sz.
- (4) *Hurwicz, L.*: Centralization and Decentralization in Economic Process. *Comparison of Economic Systems*. Ed. A. Eckstein, University of California, Press 1971.
- (5) *Koopmans, T. C.—Montias, J. M.*: On Description of Economic Systems; Comparison of Economic Systems. Ed. A. Eckstein, University of California, Press 1971. A. Eckstein, University of California, Press 1971.
- (6) *Kornai J.*: A gazdasági vezetés túlzott központosítása. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, 1957.
- (7) *Kornai J.*: Anti-Equilibrium. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, 1971.
- (8) *Kornai J.—Lipták T.*: Two Level Planning. *Econometrica*, 1965. 141—165. l.
- (9) *Kornai J.—Martos B.*: Gazdasági rendeletek vegetatív működése. *Szigma*, 1971. 1—2. sz.
- (10) *Malinvaud, E.*: Decentralized Procedures for Planning Activity. Analysis. Ed. E. Malinvaud és M. O. L. Bacharach, New York, 1967.
- (11) *Malinowski, B.*: Baloma. Gondolat, 1972.
- (12) *Maršak, T.*: Decentralizing the Command Economy: The Study of a Pragmatic Strategy for Reformers. Plan and Market. Ed. M. Bornstein, Yale University Press 1973.
- (13) *Megyeri E.*: Jövedelemszabályozás és vállalati gazdálkodás. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, 1972.
- (14) *Neuberger, E.*: Comparative Economic Systems. Perspectives in Economics. Ed. Brown, Neuberger, Palomares, McGraw Hill, 1971.
- (15) *Polányi K.*: Dahomey és a rabszolgakereskedelem. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, 1972.
- (16) *Portes, R. D.*: The Enterprise under Central Planning. *Review of Economic Studies*, 1969. 197—202. l.
- (17) *Révész G.*: Az élmunkát helyettesítő gépesítés korlátairól. *Közgazdasági Szemle*, 1972. 2. sz.
- (18) *Sztálin, J. V.*: A Központi Bizottság beszámolója az SZK(b)P XV. kongresszusán. *Sztálin Művei*, 15. kötet, 350. l.
- (19) *Tardos M.*: Az új gazdasági mechanizmus szabályozó rendszerének modellje. *Közgazdasági Szemle*, 1968. 10. sz.
- (20) *Tardos M.*: A gazdasági verseny problémái hazánkban. *Közgazdasági Szemle*, 1972. 7—8. sz.
- (21) *Wilczek J.*: Bérszabályozás és nyereség. *Közgazdasági Szemle*, 1972. 1. sz.

PETŐ MARTON:

A beruházások műszaki hatékonyságának értékelése

A soron levő középtávú fejlesztési tervek kidolgozásakor ismét előtérbe kerül a beruházások hatékonysági számításának és a különféle variánsok összehasonlításának a problémája. A beruházások érzékenyen befolyásolják a vállalat hosszútávú gazdálkodását, versenyképességét, ezért a vállalati vezetésnek sok gondot okoz a beruházási döntések előkészítése, hiszen a tapasztalatok szerint a szabályozók és a közgazdasági környezet (a piac) nem várt változásai, bizonytalansági tényezők igen gyakran felborítják az előzetes elképzeléseket.

A gazdaságossági számításokról

A beruházások gazdaságosságának vizsgálatánál általában az értékben kifejezett ráfordításokat (egyszeri, folyamatos stb.) és a hozamokat (termelési érték, tiszta jövedelem, nyereség stb.) viszonyítják egymáshoz.¹

Az értékben kifejezett állóalap- és hozamnövekmény közötti arány azonban csak nagy bizonytalansággal állapítható meg. Vannak olyan beruházások, amelyeknek egyáltalában nincs számszerűsíthető hozamuk, ilyenek a különféle jóléti, szociális, munkavédelmi, környezetvédelmi beruházások. Más beruházásoknál viszont változó a nem termelő állóalapok növekedésének aránya, ami a hozamot is nagymértékben befolyásolja.

A számszerűsített hozam sem mindig tükrözi a beruházás tényleges eredményét, hiszen a termelési érték, a nyereség, a tiszta jövedelem nagymértékben függ az adott gyártmány, ágazat ártípusától, az érvényes árak színvonalától, valamint más szabályozóktól. A beruházási alternatívák hozamainak összehasonlítását tovább nehezíti, hogy a *beruházási számítások a ráfordítások közt szereplő importgépeket gyakran világgpiaci árszinten tartalmazzák, a hozamokat pedig esetleg nyomott vagy preferált belföldi áron.*

A gazdasági, pénzügyi hatékonyság értékelésénél figyelembe vett nyereség, tiszta jövedelem, „F”-alap stb. csak az *adott időszakban* érvényes szabályozás és csak piaci viszonyok esetén realizálható, s a be-

¹ Az utóbbi évek e témájú tanulmányaiból példaként csupán a következőket említjük meg: Neményi István: A beruházások gazdaságossági számításának fejlődéséről. *Ipargazdaság*, 1970. 7.; Megyeri Endre: Vállalati beruházásgazdaságossági mutatók alkalmazhatóságáról. *Statisztikai Szemle*, 1974. 1–3. sz.; Zeley István: A beruházásgazdaságossági mutatókról. *Statisztikai Szemle*, 1973. 1. sz.; Végső Béla: Számszerűsíthető összefüggések a nagyberuházások adatainak népgazdasági és vállalati szemléletű értékelésekor. *Pénzügyi Szemle*, 1973. 2. sz.

ruházás megvalósításának idejére változhat. Nemegyszer előfordul, hogy az időközben végrehajtott árrendezések miatt a beruházások eredménye (vagy annak egy része) például nem a termelőnél, hanem a felhasználóknál jelentkezik.

Minden *állóalap-növelés* a jövő műszaki struktúráját, színvonalát alakítja, s ennek eredményeként a termelékenység területenként eltérő ütemű növekedése *új értékarányokat is teremt.* A ma alkalmazott beruházásgazdaságossági számítások azonban *nem tükrözik megfelelően a műszaki haladást, s ezért akadályozhatják a gazdasági tisztánlátást is.* Ezért is nehezen fogadható el a szakirodalomban és a gyakorlatban jelenleg számított megtérülési mutató, amellyel azt vizsgálják, hány év alatt térül meg a nyereségből a beruházott összeg. A beruházott eszközöknek ugyanis — véleményem szerint — nem a nyereségből kell megtérülniük.²

A szokásos gazdaságossági számításokból levont helytelen következtetés sok esetben az is, hogy az „optimális” hozam nem „bír” el magasabb beruházási költséget. Ezért gyakran együtt alkalmazzák az elavult és az új technikát, amin később már csak nehezen lehet változtatni. Szükséges tehát, hogy az aktuális árviszonyok alapján készülő beruházásgazdaságossági számítások *mellett* vizsgálják meg azt is: *a beruházás mennyiben képvisel korszerű technikát, mennyiben jelenti a műszaki haladás fő irányának követését.*

A műszaki megfontolásoknak különösen a termelési és iparszerkezet-módosító nagy beruházásoknál van jelentős szerepük. Az ilyen beruházásoknál ugyanis csak igen nagy bizonytalansággal kalkulálható a hozam vagy a megtérülés. A KGST-integráció keretében megvalósuló nagyberuházások (erőművek stb.) esetében is meghatározó jelentősége lehet a beruházás elbírálásánál az elérhető műszaki színvonalnak.

Az egyoldalúság veszélyei

A hosszú távra vonatkozó gazdaságossági számítások megalapozásához, a várható értékarányok, a gazdasági környezet változásának prognosztizálásához új — hazai viszonyaink között még nem eléggé kidolgozott —, a technikai haladás szempontjait is figyelembe vevő módszereket kell keresni. Mivel hosszú távon a beruházások gazdaságosságát alapvetően a termelékenység növekedése, az előállított új termékek műszaki-gazdasági hatékonysága (szükségletet kielégítő képessége) határozza meg, a beruházásgazdaságossági számítások körét is ennek megfelelően célszerű bővíteni.

A gyakorlatban használatos termelékenységi mutatókat, s így az egyes gyártmányok termelékenységi „arányait” is jelentősen megváltoztatja az árak emelése vagy csökkentése. Ez azonban nem jelent egyúttal valóságos termelékenységváltozást; az időegység alatti munkával létrehozott használati érték nem változik. Noha az ármozgások általában kifejezik, hogy bizonyos termelési területeken a társadalmi mun-

² Lásd még Révfalvi Miklós „A beruházások hatékonyságmérésének néhány problémája” (Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő, 1969. 5. sz.) és „A beruházások hatékonyságszámításának néhány újabb módszere” (Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő, 1970. 8–9. sz.) című írásait.

kának az igényekhez viszonyítva túl nagy vagy túl kis hányadát kötjük-e le, a *gyakorlatban nehezen prognosztizálható, hosszútávú ármozgásokra nem alapozhatók egyoldalúan a várható termelékenységre vonatkozó mutatók*, így a műszaki színvonal megítélése, végső soron tehát a *beruházás várható hatékonyságának előzetes számítása sem.*

Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a gyártmányoknak (gyártmánycsoportoknak) az aktuális árakon mért nyereséghezama a beszerzési és az értékesítési árak ingadozása miatt változik, *ami hazai vállalati gyakorlatban igen gyakran a műszaki célszerűséggel, a hosszútávú gazdasági racionalitással ellentétes beruházási döntéseket eredményezhet.* Lássunk egy példát. Elkészült egy adott gyártmány beruházási programja, amely 55 millió forintos költséget irányzott elő. A műszaki paraméterek és a szokásos gazdaságossági számítások szerint ez a beruházás a vállalati variánsok közül a legkedvezőbb. A beruházás megindításáról döntés született (kezdés 1975.). A döntés után váltak ismertté a különféle vaskohászati és vegyipari anyagok, energiaforrások 1975. évi új árai. Az adott gyártmány anyagköltségét az új árak olyannyira érintik (a magasabb árak továbbgyűrűztetése nem lehetséges), hogy az új helyzetben az elfogadott program a vállalati variánsok közül már majdnem a legkedvezőtlenebb, noha a műszaki színvonal természetesen nem változott. Szükségessé vált tehát a korábbi elképzelések módosítása, bár lehet, hogy az új fejlesztési variáns megvalósulásának időpontjában a gazdaságosság megítélésénél *ismét más* — esetleg ellentétes hatású — *tényezők játszanak majd meghatározó szerepet.*

A műszaki hatékonyságról

Célszerű tehát, ha a beruházások hatékonyságának értékelése *nem* pusztán az értékben kifejezett beruházási ráfordítások és hozamok összehasonlításával történik. *A beruházások megfelelő műszaki hatékonysági követelmény érvényesítése nélkül hosszabb távon nem emelkellik kellően a társadalmi munka termelékenységét.* „Hosszabb időszakot tekintve a termelékenység növekedésének legfontosabb tényezője a technika fejlesztése. Az új technika javarészt éppen a beruházásokon keresztül vonul be a termelési folyamatba.”³

Nemcsak gazdaságos, hanem — tekintetbe véve a döntéstől az üzembe helyezésig, a termelés felfutásáig eltelő, a hazai viszonyok között nem ritkán 6—8 éves időtartamot — *műszakilag is hatékony beruházásokra van szükség.* (Egy korszerűtlen beruházás is lehet rövid távon gazdaságos és fordítva.) A beruházásoknál ezért — a kockázat ésszerű csökkentése végett — *több szempontból is indokolt vizsgálni a hatékonyságot.* Ez sokszor elég nagy pontossággal megoldható feladat, különösen vállalati (gyártmány-, gyártmánycsoport-) szinten. A beruházásoknál a műszaki hatékonyság követelményének érvényesítése ugyanis azt jelenti, hogy *az állóalapot bővítésével — azt meghaladó mértékben — növekednie kell az előállított használatiérték-tömegnek, illetve csökkennie kell a fajlagos élő- és holtmunka-ráfordításoknak.*

³ Erdős Tibor: A termelés korszerűsödése és a gazdasági növekedés. Kossuth Könyvkiadó, 1974. 12. 1.

Az egyedi műszaki használati érték és a használatiérték-tömeg meghatározása

A műszaki használati érték tömegét két tényező: az előállított termékek volumene és az egyes termékek műszaki használati értéke határozza meg. A termelési volumen természetes mértékegységben való meghatározása általában nem jelent különösebb problémát. A termékek egyedi műszaki használati értékét pedig azok a műszaki-technikai tulajdonságok és jellemzők határozzák meg, amelyek alkalmassá teszik valamilyen szűkséget kielégítésére. Ezek a paraméterek megközelítő pontossággal megállapíthatók. A műszaki szakemberek előtt ismertek például az adott gyártmány műszaki tulajdonságai, ismert a hazai és a nemzetközi színvonal, sőt megfelelő pontossággal prognosztizálhatják a szóban forgó termék esetében a várható világszínvonalat is. A különféle műszaki paramétereket és mutatókat legtöbbször a gyártmány-ismertetőik is tartalmazzák.

Jelöljük az egyedi műszaki használati értéket beruházás előtt M_0 -val, beruházás után M_x -szel. A termék termelési volumene T_0 , illetve T_x , természetes mértékegységben db, tonna. Az egyedi műszaki használati érték és a volumen szorzata megközelítően kifejezi a használati érték tömegét. A használati érték *tömege* tehát a beruházás előtt $\sum T_0 M_0$, a beruházás után $\sum T_x M_x$.

A következőkben az egyedi műszaki használati érték és a használati érték tömegének egy egyszerű módszerrel való meghatározását gyakorlati példán, a *bárium-ferrit- (Ba-Fe-) mágnes gyártásának fejlesztésére vonatkozó beruházási program alapján mutatjuk be*. A bemutatott módszer csak a homogén, objektív műszaki paraméterekkel meghatározható műszaki használati értékű termékekre hasznosítható. Alig van olyan termék, amelyben ne használnának alkatrészenként mágnest. A híradástechnika, a műszeripar és a tömegcikkipar növekvő termeléséhez szintén mindinkább igényli a mágnesek minőségi jellemzőinek javítását és termelésének növelését.

A mágnes alapanyaga vasoxid és báriumkarbonát, amelyeket — megfelelő arányban összekeverve — először 1200—1300 °C közötti hőmérsékleten „ferritizálnak”, majd az anyagot porrá őrölve kapják a mágneses tulajdonságokkal rendelkező Ba-Fe-porrt. A megfelelő minőségű porból a formatesteket préseléssel állítják elő, amelyeket azután 1200—1300 °C közötti hőmérsékleten a nyersméretre zsugorítják. Ezután a darabokat mágnesezik.

A mágneses formatestek a műszaki tulajdonságuk alapján két csoportba sorolhatók: Az *izotrop* formatestek mágneses tulajdonságai minden irányban azonosak, az *anizotrop formatestek* mágneses tulajdonságai viszont csak egy meghatározott, az ún. kitüntetett irányban érik el maximumukat. Mind az izotrop, mind az anizotrop Ba-Fe-mágnes használati értékét a *remanencia*, a *koercitív erő* és az *energiatartalom* paramétereivel lehet jellemezni.⁴

⁴ A *remanencia* a telítésig történő felmágnesezés után — zárt mágneskört feltételezve — a mágnesben maradó maximális négyzetcentiméterenkénti erővonal-sűrűség [mértékegysége: Gauss (G), nemzetközi jelölése: Br].

A *koercitív erő* annak az ellentérnek a nagysága, amely ahhoz szükséges, hogy a telítésig mágnesezett anyagban az erővonal-sűrűség *nullára csökkenjen*. [Mértékegysége: Oersted (Oe), nemzetközi jelölése: Hc].

Az *energiatartalom* a mágnesanyag lemágnesezési görbéjének optimális munkapontjára

Az előbbi három tulajdonság együttesen azonban nem egyenlő súllyal határozza meg a mágnes műszaki használati értékét. A remanencia a gyártástól függően lineárisan változtatható, ami nem is jelent különösebb problémát. A koercitív erő növelése azonban nagy műszaki feladat, viszont ez a tulajdonság a felhasználásnál is nagyobb jelentőségű az előbbinél. A koercitív erő nagysága egyébként arányos a mágnes stabilitásával (élettartamával) is. Az energiatartalomnak értelem szerűen még nagyobb a használati értékre gyakorolt hatása, hiszen ez a másik két tényező szorzatával egyenlő, és a mágnes végső soron nem egyéb, mint az adott anyagban létrehozott energiamennyiség.

A különböző méretű és tulajdonságú mágnesek összehasonlításai révén a mágnesek műszaki használati értékét meghatározó tulajdonságok műszakilag becsült „súlya” a következő: a remanencia 1-es értéke mellett a koercitív erő 4, az energiatartalom pedig 6. A Ba-Fe-mágnes továbbfejlesztése a Sr-Fe- (stroncium-ferrit) mágnes. A Sr-Fe-anyag remanenciája, koercitív ereje és *energiatartalma a Ba-Fe-anyaghoz viszonyítva lényegesen magasabb, azaz műszaki használati értéke nagyobb.* A ma gyártott Ba-Fe-, illetve a fejlesztés eredményeképpen gyártásra tervezett Sr-Fe-mágnes műszaki jellemzőit az 1. sz. táblázat tartalmazza.

1. sz. táblázat

A mágnesek műszaki jellemzői

Műszaki jellemzők	Mértékegység	A műszaki jellemző „súlya” a használati érték meghatározásában	Izotrop Ba-Fe-mágnes	Anizotrop	
				Ba-Fe-mágnes	Sr-Fe-mágnes
1. Remanencia (Br).....	G	1	2100	3600	4000
2. Koercitív erő (Hc)	Oe	4	1700	2100	2800
3. Energiatartalom (BH max)	GOe	6	0,84	3,0	4,0

A táblázat adatai alapján a különböző mágnesek egyedi használati értékei kiszámíthatók oly módon, hogy az izotrop Ba-Fe-mágnes műszaki jellemzőit 1-nek vesszük, és ennek, valamint a műszaki paraméterek súlyarányainak a figyelembevételével meghatározzuk az M_o , illetve az M_x értéket. (L. a 2. sz. táblázatot.)

Az izotrop mágnes egyedi műszaki használati értéke tehát a paraméterek eltérő súlyú hatását is figyelembe véve: 11,00; az anizotrop Ba-Fe-mágnesé ennek több mint 2,5-szerese, az Sr-Fe-mágnes használati értéke pedig 1,32-szerese az anizotrop Ba-Fe-mágnesének.

A vizsgált üzem nemcsak mágneseket értékesít, hanem Ba-Fe-port is, amiből a különböző (gumi) *műanyagmágneseket* készítenek (például a hűtőszelepekhez ebből készítenek a zárószerkezetet).

Az üzem által gyártott használatiérték-tömeg kiszámításánál tehát a Ba-Fe-port is figyelembe kell venni, amelynek műszaki jellemzői a beruházás eredményeképpen szintén javulnak. (L. a 3. sz. táblázatot.)

hoz tartozó indukció és a térerő szorzata. [Mértékegysége: Gauss-Oersted (GOe), nemzetközi jelölése: BH max.].

A mágnesek egyedi műszaki használati értékének (M) kiszámítása

A műszaki használati értéket meghatározó tulajdonságok	Súlyarányok	Izotrop Ba-Fe-mágnes	Anizotrop		Egyedi műszaki használati érték (Mo)		
			Ba-Fe-mágnes	Sr-Fe-mágnes	Izotrop Ba-Fe-mágnes (2×3)	Anizotrop	
						Ba-Fe-mágnes (2×4)	Sr-Fe-mágnes (2×5)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Remanencia	1	1,00	1,71	1,90	1,00	1,71	1,90
Koercitív erő	4	1,00	1,24	1,65	4,00	4,96	6,60
Energiatartalom	6	1,00	3,57	4,76	6,00	21,42	28,56
Összesen:	—	—	—	—	11,00	28,09	37,06

A Ba-Fe-por egyedi műszaki használati értéke

A műszaki jellemző				Izotrop mágneses tulajdonságát 1-nek véve fejlesztés		Súlytényező	Egyedi műszaki használati érték a fejlesztés	
Megnevezés	mértékegység	a fejlesztés		előtt	után		előtt (M ₀)	után (M _x)
		előtt	után					
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Remanencia	G	1050	1100	0,50	0,52	1	0,50	0,53
Koercitív erő	Oe	1400	1600	0,82	0,94	4	3,28	3,76
Energiatartalom ...	GOe	0,37	0,44	0,44	0,52	6	2,64	3,12
Összesen	—	—	—	—	—	—	6,42	7,40

A Ba-Fe-por egyedi műszaki használati értéke tehát a fejlesztés előtt 6,42 egység (mint láttuk, az izotrop mágnesé 11), ez a beruházás eredményeként 15 százalékkal javul.

A mágnesek egyedi műszaki paramétereit értelemszerűen nem lehet összeadni. Például a remanencia és a koercitív erő egyszerű algebrai összegének nincs semmi tartalma, hiszen egymástól teljesen eltérő tartalmú paraméterek, amelyek más-más mértékegységekkel jellemezhetők. A műszaki használati érték megállapításánál azonban — mint látható — nem a paramétereket adjuk össze, hanem a paraméterek *együttes hatását* vizsgáljuk, azaz azt, hogy a mágnes három műszaki tulajdonságának együttesen milyen hatása van használati értékére.

Az *egyedi műszaki használati érték változását* (növekedését vagy csökkenését) tudjuk mérni, s a jobb paraméterekkel rendelkező mágnesnek nagyobb a használati értéke is. E változás tehát annak ellenére mérhető, hogy maga a használati érték elvben, mint a műszaki *tényezők együttes hatása* mennyiségileg nem jellemezhető.⁵

⁵ Majdnem hasonló probléma például a gázok belső energiájának a meghatározása. A zárt térben levő gázok energiája több tényező eredménye (a helyzeti és a mozgási állapot, a molekulák átlagsebessége stb.). E *tényezők együttes eredménye, hatása a gázok belső energiája, amit önmagában ugyancsak nem tudunk meghatározni*. Ennek ellenére mérni tudjuk a hő, a nyomás stb. hatására bekövetkező *belső energiaváltozást*, (csökkenését vagy növekedését). Ezt a termodinamika ismert első fő tétele fejezi ki: $\Delta U = Q + W$, ahol a ΔU az anyagi rendszer belső energiájának változása, a Q a rendszerrel történő hőközlés mértéke, a W pedig a külső munka.

Az egyes gyártmányok egyedi műszaki használati értékének megállapítása után — a termelés volumenének ismeretében — kiszámíthatjuk, miképpen alakul a mágnesgyártás *használatiérték-tömege* a beruházás előtt ($\sum T_0 M_0$) és a beruházás után ($\sum T_x M_x$), a számítást a 4. sz. táblázat tartalmazza.

4. sz. táblázat

A gyártott mágnesek használatiérték-tömege a beruházás előtt és után

A termék megnevezése	A beruházás előtt			A beruházás után		
	Termelés (T ₀)	Használati érték (M ₀)	Használatiérték-tömeg (T ₀ M ₀)	Termelés (T _x)	Használati érték (M _x)	Használatiérték-tömeg (T _x M _x)
Ba-Fe-por	111	6,42	713	460	7,40	3 404
Izotrop Ba-Fe-mágnes	67	11,00	737	145	11,00	1 595
Anizotrop						
Ba-Fe-mágnes	35	28,09	983	24	28,09	674
Sr-Fe-mágnes	—	—	—	129	37,06	4 781
Összesen	—	—	2433	—	—	10 454

Az adatokból és a számítás módszeréből kitűnik, hogy a mágnesek és a Ba-Fe-por termelésének használatiérték-tömegét annak ellenére összeadhatjuk, hogy *nem helyettesíthető termékek*. Általában csak olyan beruházások műszaki hatékonyságát lehet ezzel az ismertetett módszerrel kiszámítani, amelyeknél különböző termékek színvonalát ugyanazon műszaki paraméterek határozzák meg, függetlenül helyettesíthetőségüktől. A mágnesgyártásnál például — mint látjuk — nem helyettesíthető termékek is szerepelnek. (Hasonló a helyzet például a hengerpersely-öntvények gyártásában, ahol a MAN-motorok hengerperselyein kívül mozdonyokhoz használatos hengerperselyt is gyártanak. E két típushoz gyártott hengerpersely nem helyettesíthető, mégis ugyanazon műszaki paraméterekkel jellemezhető. A leírt számítási metodika a helyettesíthető termékekénél természetesen — például öntöttvas-, alumíniumlemez-, acéllemez-radiátor — még inkább alkalmazható.)

A bemutatott 4. sz. táblázat adatai szerint a beruházás eredményeképpen a használatiérték-tömeg 2433-ról 10 454-re, azaz 4,297-szeresére növekszik. A használatiérték-tömeg értelemszerűen akkor nő, ha 1. a termelés volumene emelkedik miközben a gyártmány műszaki színvonala változatlan (esetünkben ilyen az izotrop Ba-Fe-mágnes, de hasonló ehhez a villamosenergia-termelés emelkedése is); vagy 2. a termelt mennyiség nem változik, *viszont az új termék jobb minőségű, nagyobb használati értékű*. (Előfordul természetesen, hogy a termelés csökken, de ennél nagyobb arányban nő a gyártmány műszaki színvonala.)

„Tiszta” variánsok azonban a gyakorlatban ritkán fordulnak elő. A beruházások eredményeként ugyanis legtöbbször mind a két tényező, a termelt volumen és az egyedi műszaki használati érték is változik.

Az előbbi számítások eredményei arra is felhívják a figyelmet,

hogy a használatiérték-tömeg növelésének — s így a műszaki fejlődésnek is — igen fontos tényezője a *struktúraváltozás*. A korszerűbb és nagyobb használati értékű termékek termelésének és termelési arányainak növelése, a nem korszerűek csökkentése vagy megszüntetése a műszaki haladás velejárója. *Az új műszaki színvonal minden esetben új struktúrát is jelent.* A vállalatok gazdasági fejlődésének szervezete része a gyártmánystruktúra átalakítása, ami azt jelenti: nemcsak az a fontos, hogy több, hanem az is, hogy korszerűbb, versenyképesebb legyen a gyártmány. A gyártmánystruktúra korszerűsítése segíti a vállalat gazdasági fejlődését, hiszen *ami „jobb”, az egyben „több” is.* (A szóban forgó beruházás adataiból is kitűnik, hogy a stroncium-ferrit-mágnesek gyártásával az anizotrop Ba-Fe-mágnes termelésének csökkentése mellett is jelentősen emelkedik a használatiérték-tömeg. Tovább vizsgálendő azonban az izotrop Ba-Fe-mágnes termelésnövelésének indokoltsága, megalapozottsága.)

A fajlagos munkaráfordítások megállapítása

A beruházás műszaki hatékonyságának fontos tényezője a használatiérték-tömeg egységére jutó élő- és holtmunka-ráfordítás alakulása. A számításban a teljes termelékenységi vizsgálatoknál használatos adatok közül a közvetlen anyagköltséget, a bért és az amortizációt vesszük figyelembe.⁶ A beruházás előtt és után a használati érték „egységére” jutó élő- és holtmunka-ráfordítást jelöljük Q_0 -al, illetve Q_x -el.

$$\text{Tehát } Q_0 = \frac{\sum \ddot{O}_0}{\sum T_0 M_0}; \quad \text{illetve } Q_x = \frac{\sum \ddot{O}_x}{\sum T_x M_x}.$$

A mágnesgyártás fejlesztésére vonatkozó beruházási programból a ráfordítások adatait az 5. sz. táblázat tartalmazza.

5. sz. táblázat

Termelési ráfordítások (eFt)

Megnevezés	A beruházás előtt (\ddot{O}_0)	A beruházás után (\ddot{O}_x)
Béreköltség (bérjárulékkal)....	1022	2 100
Közvetlen anyagköltség	758	5 600
Amortizáció	1078	3 391
Összesen	2858	11 091

Ezután kiszámíthatjuk a használati érték egységre jutó élő- és holtmunka-ráfordítás alakulását:

$$Q_0 = \frac{\sum \ddot{O}_0}{\sum T_0 M_0} = \frac{2858}{2433} = 1,175; \quad \text{illetve } Q_x = \frac{\sum \ddot{O}_x}{\sum T_x M_x} = \frac{11\,091}{10\,454} = 1,061.$$

⁶ A teljes termelékenység számításai módszerével részletesebben foglalkoznak Román Zoltán „Termelékenységelemzés teljes ráfordítási mutatók felhasználásával” (Statisztikai Szemle, 1974. 2., 3. szám); Lacfalvi József „A termelékenység ágazati és vállalati mérésének újabb módszerei” (Ipari és Építőipari Értesítő, 1974. 8–9. sz.) című cikkek.

A használati érték „egységére” jutó élő- és holtmunka-ráfordítás tehát 0,903-ra csökken, azaz a *költséghatékonyság 10 százalékkal emelkedik*. A műszaki hatékonyság növelésében a műszaki használati érték egységére jutó ráfordításának nagy jelentősége van, hiszen a társadalmi haladásnak nemcsak az alapvető követelménye, hogy emelkedjen az előállított használati értékek „volumene”, hanem, hogy egyre kisebb fajlagos élő- és holtmunka-ráfordítással állítsák elő a különféle termékeket. Azt a fajlagos ráfordítást, amely nincs arányban az egyedi használati érték változásával — a társadalom nem ismeri el.

A beruházások műszaki hatékonyságának méréséről

A beruházás műszaki hatékonyságának értékeléséhez ismerni kell az állóalapot növekményét. A mágnesgyártás fejlesztési programja szerint az összes állóeszközök értéke a beruházás után $B_x = 53\,450$ eFt, a beruházás előtt $B_0 = 15\,944$ eFt (összehasonlítható áron). *A beruházás műszaki hatékonyságának mutatója (P_s) azt fejezi ki, hogy egységnyi állóeszköz-növekményre (beruházásra) mennyi hozamnövekmény jut. E mutatónak 1-nél értelemszerűen nagyobbak kell lennie, hiszen ha csak 1, úgy az új állóalapot hozama csupán a régiéknél felel meg.*

A műszaki hatékonyság mutatója (P_s) általánosságban tehát:

$$P_s = \frac{\frac{\sum T_x M_x}{\sum T_0 M_0} \cdot \frac{\sum Q_x}{\sum Q_0}}{\frac{\sum B_x}{\sum B_0}} \geq 1.$$

A mutató értéke mágnesgyártásnál:

$$P_s = \frac{\frac{\sum T_x M_x}{\sum T_0 M_0} \cdot \frac{\sum Q_x}{\sum Q_0}}{\frac{\sum B_x}{\sum B_0}} = \frac{4,297 : 0,903}{3,352} = \frac{4,759}{3,352} = 1,420.$$

(Az előbbi képletből egyébként kiszámíthatjuk azt is, hogy bizonyos hatékonysági követelmény elérésére adott beruházási költség és fajlagos ráfordításváltozás esetén milyen használatiértéktömeg-növekedés szükséges. Ez példánkban:

$$\frac{\sum T_x M_x}{\sum T_0 M_0} = \frac{\sum B_x}{\sum B_0} \cdot \frac{\sum Q_x}{\sum Q_0} = 3,352 \cdot 0,903 = 3,027.$$

Azaz a használati érték tömegének 3,027-szeresére kell növekednie adataink szerint ahhoz, hogy a minimális [$P_s = 1$] értéket kapjuk.)

A beruházás műszaki hatékonyságának statikus mutatója (P_s , amely esetünkben 1,420) önmagában csak azt fejezi ki, hogy a fejlesztés révén a mágnesgyártás műszaki színvonala, az új, korszerű állóeszközök termelékenysége 42 százalékkal lesz magasabb a jelenleginél.

Nem veszi viszont figyelembe a beruházás üzembe helyezésének időpontját, valamint a mágnesgyártás műszaki fejlődésének várható évenkénti ütemét. (Ez utóbbit a korszerősödési rátával fejezhetjük ki.)

Az adott fejlesztés műszaki hatékonyságának értékelése és a különböző beruházási alternatívák összehasonlítása végett ki kell számítani a műszaki hatékonyság dinamikus mutatóját is (P_m), amit úgy kapunk meg, hogy a statikus hatékonysági mutatót az adott gyártmány várható évi átlagos műszaki fejlődési ütemével (a korszerősödési rátával) és az időtényező figyelembevételével diszkontálunk

$$P_m = \frac{P_s}{(1+p)^i} \geq 1, \text{ ahol } p = \text{a korszerősödési ráta,} \\ i = \text{az évek száma.}$$

Ebből megállapíthatjuk, hogy a mágnesgyártási beruházás nyomán hány év múlva jut egységnyi beruházási költség-növekményre 1 vagy ennél kisebb hozamnövekmény, s hogy meddig gazdaságos a beruházás:

$$i = \frac{\log P_x}{\log(1+p)} = \frac{\log 1,420}{\log 1,04} = \frac{0,1523}{0,0170} = 9 \text{ év.}$$

A mágnesgyártásnál — a beruházás megkezdésétől számított — 9 év után az üzem „korszerűsége” ismét csak 1 lesz, azaz egységnyi beruházásra már csak egységnyi hozam jut. (A 9 évbe természetesen a beruházás kivitelezésének ideje is beleszámít.) Ettől az időponttól kezdve a beruházás műszaki színvonala már csak az akkori átlagnak (1-nek) felel meg. Az eszközök műszaki színvonalának átlagos jellege azonban nem azt jelenti, hogy üzemeltetésük gazdaságilag már nem hatékony, csak azt mutatja, hogy az átlagos műszaki haladást figyelembe véve akkor már újabb korszerősítés szükséges, mert műszaki színvonala egyre inkább az átlag alá csökken. A korszerűség értelemszerűen relatív fogalom. Esetünkben az átlagot 1-nek vesszük, ami azt jelenti, hogy ami az átlagnál jobb, az korszerűbb. (Természetesen a legrosszabnál még az átlag alatti is lehet korszerűbb.)

A beruházásoknál úgy is biztosítani kell tehát a műszaki hatékonyságot, hogy figyelembe véve az adott gyártmány vagy ágazat jelenlegi műszaki színvonalát, továbbá a műszaki fejlődés várható ütemét, a fejlesztés műszaki hatékonysága minél később érje el az átlagost.

A kivitelezési idő vesztesége

A műszaki fejlődésnél — és így a beruházásoknál is — az időtényezőnek döntő jelentősége van. Ebből a beruházások tervezési és kivitelezési idejét külön is kiemeljük. Visszatérve a mágnesgyártás fejlesztésére, könnyű belátni, hogy ha a beruházás kivitelezése 9 évig tart, úgy üzembe állításakor korszerűsége már csak 1-nek, az akkori átlagnak felel meg, tehát lényegében elavul. Az eddigiek alapján kiszámítható, hogy a tervezési és kivitelezési idő nagysága milyen arányú veszteséget (V) jelent a műszaki hatékonyságra.

$$V = \frac{(1+p)^n - 1}{P_s - 1} \cdot 100,$$

ahol n a kivitelezési időt jelenti, ez esetünkben 3 év.

A tervezési és kivitelezési időből eredő veszteség tehát a mágnesgyártásnál:

$$V = \frac{1,04^3 - 1}{1,420} \cdot 100 = 30 \text{ százalék.}$$

Sok problémát okoz az, hogy a beruházások kivitelezési ideje gyakran 6—8 év, ami egyben azt is jelenti, hogy a beruházás műszaki hatékonysága jelentősen csökken, „korszerűsége” már a kivitelezés éveitől elavul. A beruházások műszaki hatékonyságának ismertített mutatói alapján (a hatékonysági mutató, a „korszerűségi” évek száma, a kivitelezési időből adódó veszteség) az egyes gyártmányokra (ágazatokra) a vállalati elképzeléseket elemezni, értékelni lehet. A vizsgálatokat célszerű a fontosabb technológiákra külön is elkészíteni, ami a fejlesztés lehetőségeinek, a tartalékok feltárásának fontos eszköze.

Tőkeigényesség — műszaki hatékonyság

Az évi átlagos műszaki haladás értelemszerűen ágazatonként és gyártmányonként, sőt időszakonként is változik. Bizonyos tendenciák mégis megállapíthatók. Így például a nagy tőkebefektetést igénylő beruházásoknál az évenkénti műszaki fejlődés követelménye, a korszerűsödési ráta (p) általában alacsonyabb, például egy kohászati üzem, erőmű, cementmű stb. 20—30 évig is korszerű marad. *Ennek döntő oka az, hogy az adott termék (például a villamos energia, a nyersvas) egyedi műszaki használati értékének változása lassú. Ezért a beruházott összeg növekményére jutó hozamnövekmény döntően a termelés volumenének és a fajlagos ráfordításnak a változásától függ.*

Azoknál a termékeknél viszont (például fogyasztási cikkeknel), amelyeknél az egyedi műszaki használati érték egy sor tényező hatására nagymértékben változik — tehát gyors a műszaki jellemzők fejlődése —, a használati érték *tömegének meghatározásában* is a tényezőknek ($\sum M_x$) nagy a jelentősége. Az ilyen beruházásoknál gyors megtérüléssel, rövid avulási idővel célszerű számolni. Esetlegesen megoldás lehet, hogy olyan kapacitást hozunk létre, amelyen nem egy vagy két termék gyártható (rövid ideig), hanem különböző gyártmányok (a kapacitás konvertálható).

Társadalmi használati érték és a beruházás műszaki hatékonysága

Említettük, hogy a használati érték meghatározásában a „hasznoságnak”, a társadalmi használati értéknek is nagy a jelentősége. A beruházások műszaki hatékonysága vizsgálatánál nem téveszthető szem elől, hogy a beruházás csak akkor hatékony, ha a hozam a társadalom számára szükséges: ha az igényeket mennyiségben, minőségben és időben kielégíti. A várható piaci helyzet vizsgálata tehát a beruházás műszaki hatékonysági célja elérésének is fontos feltétele. *Az idő, a használatiérték-tömeg, a műszaki színvonal, valamint a ráfordítások szem-*

pontjából a beruházás hozamának összhangban kell lennie a társadalmi szükséglettel.

Az idő és a használatiérték-tömeg összhangjának követelménye azt jelenti, hogy a szóban forgó mágnesekből adott időszakban a társadalom igénye egy adott nagyság. Abban az esetben, ha a termelés ezt az adott időszakban nem biztosítja, úgy az igényeknél kisebb használatiérték-tömegnek a „hasznossága” is már kevesebb, mint a termelési volumen és az egyedi műszaki használati érték szorzata.

Például, ha a társadalom (egy adott híradástechnikai vállalat) évi 2 millió darab meghatározott minőségű mágneset igényel termeléséhez, akkor ugyanolyan 1 millió darabnak a műszaki használatiérték-tömege nem az eredeti igény fele, hanem társadalmi szempontból annál is kevesebb. Ebben az esetben ugyanis a társadalom (a vállalat) a gépeket nem tudja üzemeltetni, kihasználni, miközben azok használati értéke egyrészt csökken, másrészt kevesebb a termelt áruk mennyisége is. E két veszteségtényező miatt a szükségletnél kisebb használatiérték-tömeg kevesebb, mint az 1 millió darab mágnes, valamint az egyedi műszaki használati érték szorzata. A gyakorlatban egyébként is több példa van arra, hogy a szükséglet maradéktalan hazai kielégítésének hiányában az igényt részben importból fedezik, esetleg teljesen leállítják a késztermék hazai gyártását.

Csökken a termékre jutó társadalmi használati érték akkor is, ha a termelés több mint a szükséglet, a használati értékek tömegének ugyanis időben és tömegben meg kell felelnie a szükségletnek. Hangsúlyozzuk, hogy itt e cikkben minden esetben a használati értéket, és nem az értéket (árat) vizsgáljuk. A fogyasztó ugyanis nemcsak a műszaki használati értéket és annak tömegét értékeli, hanem sok más, nem mérhető tényezőt is figyelembe vesz.¹

A társadalmi használati érték kialakításában nagy jelentősége van a *műszaki használati értéknek is*. Bizonyos műszaki színvonalat, mint például az alacsony mágneses tulajdonsággal rendelkező termék hasznosságát, a társadalom nem „igényli”, és így nem ismeri el használati értéként az ilyen terméket. Viszont *a magasabb műszaki használati értékű terméket sem ismeri el feltétlenül minden esetben hasznosnak*. Például az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban a ritka földfémek (például a samárium, cerium, prosedinium) felhasználásával és cobalt ötvöztetésével olyan mágneseket fejlesztettek ki az úrkutatás számára, amelynek műszaki használati értéke 50—60-szor nagyobb az ismertett Sr-Fe-mágnesekénél. Ezeknek a mágneseknek a hasznosságát — felhasználási terület hiányában — a hazai társadalom mégis jóval az egyedi műszaki használati értéke alatt ismerné csak el.

A műszaki használati értéknek és a társadalmi hasznosságnak (igénynek) párhuzamosan kell emelkednie, a szükséglet azonban mindig „magasabb szinten van”, mint a műszaki fejlődés üteme, mint a műszaki használati érték. Abban az esetben, ha a műszaki használati érték tartósan az igény fölé emelkedik, *öncélúvá válik a fejlesztés*, a társadalom nem ismeri el annak hasznosságát. (Természetesen kölcsönhatásnak kell érvényesülnie. A korszerűbb mágnes lehetővé, de egyben

¹ „Ugyanazt az árut a fogyasztó nagyobbra értékeli, ha abból kevesebb van, és alacsonyabbra, ha abból több van.” Csikós-Nagy Béla: Általános és szocialista árelmélet. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 86. l.

sükségessé is teszi a késztermékek korszerűsítését: például a miniatürizálást, és fordítva, a gyártmányfejlesztés a felhasznált anyagok műszaki jellemzőinek javítását követeli.)

Az elmondottakkal szoros összefüggésben igen fontos, hogy a társadalom elismerje a *fajlagos ráfordításokat*. Abban az esetben ugyanis, ha a ráfordítás nincs összhangban a használati érték növekedésével, azt a társadalom nem fogadja el.⁸

Tartalékok feltárása

A *tervezett használatiérték-tömeg elérésének* egyik fő feltétele az állóeszközök megfelelő kihasználása. A korszerű állóalapot alacsony színvonalú kihasználása csökkenti a beruházás műszaki hatékonyságát (kisebb a hozamnövekmény), annak ellenére, hogy a magasabb technikai szint miatt a termelékenység az üzemeltetés ideje alatt 2—3-szorosa is lehet az átlagosnak. A beruházási költség egységére emiatt kevesebb hozam jut, és romlik a tőke/termelés mutató. (A kisebb hozamhoz kisebb tőkeráfordítás tartozna.) Mindez nemegyszer — a társadalmi szükséglet kielégítése végett — újabb beruházást tesz „szükségessé”. A kapacitásbeli tartalékok hasznosításával, a szűk technológiai fázisok megszüntetésével előbbiek elkerülhetők. (A rekonstrukciók legtöbbször ilyen.)

Egyre inkább előtérbe kerül a *munkaerőhiány* — mint a kapacitás kihasználását gátló tényező — *ellensúlyozására irányuló beruházás is*. Sok esetben — az adott kapacitás mellett — a „*munkaerő-problémát*” *megoldó beruházás* (a munka- és a szociális körülmények javítása, munkásszállítás, lakásépítés stb.) *jóval hatékonyabb, mint esetleg újabb termelőkapacitások létrehozása*. A munkaerőhelyzet javítása — újabb beruházás árán is — fontos tényezője a beruházások műszaki hatékonysága növelésének. Ilyen kapacitástartalékokat hasznosító beruházás a *szervezés korszerűsítésére irányuló fejlesztés is*.

A tervezett üzemeltetési idő alatti hozam elérését akadályozza a „műszaki fejlesztés” helytelen értelmezése. A gyakorlatban ugyanis a beruházás üzembe helyezése után nem sok idővel annak valamelyik technikai-technológiai részénél már korszerűbbek is vannak. *Az üzemeltetés során az ilyen magasabb színvonalú részek beiktatása az eredeti és a már megvalósult rendszerben aránytalanságot hoz létre, amely tovább növeli — az állandó összhangra való törekvés miatt — a fejlesztési igényt, a beruházási szükségletet*. Az elavult és az új technika együttes alkalmazása nemcsak az egyre fokozódó — legtöbbször kielégíthetetlen — beruházási igény miatt kedvezőtlen, hanem azért is, mert az eredeti beruházás hozamát sem mindig lehet biztosítani.⁹

⁸ Ennek jelentőségét hangsúlyozva csak utalunk az értékelemzés (a használati érték és a költségelemzés) külföldi és hazai gyakorlatára. Lásd L. D. Miles: *Technique of Value Analysis and Engineering* című könyvét (Mc. Graw-Hill, New-York, 1964.); továbbá Drecin József: *Értékelemzés a szocializmus viszonyai között* (Ipargazdaság, 1973. 11. sz.), valamint Bodnár György: *Az értékelemzés fogalomkörének néhány értelmezési problémája* (Ipargazdaság, 1973. 12. sz.) című tanulmányokat.

⁹ „Még mindig előfordul ugyanis, hogy a beruházások a tervezett célt nem, vagy nem kielégítő színvonalon realizálják, illetve nem javítják alapvetően a kapacitások összhangját és korszerűsítését. Az indokolatlan pótiények, a szervezetlenség, a nem megfelelően összehangolt, minőségileg kifogásolható lassú kivitelezés ma is kapacitáskieséseket és károkat okoz.” Csernok Attila: *Az ipari állóalapot összetételének és kihasználásának néhány kérdése*. Pénzügyi Szemle, 1974. 8. sz. 651. l.

A beruházások műszaki megítélése természetesen nem egyszerűbb feladat, mint gazdasági értékelésük. *A műszaki hatékonyság vizsgálatával azonban megalapozottabbá válik a várható technikai fejlődés, a piaci igények és az árprognózisok elemzése; javulhat a gazdaságossági számítások és a beruházási döntések színvonala, s növelhető a vállalati középtávú tervek realitása is. Nem arról van tehát szó, hogy szorítsuk háttérbe a beruházásokra vonatkozó gazdaságossági vagy jövedelmezőségi vizsgálatokat, de feltétlenül figyelembe kell venni a műszaki hatékonysági mutatókat azért, hogy az új létesítmények jövőbeni gazdaságosságáról megalapozott képet kapjunk.*¹⁰

Bánsági Pál—Rácz Dezső—Szabó Béla

GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ÉS A FEJLŐDÉS INTENZÍV PERIÓDUSA

A magyar gazdaság jelenleg az extenzív periódusból az intenzívbe való átmenet időszakában van. Ez a változás sehol sem zökkenőmentes folyamat, hanem feszültségekkel, ellentmondásokkal terhes; hazai gazdasági problémáink jelentős része is az átmeneti időszaknak tudható be. A könyv az egy-éves rendszerbe foglalás mellett új következtetéseket von le a fejlődés extenzív szakaszáról az intenzívbe való átmenet periódusáról, új törvényszerűségeket tár fel, miközben a sokoldalú összefüggésrendszerből elsősorban a gazdasági-technikai problémákat emeli ki. Elemzi a legfejlettebb ipari társadalmak fejlődését, bemutatva, hogy a fejlődés folyamatában hosszú távon többször extenzív és intenzív jellegű szakaszok váltják egymást.

A szerzők foglalkoznak az intenzív periódusra való áttérés jellemző folyamataival, külön kiemelve a munkaerő szerepét. Kifejtik, hogy helytelen azonosítani az intenzív periódusra való áttérést kikényszerítő okot a munkaerőforrások kimerülésével. Rámutatnak, hogy a növekedés egyes periódusait hosszabb távon a munkaerőhelyzet csak befolyásolhatta. Éppen ezért az intenzív szakaszt kiváltó általános okok alapján elemzik a magyar gazdaság — ezen belül elsősorban az ipar — fejlődését.

A mű külön részt szentel az intenzív periódusra való áttérés és a gazdasági mechanizmus összefüggéseinek. Foglalkozik továbbá a magyar ipar technikai fejlettségének jelenlegi színvonalával, ennek mérhetőségével, s vizsgálja a „világszínvonalal” való összehasonlíthatóságát. A befejező rész a magyar technikai fejlődés lehetséges perspektivikus irányait tárgyalja.

A könyv nemcsak a közgazdasági kérdések iránt érdeklődők számára érdekes és hasznos szakanyag, jól alkalmazható a távlati tervek kidolgozói számára is.

248 l., kötve 40,— Ft.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

¹⁰ „A jó helyzetismeret, az igényes elemzés alapvető feltétele a helyes döntésnek. Minden gazdasági döntés nagy felelősséget követel, ismeretek nélkül hozott döntések csak zavart okozhatnak életünkben, s általuk később magunk kerülünk nehéz helyzetbe.” Huszár István: Gondolatok a gazdasági döntések előkészítéséről. Társadalmi Szemle, 1974. 2. sz. 27. l.

TALLÓS GYÖRGY:

A bankhitelezés és a vállalatközi hitelkapcsolatok egyes összefüggéseiről*

A vállalati folyó tevékenység pénzforrásainak meghatározásakor rendező elv volt, hogy a forgóalapként juttatott, majd pedig az évenkénti jövedelmükből a forgóeszköz-növekedés arányában — differenciált módon és mértékben — kiegészített saját vállalati pénzforrások, a különböző típusú forgóeszköz-hitelekkel együtt, fedezik a vállalatok mindenkori teljes pénzforrásszükségletét.

A szabályzók, köztük a jövedelemszabályozás, és más pénzügyi, illetve hitelszabályzók vállalatra irányuló jellege és a vállalatközi hitelezés mint intézményes pénzforrás mellőzése, a finanszírozási struktúra kialakításakor azt a látszatot kelthették, mintha az egyes vállalatok pénzsükségletének fedezése kizárólag saját tevékenységük eredménye, illetve a költségvetéssel és a bankkal fennálló kapcsolataik alapján, más vállalatoktól függetlenül történnék. E feltételezéssel magyarázható csak, hogy a vállalatok közti pénzügyi kapcsolatok, illetve a szabályzók több — egymástól jogilag független — vállalatot átfogó komplex működése perifériális esetektől (például a „hivatalos” kereskedelmi hitelnyújtás engedélyezésétől) eltekintve a bankok magatartásában sem foglalhata el azt a helyet, amelyre pedig *tényleges* jelentősége folytán joggal tarthatna igényt.

Mindenekelőtt azt kívánom bizonyítani, hogy bár gazdaságunkban a belföldi hitelformák közt lényegében csak a bankhitelt ismerjük el hitelforrásként, a nem bankhitel formában megjelenő vállalatközi hitelkapcsolatok szerepe és aránya igen jelentős, s hogy a vállalatközi (áru-) hitelezés kategóriája a szocialista tervgazdálkodásban szükségképpen van jelen. Az áruhitelek aránya és nagysága változtatható. Ha az áruhiteleket nem automatikusan, hanem gazdasági kritériumok alapján változtatjuk át differenciált bankhitelekkel, nincs olyan veszély, hogy a bankhitelnyújtás körének bővítése a kényszerhitel visszaállításához vezetne. Ellenkezőleg, éppen ez csökkentené a gazdaságunkra *jelenleg jellemző hitelnyújtási kényszert*.

Bizonyítani kívánom továbbá, hogy a hitel elsősorban a gazdasági *folyamatok* létrejöttét és körülményeit befolyásolja, illetve e folyamatok következményeit rendezi. Ezért a bankhitel *jelenlegi, kizárólag vállalatra irányuló* szabályozása nincs összhangban *tényleges* funkcióival.

A jövedelemszabályozás és más szabályzók — köztük a pénzügyi

* Részlet „A bankhitel szerepe és hatékony alkalmazásának feltételei a gazdaságirányítás rendszerében” című doktori értekezés IV. fejezetéből.

költségvetési szabályzórendszer — erősen vállalatokra orientált jellege mellett a hitel a mai gyakorlatban nem képes a különböző — jogilag önálló — vállalatok keretei közt zajló, de tartalmukban egységes folyamatok ésszerű befolyásolására, sőt a valóságban végbemenő folyamatok megfelelő jelzésére sem.

A termelés és az értékesítés különböző vállalatok keretében működő szereplői a mostaninál összehangoltabb, közös érdekeltségen — vagy legalább az érdekelletétek semlegesítésén — alapuló ösztönzés esetén hatékonyabb eszközkihasználásra lennének képesek. Ehhez a bankhitelezés segítséget adhat.

Az áruhitelek valóságos szerepe és a bankhitel kizárólagosságának ésszerű korlátai

Bankrendszerünkben a jegybanki funkciókat ellátó Magyar Nemzeti Bank gondoskodik a gazdasági szféra hitelezéséről is. *Nagy részben közvetlenül* (beruházási és forgóeszközhitel folyósításával), *részben közvetve*, más pénzügyintézetek refinanszírozása útján látja el ezt. Hitelkapcsolatban áll az állami költségvetéssel is.

A lakosság megtakarításának egy részét a megtakarításokat gyűjtő Országos Takarékpénztár és a takarékszövetkezetek közvetlenül használják fel hitelnyújtásra a lakosság számára.

A hitelforrások és hitelkihelyezések mérlege azt mutatja, hogy a Bankon és a többi (a Bankkal — meghatározott munkamegosztás szerint — hitelezési kapcsolatban álló) pénzügyintézeteken kívül más hitelezők és adósok is számottevő szerepet játszanak a népgazdasági szintű hitelkapcsolatokban.

Ezek a népgazdaság teljes körű (bruttó) hitelkapcsolatait felölelő adatok azt mutatják, hogy a gazdasági egységek egymás közti hitelezése

1. sz. táblázat

A hitelállomány szerkezeti változásai*

Megnevezés	Összes hitelállomány = 100			Hitelállomány-változás	
	1968	1972	1973	1972	1973
	év végi adatok			index 1968 = 100	
<i>Pénzügyintézetek gazdasági egységeknél nyújtott belföldi hitelei</i>	29,8	28,9	28,2	173	185
<i>ebből: forgóeszközhitel.</i>	21,5	15,5	14,1	128	122
<i>Belföldi gazdasági egységek egymásnak közvetlenül nyújtott hitelei**</i>	43,6	37,7	36,3	141	163
<i>Pénztulajdonosok egyéb célra (költségvetésnek, külföldnek, lakosságnak) nyújtott hitelei***</i>	26,6	33,4	35,5	232	258
	100,0	100,0	100,0	175	196

* A népgazdasági hitelmérlegek 1972. és 1973. évi adatai alapján számított arányok.

** A továbbiakban „vállalatközi hitelek”, illetve „áruhitelek”.

*** A lakosság — mint pénztulajdonos — által nyújtott hitelek nélkül (a lakosságnak nyújtott bankhiteleket a számok tartalmazzák).

mind 1968-ban, mind 1972—1973-ban nagyobb volt a pénzügyintézetektől kapott hiteleiknél. Ha a két kategória közti különbség az öt év során csökkent is, ez elsősorban a különféle típusú beruházási célú bankkölcsönök növekedésének tudható be. A forgóeszközhiteltek és a vállalatközi hitelek közti különbség a fejlődés során — amint azt az indexszámok is mutatják — lényegesen *nőtt*. (L. az 1. sz. táblázatot.)

Ha ezt a *jelenséget* nem a hitelállományok, hanem a gazdasági szféra mint pénztulajdonos oldaláról *közéltjük*, a különböző típusú tartozások egymás közti arányai és az arányokban hat év alatt bekövetkezett változások az 1. sz. táblázathoz képest differenciáltabban tárhatók fel. (L. a 2. sz. táblázatot.)

2. sz. táblázat

A gazdasági szféra* tartozásainak (pénzügyi passzíváinak) szerkezete
(Összes tartozás = 100)

Megnevezés	1968	1971	1973	1973 az 1968. évi adat százalékában
	végén			
Forgóeszközhiteltek	43,9	31,3	25,4	93
Beruházási hitelek	7,9	12,5	12,8	264
Állami és fejlesztési kölcsön . . .	3,3	10,6	12,7	613
Belföldi áruhiteltek és egyéb üzleti hitelkapcsolatok**	28,9	29,9	34,1	189
<i>Elszámolás alatti tartozások</i> (költ- ségvetésnek, munkavállalók- nak, központostott alapoknak)	12,8	10,8	10,4	130
Külföldnek	3,2	4,9	4,6	226
	100,0	100,0	100,0	160

* Pénzügyintézetek nélkül.

** Kizárólag a gazdasági szféra egységeinek egymással szemben fennálló tartozásai.

A gazdasági szféra 1973. évi belföldi áruhiteltek, tartozásainak és egyéb üzleti kapcsolatainak belső megoszlását mutatja a 3. sz. táblázat.

3. sz. táblázat

Belföldi áruhiteltek és üzleti
kapcsolatok szerkezete, 1973

Megnevezés	Százalék
Áruhiteltek	74,7
Bizományi követelés külke- reskedelmi vállalatoktól	15,9
Vagyonhi hozzájárulás, betét és pénzkölcsön közös vállalatoknak és társulá- soknak	9,4
Összesen	100,0

A szoros értelemben vett áruhitel-tartozások összege 1973 végén csaknem pontosan annyi volt, mint a forgóeszközhiteltek teljes állománya.¹

Vállalatközi hitelezés (az áruhiteltek és a bankhitelezés kapcsolatai) az iparban

Az iparban jelentős súlyuk van az áruhitelteknek.

A 4. sz. táblázat adatai egyértelműen bizonyítják, milyen számottevő az iparban a *nem* bankhiteltek formájában fennálló tartozások állománya. Igaz, az áruhiteltek aránya az iparban — főleg a beruházási bank-

4. sz. táblázat

Az iparvállalatok* pénzügyi passzíváinak (tartozásainak) összetétele
(Összes tartozás = 100)

Megnevezés	1968	1971	1973	1973 az 1968. évi adat százalékában
Forgóeszközhiteltek	46,5	33,7	28,9	124
Beruházási hitelek	7,0	12,8	13,1	394
Állami és fejlesztési kölcsönök	8,0	20,7	24,5	605
Belföldi bankhiteltek összesen	61,5	67,2	66,5	217
Belföldi áruhiteltek és egyéb üzleti kapcsolatok	26,9	23,6	23,3	172
Más hitelezőkkel szemben fennálló tartozások (munkavállalók, köz- ponti költségvetés, központosított alapok, külföld)	11,6	9,2	10,2	146
Összesen	100,0	100,0	100,0	199

* Elelmiszeriparral együtt.

Megjegyzés: Az 1–4. sz. táblázatok forrása a KSH adatai alapján végzett számításaim.

kölcsönök dinamikus fejlődése miatt — némileg csökkent, volumenük azonban jelentősen nőtt.

Olyan követelmény, hogy a gazdasági szervek kizárólag a banktól vehessenek igénybe hitelt, abszolút értelemben nincs és nem is lehet. Ha ugyanis komolyan meg akarnók valósítani, hogy a szocialista gazdaságban a bankhitel legyen az *egyetlen* közvetlen hitelforrás, akkor a banknak minden, a teljesítést azonnal nem követő fizetés esetén hitelnyújtási kötelezettsége, a gazdasági egységnek pedig hiteligenybevételi joga keletkeznék. Ez tulajdonképpen a kényszerhitel intézményesítését jelentené, teljes mértékben felszámolná a vállalatok önállóságát

¹ 1974-ben a forgóeszközhiteltek a korábbi éveknél nagyobb arányban nőttek, de emelkedett az áruhiteltek volumene is. E változások okainak és a megelőző 5-6 évben kialakult arányokat befolyásoló hatásának elemzésére még a cikk elkészültekor nem került sor. Annyi azonban már jelenleg is megállapítható, hogy az eddig és a továbbiakban tárgyalt, a hitel-szabályozókkal és elsősorban a hitelezési módszerekkel összefüggő fő tendenciák lényegében változatlanok. Például a bankhiteltek aránya a vállalati forgóeszközök pénzforrásai közt 1974-ben is tovább csökkent.

és felelősségét döntéseik pénzügyi következményeikért. Ma már nincs is ilyen követelmény, elvileg sem.

Gerascsenko professzor szerint: „ a szocializmus feltételei közt a belföldi gazdasági forgalomban *alapvetően* a pénzhitel alkalmazák. Ennek *legfontosabb* fajtája a bankhitel”.² (Kiemelés tőlem: T. Gy.)

Az áruszállítás és az ellenérték kiegyenlítése közt szükségképpen van bizonyos időintervallum. Ennek forgóeszközigenyét a felek valamelyikének kell kielégítenie. Amelyiknél kettőjük közül a már leszállított, de még ki nem egyenlített áruk ellenértékét finanszírozó pénzforrások vannak, az hitelez az ellenérték megtérüléséig a másiknak. A pénz- és a naturálfolyamatok bizonyos időbeli eltérése szükségszerű, akár az előzetes pénzbeni teljesítés, illetve biztosítékok (előleg, fedezetbiztosítás, akkreditív stb.) formáját, akár az áruk szállítását meghatározott idővel követő pénzfizetés módszerét alkalmazták is egy-egy gazdaságban, illetve a vállalatok egy-egy csoportja közti kapcsolatban. *Hitelnek és — lényegét tekintve — „kereskedelmi (áru-) hitelnek” (kölcsönnek) minősül minden olyan vállalatközi tartozás, mely az áruk (szolgáltatások) szállítása (teljesítése) és az ellenérték megfizetése közti időszakban áll fenn. Kivéve az azonnali készpénzfizetés eseteit (ideértve a csekket, utalvánnyal stb. történő lényegében készpénz jellegű vagy azonnal pénzköveteléssé alakítható fizetési formákat is), e hitelkategória az egymástól elszámolásilag elkülönült egységek közti áruforgalom esetén elkerülhetetlen. Nem az áruhitel léte, vagy keletkezésének lehetősége vitatható tehát elsősorban. A probléma ott kezdődik, hogy mennyi az ilyen kötelezettségek szükséges és mennyi a tényleges aránya az egyes gazdaságokban. Mennyi a pénz- és hitelmechanizmus adott rendszerében az a rész, amelynek létrejöttét és feltételeit a gazdaságpolitikai döntéseknél és a hitelpolitikában tudatosan alakítják, felhasználva bizonyos kívánt célok érdekében (például a pénzvolumen szűkítésére vagy bővítésére), s milyen súlya van az áruhitel-kapcsolatok azon részeinek és formáinak, ahol a mikrogazdaság egységei jelenleg maguk dönthetnek a kölcsönök nagyságáról és feltételeiről, a bankhitelezésnek pedig e döntések következményeit — többé-kevésbé passzív módon — utólag kell tudomásul vennie és viselnie?*

A gazdálkodó szervezeteknek mindenkor álló- és forgóeszközeiket valamiféle pénzforrással fedezniük kell. Naturáliákban és pénzformában létező eszközeik (áruk és kötelezettségek) fedezetére egy-egy időpontban csak a már korábban biztosított pénzforrások³ állnak rendelkezésükre. A ténylegesen szükséges pénzforrások részben különböző gazdaságpolitikai, pénzügyi megfontolások alapján kiválasztott forrásokból előzetesen biztosíthatók (forgó- és állóeszközök alapjai, bankhitelek, központi költségvetési juttatások stb.), részben — meghatározott feltételekkel — a vállalat mindenkor tevékenységétől függően vehetők igénybe. Az azonban kétségtelen (az irányítás direkt modelljének több évtizedes alkalmazása is bizonyította már), hogy az *intézményesen nem fedezett források helyét nem valamiféle „légüres tér”, hanem — utólag — konkrétan meghatározható más források töltik be.* A vállalatok

² Gerascsenko, V. Sz.: Dneznnyije obrascenyije i Kredit v SZSZSZR. Moszkva, 1970. 193. l.

³ Forgóalapok, bankhitelek és a „saját forrásoknak” az a része, amellyel a vállalat mint pénztulajdonos rendelkezik.

közi pénztartozások és -követelések azon hányadát, amelynek sem saját, sem bankhitel források nem szolgálnak fedezetéül, szükségképpen más adósokkal szemben fennálló tartozások, illetve követelések egészítik ki. Ez — tartalmát tekintve — valóságos áruhitel. Ennek csak egy része a szándékolt, az érdekelt vállalatok valamiféle közös gazdasági megfontolásán vagy megállapodásán (szerződésén) alapuló hitelnyújtás és -igénybevétel. Jelentős az a hányad, melynél a tartozás (egyidejűleg a másik vállalat részéről követelés) jobbra egyoldalú aktussal, általában az adós későbbi fizetésével (a fizetési határidők elhalasztásával), ritkább esetben a hitelező igényének időbeli eltolásával (például hosszabb fizetési határidők engedélyezésével) jön létre.

A hitelmonopólium jelenleg érvényes hazai szabályozása elvileg sem zárja ki a vállalatok közti hitelezést,⁴ azt ti., hogy a gazdasági szervek a Bank tudtával, illetve hozzájárulása alapján egymásnak hiteleznek. Nem is azt kell elsősorban vizsgálni, hogy a hitelezés e vállalatközi — és tömegesen létező — kategóriája formailag létezhet-e, hanem azt:

— Milyen körülmények közt és milyen tényezők hatására alakult így a gyakorlat?

— A hitel — itt és szűkebb értelemben véve a bankhitel — szabályozó, ösztönző, ellenőrző szerepének hatékony érvényesítése szempontjából milyen hatást gyakorol? Végül,

— van-e és ha igen, milyen lehetőség más megoldásokra?

Az áruhitel helye hitelrendszerünkben

Az elmondottak ellenére, hazai gyakorlatunk mindaddig az áruhitelnek csak nagyon szűk körét legalizálta. A fő rendező elvek szerint a jogilag önálló egységeknek (vállalat, tröszt) folyósított bankhitel a hitelnyújtás csaknem egyetlen törvényes formája. A vállalatközi hitelkapcsolatok túlnyomó részét nem veszik hitelként tudomásul, hanem a pénzforgalom technikai kategóriáinak (fizetési határidők és formák, fizetési fegyelem stb.) tekintik. Kivétel ez alól a szigorú korlátozó feltételekkel folyósítható — a gyakorlatban viszont minimális szerepet játszó — kereskedelmi hitel.

A vállalatok közti kereskedelmi hitel, a vállalati alapok átadásának és átvételének szabályozása, a hitelszabályozókkal kapcsolatban hosszú időn át vita tárgya volt. A vállalatok eszközátcsoportosításának célszerű formáival behatóan foglalkozott az 1969—1970-ben Nagy Tamás vezetésével működő munkacsoport. Ennek keretében az eszközátcsoportosítás számos elvi kérdését tisztázták.⁵ Ezt követően részletesen szabályozták az alapátadás és -átvétel módozatait és a kereskedelmi hitelnyújtás feltételeit.

A gyakorlati tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy mindkét

⁴ „A Magyar Nemzeti Bank a Magyar Népköztársaság jegybankja és a magyar népgazdaság központi bankja. Ebből folyó feladatkörében a bank ... rövid, közép- és hosszú lejáratú hiteleket nyújt, gondoskodik a népgazdasági terv keretében a kormány által jóváhagyott hitel- és kamatpolitikai elveknek megfelelő gyakorlat kialakításáról, valamint a hitelek és hitelforrások jóváhagyott arányának megőrzéséről (hitelmonopólium).” 1967. 36. tvr.

⁵ Részletesebben l. Nagy Tamás: Az eszközök átcsoportosításának célszerű formáiról népgazdaságunkban. Közgazdasági Szemle 1970. 6. sz. 675—690. l.

lehetőséggel nagyon kevéssé éltek a vállalatok. A kereskedelmi hitel címén bejelentett és nyilvántartott hitelkapcsolatok összege 1971 végén népgazdasági szinten mindössze 200 millió, 1973 végén pedig már csak 48 millió forint volt. Az iparban kölcsön és juttatás címén a vállalatok fejlesztési alapjuknak 1971-ben 2,62, 1972-ben 2,92 százalékát engedték át más gazdálkodó szervezeteknek.

A kereskedelmi hitelek túlnyomó része nem a felek közti közvetlen hitelmegállapodások eredményeként, hanem a folyamatos kapcsolatok keretei közt jön létre. Megjegyzendő, hogy a két kategórián kívül jelentős — bár nem számszerűsíthető — az olyan kereskedelmi hitel összege, amelynél deklarált tartozás valójában még nem mutatkozik, de az áru már ténylegesen a vevő rendelkezésére áll. Ezek egy részét a számvitel kimutatja (ún. idegen helyen tároló készletek). Más, és a tapasztalatok szerint növekvő arányú a pénzügyi elszámolásokból meg sem állapítható vállalatközi hitelezés. Ilyen jellegű kapcsolatok elsősorban az ipari és a termelőeszköz-kereskedelmi, nagy- és kiskereskedelmi vállalatok közt szokásosak, de gyakoriak az egymással folyamatos termelési kooperációban álló iparvállalatok közt is.

Lényegük: az árut előbb szállítják és jóval (több héttel, esetleg egy-két hónappal) később számlázzák. Tehát pénzügyi-számviteli szempontból még nem is „követelés”, hanem „késztermék” (raktárkészlet az eladónál), a valóságban azonban a vevő által felhasználható, sőt nemegyszer már értékesített áru.

A felsorolt és számos más, a gyakorlatban előforduló variánsok közös ismérve: a szállító és a vevő kölcsönös szándékai és érdekei nincsenek összhangban a pénzügyi és hitelszabályozók adta lehetőségekkel. A legális kereskedelmi hitel feltételei túlságosan terhesek, a fizetések „veszélymentes” elhúzásának időbeli keretei (30 nap) pedig nem elegendőek. Kialakult és szélesedő körben alkalmazzák a kereskedelmi hitel olyan burkolt formáját, amelynél a hitelezés ténye a számviteli-pénzügyi mutatókból ki sem derül. Az ilyen hitelezés egyik lehetséges oka: az adós (vevő) vonakodik az áru szabályszerű megvételétől, likviditás hiányában, az eladó viszont érdekelt a folyamatos gyártásban és a készáru átadásában, még az előírt időn belüli fizetés hiányában is. Gyakori ösztönző a tartós forgóeszköz-növekedés mérése, illetve annak különböző időpontjai az eladónál és a vevőnél. Az eladónál a készlet csak „átmeneti”, a vevőnél viszont az adott időpontban „tartós” forgóeszköz-növekedést jelentene. Szezonális okok: az idényárukészlet teljes választékának kifizetéséhez és tárolásához a vevő pénzforrásai nem elegendőek, így csak a végső értékesítésből befolyt ellenértéket téríti meg — utóbb — az eladónak. Lényegében a termelő vagy a nagykereskedő finanszírozza az árut a végső értékesítésig anélkül, hogy erre a célra rendeltetészerű „hivatalos” forrással rendelkeznie. Az árut a termelő- (vagy a TEK) vállalat tulajdonaként tárolják a vevő telephelyén, aki mindig csak annyit vesz át és fizet ki, amennyit nyomban felhasznál. A TEK-vállalat e „készletét” rövid lejáratú, átmeneti forrásokból finanszírozza. A felhasználónál így az anyagköltségek és az anyagkészletezés terhei nagymértékben csökkennek. Ezért olyankor is igénybe veszi eszköz-, illetve költségkimélés céljából a közvetítőt (és fizeti az árréssel növelt magasabb árat), amikor az áru jellege és a

lehetséges beszerzési alternatívák nem tennék szükségessé harmadik partner beiktatását.

A gazdasági egységek közti közvetlen hitelezés jelenleg három fő kategóriába sorolható. Ezek közül kettőről már volt szó: a „legális” kereskedelmi hitelről és a burkolt áruhitelről, ahol a fizetési kötelezettség formális létrejöttét késeletetik.

Legáltalánosabb és legnagyobb volumenű a szállításokat (számlázást) követően a fizetésig fennálló — kölcsönös megállapodáson alapuló, vagy egyoldalú magatartás alapján létrejövő — kereskedelmi hitel. Ennek is két eleme van, úgymint a törvényes fizetési határidőn belül nyújtott hitelek, illetve az ezt meghaladó időtartamon át fennálló kereskedelmi hitel. Ezek teszik ki a kimutatásban szereplő összeg túlnyomó részét.

A vállalatközi hitelezés okai és következményei

A reform bevezetése előtt és azóta is többször felmerült nálunk is a kereskedelmi hitelek széles körű alkalmazásának intézményesítése, egyben a váltóleszámitolás és más, a nyugati országok nagy részében alkalmazott módszerek bevezetésének lehetősége. A kereskedelmi váltók és leszámítolásuk jelentősége a hitelnyújtási módszerek közt a legutóbbi években a legtöbb országban csökkent — ott is, ahol korábban fontos szerepük volt (például Franciaországban). A dolgok lényege azonban nem a formai, módszerbeli megoldásokban van. A kereskedelmi hitel (más néven: szállító hitel) elsősorban az áru forgalmazójának tőkeigényét (sajáttőke-szükségletét) csökkenti. Az újratermelési folyamat tőkeellátásának terhét nagyobb részt más termelési, illetve értékesítési fázisokra (a termelőre vagy a nagykereskedelemeire) hárítja át. Ezek emiatt megnövekedő átmeneti tőkeszükségletét elégítheti ki — váltóleszámitolás formájában⁶ vagy más módon — a bankhitel. Kereskedelmi (szállító-) hiteleket a termelők közt is alkalmaznak.

A szállítóhitel nyújtása vagy igénybevétele a tőkésországokban a hitelmechanizmus szerves része. Franciaországban, ha a forgóeszközökre nyújtott bankhitel eléri a vállalat háromhavi összforgalmát és egyidejűleg a szállítóállomány is nő, az ezt meghaladó összegeket a Banque de France nem refinanszírozza. Ilyen esetekben a vállalat váltóira előzetesen sem ad leszámítolási ígéretet a bankoknak. A szállítóhitelek esetenkénti feltételei kapcsolódnak a megállapodás szerinti fizetési feltételekhez és így módon az árakhoz is.⁷

⁶ „A váltóhitel az okmányilag biztosított, a folyószámlahitel a nem biztosított — a partner által alátámasztott — szállítóhitel.” (Vincenz Timmermann: Lieferantenkredit und Geldpolitik, Walter de Gruyter, Berlin—New York, 1971. 13. l.)

⁷ A Neckermann Versandhaus K. G. például csaknem kizárólag azonnali készpénzfizetés ellenében vásárol és ezzel élvezi a piacon általában szokásos, úgynevezett I. osztályú fizetési kondíciók előnyeit. Ez a gyakorlatban 3 százalékos skontót jelent a számlázott árból (!). Ez a kedvezmény több, mint a bankhitel rendelkezésre tartási járuléka. Emellett azonnali készpénzfizetés — a szállítástól számított 14 napon belüli teljesítés. Mivel pedig a vállalat bevételének túlnyomó része utánvétes szállításokból ered, készpénzeladásból fedezheti az árengedményes is járó készpénzvásárlási forma pénzsükségletének jelentős részét. Így bankhitelre csak a raktárkészlet tartásához van szüksége.

A Dunlop A. G. (Hanau) — a szakmai szokásoknak megfelelően — hathónapos hitelt nyújt (váltóbiztosíték mellett) a pneumatik kereskedőknek. Ezek a hitel futamideje alatt az árut túlnyomórészt értékesítik is, így saját tőkét nem fektetnek az üzletbe. A termelő emiatti tőketerhei az árban jutnak kifejezésre. Az autógyárak viszont három hónapnál nagyobb kész-

Az említett és számos más példa arra utal, hogy a szállítóhitelek az áruforgalom szükséges velejárói, gazdasági, pénzforgalmi és elszámolástechnikai okokból is elkerülhetetlenek.

A szállítóhitelek funkcionálása nem független a hitelpolitikától és a konjunkturális helyzettől sem.⁸

Az NSZK és más országok pénzügyi irodalmában is vita folyik arról, hogy a jegybank által képviselt konjunktúra- és hitelpolitikai magatartást a vállalatok a szállítóhitelek és fizetési feltételek változtatásával milyen mértékben képesek semlegesíteni és hogy valóban azt teszik-e. A restriktív pénz- és hitelpolitikai intézkedések hatását bizonyos ideig késleltetni lehet ugyan szállítóhitelekkel, de a vállalatok nem képesek az egymás közti hitelezés szélesítésével tartósan semlegesíteni a központi intézkedéseket. „Restriktív pénzpoltika, növekvő leszámítolási kamatlábak és tartalékösszegek esetén 1957—1967 átlagában a szállítóhitelek-nyújtás és -felvétel csökkent.”⁹

De a vállalatok „lojalitását” bizonygató szerző is megemlíti, hogy a nagy részvénytársaságokat a hivatalos pénzpoltika (elsősorban a közvetlenül rendelkezésükre álló külföldi hitelforrások miatt) nem érintette különösebben; a megvizsgált esetek egy részében restriktív pénzpoltika esetén is képesek voltak a szállítóhitelek-nyújtást kiszélesíteni.

A szállítóhitelek minden gazdaságban szoros kapcsolatban vannak a fizetési feltételekkel. Ott, ahol e feltételeket központi előírások szabályozzák, ezek — ha végre is hajtják őket — csak a szállítóhitelek alsó mértékét határozzák meg. Azonnali inkasszófizetés és — fedezet hiányában — a bank által nyújtott kényszerhitelek esetén például (amint azt nálunk az 1950—52 időszakban különféle változatokban alkalmazták) szállítóhitelek-nyújtásra technikailag is csak a számlázás és a számlabe-nyújtás közti napokra kerülhet sor. Az áru tényleges birtokba adása és a pénzkövetelés deklarálása (a számlázás) közti időtartam különbségét azonban ezzel sem lehet megszüntetni.

A szállítóhitelek tehát a szélesebb értelemben vett kereskedelmi hite-

letek tartanak pneumatikából. Ennek finanszírozására hitelre van szükségük, de a szállítóknak azonnal fizetnek, élvezve a készpénzfizetésért kapott kedvezményeket.

A párizsi Kodak S. A. készlet- és finanszírozási (hitel-) szükségletét a végső értékesítésig kalkulálja. Saját feladatának tekinti a kiskereskedelem megfelelő mennyiségű és választékú áruval való ellátásának pénzügyi biztosítását is. E megoldás tőkeszükségletének kamatterhét bizonyos mértékű és fizetési konstrukciók segítségével hárítja át a vevőkre. A készletek és a követelések összege négy és félhónapi termelésnek felel meg. Ebből két hónap a saját forgatókegényt fedezi, a többi a bel- és külföldi kereskedőket. Belföldi vevőknek általában három havi fizetési határidővel adnak el. Az osztrák Steyr Művek minden szállítójának készpénzben fizet és ezzel évi 12—20 százalékos skontókedvezményre tesz szert. A linzi műtrágyagyár a fogyasztási szövetkezeteknek és más felhasználóknak igen differenciált igényáron és fizetési feltételekkel szállít. Ezért gyakran a vevő vesz igénybe bankhitelt, mert holtidényben kedvezőbbek a vételi kondíciók — a kamattehér beszámításával is —, mint a főidényben.

A külföldi vállalatokra vonatkozó adatok 1971—72. évi közvetlen konzultációk alkalmával kapott szóbeli információkból származnak.

⁸ „A konjunktúra időszakában a hitelnyújtó könnyen engedélyez szállítóhiteleket, teljesíti vevőinek ez irányú kéréseit. Amennyiben a központi banktól konjunktúrafékező, megszorító intézkedések várhatók, a szállítóhitelek nyújtó fél igyekszik ezt a hitelpolitikát nem szélesíteni, a hitel igénybe vevő pedig — ameddig lehet — igyekszik fenntartani ezt a hitelt. Teljesen indokolt feltételezés, hogy a szállítóhitelek a fejlett konjunktúra szakaszában viszonylag bővül, és ezzel a hitelrendszer rugalmassága — a hatékony pénzpoltikával szemben — nő. A depresszió időszakában a teljesen ki nem használt termelőkapacitások miatt a vállalkozó nehéz likviditási helyzetbe kerül, különféle ellentétes tényezők befolyásolják a helyzetét, és ilyenkor a szállítóhitelek-igény is növekszik. A vevő igyekszik minden adódó finanszírozási lehetőséget kihasználni. Ebben az esetben a vállalkozók egy része számára a szállítóhitelek az egyetlen finanszírozási lehetőség, tehát valószínű, hogy a depresszió szakaszában a szállítóhitelek emiatt növekszik.” Timmermann: I. m. 44. l.

⁹ Timmermann: I. m. 99. l.

len belül minden gazdaságban — volumenben és hatásaiban tág határok közt — érvényesülő kategória.

Az említett példákban azonban olyan gazdaságokról esett szó, amelyekben a vállalatok tőkéjük átmeneti kiegészítésének módszereiben viszonylag szabadon választhatnak a különféle bankhitelek, bel- és külföldi kereskedelmi hitelek és fizetési feltételek közt és üzleti megfontolásaikat e téren is érvényesíthetik. A mi hitelrendszerünkben ilyen alternatíva a vállalatok számára tulajdonképpen nincs. A gyakorlatban viszont, mint láttuk, az egymás közti tartozások évről évre magas összege jelzi, hogy a szállítóhitelek mégis széles körben keletkeznek és hatnak is.

A szocialista tervgazdaság és az annak talaján megvalósult pénzforgalmi monopólium (ez — a reform bevezetése után is viszonylag jelentéktelen vállalatközi készpénzforgalomtól eltekintve — valóban teljes és hatékony monopólium) a bankszámlák centralizálásával lényegesen leegyszerűsítette az elszámolási kapcsolatokat, olyan áttekinthetést is lehetővé tesz, melyet a tőkésországok bankjai és kormányai csak bonyolult elszámolási és jelentési rendszer keretében tudnak megvalósítani. Ennek előnyeit kellene és lehetne a mostaninál jobban kihasználni, nem pedig az intézmény fellazításával a lehetőségeket is csökkenteni. A pénzforgalmi monopóliumból a gazdaságirányítás és a makroszintű pénzügyi ellenőrzés számára adódó előnyöket bizonyítja, hogy a nagyszámú önálló üzleti bankjával és decentralizált hitelezési rendszerével a többi szocialista ország tervgazdasági modelljétől lényegesen eltérő Jugoszláviában *dinár folyószámlákat* a vállalatok és intézmények számára *nem* az üzleti bankok, hanem kizárólag a Társadalmi Könyvtiteli Szolgálat (TKSZ) helyi szervei vezethetnek. A TKSZ a bankoktól és vállalatoktól független országos szervezet, mely a különböző szintű törvényhozó testületek közvetlen felügyelete alatt működik és gyakorlatilag — egyéb funkciói mellett — az elszámolási (giro) forgalom országos intézménye is.

A szocialista tervgazdaság léte és feltételei közt (egy központi bankhoz centralizált vállalati számlapénzforgalom, a pénzforgalom és bankhitelen keresztüli ellenőrzés lehetőségei stb.) *nem* szükséges és nem is indokolt a hitelezési módszerek és formák *öncélű* kiszélesítése. Aligha volna azonban célravezető egy elképzelt tartalmú és formájú bankhitelmonopólium illúziójától elvakítva szemet hunyni a gazdaságunkban nagy méreteket öltő vállalatközi hitelezés ténye felett. Attól, hogy pénzeszközök átmeneti juttatását vagy a szállítás és a fizetés időbeli eltolódását nem hitelnak, hanem például kizárólag fizetésifegyelem-sértésnek vagy operatív „átmeneti forgóalap-juttatásnak és -elvonásnak” nevezik¹⁰, a dolog lényege nem változik.¹¹

A vállalatközi tartozások korábban is jelentős összegűek voltak, csak egy részük a fizetési formák és módszerek kötöttsége miatt burkoltan jelentkezett.¹²

¹⁰ Előbbi a jogilag önálló vállalatok közt az előírt időpontig nem teljesített fizetések esetén, utóbbi a trósztok „ágazati bankári” tevékenységére szokásos megjelölés.

¹¹ Egyetértek Nagy Tamással abban, hogy ésszerűen nem tehető különbség az eszköz-átcsoportosítás vagy -csoportosulás közt. (I. m. 675. l.) A tényleges folyamatokkal foglalkozni kell és — ha szükséges — azokat kell a kívánt mederbe terelni.

¹² A szállítóállomány az iparban 1956–1965 közt évenként változó arányban az összes források 7–8 százalékát tette ki. (Ligeti Sándor: Hitelezési rendszerünk 1957–1967. MNB Közlemények 1970. 6. sz.)

A vállalatok közti megállapodások szerepének növelésével, a fizetési módozatok szabadabb megválasztásával tágabb lehetőség nyílt arra, hogy a szerződő felek szempontjai és érdekei a fizetési módszerek és feltételek megállapításakor is érvényesülhessenek. A pénzügyi szabályozórendszer fontos eleme, hogy a pénztulajdonos fizetési kötelezettsége csak a szállító teljesítése és az annak szerződés szerinti megtörténtét bizonyító ellenőrzés után következze be. Ezért a korábban domináló inkasszó-forma visszaszorításával belföldi viszonylatban is a fizetési módozatok sokfélesége lépett életbe. Ez persze a korábbinál több lehetőséget adott a vállalatközi hitelkapcsolatokra is.

Jelenleg tehát

— a vállalatoknak módjuk van egymásnak — szabályos keretek közt is — hitelt nyújtani, alapokat ideiglenes és végleges jelleggel átengedni, de ezt nem — vagy csak elhanyagolható nagyságrendben — teszik;

— egyidejűleg nagy összegben nyújtanak, illetve vesznek igénybe egymástól — az e célra szolgáló kereteken és lehetőségeken kívül — áruhitelket, és közvetett módon hajlandók egymás fejlesztési alapjának kímélését (relatív növelését) célzó műveletekre is.

Feltételezhető ebből, hogy:

— az adott gazdasági körülmények közt a vállalatok jelentős részénél van időleges vagy tartós igény arra, hogy pénzforrásaikat más vállalatok forrásainak használata útján is kiegészítsék; más vállalatok pedig gazdasági megfontolásból (vagy kényszerből) ehhez segítőkészek, a fennálló igény lehetséges közvetlen kielégítési módjának szabályozása olyan, hogy inkább élnek a nem legalizált, mint a központilag biztosított forráskiegészítési lehetőségekkel;

— ezt az ellentmondónak tűnő helyzetet csak az okok és a cselekvést *valóban* befolyásoló tényezők fel- és elismerése talaján célszerű értékelni, és semmiképpen sem kell (de nem is lehet) egyoldalú (adminisztratív) eszközökkel megszüntetni.

Úgy tűnik, hogy hitelszabályozóink és a hitelezési gyakorlat eszköztára a gazdasági szféra e jelenségeinek kívánatos irányba tereléséhez még hiányos. A követelések elkülönített, azok tényleges nagyságából kiinduló hitelezése megszűnt, a követelések összege és aránya azonnali tényező hatására növekedett. Hiányzik az áruhitel differenciált, de intézményes bankhitellé változtatásának mint a „jó” követelések gyors likvidé tétele előnyös módszerének lehetősége.

A vállalatközi hitelezésként (áruhitelként) megjelenő összegek egy része a termelő- és a külkereskedelmi vállalatok közti hitelkapcsolatok — elsősorban a még kiegyenlített exportkövetelések — következménye. Ezek egy részének bankhitellé változtatására van többé-kevésbé funkcionáló rendszer (a konvertibilis devizájú exporthittel kapcsolatos váltók leszámítolása). Ennek elvi alapja az, hogy a megfelelő okmányokkal biztosított, áruszállításra épülő *külföldi* követelés fedezetet nyújt belföldi bankhitel kibocsátására. Rubel elszámolású exportnál az azonnali beszedési rendszer technikailag sem teszi szükségessé a követelés miatt bankhitel kibocsátását a mikroszférában. *Belföldi* követeléseknél bankhitel nyújtására a követelés tulajdonosának csak előzetes perindítás után lehet igénye. Jelenleg tehát az a helyzet, hogy:

— a konvertibilis devizájú exportkövetelések közül a „legjobbakra” *kapható* forinthitel;

— belföldi követelések esetén a „legrosszabbakra” jár csak hitel (azokra ti., amelyeket a vállalatközi szerződésben megállapított határidő után is csak bírói úton lehet érvényesíteni).

A szándék nyilvánvalóan nem ez volt, de az egymástól eltérő időpontokban és okokból kialakított szabályozók erre az eredményre vezettek.

A követelések korlátlan összegű és automatikus hitelezése — a hitelező felelősségének elvéből kiindulva — nem látszik célszerűnek. Ezért — mint a meglévő *bankhitelezés differenciált mennyiségi* kiterjesztése — időszerűnek látszanék, ha a Bank kiszélesítené a belföldi követelések szelektív megvásárlásának rendszerét. Ezzel a Bank preferálná a jó adós — megfelelő bonítású vevőknek történő — értékesítését, a hitelezés normális folyamatában. Csökkenne az egymást követő termelési-értékesítési fázisokban sokszor továbbgyűrűző és végül mégis csak bankhitel kibocsátásával fedezett vállalatközi hitelek volumene. A folyamatok és az előidéző okok minden szereplő számára világosabbak lennének.

Igazuk lenne azoknak, akik az ilyen — a bankhitelezést a mikroszférában a naturálfolyamatokhoz közelebb hozó — javaslatokban a „kényszerhitel” nem éppen jó emlékű rendszeréhez történő visszatérés veszélyét érzékelik? Gazdaságunkban a *bankhitelezés egyik alapvető és megoldatlan problémája* jelenleg a mikroszférában (és nem csak ott) a *hitelnyújtási kényszer*. Ezen azt értem, hogy a Banknak rendszeresen kell már *megvalósult folyamatok vagy a pénzügyi háttér mérlegelése* nélkül hozott döntések *következményeit* hitelnyújtással rendeznie. Az ilyen utólagos hitelnyújtási kényszernek jellemzője, hogy az ok és a következmény gyakran más-más egységeknél jelenik meg, s így nem is azonosíthatók. Tehát a differenciált, *előzetes* kritériumrendszeren vagy eseti mérlegelésen alapuló hitelnyújtás éppen hogy *nem a „kényszerhitelezés” visszaállítását, hanem a hitelnyújtási kényszer jelenleg meglévő túlzottan tág körének szűkítését eredményezné.*

A vállalati szervezet egyes sajátosságai a hatékony bankhitelezés feltételrendszerében

Szabályozórendszerünk egésze — és egyes elemei is — általában önálló jogi egységként működő vállalatokra és szervezetekre érvényesülnek. Nem kivétel ez alól a hitel sem. A Bank adószai — nagyságtól és tevékenységi körüktől függetlenül — általában a jogilag önálló vállalatok és szervezetek lehetnek. Ez a követelmény abból az önmagában indokolt igényből ered, hogy a hiteladósnak a hitel felvételekor, de az adósság fennállásának teljes időtartama alatt is, összes eszközeivel önállóan kell rendelkeznie.

Feltételezés szerint ugyanis csak ilyen adóstól lehet megkövetelni a hitel rendeltetésszerű felhasználását, és csak így remélhető, hogy a hitelnyújtás alapjául szolgáló eszközök és források a tartozás fennállása alatt — összegükben és arányaikban — csak az adós (a vállalat) dönté-

seinek következményeként változhatnak. Röviden: csak ebben az esetben lehet teljes és következetes az adós felelőssége. A bankhitelezés e — lényegében jogi — fenntartásai azonban csak a gazdaság-szervezés fennálló rendjében érvényesíthetők. Ezt pedig — különösen az iparban, de más népgazdasági ágakban is — hosszabb ideje a termelő-eszközök koncentrációja, nagy, egységesen irányított termelőszervezetek kialakítása jellemzi. Az 1959—1962-ben megvalósult ipari átszervezés nyomán trösztök és nagyvállalatok jöttek létre, amelyek a keretükbe tartozó termelőegységek tevékenységét minden vonatkozásban irányítják, ide értve a szükséges eszközök és források rendelkezésre bocsátását is. Pénzügyi vonatkozásban ez úgy érvényesül, hogy a nagyvállalatok keretében szervezett termelés belső (vállalaton belüli) részfolyamatait a pénzügyi szabályozók közvetlenül egyáltalán nem érintik. Beszámolási (elszámolási) kötelezettségük a gyáregységeknek csak a *vállalaton belül* van, függetlenül attól, hogy mekkora méretűek, technológiailag zárt, végterméket kibocsátó termelést folytatnak-e, avagy kooperáció (féltermékek, alkatrészek, részegységek gyártása) jellemző tevékenységüket stb. A tröszt keretben működő vállalatok is kötelesek azonban működésük eredményéről — az önálló vállalatokhoz hasonlóan — negyedévenként mérlegeket készíteni és a pénzügyi szervekhez benyújtani. A trösztök tagvállalatai önálló bankszámlát tartanak. *Bankhitelt abban az esetben kaphatnak, ha a tröszt a hitel visszafizetéséért kezekszik, továbbá ha a hiteladós vállalat eszköz- és forrásállományát — a hiteltartozás ideje alatt — csak a Bank egyetértésével módosítják.* Erre egyébként a trösztöt jogszámba is kötelezi.

Rendszerünkben — formálisan — teljesen azonos feltételek közt lehet bankhiteladós a néhány millió forintos évi termelést produkáló vállalat vagy szövetkezet, a többmilliárdos termelésű nagyvállalat és az esetenként tízmilliárdos nagyságú évi termelést irányító tröszt. Nem lehet azonban bankhiteladós a százmillió vagy milliárdos termelésű gyáregység és gyakorlatilag — egyes esetektől eltekintve — az ugyancsak százmillió—milliárdos nagyságrendben termelő tröszt tagvállalat sem.

A bankhittel közvetlenül csak olyan gazdasági egységekre lehet jelen, amelyek pénzforrásai közt a bankhitel kisebb-nagyobb arányban jelen van, vagy — bizonyos feltételektől függően — legalábbis jelen lehet. *Ha bankhitel nyújtására, illetve felvételére lehetőség sincs, eleve hiányoznak a hitel hatékony (vagy bármilyen) alkalmazásának feltételei.*

A bankhitel polarizáló szerepe a vállalati szervezettel összefüggésben úgy alakult ki, hogy a hitelek nem az egyes termelési egységekben lekötött eszközök nagysága vagy aránya szerint oszlanak meg. Sokkal inkább a szervezeti forma a meghatározó. A trösztök forgóeszközhitelrei az általuk lekötött eszközökhöz képest minimálisak. A jövedelemelszámolás tröszt szintű szabályozása és más szabályozók lehetővé teszik, hogy a trösztök korlátlan mértékben és indokolási kötelezettség nélkül csoportosíthatassák át eszközeiket a szervezetükhöz tartozó vállalatok közt.

A trösztök és egyes esetekben az — ilyen joggal nem is rendelkező — egyesülések a hozzájuk tartozó vállalatok alapjaival és más pénz-

forrásaival gazdálkodnak, átmeneti (rövidebb vagy hosszabb) időszakra alapokat juttatnak és vonnak el. Ez mind a folyó termelésre, mind a fejlesztésre érvényes.

A szervezeti formák iparáganként különbözőek. Az olajbányászatban és az olajfeldolgozó-iparban, sőt az olajtermékek forgalmazásában is teljes vertikálisra törekvő trösztí szervezettel működik, amelynek az iparon belüli súlya termelési-forgalmi volumenét, eszközigényét és pénzforrásait tekintve egyaránt jelentős. Teljes körű a villamos energia termelésének, importjának és elosztásának trösztí centralizációja. A bauxit—alumínium-ipari vertikum trösztí szervezete — a végső feldolgozó fázist kivéve — ugyancsak teljes körű. Más ágazatokban (például a szénbányászatban és a feketefém-kohászatban) szintén a trösztí szervezet dominál. A feldolgozó iparágakban a centralizálás főleg nagyvállalati formában történt, egy részükben azonban szintén kialakultak trösztök vagy (részben) trösztí jogokat gyakorló egyesületek. Emellett állandó törekvés tapasztalható a trösztí forma szélesítésére.

A nehéziparban, amelynek 1971-ben 117 gazdasági egysége közül 61 trösztí szervezetben működött és a nehézipar álló- és forgóeszközeinek 84,5 százalékát működtette, a trösztök pénz- és hitelgazdálkodásában teljes egészükben érvényesülnek az eszközátcsoportosítási és hitelezési funkciók. Nem túlzás azt állítani, hogy gazdasági rendszerünkben a trösztök nagy része ágazati bankhitelezési funkciókat végez.¹³ A bankhitel velük kapcsolatban csak a trösztí szinten ki nem egyenlíthető forráshiány fedezésére szolgál. A Bank trösztí vonatkozásban lényegében refinanszírozási tevékenységet végez, melyhez hasonlóként csak más pénzintézetekkel szemben lát el. Ezt a refinanszírozást azonban nem jegybanki, hanem hitelbanki tevékenységként végzi, mintha egyetlen vállalat konkrét hiteléről lenne szó. A trösztí pénzgazdálkodás sajátosságai hitelrendszerünk és hitelezési gyakorlatunk egységességébe még formailag is nehezen illeszthetők be. A trösztöknek nyújtott hitelek teljesen elszakadnak a ténylegesen végbemenő anyagi és pénzfolyamatoktól, s kizárólag átmeneti pénzhiányuk kiegyenlítésére szolgálnak. Ennél jóval nagyobb a pénz- és egyéb alapok tényleges, trösztön belüli átcsoportosítása, amit viszont a hitelezési gyakorlat egyáltalán nem érzékel.

Kéznefevő, hogy a tröszt mint „ágazati bank” — más ágazati bankokhoz hasonlóan — igyekszik a jegybank beavatkozását, ellenőrzését minimumra csökkenteni. Ennek legalkalmasabb eszköze pedig az, ha — költségvetési preferenciák és juttatások segítségével is — minimálisra szorítja a hitelkapcsolatokat. Így azután sem az eszközök nagyságát, sem összetételüket nem ellenőrzik „kívülről” folyamatosan. A hitel segítségével elérni kívánt egyensúlyi célokat e területen megkö-

¹³ Ezen azt értem, hogy a tröszt vállalatainak — átmenetileg vagy tartósan — olyan pénzforrásokat juttathat, amelyeket a Banktól, vagy a központi pénzalapokból kapott, illetve más vállalatoktól elvont összegekkel „refinanszíroz”. Nem trösztí keretbe tartozó vállalatok hasonló pénzforrásokhoz legalisan csak a Bank közvetlen hitelfolyósítása (vagy költségvetési kiutalás) formájában juthatnak. A dolog lényegét tekintve hasonló — a bankhitellel „konkuráló” — hitelforrások a szövetkezetek kölcsönös támogatási és fejlesztési alapjai is. Ezek a szövetkezetek kötelező befizetéseiből, illetve eszközkötési járulékaiból képződnek. Az alapokkal rendelkező szövetkezeti központok hitelek és végleges juttatásokat adnak szövetkezeteiknek. A kisipari szövetkezetek összes fejlesztési forrásaik 10—15 százalékának, fogóeszközhiteliek változó, de mindenkör jelentős hányadának megfelelő összegeket kapnak — részben hitelként — ezekből az alapokból.

zelíteni sem lehet. A jogszabály adta lehetőségek és a gyakorlati tények közti ellentmondást a trösztök kizárólagos hitelfelvételi jogának igenlői sem vitatják.¹⁴ A valóságban érvényesülő tröszti pénzgazdálkodás szuverenitását pedig szemléltetően mutatja és részleteiben is kifejti az Alumíniumipari Tröszt gazdasági vezetőinek alapos és átfogó értekezése.¹⁵

A bankhitelnek formálisan egyforma a befolyásoló szerepe a legnagyobb tröszt és a legkisebb ktsz gazdálkodásában. Hitelezési szabályaink e vonatkozásban alig tesznek különbséget a hiteladósok nagysága, a hozzájuk tartozó vállalatok és gyáregységek száma stb. szerint. Furcsa asszociációkat ébreszt az olyan szabályozás, amelyben *mindenkinek egyenlő joga van a forgóeszközhitelre, ha bizonyos formális kritériumoknak eleget tesz, csak éppen egyéb gazdasági tényezők és más szabályozók miatt a vállalatok egy részének nincs szüksége, más részüknek pedig nincs lehetősége arra, hogy az egyenlő jogokkal valóban éljen is.*

A vállalatnagyságot, a „tőkeerőt” minden hitelrendszer nagy súlylyal veszi figyelembe. A tőkés bankok legkeresettebb ügyfelei a nagyvállalatok, ők kapják a legkedvezőbb kamat- és egyéb feltételeket, „restrikciós időkben” is könnyen juthatnak hitelhez stb. Így van ez a szocialista országokban is. A nagyvállalatok, trösztök és kombinátok a Szovjetunióban, az NDK-ban, Jugoszláviában és másutt is élveznek bizonyos előnyöket. Ez az előny azonban nem az, hogy a bank kevésbé foglalkozik velük, mint a kisvállalatokkal, a bankhitel nélküli „önfinanszírozás” nem jellemző velejárója a nagyságnak, nem az a szocialista, de a tőkés hitelviszonyok közt sem.

A vállalati szervezési forma — különösen a trösztökbe, nagyvállalatokba koncentrált, hazai viszonyaink közt jelentős termelőkapacitású és eszközállományú gyáregységeknél — nálunk egyúttal eldönti a bankkapcsolatokat is. Bankszámlája még csak lehet a tröszti vállalatnak vagy nagy gyáregységnek (a bérfizetéshez és más készpénzfizetésekhez szüksége van rá), hitelt azonban — kevés kivételtől eltekintve — önállóan nem vehet fel. Ezzel az ipari termelőkapacitás jelentős részénél megszűnik a bankhitel befolyásolási lehetősége és ellenőrzési szerepe. Igaz, a tröszt, illetve a nagyvállalati *központ* hitelképes. De vajon mi szól amellett, illetve az ellen, hogy nagyvállalatok pusztán a szervezési jogi formája miatt ne vehessenek igénybe bankhitelt? A tröszti irányítás hatékonysága persze megköveteli a hitelmozgások ellenőrzését is. A banknak pedig — mint hitelezőnek — érdeke is, hogy a közös rendelkezési (jövedelemelosztási stb.) körbe tartozó vállalatok helyzetét együttesen is ismerje és figyelje.

Nyugat-európai országokban (így Franciaországban és az NSZK-

¹⁴ „... a pénzügyintézetek döntik el a vállalatok önálló elszámolásának mértékétől függően, hogy a tröszt, vagy a vállalat részére nyújtanak-e hitelt. Ennek helyessége, vagyis az, hogy a választás joga a pénzügyintézeteket illeti meg, mindenképpen vitatható, még akkor is, ha az eddigi gyakorlat szerint a bankszervek kizárólag a trösztökkel létesíthettek hitelezési kapcsolatokat.”

„... Mivel a tröszt eszközátcsoportosítási joga kiterjed a forgóalapok közötti átrendezésre is, a trösztön belüli árukapcsolatok vonatkozásában lehetővé válik az ehhez egyébként szükséges pénzforgalom (hitel) befolyásolása.”

Trethon Ferenc: A központi irányítás és a vállalati szervezetek a nehéziparban. Ipargazdasági Tudományos Konferencián tartott előadás, 1972. december 5–7. (Kiemelés tőlem. — T. Gy.)

¹⁵ Jeszenszky István—Bohus Mátyás: Vertikális tröszt pénz- és hitelgazdálkodása. Pénzügyi Szemle, 1973. 1—2. sz.

ban) szigorú szabályok vannak az azonos tulajdonban levő vagy érdekkörbe tartozó vállalatok hitelkötelezettségeinek közös nyilvántartására, vagy — hitelkeretek esetében — azonos keretek közti elszámolására. Előfordul, hogy valamelyik tröszt vagy nagyvállalat a hozzá tartozó egységek összes bankkapcsolatait centralizálja és csak a központ vesz fel hitelt (például az ICI). Ezek azonban kivételek; emellett az ilyen trösztöknek vagy saját bankérdekeltségeik vannak, vagy mint a pénzes és tőkepiac részvevői, nagy arányban fejtenek ki önálló banktevékenységet közvetlenül is.

A tröszt irányítási jogának sértetlensége és a bankok mint hitelezők biztonságának védelme (a túlzott eladósodás ellen) azonban nem olyan szintézisre vezetett, mint nálunk, hogy ti. a bankhitel gyakorlatilag eltűnőben van a tröszti gazdálkodás forrásai közül (helyébe a vállalatok pénzalapjainak széles körű és rendszeres átcsoportosítása lép, amelyhez kiegészítő forrásként — a bankhitel helyett — állami juttatások szolgálnak).

A Szovjetunióban vállalatok, kombinátok, de az önálló elszámolás keretei közt működő főigazgatóságok is kaphatnak bankhitelt, sőt az utóbbiak a hozzájuk tartozó egységek pénzeszközeit — a bankkal együtt — át is csoportosíthatják (bizonyos keretek közt). A vállalatok hitelfelvételét azonban ez nem akadályozza. A szovjet szakirodalomban képviselt egyik álláspont szerint: „... az a rendszer, hogy a bankhitelt szindikátusoknak, trösztöknek és szövetkezetek szövetségeinek adják, ellentmond az önálló elszámolás bevezetéséről szóló határozatnak”.¹⁶

A trösztök pénzügyi kapcsolatainak néhány sajátosságát szemléltetik az 5. sz. táblázat adatai.

5. sz. táblázat

Az ipari trösztökön* belül, a vállalatok közt átcsoportosított fejlesztési alapok
(md Ft-ban)

Megnevezés	1969	1970	1971	1972	Négy év összesen
A trösztökön belül átcsoportosított fejlesztési alapok	3,5	4,4	6,8	7,6	22,3
Az iparvállalatoknak folyósított összes beruházási hitelek	4,1	5,8	7,4	6,8	24,1

* Elelmiszerezéssel együtt, mérlegadatok alapján.

A trösztök tagvállalatai tehát a trösztön belüli fejlesztési alap átcsoportosítása címén, négy év alatt az egész iparnak folyósított beruházási hitelek 92,5 százalékát kitevő összeget kaptak. (A juttatott alapok egy részét más tröszti vállalatoktól, más részüket a trösztöknél központilag képzett alapokból kapták.)

A trösztök keretébe tartozó vállalatok sajátos — az ipar általános finanszírozási struktúrájától eltérő — forgóeszköz-finanszírozási szerkezetét mutatja be a 6. sz. táblázat.

A tanulmányban különböző szempontok szerint elemzett vállalati

¹⁶ Gerascsenko: I. m. 87. l.

6. sz. táblázat

Forgóeszközök és forrásaik

Megnevezés	Ipar összesen (élelmiszeripar nélkül)		Négy tröszt összesen*	
	1968	1972	1968	1972
	Év végi adatok, milliárd Ft-ban			
Összes forgóeszközök	108,6	155,3	17,1	19,9
<i>Összes forrásokból</i>				
forgóalap	43,2	69,5	4,4	8,7
forgóeszközhitel	23,5	27,1	2,1	1,1
<i>Az összes források százalékában</i>				
forgóalap	39,8	44,8	25,7	43,7
forgóeszközhitel	21,6	17,5	12,3	5,5
egyéb források	38,6	37,7	62,0	50,8

* Mérlegadatokat alapján: Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt, Magyar Alumíniumipari Tröszt, Magyar Villamosművek Tröszt, Egyesült Magyar Szénbányák (korábban egyesülés formájában működött, gyakorlatilag azonban mindvégig tröszti funkciókat ellátó szervezet).

csoportok adatainak egybevetése is bizonyítja, hogy a forgóeszközhitel legkisebb arányban a trösztök és a *kisvállalatok* (tanácsai vállalatok és szövetkezetek) gazdálkodásában játszanak szerepet. (L. a 7. sz. táblázatot.)

7. sz. táblázat

Egyes — nagyság szerint különböző — vállalatcsoportok jellemző adatai
(1972. évi átlagok alapján, százalék)

Megnevezés	39 „meg- figyelt” minisztériumi iparvállalat	39 kisvállalat és szövetkezet	4 tröszt
Részesedés az <i>ipar árbevételéből</i> (értékesítés)	25,9	1,1	20,4
Részesedés az ipar <i>készleteiből</i>	30,3	0,7	12,7
Részesedés az ipar <i>forgóeszköz-hiteleiből</i>	34,1	0,7	8,0
<i>Forgóeszközhitel aránya</i>			
— az értékesítéshez viszonyítva	9,6	4,9	2,9
— a készletekhez viszonyítva	33,7	28,2	18,9

A trösztökbe tömörített vállalatok forrásszerkezete lényegesen eltér az ipar egészétől. A forgóeszközhitel jelentéktelen, az „egyéb források” aránya rendkívül magas. Mivel az „egyéb források” nagy része hitel és támogatás, ezt a jelenséget aligha lehet azzal magyarázni, hogy az alapanyag- és energiatermelés „piacérzékenységének” alacsony foka miatt ezen a területen a termelés természetéből eredően nem jut nagyobb szerep a forgóeszközhitelnek. A bankhitelek valóban kizsorulnak ezekből az ágazatokból, de helyükre csak részben léptek a központi pénzalapokból juttatott vagy a nyereségből növelt forgóalapok.

A trösztökön belüli eredmény-, fejlesztésialap- és forgóalap-átcsoportosítások tényleges megoszlását elemezve megállapítható, hogy a tröszti vállalatoknál a cselekvésüket ösztönző gazdasági szabályzók

rendszere szükségképpen „tudathasadást” idéz elő. Egyrészt olyan gazdasági környezetben dolgoznak (trösztön kívüli partnerek), amelyre az általános szabályzórendszer hat (beszerzés, értékesítés, kooperáció). E kapcsolataik intenzitása természetesen nagyon differenciált, aszerint, hogy tevékenységük túlnyomórészt a trösztön belüli-e (például szolgáltató vagy féltermékgyártó vállalat), illetve kifelé orientált-e (kereskedelmi, késztermékgyártó vállalatok). Másrészt a végzett munka anyagi-pénzügyi feltételei és eredményének értékelése olyan trösztön belüli „házi” kritériumok alapján történik, amelyek nagyon kevésbé, vagy egyáltalán nem azonosak a „külvilágban” érvényesekkel. Igaz, a trösztökön belüli árrendszert — mely a vállalati eredmények egyik döntő tényezője — általában trösztönként is más-más meggondolások alapján alakították ki; így a tagvállalatoknál képződő eredmények korrekciója az alapok és más pénzforrások elosztásakor elkerülhetetlen. *A trösztön belüli alapok mozgatásának tanulmányozása megerősített ama — a hitelezési munkában szerzett tapasztalatokra épülő — véleményemben, hogy a trösztök és a nagyvállalatok önállóságának (legalábbis a hitelezés területén) kissé fetisizált értelmezése a tagvállalatokkal és nagy gyáregységekkel szembeni önkényességre is módot adott.*

A megfigyelt és elemzett vállalatok, trösztök közül néhányra nem ez a jellemző. Ezeknél a tagvállalatok saját gazdálkodásuk feltételeihez kapcsolódóan vehetnek fel forgóeszközhitelket és állnak kapcsolatban a Bankkal.¹⁷ Eppen ezek a tapasztalatok bizonyítják, hogy az alapok és források kizárólag központi (tröszt) érdekek szerinti „szuverén” mozgatása nem szükségképpen következik a szervezeti formákból. A kialakult helyzet visszasságainak csökkentésére — úgy vélem — a hitelezésben is mód volna.

Az elmondottakból is megállapítható: a gazdasági szabályzók és a vállalati szervezet közt kétségtől szoros összefüggés van. Ezt a hitel szerepének megítélésekor is figyelembe kell venni. Mégis, következetlennek és ellentmondásosnak tűnik: ha az egy-egy ágazathoz tartozó iparvállalatok önálló jogi keretek közt működnek, akkor az egy ágazathoz tartozás sem az általános szabályzók, sem a pénzgazdálkodás (ezen belül a hitelezés) vonatkozásában sem jelent számukra általában semmiféle közösséget. Az ágazatoknak nincsenek közös pénzalapjaik, hitelkereteik stb. Ezzel szemben, ha egy-egy ágazathoz tartozó vállalatokat tröszt keretében szerveznek, a helyzet nyomban megváltozik, a tröszt az ágazathoz tartozó vállalatok bankja, jövedelemszabályozója stb. Sőt, a gyakorlatban nemegyszer példa van arra is, hogy a tröszt a keretében működő, más ágazathoz tartozó vállalatokkal szemben is gyakorolja e jogokat.

Ellentmondásos jelenség az is, hogy a forgóeszközhitel, ha az azonos jogi egységhez tartozó gazdálkodás volumenét nézzük, a legnagyobb és a legkisebb gazdálkodó egységeknél szorul ki elsősorban a pénzforrások közül. Ennek fő okai a legnagyobbaknál (a trösztöknél) a jövedelemszabályozók és a költségvetési kapcsolatok, a legkisebeknél (a szövetkezeteknél és a tanácsi vállalatoknál) elsősorban a magas eszközarányos nyereség és — részben ezzel összefüggésben — a forgó-

¹⁷ Ilyen például a Csepel Művek tröszt) gazdálkodási és ezen belül hitelezési rendszere.

eszközök viszonylag kis hányada, továbbá a tanácsi és szövetkezeti juttatások nagy aránya.

Végül, következetlennek tűnik az is, hogy a szabályzók — köztük a bankhitelek — *nem* teszik lehetővé a jogilag önálló vállalatok egymással *szorosán összefüggő* tevékenységének (kooperáció, termelés, értékesítés), illetve az abból adódó eredménynek és terheknek együttes számbavételét, de ha ugyanezek a vállalatok tröszt keretében működnek, tevékenységüket *csakis* komplexen lehet értékelni.

Amióta az ágazatokat nem tekintik az eredmények, kötelezettségek és források hordozóinak, a szabályzórendszer közvetlenül a mikro-szféra egységeire érvényesítik. Ezek azonban — szervezeti formájuktól függően — olykor egész ágazatoknak felelnek meg, olykor viszont jelentéktelen méretű kisvállalatok.

Véleményem szerint vagy a hitelszabályzóknál kellene az ágazati sajátosságokat a jelenleginél jobban figyelembe venni, vagy a bankhitelek tényleges szerepét és arányait kellene függetlenebbé tenni az alkalmazott és változó iparszervezési formáktól. Mindkét irányú fejlesztés mellett és ellen is szólnak érvek. A jelenlegi „formális jogegyenlőségen” alapuló szabályozás a különböző nagyságrendű hitelalanyok közt nem jelentőségük, népgazdasági fontosságuk stb. szerint, hanem a hitelszabályzóktól is független kritériumok alapján differenciálja a bankhitelek kapcsolatokat. A folyamatok több vállalatra kiterjedő komplex hitelezhetőségének elvi elismerése és — fokozatos — gyakorlati megvalósítása hozzásegíthetne ahhoz, hogy a bankhitelek alkalmazásának lehetséges hatékonyságát ne csak az iparszervezés — elsősorban más szempontokhoz alkalmazkodó — kategóriái, hanem sajátosan a hitel természetéből eredő tényezők is befolyásolhassák.

SÓS JÓZSEF:

A lakosság fogyasztása és a kiskereskedelmi forgalom a IV. ötéves tervidőszakban*

Népgazdasági szinten már a múlt évben megkezdődött, a vállalatoknál pedig most folyik vagy hamarosan megkezdődik az V. ötéves terv kidolgozása. Ez a körülmény időszerűvé teszi, hogy áttekintsük: a IV. ötéves terv időszakában miképpen alakul a lakosság fogyasztása és a kiskereskedelmi áruforgalom.

Előjáróban célszerű emlékeztetni arra, hogy az 1960-as évek végén, amikor a IV. ötéves tervet kidolgozták, még nem volt energia- és nyesanyagválság a tőkés világpiacon, s még nem jelentkezett a nagymértékű infláció sem. Tehát a terv kidolgozására és végrehajtásának megkezdésére a maitól lényegesen eltérő gazdasági környezetben került sor. Az azóta bekövetkezett — számunkra kedvezőtlen — cserearányromlás miatt nőtt az állami költségvetés hiánya és tőkés külkereskedelmünk passzívuma.

Nagyon figyelemreméltó, hogy bár a tőkés világpiaci áremelkedések sok gondot és nehézséget okoznak, mégis reálisan lehet számolni azal, hogy a IV. ötéves tervnek a lakosság jövedelmére és fogyasztására vonatkozó előirányzatai lényegében teljesülnek.

A lakosság jövedelmének alakulása

A lakosság egy főre jutó reáljövedelme 1970—1975 között évi átlagban 4,6 százalékkal, öt év alatt kerekén 25 százalékkal emelkedik. Ez a fejlődési ütem megfelel a népgazdasági tervben foglalt céloknak.

A korábbi ötéves tervidőszakhoz hasonlóan továbbra is érvényesül az a tendencia, hogy a lakosság összes jövedelmén belül a munkából származó jövedelem aránya csökken, a társadalmi juttatásoké pedig nő. A munkából származó jövedelem főleg a termelés és a termelékenység emelkedésének, valamint a foglalkoztatott létszám növekedésének hatására, továbbá különböző központi bérpolitikai intézkedések következtében gyarapodott. Ez utóbbiak közül a legjelentősebb az állami iparban és építőiparban dolgozó munkások béreinek 1973. évi, mintegy 10 százalékos emelése volt, majd az ágazaton kívüli ipari és építőipari termelésben foglalkoztatottak 1974. évi béremelése. A tervidőszak első fe-

* A cikk elkészítéséhez felhasználtam a „Fogyasztási és forgalmi prognózis a negyedik ötéves terv időszakára” című korábbi cikkemet (Kereskedelmi Szemle, 1973. 4. sz.), valamint az Országos Tervhivatal belkereskedelmi osztályán hasonló témában készített elemzéseket.

lében központi intézkedések eredményeképpen növekedett a közlekedés dolgozóinak, a pedagógusoknak, az egészségügyi, az igazságügyi és egyes kulturális intézmények dolgozóinak bére. Mindezekon kívül a különböző ágazatokhoz tartozó vállalatok évente jelentős összegű bérpreferenciában részesültek. E központi intézkedések összességükben segítették a kereseti arányok javulását és az ötéves terv céljainak megvalósulását.

Az eddigi ismereteink alapján várható, hogy az egy keresőre jutó reálbér öt év alatt mintegy 16 százalékkal emelkedik, ami megfelel a tervelőirányzat (16—18 százalék) alsó határértékének.

Külön figyelmet érdemel a mezőgazdasági tevékenységből származó lakossági jövedelmek reálértékének alakulása. A mezőgazdasági eredetű jövedelmeken belül a pénzjövedelmek öt év alatt évi átlagban mintegy 4,8 százalékkal emelkednek. A saját termelésből fedezett fogyasztás viszont évente több mint 2 százalékkal csökken. E kétirányú változás együttes hatására a mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelem öt év alatt kb. 8 százalékkal emelkedik, ami évi 1,5 százalék körüli ütemnek felel meg. Mivel ez a jövedelememelkedés csökkenő paraszti létszám mellett valósul meg, a parasztság egy főre jutó jövedelme ennél gyorsabban nő.

A pénzbeli és természetbeni juttatások, mint már említettük, a korábbi időszakhoz hasonlóan a IV. ötéves terv során is gyorsabban emelkednek, mint a munkából származó jövedelmek. A pénzbeli juttatások közül legjelentősebb a nyugdíj. 1970-ben kereken 13 milliárd forintot, 1975-ben pedig kb. 27,5 milliárd forintot fizetnek ki nyugdíj címén. E növekedésben kifejezésre jut az, hogy mind több a nyugdíjas, a nyugdíjba lépők hosszabb szolgálati idő és magasabb kereset alapján kapják nyugdíjukat, továbbá a fogyasztói árszínvonal emelkedésének ellensúlyozására a nyugdíjak automatikusan is emelkednek. Az alacsony nyugdíjak ez év július 1-i felemelése országos viszonylatban mintegy 1,7 milliárd forintnyi évi növekedést jelent.

A társadalmi juttatásokra fordított összeget növeli a családpolitikánk megvalósítását szolgáló határozatok végrehajtása is. Jellemző, hogy a családi pótlék címén történő kifizetések az 1970. évi kereken 2,8 milliárd forintról 1975-re — a számítások szerint — 6,2 milliárd forintra emelkednek.

A lakossági jövedelmek döntő része továbbra is a fogyasztás célját szolgálja, közben azonban mind jobban növekszik a megtakarításra, lakásépítkezésre, telekvásárlásra stb. fordított jövedelemhányad. A lakosság építőanyag-vásárlása például az 1970. évi 4,8 milliárdról 1975-re 6,8 milliárd forintra emelkedik. A takarékbetét-állomány ugyancsak gyorsabban nő, mint a lakosság jövedelme (1970 végén 42, 1975 végén várhatóan csaknem 80 milliárd forint).

A fogyasztói árak alakulása

Az árszínvonal változása a pénz vásárlóerejét növeli vagy csökkenti, az árarányok változása pedig a kereslet struktúrájára hat. Ezért a nomináljövedelmek mellett a fogyasztói árak alakulása is befolyásolja a lakosság fogyasztását. Az árváltozások a fogyasztásra rövidebb és

hosszabb távon eltérő befolyást gyakorolnak. Általános jelenség, hogy az árváltozást követően a kereslet hirtelen megemelkedik, illetve visszaesik, hosszabb — több éves — távon viszont a fogyasztás alakulásában már kevésbé tükröződik a korábbi árváltozás hatása. Az elmúlt évek árintézkedéseiből is ezeket a tapasztalatokat szűrhattuk le.

A IV. ötéves terv számolt azzal, hogy a rugalmas árrendszer (vegyes árrendszer) következtében a fogyasztói árszínvonal évről évre kismértékben emelkedni fog. Számolt azzal is, hogy hatósági árintézkedések eredményeképpen a fogyasztói arányok közeledni fognak a ráfordításarányokhoz. Az ún. piaci hatásokra és a központi árintézkedésekre együttesen bekövetkező áremelkedést figyelembe véve, a terv szerint — a számított nomináljövedelem-növekedés mellett — a fogyasztói árszínvonal csak minimális mértékben, legfeljebb évi 1-2 százalékkal emelkedhet az ötéves tervidőszakban. A rendelkezésre álló adatok alapján ma már ismeretes, hogy — döntően a külkereskedelmi árák számunkra kedvezőtlen változása miatt — ennél nagyobb mértékű, évi mintegy 2,7 százalékos árszínvonal-emelésre kényszerülünk. (L. az 1. sz. táblázatot.)

1. sz. táblázat

A hatósági árintézkedések és a piaci árváltozások hatása
a fogyasztói árszínvonal emelkedésére
(százalék)

Megnevezés	1971.	1972.	1973.	1974*.	1975. (terv)
Hatósági	0,5	1,4	1,8	0,6	1,0
Piaci (vállalati)	1,5	1,5	1,5	1,3	2,6
Összesen	2,0	2,9	3,3	1,9	3,6

* Az 1974. évi adatok, itt és a továbbiakban is, előzetesek.

Forrás: Áralakulás a népgazdaságban, 1973. év és 1974. I. félév. Központi Statisztikai Hivatal, 1974. november 28.

A tervidőszakban az értékarányos árakhoz való közelítést több központi intézkedés szolgálta. 1971 közepén a laktó, 1972-ben az építőanyagok árát, 1973-ban a tej és tejtermékek, 1974-ben a benzin és a tüzelőanyagok árát emelték. A IV. ötéves terv a hús és húskészítmények árának emelését is előirányozta, ezt azonban — mint ismeretes — elhalasztották. A benzin és a tüzelőanyagok áremelését nem tervezték, azonban rákényszerültünk a világpiacon áremelkedések miatt.

A laktó és a fontos közszükségleti cikkek hatósági árának emelése minden esetben együtt járt a bérek és a szociális juttatások külön emelésével. A laktóemelés kompenzálásánál speciális módszert alkalmaztunk, amelynek lényege, hogy a nagyobb laktóterhet a dolgozóknak jövedelmük emelkedésének arányában, csak fokozatosan kell magukra vállalniuk.

Az élvezeti cikkek fogyasztói árának növelését elsősorban a költségvetési hiány tette szükségessé. Sor került az asztali és pecsenyeborok, a sör, az égetett szeszes italok, a dohányárak, a kávé, egyes gyarmatárak, majd legutóbb ismét a bor, valamint a pezsgő fogyasztói árának emelésére.

Az ún. szabadáras élelmiszerek és élvezeti cikkek áremelkedését főként az idényáras cikkek jelentős drágulása okozta.

A ruházati termékek nagyobbrészt a „laza” és „szabad árformába” tartoznak. Bár a tervidőszak során több alkalommal került sor ruházati cikkek hatósági árcsökkentésére, számítani lehet arra, hogy az eredetileg tervezett árcsökkenéssel szemben e termékcsoportnál mintegy 13—14 százalékos árszínvonal-emelkedés következik be. A növekvő nyersanyagárak, az alkalmazott árformák, a választék gyors cserélődése, az 1975. évi termelői árrendezés, a nyereségérdekeltség mind az árszínvonal emelkedésének irányában hatott. A fogyasztói áraknak a termelői árrendezéssel egyidejűleg, 1975 elején végrehajtott változtatása gazdasági szempontból fontos intézkedés volt, mert az árnyivallás összhangba hozta a fogyasztói árarányokat a megváltozott termelői árarányokkal.

Árpolitikánkkal szemben mind erőteljesebben jelentkezik az a követelmény, hogy a hazai árak az eddiginél jobban igazodjanak a nemzetközi piacon kialakult új feltételekhez; növekedjék az ár orientáló szerepe a gazdasági döntésekben. Ezt viszont a korábbiakhoz képest nagyobb mértékű és szélesebb körű ármozgással vagyunk képesek elérni. Ez tükröződik az 1975. évi népgazdasági tervben is, amely a fogyasztói árindex felső határát 103,6 százalékban jelöli meg. Az idei árszintemelkedés viszonylag nagy része (mintegy kétharmada) piaci árváltozásokból adódik. Ez elsősorban a keresleti-kínálati tényezők várható hatásának, valamint az 1975. évi részleges termelői árrendezés továbbgyűrűzésének tulajdonítható.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a fogyasztói árak színvonalának 1971—1975 között várható emelkedése nagyobb az ötéves tervben előirányozottnál, ugyanakkor a nomináljövedelmek is dinamikusabban emelkednek a tervezettnél (2. sz. táblázat). Ily módon válik lehetővé, hogy a lakosság reáljövedelme lényegében a IV. ötéves terv céljainak megfelelően alakuljon.

2. sz. táblázat

A lakosság egy főre jutó összes jövedelmének alakulása

Megnevezés	1971.	1972.	1973.	1974.	1975. terv	Az 1975. évi adatok az 1970. évi k százaléká- ban	A növeke- dés évi üteme százalék- ban
	tény						
	az előző év adatának százalékában						
Egy főre jutó nomináljövedelem	106,6	106,1	108,5	108,6	107,2	143,0	7,4
Fogyasztói árindex.....	102,0	102,9	103,3	101,9	103,6	114,4	2,7
Egy főre jutó összes reáljövedelem	104,5	103,1	105,0	106,6	103,5	125,0	4,6

Forrás: Áralakulás a népgazdaságban, 1973. év és 1974. I. félév; valamint Népgazdasági mérlegek, 1973. (Központi Statisztikai Hivatal, 1974. december 20.)

A lakosság fogyasztása

A lakosság fogyasztása öt év alatt 28 százalékkal, évi átlagban 5 százalékkal emelkedik a tervezett 5,2—5,4 százalékkal szemben, a fo-

gyasztás alakulása tehát egészében véve megfelel a tervezettnak. A fogyasztás összetételében viszont mind a megelőző időszakról, mind pedig a tervezettől eltérő tendencia érvényesül. Ezt jelzi a kiskereskedelmi áruforgalom összetételének változása is (3. sz. táblázat.)

3. sz. táblázat

A lakosság fogyasztásának, egy főre jutó reáljövedelmének növekedése és a kiskereskedelmi forgalom alakulása
(összehasonlítható árakon számolva, százalékban)

Megnevezés	Egy főre jutó reáljövedelem	Lakossági fogyasztás*	Kiskereskedelmi áruforgalom		
			lakossági	közületi	összesen
<i>A IV. ötéves terv előirányzatai**:</i>					
Növekedés 5 év alatt	25—27	29—30	38,0	52,0	39,5
Évi átlagos növekedés	4,6—4,9	5,2—5,4	6,6	8,4	6,9
<i>Teljesítés:</i>					
1971.	4,5	5,6	.	.	7,4
1972.	3,1	3,7	.	.	3,3
1973.	5,0	4,9	.	.	5,8
1974.	6,6	6,9	.	.	9,2
1975.	3,5	4,0	.	.	4,8
Növekedés 5 év alatt	25,0	28,0	35,0	35,0	35,0
Évi átlagos növekedés	4,6	5,0	6,2	6,2	6,2

* A tervben a lakosság anyagi fogyasztása, a teljesítésnél a lakosság teljes fogyasztása szerepel. A fejlődés ütemét illetően a két mutató között öt év alatt legfeljebb egy-két tized százalékpontnyi lehet az eltérés.

** A IV. ötéves terv és a terv számításai.

Forrás itt és a további táblázatoknál: Főbb népgazdasági folyamatok, 1974. Termelés, foglalkoztatottság, a lakosság jövedelmei, fogyasztása. Központi Statisztikai Hivatal, 1975. április 8.

A táblázat adatai azt jelzik, hogy a fejlődés a tervidőszakon belül egyenetlen. A kiugrások és visszaesések igen sok, szinte évenként más és más jellegű gondokat és nehézségeket takarnak. 1971-ben és 1973-ban a fejlődés üteme megegyezett az ötéves terv évi átlagos előirányzatával, illetve valamelyest még meg is haladta azt. 1972-ben viszont jelentős elmaradás volt tapasztalható. Ebben az évben az anyagi javak belföldi végső felhasználása (fogyasztás és felhalmozás együtt) kisebb mértékben emelkedett, mint a nemzeti jövedelem. Ezáltal lehetővé vált, hogy 1972-ben megszüntessük, illetve mérsékeljük az előző egy-két évben felmerült egyensúlyi problémákat. Ugyanakkor külkereskedelmi mérlegünk is kiviteli többlettel zárult. Mindennek természetes velejárója volt, hogy az életszínvonal csak mérsékeltébb ütemben emelkedhetett, viszont a népgazdasági egyensúly megszilárdult. Ez szolgálhatott azután alapul 1973—1974-ben az életszínvonal növelése érdekében hozott sokrétű intézkedésekhez. Az intézkedések, valamint a termeléssel és termelékenységgel összefüggő jövedelemautomatizmusok hatására 1973-ban s különösképpen 1974-ben a jövedelem és ennek megfelelően a fogyasztás ismét dinamikusán emelkedett.

Az életszínvonal alakulásának e fontos mutatói egyáltalán nem tükrözik azt a feszültséget, amely 1973. második felétől jött létre, jórészt a külkereskedelmi cserearány számunkra kedvezőtlen változása miatt.

A cserearányromlás fokozódó tőkés világszerte infláció mellett megy végbe. Mindez olyan váratlanul és gyorsan következett be, hogy előre nem lehetett rá felkészülni. Az importált nyersanyagok árának emelkedése az esetek többségében nem járt együtt a belföldi árak növekedésével, mivel ezt a hatást a költségvetés „lefogta”. Következésképpen az egyensúlyi problémák a népgazdaságban a korábbiaknál élesebben jelentkeztek. A kialakult feszültségre jellemző, hogy miközben a belföldön felhasználható nemzeti jövedelem 1974-ben alig emelkedett, a lakosság fogyasztása nagyon erőteljesen (6,9 százalékkal) nőtt. Ilyen körülmények között helyesnek tekinthető az az 1975. évi előirányzat, amely szerint az egy főre jutó reáljövedelem 3,5, a lakosság fogyasztása pedig 4 százalékkal emelkedik.

Mind a lakosság fogyasztása, mind a kiskereskedelmi forgalom összetétele öt év alatt lényegesen módosult. A fogyasztás fő arányaiban bekövetkezett változást a 4. sz. táblázat adatai jól szemléltetik.

4. sz. táblázat

A lakosság összes fogyasztásának alakulása*
(1972. évi összehasonlítható árakon számolva, százalékban)

Megnevezés	Növekedés 1970—1975 között	Megoszlás	
		1970.	1975.
Élelmiszerek	16,6	33,2	30,4
Élvezeti cikkek	22,1	14,6	14,0
<i>Élelmiszer együtt</i>	18,3	47,8	44,4
Ruházat	21,0	12,8	12,1
Vegyisiparikk	54,4	17,3	20,9
<i>Iparcikk együtt</i>	40,2	30,1	33,0
<i>Termékfogyasztás összesen</i>	27,0	77,9	77,4
Termelőszolgáltatás	31,3	5,3	5,4
Nem termelő szolgáltatás	29,6	16,8	17,2
<i>Szolgáltatás együtt</i>	30,0	22,1	22,6
A lakosság fogyasztása összesen ...	28,0	100,0	100,0

* A lakosság összes fogyasztása magában foglalja (1) a vásárolt termékek, valamint szolgáltatások, (2) a saját termelésből, alapokból vagy természetbeni munkajövedelmekből származó, (3) a természetbeni társadalmi juttatásból származó termékek és szolgáltatások fogyasztását.

A lakosság fogyasztásának összetétele egyik évről a másikra jelentősen nem változhat, de hosszabb távon, például egy ötéves tervidőszak alatt — mint a táblázat is mutatja — a struktúraváltozás figyelemre méltó. Az elmúlt öt évben bekövetkezett változások a lakosság életmódjának kedvező irányú átalakulási folyamatát tükrözik. Bár nálunk az egy lakosra jutó fogyasztás volumene kisebb, mint a gazdaságilag fejlett országokban, fogyasztásunk szerkezete azonban közeledik a fejlett országokéhoz.

A főbb tendenciák a következőkben foglalhatók össze:

— Az összes fogyasztáson belül emelkedett az iparcikkek és a szolgáltatások aránya, s csökkent az élelmiszerek, az élvezeti cikkek, valamint a ruházati cikkek fogyasztásának súlya.

— A legjellegzetesebb vonás — amely már a megelőző másfél évtized fogyasztását is jellemezte — a nagy értékű tartós fogyasztási cikkek vásárlásának gyors ütemű bővülése s ennek eredményeként a háztartások gépesítettségének, híradástechnikai és lakberendezési cikkekkel való ellátottságának jelentős javulása, valamint a személygépkocsi-állomány szembetűnő gyarapodása.

— Másik jellegzetes vonás a háztartások energiafelhasználásának változása. A háztartások fokozódó gépesítettsége növelte a villamosenergia-fogyasztást, s az olajfűtés és a gázfűtés térhódítása is az energiafogyasztás szerkezeti átalakulását vonta maga után. A további gyors struktúraváltozást 1974 ősztől különböző központi intézkedésekkel kényszerültünk korlátozni (áremelés, árarány-módosítás, az olajkályha értékesítésének korlátozása stb.).

— Mint mondtuk, a lakosság összes fogyasztásán belül némileg emelkedik a szolgáltatások aránya, a fejlődés azonban szolgáltatásfajtánként nagyon differenciált. Az anyagi jellegű szolgáltatások közül különösen dinamikusán fejlődik a modern társadalmi igényeket kielégítő ipari javító szolgáltatás (háztartási gépek, járművek javítása), a hírközlés, valamint a turisztikával összefüggő (például a szállodai) szolgáltatások. A közlekedés és személyszállítás iránti igény viszont — a magángépkocsi térhódítása miatt — csak mérsékelten emelkedik, bizonyos szolgáltatások pedig (például ruha- és cipőjavítás) „elsorvadnak”. A szolgáltatások széles területén az igények teljes kielégítésére még nincs lehetőség, e tekintetben kirívó eltérések mutatkoznak területenként. A gondok összefüggnek infrastrukturális elmaradottságunkkal.

— A fogyasztás fő csoportjain belüli arányeltolódás gyorsul. Az életszínvonal emelkedése ugyanis egyre differenciáltabb igények jelentkezését vonja maga után, amelyek csak mind korszerűbb termékekkel elégíthetők ki. Ezzel is összefügg a gyártmányok cserélődésének meggyorsulása, továbbá a korszerű termékek növekvő szerepe a lakosság fogyasztásában.

— A falusi lakosság életmódja és fogyasztási szerkezete közeledett a városi lakosságéhoz — erre enged következtetni a szövetkezeti kereskedelem áruforgalmának fejlődése. A konzervatív fogyasztási szerkezet korszerűbbé válása azonban eléggé vontatottan halad.

A fogyasztás struktúrájának változásaival egyidejűleg módosul a különböző beszerzési források aránya is. E módosulás irányáról szólva egyfelől a kiskereskedelemnek, másfelől a természetbeni társadalmi juttatások súlyának, arányának növekedésére kell utalnunk (5. sz. táblázat).

A fejlődést egészében véve úgy értékelhetjük, hogy a lakosság fogyasztásának eddig elért színvonala nagyjából megfelel társadalmi-gazdasági fejlettségünknek, és összhangban van a lakosság jövedelmi színvonalával. Más országokéval egybevetve a fogyasztás színvonala hazánkban közepesnek ítélnélhető. Ezzel függ össze, hogy miközben a lakosság 10—20 százaléka még nem képes az alapvető fogyasztási szükségleteit maradéktalanul kielégíteni, az átlagosnál nagyobb jövedelműek fogyasztásában egyre nő az értékesebb termékek és a különféle szolgáltatások súlya. Ezért a következő tervidőszakban arra kell törekedni, hogy a legalacsonyabb jövedelműek fogyasztása az átlagosnál dinamikusabban növekedjen.

5. sz. táblázat

A lakosság fogyasztása beszerzési források szerint
(százalékos megoszlás, folyó árakon számolva)

Beszerzési forrás	A fogyasztás %-os megoszlása	
	1970.	1974.
Kiskereskedelem	55,4	58,4
Piac	3,6	3,0
Vállalat, intézmény	15,4	15,3
Vásárlás összesen	74,4	76,7
Saját termelés és alapok	12,3	9,6
Természetbeni társadalmi juttatás	13,3	13,7
Összesen	100,0	100,0

Megjegyzés: Az 1975. évi terv pontosan ilyen bontást nem tartalmaz, a tendencia érvényesülését azonban az 1974. évi adatok is jól tükrözik.

A kiskereskedelmi áruforgalom

A kiskereskedelmi forgalom volumene számításaink szerint öt év alatt mintegy 35 százalékkal emelkedik — ez 6,2 százalékos évi ütemet jelent, 0,7 százalékponttal alacsonyabbat a népgazdasági terv számításaiban szereplő adatnál. A lakossági fogyasztás beszerzési forrásaiban bekövetkezett változásból egyértelműen adódik, hogy a kiskereskedelmi forgalom volumene dinamikusabban növekszik, mint a fogyasztásé. Az ütemkülönbséggel már a terv elkészítésének idején is számolni kellett.

A forgalom tervezett és várható alakulása közötti viszony árufőcsoportonként lényegesen eltérő. Bizonyos főcsoportokban az értékesítés a tervezettnél megfelelően alakul, másoknál viszont lényegesen elmarad az előirányzottól (6. sz. táblázat).

6. sz. táblázat

A kiskereskedelmi értékesítés évi átlagos növekedése
1970—1975 között
(összehasonlítható árakon számítva, százalékban)

Árufőcsoport	Tervezett	Várható
Élelmiszer	6,0	6,0
Vendéglátás	5,4	3,6
Együtt	5,8	5,3
Ruházat	6,5	3,8
Vegyesiparcikk	8,4	8,7
Együtt	7,8	7,1
Összesen	6,9	6,2

Figyelemre méltó, hogy miközben a lakosság reáljövedelme és fogyasztása lényegében a tervezett ütemben nő, a kiskereskedelmi áruforgalom volumenének emelkedése öt év alatt várhatóan 4-5 százalékponttal mérsékeltebb lesz a tervben számított fejlődésnél. Ezen belül a

lakossági vásárlásoknál kisebb, a közületi forgalomban pedig nagyobb lesz az eltérés.

A tervezettől való elmaradás semmiképpen sem indokolható az áru kínálat hiányosságaival, hiszen az előző ötéves tervidőszakhoz képest e tekintetben javulás tapasztalható, s javult a bolthálózat is. A kereskedelemnek tehát nem lehet lényeges szerepe az elmaradásban. Ismeretes viszont, hogy a lakosság kiskereskedelemtől történő vásárlását nagyon sok egyéb tényező is befolyásolja (a közvetlen termelőtől való beszerzés, a szolgáltatások igénybevétele, a kibocsátott vásárlóerő, a céltakarékosság stb.), amelyeknek kihatásait a tervezés csak bizonyos hibahatárok között képes számításba venni.

A kiskereskedelem közületi értékesítésének növekedése lényegesen lassúbb, mint a megelőző ötéves időszakban volt, s jelentősen elmarad a tervezettől. 1974-től azonban, amikor országos méretű anyagellátási gondok jelentkeztek, a kiskereskedelem közületi értékesítése ismét megélné. Feltételezhető, hogy a termelő-, a TEK és a nagykereskedelmi vállalatoknál jelentkező hiányosabb áru kínálat miatt az anyagbeszerzők többet kényszerülnek vásárolni a boltokban.

Az elmondottak alapján feltételezhető, hogy a tervezőmunka hibái is hozzájárulhattak a terv és a teljesítés közötti eltérésekhez. Előadhatnak azonban olyan körülmények is, amelyeket a tervezés során eleve nem lehet pontosan felmérni.

Öt év alatt a kiskereskedelmi forgalom — ténylegesen realizált áron, tehát folyó áron számolva — a lakossági és a közületi vásárlásoknál egyaránt évente átlagosan 8,8 százalékkal bővül, vagyis a tervidőszak végére mintegy másfélszeresére emelkedik.

Az *élelmiszerek* fogyasztásának alakulása összességében megfelel a tervnek. Az élelmiszer-fogyasztáson belül emelkedik az állati fehérjét és vitaminokat tartalmazó termékek aránya, és csökken a növényi eredetűek hányada, továbbá nő a feldolgozott élelmiszerek aránya, s mérseklődik a feldolgozás nélkül forgalomba kerülő árucikkéké.

7. sz. táblázat

Fontosabb élelmiszerek egy főre jutó átlagos fogyasztása (kg)

Megnevezés	1965.	1970.	1975.	
		tény	terv	várható
Húsfélék (hallal)	53,2	59,9	65—67	70,5
Cereáliák	139,2	128,2	127,0	122,0
Zsíradékok (vajjal)	23,1	27,7	26,0	27,9
Cukor	30,1	33,5	37,0	38,5
Tej, tejtermékek (vaj nélkül)	97,1	109,6	134,0	128,0
Tojás	10,4	13,7	14,0	15,4
Burgonya	84,3	75,1	82,0	70,0
Zöldség	76,7	83,2	100,0	91,5
Gyümölcs (déli gyümölccsel)	52,8	72,5	90,0	82,0
Állati eredetű fehérjék napi fogyasztása (gr/fő)	37,8	43,4	49,0	50,1

A kalóriadús élelmiszerek fogyasztása továbbra is túlzott. Számotvető változásra a tervidőszak végéig nem számíthatunk: az egy főre jutó

cereáliafogyasztás az öt év alatt mérsékelten csökken ugyan, a zsiradékok fogyasztása azonban nem változik, a cukoré pedig erőteljesen növekszik. Az állati eredetű fehérjéknél mutatkozó gyors felfutás annak tulajdonítható, hogy a tervidőszak végére már viszonylag magas színvonalat ér el a hús- és a tojásfogyasztás. A tej és tejtermékek fogyasztása is emelkedik, de a tervezettnél kisebb mértékben. E tekintetben a tervidőszak során végrehajtott áremelés is fékezően hatott, s szerepet játszanak a csak nehezen módosítható, lassan változó, konzervatív fogyasztási szokások is.

A zöldség- és főzelékfélék fogyasztása a tervidőszak első két évében nem változott. Az 1972. évi kormányintézkedések hatásaként ugyan a zöldségtermelésben fokozatos javulás érzékelhető, a fejenkénti 100 kg-os évi fogyasztás azonban semmiképpen sem valósulhat meg. Különösképpen probléma, hogy a friss zöldségfélék fogyasztása nem növekszik. A feldolgozott árukat illetően a kép kedvezőbb: azzal számolunk, hogy az 1970. évi 11,5 kg-os egy főre jutó fogyasztás a tervidőszak végéig 18 kg-ra emelkedik. Gyümölcsfélékben a fogyasztás színvonala viszonylag magasabb, kedvezőbb az árukínálat is — a tervezett volumen azonban itt sem érhető el.

Élelmiszer-fogyasztásunk — nemzetközi mércével mérve — naturáliákban a közepesnél lényegesen jobb, némely termékek esetében pedig megközelítjük a gazdaságilag legfejlettebb országokat. Összetétel és feldolgozottság tekintetében már nem ilyen kedvező a kép. Például alacsony a tej- és tejtermékfogyasztás, magas viszont a cereáliák és zsiradékok fogyasztásának színvonala.

A lakosság összes fogyasztásában jelentős — 14-15 százalék — az ún. *élvezeti cikkek* (kávé, tea, alkoholtartalmú és alkoholmentes italok, dohányáru) részesedése.

Az élvezeti cikkek fogyasztásának alakulása ebben az ötéves tervidőszakban eltér az előző időszakok tendenciájától. (L. a 7. sz. táblázatot.) Korábban ugyanis a jövedelmek növekedésével párhuzamosan gyors ütemben emelkedett e cikkek fogyasztása — jövedelemrugalmassági együtthatójuk meghaladta az 1-et. 1970—1975 között viszont az élvezeti cikkek fogyasztása lassabban nő, mint a teljes lakossági fogyasztás (22, illetve 28 százalék). E tendenciaváltozás döntően annak tulajdonítható, hogy az említett cikkek fogyasztói árának több lépcsőben végrehajtott emelése fékezte a kereslet növekedését.

Élvezeti cikkekből az egy főre jutó fogyasztás folyó áron számolva

8. sz. táblázat

Egy főre jutó fogyasztás a főbb élvezeti cikkekben

Megnevezés	1965.	1970.	1975.	
		tény	terv	várható
Bor (liter)	32,8	37,7	39,5	42,0
Sör (liter)	44,2	59,4	71,4	69,0
Égetett szeszes ital (liter) ¹ ...	3,0	5,4	.	6,5 ²
Kávé (kg)	0,69	1,65	2,55	3,0

¹ 50°-os szeszre átszámítva.

² 1964. évi fogyasztás.

1970-ben 2703 forintot tett ki, az 1975-ben várható adat pedig 4100 forint. Az elfogyasztott élvezeti cikkek kb. 70 százaléka szeszes ital, az alkoholmentes italok aránya csupán néhány százalék. Hazánk az egy főre jutó alkoholfogyasztás tekintetében az európai országok között „előkelő” helyet foglal el. Az áremelés legfeljebb a fogyasztás növekedését lassíthatta.

A tervidőszak során módosult a lakosság étel- és ital-fogyasztásának megoszlása a különböző beszerzési források között: tovább csökkent a saját termelésű fogyasztás és a szabadpiaci forgalom — tehát a nem központi alapokból történő fogyasztás — aránya.

9. sz. táblázat

Élelmiszerek és élvezeti cikkek fogyasztásának forrásonkénti megoszlása (százalék)

Év	Központi forrásból	Nem központi forrásból		Együtt
		saját termelésből	szabad piacról	
1960.	57,0	35,5	7,5	100
1970.	70,0	22,8	7,2	100
1975.	75,8	18,0	6,2	100

A központi forrás súlybeli növekedése tulajdonképpen a mezőgazdaság szocialista átszervezését követően vált erőteljessé. E tendencia érvényesülését azonban egyéb tényezők is erősítik, például az, hogy az élelmiszerek többségének fogyasztói ára alacsony a mezőgazdasági termékek felvásárlási árához képest. Több fontos terméknel a két árszínvonal közötti eltérés az utóbbi években tovább emelkedett amiatt, hogy miközben a felvásárlási árakat — a mezőgazdasági termelés növelésének ösztönzésére — több esetben emelték, a fogyasztói árakat nem mindig változtatták. E termékeknel növekedett tehát a fogyasztói árkiegészítés s ezáltal az állami költségvetés terhe. Így a mezőgazdasági lakoságnak sok esetben előnyösebb, ha élelmiszer-szükségletét a boltokban vásárolt árukból fedezi, mint ha saját termelését fogyasztja. Főleg ennek tulajdonítható, hogy élelmiszerekből és élvezeti cikkekből a bolti kiskereskedelem és a vendéglátás együttes forgalma gyorsan bővül.

A IV. ötéves terv számításai szerint az élelmiszerek és élvezeti cikkek bolti és vendéglátóipari forgalma összehasonlítható áron évente együttesen csaknem 6 százalékkal, ezen belül a vendéglátóipari üzemek forgalma némileg mérsékeltebben emelkedik. A bolti forgalom várhatóan a tervezettnél megfelelően alakul, a vendéglátás forgalmának bővülése viszont még az évi 3,5 százalékot is alig éri el. A tervtől való elmaradásban több tényező játszhat szerepet. Az esetleges tervezési hibán túlmenően figyelembe kell venni, hogy az ételárak színvonala gyorsabban emelkedett, mint az élelmiszereké. Az áremelkedés — a nagyobb árásra való tekintettel — az ételek forintárában még fokozottabban érzékelhető. Az élvezeti cikkek áremelkedése is jelentősebb volt a vendéglátásban, mint a bolti kiskereskedelemben. További említésre méltó tényező, hogy a lakosság pénzét más kiadási tételek (lakberendezési cikkek, járművek, üzemanyag stb.) elvonják.

Tovább javult a munkahelyi közétkeztetés színvonala. Ma már 1,2—1,3 millió ember étkezik rendszeresen a munkahelyén. Jelentős a diák- és gyermekélelmezés fejlődése is. 1970-ben mintegy 800 ezer iskolás-gyermek és diák részesült kedvezményes szervezett étkeztetésben az iskolákban és a vendéglátóhelyeken. Az idei tanévben már több mint 900 ezren veszik igénybe ezt a fontos szolgáltatást.

A *ruházati cikkek* kiskereskedelmi forgalmának volumene öt év alatt legfeljebb 20 százalékkal — vagyis a tervezett évi 6,5 százalékkal szemben évente átlagosan csupán 3,5—4 százalékkal — emelkedik. A tervtől való eltérés ebben az árucsoportban a legnagyobb.

A lakosság teljes fogyasztásából a ruházati cikkek aránya mintegy 12 százalék. Ez nagyjából megfelel a hasonló fejlettségű országok adatainak. Az egy főre jutó, naturáliákban mért fogyasztás azonban — főleg textíliákból — alacsonyabb, mint más, hasonló fejlettségű országokban. Az elmaradásban szerepe van az eltérő fogyasztási szokásoknak, valamint e termékek viszonylag magas fogyasztói árszínvonalának. A vásárlások alakulásából és egyéb vizsgálódásokból arra lehet következtetni, hogy a lakosság széles körének hiányos a ruhatára, és viszonylag hosszú a ruházati cikkek „kihordásának” időtartama.

Az értékesítést ebben a tervidőszakban is jelentősen befolyásolja a ruházati cikkek árszínvonalának alakulása. A terv 1975-ig — hatósági árcsökkentések és piaci áremelkedések egyenlegeként — az árszínvonal csökkenésével számolt. Ezzel szemben az árszínvonal-emelkedés öt év alatt elérheti a 13-14 százalékot. A tervtől való elmaradásban azonban — mint ezt különböző elemzések is jelzik — az áremelkedések hatása mellett része van annak is, hogy a terv túlságosan magas előirányzatot szabott meg. Mivel a ruházati cikkek áru kínálata javult a vizsgált időszakban, nem valószínű, hogy a forgalom mérsékelt ütemű fejlődésében az áru kínálat hiányosságai érdemleges szerepet játszanának.

A korszerű és divatos ruházati ipari termékek iránt a kereslet dinamikusan fejlődik. Ahhoz, hogy az ipar mennyiségben és választékban lépést tudjon tartani a kereslettel, a ruházati ipari beruházások volumenét az előző ötéves tervidőszakhoz képest mintegy megkétszerezték, így az 1971—1975. évi beruházások összege eléri a 14,5 milliárd forintot. A beruházások döntő részben rekonstrukciós jellegűek, és a felhasznált összegek nagyobb hányadát modern gépek beszerzésére fordítják. (Jelentő, hogy ebben az öt évben a textilgéptípusok mintegy harmada-fele kicserélődik.)

Az alkalmazott technológiák és a felhasznált anyagok tekintetében egyaránt jelentős változások mennek végbe a ruházati iparban. A kötött-hurkolt termékek 1970. évi 14,3 százalékos aránya 1975-re 20,1 százalékra, a mesterséges szál aránya pedig 32-ről 40 százalékra emelkedik, s tovább nő a nem bőr felsőrészű és a műanyag talpú lábbelik hányada, ez utóbbiaké 1975-ben 94 százalékot ér el.

Az említett fejlesztések és változtatások, a ruházati iparban folyó nagyarányú rekonstrukció — amely nyilvánvalóan nemcsak a hazai lakosság, hanem a külkereskedelmi igények mind tökéletesebb kielégítését is célozza —, az öltözködési szokások és a divat módosulásainak fokozottabb követése meggyorsította a választékcserelődést. Ezt a folyamatot kedvezőnek kell tekintenünk, s nem érthetünk egyet azzal a —

kereskedelem oldaláról gyakran felvetődő — megállapítással, amely szerint a ruházati cikkek körében a választékcserélődés a lakossági igények változásait meghaladóan gyors ütemű. Helyenként — elszigetelten — előfordul ugyan, hogy a választékcserélődést túlzott mértékben erőltetik. Az ilyen jelenségeket azonban az ipar és a kereskedelem vezető szervei, akár hatóságai intézkedésekkel is, megszüntethetik, illetve minimálisra redukálhatják. A gyors ütemű választékcserélődés kritikájánál annál is inkább óvatosságot kell tanúsítani, mert még a mérsékelt ütemű forgalomnövekedés mellett sem tudtuk az áruellátás hiányosságait felszámolni. Különösképpen az exportképes, korszerű termékekben mutatkozik hiány.

Vegyesiparcikkekben a lakosság fogyasztása és a kiskereskedelmi forgalom egyaránt igen dinamikusan fejlődik, s várhatóan eléri az előirányzatot. Az iparcikkek között, az 1972. évi átmeneti megtorpanás ellenére, továbbra is a tartós fogyasztási cikkek állnak — a fejlődés dinamikáját tekintve — a vezető helyen. A lakosság tulajdonában levő fogyasztási cikkek állománya egy évtized alatt megtöbbszöröződött, s az utóbbi öt évben is jelentős volt a fejlődés. (L. a 10. sz. táblázatot.)

10. sz. táblázat

Ezer lakosra jutó tartós fogyasztási cikk

Megnevezés	1965.	1970.	1975.	
			terv	várható
Hűtőszekrény	25	103	208	216
Mosógép	114	179	237	224
Porszívó	45	99	161	154
Televíziókészülék	82	171	237	229
Személygépkocsi	10	23	47	51

Figyelembe véve gazdasági fejlettségünket, a felsorolt tartós fogyasztási cikkekből — kivéve a személygépkocsit — a lakosság ellátottsága jónak vagy közepesnek tekinthető. Némely ide tartozó cikkből (mosógép, televízió, hűtőszekrény stb.) az állomány már meghaladja a 2 milliárd darabot, vagyis a háztartásoknak több mint kétharmada el van látva velük. Más cikkekkel (rádió, óra stb.) gyakorlatilag minden háztartás, illetve minden felnőtt lakos rendelkezik.

A hazai és a nemzetközi tapasztalatok egyaránt jelzik, hogy a telítettség bizonyos fokán a vásárlások növekedése mérséklődik, sőt egyes cikkek forgalma visszaesik. Tulajdonképpen ebben az ötéves tervidőszakban kezdett jelentkezni az igény a készülékek „második generációja” (mosógépben a félautomata és a programozható automata, televíziókészülékben a színes, rádió-, magnetofon- és lemezjátszó-készülékekben a sztereo, hűtőszekrényekben a nagy mélyhűtőtérrel rendelkező típusok) iránt. A fejlődés fő tendenciája tehát mindinkább a nagyobb teljesítményű, magasabb fogyasztói igényeket kielégítő és egyben drágább készülékek iránti igényeknek s az ilyen készülékek arányának a növekedése. Ahhoz, hogy ez a tendencia fokozottabban érvényesülhessen, a jövedelem növekedése mellett a korszerű gépek, készülékek kínálatának lényegesen javulására is szükség van.

A személygépkocsi-vásárlás lényegében a tervezettnél megfelelően alakul: öt év alatt mintegy 350 ezer gépkocsit értékesít a kereskedelem. A gépkocsik gyors elterjedésének megfelelően bővül az üzemeltetésükhöz szükséges áruk (benzin, olaj, autóápolószer stb.) értékesítése is. Noha a korábbi évekhez képest a helyzet javult, s néhány autótípus szinte várakozás nélkül megvásárolható, a személygépkocsik kínálata és a kereslet között még a tervidőszak végén is jelentős feszültség várható.

A motorizáció térhódítása, a csökkentett munkaidő általánossá válása és a jövedelmek emelkedése mind-mind a belföldi turizmus fejlődése irányában hatnak. A lakosság turisztikával kapcsolatos pénzkidadásai — a számítások szerint — kétszer akkora ütemben nőnek, mint az összes kiadásai. Tulajdonképpen ebben a tervidőszakban kezdődött meg a belföldi turisztikai célokat szolgáló infrastrukturális létesítmények kiépítése. A belföldi turizmus még gyorsabb kibontakozását azonban egyelőre akadályozza az olcsó szállodák hiánya, amit a fizetővendég-szolgálat és a kempinghálózat is csak részben tud ellensúlyozni.

Az öt esztendősi periódusban javulnak a lakásviszonyok, s ez, valamint a magasabb életszínvonal maga után vonja a lakáskultúra fejlődését is. Jellemző, hogy a lakosság bútórvásárlása másfélszeresére emelkedik, annak ellenére, hogy az új lakások mindinkább beépített konyhabútorral és szekrényekkel készülnek.

A IV. ötéves terv időszakában a lakosság életszínvonala, társadalmi-gazdasági fejlődésünkkel összhangban, jelentősen emelkedik. Érzékelhetően növekszik a fogyasztás volumene, és kedvezően változik az összetétele: az emberek egészségesebben táplálkoznak, jobban öltözködnek, többet szórakoznak. Javul a háztartások felszereltsége, mind több az olyan berendezési tárgy, amely megkönnyíti a háztartási munkát, és szebbé, kényelmesebbé teszi az otthonokat. A vizsgált öt év emellett olyan tanulságokat is kínál, amelyek levonása hozzájárulhat az előttünk álló további feladatok sikeres teljesítéséhez.

VÁGI GÁBOR:

„Mit ér” egy község? „Mit ér” egy megye?

(A tanácsi fejlesztések intézményi szerkezetéről)

Az infrastruktúra s különösen a lakossági infrastruktúra fejlesztései egyre növekvő mértékben és arányban a *tanácsok* pénzalapjaiból valósulnak meg. Cikkemben azt vizsgálom, hogy az ezeket a fejlesztéseket elhatározó döntések hogyan oszlanak meg a tanácsok különböző szintjei között; hogyan és milyen típusú önállóság tükröződik a tanácsi fejlesztési döntések rendszerében, s általában: a beruházási tevékenységnek ebben a szférájában, ahol nem ágazati-tevékenységi, hanem elsősorban területi elven épül fel a döntéshozók szervezeti rendszere, milyen viszonyok tapinthatók ki a rendszert alkotó egységek között.

A vizsgálódás szűkebb területe a tanácsi *fejlesztési alapok forrásainak összetétele és nagysága*. Ennek kérdéseit két különböző szerveződési szinten figyelhetjük meg: egyfelől összehasonlíthatjuk egymással a fővárosi, a megyei városi és a területi (megyei) tanácsok fejlesztési alapjait, azok összetételét (ekkor az ország egyes *területeinek* eltérő helyzetéről kapunk képet); másfelől elemezhetjük ezeket az alapokat egy-egy (akár mindegyik) *megyén belül*, s így a települések közötti elosztás — megyéken belüli — mechanizmusaira világíthatunk rá. Itt az utóbbira teszek kísérletet; úgy is fogalmazhatom, hogy a helyi (községi, nagyközségi, városi) tanácsok aspektusából közelítem a tanácsi fejlesztések kérdéseit. Az érdekel, hogy „mit ér” egy helyi tanács, s főként: mitől függ az, hogy „mit ér”?

A fejlesztési alap bevételi forrásai a következők:

1. Saját források:

a lakosság *községfejlesztési hozzájárulása*; telekadó, út- és közműfejlesztési hozzájárulás; a tanács területén működő vállalatok, kisipari és háziipari termelőszövetkezetek, általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek, szövetkezeti vállalatok *telekhasználati és telek-igénybevételi díja*; külön jogszabályokban meghatározott *egyéb bevételek*, amelyek teljes mértékben a tanácsot illetik meg.

2. Megosztott források:

a tanács területén működő vállalatok, ktsz-ek, htsz-ek, áfész-ek, szövetkezeti vállalatok által fizetendő *városi és községi hozzájárulás*; mezőgazdasági termelőszövetkezetek által fizetendő *városi és községi hozzájárulás*; a tanácsok felügyelete alatt működő vállalatok központosított *amortizációja*.

3. Állami hozzájárulás.

4. Bankhitelek.

Mint hogy a megosztott forrásokat a megyei tanács részben vagy egészben elvonhatja¹ a helyi tanácsoktól, lehetőség van arra, hogy a megyei tanács az így elvont befizetésekből egy külön forrástípust képezzen. Ezt azután a megyei településfejlesztési céloknak megfelelően átcsoportosíthatja a helyi tanácsok között. Az 5. forrástípus tehát:

5. A felsőbb tanácsi hozzájárulás.

A továbbiakban *helyi* forrásnak a saját és a megosztott bevételeket — illetve ezek helyben maradó részét — fogjuk nevezni. A felsőbb tanácsi hozzájárulás forrása szintén a megyén belül képződik, mivel azonban a helyi (községi, városi) tanácsok szempontjából ezek hozzájárulás jellegűek, nem soroljuk őket a helyi források közé. A megyei tanács szempontjából természetesen annak minősülnek. (A cikkben erről a kettősségről még bőven lesz szó — egyelőre csupán a használandó fogalmak rögzítése a cél.)

A vizsgálandó problémák:

— Milyen szerepet játszanak a helyi források? Mit jelent ezek magasabb vagy alacsonyabb aránya a források összetételében? Hogyan függ össze a részarányuk a tanácsi önállósággal?

— Hogyan valósul meg az az elv, hogy „a források kiválasztásával biztosítva legyen a tanácsi fejlesztésnek a terület gazdasági fejlettségéhez és eredményeihez való kapcsolata”²

A megyei tanácsok jogköre, manőverezési szabadsága 1968 után jelentősen megnőtt. A megosztott bevételeket ezek a tanácsok — településfejlesztési céljaik érdekében — a helyi tanácsok között átcsoportosíthatják. Szavuk van továbbá abban is, hogy az ún. célcsoportos beruházások (amelyek forrása állami támogatás) a területükhöz tartozó mely településeken valósuljanak meg. Ez a megyén belüli elosztás határozza meg — általában öt évre — az egyes alsóbb (községi, nagyközségi, városi) tanácsok fejlesztési lehetőségeit.

Helyi bevételek és a települések hierarchiája

A bemutatandó adatok forrása egyik megyei tanácsunk fejlesztési alapjának az 1971—1975 közötti időszakra tervezett szabályozórendszer. Bár a tervidőszak utolsó évében járunk, s az adatok módosulhattak, a tervezési *elvek és szándékok* mégis egy ilyen típusú, a *tervezett*

¹ Mint látni fogjuk, elvonhatja a saját bevételek bizonyos típusait is. Az 1044/1970 (X. 15.) Korm. sz. határozat így intézkedik: „7. A saját bevételek — a 24. pontban foglaltak figyelembevételével — teljes mértékben, a megosztott bevételek pedig meghatározott hányadban illetik meg a tanácsokat ...

24. A fővárosi és megyei tanács a bevételi forrásokból a részesedés mértékét — a területfejlesztési célokkal összhangban — tanácsonként eltérően szabályozhatja, ha a helyi tanács gazdasági adottságai és a szükségletek alakulása indokoltá teszi. A saját bevételek közül azonban az intézmények működési bevételei (ezek a *költségvetés*, nem pedig a fejlesztési alap saját forrásai — V. G.), a lakosság községfejlesztési hozzájárulása, az út-, közműfejlesztési hozzájárulás, továbbá a 6. pontban foglalt egyéb bevételek a helyi tanácsokat teljes mértékben megilletik.”

A 24. pontban nem esik szó a telekadókról, a telekhasználati és telek-igénybevételi díjról — említésük elmaradása lehetővé teszi, hogy ezeket a forrásokat is (bár saját bevételek) elvonják a helyi tanácsoktól. Példánkban ezzel az értelmezéssel találkozunk majd.

² A közigazgatási szabályozórendszer továbbfejlesztése a tanácsok és szerveik gazdálkodásában s a területfejlesztésben. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1970. 21. 1.

folyamatokat, arányokat tartalmazó anyagból tárulnak fel a legplasztikusabban. Ez annál is inkább érdekes lehet, mert hamarosan elkészülnek a következő, az V. ötéves terv hasonló tanácsi, megyei fejezetei — s ebből a szempontból az előző időszak terveinek eddig nem elemzett vonásai végül is éppoly tanulságosak, mint a tényekkel való összehasonlításuk. A szóban forgó megyét nem nevezem meg, két okból: egyfelől mert valóban az *elveket*, a lehetőségeknek és szándékoknak a tervben tükröződő képét elemzem; másfelől — éppen ezért — a látzatát is el szeretném kerülni annak, hogy a vizsgált megye tervezési gyakorlatát „kritizálom”, és nem a benne megnyilvánuló, jóval átfogóbb érvényű vonásokról szólok.³

A források szerkezetét százalékos összetételükkel szokás érzékelteni. Itt mégsem elsősorban ilyen típusú adatokat mutatok be. A megoszlások mellett ugyanis az egyes forrástípusok forintértékét, összegét is ismernünk kell. Mivel a szóban forgó beruházások elsősorban a lakossági szolgáltatásokat és infrastruktúrát fejlesztik, érdemes ezeket az összegeket egy lakosra vetítve vizsgálni. Így egyben kiszűrhetjük az egyes települések eltérő nagyságának, lélekszámának hatásait is — nem kell azon gondolkodnunk, hogy egy-egy számadat kicsinek vagy nagyoknak tekintendő-e a megyei elosztás rendszerén belül. Az eljárást az is indokolja, hogy az ellátottság fokát általában szintén egy lakosra vetítve mérik.

A tervidőszak egészét tekintve az egy lakosra jutó tanácsi fejlesztési alap a megyében 2859 forint. Az országos átlag körülbelül 7620 forint. Az úgynevezett célcsoportos beruházások tervezett aránya a tanácsi fejlesztésekben országosan mintegy 72 százalék. Ezek forrása mindenütt állami hozzájárulás, amelyet a következő célokra lehet felhasználni: lakásépítésre és az ehhez kapcsolódó létesítményekre, középiskolai kollégiumok építésére. E központilag fedezett és központilag megnevezett célokat a megyék saját területükön a saját elképzeléseik szerint szétosztva valósítják meg. Megyénkben a célcsoportos beruházásokra fordítható állami támogatás a fejlesztési alap 40,5 százalékát teszi ki; továbbá 7,1 százalék szövetkezeti lakások építésére felvett bankhitel. A célcsoport súlya így elmarad az országos átlagtól. A megye viszonylag nagy arányban kénytelen a helyben képződő forrásaira támaszkodni — ez úgy is fogalmazható, hogy relatíve „függetlenebb” az állami költségvetéstől. Egyéb — nem célcsoportos — beruházásokra rendelkezésre áll további 7 százalék állami hozzájárulás és 2,2 százalék hitel (a teljes fejlesztési alap százalékában). A helyi források területi átcsoportosítása tehát várhatóan nagy szerepet játszik a településfejlesztési elképzelések megvalósításában.

A terv készítésének idején a megyében — a megyei tanácson kívül — a különböző típusú tanácsok aránya a következő volt: 64 százalék községi tanács, 31 százalék nagyközségi tanács, 5 százalék városi tanács. A megye központja természetesen város, ez kereken egy százalékot képvisel; a nagyközségi tanácsok között néhány járási központ is van, ezek részaránya az összes tanácsokon belül 4 százalék. Gyakor-

³ A vizsgált megye természetesen nem „reprezentálja” az országot vagy a megyei tanácsokat általában. Problémákat azonban reprezentál, s e kiválasztott megye bizonyos sajátosságainál fogva — ezekről később még szó lesz — feltételezhető, hogy ugyanezek a kérdések az ország más területein is felvetődnek.

latilag tehát öt kategória különböztethető meg: község — nagyközség — járásközpont-nagyközség — város — megyeközpont-város. (A városok mindegyike egyben járásközpont is.) Mint ismeretes, a járási tanácsoknak (hivataloknak) nincs önálló fejlesztési alapjuk; a számítások során kiderült azonban, hogy egy nagyközség — mint település — számára nem közömbös, hogy járásközpont-e vagy sem. Ez az eredmény nehezen választható el attól a szereptől, amelyet az országos településhálózat-fejlesztési koncepció szán ezeknek a településeknek. Ha a koncepció szerint csoportosítanánk a megye településeit, egy felsőfokú központot (megyeközpont-város) s néhány középfokú és részleges középfokú központot találnánk. A középfokú és részleges középfokú központok — némi átrendeződéssel ugyan, de — gyakorlatilag egybeesnek a városok és járásközpont-nagyközségek kategóriáival. (Egyetlen olyan nagyközség volna, amely jelenleg nem járási központ, és a koncepcióban részleges középfokú központként szerepel.) A kétféle csoportosítás közül azért választottam a tanácsok szintje szerinti bontást, mert maga a tervezés ezekkel a kategóriákkal dolgozik, másrészt feltehető, hogy az országos fejlesztési koncepcióra erősen hatottak a meglévő tanácsi szintek.⁴

Nézzük, hogy az egyes tanácsi kategóriákban hogyan alakulnak (a terv szerint) a fejlesztési alap bevételei (egy lakosra vetítve).⁵ (1. sz. táblázat.)

1. sz. táblázat

A tanácsi fejlesztési alapok forrásai egy lakosra vetítve
(forint)

Megnevezés	Saját bevételek ¹ (1)	Megosztott bevételek ² (2)	Felsőbb tanácsi hozzájárulás ³ (3)	Állami hozzájárulás (4)	Együtt (5)	Bankhitel + amortizáció ⁴ (6)	Fejlesztési alap összesen (7)
Községek.....	528	—	23	—	551	—	551
Nagyközségek..	602	41	31	17	691	—	691
Járásközpont-nagyközségek	712	219	423	869	2 223	—	2 223
Városok.....	790	486	445	2357	4 078	6	4 084
Megyeközpont	874	1390	939	6931	10 134	2401	12 535
Megyei átlag ...	660	292	249	1359	2 560	299	2 859

¹ A lakosság községfejlesztési hozzájárulása, valamint külön jogszabályokban meghatározott egyéb bevételek.

² Városi, községi hozzájárulás + telekadó, telekhasználati és -igénybevételi díj. (Ez utóbbi három tulajdonképpen saját bevételnek minősül, de az alsóbb tanácsoktól részben vagy egészben elvonható.) A helyben maradó rész.

³ A megosztott bevétel megyei központosítása után a megye által elosztott forrás. Az elvont és újraelosztott rész.

⁴ A tanácsi vállalatok amortizációja igen kis összeg, így ez az oszlop gyakorlatilag a bankhiteleket reprezentálja; a terv táblázatos mellékletében így szerepeltek, ezért vonom össze őket.

⁴ A számítások szempontjából a két csoportosítás felcserélése alig jelentene valamit; az egy lakosra vetített tanácsi fejlesztési alapok relatív szórása csaknem teljesen azonos.

⁵ A községi tanácsok esetében a költségvetést és a fejlesztési alapot egységes pénzalapként, de külön fejezetben nyilvántartva kezelik.

Ami először is a források összetételét illeti, az itt közölt adatok még mindig csupán *átlagok*: a helyzet az, hogy a tanácsok négyötödének egyetlen forrástípus áll rendelkezésére: *a saját bevételei*. Ők sem állami, sem felsőbb tanácsi hozzájárulást nem kapnak, megosztott bevételeiket pedig teljes egészében elvonják tőlük. Az egész megyében összesen 3 községi tanács részesedik a megyei tanács hozzájárulásából; a nagyközségek háromnegyede szintén csak a saját bevételeire támaszkodhat. (Mind a megosztott bevételek helyben maradó, mind azok újraosztott része, valamint a nagyközségeknek jutó állami támogatás a nagyközségeknek ugyanabban az egynegyedében áll rendelkezésre.) A következőkben az adatokat úgy közlöm, hogy mindig a bankhitelekkel és amortizációval csökkentett fejlesztési alapot — az 1. sz. táblázat 5. oszlopát — tekintem a teljes tanácsi fejlesztési alapnak. A hiteleket ugyanis vissza kell fizetni, a tanácsi vállalatok amortizációja pedig adottság — egyik sem „osztható el” tehát tetszés szerint.

2. sz. táblázat

A helyben képződött források részaránya

Megnevezés*	Községek	Nagyközségek	Járasközpont-nagyközségek	Városok	Megyeközpont
$\frac{(1)+(2)}{(5)}$ (%)	95,8	93,1	41,9	31,3	22,3
$\frac{(1)+(2)+(3)}{(5)}$ (%)	100,0	97,5	60,9	42,5	31,6
(5) (Ft/fő)	551	691	2223	4078	10 134

* Az első sorban a saját bevételek (1) és a helyben maradó megosztott bevételek (2) összegét viszonyítom a teljes fejlesztési alaphoz (5) — ekkor a „helyben” maga a település; a második sorban az első két forráshoz a megosztott bevételeknek a megye által visszajuttatott részét (3) is hozzáadtam — ekkor a „helyben” a teljes megye, amihez képest csupán az állami hozzájárulás a „kívül”. A harmadik sorban ismét feltüntettem az egy lakosra jutó fejlesztési alapot.

A 2. sz. táblázat jól mutatja a helyi bevételek aránya és az összes bevételek egy főre jutó értéke közötti (negatív) kapcsolatot. Az egyes település- (vagy tanács-) kategóriák fejlesztési lehetőségei a helyi bevételek arányának csökkenésével párhuzamosan nőnek. A megyei (és az állami) költségvetéshez való erős kötődés ebben a szisztémában csak előnyökkel jár az összes elérhető fejlesztési forrás vonatkozásában. A forrásszerkezet mutatóiban, a pusztán részarányokban egyetlen tanács sem érdekelt — beruházható forrásainak nagyságában annál inkább. Minthogy ez a gyakorlatban magasabb állami (vagy megyei) támogatással érhető el, aligha valószínű, hogy a „lazább” költségvetési kapcsolat formális elvét a tanácsok magukra nézve előnyösnek látnák. *A helyben képződő források részaránya nemigen tekinthető az önállóság fokmérőjének: növekedésével inkább az adott tanács fokozottabb magára hagyása jár együtt, semmint nagyobb manőverezési szabadság.*

Az egy lakosra jutó tanácsi fejlesztési alap és ennek forrásszerkezete között *elvileg* többféle kapcsolat képzelhető el. A bemutatott kép e lehetséges kapcsolatok egyetlen variánsa csupán. De ez a gyakorlatban ténylegesen megvalósuló variáns. Hozzá kell tennem: ez

nemcsak a vizsgált megyében, sőt nemcsak az egyes megyéken belül, a helyi tanácsok szintjén van így, hanem a területi, *megyei tanácsok szintjén is*. Ahol a megyén belül képződő bevételek szerepe viszonylag (az országos átlaghoz képest) nagyobb, azokban a megyékben az egy lakosra jutó fejlesztési alap kisebb. Ez nem új jelenség, és nemcsak a folyó ötéves terv fejlesztési szabályozóiban érvényes; kimutatható, hogy legalább 15 éve ez a helyzet. Egyébként feltehetően nem valamiféle merev — és tudatos — szabályozási elv alakítja így a képet. Hosszabb ideje *ugyanazok* a megyei (és megyei városi) tanácsok helyezkednek el az országos átlag fölött mind az állami pénzeszközök súlya, mind az egy lakosra vetített fejlesztési alap tekintetében, erőteljes *területi átrendeződés nem tapasztalható*. Valószínű tehát, hogy nem a források összetételével való *pénzügyi „politizálás”*, hanem a *területfejlesztési stratégia* következménye az imént leírt kapcsolat.

Visszatérve az 1. sz. táblázathoz: azt látjuk, hogy az egy lakosra jutó bevételek *minden* bevételi forrásnál lefelé (a községektől a megyeközpontig) haladva nőnek. Érdeemes azonban megfigyelni az oszlopok (az egyes forrástípusok) balról jobbra haladó sorozatát is.

A kiinduló helyzetet a „garantált” forrástípus, a *saját bevételek* adják. Itt az eltérések még viszonylag nem túl nagyok — mint a 3. sz. táblázat mutatja, a megyeközpontban mintegy 66 százalékkal magasabbak ezek a bevételek, mint a községekben. Az összes többi bevételi forrásnál viszont az adatok már igen jelentős eltérésekről tanúskodnak.

3. sz. táblázat

Az egy főre vetített, különböző forrásokból származó fejlesztési bevételek településtípusok közötti eltéréseinek mértéke

Megnevezés	Saját bevételek	Felsőbb tanácsi hozzájárulás	Állami hozzájárulás	Fejlesztési alap
Községek		1,35	—	1,25
Nagyközségek	1,14	13,65	51,12	3,22
Járasközpont-nagyközségek	1,18	1,05	2,71	1,83
Városok	1,11	2,11	2,94	2,49
Megyeközpont	1,11			
A legnagyobb és a legkisebb adat hányadosa	1,66	40,8	407,7	18,4

Megjegyzés: Az adatok tartalma: egy-egy településkategória egy lakosra jutó bevételeinek hányadosát teszik ki a következő kategória megfelelő bevételei. A táblázat utolsó sora a megyeközpont és a községek adatainak hányadosait tartalmazza, tehát mindegyikük az illető oszlopban szereplő adatok szorzata.

Feltűnőek az ugrások: ezek a *nagyközségek* és a *járasközpont-nagyközségek*, valamint a *városok* és a *megyeközpont* között vannak. A község—nagyközség—város tagozódásnál tehát erősebb tényezőnek tűnik az, hogy egy nagyközség egyben járasközpont, egy város megyeközpont-e. Ez különösen a járasközpontok vonatkozásában figyelemre méltó, mert a járások közigazgatási szerepének gyengülése folytán úgy gondolhatnánk, hogy e változás a fejlesztési pénzekben is kifejeződik.

Mint látjuk, nem így történt: bár a járási tanács ma már inkább csak elvi irányítást gyakorló járási hivatal, székhelye — mint település — továbbra is előnyökben részesül.

A 4. sz. táblázat a községi átlagtól való eltéréseket mutatja: első sora a saját bevételekkel jellemezhető „starthelyzet”, a második pedig a megyei elosztás végeredménye, a teljes fejlesztési alap. Így településtípusról településtípusra nyomon követhető a „skála” széthúzása.

4. sz. táblázat

Az egy főre vetített saját bevételek és fejlesztési alap településtípusonként
(a községek átlagadata = 1,00)

Megnevezés	Nagyközségek	Járasközpont-nagyközségek	Városok	Megye-központ	Relatív szórás (%)
Saját bevételek	1,14	1,35	1,50	1,66	18,2
Fejlesztési alap össze- sen	1,25	4,03	7,40	18,39	122,3

A megyén belüli legnagyobb különbség tehát 66 százalékról 18-szorosra emelkedett. (A relatív szórás 18,2 százalékról 122,3 százalékra nőtt.)

A megosztott bevételek második „megosztása”

A megye megkapja az állami hozzájárulás szétosztásának, valamint a megosztott bevételek megyén belüli szabályozásának jogát. Az előbbi jog nem teljes — viszonylag kötött, hogy a célcsoportos beruházások (lakásépítés) milyen településekre irányíthatók —, az utóbbi gyakorlatilag igen. Az állami támogatás területi allokációja mintegy 400-szoros különbségekkel történik, a felsőbb tanácsi hozzájárulásé 41-szeres különbséggel. (L. a 3. sz. táblázat megfelelő adatait.)

Az állami hozzájárulások és a bankhitelek (viszonylag, az országos átlaghoz képest) kisebb aránya miatt azt gondolhatnánk, hogy a megosztott források megyén belüli elosztása nagyon fontos tényező a települések közötti sorrend, a településfejlesztési elképzelések realizálása szempontjából. Ez igaz is, meg nem is. Az elosztás 41-szeres különbsége arra vall, hogy igaz. Csakhogy a megosztott bevételek súlya sem nagy: az összes forrás 11,4 százalékát teszik ki. A megyei tanács ennek mintegy a felét vonja el és forgatja meg, ami az összes bevételekben már csak alig hat százalékot jelent. Ez viszont arra vall, hogy e forrásoknak alig van szerepük. Lássuk közelebbről, *hogyan* vonják el és *hogyan* osztják el újra őket.

A községekben tehát a megosztott bevételi forrásokból *semmi sem marad helyben*, a megyeközpontból pedig *nem vonnak el*. Az elvonások 71 százaléka a községekből és a nagyközségekből származik,⁶ míg ez a két település- (tanács-) típus a visszajuttatásokból már csak 6,8 szá-

⁶ A kettőt nem lehet elkülöníteni, mert a tervben az elvont összegek nem szerepelnek községenként. A megosztott források csak ott vannak feltüntetve, ahol helyben marad belőlük valami. A helyben maradás kulcsa is szerepel, s így „visszafelé” rekonstruálható volt az összes elvonás is.

5. sz. táblázat

A megosztott bevételek sorsa
(százalék)

Megnevezés	Helyben maradó bevételek	Elvont és újraelosztott bevételek	
		Honnan származik	Hová kerül
Községek	—	71,9	2,3
Nagyközségek	5,1		4,5
Járasközpont-nagyközségek	6,4	1,5	14,5
Városok	29,5	26,6	31,8
Megyeközpont	59,0	—	46,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

zalékkal részesedik. Az elvonások iránya: a községekből és nagyközségekből a járásközpont-nagyközségekbe és a megyeközpontba. (A városoknál a kategórián belüli újraelosztás történt: csak egy várostól vontak el, és ezt a többinek adták. Itt nincs olyan szakadék a két adat között, mint a többi sorban.)

Végezzünk el egy gondolatkísérletet. Tegyük fel, hogy a vizsgált megyében a megosztott bevételek teljes összege ott marad, ahol keletkezett, tehát elvonás, újraelosztás nincs. A 6. sz. táblázat egymás mellett mutatja az adatforrásul szolgáló terv szerinti helyzetet és e gondolatkísérlet eredményét.

6. sz. táblázat

A terv szerinti és a feltételezett adatok
(százalék)

Megnevezés	Fejlesztési alap		Ki mennyit veszít (—), illetve nyer (+)	
	a tervben	újraelosztás nélkül	a tervben	újraelosztás nélkül
Községek és nagyközségek	15,2	21,5	—29,4	+41,6
Járasközpont-nagyközségek	7,4	6,2	+20,6	—17,1
Városok	28,3	27,8	+ 1,8	— 1,8
Megyeközpont	49,1	44,5	+10,2	— 9,3
Összesen	100,0	100,0		

Az első két oszlop között az elmozdulás mértéke még nem tűnik nagyknak. A harmadik oszlop azonban már jól mutatja, hogy az újraelosztandó bevételek „megforgatása” a községek és nagyközségek bevételeit milyen erősen érinti: összes fejlesztési alapjuknak csaknem 30 százalékától meg kell válniuk. Az előnyök elsősorban a járásközpont-nagyközségek oldalán jelentkeznek, az újraelosztás főként az ő fejlesztési lehetőségeiket bővíti. Ez a néhány település azonban a megyén belül igen kis súlyt képvisel, s így — például — az állami hozzájárulá-

sok elosztásának enyhe módosításával valószínűleg könnyen kárpótolni lehetne őket az újraelosztás esetleges elmaradásáért. A megyeközpont részesedése a megfogartott pénzekből már jóval nagyobb; de túl nagy veszteség ezt a települést sem érné, ha nem kapná meg. (L. a 4. szlopot, melynek tartalma: mi történnék, ha a tervet úgy módosítanák, hogy visszaállítják az újraelosztás előtti helyzetet: a felsőbb tanácsi hozzájárulásokat minden tanács visszaadná a megyének, az pedig keletkezési helyükre irányítaná őket. Gondolatkíséretről van szó!) A megyeközpont vesztesége mindenesetre jóval alatta maradna annak, amit a községek és nagyközségek veszítenek az elvonásokkal. Egy ilyen akció óriásinak számító mértékben megnövelné a községek és nagyközségek fejlesztési alapjait, viszonylag erősen megfaragná a járásközpontokét, és viszonylag kevésbé csökkentené a megyeközpontét. A városok *átlagának* szinte mindegy volna, de annak az egynek, amelytől elvonnák, természetesen nem. (Az átlag a többi kategóriánál is „csal”: akadna község, ahol a bevételek megkétszereződnének.)

Nézzük ezek után az újraelosztási folyamat szerepét először a „vesztes” települések (községek, nagyközségek) oldaláról. Jóformán csak helyi bevételeikre támaszkodhatnak, s ami még fontosabb: e helyi bevételek szinte kizárólag *saját* források. Így ezek a tanácsok a *területükön működő gazdálkodó egységek eredményeiből gyakorlatilag egyáltalán nem részesednek*.⁷ A szabályozórendszerhez fűzött várakozások⁸ beteljesülését ily módon már *maga a terv* lehetetlenné teszi: a községek és nagyközségek tanácsai számára a megyei szabályozás eleve kizárja az érdekkapcsolat létrejöttét. A kapcsolat másik irányának lehetősége ilyen körülmények között pedig teljesen formális. Hogyan is realizálhatnák ezek a tanácsok azt a „jogukat”, mely szerint „... az 1971. évtől kezdődően saját fejlesztési alapjuk terhére (!) a területükön működő valamennyi vállalat álló- és forgóalapjainak bővítését támogathatják”⁹?

A „jól járó” települések számára az újraelosztásból származó többlet ugyanakkor nem igazán jelentős: semmi esetre sem ez a forrás alakítja ki az egyes településtípusok közötti különbségeket. A megye településfejlesztési céljainak valóra váltásában az újraelosztott összegek végső soron jelentéktelenek. Alapos okkal feltételezhető: a megyén belüli újraelosztás *indítékai nem csak és nem is elsősorban gazdasági természetűek*. Iránya pedig egészen különös: nem attól vesznek el, akinek sok van, és nem a legjobban rászorulóknak adnak. Megkockáztatnám, hogy éppen fordítva történik a dolog. Az ismertetett újraelosztás nem gazdasági erőforrások arányos és ésszerű allokációja, hanem *hatalmi gesztus*. A felsőbb (állami) támogatásokért folyó „harc”, „verseny”, megyei megisméltése, amelynek kimenetele: a megyeközpont, a vá-

⁷ A községi tanácsok *költségvetésében* azonban szerepelnek helyben maradó bevételek is: ezek pénzmaradványként — elvileg — „átszivároghatnak” a fejlesztési alapba.

⁸ „Tényleges érdekkapcsolat fog létrejönni ugyanis a tanácsok és a területükön működő gazdálkodó egységek között a különböző kommunális és egyéb infrastrukturális létesítmények... megvalósításában és fenntartásában. Ezek a létesítmények ugyanis — szektorális szempontokra tekintet nélkül — a területen működő valamennyi vállalat, szövetkezet érdekeit részben a közvetlen termelőtevékenység feltételeként, részben a munkavállalóik kommunális ellátása szempontjából egyaránt szolgálják.”

(A közigazgatási szabályozórendszer továbbfejlesztése a tanácsok és szerveik gazdálkodásában. 53. l.)

⁹ Uo.

rosok és járásközpontok győzelme. (Hogy ezeket az erőviszonyokat az országos településhálózat-fejlesztési elképzelések „lefedik”, az következmény, nem pedig ok.)

A megyei tanácstól való függőség demonstrálása olykor már-már érthetetlen lépéseken keresztül történik. Utaltam rá, hogy a községek és nagyközségek között van néhány kivétel, amelyek — a többiekkel ellentétben — megtarthatják megosztott forrásaik egy részét, és felsőbb tanácsi támogatást is kapnak. Az egyik ilyen nagyközségből a megye elvon 2 millió 179 ezer forintot, majd visszajuttat 2 millió 9 ezret. Ezt a nagyközséget tehát 170 ezer forintnyi veszteség éri, mégis kivételezett, hiszen kap felsőbb támogatást. Sokat ugyan nem veszít, de magának a különbözetnek az egyszerű elvonása nem érhetné el ugyanazt a célt, amit ez a játék már elér, hogy ti. a község látja: van valaki, aki elvonhat és el is von betéteket, s van valaki, aki — ha akar — ad is.

A lakossági infrastruktúra kettéhasadása. A községi tanácsok fennmaradó lehetőségei

Az így magukra hagyott helyi tanácsokat egy másik irányból is „szorítják”: nemcsak központjuk, a megye gazdagabb náluk, hanem tulajdonképpen saját lakosságuk is. Mindenekelőtt egy településszerkezeti körülmény súlyosbítja a helyzetet: ezek a lemaradó községek és nagyközségek *igen nagyok*. Népségük ugyan fokozatosan csökken, de — és ez még nagyon hosszú ideig így marad — a falvak lélekszámának országos átlagát még mindig jóval meghaladja. Megyénk nem aprófalvas vidék, ahol a településméretnek eleve kizárnák a továbbfejlődés s így a gazdaságos kommunális fejlesztések lehetőségét. (Ismeretes, hogy ez az aprófalvas körzetekben sem egyértelmű.) A községekben az átlagos népességszám 2265, a nagyközségekben 7749. Ebben a két kategóriában él a megye lakosságának 61,3 százaléka. Ha a jelenleg külterületen élők mind a másik három kategória felé áramlanak, a népességnek akkor is több mint fele marad községi, illetve nagyközségi lakos. A tervből kiolvasható program ezeknek a településeknek a szempontjából: *stagnálás*. A községi kategóriában például, ha a 2265 lakossal szorozzuk az egy lakosra jutó fejlesztési alapot, eredményül azt kapjuk, hogy ezek a falvak átlagosan 1 millió 245 ezer forintnyi „lehetőséggel” rendelkeznek a tervidőszakban. Ha a lakosság egy főre jutó havi jövedelmét 800 forintnak vesszük, akkor öt év alatt ez a lakosság a tanács fejlesztési alapjának 87-szeresét keresi meg. Ha — továbbá — ebből a jövedelemből a lakosság mondjuk nyolc százalékot tud tartalékolni, majd tartós fogyasztási cikkekbe és építkezésekbe beruházni — nos, akkor a lakossági beruházások *hétszeresen* meghaladják a tanács által létrehozandó közületi beruházásokat. Ez nem pusztá hipotézis, hanem máris tény. A lakásépítést például bizonyos értelemben a *vásárlóerő* jelének tekinthetjük,¹⁰ továbbá ez a *helyben maradás szándékának* egyfajta meg-

¹⁰ Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a városokban jóval több az állami erőből vagy segítséggel, nagyobb kedvezményekkel épített lakások száma. Magasabb a lakásépítésre nyújtott OTP-hitelek maximuma, s kedvezőbbek a kamatfeltételek is.

A lakásberuházások, a lakossági adók és a tanácsi fejlesztési alap megoszlása

Megnevezés	Községek	Nagy- községek	Járasköz- pont-nagy- községek	Városok	Megye- központ	Összesen
1960—1969 között épült lakások (%)	21,8	31,0	7,0	20,0	20,1	100,0
Lakossági adók (a tanácsi költségvetés bevétele) (%)*	27,7	37,5	7,3	18,2	9,3	100,0
Lakossági adók/lakosság-szám (Ft/fő)*	1114	1031	852	1021	747	
Fejlesztési alap (%)*	5,4	9,8	7,4	28,3	49,1	100,0
Népesség (1970.)	24,9	36,4	8,5	17,8	12,4	100,0

* 1971—1975. évi terv.

nyilvánulása is. A 7. sz. táblázatban a lakásépítkezés mellett még néhány jellemző — közelítésnek tekinthető — adatot közlök a lakosság anyagi erejének megyén belüli arányairól.

Az adókból való viszonylag nagyobb „részeseződés” — ezek természetesen mindenütt helyben maradnak —, mint látjuk, viszonylag erősebb helyi adóztatás mellett valósul meg. Szembeszökő, hogy az 1960—1969 közötti lakásberuházások megoszlása milyen erősen eltér az azt követő öt év tervezett tanácsi, közületi fejlesztéseinek megoszlásától. A tanácsi fejlesztésekben magukra hagyott településeken a lakosság ezt nagyon jól érzékeli; a közületi és a „magán”-infrastruktúra között perspektivikusan is nagy feszültségek alakulnak ki.

Ebben a helyzetben a helyi tanácsok lehetőségei korántsem a pénzügyi szabályozókhoz s különösen nem a helyben működő gazdálkodó egységek befizetéseihez kötődnek. Ha lehetőségeiket tágitani akarják, kerülő utakat kell választaniuk. A legfontosabb, „leghasználhatóbb” megoldások a következők:

1. Annak biztosítása, hogy — legalább a következő tervidőszakban — állami vagy felsőbb tanácsi hozzájáruláshoz jussanak. Ennek eszköze óriási informális „csata” a „szerepkörökért”, a megyei tanács előtti jó helyezkedés, erős informális szálak kiépítése a megye köreihez. Ez nyilvánvalóan nem gazdasági eszköz, s a szabályozókhoz annyi köze van, hogy a szabályozók „gazdáit” igyekszik megnyerni.¹¹

2. A település gazdasági vezetőivel való jó kapcsolat kiépítése. Bár ennek a módszernek jogszabályi keretei is vannak, ezek a keretek gyakorlatilag óhajok vagy útmutatók a már létrejött kapcsolatok formalizálásához. Az ágazati irányítás által sokszor erősen megkötött kezű gazdasági vezetők kötelező befizetései letudtával megtehetik, hogy pusztá telephelynek tekintsék a falut, amelynek kommunális fejlesztéséhez nincs közük. Megtehetik persze az ellenkezőjét is (ha anyagi lehetőségeik megengedik). Ezek azonban már csupán szemléleti differenciák, amelyeknek hosszú távon lehet ugyan nagy jelentőségük, de a jelenlegi

¹¹ Ez nemcsak a helyi tanácsok egymás közötti vetélkedése lehet egy-egy megyén belül, hanem például javaslat a célcsoportos beruházások körének bővítésére is. Ilyen javaslat hangzott el az országgyűlés 30. ülésén (1974. október 3—4.), amely a Tanácstörvény végrehajtását tárgyalta. Ebben az esetben természetesen egy intézményes lehetőség kihasználásáról van szó.

szabályozott kereteken kívüli tényezők. Az „adakozó” tsz-elnök vagy vállalati vezető nem része ennek a szisztémának, sőt, bizonyos értelemben sokszor csak a szabályozás *ellenében* lehet mecénás. A gazdasági vezetők pozitív reagálása a helyi tanácsok közeledésére olyan magatartás, amelyet a szabályozás elvileg támogat, a sajtó mint kívánatos és követendő viselkedést propagál is, praktikusán azonban csupán *meg-tűrt* jelenség: ha a gazdálkodó egység leróta az állami költségvetéssel szembeni kötelezettségeit, akkor fennmaradó forrásait erre a célra is használhatja. Mindez így rendkívül esetlegessé válik: még ha a termelőberuházások forrásigénye, a tröszti kötöttségek stb. miatt nem válik eleve lehetetlenné, akkor is kérdéses, hogy egy több falut átfogó mezőgazdasági termelőszövetkezet, egy sok bejárót foglalkoztató állami vállalat vagy ktsz érdekének tekinti-e, hogy — bárhol is — településfejlesztésre költsön. S ahol ilyen probléma nincs (egy falu — egy tsz), ott sem biztos, hogy a tanácsi és a gazdasági vezetés közötti — sokszor tradicionálisan rossz — viszony lehetővé teszi-e az együttműködést. Végző soron a helyi tanács perspektívái ebben a vonatkozásban is az informális kapcsolatok kiépítésének sikerétől függenek.

3. A lakosságra támaszkodás különböző formái: külön vízmű-hozzájárulás stb. kivetése, társadalmi munka. Ennek a megoldásnak a lehetőségei egyfelől politikailag erősen behatároltak (nem csaphat át önálló községi jövedelemelosztási politikába), másrészt — ezért — anyagilag is korlátozottak.

A lehetséges kerülő utakat tulajdonképpen fontosságuk — az általuk elérhető források összege és garantált mivolta — sorrendjében említettem. A három kerülő út a bevételi források három kiindulópontjához, eredeti „tulajdonosához” kötődik: közös lényegük, hogy vagy az érvényes szabályozókra való — többnyire — nem intézményes befolyást szorgalmazzák, vagy azokon kívüli lehetőségeket igyekeznek megragadni. Intézményes csatornáik, valamint intézményes biztosítékaik nincsenek. A helyi fejlesztések végül vagy úgy valósulnak meg, hogy az informális küzdelmek eredményei tervvé intézményesülnek, vagy úgy (és annyira), hogy a terv elkészítése után — és bizonyos értelemben a tervfeladatokon túl — új és új informális alkuk jönnek létre a helyi tanácsok és az eredeti forrásgazdák között.

Közlekedés és a vonzáscentrum vonzása — urbanizáció a községekben

Az eddig elmondottakkal szemben *két igen súlyos ellenvetés* tehető. Az egyik az, hogy itt csupán *egyetlen megye* középtávú tervével foglalkoztam, s ebből még nem lehet más megyékre is vonatkozó vagy éppen séggel általánosan érvényes következtetéseket levonni. A másik ellenvetés az lehet, hogy még ennek az egy megyének a tervét illetően sincs igazam, mert központi funkcióval rendelkező településekre igenis szükség van, s viszonylag kevés pénzforrás elosztása csak így lehet hatékony. A fejlesztési forrásokat *koncentráltan* kell felhasználni, nem szabad őket szétforgácsolni apró és kevésbé közérdekű célokra olyan településeken, amelyekben bizonyos befektetések már egyáltalán nem gazdaságosak.

A két ellenvetéssel szemben egy érvet tudnék felhozni: ez nem háritja el őket teljesen, de részleges választ mégis ad. Ellenérvemet tulajdonképpen már leírtam. Lényege, hogy az általam vizsgált megyében a településméret igen nagy. Nagyok (népesekek) a — kényszerűségből vagy szándékosan és vállaltan — stagnálásra ítélt települések is. Méretük alapján indokolatlan volna őket életképtelennek minősíteni. Sokkal inkább indokolatlan volna ez, mint olyan területeken, megyékben, ahol lényegesen szétszórtabban élnek az emberek. Ezek után nincs sok okunk feltételezni, hogy az aprófalvas (vagy általában: egyetlen település-szerkezetű) megyékben az elosztás gyakorlata nagyon eltérne az előzőekben bemutatott terv gyakorlatától. Éppen az ésszerű, koncentrált felhasználás elve alapján feltehetően még több okkal folytatnak hasonló gyakorlatot másutt is.¹² (Van ugyan néhány megye, ahol a fejlesztési források elosztása inkább a viszonylag arányosabb szétterítés elve szerint valósul meg — de ilyen van kevesebb.) A feltevés ettől természetesen még feltevés marad: *állításról* akkor lenne szó, ha minden megye fejlesztési tervéről készülnének hasonló számítások. Annyit talán ennek az egyetlen megyének az adatai is bizonyítanak, hogy egy ilyen számítássorozat érdekes és tanulságos vállalkozás lehetne. Az elmondottak egyébként nem azt kívánják sugallni, hogy az egész országban ez az elosztási szisztéma uralkodik, hanem azt, hogy ez a szisztéma *uralkodhat*, hogy a szabályozórendszer legitimálja az ilyen gyakorlatot (is).

A második ellenvetésre ugyanez a válasz: arról lehet vitatkozni (sokat), hogy egy 500 lelkes település mennyire életképes és fejlesztendő; arról azonban nem, hogy egy négyszer-ötször akkora település már feltétlenül az.

Kétségtelen, hogy mind a megyeközpont, mind a többi város és járásközpont számos olyan létesítménnyel rendelkezik, amely környéküket is ellátja; ezek tehát nemcsak az adott településeken, hanem a vonzáskörzetükben élő lakosságnak is létesítményei. Hogy *mennyire* azok, az erősen függ például a *közlekedési lehetőségektől*. Ez két problémára hívja fel a figyelmet: egyrészt arra, hogy jelenlegi közlekedési adottságaink mellett a központi szerepkörű települések intézményeinek, létesítményeinek előnyeit vonzáskörzetük lakossága csak igen nehezen tudja realizálni. (Fizetett szabadságot kell kivenni egy-egy nagyobb vásárlás, szakorvosi rendelés, helyenként gyógyszerkiváltás esetében stb.) Ugyanakkor a tömegközlekedés, az úthálózat fejlesztése *nem tanácsi feladat*, s így még a megyei tanácsok sem tehetnek sokat azért, hogy a koncentráltan telepített intézmények reális közelségbe kerüljenek mindazokhoz, akik számára létesültek. A lakosság által igénybe vett talán legfontosabb infrastrukturális szféra fejlesztése — vagyis a közlekedése, amely mintegy helyettesítési kapcsolatban áll a többi, első-sorban kommunális szolgáltató létesítménnyel (meglété kárpótól azért, hogy amazok máshová települtek) — ágazati és nem területi feladat. Bár ennek az ágazatnak a szerveződése nagyrészt területi jellegű, fejlesztései csak többé-kevésbé követik az ország területének megyei

¹² Egy példa: „A településfejlesztésre fordítható pénzeszközök felhasználásának alapelvei lényegében tisztázottak. Baranyában például az IV. ötéves terv tanácsi fejlesztési eszközeinek kétharmadát 15 település és közvetlen vonzáskörzete kapta. (A fennmaradó 300 település részesedése, s így fejlesztési lehetősége viszont még a szinttartást is alig biztosítja. 98 községi tanács évi működtetési, fejlesztési lehetősége a 300 ezer forintot sem éri el.)” (Nagy József: A tanácsi gazdálkodás időszerű problémáiról. Gazdaság, 1973. 3. sz. 69. 1.)

tagoltságát. Különösen nincs mód erre középtávú tervek esetében: az ágazat nagy beruházásigényű programjai ugyan több megyét érintenek, de egy-egy megyében a program céljaihoz igazodnak, nem pedig a megye belső közlekedési nehézségein igyekeznek segíteni.

A közlekedési adottságok másik vonása: a meglévő hálózat sem igazodik pontosan a megyék határaihoz, s így számos község olyan központi települések létesítményeihez járul hozzá, amelynek maga nem tartozik a vonzókörzetébe. Valójában valamelyik szomszédos megye települései — a jobb közlekedés vagy éppen a nagyobb munkalehetőség miatt — erősebb vonzást gyakorolnak rá, mint saját megyéjének fejlesztési központjai. Ez származhat egyszerűen a jobb munkalehetőségekből is, de ilyenkor feltételezhetjük, hogy a bejárók a kereskedelmi, művelődési stb. objektumokat is inkább a munkahelyük körzetében látogathatják, semmint hogy újabb utazást tegyenek megyéjükön belül. Egyetlen adat: az ingázók 26 százalékának — több mint negyedmillió embernek — a munkahelye saját (lakóhely szerinti) megyéjén kívül, valamelyik *szomszédos* megyében van.

Az ország öröklött településszerkezetét gyakran minősítik „kedvezőtlennek”, „szerencsétlennek”, a továbbfejlesztés valamiféle „teher-tételének”. Ez ugyan többnyire az aprófalvak és a tanyák kapcsán hangzik el, de kérdéses, hogy az ismertetett tervben e megye jóval nagyobb falvainak csekély fejlesztési forrásai mögött nem valami hasonló lokális minősítés áll-e. Optimális településnagyságról beszélni azonban — még akár tájegységenként differenciáltan is — nézetem szerint elhibázott vállalkozás volna. És van egy igen egyszerű érv, amelynek tulajdonképpen a hasonló minősítésektől is vissza kellene tartania: a lakásállomány fele a falvakban van, s a mezőgazdasági termelés jelenleg elképzelhetetlen e falvak nélkül. A napi „kijárás” hatósugara ugyan az utóbbi évtizedekben megnőtt, de nem tágult akkorára, hogy a „kívánatos” településszerkezet kialakításának egyetlen korlátja ma már a városi lakásépítkezés üteme lenne. A mezőgazdasági termelés épületállományának mai területi elhelyezkedése ugyancsak adottság. Azon túl, hogy a „teljes városiasodáshoz” a nemzeti vagy kb. egyötödének „átköltöztetésére” lenne szükség, egészen magas színvonalú és igen sűrű közlekedési hálózatot is ki kellene építeni. Reálisabb lehetőségnek tűnik csak az utóbbi feladatot vállalni, és emellett az áldozathozás mellékgondolata nélkül, magukban a falvakban urbanizálni a falvakat. Legalábbis túrhetően kiépített belterületi utak, járdák, vízvezeték- és csatornahálózat, óvodák, általános iskolák erejéig. Éppen ezek ma a leggyakoribb falusi gondok, s megoldásuk aligha biztosítható ötvenkénti egymásfél millió forintból. Azt pedig nehéz volna meggyőzően bizonyítani, hogy az ilyen alaplétesítményeket a megyei tervekben fejlesztésre kijelölt települések lakossága jobban „megérdemli”, mint a magukra hagyott községek lakói. Persze, azt sem állítja senki, hogy a falvakat meg kellene „szüntetni”; mégis féltő, hogy az ismertetett tervhez hasonló gyakorlat olyan helyzetet szül, amelyben a különböző településtípusok *gondjainak nagyságrendje* elszakad egymástól, és míg valahol a város második autószervizének felépítése sürget, másutt ivóvíz kellene.

Elvek és esetlegesség

Egy vitacikkben olvashatjuk: „... a közösségi fogyasztás feltételei a termelőmunka eredményeként jöjjenek létre. Ennek az elvi követelménynek kell a szabályozórendszeren keresztül érvényesülnie, egyidejűleg azonban az is cél, hogy az emberek életkörülményeiben meglévő különbségek mérséklődjenek, függetlenül attól, hogy az egyes területeken levő termelőerők hatékonyságában jelenleg milyen különbségek mutathatók ki.”¹³

Ez a két elv nézetem szerint tulajdonképpen ellentmond egymásnak: a nivellálás a közületi fejlesztéseknek a gazdasági eredményektől való elszakítását követelné. A kiegyenlítés politikáját az erőforrások átcsoportosítása, tehát valamiféle tervszerű és hatékony reallokáció szolgálhatná; míg egy olyan szabályozási elv, amely a kommunális fejlesztés lehetőségeit az adott terület termelőerőinek mindenkori hatékonyságához kapcsolja, feltehetően újratermeli az ellátottság, a lakosok életkörülményeinek területi különbségeit. A két elv között valójában választani kell, s a magam részéről — különösen hosszabb időszakra gondolva — a tudatos kiegyenlítés elvének adnék prioritást. Emellett nemcsak az életkörülmények kiegyenlítésének — többnyire morális felhangú — kívánalma szól, amellyel kapcsolatban melleleg nem az „állami gondoskodás” erkölcsi felelősségét, inkább az érintett lakosok alkotmányos jogait hangsúlyoznám. De gazdasági természetű érvek is felvetődnek, például a munkaerő értékelésének (és értékének) területi egységesítése. Mindez, ismétlem, reallokáció nélkül nem valósítható meg.

A decentralizálás a vállalati szférában sem, a tanácsi szférában sem ítélnélhető meg csupán aszerint, hogy mennyire kerülnek „le” bizonyos döntési jogkörök. A kérdés sokkal inkább az, hogy ezek a jogkörök *hova* kerülnek. A *megye* intézményének erősítése minőségileg más, mint a jogkörök pusztá „lejjebb csúsztatása”. Az ismertetett megyei fejlesztési terv jól példázza a jelenlegi szabályozás egy paradox vonását: azt ugyanis, hogy a reallokáció kívánatos iránya ebben a rendszerben könnyűszerrel megfordítható. Az eredmény: a fejlesztések forrásai nem arányosak az adott településeken megtermelt nemzeti jövedelemmel, és a támogatások olyan elosztására való törekvést sem tükröznek, amely a helyi különbségek kiegyenlítését célozná. Ehhez képest — de csak ehhez képest! — az újraelosztás elmaradása valóban úgy hatna, hogy a fenti két elv párhuzamosan valósulna meg: egyszerre jelentene némileg szorosabb kapcsolatot a gazdasági eredmények és a tanácsi fejlesztési források között, valamint e források területi szóródásának (legalább enyhe) csökkentését. Az is valószínű, hogy a megyei újraelosztás nélkül tisztábban kivehetőek lennének a tényleges fejlettségi-ellátottsági különbségek, s e tisztább körvonalak végül is viszonylag objektív kritériumokat szolgáltatathatnának a (már valóban a kiegyenlítést szorgalmazó) reallokáció számára. Mindez azonban pillanatnyi helyzet; mindenfajta újraelosztás kikapcsolása perspektivikusan már nem volna

¹³ Dányi Pál: A tanácsok gazdasági önállóságának néhány elvi kérdése. Pénzügyi Szemle, 1972. szeptember, 778. 1.

kívánatos. (Ezért sem *javaslatként*, hanem *gondolatkísérletként* adtam elő egy ilyen lokális változtatás várható eredményét.)

A paradoxon gyökere az, hogy az *egész* szisztéma az újraelosztás, tágabban: az adás és kapás gesztusára épül. Az állami költségvetés támogatásokat, a szabályozás jogokat ad a megyéknek — e forrásokhoz és jogokhoz azonban egyik sem mellékel elosztási kritériumokat. Egy rossz beidegzettség, a szóban forgó beruházások „improduktív” minősítése nem is engedi, hogy a megyék másként, mint adományként viszonyuljanak ezekhez a pénzekhez. S akként is adják tovább őket. Az ajándékokra azonban általában rá kell szolgálni — és így a gazdaságos kommunális fejlesztés kritériuma *mellét* ellenőrizhetetlen eredetű kedvezések és mellőzések is helyet kaphatnak a döntés folyamatában. Két alapvetően helyes elv: az ésszerű reallokáció, valamint a decentralizálás — ugyancsak ésszerű és demokratikus — elve visszajára fordulhat, amint megvalósításukat nem a legalkalmasabb intézményi szinthez kötik. Ahhoz a szinthez, amelynek létalapja tulajdonképpen nem gazdasági-kommunális, hanem igazgatási-politikai funkciók ellátása. Természetes, hogy nem lehet képviseleti úton, „alulról” ellenőrizni egy olyan intézmény gazdasági lépéseit, amely a jogot e lépésekre nem rendes funkcionálása során termeli ki, hanem „felülről”, mintegy adományként kapja. A megye intézményétől pedig aligha várható el, hogy gazdasági döntéseit ne igazgatási-politikai gyakorlatának tapasztalataihoz igazítsa. S még ha megfogalmazódik is ilyen várákozás, nem meglepő, ha nem teljesül.

A rendszer egyetlen igazán eleven egysége, a társadalmilag, gazdaságilag egyaránt plasztikus létezésű *település* így válik még erősebben a *megye* függvényévé. Az apró (vagy éppen nem apró) eleven komplexumok, a községek hálózata egy *intézmény* számára körülhatárolt területen fekszik, s e terület határai az intézmény *hatalmának térbeli határai csupán*, és nem többek. Az intézményt irányító szakemberek természetesen számos szállal kötődnek bizonyos konkrét településekhez. Mivel a fejlesztés sosem a *megye*, hanem konkrét *települések* fejlesztése, a szakemberek közötti vita a területfejlesztés kérdéseiről óhatatlanul ezeknek a kötődéseknek, vonzalmaknak a konfrontációja is. A szabályozás, elosztás kialakításánál a döntéshozók viszonya a tárgyalt problémákhoz szükségképpen személyes színezetet kap, ezt a viszonyt bizonyos helyi érdekek motiválják — végül ezeket az érdekeket egyeztetik koncepcióvá. Ez a helyzet tereli informális útra a helyi tanácsok törekvéseit; az intézményes biztosítékok kikapcsolása így egyfelől megmevívíti a tanácsi szintek alá-fölérendeltségi viszonyát, másfelől óriási súlyt kölcsönöz a teljesen kontrollálhatatlan informális hatalmi hálózat működésének.

A problémát nem egyszerűen abban látom, hogy hány — és milyen — lépcsőből épüljön fel a terület- és településfejlesztés operatív gyakorlata (legyenek-e járások, megyék stb.). Nem is csupán abban, hogy a beruházási döntéseket ezen a területen egy mindentudó számítógép hozza-e, vagy helyesebb azokat spontán gazdasági folyamatokra bízni. A kérdés — úgy gondolom — az, hogy milyenek ennek az intézményi szerkezetnek a belső viszonyai: hogyan iktatható ki belőlük egyszerre a kényszer és az esetlegesség is. Nézetem szerint az ismertetett megyei

terv egyelőre szükségszerűen olyan, amilyen, s valószínűleg nem rendhagyó jelenség. És egy községi tanácsnak egyelőre tökéletesen egyre megy, hogy kitől *nem* kap pénzt fejlesztéseire: az állami költségvetéstől-e vagy a megyei tanácstól. És az is mindegy, hogy kit okolhat ezért: a költségvetést „merevségéért”, a megyei vezetőket „szubjektivitásukért”, a helyi gazdálkodó egységeket „közömbösségükért” vagy önmagát „ügytelenségéért”. A baj az, hogy csak ilyen okok között adatik válogatnia.

Felhasznált irodalom:

- Békési László:* Önkormányzat és önfinanszírozás. Pénzügyi Szemle, 1972. 6. sz.
Békési László: Még egyszer a tanácsi szabályozás és gazdálkodás új rendszeréről. Pénzügyi Szemle, 1973. 7—8. sz.
Dr. Dányi Pál: A tanácsok gazdasági önállóságának néhány elvi kérdése. Pénzügyi Szemle, 1972. 9. sz.
Dr. Dányi Pál: A tanácsok gazdálkodási önállóságának néhány elvi és gyakorlati kérdése. Pénzügyi Szemle, 1973. 1. sz.
Dr. Forján Gyula: A tanácsi gazdálkodás továbbfejlesztésének célkitűzései és jelenlegi állapota. Pénzügyi Szemle, 1972. 8. sz.
Kenyér István—Bíró Dénes: A tanácsok szabályozási, gazdálkodási rendszerének továbbfejlesztése. Pénzügyi Szemle, 1974. 3. sz.
Kenyér István: A tanácsi szabályozás és gazdálkodás új rendszere. Pénzügyi Szemle, 1973. 3. sz.
Király József—Sánta Lajos: A tanácsi szabályozórendszer és a tanácsi gazdálkodás. Pénzügyi Szemle, 1972. 11. sz.
 A közigazgatási szabályozórendszer továbbfejlesztése a tanácsok és szerveik gazdálkodásában s a területfejlesztésben. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1970.
Nagy József: A tanácsi gazdálkodás időszerű problémáiról. Gazdaság, 1973. 3. sz.
Sóvári Gizella: A tanácsok gazdálkodása. Kossuth Könyvkiadó, 1974.
Szántó Anikó: Az állami támogatás és a hitel szerepe a tanácsi finanszírozásban. Pénzügyi Szemle, 1973. 2. sz.
Dr. Szelényi Iván: Regionális fejlődés, gazdálkodás, irányítás. „A közigazgatás fejlesztésének komplex tudományos megalapozása” — Tervtanulmányok. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet.
 Területi tervezés, tanácsi tervezés. (Szerk.: Kulcsár Viktor) Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1972.

STUBER ERVIN:

A tőkés termelési viszonyok és a tudományos-technikai forradalom néhány összefüggése

A tudományos-technikai forradalom kibontakozásának okai és a folyamat ellentmondásossága

Az emberiség termelőerői fejlődésének leglényegesebb jellemzője korunkban a tudományos-technikai forradalom kibontakozása. E folyamatot megfigyelhetjük mind a fejlett tőkésországokban — elsősorban a legfejlettebb tőkésországban, az Egyesült Államokban —, mind a szocialista országokban — elsősorban a legfejlettebb szocialista országban, a Szovjetunióban. A két társadalmi rendszernek azonban mind külső jellemzői, mind belső mozgástörvényei lényegüket tekintve különböznek, ezért nyilvánvaló, hogy a két társadalomban egyaránt kibontakozó folyamatnak eltérő okai vannak. A tudomány és a technika forradalmasodásának tehát kettős oka van, amelyek vizsgálata nélkül a folyamat ellentmondásosságát nem lehet megmagyarázni.

A termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentmondás szerepe

A szocialista országokban kibontakozó tudományos-technikai forradalom a termelőerők és a termelési viszonyok alapvető összhangjából ered. A szocialista átalakulás, amely létrehozta a termelőerőknek leginkább megfelelő termelési viszonyokat, nagy lendületet adott a termelőerők fejlődésének, lehetőséget teremtett a tudományos-technikai forradalomnak mint a kommunizmus anyagi-technikai bázisának a létrehozására. A szocialista társadalom számára a termelőerők *minőségi átalakítása* nemcsak lehetőség, hanem parancsoló szükségesség is, hiszen a mindennapok gyakorlata és az elméleti megfontolások egyaránt azt bizonyítják, hogy az anyagi termelés napjainkban elért legmagasabb szintje is messze elmarad a kommunizmus által támasztott követelményektől.

Maga az a körülmény, hogy a tudományos-technikai forradalom a figyelem és a szocialista építőmunka középpontjába került, szinte felbecsülhetetlen jelentőségű. Figyelemre méltó az az értékelés, amelyet ezzel kapcsolatban Radovan Richta munkaközössége nyújt: „Minden tény amellelt szól, hogy a tudományos-technikai forradalom elméletének az SZKP programjában vázolt kezdetei a *leglényegesebb* alkotó felfedezést, a marxista elmélet *legpozitívabb továbbfejlesztését* jelentik Lenin kora óta...”¹

¹ Radovan Richta és munkaközössége: Válaszúton a civilizáció. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 70. l.

A szocialista forradalomban kialakult közösségi termelési viszonyok tehát nemcsak tág keretet, hatalmas lehetőséget biztosítanak a termelőerők fejlesztése számára, hanem egyben sürgető kényszert, feszítő szűkességet is tartalmaznak. A társadalom anyagi gazdagságának a legfejlettebb társadalmi viszonyoktól való elmaradása nem kisebb jelentőségű ellentmondás a tőkeviszony burkaiból kinőtt termelőerők és a tőke ellentmondásánál, de nem antagonisztikus jellegű, s nem korlátozza, hanem ellenkezőleg, ösztönzi a termelőerők fejlődését.

Sürgetővé teszi az ellentmondás megoldását, a termelőerők gyors ütemű fejlesztését, a tudományos-technikai forradalom tudatos kibontakoztatását a két rendszer versenye is, amelynek központi kérdése a gazdasági verseny. A szocializmus világméretű győzelmének alapvető feltétele, hogy e társadalmi rendszer a termelőerők, a technika fejlettségében is egyértelműen bizonyítsa magasabbrendűségét. E külső ok is abban az irányban hat tehát, hogy meggyorsítsák a legfejlettebb termelési viszonyok és az ehhez képest viszonylag fejletlen termelőerők közötti ellentmondás leküzdését.

A tudomány és a technika fejlődésének belső logikája

Bár elméletileg a fejlett társadalmi viszonyoknak ellentmondó termelőerők, a köztük feszülő ellentmondás a szocializmusban egyedül is oka lehetne a tudományos-technikai forradalom kibontakozásának, mégsem elégedhetünk meg ezzel, hiszen ebből nem vezethetjük le a fejlett tőkésországokban kifejlődő folyamatot. A kibontakozó tudományos-technikai forradalomnak tehát egy másik okát is keresnünk kell. Ez az ok *a tudomány, a technika fejlődésének belső logikája, fejlődésük sajátos törvényszerűségei*. Az emberi társadalom egész történetét végigkíséri a termelőerők, a technika fejlődése. Minden társadalmi formának csak addig van létjogosultsága, csak addig maradhat fenn, amíg érvényesülni engedi ezt a legáltalánosabb fejlődéstörvényt. A termelőerők fejlettségi színvonala azonban nemcsak a termelési viszonyok jellegét határozza meg, hanem azt is, hogy milyen irányba fejlődjenek a termelőerők, a technika. Így a gépi nagyipar szükségképpen a komplex gépesítés, az automatizálás, a kibernetizálás és a kemizálás irányában fejlődik. Az energiatermelés forradalmasítását a termelés belső szükségleteinek a megváltozása, az energiaigény rohamos növekedése követeli meg. Ez a tudomány és a technika jelenlegi fejlettségi fokán csak az atomenergia felhasználásának széles körű elterjesztésével valósulhat meg — bár kétségkívül igaz, hogy az atomenergia felfedezése katonai célokhoz kapcsolódott. Az atomenergia békés felhasználása látszik az energiatermelés forradalmi átalakulása egyetlen járható útjának.

Míndezekből következik, hogy a termelőerőknek a gépi nagyipari termelésben elért színvonala szükségképpen meghatározza azokat a fejlődési tendenciákat, amelyekkel a tudományos-technikai forradalom kibontakozását és fejlődését szokták jellemezni, s amelyek a termelőerők *következő* fejlődési szakaszára való átmenetet jelentik. E folyamat kettőssége hasonló a tőkés társadalom kialakulásának kettős tendenciájához. A kézművesség széles körű elterjedése az egyik oldalon — a kisárutermelők differenciálódása révén — szükségképpen a tőkeviszony

megszületését és térhódítását eredményezte, a másik oldalon viszont — az egyszerű kooperáció és a manufakturális termelés szakaszain keresztül — a gépi nagyipar kialakulásához vezetett. Hasonlóképpen a kapitalizmus gépi nagyipara teljes fejlettségében (sőt: túlérétségében) nemcsak az új termelési viszonyok kialakulásának szükségességét és azok jellegét határozza meg, hanem a termelőerők további fejlődésének fő irányait és módjait is.

A tudomány, a technika fejlődésének e belső összefüggéseit elemzi Nyilas József, amikor a technikai haladás gyorsuló tendenciája egyik okaként magában a technikai haladás folyamatában keletkező belső ellentmondásokat jelöli meg:

„Ami a technikai haladás *belső ellentmondásait* illeti, ezek lényegében arra vezethetők vissza, hogy a történelmi tapasztalatok szerint a *termelőerők egyes elemeinek fejlődésében beállt minden változás előbb-utóbb megfelelő változásokat követel a termelőerők más elemeiben is*. Ez a szükségszerűség azon alapul, hogy ha a termelőerők egyik eleme az adott általános színvonalhoz képest előre ugrik, úgy csak az esetben válik hasznosíthatóvá, ha ehhez az előreugráshoz felzárkóznak a termelőerők többi elemei is. *Sajátságos ellentmondás keletkezik tehát, amely abban nyilvánul meg, hogy az új eredmény, ha az lényegesen új, rendszerint nem hasznosítható a régi rendszer elemeinek változatlansága esetén*. Ez kimutatható több vonatkozásban is.”² Ezeket az ellentmondásokat elemezve rámutat arra, hogy egy alkatrész lényeges tökéletesítése átalakítja magát a gépet, egy gép lényeges tökéletesítése szükségképpen megváltoztatja az egész géprendszert, és az új technika ellentmondásokat hív életre az egyes iparágak és nemzetgazdasági ágak között is, amely ellentmondások úgy oldódnak meg, hogy az egyik termelési szféra átalakulása maga után vonja a másik átalakulását is.

A tudományos-technikai forradalom folyamatának ellentmondásossága

A tudományos-technikai forradalom, amely lényegében a termelőerők valamennyi elemének komplex forradalmi átalakulását jelenti, ellentmondásos folyamatban bontakozik ki. A folyamat ellentmondásossága szorosan összefügg azzal a kettős okkal, amely e „forradalmasítást” előidézi. Az ellentmondásosság vizsgálatánál induljunk ki abból, hogy a tudományos-technikai forradalomban a *termelőerők fejlődésének* a gépi nagyipari termelést *követő szakaszára* való átmenet valósul meg. Teljesen kifejlett formájában e magasabb rendű termelőerők csak a kommunizmus anyagi bázisául szolgálhatnak, semmiképpen sem férhetnek össze a tőkeviszonyal. A termelőerőknek a gépi nagyipar időszakát követő szakaszáról annyit ugyanis már most is megállapíthatunk, hogy az anyagi termelés számítógépekkel programozottan, teljesen automatizáltan, az ember mai értelemben vett fizikai munkáját teljesen kiküszöbölve, szellemi irányító és ellenőrző tevékenységét minimálisra csökkentve, a mai anyagi termelési folyamatokra alig emlékeztető módon fog folyni. Ahogyan ezt Radován Richta és munka-

² Korunk világgazdasága. I. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969. 145. 1.

közössége könyvükben kifejezik „... a technika kiküszöböli az embert a kezelési, műveleti és végül a szabályozási funkciókból is”.³ Ezt a folyamatot Nyilas József „a termelés objektíválódásának” nevezi, amely „... az automatizálással gépesíti az alkotó gondolkodást nem igénylő szellemi munkákat is, s így egyrészt felszabadítja az embert az utolsó »végrehajtó« termelési funkciójától, a gyártási folyamat közvetlen ellenőrzésével és irányításával kapcsolatos munkáktól is, másrészt a termékek gyártási folyamatát függetleníti az ember fizikai és szellemi adottságaitól. Az automatizálás általános elterjedése esetén a gyártási folyamat teljesen objektíválódik, s így fejlődésének egyetlen meghatározója marad: a tudomány fejlődése és vívmányai alkalmazásának gyorsasága.”⁴ Majd e folyamat eredményéről: „... a gyártási folyamat objektíválódása adja majd a reális alapot ahhoz, hogy a társadalom valamennyi tagja felszabaduljon nemcsak az egyoldalú fizikai, hanem az alkotó gondolkodást nem igénylő szellemi munka terhétől is”.⁵

A tőkeviszonynak az értéktöbblet termelése adja meg a lényegét, vagyis az az értékrész, amelyet az *anyagi termelésben* foglalkoztatott bérmunkások munkaerejük értékének újraelőállításán felül, többletmunkát végezve termelnek meg, s amelyet a tőkésék ellenszolgáltatás nélkül sajátítanak ki. A tőkésosztály különféle csoportjai és rétegei végső soron csak azon az értéktöbblet-mennyiségen osztozhatnak, amelyet az anyagi termelésben foglalkoztatott bérmunkások előállítanak. A termelőerők fejlettségének olyan szakasza, amelyben az ember eleven munkája az anyagi termelés folyamatában már nem vagy alig vesz részt, a termelési viszonyokban kizárja a tőkeviszonyt, mert annak lényege, az értéktöbblet termelése lehetetlenné válik. „Mihelyt a munka közvetlen formában többé nem a gazdagság nagy forrása, akkor a munkaidő többé nem mértéke és szükségképp nem mértéke a gazdagságnak és ezért a csereérték a használati értéknek. A *tömeg többletmunkája* nem feltétele többé az általános gazdaság fejlődésének, éppúgy nem, mint a *kevesek munkátlansága* az emberi fej erői fejlődésének. Ezzel a csereértéken nyugvó termelés összeomlik és maga a közvetlen anyagi termelési folyamat leveti a szűkösség és ellentétesség formáját.”⁶ A termelőerők e fejlettségi foka már a kommunizmus anyagi termelési bázisa, amelyet a szocializmusban kell létrehozni. A kapitalizmusban kibontakozó tudományos-technikai forradalom tehát egy olyan folyamat, amelynek eredménye (a termelőerők gépi nagyipari időszakát követő szakasza) antagonisztikus ellentmondásban van a tőkeviszonynyal. A „Grundrisse”-ből idézett marxi fejtegetés igazsága — amelynek értelmében a *közvetlen* munkának, a tömeg többletmunkájának kiszorulása a gazdagság termeléséből — a *társadalmi fejlődés egy igen magas fokán* — kizárja a termelési folyamat antagonisztikus tőkés formáit, lehetetlenné teszi az értéktöbblet-termelést, nem zárja ki viszont azt, hogy a *tőkés korlátok* között előrehaladó technikai fejlődés, a tudományos gyártáselőkészítés és termelés-szervezés súlyának növekedése a közvetlen termelőmunka rovására, éppen ellenkezőleg, az *értéktöbblet-termelést serkentse*. A technikai fejlesztés a tőke számára csak eszköz

³ Radovan Ričhta és munkaközössége: I. m. 23. l.

⁴ Korunk világgazdasága. I. kötet, 157. l.

⁵ Uo.

⁶ Marx: A politikai gazdaságtan bírálólatának alapvonalai 46/2. kötet. Budapest, 1972. 169. l.

arra, hogy — mint Marx írja az idézett helyen — „a maga korlátolt alapzatáról kiindulva termeljen”, csak eszköze az értéktöbblet-termelésnek, de éppen a technikai fejlődés, a közvetlen munkaerő termelésből való kiszorulása — amely a kapitalizmusban értéktöbblet-növelő — vezet a történelmi fejlődés egy meghatározott fokán az értéktöbblet-termelés lehetetlenné válásához.

Ritkán találkozunk a magyar marxista szakirodalomban olyan elemzésekkel, amelyek a tudományos-technikai forradalom fejlett tőkésországokban való kibontakozása során e folyamat (a termelőerők gépi nagyipari szakaszát követő fejlettségi fokára való átmenet folyamatának) tartalmának a tőkeviszonnal való ellentmondására és annak konkrét megjelenési formáira, valamint megoldásukra irányuló kísérletekre vonatkoznak. Annál is furcsább ez, mert a tudományos-technikai forradalom — a sajátos történelmi körülmények következtében — a termelés bizonyos szféráiban időben előbb bontakozott ki a kapitalista rendszer keretei között. A társadalom fejlődésének az a sajátossága, hogy a szocialista rendszer nem az iparilag legfejlettebb országokban alakult ki, ahhoz vezetett, hogy a gépi nagyipar utáni szakaszra való átmenet — egyes területeken — a legfejlettebb tőkésországokban kezdődött meg. Ez természetesen is számunkra akkor, ha a tudományos-technikai forradalmat úgy kezeljük, mint ennek az átmenetnek a konkrét megvalósulását, és a tudomány és technika belső fejlődési folyamatából, a termelőerők fejlődésének belső logikájából származtatjuk. Ha nem ebből indulunk ki, akkor valóban megmagyarázhatatlan és érthetetlen, hogy miért azokban az országokban bontakozik ki előbb a tudományos-technikai forradalom, amelyek esetében ellentmondásban van a termelési viszonyok alapvető, meghatározó elemével, és miért nem azokban, ahol a tudomány és a technika a társadalmi termelési viszonyokkal összhangban fejlődhet.

Ha viszont abból indulunk ki, hogy a tudomány fejlődésének belső logikája, általában a technikai fejlődés színvonala meghatározza a fejlődés menetét, akkor érthető, hogy a legfejlettebb technikával rendelkező országokban bontakozik ki a tudományos-technikai forradalom. A termelési viszonyok persze fontos, el nem hanyagolható szerepet játszanak a tudományos-technikai forradalomban: lassítják, fékezik e folyamatot, vagy ösztönzik, gyorsítják előrehaladását. Ha a termelési viszonyok kedvező lehetőségeket nyújtanak a termelőerők fejlődése számára, meggyorsul a technika fejlődése, a termelőerők viszonylag alacsonyabb fejlettségi szintjén is kibontakozhat a tudományos-technikai forradalom. Ilyen esetekben e folyamat nem teljes körű, nem terjed ki valamennyi ágazatra és hatékonysága sem teljesedik ki egészen. Ez a helyzet a szocialista országokban. Ha viszont a termelési viszonyok nem ösztönzik a tudományos-technikai forradalom kibontakozását, s ellentmondásban vannak a termelőerők e magas fejlettségi szintjével, akkor lassítják e folyamat előrehaladását. A tudományos-technikai forradalom ebben az esetben — a termelési viszonyok korlátozó hatása következtében — ellentmondásosan megy végbe, nem fejtheti ki hatását mindenoldalúan, nem érheti el teljes intenzitását. A termelőerők fejlődésének szükségessége, a tudomány ehhez kapcsolódó fejlődésének belső logikája, a technikai fejlődés belső törvényszerűségei azonban a

termelőerők meghatározott fejlettségi fokán kikényszerítik a továbblépést, a tudományos-technikai forradalom kibontakozását. Ha ez csak a termelési viszonyok megváltozása árán következhet be, akkor a termelési viszonyok egyes elemeinek rugalmas alkalmazkodása, a termelési viszonyok formaváltozásai adhatnak lehetőséget a termelőerők fejlődésére.

A tudományos-technikai forradalom létrejöttének kettős oka tehát kétféle ellentmondás keletkezéséhez vezetett. Ahol viszonylag fejletlenebb termelőerők mellett a legfejlettebb termelési viszonyok váltják ki és ösztönzik a tudományos-technikai forradalmat, ott éppen a termelőerők viszonylagos elmaradása szab korlátot a folyamatnak — gátolva széles körű és intenzív érvényesülését. Ahol ellenben a termelőerők fejlettsége kényszeríti ki a folyamat kibontakozását a (tőkés) termelési viszonyok talaján, ott ezek a társadalmi viszonyok állítanak korlátokat a folyamat számára. Míg azonban az előző ellentmondás a termelőerők fejlődésével megoldódik, illetőleg olyan mértékben enyhül, amilyen mértékben fejlődnek a termelőerők, addig az utóbbi ellentmondás, éppen mert antagonisztikus jellegű, a termelőerők fejlődésével egyre jobban kiéleződik. A termelési viszonyok még formáikat is csak lényegüket megtartva változtatják, s így egyre jobban elvesztik a rugalmas alkalmazkodás lehetőségét. E két ellentmondás közül e tanulmányban az utóbbi, a kapitalizmusban jelentkező ellentmondással kapcsolatos néhány összefüggésének vizsgálatát tűzzük ki célul, a szocialista országokban kibontakozó tudományos-technikai forradalom problémáival nem foglalkozunk.

A tudományos-technikai forradalom kibontakozását ösztönző tényezők a kapitalizmusban

Ha elfogadjuk, hogy a tudományos-technikai forradalom folyamata átmenet a termelőerők egy olyan fejlettségi szakaszára, amely nem fér össze a tőkeviszony lényegével, akkor meg kell fogalmaznunk az ebből következő tételt is. E folyamathoz való alkalmazkodás kompromisszum a klasszikus tőkeviszony szempontjából: a termelési viszonyok bizonyos elemeinek alkalmazkodása a fejlettebb, már másféle termelési viszonyokat követelő termelőerőkhöz. A tudományos-technikai forradalmat elemezve nem hanyagolhatjuk el tehát azokat a belső összefüggéseket, amelyek a tőkeviszony lényegéből fakadnak, amelyek a kapitalizmus belső működési mechanizmusához tartoznak és amelyek elősegítik, ösztönzik e folyamat kibontakozását. Annál is inkább vizsgálunk kell e tényezőket, mivel vannak olyan nézetek, amelyek ezeket abszolutizálva, e folyamatot a tőkeviszony lényegének megfelelő, abból fakadó tendenciának tartják.

Az extraprofit

Az extraprofit eléréseért folyó versenydiktálta tőkeakkumuláció a kapitalizmus klasszikus működési mechanizmusában, a technika fejlesztésén keresztül, valóban szükségképpen maga után vonta a terme-

lőerők fejlődését, ha ez a folyamat nem is volt sem egyenes vonalú, sem megszakítás nélküli. A termelőerők fejlődésének ez a konkurencia által ösztönzött és kikényszerített automatizmusa azonban már a monopóliumok kialakulásával elvesztette feltétlen érvényét. Ebben tulajdonképpen az mutatkozott meg, hogy a termelőerők túlnőttek a klasszikus tőkeviszony keretein, és a monopoltőkés, majd állammonopolista viszonyok létrejöttét biztosított új mozgásformát a kapitalizmus alapvető ellentmondása számára. Ez azonban már ahhoz vezet, hogy a régi, klasszikus működési mechanizmus helyett új, a termelőerők magasabb fokának, valamint a megváltozott termelési viszonyoknak jobban megfelelő működési mechanizmus alakult ki. Ebben az új működési mechanizmusban a termelőerők fejlődése már nem a versenydiktálta akkumuláció spontán eredménye.

Az extraprofit azonban, ha a monopolista viszonyok között nem is tölti be a tőkés termelés céljaként (a konkurenciaharcon keresztül) a technikai fejlődés legfőbb ösztönzőjének szerepét, nem tűnik el, és nem veszti el jelentőségét. A monopolista extraprofit egyik forrása a fejlett technikai színvonal, s ebből következően a monopóliárok mellett is érvényesül az extraprofit termelékenységemelésre ösztönző hatása. A monopóliumok mint a legnagyobb árutermelő egységek — már pusztán méreteiknél fogva is — előnyben vannak a munka termelékenységének emelése tekintetében a monopóliumokon kívül álló tőkéséssel szemben. Ha ehhez hozzávesszük még azt, hogy egyrészt lényegesen nagyobb tőkét fordíthatnak tudományos kutatásra és fejlesztésre, másrészt az állammal való kapcsolatuk révén — kutatótevékenységük állami támogatásán keresztül — éppúgy, vagy még inkább előnyökhöz jutnak a monopóliumon kívüli tőkéséssel szemben, nyilvánvaló, hogy a technikai fejlesztésben behozhatatlan előnyük van. Ily módon a monopolvállalatok a munkatermelékenység lényegesen magasabb színvonalát képesek elérni. Az ebből fakadó klasszikus extraprofit egyik forrása a monopolista extraprofitnak. Nevezzük ezt — Gino és Luigi Longo nyomán — *különbözeti extraprofitnak*. A különbözeti extraprofit a klasszikus extraprofittól több vonatkozásban eltér, ezek közül a sajátosságok közül csupán a két legfontosabbat említjük.

A klasszikus extraprofittal szemben, amelyet mindig más-más tőkés sajátított el, mindig az, aki éppen a legkorszerűbb technikai színvonalat érte el, a *különbözeti extraprofit tartós*, ezt állandó jelleggel sajátítja el a monopólium. A magasabb technikai színvonal, a technikai fejlődés monopolizált. Részben azért, mert — a termelés méreteit tekintve — a kívülállók sohasem képesek utolérni a monopóliumot (hacsak nem válnak maguk is monopóliummá), részben és talán elsősorban azért, mert a tudományos kutatás és fejlesztés is monopolisztikus, e tevékenység eredményeit — legalábbis egy ideig — kizárólag a monopólium élvezi. Tartós a különbözeti extraprofit azért is — és ez a másik specifikuma —, mert a monopólium hosszú időn keresztül sajátítja el. Míg a klasszikus extraprofit a technikai fejlődés általánossá válása révén, a munkatermelékenység emelkedésével egy idő múltán eltűnik, mivel az árak csökkenése követte a termelékenység emelkedését, ez a mechanizmus a különbözeti extraprofit esetében nem érvényesül. A mo-

⁷ Lásd Gino és Luigi Longo: Az olasz gazdasági csoda. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 91. 1.

nopólium a monopoláratokat tartósan képes rákényszeríteni a társadalmra, függetlenül attól, hogy közben a termelési költségek hogyan alakulnak. Ez azt jelenti, hogy a technikai fejlődés eredményeként bekövetkező termelékenységgemelkedést nem követi szükségképpen árcsökkenés.

Ezek az eltérések ugyan az extraprofit technikai fejlesztést meghatározó, kényszerítő szerepének megszűnése irányában hatnak, mégis az extraprofit fennmaradása a monopolista viszonyok között ösztönző tényezőként jön számításba a tudományos-technikai forradalom folyamatának kibontakozásakor.

A monopolista konkurrenciaharc

A technikai fejlődés másik igen fontos ösztönzője napjainkban a monopolista konkurrenciaharc. Ismeretes ugyan, hogy a konkurrenciaharc régi formáit (szabad verseny) a monopóliumok lényegében kiküszöbölték, a versenyharcnak azonban új formái jöttek létre. Ezek közül igen fontos szerepe van a „fogyasztók pénzéért” folyó konkurrenciának. Ez, továbbá a fogyasztás manipulálásának szükséglete arra készíti a monopóliumokat, hogy termékeiket fejlesszék, hacsak kismértékben is, apróbb változtatásokkal, de évről évre új, szebb, jobb vagy legalábbis valamilyen vonatkozásban más termékkel jelentkezzenek a piacon. A fogyasztás manipulálása ugyanis azt követeli meg, hogy meg lehessen győzni a fogyasztót az új termék jobb minőségéről, korszerűbb voltáról. A fogyasztóban erősíteni kell azt a tudatot, hogy az újonnan kibocsátott termék jobb annál, amellyel rendelkezik, ami többnyire még használható, nem is túlságosan régi — sok esetben alig több, mint egy-éves —, de a technikai fejlődés következtében már elavult, kicserélendő. Jellemző példa erre a háztartási gépek és általában a tartós fogyasztási cikkek piaca az Egyesült Államokban. Ez a tendencia egyik oldalról tekintve óriási pazarlást jelent a fogyasztási cikkekkel, hiszen a kicserélt, de még használható fogyasztási cikkek túlnyomó többsége kárba vész. Mindez olyan körülmények között, olyan társadalomban, olyan országban és olyan időben történik, ahol és amikor emberek igen nagy tömegei még sokkal korszerűtlenebb — mondhatni alapvető szükségleteik kielégítésére szolgáló — fogyasztási cikkekhez sem jutnak hozzá.

Másrészről — és vizsgálatunk szempontjából ennek van elsődleges jelentősége — a fogyasztás ilyen manipulálásához, a fogyasztók rendszeres meggyőzéséhez feltétlenül szükség van a termék tényleges fejlesztésére is. A fogyasztót csak úgy lehet rávenni a meglevő fogyasztási cikkeinek a kicserélésére (ha azok még jó állapotban vannak, és nem is öregek), ha valóban jobb, korszerűbb az új termék. Ennek köszönhető az a jelentős fejlődés, amely például a háztartási gépek tökéletesítéséhez vezetett.

A termékek fejlesztése, tökéletesítése a technika fejlesztésének egyik jelentős irányzata, s ezen keresztül a monopolista verseny, a „fogyasztás manipulálása” a tudományos-technikai forradalom egyik ösztönzője.

A monopolista versenyharcnak a kutatásra és fejlesztésre gyako-

rolt hatását nagyon érdekes összefüggésben említi J. C. Morand a vállalatok méretei és a kutatómunka kapcsolatáról szóló cikkében.⁸

A nagyvállalatok ritkán hívnak életre élénk konkurenciát az árak területén. Ahogyan J. Schumpeter hangsúlyozza, az árháború átadta helyét a termékháborúnak: ebben részt vesznek az új termékek, valamint a lényegüket tekintve azonos, de külső formájukban differenciált termékek is. *Az effajta konkurrencia ösztönzi a kutatást és a fejlesztést: ez válik a legfőbb fegyverré*, míg az árkonkurrencia szárnyát szegi a kutatómunkának. Az új termék árának lehetővé kell tennie a gyártási költségek amortizálódását, biztosítani kell a befektetett munkától várt előnyöket. Az árkonkurrencia ezt nem teszi lehetővé.

A haditechnika fejlesztése és a nemzetgazdaság militarizálása

A következő — talán a legfontosabb — ösztönzője a technikai fejlődésnek a haditechnika fejlődése és e technikai haladás átgyűrűzése a békés termelésbe. Meg kell említeni azonban azt is, hogy a fegyverkezési verseny egyben bizonyíthatóan a legfőbb akadályozójává vált annak, hogy világméretben meggyorsulhasson a technikai haladás. Természetesen azon lehet vitatkozni, hogy a haditechnika fejlődése mennyiben tekinthető a tőkés termelőmód belső összefüggéseiből következő objektív tendenciának, azon azonban aligha, hogy a modern kapitalizmusban végbemenő technikai fejlődés döntő fontosságú tényezője. Való igaz, hogy napjainkban a haditechnika fejlesztése az imperialista országokban a szocialista világrendszer elleni agresszív politika „eredménye”, így valamiféle külső, nem a kapitalizmus immanens mozgástörvényeiből fakadó tendenciának látszik. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy az imperialista hatalmak háborús készülődése, a nemzetgazdaságok militarizálása a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének törvényéből, tehát a tőkés termelőmód belső összefüggéseiből következik, és történelmileg is megelőzte a szocialista forradalom győzelmét, a haditechnika fejlődését és vívmányainak a békés termelésbe való „átáramlását” mindenképpen a tőkés termelőmód belső összefüggéseiből fakadó tényezőnek fogadjuk el. Éppen a haditechnikának a békeiparágakba való „átgyűrűzése” és a technikai fejlődést ösztönző szerepe az egyik oka annak, hogy még az olyan viszonylag mértéktartó polgári közigazda, mint J. K. Galbraith is szükségesnek látja védelmébe venni a nemzetgazdaság militarizálását.

Galbraith szerint a nemzetgazdaság militarizálása közvetve is — az állam gazdaságsszabályozó tevékenységén keresztül — jelentős hatást gyakorol a tudományos-technikai haladás meggyorsulására. „Az állami szektor nagyságát manapság éppen a katonai kiadások biztosítják, nélkülük az amerikai szövetségi kormány gazdasági tevékenysége a jelenleginek a felét sem tenné ki. Aligha hihető, hogy csökkentett méretek mellett szabályozólag tudna hatni a magángazdaságra.

Egyébként az sem lenne célravezető, ha a nem katonai jellegű állami kiadások mennyiségileg megfelelnek a jelenlegieknek. A prob-

⁸ Jean-Claude Morand: Az Európai Gazdasági Közösség vállalatainál folyó kutatómunka és a vállalatok méretei. *Revue d'économie politique*, 1972. május—június.

léma ugyanis nem csak abban rejlik, hogy az állami szektor volumene megfelelő legyen, de abban is, hogy az állam szavatolja a technikai kutatások költségeit, és biztosítsa az ipari rendszer tervezőtevékenységét. Iskolák és parkok létesítése, a szegénység felszámolása nem olyan jellegű kiadások, amelyek ennek a követelménynek megfelelőek. *A katonai kiadások helyett tehát olyan állami kiadásokat kellene találni, amelyek hasonló összefüggésben állnak a technika fejlődésével.*⁹ (Kiemelés tőlem. — S. E.) Íme: a legkényesebb kérdésnél mégiscsak kibújik a szög a zsákból. Bármilyen messzemenő a „jóindulat”, amikor a militarizálás kerül szóba, az apológia felhangjai érződnek ki a galbraithi fejtegetésekből: Fel sem merülhet a katonai kiadások csökkentésének lehetősége, hiszen e kiadások szoros velejárói, elkerülhetetlen következményei az „ipari rendszernek”. Erről azután az amerikai szerző már egészen nyíltan ír:

„Noha feltételezem, hogy olvasóim túlnyomó része logikusnak tartja, hogy a katonai kiadások az ipari rendszer céljait szolgálják és az ország politikájáról vallott közfelfogás ennek teljes mértékben helyt adjon, ezt a tényt mégsem könnyű általánosan elfogadtatni. Ilyen kérdésekben nem annyira az igazság, mint inkább az elfogadott sémák szerint ítélünk . . .

. . . Sémákkal azonban nem lehet lelkiismeretes és gondolkodó embereket kielégíteni. Minthogy igen fontos kérdések forognak kockán, beleértve az emberi élet biztonságát, sőt fennmaradását is, ragaszkodunk kell a teljes igazság felismeréséhez. Ez pedig úgy szól, hogy *a modern fegyverkezési ipar és politika annak összes velejáróival együtt nagymértékben igazodik az ipari rendszer követelményeihez.*” (Kiemelés tőlem. — S. E.)

Nagyon jogos és szükséges — ha talán nem is mindenre kiterjedő — az a kritika, amellyel Ripp Géza¹¹ ezt az álláspontot illeti. Véleménye szerint Galbraith azzal, hogy a militarizálást az ipari rendszerből vezeti le, elleplezi a gazdaság militarizálásának összefüggését a tőkés termelési viszonyok által determinált társadalmi célokkal, az állam és a monopóliumok között létrejött kapcsolatokkal. A militarizálásban kifejeződő társadalmi viszonyok nem a modern ipari társadalom, hanem az állammonopolista kapitalizmus megkülönböztető vonásai.

Tovább mehetünk Galbraith álláspontjának bírálatában, s kiegészíthetjük az előbb említetteket, hiszen valóban „igen fontos kérdések forognak kockán, beleértve az emberi élet biztonságát, sőt fennmaradását is”, tehát valóban „ragaszkodni kell a teljes igazság felismeréséhez”. A teljes igazsághoz pedig az is hozzátartozik, hogy a világszegénység felszámolását a szövetségi állam a hadikiadásoknál lényegesen nagyobb volumenű anyagi eszközökkel sem oldhatná meg rövid idő alatt. Az állami szektor volumenét tehát egyáltalán nem kellene csökkenteni, az állam gazdasági tevékenységét nem kellene korlátozni, sőt még szélesíteni is lehetne ahhoz, hogy az Egyesült Államokban meglévő „nyomorövezetek” felszámolásán túlmenően a világ „éhségövezeteit” is fel lehessen számolni. A hadikiadásoknak a szociális jellegű kiadásokkal

⁹ J. K. Galbraith: *AZ új ipari állam*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 274. l.

¹⁰ J. K. Galbraith: I. m. 275—276. l.

¹¹ Ripp Géza: *Politikai gazdaságtan és ideológia*. Kossuth Könyvkiadó, 1973. 176. l.

történő helyettesítése így aligha vezetne a magángazdaságra gyakorolt szabályozó hatás elhalványulásához. Eloszlathatjuk Galbraith másik aggályát is. Nem kétséges, hogy különösebb keresgélés nélkül is meg lehet találni azt a területet, amelynek állami eszközökből történő fejlesztése éppoly szoros összefüggésben áll a technikai fejlődéssel, mint a nemzetgazdaság militarizálására fordított kiadások. Elég csak arra utalni, hogy a világ energiaszükségletének rohamos növekedése és a rendelkezésre álló hagyományos energiahordozók tartalékai közötti egyre feszítőbb ellentmondás napjainkra már égetően szükségessé tette az atomenergia békés célokra való gazdaságos felhasználását. Igen rövid idő múlva elkerülhetetlen lesz a gazdaság és a lakosság energiaszükségleteinek a nukleáris energia átalakítása útján történő kielégítése. Nyilvánvaló, hogy egy e cél elérésére irányuló gazdaságpolitika és állami gazdálkodási tevékenység nemcsak anyagi fedezetét illetően igényel a katonai kiadások méreteihez hasonló nagyságot, hanem a „technikai kutatások költségeinek szavatolása” tekintetében is betöltheti ugyanazt a szerepet, amelyet a militarizálásra irányuló gazdaságpolitika (értsd: éppúgy alkalmas arra, hogy az állam finanszírozza a vezető monopoltőkés csoportok vállalatainak kutatási költségeit). Természetes, hogy a kézenfekvő példán kívül sok olyan mást is lehetne említeni, ahol az állami eszközökből történő fejlesztés hasonló hatással volna mind az állami gazdálkodás méreteire, mind a technikai fejlődésre.

Mindezt azért szükséges Galbraith álláspontjával szembeszegezni, hogy világos és egyértelmű legyen: a jelenlegi kapitalizmusban a technika fejlődése, a tudományos-technikai forradalom *nem csak és kizárólag a militarizálás eredménye és függvénye*. Ha ez így lenne, irreális és eleve megvalósíthatatlan volna a leszerelés és a fegyverzetcsökkenés, a hadikiadások csökkentésének s végső soron kiküszöbölésének a követelése. Van olyan alternatíva, amely a békés ágazatok fejlesztése révén ugyanolyan — vagy legalábbis hasonló — hatásfokkal ösztönzi és segíti a tudományos-technikai forradalom kibontakozását.

A tőkés integráció és a nemzetközi műszaki-tudományos együttműködés

Végül, de nem utolsósorban, a technikai fejlődést ösztönző és a tudományos-technikai forradalom kibontakozását elősegítő tényező napjainkban az integrációs tendenciák előrehaladása, valamint a nemzetközi műszaki-tudományos együttműködés kialakulása és fejlődése.

A marxista közgazdászok között ma már általánosan elfogadott álláspont szerint a kapitalizmusban létrejött integrációs szervezetek kialakulásának objektív oka az, hogy a termelőerők — éppen a tudományos-technikai forradalom kibontakozásának eredményeképpen — túlnőttek a nemzeti gazdaságok keretein. Napjainkban nemcsak a kis és a közepes nagyságú tőkésországok, hanem a leghatalmasabb tőkésállam, az Egyesült Államok nemzetgazdaságának méretei is szűknek bizonyulnak a rohamosan gyorsuló technikai fejlődés miatt növekvő termelési — és ezzel párhuzamosan a piaci — nagyságrendek számára.

Sajnálatos módon a kutatók lényegesen kevesebb figyelmet for-

dítottak arra, hogy az integrációs szervezetek kialakulásával és fejlődésével a termelési viszonyokban bekövetkező változások hogyan hatnak vissza a termelőerők fejlődésére, hogyan ösztönzik a technikai haladást. Az integráció minden bizonnyal a technikai fejlődésnek a tőkés viszonyok fejlődésével létrejött olyan új ösztönzője, amely napjainkban az egyik leglényegesebb, ha nem éppen a legesleglényegesebb hajtóerő. Az integráció mindkét formája — a multinacionális monopóliumok és az államközi integrációs szervezetek — jelentősen elősegíti a technikai haladást s ezen keresztül a tudományos-technikai forradalom kibontakozását és kiszélesedését. A nemzetközi nagyvállalatok, amelyek az egész világot átfogó stratégia alapján a tőkés világ-gazdaság egészére kiterjedő gazdálkodást valósítanak meg, e tevékenységük során nemcsak a monopolista extraprofit új forrásait tárják fel, hanem a fejlett technika „exportjával” és a komparatív előnyök kiaknázásával a munkatermelékenység általános növelésének és a technikai haladás meggyorsításának eszközei is. A multinacionális monopóliumok e tevékenységét részletesen elemzi Ádám György könyvében,¹² ezért cikkünkben inkább az államközi integrációs szervezetek technikai fejlődést ösztönző hatását vizsgáljuk. Ez azért is indokolt, mivel a tőkés-államokban is tapasztalhatjuk a technikai fejlődés ösztönzésének *viszonylag* tudatos és szervezett formáit — a nemzetközi műszaki-tudományos együttműködés keretei között. Az ilyen együttműködésre mutat rá Erdős Tibor: „A mai kapitalizmusban minden tőkésország számára fontos, hogy a nemzetközi műszaki együttműködésben részt vegyen. Mindegyik tőkésország hasznot húz a műszaki együttműködésből, más kérdés az, hogy az így nyert előny országonként különböző. A termelékenység növekedési üteme is gyorsabb, a korszerűsödés üteme magasabb, mint együttműködés nélkül. Mindaddig, amíg a műszaki együttműködés fennáll, megmarad a termelékenység magasabb növekedési üteme is. Ilyen vonatkozásban tehát tartós összefüggéssel van dolgunk.”¹³ Ezzel kapcsolatban elég csak azokra a kutatási eredményekre utalni, amelyeket Erdős Tibor publikált.¹⁴

Az államközi műszaki tudományos együttműködés mellett különösen nagy jelentősége van a tőkésállamok integrációs szervezeteinek — elsősorban az EGK-nak — a technikai fejlődés ösztönzésében, a tudományos-technikai forradalom kibontakoztatásában és kiszélesítésében. A Közös Piac létrejötté ugyanis nemcsak az államközi műszaki tudományos együttműködés feltételeit javította, hanem utat nyitott olyan — többé-kevésbé spontán — folyamatoknak is, amelyek elősegítették a termelés koncentrációját, nemzetközivé válását, a nemzetközi munkamegosztás fejlődését, s így módon előrelendítették a technikai fejlődést (például a termelési kooperációk, a tőke és a munkaerő szabad áramlása stb.). Mindezek egyértelműen bizonyítják, hogy a termelőerők fejlődése által megkövetelt és kikényszerített integrációs tendenciák — visszahatva a termelőerők fejlődésére — a technikai haladás legfontosabb ösztönző tényezői napjainkban.

¹² Ádám György: Amerika Európában. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970.

¹³ Erdős Tibor: Gazdasági növekedés a fejlett tőkésországokban. Kossuth Könyvkiadó, 1972. 97. l.

¹⁴ Erdős Tibor e fejlett tőkésországok második világháború utáni gazdasági fejlődését vizsgálva, részletesen elemezte a technikai fejlődés tendenciáit és hatásait.

A tőkés integráció más oldalról is a technikai fejlődés ösztönzője. Az integráció előrehaladása ugyanis nagymértékben segítette a nemzetközi verseny éleződését mind az integrációs szervezeteken belül, mind az integrációs szervezet és a legfejlettebb tőkésországok között (az EGK-n belül, valamint az EGK és az Egyesült Államok, az EGK és Japán között). Ez a nemzetközi verseny a fejlett tőkésországok technikai haladásának igen fontos ösztönző és egyben kényszerítő tényezője. Bár ennek részletes vizsgálatára itt és most — terjedelmi korlátok miatt — nem térünk ki, annál is inkább minthogy a nemzetközi konkurrenca problémája elsősorban a világgazdaság fejlődésének tényezőihez tartozik, feltétlenül meg kell említeni, hogy a világméretben folyó tőkés konkurrenciaharc a tudományos-technikai forradalom kibontakozásának igen fontos ösztönző tényezője.

Röviden és vázlatosan — a teljesség igénye nélkül — áttekintve azoknak a legfontosabb tényezőknek a hatását, amelyek napjainkban a kapitalizmus belső összefüggéseiből fakadóan ösztönzik a tudományos-technikai forradalom kibontakozását, megállapíthatjuk, hogy a monopolista viszonyokból fakadó veszteglés és rothadás tendenciája ellentmondásossá tette ugyan a termelőerők fejlődését a kapitalizmusban, de tartósan és jelentősen nem korlátozta azt. A veszteglés és rothadás tendencia jellegére már Lenin felhívta a figyelmet: „Természetesen az a tény, hogy technikai tökéletesítések bevezetésével csökkenthetők a termelési költségek és növelhető a profit, a változtatások irányában hat. De a pangás és a rothadás *tendenciája*, amely a monopolizmus sajátossága, továbbra is érvényesül, s egyes iparágakban, egyes országokban, bizonyos időszakokra felülkerekedik.”¹⁵

A monopolizáció magasabb fokra emelkedett, a monopolista fejlődés jelentősen meggyorsult, így az ebből következő veszteglési és rothadási *tendencia* kétségkívül erősödött. Azok a tényezők, amelyek ösztönzik a technikai fejlődést a kapitalizmusban, mint láttuk, továbbra is érvényre jutnak. E tényezők ellentétes hatásainak eredőjeként a tudományos-technikai forradalom kibontakozása — amely tulajdonképpen átmenet a termelőerőknek a gépi nagyipari szakaszt követő fejlettségi szakaszára — csak azért valósulhat meg, mert ez következik a termelőerők belső fejlődésének logikájából.

¹⁵ Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Művei 27. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1971. 376. l.

MOSÓCZY RÓBERT:

Gazdasági együttműködésünk fejlesztése a KGST-országokkal

A KGST valamennyi országában — így hazánkban is — most folyik az a tervezőmunka, amely az 1976—1980-as évekre készíti elő a gazdaságfejlesztési tervet. A népgazdaságfejlesztési terv kidolgozásához kapcsolódik a nemzetközi tervkoordináció is.

A KGST-tagállamok szocialista gazdasági integrációjának fejlesztését célzó Komplex Program szerint a tervezésben való együttműködés a szocialista nemzetközi munkamegosztás elmélyítésének alapvető tényezője. Ennek az együttműködésnek az a célja, hogy a külgazdasági kapcsolatokat a népgazdasági tervezőmunka követelményei és lehetőségei alapján nemzetközi szinten egyeztessék, röviden: tervkoordinációt alakítsanak ki.

A tervkoordináció tehát a nemzetközi gazdasági kapcsolatok azon körének összehangolására irányul, amely egy hatékony és reális terv külgazdasági oldalról történő megalapozásához szükséges. Ily módon a tervegyeztetés körét (a termékek nomenklatúráját stb.), időhorizontját (középtávú, hosszú távú), továbbá a tervegyeztetési munkában részt vevő országok körét, tehát a tervegyeztetés tartalmát és módszerét a részt vevő országok gazdasági adottságai, gazdaságfejlesztési céljai, a KGST-országok nemzetközi együttműködési rendszere, illetve a tervegyeztetés ebben betöltött szerepe határozza meg.

A magyar népgazdaság távlati fejlesztési irányainak kijelölésében kulcsszerepe van nemzetközi gazdasági kapcsolataink fejlesztésének, a KGST-országokkal való együttműködés elmélyítésének. Érdeünk például, hogy közép- és hosszú távra egyeztessük fejlesztési lehetőségeinket* a KGST-tagállamok fejlesztési terveivel az energiahordozók (földgáz, kőolaj, villamos energia stb.), az alapvető nyersanyagok (vasérc, nyersfoszfát, kén stb.), anyagok (vas- és színesfémkohászati termékek, vegyipari alapanyagok stb.) és a feldolgozóipari termékek tekintetében. Ez utóbbi egyúttal segíti szelektív iparfejlesztési politikánk folyamatosságát és továbbfejlesztését is.

A KGST-országok közötti gazdasági együttműködés közép- és hosszú távú fejlesztési lehetőségeinek feltárása és kidolgozása kétoldalú és sokoldalú munkarendben, kétoldalú és sokoldalú munkabizottságokban történik. A kétoldalú és sokoldalú tervegyeztetés nélkülözhetetlen az ötéves népgazdasági tervek gazdaságpolitikai céljainak meg-

* A fejlesztési lehetőségek fogalmát átfogóbban, termelésfejlesztés, export-, illetve importfejlesztés értelmében használjuk.

alapozásához, a hozzá szükséges nemzetközi gazdasági feltételek biztosítása, valamint a KGST-országokkal a tervidőszakra megkötendő hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodások kialakítása szempontjából. Az ötéves tervkoordináció mindazokra a kérdésekre kiterjed, amelyek a gazdasági és a tudományos-műszaki kapcsolatok fejlődése szempontjából meghatározó jelentőségűek, s fontos szerepet töltenek be az ötéves népgazdasági tervek összeállításánál. Így az ötéves tervkoordináció keretében vizsgálják a gyártásszakosítás és a kooperáció fejlesztésének lehetőségeit, egyes jelentősebb beruházási akciók koordinálásának célszerűségét, egyeztetik a kölcsönös áruszállítások és szolgáltatások volumenét, szállítási határidejét (éves ütemezésben), továbbá e szállítások legfontosabb gazdasági feltételeit. A középtávú kétoldalú tervegyeztetésnek tehát az együttműködési lehetőségek feltárásán és kimunkálásán túlmenően nagyon fontos része a központi népgazdaságfejlesztési terv makroökonomiai előirányzatait megalapozó kölcsönös szállítások egyeztetése, nagy volumenű alapanyagok, félkésztermékek, komplett berendezések és gépek kölcsönös szállításának koordinálása. Az érintett termékek köre elég széles. A gépkereskedelemben a tervegyeztetés mintegy 150—200 terméket, illetve termékcsoporthoz, az anyagjellegű termékek területén pedig legalább 100-at érint.

A kétoldalú tervkoordináció általában két szakaszra bontható. Az első szakaszra a gazdaságpolitikai konzultációk, a kölcsönös érdeklődésre számot tartó fejlesztési és együttműködési területek meghatározása, a második szakaszra pedig a konkrét gazdasági megállapodások (egyezmények) kidolgozása és megkötése, a külgazdasági kapcsolatok fő arányainak és volumeneinek egyeztetése a jellemző. A kétoldalú tervkoordináció mindkét szakaszában sor kerül a hosszú távú tervező munka során feltárt fejlesztési lehetőségek, gazdaságpolitikai célok, nemzetközi együttműködési lehetőségek konzultálására, koordinálására.

A tervezési együttműködés keretében a kétoldalú tervkoordináció mellett a KGST-országok sokoldalú tervkoordinációt is folytatnak. A KGST *sokoldalú tervkoordinációs tevékenységét* — az ágazati állandó bizottságok munkájára támaszkodva — a Tervezési Együttműködési Bizottság irányítja. A KGST-országok központi tervező szerveinek elnökeiből álló bizottság az 1976—1980. évekre jóváhagyott munkaprogram alapján mintegy 50 kiemelt témát vizsgál, illetve egyeztet. A sokoldalú tervkoordináció keretében a KGST-tagállamok elsősorban azokat a kérdéseket vizsgálják, amelyeknek megoldásában a gazdasági közösség valamennyi országa vagy több ország érdekelt. Sokoldalú koordináció keretében dolgozzák ki például a KGST-országok tüzelőanyag- és energiaszükségletének kielégítésére, továbbá e termékek korszerű szállítására szolgáló vezetékrendszerek kiépítésére vonatkozó javaslatokat. Ugyancsak a sokoldalú tervkoordináció keretében alakítják ki a nyers- és alapanyagok termelésének fejlesztésében a súlyponti területeket, amelyekre az érdekelt KGST-országok az elkövetkezendő években összpontosítják erőforrásaikat. A műszaki fejlesztés súlyponti feladatai közül a sokoldalú együttműködés keretén belül vizsgálják például a vasúti gördülőanyagok számára szükséges automatikus kapcsolók termelési lehetőségeit, illetve az automatikus kocsit-

kapcsolásra való áttérés lehetőségeit. Közös vizsgálatok folynak a konténeres szállítási rendszer technikai eszközeinek gyártására és szélesebb körű alkalmazására. Vizsgálják az atomerőművi berendezések gyártásszakosítási és kooperációs lehetőségeit stb. A sokoldalú tervkoordináció folyamatában a legfontosabb gazdasági együttműködési kérdésekben az érdekelt tagállamok közös akciókra határozatokat hoznak, általános egyezményeket dolgoznak ki és írnak alá. A sokoldalú tervkoordinációban kidolgozott közös akciók fontos jellemzője, hogy az együttműködés időhorizontja általában 10—15 vagy 20 esztendőre terjed ki. A közös akciókra vonatkozó általános egyezmények szolgálnak alapul a kétoldalú államközi egyezmények kidolgozásához. A középtávú és kétoldalú tervkoordináció itt elsősorban a hosszú távú egyezmények középtávú pontosítására, a gazdaságfejlesztési tervekhez történő igazítására irányul.

A folyamatban levő sokoldalú és 1976—1980-ra vonatkozó kétoldalú tervegyeztetés fontosságát kiemeli a KGST-országoknak csaknem kétharmados részesedése hazánk külkereskedelmi forgalmában. Még jobban kidomborodik Magyarország és a KGST-országok kapcsolatának jelentősége, ha egy-egy fontosabb termék, illetve termékcsoport

A nyers- és alapanyagok importjának részaránya a belföldi felhasználásban
(Százalék)

Termék, termékcsoport	1960.	1965.	1970.	1973.
<i>Kőolaj</i>				
Az összes import részesedése a belföldi felhasználásban.....	54	56	69	77
A KGST-országokból származó import részesedése a belföldi felhasználásban.....	54	53	63	63
<i>Villamos energia</i>				
Az összes import részesedése a belföldi felhasználásban.....	6	10	19	22
A KGST-országokból származó import részesedése a belföldi felhasználásban.....	6	10	19	22
<i>Vasérc</i>				
Az összes import részesedése a belföldi felhasználásban.....	88	88	91	92
A KGST-országokból származó import részesedése a belföldi felhasználásban.....	80	81	87	90
<i>Köszölkészítő szén</i>				
Az összes import részesedése a belföldi felhasználásban.....	62	67	71	65
A KGST-országokból származó import részesedése a belföldi felhasználásban.....	62	67	71	65
<i>Kobókocsz</i>				
Az összes import részesedése a belföldi felhasználásban.....	52	47	52	53
A KGST-országokból származó import részesedése a belföldi felhasználásban.....	52	47	45	53

vonatkozásában vizsgáljuk importforrásainkat, illetve exportpiacainkat. Nyers- és alapanyagokból sokat importálunk, s túlnyomó részben a KGST-országokból.

A felsoroltakon túlmenően jelentős mennyiséget importálunk még színesfém-alapanyagokból (például rézből, ólomból, ónból, horganyból, nikkelből stb.) és más fontos ipari alapanyagokból (például kénből, pirítból, nyersfoszfátból, fenyőfűrészáruból, papírból és kartonból stb.), túlnyomó részben ugyancsak a KGST-országokból.

Megállapítható, hogy energiahordozókból, valamint egyes nyers- és alapanyagokból importunk nagyon jelentős hányada származik a KGST-országokból. De emellett figyelemre méltó a feldolgozó ipar — elsősorban a gépipar, vegyipar és élelmiszeripar — külgazdasági forgalma is. Gépekből, beruházási javakból és gépipari fogyasztási cikkekből például összes importunk kétharmadát a KGST-országokban vásároljuk, gépipari összes exportunknak pedig mintegy 80 százalékát ugyanezen országokban értékesítjük.

Eddigi eredmények

Az elmúlt években már mélyrehatóan elemeztük a magyar népgazdaság hosszú távú fejlesztési irányait, felmértük a gazdaság legfontosabb fejlesztési lehetőségeit, ezen belül a gazdasági növekedés import-szükségletét. A KGST Komplex Programjának megvalósítása során az elmúlt három esztendőben valamennyi országban tért hódított a távlati gazdasági prognózisok készítése és az új együttműködési lehetőségek kutatása. A hosszú távú prognózisok és a belőlük levonható következtetések is hozzájárultak a népgazdasági tervvariánsok kidolgozásához, a külgazdasági kapcsolatok fejlesztési lehetőségeinek és feltételeinek feltárásához.

Ehhez kapcsolódva a KGST XXV. és XXVI. ülészakának ajánlásai alapján, a KGST-ben közösen és kétoldalúan kidolgozott munkaprogramoknak megfelelően, mintegy három évvel ezelőtt kezdődött el az 1976—1980. évekre vonatkozó tervkoordináció a KGST-országok között. Az elmúlt három évben végzett nemzetközi tervkoordinációs munka alapján összegezhetők az eredmények néhány súlyponti fejlesztési területen, és az általánosítható tapasztalatokból következtetéseket vonhatunk le a további együttműködésre vonatkozólag.

A nemzetközi tervkoordináció első szakaszában a KGST-országokkal együtt nagy figyelmet fordítottunk az 1975-ig kialakuló gazdasági, kereskedelmi kapcsolataink értékelésére és minősítésére. Felmértük azokat az elemeket (export-import kontingenseket, termelési kooperációk, illetve szakosítási megállapodásokat), amelyeket bilaterális kapcsolatainkban 1975 után is megőrizhetünk, és amelyekkel középtávú terveinkben 1980-ig számolhatunk. Ehhez kedvező kiindulási alapot nyújtottak az 1971—1975. évi árucsereforgalmi megállapodások, amelyeket valamennyi viszonylatban teljesítünk, sőt túlteljesítünk.

A tervkoordináció első szakasza kölcsönösen előnyös megállapodásokat eredményezett. Ezek szerint bilaterális kapcsolatainkban az 1971—1975. évre várható külkereskedelmi forgalmat az 1976—1980. évekre vonatkozó együttműködésünk tervezése során alapnak tekintjük. A kül-

gazdasági kapcsolatok ilyen jellegű folyamatossága biztos alapot nyújt népgazdaságunk újratermelési folyamatának fenntartásához, a soron következő ötéves terv kidolgozásához, s hasonló biztonságot nyújt partnereinknek is.

Gazdasági fejlődésünk alapvető feltétele a szocialista nemzetközi összefogásban rejlő lehetőségek teljesebb kiaknázása. A tervekkoordinációt ezért a KGST-országokkal folytatott mélyreható gazdaságpolitikai tanácskozásokkal, konzultációkkal kezdtük meg. Ennek során kölcsönösen tájékoztattuk egymást az 1971—1975. évi népgazdasági terv teljesítésének menetéről, a népgazdaságok fejlesztésének 1975 utáni tervezett fő irányairól, azokról a gazdasági kérdésekről, amelyek megoldásában kölcsönösen érdekeltek vagyunk.

Ezek a kétoldalú konzultációk rendkívül hasznosnak bizonyultak. A konzultációkon feltárt gazdaságpolitikai információk értékes útmutatásokat, eligazításokat adtak a népgazdasági tervezőmunkához. Feltárták azokat a területeket, ahol lehetőségünk van egyes ágazatok fejlesztési programjainak nemzetközi egyeztetésére, megmutatták, hol szükséges felülvizsgálni, módosítani, gyorsítani vagy elhalasztani az egyes fejlesztési programokat.

A nemzetközi együttműködési lehetőségek feltárása közben mind a sokoldalú, mind a kétoldalú tervekkoordináció keretében kiemelten foglalkoztunk a tüzelőanyag- és energetikai szükségletek kielégítésének kérdésével, amely világszerte — így a KGST-országokban is — a gazdasági tervezés egyik központi problémája. Hazánk számára az energiahordozók területén megvalósuló együttműködés — és ennek keretében importunk növelése — elsődrendű érdek. Számításaink szerint 1975-ben tüzelőanyag-szükségletünk mintegy 47 százalékat, 1985-ben pedig több mint kétharmadát importból kell fedezni.

Részt veszünk azoknak a speciális egyezményeknek kidolgozásában, amelyek az energiahordozók termelésének növelésére irányulnak. Így például több szocialista országgal együtt részt veszünk a Szovjetunió orenburgi földgázlelőhelyének feltárásában. Világviszonylatban is kiemelkedő műszaki és gazdasági vállalkozás az Orenburg—Ungvár közötti 2750 km hosszú földgázvezeték, amelyet a KGST XXVIII. ülészakán aláírt általános egyezmény szerint közösen épít fel az érdekelt hét szocialista ország. A vezeték az európai szocialista országok gázellátásának fontos eszköze lesz. Közvetítésével az érintett országok 1980-ban 15,5 milliárd m³ földgázt kapnak. Magyarország évi 2,8 milliárd m³ földgázhoz jut.

Az együttműködés fontos területe az energiahordozók szállítási módzatainak fejlesztése, korszerűsítése. Ezért részt veszünk a KGST-országokat összekötő gáz-, olaj- és nagyfeszültségű villamos vezetékek építésében. A már említett Orenburg—Ungvár földgázvezeték építése mellett hazai földgázvezeték-rendszerünket is fejlesztjük. Már 1971-ben kormány szintű egyezményt kötöttünk a Szovjetunióval a Testvériség földgázvezeték építésében való együttműködésről. Az új gázvezeték a Szovjetuniót Nyugat-Európával összekötő Testvériség földgázvezeték-rendszerrel, Munkács környékéről ágazik el. A földgázvezeték 1975-ben elkészült és lehetőség van a földgázimport megindítására.

Az érdekelt KGST-országok a KGST VB 66. ülészakán (1974 már-

ciusában) abban állapodtak meg, hogy közösen vesznek részt a Szovjetunió (Vinnyica) és Magyarország (Albertirsa) között létesítendő 750 kV-os villamos távvezeték megépítésében. Ez azt jelenti, hogy a bolgár, csehszlovák, lengyel, magyar, NDK-beli és a Szovjetunió délnyugati részén működő energiarendszerekből egyesített energiarendszert hozunk létre, amelynek teljesítőképessége 1980-ban mintegy 100 ezer MW lesz. Majd a Szovjetunió déli, 1980-ban mintegy 60 ezer MW-os teljesítőképességű rendszerével együttműködve kialakul a világ egyik legnagyobb, összesen 160 ezer MW-os teljesítményű villamosenergia-rendszer egyesülése. Nagyon jelentős a távvezetéki kapcsolatok létrehozása abból a szempontból is, hogy üzembe helyezés után tovább növelhetjük villamosenergia-behozatalunkat a Szovjetunióból, amelyet a kétoldalú tervkoordináció 1980-ban 7,5 milliárd kWó-ra irányoz elő.

A nemzetközi tervkoordináció eddigi eredményei azt mutatják, hogy a fő energiaszállítónk az 1975 utáni időszakban is a Szovjetunió lesz. *Az ötödik ötéves tervező munkához biztonságot ad az a körülmény, hogy a Szovjetunió a mai világméretű energiahiány idején saját termelésének és hazai felhasználásának növekedési ütemét meghaladó mértékben (mintegy 60 százalékkal) növeli Magyarországra irányuló energia- és energiahordozó-exportját.*

2. sz. táblázat

A Szovjetunióból származó energiaimportunk előirányzatai

Termék	Mértékegység	1975. évi terv	1980. évi előirányzat
Kőolaj	millió t	6,0	7,5
Olajtermékek	millió t	0,65	1,65
Földgáz	milliárd m ³	0,6	3,8
Villamos energia	milliárd kWó	4,2	7,5

A KGST-ben kidolgozott hosszú távú tüzelőanyag- és energiaprognózisokból levonható következtetések szerint az elkövetkezendő 10—15 évben nem tudjuk az erőműveket szénhidrogén bázisra telepíteni. Ha az évente mintegy 7 százalékkal növekvő villamosenergia-szükségletet ki akarjuk elégíteni, akkor a hazai energiahordozók — köztük a szén — fokozottabb felhasználásával is kell számolni.

Az ötödik ötéves terv kidolgozásához nélkülözhetetlen, hogy átfogó és reális képet alakítsunk ki a hazánkban nem termelhető nyersanyagok KGST-országokból történő importjának lehetőségeiről és feltételeiről, hiszen ez a körülmény iparfejlesztésünk irányait is befolyásolhatja. A sokoldalú és a kétoldalú tervkoordináció e kérdésben is sok lehetőséget tárt fel. Bizonyos nyersanyagok (például azbeszt, cellulóz, vasérc) tekintetében az érdekelt KGST-országok — így hazánk is — részt vesznek a termelési kapacitások Szovjetunió területén történő fejlesztésében. Ezek a megállapodások teszik lehetővé, hogy az említett termékekből az 1975 utáni időszakban növeljük behozatalunkat. A KGST XXVI. ülésén (1972 júliusában) az érdekelt tagállamokkal együtt általános egyezményt írtunk alá egy évi 500 ezer tonna cellulózt termelő kombinát felépítésére a Szovjetunió területén. Az ezt követő magyar—szovjet kétoldalú egyezmény beruházási hitelnyújtás ellenében a hosszú lejá-

ratú megállapodásban szereplő kontingensen felül további évi 34 ezer tonna cellulózimportot biztosít számunkra.

A vastartalmú alapanyagok és ferroötvözetek termelésének közös fejlesztésére hét KGST-tagállam, beleértve hazánkat is, 1974 áprilisában általános egyezményt írt alá. Ennek alapján 1974 júliusában kétoldalú kormány szintű egyezményt kötöttünk a Szovjetunióval. Az egyezmény szerint a Szovjetunió 1979-től 12 éven keresztül évente 300 ezer tonna vastartalmú alapanyagot szállít Magyarországra. A többletimport biztosítására 1975—1978 között 26,8 millió rubel értékben 30-féle terméket — köztük gépipari termékeket — exportálunk áruhitel formájában. A ferroötvözetekről szóló államközi egyezmény lényege, hogy beruházási hozzájárulásunk alapján, illetve törlesztésként a Szovjetunió évente négyezer tonna ferromangánt és 6 ezer tonna ferroszilíciumot szállít.

A nyers- és alapanyagokban jelentkező kölcsönös igények kielégítésére irányulnak azok az együttműködési formák is, amelyek szerint a KGST-országok saját szükségletüket meghaladó mértékben fejlesztik termelésüket bizonyos nyers- és alapanyagokból és ezek exportja más típusú anyagok importjára ad lehetőséget. A nyers- és alapanyagok ilyen típusú „cseréje” egyúttal hozzásegíti az érdekelt országokat az optimális kapacitások létrehozásához is. A középtávú kétoldalú tervkoordináció növekvő hazai szükségleteink ilyen jellegű együttműködés keretében történő kielégítésének lehetőségeit is feltárta.

A KGST-országok termelésének gyors ütemű fejlődése már lehetőséget nyújt arra, hogy egy sor új típusú anyag, félkésztermék (és intermediér), továbbá késztermék (például magasan ötvözött acélok, műanyagok, műszalak, műgumik, műszaki gumiárúk, növényvédőszeres stb.) vonatkozásában a gazdasági együttműködést a termelési szakosítás és termékcseréje alapján is fejlesszük.

A petrolkémia* kiemelkedő jelentőségű a vegyipari alapanyaggyártásban, és döntő hatást gyakorol a kemizálásra. Ezt felismerve, a kormány 1973-ban jóváhagyta a Petrolkémiai Központi Fejlesztési Programot. A petrolkémia fejlesztése elsősorban az ország növekvő műanyagszükségletének kielégítéséhez szükséges. Magyarország 1970. évi 130 ezer tonnányi műanyagfelhasználásából 90 ezer tonna hazai termelésből származott. A távlati prognózisok alapján 1975-re 200—220, 1980-ra mintegy 400 és 1985-re körülbelül 600 ezer tonna hazai felhasználás tervezhető. Hasonló ütemű növekedés várható a szintetikusszál-anyagok területén is, továbbá a motorizáció fejlődésével a hazai gumigyártáshoz szükséges szintetikus kaucsukból is a többszörösére növekedhet az igény.

A teljes szükséglet hazai termelésből való fedezésére nincs mód, mert annak eszközigényei meghaladják a népgazdaság erőforrásait, de arra sincs lehetőség, hogy minden igényt a szocialista országokból származó importtal elégítsünk ki. Az eddig folytatott távlati tervegyeztetések azt a feltételt tárják továbbra is eléink, hogy a petrolkémiai termékeket kizárólag egyenértékű petrolkémiai termékekért importálhatunk a többi KGST-országból. A szükségletek tehát csak úgy elégíthetők ki, ha bizonyos termelési kapacitásokat magunk is létesítünk, és a hazai szükségleteinket meghaladó termékmennyiségeket pedig elsősorban a

* A petrolkémia lényegében a kőolaj- és földgázbázisra épülő vegyipar.

KGST Komplex Programjának megfelelő szocialista integráció keretében értékesítjük. Saját termékeinkért viszont ellenszállítás fejében olyan petrokkémiai termékeket kapunk, amelyek gyártására — részben beruházási eszközök hiánya miatt, részben a gazdaságosan kihasználható termelőkapacitást el nem érő igényeink folytán — nem rendezkedhetünk be.

Mindezért Magyarországon most és a következő tervperiódusokban a petrokkémiai ipart erőteljesen fejlesztjük. A Petrokkémiai Központi Fejlesztési Program célul tűzi ki, hogy a műanyaggyártás prognosztizált alapanyagigényét döntő mértékben hazai termeléssel és a szocialista nemzetközi integráció keretében elégítsük ki; továbbá az alapanyag-ellátáson túl megvalósítsuk a műanyagok teljes mértékű hazai feldolgozását. E programmal összhangban kötöttük meg a magyar—szovjet olefinkémiai kooperációs egyezményt, amelynek értelmében a Szovjetunió etilén és propilén ellenében különféle petrokkémiai anyagokat (polietilént, polistírolt stb.) szállít. A negyedik ötéves tervidőszakra kétoldalúan egyeztetett közös munka eredményeként a magyar—szovjet olefinkémiai egyezmény alapján 1975-ben megindult az etilén és a propilén szállítása hazánkból — az említett termékek ellenében — a Szovjetunió felé.

A petrokkémiai anyagok területén a tervezhető nemzetközi együttműködés kiszélesítésében lényeges feladatnak tekintettük a hazai termelés fejlesztését és hasznosítását. Ezért az 1975 utáni időszakra a szocialista integráció keretében már több egyezményt megkötöttünk. Így:

— a magyar—lengyel műszálipari megállapodás értelmében 1976 és 1980 között évente (3 ezer tonnáról 10 ezer tonnára) növekvő mennyiségben poliakrilnitril vágott szálát és 1979-ig 0,6 ezer tonna/év poliamid selymet szállítunk a lengyel félnek. E termékekért — azonos értékben — kezdetben évi 4 ezer tonna, majd 1980-ban 10 ezer tonna poliészter vágott szálát hozunk be textiliparunk igényeinek kielégítésére;

— a magyar—lengyel polimerkémiai megállapodás alapján a Borsodi Vegyi Kombinátban épülő új PVC-üzem termelésének megindulása után a lengyel félnek PVC-t szállítunk poliészter selyem ellenében;

— megállapodtunk a Szovjetunióval, hogy szintetikus kaucsuk alapanyagot szállítunk, és tőle szintetikus kaucsukot importálunk (ez a megállapodás azon alapszik, hogy az olefinüzemünkben keletkező mintegy 80 ezer tonna/év C₄-frakció ellenében a Szovjetunió izoprén-, poli-butadién- és butilkaucsukot szállít).

A feldolgozó iparon belül külön figyelmet érdemel a *gépipar*. Termelésének 40—45 százaléka kerül exportra és ennek mintegy 80 százaléka a KGST-piacon kerül értékesítésre. Gépiparunk szerepe a tervek koordinációjában azért is jelentős, mert a KGST-országokkal lebonyolódó külkereskedelmünknek legalább a fele a gépkereskedelem területét érinti.

A magyar gépipar az elmúlt évtizedben az MSZMP Központi Bizottsága által 1962-ben hozott — a fejlesztés irányait hosszú távra kijelölő — határozatnak megfelelően fejlődött. Már a hatvanas évek első felében gyors ütemben fejlesztettük a gazdaságunk strukturális adottságaihoz jobban idomuló iparágakat, mint például a híradás- és vákuumtechnikai ipart és a műszeripart, s több — elsősorban a termelés sorozatnagysága

miatt — gazdaságtalan termék (például gabonakombájn stb.) gyártását beszüntettük.

Az MSZMP X. kongresszusának határozata és a negyedik ötéves tervtörvény a gépipar alapvető feladataként jelölte meg a termelés szerkezetének további korszerűsítését, a szelektív fejlesztés folytatását.

Gépiparunk fejlődése, termelési szerkezetének átalakulása szempontjából meghatározó szerepe van a KGST-országokkal — mindenekelőtt a Szovjetunióval — kialakult egyre bővülő tudományos-műszaki és gazdasági kapcsolatoknak. Jelenleg is sok gépipari alágazatban folyik eredményes közös fejlesztési munka: így például a közúti járműiparban, a szerszámgépiparban, a vegyipari gépgyártásban, a híradástechnikai iparban stb. A gépipari együttműködés és ezzel összefüggésben a gépkülkereskedelem 1975 utáni fejlesztése során néhány olyan gazdasági összefüggésre is figyelemmel kell lenni, amelyek a hazai termelés fejlesztésére, importpolitikánkra is hatással vannak. Ezek közül is kiemelném a következőket:

- a szelektív iparpolitika és a termelés hatékonyságának gyorsabb ütemű javítása a gépiparban is exportorientált fejlesztést követel;

- a viszonylag kiegyensúlyozott gépkülkereskedelem lényegében a felhalmozás oldaláról korlátozza a gépexport növekedési ütemét;

- egyes korszerű gyárak, berendezések, technológiák beszerzési forrása a KGST-övezetben bizonyos mértékben korlátozott.

A gépipar nemzetközi kapcsolatainak fejlesztésére irányuló törekvések, a kétoldalú és sokoldalú konzultációk és a tervkoordináció eddigi eredményei azt mutatják, hogy külgazdasági kapcsolataink jó alapot nyújtanak a szelektív iparpolitikai feladatok végrehajtásához és a termelés hatékonyságának gyorsabb ütemű javításához.

A közúti járműipar központi fejlesztési programja a harmadik ötéves tervidőszakban a gépipar fejlesztésének alapvető területe volt. Ezt a programot az ötödik ötéves tervidőszak elején fejezzük be. Fejlesztési programunk a szocialista nemzetközi munkamegosztás lehetőségeire, a szocialista országok — elsősorban a Szovjetunió — igényeire, a Szovjetunióval és más szocialista országgal való fő- és részegység-kooperációra támaszkodik. A fejlesztési program végrehajtásával az Ikarusz gyár az európai autóbuszgyártás élvonalába került. Ma már látható, hogy az 1975 utáni időszakban a részegység- és alkatrész-szállítások kiemelkedő területe lesz továbbra is a közúti járműipar. Az exportnövekmény jelentős hányadát az alkatrész-, fő- és részegység-szállítások alkotják (hátsóhíd, Zsiguli kooperáció, Fiat 126p kooperáció stb.). A közúti járműcsoportba tartozó teljes export mintegy 45 százaléka ilyen termék.

Az 1968-ban létrejött számítástechnikai együttműködési államközi egyezmény lehetővé tette, hogy gépiparunk bekapcsolódjon a KGST-országok Egységes Számítástechnikai Rendszerébe (röviden: az ESZR-be). A magyar gépipar a hazai központi fejlesztési program keretében a kis számítógépek (R—10-es), továbbá egyes kiegészítő berendezések és távadatfeldolgozó eszközök meghatározott választékának fejlesztésére és gyártására készült fel. A számítástechnika alkalmazásának hazai programja pedig az Egységes Számítástechnikai Rendszer keretében résztvevő más szocialista országokból importálandó közép-, illetve nagy számítógépek, valamint kiegészítő berendezések felhasználásával számol.

Kialakultak a gépipari ágazatban azok a fő termékcsoportok, amelyekben anyagi és szellemi erőinket koncentrálna a technikai haladás élvonalába kerülhetünk. Ide tartoznak például: a fényforrásgyártás, a vákuumtechnikai gépgyártás, a nehéz híradástechnikai berendezések (telefonközpontok, átviteltechnika) gyártása, orvosi műszergyártás, az automatikai, telemechanikai berendezések gyártásának fejlesztése (a gáz- és kőolajvezetékekhez), szerszám- és szerszámgyártás, a kábelgyártás, a vegyipari, energetikai és atomerőművi gépek gyártása. A tervkoordináció eddigi eredményei is azt mutatják, hogy ezekben a gépipari alágazatokban, termékcsoportokban nagy lehetőségeink vannak az előgyártmányok, alkatrészek és részegységek korszerűen szakosított gyártóbázisainak a szocialista integráció kereteiben történő fejlesztésére, tartós nemzetközi kooperációk kialakítására.

A termékszerkezet módosítását, távlatilag is tartós profilok kialakítását különféle gyártásszakosítási, kooperációs és kereskedelmi egyezményekkel törekszünk megalapozni. Erre a Szovjetunióval és a többi KGST-tagállammal a két- és sokoldalú tervkoordinációban feltárt lehetőségek alapján megvan minden lehetőségünk.

A KGST-országokkal folytatott kétoldalú és sokoldalú gazdaságpolitikai konzultációk fontos információkat adtak az 1976—1980. évekre vonatkozó gazdasági tervezőmunkához. A központi tervező szervek, az ágazati minisztériumok a gazdaságpolitikai konzultáció keretében kölcsönösen tájékoztatták egymást a népgazdaság, illetve egy-egy ágazat fejlesztési irányairól és üteméről. Feltárták azokat a területeket, ahol kölcsönös érdekek alapján lehetőség van a gazdasági együttműködés fejlesztésére. E tervezési együttműködés során különösen nagy figyelmet fordítottak a fűtőanyag-, az energetikai és nyersanyagtermelő ágazatok fejlesztésére.

A kétoldalú és sokoldalú tervkonzultáció, a KGST-országok részéről nyújtott tájékoztatások és a már kidolgozott egyezmények növekvő biztonságot adnak az V. ötéves terv elkészítéséhez. Elősegítik a hazai gazdaságpolitikai döntések meghozatalát, lehetőséget adnak arra, hogy egyes területeken fejlesztési elképzeléseink kivitelezését meggyorsítsuk, hatékonyabbá tegyük, vagy ha szükséges, bizonyos elgondolásokat módosítsunk.

Az MSZMP XI. kongresszusának határozata szerint az V. ötéves terv idején, 1976—1980 között a nemzeti jövedelemnek mintegy 30 százalékos, az ipari termelésnek 30—35 százalékos, a mezőgazdasági termelésnek 16—18 százalékos növekedését kell előirányozni. A gazdaságpolitikai célok megvalósításának alapvető feltétele — a társadalmi termelés hatékonyságának eddiginél erőteljesebb növelése mellett — a szocialista nemzetközi gazdasági összefogásban rejlő lehetőségek mind teljesebb kiaknázása. Az 1975 utáni együttműködés fejlesztésére vonatkozó konzultációk és tervkoordináció alapján megállapítható, hogy a tagállamok szocialista gazdasági integrációjának fejlesztését célzó Komplex Program végrehajtásában jelentős helyet foglal el az 1976—1980. évekre szóló kétoldalú és sokoldalú tervkoordináció, amely a tagállamok, így Magyarország gazdaságának is dinamikus és biztonságos fejlődést fog biztosítani.

VÁGI FERENC:

Milyen hatást tulajdoníthatunk a termelőszövetkezetek adóztatásának?

Két éve annak, hogy Huszár József „Érdekeltség és adórendszer a termelőszövetkezetekben” című cikke a Közgazdasági Szemlében megjelent.¹ Szerdahelyi Péter és Udovecz Gábor hozzászólásukban² a cikknek több sarkalatos tételét, fejlesztési javaslatát vitatják, illetőleg helytelennek ítélve el is utasítják őket. E hozzászólással a vita látszólag elcsendesedett, a tanácskozásokon, megbeszéléseken azonban ismételten felparázslík. Elméletileg és gyakorlatilag egyaránt nagy jelentőségű kérdések — többek közt az adóztatásnak a vállalati érdekelttség jellegét, valamint a termelési struktúrát módosító szerepe, a nettó jövedelem adóztatása — ütköznek meg a nézetkülönbségekben. Ez az, ami a vitához való visszatérésre készítet.

Sújtotta-e az adózás az élőmunka-igényes termékeket?

Huszár József megállapítja, hogy az 1968—1971-es években a búza, a tavaszi árpa, a borsó, a lucerna és a kukorica termelésének jelentős növekedésével szemben az elevenmunka-igényes burgonya, zöldségfélék és dohány termelése csökkent, majd arra a fontos következtetésre jut, hogy „előtérbe került a *magasabb nettó jövedelmet nyújtó termékek termelése*, és a szövetkezetek érdekeltségének orientációs centruma is módosulóban van”.³ Azután kimutatja a föld- és jövedelemadót az egyes termékek egységnyi területére s az elevenmunka-igényes termékekre általában nagyobb összeget kap, mint a többi termékekre. Ezt kellő alapnak tekinti a következők állítására. „A termelőszövetkezetek rugalmas reagálása abban áll, hogy lehetőleg azokat a termelési ágakat fejlesztik más ágazatok rovására, amelyeknek a földhasználatlalt kapcsolatos adóterhei relatíve a legkisebbek.”⁴ Mindezt még markánsabban megfogalmazza Hornok Bélával közösen írt „Az adózás szerepe” című cikkben. Ebben olvashatjuk: „A gazdasági ösztönzőkre a tsz-ek rugalmasan reagáltak: általában azokban a termelési ágakban fejlesztették a termelést, ahol relatíve a legkevesebb adó terhelte őket.”⁵ Ez meghökkentően me-

¹ Közgazdasági Szemle, 1973. 5. sz.

² Hozzászólás Huszár József: „Érdekeltség és adórendszer a termelőszövetkezetekben” című cikkéhez. Közgazdasági Szemle, 1973. 12. sz.

³ Huszár József: I. m. 526. l.

⁴ Uo. 527. l.

⁵ Figyeiő, 1973. március 14. 10. l.

rész végkövetkeztetés, érvényessége pusztán tapasztalati alapon is kétséges.

Huszár és Hornok álláspontjukat az adózásnak az erőforrás értékelésében játszott szerepe alapján látják igazolhatónak. Sarkpontul szolgáló tételük így hangzik: „Az elvonás oldaláról vizsgálva a mezőgazdasági termelés növelésére felhasznált erőforrásokat (ráfordításokat), kiderül, hogy az anyagi jellegű ráfordítások mélyen az érték alatt, az élőmunka-ráfordítások viszont az érték felett vannak. (Természetesen ez a mezőgazdasági árszínvonalhoz viszonyított erőforrás-értékelést jelenti.) Ugyanakkor az árak oldaláról az értékelés ellentétes irányú, mert a munkaigényes termelés eredménye (jövedelmezősége) az érték alatt van.”⁶ Álláspontjuk alátámasztására kiemelik, hogy: „Amíg a 100 Ft pótlólagos eszközbefektetéshez az elmúlt években 1,25—0,80 Ft degresszív eszközteher kapcsolódott, addig 100 Ft pótlólagos berráfordításra 10—18 Ft progresszív adóteher jutott”.⁷

Szerdahelyi Péter és Udovecz Gábor az erőforrás-értékelést a szövetkezeti tulajdonra hivatkozva az adózás fejlesztése szempontjából értékeli problematikusnak. Véleményük szerint „... a normatív alapon számított hozadékokra épülő adórendszer a különböző gazdaságcsoportok számára nem jelentene azonos követelményrendszert, s 'beavatkozást', torzítást jelentene a termelési tényezők adott feltételek szerinti optimális kombinációjának megválasztásában. A hozadék-elv következetes érvényesítése akkor lenne reális, ha a termelési tényezők mennyiségét és egymáshoz való arányát tetszés szerint, illetve az adórendszer által képviselt igényeknek megfelelően tudnák alakítani.”⁸

Reagálásuk érzékelteti, hogy a termelőszövetkezetekben bizonyos sajátos adottságok — kötött munkaerőlétszám és földterület — által korlátozva érvényesülhet az erőforrások értékelése s az ehhez való alkalmazkodás. A termelési tényezők egymással való felcserélésében, helyettesítésében nemcsak a lehetséges műszaki-technikai megoldások szabnak reális határokat, hanem a mindenkori munkaerőhelyzet, a föld mennyisége, valamint minőségi összetétele is. Az előbbi csak a termelőszövetkezetekre, az utóbbi pedig a mezőgazdasági vállalatokra igaz csak általában. Ennek felismerése és várható következményeinek figyelembevétele az irányítási rend alakítása szempontjából hallatlanul fontos. Arra azonban nem lehet ok, hogy 1. a múltra vonatkozóan ne elemezzük az adóknak a termelési tényezők gazdasági értékelésére gyakorolt hatását, s hogy 2. a jövőre nézve eleve kizárjuk annak lehetőségét, hogy az adóztatásnál a termelési tényezők felhasználásában normatív követelményekkel számoljanak. Végül is az adó — bárminő formában kerül is előírásra — átterelődik a termékekre, s rendszerint valamilyen módon hozzákapcsolódik az azok termelésében felhasznált termelőerők elemeihez. Miért ne lehetne az adóztatás kisebb-nagyobb befolyással a termelőszövetkezetekben folytatott gazdálkodásra, az egyes termékek termelésében felhasznált termelési tényezők arányára, valamint a termelési szerkezet módosítására, ha egyszer az adókat a termelés költségeinek tekintjük. Más kérdés az, hogy a termelőszövetkezeti vezetőkben mennyire tuda-

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Közgazdasági Szemle, 1973. 12. sz. 1466. l.

tosodik, hogy a termékekre egyáltalán nem orientált adókat gazdasági kalkulációikban elvihatik a termékek termelésében felhasznált termelőerőig.

Az bizonyosra vehető, hogy a termelészövetkezetek ezt nem valósítják meg, s alighanem nem is tartják szükségesnek. Hozzátehetjük, hogy ebből nem is érdemes nagyobb problémát csinálni, mert az adózás csak bizonyos módosításokat visz a felhasznált termelési tényezők árakon keresztül történő értékelésébe anélkül, hogy értékelésükben alapvető változást, eltolódást okozhatna.

Nem az a probléma tehát, hogy a szerzők az adózáson keresztüli „erőforrás-értékelés” gondolatmenetével élnek álláspontjuk alátámasztására. Ez agrárközgazdasági irodalmunkban az adózás hatásának új szemléletű, elvi alapállásában helyes közelítése, alkalmazásáért elismeréssel adózhatunk. A probléma azzal kezdődik, hogy önmaguk előtt sem tisztázzák a felvetett kérdésüket. *Nem azt tárgyalják, hogy a termelési tényezők árához viszonyítva az adózás mennyiben módosítja az erőforrás-értékelést, hanem azt, hogy az elvonás hogyan értékeli a termelési tényezőket.* Ezzel azonban az adózás orientációs szerepét indokolatlanul jelentős ösztönzési tényezővé léptetik elő. A probléma folytatódik azután azzal, hogy az adóknak a termelési tényezőkhöz, a termékcsoportokhoz való viszonyuknak értelmezésében elemi hibát vétének. Szerintem a kérdésfelvetés ellentmondásosságával oda vezet, hogy a következtetések jelentős része a valóságos összefüggéseket fordítva tükrözi. Nézzük ezeket részletesebben:

A vállalati gazdálkodásban az a döntő kérdés, hogy a termelési tényezők egymáshoz viszonyítva hogyan értékelődnek. Azt is mondhatjuk, miként aránylanak egymáshoz áraik. A szerzőkkel ellentétben úgy vélem, az adózás hatásának keresésében az a fontos, hogy mennyiben változtat az adó a termelési tényezőknek saját áraiban kifejeződő értékelésén, s nem az, hogy a mezőgazdasági termékek áraival szemben miként módosítja azt.

A szerzők a földadót mint általános eszközterhet fogják fel — s a földnek értékelése nem lévén, ezt az adót egészében „ráviszik” az álló- és forgóeszközök értékére. Eljárásuk nem indokolt, hiszen egyértelmű, hogy a földadó miatt egy fillérrel sem változik meg a termelőeszközök ára. A mi körülményeink közt, a föld s a termelt termelési eszközök vásárlásának alternálására nincs lehetőség, és arra sem, hogy eleven munkával pótolják a földhiányt. A földadónak aligha lehet valamennyire is jelentős szerepe a termelési tényezők felhasználási arányainak átalakításában. Ha arra gondolunk, hogy a földnek minőségi eltérései mennyiségre való átváltásként is felfoghatók, akkor a kataszteri tiszta jövedelem vállalati átlagos aranykorona értékei után fizetett adó az igénybe vett földterület arányában terheli a termékeket. Ebből pedig az következik, hogy ez az adó — mint később konkrétan is látjuk — az egységnyi területről viszonylag magas termelési értéket és jövedelmet nyújtó elevenmunka-igényes termékekre nézve bizonyos előnyt jelent a többi termékhez viszonyítva a relatív jövedelmezőségben. Még akkor is igaz ez, ha valamely elevenmunka-igényes termék termelése történetesen veszteséges.

A jövedelemadót a termelészövetkezetek ugyancsak egy átlagérték,

ez egy munkanapra jutó részesedés alapján fizetik ki. Aszerint, hogy ez utóbbi melyik adófizetési sávba esik — s ez így van a már említett földadónál is —, más az adózás százalékos kulcsa. Mindkét adónem vonatkozásában az utóbbi 10 évben a progresszivitást fejlesztették ki a realizált jövedelem differenciálódásának korlátozására. Ez azonban teljesen közömbös az eleven munka költségeinek a jövedelemadóval történő megnövelésére. Bármelyik termékről legyen is szó, a jövedelemadó a részesedés összegét azonos arányban növeli meg. Mi következik ebből? *Egyrészt* az, hogy a termékekre jutó elevenmunka-költségek arányai a jövedelemadó következtében semmit sem változnak. *Másrészt* pedig az, hogy a jövedelemadó megnöveli az eleven munka árát, s ezáltal megnöveli a termelési eszközök árához viszonyított arányát is. A jövedelemadó valóban drágítja tehát az eleven munka árát a termelészövevényekéhez viszonyítva — s erre még visszatérünk —, de ez mindegyik termék vonatkozásában azonos arányban következik be. Nincs és nem is adódhat a jövedelemadó miatt különbség aszerint, hogy elevenmunka-igényes avagy nem elevenmunka-igényes termékekről van-e szó.

Az adózás tehát a termékeknek sem a jövedelemarányait, sem a viszonylagos jövedelmezőségét nem változtatta meg az elevenmunka-igényes termékek rovására. Szerdahelyi Péter és Udovecz Gábor joggal vetik tehát Huszár József szemére, hogy az összes elvonás az elevenmunka-igényes termékek bruttó jövedelmét relatíve kisebb arányban terheli meg, mint a többiekét. Még markánsabban fejeződik ez ki akkor, ha az adókat nem a bruttó jövedelemre, hanem az eleven munka költségeire vetítjük. Ugyancsak Huszár József adatai alapján az elevenmunka-igényes termékek adóterhelése általában 15—20, míg a többi termékeké 26—50 százalék közé esik. A különbség adódik abból, hogy 1. az elevenmunka-igényes termékek termelésében kisebb átlagos napi részesedéssel gazdálkodnak, továbbá 2., hogy a földadó az elevenmunka-igényes termékek esetében kedvezményes, alacsonyabb mértékű. A mai adórendszer tehát nem hozta hátrányba az elevenmunka-igényes termékeket a többi termékhez viszonyítva, hanem némileg még előnyben is részesítette.

Tévedés tehát az elevenmunka-igényes termékek termelésének 1968—1971. évi visszaesését, stagnálását az adóztatásnak tulajdonítani. Hiábavaló lenne megfogadni a szerzők javaslatát, hogy: „... a mezőgazdasági szövetkezetek szabályozó rendszerének az ötéves tervidőszakra érvényes koncepciójánál olyan ár-, adó- és támogatási módosításokat volna célszerű végrehajtani, amelyek viszonylagosan csökkentik a jövedelemre jutó terheket, de növelik az eszközbefektetések terheit. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy jobban ösztönöznék a munkaigényes termékek termelésére és a pótlólagos eszközbefektetésekhez a jelenleginél nagyobb hatékonysági követelmények kapcsolódnának.”⁹

A vállalati érdekeltség jellege vagy a hatása változott?

Mínt hogy az adórendszer a termelési struktúrát alig vagy egyáltalán nem érintette, nem módosíthatta a termelészövetkezetek vállalati

⁹ Figyelő, 1973. március 14.

érdekeltségének a jellegét sem. Nem indíthatta meg — s még kevésbé vihette végig — az egy főre jutó bruttójövedelem-érdekeltségnek az egy főre jutó nettójövedelem-érdekeltség irányában való áttérődését.

Nem is lehet ez másként. Az adórendszer ugyanis más szabályokhoz hasonlóan mozgásformát teremt az érdekelttség számára, s a szabályozórendszerbe épülve a vállalati érdekelttség érvényesítésének a többi szabályozó által teremtett lehetőségét korlátozza. Ez igaz lehet — vetheti bárki ellene —, de a tény, hogy az egységnyi területen kedvező nettó jövedelmet biztosító termékek termelése nőtt a viszonylag magas bruttó jövedelmet adó termékek rovására, önmagában is bizonyíthatja az érdekelttség átalakulását. Akadnak is olyan közgazdászok, akik éppen erre hivatkozva érvelnek a nettójövedelem-érdekeltség, illetőleg az érdekelttség nettójövedelem-érdekeltséggé átalakulása mellett.

Ennek az érvnek azonban csak két esetben lenne bizonyító ereje. Egyrészt akkor, ha az egy főre és az egységnyi területre jutó bruttó jövedelemben való érdekelttség tartalmilag azonos lenne. Az azonosítást hallgatólágoosan vagy kimondottan sokan meg is teszik, noha nem helyes. Tartalmi azonosulásuk ugyanis csak kivételes körülmények közt képzelhető el. Egyrészt akkor, ha a termelőszövetkezetekben csak mezőgazdasági termelés folyhat, és sem a földterület, sem a taglétszám nem változhat. (Ez azonban sohasem érvényesült.) Másrészt akkor, ha igazolható, hogy az eleve munkára-igényes termékek visszaszorításának idején ehhez viszonyítva jobb lehetőség nem adódott a termelőerőknek az egy főre jutó bruttó jövedelem növelését szolgáló átcsoportosítására. A valóságban adódott. Éppen erre hivatkozva utasítja el helyeselhetően Szerdahelyi Péter és Udovecz Gábor a termelőszövetkezeti vállalati érdekelttség nettó jellegűvé való átalakulását.

Előbbieken kívül természetesen bizonyítani kellene — amit különben is lehet —, hogy a termelőszövetkezetekben, adott taglétszám esetében továbbra is változatlanul a bruttó jövedelem részesedésre és nettó jövedelemre való optimális megoszlását azon a ponton lehet elérni, ahol az egy főre jutó bruttó jövedelem összege maximális. Az egy főre jutó bruttó jövedelem a meghatározója mind az egyiknek, mind a másiknak. Időben az egy tagra jutó részesedés mozgása kisebb, mint az egész bruttó jövedelemé.

A részesedés a terméssingadozásokkal kevésbé rugalmasan változik, mint az utóbbi. A termelés növekedésére és csökkenésére ez egyaránt érvényes, ami egyébként helyeselhető is. Aligha várható az el, hogy a termelőszövetkezeti parasztság életszínvonala a természeti tényezők esetlegességeinek hatását teljességgel tükrözze. *Ezzel a megszorítással az egy főre jutó bruttó jövedelem hordozója a vállalati jövedelmezőségnek.* Mindenkorai színvonala, valamint annak növekedése, illetőleg csökkenése — időben és a termelőszövetkezetek egymás közötti viszonylatában is — behatárolja a nettó jövedelem abszolút és a termelési tényezőkhöz viszonyított nagyságát.

Az egy főre jutó bruttó jövedelemben való érdekelttség a termelőszövetkezeteken belül a termelők tagsági viszonya alapján történő egyesítéséből következik. Ez az érdekelttség elválaszthatatlan a termelőszövetkezetektől. A termelőszövetkezetekkel együtt jött létre, létezésükkel

együtt él, s csak egy új gazdasági formációvá való átalakulásukkal szűnhet meg. Az egy főre jutó bruttó jövedelemben való érdekeltség ezért jellegében nem alakulhat át, a szabályozók érvényesítésének keretei módosíthatók, de maga nem változtatható meg. A hozzá való igazodás folyamán például a termelés szerkezetének átalakulásában, az alapok és a munkaerő hatékonyságában azonban időről időre változás mehet végbe. Részben az alkalmazott termelési tényezők arányai eltolódnak, részben az érdekeltség érvényesítésének gazdasági szabályozók által meghatározott útjait változtatják más egyéb (vagy módosított) célok szolgálatába állítva őket. Érthető tehát, hogy ugyanazon érdekeltség mellett két időszakban az eltérő feltételek hatására a termelészövetkezetekben másként gazdálkodhattak. 1961 után a termelészövetkezetek bőviben voltak a szabad munkaerőnek. Ennek hasznosítására — ami akkor csak a mezőgazdasági termelésben volt lehetséges — az elevenmunka-igényes termékek termelését szeslítették. 1968 után pedig, amikor helyenként már kevés volt a munkaerő, s a mezőgazdaságon kívül első kiegészítő tevékenységeket is vállalhattak, az elevenmunka-igényes termékek termelése visszaszorult. A termelészövetkezetek vállalati érdekeltségét az irányítási rendszerben el kell ismerni, mert csak ezáltal lehet a termelészövetkezetek gazdálkodását a társadalmi szükségletek kielégítését célzó feladatok megoldásába bekapcsolni. A termelészövetkezetek érdekeltségét (kiváltképp pedig 1968 után) el is ismerték. Az érvényesítésének feltételeiben bekövetkezett változásokkal azonban távolról sem számoltak kielégítően. Ezzel együtt a termelészövetkezetek gazdasági fejlődésében az egy főre jutó bruttó jövedelem-érdekeltség hatása ki is mutatható.

A termelőeszköz vagy az eleven munka a drága?

Arra már utaltam, hogy azzal az állásfoglalással egyetérttek, amely szerint a termelőeszközökhöz viszonyítva az adózás megnövelte az eleven munka árát. Sőt ezt még alátámasztottam azzal, hogy: a földadót nem illik az álló- és forgóeszközökre terhelni. Ennek ellenére azzal, hogy ez helytelen adópolitika lett volna, már nem érthetek egyet. Említett szerzőink ugyanis nem vetették fel a kérdést, hogy az adózás beszámításával végül is mi a drágább, az eleven munka vagy a termelőeszköz. Hallgatolagos állásfoglalásuk szerint az eleven munka.

Ez különösen érzékelhetően fejeződik ki a következő mondatokban: „Érthetőek tehát azok az üzemi törekvések, amelyek (ha már a földadórendszer merevségén nem tudnak változtatni) a kevésbé élőmunka-igényes termelési ágak fejlesztésére és a munkaerőt megtakarító anyagi ráfordítások gyorsütemű növekedésére törekednek. A mai támogatási rendszer honorálja ezt a törekvést, mert a folyamatos termeléshez, illetve a fejlesztéshez a tevékenység bővülésével arányosan biztosítja a támogatást”¹⁰

De ebben az esetben is, miként az adózás strukturális hatásával kapcsolatos állásfoglalásban, fordítva tükröződik a valóság. A mezőgazdaságban is, ahogy az iparban, minden vállalatvezető, még a legfejlettebb

¹⁰ Figyelő, 1973. március 14.

termelőszövetkezetek vezetői is nap mint nap beleütköztek a termelőeszköznek az eleven munkához viszonyított magas árából fakadó következményekbe. Közelebről abba, hogy fejlesztéseik igen széles körben — az elmúlt 10 évben majdnem hogy általánosan — az önköltség növekedésébe torkollnak. *Miből következik ez, ha nem abból, hogy a termelőeszközök ára az eleven munkához viszonyítva magas?* Ma már nincs vagy alig akad olyan beruházás — kiváltképp a gépesítés —, amely ne járna a munkaerő felszabadításával is. *A megtakarított elevenmunkaköltség azonban eltörpül az újonnan bevezetett termelőeszközök alkalmazásának költségeihez képest.* Ez minden olyan esetben bekövetkezik, amikor nem sikerül egyidejűleg a termelés tárgyát alkotó élőlények biológiai teljesítőképességének igen nagy mérvű — minimálisan legalább a lekötött eszközérték növekedési arányával azonos — növelése.

Ha a szerzők állásfoglalása helyes lenne, vagyis, ha az eleven munka lenne a drágább, azzal, hogy ez fokozottabban érvényesül az elevenmunka-igényes termékekre, akkor az egész mezőgazdaságban a legelőnyösebb befektetési területnek az elevenmunka-igényes termékek termelésének kellene lennie. Ha ezeket mégsem fejlesztették, sőt termelésükből elég jelentős mértékben más ágazatokba csoportosították át eszközeiket, ez indirekten azt is bizonyítja, hogy a szerzőknek az a kiinduló tétele, amely szerint az adózás nyomán az eleven munka drágább, mint a holt munka, nem fogadható el.

De ezt erősítik meg a külföldi arányvizsgálatokból lesűrhető tapasztalatok is. Hosszú időszakot vizsgálva ismételtlen kimutatták, hogy az európai vezető tőkésországokban a mezőgazdasági termékek ára a mezőgazdaságban alkalmazott ipari termékekhez viszonyítva kedvezőbb, mint nálunk. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy a termelőszövetkezeti tagok, illetőleg a mezőgazdasági dolgozók személyi jövedelme ma még alacsonyabb, mint az említett országokban, akkor ebből is be kell látnunk, hogy nálunk a termelőeszközök árának kell a munkaerőhöz viszonyítva drágábbnak lennie. Nos célszerű lenne-e ezek után úgy módosítani az adózást, hogy tovább növekedjék a feszültség a termelőeszközök és a munkaerő ára között?

A részesedés szabályozása és a nettó jövedelem adóztatására való áttérés lehetősége

Említett szerzők cikkeikben jelentős teret szentelnek az adórendszer fejlesztésének, s ennek a kérdésnek nem egy vonatkozásában szintén vita alakult ki. Ezek sorra vétele helyett azoknak a termelőszövetkezeti gazdálkodásban az utolsó 7-8 évben kialakult adottságoknak az összegezésére törekszem, amelyekre az adózás fejlesztésében is különös figyelmet kell fordítani. Ezek közt első *az önálló vállalati gazdálkodásnak* az egész szövetkezeti szektort átfogó *megszilárdulása*, az önerőből való gazdálkodásnak a felhalmozásra való kiterjeszkedése. Ebben a helyzetben alapvető gazdálkodási követelménnyé lép elő a lehetőleg legkiegyensúlyozottabb vállalati jövedelem biztosítása. Ebben az adórendszernek nem szabad korlátokat, illetőleg nehézségeket támasztania. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy az önerőből való fejlesztés szükségképp erős differenciálódással jár, amelynek korlátozása ugyancsak elengedhetetlen.

Új vonásnak kell tekintenünk a termelőszövetkezetek gazdálkodásában, hogy 1967 után létrejött és meggyökeresedett a bruttó jövedelem elosztásának a jövedelemnövekmény-adóval szabályozott rendszere. Ez majdnem ugyanaz, mint az állami vállalatok átlagbér-szabályozása. A különbség nem annyira a módszerben, mint inkább a termelőszövetkezetek és az állami vállalatok belső viszonyaiban, vagyis az alapzatban — amelyre a módszer ráépül — van.

A szövetkezeti tagok (és családtagok) foglalkoztatása az egyes termelőszövetkezetekben korántsem azonos mértékű. Az állami vállalatoknál e tekintetben nincs érdemleges különbség. A termelőszövetkezetekben ezért az „átlagosított” dolgozóra jutó részesedést szabályozzák. Ezenkívül a termelőszövetkezetekben a részesedés annyira különbözik, hogy differenciáltságának megfelelően, eltérő bázisszintekhez viszonyítva kell elismerni növelésének lehetőségét.

Ugyanakkor a termelőszövetkezetekben az átlagos részesedés további differenciálódását lehetőleg meg kell előzni, miközben az egész szövetkezeti szektor átlagos részesedésének a társadalmilag mindenkor helyesnek ítélt, a távlati tervekben konkretizált munkás—paraszt-jövedelemarányoknak megfelelően kell növekednie. Ebből következik, hogy a termelőszövetkezetekben nem lehet a különböző részesedési szintekhez azonos arányú növekedési lehetőséget elismerni, hanem a munkás—paraszt-jövedelemarányból kiinduló, a szövetkezeti szektorra érvényesíthető átlagos növekedési arány jól megfontolt, differenciált helyzetű ütemekre való bontására van szükség. Itt a termelőszövetkezeti adottságokhoz többé-kevésbé idomuló, a bruttó jövedelem elosztásának a részesedés megragadásán keresztül megvalósított állami szabályozásáról van szó.

A szabályozásnak adó jelleget az kölcsönöz, hogy a részesedés államilag elismert növekedési lehetőségének túllépése büntető természetű adófizetési szankciót vált ki. Ennek befizetésével, ahogy mondani szokták, a termelőszövetkezetek „megválthatják” a részesedés nagyobb növelésének lehetőségét. Látni kell azonban, hogy az átlagrészesedés szabályozási rendszere a differenciálódáshoz alapjában alkalmazkodik, s vele szemben csak annyiban aktív, amennyiben az adómentesen növelhető jövedelemhányadot differenciáltan, a magasabb színvonalon gazdálkodó termelőszövetkezetek számára kisebb százalékban adja meg. Ez pedig — gyakorlati tapasztalatokból is ismerjük — arra lehet alkalmas, hogy az egy főre jutó részesedés további differenciálódásának úgy ahogy elejét vegye.

Ma már a differenciálódással ellentétben az átlagrészesedés különbségeit csökkenteni is kellene. Magát a rendszert tehát fokozatosan alkalmassá kellene tenni e cél megvalósítására. Ez azonban a részesedés növelési lehetőségének s a túllépés szankcionálásának a differenciálásával nem oldható meg. A rendszerbe egyidejű részesedési támogatást is kell beépíteni, a szektor átlagos részesedésének a szintjéig és a részesedés növeléséhez hasonló differenciáltsággal. Ennek forrását elsősorban a jövedelemnövekmény-adóra, részben pedig az egyéb adókkal központosított jövedelemre kell alapozni. A termelőszövetkezetek átlagrészesedésének a kiegyenlítődség útjára való terelése tehát a jó és a legjobb ter-

melőszövetkezetek jövedelmére alapozódna, úgy azonban, hogy a jövedelemelvonás a tagok személyes jövedelmének és a felhalmozási alap növelésének lehetőségét nem akadályozná meg. Ezzel a termelőszövetkezetek társadalmasodása s a bennük rejlő osztályadalmi vonások is erősödnének.

Látni kell azonban az átlagrészesedés szabályozásának egy jelentős korlátját is. E szabályozás nem fogja át a termelőszövetkezeti tagok teljes személyi jövedelmét, nem terjed ki a háztáji gazdaságból származó ma is jelentős jövedelemre. A részesedés szabályozásában erre kétségtelesenül csak kevésbé lehet tekintettel lenni, mivel a háztáji jövedelmek is erősen differenciáltak.

A termelőszövetkezetek lényegesen előrehaladtak a korszerű nagyüzemi fejlődés útján. E folyamatnak a munkaerő technikai eszközökkel való felváltása, a munka technikai felszereltségének növekedése állandó tényezője, miközben az ipari eredetű termelési eszközök a munkabérekhez viszonyítva drágák. Erre az adórendszernek is tekintettel kell lennie. Olyan változtatások célszerűek, amelyek, ha ugyan jelentősebben nem támogathatják, de legalább ne gátolják a műszaki-technikai fejlődést. *Jelenleg tehát az adórendszerben a termelési eszközökhöz kötött formákat lehetőleg el kell kerülni!*

Ezek után milyen következtetéseket vonhatunk le adórendszerünk fejlesztésére? A földadó — amely egységnyi területre a termelőszövetkezeti földek vállalati átlagos aranykorona-értéke szerint fix összeget jelent — nem alkalmas a jövedelemkiegyenlítés követelményének teljesítésére. *A kataszteri tiszta jövedelem aranykorona-értékeihez való igazodás pedig kezdettől fogva anakronisztikus*, s a termelőszövetkezetek jelentős részére nézve mély ellentmondásokat jelent. Az aranykorona-átlagértékek különbségeiben nem fejeződnek ki — s nem is fejeződhetnek ki — a tényleges jövedelemhelyzetben meglévő eltérések, s ez a fejlődés során csak erősödik. *A mai körülmények közt legjobb lenne tehát a földadóztatást mielőbb feladni.* Erre — mivel a termelőszövetkezetek nyilvántartási és elszámoltatási rendszere megszilárdult — a lehetőségek adottak.

A jövedelemadó szerepét illetően lényeges változás következett be azután, hogy az átlagrészesedés szabályozása kialakult. Ezáltal a részesedés alakítására — s rajta keresztül a bruttó jövedelem felhasználására — gyakorolt hatása jelentőségét veszítette s e funkciójában feleslegessé vált. Most adósávonként az egyes termelőszövetkezeti csoportokban (s így az egész szövetkezeti szektorban) az egy munkanapra jutó részesedés mozgását viszi át a nettó jövedelem adóztatásába. Minthogy a munkanapra jutó részesedés kevésbé változókéony, mint a bruttó jövedelem, s a részesedéscsökkenést, ha egy mód van rá, elkerülik, ezért a hozzákötött adó felfokozza a nettó jövedelem változását, s kiegyenlítően hat a fizetendő adóra. Tehát kettős vonatkozásban is úgy hat, hogy megbontsa a nettó jövedelem kiegyensúlyozottságát. Ez esetenként igen kedvező, máskor viszont feszült helyzetet teremt a termelőszövetkezetek jövedelemhelyzetében. Nem hiszem tehát, hogy elégséges érv lenne Szerdahelyi és Udovecz részéről a jövedelemadó védelmében, hogy a nettó jövedelem adóztatására való áttérés „...nagy bizonytalanságot jelentene a költségvetési kapcsolatokban, s nem segítené a személyi jövedelmekben

meglevő különbségek csökkentését.¹¹ *Egyoldalúság volna csak a költségvetés bevételeire tekintettel lenni és a vállalati jövedelemhelyzetre nem.* Ez azért is igaz, mert ha a termelőszövetkezeteket adóval túlterhelik, akkor a költségvetés terhére amúgy is be kell avatkozni. Ennél pedig bizonyosan jobb, ha az előbbieket a kiegyensúlyozottabb jövedelemalakulással eleve elkerüljük. Az persze igaz, hogy a jövedelemadó a földadóval egyetemben visszafogta a termelőszövetkezetek jövedelmének, elsősorban a személyi jövedelmeknek a differenciálódását. Nem eléggé átgondolt, s egyben vitatható is Huszár József ítélete: „Jóllehet az adórendszer fejlesztésekor erőteljes volt az a törekvés, hogy a folyamatos módosítások a polarizálódás ellen hassanak, és legalább a személyi jövedelmekben elkerüljük a szélsőségeket, az adórendszer módosítása nem gyakorolt erőteljes hatást ilyen irányban.”¹² Ez nem az adórendszer hibája, hanem az abba épített kulcsok differenciáltságának a hiányossága. Azt elvárni, hogy az adórendszer magával hozza a kiegyenlítődés irányába való áttérődést, s végül is megszüntesse a differenciáltságot, illúzió lenne. Viszont azt a bírálatot, hogy a rendszer a nettó jövedelem kiegyensúlyozottságára és differenciáltságára nézve kedvezőtlenül hatott, el kell fogadni, s már csak azért is olyan adóformát kell keresni, amely a nettó jövedelem alakulására kedvezőbben hatna.

Ilyen igényeknek nem tehet eleget a jövedelemadónak az a módosítása, amely az adóalapot kiterjeszti az egész bruttó jövedelemre és az amortizációra, vagyis az ún. hozzáadott értékre, amelyet azután lineárisan adóztatnának. Még pedig azért nem, mert az amortizáció bekapcsolása az adó növekedését a jövedeleméhez viszonyítva felgyorsítaná, s ha a termelés változatlan maradna vagy esetleg csökkenne, akkor a nettó jövedelmet még aránytalanabb adó terhelné, mint eddig. Ez azért sem lenne megfelelő, mert a termelőszövetkezetek jövedelmének jelenlegi differenciáltsága mellett a lineáris adóztatás a különbségeket még tovább erősítené.

Nem biztosítaná a nettó jövedelmek kellő stabilitását az ún. vagyonaadó sem, amely az álló- és forgóeszközöket vonná — a föld kataszteri tiszta jövedelmi aranykorona-értékeinek figyelembevételével — progresszív kulcsok szerint adózás alá. Minthogy az eszközök értékének növekedése hosszú időn át nagyobb volt, mint a termelésé — s ez várhatóan továbbra is fennáll —, a vagyonaadóztatásával a nettó jövedelem terhelése állandóan fokozódna, s a termelés esetlegességeire szélsőségesen reagálna. *Ha pedig egy adórendszerben szerepel az itt említett két adóforma* (ahogy ez Huszár József javaslatában megjelenik), *akkor a termelőszövetkezeteknek ugyancsak jelentős része akár a kapuit is becsukhatná, ismételt külön állami segítség nélkül.* A Huszár József által javasolt adórendszer tehát épp azokat a problémákat élezné, fokozná tovább, amelyeket éles kritikával illet a mai adórendszer vonatkozásában, felvetve a nettó jövedelem adóztatására való áttérés gondolatát is.

Mivel az adó — kivetési alapjától függetlenül — végső soron a nettó jövedelmet terheli, az összhang megteremtését köztük valóban a nettó jövedelem adóztatására való áttérés adhatja meg. Huszár József Hor-nok Bélával ellentétben javaslataiban nem konzekvens az általa adott

¹¹ Közgazdasági Szemle, 1973. 12. sz. 1463. 1.

¹² Közgazdasági Szemle, 1973. 5. sz. 529. 1.

bírálathoz. Úgy véli ugyanis, hogy az adott mezőgazdasági árrendszer a nettó jövedelem adóztatására való áttérést megakadályozza. Ez való igaz, ha az áttérést az állami vállalatok, elsősorban az állami gazdaságok adóztatásának a termelőszövetkezetekbe történő egyszerű átपालántálásaként fogják fel. De ez túlságosan is mechanikus megoldás lenne, és ma még szembekerülne a termelőszövetkezetek adottságaival. De talán más megoldásra is van lehetőség. Egyrészt azért, mert a termelőszövetkezetek a társadalmilag elvárt termelésfejlesztéshez szükséges felhalmozandó jövedelmet realizálják. Másrészt azért, mert — mint már említettük — a jövedelemadóztatás mellett kialakult s meghonosodott a bruttó jövedelem felhasználásának állami szabályozása. Ez kívülről teremt mozgásformát a termelőszövetkezetek ide vonatkozó önálló döntéséhez, ezért következetes alkalmazásával megakadályozza, hogy kitérjenek az adózás elől, s a személyi jövedelmekbe menekítsék a nettó jövedelmet.

A nettó jövedelem adóztatása felépíthető 1. az egységnyi területre jutó nettó jövedelemre; 2. a Hornok Béla által javasolt nettójövedelem-, valamint eszközértékrátára, továbbá 3. a nettó jövedelem és részesedés hányadosaként számítható eleven munka jövedelmezőségére is. Mindhárom adóalappal működőképes adórendszert lehet létrehozni. Ha alkalmazásukban nem csak a mezőgazdasági tevékenységből származó nettó jövedelem jönne szóba, akkor az ipari kiegészítő tevékenység kettős adózás alá kerülne, mivel ezek után termelési adót is kell fizetni.

Az első megoldási formában az az előny jelentkezne, hogy a földhasználat nem volna ingyenes, s ugyanakkor az adó az eszközök és eleven munka értékelésének arányait nem érintené. A második forma azonosan „kezelné” az alkalmazott álló- és forgóeszközöket, valamint a munkaerőt mint termelési tényezőket. A harmadik formában az erőforrások árban megvalósuló értékeléséhez viszonyítva drágulna az eleven munka. Az első és a harmadik forma egyaránt bizonyos gyakorlati előnyt biztosít a másodikhoz viszonyítva, amit azonban nem szabad túlértékelni.

A jelenlegi fejlődés szakaszában jellemző az eleven munka termelőeszközökkel való felváltása, s ez nehézséget okoz a termelőszövetkezetek gazdálkodásában is. Ezért a részesedésen mért jövedelmezőség alkalmazását helyezem előnybe. A sorra vett variációk egyformán lehetőséget nyújtanak a nettó jövedelem differenciálódásának korlátozására. Ennek feltétele a progresszív adókulcsok kialakítása s alkalmazása. Bár e tekintetben egyik variáció sem előnyösebb a többinél, a termelőszövetkezeti tagok mai és jövőbeli érdekelttségének egyeztetésére való tekintettel azonban a differenciálódás megakadályozása szempontjából is valamegyest jobb megoldás a részesedésből kiinduló forma.

Mindhárom megoldási lehetőség némi problémát jelent a bruttó jövedelem felhasználásának szabályozásával, annak konzisztenciájával kapcsolatosan. Amennyiben a szövetkezetek egy részében a nagyobb részesedésnövelés lehetőségét jövedelemnövekmény-adóval megváltják, ez csökkenti a nettó jövedelem összegét mint adóketési alapot. Ez az ellentmondás azonban feloldható, ha a jövedelemnövekmény-adót nem veszik figyelembe, mint nettó jövedelmet csökkentő tényezőt.

Azt hiszem, végül is joggal állíthatom, hogy a vitatott cikkek következtetési az adózás valóságos szerepét a termelőszövetkezetek állami irányításában nemcsak félreértették, hanem mérhetetlenül túl is becsülték. Ebben az érdekelt szerzők nem az elsők, s nyilván nem is az utolsók. Eddigi tevékenységem alatt szinte állandóan azt tapasztaltam, hogy hol itt, hol ott — elsősorban azonban az illetékes pénzügyi körökben —, az adózásban rejlő ösztönzési lehetőségeket túlbecsülték. A valóságban mindig arról lehetett szó, hogy az adórendszer az elvonások útján miként orientáljon a gazdálkodásban, miként alkalmazkodjon az árrendszer és a gazdálkodás feltételeinek találkozásában kialakult helyzethez. Ma az adórendszerrel szemben az az igény: vonjon el jövedelmet, az önálló gazdálkodás feltételeit ne ássa alá, korlátozza a bruttó jövedelem vállalati differenciálódását, s a fejlesztésekben a termelési tényezők arányainak és a termelési struktúrájának az átalakításban, ha már nem támogatja, de semmiképp ne akadályozza az árrendszertől várt hatásokat. Ezek egyeztetésével, az összhang jegyében lehet eredményesen a továbbfejlesztést kijelölni s megerősíteni.

Deák Anna:

IPARVÁLLALATI KÖZÉPTÁVÚ TERVEK PÉNZÜGYI MEGALAPOZÁSA

Irányítási rendszerünkben 1968 óta a közgazdasági-pénzügyi eszközökkel történő szabályozásnak különösen jelentős szerepe van. Ezért vált szükségessé a pénzügyi tervezés kérdéseinek fokozott vizsgálata is. A mű első része a pénzügyi tervek szerepével foglalkozik a vállalati stratégia kialakításában. Ebben a fejezetben a szerző kísérletet tesz, hogy néhány, még nem egészen tisztázott vállalatgazdasági fogalom pontosabb értelmezésével segítse a tervezés problémáját, munkáját.

A könyv II. részében a bevezetésben elemzett feltételrendszerhez — igényeikhez és a lehetőségekhez — idomuló középtávú vállalati pénzügyi terv sémáját és az adatok közötti főbb összefüggéseket mutatja be. Foglalkozik a pénzügyi tervfejezet főbb részeivel, bemutatja a középtávú vagyons- és eredményterv felépítését, rámutat és elemez néhány kiemelt fontosságú mellékletet (így a hitel- és hiteltörlesztési tervet, a fejlesztésialap-mérlegtervet, a középtávú önköltség- és ártervet).

A könyvben a szerző tisztázza a középtávú és éves vállalati pénzügyi tervek kapcsolatát, rámutat arra, hogy a középtávú tervezésnél a prognózisokra, a becslésekre támaszkodhatnak a vállalatok és ezeket az éves tervekben pontosítani, korrigálni kell.

A mű a Pénzügykutatási Intézet kutatási programjában készült. *Módszertani útmutatásul szolgál* a következő időszak vállalati pénzügyi terveihez a különböző gazdálkodó egységek vezetői, pénzügyi-számviteli dolgozói számára.

168 l., kötve 20,50 Ft.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

Sikerült-e Köves Pálnak előállítania az általam javasolt indexből egy — a hagyományos Laspeyres-index felé tartó — folytonosan javuló indexsorozatot?

Köves Pál kritikai észrevételei¹ első és nagyobbik csoportja lényegében a következő eljárásról nyugszik. Az általam javasolt indexből, valójában annak egyik eleméből kiindulva egy indexsorozatot szerkeszt, amelynek mindegyik tagja „jobb” az azt megelőzőnél, a csúcson pedig mint az ebben a sorozatban elképzelhető legjobb, a hagyományos és egyszerű Laspeyres-féle volumenindex áll. Ennél jobb csak azért nem szerepelhet a sorozatban, mert méltatlanság lenne a Laspeyres- és a Paasche-féle indexek kombinációiként adódó magasabb rendű indexekkel szemben, ha az előbbiekkal egy sorban és egy lapon emlegetnénk.

Mielőtt magát a sorozatot szemügyre vennénk, röviden emlékeztetni szeretnék az általam javasolt index lényegére.

Ez az index arra a gondolatra épül, hogy — adott árak mellett — minden jövedelemváltozásnak adott fogyasztási struktúra felel meg, s azt próbálja számszerűsíteni, hogy a tárgyidőszaki fogyasztási struktúra a bázisidőszakhoz képest milyen jövedelemváltozást fejez ki. Ezért az index természetéből következik a bázisidőszaki ár előnyben részesítése, mert az index nem azt vizsgálja, hogy *valamilyen tetszőleges* változatlan áron a fogyasztási struktúra változása milyen jövedelemváltozást fejez ki, hanem azt, hogy a *történetileg korábban adott* bázisidőszaki ár mellett, a bázisidőszaki fogyasztási struktúrához képest, az új fogyasztási struktúra milyen jövedelemváltozást fejez ki. Az a kérdés, hogy a bázisidőszaki fogyasztási struktúrából hogyan juthattunk volna el a tárgyidőszaki fogyasztási struktúrához árváltozás nélkül, semmiképpen sem azonos azzal a kérdéssel, hogy hogyan juthatnánk vissza a tárgyidőszaki fogyasztási struktúráról a bázisidőszaki fogyasztási struktúrához, a tárgyidőszaki árak változatlanul hagyásával. Ilyen kérdés is felmerülhet, de én az előbbi kérdésre kerestem választ, és ezért választottam a bázisidőszaki árakat, valamint a bázisidőszak fogyasztási struktúrájából számolt jövedelemrugalmassági együtthatókat.

Egyébként fájó szívvel bár, de mégis el kell hárítanom azon kevés számú dicséretet egyikét, amelyben részesültem, hogy tudniillik: „Más esetekben — amikor nem saját formulájáról, hanem a hagyományos formulákról van szó — Radnóti Éva véleményem szerint helyesen, egyenrangúnak tekinti a bázisidőszaki súlyozású (Laspeyres-féle) és a tárgyidőszaki súlyozású (Paasche-féle) indexeket.” (651. l.) Az igazság az,

¹ Köves Pál: A fogyasztói gondolkodás „indexesítése” és a jövedelemrugalmasság. Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz.

hogy több más indexszel együtt elismerem létjogosultságukat, s az elemzés tárgyától függően hol egyiket, hol másikat tekintem előnybe részesíthetőnek vagy elhanyagolhatónak és kivételképp egyenrangúnak.

Visszatérve az általam számolt indexhez, szélsőérték-számítás segítségével kerestem meg azt a bázisidőszaki árak mellett elérhető fogyasztási struktúrát, amely a tárgyidőszaki fogyasztási struktúrát a legjobban megközelíti. Ez a fogyasztási struktúra bázisidőszaki árak esetén n százalékos jövedelemváltozással érhető el. Azonban nem ezt az n százalékot tekintem a megfelelő reáljövedelem-indexnek, mert az a véleményem, hogy a tényleges fogyasztás és az ahhoz legközelebb álló, kizárólag jövedelemváltozással elérhető fogyasztási szerkezet közötti különbséget külön is értékelni és az n indexet ezzel az értékeléssel javítani kell. Egyelőre azonban Köves Pállal együtt csak az index szélsőérték-számításból nyert első részét, n -t, illetve $\frac{n}{100} = b$ -t vizsgáljuk.

$$b = \frac{\sum_i q_{1i} p_{0i} E_i q_{0i} p_{0i} - \sum_i E_i (q_{0i} p_{0i})^2}{\sum_i E_i^2 (q_{0i} p_{0i})^2}$$

Csúnya kifejezés, nem mondom, de mit csináljunk, ha éppen ez felel az általunk feltett kérdésre, hogy tudniillik mekkora jövedelemváltozás hozza létre a tárgyidőszaki fogyasztási struktúrához legközelebb álló fogyasztási struktúrát.

Köves Pál megpróbálja a kifejezést csinosabbá tenni. Mindjárt más volna, ha a nevezőben $\sum_i E_i^2 (q_{0i} p_{0i})^2$ helyett $\sum_i E_i (q_{0i} p_{0i})^2$ szerepelne. Akkor 1 hozzáadásával kiküszöbölhetnénk a számláló második tagját. Szorozzuk meg tehát

$$E = \frac{\sum_i E_i^2 (q_{0i} p_{0i})^2}{\sum_i E_i (q_{0i} p_{0i})^2} \text{-vel}$$

és adjunk hozzá egyet. Így jutunk a csinos

$$X = \frac{\sum_i E_i q_{1i} q_{0i} p_{0i}^2}{\sum_i E_i q_{0i}^2 p_{0i}^2} \text{ kifejezéshez.}$$

Igaz, hogy ez a kifejezés már nem határoz meg egy szélsőérték-helyet, az is igaz, hogy közgazdaságilag közvetlenül nem értelmezhető, de megpróbálkozhatunk statisztikai értelmezésével, ha az E szorzónak valamilyen statisztikai értelmet tudunk adni. Köves Pál meg is teszi ezt, amikor megmondja, hogy E az E_i rugalmassági együtthatók $E_i (q_{0i} p_{0i})^2$ -tel súlyozott átlaga. Hogy a rugalmassági együtthatókat nem szoktuk $E_i (q_{0i} p_{0i})^2$ -tel súlyozni, az igaz, de hát ami nem szokásos, az még nem tilos. Az azonban már tilos, hogy ezeknek a szokatlan súlyoknak odaajándékozzuk azokat a tulajdonságokat, amelyekkel a szokásos — volumenekkel való — súlyozás rendelkezik. „A jövedelemrugalmassági együtthatók átlaga elvileg 1, hiszen a reáljövedelem 1 százalékos növekedése a fogyasztás egészét 1 százalékkal növeli.” (653. l.) — mondja Köves Pál. Pontosabban a jövedelemrugalmassági együtthatók átlaga

helyett a volumenükkel súlyozott átlaga kifejezést kellene használni. Az ugyanis valóban egy. Ebből következik, hogy $E_i(q_{i0}p_{i0})^2$ súlyokkal képzett átlaga azonban általában nem egy, hanem kisebb vagy nagyobb egynél. Ennek következtében nem tudjuk, mihez kezdjünk az X mutató b mutatóval szembeni magasabbrendűségének olyan bizonyításával, amely abból indul ki, hogy $E = 1$ vagy legfeljebb valamivel nagyobb mint egy.²

Köves Pál azonban nem éri be azzal, hogy a szélsőérték-számítás eredményeként kapott kifejezést kicsinosítja. Gondol arra is, hogy talán a minimálandó függvény csekély változtatásával jobb eredményre lehetne jutni.

Az eredeti minimálandó függvény³:

$$Y = \sum_i \left[(q_{i0}p_{i0} - \left(1 + \frac{nE_i}{100}\right) q_{i0}p_{i0}) \right].$$

Köves Pál két újabb függvényt alkalmaz. Nézzük először az első, módosított függvényt. Ezt az eredeti függvény bírálataival vezeti be. Mindenekelőtt azt keresi, honnan ered a csúnya $(q_0p_0)^2$ kifejezés. Onnan ered, hogy a legkisebb négyzetek módszerével dolgoztunk. Ezt a négyzetes kifejezést Köves Pál átalakítja két négyzet szorzatává, és azt ajánlja, hogy a szorzat egyik tagját ne emeljük négyzetre, mint ő mondja: „A hatványozott súlyok helyére szimpla súlyokat állítva . . .” (654. l.) módosítsuk a minimálandó kifejezést, vagyis az eredeti függvény helyett vegyük az

$$Y^* = \sum_i \left(\frac{q_{i1}}{q_{0i}} - \frac{Q_i}{q_{0i}} \right)^2 q_{0i}p_{0i} = \sum_i \left(\frac{q_{1i}p_{0i} - Q_i p_{0i}}{q_{0i}p_{0i}} \right)^2 \text{ kifejezést}^4.$$

Igen ám, csakhogy akkor nem a négyzetes eltéréseket összegezzük, hanem a bázisidőszaki volumenhez viszonyított négyzetes eltéréseket. Ezért egy-egy eltérésnégyzet annál nagyobb jelentőséget kap, minél kisebb a bázisidőszaki áron számolt volumene. Ennek pedig egyrészt sem-

² Szemléltetésképpen közlöm az alábbi számpéldát:

$q_{0i}p_{0i}$	E_i	$E q_{0i}p_{0i}$	$(q_{0i}p_{0i})^2$	$E(q_{0i}p_{0i})^2$	$E_i^2 E_i^2$	$(q_{0i}p_{0i})^3$
200	0,5	100	40 000	20 000	0,25	10 000
300	0,6	180	90 000	54 000	0,36	32 400
500	0,8	400	250 000	200 000	0,64	160 000
300	1,0	300	90 000	90 000	1,00	90 000
50	2,0	100	2 500	5 000	4,00	10 000
100	2,7	270	10 000	27 000	7,29	72 900
50	3,0	150	2 500	7 500	9,00	22 500
Σ 1500		1500		403 500		397 800

$$\frac{\sum_i E_i q_{0i} p_{0i}}{\sum_i q_{0i} p_{0i}} = \frac{1500}{1500} = 1 \quad \text{és} \quad \frac{\sum_i E_i^2 q_{0i} p_{0i}}{\sum_i E_i q_{0i} p_{0i}} = \frac{397 800}{403 500} < 1.$$

³ Köves Pál a $Q = \left(1 + \frac{nE_i}{100}\right) q_{0i}$ helyettesítést alkalmazza. Ezt én többnyire mellőzöm, mert a függvényt n , illetve b szerint kell differenciálni, s ezért nem szeretném az n -et, illetve a b -t elrejtteni.

⁴ Köves Pál Y' jelölést alkalmaz, én itt és a továbbiakban valamennyi felső vessző indexét csillaggal helyettesítettem.

mi közgazdasági értelmét nem lehet adni, másrészt tetszőlegesen alakíthatjuk egy-egy termékcsoport súlyát az indexben aszerint, hogy mennyire aggregáljuk vagy dezaggregáljuk a bázisidőszaki volumeneket.

En tehát mindenestre szívesen lemondanék arról, hogy a b^* indexet „Radnóti-típusú” reálbértékváltozásnak nevezzék, mivel b^* közgazdaságilag nem értelmezhető. Ezzel ellentétben b -nek van értelme, mégpedig az, hogy megadja azt a jövedelemváltozást, amely mellett — a bázisidőszaki ár fennmaradása esetén — a tárgyidőszaki fogyasztás a legjobban megközelíthető. b^* -ra nézve tényleg igaz, hogy a belőle számolt X^* véletlenül jobb, mint b^* . Természetes is, hiszen kimutattuk, hogy X kiszámításával az index kapcsolata a szélsőérték-számítással teljesen formálissá válik, az index többé már nem fejez ki szélsőértékhelyet, s ezért, ha a minimálandó függvényt rosszul választottuk meg, akkor van esélyünk arra, hogy az elszakadás tőle jobb eredményt fog adni.

Még kevésbé értelmezhető közgazdaságilag a második, módosított függvény:

$$Y^{**} = \sum_i \left(\frac{q_{i1}p_{0i} - Q^{**}p_{0i}}{E_i q_0 p_0} \right)^2.$$

A számlálóban szereplő kifejezés világos, ez a b jövedelemváltozással elérhető volumen és a tárgyidőszaki volumen különbségének a négyzete. A nevező is egyértelmű: a bázisidőszaki fogyasztás növekménye 1 százalékos jövedelemnövekedés esetén. De hogy miért kellene éppen ezt a két kifejezést egymáshoz viszonyítanunk és minimálnunk? Ezt a kérdést Köves Pál fel sem teszi, de nem is kapunk rá választ. Az azonban, ahogy b^{**} -ot és belőle X^{**} -ot kiszámolja, ékes példája annak, hogyan lehet és hogyan nem szabad játszani a számokkal.⁵

b^{**} -ban és E^{**} -ban most ugyanis valóban a jövedelemrugalmassági együtthatók eggyel egyenlő súlyozott számtani átlaga szerepel, de ezt most Köves Pál elmulasztja észrevenni. Ha helyesen számolt volna, táblázatának felső sora „az indexsorozat legjava” a túloldali táblázat szerint alakult volna.

Az indexsorozat tehát nemcsak hogy a Lapeyres-féle indexhez, de semmiféle használható indexhez nem vezet el.

A szélsőérték-számítás segítségével tehát Köves Pálnak nem sikerült kielégítő indexsorozatot előállítani. Egy indexszel szemben egy-

$$b^{**} = \frac{\sum_i q_i p_0 - \sum_i q_0 p_{0i}}{\sum_i E_i q_0 p_0} \text{ értékéből számolva } E\text{-re az } E^{**} = \frac{\sum_i E_i q_0 p_0}{\sum_i q_0 p_0} = 1 \text{ kifejezés adódik.}$$

S mivel $E^{**} = 1$, $X = 1 + bE^{**} = 1 + b$.

Másrészt viszont b^{**} -nál is figyelembe vehetjük, hogy

$$E^{**} = \frac{\sum_i E_i q_0 p_0}{\sum_i q_0 p_0} = 1. \quad \text{Tehát annak reciproka } \frac{1}{E^{**}} \text{ is egy.}$$

$$b^{**} = \frac{\sum_i q_{i1} p_{0i} - \sum_i q_{0i} p_{0i}}{\sum_i E_i q_{0i} p_{0i}} = \frac{\sum_i q_{i1} p_{0i}}{\sum_i E_i q_{0i} p_{0i}} - 1, \quad \text{ezért} \quad Y^{**} = 1 + b^{**} E^{**} = \frac{\sum_i q_{i1} p_{0i}}{\sum_i E_i q_{0i} p_{0i}}.$$

	b^{**}	E^{**}	X^{**}
Köves Pál táblázatában	$\frac{\sum q_1 p_0 - \sum q_0 p_0}{\sum E q_0 p_0}$	$\frac{\sum E q_0 p_0}{\sum q_0 p_0}$	$\frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}$
Helyesen számolva	$\frac{\sum q_1 p_0}{\sum E q_0 p_0} - 1$	1	$\frac{\sum q_1 p_0}{\sum E q_0 p_0}$

általán nem is követelmény az, hogy szélsőérték-számításból vezessék le, és szerencsénkre Köves Pál tud egy másik módszert is, amellyel az indexek előállíthatók.⁶ Azt ajánlja, hogy fogadjuk el $Q_i = q_{0i}(1 + bE_i)$ függvényt q_1 megközelítésére. Lépünk fel azzal az igénnyel, hogy b -t úgy kell megválasztani, hogy $\sum_i (q_1 - Q)p_0 = 0$ teljesüljön. Ebben az

esetben b -re ugyanazt az értéket kapjuk, mint $\sum \frac{(q_i p_0 - Q p_0)^2}{E q_0 p_0} = Y^{**}$

ból szélsőérték-számítás útján. Említettem volt, hogy az Y^{**} függvény mellett mind ez ideig semmilyen érv sem szólt. Most íme, itt egy érv! Ebben az esetben $\sum_i (q_1 - Q)p_0 = 0$. Reális ez a követelmény? Valószí-

nű-e, hogy az a b adja a legjobb közelítést, amelyre nézve a számított és a tényleges értékek számtani átlaga egybeesik? Köztudott, hogy a számtani átlag mögött nem elhanyagolható jelentőségű szóródás húzódik meg. Az én szememben Y^{**} nem vált használhatóbbá azáltal, hogy teljesíti a nem kívánt $\sum_i (q_1 - Q)p_0 = 0$ feltételt.

Az Y^* és a Y függvény is levezethető hasonló módon. Y^* -nál teljesül, hogy $\sum_i (q_1 - Q)E p_0 = 0$, és emellett a feltétel mellett megintcsak nem tudnék érveket felhozni. Ugyanígy nem tudnék egy érvnél többet felhozni a $\sum_i (q_1 - Q)E q_0 p_0^2 = 0$ feltétel mellett sem, amely pedig b -re a $\{\sum_i (q_1 p_0 - Q p_0)^2\}^{\min}$ b -jével azonos értéket ad. Nem azért választottam ezt a b -t, mert erre nézve a $\sum_i (q_1 - Q)E q_0 p_0^2 = 0$ feltétel teljesül, hanem azért, mert a legkisebb négyzetek módszerével számolva ez adta a legjobb közelítést, s ez az egyetlen érv, amelyet mellette felhozhatok.

Szükség van-e b index $(q_1 - Q)$ vektor különbsége szerinti korrigálására?

Könyvemben tehát nem használtam ki azt az összefüggést, hogy b -t a legkisebb négyzetek módszerével számítva $\sum_i (q_1 - Q)E q_0 p_0^2 = 0$. Most már azonban Köves Pálra hallgatva, köszönettel tudomásul ve-

⁶ Arra hívom fel a figyelmet hogy b, b', b'' képzésekor a szélsőérték meghatározásával teljesen egyenértékű, egyszerűbb módszerekből is kiindulhatunk. Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 656. l.

szem, hogy b ilyen módon való megválasztása esetén ez teljesül. Ebből azonban az is következik, hogy

$$\sum_i (q_{1i} - Q_i) p_{0i} \geq 0 \quad \text{és} \quad \sum_i (q_{1i} - Q_i) p_{0i} E_i \geq 0.$$

$$\text{Ezért } b = \frac{\sum_i q_{1i} p_{0i} E_i q_{0i} p_{0i} - \sum_i E_i (q_0 p_0)^2}{\sum_i (E_i q_{0i} p_{0i})^2}$$

választása esetén a $K = \sum_i (q_{1i} - Q_i) p_{0i}$ és a $K^* = \sum_i (q_{1i} - Q_i) p_{0i} E_i$ egyáltalán nem szükségképpen zéró, és ezért nem érthetünk egyet az-azal, hogy K^* -nak egy „nem létező komponens” kellene képviselnie. Az azonban, hogy b -t a legkisebb négyzetek módszerével számítva olyan b -t kapunk, amelyre nézve $\sum_i (q_{1i} - Q_i) E_i q_{0i} p_{0i}^2 = 0$ teljesül, mindenképpen fontos és megköszönni való észrevétel. Ráirányítja a figyelmet arra, hogy b kiszámítása már önmagában is tartalmazza a q_1 tárgyidőszaki fogyasztási vektor és a számított Q vektor különbségének bizonyos értékelését. Ha ugyanis minden $K_i = (q_{1i} - Q_i) p_{0i}$ komponens $E_i q_{0i} p_{0i}$ arányosan akarnák értékelni, akkor az értékelés eredménye mindig zéró volna. Ez azt mutatja, hogy ez az értékelés már benne rejlik a legkisebb négyzetek módszerében, tehát már b -ben figyelembe vettük.

En azonban tisztán közgazdasági megfontolások alapján úgy vélem, hogy ez a figyelembevétel még nem elégséges. A reáljövedelem-változás értékelésének két részből kell összetevődnie, minthogy maga a reáljövedelem-változás is két részből tevődik össze. Egyrészt a tágabb értelemben vett jövedelmi hatást kell értékelni, amely tartalmazza a nomináljövedelem-változás volumenhatását és az árváltozás jövedelmi hatását. Ezt fejezi ki a b . Az értékelésnek másrészt tartalmaznia kell az árarányváltozások értékelését is a reáljövedelem-változás szempontjából. Ezért van szükség a K szerinti korrekcióra.

Könyvem több javaslatot tesz a K korrekcióra, hangsúlyozva, hogy további gyakorlati elemzés útján kell eldönteni, mi a helyes korrekció. Ehhez most Köves Pál észrevételei alapján hozzáfűzhetjük, hogy az $E_i q_{0i} p_{0i}$ arányos korrekciót már eleve ki kell vennünk ezek közül, mert ezt az értékelést b is magában foglalja, amit az bizonyít, hogy

$$\sum_i (q_{1i} - Q_i) E_i q_{0i} p_{0i}^2 = 0.$$

Még egy, a könyvemben nem szereplő megjegyzést tennék arra vonatkozóan, hogy $q_1 - Q$ különbségét külön is értékelni kell.

Ha nem volnának árány-változások, hanem csak jövedelemváltozások, akkor a számított Q vektor legalábbis elméletileg egybeesne⁷ a q_1 vektorral. Az eltérés a q_1 és Q vektor közt annál nagyobb lesz, minél nagyobbak az árányváltozások. Ha azonban az árányváltozások jelentősek, akkor erősen megváltoznak a jövedelemrugalmassági együtthatók is. Az olcsóbbá lett termék jövedelemrugalmassági együtthatója általában csökken, a dráguló termékeké általában nő. Ezért — és erről még könyvem nem szólt — a $q_1 - Q$ külön értékelésénél indokolt volna

⁷ A jövedelemváltozáson és az árváltozáson kívül a fogyasztás szerkezetére ható egyéb tényezőktől eltekintettünk.

a bázisidőszaki jövedelemrugalmassági együttható helyett a tárgyidőszaki rugalmassági együtthatót használni.

Néhány szó az indexekkel szemben támasztott követelményekről

Azokat a követelményeket, amelyeket egy indexszel szemben támaszthatunk két fő csoportba sorolhatjuk:

1. az indexekkel szemben támasztott közgazdasági követelmények,
2. az indexekkel szemben támasztott matematikai-statisztikai követelmények.

A szakirodalomból és nem utolsósorban Köves Pál—Párniczki Gábor igen kitűnő „Általános statisztika” című tankönyvéből tudjuk, hogy az indexekkel szemben számos matematikai követelményt lehet támasztani. Én magam szívesen a szakértőkre bízom annak eldöntését, hogy képes-e egy index tökéletesen megfelelni ennek a követelményrendszernek. Abban azonban biztos vagyok, hogy a közgazdasági életnek akár csak egy átfogóbb területén, például az áralakulás elemzésénél sem lehet az összes felmerülő és indexekkel számszerűsíthető problémákra egyetlen indexszel választ adni. Ezért attól függően, hogy milyen közgazdasági kérdést tettem fel, meg kell keresnem azt az indexet vagy azokat az indexeket, amelyek erre a legpontosabban felelnek. Én azt a kérdést tettem fel, hogy *az árváltozás mekkora jövedelemváltásnak felel meg*. Erre a kérdésre szerintem lehetetlen válaszolni a jövedelemrugalmassági együtthatók figyelembevétele nélkül. Ha egy index az összes lehetséges matematikai-statisztikai követelményeknek megfelel, akkor sem jó arra, hogy erre a kérdésre válaszoljon, ha nem veszi figyelembe a jövedelemrugalmassági együtthatókat.⁸

Vannak bizonyos elemi matematikai-statisztikai követelmények, amelyek betartása nélkül az index értelmetlen, tehát semmiféle kérdésre sem adhat értelmes választ. Ezért, ha egy indexről azt állítom, hogy egy közgazdasági kérdésre válaszol, akkor ez már egyértelmű azaz, hogy eleget tesz a matematikai-statisztika elemi feltételeinek (például annak a szabálynak, hogy különböző minőségeket nem lehet összeadni). A „statisztikai próbáknak” való megfelelés — anélkül, hogy ezzel a problémát lebecsülném — nem tartozik ezek közé az elemi követelmények közé. A közhasználatú indexek túlnyomó többsége nem is felel meg maradéktalanul ezeknek a próbáknak. Ezért, ha egy olyan indexet keresünk, amely választ ad eddig kielégítően meg nem válaszolt közgazdasági kérdésekre, teljesen indokolt eltekinteni attól, hogy az index megfelel-e a „statisztikai próbáknak”. Első megközelítésnek elég, ha az index a feltett közgazdasági kérdésre jó, az eddigieknél jobb választ ad. A közgazdasági kérdés megválaszolása után lehet az indexet finomítani, vagy a felvetett problémákból kiinduló más, használhatóbb indexet szerkeszteni, ebben az esetben persze mindenképpen olyant,

⁸ Ebből következőleg Köves Pál indexsorozata nemcsak matematikailag hibás, hanem közgazdaságilag is, hiszen sorozata olyan indexet is tartalmaz, amelyben a jövedelemrugalmassági együttható nem szerepel. Márpedig, ha közgazdaságilag indokolt a jövedelemrugalmassági együtthatókat a számítás eredményében figyelembe venni, akkor minden olyan matematikai-statisztikai módszer hibás, amely a jövedelemrugalmassági együtthatókat menet közben kiejti. Még akkor is hibás volna, ha formálisan hibátlan lenne.

amely a jövedelemrugalmassági együtthatók alakulását is számításba veszi. Én magam csak a problémát kívántam felvetni, és első megközelítésben „megkísérelni egy olyan árindex kialakítását, amely az árszínvonal fogyasztói becslését annyiban közelíti meg, amennyiben az reális elemeket tartalmaz”.⁹ Ez a kísérlet azonban csak módszertani jellegű és semmiképpen sem befejezett, bár véleményem szerint folytatásra érdemes (annak ellenére, hogy én nem kívánom folytatni). A kísérleti jelleg és a befejezetlenség tudatában fogalmaztam olyan szerényen, hogy „ez az index alkalmas *vagy némi változtatással alkalmas* (ezt a kevésbé figyelmes olvasó számára most emeltem ki) egy olyan árszínvonalbecslésre, amely a fogyasztó szubjektív becsléséhez közelebb áll, mert egy olyan objektív tényezőt — a reáljövedelem fogyasztási szerkezetet kialakító hatását — is figyelembe vesz, amelyet a hagyományos árindexek figyelmen kívül hagynak, de amely befolyásolja a fogyasztó szubjektív értékítéletének kialakulását. Mindezen előny ellenére ez az árindex már csak bonyolultsága miatt sem teszi semmiképpen sem feleslegessé a hagyományos árindexek kiszámítását, nem is szólva arról, hogy az árindex számítására nem csak a reáljövedelem-számítás miatt van szükség. Az általam leírt árindex pedig kizárólag a reáljövedelemalakulás szempontjából lett létrehozva.”¹⁰

Köves Pál azonban nemcsak azért tesz nekem szemrehányást, mert az „indexpróba” követelményét elhanyagolom, hanem azért is, mert olyan követelményeket állítok fel, melyek szerinte alaptalanok. Ezzel rátérhetünk a „sematikus példák” kérdésére, amelyek valóban nagyon sematikusak, sőt egyenesen irreálisak. Ennek annyira tudatában voltam, hogy ezt írtam: „A számpéldákat irreális, szélsőséges adatokkal számítottam, hogy jól szemléltessék az index sajátosságait”.¹¹ Milyen sajátosságot kellett szemléltetni, és miért kellett ehhez irreális, szélsőséges adatok?

A példával azt kívántam megmutatni, hogy ha az indexszámításnál nem vesszük figyelembe azt, hogy a fogyasztás szerkezete önmagában is bizonyos mértékig kifejezi a reáljövedelem színvonalát, akkor torz képet kapunk a reáljövedelem alakulásáról. Hogy ezt szemléltetni tudjam, olyan példát kellett konstruálnom, ahol a két bázis- és a két tárgyidőszaki vektor egyenlő, s ezért közvetlenül összehasonlítható. Nincs igaza Köves Pálnak, amikor azzal érvel, hogy a két vektort árak nélkül nem lehet összehasonlítani. Mivel a két-két vektor minden komponense megegyezik, tehát árak nélkül is összehasonlíthatók. Ily módon — mivel a két számpéldában a bázisidőszaki és a tárgyidőszaki fogyasztási vektor is azonos — egy jó reáljövedelem-indextől bizony el lehet várni, hogy a két esetben azonos reáljövedelem-változást jeleljen.

A számpéldák másik csoportja azt kívánja szemléltetni, hogy a hagyományos árindexek nem veszik figyelembe a fogyasztási csoportok jövedelemrugalmasság tekintetében való alacsonyabb- vagy magasabbrendűségét. Ezt voltaképpen számpélda nélkül is könnyen be lehet látni, hiszen a hagyományos indexek kiszámításánál nem számolnak a jövedelemrugalmassági együtthatókkal.

⁹ Radnóti Éva: A kúszó infláció elméleti problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1974. 31. l.

¹⁰ I. m. 49. l.

¹¹ I. m. 44. l.

Az, hogy a reáljövedelmek változásának kiszámításánál a jövedelemrugalmassági együtthatókat is figyelembe vegyük, valóban nem statisztikai követelmény, de fontos közgazdasági követelmény.

Hogyan értékel a fogyasztó?

A fogyasztó a fogyasztói árak alakulását kétszer és kétféleképpen értékeli. Egyszer azzal „értékeli”, hogy megváltoztatja fogyasztásának szerkezetét, és egyszer azzal a „közérzettel”, amelyet számára a fogyasztási szerkezet ilyen változása jelent. Ha például csak a luxuscikkek ára lesz alacsonyabb, a többi ár pedig nő, és a nomináljövedelmek csökkennek, akkor a fogyasztó aligha fogja növelni a luxuscikkek fogyasztását. Ezzel tulajdonképpen már meg is adta az árváltozás értékelését.

Vegyünk egy másik példát: tegyük fel, hogy a legalapvetőbb cikkek ára csökken, fogyasztásuk azonban nem nő, mert a szükséglet már eddig is telített volt. Pénz szabadul fel, s ezt magasabb rendű cikkek vásárlására költik. A fogyasztó nyilván annyira fogja értékelni az alacsony jövedelemrugalmasságú cikk árleszállítását, amennyire az lehetővé tette a magasabb rendű szükséglet kielégítését a nagyobb jövedelemrugalmasságú cikknél.

Nincs igaza Köves Pálnak, amikor így ír: „A luxuscikkek fogyasztásának növekedése *önmagában* az életszínvonal növekedésének érzetét eredményezi. Az alapvető fogyasztási cikkeknel mutatkozó stagnálás — *önmagában* — az életszínvonal stagnálásának benyomását kelti.” (658—659. l.)

A magasabb rendű fogyasztási cikkek — amelyeken nem csak, és nem elsősorban a luxuscikkek értendők — fogyasztási volumenének növekedésével nem „az életszínvonal növekedésének érzetét keltik”, hanem közvetlenül kifejezik az életszínvonal növekedését. Ha ugyanis az életszínvonal nem emelkedne, akkor ezeknek az ár rugalmassága merev, az alacsonyabb jövedelemrugalmasságú termékeké pedig inferior volna. Az alapvető cikkekben mutatkozó stagnálás pedig *önmagában* semmit sem fejez ki, növekvő gazdaságban azonban a szaturációt, a magas fokú jólétet fejezi ki és nem a stagnálást.

Tehát nem a fogyasztó becsüli többre a magasabb rendű cikkeket, s nem is ez tűnik ki az én indexemből. A fogyasztó csak akkor növeli fogyasztását a magasabb rendű cikkekből, ha életszínvonala növekedett, s ezt az életszínvonal-növekedést becsüli a fogyasztó nagyra.

Az is kevésbé érthető számomra, amit Köves Pál a kényszerfogyasztásról mond. Hogy mi lesz, ha az alacsony jövedelemrugalmasságú termékek hiánycikkek lesznek, s ezért a fogyasztás eltolódik a magasabb jövedelemrugalmasságú termékek felé? Teljesen valószínűtlen, hogy kenyérhiány következtében több kaviárt, az olcsó télikabátok hiánya miatt több nercbundát vásárolnának.

Végül tévesnek kell minősítenünk azt az állítást, hogy életszínvonal-növekedés esetén az E_i komponenst tartalmazó indexek optimistábbak, mint a hagyományos indexek.

„Jelenlegi hazai viszonyaink között arra számíthatunk, hogy a reálbérek növekedését az árak lassú emelkedése kíséri. Az életszínvonal növekedéséből következően a magasabb jövedelemrugalmasságú cikkek fo-

gyasztása általában gyorsabban nő. Ezért az E_i komponenst tartalmazó indexek nagyobb növekedést mutatnak, mint a hagyományos reálbér-indexek. Az ilyen reálbérindexből Radnóti Éva javaslata szerint közvetve számítandó árindex kisebbnek fogja mutatni az áremelkedést, mint a hagyományos formulák. Hogyan állják majd ki a fogyasztó próbáját ezek az eddiginél optimistább indexek? Radnóti Éva indexei csak az életszínvonal csökkenése esetén (amikor a fogyasztási arányok az alacsonyabb jövedelemrugalmasságú cikkek javára tolódnak el) válnak a hagyományos indexeknél „pesszimistábbakká”. (659. l.)

Nem így van. Ha azt tételezzük fel, hogy az életszínvonal emelkedik, a nomináljövedelmek jelentékenyen nőnek, az alapvető, alacsony jövedelemrugalmasságú termékek árai változatlanok, de a közepes és magas jövedelemrugalmasságú termékek ára nő, s ennek ellenére nő fogyasztásuk is, amit a nomináljövedelem növekedése tesz lehetővé — nos, ha ezekkel a nagyon is reális feltételezésekkel élünk, akkor az általam számított index jóval pesszimistább lesz a hagyományos Lapeyres-féle indexnél. Nem dicseskvéskepven mondom ezt, mert én nem a bizonyos esetekben mutatkozó „pesszimizmusát”, hanem valóságosságát tekintem az index előnyének. Hogy a Paasche-féle indexnél is lehet az általam alkotott index — növekvő éltszínvonal esetén is — pesszimistább, azt ezek után Köves Pállal vitatkozva kimutatnom sem érdemes. Szerinte ugyanis a Paasche-index mindig optimistább a Laspeyres-félénél. S ezzel el is jutottunk utolsó problémánkhoz a negatív és pozitív korreláció kérdéséhez.

Az árak és a kereslet alakulása közti korreláció

Mindaz, amit könyvemben az árak és a kereslet közti korrelációról és az ebből levonható következtetésről elmondtam, tisztán logikai és nem tapasztalati érvelés volt. Mint logikai érvelést még eddig senki sem cáfolta meg, s úgy látszik Köves Pál sem akarja ezt tenni. Gondolattememhez hozzáfűzi azonban azt a tapasztalatát, hogy „*A negatív korreláció sohasem volt teljesen kizárólagos, de vitathatatlanul uralkodó tendencia az időbeli és területi összehasonlításoknál egyaránt*”. (662. l.) Nem vonom kétségbe ennek az állításnak helyességét. Logikai megfontolások alapján magam is azt állítom, hogy ha a kínálat van uralkodó pozícióban, akkor a fogyasztás volumene és az árak között a negatív korreláció az uralkodó. Hogy a mai kapitalizmusban a kínálat az uralkodó, ez nagyon is hihetőnek látszik. Azt sem igen lehet kétségbe vonni, hogy a kínálat pozíciói a szocializmusban is eddig többnyire uralkodóak voltak. Ezt is elhiszem még bizonyítás nélkül is. De a pozitív korreláció lehet kisebb vagy nagyobb, erősödhet vagy mérséklődhet attól függően, hogy a kínálat pozíciói erősödnek vagy gyengülnek. Célkitűzésként sem idegen tőlünk az, hogy erősíteni kell a kereslet pozícióit a kínálattal szemben, s ennek megvalósítása során nem árt megfigyelni, hogy vajon csökken-e a kereslet és az árak közötti pozitív korreláció a negatív korreláció ellenhatásának érvényesüléseképpen.

Ami a mi jelenlegi gyakorlatunkat illeti, én valójában úgy tudom, hogy a Paasche- és Laspeyres-féle index közti különbség kezdett eltűnni az utóbbi években. Elnézést kérek, ha nem így van, de kívánatos volna, hogy így legyen.

Magyarország legdinamikusabb iparága — a vegyipar

A második világháború előtt a magyar ipari fejlődést a gazdaság agrár jellege határozta meg: az ipari termelésnek mintegy 40 százalékát az élelmiszeripar adta. A vegyipart — a gyógyszeripar kivételével — az akkori igényeknek és lehetőségeknek megfelelő kisüzemek képviselték.

A korszerű nagyüzemi vegyipar Magyarországon a szocialista iparosítás eredményeként jött létre. A vegyipar fejlesztése megfelel az ország gazdasági adottságainak, hiszen a nyersanyagszegénység előtérbe helyezi a vegyipart mint a műanyagok gyártásának, az anyagok átalakításának fontos eszközét, a szocialista társadalmi és gazdasági átalakulás pedig óriási keresletet támaszt a vegyipari termékek iránt. A nagyüzemi mezőgazdasági termelés egyik alapja a kemizálás (műtrágyák, növényvédőszeresek, szintetikus takarmányok stb.); az egészségügyi programok megvalósítása a gyógyszerellátást helyezi előtérbe; a gépesedő háztartások is egyre több vegyszert igényelnek. A műanyagok és műszá-

lak megjelenése fordulatot hozott az ipari alapanyag-felhasználásban.

Az elmúlt huszonöt évben Magyarországon állandóan nőtt a vegyipar aránya a szocialista ipari termelésen belül.

A magyar vegyiparnak az ipari termelésen belüli részesedése látványosan növekszik, de még nem éri el a fejlett tőkésországokban elért szintet, amely az 1972. évi adatok szerint 14,2 százalék volt.

A vegyipar nem tartozik a munkaigényes iparágak közé, ezért foglalkoztatottainak aránya nem jellemzi az iparág általános népgazdasági jelentőségét. 1950-ben a magyar vegyiparban dolgozott az ipari foglalkoztatottak 3,3 százaléka, 1973-ban pedig 5,6 százaléka. A vegyiparban foglalkoztatottak arányát tekintve Magyarország a KGST-országok között az NDK és Lengyelország mögött a harmadik helyen áll. A vegyipar fejlesztése Magyarországon összhangban van azzal is, hogy a munkaerő-tartalékok kimerülöben vannak és olyan iparágakat kell előtérbe helyezni, amelyek fejlesztése intenzív irányban módosítja az egész ipar szerkezetét.

1. sz. táblázat

A vegyipar aránya a szocialista ipar termelésében

Év	Százalék
1950.	7,0
1960.	7,7
1965.	9,4
1970.	10,9
1974.	12,4

Forrás: KSH Statisztikai évkönyvek.

Megjegyzés: Az arányok a folyó áras ipari termelésből számítottak, a mindenkori ipari szervezet szerint.

Növekedés és beruházások

A magyar vegyipar növekedési üteme kiemelkedően gyors volt, jelentősen meghaladta a többi iparágét.

A KGST-tagországok közül csak Romániában és Bulgáriában, a fejlett tőkésországok közül pedig csak Japánban fejlődött gyorsabban a vegyipar, mint Magyarországon.

Bár a vegyipari termelés gyorsan

2. sz. táblázat

A vegyipari termelés átlagos évi növekedési üteme

Év	Százalék
1951—1955.	18,9
1956—1960.	13,8
1961—1965.	13,8
1966—1970.	11,6
1971—1974.	10,9

Forrás: KSH Statisztikai évkönyvek.

nőtt, a hozzáadott érték létrehozásában képviselt arányát tekintve még elmarad az iparilag fejlett országok vegyiparától. A vegyipar hozzájárulása a nemzeti jövedelem termeléséhez 1974-ben 4,5 százalék volt, míg például Ausztriában az 1970-es évek elején a hozzáadott ipari érték 16—17 százaléka származott a vegyiparból.

A magyar vegyipar vázolt gyors fejlődése összefügg azzal, hogy az 1960—1973 közötti időszakban óriási beruházásokat valósítottak meg ebben az iparágban. Az említett időszakban az összes ipari beruházások 16,6 százalékát, összesen 58 milliárd forintot a vegyiparba fektették be. A vegyipar részesedése a beruházásokból lényegesen magasabb volt, mint az ipari termeléshez való hozzájárulása, s mint a nemzetközi munkamegosztásban való részvétele. A beruházások és rekonstrukciók eredményeként 1968—1974 között 52 százalékkal nőtt a vegyiparban az állóeszköz-állomány.

A vegyipari fejlesztésben két fő

3. sz. táblázat

Vegyipari beruházások

Év	Md Ft
1970.	4,6
1971.	5,8
1972.	8,5
1973.	7,9
1974.	7,4

Forrás: Nehézipari zsebkönyv 1974.

irány érvényesül: új, hatalmas termelési kombinátok kialakítása és a már üzemelő gyárak széles körű rekonstrukciója. Olyan hatalmas egységek léptek üzembe, mint a Borsodi Vegyikombinát, a Tiszai Vegyikombinát, a magyar műtrágya- és műanyaggyártás jelentős centrumai. A kőolajfeldolgozás két új központja: a Dunai Kőolajipari Vállalat és a Tiszai Kőolajipari Vállalat. A rekonstrukciók között a Péti Nitrogén Művek és a Nyergesújfalui Viscosa Gyár a legjelentősebbek.

A vegyipari beruházásoknak fontos jellemzője Magyarországon a műszaki haladás legújabb eredményeinek átvételére való törekvés, valamint a rendelkezésre álló eszközök nagyfokú koncentrációja. A magyar vegyipar fejlődésében nagy szerepe van a Szovjetunióból, az NSZK-ból, Olaszországból stb. importált eljárásoknak és berendezéseknek.

A vegyipari beruházások elsősorban a petrolkémiaira koncentrálódtak. A petrolkémiaira jutott 1970—1974 között az összes vegyipari beruházások 21 százaléka. Ez a koncentrációs folyamat egybeesik a nemzetközi műszaki haladás fő vonalával és a vegyi termékek iránti hazai kereslettel, hiszen a műanyagok és műszálak iránti belföldi szükségletnek csak kis részét elégíti ki a hazai termelés.

A beruházások nyomán átalakult a vegyipar települése. Új városok épülnek fel vegyipari bázison (például Kazincbarcika, Leninváros, Százhalombatta). A vegyipar korábbi erőteljes koncentráltága Budapesten az elmúlt 25 év alatt lényegében megszűnt. 1960-ban még a vegyipari foglalkoztatottak 61 százaléka, 1973-ban már csak 40 százaléka dolgozott Budapesten.

A beruházásokban elért eredmények mellett még ma is zavaró, hogy az új létesítmények megvalósítása gyakran elhúzódik, részben ezért is költségesebbek, mint az előirányzat, s a várt vegyipari termékek kibocsátása is késedelmet szenved.

A Minisztertanács közelmúltban hozott határozata szerint a Dunai

Kőolajipari Vállalat is szerepel a behúzási tevékenység meggyorsítására hozott programban. Ez a tervezetnél egy-két hónappal előbbi megvalósítást tesz lehetővé, ami nemcsak a korábbi elmaradás behozását jelenti, hanem 100 millió forint többlettermelést is eredményez.

A vegyipar rendkívül kutatásigényes ágazat. 1973-ban a magyar kutatóhelyek összes dolgozójának 18 százaléka a vegyiparban tevékenykedett. Jelentős (több mint 18 százalék) a vegyipar részesedése az összes kutatási kiadásokból. A vegyiparban az aktív keresők 5,71 százaléka kutatás-

termelése a vonatkozó időszakban megtízszereződött.) Ennek ellenére, a hazai termelés a belső szükségleteknek csak egy részét fedezi, az egyes vegyi anyagok fajlagos felhasználási mutatói pedig nem érik el az iparilag fejlett országok színvonalát. A vegyi anyag-termelésben az 1974. évi becslések szerint 2 milliő terméket ismertek a világban. Nincs olyan ország, amely minden vegyi termékben önellátó lenne, és kevés az olyan ország is, amely nettó exportőr. A vegyipar fejlesztése hazánkban nem tűzte ki célul a teljes önellátást.

4. sz. táblázat

Egy lakosra jutó vegyi anyag-termelés
(kg-ban)

Megnevezés	1950.	1960.	1970.	1973.
Kénsav.....	7,4	17,8	47,0	65,8
Marónátron.....	0,7	1,0	6,3	7,9
Műtrágya*.....	4,0	10,2	51,8	59,3
Műanyag és műgyanta.....	0,4	1,0	5,6	11,2
Vegyí szál.....	0,3	0,4	1,0	1,4
Növényvédőszer.....	0,5	0,9	0,5	1,1

Forrás: KGST-tagországok népgazdasága. Statisztikai adatgyűjtemény. KGST Titkárság kiadványa, Moszkva.

* Tiszta hatóanyagra számítva.

sal foglalkozik. A kutatásigényesség szempontjából a vegyipart Magyarországon csak a gépipar előzi meg.

A magyar vegyiparban 1965-ben 914, 1972-ben 2131 kutatási téma volt napirenden. 1973-ban csaknem 6500 ember foglalkozott vegyipari jellegű tudományos kutatással. A kutató-sokra fordított összeg 1965-höz viszonyítva 1973-ban megduplázódott.

A saját kutatások, valamint külföldi licencvásárlások eredményeként 1973-ban kb. 350 új termék jelent meg a forgalomban, csaknem kétszer annyi, mint 1965-ben.

A fajlagos vegyi anyag-termelés

Magyarország vegyipara 1974-ben 22-szer több terméket bocsátott ki, mint 1950-ben. (A világ vegyipari

Egy lakosra jutó kénsavgyártásunk elég magas, meghaladja a vegyipariilag fejlett NDK színvonalát is. Az egy lakosra jutó műtrágyatermelésben viszont a nagyarányú fejlődés ellenére is az NDK, a Szovjetunió és Lengyelország mögött maradunk.

Még jelentősebb az elmaradásunk a műanyag és a műszál gyártásában. E termékekben Magyarország a KGST-n belül is kedvezőtlen helyzet foglal el, a fejlett ipari országokhoz viszonyítva pedig még nagyobb az elmaradásunk. Ezért a következő évek fejlesztési terveiben előtérbe kerül a műanyaggyártás, a petrolium gyorsabb ütemű bővítése keretében.

Az elmúlt negyedszázad alatt alapvetően megváltozott a magyar vegyipar szakágazat szerinti szerkezete is.

A vizsgált időszakban folyamato-

Vegyipari termelésünk termékcsoport-szerkezete
(Százalék)

Termékcsoport	1950.	1960.	1965.	1970.	1973.
Szerves és szervesetlen vegyi termékek ..	32,6	28,6	32,2	34,2	37,5
Kőolajfeldolgozás	20,8	23,7	20,4	17,6	18,2
Városi gáz	7,0	7,7	5,4	6,8	6,7
Szénfeldolgozás	2,4	7,6	6,0	4,6	—
Gyógyszeripar	14,6	14,3	17,9	19,3	20,9
Háztartási vegyipar	9,9	4,4	2,9	2,0	2,0
Műanyag- és gumiipar	12,7	13,7	15,2	15,5	14,7
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH Statisztikai évkönyvek.

Megjegyzés: A folyó áras termelési érték alapján, a mindenkori szervezet szerint.

san nőtt a gyógyszeripar termelésének aránya a vegyiparon belül. Gyógyszeriparunk az egy főre jutó termelést tekintve a világon az ötödik, fejlődésének átlagos üteme pedig az elmúlt években meghaladta az évi 15 százalékot. A szénfeldolgozó vegyipar megszűnését a petrokémiai eljárások előtérbe kerülése magyarázza.

A szerves és a szervesetlen vegyi termékek gyártásának növekvő aránya azzal kapcsolatos, hogy a szakágazatba sorolt műtrágyagyártás igen gyorsan nőtt. A nitrogénműtrágyatermelés 1960-ban 278 ezer tonna, 1973-ban 1970 ezer tonna, a foszforműtrágya-gyártás 1960-ban 270 ezer tonna, 1973-ban pedig 1 millió tonna volt. A festékanyagok gyártása csaknem megháromszorozódott a vizsgált időszakban.

A háztartásicikk- és kozmetikum-

gyártás arányának csökkenése abból adódik, hogy a mosó- és mosogatószerek termelése (amely egyébként 1960—1973 között megnégyszereződött) nagyobb részt a szerves és a szervesetlen szakágazathoz tartozó gyárakban folyik.

A gumi- és műanyagfeldolgozóipar 1970-ig egy szakágazat volt, s azon belül a gumigyártás dominált. Jelenleg a két szakágazat elkülönült és a műanyagtermelés ma már hasonló nagyságú, mint a gumigyártás. E szakágazatok súlya az V. ötéves tervidőszakban az olefinprogram megvalósulásával növekedni fog.

A kemizálás eredményei a felhasználásban is kifejezésre jutnak: egyre több korszerű műanyag lép a természetes anyagok helyébe.

A fejlődés az V. ötéves tervidőszakban várhatóan jelentősen felgyorsul, mert az olefinprogram meg-

A vegyi termékek aránya egyes felhasználási területeken
(Százalék)

Megnevezés	1960.	1970.	1973.
Mesterséges szálak felhasználása			
a textiliparban	22,1	32,6	35,3
Műanyagtálp a cipőiparban	47,5	89,8	94,9
Műanyagfelsőrész a cipőiparban.....	0,3	17,2	22,6
Szintetikusfesték-felhasználás	—	18,1	24,6
PVC-cső-felhasználás.....	8,1	31,6	39,9

valóságával a műanyagbázis jelentősen kibővül.

A vegyipar termelési szerkezetének átalakulását a jövőben nagymértékben az határozza meg, hogy milyen ütemben lehet majd az iparág rendelkezésére bocsátani a szénhidrogéneket; az energiatermelés struktúrája milyen irányban módosul; a mezőgazdaság vegyianyag-szükséglete hogyan fejlődik; a KGST komplex program előirányzatai milyen ütemben valósulnak meg az ágazatban; a termelési kooperációk révén hogyan lehet majd bővíteni a technikai és tudományos információk áramlását, s szélesíteni a hosszú lejáratú megállapodások körét.

Vegyipari koncentráció

A vegyipar Magyarországon gyors ütemben koncentrálódik. Ez a folyamat megfelel az általános iparosítási politikának, és a vegyipari technológia hatékony kihasználásának igényéből következik. Az automatizált termelés ugyanis csak nagy üzemméreteknél gazdaságos. A vegyipari termékek iránti belföldi és exportkereslet — utóbbin belül különösen a KGST kooperáció — indokolja ezt a folyamatot.

A magyar vegyiparban a vállalatok száma jelentősen csökkent, annak ellenére, hogy sok új beruházás lépett működésbe. 1960-ban 97, 1965-ben 79, 1970-ben 59, 1973-ban 56 vegyipari vállalat tevékenykedett ha-

zánkban. A vállalatok számának csökkenése mögött jelentős szervezeti összevonások húzódnak meg.

A koncentrációs folyamatot nem csak a vállalatok csökkenő száma jelzi, erről tanúskodik a termelési érték és a vállalati létszám alakulása is.

Az évi 500 millió forint termelési értéket meghaladó üzemek részese-
dése 1965—1973 között gyorsan nőtt (22,8 százalékról 48,2 százalékra). Ugyanakkor a 20 millió forintnál kisebb termelési értéket elérő vállalatok részese-
dése gyorsan csökkent (30,6 százalékról 7,2 százalékra). Az arányváltozás az úgynevezett középüzemek sávjában volt a legkisebb. A következő években üzembe lépő nagy beruházások ezeket az arányokat tovább változtatják, a termelés koncentráltasága még erősödik.

Némileg eltérő a kép, ha a koncentrációt a munkáslétszám függvényében vizsgáljuk.

Az 50-nél kisebb létszámú üzemek aránya nagyjából azonos maradt, az 51—1000 fő közötti létszámú középüzemek aránya csökkent, az 1000-nél nagyobb létszámot foglalkoztatóké viszont emelkedett. A középső kategóriában figyelemre méltó az arányeltolódás a nagyobb létszámú üzemek irányában. A nagyüzemek létszámának növekedése így is viszonylag lassú, ami arra vezethető vissza, hogy ezekben az üzemekben a legerősebb a törekvés a teljes, illetve a részleges automatizálásra.

A magyar vegyipar olyan kon-

7. sz. táblázat

A termelés koncentráltasága a termelési érték alapján

Év	Legfeljebb 10	10,1— 20	20,1—50	50,1—100	100,1—200	200,1—500	0,5—1 milliárd	Legalább 1 milliárd	Össze- sen
1965.	22,8	7,6	12,6	8,9	11,4	13,9	17,7	5,1	100,0
1970.	3,4	3,4	10,1	13,6	8,5	22,0	13,6	25,4	100,0
1973.	3,6	3,6	1,8	14,3	10,7	17,8	14,3	33,9	100,0

Forrás: KSH Statisztikai évkönyvek.

A vegyipar koncentrációja a munkáslétszám alapján

Év	Legfeljebb 50	51—100	101—300	301—500	501—1000	1001—2000	2001—5000	5001-nél több	Összesen
1965.	5,1	19,0	21,5	15,2	16,4	12,6	8,9	1,3	100,0
1970.	6,8	6,8	11,9	11,9	20,3	27,1	13,5	1,7	100,0
1973.	5,4	8,9	12,5	8,9	19,6	23,3	19,6	1,8	100,0

Forrás: KSH Statisztikai évkönyvek.

centrált iparág, amely méreteit és a haladó technika széles körű alkalmazását tekintve egyaránt kiállja a nemzetközi összehasonlítást. Fejlesztésének fő irányai és belső szerkezeti átalakulása pedig tovább erősíti pozícióját a magyar iparban, s továbbra is az iparosítási folyamat egyik legfontosabb előrelendítője lesz.

A vegyipari termékek külkereskedelme

A magyar vegyipar gyors fejlődése ellenére sem képes maradéktalanul kielégíteni a rohamosan növekvő keresletet, ezért a vegyipari import évről évre nő. Például 1973-ban marónátronból a hazai szükséglet 63,

A vegyipari külkereskedelem aránya a külkereskedelmi forgalmon belül SITC nómenklatúra szerint (Százalék)

Megnevezés	1965.	1970.	1973.
A vegyipari export aránya...	7,4	7,5	7,1
A vegyipari import aránya ..	9,0	9,5	11,6

Forrás: KSH Külkereskedelmi évkönyvek.

A fontosabb vegyi termékek importja (t)

Megnevezés	1960.	1965.	1970.	1973.	
					Index 1960=100
Marónátron	104 005	127 886	92 810	128 000	123,1
PVC-por	3 955	6 952	19 565	20 454	517,2
Polietilén	1 012	4 471	23 671	35 890	3546,4
Vegyí szál	17 946	27 533	36 200	41 450	231,0
Műanyag-alapanyagok	9 392	19 679	77 789	109 225	1163,0
Foszformútrágya ..	120 252	105 667	371 409	686 000	570,7
Nitrogénműtrágya	152 284	314 131	404 264	459 000	301,4
Növényvédőszer .	2 934	9 403	17 655	25 566	871,4

Forrás: Nehézipari zsebkönyv, 1974.

PVC-porból 45,8, műanyag-alapanyagból 97,7, polietilénből 67,8, növényvédőszerből 85,4, nitrogénműtrágyából 32,3, foszforműtrágyából 52,2 százalékát importból kellett fedezni.

Magyarországon a vegyipar importanyag-felhasználása is magas. Az 1972. évi Ágazati Kapcsolatok Mérlege szerint 100 forint végső felhasználásnak 36,80 forint importanyag-tartalma volt. Ennél csak a kohászatban magasabb az importanyag-felhasználás (37,10 forint).

A magyar külkereskedelmi mérlegen belül a vegyi termékekre a nettó import a jellemző. A magyar vegyipar fő értékesítési piaca a belföld, s az új kapacitások termelése is elsősorban a hazai szükségletet hivatott kielégíteni. Összhangban van ezzel az is, hogy a vegyipar hazai értékesítése 1970—1973 között 72 százalékkal, míg exportja csak 43 százalékkal nőtt.

Jól kitűnik ez az irányzat a vegyi anyagok külkereskedelmi forgalmá-

nak adatait összefoglaló mérlegekből is. Ezek a mérlegek azt jelzik, hogy a magyar vegyi termékek külkereskedelme mindkét fő viszonylatban strukturálisan passzív.

Bár az export és az import csaknem azonos ütemben nőtt, a nettó import tömege számottevően emelkedett. Az import szerepe az ország vegyi termékekkel való ellátásában az elmúlt 10 év vegyipari beruházásai nyomán sem csökkent, még ha egyes termékekben a hazai gyártás lehetővé is tette az import megszüntetését, sőt exportot is. Például kén-savból a hazai termelés ma már teljesen fedezi a belső szükségleteket, sőt növekvő exportot is lebonyolítunk.

A szabad devizájú és a rubel elszámolású területek irányzatai nem azonosak. Ez egyaránt vonatkozik a fejlődés ütemére és a mérlegegyenlegre.

Szocialista viszonylatban a fejlődés a külkereskedelmi mérleg kiegyensúlyozódása irányában halad, összefüggésben a KGST vegyipari

11. sz. táblázat

Vegyipari termékek külkereskedelmi mérlege
(Millió devizatörint)

Megnevezés	1965.	1970.	1973.	1973/1965. %
Export	1743,2	2637,3	3772,3	216,4
Import	2803,6	4235,3	6006,5	217,7
Egyenleg	-1060,4	-1598,0	-2234,2	219,8
Export az import százalékában....	62,2	62,3	61,8	

Forrás: KSH Külkereskedelmi évkönyvek.

12. sz. táblázat

A vegyi termékek külkereskedelmi mérlege szocialista viszonylatban
(Millió devizaforint)

Megnevezés	1965.	1970.	1973.	1973/1965. %
Export	1247,4	1746,3	2560,3	205,3
Import	1563,9	2245,6	2951,2	188,7
Egyenleg	-316,5	-499,3	-390,9	123,5
Export az import százalékában....	79,8	64,4	86,8	

Forrás: KSH Külkereskedelmi évkönyvek.

együttműködésben évről évre erősödő szakosodással. A KGST-országok közötti kereskedelemben a vegyi cikkek iránti kereslet általában meghaladja a kínálatot, így a behozatal egyoldalú bővítésére tartósan nincs lehetőség.

közi piacon az áremelkedés irányzata.

A magyar vegyipar legfontosabb exporttermékei a gyógyszererek. 1974-ben a vegyipari kivitelből 56,7 százalékot tettek ki a gyógyszeripar termékei. Ez lényegesen magasabb,

13. sz. táblázat

**A szocialista viszonylat aránya a vegyianyag-
külkereskedelemben**
(Százalék)

Megnevezés	1960.	1965.	1970.	1973.
Export.....	70,2	74,9	68,5	69,8
Import.....	57,5	48,5	45,7	42,1

Forrás: KSH Külkereskedelmi évkönyvek.

A szocialista viszonylatok aránya tehát az összes vegyipari exportban lényegében stagnál, míg az importban csökken. A szocialista forgalom ilyen alakulásában szerepe van annak is, hogy a KGST-tagállamok eddig főleg az alapanyagok cseréjére összpontosították erőfeszítéseiket, és ezekben az igények behatároltak.

mint a termelésből való részesedése. A gyógyszeripar termelésének 70 százalékát külföldön értékesíti. A magyar gyógyszeripar az egy lakosra jutó gyógyszerexport tekintetében Svájc után a második helyen áll a világon.

A gyógyszeripar ilyen magas exportarányát az tette lehetővé, hogy a

14. sz. táblázat

Vegyitermék-külkereskedelmünk mérlege nem szocialista viszonylatban
(Millió devizaforint)

Megnevezés	1965.	1963.	1973.	1973/1965. %
Export.....	495,8	891,0	1212,0	244,5
Import.....	1239,7	1989,7	3151,5	254,2
Egyenleg.....	-743,9	-1098,7	-1939,5	260,7
Export az import százalékában	40,0	44,8	38,5	

Forrás: KSH Külkereskedelmi évkönyvek.

A tőkés viszonylatú import fontos szerepet játszik a hazai vegyianyag-szükséglet kielégítésében. Műanyagokból, műszálból, valamint számos speciális vegyipari cikkből sokáig csak a tőkés piacokon volt megfelelő volumenű és választékú beszerzési lehetőség. Az import 1973. évi megugrásában közrejátszott, hogy már ekkor érezhető volt a nemzet-

termelés mennyiségi fejlődése a termékek korszerűségével párosult, a magyar gyógyszererek a legfejlettebb ipari államok hasonló termékeivel is állják a versenyt. A gyógyszeripar intenzív kutató tevékenységet folytat, emellett licencet is vásárol, így évente bocsát ki új exportképes termékeket.

A gyógyszerkivitelén belül meg-

határozó jelentősége van a szocialista relációnak, amelyben exportunk 60—65 százalékát realizáljuk. (Legfontosabb vásárlónk a Szovjetunió, amely teljes gyógyszerexportunknak kerekén a felét veszi át.)

A gyógyszeripar külkereskedelmi tevékenységének további fejlesztéséhez a következő feladatokat kell megvalósítani:

— Bővíteni kell — mindkét relációban — a kooperációs kapcsolatokat. Ez lehetővé teszi a forgalom további bővítését, a műszaki haladás eredményeinek gyors áramlását, a termékválaszték ésszerű megosztását.

— A fejlett tőkésországokba irányuló exportban javítani kell a gyógyszeralapanyag és a kisserelt gyógyszerek közötti arányt, az utóbbi termékek javára.

— A fejlődő és a fejlett tőkés piacokon növelni kell a vegyes vállalkozások számát és ezek forgalmát.

— A tudományos kutatások új eredményeinek gyors gyakorlati alkalmazásával bővíteni kell az újdonságok arányát az exportban.

— Szélesíteni kell a termékprofil, különféle rokontermékek gyártásával. Ilyen profilok például a növényvédőszer gyártása, a kozmetikumok előállítás és kivitele.

A vegyipari termékek külkereskedelmének fontos tényezője a KGST keretében szervezett nemzetközi együttműködés. Például az olefin-program keretében Magyarország 250 ezer tonna etilént, 125 ezer tonna propilént és 35 ezer tonna butadiént gyárt. E termékeket csővezetéseken a Szovjetunióba szállítjuk, ahonnan cserébe műanyag-alapanyagokat és késztermékeket kapunk. A kooperáció révén mindkét fél kb. 3—5 milliárd forint beruházási költséget takarít meg.

A magyar gumiipar fejlődése szempontjából nagy szerepe lesz a petrokémiai program keretében kibontakozó magyar—szovjet műkautsuk-megállapodásnak.

Lengyelországgal hosszú lejáratú megállapodás keretében műanyag- és műszál-együttműködést alakítunk ki.

1980—1985 között PVC- és PAN-szállakat szállítunk Lengyelországba, és ellentételként poliészterselymet és vágott szálát vásárolunk. Az együttműködés nyomán mindkét ország számára jelentős beruházási megtakarítás, valamint nagy volumenű termelés válik lehetővé. Előzetes számítások szerint Magyarország az együttműködés nyomán kb. 4 milliárd forint beruházási költséget takarít meg. Romániával évek óta hasznos vegyipari együttműködés folyik földgázbázison.

Magyarország aktívan részt vesz a KGST vegyipari nemzetközi szerveiben. Például az Interchim keretében folyó termékkoordináció alapján Magyarország textilszínezékeket importál más KGST-tagországo kból. Az Interchim keretei között sokoldalú egyezmény keretében szakosították a növényvédőszer alanyagellátását is. Hazánk 1976—1980 között ennek megfelelően a trifluralin hatóanyag gyártását vállalta.

Hasonló koordinációs szervezet az Interchimvolokno, a vegyi szálak szakosítására.

Jó lehetőség nyílik a KGST-n belül a választékcsereére is. Például a fotokémiában Magyarországnak szabad termelési kapacitásai vannak a fotopapírgyártásban, filmszalagból viszont nem termelünk eleget, még saját szükségletünket sem tudjuk fedezni.

Nagy jelentőségű együttműködés van kibontakozóban a vegyipari alapanyagok közös kitermelésében (foszfát-kitermelés a Szovjetunióban, kálisóbányászat az NDK-ban). Jó példái a közös termelésnek a Szovjetunió területén épülő cellulóz-kombinát és a magyar—bolgár szódagyártási megállapodás is.

A vegyipari külkereskedelem fejlődése szempontjából nagy előny, hogy az ágazat termelése igen koncentrált, az ipar jó együttműködést alakított ki a külkereskedelmi vállalatokkal (Chemolimpex, Mineralimpex, Medimpex), megfelelő érdekeltségi bázison. A gyógyszerexport mellett gyorsan fejlődik az aromás vegyületek, a mosószer, a növény-

védőszer, a műbőr és a gumiárak kivitele. A magyar vegyipar export-termékeinek minősége a legmagasabb igényeknek is megfelel.

A nemzetközi termelési kooperáció

A vegyipari külkereskedelem fejlődésében a jövőben nagy szerep juthat a *nemzetközi kooperációknak*.

Bár a tőkésországokkal kialakuló termelési kooperáció statisztikai számbavételi módszere ma még nem kiforrott, s még a kooperáció tartalmi meghatározása sem tisztázott, kb. 500-ra tehető az érvényben levő kooperációs megállapodások száma.

A vegyipar kb. 30 százalékkal részesedik a megállapodásokban.

olyan kooperációknak, amelyek tengelyében a tudományos információcsere áll. Vannak megállapodások, amelyek lényege a bér munka.

A nemzetközi termelési kooperációk a jelenlegi feszült tőkés világgazdasági viszonyok között is eredményesen teljesülnek, bár a világpiaci árak emelkedése, az anyagbeszerzési lehetőségek megnehezülése, valamint a tőkésországokban terjedő munkanélküliség nem kedvez e folyamat bővülésének.

A vegyiparon belül a nemzetközi termelési együttműködés területén is a gyógyszeripar tevékenysége a legjelentősebb. A magyar gyógyszeripar számos kooperációs megállapodást kötött a legnagyobb svájci

15. sz. táblázat

A legfontosabb viszonylatok szerepe a kooperációs megállapodásokban

(1974. december 31-i állapot szerint, százalék)

Viszonylat	Általában	Vegyiparban
NSZK	37,9	17,8
Ausztria	11,7	16,7
Svájc	6,5	8,9
Belgium	0,3	7,8
Anglia	6,7	5,7
Franciaország	7,0	5,6
Japán	0,3	5,6
Svédország	6,8	4,4
Hollandia	3,3	4,4
Dánia	2,4	4,4
Finnország	0,5	1,1
Kanada	0,5	1,1
Olaszország	7,0	1,1
Egyéb	9,1	15,4
Összesen	100,0	100,0

A magyar vegyipar legjelentősebb nemzetközi kooperációs partnerei az NSZK, valamint Ausztria.

Meg kell jegyezni, hogy a vegyiparban a termelési kooperáció sok tekintetben más jellegű, mint a többi iparban, például a gépiparban. A vegyiparban a kooperáció főleg a kiszerezésre, a csomagolásra összpontosul, illetve összefonódik a know-how- és a licencvásárlással. Fontos szerepük van továbbá az

gyógyszergyárakkal. A kooperációk tartalma a kiszerezéstől a tudományos együttműködésen át a vegyes vállalkozásig terjed. Az összes vegyipari kooperációs megállapodás 47,7 százaléka a gyógyszeriparban realizálódik.

A magyar gyógyszeripar bővülő know-how- és licencexportot is lebonyolít, részben a fejlett tőkésországokba.

A növényvédőszer- és műtrágya-

termelésben kialakult kooperációk az összes magyar termelési együttműködés 28,8 százalékát képviselik.

Nagy szerepet kapott a nemzetközi termelési együttműködésben a magyar műanyagfeldolgozás és a gumiipar is. Közismert például, hogy egy nyugatnémet cégtől kooperációs megállapodás keretében személygépkocsit kapunk műbőr és egyéb műanyag-késztermékek ellenében. Egy másik kooperáció kere-

tében a TAURUS Gumiipari Vállalat egy osztrák céggel együttműködve korszerű gumiabroncsot gyárt.

Az eddigi tapasztalatok szerint a termelési kooperációk a vegyipar területén is mindkét fél számára hasznosak, lehetővé teszik a termelési kapacitások jobb kihasználását, megkönnyítik az értékesítést és a műszaki fejlesztést.

Wiesel Iván

A kooperáció és az agrár-ipari integráció fejlődése az Ukrán SZSZK-ban

A szocialista országokban a mezőgazdaság termelőerőinek gyors növekedése a tulajdonformákat is szüntelenül fejleszti. Erősödik és bővül a kolhoztulajdon, s nő a társadalmi tulajdonban való aránya. A fejlett szocializmus és a tudományos-technikai forradalom viszonyai között a termelési viszonyok fejlődése számára is új lehetőségek nyílnak. Szükségsszerűvé válik a termelés magasabb szintű társadalmisítása az ipar és a mezőgazdaság integrációja, a termelés-szervezés fejlesztése, a kooperáció új, hatékony formáinak fejlesztése révén.

Az Ukrán SZSZK-ban évről évre nő azoknak a vállalatoknak a száma, amelyek több ágazathoz tartozó tevékenységet folytatnak. Sikeresen működnek a szovhozüzemek, a cukorgyárak, saját baromfifeldolgozóval rendelkező baromfitelepek üzemelnek, új — húst és tejet előállító — állattenyésztő komplexumok épülnek. Jelentősen fejlődnek a mezőgazdasági nyersanyagot feldolgozó, takarmánykeverő, hizláló s egyéb termelő és szolgáltató (kulturális-jóléti) vállalatok létesítésére alakult kolhozközi egyesülések.

A mezőgazdasági és az ipari termelés egyesülése főként három formában valósul meg:

— a baromfitelepek, feldolgozó üzemek és szovhozok kooperációjá-

ból létrejött agrár-ipari típusú állami vállalatok formájában;

— kolhozközi vállalatok és egyesülések formájában, ahol az együttműködés a kolhoz-szövetkezeti tulajdon keretein belül valósul meg;

— állami-szövetkezeti vegyes agrár-ipari területi komplexumok (egyesülések) formájában, amelyek a kooperáció elve alapján állami szovhozüzemet, feldolgozó és specializálódott mezőgazdasági vállalatokat, kolhozokat, kolhozközi vállalatokat és gazdasági önállóságukat megőrző egyesüléseket foglalnak magukban.

A mezőgazdasági termelés és a feldolgozó vállalatok közeledésének és egyesülésének alapja az, hogy a kolhozokban és a szovhozokban a termelés koncentrációjának és specializációjának színvonala emelkedett; a mezőgazdaságba is bevezették a korszerű technológia leghatékonyabb eszközeit, felhasználják a tudományos-technikai fejlődés eredményeit.

Ezzel egy időben visszahatás is érvényesül. Az agrár-ipari integráció fejlődése, az agrár-ipari egyesülések előmozdítják a mezőgazdasági termelés koncentrációjának erősödését, a specializálódás felgyorsulását és az ipari módszerek meghonosítását.

A területi agrár-ipari egyesülések

keretein belül felvetődött az az igény, hogy az állami és a szövetkezeti vállalatokban olyan egységes elveket alakítsanak ki, amelyek nemcsak a műszaki-gazdasági, hanem a szociális problémák megoldására is alkalmasak. Az agrár-ipari integráció alapvető céljai a következőkben foglalhatók össze: a szocialista mezőgazdaságban a termelési viszonyok tökéletesítése, a termelőerők gyorsabb fejlődési lehetőségeinek kibontakoztatása, a tudományos-technikai forradalom és a szocialista rendszer előnyeinek egyesítése a falun, ami a társadalom növekvő élelmiszer- és egyéb fogyasztási igényeinek teljesebb kielégítéséhez, a város és a falu közötti társadalmi és gazdasági különbségek csökkenéséhez vezet.

Az agrár-ipari integráció a tulajdonviszonyokban új, minőségi változásokat eredményez. A változások lényege: az állami és a kolhoz-szövetkezeti tulajdon határainak elmosódása, és ezeknek egységes össznépi tulajdonban való összeolvadása. Közigazgatási körzeti és területi méretekben előrehalad a kolhoz-szövetkezeti termelőeszközök társadalmisítási folyamata, és kialakul a kolhozközi tulajdon. Az agrár-ipari kooperáció fejlődése szükségessé teszi a társadalmi termelés irányításának, a tervezési rendszernek és a kooperáló vállalatok elosztási viszonyainak további tökéletesítését. Ezeknek a feladatoknak helyes és gyors megoldásától nagymértékben függ az új agrár-ipari egyesülések keletkezése és az egész gazdaságközi kooperáció hatékonyságának fokozódása.

Az Ukrán SZSZK-ban különösen a borgazdaságban terjedtek el az állami agrár-ipari komplexumok. Ebben az ágazatban a komplexum alapvető formája a szovhozüzem. Ilyen komplexumok működésének kedvező voltát a krími területen létrejött „Maszandra” nevű kombinát munkája alapján ítélnék meg. Ez a kombinát borászati üzemet, 11 szovhozüzemet, üzlethálózatot, raktárakat és hűtőházakat egyesít.

1968 és 1970 között a „Maszandra” nevű egyesülés nyeresége 54 millió rubelre nőtt az előző öt év 29 millió rubel nyereségével szemben. Az utóbbi években az egyesülésben a termelés hatékonysága még magasabb volt.

Jelentős fejlődés figyelhető meg az illóolajgyártással foglalkozó agrár-ipari egyesülésekben. Például szolgálhat a „Krimszkaja Roza” egyesülés, amely 6 szovhozüzemet egyesít. *Az egyes szovhozok gazdasági önállóságukat megőrzik, tehát önálló jogi személyek, és önálló gazdasági elszámolást folytatnak. A kapcsolatoknak ez a formája jellemző minden agrár-ipari egyesülésre.*

Fejlődnek az agrár-ipari egyesülések és komplexumok a gyümölcs-, zöldségkonzerv-, cukortermelésben és egyéb termesztő ágakban. A gyümölcs- és zöldségkonzerv-iparban a herszoni és odesszai agrár-ipari egyesülés a legnagyobb. Az egyesülések lehetővé tették a gazdaság magas szintű specializálását, a zöldség- és gyümölcsstermesztés hatékonyságának növelését. A nyersanyagtermelés gazdaságosabbá válása elősegítette, hogy a nyersanyag időben, jó ritmusban és kisebb önköltséggel jusson a félkésztermékké való feldolgozás stádiumába.

A tudományos-technikai fejlődés objektív tendenciái, a termelés specializálódásának jelentős növekedése és a koncentráció megerősödése az állattenyésztésben is elengedhetetlen előfeltétele az agrár-ipari komplexumok (egyesülések) alakulásának. A baromfityénységben kezdődött meg a leghamarább a termékelőállítás ipari módszereinek meghonosítása. A kijevi területen a 60-as évek végén alakult kijevi, jagotyini, sztarini tojás- és baromfihús-termelő egyesülésekben a kooperáció eredetileg az állami tulajdonra épült. Később ezekben, s más baromfityénységű egyesülésekben kolhozok is részt vettek, különösen a baromfihús előállításában. A magasabb szintű technikai felszereltséggel és képzett szakemberekkel

rendelkező nagy baromfiüzemek az egyesületek szervezeti struktúrájában a fővállalatok szerepét töltik be és az egyesülésbe tartozó többi vállalat között integrátorként működnek. A fővállalat irányító apparátusa és szakemberei a kooperáló ágazat összes tervezési, finanszírozási és irányítási funkcióit ellátják, az egyesülés minden vállalatánál konzultációkat szerveznek, és segítenek a gyártástechnológia elsajátításában és bevezetésében. A leányvállalatokat ellátják növendékbaromfival, és hizlálás után ezeket átadják vágásra vagy értékesítésre az állami baromfikombinátnak, ha a fővállalat az adott időben nem tudja feldolgozni az egész mennyiséget. Az egyesületek minden gazdasága teljes gazdasági önállósággal és önelfenntartással rendelkezik, s csak az egyéges technológiával és termelési ciklussal kapcsolódnak egymáshoz.

A tapasztalatok szerint az egyesületekben jobban megoldhatók a szociális és gazdasági problémák. Hatékonyabban használható ki a termelési kapacitás, a technika és a munkatartalékok. Szélesebb körben alkalmazhatók az ipari munkamódszerek. Megteremtődnek a termelés fejlettebb módszereinek, a sorozatgyártás-jellegű technológia gyorsabb meghonosításának, a nagy tételekben előállított szabványosított termékkibocsátás növelésének és a beruházások hatékonysága növelésének feltételei. Például, a kacsatenyésztéssel foglalkozó jagotyini egyesülésben a baromfitenyésztő telepek építésére 4,1 millió rubelt fordítottak, a nyereség pedig 1968—71 között 8,7 millió rubel volt.

Az 1968—71 közötti időszakban a kijevi tojásegység bruttó termelését (összehasonlító áron számolva) 43 százalékkal növelte, a baromfitenyésztés nyeresége pedig ötszörösére nőtt. Hatékony a termelés a krími broyler-baromfi komplexumban, amely 36 kolhoz, 23 szovhoz és baromfiüzemet, s egész sor kolhozközi inkubátoros baromfitenyésztő telepet egyesít.

A kolhozok és szovhozok, vala-

mint az állami baromfifeldolgozó vállalatok között közvetlen és szilárd kapcsolatok alakultak ki. Az ipari broyler-termelő kooperáció szervezése lehetővé tette, hogy a krími területen nagymértékben növeljék a baromfihúsgyártást, és 22 százalékra növeljék részarányát a húsfélék szerkezetében. A broyler-baromfi tenyésztésében nagy hatékonyságot értek el nemcsak az állami baromfigyárakban, hanem a kolhozokban is.

Az állattenyésztés takarmányellátásának és a keveréktakarmány termelésének új formái a kolhozközi takarmányüzemek, amelyek rendszerint az adminisztratív körzetek helyi kolhozainak takarmánykészleteivel való gazdálkodást egyesítik. A folyó ötéves terv végére Ukrajnában több mint 300 kolhozközi takarmányüzem fog működni, több mint 10 millió tonna összkapacitással. A kolhozközi takarmányüzemek a kolhozok részhozzájárulásain alapulnak, és olyan modern termelő üzemek, amelyek kiváló minőségű termékek kibocsátását teszik lehetővé. A kolhozok és a takarmányüzemek közötti kölcsönös viszonyt szerződés szabályozza. A kolhozok a mezőgazdasági termények betakarítása idején egyenesen a kombájn alól adják a termést feldolgozásra az üzemeknek, cserébe pedig teljes értékű keveréktakarmányt kapnak. A kolhozok megfizetik az üzemeknek a nyersanyag-feldolgozás költségét, és az általuk felhasznált fehérje és vitamin költségét, amelyeket lényegében az állami ipar szállít a takarmányüzemeknek. A kolhozközi takarmányüzemek fejlődése elősegíti az állattenyésztő kolhozokban a termelés-szervezés ipari formáira való áttérést.

Az ipari termelési technológia alkalmazásával jellemezhető a komplex állattenyésztő telepek létrejötte, és fejlődésük kapcsolódik az állattenyésztés specializálódásának tökéletesítéséhez és fejlesztéséhez. Csak a társadalmi munkamegosztás alapján lehetséges a legújabb termelési eszközök, a technikai-tudományos

fejlődés eredményeinek sikeres alkalmazása, az erőforrások hatékony felhasználása és az állattenyésztés fokozatos intenzifikálása. Ezért le kell mondanunk a kolhozokban és a szovhozokban hagyományosan kialakult sokágazatú állattenyésztésről, amely már nem felel meg a mezőgazdasági termelőerők fejlettségi szintjének, ezért késlelteti az állattenyésztés koncentrációjának fokozódását, megnehezíti a termelési folyamatok komplex gépesítését és automatizálását, az állattartás és takarmányozás haladó módszereinek bevezetését, a munka ésszerű megszervezését.

Ezt a folyamatot az újratermelési ciklus szakaszainak részekre tagolódása és elkülönülése, valamint a specializált gazdaságok önállósulása kísérte, amikor minden vállalat a következő feldolgozási fázisnak termel. Ennek során felvetődött az a lehetőség is, hogy a különféle állati eredetű termékek termelésében a termelési ciklus egy-egy szakaszára specializált gazdaságok között horizontális kapcsolatokat alakítsanak ki. A körzetek többségében olyan szarvasmarha- és sertésenyésztésre, illetve hizlálásra specializálódott kolhozok váltak ki, amelyek a nekik tenyésztésre és hizlálásra növénytermesztést szállító gazdaságokkal állandó termelési kapcsolatban vannak.

Az Ukrán SZSZK-ban több mint 1200 ilyen specializálódott gazdaság van. Ők adják az államnak a felvásárolt hús több mint egyharmadát. Ezek a gazdaságok korszerű termelési technológiával rendelkező hatalmas, komplex állattenyésztő telepek. Az utóbbi években egyre erősebben fejlődik az állattenyésztés területén a kolhozközi kooperáció másik formája is, amelyben a kolhozok részhozzájárulásaikkal kolhozközi baromfitenyésztő, szarvasmarha-, sertés- és növénytermesztő vállalatokat hoznak létre. A gazdaságközi kooperáció jelentős tényezővé vált. Lehetővé teszi, hogy a kolhozok anyagi erőfeszítéseiket olyan közös állattenyésztő komp-

lexumok létrehozására fordítsák, amelyek meghaladják egy gazdaság erejét. Az állattenyésztési gazdaságközi vállalatok és a társulások közötti kapcsolatok tökéletesítését szolgálja a részhozzájárulásoknak, a jószág- és takarmányszállítás feltételeinek szabályozása és a nyereségelosztás normatíváinak kidolgozása. A nyereség elosztásának elve egyenlő részvételi lehetőséget teremt az állami vállalatoknak és a kolhozoknak az integrált állattenyésztésben. A kooperációs tenyésztésben a sikeres záloga a komplex állattartó telepek optimális arányainak gazdasági és technológiai megalapozása, amely a takarmány, a növénytermesztés és a megfelelő szakemberek biztosításának lehetőségeitől függ.

A kooperáló vállalatok között horizontális kapcsolatot teremtő állattenyésztő egyesületek fejlődése erősíti a termelés koncentrációját, amit viszont az állati eredetű termékek előállító és feldolgozó vállalatok közötti közvetlen kapcsolatok szilárdulása és további fejlődése követ. Ez ösztönzi az állattenyésztő ágazatok között az agrár-ipari integráció elmélyülésének folyamatát. A perspektívát tekintve, a termelésben az állati eredetű termékek feldolgozása nagy hatást fog gyakorolni a termelés gazdasági mutatóira, az újratermelés ütemének felgyorsítására, és végső soron a társadalmi termelés hatékonyságának növekedésére. Következtetéseinket így foglalhatjuk össze:

— A gazdaságközi kooperáció és az agrár-ipari integráció fejlődése a termelőerők felgyorsult fejlődésének és a falusi termelési viszonyok tökéletesítésének objektív folyamata, amelyet a tudományos-technikai fejlődés, a társadalmi termelés koncentrációjának növekedése és a specializáció elmélyülése idézett elő.

— Az agrár-ipari egyesületek formái és integrációs kapcsolatai jelenleg azokban az ágazatokban a legfejlettebbek, amelyek növénytermesztéssel, illetve feldolgozással foglalkoznak. Ez a termelés magasabb szintű koncentrációjával és az

idénycikkek gyors feldolgozásának szükségességével kapcsolatos.

— Az állattenyésztés egyes termelési fázisaira specializálódott gazdaságok között sikeresen fejlődő horizontális kapcsolatok lehetővé teszik a gazdaságok anyagi eszközeinek az egyesítését, és az ipari termelési technológiával üzemelő nagy állattenyésztő komplexumok együttes erővel történő létrehozását. Az állattenyésztésben a koncentráció szintjének emelése a gazdaságok közötti kooperáció alapján, és a feldolgozó vállalatokkal való közvetlen kapcsolatok fejlődése az állati eredetű termékek előállításában és feldolgozásában, perspektivikusan

megteremti az agrár-ipari egyesülések megszervezésének objektív előfeltételeit.

— A gazdaságközi kooperáció és agrár-ipari integráció fejlődése a tulajdonviszonyokban bekövetkező minőségi változásokhoz, a kolhoz- és szovhozrendszer legjobb elveit egyesítő új gazdasági formák kialakulásához, a mezőgazdaság és az ipar szerves összefonódásához vezet. Ennek legfontosabb eredménye a munkatermelékenység növelése, a dolgozók jólétének emelése, a falusi és városi dolgozók életkörülményeinek társadalmi-gazdasági kiegyenlítése.

Alimpij Tipko

Lengyelország agrárpolitikájának új távlatai és a szocializmus építése falun

Az elmúlt harmincéves időszakban hatalmas változások következtek be a lengyel falun. Emelkedett a mezőgazdaság termelékenysége, nagymértékben nőttek a hozamok, fejlődött az állattenyésztés. Létrejötték és megerősödtek az állami gazdaságok, s egyre inkább a haladás lényeges tényezőjét jelentik az egész mezőgazdaságban. A falu kisárutermelő gazdasága eredményesen kapcsolódott be a tervgazdálkodás rendszerébe. Általában kedvezően fejlődik a mezőgazdasági termelési és általános szövetkezeti mozgalom, ami új perspektívákat nyit a falu előtt. Kialakulnak a falun a kooperáció új formái. Emelkedett a lakosság életszínvonalára. A harminc év munkássága képezi az alapját a társadalmi és gazdasági fejlődés távlati koncepciójának. A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága 1974. évi októberi plenumának dokumentumai összefoglalják az élelmiszer-gazdaság és a lengyel mezőgazdaság fejlődésének hosszú távú programját az 1990-ig terjedő időszakra. Ez a program kifejezi a párt agrárpolitikájának távlatait, amelyek új, nagyon lényeges elemekkel gazdagodnak. Ez a

program különösen fontos láncszem a társadalmi-gazdasági távlati célok rendszerében. Olyan problémákat említ, amelyek megoldásának stratégiai jelentősége van a nép jövőjének biztosításában és a fejlett szocialista társadalom felépítésében a népi Lengyelországban.

Az 1970 utáni mezőgazdasági politika fő irányai, amelyek a kitermelő ágazatok gyorsított fejlesztését célozzák, nagyon szorosan kapcsolódnak a Lengyel Egyesült Munkáspárt VI. kongresszusán meghatározott új társadalmi-gazdasági stratégiához.

A Lengyel Egyesült Munkáspárt mezőgazdasági politikájában az 1971. évben elkezdődött folyamat különleges vonása az, hogy a mezőgazdasági termelés növelésének és egyidejűleg a szocialista jellegű átalakulásnak a meggyorsulásához vezet a lengyel falun. Ezt szolgálta a többi között az autarkias tendenciáktól való eltávolodás, de különösen az ország gabona-önellátási koncepciójának az elvetése, a külkereskedelem fellendítése. Ezt segítette továbbá a kötelező beszolgáltatás megszüntetése és a szerződésnek mint a felvásárlás általános formájának a bevezetése, de a

mezőgazdasági termelés jövedelmezőségi színvonalának általános emelése is. A gazdaságpolitikában történt fontos változások eredményeként megnőtt a gazdák érdekeltsége a termelés emelésében, és aktivizálódtak a fejlődés társadalmi tényezői, a többi között a paraszti önkormányzat, amely a mezőgazdasági körökben és a falusi szövetkezetekben a mezőgazdaság előtt álló feladatok megvalósításának lényeges eszköze lett. A mezőgazdasági termelés dinamizálásának fontos tényezője volt a különböző időszakban hozott határozatok komplex volta.

A falu helyzetében bekövetkezett javulás alapvető jelentőségű a munkás-paraszt szövetség megerősödése szempontjából is. Kedvező eredmények születtek a termelésben: az elmúlt három év során a mezőgazdaság összes termelése 20,4 százalékkal, árutermelése mintegy 26,2 százalékkal növekedett. Ugyanezekben az években gyorsabban, vagyis 25,7 százalékkal növekedett az állati eredetű termékek termelése.

Ezek a változások vezettek az 1970 utáni mezőgazdasági politikához, a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának XV. plénuma által kidolgozott program végrehajtásához. A politika fő célja régóta a termelés növelésének biztosítása, valamint a fokozatos szocialista átalakulás feltételeinek megteremtése a falun. A kibontakozó új tendenciák a lengyel mezőgazdaság magasabb fejlődési szakaszát jellemzik. A program tehát fő alapelveiben tekintetbe veszi az ország fejlődésének az utóbbi években megváltozott külső és belső feltételeit, valamint a lengyel társadalom új igényeit.

A mezőgazdasági fejlődés törvényszerűségeinek elemzéséhez a legközelebbi tízegynéhány év feltételei között rendkívül nagy jelentőségű az a tény, hogy a modern világ szemtől szembe került a kiélesedő élelmiszer-válsággal. Csalódást okoztak az ún. zöld forradalom nagy hatásával kapcsolatos számítások is a gazdaságilag fejlett országokban. Az agrárkérdés jellege ugyancsak megváltozott azok-

ban a fejlett kapitalista országokban, amelyekben még a hatvanas években az éles túltermelési válság jelei mutatkoztak. Az élelmiszerválság a modern kor egyik globális problémájává vált, amihez hozzátartozik a természetes környezet védelme, a fűtőanyag- és energiaválság, valamint a demográfiai robbanás; megoldásuktól függ a modern civilizáció sorsa és az emberiség jövője. Ilyen körülmények között a mezőgazdaságnak világgazdasági szerepe megnő. Elsőrendű fontosságú ügy tehát a társadalom élelmiszer-szükségeinek jobb kielégítését célzó hosszú távú program kidolgozása, valamint az e program megvalósításához nélkülözhetetlen eszközök biztosítása. A plénumon Edward Gierek ezt így fogalmazta meg: „azok az országok, amelyek termelékenyen és exportra kerülhető mennyiségben termelik az élelmiszert, jelenleg és a jövőben is erős pozícióra tesznek szert a nemzetközi munkamegosztásban. Tehát arra kell törekedni, hogy az élelmiszerek termelését a nemzeti termelés egyik legfontosabb ágazatává tegyük, hogy alkalmas legyen az ország belső szükségleteinek kielégítésére, és hogy megteremtsük az állandó és jelentős export lehetőségeit”.*

A lengyel élelmiszer-gazdaság komplex és messzeható programja a világ mostani (és előre látható) helyzetéből következően számol az élelmiszerek iránti szükségletek növekedésével. A mezőgazdasági termelés fokozása a népi Lengyelországban, ahol a gyors társadalmi és gazdasági fejlődés harminc éven keresztül aktívan alakította a mezőgazdasági politikát, növeli a világ élelmiszerbiztonságát.

Ugyancsak megváltoztak az ország belső feltételei és a mezőgazdaság hajtóerői. A hetvenes évek elején a népi Lengyelország a társadalmi-gazdasági fejlődés új szakaszába lépett. Az ország gazdasági növekedésének gyors üteme és ezzel kapcsolatban a lakosság reáljövedelmének növekedé-

* A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának XV. plénuma. Varsó, 1974. 73. l.

se továbbra is fokozza az élelmiszerek iránti igényt, ami még most sincs teljesen kielégítve. Ezzel kapcsolatban a lengyel mezőgazdaságnak a legközelebbi tizenöt év során meg kell kétszereznie a termelését, hogy eleget tegyen az ország növekvő igényeinek. Egyidejűleg azonban hatalmas előrehaladás történik az ország iparosításában, a gazdasági erők növekedésében. A népgazdaság már elért színvonala, de még inkább a legközelebbi öt éves terv időszakában elérhető eredmények új lehetőségeket teremtenek a mezőgazdaság anyagi-műszaki fejlesztése számára.

Miben fejződnek ki konkrétan a mezőgazdasági politika új távlatai a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának XV. plénumáról közzétett dokumentumok fényében?

A plénum jelentőségét több szempontból lehet vizsgálni. A legfontosabb elemei a következők:

1. Mindenekelőtt szó van magának az agrárkérdésnek a kibővített fogalmáról, amely jelenleg nemcsak a mezőgazdaságon belül kialakuló társadalmi-gazdasági viszonyokat, a parasztság társadalmi helyzetét stb. foglalja magában. A mezőgazdaság fejlődése mint aléptímeny, összekapcsolódik az élelmiszer-gazdaság egész rendszerével. Az élelmiszer-gazdaság hosszú távú programját első ízben Lengyelországban széles és komplexen tárgyalták. Magában foglalja: a mezőgazdaságot termelési eszközökkel ellátó ipar dinamikus fejlesztését, a nyersanyag kitermelését az élelmiszer-gazdaság számára (az élelmiszer-gazdaság szorosan vett mezőgazdasági részét), a mezőgazdasági termékek ipari feldolgozását, a mezőgazdasági forgalmat, a lakosság ellátásának strukturáját, a háztáji gazdaságok szféráját, az élelmiszerek exportját stb. Ez a komplex szemlélet az élelmiszer-gazdasági problémák tervezésének új módszerét alakította ki országunkban. A társadalom élelmészésének ügyét ma már nem lehet csupán a mezőgazdaság prizáján keresztül szemlélni, habár a mezőgazdaság ebben az értelemben nagyon is fő szerepet játszik. A mező-

gazdasági termelés növekedésének egyre nagyobb méretben az lesz a funkciója, hogy az élelmiszer-gazdaságot alkotó többi rész és elem fejlődését is előmozdítsa. Az élelmiszer-gazdaság komplex megközelítése megfelel a fejlődés mai szakaszának és a termelőerők jellegének, ami kifejeződik a népgazdaság megfelelő szektorainak és ágazatainak előrehaladó integrációjában. A mezőgazdasági termelés fejlesztésének a fő feladatai szorosan kapcsolódnak a megfelelő gépipari ágazatok kibővítéséhez nélkülözhetetlen vállalkozásokhoz, a mezőgazdasági termékek feldolgozásának és az árufogalomnak a modernizálásához és a fogyasztási struktúra kialakításához.

Az élelmiszer-gazdaság a népgazdaság legnagyobb és leginkább összetett termelési rendszere, amelyet nem lehet csak a termelési technikai költségvetési oldalról mérlegelni. Sajátos jellegű a társadalmi struktúra és a tulajdonviszonyok értelmében is. Az iparban és a kereskedelemben uralkodó szocialista szektor mellett a mezőgazdaságban a magán-szektor van túlsúlyban. Ez a magánmezőgazdaság azonban a parasztságok millióit foglalja magában, amelyek sok vonatkozásban már különböznek a hagyományos kisárutermelő mezőgazdaságtól. Ez a mezőgazdaság szorosan kötődik a szocialista gazdasághoz. Mégis, az élelmiszer-gazdaság heterogén tulajdonviszonyai a fejlődés bizonyos ellentmondásait és éles társadalmi problémákat rejtenek magukban.

Az élelmiszer-gazdaság szférája a lengyel társadalom két alapvető osztálya, mégpedig a munkásosztály és a parasztosztály közötti együttműködés gazdasági színtere. Az élelmiszer-gazdaság fejlődését leginkább a munkás-paraszt szövetség gazdasági tartalma határozza meg. A munkásosztály létrehozta az anyagi feltételeket a kedvező termelési eredmények eléréséhez a mezőgazdaságban és annak szocialista elveken nyugvó fokozatos átalakításához. A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága XV. plénumán kitűzött

program megvalósítása új tartalommal és új értékekkel gazdagítja majd a munkás-paraszt szövetséget.

2. Mint ismeretes, az átmeneti korszak mezőgazdaságában a szocializmusnak kettős feladata van: a korszerű, magas termelékenyséű termelés technikai alapjának megteremtése, valamint a társadalmisított mezőgazdasági üzemek megfelelő formáinak a kialakítása. Ezek a feladatok különböző sorrendben oldhatók meg: vagy olyan módon, hogy először átalakulnak a gazdaságok társadalmi és szervezeti formái, s ez a társadalmisított mezőgazdaság teremti meg új technikai-termelési bázisát. De fordított sorrend is lehetséges: először létrejön a technikai bázis, és erre építve alakulnak ki az új formák. A program és a XV. plénumon hozott határozatok az egyidejű előrehaladás koncepcióját fejezik ki: a mezőgazdaság modern technikai bázisának kialakítását és a fokozatos szocialista átalakulást tűzik feladatul. Az anyagi-technikai bázis megteremtése a mezőgazdaságban ma az agrárpolitika aktuális, programszerű feladatává válik. Amint Edward Gierk megállapította, „a fejlődés alapvető meggyorsításáról és a mezőgazdasági termeléshez tartozó anyagi-technikai bázis minőségileg magasabb színvonalának eléréséről van szó”.*

A technikai megújulás fogja alapját képezni a társadalmi-gazdasági átalakulás véghezvitelének. Ilyen módon az a koncepció, amely szerint a szocialista termelési viszonyok létrehozása csak megkezdődik (vagy megelőzi) az elmaradott mezőgazdaság technikai rekonstrukciójának és modernizálásának folyamatát, a mostani körülmények között nem kerül alkalmazásra a mi országunkban.

Az élet azt mutatta, hogy a mezőgazdaság felszereltségének elmaradása súlyos következményeket vonhat maga után az egész gazdaságban, a társadalom élelmiszer-szükségleteinek kielégítésében. Csak akkor lehet kiépíteni a modern mezőgazdaságot, amikor megteremtjük a

mezőgazdaság anyagi-technikai bázisát, amikor alkalmazzuk a gépesítést és kemizálást. A mezőgazdasági üzemek elhanyagolása erről az oldalról kedvezőtlenül befolyásolja a mezőgazdaság arányos fejlődését és az egész nép életszínvonalának emelkedését.

Az agrárpolitika legfontosabb feladata tehát a mezőgazdasági termelés rendszeres növekedésének és a mezőgazdaság szocialista irányba való társadalmi átalakulásának a biztosítása. Ezért a XV. plénum egyidejűleg elfogadta azt a programot is, amely megteremti a feladat végrehajtásának anyagi feltételeit, beleértve a beruházásokat, az agrotechnika nélkülözhetetlen megújítását, gépesítését.

Ugyancsak figyelembe kell venni a foglalkoztatottság növekedésének tényét a népgazdaság többi ágazatában és a mezőgazdaságban dolgozók számának csökkentését. Ezt a csökkentést nem lehet nem kompenzálni a munka gépesítésének növelésével és a falunak nyújtott szolgáltatások kiterjesztésével. A mostani időszakban a mezőgazdaság felszerelése a termelés technikai eszközeivel még nagyon alacsony fokú. A mezőgazdaság technikai eszközökkel való ellátásának színvonalja jelenleg mintegy 7 ezer zlotyot tesz ki 1 hektár mezőgazdasági-
lag hasznosított területre számítva — a teljes gépesítés eléréséhez 30 ezer zloty volna szükséges. A mezőgazdasági gépek szállításának ugrásszerű megnövekedése további feladatokat vet fel a traktoripar kiépítése és rekonstrukciója területén, valamint az élelmiszer-komplexum szükségleteire termelő gépipar, a vegyipar és az építőanyagokat gyártó ipar megfelelő ágazataiban is. Amint a plénumon megállapították, a lengyel mezőgazdaság és az egész népgazdaság számára történelmi jelentőségű a traktoripar komplex fejlesztéséről hozott határozat: a megvalósítás eredményeképpen Lengyelország évente mintegy 100 ezer korszerű traktort fog termelni. A mezőgazdaságnak juttatott gépek

* Ugyanott. 84. 1.

és berendezések értéke az 1970—1990. közötti években meghaladja a 700 milliárd zlotyt. A most következő öt évben a mezőgazdaságnak szállított gépek és berendezések értéke több mint kétszeresére nő a folyamatban levő öt éves periódushoz képest. A XV. plénumon kitűzött program megvalósításának eredményeképpen a mezőgazdaságban eléri az alapvető technológiák teljes szintű gépesítését. A gépipar fejlődése a legközelebbi években a növénytermesztés négy alapvető területén (gabonatermelésben, a zöldtakarmányok betakarításában és szárításában, a kapásnövények termesztésében, egyéb takarmányok szárításában, silózásában és előkészítésében) teszi lehetővé a teljes gépesítést.

3. A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága XV. plénumához kapcsolódó mezőgazdasági politika tartalmának elvi folytatásával és elmélyítésével kapcsolatban felhasználják és erősítik a meglévő pozitív tendenciákat a lengyel falu munkájának és életének alapvető átalakítása területén. A párt agrárpolitikája biztosítja minden mezőgazdasági üzem fejlődését. Egyidejűleg kedvező feltételeket alakítanak ki az állami gazdaságok, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a szövetkezeti mezőgazdasági üzemek, a mezőgazdasági körök, valamint minden más szakmai egyesülés további fejlődéséhez, amelyek a gazdák összefogása útján jönnek létre a termelés ésszerűsítése és a munka eredményének megjavítása céljából. Ebben a vonatkozásban különösen jelentős a tevékenységek céltudatos koncentrálása, a gazdák társadalmi-termelési együttműködésének aktivizálása és a parasztgazdaságok termelési kooperációjának fejlődése. Feltételezhető, hogy a következő években a kollektív tevékenység különböző formái, különösen a kooperációs rendszerek — amelyek kialakulnak mind a parasztgazdaságok között, mind pedig az egyéni parasztgazdaságok és az állami gazdaságok, a termelőszövetkezetek,

valamint a mezőgazdasági-élelmiszeripari vállalatok között — lesznek az átalakulás fő formái. Maguk az élen járó gazdák egyre energikusabban keresnek olyan szervezési-termelési formákat, amelyek lehetővé tennék a termelés gazdaságos emelését. Ennek kifejeződése a különböző szakmai köröknek, közösségeknek és az egyszerű kooperáció legváltozatosabb formáinak a keletkezése.

A kooperáció egyszerű formáinak mostani terjedése a falun alapvető jelentőségű a lenini szövetkezeti terv megvalósítása szempontjából. A fokozatosság elve érvényesül abban, hogy létezik a falusi kereskedelmi és az ebből származó egyéb szövetkezetek már kialakult erős rendszere, de a termelésben még uralkodik a kisárutermelő gazdaságok típusa. A kooperáció egyszerű formái egyik oldalról mintegy kiegészítik az egyéni parasztgazdaságok rendszerét, segítik a tulajdonukban levő termelési tényezők jobb kihasználását és korszerűsítését, javítják a gazdaságok termelési lehetőségeit. Másik oldalról pedig az együttműködésnek és a közös gazdálkodásnak mindezek a formái az egyéni gazdaságok számára „hidat” képeznek a termelési szervezet magasabb formáihoz, fontos láncszemei a parasztgazdaságok fokozatos társadalmasításának folyamatában. A kooperáció egyszerű formái a mezőgazdasági politika két fő feladata — a mezőgazdasági termelés gyors növelése, valamint a parasztgazdaságok fokozatos átalakulása — megvalósításának hatékony eszközei. A két folyamat összekapcsolásának, a termelési tartalékok aktivizálásának e fontos tényezői lehetővé teszik a közösségi elemek terjedését és a csoportos felhalmozás kialakulását.

Korábban a mezőgazdasági politika főképpen az egyéni parasztgazdaságok között szorgalmazta a termelési közösségek, valamint a mezőgazdasági körök különböző formáit. Ma viszont a kooperáció egyszerű formái az egyéni parasztgazdaságok és partnereik számos cso-

portja között is terjednek. Így erősödnek a kooperációs kapcsolatok a paraszti és a társadalmisított gazdaság között. A kooperáció egyszerű formái egyre magasabb színvonalú technikai bázison fejlődnek, s így igény támad a kooperáció fejlettebb formáira is. A parasztnak a szocialista gazdasággal való együttműködése a kisárutermelő gazdaságok belső átalakulásának meghatározójává válik. Ebből az következik, hogy a szervezeti formák és a társadalmi változások uteme a mezőgazdaságban általában az ipar, de különösképpen a mezőgazdaság számára termelési eszközöket gyártó ipar és mezőgazdasági nyersanyagokat feldolgozó ipar fejlődésétől függ.

Miközben tökéletesednek a szocialista vállalatok és a kisárutermelő mezőgazdaság gazdasági kapcsolatai, s politikai téren erősödik a munkás-paraszt szövetség, az utóbbi években előtérbe került a falu szociális problémáinak megoldása is. A párt és az állam politikájának ez az új vonása kifejeződött több olyan határozatban, amelyek az egyénileg gazdálkodó parasztnak szociális helyzetét javították. Ma már az egész falusi lakosság — és nem csak a társadalmisított gazdaságok munkássága — egyenlően ingyenesen részesedik az alapvető egészségügyi szolgáltatásokból. Döntő jelentőségű volt a lengyel mezőgazdaság állami gazdaságaiban első ízben bevezetett nyolcórás munkanap. A falusi gyerekek felnevelésének és tanulásának feltételeit ugyancsak szükséges javítani. A gazdák és a mezőgazdasági munkások szociális biztosításának a rendszere tovább fog fejlődni.

Különösen fontos a falu szociális helyzetének megjavításában a mezőgazdaság fejlődéséhez szükséges gazdasági feltételek megteremtése és a jövedelmek alakulása mind a társadalmisított gazdaságokban foglalkoztatott munkásokra, mind az egyéni gazdákra vonatkozóan. Amint a Politikai Iroda megállapítja, „a párt a mezőgazdaságban reá-

lisan létező helyzetből indul ki, és igyekszik minden tartalékot mozgásba hozni a mezőgazdasági termelés növeléséhez, a további előrehaladáshoz a mezőgazdaság társadalmi és technikai rekonstrukciójában, valamint a gazdák és a mezőgazdasági munkások életfeltételeinek a megjavításához”. Ez a megfogalmazás jól kifejezi, hogy a párt mezőgazdasági politikájában a mezőgazdasági termelés növelésére irányuló törekvés összekapcsolódik a falusi élet szociális feltételeinek állandó javításával, hogy a falu gazdasági, szociális és politikai problémái egymással szoros kapcsolatban vannak.

A szakmaválasztásról döntő fiatalok szempontjából is nagy jelentősége van a falu érdekében folytatott szociálpolitikának. Az agrárstruktúra fokozatos alakítása útján — összekapcsolva azt a korszerű, magasan gépesített szocialista mezőgazdaság igényeivel — el lehet érni a mezőgazdasági termelés növekedését, és eredményesen meg lehet oldani a falusi lakosság szociális problémáit, sikeresen lehet csökkenteni a mezőgazdaságban és az iparban végzett munka, valamint a városi és a falusi életfeltételek közötti különbséget. A legközelebbi húsz év folyamán kialakítják a mezőgazdasági termelés magasan kvalifikált szakembereinek jómódú és a modern civilizáció vívmányait felhasználó közösségét. A népi Lengyelország a kilencvenes években a fejlett szocialista társadalom országa lesz.

A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága XV. plenumán elfogadott program teljesítése anyagi és szellemi eszközöket, erőfeszítéseket igényel. A kitűzött feladatok megvalósításához sok problémát kell megoldani a természettudományok, a technikai és a társadalomtudományok segítségével. Amint ez a Politikai Iroda, valamint Edward Gierek referátumából kitűnik, a program megvalósításában a tudományra mint közvetlen termelőre kell támaszkodni. Az élelmiszer-termelés gyors növelésének és a falu társadalmi felemelkedésé-

nek feltétele a tudomány és a technika széles körű fejlesztése s eredményeinek aktív felhasználása.

Az élelmiszer-gazdaság fejlesztési programjának tudományos alapon való kidolgozása szoros összhangban van azzal az igénnyel, hogy a szocializmus építése és az országunkban fokozatosan elterjedő tudományos-technikai forradalom előrehaladása összekapcsolódjon.

A megoldásokat igénylő sok tudományos és technikai feladat közül néhány különösen lényeges és sürgős. Ahogy Edward Gierk megállapította: „nélkülözhetetlenek a komplex kutatások a mezőgazdaság átalakításához kapcsolódó technikai és társadalmi rekonstrukció problémáinak megoldására”. A társadalom- és gazdaságtudományok feladata, hogy a lengyel falu átalakításával, az állami és szövetkezeti mezőgazdasági

üzemek, a mezőgazdasági körök, a különböző kooperációs formák fejlesztésével, a gazdasági kutatások pedig a termelési eszközök felhasználásának hatékonyságával, a mezőgazdaságban a termelési folyamatokhoz szükséges tökéletesedő technikai és szervezeti megoldások elterjesztésével foglalkozzanak.

A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága XV. plenumán elfogadott koncepció az élelmiszer-gazdaság kialakításáról az állandóan fejlődő marxista—leninista agrárrelméleten, a lenini agrárpolitika elvein, a korábbi hazai tapasztalatok felhasználásán alapul, és támaszkodik azokra az eredményekre, amelyeket a Szovjetunió, valamint más szocialista országok értek a mezőgazdaság gyorsuló iparosodásának és az erős agrár-ipari komplexum megteremtésének útján.

Henryk Cholaĵ

A tudományos-technikai fejlődés — a bolgár gazdasági élet gyorsított ütemű fejlődésének döntő tényezője

A bulgáriai szocialista forradalom 30. évfordulójára készülődve¹ végigtekintjük a megtett utat. Örülünk azoknak a nagy sikereknek és történelmi jelentőségű győzelmeknek, amelyeket a szocializmus ügye elért. 30 esztendővel ezelőtt kevesen voltak, akik el tudták képzelni, mi vár ránk, milyen nehézségekkel fog találkozni a népi Bulgária fejlődésének új útján. Ezek a nehézségek elsősorban az ország gazdasági fejlődésének és szellemi újjászületésének nagy problémái voltak. Olyan problémák, amelyeket csak a BKP bölcs politikája, a marxista—leninista eszméknek a mi bolgár körülményeink melletti alkotó szellemű alkalmazása, az önzetlen szovjet támogatás és a Szov-

jetunió világtörténelmi tapasztalatainak sokoldalú alkotó felhasználása eredményeként lehetett megoldani.

A Bolgár Népköztársaság jelentős előrehaladást tett a szocializmus útján és elérkezett a fejlett szocialista társadalom intenzív építésének korába. Gazdasági élete ma sokszorosan erősebb, hatalmasabb és fejlettebb, mint az örökség, amelyet a bolgár burzsoázia hagyott ránk. A párt áprilisi irányvonalának elvitathatatlanul kedvező eredményei immár közel 20 éve jelentkeznek Bulgáriában, különösen a gazdasági fejlődésben. A gazdasági fejlődés jelenlegi gyors ütemét jelzi egyebek közt az is, hogy az ipari termelés A és B csoportja közötti arány (összehasonlítható áron számolva) az 1971. évi 54,7 : 45,3-ról 1973-ra 57,3 : 42,7-re változott. Az ipari termelésen belül jelentősen nőtt az energetika, a

¹ A tanulmány az Ikonomiceszka Miszl 1974. évi 7. számában jelent meg. Folyóiratunk a Bolgár Népköztársaság Gazdasági Kiállítására alkalmából közli kissé rövidítve.

kohászat, a gépgyártás és a vegyipar aránya.

Bulgáriában korszerű ágazati gazdasági struktúrát alakítottunk ki, illetve alakul ki. A hatodik ötéves terv (1971—1976) első három évében tovább folytatódtak a haladó irányú változások a népgazdaság ágazati szerkezetében. Az ipar részesedése a nemzeti jövedelem megtermelésében (folyó árakon számolva) az 1970. évi 49 százalékról 1973-ban 51 százalékra emelkedett. Ezzel az ipar részesedését tekintve megközelítettük a legfejlettebb szocialista országokat. 1972-ben például Csehszlovákiában az ipar állította elő a nemzeti jövedelem 62 százalékát, az NDK-ban pedig a 61 százalékát.

Új szocialista gazdasági életünknek ez a távolról sem teljes képe is megerősíti, mennyire aktuális, fontos és döntő a tudományos-technikai fejlődés és vezető szerepének témája a fejlett szocialista társadalom körülményei mellett. Lényegét tekintve ennek figyelembevétele jelenti a párt és a nép legfontosabb feladatát a Pártprogram megvalósításában.

Ismeretes, hogy a szocializmusban a tudomány és a tudományos kutatások összekapcsolása a termeléssel és a szellemi fejlődéssel törvényszerű és elkerülhetetlen. Az emberiség történetében sohasem voltak olyan kedvező feltételek a tudomány és a technika felvirágoztatásához, mint a szocializmusban. A szocializmus feltételei között minden az élet szolgálatában áll, minden az ember érdekében történik. A tudomány, mint ahogy Marx és Engels előre látták, döntő jelentőségű termelőerővé, az új társadalom sokoldalú, gyors ütemű fejlődésének rendkívül fontos tényezőjévé válik.

Korunkban, amikor a tudományos-technikai forradalom apogeumában van, amikor a kapitalizmus ideológusai és apologetikusai megpróbálják felhasználni a tudományos-technikai forradalom eredményeit a kapitalizmus mint rendszer létezésének és fennmaradásának igazolására, egészen természetesen merül fel a feladat, hogy a tudományos-technikai

fejlődés eredményeit a legszélesebb körben és a legátfogóbban használjuk fel az ember nevében, a szocializmus győzelme érdekében.

Számunkra a tudomány és a tudományos-technikai fejlesztés a szocialista forradalom ügyének legreményteljesebb gyorsító tényezői. Éppen ezért a tudomány és a tudományos kutatások fejlesztése, a tudományos-technikai fejlődés egységes frontjának megteremtése történelmi jelentőségű feladat.

Pártunk a marxizmus—leninizmus elméleti elveitől vezetettve és ezeket az elveket az ország konkrét feltételei közt továbbfejlesztve helyes és reálisan teljesíthető feladatokat állított a tudományos front elé. A helyes pártirányítás döntő feltétele volt azoknak a sikereknek, amelyeket a tudomány és a technika területén elértünk. A pártnak a tudományos-technikai fejlesztés területén folytatott politikája az egész pártprogram fontos alkotórészévé vált.

A Dimitrovi Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának VIII. plenumán elmondott beszédében Todor Zsivkov kijelentette: „A tudományos-technikai fejlődés, a tudományos-technikai forradalom végrehajtása jelenti számunkra most a szocialista társadalom további építésének kulcskérdését.”²

A tudományos-technikai forradalom a szocialista társadalom feltételei közt hidat ver a jövőbe és biztosítja a kommunizmusba vezető győzelmes előrehaladást.

Ezért a szocialista építés feltételei közt a tudomány és a technika eredményeinek sokoldalú felhasználása elsőrendű jelentőségű mind a társadalom fejlődése, mind pedig magának a tudománynak és technikának a fejlődése szempontjából.

Pártunk a tudományos-technikai fejlődést a tudományos-technikai forradalommal és a szocialista gazdasági rendszer előnyeivel szerves kapcsolatban álló társadalmi folya-

² Zsivkov, T.: Sajátítsátok el a tudományt és a technikát, fáradhatatlanul és lelkesen küzdjétek a tudományos-technikai fejlesztés bevezetéséért. Narodna Mladezs, Szófia, 1969. 22. 1.

matnak, a szocializmus és a kapitalizmus közötti világméretű versengésben elérendő győzelem döntő feltételének fogja fel. Ezekből kiindulva következetesen a tudomány gyors ütemű fejlesztésének, a tudományos-technikai eredményeknek a termelésbe való bevezetésének irányvonalát folytatja.

A szocialista forradalom győzelme utáni időszakot hazánkban azok a komoly vívmányok jellemzik, amelyek biztosították az előfeltételeket a fejlett szocialista társadalom intenzív építésére való áttéréshez. A tudományos és technikai eredmények a gazdasági szervezetek előtt álló feladatok megoldásának döntő tényezőjévé válnak.

A tudomány közvetlen termelőerővé válik. Jelenleg jórészt a tudományos-technikai eredmények bevezetésén múlik a munka társadalmi termelékenységének a növekedése. A tudományos-technikai fejlődés egyre nagyobb jelentőséggel bír az új technológiákban, a termelés fokozódó méretű gépesítésében és automatizálásában.

Az elmúlt 10 év alatt a Bolgár Népköztársaság iparának különböző ágazataiban több mint 20 000 új gyártmány került bevezetésre, többségében magas műszaki-gazdasági paraméterekkel. A népgazdaság műszaki felszereltsége rendszeresen javul.

Az ipar műszaki, technológiai és szervezeti színvonalának szintetizáló mutatója a termelés energia- és állóalap-ellátottsága. Az 1961—1973 közötti időszakban az állóalap-ellátottság majdnem háromszorosára, az energiaellátottság pedig közel négyeszeresére emelkedett. Az ipar műszaki színvonalát a termelési állóalapot állandó növekedése és a struktúrájukban bekövetkezett minőségi változások is jellemzik. Határozottan megállapítható az a tendencia, hogy azoknak az aktív termelési állóalapotoknak a növekedése a gyorsabb, amelyektől a legnagyobb mértékben függ a munka termelékenysége. Míg 1952-ben ezek aránya 49 százalék

volt, 1973-ban már 51 százalékot tett ki.

Ezek az eredmények főként a kiemelt iparágak megkülönböztetett fejlesztésének a következményei. Ezek az iparágak felhasználják a világot, és mindenekelőtt a szovjet tudomány és technika tapasztalatait és eredményeit, s erre támaszkodva a műszaki fejlődésnek, az ország tudományos potenciálja gyors ütemű fejlesztésének a hordozói.

A tudománynak az ország gazdasági fejlődésére gyakorolt aktív hatását fényesen bizonyítja a szocializmus anyagi-technikai bázisának kialakult nagysága és hatékony struktúrája. A népi hatalom éveitől a hazai tudomány nagyban hozzájárult az országnak a tudományos-technikai forradalom követelményeinek megfelelő és a szocialista társadalom céljaival egybeeső fejlesztéséhez.

Minőségi változások következtek be az iparban, a népgazdaság vezető ágazatában.

Bulgária tudományos-technikai téren elért sikereinek fényes bizonyítéka az ipar egyik legfontosabb ágának, a gépgyártásnak a gyors fejlődése. A tudományos-technikai forradalom körülményei között a gépgyártás a népgazdaság rendszeres műszaki felszerelésének és újrafelszerelésének döntő feltétele.

A termelés műszaki fejlesztése, a nép műszaki kultúrája közvetlen kapcsolatban áll a gépgyártás fejlődésével. Az eltelt 30 év alatt a Bolgár Népköztársaság gépgyártása forradalmi fejlődésen ment át. 1952-höz viszonyítva a termelése több mint 41-szeresére nőtt. A mennyiségi változásokon túl, megnőtt azoknak az ágazatoknak az aránya, amelyek döntő jelentőségűek a műszaki fejlesztés szempontjából: a számítástechnikáé, az elektronikai iparé, a műszergyártásé, az automatizálási eszköztermelésé stb. Ma ezek adják az ágazat összes termelésének 15 százalékát. Gyorsan fejlődik továbbá az emelő-szállító gépek gyártása, a mezőgazdasági gépgyártás, a vegyipari gépgyártás. Állandóan bővül és újul

a gépgyártás termékválasztéka. Sikeresen elsajátítottuk több exportképes új gép, berendezés, eszköz, készülék és műszer gyártását. Míg 1955-ben a kivitelnek csupán 2,6 százalékát tették ki a gépipari termékek, addig 1965-ben a gépipar 24,6 százalékkal, 1970-ben 29,1; 1973-ban pedig több mint 38 százalékkal részesedett a kivitelben, bizonyítva gépgyártásunk nemzetközi elismertségét.

A tudományos-technikai forradalom feltételei közt a műszaki fejlődés fontos mutatója a villamos energia termelése. Georgi Dimitrov már 1945-ben hangsúlyozta, hogy az új Bulgária iparosításának, gazdasági-műszaki kapacitása növelésének egyik alapvető iparága a gyors ütemű, ésszerű villamosítás, s hogy ennek megvalósításához nem szabad sajnálni az erőket, a munkát, az eszközöket és a szükséges áldozatokat.

Országunknak az energetika terén elért eredményei nyilvánvalóak és vitathatatlanok. A Bolgár Népköztársaság energetikai kapacitása mint fókusz tükrözi a pártnak a szocializmus technikai bázisa kiépítésére, a tudományos-technikai forradalom eredményeinek sikeres bevezetésére vonatkozó irányvonalát.

Jelenleg Bulgária 22 milliárd kWó (egy főre számítva 2500 kWó) villamos energiát termel. Szovjet segítséggel épült fel a 630 megawattos Várna Hőerőmű. Elkészült az a 400 kilométeres távvezeték, amelyen keresztül közvetlen áramcsere zajlik majd le a Szovjetunió és Bulgária között. Jelenleg nagy erőfeszítéseket teszünk a nukleáris energia alkalmazására, amely távlatokban a népgazdaság legmegbízhatóbb energetikai bázisának látszik. 1990 körül a villamosenergia-termelésnek csaknem 40 százaléka atomerőművekből származik majd. Lényegét tekintve ez az energiaipar és -ellátás egyik új nagy sikere lesz, amely szolid alapokat biztosít majd többek között a népgazdaság sikeres automatizálásához és kemizálásához.

A tudományos-technikai fejlődés és nemzetgazdaságunk további fejlődésének meggyorsítása szempontjából

hatalmas, gyakorlatilag szinte kimeríthetetlen lehetőségeket rejt magában a vegyipar sikeres fejlődése. A kemizálás igazi forradalmat jelent a népgazdaságban. Ez az egyik csomópont a gazdasági élet szocialista és kommunista úton történő fejlesztéséért vívott harcban.

Az országnak a nehézipar területén megtett első jelentős lépései, az ország határain túl is ismert dimitrovgrádi és sztara-zagorai vegyikombinátok után a szocialista Bulgária ipari térképére felkerültek a burgaszi petrokkémiai kombinátot és a devnjai szódagyártó kombinátot jelző csillagok is.

A nemzetközi szocialista gazdasági integrációból rá eső részt teljesítve, Bulgária hatalmas, 10 millió tonna nyersolaj feldolgozására alkalmas kapacitást hozott létre kalcinált szóda és egyéb vegyipari termékek gyártására. Ezek termelése jóval meghaladja az ország szükségleteit. A legkorszerűbb technológiákat és berendezéseket alkalmazó jamboli, vidini, szviztovi stb. vegyigyárak termékei széles körben elterjedtek kedvezően befolyásolva a népgazdaság más ágazatainak és alágazatainak korszerűsítését, műszaki fejlesztését.

A gyors ütemben fejlődő vegyipar bázisán tovább korszerűsödik az ország tüzelőanyag-energia mérlegének szerkezete. Eredményesen fejlődik a szintetikus anyagok — műanyagok, szintetikus szálak, szintetikus kaucsuk és a szerves szintézisen alapuló egyéb nyersanyagok — gyártása is.

Az iparban elért tudományos-technikai fejlesztés megteremtette a műszaki feltételeket a mezőgazdaság, az építőipar és a közlekedés gyors műszaki fejlesztéséhez is. Különösen erős a műszaki fejlődés a mezőgazdaságban. Mivel a megművelhető földterületek növelésének lehetőségei gyakorlatilag már kimerültek, egyes, a mezőgazdaság számára fontos nyersanyagokból az ellátás nem kielégítő, a rendelkezésre álló munkaerő-létszám pedig csökken, a mezőgazdasági termelés növelésének egyedüli útját a mezőgazdaság ipari vá-

gányokra történő átállítása, a tudomány-technikai fejlesztés széles körű alkalmazása jelenti.

A kemizálás és az öntözéses gazdálkodás terén elért gyors előrehaladás, a termelési folyamatok gépesítése, a növényi kultúrák és az állattenyésztés genetikai potenciáljának jobb kihasználása, a szervezés és irányítás tudományos módszereinek bevezetése a mezőgazdasági termelésbe — biztosították a mezőgazdaság termelésének jelentős növelését. A korszerű technikával felszerelt, jól képzett szakemberekkel rendelkező, magas jövedelmezőségű szocialista nagyüzemi mezőgazdasági vállalatok lehetővé tették, hogy az utóbbi években a mezőgazdasági termelésben széles körben áttérjünk az ipari technológiák bevezetésére. Földművelésünk történetében eddig ismeretlen, hatalmas termelési egységeket alakítottunk ki: az agrár-ipari és az ipari-agrár, vagyis élelmiszer-gazdasági komplexumokat.

A Bolgár Népköztársaság korszerű anyagi-technikai bázisának fejlődésével párhuzamosan halad — egyes esetekben pedig meg is előzi azt — a szükséges tudományos-technikai bázis és a megfelelő (tudományos és műszaki) szakkáderek potenciáljának fejlődése. A szocialista építés harminc év alatt létrejött tudományos potenciál összefogja az ország tudományos-technikai szakembereit és a tudományos-technikai forradalom fontos támaszává vált, egyesíti az erőket és eszközöket új termelési rendszerek kialakítására, új gépek, berendezések, nyersanyagok, anyagok és energia alkalmazására. Itt alakulnak ki a termelés realizálására, korszerűsítésére és rekonsztrukciójára vonatkozó elképzelések és módszerek.

A tudományos potenciál fejlődését jellemzi, hogy a tudományos tevékenységben foglalkoztatott káderek száma az 1951—1970 közötti időszak alatt mintegy hússzorosára, az 1963—1973 közötti időszakban pedig 4,1-szeresére emelkedett. A szocialista állam tudományfejlesztésre fordított kiadásai sokkal gyorsabban nőnek a nemzeti jövedelemnél. Míg a negye-

dik és az ötödik ötéves tervek időszakában a nemzeti jövedelem növekedésének üteme évi átlagban 7,7 százalékkal volt, a tudományos kutatásokra fordított összegek kb. 19 százalékkal növekedtek. Jelentősen bővült a tudományos kutató- és fejlesztési szervezetek anyagi-technikai bázisa.

A népi hatalom éveitől — különösen pedig a legutóbbi tíz évben — rendkívüli dinamizmus jellemzi a tudomány fejlődését. A tudományos potenciál mennyiségi növekedésével és műszaki felszerelésével együtt intézkedések történtek a tudományos és fejlesztési tevékenység irányítási mechanizmusának tökéletesítésére is. A tudomány tervezése az egységes állami politika megvalósításának alapvető eszközévé vált a tudomány és a műszaki fejlesztés területén. Állandóan javul a finanszírozás rendszere s a tudományos dolgozók és a kutatási eredmények alkalmazásában részt vevő más dolgozók anyagi ösztönzésének rendszere. A tudománynak az ország gazdasági, műszaki, társadalmi és kulturális fejlődésére gyakorolt hatását egyre inkább érezzük.

Az automatizálás problémái kulcs-helyzetet foglalnak el a tudományos kutatások rendszerében; fontos stratégiai célját jelentik a tudományos-technikai politikának. Sok, a gyártástechnológia tökéletesítésében érdeket szerzett szakember részesült magas kitüntetésben és elismerésben.

A tudományos élet dinamikus fejlődése a szocialista építés harminc éve alatt sok új problémát is felvetett a tudománypolitikában. Az országos pártértekezleten Todor Zsivkov kijelentette: „A tudomány számunkra a legmagasabb rendű javat jelenti”.³ Az intenzív szocialista építés, a viharosan kibontakozó tudományos-technikai forradalom feltételei közt a tudomány jelenti a legmagasabb rendű javat, mert ez biztosítja az egyedüli megoldást a bolgár gazdasági fejlődés intenzív megerősítésére.

³ Zsivkov, T.: Bevezető beszéd (az országos pártértekezleten), Rabotniceszko delo, 80. szám, 1974. március 21.

A tudománypolitika fő problémáját ma a tudományos-technikai eredmények gyors alkalmazása jelenti. A tudományok történelmi fejlődése során ez a probléma sohasem vetődött fel olyan élesen és olyan felelősségteljesen, mint napjainkban. Bulgáriában igen komoly intézkedéseket hoztunk az alkalmazással kapcsolatos szervezési, gazdasági és érdekeltségi kérdések hatékony megoldására. A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága és a Minisztertanács 1973. augusztus 1-én határozatot hozott. „a tudományos-technikai eredményeknek a termelésben történő gyorsított ütemű bevezetésére”.

1973-ban Bulgáriában 1840 hazai és külföldi tudományos-technikai eredmény és megoldás került bevezetésre, amelyektől átlagosan évi 180 millió leva eredményt várunk. A tudományos eredmények alkalmazásának problémája a gyakorlatban még sincs megoldva. Jelenleg erőfeszítéseket teszünk a tudományos és fejlesztési szervezetekben a munkarend javítására, a vezető beosztású káderek felelősségének növelésére. A tudományos dolgozóknak, a kutatóknak és a fejlesztőknek egyaránt fokozott figyelmet kell fordítaniuk a társadalmi gyakorlat problémáira, az ország műszaki és gazdasági fejlődésének közvetlen szükségleteiből következő feladatokra.

A „kutatási eredmények bevezetési” folyamata irányításának rendszerében fontos helyet foglal el a tudományos-technikai fejlesztés tervezése, finanszírozása és ösztönzése. A tudományos és műszaki fejlesztési terv középpontjában az eredmények bevezetésének kell állnia, bármilyen formában (korszerűsítés, rekonstrukció, termelésbővítés, új gyártmányok vagy anyagok bevezetése) valósuljon is az meg.

Ebben a vonatkozásban különleges helyet foglal el a nemzetközi tudományos-technikai vívmányok, elsősorban a leghaladóbb szovjet tudomány és technika eredményeinek a felhasználása. A jelenlegi tudományos-technikai forradalom jelentős mértékben nemzetközivé teszi a tu-

dományt. Ma, egy ország — legyen gazdag vagy szegény, nagy vagy kicsiny — a tudományokban elfoglalt pozícióitól függetlenül gyakorlatilag képtelen tudománypolitikát folytatni, ha nem használja fel a lehetséges legnagyobb mértékben a külföldi tudományos-technikai eredményeket. Bulgária számára az a legfontosabb, hogy határozottan intenzívebbé tegye az integrációs folyamatokat a szovjet tudománnyal és technikával.

1973-ban a Bolgár Népköztársaság a nemzetközi műszaki-tudományos együttműködés alapján 423 műszaki dokumentációt, 573 mintadarabot és modellt kapott, 13 licencet vásárolt, 2200 szakembert küldött külföldi tanulmányútra. A különböző nemzetközi rendezvényeken mintegy 2500 bolgár tudományos dolgozó és szakember vett részt.

A KGST-tagországok közötti integráció erősödésével a nemzetközi tudományos-technikai együttműködés új és perspektivikus formáját jelentik a tudományos kutatások és a nagy jelentőségű tudományos-technikai problémák közös kidolgozása.

A nemzetközi és a nemzeti tudományos és technikai megoldások tervezésében sikeres, elvileg új eszköz a tudományos-technikai eredmények bevezetésére vonatkozó komplex programok felhasználása. Az eredmények bevezetésének alkotó módon történő megközelítése lehetőségeket tár fel a terv kötelező erejének növelésére, a terv- és az eredménymutatók rendszerének tökéletesítésére, a tervezés haladóbb formáinak, módszereinek és eszközeinek alkalmazására, közgazdasági megalapozottságának bővítésére és erősítésére.

Intézkedések készülnek a tudományos front szervezeti struktúrájának tökéletesítésére is, a tudománynak a termeléssel való szorosabb integrálása és a tudományos dolgozók figyelmének a bevezetésre való orientálása céljából.

A tudományos front struktúrájában a tudományos szervezetek mellett fontos helyet kapnak a bevezetéssel foglalkozó szervezetek.

A tudományos szervezetek főleg

akadémiai és egyetemi tudományos szervezetek formájában fognak fejlődni és dolgozni. A bevezetéssel foglalkozó szervezeteknek ötféle szervezeti formájuk lesz: tudományos kutatási és fejlesztési központok (DNIRD), bevezetési központok, tudományos-termelési egyesülések, tudományos központok vagy intézetek, fejlesztési és bevezetési bázisok.

A bevezetéssel foglalkozó szervezetek hálózatának kiépítése most folyik, bővítésük következetesen és figyelmesen történik majd. Mikrostruktúrájuk és a tevékenységüket szabályozó normatív dokumentumok jóváhagyásakor megőrizzük azokat a pozitív tapasztalatokat, amelyeket a tudományos és fejlesztési tevékenységgel foglalkozó szervezetek eddigi formáival szereztünk.

Az ország társadalmi-gazdasági fejlődése felveti a tudományos és fejlesztési tevékenységgel foglalkozó káderek teljesítménye fokozásának problémáját. A párt és az állam számára ma egyáltalán nem jelentéktelen kérdés az, hogy milyen eredményekkel jár ezeknek a kádereknek a munkája. „Vannak tehetséges tudósaink és kutatóink — mondta Todor Zsivkov az országos pártértekezleten —, vannak merész tudományos és műszaki dolgozóink. A feladat most az, hogy minél teljesebben és hatékonyabban használjuk fel erőfeszítéseiket és eredményeiket.”⁴

Ez azért is szükségszerű, mert a tudósok részvétele az anyagi termelésben egyre nagyobb mértékű. A munkások és a parasztok mellett ma a kutatók, a konstruktőrök és a tervezők is a magas termelékenységű

munka hordozói. A tudományos dolgozók munkájának jellegében bekövetkezett változások objektíve megkövetelik egy olyan értékelő rendszer kialakítását, amely figyelembe veszi ezeknek a dolgozóknak a teljesítményét is. De ez még nyitott kérdés, amely megoldásra vár.

Az utóbbi időben egyre jobban terjed Bulgáriában az a gondolat, hogy a tudományteljesítményt a gazdasági eredménnyel kell mérni. Lényegében ez a legfontosabb mutatója a sikeres tudományos tevékenységnek, különösen az alkalmazott kutatások területén. 1971-ben a tudományos és a fejlesztési tevékenységgel foglalkozók személyenként átlagosan 1210 leva gazdasági eredményt értek el, 1973-ban pedig 2320 levát, vagyis a gazdasági eredmény két év alatt kétszeresére nőtt.

Amennyire jelentősek a tudományos-technikai fejlődés és a gazdasági fejlődés problémái, annyira bonyolultak is. Az ország növekvő tudományos-technikai potenciálja és nemzetgazdaságunk gyors fejlődése már felvetette, a jövőben pedig még nagyobb súllyal fogja felvetni a kérdést, hogy a legésszerűbben és gazdaságilag a leghatékonyabban használjuk fel a tudományos technológiák és kádertartalékok erőforrásait és eszközeit.

Ennek a kérdésnek a helyes és időben történő megoldása az egyik legnagyobb és legfelelősségteljesebb feladat, amely elsősorban a hazai tudomány és technika irányításával, eredményeiknek a gyakorlatba történő bevezetésével foglalkozó szervezetek dolgozóinak a feladata.

Nacso Papazov

⁴ Zsivkov, T.: A munka magas fokú társadalmi termelékenységéért, *Rabotniceszko delo*, 80. szám, 1974. március 21.

Az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának 1975. április 28-i ülése

A Bizottság Hetényi István alelnök vezetésével két napirendi pontot tárgyalt: 1. A magyar matematikai-közgazdasági kutatás helyzete és problémái; 2. A Közgazdasági Szemle helyzete.

1. A matematikai-közgazdasági kutatás helyzete

A vita egy *részletes jelentés alapján* folyt, melyet egy munkabizottság közreműködésével Szokolczai György állított össze. A munkabizottság tagjai voltak: Báger Gusztáv, Bod Péter, Halabuk László, Martos Béla, Szép Jenő és Tardos Márton; az anyag előkészítésében rajtuk kívül még mintegy harmincan vettek részt — elsősorban a különböző ágazatok képviselői.

A jelentés előkészítése nagy munkát igényelt, és ilyen *széles körű együttműködés* nélkül nem is lett volna megoldható. Az előzetes felmérések szerint 1957—1975 között több mint kétezer e tárgyba tartozó publikáció jelent meg magyar nyelven, mintegy száz folyóiratban és egyéb időszaki közleményben. A teljes bibliográfiai anyagot a jelentés elkészülésének időpontjára nem is lehetett a bibliográfiai szabványoknak megfelelő módon sajtó alá rendezni és kiadni; ennek a munkának a befejezésére csak ezután kerülhet sor.

A jelentés a tudományág központi kérdésének a *hagyományos vagy verbális és a matematikai közgazdaságtan kapcsolatát* tekintette. A jelentésben képviselt felfogás szerint a matematikai közgazdaságtan a közgazdaságtan, a matematika, a statisztika és a számítástechnika határán kialakult négy új tudománynak, a szűkebb értelemben vett matematikai közgazdaságtannak, az ökonometriának, az operációkutatásnak, valamint a kialakulóban levő gazdasági rendszerelméletnek és gazdasági kibernetikának az összessége. Alkalmazási területe tehát azonos a közgazdaságtudományéval, ami a hagyományos és a matematikai közgazdaságtan *integrációját* teszi szükségessé, *különállása* viszont módszertani szempontoknak, a többi határtudományokhoz fűződő kapcsolatoknak, valamint a kutatók eltérő előképzettségének a következménye, amit e tudományág megszervezése során figyelembe kell venni.

Világszerte a matematikai-közgazdasági tudomány gyors fejlődése figyelhető meg. A *tőkésországokban* az ebbe a körbe tartozó négy tudományág kialakulása a vázolt időbeli sorrendben ment végbe; terjedőben van a különböző módszerek kombinált, problémaorientált felhasználása és a matematikai közgazdaságtan különböző ágainak nagyobb fokú integrációja. A *szocialista országokban* eleinte elsősorban az operációkutatási jellegű módszereket alkalmazták, újabban azonban egyre jobban terjednek az ökonometriai módszerek. A *fejlődő országokban* a növekedési és tervezési modellek alkalmazása dominál. A fejlődés hazai iránya megfelel a nemzetközi tendenciáknak, és az utóbbi időben sokat behoztunk a korábbi elmaradásból.

Az elmúlt években elért *hazai eredmények* figyelemre méltók. A hangsúly a központi tervezési modellekről egyre inkább a vállalati és ágazati problémákra tevődik át. Nagymértékben kiszélesedett a felhasznált módszerek köre, és a matematikai programozási modellek mellett egyre nagyobb szerep jut a matematikai-statisztikai és ökonometriai módszereknek; megindult a hazai rendszerelmélet-kutatás is. Külföldi módszerek adaptációja mellett egyre nagyobb súlyt kap a saját kutatás, és érvényesül az *interdiszciplináris szemlélet*, vagyis a különböző szakmákhoz tartozó kutatók együttműködése.

A *konkrét eredmények* felsorolására e keretek között nem lehet vállalkozni. Az *elméleti jellegű kutatás* a gazdasági növekedés és a gazdasági egyensúly alapvető problémáival foglalkozik. A matematikai módszereket a *központi tervezés területén* az éves, az ötéves és a hosszú távú tervezésben egyaránt hasznosítják. Szerepük van a munkaerő és a életszínvonal tervezésével, a területi tervezéssel, a nemzetközi kapcsolatok és a külkereskedelmi forgalom tervezésével, az árendszerral és a pénzügyi szabályozók továbbfejlesztésével, valamint a pénz- és bankügyekkel kapcsolatban egyaránt. Az egyes *ágazatokban* e módszereket az igények felmérésére és a tervek kialakítására, a termelés és a beruházások ütemezésére, szállítási, telepítési, raktározási problémák megoldására és konkrét üzemi, vállalati és ágazati gazdaságossági problémák megoldására használják fel; komoly szerep jut a műszaki jellegű problémák ilyen módszerekkel való megoldásának is. Végül behatoltak e módszerek az egyéb társadalomtudományokba, így a demográfia és a szociológiába is. Ezzel egyidejűleg kiterjedt módszertani kutatás is folyik a matematikai statisztika, az ökonometria, az input-output elemzés, a készletezési és sorbanállási problémák kezelése, a matematikai programozás és e módszerek szállítási, telepítési, valamint hálótervezési alkalmazása, valamint a gazdasági rendszerelmélet, a gazdasági kibernetika és az információelmélet területén. Ennek a munkának kedvező mind a hazai, mind a külföldi visszhangja. A szakma sok képviselője (és ezen keresztül egésze) idehaza és idegenben is elismerést vívott ki magának.

A matematikai-közgazdasági kutatásnak és e módszerek gyakorlati alkalmazásának ennek ellenére vannak *gyengén fejlett területei*. *Elméleti téren* olyan növekedési modellek kialakítására lenne szükség, melyek a demográfiai, kulturális, szociális stb. szempontokat, tehát a társadalmi tervezés szempontjait is figyelembe veszik. Nincs kellő kapcsolat a *központi tervezési modellek* és az ágazatok, valamint a legfontosabb vállalatok tervezési modelljei között, továbbá a tervezési és döntési modellek, valamint a gépi adatfeldolgozás között. Csekély volumenű a *pénzügyi szabályozórendszerrel* kapcsolatos matematikai-közgazdasági kutatás, valamint a szocialista vállalatok struktúráinak, magatartásmódjainak matematikai, illetve matematikai-statisztikai elemzése. Viszonylagos elmaradás van a *rövid távú tervezésben* és *előrejelzésben*, valamint a gazdálkodás körülményeiben bekövetkező rövid távú változások elemzésében felhasználható módszerek fejlesztésében; feltétlenül helytelen a munkaerő és az életszínvonal tervezésével, továbbá a kulturális-szociális infrastruktúrával — tehát az urbanisztikával, az oktatás, a kultúra, a tudomány, az egészségügy, az államigazgatás stb. gazdaságtanával — és általában a *társadalmi tervezéssel* kapcsolatos matematikai-közgazdasági kutatások viszonylagos fejletlensége is.

A *fejlesztés fő irányait* az általános irányzatok és a kutatás gyengén fejlett területei határozzák meg. Célszerű a legnagyobb hangsúlyt a *problémaorientált szemléletnek* adni, a kutatási témák szerint pedig elsősorban a felsorolt hiányosságok felszámolására van szükség. A többi területen helyeselhető a kutatásnak az eddigi irányban való folytatása, bár a jelentés nagyon sok új, megoldandó problémát sorolt fel. A *határterületi kutatások* szempontjából elsősorban az operációkutatási módszerek hatékony számítástechnikai realizálását lehetővé tevő alkalmazott kutatásra, továbbá a matematikai-közgazdasági munka eredményeinek gyakorlati alkalmazását lehetővé tevő statisztikai, számviteli és statisztikai információs feltételek biztosítására lenne szükség.

A *kutatás feltételei* szempontjából a jelentés számos problémára hívta fel a figyelmet. Az ilyen jellegű munka nem kapcsolódik megfelelően a jelenlegi *kutatási főirányokhoz*, aminek következtében az alapkutatás feltételei nincsenek kellőképpen biztosítva. A *káderhelyzet és az utánpótlás* tekintetében alapvető probléma, hogy elkülönítve folyik a verbális közgazdasági ismeretek és a matematikai módszerek oktatása, ezek összekapcsolása nincs kellőképpen megoldva, és ez bizonyos mértékig fenntartja azt az állapotot, hogy a nem matematikus és a matematikus közgazdászok között nem elég szoros a kapcsolat. Nincs megfelelőképpen biztosítva a közgazdasági problémák egzakt matematikai modellek útján való megfogalmazásával foglalkozó szervezett oktatás, valamint a team-munkára való nevelés sem. A szakmának nincs *akadémiai testületi szervezete*, és nincs olyan *munkahely vagy intézmény* sem, amely fő feladatának tekintené e tudományág fejlesztését. A jelentést előkészítő felmérés értelmében a szakma személyi állománya — a gyakorlati alkalmazással foglalkozókat is idesorolva — csaknem ezerre tehető, azonban ez a létszám nagyon sok intézmény között oszlik meg, és

csak alig néhány helyen éri el a matematikai-közgazdasági kutatómunkával foglalkozók száma azt a minimumot, ami a kutatások eredményességének szinte nélkülözhetetlen előfeltétele.

Kedvező a helyzet a *publikációs lehetőségek* terén: a szakmának van önálló folyóirata, a Szigma. Ilyen témájú közlemények több mint száz más folyóiratban is megjelennek; ennek az anyagnak az áttekintése gyakorlatilag lehetetlen. A kölcsönös tájékoztatásról és a szakma szervezetének kialakításáról a társadalmi intézmények és az évenkénti konferenciák próbálnak gondoskodni, ez a megoldás azonban nem tekinthető teljesen kielégítőnek.

Mindezeknek a felismeréseknek az alapján a jelentés összeállítói *javasolták* megfelelő tudományos testületi szerv létrehozását; felvetették a matematikai-közgazdasági kutatásért felelős akadémiai vagy egyetemi intézet létesítésének szükségességét; szükségesnek tartották a matematikai-közgazdasági kutatásnak a kutatási főirányok, illetve a célprogramok körében való megfelelő képviselést; a munka megfelelő koordinációját és a kölcsönös tájékoztatást egy referáló folyóirat létesítésével kívánták megoldani; az oktatás területén a felhasználási lehetőségek és az ezzel kapcsolatos problémák, mindenekelőtt pedig a modellezés oktatásának megoldását tartották szükségesnek; végül pedig javaslatot tettek az e módszerek gyakorlati alkalmazásának előmozdításáért felelős szervezet létrehozására.

A *Bizottság* kedvezően fogadta a betérjesztett jelentést, és hosszasan foglalkozott megvitatásával. A *vita* során sokan foglalkoztak a *nem matematikai* és a *matematikai közgazdaságtan kapcsolatával*. Az az általános vélemény alakult ki, hogy a tudományág kereteinek elhatárolása távolról sem egyértelmű. Többen helytelenítették a jelentésnek azt a megfogalmazását, hogy ez esetben egy több tudomány határán kialakuló új tudományágról van szó. Hangsúlyozták, hogy a matematikai módszereknek be kell hatolniuk a közgazdaságtudomány egészébe, ebben a teljes körben kell kifejteniük hatásukat, és ezért nem lenne helyes a matematikai közgazdaságtan önálló tudományágként való meghatározása. E kérdésben nem alakult ki teljes egyetértés, az viszont általános vélemény volt, hogy az *integráció* fontosabb a szakma különállásánál. A különállás helyett nagyobb hangsúlyt kapott a *tömörülés* szempontja, ami azt jelenti, hogy a matematikus közgazdászok olyan mértékű koncentrációját kell több helyen is biztosítani, ami lehetővé teszi a megfelelő hatékonyságú munkát, továbbá a tudományos és kritikai szellem kialakulását.

A *nemzetközi helyzet és tendenciák*, továbbá a *hazai eredmények* megítélése tekintetében a Bizottság egyetértett a jelentéssel, de többen felvetették, hogy nagyobb súlyt kellett volna adni az eredmények értékelésének. Többen kiemelték azt is, hogy a matematikai-közgazdasági kutatásoknak hazánkban megvan a kellő társadalmi megbecsülése, bár az egy-egy intézményre jutó kutatók alacsony száma és fiatal kora folytán a kutatóhelyek presztízse kisebb az elvártnál. Kétségtelen az is, hogy sok helyütt még ma is van bizonyos „averzió” e módszerek alkalmazásával szemben.

A *kutatás gyengén fejlett területeinek* és a fejlesztés főbb irányainak felvázolása tekintetében a Bizottságban a jelentéssel azonos szellemű megítélés alakult ki. A hozzászólásokban nagy súlyt kapott a pénzügyi szabályozórendszerrel, illetve a társadalmi tervezéssel, az oktatás és az egészségügy gazdaságtanával kapcsolatos kutatások kiterjesztésének szükségessége. Problémákat okoz a politikai-ideológiai kérdésektől való helyenkénti tartózkodás, holott a matematikai módszerek segítséget tudnának nyújtani ezeknek a kérdéseknek a megoldásához. A Bizottság több tagjának véleménye szerint az ilyen jellegű munkát akadályozza még a verbális közgazdasági elemzés nem teljesen megfelelő színvonala, a statisztikai és számviteli információs rendszer nem egészen kielégítő fejlettsége, továbbá helyenként a gyakorlatlótól való elszakadás.

A *kutatási feltételek* tekintetében mindenekelőtt az az általános vélemény alakult ki, hogy nem célszerű speciális, módszertani jellegű kutatási főirány megszabása, hanem az ilyen jellegű feladatokat a jelenlegi főirányok keretében kell megoldani. A szocialista vállalattal, illetve a gazdaságpolitikánk tapasztalatainak általánosításával foglalkozó kutatási főirányok jelenlévő képviselői támogatásukról biztosították a saját főirányuk keretében folyó vállalatgazdaságtani, illetve gazdaságpolitikai jellegű matematikai-közgazdasági kutatásokat.

A *káderhelyzet és utánpótlás s ezen belül az oktatás* kérdéseiről a jelentésben megrajzolt képpel a Bizottság általában véve egyetértett, bár voltak olyan megjegyzések, hogy a tényleges helyzet valamivel kedvezőbb. Többen is hangsúlyozták,

hogy a népgazdaságnak és a kutatásnak egyaránt matematikához is értő *közgazdászokra* van elsősorban szüksége, és azért az ilyen jellegű képzést kell elsősorban előbbre vinni. A kutatási szervezet tekintetében az az egyöntetű vélemény alakult ki, hogy szükség van a Közgazdaságtudományi Bizottság keretében *matematikai-közgazdasági albizottság* létrehozására és idővel esetleg e szervezeti formának a továbbfejlesztésére. Többen hangoztatták viszont, hogy egy ilyen albizottság létrehozásától nem lehet túlságosan nagy eredményeket várni.

Több olyan javaslat elhangzott, hogy — esetleg a meglévő személyi állomány bizonyos átcsoportosításával — célszerű lenne megfelelő matematikai-közgazdasági kutatási bázis létrehozása. Ugyanakkor általános egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy a már kialakult *kutatási bázisokat* fenn kell tartani, és semmiképpen sem helyes egyetlen nagy, monopolhelyzetben levő matematikai-közgazdasági kutatási intézmény kialakítása. A kialakult vélemény értelmében sokkal helyesebb, ha a módszerek fejlesztéséért és a tudományág egészének előbbreviteléért több intézmény is felelős.

A publikációs lehetőségek és a kölcsönös tájékoztatás tekintetében a Bizottság egyetértett mindenekelőtt azzal a törekvéssel, hogy össze kell állítani és meg kell jelentetni a hazai matematikai-közgazdasági kutatás teljes *bibliográfiáját*, tehát folytatni kell a vitát megalapozó jelentés előkészítése során megkezdett ez irányú munkát. A további tájékoztatás és a referáló folyóirat tekintetében az a javaslat hangzott el, hogy ezt a feladatot lehetőleg a már meglévő kereteken belül kell megoldani.

Hetényi István összefoglalójában megállapította, hogy a *hazai matematikai-közgazdasági kutatás a közgazdaságtudomány dinamikus területe, amely az elmúlt tizenöt évben megváltoztatta a közgazdasági kutatás egészének arculatát, és így nagy hatással volt a hazai közgazdaságtudomány egészére*. A legfontosabb eredménynek az tekinthető, hogy létrejött az ilyen irányú kutatások szakembergárdája, gyakorlatilag is hasznosítható eredmények születtek, és ezek hozzájárultak a közgazdasági gondolkodás továbbfejlesztéséhez. Ez annak köszönhető, hogy a kutatás nem vált módszerorientálttá, hanem problémaorientált volt, amit a jövőben is fenn kell tartani. Fokozni kell a matematikai-közgazdasági kutatások kapcsolatát a problémaorientált közgazdasági kutatásokkal, és növelni kell a szakma politikai kapcsolatait. A fejlődés alapvető irányává az integrációt kell tenni; növelni kell az elszigetelt kutatások közötti kapcsolatot. El kell érni, hogy egy-egy kutatóhelyen olyan számban legyenek matematikai közgazdasági kutatók, hogy lehetővé váljék hatékony tevékenységük.

Ezek után a következő *ajánlásokat* terjesztette elő:

— A Közgazdaságtudományi Bizottság alakítsa meg a matematikai-közgazdasági albizottságot, és hozza létre a matematikus közgazdászok akadémiai fórumát. Két-három év elteltével meg kell vizsgálni, hogy ez a forma alkalmas-e ezeknek a feladatoknak az ellátására — vagy esetleg szükség van a továbbfejlesztésére. Az albizottság létesítésére, feladataira és összetételére vonatkozóan a vitaanyag összeállítói tegyenek javaslatot.

— A Bizottság mondja ki, hogy szükségesnek tartja a jelenlegi problémaorientált kutatási szervezetek fenntartását, és ugyanakkor — elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia és a Közgazdaságtudományi Egyetem keretein belül — több olyan kutatócsoport kialakítását, mely feladatának tekinti a matematikai-közgazdasági módszertani kutatást. Feltétlenül a policentrikus kutatási szervezet tekintetű helyesnek, nem látszik célszerűnek kutatási monopólium létrehozása.

— A Bizottság ne javasoljon önálló, módszertani jellegű matematikai-közgazdasági kutatási főirányt, de ugyanakkor foglaljon állást amellett, hogy a *meglévő főirányokon* belül megfelelő helyet kell biztosítani a matematikai jellegű közgazdasági kutatásoknak is.

— A Bizottság utalja a *referáló lap* kérdését a létrehozandó albizottság hatáskörébe, és hívja fel a figyelmet arra, hogy célszerű lenne a referáló tevékenységet valamely világnyelven folytatni.

— A Bizottság hívja fel a Közgazdaságtudományi Egyetem figyelmét arra, hogy az Egyetem fejlesztési javaslatának kidolgozása során a matematikai-közgazdasági oktatással kapcsolatban elsősorban ne az egységes matematikai képzést állítsák előtérbe, hanem az egyes szaktárgyak oktatásában erősítsék a matematikaalkalmazási készséget a tárgyak követelményeinek megfelelő differenciáltsággal.

A Bizottság Hetényi István javaslatait egyhangúlag elfogadta.

2. A Közgazdasági Szemle helyzete

A Közgazdasági Szemle helyzetéről a főszerkesztő, Zsarnóczai Sándor adott beszámolót, amellyel a szerkesztő bizottság is egyetért. Eszerint:

— Lényegesen javult a szerkesztőség munkája. Rendeződtek a szerkesztőség munkájával kapcsolatos legfőbb szervezeti problémák.

— Javult a szerkesztő bizottság és a szerkesztőség kapcsolata.

— A folyóirat publikációs lehetőséget biztosított a közgazdaságtudomány különböző alkotóműhelyeiben folyó kutatások publikálásra érett megállapításainak, a gazdaságpolitikai irányító szervek vezetői és munkatársai által írt fontosabb gazdaságpolitikai elemzéseknek.

— Nőtt a folyóiratban megjelent vitacikkek száma.

— Bővültek a folyóirat nemzetközi kapcsolatai.

— Javult a folyóirat technikai kivitelezése, csökkent az átfutási ideje.

A továbbiakban *megoldandó feladatok*:

— a gazdaságpolitikai tárgyú cikkek arányának növelése;

— javuljon a közölt elméleti cikkek színvonala, és a viták fontos kérdések érdemi összefüggéseire összpontosuljanak;

— reagáljon frissebben a világgazdasági változásokra, és emelje a szocialista világgazdasággal foglalkozó cikkek színvonalát;

— a könyvbírálatok tükrözzék jobban a magyar közgazdasági könyvkiadás eredményeit, a szerkesztőség ösztönözze a bíráló szellemű könyvrecenziók megjelenését;

— esetleg külső segítséggel javítsa a válogatást a külföldi irodalom ismertetésében.

A jelentést a Bizottság jóváhagyólag tudomásul vette.

(i. s.—i. gy.)

A szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusa tökéletesítésének problémái

Nemzetközi tudományos konferenciát tartottak 1974. november 19—21 között Moszkvában „A szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusa további tökéletesítésének problémái” tárgykörben. A Szocialista Világrendszer Gazdasági Problémáinak Nemzetközi Intézete által rendezett konferencián a KGST-országok delegációi, valamint a KGST-Titkárság és különböző nemzetközi szervezetek képviselői vettek részt. Összesen 43 elhangzott, illetve benyújtott előadás és hozzászólás volt. Tervbe vették a konferencia anyagának gyűjteményes kiadását.

A konferencia vitaalapja „A szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusának alapvető összetevői és kölcsönös összefüggésük” című főreferátum volt, amelyet a Nemzetközi Intézet tudományos munkatársai — Z. Chalupski, Molnár D. és M. Pelzer — dolgoztak ki. A vitában sok — a problematika rendkívüli kiterjedtségét és sokrétűségét visszatükröző — elméleti és gyakorlati kérdést tárgyaltak meg. Kicsérélték a téma legkülönbözőbb problémáival kapcsolatos álláspontokat és felfogásokat, valamint a szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusa egyes elemei tökéletesítésekor nyert tapasztalatokat. A konferencia rendkívül hasznos volt, és a résztvevők számára értékes ösztönzést adott további munkájukhoz.

A főreferátumban, amelyet a szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusa alapvető kérdéseinek és aspektusainak szenteltek, a szerzők abból indultak ki, hogy a szocialista és a kapitalista gazdasági integráció közti különbségek a tulajdonviszonyok alapvető eltérésén alapulnak, és a társadalmi-gazdasági célok, valamint ezen folyamatok irányításának eltérő voltában, formáiban, módszereiben és eszközeiben mutatkoznak meg. A jelenlegi fejlődési szakaszra — felfogásuk szerint — főleg a következőket lehet a szocialista gazdasági integráció sajátos céljainak tekinteni:

— a gazdaságfejlesztés hatékonyságának növelése a KGST-országokban;

— a dolgozók jólétének fokozása;

— a tudományos-műszaki forradalom meggyorsítása és eredményeinek felhasználása;

— a szocialista termelési viszonyok továbbfejlesztése nemzeti és nemzetközi méretekben egyaránt.

A szocialista gazdasági integráció e céljainak meg kell, hogy feleljenek az irányítás formái, módszerei és eszközei. Ezek a közös gazdasági tevékenység egy meghatározott rendszerét: az integrációs folyamat szervezett, tudatos és célszerű irányítási rendszerét képezik. A szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusát a főreferátumban általában úgy jellemzik, mint a „szocialista országok közös gazdasági tevékenysége formái, módszerei, eszközei és instrumentumai adekvát rendszerének bizonyos célját (az adott időszakban), amely a közösségre mint egészre és az integrálódó országok fejlődésére irányul”.

Ennek a mechanizmusnak általános jellemzésére a további lényeges szempontokat emelték ki:

— Az a közös tevékenység, amely az integrációs folyamatoknak a fejlődő közösség keretén belüli irányítására és az a tevékenység, amely a gazdaságpolitika hatásainak irányítására és koordinálására a közösségen kívüli objektumokra irányul — ennek a mechanizmusnak két lényeges oldalát testesítik meg.

— A szocialista gazdasági integráció és együttműködés „nemzetközi” irányítási mechanizmusával szervesen összefüggnek az irányítás és a tervezés (és elemek) nemzeti rendszerei.

— Az irányítási mechanizmus nemzeti és nemzetközi méretekben szerves összefüggést mutat a tervezési tevékenység formáinak, módszereinek és eszközeinek rendszerével, a gazdasági eszközök, ösztönzők stb. (jelleget szerint áru—pénz—eszközök), valamint a szervezeti-intézményes formák és jogi normák rendszerével.

Mindent összevéve a szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusát „a szocialista államok — vagyis az alapvető alanyok — közös gazdasági tevékenysége formáinak komplex, mélyen differenciált strukturális rendszereként” jellemzik.

A mechanizmus „nemzetközi részére” vonatkozóan kiemelik: ennek vizsgálatánál tekintetbe veendő, hogy egyrészt a „nemzeti rész” megfelelő elemeivel összefüggésben van, másrészt pedig (mint az irányítás nemzeti elemei is) a gazdasági folyamat irányításának egy viszonylag önálló részét képezik. A mechanizmus „nemzetközi részének” ez a viszonylagos önállósága főleg megegyezés és koordinálás eredményeként keletkezik.

A főreferátumban nagy jelentőséget tulajdonítanak annak a kérdésnek, hogy az irányítás és a tervezés nemzeti rendszerei milyen szerepet játszanak a szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusa tökéletesítésének folyamatában. A szerzők a KGST-tagországok erőfeszítéseit — az irányítás és tervezés belső rendszereinek a szocialista gazdasági integráció feltételeihez való igazítását — a gyakorlat követelményének tekintik. Ez abból adódik, hogy a folyamat elválaszthatatlanul összekötődik az irányítás és tervezés nemzeti rendszerei tökéletesítésének biztosításával, az objektív szükségesség elismerése mellett. E hozzáigazítási folyamat céljaként jelenik meg mind az adott ország népgazdasága tervszerű és nagy hatékonyságú fejlesztésének biztosítása, mind pedig a szocialista gazdasági integráció fejlesztésének és elmélyítésének ösztönzése, valamint tervszerűségének és hatékonyságának biztosítása ezen irányítási rendszerek segítségével. Az irányítás és tervezés nemzeti rendszereinek fontos funkciókat kell teljesíteniük az integrációs intézkedések előkészítésében és megvalósításában. Minél inkább hozzáigazítják ezeket a rendszereket a szocialista gazdasági integráció feltételeihez és követelményeihez, annál jobban teljesíthetik feladataikat.

A szerzők külön kihangsúlyozzák: átfogóan kell kutatni az irányítás és tervezés nemzeti rendszereinek a szocialista gazdasági integráció feltételeihez és követelményeihez való alkalmazkodásának problémáját. Véleményük szerint ez a probléma magában foglalja e rendszerek egymáshoz való közeledésének kérdését, s ezt a nemzeti irányítási rendszereknek a szocialista gazdasági integráció feltételeihez és követelményeihez való hozzáigazítási folyamat fontos céljának, alkotórészének és eredményének tekintik. A belső rendszerek kölcsönös közeledése hosszú távú folyamat, amelynek célja nem az egységesítés.

Egy sor más probléma mellett a főreferátum még két kérdéskomplexumra tér ki. Az egyik az irányítás és tervezés nemzeti rendszereinek tökéletesítési kérdéseire vonatkozó tapasztalatcsere fejlesztési lehetőségeit taglalja. A másik a KGST-

tagországok problémáira vonatkozó közös, illetve globális prognózisok rendszerének kérdéseit foglalja magában.

A konferencián széles körű vita alakult ki a szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusának *fogalmával* kapcsolatban. Ehhez a problémakörhöz hozzászólt Loszanov (Bulgária), Bombera (Lengyelország), Pereluze és Moisk (Románia), Zotova (Szovjetunió), Sztjepanyenko (KGST Standardizálási Intézet) és Msztjiszlavszkij (Nemzetközi Intézet). Nehezítette a vitát, hogy gyakran más és új fogalmakat használtak a mechanizmusra, tehát az a tény, hogy még nincs a gazdasági mechanizmusnak egy végleges definíciója.

A szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusának a főreferátumban kifejtett jellemzőivel (oldalak, elemek és összetevők) több hozzászóló lényegében egyetértett. Ebben az összefüggésben ennek a fogalomnak más meghatározását is javasolták. *Loszanov* úgy definiálja „a KGST-országok gazdasági mechanizmusát mint a tervgazdasági formák és módszerek, kategóriák és elvek, az áru-pénz- és szervezeti-jogi eszközök és ösztönzők, normatívák és tevékenységek fejlődése érdekében történő összességét, amelyeket a működő objektív törvényszerűségek mellett az irányítás és a gazdasági folyamatok célra irányult támogatása érdekében az egységes nemzetközi gazdasági rendszerben és alrendszeriben alkalmaznak”. *Pereluze* véleménye szerint „a gazdasági mechanizmus a KGST-rendszerben az intézményes és a funkcionális alrendszer mellett egy további rendszert képez, amely átfogja a népgazdaságfejlesztési tervek koordinálási formáit és módszereit, a gazdasági emelőket, amelyeket a nemzetközi gazdasági kapcsolatok gyakorlatában felhasználnak, és magában foglalja a gazdasági törvényeknek és kategóriáknak a tagországok közötti gazdasági kapcsolatok működtetési módjait és fajtáit”. A továbbiakban sok vita folyt e fogalom részleteit illetően. A vitában résztvevők egyetértettek abban, hogy a fogalom helyes meghatározásának további kutatása szükséges. Több hozzászóló szentelt nagy figyelmet az irányítás és tervezés nemzeti rendszerej szerepének az integrációs folyamatban. E problémakör vitájában részt vett — többek között — Palánkai és László (Magyarország), Swoboda, Luft, Schulmeister és Sitkewitsch (NDK), Dazsdondov (Mongólia), Plowez (Lengyelország), Puiju és Pereluze (Románia), Sztinyin (Szovjetunió) és Stipek (CSSZSZK).

A felszólalók hangsúlyozták e rendszerek hatékonyságának jelentőségét az integrációs intézkedések előkészítésében és megvalósításában, valamint rámutattak arra a kettős funkcióra, amelyet a szocialista gazdasági integráció fejlődése és a bővített újratermelés biztosítási rendszerű biztosítása érdekében az egyes országokon belül teljesíteni kell — például *Stiemerling* és *Swoboda* tért ki erre hozzászólásában. *Sztinyin* ebben az összefüggésben az integrációs intézkedések foganatosításáról, azaz előkészítésük és megvalósításuk új funkciójáról beszélt, amelyet a népgazdasági mechanizmusokon keresztül gyakorolnak. Mint megállapította, ezek jelentősége egyre nő. E funkció három irányát emelte ki: a népgazdasági struktúrák érintkezési pontjainak koordinálása makroökonómiai szinten; az együttműködés biztosítása az egyes iparágak szintjén; a nemzetközi gazdasági szervezetek hatékony működésének biztosítása. A vitában e problémakörrel kapcsolatosan számos érdekes kérdés vetődött fel.

Több felszólaló foglalkozott az integrációs kötelezettségek nemzeti tervezésbe való bevonásának problémájával. *Luft* soronkövetkező lépésnek tartotta a vállalt integrációs kötelezettségek megvalósítására vonatkozóan az államokon belüli irányítási feltételek megteremtését ahhoz, hogy a népgazdasági irányítási rendszereket a szocialista integrációval összhangba hozzuk. *Sitkewitsch* fontos célként jelöli meg az integrációs intézkedések pontos beépítését a népgazdasági tervekbe és egy speciális részterv kialakítását az integrációs intézkedésekre úgy, hogy az erre vonatkozó tervek, valamint az integrációs intézkedések a népgazdasági tervek kidolgozásának minden fázisába beépüljenek.

Nagy jelentőséget tulajdonítottak az irányítási és tervezési nemzeti rendszerek kölcsönös közeledése problémájának. Az erre vonatkozó hozzászólások többsége aláhúzza a rendszerek további kölcsönös közelítésének szükségességét és jelentőségét a szocialista gazdasági integráció meggyorsítása végett. Néhány hozzászóló e probléma speciális elméleti és gyakorlati vonatkozásaira, valamint e rendszerek további kölcsönös közelítésének lehetőségeire mutatott rá.

A Komplex Program eddigi megvalósítása azt mutatja, hogy a tervezési alapelvek megerősítése biztosítja a KGST-tagországok együttműködésének eredményes fejlődését. Ebből kiindulva a vitában különösen nagy figyelmet szenteltek a ter-

vezés és továbbfejlesztése kérdéseinek mind elméleti, mind gyakorlati szempontból. Az említett problémákör vitájában részt vettek: Loszanov (Bulgária), Swoboda (NDK), Krezoju és Nikolae (Románia), Bautyina (Szovjetunió) és Sturakov (Nemzetközi Intézet).

A felvetett kérdések közül itt csak néhányat említenék. *Bautyina* hozzászólásában abból indult ki, hogy a szocialista országok gazdaságpolitikájának koordinálása több vonatkozásban — és főleg a társadalmi programok területén — a gazdasági együttműködés adott időszakában a konkrét célok kidolgozásának kiinduló feltétele. Az ilyen szemléletű megközelítés lehetővé teszi, hogy helyesen alakítsák ki a gazdasági együttműködés és integráció fejlesztésének fő céljait, jól határozzák meg azokat a forrásokat, amelyek e cél eléréséhez szükségesek, és hogy lerögzíthessék az együttműködés gazdasági mechanizmusának alapvető követelményeit. A közös tervezési tevékenység alapfeltétele, hogy a gazdaságpolitikára vonatkozó kölcsönös konzultációk közben az egyes országok népgazdasági tervezése nemzeti rendszerüknek megfelelően folyjon. Ezzel összefüggésben *Stiemerling* és *Swoboda* előadásukban kihangsúlyozták, hogy a kölcsönös kapcsolatok biztosítása az irányítás és tervezés belső és külső formái között alapfeltétele a KGST-országok hatékony együttműködésének. Figyelemre méltó volt *Szitnyin* megállapítása is, hogy tudniillik a közös tervezési tevékenység formáinak fejlesztése felveti a koordinálás problémáját (bizonyos határok közötti vagy akár közvetlen egységesítését), a nómenklatúra, a tervekészítés technológiája, a tervmutatók számának és kiszámításának egybehangolása stb. területén.

Többen mutattak rá a vita folyamán arra, hogy az objektív társadalmi feltételek — amelyek között a szocialista gazdasági integráció folyamata végbemegy — a közös tervezési munka új formáit követelik meg, miközben a népgazdasági tervek koordinálása, a közös tervezés kibővül és elmélyül, valamint növekszik a közös határozatok kötelezettségének foka a közös feladatok megvalósítása érdekében. *Loszanov* nyomatékosan aláhúzta, hogy az együttműködés gazdasági mechanizmusának lehetővé kell tennie a prognosztizálást, a programozást, a koordinálást és a hosszabb időszakokra való közös tervezést, ha abból indulunk ki, hogy az együttműködés — jellegének megfelelően — hosszú távú és stabil. Ebben az összefüggésben *Bautyina* kiemelte a komplex jellegű hosszú távú ágazati programok kidolgozásának és teljesítésének jelentőségét, valamint a problematika komplikáltságát. Emellett az ilyen programok komplex jellegét nemcsak az együttműködés objektumának kidolgozásánál és megalapozásánál kell biztosítani, hanem a realizálásnál is számításba kell venni a gazdasági feltételeket. A közös tervezést a tervezési tevékenység területén történő együttműködés új formájaként jelölték meg, s ebben feltűnően egybehangzó volt a komplex megközelítés kiemelt hangsúlyozása és igénye. Ez a komplex megközelítés egy kiválasztott cél realizálásához szükséges gazdasági program kidolgozásában nyilvánul majd meg — hangsúlyozták a felszólalók.

Az áru- és pénzkapcsolatok problémáival főleg *Danov* és *Lozanov* (Bulgária), *Swoboda* (NDK), *Sdanowitsch* és *Sabelsi* (Lengyelország), *Ribalkin* és *Lebegynszkaja* (Szovjetunió), *Filkus* és *Penkawa* (CSSZSZK), valamint *Kozma* (Nemzetközi Intézet) foglalkoztak.

A következőkben néhány érdekes kérdést kívánunk kiemelni, amelyek az áru- és pénzkapcsolatok helyére, szerepére és kihasználási lehetőségeire vonatkoznak az integrációs folyamatban. Több hozzászóló mutatott rá arra, hogy a szocialista gazdasági integráció meggyorsítása szorosan összefügg az áru- és pénzkapcsolatoknak az egész gazdasági tevékenységben való hatékonyabb kihasználásával. Az integrációs folyamat hatékonyságának fokozása — hangsúlyozták — az áru- és pénzkapcsolatok kihasználásának aktivizálását követeli meg a szocialista gazdasági integráció elmélyítése leghatékonyabb útjai kiválasztásánál és a gazdasági ösztönzésnél a tervekordinálási keretében, a specializációs és kooperációs intézkedések előkészítésénél, valamint a gazdasági együttműködésre vonatkozó értékmutatók fokozottabb alkalmazása során a nemzetközi egyezmények és szerződések megkötésénél. Ebben a vonatkozásban az áruk fontos szerepet játszanak.

Az árképzés mikéntjétől függően a szocialista világpiacon is lehetséges — bizonyos határok között — az áruk értéküktől való eltérése, ami a konkrét áraknak a különböző áruk értékeivel való nem teljes megegyezését jelenti. Bár (ahogyan egyes hozzászólók megjegyezték), az eltérések teljes összege — az értéktörvény érvényülése folytán — a piacon együttesen kiegyenlítődik. Ebben az összefüggésben *Danov* különösen figyelemreméltóan elemezte az árak értéktől való eltéréseinek a

kérdését az érdekelt országok egyes önkéntes egyezményeit véve alapul. Ezzel azt kívánta bemutatni, hogy az árakat a szocialista integráció irányítási eszközeként miként használhatják fel.

A valutáris és pénzügyi kapcsolatok problémájával összefüggésben néhány érdekes szempont is felmerült. Foglalkoztak a reális valutaárfolyam gazdasági előnyeivel és főleg a valutaárfolyam differenciálásának gyakorlati előnyeivel mind az áru-, mind a nem áru-fizetések eseteiben. Ugyanakkor aláhúzták a valutaárfolyam stabilitásának jelentőségét, minthogy ennek az árfolyamnak emelése, illetve csökkentése a gazdasági mechanizmus komplikálódásához vezet. A transzferábilis rubelre vonatkozóan a vitában kifejtették, hogy ez mint elszámolási egység jól működik, és stabilitását tekintve megbízható fizetési eszköz a KGST-országok között.

Míg egyes hozzászólók a valutáris és pénzügyi kapcsolatokat a szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusa gazdasági eszközeihez sorolták, mások szükségesnek tartották, hogy az integrációs folyamat általános irányítási mechanizmusa alkotóelemeként a valutáris-pénzügyi mechanizmus önálló léteiről és határsáról beszéljenek. Ennek az valutáris-pénzügyi mechanizmusnak a keretében — véleményük szerint — a kollektív valutáé a központi hely. E kollektív valutának teljesítenie kell a nemzetközi pénz minden funkcióját, amelyekkel különben jelenleg is rendelkezik, legalábbis potenciálisan. Ebben az összefüggésben rámutattak arra, hogy meg kell teremteni az előfeltételt annak, hogy a transzferábilis rubel mindezeket a funkciókat teljesítse.

Kifejezésre jutott a konferencián, hogy a szocialista gazdasági integráció valutáris és pénzügyi mechanizmusának tökéletesítéséhez a KGST-országok közös és egyirányú erőfeszítéseire van szükség — a Komplex Program végrehajtása érdekében és alapján is. Így a kollektív valuta lényegének, szerepének és funkciójának további kibontakozása lehetővé fogja tenni a nemzetközi elszámolások, a mérlegkészítés, a fizetési műveletek stb. rendszerének tökéletesítését. Ahhoz, hogy a nemzetközi elszámolások és fizetések rendszerének s az ösztönzési rendszernek nagyfokú hatékonyságát biztosíthassuk, a valuta- és pénzkategóriák minden lehetséges, összehangolt funkcióját teljeskörűen érvényesíteni kell.

A vita folyamán egyes hozzászólók (például Woitaschak és Kunz — CSSZSZK) foglalkoztak a szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusának jogi kérdéseivel. A mechanizmus szervezeti-jogi kérdéseinek igen nagy jelentőséget tulajdonítottak. Kimondták, hogy az integrációs program realizálása nemzetközi szervezetek fejlett rendszerének, az integráció intézményes felépítményének létét és egy megfelelő normatív jogi alapot feltételez. Itt olyan jogi normákról lehet beszélni, amelyekkel mind a KGST-országok együttes, mind a KGST nemzetközi szervezeteinek magatartását és tevékenységét szabályozzák. A szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusa tökéletesítésének fontos jogi aspektusát érintve kiemelték, hogy ebben a folyamatban a szocialista jog szerepét mindennek-előtt a kölcsönös kapcsolatok, és az az összefüggés határozza meg, amely az integrációs folyamat mint objektív jelenség és mint felépítmény jellegű társadalmi jelenség között fennáll. Továbbá rámutattak arra, hogy e folyamat jogi szabályozásának tökéletesítése eszközt jelentene az egyes nemzeti jogi rendszerek kölcsönös elszigeteltségének leküzdésére és egy jogi kormányzat megteremtésére, amely optimális előfeltételeket biztosítana a folyamat elmélyítésére és tökéletesítésére. Egy ilyen jogrendszer létesítése különböző jogi problémákat és területeket érint. Ennél az államok anyagi felelősségének — amely elsősorban a nemzetközi szerződések és egyezmények kapcsolatából adódik — nagy jelentősége van. Ebben az összefüggésben részletesen tárgyalták a nemzetközi specializáció és kooperáció, valamint a tudományos-technikai együttműködés jogi szabályozásának problémáját. Az utóbbival kapcsolatban javasolták (például közös találmányok esetében) egy általános szerzői joggal, közös márkával stb. foglalkozó jogi intézet felállítását. A benyújtott tanulmányok és a lefolyt vita sok ösztönzést adott a további elméleti és gyakorlati munkához, de ugyanakkor hangsúlyozták, hogy további és széles körű kutatómunkát kell végezni a még nem tisztázott kérdések megoldása végett. Ennek a problematikának további kutatása a gazdasági gyakorlat valódi igénye.

A szocialista ipari termelés irányításának szervezésével kapcsolatos, Jerevánban tartott KGST-konferenciáról

Az ipari termelés irányításának, szervezésének korszerűsítése valamennyi szocialista ország gazdasági életének egyik legfontosabb feladata. Megoldásának egyik fontos eszköze a KGST-országok együttműködése mind az irányítással összefüggő tudományos kutatásokban, mind a gyakorlati tapasztalatok cseréjében. Az 1975. május 27—31-e között megtartott konferencia — amelyet a KGST Tudományos-Műszaki Együttműködési Bizottsága határozata alapján rendeztek meg — ezt a célt szolgálta. A konferencia munkájában a KGST-országok, valamint Jugoszlávia több mint 500 tudósa és szakértője vett részt, továbbá ott voltak a KGST Titkárság és a Szocialista Világrendszer Gazdasági Problémáinak Nemzetközi Intézete munkatársai.

A nyitó plenáris ülésen D. Gvisiany, B. Glinski, H. Kociolek, J. Ferjanc, D. Davidov, Trethon F., valamint V. Neksuleszku tartottak előadást, amelyekben beszámoltak az egyes KGST-országok irányítási rendszerei tökéletesítésének útjairól, sajátosságairól, a gazdasági mechanizmusról, a gazdasági mechanizmusok s a népgazdaság tervszerű irányításának és fejlesztésének összefüggéseiről, az ipari központok irányítása szervezésének terveiről. Ezt követően hét szekcióban folyt a munka, majd a szekciók — vita után — *ajánlást* fogadtak el a szocialista termelés irányításáról és annak szervezéséről. A konferencia arra az álláspontra jutott, hogy e témában nemzetközi folyóiratra van szükség, és a közeljövőben létre kell hozni az irányítási problémákkal foglalkozó nemzetközi intézetet.

Az egyes szekciókban igen érdekes, sok témára kiterjedő munka folyt. Mintegy 200 felszólaló járult hozzá a szekciók munkájához. A szekciók a következő témákkal foglalkoztak:

- I. A vezetés, irányítás módszertana,
- II. A vezetés, irányítás gazdasági problémái,
- III. A vezetés, irányítás szociológiája,
- IV. A vezetés, irányítás szervezési kérdései,
- V. A tudományos-műszaki fejlődés, fejlesztés irányítása,
- VI. A vezetés, irányítás technikájának, technológiájának kérdései,
- VII. A nemzetközi ipari, tudományos-műszaki szervezetek irányítása.

I. A vezetés, irányítás módszertana

A szekció egyaránt foglalkozott az irányítás módszertanának elméleti és gyakorlati problémáival. Többen hangsúlyozták, hogy tovább kell fejleszteni a vezetés, irányítás átfogó elméletét, amely magában foglalja az egyes irányítási szinteken alkalmazott vezetési módszereket. Ez rendszerszemléletű közelítést igényel, s az ipari rendszer irányításában — az egyes láncszemeket illetően differenciált módon — ki kell fejeződniük a stratégiai és taktikai céloknak. A rendszeren belül változik az ipari termelés közzgazdasági szerkezete, ezzel szemben az iparosodó irányítás struktúrája sem maradhat változatlan.

Az irányítási tevékenység struktúrájában és folyamataiban kifejeződik a területi és funkcionális vezetési feladatok kapcsolata. A vállalatok, termelési egyesülések, kombinátok irányítási folyamatait célszerű modellekkel vizsgálni, hogy a struktúrát tovább lehessen fejleszteni. Többen foglalkoztak a vállalatnak mint szociális-gazdasági alrendszernek értelmezésével, és az irányítási rendszerben elfoglalt helyével. A központi irányításnak nagyobb lehetőséget kell adnia a vállalatok és dolgozók kezdeményezéseinek.

Sok szó esett a vezetők munkájáról. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó az a gondolat, hogy a vezetők tevékenységét tervezni kell, s az ilyen terveket a szocialista tervezés integráns részének tekinthetjük. A vezetésben szükségszerűen ötvöződnek a tudományos és a szubjektív tényezők, ezzel az irányítási módszertanok fejlesztésekor számolni kell mind rövid, mind hosszú távon.

A szekcióvitában kitértek arra, hogy a vezetési módszerek csak egyértelmű függőségi viszonyok és optimális számú irányítási szint esetén hatékonyak, így a fejlődő vezetési módszerek mint olyanok csupán abban a rendszerben szolgálhatják az ipari termelés hatékonyságának növelését, amelyben a velük szemben támasztott igényeket meghatározták.

II. A vezetés, irányítás gazdasági problémái

A szekció munkája a gazdaságirányítás mechanizmusának, a tervezési és gazdaságirányítási rendszerek összefüggéseinek, az irányítás és az anyagi ösztönzési módszerek kapcsolatának, a gazdasági elemzési és információs rendszerek működési tapasztalatainak, a vállalati önelszámolás fejlesztésének, valamint az irányítás jogi szabályozásának témái körül összpontosult.

A vezetési, irányítási szervezet munkája ma a termelési hatékonyság növelésének egyik alapvető útja a szocialista világrendszerben. A szocialista országok irányítási gyakorlatában egyre nagyobb szerepet tölt be az anyagi ösztönzés, ez viszont — mint sokan hangsúlyozták — az önelszámolás módszereinek fejlesztését, a vezetés hatékonyságának alakulását kifejező kritérium- — és mutatószám- — rendszerek kidolgozását követeli. Az előadások és hozzászólások egyik kardinális kérdése volt a vezetés, irányítás hatásainak mérhetővé tétele, értékelési módszereinek fejlesztése. Az irányítás és a terv közti kapcsolat nem mechanikus, hiszen a tervek teljesítésében, a hozammutatók alakulásában, a használati érték és a ráfordítások változásában a sorozatnagyság, a termelés technikai-tudományos színvonala mellett nagy szerepet játszik az egyes irányítási szintek terveinek konzisztenciája, a teljesítésükre orientáló ösztönzők helyes megválasztása.

A vállalati termelésirányítással foglalkozó előadásokban hangsúlyozták, hogy kutatni kell a termelési folyamatok ritmikai törvényszerűségeit, enélkül ugyanis a vállalati vezetők nem tudják strukturálni és elválasztani a termeléssel kapcsolatos programozott és egyedi döntéseket.

A gazdasági számítások alkotják a termelésirányítás alapvető eszközeit, e számításoknak azonban nem szabad megrekedniük az operatív céloknál, hanem hosszú távú, perspektivikus irányítási célcikat kell megalapozni a segítségükkel. Többen foglalkoztak a pénzügyi emelők mechanizmusával, rámutatva, hogy a bennük rejlő lehetőségeket reálisan kell megítélni, tartózkodva túlbecsülésektől.

A vezetők képzettsége nem idomul automatikusan az új problémákhoz, a feladatok megoldásának hatékonysága erőteljesen függ a vezetők képzettségének fejlesztésétől. A magas képzettségi követelményeknek nagy jelentőségük van az újonnan alapított vállalatok, egyesülések gazdálkodásának megszervezésében.

III. A vezetés, irányítás szociológiája

A szekció munkája négy nagy témacsalád köré csoportosult. Ezek: a szociális irányítás elméleti problémái, a dolgozóknak a szocialista termelés irányításában elfoglalt szerepe, a munkáskollektívák irányításának szociális-pszichológiai kérdései, valamint a szociális tervezés szerepe.

A termelésre irányuló tervezési tevékenység mellett egyre nagyobb szerephez jut a dolgozók szociális körülményeinek fejlesztésére vonatkozó tervezés és irányítás. A dolgozók szociális-pszichikai helyzetének javulása ugyanis visszahat magára a termelésre, a dolgozók kezdeményezőképességének kibontakoztatására.

Előbbiekben kívül a résztvevők foglalkoztak a termelés irányításának szociális tényezőivel, amelyek — a motiváción keresztül — egyre nagyobb szerepet kapnak az irányítás során kialakuló viszonyokban. E szociológiai tényezőket a vállalatok termelésének irányításában — különösen most, az automatizált irányítási rendszerek bevezetésének idején — szociológiai kutatások keretében kell megvizsgálni.

A kollektívák irányításában a vezetői stílus nem önkényes választás kérdése, hiszen a szociológiai—pszichológiai szükségletek és motivációk kielégítése és figyelembevétele követelményeket támaszt a vezetővel szemben. Foglalkozni kell a kollektívák, a dolgozók tulajdonságainak értékelésével a korszerű vezetési módszerek kidolgozása és hasznosítása végett. Csak ez biztosíthatja, hogy a szociális irányításban kitűzött célokat a szocialista országok elérhessék. A különféle irányítási

szinteken — mint hangsúlyozták — az irányítás hatékonysága nagyban függ a demográfiai és generációs tényezők rugalmas figyelembevételétől.

A szociális irányítás egyik feltétele, hogy a különféle vezetési situációkat tipizálják, többtényezős szimulációs modellekkel vizsgálják, indexeket és indikátorokat dolgozva ki belőlük. A szociális tervekben ezek az adatok támpontokat nyújthatnak a kitűzendő célokra s az elérésükhöz szükséges eszközökre nézve.

IV. A vezetés, irányítás szervezési kérdései

A szekció vitája a termelés irányításának szervezetével, e szervezet fejlesztésének távlati céljaival és módszereivel, az irányítási rendszerek fejlesztésének tervezésével foglalkozott. A téma fontosságát — mint a felszólalók hangsúlyozták — az adja, hogy a korszerű automatikus termelésirányítási rendszerek elterjedésével, a népgazdaságok strukturális fejlődésével, átalakulásával, az erőteljes intenzifikálási követelmények felmerülésével párhuzamosan fejleszteni kell a termelés irányításának szervezetét. Különös figyelmet érdemel az a gondolat, hogy a vezetés, a termelésirányítási szervezet fejlődését tervszerűvé kell tenni, és ki kell alakítani e vonatkozásban is a szocialista tervezés mechanizmusát.

Szinte valamennyi felszólaló foglalkozott az egyes irányítási szintek (minisztériumok, vállalatok, egyesületek, kombinátok, üzemek) irányításának szervezetével, rámutatva az irányítási láncszemek csökkentésének szükségességére. Szóba került a területi és az iparági irányítás koordinációjának szervezési problémája, amely az egyes vertikumok irányító szervének összhangját szolgáló szervezés feladata. Az irányítás szervezete hat a rendszer működésének egyértelműségére és a vertikális termelési kapcsolatok folyamatosságára.

Nagy súlyt kapott a felszólalásokban a gazdasági rendszerek szervezeti struktúrájának modellezése, összefüggésben a termelési egyesületek, kombinátok, agrár-ipari egyesületek irányítási szervezeteinek tökéletesítésével. Enélkül ugyanis a végbemenő koncentrációs folyamat előnyei sem bontakozhatnak ki. A rendszerközelítés és a modellezés bizonyos kritikát gyakorolhat a hagyományos irányítási és szervezeti formák felett, normatívák kidolgozására nyújt módot az irányítási szervezet tökéletesítése végett. Végül felvetődött, hogy az egyes termelési területeken a vállalati formációkra egyedi és tipikus adatokból álló normarendszert célszerű kidolgozni, ami lehetőséget teremt az irányítási szervezet tökéletesítésének kvantifikálására és a jogi szabályozás egyértelműségének növelésére.

V. A tudományos-műszaki fejlődés, fejlesztés irányítása

A szekcióban foglalkoztak a szocialista országok iparának tudományos-műszaki fejlesztésével, annak útjaival, módszereivel, a fejlesztés korszerű irányításának szervezési formáival, az új tudományos-technikai vívmányok termelésbe való bevezetésének témájával.

A tudományos-műszaki fejlődés eredményeinek adaptálása a termelésbe azt a követelményt támasztja, hogy — mint a felszólalók hangsúlyozták — az ipar egyes területeinek, ágazatainak műszaki fejlesztése összehangoltan történjék. A tudományos-műszaki tevékenység koordinálása voltaképpen a termelés műszaki színvonalának összehangolása egy-egy feldolgozási szinten belül, illetve a szintek között.

A fejlesztés korszerű irányításához figyelembe kell venni, hogy a tudományos-műszaki haladás megváltoztatta az irányítási módszereket a nagyobb számú információk gyors biztosításával, az új irányítástechnikai eszközök megjelenésével. Ezért a termelés és irányítás a tudományos-műszaki haladás eredményeinek hasznosítása révén új szervezeti megoldásokat igényel.

Szakosított szervezetekre van szükség abból a célból, hogy az új technikát az egyes ágazatokban, termelési területeken optimálisan lehessen adaptálni, s a tudományos-műszaki haladás irányai prognosztizálásában célszerű volna a KGST-országok tevékenységének összehangolása a hatékonyabb — a felesleges átfedéseket kiküszöbölő — előrejelzési rendszer kifejlesztésére.

Az egyes tudományos-műszaki eredmények bevezetése a termelésbe függ a gazdasági vezetők képzésétől és továbbképzésétől. E tekintetben — a továbbképzés során — figyelemmel kell lenni a vezetők fogékonyságára az új technika iránt.

VI. A vezetés, irányítás technikájának, technológiájának kérdései

A szekció résztvevői megvitatták az automatikus irányítási rendszerek különböző irányítási szinteken való bevezetésének problémáit, az információk, a matematikai eszközök biztosítására teendő lépéseket, valamint e rendszerek alkalmazásának hatékonysági kérdéseit. Az automatikus irányítási rendszerek kiépítésének egyik alapkérdése a megfelelő számú és recepció tartományú adat, információ biztosítása. Több előadás hangzott el az iparági termeléssel és befektetéssel kapcsolatos információs rendszerek fejlődéséről, a normatív irányítási információs bázisok fejlődéséről, a különféle szintű információs rendszerek szervezésének tapasztalatairól, főképpen a gép- és a vegyipar területén.

Sokan foglalkoztak az állami számítóközpont-hálózatok tevékenységével, a táv-adatfeldolgozás és a számítógépek terhelése problémáival. A viták egy része az iparági és a vállalati automatikus irányítási rendszerek matematikai algoritmusaival foglalkozott. A felszólalók több modell alkalmazásának tapasztalatait ismertették, kitérve bővíthetőségük lehetőségére. Meg kell szervezni az információkkal való ellátásnak és a matematikai eszközök biztosításának integrált rendszerét ahhoz, hogy a különféle szintek automatikus termelésirányítása népgazdasági szinten is optimálható legyen.

Több felszólaló foglalkozott a számítógépes szakemberek képzésének és a különféle számítástechnikai eszközök alkalmazásának aktuális gondoljaival.

VII. A nemzetközi ipari, tudományos-műszaki szervezetek irányítása

A szekció résztvevői foglalkoztak a szocialista nemzetközi termelési, tudományos-műszaki szervezetek munkájának elemzésével a szerepükkel a gazdasági integráció folyamatában. Tökéletesíteni kell e szervezetek kollektív irányítási módszereit, hogy tevékenységük szorosabb kapcsolatba kerüljön a nemzeti gazdálkodási rendszerekkel. Sőt, meg kell próbálni az országonkénti irányítási és tervezési módszerekből — konzisztensen — mindazt adaptálni, ami hozzájárulhat a nemzetközi együttműködés tökéletesítéséhez.

Többen foglalkoztak a közös gazdasági szervezetek pénzügyi problémáival a az önelszámolási rendszer hasznosításával a közös tervezési tevékenységben. Ennek keretében néhány közös vállalat, illetve közös gazdasági szervezet tevékenységét elemezték, aláhúзва e közös szervezetek jelentőségét a szocialista országok integrációjának fejlődésében.

★

A konferencián igen sok gondolatot, problémát vitattak meg, s e nagyszabású rendezvény tág lehetőséget nyújtott a tapasztalatcserére.

Sinkovics Alfréd

Josef Goldmann: A csehszlovák gazdaság a hetvenes években

(Politická Ekonomie, Prága, 1975. 1. sz.)

A szerző több éve irányít egy olyan munkacsoportot, amely rövid és középtávú makroökonómiai elemzéseket végez a csehszlovák népgazdaságra vonatkozóan, és kísérleteket tesz prognózisok készítésére is.

A hetvenes évek első felét elemezve a szerző kiemeli, hogy ennek az időszaknak a legfontosabb jellemvonása a csehszlovák gazdaság növekedésének stabilitása és magas üteme volt: a hatvanas évek közepéig a csehszlovák gazdaságot a növekedési ütem szélsőséges ingadozásai jellemezték. A globális egyensúly mellett a hetvenes években mindinkább kialakult a strukturális egyensúly, gyorsan csökkent a hiánycikkek száma. A hetvenes évek első felében is érvényesültek azonban a gazdaság fejlődésében bizonyos tehetetlenségi erők, amelyeknek fennmaradása veszélyeket rejt magában.

A kül gazdaságban mennek végbe a legjelentősebb módosulások. A hetvenes években ugyanis radikális változások történtek a világ gazdaságban, és ezen belül különösen a KGST-országok gazdaságában.

A hatvanas évek eleje óta mind nyilvánvalóbbá vált, hogy Csehszlovákia KGST-n belüli partnereinek gazdasági potenciáljában és gazdasági struktúrájában minőségi változás következett be. Az iparosítás előrehaladásával Csehszlovákia megszűnt a szocialista tábor „kohója és gépgyára” lenni. A korábbi kezdetleges külkereskedelmi kapcsolatok új fejlődési irányt vettek, mivel megváltozott a partnerországok importigénye és exportajánlata is. A KGST-országok egymás közti kereskedelmében — a Szovjetunió kivételével — az áruszerkezet közeledésére került sor. Új feltételek alakulnak ki a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatokban is mind a nyersanyag- és energiabeszerezést,

mind pedig a csehszlovák termékek értékesítési lehetőségeit illetően.

A szocialista országok — köztük Csehszlovákia — gazdaságában sem hagyhatjuk figyelmen kívül a tőkés világpiacon kialakuló cserearányok megváltozását, amely — egy meghatározott idő után — kihat a KGST-országok közötti kereskedelemben érvényesülő árárányokra is.

Mindez szükségessé teszi a tehetetlenségi erők visszaszorítását, valamint azt, hogy a csehszlovák gazdaság fokozatosan megtalálja új helyét, amely összhangban van mind a csehszlovák gazdaság hagyományaival, mind pedig külkereskedelmi partnerei, elsősorban a KGST-tagországok gazdasági potenciáljával és struktúrájával.

Hosszú távú feladatról van szó, amelynek fontossága azonban már ma is megmutatkozik. A csehszlovák gazdaság exportképességének elemzése ugyanis arról tanúskodik, hogy a hatvanas években számottevő volt az elmaradás a termékválaszték korszerűsítésében, a gazdaság nem alkalmazkodott kielégítően a KGST-ben és más piacokon kialakuló új feltételekhez. Ezt mutatja, hogy a csehszlovák gépiport lassabban nőtt, mint más KGST-országoké, s csökkent a csehszlovák gépexport részesedése a szovjet piacon. Tereket veszített a csehszlovák gazdaság a fejlett tőkésországok piacain is. Ez fékezte a tőkés relációjú import növekedését.

Változást figyelhetünk meg a csehszlovák külkereskedelem ágazati szerkezetében. Míg korábban a nagyarányú csehszlovák élelmiszer- és anyagimportot a gépexport ellentételezte, újabban az ipari fogyasztási cikkek exportja növekszik nagyobb mértékben.

A csehszlovák gazdaság exportképességének gyengülése és a fokozódó importanyagigények oda vezetnek, hogy mind korlátozottabb a lehetőség a gépek és berendezések, valamint a fogyasztási cikkek importjára. Csökkennek az ágazaton belüli termelési és kereskedelmi specializáció és kooperáció bővítésének lehetőségei is.

Éppen a csehszlovák gazdaság

KGST-n belüli helyzetének megváltozása és ennek a hosszú távú növekedési stratégiára gyakorolt hatása jelenti a külgazdasági kapcsolatokat, sőt az egész gazdasági fejlődés legfontosabb csomópontját a hetvenes (és a nyolcvanas) években. Itt mutatkozik meg a legélesebben, hogy gátat kell vetni a kibontakozó kedvezőtlen tendenciáknak: a külső feltételekben lassan érlelődő változások ugyanis fokozatosan felgyorsultak, és ma már olyan jelentőségre tesznek szert, hogy a fordulat elkerülhetetlenné vált.

A fordulat lehetőségét az integrációs törekvések általános volta mellett az biztosítja, hogy a termelőkapacitások bizonyos fokig univerzális jellege, valamint a munkaerő széles skálán mozgó szakképzettsége módot nyújt gyorsan megvalósítható, kevésbé beruházásigényes mikrostrukturális változásokra, a változó feltételekhez való rugalmas alkalmazkodásra. E lehetőség kihasználása azonban egyfelől jelentős erőfeszítéseket tesz szükségessé a termeléselőkészítés és a termékforgalmazás területén, másfelől pedig megfelelő érdekelt-ségi rendszert kíván.

A tehetetlenségi erők nem csak a kül-gazdaság fejlődését akasztják meg. A fejlesztési elképzelések még mindig nem veszik figyelembe a munkaerőhelyzet megváltozását. Nem csupán a munkaképes korú lakosság számának stagnálása miatt alakult ki új helyzet, hanem a pótlólagos munkaerőforrások megszűnése miatt is: a nők gazdasági aktivitása tovább nem fokozható, sőt inkább némi csökkenést várunk. A tudományos-technikai haladás a tanuló fiatalok arányának emelkedését kívánja meg. Mérséklődött a dolgozóknak a mezőgazdaságból az iparba és építőiparba való átáramlása is, s nőtt a nem termelő szféra munkaerőigénye is, e szférában az egységnyi teljesítményhez szükséges létszámot csak a szolgáltatások minőségromlása árán lehetne csökkenteni.

Az említett tények ellenére mind ez ideig tovább nő a munkahelyek száma. Az iparban — 1,5-es átlagos műszakkal számolva — mintegy 300 ezer betöltetlen munkahely van, s 1973—1975-ben mégis 76 ezer új munkahely létesült. Ezek az új munkahelyek elegendők lennének a foglalkoztatottság teljes növekményének a felszívására. Nem kielégítő azonban a meglévő kapacitások átállítása új profilokra, s az állóeszközök selejtezése hosszú évek óta 1-2 százalék körül mozog.

A tehetetlenségi erők működésének

további területe a termelés anyag- és energiaigényességének kedvezőtlen alakulása, olyan körülmények között, amikor a hazai energiaforrások (szén, vízi energia) kiaknázását nem csupán gazdaságossági megfontolások gátolják, hanem a környezetvédelmi szempontok is korlátokat jelentenek. Ráadásul az anyag- és energiainport fokozódó mértékben a Szovjetunió Uralon túli területeiről származik, ami megnöveli a szállítási költségeket. A takarékoságnak itt tehát nemcsak a növekedés hatékonysága szempontjából van jelentősége, hanem a növekedési korlátok lebontása miatt is.

A termelés anyag- és energiaigényességének csökkentése az újratermelési folyamat tényezőivel van összefüggésben. A technikai, illetve technikai-gazdasági tényezők mögött azonban emberi, érdekelt-ségi tényezők húzódnak meg, amint erre a XIII. pártkongresszust (1966) megelőző közzgazdasági viták rámutattak, s amit a XIV. pártkongresszuson is megerősítettek.

Közismert, hogy a vállalatok elsősorban a mennyiségi mutatók teljesítésében érdekeltek. Minél tarthatatlanabbá válik a termelés növekedését előtérbe állító, a termelő fogyasztás forrásaival pazarlóan bánó növekedés, annál inkább érdekeltté kell tenni a vállalatokat az anyagfelhasználás arányának csökkentésében, s ehhez igazítani a vállalati motivációkat is.

A gazdasági és politikai feszültségek lecsillapodását követően a lakossági fogyasztásban kedvező helyzet alakult ki a hetvenes években, javultak a jövedelmek realizálásának feltételei. Az életszínvonal alakulásában azonban továbbra is érvényesülnek bizonyos kedvezőtlen tendenciák. Lassú a szolgáltatások fejlődése, és a növekvő jövedelmek elköltésekor a szolgáltatások nem jelentenek tényleges alternatívát az áruvásárlásokkal szemben. Az alapvető termékcsoportok termelőinél nem tapasztalhatunk erős törekvést a fogyasztás növekedésével emelkedő minőségi, választéki igények kielégítésére. Biztosítani kell, hogy a termelés rugalmasabban alkalmazkodjék a fogyasztói igények változásaihoz, ami ismét elsősorban a vállalati motiváció rendszerével függ össze.

A termékek választékának lassú cserélődése mindenesetre sokat levon az életszínvonal-emelkedésben elért eredményekből. Az ellátás számos termékcsoportban a kielégítettség és a hiányhelyzet határán mozog, látens feszültség jelentkezik. Minél több az ilyen termék-

csoport, annál intenzívebben tovagyűrűzhet az egyensúly megbomlása.

Előtérbe kerül az életszínvonal-emelkedés komplexitásának a követelménye (javulni kell az életszínvonal minden fontosabb mutatójának); valamint a mindinkább diverzifikálódó szükségletek kielégítésének kényszere. Fontossá válnak az emberi környezet problémái is. A beruházások területi elhelyezése belátható időn belül legfeljebb megállíthatja a környezeti feltételek romlását. Márpedig az általános életfeltételek javulásával a környezetvédelem az életszínvonal éppoly alapvető tényezőjévé válik, mint ma az egészségügy vagy az oktatás. Egyre kevésbé lehet tehát az életszínvonal alakulását pusztán az anyagi szükségletek kielégítésével jellemezni: a szükségletek kielégítésében mind nagyobb szerephez jut az a szféra, amelyet a politikai gazdaságtan improduktívnak nevez. E változásoknak a korábban feltételezettnél nagyobb gazdasági kihatásai lesznek: a beruházási erőforrások és a munkaerő nem kisebb átcsoportosítására van szükség, mint az első öt éves tervben, de bonyolultabb körülmények között.

(Ism.: *Bauer Tamás*)

L. Danyilov—A. Kohova: A munkaerő felszabadításának szabályozása az állami vállalatokban

(Narodnoje Hozjajsztvo, Moszkva, 1975. 3. sz.)

A népesség teljes foglalkoztatottságának gyakorlati megvalósítása a társadalmi termelés különféle szféráiban igényli a munkaerőforrások hatékony felhasználását, a munkaerő megtakarítását és az élő munka termelőeszközökkel való helyettesítését. A szocialista országokban ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban intenzív kutatások folynak, amelyek célja a közgazdasági szabályozó eszközök tökéletesítése, avégett, hogy a termelés bővülését kisebb létszámmal ériék el, s fokozottabban tájrák fel az állami vállalatok munkaerő-tartalékait. E cél elérésének igen lényeges eszköze a beralap meghatározott százalékanak költségvetési befizetése. Jelentőségét az alábbi körülmények támasztják alá:

— A vállalati befizetés e normatív ele-

me olyan nyereségelvonást jelent, amely betöltve a szabályozás funkcióját, felelőssé teszi a vállalatokat az erőforrások felhasználásáért. Ez a normatív elem közvetíti a tiszta jövedelem megosztásán keresztül a vállalatok és az állam közötti kapcsolatot.

— A tervezés állandó elemeként, alapvető jelentőségű a vállalatok termelésben felhasznált erőforrásai hatékonyságának értékelésében. Biztosítja az erőforrás-felhasználás hatékonyságának reális megítélését.

— A bérarányos befizetési kötelezettség révén el lehet érni az új termelőberendezések hatékonyságának a növelését, e forma ösztönzi a termelőfolyamat automatizálásának és gépesítésének a meggyorsítását, a foglalkoztatottak létszámának a csökkentését.

— Olyan közgazdasági normát jelent, amely elősegíti Szibéria és a Távok-Kelet iparának munkaerővel való ellátását, azáltal, hogy egyes körzetekben a munkaerő felhasználását racionális alapokra helyezi, s ösztönzi a felesleges munkaerő idejében történő felszabadítását.

— E szabályozó lehetővé teszi a szocialista országokban a termékek társadalmilag szükséges ráfordításának az összehasonlítását; a specializáció, a kooperáció optimális variációjának a kiválasztását, a KGST Komplex Programjában lefektetett célok megvalósítását.

A hazai irodalomban olyan véleményekkel is lehet találkozni, amelyek szerint a munkaerő közterheknek bevezetése célszerűtlen intézkedés. A közgazdászok arra hivatkoznak, hogy gazdaságilag nem indokolt; a jogászok e jövedelemelvonási forma jogosságát kérdőjelezzik meg, s néhány vonásában a termelőalapok után fizetendő adóval azonosítják. Véleményük szerint — mivel a szocializmusban a munkaerő tulajdonosa az egyén és nem a társadalom — a fizetési kötelezettség bevezetése ellenkezik a szocialista tulajdonviszonyokkal. Véleményeltérés van a fizetés forrásai tekintetében is: egyesek a nyereség, mások szerint a termékek önköltsége lehet a munkabérek után fizetendő költségvetési hozzájárulás forrása. A véleménykülönbségek arról tanúskodnak, hogy a közterhek problémája a termelés intenzív formájára való áttérés időszakában komoly vizsgálódást igényel, és megköveteli más szocialista országok tapasztalatainak tanulmányozását. Csehszlovákia, Magyarország, Bulgária és Lengyelország különböző formában és mértékben alkalmazzák a bérek után járó közterheket. Például Csehszlovákiában

1972-ben körültekintően — kísérletképpen — 21 textil-, gép-, papír- és cellulózipari vállalatnál vezették be a költségvetési befizetési kötelezettséget. E vállalatokban 116 ezer ember (az ipari foglalkoztatottak 5 százaléka) dolgozik. Ugyancsak bevezették 2 erdőgazdaságban is, ahol 20 ezer munkás dolgozik. A befizetendő összeg megoszlik társadalombiztosítási járulékra és illetményadóra, s végeredményben a beralap 30 százalékát teszi ki (25 százalék társadalombiztosítási járulék és 5 százalék illetményadó).

A társadalmi bérjárulék bevezetésének célja a vállalati érdekelttség növelése a foglalkoztatottak számának a csökkentésében. A kísérletben részt vevő vállalatoknál az egy főre jutó bruttó termelés 7,7 százalékkal nőtt (az ipar egészében ugyanebben az időszakban 5,5 százalékkal). 1973-ban a kijelölt vállalatok munkáslétszáma 0,5 százalékkal csökkent 1972-höz képest. A munkabér jellegű kiadások a kísérleti vállalatoknál 60 százalékkal növekedtek, míg az ipar egészében 66 százalékkal. A munkabérek növekedése e vállalatoknál magasabb, mint az ipar átlagában. Ez összefüggött a munkatermelékenység gyorsabb emelkedésével. Ezzel egyidejűleg a vállalati költségekben csökkent a munkabérkiadások aránya.

Az új rendszer bevezetése után negatív jelenségek is mutatkoztak — növekedett a túlórák száma, lassabban javult az alapok hatékonysága. Növekedett viszont a feltalálók és újítók száma, újjászületett a szocialista munkaverseny, megjavultak a munkanormák, csökkent a munkaidő-vesztés, és kisebb lett a rossz felszerelés aránya. Két év alatt a munkatermelékenység 8,1 százalékkal emelkedett.

Bulgáriában 1973-ban megváltoztatták a termelőalapok utáni befizetési kötelezettséget, előírták a társadalombiztosítási befizetés emelését 12,5 százalékról 20 százalékra. Ezzel párhuzamosan 7 százalékról 10 százalékra emelkedett az év végi prémiumot biztosító pótlólagos anyagi ösztönzési alap.

A szocialista országok tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a munkával kapcsolatos közterhek bevezetésének eredményessége függ azoktól a konkrét körülményektől, amelyek mellett az elvonást alkalmazzák, függ az érvényben levő szabályozórendszerrel, érdekeltiségi rendszerrel stb. A jelenleg megvalósuló gazdasági reformok fő feladata a vállalatok és az állam közötti gazdasági kapcsolatok erősítése.

A munkabérek közterhei — mint a közgazdasági jellegű hajtóerők egyike — tartalmukat tekintve lehetővé teszik a vállalatok és az állam közötti együttműködést az újratermeléshez szükséges munkaerő elosztásában. Fontos funkcióit a következőkben jelölhetnénk meg: 1. biztosítja a vállalatok részvételét a munkaerő társadalmi újratermelésének költségeiben, a munkaerő mennyisége és minősége szerint, 2. szabályozza a vállalatok anyagi erőforrásainak gazdaságos felhasználását.

Az intézkedés kidolgozásakor 260 textil- és gépipari vállalatnál és a bányászatban három variáns (25 százalék, 15 százalék, 5 százalék) számítást végeztek el. A vállalatoknál visszamaradó nyereség 1972-ben 224,1 milliárd rubel, az évi kifizetett beralap 1396,7 millió rubel volt. A 25 százalékos variáns esetén a befizetendő összeg 349,2 millió rubel lett volna, ami meghaladná a rendelkezésre álló szabad nyereség összegét. Ennél a variációnál csak 62 vállalat tudott saját eszközeiből eleget tenni a befizetési kötelezettségének, míg 198 vállalat nem. A második variáció szerint, bár az összeg kevesebb, 161 vállalat nem tudná kötelezettségét teljesíteni, s csak 99 rendelkezne a befizetéshez szükséges alapokkal. A harmadik esetben az összeg 69,8 millió rubel, háromszor kevesebb, mint a vállalatoknál maradó nyereség összege. Mégis mindössze 143 vállalatnak van szabad nyeresége. Világosan kitűnik, hogy a vállalatok zöme nem rendelkezik a befizetéshez szükséges eszközökkel.

A kiegészítő befizetés bevezetése összefügg az élő munka értékelésének kérdésével is. A jelenlegi rendszerben nem teljesen tükröződnek az élőmunkaköltségek — a munkabér és társadalmi közterhei — néhány értékelés szerint, csak a munkaerő társadalmi újratermelési költségeinek $\frac{3}{4}$ -ét fedezik. A munkaerő újratermelési költségeinek nem teljes számbavétele ellentmond a vállalatok gazdaságos működésének — hátráltatja a jövedelmesség, a termék-többlet létrehozását, s csökkenti a működő gazdasági ösztönzők határfokát.

(Ism.: *Vajda Lajos*)

**Wiktor Rutkowski:
A foglalkoztatottak
képzettségi-szakmai struktúráját
alakító tényezők**

(Gospodarska planowa, Varsó,
1975. 1. sz.)

Az oktatási és foglalkoztatási politika feladata olyan képzettségi-szakmai szerkezet kialakítása, amely a legjobban megfelel az ország társadalmi-gazdasági fejlődése szükségleteinek, és ugyanakkor kielégíti az állampolgárok individuális törekvéseit is. E feladat megvalósításának egyik fontos feltétele azoknak a tényezőknek a pontos ismerete, amelyek befolyást gyakorolnak a foglalkoztatottak képzettségi-szakmai szerkezetére. E tényezők között a legfontosabbak: a társadalmi-politikai rendszer, a demográfiai, a műszaki-gazdasági tényezők és az oktatási rendszer fejlődése.

A szocialista országokban kedvezőbbek a feltételek a dolgozók képzettségének növelésére, mint a tőkésországokban, mivel a képzettséget nemcsak a gazdasági növekedés tényezőjeként kezelik, hanem az egyén kulturális szükségletei és mindenoldalú fejlődése eszközeként is. A teljes és ésszerű foglalkoztatottság elve miatt a szocializmusban kedvezőbbek a lehetőségek a munkaerő-állomány kihasználására. Ha vannak is még hiányosságok e területen, ezek a kapitalizmussal ellentétben nem a gazdálkodás lényegéből fakadnak, és a szocialista gazdálkodás működési mechanizmusának tökéletesítésével megszüntethetjük őket.

A demográfiai tényező többféle módon hat a foglalkoztatottságra. *Először*, meghatározza a foglalkoztatottság méreteit és dinamikáját. *Másodszor*, befolyást gyakorolhat a képzettségi és szakmasztruktúra alakulására a termelési technika kiválasztásán keresztül. Természetesen a termelési technika kiválasztása meghatározott termelési ágakban egyéb körülményektől is függ, így például a világpiacon versenytől. Adott beruházási lehetőségek mellett azonban a munkaerő bősége döntő oka lehet annak, hogy a munkahelyek technikai felszereltsége általában alacsony, míg a korlátozottan rendelkezésre álló munkaerő ellentétben lehetővé teszi, s egyúttal meg is követeli a munkahelyek egyre jobb felszerelését. Azt az összefüggést sem hanyagolhatjuk el, hogy a

műszaki felszereltség színvonala meghatározott követelményeket támaszt a dolgozók szakmai és képzettségi színvontala iránt. *Harmadszor* pedig, a demográfia helyzettől, konkrétan az iskolás korú gyermekek és fiatalok számától függnek az oktatással szemben támasztott társadalmi igények.

A műszaki-gazdasági fejlődéstől elválaszthatatlan a szakmai és képzettségi színvonal növekedése. A foglalkoztatási struktúra változásainak általános iránya, hogy csökken a mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatottak száma, állandóan nő a tágan értelmezett szolgáltatási szféra dolgozóinak száma, s stabilizálódik, illetve relatíve csökken az iparban és az építőiparban foglalkoztatott munkaerő-állomány.

A foglalkozási struktúra változásai szorosan összefügg a képzettségi szerkezet változása, mivel csökken a viszonylag alacsonyabb képzettséget követelő gazdasági ágak szerepe és nő a viszonylag magasabb képzettséget igénylő ágak (ipar, építőipar, szolgáltatások) szerepe.

A képzettségi-szakmai szerkezetet jelentősen befolyásoló tényező a gazdasági növekedés jellege is. Az extenzív növekedés vejejárója a munkaerővel való extenzív gazdálkodás. Ezzel szemben az intenzív gazdasági növekedés korszakában a foglalkoztatottság minőségi jellemzőit tartják szem előtt, a többi között a dolgozók megfelelő képzettségét, a kvalifikált szakemberek megfelelő elhelyezését s beosztását.

A gazdasági tényezők között feltétlenül említést érdemel még a bérpolitika. A bérarányok is befolyásolják az egyének döntéseit a szakmaválasztás, a képzettség színvonala és a munkahely kérdéseiben. A kellően differenciált bérrendszer tehát az optimális szakmai-képzettségi szerkezet kialakításának fontos tényezője.

Az oktatást két szempontból — mennyiségi és minőségi-strukturális szempontból — kell figyelembe venni a képzettségi szakmai színvonal alakulásának vizsgálatánál. Az oktatási szféra fejlődését jellemzi egyrészt a közép- és felsőfokon tanulók és az e szinteken végzettek számának a növekedése. Másrészt állandóan változik a képzés minősége és struktúrája az oktatás színvonala és iránya szerint. E minőségi változások értékelése — a kvantifikálás nehézségei miatt — meglehetősen bonyolult. Nyilvánvaló azonban, hogy meghatározó elemei az oktatás tartalma (programja), az oktatók képzettsége, az iskolák felszereltsége, az iskolaépítés

minősége, az oktatás szervezése stb. Az oktatás minősége tehát közvetlenül függ az iskolaügyre eszközölt ráfordítások nagyságától.

Ahhoz, hogy Lengyelországban kialakíthassák az optimális képzettségi és szakmasztruktúrát, a következő fontos feltételeket kell teljesíteni:

1. A népgazdaság irányítási rendszerének tökéletesítése. A megfelelő irányítási rendszer — helyesen alkalmazott ösztönzőkkel — egyebek között arra is készítetné a vállalatokat, hogy észszerűbben gazdálkodjanak a munkaerővel, tárják fel munkaerő-tartalékaikat, a dolgozókat képzettségüknek megfelelően foglalkoztassák, és legyenek érdekelték dolgozóik képzettségi színvonalának növekedésében.

2. Az oktatás minőségének javítása: az oktatásügyi anyagi bázisának, kérdéseinek, az oktatás tartalmának és szervezésének a tökéletesítése.

3. Az oktatás tervezési módszereinek tökéletesítése. Az oktatásügyi fejlesztésének tervezését össze kell kapcsolni a gazdasági tervezéssel mind ágazati, mind területi bontásban. A tervezésben különösen nehéz annak figyelembevétele, hogy a technikai fejlődés milyen hatást gyakorol a foglalkoztatottak képzettségi-szakmai szerkezetére. A vizsgálódásokat erre a kérdésre kell összpontosítani.

4. A bérrendszer tökéletesítése. A béreket jobban kell differenciálni, hogy minél inkább ösztönözzenek a továbbképzésre és a termelékenyebb munkára.

5. Létre kell hozni a dolgozók szakmai továbbképzésének rendszerét. Ennek a rendszernek minden szakmai csoportra ki kell terjednie, különösen azokra a területekre, ahol a leggyorsabb a műszaki haladás és a munkaszervezés fejlődése.

6. Tökéletesíteni kell a foglalkoztatottság problémáival kapcsolatos statisztikai beszámolás rendszerét.

(Ism.: *Kolos Miklós*)

Nagy-Britannia válságban

(The Economist, London,
1975. május 17)

Winston Churchill az első világháború után ezt írta: „Amikor a nagy szervezetek egy bizonyos ponton túljutnak, gyakran előfordul, hogy struktúrájuk egyszerűre, valamennyi pontján összeomlik. A politikának — legyen az bármi-

lyen okos is — ekkor már egyszerűen nincsen mire építeni, nincs többé hely, ahol az erő és az erény a lábát megvetné, nincs hatalom és erő a megmentő géniusz számára.” Nagy-Britannia még nem érkezett el erre a pontra. Vagy legalábbis még nem teljesen.

Nagy-Britannia a második világháború óta pontosan tizenöt ízben ment át a mostanihoz hasonló válságon. Három érv is szól azonban amellett, hogy ez a mostani krízis súlyosabb, mint a megelőző tizennégy bármelyike is volt. Ez a három érv a következő:

Először is, a hiperinfláció kelései és daganatai máris elcsúfították Nagy-Britannia arculatát. Manapság egy év alatt emelkednek annyit az árak, mint 1965—1970 közt öt év alatt. Az 1. sz. táblázat mutatja, hogy az az áremelkedés, amely 1973-ban Heath idején egy év alatt következett be, napjainkban már három hónap alatt kialakul. Ha a gazdaságpolitika nem változik meg alapvetően, azt várhatjuk, hogy ilyen mértékű áremelkedés kialakulásához a jövőben elég lesz egy hónap, egy hét, vagy akár egyetlen nap.

Az infláció üteme — Nagy-Britanniát kivéve — mindenütt csökken. Nagy-Britanniában viszont meggyorsult az áremelkedés. Más országokban az inflációs ráták általában egyharmadukkal csökkentek az elmúlt hónapban, és így az infláció éves rátája már szinte mindenütt egyetlen számjeggyel kifejezhető. Nagy-Britanniában viszont csak április—június három hónapjára számítva is „kétszámjegyű” volt az infláció, ami legalább 40 százalékos évi növekedési ütemet jelent.

A második érv, amely a válság súlyos volta mellett szól, a költségvetés kiegyensúlyozatlansága. A 2. sz. táblázat azt mutatja, hogy az állami kiadások és kölcsönök most már évente akkora összeggel, nőnek, mint az 1960-as évek kiadásainak teljes volumene.

Nem lehet kizárólag az inflációt felelőssé tenni azért, hogy a pénzügyminiszter elvesztette a költségvetés feletti ellenőrzését. Az állami kiadások — beleértve a transzferkifizetéseket és az állami szektornak nyújtott támogatásokat is — már majdnem elérték a nemzeti jövedelem 60 százalékát, ami megfelel a II. világháború idején kialakult aránynak. Akárcsak a háború idején — az adóbevételek jócskán elmaradnak ettől. A pénzügyminiszter évente 100 fontot költ el vagy kölcsönöz ki minden 80 fontnyi adóbevételből. Igen vonzó a kormány számára az a hipotézis, amely

A kiskereskedelmi árak emelkedése Nagy-Britanniában

Öt év alatt		Egy év alatt		Három hónap alatt	
időszak	az áremelkedés (százalékban)	év	az áremelkedés (százalékban)	időszak	az áremelkedés (százalékban)
1955—1960	14	1973	9	1975. IV—VI.	9
1960—1965	19	1974	16		
1965—1970	25	1975	25		
1970—1975	85				

2. sz. táblázat

Állami kiadások (milliárd fontban)

Időszak	A kiadások teljes összege	Időszak	A kiadások növekedése	
			tervezett	tényleges
1960—1961	9,5	1973—1974	3,5	5,5
1965—1966	14,5	1974—1975	5,5	9,0
1970—1971	22,5	1975—1976	9,0	—
1975—1976	53,5			

szerint az adók újabb növelése az állami kiadások újabb emelkedését teszi majd lehetővé. Ez azonban tévedés: az adóemelés jelenleg legalább olyan inflatorikus hatást gyakorol, mint a béremelések, mivel az infláció és a túlzott állami költsékezés miatt az adórendszer is kicsúszott a kormány kezéből.

A harmadik érv a válság súlyossága mellett: a politikai összeomlástól való félelem. Ez a rémkép véleményünk szerint még túl korai, de ha a másik két fenyegető problémát nem sikerül megoldani, akkor az összeomlás reális veszélyé válik.

A gazdasági válságnak fel kell ébresztenie a kormányt. Három gazdasági intézkedésre van szükség:

- csökkenteni kell a kormányzati kiadásokat,
- be kell fagyasztani a reálbéreket,
- le kell értékelni a fontot.

A költségvetés csökkentésével olyan hatást érhetünk el, amelyet Schacht a németországi infláció idején, 1923 novemberében ugyanezzel az intézkedéssel elért. Sok kormányhivatalt sérteni fog ez az intézkedés, de emlékezzünk, mi történt Németországban: 1923 októberétől 1924 januárjára a munkanélküliség először 1,2 milliőről 2 millióra emelkedett, 1924 márciusára azonban a munkanélküliség 600 000-re csökkent. Az infláció pedig megállt.

A bérbefagyasztás azt jelenti, hogy egy ideig egyetlen szakszervezet sem harcolhat ki béremelést, kivéve az ún. küszöbmegállapodásból fakadó béremeléseket, amelyekre akkor kerülhet sor, ha az áremelkedések nyomán az illető szakszervezet tagjainak reáljövédelme az utolsó béremelés előtti szintre csökken.

A harmadik szükséges intézkedés a font sterling leértékelése. Bizonyos félreértések miatt ezt az intézkedést sokáig ellenezték. A leértékelés olyan gyógyszer, amelyet ha időben és recept szerint alkalmaznak, csodás gyógyulást hozhat magával. A túladagolás azonban veszélyes, az ismételt adagokhoz pedig — akár a morfiumhoz a beteg — hozzászokhat a gazdaság. A leértékelés csak akkor számíthat sikerre, ha elegendő idő áll rendelkezésre ahhoz, hogy az export volumene alkalmazkodni tudjon a magasabb importárakhoz, még mielőtt a hazai árak és költségek fölzárkóznának a font külföldi értékromlásához.

Az infláción, a kiegyensúlyozatlan költségvetésen és a politikai bizonytalanságon túl a negyedik fenyegetés maga a félelem, Harold Wilsont eddig ez tartotta vissza a cselekvéstől. Nagy-Britannia azonban még nem kormányozhatatlan.

(Ism.: *Árva László*)

Josua Werner: „Általános gazdaságpolitika” és az „új politikai gazdaságtan”

[Jahrbuch für Sozialwissenschaft
(Zeitschrift für
Wirtschaftswissenschaften),
Göttingen, 1974. 3. sz.]

Az „új politikai gazdaságtan” Bruno S. Frey új kutatási irányzata az Egyesült Államokban. Mint ahogyan az általános gazdaságpolitikának, e diszciplinának is egyszerre tárgya a gazdaság és a politika, de a vizsgálódás kevésbé irányul a gazdasági és a politikai szférákban jelentkező anyagi problémákra. Az absztrakciók és a modellek a problémák szélesebb körét próbálják megragadni (ami eddig nem volt jellemző a politikai gazdaságtanban). Az új tudományos megközelítést „a politika gazdasági elmélete” megjelöléssel jellemzik. Th. Pütz szerint az általános gazdaságpolitika lényege az optimális cél eléréséhez szükséges eszközök és a gazdasági cselekvés időpontjának a helyes meghatározása; a gazdaságpolitika hordozóinak, valamint intézményi rendszerének az elemzése; a gazdasági egységek koordinációs elveinek és a gazdasági rendszernek a megvilágítása. Ezzel szemben kérdéses, vajon az „új politikai gazdaságtan” művelői által elért eredmények konzisztens rendszert alkothatnak-e. Az „új politikai gazdaságtan” a politikai történés meghatározóit és a politikában működő mechanizmusokat vizsgálja. Az eredmény: a politikai és a gazdasági problémák, valamint a döntési szituációk hasonlóságokat mutatnak. Az „új politikai gazdaságtan” — a megismerés tárgyának oldaláról nézve — a politológia részét képezi.

A gazdasági szférában az egyes gazdasági egységek terveinek és tevékenységének egyeztetése adja a koordinációs rendszert. W. Eucken mind a piac által, mind a központilag irányított gazdaság koordinációs rendszerét kidolgozta. A piac által irányított gazdaságban az ármechanizmusnak van meghatározó szerepe. Az ármechanizmus az egyes gazdasági egységek tevékenységét összeg gazdasági renddé egyesíti. Az egyes gazdasági egységek decentralizált terveit koordinációs folyamatban egyeztetik. A piac által irányított gazdaságban ezt a folyamatot a „szüksős erőforrások allokációja” elnevezéssel lehetne illetni, mert az össztermelés szerkezeté a ke-

resletnek megfelelően alakul, eszerint allokálják az erőforrásokat.

A piacgazdasági allokációs mechanizmus bizonyos körülmények között „paretói optimumhoz” vezet, valamennyi forrás olyan felhasználásához, amelynél hatékonyabban más gazdasági alany nem tud felmutatni. A „paretói optimumot” abból a szempontból bírálták, hogy az operatív gazdaságpolitika számára nincs jelentősége. Habár a jól működő piacgazdaság a magánfogyasztásra szolgáló javak tekintetében hatásos allokációs rendszer, de minden gazdaságnak szüksége van közfogyasztásra szolgáló javak termelésére is. A közfogyasztásra szolgáló javak megtermelésének költségeit adókból fedezik. Az adózásnak kényszerjellege van. Az állami pénzgazdálkodás is sajátos allokációs rendszernek tekinthető. Nyugaton az állami pénzgazdálkodás is a koordinációs rendszerhez tartozik, minthogy az állam szintén felméri az igényeket, azaz piacutatást végez.

Az általános gazdaságpolitika problematikája átfogóbb, mint a költségvetési politikáé. A gazdaságpolitika arra irányul, hogy az összegz gazdaság magánjavakkal való ellátását is befolyásolja.

Az allokációs folyamat — annak minden formája — egyben döntési folyamat is. A döntési folyamat két részből áll: 1. a hatalom birtokosainak meghatározása, akik a döntésekben illetékesek és 2. ennek alapján anyagi jellegű döntések gazdaságpolitikai magatartásokról.

R. A. Dahl és Ch. E. Lindblom jelentősen hozzájárultak az „új politikai gazdaságtan” fejlődéséhez. Tőlük származik a politikai gazdaságtani döntési rendszer fogalma. A politikai gazdaságtani döntési rendszer arra szolgál, hogy a társadalmi forrásokra — és az ezzel általában a javak termelésére és elosztására — vonatkozóan az egyéni döntésekre épülő társadalmi döntéseket hozzanak. Dahl, illetve Lindblom szerint ez történhet egyfelől az árrendszeren keresztül, másfelől hierarchikus vagy poliarchikus formában, illetve tárgyalások útján. Az árrendszer jelzései alapján hozott döntéseknek az az erőssége, hogy a döntés — az egyéni haszonvágyra építve — decentralizáltan történik, és a piacon létrejövő árviszonyok kvantifikálható döntési alapot nyújtanak a különböző lehetőségek közötti választásra. Dahl és Lindblom szerint a hierarchikus—poliarchikus, illetve a tárgyalások útján létrejövő rendszer abban különbözik az árrendszertől, hogy

az automatikusan kialakuló piaci árak helyett aktív politikai döntések a gazdasági cselekvés meghatározói. A hierarchikus rendszerben a döntéseket egy centralisztikus bürokrácia tagjai (döntési joggal felruházott előljárók) hozzák, akiket beosztottaik ellenőriznek. Ennek a rendszernek előnye az egyszerűség, áttekinthetőség, az illetékesség egyértelmű körülhatárolása, a világos vonalvezetés. Hátránya a merevség. A poliarchikus rendszerben az egyének összessége ellenőrzi a döntési jogokkal felruházott tisztségviselőket. A képviseleti szervek — amelyek a választás—megbuktatás alapján jogosultak dönteni — ebben a rendszerben is hierarchikusan strukturáltak. A tárgyalások útján történő döntések rendszere pedig egy olyan folyamat, amelyben a tulajdonképpeni döntést ellentétes csoportérdekek egyeztetése után hozzák meg.

Dahl és Lindblom nem ismerték fel világosan a különbséget a gazdasági allokációs rendszer és a politikai döntési rendszer között. Erdemük viszont, hogy felvázolnak bizonyos párhuzamokat a gazdasági allokációs rendszer és a politikai döntési rendszer között.

A gazdaságpolitikai döntési folyamat általában bizonyos preferenciák, vagyis a rendezett célfunkció figyelembevételével megy végbe, maximumot, illetve optimumot keresnek. Down tézise szerint a demokráciákban (poliarchikus döntési rendszerek) mind a kormányok, mind az egyes politikuskok — az állampolgári tanításokkal ellentétben — a szavazati maximumra és nem a közjóra törekcsenek. Ha a szavazati maximum képviseleti többséghez vezet, ez egyben a politikai döntési hatalom elnyerését is jelenti. A választók is maximális haszonra törekednek, mert arra pártra szavaznak, amely preferenciáinak összességét tekintve a legközelebb áll hozzájuk. A politikuskok, hogy kormányzó hatalmukat a lehető legszélesebb alapokra helyezhessék, részben a politikai kisebbség követeléseinek is igyekeznek eleget tenni. A politikuskok motivációi bonyolultabbak annál, mint ahogy azt Down tézise feltételezi. E. Tuchtftel szerint a monisztikus „szavazati maximum hipotézis” a célok kialakulásának folyamatát ugyanúgy leegyszerűsíti, mint a régi vállalati elmélet a gazdasági célok elemzését a „maximális nyereség hipotézissel”. Ez utóbbi — mint köztudomású — empirikus kutatások következményeként már régen helyt adott a célok pluralisztikus magyarázatának.

Az össz gazdasági célok meghatározá-

sának folyamatában a célokról kialakított elképzelések politikai akarattá válnak, s mint állami tevékenységet, kötelezően fogadják el őket. Az össz gazdasági célok és az eszközök operatív gazdaságpolitikai célokként jelennek meg, amikor a célvariánsok értékeit mennyiségileg és sorrendileg meghatározzák.

A politikai gazdaságtani irodalomban Arrow-paradoxon néven ismert annak a kérdésnek a felvetése, vajon levezethetők-e az egyéni, illetőleg csoportcélokból az össz gazdasági célok. Másként megfogalmazva az egyéni, illetve csoportpreferenciák összessége azonos-e az össz gazdasági célrendszerrel. Ez csak akkor állna fenn, ha az egyéni preferenciarendszer premisszáit feladnák. A társadalmi jóléti funkciók az egyéni preferenciákból nem vezethetők le egyértelműen. Az Arrow-paradoxon jelentős szerepet játszik az „új politikai gazdaságtan” által kimunkált tételekben. Az sem egyértelmű, hogy a gazdaságpolitika hordozói megkísérlik-e az elmentmondásos célok leküzdését. Ennek figyelembevételével, továbbá az Arrow-paradoxon alapján kifejlődött a „második legjobb” néven ismert elmélet. S. Frey foglalkozik az egyéni és a társadalmi jóléti funkciók közötti logikai kapcsolatokkal.

Down kifejezésre juttatja, hogy a politikai akarattal csak a hatalom kategóriájának a figyelembevételével magyarázható. Egy állam csak a közjóra törekvő politikai erővel számolva állhat fenn tartósan. Éppen ezért a gazdaságpolitikának a célok közötti ellentmondások leküzdését kell konstruktív módon megvalósítania.

(Ism.: Kálmán Endréné)

P. A. Samuelson: Az Egyesült Államok és a recesszió

(Problemes Économiques, Párizs, 1975. február 12)

Az amerikai gazdaság a háború után eddig még nem tapasztalt súlyos válságot élt át. Ennek nyomán felvetődik a kérdés: lesz-e fellendülés 1975-ben, vagy — éppen ellenkezőleg — a recesszió világméretű válsággá terebélyesedik; és olyan mélységet ér el, amilyenre a harmincas évek óta nem volt példa?

Samuelson professzor véleménye lényegében az, hogy 1975-ben már fellendülést tapasztalhatunk majd az Egye-

sült Államokban, és nem kerül sor a hetvenes években olyan jellegű világgazdasági válságra, mint amilyen az 1929-től kezdődő nagy világgazdasági válság volt. A világgazdaság jelenlegi helyzete mégis fenyegető, mert az olajdollárok visszaáramoltatásával kapcsolatos problémák, a bankok és a vállalatok csődje esetleg politikai zűrzavarhoz vezethet. Nem valószínű azonban, hogy a hetvenes években a gazdaságirányítás passzívan szemlélne azt, ami a harmincas években megtörtént.

Samuelson mégsem olyan optimista, mint például McCracken egyetemi professzor, aki Nixon befolyásos tanácsadója volt, és akit Ford elnök az 1974. szeptemberi „gazdasági csúcskonferencia” után felkért, hogy segítse tanácsadóit és a pénzügyminisztert munkájukban. Samuelson professzor rámutat arra, hogy — volt kollégája — McCracken előrejelzéseit eddig az események többnyire igazolták, és ő ismerte fel az amerikai közigazgatásban tevékenykedő közgazdászok közül elsőként azt, hogy az Egyesült Államokban bekövetkezett a gazdasági visszaesés. Samuelson szerint azonban az Egyesült Államok gazdasági helyzetének alakulására nem egy „V” alakú görbe lesz a jellemző, amelynek legalsó pontja 1975 közepére tehető — ahogyan ezt McCracken prognosztizálta. Samuelson nincs meggyőződve arról, hogy az Egyesült Államokban 1975 második felében gyors fellendülésre kerül sor. Úgy véli, hogy a recesszió és a fellendülés egymást követő szakaszai inkább egy „U” alakú görbével írhatók le, amelynek az alsó része az év közepe körül rajzolódik meg. Samuelson a következő táblázat szerint adja meg az Egye-

sült Államok főbb gazdasági mutatóira vonatkozó prognózisát.

Az Egyesült Államok elnöke 1974 szeptemberében gazdasági konferencián hallgatta meg a közgazdászok véleményét a gazdasági helyzetről. 28 szakértő közül 23 úgy vélte, hogy Ford elnök túl nagy jelentőséget tulajdonít az infláció elleni harcnak, viszont több figyelmet kellene fordítania a munkanélküliség növekedésének a megakadályozására.

Samuelson professzor az előbbieken közölt prognózisában azzal számol, hogy az amerikai gazdasági vezetés felismeri: a munkanélküliség nagymértékű növekedése által okozott emberi szenvedések formájában jelentkező „áldozat” meghaladta az infláció csökkentésének formájában jelentkező előnyöket. Ezért bízik abban, hogy a bruttó nemzeti termék 1975. III. negyedévtől kezdve — változatlan áron számítva is — növekedni fog, az áremelkedés üteme pedig (igaz, csupán nagyon kis mértékben) lassulhat. Tekintettel arra, hogy a központi bank valószínűleg enyhíti majd szigorú pénzügypolitikáját és a költségvetési politika sem lesz restriktív, a rövid lejáratú kamatlábak színvonal az év folyamán csökken, ősszel azonban valószínűleg újra emelkedik. Samuelson azt várja — az előbbieken vázolt gazdasági és pénzügypolitikát figyelembe véve —, hogy a hosszú lejáratú kamatlábak szintje csak kis mértékben süllyed, és 9 százalékpont körül fog mozogni.

Samuelson rámutat arra, hogy igen kevés olyan közgazdász van — és ő nem tartozik e kevesek közé —, akik azt jósolják, hogy a hetvenes években megismétlődhetne a harmincas évek nagy világgazdasági válsága.

(Ism.: Gyomai György)

Az Egyesült Államok néhány gazdasági mutatójának alakulására vonatkozó előrejelzések 1975-re (negyedéves bontásban)

Főbb mutatók százalékban	Időszak			
	I	II	III	IV
A bruttó nemzeti termék reálnövekedése*..	— 4	— 2	3	4
Az áremelkedés üteme*	9	8	7,5	7
A BNT névleges növekedése*	4 ² / ₃	6	10 ³ / ₄	11 ¹ / ₄
A nyereségek növekedése	—40	—20	10	30
Munkanélküliség aránya a munkaerő összlétszámához viszonyítva	6,9	7,1	7,3	7,3
Rövid lejáratú kamatláb („kereskedelmi papírok”).....	8,2	7,8	7,6	7,7
Hosszú lejáratú kamatláb (kötvények)	9,2	9,1	9,0	9,1

* A százalékok az egész évre vonatkoztatva vannak kifejezve. Az I. negyedévi adat például azt jelenti, milyen lenne az évi növekedési ráta, ha a növekedés az első negyedévi ütemben folytatódna egész éven át.

Falusné Szikra Katalin: A termelékenység és hajtóerői

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 310 l.

A termelékenység emelésének szükségessége közhelyszámba menő alapigazság. Magától értetődik, hogy a munkatermelékenység gyors növekedési üteme és magas színvonala a gazdaság egészséges fejlődésének elsőrendűen fontos feltétele. Ezt az alapigazságot nálunk most különösen időszerűvé teszi, hogy munkaerő-tartalékaink többnyire már csak a gyárkapukon belül vannak, így a jövőben a termelékenység fokozása a termelés növelésének egyetlen forrásává válik. Az is cselekvésre késztet, hogy a többi KGST-országban az ötvenes és a hatvanas években — a húsz év egészét tekintve — gyorsabban és egyenletesebben tudták növelni a munka termelékenységét, mint Magyarországon. A közgazdasági egyszeregyként ható megállapítások ellenére a szerző — és vele együtt az olvasó — végső soron mégis arra a következtetésre jut, hogy a teljes igazsághoz csak a piedesztálra állított munkatermelékenység „deheroizálása” után kerülhetünk közelebb.

A munkatermelékenység gyors növelésének szükségessége önmagában féligazság: a termelékenységi mutató a gazdasági fejlettség vagy a hatékonyság mérésére önmagában nem alkalmas, és e mutató kedvező alakulása nem elegendő a fejlett gazdaság megteremtéséhez. A munkatermelékenység mellett ugyanolyan fontos az alapok hatékonysága és a két mutató függvényeként változó összes munkaráfordítás alakulása. Hiába emelkedik ugyanis viszonylag gyorsan az élő munka termelékenysége, ha azt hosszú távon a holt munka nagyobb mértékű felhasználásával érjük el, és ennek következtében az élő- és a holtmunka-ráfordítás együttesen növekszik. Talmi győzelem ez, mivel a munkatermelékenység mutatós indexei sok kedvezőtlen jelenséget eltakarhatnak.

A szakirodalomban a hatvanas években nyert polgárjogot az a szemlélet, amely szerint a „klasszikus” termelékenységi indexek mellett ugyanolyan fontosnak kell tekinteni az alaphatékonyság, illetve az alapigényesség alakulásának mutatóit is. További lépést jelentett előre az a törekvés, hogy a hatékonyságot ne csak egy tényező — az élő munka vagy a holt munka — eredményének tekintsék, hanem a gazdasági fejlődés valamennyi tényezőjének a hatását számításba vegyék. A szocialista országok közgazdaszai többféle számítási módszert dolgoztak ki az összes munkaráfordítás eredményességének vizsgálatára. A számítások attól függően különböznek egymástól, hogy megalkotói milyen módon próbálták az eleven és a tárgyiasult munkát, valamint a folyamatos és az egyszeri ráfordításokat közös nevezőre hozni. Falusné Szikra Katalin maga is figyelemre méltó munkát végzett a pontosabb mérés és a megbízhatóbb nemzetközi összehasonlítás végett.

A szerző mostani könyvének legnagyobb érdemét mégsem a termelékenység, illetve a hatékonyság mérhető tényezőinek az elemzésében látom. Teljesebb lesz a képünk a valóságról, és megváltoztatásához is több lesz az eszközünk, ha a mérhető tényezők mögött felismerjük a mérhetetleneket, továbbá a gazdasági szempontok mögött megtaláljuk a nem gazdaságiakat. A szerző úgy viszi át az olvasót erre a számokkal kevésbé leírható, „gazdaságon túli” területre, hogy közben egyáltalán nem tagadja meg a közgazdászok eddigi munkájának legfőbb eredményeit, egyáltalán nem veti el a mérhető és tisztán gazdasági tényezőket, de mellettük egy még feltáratlan tartományra bukkan, amelyben nagy energiákat szabadíthatunk fel. Meglehet, hogy éppen a nem számszerűsíthető, „maradék” tényezők rejtik magukban a növekedési ráták különbözőségének a titkát.

A termelékenység egyik tényezője sem fontosabb azért, mert jól mérhető. A magyar ipar termelékenységi színvonalának elmaradását más szocialista országokétól a technikai felszereltség alacsonyabb szintje csaknem teljes egészében megmagyarázza. A fejlett tőkésországokkal való összehasonlításban viszont elmaradá-

sunk — meglepően nagy mértékben — más, kevésbé számszerűsíthető tényezőknek, például a szervezésnek, ösztönzésnek, munkafegyelemnek, munkaintenzitásnak tulajdonítható. Mi tehát fejlődésünk kulcsa? A technikai felszereltséget kell-e tovább fokozni beruházások révén, vagy pedig inkább a beruházásokon kívüli tényezőkkel kell törődni a termelékenység gyorsabb növelése végett?

A fenti összehasonlítások ellentétes eredményének a leegyszerűsített magyarázata az, hogy a termelékenység és a technikai felszereltség kapcsolata a gazdasági fejlettség alacsonyabb fokán — az alapigényesség növekvő tendenciája miatt — meglehetősen szoros. A gazdasági fejlettség magasabb színvonalra esetén viszont a tökeigényesség csökkenésének hatására a munkatermelékenység és a technikai felszereltség alakulása között lazábbá válik a kapcsolat. Ezért a beruházások növelése, ami egyben a technikai felszereltség mutatóját is javítja, többnyire csak akkor vezet a termelékenység növekedéséhez, ha az alapigényesség változatlan vagy csökken. Az összehasonlított országok közül azok, amelyek az alaphatékonyságnak a többi országgal azonos irányú és mértékű változása mellett gyorsabban tudják növelni a beruházásokat, egyben nagyobb termelékenységgemelkedést érnek el. Azokban az országokban viszont, amelyek az alaphatékonyság színvonalára és alakulására tekintetben eltérnek egymástól, igen különböző beruházási ráták mellett érhetik el a termelékenység azonos növekedési ütemét. Így végső soron a termelékenység alakulását meghatározó tényezőket két csoportba lehet sorolni: 1. a beruházásokkal kapcsolatos tényezőkre, amelyek a technikai felszereltségben jutnak kifejezésre; 2. a beruházásokon kívüli faktorokra, amelyek az állóalapot hatékonyságának javulásához vagy romlásához vezetnek. Természetesen a fejlődés különböző fokán és különböző körülmények között a két tényezőcsoport egymáshoz viszonyított súlya a termelékenység befolyásolásában eltérő.

Az összehasonlító vizsgálatok szerint az állóalapot hatékonysága valamennyi szocialista országban lényegesen lassabban nőtt, mint a munka technikai felszereltsége. Különösen szembeütő, hogy a népgazdasági ágak közül a mezőgazdaságban romlott a legnagyobb mértékben az alaphatékonyság. A szerző hangsúlyozza, hogy a technikai fejlődésnek annál a szakaszánál tartunk, amelyben az alaphatékonyság romlása, a termelés alapigényességének növekedése többé-kevésbé törvényszerű. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nincs mód a kedvezőtlen tendencia mérséklésére. A beruházások túlzott mértékű növelése többnyire az állóalapot hatékonyságának romlásával jár együtt, ezért elsősorban a beruházásokon kívüli tényezők segítségével juthatunk ki a hibás körből.

A beruházások és a beruházásokon kívüli tényezők hatása a termelékenység növekedésére szorosan összefonódva érvényesül. Hiába növeljük — erőnkön felül is — a beruházások nagyságát, ha az ún. emberi tényezőket elhanyagoljuk. Viszont megszabadulhatunk a túlfeszített beruházások terhetől és minden káros következményétől, ha a beruházások erőteltése helyett több gondot fordítunk — a többi között — a termelési folyamatok szervezésére, a felelősségteljesebb munkavégzésre, a teljesítmény és a bérezés szorosabb kapcsolatára és mindezeket keresztül a meglévő eszközök jobb kihasználására. Ennek a kölcsönhatásnak a felismerése és érvényesítése alapvető jelentőségű a jelenlegi gazdasági helyzetben.

Az ún. emberi tényezők rendkívül differenciáltan hatnak az alaphatékonyságra és ezen keresztül a termelékenységre alakulására. A munkaidő csökkentését például nem minden területen kompenzálja a termelékenység megfelelő emelkedése. Egy bizonyos határon túl az anyagi javak gyarapodásának viszonylagos lassulásával kell érte fizetni. Ilyenkor a társadalomnak döntenie kell arról, hogy a megnövekedett termelőerők gyümölcset több termék vagy több szabad idő formájában akarja élvezni, illetve milyen arányban kívánja a terméktömeget és milyen arányban a szabad időt növelni. Ma még a lakosság jelentős hányada magasabbra értékeli a több pénzt, mint a szabad időt. Ez a szemlélet az anyagi jólét és az általános műveltség magasabb fokán változni fog. Egyidejűleg fokozatosan leomlik az a merész válaszfal a munkaidő és a szabad idő között, amely napjainkban még igen szilárd a megerőltető vagy egyhangú munkát végző emberek tudatában. „A munka nem lehet nálunk a szabad időért hozott áldozat. Társadalmi rendszerünkben el kellene tűnnie annak a felfogásnak, amely szerint csak a szabad időben élünk igazán. Meg kell tanulni a munkában és a munkával is jobban élni.” (130. l.)

A termelékenységemelés másik, kevésbé mérhető tényezőjének, a munkaintenzitásnak sem növekvő, sem csökkenő tendenciája nem bizonyítható egyértelműen. A szerző helyeselhető felfogása szerint a modern technika alkalmazása esetén szó sincs arról, hogy mindig, minden területen a munkaintenzitás fokozása a feladat.

Ehelyett inkább a munka pontosabb elvégzésére, a változó munkafeladatokhoz való zökkenőmentesebb alkalmazkodásra van szükség. Ugyanakkor a megfelelő munkaintenzitás elérése nem feltétlenül jár együtt munkanélküliséggel, létbizonytalansággal, amint azt egyesektől hallani lehet. Korszerű munkaszervezéssel, anyagi és erkölcsi ösztönzéssel, valamint a szocialista rendszer sajátos eszközeivel (például a munkahelyi demokrácia fejlesztésével, a munka tartalmasabbá tételével) teljes foglalkoztatottság esetén is biztosítható az ésszerű munkafegyelem. Nálunk azonban „Nemcsak a munkaerővel való takarékoskodásban vannak kevésbé érdekeltek a vállalatok, hanem szinte semmilyen gazdasági erőfeszítésben nem eléggé érdekeltek”. (135. l.)

A termelékenység alig mérhető tényezőihez tartozik a képzettség is. Az olyan egyszerű, önmagukban nem teljes adatokon kívül, mint például a képzési idő hossza, még számos más társadalmi jelenségből következtethetünk a munkaerő szakmai és általános műveltségének színvonalára. A differenciáltabb elemzés fényében tennivalóink is világosabbá válnak: Mindenekelőtt fel kell figyelni arra a tényre, hogy az európai átlagot meghaladó iskolázottsági szint ellenére jelentős tömegek általános képzettsége hiányos. Az 1970. évi népszámlálás szerint mintegy kétfélmillió dolgozónak nem volt meg a nyolcosztályos általános iskolai végzettsége. Ez a magas arány tartósan ígérkezik, hiszen az általános iskolások kb. 9 százaléka ma sem fejezi be a nyolc osztályt. (137. l.)

Másik gondunk az, hogy az iskolai végzettség nem párosul korszerű termelési tapasztalatokkal, sőt a megszerzett tudás egy része is kihasználatlanul marad. Igen sok mérnök tölt be például a vállalatoknál olyan munkakört, melyet alacsonyabb képzettségű dolgozó is el tudna látni. Ez a helyzet nem kedvez az alkotóképesség kibontakozásának, egyben arra sem serkenti a fiatal szakembereket, hogy tudásukat egyéni, nem szervezett továbbképzéssel állandóan kiegészítsék.

A visszas helyzet okait keresve ismét a vállalati érdekeltség gyengeségeivel találkozunk. A képzettség szerinti kis mértékű bérdifferentiálás miatt a vállalatok nem túlságosan érdekeltek a magasan képzett munkaerővel való takarékoskodásban. Mérnököt alkalmaznak ott is, ahol csak technikusra lenne szükség. Emellett a vállalati vezetők egy része nem eléggé képzett ahhoz, hogy a fiatal szakembereket tudásuknak és ambíciójuknak megfelelő feladatokkal lássa el, munkájukat érdemlően irányítsa. „Az alkotóképességet, tehetséget gyakran a helyi vezetés alacsony színvonalára nem engedi kibontakozni.” (141. l.)

Ezen a helyzeten egy-két elszigetelt intézkedéssel nem lehet változtatni. Társadalmi értékelésünk és egész ösztönzési rendszerünk túlságosan hierarchikus szemléletű, a vezetőkre orientált. „A nagyobb tudást, képességeket igénylő munkát — kevés kivételtől eltekintve — inkább csak akkor becsüljük, ha az egyúttal vezetői funkciókkal is párosul.” (168. l.) Kétségtelen, hogy a vezetői gárda összetétele és színvonalja az utóbbi időben javult, mégis a vezetői állás „védettsége”, a vezetőkkel szemben tanúsított elnéző magatartás és rosszul értelmezett humanizmus miatt kevesebb itt a változás, mint amennyi szükséges volna, pedig a vezetők kiválasztása a termelékenységnövelés kulcskérdése. „... még a legjobb ösztönzés is csak a meglévő képességek és tudás kibontakoztatását segíti, azokat pótolni nem tudja.” (150. l.)

A kialakult helyzetet nem lehet azzal az érveléssel szépíteni, hogy a felsőfokú oktatási intézményekbe mégis nagy számban jelentkeznek a fiatalok. Az anyagi és az erkölcsi elismeréssel, valamint a kapott munkafeladattal való elégedetlenség nem feltétlenül a pályaválasztáskor jut kifejezésre, „hanem például a pályát választók kontrasztelekciójában, arra nem alkalmas egyéneknek a pályára kerülésében, mellékmunkák olyan mértékű vállalásában, ami már a főállás betöltésének a rovására megy, vagy egyszerűen a munka kedvetlen, lélektelen végzésében, ott, ahol éppen kezdeményező kedvre, odaadásra lenne a legnagyobb szükség”. (167. l.)

Napjaink egyik igen lényeges, de megválaszolatlan kérdése, miért nem törek-szenek a munkahelyi vezetők következetesebben a legtehetségesebb, az adott feladatokat legjobban elvégző munkatársak kiválasztására? A felelet talán az lehet, hogy a vezetők tevékenységét sem a rájuk bízott munkahely vagy részleg valóságos teljesítménye alapján ítélik meg. Gondjaink nagy részéért tehát a vezetőket sem lehet felelőssé tenni, hiszen döntéseiket jelentős mértékben meghatározza rövid távú érdekeltségük és a kialakított gazdaságirányítási mechanizmus. Bizonyára ilyen megfontolások alapján szentel Falusné Szikra Katalin egy teljes fejezetet a termelékenység növekedését elősegítő hajtóerők és egy további fejezetet a gazdasági környezet vizsgálatának.

Szocialista rendszerünk igen nehéz és teljesen új feladata, hogy a profit hajtóereje helyett megtalálja a megfelelő ösztönzőket egy modern termelőgépezet működtetéséhez. A munkára ösztönzés eszközei nálunk ma elsősorban anyagi természetűek. Még az erkölcsi elismerést is többnyire pénzformában: magasabb bérben, prémiumban, hűségjutalomban stb. fejezzük ki. Ennek tulajdonítható, hogy az emberek az életszínvonalukat csekély mértékben érintő, kisebb bérkülönbségekre is érzékenyen reagálnak, mert abban munkájuk, képességeik értékelését és rangsorolását látják. Az anyagi érdekeltséget nem lehet és nem kell visszafejleszteni, de az eddigieknél célratoróbb alkalmazása sokat lendíthetne gazdasági helyzetünkön.

Az anyagi ösztönzés alkalmazásakor azonban eleve számolni kell e mozgatórugó objektív, a szocialista rendszerből következő korlátaival. Például a bérek differenciálásakor ki kell alakítani a legalacsonyabb és a legmagasabb keresetek sorompóit. Alapelvünk, hogy a legegyszerűbb munkát végzőknek is biztosítani kell a megélhetést (a társadalmi juttatásokat is számításba véve), és a legmagasabb keresetű emberek se jussanak olyan nagyságú jövedelemhez, amely vagyonszerzéshez vezet.

A személyi jövedelem a szocializmusban csak a személyes szükségletek kielégítését szolgálhatja. Ebből az alapelvből következik az anyagi ösztönzési rendszer legfontosabb dilemmája is. *„Ha erőteljesen ösztönözzük a termelékenység növelését — ami csak a bérnek a termelékenység növekedéséhez kapcsolódó emelkedésével érhető el —, kereseti aránytalanságok keletkeznek. Ha viszont a kereseti aránytalanságok létrejöttek a lehetőséget kizárjuk, akkor nem, vagy csak nagyon korlátozottan valósulhat meg a termelékenység növelésére történő ösztönzés.”* (174. l.) A bérszabályozási rendszerek abban különböznek egymástól, hogy az elmentétpár melyik oldalát juttatják érvényre. A bértömeg-szabályozási rendszer segítségével viszonylag gyors ütemben növekszik egyes vállalatoknál a munka termelékenysége, viszont nemkívánatos kereseti aránytalanságok alakulhatnak ki. A bérszínvonal szabályozásával — éppen ellenkezőleg — jól befolyásolhatók a kereseti arányok, de ez gátolja a bérek ösztönző hatását és végső soron a munkatermelékenység lassúbb emelkedéséhez vezet.

Az ösztönzési rendszer objektív korlátainak a jelentőségét a szerző — nagyon helyesen — nem dramatizálja. Hangsúlyozza azt is, hogy nálunk a súlyos kereseti aránytalanságok főképpen nem a vállalatok dolgozóinak fix jövedelmei között keletkeznek, hanem részben az államnak nyújtott munkaviszonyon kívüli szolgáltatások díjazásából, részben a lakossági jövedelmek „láthatatlan” újraelosztásából, a munkabér hivatalos és szabadpiaci nagysága közötti különbség következtében alakulnak ki. Ezeket a területeken a legtökéletesebb bérszabályozási mechanizmussal sem akadályozhatjuk meg azt, hogy néhányan aránytalanul nagy jövedelmekhez jussanak, és ennek következményeként vagyonok halmozódjanak fel.

Az anyagi ösztönzés intenzitásában nem vehetjük fel a versenyt a kapitalizmussal. Ösztönzési rendszerünkben kevésbé használjuk fel a nem anyagi természetű hajtóerőket, amelyeket nem a bérek és a teljesítmény szoros kapcsolata helyett, hanem azzal együtt kellene alkalmazni. *„Az anyagi és az erkölcsi ösztönzés ereje nem egyszerűen összegeződik, hanem megsokszorozódik, ha együtt érvényesül.”* (182. l.)

„A gazdasági környezet” című fejezetben tárgyalt, önmagukban nagyon izgalmas kérdéseket, például a gazdasági verseny szerepét és lehetséges formáit vagy a termelékenység és a nemzetközi munkamegosztás összefüggéseit a szerző kevésbé hozza oksági kapcsolatba az addig kifejtett gondolatokkal. Falusné Szikra Katalin nem is ezzel a fejezettel zárja értékes könyvét, hanem visszatér a termelékenység további, egyik leglényegesebb hajtóerejének és egyben a termelésfejlesztés céljának a tárgyalásához. A termelékenységemelés nagyon fontos és pótolhatatlan hajtóereje magában a munkafolyamatban, a munkavégzés során keletkezik: ez pedig a munka öröme, amely a legkülönfélébb intézkedések hatására és a legjelentősebb átalakulásával alapvető, általános emberi élménnyé válik.

Arra szeretném ösztönözni a szerzőt, hogy a termelékenység nem számszerűsíthető tényezőinek különösen fontos elemeit a jövőben kiemeltebben tárgyalja, szorosabb összefüggéseket keressen meglévő gondjaink között, jobban mutassa meg e problémák egymásra hatását, egymást erősítő mechanizmusait. Egyidejűleg továbbra is folytassa a pozitív folyamatokat elindító megoldások keresését.

Falusné Szikra Katalin legújabb könyvét mindenkinek el kellene olvasnia, aki társadalmi és gazdasági kérdések iránt érdeklődik. A szinte „parttalan” téma bőséges alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy számos izgalmas és megoldásra váró kér-

désről elmondja a véleményét. A könyv rendkívül gazdag gondolati tartalmát kissé háttérbe szorítottam a szerző koncepciójának „dramatizáltabb” bemutatása végett. Remélhetőleg így is sikerült érzékeltetni, milyen sokrétűen és magas színvonalon foglalkozik Falusné Szikra Katalin a társadalmi és gazdasági szakembereket, vezetőket és beosztottakat, oktatókat és hallgatókat egyaránt érdeklő kérdésekkel.

Forgács Katalin

Ju. F. Kormnov: A KGST-országok termelési szakosítása és kooperációja

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974. 385 l.

A termelési szakosítás és a kooperáció fejlesztése a szocialista gazdasági integráció legaktuálisabb problémái közé tartozik. A KGST-tagországok feldolgozó ipari együttműködésének fejlődése és ezen keresztül az integrációs folyamat egészének dinamikája függ attól, hogy ezen a területen milyen gyors az előrehaladás, és miként oldódnak meg a belső lehetőségek teljes kihasználását akadályozó problémák. Nyilvánvaló, hogy a szakosítás és a kooperáció kérdés-komplexuma nem vizsgálható az együttműködés egyéb tartalmi elemeinek és módszereinek figyelembevételével nélkül, hiszen a KGST-tagállamoknak a szakosítás és a kooperáció tárgyával, fajtájával, volumenével és jellegével kapcsolatos kérdésekben dönteniük kell. Ezzel összefüggésben egyes országok bizonyos termékfajtákból tartósan importra, míg mások néhány partner vagy esetleg az egész közösség ilyen irányú igényeinek kielégítésére rendezkednek be. Helyes és megalapozott döntés esetén lehetővé válik az érintett országok termelőkapacitásainak gazdaságosabb működtetése és a termelési tényezők racionálisabb elosztása. Az országok egyes ágazatainak — mindenekelőtt a gazdasági növekedés ütemét és minőségét meghatározó „húzó” ágazatoknak integrációs szemléletű szakosításban és kooperációban rejlő lehetőségeknek előkelő helyet biztosító — fejlesztése ugyanakkor növeli az elkülönült népgazdaságok között strukturális összefonódást, új együttműködési lehetőségeket teremt, s egyben kihat más integrációs formák és módszerek felhasználásának módjára is.

Természetes, hogy a szakosításban és a kooperációban — amelyet joggal nevezhetünk az integrációs típusú együttműködés egyik jövőbeli formájának — a lehetőségek kihasználása nagymértékben függ a résztvevő országok belső gazdaságpolitikájától, konkrét fejlesztési elképzeléseitől is. E progresszív együttműködési forma tényleges megvalósítása, a benne rejlő lehetőségek kiaknázása az érdekelt országok részéről olyan távlati gazdaságfejlesztési koncepciókat tételez fel, amelyeknek céljai sokoldalúan épülnek az integráció nyújtotta lehetőségekre, vagyis amelyek nem csak az adott ország belső lehetőségeit veszik figyelembe, hanem a partnerországok fejlesztési elképzeléseit is. Itt nem egyszerűen az autark gazdaságfejlesztés elutasításáról van szó, hanem olyan integrációs szemléletről, amelynek lényege: a gazdaságpolitika kialakítása során a KGST-együttműködésben rejlő objektíve lehetséges szükségletek tudatosítása, vagyis azoknak a termelési szféráknak és e szférákon belül is azoknak a kritikus pontoknak a meghatározása, ahol a hazai fejlesztési elképzelések megvalósításának alapjává már az integrációs külgazdasági kapcsolatok válnak.

E külgazdasági kapcsolatok döntő eleme — melyet a nemzetközi munkamegosztás egyik formájának is nevezhetnénk — a szakosítás és a kooperáció. Ennek az aktív felhasználása a szó tágabb értelmében olyan gazdaságfejlesztési típust jelent, amely feltételezi, hogy a növekedés ütemét és jellegét, az egész gazdaság arculatát távlatilag is meghatározó ágazatok széles körű nemzetközi munkamegosztásra épülnek, azaz működésük el sem képzelhető e munkamegosztás nélkül. *Különösen vonatkozik ez a modern termelés optimális méretei által támasztott követelményekhez képest viszonylag kis gazdasági potenciállal rendelkező országokra, ha a nemzetközi követelményeknek is megfelelő termelőapparátust kívánnak kiépíteni.*

E gondolatok előrebocsátásával érzékeltetni kívántam a szerző által vállalt feladat sokrétűségét. A mű elolvasása után erősödik az a benyomásunk, hogy a

probléma nem vizsgálható a szocialista gazdasági integráció általános helyzetének, eddig elért fontosabb eredményeinek és az egyes KGST-tagállamok gazdaságpolitikájának elemzése nélkül. A szerző dolgát az is nehezítette, hogy olyan kérdéstről van szó, amelyet a gyakorlati tapasztalatok alapján a KGST-országok közgazdasági napjainkig még kielégítő módon nem elemeztek. Feltétlen elismerés illeti tehát a szerzőnek azt a szándékát, hogy kísérletet tesz a kérdéskör átfogó elemzésére, vagy ahogyan célját ő maga megfogalmazza, „kifejtse a szocialista nemzetközi specializáció és kooperáció, általános koncepcióját és aspektusainak egymáshoz való kapcsolatát”. (10. l.)

Úgy vélem, hogy a szakosításnak és a kooperációnak a KGST együttműködés egész rendszerében elfoglalt helyét, egyes típusait illetően a szerző számos új gondolattal gazdagította eddigi ismereteinket. Pozitívan értékelhető, hogy Kormnov a lényegesebb és a még megoldatlan kérdések tárgyilagos ismertetése mellett igyekszik azok okaira, gyökereire is rámutatni, valamint megfogalmazza elképzeléseit a megoldás fő irányairól és lehetőségeiről.

Mindezek kapcsán két — ugyancsak általános jellegű — megjegyzést fűznék a könyvben foglaltakhoz. Szerintem a szakosítás és a kooperáció jelenlegi megoldatlan problémái — amellet, hogy szervesen összefüggnek az együttműködés szervezeti formáinak és feltételeinek, továbbá közgazdasági eszközrendszerének egyes hiányosságaival, illetve az együttműködés bizonyos formáinak nem megfelelő mértékű kihasználásával (ezekre az összefüggésekre Kormnov igen sokoldalúan mutat rá) — végső soron az egyes KGST-országok gazdaságának történelmi fejlődésében, konkrét gazdasági struktúrájában és ezek gyakorlati gazdaságpolitikai következményeiben gyökereznek, Kormnov nem téveszti szem elől ezt a körülményt és az egyes problémák tárgyalásakor utal is e tényező különböző összetevőire. Úgy gondolom azonban, hogy a szakosítás és a kooperáció általános koncepciója kifejtésének magában kell foglalnia egy olyan típusú gazdaságpolitikai koncepció főbb elemeinek és jellemzőinek felvázolását is, amely hosszú távon, az adott ország lehetőségeire és sajátosságaira épít az integrációs együttműködés kapcsán. Az említett utalásokból kitűnnek bizonyos követelmények, amelyeket a szocialista gazdasági integrációban résztvevő országoknak együttműködési elképzeléseik kialakításakor célszerű figyelembe venniük, és a közöttük levő összefüggések elemző bemutatása növelte volna a szerző érvelésének hatását.

A másik megjegyzésem a műnek a szakosítás és a kooperáció nemzetközi feltételeivel kapcsolatos gondolataira vonatkozik. E feltételeket tárgyalva a szerző egyenként is igen részletesen elemzi a különböző típusú együttműködési feltételek és módszerek (tervezési együttműködés, közgazdasági feltételek, szervezeti-jogi feltételek) hatását a szóban forgó együttműködési forma lehetőségeinek kihasználására. Nem becslöm le a szervezeti-jogi feltételek tökéletesítésének fontosságát, mégis úgy vélem, hogy a szerző ezekkel a szakosítás és a kooperáció problematikájának koncepcionális, átfogó igényű megközelítéséhez képest helyenként túlságosan részletesen foglalkozik, s ez nem segíti elő a főbb gondolatok követését.

Mivel igen széles kérdéskört átfogó könyvről van szó, a továbbiakban csak a mű kulcsfontosságú részeit kapcsolatosan kívánok néhány gondolatot megfogalmazni.

A szerző részletesen foglalkozik a szakosítás és a kooperáció fogalmának a meghatározásával. Fejtegetéseiből meggyőzően tűnik ki, hogy az nem utalható egyszerűen az akadémikus jellegű terminológiai viták körébe, mivel komolyan befolyásolja a KGST-országok e téren elért gyakorlati eredményeinek értékelését. Nem kevesebbről van ugyanis szó, mint arról, hogy egyáltalában mi tekinthető szakosításnak, illetve kooperációnak, azaz melyik termelési együttműködési akcióról mondható el, hogy túllépte a hagyományos értelemben vett külkereskedelmi csere határait.

A szakosítással és a kooperációval, mint az integráció egyik elemével kapcsolatban Kormnov kifejti, hogy az együttműködés ilyen irányú fejlesztésekor a struktúraátalakítás szempontjából lényeges ágazatokra (túlnyomórészt a gépiparra és a vegyiparra) kell összpontosítani. A téma tárgyalása kapcsán Kormnov számos gyakorlati példát hoz fel mondanivalójának illusztrálására, ami hozzásegíti az olvasót az elméleti összefüggések jobb megértéséhez. A legtöbb gyakorlati példát a szerző a gépipar területéről választja. Úgy vélem, hasznos lett volna a vegyipar behatóbb vizsgálata is, különösen, ha figyelembe vesszük a szakosítás és a kooperáció iparágankénti eltéréseit.

A szerző az ágazaton belüli szakosítás és kooperáció problematikájára összpontosítja figyelmét. Az elemzést az ágazaton belüli szakosítás általános — a kül-

gazdasági feltételektől elvonatkoztatott — vizsgálatával kezdi, majd a gondolatmenetet mind gazdagabbá és konkrétábbá téve rátér a nemzetközi termelészakosítás problémáira. Helyesen mutat rá arra, hogy egy adott gazdaság nemzetközi specializálódásra való képessége nem kis mértékben az egyes ágazatokban létrejött, illetve az érintett országokon belül az egyes vállalatok között kialakult szakosodás mértékén és jellegén múlik. A szerző álláspontja lényegében az, hogy a nemzetközi méretű ágazatokon belüli szakosítás alapja a vállalatok és a termelőegységek specializálódása. A nemzetközi és az országokon belüli specializáció közös vonásai közé tartozik az is, hogy a specializáció tárgya mindkét esetben lehet késztermék, alkatrész illetve részegység. A nemzetközi és az országokon belüli specializáció döntő különbségét a szerző a szocialista tulajdon államilag elkülönült voltából eredő tényezőkből, így elsősorban abból származtatja, hogy az együttműködés folyamán létrejött termékek országok közötti árukapcsolatok keretében realizálódnak.

Kormnov értékeli a szakosításban és a kooperációban a KGST-országok által eddig elért gyakorlati eredményeket. Szerinte a legszámottevőbb sikerek eddig a késztermékek vonatkozásában születtek, a szakosításban másik két típusáról szólva csak szerény eredmények regisztrálhatók.

Az együttműködés közgazdasági feltételeit tárgyalva Kormnov hangsúlyozza, hogy ezek a feltételek — többek között az árak — nagyon komolyan befolyásolják az előrehaladást. Ennek kapcsán tágabb értelemben is foglalkozik a KGST-országok közötti együttműködés jelenlegi struktúrájával. Utal arra, hogy az együttműködés közgazdasági feltételei az országok többségében a feldolgozó ipari ágazatok erőteljes fejlesztésére és a kitermelő ágazatok termékeinek külgazdasági úton való beszerzéséhez vezetnek. Külön foglalkozik a Szovjetunió és a többi KGST-ország között kialakult együttműködés struktúrájával. A probléma felvetésének indokoltságát elismerve, úgy vélem, nem téveszthetjük szem elől a kitermelő ágazatok fejlesztési lehetőségeit objektíve meghatározó természeti adottságokat, valamint azt a körülményt, hogy az árrendszer tökéletesítése mellett az ésszerű és kölcsönösen előnyös feldolgozóipari szakosításnak és kooperációnak kell olyan helyzetet eredményeznie, amelyben a rendkívül eszközigényes kitermelő ipart fejlesztő gazdaság mentesülhet bizonyos feldolgozó ipari beruházások terheitől.

Igen figyelemreméltónak és tanulságosnak tartom a szerzőnek a KGST-országok közötti gépkereskedelemre vonatkozó megjegyzéseit.

Határozottan állítja, hogy az egyes országoknak fejlesztési elképzeléseik kidolgozása során komplexen kell figyelembe venniük partnereik elképzeléseit is. Ha e tekintetben kölcsönös alkalmazkodás alakul ki, elejét lehet venni újabb termelési párhuzamosságok létrejöttének. Birálja a ma is érvényesülő „gépet gépért” szemléletet, mivel hosszabb távon valamennyi érdekelt ország számára előnytelen, kevésbé hatékony, és párhuzamos termelési kapacitások létesítéséhez, továbbá az erőforrások szétforgácsolódásához vezet. Az együttműködések strukturális problémáinak kifejtése során gondolatainak lényege, hogy ez a struktúra (a késztermékek és különösen a gépek és berendezések jelenlegi súlya a szovjet kivitelben) már nem tükrözi megfelelően a szovjet gazdaság jelenlegi lehetőségeit és ipari felkészültségét.

A szerző a szakosítást és a kooperációt mint a KGST-tagországok gazdasági fejlettségi szintkülönbségeinek megszüntetését segítő egyik alapvető eszközt tárgyalja. Nézetem szerint e fejezet rész leglényegesebb gondolata az: hogy a *fejlettségi szintkülönbségek kiegyenlítésének fő útját nem elsősorban par excellence a fejlettségi szintkülönbségek megszüntetését előirányzó speciális intézkedésekben, hanem az összes érdekelt ország* (ideértve természetesen az iparilag kevésbé fejlett országokat is) *kölcsönös előnyére szolgáló, az integráció lehetőségeit sokoldalúan kihasználó és a nemzeti termelés hatékonyságának növelését szolgáló együttműködési akciókban kell keresni.* Olyan közös megoldásokat kell tehát találni, amelyek az iparilag kevésbé fejlett országok számára is lehetővé teszik korszerű, a nemzetközi minőségi követelményeknek is megfelelő termékek előállítására képes termelőkapacitások üzembe helyezését, s ugyanakkor nem rónak pótlólagos gazdasági terheket a többi partnerre. Kormnov utal arra, hogy az ipari fejlettség színvonalkülönbségeinek kiegyenlítődése az általános gazdasági fejlettségi színvonalban meglevő különbségek csökkenését is eredményezi. Feltétlenül egyet kell értenünk azzal a megállapításával, hogy az ipari fejlettségi színvonalak kiegyenlítődése nem jelenthet minden iparágban azonos egy főre jutó termelést.

Az ilyen kiindulópont alapján megvalósított fejlesztési politika ugyanis nem eléggé hatékonyan működő, az optimális termelési méreteknél kisebb ipari komplexumok kialakulásához vezetne. *Végeredményben tehát az egyes országok közötti iparszerkezeti különbségeknek* (ami a konkrét gyártmányösszetételt illeti) *nem csökkenniük, hanem növekedniük kell ahhoz, hogy integrációs szemléletű iparpolitikáról lehessen beszélni.* A legprogresszívebb ágazatokat (a gépipart és a vegyipart) tehát nem lehet „általában” fejleszteni, hanem az integrációs lehetőségek kiaknázása céljából olyan konkrét termelési ágakra és termékekre kell specializálódni, amelyeket az adott ország számára gazdaságosak, de egyúttal alkalmasak a partnerek igényeinek kielégítésére is, lehetővé téve az utóbbiak számára eszközeik más területekre való koncentrációját. A szerző véleménye úgy foglalható össze, hogy a kiegyenlítődésnek lényegében két tényezője van: 1. a belső tényező a hazai adottságok gazdaságos felhasználására, 2. a külső pedig a nemzetközi munkamegosztás előnyeinek figyelembevételével (vagyis az ab ovo integrációs szemléletű fejlesztés).

Külön fejezet tárgyalja a termelési szakosítás és kooperáció, valamint a tudományos-műszaki együttműködés kapcsolatát. E részből három kérdéskört emelnék ki.

Kormnov részletesen foglalkozik a KGST-országok között, valamint a KGST-országok és a fejlett tőkésországok között kifejlődő licenckereskedelem problémáival. Helyesen hangsúlyozza, hogy a céltudatos, az új tudományos és technikai eredmények termelésbeli alkalmazását gyorsító licencvásárlási politika alapja olyan belső feltételek megeremtése, amelyek elősegítik a vásárolt technológia gyors bevezetését, valamint továbbfejlesztését. Ehhez hozzátenném, hogy a fejlesztési feladatokhoz képest relatíve szűkös anyagi forrásokkal rendelkező országok számára alapvető jelentősége van a licencvásárlásra fordítható eszközök koncentrált — központilag kialakított egységes műszaki, politikai keretben történő — felhasználásának, hogy az új technológiák a gazdasági fejlődés egészét meghatározó ágazatokba kerüljenek.

A szerző felveti továbbá, hogy a két rendszer közötti tudományos-technikai verseny (amely a gazdasági verseny kulcsfontú területévé vált) által támasztott növekvő követelmények is szükségessé teszik a tudományos-műszaki együttműködés szorosabb összekapcsolását a termelési együttműködéssel. Olyan komplex együttműködésről van itt szó, amely a kutatásoknál kezdődik, és a termékek értékesítésénél végződik. Ez természetesen feltételezi, hogy a tudományos-műszaki együttműködés a termelési együttműködés alapján, ahhoz szorosan kapcsolódva folyjék.

Kormnov külön foglalkozik a Szovjetunióban hozott — a termelővállalatoknak a tudományos-technikai fejlesztésben való gazdasági érdekelttségét növelő — intézkedésekkel. Ezt a részt igen hasznosnak tartom, mivel lehetővé teszi számunkra a szovjet gazdaságpolitika ilyen irányú törekvéseinek részletesebb megismerését.

Könyvünk következő részében a szerző a szakosítás és a kooperáció közgazdasági feltételeit tárgyalja, röviden megvizsgálja a KGST-országok gazdasági érdekelttségére ható tényezőket. Helyesen utal arra, hogy az ilyen típusú együttműködésben való részvétel gazdasági hatékonyságának elbírálásánál a résztvevők nagy jelentőséget tulajdonítanak az áraknak. Ezzel összefüggésben — gyakorlati példákkal illusztrálva — szemlélteti az ármegállapítás bonyolult folyamatát. Az árak ösztönző jellege — véleménye szerint — úgy biztosítható, ha export esetén minimumnak tekintjük azt a követelményt, hogy a társadalomilag szükséges ráfordítások az exportörnek megtérüljenek. Az importörök szemszögéből nézve a kérdést, arra kell törekedni, hogy a termék belföldi árra átszámított külkereskedelmi ára ne legyen magasabb, mint a hasonló termék hazai előállításakor jelentkező ráfordítás. Ezzel összefüggésben vizsgálja azt a kérdést, hogy a világpiacon árat alapul véve mennyiben lehet e követelményt érvényesíteni. Nézete szerint a konkrét árak meghatározásánál a problémát az jelenti, hogy nincs par excellence „világpiacon” ár — az árak a tőkés viszonyok között nem igazodnak valamiféle eszméileg megállapítható árhoz —, hanem olyan ár alakul ki, ami valamennyi résztvevő fél számára előnyös. Az így érvényesített árak tehát szoros kapcsolatban vannak az adott cég tényleges költségeivel. A szerző következtetésének lényege, hogy a világpiacon árat a KGST-országok egymás közötti együttműködésében megfelelő kritikával kell alkalmazni, olyan árakat alakítva ki, amelyek az integrációs stratégiai követelményeinek is megfelelnek. Az áraknak tehát olyanoknak kell lenniük, hogy ne vezessenek a KGST-országok autark elszigetelődéséhez, s

ugyanakkor biztosítsák a gazdasági érdekeltséget az adott együttműködési akcióban részt venni kívánók számára. A szerző utal arra, hogy ilyen árrendszer kialakítása természetesen hosszú időt vesz igénybe. Konceptiójában — nézetem szerint — nem valamiféle sajátos árbázisigénye rajzolódik ki, hanem olyan rugalmas árrendszer, amely egyes termékek esetében elismeri a hosszabb időre szóló árstabilitás szükségességét, más termékekénél viszont (különösen a gépek és berendezések esetében), ahol időről időre változnak a termelési feltételek és követelmények a gyártmányok folyamatos műszaki megújulása következtében, lehetségesnek tartja, hogy az árak stabilitására differenciált határidőket állapítsanak meg. Ez a megoldás az exportőrök és az importőrök számára lehetővé tenné az árak időszakos felülvizsgálását és a kölcsönös előnyök biztosítását.

Nyilvánvaló, hogy a szakosítás és a kooperáció keretében előállított termékek árának megállapítása nem választható el a KGST árrendszerének folyamatos tökéletesítésére irányuló munka egészétől. A könyvben foglalt gondolatok ennek az általánosabb feladatnak a megoldása közben felvetődő kérdések megválaszolásához is figyelemre méltó hozzájárulást nyújtanak.

Végül külön fejezetben foglalkozik a szerző azokkal a problémákkal, amelyek a külgazdasági kapcsolatok fokozódó szerepe miatt az egyes országok gazdaságirányítási rendszerében jelentkezhetnek. Részletesen ismerteti azokat a Szovjetunióban hozott intézkedéseket, amelyek az exportra termelő vállalatok és a nemzetközi környezet közötti szorosabb kapcsolatok megteremtését célozzák. Ez a rész hasznos adalékokat nyújt számunkra a szovjet tervezési és gazdaságirányítási rendszer külgazdasági vonatkozásainak megismeréséhez.

Fentieket összefoglalva: a könyvet igen gondolatgazdag, elméleti és gyakorlati szakemberek számára egyaránt hasznos műnek tartom. Egy szakirodalmi tájékoztató keretében természetesen csak a mű néhány — általam fontosnak tartott — gondolatának kiemelésére volt lehetőség, de talán ez is elegendő ahhoz, hogy az olvasóban kedvet ébresszen a szerző gondolatainak részletesebb megismeréséhez.

Udvarhelyi László

Kápolnai Iván: A holland gazdasági tervezés kérdései

(Statistikai Kiadó, 1974. 106 l.)

Hollandia „tervezési” gyakorlata négy évtizedre nyúlik vissza. De mit is jelent ez a tervezésnek nevezett állammonopol-kapitalista gyakorlat?

Hollandiát földrajzi adottságai — csatornázási problémák, szárazföldnyerés a tengertől stb. — már régen bizonyos fokú tervezési munkára kényszerítették, s elmondható, hogy a „tervezés” holland földön egyidős a vízzel folytatott küzdelemmel. A 30-as évek gazdasági nehézségei állami beavatkozást tettek szükségessé. Az akkori legnagyobb ellenzéki párt, a Munkapárt — követelvéen a termelés megszervezését és a munkanélküliség csökkentését — a harmincas évek közepén közzétette Hollandia első központi gazdasági „tervét”. Ebben, valamint a későbbi „tervek” és egyáltalán a „tervezési” módszerek kidolgozásában fő szerepe az első Nobel-díjas közgazdásznak, Tinbergen professzornak volt. A háború utáni gazdasági helyreállítás, a negyvenes évek végén Indonézia elvesztése — ennek következtében a gyarmati nyersanyag megszűnése, de az Indonéziából visszavándorló telepések foglalkoztatási kényszere is — szükségessé tették a gazdaság strukturális átalakítását. A holland kormány e bonyolult gazdasági helyzetben szükségesnek látta gazdaságfejlesztési „tervek”, prognózisok kidolgozását. A második világháború utáni holland gazdaság vegyes gazdasági rendszer talaján indult el: a magánszektor mellett jelentős volt az állami szektor szerepe és a vegyes vállalatok is jelen voltak. Ez némileg biztosította a kormány számára a „tervezéshez” szükséges gazdasági háttérrel. A jóval fontosabb politikai háttérrel azonban a dirigizmus képezte. A háború után a beruházások nagy hányadát ugyanis még az állam finanszírozta, s olykor közvetlen adminisztratív eszközökkel ellenőrzést is gyakorolt.

Hollandiában azonban a gazdasági „tervezés” — ellentétben például Franciaországgal — nem vált a gazdaság állami befolyásolásának eszközévé. A „terv”

tulajdonképpen „a kormányzat részére program, a magánszektor részére pedig indikáció” (Tinbergen), „iránytűként” szolgál az állami gazdaságpolitika kidolgozásához, a kormány és a monopóliumok tevékenységéhez. *Rendszerint csak a gazdasági fejlődés általános tendenciáit vázolja fel, s általában nem tartalmaz normatív megállapításokat.*” (Pokrovszkij).

Az állam tehát nem a gazdasági „tervezésen” keresztül avatkozik be a gazdaságba. Befolyásoló tevékenységét — lényegében a nagy monopóliumok és multinacionálisok érdekében közvetetten gyakorolja. A kormány négy fontos gazdaságpolitikai eszközt tart kezében, amellyel igyekszik gazdaságpolitikai céljait biztosítani: a bér-, az ár-, az adó- és a hitelpolitika. A bérpolitika szoros összefüggésben áll a külkereskedelemmel s ennek következtében a fizetési mérleggel is. Hollandiában a mesterségesen alacsonyan tartott bérszínvonallal s hatására is alakuló árszínvonallal biztosították a háború utáni holland export versenyképességét, következésképp a megfelelő mértékű foglalkoztatottságot és a fizetési mérleg egyensúlyát. Bár ez a korábbi dirigista bérpolitika a hatvanas évek folyamán szabadabbá vált, a béremeléshez továbbra is minden iparágban — legalábbis elvileg — a kormány jóváhagyása szükséges. Az 1963. január 1-én bevezetett új rendszer a munkások és a munkáltatók szervezeteinek a bérkérésben már nagyobb felelősséget adott, s ettől kezdve a kormány ritkábban is élt beleszólási jogával. A kormány adópolitikájának egyik fő célja a magánvállalkozók techeinek csökkentése új vállalatok építése és a régiék rekonstrukciója esetén. A hitelpolitika célja hasonló. Az állam részvényesként több hitelintézetben is érdekelt. Az állami szektor ellenőrzi a tőke iránti kereslet 60 százalékát, de itt figyelembe kell venni azt, hogy az összes beruházásoknak mintegy a fele a tőkepiac megkerülésével, vállalati önfinanszírozásból valósul meg.

30 évvel ezelőtt, 1945 szeptemberében kezdte meg a *holland Központi Tervhivatal* működését, de *mindvégig megmaradt tanácsadó testületnek*. Feladata, hogy áttekintő képet adjon a kormánynak a gazdaság fejlődéséről, és javaslatokat tegyen megfelelő gazdaságpolitikai intézkedésekre. Az államigazgatási rendszerben a Tervhivatal a Gazdaságügyi Minisztérium alá tartozik, részt vesz a törvényhozás munkájában, továbbá koordináló szerepe van a decentralizáltan „szervezett” holland gazdaságban. A Tervhivatal irányító szerve a Tervbizottság, amely a munkáltatók és a munkavállalók szakszervezeteinek, valamint a minisztériumoknak és más kormányzati szerveknek a képviselőiből, továbbá közgazdasági szakértőkből áll. Az 1972-ben 130 főt foglalkoztató Tervhivatal már szoros együttműködött az 1820-as években létesített Központi Statisztikai Hivatallal, a Munkaügyi Testülettel (mely szervezet egyesíti a vallási alapon tömörült három legfontosabb szakszervezetet és a három legjelentősebb munkáltatói szövetséget), a holland gazdaság sajátos csúcsszerveivel: a Társadalmi-Gazdasági Tanáccsal, valamint a Holland Nemzeti Bankkal.

A Tervhivatal feladatkörébe kezdettől fogva elsősorban az éves központi gazdasági „tervek” összeállítására tartozott, de kidolgoz közép- és hosszú távú, negyedéves, továbbá regionális és szektorális „terveket” is. 1946 óta az egyéves gazdasági „terv” minden évben elkészül, s e „tervek” *valójában háromféle előrejelzés kombinációját nyújtják*: bemutatják a gazdasági fejlődést befolyásoló külső tényezőket és várható alakulásukat; jelzik a szempediódusban a kormányzat részéről várható gazdasági intézkedéseket; s számszerűsítik ezen intézkedések valószínűsíthető hatását.

A *középtávú „tervek”* készítését érdekes módon maguk az ipari munkáltatók, ugyanakkor a munkások szakszervezetei is szorgalmazták. A vállalkozók ugyanis segítséget vártak a középtávú „tervektől” beruházási döntéseik megalapozásához, a munkások szakszervezetei pedig a várható munkaerő-szükséglet fényében kívánták bérpolitikájukat, bérharcukat kialakítani. Az első, hosszabb időszakra átfogó „terv” Hollandiában az 1946—52. évekre szóló ún. keretterv volt. Ezt követte az 1953—57., majd az 1958—62. évi általános fejlesztési „terv”. Hasonlóan az éves gazdasági „tervekhez”, a középtávú „tervek” is *csupán indikatív jellegű előrejelzések. Nem tűznek ki megvalósítandó feladatokat, csak tájékoztatásul szolgálnak a kormányzat és a magánvállalkozók részére a várható gazdasági tendenciákról.* Lényegében tehát ezek is prognózisok.

A holland Tervhivatal már az ötvenes évek közepén közzétette „Hollandia gazdasági fejlődésének lehetőségei az 1950—1970-es években” címmel *hosszú távú „tervét”*. Ez értékelte a háború utáni helyreállítást követő strukturális változásokat, és vizsgálta, miként kellene a gazdaságpolitikai eszközöket felhasználni, hogy az

ország megvalósítsa a teljes foglalkoztatottságot és maximális mértékű növekedést érjen el. A holland távlati „tervezés” további jelentős állomása „A jövőbeli társadalmi struktúra kutatásának előkészítése” című 1970—1985. évi távlati „terv” kidolgozása volt.

A holland Tervhivatal tevékenységének központjában a modellszerkesztés áll. Más országok tervezési gyakorlatához viszonyítva éppen ez az egyik legjellemzőbb vonása. A „tervezési” modell egyenleteket tartalmaz, amelyek a különböző gazdasági változók közötti összefüggéseket fejezik ki, s az egyenletek száma azonos a függő változók számával. Kápolnai Iván könyve az ökonometria modellekről ad részletes képet, s a szűkebb körű, prognózist készítő szakembergárda hasznos módszertani tanulságot nyerhet belőle. Az első modellkészítés Tinbergen nevéhez fűződik. Ekkor Tinbergen a Tervhivatal elnöke volt. Ilyen típusú modell alkalmazását első ízben az 1952. évi „terv”-készítésnél kísérelték meg. Az első holland „tervezési” modell a szakirodalomban „1955. évi modell” néven ismeretes. Alapja „az intuíció, a bátorság és a legkisebb négyzetek módszere” volt. A modell 27 elsőfokú, lineáris egyenletet foglal magában. Az „1958. évi modell” néven ismert kísérleti modell már nagymértékben figyelembe veszi a fejlődés tendenciáit, e modell 30 egyenletből áll. Az 1961. évi a gazdasági változók szintváltozását már százalékos mértékben fejezi ki, s a modell dinamikus jellege ettől még inkább kidomborodik. E modell 38, a következő — a 63—D — pedig már 39 egyenletet, és ugyanennyi endogén változót tartalmaz. Az éves „tervezési” modellek egy finomítottabb formája a 42 egyenletet magában foglaló 1969. évi prognózis. Az éves „tervekhez” hasonlóan a távlati „tervezés” is összefüggő egyenletrendszer segítségével készül. A középtávú modelleket illetően 1970-ben új modellt tettek közzé, amely kombinálja a gazdaság rövid távon jelentkező ciklikus- és hosszabb távon bekövetkező strukturális változások elemeit. E „terv” tehát integrálása a rövid és középtávú „terveknek”, s éppen ezért a szakirodalomban CS—modellként (cyclical-struktural) ismeretes.

A holland Tervhivatal — tanulságos módon — minőségi ellenőrzést is gyakorol saját munkája felett. Rendszeresen összevetik az előrejelzések adatait a tényszámokkal s kutadják, hol követtek el felül- vagy alulbecsléseket, továbbá, hogy mi is volt az eltérések oka. Az ellenőrzésekből általánosságban megállapítható, hogy az előrejelzések a gyors növekedést mutató időszakokban kevésbé pontosak. A „tervek” értékelésekor azonban nem is annyira a pontosságot, mint inkább azt kell figyelembe vennünk, hogy mennyire jelzik a gazdasági fejlődés *tendenciájában* mutatkozó változásokat. E tekintetben a holland „tervezés” eredményesnek látszik. Emellett horizontja is egyre szélesedik: az utóbbi években a társadalmi élet nagy részét átfogó „tervek” rendszere jött létre, azaz Hollandia a szűkebben értelmezett gazdaság mellett például az oktatásra, az egészségügyre stb. is kiterjeszti „tervezői” tevékenységét.

Kápolnai Iván könyvét a több mint 120 művet tartalmazó gazdag és részletes irodalomjegyzék teszi még hasznosabbá.

Sándor Anna

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Иштван Хагельмайер

Влияние внешней инфляции и ухудшения «условий торговли» на внутреннее хозяйство

В статье автор опровергает получившее широкое распространение мнение о том, что социалистическое государство посредством субсидирования импорта может воспрепятствовать повышению внутренних цен. По мнению автора, это — за исключением улучшения «условий торговли» — возможно лишь в том случае, если цены на экспортируемые и импортируемые товары повышаются в одинаковой степени. В таком случае вопрос решается путем ревальвации национальной валюты. Проблема здесь заключается в том, что повышение цен мирового рынка — это процесс, а ревальвация — лишь *единоразовый акт*, следующий этому.

В случае *ухудшения* «условий торговли» хозяйству наносится *фактический* ущерб, который не может быть устранен путем мер фискальной политики. Импорт, удорожающийся быстрее экспорта, — предполагая неизменные позиции внешней торговли — требует повышения объема экспорта, что в свою очередь ведет к сокращению внутреннего предложения. Если внутренний спрос остается неизменным, то он внутри страны оказывает инфляционное давление, главным образом потому, что бюджет по политическим и экономическим причинам не в состоянии ограничить прочие расходы в той мере, в которой он субсидирует импорт.

Конечный вывод статьи состоит в том, что ухудшение «условий торговли» не ведет к повышению уровня внутренних цен, если ему не следует повышение экспорта, а оно финансируется заграничными кредитами. Таким образом можно установить взаимосвязь между заграничным кредитом и субсидированием импорта, и *хотелось бы* применение их может обеспечить стабильность уровня внутренних цен.

Мартон Гардош

Самостоятельность предприятий и центральное управление

Автор анализирует изменение положения венгерских предприятий после освобождения страны с точки зрения формирования их независимости.

В первой части статьи автор останавливается на понятии автономии предприятий и на каналах координации их деятельности. Автономией он называет такое обособление предприятий, когда их в осуществлении собственных целей органичивают лишь законы и правила. Совокупность государственных предприятий, управляемых посредством плановых директив или определения функций, может рассматриваться как одно учреждение, называемое автором одной системой государственных учреждений.

Координация деятельности предприятий производится параллельно по трем каналам: посредством сложившихся общественных обычаев, отношений товарного рынка и планирования. Автор в дальнейшем характеризует роль этих трех каналов координации в периоды строгого централизованного управления, более умеренных плановых директив и механизма, применяющегося с 1969 года.

За эти три периода самостоятельность предприятий — с некоторыми перерывами — постоянно росла, но не достигла уровня автономии. Метод фиксирования цен и установления определяемых государством факторов цен (налогов, субсидий) сохранил волюнтаристическую систему рыночных связей и цен и в хозяйственной системе, действующей без плановых директив. Таким образом полемия о роли конкуренции и автономии предприятий в социалистическом плановом хозяйстве остается нерешенной. Однако опыт прошедших лет безоговорочно подтвердил, что социалистическое хозяйство может успешно развиваться и без плановых директив.

Мартон Петэ

Оценка технической эффективности капитальных вложений

Один из важных факторов обоснования перспективных планов по развитию предприятий заключается в эффективности капиталовложений, в сопоставлении их вариантов. Соотношение между стоимостным приростом основных фондов и результатом капиталовложения может быть установлено лишь в случае выполнения определенных условий. Существуют капиталовложения, результат которых не имеет стоимостного выражения. Такими являются, например, социально-бытовые объекты, капиталовложения по охране окружающей среды. В то же время на результаты в значительной мере воздействуют движение цен, изменение экономической среды и т. д.

По мнению автора, применяемые в настоящее время расчеты по экономической эффективности капиталовложений не отражают должным образом технического прогресса, мешая таким образом правильной экономической оценке. Недостаточно современным объектом капиталовложения может быть экономически эффективным на короткую перспективу и наоборот. Наряду с показателями окупаемости и эффективности, таким образом, следует также анализировать, в какой мере представляет данный объект современную технику, в какой мере отвечает он требованиям технического прогресса.

Требование технической эффективности у капиталовложений означает, что с расширением основных фондов — и более быстрыми темпами — должна увеличиваться масса производимой потребительской стоимости, сокращаться удельные затраты живого и прошлого труда.

В дальнейшем автор на конкретном примере представляет, метод определения технической потребительской стоимости и ее совокупности, а также удельных затрат труда. Он изучает статические и динамические показатели технической эффективности капиталовложений, потери продолжительности строительства. Он также анализирует взаимосвязь между капиталоемкостью и общественной потребительской стоимостью, а также технической эффективностью капиталовложения.

В заключение автор подчеркивает, что наряду с анализом экономической эффективности и рентабельности необходимо анализировать и техническую эффективность капиталовложений, чтобы получить более полную картину о будущей экономической эффективности нового объекта.

Дьердь Таллош

О некоторых взаимозависимостях банковского кредитования и кредитных связей между предприятиями

В период между 1968—73 годами непосредственные кредитные связи между предприятиями были весьма значительными. Наблюдалось их увеличение по объему и по их удельному весу как в общем объеме внутренних кредитов народного хозяйства, так и в хозяйственной сфере, то есть в числе задолженностей промышленных предприятий. При этом товарные кредиты и урегулированные категории кредитования между предприятиями (торговый кредит, передача фондов и т. д.) имеют лишь второстепенное значение, в то время как весьма значительными были непосредственные кредитные связи, частью в пределах разрешенных платежных сроков, частью же в превышающей их мере. Настоящая система банковских кредитов и кредитная практика позволяют кредитовать задолженность предприятий лишь в ограниченном кругу. Это, однако, привело в первую очередь не к повышению эффективности банковского кредитования, а к необоснованной степени распространения товарных кредитов. А это в конечном счете для банка означало необходимость последующего вынужденного кредитования. Автор предлагает распространить банковское кредитование в более широком кругу и в этом отношении.

Эффективность банковского кредитования зависит и от организационной структуры предприятий. Действующие в настоящее время правила кредитования формально одинаковы для предприятий различной величины и различной формы их функционирования (тресты и самостоятельные предприятия, небольшие и крупные предприятия и т. д.). На практике это приводит к различным неполадкам. Автор выступает за более дифференцированные решения.

Йозеф Шош

Потребление населения и оборот розничной торговли в период четвертого пятилетнего плана

В статье представляется ожидаемое формирование потребления населения и товарооборота розничной торговли в период четвертого пятилетнего плана, охватывающий 1971—75 годы. В введении автор останавливается на двух важных факторах, влияющих на потребление и товарооборот: на динамике доходов населения и розничных цен. Он констатирует, что реальный доход и потребление населения складываются за эти пять лет по существу в соответствии с наметками плана: реальный доход в расчете на душу населения повышается на 25%, а потребление населения — на 28%. По плану допускалось среднегодовое повышение уровня розничных цен на 1—2%, в действительности же можно рассчитывать на среднегодовое повышение уровня цен в 2,7%. В соответствии с этим и номинальные доходы повысятся сильнее, чем было предусмотрено в плане.

Как доходы, так и потребление в плановом периоде развивались неравномерно. Перепады, наблюдавшиеся в мере развития, означают много забот и трудностей, причиняя, можно сказать, ежегодно иные и иные проблемы.

Объем товарооборота розничной торговли повысится умереннее, чем было предусмотрено в плане. По сравнению с запланированными среднегодовыми 6,9% ожидается ежегодный прирост в 6,2%. Меньшие расхождения наблюдаются в потреблении населения, большие — в обороте учреждений.

Структура потребления населения не изменяется существенным образом из года в год, но за более долгий срок, например, в течение пятилетнего периода наблюдаются заслуживающие внимания изменения структуры. В общем потреблении повысилась доля промтоваров и услуг, зато понизился удельный вес швейных товаров и одежды. Наиболее быстрыми темпами продолжает расти покупка дорогостоящих товаров длительного потребления. Приблизились к городскому населению образ жизни и структура потребления сельского населения.

Настоящий уровень общего потребления населения по существу отзывает степени нашего социального экономического развития и уровню доходов населения. По сравнению с другими странами этот уровень можно назвать средним.

В потреблении продовольственных товаров растет удельный вес продуктов, содержащих животные белки и витамины, и сокращается доля продуктов растительного происхождения. Повышается доля обработанных продовольственных продуктов за счет необработанных.

Объем розничной торговли одеждой и обувью в этот пятилетний период повышается в среднем на 3,5—4% в год. Удельный вес этих товаров в общем потреблении населения составляет приблизительно 12%. Это соотношение по существу отвечает данным стран с аналогичным уровнем развития. Однако в натуральных единицах измерения потребление текстиля на душу населения ниже стран с аналогичным уровнем развития. В отставании играют роль иные потребительские обычаи, а также относительно высокий уровень розничных цен.

Снабженность населения товарами длительного потребления значительно развивалась и за последние пять лет. Учетывая уровень развития нашей страны, снабженность населения в этих товарах — за исключением автомашин — может считаться хорошей или средней.

Габор Ваги

**«Чего стоит» село? «Чего стоит» комитат?
(О структуре источников развития осуществляемого советами)**

В статье рассматриваются некоторые принципиальные и практические вопросы развития, осуществляемого советами. Эти вопросы формируются автором в связи со структурой источников фондов развития советов. (Источники фондов развития: 1. собственные поступления; 2. разделенные поступления — взносы хозяйственных единиц; 3. откладываемая и перераспределяемая комитатскими советами часть разделенных поступлений; 4. государственные субсидии; 5. банковские кредиты.) В основу конкретного анализа легла система регулирования фонда развития одного из венгерских комитатов, запланированная на пять лет (1971—1975); автор с использованием этого изучает механизм распределения источников внутри комитата.

Новые правила регулирования фондов развития советов действуют с 1971 года, и вопросы автора группируются вокруг ожиданий, связанных с новыми правилами регулирования. Из числа этих ожиданий автор выделяет три цели. Первая состоит в стремлении, направленном на то, чтобы как можно большая

доля источников развития происходила из образуемых на местах поступлений (собственных и разделяемых ресурсов). В связи с этим автор констатирует, что из-за высокой доли государственных субсидий в этом принципе советы не могут быть заинтересованы: можно вывезти, что приходящий на душу населения фонд развития выше там, где выше доля государственных субсидий. Второе, рассматриваемое в статье требование состоит в том, чтобы была установлена более тесная связь между результатами действующих на территории совета хозяйственных единиц и фондом развития совета. Так как советы комитатов имеют право отвлекать поступления хозяйственных единиц от тех территорий, где они возникают, и перегрушивать их, нет вероятности и в том, чтобы осуществлялась такая связь локальных интересов. Из приведенных для иллюстрации данных можно вывезти, что отвлеченные источники концентрируются комитатскими советами к нескольким поселениям. Этим же поселениям оказывается преимущество и при распределении государственных субсидий, и, таким образом, в отношении поступлений в расчете на душу населения складываются исключительно большие территориальные расхождения. Автор выявляет, что перераспределение внутри комитата имеет весьма серьезные следствия для тех поселений, откуда отвлекаются источники поступлений; те поселения же, которые получают отвлеченные суммы, в результате этого попадают в лишь немногим лучшее положение. Эта проблема приводит к третьей цели системы регулирования: вопросу территориального выравнивания жизненных условий. Оказывая этой цели предпочтение по сравнению с остальными, автор констатирует, что в настоящей системе формирования фондов развития советов нет учрежденного залога решения этого вопроса. Фонды развития большинства сельских советов составляют такую небольшую сумму, за счет которой невозможно построить даже основные объекты обеспечения населения. Хотя по экономическим соображениям концентрированное использование этих источников очень даже обоснованно, проблему означает, что объекты, сооружаемые для больших районов (амбулатория, специализированные магазины, средние школы), из-за недостаточности развитой транспортной сети не могут рассматриваться как собственность действительно всего района.

На основе всего этого автор поднимает вопрос, удачным является ли решение о том, что задачи по развитию селебной сети определяются на уровне комитатов. По его мнению, настоящее разделение сфер компетенции приводит к таким обстоятельствам, когда кроме экономических критериев на процесс принятия решений оказывают влияние и менее контролируемые, информальные аспекты. Причина этого, по мнению автора, заключается в том, что экономические функции, обеспечиваемые комитатами системой регулирования, не являются ограническими продуктами их деятельности на этом административно-управленческом уровне.

Эрвин Штубер

Некоторые взаимосвязанности между капиталистическими производственными отношениями и научно-технической революцией

В вводной части статьи автор останавливается на значении научно-технической революции, перехода затем на изложение причин ее развития. Он анализирует двойственную причину развертывания этого процесса: с одной стороны, противоречие между производительными силами и производственными отношениями, и, с другой стороны, внутреннюю логику, собственные внутренние закономерности развития науки и техники. На основе этого он выявляет два противоречия: там, где научно-техническая революция развертывается на почве наиболее развитых производственных отношений (при социализме), полное развитие процесса ограничивается как раз относительной неразвитостью производительных сил; там же, где к научно-технической революции приводит внутренняя логика развития науки и техники, (в самых развитых капиталистических странах) границы процесса связаны с общественными отношениями. В то время, как первое противоречие не является антагонистическим и может быть прекращено с развитием производительных сил, на почве капиталистических отношений научно-техническая революция не может развернуться в полной широте и с максимальной эффективностью. Это, однако, не означает того, что она вообще не может развернуться, и во второй части статьи автор ставит задачей как раз изучение факторов, стимулирующих научно-техническую революцию при настоящих капиталистических производственных отношениях.

Стимулирующее влияние аккумуляции капитала, диктованной при классическом капитализме конкурентной борьбой, не обязательно действует и при отношениях монополистического капитализма, однако классическая форма сверхприбыли — добавочная сверхприбыль — продолжает стимулировать техническое развитие, если и с противоречиями. В то же время монополистическая конкурентная борьба, отчасти проводимая за приобретение денег потребителями, а с другой стороны, необходимость «манупуляции» потребления приводит к усовершенствованию изделий, а посредством этого — к развитию техники. Приходящая на место конкурентный цен конкуренция изделий является одним из стимуляторов технического развития.

Очень важным стимулятором технического развития является развитие военной техники и ее передающийся эффект на мирные отрасли, хотя в то же время оно представляет собой и один из важнейших барьеров ускорения технического прогресса в мировой масштабах. В связи с этим вопросом автор вступает в полемику с Дж. К. Гэлбрейтом, стараясь доказать, что как с точки зрения сохранения интенсивности государственного вмешательства в экономическую жизнь, так и стимулирования технического развития, милитаризация национального хозяйства может быть заменена развитием других отраслей. Доказать это положение особенно важно из-за реальности и осуществимости политики разоружения и сокращения вооруженных сил.

В заключение автор в качестве важного стимулятора технического развития рассматривает интеграционные тенденции и межгосударственное научно-техническое сотрудничество.

Роберт Мошоци

Развитие нашего экономического сотрудничества со странами-членами СЭВ в период 1976—1980 гг., в особенности в области координации планов

Автор в качестве центрального вопроса своей статьи анализирует, в какой мере способствовала двух- и многосторонняя координация планов Венгрии со странами-членами СЭВ разработке пятилетнего плана на 1976—1980 гг. Он представляет, какое место занимает внешняя торговля со странами-членами СЭВ в процессе воспроизводства венгерского народного хозяйства. Он подчеркивает, что консультации, проводившиеся со странами-членами СЭВ по вопросам экономической политики на период после 1975 года способствовали приятно венгерскими плановыми органами надлежащих решений по экономической политике.

Автор, останавливаясь на вопросах двух- и многосторонней координации планов, затрагивает их взаимосвязанности. Он констатирует, что в выполнении Комплексной Программы, направленной на развитие социалистической экономической интеграции, значительная роль принадлежит двух- и многосторонней координации планов на период между 1976—1980 гг.

Ференц Ваги

Какой эффект может иметь налогообложение производственных кооперативов?

Автор признает, что изучение системы налогообложения производственных кооперативов через оказываемый ею на цену производительных сил эффект представляет собой новую инициативу. Однако он доказывает, что налог с дохода, исчисляемый на основе оплаты трудодня членов производственных кооперативов, повышал издержки живого труда одинаково для каждого вида продукции. Таким образом трудоемкие продукты на становились неблагоприятными по рентабельности, и не происходило вытеснения их производства. И не налог с дохода, а сокращение рабочей силы, возможность выполнения дополнительных деятельностей представили основу для того, что при неизменных интересах хозяйств создавались новые производственные структуры.

Автор признает, что налог с дохода привел к удорожанию живого труда, однако далеко не в такой мере, чтобы при его замене прошлым трудом, живой труд оказался бы более дорогим. Он не согласен и с предложениями относительно такого преобразования системы налогов, в результате которого налоги обременяли бы основные и оборотные средства. Так как в производственных кооперативах сложилось регулирование участия членов в доходе, он считает возможным, чтобы за основу налогообложения принималась не оплата трудодней, а чистый доход. Он излагает несколько вариантов такой системы, анализируя, введение которого из них было бы наиболее целесообразным.

SUMMARY OF THE ARTICLES

István Hagelmayer:

Internal effects of external inflation and of the deterioration in the terms of trade

The study refutes the widespread idea according to which the socialist state can—by subsidizing import—prevent the rise in domestic prices. Apart from an improvement in the terms of trade, such possibility exists only if the prices of the exported and imported products increase to the same extent. In this case, the revaluation of the national currency provides a solution. The problem is only that the rise in world market prices is a *process*, while revaluation is only an *ulterior single act*.

If the terms of trade *deteriorate*, the economy suffers *real* losses, which cannot be eliminated by means of financial policy measures. Assuming unchanged foreign trade position, if import-prices increase faster than those of exports, this requires to increase the *volume* of exports—and this reduces the domestic supply. If domestic demand is unchanged, this causes inflationary pressure or a rise in the price level at home, mainly because, owing to subsidies to exports, the budget cannot restrict its *other* expenditures for political and economic reasons.

The final conclusion of the study is, that the deterioration in the terms of trade does not release a rise of the domestic price level if the deterioration is not followed by growing exports, but it is financed by foreign loans. In this manner a link can be established between foreign credit and the budgetary subsidization of imports; a *combined* application of the two may secure the stability of the internal price level.

Márton Tardos:

Enterprise autonomy and central control

The author analyses the changes in the situation of the Hungarian enterprises after the liberation from the point of view of enterprise autonomy.

The first part of the study deals with the notion of enterprise autonomy and the channels through which the activities of the enterprises are coordinated. The case of enterprise separatedness is called autonomy when the enterprise is limited in realizing its own objectives only by laws and other legal rules. The totality of state enterprises controlled with the aid of plan-instructions or determining their functions may be, as a matter of fact, considered as a single institution, called by the author the uniform system of state institutions.

Coordination of the enterprises' activities takes place in parallel through three channels: the socially established customs, the commodity market relations and planning. The author proceeds to analyse the role of the three coordination channels in the periods of strict central control, the easing of plan-instructions and the new mechanism after 1968.

In these three periods enterprise independence has been steadily increasing—though with certain breaks—but it has not attained autonomy. The way in which prices are fixed and the price factors (taxes, subsidies) are determined by the state, maintained the wilful system of market relations and prices also in the economy functioning without plan instructions. Thus, the debate about the role of competition and enterprise autonomy in the socialist planned economy has remained undecided. But the experiences of the last years have unequivocally proven that the socialist economy can successfully develop even without plan instructions.

Márton Pető:

Evaluation of the technological efficiency of investments

An important factor in founding the long-term development plans of enterprises is the efficiency of investments, the comparison of investment variants. The relation between the increase of fixed assets expressed in terms of value and the returns on the investment can be established only in the case if certain conditions are satisfied. There are also investments whose returns cannot be expressed in terms of value. Such are, e.g., the social investments, those protecting the environment. Also the returns of investments are considerably influenced by the movement of prices, by changes in the economic environment etc.

According to the author the investment efficiency computations presently employed do not adequately reflect technical progress and therefore hinder also economic clear-sight. From the economic point of view even an out-of-date investment project may be efficient in the short run and *vice versa*. Beside the returns and efficiency indicators it must also be investigated to what extent the investment represents modern technology, how it corresponds to the requirements of technical progress.

The requirement of technological efficiency of investments means that with the expansion of fixed assets the volume of use value produced must grow at a rate exceeding the former, and that the per unit live and embodied labour inputs must diminish.

The author then proceeds to illustrate with the aid of a concrete example the methods for establishing the technological use value, the quantity of use value and per unit labour inputs. The static and dynamic indicators of the technological efficiency of investments are examined together with the losses due to long realization periods. The relations between capital intensity, social use value and the technological efficiency of investments are analysed.

The author finally emphasizes that beside the economic efficiency and profitability analyses also the technological efficiency of the investment project must be examined in order to obtain a full picture of the future efficiency of the new project.

György Tallós:

Some interrelations between bank crediting and the mutual credit relations of enterprises

In the period between 1968—1973 the direct credit relations between the enterprises were rather important. Their volume and ratio increased both within the total domestic credit stock of the economy, and in the debts of the economic sphere, particularly the industrial enterprises. Commodity credits and the regulated categories of inter-enterprise crediting (commercial credit, cession of funds etc.) were of secondary importance, while the direct credit relations—partly within the permitted deadlines of payment, partly by exceeding them—were highly significant. The present system and practice of bank credits allows the crediting of enterprise claims only in a relatively limited scope. This did not primarily increase the efficiency of bank crediting, but involved a larger than necessary expansion of commodity credits. In the final analysis this meant that the bank was forced to grant *ex post* credit. The author advocates the expansion of the scope of bank credits also in this respect.

The efficiency of bank credit also depends on enterprise organization. The present rules of crediting apply uniformly to enterprises of varying size and organization (trusts, major and minor enterprises etc.). In practice this has led to awkward situations. The author takes a stand for more differentiated solutions.

József Sós:

Personal consumption and retail trade in the period of the fourth five-year plan

The article presents the expected development of personal consumption and retail trade in 1971—1975, meaning the fourth five-year plan. In the introduction the two important factors influencing consumption and retail turnover are dealt with, namely, personal incomes and consumer prices. It is established that in these five years the real income and consumption of the population develop essentially according to plan: per capita real income will rise by 25 per cent, personal consumption by 28 per cent. According to the plan, an annual 1—2 per cent rise in consumer prices was reckoned with, in reality 2,7 per cent may be expected on the average. Accordingly, also nominal incomes rise faster than planned.

The developments of both incomes and consumption have been uneven in the period examined. The considerable jumps and declines caused much concern and difficulty, an annually recurring problem, as it were.

The volume of retail trade will increase more moderately than planned, instead of the 6,9 per cent annual rise, the expected one will be about 6,2 per cent. The difference is smaller as regards the purchases of the population, bigger as regards the purchases of the public bodies.

From one year to the next the pattern of personal consumption cannot change considerably, but over a longer period, e.g. in the course of a five-year plan, also structural changes are worth attention. Within total consumption the share of industrial articles and services has grown, while that of foodstuffs, beverages, and clothing has diminished. The purchase of durable consumer goods continues to grow fastest. The way of life of the village population and their pattern of consumption has approached those of the urban population.

The present level of the total consumption of the population on the whole corresponds

to the level of socio-economic development and is in harmony with the income level. In comparison to other countries it may be judged as being of medium level.

Within food consumption, the share of foodstuffs containing animal protein and vitamins is further increasing and that of vegetal origin declining. Within food consumption the share of processed food is rising at the expense of non-processed food.

The retail trade in clothing articles increases in this five-year period by 3,5–4 per cent on annual average and the share of clothing in the total consumption of the population is about 12 per cent. This ratio on the whole corresponds to the data of countries on a similar level of development. Measured, however, in physical units of measurement, the per capita consumption of textile fibres is low in comparison to such countries. Different consumption habits and relatively high consumer prices have a role in this lag.

As regards supply with consumers' durables, this has considerably increased in these last five years as well. Considering our development level, the supply may be said to be good or medium level—with the exception of passenger cars.

Gábor Vági:

What is a village or a county "worth"?

(On the institutional pattern of developments decided by the councils)

The article discusses some principles and practical problems related to developments in the scope of authority of the (local) councils. The problem is formulated in terms of the pattern of sources of the councils' development funds. These are: 1. own revenues, 2. direct (shared) payments of the economic units, 3. payments of the economic units reallocated by the county councils, 4. state subsidies, 5. bank credits. The concrete analysis is based on the planned regulation system of a county in 1971–1975. The author examines in this framework the mechanism through which funds are allocated within the county.

The new regulations concerning the developments financed by the councils have been in force since 1971. The questions raised in the article are related to the expectations towards the new rules. From among them the author stresses three targets. The first is the effort that a growing ratio of the development resources should be built up from local revenues (own and shared). In this context it is established that, owing to the high ratio of state allocations the councils cannot be interested in that. It is shown that the development fund per capita is higher where the share of state support is higher. The second requirement examined in the article is that council developments should be more closely linked with the results of the economic units operating in the area of the councils. Since the county councils have the right to draw off the payments of the economic units from where they originated and regroup them, the coming about of such local relations of interest is not probable either. From the data used for illustration it emerges that the county council concentrates the regrouped resources on a few settlements. The same settlements are preferred in allocating the state subsidies and thus great differences develop among areas in respect of per capita revenues. The author shows that the reallocation within a county gravely affects the settlements from which resources are drawn away while those obtaining the reallocated sums get only into a slightly better situation. This problem leads to the third objective of the regulating system: the levelling of regional differences in living circumstances. Putting this desirable objective before the others, the author establishes that the present system of council developments does not comprise institutional guarantees in this respect. Development funds in the majority of the village councils are so small sums that they are insufficient even for establishing the basic supply institutions. Although on economic considerations a concentration of resources is highly justified, it causes some problems that the institutions built for major areas (polyclinics, specialized shops, secondary schools etc.) become only with difficulty the own institutions of the area in question because of poor transportation conditions.

Relying on the above, the author raises the question whether it is a fortunate solution to judge the tasks of settlement development on the institutional level of the counties. According to his standpoint the present distribution of the scopes of decision authority leads to circumstances where, beyond the economic criteria, also informal viewpoints which are difficult to control influence the decision process. The problem is rooted according to the author in the fact that the economic functions secured for the counties by the regulation system are not the organic products of their operation.

Ervin Stuber:

Some interrelations between the capitalist relations of production and the scientific and technological revolution

In its introduction the article stresses the importance of the scientific and technological revolution and then analyses its causes. A double cause of the evolution of the process is examined: on the one hand the contradiction between the forces of production and the relations of production, on the other hand the internal logic and own rules of the development of science and technology. Two different contradictions are deduced: where the scientific and technological revolution unfolds on the basis of the most advanced relations of production (in socialism) the relatively underdeveloped forces of production restrict the completion of the process, while where it is the internal logic of the development of science and technology that lead to the revolution (in the most developed capitalist countries) the limits of the process are to be found in the social relations. While the former contradiction is not of an antagonistic nature and will be resolved with the development of productive forces, the latter contradiction is antagonistic and thus, on the basis of capitalist relations the scientific and technological revolution cannot fully or efficiently unfold. This does not

mean that it cannot evolve at all, and the second part of the article aims precisely at analysing the factors stimulating the scientific and technological revolution under the contemporary capitalist relations of production.

The effect of capital accumulation, dictated by competition under the classical capitalism, stimulating technical progress, looses its absolute power under monopolistic relations, but the classical form of extraprofit—the differential extraprofit—further stimulates the development of technology, if with some contradictions. At the same time, monopolistic competition, partly the competition for the consumers' money, partly the need for "manipulating" consumption leads to the development of products, and through them to the development of technology. The competition between products, instead of prices, is thus a stimulus of technological development.

An important stimulus of technical progress is military engineering and the secondary effects of its development on the peaceful industries,—although it is, at the same time, one of the main impediments of accelerating technical progress all over the world. In this context the author enters into argument with the views of J. K. Galbraith and makes efforts to prove that the militarization of the national economy can be replaced by the development of other branches both from the point of view of maintaining the intensity of government interference with the economy and the stimulation of technical progress. To prove this is highly important for the reality and the implementability of disarmament and armaments reduction policies.

Finally the article analyses as important stimulating factors of technical progress the integration tendencies and the interstate cooperations in technological and scientific fields.

Róbert Mossóczy:

Development of Hungary's economic cooperation with the CMEA countries

The author examines as a central problem of his article how the bilateral and multilateral plan-coordinations with the CMEA countries helped us in drawing up the five-year plan for 1976–1980. The place of foreign trade with the CMEA countries in the reproduction process of the Hungarian economy is shown. It is emphasized that the economic policy consultations held with the CMEA countries about cooperation after 1975 supported the Hungarian economic planning activity in taking decisions on economic policies.

The article discusses the problems of bilateral and multilateral plan coordination and also their mutual effects. It is stated that the bilateral and multilateral plan coordinations for the years indicated occupy an important place in implementing the Comprehensive Program aimed at the development of the socialist economic integration.

Ferenc Vági:

The effect attributable to the taxation of agricultural producers' cooperatives

The article acknowledges as new initiative that the taxation system of cooperatives is examined through the effects on the prices of the forces of production. But he proves that the income tax levied on the basis of the daily share of cooperative members increased the cost of live labour in the same proportion with every product. It could not push into disadvantageous position the live-labour-intensive products regarding their profitability, nor could it thus achieve a reduction of their production. It was not the income tax, but the possibility of complementary activities that prompted the cooperatives to bring about a new production pattern while invariably observing their own enterprise interests.

The author acknowledges that the income tax made live labour more costly, but by far not to an extent to make it more expensive relative to embodied labour. He does not agree with the proposals which intend to transform the system of taxation so as to shift the tax burden on fixed and liquid assets. Since the regulation of sharing has become established in the cooperatives, it is possible in his opinion to base the income tax not on the shares received but on net income. He makes several proposals regarding methods and examines the expediency of each.

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ

1975. évi 4. sz.

Budavej, V.: Lenini eszmék a szocialista tervezésben

Kursztkij, A.: Lenin és a tervezés mérleg-módszerének fejlődése

Ivancsenko, V.: A feszített tervek értékelése és ösztönzése

Paltyerovics, D.: A műszaki haladás irányainak tényleges hatékonyságáról

Ejdelman, M.: A népgazdasági agrár-ipari komplexum meghatározásának metodológiai problémái

Poszpelova, E.: Az élelmiszerforrások növelésének tartalékai

Em, V.: Szállítás a kolhozokban és a szovhozokban (Sztavropol-terület példája)

Lázár György: Magyarország népgazdaságának fejlődése

Morozov, V.: A KGST-tagországok és Jugoszlávia gyümölcsöző együttműködésének 10 éve

Panykov, V.: A neoliberalizmus válsága

Szorokin, G.: A gazdasági hatékonyság elméletéről a szocializmusban

Loginov, V.—Matlin, A.: Az új technika hatékonyságának megállapítása

Ösztönzés az új technika meghonosítására

1975. évi 5. sz.

Szorokin, G.: A Szovjetunió nagy gazdasági győzelme a fasiszta Németország ellen vívott harcban

Kalinyin, V.: Az ipar munkája és káderei a Nagy Honvédő Háború éveiben

Fedoszejev, P.: A közgazdasági kutatások a mai szakaszban (Részlet a szocialista országok tudományos akadémiai társadalomtudományi alelnökeinek tanácskozásán elhangzott felszólalásból)

Edelgauz, G.: A használati érték mérése

Fedorenko, N.: Gazdasági matematikai modellek a tervezés számára

Drogicsinszkij, N.: A gazdasági irányítás szervezetének tökéletesítése

Miljukov,—Drize, I.: Az ösztönzési alapok és a nyereség

Brenner, M.: Az üzemanyagipar fejlesztése

Orlov, Ja.: A kereskedelem és az ipar önálló elszámolási viszonyainak megszilárdításáról

Arhipov, A.: A mezőgazdasági termelés hatékonyságának fokozása

Nikl, J.: A Csehszlovák Szocialista Köztársaság gazdasági fejlődésének 30 éve

Csecseleva, T.: A népgazdasági hatékonyság, valamint értékelésének és elemzésének módszerei

Klepacs, N.: A dolgozók közgazdasági képzésének hatékonyságáról

Abramov, Sz.: Az Arképzési Tudományos Kutatóintézet tevékenysége 1975-ben

Koszminszkij, B.: Normatívák: felhasználásuk az irányításban

Georgiev, F.: Modellrendszerek alkalmazása a tervezésben

wirtschafts wissenschaft

1975. évi 4. sz.

A munkatermelékenység növelésének elméleti és gyakorlati problémái a fejlett szocialista társadalom kialakításánál az NDK-ban. (Tézisek)

Höpfner, H.—Horst, R.: A munkatermelékenység elemzése és tervezése fő faktorok szerint

Haustein, H. D.: A műszaki alap arányos fejlesztése a szükséges felszabaduló munkaerő szemszögéből

Schtrmer, G.—Wartenberg, J.: Az energiazöldalkodás szerepe a népgazdasági újratermelési folyamatban. — Néhány kiválasztott probléma.

Fiedler, G.—König, R.: A társadalmi termelés hatékonyságának kérdései a jelenlegi ideológiai vitában

Müller, K. O. W.: A modern polgári jövedelem- és elosztási elmélet

Graupner, K. H.—Krzyszahowski, W.—Wiesher, H.: A Közgazdaságtudományi Kutatással foglalkozó Tudományos Tanács 13. ülése

Kichter, Ch.—Unger, L.—Wilde, W.: A mérlegrendszernek mint a tervezés fő eszközének kvalifikálási problémái az állami kombinátokban és vállalatokban

Anders, H. D.—Walter, D.—Wölfling, M.: Második nemzetközi szimpózium a prognózismodellek alkalmazásáról a szocialista gazdaságban

1975. évi 5. sz.

A hitleri fasizmus alól való felszabadulás 30. évfordulója. Interjú Sz. I. Tyuljpanovval és Fred Oelssnerrel

Skambraks, H.—Storch, W.: Marx és Engels „A gothai program kritikája” c. művé-

nek 100. évfordulója és a német munkásmozgalom egységesítése Gothában 1875-ben

Strauss, C. J.: Az anyaggyártóipar iránymutatásának tervezésének problémái

Gürmann, K.—Schreiber, K.: A készlettervezés kvalifikálása mint hozzájárulás a hatékonyság növeléséhez és az újratermelési folyamat intenzíválásához

Beiersdorfer, R.—Staudtner, H.: Tervezési alapelvek és a termelőeszköz-kereskedelemben gazdaságilag megalapozott forgalmazásának végrehajtása

Hess, P.: A munkaerő-áru újratermelésének feltételei és a kapitalista társadalom válsága
Tautz, H. P.: Módszertani alapelvek, eljárások és eszközök viszonya a politikai gazdaságban

Espenhain, R.—Meissner, H.: A szocializmus polgári bírálata és a polgári politikai gazdaságban válsága

Hartmann, W. D.: A szocialista társadalmi termelés hatékonyságának elméleti és módszertani problémái

Gerats, J.: A munkában való szocialista magatartás motiválásának és ösztönzésének szociológiai problémái

1975. évi 3. sz.

Jagielski, M.—Pinkowski, J.: A gazdasági szervezetek gazdasági-pénzügyi rendszerének komplex tökéletesítése

Knyziak, Z.: A nemzetközi tervezés elemei a nemzeti gazdasági tervekben

Marszalek, A.: A KGST-országok közös árbázisának koncepciója és a világgiazi árak rendszere

Porwit, K.: A bérnövekedés szabályozásának együttműködési gazdasági szervezetekben a központi terv számításainak tükrében

Bobek, J.: A beruházási ráfordítások relatív árszínvonalának változásai és hatásuk a tőkeigényesség színvonalára

Dudzinski, T.: A Tarnobrzegi Kénmedence

Litowski, G.—Szlachta, J.: A városi agglomerációk hatékonyságának válogatott vizsgálatai problémái, különös tekintettel az iparra

Filipiak, B.: A tudományos-műszaki haladás tervezésének koncepciója

Lenkiewicz, A.: A kommunális szolgáltatások szakosítása, koncentrációja és rajonizálása

Krawczynska, E.: Optimális beruházási politika Szlovákiában

Wojnarowska-Niemiec, E.: Az állam gazdasági szerepének növekedése fejlődő országokban

A KGST-országok gazdasági együttműködésének fejlődése a görgöcskapályak termelésének területén

1975. évi 4. sz.

Kubiczek, F.: Lengyelország társadalmi-gazdasági politikája 1971–1975-ben

Dembowski, J.: Ásványi nyersanyagkészletek

Zurawski, P.: Az ipari hulladékok mint pótlólagos belföldi nyersanyagbázis

Wit, Z.: Új gazdasági-pénzügyi rendszer kezdeményező egységei az 1975. évi tervben

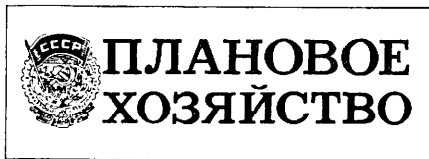
Kowalski, J.: A beralap-normatívák megállapítási elveinek és módszereinek tökéletesítése kezdeményező egységekben

Misiuna, W.: Elelmiszer-gazdasági komplexum kialakítása szocialista országokban

Drabowski, E.: Az aranyár fejlődése a második világháború után és gazdasági következményei

Frackowiak, W.: Az ipari beruházások gazdasági hatékonysága számításának perspektivikus jellege

Golebtowski, M.—Zielinska, B.: A KGST-országok és ipari tökéletesítésük gazdasági fejlődése 1974-ben, valamint tervek és prognózisok 1975-re

1975. évi 4. sz.

Tökéletesíteni kell a népgazdasági arányok tervezését

Gaponenko, G.: A SZKP KB 1965. márciusi plénumának történelmi jelentősége

Lalajanc, A.: Két társadalom — az üzemanyag-energetikai komplexum fejlesztésének kétféle irányzata

Petrov, I.: A világ kommunista mozgalma stratégiájának és taktikájának enciklopédiája

Maltij, I.: Az ipari termelés A és B csoportra osztásának alapelvei

Ribkina, A.: A B iparcsoport és a közfogyasztás növelése

Szpirin, Sz.: A termelés volumenének tervezési kérdései

Szmirnov, G.: A mezőgazdasági termelés szakosítása az Orosz Föderatív Szovjet Szocialista Köztársaságban

Ginzburg, Ja.—Kzilhozsdajev, Sz.: A takarmányalap tervezése

Oganyeszjan, E.—Borimeckov, M.: A „döntő láncszem” elve az ágazati kapcsolati mérleg elszámolásokban

Dobrickij, V.—Skljarszkij, L.: Az elektromos készülékeket gyártó vállalatok termelésének automatizált perspektivikus tervezési rendszere

Csubarov, R.: A vállalatok számítóközpontjainak műszaki ellátása csoportos számítóközpont-szolgálat segítségével

Kurbatov, Ju.—Kovtun, V.: A ZIL-autógyár kezdeményezésének népgazdasági hatékonysága

Parsin, I.: A tevékenység irányításának és tervezésének szervezési tapasztalatai a GAZ gépkocsigyár termelési egyesülésében

Szingur, G.—Rojzman, I.: Az iparvállalatok és -egyesülések feszített tervei

Carevszkij, Ju.—Carevszkaja, G.: A külszíni vasércbányák feszített tervei

Jefremov, V.: Az utak közgazdasági értékelése

Gornakov, E.: A munkások jutalmazása a vállalatok éves munkaadményei alapján

Frenkelj, A.: A munkatermelékenység növekedésének előrejelzése

Kaganovics, Sz.: A geológiai feltáró munkák gazdasági hatékonyságának értékelése
Gnyedkov, Ju.—Koptjev, Ju.: A gabonafellevő vállalatok telepítési modellje

1975. évi 5. sz.

A gazdasági mechanizmus tökéletesítése
Drogicsinszkij, N.: Ágazati rendszeri irányítás általános sémáinak tervezetei

Arbatov, G.: Nagykiterjedésű termelési-gazdasági komplexumok szervezésének és irányításának tervezése

Bunyics, P.: A Bajkál—Amur Vasútvonal és Távól-Kelet gazdasági fejlődése

Pavlovszkij, I.: A szovjet nép nagy hőstette

Koszjacszenko, G.: A Szovjetunió hadigazdaságának létrehozása az 1941—1945-ös években

Zelenovszkij, A.: A Szovjetunió Állami Tervbizottságának munkatapasztalatai a Nagy Honvédő Háború idején

Malis, A.: A tudományos kommunizmus programokmánya

Szjurer, G.: A tervezés tökéletesítése az NDK-ban

Szodnom, D.: Mongólia népgazdasága: tervezés és irányítás

Iljin, I.: Az ipari ágazati irányítás általános sémáinak kidolgozásával kapcsolatos jogi kérdések

Furszov, V.: Önálló gazdasági elszámolás és anyagi ösztönzés a Volgai autógyárban

Moszkalenko, V.: A munka termelékenysége és szerepe napjainkban

Fegyinyin, V.: Terv és munkaverseny a fejlett szocializmus viszonyai között

Buhanyevics, B.: A munkatermelékenység strukturális tényezője és dinamikája

Fatjuha, L.—Avhimov, V.: A termelés műszaki-gazdaságossági színvonalának mutatói

Paszjko, V.—Oskin, V.—Korobkin, V.: Szállítási kötelezettségek és az árukészletek csökkentése

technika szerepe a szocialista integráció fejlődésében

Culik, A.: Könnyűelemek előregyártása a csehszlovák építőiparban

Diabac, V.—Motyka, Z.: Elemzés az anyag-gazdálkodásban

Pospisil, M.: Költségsökkentés — a hatékonyság növelésének előfeltétele

Sajalová, Z.—Vales, V.: A kereskedelmi szolgáltatások természete és fejlődésük

Rosa, J.: Az ENSZ élelmezési világkonferenciája

1975. évi 4. sz.

Nikl, J.: A közgazdasági alapkutatók a harmincadik évfordulón

Bálek, A.: A csehszlovák gazdaság fejlődésének 30 éve

Hronský, F.: A lakossági fogyasztás növekedése és a megvalósított szociális vívmányok

Hrncir, M.: Valutaárfolyam az újratermelési folyamat intenzifikálásánál

Misiuna, W.: Az élelmiszer-gazdaság kialakításának elméleti vonatkozásai

Cipek, K.: A központi gazdasági szervek tevékenységének megszervezése és elvei a szocialista országokban

Lamsner, Z.: Szociális tervezés a mezőgazdaságban

PLÁNOVANÉ HOSPODÁŘSTVÍ

1975. évi 4. sz.

Mikuláš, V.: A lakásépítés műszaki-gazdasági koncepciójának megoldási irányai a CSSZSZK-ban

Bosák, B.: Hatékonyság és gazdaságosság — a költségvetési politika fő irányai

Pavlis, J.: A tudományos-műszaki fejlesztés feladatai 1975-ben és a hatodik öt éves tervben

Arakeljan, A.: A termelés irányítása és a bioszféra problémái

Potác, S.: A készülékek alakulása az ötödik öt éves tervben

Straka, Z.—Gros, S.: A termelési-gazdasági egységek új formája és a Chemopetrol kísérlete

Hodák, O.—Modr, V.: A munka és a bérrendszerek ésszerűsítései vaskohászati vállalatokban

Puchmettr, Z.: A csehszlovák tudomány és

Планово стопанство

1975. évi 3. sz.

Tacsev, V.: A társadalmi munkatermelékenység állandó növelése — a párt gazdaságpolitikájának fő iránya

Dimitrov, D.: A termelésirányítási módszerek osztályozásának néhány alapja

Nikolov, H.: A termelés koncentrációja, valamint a gazdasági irányítás centralizációja egyesülésekben és azok alegységeiben

Vasziljev, J.: Módszertani problémák a lakosság közlekedési szükségleteinek felmérésénél és prognosztizálásánál

Manolov, A.: A szakképzettség növelésének előrejelzése kivitelező szerveknél, regionális szempontból

Vladimirova, K.: A munkaerőforrások hatékonyabb kihasználásáról

Micev, V.—Dineva, Sz.: Az anyagi-műszaki ellátás szervezeti rendszerének tökéletesítése az építőiparban

Ivanov, L.: Nigéria gazdasági fejlődése

Mutafcsiev, L.: A szállítási tényező és a termelőerők telepítése

ИКОНОМИЧЕСКА МИСЪЛ

1975. évi 4. sz.

Georgiev, I.: A műszaki eszközök és a munkaerő fejlődési tendenciái a tudományos kutatásban

Sztanoev, D.: A KGST-tagországok belföldi árai egymáshoz való közeledésének előfeltételei és lehetőségei

Mitev, N.: Termelési koncentráció és munkatermelékenység a gépiparban

Szkacsikova-Georgieva, P.: A cementtermelés struktúrájának optimalizálása

Obminszki, E.: A nemzetközi munkamegosztás burzsoá elméletének bírálata

Valcsev, T.: A magántőke Afrikába való bevitelének jelenlegi struktúrája és céljai

Csalakov, V.: Integrált gazdasági rendszer modellezése és irányítása

Salamanov, Sz.: A KGST-tagállamok mezőgazdasági termelése iparosításának gazdasági jellemzése

Atanaszov, V.: Könyv a Bolgár Népköztársaság társadalmi, gazdasági és politikai fejlődéséről

Petrov, K.: Az állammonopolista szabályozás és a gazdasági növekedés problémáinak érdekes vizsgálata

Dulev, Sz.: Szeminárium a modellrendszer tervezési alkalmazásáról

1975. évi 5. sz.

Rizov, Sz.: A bolgár gazdaság a Bolgár Kommunista Párt XI. kongresszusa előtt

Bozskov, Cv.: A Bolgár Népköztársaság és a Szovjetunió közötti tudományos-műszaki integráció problémái és irányai

Totev, An.: A népesség alakulása Bulgáriában (Demográfiai áttekintés)

Micsev, M.: Néhány tendencia Kína gazdasági fejlődésében

Leonidov, At.: Evolúció és indikatív tervezés Franciaországban

Kozlova, K.: J. Galbraith: „A reform általános stratégiája”

Minaszjan, G.: A gazdasági matematikai modellek és az optimális tervezési rendszer egyeztetésének módszerei

Dimitrova, P.—Kirov, H.: A források dinamikus modellje a gépgyártás fejlesztésének előrejelzésére

Bahcsevanov, E.: A nemzetközi piaccal és külkereskedelmi hatásának irányításával kapcsolatos kutatások

Todorov, V. G.: Az ágazati kapcsolati mérleg számbavétele a Bolgár Népköztársaságban

Kinyev, M.: A nemzeti jövedelemmel kapcsolatos kilátásokról a szocialista társadalomban

1975. évi 6. sz.

Szamaradzsiyeva, V.: A bolgár nő — egyenértékű munkaerő a szocialista társadalomban

Lejkina, K.: A társadalmi termelés intenzifikálásának problémái

Vacsev, N.: Az állami gazdasági egyesülések alegységeinek jogi sajátosságairól

Gozesz, H.: A lépcsőzetes árakkal kapcsolatos módszertani elvekről és alapkövetelményekről

Gateva, N.: A házasságkötések alakulása a Bolgár Népköztársaságban. Néhány aspektus

Roszneva, L.: Nigéria gazdasági fejlődésének tendenciái és perspektívái

Janeva, N.: A harmonikus átlag módszere rövidtávú gazdasági prognózisban

Molodov, V.: Moszkva területi ipari dolgozóinak alkotó munkája és ennek értékelése

Manszur, M.: Tendenciák az olajat exportáló országok szervezetének (az OPEC-nek) fejlődésében

Szavov, Sz.—Urisztov, Sz.: Egy, a szocializmusról szóló mai burzsoa és revizionista elméleteket tárgyaló műről

Petrov, K.: A közétkeztetés modernizálásának problémái Bulgáriában

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Budapest V., Münnich F. u. 18. III. emelet — Telefon: 313-975, 318-326

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010

Terjedelem: 13 iv. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1975. június 13.

75.0655 — Kossuth Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Monori István vezérigazgató

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADEMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010, postacím: 1363 Budapest, Postafiók 24. — Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488; az AKADEMIAI KÖNYVES-BOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612, postacím: 1368 Budapest, Postafiók 236. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKH 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. — Előfizetési díj egy évre 132 forint.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Иштван Хагельмайер</i> — Влияние внешней инфляции и ухудшения «условий торговли» на внутреннее хозяйство	809
<i>Мартон Тардош</i> — Самостоятельность предприятий и центральное управление	822
<i>Мартон Петэ</i> — Оценка технической эффективности капитальных вложений	835
<i>Дьердь Таллош</i> — О некоторых взаимозависимостях банковского кредитования и кредитных связей между предприятиями	849
<i>Йозеф Шош</i> — Потребление населения и оборот розничной торговли в период четвертого пятилетнего плана	868
<i>Габор Ваги</i> — «Чего стоит» село? «Чего стоит» комитат? (О структуре развития источников развития осуществляемого советами)	882
<i>Эрвин Штубер</i> — Некоторые взаимозависимости между капиталистическими производственными отношениями и научно-технической революцией	899
<i>Роберт Мошоци</i> — Развитие нашего экономического сотрудничества со странами-членами СЭВ в период 1976—1980 гг., в особенности в области координации планов	912
ДИСКУССИИ	
<i>Ференц Ваги</i> — Какой эффект может иметь налогообложение производственных кооперативов?	922
<i>Ева Радноти</i> — Удалось ли Палу Кэвешу из предложенного индекса через меня произвести постоянно улучшающуюся серию индексов, приближающуюся к традиционному индексу Ласпейра?	934
ОБЗОРЫ	
Наиболее динамичная промышленная отрасль Венгрии — химическая промышленность (<i>Иван Визел</i>)	944
Кооперация и аграрно-промышленная интеграция в Украинской ССР (<i>Алиппин Типко</i>)	954
Новые перспективы аграрной политики Польши и строительство социализма на селе (<i>Генрих Холай</i>)	958
Научно-техническое развитие — решающий фактор ускоренного темпа развития болгарской экономической жизни (<i>Начо Папазов</i>)	964
НАУЧНАЯ ИНФОРМАЦИЯ	
Заседание Экономического комитета ВАН от 28 апреля 1975 г. (<i>И. Ш.—И. Г.</i>)	971
Проблемы совершенствования механизма управления социалистической экономической интеграции (<i>Янош Козма—Мартин Пельцер</i>)	975
О состоявшейся в Ереване конференции СЭВ по вопросам организации управления социалистического промышленного производства (<i>Альфред Шикович</i>)	980
ОБЗОР ЗАРУБЕЖНЫХ ЖУРНАЛОВ	984
КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ	
Каталин Фалушне Сикра «Производительность труда и движущие ее силы» (<i>Каталин Форгац</i>)	994
Ю. Ф. Коринов «Производственная специализация и кооперация стран членов СЭВ» (<i>Ласло Удвархейи</i>)	998
Иван Каполнаи «Вопросы голландского экономического планирования» (<i>Анна Шандор</i>)	1002
Резюме статей на русском и английском языках	1005
ИЗ СОДЕРЖАНИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ ЖУРНАЛОВ	1012

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

Hidas

N. INOZEMCEV:

A KGST-országok népgazdasági tervei koordinációjának néhány sajátossága napjainkban

Z. KNYZJAK:

A nemzetközi tervezés elemei a gazdasági fejlesztés nemzeti terveiben

G. GEORGIEV:

A szocialista gazdasági integráció — a fejlett szocialista társadalom építésének fontos tényezője a Bolgár Népköztársaságban

Z. SEDIVY:

A CSSZK népgazdaságának alapvető fejlődési irányai és tervkoordinációja a KGST-országokkal 1980-ig

O. ALVAREZ FIGUEROA:

A szocialista együttműködés szerepe Kuba gazdasági fejlődésében

GANCZER SÁNDOR:

A Magyar Népköztársaság a Komplex Program megvalósításának útján

K. PEUSER:

A szocialista gazdasági integrációval kapcsolatos intézkedési tervek tapasztalatai az NDK-ban

XXII. évfolyam

1975. szeptember

TARTALOM

N. Inozemcev: A KGST-országok népgazdasági tervei koordinációjának néhány sajátossága napjainkban	1019
Z. Knyzjak: A nemzetközi tervezés elemei a gazdasági fejlesztés nemzeti terveiben	1026
G. Georgiev: A szocialista gazdasági integráció — a fejlett szocialista társadalom építésének fontos tényezője a Bolgár Népköztársaságban	1030
Z. Sedivy: A Csehszlovák Szocialista Köztársaság népgazdaságának alapvető fejlődési irányai és tervkoordinációja a KGST-országokkal az 1980-ig terjedő időszakra	1037
O. Alvarez/Figueroa: A szocialista együttműködés szerepe Kuba gazdasági fejlődésében	1044
Ganczer Sándor: A Magyar Népköztársaság a Komplex Program megvalósításának útján	1054
K. Peuser: A szocialista gazdasági integrációval kapcsolatos intézkedési tervek tapasztalatai az NDK-ban	1062
VITA	
Kárpáti Pál—Noszky Erzsébet: „Az iparvállalati vezetés problémái” cikkünk vitájához	1065
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
Tudományos ülésszak a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen (Balázs Sándor, Sivák József, Bíró András, Berács József, Forgács Csaba, Gábor R. István)	1077
Doktori fokozat védeke (Okruczký Katalin)	1097
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Dr. Benke István: Érdek és ösztönzés (Szeben Éva)	1101
Népesedéspolitikai — a világ népességi problémái (Koncz Gábor)	1105
M. B. Mazanova: A Szovjetunió népgazdaságának területi arányai (Antal Zoltán—Wirth Gyula)	1108
Berényi József: Bérrendszer és bérszerkezet Magyarországon és Ausztriában (Radnóti Éva)	1110
A cikkek orosz és angol nyelvű rövid tartalmi kivonata	1113
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK TARTALMÁBÓL	1117

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Antal Zoltán kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető docense; Balázs Sándor kandidátus, a Gazdaságkutató Intézet szaktanácsadója, a Közgazdasági Szemle rovatvezetője; Berács József, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos segédmunkatársa; Bíró András, a Közgazdasági Szemle rovatvezetője; dr. Figueroa, O. Alvarez, a Havanna Egyetem professzora; dr. Forgács Csaba, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanársegéde; Gábor R. István, a Közgazdasági Szemle rovatvezetője; dr. Ganczer Sándor, a közgazdaságtudományok doktora, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese; Georgiev G., a Bolgár Népköztársaság Állami Tervbizottságának elnökhelyettese; Inozemcev, N., a Szovjetunió Állami Tervbizottságának elnökhelyettese; Kárpáti Pál, a Magyar Alumíniumipari Tröszt munkatársa; dr. Knyzjak, Z. professzor, a Plánované Hospodárství főszerkesztője; Koncz Gábor, a Kulturális Minisztérium Népművészeti Intézetének tudományos munkatársa; Noszky Erzsébet, a Magyar Alumíniumipari Tröszt munkatársa; Okruczký Katalin, az Országos Tervhivatal munkatársa; Peuser, K., az NDK Állami Tervbizottságának elnökhelyettese; dr. Radnóti Éva kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének főmunkatársa; Sedivy, Z. kandidátus, Csehszlovákia Állami Tervbizottságának elnökhelyettese; dr. Sivák József, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének munkatársa; dr. Szeben Éva kandidátus, a Budapesti Műszaki Egyetem docense; dr. Wirth Gyula, az Országos Tervhivatal munkatársa.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovic Mária, Bognár József, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István (elnök), Ganczer Sándor, Hetényi István, Huszár István, Káplár József, Kornai János, Megyeri Endre, Nagy Tamás, Sipos Aladár, Szabó Kálmán, Szamuely László, Vincze Imre, Zsarnóczai Sándor (főszerkesztő)

A szocialista világrendszer gazdasági erejének növekedése, az egyes országok népgazdaságának megerősödése elképzelhetetlen ama sokoldalú baráti együttműködés nélkül, amely napjainkban a szocialista gazdasági integráció fejlődésének, az együttműködés tökéletesítését és további elmélyítését célzó Komplex Program megvalósításának jegyében folyik. L. I. Brezsnyev a szovjet nép Nagy Honvédő Háborúban kivívott győzelmének 30. évfordulójára megrendezett ünnepi gyűlésen a következőket mondta: „A szocialista szolidaritás hatalmas ereje hozta létre a Varsói Szerződésben és a KGST-ben tömörült államok baráti együttműködését; a KGST a nemzetközi élet egyik leghatalmasabb szervezete. Politikája a világ érdekvédelmének és a népek függetlenségének döntő tényezőjévé vált.”

A szocialista országok gazdasági fejlődésének tervszerű alapjai gazdasági együttműködésük jellegét is meghatározzák. Az együttműködés a közös tervszerű tevékenység egész rendszerén alapul, amely tevékenység a következőket foglalja magában: az ötéves és hosszabb távú népgazdasági tervek koordinálása, bizonyos termékfajták és egyes termelési ágazatok közös tervezése, közös konzultációs tevékenység a gazdaságpolitikában, valamint széles körű tapasztalatcsere a tervezésben és a népgazdaság irányításában. A baráti szocialista államok közös tervező tevékenysége lehetővé teszi a nemzetközi szocialista munkamegosztás tudatos és tervszerű elmélyítését, gazdasági életünk egyeztetését és a nemzetgazdaságok modern, nagy határfokú struktúrájának kialakítását. Előmozdítja továbbá gazdasági fejlődési szintjeik fokozatos közelítését és kiegyenlítését, a gazdasági élet, a tudomány és a technika alapvető ágazataiban mély és szilárd kapcsolatok kialakítását, ezen országok nemzetközi piacának kiszélesítését és megszilárdítását, valamint az áru- és pénzviszonyok tökéletesítését.

Ezeknek a problémáknak a megoldása kapcsolódik a szocialista tervszerűség és a gazdasági élet irányítási módozatainak további fejlesztéséhez, a KGST-tagországok gazdaságirányítási rendszereinek fokozatos egyeztetéséhez. E célból ezek az országok rendszeresen kicserélik tapasztalataikat a lenini elvek alapján kialakított tervgazdálkodási rendszerek tökéletesítéséről és a népgazdaság irányításáról. Ez elsősorban a tervgazdálkodás szerepére és funkcióira, az áru- és pénzviszonyok tervszerű fejlesztésére, a kölcsönös kereskedelmi kapcsolatok hatékony rendszerének kialakítására vonatkozik.

Az ezekben a kérdésekben folytatott véleménycsere különleges jelentőségű az integrált tervezés fejlesztésének vonatkozásában. Kölcsönös kapcsolataik történetében a KGST-tagországok először kezdték el az 1976—1980-as időszakra a sokoldalú integrált intézkedések egyezte-

tett tervének kidolgozását. Ez a terv tükrözni fogja a termelési objektumok közös építésére, a termelés szakosodásának és kooperációjának fejlesztésére és a főbb tudományos-technikai problémák közös megoldására vonatkozó intézkedéseket. E célból az egyeztetett tervben előirányozzák az összes szükséges forrásokat, beleértve azokat a tőkebefektetéseket is, amelyeket az egyes országok ráfordítanak a közös, integrált intézkedések megvalósítására.

Ezekkel az anyagi eszközökkel számolnak a KGST-tagországok népgazdasági terveiben. Sok ország már hozzákezdett népgazdasági terveinek keretében azoknak a speciális részeknek a kidolgozásához, amelyek a szocialista gazdasági integrációval kapcsolatos intézkedésekkel foglalkoznak. A népgazdaság tervezésének ez az új területe a KGST-tagországokban fejlődik ki. Ezen a területen is nagyszabású lehetőségek vannak a tapasztalatcserére és az integrált tervezés módszereinek fokozatos egyeztetésére.

A sajtó a véleménycserének és a szocialista tervezésben elért eredmények propagálásának hatékony formája. Éppen ezért a KGST-tagországokban a tervgazdálkodás problémáival foglalkozó lapok szerkesztősei még szorosabb együttműködés kialakítását határozták el azoknak a kérdéseknek a tisztázására, amelyek a népgazdaság fejlődésével, a szocialista tervezés sikereivel, a kölcsönös gazdasági együttműködéssel, ezen belül a KGST Bizottság munkájával, a tervezésben kialakított együttműködés vívmányaival kapcsolatosak. A többi KGST-tagország társlapjaival egyidejűleg e lap mostani száma közli azokat a cikkeket, amelyek a gazdasági együttműködés fejlesztésével és a szocialista gazdasági integrációval foglalkoznak.

A KGST-tagországok népgazdasági tervei koordinációjának néhány sajátossága napjainkban

A nemzetközi szocialista munkamegosztás a KGST-tagországok népgazdasági fejlődésének és gazdasági hatékonyság növelésének egyre fontosabb eszköze. A KGST-tagországok által végrehajtott tervkoordináció, s annak eredményein alapuló sokoldalú gazdasági együttműködés megszilárdította ezen országok gazdasági életközösségét, hozzájárult a szocialista rendszer politikai és gazdasági konszolidálódásához. Ez fontos tényező a KGST-országok népgazdaságai korszerű, nagy hatékonyságú struktúrájának kialakításában, s egyik feltétele a tudományos-műszaki forradalom vívmányainak a termelésbe való széles körű bevonásának.

Az 1971—1975-ös tervek koordinálása során újabb nagy lépést tettünk előre az országaink közötti gazdasági együttműködés elmélyítésében, gazdasági rendszereink kapcsolatainak megszilárdításában, mely azonban még csak a kezdetet jelenti a szocialista együttműködés integrációs folyamatainak fejlődésében. A jelen ötéves terv egybeesik a szocialista gazdasági integráció Komplex Programja megvalósításának első időszakával. Ezekben az években a Szovjetuniónak a KGST-országokkal folytatott külkereskedelme 1,5-szörösére növekedett az előző ötéves tervidőszakhoz viszonyítva, azaz a növekedés évi átlagos üteme több mint 9 százalék és meghaladja az anyagi termelés és a nemzeti jövedelem növekedését (az árucserre-forgalom mutatószámát változatlan áron adtuk meg — ezek színvonala lényegesen alacsonyabb a világpiaci árszínvonalon számoltnál, mely az utóbbi két évben tovább emelkedett).

Az országaink közötti gazdasági kapcsolatok, pontosabban a külkereskedelem, sokkal fontosabb, sok esetben meghatározó szerepet kezdett játszani országaink gazdasági életének fejlődésében. Előtérbe került — a gazdasági építés és országaink termelési hatékonysága növelésének érdekében — a nemzetközi szocialista munkamegosztás előnyeinek sokkal teljesebb és mindenoldalú kihasználása. Arról van szó, hogy lényegesen növelni kell a termelés koncentrációját, hatékonyságát, s csökkenteni kell az anyag- és energiaigényességet a termelésben, el kell érni a népgazdasági ráfordítások lényeges megtakarítását. Jelenleg a fő figyelmet a tudomány és a technika vívmányainak hatékony kiterjesztésével, a műszaki rekonstrukciókkal, a korszerű termelési technológiának a meghonosításával elérhető termelésnövelésre, az előirányzott kapacitások építésének javítására és gyors átvételére, az eszközhatékonyság és a munkatermelékenység növelésére összpontosítják az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt. Mindezek a feladatok a tudomány és a technika területén sikerrel megoldhatók a gazdasági integráció alapján folyó mindenoldalú együttműködéssel a szocialista gazdasági rendszerben.

E probléma megoldásában központi helyet foglal el a gazdaságilag megalapozott és kölcsönösen előnyös szakosítás fejlesztése, főleg a termelésben való együttműködés mint a KGST-országok népgazdaságai tartós, szilárd közeledésének fő útja. Ennek érdekében országaink között fejleszteni kell a termelési és a műszaki együttműködést. Az ilyen együttműködésből — a KGST-tagországok kölcsönös kapcsolatban levő iparágai termelési terveinek közvetlen egybehangolásából —, a termelési programok ésszerű felosztásából és az új beruházások irányainak egyeztetéséből új forrásokat kell szereznünk a gazdasági együttműködés és az árucere-forgalom kiszélesítéséhez.

Az említett kérdéseket a KGST-tagországok saját népgazdasági terveik koordinálása során oldják meg. Az 1976—1980-as évi tervek koordinációs munkája a legfelelősségteljesebb és legdöntőbb pillanatához érkezett. Napjainkban (a korábbi évektől eltérően) ez a munka közvetlenül összefügg a szocialista gazdasági integráció Komplex Programjának realizálásával — és ebben van különleges sajátossága —, minőségileg új aspektusokkal gazdagodik, mind nagyobb mértékben válik komplexszé, s így tudományos-műszaki, termelési és kereskedelmi-gazdasági jellegű problémákat rejt magában. Mindez összehangolt döntések elfogadását követeli meg a tervezési munkák végrehajtásától, a beruházások koordinálásától, a termelési programok összehangolásától, a kölcsönös termelési szállításoktól és az ilyen szállítások valamennyi gazdasági feltételeitől stb. Elég, ha a megoldásra kerülő problémák jellegére mutatunk rá. Például az elektronikus számítástechnika, az atomenergetika fejlesztése a korszerű termelés szakosítása és a kooperáció alapján, a legnagyobb ipari objektumok létesítése összehangolt döntéseket követelnek meg a termelés, a tudomány és a technika, valamint a külkereskedelem területén.

A KGST-tagországok népgazdasági terveinek koordinálása fokozatosan átalakul a tervezőszervek, az ágazati minisztériumok és az országok gazdasági szervezetei által végrehajtandó állandó együttes tervezési tevékenységi folyamattá, a hosszú, a középtávú és a folyamatban levő tervek elkészítésének minden stádiumában. Ma már nem elegendő csupán egyeztetni öt évre előre az együttműködés minden kérdését és megerősíteni azokat a megfelelő szerződésekkel. A KGST-tagországok tervezőszerveinek állandó munkájára van szükség, hogy biztosítsák az elfogadott határozatok végrehajtására irányuló intézkedéseket és új lehetőségeket keressenek a gazdasági együttműködés megszilárdítására.

Még sohasem volt ekkora jelentősége a tervkoordináció sokoldalú formáinak. A Komplex Programban adott feladatok megoldása megköveteli, hogy valamennyi KGST-tagország összehangoltan vegyen részt, érdekeltségének mértékében, valamely intézkedés végrehajtásában. Ma már csak kétoldalú kapcsolatok alapján lehet olyan nagy méretű célprogramokat végrehajtani, mint a KGST-tagországok egységes energetikai rendszerének megteremtése, vagy a világ legnagyobb gázvezetékének megépítése Orenburg és a Szovjetunió nyugati határa között. Az ilyen tervek megvalósítása olyan feladat, mely csak a baráti országok összefogása útján oldható meg.

Napjainkban a KGST-tagországok igen nagy jelentőségűnek tartják, hogy kölcsönös gazdasági kapcsolataink hosszú távúak legyenek. Ezen országok gazdasági életében a tudományos-műszaki fejlődés hatá-

sára bekövetkező nagyszabású strukturális eltolódások távlati döntéseket követelnek meg, több ötéves tervre kiterjedően, a nemzetközi szocialista munkamegosztás további fejlesztése területén. Emellett döntő láncszem volt és maradt az ötéves tervek koordinálása mint a KGST-országok közötti tartós és kölcsönösen előnyös gazdasági és tudományos-műszaki kapcsolatok kialakításának egyik legfontosabb eszköze. Segítségével rugalmasan lehet összeegyeztetni a koordináció multilaterális és bilaterális eszközeit. A hosszú lejáratú távlati és az éves tervek hasonló munkáival kiegészített koordináció azonban biztosítja az említett feladatok gyakorlati megvalósítását.

A KGST tevékenységében óriási jelentőséggel bír a KGST XXVIII. ülészakán az együttműködő országok többoldalú integrációs rendszabályai alapján egyeztetett tervjavaslat kidolgozásáról hozott határozat a tervtörvény rögzítésére, az 1976—1980-as évekre. Ez hatalmas lépés azon az úton, amelyen ezek az országok további együttes erőfeszítésekkel közösen oldják meg az előttük álló legfontosabb problémákat. Az ilyen terv kidolgozásáról létrejött elvi megegyezés keretében a Tervezési Együttműködési Bizottság elfogadta az integrációs intézkedések közös ötéves tervének forma- és mutatóelőkészítési általános rendjét. Így egy olyan, világosan áttekinthető tervdokumentumunk van, mely rögzíti az objektumoknak és a kiegészítő kapacitásoknak az országok közös erőfeszítésével történő felépítésével, a termelésnek sokoldalú alapon történő specializálásával és kooperálásával, a tudományos-műszaki kutatásokkal stb. kapcsolatos legfontosabb integrációs feladatokat. Mindez meghatározta a KGST szerveiben a munka sokoldalú formáit, elmélyítette a Komplex Program megvalósításával kapcsolatos tervek koordinálását.

A KGST-tagországok, a Komplex Program, valamint a KGST XXVIII. ülészakán hozott javaslatoknak megfelelően, a sokoldalú integrációs rendelkezések egyeztetett tervének végrehajtásához szükséges nemzetközi kötelezettségvállalások realizálásának biztosítása céljából saját országuk népgazdasági tervein belül hozzáálltak a szocialista gazdasági integráció fejlesztésére vonatkozó külön fejezetek kidolgozásához.

Sok országban ezek a fejezetek már az 1974-es évre készített tervekben jelentkeztek. Csaknem valamennyi KGST-tagállam külön fejezetet dolgozott ki erre az 1975. évi tervben. Ezen a téren a Szovjetunióban is felhalmozódtak már bizonyos tapasztalatok. Ahogyan N. K. Bajbakov, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnökhelyettese, a Szovjetunió Állami Tervbizottságának elnöke a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa VIII. tanácskozásának hetedik ülészakán elhangzott beszámolójában mondotta: „a tervezési gyakorlatban először dolgoztak ki külön fejezetet a Szovjetunió népgazdasági állami fejlesztési tervének összeállításakor, melyben előirányozták a Szovjetunióknak a KGST-tagállamokkal való szocialista integrációra vonatkozó fejlesztési intézkedéseit”.*

Az integrációs intézkedéseknek a népgazdasági tervrendszerbe külön fejezetként történő beiktatása nemcsak gyakorlati téren, hanem politikailag és elméletileg is nagy jelentőségű. Arról tanúskodik ugyanis, hogy a KGST-tagországok közötti szocialista gazdasági integráció fejlődési folyamata ma már olyan minőségi szintet ért el, amely lehetővé teszi az integrációs folyamattal kapcsolatos külgazdasági műveletek öszszolu-

* Bajbakov, N. K.: „A Szovjetunió népgazdaság-fejlesztésének állami terve 1974-re”, M., Politizdat, 1973. 34. l.

menének mennyiségi értékelését és összemérését. Így például jelenleg az állami terv megfelelő integrációs fejezetébe beiktatott integrációs intézkedések volumenkihátása a Szovjetunióknak a KGST-országokkal folytatott árucserre-forgalmában összesen mintegy 10—15 százalékra tehető.

A Szovjetunió 1975. évi népgazdaságfejlesztési állami tervébe, a múlt évi tervhez hasonlóan, külön fejezetet iktattak be, mely előírnyozza a Szovjetunió és a KGST-tagországok közötti szocialista gazdasági integráció fejlesztésére teendő intézkedéseket. Ez a következő alfejezeteket tartalmazza:

- vállalatok és objektumok építése a Szovjetunió területén a KGST-tagországokkal való együttműködés alapján, a beruházásoknak a Szovjetunió és a KGST-tagországok terhére elvégzendő építési-szerelési munkák volumenének objektumonkénti felosztásával; az üzembe helyezendő objektumok szerint pótlólagosan felosztották a legfőbb alapok és termelési kapacitások mutatóit;

- integrációs jellegű vállalatok és objektumok építése a KGST-tagországok területén, a Szovjetunió arányos részvételével;

- céljellegű áruk kölcsönös szállítása, a Szovjetunió és a KGST-tagországok területén folyó objektumépítkezésekkel kapcsolatban;

- a legfontosabb termelési formák szakosításának és a termelés kooperációjának fejlesztése a legnagyobb multilaterális és bilaterális egyezmények keretében.

Ilyenképpen a külkereskedelmi mutatók mellett, az 1975. évi terv külön fejezetében található meg azok a mutatók, melyek a népgazdasági tervnek a beruházási építkezés, a munkaerőforrások és a termelés területi elhelyezésével kapcsolatos fejezeteivel függnek össze. Az 1974-ben megkezdett építkezésekkel — uszty-ilimszki cellulózeüzem, kijembajevi azbesztdúsító kombinát, LEP—750 „Vinnyica (Szovjetunió) — nyugat-ukrajnai vasúti csomópont (Szovjetunió) — Albertirsa (Magyarország)” — egyidejűleg az 1975. évre szóló terv előírnyozza az orenburgi gázkondezátor-komplexum, a dnyeprovszki (második csoportba sorolt) és a sztojlenszki ércdúsító kombinátok (a vastartalmú nyersanyagok kitermelésére és előállítására), valamint a kőolaj-, a vegy-, a cellulóze- és papíripar más objektumainak felszerelését. Bolgár munkások vesznek majd részt a harmadik csoportba sorolt arhangelszki cellulóze-papíripari kombinát építésében, a vaskohászat objektumain és Komiban (Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaság) a farostelőkészítési munkákban. „A Szovjetunió területén — mondta N. K. Bajbakov, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa IX. kongresszusának második ülészakán — a külkereskedelmi kapcsolatok gyakorlásában első ízben számos objektum (Orenburg—Szovjetunió nyugati határa közti gázvezeték, a Polock—Birzsaja—Mazsejkaj kőolajvezeték) épül majd több KGST-tagország teljes erőfeszítésével és építőszervezeteinek eszközeivel, akik cserébe megfelelő mennyiségű kőolajat és földgázt kapnak”.*

Ez hát a Szovjetunióban levő integrációs folyamatok képe a jelen öt éves terv döntő évében. 1975-ben integrációs objektumokra összesen több mint 500 millió rubeles beruházást terveznek. Ebből jelentős rész az érdekelt KGST-tagországoknak nyújtandó beruházási hitelek terhére megy.

* Pravda, 1974. december 19.

Az ágazati tervek koordinálásában aktívan részt vesznek a nemzetközi gazdasági szervezetek. Mint ismeretes, az utóbbi időben több ilyen egyesülés (Interatominstrument, Interatomenergo, Interhim, Intertextilmas stb.) létesült. Ezen szervezetek tevékenységét mint saját nemzeti ágazati szerveink közvetlen termelési kapcsolatainak továbbfejlesztését tekintjük, melyek célja országaink anyagi termelési szférájában a közvetlen szerződéses viszonyok gazdasági elszámolásának megszilárdítása. E szervezetek tevékenységének utat kell biztosítani a nemzetközi termelési koncentráció sokkal magasabb formájához, a termelés különféle főbb vonatkozásainak közös tervezéséhez. A termelési kérdések operatív megoldása céljából e szervezetek részvevőit fel kell ruházni a szükséges hatáskörrel. A legfontosabb, hogy ezen egyesülések tevékenysége visszatükröződjék népgazdasági terveinkben, és ezáltal létrejőjenek a szükséges lehetőségek és feltételek a tevékenységükhöz.

A KGST-országok együttműködésének tervalapjai megszilárdításához a fő feltétel a közös tervezés módszereinek felhasználása az egyes termelési módszerek megteremtésének vagy kifejlesztésének problémái megoldásánál, főként a legújabb haladó technológia és berendezések stb. létesítésénél és bevezetésénél. A közös tervezés még nem széles körű, mindamelllett első tapasztalatai is mutatják az együttműködés ilyen formájának perspektivikus lehetőségét. Mint a komplex és perspektivikus tervkoordináció módszerének az ipar korszerű ágazataiban az együttműködés fejlesztése távlati programjai számára a kidolgozás és a realizálás megbízható eszközévé kell válnia. Pontosan ezt a módszert kell követni a KGST-tagországok állami terveiben, az ágazati minisztériumoknak és hatóságoknak, a nemzetközi gazdasági szervezeteknek.

Az 1976—1980-as évekre szóló tervek koordinációjának még egy sajátossága, hogy kiindulási bázisa jelentősen kiszélesedett, és a kül gazdasági kapcsolatok befolyása megnőtt mind a KGST-tagországok, mind a Szovjetunió gazdaságára. Elegendő megemlíteni, hogy a Szovjetunióknak a KGST-tagországokkal folytatott külkereskedelmi forgalma a jelenlegi ötéves tervben kb. 80 milliárd rubelt tesz ki. Míg az 1966—1970-es években a Szovjetunióknak a KGST-tagországokkal folytatott gépipari és -berendezési összforgalma 16 milliárd rubel volt, addig ebben az ötéves tervben ez az érték 30 milliárd rubelre nő; a Szovjetunió által szállított legfontosabb tüzelő- és nyersanyagok értéke (a korábbi 15 milliárddal szemben) ebben az ötéves tervben meghaladja a 21 milliárd rubelt. 1975-re egész komoly méreteket ölt a Szovjetunióból szállított kőolaj, alumínium, vasérc, hengerelt áru, nyersvas, gyapotszál, cellulóze és egyéb főbb áruk mennyisége.

1973-ban országaink kormányfőinek és tervezőszervei elnökeinek találkozóin áttekintették a Szovjetunióból történő kőolaj-, földgáz-, vasércszállítás és néhány más fontos áru szállításának összes fő kérdését, problémáit és döntést hoztak az 1976—1980-as évekre vonatkozóan. Most a lehető legrövidebb határidőn belül össze kell egyeztetnünk ezen áruk szállításának növelésére vonatkozó kölcsönösen elfogadható feltételeket, és alá kell írni a szükséges szerződéseket.

Az előttünk álló ötéves terv koordinációs terveinek még egy fontos sajátosságáról kell említést tennünk, és pedig arról, hogy a világpiaci árak dinamikája napjainkban lényegesen megváltozott. 1973 végétől és 1974-

ben nemcsak az alapvető nyersanyagok árai emelkedtek, hanem (egy egész sor objektív tényező eredményeképp) lényeges eltolódások következtek be a különböző árufajták árszerkezetében. A tőkés világban uralkodó súlyos gazdasági válság hatása, valamint a kapitalista monopóliumok különféle spekulációs célú tevékenysége mellett a világpiaci árak emelkedéséhez a tüzelő- és nyersanyagköltségek „természetes” megdrágulása is hozzájárult, mivel egy sor kevésbé hatékony és nehezen hozzáférhető lelőhelyet vontak be a gazdasági körforgásba. Jelentős szerepet játszott a fejlődő országok harca a nemzeti függetlenségükért, melynek eredményeképpen tüzelő- és nyersanyagáruikra sokkal igazságosabb árakat állapítottak meg.

Természetesen ennek hatását nem kerülhették el a szocialista világpiaci árak sem. A szocialista munkamegosztás egymással kölcsönös viszonyban álló országainak azonban a tervezés segítségével sikerült ezt a problémát a közös érdekeknek megfelelően megoldani és a következő időszakokra szóló árakat hozzáértően és kölcsönösen összehangoltan megállapítaniuk. Ezzel a munkamegosztás összes résztvevőinek gazdasági előnyöket sikerült biztosítani az egymással folytatott kereskedelmükben, szemben a tőkésországokkal folytatott kereskedelmükkel.

Mind saját országunkban, mind a KGST más országaiban, a nagyszabású népgazdasági feladatok teljesítését elsősorban a gépgyártási együttműködés tette lehetővé. A folyó ötéves tervben a KGST-tagországok hatalmas energetikai blokkokat, hengerosokat, mozdonyokat, repülőgépeket, helikoptereket, személy- és tehergépkocsikat, mezőgazdasági gépeket, bányászati és fémipari gépeket, rádió- és elektronikaiipari termékeket kaptak a Szovjetunióból. A Szovjetunió részére pedig nagy jelentőségűek a KGST-országokból szállított teher- és halászhajók, személyszállító vagonok, a különféle rakodógépek, az automata telefonállomások, a nyomdaipari, az élelmiszer- és textilipari berendezések.

Az együttműködés legdinamikusabb területe a gépgyártás. A Szovjetunió és a KGST-országok közti egész árucseré-forgalom növekedési üteme ettől fog a legnagyobb mértékben függni. Előzetes adatok szerint 1976—1980 között a gépek és gépi berendezések kölcsönös szállításának volumenét legalább másfélszeresére kell növelnie, és a széles körű nemzetközi munkamegosztáson alapuló termelési szakosítás és koncentráció területén kifejlesztett sokkal aktívabb munka esetén 44—45 milliárd rubelt kell elérnie. Az elkövetkező ötéves tervre történő népgazdasági tervkoordinálás során a Szovjetunió és a KGST-tagországok iparának gépgyártási ágazatának teljesen el kell látnia a közösség népgazdaságait a legmodernebb gépekkel és gépi berendezésekkel.

Itt különleges figyelmet kell fordítani a kölcsönösen szállítandó gépipari termékek minőségére és műszaki színvonalára is. Ez az egyik legösszetettebb probléma. Az elkövetkező ötéves terv folyamán az általunk előállított gépeknek az 1980-as évek műszaki színvonalával és paramétereivel kell rendelkezniük, és ezt a szintet mint maximumot kell meghatározni az elkövetkező 10 évre.

A gépgyártási ágazatokban a tervek koordinálásánál fontos még a kölcsönösen szállított gépek és gépi berendezések tartalékalkatrész-ellátása is. E termékek kölcsönös szállítási volumenének növekedésével a megnövekedett géppark tartalékalkatrész-ellátása mind a Szovjetunió-

ban, mind a KGST-országokban rendkívül nagy és súlyos problémát fog jelenteni.

A KGST-tagországok napjainkban hatalmas tudományos-műszaki potenciállal rendelkeznek. Mintegy milliónyira tehető a tudományos munkások száma, mely a világ összes tudományos dolgozóinak $\frac{1}{3}$ -át jelenti; fejlett tudományos kutató- és tervezőszervezetekkel, szilárd kísérleti bázissal rendelkeznek. Hatalmas gépipari potenciáljuk van. Gépek és gépi berendezések gyártásában termelésük a világtermelésnek kb. $\frac{1}{3}$ -át adja, a gépgyártás általános volumenének növekedési üteme a szocialista országokban az utóbbi években jelentősen meghaladta a kapitalista országok gépgyártásának növekedési ütemét. Így minden objektív feltétele megvan annak, hogy a KGST-tagországok együttes erőfeszítéssel megoldhassák a gazdaság vivő ágazatainak a műszaki felújítását a korszerű tudományos-technikai forradalom vívmányai alapján.

Korszerű körülmények között mind nagyobb jelentőségű lesz a szocialista országokban a termelési-műszaki együttműködés fejlesztése a termelés szakosítása és kooperációja alapján. Országunk ipari ágazatainak és vállalatainak a testvéri országok vállalataihoz fűződő termelési kapcsolatai az együttműködés minden egyéb formája között a leginkább segítik elő a szocialista gazdasági integráció elmélyülését. A kiegészítő termékek és készülékek kölcsönös szállítása minden ország számára lehetővé teszik, hogy jobban ki lehessen használni a nagysorozatok, a szakosított tömegtermelés előnyeit, s megteremtse az optimális méretű kapacitásokat. A termelés államok közti kooperálásának és szakosításának ilyen fejlesztése nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag is nagy jelentőségű. Sokkal szorosabb összefonódást, országaink anyagi termelése fontos ágazatainak integrálását biztosítja.

Nem kevésbé fontos országaink számára a fogyasztási cikkek kölcsönös cseréje. A kiskereskedelemben a testvéri szocialista országokból érkezett nagy mennyiségű áru bizonyítja a baráti kapcsolatokat kiszélesedését és megszilárdulását. Az eltelt három ötéves terv alatt a KGST-tagországok megnövelték a fogyasztási cikkek termelési kapacitásait, melynek feltétele a termelési hagyományok, a szakkaderek megléte, valamint az, hogy a szükséges saját nyersanyagok, főleg az élelmiszerek, jelentős részben rendelkezésre álltak. A Szovjetunió minden árucsoport-importjára jellemző, hogy a KGST-tagországok összes importján belüli részesedése rendszeresen növekedett (az 1960. évi 24 százalékról 1971-ben 35 százalékra, mely a Szovjetunió és a többi KGST-ország közötti gazdasági kapcsolat nagyszabású ágazatközi szakosításáról tanúskodik. Például, míg a Szovjetunió által importált közszükségleti iparcikkek értéke az 1961—1965. években 3,5 milliárd transzferábilis rubel volt, a jelenlegi ötéves tervben ez kb. 9 milliárdot tesz ki.

Az ismertetettek a népgazdasági tervek koordinálásának mai szakaszában elért eredményeiről tanúskodnak, s bizonyítják, hogy a Szovjetunió és a KGST-tagállamok gazdasági és tudományos-technikai együttműködésének sikerei és fő tendenciái továbbra is biztatóak.

Ebben foglalhatók össze a népgazdasági tervek koordinálásának sajátosságai, a Szovjetunió és a többi KGST-tagország gazdasági és tudományos-technikai együttműködésének előzetes eredményei és fő irányai a jelenlegi korszakban.

Z. KNYZJAK:

A nemzetközi tervezés elemei a gazdasági fejlesztés nemzeti terveiben

A szocialista országok gazdasági együttműködésének gyakorlata a társadalmi-gazdasági problémák megoldásában a cselekvések szoros összekapcsolásának aktuális kérdéseit veti fel. Olyan problémákról van szó, amelyek egy államon belül nem oldhatók meg. Több ország együttműködésének megszervezése lehetővé teszi olyan gazdasági és társadalmi eredmények elérését, amelyek megfelelnek a modern tudományos-technikai forradalom jelenlegi szintjének.

A szocialista országok gazdasági integrációja korunkban szükség-szerű, új jelenség a szocialista országok gazdasági együttműködésében, s az internacionalizmust képviseli a gazdasági döntések meghozatalában és azok végrehajtásában. Gyakorlatilag az integráció a közös tudományos kutatások és tervezési munkák végzésében, közös beruházások kivitelezésében, közös nemzetközi vállalatok létrehozásában, valamint közös nemzetközi kereskedelmi, marketing, továbbá pénzügyi szervek és intézmények felállításában, a közös tervezésben és prognózisokban mutatkozik meg.

Mind ezek a tevékenységek a szocialista integráció keretein belül kifejeződnek a nemzeti tervezésben. Annál is inkább, mivel a gyakorlat arra ösztönöz, hogy foglalkozzunk a tervezésnek ezzel az új kérdésével, amely a népgazdasági tervezés elméletét a nemzetközi tervezés elemeivel gazdagítja.

Eddig egy adott ország érdekeinek a baráti közösség érdekeivel történő összekapcsolását a népgazdasági tervek koordinációja szolgálta, s ebben döntő eszköz volt (és marad) a mérleg-módszer alkalmazása. A szocialista országok népgazdasági terveinek koordinációja lehetőséget nyújt arra, hogy a szocialista baráti közösség érdekeit a nemzeti érdekekkel és az államok igényeivel összekapcsolják. Ebben az esetben a nemzetközi munkamegosztás gazdasági hatóereje viszonylagos. A munkamegosztást a gazdasági intézkedések hatékonysági szintje, a kivívott eredmények biztosítják, amelyek országonként és nemzetközi méretben adottak.

Ily módon a KGST-tagországok tervkoordinálási módszere nem korlátozta az egyes országok egyéni gazdasági kezdeményezését, és lehetővé teszi az országok erőfeszítéseinek egyesítését a közös népgazdasági feladatok teljesítésére.

Az együttműködés további elmélyítésének és tökéletesítésének, valamint a KGST-tagországok szocialista integrációjának fejlesztését célzó

Komplex Program, amelyet a KGST XXV. ülése 1971-ben fogadott el, megalkotta a baráti országok további fejlődésének politikai feltételeit. Jelenleg alapvető probléma a benne foglalt feladatok leghatékonyabb megoldásához vezető út megkeresése.

A KGST-tagországok közötti gazdasági együttműködés fejlesztésének súlypontja áttevődik az árucserre-forgalom területéről a termelés területére. A már meglévő vagy még kidolgozás alatt álló integrációs rendszerek és a közös tevékenység magasabb szervezeti formái jóval kedvezőbb feltételeket teremtenek olyan intézkedések megtételére, amelyek az egyes országok és az egész baráti közösség érdekeit szolgálják.

Mivel ma az együttműködés nemzeti terve hiányzik, nincs lehetőség arra, hogy megítélhessük az erőforrások és a munkaerő optimális egyesítését az egész baráti közösség keresztmetszetében. Más oldalról viszont — figyelmen kívül hagyva a KGST-tagországokat elválasztó politikai és gazdasági határokat — megfigyelhető a közösség egyes országaiban a termelékenységi szint és a munkaerő-ráfordítások kiegyenlítésére irányuló tendencia. Ez a tény, valamint az országok közti termékátadás növekvő lehetősége, hosszú lejáratú hitelek és közös objektumok felszerelése lehetővé teszi egy olyan tézis megfogalmazását, amely a nemzetközi részleges vagy töredékes optimalizáció lehetőségét veti fel. Más szóval azt, hogy lehetséges-e valamilyen cél teljesítése végett oly módon egyesíteni több ország népgazdasági ágazatait, mintha azok egy állami-gazdasági szerv részei lennének. Csak abban az esetben beszélhetünk nemzetközi tervezésről, ha az az országok gazdasági tevékenységének meghatározott részére vonatkozik.

Ily módon „nemzetközi tervezésen” két vagy több szuverén állam módszertani-szervezeti tevékenységét kellene értenünk, amikor az államok azt a célt tűzik maguk elé, hogy nemzetközi vetületben valósítják meg a közös gazdasági intézkedéseket minimális költségráfordítás mellett.

A nemzetközi tervezés ilyen értelmezésében konkrét példaként szolgálhatnak a következő formák: közös tervezés, valamely konkrét termék gyártása hitel alapján, amelyet a gazdasági együttműködés keretében a Nemzetközi Bank vagy más érdekelt felek folyósítanak;* közös tervezés, ipari objektumok felállítása és üzemeltetése.

Ilyen jellegű nemzetközi tervezés feltételezi a nemzeti tervek összekapcsolását, figyelembe véve a megtett intézkedések hatékonyságát, költségeit, megszervezését stb. Olyan láncszemeket kell létrehozni, amelyek összekötik a nemzetközi tervezést a nemzettel.

Milyen módon tükröződik vissza az említett két forma az országok népgazdasági terveiben? Az elsőt a szocialista integráció Komplex Programjának viszonylatában határozhatjuk meg, amikor közösen folyik va-

* Teljesen nyilvánvaló, hogy a Nemzetközi Bank által nyújtott hitelek és a kölcsönös meghitelezés olyan intézkedéseket foglal magában, amelyek a szakosítási és kooperációs egyezményekből adódnak. Ezeket az egyezményeket a KGST-tagországok terveinek koordinálására kialakított hagyományos módszer eredményeként írták alá. Ebben az esetben a gazdasági előnyök az országok szempontjából külön-külön értékelendők, a baráti közösség által nyújtott előnyök pedig úgy tekintendők, mint az egyes országok által kapott előnyök összessége.

lamely ágazat, termékcsoport vagy alkatrészek tervezése. Ebben az esetben a nemzeti gazdasági tervvel való kapcsolat egyszerű: a nemzetközi egyezmények alapján cselekvő felek a gyakorlatban nemzetközi szervezeteket állíthatnak fel, amelyek különböző egyesülésekből és vállalatokból tevődnek össze az érdekelt államok részéről, és közösen tervezik a termelés konkrét formáit vagy termékeik fejlesztését, figyelembe véve a belső igényeket és más országokba irányuló export lehetőségeit. Az előkészített terveket az érdekelt országoknak a kormányai hagyják jóvá. Ilyen intézményes forma igazolását láthatjuk abban, hogy meghatározott terveket iktatnak a nemzeti népgazdasági tervekbe és aláírják a megfelelő nemzetközi egyezményt.

Az országok népgazdasági terveiben ezeknek a feladatoknak a megvalósítása irányadó jellegű kell hogy legyen, maguk a feladatok pedig — tekintettel nemzetközi jelentőségükre — mindenek felett teljesítendőek. Minden vitás kérdést a KGST nemzetközi döntőbíróságának kell felülvizsgálnia.

Amennyiben a szocialista országok nemzetközi gazdasági szervezetei csak egy konkrét ágazat vagy termékcsoport fejlesztését koordinálják, ebben az esetben közös tervezési tevékenységük lényegében nem más, mint a tervkoordinálás kiszélesített és elmélyített formája. A viszonylagos gazdasági hatékonyság tekintetében döntenek (mind-egyik fél szempontjából), az irányítás azonban a nemzeti gazdasági egységek kezében marad. Kiegészítő pozitív hatása az ágazati intézmények bonyolultabb koordinációs tevékenységében észlelhető. A közös tervezésnek ilyen körülmények között nincs nemzetközi jellege.

A második esetben nemzetközi közös gazdasági egyesületekről van szó, ahol a közös tervezés összekapcsolódik a közös irányítással. Az alapító országok hozzájárulását a költségekhez a kapott eredmény százalékos megoszlása, valamint a közös gazdasági szervezet irányítási elve alapján állapítják meg. Az első elvet a következőképpen fogalmazhatnánk meg: a résztvevő országoknak az elért eredményből való részesedési aránya meg kell hogy feleljen az általuk befektetett anyagi, pénzügyi és munkaráfordítás mértékének. Ezekből az elvekből alakulnak ki a tervezési jelleg megfelelő elemei:

a közös tervezés klasszikus formája, amikor néhány állam tervez egy gazdasági elszámolásra támaszkodva. Az utóbbi alapját egy kritérium vagy kritériumösszesség alkotja, e szerint hozzák a gazdasági döntéseket és ennek megfelelően történik végrehajtásuk is;

minden egyes tagország pénzügyi elszámolási viszonya a közös nemzetközi szervezet viszonylatában úgy határozható meg, mintha egy külföldi partnerrel kötöttek volna export-import szerződést, következésképpen az ügylet a külkereskedelemben alkalmazott árakon, valamint a valutaátszámításon alapul;*

az országok népgazdasági terveiben a nemzetközi gazdasági szervek tevékenységét „quasi-export” alapon (nyersanyag, munkaerőforrások esetén), „quasi-import” alapján (végterméknél), valamint az ország fi-

* Nem zárható ki speciális árak alkalmazása azzal a céllal, hogy előnyben részesítsék a nemzetközi szerv által kitűzött feladatok megvalósítását. Az árak annak az országnak a valutaájában jelölhetők meg, amelyek területén a nemzetközi szerv székel.

zetési mérlegébe beállított megfelelő nettó pénzbevétel segítségével kalkulálják.

A gyakorlatban más megoldások is előfordulhatnak. Így a nemzetközi szervezet a termelés valamely viszonylatában koordinációs funkciót tölthet be, más viszonylatban pedig közvetlenül irányíthat. Ennek célszerűsége különösen a termelés vertikális szakaszain látható (például a bányászati vállalkozás egy meghatározott stádiumában: a bányászat közös irányítása és a feldolgozás koordinálása). Ilyen jellegű terveknek a tagországok nemzeti terveivel való összekapcsolása „kevert” típusú tervekhez vezethetett volna.

A népgazdaság fejlesztését célzó nemzeti tervekben a nemzetközi tervezés fellelhető elemeinek számbavételekor fontos momentum a párhuzamosság elvének alkalmazása, valamint a nemzetközi tervezési folyamatok kölcsönös átítatódása a nemzetközi tervezés elemeivel. A nemzeti tervek nem válhatnak a nemzetközi tervezés kiindulópontjává, mivel ez leszűkítené ez utóbbinak, mint az új gazdasági struktúrák kialakulását szolgáló mechanizmusnak a funkcióit. A nemzeti és a nemzetközi tervezés elemeinek kölcsönösen kapcsolódniuk kell egymáshoz, főleg a különböző ágazati fejlesztési koncepciók, valamint a termékfajták vagy termékcsoportok fejlesztését szolgáló tervek kidolgozásánál.

A SZERVEZÉSI TENNIVALÓK FELTÁRÁSÁNAK GYORS MÓDSZERE

(Szerkesztette: Parányi György)

A vállalati szervezethez fejlesztésének számtalan lehetősége, útja, módszere van. Valójában mindennapi folyamatos tevékenység, de időről időre meghatározott nagyobb akciókhoz kapcsolódik. Célszerű ezért, hogy a vállalatok időnként felmérjék, áttekintsék, hogyan is állnak a szervezethez különböző elemeivel, melyek a legfontosabb további teendők. A vezetés, a szervezés helyzetének első nagyvonalú áttekintéséhez külföldön is kedvelt módszer a tesztkérdéseken alapuló felmérések rendszere. Ez a kézikönyv jellegű kiadvány hasonló módon dolgozza fel a témát. A mű számos vállalati szervezési területet dolgoz fel konkrét kérdésekre, elemzési szempontokra és tényezőkre bontva. (E munkát öt minisztérium — az ÉVM, a KGM, a KIPM, a MÉM, valamint a NIM — támogatásával az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának munkatársai végezték széles körű szakértői gárda bevonásával.

A kötet részletesebben a következő területekkel foglalkozik: 1. vezetői tevékenység; 2. az ember a termelőüzemben; 3. munkaszervezés; 4. munkaerő-gazdálkodás; 5. tervezés; 6. műszaki fejlesztés és beruházás; 7. marketing, értékesítés; 8. termelésirányítás; 9. karbantartás; 10. anyagmozgatás; 11. anyag- és energiagazdálkodás; 12. pénz- és költség-gazdálkodás; 13. vállalati struktúra; 14. információs rendszer.

A mű nemcsak a szervezési szakembereknek szól, hanem a vállalati középszintű vezetők munkáját igyekszik megkönnyíteni: segítséget kíván nyújtani nekik ahhoz, hogy gyorsan és könnyen áttekinthessék szakterületüket a szervezés vonatkozásában.

155 l., kötve 30,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

G. GEORGIEV:

A szocialista gazdasági integráció — a fejlett szocialista társadalom építésének fontos tényezője a Bolgár Népköztársaságban

A Bolgár Népköztársaság gazdasági együttműködése a KGST-országokkal, köztük elsősorban a Szovjetunióval, mindig fontos tényezője volt gazdasági fejlődésünk tartósan gyors ütemének. Ez a hatás megmutatkozott már közvetlenül a szocialista forradalom után, és nagy segítséget jelentett a népi hatalom megszilárdításában, a háború okozta károk helyreállításában és a gazdasági rendszernek szocialista alapokon való átépítésében. A szocialista országokkal szoros együttműködésben végrehajtottuk az ország iparosítását és kollektivizálását, gyorsan fejlődtek a termelőerők, megváltozott a népgazdaság struktúrája, leküzdöttük a gazdasági elmaradást és korszerű anyagi-termelési bázist hoztunk létre. Mindez megteremtette a feltételeket a népgazdaság gyors ütemű fejlődéséhez.

A társadalmi termék és a nemzeti jövedelem átlagos évi növekedési üteme 1949—1973 között (százalék)

Megnevezés	1949—1973	1949—1956	1957—1973
Társadalmi termék	9,65	9,3	9,75
Nemzeti jövedelem	8,25	7,4	8,7

Az ország gazdasági életének gyors fejlődése nagyarányú strukturális változásokkal járt. A háború előtt a munkaerő csaknem 75 százaléka az elmaradott mezőgazdaságban összpontosult. A szocialista építés éveiben a szocialista átalakulással és a mezőgazdaság gyors növekedésével párhuzamosan rohamosan fejlődött az ipar is.

Az 1948—1973-as időszakban az ipari termelés átlagos évi növekedése 13,3 százalék volt. Ennek nyomán 1973-ban az ipar teljesítménye 47-szerese volt az 1939. évinek. Ipari termelésének fejlődési ütemét tekintve a Bolgár Népköztársaság a világ élvonalában van. Az ország egyes iparágai ugrásszerű fejlődést értek el ebben az időszakban, az állóalapok létrehozását és a termelés növelését tekintve. Az energetikai ágazatok termelése az 1948-as évhez viszonyítva 1973-ban 37-szeresére növekedett, a vaskohászaté 995-szörösére, a gépgyártásé több mint 100-szorosára, a vegyi és gumiiparé 130-szorosára stb.

A termelőerők fejlődésének meggyorsítását célzó pártpolitika következetes végrehajtásának eredményeképpen, a KGST-tagországokkal együttműködve és segítségükkel, az ország gazdasági struktúrája teljesen megújult. Ez a folyamat fontos előfeltétele volt annak, hogy Bulgária egyenjogú és egyenlően felelős partnerré váljék a nemzetközi szocialista munkamegosztásban és a szocialista gazdasági integrációban. A gyakorlat igazolta azt az elvet, hogy a szocialista országok gazdasági potenciáljának növekedése meggyorsítható, ha az egyes nemzeti gazdaságok fejlesztésére irányuló erőfeszítéseket összehangolják, a proletár nemzetköziség alapján szervezett együttműködés és kölcsönös segítségnyújtás kiszélesítése és megszilárdítása útján.

A Bolgár Kommunista Párt 1971 áprilisában tartott konferenciáján elfogadott program szerint a Bolgár Népköztársaság a fejlődés új szakaszába ért, amelyet a fejlett szocialista társadalom építése jellemez. Amint azt a program megállapítja: „Az érett szocialista társadalom még kedvezőbb feltételeket és lehetőségeket hoz létre országunknak a szocialista világrendszer testvéri országaival való együttműködésének fejlesztésére és kiszélesítésére, a kölcsönös segítségnyújtás minőségileg új fokozatának felépítésére, a szocialista országokkal való együttműködésre és integrációra.”

A program kifejti, hogy a szocialista országokkal — köztük elsősorban a Szovjetunióval — kibontakozó gazdasági integráció az intenzív növekedés tényezői teljes kihasználásának, a tudományos-műszaki forradalom legújabb eredményei meghonosításának, a termelőerők gyors fejlődésének egyik legfontosabb segítője.

A Bolgár Kommunista Pártot az a felfogás vezeti, hogy gazdasági életünk harmonikus és arányos fejlődése, a gazdasági egységek termelésének optimalizálása nem a csak saját szükségletre való termelés bővítésével, hanem a nemzetközi munkamegosztásban való nagyszabású részvétellel, a szocialista világrendszeren belül érhető el. A népgazdaság szocialista integrációja országunk gazdaságpolitikájának sarkköve. Ez mindenekelőtt az anyagi termelés szférájában való szoros együttműködéssel, nagy közös vállalatok és gazdasági egyesületek magas technológiai és gazdasági szinten való felépítésével, a közös előrejelzés és tervezés különféle formáinak fejlesztésével; a tudományos-kutatási és tervezési tevékenységben való szoros együttműködéssel; a licenckel, a kereskedelem, a hitel és a szállítás területén folytatott közös politikával; és más, a termelőerők gyors fejlődése szempontjából fontos tevékenységi formák egyeztetésével érhető el.

A Bolgár Kommunista Párt Programjában kifejtett együttműködési alapelvek teljes mértékben megfelelnek a KGST-tagországok közötti szocialista együttműködés további tökéletesítéséről a szocialista integráció fejlesztésének Komplex Programjában elfogadott elveknek. Ezért országunk aktívan részt vesz mindazokban a két- és többoldalú akciókban, amelyeket a Komplex Program teljesítésére a KGST-tagországok végrehajtanak.

Napjainkban, amikor a KGST-tagországok a fejlett szocialista társadalom építésének szakaszába léptek, különös fontosságot nyernek az integráció kibontakoztatásának, a hatékonyabb együttműködési formák kifejlesztésének a problémái. E problémák megoldásának biztosítékai

azok az intézkedések, amelyeket a nemzetközi szocialista munkamegosztás erősítésére, az országok gazdasági rendszereinek közelítésére, a nemzeti gazdaságok korszerű, hatékony struktúrájának kialakítására, gazdasági fejlődési szintjük fokozatos közelítésére és kiegyenlítésére, a fő gazdasági, tudományos és műszaki területeken szilárd kapcsolatok teremtésére, a szocialista nemzetközi piac kibővítésére és megszilárdítására, az áru- és pénzviszonyok tökéletesítésére a Komplex Program kijelöl.

A gazdasági és tudományos-műszaki együttműködés elmélyítése és tökéletesítése, a KGST-tagországok közötti szocialista gazdasági integráció fejlesztése tudatos, ezen országok kommunista pártjai és kormányai által tervszerűen szabályozott folyamat. Ebből következik, hogy a nemzetközi munkamegosztás elmélyítésének és az együttműködés megszervezésének alapvető módszere a tervező tevékenység területén, főleg a népgazdasági tervek koordinációjában megvalósuló együttműködés. A helyes döntések meghozatalának fontos eszközei — az egyes országok és az egész együttműködő közösség fejlődése szempontjából egyaránt — a gazdasági, s tudományos-műszaki politika alapvető kérdéseiben folytatott kölcsönös konzultációk, amelyeknek, mint az együttműködés új és igen fontos formájának, nagy jelentőséget tulajdonítunk. Ezek a konzultációk kedvezőbb feltételeket teremtenek a munkamegosztás további elmélyítéséhez, az együttműködés további elmélyítésére és tökéletesítésére irányuló egyeztetett stratégia irányainak fokozatos kidolgozásához és megvalósításához, a KGST-tagországok gazdasági fejlődésének meggyorsítása érdekében.

A Bolgár Népköztársaság részvétele e konzultációkon — olyan fontos problémákról, mint a KGST-tagországok gazdasági fejlődésének és együttműködésének alapvető irányai az 1976—1980-as években; a gazdasági fejlődési szintek fokozatos közelítésének és kiegyenlítésének kérdései; a KGST-országokban a közös erővel építendő kapacitások létesítésével és a különleges érdeklődésre számot tartó termelési területeken való szakosodással és együttműködéssel kapcsolatos beruházások alapvető kérdései; az energetika fejlesztésének perspektívái, beleértve a KGST-tagországokban épülő atomerőművek hálózatára, a hozzájuk szükséges berendezések termelésére és az e területen folytatott további nemzetközi együttműködésre irányuló elképzeléseket; a petrokémiai ipar fejlesztésének fő irányai a KGST-tagországokban és az együttműködés tökéletesítése ezen a területen; az egyes nyersanyagtermelő ágazatok, valamint a mezőgazdaság fejlesztésének fő tendenciái és a KGST-tagországok együttműködése ezeken a területeken stb. — lehetővé teszi saját távlati terveink helyesebb és céltudatosabb kidolgozását.

Ezt a célt szolgálja a KGST-tagországok közös előrejelzési munkája is. Abból a felfogásból indulunk ki, hogy az előrejelzés (prognosztika) a szocialista tervezés általános folyamatának elsődleges fokozata, a hossz-ú lejáratú és az ötéves tervek összeállításának fontos feltétele. Az együttes előrejelzési munkálatok kiszélesítik a kölcsönös tájékoztatást és megkönnyítik az országok közötti gazdasági együttműködéssel kapcsolatos számos probléma megoldását. Különösen fontos ez a tevékenység olyan kis országok számára, mint Bulgária, ahol nincs teljesen kiépített tudományos kutató- és tervezőintézeti hálózat, és a saját erők nem elégségesek a gazdasági és tudományos-technikai fejlődés összes problémá-

jának és tendenciájának feldolgozására. Más országok tapasztalatainak felhasználása és az együttes előrejelzési munka óriási időmegtakarítást jelent e problémák megoldásában.

Az integrációs folyamat kibontakoztatásában és elmélyítésében kiemelkedő szerepet játszik a jelen időszakban a tervek koordinálása mint a tervszerű együttműködés egyik alapvető módszere, a tartós és kölcsönösen előnyös gazdasági és tudományos-technikai kapcsolatok kiépítésének egyik legfontosabb eszköze. Ennek folyamán kedvező feltételek jönnek létre a termelési kapcsolatok kiszélesítésére és a KGST-tagországok közötti együttműködés olyan új fejlett formáinak a kihasználására, mint a két- és sokoldalú szakosítás, valamint a termelési együttműködés; új termelőkapacitások együttes felépítése; közös vállalatok és nemzetközi gazdasági szervezetek létesítése; meghatározott ágazatok közös tervezése; hitelek nyújtása az integrációs folyamatok elmélyítése céljából; sokoldalú integrációs intézkedések összehangolt tervének összeállítása stb.

Az 1976—1980-as évekre szóló tervek koordinálása még nem fejeződött ugyan be, de már döntő szakaszába lépett. Elmondhatjuk, hogy a tervek koordinálásával kapcsolatos legfontosabb feladatokat alapján megoldottuk, s így biztosított a Bolgár Népköztársaság és a többi szocialista ország közötti termelési együttműködés további gyors bővülése és elmélyülése. A szakosítás és a kooperáció alapján a Bolgár Népköztársaság aktívan részt vesz a KGST-tagállamok közötti szakosításban és kooperációban. Országunk mintegy százféle gépipari termék termelésére szakosodott. Az egyes gépek szerinti szakosodás (villanymotorok, elektromos futómascskák, motoros és villamos targoncák, néhány mezőgazdasági gép, fémmegmunkáló szerszámgép, hajó, számítástechnika) kedvező feltételeket teremtett a Bolgár Népköztársaságban a nagy sorozatszámú, magas műszaki színvonalon folyó termelés kifejlesztéséhez. Néhány gépipari termék (így a villamos targoncák és futómascskák) egy főre számított termelésében Bulgária a világon az elsők között van. A KGST-tagországokkal folytatott termelési együttműködés, szakosítás és kooperáció igen széles termékpalettákra terjed ki. (A Szovjetunióval: áruarakodó- és szállítógépek, elektronikus számítógéptechnikák, fémmegmunkáló szerszámgépek, élelmiszeripari és könnyűipari gépek, mezőgazdasági gépek, építőgépek; az NDK-val: áruarakodó- és szállítógépek, kis olajfogyasztású megszakítók, fokozatszabályozók, nyomásmérők, telefonközpontok és -állomások alkatrészei, famegmunkáló gépek, hidraulikus csavarprészek, villamos szigetelő és berendezési anyagok; a Csehszlovák Szocialista Köztársasággal: autóipari termékek, élelmiszeripari gépek, energetikai berendezések, számítógépek; a Lengyel Népköztársasággal: hajóépítés, fémmegmunkáló gépek, feszültségstabilizátorok, műanyaghegesztő berendezések, egyenirányítók villamos targoncákhoz, mezőgazdasági gépek, kontaktorok, 20 és 38 kW-os generátorok, szelén-egyenirányítók; a Román Népköztársasággal: a „Nikopol—Turnu Măgurele” vízmű közös építése, elektronikai és elektrotechnikai termékek, fémmegmunkáló gépek, élelmiszeripari gépek; a Magyar Népköztársasággal: elektronikus számítógépek, röntgenkészülékek, autóbuszok, háztartási gépek.)

A hatalmas új termelőkapacitások közös megépítése a KGST-országok közötti együttműködés új, hatékony formáját igényli, amely nagy

kapacitások létesítése útján lehetővé teszi az országok igényeinek kielégítésével kapcsolatos fontos kérdések gyors és hatékony megoldását, mindenekelőtt az energetikai és nyersanyagforrások vonatkozásában.

A Bolgár Népköztársaság aktívan részt vesz ennek az együttműködési formának a kibontakoztatásában. Lehetőséget ad más országoknak, hogy Bulgáriában részt vállaljanak az új kapacitások megvalósításával kapcsolatos építkezésekben, és maga is részt vesz más országok kapacitásainak kiépítésében. Példaként említhetjük a Bolgár Népköztársaság területén csehszlovák segítséggel felépült „Medet” rézöntőművet, amelynek termelése 1974-ben indult meg, valamint a szovjet és magyar segítséggel épített szódagyárat, mely Európában a legnagyobbak közé tartozik (évi teljesítménye 1200 e tonna kalcinált szóda). A szocialista országok közti együttműködés lehetővé teszi hatalmas létesítmények rövid idő alatt történő felépítését, amihez az egyéni erők nem lennének elégségesek. Úgy gondoljuk, hogy az együttműködésnek ez a formája különösen nagy szerepet fog majd játszani a fejlett szocialista társadalom építésének folyamatában.

Mint már említettem, a nagy létesítmények felépítése meggyorsítja az energetikai és nyersanyagforrások racionális felhasználását, növeli a beruházások hatékonyságát és ezzel lehetővé teszi a KGST-tagországok energetikai és nyersanyag-igényeinek javuló kielégítését. Országunk az elért megegyezések és az aláírt általános szerződéseknél megfelelően részt vesz a Szovjetunió területén az uszty-ilimszki cellulózegyár, a kiszembajevi ércdúsító azbesztkombinát, az orenburgi gázvezeték, vastartalmú nyersanyagok és egyéb ferroötvözetek gyártására szolgáló kapacitások építésében, a Vinnyica (SZU) és Albertirsa (Magyarország) közötti 750 kV-os távvezeték építésében stb. Hasonló együttműködési terveket dolgoztunk ki a KGST más országaival is. Ezúton hosszú időszakra biztosíthatók a népgazdaságunk számára fontos energetikai források és nyersanyagok, megteremtve a feltételeket a kitermelő és feldolgozó ágazatok fejlődése közti aránytalanságok leküzdéséhez és a hatékonyabb ágazatközi arányok kialakításához.

Egy másik forma, mely véleményünk szerint egyre növekvő szerephez jut majd a KGST-tagországok korszerű anyagi-termelési bázisának kibontakoztatásában, a *nemzetközi gazdasági szervezetek* létesítése. A Komplex Program konkrét intézkedéseket irányoz elő mind a már meglévő, mind az ezután létesítendő szocialista nemzetközi gazdasági szervezetek tevékenységének tökéletesítésére a termelésben, a kereskedelemben és más területeken. Véleményünk szerint e szervezetek feladata az első időkben a két- és többoldalú együttműködési funkciók egy részének ellátása, valamint az egyes területeken folyó gazdasági tevékenység koordinálása, a fejlődés egy magasabb fokán pedig átveszik a közös tervezés szervezését saját területükön.

Országunk tevékenyen részt vesz olyan nemzetközi gazdasági szervezetekben, mint az „Interatominstrument”, az „Interhim”, az „Intermetall”, az „InterELEKTRO”, az „Interetalonpribor”, valamint koordinációs központokban, tudományos-műszaki információs intézetben, a szocialista világrendszer problémáival foglalkozó nemzetközi intézetben stb.

Országunk és a többi szocialista ország közötti koordináció folyamatában számos új javaslatot vitatunk meg közös vállalatok, szerveze-

tek, cégek, intézetek, stb. létesítéséről. Ami a KGST-tagországok közös tervezőtevékenységét illeti, ezen a téren elég hosszú ideje folyik a munka. Számos határozatot hoztunk a közös tervezésről, a termelés különböző területein és néhány tevékenység vonatkozásában. Úgy gondoljuk, hogy a közös tervezés mai problémái közvetlenül az államközi szervezetekkel kapcsolatosak, amelyek adminisztratív vezető apparátusa a közös tervezéssel kapcsolatos funkciók ellátására hivatott. A Komplex Program alapján a közös tervezés legfontosabb feladatai: a termelésfejlesztési tervek összehangolása a megfelelő ágazat közös tervezése alapján; a közös érdeklődésre számot tartó beruházások folyó és távlati egyeztetése, a kapacitások tervszerű fejlesztése; javaslatok kidolgozása a termelés szakosítására és kooperálására; egyeztetett intézkedések az egyes országokban ideiglenesen le nem terhelt kapacitások kihasználására; a kölcsönös termékszállítások nómenklatúrájának, volumenének és határidejének összehangolása stb. A közös terv összeállításának alapelemeit tehát azok a feladatok és funkciók alkotják, amelyeket e szervezetek számára a Komplex Program megjelöl.

A jelen szakaszban már valamennyi KGST-tagországban megvan a reális feltételek az egyes szférákat és tevékenységeket átfogó közös tervezésre. Ezeket a lehetőségeket azonban véleményünk szerint nem használjuk ki eléggé, még azokon a területeken sem, amelyekre megállapodás van.

A KGST XXVII. ülésének határozata a „KGST-tagországok integrációs intézkedéseinek egyeztetett tervé”-nek kidolgozásáról megfogalmazta az alapelveket a tervezési tevékenység ezen új formájának alkalmazására. A termelőerők fejlődésének és a műszaki fejlődésnek a jelenlegi dinamikája mellett előbb-utóbb elkerülhetlenné válik a nemzeti gazdaságok egyes láncszemeinek és csomópontjainak összehangolása a tervben meghatározott újratermelési folyamat egyes elemei tekintetében. Ezért most már tisztázni kell a közös tervezés tartalmával kapcsolatos néhány elvi kérdést. Az integrációs intézkedési tervnek bonyolult csomóponti együttműködési feladatokat kell megoldania, főképpen az energetikai és nyersanyagproblémákkal, a fő népgazdasági ágazatok számára szükséges technológiai és komplex berendezésigények kielégítésével kapcsolatosan. Komplex intézkedéseket kell tenni és át kell tekinteni — kezdve az előrejelzéssel, átfogva a tervezési és kutatási munkákat — az új kapacitások létesítését, a termelést, a realizálást stb. Az így kidolgozott és egyeztetett tervnek tükröződnie kell az egyes országok népgazdasági terveiben, azok megfelelő fejezeteiben. A problémák ilyen megoldásával idő takarítható meg és növelhető az intézkedések végrehajtásának hatékonysága.

A KGST-tagországok társadalmi-gazdasági fejlődési folyamatainak meggyorsításában fontos szerepet játszik a két nemzetközi bank, a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank és a Nemzetközi Beruházási Bank. Országunk eddig a következő célokra kapott hitelt a Nemzetközi Beruházási Banktól: 1972-ben a haskovi „Trakia” dohánygyár bővítésére; a perniki ferromágnesgyár építésére és a sztaražagorai új dohánygyár létesítésére; valamint egy kifeszültségű elektrotechnikai kondenzátorokat gyártó üzem létesítésére Kustendilben. Erre a négy objek-

tumra a Nemzetközi Beruházási Bank kereken 15 millió rubelt bocsátott 6—7 évre Bulgária rendelkezésére konvertibilis valutában.

1973-ban Bulgária összesen 38 millió rubel értékben vett fel hitelt a Banktól (konvertibilis valutában 8 évre) golyóscsapágygyár építésére (Sopotban), elektródagyár építésére (Ihtimánban), hűtőaggregátorok és kompresszorok gyártására (Szófiában). A Nemzetközi Beruházási Bank által folyósított hitelek olyan termelőkapacitások létesítését teszik lehetővé, amelyek a KGST-országok számára fontos exportárukat termelünk.

Az együttműködés felsorolt formái mind fontos szerepet játszanak a KGST-tagországok közötti integrációs folyamatok fejlesztésében és a bolgár gazdaság erősítésében. Országunk számára a szocialista gazdasági integráció fejlődése nem csak a termelőerők nemzetközivé válásának folyamatából és a tudományos-technikai haladás meggyorsításának feladatából eredő szükségesség. Ezt diktálja a fejlődés jelenlegi szakaszát jellemző fő célunk is: a fejlett szocialista társadalom felépítése a Bolgár Népköztársaságban.

Majminasz, E. Z.

A GAZDASÁGI TERVEZÉS RENDSZERÉNEK INFORMÁCIÓS FOLYAMATAI

A termelés hatékonyságának növelése az egyik legfontosabb feladat gazdasági fejlődésünk jelenlegi szakaszában. Ezt a feladatot nem lehet megoldani az irányítási rendszer tökéletesítése, a gazdasági tervezés tudományos színvonalának emelése nélkül.

A hazai tapasztalatok is azt bizonyítják, hogy a tervezésben nem vezet számottevő eredményre a közgazdasági—matematikai modellek és a számítástechnika egymástól elkülönült alkalmazása. E két területet kapcsolja össze egy új tudományos irányzat: a gazdasági kibernetika, amely kidolgozza a gazdaság rendszerelméleti megközelítésének módját, az integrált tervezési rendszereket. E rendszerekben szervesen összefonódik a tervezési folyamatok szervezése és irányítása a közgazdasági matematikai modellekkel és a számítástechnikával.

A szerző a népgazdaság tervezési és irányítási folyamatainak rendszerkapcsolataival, módszertanával, szervezésével foglalkozik művében. Alapgondolata: a gazdasági tervezés és irányítás problémáit rendszerszemléletben kell megközelíteni. Rámutat, hogy a fejlődés iránya: integrált rendszerek létrehozása, felhasználva az elektronikus számítógépek által nyújtott lehetőségeket. Meghatározza a közgazdasági—matematikai, a számítástechnikai módszerek szerepét a tervezésben és az irányításban. Felvázolja a népgazdasági tervezési rendszerek kommunikációs hálóját, elemzi az információáramlást, az információs csatornák kapcsolatait.

A kötet — újszerű szemléletmódja és a téma tudományos szempontjából is igényes feldolgozása következtében — az irányítási, rendszerszervezési és -tervezési feladatokkal foglalkozó elméleti és gyakorlati közgazdászok, mérnökök körében nagy érdeklődésre tarthat számot.

416 l., kötve 67,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

Z. SEDIVY:

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság népgazdaságának alapvető fejlődési irányjai és tervkoordinációja a KGST-országokkal az 1980-ig terjedő időszakra

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság népgazdaságának ötödik öt-éves tervének (1971—1975) teljesítése sikeresen folyik. Alapját a Csehszlovákia kommunista pártjának új módon történő irányításával 1969 után kidolgozott gazdaságpolitikai koncepció, a Csehszlovák Köztársaság ötödik népgazdasági fejlesztési tervéhez a CSKP XIV. ülészakán jóváhagyott irányelvek, az ötéves terv megváltozott körülmények közötti teljesítésének egyes időszakaira vonatkozó gazdaságpolitika konkrét elveinek következetes kidolgozása képezik.

Az ötödik ötéves terv évei alatt a megtermelt és felhasznált nemzeti jövedelem mintegy 32, az ipari termelés körülbelül 36, a mezőgazdasági termelés 20 százalékkal növekszik. Már az ötéves időszak kezdetén konszolidálódott a belső piac, mely azóta is stabilnak mutatkozik (eltekintve a választékban előforduló bizonyos hiányosságoktól). Jelentősen emelkedett a beruházások volumene (kb. 40 százalékkal). Ezt a viszonylag gyors növekedést a termelési szféra egyes kulcsfontosságú területein (például az energetika), illetve a nem termelő beruházások (lakásépítés, Prága problémáinak megoldása stb.) területein levő lemaradások fokozatos megszüntetésének szükségessége követelte meg. Igaz azonban, hogy még nem teljesen megoldottak a befejezetlen nagy építkezésekkel kapcsolatos kérdések, és nincs meg a szükséges összhang az építkezési kapacitások területi elhelyezése, valamint rendeltetésszerű telepítése, másrészt a beruházási építkezések iránya között.

Különös figyelmet kell fordítani arra a tényre, hogy a csehszlovák gazdaság pozitív fejlődése az utóbbi években annak ellenére töretlen volt, hogy gyökeres változások mentek végbe a tőkés gazdasági életben elmélyülő válságjelenségek miatt Csehszlovákia külgazdasági kapcsolataiban is. A világszerte kiéleződött energetikai, nyersanyag- és élelmiszeri problémákkal, valamint az egyes fejlődő és fejlett kapitalista országok közötti gazdasági kapcsolatok megváltozásával nemcsak elmélyül az inflációs folyamat a tőkésországokban, hanem egyidejűleg erősen változik a tüzelő-, a nyersanyagok, az élelmiszerek és az ipari termékek ára is.

Ezek a körülmények a külkereskedelmen keresztül befolyást gyakorolnak Csehszlovákia gazdasági életére is; ez a külkereskedelemnek a

termelés folyamatában elfoglalt nagy súlyában, a nyersanyagok és a mezőgazdasági termékek kimagasló importhányadában és az ipari termékek exporthányadában mutatkozik. Ettől eltekintve Csehszlovákiában zavarmentes a termelési folyamat és az életszínvonal emelkedése. Ez először is annak az eredménye, hogy Csehszlovákia külkapcsolatai főképpen a szocialista országok és mindenekelőtt a Szovjetunió felé irányulnak, másodsorban annak, hogy kimondottan helyes a párt- és kormányservek gazdaságpolitikája. Ebben a vonatkozásban mindenekelőtt értékelni kell az országnak az utóbbi időszakban elért következő gazdaságfejlesztési sikereit: a CSKP XIV. kongresszusi határozatainak megfelelően tovább emelkedik a lakosság életszínvonala és a dolgozóknak a jövőbe vetett hite (a lakossági fogyasztás 1975-ben 28 százalékkal nőtt az 1970-es fogyasztáshoz viszonyítva); a kiskereskedelmi árak átlagos színvonala stabil; államunk valutahelyzete szilárd.

Az ötödik ötéves terv eredményes teljesítése Csehszlovákia körülményei között nagy politikai jelentőséggel bír, mivel ez az 1960-as évek utáni időszak, amikor a harmadik ötéves terv (1961—1965) teljesítetlenül zárult, a negyedik ötéves terv teljesítését pedig félbeszakították az 1968—1969-es válságos események.

Ilyen körülmények között az ötödik ötéves terv teljesítése során elért eredmények igen kedvezően befolyásolják a gazdasági mérleget és visszaadják valamennyi dolgozónak a szocialista tervezésbe vetett hitét, lehetővé teszik a szocialista állam gazdasági fejlődésének a középlejáratú és az azokkal összefüggő éves tervek segítségével történő sikeres irányítását.

Az ötödik ötéves terv teljesítésének eredményei jó kiindulási alapot teremtenek Csehszlovákia hatodik népgazdasági fejlesztési tervének (1976—1980) kidolgozásához. A külső és néhány belső feltétel további fejlődésében vannak azonban olyan tendenciák, amelyek következtében a népgazdaság új feladatokat állít eléink. Ezek a sokkal bonyolultabb és minőségileg új feladatok igencsak megnehezítik tervkészítési munkánkat. Itt mindenekelőtt arról van szó, hogy a *külgazdasági kapcsolatok területén, a világpiacon az utóbbi időben végbement árarányváltozások miatt sokkal bonyolultabb helyzet állt elő*, s ez lényegesen befolyásolni fogja gazdasági életünket az elkövetkező ötéves terv során.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azokat a belső tényezőket sem, mint a *munkaerővolumen-növekedés lelassulása*, mely az előző évtizedek kedvezőtlen demográfiai fejlődésének következménye. Az utóbbi években a népesedést ösztönző intézkedések hatására erősen emelkedett a születések száma, de e tényező hatása a munkaerőmérlegre lényegesen később következik csak be, mint ahogy szeretttük volna. Az árviszonyok romlása és más objektív feltételek azonban nem befolyásolhatják a dolgozók életszínvonalát, mint ahogy ezt a tőkésországokban megfigyelhetjük. Sőt fordítva, a Csehszlovák Köztársaságban folytatódik az életszínvonal emelkedésének és a dolgozók bizalma megerősítésének politikája.

A nemzeti jövedelem kihasználásának fontos összetevői a termelési beruházások, melyeket szintén viszonylag gyors ütemben kell növelni. Erre azért van szükség, mert először is meg kell gyorsítani az üzembe állítását azoknak a kapacitásoknak, melyek építése még nem fejeződött

be, másodsor, nem lehet meglennünk a nagyméretű objektumok új beruházási építkezései nélkül, melyeket az integrációs folyamatok és az új feltételek következtében beállott strukturális változások követelnek meg tőlünk.

Ilyen körülmények között a hatodik népgazdasági fejlesztési terv irányelvei tervezeteinek megalapozási munkálatai során a következő alapvető feladatokat határoztuk meg:

— Maximálisan kell kihasználni a gazdasági életben rejlő lehetőségeket a nemzeti jövedelem gyors növelése céljából, de az erők túlfeszítése nélkül. Ez indokoltá teszi az ötéves tervben az ipari termelés olyan ütemű fejlődését, melyet az ötödik ötéves terv realizálása során már elértünk (átlagosan mintegy évi 6 százalék), és a mezőgazdasági termelés (főleg a növénytermelés) további rendszeres növekedését, az e területeken az ötödik ötéves terv során már elért magas eredmények alapján.

— Fokozott figyelmet kell fordítani az élő munka termelékenységének növelése mellett — mely továbbra is a megvalósítandó nemzeti jövedelem növekedésének fő forrása marad — mind a tüzelőanyag, a nyersanyagok és anyagok általános viszonylagos megtakarítására, mind a szükségletszerkezet olyan átalakítására, mely megfelel a megváltozott külső körülményeknek és csökkenti az importigények növekedését.

— Jobban ki kell használni a hazai természeti és nyersanyagforrásokat.

A felsorolt strukturális változások megvalósítása érdekében, továbbá a korlátozott mértékben rendelkezésre álló munkaerőforrások és korlátozott beruházások miatt csökkenteni kell a nem termelő beruházásokat és korlátozni kell a munkaerő-növekedést e szférában.

Ezeknek a követelményeknek a realizálása a csehszlovák gazdasági életet olyan növekedési tényezők felé kell orientálnia, melyek optimális kihasználása a minimálisra csökkenti az új termelési kapacitások és a munkaerő iránti igényt. Szó van a műszaki haladás eredményeinek sokkal szélesebb területen való alkalmazásáról és Csehszlovákiának a nemzetközi munkamegosztásba való sokkal intenzívebb bekapcsolásáról, elsősorban a nemzetközi szocialista gazdasági integráció folyamatán belül. A műszaki fejlődés feladatait és a gyakorlati megvalósításukat a CSKP KB 1974. májusi plénuma részletesen és konkrétan meghatározta.

A hatodik ötéves terv előkészítése ezzel kapcsolatban megköveteli, hogy a műszaki fejlesztés feladatai szorosabban kapcsolódjanak a terv más fejezeteihez.

Az új körülmények között még inkább nyilvánvaló a CSKP KB kongresszusa által jóváhagyott irányvonal helyessége, azaz Csehszlovákia aktív részvétele a szocialista gazdasági integrációban. Fokozódik a külkereskedelem hatékony kihasználásával szemben és a gazdasági együttműködéssel mint a társadalmi munkatermelékenység-növekedés egyik tényezőjével szemben támasztott követelmény: a Csehszlovák Szocialista Köztársaságnak a gazdasági integrációban és a világ összes országaival megvalósítandó ésszerű munkamegosztás fejlődési folyama-

tában való részvételében rejlő lehetőségek teljes körű kihasználása. Ebből következik, hogy a *külkereskedelmi forgalom növekedésének meg kell haladnia a nemzeti jövedelem növekedését; az ágazatokon és alágazatokon belüli árucseré-forgalom volumenét sokkal gyorsabban kell növelni.*

Emellett néhány új szempont is előtérbe kerül. A külső feltételek említett változásai megkövetelik, hogy a feldolgozóipar azon részének exporttermelése, mely a fizetési eszköz szerepét tölti be, lényeges mértékben növekedjék. Erre azért van szükség, hogy *biztosítani* tudjuk az *export növekedésének megfelelő fölényét az import növekedésével szemben.*

Az egyes ágazatok és árucsoportok fejlődési területén a hatodik öt éves terv és a KGST-tagállamokkal közös koordinációs tervekben még meglevő néhány alapvető problémát a következőkben jellemezhetjük: a fűtőanyag- és energiaszükségletekhez azok biztosítása is hozzátartozik; Csehszlovákiában ugyanúgy, mint a világ többi iparilag fejlett országában, melyek nem rendelkeznek elegendő saját alappal, a fő probléma, hogy a népgazdasági fejlesztési célok teljesítéséhez mindenekelőtt szükségessé vált a hazai források optimális kihasználása. Az elsődleges energiaforrások általános növekedésében ezen utóbbiak hányada, mely az ötödik öt éves tervben minimális volt, a hatodikban növekszik és körülbelül 30 százalékos lesz. Ez az előfeltétel elsősorban a barnaszénttermelés várható növekedésén, a kőszénttermelésnek az eddigi szinten való tartásán és az első nagy teljesítményű atom- és villamos erőművek üzembe helyezésén alapul. Másik fontos előirányzat a gazdasági fejlődéshez szükséges energiamennyiség általános csökkentése, a szükséglet olyan egyidejű strukturális változtatása mellett, melynél lényegesen csökken a kiváló minőségű folyékony és gáznemű tüzelőanyag iránti kereslet növekedési üteme, az előző időszakhoz képest. A kőolajszükséglet növekedése főleg olyan termelési területeken fog jelentkezni, ahol ezt a nyersanyagot nem lehet helyettesíteni (kémiai feldolgozás, a gépesítés fejlesztése stb.). Ami a földgáz-felhasználást illeti, itt szó van még egy igen sürgető problémáról: a szennyeződés csökkentéséről az ország legnagyobb városaiban és üdülőhelyein.

A következő öt éves tervben a kőolaj- és földgázforrások jelentős növelését csak a teljes földgázmennyiség és a kőolaj túlnyomó többségének a Szovjetunióból történő importjával, és a többi kőolajmennyiségnek a Közép- és Közel-Kelet országaiból történő importja útján lehet csak biztosítanunk. Emellett Csehszlovákia az öt éves terv összeállításánál és a tervkoordinációs munkáknál kezdettől fogva abból indult ki, hogy a Szovjetunióból Csehszlovákiába irányuló elsőrendű tüzelőanyag-import említett növekedése csak együttes erőfeszítésekkel, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság anyagi forrásaira és eszközeire is építve érhető el.

Nagyra értékeljük azt a tényt, hogy a Szovjetunió rendelkezésre bocsátja természeti forrásait más szocialista országok növekvő igényeinek hosszú távon történő fedezésére; az előző idősokkal összehasonlítva ezen forrásokat, mint tudjuk, sokkal távolabbi s olyan területekről kell megszerezni, melyek sokkal nehezebb természeti feltételekkel rendelkeznek. Csehszlovákia aktívan részt vesz a következő öt éves terv fontos integrációs vállalkozásában — az Orenburgtól a Szovjetunió nyugati

határáig terjedő gázvezeték közös építésében. A beszerzések eddigi tapasztalatai alapján a múlthoz hasonlóan a következő ötéves tervben is folytatjuk a kétoldalú együttműködést a Szovjetunióval az olajkitermelés és -szállítás területén.

Számításba véve a földgázszállítás kérdésének nagy jelentőségét az európai energetikai probléma megoldásánál, valamint azt a hatalmas beruházási volument, ami a Csehszlovákián keresztül vezető földgázszállítás további kiszélesítéséhez szükséges a kapacitások építését úgy tekintjük, mint Csehszlovákia természeti feltételeinek specifikus kihasználási kérdését, mivel Csehszlovákiának kedvező a földrajzi fekvése. Ennek során abból indultunk ki, hogy az energetikai probléma megoldása érdekében a földgázszállítás fokozott növelésével továbbra is biztosítható a csehszlovák gazdaság igényeinek kielégítéséhez szükséges mennyiség.

Az országok együttes erőfeszítésével történő új kapacitásteremtésben rejlő együttműködési formát Csehszlovákia más alapvető nyersanyagok például vasérc-, ferroötvözetek biztosítására is felhasználja. A KGST-tagországok feketefémhiánya esetén Csehszlovákia a *vaskohászati* fejlesztési koncepció kidolgozásánál saját meglévő kohászati kombinátjaiban történő termelés kiszélesítési lehetőségeinek célszerű optimális kihasználásából indul ki, mivel Csehszlovákia az egyetlen ország (Szovjetunió kivételével), mely a saját fémkohászat fejlesztéséhez szükséges valamennyi kokszolható szénfajtaival rendelkezik.

Csehszlovákia *vegyiparában* sajátos helyzet alakult ki. Viszonylag elmaradt a kapitalista országok ezen iparának gyors fejlődése mögött, a vegyipari termékek fogyasztásának növekedési üteme ugyanakkor meghaladja az egész ipar termelését; a természetes nyersanyagok helyettesítési lehetőségeinek kihasználása, a tudomány és a technika világszínvonalon elért fejlődéséhez képest elégtelen; mindez az utóbbi időkben a vegyipari termékek külkereskedelmében az egyenleg romlásához vezetett, amely főleg a fejlett tőkésországok viszonylatában jelentkezik. Ez a helyzet különösen a legutóbbi időkben romlott, amikor is a nyersanyag-, tüzelőanyag és mezőgazdasági termékek árainak emelkedése után a legtöbb vegyipari termék is megdrágult. Ezen problémák megoldását nehezíti a vegyipar fejlesztésének nagy energia- és tőkeigényessége, valamint a KGST-tagországok vegyipari gépgyártásának elégtelen fejlődése. A fokozott fejlődés azonban csak a vegyipari termékek külkereskedelme jelenlegi egyenlegének tartására lesz elegendő. Fontos még számunkra a tervek koordinálása, a szocialista országokkal való együttműködés a beruházási építkezésekben s ezen ágazat építkezéseinek szakosításában, valamint az új kémiai technológiák kidolgozása és a szükséges technológiai berendezések iránti igény biztosítása.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság *mezőgazdaságában*, tekintet nélkül az utóbbi időkben elért magas mutatószámokra, a továbbiakban is megvannak a hazai természeti források kihasználása intenzifikálásának legkedvezőbb feltételei. Alapjában véve már az elmúlt években is biztosítva voltak Csehszlovákia lakossága növekvő igényeinek saját forrásokból származó állattenyésztési termékekkel (főleg hús- és tejtermékekkel) való teljes kielégítése. A következő ötéves tervben a fő figyelmet a növénytermelés fejlesztésére fordítjuk, a lakosság növekvő igényeinek és az állattenyésztés takarmány szükségleteinek biztosítása érdekében.

Az elmúlt évek magas mezőgazdasági terméseredményeinek és a műtrágyagyártás, a vetőmagbiztosítás kedvező feltételeinek, valamint a mezőgazdasági munkák gépesítésének sikerei alapján lehetővé vált a gabonaimport fokozatos csökkentésének célkitűzése. Sokkal bonyolultabb feladat az állati eredetű termékek iránti igény kielégítése és a fehérje alapú élelmiszerek közti összefüggések lazítása. Az elmúlt évben ezek behozatali feltételei észrevehetően romlottak. A következő öt éves tervben javítani kell az állati és növényi eredetű fehérjék hazai előállítási lehetőségeinek kihasználását, valamint fokozatosan be kell vezetni a szintetikus fehérjetakarmány gyártását.

A KGST-tagországokban a gyorsan növekvő igények, a vetésterületek változásai és a termelőországok feldolgozóiparának fejlődése következtében feszültségek keletkeztek a friss gyümölcs- és főzelékfélék termelése és fogyasztása között, mely maga után vonja a saját lehetőségek optimális kihasználását a mérsékelt égövi gyümölcsök (például szőlő), főzelékfélék stb. termesztésének növelésére.

A tüzelőanyagok, nyersanyagok, anyagok és élelmiszeripari termékek importjában beállott megváltozott feltételek hatást gyakorolnak a *feldolgozóipar ágazatainak* szerepére Csehszlovákia külgazdasági kapcsolataiban is. Éppen ezek az ágazatok tükrözik a legvilágosabban Csehszlovákiának a nemzetközi munkamegosztásba történt bekapcsolódásának kettős irányát: sokkal gyorsabban fejlődik az árucseré-forgalom az ágazatok között és megnövekedtek az igények a feldolgozóipar termékeinek tisztaexport-növekedése iránt, mely kénytelen magára vállalni a világpiacon árcsúszásainak változásai mellett a csehszlovák kereskedelmi és fizetési mérlegben keletkezett problémák megoldásának a legnagyobb terheit.

A következő öt éves tervben a *gépipar* előtt állnak a legbonyolultabb feladatok. Szó van a gépipar — mint az exportforrások fő hordozója — pozíciójának megszilárdítása céljából, más szocialista országok s mindezek előtt a Szovjetunió viszonylatában, valamint Csehszlovákia és a tőkésországok közötti gépipari össz-termékcseré aktív egyenlegéről. Ezen rendkívül bonyolult feladat sikeres teljesítésének egyik előfeltétele a gépgyártáson belüli strukturális változások végrehajtása alapján és általános fő fejlődési irányainak keretein belül az elfogadott koncepció realizálása, olyképpen, hogy a továbbiakban a prioritást hatékonyan biztosítsák azon ágazatok számára, melyekben Csehszlovákia mind a szocialista, mind a kapitalista államok piacain kimagaslóan növelheti exportvolumenét.

Csehszlovákia másik fontos külföldi fizetési eszköze továbbra is a *közfogyasztási termékek*. A következő öt éves tervben a termelés hányada a csehszlovák exportban kb. a korábbi szinten marad, de ezzel is megmarad Csehszlovákiának a napjainkban oly fontos kedvező világpiacon helyzete. E feladat megoldása strukturális változtatások életbeléptetését teszi szükségessé, melyek keretén belül a figyelmet a hazai nyersanyagbázison termelhető termékek exportjának növelésére, valamint világméretben viszonylag magas exporthatékonyaságot biztosító termékekre kell összpontosítani. Csak néhány alágazat (például az üveggyártás, a bizonu, vagy a mikroporozus bőrből gyártott cipők termelési alágazatai) felel meg mindkét követelménynek. Ennek ellenére, mint látjuk, nem kell

az erőfeszítéseinket pamutszövetek exportjára irányítani. Ez nem lehet hatékony a nyersanyag drágulása és az Európán kívüli olyan termelők domináns helyzetével szemben, akik olcsó munkaerőt használnak fel.

Az összes felsorolt tényező kihat a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és más szocialista országok közötti tervek koordinálására, mely már a befejezéséhez közeledik. Jelenleg már megállapítható, hogy a szocialista országokkal megvalósított feldolgozóipari ágazatok árucsereforgalmának fejlődése Csehszlovákia külkereskedelme általános fejlődésének ezentúl is a legdinamikusabb része marad. Továbbá, a világon kialakult új gazdasági helyzet feltételei között az eddiginél jobban kitűnik, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság számára a Szovjetunióval való együttműködés elengedhetetlen, és az árucsereforgalmi struktúra és értékviszonyok szempontjából a legelőnyösebb. Ez érvényben marad a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a Szovjetunió közötti külkereskedelemben szükségessé vált árváltoztatások végrehajtása után is.

Sziszkov, V. I.

A TERMÉKMINŐSÉG KÖZGAZDASÁGI-STATISZTIKAI MÉRÉSE

A szocialista gazdálkodás jelenlegi fázisában, a gazdaságirányítás új módszerei mellett a piac értékítéletének jelentősége megnőtt. A termék értékét és árát pedig erősen befolyásolja a termék minősége. A „hiánygazdálkodással” ellentétben a szükségletre termelés megnöveli a termékek minőségével szemben támasztott követelményeket. A szerző munkája azon a gondolaton alapszik, hogy egyrészt szét kell választani a termelői és a fogyasztói minőséget, másrészt a kettőt csak együtt, egymással való összefüggésükben lehet vizsgálni. Ez új megállapítás, eddig még sehol nem találkozhattunk ilyen világos megfogalmazással.

A szerző könyvének egyes fejezeteiben a minőségvizsgálat elvi megalapozását adja, majd kitér arra, hogy a közgazdasági kutatások tárgyát a termékek használati értéke szempontjából kell körülhatárolni. Foglalkozik a termék minősége és ára közötti kapcsolattal, és támpontot ad a minőség kategóriájának helyes értelmezéséhez.

A minőség statisztikai feladatainak ismertetése után elemzi a tulajdonképpeni statisztikai módszereket. A módszereket konkrét példákkal illusztrálja, ezeket az ipar és a mezőgazdaság legkülönbözőbb területeiről veszi (az autógumitól a paradicsomkonzervig).

A könyv összefoglaló jellegű, a szakemberek — vállalati vezetők, közgazdászok, statisztikusok — számára a szükséges elvi és gyakorlati útmutatást egyaránt biztosítja.

303 l., kötve 37,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

A szocialista együttműködés szerepe Kuba gazdasági fejlődésében

A politikai hatalom birtokba vétele a dolgozók által, a következetesen véghezvitt gyökeres forradalmi változások megváltoztatták a politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokat Kubában, lehetővé tették a több mint egy évszázados idegen uralom alatt kialakult elmaradottság felszámolását. Ebben a helyzetben — figyelembe véve a belső nehézségeket és a nemzetközi küzdőtéren támasztott különféle akadályokat, amelyekkel az imperializmus ellen fellépő kubai népek szembe kellett néznie — a szocialista tábor szolidaritása és támogatása, valamint az önzetlen nemzetközi segítség igen jelentős szerepet játszott nemcsak Kuba gazdasági életének, hanem a forradalmi folyamatnak a megerősödésében és fejlődésében is.

A Forradalmi Kormány első intézkedése az agrárreform megindítása volt (1959. május 17.). Ennek keretében kisajátították a 404 hektárnál nagyobb területű mezőgazdasági földbirtokokat. Ez lehetővé tette a munkaerő nagy részét összpontosító, korábban sok parcellára oszló megművelhető földterület 40 százalékának összevonását a Forradalmi Kormány kezében; s egyúttal lehetővé vált a technika széles körű alkalmazása, könnyebbé vált a nemzetgazdaság szükségleteinek kielégítését szolgáló mezőgazdasági termelés tervezése. Az agrárreformról szóló második törvény alapján (1963 októberében) kisajátításra kerültek a 67 hektárnál nagyobb területű birtokok is. A Forradalmi Kormány ezzel ellenőrzése alá vonta a földterület 70 százalékát és az ország mezőgazdasági termelésének 80 százalékát. Az agrárreform megindítását a reakció nem nézte tétlenül. Megkezdődött az imperializmus gazdasági és fegyveres agressziója. 1960-ban az amerikai kormány csökkentette a kubai cukorkvótát az Egyesült Államok piacán, az olajfinomító üzemek visszautasították a szovjet olaj feldolgozását, s hamarosan megkezdődött Kuba teljes gazdasági blokádja. A köztársaság szilárd helytállása és a nemzetköziség szelleméhez hű szocialista együttműködés azonban megghiúsította az imperialisták terveit. A szocialista együttműködés első időszakának alapvető eredményeként a gazdasági agresszió vereséget szenvedett, a kubai gazdaság pedig megállta a helyét. A fontosabb észak-amerikai vállalatok és valamennyi külföldi bank államosításával (1960 augusztus—szeptemberében), valamint a nagyobb nemzeti magánvállalatok kisajátításával az ország teljes iparának kb. 60 százaléka az állam kezébe került. Ezeknek az intézkedéseknek köszönhetően 1963-ban meg-

szűnt Kuba gazdasági elmaradottságának fő oka — véget ért az imperia-
lista beavatkozás és a nagybirtok uralma.

Ahhoz azonban, hogy a gazdasági élet további fejlődése megindul-
hasson, az országnak meg kellett birkóznia a múlt maradványaival. Le
kellett küzdeni a gazdasági élet egyoldalúságát, a technikai elmaradott-
ságot, mely elsősorban abban mutatkozott meg, hogy a nemzeti termelés
alapvető ágazata jelentős mértékben függött a kétkezi munkától; meg
kellett szabadulni a munkaerő alacsony képzettségének fékező hatásá-
tól, s ehhez neki kellett látni a lakosság mintegy 30 százalékat sújtó
írastudatlanság megszüntetéséhez. Az országnak meg kellett szabadulnia
a tőkés szektortól való függőségtől a külkereskedelemben. Intézményi és
szervezeti újjászervezést kellett végrehajtani, amelynek során létrejöt-
tek a szükséges szervek.

Országunkra jellemző a fiatalság túlsúlya a lakosságon belül. Ezért
érezhető hiány van munkaerőben. Fel kellett emelni a lakosság nagy ré-
szének életkörülményeit a minimálisan szükséges szintig, hogy be lehes-
sen vonni őket a termelésbe és a társadalmi életbe. A tanulók száma ez
idő szerint 2 millió, vagyis a lakosság 25 százaléka; a lakosság pedig évi
1,9 százalékkal szaporodik. Roppant beruházások váltak szükségessé az
oktatásban és az egészségügyben.

Hatékony infrastruktúrát kellett létrehozni, mely megfelel a komplex és gyorsuló fejlődési folyamat követelményeinek. Elegendő megem-
líteni, hogy a forradalmi folyamat 15 éve alatt több műutat és utat kel-
lett építeni, mint az ország egész előző története során. Érezhetővé vált
az alapvető természeti erőforrások (a fűtőanyag és a villamos energia)
szűkössége.

A rendszeres agresszív cselekmények elhárításához hatalmas össze-
geket kellett fordítani az ország védelmére.

Ilyen viszonyok között teltek a forradalom első évei. Ebben az idő-
szakban nem volt lehetőség a gazdasági élet elemzésére és tervezésére.
Mégis, az államapparátusban és a magánszektorban bekövetkezett átala-
kulásokra és a szocialista tábortól kellő időben kapott jelentős segítségre
támaszkodva népünk elérte, hogy a „túlélés” időszakában létrejöttek a
feltételek a tudatos fejlesztés politikájának megvalósításához.

Kuba gazdasága helytállt, hála a szoros szocialista együttműködés-
nek, a baráti országok önzetlen segítségének. Az összes szocialista or-
szágból érkezett a nyersanyag, a berendezés és az élelmiszer, a kubai cu-
kor pedig új elhelyezési piacokat nyert, előnyös feltételek mellett.

A szocialista tábor jelentős hiteleket nyújtott Kubának, amelyeket
főleg a szükséges tervezési és kutatási munkákra, gépek, berendezések
és üzemek szereléséhez, üzembe helyezéséhez szükséges anyagok be-
szerzésére, káderképzésre stb. fordítottak. Az e hitelek terhére épített
létesítmények a kubai állam tulajdonát képezik, nem jár velük semmi-
féle tőkevonalas (a törlesztés többnyire magában a létesítményben ter-
melt árukkal vagy szolgáltatásokkal és alacsony kamatozással történik)
és megfelelnek a kubai nép szükségleteinek kielégítését szolgáló politi-
kának, amelyet kormányunk jelölt ki.

Példaként megemlíthetjük az 1972 decemberében kötött, 300 mil-
lió rubel összegű szovjet—kubai hitelegezmenyt. A hitel törlesztése

kubai árukkal történik, 1976. január 1-től kezdődő 25 éven át; a kamatok elszámolása a kölcsön felhasználásával, vagyis a tervezett textilipari, villamos energetikai és bányaiipari vállalatok, automatikus távvezérlő vonalak, geológiai kutatások, vasútépítés, cukornádbegyűjtés gépesítése, villamossági berendezések, vízművek és egyéb létesítmények megvalósításának kezdetével indul. A szocialista országokhoz fűződő kapcsolatok új utat nyitottak Kuba számára a külső adósság égető problémájának megoldására. A Szovjetunió — fő hitelezőnk — 1986. január 1-ig adott haladékokat az eredetileg 1973. január 1-ig esedékes törlesztés teljesítésére, hogy így Kuba rendezhesse kereskedelmi hiányát és a fejlesztésre kapott hitelből eredő adósságait. A kölcsönök törlesztése évenként megállapított kvóták fizetésével történik, 25 év alatt, kamat felszámítása nélkül.

Kubában igen nagy a hiány kvalifikált tudományos-műszaki káderekben. A szocialista országok e tekintetben is segítettek. Az 1967—1971. években a Kubában dolgozó szovjet, csehszlovák, NDK-beli, magyar és bolgár specialisták száma elérte a 7,5 ezret. Ezekkel az országokkal (és Romániával) 140 szakmai delegációcserét bonyolítottunk le, azzal a céllal, hogy műszaki információt kapjunk egyes szakkérdésekben. Kuba 381 dokumentációt kapott tudományos-műszaki információkról, az általános kereskedelem tárgyát nem képező modellekről, berendezésekről. 340 kubai szerzett szakképzettséget ezekben az országokban.

A szocialista országok támogatásával és népünk öntudatos munkájával — a meglevő akadályok ellenére — köztársaságunk számottevő sikereket ért el. Bizonyítja ezt a társadalmi termék növekedésének gyors üteme, mely 1971-ben és 1972-ben is meghaladta a 8 százalékot.

Különös érdeklődés tárgyát képezte a népgazdaság mezőgazdasági szektorának fejlődése, amely lehetővé tette a lakosság fogyasztási szintjének emelkedését, az ipar ellátását nyersanyaggal, valamint a piac bővülését. Ezzel kapcsolatban igen nagy jelentőséggel bírt a szocialista tábor országainak közreműködése.

A mezőgazdasági termelés gépesítése, targonca- és műtrágyagyártó vállalatok építése a szocialista országok segítségével és részvételével, a kubai mezőgazdaság fejlesztéséhez szükséges árucikkek szállítása a szocialista országokból, lehetővé tették az elmaradottság gyors elszámolását ezen a területen, számottevő sikerek elérését és a mezőgazdasági termelés és termelékenység további fejlődéséhez szükséges feltételek megteremtését. Ezek közül a legfontosabbak: a mezőgazdasági dolgozók és technikusok szakképzettségének jelentős emelése; a víztárolók befogadóképességének 4000 millió m³-re való növelése (1959-ben ez 27 millió m³ volt); a feldolgozó és szolgáltató ipari centrumokat összekötő közutak építése; a traktorpark, de különösen a nagy teljesítményű traktorállomány növelése (1971-ben már 34 120 traktorral és 3000 kombájnnal rendelkezett a kubai mezőgazdaság); a földművelés széles körű gépesítése (1970-ben a cukornád 89 százalékát gyűjtötték be gépi erővel), a rizs maradéktalan betakarítása stb.

A jelenlegi ötéves terv végére Kubában 65—70 millió t cukornád begyűjtését tervezik; több mint 1/2 millió tonna rizs termesztését (hántolatlanul mérve), az állami szektorban 600 000 t gyökérzöldséget és

több mint 350 000 t zöldségfélét termelnek, a citrusfélék termőterülete 80 000 hektárra nő, több mint 30 000 vágottsertést dolgoznak fel, a tenyészkoca-állomány 50 000-re nő stb.

1975-ben — 1971-hez viszonyítva — a cukornádtermelésben 29 százalékos, az egyéb mezőgazdasági kultúráknál 83 százalékos, az állattenyésztésben 41 százalékos, a halászatban 19 százalékos növekedés várható.

A halászat egyike a népgazdaság dinamikus ágazatainak, átlagos éves növekedési üteme 12 százalék. A halipart teljesen átszervezték, a legmodernebb hajókkal szerelték fel, amelyek minden szélességi körön képesek dolgozni és rendelkeznek a legújabb berendezésekkel. Az új flotta megépítésével párhuzamosan hatalmas befektetéssel modern halászati kikötő épült Havannában, amelynek kapacitása ötszöröse az 1958. évinek, amikor is évi 25 000 tonna áruforgalmat tudott lebonyolítani. Az 1967—1971 közötti időszakban a gazdaság ezen ágának fejlesztésében átlagosan 799 technikus vett részt a Szovjetunióból, 15 Bulgáriából, 11 a Német Demokratikus Köztársaságból és 5 Lengyelországból.

A Kuba előtt álló egyik legfontosabb probléma — az ország iparosítása. Ezzel kapcsolatban elsőrendű fontosságú feladat a cukoripar fejlesztése — amely Kuba gazdasági életének központi láncszemét alkotja —, az energiagazdálkodás fejlesztése, a kohászat, a gépipar és a vegyipar alapjainak létrehozása.

A szocialista tábor országai — a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia, Magyarország, Románia és Lengyelország — a cukoripar számára nélkülözhetetlen szállításokat teljesítettek. Egy állandó lengyel —kubai munkacsoport a cukoripar számára szükséges műszaki szolgáltatásokat ellátó kubai személyzet kiképzésével foglalkozik, a Szovjetunió 114 cukorüzem korszerűsítésében vett részt, berendezéseket és anyagokat szállított, szakembereket küldött Kubába, az 1965 szeptemberében aláírt egyezmény alapján pedig hosszú lejáratú hitelt folyósított. 1970-ben a szocialista országok segítségével a nyerscukortermelés 8,5 millió tonnás rekordszintet ért el. Jelenleg erőfeszítéseink ezen a területen a maximális hatékonyság elérését célzó műszaki és szervezési intézkedések bevezetésére irányulnak.

A forradalom győzelme előtt Kuba gyenge, kevéssé kiépített energetikai rendszerrel rendelkezett. Nemcsak az energetikai rendszer egységesítése volt elengedhetetlenül szükséges, hanem új kapacitások létrehozása is, az ország ipari szükségleteinek kielégítésére; a mezőgazdasági körzetek villamosítására stb. Csehszlovák együttműködéssel épült és működik két hőerőmű: Nuevitasban és Sienfuegosban a Carlos Manuel de Sespedes hőerőmű; bővül a villamos erőmű Tallapiedrában és szerelés alatt van egy Reglben.

A Szovjetunió jelentős támogatást nyújtott ennek az iparágak fejlesztéséhez. Segítségével 1967-ben megkezdődött egy 100 MW teljesítményű hőerőmű építése Rentében, 1968-ban pedig egy 200 MW teljesítményű Marielában. 1972 februárjában és decemberében új kormányközi megállapodások aláírására került sor, amelyek alapján a Szovjetunió bekapcsolódik a marielai objektum teljesítményének 500 MW-ra való fejlesztésébe, 25,6 MW teljesítményű Diesel-erőművet épít Pinos

szigetén, leszállítja a szükséges berendezéseket egy nagyfeszültségű közvetítívonalhoz, és felépíti a hőközpontok és transzformátorok központi javítóüzemét. Az energia gazdaságosabb és célszerűbb elosztására a Szovjetunió segítséget nyújtott a Santiago de Cuba és Nuevitas közötti nagyfeszültségű közvetítívonal kiépítésében. 1973-ra ily módon teljesen megvalósult az ország energetikai rendszerének egységesítése.

Az ágazat fejlesztésére fordított befektetések nyomán a villamosenergia-ipar termelése 1970-ben 3300 millió kWó-ra nőtt (az 1958. évi 1975 millió kWó-ról,) 1972-ben pedig az energiatermelés már háromszorosra volt a forradalom előtti szintnek. 1975-re Kuba — főleg a szocialista együttműködésnek köszönhetően — 600 MW-ra növeli energiatermelési kapacitását.

Kohóipar a forradalom előtt gyakorlatilag nem volt Kubában. A Szovjetunió segítségével jelentős eszközöket fordítottak ennek az iparágak a fejlesztésére. Néhány régi gyárat egy üzemben, a Iose Martin üzemben egyesítettek. Ennek az üzemnek a termelési kapacitását a fejlesztési tervek szerint 1975-ben évi 350 000 tonna acél és 300 000 tonna hengerelt áru termelésére emelik.

Lengyelország szintén részt vett ennek az iparágak a fejlesztésében. Közreműködésével Santa Clarában elektroacélmű épült és korszerűsítették a temperöntödét. Ezeknek a vállalatoknak a modernizálása, illetve megépítése tette lehetővé, hogy 1972-ben a hengereltáru-termelés 152 000 tonnára, az öntvénytermelés 186,5 ezer tonnára emelkedett.

A forradalmat követő időszakban nagyot fejlődött a nikkeltermelés. Hozzájárult ehhez a Nicaróban és Moában telepített üzemek korszerűsítése. Nagyarányú geológiai kutatások folynak új nyersanyag-lelőhelyek feltárására a nikkelpar részére. Az ehhez szükséges műszaki és pénzügyi eszközök főleg a szocialista országokból érkeztek. Ezenkívül az elkövetkezendő években a Szovjetunió részt vesz a már meglévő üzem rekonstrukciójában, valamint egy új nikkelpar és kobaltüzem építésében Puntal Gordában.

A szocialista országokkal való együttműködés pozitív eredményeket hozott a bányászat fejlődésében. A Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország és Románia segítségével geológiai kutatások folytak fémek és nem fémek ásványok új lelőhelyeinek feltárására.

A forradalom előtti Kubában a gépgyártási ágazatot kis gyárak és műhelyek képviselték, amelyek a belső fogyasztás kielégítésére termeltek, s nem volt különösebb kapcsolatuk a többi nemzetgazdasági ágazatokkal. A Kuba gazdasági blokádjával kapcsolatos bonyolult körülmények között, amikor a berendezések és alkatrészek beszerzése az ipar számára nagy nehézségekbe ütközött, a szocialista országok segítségével ebben az ágazatban létkérdés volt.

A Szovjetunió közreműködésével 1964-ben kis gépgyártó üzem épült Santa Clarában. Termelése a cukoripari, ércbányászati, könnyűipari stb. pótalkatrészek gyártására volt méretezve. Kapacitása évi 400 tonna fémalkatrész. A Szovjetunióval kötött egyezmények alapján került sor egy kombájnserelő üzem építésére. 1964-ben gépjavitó üzem kezdte meg működését, amelyet a közeljövőben korszerűsítene; emellett két további üzem építését tervezik.

Gépgyártó üzemek építésében és fejlesztésében Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország és Bulgária működtek közre (például traktorjavító üzem épült Magyarország közreműködésével; vagongyártó üzem lengyel segítséggel; közös kubai—bolgár létesítményként jön létre egy mezőgazdasági eszközököt, szerszámokat és öntözőberendezéseket gyártó ipari kombinát stb.).

Növekszik a fogyasztási cikkek termelése. Így Csehszlovákia közreműködésével 40 000 hűtőszekrény került legyártásra. A közeljövőben megkezdődnek a szállítások egy, a Szovjetunió részvételével épülő televízió- és rádiókészülék-gyártó és -szerelő üzemhez, amelynek évi kapacitása 100, illetve 300 ezer egység lesz.

Kubában hajóépítő és -javító kapacitások épültek. Ennek az iparág-nak a forradalom első lépéseitől kezdve megkülönböztetett figyelmet szenteltek. Jelenleg az országban 9 hajógyár van, amelyekben kezdetben csak fából épített hajókat gyártottak, most azonban már megkezdtek néhány acélból és vasbetonból készülő hajó építését. Ennek az iparág-nak a fejlesztéséhez nagy műszaki segítséget nyújtott Bulgária. A casablancai hajógyár korszerűsítésben és optimális kihasználásában Lengyelország vett aktívan részt. A lengyel szakemberek tanulmányozták és egészen 1980-ig prognosztizálták Kuba hajójavítási igényét. Lengyelország közreműködött különböző hajóipari munkák elvégzéséhez szükséges kubai személyzet kiképzésében is.

A Szovjetunió már 1963-ban rendelkezésünkre bocsátott egy 2,5 ezer tonna teherbíró képességű úszódokkot, 1972-ben pedig a másodikat is, 4,5 ezer tonna teherbíró képességgel.

A kubai vegyipar nagymértékben függ a féltermékek importjától. Az ebből eredő korlátok ellenére jelentős sikereket értünk el ebben az iparágban. Itt is nagy segítséget nyújtottak a KGST-tagországok. Magyarország segítette a gyógyszergyártásban és egy üveggombinát építésében, Bulgária a vegyipar és gyógyszeripar létrehozásában, a Szovjetunió részt vett a helyi növényi alapanyagok ésszerű felhasználására épülő gyógyszergyártás fejlesztésében, a szerves vegyipari termékek gyártásában stb. Lengyelország a mesterséges szálak gyártásában működik közre. Közös kubai—lengyel tervezőiroda alakult a már meglévő vállalatok korszerűsítési követelményeinek vizsgálatára, amely emellett foglalkozik egy évi 110 tonna kapacitású cukornád hulladék bázison dolgozó új üzem építésével. Állandó közös munkacsoport foglalkozik a Santa Clara-i papírgyár rekonstrukciójával. Ezekhez Lengyelország szállított berendezéseket, műszaki segítséget nyújtva egyúttal a cukornád hulladékból (bagaso) előállított papírmassza gyártásához stb.

Jelentős részt vállal ennek az iparág-nak a fejlesztésében a Német Demokratikus Köztársaság. A Kuba—NDK Kormányközi Bizottságon belül vegyészeti albizottság működik, különféle munkacsoportokkal: műtrágya-, illóolaj-, műanyaggyártás, vegyi nyersanyagok termelése, a petrolkémia és a finomvegyészet fejlesztése, vegyipari vállalatok rekonstrukciója stb. Ezen túlmenően a Német Demokratikus Köztársaság tervez két üzemet — egy oxigén- és egy klórüzemet —, amelyek a következő öt éves tervben kezdenek termelni.

Jelentősen növekedett a szappan és a mosószer, valamint a műtrágya gyártása is (a fejlődés átlagos üteme 9 százalék, az elért termelési

szint pedig 3,5-szerese az 1958. évinek); majdnem megkétszereződött a cukornád hulladék bázison folyó papírgyártás — ami nagy technológiai siker; fellendült az oxigén- és acetilénygyártás; az üveg-csomagolóanyaggyártási kapacitás pedig jelenleg 2,5-szer magasabb a forradalom előttinél.

Egyidejűleg fejlődnek a többi iparágak is: az italgyártás és a dohányipar, a kőolaj-feldolgozás, a halászlé, textil- és bőripari termékek gyártása stb. Ezeknek a termelési ágazatoknak a fejlesztéséhez is jelentős segítséget kaptunk a szocialista táborból. A teljes kapacitással dolgozó olajfeldolgozó ipar a szovjet nyersolajimporton alapszik. Terveink szerint a nyersolaj-feldolgozás, az olaj- és festékanyagok gyártása évi 900 000 tonnára nő: a szükséges berendezéseket a Szovjetunió szállítja.

Az élelmiszeriparban említést érdemel Csehszlovákia részvétele a tejpasztöröző és kenyérgyárak építésében, Magyarország segítsége a húsiipar rekonstrukciójában, Bulgáriáé pedig a jéggyárak építésében. A fejlett halfeldolgozó ipar kialakításában fontos szerepet játszik a Szovjetunió. A havannai halászlé kikötő építésének munkálatai több mint 30 hektárnyi területre terjedtek ki. A Szovjetunió 12 000 befogadó képességű hűtőházat szállít, továbbá egy napi 60—80 ezer tonna jeget gyártó berendezést, kikötői portáldarukat, nagy teljesítményű rádióállomást, amellyel nagy távolságokra lehet adást sugározni, és egyéb kikötői berendezéseket. 1968-ban üzembe lépett egy hallisztet gyártó üzem.

A textilipar fejlődésében az NDK-ból és más szocialista országokból érkező gépeken kívül nagy jelentőséggel bír a Szovjetunió segítsége egy évi 80 millió m² szövetet gyártó új kombinát építésében Santiago de Cubában, valamint egy havannai gyár építésében, mely 15 000 tonna fonalat termel, és a már meglévő 7 textilvállalat rekonstrukciójában is. Ennek az iparágaknak a kapacitása 1976—1977-re várhatóan évi 110 millió m² vékony szálú szövet és 300 millió m² kötöttáru lesz.

Az utóbbi években különös jelentőséget kapott Kubában az építőanyag-gyártás. Csehszlovákia segítségével épült fel Las Villasban, NDK-közreműködéssel pedig Nuevitasban egy cementmű. Ugyanezen országok részvételével kaolinfeldolgozó vállalat, kőörmlő- és mosóüzemek, kerámia- és egyéb üzemek is épültek. 1975-ben román és NDK-közreműködéssel üzembe lép két új cementgyár, amelyek kapacitása eléri az 1,2 millió tonnát. Három, még a forradalmat megelőző időszakban épült gyárat a Szovjetunióból származó új tároló- és kőörmlő berendezésekkel szereltek fel. Három épületelem-gyártó üzem jugoszláv segítséggel épül. Mindez jó alapot ad az ország építőiparának fejlődéséhez. A cementgyártás már most 2,4-szerese az 1958-as szintnek.

Az ipari szektor sikereit a következő számok bizonyítják: a fejlődés évi átlagos üteme 1962—1968 között csak 3 százalékos volt, az 1968—1971 közötti időszakban több mint 5 százalék, 1972-ben pedig elérte a 14 százalékos szintet.

Jelentős változások mentek végbe az építőiparban, az infrastruktúrában és a — főleg az ország fővárosában összpontosuló — szolgáltató szektorban. Megkezdődött az ország víztárolóinak befogadóképességét növelő objektumok szerelése; 13 500 km hosszú műút épült; fontos objektumok épültek a mezőgazdasági szektor részére (tehénistállók, magtá-

rak, rizsszárítók stb.); egy sor ipari objektum, oktatási központ, kórház, óvoda, szálloda és lakóház építése, rekonstrukciója, illetve bővítése van folyamatban. Az 1971-ig befejezett objektumok értéke: mezőgazdasági épület 150,2, ipari épület 125,7, lakóházak 283,7, oktatási intézmények 92,6, egészségügy és közszolgáltatások 34,3 millió peso.

Összességében az építkezés mértéke 1958-hoz viszonyítva több mint négyszeresére emelkedett. Az 1971—1975 közötti időszakban az átlagos növekedés legalább 30 százalékos lesz. 1975-re várható 300 oktatási központ és 50—70 000 lakás felépítése; 220 millió pesót fordítanak mezőgazdasági építkezésekre (ezen belül 700—1000 tehénistálló épül), tovább folytatódik 800 km közút és 300 km autótút építése. Az ipari építkezés üteme 1968-hoz viszonyítva több mint 3,5-szeresére növekszik.

A gazdasági fejlődés az ország minden területén közvetlenül kapcsolatban van a közúti, vasúti és légi közlekedés rendszerének fejlesztésével. Figyelembe véve gazdasági életünk különösen nyitott jellegét és fő piacaink távolságát, a kormány nagy figyelmet szentel a szállítás és a kereskedelmi flotta fejlesztésének. E szektor távlati fejlesztési irányelveinek kidolgozásában részt vett a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Bulgária, Magyarország és az NDK szakértőgárdája. A Szovjetunió jelenleg közreműködik a szállítás integrált fejlesztési tervének kidolgozásában; a Havanna és Santiago de Cuba közti vasútvonal tervezésében és rekonstrukciójában, a kikötők rekonstrukciójában, a konténerek ki- és berakodására és olajfelvevő berendezések létesítésére alkalmas kikötőhely műszaki építési tervének kidolgozásában; felszerelést szállít a Havannában és Camagüeban levő kikötői üzemek részére. A kubai nemzetközi légijáratok szovjet IL—62-es repülőgépeket is üzemeltetnek. A kubai kereskedelmi flotta, mely a múltban mindössze 14 öreg és kisméretű hajóból állt, összesen 45 000 t vízkiszorítással, jelenleg 580 000 t vízkiszorítású hajóparkkal rendelkezik, néhány teherhajója pedig több mint 10 000 t vízkiszorítású.

A vasúti szállítás 80 új importból származó mozdonnyal és hazai gyártmányú utasszállító kocsikkal lett felszerelve; az áru- és a személyszállítás 1962-höz viszonyítva több mint felével nőtt.

A tengeri szállítás volumene 1975 végéig a tervek szerint 75 százalékkal nő, míg a szárazföldi teherszállítás 32 százalékkal, a személyszállítás pedig 91 százalékkal bővül 1971-hez viszonyítva. A kereskedelmi flotta ez alatt az idő alatt 20 hajóval gyarapodott. A tervek 7500 autóbusz gyártását és üzembeállítását is előírányozzák.

A felsorolt létesítmények mellett a szocialista országok támogatást nyújtottak a tudomány és a kutatás majd minden ágazatának fejlesztésében, az oktatási módszerek és rendszerek, a hírközlés fejlesztésében (különösen a Szovjetunió és Magyarország), valamint hozzájárultak Kuba számítógéptechnikájának sikeres fejlesztéséhez (Szovjetunió és Bulgária).

A külkereskedelmi kapcsolatok bővítése — Kuba gazdasági kibontakozásának egyik legfontosabb útja. A külföldi országokkal kialakított kubai kereskedelmi kapcsolatok jellege minőségileg megváltozott. Míg az Egyesült Államok kizsákmányoló és a jogegyenlőséget nélkülöző elvek alapján kereskedett velünk, addig a szocialista országokkal létesí-

tett kereskedelmi kapcsolatok az egyenlőség, a kölcsönös előnyök és az önzetlen segítség elve alapján fejlődnek. A szocialista országok részese-dése Kuba külkereskedelmi forgalmában az 1958. évi 39 százalékról 1972-ben 61 százalékra nőtt. A KGST-országok 1972-ben exportunkban 47 százalékkal, importunkban 70 százalékkal részesedtek.

Kubának a KGST-országokkal folytatott kereskedelmi forgalma a kétoldalú kereskedelem hosszú lejáratú tervezésén alapszik. Ezáltal Kuba hozzájut a számára alapvető fontosságú árucikkekhez, mint nyersanyagokhoz, berendezésekhez és a gazdasági életünk megszilárdításához nélkülözhetetlen műszaki dokumentációkhoz. Másrészt ezek az országok egyúttal Kuba hagyományos árucikkeinek megbízható vásárlói is.

Ezekben a kapcsolatokban fontos szerepet játszanak a kereskedelmi hitelek, amelyek többségének az a rendeltetése, hogy lehetővé tegyék gépipari és szállítóberendezések, továbbá komplett üzemek importját, valamint a kereskedelmi deficit fedezésére szolgáló kormányközi hitelek, amelyeket alacsony kamatláb és hosszú törlesztési idő jellemez. A törlesztés az esetek többségében a kubai fél részéről felajánlható s egyúttal hitelezőink számára is érdekes áruk vagy szolgáltatások formájában történik. Itt mindenekelőtt az a Szovjetunió és Kuba között 1972 végén aláírt megállapodás érdemel említést, amely lehetővé teszi Kuba kereskedelmi deficitjének fedezését 1973, 1974 és 1975 folyamán. Ezeket a kamatmentes hiteleket 1986. január 1-től kezdődően 25 éven át törlesztjük majd árukkal vagy szolgáltatásokkal.

A szocialista országokkal folytatott, kereskedelmi ügyletekkel megerősített együttműködés pozitív hatást gyakorol az ország gazdasági fejlődésére és a lakosság életszínvonalának emelkedésére.

A szocialista együttműködésnek Kuba gazdasági életére gyakorolt hatásáról szólva külön meg kell említeni Kuba nemrégiben történt belépését a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsába. A KGST XXIV. ülésén a kubai delegáció vezetője, Carlos Rafael Rodriguez, a Kubai Kommunista Párt Központi Bizottság Titkárságának tagja és miniszterelnök-helyettes, felszólalásában kiemelte, hogy az első nehéz időszak leküzdése után, amikor a további fejlődés kezdeti feltételei kialakultak, „a nemzetközi szocialista munkásosztály soraiba való belépés célszerűsége és felelőssége különös jelentőséggel bír Kuba számára”. Országunk lehetővé tette a KGST-országoknak, hogy a komplex fejlesztési program megvalósításához felhasználják a könnyen kibányászható nikkeltöbbleteket — amelyekkel Kuba rendelkezik — a szocialista államok szükségleteinek kielégítésére. Ez egyben lehetőséget nyújt nikkelparunknak, hogy a világpiacon versenyezzen a legfőbb kapitalista monopóliumokkal. Ezenkívül, a KGST-tagországok segítségével lehetőségünk nyílt a nikkeltöbblet és króm alapanyagú speciális acélok gyártásának megkezdésére. A KGST illetékes szervei tanulmányozni kezdték annak lehetőségét, hogy országunkban két új 60 000 t kapacitású nikkeltöbbletgyártó üzemet létesítsenek. Ez a Nicaróban és Moaban levő két üzem termelésével együtt, e termék világereskedelmi forgalmának 25 százaléka.

A közös együttműködés szempontjából sokat ígérőnek látszik a papírmassza, a kartonpapír, a rostlemez termelésének közös megszervezése cukornád hulladékból, amelyet jelenleg a cukorgyárakban fűtőanyagként használnak fel. Kubának a tagországokkal való együttműkö-

dése e két új irányvonalán kívül természetesen megmaradnak és fejlődnek azok a kereskedelmi kapcsolatai, amelyek szabályozzák hagyományos árucikkeinek — mint pl. a cukornak — a cseréjét, de új árucikkek (például a citrusfélék) cseréjét is, amelyeknek szállítójává szeretnénk válni a jövőben. Kuba a KGST XXIV. ülésén kifejezést adott azon elhatározásának, hogy „teljesíti gazdasági kötelezettségeit a közösségben való együttműködés és részvétel vonatkozásában, mindenben, ami megfelel a szocialista tábor érdekeinek és szükségleteinek”. Ez állami szerveink részéről határozott szervezeti erőfeszítéseket kíván, egyebek közt — tervezési vonatkozásban — a Tanács munkájában való egyre hathatósabb részvételre irányuló erőfeszítéseket, hogy így tovább fejleszthessük kétoldalú kapcsolatainkat valamennyi KGST-tagországgal.

Meg vagyunk győződve arról, hogy a KGST-tagországok tevékenysége mindig sikeres lesz, s megerősítik pozíciójukat a tőkés világtrendszerral folytatott harcban. Országunk büszke, hogy tagja lett ennek a páratlan nemzetközi szervezetnek, mely három kontinens országainak érdekeit fejezi ki. Ezek az országok az általános érvényű marxista—leninista eszmék alapján az integrációra, a legfontosabb tudományos, technikai és gazdasági-társadalmi problémák megoldására törekednek, első lépésként az „egységes világméretű együttműködéshez” vezető, Lenin által megjelölt úton.

Pongrácz László:

A KERESETI ARÁNYOK TÁVLATI FEJLESZTÉSE

A könyv témája szoros kapcsolatban van gazdaságpolitikai döntéseinkkel.

Első része röviden áttekinti a kereseti arányokra vonatkozóan a munka szerinti elosztás elvéből fakadó követelményeket, felhasználva az elmélet által feltárt összefüggéseket, elemelve a kereseti arányok alakulását az elmúlt 15—20 évben.

A második részben a szerző rámutat, hogy feltétlenül szükséges és lehetséges is tudományos eszközökkel és módszerekkel a kereseti arányokkal kapcsolatban távlati elképzelést is kialakítani. A kereseti arányok elemzését a keresetek különböző összetevőinek vizsgálataival támasztja alá. Érinti a könyv a kereseti arányok és a közgazdasági szabályozás összefüggéseit is.

A szerző befejező gondolatként hangsúlyozza, hogy a vállalatok és intézmények döntő szerepet játszanak a népgazdasági szintű bérpolitika céljainak megvalósításában. Ezért a makrószintű elemző- és tervezőmunka eredményeit, tapasztalatait úgy foglalja össze könyvében, hogy ezeket — mint módszertani segítséget — a vállalatok is felhasználhassák a kereseti arányok alakítására irányuló tevékenységük során.

A mű nemcsak a közgazdasági-elvi összefüggésekkel foglalkozó szakemberek számára, hanem a vállalatok vezetői, munkaügyi és bérügyi kérdésekkel foglalkozó közgazdászai számára is hasznos ismereteket tartalmaz.

211 l., kötve 29,50 Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

A Magyar Népköztársaság a Komplex Program megvalósításának útján

Napjaink világgazdasági folyamatainak jellemző tendenciája, hogy fokozódik a külgazdasági kapcsolatok szerepe az egyes országok gazdasági helyzetének, fejlesztési lehetőségeinek alakulásában. A belső gazdaságpolitikai döntések lehetséges mozgásirányait egyre nagyobb mértékben a nemzetközi gazdasági feltételek határozzák meg, ugyanakkor a nemzetközi munkamegosztásba való fokozott bekapcsolódás új alternatívákat, új variánsokat hív életre. A külgazdasági kapcsolatok kiszélesítése, a változatos nemzetközi együttműködési formák alkalmazása valamennyi ország számára nagyobb mozgási lehetőséget nyújt, mint ha valamely fejlesztési elképzelést csupán a belső feltételek vizsgálatára támaszkodva határoznának meg.

Maga a nemzetközi munkamegosztás nem korunk szülötte ugyan, de a napjainkban végbemenő tudományos-technikai forradalom és a két vilárendszer között mind intenzívebbé váló gazdasági verseny jelentős, minőségi változásokat hozott a külgazdasági kapcsolatokban, új, korábban nem létező együttműködési formákat teremtett, és megszüntette az elsősorban külkereskedelmi jellegű, „tradicionális” nemzetközi gazdasági érintkezési formák egyeduralmát. Röviden azt mondhatnánk, hogy a korábbi külkereskedelmi jellegű, tehát alapvetően a forgalmi szférára koncentrálódó kapcsolatok helyébe fokozatosan az integrációs típusú együttműködés lép, s határozott tendencia figyelhető meg a termelési kapcsolatok előtérbe kerülésére. Ez egyben azt is jelenti, hogy a termelési szférát érintő együttműködés a nemzetközi munkamegosztás hagyományos formáit fokozatosan e szféra szükségleteinek rendeli alá.

Feltétlenül fel kell hívni a figyelmet azonban arra a körülményre, hogy az integrációs folyamatok, illetve e folyamatok érvényesülésének hatóköre nem magyarázható pusztán a szűkebb értelemben vett gazdasági tényezőkkel. Az integrációs folyamatok ugyanis — amellett, hogy új távlatokat nyitnak az érintett országok termelőerőinek fejlődése számára — sajátos termelési viszonyok megnyilvánulási formái, ami objektíve kizárja a különböző társadalmi gazdasági formációkat képviselő országok közötti integrációt. Mindez azonban nem teszi lehetetlenné, hogy ilyen országok között az egyszerű forgalmi kapcsolatokon túlmutató termelési, kooperációs együttműködés alakuljon ki.

E cikkben nem kívánjuk részletesen elemezni a gazdasági integráció sokrétű problematikáját, csupán arra a megállapításra szorítko-

zunk, hogy a külgazdasági kapcsolatok szerepének fokozódása gyakorlatilag minden nemzetgazdaságot érint. Kétségtelen tény azonban, hogy e kapcsolatok súlya, a belső gazdaságfejlesztési elképzelések kidolgozásában és végrehajtásában játszott szerepe nem azonos mértékű az egyes országokban. A külgazdasági kapcsolatok fontossága nagyban függ az érintett népgazdaságok méreteitől, a belső tartalékok volumenétől, a gazdasági fejlettség elért szintjétől és nem utolsósorban a természeti-földrajzi feltételektől. Meg kell jegyezni azonban, hogy a felsorolt tényezők korántsem merítik ki a külgazdasági kapcsolatok jelentőségét meghatározó motívumok összességét.

Köztudott, hogy Magyarország számára a külgazdasági kapcsolatok fejlesztési lehetőségei meghatározó jelentőségűek hazai céljaink megvalósítása szempontjából. Gyakorlati tapasztalataink és elméleti feltételezéseink egyaránt e tendencia további erősödését bizonyítják. Hagyományosan gyakran indokoljuk ezt a megállapítást azzal, hogy exportunk értéke megközelítőleg egyenlő nemzeti jövedelmünk 50 százalékával. Mint minden hasonló adat, ez is csak a valóság egyik — bár igen lényeges — oldalát mutatja. E szám mögött bonyolult strukturális problémák húzódnak meg, sokrétű összefüggések egész rendszere rejlik. A gyakorlat nyelvére lefordítva úgy is fogalmazhatnánk, hogy gazdaságunk számos területe, így termelőtevékenységünknek a gazdaság általános fejlődését döntően befolyásoló szférái ma már nem is létezhetnének nemzetközi együttműködés nélkül.

Bármely alapvető ágazatunkat vizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy az eddig kiépített termelési kapacitások létrehozásában, az előállított termékek értékesítésében és a jövőbeli fejlesztési lehetőségekben döntő szerepet játszott, illetve játszik a szocialista gazdasági integráció, a KGST-együttműködésben való részvételünk. Ebből következik, hogy a szocialista gazdasági integráció továbbfejlesztése, az általa nyújtott együttműködési lehetőségek aktív kihasználása alapvető érdekünk. Mindez világosan kitűnik abból, hogy közép- és hosszú távú gazdaságpolitikai elképzeléseinket az integrációs szemlélet jegyében dolgozzuk ki. Arra törekszünk, hogy lehetőségeinkhez mértén hozzájáruljunk e folyamat elmélyítéséhez, az általa biztosított együttműködési módozatok sokoldalú kihasználásához.

Az eddig elmondottak alapján úgy is fogalmazhatunk, hogy fejlesztési elgondolásaink valóra váltásának záloga a Komplex Programban foglaltak eredményes és következetes végrehajtása. Emellett abból indulunk ki, hogy a gazdasági integráció hosszú távú, bonyolult folyamat, amelynek számos immanens lehetőségét a jövőben kell valósággá változtatni. Ez fejeződik ki abban a tényben is, hogy a Komplex Programot hosszú távú, 15—20 éves horizontra szóló programként fogadták el, s e program tartalmazza mindazokat a feladatokat és követelményeket, amelyek a tagállamok előtt állnak az egyre intenzívebben kibontakozó tudományos-technikai forradalom és a két világrendszer erősödő gazdasági versenyének körülményei között.

Természetesen a Program elfogadása óta eltelt négy év sok tekintetben rövid idő az eredmények összegező értékelésére, még inkább végleges következtetések levonására. Úgy véljük azonban, hogy a Program adekvát mozgásformát jelent az integrációs folyamat számára, és

megfelelő eszközöket tartalmaz a KGST-országok előtt álló minőségileg magasabb szintű követelmények teljesítésére. Ezen belül igen lényeges, hogy a Program a fő hangsúlyt a termelési és strukturális jellegű együttműködésre, a hosszú távú és tartós integrációs kapcsolatok kialakítására és fejlesztésére helyezi. Országunk számára alapvető fontosságú, hogy együttműködési elképzeléseinket perspektivikus módon, a KGST-n belül érvényesülő integrációs formákra támaszkodva dolgozhatjuk ki.

A Program az együttműködés rendszerének középpontjába a tervezési együttműködést állította. Ez a forma — amely az integrációs típusú kapcsolatok előtérbe kerülését és a tagállamok előtt álló hosszú távú struktúrapolitikai feladatok jellegét tükrözi — a korábbiakhoz képest számos új módszerrel gazdagodott. Anélkül, hogy az egyes együttműködési formák és az eddigi eredmények részletesebb elemzésébe bocsátkoznánk, megállapíthatjuk: a változásnak két dimenziója van: egyrészt a hosszú távú szemlélet erősödése, másrészt olyan formák kialakítása, amelyek lehetővé teszik a termelési együttműködésben felvetődő, az egyes országok struktúrapolitikáját befolyásoló feladatok és problémák megoldását. Különösen fontos, hogy a tervezési együttműködésnek a Komplex Programban megfogalmazott útjai lehetőséget teremtenek arra, hogy belső gazdaságpolitikai elképzeléseinket és együttműködési javaslatainkat a többi KGST-tagállamok távlati elgondolásait és igényeit figyelembe véve határozhassuk meg. Összefoglalva: levonhatjuk azt a következtetést, hogy a KGST-együttműködés által kialakított feltételeket és alternatívákat figyelembe véve és ezekre támaszkodva integrációs szemléletű népgazdasági terveket dolgozhatunk ki.

Az 1976—1980. éveket átfogó tervünket — amely jelenleg a kidolgozás stádiumában van — ebben a tekintetben az különbözteti meg a korábbi időszakok terveitől, hogy első ízben kerül sor a Komplex Programra támaszkodó, az együttműködés lehetőségeit és követelményeit átfogóan figyelembe vevő és azokat szervesen tartalmazó fejlesztési elképzelések kialakítására. Mindez nem mond ellent annak a ténynek, hogy a KGST-együttműködés korábbi terveinkben is kulcsfontosságú helyet foglalt el. Csupán azt mutatja, hogy a Program elfogadását követően minőségileg új követelmények és lehetőségek alakultak ki, mint ahogyan magának a Programnak a megszületése is egy megváltozott helyzetet tükröz.

Az 1976—1980-as tervről szólva — önként kínálkozik elgondolásaink rövid felvázolása, illetve a KGST-együttműködésben való részvételünk fontosabb eredményeinek az ismertetése.

A következő tervidőszakra vonatkozó és hosszabb távú elképzeléseink lényege — hasonlóan a többi KGST-tagállamokhoz — gazdasági struktúránk progresszív, a tudományos-műszaki haladás követelményét figyelembe vevő átalakítása és ezen keresztül a termelés hatékonyságának javítása. E követelmény érvényesítését indokoltá teszi, hogy Magyarországon — a belső tartalékok fokozott és racionális kihasználását is számítással véve — az extenzív fejlesztés lehetőségei gyorsuló ütemben merülnek ki, és gazdaságunk valamennyi lényeges szférájában a növekedés intenzív forrásai jutnak döntő szerephez. Gazdaságunk

intenzív irányú fejlesztésének követelményei mellett számolnunk kell néhány speciális, a jelenlegi szakaszra jellemző adottsággal is, amelyek további fejlődésünk és terveink szempontjából meghatározó jelentőségűek. Ezek közül az adottságok közül első helyen említjük, hogy különféle okok miatt az előttünk álló években az ország gazdasági potenciáljához képest rendkívül nagy energetikai, valamint infrastrukturális beruházásokat kell megvalósítanunk. Ugyanakkor szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy míg 1950-ben a mezőgazdaság az aktív népesség 52 százalékát foglalkoztatta, addig napjainkban csupán 24 százalékát. Nemzetközi összehasonlításban a fenti arányszám meglehetősen magasnak tekinthető, és terveinkben az agrárnépesség további csökkenésével számolunk. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a pótlólagos ipari munkaerőnek ez a forrása elvesztette korábbi jelentőségét. A rendelkezésünkre álló munkaerő racionális kihasználását szolgálja bizonyos tartalékok fokozott hasznosítása. (Ide tartozik például a nehéz fizikai munkát igénylő és kevésbé termelékeny tevékenységek — például az anyagmozgatás — gépesítése, és így pótlólagos — más ágazatokban hatékonyabban felhasználható — munkaerőforrások felszabadítása.)

Ami az intenzív fejlesztés tartalmát illeti, ennek lényege nem egyszerűen a termelőfolyamat gépesítése, hanem a termelési technika és technológia minőségi átalakítása, azaz a termelőapparátus magasabb szinten történő megújítása. Mindez egyfelől makrostrukturális változásokat igényel, másfelől a konkrét gyártási folyamatok korszerűsítését, korszerű anyagok, technológiák, gyártmányok és munkaszervezési módszerek bevezetését tételezi fel. Gazdaságunk ilyen irányú fejlődése már megindult, de nem mondhatjuk, hogy a munka nagyobb részét elvégeztük, mivel az intenzív fejlesztés irányzata bonyolult követelményrendszerrel állít elénk. Az ezzel összefüggő feladatok közül ki kell emelnünk, hogy gazdaságunk alapvető, a progresszív strukturális változásokat elsősorban meghatározó ágazataiban optimális, a nemzetközi együttműködés feltételeire támaszkodó termelési kapacitásokat kívánunk létrehozni, ugyanakkor más területeken jelentkező szükségleteink külső forrásokból való kielégítésére törekszünk.

Fejlesztési céljaink jellegét és realizálhatóságát alapvetően determinálja, hogy miképpen tudjuk a gazdaság nyersanyag- és energiaigényeit kielégíteni. Napjainkban, amikor a tőkésvilág a korábnál fokozottabb mértékben kénytelen szembenézni e szükségletek kielégíthetőségének problémájával, különösképpen pozitívan kell értékelnünk a KGST keretében kibontakozott ilyen irányú együttműködést. Országaink harmonikus és kiegyensúlyozott fejlődése e vonatkozásban is a tőkésvilág gazdasági zavarainak ellenpontja.

A nyersanyagok és energiahordozók területén kibontakozott együttműködés lehetővé tette, hogy erről az oldalról jól megalapozott gazdaságpolitikai elgondolásokat dolgozzunk ki. Ismeretes, hogy az 1971-ben elfogadott Komplex Program is súlyponti kérdésként kezeli az integrációs kapcsolatok továbbfejlesztését ebben a szférában. Ezt a célt szolgálja számos megvalósulóban levő vagy tervezett sokoldalú együttműködési intézkedés, valamint az a körülmény, hogy a tagországok prognózist készítenek az 1990-ig, illetve a 2000-ig várhatóan jelentkező energia-szükségletekről és az együttműködés lehetőségeiről.

Nyersanyag- és energiaszükségletünk döntő hányadát a jövőben is elsősorban a KGST keretében kívánjuk biztosítani. Hazai forrásaink fokozott kihasználása és a szóban forgó termékek racionális felhasználása mellett — természeti adottságaink miatt — ezen a területen a kül-gazdasági kapcsolatok szerepének erősödésével számolunk.

A szóban forgó területen folytatott együttműködésben kiemelkedő hely illeti meg a Szovjetunióval való kapcsolatainkat. Ipari nyersanyag-szükségleteink biztosításához jelentős mértékben járul hozzá az uszty-ilmiszki nagy kapacitású cellulózekombinát, valamint a kijembajevi azbesztkombinát létesítését célzó sokoldalú együttműködésben való részvételünk. Hasonló szerepe van annak a sokoldalú egyezménynek, amelynek értelmében az érdekelt KGST-tagállamok — köztük Magyarország is — részt vesznek a Szovjetunió területén épülő vastartalmú nyersanyag- és ferroötvözet termelését szolgáló kapacitások létesítésében.

Számos példát sorolhatunk fel az energetika vonatkozásában is. Így villamosenergia-igényeink távlati kielégítésében döntő szerepet játszik a Szovjetunióval közösen létesítendő 750 kV-os rendszerközi távvezeték.

A szocialista gazdasági integráció keretében kifejlődött új együttműködési formának — termelőkapacitások és objektumok közös létesítésének — eddigi legjelentősebb példája az a fővonalú földgázvezeték, amelyet az érdekelt országok a Szovjetunió területén (Orenburg körzettől a Szovjetunió nyugati határáig) együtt fognak megépíteni. E hatalmas szállítási objektum üzembe helyezése igen fontos tényező házánk távlati szénhidrogén-ellátásában.

Kiemelkedő szerepe van az együttműködésnek atomenergetikai fejlesztésünkben is. Az atomenergetika területén megvalósuló együttműködés egyébként egyike a legperspektivikusabb integrációs irányoknak, tekintettel arra, hogy — a világtendenciákat is figyelembe véve — az atomenergetikai fejlesztés üteme egyre inkább meghatározza az energiastruktúra progresszív átalakításának jellegét és lehetőségeit. Első hazai atomerőművünk felépítésében fő hely illeti meg a Szovjetunióval való együttműködést, és számos lehetőséget látunk a KGST-országok által létre hozott nemzetközi gazdasági szervezetek (Interatom-energo, Interatominsztrument) tevékenységében is, elsősorban a fejlesztés megfelelő gépipari háttérének kialakítása szempontjából.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy gazdaságunk energiastruktúrájának korszerűsítése elképzelhetetlen lett volna a KGST-együttműködés nélkül. E korszerűsítési folyamat következetes, átgondolt és észszerű folytatásának ugyancsak fontos alapeleme az ilyen irányú kapcsolatok hosszú távon és biztonságosan megalapozott továbbfejlesztése.

Természeténél fogva az energetikai együttműködés a gazdaság valamennyi ágazatában további hatást fejt ki. Így jelentős termelési kapcsolatok alakulhatnak ki a feldolgozó ipar vonatkozásában is a különféle energetikai objektumok létesítésével az azokhoz szükséges gépek és berendezések szállításával összefüggésben. Iparunknak például megvan a lehetősége arra, hogy partnereink szükségleteit is számításba véve különféle berendezéseket (automatikákat, távközlési eszközöket)

gyártson a szénhidrogén-vezetékek számára, valamint bizonyos atom-energetikai berendezéseket állítson elő.

A feldolgozó iparról szólva alá kell húzni, hogy e szférában a gazdaságfejlesztés fő irányait és jellegét meghatározó központi fejlesztési programjaink igen intenzíven kötődnek az integrációhoz, a szükséges nyers- és alapanyagokkal való ellátás, a műszaki fejlesztés, az egyes objektumok megtervezése és kivitelezése, valamint a termékek realizálása tekintetében egyaránt. Ez annál is fontosabb, mivel a központi fejlesztési programok körébe tartozó ágazatok és termékek egyben népgazdaságunk legprogresszívebb szférái.

E programok döntő szerepet játszottak abban, hogy — folyó ötéves tervünk teljesítéséről jelenleg rendelkezésre álló adataink szerint — az ipar átlagos fejlődési üteménél jóval gyorsabb a vegyipar és a gépipar fejlődése. Természetesen nem mindegy, hogy a gyorsabb fejlődési ütem mit takar, azaz milyen a növekedés „minősége”. Ezzel kapcsolatban kedvező tapasztalataink vannak, ugyanis a vegyiparon belül a petrol-kémia, a gépiparon belül pedig elsősorban az elektronika és elektrotechnika, a közúti jármű-gyártás és a híradástechnika a fejlődés motorja. (Érdemes megjegyezni, hogy az elektronikus számítógépgyártás új iparágként született meg hazánkban.) A jelzett tendenciák alapja a többi KGST-orsszággal való együttműködésünk, amelynek néhány vonatkozását — korántsem teljességre törekedve — a következőkben érintjük.

Az integrációban való részvételünknek köszönhető, hogy az olefin-program gyakorlatilag megváltoztatta vegyiparunk korábbi arculatát, és a petrolkémiaát — a vegyipar világviszonylatban is legprogresszívebbnek számító ágazatát — iparfejlesztésünk egyik központi láncszemévé tette.

Sajátos vegyipari ágazatunk a gyógyszergyártás, amely ugyancsak a KGST-együttműködés által teremtett lehetőségeknek köszönheti fejlődését. Ez az ágazat különösen jól példázza, hogy megfelelő nemzetközi háttérre támaszkodva egy kis ország is kifejleszthet hatékonyan működő, világviszonylatban is számottevő ágazatokat. 1950-hez képest a gyógyszeripar termelése 85-szörösére nőtt. Gyógyszeriparunk adja a világtermelés 1,5 százalékát és a világexport 6 százalékát.

Hasonlóképpen jellemezhetjük a közúti jármű-programot is. A nemzetközi munkamegosztás keretében és a sokrétű kooperációs kapcsolatok kialakítása révén gazdaságos és nemzetközileg is jelentős teljesítő-képességű kapacitásokat tudtunk kiépíteni az autóbuszgyártásban. Az együttműködés jelentőségének érzékeltetéséhez elég, ha arra utalunk, hogy az általunk előállított autóbuszok száma sokszorosan felülmúlja a hazai szükségleteket, és a termelés több mint 80 százalékát a KGST-orsszágokban értékesítjük. Sajátos és haladó munkamegosztási forma a szovjet és a lengyel személygépkocsi-gyártásban való részvételünk, amelynek lényege az alkatrész- és részegység-kooperáció. Figyelembe véve, hogy a világkereskedelemben folyamatosan növekszik az alkatrészek és részegységek forgalmának az aránya, azt mondhatjuk, hogy az ilyen típusú együttműködés az optimális méretű termelési kapacitások kialakításának, az országok erőforrásai racionális kihasználásának, valamint a KGST-orsszágok között, különösen a gépiparban fennálló, szá-

mos esetben az integrációt akadályozó párhuzamos termelés felszámolásának egyik alapvető eszköze lehet.

Úgy gondoljuk, az eredményes gépipari együttműködés lényege, hogy a gépipart a legprogresszívebb integrációs irányok, a gyártásszakosítás és a kooperáció hordozójává tegye, mégpedig nem elsősorban a végtermékek, hanem az alkatrészek és a részegységek vonatkozásában. Az eddigi tapasztalatokat figyelembe véve, ugyancsak széles távlatok nyílnak az ilyen típusú munkamegosztás előtt az elektronikában és az elektronikus számítástechnikában. Tipikusan olyan termelési ágacról, illetve termékekről van itt szó, amelyeknek gazdaságos és az új tudományos-technikai eredményekkel lépést tartó fejlesztése csak széles körű nemzetközi együttműködéssel oldható meg.

Az eddigi nem csekély eredmények mellett is úgy tűnik, hogy a gyártásszakosításban és a kooperációban sok még a kihasználatlan tartalék. Tovább kell dolgoznunk, hogy új lehetőségeket tárjunk fel, illetve a termelési irányokat szelektív módon, a súlyponti területekre koncentrálnak, alakítsuk ki, figyelembe véve, hogy az ipar dinamikus és hatékony fejlődése központi jelentőségű — országaink gazdasági potenciáljának, a progresszív strukturális változásoknak, következésképpen nemzetközi versenyképességünknek a szempontjából.

A KGST-országok gazdaság- és társadalompolitikai céljaiból következően a Komplex Program nagy figyelmet szentel az életszínvonalpolitikával közvetlenül összefüggő feladatoknak. Ez magától értetődik, hiszen a szocialista országok gazdasági integrációja nem öncél, hanem — az egyes népgazdaságok számára kedvező külső feltételek megteremtése révén — országaink társadalmi fejlődését, szocialista építőmunkánk eredményes folytatását szolgálja. Igen biztatónak és perspektivikusnak tekintjük azt a munkát, amely a KGST keretében a könnyű- és élelmiszeripari, valamint a közszükségleti cikkek gyártó ágazatok fejlesztését szolgálja — a Komplex Programban foglaltaknak megfelelően. Figyelembe véve gazdaságunk strukturális sajátosságait, számos lehetőség kínálkozik arra, hogy hazánk a többi KGST-ország életszínvonal-politikai elképzeléseit is tekintetbe véve alakítsa ki ilyen irányú fejlesztési elképzeléseit. Fogyasztási cikkek gyártó ágazataink eddigi fejlődése, illetve folyamatban levő fejlesztési programjaink is azt bizonyítják, hogy az együttműködés alapján belső szükségleteink kielégítésénél jóval többet termelő kapacitásokat teremthetünk. Ennek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a folyamatban levő átfogó könnyűipari rekonstrukció eredményeként a könnyűipar fejlődésének üteme meghaladja az ipar átlagos növekedési ütemét. Mezőgazdaságunk külgazdasági szerepét jól jellemzi, hogy a KGST-tagállamok felé irányuló exportunknak csaknem egyötödét mezőgazdasági termékek teszik ki. Ennek további növelési lehetőségei a Komplex Programban előirányzott integrációs intézkedések következetes és eredményes megvalósításán alapulnak.

Egy cikk keretében nehéz lenne arra vállalkozni, hogy a KGST-integrációnak hazánk gazdasági életében játszott szerepét valamennyi vonatkozásában áttekintsük. Éppen ezért csak néhány — gazdaságpolitikánk távlati megfogalmazása szempontjából döntő jelentőségű — integrációs irányra, illetve eddig megvalósult együttműködési akcióra kí-

vántunk utalni. Úgy véljük, hogy az itt elmondottak is meggyőzően szemléltetik azokat az új lehetőségeket és alternatívákat, amelyeket a Komplex Programban kitűzött célok eredményes megvalósítása biztosíthat egy olyan közepes fejlettségű és viszonylag kis gazdasági potenciállal rendelkező ország számára, mint amilyen hazánk. Gazdaságpolitikai elképzeléseinket — és ezek gyakorlati megfogalmazásaként terveinket is — ezekre az új lehetőségekre támaszkodva alakítjuk ki, sokoldalúan számításba véve a minőségileg megváltozott követelményeket. Feladataink mind bonyolultabbá válnak, és e feladatokat csak a szocialista gazdasági integráció továbbfejlesztésében való aktív részvétellel tudjuk eredményesen megoldani.

A TÁRSADALMI TERMELÉS HATÉKONYSÁGI KÉRDÉSEI

Szerkesztette: Tolkacsev, A. Sz.

Tolkacsev és szerzőtársai a Szovjetunió Állami Tervbizottsága mellett működő Közgazdasági Tudományos Kutató Intézet munkatársai. Kötetükben azoknak a kutatásoknak az eredményeiről számolnak be, amelyekhez az elmúlt három évben a társadalmi termelés hatékonysági kérdéseinek elméleti és módszertani vizsgálata során jutottak.

A szerzők a könyv nyolc fejezetében sokoldalú és megalapozott áttekintést adnak a problémakör elméleti és tervmetodikai aspektusairól.

Az első fejezet a termelés hatékonyságának elméleti és általános közgazdasági problémáit veti fel. Tolkacsev — e fejezet írója — vitába száll a népgazdasági hatékonysággal kapcsolatos néhány állásponttal.

A második és a harmadik fejezet tárgya a társadalmi termelés hatékonysága mérésének mutatórendszere és az ágazati kapcsolatok mérlege mint a társadalmi termelés hatékonyságának komplex mérőeszközei.

A negyedik fejezet a hatékonyság mérésével és összefoglaló mutatójával, az ötödik fejezet pedig a műszaki-tudományos fejlődés hatékonysági mutatóinak módszertani kérdéseivel foglalkozik.

A hatodik és a hetedik fejezet a legfontosabb előírások hatékonyságát meghatározó módszereket, illetve a külgazdasági kapcsolatok hatékonyságának kérdéseit taglalja. Különösen érdekes a szocialista integráció irányainak közgazdasági megalapozására irányuló számítások ismertetése.

A záró fejezet bemutatja az optimalizációs ágazati kapcsolati modellek felhasználását s ennek hatását a termelés hatékonyságának emelésére.

A kötet témái igen aktuálisak: a közép- és hosszú távú tervek makroökonomiai megalapozásának, a népgazdasági szintű hatékonyság meghatározásának és kvantifikálásának, valamint a struktúraátalakítás és optimalizálás problémái napjaink és a közeljövő legégetőbb közgazdasági és tervmódszertani kérdései közé tartoznak. Ezenkívül az olvasó megismerkedhet a Szovjetunió gazdaságának mélyebb összefüggéseivel és az ezekkel kapcsolatban végzett számításokkal.

A kötetben foglalt anyag jelentős segítséget nyújt a népgazdaság és az ipar struktúrájával, a termelés, a tudományos-műszaki fejlődés hatékonyságával foglalkozó elméleti közgazdászok, tervezők, statisztikusok munkájához.

337 l., kötve 49,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

K. PEUSER:

A szocialista gazdasági integrációval kapcsolatos intézkedési tervek tapasztalatai az NDK-ban

A tudományos-műszaki fejlesztésben és a gazdasági élet más területein tett erőfeszítéseink egyesítésének döntő tényezője a KGST-tagországok tervezési együttműködése, a szocialista gazdasági integráció elmélyítésének legfontosabb módja. Az 1976—1980-as időszakra vonatkozó ötéves tervek kidolgozásánál az alapvető feladatok egyike: a tervkoordináció, amely megköveteli az objektíve szükséges munkamegosztás tervszerű meghatározását a szocialista integráció keretei között, valamint minden egyes ország hosszú távú dinamikus gazdasági fejlődésének és az együttműködés kibontakozásának a biztosítását is. A KGST-tagországok gazdasági összefonódásának szintje és az egyre nyilvánvalóbban teret hódító szocialista gazdasági integráció új követelményeket állít a baráti közösség országainak gazdasági irányítása és tervezése elé, s megköveteli a köztük levő gazdasági kapcsolatok fejlesztését. Az integrációt célzó intézkedéseket egyértelműen rögzíteni kell a nemzeti terveken belül, hogy anyagi fedezetüket biztosítani tudjuk.

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa által hozott határozatok megvalósítása végett a KGST Tervbizottsága kidolgozta a KGST-tagországok sokoldalú integrációs intézkedéseinek egyeztetett tervét az 1976—1980-as időszakra. Ez fontos lépést jelentett az együttműködés elmélyítésének útján, magában a tervezésben. Elsőként az általános érvényű tervet alkották meg, amely biztosítja a KGST-országok közös problémáinak (például a nyersanyag- és fűtőanyagigények kielégítése, tudományos-műszaki feladatok megoldása és a gyártásszakosítás, valamint a kooperáció elmélyítése) megoldására irányuló erők egyesítését. Ez a terv szerves és közvetlen kapcsolatot teremt a KGST-tagországok ötéves tervei és a Komplex Program intézkedései között. E tervek tartalmazzák az integrációs intézkedéseket a KGST-tagországok között létrejött szerződések és egyezmények alapján.

Az integráció sokoldalú tervének szerves részét képezi például az Orenburg—Szovjetunió nyugati határa között épülő gázvezeték, az usztyilimszki cellulózekombinát, a kijembajevi azbesztkristály-kombinát, a vastartalmú alapanyag és ferroötvözetek gyártására szolgáló kapacitások építése, a Vinnycia (Szovjetunió)—Albertirsa (Magyarország) közti 750 kV teljesítményű távvezeték felszerelése. A tervekben szerepelnek pénzügyi és anyagi erőforrások, amelyeket az országok az aláírt egyezményekben szereplő objektumok felállítására és felszerelésére fordítanak. Ugyancsak rögzítik azokat a szállításokat, illetve szolgál-

tatásokat, amelyeket a részt vevő országok kapnak a közös objektumok építésében való részvétel fejében.

A sokoldalú integrációs terv szintén tartalmaz egy sor, a szakosításról és kooperációról kötött egyezményt, ezek a következőket érintik: az atom-villamoserőművek felszerelése, az elektronikus számítástechnika, a csuklós csapágys, a növényvédőszer, a szerves festékek előállítása stb. A KGST Bizottságának javaslata alapján az integrációs terv tudományos-műszaki vonatkozásokat is tartalmaz. Számos fontos komplex téma került e tervbe a kutatásokban folytatott együttműködésről (az energetikai források ésszerű felhasználásáról és bővítéséről, a korrózióvédelem kérdéseiről stb.). Az 1976—1980-ra terjedő sokoldalú integrációs intézkedések egyeztetett tervzetét a KGST legközelebbi ülése elé terjesztik.

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának ajánlásai alapján a KGST-tagországok megkezdték az integrációs intézkedések beépítését népgazdasági terveikbe. A KGST XXVII. ülése után (1973) az NDK-ban tették meg ebben az irányban az első lépéseket. Ezeknek az intézkedéseknek végrehajtásából adódó kötelezettségek és eredmények a népgazdasági terv különálló részét képezik és a terv külön fejezetévé válnak. A cél az, hogy az anyagi, a pénzügyi és egyéb kötelezettségek, valamint a szocialista gazdasági integrációból származó eredmények a tervezési tevékenység kiindulópontjául szolgáljanak az országok tervezésének és irányításának minden szintjén. Ily módon az intézkedések felölelik az újratermelési folyamat valamennyi oldalát és fázisát, a megvalósításukhoz szükséges erőforrásokat pedig maga a tervezés jelöli ki. Az integrációs intézkedések tervezésének első tapasztalatát az 1974. évi népgazdasági terv összeállításából nyertük. Az 1975-ös népgazdasági terv előkészítése során az erre vonatkozó és a minisztertanács által elfogadott állami direktívák között először történt utalás arra, hogy a kombinátok és minisztériumok intézkedéseit kapcsolják be a Tervezési Iroda tervigényeibe.

Az 1975. évi népgazdasági tervről szóló törvény megalkotásakor a Népi Kamara előtt Zimmermann, az NDK Minisztertanácsának elnöke kijelentette: „Az 1975. évi népgazdasági terv, mint az eddigi tervek mindegyike, célul tűzi ki a szocialista gazdasági integráció további elmélyítését, a Szovjetunióval és a többi KGST-országgal való együttműködés folytatását. Ez új jellegű terv az első lépés a fontos területeken végzett nemzetközi tervezésben...; a szocialista országok nemzeti terveinek növekvő összefonódásával valamennyi ország felelőssége nő a tervben kitűzött célok megvalósításában. Mi teljesen tudatában vagyunk ennek a felelősségnek, és ennek megfelelően mindig előnyben részesítjük a szocialista gazdasági integráció feladatait.”

Most dolgozzák ki az NDK-ban a szocialista gazdasági integráció feladatait, amelyeket az 1976—1980-as ötéves tervben rögzítenek. Ötéves tervünk szerves részévé válnak mindazok a kötelezettségek, amelyek a KGST-tagországok sokoldalú integrációs intézkedéseit magában foglaló ötéves tervből ránk hárulnak.

Az ötéves terv egyben tartalmazza azokat az integrációs intézkedéseket is, amelyek a Szovjetunióval és a többi KGST-tagországgal megkötött egyezményekből adódnak. A most kidolgozandó ötéves

tervbe szeretnénk beállítani mintegy 100 fontos sokoldalú vagy kétoldalú integrációs intézkedést is. Ezek közül 15 közös létesítmények felállítására vonatkozik, azzal a céllal, hogy hazánkat hosszú távon teljesen ellássa nyers- és fűtőanyagokkal. A tervekben és a népgazdasági mérlegekben szerepelnek azok a csövek, armatúrák és más berendezések, valamint építési és szerelési anyagok, amelyek az orenburgi (a Szovjetunió nyugati határán át építendő) gázvezeték NDK-beli szakaszának építéséhez szükségesek. Az NDK gázvezetékének építése után a Szovjetunióból egyre növekvő mennyiségben érkezik majd a földgáz, amely már most is az NDK fűtőanyag-energetikai mérlegének fontos alkotórésze.

Az integrációs terv másik fő része a termelés szakosításának és kooperációjának kibővítése és elmélyítése. Ez mindenekelőtt kétoldalú szakosítási és kooperációs intézkedéseket kíván (például a Szovjetunió részéről — a szerszámgépgyártás, az elektromos motorok és armatúrák gyártására vonatkozóan, Lengyelország és Románia részéről — a vegyiparban, Csehszlovákia részéről — mezőgazdasági gépek gyártásában, Magyarország részéről — a teherautók és autóbuszok gyártásában, Bulgária részéről pedig a közlekedési eszközök gyártásában). Az ország tudományos-műszaki tervének „A szocialista gazdasági integráció” című fejezete több mint 20 fontos tematikai egységet foglal magában.

A szocialista gazdasági integráció fejlesztése végett országunk részéről vállalt kötelezettségek és az integráció várható eredményei egyre nagyobb mértékben tükröződnek majd a nemzeti népgazdasági terv kidolgozásának valamennyi fázisában, ami nagy jelentőségű az NDK nemzetközi kötelezettségeinek sikeres teljesítése szempontjából.

„A szocialista gazdasági integráció” című fejezet kihangsúlyozza azt a törekvést, hogy szocialista módon közelítsük meg a népgazdaság tervezésének és irányításának bármely szakaszában fellépő problémákat. A tervdokumentáció tartalmazza a teljes anyagot, amelyről a jövőben be kell majd számolni. Ez újabb lehetőséget nyújt arra, hogy a vállalatok kollektíváinak versengésébe bekapcsoljuk azt a motívumot, amely a nemzetközi szocialista együttműködésből adódó tervszerű feladatok következetes teljesítéseként fogalmazható meg. Elsősorban azoknak a kötelezettségeknek a teljesítéséről van szó, amelyeket a minőségre és a szállítási határidőkre vonatkozóan vállalnak. Az integrációs intézkedések részeként vállalt kötelezettségek teljesítése tervezett és e terv ellenőrzését a nemzetközi együttműködés keretein belül nemcsak néhány szakember, hanem az egész vállalat kollektívájának feladatává kell tenni.

Az 1976—1980-as időszakra vonatkozó, a KGST-tagországok sokoldalú integrációs intézkedéseit tartalmazó, egyeztetett ötéves terv kidolgozása és az integrációs intézkedések bekapcsolása az országok nemzeti terveibe nagy jelentőségű a szocialista gazdasági integráció Komplex Programjában szereplő problémák megoldása szempontjából. A KGST-tagországoknak a tervezés területén folytatott együttműködése ily módon magasabb szintre emelkedik, s jelentős lépések történnek a közös nemzetközi tervezéshez vezető úton.

KÁRPÁTI PÁL—NOSZKAY ERZSÉBET:

„Az iparvállalati vezetés problémái”¹ cikkünk vitájához

Cikkünk megírása és vitára bocsátása óta egy év telt el. Célunk annak a tapasztalati úton nyert felismerésnek a közlése volt, hogy a szervezeti konfliktusok forrása nem szubjektív, véletlen eredetű, hanem objektíve következik a szervezet struktúrájából és működéséből. Ezeket a — megnyilvánulásukban különböző típusú — konfliktusokat és az ezekhez fűződő nézeteinket bocsátottuk vitára. Célunk továbbá az volt, hogy a vita során még konkrétabban megfogalmazódjanak és oly mértékig tudatosodjanak a szervezet és működése objektív törvényszerűségként ható hiányosságai, hogy az okozati összefüggések felismerésével alkalmassá váljanak a lineáris-törzskari struktúra merevségeinek feloldására és a vállalati belső mechanizmus korszerűsítésére. Meggyőződésünk, hogy ez már komoly előrelépést jelent, mivel az objektív törvényszerűségeket felismerő gyakorlati szakemberek szervezetfejlesztési munkájuk során többé nem elégszenek meg a tüneti kezeléssel, hanem a jövőben a negatívumok lényegi megoldására törekszenek, s a vezetéstudományok elméleti művelői a felismert törvényszerűségeket kutatómunkájukban az új vezetési-irányítási modellek kidolgozásakor hasznosítják.

A vitát az jellemezte, hogy a hozzászólók közül senki sem tagadta mondanivalónk sarkalatos pontját: a szervezeti konfliktusok létét, inkább azok számát (kiegészítve a konfliktusok sorát, illetve tagadva egyiket-másikat) vagy okait, eredetét vitatták. Több hozzászóló további elemzéssel erősítette cikkünk mondanivalóját, teljesebbé téve azt, s szinte valamennyien sürgették a szervezeti forma és működés korszerűsítését különféle megoldási javaslatok felvetésével, elemzésével. Bár cikkünk célja elsősorban a probléma felvetése, az ún. diagnózis meghatározása s a vitában való kikristályosítása volt, nagy örömmel fogadtuk vitapartnereink azon hozzászólásait, amelyek e problémakörön túl szervezeti megoldásokkal is foglalkoztak.

Rendkívül figyelemreméltó jelenségnek tartjuk, hogy még azok a vitapartnereink is, akik úgy érezték, hogy velünk szemben meg kell védeniük a jelenleg érvényben levő és az általuk beváltnak ítélt szervezeti struktúrát, végkövetkeztetések között kissé ellentmondóan ugyan, de eljutotak oda, hogy az általuk felvetett problémák egy részének megoldását nem tudják elgondolni a szervezeti struktúra korszerűsítése és működésének javítása nélkül. Így például Belvaracz János vitacikkében megállapítja: „Az elmondottakból nem következik azon-

¹ Közgazdasági Szemle, 1974. 4. sz. 430. 1.

ban, hogy a lineáris-törzskari szervezeti formát mai alakjában helyesnek és változtathatatlanak tartom”.² Később így ír: „Befejezésül szeretnék külön kiemelni egy problémát, amellyel a meglévő szervezeti formák fejlesztésekor is számolni kell. Ez pedig a horizontális koordináció megvalósítása a lineáris rendszerben.”³ Végül megállapítja: „Mindaddig nincs probléma, míg a koordináció a végrehajtás hatékonyságát anélkül növeli, hogy az eredeti utasítást módosítani kellene. Amikor viszont az utóbbi helyzet áll elő, rögtön kiütközik a szervezet működésének nehézsége, mert a korrekció az utasítást kiadó joga. A lineáris szervezetben a megbízásadás egységének elve elsőbbséggel rendelkezik, a koordináció tehát csak ennek alárendelve lehetséges. Ha ez a viszony változik, egyben a szervezet formája is minőségi változáson megy át.”⁴

Ugyanez derül ki Papp Zoltánál, aki a művezetői — a termelést közvetlen irányító — szint problémáival kapcsolatosan a következőket írja: „Több vállalatnál komolyan foglalkoznak azzal a gondolattal, hogy a továbbképzési erőfeszítések mellett szükséges lenne szervezeti korszerűsítéssel könnyíteni ezen a helyzeten.”⁵

Papp Zoltán előbb említett tapasztalata különösen figyelemre méltó, teljes mértékben egyetértünk vele, lényegbevágónak tartjuk. Valóban, *seholy sem ütköznek ki olyan élesen a szervezet és vezetés esetleges ellentmondásainak hatásai, mint a végrehajtás területén*, amelynek élén a művezetők állnak. A művezetőknek sok esetben a lehetetlennel kell megküzdeniük, hiszen nekik kell megoldaniuk — a zavartalan termelés érdekében — azokat az ellentmondásokat, amelyek a felsőbb vezetésben keletkeznek, de a termelésben ütköznek ki. Ugyanakkor úgy tűnik, mintha kizárólag a művezetők — továbbképzéssel bővíthető — kapacitásának hiánya lenne a probléma (ez nem vonatkozik azokra az esetekre, amikor a termelés irányításának zavarait valóban a művezetők szakmai hiányosságai okozzák), s nem gondol senki arra, hogy nemcsak a hiányos képzettség, hanem a naponta újratermelt — ellentétes parancsokként, elvárásokként megjelenő — konfliktusok feloldása is zavart okoz, túlterhelheti őket.

A vitát — szakmai és általános módszerbeni tanulságaival (melyeket cikkünk végén foglaltunk össze) együtt — igen hasznosnak tartjuk. A vitacikkekéből leszűrhető és az általunk fel nem tárt, de a szervezet működési problémáihoz tartozó megállapításokat s megoldási javaslatokat további kutatásainkban jelentős eredményekként szeretnénk hasznosítani, ezért a vitában való részvételért valamennyi vitapartnerünknek ezúton köszönetet mondunk.

A továbbiakban rátérünk megállapításaink legtöbbet vitatott kérdéseire, amelyek megítélésünk szerint azáltal bírnak kulcsfontossággal, hogy meghatározzák a szervezet struktúrájának és működésbeli problémáinak belső okait és ezáltal a részproblémák rendező elvévé is válnak.

² Belvaracz János: Szervezet, szervezeti forma, emberi kapcsolatok. Közgazdasági Szemle, 1974. 11. sz. 1315. l.

³ Uo. 1319. l.

⁴ Uo.

⁵ Papp Zoltán: A vállalati vezetés és a szervezeti felépítés néhány problémája. Közgazdasági Szemle, 1974. 9. sz. 1072. l.

A vitatott szervezet körüli terminológiai problémák

A szervezet körüli terminológiai vita két pont köré csoportosult. Az egyik az, hogy nálunk nem a fayoli lineáris-törzskari, hanem szovjet mintára a termelőterületi elven működő modell honosodott meg. Az iparvállalatok hazánkban elterjedt vezetési rendszerének modelljeként a lineáris-törzskari (a fayoli), vagy más kifejezéssel — a szovjet szakirodalomból ismert — termelőterületi elv alapján működő vezetési rendszert jelöltük meg, ha ezt az elnevezést nem is használtuk. Tekintettel arra, hogy vitapartnereink közül Bíró András, Kozmutza Pál és Fülöp Sándor nem azonosítja az általunk leírt modellt az előzőekkel, helyesnek látjuk, ha állításunk bizonyításához eredeti forrásmunkákhoz nyúlunk vissza. Fayolt Gvisianyi művéből; a „termelőterületi szervezet törzskarral kibővítve” — modellt (Kozmutza) az SZK(b)P XVII. kongresszusa határozataiból idézzük. „Az elvek közül azonban Fayol kiemeli a legfontosabbakat: mindenekelőtt a rendelkezés egységét és a vezetés egységét. Ez azt jelenti, hogy minden alkalmazott csak egy főnöktől kapjon utasításokat, hogy az egy és ugyanazon célt szolgáló műveletek teljes köre egy vezető és egy program alá tartozzon. A kettős parancsnoklás Fayol szerint csak a funkciók célszerűtlen keveredésének, a részlegek közötti tökéletlen elosztásuknak az eredménye lehet, s nemcsak teljesen felesleges, hanem roppant káros is. A társadalmi organizmus semmiképpen sem tud alkalmazkodni a rendelkezés dualizmusához . . .

Fayol nem tagadja a funkcionális specializáció szükségességét az igazgatási tevékenység és általában az irányítás területén. Sőt azt tartja, hogy az a dolog lényegéből fakad, kivált az irányítási folyamat egyre bonyolultabbá válásából. De a szakosításnak párosulnia kell a parancsnoklás egységével. *Ily módon a „funkcionális mesterek” mintegy operatív munkások lesznek a parancsnok törzskarában*, hiszen egyetlen felső vezető sem képes segítők nélkül ellátni az őt terhelő igazgatási feladatokat. Az egységes vezetés tehát feltételezi a segítő munkatársak jó kiválasztását és teljes kihasználását. *Ők együttesen alkotják a törzskart*, olyan emberek csoportját, akik kellő erővel, szakértelemmel és idővel rendelkeznek. Ez természetesen a legkevésbé sem korlátozza a főnök hatalmát, hiszen a törzskari szakértők csak akkor látják el hatékonyan funkcióikat, ha munkájuk segítség és támogatás a főnök részére, bizonyos értelemben az ő személyének kiszélesítése . . .

A törzskari munkának Fayol kivételes jelentőséget tulajdonít. A levezetésben és egyéb folyó ügyekben való közreműködésben, az összeköttetés és az ellenőrzés megvalósításán kívül a törzskari szakértőknek foglalkozniuk kell a tervek kidolgozásával, korszerűsítések, javítások bevezetésével a tevékenység minden szférájában. Ugyanakkor viszont a törzskar munkatársait mentesíteni kell minden ügyviteli felelősségtől, azaz kívül kell maradniuk az irányítás lineáris rendszerén. A törzskar-nak a gondolkodás, a tanulmányozás, a megfigyelés szervének kell lennie: fő funkciója a felkészülés a jövőre — az igazgatás befolyása alatt — és a lehetséges javítások felderítése.”⁶

⁶ Gvisianyi, D.: Szervezés és irányítás. (A polgári elméletek kritikai elemzése.) A Kosuth és a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó közös kiadása. Budapest, 1972. 8., 38. és 92. l.

A termelősterületi elvről: „»A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának XVII. (1934.) kongresszusa az iparvezetés (és általában a gazdaságvezetés) funkcionális rendszerét helytelennek minősítette. Az özszes szovjet gazdasági apparátusok felépítésének funkcionális rendszerét meg kell szüntetni és termelősterületi elv szerint kell átépíteni a legalsóbb termelési egységektől kezdve egészen a népbiztosságokig.« (SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és Központi Bizottsági plénumainak határozataiban. II. kötet 586. l. oroszul.) E határozatoknak megfelelően az iparigazgatóságok (amelyek termelési *vagy* területi elvek szerint épültek ki) az általuk vezetett vállalatok összes kérdéseinek gazdáivá váltak. *Az igazgatás termelési, illetve területi elv szerinti rendszerének (elvének) lényege abban áll, hogy az iparvezetés egész rendszerét a termelés sajátosságainak, vagy az ipar területi elhelyezésének megfelelően kell felépíteni.* (Kiemelés tőlünk. — K. P. és N. E.) Annak érdekében, hogy a vezetés a termelés minden irányú kérdéseire — a beruházásoktól kezdve az önköltségig — kiterjedjen, fejlett vezető káderekkel kell rendelkezni, akik az ipari tevékenység minden oldalát jól ismerik, akik elsajátították a termelés technikáját és gazdasági kérdéseit, és ezért — támaszkodva az általános (funkcionális) osztályok segítségére — önállóan meg tudják oldani a termelés összes kérdéseit.”⁷ A két meghatározást összehasonlítva, úgy véljük, lényeges különbség az idézett modellek között nincs.

A terminológiai vita másik pontja abban a kérdésben csúcsosodott ki, amely szerint ugyan az elvi modell lényegében olyan, amiként meghatároztuk, no de a vállalat gyakorlatilag — állítják vitázóink, elsősorban Papp Zoltán és Fülöp Sándor — mégsem e szerint működik. Lényegében ez a vita csak egyik oldaláról nézve terminológiai jellegű, a másik oldaláról egyéb — elvi — problémákat feszeget. (Az elvi problémára még visszatérünk.) Mi — mondják érvként vitapartnereink — lényegében az elvi modellt, illetve a szervezeti, működési szabályzatokat vizsgáltuk, és ezáltal hibás következtetésre jutottunk. *Valóban, mi azt a modellt vizsgáltuk, amely látható, legális és elfogadott, mint a vállalatok alkotmánya.* Eppen ezzel támasszuk alá *mondanivalónk lényegét: a szervezeti-működési szabályzatok által meghatározott működés elavult!!* Elavult azért, mert nem követte és egyre kevésbé tartalmazza az élet, a gyakorlat követelményeit. Állításunkat a vitapartnereink által, a saját vállalati gyakorlatunkból hozott idevonatkozó példák is igazolják.

Azokat az ellentmondásokat (amelyek a gyakorlat és a szabályzatok között vannak), valamint az ezzel kapcsolatos, a vitában felmerült véleményeket tanulmányozva, önkéntelenül is három kérdés vetődik fel:

a) Ha csupán csak annyit tennénk, hogy a szabályzatokat a kialakult vállalati „szokásjog” és precedens szerint dolgoznánk át, vajon mennyire hasonlítanának a hagyományosra, sőt új formájukban és elveikben megegyeznének-e az érvényes szabályzatokban rögzített, a lienáris-törzskari modellekkel?!

b) Elhanyagolható-e a szervezeti működési szabályzatok korszerűsítése, a gyakorlat legalizálása, a szabályzatok életszerűsége akkor, amikor (és itt Bíró Sándort idézzük:) „Az állami vállalatok szervezeti és

⁷ L. Hevesi Gyula: *Ipargazdaságtan*, 1952. A Közgazdaságtudományi Egyetem jegyzete.

működési szabályzata a mindennapi munkavégzéshez irányadó jogok és kötelezettségek gyűjteménye. Egyaránt meghatározza mind az egyes dolgozók, mind az egyes szervezeti egységek feladatait, az e feladatokból származó jogokat és kötelezettségeket,⁸ valamint „Abban az esetben, ha nem vagyunk képesek határozottan megmondani, miért felel a vezető; ha a felelősségnek csak bizonytalan és nem eléggé orientáló kereteit határozzuk meg, akkor megnehezítjük a vezetői tevékenység színvonalas ellátását”,⁹ továbbá „A működési szabályzatok jelentőségét az is növeli, hogy nemcsak az érdemi munka technikai normáit tartalmazzák, de a dolgozók életviszonyaira is közvetlen hatást gyakorolnak attól a pillanattól kezdve, hogy a dolgozó belépett a gyárkapun, mindaddig, amíg a dolgozó a gyárat el nem hagyja.”¹⁰

c) Nem okoz-e kárt a nyugodt munkavégzés megzavarásával, készít-e biztonsági tartalékok képzésére az a bizonytalansági tényező, amelynek nagysága a rögzített elv és a vezetők, beosztottak által vállalt gyakorlat közti különbség függvénye?! Fokozza-e ezt a bizonytalanságot az a tény, hogy a kialakított gyakorlat szubjektív tényezők eredménye (erről Papp Zoltán így ír: „Az is általános tapasztalat, hogy a különböző vállalatoknál két azonos beosztású dolgozó vagy vezető távolról sem rendelkezik azonos hatáskörrel, tekintéllyel, tevékenységi körrel, s ez általában nem működési szabályzatbeli eltérés”¹¹, s amelyet éppen ezért már például egy személyi változás is felrúghat?)

Mindenesetre arról, hogy ez a bizonytalansági tényező a vezetői kockázatvállalásban és annak eredménye vonatkozásában mit is jelent, Bíró Sándor így vélekedik: „A kockázat pedig bizonytalanság, amelyet könnyen fokozhatunk a vezetői felelősség *jogi bizonytalanságával*.”¹² Következtetése: „Az eredmény ekkor csak az lehet, hogy a bizonytalanul körülhatárolt jogi felelősség kockázatmentes döntésekre ösztönzi a vezetőt érdemi tevékenységének ellátásában, a vállalat taktikájának és stratégiájának kialakításában, noha az ily módon elérhető vállalati eredmények kisebbek a lehetségesnél.”¹³

A szervezeti konfliktusok oka és megoldásának kulcsa

A probléma lényegét vitaindítónkban úgy vetettük fel, hogy „*a mai vezetési szervezet alkalmassá teszi-e a vállalatot fontos feladatai ellátására*”,¹⁴ majd később leszögeztük ezzel kapcsolatos nézetünket: „*De hogy végső soron a vállalat dolgozói és vezetői az adott szervezetben milyen hatáskörrel dolgoznak, azt elsősorban az adott vezetési szervezet struktúrája és funkcionális léte határozza meg*.”¹⁵ Tehát a hatékony vállalati munka feltételeként a vállalati struktúra és működés (működtetés) harmonikus együttesét (a tartalom és forma egységét!) jelöltük meg.

⁸ A vállalati vezetés néhány jogi problémája. Közgazdasági Szemle, 1974. 10. sz. 1162. l.

⁹ Uo. 1159. l.

¹⁰ Uo. 1162. l.

¹¹ Papp Zoltán: I. m. 1070. l.

¹² Bíró Sándor: I. m. 1160. l.

¹³ Uo.

¹⁴ Kárpáti—Noszky: I. m. 430. l.

¹⁵ Uo. 431. l.

E dialektikus egység lényegét cikke elején hangsúlyozottan érzékelteti Belvaracz János, kár, hogy fejtegetéseiben az objektivitás nem érvényesül következetesen. Így jut el oda, hogy a függelmi kapcsolatok kedvezőtlen hatásainak megoldására azt javasolja: „... ha a vállalati vezetők munkájukban tudatosan törekednének a vezetettekkel kialakuló viszonyukban az érdekegyeztetésre, de tartózkodnának a függelmi kapcsolatukból eredő jogaik mechanikus érvényesítésétől.”¹⁶ Ezzel lényegében a tartalom és a formaegységét mint az objektív törvényszerűség érvényre jutását az egyes emberek szubjektivitásának szolgáltatja ki. Ez a felfogás tulajdonképp azonos azzal a gyakorlati szemlélettel, amelyet vitaindítónkban úgy határoztunk meg: „ideális vezető=ideális vezetés”. Leghatározottabban ezt Papp Zoltán szögezi le: „... nem a lineáris-törzskari szervezetet kell korszerűtlennek nyilvánítanunk (mint a vitatott cikk szerzői tették), hanem a fizikai és szellemi dolgozók véleményére nem építő vagy azt csak formálisan igénylő *vezetési stílust*.”¹⁷ s ezt a nézetet vallja Fülöp Sándor is. Mivel e köré a kulcsprobléma köré csoportosul a szervezeti konfliktusok vitája, időzzünk el a kérdésnél egy kicsit.

Ha egy vezetési rendszert vizsgálunk, akkor abban a vezetés szervezete a vezetés munkamegosztásának külső megjelenési formája; a végrehajtást (működést) indikáló vezetési alapformák viszont a vezetés és a vezetettek munkamegosztásának a vezetői stílusban megjelenő formája. Tehát a vezetési rendszerben a vezetés szervezete és a vezetési alapformák (vezetői stílusok) együtt képezik a formát, amelyben a vezetés mint célszerű tevékenység a tartalom. Ebből következik, hogy addig, amíg vitapartnereink egy része állításainkat azzal kérdőjelezi meg, hogy a szervezeti formát azonosítjuk a szervezettel (bár — mint ahogy ez már az a) pontból is kiderült — inkább az a baj, hogy a szervezeti-működési szabályzatokat tettük vizsgálatunk tárgyává), mások „továbbmennek”, a formában létező formát vizsgálják, s így jutnak el oda, hogy náluk végül is a megoldás kulcsa a szervezeti munkamegosztás további szélesedéséből következő — a vezetők és vezetettek közötti — munkamegosztás, a vezető stílusában megjelenő formájában van. A vezetői stílus azonban nem független a vezetési szervezetben megjelenő munkamegosztástól, így attól függetlenül sem vizsgálható, ahogy ezt Bene László is írja: „A vezetés alapformái a vezetés szervezeti formáiban tárgyasulnak, a vezetés saját szervezetében kötötn és intézményesítve érvényesülnek”¹⁸

Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a vállalati vezetés munkamegosztását megjelenítő vezetési szervezet meghatározza az egyes szervezeti egységen belül kialakítható munkamegosztást, az azt megtestesítő vezetői stílust, így tehát azt önmagában vizsgálva, a szervezeti konfliktusok megoldására alkalmatlan. A munkamegosztást kifejező vezetési szervezet jellemzői és a vezetési stílusok közötti összefüggéseket táblázatban mutatjuk be.

¹⁶ Belvaracz János: I. m. 1318. l.

¹⁷ Papp Zoltán: I. m. 1072. l.

¹⁸ Bene László: A vezetés tudományos megalapozása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971. 40. l.

A vezetési szervezet és a vezetési stílusok összefüggése

Az ismérv megnevezése	Jellemző	Autok-rata	Demok-ratikus
A szervezettség foka	nagy kicsiny	X	X
A szervezett formába öntések foka	nagy kicsiny	X	X
A feladatok szétosztása	centralizálva decentralizálva	X	X
Vezetési vonatkozások	egyéni döntések csoportokra irányuló	X	X
A munka vonatkozásai	személyekre irányuló csoportokra irányuló	X	X

A vezetés szervezetében alkalmazott vezetési stílus tehát elsősorban a kialakított szervezet függvénye. Vitapartnereink is bőven hoztak gyakorlati példákat, melyekben felmerülnek a demokratikus vezetési stílus érvényesítése ellen ható tendenciák, s ugyanakkor függetlenek a szervezetben működő vezetők többségének személyiségétől, képzettségétől, tudásától stb.

Előbbiekről Papp Zoltán így ír: „Nem egy népgazdasági szintű, időszzerű, helyes elvi döntésre vagy állásfoglalásra az jellemző, hogy mire ‚leér’ a vállalathoz, már napok alatt elkészítendő értékeléssé vagy intézkedési tervvé torzul; még olyan feladatoknál is, amelyek — ha komolyan veszi valaki — többéves szervező, nevelő, káderkiválasztó munkát kívánnak. *Ilyen formán a vállalatvezetés számára az valóik értékes alsóbb vezetővé, beosztottá, részleggé, amelyik minden ilyen kívánságot — függetlenül annak vállalaton belüli realitásától — határidőre s a kérő szerv részére elfogadhatóan teljesíti, s ha utólag mégis ‚probléma’ van, ‚ki tudja magyarázni’.* A kapott feladatot komolyan vevő alsóbb vezető vagy beosztott pedig — a fölöslegesnek bizonyuló erőfeszítésen túl — még szembe is kerül a ‚dörgést’ jobban ismerő munkatár-saival.”¹⁹

Az is igaz, hogy ezzel a szerző a probléma okát, eredetét a vállalaton kívülre teszi, s így a vállalaton belüli problémák eredetét a vállalati működés szempontjából véletlennek tulajdonítja. Számunkra továbbra is kérdéses, ha ilyesmi megeshet egy vállalattal, szabad-e kizárólag a vállalat jó és hatékony működésének zálogát abban megjelölnünk, hogy milyen a vállalat vezetőjének, illetve egyes vezetőinek vezetési stílusa vagy ehelyett esetleg a szervezeti működésben olyan megoldást próbáljunk érvényre juttatni, amelyben a „dörgést kevésbé ismerő” kollektíva is állást foglalhatna, kezdeményezhetné, hogy például az adott esetben értesék meg a feladatot kérő szervvel intézkedésének helytelenségét. Így a vállalati vezetők nem kerülnének felettesseikkel és önmagukkal naponta szembe, ha a hosszú távra megjelölt vállalati céllal azonosulnak.

Megítélésünk szerint — éppen az előbbiekből következően — nem célszerű a tartalmat és a formát egymástól különválasztva vizsgálni, hi-

¹⁹ Papp Zoltán: I. m. 1074. 1.

szen a vállalat hatékony működésének kulcsa éppen a tartalom és a forma egységében rejlik, amelyben a tartalom a meghatározó. Mivel azonban a forma létezésével és létezési formájának sajátosságával meghatározza a működés kereteit, *ezáltal és ennyiben* része a működésnek. Mindezek előrebocsátásával egy megválaszolandó probléma maradt (melyet éppen súlyánál fogva szándékosan hagyunk a cikk végére). Arról a sokat vitatott kérdéstről van szó, hogy a lineáris-törzskari struktúra — mint forma — alkalmas keretét adhatja-e a termelőerők jelenlegi fejlettségi színvonal mellett a vállalati működésnek?! E kérdés megválaszolásánál valóban „nem helyes az olvasóban azt az érzetet kelteni, hogy a hazai vállalatoknál, véletlenszerűen’ honosodott meg ez a vezetési rendszer”,²⁰ és mi sem tartanánk kielégítőnek azt az érvelést, amely a „lineáris-törzskari szervezet hazai alkalmazását”²¹ kizárólag csak „az 50-es évek szakembereinek gyenge műszaki, technikai, szakmai felkészültségé”-vel indokolná.²² Így ezzel kapcsolatos véleményünk kifejtésére most bővebben vállalkozunk.

Csak egyet tudunk érteni Bíró András megállapításával: „Mint ahogyan a lineáris vezetési szervezet, úgy a törzskarok kifejlődése és beépülése a vállalati vezetési rendszerbe szintén történelmi alakulat”,²³ amely a világon való elterjedését valóban az ipari tőke kifejlődésének és a gépi nagyipar kialakulásának köszönheti. Ez a modell tehát éppen azért, mert „történelmi alakulat”, egy adott technikai-gazdasági színvonalnak progresszíve megfelelt.

Miért?! A tudományok nem voltak olyan fejlettek, hogy az általuk keletkezett követelménynek az egyébként jól képzett, tanácsadókként működő „funkcionális mesterek” személyükben ne tudtak volna megfelelni, s hogy azok célirányos, horizontális — a döntések és rendelkezések egységében megjelenő — integrációját a legfelsőbb lineáris vezető (vállalattulajdonos vagy igazgató) személy szerint ne tudta volna megoldani. *Tehát a tudományos-technikai színvonalnak ez a vezetési rendszer megfelelt*, és a lineáris-törzskari felépítésen keresztül jól működött: a vállalati igazgató képzett tanácsadói segítségével meghatározta a vállalati célt és az ebből következő feladatokat, amelyeket lineárisan lefelé haladva a hierarchia egyes pontjain álló vezetők további részfeladatokra bontottak, egészen a végrehajtás mélységéig. E részfeladatokat a végrehajtás egyes pontjain tevékenykedő emberek elvégezték, akiknek képzettsége és igényei, valamint a modell működése között megvolt az összhang.

Tehát a technikai-tudományos színvonal akkori állása csupán néhány (vezető és tanácsadók) magasabban képzett embert igényelt a vállalatoknál.²⁴ Ma már azonban a tudomány és a technika színvonal a vállala-

²⁰ Bíró András: A szocialista vállalat szervezetről és kapcsolatairól. Közgazdasági Szemle, 1974. 7—8. sz. 891. l.

²¹ Fülöp Sándor: Merev lineáris-törzskari szervezet — antihumánus vezetés? Közgazdasági Szemle, 1975. 3. sz. 397. l.

²² Kárpáti Pál—Noszkay Erzsébet: I. m. 437. l.

²³ Bíró András: I. m. 891. l.

²⁴ Részben — talán helytelenül — erre utaltunk vitaindító cikkünk azon sokat vitatott mondatában, amely szerint: a szocialista iparvállalatoknál olyan objektív körülmények indokolták a lineáris-törzskari szervezeti modell elterjedését, mint például az 1950-es évek szakembereinek gyenge műszaki, technikai, szakmai felkészültsége. Azzal a kifejezéssel, hogy *részben*, utalni kívánunk a modell legfőbb eredeti hiányosságaira, amely éppen az indokként felhozottak következtében csak később került előtérbe. Erre a továbbiakban még részletesebben visszatérünk.

latoknál sok-sok magasabban képzett embert követel, akik tudásukból következően nem elégszenek meg az utasításként kapott részfeladatok végrehajtásával anélkül, hogy ne ismernék az eredeti célkitűzést, és arra vissza ne hathatnának. Sőt, valóságos — a fejlettség színvonalából adódó — feladataik is ezt követelik meg, nem nélkülözve a *rendszer-szemléletet*. Figyelembe kell még venni, hogy a tudományos ismeretek, diszciplinák ma olyan sokrétűek, hogy a célok és a megvalósításukat szolgáló feladatok megoldása több, különféle tudás együttes meglétét tételezi fel, amit csak több, különböző képzettségű, ismeretű, tapasztalatú emberekből álló csoport képes kielégíteni. *Erre viszont a merev, hierarchikus elv szerint működő vezetési rendszer — amit a végrehajtás oldalán a részfeladatok gúlájából összerakott egész fejez ki — nem alkalmas.*

Az előbbi problémákat tovább súlyosbítja a modell legnagyobb *eredeti hiányossága*: arra a feltételezésre épül, amely szerint a szervezetben dolgozó emberek pusztán attól, hogy bekerülnek egy szervezetbe, mindig, minden körülmények között képesek annak céljaival azonosulni. Ez a megállapításunk egy szintén sokat bírált pontját alkotja az egy éve folyó vitának. Feltehetően félreértésről van szó, amelynek tisztázására most módunk nyílik.

Sohasem vitattuk azt az objektív törvényszerűséget, amelyet Belvaracz János a következőképpen fogalmaz meg: „A tagoknak a szervezet céljaival történő azonosulása a szervezet létezésének egyik feltétele”.²⁵ Ezért arra a (nemcsak általa felvetett) kérdésre, amely az előbbi mondat folytatásaként így szól: „Ha ezt felismerjük, akkor milyen módon lehetséges a vállalatainknál ma is érvényes szervezeti forma legjelentősebb — egyben feloldandó — ellentmondásának tekinteni a célrendszerrel való azonosulást?”²⁶ azt válaszoljuk, hogy *nem ezt tartjuk az érvényes szervezeti forma legjelentősebb ellentmondásának. De igen jelentős ellentmondásnak tartjuk az érvényes szervezeti modellnek arra a feltételezésre — mint elvre — történő felépítését, hogy a vállalaton belül dolgozó ember mindig képes a szervezet céljaival azonosulni. Miért?*

Objektíve létező probléma az, hogy az embert cselekvésében totalitása motiválja, s a motiváció öntudatlan elemei a szervezeti cél elleni tettekre készíthetnek.

Miért tartjuk ezt az ellentmondást igen lényegesnek a szervezet szempontjából? Azért, mert a modell előbbi feltételezése (az ember mindig képes azonosulni a szervezet céljaival) alapján nem számol az emberrel a maga teljességében, annak csak a tudatos elemeire épít, s emiatt a szervezeti cél ellen ható tendenciák káros következményeinek megelőzésére, illetve kivédésére a modell nincs felkészítve. Pedig ilyen — a vállalati cél ellen ható emberi — tényezők bármely vállalatnál bőségesen fellelhetők. Erre e problémát megkérdőjelező vitapartnereink is sok példát hoztak, melyekben a vázolt modellbeli ellentmondást ismerhetjük fel. Így például Belvaracz János erről a következőket írja: „A presztízskérdések általában a magasabb vezetési szinteken elhelyezkedő vezetők között éreztetik hatásukat, és abban jelentkezhetnek,

²⁵ Belvaracz János: I. m. 1313. 1.

²⁶ Uo.

hogya ha egy vezetőnek lehetősége van rá, az adott szituációban érezteti a másikkal szemben autoritását. A gyakorlatban a presztízsszempontok érvényesítése úgy jelentkezik, hogy az egyes vezetők érdekeltisége ütközik (ami szükségszerű), és az egyén, presztízisének megóvása érdekében, céljait vállalati célként feltüntetve — a vállalati hatékonyság rovására is — igyekszik érvényt szerezni érdekeinek. Ha pedig az érdekeltiségi rendszer erre lehetőséget teremt, akkor az utasításokat végrehajtó alsóbb szintű vezetők között is bizonytalanság keletkezik, illetve a végrehajtást ezeknek a vezetőknek a szubjektív indítékai tovább torzíthatják.”²⁷ Papp Zoltán ezt még konkrétan megfogalmazza: „A vállalat különböző szervei (és vezetői) közötti együttműködés ösztönzésének tehát nemcsak anyagi, hanem öntudati, „hiúsági” elemei is vannak, ezért az azt szervező magasabb beosztású vezetőnek ezeket az indítékokat is figyelembe kell vennie egy-egy kérdés körüli vita megítélésénél.”²⁸

Felvetődik a kérdés: ha valóban felróható a modell eredeti hiányosságaként az említett probléma, akkor miként lehetséges, hogy alkalmazásának jelentős szakaszában mint alapvető szervezeti ellentmondás nem került előtérbe?! Erre a válasz rendkívül egyszerű, és éppen az előbbiekből következik: Egyrészt — amint erről már írtunk — a tudományos-technikai színvonal és annak a vállalattal szemben támasztott követelményei egyensúlyban voltak. Másrészt a szocialista társadalmi rendszer igényelte társadalmi tudat kifejlődése kezdeti szakaszán még nem érte el a szükséges színvonalat. Így e két ok — a tudományos-technikai színvonalnak megfelelő átlagos képzettség, valamint a társadalmi tudat fejletlensége — miatt kialakulatlan volt még az embernek az az igénye, hogy az üzemi demokrácia keretei között érvényesüljön és foganatosítsa akarátát a szervezetben.

Időközben egyaránt sokat fejlődött a társadalmi tudat, a tudomány és technika. A tudományos-technikai fejlődés az eddigiektől eltérő követelményrendszert állított vállalataink elé, melyet az új gazdasági mechanizmus bevezetése realizált. A társadalmi tudat fejlődésével, ahogy ezt már vitaindítónkban is írtuk: „nemcsak hogy felnőtt egy generáció, amelynek tudatát már a szocialista embertípus nevelésének jegyében formálták, hanem az őket megelőző generációk tudata is többé-kevésbé ehhez hasonult.”²⁹

Nem alkalmazkodott minőségében e feltételekhez a vállalatok vezetési szervezete, így a vállalati működés (tartalom), a vezetési szervezet (forma) egysége megbomlott. Amennyiben tehát a forma visszahat a működésre, annyiban vált az elmaradás a vállalati munka hatékonyságát rontó tényezővé, konfliktusforrássá.

A vitában és a gyakorlati életben sűrűn és tipikusan ismétlődő konfliktusjelenségek tárgyalásán kívül a téma aktualitását megerősítik azok a hozzászólások, amelyek a vitán túlmenve foglalkoznak a szervezeti konfliktusok feloldásával (így elsősorban — a hozzászólások időrendjében — Szilárd Csaba, Bíró András, Kozmutza Pál, Seregi Ferenc cikkei.) A javasolt szervezeti megoldások és a velük szemben támasztott

²⁷ Belvaracz János: I. m. 1316. l.

²⁸ Papp Zoltán: I. m. 1072. l.

²⁹ Kárpáti—Noszkay: I. m. 437. l.

követelmények arra engednek következtetni, hogy partnereink — hozánk hasonlóan — ugyanolyan problémák (a vertikális és horizontális integráció akadozása, a tudományos és technikai színvonal által követelt több dimenziójú kapcsolatok hiánya, az interdiszciplináris együttések szükségessége, a szervezet humanizálása stb.) megoldásában keresik a szervezeti forma továbbfejlesztésének útját.

A szervezeti modell eredeti hiányosságának felismerése világlik ki Kozmutza Pál megállapításából, aki az iparvállalati szervezet fejlesztésének egyik alapvető céljaként a „humán követelmények messzemenő figyelembevételét”³⁰ jelöli meg, s ezzel kapcsolatban később leszögezi: „A jövő vezetési rendszerében integrált egységbe kell vonni a tervezést és a motivációs elemeket (kezdeményezés, önbizalom, testületi szellem).”³¹

Seregi Ferenc a szervezet alapjairól a következőket írja: „A termelési folyamat az az alap, amelynek a szervezet kialakítása és megítélése szempontjából meghatározó a szerepe”³² majd később felhívja a figyelmet: „Nem lehet jó szervezet az, amelynek konstruktőre kizárólag két dimenzióban gondolkodik, s még rosszabb az, ha csak egyben, hierarchikus vertikumban”³³ Erre a következő indokot hozza: „Az említett szervezeti felépítés azért nem jó, mert a termelőszövetkezetek egész tevékenysége és annak folyamata elsősorban *sztereologikus, több dimenziós, tehát a vállalati munkafolyamatokat is több dimenzióban kell megközelíteni a szervezésnek.*”³⁴ Lényegében ezt a gondolatot fejtegeti Kozmutza Pál is, amikor a megfelelő szervezeti forma (mátrix-szervezet) kiválasztásáról ír. A vállalatnak az előbbieken ismertetett vizsgálati módja a kutatótól, szervezőtől rendszerszemléletet igényel, ahol „*Rendszerszemléletben a végső cél eléréséhez szükséges munkák összességét a feladatok megoldása, nem pedig az alá- és fölérendeltségi viszonyokhoz való idomítása szempontjából vizsgálják.*”³⁵

A szervezet problémáinak egyik alapvető megoldásaként Kozmutza Pál is „A rendszerorientált szervezeti és vezetési modell — mint új szervezeti forma — egyrészt összefoglalja a különböző szervezeti modellekkel szemben támasztott követelményeket (szervezeti analízis), és megfelelő elosztási, valamint munkakapcsolati rendszerre alakítja át (szervezeti szintézis). E modell lényege, hogy a tervezés, szervezés és a személyzeti vezetés integrált vezetési rendszerben olvad össze, amelyben nem a szervezeti felépítési forma, hanem az egymással kapcsolódó folyamatok az uralkodók.”³⁶ Seregi a szervezetekkel szembeni követelményeként hangsúlyozza: „A jövőbeli vállalati szervezetnek nem színtekből és funkciókból, hanem önszabályozó alrendszerekből kell állnia, amelyeknek célszerű és harmonikus működését a munkacsoportban dolgozó szakemberek tevékenységének koordinációja biztosítja.”³⁷ (A szer-

³⁰ A vállalati szervezet fejlesztésének szükségessége. Közgazdasági Szemle 1974. 9. sz. 1079. l.

³¹ Uo.

³² Az iparvállalatok szervezetének korszerűsítéséről. Közgazdasági Szemle, 1974. 11. sz. 1325. l.

³³ Uo. 1327. l.

³⁴ Uo.

³⁵ Seregi Ferenc: I. m. 1322. l.

³⁶ Kozmutza Pál: I. m. 1079. l.

³⁷ Seregi Ferenc: I. m. 1323. l.

ző munkacsapaton a teameket érti.) Rajta kívül, a javaslatokkal is foglalkozó partnereink mindegyike a team-munka mellett dönt. Szilárd Csaba így érvel: „A team-munka mind szélesebb körű elterjesztésével megnőne a dolgozók önképzési aktivitása, szélesedne érdeklődési köre, hiszen egzisztenciális kérdéssé is válhatna a különféle teamekbe való minél többszöri beszólítás.”³⁸

A vita általános és szakmai módszerbeli tanulságai

Az egy éve tartó vita nagyon hasznos volt. Reméljük, nem tévedünk abban, hogy vitapartnereink és a téma iránt érdeklődő szakemberek is így vélik. A nyilvános vitának igen közismertek az előnyei, széles körben be lehet kapcsolódni, szakmailag, iparágilag, különböző nézőpontú és beosztású emberek ütköztethetik véleményeiket.

Több vitapartnerünk felvetette: egyáltalán helyes-e az iparvállalatok vezetési rendszerének problémáiról vitatkozni akkor, amikor (és most Fülöp Sándort idézzük) „A vizsgált problémákat tehát nem lehet leszűkíteni a lineáris-törzskari szervezet valóságos vagy vélt hibáira, annál is kevésbé lehet leszűkíteni, mert a vitában nem tűntek fel olyan elképzelések a vállalatok vezetési rendszerére, amelyek reális alternatívát jelenthetnének a mai gyakorlattal szemben.”³⁹

Tekintettel arra, hogy a hasonló módon és tartalommal felvetődött álláspont nemcsak e vitában, hanem különböző kutatóhelyeken és egyéb témákban (így például kutatási tervek kialakításánál stb.) is elhangzik, időszerű felhívni rá a kutatások módszerbeli kérdéseivel foglalkozó szakemberek figyelmét. Helytelennek tartanánk bármely tudományos kutatás határait azon az alapon megszabni, hogy ne foglalkozzunk olyan problémák megvitatásával, amelyekre még nincsen megoldás. Nehezen tudjuk elképzelni bármire nézve is az alkalmas megoldás kialakítását, ha azt nem előzi meg egy igen alapos probléma-meghatározás. Erre pedig az egyik legalkalmasabb eszköznek tartjuk a „diagnózisnak” vitában való „kikristályosodását”.

³⁸ A vállalati belső mechanizmus problémái. Közgazdasági Szemle, 1974. 5. sz. 598. l.

³⁹ Fülöp Sándor: I. m. 405. l.

Tudományos ülészek a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen

Hazánk felszabadulásának 30. évfordulója alkalmából április 21—22-én a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem és a Magyar Közgazdasági Társaság tudományos ülészeket rendezett.

A konferenciát *Berend T. Iván*, az Egyetem rektora nyitotta meg, majd *Huszár István* miniszterelnök-helyettes tartott előadást „Három évtized néhány tanulságáról” címmel.*

A tanácskozás ezután négy szekcióban folyt, de mivel a 4. szekció négy al-szekciót foglalt magában, tulajdonképpen hét munkacsoport ülésezett. A megvitatott témák a következők voltak:

- Gazdasági struktúra, gazdasági növekedés;
 - A tervezési módszerek fejlődése;
 - Magyarország világgazdasági kapcsolatai;
 - A szocialista vállalat funkciói, a népgazdaság vállalati struktúrája.
- Ezúttal a munkacsoportok üléseiről adunk tájékoztatást.

1. szekció: „Gazdasági struktúra, gazdasági növekedés”

A szekció *Berend Iván* (az Országos Tervhivatal főosztályvezető-helyettese) és *Erdei György* (a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense) elnökletével ülésezett. Az első napon három előadás hangzott el.

Darvas György „A gazdasági növekedés főbb tényezői Magyarországon a hosszú távú tervezés tükrében” című előadása elsősorban a munkaerő, a tőke és a külkereskedelem szerepét tárgyalta a gazdasági növekedésben. A munkaerőről szólva megállapította, hogy az elmúlt negyedszázadban jelentős szerepe volt a termelés növekedésében a munkaerő-tartalékok felhasználásának: a foglalkoztatottság színvonala 14 százalékkal, a keresők száma kerekén egy millióval (24 százalékkal) emelkedett. Lényegesen változott a foglalkoztatás szerkezete (a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma csökkent, míg a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatottaké kerekén két millióval nőtt), s emelkedett a foglalkoztatottak képzettségi színvonala.

A következő 15 évben a foglalkoztatott létszám kedvező esetben is csak 150 ezerrel nőhet, s a mezőgazdaságból átcsoportosítható létszám is kisebb a múltbelinél. Mivel pedig a szolgáltató ágazatokban okvetlenül növelni kell a létszámot, az ipar rendelkezésére álló munkaerő nem változhat lényegesen. Ilyen körülmények között az anyagi termelés növekedésének ütemét a termelékenység emelkedésének dinamikája fogja megszabni. Ehhez kedvező alapot jelent a munkaerő szakmai és képzettség szerinti összetételében bekövetkezett minőségi változás.

Az elmúlt 25 évben Magyarország nemzeti vagyona két és félszeresére nőtt. 1974 elején az anyagi termelés ágazataiban három és félszer, a nem anyagi ágakban kétszer annyi állóeszközzel rendelkezett a népgazdaság, mint 1950-ben. A jövőben várható, hogy a népgazdaság állóeszköz-igényessége, főleg strukturális okokból, a mainál hatékonyabb felhasználás mellett is növekedni fog. Ez indokoltá teheti a felhalmozási hányad növelését — addig a határig, amíg azt a fogyasztás növekedéséhez fűződő igények kielégítése megengedi. Az eszközigényesség növekedését ellensúlyozandó, fokozott erőfeszítéseket kell tenni az eszközök jobb kihasználására.

* Az előadást júniusi számunkban teljes terjedelemben közöltük.

Külkereskedelmi vonatkozásban az előadó megállapította, hogy gazdasági növekedésünk eddig lépést tudott tartani a nemzetközi fejlődés alapvető irányzataival; fejlődésünk fő vonásaiban megfelelt a gyorsan fejlődő ipari országok jellegzetességeinek. A jövőbeli gazdasági növekedés továbbra is dinamikusan bővülő, de intenzív — mindenekelőtt műszaki és termelési együttműködési — kapcsolatok igényel. A legstabilabb bázis a szocialista gazdasági integrációban rejlő lehetőségek kihasználása lehet. Termeléspolitikánkat — a változó feltételekhez alkalmazkodva — össze kell hangolni nemzetközi együttműködési politikánkkal. Tovább nő a külkereskedelem szerepe az értékesítésben: az export aránya a nemzeti jövedelemhez képest a jelenlegi 40 százalékról az 1990-es évekre előreláthatólag 60 százalékra nő.

Az előadás záró részében az előadó megállapította: kielégítő ütemű gazdasági növekedés csak a gazdaságban meglévő tartalékok folyamatos feltárása esetén érhető el. Ilyen tartalékok bőven vannak, feltárásuk a hatékonyság határozott javításának kulcskérdése.

Erdei György „Gazdasági szerkezet és egyensúly” című előadásában azokat a szerkezeti követelményeket elemezte, amelyeknek a gazdasági egyensúly megvalósításához az újratermelési folyamat elemei között és az egyes elemeken belül eleget kell tenni. A gazdasági egyensúly feltételezi az újratermelés olyan szerkezetét, amely kiegyensúlyozottságot hoz létre a termelés, az elosztás, a forgalom és a fogyasztás között, de ezeken belül is. Ez többféle szerkezeti alternatíva mellett is megvalósulhat, de mindegyiküknek az egyensúly irányában ható tendenciákat kell hordozniuk. A gazdasági szerkezet változásai megbontják a korábbi egyensúlyi helyzetet, új egyensúlyi feltételeket hoznak létre, majd új egyensúly felé ösztönzik a gazdaságot. A folytonos szerkezeti változások következtében minden egyensúly csak viszonylagos és időleges.

A gazdasági szerkezetéről szólva az előadó megállapította, hogy azon belül a termelési szerkezet a meghatározó, de a szerkezet más elemei visszahatnak a termelési szerkezetre. Maga a termelés szerkezete vizsgálható a ráfordítások és az eredmény alapján egyaránt; a kettő együttes vizsgálata arra ad választ, hogy az eredmény szerkezet valamely változása milyen irányú és mértékű módosulást kíván a ráfordítások szerkezetében. A termelés szoros szerkezeti kapcsolatban áll egyrészt a termelő felhasználással, másrészt a nem termelő (ezen belül elsősorban a lakossági) fogyasztással. Ezeket a szerkezeti kapcsolatokat a jövedelmek és azok elosztásának szerkezete közvetíti, és jórészt szabályozza is.

A termelés és a felhasználás közötti egyensúly eredendően természetes, használati értékekben megjelenő viszony, e reáltartalom kifejezése azonban az ár- és jövedelemkategóriák segítségével történhet. A reálfolyamatok egyensúlya és az ár-, illetve jövedelemkategóriákkal kifejezett egyensúly között tendenciális megfelelés, de ellentmondás is lehet.

Hagelmayer István „A külső infláció hatása a belső jövedelemelosztás szerkezetére” című előadásának gondolatai és érvelése megtalálható a szerzőnek a Közgazdasági Szemle 1975. 7—8. számában megjelent cikkében, így ismertetésük itt szükségtelen.

A szekcióülés második napján *Deák János* „Külkereskedelmi struktúra és a termelési szerkezet néhány összefüggése” című előadása áttekintést adott a világ-gazdaság és a világpiacon legutóbbi másfél évtizedben végbement változásairól, külön elemezve a főként világgazdaság és a szocialista országok fejlődésének jellemző tendenciáit. Ezután a hazai belső gazdasági fejlődés és a külkereskedelmi áruforgalom kapcsolatát vizsgálta, s hangsúlyozta a más országokkal való kereskedelmi és gazdasági együttműködés fontosságát. Külkereskedelem-érzékeny gazdaságban — állapította meg — a gazdasági növekedés ütemét, a termelés növekményének szerkezetét, a termelékenység, a beruházások, a foglalkoztatottság alakulását mind-mind meghatározó módon befolyásolja a külkereskedelem. A külkereskedelem-érzékenység abban is megmutatkozik, hogy a belső gazdasági egyensúly változása a külkereskedelemben csapódik le.

Külkereskedelmünk áruszerkezetét elemezve, arra a következtetésre jutott, hogy gazdaságunk termékszerkezete elmarad a világpiacon bekövetkezett gyors műszaki változásoktól. Ezt mutatja, hogy nem szocialista viszonylatú exportunkban a feldolgozó ipari termékek aránya 1960 óta mintegy 15 százalékkal csökkent. Exportunk struktúrája ebben a relációban az iparosodó országok exportstruktúrájának felel meg. Ipari fejlődésünknek megfelelő strukturális változást csak szocialista külkereskedelmünkben tudunk elérni; ebben a relációban kivitelünk-

nek 76 százaléka feldolgozott ipari termék. A jövő feladatairól szólva az előadó megállapította: kiegyensúlyozott gazdasági növekedést hosszú távon csak úgy érhetünk el, ha kínálatunk struktúráját az exportkövetelményeknek megfelelően alakítjuk. Az exportorientáció nem zárja ki az ésszerű importhelyettesítést; gazdaságossági mérlegelés alapján kell eldönteni, hogy mit exportáljunk, illetve mit importáljunk és mit termeljünk magunk a belső szükséglet kielégítésére.

Molnárné Venyige Júlia „Munkaerő-mobilitás és a gazdasági struktúra változásai Magyarországon” című előadása a foglalkoztatott munkaerő ágazati, szakmai, foglalkozási és területi szerkezetét és e szerkezet változásait vizsgálta. A társadalmi-gazdasági fejlődés ma a korábinál nagyobb mértékben igényli a munkaerő-szerkezet rugalmasságát, mivel — részben a technikai fejlődés, részben a bővülő nemzetközi együttműködés hatására — állandó folyamattá vált a népgazdaságban a struktúraváltozás. A munkaerő-szerkezet alkalmazkodása a gazdasági struktúra más elemeiben végbemenő fejlődéshez alapvetően három úton valósul meg: 1. demográfiai cserével; 2. a nem tanuló, munkaképes korú eltartottak (gyakorlatilag a háztartásban tevékenykedő nők) munkába való bekapcsolódásával; 3. a már dolgozók mobilitásával. Az 1960—1972 között eltelt időszak vizsgálata azt mutatja, hogy mind az ágazati, mind a foglalkozási mobilitás igen élénk volt. A munkaerő-szerkezetet alakító folyamatok hatékony befolyásolásához a gazdasági és a gazdaságon kívüli szabályozóeszközök összehangolt alkalmazása szükséges, hogy így társadalmi-gazdasági szempontból előnyös irányban lehessen orientálni az emberek munkavállalással, pályakorrekcióval kapcsolatos döntéseit.

A szekcioulás utolsó előadását *Máriás Antal és Radnóty János* tartották, „A beruházási és a gazdasági szerkezet összefüggései” címmel. Jelenlegi gazdasági struktúránk — állapították meg — lényegében az elmúlt három évtized beruházási politikáját tükrözi; jelenlegi fejlesztési politikánkat úgy kell kialakítani, hogy az a szükséges irányban alakítsa a gazdaság szerkezetét. Ami a gazdaságunk szocialista fejlődésében eddig bekövetkezett szerkezeti változásokat illeti, a makro-, illetve ágazati struktúra változásai nemcsak jelentősek voltak, de kedvezőek is: a fejlett ipari országokéhoz hasonló ágazati arányok kialakulását eredményezték. Elmaradtunk viszont a mikrostruktúra korszerűsítésével, jórészt a tervezési és beruházási rendszerben fellelhető okok miatt. A terv ugyanis a strukturális fejlesztést ágazatfejlesztésként ragadja meg, azt is csak a mennyiségi oldaláról. Hiányzik a hatékonysági követelmények érvényesítése; a termelő szféra beruházásaival szemben nem támasztunk egységes megtérülési követelményt, s más, megfelelő mércével sem rendelkezünk az egyes fejlesztési kezdeményezések rangsorolásához, objektív alapon való szelektálásához. Ezért túl széles fronton folyik a fejlesztés, nem voltunk képesek néhány — a termelésben és az exportban is nagy súlyt képviselő — ágazat kiugró fejlesztésére.

A gazdaságossági számítások — amelyek 1957 óta készülnek, különféle mód-szerekkel — nincsenek különösebb hatással a fejlesztési döntésekre, mint ahogy a visszterhes finanszírozási konstrukciók követelményei sem. Jelenlegi döntési és finanszírozási rendszerünkben a vállalatok döntési lehetőségei a dinamikus szint-tartás keretén belüliek. Jóformán minden jelentős fejlesztéshez állami pénzeszközöket kell kérniük. Nincs biztosítva, hogy a leghatékonyabb fejlődésre képes vállalatok jussanak a tartós és gyors ütemű fejlődés pénzügyi feltételeihez.

A jövőben fokozott gondot kell fordítani a mikrostruktúra fejlesztésére, mivel gazdasági növekedésünk tartalékai jórészt itt találhatók. Olyan, korszerű termékek előállítására kell törekednünk, amelyek bármely piacon versenyképesek, így lehetővé teszik a fejlesztési terveink megvalósításába bevont külföldi források terheinek viselését is. A mikrostruktúra elmaradottságának csökkentése, a termék-szerkezet és az alkalmazott technológia korszerűsítése szükségessé teszi a vállalati döntési kör erősítését. A hatékonyság növelése céljából nagyobb figyelmet kell fordítani az állóeszköz-állomány korszerűsítésére. Ezért tartózkodni kell attól, hogy bővítésre fordítsunk olyan eszközöket, amelyeknek a pótlást, a dinamikus szinttartást kell szolgálniuk. A hitelezésben törekedni kell arra, hogy a beruházási bankhitelek a jövedelmezőbb gazdasági tevékenységek fejlesztését segítsék elő. A hatékonyság növelését szolgálhatja, ha visszaszorítjuk a beruházások ingyenességét, a forrásjuttatást általában pénzügyi követelményekhez kapcsoljuk. Mindeme pénzügyi hatékonysági követelmények akkor vezethetnek eredményre, ha azokat a döntés alkalmával, illetve a tervezés keretében is figyelembe vesszük.

A szekcioulás elhangzott előadásokat mindkét nap élénk, tartalmas vita követte.

(Ism.: *Balázsy Sándor*)

2. szekció: „A tervezési módszerek fejlődése”

A szekció feladata az volt, hogy áttekintse a tervezési módszerek fejlődésének főbb jellegzetességeit mind makrogazdasági, mind mikrogazdasági szinten. A szekcióüléseken *Hetényi István* (államtitkár, az Országos Tervhivatal első elnökhelyettese) és *László János* (a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanácskezelő egyetemi tanára) elnökölt. A témakörben öt előadás hangzott el.

Hetényi István „A népgazdasági tervezés fejlődésének főbb vonásai” címmel tartott előadást. A címben megjelölt széles területnek a központi tervezésre vonatkozó részével foglalkozott, alapvetően a tervezési gyakorlat szemszögéből kiindulva. A mintegy 30 éves fejlődési folyamat áttekintésének rendező elve a központi tervezéssel szemben támasztott követelmények változása (a központi terv szerepe a tervszerű irányításban, az adott gazdasági problémák megoldásában, a társadalmi célok elérésében stb.) és a követelményekhez való alkalmazkodás lehetőségei (a statisztikai rendszer fejlődése, a közgazdaságtudomány helyzete, a tervezési technikák fejlettsége stb.) közötti kapcsolat volt. Az áttekintéshez a vizsgált időszakot három részre osztotta: az 1949—1956 közötti szakaszra, az 1957—1967 közötti évekre és az 1968-tól napjainkig terjedő időszakra. Az előadásban az említett szempont alapján jellemezte az egyes időszakokat.

Az 1949—1956 közötti években a tervezés fő jellegzetessége a kívülről megadott gazdaságpolitikai koncepció konkretizálása volt. Előtérben állt a népgazdasági terv gazdaságsszervező funkciója, amely a gazdaságpolitikai koncepciónak a gazdálkodási egységek, szervezetek felé történő közvetítését jelentette. A szovjet tapasztalatok alapján kialakuló tervezési tevékenység 1950—1951-ben vált teljesebbé, s ezt az időt a tervezés fejlődésének lényeges fordulópontjaként tarthatjuk számon. Tartalmilag a vezető ágak maximális fejlesztésének elve volt uralkodó. Módszertani szempontból jelentős eredmény volt, hogy kialakították a tervezési metodika egységes mutatószámrendszerét. A tervezői tevékenység a vállalatok számára is új feladatot jelentett. Felvetődött a „felülről lefele” vagy „lentől felfelé” tervezés dilemmája, ami végül a párhuzamos tervezés gyakorlatának kiszélesedésében oldódott föl. Jellemzője volt ennek az időszaknak a tervek állandó utólagos módosítása. Az időszak végén a néhány éves tapasztalat, az elkövetett gazdaságpolitikai hibák elemzése felhívta a figyelmet a tervezés folyamatos fejlesztésére.

Az 1957—1967 közötti időszakot a központi tervezés szerepének kiszélesedése jellemezte. A tervezési munkában erősödött a megalapozó (műszaki-közgazdasági) tevékenység. A gazdaságpolitikai koncepció kialakításában való aktív részvétel sok új vonással bővítette a tartalmi munkát, és továbbfejlesztette a metodikát is. A tervezés fokozatosan rugalmasabbá vált, a tervdöntések differenciálódtak (gazdaságpolitikai döntésekre, term munkára vonatkozó döntésekre és akcióprogramokra). A minisztériumok szerepének növekedésével együtt a központi tervező szerv szintetizáló, koordinációs munkája is jelentősebbé vált. Új vonása volt a tervezésnek a hatékonyság, jövődélmezőség szerepének fokozottabb figyelembevétele, az ösztönzéssel való összekapcsolódás. A „párhuzamos” tervezés helyébe az ún. együttes tervezés lépett. Új vonás volt a KGST-koordináció megjelenése. Módszertani szempontból pedig érdekes volt a matematikai módszerek megjelenése, bár ezek nem tudtak a tervezés szerves részévé válni.

1968-tól kezdve a tervezés a gazdaságirányítási reform szellemében fejlődött tovább. Ezt az időszakot a tervezési módszerek továbbfejlődése jellemzi. Erősödött a statisztikai bázis; ennek ellenére a viszonylagos információhiány továbbra is probléma marad. A tervezés továbbfejlődése több tényezőben jutott kifejezésre, így a tervezés demokratizmusának szélesedésében, a módszerek egzaktságának fokozódásában, a szervezeti keretek javulásában. Az előadó néhány megoldandó problémát is felvetett. A hosszú távú tervezési munka szükségessé tette a különböző időtartamú tervek közötti összhang gyakorlati megvalósítását. Ezen a téren még további teendők vannak. Módszertani szempontból ajánlatos lenne a tudományos intézetek munkájának szervesebb bekapcsolása a tervezőmunkába. Tovább kell lépni a KGST-kapcsolatok hasznosításában is.

Stark Antal előadásának címe: „A gazdaságpolitika főbb célkitűzéseinek tervezése a középtávú tervekben”. Az elmúlt három évtized során a pártdokumentumokban rögzített gazdaságpolitikai célok a középtávú népgazdasági tervekben jelentek meg. Az előadó azt vizsgálta, hogyan tükröződtek a tervekben ezek a célok, és hogyan valósultak meg. Az egyes középtávú népgazdasági tervek teljesítésének értékelését nagyon gazdag elemzési anyag támasztotta alá.

A népgazdasági tervezéshez kapcsolódott *Báger Gusztáv és Zalai Ernő* „A matematikai modellek népgazdasági tervezésben való alkalmazásának néhány jellemzője” címmel tartott előadása is. Az előadók népgazdasági tervezésünk három évtizedes múltját a matematikai modellek alkalmazása szempontjából tekintették át. Ennek az áttekintésnek a keretét a népgazdasági tervezés információfeldolgozási aspektusa adta. A tervezés ugyanis olyan folyamatnak tekinthető, amely az alapinformációkból kiterjedt munkamegosztáson alapuló transzformációs tevékenységgel a tervet állítja elő. A módszerek a folyamat lényegét adó transzformációs szakaszhoz kapcsolhatók. Az alapinformációk körének, jellegének változása, a tervben foglalt információk bővülése és az átalakítási folyamat komplexitásának növekedése — ezek a tervezés fejlődésének jellemző vonásai.

A matematikai modellek alkalmazása szempontjából a központi tervezés időszakát három részre osztották: az ötvenes évek jelentik a kezdetet, az 1960-as évek eleje a kibontakozást, majd ezt követte — s ma is tart — a matematikai modellek szélesebb körű elterjedése. A matematikai modellek alkalmazásának rövid története alapján is kiemelhető néhány általános jellemző. Az előadásban a következőket hangsúlyozták:

— Az elmúlt időszak alatt bebizonyosodott, hogy „a matematikai-közgazdasági modellek egy része megfelelő helyen és módon eredményesen hasznosítható a népgazdasági tervezésben”. A számítási és a módszertani eredmények közvetlen hasznosságuk mellett sokat változtattak a tervezők szemléletén, hozzájárultak néhány tervezésméleti kérdés határozottabb felvetéséhez.

— Bár a hazai alkalmazásokban, kísérletekben jellemző módon mindig gyakorlati igények kielégítése állt a középpontban, az alkalmazott modellek többsége nem épült be a tervezési gyakorlatba. A meglévő feltételek mellett várható, hogy a tervezési modelleket továbbra is „kívülről” lehet a mindenkori tervező munka szolgálatába állítani.

— A tervezési modellek alkalmazásában a további fejlődés egyik fő iránya a tervezési fázisokhoz, problémákhoz jobban kapcsolódó modellrendszerek létrehozása.

A szekcióülésen két mikrogazdasági témájú előadás hangzott el. *Horváth László* „Vállalati tervezés — fejlődés — távlatok” címmel tartott előadást. Központi kérdésnek a vállalati hosszú távú terv néhány elméleti és gyakorlati problémáját tekintette. A vállalati hosszú távú tervnek két nagy kérdéskörre kell kiterjednie. Egyfelől tartalmaznia kell a vállalat stratégiájára vonatkozó elképzeléseket, másfelől a megvalósítás eszközeit. A hosszú távú stratégia kialakítása során három, elvként megfogalmazott célt kell szem előtt tartani: a vállalat „megmaradásának” elvét, a fejlődés elvét, valamint az ún. humán elvét. Ez utóbbi arra vonatkozik, hogy a vállalat — mint a saját sorsáért felelős öntevékeny rendszer — a stratégia kialakításában az embereket, a kollektívát nem eszköznek, hanem célnak tekinti. A fejlődés elvével összefüggésben az előadó a szocialista vállalatok közötti, szélesen értelmezett verseny fontosságát emelte ki. A hosszú távú tervben a stratégiai célok (összesen kb. 10—15 ilyen létezik) hierarchiába rendezhetők, amelyben a legalsóbb szinten a konkrét akcióprogramok szerepelnek. A hosszú távú tervben a stratégiai célok és az eszközoldal együttesében kell megkeresni az optimális stratégiát.

Az előadás kitért néhány konkrét problémára is, ezek között elsődrendű kérdés a termékstruktúra kialakítása. Néhány kritérium adható arra, mit ne gyártson a vállalat. Az „egészséges” termékstruktúra kialakítása azonban szükségessé teszi az országos szintű prognózisok kidolgozását is. Új lehetőségeket adhat ebben az irányban a KGST termékstruktúrájára vonatkozó stratégia kidolgozása, ami a további munka jelentős szakasza.

Varga József előadása a „Hosszú távú döntési modellek fejlődése a mikrorendszerekben” címmel hangzott el. Az előadó a mikrorendszerek hosszú távú modelljeinek tizenöt éves fejlődését tekintette át. A fejlődés fokozatait három lineáris programozási modellsémával szemléltette. Ezek körül a legtöbb egyszerűsíthető feltevést tartalmazza az az eset, amikor a vizsgált időszak záróévének tevékenységeit optimalizáljuk. A második eset ennél fejlettebb, mivel ebben a hosszú távú tervperiódus minden évére elkészítjük a beruházások allokációját, az egyes évek eredményei meghatározzák a következő évek ráfordításait. Itt viszont az problematikus, hogy az időszak valamennyi évére ugyanolyan típusú információkkal kell rendelkezni. Ebből kiindulva született meg az a modelltípus, amelyik a

legrugalmasabban alkalmazkodik a gazdasági folyamatok természetéhez és a meglévő információkhoz. Ebben a modellben az évek előrehaladásával nő a tervezett tevékenységek aggregáltóságának foka, s az időszak végén csak a fő folyamatokra vonatkozó optimalizálást végezzük el. Ez a modell a stratégiai döntések megalkotását is fokozza, hogy a célok rugalmas változtatásával a vizsgált időszakot sokoldalúan jellemzi.

Az előadás utáni vitában a következő kérdésköröket érintették: tervezés és statisztika kapcsolata; a vállalati és középtávú népgazdasági terv kapcsolata; a voluntarizmus szerepe az 1950-es években; valamint a variánsképzés lehetőségei a vállalati hosszú távú tervben.

(Ism.: *Sivák József*)

3. szekció: „Magyarország világgazdasági kapcsolatai”

A szekcióban elhangzott nyolc előadás közül hét aktuális gazdaságpolitikánk külgazdasági megalapozásával foglalkozott. Ezekről kívánok tájékoztatást adni, mivel jól kirajzolódnak belőlük a jelenlegi tendenciák értelmezésében és a megoldási javaslatokban mutatkozó különbségek.

A szekció két elnöke *Kádas Kálmán* (a Budapesti Műszaki Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára) és *Nyilas József* (a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára) volt. Az elhangzott előadásokat nem követte vita. Ez talán az elhangzott értelmezések és javaslatok újszerűségének tudható be.

Bognár József „A világgazdasági korszakváltás és a magyar gazdaság” című előadásában (a szerző távolléte miatt az előadást Dobozi István olvasta fel) a magyar—szovjet gazdasági kapcsolatok méltatása és a racionális magyar stratégia taglalása után arról szólt, hogy napjainkban a gazdasági tényekről és kapcsolatokról alkotott ismereteink, valamint az intézményrendszerünk felülvizsgálatára kerül sor. A II. világháború után az 1960-as évekre létrejött a gazdasági hatalom stabilnak hitt elosztása — ma azonban új intézményrendszerek alakulnak ki, és új funkciók keresése folyik. E világgazdasági folyamatok lényegének megértéséhez meg kell különböztetni a stratégiai és a konjunkturális elemeket. Stratégiai elem a többi között az ökológiai helyzet, a meg nem újuló energiák problémája, a lassú technikai adaptálódás és az intézményrendszerek tartós tendenciái. Ez utóbbiak között szerepel a szakosodás, az állam növekvő szerepe, a nemzetközi kapcsolatok jelentőségének növekedése, a Kelet—Nyugat közötti kapcsolatok erősödése. A konjunkturális elemek közé tartozik az egyensúlyhiány kiváltotta infláció, a strukturális válság, az A és B szektor stagflációja és új ágazatok létrejötte.

Mivel exportszerkezetünk ma már elavult, olyan „exportágazatot” kell kifejlesztenünk, amely — bár eszközigényes — jól megválasztott termékszerkezetével exportképes és egyúttal gazdaságos is.

Baj lenne azonban a tőkés inflációs hatások elleni védekezésben a költségvetésre támaszkodnunk, mert a finanszírozás ez esetben is az anyagi folyamatokból származik. Licenceket kell átvennünk, kooperációkat kell létrehozunk, importálnunk kell a fejlett technikát, és nem szabad elfeledkeznünk infrastruktúránk kiépítéséről sem.

Csak a népgazdasági tervezéssel lehet az új ágazati sovinizmust visszاسzorítani. Offenzív korszakban irányíthatunk szabályozókkal, defenzív korszakban azonban szelektív iparpolitikára van szükség. A kvalifikált munkaerőt — mint az egyetlen bőséges erőforrásunkat — koncentrálnunk kell.

Irányítási és institutionális rendszerünk legfőbb problémája lesz az örökölt ágazati és az új, exportorientált vertikális szervezeti formák összehangolása. Ehhez speciális támogatási rendszert kell létrehozunk.

Ez az exportközpontú szelektív iparpolitika nemcsak a magyar fejlődés, hanem a szocialista integráció fejlődésének is szükségszerű követelménye, mert csak így tudunk — a legjobb minőségű termékeket gyártva — exportálni a szocialista világgazdaság felé.

Pécsi Kálmán „A magyar—szovjet gazdasági kapcsolatok fejlődése” címmel tartott előadást. Előadásának bevezető részében áttekintette a magyar—szovjet kapcsolatok és a KGST eddigi fejlődését, a magyar gazdaságra gyakorolt pozitív

hatásaikat. Ezután arról szövelt, hogy előtérbe került a kooperációk szükségessége. Szovjet részről ehhez megérték a feltételek, mert a vállalataik önállósága tovább fokozódik. Magyar részről fő követelmény a minőség javítása, mert ma már a Szovjetunió is világszínvonalra törekszik.

Az együttműködés minden formáját, a termelési, a szolgáltatási és az árukapszolatokat alkalmazzunk kell a kooperációk további fejlesztésénél. Erre a közlekedési, a finommechanikai, a műszer- és az élelmiszeripar vonatkozásában van elsősorban szükség. Az eddigiekben mi a KGST-n belül (a Szovjetunióéknak is) főként részegységeket szállítottunk. Mivel egy nagy ország számára nem lenne hátrányos, nekünk meg előnyös lenne, mi is kialakíthatunk fővállalkozói termelési kooperációkat hazánkban.

Növekszik a mezőgazdaság és az élelmiszeripar infrastruktúrája kiépítésének igénye. Ezzel komplex módon alapolhatjuk meg a várható műtrágya-, konzerv- és gyorsfagyasztóhús-exportunkat. Mindez hozzájárul majd a szocialista gazdasági integráció további erősödéséhez.

Palánkai Tibor „Az integrálódó világ gazdaság és Magyarország” címmel nyújtott be előadást.

Új integrációs szakaszba lépünk — hangsúlyozta —, mivel a korábbi makroszemlélethez ma már a mikroszemléletmód igénye is társul. Fő követelmény számunkra a jobb integrálódás, mivel enélkül a tőkés integrációkkal szemben elszigetelődnénk. Ki kell alakítanunk a vezető ágazatokat. Figyelemmel kell lennünk arra a tényre, hogy a KGST-tagországok — fejlettségi színvonalukat tekintve — közelednek egymáshoz. Növekszik tehát a tervgazdaságok összehangolásának a lehetősége. Erősödik egyúttal az áru- és pénzvviszonyok fokozott felhasználásának szükségessége.

A nemzetközi gazdasági integráció törvényszerű, objektív folyamat és a tudományos-technikai forradalom eredménye is. A kollektív fellépésből előnyök is származnak. Az integrálódás fokozatai: nemzeti alkalmazkodás, regionális tömörítés és átfogó integráció.

A KGST a Komplex Program megvalósítása jegyében rendelkezik struktúrapolitikával, kifejleszti az ágazati együttműködést és munkamegosztást, figyelembe veszi a nemzeti adottságokat.

Feladatunk, hogy szelektív iparpolitikával és a kulcságazatok nemzetközi koordinációjával a népgazdaságok optimális koncentrálására törekedjünk.

Kozma Ferenc a kelet—nyugati kapcsolatok időszerű problémáiról beszélt.

A kelet—nyugati kapcsolatok csak most kezdenek kibontakozni, mivel a történelmi körülmények csak mostanra tették lehetővé a kibontakozásukat.

A tőkés világ mai súlyos válságjelenségeiben már nem csupán „anyagcsere-zavarok”, hanem „idegrendszeri zavarok” tünetei is kimutathatók. A körfolyamaton belül, melynek elemeit a természet, a termelés, az ember és a fogyasztás képezik, a természet mint károsodó tényező jelentősége felerősödött. A tőkés gazdaságnak mind a négy elem károsodottságával szembe kell néznie. Nem ciklikus válságokban tükröződik mindez, hanem mindenütt újra meg újra felbukkanó negatív jelenségekben.

Az „anyagcsere-zavarok” az ökológiai válság és a pazarlás szimptomáit mutatják — az „idegrendszeri zavarok” pedig a krónikus inflációban, a tőkés világ pénzügyi rendszerének „vitustáncában” nyilvánulnak meg.

Az internacionális tőkét tartalmazó termékek cseréjét két szemlélet súlyosan veszélyezteti. Egyesek azt hiszik, hogy a kelet—nyugati kapcsolatok fejlesztése az egyetlen lehetőség történelmi lemaradásunk behozására, mások viszont úgy vélik, hogy ez a kapcsolat az „ördögtől való”, ha lehet, ne csináljuk, vagy ha igen, akkor ez csupán egy szükséges rossz, amelyet minél hamarabb meg kell szüntetni. Mindkét szemlélet lemondást tartalmaz — az előbbi a szocialista integrációról, az utóbbi a kelet—nyugati kapcsolatokról a szocialista fejlődésre gyakorolt előnyös hatásairól. A helyes felfogás ezekkel szemben az, ha intenzíven bekapcsolódunk a szocialista integrációba, ami egyben megnöveli a Nyugattal fenntartott gazdasági kapcsolataink fejlesztési lehetőségeit is.

A kétszektörűség felé kell tehát haladnunk. A világ termelőerőéhez az ún. innovációs szektórral kell hozzájárulnunk mind a termelés, mind a szolgáltatások terén. Magyarországon ennek az aránya $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ rész ma már. S szorosan követve

együtt kell működnünk a külföldi újító szektorral. Nem 15, hanem inkább 3 éves késéssel csupán.

Bár stabilitást várunk, de amíg ez bekövetkezik, igen labilis, ideges folyamatok fognak lejátszódni. Ha a piaci folyamatok további problémákat okoznak majd a tőkés világnak, érdekeltnek lesznek nekünk eladni. Venni azonban egyre kevésbé kívánnak majd tőlünk. Jelentős viszont a diplomáciai tevékenységek szerepe, hogy ezt a nem szokványos integrálódás kiegészítését pozitív értelemben kaphassuk meg, hogy a majdani megállapodásainkat ne az aktuális konjunkturális elemek terheivel keverten köthessük meg.

Rába András előadása „A korszerű együttműködés egyes formái és követelményei a kelet—nyugati kapcsolatokban” címet viselte.

Az együttműködés formái mások a nyugati világban, és mások a szocialista táborban s ezen belül a KGST-országokban — mondotta. A „korszerűséget” a szocialista országok igen hasonlóan értelmezik: általában akkor tekintik korszerűnek a Nyugattal fenntartott kapcsolatokat, ha ezek kölcsönösen előnyösek. A tekintetben azonban, hogy számunkra mi előnyös, igen sokféle nézettel találkozhatunk.

Mivel a nemzetközi munkamegosztás hatékonysága nemcsak a külpiacok, hanem a belgazdaság feltételeitől is függ, a következő definícióból célszerű kiindulni: „A gazdasági együttműködés azon módszereit és formáit tekintjük hatékonynak, amelyek a hazai gazdasági kulturáltság továbbfejlődéséhez, a műszaki és a vállalati dinamikus alkalmazkodáshoz s koordinációjához, valamint jövedelmezőségük fokozásához növekedési energiákat szabadít fel.” Ez a megállapítás a KGST-kapcsolatokra is alkalmazható.

A kooperációs vállalatoknál a gyártmányfejlesztés, a licenciák alkalmazása, olyan kereskedelmi csatornák létrehozása, amelyek a piacokból való részesedésünk javításához is vezetnek és nem utolsósorban a pénzügyi emelők működtetése biztosítja a gyors igényekhez való alkalmazkodás feltételeit.

A kapcsolódó üzemek és kooperáló gyárak alacsony jövedelmezőség mellett nem fejlődhetnek exportképes fővállalkozókká. Ezért fejleszteni, ösztönözni kell a magas minőségi színvonalat képviselő bedolgozó tevékenységet.

Gazdaságunk növekedését elsősorban a KGST-együttműködés serkenti — ennek léte azonban nem zárja ki, hanem elősegíti a tőkésországokkal fennálló kapcsolatok fejlesztését.

Az elmondottak valóra váltásához három követelményt kell szem előtt tartanunk:

1. Hosszabb távú gazdaságpolitikai célokat kell központilag kialakítani;
2. Központilag kell a KGST-vel a kapcsolatokat továbbfejlesztetni;
3. Olyan vállalati körülményeket kell biztosítani, amelyek a nemzetközi munkamegosztás fejlődéséhez, hatékonyabbá válásához vezetnek.

Szentes Tamás előadásának „A fejlődő országokkal való gazdasági kapcsolataink fejlesztésének néhány elvi kérdése” címet adta.

A felszabadító háborúk idején a fejlődő országok fegyverrel való támogatása a segítségnyújtásnak a szocialista országok részéről egyértelműen kiválasztható alternatívája volt — hangsúlyozta az előadó —, a függetlenné vált fejlődő országok gazdasági blokádjának periódusában pedig a gazdasági segélynyújtás volt az egyedül helyes magatartás. Amikor azonban már ezekben az országokban is kezd kialakulni az állami szektorral együttműködő feldolgozó ipar, akkor már két lehetőség közül választhatnak: dönteniük kell arról, hogy a szocialista vagy a kapitalista országokkal működnek együtt.

A mai válságjelenségeket krónikussá teszi egyrészt a nemzetközi tőkés gazdaság átrendeződése (gyengül bizonyos centrumok meghatározó szerepe és több centrum kezd kialakulni), másrészt a keynesi recept felhasználásában mutatkozó zavarok. A multinacionális vállalatok nagymértékben elterjedtek, és a tudományos-technikai forradalom korát éljük, s a fejlődő országokban a nemzeti állammonopol-kapitalizmus eszköztára sokszor már nem elegendő a nemzetgazdaság védelmére és fejlesztésére, valamint koordináltságának biztosítására.

A tudományos-technikai forradalom, a tőke koncentrációja és centralizációja a multinacionális vállalatoknál minden eddigit felülmúló eredményekhez vezetett. A multinacionálisok érdekeltisége a piacok, a nyersanyagok, a tőkeelhelyezés és -át csoportosítás tekintetében mások, mint a gyarmatosítás korszakában. Megváltozott a tőkekivitel ágazati, termék- és piacorientációja. Ma már nem a nyersanyagok prioritása érvényesül. „Az orientáló szerepet már nem az olcsó munkaerő, hanem a relatív bérddifferenciák és a termelékenység tényezői játsszák.”

A jövőben differenciáltabb és relációként különböző külkereskedelmi politikát kell majd folytatnunk. Az olajtermelőkkel fennálló kapcsolataink — a nyugati ipari transzfer kényszerhatásaitól függően — várhatóan gyengülnek. Ugyanakkor célszerű alternatív ipari konstrukciókat kínálni nekik: előnyös lehet számunkra, hogy nem kell kölcsönt nyújtanunk, sőt, devizahelyzetünket még javíthatjuk is.

India és Banglades fő partnere a Szovjetunió, de nekünk is lehetnek teendőink ezekkel az országokkal. Sokkal inkább élelmiszersegélyekre van szükségük, mint a kereskedelmi mérleg nyelvének a zérus felé „tologatására”. Természetesen segítenünk kell a náluk hiányzó ágazatok megteremtésében is, de számítanunk kell arra, hogy a velük kiépített kapcsolatok labilisak.

A fejlődő országokhoz fűződő kapcsolatainkban sem a kolonialista, sem a neokolonialista utat nem követhetjük. Óvakodnunk kell attól, hogy az ottani gazdasági struktúrába szervesen nem illeszkedő, „idegen” gazdasági egységeket hozunk létre, mert ez végső soron előadásodásukhoz vezetne. Nagy szerepünk lehet az agrárszektor kifejlesztésében.

Radó László: „A külkereskedelem szerepe Magyarország gazdasági növekedésében” címmel tartott előadást.

A külkereskedelem a pótlólagos növekedés lehetőségeinek kihasználása — mondotta, majd arról beszélt, hogy a múlt század komplementáris cseréjét napjainkban a suplementáris csere váltja fel: mind szélesebb kompetitív szféra alakul ki. Ez abból adódik, hogy a nemzeti termelési struktúrák közelednek egymáshoz. Ez a suplementaritás egy jól szervezett vertikális kooperáció esetén indukált komplementaritással is átalakulhat.

Magyarország ipara az elmúlt 30 év folyamán átsztrukturálódott. Az ipar növekedési üteme megelőzi a nemzeti jövedelmét és a behozatalét, a kivitel pedig még az ipari termelésnél is gyorsabban bővül. Mindez gazdaságunk fokozódó nyitottságát jelzi. Az export- és az importtevékenységünk eltérően javult. A hosszú ideig tartó passzívum állapotától átmenetileg a teljes körű aktívumot is sikerült megvalósítanunk. Ma már ez tőkés relációban természetszerűleg nem célunk.

Az export növekedése magával hozza a fajlagos importráfordítások növekedését. Gazdaságos exportunknak ugyanakkor a belföldi piac az akadályát képezi. A készletek felhalmozódása azonban potenciális exportlehetőségeket hordoz magában. Beruházásaink késéssel követik a külkereskedelmi igények kielégítését, annak ellenére, hogy felhalmozási részarányunk ma nagyobb, mint korábban volt. S a lakosság életszínvonala gyorsabban emelkedik, mint azelőtt.

A tőkés relációjú import felgyorsulása viszont egy készletnövekedéssel párosulva káros tendenciákat váltott ki. Ugyanakkor a fogyasztás importtartalma volt a legalacsonyabb. A behozatalt tehát ott biztosítottuk inkább, ahol közvetlenebbül jelentkezett a pozitív hatás.

A továbblépést csakis a gazdasági integráció vertikális nemzetközi kooperációi biztosíthatják. Mivel árukivitelünk importtartalmát is elemezni kell, szükséges lenne megteremtteni a fő viszonylatonkénti folyamatos vizsgálódás lehetőségeit.

Az exportorientált gazdasági fejlődésre való átállás a külkereskedelem szabályozórendszerének fejlesztését is igényli. Felül kell vizsgálnunk az alkalmazott árszorzókat, mert ma már nem biztosítanak megfelelő nagyságú nyereséget az exportáló vállalatainknak.

Az ipari árszínvonal gyorsabban nőtt a tervezettnél; az átlagköltségek logikája még a szükségeset is veszteségesé teszi. Tőkés relációjú exportunknak több mint kétharmadát vállalataink kevesebb mint egyharmada adja. Ez a koncentrációs és diverzifikációs folyamatok elakadását mutatja.

Exportszerkezetünkben a szocialista reláció több mint háromnegyed részt képvisel. A megnövekedett igényeket viszont nem lehet kizárólag szocialista relációból kielégíteni. Nehezebbi alkalmazkodási lehetőségeinket a szerződéses árak rendszere. A devizát nem kezeljük elég differenciáltan ágazatonként és termékcsoportonként, s végső soron a bilaterализmus is korlátozza további fejlődésünket. Mindezek alapján évenként változó — de a közbelső időszakokban stabil — árszorzók kialakítására van szükség.

(Ism.: *Biró András*)

4. szekció: „A szocialista vállalat funkciói, a népgazdaság vállalati struktúrája”
„A” alszekció”

Az alszekció munkáját három témakör köré csoportosította. Az ülészak első napján elhangzott előadások a szocialista vállalat funkcióit és a népgazdaság vállalati struktúráját elemezték; a második nap délelőttjén a téma a forgóeszköz- és készletgazdálkodás volt; a délután elhangzott előadások a szocialista vállalat kereskedelmi funkcióinak fejlesztésével kapcsolatos kérdéseket tárgyalták. E rövid beszámolóban nem térhetek ki mindhárom kérdéscsoportra — elsősorban a második témakörben felmerült főbb gondolatokat próbálom felvázolni.

Az e témában elhangzott első előadást „A forgóeszköz-finanszírozás néhány időszerű kérdése” címmel *Tallós György* tartotta. Először azt elemezte, hogyan változtak a forgóeszközök pénzforrásai az utóbbi 5–6 évben, s e változások hogyan értékelhetők. Az előadó az indirekt irányítási rendszer bevezetések megfogalmazott szándékokból és feltételezésekből indult ki. Akkoriban a feltételezés az volt, hogy a vállalatok a folyó tevékenységükhöz tartósan szükséges forgóeszközöket forgóalapjukból, ún. saját forrásból, illetve a még hiányzó részt bankhitelből finanszírozhatják; a központi pénzalapokból általában nem kapnak kiegészítő forgóalap-juttatást, a forgóeszközhiteltek pedig elsősorban átmeneti pénzszükségletet fedeznek. Ezeket az elgondolásokat a gyakorlat lényegesen módosította. 1968–1973 között évi átlagban a forgóeszközök 53,5 milliárd, a forgóalapok 31,1 milliárd forinttal nőttek. Az ebben az időszakban képződött nyereségügyi fejlesztési alapból 20,5 milliárdot használtak fel közvetlenül és hiteltörlesztéssel forgóalap-feltöltésre. Ha az évi átlagos növekedést — függetlenül az azt előidéző okoktól — minden évben közvetlenül a fejlesztési alapból fedezték volna, úgy a teljes nyereségügyi fejlesztési alap sem lett volna ehhez elegendő. A nagyarányú forgóalap-növelés nem bizonyult az egyidejű beruházásnövelés fékjének, hanem elsősorban a központi juttatások növekedését váltotta ki.

Az előadó kiemelten elemezte a forgóeszközhiteltek szerepét a források között. Az iparban átlagos adatok alapján számolva a forgóeszközhiteltek aránya a pénzforrásokon belül 1968-ban 24,9 százalék, 1974-ben 15,2 százalék volt. A hitelnek az irányítási rendszer kialakításakor szánt funkció más volt, mint az a szerep, amelyet ténylegesen betöltött.

A bankhiteltek hatását csak a hitelalanyok teljes tevékenységével összefüggésben elemezhetjük. Megállapította az előadó, hogy a rövid lejáratú hitelfolyósítások és a hitelek lejáratát általában elszakad az eszközök tényleges forgásától.

A második kérdéscsoport a gazdasági folyamatok megfigyelésének és finanszírozásának lehetőségeivel foglalkozott. A hitelek révén a bank feladata lehetne a gazdasági folyamatok ésszerű befolyásolása, de ez gyakran még a folyamatok megfelelő jelzésére sem képes. A szállító—vevő-kapcsolatok tartalmát a fizetések teljesítésének időpontja és módja csak kevéssé befolyásolja, ezért nem lehet célravezető a hitelezési szabályok és gyakorlat e tény felett szemet hunyó kezelése.

Az előadó beszélt még a külgazdasági kapcsolatok és a forgóeszköz-finanszírozás néhány összefüggéséről, hangsúlyozva, hogy ezek rendezése nem volt sem elég komplex, sem elég differenciált. Befejezésül a forgóeszközök és forrásaik elvi és gyakorlati szerepét emelte ki a felhalmozási folyamatban.

A következő előadást *Fábri Ervin* tartotta „A népgazdaság készlethelyzete és megítélésének problémái” címmel. Előadása bevezetőjében hangsúlyozta, hogy a banki készletelemzésekre támaszkodik, amelyek értékben történnek, s ismerve a jelenlegi heves ármozgásokat, az érték- és a naturálfolyamatok ma különösen elszakadnak egymástól. Eppen ezért sokoldalú, abszolút készletváltozási adatokat és fajlagos mutatókat egyaránt felhasználó mutatószámrendszerre van szükség, hogy érvényes megállapításokat tehessünk.

1974-ben — néhány éves viszonylag mérsékeltbb készletnövekedés után — jelentősen, 35 milliárd forinttal (12,7 százalékkal) növekedtek a készletek. Ez a nagyarányú változás önkéntelenül is felveti a kérdést: „ki a felelős” érte. Az előadó véleménye szerint az ilyen kérdésfelvetés értelmetlen: maga a készletalakulás ugyanis csak következmény — önmagában vett, tértől és időtől független készletgazdálkodás és készletalakulás nem létezik. A készletalakulás és a termelés—fogyasztás összhangjának hiányát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a készletfelhalmozás tartósan magas szintje alapvetően egyensúlyprobléma, amelynek megoldásában döntő szerepe van termékstruktúránk átalakításának.

A készletfelhalmozási és a készletnövekedési ráta eltérő tartalmú fogalmak, s a banknak csak a készletnövekedési ráta kimutatására van lehetősége. A naturálfolyamatok figyelembevétele érdekében az előadó javasolta, hogy külső szakemberek bevonásával az értékfolyamatok elemzését ki kell egészíteni.

A készletnövekedés összefügg a gazdasági növekedéssel, s ennek kapcsán a kiváltó okok egész sorát vonultatta fel a szerző. A végső megállapítása az volt, hogy a készletnövekedés az elmúlt esztendőben zömmel olyan anyagi értékekben ment végbe, amelyek egy része az 1975. évi készletezési szükséglet kielégítéséhez tartalékokat jelenthet.

Az első hozzászóló áttekintette az 1968 előtti és utáni, a forgóeszköz-gazdálkodás irányításával kapcsolatos intézkedéseket és vitákat. Hangsúlyozta, hogy a jelenlegi nehéz helyzetet nem önmagában kell vizsgálni, hanem egyes esetekben az 1968-as koncepciókhoz, szabályozókhoz kell visszanyúlni. Bírálta azt a felfogást, amely szerint ha elegendő saját forrással rendelkezik a vállalat, akkor külső szerv nem szólhat bele a gazdálkodásába. A bankellenőrzés szerepét az egyes vállalatoknál meglévő hitelsáv függvényében lehet csak érdemlegesen meghatározni.

A következő hozzászóló kiemelte, hogy a készletgazdálkodás hagyományosan vállalati kategória, az újratermelésben játszott szerepe miatt azonban népgazdasági megítélést is igényel. Elvetette a készletváltozás értékelésénél gyakran elhangzó, „kedvező — kedvezőtlen” minősítés jogosságát. A készlethelyzet komplex, népgazdasági megítélésére van szükség. Hangsúlyozta, hogy a további kutatómunkában fokozottabban kell törekedni a készletek és az azokat kialakító tényezők (például beruházás, külkereskedelem, termelési szerkezet és változása) kapcsolatainak feltárására.

A témában a harmadik előadást *Bárány István* tartotta, „Az anyagtakarékosság üzemszervezéssel feltárható vállalati tartalékai” címmel.

Az anyagellátást önmagában zárt, a termelési folyamatot szolgáló egyik alrendszernek tekinti — mondotta, és hangsúlyozta, hogy a munka eredményessége, sikere nagymértékben függ a környezeti rendszer hatásaitól. Ezek elemzése a veszteségtényezők széles körű feltárását teszi lehetővé.

Az anyaggal való takarékoskodás stabil alapját az anyagfelhasználási és szükségleti normák felülvizsgálata, az indokolatlan tőkés importigények kiszűrése, valamint a piaci helyzet átfogóbb elemzése, az ellátási és készletezési tendenciák, jelzések fokozottabb figyelembevétele biztosíthatja. Nem elég a lehetséges operatív intézkedések megtétele, hanem el kell készíteni a vállalat — legalább 2—3 esztendőre szóló — „távlati” anyagtakarékossági tervét.

Az előadó nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az anyagtakarékosság ésszerű vagy nem ésszerű volta az előkészítő fázisban, a rendelkezéskor előtt dől el — ha a takarékoskodás csupán a meglévő készletekkel való „gazdálkodásra” korlátozódik, akkor csak „tűzoltás” jellegű lehet. Az anyagtakarékosságra való törekvés nem lehet kampányszerű, hanem a vállalatvezetői magatartás, szemlélet szerves részévé kell válnia.

Befejezésül utalt arra, hogy az anyagellátás mint alrendszer kétszáznál több funkciója közül 150-nek a jó megoldása más szervek közreműködésének is függvénye. E funkciók racionalizálása jelenti a takarékoskodás szervezési oldalról feltárható tartalékait.

Chikán Attila „A készletek mint a vállalati tartalékok elemei” címmel tartott előadást.

Bevezetőben definiálta a közgazdasági irodalomban sokféle tartalommal használt „tartalék” kifejezést. Eszerint tartalék alatt a vállalatnál adott időpontban jelen levő és elvileg a termelésbe (szolgáltatásba) bevonható kihasználatlan erőforrások értendők. Jellemző formái a kapacitás-, a munkaerő- és a készlet-tartalékok. Az így definiált kategória lényeges sajátossága, hogy a kihasználatlan erőforrások tartalék jellegét nem befolyásolja az a tény, hogy végül is bevonják-e őket a termelésbe.

A tartalék tehát alapvetően a vállalati rugalmasság eszköze, amelynek megvalósulása a szocializmusban — a vállalati érdeken túl — osztársadalmi érdek is. A szabályozás természetesen a tartalékolás vonatkozásában is hat a vállalati magatartásra, és befolyásolja a vállalatnál jelentkező célszerű tartalékokat.

Arra a kérdésre, hogy mennyi legyen a tartalék, nem lehet általában válaszolni, hanem a tartalékelemek valamilyen kombinációjának a meghatározására van szükség. A környezeti hatások elemzése alapján dönthető el, hogy milyen tényezőkkel szemben kell elsősorban védekezni. Dinamikus szemléletben azt mondhat-

jük, hogy a vállalat tevékenységéből és céljaiból következően a szóba jöhető változások közül alapvetőnek a kereslet, a szükséglet ingadozásai tekinthetők.

A tartalékolás szempontjából kiemelkedő szerep jut a készleteknek. Bizonyításul utalt egyebek között arra, hogy mind az állóeszköz-, mind a bérgezállkodás a központi intézkedések, szabályozások révén jobban „meg van fogva”, mint az anyaggazdálkodás. Az elkülönült gazdasági érdekek, a piaci viszonyok működése is ezt támasztja alá.

Végül hangsúlyozta, hogy a tartalékok formájára, nagyságára vonatkozó döntés szoros összefüggésben van a vállalat kockázatvállalási lehetőségeivel és készségével. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a bizonytalan környezetben a tartalékolás megtakarításokkal és ráfordításokkal is jár, így a mértékére és módjára vonatkozó döntések lényegében az eredmények és ráfordítások bizonytalan feltételek melletti mérlegelésén alapulnak.

Ezután Bárány István előadásához kapcsolódó hozzászólás hangzott el, amely ismertette az MTA Központi Fizikai Kutatóintézetében az anyagellátási folyamat elemzésével és javításával kapcsolatban végzett tevékenységet. Az Intézetben az egyes funkcióelemek felhasználása segítségével értékelték a veszteségforrásokat. Az elmúlt 5 évben tízszeresre nőtt a készletállományuk, az ellátási apparátus nem sokat változott. Náluk az anyaggazdálkodási rendszer teljes rekonstrukciójára volt szükség. A hozzászóló felvetette, hogy az anyagi-műszaki ellátás fejlesztése érdekében egy központi szervet kellene létrehozni, amely érdemben foglalkozna ezekkel a kérdésekkel.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem egyik ötödéves hallgatója hozzászólásában annak a kérdőíves felmérésnek az eredményeiről számolt be, amelyet a Csepel Vas- és Fémművek gyáraiban a tartalékalakulás elemzése céljából ez év elején végzett. A felmérés a tartalék fogalmáról Chikán Attila által adott definíció alapján a vállalatok munkaügyi, termelésirányítási és készletgazdálkodási vezetőire terjedt ki.

A számos érdekes eredmény közül egyet emelünk ki. Arra a kérdésre, hogy a vállalati magatartást 1. nagy biztonságra, 2. rugalmas gazdálkodásra vagy 3. az erőforrások mind teljesebb kihasználására való törekvésnek kell-e jellemeznie, a termelésirányításban dolgozók túlnyomó többsége a 3., a készletgazdálkodással foglalkozó vezetők többsége pedig a 2. választ jelölte meg, ami világosan tükrözi a vállalati irányítás és két területe közötti érdekellentétet.

Havas Gábor (a Pénzügykutató Intézet munkatársa) elnöki zárszavában hangsúlyozta, hogy a valóság árnyalt megközelítése jellemezte az ülés munkáját. Kiemelte: az előadások — jóllehet a hazai helyzetről adott értékeléseiből általában kicseng, hogy napjainkban a gondok különösen élesen jelentkeznek — a súlypon- tot, helyesen, a hosszabb távon ható problémák tárgyalására helyezték.

(Ism.: *Berács József*)

„B” alszekció

A munkacsoport *Csizmádia Ernő* (a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanára) elnökletével a magyar mezőgazdaságnak főként a hatékonysági kérdéseit tárgyalta. Foglalkoztak a termelési rendszereknek a hatékonyság alakulására gyakorolt hatásával, vizsgálták, hogy a korszerű matematikai módszerek miképpen segítik a vállalatfejlesztési döntések jobb megalapozását és ezáltal — közvetve — a hatékonyság fokozását. Szó esett továbbá arról, hogy a vállalati érdekelttség miként jelenik meg a vállalati magatartásban.

A fő referátumot „Hatékonyság a mezőgazdaságban” címmel *Vági Ferenc* tartotta. Előadásában négy kérdéskört érintett.

1. Vizsgálta a termelőerők hatékonysága és a költségek mozgása közötti összefüggést. A termelési hatékonyság a termelőerők egységnyi mennyiségére jutó, úgynevezett fajlagos termelés, Mezőgazdasági sajátosság, hogy növelésének mindenkor van biológiai és természeti adottságokból fakadó belső korlátja. A termelőerők termelési hatékonysága mögött a termékek előállításában alkalmazott termelőerők és a hozamok természetes viszonya áll. Ez — a közhiedelemmel ellentétben — önmagában nem fejezi ki a hatékonyságot, mert a hatékonyságnak a termelőerők s a termékek árai is meghatározói. Az árak a hatékonyság vállalati hatáskörön kívül eső tényezői.

2. Az előadó tárgyalta az eszközök és az eleven munka termelési hatékonyságának összefüggését, az eszközhatékonyság meghatározó szerepét a termelés társadalmi termelékenységeiben. Az 1961—1970 közötti évek iparosodásának fő jellemzőit a következőkben foglalta össze:

— az eszközök termelési hatékonysága erősen csökkenő, az eleven munkáé növekvő volt;

— az eleven munka termelékenysége kevésbé nőtt, mint amennyire a technikai felszereltsége javult;

— 100 Ft termelés önköltsége nőtt — méghozzá változatlan árak alapján —, ezért a termelés társadalmi termelékenysége csökkent.

1971—1974-ben az eszközök termelési hatékonyságának romlási tendenciája lelassult. Ebből következően az eleven munka technikai felszereltségének és termelékenységének növekedési üteme közelebb került egymáshoz, és a termelés társadalmi termelékenységének csökkenése is mérséklődött. Az eszközhatékonyság romlásában az állóeszközökkel szemben az anyagfelhasználásnak a szerepe fokozódott.

3. Az előadás harmadik témaköréként a termelés növekedési ütemének gyorsulását mint az eszközhatékonyság romlási tendenciája mérséklődésének megalapozóját és korlátját vizsgálta. Napjainkban új iparosodási szakasz kibontakozásának előjeleit látjuk. Amíg az eszközök felhalmozása reálértéken változatlanul növekszik, addig a termelés évi üteme az 1961—1970. évi 2,4 százalékról 4,7 százalékra nőtt. A termelés növekedési rátája közeledett a felhalmozáséhoz, de még korántsem érthette azt el. Ennek okait az előadás részletesen taglalta.

4. Végül foglalkozott azzal, hogy az eszközök termelési hatékonyságának változatlansága a jövedelmezőség rendszeres növelésének elégséges feltétele. A változatlan eszközhatékonyságnak mint elégséges követelménynek azonban vállalatunk igen nagy százalékban nem tudnak eleget tenni.

Bethlendi László „A mezőgazdaság iparosodása és a termelési rendszerek” címmel tartott előadást.

A szocialista mezőgazdasági vállalat kialakításának és fejlesztésének két alapvető tényezője van — mondotta —: társadalmi oldalról a kollektivizálás, a termelőerők oldaláról pedig a mezőgazdaság iparosodása. Az iparosodást csak fokozatosan lehet megvalósítani. A nagyüzemek létéből s az optimális működés feltételeinek csak fokozatosan megeremthető voltából fakadó ellentmondás mint a vállalati forma és tartalom átmeneti ellentmondása jelenik meg az iparosodó mezőgazdaságban. Az előadó véleménye szerint a vállalati ellentmondások létének, erősödő vagy mérséklődő tendenciájának s egyáltalán a hatásuknak objektív mércejeül a vállalati alapfunkciók teljesítésének mértékét tekinthetjük.

A mezőgazdasági vállalatok anyagi-műszaki bázisuk fejlődésével és megerősödésével egyre magasabb fokon teljesítik alapfunkcióikat. Az utóbbi években a hatékonyság alakulásában is kedvező fordulat következett be. Mindez azt mutatja, hogy a mezőgazdaság iparosodása újabb szakaszába érkezett, amikor a vállalati anyagi-műszaki alapok összhangba kerülnek a szervezeti keretekkel, s a vállalati funkciók kiteljesedhetnek.

Csáki Csaba „Lineáris-dinamikus modellek a vállalati fejlesztésben” című referátumában arról számolt be, hogyan fejlesztették ki és alkalmazták gyakorlati feladatok megoldására a komplex mezőgazdasági vállalati tervek matematikai módszereit. Munkájuk középpontjában az utóbbi két évben a lineáris-dinamikus vállalatfejlesztési modellek kidolgozása és kipróbálása állt.

A vizsgálatok lehetőséget nyújtanak néhány általánosabb módszertani következtetés levonására is. A lineáris-dinamikus modellek gyakorlati alkalmazásának három fő problémája: az alapadatok biztosításával kapcsolatos gondok, a modellek felépítésének esetenkénti nehézsége, valamint a körülményes számítástechnikai kezelés.

A modellek kimunkálása mellett szükség van a gyakorlati alkalmazásukkal összefüggő kérdések tisztázására is. Ki kell dolgozni a különböző modellek felhasználásának komplex rendszerét, amely megkönnyíti az adatok biztosítását, szükségételenné teszi az egyedi modellépítő és számítástechnikai előkészítő munkát.

A lineáris-dinamikus modellek széles körű gyakorlati elterjesztése csak akkor következhet be — hangsúlyozta az előadó —, ha kidolgozzák felhasználásuk „automatizált” rendszerét. Emellett egyedileg hasznos lehet lineáris-dinamikus modellek felépítése gazdaságpolitikai jellegű vizsgálatok céljaira, amikor e modellekkel a vállalati növekedés gazdasági és pénzügyi feltételeit kívánjuk vizsgálni.

Csendes Béla „A mezőgazdasági termelés jövedelmezősége, hatékonysága a IV. ötéves tervben” címmel tartott előadást.

Az utóbbi évtizedben — mint mondotta — a mezőgazdasági termelés növekedési üteme meggyorsult. Míg a második ötéves terv időszakában az évi átlagos növekedés 1,6 százalék, a harmadikban 2,9 százalék volt, a jelenlegi ötéves tervben várhatóan mintegy 3,5 százalékot ér el. Az időszak során a mezőgazdaságban nagyrányú építési és gépi beruházást valósítottak meg, a korszerű technika gyors ütemben hatolt be az üzemek mindennapi életébe. A mezőgazdasági üzemek száma felére csökkent, az üzemek átlagos földterülete megkétszereződött.

A jövőben tovább folytatódik a termelés üzemi szakosodása, a modern termelési rendszerek fokozatos elterjedése a kultúrák zöménél. Az utóbbi időben kialakult üzemnagyság a gazdaságok túlnyomó többségében biztosítja a rendelkezésre álló korszerű technika hatékony kihasználását. Az előadó cáfolta azt a nézetet, hogy a termelőszövetkezeti viszonyok ma már akadályozzák a termelőerők hatékony kihasználását. A termelőszövetkezetek egész eddigi fejlődése éppen azt igazolja, hogy még vannak hatékonysági tartalékok. Megemlítette ugyanakkor, hogy a gyors fejlődés, a mennyiségi eredmények elérése során nemegyszer háttérbe szorult a hatékonyság fokozására irányuló törekvés.

A mezőgazdasági termelés fajlagos állóeszközigénye nőtt, s ez a folyamat a jövőben is folytatódik. Az állóeszköz-igényességet növelő tényezők hatásának mérséklésére fokozottabban kell törekednünk.

Végül hangsúlyozta: termeléspolitikánk fontos célja a mezőgazdaság kiegyensúlyozott és viszonylag gyors fejlődési ütemének fenntartása, fokozása.

Ferenczi Tibor előadásában a „Vállalati magatartás, vállalati érdekelttség” problémáival foglalkozott.

A vállalati magatartás — mint mondotta — a vállalati funkciók megjelenési módja. A vállalati funkciók s így a vállalati magatartás hatóterületét a termelési viszonyok fejlettsége befolyásolja.

A társadalom gazdasági viszonyai gazdasági ösztönzőket hoznak létre; a gazdasági törvények pedig meghatározzák, hogy az emberek hogyan reagálnak ezekre az ösztönzőkre. A szocialista gazdaságban a vállalati magatartás a vállalatok által felismert érdekelttségi rendszerből vezethető le. A szocialista vállalatban sem egységes az irányított és az irányított alrendszer érdekelttsége. Érdekelletétek természetesen nem antagonisztikusak, de esetenkénti fokozódásuk, továbbá az érdekelttség fel nem ismerése a vállalati magatartásnak az érdekelttségi rendszerrel nem magyarázható irányú mozgását válthatja ki.

A vállalati magatartás vizsgálatára elsősorban a szabályozórendszer tökéletessége végett van szükség. Az ilyen kutatások hozzájárulhatnak a tervszerű fejlődéshez, a gazdaságos termelési szerkezet kialakításához és a munka szerinti jövedelemelosztás hatékonyabb érvényesítéséhez.

Varga László „A műszaki fejlesztés és a jövedelmezőség néhány összefüggése” című referátumában a műszaki fejlesztésnek a termelés mennyiségi növekedésében és a minőség javulásában betöltött fontos szerepét emelte ki.

A műszaki fejlesztés jövedelemnövelő hatása csak akkor érvényesül, ha az élő munka pótlására szolgáló holt munka költsége kisebb, mint a bér jellegű költségekben elért megtakarítás, s ugyanakkor a tárgyiasult munkaráfordítás hatékonysága nagyobb vagy legalább ugyanolyan, mint a helyettesített élő munkáé.

A műszaki fejlesztés előrehaladásának néhány aktuális problémáját érintve utalt arra, hogy a mezőgazdaság műszaki fejlesztéséhez fejlett ipari háttér szükséges, amit részben a hazai ipar, részben a KGST-országokkal kötött kooperációs szerződések biztosítanak. A szocialista mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági megérősödése, a természeti technológia fejlődése már eddig is jelentős tartalékokat tárt fel. Bár e téren a fejlődési lehetőségek továbbra is nagyok, figyelembe kell venni, hogy az utóbbi években az energiahordozók és a nyersanyagok ára számottevően emelkedett, a mezőgazdaság termelőeszköz-szükséglete pedig — beleértve az energiahordozókat is — a következő években nő. Az ipari eredetű termelőeszközök, energiahordozók árának emelése miatt a mezőgazdaságban a termelési költségek számottevően növekedésével kell számolni.

Az előadó ezután a gazdasági tevékenység javítása és a jövedelmezőség fokozása terén előttünk álló feladatokról és lehetőségekről beszélt.

A referátumok elhangzása utáni vitában az első hozzászóló a munkatermelékenység számításának bizonytalan tényezőiről, majd az ipari és a mezőgazdasági munkatermelékenység színvonalának kiegyenlítésének feltételeiről fejtett ki néhány

gondolatot. Egy másik hozzászólás arra igyekezett rávilágítani, hogy a dinamikus modellek milyen szerepet játszhatnak a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelésében.

A tudományos ülészak jó alkalmat teremtett az agrárközgazdászok találkozójának megszervezésére. Az érdeklődést az is jelezte, hogy az ülészakon több mint 200 agrárközgazdász vett részt.

(Ism.: *Forgács Csaba*)

„C” alszekció

A kétnapos ülészak második napjának délelőttjén *Tímár János* (a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem egyetemi tanára) elnökletével került sor e munkacsoport tanácskozására. A vita alapjául két előadás szolgált — mindkettő a „Szocialista vállalat” kutatási főirány keretében folyó munkáról számolt be.

Az előadások részletes ismertetésére e helyütt nincs mód, megkísérlem azonban legalább vázolni a főbb megállapításait.

Papp Agoston a vállalati hatékonyságot növelő ergonómiai tényezőkről szóló előadásának bevezetőjében utalt az ergonómiai kutatásoknak e témában játszott — az utóbbi évtizedekben számottevően kibővült — szerepére, majd röviden összefoglalta az 1973-ban megindult kutatás eredeti feltételezéseit és az első szakasz tapasztalatait. Az 1974-ben elkezdődött és idén záruló második szakasz — melyben a vizsgálati módszerek gerincét három kérdőívben nyert információk képezték, kiegészítve az objektív jellemzőkkel kapcsolatos adatgyűjtéssel, megfigyeléssel, műszeres méréssel, illetve egyéni pszichológiai vizsgálatokkal — három témakör vizsgálatát tartalmazza: „1. Humanizált munkaköri követelményrendszer paramétereinek empirikus meghatározása, alternatívák kidolgozása ezen szint megközelítéséhez különböző feltételek mellett. 2. A munkához való viszony, a munkával való elégedettség, az identifikáció összetevőinek vizsgálata. 3. A vállalat működésének ergonómiai szempontból optimális modelljét meghatározó paraméterek empirikus feltárása.” 1974-ben elsősorban a megfelelő módszerek kifejlesztése folyt.

A vizsgálatok alapján az előadó — egyebek között — a következő tapasztalatakról számolt be.

ad 1. A vizsgálatok tanúsága szerint a produktív termelés munkakörei — eltekintve a (már csak az egyenlőtlen fejlődésből adódóan létező) „klasszikus” fizikai munkától — két szélső típus között helyezkednek el: a) viszonylag alacsony teljesítményszintet igénylő, külső tényezők által meghatározott ütemű, kevés elemből álló, szegényes tartalmú munkák, melyeknél a törekvések a munkahelyi komfort fokozására irányulnak — itt elsősorban a teljesítmény stabilitása a döntő; b) növekvő mentális követelményeket támasztó, kötetlenebb, igen összetett munkakörök — a kötetlenségből adódóan a teljesítményhullámzás jelentősége itt lényegesen kisebb, a teljesítő képesség fokozása viszont igen fontossá válik.

A vizsgálat tapasztalatai szerint az objektív munkakörülmények szembetűnően elmaradnak a munkatevékenység korszerűségéhez képest, sőt úgy tűnik, kialakításuk a munkatevékenység megkívánta paraméterektől független szempontok szerint történik. Az előadó hangsúlyozta továbbá, hogy az objektív feltételek és az egyéni képességek megfelelése önmagában még nem határozza meg sem a bevétel mértékét, sem pedig a követelményrendszer humanizáltságának fokát. Ezeket csak a személyiségi-tudati tényezők — elsősorban a munkához való viszony — paramétereinek meghatározása után, az ezekkel való összefüggés nyomon követésével érdemes továbbvizsgálni.

ad 2. E témakörrel szólva megállapította: bizonyítottnak tekinthető, hogy tartalmas munka és megfelelő vállalati szemlélet esetén harmonikus, a munkahumanizációs céloknak megfelelő beállítottság alakul ki a dolgozóknak; ha viszont nincsenek meg a tartalmas munka előfeltételei, ez a munkával szembeni közömbösséghez, elégedetlenséghez, valamint másodlagos előnyök megszerzésére való törekvéshez vezet. Ezzel összefüggésben utalt arra, hogy a munkavégző rendszer egészével való identifikáció mértéke s az ezzel kapcsolatos elvárások erőssége nem kielégítő, ami azért súlyos probléma, mert számos munkakörben kizárólag e tényezőcsoport ellensúlyozhatná a szegényesebb tartalmú munkából fakadó negatív következményeket.

Előadásának befejező részében az 1975. évi kutatómunkára vonatkozó elképzelések fő vonásait ismertette.

Parányi György előadása az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja által irányított, a termékelőállító munkahelyek szervezethez befolyásoló tényezők feltárását célzó kutatás elvi-módszertani problémáit, valamint az eddigi felmérések során szerzett főbb tapasztalatokat ismertette.

A kutatás módszerének fő jellemzője — mint mondotta — a komplexitás, mely kifejezésre jut: 1. a vizsgált befolyásoló tényezők széles körében (technikai, szervezési, gazdasági és humán faktorok); 2. a munkásoktól, a közvetlen vezetőiktől és az érintett műhelyek munkafeltételeit biztosító funkcionális szervek dolgozóitól kért vélemények szembesítésében; 3. a szubjektív (kérdőív, interjú) és az objektív módszerek (műszeres vizsgálatok stb.) kombinált alkalmazásában; 4. az észlelt problémák okainak egészen az eredendő okokig való felgöngyölítésében. A kutatási módszerek megválasztásában lényeges szempont volt egy olyan metódika kidolgozása, amit azután a vállalatok maguk is sikerrel alkalmazhatnak saját szervezési tevékenységükben.

A vizsgálódás során megkérdezett mintegy két és fél ezer dolgozó minősítette az egyes faktorokat egyrészt mai szervezethez viszonyított színvonaluk, másrészt továbbfejlesztésük sürgőssége-fontossága szerint. A munkások mind az alacsony színvonal, mind a fejlesztés fontossága szerint a tényezők közül az első helyekre az anyagi elismerést, a munkahelyi klimatikus és zajviszonyait, az anyagmozgatást és az erkölcsi elismerést tették. Vezetőik viszont például az erkölcsi elismerést lényegesen jobbnak, az anyagmozgatást pedig rosszabbnak ítélték. Az előadó utalt arra, hogy egyebek között a munkanormák alkalmazásának hatékonyságával, a bérformákkal, a munkaintenzitással, a gépkijelhasználás fokával kapcsolatosan az elemzések számos ellentmondásra, a munka szervezethez komplex fejlesztésének szükségességére hívják fel a figyelmet.

Az előadás befejező része az eddigi kutatómunka néhány egyéb tapasztalatát vázolta. Ezen belül az előadó elsősorban a következőket hangsúlyozta:

— A legkülönbözőbb iparágakhoz, technológiai ágazatokhoz, kisebb és nagyobb méretű vállalatokhoz tartozó munkahelyeken sok a közös, általánosnak tekinthető probléma.

— A munkásoknak saját munkájukról, munkahelyükről, munkakörülményeiről érett, kialakult véleményük van, amire támaszkodni lehet az okvizsgáló elemzés, a szervezési tevékenység, valamint az üzemi demokrácia fejlesztése során. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy észrevételeik, javaslatuk további soráról az érintetteket minden esetben tájékoztassák.

— Szükséges és hasznos módszeresen és mélyen tanulmányozni az üzemi változást s erre alapozva kialakítani a fejlesztés különböző ágai szervezési vonatkozásának rövid és hosszú távú akciótervét.

A vita részben az ismertetett két referátumhoz, részben az ülés egyik résztvevőjének a hatékonyság és bérpolitika összefüggéseivel foglalkozó, igen érdekes s már-már önálló előadásnak is beillő felszólalásához kapcsolódott.

A felszólaló a népgazdasági és a vállalati érdekek viszonyának és összekapcsolásukban a szabályozórendszer szerepének taglalása után arról beszélt, hogy miközben a teljes foglalkoztatás megvalósult, a munkaerőigények és a munkaerő-struktúra közötti megfelelő viszony felé zökkenővel haladunk. Ennek okaként a munkaerő iránti túlkeresletet jelölte meg, amely a bérzöldökös foglalkoztatásaira, továbbá a létszámnöveléshez fűződő presztízsszempontokra vezethető vissza, valamint arra, hogy a vállalatok, nem ismerve várható munkaerő-szükségletüket, félnek az egyébként nélkülözhető létszám leadásától. A bérzöldökös jelentős szerepet játszik a munkaerő-hatékonyság alakulásában is — folytatta —, s ebből a szempontból „ostorozni” kell az átlagbér-szabályozást. Vannak ugyan közgazdasági előnyei — mondotta —, de ezeknek mind kevésbé tud önmagában megfelelni. Hatására ugyanakkor összeszűkül a bérskála s ezzel együtt a teljesítményskála is (teljesítmény-visszatartás), ami a potenciális teljesítmény egy részének elvesztését jelenti — legalábbis a vállalat számára —, illetve kialakul a „túlmunkával” való manipulálás (a túlóralehetőség keresésének) gyakorlata. A bértömeg-gazdálkodással kapcsolatos kísérletek ezt kívánják meghaladni, a bérfejlesztési lehetőség azonban kicsi a tartalékok feltárásához. Mint mondotta, a bértömeg-gazdálkodáshoz megfelelő kritériumrendszerrel kell kidolgozni, mert csak így szabályozható a kiáramló bérek tömege. Hangsúlyozta továbbá, hogy a bérpolitikai és a szociálpolitikai szempontok keveredése a bérzöldökösben rontja a bérezés ösztönző szerepének érvényesülését. Ezután rátért a béren felüli jövedelem-tételekre. A prémiumokkal-jutalmakkal kapcsolatban kifogásolta, hogy

hiányzik az odaítélés alapjául szolgáló kritériumrendszer: felmérésekből vett példákkal bizonyította, hogy igen gyakran maguk az érintettek sem tudják, miért kaptak primumot, jutalmat. Gyakran elhanyagolják azt a szempontot, hogy egymással szoros kooperációs munkakapcsolatban levő dolgozóknál nem szabad különösebb indokok nélkül hol az egyiket, hol a másikat premizálni, jutalmazni. A nyereségrészesedésről szólva hangsúlyozta, hogy az a mai formájában nem tölti be funkcióját: benne ugyanis az alapbér, valamint a vállalatnál töltött idő tükröződik, márpedig egyrészt az alapberek nem fejezik ki megfelelően a teljesítménykülönbségeket, másrészt — s ezt példával is igazolta — a törzsgárdatagság önmagában lehet negatív hatású is. Továbbá a nyereségrészesedés nagyságát sem tartják az ösztönző szerep érvényesüléséhez elégségesnek.

Az ismertetett felszólalás néhány megállapítását többen vitatták. A bértömeg-gazdálkodással kapcsolatban az egyik hozzászóló emlékeztetett arra, hogy a bértömeg-gazdálkodási kísérletbe az egyik vállalat azzal a kikötéssel kapcsolódott be, hogy nem bocsát el dolgozót. Cáfolta ezenkívül a kereseti skála összefüggésére vonatkozó megállapítást, s kijelentette: a nem megfelelő differenciálás inkább rossz hagyományokban gyökerezik. A jutalmaknál pedig — mint mondotta — nem hiányzik a kritériumrendszer, csak éppen nem tudatosítják (például mert félnék tudatosítani) az érintettekben. Más hozzászóló is azt támasztotta alá, hogy a bérezési gyakorlat vázolt kedvezőtlen vonásai mögött a szocialista tulajdonviszonyokkal összefüggő, általánosabb, tradicionális okok állnak, nem pedig a szabályozórendszer a ludas. „Jó” szabályozás ugyanis nincs — fűzte hozzá —, ami természetesen nem jelenti azt, hogy lemondhatunk a javításra irányuló próbálkozásokról.

Az ülés részvevői számos kérdést intéztek az előadókhoz. Csupán jelzésszerűen utalok közülük néhányra.

Parányi György előadásával kapcsolatban felvetődött például, hogy mennyire hasonlíthatók össze a különböző vállalatok a vizsgálatban szereplő tényezők szintjét tekintve; mi lehet a magyarázata annak, hogy miközben a közvetlen vezetőkkel való kapcsolatok jónak mutatkoztak, a különböző tényezőkről kialakult dolgozói és vezetői véleményekben jelentősek az eltérések stb.

Papp Ágoston előadására vonatkozóan felmerült, milyen elméleti, illetve praktikus megfontolások vezettek a szubjektív vizsgálati módszerek nagyarányú alkalmazásához; nem kellene-e több teret szentelni a fokozott mentális igénybevételt jelentő munkák vizsgálatának; hogyan értékelhetők a munkakörbővítést, rugalmas munkaidő alkalmazását stb. javasoló nyugati irányzatok; nem lett volna-e helyes a kutatást az ergonómiaiag optimális vállalat modelljének kidolgozásával kezdeni.

A tanácskozás az előadók válaszaival és a hozzászólásokkal kapcsolatos észrevételeivel zárult.

Papp Ágoston elmondta, hogy a kifejezetten szellemi, alkotó jellegű munkatevékenységgel most fog majd foglalkozni; az általánosításnak arra a szintjére, amelyen a szocialista vállalat optimális ergonómiai modellje felrajzolható, csak később lehet eljutni; a munka gazdagításának említett irányzataival kutatása nem foglalkozik.

Parányi György válaszában egyebek között utalt arra, hogy a vezetők és vezetettek viszonya és a közöttük tapasztalható véleményeltérések mértéke valóban mutat korrelációt, csak ez az összevont adatokból nem tűnik ki; saját tapasztalataival is alátámasztotta a primumokról elhangzott bíráló megjegyzéseket — mint mondotta, a felhasználatlan keretek is mutatják, hogy a primumokat a munkahelyi vezetők nem nagyon kedvelik; utalt arra, hogy a vállalatoknál a kisebb egységekre bevezetett bértömeg-gazdálkodás mögött gyakran az a szándék húzódik meg, hogy ezáltal azokra hárítsák a munka megszervezését, akik magát a munkát végzik.

(Ism.: Gábor R. István)

„D” alszekció

Az alszekció félnapos tanácskozása a tudományos szocializmus tanszék oktatóinak-dolgozóinak az üzemi demokrácia témakörében 1974-ben megkezdett közös kutatómunkájának eddigi eredményeiről adott számot. A „Szocialista vállalat” kutatási főirány keretében folyó kutatásuk révén — bár az jellegét tekintve nem közgazdasági, hanem inkább a politikai tudományokhoz sorolható — a tanszék mun-

kája végeredményben közeledett az egyetem fő profiljához. A konkrét vizsgálatokat, amelyekre a kutatás és az elhangzott előadások támaszkodtak, a Ganz-MÁVAG két üzemegységében, a Csepel Művek vas- és acélöntödéjében, valamint Nógrád megye néhány vállalatánál végezték.

Az ülés elnökének, *Balogh Józsefnek* (az MSZMP Politikai Főiskolájának docense) rövid bevezetőjét Szarvas László, Szilávikné Hajba Éva és Venczel Istvánné előadásai követték a helyi társadalmi szervezeteknek, a pártszervezeteknek, illetve a társadalmi aktivistáknak az üzemi demokráciában betöltött szerepéről, funkciójáról.

Szarvas László előadásának első felében az üzemi demokrácia fogalmával s gyakorlati megvalósításában a vállalatnál dolgozók különböző csoportjainak, szerveinek helyével, szerepével foglalkozott, s vizsgálta e kérdések tükröződését a felső szintű párt- és állami dokumentumokban, elsősorban az MSZMP XI. kongresszusának határozataiban.

Az üzemi demokrácia, mint mondta, a hatalom gyakorlásának egyik sajátos területe: a szocialista állami tulajdonban levő termelőszközök feletti rendelkezés lehetőségét jelenti a dolgozói kollektívák számára, s mint ilyen, politikai kategória. Ezt a lehetőséget a dolgozók kettősen kapják meg: egyfelől állampolgárokként — a köztulajdon személy hordozóiként; másfelől munkavállalóként — vagyis mint adott dolgozói kollektíva tagjai. Nagyon lényeges annak eldöntése, hogy a vállalati-intézményi szervezet érdek- és felelősségi viszonyainak rendszerében a különböző szervezetek, dolgozói csoportokra milyen szerep hárul az üzemi demokrácia gyakorlati megvalósításában. Ezzel kapcsolatban kiemelte, hogy a feladat mindenekelőtt az üzemet tudatosan, felelősen irányítók oldaláról jelentkezik: lehetővé kell tenniük, hogy a dolgozók rendelkezhessenek kollektív tulajdonukkal. Más és más azonban a vállalat gazdasági vezetőinek, illetve a társadalmi-politikai szervezeteknek és vezetőiknek az üzemi demokrácia gyakorlatában és fejlesztésében játszott szerepe. Míg az előbbiekre elsősorban a feltételek megteremtése (a szükséges információk rendelkezésre bocsátása; a döntési folyamatok racionalizálása és decentralizálása; megfelelő érdekeltégi viszonyok kialakítása) hárul, addig a társadalmi szervezeteknek s mindenekelőtt a pártszervezeteknek (ez utóbbiakkal a következő előadás foglalkozott) a gazdasági vezetés által biztosított feltételek alkotó kiaknázása, a demokratikus fórumok és formák működtetése a feladata.

A társadalmi szervezetek vázolt funkciójukat választott szerveik segítségével látják el. A választott szervek hatékony működésének — a gazdasági vezetők által biztosított (külső) feltételek mellett — fontos belső feltételei a következők: a testületek tagjai szakmailag-politikailag felkészült, erkölcsileg felelőtlen személyek legyenek; választóikkal megfelelő kapcsolatban álljanak (ez részben feltétel, részben következmény); tevékenységüket rendszeresen és igényesen végezzék.

Az öt Nógrád megyei vállalatnál végzett empirikus vizsgálatokból kitűnt, hogy a dolgozók szerint a társadalmi szervezeteknek nincs kellő befolyásuk az üzemi demokráciára. A választott testületek tagjainak szakmai-politikai-emberi alkalmassága — mint e helyzet egyik szóba jöhető tényezője — a feldolgozás adott stádiumában ugyan még nem elemezhető pontosan, de az interjúk alapján feltételezhető, hogy nem ebben keresendő a fő ok. A választott testületek és választóik viszonyában, a testületi munka rendszerességében és tartalmában már több probléma mutatkozik. A megkérdezett dolgozók nagy hányada kifogásolta a nem megfelelő tájékoztatást a vállalat ügyeiről — csupán az egyik munkahelyen érvényesült az a gyakorlat, hogy a szakszervezet vezetősége rendszeresen tájékoztatja a bizalmasokat a vállalat aktuális feladatairól és gondjairól, s egyben kikéri véleményüket a megoldás módjáról. Figyelmeztető az a tapasztalat, hogy a dolgozók jelentős része nem tesz különbséget az állami és a társadalmi szervek feladatai között az üzemi demokrácia rendszerében. Többségük a vezetői vélemények rovására, az ezek ellenére hozott döntésekben látná igazán a demokrácia érvényesülését, s ez a nézet néha vezetőellenes véleményekben, magatartásban is megnyilvánul. A vizsgálat figyelemre méltó megállapítása, hogy ahol a pártszervezet irányító szerepe hatékonyan érvényesül, ott a szakszervezet szerepe is jelentősebb.

Szilávikné Hajba Éva a pártszervezet és az üzemi demokrácia témájáról szóló előadásában először áttekintette a pártszervezeteknek az üzemekben és az üzemi demokráciában betöltött helyét, jelentőségét, majd részletesebben kitért azokra a szubjektív és objektív tényezőkre, amelyek a rájuk háruló szerep betöltését biztosítják, illetve biztosíthatják.

Az előadó abból indult ki, hogy a pártnak a gazdaság területén kifejtett tevékenysége — a legmagasabb szinttől az alapszervezetekig — arra irányul, hogy a

gazdasági építómunkát összehangolja politikai céljainkkal, biztosítva a politika elsődlegességét. Vezető szerepe attól is függ, hogy politikája milyen mértékben valósul meg az egyes üzemekben, vállalatokban. Az üzemi demokrácia a megvalósulás magasabb fokát jelenti.

A vállalati belső mechanizmusnak egyidejűleg van egy a termelési viszonyok technikai-gazdasági oldalához kapcsolódó, föntről lefelé vezető vonala, és van a társadalmi-gazdasági viszonyok oldalához kapcsolódó, nemcsak felülről lefelé, hanem alulról felfelé is vezető vonala — ez utóbbi az üzemi demokrácia, és itt helyezkedik el legfőbb eleme és eszköze: a pártszervezet.

A vállalati-intézményi pártszervezet szerepének szubjektív feltételeiről szólva az előadó a következőket emelte ki: 1. a pártszervezet tekintélye — a Csepel Művekben végzett vizsgálat alapján az ottani helyzetet egyértelműen kedvezőnek mondta; 2. a tagösszetétel — ezzel kapcsolatban ismertette a Művek adatait, melyekből kiderült, hogy 1970-ről 1974-re a fizikai munkás—alkalmazott-arány az előbbieket javára fordult át; 3. a párttagság képzettsége — a csepeli pártszervezet, mind mondotta, törekszik a szakmai-politikai képzettség fokozására; 4. a pártszervezet és a gazdasági vezetés kapcsolata — a kérdőívекből kibontakozó kép itt is pozitív.

Az előadás további része a pártszervezet szerepének „tárgyi” biztosítékait tárgyalta. Ezen belül az előadó a következő tényezők fontosságát hangsúlyozta: 1. gazdasági és politikai tájékozódás és tájékoztatás mint az üzemi demokrácia előfeltétele (a csepeli vizsgálat e téren megfelelően kiépített kereteket talált, a dolgozói vélemények azonban a gyakorlati munka további javításának fontosságára hívták fel a figyelmet); 2. hatáskör (ezzel kapcsolatban ismertette a Művekben működő pártszervezetek feladatait, jogait és ezek gyakorlásának módját, s megjegyezte: a pártszervezetek hatásköre elvileg korlátlan, ügyelniük kell azonban arra, hogy ne vesszenek el a részletekben); 3. pártellenőrzés (ennek két oldalát hangsúlyozta: a gazdasági vezetők beszámoltatását, valamint a pártszervezet saját munkájának ellenőrzésére irányuló tevékenységét).

Tapasztalatait összegezve elmondta: a vizsgált üzem pártszervezete élenjár az üzemi demokrácia fejlesztésében.

Venczel Istvánné a társadalmi aktivisták helyéről, szerepéről tartott előadást. Ebben két témakört vizsgált: a társadalmi aktivisták helyzetének néhány általános jellemzőjét, valamint a társadalmi munka végzésének időszerű problémáit.

Az első témakörrel kapcsolatban a következő főbb tapasztalatokról szólt be.

1. A vállalati vizsgálatok során összességében kedvezőnek bizonyult a társadalmi aktivisták politikai, szakmai és általános képzettsége, illetve megfelelő törekvés mutatkozik a hiányzó ismeretek pótlására s a továbbképzésre. Felhívta ugyanakkor a figyelmet arra a problémára, hogy a szakmunkás aktivisták egy része húzódozik a technikum, a középiskola elvégzésétől.

2. A társadalmi munka feltételei közül az üzemi demokrácia szélesítésében különösen nagy szerepet játszik az adott munkaterület általános helyzete (helye a népgazdaság egészében, termelési biztonsága, jövője, szervezetsége, felszereltsége, sőt, történelmi múltja, hagyományai is). Ezért nem szabad és nem is lehet a társadalmi munka és az üzemi demokrácia feladatai tekintetében valamiféle egységes sémát kialakítani.

3. A társadalmi munka jó ellátásához s különösen az üzemi demokrácia fejlesztésének munkájához szervesen hozzátartozik, hogy milyen fokon áll a munkahely társadalmi szervezeteinek együttműködése, a helyi politika kialakítása, a vezetés és a társadalmi aktívák közötti kapcsolat. Az e területeken tapasztalható gondok között utalt — egyebek között — arra, hogy a helyi politika sok esetben a termelés kérdéseire szűkül le; továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy a több lépcsős vállalati pártszervezetekben egészségtelen hierarchikus szellem van terjedőben.

4. Nagy nyomatékkal hangsúlyozta a társadalmi aktivisták többségének áldozatkészségét, s felvetette, hogy — a kutatás tanúsága szerint — a dolgozók között nagyok az aránytalanságok a társadalmi munkák terheinek vállalásában.

A társadalmi munka végzésének időszerű problémáira térve, az előadó három kérdéscsoportnak szentelt különös figyelmet.

1. A társadalmi aktivistáknak az üzemi demokrácia érvényesítésére irányuló munkájában az egyik legfőbb nehézség az üzemi demokrácia lényegének meg nem értése — esetenként szándékos félremagyarázása. Ez nyilvánul meg akkor, amikor egyes gazdasági vezetők szinte viszolyognak az üzemi demokrácia elveinek meg-

felelő együttműködéstől, abban egyszemélyi felelősségük és döntési jogkörük csorbítását látják, vagy amikor a társadalmi szervezetek jogos ellenvetéseit, bár formálisan meghallgatják, a végrehajtásban megkerülik. Más irányú torzítás, amikor egyes dolgozók vagy dolgozói csoportok — elsősorban bérkérdésekben — irreális követeléseik képviselőt próbálják kikényszeríteni. Ily módon a társadalmi aktivistáknak kettős nyomással kell megküzdeniük.

2. A termelési tanácskozás mint az üzemi demokrácia gyakorlásának közvetlen fóruma különféle — jól ismert — okok miatt veszített jelentőségéből; mostanában a munkásmegbízottak gyűlése kerül előtérbe. Az előadó ezzel kapcsolatban hangsúlyozta a két forma párhuzamos alkalmazásának és fejlesztésének szükségességét.

3. Végül arról beszélt, hogy a társadalmi aktivisták irányításában különösen, de az ellenőrzésükben is emelkedett a színvonal, és nagyobb a rendszeresség. Megbecsülésükben azonban sok a megoldatlan probléma. Gyakran még az sem biztosított, hogy társadalmi tevékenységük következtében ne kerüljenek hátrányosabb helyzetbe a többieknél. Az előadó felhívta a figyelmet e problémák megoldásának sürögő szükségességére.

Az előadásokat követően csupán néhány hozzászólás hangzott el, számottevő vita nem alakult ki.

Az egyik felszólaló — az NDK-ból érkezett vendég — elmondta, hogy e témában hazájában is folynak kutatások, s ezek is nagyrészt hasonló következtetésekre jutottak. Megemlítette, hogy a kollektívizmus és a társadalmi aktivitás tekintetében szignifikáns eltéréseket mutattak ki a munka jellegétől függően. (Szemléltetésül a fogorvosra hivatkozott, mint aki, munkájának jellegénél és körülményeinél fogva, nem kötődik kollektívához, s így kollektívizmusa, társadalmi aktivitása is gyengébb.)

Az ülés egy másik részvevője egyebek között a szocialista-demokráciával kapcsolatos téves nézetek főbb típusairól beszélt. Cáfolta egyrészt azt az álláspontot, mely szerint hazánkban korábban nem volt szocialista demokratizmus, s ezért kap most hangsúlyt. Vitába szállt másrészt „egyes értelmiségi köröknek” azzal az igyekezetével, hogy a demokratizmus bizonyos fogyatékosságait a polgári demokratikus hagyományok hiányával magyarázzák. Mint mondotta, 30 évvel a felszabadulás után erre nem lehet hivatkozni — bár elismerte, hogy bizonyos hagyományok a nevelés keresztül az újabb generációkra is kihatnak. Végül vitába szállt azzal a — „főként gazdasági szakemberek körében megtalálható” — nézettel, amely szerint a demokratizmus fejlesztésére a gazdaságirányítás reformja miatt került sor.

Az ülés *Balogh József* zárszavával ért véget. Ebben kiemelte a konkrét politikai kutatások jelentőségét, majd röviden foglalkozott a demokrácia néhány kérdésével. A pártszervezeteknek az üzemi demokráciában játszott szerepéről szólva hangsúlyozta, hogy ezek nem csupán a helyi dolgozói érdekeknek, hanem egyszerűen az országos gazdaságpolitikának is képviselői, s ezért — bár tevékenységüket meghatározzák az intézmény dolgozóinak érdekei — túl kell emelkedniük a helyi érdekeken. Szóvá tette továbbá, hogy demokrácián általában csak magát a döntést szokták érteni, holott a fogalom ennél szélesebb: társadalmi ellenőrzést jelent — aminek természetesen fontos eleme a döntés. Ezután foglalkozott azzal a kérdéssel, vajon helyesen értjük-e a szakismeretek jelentőségét az üzemi demokráciában.

Végül röviden reagált az ülés NDK-ból érkezett vendégének megállapítására. Véleménye szerint a végzett munka jellege és a kollektívizmus közötti jelzett kapcsolat nem teljesen igaz. A munka jellegén túl ugyanis egyrészt lényeges a szerepe a dolgozók közötti munkakapcsolatoknak, másrészt az individuális értelmiségi munkavégzés egyáltalán nem zárja ki a társadalmi aktivitás, kollektívizmus más megjelenési formáit.

A munkacsoport üléséről összefoglalóan megállapítható: érdekes és fontos témáról hallhattunk előadásokat, de még nem teljesen kiforrott kutatási eredmények formájában: az empirikus vizsgálatok konkrét, sokszor egyedi tapasztalatait és a logikai úton nyert következtetéseket a kutatás e kezdeti szakaszában még nem sikerült szervesen összeilleszteni. Ez is szerepet játszhatott abban, hogy igazi vita nem alakult ki — persze ennek oka lehetett a szűkre szabott idő is, melynek vitára fordítható részét tovább csökkentette, hogy mivel az elhangzott három anyag egyike sem kapott helyet az ülés előadásainak téziseit összefoglaló kötetben, az előadók mondanivalójuk teljes terjedelmű elmondására kényszerültek.

(Ism.: *Gábor R. István*)

Doktori fokozat védése

Tallós György (a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese) az 1975. június 3-i nyilvános vitában sikeresen megvédte „A bankhitel szerepe és hatékony alkalmazásának feltételei a gazdaságirányítás rendszerében” című doktori értekezését. A nyilvános vitáról szóló ismertetés közlését különösen indokoltá teszi az, hogy nem csupán egy jelentős tudományos elemző munkával lett gazdagabb a közgazdaságtudomány, hanem a szerző egy olyan fontos gazdaságpolitikai eszköz sokoldalú elemzésével és kritikájával foglalkozik — felölelve a gazdaságirányítás új rendszerének egész „történelmét” —, amely jelenleg is a viták keresztüztüvében áll, hiszen a hitelpolitika hatékonyságának és általában a hitel gazdasági szerepének fokozása a gazdasági növekedés és a népgazdasági egyensúly egyik döntő eszköze volt és marad.

Az értekezés a bíráló bizottság egyöntetű véleménye szerint jelentős tudományos hozzájárulást jelent a hitel közgazdasági értékeléséhez, és bár a mű a közgazdasági általánosítás tekintetében — a bírálók egy részének véleménye szerint — nem mindig elég mély, vitathatatlanul nagy érdeme, hogy a megszokottól eltérően a mikroszférából indul ki, és így jut el tudományos következtetéseikhez; azaz a hitelezési gyakorlat széles körű empirikus tapasztalatainak elemzéséből általánosít.

Újszerű kutatási módszerével — mint téziseinek II. fejezetében mondja a szerző — arra törekedett, hogy az empirikus módszerű elemzéseket a deduktív jellegű — főként makroszintű aspektusokat szem előtt tartó — értékelésekkel kombinálja.

Bár disszertációja megírásában banki feladatköréből fakadó, széles körű információi kétségtelenül nagy segítséget nyújtottak, a bírálók kiemelték, hogy helyzetéből adódó elfogultsággal nem vádolható: a bank tevékenységét tárgyilagosan, a jobb megoldásokat kereső kritikus szemével nézi. Egyben azt is hangsúlyozták a bírálók, hogy a szerző a rendelkezésére álló információkat módszeresen, tudományos igényvel és tudományos célkitűzéseinek megfelelően elemezte, dolgozta fel.

Wilcsek Jenő — az értekezés egyik opponense — az anyag fontos érdemeként emelte ki, hogy a disszertáns a hitel gazdasági szerepét „helyére teszi”, és széles körű gyakorlati, tapasztalati tényanyaggal bizonyítja, hogy a hitelrendszer nem tudja teljesíteni azokat az illuzórikus követelményeket, amelyeket vele szemben — amint ez a szocialista országok közgazdasági irodalmából is ismert — gyakran támasztanak, tőle elvárnak.

A dolgozat legrészletesebben a forgóeszköz-hitelezés problematikáját tárgyalja: a szerző ezen a területen látja a bankhitelezésnek azokat a neuralgikus pontjait, amelyek kiküszöbölésével vagy változtatásával a rendszer jobban tudná betölteni a funkcióit.

Wilcsek Jenő hangsúlyozta, hogy a disszertáció nemcsak elméletileg nyújt sokat, hanem mint a bank tevékenységének elemzése, gyakorlati, gazdaságpolitikai szempontból is igen hasznos.

Neményi István opponensi véleményében nemzetközileg is elismerésre méltónak nevezte a disszertációt, amelyhez hasonlóan átfogó, elmélyült elemzés a térnéről a szocialista országok közgazdasági irodalmában eddig még nem látott napvilágot. Ugyanakkor bírálta a szerzőt, hogy a részletes és időnként igen éles kritikai elemzést nem követi egyértelmű és határozott állásfoglalás. Válaszában Tallós György hivatkozott számos konkrét javaslatára (ezekre később visszatérünk), valamint rámutatott arra, hogy kritikája jó néhány területen olyan kérdéseket érint, amelyek túlnőnek a hitelrendszer hatókörén, és dolgozatában több helyütt — amint ezt *Wilcsek Jenő* mint pozitív vonást ki is emelte — utal rá, hogy a hitelrendszer csak a szabályozórendszer egészével együtt vizsgálható, szerepe csak ezzel együtt értelmezhető.

Riesz Miklós opponensi véleményében a disszertáció alapgondolataként azt emelte ki, hogy a pénzellátás mai rendszerében a bankhitel ösztönző és jelző hatása a szerző szerint elvész, amit — mint mondotta — saját tapasztalatai is alátámasztanak. A bankhitel szerepét tehát növelni kellene.

Riesz Miklós véleménye szerint a szabályozórendszer feltételei között a vállalatoknak nyújtható hitelek nem elégítik ki a pénzforgalom szükségleteit; ez ellen a helyzet ellen védekezik a mikrogazdaság — amelyet Tallós György értekezésé-

ben elemez. Kiemelte az ún. egyéb források és a vállalati likviditás elemzését, amelyet a szerző újszerűen oldott meg.

A költségvetési deficittel kapcsolatban Riesz vitakozott a disszertánsal: azt állította, hogy a bank okozója is lehet a deficitnek. A vállalatoknak nyújtott hitelek nem a költségvetésnek nyújtott hitel korlátozza.

A vita elsősorban két kérdés körül csúcsosodott ki: az egyik az ügynevezett hitelsáv szerepének értékelése és az egyéb források helye, a másik a vállalatok egymás közötti hitelezésének megítélése volt.

A hitelsáv kérdésében, jelentőségének megítélésében elsősorban Wilcsek Jenő vitakozott a szerzővel. Wilcsek véleménye szerint a hitelsáv mértéke (vagyis az, hogy a vállalatok forgóeszközeit milyen mértékben finanszírozza bankhitel) alapvetően közömbös a hitel befolyásolóképesége, hatékonysága szempontjából. Alacsony és magas hitelsáv mellett egyaránt előfordult már egészségtelenül nagy készletképzés. 1956 után a hitelsáv jóval magasabb volt, mégsem állíthatjuk, hogy a hitel befolyásoló szerepe erősebb lett volna. A hitelmonopólium megsértése alacsony és magas hitelsáv esetén is előfordulhat. A készletgazdálkodás javításában a szerződéses fegyelemnek tulajdonítja a legnagyobb fontosságot, a kamat mértéke ugyanis nem elég ösztönző ahhoz, hogy a termelés folyamatosságát bármelyik vállalat is kockára tegye emiatt.

A mechanizmusreform bevezetésekor az volt az elképzelés — mondja a disszertáns téziseiben —, hogy központi pénzalapokból vállalati forgóalap-kiegészítésre csak kivételesen kerülhet sor. Valójában azonban 1968—1972 között a forgóalap-növekményük több mint egyharmadát költségvetési juttatásként kapták meg a vállalatok. A forgóalap-juttatások okai igen heterogének, sem az eszköznagyság változásával, sem a termelés bővülésével, sem a jövedelmezőség alakulásával nem mutathatók ki korrelációs kapcsolatok. A vállalatok egy része indokolatlanul fenntartotta, sőt növelte forgóalappótló hitelét; fejlesztési alapjait nem terhelte forgóeszközeinek tartós növekedése miatt.

A szerző az ún. saját pénzforrások szerepét tekinti problematikusnak, nemcsak önmagában a hitelsáv alacsony voltát. Ez a heterogén forráscsoport a vállalatok számára elkerülhetővé teszi a bankhitel igénybevételét, amíg e források rendelkezésre állnak. Ezeknek jelentős hányada olyan kölcsön, amely a szállító vállalatokkal, a költségvetéssel, illetve a munkavállalókkal szemben fennálló tartozásokból vagy más, determinált vállalati pénzalapokból (fejlesztési alap, képződő nyereség) időlegesen vehető igénybe.

A saját források növekvő szerepe a forgóeszköz-finanszírozásban azért problematikus, mert a determinált célú források „likviddéz” tételére a bank végül is kénytelen hitelt nyújtani, anélkül, hogy a hitelcél reálisan mérlegelni tudná.

A disszertáns — amint erre az opponenseknek adott válaszában is kitért — nem a hitelsáv mindenáron való növelése mellett száll síkra, de elengedhetetlennek tartja, hogy legyen egyáltalán hitelsáv, és amennyiben lehetséges, az egyéb pénzforrások helyére lépjen a bankhitel. Az említettek miatt ugyanis a hitel nem kapcsolódik a vállalati gazdálkodás reálfolyamataihoz, a tényleges eszköznagyság változásához — amit *Fábi Ervin* hozzászólása is alátámasztott.

Az egészségtelen vállalati készletnövekedést — bizonyította a vitában *Fábi Ervin* — a saját pénzforrások bővülése tette lehetővé: a vállalati pénzbőséget nem a bankhitel növelte, hanem a képződő nyereség, a szállítóállomány és az ún. tartós passzívák felhasználása az eszközök finanszírozásában.

A szerző a „forrásszerzés eltorzulásáért” a túl szigorú hitelpolitikát okolja, és a hitel szerepének feltétlen növelésére hív fel. Egyes ágazatokban és vállalatoknál 1973-ban a forgóeszközhiteltek volumene az 1968. évi szintet sem érte el, és az összes hitelállományon belül háttérbe szorult a rövid lejáratú eseti hitelek aránya. Ezzel szemben a kevésbé mozgékony forgóalappótló és forgóalap-megelőlegezési hitelek kerültek előtérbe.

Tallós György téziseiben is hangsúlyozza, hogy a hitelek lejáratá elszakadt az eszközök forgásától, a hitel-visszafizetés még a folyósításkor számba vett források létrejöttét sem bizonyítja. Így a hitel befolyásoló szerepe a vállalati készletgazdálkodásra minimális, és nem felel meg az irányítási rendszer bevezetések ki-tűzött céloknak. A hitel nem befolyásolja a gazdasági döntéseket, inkább — ahogy ezt *Fábi Ervin* is kiemelte — már megvalósult döntések és folyamatok hiányzó pénzfedezetét pótolja. A hitel csupán a vállalati döntésekkel már determinált eszköznagyságot próbálja korrigálni.

Wilcsek Jenő ebben a témakörben azzal bírálta a jelöltet, hogy a tartós passzívák szerepét túlértékeli. Ezeknek a forrásoknak a bevonását lehet szigorúbban kezelni — mondotta —, de őva intett a túlzott szigorútól, mert ez bürokratizálja a bank ellenőrző szerepét, és nem sok eredmény várható tőle. Másrészt vitatkozott a szerzőnek azzal az állításával, hogy a fejlesztési alap eszközei alig fedezik a forgóalap-növekedést. Véleménye szerint a vállalati készletgazdálkodás színvonalát általában nem kielégítő, túl sok a készlet. A vállalatok pedig a fejlesztési alapot és a náluk maradó amortizációt teljes egészében fejlesztésre kívánják fordítani, figyelmen kívül hagyva a forgóeszközöknek a fejlesztéssel szükségképpen együttjáró növekedését.

Wilcsek Jenő opponensi véleményében kifogásolta, hogy a szerző álláspontja nem egységes a cél-, a folyamat-, illetve a vállalathitelezés kérdésében. Véleménye szerint alapvetően vállalatoknak hitelezünk, a folyamathitelezés elvét nem tartja gyakorlatilag megvalósíthatónak. Az az álláspontja, hogy a disszertációból is hiányzik a vertikális finanszírozás feltételeinek megfelelő mélységű kidolgozása.

Ezt a problémát érintette *Szilágyi Pál* hozzászólása, aki a TEK-vállalatok nem megfelelő hatékonyságú működéséről beszélt, és kitért az ipari és külkereskedelmi vállalatok kapcsolatának problémáira is. Mint Tallós György válaszában erre viszszafejt, az általa felvetett problémák éppen a vertikális finanszírozás szükségességét támasztják alá. A szerző vitatkozott Wilcsek véleményével, és azt állította, hogy minden hitelnyújtás egy egész gazdasági folyamatot befolyásol, s ha sikerülne a hitelezésen keresztül is biztosítani az egymással vertikális kapcsolatban álló vállalatok közös érdekeltiségét, koordinált készletgazdálkodását, az nagymértékben elősegítené a felesleges és gazdaságtalan készletképzés és -tartás visszaszorítását.

Tallós György disszertációjában nagy teret szentel a vállalatok egymás közötti hitelezési tevékenysége kritikájának. Ezzel kapcsolatban nem az áruhitel létét találja problematikusnak, hanem azt, hogy az ilyen hitelek volumene meghaladja a pénzintézetektől igényelt kölcsönökét, s nem a megengedett formák kihasználásával jönnek létre, sőt ezeket a lehetőségeket a vállalatok nem is használják ki. Riesz Miklós opponensi véleményében felhívta a disszertáns figyelmét arra, hogy külön kellene választani az áruhiteleknek azt a részét, amely a számlaközi átírásokból elkerülhetetlenül adódik. Tallós György a probléma megoldását egyszerűen az ilyen jellegű követelések banki leszámítolásában látná, ezzel ugyanis jó részük ellenőrizhetőbb bankhitellé lenne alakítható, másrészt a jelenleginél reálisabb feltételek alapján kellene lehetővé tenni a vállalatközi hitelkapcsolatokat, hiszen a mostani keretek nyilvánvalóan szűkek. A leszámítolást illetően ma kizárólag a konvertibilis deviza ellenében már realizált követeléseket és a csak per útján behajtható kinnlevőségeket hitelez meg a bank, tehát csak a „legjobb” és a „legrosszabb” esetre van tekintettel.

A felhalmozás finanszírozásával kapcsolatban a disszertáció kiemelten foglalkozik a forgóeszköz-felhalmozás finanszírozásának problémáival. A felhalmozási jellegű forgóeszköz-hiteleket általában már lezajlott reálfolyamatok következményeként nyújtja a bank. Az ún. minimumértékelés a vállalati fejlesztési alap terhelését — a tartós forgóeszköz-növekedéssel összefüggésben — esetleges és manipulálható feltételektől teszi függővé. Ennek ellenére a vállalatok még a „minimum”-időpontban meglévő eszköznövekedés jelentős részét (kb. felét) sem fedezik forgóállappal vagy ezt megelőzően hitellel.

A forgóeszköz-felhalmozás egyrészt gyakran a központi pénzalapokat terheli, másrészt korlátozza a gyorsan fejlődő, jövedelmező, tényleges keresletet kielégítő vállalatok gazdálkodását. Tallós György disszertációjának más részében is foglalkozik a dinamikus fejlődő, jövedelmező vállalatok finanszírozásának problémáival, és sürgeti ezen vállalatok intézményes preferálásának megteremtését. Véleménye szerint a forgóeszközhitel jelenleginél nagyobb aránya esetén a tényleges és tartós hitel-igénybevétel mértékének módosulása mutatná a tartós jellegű eszköznövekedést. Ezért is tartja fontosnak a hitel növekvő szerepét.

A költségvetés és a hitelrendszer kapcsolatát illetően a szerző arra az álláspontra helyezkedett, hogy a költségvetésnek nyújtott közép- és hosszú lejáratú hitelek egy részét — amelyek úgyszólván visszaáramlanak a gazdasági szférába — célszerűbb lenne bankhitel formájában nyújtani, egyben csökkentve a támogatásokat, amelyek gazdasági hatékonysága az esetek többségében amúgy is vitatható. A beruházási hitelek tekintetében is a visszatérhes formák előtérbe viteléhez mellett szállt síkra. Egyetértett *Balászy Sándorral*, aki hozzászólásában élesen kritizálta a

fejlesztési hitelek igen szigorú visszafizetési feltételeit — bár válaszában hozzáfűzte: a forgóeszközöknél ez nem annyira problematikus.

„Az ún. monetáris egyensúlyt fő arányaiban a népgazdasági tervben kell biztosítani. Ha ez bármely okból elmarad, úgy a hitelszféra, de a teljes pénzügyi rendszer sem képes azt egymagában pótolni. Ha azonban a tervezett fő arányok a szükségesnek és reálisnak tartott értelemben és mértékig a monetáris egyensúly létrejöttének feltételeit megteremtik, akkor a pénzügyi, ár- és hitelrendszernek jelentős önálló feladata is van az előírt arányok betartására és a részleteiben nem tervezett — mert központilag ésszerűen meg sem határozható — folyamatok vonatkozásában is. Vitatom azonban annak az álláspontnak a helyességét, hogy a hitelszférának és a bankrendszernek az lenne a feladata, hogy a költségvetés valamiféle »dialektikus ellenpartnereként« működjenek.” — írja a monetáris szféra szerepéről összefoglalóan a szerző. *Kökény Mihály* hozzászólásában szintén rámutatott a tervezés központi szerepére, és a forráselosztást alapvetően tervezési feladatként jelölte meg.

A bank ellenőrző tevékenységével kapcsolatosan, amely a vitában jelentős teret kapott, a disszertáns felhívta a figyelmet a teljes pénzforgalom megfigyelésében rejlő nagy lehetőségekre, amelyet szerinte nem használunk ki megfelelően.

A vita egésze is azt mutatta, hogy az új gazdaságirányítási rendszer hitelezési gyakorlatának olyan átfogó értékelése ez a disszertáció, amely komoly elméleti értékei mellett előremutató gyakorlati javaslataival hitelezési tevékenységünk tökéletesítéséhez is jelentős mértékben hozzájárulhat — csak élni kell ennek lehetőségével, ahogy erre a disszertáció opponensei is rámutattak.

Okruczky Katalin

LAKÁRDY ZSOLT—PARÁNYI GYÖRGY:

AZ ANYAGMOZGATÁSI MUNKA SZERVEZÉSE
(Munkaszervezési sorozat)

A sorozat e kötetének szerzői hangsúlyozzák, hogy az anyagmozgatás szervezése szorosan összefügg a termelési munkafolyamatok szervezésével. A szerzők az anyagmozgatást mindvégig ebben az összefüggésben, vagyis mint önálló vállalati részrendszert tárgyalják. Ebben a megvilágításban foglalkoznak az anyagmozgatás elemeivel és feladataival, a moztatási műveletek szervezésével, az anyagfolyam célszerű kialakításával. A gyártási követelmények és a gazdaságossági szempontok alapján elemzik az anyagmozgatási eszközök kiválasztásának technológiai-szervezési vonatkozásait. Az anyagmozgató eszközök hozzáférhető választékát, a moztatási feladatok fajtáit, típusait az alkalmazási területek szerint rendszerezik, s ezzel nagy gyakorlati segítséget nyújtanak a vállalatoknak.

Külön fejezetet szentelnek a moztatási feladatokat végző dolgozók igénybevétele, terhelése, biztonsága kérdéseinek. Foglalkoznak a szállításhoz kapcsolódó anyagmozgatással, a munkahelyeken belüli és a munkahelyek közötti anyagmozgatással. A szervezési megoldásokat többféle változatban, példák, illetve a gyakorlatból vett esettanulmányok leírásával is bemutatják. Végül az utolsó fejezetben mutatószámrendszert közölnek az anyagmozgatás összehasonlító és értékelő vizsgálatához.

Az anyagot jól áttekinthető ábrák, folyamatgrafikonok egészítik ki és teszik szemléletesebbé.

219 l., füzve 16,50 Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Dr. Benke István: Érdek és ösztönzés

Kossuth Könyvkiadó, 1975. 253 l.

Benke István könyve* nagyon fontos és aktuális témakörben új, magas szintű tudományos ismereteket nyújt, és egyben hézagpótló összefoglaló munka. Magyar nyelven ugyanis még nem jelent meg az érdek és ösztönzés problémakörét ilyen komplex módon vizsgáló, elemző közgazdasági munka, s — legjobb tudomásom szerint — ilyen műre más szocialista országok szakirodalmában sincs példa.

A szerző nagy alapossgággal gyűjtötte össze a kérdésre vonatkozó irodalmat, s azt kritikusan feldolgozta. Már ez is figyelemre méltó és önmagában is rendkívül hasznos lett volna, de Benke István ennél sokkal többre vállalkozott. Munkájának úttörő jellege a téma komplex politikai gazdaságtani és interdiszciplináris megragadásában van.

A könyv sok eredeti gondolatot tartalmaz. Ilyen mindenekelőtt az érdek és a motiváció kapcsolatának, az érdek, érdekelttség és érdekudat viszonyának a bemutatása, valamint a munka szerinti elosztás és a társadalmi juttatások kapcsolatának új vetületben való felvetése.

Bemutatja az anyagi és erkölcsi ösztönzés cél- és eszközrendszerét mint a motivációs rendszer alapvető részét. Magas színvonalon vizsgálja a gazdasági érdekviszonyok legfontosabb elméleti, tartalmi kérdéseit, mindenekelőtt az érdek és gazdaság, az érdek és törvény, az érdek és szükséglet, az elosztás, az érdekstruktúra, az érdektagozódás, az érdekellentétek és az érdekegyeztetés problémáit. Megállapításai érdekelttségi és ösztönzési rendszerünk továbbfejlesztésében, tökéletesítésében is mérlegelést érdemelnek, és több közülük felhasználásra kerülhet.

Külön érdeme a könyvnek, hogy a szerző a vitatott kérdésekben igen korrektil ismerteti a különböző álláspontokat, s mindegyikben a hasznos, megszívlelendő mondanivalót keresi, hogy még a túlzásokban, szélsőséges állásfoglalásokban meghúzódo részgazságok se menjenek veszendőbe. Ezt azért tartom nagyon fontosnak, mert amióta az érdekviszonyok — korábban indokolatlanul elhanyagolt — problematikája nálunk „divattá vált”, nemegyszer tapasztalhatjuk, hogy a vitákban a szubjektív vagdalkozás nehezíti a téma iránt érdeklődők eligazodását. A szerző a marxizmus klasszikusaira való hivatkozásokkal sem idézeteket keres saját álláspontjának alátámasztására (amitől pedig érdekvitáink, sajnos, nem mentesek), hanem írásaik szellemében közelítsen a problémákhoz. Igaz, megfontoltsága helyenként túlzott óvatosságba csap át, ami abban nyilvánul meg, hogy az olvasó számára nem egészen világos: Benke István vajon melyik állásfoglalással vagy annak mely részével ért egyet. De az összegyűjtött gazdag irodalmi anyag ismertetése még ezekben az esetekben is lehetővé teszi, hogy az olvasó kialakíthassa a saját véleményét.

A könyv bizonyos fogyatékoságai voltaképpen egy töről fakadnak erényeivel. A teljességre való törekvésnek szükségszerűen határt szabott az, hogy a szerzőnek szem előtt kellett tartania munkájának optimális terjedelmét is. Ez sikerült is neki: a könyv terjedelme 16 ív, s egy rövid bevezetőből és négy fejezetből áll. Ennek következtében azonban a mondanivaló kifejtése helyenként túlzottan tömör, ami nem könnyíti meg az olvasó dolgát. Különösen áll ez a Bevezetőre és az I. fejezetre. Remélhetőleg azonban ez nem fogja az olvasó kedvét szegni, mert a további fejezetekben a színvonalas mondanivaló kifejtését élvezetes, sőt olvasmányos stílus

* A könyv a közgazdaságtudományok doktora címért benyújtott disszertáció, amelyet a szerző ez év március 21-én sikeresen megvédett.

is jellemzi. Kivételt csak az utolsó fejezet képez, amelynek színvonala elmarad a többi fejezetétől.

Valószínűleg a terjengősség elkerülésére való törekvés vezette a szerzőt akkor is, amikor bizonyos hivatkozásokat, illetve egyes nézetekkel való polémiát nagyvonalú utalásokkal vagy szellemes célzásokkal „intéz el”.

Vannak a könyvben olyan következtetések is, amelyekkel kapcsolatban nem teljesen egyértelmű, hogy azokat a szerző csak hazánkra érti-e vagy pedig a szocialista társadalmi rendszerű országokra általában.

Nyilvánvaló és csak helyeselhető, hogy a szerző elsősorban azokat az elvi, elméleti kérdéseket kívánta tárgyalni, amelyek tisztázását nemcsak az ösztönzés gyakorlata igényli, hanem a szocialista gazdálkodásé általában. A gyakorlat részletezése és kellő mélységű, alapos bemutatása legalább kétszeres terjedelmet igényelt volna, amit Benke István — helyesen — elkerült. Ennek ellenére fel kell vetni azt, hogy elemzése helyenként túlzottan elvi síkon mozog, s néhány kérdést csak felvet, de a kifejtéssel adós marad.

Természetesen e nehézségeket nem szabad eltúlozni, már csak azért sem, mert *a könyvhöz gondosan összeállított bibliográfia is tartozik*. A csatolt irodalomjegyzék azonban nem pótolja a megfelelő lábjegyzetek hiányát ott, ahol a szerző nem közli az általa vitatott nézetek szerzőit és a nézetek leelőhétet.

Az első fejezet — amely a „Hajtóerők, motívumok, érdekek” címet viseli, s rendkívüli tömörsége miatt igen nagy figyelemkoncentrációt igényel az olvasótól — *komplex módon, a maga dialektikus egységében ad betekintést nemcsak az érdek fogalmával kapcsolatos problémakörbe, hanem megvilágítja az anyagi és erkölcsi ösztönzés cél- és eszközrendszerét úgy is, mint a motivációs rendszer alapvető részét*. A cselekvés gazdasági indítékaival kapcsolatban a szerző a következőket írja: „A közgazdaságtudomány feladata a motivációs rendszer elemzésében hármas jellegű. Egyrészt fel kell tárnia a gazdálkodás, általában a termelőmunka mögött meghúzódó gazdasági indítékokat, elemeznie kell tehát a motivációk gazdasági tartományát; másrészt fel kell derítenie azt, hogy miként származik a gazdaságon kívüli motivációs tényezők többsége végső fokon a gazdasági szférából; harmadrészt elemezni kell, hogy a nem gazdasági motivációs elemek miként függnek össze még a felszínen is a legfontosabb motivációs tényezőkkel, azaz a motivációs rendszer gazdasági oldalával” (9. l.) E fejezet igen sok lényeges és új megállapítást tartalmaz, s bírálja a témakörrel kapcsolatos polgári nézeteket, valamint ezek kritikátlan átvételét a mi szakirodalmunkba.

A szerző rámutat — többek között — arra a nagyon lényeges összefüggésre, hogy az ösztönzés nemcsak a racionalitás síkján mozog, hanem légréteget is teremt. Fellép a „racionalizmus” szűk és prakticista értelmezése ellen. Igen figyelemre méltó, amit az üzemi demokráciának az érdekrendszerrel és az ösztönzési rendszerrel való összefüggéséről mond.

A második fejezet a gazdasági érdekviszonyok legfontosabb elméleti kérdéseit dolgozza fel. E fejezet a könyv „legizgalmasabb” része. Már maguk az alcímek is felkeltik az olvasó érdeklődését. A fejezet ugyanis — többek között — a következő kérdésekkel foglalkozik: érdek és gazdaság; a gazdasági érdek fogalma; érdek és törvény; érdek, szükséglet, elosztás; az érdekstruktúra, az érdekek jelentkezése és az érdekfelismerés; érdekellentét és érdekegyeztetés.

Egyes kérdések vonatkozásában a szerző bizonyítása annyira meggyőző, hogy nem igen hagyhat kételyt az olvasóban a tekintetben, hogy állásfoglalása e kérdésekben helyes, s érveit a vele egyet nem értők is valószínűleg alaposan át fogják gondolni. Ilyen mindenekelőtt az érdek objektivitása melletti argumentációja. Nagyon világosan és logikusan fejt ki az érdek és a törvény kapcsolatát is. Az utóbbival kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a gazdasági törvény és az emberi cselekvés viszonya általában áttételesebb, mint a cselekvés és az érdeké. E mellett a törvény és a cselekvés kapcsolata rendszerint mélyebb, az érdek és a cselekvés összefüggéseiben már több a felszíni.

A gazdasági érdek értelmezése tárgyában általában kétfajta nézet található. Az egyik felfogás a gazdasági érdeket a tulajdonból vezeti le, a tulajdon megnyilatkozásának tekinti, a tulajdon, az elsajátítás alanyi vonatkozásának. A másik irányzat az érdeket elsősorban a szükséglettel kapcsolja össze, mondván, hogy az érdek a szükséglet megnyilvánulása, a szükséglet alanyi vonatkozása, illetve — és ez a második irányzatnak egy elágazása — a szükségletet realizálási formája. Ebben a kérdésben a szerző álláspontja a következő: „A gazdasági érdek... a tevékenység vonatkozásában a tulajdonviszonyokból, az elsajátítási viszonyokból

vezethető le, míg a *termék* (a tevékenység eredménye) vonatkozásában a szűk-ségletekkel áll kapcsolatban.” (31. l.)

Igen érdekesek Benke István fejtegetései a *hamis tudatról* és a *vélt érdekről* is. A fel nem ismert érdek hatását olyan álláspontot képvisel, hogy az hasonló a fel nem ismert törvény hatásához. A vélt érdeket zömmel a téves felismerésre vezeti vissza. Hangsúlyozza azonban azt is, hogy a tévedések nem annyira az egyes érdekek kitapintásában mutatkoznak meg, hanem a rendkívül bonyolult *összefüggések* értelmezésében és a különböző érdekek *rangsorolásában*.

Valószínű, hogy Benke István némely megállapításait, éppen mert gondolkodásra serkentő munkával van dolgunk, sokan fogják még vitatni. Ez alól az ösztönző hatás alól a recenzens sem vonhatja ki magát.

Ami az érdekellentét és érdekegyeztetés, valamint az érdekellentét és érdekütköztetés problémakörét illeti, ezekben a kérdésekben messzemenően a szerző álláspontjával értek egyet. A szocializmussal elvileg összeegyeztethetetlen az egyes érdekek szándékos ütköztetése. Nem tudom azonban maradéktalanul elfogadni a szerzőnek azt a kategorikus kijelentését, hogy a szocializmusbeli érdekkonfliktusok legfontosabb forrásai között az elosztható javak korlátozott volta nem szerepel. Csak többszöri, figyelmes olvasás után nyugodhatunk meg a tekintetben, hogy a 97—98. lapon írottak nem mondanak ellent a 67. lapon az érdekeknek a kommunizmusbeli „sorsáról” kifejtettekkel.

Nem egészen meggyőző számomra, hogy Benke István miért tartja „megengedhetőnek” az érdekeknek azt a mindennapi szóhasználatban elterjedt értelmezését, hogy az valamilyen *előnyhöz* kapcsolódik. (36—37. l.)

A munka szerinti elosztás értelmezését illetően egyetérték a szerzőnek azzal a megállapításával, mely szerint „Aligha fogadható el az a vélemény, hogy a munka szerinti elosztás mennyiségi követelményei csak másodlagos és főként negatív jelenségek alapján közelíthetők meg.” (48. l.) Az ilyen „elmélet” ugyanis csak arra jó, hogy felmentést adjon a jövedelempolitika tudományos megalapozottságának követelménye alól, és menlevelet adjon a bérpolitikai rögtönzéseknak. Úgy tünik azonban, hogy Benke Istvánnak a munka szerinti elosztás minőségi és mennyiségi oldalával kapcsolatban állásfoglalása nincsen eléggé kifejtve. Véleményem szerint van a munka szerinti elosztásnak mint minőségi követelménynek a mennyiségi oldalától bizonyos értelemben külön, kiemelten kezelhető vonatkozása, nevezetesen az, hogy az a szocialista elosztás egységes alapvető elve (szemben a kapitalizmussal, ahol a tőke és a munkaerő értéke szerinti kettős elosztás ural- kodik).

Bizonyos vitatott kérdésekben Benke István érvei feltétlenül elgondolkodtatják ugyan, de nem tudják teljesen meggyőzni nézeteik helytelen voltáról azokat, akik nem osztják az ő véleményét. Tipikusan ilyen probléma a vállalati érdek értelmezése is. Az 55. lapon ez olvasható: „A *vállalati érdek gyakorlatilag sohasem független személyektől.*” és „...*tiszta alakban...* a vállalati érdek mint tudati forma nem jelentkezik.” Véleményem szerint a vállalati érdek csak részben fogható fel a társadalmi érdek lebontott részeként és az egyéni érdekek összege-ződéseként. A vállalati érdek legalább ilyen mértékben önállósult, elkülönült kategória is, amely visszahat az egyéni érdekekre (érdekeltségre). Ha elméletileg tagadnók a vállalati érdeket „mint olyat”, akkor — e gondolatsort következetesen végigvive — olyan következtetésre kellene jutnunk, hogy a vállalati érdek a legkevésbé objektív érdek. Sőt, talán még azt is meg kellene kérdőjelezni, hogy a szocialista vállalat árutermelő alapegység. Gyakorlati oldalról megközelítve a problémát: tapasztalati tény, hogy néhány vállalati cél — mint például a fejlesztés, a korszerűsítés igénye vagy a vállalat „rangjának” megóvása — ilyen általános értelemben független attól, hogy milyen az irányítási rendszer, és ki a vállalat igazgatója. Valószínű azonban, hogy az itt írottakkal a szerző csak azt akarja hangsúlyozni, hogy a vállalati érdeket nem szabad fetisizálni és olyan mértékben absztrakt kategóriának tekinteni, hogy szem elől té vesszük a benne és a vele kapcsolatosan tevékenykedő embereket, s tagadjuk, hogy a vállalati érdekek realizálásában az egyes személyek szerepe nagyon fontos. Ez azonban nem derül ki egyértelműen a szövegből.

Nem tartalmi kérdés, csupán az alcímek problémája, hogy a második fejezet-nek az a része, amely „Az érdek kapcsolata néhány gazdasági kategóriával” címet viseli, lényegében érték kategóriákkal foglalkozik, viszont ebbe az általános-nan megfogalmazott alcímbe a fejezet más címszavak alatt tárgyalt alfejezeteit is bele lehetne érteni.

A harmadik fejezet az anyagi ösztönzés rendszerét vizsgálja. Ez a könyvnek a leggazdagabb gyakorlati anyagot is tartalmazó része.

Mindenekelőtt ki kell itt emelnünk az *érdekeltség* és az *ösztönzés kapcsolata*nak világos megfogalmazását. „... az ösztönzést és az érdekeltiséget is — szögezi le Benke István — *folyamatos viszony*nak fogjuk fel, amin belül a célok és eszközök egységét is folyamatosan és mind kézzelfoghatóbban biztosítani kell. Az *ösztönzésben* azonban (mint általában külsődleges befolyásolásban) annyiban az *eszközoldal domborodik ki*, hogy nagyjából — távolról sem teljesen — tisztázott célokhoz keressük az aktivizálható eszközöket és hozzuk működésbe azokat. Az *érdekeltségben* viszont az eszközök már végzik, részben elvégezték a maguk dolgát, és a folyamatban *kidomborodik a cél megközelítése*, a céllal való azonosulás. Emellett az *ösztönzés súlypontja az irányításhoz van közelebb, az érdekeltisége pedig a közvetlen termeléshez.*” (106—107. l.) Nagyon megszívlelendő az is, amit a szerző az ösztönzés intenzitásáról és tartósságáról ír. Rámutat arra, hogy hiába megfelelő az ösztönzés iránya, ha kicsi az ösztönzés húzóereje.

A gazdaságpolitika alakítása szempontjából is igen fontos a következő megállapítás: „Az ösztönzés eszközei sohasem magukban véve hatnak. *mindig az ösztönzés komplex rendszere érvényesül*, amely magában foglalja az anyagi és az erkölcsi ösztönzést, a közvetlen és a közvetett ösztönző módszereket, a vállalatok, a szűkebb vagy tágabb kollektívák és egyének cselekvésének befolyásolását.” (111. l.)

Irányítási rendszerünk tökéletesítése szempontjából különösen aktuális a szerzőnek az az intelme, hogy „*A szükséges utasítás hiánya gyakorlatilag ugyanúgy hat, mintha ellenösztönzés lenne.*” (119. l.) Nagyon aktuális ez a felismerés is: „*A vállalati önállóság nem csupán rendelkezési jog, hanem az alapos felkészültség és a reális felelősség kérdése is.*” (127. l.)

Igen figyelemreméltóak a bérpolitikával kapcsolatos fejtegetések. Indokoltan veti fel a szerző azt a problémát is, hogy ha mind több szociálpolitikai elv realizálása került át vállalati szintre, ezzel újabb aránytalanságok és feszültségek alapjait teremthetjük meg.

A *negyedik fejezet az anyagi és az erkölcsi ösztönzés egységéről* szól. Megítélésem szerint e fejezet egyik legfontosabb gondolata az a megállapítás — amelyet a szerző ugyan leegyszerűsítőnek nevez —, „*hogy az anyagi ösztönzés első-sorban a gazdálkodás mikéntjéhez kapcsolódik. Az erkölcsi ösztönzés viszont inkább a „miért” kérdést teszi világosabbá . . .*” (216. l.)

Nagyon fontosnak tartom Benke Istvánnak azt a megállapítását is, hogy amennyiben a munka társadalmilag hasznos vonásainak az elismerése túlzottan késik, az ösztönzés erejének gyengülése sokkal huzamosabb lehet, mint amekkora késés mutatkozik az elismerésben.

A könyv — a kérdés politikai jelentőségére való tekintettel — külön pontot szentel az *ösztönzés szerepének az érdekek torzulása elleni harcban*.

Érdekes és napjainkban különösen megszívlelendő, amit a szerző az anyagiassággal kapcsolatban mond. Nem moralizál, és úgy ítéli el az anyagiasságot, hogy megmutatja a lehetséges kiutat is. Rámutat arra, hogy „*A munkától való elfordulás még több kárt okoz (és nehezebben kiküszöbölhető kárt), mint az anyagiasság. Az anyagiasságtól ugyanis még vezethet út a szocialista munkához, de a nihilizmustól aligha. Az anyagi emberrel illetően legalább a munkakészségére támaszkodhatunk . . . Nehezebb a dolgunk, ha a munkakészség is hiányzik, s nemcsak a munka értelmének felfogása fogyatékos.*” (228. l.)

Benke István gondolatébresztő könyve sok újat mond és igen hasznos segítséget nyújt mind az elméleti, mind a gyakorlati közgazdászok számára, de joggal tarthat számot a filozófusok érdeklődésére is. Ugyanakkor nem fogja „száraz szakkönyvnek” találni a téma iránt érdeklődő nem szakember olvasó sem.

Szeben Éva

Népesedéspolitika — a világ népességi problémái

(Tanulmánykötet. Szerkesztette és a bevezetőt írta:

Dr. Szabady Egon)

Kossuth Könyvkiadó, 1974. 377 l.

Az utóbbi években gyakran használt, megszokott fogalomná vált a „demográfiai forradalom” kifejezés. Hűvös, tényszerű előrejelzésektől kezdve az éhségövezetekről szóló megdöbbentő helyzetjelentéseken át Cassandra jóslatokig, vagy reális családtervezést, átgondolt népesedéspolitikát sürgető tanulmányokig, számtalan írásban olvashattunk róla. 1974. az ENSZ naptárában „népesedési világév” volt. Tavaly rendezték meg Bukarestben a népességi világkonferenciát, ahol a helyzetmegítélés és a tennivalók tekintetében igencsak ellentétes vélemények konfrontációjára került sor. A hazai sajtóban is folytatódott a néhány éve megkezdett demográfiai, népesedéspolitikai, családtervezési vita. Hiányzott viszont egy olyan áttekintő szakkönyv, amely a hazai népességfejlődés gondjait, a jelenlegi demográfiai helyzetet tudományos alapossággal elemzi és nemzetközi megvilágításba helyezi. Ezt a hiányt pótolta a Szabady Egon szerkesztésében megjelent tanulmánykötet. A könyv szerzői — a világ különböző országaiban élő ismert demográfusok — sokszínűen elemzik az egyes régiók népesedési problémáit. Egy-egy tanulmányt olvashatunk Afrika, Közép-Kelet, India, Délkelet-Ázsia, Japán, az Egyesült Államok, Nyugat-Európa, az NDK és a Szovjetunió demográfiai helyzetéről. Két tanulmány elemzi a hazai gondokat és a megoldási lehetőségeket. Szabady Egon bevezetője áttekinthető képet ad a demográfiai forradalom társadalmi-gazdasági hátteréről, a világ és hazánk legkritikusabb népesedési kérdéseiről. A kötet függeléke a regionális tanulmányokban nem szereplő országok főbb demográfiai adatait foglalja össze.

E rövid recenzióban nem térhetünk ki valamennyi tanulmány akárcsak vázlatos ismertetésére sem, így csupán a legfontosabb gondolatokat villanthatjuk fel.

„A XVII. század közepétől a népesség fejlődését már pontosabb, részben statisztikai adatgyűjtésen alapuló becslések segítségével kísérhetjük nyomon. Ezek a becslések azt mutatják, hogy a világ népessége az utolsó 300 évben hatalmas és egyre gyorsuló ütemben növekedett.” (9. l.) E gyorsuló növekedés — amelyet találon „demográfiai forradalomnak” szoktak nevezni — a következő fontosabb társadalmi-gazdasági okokra vezethető vissza: a kibontakozó ipari forradalomra; a termelékenység emelkedése következtében emelkedő életszínvonalra; a pusztító népbetegségek leküzdésére és a halandóságnak mindezek hatására bekövetkezeti csökkenésére. Európában az átlagos élettartam 30—35 évről 60—70 évre emelkedett; csökkent a csecsemő- és gyermekhalandóság, meggyorsult a természetes szaporodás. Kontinensünk népessége az elmúlt 250 év alatt mintegy ötszörösére növekedett. Az Európában megindult demográfiai forradalom — bizonyos késéssel — az egész világon jelentkezett. A fejlődő országokban is csökkent a halandóság, de a termékenység magas maradt — a társadalmi-gazdasági fejlődés lassúbb üteme miatt. Az 1950 óta bekövetkezett népszaporulatnak több mint negyötöde esett a fejlődő területekre. Az ENSZ által készített előrejelzések — amelyek mélyreható demográfiai elemzésekre támaszkodnak — megbízható képet adnak a világ népességének várható alakulásáról. „Az összes rendelkezésre álló adat arra utal, hogy a XX. század végéig még hátralevő időszak, bármennyire rövid is, demográfiai szempontból történelmi jelentőségű lesz. Ezeknek az éveknek a folyamán a világ népességének növekedési aránya előre láthatóan olyan csúcsot fog elérni, amilyen eddig soha nem volt, és talán a későbbiekben sem lesz tapasztalható. Ez a növekedési arány, amely 1970 és 1990 között mintegy 2 százalék lehet éventeként az egész világra vonatkozóan, várhatóan további 15 évre fenn fogja tartani jelenlegi 2,5 százalékos értékét a fejlődő régiók átlagában. Másrészt a fejlett régiókban a növekedés évi aránya várhatóan 1 százalék körül marad, vagy annál kevesebb lesz. Ennek nyomán a világ népessége 1965 és 2000 között gyakorlatilag megkétszereződik: 3300 milliőről mintegy 6500 millióra nő. A várható növekedés 125 százalék lehet a kevésbé fejlett régiókban (2300 milliőről 5000 millióra), és mintegy 40—50 százalék a fejlettebb régiókban (1000 milliőről 1450 millióra)” — olvashatjuk Szabady Egon tanulmányában. (30. l.)

A demográfiai vizsgálatok során igen fontos a népesség korstruktúrájának elemzése. E tekintetben a fejlett és a fejlődő régiók között igen lényeges különbség van. Míg az előbbieket össznépségének 28 százaléka 15 éven aluli, az utóbbiakban ez az arány 42 százalék. Az iparosodott országok demográfiai fejlődésük miatt is gazdasági előnyben vannak: lakosságuk 63 százaléka gazdaságilag aktív korban van, míg a fejlődő országokban csupán a népesség 55 százaléka. A fejlett régiók legfőbb demográfiai problémája — a fokozódó urbanizálódás veszélyei mellett — a népességnek az előzőekből következő elöregedése. Néhány európai országban (Svédország, Dánia, NSZK, NDK) az alacsony termékenységi szint okoz gondot — a kettő alatti átlagos gyermekszám elméletileg sem biztosítja a népesség reprodukcióját.

A fejlődő országok jó részében viszont a népesség jelenlegi növekedési üteme mellett a gazdasági fejlődés csak igen nehezen eredményez életszínvonal-emelkedést. Ezt a problémát R. K. Som „Népesedéspolitika Afrikában” című tanulmányában így fogalmazza meg: „... minél magasabb a népesség növekedési üteme, annál nagyobb társadalmi, gazdasági beruházásokra van szükség már ahhoz is, hogy a megnövekedett népesség számára az alapvető szolgáltatásokat és létesítményeket az eredeti szinten tartsák. A legtöbb afrikai ország helyzetét jól jellemzi Uganda terve: »Ugandának előre kell haladni ahhoz, hogy ugyanazon a helyen maradjon.« Az embert önkéntelenül is meglepi az a nagyfokú optimizmus és bátorság — folytatja fejtegetését Som — amellyel az afrikai kormányok fejlesztési terveikben megpróbálják ellensúlyozni a népességnövekedés gyors ütemének kedvezőtlen hatásait. ... Bőségesen van példa azonban arra, hogy az afrikai országokban feltételezett gazdasági növekedési ütem nem realizálódott, ugyanakkor az alapul vett népességnövekedési ütemet meghaladták, így egy főre számítva lassúbb ütemű fejlődést értek el. A legutóbbi felmérések Tanzániában, Kenyában és Ugandában arra mutatnak, hogy a népességnövekedés ütemét alabécsülték.” (66. l.) Afrika demográfiai gondjait elemezve a nyers népsűrűségi mutatószámnál pontosabban fejezi ki a jelenlegi helyzetet az ún. kritikai népsűrűségi mutatószám, amely az egy négyzetkilométer szántóföldre jutó lakosok számát veszi figyelembe. Míg 1966-ban az átlagos népsűrűségi mutató értéke 11 fő/km², a szántóföldre vetített mutató 135 fő/km². A művelésbe még be nem vont területek fejlesztését nagyon megnehezíti a tőke- és a szakemberhiány. Fokozza a problémát, hogy például Közép- és Kelet-Afrikában a férfiak száma alacsony, a férfiak bizonyos országokból a jobb munkalehetőségeket biztosító szomszédos államokba vándorolnak. A korösszetétel tekintetében Afrikában továbbra is a népesség fiatalodása várható, így a halandóság csökkenésével nem csökken a termékenység. Az eltartottsági arányszám — amely a 100 munkaképes korú személyre jutó 15 évesnél fiatalabb és 65 évnél idősebb személyek számát jelenti — a becslések szerint tovább emelkedik, és a jelenlegi 86 körüli értékről 92-re nőhet. A fejlődő országok összességében a becslült érték várhatóan 74 lesz. (Az afrikai kormányok igyekeznek súlyt helyezni a családtervezés propagálására, de tisztában kell lenniük azzal, hogy „a magas halálózási és termékenységi színvonalról az alacsony szintre történő demográfiai átmenet szerves részét képezi az alacsony szintű termelésről és fogyasztásról a magasabb szintre való gazdasági átmenetnek”. A demográfiai terveknek szoros kapcsolatban kell tehát állni az oktatás-képzés tervezésével és intenzív fejlesztésével.

Közép-Keleten a fiatal korosztályok viszonylag nagy aránya és az alacsony oktatási színvonal mellett súlyos gondot okoz, hogy nincsen egységes népesség-számbavétel, s ez igencsak megnehezíti a reális előrejelzést és tervezést. Libanonban a lakosságnak csak 85 százalékát, Szíriában 60, Irakban mintegy 40 százalékát anyakönyveztek. Még rosszabb a helyzet a halálózások anyakönyvi nyilvántartása tekintetében — ez a legkedvezőbb esetben is az elhunytaknak csak az 50 százaléka terjed ki.

Indiában — ahol a világ összterületének 2,4 százalékán a Föld lakosságának 14 százaléka él — a magas termékenység a fogamzásgátlás korlátozott alkalmazásával, a nagyfokú alfabetizmussal és vallási-kulturális szokásokkal magyarázható. Az indiai családban az új asszony csak akkor nyerheti el a megfelelő társadalmi státuszt, ha már gyermeket, sőt többnyire csak ha fiúgyermeket szült. A hagyományos nagycsalád ugyancsak elősegíti a magas termékenységet. Az indiai családtervezési program az életkörülmények modernizálására, az oktatásra, az életszínvonal emelésére helyezi a fő súlyt.

A fejlődő országok tervezőinek, demográfusainak meg kell küzdeniük azokkal a téves közgazdasági nézetekkel is, melyek a „magas népszaporulat — több mun-

káskéz' elvét hirdetik. E nézetek szerint a gépesítést, termelékenységgemelkedést a munkaerő túlkínálata kényszeríti ki, így a magas népszaporulat elleni akciók gazdaságilag indokolatlanok. A probléma azonban éppen az, hogy a jelenlegi népességet sem tudják kellőképpen foglalkoztatni — így circulus vitiosus alakul ki: a túlnépesedés meggátolja a gazdasági fejlődést, a túlnépesedést viszont csak a gazdasági fejlődés mérsékelhetné.

A népességyarapodás eltérő gazdasági megítélése jó ideig az Egyesült Államokban is gátolta az átfogó népesedéspolitikai kidolgozását. Az üzletemberek hagyományos álláspontja növekedéspárti: a „baby-boom”-ot az üzleti lehetőségek kitágításának tekintik. E nézetek szerint a gyors népességnövekedés nagyobb kereslethez vezet, s a fogyasztói társadalom fejlődését szolgálja. Akadályozza a reális népesedéspolitika kidolgozását a katolikus egyház konzervatív álláspontja is. (Ez azért számottevő erő, mert az Egyesült Államok lakosságának egynegyede katolikus.) A családtervezés egyes etnikai csoportoknál is ellenállásba ütközik, akik saját számbeli gyarapodásukat növekvő politikai hatalmuk alapjának tekintik. Az 1970-ben megalkotott Amerika Jövője Bizottság sem a „több az jobb”, sem a „zéró népességnövekedés” elvét nem fogadta el, hanem a reális családtervezésre hív fel, mondván, hogy egy nemzet számbeli gyarapodása nem szabad, hogy polgárainak tudatlanságától vagy balszerencséjétől függjön. (Az 1966—1970-es időszakban az összes szülések mintegy 15 százalékát nem kívánt szülésként jelölték meg.)

Magyarországon az átlagos évenkénti szaporodás az elmúlt 100 év tízeves periódusai közül az 1960—1969 közötti időszakban volt a legalacsonyabb. 1970-ben a mutató értéke 0,36 százalékos volt. „1973 elején a 60 évesek és idősebbek száma 1 871 000 volt, ami az 1960. évihez képest csaknem 500 000 fős növekedést jelent. Jelenleg tehát az öregkorúak száma több mint egynegyedével magasabb, mint 1960-ban volt, az össznépeséghez viszonyított arányuk pedig 18 százalékos, az 1960. évi népszámlálás és az azt megelőző két népszámlálás alkalmával tapasztalt 14, illetve 11—12 százalékos aránnyal szemben. A termékenység visszaesése következtében a gyermekkorúak száma (1960-hoz képest) 18 százalékkal csökkent. Jelenleg a népesség egyötöde 15 évesnél fiatalabb, míg az 1960. évi és az azt megelőző három népszámlálás alkalmával arányuk még meghaladta az egynegyedét.” — olvashatjuk Dr. Klinger András „Magyarország népesedéspolitikája” című tanulmányában. (250. l.) A népesség összetételének megváltozását kiváltó, a demográfiai magatartást módosító, a termékenységet csökkendő irányába ható főbb okok: az iskolai végzettség szintjének emelkedése; a nők fokozódó gazdasági aktivitása; a munkaerő átcsoportosulása a mezőgazdaságból más népgazdasági ágakba. A férfi aktív keresők száma az elmúlt negyven évben közel 200 000 fővel emelkedett, míg az aktív kereső nők száma több mint kétszeresére nőtt. A termékenység csökkenése irányában hatnak a népesség területi megoszlásában bekövetkezett változások is. 1970-ben első ízben fordult elő, hogy a községek népességének nemcsak az aránya, hanem a száma is csökkent. Tíz év alatt Budapest lakossága 12 százalékkal, a többi városé 19 százalékkal nőtt, míg a községeké 6 százalékkal csökkent. A születési arányszám a múlt század 70-es, 80-as éveiben a mai Magyarország területén még 40 ezrelék körüli szinten mozgott. A lassú csökkenés már a múlt század végén megindult. A felszabadulás óta eltelt időszak születési mozgalmának korszakait a szerző így foglalja össze:

— Élveszületési arányszámunk 1947 és 1950 között viszonylag magasabb, 21 ezrelék körüli szintre emelkedett. 1951—1952-ben megindult a születések számának „szokásos” csökkenése; 1952-ben már kevesebb mint 20 élveszületés jutott ezer lakosra.

— Népesedéspolitikai jogszabályok hatására növekedni kezdett a szülések száma: maximumát 1954-ben érte el, 23 ezrelékes aránnyal.

— 1956-ban megindult a születések számának előbb kisebb, majd jelentősebb mérvű csökkenése. Ezen időszak 1962-ig tartott, amikor a magyar élveszületési arányszám — 12,9 ezrelékes értékével — történelmileg legalacsonyabb szintjét érte el.

— 1966-tól kisebb, 1967-től kezdődően pedig nagyobb mérvű emelkedés indult meg: az élveszületési arányszám 1968—1969-ben 15 ezrelékes szintet ért el. A növekedést legnagyobb súllyal a szülési kedv növelése irányában ható kormányintézkedések okozták.

— 1970-től kezdődően újabb, kisebb mérvű visszaesés tapasztalható. 1972-ben születési mozgalmunk az előző két év szintjén állt, és aránya 14,7 volt. 1973-ban újabb kismérvű növekedés volt tapasztalható.

A tanulmány szerzője a továbbiakban a hazai születési mozgalmat a következő megközelítésekben vizsgálja: elveszületések az anya kora szerint; a házas nők kor szerinti termékenysége; a születések alakulása szülési sorrend szerint; a házasságból történt születések a házasság tartama szerint; a házas nők csoportjának gyermekszám szerinti összetétele; a termékenység társadalmi-gazdasági és területi különbségei. Összegezőként megállapítja, hogy „a társadalmi-gazdasági fejlődésnek számos olyan, önmagában véve pozitív mozzanata van, amely a népesség demográfiai magatartását a termékenység csökkentése irányában befolyásolja. Ilyen többek között a mezőgazdasági (hagyományosan magas termékenységű) népesség számának és arányának csökkentése; az iparosodással és a városiasodással járó társadalmi-foglalkozási mobilitás és lakóhely-változtatás (elsősorban a faluból városba irányuló vándorlás). Jelentős szerepe van továbbá a nők gazdasági aktivitása fokozódásának, amelynek nyomán a hagyományos családianyai szerepkört felváltja, illetve csökkenti a nőknek a gazdasági, társadalmi és politikai életben kifejtett tevékenysége.” (284. l.)

Klinger András tanulmányának „Családtervezés — születésszabályozás” című alfejezetében elemzi az 1965—66 telén végrehajtott termékenységi, családtervezési és születésszabályozási vizsgálat eredményeit. A minta 8800 propagatív korú — 15—49 éves — házas nőre terjedt ki, ez megfelel az országban 1966. január 1-én élő házas nők 5 százalékának. A vizsgálatot — amely a nemzetközi módszertani munkálatok egyik alapmodelljeként szerepel — az elmúlt évek során ugyanazon a mintán megismételték. A felmérés a tényleges termékenységen túl azt is kutatta, hogy ez a termékenység milyen elképzelések, milyen családi tervek alapján valósult meg. (Például hogyan függ a családtervezés a kulturálsági szinttől, a városi vagy falusi lakóhelytől, milyen családot tartanak az anyák ideálisnak, és ez az elképzelésük hogyan változik stb.) A vizsgálat alapján elemzi a születésszabályozás gyakorlatát, a védekezési eszközök használatára vonatkozó felmérések eredményeit. Tanulmányának záró fejezetében népesedéspolitikánkról és a vonatkozó jogszabályokról ad áttekintő képet.

Huszár István „Népesedéspolitikánk időszerű kérdései” című munkájában összefoglalja a hazánk demográfiai helyzetére legjellemzőbb adatokat és tendenciákat, elemzi népesedéspolitikánk fejlődését, a tudati tényezők szerepét a termékenység alakulásában.

A kötet bő táblaanyaga, információs jellege és elméleti fejtegetései (bár az egyes tanulmányok között némi színvonalkülönbség van) igen hasznos segítséget nyújthatnak a demográfia, népesedéspolitika iránt érdeklődő olvasóknak, a munkaerő- és életszínvonal-tervezéssel foglalkozó közgazdászoknak. E tanulmánygyűjtemény megjelenésének egyben a demográfiai kutatásokat reprezentáló tudományos értéke is jelentős, hiszen ilyen áttekintő munka eddig még nem jelent meg hazánkban.

Koncz Gábor

M. B. Mazanova: A Szovjetunió népgazdaságának területi arányai

(Tyerritorialnünje proporcii narodnovo hozjajsztva SZSZSZR)
Moszkva, 1974. Izdatyelsztvo Nauka, 206 l.

A könyv szerzője a Szovjetunió Országos Tervhivatala mellett működő Termelőerők Tanácsának munkatársa. Könyve módszertani munka. Az első három fejezetben mélyrehatóan tárgyalja a területi munkamegosztás főbb elvi kérdéseit és tervezésének fontosabb módszereit. A második rész (IV—VI. fejezet) a szovjet gazdaságfejlesztés fő időszakai szerint elemzi a termelés területi arányaiban bekövetkezett változások okait, és prognosztizálja a további aránymódosulást. A könyv különösen a népgazdaság tervezésével és gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkozóknak ajánlható. Konkrét szakkérdések mellett mindenekelőtt arra mutat rá a könyv, hogy a Szovjetunió roppant gyorsan növekvő termelőerői kiváltják a tervezési módszerek tökéletesítését is.

Az első fejezetben a szerző részletesen tárgyalja a területi optimum és az optimumkritériumok kérdését. Kifejti, hogy a társadalmi munka területi megosz-

lásában nem létezhet abszolúte optimális arányosság. A termelőerők ugyanis — mint írja — állandóan fejlődnek, és így újabb és újabb arányossági követelményeket támasztanak. Ezért a területi arányosság — nézete szerint — tendenciaként értelmezendő, amelynek állandó, tudatos érvényesítése — különösen a Szovjetunióban — a gazdasági növekedés gyorsításának fontos tartaléka.

A szerző véleménye szerint a területi arányok optimumának megállapításakor abból kell kiindulni, hogy minden termelés végső célja a népesség anyagi és kulturális színvonalának állandó emelése, ennek kulcsa pedig a nemzeti jövedelem termelése. Ezzel kapcsolatban kitér e szintetikus mutató hátrányaira, nem utolsósorban arra, hogy a Szovjetunióban a számviteli és statisztikai beszámolósi rendszer csak köztársasági szinten teszi lehetővé a nemzeti jövedelem kiszámítását. Egyéb területi egységekre (például a gazdasági körzetekre) vonatkozó nemzetijövedelem-számításhoz közelítő módszereket alkalmaznak, de ezek részletezését sajnos nem találhatjuk meg a könyvben, pedig ismeretük esetleg hasznos lenne más szocialista országok kutatói számára is.

A második fejezetben Mazanova a területi arányok tervezésének többlépcsős folyamatát a következő sorrendben vázolja: a munkaerő és a természeti erőforrások prognózisa; távlati termelési variánsok kidolgozása (a termelés és a szükségletek összehangolása országos szinten); a termelőerők területi arányait érintő távlati koncepció kialakítása (figyelembe véve a tudományos-technikai fejlődés eredményeit); a gazdaságfejlesztés legfontosabb irányainak kidolgozása körzetenként (területi-termelési specializáció); variánsok kidolgozása a termelőerők területi elhelyezkedésére gazdasági zónánként, köztársaságonként és gazdasági körzetenként; a területi arányok gazdasági hatékonyságának értékelése, az optimális variáns kidolgozása.

A szerző megkülönbözteti a gazdasági körzeten belüli és az interregionális területi arányokat, de utal szoros összefüggéseikre. Az előbbiekhöz azokat sorolja, amelyek meghatározzák a gazdasági körzet komplex fejlődésének hatékonyságát és fejlődési ütemét. A termelés gazdasági körzetek közötti arányai visszatükrözik a termelés területi szerveztségének hatékonyságát, az egyes körzetek szerepét az anyagi javak termelésében. A gazdasági körzetek összehasonlításában fontosnak tartja kiemelten kezelni az energiával, nyersanyagokkal, munkaerővel való ellátottságot, a gazdasági fejlődés ütemét, a munkatermelékenység színvonalát és a gazdasági ágazatok szerinti termelési szakosodást.

Az interregionális kapcsolatok számbavételére azonban a statisztikai beszámolósi rendszert nem tartja teljesen alkalmasnak. A kivitel és a behozatal (interregionális áramlás) értékbeli mérlegének első centralizált kidolgozására a szerző vezetésével és munkahelyén került sor, 1966-os adatokkal. Szívesen megismerkedtünk volna a téma szempontjából igen fontos és érdekes kérdés módszertani vonatkozásaival is.

Mindezek után sorra veszi a népgazdaság területi arányait jellemző mutatókat, majd bemutatja a Szovjetunióban folyó regionális ÁKM-készítési munka fontosabb kérdéseit. Ilyen mérlegek készítésében még viszonylag szerények a tapasztalatok (az elsőt 1959-ben készítették a Szovjetunióra). A köztársaságokban már terv-ÁKM-eket is kidolgoznak. A köztársaságonként rendszeresen készülő ÁKM azonban — Mazanova véleménye szerint — nem nyújt elegendő segítséget a területi gazdaságfejlesztő munkához, mert például az egyes szövetségi köztársaságok területére nem lehet kellő mélységben elkészíteni. Javasolja továbbá, hogy a gazdasági körzetekre is készüljön ÁKM. A mérlegekről adott tartalmas ismertetés értékét tovább növelte volna, ha a szerző néhány módszertani kérdést — például az aggregáltság fokának megállapítását, a külső kapcsolatok figyelembevételének módját stb. — is érintett volna. Új kiadás esetén a területi tervezéssel foglalkozók számára különösen hasznos lenne az elkészült ÁKM-ekből levont következtetéseket is közzé tenni.

A könyv harmadik fejezetében Mazanova a népgazdaság területi arányait befolyásoló tényezőket elemzi.

Elsőként említi a természeti erőforrásokat (ismerteti azonban a legújabban feltárt lelőhelyeket is), bemutatja a termelés eltolódását az olcsóbb energiaforrásokat és nyersanyagokat szolgáltató körzetek felé. Második tényezőként veszi figyelembe a tudományos-technikai haladást. A munkaerőhelyzet szempontjából figyelemre méltó a Szovjetunió egyes körzeteiben a népesség létszámának 1940 és 1970 között bekövetkezett jelentős változása. Távoll-Keleten, Kazahsztánban és a közép-ázsiai köztársaságokban kétszeresére, Kelet-Szibériában 1,6-szeresére nö-

vekedett a lakosság száma. A természetes szaporulat Közép-Ázsiában és a Kaukázuson túl a legmagasabb (az országos átlag 2,5—3-szorosa). Szibéria népessége hasonlóan az urali területekhez az erős fluktuáció ellenére növekedett. Mazanova hangsúlyozza, hogy az ország gazdasági érdekei Szibéria természeti kincseinek kihasználását is megkívánják, s ennek kapcsán népességének növekedését is. Ezért a migráció tervezésére és további gazdasági ösztönzők bevezetésére lenne szükség.

A gazdasági tényezők közül a területi beruházáspolitikát, az állóeszköz-állomány területi megoszlását, a termelői és szociális infrastruktúra fontosságát és hatását hangsúlyozza. Ebben a témakörben érdekes táblázatot közöl az *ipari állóeszközök területi megoszlásáról* és változásáról (százalékban).

Az ipari állóeszközök megoszlása

Megnevezés	1960.	1970.
Európai ország rész és Ural	80,9	76,7
Szibéria és Távol-Kelet	12,6	14,8
Kazahsztán és Közép-Ázsia	6,5	8,5

A területi tervezést és a területi munkamegosztást érintő kérdések között a szerző rámutat arra, hogy a területi munkamegosztást nagymértékben befolyásolja a gazdasági ágak fejlődése. Aláhúzza az ágazati és a területi tervezés szükségességét, illetve kölcsönhatásait. Megállapítja, hogy a szocialista nemzetközi munkamegosztás is nagy hatást gyakorol a Szovjetunió termelőerőinek területi szerkezetére. A nemzetközi munkamegosztás hatásainak figyelembevétele nélkül ma már alig lehet területfejlesztési kérdésekről dönteni.

A könyv második része — nagy információs anyaggal illusztrálva — a gazdaság területi arányainak változását mutatja be, amelyben figyelemre méltó a termelőerők keletre tolódása. Ezek a fejezetek a területi tervezés szakemberein kívül a Szovjetunió történetével és gazdaságföldrajzával foglalkozóknak is hasznos ismereteket nyújtanak.

Antal Zoltán—Wirth Gyula

Berényi József: Bérrendszer és bérszerkezet Magyarországon és Ausztriában

Közgazdasági értekezések sorozat, 20. k.
Akadémiai Kiadó, 1975. 133 l.

Berényi József tanulmánya az Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung és az MTA Közgazdaságtudományi Intézete közötti megállapodás alapján készült, s Ausztriában is kiadták, német nyelven. A szerző számára hathónapos ausztriai tartózkodása lehetővé tette, hogy az osztrák gazdasági viszonyokról mélyebb áttekintést nyerjen, s így egy bizonyos nézőpontból — a bérezés és a bérszerkezet szemszögéből — átfogó képet tud adni Ausztria gazdaságpolitikájának gyakorlatáról.

Az első fejezet rövid történelmi áttekintést nyújt a két ország történelmi fejlődéséről a háború utáni helyreállítási periódusban. Bár Ausztria a háború előtt jóval fejlettebb volt, mint Magyarország, maga is elmaradt a legfejlettebbek mögött. A háborús károk mindkét országot súlyosan érintették, s nagyméretű inflációt váltottak ki.

A magyar infláció méreteiben az osztrákot felülmúlta, a helyreállítás azonban olyan gyors volt, hogy már 1946. augusztus 1-én lehetőség nyílt stabilizációra. Az osztrák infláció kisebb volt ugyan, s nem vezetett a schilling fizetésieszköz-funkciójának elvesztéséhez — az ipari termelés évi mintegy 40, a termelőkenység és a kivitel pedig 20 százalékkal emelkedett ebben az időszakban —, de az infláció elhúzódott (csak 1952-ben került sor stabilizációs intézkedésekre), vagyis Ausztriá-

ban egy hosszú ideig tartó, fékezett és gazdasági expanzióval összekötött infláció ment végbe. A stabilizációs intézkedések bizonyos visszaesést idéztek elő a termelés növekedésében, 1954-ben azonban új konjunktúra kezdődött, amelynek túlfűtöttségét állami intézkedésekkel igyekeztek korlátozni. 1956 óta Ausztriában az évi átlagos növekedési ütem valamivel nagyobb, mint a közös piaci országokban, és valamivel kisebb, mint Magyarországon, s körülbelül a magyarországihoz hasonló időbeli ingadozást mutat.

Az általános történelmi és gazdasági helyzetbe ágyazva lehet csak megérteni igazán a bérpolitikát és az ország bérszerkezetét, s fordítva: a gazdasági életnek szinte nincs olyan területe, amely nélkülözhetné a bérpolitika és a bérszerkezet elemzését.

A második fejezettel a szerző rátér tulajdonképpeni tárgyára: a bérpolitika és a bérmeghatározás kérdéseire. A bérek és a fizetések — alakulásuk s ennek viszonya az árak alakulásához — alapvetően meghatározzák a dolgozók helyzetét; a vállalati gazdálkodásban mint költség tényezők játszanak fontos szerepet; s mint a vásárlóerő jelentős összetevői, a piaci egyensúly alakulásának egyik fő elemét képezik.

Az osztrák bérpolitikát elemezve, a szerző kimutatja a konfliktusok keletkezésének lehetőségeit ebben a harcban s az érdekek koordinálását egy olyan, konjunktúraorientációjú gazdaságpolitikában, amelyben a szakszervezet is aktív szerepet játszik.

Az Osztrák Szakszervezeti Szövetség két irányban törekszik „szolidaritásra”. Egyrészt az erősebb szakszervezeteket bérköveteléseik korlátozására s így a gyengébb szakszervezetekkel szolidáris fellépésre kényszeríti; másrészt szolidáris a munkálatókkal, amennyiben a bérköveteléseket aláveti a konjunktúrális érdekeknek. A konjunktúrapolitika akceptálása a szakszervezetek által kiélezett konfliktusoktól mentes bérharcot tesz lehetővé.

A szerző kimutatja, hogy ellentétben az osztrák bérpolitikával, amely elsősorban konjunktúraorientációjú, a magyar bérpolitika elsősorban egyensúly-orientációjú. Ennek oka, hogy a piaci egyensúly Magyarországon bérérzékenyebb, mint Ausztriában, s ezért a bérezés központi kérdése az árualap és a beralap egyensúlyának biztosítása. A piaci egyensúly nagyobb érzékenységét a bruttó nominális bér változására a következő tényezőkkel magyarázza:

1. az áruként megvásárolható fogyasztási cikkek iránti kereslet legnagyobb része munkajövedelemből származik;
2. 1952-től alig változtak az államilag meghatározott kiskereskedelmi árak;
3. hiányzik a béradó kiegyensúlyozó szerepe.

Kár, hogy a szerző megáll a bérmechanizmus egyébként nagyon érdekes és fontos leíró összehasonlításánál, és nem vizsgálja meg azt a kérdést, amelyet a leíró összehasonlítás sugall, hogy ti. nem túlságosan konjunktúraorientációjú-e a bérpolitika Ausztriában és nem túlságosan egyensúlyi orientációjú-e Magyarországon.

Érdekes a bérezés mechanizmusának összehasonlításán belül a bérdrift* tárgyalása is. A szerző bemutatja a bérdrift alakulását Ausztriában az ottani, közvetett bérszabályozás feltételei mellett s burkolt érvényesülését Magyarországon a direkt típusú bérszabályozás körülményei között.

A termelékenység és a bérmozgás kapcsolatát tárgyalva kimutatja, hogy Ausztriában a bérmozgás fáziskéséssel követi a termelékenység változását, s ezzel a konjunktúraciklusban kiegyenlítő szerepet játszik. Elgondolkoztató a reálbérek és a termelékenység magyarországi növekedési ütemének elemzése, amelyből ki derül: gazdaságpolitikai tényezők hatása következtében a kettő közti kapcsolat nálunk sokkal lazább, mint ahogy az elméletileg indokolható volna.

A harmadik fejezet a bérstruktúrát elemzi és hasonlítja össze a két országban. Részletesen tárgyalja a bérek ágazonkénti és szakképzettség szerinti differenciáltságát, a munkások és az alkalmazottak bére közti diszparitást Ausztriában, és nagy szociológiai jelentőségénél fogva mélyrehatóan elemzi a női munkaerő elismerésének és a bérek életkor szerinti alakulásának kérdéseit. Kimutatja, hogy különösen a nők munkájának társadalmi megbecsülésében nagyok a hiányosságok mind Ausztriában, mind Magyarországon, s hogy egyes korcsoportok béreinek viszonylagos elmaradása is nagymértékben abból fakad, hogy e korcsoportokban ma-

* A tényleges bér százalékos eltérése a tarifális bértől.

gasabb a női dolgozók aránya: az ő alacsonyabb bérük húzza le a koresoport bér-
átlagát.

A harmadik fejezethez szorosan kapcsolódik „A bérek szóródása” című negye-
dik fejezet, amely lényegében ugyancsak a bérstruktúrát elemzi, de míg a harma-
dik fejezet a gazdaságpolitikai megfontolások, addig ez a matematikai apparátus
felhasználásának tükrében.

Köztudott, hogy a nominálbérek alakulása viszonylag kevésbé befolyásolja a
családi jövedelmek alakulását. Az ötödik fejezet ennek megfelelően a családi jö-
vedelmek állami befolyásolásának kérdéseivel foglalkozik.

A tanulmányt hasznosan egészíti ki az osztrák érdekképviselői szervek poli-
tikai és gazdasági tevékenységét bemutató Függelék. A gazdaságpolitikai tevé-
kenységek leírásában az anyag itt is túlmegy a szoros értelemben vett bérpolitikán,
például az inflációs és antiinflációs politika bemutatásánál.

A tanulmány érdekéért említhető, hogy bár mind a magyar, mind az osztrák
bérrendszer és bérszerkezet elemzése önmagában is értékes munka lett volna, a
szerző az összehasonlíthatóság követelményeit is messzemenően figyelembe vette.
Noha érzékelteti a társadalmi rendszerek különbözőségéből eredő eltéréseket, a
problémákat igyekszik úgy kiválogatni és oly módon tárgyalni, hogy a feladatok
hasonlósága domborodjon ki, s ezáltal lehetővé váljon az összehasonlítás és a ta-
nulások levonása.

Radnóti Éva

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Иноземцев, Н.

Некоторые особенности координации народнохозяйственных планов стран-членов СЭВ на современном этапе

Международное социалистическое разделение труда становится все более важным инструментом народнохозяйственного развития стран-членов СЭВ и повышения экономической эффективности. Внешнеторговый оборот СССР со странами-членами СЭВ увеличился по сравнению с предыдущим пятилетним периодом в 1,5 раза. В углублении экономической интеграции в наши дни на передний план выдвинулась взаимно выгодная специализация. Сегодня уже недостаточно определять сотрудничество на пять лет вперед, а необходима повседневная работа плановых органов СЭВ по обеспечению выполнения принятых решений. Такой объект, как оренбургский газопровод, уже не может быть создан в рамках двустороннего сотрудничества. Необходимо строить совместные предприятия на территории Советского Союза и других стран-членов СЭВ. В связи с этим требуется взаимная поставка товаров целевого назначения. И, наконец, требуется развивать специализацию важнейших производств и производственную кооперацию в рамках крупных многосторонних и двухсторонних соглашений.

Кроме спекуляционных тенденций на мировом рынке к повышению цен ведет и включение в экономическое кровообращение разработки менее эффективных, но становящихся необходимыми сырьевых месторождений. Это, естественным образом, сказывается и в социалистических хозяйствах, однако проблемы, связанные с этим, можно разрешить путем сотрудничества в области совместного планирования.

З. Князья

Элементы международного планирования в национальных планах экономического развития

Автор рассматривает экономическую интеграцию социалистических стран как объективно необходимое, новое явление нашего времени. Он анализирует, какой плюс означает эта интеграция по сравнению с прежними взаимоотношениями. Он подчеркивает, что из сферы товарооборота центр тяжести развития экономического сотрудничества между странами-членами СЭВ передвинулся в сферу производства. Автор останавливается на некоторых теоретических вопросах планирования сотрудничества и определяет понятие «международное планирование», изучая его возможные формы и взаимосвязи с национальными планами.

Г. Георгиев

Социалистическая экономическая интеграция — важный фактор строительства развитого социалистического общества в Народной Республике Болгарии

Экономическое сотрудничество Болгарской Народной Республики со странами-членами СЭВ, среди них в первую очередь с Советским Союзом, всегда являлось важным фактором обеспечения устойчиво быстрого темпа экономического развития. Благодаря этому можно было осуществить быструю индустриализацию Болгарии, одолеть экономическую отсталость, достигнуть того, что продукция болгарской промышленности в 1973 году в 47 раз превышала уровень продукции в 1939 году.

Болгарская Народная Республика вступила в новую стадию развития, для которой характерно строительство развитого социалистического общества; на этом этапе продолжает расти значение социалистического международного сотрудничества.

Болгария — согласно принципам, принятым в Комплексной Программе по развитию социалистической интеграции — принимает активное участие во всех двух- и многосторонних мероприятиях, предпринимаемых странами-членами СЭВ во исполнение Комплексной Программы.

Далее автор останавливается на координации народнохозяйственных планов; на взаимных консультациях по основным вопросам экономической, научной и технической политики; на совместно разрабатываемых прогнозах; на специализации и кооперации производства между странами-членами СЭВ; а также на результатах, достигнутых в создании совместных производственных мощностей, и на проблемах международных хозяйственных организаций и совместного планирования отдельных сфер и деятельности.

З. Шедивы

Основные направления развития народного хозяйства и координация планов со странами-членами СЭВ на период до 1980 года в ЧССР

На основе директив партии, принятых в 1969 году, успешно выполняется пятый пятилетний план на период 1971—1975 годов. За этот период ожидается рост национального дохода на 32%, промышленной продукции — на 36% и сельскохозяйственной продукции — на 20%.

Внешнеэкономические связи Чехословакии наиболее тесны с социалистическими странами и, прежде всего, с Советским Союзом. Автор высоко оценивает тот факт, что Советский Союз представляет свои природные ресурсы для удовлетворения перспективных растущих потребностей других социалистических стран, и указывает на то, что ЧССР стремится усилить использовать и собственные ресурсы, так как это в интересах и остальных стран-членов СЭВ. Автор дает краткий обзор проблем производства и кооперационных возможностей в области черной металлургии, химической промышленности, сельского хозяйства, обрабатывающей промышленности, машиностроения и производства предметов широкого потребления, указывая на пути их решения.

О. Аларез Фигероа

Роль социалистического сотрудничества в экономическом развитии Кубы

В статье дается обзор экономического развития Кубы с тех пор, как трудящиеся страны завоевали власть, до наших дней. В результате аграрной реформы, мер по национализации промышленности, банков в внешней торговле, а затем противостояния империалистической блокаде создались условия для осознанного развития народного хозяйства.

В осуществлении этой политики развития Куба могла опираться на эффективную материальную, техническую и финансовую помощь стран-членов СЭВ. В статье представляются значительные результаты, достигнутые в экономическом строительстве, а также участие отдельных социалистических стран в развитии различных отраслей кубинского хозяйства.

Шандор Ганцер

Венгерская Народная Республика на пути осуществления Комплексной Программы социалистической экономической интеграции

В результате происходящей в наши дни научно-технической революции и становящегося все более интенсивным экономического соревнования между двумя мировыми системами внешнеторговые отношения все более теряют свое единство, и на передний план во все растущей мере выдвигаются международные производственные связи. Во многих областях нашего хозяйства — в первую очередь в сферах, играющих доминирующую роль в развитии, — сегодня мы уже и не могли бы обойтись без международного сотрудничества, для которого благоприятные рамки представляет наше участие в интеграции стран-членов СЭВ. Последовательное выполнение задач, намеченных Комплексной Программой, — залог претворения в жизнь наших планов по развитию. В фокус сотрудничества Комплексной Программой ставится сотрудничество в области народнохозяйственного планирования. Наш сводный план на 1976—1980 годы строится на прочной основе перспективных и устойчивых интеграционных связей, и сотрудничество представляет возможность для прогрессивного преобразования нашей экономической структуры и повышения экономической эффективности в нашем народном хозяйстве, что — ввиду исчерпывающихся возможностей экстенсивного развития — становится все более важным. На осуществление наших целей развития определяющее воздействие оказывает, в какой мере сможем мы удовлетворить потребности нашего хозяйства в сырье и энергии. Сотрудничество, развертывающееся в области производства сырья и энергоносителей со странами-партнерами в рамках СЭВ, в особенности с Советским Союзом, позволяет нашим странам и в этом отношении развиваться уравновешенно в таком периоде, когда капиталистические страны — как раз в этой области — вынуждены считаться с тяжелым кризисом. Без сотрудничества со странами-членами СЭВ невозможно было бы представить модернизацию энергетической структуры нашего хозяйства, но плодотворным является это сотрудничество и обрабатывающей промышленности и в других областях народного хозяйства. Благодаря нашему участию в социалистической интеграции в машиностроении и в химической промышленности развиваются наиболее прогрессивные отрасли, и некоторые из них — например, фармацевтическая промышленность — стали значительными даже в мировых масштабах. Наши экономические задачи становятся все более сложными и могут быть успешно решены нами лишь при активном участии в дальнейшем развитии социалистической экономической интеграции.

К. Пайзер

Опыт планирования мероприятий социалистической интеграции в ГДР

Сотрудничество стран-членов СЭВ в области планирования — важнейший путь углубления социалистической экономической интеграции. Комиссия СЭВ по вопросам планирования разработала на период 1976—1980 годов координированный план интеграционных мероприятий, и страны начали включать эти мероприятия в свои национальные планы. Первые шаги по согласованию интеграционного плана с различными уровнями народнохозяйственного планирования были сделаны в ГДР — автор статьи отчитывается о начальном опыте этой работы.

Пятилетний план развития народного хозяйства ГДР содержит и интеграционные мероприятия, вытекающие из соглашения, заключенных с Советским Союзом и другими странами-членами СЭВ. Изфигурирующих в плане 100 важных многосторонних и двусторонних интеграционных мероприятий 45 представляет собой такие объекты, целью которых является обеспечение потребностей ГДР в сырьевых и топливных материалах на перспективу.

В народнохозяйственный план включаются и осуществляемая в рамках интеграции кооперация, а также различные конкретные программы в области научно-технического сотрудничества.

Социалистическая экономическая интеграция станет разделом народнохозяйственного плана, и вытекающие из нее обязательства будут предметом трудового соревнования между коллективами предприятий.

Сотрудничество в области планирования между странами-членами таким образом поднимается на более высокий уровень и означает важную веху на пути к осуществлению совместного международного планирования.

SUMMARY OF THE ARTICLES

N. Inozemtsev:

Some features in the coordination of the national plans of the CMEA countries in our days

The international socialist division of labour is a tool of growing importance in the economic development and the raising of efficiency in the CMEA member countries—writes the author. Compared to the preceding five-year period, the foreign trade of the USSR with the CMEA countries has risen to one and a half-fold. In deepening economic cooperation particularly the mutually advantageous specialization has come to the fore in our days. It is no longer sufficient to fix cooperation for five years, the everyday activities of the CMEA planning agencies are necessary to secure implementation of the resolutions adopted. A venture like the Orenburg pipeline cannot be brought about in the framework of merely bilateral cooperation. Joint enterprises have to be built in the Soviet Union and in other member countries as well. In this context mutual deliveries of specified goods are necessary. In the framework of the multilateral and bilateral agreements the most important forms of production must be specialized and cooperations in production must be further advanced.

Beside the speculative price rises on the world market, also the inclusion of less efficient yet necessary raw material resources is a cause of rising prices. These enter the socialist economies in a natural way, but with the aid of cooperation in planning the problems can be overcome.

Z. Knyzjak:

Elements of international planning in the national economic development plans

The author regards the economic integration of the socialist countries to be a necessary new phenomenon of our age. He analyses in what respects this integration is more than the earlier connections were. It is stressed that the emphasis in developing economic integration among the CMEA member countries shifts from the sphere of commodity turnover to the field of production. A few theoretical problems of planning cooperation are touched upon, the contents of "international planning" is defined, its possible forms and its relations with national plans are examined.

G. Georgiev:

Socialist economic integration as an important factor in building up a developed socialist society in the Bulgarian People's Republic

Economic cooperation of the BPR with the CMEA countries, mainly with the Soviet Union, has always been an important factor in the lasting fast growth rate of economic development. Thanks to it, the fast industrialization of Bulgaria, the fighting of economic backwardness could be carried out with success. As a result, the output of the Bulgarian industry in 1973 was 39-fold of that in 1939.

The BPR has now reached a new stage of development, characterized by building up a developed socialist society; in this stage the importance of socialist international cooperation is further increasing.

In harmony with the adopted principles of developing socialist integration as laid down in the Comprehensive Program, Bulgaria is actively participating in the bilateral and multilateral actions agreed upon by the member countries for the implementation of the Program.

The article proceeds to deal with the coordination of the national economic plans, with the mutual consultations regarding the basic problems of economic, scientific and technological policies, with the jointly made prognoses, with the results achieved in respect of specialization, cooperation and the creation of joint productive capacities as well as with the problems of international economic organizations and of joint planning to be developed for certain spheres and activities.

Z. Sedivy:

Main development trends of the economy of the CSSR and plan coordination with the CMEA countries up to 1980.

Implementation of the national plan for 1971—1975 is successfully under way as determined by the Party guidelines of 1969. The expected increase of national income is 32 per cent, of industrial output 36 per cent and of agricultural output 20 per cent.

External relations are strong with the socialist countries and mainly with the Soviet Union. The author appreciates highly the fact that the USSR makes available her natural

SUMMARY OF THE ARTICLES

resources for meeting the growing requirements of the other socialist countries, but the CSSR makes efforts herself to exploit her own resources to a growing extent—this is also in the interest of the other member countries of the CMEA. The author reviews the problems in the production of ferrous metallurgy, the chemical industry, agriculture, manufacturing, engineering and consumer goods with a view to cooperation and also takes a stand in respect of possible solutions.

O. Alvarez Figueroa:

Role of socialist cooperation in Cuba's economic development

The article surveys Cuba's economic development since the workers have seized power to our very days. In the wake of the agricultural reform, the measures leading to the nationalization of industry, the banks and foreign trade, and then, having stood the test of the imperialist blockade, the conditions for a deliberate conscious development have come about.

In implementing its development policy, Cuba could rely on the efficient material, technological and financial assistance of the CMEA-countries. The article surveys the considerable economic results and the contributions of the individual socialist countries to developing various branches of the Cuban economy.

Sándor Ganczer:

The Hungarian People's Republic on the road to implementing the Comprehensive Program

The scientific and technological revolution taking place in our days and the intensifying economic competition between the two world systems have done away with the monopoly of foreign trade and pushed into the fore international production relations. In many fields of the economy—particularly in the spheres having decisive influence on development—we could no longer do without international cooperation. An advantageous framework is provided for the latter by our participation in the CMEA integration. A consistent implementation of what is contained the Comprehensive Program is a guaranty for the realization of our development objectives. The program centres on cooperation in planning. The national plan for 1976–1980 is built on the solid foundation of long-term and lasting integration relations; cooperation creates the possibility for a progressive transformation of our economic structure and for raising the efficiency of the economy—both highly important tasks with the exhaustion of possibilities for extensive development. Realization of our development objectives depends on how we can satisfy the demand of the economy for raw materials and energy. The cooperation developing with the CMEA partner countries and, particularly, with the Soviet Union in the production of raw materials and energy allows our countries to develop in a balanced way in a period when the capitalist countries have to face a grave crisis precisely in this field. Modernization of the pattern of energy utilization would have been impossible in Hungary without cooperation with the CMEA countries, but the latter bears fruit also in manufacturing and in other fields of the economy as well. Thanks to this participation, within the machine-building and chemical industries the most progressive branches are flourishing and some industries—e.g. the pharmaceutical industry—have become important even on world scale. Even with these not negligible results it seems that there are many possibilities still unutilized. With the economic tasks becoming more and more complicated, their successful solution is conceivable only with an active participation in the further improvement of socialist economic integration.

K. Peuser:

Experiences with the action programs related to the socialist economic integration in the GDR

Cooperation in planning is the most important mode of deepening socialist integration within the CMEA. The Planning Committee of the CMEA has worked out for 1976–1980 the coordinated plan of the multilateral integration measures of the member countries and the individual countries have started building them into their own national plans. The first steps to establish connection between the integration plan and the various levels of national economic planning have been taken in the GDR and the author renders account of the first experiences.

The five-year plan of the economy of the GDR comprises also the integration measures deriving from agreements concluded with the USSR and other CMEA countries. From among the 100 important multilateral and bilateral integration measures contained in the plan 15 refer to joint projects securing the raw material and fuel supply of the GDR in the long run.

Also cooperation projects as well as the various concrete scientific and technological cooperation programs are built into the national plan. Socialist economic integration becomes a chapter of the national economic plan and the fulfilment of commitments deriving from the integration will be a field where enterprise collectives will compete with one another.

This is how cooperation in planning of the CMEA countries will be raised to a higher level and constitute an important milestone on the road towards joint international planning.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK TARTALMÁBÓL

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ

1975. évi 6. sz.

Jakovec, Ju.: Az ásványi nyersanyagok ármozgása

Vityin, A.: A beruházások hatékonyságának mérése

Manjakin, V.: A mezőgazdasági termelés tartalékai

Kapusztyin, Je.: A szocialista életmód közgazdasági aspektusa

Oljszevics, Ju.: A mai burzsoá politikai gazdaságtan evolúciója

Hromov, P.: A közgazdaságtudomány a Tudományos Akadémián (A forradalom előtti időszak példáján)

Hejnman, Sz.: A munkaeszközök fejlődése és a műszaki politika

Konsztantinov, Ju.: A KGST-országok valutaris-pénzügyi együttműködése

Nyikolajev, L.—Taraszov, L.: A KGST-országok gazdasága

Kraszovszkij, V.: A társadalmi termék és a végeredmény

(A társadalmi termelés hatékonyságáról [A tekinvés a szerkesztőségbe érkezett cikkekéről])

Hacsaturov, T.: A társadalmi termelés hatékonysága

Kvasa, Ja.: A termelési egyesülések és a termékstatisztika

Vojekov, M.: A szocialista munkaverseny és a gazdaság

Merkona, G.—Malisev, Ju.: Az ufai szimpózium

The ECONOMIC JOURNAL

1975. június

D. Patinkin: J. M. Keynes: a rövid értekezéstől az általános elméletig

A. Clunies Ross—R. Garnant: Bizonytalanság, idegenkedés a kockázattól, és a természeti kincseket feltáró létesítmények adózása

J. Johnston: Az infláció makromodellje
M. Morishima—G. Catephores: Van „történelmi átalakulási probléma”?

E. Katz: Kamatláb-politika, elvárások és a valutaárfolyam stabilitása

D. Collard: Edgeworth javaslatai az önzetlenségre nézve

J. L. Cochrane: Optimális makro gazdaságpolitika

D. J. Smyth—J. C. K. Ash: GNP becslése, az inflációs hányad és kereskedelmi mérleg: OECD-előirányzat

J. M. Finger: Tarifális rendelkezések a külföldi összeszerelésekre és a fejlődő országok exportja

C. J. Bruce: Bér-adó spirál: Kanada 1953—1970

P. D. Kitchin: Anglia termelésének védelmére fordított tényleges hányad; hozzászólás

B. D. Haig, R. G. Gregory—D. W. James: Az új gyárak a gyakorlatban legjobban bevált technológiát alkalmazzák? — véleménycsere

K. Richards, R. Kidner, J. Phillips, K. Hawkins, J. Flemming: Személyi sérülések kártérítése; véleménycsere

The American Economic Review

1975. március

Heller, W. A.: Mi a jó a közgazdaságtanban?

Freeman, R. B.: A változó kínálat és bérhozzáigazodás a tudományos munkaerő piacán: a fizika. 1948—1973.

Aghevli, B. B.: A fizetési mérleg és pénzkínálat az aranystandard-rendszerben: Egyesült Államok, 1879—1914.

Coen, R. M.: Beruházási magatartás, az értékcsökkenés mérése és adópolitika

Feldstein, M. S.: A vagyoni különbségek semlegesítése és helyi választás a közoktatásban

Gramm, W. L.: A hasznosság maximalása a háztartásban és a dolgozó feleség

Schenone, O. H.: Az adóztatás egy dinamikus elemzése

Graham, D. A.: Az input—output-elemzés geometrikus kifejtése

De Alessi, L.: A katasztrófa utáni együttműködés elemzése felé

Buchanan, J. M.—Tullock, G.: A szennyözödést előidézők nyereségei és politikai reagálás: közvetlen szabályozás kontra adók
Su, T. T.: A fogyasztási javak tartósságának újrvizsgálata

Haworth, J. G.—Gwartney, J.—Haworth, Ch.: Keresetek, termelékenység és változások a foglalkoztatási diszkriminációban a hatvanas években

De Menil, G.—Bhalla, S. S.: A lakosság által várt áralakulás közvetlen mérése

Calvo, G. A.: Tőkeszolgáltatások hatékony és optimális kihasználása

economia y desarrollo

1975. évi 29. sz.

Lopez Coll, A.—Santiago, A.: Megjegyzések Kuba tervezési folyamatáról

Koslou, G. A.: A gazdasági reform és a gazdasági számítások

Llanes, D.: Gondolatok korunk gazdasági ciklusairól

Manzhuto, A.—Polezhaev, V.: A nyersanyag-probléma és a fejlődés problémái

Guzevati, Y.: A gyengén fejlett országok népesedési politikája

Perez de la Eiva, J.: La Habana országa a XIX. század hajnalán, Antonio del Valle Hernandez elemzésében

Svájc: Gazdasági panoráma
Népesedési Világkonferencia: kubai vélemények

économie appliquée

1975. évi 4. sz.

Georgescu-Roegen, N.: Dinamikus modell és gazdasági növekedés

Arndt, H.: Piac és hatalom
Parizeau, J.: Megjegyzések a Baumol-féle hipotézisről

Chossudovsky, M.: Vannak hasznossági funkciói a politikai pártoknak?

D'Iribarne, Ph.: A jólét mechanizmusa
Bergeron, I.—Matuszewski, T.: Építőanyagok regionális keresletének szimulációs modellje

Torre y de Muguel, J. M.: A minimális tartalékok politikájának grafikus verziója folyamatelemzésben

EKONOMISTA

1975. évi 1. sz.

Nasilowski, M.: A politikai gazdaságtan Oscar Lange-féle rendszere

Czerwinski, Z.: Prognózis, terv, valószínűség

Cholaj, H.: A tudomány mint termelőerő és a gazdasági növekedés problémája

Herer, W.—Sadowski, W.: Az ország munkaerőmérége változásainak két fázisa a mezőgazdaságból való migráció folyamatainak tükrében

Grzelak, Z.: A munkafeltételek kialakítása a gazdasági tervezésben

Kos, Cz.—Wos, A.: Az élelmiszer-gazdaság mint az ország társadalmi-gazdasági fejlesztésének stratégiai eleme

Kociszewska, I.—Kociszewski, J.: Foglalkoztatottsági struktúra Lengyelországban régiók, szektorok és gazdasági zónák szerint

László János: Gazdasági tervezés, tervek és gazdasági szabályozók Magyarországon

Matkowski, Z.: IV. Közgazdász Világkongresszus (Budapest, 1974)

Józsefowicz, A.: A világnépeség növekedésének perspektívái és implikációi

1975. évi 2. sz.

Sulmicki, P.: Kapcsolatok a szabályozó értékelési normák — munkabér, ár és árfolyam — között

Ostrowski, M.—Sadowski, Z.: Ár és költség a nyersanyag-gazdálkodásban

Legatowicz, A.—Trzeciakowski, W.: A nettó termelés mint a készletallokáció kritériuma és a beralapkiigazítás alapja

Rosati, D.: A döntési folyamat optimalizálása

Bobek, J.: A tőkeigényesség változásának tényezői a gazdasági növekedés folyamatában

Bjelajev, J. A.: Automatizált irányítási rendszerek képzése a kereskedelemben (konceptió, a tapasztalatok elemzése, konkrét megoldások)

Kowalik, T.: Javaslat közgazdasági szociológiára

Marszalek, A.: A népgazdasági tervek koordinálása a KGST-országok gazdasági integrációjának folyamatában

Misztuna, W.: A mezőgazdaság struktúrájának és a KGST-országok gazdaságában elfoglalt helyének változásai 1950-től 1970-ig

Sztójánovics, D.: Aggregált közgazdasági kategóriák dinamikus programozása növekedési matrix segítségével

Csikós-Nagy Béla: A Nemzetközi Közgazdasági Társaság 25. évfordulója

1975. évi 5. sz.

Gajda, J.: Területi ipari komplexumok képzésének problémái

Wojciechowski, T.: A készletek és a nyersanyagok áttekintése. Eredmények és következtetések

Bobek, J.: A fogyasztási és a beruházási javak termelési relációjának változásai a gazdasági növekedés folyamatában

Guzek, M.—Jurek, W.: A nemzetközi árak megállapítása szocialista országok szakosítási megállapodásaiban

Minc, B.: A szocialista gazdaság irányítási elméletének problémái

Sokolowski, B.—Dominik, A.: A nők szakmai aktivizálódása Lengyelországban, 1950-től 1970-ig

Luchter, E.—Dabrowa, J.: Az improduktív beruházások hatékonyságának értékelése

Jakobsch, Z.: Ökológiai képlet és a környezet alakításának problémája

Zdrojewski, E. Z.: A Koszalinai Vajdaság fejlődésének demográfiai kérdései

Maslankowski, I.: A közsfelállítás társadalmi-gazdasági tervezésének problémái a Szczeini Vajdaságban

Néhány adat a gazdasági helyzetről és a terv teljesítésének menetéről

Szwedowski, S.: A közös kutatások fejlesztésének problémái

Nowicka, E.: Termelési koncentráció a Szovjetunióban

wirtschafts wissenschaft

1975. évi 6. sz.

Jungnickel, J.: Megjegyzések a tudományról és a természeti erőkről Karl Marx egy eddig németül meg nem jelent kéziratában

Ambrée, K.—Muschter, A.: Az ipari ártervezés elméleti problémái, alapjai és az árképzés feladatai

Mann, H.: A tervszerű árképzés mint a tudományos-műszaki haladás elősegítésének eszköze

Banse, Th.—Nick, H.: Használati érték és árképzés

Model, Cl.—Tänzer, W.: Egy karbantartás-arányos leírás eljárás elméleti alapjai és gyakorlati jelentősége

Sommerfeld, E.: Kopernikusz a pénzről
Hoffmann, U.: Az infláció szerepe a ciklikus és krónikus válságjelenségek keretében a mai kapitalizmusban

Zahradnicék, J.—Sládková, J.: Az árpolitika jelenlegi feladatai Csehszlovákiában
Kozma János—Pelzer, M.: A szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusa tökéletesítésének problémái

Gross, K.—Preusse, G.: A kapitalista koncentrációs folyamat a nyugat-európai országok gazdaságában a második világháború után

PLÁNOVÁNÉ HOSPODÁŘSTVÍ

1975. évi 5. sz.

Hula, V.: A csehszlovák gazdaság 30 éves fejlődése

Rohlíček, R.: A további sikerek előfeltétele — az együttműködés fejlődése

Simon, J.: Nehézipar — a szocializmus anyagi-műszaki bázisának fő láncszeme

Stancel, M.: A CSSZSZK lakosságának szociális biztonsága

Kozesník, J.: A csehszlovák tudomány eredményei és további küldetése

Kazimour, J.: A 30 éves fejlődést pozitív eredmények jellemzik

Zlocha, N.: A szocialista tervszerű irányítás építésének 30 éve a CSSZSZK-ban

Styblo, V.: A párt mezőgazdasági politikájának eredményei

Riha, L.: Fordítsunk nagy figyelmet a tudományos-műszaki fejlesztésre

Svoboda, M.: A szállítói-vevői kapcsolatokkal összefüggő tárgyalások új szabályozásáról

Hájek, K.: A Nemzetközi Beruházási Bank a jubileumi évben

1975. évi 6. sz.

Kubik, J.: A tudományos-műszaki fejlesztés és a hatékonyság tervezése a termelési-gazdasági egységben

Komanická, L.: A szocialista társadalom gazdasági szükségleteinek rendszeres időszaktünetében

Choma, D.: A cseh és a szlovák mezőgazdaság fokozatos színvonal-kiemelésének folyamata

Srein, Z.: A beruházások néhány fontos fejlődési tendenciája a CSSZSZK-ban

Kutálek, Z.: A jelenlegi munkaerő-és bérpolitikáról

Zapadlo, L.: A helyi gazdaság fejlődési tendenciái

Kotalík, Z.: Automatizált irányítási rendszerek

Bernádr, J.—Sekerka, B.: A gépi adatfel-

dolgozás előkészítése az Állami Tervbizottságban

Boura, J.: A tudomány — technika — termelés — felhasználás ciklus irányításáról

Bedrna, J.: Belkereskedelem és az integráció a fogyasztási cikkek területén

Zahradnicék, L.: A KGST-tagállamok árrendszerének tökéletesítéséről

Hesko, J.: A kereskedelem hosszú távú prognózisának kérdéseiről

Budin, J.: A CSSZSZK és a KGST-tagállamok a nemzetközi munkamegosztásban

Планово стопанство

1975. évi 4. sz.

Janakiev, R.: A népgazdaságban végbemelő struktúráis változások elemzésének és tervezésének alapp problémái — tekintettel a társadalmi munkatermelékenység növelésére

Gozesz, H.: A gépipari termékek árképzésének problémái; és ezen termékek gazdasági hatékonyságának számbavétele

Zsivkova, Sz.: A hitelnyújtás tervezése a Nemzetközi Beruházási Bankban

Kalcseva, J.: A normatív rendszer tökéletesítése — a mezőgazdasági termelés helyes tervezésének elengedhetetlen feltétele

Vaszú V. Vasziljev.: A termékönköltségkalkuláció néhány kérdése komplex nyersanyagok feldolgozásánál

Csernogov, Ju. A.: A tudományos-műszaki haladás mérései és normázási módszerei

Vaklinova, M.: Gazdaságmatematikai modellek alkalmazása a vizsgáldalkodás fejlesztésének tervezésében

Rangelov, L.: A minőségi összetétel hatása a napraforgó-termelés hatékonyságára

1975. évi 7. sz.

Matejev, Je.: A bolgár közgazdászok a hetedik öt éves terv előtti időszakban

Petkov, L.: A munka szerinti bérezés problémái agrár-ipari komplexumokban

Mitev, N.: Koncentráció, árképzés és jövedelmesség a gépgyártásban

Pironkova, Sz.: A házasságkötések alakulása Bulgáriában az 1900—1972-es időszakban

Siskov, Ju.—Novikov, R.: Nemzetközi termelési kooperáció: új jelenség a gazdasági élet internacionalizálásában

Rizov, Sz.: A Magyar Népköztársaság 30 éve — a Magyar Népköztársaság gazdasági és társadalmi fellendülésének 30 éve

Genov, P.: A hálómódellek két típusával kapcsolatos néhány sajátos vonás vizsgálata

Dzsurov, G.—Zselev, M.: Az állattenyésztési termékek előállításának optimális tervezése

Kolarov, P.: A munkaerő kategóriája a szocializmusban
Jancsulev, M.: Új törvény a földadóról Csehszlovákiában

POLITICKÁ EKONOMIE

1975. évi 5. sz.

Kluson, V.: A célelv elméleti kiinduló pontjairól a tervezésben
Sedivac, V.: Az ún. transznacionális gazdasági kérdései a tőkés világgazdaságban
Marek, Z.: A szakképzettség és a szervezés kapcsolata a tudományos-műszaki forradalomban
Gürmann, K.—Schreiber, K.: A készletgazdálkodás mint a népgazdasági és a vállalati döntés folyamatának egysége
Holub, A.—Foltyń, J.: Módszertani kapcsolatok a szocialista és a fejlődő országok integrációja között: szükségyszerűség, lehetőség és az időszerű területek
Krulis, Z.: Nemzetközi szocialista pénz és a KGST-tagállamok szocialista gazdasági integrációjának fejlődési folyamata
Borkovec, M.: A belkereskedelem mint a termelés és a fogyasztó közötti aktív közvetítő
Josef Brcák életjubileuma
Ježek, T.: Nemzetközi szimpózium Smolenicében a szocialista gazdasági irányításról
Putnik, J.: Nemzetközi konferencia a fejlődő országok integrációjáról és a szocialista és a fejlődő országok együttműködésének problémáiról
Flek, J.: Változások Algéria mezőgazdaságában

1975. évi 6. sz.

A Politická Ekonomie által rendezett beszélgetés. „A gazdasági hatékonyság növelésének ösztönzői”. (J. Nikl, F. Kutta, F. Valenta, J. Vejvoda, Z. Orlicek, J. Krojher, J. Dvorák, A. Kerner, J. Brcák és a vita többi résztvevője)
Glückaufová, D.—Toms, M.: Társadalmi-gazdasági hatékonyság és a variánsok értékelésének problémái
Adamec, S.: A műszaki haladás marxizmus elmélete
Marschall, W.: A tudományos-műszaki haladás hatékonysága
Bikov, A. N.: A KGST-országok tudományos-műszaki együttműködése

1975. évi 4. sz.

Avramcsuk, F.: Az SZSZKKSZ hadigazdasága és szerepe a győzelem elérésében
Kurszkij, A.: Tervezés a Nagy Honvédő Háború éveiben
Barternjev, Sz.: A nagy győzelem gazdasági előfeltételei és eredményei
Didenko, N.: Az agresszió gazdaságának szétzúzása
Kasin, V.: A lenini közgazdasági örökség átalakító és alkotó ereje
Birjukov, V.: A termelőeszközök termelése elsődleges növekedésének mai problémái a lenini eszmék tükrében
Petrov, V.: Az antimarxista földjáraadékelmélet lenini bírálata
Ivanova, Je.: A gazdálkodás állammonopolista szabályozása: néhány elméleti kérdés
Szazsina, M.: Anticiklikus államszabályozás az USA-ban
Zozulja, Sz.: Anticiklikus szabályozás Angliában, céljai és következményei
Naucsitelj, M.: „Tudományos management” a tőke szolgálatában
Volinszkij, G.—Fedcsenko, P.: A vállalatok helyzete a szocialista gazdaságban
Kulesov, V.: Matematikai elemek felhasználása a politikai gazdaságtan oktatásában
Gibalo, N.—Molcsanov, N.: A szocialista munkaverseny komplex tanulmányozása fejlett szocialista viszonyok között
Popadjuk, K.: Monográfia a szövetségi köztársaságok fejlettségi szintjeinek kiegyenlítéséről
Szolovjeva, K.: A jelenkor aktuális problémája
Sztrelicov, V.: A fejlett szocializmus gazdaságtana antimarxista értelmezéseinek bírálata
Horev, B.—Szmidovics, Sz.: Második szovjet-lengyel urbanisztikai szeminárium
Arutjunjan, G.: Politikai gazdaságtani kutatások Örményország földjain
Kovaljovszkaja, Sz.—Gladilin, Je.: A mérnök-közgazdászok képzés tudományos-módszertani problémáinak egyetemközi laboratóriuma
Szemjonov, V.: A szocialista vállalatok optimális méretei
Kamajev, V.: A gépek alkalmazásának határai a szocializmusban

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó Igazgatója

Szerkesztőség: Budapest V., Münnich F. u. 18. III. emelet — Telefon: 313-975, 318-320
 Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010
 Terjedelem: 6½ iv. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1975. július 22.

75.0797 — Kossuth Nyomda, Budapest

Felölös vezető: Monori István vezérigazgató

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADEMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010, postacím: 1363 Budapest, Postafiók 24. — Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488; az AKADEMIAI KÖNYVESBOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612, postacím: 1368 Budapest, Postafiók 236. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. — Előfizetési díj egy évre 132 forint.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

10

A tartalomból

NYERGES JÁNOS:

Az Európai Biztonsági és Együtműködési
Értekezlet gazdasági következményei

KUNVÁRI ÁRPÁD:

Tisztajövedelem-elvonás, árképzés
és megtérülési lehetőségek

PAPP JÓZSEF:

Az európai KGST-országok gazdasági
fejlődésének tendenciái

Kerekasztal megbeszélés „Az iparvállalati
vezetés problémái” témában folyó vitáról

XXII. évfolyam

1975. október

TARTALOM

<i>Nyerges János</i> : Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet gazdasági következményei	1121	
<i>Kunvári Árpád</i> : Tisztajövedelem-elvonás, árképzés és megtérülési lehetőségek	1125	
<i>Francia László—Véghelyi József</i> : A lakás- és kommunális ellátás településenkénti arányainak alakulása a IV. ötéves terv időszakában	1140	
<i>Glattfelder Péter—Vágújhelyi Pál</i> : Kalkuláció és árképzés a számítástechnikai szolgáltatásoknál	1158	
VITA		
<i>Vörös Gyula</i> : A „piaci szocializmus” védelmezése ellen	1171	
<i>Nemes László</i> : Néhány gondolat a termelési viszonyokról folyó vitáihoz	1182	
SZEMLE		
Az európai KGST-országok gazdasági fejlődésének tendenciái 1974-ben és az 1975. év tervszámái (<i>Papp József</i>)	1196	
Agrártevékenységünk és a külkereskedelem (<i>Almási István—Lada Lajos</i>)	1211	
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ		
Kerekasztal megbeszélés „Az iparvállalati vezetés problémái” témában folyó vitáról (<i>S. A.</i>)	1220	
FOLYÓIRATSZEMLE		1230
A. Kapusztyn: A szocialista életmód gazdasági aspektusai — Sz. Kuzmin: Multinacionális kooperációk és integráció a harmadik világban — W. W. Heller: Mi a jó a közgazdaságtanban? — Georges Lasserre: Az öngazgatás eszméi Franciaországban és néhány ezzel kapcsolatos gazdasági probléma		
A SZERKESZTŐSÉG POSTÁJÁBÓL		
Megjegyzés Kopátsy Sándor: „A konvertibilitásról” című cikkéhez (<i>Beck Tamás</i>)	1238	
A cikkek orosz és angol nyelvű rövid tartalmi kivonata	1239	
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK TARTALMÁBÓL		1244

E SZÁM SZERZŐI:

Almási István, a Népszabadság főmunkatársa; *Beck Tamás*, a Lenfónó- és Szövőipari Vállalat vezérigazgatója; *dr. Francia László*, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének munkatársa; *Glattfelder Péter*, az Országos Anyag- és Árhivatal önálló osztályvezetője; *dr. Kunvári Árpád*, a Szilikátipari Központi Kutató- és Tervezőintézet tudományos osztályvezetője; *dr. Lada Lajos*, a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője; *dr. Nemes László* kandidátus, a Magyar Képzőművészeti Főiskola politikai gazdaságtan tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára; *dr. Nyerges János* kandidátus, a külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője; *dr. Papp József*, a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank munkatársa; *Vágújhelyi Pál*, az Országos Anyag- és Árhivatal szakértője, ny. gazdasági igazgató; *dr. Véghelyi József*, az Országos Tervhivatal munkatársa; *dr. Vörös Gyula* kandidátus, a Kossuth Könyvkiadó szerkesztőségvezetője.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovic Mária, *Bognár József*, *Csendes Béla*, *Csikós-Nagy Béla*, *Erdős Péter*, *Fekete Ferenc*, *Friss István* (elnök), *Ganczer Sándor*, *Hetényi István*, *Huszár István*, *Káplár József*, *Kornai János*, *Megyeri Endre*, *Nagy Tamás*, *Sipos Aladár*, *Szabó Kálmán*, *Szamuely László*, *Vincze Imre*, *Zsarnóczai Sándor* (főszerkesztő)

NYERGES JÁNOS:

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet gazdasági következményei

A szerző mindenekelőtt arra szeretné felhívni a figyelmet, hogy cikkének címében tudatosan használja a gazdasági „következmény” kifejezést a gazdasági eredmények, határozatok, megegyezések helyett, annak ellenére, hogy a Konferencián az ún. „második kosár”, a gazdasági kérdések vitája igen fontos helyet foglalt el, s hogy a záróokmány a gazdasági együttműködés majdnem minden területére nézve tartalmaz sokszor igen részletes és konkrét rendszabályokat. A jövő perspektívái szempontjából mégsem ezek a szövegek adnak támpontot, irányítást, hanem a konferencia politikai tartalmát kifejező alapelvek.

Gunnar Myrdal fejtette ki az 1971-ben, Klessheimben tartott diplomata szemináriumon azt a tézist, amely szerint: „A politika szuverén. Nincs például olyan választóvonal államok között (beleértve azokat is, amelyek a legtermészetellenesebb módon állítanak korlátokat a kereskedelem és mindenféle gazdasági kapcsolatok elé), amelyeket idővel ne fogadnának el »természetes«-ként abban az értelemben, hogy a népgazdaságok mindkét oldalon alkalmazkodnak az így teremtett állapotokhoz.” „A politikai erők máról holnapra megfojthatják a gazdasági kapcsolatokat, a normális kapcsolatok helyreállítása legtöbbször azonban nehéz és lassú folyamat. Még ha a politikai helyzet változása ezt megengedné is, talán sohasem kerül sor a status quo ante teljes helyreállítására, mert a népgazdaságok alkalmazkodása a beszűkített kereskedelmi és gazdasági kapcsolatokhoz kikerülhetetlenül autarkias irányú tőkebefektetésekhez vezet.” (G. Myrdal: Amstelle von Memoiren. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1974. 175. o.)

A kelet—nyugati gazdasági kapcsolatok háború utáni fejlődése és jelenlegi állása kitűnő illusztrációja ennek a tézisnek.

Ezekután világos, hogy „Helsinki” politikai aspektusai, pontosabban az a mód, ahogyan a politikai kapcsolatokat a konferencia után alakítani fogják a résztvevők, döntőbbek, mint a gazdasági kapcsolatokra vonatkozó szövegek.

A Helsinkiben elfogadott záróokmány politikai része, különösen az államok közötti kapcsolatokat vezérlő tíz alapelv optimizmusra ad okot, hiszen ezek a szocialista világ által oly régen hangoztatott békés egymássallettetés alapelveinek első, nemzetközi egyetértő megfogalmazását jelentik, amelyek 35 szuverén kormány egybehangzó akaratnyilvánításaként a nemzetközi jog részévé váltak.

A kelet—nyugati gazdasági kapcsolatok szempontjából mindenekelőtt az első számú, a szuverén egyenlőségre és a szuverenitásból eredő jogok tiszteletbentartására vonatkozó alapelvre kell felhívni a figyelmet. Ez többek között kimondja, hogy tiszteletben kell tartani az államok jogát arra, hogy „szabadon válasszák és fejlesszék ki politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális rendszerüket és jogukat arra, hogy saját törvényeiket, rendelkezéseiket megszabják”.

E formula politikai és ideológiai jelentőségének mérlegelésénél nem szabad ugyanis szem előtt tévesztetni, hogy a kelet—nyugati gazdasági kapcsolatokra vonatkozó állásfoglalásoknak osztálytartalmuk van. A burzsoá felfogás, amelyből a kelet—nyugati kereskedelem politikai kezelése is fakadt, ti. az első szocialista állam keletkezése óta tagadta a szocialista társadalmi és gazdasági rend jogát a létezésre, amit nemcsak fegyveres intervenciókkal, gazdasági blokáddal juttatott kifejezésre, hanem azzal a felfogással is, hogy egyenlő elbánásra csak tőkés gazdaságú országoknak van joguk. Ezért fontos a 9., az államok együttműködéséről szóló alapelvnek az a megállapítása, hogy az együttműködésben való részvétel a „teljes egyenlőség alapján történik”.

A második kórus tartalma, mint említettem, igen gazdag, a gazdasági együttműködés ügyszólván minden területét felöleli, ideértve a tudomány, a technika és a környezetvédelem kérdéseit is. A kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozó általános rendelkezések mellett foglalkozik az üzleti kontaktusok, a gazdasági, kereskedelmi információk, az ipari kooperáció, a közös érdeklődésre számotartó tervek, a szabványok és műszaki előírások összehangolásával, a tudományos és technikai együttműködés részletesen specifikált területeivel és módszereivel, az emberi környezet, a szállítás, a turizmus, a kéaderképzés kérdéseivel.

Mindezek részletes elemzése, gazdasági következményeinek felmérése több tanulmány anyagát jelentené. Itt most csak a legfontosabbakra lehet szorítkoznom, és ez a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok általános szempontjai és irányelvei.

A záróokmány idevonatkozó részeit két csoportra lehet osztani, olyanokra, amelyek a kereskedelmi politika kereskedelemteremtő „trade creating” eszközeivel foglalkoznak, mint az üzleti kapcsolatok, információk, ipari kooperációk stb., és olyanokra, amelyek a kereskedelmet, a kapcsolatokat szabályozó, „trade regulating” elemeket tartalmazzák. Politikailag a szabályozó elemek a fontosabbak, mert ezek szabják meg, hogy milyen előjellel fejlődik vagy még pontosabban: fejlődhet-e egyáltalán a kelet—nyugati kereskedelem. Kereskedelmi kapcsolatok, sőt ipari, gazdasági és tudományos együttműködés is kifejlődhet anélkül, hogy a kapcsolatok rendező elveiről megegyezés állna fenn a résztvevők között, vagy szerződéses kapcsolatok lennének. Sőt, vannak olyan nézetek is, amelyek szerint a kereskedelmi, gazdasági kapcsolatok önmagukban, pusztán létük, növekedésük révén végül is politikai szerephez jutnak, és erősítik a békés egymásmellettélés esélyeit. Ezek a nézetek, bár sok igazság van bennük, igen formálisak; a marxizmus vagy ha úgy tetszik: a szabadkereskedelmi doktrínák vulgarizált, primitív alkalmazását jelentik. Valóságban azonban a gazdasági kapcsolatok pusztán léte és növekedése nem feltétlenül vezetett — s önmagában nem is vezethet — a békés egymásmellettélés fejlődéséhez. A kereskedelmi forgalom volumene, növe-

kedése, intenzitása önmagában nem határozhatja meg olyan politikai kérdések eldöntését, amelyek mögött nemcsak egyes országok közötti kapcsolatok, egyes országok konkrét érdekei állnak csupán, hanem két egymással ellentétes, s ugyanakkor tartós, békés egymásmellettélésre ítélt rend ideológiai, politikai, gazdasági küzdelme.

A kelet—nyugati kereskedelmi kapcsolatok rendező elveinek a kérdését, amellyel az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia vitái során annyit foglalkoztak, ebből a szempontból kell vizsgálni, s akkor azonnal érthetővé válik, miért volt lehetséges viszonylag gyorsan meg-egyezésre jutni a kereskedelemfejlesztés valamennyi kérdésében, az üzleti kapcsolatoktól a kádernevelésig, és miért folytak a viták olyan elvont fogalmak körül, mint a „kölcsonösség” és „egyenlőség”, a Konferencia utolsó pillanatáig. Hiszen ezek a látszólag elvont fogalmak épp az együttműködés elvi, lényegi kérdéseit érintették. Ez a politikai — mondjuk ki — osztálytartalom, magyarázza azt is, most már túllépve a konferencia keretein, hogy az USA és a Szovjetunió között hamarabb jött létre megegyezés a stratégiai fegyverek ügyében, mint a legnagyobb kedvezmény elvében.

A vitákban a „kölcsonösség” és az „egyenlőség” sokszor valódi gazdasági tartalmuktól elfüggetlenedve, valóságos harci jelszavakká váltak. A gyanútlan látogató sokszor úgy érezhette magát, hogy valamiféle skolasztikus hitvita kellős közepébe csöppent.

A tőkés felfogás és kívánság az volt, hogy az eltérő gazdasági és társadalmi rendszerű országok között nincs helye az egyenlőséget megtestesítő legnagyobb kedvezményes elbánásnak, s helyette a kölcsonösség alapján kell ezeket a kapcsolatokat rendezni. A kölcsonösség az eredeti tőkés szándék és felfogás szerint nemcsak azt az egyébként nem-kifogácsolható követelést jelentette, hogy — amint ezt az okmány végső fogalmazása is kimondja — „az összehasonlítható, mérhető előnyökét és kötelezettségeket... méltányosan osszák el”, hanem azt is, hogy az egyenlőséget, azaz a legnagyobb kedvezményes elbánást figyelmen kívül lehet hagyni, s ezzel mintegy legalizálni a diszkrimináción alapuló kereskedelempolitikát. Ehhez az állásponthez képest lényeges pozitívum, hogy a részt vevő országok a záróokmányban „elismerik, hogy a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazása kedvezően hathat a kereskedelem fejlődésére”.

E pontnál néhány dolgot tisztázni kell:

1. A legnagyobb kedvezményes elbánás az egyenlőség biztosításának elfogadott jogi formulája, mint ilyen, semmiféle abszolút, mennyiségileg mérhető értékkel nem rendelkezik. A gazdasági kapcsolatokban egyszerűen azt jelenti ez, hogy egy adott piacra való bejutásban egyetlen kereskedelmi partnert sem helyeznek hátrányosabb helyzetbe konkurrensainél. A klauzula betartása tehát semmiféle előnyt, anyagi szolgáltatást nem jelent, csupán egyenlő indulási feltételt minden olyan kérdésben, amit állami hatalmi intézkedések szabályoznak, mint vámok, illetékek, behozatali engedélyek, adminisztratív, technikai vagy fizetési előírások.

A klauzula alkalmazása nem jelent anyagi előnyt, megtagadása azonban anyagi hátrányt jelent, és sok esetben a kereskedelmi kapcsolatok teljes megszűnéséhez is vezet. Enélkül a klauzula nélkül kereske-

delmi kapcsolatokról lényegében nem is lehet szó, ha a „kapcsolat” kifejezést tartós, rendszeres, rendezett árucseréként értjük.

2. A vitában nem a legnagyobb kedvezményes elv megadásáról volt szó, mert ezt senki sem „adja” és senki sem „kapja” — hanem szerződésileg kölcsönösen biztosítják egymásnak. A szocialista országok túlnyomó többségének a Konferencián résztvevő országok túlnyomó többségével ma is érvényes két- és többoldalú megállapodásai vannak a legnagyobb kedvezményes elbánás kölcsönös megadásáról. A vita lényege, hogy ezt a szerződéses kötelezettséget a hidegháború évei alatt tőkés részről sorozatosan és következetesen figyelmen kívül hagyták. A Konferencia most megerősítette, hogy a kereskedelmi forgalmat „az egyenlőség alapján . . . a két- és többoldalú szerződések tiszteletbentartásával” kell fejleszteni.

3. Míg a legnagyobb kedvezményes elvben megtestesült egyenlőség a kapcsolatok fejlesztésének szükséges feltétele, a kölcsönösség alkalmazása a kapcsolatok fejlesztésének elégséges feltételét jelenti. A kölcsönösséget két vonatkozásban kell szem előtt tartani: mindenekelőtt az elbánás, az államhatalmi intézkedésekben megtestesülő összefüggő rendszabályok, a „rezsím” tekintetében. Itt a legmegfelelőbb, sőt bátran mondhatjuk: egyetlen megoldás az egyenlőség kölcsönös biztosítása ott, ahol ez még nincs szerződésileg kikötve, és pontos megtartása ott, ahol erre nézve két- vagy többoldalú szerződések vannak.

A kölcsönösség anyagi vonatkozásainál mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy a „kölcsönös előny” fogalmának, vagy általánosabban: a „kölcsönösség”-nek nincs abszolút mérhető tartalma. A kereskedelmi kapcsolatok vizsgálatánál a polgári közgazdaságtan is abból indul ki, hogy árucseré akkor jön létre, ha két szabad árutulajdonos úgy ítéli meg, hogy áruik cseréje mindkettőjük számára előnyös. Hogy ez az előny konkrétan miben mutatkozik meg és milyen mértékű, erre senki sem tudott és nem is fog tudni választ adni. A Helsinkiben elfogadott okmány erről a kérdéstről csupán annyit tudott megállapítani, hogy „az együttműködés továbbfejleszthető az egyenlőség alapján és a résztvevők kölcsönös megalégedésére, valamint olyan kölcsönös viszony alapján, amely egészében lehetővé teszi, hogy az összehasonlítható, mérhető előnyöket és kötelezettségeket a két- és többoldalú szerződések tiszteletbentartásával, méltányosan osszák el”.

Ez egyszerű nyelvre lefordítva: az egyenlőség és a kölcsönös előnyök együttes, vezérlő elvként való elismerését jelenti, amelyért annyit küzdöttek a békés egymásmellettélés hívei.

Van ennek a megfogalmazásnak mégegy fontos politikai, ideológiai következménye is. A viták során, amint ezt a határozatok szövege is mutatja, bebizonyosodott, hogy nem lehet szétválasztani az egyenlőséget a kölcsönös előnyöktől. Ahol nincs egyenlőség, ott nincsenek kölcsönös előnyök se, ahol nincsenek kölcsönös előnyök, nincs kereskedelem sem.

Most már csak arra a kérdésre kell válaszolni, miért tartott egy ilyen egyszerű igazság felismerése és elfogadása kerek két esztendeig. Azért, mert ez a kérdés nem a logikai belátás, hanem a politikai felismerés dolga volt.

KUNVÁRI ÁRPÁD:

Tisztajövedelem-elvonás, árképzés és megtérülési lehetőségek*

Hármas szintkülönbség

Kérdésfeltevésként induljunk ki egy gyakorlati megfontolásokon alapuló gondolatkísérletből:

Létesítsünk egyidejűleg Magyarországon, az Egyesült Államokban és az NSZK-ban egy-egy *azonos műszaki színvonalú*, viszonylag korszerű (de még csak kismértékben automatizált) 1 millió tonna/év kapacitású cementgyárat. Üzemeltessük mindhárom cementgyárat ugyanakkora, azonos szakmai összetételű létszámmal.

A fejlesztés következő lépcsőjeként tűzzük napirendre a három cementgyár *komplex automatizálását*. Az automatizálás *eredménye* mindhárom esetben a létszám 20 százalékának megtakarítása, illetve ennek bérköltsége, az automatizálás éves költsége pedig az automatizálási beruházás 15 százalékát kitevő amortizáció.

Egybevetve a megtakarítást a költséggel, a beruházási ár és a bérköltség szintje közötti eltérések miatt országunként teljesen eltérő arányokat tapasztalunk.

Az Egyesült Államokban az éves bérmegtakarítás az amortizációs költségtöbblet 111 százalékát, az NSZK-ban 45 százalékát, Magyarországon 5 százalékát teszi ki.**

Ezekben az aránybeli eltérésekben kétségkívül szerepet játszik a *fejlettségi szintek* nagy különbsége. Ahol ugyanis a munka átlagos termelékenysége nagyobb, ott magasabbak a bérköltségek, illetve — munkaráfordításban mérve — kisebb a beruházási (technikai) javak előállítási költsége. Ez ellentmondásos helyzetet idéz elő a korszerű műszaki megoldások realizálásánál, valahányszor a különböző fejlettségű országokban egy konkrét fejlesztés a termelékenységi szint azonos mértékű emelésére ad módot (mint példánk esetében), de az általános társadalmi termelékenységi színvonalhoz igazodóan a bérszint és a beruházási (technikai) eszközök közti arány különböző. Ez a probléma mindannyiszor felmerül a gyakorlatban, valahányszor a mi átlagos termelékenységi szintünket meghaladó, fejlettebb technikát honosítunk meg.

* Részlet a szerzőnek „A fejlesztésirányítás alapkérdéseiről” című készülő munkájából.

** A Közgazdasági Szemle 1971. 11. számában „Korszerűség és jövedelmezőség elméletben és gyakorlatban” című cikkem adatai.

A példánk szerinti nagyságrendi eltérésnek azonban csak egyik (kiseb-
bik) részét lehet visszavezetni a fejlettségi szint eltérésére.

A fejlett tőkésországokban a fogyasztókat és a *munkaerőt terhelő gazdaságpolitika érvényesül*: 1. a munkaerő által elfogyasztott termé-
kek (igénybe vett szolgáltatások) árszintje jelentősen meghaladja a ter-
melői árak szintjét (főleg a kivetett forgalmi és fogyasztási adók miatt);
2. egyes országokban a munkabéreket jelentős jövedelemadó terheli;
3. a munkabérből fedezni kell nemcsak az igen magas szolgáltatási dí-
jakat, hanem — a tőkés viszonyok között természetesen nagyon dif-
ferenciáltan — a fogyasztási szféra beruházásainak túlnyomó részét is
(például lakóház, telek); 4. jelentős adók terhelik a személyi tulajdonú
állalapotokat (lakásadó, gépkocsiadó stb.). E gazdaságpolitika egyrészt
nagy szintkülönbségeket hoz létre a termelői és a fogyasztói árak kö-
zött, másrészt megnöveli a munkaerő felhasználásával kapcsolatos
(bér-) költségeket. Ezáltal jórészt mentesíti a költségvetést a közös tár-
sadalmi célokat szolgáló ráfordítások terhétől, egyúttal széles alapokon
állandósítja a tőkés rendszerhez igazodó társadalmi struktúramozgáso-
kat, differenciálódást is.*

Ezzel szemben Magyarországon olyan szociális — a fogyasztókat és
a munkaerőt mentesítő — *gazdaságpolitika érvényesül*, amelynek jel-
lemzői, hogy 1. viszonylag alacsonyan tartjuk a fogyasztási termékek,
főleg pedig a szolgáltatások árszintjét; 2. a fogyasztási jellegű (lakás
stb.) beruházásokat döntően a költségvetés terhére valósítjuk meg; 3. a
munkabért — a nyugdíjjarulék kivételével — általában nem terheljük
adóval.**

Következésképpen, a fogyasztói árszint negatív eltérítése, valamint
a közös társadalmi ráfordítások (köztük a fogyasztási célú beruházások)
jelentős részének a tiszta jövedelemből való fedezése miatt a fejlett tő-
késországokhoz képest a beruházási (technikai) javak és a munkaerő
értékelése között jelentős szintbeli eltérés mutatkozik.

Ez a magyarázata annak is, miért oly nehéz összehasonlítani a ha-
zai és a fejlett tőkésországokbeli béreket. A fizetett bérek és felhaszná-
lásuk *részletes* összehasonlításakor szokott csak kiderülni, hogy az élet-
színelvonalbeli eltérés közel sincs akkora, mint amennyit a nagyságrendi-
leg különböző névleges bérek összevetése sejtet.

Levezetésünk szerint a jelenlegi hazai helyzetben az amortizációs
költségek és a bérköltségek között — ugyanannál a műszaki fejlesztés-
nél — a fejlett tőkésországokhoz képest *háromféle okból is szintkü-
lönbség* mutatkozik.

Az *első* szintkülönbség: a munkabérszint és a technikai cikkek árához
viszonyítva — a munkatermelékenység magasabb színvonalából követ-
kezően — relatív magasabb, emiatt a fejlettebb országokhoz képest
ugyanazon műszaki megoldások vállalati szintű megtérülése — ha az
egyéb feltételek azonosak — arányosan kedvezőtlenebb.

* Ez utóbbi törekvés tipikusan a tőkés rendszer természetével függ össze, a társadalom
hierarchikus felépítését hivatott az elosztás oldaláról is megalapozni és táplálni.

** Igaz, van 25 százalékos bérjarulék (ezt most 35 százalékra kívánjuk növelni). Ez azonban
nem ellensúlyozza a bérek említett tehermentesítését és az ehhez igazodó alacsony bérszintet,
már csak azért sem, mert a fejlett tőkésországok vállalatai is hasonló nagyságú bérarányos
terheket viselnek. Sőt, ha a magasabb nominális bérköltségeket is figyelembe vesszük, az
elvonás még nagyobb is.

A *második* szintkülönbség abból adódik, hogy a fejlett tőkésországokban kétszintű árrendszer van: jelentős forgalmi adó terheli a fogyasztási cikkeket. (Igaz, nálunk is van forgalmi adó, de ezt meghaladja a fogyasztói ártámogatás.) A kétszintű árrendszer megemeli a nominálbér szintjét, egyúttal viszonylag csökkenti a tőkejavak árszintjét. A mai magyarországi konstrukció éppen fordított: a beruházási javak árszintje több mint 10 százalékkal meghaladja a fogyasztási javak árszintjét; ezzel arányosan megnövekszik az amortizációs költség is.

A *harmadik* szintkülönbség abból ered, hogy a tőkésországok elosztási rendszerében a nominálbér hivatott fedezni a decentralizált fogyasztási állóalapok létrehozásának költségeit is, míg a szolgáltatások árképzésében nem veszik figyelembe a szociális szempontokat. Ezzel szemben a szocialista országokban a fogyasztási állóalapok döntő részét a költségvetés finanszírozza, a fogyasztási javak egy része, főleg pedig a szolgáltatások — szociális, kulturális szempontokból — tetemes költségvetési támogatásban részesülnek.

További költség-szint-különbség az eszközlekötési járulék és az eszközarányos nyereség miatt

Az előbbieken vázolt hármasszintű különbség sajátos következménnyel jár, azzal, hogy a hazai viszonylatban alkalmazott 5 százalékos eszközlekötési járulék, valamint az eszközarányos nyereség egy része is a munkaerő — társadalmi, állami szinten felmerülő — költségeinek fedezésére szolgál, vagyis *a munkaerőköltségek elszámolása részben tőkearányosan történik*. Ez a konstrukció rendkívül nehéz helyzetbe hozza a világszínvonaltól elmaradó országok gazdaságát. Az eszközjárulék és az eszközarányos nyereség már akkor is megnehezíti a korszerű megoldások megtérülését, ha a munkaköltségek vállalati szinten is teljes egészében megjelennek, hiszen a tőkeköltségek (amortizáció, tőkeamat, eszközarányos nyereség) világszínvonalon jelentkeznek, a bérköltségek viszont a kevésbé fejlett országokban szükségképpen alacsonyabbak. Ha pedig a tényleges munkaköltségeknek is csak egy részét vesszük vállalati szinten figyelembe, mégpedig úgy, hogy a fel nem számított munkaerőköltségeket tőkeköltségként számoljuk el, akkor a munkaerő-megtakarító beruházások elé olyan szigorú megtérülési feltételeket állítunk, amelyek a korszerű műszaki megoldások alkalmazását tömegesen megakadályozzák, lehetetlenné téve a népgazdasági érdek felismerését és érvényesítését. (Ez még akkor is így van, ha a jövedelmezőség tőkealkalós szerepe nagyon korlátozottan érvényesül.)

Ahhoz, hogy a tényleges munkaköltségeket — beleértve a fogyasztói szféra beruházásainak fedezetét — a vállalati szinten meg kell jelentetni, nem férhet kétség. Sőt felmerül a kérdés, vajon a *korszerű technika* alkalmazásának követelménye egyáltalán *megengedi-e a tőkeamat és az eszközarányos nyereség felszámítását!*? Meggyőződésem, hogy ha be akarjuk hozni az előttünk lévő fejlett tőkésországokkal szembeni elmaradásunkat, akkor — alacsonyabb átlagos termelékenységi szintünket is figyelembe véve — előnyt kell adni a korszerű technika megtérülésének, a tőkeamat és az eszközarányos nyereség terhére is.

Erre a következtetésre a *jövedelmezőségi egyensúly feltételeinek* elemzése alapján jutottam. A jövedelmezőségi egyensúly feltételeivel korábbi cikkemben* is foglalkoztam, megállapítva, hogy a jövedelmezőségi egyensúlyt a tőke utáni normatív elvárások és a tőke alkalmazásával realizálható megtérülési források (megtakarítások) egyensúlya biztosítja. Abban az egyszerű esetben, ha a megtérülési forrás kifejezetten munkaerő-megtakarítás (például anyagmozgatás gépesítése esetén), tőkés viszonyok között a következő összefüggés írható fel:

$$B(a+k+e+ü) = M(1+c), \quad (1)$$

ahol

- B = a fejlesztés beruházási költsége a legfejlettebb tőkésországokban,
 a = amortizáció tizedestörtben,
 k = belső tőkekamat (kölcsonőtőkénél hitelkamat) tizedestörtben,
 e = tőkearányos nyereség tizedestörtben,
 $ü$ = éves karbantartás és üzemanyagköltség B hányadában,
 M = a fejlesztéssel elérhető munkabér-megtakarítás a legfejlettebb tőkésországokban,
 c = a bér után fizetendő járulék a legfejlettebb tőkésországokban.

Ezt az összefüggést a jelenlegi hazai konstrukció vállalati szinten a következőképpen módosítja (ugyanazon műszaki megoldás hazai alkalmazásáról van szó):

$$(B + \Delta B_1 + \Delta B_2)(a + k_e + k_h + e + ü') > (M - \Delta M_1 - \Delta M_2 - \Delta M_3)(1 + c), \quad (2)$$

ahol

ΔB_1 = a beruházási költség azon része, amely a fejlettségbeli szintkülönbségből adódik,

ΔB_2 = a beruházási költség azon része, amellyel a fogyasztási javak árszintje a beruházási javakét hazánkban meghaladja + amennyivel ez a tőkésországokban a fogyasztási javak árszintje alatt marad,

amikor is vizsgálataim szerint tipikus, hogy $(\Delta B_1 + \Delta B_2) > B$,

k_e = eszközlekötési járulék = k (tőkekamat),

k_h = hitelkamat (amelyet hazánkban hitel esetén a járulékon felül kell fizetni),

ΔM_1 = a termelékenységi szint különbségéből adódó bérköltségkülönbség (első szintkülönbség),

ΔM_2 = a fogyasztási javak után felszámított forgalmi adóból adódó nominálbérekülönbség (második szintkülönbség),

* I. m. Közgazdasági Szemle, 1971. 11. sz.

$\Delta M_3 =$ a fogyasztási állóalapoknak béren kívüli forrásból történő finanszírozása, illetve a fogyasztási javak és szolgáltatások árdotálása miatti nominálbér-különbség (harmadik szintkülönbség),

amikor is vizsgálataim szerint általános, hogy $\Delta M_1 < (\Delta M_2 + \Delta M_3)$.

Könnyű belátni, hogy (2) esetében nem lehet egyenlőség a tőke-költségek és a megtakarítás között, ha (1)-nél áll fenn egyenlőség. A két helyzetet [(1)-et és (2)-t] egybevetve az eltérés összetevőnként is meghatározható:

$$(B + \Delta B_1 + \Delta B_2) k_k + (\Delta B_1 + \Delta B_2) (a + k + e) > > -(\Delta M_1 + \Delta M_2 + \Delta M_3) (1 + c), \quad (3)$$

vagyis az egyenlőtlenység részben azért állott elő, mert a baloldalon nagyobb a normatív elvárás, részben pedig azért, mert a jobboldalon kisebb a megtakarítási lehetőség (megtérülési forrás).

Ha azt vizsgáljuk, mennyiben fakadnak ezek az eltérések objektív feltételekből, és mennyiben a hazánkban alkalmazott konstrukciókból, megállapíthatjuk, hogy a ΔB_1 fejlettségből adódó gépárszint és a ΔM_1 termelékenységbeli különbség kivételével az összes többi eltérés *konstrukcióbeli, tehát változtatható eltérés*. A $-\Delta M_2$, $-\Delta M_3$, valamint a ΔB_2 eltérések megszűnnek, amint áttérünk kétszintű árrendszerre, és mentesítjük a hitelből beszerzett eszközöket az eszközkötési járulék terhétől.

Ha pedig olyan korszerű megoldások alkalmazását is elő akarjuk mozdítani (a fejlett tőkésországok beéréséhez ilyen törekvésre szükség van), amelyek a fejlett tőkésországokban az (1) szerinti egyensúlyt mutatják, akkor a ΔM_1 és ΔB_1 eltérést is semlegesítenünk kell. Ehhez *csökkenteni kell (vagy megszüntetni) a belső tőkekamat jellegű eszközkötési járulék és az eszközarányos nyereség felszámítását, emellett a kieső költségvetési bevételek pótlására emelni kell a béarányos elvonást*.

Képletben:

$$(B + \Delta B_1) (k - k_x + e - e_x + a + \ddot{u}') = (M - \Delta M_1) (1 + c + b_e) \quad (4)$$

ahol

k_x (maximális értéke = k) = az eszközkötési járulék csökkentése,
 e_x (maximális értéke = e) = az eszközarányos nyereséghányad csökkentése,

b_e = béarányos tiszta jövedelem tizedestörtben feltéve, hogy

$$(B + \Delta B_1) (k - k_x + e - e_x) + (M - \Delta M_1) b_e = = \Delta M_1 (1 + c) + \Delta B_1 (a + k - k_x + e - e_x) \quad (5)$$

szélső esetben pedig

$$(M - \Delta M_1) b_e = \Delta M_1 (1 + c) + \Delta B_1 a; \text{ illetve} \\ (B + \Delta B_1) (a + \ddot{u}') = (M - \Delta M_1) (1 + c + b_e) \quad (6)$$

Romló megtérülési lehetőség a beruházási költségek gyors növekedése miatt

Az előbbieken a megtérülést a fejlett tőkésországok megtérülési feltételeihez viszonyítva vizsgáltuk és jutottunk bizonyos előzetes következtetésekre, abból kiindulva, *hogy fejlettségi elmaradásunk behozásához a korszerű műszaki megoldások alkalmazására vállalati szinten is kedvező hazai fogadóképességet kell biztosítanunk.* Ehhez pedig sajátos helyzetünkéből és érdekeinkből következően — *a tőkés gyakorlattól eltérő tisztajövedelem-felszámítási módszerek és felfogás érvényesítése is hozzátartozik.*

Legalább ennyire fontos azonban a fogadóképesség szempontjából a meglévő régi technikával való gazdasági szembeállítás. Az új technika alkalmazása ugyanis egyúttal a meglévő *régi technika kiszorításának folyamata is.* A mai — már jellemzett — konstrukciók elsősorban azért problematikusak, mert *egyre kedvezőbb helyzetbe hozzák a régi technikát* alkalmazó üzemeket, és súlyosbodó anyagi nehézségek elé állítják az új, korszerű üzemeket.

E folyamatok eredeténél a tőketerhek vetítési alapjául szolgáló *állóeszközérték,* illetve az ezt meghatározó *beruházási árszínvonal* alakulása áll.

Az 1968. január 1-i állóeszközárak egyrészt még magukon viselték egy lényegében kétszintű árrendszer nyomait, másrészt még lényegében mentesek voltak az eszközarányos terhektől. Azóta azonban az eszközarányos terhek (az 5 százalék eszközkötési járulék, a kamat, az eszközarányos nyereség és mindezek végiggyűrűzése) oly mértékben *megemelte a termelői árszínvonalat,* hogy a korábbi kétszintű árrendszer nemcsak megszűnt, de ellenkező irányú kétszintűség jött létre: a termelői árak szintje a fogyasztóiár-szint fölé emelkedett. Ez a folyamat — az adott konstrukciók mellett — külső inflációs hatások nélkül is *szükségképpen* bekövetkezett volna.

A beruházási árszínvonal emelkedése még nagyobb arányú volt, mint általában a termelői árszinté, a következő főbb okok miatt: 1. a tőkés importgépek belföldi árát megnövelt devizaátszámítási kulcsok alapján, vámokkal terheltlen állapítottuk meg; 2. a tőkés infláció az importgépek áraiban csillapítatlanul begyűrűzött (és jelenleg is begyűrűzik) a beruházási árszínvonalba; 3. az építőipar által felhasznált anyagok árai folyamatosan növekedtek, nem utolsósorban az eszközarányos terhek gyűrűző hatása folytán; 4. az alkalmazott konstrukciók következtében az építőiparban és a gépiparban igen magas nyereséghányad alakult ki és minden ösztönző ennek fenntartása, sőt növelése irányában hat.

A nyílt *beruházási költségek emelkedése* még az árszínvonalénál is nagyobb arányú volt. Ebben közrejátszottak olyan objektív körülmények, mint a korszerű technológiák alkalmazására való áttérés költségnövelő hatása (részben éppen a bírált konstrukciók miatt) az építőiparban, a fokozott környezetvédelmi költségek a beruházásoknál; a munkahelyekkel szembeni igények növekedése; a gépesítési és automatizálási szint emelkedése stb.

Ma (1975-ben) már ott tartunk, hogy az 1968. évi szinthez képest a fajlagos beruházási költségek megduplázódtak, s a tények elemzése azt mutatja: nem egy ugrásról, hanem állandó költségnövekedési folyamatról van szó.

Mivel az új technika többnyire beruházások kapcsán kerül a termelésbe, az új technikának hazánkban nemcsak az 1. és 2. pont szerinti szintkülönbségek terhét kell viselnie, hanem azt is, hogy vele szemben még az 5—7 év előtt bevezetett technikához viszonyítva is *kétszeres gazdasági elvárásokat támasztanak*. (A régi állóeszközöknél az eszközarányos terhek — a korábbi alacsonyabb beruházási ár- és költségsvonalnak megfelelően — csak fele terhet jelentenek.)

Hogyan oldódik meg ez a feszültség? Végso soron a követelmények fellazításával (nyílt vagy burkolt áremeléssel, esetleg dotációval). Az irányítószervek kénytelenek belátni, hogy a rögzített áru cikkeket gyártó új termelőegységek *nem férnek be* a régi elavult üzemek költségei alapján meghatározott ár- és költségkeretekbe. Objektíve meg se lehet itélni, hogy a költségsvint emelkedésében milyen mértékben hibásak az új üzemek tervezői, kivitelezői és működtetői, hiszen esetleges hibáik következményei eltörpülnek az érvényes konstrukciók következtében végbement költségsvint-emelkedés mellett.

Ilyen körülmények közt a régi üzemek, ha értékesítési lehetőségük megfelelő, rendkívül kényelmes pozícióba kerülnek, így semmi sem ösztönzi őket tartalékaik (mindenekelőtt a nagymértékben alkalmazott élő munka) jobb kihasználására.

Ennek az ellentmondásnak egyik megjelenési formája a *nullára leírt állóeszközök* egyre növekvő állománya. Ezeket az állóeszközöket már nem terheli sem eszközlekötési járulék, sem amortizáció, ami ezen állóeszközök további működtetését rendkívül kedvezővé teszi. Ezen érdemben a nullára leírt eszközök után fizetendő üzemviteli járulék sem változtatott. Az esedékes gépcserékhez és a vele összefüggő egyéb beruházásokhoz tartozó normatív elvárások ugyanis a korszerűsítéssel nyert megtakarításokkal — az adott feltételek közt — nem ellensúlyozhatók.

Ezeket a reálszférában éleződő feszültségeket és kórokozókat az irányító szervek egy része még *ma sem látja tisztán*. Ezt mutatja például az az idén bevezetett intézkedés, amely az eszközarányos terhek abszolút csökkentésének (és az élő munka költségéhez képest viszonylagos mérséklésének) jelszavával úgy módosította az eszközlekötési járulék vetítési alapját, hogy az ezután — az eddigi bruttó érték helyett — *a nettó érték* lesz.

Nem kétséges, hogy ezzel az intézkedéssel a régi technikának adtunk egy további kedvezményt, az új beruházások megtérülését pedig még jobban megnehezítettük.

Az egy és a két vetítési alapú tisztajövedelem-elvonnás és a korszerű műszaki megoldások megtérülése

Induljunk ki egy olyan „természetes állapotból”, amelyben a társadalmi termelés társadalmi tulajdonviszonyok közt folyik, vagyis a munkát végzők egyben tulajdonosok is. Ilyen esetben teljesen egyértel-

mű, hogy a létrehozott nemzeti jövedelem a társadalom összmunkájának gyümölcse, a felhasznált termelőeszközök pedig egyszerűen a termelés eszközei. A társadalom nem azért mond le a nemzeti jövedelem egy részének elfogyasztásáról, és halmozza fel azt, mert a termelőeszközöket „jutalmazni” akarja, hanem mert azt reméli, hogy a termelés bővítésével és tökéletesítésével fogyasztási lehetőségei is megnőnek.

Ezért természetes lenne, hogy a jövedelem felhalmozásra szánt részét — akár csak a fogyasztási célú részét — ott és annak arányában számoljuk el, ahol és aminek arányában létrejött, vagyis *az élők munkaráfordítások helyén és arányában*. Ha az élők munkaráfordítást a munkabérral mérjük, akkor ez a tiszta jövedelem bérarányos elszámolását és elvárását jelenti. Az elszámolás (felszámítás) történhet költségként (adóként) vagy nyereségként, vagy a két forma kombinációjaként.

A tiszta jövedelem bérarányos realizálása egyszintű és kétszintű árrendszer mellett egyaránt megoldható, a munkamegtakarító műszaki fejlődés szempontjából azonban a kétszintű árral kombinált változata a kedvezőbb. Ez esetben a beruházási javak ára a bérköltségekhez képest alacsonyabb szinten alakulhat ki, így világosabban kifejezésre juthat a munkamegtakarítás és a beruházási ráfordítás tényleges aránya. A beruházási javak (különösen a gépek) ugyanis a többi termékénél bonyolultabb termelési folyamat eredményei, több fázison mennek át, *jobbán tükrözik a fejlettségi szintbeli elmaradást*, és az átlagosnál nagyobb mértékben kumulálják az adókat és a nyereségeket.

A vázolt gondolatmenettel szemben felhozható a következő érv: igaz, a munka hozza létre az új értéket, de ha nem rendelkezünk a szükséges termelőeszközök előzetesen felhalmozott állományával (összefoglalóan tőkével), akkor nem vagy csak egészen alacsony színvonalon folytathatnák a termelést, s ezért indokolt a nemzeti jövedelemnek legalább azt a részét — vállalati szinten — *tőkearányosan* felszámítani, amelyet a termelés további bővítésére (termelő felhalmozásra) szánunk.

De okoskodhatunk másképp is, mondván: a tőke célszerű felhasználásának ösztönzéséhez szükséges, hogy a befektetett tőke minden egységével szemben meghatározott nagyságú tisztajövedelem-elvárást támasszunk az igénybe vevő vállalatoknál (részben tőkearányos adó, részben tőkearányos nyereségelvárás formájában). Ahol ezt a terhet nem képesek elviselni, onnan a tőkét ki kell vonni, ahol pedig ennél nagyobb tőkearányos tisztajövedelem is elérhető, oda tőkét kell összpontosítani.

A képződő tiszta jövedelem többi része (valamint a társadalmi közös költség) természetesen elszámolható bérarányosan (béradót vagy forgalmi adót is magában foglaló magasabb fogyasztási árszint útján).

Igy eljutunk *a két vetítési alapú tisztajövedelem-realizálás* rendszeréhez.

Gondolatmenetünket folytatva, mérlegelni kell azonban, hogy a nemzeti jövedelem elosztása nem két, hanem alapvetően három fő részre történik: A termelési célú felhalmozás és a munkaerővel kapcsolatos folyó fogyasztás (valamint fogyasztási célú állóalapképzés) mellett számolni kell még az ún. improduktív fogyasztással és felhalmozással is, például a honvédelmi célú fogyasztással és felhalmozással s más össztársadalmi kiadásokkal is.

Ha már most a munkaerőköltségek mellett az improduktív fogyasztás egy részét is bérarányosan számítjuk fel, akkor *pozitív eltérésű, két vetítési alapú* tisztajövedelem-realizálási rendszerrel van dolgunk, míg ha a munkaerőköltségek egy részét is eszközarányosan szerepeltetjük a vállalati költség- és nyereségképzésben, akkor *negatív eltérítésű, két vetítési alapú* rendszer áll elő. (A fejlett tőkésországok gyakorlatára a pozitív eltérésű, hazánkéra a negatív eltérítésű, két vetítési alapú költség- és nyereségképzés a jellemző.)

A valóságos helyzethez igazodó fogalmi differenciálásban még itt sem állhatunk meg! A fejlett tőkésországokban a fejlődés alapvető tendenciáihoz igazodóan egyre fokozódó jelentőségűvé vált a *rejtett tisztajövedelem-képzés*. Ez nem tőkearányosan történik, nem is bérarányosan, hanem részben az amortizációval, részben a műszaki fejlesztési alap képzésével arányos. Ez a jelenség valószínűleg összefügg a technikai fejlődés felgyorsulásával, konkrétan azzal, hogy mind az alkalmazott technika (gépek, berendezések, technológia), mind a gyártott termékek gyorsan avulnak, olyannyira, hogy *avulásuk üteme gyorsabb fizikai elhasználódásuknál*.

Nagy termelékenységű, ugyanakkor igen gyorsan elhasználódó gépek alkalmazására törekszenek, emiatt az amortizáció gyorsan nő, miközben a tőkeigényesség többnyire csökken. Ezáltal az amortizáció nemcsak a legfőbb beruházási forrássá, hanem alig ellenőrizhető *tőkeképzési csatornává* is válik. A tőkésvállalatok — részben állami eszközökkel is támogatva — *a valóságosnál nagyobb amortizációs költségeket* számolnak fel, gyorsítják a leírás ütemét.

Egyidejűleg — a termékek avulását gyorsítva is — roppant *műszaki fejlesztési alapokat* realizálnak, főleg a feldolgozóiparban. Egyes ágazatokban (például a számítógépiparban, az elektronikában stb.) egyre inkább ez adja a felhalmozás legfőbb forrását, s fordítva, a felhalmozás mindinkább kutatási, fejlesztési ráfordításokban ölt testet.

Az, hogy a fejlett tőkésvállalatok tisztajövedelem-képzésében mind nagyobb jelentőségre tesznek szert ezek a „rejtett” formák, valószínűleg nemcsak a műszaki fejlődés felgyorsulása következtében létrejött hatékonyságnövekedéssel magyarázható, hanem a monopolhelyzettel és az abból fakadó monopolárral is. A *monopolár* módot ad arra, hogy a hatékonyság növekedése nyomán ne az árakat csökkentésük, hanem a többletnyereséget gyorsabb leírással, nagyobb műszaki fejlesztési alapok képzésével tüntessék el.

Egészen más a helyzet a fejlett országok nyomában haladó fejlődő és közepesen fejlett országok esetében! Ezekben — az alacsony bérszint, az objektíve behatárolt szakmasztruktúra és a technikai cikkek viszonylag magas ára következtében — még a tőkeamat megterülésére és tőkearányos nyereség képzésére sincs lehetőség. Mégsem tekinthetnek el a technikai fejlődés felgyorsulásának következményeitől, a gyorsabb amortizálódástól és a műszaki fejlesztési alapok képzésétől; igaz, jóval szerényebb mértékkel kell megelőgedniük. Nem segít a bérarányos terhek növelése és a nyereség bérarányos felszámítása sem, főleg két okból: 1. ha a tőkeamattal azonos nagyságrendű tőke-terhet akarnak érvényesíteni, akkor a bérarányos terheket csak egy adott határig növelhetik; 2. a bérjárulék és a bérarányos nyereség tova-

gyűrűzik és végső soron a tőkejavak árát és így a vetítési alapot is megnöveli. A *kétszintű árrendszer* az, amely a leginkább kedvező számukra, feltéve, hogy a *tőkekamat és a tőkearányos nyereség megszüntetésével párosul*. Ez a *fejlődő országok társadalmi rendszerére is kiható stratégiai problémát jelent*. Ha ugyanis a tőkearányos elvárás akadályba ütközik, akkor a tőkés jövedelmezőségi mechanizmus eleve funkcióképtelen; vagyis a fejlődő országok — ha a fejlettségi szintkülönbséget csökkenteni akarják — nem járhatják a tőkés fejlődés útját.

A tiszta jövedelem és az össztársadalmi költség felszámításának komplex megoldása

Az eddigiekben — remélem — sikerült valószínűsíteni, hogy szocialista viszonyok között a tiszta jövedelem és az össztársadalmi költség két vetítési alapú felszámítása elvileg „természetellenes” konstrukció, a fejlettebb országok követése és utolérése szempontjából pedig *kifejezetten hátrányos*.

Elvileg belátható, hogy egy olyan társadalmi rendszerben, amelyben a termelésfejlesztés célja a társadalom növekvő szükségleteinek egyre magasabb szintű kielégítése és a munkafeltételek egyidejű javítása, mindehhez azonban egy az élvontaltól elmaradt népgazdaság áll rendelkezésre, ott a tőke törvényszerűen szűkös erőforrás.

Ez esetben a társadalmi szükségletkielégítésben mutatkozó szintbeli elmaradás behozásához előbb fel kell számolni a termelési bázisok kiépítésében és fejlesztésében mutatkozó elmaradást.

A gazdaságfejlesztés hazai gyakorlata, sőt hosszabb távú perspektívái is teljesen egyértelművé teszik, hogy a tőkehiány aligha enyhíthető. A feszültség nagyságát jelzi, hogy még a pótlás jellegű korszerűsítésekre, rekonstrukciókra irányuló igényeket is sorolni kell. (Ebben persze az is közrejátszik, hogy a pótlásokat, korszerűsítéseket hosszabb időn át elhanyagoltuk, így az erre irányuló igények is nagymértékben felhalmozódtak.) Azt azonban, hogy a felhalmozás mely területeken, milyen ütemben realizálódjék, nem döntheti el a tőkearányos elvárás, hanem csak a *szükségnek* (beleértve a munkaerőkiváltás szükségét) *megfelelő konkrét tervezés*. Ez igaz ma is, hosszú távon is, függetlenül attól, hogy a döntéseket milyen mértékben decentralizáljuk. *(Ma éppen a decentralizált döntéseknél zavarunk elsősorban a tőkearányos tiszta-jövedelem-képzés irreális normái!)*

A társadalmi tőke — adott keretek közötti — ésszerű allokációját nem az egységes tőkekamat és az eszközarányos nyereség egységes elvárása mozdíthatja elő, hanem a korszerű *fejlődési tendenciához való igazodás lehetővé tétele*, az amortizációképzés és -elvonás, a hitelnyújtás, a hitelkamat stb. differenciált megállapítása útján. Mindeme eszközök differenciált működtetésében azt a célt kell követni, hogy a tőke mozgást következetesen és konkrétan a hatékonyság növelésére irányítsuk. *Például az amortizációs elvonást összhangba kell hozni az állóeszközök megtérülésével és azzal a szereppel, amelyet az állóeszközök különböző csoportjai és megtérülésük a vállalat fejlődésében játszhat*. Egységes elvonási kulcsok helyett *differenciált elvonási kul-*

csokat kellene alkalmazni; például a nagy termelékenységű, 10 éven belül leírásra kerülő gépek után elszámolt amortizációt 100 százalékban, a 10—15 év alatt leírhatóknál 60 százalékban, a 15—20 év alatt amortizálódóknál 40 százalékban hagyva vissza, míg a 20 évnél hosszabb leírási idejű állóeszközök amortizációjából semmit sem kellene visszahagyni a vállalatoknál. Ehhez az elvonási rendszerhez szervesen csatlakozhatna egy büntető jellegű — a jelenlegi üzemviteli járulékhöz hasonló — elvonás arra az esetre, ha az állóeszközöket az amortizálódás után is üzemeltetik. Egy ilyen megoldás az eszközleltési járuléknál hatékonyabban ösztönözné a gyorsan megtérülő gépek beszerzését, és fékezné a vállalati szinten amortizációs visszatérülést egyáltalán nem hozó épületek létesítését.

Az amortizáció központosításának ilyen rendszere nagymértékben serkentené a vállalatokat arra is, hogy *hitelt* elsősorban gyorsan megtérülő gépek, berendezések vásárlásához vegyenek igénybe.

A forgóeszközöknél is indokolt differenciált követelményeket támasztani. Az egységes eszközleltési járulék ugyanis nem teremt érzékeny érdekeltséget sem a termelőnél, sem a felhasználónál. A forgóeszközbeli ágazati eltérések előbb-utóbb beépülnek az árakba, de nem jelentenek olyan megterhelést, amelyre a felhasználók is érzékenyen reagálnának. A forgóeszköz-igényesség végső soron ágazati sajátosság; mint ilyen aligha befolyásolható. Az érzékenység kellően erősíthető, ha a forgóeszközök *norma feletti részét csak hitelből*, magas kamat fizetése esetén lehet finanszírozni. (Ez egyébként régen alkalmazott módszer!)

A részletekben persze a leírtaktól eltérő megoldások is szóba jöhetnek. De minden megoldási variánsnak eleget kell tenni annak az alapkövetelménynek, hogy a fejlődést serkentő céllal *megtérülési, tisztajövedelem-realizálási, társadalmi költség-fedezeti elvárást csak ott és olyan mértékben lehet támasztani, ahol és amilyen mértékben az a vállalat bevételeiből teljesíthető is.*

A tőkének a hatékonyságnövekedésben játszott szerepe sokkal differenciáltabb annál, mintsem módot adna valamiféle egységes időarányos eszközleltési járulék érvényesítésére. A tőke mindenkori hatékonyságnövelő hatása ugyanis a felhasznált élő munka hatékonyságának javulásával kapcsolatos, és így az nem a befektetett tőkével, hanem csak annak *az élő munkával átvitt működő részével*, elhasználódásával (és használati költségével) hozható arányba.

Már utaltam arra a fejlődési tendenciára, hogy terjednek az egyre intenzívebb folyamatok végzésére alkalmas, egyre nagyobb „termelékenységű” gépek, amelyek éppen ezért *mind rövidebb idő alatt elhasználódnak*. A fokozott teljesítőképesség, a gépesítettség, az automatizáltság több *meghajtó energiát igényel*. Nő a gépi amortizáció és a meghajtó energia költségeinek aránya az összes költségen belül.

Következésképpen, az aktív szerepet játszó amortizáció és a meghajtóenergia-költség *jobban jellemzi a tőke igénybevételét a munkatermelékenység növeléséhez*, mint az egyszéri tőkeköltség. A tőkét csak *működő részében* célszerű a tisztajövedelem és az össztársadalmi költség elszámolásakor vetítési alapul venni, mert csak így érhető el a kívánt fejlődést előmozdító differenciált ösztönző hatás.

Természetesen nem lehet szó tőkekamat nagyságú elvonásról. Vizsgálataim szerint az amortizáció után mintegy 10 százalék *adójellegű* tisztajövedelem-elvonás célszerű. Ez a 10 év alatt amortizálódó gépeknél 1 százalékos, a 20 év alatt elhasználódó eszközöknél pedig 0,5 százalékos, 50 év alatt elhasználódó épületeknél 0,2 százalékos tőkearányos terhet jelentene. Hasonló arányú lehetne a meghajtó energia utáni tisztajövedelem-elvonás is.

Fenn kellene tartani — aktívabb formában — a *műszaki fejlesztési alap képzését* és felhasználását. Mivel a fejlesztés fő célja a kibocsátott termékek használati értékének fokozása, az értékesítés százalékában törtéző — az ágazati, és ezen belül termékcsoporti sajátosságok figyelembevételével differenciált — alapképzés sem elvi, sem gyakorlati szempontból nem vitatható. Ami vitatható, az az elvonási kulcsok mechanikus érvényesítése.

Semmiképpen sem tekinthetők azonban aktív tényezőnek a *munkatárgyat* jelentő anyagok, ide sorolva a technológiai energiaköltségeket is. Az anyagráfordításnak a tisztajövedelem-képzés vetítési alapjaként való alkalmazása a fejlődést gátló folyamatokat indít be, így

— fékezi a ma különösen aktuális szakosítás, és az ezen alapuló kooperáció kibontakozását, áremelő tendenciát vált ki, a nyereséghányad tartásához és növeléséhez fűződő elvárások miatt (emiatt a specializáció és a kooperáció a nyereségtartalom nemkívánatos halmozódásával jár, miközben a specializáció tényleges gazdasági eredményei is valósággal eltűnnek, ami megint arra késztet sok vállalatot, hogy specializáció és kooperáció helyett saját alkatrész- és elemgyártó-kapacitásokat létesítsen, illetve tartson fenn).

— Az anyagfelhasználás mint vetítési alap keresztez más időszervi törekvéseket is, például azt, hogy a vállalatok a termékeikkel összefüggő szolgáltatásokra is vállalkozzanak, illetve ilyen irányban bővítsék tevékenységüket (különösen a gépiparban). A jelenlegi hazai gyakorlatban a szolgáltatások még magas nyereséghányad esetén sem hoznak — az *aktív ráfordításokhoz képest* — megfelelő nyereséget (a nyereségvolumen különösen a berráfordításhoz viszonyítva kisebb).

A tisztajövedelem-elvonás vetítési alapjául ezért az egyszeri tőkeköltség, illetve a passzív anyagráfordítások helyett a ráfordítások aktív elemeit jelentő amortizációt, a bérköltséget és a meghajtóenergia-költséget, összefoglalóan az *üzemeltetési költségeket* célszerű választani.

Végül is olyan modellhez jutottunk, amely megfelel a (4) és a (6) képletek egyensúlyi követelményeinek: a *tiszta jövedelem túlnyomó részét munkabéarányosan realizáljuk*, a beruházási javak árszintje pedig — a munkaerőköltségekhez képest — alacsony (az árrendszer ugyanis kétszintű).

A nyereséget a gyakorlatban az amortizációt és a meghajtóenergia-költséget, valamint a közvetett bérköltséget magában foglaló üzemi általános költség és a közvetlen bérköltség együttes összegével arányosan célszerű képezni, mégpedig igen szerény, 2-3 százalékos nyereséghányad-kulccsal. Az ilyen *minimális nyereségszint* kialakítása és fenntartása mindenekelőtt azért kívánatos, mert így el lehet kerülni a nyereség nem kívánatos halmozódását és az árarányok torzító hatását.

Mindezzel a döntéseknek a hatékonyság növelésére való orientáltsá-

gát szeretném fokozni, a decentralizált döntések eddig kialakult arányának csökkentése nélkül. Ezért az elgondolásnak szerves részét képezi *a hitel szerepének növelése* a beruházások finanszírozásában, éppen a decentralizált, öntevékeny döntések megfelelő arányának fenntartása céljából.

Az elképzelt rendszer mindenekelőtt a korszerű műszaki megoldások megtérülésének kedvez. Az így létrejövő többleteredményt *a hitelkamaton keresztül szelektív módon le lehet csapolni*. A hitelkamat mint normatív elvárás, egyidejűleg ösztönöz a szelektivitásra és a hatékony megvalósításra, akkor is, ha a nem hitelből finanszírozott, illetve a már meglévő befektetéseket sem tőkeamat, sem eszközarányos nyereség lényegében nem terheli.

Ilyen feltételek között az aktív hitelpolitikától a *következő eredményeket* várhatjuk.

1. A korszerű aktuális műszaki megoldások megtérülnek és a megtérülés függvényében a hitel szelektál; 2. a hitelkamat — ha aktív hitelkamat-politikát folytatunk — objektív mércét jelent a többleteredmények elvonására; 3. A vállalatok tevékenységét a hatékonyság növelésére, a megtérülés fokozására irányíthatjuk; 4. A központi szervek a hitelkeretek és a hitelfelvételek segítségével a tervnek megfelelően befolyásolhatják a decentralizált beruházási alapok újraelosztását.

A műszaki fejlesztésre fordítható erőforrások nagysága attól is függ, hogy a befektetések milyen gyorsan térülnek meg. A megtérülés pedig függvénye annak, hogy *mennyire hatékony műszaki fejlesztéseket választunk ki, milyen hatékonyan valósítjuk meg és használjuk ki azokat*.

A műszaki fejlesztés aktuális lépései mindenképpen kikerülhetnek. De *nem mindegy, hogy a költségeket növelő szükséges rossznak tekintjük-e őket, vagy pedig a hatékonyságnövelés fő eszközét, a megtérülés fő forrását látjuk benne*. Csak a gazdasági-pénzügyi környezet tudatos, fejlesztésre orientált átalakításával válhat a *műszaki fejlesztés gazdaságfejlesztésünk motorjává*, aktuális gazdasági nehézségeink feloldásának hatásos eszközévé.

Kétszintű árrendszer, a termelői árszint leszállítása útján

A kétszintű árrendszerre való áttérés fő akadályának — a jelenlegi feltételek között — sokan azt tartjuk, hogy általános fogyasztóiár- és bérrendezést igényelne.

A kétszintű árrendszer azonban megvalósítható a termelői árszint megfelelő csökkentésével a fogyasztói árszint változtatása nélkül is, biztosítva egyúttal a munkaerővel kapcsolatos társadalmi költségek fedezésének célserű módosítását. Ennek végrehajtásához csak egy dolog elengedhetetlen: a ma alkalmazott *ártípus megváltoztatása*.

A termelői árszint leszállításával akkora *különbség képezhető a fogyasztói és a termelői árszint között* (a fogyasztói árszint változtatása nélkül), amely később is megkönnyíti az esetleges termelőiár-változások áthidalását. Ez nem jelentené a termelői és a fogyasztói árak elszakítását, csak azt, hogy a fogyasztói *árszint* ne változzék.

Szocialista gazdaságban a termelői árak visszarendezése — a társa-

dalmi tulajdonra támaszkodva — nagyobb nehézség nélkül végrehajtható. A visszarendezés egyben alkalmat ad az *értéktörvény társadalmi méretű tudatos felhasználására*, társadalmi érdekeink megfelelő érvényesítésére.

Központi utasítással *megoldható az állóeszközöknek és a készleteknek meghatározott — esetleg eltérő — arányú leértékelése*; ennek megfelelően az állóalapok után csökkentett amortizációs leírás érvényesítése; az ártípus megváltoztatása, például: a termelési ártípusról egy célszerű *kombinált ártípusra* való átváltás stb.

Az állás gyakorlati lebonyolításához a következő — sokszoros *iterációval* megállapítható mértékű — változtatásokra volna szükség: 1. A folyamatban levő beruházások, valamint a készletek meghatározott arányú leértékelése, szem előtt tartva a jelenlegi bérköltségeket, a nemzetközi alapanyag- és energiaárak és a jelenlegi hazai árak közötti feszültségeket; 2. a meglévő állóalapok bruttó és nettó értékének megfelelő csökkentése, figyelembe véve az idők folyamán bekövetkezett áremelkedéseket (például az 1974. évben üzembe helyezett állóeszközöknél lényegesen nagyobb arányú csökkentés szükséges, mint az 1968-ban üzembe helyezettéknél); 3. A rubel- és a dollárszorzők leszállításával fel kellene értékelni a forintot; 4. A csökkentett amortizáció kivételével meg kellene szüntetni az állóeszközök utáni normatív elvárásokat (az eszközleltési járulékot és az eszközarányos-nyereség-felszámítást); 5. meg kellene szüntetni a bérköltség utáni bérjárulékot; 6. az üzemeltetési költségek (amortizáció, meghajtóenergia-költség, és munkabér) után egységes (10 százalék körüli) normatív befizetési kötelezettséget kell kivetni; 7. a nyereség vetítési alapjául ugyancsak az üzemeltetési költséget kell választani, a nyereség kulcsát pedig minimálisra le kell szállítani; 8. a tiszta jövedelem túlnyomó része a termelői árak és a fogyasztói árak közötti forgalmi adó címén kerülne realizálásra.

Stabilizáló hatás

A korszerű technika megtérülését lehetővé tevő egyensúlyi tiszta-jövedelem- és költségképzésnek és az ezzel összefüggő kétszintű árrendszernek a termelői árak leszállítása útján történő megvalósítása, valamint a mindezt előmozdító új ártípus és ezekhez igazodó aktív hitelpolitika a fő állomásai annak a gondolatsornak, amelynek középpontjában az *egyensúly, illetve a fejlődést serkentő stabilitás* igénye áll.

Milyen egyensúlyról és stabilitásról van szó?

Társadalmi vonatkozásban kedvező feltételeket teremt a fogyasztói árak stabilizálásához. A szocialista tulajdonviszonyok nemcsak lehetővé teszik, de alighanem meg is követelik, hogy a hatékonyság fokozásához szükséges *árrendezések a fogyasztási szféra hátterében, a termelési szférában játszódjanak le*, a fogyasztói árarányokban a termelői árakhoz képest mutatkozó torzulásokat pedig inkább árcsökkentésekkel, vagy legalább ellenkező irányú kiegyenlítéssel oldják fel. Ezért a termelői árak leszállítása és ennek technikája (ide értve a megfelelő számvetési megoldásokat is) az árkérdésnek s ezen keresztül a fejlesztésirányításnak egyik alapvető problémája.

A termelői árak és a fogyasztói árak közötti szintkülönbség teret enged a termelői árak elkerülhetetlen mozgásaihoz, különös tekintettel az importárak arányváltozásaira. A termelői árak ilyen értelmű rendezése egyben alkalmat ad az értéktörvény *társadalmi méretű tudatos érvényesítésére*. Ezért, ha a fogyasztói árakban zavart nem okoz, az ilyen visszarendezés az értéktörvény tudatos felhasználásának és ezen keresztül az értékfolyamatok zavarai megelőzésének, a fejlődést serkentő dinamikus egyensúly biztosításának egyik alapvető módszerét jelenheti.

A kétszintű árrendszer kiépítése és „karbantartása”, az eszköz-arányos tisztajövedelem-képzés helyett az üzemeltetési költség-arányos képzésre való áttérés, a termelői árak nyereségtartalmának leszállítása és az aktív hitelpolitika együttesen lehetővé teszik, hogy a termelési tényezőkkel szemben reális, a megtérülési lehetőségekkel arányban álló követelményeket támasszunk. Ezen a bázison a nyereségérdekelt-ség várhatóan nem hoz létre zavaró kilengéseket, inkább stabilizáló hatásúvá válik. E stabilizáló hatásnak fő tényezője éppen a javasolt tisztajövedelem-képzés és -elvonás.

A megtérülési lehetőségekkel összhangban levő tisztajövedelem-felszámítás és költségképzés, valamint a termelői árszint ehhez tartozó leszállítása és az árarányok megfelelő módosítása azonban csak akkor, illetve csak addig játszhatnak stabilizáló szerepet, ha (ameddig) a fejlődési folyamatok, tendenciák követését, illetve előkészítését, az értéktörvény tudatos felhasználását szolgálják. Az értéktörvénynek ilyen tudatos felhasználása fontos része a tervgazdaság működésének, a tudatos fejlesztési mechanizmus érvényre juttatásának.

Tolnai György:

A FEJLŐDŐ ORSZÁGOK GAZDASÁGA MA ÉS HOLNAP

(Időszerű közgazdasági kérdések sorozat)

A könyv a fejlődő országok, a „harmadik világ” gazdasági-társadalmi helyzetét és problémáit foglalja össze. Bemutatja az elmaradt világrések országainak helyzetét, elemzi a naturális-patriarchális falusi közösségektől a kisárutermelő parasztságig, s az ebből spontán kilépő, de elmaradt helyi tőkés fejlődésig vezető utat.

Ugyanakkor ismerteti a modern gazdasági felsőszektorukat is: a nyugati kapitalista érdekeltségek nagyüzemeitől a kialakuló korszerű államkapitalista szektorig bezárólag. E kiindulás után a szerző a gazdaságtörténeti tapasztalatok és a gazdasági folyamatok elemzése alapján felvillantja a fejlődő országok nem tőkés irányzatú fejlődésének új, széles távlatait is.

A könyv a legszélesebb olvasóközönséghez szól. Ugyanakkor a szakemberek, a gazdaságfejlesztés részletkérdései iránt érdeklődők számára is sok új, gondolatébresztő szempontot vet fel, különösen ami a naturális és a modern gazdasági szektorok fejlődési összefüggéseit és egyidejű, egymást támogató államkapitalista — nem tőkés fejlődésük problémáit illeti.

277 l., fűzve 29,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

A lakás- és kommunális ellátás településenkénti arányainak alakulása a IV. ötéves terv időszakában

(Egy faktoranalitikus vizsgálat tapasztalatai)

A lakossági infrastruktúra területi fejlesztési arányainak kialakítása meghatározó szerepet játszik a területfejlesztési tervek kidolgozásában. Jelentőségét még inkább aláhúzza az a tény, hogy fejlesztésének döntő része központi pénzeszközökből, de a tanácsi fejlesztési tervek realizálása útján valósul meg. A népgazdasági szintű területi tervezés e kulcsfontosságú mozzanata tehát a tanácsi tervekben megjelenő fejlesztési döntések kereteit is megszabja többek között azáltal, hogy a lakossági infrastruktúra fejlesztésére fordítható anyagi eszközöket területenként — illetőleg megyei tanácsonként — lényegében egyértelműen elosztja.

A fejlesztés területi arányainak kialakításánál a központi tervezés — a gazdaság mindenkori állapotától függően — meghatározott elveket és követelményeket érvényesít, s ennek megfelelő tervezési módszereket is alkalmaz. Így a fejlesztés területi arányait mindenekelőtt a nem termelő ágazatok globális fejlesztési lehetősége és ágazati struktúrája befolyásolja. Ezen túlmenően a fejlesztési arányokban meg kell jelenüniük a területfejlesztés fő céljainak is, nevezetesen:

1. Biztosítani kell a népgazdaság és az egyes területek erőforrásainak hatékony hasznosítását, a településhálózat korszerűbbé és racionálisabbá tételét.

2. A területek foglalkoztatottsági és termelékenység, valamint a települések ellátottsági színvonalának közelítésével mérsékelni kell az egyes területek népességének anyagi és kulturális színvonalában meglévő különbségeket.*

A 2. alatti követelmény például az V. ötéves terv időszakában a kiemelt települések lakossági infrastruktúrájának fejlesztését oly módon szabja meg, hogy az biztosítsa az azonos szerepkörű településekben élő népesség ellátottsági színvonalának közelítését, településenként törekedve olyan mértékű fejlődésre, amely lehetővé teszi:

— a tervidőszak alatt keletkező új igények (beleértve a megszűnések miatt szükségessé váló pótlást is) kielégítését;

— a településkategóriák közötti ellátottsági különbségek lehetséges, általában szerény mértékű csökkentését.

* Lásd: a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1006/1971. III. 16. sz. határozata a területfejlesztés irányelveiről. Magyar Közlöny, 1971/17.

E követelmény érvényesítése módszertani szempontból azt jelenti, hogy a lakossági infrastruktúra területi (településenkénti) fejlesztésének arányait az *ellátottsági színvonal* figyelembevételével kell tervezni. Ennek során először meg kell állapítani, milyen a települések jelenlegi ellátottsági szintje, ezt követően a fejlesztési lehetőségek mérlegelésével meg kell határozni a tervezett ellátottsági színvonalat (településenként), majd a fejlesztés költségigényét.

Az ellátottsági színvonal különböző mennyiségi összetevőinek (például az egy lakásra jutó lakók száma) kiszámítása a tervezésben nem okoz problémát. Ugyanakkor bebizonyosodott, hogy a fejlesztési igényeknek kis számú, döntően mennyiségi mutató alapján történő megállapítása nem elégséges; az ellátottsági színvonal objektív értékelése gyakran egész sor „mennyiségi” és minőségi jellegű ellátottsági mutató együttes mérlegelését követeli meg. A lakás példájánál maradva ez azt jelenti, hogy az egy lakásra jutó lakók száma — mint alapmutató — mellett olyan minőségi mutatók figyelembevétele is indokolt, mint a lakások szobaszáma, felszereltsége, illetve komfortfokozata, állaga, kora stb. Az infrastrukturális ellátottságban jelenleg meglévő területi-településenkénti különbségek kvantifikálása csak több, *egymással szorosan összefüggő és az ellátottság különböző oldalait kifejező részmutató együttes, komplex értékelése útján oldható meg.*

Van a kérdésnek egy másik oldala is. A lakossági infrastruktúra fejlesztése — mint ismeretes — egymáshoz többé-kevésbé szorosan kapcsolódó ágazatok—alágazatok együttes fejlesztését jelenti. Az *egyes ágazatok fejlesztési arányainak megállapítása ugyanakkor összehangoltan történik* — gondoljunk csak a lakáscélcsoport ágazataira. Ha tehát az ágazatok fejlesztése összehangoltan, egymáshoz kapcsolódva valósul meg, akkor indokolt a jelenlegi ellátottság „összehangolt”, komplex értékelése is. Az ellátottság településenkénti arányainak megállapításánál tehát *nem szabad megelégedni csak egyes mutatók szerinti ellátottsági rangsor felállításával*, hanem törekedni kell arra, hogy az ellátottsági rangsorban valamennyi lényeges — mennyiségi és minőségi — ellátottsági jellemző együttesen kifejeződjék. Az ellátottság komplex értékelésére történtek már kísérletek (pontosítás módszer, szintetikus mutatószámok), ezeket azonban — a kérdés egyéni megfontolások útján való megközelítése miatt — nem lehetett teljes mértékben objektívnak elfogadni, így azok tervezési alkalmazására nem került sor.

Dolgozatunkban a települések infrastrukturális ellátottsági színvonalának komplex értékelésére vállalkozunk egy újszerű és objektívnak tekinthető matematikai-statisztikai módszer — a faktoranalízis — felhasználásával. A módszer segítségével, az *ellátottsági színvonal mintegy 30 részmutatóján keresztül megkíséreljük fejlettségi rangsorba állítani Magyarország 129 kiemelt települését* (Budapestet speciális helyzete miatt nem vontuk be a vizsgálatba), *továbbá bemutatni azokat a tényezőket*, amelyek döntően meghatározzák az egyes településeken a lakossági infrastrukturális ellátottság színvonalát, s ezáltal megmagyarázzák az ellátottságban levő területi különbségeket.

Vizsgálatunkat 1970. évi tényleges és 1975-ös várható adatok alapján végeztük — ez utóbbiak a megyei tanácsok 1973. évi tervjelentéseiből származnak. A számításokat mind az 1970-es, mind az 1975-ös

adatokkal elvégezve azt kívántuk elérni, hogy reális képet nyerjünk az infrastrukturális ellátottságban a IV. ötéves tervidőszak alatt bekövetkező fejlődésről és területi arányváltozásokról is.

A vizsgálat módszere

Mivel vizsgálatunk célja egy olyan összetett, komplex jellegű gazdasági kategória — a lakossági infrastrukturális ellátottság — településenkénti összehasonlító elemzése volt, amely csak részmutatók sokaságán keresztül jellemezhető, nyilvánvaló, hogy olyan módszertani megoldást kellett keresnünk, amely alkalmas az egymással összefüggő mutatószámok együttes és lehetőleg egzakt értékelésére. Olyan elemzési módszer kiválasztása látszott tehát célravezetőnek, amely a nagyszámú, egymástól nem függetlenül alakuló és ezáltal elemzési szempontból nehezen kezelhető ellátottsági mutatók információtartalmát képes néhány új, szintetikus jellegű mérőszámba sűríteni, amelyek alapján az ellátottsági színvonal területi összehasonlítása már egyértelműen lehetővé válik.

A vizsgálat során kézenfekvőnek tűnt a faktoranalízis módszerének kipróbálása, hiszen a faktoranalízis:

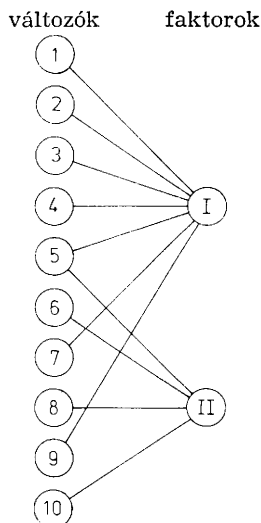
- egyidejűleg rendkívül sok változó kezelésére képes;
- alkalmas olyan változók elemzésére, amelyek sztochasztikus kapcsolatban állnak egymással (korrelálatlan változók esetén a faktoranalízis értelmetlenné válik);
- a nagyszámú változó által hordozott információmennyiséget képes számottevő veszteség nélkül néhány új változóba sűríteni;
- ennek alapján lehetővé teszi a megfigyelt gazdasági jelenségek legegyszerűbb belső struktúrájának meghatározását.

A faktoranalízis módszere abból a hipotézisből indul ki, hogy egy gazdasági jelenség vagy kategória komplex, sokoldalú jellemzésére szolgáló mutatószámok mögött van — legalább egy — olyan közös, a mutatószámok többségének alakulását meghatározó lényeges elem, amely mintegy a jelenség vagy kategória természetéből adódik. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a jelenség különböző oldalait tükröző mutatószámok többségét erős kölcsönös függőség jellemzi, mégpedig oly módon, hogy a szoros sztochasztikus kapcsolat egyes változócsoportokon belül mutatkozik, viszont az egyes csoportokba tartozó mutatószámok függetlenek a többi csoportba tartozó mutatóktól. Ez arra utal, hogy a vizsgált jelenségnek több, egymástól független oldala van, amelyek egy-egy mutatószámcsoport alakulásában jutnak kifejezésre. Az infrastrukturális ellátottság egymástól független oldalait jelenti például a kommunális ellátottság és az iskolai ellátottság, amelyek színvonalát tükröző mutatószámok között vizsgálatunkban sem mutatkozott sztochasztikus kapcsolat. *A faktoranalízis a változók közötti korrelációs kapcsolatok alapján különválasztja az egymástól független mutatószámcsoportokat, majd ezek információtartalmát — a lineáris algebrából ismert bázistranszformációhoz hasonlóan — egymástól független vektorokba (faktorokba) sűríti.* (E független faktorok lineáris kombinációjaként valamennyi eredeti változó, illetve mutatószám bizonyos hibahatárral előállítható.) Ez azt jelenti, hogy amíg a vizsgált jelenséget eredetileg m számú változó

„írta” le, addig a faktoranalízis segítségével $p < m$ számú független faktoron keresztül sikerült a jelenséget magyarázó változók számát lényegesen csökkenteni. Ezáltal meghatározható az a legegyszerűbb szerkezet, amely a megfigyelési adatokat elfogadható pontossággal reprodukálja*. (Az eredeti változók és a faktorok kapcsolatáról l. az 1. sz. ábrát.)

Az eredeti változók és a faktorok kapcsolata

1. sz. ábra

Az ábrán szereplő változók (1—10) a jelenségre vonatkozó megfigyelés eredményei. Ezeket az adatokat a faktoranalízis során nyert független és korrelálatlan I és II faktor megfelelő pontossággal előállítja, reprodukálja. Az I faktor az 1, 2, 3, 4, 5, 7 és 9 változóval, a II faktor pedig az 5, 6, 8 és 10 változóval függ szorosan össze.

* A faktoranalízis alaphipotézise szerint minden standardizált változó felírható bizonyos fiktív, önálló jelentéssel nem bíró változók, az úgynevezett faktorok lineáris kombinációjaként az alábbi formában:

$$Z = AF + \bar{A}U,$$

ahol Z a standardizált változók matrixa, A a közös, \bar{A} az egyedi faktorsúlyok matrixa, F a közös és U az egyedi faktorértékeket tartalmazó matrix. A közös faktorok minden változó előállításához hozzájárulnak (ezért közös faktorok), míg az egyedi faktorok csak egy-egy változó előállításához szükségesek, s gyakorlatilag hibátagnak tekinthetők. Mind a közös, mind az egyedi faktorokra nézve feltételezzük a standardizáltságot, valamint azt, hogy egymással páronként korrelálatlanok.

A fenti faktormodellben a faktorsúlyok és maguk a faktorok is ismeretlenek. A faktoranalízis feladata, hogy az eredeti változók megfigyelési értékeiből kiindulva a faktorsúlyok és faktorértékek lehető legjobb becslését szolgáltatassa.

A faktorsúlyok meghatározására és a faktorértékek becslésére több faktoranalitikus eljárás is alkalmazható (főfaktormódszer, centroid módszer stb.). Ezeknek az eljárásoknak a lényege abban foglalható össze, hogy az eredeti megfigyelési értékekből kiindulva a korrelációs matrix felhasználásával az A és az F matrixot előállítják, és ezáltal az eredeti változók információtartalmának zömét kevés számú és egymástól független absztrakt változóba, az úgynevezett faktorokba sűrítik. Az A és F matrix meghatározása az ún. redukált korrelációs matrix felhasználásával történik. Ez annyiban különbözik az eredeti korrelációs matrixtól, hogy diagonálisában nem egységnyi értékek, hanem a szórásnégyzet — különféle módokon becsülhető és h^2 -vel jelölt — kommunalitásösszetevői szerepelnek. A módszer sarkalatos pontja az ún. Thurstone-féle alaptétel, amely a közös faktorsúlymatrix és a redukált korrelációs matrix közötti kapcsolatot az $Rh = A A^*$ formában teremti meg. Az A matrix meghatározása a fenti formából kiindulva történik egy minimalizálási feladat segítségével. Ennek lényege, hogy az A matrixot oly módon kell előállítani, hogy az $Rh = A A^*$ matrix elemei minél jobban közelítsenek a nullához. Az A matrix előállítása után becslési eljárásokkal a faktorok előállítása is lehetővé válik.

A faktoranalízis alkalmazása — éppen az előbbieken körvonalazott lényegénél fogva — előnyt jelent a hasonló jellegű problémák egy másik, általánosan alkalmazott módszerével, az ún. szintetikus mutatók számításával szemben. A szintetikus mutatókat ugyanis a vizsgálandó jelenséget sokoldalúan tükröző mutatók valamiféle súlyozott átlagaként kell kiszámítani. Az alapmutatók súlyozása viszont szubjektív, egyéni megfontolások alapján történik, ami erősen kétségesé teszi, hogy az ily módon számított szintetikus mutató valóban helyesen jellemzi-e a vizsgálandó jelenséget. A faktoranalízis kiküszöböli ezt a szubjektivitást. Az a körülmény, hogy a számítás során felhasznált alapmutatók egymással szoros sztochasztikus kapcsolatban állnak, lehetővé teszi, hogy a faktoranalízis segítségével az alkalmazandó súlyokat objektíve megállapíthassuk. Ebben az esetben a vizsgálat szubjektív elemét csak az alapmutatók kiválasztása jelenti; ez a szubjektivitás azonban gyakorlatilag minden matematikai-statisztikai módszer közös jellemzője.

Vizsgálatunk során a különböző faktoranalitikus eljárások* közül az ún. *főfaktor módszert* alkalmaztuk. Ennek részletes leírására itt nem térünk ki,** csak röviden vázoljuk a módszer alkalmazásának menetét, fő munkafázisait. Ezek a következők:

1. input-változók összeállítása;
2. változók standardizálása;
3. korrelációs matrix meghatározása;
4. kommunalitások becslése, a redukált korrelációs matrix meghatározása;
5. a redukált korrelációs matrix saját értékeinek és a megfelelő saját vektorainak meghatározása;
6. a közös faktorsúlyok előállítása;
7. faktorértékek becslése;
8. a faktorok azonosítása, az eredmények közgazdasági interpretációja.

Szólnunk kell még a módszer alkalmazásának egy további feltételéről is. Gyakorlati tapasztalatok szerint egy faktoranalízist akkor tekinthetünk eredményesnek, ha a kapott általános faktor (az első faktor) a kiinduló változók összes szórásnégyzetének, mintegy 40 százalékát, az első 3—4 faktor pedig legalább a 75—85 százalékát magyarázza. Ha ezek a követelmények nem teljesülnek, annak két oka lehet: vagy rosszul választottuk meg a faktoranalízis-programba bekerülő induló változókat, vagy a kiválasztott változók vonatkozásában a faktoranalízis alaphipotézise nem teljesül; ez utóbbi esetben tehát a módszer alkalmazása nem célravezető. (Itt jegyezzük meg, hogy a vizsgálatunk során kapott számítási eredmények e gyakorlati követelményt is kielégítik.)

* Ezekről l. például Walter Jahn-Hans Vahle: A faktoranalízis és alkalmazása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974.; Vita László: A faktoranalízis közgazdasági alkalmazásának lehetőségeiről. Szigma, 1970. 3. sz. 127—152. l.; Gether István—Simon Erzsébet: A faktoranalízis modellek és közgazdasági alkalmazásai. Egyetemi doktori értekezés, 1972. Kézirat.

** A főfaktorok módszere olyan közös faktorok előállítását tűzi ki célul, amelyek — a lehető legnagyobb mértékben járulnak hozzá az összes változó teljes kommunalitásához;

— az egyes faktorok részesezése az összkommunalitásból csökkenő mértékű;

— páronként ortogonálisak.

A lakossági infrastruktúra településenkénti vizsgálatának mutatószámrendszere

A faktoranalízis eredményeit befolyásoló egyetlen szubjektív mozzanat értelemszerűen a vizsgálandó jelenség vagy kategória jellemzésére alkalmas mutatószámok kiválasztása. E mutatószámok — mint input-változók — körének meghatározásánál általában úgy járnak el, hogy első lépésben a jelenség minél részletesebb, sokoldalúbb leírása céljából minden olyan jellemzőt kiválasztanak, amely valamilyen formában, közvetlenül vagy közvetve, kapcsolatban van a vizsgálat tárgyát képező kategóriával. E bővebb változólista alapján — a korrelációs matrix figyelembevételével — történik meg a lényegesnek ítélt, releváns jellemzők meghatározása, azaz a végleges változólista kialakítása.

Esetünkben — a lakossági infrastrukturális ellátottság vizsgálatánál — a változók kiválasztását befolyásolta egyrészt az elérhető mutatók köre (1975-ös várható adatokról van szó!), másrészt az, hogy az *ellátottsági színvonal minőségi és a lakásellátottsághoz kapcsolódó oldalait kívántuk kiemelni*. Technikai korlátot jelentett az a körülmény is, hogy a faktoranalízis számunkra rendelkezésre álló számítástechnikai programja, illetve algoritmusa csak 30 változó egyidejű kezelésére volt alkalmas.

Az említett szempontoknak megfelelően az induló változókat első sorban a lakás- és kommunális ellátottsági mutatók közül választottuk ki (beleértve a minőségi jellemzőket is), és ehhez kapcsolunk még néhány mutatószámot az oktatási és kereskedelmi ellátottságot tükröző mutatók köréből.

A vizsgálat tárgyát képező ellátottsági mutatók:

1. 100 bölcsődéskorú (0—2 éves) gyermekre jutó bölcsődei férőhelyek száma;
2. 100 óvodáskorúra jutó óvodai férőhelyek száma;
3. 100 óvodai férőhelyre jutó beírt óvodások száma;
4. 1 tanulócsoporthoz jutó általános iskolai tanulók száma;
5. 1 osztályteremre jutó általános iskolai tanulók száma;
6. 100 tanuló közül napközis;
7. Közműves vízzel ellátott népesség aránya (%);
8. Vízellátásba bekapcsolt lakások aránya (%);
9. Csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya (%);
10. Csatornázott területen élő népesség aránya (%);
11. 1 lakosra jutó közművesvíz-fogyasztás (m³/fő/nap);
12. Összes szennyvízből közcsatornába jutó szennyvíz aránya (%);
13. Közcsatornából tisztítás nélkül a befogadóba jutó szennyvíz mennyiség aránya (%);
14. 100 lakás közül a lakottak aránya (%);
15. 100 lakás közül a komfortosak aránya (%);
16. 1900 előtt épült lakások aránya (%);
17. 1944—1975 között épült lakások aránya (%);
18. Szilárd alapozású lakások aránya (%);
19. Szilárd falazatú lakások aránya (%);
20. Egyszobás lakások aránya (%);
21. Kétszobás lakások aránya (%);
22. Három- és több szobás lakások aránya (%);
23. Belterületi úthálózatból a kiépített utak aránya (%);
24. 1 m² kereskedelmi alapterületre jutó népesség;
25. 1 lakosra jutó kiskereskedelmi forgalom (ezer Ft/fő);
26. 1 m² vendéglátó alapterületre jutó népesség;

27. 1 lakosra jutó vendéglátó forgalom (ezer Ft/fő);
 28. 100 lakásra jutó lakónépesség (laksűrűség);
 29. 1 m² kiskereskedelmi alapterületre jutó forgalom (ezer Ft/m²);
 30. 1 m² vendéglátó alapterületre jutó forgalom (ezer Ft/m²).

A felsorolásból is kitűnik, hogy vizsgálatunkban a hangsúlyt elsősorban az ellátottság minőségi jellemzőire (például a lakások felszereltsége, komfortfokozata, nagysága, életkora, állaga stb.) és a kommunális ellátottság színvonalát tükröző mutatószámokra helyeztük. Szándékosan nem vettük figyelembe a települések nagyságrendjét vagy központi szerepkörét, s eltekintettünk a mennyiségi lakáshiány mértékétől is. Vizsgálati célunk tehát annak megállapítása volt, hogy az egyes településeken a lakosság alapvető életfeltételei együttléve milyenek, melyek azok a tényezők, amelyek az életkörülmények ezen „infrastrukturális” oldalát alapvetően meghatározzák, továbbá egy ötéves tervidőszak alatt e tekintetben milyen településenkénti változások történtek.

A lakás- és kommunális ellátottság településenkénti színvonalát motiváló tényezők

A számítások* eredményeként mindkét változatban 6 faktorhoz jutottunk. Az egyes faktorok hozzájárulását a változók összes szórásnégyzetéhez az 1. sz. táblázat mutatja.

1. sz. táblázat

A faktorok hozzájárulása a változók szórásnégyzetéhez (százalék)

Faktor	1970.		1975.	
	Egyedi	Kumulált	Egyedi	Kumulált
1.	41,2	41,2	39,9	39,9
2.	12,2	53,4	10,4	50,3
3.	10,4	63,8	9,5	59,8
4.	8,3	72,1	8,6	68,4
5.	6,3	78,4	7,1	75,5
6.	5,3	83,7	5,0	80,5

Az első faktor tehát mindkét változatban a szórásnégyzet jelentékeny hányadát, mintegy 40 százalékát megmagyarázza, kifejezi. Ilyen esetben az első faktor a vizsgálandó jelenség vagy kategória — esetünkben az ellátottság — általános faktorának tekinthető. Pontos azonosításához, értelmezéséhez azonban mindenekelőtt fel kell írunk az eredeti változókkal való kapcsolatát tükröző faktorsúlyokat (2. sz. táblázat).

Az első faktor és az eredeti változók sztochasztikus kapcsolata mind az 1970-es, mind az 1975-ös változatban lényegében azonos, a faktorsúlyarányok jelentős változást nem mutatnak. Ez azt jelenti, hogy a két változatban kapott általános faktor azonos jellegű információkat hordoz, tehát a faktorértékek, továbbá a települések faktorérték szerinti rangsorainak összehasonlítása nem ütközik akadályba.

* A számításokat az Országos Tervhivatal számítóközpontjának munkatársaival együttműködve végeztük.

2. sz. táblázat

Az 1. faktorra vonatkozó faktorsúlyok

Változó	1970-es változat	1975-ös változat
1.	0,5337	0,5351
2.	0,1893	0,1163
3.	0,2771	0,2140
4.	0,3436	0,1419
5.	0,2333	-0,0186
6.	0,1006	0,3700
7.	0,5052	0,4069
8.	0,8361	0,8331
9.	0,8185	0,8331
10.	0,7800	0,8279
11.	0,6711	0,6719
12.	0,5923	0,5063
13.	0,1699	0,1046
14.	0,2038	0,3344
15.	0,9053	0,5797
16.	-0,4877	-0,4505
17.	0,6604	0,6986
18.	0,6936	0,7532
19.	0,7669	0,8229
20.	-0,6669	-0,6665
21.	0,4475	0,3266
22.	0,5503	0,5446
23.	0,7456	0,7489
24.	-0,2852	-0,2950
25.	0,3101	0,3606
26.	-0,6468	-0,6720
27.	0,3786	0,3738
28.	0,5787	0,3457
29.	0,1962	0,1207
30.	-0,3529	-0,3454

A faktorsúlyok alapján vizsgáljuk meg, hogy a kapott első faktork mely változókkal függ szorosan össze, vagy — másként fogalmazva — a faktorban milyen mértékben fejeződik ki az eredeti változók alakulása. E célból a faktorsúlyok — azaz a faktor és az egyes változók közötti korrelációs együtthatók — közül a 0,5 fölöttieket dőlt betűs szedéssel megjelöltük.

A táblázatból világosan kitűnik, hogy a faktor értékének fő meghatározói a kommunális ellátottság mutatói, a lakások nagyságát, állagát, komfortfokozatát kifejező mutatók, a kiépített úthálózat mértéke, valamint a laksűrűség mutatója. Befolyásolja a faktor alakulását — bár kisebb mértékben — a bölcsődei ellátottság és a vendéglátó helyekkel való ellátottság mutatója is. Ugyanakkor a faktor nem tükrözi az óvodai és az általános iskolai ellátás színvonalát, valamint a lakosság fajlagos kereskedelmi és vendéglátó fogyasztásának alakulását. Ez azt jelenti, hogy az óvodai és iskolai ellátás, valamint a kereskedelem fajlagos mutatói a lakás- és kommunális ellátottság színvonalától függetlenül alakulnak. (Itt jegyezzük meg, hogy az iskolai ellátottságot a második, a fajlagos fogyasztást pedig a harmadik faktor fejezi ki; ezek elemzésére itt nem térünk ki.)

Mikor magas tehát a kapott általános faktorunk értéke? Akkor, ha relatíve magas a bölcsődei férőhelyek aránya, a víz- és csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya, a komfortos, az 1944—1975 között épült, szilárd alapú és falazatú, 2 és 3 szobás lakások aránya, a kiépített úthálózat részaránya, s ugyanakkor alacsony az 1900 előtt épült, az egyszerű lakások és az 1 m² vendéglátó alapterületre jutó lakosság aránya.

A kiemelt települések ellátottsági rangsora és a IV. ötéves tervidőszakban bekövetkezett változások

A faktorértékek* alapján mindkét megfigyelési évre — 1970-re és 1975-re — kétféle rangsort állítottunk fel. (L. a 3. és a 4. sz. táblázatot.) Az egyik rangsor eltekint az egyes települések szerepkörétől, illetőleg a településhierarchiában elfoglalt helyzetétől, míg a másik az egyes településkategóriákon belül határozta meg a települések ellátottsági sorrendjét.

A települések lakossági infrastrukturális ellátottságának — a faktorértékek által kifejezett — abszolút sorrendje (l. a 3. sz. táblázatot) azt mutatja, hogy a várakozásnak és előzetes ismereteinknek megfelelően, a rangsorban az „első helyeket” mindkét időpontban a szocialista iparvárosok és a megyeszékhelyek foglalják el. E rangsor jól reprezentálja városfejlesztésünk eredményeit. A szocialista városok — Kazincbarcika, Oroszlány, Komló, Dunaujváros, Várpalota, Leninváros — infrastrukturális létesítményeinek fejlesztése összehangoltan történt. Lakás- és közműellátottságuk, belterületi kiépített úthálózatuk ténylegesen városias jelleget mutat. A IV. ötéves tervidőszakban ezek a városok az átlagot meghaladó mértékben fejlődtek, tehát jelentősen továbbléptek. Az ellátottság komplex értékelése alapján a megyeszékhelyek közül *Salgótarján emelkedik ki*, amelynek rekonstrukciója az 1960-as években kezdődött, s a régi iparvárosok rekonstrukciójának szép példajaként említhető.

Világosan érzékelhető a táblázatból Nyíregyháza, Kecskemét, de különösen Békéscsaba hátrányos helyzete. Helyezésük kifejezi lakásállományuk, elégtelen közművesítésük és kiépítetlen úthálózatuk problémáit.

Érdekességként említhető, hogy a rangsorban Szolnok jelentős előrelépésével egyidejűleg a megye többi központi szerepkörű települése — Martfű kivételével — visszaesett, ami arra utal, hogy Szolnok megye a rendelkezésre álló erőforrások zömét székhelye fejlesztésére koncentrált. Hasonló a helyzet Bács-Kiskun megyében is, azzal a különbséggel, hogy Kecskemét még ilyen feltételek mellett sem tudott előrelépni a rangsorban 1970-ben elfoglalt helyéhez képest.

* A faktorértékek meghatározását az ún. Thomson-féle regressziós becsléssel végeztük. E becslési módszer a faktorértékeket az

$$F = A * R^{-1} Z$$

alakban állítja elő. (A a közös faktorsúlymatrix; R a változók korrelációs matrixa és Z az eredeti változók standardizálásával kapott matrix.)

Az első faktor településenkénti értékei
(ellátottsági rangsor)

3. sz. táblázat

Sor- szám	Település	1975-ös faktorérték*	Sor- szám	Település	1975-ös faktorérték*
1.	Lenínváros	2,16 (7; 1,81)	55.	Barcs	0,10 (88;—0,66)
2.	Salgótarján	1,99 (15; 1,52)	56.	Martfű	0,09 (90;—0,70)
3.	Dorog	1,91 (2; 2,14)	57.	Nyírbátor	0,05 (99;—0,79)
4.	Szombathely	1,80 (5; 1,85)	58.	Nagyatád	0,01 (59;—0,18)
5.	Veszprém	1,76 (8; 1,80)	59.	Celldömölk	—0,01 (60;—0,19)
6.	Komló	1,69 (3; 1,97)	60.	Tata	—0,08 (44; 0,21)
7.	Sátoraljaújhely	1,68 (6; 1,84)	61.	Hajdúszoboszló	—0,10 (83;—0,60)
8.	Kazincbarcika	1,65 (9; 1,76)	62.	Csongrád	—0,13 (57;—0,16)
9.	Oroszlány	1,65 (1; 2,15)	63.	Lenti	—0,13 (71;—0,40)
10.	Dunaujváros	1,65 (4; 1,90)	64.	Zirc	—0,13 (48; 0,14)
11.	Debrecen	1,58 (21; 1,34)	65.	Százhalombatta	—0,15 (42; 0,35)
12.	Miskolc	1,56 (20; 1,40)	66.	Sárvár	—0,16 (67;—0,34)
13.	Váralota	1,51 (13; 1,60)	67.	Kistelek	—0,21 (73;—0,43)
14.	Győr	1,44 (19; 1,43)	68.	Hódmezővásárhely	—0,22 (58;—0,17)
15.	Székesfehérvár	1,32 (17; 1,47)	69.	Csorna	—0,22 (75;—0,46)
16.	Tatabánya	1,30 (12; 1,60)	70.	Zalaszentgrót	—0,22 (56;—0,14)
17.	Ózd	1,24 (31; 0,90)	71.	Kalocsa	—0,24 (103;—0,82)
18.	Ajka	1,23 (18; 1,45)	72.	Hajdúnánás	—0,27 (89;—0,68)
19.	Komárom	1,23 (22; 1,33)	73.	Dombóvár	—0,28 (52;—0,09)
20.	Eger	1,23 (27; 1,14)	74.	Kiskunhalas	—0,29 (64;—0,29)
21.	Pécs	1,21 (10; 1,63)	75.	Mátészalka	—0,31 (100;—0,80)
22.	Kőszeg	1,13 (24; 1,23)	76.	Szentés	—0,37 (53;—0,10)
23.	Sopron	1,10 (11; 1,61)	77.	Encs	—0,37 (63;—0,26)
24.	Nagykanizsa	1,10 (26; 1,17)	78.	Gyula	—0,37 (72;—0,43)
25.	Keszthely	1,08 (33; 0,71)	79.	Fehérgyarmat	—0,41 (127;—1,33)
26.	Szeged	1,01 (28; 1,03)	80.	Orosháza	—0,43 (65;—0,33)
27.	Szentendre	0,91 (14; 1,54)	81.	Bicske	—0,44 (92;—0,72)
28.	Gyöngyös	0,90 (29; 1,02)	82.	Kapuvár	—0,46 (111;—0,94)
29.	Szolnok	0,89 (39; 0,49)	83.	Baja	—0,46 (78;—0,53)
30.	Balatonfüred	0,84 (34; 0,66)	84.	Pásztó	—0,49 (107;—0,89)
31.	Pápa	0,81 (25; 1,20)	85.	Monor	—0,51 (74;—0,45)
32.	Kaposvár	0,80 (30; 0,99)	86.	Makó	—0,53 (70;—0,39)
33.	Mosonmagyaróvár	0,73 (37; 0,58)	87.	Hajdúböszörmény	—0,54 (85;—0,64)
34.	Zalaegerszeg	0,70 (36; 0,60)	88.	Mór	—0,54 (79;—0,54)
35.	Vác	0,69 (16; 1,49)	89.	Ráckeve	—0,54 (84;—0,60)
36.	Szekszárd	0,68 (32; 0,73)	90.	Cegléd	—0,55 (68;—0,38)
37.	Esztergom	0,62 (23; 1,27)	91.	Szécsény	—0,56 (119;—1,07)
38.	Gödöllő	0,58 (38; 0,51)	92.	Kiskunfélegyháza	—0,57 (55;—0,12)
39.	Nyíregyháza	0,53 (43; 0,21)	93.	Mezőkövesd	—0,59 (112;—0,98)
40.	Kecskemét	0,49 (35; 0,65)	94.	Mezőtúr	—0,65 (80;—0,54)
41.	Mohács	0,46 (47; 0,16)	95.	Marcali	—0,69 (110;—0,92)
42.	Szerencs	0,43 (81;—0,57)	96.	Bonyhád	—0,71 (66;—0,33)
43.	Fonyód	0,42 (41; 0,42)	97.	Tamási	—0,77 (97;—0,79)
44.	Tapolca	0,35 (40; 0,48)	98.	Sárbogárd	—0,79 (118;—1,07)
45.	Sárospatak	0,34 (77;—0,51)	99.	Kunszentmárton	—0,81 (69;—0,38)
46.	Békéscsaba	0,33 (49; 0,08)	100.	Törökszentmiklós	—0,84 (96;—0,76)
47.	Szentgotthárd	0,31 (76;—0,48)	101.	Heves	—0,85 (125;—1,24)
48.	Siófok	0,23 (46; 0,16)	102.	Nagykátá	—0,85 (102;—0,82)
49.	Vasvár	0,23 (62;—0,25)	103.	Berettyóújfalu	—0,86 (122;—1,15)
50.	Balassagyarmat	0,23 (45; 0,18)	104.	Szarvas	—0,88 (105;—0,82)
51.	Körmend	0,22 (61;—0,24)	105.	Szeghalom	—0,92 (106;—0,89)
52.	Sümege	0,19 (50; 0,08)	106.	Karcag	—0,93 (82;—0,57)
53.	Szigetvár	0,16 (51;—0,01)	107.	Dabas	—0,95 (95;—0,74)
54.	Hatvan	0,14 (54;—0,10)	108.	Záhony	—0,99 (86;—0,65)

Sor-szám	Település	1975-ös faktorérték*	Sor-szám	Település	1975-ös faktorérték*
109.	Mezőkovácsháza	-1,01 (115; -1,02)	120.	Tiszavasvári	-1,33 (123; -1,15)
110.	Nagykőrös	-1,03 (87; -0,66)	121.	Gyoma	-1,37 (121; -1,11)
111.	Vásárosnamény	-1,04 (98; -0,79)	122.	Jászberény	-1,45 (94; -0,74)
112.	Kisújszállás	-1,08 (93; -0,72)	123.	Kisbér	-1,48 (91; -0,71)
113.	Békés	-1,09 (117; -1,06)	124.	Kunszentmiklós	-1,55 (109; -0,90)
114.	Kisvárd	-1,17 (113; -0,99)	125.	Tiszaföldvár	-1,68 (104; -0,82)
115.	Paks	-1,17 (108; -0,89)	126.	Bácsalmás	-1,71 (120; -1,09)
116.	Kiskőrös	-1,23 (114; -1,02)	127.	Abádszalók	-1,73 (116; -1,05)
117.	Túrkeve	-1,27 (101; -0,81)	128.	Balmazújváros	-1,83 (129; -1,71)
118.	Tiszafüred	-1,31 (124; -1,19)	129.	Dunaföldvár	-1,97 (128; -1,64)
119.	Püspökladány	-1,32 (126; -1,32)			

* Zárójelben az 1970-es helyezés és faktorérték.

Elgondolkoztató Békés megye kiemelt településeinek viszonylagos elmaradottsága is. Már a megyeszékhely is erősen lemaradva követi a többi hasonló nagyságrendű és szerepkörű várost, ugyanakkor a megye két — Békéscsaba után következő — fejlettebb települése 1975-ben a 78., illetve a 80. helyen van, s ez 1970-hez képest 15, illetve 6 hellyel történő visszaesést jelez. A többi település relatíve korábban is rossz helyzetében lényeges változás nem következett be.

Nógrád megyében Salgótarján gyors fejlődése mellett kiegyensúlyozottan fejlődött a többi település ellátottsága is. Ez nyilvánvalóan utal a relatíve több fejlesztési eszközre, de a kiegyensúlyozott fejlesztési politikára is.

Anélkül, hogy áttekintenénk a 3. sz. táblázatból kiolvasható minden lényeges következtetést, felmerül a kérdés, hogy a IV. ötéves terv időszakában a faktor által kifejezett ellátottsági színvonalat tekintve közeledtek-e egymáshoz összességében a vizsgált települések. Ha az egyes mutatók 1970-es és 1975-ös relatív szórásait összehasonlítjuk, azt felelhetjük, hogy a mutatók többségénél a szóródás érzékelhetően csökkent, ami az ellátottsági színvonalak lassú kiegyenlítődére utal. Az ellátottsági szintek közeledése különösen erőteljes a közműves vízellátást, csatornázást, óvodai ellátást, a napközi otthoni ellátást és a kiépített úthálózat arányát tekintve. Nem jelentősen, de nőtt azoknak a mutatóknak a relatív szórása, amelyek a lakásállomány nagyság szerinti összetételét fejezik ki. Ezt ugyanakkor feltétlenül pozitívan kell értékelnünk, mivel a szóródás növekedése azzal függ össze, hogy — bár településenként nem azonos mértékben, de — növekedett a nagyobb, két-háromszobás lakások építési aránya.

4. sz. táblázatunk a településhálózat hierarchikus rendjének megfelelően tükrözi a városok és községek ellátottsági rangsorát. A kiemelt felsőfokú központok között kissé meglepő Debrecen 1975-ös első helye és különösen gyors fejlődése. Szeged 1975-ös relatíve rossz ellátottsága elsősorban az 1973-as közigazgatási változások következménye (ez részben Győrre is vonatkozik), ugyanakkor feltűnő, hogy Pécs az 1970-es első helyről a negyedik helyre esett vissza. Ezt elsősorban az magyarázza, hogy a kommunális infrastruktúra fejlesztése a ténylegesnél lényegesen alacsonyabb várható népességszámra alapozva történt. (A prognosztizált és a tényleges népességszám között több ezres eltérés volt.)

A kiemelt települések rangsora településkategóriánként a lakossági infrastrukturális ellátottság általános faktora alapján***I. Kiemelt felsőfokú központok:**

1. Debrecen (4); 2. Miskolc (3); 3. Győr (2); 4. Pécs (1); 5. Szeged (5).

II. Felsőfokú központok:

1. Szombathely (1); 2. Székesfehérvár (2); 3. Szolnok (5); 4. Kaposvár (3); 5. Nyíregyháza (6); 6. Kecskemét (4); 7. Békéscsaba (7).

III. Részleges felsőfokú központok:

1. Salgótarján (5); 2. Veszprém (2); 3. Dunaújváros (1); 4. Tatabánya (4); 5. Eger (7); 6. Sopron (3); 7. Nagykanizsa (6); 8. Zalaegerszeg (9); 9. Szekszárd (8); 10. Hódmezővásárhely (10); 11. Baja (11).

IV. Középfokú központok:**a) városok:**

1. Leninváros (2); 2. Sátoraljaújhely (1); 3. Kazincbarcika (3); 4. Várpalota (4); 5. Ózd (11); 6. Ajka (6); 7. Komárom (7); 8. Keszthely (12); 9. Gyöngyös (10); 10. Pápa (9); 11. Mosonmagyaróvár (13); 12. Vác (5); 13. Esztergom (8); 14. Gödöllő (14); 15. Mohács (19); 16. Tapolca (15); 17. Siófok (18); 18. Balassagyarmat (17); 19. Szigetvár (20); 20. Hatvan (23); 21. Nyírbátor (38); 22. Nagyatád (26); 23. Tata (16); 24. Csongrád (25); 25. Sárvár (29); 26. Csorna (33); 27. Kalocsa (40); 28. Hajdúnánás (36); 29. Dombóvár (21); 30. Kiskunhalas (27); 31. Mátészalka (39); 32. Szentes (22); 33. Gyula (32); 34. Orosháza (28); 35. Makó (31); 36. Cegléd (30); 37. Kuskunfélegyháza (24); 38. Mezőkövesd (41); 39. Mezőtúr (34); 40. Karcag (35); 41. Kisvárd (42); 42. Kiskőrös (43); 43. Jászberény (37).

b) községek:

1. Dorog (1); 2. Szerencs (8); 3. Körmend (2); 4. Lenti (5); 5. Encs (3); 6. Monor (6); 7. Mór (7); 8. Ráckeve (9); 9. Marcali (15); 10. Bonyhád (4); 11. Tamási (10); 12. Sárbogárd (17); 13. Heves (20); 14. Nagykáta (11); 15. Berettyóújfalu (18); 16. Szeghalom (12); 17. Mezőkovácsháza (16); 18. Paks (13); 19. Tiszafüred (19); 20. Püspökladány (21); 21. Kunszentmiklós (14).

V. Részleges középfokú központok:**a) városok:**

1. Komló (2); 2. Oroszlány (1); 3. Kőszeg (3); 4. Balatonfüred (4); 5. Sárospatak (5); 6. Hajdúszoboszló (6); 7. Kapuvár (13); 8. Hajdúböszörmény (7); 9. Törökszentmiklós (10); 10. Szarvas (12); 11. Nagykőrös (8); 12. Kisújszállás (9); 13. Békés (14); 14. Túrkeve (11).

b) községek:

1. Fonyód (1); 2. Szentgotthárd (9); 3. Vasvár (6); 4. Sümeg (3); 5. Barcs (11); 6. Martfű (12); 7. Celldömölk (5); 8. Zirc (2); 9. Kistelek (8); 10. Zalaszentgrót (4); 11. Fehérgyarmat (24); 12. Bicske (14); 13. Pásztó (18); 14. Szécsény (20); 15. Kunszentmárton (7); 16. Dabas (15); 17. Záhony (10); 18. Vásárosnamény (16); 19. Tiszavasvári (23); 20. Gyoma (22); 21. Kisbér (13); 22. Tiszaföldvár (17); 23. Bácsalmás (21); 24. Abádszalók (19); 25. Balmazújváros (26); 26. Dunaföldvár (25).

VI. Budapesti agglomeráció:

1. Szentendre (1); 2. Százhalombatta (2).

* A települések sorrendje az 1975. évi településkategórián belüli ellátottsági rangsornak megfelelően. Zárójelben az 1970-es rangsorbeli helyezés.

A felsőfokú központok között Szombathely első helye 1975-re is megmaradt, Békéscsaba viszont nem tudott az utolsó helyről elkerülni.

A részleges felsőfokú központok közül a már említett Salgótarján lépett a rangsor élére, Sopron valamelyest hátrább került. Baja kedvezőtlen helyzete tükröződik abban is, hogy az abszolút sorrendben is jelentősen hátrább került.

A középfokú szerepkörű városok közül a IV. ötéves tervidőszak Ózd, Nyírbátor, Kalocsa, Mátészalka jelentős előrelépését hozta, ugyanakkor feltűnő Vác és különösen Kiskunfélegyháza lemaradása. Meglepő, hogy Dombóvár a jelentős iparfejlesztés ellenére sem (vagy talán éppen azért nem) tudta megtartani az 1970-es ellátottsági rangsorban elfoglalt helyét.

A középfokú központ-szerepkört betöltő községek csoportjában ugyancsak érdekes Paks visszaesése. Ez — hasonlóan Dombóvárhoz — feltehetően összefüggésben van azzal, hogy a kiemelt beruházás megkezdése következtében a népességszám jelentősen megnőtt, ugyanakkor az infrastrukturális fejlesztés csak jóval később követi a megnövekedett igényeket.

A részleges középfokú központok közé sorolt városok között két szocialista város — Komló és Oroszlány — vezeti a sort.

Figyelemre méltó Kapuvár előrelépése. Az e kategóriába tartozó községek fejlődésében örvendetes jelenség, hogy a fejlett iparral rendelkező Martfű és az iparfejlesztési alpból támogatott Barcs jelentősen előrelépett. Fehérgyarmat ellátottságának ugrásszerű javulását valószínűleg az árvíz utáni újjáépítés magyarázza. Záhony viszonylagos visszaesése nincs összhangban gazdasági szerepének növekedésével.

Az eddigiekben a lakossági infrastrukturális ellátottság viszonylagos színvonalában bekövetkezett változások közül csak a leginkább szembevetőket érintettük. Hangsúlyozni szeretnénk e változások viszonylagos jellegét, hiszen az ellátottsági rangsorunkban visszaeső településeken is az ellátottsági színvonal jelentős abszolút javulása valósulhat meg. Az ellátottsági színvonal és annak viszonylagos változásai illusztrálására az egyes településeket — az ellátottsági rangsorbeli helyüknek megfelelően — térképen is ábrázoltuk. A településeket a faktorértékek alapján kategorizáltuk: a $+0,7$ fölötti faktorértékek a jól, a $+0,7$ és $-0,7$ közöttiek a közepesen, a $-0,7$ alattiak a viszonylag gyengén ellátott településeket jelzik. (L. a 2. sz. ábrán szereplő két térkép vázlatot.)

Szeretnénk utalni az infrastrukturális ellátottsággal összefüggő még egy momentumra. Az ötödik ötéves tervidőszakban az óvodai és bölcsődei fejlesztés egyik fő célkitűzése 29 ipari centrumban az igények minél teljesebb kielégítése. Ezen ipari centrumok (Budapest, Leninváros, Salgótarján, Szombathely, Komló, Kazincbarcika, Oroszlány, Dunaújváros, Debrecen, Miskolc, Várpalota, Győr, Székesfehérvár, Tatabánya, Ózd, Ajka, Eger, Pécs, Sopron, Nagykanizsa, Szeged, Szolnok, Kaposvár, Mosonmagyaróvár, Vác, Nyíregyháza, Kecskemét, Békéscsaba, Százhalombatta) joggal tekinthetők az ország legfejlettebb településeinek. Ha e települések rangsorbeli helyét nézzük, látható, hogy majd mindegyikük az infrastrukturális ellátottságot tekintve is a rangsor első harmadában szerepel. Ez azt bizonyítja, hogy a lakossági infrastrukturális ellátottságban egyértelműen tükröződik a gazdasági, elsősorban az ipari fej-

lettség, másrészt valószínűsíti értékelésünk helyességét abból a szempontból, hogy a gazdasági fejlettséggel, struktúrával kapcsolatos mutatószámoknak a vizsgálatba való bevonása esetén is lényegében ugyanahhoz az ellátottsági-fejlettségi rangsorhoz jutottunk volna.

2. sz. ábra

A lakás- és kommunális ellátottság színvonala településenként

1970.

1975.

Jelmagyarázat

- Az ellátottság főfaktor által kifejezett színvonala viszonylag
- △ alacsony
- közepes
- magas

Az ellátottság általános faktora és a mennyiségi lakáshiány összefüggése

Az ellátottságot kifejező faktor értékét befolyásoló tényezők tárgyalásánál szándékosan nem beszéltünk eddig egy — a tervezés számára sem közömbös — összefüggésről. A faktorsúlyok elemzése során ugyanis nem túl erős, de világosan észlelhető kapcsolat mutatkozott az

első faktor és a mennyiségi lakáshiány egy mutatója, a laksűrűség (1 lakásra jutó népesség) között. Ez az összefüggés pozitív irányú, ami azt jelenti, hogy a magas laksűrűség általában a relatíve fejlett lakás- és kommunális ellátottsági színvonalon álló településeket jellemzi. Ez a közismert kapcsolat az urbanizáció hatásaként is felfogható, hiszen a népesség tömeges beáramlása következtében fellépő *mennyiségi lakáshiány* (tehát a magas laksűrűség) *elsősorban a gazdaságilag — és infrastruktúráisan is — fejlett városokban jelentkeznek.*

Más oldalról bizonyítja e megállapítás helyességét a tervezés egyik alapmutatójaként használt 100 lakásra jutó családok száma mutató alapján összeállított településrangsor (5. sz. táblázat).

Az ellátottság színvonalát tükröző faktorértékek és a mennyiségi lakáshiány mértéke alapján készített rangsor összehasonlításából kitűnik, hogy közöttük alapvető különbség van: *a minőségi mutatók alapján első helyekre került települések a mennyiségi lakáshiány alapján a legrosszabbak között szerepelnek.* Mindkét rangsorban az első negyven település között csak Tatabánya található egyidejűleg, ebben tükröződik a város minden tekintetben gyors fejlődése. Hasonló Salgótarján helyzete is, bár a mennyiségi lakáshiányt tekintve 1975-ben a 41—46. helyre került. Végeredményben azonban elmondható, hogy csupán e két város (megyeszékhely) infrastruktúráis fejlődése tart lépést mind a mennyiségi, mind a minőségi igények emelkedésével.

Nyilvánvaló az is, hogy a mennyiségi lakáshiány mértékét tekintve legkedvezőbb helyzetben a kevésbé dinamikusan fejlődő nagyközségek és alföldi városok vannak. Itt a mennyiségi lakáshiány csökkenése, tehát a lakásellátás javulása az alig növekvő vagy egyenesen csökkenő népességszámnak tudható be. Ugyanakkor — mint arra az eddigiekben már rámutattunk — a mennyiségi mutató szerint kedvezőnek tűnő lakáshelyzet mögött valójában nagyon rossz víz-, csatorna- és egyéb kommunális ellátottság húzódhat meg. Ehhez járul még az is, hogy e településeken a lakásépítés döntően családi házas formában, magánereből történik, ezzel pedig nem feltétlenül jár együtt a közművek és egyéb szociális, kommunális létesítmények bővítése.

Ez a tény felhívja a figyelmet egy alapvető tervezési problémára. A lakásépítés jelenlegi fő célkitűzése a mennyiségi lakáshiány felszámolása. Mivel központi erőből az összes lakásépítésnek csak kisebb hányada valósítható meg, rendkívül kényes kérdés a központi erőből épülő lakások területi elosztása. A nagyobb lakáshiány — természetesen — a gyorsan fejlődő ipari városokban mutatkozik, így a központi lakásépítés is ide koncentrálódik. Ez meghatározott norma szerinti — nem túl magas arányú — egyéb kommunális fejlesztést is kivált, hiszen például a lakótelepi lakások felszereltsége, közművesítése olyan fokú, hogy a víz- és csatorna-gerincvezetékek, víz- és csatornaművek kiépítése, bölcsődék és óvodák építése alapvető feltétele e lakások átadásának. Ez azt jelenti, hogy azok a települések, ahol a központi lakásépítés nagyobb arányú, az egyéb kommunális ellátottságban is automatikusan előre lépnek, hiszen minden egyes átadott lakótelepi lakás csaknem valamennyi kommunális ágazatot tekintve javítja az ellátottság színvonalát. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy a kommunális ágazatok központi fejlesztési erőforrásai meglehetősen szűkösek, arra kö-

A 100 lakásra jutó családok száma 1975-ben

Sor-szám	Település	A mutató értéke*	Sor-szám	Település	A mutató értéke*
1.	Sümege	86 (117)	57.	Hatvan	110 (119)
2.	Mór	90 (110)	58.	Dorog	110 (117)
3.	Mátészalka	92 (122)	59.	Oroszlány	110 (120)
4.	Kisvárd	94 (117)	60.	Zirc	110 (124)
5.	Szerencs	98 (112)	61.	Hajdúnánás	110 (114)
6.	Kunszentmárton	98 (115)	62.	Karcag	110 (116)
7.	Kisbér	99 (109)	63.	Mezőtúr	110 (117)
8.	Nyírbátor	99 (119)	64.	Csorna	111 (117)
9.	Ráckeve	100 (108)	65.	Gyöngyös	111 (120)
10.	Abádszalók	100 (108)	66.	Dombóvár	111 (117)
11.	Pásztó	101 (110)	67.	Szentes	111 (117)
12.	Vasvár	102 (109)	68.	Marcali	111 (121)
13.	Dunaföldvár	102 (107)	69.	Kiskunhalas	111 (114)
14.	Szécsény	102 (114)	70.	Kalocsa	111 (122)
15.	Szentendre	103 (117)	71.	Nagykanizsa	111 (123)
16.	Túrkeve	103 (107)	72.	Gyoma	111 (117)
17.	Hajdúbozsórmény	103 (109)	73.	Békéscsaba	111 (117)
18.	Tiszafüred	103 (114)	74.	Szeghalom	112 (115)
19.	Mezőkövesd	104 (110)	75.	Komló	112 (123)
20.	Mohács	104 (117)	76.	Nagyatád	112 (123)
21.	Tatabánya	104 (112)	77.	Fehérgyarmat	112 (126)
22.	Bicske	104 (110)	78.	Ajka	112 (122)
23.	Sárbogárd	104 (111)	79.	Martfű	112 (131)
24.	Tamási	104 (114)	80.	Szigetvár	112 (122)
25.	Cellődmölk	104 (111)	81.	Kunszentmiklós	113 (111)
26.	Tapolca	104 (108)	82.	Gödöllő	113 (128)
27.	Balmazújváros	105 (114)	83.	Záhony	113 (111)
28.	Jászberény	105 (116)	84.	Szentgotthárd	113 (119)
29.	Sárvár	105 (113)	85.	Pápa	113 (121)
30.	Tata	105 (118)	86.	Orosháza	114 (115)
31.	Csongrád	105 (111)	87.	Zalaszentgrót	114 (117)
32.	Barcs	105 (116)	88.	Vásárosnamény	114 (127)
33.	Dabas	105 (111)	89.	Keszthely	114 (127)
34.	Cegléd	105 (115)	90.	Várpalota	114 (127)
35.	Bácsalmás	105 (111)	91.	Szarvas	115 (120)
36.	Ózd	106 (115)	92.	Balassagyarmat	115 (124)
37.	Komárom	106 (118)	93.	Szombathely	115 (125)
38.	Nagykőrös	106 (115)	94.	Vác	116 (129)
39.	Nagykát	106 (115)	95.	Szolnok	116 (122)
40.	Hajdószoboszló	106 (115)	96.	Békés	117 (124)
41.	Törökszentmiklós	106 (116)	97.	Hódmezővásárhely	117 (117)
42.	Lenti	107 (115)	98.	Esztergom	117 (125)
43.	Salgótarján	107 (115)	99.	Bonyhád	118 (142)
44.	Berettyóújfalu	107 (122)	100.	Paks	119 (114)
45.	Tiszafüred	107 (122)	101.	Veszprém	119 (139)
46.	Heves	107 (115)	102.	Kazincbarcika	120 (127)
47.	Mosonmagyaróvár	107 (115)	103.	Zalaegerszeg	120 (125)
48.	Mezőkovácsháza	108 (115)	104.	Baja	121 (128)
49.	Kiskőrös	108 (110)	105.	Tiszavasvári	121 (123)
50.	Kiskunfélegyháza	108 (113)	106.	Eger	121 (135)
51.	Fonyód	108 (121)	107.	Püspökladány	121 (124)
52.	Makó	108 (114)	108.	Miskolc	122 (131)
53.	Kistelek	108 (112)	109.	Kaposvár	122 (132)
54.	Körmend	108 (117)	110.	Nyíregyháza	122 (133)
55.	Monor	109 (116)	111.	Székesfehérvár	122 (135)
56.	Kisújszállás	109 (118)	112.	Dunaújváros	122 (142)

Sor- szám	Település	A mutató értéke*	Sor- szám	Település	A mutató értéke*
113.	Szekszárd	122 (132)	122.	Siófok	126 (125)
114.	Gyula	123 (127)	123.	Leninváros	127 (143)
115.	Sátoraljaújhely	123 (128)	124.	Pécs	127 (128)
116.	Kecskemét	123 (120)	125.	Balatonfüred	127 (125)
117.	Kőszeg	123 (132)	126.	Szeged	131 (134)
118.	Debrecen	123 (132)	127.	Győr	131 (134)
119.	Kapuvár	123 (117)	128.	Encs	145 (124)
120.	Sárospatak	124 (124)	129.	Százhalombatta	178 (198)
121.	Sopron	126 (133)			

* Zárójelben a mutató 1970. évi értéke.

vetkeztethetünk, hogy a központi lakásépítésből csak kisebb mértékben részesülő települések egyéb infrastrukturális fejlesztésére nem jut megfelelő nagyságrendű pénz. Ez arra vezethet, hogy az ellátottságban jelenleg meglévő igen jelentős különbségek hosszú távon is megmaradnának.

Az V. ötéves terv elgondolásai a népesség városokba költözése ütemének csökkentésével számolnak, és célul tűzik ki a lakosság anyagi erőforrásainak fokozottabb bevonását az infrastruktúra (különösen a lakásépítés) fejlesztésébe. Ez egyben feltételezi a kevésbé dinamikus fejlődő településeknek az eddiginél némileg gyorsabb ütemű kommunális fejlesztését is. Számolva a saját erőből történő lakásépítés arányának növekedésével, az ellátottsági feszültségek feloldása érdekében szükségessé válhat az egyéb kommunális ágazatok fejlesztésének központi erőből történő fokozottabb — településenként differenciált — támogatása.

Ennek megoldására — elgondolásunk szerint — az összes lakossági infrastruktúra fejlesztésén belül *növelni lenne* célszerű a nem központi lakásépítéshez kapcsolódó fejlesztés arányát. Ily módon jobban biztosítható lenne a központi lakásépítéssel nem vagy csak kis mértékben érintett települések kommunális ellátásának javítása. A fejlesztési eszközök szétforgácsolásának elkerülése végett egyes időszakokban *bizonyos összegeket koncentráltan egy-egy nagyon rosszul ellátott település egyéb kommunális fejlesztésére lehetne fordítani*. Példaként megemlíthetjük, hogy Orosháza vagy a vizsgálatunkban nem szereplő — kb. 40 ezer lakosú — Érd esetében néhány száz célcsoportos és telepszerű többszintes lakás építése nem sokat jelent, viszont ekkora összegből jelentősen fejleszthető lenne a vízellátás, csatornázás, úthálózat. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy egy adott településen jelentkező lakásigénylők számottevő hányada azért kér új lakást, mert lakása felszereltségét nem tartja megfelelőnek, akkor még azon is érdemes elgondolkozni, hogy nincs-e értelme esetleg az eredetileg központi lakásépítésre szánt összegekből bizonyos részt az egyéb kommunális ellátottság fejlesztésére fordítani. Nem nehéz belátni, hogy amennyiben a tanácsok reális időn belül garantálják bizonyos helyeken a víz- és csatornahálózat megépítését, a saját erőből való lakásépítési kedv is fellendülhet. Nem elképzelhetetlen, hogy a közművek gyorsabb fejlesztésével azt is elérhetjük, hogy az egyébként még megfelelő állagú — de jelen-

leg közművesítetlen — lakásokban lakók nem fognak lakásigénylőként fellépni, s így nem kell a nemzeti vagyon egy részét (a rosszul felszerelt, de még használható lakóépületekre gondolunk) a minőségi igények növekedése miatt feleslegesen eltékozolni.

★

Összegezve vizsgálatunk eredményeit megállapítható, hogy a választott módszer alkalmasnak bizonyult a települések lakossági infrastrukturális ellátottságának összehasonlító elemzésére. A számítások során feltárt összefüggéseket a gyakorlati tapasztalatok is alátámasztják, és reálisnak tűnnek azok az ellátottsági rangsorok is, amelyeket — tervezési segédletként — a területi tervezőmunkában felhasználásra javasolunk. Ami a jelenlegi tervezési gyakorlatot is érintő következtetéseket és javaslatokat illeti, szeretnénk hangsúlyozni, hogy azokat kizárólag jelen vizsgálatunk eredményeire (és néhány gyakorlati tapasztalatra) alapoztuk, más oldalról e következtetések helyességét nem ellenőriztük, tehát nem is támaszthattuk alá. Emiatt a vizsgálat kiterjesztése, sokoldalúbbá tétele és finomítása — gondolunk itt további lényeges mutatószámok bevonására, a most nem értelmezett faktorok értékelésére vagy egyéb vizsgálati szempontok érvényesítésére — feltétlenül indokolt.

Kauffmann, A.:

A DÖNTÉS TUDOMÁNYA

(Bevezetés a praxeológiába)

A szerző nevét sikeres operációkutatási könyvei már ismertté tették. E munkájában igyekszik általános és összefoglaló képet adni a döntési folyamatokról. Nemcsak gazdasági jellegű döntésekkel foglalkozik, hanem az emberi tevékenységgel kapcsolatos egyéb döntési problémákkal is. Így érinti a matematikának és más tudományágaknak mindazon fejezeteit, amelyek a különböző típusú döntési folyamatokban felhasználhatók.

Az egyes témakörök hosszabb-rövidebb ismertetését csupán eszköznek tekintti az általános értelemben vett döntési probléma tárgyalásához. Ezért lehetőleg azonos kifejezéseket használ az egyes résztémákban, azaz szándékosan nem az illető tudományág szakirodalmában szokásos elnevezéseket, hanem az átfogó jellegű döntési koncepciónak megfelelő megnevezéseket használja. Mondanivalóját olyan közérthető nyelven és olyan szemléltető eszközök — példák, ábrák, táblák — felhasználásával közli, hogy a döntéseméletben és a matematikában járatlan olvasó is jól megértheti.

A témának már hatalmas nemzetközi irodalma van, de nálunk ez az első ilyen jellegű kiadvány.

315 l., kötve 36,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

Kalkuláció és árképzés a számítástechnikai szolgáltatásoknál

A számítástechnikát — mint a legtöbb új, korszerű eljárást — bizonyos ideig Magyarországon is kísérleti jelleggel művelték. Nem volt átgondolt országos terv a gépek beszerzésére, felhasználására, a megoldandó feladatok körére, sorrendjére és az alkalmazás általános irányelveire vonatkozólag. Gyakorlatilag csak a hatvanas évek második felében kezdtek számítóközpontjaink a „szolgáltató vállalat” benyomását kelteni, néhány rendszeresen ismétlődő feladat végrehajtása kapcsán. Nőtt a gépek, a számítástechnikai intézmények műszaki és szellemi kapacitása, egyre olajozottabban ment az új berendezések üzembe állítása, programokkal való ellátása; évről évre emelkedett a gépi úton megoldott feladatok, a gépet igénybe vevők száma. Mindezzel egyidejűleg a költségvetésben is megjelent a számítástechnikai rovat. Milliókat, milliárdokat fordítottunk a vásárlás, a gyártás és az alkalmazás céljaira, s csupán az elmúlt években vettük észre, hogy szinte teljesen figyelmen kívül maradt egy fontos terület: a *számítástechnikai szolgáltatások kalkulációja és árképzése*.

Az Országos Anyag- és Árhivatal 1973—1974. év során — a KSH Számítástechnika-Alkalmazási Irodájával együttműködésben — felmérést végzett néhány számítóközpontban azok műszaki és szellemi szolgáltatásainak árára, kalkulációjára és általában egész pénzügyi gazdálkodási rendjére vonatkozólag. Ez a tanulmány egyrészt e vizsgálat főbb megállapításait kívánja összegezni, másrészt azokat a javaslatokat, melyeket az eredmények utólagos áttekintése kapcsán *megfontolásra javasolunk*.

A felmérésnek nem volt célja, hogy mélyebben elemezzük a számítástechnikai szolgáltatások hatékonysági-gazdaságossági kérdéseit. A számítógép alkalmazásának gazdasági hatékonyságát mérni rendkívül bonyolult feladat, hiszen egy számítógép-szolgáltatta „orvosi” diagnózis, meteorológiai vagy népszégregolitikai információ használati értékét nem lehet pénzben kifejezni. A kérdést lehet bizonyos irányból közelíteni (például, mibe kerülne ugyanaz a szolgáltatás, ha azt az adott gép helyett egy másik gép vagy éppen emberek — manuálisan végezték volna), ez a téma azonban nem tartozott vizsgálatunk körébe.

A kérdést mi itt nem ebből az aspektusból elemezzük, hanem ráfordítási, önköltségi oldalról. Azt vizsgáljuk, mibe kerül a különböző számológépek időegységre jutó teljesítménye, hogyan igazodik az óradíj az önköltségszámítás és kalkuláció általános követelményeihez, mi-

ként kalkulálják a szervezők, programozók és egyéb munkatársak igénybevételét, nyereséges-e a számítástechnikai vállalkozás, és ha igen, mennyiben.

1968-ban az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével összefüggésben ezt a szolgáltatást a szabad árformába sorolták. Ennek lényegében az volt a célja, hogy áron keresztül is segítsük a számítástechnika gyors elterjedését, a vállalkozási kedv növekedését és a számítóközpontok közötti egészséges verseny kialakulását.

A következő lépést a szolgáltatások kötelező kalkulációkészítési irányelveire vonatkozó 8/1973. ÁH. sz. rendelet (XI. 21.) kiadása jelentette. Ennek nyomán is megerősödött az a tapasztalat, hogy számítóközpontjainkban kialakulatlan vagy hiányos a pénzügyi nyilvántartás, a kalkulációs fegyelem. Több számítástechnikai intézmény is megkereste árszerveinket, és e kötelezettség alól mentesítését, a korábbi (valójában: rendezetlen) gyakorlat fenntartását kérte.

A számítóközpontok képviselői gyakran a számítástechnika szolgáltatásként való minősítését is kifogásolták. Hivatkoztak itt feladataik egyedi jellegére, tudományos jelentőségére, nem mérhető használati értékére. Rá kellett azonban mutatnunk, hogy mivel a számítóközpontok rész- vagy globális tevékenységükre már korábban is készítették eredménykimutatást (a pénzügyi elszámolás rendszerében), a rendelkezés elvileg mindenütt végrehajtható. Viszont minden olyan tevékenység, amely konkrét terméket nem eredményez, árszempontból szolgáltatásnak tekinthető.

A legfrissebb esemény, hogy a számítástechnikai szolgáltatások árhatalósági jogkörét az Országos Anyag- és Árhivatal elnöke a KSH elnökére ruházta át.* Az erre vonatkozó jogszabály kiterjed a rendszerszervezésre, a számítógépek programozására, az adatok rögzítésére, a gép- idő árára és az egyéb output-szolgáltatásokra, illetve az e területeken végzendő árképzési, árellenőrzési feladatok koordinálására. A kérdés ilyen formában való jogi-hatásköri tisztázása várhatóan meggyorsítja számítóközpontjainkban a viszonylag rendezetlen pénzügyi-számviteli fegyelem megerősítését és előmozdítja egy olyan ármechanizmus kialakulását, amely a tartós, kölcsönös érdekelttség elve alapján kedvezően befolyásolja a számítástechnikai kultúra további térhódítását.

Néhány divatos elmélet és valóságtartalmuk

Több helyen felvetették már, hogy vajon gazdasági fejlettségünk mai szakaszában nem túlzott-e a számítástechnika ilyen gyors ütemű fejlesztése. A kérdéssel felvetés egyik oldala pénzügyi természetű, és képviselői néhány, első pillanatra valóban frappáns tézissel szokták alátámasztani. Kezdetben mi is ezeket vizsgáltuk, ezekre kerestünk választ a különféle rendeltetésű számítóközpontokban. Az egyik ilyen megállapítás, hogy a számítástechnikai szolgáltatások hatékonyságának növekedése elmarad a gépek műszaki paramétereinek javulásától és ezzel összefüggésben a szolgáltatói díjak emelkedésétől. Emiatt népgazdasági átlagban nő a számítástechnika „ára”, árszínvonala is.

* 11/1974. ÁH. sz. rendelet.

Egy másik elmélet szerint a számítógépek igénybevételének költségeit a termelővállalatoknak saját termékeik önköltségében, árában kell elszámolni, s ily módon a számítástechnika fokozódó igénybevétele kedvezőtlenül hat a népgazdasági árszínvonalra.

Felmérésünk, beszélgetéseink során többen így fogalmaztak: a számítóközpontok nyereségérdekeltsége az oka annak, hogy szolgáltatásaik árszínvonala magasabb a kívánatosnál. Ez önmagában is növeli a felhasználók költségeit és pénzügyi kockázatát, ezáltal ahelyett, hogy segítené, inkább hátráltatja az új technika általános térhódítását.

Vizsgálatunk ezekben a kérdésekben nem vezetett egyértelmű eredményre. Nem sikerült igazolni, hogy a tízszer, százszor gyorsabb berendezések szolgáltatási árai arányosan magasabbak lennének (valójában kisebbek), sőt azt sem tudtuk megállapítani, hogy a teljesítményjavulás egy-egy konkrét feladat vonatkozásában mit is jelent.

Ritka, hogy egy megrendelő ugyanazt a komplex feladatot egyidejűleg több helyen is kiszámíttatja, majd szembeállítja a pénzbeli ráfordításokat. Egy-egy tesztfeladat esetében végeztek ilyen összehasonlítást, de ezek eredményei nem mindig meggyőzőek. (Bizonyos számítástechnikai munkák végrehajtási idejét nem vagy csak kis mértékben lehet lerövidíteni. Ide sorolható az adatok kézi lyukasztása, lyukszalagra történő kinyomatása stb.) Ezért a gyorsabb gépekkel kapcsolatos eredményjavulást inkább az egyes részműveletekre, mint magára a komplex feladatra szokták értelmezni.

Arra vonatkozólag sem sikerült megbízható statisztikát szereznünk, hogy a termelővállalatok számítástechnikai ráfordításai mely esetekben térültek meg a számítások felhasználásával realizált jobb munkaszervezés, gazdaságosabb termékstruktúra, operatívabb döntési rendszer stb. kapcsán. Ily módon az első és a második „tétellel” kapcsolatban csupán arra a következtetésre jutottunk, hogy azok nem minden esetben bizonyíthatók, általános érvényességük vitatható.

Nagyobb problémát jelentett a számítóközpontok gazdasági tevékenysége, nyereségérdekeltsége és árképzési mechanizmusa. Most a figyelmet erre a kérdésre koncentráltuk, de továbbra is vizsgáljuk annak a felvetésnek a realitását, hogy a „számítástechnika árfelhajtó tényező”.

A számítóközpontok gazdasági érdekeltsége

Ismeretes, hogy a IV. ötéves terv kapcsán a kormány több határozatot hozott a számítástechnikai kultúra elterjesztésére, az alkalmazás feltételeinek és eszközeinek kialakítására vonatkozólag. Ezek a határozatok egy átfogó kormányprogram keretében öltöttek testet, és gyakorlati végrehajtásuk a tervnek megfelelő ütemben halad.

A fejlesztési koncepciók az árkérdéssel csupán érintőlegesen foglalkoztak, jöllehet bizonyos berendezések (hardware) viszonylag alacsony árszintje már következtetni enged arra, hogy a program szempontjából nem lényeges a számítóközpontok minél nagyobb nyereségesége. Számítástechnikai stratégiánkat inkább az árszínvonal alacsonyan tartása szolgáltná, ami egyben alacsony software árakat is jelentene.

A kormányprogram sikeres végrehajtása megkívánná ennek az el-
lentmondásnak a mielőbbi feloldását.

Az elmúlt három évtized gazdaságfejlesztési politikája több ízben is alkalmazta a preferált árak módszerét bizonyos korszerű eszközök térhódításának elősegítésére. Ellentmondásos lett volna, ha az ezek igénybevételevel összefüggő szolgáltatásoknál magas nyereségtartalmú árakat érvényesítettünk volna, kockáztatva az egész intézkedés eredményességét.

Helyzetelemző felmérésünket öt számítóközpontban végeztük, ezek elszámolási forma tekintetében önálló gazdasági egységként, vagy más, nem kimondottan számítástechnikai profilú vállalat (intézmény) részeként működtek. Pénzügyi, elszámolási szempontból minden esetben számos problémával, hiányossággal talákoztunk, közülük is a legjellemzőbb az analitikus nyilvántartás, a „számítástechnikai üzemgazdaságtan” teljes hiánya volt.

Közismert, hogy az önálló elszámolási rendszerben működő vállalatok gazdasági tevékenységükről pénzügyi mérleg formájában kötelesek elszámolni. Költségeiket a kötelező számlakeret előírásai szerint könyvelik, annak analitikus és szintetikus csoportosításában. A vizsgált számítóközpontokban azonban megfelelő költséganalitikát sehol sem taláztunk, többnyire arra való hivatkozással, hogy a szabad árforma ezt nem teszi szükségessé. Valójában a költséggazdálkodás színvonala nem az árformától, hanem a vállalat szervezetségi fokától függ.

Még bonyolultabb és áttekinthetlenebb az elszámolás azokon a helyeken, ahol a gépet üzemeltető szervezet pénzügyileg nem önálló, hanem csupán egy részlege valamely (többnyire eltérő profilú) vállalatnak, intézménynek.

Itt általában az a gyakorlat, hogy a számítóközpont közvetett költségeit bizonyos felosztási módszer alapján az egész szervezetre terhelik, s ily módon a különböző számítástechnikai szolgáltatások valóságos önköltségét ki sem számítják, nem is elemzik.

Elfogadható lenne ez egy olyan belső vállalati (önelszámolás) rendszerben, amely a részegységek teljesítményének felmérésére irányul, de abból eredően, hogy ezek a részegységként működő központok a bér-munkavállaláson keresztül „termelőtevékenységet” is folytatnak (saját árbevételük, nyereségük van), ezt a megoldást nem követhetnék, mivel így a kalkuláció a valóságtól eltérőnek mutatja a ráfordításokat.

A részegységként működő számítóközpontok bér munkája bonyolult helyzetet teremt, az adott szervezet többi része (főhatóságok, oktatási intézmények stb.) nem érdekelt a nyereség növelésében. Ez esetben ugyanis egyrészt keverednek a különböző rezszi- és egyéb költségek, miközben a prémium, a nyereségrészesedés stb. miatt jelentős befeszültség támad a központ és az intézmény egyéb munkatársai között.

Külön probléma a számítóközpontok elszámolási rendszerében a *hardware- és a software-szolgáltatások elkülönítése*. A legtöbb helyen azt tapasztaltuk, hogy ez a kérdés sincs megoldva, jöllehet bizonyos szolgáltatások költségei (lyukasztás, géporadíj) elvileg jól elkülöníthetők lennének a rendszerszervezői, programfejlesztői stb. munkáktól. Ez teszi lehetővé, hogy több számítógépközpontban az üzem nyereségességét oly módon biztosítják, hogy a programozói, szervezési munkák, a „géprevi-

tel” nagy veszteségét a magas áron eladott gépórabevétellel kompenzálják. Mindezt azonban csak igen nehezen tudtuk kimutatni, mivel a könyvelés, az elszámolás ilyen bontásban szinte sehol sem állt rendelkezésre.

A problémakör megoldása irányába mutat az az eljárás, hogy néhány számítógéppontban a programkészítő (software) részlegnek is fizetnie kell a teszteléshez, programjavításhoz stb. felhasznált gépidőért. Ezáltal ugyanazon számítógépponton belül is elemezhető az egyes részlegek tevékenységének — vállalati értelemben vett — hatékonysága, gazdaságossága.

Felmérésünk másik következtetése, hogy a *számítógépek hardware-kapacitása* (adatfeldolgozó, feladatmegoldó képessége) *igen jelentős a kalkuláció és az árképzés szempontjából*. Külön tanulmányt érdemelne az ún. harmadik generációs gépek egy csoportját alkotó „multiprogramozható” üzemmódú berendezések gazdaságossága, a párhuzamos megoldásra kerülő feladatok tényleges költségeinek elszámolása.

A jelenlegi gyakorlat a kalkulációban és az árképzésben

A vizsgálat során úgy találtuk, hogy a számítógéppontok vállalási díjai jelenleg inkább vállalkozói megítélésre (becslésre), mintsem műszaki-gazdasági számításra, előkalkulációra épülnek.

Ennek következtében az alkalmazott módszerek is igen szubjektívek. A tevékenység pénzügyi eredménye gyakran attól függ, hogyan mérték fel a várható munkát, s az lehet nyereséges is, veszteséges is, a felmérés végző személy ítélőképességétől függően. Olyan módszer vagy iránymutatás, amely a munkák elvállalásánál, a várható költségek becslésénél támpontul szolgálna, nincs még kidolgozva.

A megrendelő gyakran képtelen arra, hogy matematikai pontossággal ismertesse kívánságait, gyakran csak a megbízás kivitelezése során körvonalazódnak a tényleges feladat részletei. Ez a bizonytalanság a számítógéppontot magasabb költségek tervezésére készíti.* Az esetek zömében a számítástechnikai munkatársak sem tudják előre áttekinteni a feladatot, annak várható munkaigényességét. Ez a körülmény is alátámasztja, hogy a számítástechnikai szakemberképzés a felhasználóknál legalább olyan fontos lenne, mint a szolgáltatóknál.

A számítógéppontok zöme — éppen az előzőekre való hivatkozással — ún. globális vállalkozás keretében fejt ki tevékenységét, és főleg a rutin jellegű munkák eredményéből (gépidőeladás, lyukasztás stb.) fedezi speciális, egyedi megbízásainak gyakori veszteségeit (feltéve, hogy egyáltalán hajlandó a kockázatvállalásra).

A kérdés megérett a rendezésre már csak azért is, mivel a számítógéppontok vezetőinél is tapasztaltuk a bizonytalanság érzését. Részben ezzel magyarázható, hogy az elszámolás és az árszámítás módszereinek, jelenlegi gyakorlatának helyessége vitatható, sőt esetenként a tisztességtelen haszon kérdése is felmerül.

* Itt csak a közvetlen számítástechnikai költséggel foglalkozunk, eltekintünk azoktól a kapcsolódó ráfordításoktól, amelyek az adatgyűjtéssel, a fogadó környezet kiképzésével, átszervezésével stb. járnak. Ezek nagysága nemegyszer meghaladja a tényleges gépi számítások költségeit.

Az árak kialakítása és a gyorsított leírás kérdése

A számítóközpontok árbevételének zöme többnyire az eladott (felhasznált) gépidő-szolgáltatásból ered. Úgy tapasztaltuk, hogy az óradíjat többnyire a gép üzembe állításának időszakában határozzák meg, s így a *szolgáltatási árak a próbaidőszak magas üzemeltetési és szervezési költségeit, amortizációját tükrözik*. Ezt az árat aztán még akkor is fenntartják, amikor a gép már folyamatosan, több műszakban üzemel, sőt esetleg már teljes leírásra került. (Külön kérdés, hogy a műszaki avulással arányosan nőnek a „renovációs” költségek, az alkatrészszükséglet, a kényszerállásidők stb.)

Az üzembe állítás, valamint a folyamatos üzem költségei részben közvetlen, részben rezszi jellegű ráfordítások. Általában az utóbbi dominál, azon belül is az amortizáció, amelynek magas szintjét a gép nagy értéke és a gyorsított leírási kötelezettség magyarázza. Ennek helyességét — és főleg szükségességét — már többen is bírálták, itt e kérdéssel kizárólag kalkulációs, illetve árszempontról foglalkozunk. Úgy véljük, hogy az a korábbi érvelés, miszerint a számítógépek pár év alatt elavulnak és ezért gyorsított leírásukra kell törekedni, nálunk ma még nem állja meg a helyét.

A KGM egyik számítógépét például 1972-re 100 százalékban leírta. Az üzemeltetési költség 1971-ig átlag évi 9 millió forint volt, 1972-ben csupán 2,2 millió. Az óradíj, az árbevétel a mai napig sem változott.

Közismert, hogy egy autó 5—6 év alatt elhasználódik, műszaki (használati) értéke olyan mértékben csökken, hogy fenntartása már nemigen gazdaságos. A Magyarországon üzemelő számítógépeknél ez szinte teljesen kizárt; elavulásuk erkölcsi jellegű, s mivel szó sincs az elavult gépek 5—6 éven belüli kicseréléséről — valamennyi általunk vizsgált esetben ez volt a helyzet —, *értelmetlennek látszik a gyorsított leírási kulcs alkalmazása, sőt ez kifejezetten árfelhajtó hatású lenne*. Anakronizmus, hogy egy vállalatnál a gép „korszerűségének” időszakában alig legyen nyereség, majd miután elavult, 50—60 százalékos rentabilitás mutatkozik.

Az erkölcsi és fizikai elavulás más mértékben jelentkezik az alapvetően mechanikus perifériáknál (szalaglyukasztónál, gyorsnyomtatónál stb.) és másként a központi egységénél. Az előbbi megállapítások inkább ezekre a nem mechanikus részegységekre vonatkoznak.

A próbaidőszak, a gyorsított leírás főként a géporadíjakat, a hardware-szolgáltatás költségeit érinti. A software, a szervezési-programozási munka árára is jelentős hatással van a betanulási idő azzal a különbséggel, hogy míg a műszaki berendezések üzemszerű működését egy meghatározott idő alatt biztosítani lehet, egy-egy nagyobb programcsomag összeállítása ismételt betanulási (adaptálási) időket kíván. Ezeket csak részben lehet csökkenteni más számítóközpontok vagy külföldi „softwareházak” kész ún. programproductjainak átvétele útján, részben azok magas árszintje, részben az eseti adaptáció drágasága miatt.

Emellett a programok üzemszerű bevezetését is jelentős mennyiségű gépidő igénybevétele előzi meg (programok „belövése”). Ez a programozók gyakorlatlansága folytán sokszor meghaladja a valóban szükséges

mértéket,* ellenértéke rendszerint a munka komplex vállalási díjában térül meg, vagy azt külön is felszámítják.

Úgy véljük, ezeknek az improduktív gépidő-felhasználásoknak az értékelését és elszámolását is szabályozni kellene, kötelező normatívák vagy egyéb reguláció formájában.

Kapacitáskihhasználás és a gépek cseréje

A számítóközpont kapacitásán egyrészt a programozók, szervezők stb. munkavégző képességét értjük, másrészt a gépek (hardware) órateljesítményét a legszűkebb keresztmetszet figyelembevételével.

A software-munkát, az élő munka kapacitásának kihhasználását a számítástechnikai vállalatok általában nem mérik. Egy programozó évi 100—200 eFt-os „bekerülési költsége” béréből, bérjárulékaiból és rezsi-költségeiből áll össze, de arról, hogy ezért milyen szogáltatást végzett, a számítóközpontok nem tudtak felvilágosítást adni.

A globális vállalkozás elvéből kifolyólag teljesítményük az adott témára lett elkönnyelve. Bizonylatként esetleg „pár méter” utasításból álló programot is bemutatnak, amelyek azonban önmagukban még nem adtak választ a munkaidő intenzív kihhasználására, az elkészült termék (program) hatékonyságára vonatkozólag. A szakmai vezetők véleménye szerint a programozók, laboránsok, matematikusok teljesítményét nem is lehet mérni, jöllehet elismerték, hogy tisztában vannak egyes munkatársaik munkavégző képességével.

Úgy véljük, a jelenlegi helyzetből való kilábalást leginkább a *nagyobb munkaerő-kínálat* segítené.**

A vizsgálatot a továbbiakban a gépek *hardware-teljesítményére* irányítottuk. Itt a legfőbb kérdés az adott konfigurációjú gép évi munkaidő-alapjának kihhasználása, a különböző gépórák értékelése, a műszakszám és az önköltség kapcsolata volt.

Számítóközpontjaink zöme két vagy három műszakban üzemel, évi órakapacitása pontosan kimutatható, a kihhasználtságot, a produktív és az improduktív futásidő arányát mindenütt nyilvántartják. Nincs azonban egységes eljárás a különböző gépórák minősítésével kapcsolatban. Ártechnikailag csupán a megfizetett gépórákat, pontosabban az adott feladat végrehajtása során igénybe vett (szükséges) gépidőt lehetne produktívnak minősíteni. Valójában a legtöbb helyen csak a műszaki hibák, valamint a rossz időbeosztás miatt bekövetkező kényszerű állásidőket sorolják az improduktív kategóriába, azt a futásidőt viszont, amely a program hibája, a gépkezelő ügyetlensége stb. miatt megy veszendőbe, produktív időnek tekintik és a megbízóra hártják.

Kalkulációs szempontból ez azért fontos, mert a gépóradíjat általában a produktív időre vonatkoztatják, függetlenül attól, hogy az árbevételben az improduktív idő költségeinek is meg kell térülniök. Magasabb

* „A szükségességgel” kapcsolatban szeretnénk hivatkozni arra, hogy az ICL gép például 1000 utasításra vetítve normákat dolgozott ki a különböző nyelveken írandó programok elkészítésénél reális időre vonatkozólag. (Sajnos ezek alapján ma még legtöbb számítóközpontunk software-tevékenysége veszteséges lenne.)

** Többek szerint még ez sem, mivel már ma is sok programozó nem tud megfelelő álláshoz jutni, jöllehet kiképzésük komoly társadalmi (pénzügyi) áldozatvállalással járt. Mlóta divatos szakma lett a számítástechnika, jelentkezik bizonyos fokú túlszűfolttság a kezdő szakemberek vonalán, inkább csak a gyakorlottakból van hiány.

óradíj esetén a számítóközpont több improduktív időt engedhet meg magának, így kevésbé felkészült, nagyobb hibaszázalékkal dolgozó üzemek már ezért is érdekeltek szolgáltatásaik magas árszínvonalában.

Hasonló probléma a saját célra, valamint a működtető vállalat (intézmény) részére felhasznált gépidő elszámolása. Ez inkább pénzügyi, mint árprobléma, megoldása azonban egyik alapfeltétele a helyes kalkulációs gyakorlat kialakításának. Így például nehézségeket okoz a gépidőkapacitás felosztása és pénzügyi elszámolása azokon a helyeken, ahol a számítóközpont felügyeleti szervének a többi megbízótól eltérő díjat számít fel. A gépet vásárló főhatóság vagy egyéb intézmény természetes jogot formál arra, hogy a számítóközpont a neki nyújtott szolgáltatásokat önköltségen vagy szerény nyereségszinten számlázza. Ebből az elvárásból viszont az következik, hogy érdekellentét támad a tulajdonos és az üzemeltető között, hiszen az utóbbi — nyereségérdekeltsége folytán — igyekszik kapacitását inkább a külső megbízók feladataival lekötöni.

(Se szeri, sem száma azoknak a módszereknek, ahogy egy számítóközpont a kellemetlen tulajdonost „leszoktathatja” magáról. Az egy évvel előre leadandó, utólag nem módosítható „kapacitásbiztosítás”-tól kezdve egészen odáig tart ezek sora, hogy a megbízókat arra kényszerítik, hogy feladataikat maguk modellezzék, maguk programozzák. A nagy árbevételt hozó „külső” megrendelőkkel szemben viszont felettébb rugalmasak.)

A következő táblázatok néhány számítóközpont 1972-es gazdasági mutatóit tartalmazzák. Az ismertetett problémákból fakadó torzulások a

1. sz. táblázat

A szellemi tevékenység (software) összehasonlító mutatói 1972-ben

Számítóközpont	Produktív létszám* (fő)	1 mérnöknap önköltsége (Ft)	Árbevétel egy mérnöknapra (Ft)	Nyereség (%)
A	29	530	586	10,5
B	242	393	853	29,0
C	53	474	336	-14,1

* Itt produktív létszám alatt kimondottan a számítástechnikával foglalkozó munkatársakat értjük.

2. sz. táblázat

A számítógépek teljesítményszámolása (hardware) 1972-ben

Vállalat	Kapacitáskihasználás (%)	1 gépóra		Számítóközpont nyereség-%a
		önköltsége (Ft)	árbevétele (Ft)	
A	74,0	1664	2500	10,4
D	72,0	1188	2520	41,6
E	61,3	890	1700	52,3
1. gép.....	114,4 ^m	2100	4400	38,3
C 2. gép.....	66,5	2072	2000	
3. gép.....	68,8	6000	4130	

m = multiprogramozás.

számok összehasonlításakor szépen megmutatkoznak, mégis csupán tájékoztató jelleggel veendő figyelembe.

A korábban jelzett probléma, az, hogy a szellemi (software) és a gépi (hardware) szolgáltatás árbevétele összefolyik, a C esetben a legkirívóbb, ugyanis a vállalat összetevékenysége nyereséges, jóllehet a szellemi munkán nagyfokú veszteség mutatkozik.*

A 2. sz. táblázat adataiból nem derül ki a *relatív teljesítőképesség*, amelynek megállapítása rendkívül bonyolult feladat, hiszen az ilyen komplex mutatóban a műveleti sebesség, a tárolóképesség, a programok gyorsasága — sőt indirekt módon a programkészítők szakmai felkészültsége — is megjelenik. Így azután az E számítóközpont második generációs gépe lehet, hogy hatékonyabb bizonyos feladatoknál, mint a nála nagyságrendileg gyorsabb 1. sz. gép a C vállalatnál.

Az adott tényezők közötti függvényszerű összefüggést jelen esetben hiába keresnénk; csak egy egységes számítástechnikai díjrendszer biztosíthatná a megfelelő összefüggést a teljesítmény, a géporádij és a nyereség között. Hangsúlyozni kell, hogy a feladat korántsem egyszerű a számítógépek és működtetőik teljesítményének eltérése és a feladatok sokrétősége miatt.

A számítógépek kapacitása és a szolgáltatási díjak közötti kapcsolat elemzésekor érdemes kitérni a *kapacitásbővítés és a számítógépcseré* kérdésére is.

Mindenekelőtt megállapítható, hogy a számítógép cseréje általában igen nagy megrázkódtatást okoz a számítóközpont munkájában. Az összes programot, az egész „technológiát” át kell dolgozni, szinte valamennyi szakembert átképezni, az egész szervezetet és tevékenységet átalakítani.

Itt arra is rá kell mutatni, hogy a számítógépekben nálunk lényegesen jobban ellátott országok sem igen engedik meg maguknak azt a „luxust”, hogy annyi féle különböző géptípust vegyenek és üzemeltessenek, mint mi,** és hogy az új, nagy teljesítményű gépeket ne azok a számítóközpontok kapják, ahol már legalább egy-két gépet üzemeltettek, ahol a fogadó környezet már megfelelő hozzáértéssel rendelkezik. Nálunk az új gépeket többnyire újonnan alakult számítóközpontokba telepítettük, ahol a rövid idő alatt összetoborzott szakgárda jó része teljesen kezdő volt, s így a több millió dollár vagy rubel értékű berendezés hónapokig — néha évekig — csökkentett hatékonysággal működött. Gyakorta előfordult, hogy nem az ésszerűség, hanem a beruházó (üzemeltető) „státusz-szimbólum érzete” határozta meg a konkrét konfigurációt. Arra sem mindig fordítottunk gondot, hogy a már régebben üzemelő számítóközpontot — bővítés vagy a régi gép lecserélése útján — olyan új berendezéssel lássuk el, amelyen a korábban megírt programok zavartalanul — vagy legalábbis minimális átalakítással — futtathatók lettek volna.

Korábbi (mint említettük: átgondolatlan) számítógépesítési politikánk ezen hibái is a költségek, s így a számítástechnikai szolgáltatások díjainak spontán kialakulására és gyors emelkedésére vezettek.

* A vizsgált vállalatok a legjobban kiépült számviteli nyilvántartással rendelkezők közé sorolhatók, máshol még ilyen költségnyilvántartást sem vezetnek. Megnevezésüktől itt szándékosan eltekintünk, mivel vizsgálatunk helyzetfelmérő, nem pedig revíziós jellegű.

** Ezen a téren jelentős változást hozott az Egységes Számítógép Rendszerhez való csatlakozás, de ennek eredményét, a gépek nagyfokú unifikációját csak fokozatosan érjük el az évtized végéig.

A megbízó és a vállalkozó üzleti kapcsolata

Nemzetközi jelenség, hogy a számítástechnika bevezetése, a termelés és a társadalmi élet „komputerizálása” általában meghaladja az alkalmazók felkészültségét, s ezért specializált intézetek (számítóközpontok) igénybevételére kényszerülnek.

A vizsgálat során úgy találtuk, hogy a *költségszámítás és díjkialakítás legnagyobb problémája éppen ebben a kontaktusban: a megbízó és a megbízott kapcsolatában jelentkezik*. A megrendelések túlságosan nagyvonalú megfogalmazása, a szükséges szellemi és technikai felkészültség hiánya, a kivitelezés „konstrukciós” problémái, a számítóközpontok idegenkedése a túlzott kockázatvállalástól gyakran nem teszik lehetővé a szükséges munkai igény helyes felmérését, így a mérnöknapon vagy a kutatónapban (hónapban) számított díjazás is irreálissá válhat.

Úgy tapasztaltuk, hogy a sok bizonytalansági tényező hatására a „rutinos” megrendelők ragaszkodnak egy *konkrét vállalási összeg* közléséhez, amelyben a szellemi munka és a gépidőköltség egyaránt megjeleNIK. Ez a kölcsönös kockázatvállalás sem zárja ki az irreális kalkulációt, de garanciát jelent a megbízó számára a nem várt kiszámlázások és egyéb meglepetések ellen.

Nem titok a számítóközpontok zömének könyvelési gyakorlata sem, az, hogy nem a feladatok tényleges megoldási költségeit kalkulálják, hanem a *bevételi tervben szereplő összeget osztják fel a megrendelők között* azok fizetőképességének, „hozzáértésének” és persze jó vagy rossz közelítésben a feladat várható volumenének a függvényében. A veszteségesség szinte teljesen kizárt: végső esetben a számítóközpont gazdája (főhatósága) gondoskodik arról, hogy néhány — többnyire milliós nagyságrendű, esetenként vitatható szükségességű — megbízás formájában legalább a költségeket megtérítse.

A megbízó és a megbízott közötti érdekellentét egyik fő forrása az extenzív és az intenzív gépidő-felhasználással kapcsolatos. Mivel a számítógép kapacitása bizonyos határon túl nem növelhető, az üzemeltető árbevételét a továbbiakban csak úgy növelheti, ha a gépidőhöz „kapcsoltan” a lehető legtöbb szellemi (software) munkát értékesíti. Ezáltal akaratlanul is érdekeltté válik a programozási munka „elhúzásában”, az extenzív, a sok gépidőt igénylő programok készítésében, hiszen ily módon nincs gondja a hardware, a gépidő eladásával. Paradox módon az a helyzet áll elő, hogy a rossz programozók, az ügyetlen szervezők és laboránsok „termelik” a nagy árbevételt és a rutinos munkatársak a nyereségérdekelt kollektívák „ellenségévé” válnak. Ez az ellentmondás jelentkezett a vizsgálat során felkeresett számítóközpontoknál is, jöllehet néhány helyen (a tisztességes üzletpolitika igénye, vagy csupán a programozói kapacitás elégtelensége folytán) ezt az ügyeskedési lehetőséget elvetették.

Néhány javaslat a gazdasági elszámolás és az árképzés feladatainak megoldására

a) Amortizációs rendszer és normatív kalkuláció

Vizsgálatunk megállapítása szerint a számítástechnika közgazdasági és árpolitikai kérdéseiben a spontán fejlődés helyett egy átfogó, az egész

népgazdaságra kiterjedő szabályozás, irányelvek kiadása, ajánlások köz-zététele látszik szükségesnek.

A szabályozás egyik első lépése lehetne az amortizációs rendszer és a gyorsított leírás kérdésének felülvizsgálata. Megfontolandó, célszerű-e a jelenlegi gyakorlat fenntartása, amikor is a különböző *speciális elbánások, mentesítések* eredményeként azonos konfigurációjú gép „egy ut-cával odább” lényegesen alacsonyabb önköltségen üzemel, ami önmagá-ban is gátolja a szó jó értelmében vett szolgáltatói verseny kialakulását.

Azt is megfontolásra javasolnánk, hogy az *amortizációt ne években, hanem üzemórákban számolják el*, hogy ezáltal a több műszakban üze-melő gépek gyorsabb elhasználódása is megjelenjen a gazdasági elszámó-lásokban. Ezzel összefüggésben nagyobb figyelmet kellene fordítani a produktív gépidő-felhasználás kérdésére, megállapítva egy „*normatív gépkihhasználási mutatót*”, amely a díjképzés egyik meghatározó ténye-zője lehetne.

Ott, ahol a számítóközpont napi 6—8 órát üzemel, lényegesen maga-sabb a gépóra és az egyéb szolgáltatások önköltsége, mint ahol két—há-rom műszakban dolgozik. A kalkulálható *önköltséget egy átlagos (14—16 órás) üzemmenetre kellene számítani*, s ahol kényelmi vagy egyéb szem-pontból rövidebb ideig üzemeltetik a drága berendezéseket, a jövedelme-zőség is kedvezőtlenebb lenne.

Néhány területen a kalkulációs normatívák bevezetése után is spe-ciális elbánásra volna szükség. Oktatási célú számítóközpontokat például nem kellene feltétlenül két vagy három műszakos üzemelésre ösztönö-zni, különösen, ha gépeik viszonylag kisebb értéket képviselnek, távadatfel-dolgozási rendszerbe való bekapcsolásuk nem gazdaságos, vagy éppen amúgy is kapacitáskihasználási problémáik vannak. Külön tanulmányt érdemelne, hogy az oktatási célokra szolgáló gépeket mely esetekben le-hetne más intézmények (vállalatok) feladataival is foglalkoztatni.

Mint már említettük, azt is megfontolandónak tartanánk, nem le-hetne-e néhány külföldi megoldás mintájára az élő munka felhasználását is bizonyos normatívákkal szabályozni. Ugyanígy felvethető, hogy a számítástechnikai szervezést ne a megbízott által ráfordított idő arányá-ban kelljen megfizetni (ez ugyanis a munka végrehajtójának szakmai fel-készültsége és egyéb szubjektív körülmény folytán igen eltérő lehet), *hanem a szervezés gazdasági eredménye* (például a termelővállalatnál a számítástechnikai szolgáltatás igénybevételével összefüggő többletnyere-ség) *függvényében*. Ez esetben a tényleges elszámolást némi késéssel: az eredmény ismeretében lehetne lebonyolítani, addig a megbízó csak elő-leget fizetne és így biztosítja magát arról, hogy ha a számítástechnikai szervezés nem hozza meg a várt eredményjavulást, kiadásai elviselhető szinten maradnak. A számítóközpont viszont megrendelőjével *közösen érdekelt lesz* szolgáltatásai hatékonyságában. Ez a megoldás vagy vala-miféle „részesedéses” szisztéma, úgy véljük, legalább néhány kísérletet megérdemelne Magyarországon.

A számítógép igénybevétele, egy-egy feladat gépre való szervezése nem mindig gazdasági eredmény elérését célozza. (Említettük már az orvosi diagnózis esetét.) Az ilyen jellegű alkalmazás hatékonyságát mér-ni, a számítástechnikai munka normatívákkal való szabályozását meg-oldani aligha lehet a közeli években.

Más kérdés, hogy a programozási szolgáltatásokra vonatkozólag a megbízó és megbízott között mielőbb kötelező „átadás-átvételi szabvány-előírásokat” kellene rendszeresíteni. (Ezt már néhány szocialista országban bevezették.) Ezek nemcsak az elkészült programok pontos dokumentálását, felhasználását tennék egyszerűbbé, hanem lépést jelenthetnének a software-rel kapcsolatos *garanciális kötelezettség* bevezetése, a rendszeres hibajavítás („követő szolgálat”) általánossá tétele irányában.

b) Árelenőrzés — kalkulációs irányelvek

A szellemi tevékenység, a mérnökórák helyes elszámolása mellett a jövőben nagyobb figyelmet kellene szentelni az elvégzett számítástechnikai munka *használati értékének is*. Az esetek jó részében a felkészületlen megrendelő még a számla helyességét, a felszámított gépidő realitását sem tudja elbírálni, nincs elképzelése a számítógép sugallta újszerű megoldás bevezetésének gazdasági előnyeiről, s így az meg sem valósul.

Úgy véljük, a számítóközpontok jelenlegi kalkulációs gyakorlatát mielőbb meg kellene változtatni és az *árszervek árelenőrző tevékenységét e területre is kiterjeszteni*. Ma már milliárdos nagyságrendű összeget tesz ki Magyarországon a számítástechnikai szolgáltatások árbevétele. Az esetenként indokolatlanul *magas szolgáltatói díjak begyűrzve a termékek önköltségébe és árába* oda vezethetnek, hogy a számítástechnikát igénybe vevő vállalatok az anyagi termelés szférájában is áremelésre kényszerülnek ahelyett, hogy a számítástechnika alkalmazásának eredményeként költségeiket és az árakat csökkenthetnék. Végül is tehát a szabályozatlan számítástechnikai ár- és költségviszonyok közvetve a fogyasztói árakra, a lakosság életszínvonalára is kihatással lehetnek. Korábban említettük már, hogy mielőbb szükség lenne egy *„számítástechnikai üzemgazdaságtan”* kidolgozására. Ennek keretében a kalkulációval és díjképzéssel összefüggésben ki lehetne alakítani a számítóközpontok *költségszámítási szabályzatát*, amely tartalmazná a szükséges irányelveket az alkalmazandó kalkulációs módszerekre, a rezsizagydálkodásra és a tisztességes árpolitikára vonatkozólag. Olyan feladatokat kellene még megoldani, mint például egy egységes *számítástechnikai számlakeret* vagy éppen egy számítástechnikai árszabályzat kialakítása. Ki kellene dolgozni és értékelni a különböző típusú és konfigurációjú számítógépek összehasonlítható *műszaki teljesítménynormáit*, amelyek alapvető dokumentumai lehetnének a számítógépes szolgáltatások kalkulációjának. Mindezek a dokumentumok a megrendelők tájékoztatására is szolgálhatnának, hogy a feladataiknak leginkább megfelelő számítóközpontot kiválaszthassák, igényeik költségkihatását előre felmérhessék, a munka át vételénél annak tényleges értékét és a költségfelszámítás helyességét elbírálhassák.

Mindezt egy jól megfogalmazott, a lehető legtöbb részletkérdésre kiterjedő *számítástechnikai ösztönző rendszer* keretében tudnánk elképzelni, amely a számítástechnikai kultúra elterjedését a megbízók és megbízottak kölcsönös meglegedésére szolgálná, aktivizálná a ma még érdektelen (potenciális) felhasználókat, gátolná a számítóközpontokat a tisztességtelen üzletpolitikában.

c) Nyereség — nyereségérdekeltség

Közgazdasági szemléletünk és gyakorlatunk a népgazdaság egész tevékenységét, a ráfordítások és a hozamok összefüggésében látja. Nyilvánvaló, hogy minden ráfordítást a bővített újratermelés folyamatában tudunk csak elképzelni, s természetes igény, hogy a költségekhez mértén megfelelő nyereség is mutakozzék. Ez az álláspont azonban megítélésünk szerint nem áll ellentétben azzal az elgondolással, hogy a *számítóközpontoknak nem kell feltétlenül magas nyereséget hozniok*. Úgy is értelmezhetjük, hogy a számítóközpontok „eredményének” a jól működő információs rendszerben és az ezzel megalapozott döntésekben kell realizálnia.

Nem vitás, hogy a számítástechnika bevezetése sok bizonytalansági tényezőt rejt magában, ami a kivitelezés során többletmunkára, anyagi veszteségre vezethet. A vállalkozás bizonytalanságának csökkentésére egy lehetőség lenne a *kiemelt műszaki fejlesztéseknél bevezetett támogatási rendszer alkalmazása*.*

Más vélemények szerint a probléma megoldásának legszerencsésebb módja az lenne, ha — hasonlóan néhány tanácsi „költségvetési vállalat” gyakorlatához — a *számítóközpontokat kiemelnék a nyereségérdekeltségi rendszerből*. Ez természetesen csupán az első lépés lehetne, de jelentősen csökkentené az említett visszásságokat, az irreális vállalási díjakat és az ebből fakadó tisztességtelen hasznot, ugyanazoknak a programoknak a többszöri (eredeti, kidolgozási áron való) eladását stb.

Kérdéses azonban, hogy a költségvetés ideiglenesen le tudna-e mondani a számítóközpontok nyereségének egy részéről, s pénzügyi szerveink kellő garanciát látnak-e abban, hogy ha olcsóbbá válik a számítástechnika, az belátható időn belül olyan termelőerővé lesz, amely ennek az átmeneti időszaknak a „le nem fölözött” nyereségét a tudomány, a termelés szférájában többszörösen visszahozza. E kérdés eldöntését illetékes pénzügyi szerveinknek kell mérlegelniük, figyelembe véve, hogy a Számítástechnikai Központi Fejlesztési Program eredményeként a közeli években a gépi kapacitások további gyors növekedésére, a szó jó értelmében vett szolgáltatói verseny erősödésére számíthatunk. Aligha kétséges, hogy e fejlődésnek lesz némi *árnivelláló hatása*.

Tanulmányunk — mint azt annak elején is leszögeztük — elsődlegesen helyzetfelmérési célokat kívánt szolgálni, kérdéseket vetett fel és néhány javaslattal szolgált. Ezek a javaslatok természetesen inkább spon-tán ötletek, nem pedig pontosan kiművelt megoldási alternatívák. Kidolgozásuk elsődlegesen pénzügyi, számítástechnikai szakértőinkre, valamint a szolgáltatók díjkialakításáért felelős szervekre vár.

* Az ÖMFB bizonyos kiemelt feladatokra ma is jelentős támogatást biztosít. Ilyen támogatást kaphatna az a vállalat is, amely megfelelően alátámasztott számítástechnika-alkalmazási programját saját forrásaiból csak részben tudja fedezni.

VÖRÖS GYULA:

A „piaci szocializmus” védelmezése ellen

Miről folyik a vita?

Sinkovics Alfréd „Törvényszerű-e a piac fejlődése a szocializmusban?” című cikkében¹ vitába száll „A szocializmus politikai gazdaságtanának néhány alapproblémája Marx »Grundrissé«-je nyomán” című írással.² Bírálatazt azzal kezdi, hogy kijelenti: cikkem „főként a piacnak a szocialista gazdaságban betöltött szerepével foglalkozik”, továbbá megállapítja, hogy nem rendelkezem „a mai valóság ismeretének, az ebből való kiindulásnak az erényével”, s leegyszerűsíttem a piac és a tervszerű irányítás összefüggését.³

Cikkemben (amely egy 1973 februárjában tartott előadásom szövege) a fő téma *nem* az volt, amit bírálóm megjelöl, hanem a „Grundrissé” nyomán *figyelemfelhívás* a szocializmus politikai gazdaságtana több alapproblémájára, például olyan kérdésekre, mint a szocialista tulajdon, a szocialista termelés alapviszonya, a munka közvetlenül társadalmi jellege, ennek foka, a vállalatok elkülönültségének értelmezése, a népgazdasági érdekek biztosítása; a költség, a nyereség és a tiszta jövedelem kategóriái, a többletmunkaidő és a termelő munka növelésének összefüggése a szocializmusban stb. Ezek áttekintése során bíráltam a piac szocializmusbeli szerepének polgári, *neoliberális* értelmezését, a „*piaci szocializmust*”. Aki a cikkemet bírálja, annak *ezekről* a termelési viszonyokról, kategóriákról és *erről* a polgári irányzatról kellett volna beszélnie.

Az előadásomban tárgyaltak közül persze ki lehet emelni vitakérdéseket, ilyen például a tervszerűség és a piac *összefüggése* a szocialista gazdaságban (*nem* pedig a Sinkovics cikkének címében felvetett kérdés: „törvényszerű-e a piac...?”). De ennek tárgyalásához előbb tisztáznunk kell egy *módszertani* alapkérdést: a specifikus, egy-egy adott társadalmi-gazdasági alakulatra jellemző gazdasági törvények szerepének kérdését.

Sinkovics Alfréd a szocialista gazdaság kérdéseit hamis módszertani és elméleti alapon tárgyalja és a szocialista országok valóságát eltorzítva, a „piaci szocializmus” dogmáihoz hozzáidomítva mutatja be.

¹ Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz.

² Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz.

³ Közgazdasági Szemle, 5. sz. 633. l.

A szocialista gazdaság sajátosságainak alapulvételéről

Sinkovics rosszallja ezt a megállapítást: „Marx egy termelési mód *specifikumainak* elemzése alapján fedte fel az adott alakulat mozgástörvényét, s ezért a Grundrisse — bár a mű főleg a kapitalizmus gazdaságtanát tartalmazza — témánk szempontjából csak úgy használható fel a marxi módszernek megfelelően, ha világosan *szembeállítjuk a szocializmus specifikus viszonyait a kapitalizmuséival*”.⁴

Sinkovics ehhez a következő tirádát fűzi: „miért lenne marxi módszer az, hogy a szocializmus saját, belső specifikumainak feltárásához, elemzéséhez, mozgástörvényeinek kifejtéséhez a szocialista termelési viszonyok saját belső törvényszerűségeinek vizsgálata helyett e valahonnan ismert, illetve ismertnek tételezett specifikumokat szembeállítjuk a kapitalizmus tőle eltérő specifikumaival? ... Vörös tehát nyíltan vállalja, hogy a szocializmus politikai gazdaságtanának alapproblémáit a szocializmus és a kapitalizmus specifikus viszonyainak összevetése útján elemzi.” Persze, hogy vállalom. Mielőtt azonban tartalmilag tárgyalnánk a kérdést, egy-két előzetes megjegyzést és kiigazítást. Sinkovics így fogalmaz: Vörös „a szocializmus politikai gazdaságtanának alapproblémáit a szocializmus és a kapitalizmus specifikus viszonyainak összevetése útján elemzi”, mégpedig „a szocialista termelési viszonyok saját belső törvényszerűségeinek vizsgálata helyett” — amivel rám fogja, hogy *puszta logikai levezetéssel* konstruálok „valahonnan ismert, illetve ismertnek tételezett specifikumokat”⁵ a szocialista termelési törvényszerűségeire. Pedig itt nincs semmi rejtély, ezeket a specifikumokat a szocialista gazdaság valóságából és a róla szóló politikai gazdaságtanból vettem. A következő oldalon pedig úgy torzítja el a tárgyalásmódot, hogy azt írja: „egyedül a marxi életműből magyarázzuk” — már mint hogy én magyarázom — „a szocialista termelési viszonyokat”.⁶ Holott azt mondom, hogy a „Grundrisse” „csak úgy használható fel, ha stb.” és a következőket bocsátom előre: „különösen jelentős az alapkérdések újból felvetése a szocializmus gazdaságának és politikai gazdaságtanának mostani helyzetéből adódóan. A gazdaságirányítási reformok néhány éves tapasztalatai elméleti általánosítást kívánnak. Ez persze sokkal nagyobb feladat, mint amire itt vállalkozhatunk. De tisztázhatunk az ilyen munkához szükséges néhány kiindulópontot.”⁷ Vagyis a Grundrisse-t és a marxi életművet nem „*egyedüli*” forrásnak jelölöm meg, csak *egyik kiindulópontnak*. A szocializmus politikai gazdaságtana megértésének *nem elégséges*, de *szükséges* feltétele a marxi politikai gazdaságtani művek alapulvétele.

De nem ez a lényeg, hanem az, hogy Sinkovics *meghamisítja a politikai gazdaságtan törvényeinek marxista felfogását*. A következőket írja: „... megkülönböztethetünk általános (minden társadalmi-gazdasági alakulatra egyaránt érvényes); különös (több termelési módra jellemző) és specifikus (egy termelési módban érvényesülő) gazdasági törvényeket. ... a szocialista termelési viszonyok egyrészt magukban hordozzák ... a kapitalizmusból átörökölt különös viszonyok egész sorát,

⁴ Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz. 290. 1.

⁵ Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 634. 1.

⁶ Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 635. 1.

⁷ Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz. 290. 1.

másrészt már bennük rejlenek mindazok a specifikus viszonyok, amelyek csak a szocializmusra, illetve annak magasabb fejlődési formáira jellemzők . . . Ha tehát valaki a szocializmusnak a kapitalizmussal szembeni fölényét indokolja, teljesen érthető lehet e két termelési mód specifikus törvényszerűségeinek szembeállítása . . . Amikor azonban a szocialista termelési viszonyok alapproblémáit tárgyaljuk, tudnunk kell, hogy a valóságban a gazdasági törvények jelzett típusai kölcsönhatásban állnak egymással, országokként, időszakokként eltérő kombinációt alkotnak . . .”⁸

Sinkovics tanult valamit a gazdasági törvényekről, de rosszul.

Marxnak a gazdasági törvényekre vonatkozó felfogása nem utolsó sorban éppen abban különbözik az őt megelőző közgazdászokétól, hogy kimutatta: *nem az általános elvont törvények, hanem az adott, egyes történelmi korszakok specifikus gazdasági törvényei uralkodnak, szabják meg a társadalom fejlődését.* „A tőke” I. kötete második kiadásának utószavában idézi I. I. Kaufmant, mint aki találóan jellemzi materialista felfogását és dialektikus módszerét. Kaufman a következőket írta: Azt „fogják mondani, a gazdasági élet általános törvényei mindig ugyanazok; egészen közömbös, hogy a jelenre vagy a múltra alkalmazzuk-e őket. Éppen ezt tagadja Marx. Szerinte ilyen elvont törvények nem léteznek . . . Véleménye szerint, ellenkezőleg, *minden történelmi korszaknak megvannak a saját törvényei . . . Mihelyt az élet egy adott fejlődési időszakot túlélt, egy adott stádiumból egy másikba lép át, más törvények is kezdik irányítani.*” „A régi közgazdászok félreismerték a gazdasági törvények természetét, amikor a fizika és a kémia törvényeivel hasonlították össze őket . . . A jelenségek mélyebb elemzése megmutatta, hogy a társadalmi organizmusok éppoly gyökeresen különböznek egymástól, mint a növényi vagy állati organizmusok . . . Sőt, egy és ugyanaz a jelenség teljesen különböző törvényeknek lehet alávetve annak következtében, hogy ezen organizmusoknak különböző *összalkatuk* van, hogy egyes szerveik eltérnek egymástól, hogy különbözők a feltételek, amelyek között funkcionálnak stb. Marx például tagadja, hogy a népesedési törvény mindenkor és mindenütt ugyanaz. Ellenkezőleg, azt állítja, hogy minden fejlődési foknak saját népesedési törvénye van . . . A termelőerő fejlettségének foka szerint változnak a viszonyok és az ezeket szabályozó törvények. Amikor Marx azt a célt tűzi maga elé, hogy ebből a szempontból vizsgálja és megmagyarázza a tőkés gazdasági rendet, nem tesz egyebet, mint szigorú tudományossággal megformulázza azt a célt, amelyet a gazdasági élet minden pontos vizsgálatának maga elé kell tűznie . . . Az ilyen kutatás tudományos értéke abban van, hogy *felfedi azokat a különös törvényeket, amelyek egy adott társadalmi organizmus keletkezését, létezését, fejlődését, halálát és egy másikkal, magasabb rendűvel való helyettesítését szabályozzák.*”⁹

Természetesen vannak a specifikumokon kívüli általános, minden társadalmi alakulatra, és különös, két vagy több alakulatra érvényes gazdasági törvények, kategóriák. Minden társadalmi-gazdasági alakulatban érvényesülnek például a termelés és a fogyasztás, az egyszerű

⁸ Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 634. l.

⁹ Marx és Engels Művei 23. kötet. Budapest, 1967. 19. l. (Az én kiemelésem. — Az összefüggésből látható, hogy a „különös” itt a mai szóhasználatban: *specifikus*. V. Gy.)

munkafolyamat, a munkaidő végső soron arányos társadalmi elosztásának stb. legáltalánosabb összefüggései, amelyek a termelés elemeinek *dologi* feltételeiből és nem *társadalmi* formájából adódnak. De ezek az összefüggések alá vannak vetve az adott gazdasági-társadalmi rendszer „összalkatának”, mégpedig egyrészt a szóban levő alakulat sajátosságai *összességének*, másrészt minden gazdasági viszony, kategória az adott alakulat termelési *alapviszonyának*: a kapitalizmusban a tőke—bér-munka viszonynak, a szocializmusban a társadalmi tulajdonnak, annak, hogy a közvetlen termelők a termelési eszközök társult tulajdonosai.¹⁰

Arra, hogy a *különös* törvény és kategória alá van vetve a *specifikus*, mégpedig a termelési *alapviszony*nak, témánk — a módszer (a specifikus termelési viszonyok felfogása), valamint az árutermelés szerepének értékelése — szempontjából fontos bizonyító példa az átlag-profit és a termelési ár létrejötte. Az *áru- és pénzviszonyok*, az érték-kategóriák megvoltak a kapitalizmus előtt is, de a tőkés termelésben (ahol a legteljesebben kifejlődnek) *alárendelődnek a tőkeviszonynak*; ez magyarázza meg, hogy az áruk miért nem értékükön, hanem termelési árukon kelnek el. Marx „A tőke” III. kötetében ezt így világítja meg: „az áruk nem egyszerűen mint *árúk* cserélődnek ki, hanem mint *tőkék* termékei, s ezek a tőkék arra tartanak igényt, hogy nagyságukkal arányosan, vagy egyenlő nagyság esetén egyenlően részesedjenek az érték-többlet ösztömegeből. S a valamely adott tőke által egy adott időszakban termelt áruk összarának ezt a követelményt ki kell elégítenie. Ezeknek az áruknak összára azonban pusztán a tőke termékét alkotó egyes áruk árának az összege.”¹¹

A gazdasági törvényeknek ezzel a marxi felfogásával és a marxi módszerrel ellentétben Sinkovics, aki marxista közgazdásznak akar tűnni, istentelenül összehavarja a dolgokat, amikor arról beszél, hogy a szocialista termelési viszonyok magukban foglalják „egyrészt” a kapitalizmusban is meglévő különös viszonyok egész sorát, „másrészt” a szocializmus viszonyait, és a *szocialista gazdaságról* szólva egyenlő súlylyal összerakja benne a két rendszer gazdasági törvényeit, amelyek — szerinte — valamilyen „kombinációt” alkotnak. Ezzel „szerencsésen” *el-mossa a szocializmus specifikus gazdasági törvényeinek meghatározó szerepét*.

A szocialista gazdaság problémáit és az ott is ható, de más rendszerben is érvényesülő gazdasági viszonyokat, kategóriákat, törvényeket —

¹⁰ Néhány példa a kapitalizmusból: A tőkés termelésben általában is megvan az egyszerű munkafolyamat, melynek elemel: a célszerű tevékenység vagyis a munka, a munkaeszköz, a munka tárgya és eredménye: a termék. De éppen mert a termelési eszközök itt a *tőkés tulajdonában* vannak és a folyamat egyben a *tőke értékesítési folyamata* — ez a specifikum határozza meg a munkafolyamat jellegét: azt, hogy a *tőkés* felügyelete alatt folyik és eredménye, a termék a *tőkésé*. — Vegy például: a munkaidő egy része a szükséges munkán túl a termelőerők bizonyos fejlettségi fokán minden társadalmi alakulatban többletmunkaidő. A kapitalizmusban ez az idő *abszolút érték-többletet* képez a *tőkés számára*. — Továbbá: a gépi nagyipar fejlődése — jölehet jellemzi mindkét modern társadalmi-gazdasági alakulatot — csak a tőkés termelésben képez *relatív érték-többletet*; érthető, hogy „A tőke” a gépi-nagyipari fejlődést a viszonylagos érték-többlet termelésének eszközeként tárgyalja mint olyan folyamatot, amely a *tőkés termelés* sajátja stb. Azt látjuk tehát, hogy a termelési folyamat általános, a társadalom minden formájára érvényes összefüggéseit az adott, a *tőkés társadalmi-gazdasági alakulat sajátos gazdasági viszonyai vetik maguknak alá, azok hatják át*.

Ugyanez vonatkozik a *különös* törvényekre, kategóriákra is. Például a földjárdék a kapitalizmusban lényegileg más, mint volt a feudalizmusban: itt az extraprofitnak átalakult formája, olyan forma, amely azt is jelzi, hogy egy adott alakulatban meglévő *egyik* termelési viszony, kategória a *fő* termelési viszonynak: az érték-többlet-termelésnek van alávetve.

¹¹ Marx és Engels Művei 25. kötet, Budapest 1974. 169. l. (Marx kiemelése.)

mint amilyenek az áru- és pénzviszonyok, az érték kategóriák, az érték-törvény — csakis a *szocialista termelési viszonyok specifikumainak alapulvételével lehet helyesen, marxista módon tárgyalni*; ehhez pedig az szükséges, hogy *szembeállítsuk* a szocializmus specifikus viszonyait a kapitalizmuséival. A szocializmusbeli áru- és pénzviszonyok helye megértésének kulcsa éppen az, hogy — sok évtizedes tapasztalat és elméleti meggondolás alapján — világosan látjuk: azok már *nem* a magántulajdon, *nem* a vállalatok atomisztikus és antagonisztikus szembeállítását, *nem* a tőkés konkurrencia, a tőkés piac utánzását jelentik, hanem a szocialista termelés *specifikus* viszonyainak, mindenekelőtt a szocialista tulajdonviszonnak, a termelési eszközök társadalmi tulajdonának alárendelve, azokat kifejezve érvényesülnek.¹²

A tervszerűség és a piac összefüggéséről

Mint már megjegyeztem: a vitakérdés nem az, hogy törvényszerű-e a piac fejlődése a szocializmusban vagy nem, hanem az, *hogyan függ össze* a tervszerűség és a piac, melyik közülük a *fő* meghatározó, irányító, a *fő szabályozó*? Sinkovics erről a következőket írja: „Ha Vörös Gyula a piaci viszonyok fontosságát elismeri, *akkor mi kifogása lehet az ellen...*, hogy a vállalatok közötti árucserre-kapcsolatokat, e kapcsolatokat piaci természetét elismerve, az általa bírált nézeteket vallók éppen a szocialista építés gyorsítása, tökéletesítése végett a vállalatok piacon megnyilvánuló érdekelletéinek tökéletesebb mozgásformát kívánnak teremteni, egy olyan piaci önszabályozó rendszer kifejlesztésével, amely hatékonyabb ösztönzést biztosít a népgazdasági makrocélokat kifejező tervek teljesítésére, mint a tervlebontásos, direkt utasításokkal operáló gazdaságirányítási rendszer? ... hol jelent ez az eljárás kapitalizmust a szocializmusban?”¹³

Ami a *célokat* illeti, egyetértek vele: a gazdaságirányítási rendszernek a népgazdasági tervek teljesítésére, a vállalati munka hatékonyságának ösztönzésére kell irányulnia; a vállalatok közötti árucserre-kapcsolatok szükségszerűek a szocializmusban. De ami az *elvet* illeti, azt hogy a „piaci önszabályozó rendszer” „tökéletesebb mozgásformát”, „hatékonyabb ösztönzést biztosít”, mint a központi tervgazdálkodás eszközei — amelyeket Sinkovics itt egyoldalúan mint a „tervlebontásos” direktutasításokkal operáló gazdaságirányítási rendszert említ —, azzal nem értek egyet, mert nem lehet reálisnak tekinteni, és ellene szól minden elméleti meggondolás is.

Sinkovics azzal dicsekszik, hogy a gyakorlatot, a tapasztalatokat veszi alapul. Ha meggondoljuk, elképesztő dolog 1975-ben azt állítani, hogy a szocialista gazdaságirányítás elve „egy piaci önszabályozó rendszer”. Vajon nem azt mutatja-e a gyakorlat, hogy ahol ezt az elvet, a „piaci szo-

¹² Sinkovics megengedi, hogy a két termelési mód specifikumainak szembeállításával a szocializmusnak a kapitalizmussal szembeni fölényét lehet indokolni; — látható, hogy ő ezt a szembeállítást valamilyen ájtatos propagandának tekinti. Valójában azonban a szocialista gazdaság specifikumainak kiemelése, szembeállítása és alapulvétele a szocializmus politikai gazdaságtanában nem valamilyen jámbor propaganda, hanem a szocialista gazdaság tudományos felfogásának módszertani alapelve. A kommunista propaganda azután ehhez kapcsolódik.

¹³ Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 636. 1.

cializmus” elvét követik, vagy ahol a végrehajtás során ilyen irányban térnek el, ott nemcsak a népgazdaságra, de az egyes vállalati kollektívákra is negatív hatások érvényesülnek: munkanélküliség, inflációs jelességek, a beruházások szétaprózása, a jövedelmek jelentős eltérése a szocialista elosztási rendszertől stb. A szocialista országok gazdaságirányítási reformjainak tapasztalatát, köztük a miénket is, a következőképpen értékeli: „a köztulajdonnal való nemegyszer helytelen, pazarló, nem mindig jó eredményekre vezető gazdálkodás reakciójaként... merült fel a tulajdonosi funkció (irányítás, mobilizálás stb.) szükségyszerű decentralizálásának gondolata, mindenütt párosítva a tulajdonosi funkció decentralizált gyakorlását a piaci adottságokkal (s nem alávetve e gyakorlatot a piac ,játékainak’). Hogy hazánkban a részben decentralizált irányítási rendszer nem ,hozta’ mindazokat az eleve némileg idealizáltan elképzelt eredményeket, amelyeket tőle vártunk, talán annak is köszönhető, hogy az önállóság túl ,kis adagját’ adtuk meg a vállalatoknak, s azt is fokozatosan csökkentettük.”¹⁴ Sinkovics úgy tesz, mint Voltaire tudós orvosa, aki megjósolta, hogy a szembeteg királyfi meg fog vakulni, és amikor nem így történt, hosszú tanulmányt írt arról, hogy „meg kellett volna vakulnia”. Nem zavarják azok a tények, amelyek bizonyítják, hogy a „piaci önszabályozó rendszer” elve, ahol átültették a gyakorlatba (például Csehszlovákiában 1968-ban az Ota Šik irányzatát követő gazdaságpolitika megvalósítása során), csődöt mondott, hogy annak követése, igenis, kapitalista irányú fejlődést jelent, hogy a vállalatok közti konkurrencia a szocialista országokban sehol sem bontakozhatott ki — ő csak hajtogatja, hogy „meg kellett volna vakulnia”, azaz a vállalatok közti elementárisan, automatikusan, spontán módon, vakon ható konkurrenciának „kellene” szabályoznia a szocialista gazdaságot, és nem mutat hajlandóságot arra, hogy megértse: miért nem lehet a vállalatok közti konkurrencia a gazdaság valamiféle fő szabályozó, fő irányítási elve a szocializmusban.

Mik Sinkovics elméleti megfontolásai? A tényeket eltorzítva „a tulajdonosi funkció szükségyszerű decentralizálásának gondolatáról és decentralizált gyakorlásáról” beszél, s azt hiszi, hogy igazat mond a szocialista tulajdonról, ha a vállalati irányítást *tulajdonosi* funkciónak nevezve valamilyen újfajta szindikalizmus értelmében állítja be felfogásunkat az irányításról. Nem ártallja, hogy önnön erősítéseképpen Leninre hivatkozzon. Előadásomból átvéve idézi Lenin következő megállapítását: „a szocializmusnak az a feladata, hogy az összes termelési eszközöket átadja az egész nép tulajdonába, s egyáltalán nem az, hogy a hajók legyenek a hajómunkásoké, a bankok a banktisztviselőké... Ha a folyami hajósok megkapják a folyami hajókat, csakis azzal a feltétellel kapják meg, hogy jól gazdálkodnak velük...”¹⁵ Ezt tehát Sinkovics átveszi, de egyrészt ezt is hamisan értelmezi, amikor azt írja róla: „... a tulajdonosi funkció Leninnél mindaddig a társadalmi termelőszerkezet munkamegosztása szerint decentralizált, amíg a ,hajósok’ jól gazdálkodnak a rendelkezésükre bocsátott társadalmi tulajdonú eszközökkel, ,hajókkal”.”¹⁶

¹⁴ Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 639. 1.

¹⁵ Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz. 296. 1. — Lenin Összes Művei 35. kötet, Kossuth Könyvkiadó, 1972. 412. 1.

¹⁶ Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 640. 1.

Másrészt nem ismétli meg Leninnek az általam ugyancsak idézett, elsőrendű fontosságú megállapítását: „A kommunizmus megköveteli . . . az egész ország nagyüzemi termelésének legnagyobb fokú centralizációját” (— nem bürokratikus, hanem *demokratikus* centralizációját, ahogy ezt Lenin másutt hangsúlyozza). „Ezért az országos központnak feltétlenül jogot kell adni arra, hogy közvetlenül alárendelje magának az adott ágazat valamennyi vállalatát . . . Ha az országos központot megfosztanánk attól a jortól, hogy közvetlenül alárendelje magának az adott ágazat valamennyi vállalatát, ez partikuláris anarcho-szindikalizmus volna, nem pedig kommunizmus.”¹⁷ A tapasztalatok igazolták ezt a megállapítást, amelyből következik, hogy a szocialista állami vállalatok önállósága épp hogy nem *tulajdonosi*, hanem *használati, gazdálkodási* funkció.

Lenin meghatározása óta a Szovjetunió gazdasági gyakorlata új és új problémákat vetett fel, de a tapasztalatok csak megerősítették a lenini gazdaságirányítási útmutatásokat, és a szovjet közgazdászok (bár időnként tévedésekkel, sok vitával, a részletszemponctokat tekintve kisebb-nagyobb eltérésekkel) megegyeznek a *fő gazdaságirányítási elvekben*, például abban, *hogyan helyes felfogni a szocialista állami vállalatok önállóságát, az önálló elszámolást*. A Szovjetunióban is — mint a többi szocialista országban — a 60-as évek közepén hozott irányítási reformok során fő szempont volt az állami vállalatok önállóságának növelése. A közgazdászok különféleképpen értelmezték ennek az önállóságnak és az önálló gazdasági elszámolásnak a formáit és fokát, de — a szovjet gazdaságpolitika tényleges irányítása és az ezt megalapozó közgazdasági elmélet képviselői — megegyeznek abban, hogy itt *nincs szó valamiféle vállalati tulajdonról, vagy tulajdonosi funkcióról, mert az önállóság az ösztönei, állami tulajdon és az egységes népgazdasági terv keretein belül érvényesül, vagyis viszonylagos*.

A termelővállalatokban az állami tulajdonban levő alapok részei nem teljesen, hanem viszonylagosan különülnek el körforgásuk folyamán avégett, hogy összemérjék *felhasználásuk*, a velük való *gazdálkodás* eredményeit és ráfordításait. Az önállóság viszonylagosságának bizonyítékai olyan *tények*, mint az, hogy a dolgozók keresetét túlnyomó nagy részben *összállami bértételek* és a nemzeti jövedelem fogyasztásra fordítható részei határozzák meg; továbbá: az állóalapoknak nemcsak kezdeti létesítése, hanem minden jelentősebb fejlesztése, rekonstrukciója is *népgazdasági* érdekek szerint és nagymértékben közvetlen központi állami finanszírozással történik stb. A szocialista termelés lényegéből, abból, hogy az egységes *népgazdasági egész* (Marx kifejezésével: abból, hogy a termelési eszközök „nemzeti centralizációjára” épül, a társadalmi munka „nemzeti méretűvé” fejlődött, és ezt a fejlődést „nemzeti eszközökkel kell elősegíteni”), *objektíve* következik, hogy az összesség tulajdonában és ugyanakkor a vállalat használatában, gazdálkodásában működő termelési eszközök elkülönülése, valamint az önálló elszámolásban megvalósuló vállalati különállás viszonylagos.¹⁸ A gyakorlat-

¹⁷ Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz. 296. l. — Lenin: A szocialista gazdálkodásról. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 110. és 66–68. l. (Lenin Összes Művei 36. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1972. 140–142. és 371. l.)

¹⁸ Lásd például A. Jeremin: Upravlenyje ekonomiko j tyeorija hozraszcota. Voproszi Ekonomiki 1973. 4. sz. 108–109. l.

ban persze minden adott időben a gazdasági helyzet részletes elemzése alapján meg kell határozni ennek a viszonylagos vállalati különállásnak a fokát, a központi állami irányításnak és a vállalati önállóságnak a célszerű formáit.

Sinkovics a „piaci szocializmusról” szóló kritikámnak azt tulajdonítja, hogy tagadom a piac szerepét a szocialista gazdaságban. V. Gy. — írja — „a központi tervezést minden magyarázat nélkül olybá tekinti, mint amely már eleve úgy tartalmazza a piaci reakciókat, hogy tartós egyensúlyt teremt. Vörös Gyula értelmezésében *tehát a tervezés úgy használja fel a piacot, hogy ki is küszöböli*. Ebből ered aztán nála a vállalatok közötti verseny elítélése.”¹⁹ Majd azt magyarázza, hogy a piac működése szükséges a szocializmusban információszerezésre, várható tendenciák felkutatására stb. De ezt senki sem tagadja.

Ellenkezőleg: az előadásomban megmondtam, hogy a piacnak „a tervet korrigáló, kiegészítő szerepe van mind a termelési eszközök, mind a fogyasztási cikkek termelésében és forgalmában”,²⁰ hogy „a tervben kellőképpen figyelembe kell venni a piaci jelenségeket és össznépgazdasági célok szerint tervszerűen kell alakítani magát a piacot is (a piaci igények felméréseivel, a kereslet és a kínálat központi szabályozók útján történő befolyásolásával, vállalatok közötti szerződésekkel stb.)”²¹, hogy „hibás a termelőerők és a termelés szervezettségének adott fokával számot nem vető ábaloldali álláspont, amely szerint a szocializmusban az áru- és pénzviszonyok, a piac és a vállalati nyereség rendszerének alkalmazása valamiféle engedményt jelentene a kapitalizmus irányában.”²² Az árutermelést, a piacot a szocialista gazdasághoz tartozónak fogom fel: „az említett neoliberalizmus vagy a „piaci szocializmus” nem azért nem felel meg a szocializmus természetének mintha az árutermelés, a piac idegen volna a szocialista gazdaságtól.”²³ Világosan megmondom, hogy a „piaci szocializmus” koncepciója nem azért hibás, mert a piacot a szocialista termelés részének tartja, hanem azért, mert „a piacot *uralkodónak* akarja megtenni, vagyis szerinte végső soron a spontán árváltozásoknak és a vállalati nyereségeknek a konkurrencián keresztül kellene a döntőeknek lenniük a termelőeszközök elosztásában, a jövedelmek átcsoportosításában stb.”²⁴ Hogy a piacot lehet-e *uralkodó* viszonyoknak tekinteni a szocializmusban vagy nem, arról Sinkovics hallgat, de a „piaci szocializmus” álláspontján van, azt mentegeti.

A „piaci szocializmus” védelmezésében megnyilvánul Sinkovics alapvető módszertani tévedése: a szocialista termelés specifikumainak, ezek meghatározó voltának mellőzése, amikor a piacot a spontán módon, vakon ható forgalom szférájának fogja fel és történelmietlenül a tervszerűség és a tervezés körén kívülre állítja be. Márpedig a szocialista gazdaságban a „környezet”: a társadalmi — és elsősorban az állami — tulajdon és ennek alapján a tervszerű ráhatás a piaci erőkre is. A terv-

¹⁹ Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 636. 1.

²⁰ Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz. 295. 1.

²¹ Uo

²² Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz. 299. 1.

²³ Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz. 295. 1. — Sinkovics cikkének orosz és angol nyelvű összefoglalója (amelyet lehet, hogy nem ő írt, de legalább át kellett néznie) már ezt állapítja meg: „V. Gy. ... a piacot összeegyeztethetetlennek tartja a szocialista termelési viszonyokkal”. (Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 676. 1. és 678. 1.) Kérdés: a valóságból való kiindulás erényét prédikáló Sinkovicsban megvan-e a valóságból való kiindulás erénye?

²⁴ Közgazdasági Szemle, 1974. 5. sz. 295. 1.

szerűség persze nem egyszer s mindenkorra elkészített tervekben valósul meg, hanem megkívánja a társadalmi szükségletek — köztük a piaci hatások — először is *előzetes* alapulvételét, aztán pedig azok további *folyamatos* figyelembevételét, valamint a különféle gazdasági egységek (ágazatok, vállalatok) érdekellentmondásainak rendszeres megoldását.

Sinkovics a piacnak és a központi tervezésnek olyasféle egységét képzei el, ahol a gazdaságirányításban *hiányzik a szocialista állam vezető szerepe*; pedig ennek objektív alapja van: a társadalmi — elsősorban állami — tulajdon. A következőket írja erről: „A piac és a központi tervezés kapcsolatának tárgyalásakor a szerző semmit sem mond arról, hogy milyen és alaként is alakul a két termelésviszony-elem ellentmondásos egysége... A piaci viszonyok szimulálása valóban része a tervezésnek, de főleg mikrogazdasági síkon, ahol a piaccal kapcsolatos döntések megalapozásának egyik fő vonatkozása. Abban azonban kételkedem, hogy a piac egésze — még akár egy kis szocialista ország központi tervezésében is — *szimulálható volna.*”²⁵ Továbbá: „a központi tervezés nem szünteti meg, hanem *kiegyenlíti a vállalati tervek mögött húzódó egyéni és csoportérdek-összeütközéseket* a vállalaton belül, illetve a vállalat és a fogyasztók között az ezekből az érdekellentétekből jó értelemben leparólt *össztársadalmi érdek érvényesítésével.* Vörös Gyula szerint a szocialista gazdaság harmóniája a termelési eszközök társadalmi tulajdonából fakad, amelynek meghatározó formája az állami, társadalmi tulajdon. Ez egészében igaz. Ha azonban e gondolatot, annak részleteit többször is „megrágjuk”, kérdéses, az állami tulajdon azonos-e egyáltalán a társadalmi tulajdonnal, s ha a gazdaság olyan harmonikus (milyen tartalmat tulajdonít Vörös e kifejezésnek?!), milyen érdekellentétek, ellentmondások a társadalom mozgásának rugói. Az ideológiai ellenfelekkel való harcban joggal hangsúlyozzuk a szocialista gazdaság harmóniáját. A gazdaságirányítás napi gyakorlatában (de a szocialista termelési viszonyok alapproblémáinak kutatásában is) ennek az „ellentmondásmentességnek” csak relatív jelleget szabad tulajdonítani, s ez így is történik, hiszen a gazdasági cselekvést nem elsősorban a harmónia, hanem a benne rejlő, mindig újratermelődő ellentmondások feloldása vezeti.”²⁶

Először is: Történetek kísérletek arra, hogy kétségbe vonják a szocializmusbeli *állami tulajdon társadalmi tulajdon* jellegét. A tapasztalat ezzel szemben igazolta a marxizmus klasszikusainak és a marxista közgazdászoknak a felfogását: azt, hogy elfogadhatatlan minden olyan beállítás, mely szerint a szocialista állami tulajdon valamiféle „bürokratikus”, a néppel szemben álló képződmény volna, bizonyította, hogy a szocializmusban az *állami tulajdon igenis társadalmi, össznépi tulajdon.* — Másodsor: Minthogy létezik a szocialista tulajdon *másik formája, a szövetkezeti tulajdon*, ha azt állítom, hogy a társadalmi tulajdonformák között a *meghatározó* az állami, akkor ezzel *nem* azt mondom, hogy az *állami tulajdon azonos „egyáltalán a társadalmi tulajdonnal.”* — Harmadszor: Sinkovics megpróbálja rámkenni, hogy a szocialista termelésről (valamilyen híg „ideológia” alapján) a teljes harmónia, az „ellentmondásmentesség” képét festem, s ezt nemcsak állításaival teszi, hanem azzal is, hogy megcsonkítva közli az általam mondottakat; idézi tőlem ezt:

²⁵ Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 636. l.

²⁶ Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 638–639. l.

„a gazdaságot a szocializmusban éppen a termelési eszközök társadalmi tulajdona — melynek meghatározó formája az össznépi, állami tulajdon — teszi harmonikussá”²⁷, — elhagyja azonban a folytatást: „a szónak nem abszolút értelmében, hanem abban az értelemben, hogy ezen az alapon szűntek meg az antagonisztikus ellentmondások és oldhatók meg az ösztársadalmi, a csoport és az egyéni érdekek közti ellentmondások az egységes népgazdasági terv keretében.”²⁸

De ezeket csak melleleg.

Negyedszer — és témánk szempontjából ez a fő kérdés: — a központi állami tervezés és a piac *milyen* kapcsolata jellemzi a szocialista termelési viszonyokat? Olyan-e, amelyet Sinkovics rajzol meg, amikor egyszerűen *egy más mellé állítja* a központi tervezést és a piaci viszonyokat, ahol az utóbbiak a *vállalatok közti forgalom „ön szabályozó rendszerét” jelentik*. Vagy pedig olyan, amelyben — nem a központi tervezés és a piac felcseréléséről vagy az utóbbinak az előbbi által való kiküszöböléséről, hanem — arról van szó, hogy a szocialista gazdaság állami vezetése a piacot egyrészt *ösztönzi*, másrészt *tervszerűvé teszi*, illetve *a tervnek megfelelően szabályozza*, nem hagyja, hogy hatásai elementárisan, vakon érvényesüljenek — márpedig a „piaci önszabályozó rendszer” jelszó megvalósítása akarva-akaratlanul ide vezet.

Nemcsak az elméleti elemzés, hanem a gyakorlat is ez utóbbi fel fogás igazát bizonyítja. A szocialista országok különböznek a központi tervezés és az egyes vállalatok kapcsolatának a formái, valamint a direkt és az indirekt irányítási módszerek arányai, kombinációi tekintetében. De abban megegyeznek, hogy — a vállalati önállóság fokozását folytatva — *nyomatékosan hangsúlyozzák a gazdasági folyamatok, az ágazatok és a vállalatok közvetlen központi állami irányításának jelentőségét*.

Amit tehát Sinkovics arról mond, hogy a központi tervezés kiegyenlíti a vállalati tervek mögött húzódó egyéni és csoportérdek-összeütkezéseket és érvényesíti az ösztársadalmi érdeket — azt helyeselni lehet, de azt már nem, hogy a „piaci önszabályozás” lehet vagy legyen a „rendszer”, vagyis a piac a tervhez képest mint *uralkodó* tényező vagy ahhoz mint *mellérendelt* — és nem mint alárendelt — elem kerülhet vagy kerüljön alkalmazása.

Ugyanez vonatkozik a *vállalatok közti versenyre is*. Igaz, hogy a szocializmusban is kialakul a vállalatok bizonyos mértékű versenye, de ez a verseny korlátozott, mint *általános módszer* sehol sem terjedt el (a Sinkovics által hozott példák szórványosak). És hogy így történik, az nem véletlen: a *szocialista tervgazdálkodás természetéből*, vagyis a termelési eszközök társadalmi — ezen belül elsősorban állami — tulajdonából, a termelés koncentrációjából, az anarchiával szemben álló tervszerűségéből, a központi tervezésből és irányításból következik.

A témánk szempontjából fő kérdés eldöntésének gyakorlati próbája tervgazdálkodásunk és gazdaságirányítási rendszerünk tényleges fejlődése. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésekor pontos útmutató volt az a marxista alapelv (amelyet az előadásomban is idéztem), hogy a központi állami tervezés és a piac olyan egységét kell megvalósítani,

²⁷ Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 635. 1. Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz. 293. 1.

²⁸ Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz. 293. 1.

„amelyben a központi tervezés játssza az uralkodó szerepet, mivel az a feladata, hogy szabályozza a népgazdasági fő folyamatokat és magát a piaci mechanizmust is”.²⁸ Az azóta eltelt években szerzett tapasztalatok és az ezek alapján hozott párt- és állami intézkedések ennek az elvnek a szellemében történtek. A MSZMP XI. kongresszusa ebben az értelemben hozott határozatokat, amikor kimondta: „Állami tulajdonban van a termelési eszközök döntő többsége, s ez a szocialista tervgazdálkodás legfontosabb alapja és biztosítéka”.³⁰ „... a népgazdaság fejlesztésében változatlanul a szocialista tervszerűség érvényesítését kell alapvető feladatnak tekinteni. Ezért szükséges a központi irányítás hatékonyságának növelése, a népgazdasági és a vállalati tervezés színvonalának emelése, az érték- és mennyiségi mutatók, valamint a tervcélok és -eszközök teljesebb összhangja. Minden szinten hatékonyabbá kell tenni a tervek végrehajtásának és a gazdasági fegyelem megtartásának ellenőrzését.

Gazdaságirányításunknak változatlan feladata, hogy tovább erősítse szocialista rendszerünket, fejlessze a szocialista tulajdonviszonyokat és a termelőerőket, fokozza gazdálkodásunk tervszerűségét. Építsen a vállalati önállóságra, a közérdekű kezdeményezésekre, növelje a munka hatékonyságát. A bevált alapelveket érvényesítve, *gazdaságirányításunkat, mint a szocialista tervgazdálkodás eszközét*, jobban mai és holnapi céljaink, feladataink szolgálatába kell állítani, és működését javítani szükséges.”³¹

Közgazdászok egész kollektívájának feladata, hogy sokoldalúan felmérje és elemezze a tervezésben és az irányításban szerzett tapasztalatokat, s javaslatokat tegyen a gazdaságvezetés további tökéletesítésére. Én itt csak ismételten arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy ilyen vizsgálatokat nem az antimarxista „piaci szocializmus” koncepciója szelint vagy ennek védelmezésével lehet helyesen végezni, hanem csak a marxista—leninista módszer és elmélet alapján.

²⁸ Közgazdasági Szemle. 1974. 3. sz. 292. l. Az MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve, Kossuth Könyvkiadó, 1967. 48. l. (Az én kiemelésem, V. Gy.)

³⁰ Az MSZMP XI. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 77—78. l.

³¹ Uo. 170. l. (Az én kiemelésem, V. Gy.)

NEMES LÁSZLÓ:

Néhány gondolat a termelési viszonyokról folyó vitához

Minden tudomány elsőrendű fontosságú feladata, hogy tárgyának alapkategóriáit egyértelműen, következetesen, egymással összefüggésben és a tükrözött valóságnak megfelelően határozza meg. Ez rendszeres kifejtésének és fejlődésének a feltétele.

A termelési mód, a termelési viszonyok, a tulajdon, az elsajátítás a marxi társadalomtudományok alapvető kategóriái. Mégis ezeket a fogalmakat az egyes közgazdászok, történészek, filozófusok és szociológusok különbözőképpen értelmezik, következőképpen azokat az összefüggéseket is másképpen fogalmazzák meg, amelyek ezekkel a kategóriákkal kapcsolatosak.

A legutóbbi időben Sárközy Tamás figyelemre méltó könyve¹ és az ennek kapcsán a Közgazdasági Szemle hasábjain kibontakozó vita újra felhívta a figyelmet erre az egészségesnek semmiképpen sem tekinthető helyzetre.

Lényeges fogalmaink értelmezése körül újra meg újra viták bontakoztak ki. Sokszor e viták közvetlen célja az említett fogalmak tisztázása, elmélyítése, máskor viszont közvetve, valamely más probléma melléktermékeként kerülnek a figyelem középpontjába. Ez volt a helyzet például a szocialista áruviszonyok okairól, a gazdasági törvények jellegéről, a gazdasági mechanizmus reformjáról folytatott eszmecsere esetében.

Nyilvánvalóan éppen fontosságuk miatt esik annyi szó ezekről a kategóriákról. A polgári közgazdaságtan általános kategóriákból indul ki, és a termelési tényezők tulajdonát másodrendűnek tekinti. Ismeretes, hogy a marxizmusban, ezen belül a politikai gazdaságtanban viszont mennyire meghatározó szerepük van a konkrét formákban megjelenő tulajdonviszonyoknak. Úgy tűnik azonban, hogy ugyanaz az ok — ti. éppen e kategóriák központi jelentősége — akadályozza is, hogy az adott fogalmon ugyanazt értsük, hogy egy nyelven beszéljünk. Mindenki úgy igyekszik ugyanis értelmezni ezeket a fogalmakat, hogy az megfeleljen az éppen számára fontossá vált kérdésben kialakított koncepciójának. Ha mondjuk a politikai gazdaságtan tárgyát a termelési viszonyokkal határozzuk meg, akkor olyan szélesen kell értelmezni a termelési viszonyokat, hogy a politikai gazdaságtan fő területei mind beleférjenek. Ha

¹ Sárközy Tamás: Indirekt gazdaságirányítás, vállalati áruterelés és a tulajdonjog. Akadémiai Kiadó, 1973. Sárközy Tamás álláspontjával néhány kérdésben nem értek egyet. Ez azonban semmiképpen sem zárja ki azt, hogy munkáját nagyra értékeljem.

ezeket a „szempontokat” figyelmen kívül hagynánk, nem is lehetne megérteni, miért nem lehetséges ezeknek az alapvető jelentőségű kategóriáknak ellentmondásoktól mentes meghatározása és egységes álláspont elfogadása a tudományban és az oktatásban.

A termelési viszonyokról

A termelési viszonyok hagyományos értelmezése a termelési mód fogalmából indul ki, és ennek megfelelően azt vizsgálja, milyen termelési viszony-fogalom felel meg a marxizmus ama tételeinek és megállapításainak², amelyek a termelési mód két oldala között fennálló kapcsolatra vonatkoznak.

Ebben a felfogásban a termelési viszonyok az anyagi javak termelési módjának részét, formai oldalát alkotják. Nem olvasztják magukba a termelőerőket, s nem vesztik el önálló arculatukat. Így érthetjük csak meg a termelőerők és a termelési viszonyok eltérő mozgását, a közöttük fellépő ellentmondások lehetőségét és szükségességét.

A „termelési mód = termelőerők + termelési viszonyok” egyenlet termelési viszonyok „ismeretlenjét” egyedül az elsajátítás, a tulajdon (tulajdonviszonyok) értelmezés elégíti ki. A mozgásukban felfogott termelőerőknek és a termelési folyamat „mit” és „hogyan” kérdésének megfelel az elsajátítás—elosztás „ki”, „kinek” kérdése: Kinek a tulajdonában vannak a termelési eszközök, a munkaerő, kinek a tulajdonában levő dolgok között és kinek az érdekében megy végbe a termelési (forgalmi) folyamat, kik és milyen mértékben sajátítják el a létrehozott termelési eszközöket, valamint fogyasztási cikkeket. Ebből azonban az következik, hogy a termelési viszonyok és az elsajátítás, valamint a tulajdon (tulajdonviszonyok) fogalma nem különbözik egymástól. Ez az álláspontom, éppen ezért szükségtelennek, elméletileg zavarónak találok a kettős jelölést. De ha nem lenne elfogadható a termelési viszonyok és a tulajdonviszonyok azonosítása, akkor világosan meg kellene mondani, hogy mi mást kell érteni termelési viszonyokon, ha nem az elsajátítást és a tulajdont. Azt is meg kellene vizsgálni továbbá, hogy ez a más értelmezés kielégíti-e a termelési módra, az alapra vonatkozó tételeinket.

A politikai gazdaságtan tankönyvekben — a termelési módot elemezve — meghatározzák a termelőerők és a termelési viszonyok fogalmát, s az utóbbit azonosítják az újratermelési folyamat során kialakult emberi kapcsolatok összességével. A gondolatmenet nagyjából a következő: a társadalmi termelésben az emberek egyrészt a természettel kerülnek kapcsolatba, másrészt egymással; az ember és a természet közötti

² Ilyen ismert megállapítások:

- a termelőerők és a termelési viszonyok együttesen alkotják a termelési módot,
- a termelési mód két oldala közt kölcsönhatás van, a meghatározó szerep a termelőerőké,
- egy társadalmi rendnek egy másik társadalmi renddel való felváltását objektíve a termelőerők fejlődése, a fennálló termelési viszonyokkal való összeütközése teszi szükségessé,
- osztálytársadalmakban az uralkodó osztály a termelési viszonyokat meg akarja őrizni, az elnyomott osztály meg akarja változtatni.

kapcsolatokat a termelőerők fogalma, az emberek egymás közötti kapcsolatait pedig a termelési viszonyok fogalma fejezi ki. „A termelés társadalmi oldalát a *termelési viszonyok*, tehát a termelési folyamatban ember és ember között szükségképpen létrejövő kapcsolatok alkotják.”³

Nehéz megérteni, mi értelme van annak a képtelen feltételezésnek, hogy vannak termelőerők emberek közötti kapcsolatok nélkül és termelési viszonyok, amelyek ezek szerint pusztán emberek közötti kapcsolatok. Közismert, hogy a termelés mindig társadalmi termelésként létezett, feltételezte az emberek közötti munkamegosztást, a kooperációt és az együttműködést. Ezt a tankönyvek írói is tudják. Így például az említett tankönyv már idézett oldalain azt is olvashatjuk, hogy a termelőerő kategóriája magában foglalja „... a termelő embert termelési tapasztalataival, szaktudásával, plusz a termelési eszközöket és a termelésben felhasznált tudományt... Az ember termelőképeségét nagymértékben fokozza a munkamegosztásból folyó *specializáció*.”⁴ Ez a helyes felismerés azonban szétfeszíti az előbb említett termelőerő-termelési viszony definíciók kereteit, és ellentmond e fogalom meghatározásoknak.

A nagyobb problémát azonban az okozza, hogy néhány oldallal később a termelési módról, a termelőerők és a termelési viszonyok összhangjáról olvashatunk. Ezt a törvényt nem lehet a kizárólag ember és ember közötti kapcsolatot kifejező termelési viszonyokra és a csak ember és dolog kapcsolatát kifejező termelőerők fogalmára építeni. Az így felfogott termelőerők és a termelési viszonyok között semmiféle összefüggés sem lehetséges, mivel — a munkamegosztás „elcsatolásával” elszegényített — termelőerők mozdulásra képtelenek, és nem felelhetnek meg az elterebélyesedett — az újratermelésben kibontakozó minden emberi kapcsolatot átfogó — termelési viszonyoknak. Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a szóban forgó részben többször is olvashatunk „a szűkebb értelemben vett termelési viszonyokról (tulajdonviszonyokról)”. De ha már egyszer egy adott fogalmat két értelemben kell használnunk, miért nem vagyunk következetesek és mondjuk azt, hogy ha a termelési módról van szó, a termelőerőket tágan értelmezzük, s e fogalomba foglaljuk a termelésben kibontakozó emberi viszonyokat is. Ez legfeljebb csak egyértelműbben mutatna rá az elméleti kiindulás kettősségére.

A magyar közgazdasági irodalomban Szabó Kálmán nyomán a termelési viszonyoknak egy más meghatározása terjedt el. Eszerint a termelési viszonyoknak két oldala van: a technikai-gazdasági és a társadalmi-gazdasági relációk. A technikai-gazdasági relációk a technika és a munkaerő differenciált voltával kapcsolatos munkamegosztásból következnek, a társadalmi-gazdasági relációk pedig az előbb említett munkamegosztás által hordozott más metszetű munkamegosztásból erednek. A társadalmi-gazdasági relációk struktúrája a társadalom tagjainak az újratermelésben elfoglalt azonos vagy különböző helyzetét feltételezi, illetőleg eredményezi.⁵

³ A kapitalizmus politikai gazdaságtana. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tankönyve. Kossuth Könyvkiadó, 1970. 16. l.

⁴ Uo. 14. l.

⁵ Lásd: Szabó Kálmán: A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez. 7. tézis. Közgazdasági Szemle, 1975. 4. sz. 550 l.

Erdemes idézni a vele e kérdésben alapjában egy állásponton levő Sárközy Tamás meghatározását is: „A gazdasági-termelési viszonyoknak két oldala van, nevezetesen a tech-

A hivatkozott cikk 9. tézisében a következőket olvashatjuk: „Elismerni azt, hogy az újratermelés egyben az elsajátítás folyamata, valamint, hogy jogos a termelési viszonyok egymással összefonódó láncszemeinek, a technikai-gazdasági és társadalmi-gazdasági relációknak a megkülönböztetése, annyit tesz, mint az elsajátítás és az elsajátítási viszonyok ennek megfelelő kettős meghatározottságát is elismerni. Ami a termelési viszonyok technikai-gazdasági relációit illeti, ezek fogalompárja az elsajátítás mennyiségi meghatározottsága, az elsajátítási viszonyok arányai, struktúrája. A társadalmi-gazdasági relációk fogalompárja pedig az elsajátítási viszonyok minősége.”⁶

Feltehetően Szabó Kálmán termelési viszony fogalma kialakításánál szintén abból indult ki, hogy a termelési viszonyok azonosak az emberek újratermelési folyamatban kialakult kapcsolataival. Ez következik gondolatmenetéből, és ugyanakkor eléggé közvetlenül utal erre egy Takács Bélával vitázó megjegyzése is. „Mármint, ha itt a technikai-technológiai viszonyokon pusztán emberek és dolgok kapcsolatai értendők... akkor világos, hogy ezek a viszonyok *nem elsajátítási viszonyok* abban az értelemben, ahogyan azokat a marxista elmélet mint ember és ember közti kötelékeket tekinti. Ám ez esetben nem értjük, miért sorolja vitapartnerünk a technikai-technológiai viszonyokat a tulajdon közgazdasági tartalmához?” (Uo. 495. l.)

Szabó Kálmán álláspontja következetes. Tágan értelmezett termelési viszony-fogalma mellett nem tart fenn egy annak ellentmondó termelési mód fogalmat, amiből az is következik, hogy a termelőerők a termelési viszonyokon belül helyezkednek el. Nem arról van szó, mintha Szabó Kálmán ezt egyértelműen kijelentené, de egyrészt a termelőerők és a termelési mód fogalma koncepciójában nem kap hangsúlyt, másrészt — és ez a fontosabb — ez logikusan következik álláspontjából. Ha ugyanis a termelési viszonyok technikai-gazdasági viszonyok, ha ezek fogalompárja az elsajátítási viszonyok mennyiségi, illetve minőségi meghatározottsága, ha a termelési viszonyok „termelői, forgalmi, elosztási és fogyasztási viszonyok”, akkor nehéz találni bármely olyan az újratermelésben megvalósuló emberi viszonyt, vagy az újratermelés bármely területét, amely ezen a termelési viszony-fogalmon kívül esik. Ebből az következik, hogy Szabó Kálmán termelési viszony-fogalma elméletében egyenrangú a termelési mód hagyományos fogalmával. A kettő között a különbség nem terjedelemben mutatkozik, hanem a fogalomhoz tartozó elemek csoportosításában. A termelési mód fogalmának használatakor a választóvonal — leegyszerűsítetten szemlélve — a termelés és az elsajátítás között húzódik, Szabó Kálmán fogalmainak tartópillérei viszont a technikai-gazdasági, illetőleg a társadalmi-gazdasági relációk.

Cikke olvasásakor világosan kirajzolódnak a Szabó Kálmán-féle rendszer vonulatai: a technikai és a munkaerő differenciáltságával kap-

nikai-gazdasági és a társadalmi-gazdasági relációk — a megkülönböztetés lényege az, hogy a technikai-gazdasági viszony, amely ugyancsak társadalmi viszony, a gazdasági-termelési viszony technikai oldala — elsősorban a gazdasági-termelési viszony mennyiségi vonatkozásait, a társadalmi munkaterületek technikai tagoltságát, az emberek technikai kooperációinak különböző fajtáit (például a népgazdasági ágazatok közötti kapcsolatok, a termelőszervezetek egymás közötti kapcsolatai, a vállalatokon belüli tagoltság stb.), a társadalmi-gazdasági relációk ezzel szemben a gazdasági-termelési viszonyok elsődleges társadalmi jellegét emelik ki, tehát főleg az osztályviszonyokat, illetve más társadalmi rétegvizonyokat.” (Sárközy Tamás: i. m. 21. l.)

⁶ Szabó Kálmán: i. m. 501—502. l.

csolatos munkamegosztás — technikai-gazdasági relációk — az elsajátítási viszonyok mennyiségi meghatározottsága, arányai, struktúrája; a társadalmi helyzetkülönbséggel vagy helyzetazonossággal kapcsolatos munkamegosztás — a társadalmi-gazdasági relációk — az elsajátítási viszonyok minőségi meghatározottsága.

Így tehát minden együtt van egyetlen átfogó fogalomban. Most nincs afféle választóvonal, mint a termelőerőknél és termelési viszonyoknál. Mindkét oldalon megtalálható minden, egyszer — talán — mondhatni — mennyiségi, egyszer minőségi vonatkozásban. A különbség az, ami egy mértani test függőleges, illetve vízszintesen metszetei között van.

Igaz, Szabó Kálmán ír a termelési és az elsajátítási viszonyokról, annak kapcsán, hogy elméletileg jogosultnak és értelmesnek tartja különféle nézőpontokból (aspektusokból) vizsgálni azokat, és használja a „termelési-elsajátítási viszonyok” kifejezést is. Itt azonban csak különféle aspektusokról van szó, hiszen mondjuk a társadalmi-gazdasági relációk elsajátítási viszony mivoltát senkinek sem kell bizonyítani, a technikai-gazdasági relációknak mint az elsajátítási viszonyok mennyiségi meghatározottságaként való elismerésének szükségességét pedig Szabó Kálmán példákkal világítja meg. (Lásd Szabó Kálmán: I. m. 495—496. l.)

Persze a probléma egyáltalán nem az, hogy ez a termelési viszony-fogalom különbözik a hagyományostól, és még csak az sem, hogy e kategóriával — ragaszkodva a termelési módra és a társadalmi-gazdasági formációra vonatkozó tételeinkhez — „nem tudunk mit kezdeni”. A kérdést úgy kell feltenni, vajon Szabó Kálmán termelési viszony-fogalma jobban írja-e le a valóságot, mint az eddig használatos terminus technicusok.

Valóban igaz-e, hogy a termelési viszonyok megkettőződve termelési móddá válnak, s ebből következően a termelési mód „lánczemei”: a technikai-gazdasági és a társadalmi-gazdasági relációk az újratermelési folyamat mindkét oldalának jegyeit tartalmazzák? Több-e a termelési viszonyok társadalmi-gazdasági reláció lánczeme az elsajátításnál, a tulajdonnál (tulajdonviszonynál), s tartalmaz-e a technikai-gazdasági reláció láncszem elsajátítási, tulajdoni elemeket?

Hogy a társadalmi-gazdasági reláció — elsajátítás, tulajdon (tulajdonviszony), az nem szorul bizonyításra. Sőt az ismert tankönyvek a társadalmi-gazdasági viszonyokat azonosítják a tulajdonviszonyokkal. Szabó Kálmán felfogásából azonban nyilvánvalóan az következik, hogy a termelési viszonyok ezen eleme több is, mint az elsajátítás, meg persze kevesebb is. Hogy miért kevesebb, az egyértelmű és világos: a termelési viszonyoknak ez az eleme csak az elsajátítási viszonyok minőségi meghatározottságát fejezi ki. A szerző megfogalmazásai arra vonatkozólag azonban semmiféle támpontot sem adnak, hogy mennyivel több, tágabb, átfogóbb ez a kategória az elsajátítási viszonyoknál, s mi a társadalmi gazdasági relációkban a „nem elsajátítás” többlete, a „termelési viszony aspektusa” (tulajdonképpen termelőviszony). Csak annyit tudunk meg, hogy a társadalmi-gazdasági relációk egy, a technikai-gazdasági relációkat meghatározó munkamegosztástól eltérő metszetű munkamegosztásból erednek, s a társadalmi-gazdasági relációk fogalompárja az elsajátítási viszonyok minősége. Csakhogy ezt a „más metszetű”

munkamegosztást, tudniillik hogy a társadalom milyen osztályokra, rétegekre bomlik, alapvetően a termelési eszközök tulajdonviszonyai határozzák meg. Az sem tűnik ki sehonnan, hogy a társadalmi-gazdasági relációk miben különböznek fogalompárjuktól: az elsajátítási viszonyok minőségi meghatározottságától. A társadalmi-gazdasági relációkkal kapcsolatos fejtegetésekben csak elsajátítást, tulajdont látunk, akár mint okot, akár mint okozatot.

Hogyan értendő az a megállapítás, hogy a technikai-gazdasági relációk „az elsajátítás mennyiségi meghatározottsága, az elsajátítási viszonyok, arányok struktúrája? Két értelmezési lehetőség van: Az egyik egy olyanfajta általánosságok kimondása, hogy a termelés a természet elsajátítása, hogy a tulajdon a felhasználással valósul meg, hogy nincs elsajátítás termelés nélkül, s a termelés méretei, struktúrája meghatározza az elsajátítható terméktömeget és annak összetételét. Ezek vitathatatlan igazságok, de számunkra igen keveset mondanak. Az elsajátítás elemzésénél éppen a „ki” kérdése fontos, és azt e kategória nem mondja meg nekünk. De feltételezem, Szabó Kálmán nem is erre, hanem arra a másik értelmezésre gondol, miszerint a technikai-gazdasági relációk hatnak az egyes emberek, rétegek tényleges elsajátítására. „... a következő kérdés merül fel: ha a technikai-gazdasági relációkat mint az újratermelésben megvalósuló emberi kapcsolatokat egyenlőtlenségek jellemzik, miért nem jelenthetnének ezek egyben tulajdoni különbségeket is? ... az a munkás, aki szakmájánál fogva olyan cégnél vagy egy vállalatban belül olyan munkakörben dolgozik, ahol többet kereshet, mint egy másik, kevésbé szerencsés osztályostársa, nem jut-e ezáltal több fogyasztási jószághoz? Nem lesz-e mennyiségi különbség a munkások személyes elsajátítási színvonala között, s ez nem mutatkozik-e meg személyi tulajdonuk terjedelmében is, annak ellenére, hogy a tőkés termelés rendszerében elfoglalt helyük és funkciójuk lényegében azonos?”⁷

Készséggel el lehet ismerni: a dolgozók választott szakmája, munkaköre hat elsajátításukra, s azt is, amiről Szabó Kálmán más helyen⁸ ír, hogy minden egyéb feltételt adottnak véve, különbségek vannak a tőkés elsajátításában attól függően, hogy melyik ágazatba fektették tőkéjüket. Annyit azonban hozzáteszünk, hogy az elsajátításra ható sok tényező közül a szakmának, a konkrét tőkebefektetési területnek a hatása igen kevésbé jelentős. Lehet, hogy az esztergályosok jobban vagy rosszabbul élnek, mint a műszerészek vagy a buszvezetők, s a gépeket előállító tőkés elsajátítás mellett több vagy kevesebb profithoz jutnak, mint más ágazat tőkései. Ez azonban teljesen véletlenszerű. A törvény nem ez, hanem az, hogy hosszabb időn keresztül nem lehetnek nagyobb különbségek az egyes szakmunkafajták díjazása között. Ugyanannak a „munkának az ára” a különféle területeken nem lehet eltérő, s azonos feltételek mellett bármely tőkebefektetési terület „egyformán jó”. Ezért nehéz belátni, hogy miért ez a tényező lenne az elsajátítás mennyiségi meghatározottsága.

Továbbá említettük, hogy az elsajátításra, a nemzeti jövedelem el-

⁷ Szabó Kálmán: i. m. 495—496. 1.

⁸ Lásd Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth Könyvkiadó, 1961. 196. 1.

osztására igen sok tényező hat: gazdasági és gazdaságon kívüli tényezők egyaránt. Így a döntő tényező — a termelési eszközök tulajdonviszonya — mellett hat az alkalmazott technika tömege és színvonala, a népsűrűség, valamint a népesség növekedési üteme, a belpolitikai helyzet, a tőkésországokban a munkásosztály és a dolgozó tömegek gazdasági és politikai harca, a nemzetközi politikai helyzet, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok alakulása stb. A mezőgazdasági termelésre például egy sor tényező hat: a gépesítettség foka, a szakember-ellátottság, az adott területre jutó műtrágya-felhasználás, az éghajlati viszonyok stb. Ezek a tényezők mégsem egyenlőek a mezőgazdasági termeléssel. S hasonlóképpen ha Szabó Kálmán technikai-gazdasági relációi még nagyobb mértékben is hatnának az elsajátításra, mégsem kellene azonosnak lenniük sem az elsajátítással, sem pedig annak mennyiségi vetületével.

Összefoglalva: nem látszik bizonyítottnak, hogy a társadalmi-gazdasági relációk többek vagy mások mint az elsajátítási viszonyok, és az sem, hogy a technikai-gazdasági relációk elsajátítási viszonyok (pontosabban: az elsajátítási viszonyok mennyiségi meghatározottságai). Ennélfogva nehéz elfogadni Szabó Kálmánnak a megkettőződött termelési viszonyokon nyugvó koncepcióját.

Ezek után felmerül a kérdés, mi indította Szabó Kálmánt a termelési viszonyok új fogalmának kialakítására. Feltehetően az a szándék, hogy megszüntesse azt az ellentmondást, amely a politikai gazdaságtan tárgya és a termelési viszonyok hagyományos meghatározása között fennáll. Idézett könyvében legalábbis erről ír. „Minden olyan kísérlet, amely megpróbálná elméletileg szembeállítani egymással az újratermelési arányok társadalmi-gazdasági és technikai-gazdasági vonatkozásait, szükségszerűen zsákutcába vezetne mind a politikai gazdaságtan és a közgazdaságtudományok fejlődése, mind pedig ezek gyakorlati funkcióját illetően. Ez ugyanis a közgazdaságtudomány tárgyát képező (összes) termelési viszonyok objektíve meghatározott egységének a mellőzését jelentené.”⁹ És másutt: „A termelési viszonyok egységén belül elismerni a technikai-gazdasági viszonyok létezését abból a szempontból is hasznos a közgazdaságtudománynak, hogy túljuthat bizonyos logikai ellentmondásokon . . . Az egyik ilyen logikai ellentmondás a következő: amíg a termelési viszonyok körét azonosítják a társadalmi-gazdasági viszonyok körével, s úgy tekintik, hogy csupán ennek tanulmányozása a politikai gazdaságtan feladata, addig másfelől egyetértenek azzal, hogy a gazdasági törvények között helye van általános érvényű törvényeknek is, a közgazdaságtudománynak ezeket is elemeznie kell. Ez a logikai ellentmondás mindjárt elesik, ha elismerjük, hogy a technikai-gazdasági relációk is termelési viszonyok.”¹⁰ Itt valóban ellentmondás van. A probléma feloldásához azonban véleményünk szerint nem úgy jutunk, hogy kitágítjuk a termelési viszonyok fogalmát, hanem úgy, hogy a politikai gazdaságtan tárgyát definiáljuk szélesebben. Ez azonban nem tartozik ehhez a témakörhöz, és mindenképpen meghaladja a cikk kereteit.

⁹ Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 43. 1.

¹⁰ Szabó Kálmán: I. m. 49—50. 1. 43. és 49—50. 1.

A tulajdonról

Meggyőződésem szerint érdemes megkülönböztetni a tulajdont, mint az elsajátítás különös formáját az általánostól, az elsajátítástól. S értelmes beszélni nem tulajdoni elsajátításról, a tulajdon megszűnéséről stb. Tudjuk, hogy Marx különbséget tett az elsajátítás és a tulajdon formájában realizálódó elsajátítás között. Erre utal az alábbi idézet is:

„Egy magasabb gazdasági társadalomalakulat álláspontjáról az, hogy a földgolyó egyes egyének magántulajdonában van, éppoly képtelenségnek fog látszani, mint az, hogy az egyik ember a másik magántulajdonában van. Még egy egész társadalom, egy nemzet, sőt az egy időben létező összes társadalmak együttvéve sem tulajdonosai a földnek. Csak birtokosai, hasznélvezői annak és mint boni patres familias (jó családapák) kötelesek jobb állapotban hagyni örökül a következő nemzedékeknek.”¹¹

A tulajdon — elsajátítás, de olyan elsajátítás, amely az egyenlőtlenségben és mások kizárásán alapszik. A tulajdon mások számára nem tulajdon. Mikor beszélhetünk arról, hogy az elsajátítás nem tulajdoni formában megy végbe, melyek ennek a feltételei?

Kezdjük egy határesettel, a szabad javakkal. A szabad javakhoz (például a levegő) korlátlanul, minden emberi erőfeszítés nélkül, ingyen hozzájuthatunk, s nyilvánvalóan értelmetlen lenne ezekkel kapcsolatban valakinek a tulajdonáról beszélni. A szabad javak száma azonban csekély.

Szűkítsük most a kört, s vizsgáljuk meg a nem tulajdon formájában jelentkező elsajátítás más feltételeit. A kommunista társadalom fejlettebb szakaszaiban mind több fogyasztási jószágot és szolgáltatást bocsátanak majd ingyen és korlátozás nélkül a társadalom tagjainak rendelkezésére. A szabad javakhoz képest kétféle értelemben is eltérés mutatkozik: Egyrészt termékekről, termelt fogyasztási eszközökről van szó, másrészt a korlátlanság nem abszolút, hanem csupán az ésszerű szükségletekhez kapcsolódik, tehát ezek között a határok között és fokozatosan (a termelőerők fejlődésével) veszítik el a fogyasztás tárgyai tulajdoni jellegüket.

Nyilvánvalóan egészen másképp vetődik fel a termelési eszközök tulajdoni jellege megszűnésének a kérdése. (Tulajdonképpen a vita csak erről folyik.) Itt ugyanis a korlátlanság követelménye nem vetődhet fel. Persze bizonyára volt olyan történelmi időszak, amikor a környező természet, a természetben található eszközök korlátlanul álltak a közösség rendelkezésére. Ez azonban csak a társadalmi fejlődés korábbi időszakaira és a nem termelt termelési eszközökre vonatkozott. Amíg a fogyasztási eszközök esetében az egyéni elsajátítás viszonylagos korlátlanúsága és az így létrejött egyenlőség szünteti meg a tulajdont, addig a termelési eszközök vonatkozásában a társadalmi tulajdon, az egyéni (a rész-) tulajdon megsemmisítése és az így létrejött egyenlőség a tulajdon megszűnésének feltétele. A termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele tehát a döntő lépés a termelési eszközök tulajdoni jellegének megszűnése útján. A tulajdoni jelleg ezzel a lé-

¹¹ K. Marx: A tőke III. Marx—Engels Művei 25. kötet, Budapest, 1974. 731. l.

péssel ugyan nem szűnik meg teljesen, mert az elsajátítás nemzeti méreteken megy végbe, a nemzeti tulajdon elkülönül más nemzetek tulajdonától, s mert az össznépi tulajdonon kívül szövetkezeti tulajdon is létezik. A tulajdon azért sem számolódik fel, mert a termelőerők fejlődésének, a fogyasztási szükségletek kielégítésének, s a szocialista tudatnak a mai fokán szükségszerűek a tulajdoni elkülönülésre utaló árukapszolatok a társadalom és az egyén között, s mert — mint arról a továbbiakban részletesebben szó lesz — az össznépi tulajdonon belüli kapcsolatoknak is vannak tényleges árujegyei. Mindemellett, ha egyáltalán van értelme beszélni a termelési eszközök tulajdoni jellegének megszűnéséről (ha a nemzeti jellegtől eltekintünk), akkor joggal állíthatjuk, hogy az össznépi tulajdon már inkább nem tulajdon, mint tulajdon.

★

Mintegy másfél évtizeddel ezelőtt szerepelt először irodalmunkban a tulajdoni elkülönülés fogalma. Arra kerestük a választ, hogy mi az oka az össznépi tulajdonon belüli árukapszolatoknak. A gondolatmenet a következő volt: a) az árutermelés oka a tulajdoni elkülönülés, b) az állami vállalatok közötti kapcsolatok árukapszolatok (rendelkeznek valóságos árujegyekkel), c) ebből logikusan következik, hogy az állami vállalatok között is kell lenni tulajdoni elkülönülésnek. Nem egy példát találtunk, főképpen a földdel kapcsolatban, amely azt bizonyította, hogy egy adott egységes tulajdonon belül is létezhet tulajdoni megosztottság. Ezt az álláspontot képviseltem én is. Sárközy Tamás könyvében újra foglalkozik ezzel a jelenséggel a közgazdasági tulajdon elrelativizálódásának (osztódásának) nevezve azt. Sárközy a következő eredményre jut: „Ki a közgazdasági tulajdonos? Az absztrakt és később még részletesebben kifejtendő válasz erre a kérdésre: *az a tulajdonos, aki a dolgot hatalmában tartja, hasznosítja, rendelkezik vele.*”¹² „Ha közgazdaságilag — függetlenül a tulajdonjog telepítésétől — mindenki tulajdonos, aki hasznosít, aki rendelkezik, azaz elsajátít, úgy a közgazdasági tulajdon jogi tulajdontól eltérő alapvető sajátossága az *elrelativizálódás (osztódás) jelensége.*”¹³ De mikor relativizálódik el a közgazdasági tulajdon, és beszélhetünk-e erről a jelenségről az össznépi tulajdon esetében?

A tulajdon — elsajátítás: a föld, a termelt termelési eszközök, a munkaerő, a fogyasztási cikkek, a pénz mint a nemzeti jövedelem meghatározott részére szóló utalvány tulajdonos általi elsajátítása. Az időt tekintve az elsajátítás vonatkozik egyrészt a korábbi időszakban létrehozott termelési eszközök, tartós fogyasztási cikkek valamilyen formában megvalósult elosztására, másrészt a „most” létrehozott termékek, illetve a nemzeti jövedelem elosztására. Az elsajátítás vagy csak a dolog hatalomban tartása, „nem felhasználása”, vagy felhasználása. Bennünket csak az utóbbi érdekel. A felhasználás lehet:

a) rendeltetésszerű, a dolog használati értékének megfelelő. A fogyasztási eszköz rendeltetésszerű felhasználása: a fogyasztás. A fogyasztás a tulajdon azonnali vagy fokozatos megsemmisítése. Követ-

¹² Sárközy Tamás: I. m. 40. l.

¹³ Uo. 41. l.

kezésképpen a fogyasztási eszköz közvetlen felhasználója csak tulajdonosa lehet. A termelési tényezők rendeltetésszerű felhasználása: a termelés. A termelési eszközök közvetlen felhasználója nem feltétlenül a tulajdonos.

b) nem rendeltetésszerű felhasználás. A föld bérbeadása bérleti díj ellenében, a pénz kölcsönadása kamat fejében, a munkaerő eladása munkabérért stb. Ekkor a földet, a pénzt, a munkaerőt bérlője, kölcsönvevője, megvásárlója használja fel használati értékének megfelelően.

Elemezzük röviden a termelési eszközök elsajátításának néhány esetét a közgazdasági tulajdon elrelativizálódása szempontjából.

1. A tulajdonos és családja maga használja a termelési eszközöket és a létrejött fogyasztási cikkeket. Naturálgazdálkodás, a tulajdonosok között nincs kapcsolat.

2. Az előbbi eset azzal a különbséggel, hogy a létrejött termékeket elcserélik. Kisárutermelés, tulajdonosok közötti árukapcsolat.

3. A termelési eszközök tulajdonosa munkaerőt vásárol, a termelési eszközöket a munkások alkalmazzák, de a döntés, az irányítás, az ellenőrzés, a rendelkezés a tulajdonos kezében marad. A tőkés termelés első szakasza. Árukapcsolat a munkaerő vonatkozásában is. Idegen munkaerő hozza mozgásba a termelési eszközöket, a tulajdon elrelativizálódásának kérdése nem vetődik fel.

4. Az előbbi eset azzal a különbséggel, hogy az irányítás munkáját fizetett alkalmazottak látják el. Tőkés nagyvállalatok, monopolkapitalizmus.

5. A termelési eszközök össznépi tulajdona. A vállalatok, a vállalatok vezetői kisebb vagy nagyobb mértékben önállóan döntenek az állami vállalat tevékenységéről.

Tulajdonképpen főként az utolsó eset érdekel bennünket. Az utolsó előtti esetet azért említjük csupán, mert néhány felvetődő probléma — bizonyos értelemben vett — hasonlósága miatt a tőkés monopolvállalatok vizsgálata segítheti a szocializmusra vonatkozó kérdés megértését és megválaszolását. A kérdés tehát az, hogyan ítéljük meg a termelési eszközök tulajdonát akkor, ha a rendelkezés részben vagy egészben a tulajdonos kezéből a tulajdonos megbízottainak kezébe megy át. A kérdés megválaszolásánál két körülményt kell figyelembe vennünk: a rendelkezési szabadságot és a gazdasági érdeket.

A termelőerők fejlődése megkövetelte, hogy a tőkés a termelési folyamat irányítását alkalmazottakra bízta. A termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közti ellentmondás az irányítási rendszerben így módon is kifejezésre jut. A nagyvállalatok részvény-társasági formája tovább erősítette a tőketulajdon és a tőkefunkció elválását. „Maga a tőkés termelés vezetett oda, hogy a felső vezetés munkája, a tőketulajdontól teljesen elválasztva, könnyűszerrel megvásárolható. Ezért feleslegessé vált, hogy a felső vezetésnek ezt a munkáját a tőkés végezze. Semmiképpen sem szükséges, hogy a zeneigazgató a zenekar zeneszerszámainak tulajdonosa legyen, s az sem tartozik dirigensi funkciójához, hogy bármi köze legyen a többi zenész «béréhez».”¹⁴

A kapitalizmusban elsősorban a vállalati méretek növekedése és a tevékenység tulajdonos általi átfogásának lehetetlensége, valamint a tu-

¹⁴ K. Marx: A tőke III. kötet. Marx—Engels Művei, 25. kötet, Budapest, 1974. 365. 1.

lajdon részvényesek közötti megosztása vezetett az irányítás funkciójának átadására. A szocializmusban ezzel szemben — a tulajdont tekintve — annak össznépi jellege kerül ellentmondásba a népgazdaság részterületein, az ágazatokban, a szektorokban elhelyezkedő vállalatokkal, és teszi szükségessé, hogy a társadalmi tulajdonban levő termelési eszközökkel részben a vállalatok rendelkezzenek. Mindenesetre leszögezzük, hogy szervezési-technikai és tulajdoni okoknál fogva mind a modern kapitalizmusban, mind a szocializmusban szükségszerűség a tulajdon és a funkció elválása, mégha ez az elválás — formáját és fokát tekintve — különbözik is a két társadalmi rendszerben. A kérdés tehát nem úgy vetődik fel, mintha a tulajdon és funkció elméletileg teljes egyiséget képezhetne, és azután a tulajdonos — szuverén módon döntve — több-kevesebb rendelkezési szabadságot biztosíthatna megbízottjának. Ilyen alternatívák a tipikus szocialista vagy tőkésvállalat számára egyszerűen nem léteznek.

A rendelkezési szabadság mellett hangsúlyozni kell egy másik mozzanatot is: az elkülönült gazdasági érdeket. A szocialista állami vállalatnál a vállalati tevékenységhez az ösztársadalmi érdeken kívül parciális (vállalati, egyéni, sőt ágazati, területi) érdek is tapad. A parciális érdek ott kezdődik, hogy a társadalmi tulajdonban levő vállalat tevékenysége az emberek egy adott csoportjának munkájával valósul meg. A vállalat fejlődése, a vállalati szociális, kulturális stb. célok megvalósulása, a dolgozók, főként a vezetők munkájának az értékelése, erkölcsi és anyagi elismerése pedig a vállalat tevékenységétől függ. A különérdek — gazdasági érdek, de nem csak az. Az embereknek akkor is érdekük a vállalatuk, intézményük, laboratóriumuk stb. fejlődése, jobb felszereltsége, ha semmiféle anyagi motívum nem fűződik hozzá, érdekük pusztán csak azért is, mert munkájukkal itt valósítják meg önmagukat. A megfelelő, nem jelentéktelen különbségeket szem előtt tartva — éppúgy beszélhetünk a tőkés nagyvállalatok vezető alkalmazottainak elkülönült gazdasági érdekéről. Persze mindenkinek fűződik valamilyen érdeke (nem érdeke) az általa végzett tevékenységhez, függetlenül attól, hogy a tevékenység eszköze és eredménye az övé-e vagy sem. Most azonban arról van szó, hogy a vállalat irányítói a vállalat egész tevékenységére vonatkozó döntési szabadsággal rendelkeznek.

Mihez vezet e két elem együttese: a rendelkezés lehetősége és az ezzel a rendelkezési lehetőséggel megvalósítható parciális gazdasági érdek? Torzítja-e a vállalatnak, a vállalat felső vezetésének a vállalati tevékenységhez fűződő érdeke a tulajdonos (a társadalom, a részvényesek) érdekének a megvalósulását? Nagy bizonyossággal állítható, hogy akár a tőkés tulajdonos, akár a szocialista társadalom képes a vezetőket úgy kiválasztani, az irányításnak, a gazdasági ösztönzésnek és az ellenőrzésnek olyan módszereit alkalmazni, amelyek biztosítékokat nyújtanak arra, hogy a vezetők érdeke a tulajdonos érdekével együtt valósuljon meg, vagy legalábbis igen nagy mértékben a tulajdonos érdeke megvalósulásának függvénye legyen a vezetői, illetőleg a szocialista vállalati érdek. Ha a gyakorlatban nem így lenne, a tulajdonosnak akkor is módja lenne káderpolitikáján, irányítási módszerein változtatni. A tipikusnak azt kell tekintenünk, hogy a vezetők, irányítók döntései a tulajdonos érdekében állnak. Ezt egy teljesen más jellegű, ha tetszik, szélsőséges példával is

alátámaszthatjuk: Ismeretes, hogy a tőkés és a munkás érdeke antagónisztikusan ellentétes, mégis a tőkés — megfelelő bérformák alkalmazásával, ellenőrzéssel, a munka megszervezésével — kényszeríteni tudja a munkást a tőkés érdek megvalósítására.

A tulajdonosi irányítás eszközei mások a kapitalizmusban és mások a szocializmusban. A kapitalizmusban a tulajdonos érdekeinek megvalósulása bizonyos értelemben egyértelműbb, és ezért a vezetők ösztönzése, munkájuk értékelése könnyebb, mint a szocializmusban. Ugyanis a termelés, az áruforgalom és a profit alakulása egyértelműen mutatják a vállalat tevékenységének színvonalát. A szocializmusban több ok miatt is más a helyzet. A kapitalista vállalat magánvállalat, tevékenysége magánérdeket szolgál, ezért a profit alakulása tevékenységét egyértelműen minősíti. A szocialista állami vállalatnak a társadalmi érdeket is képviselnie kell, de a társadalmi érdek mindenekelőtt a vállalat környezetének, a vállalat szállítóinak és főképp termékei felhasználóinak az érdeke. Ebből következően a vállalati nyereség kedvező alakulása nem elégséges bizonyítéka a társadalmi érdek megvalósulásának.

Az előbb kifejtettekkel szorosan összefügg, hogy a tőkésvállalat valóságos piaci viszonyok között működik, és rendszerint olyan feltételek mellett, amelyek esetén az értékesítés okozza a nagyobb problémát. A szocialista állami vállalatok közötti piaci viszonyok bizonyos mértékben nem valóságosak, mivel a piac szereplőinek kapcsolatai nem tulajdonosok kapcsolatai. A kapitalizmusban bármilyen is az ár, a tulajdonváltozás miatt mégis valóságos nagyság. Éppen ezért legalábbis általában tömegjelenségeként az árak nem szakadhatnak el a ráfordításoktól. Az állami vállalatok között mozgó termelési eszközök árai — minthogy nem megy végbe tényleges tulajdonváltozás — „szabadabban” alakulnak (legalábbis az eddigi gyakorlat ezt mutatta). Sőt ez a tétel még a mezőgazdasági, illetve a fogyasztói árakra is vonatkozik. A mezőgazdasági termékénél, illetve a fogyasztási cikkekénél ugyan végbemegy a tulajdonváltozás, de a társadalomnak módjában áll az egyes árucsoportok árcentrumtól eltérő árát más árufajták árainak az árcentrumtól való ellentétes irányú eltérítésével, szubvenciókkal, adóintézkedésekkel stb. ellensúlyozni. A szocializmus piaci viszonyainak szükségszerű korlátozottsága és egy sor más körülmény (a gyakran tapasztalható piaci feszültség, az eladók monopolhelyezete, a különféle árformák egymás mellett létezése stb.) akadályozza, hogy az ár és a nyereség jól töltsen be a mérce szerepét. A szocialista állami vállalatok anyagi ösztönzését az elmondottak mellett az is bonyolulttá teszi, hogy a társadalom a szocialista értékek (és gazdasági okok) miatt nem akarja, hogy nagyobb különbségek alakuljanak ki egyes vállalatok dolgozóinak jövedelemszerzési lehetőségei között.

A vállalati vezetés (és a szocializmusban a kollektíva) anyagi ösztönzésének egyszerűbb vagy bonyolultabb, hatékonyabb vagy kevésbé hatékony volta nem változtat azon, hogy ez az ösztönzés a tulajdonos érdekének a megvalósításához fűződik. A tőkés társaságoknál ez leg egyszerűbben a menedzserek magas fizetésében realizálódik. Ma Magyarországon a gazdasági ösztönzés főképpen a nyereséggel függ össze. A vállalat fejlesztési és részesedési alapja a vállalati eredmény alakulásának függvénye. Persze a legkülönbözőbb ösztönzési formák létez-

hetnek ezeken kívül és ezekkel együtt. Ezek azonban mind jól vagy kevésbé jól a tulajdonos gazdasági célját szolgálják.

Ezek után kíséreljük meg választ adni a tulajdonképpeni kérdésre: végbemegy-e a közgazdasági tulajdon elrelativizálódása a vizsgált esetekben. Vegyük először a kapitalista nagyvállalatot! A részvénytársaságok vezetői nagy önállósággal irányítják a tőkés korporációkat. Sem ez, sem a magas fizetés nem teszi őket azonban a részvénytársaság tulajdonosává. Lehet, hogy az igazgatók a részvényesek közül kerülnek ki, és lehet, hogy részvényesekké lesznek, de tulajdonosi mivoltuk nem vezetői, hanem egyedül részvényesi helyzetükkel függhet össze. S bár a tőkés részvénytársaság működése más, mint az egyéni tulajdonban levő vállalaté, mégsem mondhatjuk azt, hogy a vezetők döntési szabadságával és anyagi érdekelttségével a tulajdon közgazdasági értelemben vett osztódása ment volna végbe a menedzserek és a részvénytulajdonosok között.

A különbségek ellenére ugyanerre a következtetésre jutunk a szocialista állami vállalat esetében is. A vállalati alapok növekedése függ a vállalati eredménytől. Ez azonban nem változtat azon, hogy ezek az alapok társadalmi tulajdonban vannak, és a működésük révén előállított termékek társadalmi tulajdonba kerülnek. A döntési szabadság (és az elkülönült érdek) miatt az össznépi tulajdon nem relativizálódik el. Igaz ugyan, hogy a termelési eszközök tulajdona a felhasználásban valósul meg, de a vezetők a társadalom céljait valósítják meg, és a termelési folyamat a társadalom tulajdonában levő dolgok közt megy végbe. A társadalom a felhasználás és a rendelkezés átadásával az elsajátítást nem adja át. Persze elképzelhető lenne az is, hogy a rendelkezési önállóság olyan gazdasági „ösztönzéssel” párosulna, hogy a vállalat valamilyen mértékben ténylegesen tulajdonos lenne. Jelenleg azonban nem ez a helyzet.

Ha azonban nem következik be az össznépi tulajdon osztódása, akkor mi az oka az állami vállalatok közötti árukapcsolatoknak és a társadalom illetve a vállalatok között fennálló érdekkülönbségnek. A tőkésvállalatnál ilyen kérdések nem vetődnek fel. Ott a kapcsolatok eleve árukapcsolatok, és a vállalat érdekei eleve különböznek az állam által képviselt ösztökés érdektől. A szocialista állami vállalatok között mint az ösztötársadalmi tulajdonnak a munkamegosztás révén önállósult részei között azonban éppen a tulajdon jellege miatt nem kellene hogy áruviszonyok alakuljanak ki. Hogyan magyarázzuk meg az áruviszonyokat akkor, ha a tulajdoni elkülönülést kizárjuk?

A ráfordításokat és kibocsátásokat meghatározott árakon tartják nyilván. A vállalat vezetőinek és a kollektívának a vállalati tevékenységben realizálódó érdeke szintén az árakon keresztül jut kifejezésre. A termelést, a forgalmat, a termelékenységet, az önköltséget és a nyereséget, az exportot stb. ugyancsak árak mérik. Az árban történő nyilvántartás a parciális érdek miatt érdekeltté teszi a vállalatot az árban. Az árukapcsolati formákat ez a tény korlátozott mértékben tényleges árukapcsolatokká változtatja, noha a vállalat nem résztulajdonosa sem a termelési eszközöknek, sem a termékeknek.

Egyébként a vállalati tevékenységben és az áruviszonyokban időnként megnyilvánuló torzulások is bizonyítják, hogy az állami vál-

lalat árukapcsolatban megnyilvánuló érdeke nem feltételezi szükségképpen a tulajdon elrelativizálódását. Ismeretes, hogy régebben, amikor a termelési terv teljesítése volt az egyetlen, vagy fő és premizált cél, a vállalatok — az ésszerűség szempontjait is figyelmen kívül hagyva — minden erővel kooperáltak, drágább importanyagokat használtak fel az olcsóbb hazai helyett, még nagy nyereséghányaddal sem lehetett őket a szükséges alkatrészek előállítására ösztönözni. Ez persze az irányítási-ösztönzési rendszer gyengeségeire is utal, de alapproblémánk szempontjából most nem az a lényeges. Lehetne más, mai példát is említeni. A tulajdon problémájának megvilágítása szempontjából most egyedül az a fontos, hogy a vállalat vezetői nem tulajdonos módjára viselkednek, akiknek érdeke a termelési eszközök tulajdonában realizálódik, hanem megbízottak módjára, akiknek az érdekeltsége gyakran változó, területenként és vállalaton belül (a munka sajátosságainak megfelelően) differenciált. A vállalatok vezetőinek érdekei központilag meghatározott gazdasági ösztönzőkhöz fűződnek. Más a helyzet a tulajdon elrelativizálódásával abban az esetben, ha a tulajdonos tulajdonát nem rendeltetésszerűen használja ki, hanem bérbe adja vagy kölcsönadja. Ha ugyanis a tulajdont, az elsajátítást nem azonosítjuk a jog szerinti tulajdonnal, ha világos, hogy a jog szerinti tulajdonos nem a jószág (a munkaerő, a föld, a pénz) használatát adja át, hanem magát a jószágot használatra, ha tehát a termelési tényezők tulajdonát mozgásában tekintjük, akkor nyilvánvaló a tulajdon elrelativizálódásának ténye. Egy adott tulajdonra munkaerőre, földre, pénzre stb. most ketten tartanak igényt: a jog szerinti tulajdonos, az eladó, a birtokos, kölcsönadó és a vevő, a bérlő, a kölcsönvevő. Az előbbieket meghatározott időre és meghatározott ellenérték ellenében lemondanak tulajdonuk felhasználásáról, és átengedik azt, mondjuk — tőkés viszonyokat feltételezve — a tőkésnek, a tőkés bérlőjének, a működőtőkésnek. Adott időszakban az utóbbiak használják fel tulajdonosokként rendeltetésszerűen a pénzt, a munkaerőt, a földet stb., és válnak a létrejött termék tulajdonosává. De miért is venné valaki bérbe a földet és venné kölcsön a pénzt, ha a szerződés idejére nem használhatná sajátjaként. A tőkés, a tőkés bérlő, a működőtőkés nem a tulajdonos megbízottja, alkalmazottja, hanem a jószág tulajdonosa, természetesen csak meghatározott ideig és korlátozott mértékben. Ameddig és amilyen mértékben a vevő, a bérlő, a kölcsönadó tulajdonos, addig és olyan mértékben nem tulajdonos a jószág jog szerinti tulajdonosa.

Az európai KGST-országok gazdasági fejlődésének tendenciái 1974-ben és az 1975. év tervszámai

A KGST-országokban a jelenlegi ötéves terv utolsó előtti esztendejében, 1974-ben folytatódott a gyors ütemű gazdasági fejlődés. A nemzeti jövedelem és az ipari termelés növekedése — egy-két kivételtől eltekintve — hasonló volt az előző évihez, a mezőgazdaságban viszont problémát jelentett a kedvezőtlen időjárás, és így általában több országban az előző évinél gyengébbek voltak az eredmények. A külkereskedelemben változásokat idézett elő a főként tőkés piacokon tapasztalható infláció. Az áremelkedések következtében romlottak a szocialista országok cserearányai, és ugyanakkor nőtt a tőkés reláció részaránya a szocialista országok külkereskedelmi forgalmában. A forgalom értékben kifejezett növekedése mellett a volumen emelkedése kisebb volt az előző évinél. Az energiaválság hatására mindegyik országban szigorú takarékosági intézkedéseket vezettek be: csökkentették az anyag- és energiafelhasználási normákat.

Minimális volt a munkaerőlétszám növekedése, így a termelékenység fokozottabb emelésére törekedtek, különösen azokban az országokban, ahol egyes területeken már-már égetővé váltak a munkaerőhiányból fakadó problémák.

A nemzeti jövedelem növekedési üteme 5—7,5 százalék körül alakult, kivételt csak Lengyelország és Románia képezett. Általános tendenciaként érvényesült ebben az évben — Romániát kivéve — a gazdasági növekedés mérséklődő üteme. Ez a törekvés megmutatkozott már az 1974.

évi tervekben is, amelyeknek összeállításánál figyelembe vették a tőkés piacokon fokozódó válságjelenségeket, az 1973. évi eredményeket és a fő erőket bizonyos hiányosságok kiküszöbölésére (például beruházási problémák megoldására) összpontosították. Ennek jele volt az is, hogy például törekedtek a befejezetlen álmomány csökkentésére, sőt több országban még 1975-re is kisebb beruházásnövekedési ütemet terveztek.

Különös figyelmet fordítottak a munkaerő- és a természeti erőforrások fokozottabb kihasználására, a kapacitáskihasználás növelésére és az irányítási munka további javítására.

A munkatermelékenység általában 6—7 százalékkal nőtt, és ha az 1971—1974. évek átlagát nézzük, az 6—6,4 százalék között alakult. Az irányítást illetően általános tendenciaként jelentkeztek a szervezeti centralizációs törekvések és nagyobb súlyt kapott a nagyméretű termelési egységek kialakítására való törekvés.

A távlati fejlesztési stratégiák előtérbe helyezik a termelési struktúra minden területén a minőségi tényezők javítását. Így a gazdaságpolitikák lényeges eleme, hogy átfogó intézkedéseket foganatosítsanak a tudományos kutatások fokozására és korszerű technológiák gyors bevezetésére. E problémakör megközelítésének komplex jellege jó alapot biztosít a nemzetközi együttműködés ki szélesítéséhez.

Az életszínvonal fokozatos emelése érdekében szinte minden országban folytatták az előirányzott bérrendezé-

seket. A bér- és jövedelempolitikában 1974-ben két ellentétes tendencia érvényesült. A béreket szorosabban kapcsolták össze a munkatermelékenység alakulásával, a minőségi mutatókkal, valamint az anyag és energia ésszerűbb felhasználásával. Ez a prémiumok és egyéb ösztönző juttatások révén nagyobb jövedelemkülönbségekhez vezetett. Ugyanakkor számos intézkedés látott napvilágot annak érdekében, hogy a dolgozók között fennálló jövedelemkülönbségeket csökkentsék. Közelítették a mezőgazdasági dolgozók és az ipari munkások jövedelmeit is.

Az árak stabilak voltak, illetve kis- sé — de a tervezett szinten belül — növekedtek. Ez az utóbbi tendencia érvényesült Romániában, Lengyelországban és Magyarországon.

A kiskereskedelmi forgalom gyors ütemben nőtt, a jövedelmek növekedése ugyanakkor (Magyarország kivételével) mérsékeltebb volt, s ez hozzájárult a piaci egyensúly további javulásához.

Nemzeti jövedelem

1974-ben négy országban értek el a tervezettnél magasabb nemzeti-jövedelem-növekedést, három országban viszont nem sikerült a kitűzött

mutatót elérni. Ennek elsősorban a rossz mezőgazdasági eredmények voltak a fő okai.

Az előző évekhez hasonlóan Románia és Lengyelország fejlődött a leggyorsabban. Bár Bulgária a mezőgazdasági termelés kedvezőtlen alakulása miatt a nemzeti jövedelem növekményében elmaradt a kitűzött céltől, de még így is a harmadik legmagasabb növekedést érte el. Az egész ötéves tervet tekintve a növekedés átlaga e három országban a legmagasabb, ami arra utal, hogy az utóbbi időben nagyobb ütemben csökkent a fejlettebb és a kevésbé fejlett szocialista országok közötti szintkülönbség.

Az iparilag fejlettebb országok közül az NDK erőteljesen, a tervezettnél is gyorsabban növelte nemzeti jövedelmét és ez a növekedés az ország fennállása óta a legmagasabb volt. Az egyes országokban a növekedés üteme az 1966. és 1974. évek között az 1. sz. táblázat szerint alakult.

A létszámnövekedés általában igen alacsony volt. A nemzeti jövedelem növekményének túlnyomó részét a munkatermelékenység fokozódása eredményezte. Ennek hatása Bulgáriában 97 százalékos, Csehszlovákiában 87 százalékos, az NDK-ban csaknem 100 százalékos, a Szovjetunióban 80 százalékos volt.

1. sz. táblázat

A nemzeti jövedelem növekedésének alakulása*
(Százalék)

Ország	Az 1966—1970. évek átlaga	1971. évi			1974. évi		Az 1971—1975-re tervezett évi átlag
		tényadat			tervadat	tényadat	
Bulgária.....	8,7	6,9	7,7	8,7	10,0	7,5	8,1—8,5
Csehszlovákia ..	8,8	4,7	5,9	5,2	5,1	5,5	5,1
Lengyelország ..	6,0	8,1	9,5	10,0	9,5	10,0	6,8
Magyarország ..	6,8	6,5	5,1	6,5—7,0	5,0	7,0	5,4—5,7
NDK	5,2	4,5	5,8	5,5	5,4	6,3	4,9
Románia	7,8	12,8	10,2	10,8	14,6	12,5	11,0—12,0
Szovjetunió....	7,8	5,6	4,0	6,8	6,5	5,0	6,8

* Az itt és a továbbiakban közölt adatokat az egyes országok tervjelentéseiből és statisztikai évkönyveiből vettük.

Az ipari termelés alakulása
(Százalék)

Ország	Az 1966—1970. évek átlaga	1971. évi	1972. évi	1973. évi	1974. évi		Az 1971—1975-re tervezett évi átlag
		tényadat			tervadat	tényadat	
Bulgária.....	10,9	9,1	9,1	10,6	11,0	8,5	9,8
Csehszlovákia ..	6,7	6,9	6,7	6,8	5,8	6,2	5,7—6,0
Lengyelország ..	8,3	7,9	10,7	12,0*	11,1*	12,2	8,5
Magyarország ..	6,2	6,8	5,5	7,2	5,5—6,0	8,2	5,7—6,0
NDK	6,5	5,6	6,0	6,8	6,7	7,4	5,7—6,0
Románia	11,8	11,7	11,8	14,7	16,7	15,0	11,2—12,5
Szovjetunió....	8,5	7,7	6,5	7,4	6,8	8,0	8,1

* Értékesítés.

Ipari termelés

Az ipari termelés átlagos növekedési üteme 1974-ben 8,5 százalék körül alakult, és az egyes országok termelési mutatói általában meghaladták az előző évek magas fejlődési ütemét is. Néhány országban viszont nem érték el az éves tervükben kitűzött magas ütemet, az ötéves terv átlagos évi mutatóit azonban szinte mindegyik országban túlszárnyalták, vagy legalábbis elérték. Egyetlen kivétel Bulgária, ahol 1974-ben is nagy volt a lemaradás, s így valószínű, hogy az ötéves tervben előirányzott bruttó termelésnövekményt nem sikerül elérniük. (L. a 2. sz. táblázatot.)

Az ötéves terv eddig eltelt négy évében Bulgária ipari termelésének átlagos növekedése 9,2 százalék körül alakult és a legmagasabb növekedési ütem 10,6 százalék volt 1973-ban. Ily módon a folyó ötéves terv átlagos növekedési üteme ebben az országban alatta marad az előző ötéves terv átlagának. Csehszlovákiában ez az átlagérték megközelíti az előző ötéves terv átlagmutatóját. 1974-ben az előző évihez képest 1 százalékkal kevesebb ipari termelésnövekedést irányoztak elő, ezt azonban túlteljesítették. Lengyelországban még az előző évinél jóval magasabb tervmutatót is túlteljesítették, így Románia után ez az ország volt a második leggyorsabb ütemben iparosodó ország. Romániá-

ban az 1974. évi tervben kitűzött igen magas növekedési ütemet ugyan nem érték el, a növekedés mértéke azonban így is jóval magasabb volt az ötéves tervben előirányoztnál. Lengyelországban és Romániában az eltelt négy év alatt már lényegében teljesítették az 1975. év végére előírt mutatót. A Szovjetunióban a folyó ötéves terv évi átlaga az előző tervidőszak átlaga alatt marad, az NDK-ban viszont az ötéves tervben előirányzott átlagot eddig mind a négy évben meghaladták.

A termelés növekedésében jelentős szerepe volt a munkatermelékenység emelkedésének (l. a 3. sz. táblázatot), mely a technikai fejlettség, a műszaki-technológiai színvonal fokozódása, a tudományos kutatások intenzívebbé válása révén így meghatáro-

3. sz. táblázat

A munkatermelékenység növekedése
(Az előző év százalékában)

Ország	1972.	1973.	1974.
Bulgária.....	5,9	8,0	6,0
Csehszlovákia	5,8	5,6	5,4
Lengyelország*.....	5,9	8,5	9,5
Magyarország	6,5	5,8	7,2
NDK.....	5,0	5,8	6,3
Románia	7,1	9,1	7,0
Szovjetunió	5,2	6,0	6,5

* Egy foglalkoztatottra jutó értékesítés.

zóbbá vált. A minőségi követelmények erősödése és általában a munkaerő bővítésének akadályát intenzív fejlesztést kíván. Az ipari munkatermelékenység növekedése ezekben az országokban átlagosan 7 százalék volt.

Az NDK-ban a termelés növekedésének csaknem 100 százaléka származott a munkatermelékenység fokozódásából, Romániában ugyanakkor nem egészen 50 százaléka. Bulgáriában ez az arány 75 százalék volt, a többi országban pedig felülmúlta a 80 százalékot.

Az ipari termelés növekedésén belül hosszú éveken keresztül majdnem mindegyik országban az átlagnál jóval magasabb szintre fejlődött a gépipar, a vegyipar és az elektronikai ipar, illetve műszergyártás. Gyorsan nőtt az energiatermelés is. Ezekben a vezető iparágakban nagymértékben fokozódott a szocialista nemzeti munkamegosztás keretén belül a kooperáció és a szakosodás (L. a 4. sz. táblázatot.)

Jellemző tendencia az utóbbi években a könnyűipar fokozottabb ütemű fejlesztése, illetve rekonstrukciója. Ez szorosan összefügg a lakosság jobb ellátását szolgáló életszínvonalpolitikai célkitűzésekkel.

Mindezek eredményeképpen 1974-ben is folytatódott az előző években tapasztalt termékszerkezet-változás, melynek során fokozatosan emelkedik a gépipar és vegyipar aránya a teljes ipari termelésen belül.

Az energiaválság következtében előtérbe került az erőművek építése, illetve bővítése. Ezáltal nagyobb

súlyt kapott a széntermelés is. Az energiatermeléssel kapcsolatos beruházások esetében fokozottabban igyekeznek megvalósítani a rövidebb határidőre történő átadást és felszámolni az e téren jelentkező hiányosságokat. Több országban nagy kapacitású atomerőművet is építenek. A folyó ötéves tervben az ipari beruházásoknak mintegy 10 százalékát fordítják az energiatermelés fejlesztésére.

1974-ben a Szovjetunióban 10 ezer MW, Lengyelországban 1600 MW, Magyarországon 530 MW, az NDK-ban közel 900 MW kapacitású erőműveket helyeztek üzembe.

Az energiatermelés a leggyorsabban Lengyelországban és Magyarországon fejlődött. Csehszlovákia és Bulgária kivételével mindegyik ország kisebb mértékben növelte energiatermelését, mint 1973-ban. (Meggemlítem, hogy Bulgáriában 1973-ban zéró növekedés volt.)

A szén — mint legfontosabb energiahordozó — kitermelése Magyarországon kivételével mindegyik országban kissé fokozódott, sőt Romániában a növekedés mértéke felülmúlta a 8 százalékot.

Az olaj importja az 1973. évi általános csökkenés után, 1974-ben csak mérsékelt ütemben nőtt, illetve nem haladta meg az előző évek szintjét.

Ugyanakkor a Komplex Programnak megfelelően a KGST-országok közös nyersanyag- és energiabázisának kiépítése megvalósulóban van.

A gépipar és a fémfeldolgozóipar — mint az ipar vezető ágazatai —

4. sz. táblázat

Néhány iparág termelésének növekedési üteme 1974-ben

Ország	Elektromos-energia-ipar	Acéltermelés	Gépi- és fémfeldolgozóipar	Vegyipar	Építőanyag-ipar	Élelmiszeripar
Bulgária.....	4,0	—	13,6	14,5	9,0	3,0
Csehszlovákia.....	4,8	5,1	8,5	6,5	8,2	4,7
Lengyelország....	8,6	3,6	—	—	—	—
Magyarország.....	7,4	4,0	11,8	9,4	7,7	5,0
NDK.....	4,4	—	7,4	—	—	5,4
Románia.....	5,4	8,4	20,2	19,6	10,2	8,4
Szovjetunió.....	7,0	4,0*	12,0	11,0	7,0	8,0

* Nem végleges adat.

A mezőgazdasági termelés alakulása
(növekedési százalékban)

Ország	Az 1966–1970. évek átlaga	1971. évi	1972. évi	1973. évi	1974. évi	
					tényadat	tervadat
Bulgária	2,8	2,0	4,8	3,0	5,0	1,5
Csehszlovákia . .	4,8	3,4	3,9	4,2	3,8	3,0
Lengyelország . .	1,8	3,7	8,1	7,8	4,3	2,0
Magyarország . .	2,6	8,9	4,0	5,0	2–2,5	3,7
NDK	1,5	0,4	10,7	1,0	6,8	8,3
Románia	2,2	19,0	9,0	0,2	2,5	0,0
Szovjetunió	4,8	1,1	–4,6	4,0	5,4	–3,7

A terméshozamok alakulása 1974-ben
(mázsa/hektár)

Ország	Gabona összesen	Búza	Kukorica	Burgonya	Cukor- répa	Olajos magvak
Csehszlovákia	38,5 ^a	40,2	—	164	395 ^b	—
Lengyelország	28,3	31,7	—	181	294	19,7
Magyarország	—	37,5	42,5	126	362	—
NDK	39,7 ^a	43,4	—	211	297	23,6
Románia	—	20,6 ^c	24,3	141	230	13,1 ^d

^a Csak kenyérgabona.

^b Nettó súly.

^c Búza és rizs együtt.

^d Csak napraforgó.

igen erőteljes ütemben fejlődött az ötvenes terv eddig eltelt négy évében. Ugyanakkor a gépipar szerkezetén belül is változások történtek. Az országok többségében előtérbe került az elektronika, az automatagépek termelése és a műszergyártás, ami évenként 30–50 százalékkal nőtt. Így a gépiparon belül jelentősen megnőtt az arányuk.

Mezőgazdaság

1974-ben az európai szocialista országok többségében kisebb ütemben nőtt a mezőgazdasági termelés, mint a kivételesen jó 1973-as esztendőben. Jó eredményeket értek el Csehszlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon. Az 1973. évi gyenge eredményeket figyelembe véve az NDK-ban volt legnagyobb a termelés növekedése. Bulgária és Románia mezőgazdasági termelése már máso-

dik éve stagnál. A Szovjetunióban 3,7 százalékkal csökkent ennek a szektornak a termelése az 1973. évi rekordszint után. (L. az 5. sz. táblázatot.)

A kedvezőtlen időjárás következtében Csehszlovákia és az NDK kivételével mindegyik országban csökkent, (L. a 6. sz. táblázatot.) A gabonatermelést általában kevésbé érintette a rossz időjárás, így az NDK-ban, Csehszlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon kitűnő terméseredményeket értek el magas hektárhozamokkal. Ugyanakkor Bulgáriában a szárazság olyan méreteket öltött, hogy a gabona jelentős része megsemmisült. Romániában 7 százalékkal volt alacsonyabb a gabonatermelés az 1973. évinél.

A burgonya és a cukorrépa betakarítását viszont nehezítette az őszi rendkívül esős időszak. Ennek ellenére a termés nagy részét sikerült megmenteni.

A terméshozamok növekedését elősegítette az öntözött területek kiterjesztése és a fokozott műtrágya-felhasználás. Csehszlovákiában a mezőgazdaság 1974-ben 1400 ezer tonna műtrágyát kapott, ami azt jelenti, hogy egy hektárra 200 kg jutott (tisztá hatóanyagban mérve). Az NDK-ban a műtrágya-ellátottság mintegy 7 százalékkal fokozódott. Az öntözéses gazdálkodás kiterjesztése következtében pedig 69 ezer hektárt tettek öntözhetővé. Romániában 67 ezer tonnával több műtrágyát használtak fel, összesen 920 ezer tonnát. Újabb 179 ezer hektárt tettek öntözhetővé, így az öntözött terület elérte az 1,4 millió hektárt. A Szovjetunióban az év folyamán 63,9 millió tonna műtrágyát használtak fel, az öntözési program keretében pedig 1 millió hektárnyi területet vontak öntözés alá.

Az év folyamán mindegyik országban jelentősen nőtt a mezőgazdaság gépellátottsága és a termelés intenzifikálása, különösen Romániában, ahol a traktorok és kombájnok száma csaknem kétszeresére nőtt az előző évhez képest. Több országban fokozzák a koncentrációt és szakosított gazdálkodási egységeket hoznak létre. Általános tendencia az iparszerű termelés megvalósítására irányuló törekvés mind a növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben.

Az állatállomány mindegyik országban nőtt, Bulgáriában és Romániában nagyobb mértékben. Az állati

eredetű termékek termelése fokozódott. A tejtermelés átlagosan 4 százalékkal nőtt ezekben az országokban, a hústermelés pedig még nagyobb mértékben, mintegy 7,5 százalékkal. Az állattenyésztés fejlődési üteme 1974-ben az NDK kivételével mindegyik országban meghaladta a növénytermesztését.

Beruházások

A beruházások területén 1974-ben a fő hangsúlyt a népgazdasági jelentőségű beruházások kivitelezésére helyezték. Erre összpontosították az erőket, de ugyanakkor határozottabb törekvés volt tapasztalható a beruházások hatékonyságának a növelésére. Intézkedések történtek a befejezetlen állomány csökkentésére és itt jelentős sikereket értek el.

A teljes beruházási értékhez viszonyítva a befejezett beruházások aránya Csehszlovákiában, a Szovjetunióban és Magyarországon 92 és 97 százalék volt. Jelentősen javult ez az arány Romániában és különösen Bulgáriában, ahol a befejezett állomány felülmúlta az 1974. évi összes beruházás értékét. Lengyelországban ugyanakkor e mutató 80 százalék alatt maradt. A beruházások fontos kritériuma ezekben az országokban, hogy a legkorszerűbb technológia gyors bevezetését segítsék elő. Elsősorban nem az új beruházásokon van a hangsúly, hanem meglévő objektu-

7. sz. táblázat

A beruházások alakulása (százalékban)

Ország	Az 1966—1970. évek átlaga	1971. évi	1972. évi	1973. évi	1974. évi		Az 1971—1975-re tervezett évi átlag
					tervadat	tényadat	
Bulgária	10,6	1,7	10,0	0,0	4,0	—10,3	5,9—7,0 ^a
Csehszlovákia ..	7,6	5,7	7,7	8,4	8,5	8,7	6,2—6,5 ^a
Lengyelország..	8,4	7,7	22,6	23,0	12,4	25,6	7,8
Magyarország..	9,3	11,6	—2,0	0,0	11,0	8,0	5,9—6,2 ^a
NDK	9,2	0,6	2,9	8,5	5,3	4,0	5,2
Románia	10,6	10,5	10,5	9,1 ^b	18,1	17,3	8,7
Szovjetunió	7,4	7,3	6,6	4,0	6,5	7,0	7,3

^a Az 1971—75. évek legkisebb és legnagyobb éves átlagai.

^b Csak a központosított beruházások.

mok vagy egész iparágak korszerűsítésén, rekonstrukcióján.

1974-ben a beruházások nagy része a nyersanyag- és energiaellátás bővítésére irányult. Az egyes országokban a beruházások növekedési üteme a 7. sz. táblázat adatai szerint alakult.

Bulgáriában, ahol az előző évihez képest több mint 10 százalékkal csökkent a beruházások értéke, a 3,9 milliárd leva beruházásból 3,1 milliárdot fordítottak az anyagi termelés fejlesztésére. Csehszlovákiában az összes beruházások 117,6 milliárd koronát tettek ki, ebből 66,3 milliárd volt az építkezésekre és 51,3 milliárd a gépi berendezésekre fordított összeg. A vegyiparban több új kapacitás átadása késett. Lengyelországban az állami beruházásokra fordított összeg igen nagymértékben (több mint $\frac{1}{4}$ -ével) megnőtt az 1973. évihez képest és 431,5 milliárd zlotyt tett ki. Ebben az országban már harmadik éve ilyen magas a beruházások növekedési üteme, ugyanakkor a határidők betartásánál problémák merültek fel: az 1974-ben előirányzott 109 objektum helyett csak 87-et adtak át. Az NDK-ban mérséklődött a beruházások növekedési üteme és a többi országhoz hasonlóan az új beruházások döntő részét az energiabázis fejlesztésére fordították. Emellett a befejezetlen állomány csökkentésére helyezték a fő hangsúlyt.

Romániában a 125 milliárd leit kitevő összes beruházásból 65 milliárdot az iparba fektettek be. A mezőgazdaság fejlesztésére 11,8 milliárdot, építkezésekre pedig 9,5 milliárdot fordítottak. 1974-ben 28,7 százalékkal több állóeszközt helyeztek üzembe, mint az előző évben, tehát csökkent a befejezetlen állomány. A Szovjetunióban a teljes beruházási összeg a tárgyévben 105,7 milliárd rubel volt, az üzembe helyezett új állóalapok értéke ugyanakkor 98 milliárd rubel volt.

A beruházások elosztásában az összes vizsgált országra jellemző, hogy az előző évinél nagyobb összegeket fordítottak a lakásépítés fejlesztésére. Erőteljesebben kidomborodott a

közös beruházások jelentősége, így ebben az évben több eszköz irányult megvalósításukra. Ezek a beruházások a KGST Beruházási Bankja által nyújtott kölcsönök mellett az érdekelt tagországok saját eszközeiből realizálódnak. Több nagy költségvetési beruházás kivitelezését kezdték meg főként az energiabázis fejlesztése és a vegyipar területén.

Külkereskedelem

Az európai KGST-országok egészében véve 1974-ben mintegy 24 százalékkal növelték külkereskedelmi forgalmukat. Az NDK kb. 20 százalékkal, Románia pedig több mint 30 százalékkal nagyobb áruforgalmat bonyolított le külföldi partnereivel. Ez az értékben számított nagymértékű növekedés elsősorban a világpiaci árak nagyarányú emelkedése begyűrűző hatásának a következménye. Ezért — például Lengyelországban — nem sikerült az előirányzott mutatót teljesíteni, holott a folyó áron számított növekedés az éves tervelőirányzatnál jóval magasabb volt. Románia esetében pedig a lemaradás jóval nagyobb mértékű volt, mint az a két mutató összehasonlításából látszik. (L. a 8. sz. táblázatot.)

Még erősebben szembetűnő a tendencia, ha a kapitalista országokkal lebonyolított külkereskedelmi forgalom értékbeli alakulását vizsgáljuk. Az említett inflációs tendencia azt eredményezte, hogy értékben a tőkés viszonylat aránya mindegyik országban megnőtt, s így az előző évi növekedéssel együtt bizonyos mértékű szerkezeti eltolódást is eredményezett. Így például Romániában a tőkés viszonylatú külkereskedelem aránya megközelítette a 60 százalékot, Csehszlovákiában az 50 százalékot, Lengyelországban meghaladta a 45 százalékot, Bulgáriában pedig a 20 százalékot. Csehszlovákiában a tőkés-országokba irányuló kivitel 33,9 százalékkal, a bevétel pedig 35,5 százalékkal emelkedett, de valószínűleg hasonló tendencia érvényesült a többi országban is, bár erre vonatkozólag

A külkereskedelmi forgalom alakulása (százalékban)

8. sz. táblázat

Ország	Növekedés az előző évhez viszonyítva					
	Az 1971— 1975-re terve- zett évi átlag	1971. évi	1972. évi	1973. évi	1974. évi	
		tényadat			tervadat	tényadat
Bulgária	9,9—10,5*	12,2	10,5	13,0	8,5	23,6
Csehszlovákia	6,4—6,7*	9,4	7,7	12,8	6,6	23,0
Lengyelország	9,4	10,5	19,4	25,7	20,6	31,0
Magyarország	7,0—8,5*	13,7	8,2	13,6	9,5	24,0
NDK	—	6,7	10,8	14,5	10,0	20,0
Románia	10,9—10,5*	10,3	14,3	24,8	41,3	38,3
Szovjetunió	5,9—6,2	7,1	10,1	10,0	10,0	26,5

* Az 1971—73. évek legkisebb és legnagyobb éves átlagai.

statisztikai adatok nem álltak rendelkezésünkre.

Az országok többségében fokozódtak a kooperációval kapcsolatos szállítások: mind tőkés, mind szocialista relációban. A Komplex Program keretén belül a közös beruházásokkal kapcsolatos szállítások és az egyes termelési ágakban a fokozottabb specializáció tovább erősítette a szocialista közösség országai egymás közti kereskedelmi kapcsolatait. A közönségen belüli árucseré-forgalomban jelentősen nőtt az olyan termékek szállításának aránya, melyek termelési kooperációval, specializációval és közös beruházásokkal kapcsolatosak.

Volumenben kisebb ütemben nőtt a külkereskedelmi forgalom, mint 1973-ban: az átlagos növekedés — becslések szerint — mintegy 7 százalékkal szemben. A tőkésországokkal lebonyolított forgalom volumene cse-

kély mértékben nőtt, különösen alacsony volt az ide irányuló export, sőt egyes esetekben az előző évihez képest csökkent (Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország).

Az import értéke általában gyorsabb ütemben nőtt, mint az exporté, így fokozódott a deficit a tőkésországokkal folytatott kereskedelemben. Ez alól a tendencia alól csak a Szovjetunió volt kivétel, ahol a nyersanyagok és energiahordozók árainak emelkedése következtében a mérleg aktívuma nagymértékben megnőtt. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjetunió külgazdasági tevékenysége a tőkésországok viszonylatában 1974-ben különösen megélenkült. A nagy hitelügyletek és különböző, az év folyamán realizálódott kooperációs ügyletek nyomán várhatóan a közeljövőben is igen élénk marad.

A KGST-országok egymás közötti kereskedelme továbbra is gyors

9. sz. táblázat

A KGST-országok egymás közötti áruforgalma 1974-ben

Megnevezés	%-os növekedés	Megoszlás %-ban
Export összesen	11,2	100,0
— Gépek és berendezések	11,2	45,6
— Fűtő- és üzemanyagok, érc, fémek	11,0	20,3
— Vegyi anyagok	0,9	3,9
— Mezőgazdasági nyersanyagok	8,9	4,1
— Élelmiszer alapanyagok	24,7	3,9
— Élelmiszerek	8,9	5,4
— Ipari fogyasztási cikkek	10,9	12,3
— Egyéb	—	4,5

ütemben bővült, mind értékben (12 százalékkal), mind volumenben (11 százalékkal). A kereskedelmi egyezmények adatai is utalnak az export növekedési ütemére és termékcsoportok szerinti megoszlására. (L. a 9. sz. táblázatot.)

Az egymás közti kereskedelem bővülésének feltételei 1974-ben kedvezőek voltak. A kereslet és a termelés jelentősen nőtt mindegyik országban. A beruházások további növekedése előmozdította a gépszállítások fokozódását. A közös objektumok létesítése szintén a beruházási javak forgalmát fokozta. Az országok többségében specializációs egyezmények keretében bonyolódik le az áruforgalomnak mintegy 10 százaléka. Ez az arány Bulgáriában a legmagasabb (20 százalék) és Romániában a legalacsonyabb (3,5 százalék), a többi országé az átlag körül alakult. 1974-ben az ilyen egyezmények 38 százaléka volt multilaterális (1973-ban ez az arány 29 százalék volt).

Életszínvonal

Az 1974. évi gyors ütemű fejlődés, a nemzeti jövedelem jelentős növekedése, következésképpen a fogyasztási alap bővülése megteremtette a feltételeket az életszínvonal további emelkedéséhez. Nőtt a lakosság jövedelme, a kiskereskedelmi forgalom, és javult a szolgáltatások színvonala. Ugyanakkor az árszínvonal általában stabil maradt.

A nemzeti jövedelem fogyasztásra fordított része 1974-ben 70–80 százalék között alakult (átlagosan 75 százalék). Kivételt képezett Lengyelország és Románia, ahol ez az arány mintegy 65 százalékos volt. A személyi fogyasztás Bulgáriában mintegy 8 százalékkal, Csehszlovákiában 6, Lengyelországban kb. 8, Magyarországon 7, az NDK-ban 6,5, a Szovjetunióban mintegy 6 százalékkal nőtt. A társadalmi fogyasztási alap általában gyorsabb ütemben bővült.

10. sz. táblázat

A reálbérek és a reáljövedelmek növekedési üteme
(Százalék)

Ország	Az 1971–1975-re tervezett évi átlag	Növekedés az előző évhez képest				
		1971. évi tényadat	1972. évi tényadat	1973. évi tényadat	1974. évi	
					tervadat	tényadat
<i>Bulgária</i>						
Reálbér	4	3	2	3,8 ^a	—	3,0
Reáljövedelem	4,6—5,4 ^c	3	6	7,9	4,8	5,0
<i>Csehszlovákia</i>						
Reálbér	2,5—3	—	—	3,5 ^b	—	2,8
Reáljövedelem	5,0	—	6,2 ^b	6,2	5,0	3,9
<i>Lengyelország</i>						
Reálbér	3,4	5,5	7,0	10	5,3	8,0 ^a
Reáljövedelem	6,0	9,6	12,9	12,8	.	7,0
<i>Magyarország</i>						
Reálbér	3,0—3,4 ^c	2	3	2,5—3 ^c	3,7	5,5
Reáljövedelem	4,6—4,9 ^c	5	3,5	4,5—5 ^c	5—5,5 ^c	6,6
<i>NDK</i>						
Reáljövedelem	3,9—4,2 ^c	4 ^b	6 ^b	5,7 ^b	—	5,6
<i>Románia</i>						
Reálbér	3,5—3,7 ^c	2	2	3,3	.	4,4
Reáljövedelem	7,0—7,9 ^c	—	—	4,4	8,6	8,8
<i>Szovjetunió</i>						
Reálbér	4,1	3	4	3,7 ^a	—	4,3
Reáljövedelem	5,6	3	4	5	5,5	4,2

^a Nominálbér.

^b Lakossági pénzbevételek.

^c Az 1971–75. évek legkisebb és legnagyobb éves átlagai.

Ez összefüggésben áll azzal, hogy 1974-ben jelentős mértékben növekedtek a szociális kiadások és a különböző társadalmi juttatások.

A jelenlegi tervidőszak első négy évében a lakosság reáljövedelme az ötéves terv előirányzatainak megfelelően alakult. (L. a 10. sz. táblázatot.)

A lakosság pénzbevételeinek növekedése 4—14 százalék között mozgott. Nagyobb mértékű volt azokban az

A nominálbérek növekedése 3—13 százalék között mozgott és abszolút értékben az egyes országokban a 11. sz. táblázat adatai szerint alakult.

Általános tendenciaként figyelhető meg, hogy szinte mindegyik országban folyamatban van a mezőgazdaságban és az iparban dolgozók béreinek közelítése. Több országban folytatódott egyes iparágak dolgozóinak bérrendezése, illetve a több szakaszban végrehajtott általános béremelés.

11. sz. táblázat

A havi átlagbér alakulása a KGST-országokban
(nemzeti valutában)

Ország	1973.	1974.
Bulgária	136	140
Csehszlovákia	2161	2233
Lengyelország	2798	3164
Magyarország	2677	2880
NDK	843	—
Románia	1563	1661
Szovjetunió	134,6	140,7

Forrás: EGB jelentés. (1975)

12. sz. táblázat

A pénzüvedelmek, fogyasztói árak és a kiskereskedelmi
eladások százalékos növekedése

Ország	Pénzüvedelmek	Fogyasztói árak	Kiskereskedelmi** eladások
Csehszlovákia	4,3	0,5	8,0
Lengyelország	13,5*	5,6	20,9
Magyarország	11,0	2,1	11,5
NDK	4,8	0,0	5,9
Románia	8,8	1,8*	12,0
Szovjetunió	6,5*	0,0	5,9

* Becslés.

** Folyó áron.

országokban, ahol az árak is emelkedtek: például Lengyelországban mintegy 13,5 százalékkal (az árak növekedése 6 százalékos volt), Magyarországon 11 százalékkal, Romániában 9 százalékkal (ez utóbbi kettőben az árnövekedés mértéke 2—3 százalék volt). Az NDK-ban és Csehszlovákiában a lakossági pénzüvedelmek az előző évek gyors növekedése után mérsékeltébb ütemben emelkedtek.

A jövedelmek oldaláról támasztott kereslet és a fogyasztási cikkek kínálata az utóbbi négy évben egészében véve egyensúlyban volt. Néhány országban azonban ezt az egyensúlyt részben áremelésekkel tartották fenn (Magyarország, Románia, Lengyelország). (L. a 12. sz. táblázatot.)

A kiskereskedelemben nemcsak a forgalom volumene nőtt, hanem bővült a választék is. Igyekeztek fel-

A kiskereskedelmi áruforgalom növekedési üteme (százalékban)

Ország	Az 1971— 1975. évre tervezett évi átlag	Növekedés az előző évhez képest				
		1971. évi	1972. évi	1973. évi	1974. évi	
		tényadat			tervadat	tényadat
Bulgária	6,6—7	6,6	6,7	8,6	8,5	9,5
Csehszlovákia	5,1—5,4**	5,2	4,9	5,6	5,5	7,5
Lengyelország	7,4	8,1	12,4	12,6	—	14,5
Magyarország	6,6—7	7,4	3,1	5,7	6,5	9,2*
NDK	4,1	3,9	6,0	5,9	5,2	5,9
Románia	7,0—8,1**	9,1	6,3	7,5	6,1	10,0
Szovjetunió	7,3	6,8	6,9	5,3	6,3	5,9

* Becslés.

**Az 1971—75. évek legkisebb és legnagyobb éves átlagai.

számolni az előző években tapasztalt hiányosságokat, szükség esetén importból töltötték fel a készleteket. Ennek következtében a fogyasztási cikkek importja lényegesen gyorsabb ütemben növekedett, mint a kiskereskedelmi forgalom. (L. a 13. sz. táblázatot.)

A folyó ötéves terv eddig eltelt négy esztendejében a Szovjetunióban, Magyarországon és Csehszlovákiában az átlagos évi forgalomnövekedés a kiskereskedelemben mintegy 6 százalék volt, az NDK-ban valamivel alacsonyabb, Bulgáriában és Romániában 8 százalék, Lengyelországban pedig 12 százalék. A tartós fogyasztási cikkek forgalma az átlagnál nagyobb ütemben bővült. Az utóbbi években az élelmiszer-fogyasztás is magas szintet ért el. A hús és tejtermékek fogyasztása jelentősen emelkedett, a zöldség- és gyümölcscellátásban azonban időnként hiányosságok merültek fel. Mennyiségi vonatkozásban az egy főre jutó fogyasztás szintje az egyes országokban jelentős mértékben közeledett egymáshoz textíliából, ruházati termékekből és cipőkből, de még fennállnak a minőségi és formatervezési különbségek.

Az egy háztartásra jutó tartós fogyasztási cikkek mennyisége tekintetében Csehszlovákia vezet. Tartós fogyasztási cikkekből az ellátás magas szintű azonban az NDK-ban és Magyarországon is.

A részletfizetési kedvezmények könnyebbé teszik a fontosabb tartós

fogyasztási cikkek megszerzését a kisebb fizetésűek számára is. Így a takarékbetét-állomány szerkezetén belül is bizonyos eltolódás következett be. Az első helyen a lakás (átlagosan csökkenő aránnyal), az autó, az üdülés, illetve a külföldi utazás áll. A takarékbetét-állomány növekedési üteme 1974-ben lassult Csehszlovákiában. NDK-ban és Lengyelországban. Ugyanakkor a Szovjetunióban és Magyarországon valamelyest fokozódott.

Jelenleg a lakosság takarékbetét-állománya a lakosságnak nyújtott építési kölcsönökkel együtt igen fontos finanszírozási forrása a lakásépítéseknek. A magánérből épített lakások aránya az 1971—1974. években 27 százalék volt Csehszlovákiában, 62—63 százalék Romániában és 66 százalék Magyarországon. (L. a 14. sz. táblázatot.)

A lakásépítés üteme továbbra is Romániában volt a legmagasabb. Előző két esztendőben az ötéves tervben előirányoztnál kevesebb lakást adtak ugyan át. 1974-ben azonban ezt a mutatót túlszárnyalták és 1975-re is több az átadott lakások száma, mint 1973-ban. Alapterületben viszont 14,7 százalékkal volt több, mint az átlagos lakásnagyság: 46 m² az előző évi 42 m²-rel szemben. Bulgáriában nem tudják teljesíteni az ötéves terv által előirányozott szintet, így várhatóan lényegesen kevesebb lakás fog felépülni az 1971—1975. években. Csehszlovákia és Magyaror-

szág viszont jelentősen túlteljesíti a lakásépítési tervet, mint az eddig el-
telt négy esztendő eredményeiből is
kitűnik.

Az előző évihez képest több ország-
ban csökkent az átadott lakások szá-
ma. Ugyanakkor általános tendencia
volt a lakásterület nagyságának nö-
vekedése. Emelkedett a lakások fel-
szereltségi szintje, illetve komfort-
fokozata is. A lakásépítés támoga-
tása mindegyik országban igen fon-
tos életszínvonal-politikai kérdés, így
ezen a téren további intézkedéseket
tettek 1974-ben is (például a fiatal
gyermekes házaspárok támogatása és
előnyben részesítése). (L. a 15. sz. táb-
lázatot.)

Fokozódott a szociális gondosko-
dás: növelték az alacsony nyugdíja-
kat, a gyermekgondozási segílyt, fo-
kozatosan tovább csökkentették a

munkaidőt, bővültek és javultak az
ipari szolgáltatások.

Oktatásra, egészségügyi kiadásokra
ismét nagy összegeket fordítottak.
Így az utóbbi években például az
egyetemi oktatásban részesülők ará-
nya az előző évtized gyors növekedé-
se után is még tovább emelkedett.
Így ezer lakosból a Szovjetunióban
és NDK-ban 18—19, Lengyelország-
ban és Bulgáriában mintegy 12,
Csehszlovákiában és Magyarorszá-
gon 9, Romániában megközelítőleg
7 végzett egyetemet vagy főiskolát.
(1973. évi adatok.) A megfelelő kor-
osztályban minden 2.—3. személy kö-
zépiskolát végzett.

A bölcsődei, óvodai ellátás szintén
javult, különösen az NDK-ban, Ma-
gyarországon és Lengyelországban.
Ebben a korosztályban az NDK-ban
a gyermekek 77, Magyarországon 66,

14. sz. táblázat

A takarékbetét-állomány és a kiskereskedelmi
forgalom értéke 1974-ben
(Milliárd nemzeti valutaegységben, folyó áron)

Ország	A takarékbetét- összege	Kiskeres- kedelmi forgalom
Bulgária*	4,8	7,0
Csehszlovákia	107,3	205,2
Lengyelország	260,5	705,0
Magyarország	70,8	198,3
NDK	70,4	79,0
Szovjetunió	78,9	196,6

* 1973. évi adat.

15. sz. táblázat

Az átadott lakások száma

Ország	Az 1971— 1975-re terve- zett évi átlag	1971.	1972.	1973.	1974.	1971.	1972.	1973.	1974.
		évi tényadat							
		ezer lakásban				% -os növekedés az előző évhez képest			
Bulgária	66	48,9	46,5	50,9	44,5	7,0	— 4,9	9,5	—12,6
Csehszlovákia	100	109,8	116,2	117,5	127,3	—4,9	5,8	1,1	8,3
Lengyelország	216	190,6	205,5	225,6	177,4	—1,9	7,8	9,8	—11,4
Magyarország	80	75,3	90,2	85	88,0	—6,2	19,8	—5,8	3,5
NDK	100	86,8	117,0	125,9	97,5	—	34,8	7,6	—22,6
Románia	150	150,2	140,6	145,6	153,2	—7,7	— 6,4	3,6	5,2
Szovjetunió	2300	2256	2220	2300	2250	—0,4	— 1,6	3,6	— 2,2

Csehszlovákiában 58 százaléka részül bölcsődei, illetve óvodai ellátásban. Ugyanakkor Romániában ez az arány 50 százalék alatt maradt és jóval alacsonyabb Lengyelországban is.

A kórházi ágyak száma jelentősen nőtt, jelenleg 10 ezer lakosra több mint 100 ágy jut, kivételt képez Magyarország és Lengyelország, ahol ez az arány alacsonyabb. A 10 ezer lakosra jutó orvosok száma átlagosan 24, a két szélső érték: a Szovjetunióban 31 és Romániában pedig — ahol igen nagy az orvoshiány — 16.

Az 1971—1974. évek gazdasági fejlődése és életszínvonal-növekedése a következő évekre megfelelő alapot biztosít a lakosság jólétének fokozásához.

Gazdaságpolitikai intézkedések

1974-ben néhány országban a központi irányítás erősítését célzó intézkedéseket tettek. Vállalati szinten igyekeztek nagyobb egységeket létrehozni és erősíteni az önálló gazdálkodást, az önfinanszírozás gyakorlatát.

Bulgáriában a tervezési munka tökéletesítése céljából 1974 áprilisától ismét az ágazati minisztériumokra ruházták át az egyesületek tervező, koordináló és ellenőrző funkcióinak nagy részét. (Előzőleg 1971-ben az egyesületeket közvetlenül a minisztertanácsnak rendelték alá.) Ez a kétségtelenül centralizációs jellegű intézkedés nem jelenti azt, hogy lemondanának a vállalati kezdeményezésről, hiszen a vállalati ellentervek készítése és tervteljesítése továbbra is nagy szerepet játszik a kihatálatlan kapacitások feltárásában.

Lengyelországban folytatódott az irányítási és tervezési rendszer tökéletesítése az 1973. január 1-től fokozatosan bevezetett komplex reformintézkedések alapján. A tervezésben a hosszú távú fejlesztési prognózisok kerültek előtérbe, és ezek alapján dolgozzák ki az öt éves terveket. Az anyagi ösztönzést hivatott erősíteni a munkavégzés minőségétől közvetlenül függő 13. havi fizetés bevezetése a fizikai munkások körében. Növelték a hitelkamatlábát, az eszközlekötési járulékot és bevezették az illetmény-

adót. A beruházások fő finanszírozási forrása a hitel lett.

A külkereskedelemben hatáskör-átcsoportosítás történt: a legtöbb külkereskedelmi vállalatot a megfelelő iparági minisztériumok irányítása alá helyezték, több egyesülés önálló export—import jogot kapott. Ezen a területen is nagyobb szerephez jutottak a közvetett irányítási módszerek.

A fokozatos bevezetés eredményeképpen 1974 végén már 68 ipari egyesülés dolgozott az új irányítási rendszer feltételei között, ezek adták a teljes ipari termelés 45 százalékát. 1973—1974-ben az új rendszerben gazdálkodó egyesületek és kombinátok az ún. „kezdeményező egységek” az ipari átlagnál kedvezőbb eredményeket értek el.

Az *NDK-ban* a legjelentősebb gazdaságpolitikai intézkedés volt 1974-ben az ipari és kereskedelmi bank (Industrie und Handelsbank) egyesítése az állami bankkal. Az egyesítés óta egy kézben összpontosul a pénzforgalom és a hitelezés tervezése, valamint az irányítása, a vállalatok finanszírozása, továbbá az ellenőrzése is. A Bank az eddigieknél jobban összpontosítja figyelmét az exportkötettség teljesítésének és az import gazdaságos felhasználásának ösztönzésére.

A *Szovjetunióban* nagy súlyt helyeztek az energiatermelés fokozására, új energiaforrások feltárására és az anyag-, illetve energiatakarékosságra. (Ez különben általánosan érvényesülő tendencia volt az összes szocialista országban.)

A beruházási hitelek állománya ugrásszerűen megnőtt 1973-ban és 1974 elején, így intézkedéseket tettek annak megfelelőbb elosztására, illetve olyan új hitelformákat vezettek be, amelyek a beruházások kivitelezéséhez szükséges időtartam rövidítésére ösztönöznek. Az anyagi ösztönzés újabb formáit vezették be különböző kedvezményeket biztosító kiűntetések formáját illetően az iparban és a mezőgazdaságban a terv minőségi és mennyiségi teljesítésének ösztönzésére.

Az 1975. évi gazdaságfejlesztési tervek

Az előirányzatok szerint ebben az évben az európai KGST-országok nemzeti jövedelme egészében véve 7 százalékkal nő, és ez több mint 1 százalékkal magasabb az 1974. évinél. Ezt a fokozottabb ütemet a mezőgazdasági termelés magas növekedési előirányzatainak teljesítése révén tudják elérni. Az ipari termelés növekedése mérsékeltebb lesz (7,5 százalék) az előző évinél (8,5 százalék). Az 1971—1974. évek fejlődéséből és az 1975. évi tervek adataiból következtetve az ötéves tervben az ipari termelés évi átlagos növekedési üteme az említett országok egészét véve 6,5 százalék lesz. (L. a 16. sz. táblázatot.)

1975-ben a leggyorsabb gazdasági növekedési ütemet Románia és Lengyelország tervezi, ahol a legfőbb hajtóerő az ipari fejlődés és ehhez magas mezőgazdasági célkitűzések párosulnak. A növekedést erősen ösztönzi a szinte mindegyik országban — de különösen a Szovjetunióban — kibontakozott széles körű munkavereny-mozgalom.

Ez az esztendő valamennyi KGST-ország számára különösen jelentős, mivel a folyó ötéves terv utolsó éve és a következő tervidőszak előkészítésének az esztendeje is.

A célkitűzések kidolgozásánál nemcsak az egyes országok gazdaságfejlesztési szempontjait, hanem a közös-

ség érdekeit, a Komplex Programból eredő feladatokat, a tudományos-technikai és termelési együttműködéssel kapcsolatos szempontokat is figyelembe vették mind az ipar termékszerkezetének továbbfejlesztésénél, mind a beruházásoknál, mind a tudományos kutatások esetében.

Az ipari termelésben az 1975. évre kitűzött célok — Csehszlovákia és Románia kivételével — alacsonyabban az 1974. évben elért növekedésnél. A tervekben elsőbbséget biztosítanak a nyersanyag- és energiatermelésnek, valamint a gépipar és a vegyipar fejlesztésének.

Bulgáriában ez évben folytatódik az ipar ágazati struktúrájának további korszerűsítése. Az átlagnál magasabb ütemben fejlődik a vegyipar és a gépgyártás, az energiatermelés valamint a kohászat, amelyektől döntő mértékben függ a népgazdaság műszaki ellátottsága. Fokozzák az ipari termelés intenzitását, így az előirányzatok szerint a termelés növekményének 86 százaléka származik majd a munkatermelékenység emelkedéséből.

Csehszlovákiában továbbra is a gépipar és a vegyipar gyors ütemű fejlesztése az elsőrendű szempont. Az átlagnál magasabb ütemben fejlődik még az építőanyag-ipar. (Szlovákiában ismét gyorsabban fejlődik az ipar — 9 százalékos a növekedés — az előző évekhez hasonlóan.) Növekszik az ipar energiaellátottsága a szil-

16. sz. táblázat

Az európai KGST-országok 1975. évi népgazdasági terveinek főbb mutatói
(%-os növekedés, az előző évhez képest)

Ország	Nemzeti jövedelem	Ipari termelés	Mezőgazdaság	Beruházás	Külkereskedelmi forgalom	Reáljövedelem
Bulgária.....	9,0	8,0	9,3	7,0	—	4,3
Csehszlovákia.....	5,6	6,4	3,3	—	8,3	3,2 ^a
Lengyelország.....	10,0	11,4	3,7	11,0	16,3	5,0 ^a
Magyarország.....	5,0—5,5	6,0	3,0—4,0	—	—	3,5
NDK.....	5,5	6,3	2,4	4,4	9,1	4,4 ^a
Románia.....	14,0	15,0	—	22,0	21,8	9,0
Szovjetunió.....	6,5	6,7	6,5 ^b	7,3	13,0	5,0

^a Reálbér.

^b A számítás az 1974. évi tényleges és 1975. évi tervezett értékek alapján történt.

gorú energiatakarékosság és 1400 MW új kapacitás üzembe helyezése következtében.

Lengyelországban az ipari termelés csaknem teljes növekményét a termelékenység fokozásával kívánják elérni. Ezért a munka technikai felszereltségét 13, a munka termelékenységét pedig 9,3 százalékkal kívánják fokozni. Az iparfejlesztés három fő célja erre az évre: a termelés korszerűsítése, az anyag- és energia-termelés fokozása és gazdaságos felhasználása, a termelőalapok jobb kihasználása. A gazdálkodás hatékonyságának javításában nagy szerepet szánnak a vállalatirányítás új pénzügyi rendszerének, mely 1975-ben már kiterjed a termelés döntő részét (65 százalékát) biztosító nagyvállalatokra. Az átlagosnál gyorsabb ütemben fejlesztik a vegyipart, a gépipart, a könnyűipart, valamint a fa- és papíripart.

Az *NDK-ban* a nagymértékű munkaerőhiány miatt igen fontos feladatnak tekintik a társadalmi munka hatékonyságának további fokozását. A munka termelékenysége az iparban 5,6 százalékkal nő a tervek szerint. Lényeges célkitűzés az anyag- és energiatakarékosság, valamint az önköltség csökkentése. A takarékoságra és a munka intenzitásának fokozására irányuló programban az ipar területén 120 millió munkóra megtakarítását irányozzák elő.

Átlagon felüli ütemben fejlesztik a gépipart és a vegyipart, valamint az üveg- és kerámiagyártást (a súlyponti kérdésként kezelt lakásépítési tervvel összhangban).

Romániában az ipar fejlődési üteme a KGST-országok között továbbra is a legmagasabb. A legnagyobb ütemben a gépipart fejlesztik. A termékszerkezet korszerűsítésére jellemző, hogy 1975-ben az új és a jelenlegi ötéves terv folyamán újratervezett termékek adják a feldolgozóipari termelés 42,4 százalékát.

A *Szovjetunióban* az ipari termelés növekedése mérsékeltébb lesz az előző évinél. Az „A” szektor 7 százalékkal, a „B” szektor 6 százalékkal növeli termelését. Továbbra is gyorsabb

tehát a termelőeszközök gyártásának fejlődése. Ez részben azzal is magyarázható, hogy a rossz mezőgazdasági eredmények miatt a könnyű- és élelmiszeripar nem kap elegendő nyersanyagot, de problémák merülnek fel a „B” szektor beruházásainál is. A terv nagy jelentőséget tulajdonít a gépgyártás fejlesztésének és annak növekedése 10 százalékos lesz. A gépiparban egyre nagyobb teret nyer az automata vezérlésű gépek gyártása. azok aránya már több mint 20 százalékot tesz ki. A tudományos-műszaki fejlődéssel lépést tartva a terv 5000 új termékfajta előállítását 600 korszerű technológiai eljárás bevezetését irányozza elő. Fokozódik az energia és az energiahordozók termelése s ezzel összefüggésben a szibériai területek jobb kiaknázása.

Az *ipari termelésen* belül a fűtőanyag- és energiagazdálkodás az elmúlt év során minden országban a figyelem középpontjába került és ebben az évben is ez a helyzet. A világgazdasági helyzet változása, de a rohamosan növekvő igények kielégítése is igényli a gyors fejlesztést, ezért igyekeznek minél gyorsabb ütemben létrehozni a közös nyersanyag- és energiabázist a szocialista közösség országaival. Az energiahordozók között az utóbbi időben növekszik a szén szerepe.

A *mezőgazdaság fejlesztésére* 1975-ben nagyobb hangsúlyt helyeznek. Az előző évi gyenge eredmények után magasabb fejlesztési ütemeket irányoznak elő. Különösen Romániában magasak a kitűzött célok, ahol az elmúlt évben stagnált a mezőgazdasági termelés. Mindegyik országban gyorsabb ütemben bővítik az öntözéses gazdálkodást, fokozzák a műtrágya-ellátást, hogy minél inkább tudják függetleníteni az eredményeket az időjárás alakulásától. Fokozódik az iparszerű termelési eljárások bevezetése mind a növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben.

Az előző évi élénk *beruházási tevékenység* után ez évre mérsékeltébb ütemeket irányoztak elő (különösen Lengyelországban). Általános problémát jelentenek az egyes országokban

a hosszú átfutási periódusok, a befejezetlen állomány magas szintje. A helyzet javítása érdekében általános törekvés a beruházási súlypontok képzése, az új beruházások korlátozása, a meglévő kapacitások korszerűsítésének előtérbe helyezése. Több országban a gépi beruházásoknak az építkezésekkel szembeni gyorsabb bővítésével kívánják a beruházások szerkezetét javítani.

Korlátozzák az új beruházásokat Lengyelországban, a Szovjetunióban és Csehszlovákiában. Ugyanakkor igyekeznek az állóalapok üzembe helyezését határidőre megvalósítani és javítani az arányt az üzembe helyezett objektumok és a beruházások teljes volumene között.

Új építkezéseket a legtöbb országban csak a KGST Komplex Programja keretében kitűzött feladatoknak megfelelően, vagy népgazdasági jelentőségű beruházások esetében engedélyeznek. Romániában ilyen erős korlátozás nincs, mivel a gyors iparfejlés, illetve az ágazati szerkezet korszerűsítése továbbra is magas beruházási ütemet kíván meg.

A külkereskedelmi forgalom bővítésében szintén mérsékeltebb növekedési ütemet irányoznak elő. Az egymás közti áruforgalom jelentősége fokozódik. A leggyorsabb növekedési ütemet Romániában és Lengyelországban tervezik. Volumenben a növekedés mértéke továbbra is kisebb lesz, mint értékben. Bár tőkés viszonylatban az áremelkedések az előző évinél jóval kisebbek lesznek, szocialista viszonylatban érezhető a nyersanyag- és bizonyos egyéb árak módosítása. Az egyes országokban — főként tőkés viszonylatban — erőteljesebb törekvés nyilvánul meg az export fokozottabb ütemű fejlesztésére és ily módon az eladósodás mértékének csökkentésére.

1975-ben tovább növekszik a szocialista országok lakosságának *életszínvonala*. Több országban újabb szociális intézkedések megvalósítását tervezik, növekszik a reálbér, tovább javul a kiskereskedelmi ellátás. Ez utóbbira vonatkozóan határozott intézkedéseket tesznek a hiánycikkek felszámolására.

Papp József

Agrártevékenységünk és a külkereskedelem

Mezőgazdasági termékekből már a két világháború között is számottevő exportot bonyolított le Magyarország. A kivitelben a kenyérgabona, a bor s már akkor is a vágómarha játszott a fő szerepet. Napjainkban azonban kenyérgabonából *az egykori mennyiség több mint kétszeresét, vágómarhából és borból a korábbi mennyiség többszörösét értékesítjük külföldön.*

Az elmúlt három évtizedben jelentősen nőtt mezőgazdaságunk exportképessége. Különösen a mezőgazdaság *szocialista átszervezését követő évek* mutatnak gyors ütemű fejlődést.

A termelés fejlődése

A hatvanas évek elejétől egyre erőteljesebben bontakozott ki a szocia-

lista nagyüzemi termelés. A mezőgazdasági termelés bruttó értéke 1960-ban 80 milliárd forintra rúgott, 1965-ben pedig (változatlan áron számolva) kerekén 85 milliárd forintot tett ki. Öt év alatt tehát csaknem *ötmilliárd forint* a növekmény. 1970-ben 97,5 milliárd forintos bruttó termelési értékkel számolhattunk (szintén változatlan áron). Itt öt esztendő már *12,8 milliárd forintos növekedést* hozott. Tavaly pedig az előzetes adatok szerint a négy esztendővel korábbihoz képest *21 milliárd forinttal lett nagyobb* a mezőgazdasági termelés bruttó értéke.

Ez a növekvő termelés lett a bázisa a mind nagyobb hazai élelmiszer-fogyasztásnak s az export bővülésének is. A mezőgazdasági termelés fejlesztése nyomán egyre zavartala-

nabb lehetett hazánk lakosságának ellátása.

Az egy főre jutó *fogyasztás* alakulása mutatja, hogy a mezőgazdasági termelés, az élelmiszeripar fejlődésével párhuzamosan számottevően javult a táplálkozás.

1. sz. táblázat

Az egy főre jutó fogyasztás alakulása
(kilogramm)

Termék	1937.	1960.	1974.
Hús	33	47,6	68,2
Tojás	5	8,9	15,7
Cukor	11	26,6	37,7
Zöldség	95	139	167

A mezőgazdasági termelés és a feldolgozás dinamikus fejlődése a belső ellátás elsődleges fejlesztése mellett az agrárkivitel fokozására is jó alapot nyújt.

Az agrárexport — a termeléshez hasonlóan — gyors ütemben fejlődött. 1960-ban kereken 2 milliárd devizaforint értékű terméket, tíz év múlva ennek háromszorosát, *tavaly pedig több mint ötszörösét, 11 milliárd devizaforint értékű mezőgazdasági terményt, terméket, élelmiszeripari cikket exportáltunk.*

Az elmúlt években a hazai mezőgazdasági termelésnek valamivel több mint *tíz százalékát* értékesítette a külkereskedelem. Egyes termékekből azonban a termelés nagy hányada kivitelre került. A *vágómarhatermelésnek* évente mintegy 45 százalékát, a *vágójúhna*k csaknem háromnegyedét, az *összes hazai hústermelésnek kereken egynegyedét exportáljuk.*

Annak ellenére, hogy 1960—1974 között a mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitel — értékben — több mint az *ötszörösére* nőtt, a teljes exporton belüli aránya alig változott: 21,3-ről 24,5 százalékra emelkedett. A mezőgazdasági és élelmiszeripari export gyors növekedése tehát nem egyedi, különleges jelenség gazdasági életünkben. A *népgazdaság többi ágá-*

nak exportképessége szintén gyorsan nőtt az elmúlt időszakban.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek exportjában az elmúlt öt évben *kismértékben nőtt a dollár-elszámolású élelmiszergazdasági export részaránya*: korábban a mezőgazdasági, élelmiszeripari kivitelnek kerekén a felét, az elmúlt évben pedig csaknem a kétharmadát tette ki. A rubelviszonylatú teljes népgazdasági kivitelben belül viszont — mivel exportunk nagyobb hányada ebbe a relációba irányul — az élelmiszer-gazdasági termékek részaránya mindössze 15—17 százalékot ért el. A dollárviszonylatú export 40 százaléka agrártermék.

Az arányok jelzik: semmi ok eltulozni a mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitel szerepét, jelentőségét. Viszont vitathatatlan: az agrárkivitel jelentős részét képezi külkereskedelmünknek. *Népgazdaságunknak fontos érdekei fűződnek a mezőgazdasági és élelmiszeripari export további növeléséhez.*

2. sz. táblázat

Hús- és húskészítmény-kivitel
(ezer tonna)

Termék	1960.	1970.	1974.
Nyershús	21	33,3	77,9
Szalámi	2,3	5,1	5,6
Kolbász	0,8	2,4	2,4
Húskonzerv	—	7,7	16,8

A mezőgazdasági termékek kivitele

A mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitelben — mint említettük — jelentős tétel a kenyérgabona, a vágómarha, a bor. Vágómarhából 1960-ban 68 ezer tonnát, 1973-ban 120 ezer tonnát exportáltunk — gyakorlatilag a teljes mennyiséget tőkésországokba, főleg Olaszországba. A vágómarha-kivitel nagyon jelentős és előnyös dollárszerzési forrásnak bizonyult. Közben azonban a Közös Piac orszá-

gaiban a rendkívül magas marhahús-árak miatt erőteljesen fejlesztették a marhahústermelést, s így nőtt a belső kínálat. Ugyanakkor a gazdasági visszaesés, a munkanélküliség növekedése következtében tavaly számottevően csökkent a lakosság reáljövedelme. Emiatt a *legtöbb tőkésországban stagnál, a legfontosabb tőkés importőrországokban pedig visszaesett a marhahúsfogyasztás*. Ezért a Közös Piac országai marhahúsról és vágómarhára behozatali *tilalmat* léptettek érvénybe. A diszkriminatív tilalmi intézkedések nehéz helyzetet teremtettek a marhahúst és élő marhát exportáló országokban, köztük hazánkban is. E nehézséget a Szovjetunió segítségével sikerült áthidalni. Így tavaly, az év második felében számunkra kedvező feltételek mellett elindulhattak a Szovjetunióba a vágómarhaszállítmányok. Ezzel a marhahústermelő gazdaságok kilátástalannak ítélt helyzete megváltozott, a szarvasmarhaprogramot megvalósíthatjuk.

Kivitelünkben a *vágósértés* — a sertésciklus ingadozásai szerint — hol kisebb, hol nagyobb tételekkel szerepel. A termelés nagyságától függően 10—49 ezer tonna között ingadozik az export. Az utóbbi időben a hazai vágóállat-kivitelben figyelemre méltó a *vágójuh*. Évente mintegy 20 ezer tonna vágójuhot viszünk tőkés piacokra. Kedvező exportlehetőségeinket azonban a juhtenyésztés stagnálása miatt nem tudjuk kihasználni.

A *búzaexport* az elmúlt évtizedekben jó ideig nem kerülhetett szóba, mert a hazai termelésből alig-alig képződtek feleslegek. Sőt, a hatvanas évek első felében a belső ellátás biztosításához importra kényszerültünk. A korszerű, bőven termő — elsősorban szovjet — fajták, a nagyadagú műtrágyázás, a jobb agrotechnika nyomán azonban a búzatermesztésben is számottevően nőttek a területegységre jutó hozamok. Ennek köszönhető, hogy a hatvanas évek második felétől a búzaimport fokozatosan megszűnt, és pár esztendeje már jelentős mennyiségű — legutóbb megközelítően egymillió tonna — kenyérgabonát exportálunk.

Mezőgazdaságunk közelmúltjában volt egy időszak — a kenyérgabonaimport évei —, amikor célul tűztük ki a kenyérgabona-behozatal megszüntetését. Akkoriban sokan úgy vélték: a búzát nagy erőfeszítések árán megtermeljük ugyan, de a takarmánygabonát nem tudjuk. 1960 után valóban úgy látszott, hogy a hagyományos takarmánygabona-félékből tartósan behozatalra kell berendezkednünk, ha az állati termékek termelésének számottevő növelését tervezzük. Még 1970-ben is 132 ezer tonna takarmánygabonát importáltunk. 1972-ben ez az import a kukoricával együtt 667 ezer tonnát tett ki, tehát nagyon tetemes mennyiségű volt. 1973-ban azonban már nem importáltunk kukoricát. Tavaly pedig a kukorica már 846 ezer tonnával szerepelt a kiviteli listán. Választéki okokból takarmányrúpát is rendszeresen importálunk. A mezőgazdasági kivitelben jelentős tétel még az *alma*, amelynek mennyisége 1960-ban 23 ezer tonnára rúgott. Mindenekelőtt a II. ötéves terv gyümölcsstelepitési programjának hatására már néhány éve több mint 350 ezer tonna almát értékesítünk külföldön. Az almaexport 90 százaléka szocialista országokba, főleg a Szovjetunióba kerül.

Húst vagy takarmányt?

Régi törekvése az agrárkivitelnek, hogy termékeit a piaci igényeknek megfelelően, a gazdaságosság figyelembevételével *feldolgozva* adja el. Takarmány helyett húst, vágósértés helyett szalámit, dobozolt sonkát előnyös értékesíteni. Tavaly és tavalyelőtt azonban különösen magasra szöktek a világpiacon a takarmányárak. Többen is feltették a kérdést: nem érdemesebb-e a sertés, a baromfi helyett inkább takarmányt exportálni?

Annak a kérdésnek a vizsgálatakor, hogy a hús- vagy a takarmányexport gazdaságosabb-e, nem indulhatunk ki csupán a kukorica árából. Figyelembe kell venni a fehérjeter-

kormányokat, azokat a komponenseket, amelyek a takarmánykeveréshez, a húselőállításához szükségesek. Ennek alapján 1965-ben egy tonna vágott csirkéért kereken 40 százalékkal nagyobb árat lehetett elérni a tőkés piacon, mint egy tonna vágócsirke termeléséhez szükséges takarmányért. 1970-ben 38 százalékkal volt jobb az ára a vágott baromfinak a feleltett takarmányénál. Így tehát a tartás, az épület és berendezés amortizációja, a munka s a többi ráfordítás megtérült. Tavaly azonban már csak 10 százalékkal képviselt nagyobb értéket egy tonna vágócsirke, mint amennyit az egy tonna csirkehús előállításához szükséges takarmány. Teljesen nyilvánvaló, hogy ilyen viszonyok között a csirkehústermelés ráfizetéses volt, s gazdaságosabb a takarmány értékesítése, mint a csirkehúsé. S mi a helyzet a hasított sertéssel? 1965-ben a hasított sertés exportára és a takarmányköltség között 34 százalék volt a különbség a hús javára. Ez az arány 1970-ben 57 százalékra emelkedett. Így tehát a hasított sertés értékesítése sokkal előnyösebbnek bizonyult. Tavaly viszont egyes időszakokban már egy tonna hasított sertésért éppen csak annyit lehetett kapni, mint azért a takarmányért, amely a hús előállításához kellett.

Ha csupán az 1974-es arányokból vonnánk le a következtetést, egyértelműen azt kellene mondani: tőkés exportra takarmányt gazdaságosabb szállítani, mint baromfihúst vagy hasított sertést. Figyelembe kell azonban venni, hogy ez a helyzet csak *rövid ideig* jellemzi a piacot. Ezek a körülmények ugyanis oda vezetnek, hogy az érintett országokban visszaesik a hústermelés, s így csökken a takarmány iránti érdeklődés, és csökken a takarmányár is. Máris vannak jelek arra, hogy a *takarmány—hús—árviszonyok változnak, s visszatérnek a normális arányok*. Ekkor pedig — és ez tartós tendencia — a mi számunkra is előnyösebb, gazdaságosabb a takarmányból nyert húst exportálni, mint a takarmányt. A következtetés kézenfekvő: termeléspoli-

tikánk meghatározásakor nem a világgiazi árak ingadozásait, hanem a tartósan érvényesülő tendenciákat kell figyelembe venni.

Az élelmiszeripari termékek kivitele

Az élelmiszeripari termékek külkereskedelmének adataiból következtetni lehet arra, hogy javult-e vagy sem agrárkivitelünkben a feldolgozott áruk aránya. A felszabadulás előtt vitathatatlanul *a mezőgazdasági termékek* (búza, kukorica, friss gyümölcs, vágóállatok stb.) *voltak túlsúlyban*. Akkoriban feldolgozott áruból kevés került kivitelre. 1960-ban viszont kivitelünkben már a feldolgozott termékek aránya lett nagyobb. 1973-ban azután, amikor a korábbihoz képest nagy búza- és kukoricaexport növelte a mezőgazdasági termékek kivitelét, ismét fordult az arány: a mezőgazdasági kivitel került — ha csak kis mértékben is — túlsúlyba. Tavaly nagyjából fele-fele arányban exportáltunk mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeket. Ez a helyzet egyebek között azt is tükrözi, hogy az utóbbi években a mezőgazdasági termelés fejlődése mögött *elmaradt a feldolgozás fejlődési üteme*. S ezen mind a belső ellátás korszerűsítése, mind az exportlehetőségek gazdaságos kihasználása végett változtatni kell.

A fontosabb élelmiszeripari termékek közül kivitelre kerülő nyershús mennyisége az 1960-as évekhez képest is nőtt.

A legutóbbi években jelentősen nőtt a *gyümölcskonzervek, a mélyhűtött áruk, a zöldségkonzervek* exportra kerülő mennyisége. Ez utóbbiak közül például főzelékkonzervből 1960-ban alig több mint 20 ezer tonnát, tavaly pedig több mint 175 ezer tonnát értékesített külkereskedelmünk.

Mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitelünk alakulása jól mutatja, milyen sok történt az elmúlt évtizedek során hazánkban a mezőgazdasági termelés fejlesztéséért, s egyszerűs mind azt is jelzi, milyen sok a teen-

dó az exportszerkezet javításában, a feldolgozottsági fok emelésében, a gazdaságosság fokozásában.

A fogyasztás növekedése
(ezer tonna)

A mezőgazdasági termékek importja

Az export alakulása tükrözte a termelés területén azokat a gyengeségeket is, amelyek egy-egy időszakban tapasztalhatók voltak. Az *import alakulása* még világosabban mutatja, melyek gazdálkodásunk gondot okozó, szűk keresztmetszetei. Az importált mezőgazdasági, élelmiszeripari termékeket nagyjából három csoportba lehet sorolni. Az elsőbe tartoznak azok a cikkek, amelyek a mezőgazdasági termelésnek a már elért szinten tartásához, illetve a fejlesztéséhez nélkülözhetetlenek, de itthon nem vagy nem a kívánt mennyiségben állíthatók elő. Ilyenek az *állati eredetű fehérjék, a növényi fehérjék*, bizonyos takarmánykoncentrátumok, tenyészállatok, vetőmagvak.

E termékek importja az elmúlt években, a mezőgazdasági termelés növekedésével párhuzamosan, számottevően *nőtt*. Növényolajipari takarmányból például 1960-ban 31 ezer tonnát, 1970-ben 326 ezer tonnát, tavaly pedig 555 ezer tonnát hoztunk be. Állati eredetű fehérjetakarmányból (halliszt, húsliszt stb.) évente 70—90 ezer tonna közötti mennyiséget vásároltunk az elmúlt időszakban.

Az importtermékek második csoportjába azok az élelmiszerek, élvezeti cikkek sorolhatók, amelyek Magyarországon *nem teremnek* meg (kávé, citrom, narancs, kakaó, különböző fűszernövények stb.). E termékekből az életszínvonal, az igények emelkedésével egyre nagyobb mennyiséget kell beszerezni.

Kávéért, kakaóbabért, citromért, narancsért évente több mint 670 millió devizaforintnak megfelelő összeget fizetünk.

A termékek harmadik csoportjába azok az importtermékek sorolhatók, amelyeket ugyan itthon meg lehetne termelni, de valamilyen ok (kedvezőtlen időjárás, átmeneti gazdaságt-

Termék	1960.	1974.
Kávé	3 300	30 789
Kakaó	4 000	14 313
Citrom	12 567	30 138
Narancs	6 269	31 323

lanság, a fejlesztés elhanyagolása stb.) miatt *nem termelünk* meg. Az utóbbi években főként a *cukorimport* ró nagy terhet külkereskedelmi mérlegünkre. A hazai cukorkivitel 1960-ban még elérte a 107,7 ezer tonnát, s 1967-ben is — 11,3 ezer tonna cukorimport mellett — még 39,8 ezer tonnát exportáltunk. Aztán az export gyakorlatilag megszűnt, az import pedig tavaly már csaknem 200 ezer tonnára ugrott. Eközben a cukor világpiacon is a többszörösére emelkedett.

Jól kifejezi az élelmiszeripari, mezőgazdasági jellegű termékek növekvő importját s a növekvő árakat is, hogy mezőgazdasági és élelmiszeripari behozatalunk 1960-ban 882, 1970-ben 2862, 1971-ben 3284, 1972-ben 3091, 1973-ban 3659, 1974-ben pedig 5419 millió devizaforint volt.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek kivitelét, valamint behozatalát összevetve megállapítható, hogy a *kivitel számottevően meghaladja a behozatalt*. 1960-ban folyóáron az egyenleg 1,1 milliárd devizaforintot mutatott. A mérleg 1970-ben 3,3, 1971-ben 3,5, 1972-ben 4,9, 1973-ban 6,3, 1974-ben pedig 5,6 milliárd devizaforint többletet mutatott a kivitel javára. A számok jelzik, hogy a mérleg *fokozatosan javult*, s 1974-ig a növekvő behozattal szemben egyre nagyobb kivitel állt. Tavaly aztán — bár a kivitel értéke meghaladta az 1973-as szintet — a behozatal értéke nagyobb arányban *nőtt*. E növekedésben különösen nagy súllyal esett latba a fehérjetakarmányok, valamint a cukor behozatala.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek kivitelének és behozatalá-

nak egyenlege nemcsak egészében, hanem dollár-, illetve rubelviszonylatban is aktív volt az elmúlt időszakban.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek exportjának eredményességét úgy tudjuk tárgyilagosabban megítélni, ha figyelembe vesszük azt az importot is, amely gépek, eszközök, anyagok (vegyszerek és műtrágya) formájában a mezőgazdasági termelést szolgálja.

A mezőgazdasági eszközök importja

Szocialista nagyüzemeinkben, fejlődő élelmiszeriparunkban akkor lehet növelni a termelés színvonalát, ha alkalmazzuk a korszerű technikát és a modern termelési eljárásokat. Napirenden van tehát a mezőgazdaság iparosítása, az iparszerű termelési technológiák alkalmazása a mezőgazdaságban.

Ma a mezőgazdasági termelés fejlesztésének fő forrásai a mezőgazdasági üzemeken kívüli területeken találhatóak: a mezőgazdasági gépiparban, a vegyiparban, a biológiai intézetekben, a nemesítő telepeken. A hozamra, a termelékenységre, a gazdaságosságra oly nagy hatást gyakorló eszközök, anyagok, sőt sokszor a fajták is a mezőgazdaságon kívülről származnak. Ezek hazánk esetében — főként mert kis ország vagyunk, s a KGST-n belül a termelés szakosítására, a nemzetközi munkamegosztás fejlesztésére törekszünk — gyakran az országhatáron kívülről származnak. A korszerű anyagok, eszközök nélkül szó sem lehet termelés-fejlesztésről, termelőkorszerűsítésről.

Nálunk megvannak azok az üzemi formák, méretek — különösen a lezajlott tsz-egyesülések után —, amelyekben lehetséges a legkorszerűbb megoldások előnyös hasznosítása. Érthető tehát, hogy *mezőgazdaságunkban nagy a korszerű eszközök, anyagok, berendezések iránti igény.*

A mezőgazdaság igényeit a hazai ipar és kutatás nem tudja kielégíteni. A hazai mezőgazdasági gépgyártás az elmúlt két évtizedben csak nagyon lassan haladt előre. A műtrágyagyártás, valamint a mezőgazdaságban használatos kemikáliák gyártása — különösen az utóbbi években — számottevően fejlődött. A mezőgazdasági termelés fejlesztéséhez szükséges eszközöknek és anyagoknak azonban még így is csak *egy részét tudja előteremteni a hazai ipar.* Ezért ezekből a termékekből jelentős behozatalra szorulunk. Minél nagyobb belőlük a hazai termelés, annál kisebb lesz a behozatal. Végső soron tehát a korszerű mezőgazdasági termeléshez szükséges ipari eredetű eszközök, anyagok, berendezések importjának mértéke elsősorban *nem a mezőgazdaságtól függ.*

A mezőgazdasági termelést szolgáló importanyagok, -eszközök listáját a *növényvédőszer, a műtrágya s a mezőgazdasági gépek* vezetik.

Az importált traktorok darabszámának csökkenése azzal magyarázható, hogy a jelenlegi traktorok teljesítménye többszöröse — olykor ötszöröse — a hatvanas években alkalmazottakénak.

A szocialista országokból származó mezőgazdasági gépbehozatal — már ami a gépek jellegét illeti — az elkö-

4. sz. táblázat

Mezőgazdasági gépek behozatala

Megnevezés	1960.	1970.	1973.	1974.
Gépipport (millió devizaforint) ...				
szocialista országból.....	403	860	677	866
tőkésországból.....	166	81	239	455
Traktorimport (db)				
szocialista országból.....	8535	8206	5902	4649
tőkésországból.....	—	13	334	247

vetkezendő években erősen *változik*. A megállapodások szerint a Szovjetunióból 1980-ig 3500 *olyan nehéztraktort* kapunk, amely napjainkban nagyon hiányzik. E traktorok 150—300 lóerős teljesítményükkel rendkívül termelékennyé teszik a munkát. Az elmúlt években a tőkésországokból elsősorban azért vettünk mezőgazdasági gépeket — traktort, kombájnt, cukorrépa-termelő gépsort —, mert szocialista országokban hasonló, nagy teljesítményű gépeket nem lehetett beszerezni. A következő években mindenekelőtt a szovjet mezőgépgyártás új termékei — s nemcsak a traktorok, hanem más nagygépek is — segítik a hazai termelés korszerűsítését, az iparszerű termelési rendszerek továbbterjesztését, újabbak kialakítását.

Ha a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek kiviteléből nemcsak a behozott mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeket, hanem a mezőgazdasági, valamint az élelmiszeripari termelést szolgáló importok értékét is levonjuk, természetesen más képet mutat a mérleg. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar részére behozott pirit, nyersfoszfát, élelmiszeripari és mezőgazdasági berendezések, gépek, traktorok, alkatrészek, kén, kénsav, rézgalic, műtrágyák, növényvédőszeresek figyelembevételével készített mérleg még *pozitív*. A mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitel értéke 1960 óta minden esztendőben *meghaladta* az importált mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek, valamint mezőgazdasági termelést szolgáló behozatal együttes értékét.

**Fontos tennivaló:
takarékosabban, gazdaságosabban**

Mindig fontos volt, hogy a mezőgazdaság és az élelmiszeripar aktívan vegye ki részét az exportból. Ez napjainkban talán még fontosabb. A nyersanyagárak nagymértékű emelkedése a tőkés piacon, a nyersanyagok és a késztermékek árarányainak

megváltozása hátrányosan érintette külkereskedelmi forgalmunkat is.

Figyelembe véve, hogy a világkereskedelem egyre inkább a nyersanyagokkal azonos módon kezeli a mezőgazdaság, az élelmiszer-termelés termékeit, az ezekkel az ágazatokkal kapcsolatos tennivalók két nagy csoportba sorolhatók. Egyrészt *a termelés hatékonyságának a javítása, az importanyagok gazdaságosabb felhasználása, az itthon is megtermelhető, de jelenleg még importált termékek termelésének növelése*, másrészt *a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek exportjának bővítése járulhat hozzá az élelmiszer-gazdasági termékek külkereskedelmi aktívumának növeléséhez s egész külkereskedelmi mérlegünk javításához.*

Az importanyagok sorában nagy tétel a fehérjetakarmány. Tavaly a 4,6 milliárd devizaforint értékét képviselő mezőgazdasági és élelmiszeripari tőkés importból a fehérjetakarmányok csaknem *másfél milliárd* devizaforintot tettek ki. Minden jel arra mutat, hogy az állattenyésztést, az állati termékek termelését — a hazai igényeknek s a külkereskedelmi lehetőségeknek a figyelembevételével — a következő ötéves tervidőszakban is jelentősen fejleszteni kell. Ehhez viszont, a hagyományos abraktakarmányok mellett, fehérjetakarmányokból is több kell.

A különféle fehérjetakarmányok hazai termelési költségei tavaly a világpiaci áraknak csak 70—85 százalékát tették ki. Arra a későbbiekben sem számíthatunk, hogy minden fehérjetakarmányt itthon termelünk meg. A termelési lehetőségeket azonban eddig korántsem használtuk ki. A fehérjében gazdag takarmánynövények termelésének bővítésén, a nagy betakarítási, tárolási veszteségek csökkentésén, az ipari jellegű fehérjetakarmányok gyártásának megszervezésén, *a ma még gyakran kárba vesző húsliszt, vérliszt nyersanyagának feldolgozásán* kívül egyéb, a fehérje megszerzése szempontjából gazdaságosnak bizonyuló forrásokat is ki kell használni, illetve fel kell tárnai.

Tavaly a másik nagy importtétel a *cukor* volt. A nélkülözhetetlen termék dollárviszonylatból történő behozatalára több mint százmillió dollárt fordítottunk. A cukor — legalábbis a hazai szükségletnek megfelelő mennyiség — *teljes egészében megtermelhető itthon*. Az ezzel kapcsolatos intézkedések — a cukorrépa vetésterületének növelése, a cukorrépa-termelés korszerűsítése, a cukorgyárak további rekonstrukciója, új cukorgyár építése — hozzájárulnak ahhoz, hogy ha az idei termésből még nem is, de *a közeljövőben megszüntethetjük a tökéletes viszonylatú cukorimportot*. A számítások szerint egy hektár szántó 360—380 mázsa cukorrépát ad. Az ebből előállított cukor mennyisége kereken 40 mázsa. Ennyi cukor ára ma a világpiacon mintegy 120—140 mázsa búza árával azonos.

A mezőgazdaság nagy teljesítményű eszközeit, hatékony anyagait azért importáljuk, hogy velük *növeljük a gazdálkodás színvonalát, eredményességét*. A műtrágya, a növényvédőszer, a korszerű gép, berendezés a felhasználás okszerűségének mértékében segíti a termelést. S e téren *sok a tennivaló*. A tapasztalatok szerint az üzemanyag- és tüzelőolaj-felhasználás fajlagos mutatói lényegesen javíthatók, ha jobb a gépek karbantartása, pontosabb az adagolók beállítása, ésszerűbb a munkaszervezés. A műtrágya-felhasználás hatékonyságát — különösen olyan nagy adagok esetén, mint amekkorákat ma már mezőgazdaságunk használ — számottevően javítja a gondos, táblánkénti talajvizsgálat, a helyes tápanyag arány betartása, a növény igényei szerinti adagolás. Hasonló a helyzet a növényvédőszerrel, a gyomirtószerrel s egyéb anyagokkal is. *Az észszerű takarékoság, a jobb termelés-szervezés, a hatékonyság növelése* — amelynek lehetőségei adottak a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban is — *olyan eleme a gazdálkodásnak, amely nem is annyira a termelésfejlesztést szolgáló importot csökkenti, hanem az exportárualapot növeli*.

Nagyobb, gazdaságosabb exportot

A szocialista mezőgazdasági nagyüzemekben rejlő tartalékok alapján számolni lehet azzal, hogy a termelés — amelynek üteme az utóbbi öt-hat esztendőben felgyorsult — az elkövetkezendő években is nő. Így bővíthető az export is. Természetesen ennek összetételét, a hazai termelési lehetőségeken kívül, az értékesítés kilátásai, gazdaságossága is befolyásolja. A devizakitermelés javításának hazai forrásai a termelés *gazdaságosságának fokozásában* találhatóak, s e téren bőven van tennivaló nemcsak az export növelése, hanem a hazai ellátás javítása és — főként — az élet-színvonal emelése végett is.

Ami a termelés és az exportértékesítés kilátásait illeti: bizonyos, hogy a *gabonafélék* az elkövetkezendő években is fontos szerepet játszanak a mezőgazdasági kivitelben. A *területegységre jutó hozamokat* minden gabonafélénél lehet növelni. Ma a búza termőképességét 70—80, a kukoricáét jó, ha 50 százalékban hasznosítjuk. Elengedhetetlen követelmény a raktártér, a szállítási kapacitás, a tisztítás korszerűsítése, bővítése is.

A takarmánygabonából várható hozamnövekedés jelentős hányada a hústermelés növelését szolgálja. Az élő állat és a hús távlatilag is a legjelentősebb élelmiszer-gazdasági exportcikknek ígérkezik. Azt nem lehet pontosan megmondani, hogy a négy állattenyésztési ág — a szarvasmarha, a sertés, a juh és a baromfi — közül az exportban legnagyobb súlyú *szarvasmarha és vágómarha értékesítésének kilátása a közös piaci országokban* a közeljövőben miként alakul. De bárhogyan alakul is a piaci helyzet, az a piaci *egyoldalúság*, amelyet az előző esztendőben külkereskedelmünk követett, elfogadhatatlan. Az értékesítés biztonságára érdekében a szocialista export mellett, a közös piaci országokon kívül a közelebb levő arab országokra is figyelnünk kell kereskedelmi politikánkban.

Arra nem számíthatunk, hogy viszonylag rövid időn — pár éven —

ből tetemesen növeljük a vágómarha-, illetve a marhahústermelést. A jelenlegi állomány, valamint a fejlesztési tervek jelzik a várható áru-alapot. A *marhahúsexportot* azonban — különösen a vákuumfóliába csomagolt nemes húsrészek kivételét — *érdemes növelni*.

Jelenleg ugyan exportálunk tőkésországokba hasított sertést, de sem az élő-, sem a hasított sertés-export hosszú távon nem mutatkozik előnyösnek. Előnyös értékesítésre majd akkor nyílik lehetőség, amikor Nyugat-Európában a sertésciklus mélypontján lesznek. Ahhoz, hogy az egyébként nagy fejlesztési tartalékokat rejtő sertéshústermelés számottevő exportalapot biztosítson, a *feldolgozás gyors fejlesztésére van szükség*. Olyan vágóhidak, húsfeldolgozók kellenek, amelyek a *legigényesebb* piacokon is megfelelnek az állategészségügyi és higiéniai követelményeknek. Nemcsak a sertéshúsrá, hanem tulajdonképpen minden élelmiszer-exportra vonatkozik: ha a feldolgozottság foka magas, akkor nemcsak jobb áron s nagyobb területen értékesíthető a termék, hanem a *konjunktúra változásaira sem annyira érzékeny*, mint a feldolgozatlan vagy az alacsony feldolgozottsági fokú áru.

A juhhús- és vágójuhexportunk eddig sem volt annyira egysíkú, mint a marhaexport. A kivitel kilátásai tehát kedvezőek. A baromfiipari termékek piacán már sokrétűbb a kép. A vágottcsirke-értékesítés körülményesnek ígérkezik. De főként a liba és a termékei (máj, toll), a házinyúl, valamint a kacsahús kedvező exportkilátásokat ígér.

A zöldségfélék, a gyümölcs — frissen és feldolgozva — immár gajyo-

mányosnak számító piacainkon ugyancsak aránylag kedvezően értékesíthető. A friss zöldségfélék kivételéhez nem fűzhetők vérmények, mert a hazai ellátás is egyre többet követel. A konzervipar azonban az iparszerű termelési technológiák terjedése nyomán több alapanyaghoz jut e termékekből, s termelését — ha nem is nagymértékben — bővítheti. Az elmúlt években a gazdaságok nem telepítettek számottevő területen gyümölcsösöket, így az exportra sem várható több gyümölcs, mint eddig. A kivitelben a fő gyümölcsfaj változatlanul az alma marad. A kézimunkaerő-igényes gyümölcsfajok exportkilátásai változatlanul kedvezőek.

Elsősorban a külkereskedelem feladata, hogy mindenkor a lehető legmegbízhatóbban mérje fel az élelmiszer-gazdasági export lehetőségeit, kilátásait, s ily módon is *befolyásolja* a hazai termelésfejlesztési döntéseket. A mezőgazdasági és élelmiszeripari export alakulása egy kicsit *tükre* a hazai élelmiszer-gazdasági tevékenységnek, *tükre* annak a társadalmi összefogásnak, amely a mezőgazdaság fejlesztését szolgálja. Az elért eredményekre joggal lehetünk büszkéek, de ezeknek még sikeresebb *munkára kell ösztönöznünk*. Még jobban kifejezésre kell jutni a termékek mennyiségében, minőségében, értékében, gazdaságosságában annak a nagy változásnak, amely élelmiszer-gazdaságunkban — különösen a szocialista átszervezés után — lezajlott. A mezőgazdasági termelésnek, az élelmiszeriparnak egyaránt *nagyok a tartalékai*, s ezek kihasználása a továbblépés elengedhetetlen feltétele.

Almási István—Lada Lajos

Kerekasztal konferencia „Az iparvállalati vezetés problémái” témában folyó vitáról

A Közgazdasági Szemle hasábjain 1974—1975. év folyamán intenzív vita bontakozott ki a vállalati szervezeti és vezetési rendszer továbbfejlődését akadályozó tényezőkről Noszkay Erzsébet és Kárpáti Pál vitaindító cikke alapján. A vitában 11 hozzászólás jelent meg, és a szerzők a legkülönbélebb szempontok szerint vették bonckés alá a vállalati szervezeti és vezetési rendszert, kutatva a benne rejlő elientmondásokat, a szükségesnél lassúbb fejlődés okait.

A Közgazdasági Szemle szerkesztősége „A szocialista vállalat” Országos Távlati Kutatási Főirány Koordináló Tanácsával közösen kerekasztal konferenciát rendezett, amelyen részt vettek mind a hozzászólók, mind néhány vállalati szervezéssel és irányítással foglalkozó gyakorlati szakember. A vitát — amelyre 1975. július 1-én a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen került sor — dr. Zsarnóczai Sándor egyetemi tanár, a Közgazdasági Szemle főszerkesztője és dr. Szabó Kálmán egyetemi tanár, akadémikus, a Koordináló Tanács elnöke vezette.

Zsarnóczai Sándor megnyitójában üdvözölte a kerekasztal konferencia résztvevőit. E konferenciának — mint mondotta — az a célja, hogy összefoglalja a Közgazdasági Szemle hasábjain 1974—1975. folyamán lezajlott vitát. Tudományos vitákat — mint ismeretes — nem lehet lezárni, befejezni. Arra azonban szükség van, hogy a vitától fő kérdések és a kikristályosodó tennivalók időnként összegezésre kerüljenek.

A Közgazdasági Szemle — mint a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Bizottságának folyóirata — elsősorban elméleti orgánum. Többen erre hivatkozva bírálták a szerkesztőséget, amiért fórumot biztosít a vállalatvezetés gyakorlati gondjaival összefüggő kérdések megvitatására. A szerkesztőséget döntésében nemcsak az az egyszerű tény vezette, hogy a Közgazdasági Szemle több mint 12 ezer példányban jelenik meg, így olvasóinak köre jóval szélesebb, mint a közgazdasági elmélettel foglalkozóké. Megfontolásaink alapja elsősorban az, hogy a mikroökonómiai szféra és a gazdaságpolitika egyik legfontosabb problémája az iparvállalatok vezetésének állandó továbbfejlesztése. Ebben részt vállalni egy közgazdasági folyóiratnak megítélt kötelessége. S hogy ez mennyire nem ellentétes a folyóirat jellegével, az abból is kitűnik, hogy „A szocialista vállalat” téma a Magyar Tudományos Akadémia országos távlati tudományos kutatási főirányai közé tartozik, sőt, az egyetlen országos szinten kiemelt közgazdasági téma.

A Közgazdasági Szemleben a jövőben is helyet kapnak a vállalati gazdálkodással összefüggő témák. Az egy éve folyó vitát azonban már ideje összegezni. Éppen ezért a szerkesztőség úgy határozott, hogy még egyszer módot nyújt a vitacikkek szerzőinek nézeteik kifejtésére, illetve az őket ért bírálatok megválaszolására. A konferenciára meghívást kapott mindenki, aki a vitában részt vett, és néhány olyan gyakorló vállalati vezető, illetve szervezési kutatásokkal foglalkozó szakember is, aki bár nem kapcsolódott be a vitába, de hasznos lenne, ha tapasztalatait figyelembe lehetne venni.

A kiküldött meghívókhöz volt mellékelve Sinkovics Alfrédnek, a Közgazdasági

Szemle rovatvezetőjének egy rövid anyaga.* Az abban kifejtettek nem a Közgazdasági Szemle szerkesztőségének, hanem a szerzőnek az álláspontját tükrözik.

A szerkesztőség — mint Zsarnóczai Sándor elmondotta — örömmel vállalta, hogy „A szocialista vállalat” kutatási főirány Koordinációs Tanácsával együttműködésben rendezzék meg a kerekasztal konferenciát. Ez ugyanis lehetőséget teremt arra, hogy a vitában kikristályosodó eredményeket minél gyorsabban hasznosítsák.

Ezt követőleg indult meg a vita.

HORVÁTH LÁSZLÓ (a Taurus Országos Gumiipari Vállalat vezérigazgatója):

A dinamikus szervezetben elkerülhetetlenek a személyek közötti súrlódások, az egymással ellentétes célok és érdekek következtében. Az ellentétek leküzdésére a leggyakrabban kompromisszumok jönnek létre. A vállalati belső konfliktusok éppúgy a fejlődés hordozói, mint a vállalati célok, érdekek és a külső környezet céljai és érdekei közötti ellentétek. Mikor van baj? Akkor, ha a *belső* konfliktusok kerülnek túlsúlyba, és megbénítják a szervezet alkalmazkodó képességét, vagyis a vállalat és a külső környezet közti ellentmondások megoldásának lehetőségét. Ilyen helyzet akkor alakulhat ki, ha 1. nem elég világosak a vállalati célok: vagy ha 2. rossz a belső információs rendszer, és így a dolgozók nem ismerik meg a vállalati célokat; esetleg 3. a dolgozók *ismerik* a vállalati célokat, de nem értnek velük egyet.

A vállalati *belső* konfliktusok kiéleződéséhez vezet az is, ha a személyi összetétel, a résztvevők egyéni tulajdonságai ellentmondások hordozói. A célokkal való azonosulás problémái Horváth László szerint sokkal általánosabb okai a vállalati szervezetek belső ellentmondásai kiéleződésének, mint a rossz személyi összetétel.

A konfliktusok leküzdésére világos és egyértelmű vállalati célokat kell meghatározni, mégpedig a vállalati dolgozók demokratikus részvétele alapján. Ha ugyanis a többség a vállalat céljaival egyetért, kevésbé kell súrlódásokkal számolni.

Van-e elég jó vezető? Igen, de nem a kellő eloszlásban. Az túl goromba álláspont, hogy sok a rossz vezető, inkább az az igaz, hogy nem elég a jó vezető. A Taurusnál 50 fiatal mérnököt kérdeztek meg, egyéni munkahelyi céljaik megismerésére. *Az a furcsa kép alakult ki, hogy csak 1/3-uk akar vezető lenni, a többi megelégszik az érdekes, sokszínű beosztott mérnöki feladatkörrel.* Ugyanezt a képet mutatják egyéb, nagyobb mintákon végzett vizsgálatok is. Ebben a tényben a felelősségtől, a „hajcsármunkától” való félelem jut kifejezésre. (A fogyasztói társadalmakban is hasonló jelenségeket figyelnek meg.)

Annak, hogy valószínűleg nem elég a jó vezető, történelmi okai is vannak: öt hullámban — gyakran a legmozgékonyabbak — külföldre távoztak, s ez meglátszik akkor, amikor a tehetségeket keresik, noha 1949 óta óriási, ugrásszerű fejlődés ment végbe a közgazdaságban, kutatásban, gazdaságban. Az 5—10-szeres növekedést azután nehezen lehetett követni káderekkel, ezért az ideális vezető nehezen termelődött ki. És hány vállalatnál lehet megtanulni a vezetést?

Az 1974-es év vizsgálta a vállalatoknak, és sokan rosszul vizsgáltak, nagy mennyiségű anyagot vásároltak magas árakon, egyetért tehát azzal, hogy valószínűleg sok nem jó vezető dolgozik a vállalatoknál. Biztosat akkor lehetne e vonatkozásban mondani, ha világos követelményeket fogalmaznának meg számukra. Ilyen követelményeknek alávetve, a hivatalosan vagy az önismeret szerint

* Az említett anyag vitatja az a nézetet, amely szerint a vállalati szervezet alacsony hatékonysága pusztán az alá- és fölerendeltségi viszonyokból, azok helytelen értelmezéséből fakadna. Ehelyett az a legsúlyosabb probléma, hogy sok vállalati vezető alkalmatlan vezetői feladatai ellátására. A hármas káderpolitikai követelmény feltehetően nem elegendő a legalkalmasabb jelöltek kiválasztására. Valószínűleg kevés három követelményre leegyszerűsíteni azokat az igényeket, amelyeket a jövődöbéli vezetőkkel szemben támasztunk. Ahogyan a politikai életben, úgy a gazdasági életben is arra volna szükség, hogy csak meghatározott időre szóljon a vállalati vezetők megbízatása. Egy gazdag, sok összetevőből álló kritériumrendszerre alapított, „páter-noster” jellegű káderpolitika viszont alkalmas volna arra, hogy a kinevezett vállalati vezetők teljes erőbedobással végzett munkára ösztönözze, ugyanakkor azonban a cserélődés folytán alkalmat nyújtana a vezetésre predesztinált, az újonnan munkába lépő korosztályok vezetésére alkalmas tagjainak a gyors kiemelkedésre. Végül célszerű volna, ha a vezetők „mandátumát” a vállalatnál a dolgozóknak kellene megerősíteniük.

esélyesnek tartott vezetők ki tudja, hogyan minősülnének. Annyi bizonyos, hogy *a vezető kiválasztásban érvényesül egy természetes kiválasztódás.*

Horváth László egyetért azzal, hogy a vezetők megbízatása kötött időtartamra szóljon, de ne 4—5 évre, hanem egy teljes hosszú távú működési ciklusra (8—15 év), amelyet 2—3 éves próbaidő vezethetne be. Egy teljes ciklus után mérhető csak az, hogy a vezető jó irányba viszi-e a vállalatot vagy sem.

Végül elmondta: a Taurusnál egy svájci szervező vállalattal kooperálva át-szervezés folyik, s a szervezetet 3 részre tagolják:

1. Operatív szervezet — ezt a folyamatszervezés elve szerint alakítják ki, a megfelelő automatizmusok bekapcsolásával. Ebbe a szervezeti részbe sok funkcionális szervet is besorolnak;
2. Szabályozó egységek — ezek a belső ösztönzési rendszert dolgozzák ki és fejlesztik tovább;
3. Stratégiai szervezetek — ezek a jövőt készítik elő.

Egyetért tehát azzal, hogy a lineáris-funkcionális szervezeti forma elavult, s elvben azzal is, hogy a felső egyszemélyi vezetőt — bizonyos feltételek teljesülése esetén — a dolgozók megkérdezésével nevezzék ki, azzal viszont nem, hogy a főosztály-, osztály- és csoportvezetők kinevezésénél „választásos” forma legyen.

KÁRPÁTI LÁSZLÓ (a Csepel Vas- és Fémművek Irányítás- és Számítástechnikai Intézetének vezetője):

Ő — mint mondotta — a szervezetet „oldalnézetben” nézi, mivel beosztásánál fogva a törzskarhoz tartozik. Általában minél nagyobb egy vállalat, annál „sűrűbbek” a problémák. A Csepel Művek műszaki rekonstrukciót hajt végre, de *az az álláspont alakult ki a vállalatnál, hogy ezzel egyidejűleg vezetési rekonstrukcióra is szükség van.* A vezetési rekonstrukció végrehajtása céljából elemezték a felmerült problémákat s az okokat, amiket azonban mindenki másban lát. A nézeteket három nagy csoportra lehet bontani:

1. Túl bonyolult a szervezet;
2. A folyamatok nincsenek megfogalmazva;
3. Nincsen komputerezálás, működési-szervezési szabályozás stb.

Kárpáti László véleménye szerint a vezetésben vannak azok az akadályok, amelyek a vezetési rekonstrukciót nehezítik. Ilyen helyzet áll elő akkor, amikor a vezetők nem képesek megoldani feladataikat. Ezért fejleszteni kell a vezetési rendszert, annak működési és struktúrabeli oldalait.

Miközben a vezetés ugyanolyan szakma, mint például a kovácsé, *a vezetést mégsem tanítjuk, csak a körülményeit.* A vezetési „fogásokat”, technikákat tanítani és gyakorolni kellene, azt, hogy miképpen kell célokat kitűzni, feladatokat kiadni stb.

A vezetők túlterheltsége tény, de hiába mutatja ki ezt a munkanap-fényképezés, ha változás nem lehetséges mindaddig, amíg a vezető nem tudja módosítani munkamódszereit. *A vezetői kollektíváknak kellene szintenként megállapodniuk abban, hogy módosítják vezetői módszereiket,* hiszen 1—1 vezetőt a kényszerpályák, a „verkli” minden oldalról köt.

A vezető fő dolga: a feladatok meghatározása, illetve ezt követően a feladat és az emberek összekapcsolása. Ez is pontosításra szorul, sok esetben ugyanis nem a feladatot, hanem a felelősséget célszerű meghatározni. Ne a cselekményt tisztázzuk, hanem azt adjuk ki, mit várunk el. A felelősség mellett a hatáskör rögzítésekor is a korlátokat kell tisztázni. Végül a feladat kiadásakor tudatnunk kell az értékelés kritériumait is.

SZILÁRD CSABA (a Közlekedési Építő Vállalat csoportvezetője):

A vitában kevés teret kapott az üzemi demokrácia fejlődésének problémája. Kérdéses, hogy mennyiben felelnek meg az üzemi demokrácia intézményei az üzemi demokrácia fejlődésének. Nem tudjuk, mit és hogyan vigyünk a vállalat

közössége elé. Ha például milliárdokról beszélünk, azt a termelési tanácskozás elé visszük, de az üzemi folyamattechnológiákat nem. Szilárd Csaba szerint nagyon jó lenne, ha a nagy fórumokat „megapróznánk”, és *döntés-előkészítő munkásbizottságokat hoznánk létre*, 8–10 fős létszámmal. E munkásbizottságoknak időt kellene hagyni, hogy ne formális döntéseket hozzanak. Nem a vállalati tervet kell tehát — az üzemi demokrácia fejlesztésének jegyében — megszavaztatni a dolgozókkal.

A vitában sok csipést kapott a teamekkel kapcsolatos nézetei miatt, valószínűleg félreértették álláspontját. *A csapat maga sem tartja általános szervezeti alapnak*. Egyetért azzal, hogy igen sok felső vezető „gyenge”, noha ezt nem lehet mérni.

A teamre visszatérve elmondta: azt sokkal demokratikusabb szervezetnek tartja a többinél. Még a hadseregben is egyre több a team, amelyben a teamtagok választják a vezetőt. *Magyarországon komolyan még sehol sem csinálták meg a teamrendszert*, aminek az az oka, hogy a felső vezető félti magát a teamtől, fél, hogy a teamtag „elébe vág”, s ez sérti az üzemi demokráciát. Az üzemi demokrácia hiányának hatását viszont — hasonlítási alap híján — nem tudjuk mérni.

BÍRÓ SÁNDOR (a Gödöllői Agrártudományi Egyetem adjunktusa):

Az igazgatók vonatkozásában alapvető kérdés a felelősség, az, hogy miért „hághatnak a vezető lábára”. A vállalati vezetés igen sok bizonytalansággal jár, és ha a felelősség nincs kellően kodifikálva, a miniszter akkor válthatja le a vállalat vezetőjét, amikor akarja. A vállalatvezetőnek — a felelősség jogi szabályozása hiányában — nincs jogi védelme, noha leváltása mind anyagilag, mind presztízsében érinti. Vagy jóba kell lennie a vezető szervekkel, vagy nagyon „kemény legény” legyen az illető.

Kárpáti László álláspontjával kapcsolatosan az a problémája, hogy mi a hatáskör és a feladatkör közti különbség? Szerinte a kettő ugyanaz. A vezetés-tudomány komplexitásából következik, hogy a mérnöknek, a közgazdásznak és a jogásznak együtt kell kutatnia és megoldania a benne felmerülő problémákat.

A vállalati szervezeti struktúra kialakításában tapasztalata szerint az „ahány ház, annyi szokás” rendszer uralkodik.

KOVÁCS SÁNDOR (a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem adjunktusa):

A vitának három súlyponti kérdése 1. a szervezeti felépítés; 2. a vállalati tevékenység; 3. a vezetési rendszer.

Az elsőt kapcsolatosan ma az a fő probléma, milyen helyzeti energiával rendelkezik a vállalat a szervezet fejlesztésére. *A vita résztvevői, köztük Kárpáti Pál és Noszkay Erzsébet, helytelenül, a lemaradást hangsúlyozták*. Ez tévedés. A vállalatok szervezeti téren „gyorsabban átmázolták a homlokzatot”, mintsem a tevékenységeket fejlesztették volna tovább. Mint elmondotta, *nem a szervezetben látja a problémát, hanem a vállalati tevékenységek fejlődésének elmaradásában*.

Vállalataink sokszor átalakították a szervezetet (marketing- és szervezési osztályokat hoztak létre stb.) anélkül, hogy tevékenységeiket továbbfejlesztették volna. A szervezetnek funkciója van, s a szervezetet akkor módosítják, ha a végzett munka módosult, *a szervezet függvény*.

A Közgazdasági Szemlében lezajlott vita érénye az volt, hogy:

1. Gazdagon elemezte a szervezeti formákat, s egy típusként adott a szervezeti struktúrákról. Ezáltal lehetőséget teremtett a szervezeti formák készletéből való választásra.
2. Kimutatta a szervezetek belső ellentmondásait, s így a vállalati tevékenységben végbement mozgásokat, változásokat. (Bírálta ennek kapcsán Bíró Andrást, aki cikkében néhány terminológiát összezavart. A terminológiák összekeverésének szerinte részben az az oka, hogy az elmélet sajnos nem ad elég világos fogódzkodót, részben a vita célja sem volt eléggé tisztázott.)
3. Igazolta, a vezetési rendszereknek nem egyéb a rendeltetése, mint elérni, hogy szervezet a vállalati célokat szolgálja.

ROZGONYI TAMÁS (az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának munkatársa):

Véleménye szerint nem fogadható el az az álláspont, miszerint egy helyes határozat vagy intézkedés — bármely területen, legyen az akár a szervezés kérdése — önmagában minden problémát megold. A gazdaságban ugyanis olyan társadalmi folyamatok mennek végbe, amelyek jelentősen módosítják egy-egy határozat megvalósulását. A vitából nem utolsósorban ezért is hiányzott a szervezet szociológiai vetületeinek elemzése.

Ezzel összefüggésben hangsúlyozza a szervezetnek a külső környezetével meglévő kapcsolatát, amely magát a szervezeten belüli viszonyrendszert is befolyásolja. Gyakran például nem a vállalati cél függvényében alakul a vállalatok felépítettsége, szervezete, hanem környezetbeli tényezők és belső érdek- és hatalmi harcok eredőjeként jön létre.

A szervezeteken belül bizonyos — egyébként általánosan racionálisnak és helyesnek tartott — elvek érvényesítése is, „külső” és „belső” tényezők miatt, szinte lehetetlen. Így például a teljesítményelv érvényesítését nehéz megkövetelni a vállalatoktól, melyek külső okok miatt (anyag-, szerszámhiány stb.) gyakran kerülnek olyan helyzetbe, hogy rákényszerülnek arra, hogy ne a végzett munkáért fizesse nek, hanem a pusztán jelenlétért.

Az alá- és fölérendeltségi viszonyok a szervezetek elválaszthatatlan ismérvei. Bizonyos problémák abból erednek, hogy az alá- és fölérendeltségi kapcsolatok túlzott szerepet kapnak, amely az emberi problémák, konfliktusok és feszültségek (vezető—beosztott-viszony) mindannyiunk által ismert változatait eredményezik. A hierarchia túlsúlya gyakran a kezdeményező-készség háttérbe szorulásával párosul. A szervezeteken belüli hierarchia indokolatlanul nagy súlyának történelmi okai is vannak:

1. Hazánkban túlkonzentrált az ipar, feleslegesen sok a nagyvállalat, amelyekben szükségszerűen nagy a hierarchikus lépcsők száma.

2. A vállalaton belüli presztízs eloszlása követi a hierarchiát, ezért — és egyéb okok (például történelmi tradíciók) miatt — túlzott mértékű a „felfelé törekvés”.

3. A szervezeti hierarchia lépcsőfokain a döntések feléle „gördülnek”, miközben alsóbb szinteken a döntésektől való menekvés tapasztalható.

E problémákat az úgynevezett kettős hierarchia intézményesítése teljes egészében nem oldaná meg, de jelentősen csökkentené. A döntéseken belül pedig a koordinációs és a kooperációs típusú döntések kiterjesztésére kellene törekedni.

SEREGI FERENC (az Országos Vezetőképző Központ tudományos osztályvezetője):

A vállalati tevékenység hatékonyságát kétségtelenül lényegesen befolyásolja a folyamatok szervezottsége. A szervezők ezért keresik a folyamatok jellemzőinek megfelelő szervezeti struktúrák optimumát. Valószínűleg a szervezeti változtatások nagy részét is ilyen okból határozzák el a gazdasági szervezetek vezetői.

De találkozhatunk másik vélettel is. Számos esetben úgy vélik, hogy a szervezeti megoldás teljes körű azzal, hogy lineáris (vagy más) függelmi szervezeti sémát rajzolnak a szervek (vezető funkciók) megnevezésével és egymáshoz kapcsolásával. A tevékenység irányítását pedig operatív módon kívánják gyakorolni. (Az ún. működési szabályzat formális megléte ezt a tényt nem befolyásolja.)

Tehát a vállalati szervezetfejlesztés tekintetében túlságosan bizunk még a folyamatos változtatások nem megfelelően definiált célszerűségében, másutt pedig az operatív tevékenységirányítás hatásában.

A szervezeti rendszerek tevékenysége fejlesztésének pedig komplex feltételei vannak: *folyamatszervezés és a szervezeti formák megfeleltetése, szabályozó hatása csak együttes felfogásban érvényesíthető. A tervszerű szervezetfejlesztést ilyen felfogásban kell kreatív tevékenységnek tekinteni és gyakorolni a szocialista vállalati szervezeteket illetően is.*

A vitában teret kapott üzemi, illetve munkahelyi demokrácia kérdésekhez kapcsolódva fel kell figyelni arra a jelenségre — mondotta —, hogy ezt a kérdést legtöbbször úgy tárgyalják, mint a vállalati hivatali szervezetek helyi vezetőinek és beosztott munkatársainak egymással szembeni konstruált ellentétéből fakadó érdekegyeztetési feladatokat. Véleménye szerint ez a *felfogás* (amellyel, hogy elméletileg is hibás) *olyan gyakorlatot szül, mintha a szocialista vállalati vezetők és beosztottak érdekeinek intézményes ellentmondásosságára kívánnánk*

építeni a szocialista demokrácia feltételrendszerét. Pedig elvileg nem létezhet olyan szocialista vállalat, amely a vezető és beosztott tartós érdekellentmondásának objektív feltételrendszerére épül.

A szocialista iparvállalatoknál nincs a dolgozó és a vezetője között bilaterális érdekviszony, hiszen a párt- és a szakszervezeti szervek kifejezik a vállalati közvéleményt. *Nem a bilarealitás a probléma tehát, hanem az, hogy a vállalatvezető nagyobb mértékben függ a vállalkozási szabadságot korlátozó külső körülményektől, mint ahogy az indokolt volna.*

Végül elmondta: ismeretes, hogy új vállalati törvény készül; és dolgoznak rajta, jó volna azonban, ha ez a munka „előlépne” és ezáltal — a szakemberek konzultatív segítségére támaszkodva — meggyorsulna.

PAPP ZOLTÁN (a Pamutnyomóipari Vállalat főosztályvezetője):

A népgazdasági irányítás több közvetítő lépcsőn keresztül ér le a vállalathoz. Az, hogy a központi akarat a közvetítés során nem torzul-e, az a középírányító állami és társadalmi szerveken múlik, s ezeknek sem csak a felső vezetőin, hanem egész apparátusán, amely a vállalatok munkájáról értékelést, a szükséges tenni-valókról intézkedési javaslatot készít, sőt a vállalatok hatósági s társadalmi irányításában is részt vesz.

A középírányító szervek apparátusa többnyire csak a jelentésekből ismeri a vállalatok munkáját, problémáit. Ez a formális elemek (jelentések, intézkedési tervek stb.) fokozott igényléséhez vezet, amely türelmetlenséggel párosul. Ez a magatartás „neveli” a vállalatok vezetőit is a formális eredményekre való törekvéssre.

A különböző szintű vállalati vezetők munkájának minőségét sokszor irreális-sá teszi a „ne ítéljetek, hogy ne ítéltessetek” magatartás, valamint az álhumánus szemlélet. „Ha így ítélnénk meg X munkáját — hangzik el nem ritkán —, akkor le kellene váltanunk! Mivel nem lenne emberséges leváltani, nem helyes így értékelni!”

A vállalati szervezeten belül ma a vezetővé válást a céltudatos kiválasztás mellett a személyes ambíció s a véletlen is nagyban befolyásolja. Ennek ellenére az a véleménye, hogy nem biztosítana jobb eredményt ebben a tekintetben, ha különböző lépcsőfokokon a kollektívák választanák a vezetőket.

Igaz, hogy nem lehet ideálisnak tekinteni minden vezetőt, de ugyanaz vonatkozik a dolgozó kollektívákra is. Nem ritka az az eset, hogy egy politikai, szakmai és emberi szempontból egyaránt megfelelő, progresszív vezető retrográd kollektívával kerül szembe. A vezetőknek és kollektíváknak tehát együtt kell nevelődniük és felnőniük a feladatokhoz.

Mindez nem a lineáris-törzskari — vagy más — szervezeten múlik, ezért nem ért egyet azzal, hogy a szocialista vállalatok vezetésének problémáit az oldaná meg, ha valami „csodaszervezetet” találnánk fel, s elrendelnénk a bevezetését.

FÜLÖP SÁNDOR (a Pamutnyomóipari Vállalat gazdasági igazgatója):

A vitában feltűnt neki, hogy a profi szervezők, a szervezési intézetek vezetői hallgattak. Vagy nincsenek tapasztalataik, vagy egyéb okok készítették őket hallgatásra, noha a vitában való részvételük legjobb „marketing” lett volna számukra.

A szervezetek lassan fejlődtek, ezért *nincs felhalmozott szervezési tapasztalat*. Egy nagyvállalatnál a szemlélet átállítása hosszú időt igényel, s a szervezettség javulása nem attól függ, hogy mérhetőségéről „vitatkoztatunk”, hanem az előfeltételeit kell megteremteni.

A szervezeten belül szükségszerűen jelentkeznek konfliktusok a különféle szakmai területek között, hiszen hiába nagyon szép valamilyen műszaki elképzelés, ha a megvalósítására nincs pénz.

A vezetők és beosztottak konfliktusát egyáltalán nem látja olyan drámaian élesnek.

Papp Zoltán hozzászólásával kapcsolatban az a véleménye, hogy a vállalatot a népgazdasági irányítási rendszer egészében kell nézni, aszerint, hogy melyik iparághoz, minisztériumhoz tartozik, és milyen terméket gyárt. A minisztérium és a vállalat kölcsönösen informálisan is kapcsolódik egymáshoz. Az érdekek egy bizonyos metamorfózison mennek keresztül, s a vezérigazgatónak a minisztériumi,

az ágazati, a népgazdasági, valamint a vállalati érdekeket is képviselnie kell. Ha az érdekláncolaton lefelé megyünk, eljutunk az egyéni érdekekig, ha felfelé, a népgazdasági érdekekig. *Erre az érdekláncolatra kell építeni az iparirányítást.*

A csapat a vitában részt vevők túlértékelték akkor, amikor a szervezet javításának egyik útjaként a csapatok számának, súlyának növelését javasolták. *A csapat átmeneti, egy feladatra orientált szervezet. Ezért a csapat munkamódszer-probléma, nem pedig szervezeti kérdés.*

BELVARACZ JÁNOS (a Mohácsi Farostlemezgyár osztályvezetője):

Úgy gondolja, hogy ugyanazokat a gondokat a vitában mindenki másra és másra vezeti vissza. *A vezetéselméletben a módszertan kidolgozatlan. A vállalat totalitás, nem pedig komplex rendszer. Nem ért egyet Sinkovics Alfréddal, mert a rossznak tartott középvezetőket a felső vezetők választják ki. Menedzseri magatartásukat részben az teszi lehetővé, hogy beosztottjaik ilyenek. Realitásként el kell fogadni, hogy a vezetők kinevezésük során alkalmazkodó készségük szerint is mérlegre kerüljenek. Az összeférhetetlen vezető a kollektívában épp oly rossz, mint az egyéniség nélküli „jó ember”. A lineáris szervezet akkor merevedik meg, ha a függelmi kapcsolatok eszközből céllá változnak.*

NOSZKAY ERZSÉBET (a Csepel Vas- és Fémművek műszaki-gazdasági tanácsadója):

A vitában nem kaptak arra az alapvető kérdésekre választ, hogy a mai vállalati szervezet alkalmassá teszi-e a vállalatot feladatai ellátására. Az okok, a miértek a vitában háttérben maradtak. Úgy véli, félreértették őket: a vállalati működést maguk is tartalomnak, míg a szervezetet formának tekintik, de ez nem jelenti azt, hogy a szervezet visszahatás nélküli következménye lenne a tevékenységnek.

Hiányolja továbbá, hogy a vitacikkek nem vagy viszonylag keveset foglalkoztak az üzemi demokrácia kérdésével. Megítélése szerint ennek az az oka, hogy a vállalati szakemberek még ma is az üzemi demokráciát a vállalati működés szempontjából olyan kívülről jövő követelményként értékeli, amelyet a vállalatoknál a társadalmi szervek (a párt, a KISZ és a szakszervezetek) képviselnek. Véleménye szerint az üzemi demokráciának a vállalati működésen belül kell realizálódnia; feltételeinek és gyakorlatának kimunkálásához a szocialista iparvállalattal foglalkozó szakemberek aktív közreműködése szükséges.

HERÉDI ISTVÁN (a „Szocialista Vállalat” Kutatási Főirány Koordináló Tanácsának titkára):

Kárpáti Pál és Noszkay Erzsébet vitaindítójának az az erénye, hogy ők a szocialista társadalmi viszonyokat méginkább a vállalati célok szolgálatába akarják állítani, mint az korábban történt. A szociológust ezen kívül az is érdekli, hogy mi-ként hat vissza a vállalati vezetés és szervezeti rendszer a társadalmi viszonyokra. Általános tapasztalat, hogy nálunk még túl szélesek és egyirányúak az alá- és fölérendeltségi viszonyok, s még kicsi a mellérendeltségi viszonyok tartománya. Az lehetne az egyik további teendő, hogy az alá- fölérendeltségi viszonyokba — szervesen — mellérendeltségi viszonyokat építsünk be. Sok helyütt például elég nagy számúak a mellérendeltségi viszonyok, de a hierarchiával összeépíthetetlenek. Nálunk nem lehet megoldás a jugoszláv modell, többek között azért sem, mert állandósulna az a veszély, hogy a társadalmi érdek széthullik partikuláris érdekekre. Ezért valamilyen módon kettős hierarchiát kell létrehozni a vezetési módszer több pontján, beépítve a demokratikus mellérendeltségi viszonyokat, ügyelve arra, hogy a feltétlenül szükséges alá-főlérendeltségi viszonyokat — amelyek ahhoz szükségesek, hogy a mechanizmus óramű pontossággal működjön — fenntartsuk.

Magában a szakigazgatásban, továbbá a társadalmi szervezetek és a gazdasági szervezet vezetése között is szükséges a mellérendeltségi viszonyok beépítése.

Lényegében a demokratikus centralizmus elvont elvének szellemében kell dolgoznunk ezen elv különböző konkrét realizálási modelljeinek kimunkálásán. Ez

nem valamilyen konkrét forma, hanem csupán egy elvont szervezési elv, egy keret, amelyen belül különböző típusokat, modelleket dolgozhatunk ki, így az alálérendeltségi, valamint a mellérendeltségi viszonyok különböző kombinációit, olyanokat, amelyek kölcsönösen szolgálják egymás fenntartását: a demokratizmus az önkéntes centralizmust és fordítva. Gazdasági szervezeteink előtt tehát nagy lehetőség áll a különböző kombinációkra.

SINKOVICS ALFRÉD (a Közgazdasági Szemle rovatvezetője):

Ő is azok véleményét osztja, akik szerint ma nagyon éles a beosztott és a vezető konfliktusa. Úgy véli, hogy túl idealizált az egyes osztályok és rétegek közti kapcsolatok ellentmondásmentességének állítása. A vitában nem tisztázódtak eléggé a szervezetben felszínre kerülő konfliktusok okai, ezek közé számítja: az egyéni érdekek tiszteletben tartásának problémáját, a vállalati demokratikus vezetési kultúra hagyományának hiányát, az indokolatlan vezetőimunka-megosztást, a vállalati termelőmunka kényszerpályáinak nem ismeretét.

A beosztottak egyéni érdekeinek szem előtt tartásában ma még a szélsőségek uralkodnak, vagy túlzottan tiszteletben tartják még az indokolatlan egyéni érdekeket is, vagy még az indokoltak megvalósítását is akadályozzák.

A teljes foglalkoztatottság megteremtésének reakciójaként a szervezetek felhígultak, az indokoltnál több vállalati funkcionális stb. szervezet jött létre több vezetővel és szélesebb munkamegosztással, mint amennyire szükség lett volna. Ez a vezetői tevékenységek túlzott átfedéséhez vezetett.

A vállalati felső vezetés sok esetben nem ismeri elég jól a termelőmunka kényszerpályáit, s ezért nem egy döntés vagy végrehajthatatlan, vagy végrehajtása ütközik egyéb üzemi feladatokkal.

A feltételezetténél általánosanabbnak érzi a munka-, illetve teljesítményvisszatartást, ennek ellensúlyozása diktatórikus vezetési módszereket vált ki. Az üzemi demokráciával kapcsolatosan az az aggálya, hogy ma, az ismert munkaerőhelyzetben, amikor amúgy is nehéz végrehajtani az utasításokat, az üzemi demokrácia helytelen irányban is fejlődhet.

A vezetők kiválasztásában alapvetőnek tartja, hogy azokból legyen vezető, akik ebben a minőségben tudják adni a legtöbbet a társadalomnak.

BÍRÓ ANDRÁS (a Közgazdasági Szemle rovatvezetője):

A szocialista vállalati szervezetet csak az egész társadalmi rendszerbe ágyazva lehet elemezni, s olyan szervezetre van szükség, amely képes az önejlődésre.

A szocialista gazdaságot hárompólusos rendszerré javasolja átalakítani:

1. A párt és a kormány határozza meg a fő népgazdasági távlati célokat és megvalósításuk eszközeit.

2. Az üzemi demokrácia keretein belül a dolgozó mondja meg azt, „hol szorít a cipő”.

3. A tanácsok tájékán kellene létrehozni alkalmas fórumok biztosításával stb. a lakóhelyi — többek között a fogyasztással kapcsolatos — demokráciát.

E három pólus középpontjában a vállalatvezetés áll. Ez képes csak — az igények és lehetőségek konkrét egybevetésével — az adott feladatokat megoldani és megvalósítani.

Az üzemi demokrácia akkor bontakozik majd ki, amikor a dolgozók látják, hogy javaslataik nem sikkadnak el. *A szocialista demokratizmus fejlődésében a három pólus együttes kibontakoztatását stratégiai célnak tekinti.*

KÁRPÁTI PÁL (a Csepel Vas- és Fémművek műszaki-gazdasági tanácsadója):

Amíg Horváth László azt mondja, hogy a vállalati hagyományos vezetési szervezet nem jó, addig Fülöp Sándor szerint az jó. Mindketten nagyvállalati vezetők (vezérigazgató, ill. igazgató). A vezetési szervezet bírálata tehát nemcsak a beosztottak sajátja, mint ahogyan egyesek ezt felvetik.

Noszky Erzsébettel 60—70 szervezeti szabályzatot vizsgáltak meg, mind egyforma, lineáris-törzskari struktúrára épül. Több száz emberrel konzultáltak a vál-

latalati szervezeti és vezetési rendszerrel kapcsolatban, mindegyikük igényel valami-féle változtatást. 1945 előtt és után is pár évig munkásként dolgozott és ismert meg több gyárat. Vállalatainknál ma túl nagy az irányító apparátus, többszöröse az indokoltak, nagy a hierarchia. A hierarchiában elfoglalt hely — s nem személyiségük — determinálja az emberek sorsát. Szerinte az alkotóképes emberek zöme nem a pénzért, a közelebbi munkahelyért változtat állást, hanem a vezetői-vel való konfliktus miatt. Az ilyen okok miatti mentálhigiénias sérültek alkotják az ideggyógyászat patientúrájának nem elhanyagolható részét.

FÜLÖP SÁNDOR:

Olvasott egy svájci lapot, amely egy teljes számát a menedzserek stress-állapotainak szentelte. Ez is azt igazolta számára, hogy nem az alá- és fölérendeltségi viszonyok az idegbetegség, a mentálhigiénias sérülések okai. A kreatív emberek problémája viszont valóságos, a vezető tőkésországokban is az. Utánanézett annak, hogyan születtek azok az újabb tőkésvállalatok, amelyek húsz-harminc éve még nem léteztek, például az IBM, a Xerox. E vállalatok úgy születtek, hogy voltak kreatív emberek, akik vállalatuknál nem tudták elképzeléseiket megvalósítani. Ezek az emberek céljaik valóra váltására tőkét szereztek, és új vállalkozást alapítottak. *Nálunk ha a kreatív ember nem „fér” a vállalatba, nehezen talál lehetőséget elképzelései valóra váltására.*

A vállalati működési rendellenességeket, a rendetlen, rossz munkát nem lehet az alá-főlérendeltségi viszonyok nyakába varrni. Figyelembe kell azt is venni, hogy a vállalati munkának szigorú törvényei vannak:

- a vállalati munka egyre bonyolultabbá, komplexebbé válik,
- egyre több a szervezetben a specialista, olyannyira, hogy eluralkodásuk veszélye fenyeget,
- mind több ember kell egy-egy vállalati döntés meghozatalához.

SZABÓ KÁLMÁN:

Soha nem volt nagyobb szükség a gazdaságvezetési színvonal emelésére, mint a jelenlegi időszakban. A vezetésnek ugyanis nem a módszer, nem a forma, hanem az a képesség adja a lényegét, amellyel eléri az emberek készségeinek társadalmilag célszerű megszervezését. Hiszen minden országnak nagy kincse az ember, a maga tehetségével, ellentmondások leküzdésére irányuló tenni akarásával. De számunkra, itt Magyarországon, kivételesen nagy érték az ember, hiszen viszonylag kevés és drágán kiaknázható ipari nyersanyag-forrással rendelkezünk. A szocialista rendszernek emellett az az objektív előnye, hogy az emberek tömeges boldogulása csak az egész társadalom felemelkedésével együtt teljesülhet. A viszonyok olyan alakítását kívánja az egyik s engedi meg a másik, ami értelmessé, humánussá teheti az emberek életmegnyilvánulásait, közöttük a legfőbbet: a munkát.

Amikor a magasabb vezetési színvonalról van szó, a vezetőknél az emberi készségek megszervezni tudására vonatkozó gyakorlati kvalitásait kell elsősorban szem előtt tartani. Ezek persze a megfelelő szakmai, politikai rátermettséget is magukban foglalják. Ha kiválasztásuknál ezek a mérvadók, akkor vele a munka társadalmi termelőerejének olyan többletéhez juthatunk, amely megfelel egy ipari országgal szemben támasztott követelménynek, és méltó a fejlett szocializmus eszményéhez.

A vezetői képesség hatáskörét a vezetőre bízott dolgozók tevékenységének, együttműködésének az ereje határozza meg. És hogy ez az erő mekkora, az jórészt szintén a szakmai, politikai, társadalmi vezetéstől függ. Mert az a tevékenység, ami objektíven értelmes, szubjektíven még nem feltétlenül az. Akkor válik azzá, ha végzői *tudatában* vannak munkájuk értelmének; ez teszi meggyőződésükké önmaguk személyi szerepének jelentőségét, tevékenységük konkrét fontosságát; ez tudja felszínre hozni és kifejleszteni az egyének és a kollektívák igazi készségeit.

A munka értelmessé tétele sohasem szűkülhet le csupán a teljesítmény és a személyi jövedelem — bár szem elől nem téveszthető, ám mégis csak — elemi összefüggésére. *Igazán azzal teljesülhet, ha ki-ki egyénenként, csoportonként kellő-*

képpen átlátja a vállalati működés egészének legfőbb összefüggéseit, és tudja benne a maga helyét. De helyük és szerepük fontossága kevésbé válik tudatukká, ha úgy érzik, hogy csupán egy tőlük független gépezet eleven alkatrészei. A vállalat nem gépezet, hanem társadalmi organizmus. Ennélfogva a termelőfolyamatot megelőző fázisokban van annak a többletnek a titka, melyet a tervgazdálkodás különben egészségesen működő rendszerében gazdaságilag és emberileg a vállalat elérhet. Ott van tehát, ahol az egész folyamat konkrét céljaira, a végrehajtás feltételeire és eszközeire vonatkozó elképzelések kiformalódnak, eldőlnék. Alapjában véve a vállalati tervezés az a terület a vezetési tevékenységben, ahol a termelőmunka összefolyamata újra és mindig elnyeri konkrét társadalmi-gazdasági értelmét.

Ha tehát azt akarjuk, hogy a vezetés teljesítse lényegi szerepét, s hogy saját munkájuk igazi értelmének az emberek mind inkább tudatában legyenek, akkor *most a feladat mindenekelőtt: a dolgozók érdemi részvétele a vállalati tervezési-döntési folyamatban.* Ez az üzemi demokrácia továbbfejlesztésére vonatkozó kongresszusi határozat lényegi mozzanata, soron levő láncszeme.

Kutatásaink alapján teljes mértékben beigazolódott, hogy a munkások nagy többségében ugyanúgy, mint a szellemi beosztásúaknak éppen a legalkotóbb részében létezik az igény a döntési folyamatban való részvételre. Bizonyított, hogy ott hatékonyabb a vállalat működése, ahol nem az ülések, gyűlések, információhalmazok mennyiségével mérik az üzemi demokráciát, hanem a vezetők és a beosztottak, az apparátusok és a közvetlen termelők eleven, kölcsönös kontaktusaiban megvalósítják azt. Tények cáfolnak rá arra a hiedelemre is, hogy a dolgozók nem érthetik meg a bonyolult műszaki, piaci és pénzügyi összefüggések *lényegét*, hogy *őket* csupán a közvetlen kereset és a rövid távú érdek vezérli, tehát közreműködésük a döntési folyamatban úgyszólván csak formális lehet. Gyakori példák szólnak amellett, hogy az eléjük vitt alternatívák közül a dolgozók nem amellett foglaltak állást, amelyik a holnapi keresetnövelés szempontjából kedvezőbb és a távolabbi jövő szempontjából kockázatosabb, hanem a fordított variáns mellett, hasznos javaslatokkal, szakszerű észrevételekkel egészítve ki azt.

A jelenlegi szakaszban égető kérdéssé vált alkalmazkodásunk a világgazdaság tartósan megváltozott követelményeihez. De ez az alkalmazkodás nem lehet elég hatékony a központi gazdaságvezetés és a vállalati struktúrák dinamizmusa nélkül. Erre a helyzetre tiszta formában kétféle vezetői reagálás képzelhető el:

a) a feladatoknak a szakmai körök tudására és a vezetők személyi felelősség-érzetére szűkített meghatározása; a dolgozókkal csupán a feladat elvégzésének megbeszélése s az adminisztratív és nem adminisztratív eszközökkel való feladat-végrehajtás;

b) a magas fokú szakmai tudás nyílt párosítása a dolgozók konkrét szaktudásával, jobbítani szándékozó törekvéseivel; a vezetői felelősség összekötése a kollektívák és képviselőik felelősségével, vagyis odaállni az emberek elé, feltárva a való helyzetet s így határozni meg a konkrét célokat, feladatokat.

Az első út egyszerűbbnek látszik és átmenetileg talán látványosabb sikerekkel kecsegtet. A másik út a bonyolultabb. Mégis, ez vezet — bár rövid távon szerényebb, de — biztosabb eredményekre. Hosszabb távlatban pedig ez jelentheti zálogát egy fejlettebb magatartási mód elterjedésének, ami nélkülözhetetlen feltétele egy fejlett társadalmi-gazdasági struktúra kívánta dinamizmusnak. Az emberek java, akikre építeni kell, mindig könnyebben elviseli a nagyobb nehézségeket is, ha magáénak érzi azokat, mint a kisebbeket, ha — bár értük, de — őket meg nem kérdezve döntenek arról, ami amúgy sem megy nélkülük: a nehézségek leküzdésének hogyanjáról...

S. A.

A. Kapusztyin: A szocialista életmód gazdasági aspektusai

(Voproszi Ekonomiki, Moszkva, 1975. 6. sz.)

A társadalomtudósok egyre nagyobb figyelemmel fordulnak a szocialista életmód kérdésköre felé, hiszen a szocialista életmód kategóriája a szocialista termelési mód lényegi vonatkozásaira vet fényt. A szocialista életmód megkülönböztető jegye a munka új helyzete és szerepe a társadalom, a társadalom különféle csoportjai és az egyén életében.

A társadalom tagjainak egyfelől kötelessége részt venni a termelő folyamatban, másfelől a történelemben először biztosítják intézményesen — társadalmi szintű biztosítékokat nyújtva — az egyén jogát a munkához, de nemcsak a munkához, hanem a képzettséghez és az egészség, a munkaképesség megőrzéséhez is. Mindez a kapitalista társadalomban elképzelhetetlen szociálpszichológiai klímát teremt, amely jól érzékelhető mind a társadalmi érintkezésben, mind a családban. Az egyén a társadalmi termelésben saját maga termeli meg jövedelmét, és ez a „jogalapja” az emberek egyenlőségének, egyenjogúságának a családban és a társadalomban egyaránt. Az ember helyét és tekintélyét a társadalomban munkája határozza meg. A szocializmus céltörvénye: a gazdasági alaptörvény szerint a társadalom az egyének mindenoldalú fejlődésének, kibontakozásának megvalósítására törekszik. Nem értelmesebb azonban helyesen ezt a törvényt, ha tartalmát az emberek maximális anyagi és szellemi fogyasztásának elősegítésére egyszerűsíténné le. A szocialista életmód elvi specifikuma — különösen a fejlődő szocialista társadalomban — az, hogy az emberek munkája ne csak mint a megfelelő jövedelem forrása játsszon szerepet, hanem mint olyan tényező, amely kedvező irányt jelöl ki fizikai és szellemi fejlődésük számára, amely abban az irányban hat, hogy az alkotás és a más em-

berekkel való kapcsolatok előtt mind nagyobb tér nyíljon.

Ahol a munkavégzéshez alacsony szakképzettség is elég, és a munkakörülmények nehezek, a munka monoton, nem alkotó jellegű, ott az új típusú munkaviszonyok kialakítása nagy nehézségekbe ütközik. Ha a munkabérek nem felelnek meg az elvégzett munka mennyiségének és minőségének, ez a munkamorál és munkahelyi légkör megrontója lehet, s gátolja a szocialista életmód kiforrását.

A technika, a technológia és a munkaszervezés tökéletesítése, az alacsony képzettséget igénylő, monoton, nem alkotó jellegű munka felszámolása a szocialista életmód további fejlesztésének objektíve szükséges feltételei. A tudományos-technikai forradalom eredményeinek szervezett egyesítése a szocialista társadalom előnyeivel elhárítja a szocialista életmód kialakulását hátráltató egyik legnagyobb akadályt. Ebből következően a termelés szervezésének további tökéletesítése, a munkafelhasználás hatékonyságának az emelése nemcsak a termelés immanens szükségleteinek megváltozásából fakadó feladat, hanem a szocialista életmód alakításának is a legfontosabb követelményei közé tartoznak. Köztudott például, hogy a vidéki kisvárosokban a munkát nem mindig használják fel elég hatékonyan. Ezért az ezekben a városokban folyó termelés fejlesztése vagy a hatalmas termelőegységek létrehozása nemcsak össznépgazdasági érdek, de a szocialista életmód kérdését is érinti.

A szocialista életmód alakításának feladatai közé tartozik az egyéni gazdaságokban dolgozók munkájának bekapcsolása a társadalmi termelés folyamatába. Ezzel elérhetjük, hogy ezek az emberek kilépnek a szűk érdekek által megszabott keretek közül. Az elmúlt években fokozódott a nők munkába állításának az üteme. Ennek ellenére nem sikerült megfelelő számú nőt bevonnai a társadalmi termelés folyamatába. Hatékony módszernek tűnik e cél elérésére a nem teljes munkanapban, illetve a nem teljes munkahétben való foglalkoztatás. A részmunkaidő mind széle-

sebb körben történő elterjesztésével megoldható mind a kisgyermekes anyák, mind a nyugdíjasok és járadékosok, mind azon fiatalok foglalkoztatása, akik a termelési folyamatból elszakítva tanulnak, s a tanulás mellett még lenne idejük a társadalmi termelésbe való bekapcsolódásra.

A részfoglalkoztatás lehetővé tenné a dolgozók szabad idejének hatékonyabb felhasználását a szolgáltatási szféra fejlesztése révén, amelyet nemcsak a nem megfelelő nagyságú beruházások korlátoznak, hanem az említett munkaerőforrás szűkössége is. Különösen fontos a részleges foglalkoztatás megvalósítása a tömegközlekedésben a csúcspingalom óráiban. A foglalkoztatottak létszámának rugalmas növelésével kiszélesíthető a tulajdonosi jogok gyakorlásának horizontja, ugyanakkor kedvezően befolyásolható a „családi munka”, csökkenteni lehet az időrabló háztartási tevékenységet, megkönnyíthető a gyermeknevelés stb.

Az emberek új típusú viszonya a munkához nemcsak azt vonja maga után, hogy a dolgozó egyre több és jobb minőségű terméket kap, hanem elvezet a szocialista verseny kialakulásához és fejlődéséhez is. A verseny teremtette viszonyok törvényszerűen fellépnek minden termelőközösségben. A szocializmusban a szocialista verseny a szocialista életmód szerves része, amelyet tervszerűen fejlesztenek. A szocialista verseny nagyon fontos társadalmi-gazdasági ösztönző nemcsak a termelés növelésében, hanem a szocialista életmód formálásában is. A szocialista verseny irányításában központi feladat a munkások kezdeményezéseinek és tapasztalatainak össztársadalmi méretekben való elterjesztése. Fontos, hogy szervezett kapcsolatot teremtsünk a dolgozók önálló kezdeményezései és a termelés tervszerű irányításának a mechanizmusa között. Ez hozzájárul a személyiség legjobb tulajdonságainak felszínre hozásához, ami a szocialista életmód formálásának jelentős tényezője.

A bérezés rendszerének és formájának tökéletesítésével a szocialista társadalomban erősödik a kapcsolat a munka eredménye és a bér között, s ez a tény a dolgozó kollektívák számára olyan anyagi ösztönzők kidolgozását jelenti, amelyek növelik a kollektívák érdekeltiségét a társadalom céljaiban. Az ösztönzőrendszer további javításánál teljesebb összhangot kell teremteni az egyének, a kollektívák és a társadalom érdekei között.

A szocialista életmód kérdésének vizsgálatánál nem lehet elhanyagolni az életszínvonal, a népjólét problémáit sem. A közgazdaságtan és a gyakorlat kialakította a jólét mennyiségi és minőségi mutatórendszerét, amely az emberi életmód fontos oldalát mutatja meg. E mutatókat tovább kell tökéletesíteni. A mutatóknak nemcsak a jelenlegi fogyasztás és a szolgáltatások mértékét, színvonalát kell kifejezniük, hanem tükrözniük kell a fogyasztás jövőbeli fejlődési tendenciáit, a szabad idő hatékony felhasználását, s meg kell mutatniuk a különböző szociális kategóriák, a város és a falu fogyasztási szerkezetében bekövetkező változásokat is.

A fogyasztás szerkezetét és színvonalát illetően a szocializmusban is különbségek vannak a társadalmi osztályok és csoportok között, amely fogyasztási differenciák kialakulása a munka társadalmi-gazdasági különbözőségének az eredménye: a szovhozok és a kolhozok dolgozóinak átlagos havi jövedelme között meglevő különbséget az 1:0,74 aránnyal, az ipari vállalatok mérnökei-technikusai és munkásai közötti különbséget az 1:0,79 aránnyal fejezhetjük ki; az új tarifarendszer szerint a magasán és az alacsonyan díjazott munkások közötti maximális részt az 1:0,55 arányszám mutatja. Ezek a különbségek a termelőerők fejlődésével várhatóan fokozatosan csökkennek.

A szocialista társadalmakban dinamikusan fejlődnek a társadalmi juttatások. Növekszik a gyermekneveléshez való társadalmi hozzájárulás. Jelentősen emelték a nyugdíjak alsó határát is.

A tervszerű, arányos fejlődés törvénye lehetőséget teremt arra, hogy megoldást találjunk olyan társadalmi problémákra, amelyek közvetlenül formálják az emberek életmódját. Az anyagi, pénzügyi és munkaerőforrásokat meghatározott hosszú távú problémák megoldására lehet koncentrálni. A beruházások jelenlegi szerkezete, a népgazdaság mai fejlődése meghatározza az emberek jövőbeli életmódját. Ezért fontos a beruházások, az új technika alkalmazása hatékonyságának az emelése, valamint a hatékonyság növelését szolgáló szociális fejlődés elősegítése. A népgazdaság fejlesztésével foglalkozó tervek, amelyek középpontjában a termelő- és a nem termelő beruházások állnak, egyidejűleg a szocialista életmód átalakításának a tervei is.

(Ism.: Vajda Lajos)

Sz. Kuzmin: Multinacionális kooperációk és integráció a harmadik világban

(Mirovaja Ekonomika i Mezdunarodnie Otnosenyija, Moszkva, 1975. 6. sz.)

Az utóbbi években az integrációt szinte kizárólag a világgazdasági kérdések körében tárgyalták, pedig az integrációs folyamat nemcsak a külgazdasági kapcsolatokat érinti, hanem a belső viszonyokat is. A nemzeti gazdasági integráció hiánya vagy alacsony színvonala a harmadik világ országaiiban ugyanolyan kritikus tényezője a gazdasági fejlődésnek, mint a demográfiai változások vagy akár a tőkehiány. Az integráció e kettős, belső és külső aspektusának összefüggése különös jelentőségre tesz szert a fejlődő országokban, ahol a nemzetközi integrációs törekvések sokszor mintegy a nemzeti integráció hiányából fakadnak. A szűk belső piac és a termelési területek közötti ágazati kapcsolatok hiánya, valamint a termelési tevékenységek egymástól való elszigetelődése miatt a külgazdasági orientáció a gazdasági fejlődés viszonylag alacsony színvonalához kapcsolódik. Az ilyen irányú orientációt természetesen onnan is származtathatjuk, hogy a fejlődő országok gazdaságát még ma is erős szálak fűzik a tőkés ipari országok gazdaságaihoz. E faktor, amelyet az előbbi összefüggésben az integráció hajtóerejeként tárgyaltunk, egyben a harmadik világon belüli integrációs folyamatok fékezője is. Az integrált gazdaság ugyanis egy olyan egységes egész, amelyben az integrálódó részek egymás komplementerei. A ténylegesen vagy potenciálisan integrálódó fejlődő országok gazdasága ezzel szemben többnyire egy típusú, a termelési tevékenységek köre szűk, és a termékválaszték is nagyjából hasonló az egyes fejlődő országokban. Ilyen körülmények között, különösen ha a pillanatnyi és a rövid távú hatások kerülnek előtérbe, a külgazdasági integráció motivációi sem erősek. Egészen más a kép akkor, ha a fejlődő országok gazdaságának dezintegrált voltát nem a jelen, hanem a jövő perspektívájában vizsgáljuk. Ekkor szükségszerűen adódik az, hogy a jelen problémáinak megoldása olyan gyökeres gazdasági és társadalmi változtatásokat feltételez, amelyeknek a megvalósításához hosszú távú

fejlesztési stratégiára van szükség. Hosszú távon a megoldás: a belső erőforrások saját erővel történő maximális kihasználása. Az ily módon elérhető eredmények azonban nagyon korlátozottak, a termelési tevékenység diverzifikálása csakis a fejlődő országok regionális integrációjára támaszkodva mehet végbe. A gazdasági egyesülés tehát szükségszerű és törvényszerű. Regionális integráció már akkor is létrejöhet, amikor a belső integráció még nem fejlődött ki, de a kétfajta integráció egyike sem alternatívája a másikkal.

Az elméleti alapvetés után már felvethető, hogy helyes-e összekapcsolni a fejlődő országok integrációjának kérdését a multinacionális vállalatok tevékenységének vizsgálatával. A válasz egyértelmű igen. Ezt mutatják a tények és az, hogy a tőkésországok és a tőkés nemzetközi pénzügyi intézmények gazdasági segélyei csökkennek, s mind nyugtalanítóbb lesz a különbség a fejlődő országok valóságos tőkésültsége és a segélyek összege között. Ebben a helyzetben a fejlődő országok elkerülhetetlenül keresik az „együttműködést” a multinacionális társaságokkal. Ez az „együttműködés” a harmadik világ egyik központi problémája. A multinacionális társaságok mindent elkövetnek azért, hogy „jó kapcsolatokat” építsenek ki a letelepülésre kizemelt ország vezető köreivel. Tevékenységüket kiterjesztik a teljes termelési vertikumra, előbb-utóbb a feldolgozó iparra is, és ezáltal mintegy „rész vesznek” a fejlődő ország ipari fejlesztésében.

Erre a „részvételre” alapozva sok nyugati közgazdász azt állítja, hogy a multinacionális vállalatok és a fejlődő országok partneri viszonyt építettek ki, amelynek célja a harmadik világ fejlesztése. A tények ellentmondanak ennek a tételnek. A multinacionális vállalatok a fejlődő országok gazdaságában lényegében idegen testként viselkednek, amelynek „anyagcsereje” is elkülönül az illető ország gazdasági körforgásától. A letelepült „multik” tevékenysége a vállalat belső törvényszerűségei által meghatározott. A vállalat belső integrációjának szempontjait helyezi előtérbe, nem pedig a fejlődő ország integrációjáét. A fejlődő országok egy több nemzetiségű gazdasági szervezetbe illeszkednek, annak prioritásaihoz (olcsó munkaerő, értékesítési lehetőségek kitérítése, nyersanyagok biztosítása, környezetvédelmi előírások hiánya stb.) alkalmazkodnak. A „közvetlen” export,

vagyis a külföldi termelés ma már nagymértékben meghaladja a piaci gazdálkodást folytató országok hagyományos értelemben vett exportját. A multinacionális vállalatok érdekei és a tevékenységük színterét jelentő országok szükségletei között tehát a kapcsolódás laza és ellentmondásos. Ha azonban abból indulunk ki, hogy a fejlődő országok létérdeke és integrációjuk egyik legfontosabb motívuma az, hogy ők gyakorolják a nemzeti erőforrásaik felett az ellenőrzést, s önálló gazdaságpolitikát folytathassanak, akkor a következtetés egyértelmű: a multinacionális vállalatok — ha bizonyos vonatkozásokban elősegítik is — tevékenységük összességét tekintve nem serkentik az integrálódást, sőt az erőd negatív.

Külön kell tárgyalni a vegyes vállalatok kérdését. Egyesek szerint e vállalati forma biztosítja az ország és a „multik” érdekeinek egyeztetését, a külföldi monopólium tevékenységének ellenőrzését. Valóban, e vállalati forma elterjedése mellett számos tényező szól, de a fent említett pozitívumok csak lehetőségek. A „multik” beszorítása a nemzeti érdekek keretei közé attól függ, hogy az érintett országban önálló és haladó bel- és külgazdasági politikát folytatnak-e, vagy sem. Ha az ország rendelkezik a monopólium részvényeinek ellenőrző pakettja felett, az még mindig nem biztosítja okvetlenül az ellenőrzést, hiszen az irányítást többnyire a multinacionális vállalat tartja továbbra is kézben.

A nemzetközi monopóliumok tevékenységével kapcsolatban nem elég a negatív hatások felsorakoztatása. A multik behatolása a harmadik világba ma már történelmi realitás. A fejlődő országok többnyire rákényszerülnek e társaságok „szolgáltatainak” igénybevételére. Haladó közgazdászok ezért nem elsősorban a „multik” száműzetésében látják a megoldást. Olyan gazdaságpolitikáért szállnak síkra, amely minden erőt a hazai gazdaság diverzifikálására összpontosít. Mindezek mellett is, az óriásvállalatokhoz fűződő kapcsolatok átépítése nehéz feladat. A fejlődő országok fellépését korlátozzák pénzügyi nehézségeik, eladósodásuk, a nemzeti fejlesztési források szűkössége. Ezért egyre nő azoknak a fejlődő országoknak a száma, amelyekben felismerték, hogy a világgazdaság óriásaival szemben a nemzeti érdekek érvényesítése nem nemzeti, hanem nemzetközi feladat.

(Ism.: *Szegő Szilvia*)

W. W. Heller: Mi a jó a közgazdaságtanban?

(The American Economic Review, Menasha, 1975. 1. sz.)

Az 1973—1974-es inflációs hullám nemcsak a gazdaságokat rendítette meg, hanem a közgazdászokat is. A kutatók és szakemberek önkritikája egyre erőteljesebbé vált. E kritikák azonban igen gyakran nem szakmai tevékenységük hibáira mutatnak rá, hanem a modern technikai eszközök korlátait, a hagyományos gondolkodás téveszméit tekintik céltáblának. Elég csak Galbraithra hivatkozni, aki abban a véteken marasztalja el a neoklasszikus és neokeynesiánus közgazdászokat, hogy elvesztették a kapcsolatot a valóságos világgal. A kritika egy másik kedvelt iránya a konvencionális közgazdasági gondolkodás értékítéleteit veszi célba. Myrdal például megrója a mai közgazdászokat azért, hogy gondolkodásmódjukban, a problémák megközelítésében, a fogalmak meghatározásában ott rejtőznek a hagyományos gondolkodás csirái. Mivel az „értékítélet nélküli” közgazdaságtan illúzió, Myrdal és Heilbroner azt sürgetik, hogy a megváltozott körülményeknek megfelelő értékrendszer kialakításával segítsék elő a realiztikusabb kutatásokat.

A közgazdaságtan gyenge láncszemeiről és nehézségeiről folytatott szabad vita — noha nagymértékben előrevizti a tudományt — gyakran alaptalan negatív véleményeknek ad táptalajt, és megrendíti a bizalmat e tudományágban. Mindemellett nem szabad elhallgatni belső nézeteltéréseinket és vitánkat, hiszen a „kemény ütések” az erő és a tudományágba vetett hit szimbólumai. A kívülálló kritikuskok számára sokszor megdöbbentő, hogy — a társadalomtudomány más ágaitól eltérően — a közgazdaságtan művelői időnként milyen élesen és nyíltan támadják egymás nézeteit, anélkül, hogy megsértenék a tudományosság, a szakmai és baráti kapcsolatokat „törvényeit”.

A közgazdászok jobban szeretik a szakmai vitákat, mint az egyetértést. A baráti és a „nyilvános” viták első sorban a megoldatlan gazdaságpolitikai problémákat feszegetik, amelyek a saját és a követelményt is erősen foglalkoztatják. A közgazdasági viták résztvevői között — még a szemléletmást szélsőséges nézetek képviselői, például a keynesiánusok és a monetaristák ese-

tében is — szorosabbak az összetartó erők, mint a divergencia. Amit a közvélemény a gazdasági elméletek összecsapásának vél, az valójában az ideológiák és értékítéletek konfrontációja. Az emberek a véleménykülönbségekben gyakran csupán módszertani eltéréseket látnak, holott alapvetően a társadalmi prioritások és a kormányzati elvek elmentéséről van szó.

Az emberek a közgazdászokat a kíméletlen, makacs igazságok képviselőinek tartják, ami sok esetben megfelel a valóságnak. A közgazdaságtan képviselői mintegy harminc éve hangoztatják például, hogy a teljes foglalkoztatottság, az árstabilitás és a maximális gazdasági szabadság nem valósítható meg a szervezett termelők világában. Ezek kibékíthetetlen ellentmondásokat hordoznak magukban. E társadalmi célok önmagukban is ellentmondások, talán nagyobb ellentétet tapasztalhatunk itt, mint a társadalmi csoportok között, például erre a jóléti reform: nem lehet egyidejűleg megoldást találni a mindenki számára elfogadható minimális jövedelem biztosítására, a munkára ösztönzés módjait megőrizve, a korábbi előnyöket és nyereségeket fenntartva úgy, hogy közben még a magas költségvetési kiadásokat is elkerüljük.

Az eddigiekből leszűrhető, hogy véleményem szerint egyrészt a közgazdászok túlbuzgóak az önmardosásban, másrészt a sajtó és a közvélemény is a szükségesnél erősebb kritikai hangot üt meg. Ez utóbbi részben arra vezethető vissza, hogy az 1960-as évek lendületes fejlődésének időszakában a közgazdászok — a közvélemény és a sajtó szerint — elmulasztották az 1970-es évek válságjelenségeinek (stagfláció, energiahiány, környezetvédelmi problémák) előrejelzését. A közgazdaságtan további fejlődését nagymértékben segítené a szakemberek teljesítményének mérésére szolgáló minőségi mutatók kidolgozása. A következő négy kritérium alkalmas a közgazdászok munkájának megítélésére:

1. a felhasznált információ, tudás, készség, szorgalom, vagyis a tudományos „input”;

2. a közgazdasági munka iránti társadalmi igény;

3. az elért tudományos vagy gyakorlati eredmények, vagyis a tudományos „output”;

4. végül a legszigorúbb próbatétel az inflációs gazdaságtanának kidolgozása és az itt elért eredmények gyakorlati alkalmazása.

A közgazdaságtan lehetőségei a gaz-

daságpolitika hatékonyabb szolgálatára a szellemi kapacitások és a rendelkezésre álló technikai eszközök minőségétől függenek. E területeken az utóbbi három-négy évtizedben óriási haladás történt.

Az infláció a mai recessziós korszakban nem tekinthető az „első számú közellenségnek”, de továbbra is a „közgazdászok első számú ellensége” maradt. A közgazdászok beismerték, hogy az 1973-as év szőgyenteljes volt az infláció előrejelzése tekintetében. A Gordon rámutatott, hogy az árváltozások jelzése azért volt irreális, mert nem tudták kimutatni a szektorális áruhiányt, csupán összevont kínálati elemzést végeztek. Myrdal és Heilbronner szerint a közgazdászok a gyakorlatban felmerült feladatok és problémák mögött kullognak, s ennek legfőbb oka a közgazdaságtan fejletlen elemzési módszertana. Haladás történt a belső és a részleges inflációs folyamatok elemzésében (Phillips-görbe, bérinfláció). Ugyanakkor hiányzik még egy átfogó inflációelmélet, valamint a külső és járványszerű inflációs hatások elemzésére, illetve előrebecslésére szolgáló módszerek. A belső inflációra vonatkozóan a gazdasági folyamatok átfogó elemzésével foglalkozó szakemberek már mintegy harminc évvel ezelőtt rámutattak, hogy az összekeresletet befolyásolni szándékozó monetáris és költségvetési politika inflációt idéz elő, amikor a gazdaság elérte a teljes foglalkoztatottságot.

Az inflációelemzés — úgy tűnik — összefüggésben áll a keynesi és monetarista elméletekkel. Valójában azonban a keynesi módszertan nem mutat rá arra, hogy az összekereslet módosulásában milyen szerepe van a termelés mennyiségi változásának és az árváltozásoknak. A monetarista elméletekből sem tudjuk meg, hogy a pénzügyi mozgásokban milyen szerepe van a termelés mennyiségi, illetve árszínvonal-változásainak.

A hirtelen és „véletlenszerű” gazdasági megrázkódtatásokat semmilyen statisztikai, illetve elemző módszerrel nem lehet pontosan előrejelezni, a közgazdászok csupán arra vállalkozhatnak, hogy gyorsan felismerik és jelzik a jelenségeket, s elemzéseket végeznek gazdaságpolitikai szerepükről.

Az inflációs megrázkódtatások előrejelzésénél további fontos szempont, hogy a közgazdászok milyen gyorsan és milyen mértékben képesek modelleikben feldolgozni az új kínálati és árparamétereket, melyeknek korábban csak másod- vagy harmadlagos jelentőséget tu-

lajdonítottak. Az elmúlt két év folyamatainak elemzése lehetőséget ad az infláció összetett okainak feltárására és a különféle okok megfelelő orvoslására. Három fő inflációs tényezőt különböztetünk meg: 1. többletterület, 2. ár-bér-spirál, 3. külső hatások, illetve speciális szektorális infláció (bizonyos termékek árának gyors emelkedése). Az első tényező igen érzékenyen reagál a pénzügyi feszültségekre, a második csak nagyon körülményesen befolyásolható, míg a harmadik kevésbé módosítható keresletszabályozó intézkedésekkel. Az antiinflációs gazdaságpolitika legfontosabb eleme tehát az infláció eltérő okainak elkülönítése és egyedi orvoslása.

A keresletszabályozás és az infláció összefüggése jó példa arra, hogy egyes gazdaságpolitikai módszerek (keresletszabályozás) — a gazdasági feltételek változása esetén — miként erősítik a bajt, amelynek gyógyszerként használták őket. A keresletszabályozás kitűnő gazdaságpolitikai eszköz volt a depresszió elkerülésére, a foglalkoztatás magas szinten tartására. A munkanélküliségtől és a recessziótól való félelem megszűnésével azonban az ár- és béremelkedések kockázata jelentéktelenné tűnt. Miután az 1930-as évek „Nagy Válságát” sikerült legyőznünk, most az 1970-es évek „Nagy Inflációjával” kell együttelnünk.

(Ism.: *Farkas Péterné*)

Georges Lasserre: Az öngazgatás eszméi Franciaországban és néhány ezzel kapcsolatos gazdasági probléma

(Revue des études coopératives, Párizs, 1975. I. sz.)

Az 1968. májusi diákmegmozdulás, illetve az általános sztrájk óta Franciaországban a vállalati öngazgatás eszméi széles körben elterjedtek. Több munkahelyen öngazgatási kísérletekhez vezetett a kis spontán autonóm csoportok fejlődése. A munkások elégedetlenek voltak a főnökökkel, követelték a vezetésbe való beleszólás jogát, és itt-ott sikereket értek el. A bérből és fizetésből élők emberi igényei (a szabadság, az emberi méltóság) néhány év óta vannak a felszínen. E „minőségi” követelményekhez tartozik a munkáshatalom és a szakszervezet hatalmának elismerése is. A dolgozók igénylik, hogy beleszólhassanak a munkájukkal kapcsolatos dön-

tésekbe (például egy kutatólaboratórium programjának a kidolgozásába, a vállalat pénzügyi politikájának ellenőrzésébe stb.) A munkásöngazgatás ma már nemcsak egy kisszámú harcos értelmiségi ügye, hanem a munkások széles rétegeit foglalkoztatja. A témával kapcsolatosan többféle eszmei áramlat bontakozott ki, sőt ideológiai ellentétek is felszínre kerültek.

A tervezetek többsége szerint a vállalati munkahelyeken a hatalmat egy bizottság, vagy egy több szintből felépülő hatalmi piramis gyakorolná. E hatalmi szerveket a munkások demokratikusan választanák, és vissza is hívhatnák őket.

Az anarchisták véleménye szerint a termelést a szakszervezet koordinálná, a horizontálisan és vertikálisan. Ideológiájuk a teljes spontaneitást hangsúlyozza, tagadnak minden vezetői tekintélyt és egyáltalán a vezetők szükségességét.

Megoszlanak a vélemények a vállalati tervezés és a piac tekintetében is. A PSU szerint a fogyasztók, a felhasználók és a lakosság területek szerint szerveződve fejezzék ki kollektív igényüket, és gyakoroljanak nyomást a vállalatokra a termelés irányát illetően. Ily módon a gazdasági egyensúly, az infrastruktúra fejlesztése és a társadalmi haladás végett az államnak kell kezébe venni a nagy beruházásokat.

Sokan úgy képzelik el a tervezést, hogy a terv alárendelődik a piacnak. A piac bizonyos fokig ellenőrzés alatt állna, illetve meghatározott keretek között mozogna (például az árpolitika stb. révén).

Csaknem valamennyi irányzat képviselői egyetértenek abban, hogy öngazgatás csak akkor jöhet létre, ha megszűnt a vállalat tőkés tulajdona és azt szocialista típusú kollektív tulajdon váltja fel (például nemzeti tulajdon, köztulajdon haszonélvezettel a munkások javára vagy közvetlen munkástulajdon). Az öngazgatás doktrínáit ma nem lehet kipróbálni a valóságban, mivel a kapitalista környezet, a bankok, a nyersanyagellátók, az ügyfelek, a konkurrencia megfojtaná az öngazgatási alapon működő vállalatot.

Az öngazgatás megvalósításának létezik egy másik stratégiája is, amelynek lényege a „harc a kis győzelmekért”. A szakszervezetek napi feladatairól, a munkafeltételek munkáellenőrzéséről van szó (munkaidő-beosztás, munkamegosztás, munkavédelmi rendszabályok, munkásfelvétel és -elbocsátás, elő-

léptetés, termelékenység, bérnormák, munkafegyelem és megsértésének következményei stb.), s újban már új technológiák bevezetésével, műhelyek átszervezésével is foglalkoznak, sőt a vállalat átszervezésével is. A munkások harca ezekért a vívmányokért az öngazgatás tanulóéveinek számít. Egy másik irányzat, amelyet a szocialista párt képvisel, úgy véli, hogy az öngazgatást csak megfelelő körülmények biztosítása után kell bevezetni. Előfeltétel egy szocialista kormány, amely demokratikus úton kerül hatalomra, és amely elég erős ahhoz, hogy a gazdaságot társadalmasítsa.

A nagy vonalakban vázolt elvi elképzelések után meg kell vizsgálnunk, hogyan működne egy olyan vállalat, amelyben megvalósították az öngazgatást. Mindenképpen meg kellene akadályozni, hogy egy ilyen vállalat csődbe menjen. Annak, hogy funkciójához méltó legyen, előfeltétele, képes legyen a részérdeket a közérdeknek alárendelni, vagy legalábbis megtalálni a módját az általános és a részérdek találkozásának. Tőkésvállalatoknál a részvényeseknek nincsenek ilyen szempontjaik.

Az „aktív sztrájkok” — amelyek közül a leglátványosabb a LIP-féle sztrájk volt — bizonyító erejű példával szolgálnak arra, hogy az egyszerű munkások is képesek saját munkaterületükön önálló hatáskört ellátni. Természetesen nem arról van szó, hogy magukra vállalják a műszaki-tudományos feladatokat, még kevésbé arról, hogy igazgatási funkciókat töltsenek be. Nincs is erre igényük. A dolgozók kollektívájának egy öngazgatás alapján szervezett üzemből nem kell átvenni az igazgatóság hatáskörét, hanem inkább a részvényesek helyébe kell lépnie. A munkások kollektívájának meg kell határoznia céljait, s ezeknek megfelelően kell megválasztani a bizalmára méltó szakembereket. Heyles, ha az igazgatóság több alternatívát terjeszt a dolgozók elé, hogy a kollektívának módjában álljon a legkörülményesebben dönteni. Eredményeik alapján — a vezetőiket is meg kell bírálni, erre egy vállalat munkásai alkalmasabbak, mint a termeléstől távol álló részvényesek.

Állandóan visszatérő kérdés: vajon a munkások akarnak-e ilyen nagy felelősséget vállalni. A LIP munkásai például nem mertek szövetkezetté alakulni. Nem akartak munkásöngazgatást, elhárították magukat az igazgatási tevékenységtől, önállóan dolgoztak, és bérüket az eladásokból fedezték. Érthető,

hogy a gazdasági élet bonyolultsága, az éles verseny, a trösztök uralma, a konjunktúra változásai közepette a munkások félnek a vezetői felelősségtől, és kellemesebb számukra a fix fizetés. Amit azonban nemcsak a harcos szindikalisták, hanem minden munkás szeretne, az a biztos munkahely.

A munkások szükségletei fontosságai sorrendben a következők: biztos munkahely, rendszeres és minél magasabb jövedelem, elfogadható életkörülmények nyugdíjas korban, az emberi munka anyagi és erkölcsi megbecsülése. Bizonyosságot akarnak szerezni afelől, hogy ugyanazt a munkát ugyanazon a munkahelyen folyamatosan végezhetik, aminek feltétele a vállalat életképessége. Így válik a munkás számára elsőrendű szükségletté vállalatának fennmaradása, ellentétben a tőkessel, aki mindenkor hajlandó egy vállalatot feláldozni, ha ez megfelel egyéni gazdasági érdekeinek. Egy dolgozó irányította vállalat nehezen szánja rá magát arra, hogy felesleges munkaeit elbocsássa. A „szövetkezeti jellegű” vállalatok inkább vállalják a részleges munkanélküliséget, bár az valamennyiük számára hátrányosabb. Ami még ennél is súlyosabb: vonakodnak egy kevésbé termelékeny munkaeit elbocsátani. Vonakodnak továbbá attól, hogy olyan műszaki fejlesztéseket vezessenek be, amelyek munkaeit-megtakarítást eredményezhetnek. Ha azonban megvan a lehetőség arra, hogy gondoskodjanak az elbocsátott munkásról, ezek a jelenségek maguktól megszűnnek.

Az öngazgatás alapján szervezett vállalatok arra törekcsenek, hogy dolgozóik számára a lehető legnagyobb jövedelmet biztosítsák. A jövedelem nagy részének felosztása azonban veszélyeztetné a vállalat jövőjét, kizárná a vállalatfejlesztést. Feszültség adódhat a technokraták és a társadalmi szempontokat magukévá tevők között; ebben a harcban azonban mindinkább érvényesül az előrelátás. A fel nem osztható nyereség egy része kollektív célokat szolgál (például a különféle szociális juttatások, az öregségi ellátás stb.).

Egyenlőtlenségek keletkezhetnek egyes vállalatok között aszerint, hogy milyen a műszaki ellátottságuk, milyen az általuk termelt áruk piaci helyzete. Ez az egyenlőtlenség kifejezésre jut a munkások jövedelmében is. Az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elve az öngazgatott vállalatokra nem érvényes, s ez irigységre vezet az egyes vállalatok között. Ha viszont ezt a hatóság-

gok korrigálják, akkor elvész az érdekelttség.

Az öngazgatási rendszerben működő vállalat sikerének feltétele a nyereség helyes elosztása munkabér és fejlesztés között. E vállalatok nem a *profit* : *vállalati tőke* mutatóban érdekeltek, hanem a (*profit* + *bér*) : *munkások száma* viszonyban. Egy ilyen üzemben a munkások érdeke, hogy termelékenyen dolgozzanak, viszont kizárt az a tőkésvállalatok által gyakran alkalmazott módszer, amely a profit növelését a kizsákmányolás fokozásával éri el.

Fennáll a veszély, hogy az öngazgatott vállalatok önös vállalati érdekeket tartanak szem előtt. Ilyen példákkal lehetett találkozni a jugoszláv vállalatoknál és az izraeli kibucokban. Várható-e, hogy a vállalatok önként lemondanak előnyökről „magasabb szempontok” miatt? Tapasztalat szerint a forradalmi átalakulások korszakában ilyen lehetséges, azonban a második nemzedék, amely az eredményeket készen kapja, ilyen áldozatokat nem vállal. Az öngazgatott vállalatok közötti verseny — beleértve az importversenyt is — mechanizmus azonban jó irányba terelheti ezt a folyamatot.

Az önrendelkezés elméletének kidolgozói — a közérdek védelmében — demokratikus tervezésre gondolnak. Ha a terv túl merev, a vállalat tehetetlenségre van ítélve. A francia elmélet kidolgozói szerint meg kell tartani a gazdasági döntések sokrétűségét, és a vállalatok kezdeményezéseit a piachoz kell igazítani. Meg kell találni a terv és a piac helyes kombinációját. Ez korunk legnagyobb problémája, és minden ezen a területen folytatott elméleti kutatás vagy gyakorlati kísérlet értékes. Tisztában kell lenni azonban azzal, hogy a közjó érdekében szükséges tervezés megghiúsítja az „állam elhalását” az öngazgatásra épülő gazdaságban.

A vállalat léte vagy nemléte — például egy olajfinomító vagy egy atomerőmű — nem függhet kizárólag az ott dolgozók kollektívájától. Éppen ezért szükséges, hogy a fogyasztók legszélesebb rétegei is beleszólhassanak a termelésbe. Ez egyben a vállalati önzés hatásos ellenszere is. Nemcsak a munkások demokráciáját, hanem a fogyasztók demokráciáját is meg kell erősíteni, hiszen a munkások egyben fogyasztók is.

(Ism.: Kálmán Endréné)

A SZERVEZÉSI TENNIVALÓK FELTÁRÁSÁNAK GYORS MÓDSZERE

(Szerkesztette: Parányi György)

A vállalati szervezethez javításának számtalan lehetősége, útja, módszere van. Valójában mindennapi folyamatos tevékenység, de időről időre meghatározott nagyobb akciókhoz kapcsolódik. Célszerű ezért, hogy a vállalatok időnként felmérjék, áttekintsék, hogyan is állnak a szervezethez különböző elemeivel, melyek a legfontosabb további teendők. A vezetés, a szervezés helyzetének első nagyvonalú áttekintéséhez külföldön is kedvelt módszer a tesztkérdések rendszere. Ez a kézikönyv jellegű kiadvány hasonló módon dolgozza fel a témát. A mű számos vállalati szervezési területet dolgoz fel; kérdésre, elemzési szempontokra és tényezőkre bontva. (E munkát öt minisztérium támogatásával az Ipargazdaságtani Kutatócsoport munkatársai készítették el széles körű szakértői gárda bevonásával.)

Részletesebben a könyv a következő területekkel foglalkozik: 1. a vezetői tevékenység; 2. az ember a termelőüzemben; 3. a munkaszervezés; 4. a munkaerő-gazdálkodás; 5. a tervezés; 6. a műszaki fejlesztés és beruházás; 7. a marketing, értékesítés; 8. a termelésirányítás; 9. a karbantartás; 10. az anyagmozgatás; 11. az anyag- és energiagazdálkodás; 12. a pénz- és költség-gazdálkodás; 13. a vállalati struktúra; 14. az információs rendszer.

A mű nemcsak a szervezési szakembereknek szól, hanem a vállalati középvezető vezetők munkáját is megkönnyíti azzal, hogy gyorsan és könnyen áttekinthessék szakterületük szervezési vonatkozásait.

156 l., kötve 30,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

A SZERKESZTŐSÉG POSTAJÁBÓL

Megjegyzés Kopátsy Sándor: „A konvertibilitásról” című cikkéhez*

Kopátsy Sándor cikkét nagy élvezettel olvastam, abban sok értékes, logikusan és egyénien bemutatott gondolattal találkoztam. Különösen megragadott a véleményem szerint kiemelkedő jelentőségű cikknek az a része, amely a nemzetközi munkamegosztás és a kutatás kölcsönhatásáról szólva megállapítja: „Csak a gazdasági törvények fel nem ismerésével lehet magyarázni azt a törekvést, hogy iparosodó országoknak szellemi tőke exportjából legyen aktív egyenlegük. *Utolérő ország számára az a leggazdagosabb, ha keveset kutat, megveszi a szükséges tudományos eredményeket, szellemi tőkét pedig a termelésben koncentrálja.*” (630—631. l.)

Ezzel a megállapítással és a hozzá vezető gondolatmenettel teljes mértékben egyetértek. Bár e témával — az utóbbi időben, a helyzet és a körülmények javításának szándékával — hazai szakirodalmunkban sokat foglalkoztunk, a megítélés és az elbírálás tekintetében az iparvezetés szemléletét igen nehéz a cikkben vázolt és általam is helyesnek tartott irányba elmozdítani. E kérdés rendkívüli fontosságát aláhúzza a Magyar Tudomány ez évi számaiban a tudomány termelőerővé válása kérdésében kibontakozott élénk vita is. Az MTA Tudományszervezési Tájékoztatója 1975. évi 2. számában „A kutatás és fejlesztés helyzete Magyarországon az országos K—F statisztika 1973. évi adatainak tükrében” című munka megállapításai szintén azt sugallják: sürgősen lépnünk kell!

Hozzászólásom célja a szerző idézett gondolatának támogatása. Szellemi tőkénket mielőbb és minél nagyobb mértékben közvetlen értéktermelő folyamatok irányítására, a termelésre kellene koncentrálnunk. Sajnálatos, hogy a kialakult társadalmi, erkölcsi és anyagi értékítélet igen sokszor ennek ellenében hat. A következmény: színvonalas, jól képzett szakembereket egyre nehezebb a közvetlen termelésbe irányítani, igen erős viszont a törekvés az „elegánsabb”, tetszetősebb kutató-, oktató-, fejlesztő-, szervezőintézeti munkahelyek iránt. Közismert, hogy fiatal mérnökeink, friss diplomájukkal hasonló ambíciókat táplálnak. Mindez a hatékonyságnövelés mindannyiunk által szükségesnek tartott igénye ellenében hat.

Beck Tamás

* Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Янош Нергеш:

Экономическое влияние Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе

Автор подчеркивает, что влияние и значение резолюций, входящих во второй раздел заключительного акта Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе зависит от политической воли, зафиксированной в других резолюциях совещания, в частности, в десяти основных принципах мирного сосуществования.

В экономических решениях должно различать эффективность создания торговли и элементы регулирования торговли, среди которых последние имеют наиболее важное политическое значение, т. к. они охватывают основные элементы экономического сотрудничества. Здесь содержатся два основных принципа: взаимность и равенство. Резолюции совещания также доказали, что этих двух основных принципов нельзя сопоставить друг другу. Там где нет равенства нет взаимности, и там где нет взаимности там и нет торговли. Принцип наибольшего благоприятствования не является какого-либо материального преимущества, а скорее он представляет собой режим, который гарантирует равенство. Единственное решение в этом отношении обеспечить равенство на основе взаимности, где это не обуславливается в договоре и гарантировать его точное соблюдение где это предусматривается в двусторонних или же многосторонних договорах.

Арнод Кунвари

Изъятие чистого дохода, ценообразование и возможности окупаемости

Основной замысел статьи заключается в том, что в хозяйствах стран, стремящихся догнать передовые страны, с точки зрения окупаемости новой техники решающее значение имеет, происходит ли образование чистого дохода и цен пропорционально или непропорционально капиталу. Если эти страны хотят перекрыть свое отставание, они не должны применять капиталистический механизм рентабельности или, по крайней мере, формально подобный ему механизм.

По мнению автора, применяемое в Венгрии образование чистого дохода пропорционально капиталу настолько чрезмерно акцентируется, что даже часть издержек рабочей силы исчисляется пропорционально капиталу. Из-за этого современные технические решения не окупаются, и — принимая во внимание и уровень цен на капитальные блага, превышающий уровень потребительских цен и постоянно повышающийся, — применяющие современную технику новые заводы не уменьшаются в уровень издержек и цен устаревших старых заводов.

Из этого автор делает вывод, что на данной ступени развития единое отвлечение доходов, носящее характер процентов за капитал, не может способствовать рациональному размещению общественного капитала.

По мнению автора, требуется такое дифференцированное решение, соответствующее тенденциям развития, которое бы направляло движение капитала конкретно и более последовательно на повышение экономической эффективности. В дальнейшей части статьи автор подробно излагает свои соображения относительно этого, учитывая актуальные проблемы в Венгрии.

Ласло Франция—Йожеф Вегхейш

Сформирование пропорций коммунального и жилищного обеспечения в период IV. пятилетка

Одна из основных целей перспективной политики территориального развития заключается в сокращении территориальных различий, имеющихся в инфраструктурном снабжении населения; в территориальном сближении уровня снабженности. При реализации этой цели в рамках планирования явно следует исходить из настоящих территориальных соотношений снабженности, которые могут быть определены только при помощи совместной, комплексной оценки большого числа взаимосвязанных друг с другом частных показателей, выражающих различные стороны снабженности.

Авторы взяли себе осуществить комплексную оценку жилищной и коммунальной снабженности как составной части инфраструктурной снабженности поселений с использованием нового и считающегося объективным метода математической статистики — факторного анализа. При помощи этого метода они на основе 30 частных показателей, характеризующих снабженности, устанавливают поочередность 129 избранных поселений по степени развитости, представляя далее факторы, в решающей мере влияющие на соотношения снабженности населенных пунктов.

На основе расчетов факторного анализа по данным за 1970 год и ожидаемым данным на 1975 год можно получить реальную картину об изменениях, происшедших в соотношениях снабженности за период четвертого пятилетнего плана. Согласно ей за плановый период опутимо сократились территориальные различия снабженности, однако достигнутый темп нивелиции недостаточен на более длительную перспективу для того, чтобы произошла полная нивелиция снабженности поселений, находящихся на той же ступени сели-

тебной иерархии. Соотношения снабженности отражают, что развитие инфраструктуры за прошедший период происходило в первую очередь в сопутствия с индустриализацией, и поэтому уровень снабженности лишь в отдельных случаях отвечает центральной роли, присущей поселениям.

В заключение авторы рекомендуют области, на которые можно распространить исследования с использованием указанного метода, а также направления, в которых может быть усовершенствована настоящая практика планирования.

Петер Глатфельдер—Пал Вагуйхей

Калькуляция и ценообразование при услугах вычислительной техники

В статье обобщаются важнейшие выводы анализа, выполненного центральным управлением снабжения и цен о настоящей практике хозяйственной деятельности вычислительных центров в Венгрии. Главное заключение состоит в том, что в области калькуляции и ценообразования по применению вычислительной техники наблюдаются крупные недостатки и нарушения правил. Авторы раскрывают важнейшие причины пере гулированности учета в вычислительных центрах, калькуляционные проблемы предоставляемых ими услуг, некоторые неурядицы практики ценообразования.

Авторы анализируют практику расчета себестоимости работ, связанных с «софтвером» и «хардтвером», положение в области амортизационных расчетов, вопросы использования мощностей и организации вычислительной техники.

Дюла Вёрёш

Против защиты «рыночного социализма»

Автор отвечает на критические замечания (Альфред Шинкович: «Закономерно ли развитие рынка при социализме», «Кэзгаздашаги Семле» № 5/1975 г.) относительно его статьи «Некоторые основные проблемы политической экономики социализма в свете произведения Маркса «Grundrisse», опубликованной в № 3/1974 г. журнала «Кэзгаздашаги Семле». В ответной критике он указывает на то, что Шинкович допускает методические и теоретические ошибки: он не принимает за основу специфические закономерности социализма; при определении действия стоимостных и рынка категорий отодвигает на задний план центральное государственное плановое хозяйство; защищает концепцию «рыночного социализма».

Автор подчеркивает, что полемика идет не о том, принадлежит ли какая-нибудь роль рынку при социализме, а о том, каково его место в производственных отношениях социализма. О взаимосвязи между плановостью и рынком — в отличие от Шинковича, по мнению которого основным принципом хозяйственного управления является развитие какой-то «системы рыночного саморегулирования» — автор утверждает, что с одной стороны, теоретические соображения (принятие за основу социалистической государственной собственности, характера социалистических государственных предприятий, объективной необходимости в едином народнохозяйственном планировании и центральном государственном управлении), а с другой стороны, отечественный и международный опыт последних лет подтверждают правильность тезиса, согласно которому в соответствии с природой и данной степенью развития социалистического хозяйства необходимо усилить действие рынка, однако и сам рыночный механизм можно и следует регулировать, подчиняя его центральному планированию.

Ласло Немеш

Примечание к дискуссии на тему производственных отношений

В связи с существенными понятиями марксистской политической экономики время со времени разрываются полемики. Единой трактовке этих категорий, — что, однако, должно бы стать важным условием развития нашей науки, — препятствует то обстоятельство, что каждый старается толковать их таким образом, чтобы это отвечало концепции, установленной им относительно определенных вопросов.

Автор полемизирует с рациональностью подразделения производственных отношений на технико-экономические и социально-экономические. Он не убежден в том, что такое общераспространенное в политико-экономической литературе подразделение лучше описывает действительность, чем традиционное понятие способа производства. По его мнению, нет смысла и в том, чтобы с понятием технико-экономических отношений связывалось понятие количественных отношений присвоения, а с понятием социально-экономических — понятие качественных отношений присвоения.

Согласно тезису автора, собственность суть особая форма присвоения. Имеются случаи, когда присвоение происходит не в рамках форм собственности. Для этого служат — хотя и крайним — примером свободные блага. В отношении предметов потребления с развитием коммунизма — с относительной неограниченностью личного присвоения — прекратится собственность.

Существенно более важным и волнующим является вопрос собственности на средства производства. Общественную собственность автор расценивает скорее как не-собственность, чем как собственность. В связи с социалистическими предприятиями возникла проблема разделения внутри общественной собственности. И в случае социалистической собственности — точно также, как в случае капиталистических крупных предприятий — собственность и функция отделяются друг от друга. Это — объективная необходимость. Обеспечение функционирования собственности входит в задачи социалистических предприятий. В связи с этим автор акцентирует два момента: свободу распоряжения и обособленные интересы предприятия. При обеспечении функционирования собственности, однако, следует осуществлять в первую очередь интересы собственника. Не иначе обстоит дело и в случае социалистического предприятия: оно более или менее правильно служит экономическим интересам собственника — общества. Хотя теоретически это и можно себе представить, все же при социализме не происходит какого-то разделения собственности между предприятием и обществом. Такой вывод можно сделать из применявшейся до сих пор практики социализма.

SUMMARY OF THE ARTICLES

János Nyerges:

Economic effects of the Conference on European Security and Co-operation

It is pointed out by the author that the effect and significance of the resolutions contained in the „second basket” of the Conference on European security and co-operation depend on the political will embodied in other resolutions of the conference, especially the ten basic principles of peaceful co-existence.

In the economic resolutions, trade creating effects and trade regulating elements should be distinguished, of which the latter are more important politically as they comprise the basic elements of economic co-operation. There are two fundamental principles involved: reciprocity and equality. As the results of the conference also demonstrated, these two fundamental principles cannot be contrasted with one another. Where there is no equality, there is no reciprocity and where there is no reciprocity, there is no trade. The most-favoured-nation principle is not some sort of a material advantage, but a régime which guarantees equality. The only solution in this context is to ensure equality on a reciprocal basis where it is not contractually stipulated, and to secure its exact observance where bilateral agreements provide it.

Arpád Kunvári:

Collection of net income, price formation and possibilities of return

The basic idea of the article is that in the economies of the countries intending to catch up with the advanced ones the fact whether net income and prices are formed proportionately to capital or not is decisive from the point of view of the return of the costs of new technology. If these countries wish to make up for their backwardness, they must not apply the capitalist profitability mechanisms or such as are formally similar to them.

According to the author the formation of net income in proportion to capital is so much over-accentuated in Hungary that even a part of labour costs is accounted proportionately to capital. As a consequence, up-to-date technological solutions are not paid off and—considering the ever rising price level of investment goods, which surpasses even the rise of the consumer price level—the new plants applying modern technology transgress the cost and price levels of the obsolete old plants.

From this the author draws the conclusion that, on the given stage of development, a levy having the nature of uniform interest on capital, as well as the computation of profits proportionately to assets does not promote a rational allocation of the social capital.

He believes that such differentiated solution conforming to the development tendencies is necessary which directs the movement of capital concretely and more consistently towards increasing efficiency. In the following part of the article the relevant ideas of the author are explained in detail, with a view to the topical problems in Hungary.

László Francia—József Véghelyi:

Development of housing and public utility supply by regions under the fourth five-year plan

One of the basic objectives of long-term regional development policy is to reduce the territorial differences in the supply of the population with infrastructural establishments, the regional approximation of supply levels. In asserting this objective in planning, obviously, the present regional supply ratios must be taken for basis. These can be determined only by a combined and complex evaluation of a great number of interrelated partial indicators expressing various aspects of supply.

The authors of the article undertook the complex evaluation, within the infrastructural supply of the settlements, of supply with housing and public utilities with the aid of a novel mathematical-statistical method which may be considered objective, i.e. factor analysis. With the aid of the method 129 settlements of Hungary are ranked by development level on the basis of 30 partial indicators characterizing supply and the factors are shown which decisively influence the relative supply ratios of the settlements.

By performing the factor-analytical computations on the basis of both the 1970 data and those expected for 1975, a realistic picture can be drawn of the changes in supply ratios in the course of the fourth five-year plan period. According to these, the regional differences in supply level have perceptibly diminished, but the rate of levelling is not sufficient to achieve even in some longer run the complete elimination of differences in supply between settlements on the same level of the settlement hierarchy. The ratios reflect that the development of infrastructure has been realized in the period examined mainly as a concomitant of industrialization, and, on this account the level of supply corresponds to the role assigned to the settlement only in a few cases.

Finally, the authors make a proposal to extend the investigations with the aid of the method, as well as to refine the planning practice in view of the latter.

Péter Glattfelder—Pál Vágújhelyi:

Cost accounting and price formation in the computer services

The study summarizes the main lessons of a survey conducted by the National Office for Materials and Prices examining the current practice of the economic activities of computer centres in Hungary. The basic statement of the study is that great deficiencies and malpractices can be found in the cost accounts and in the formation of prices. The authors reveal the main reasons for the uncertainties in the accounting of the computer centres, the cost accounting problems of the computer services, some awkward practices. The cost accounting of software and hardware jobs is analysed, together with the situation regarding the accounting of depreciation, and the problems of capacity utilization and computer-technological organization.

While critically evaluating the present situation, the authors make an attempt at outlining the guidelines of a better regulated cost accounting and pricing mechanism. The cooperation not only of the financial and price authorities, but also of computer specialists would be needed to carry out the tasks and formulate the guidelines for cost accounting, for the setting up of technological normatives and, in general, for the creation of the business economics of computer techniques.

Gyula Vörös:

Against defending "market socialism"

The article is an answer to a critique by A. Sinkovics (Is the development of the market the rule under socialism?—Közgazdasági Szemle No. 5 1975) on the author's original article "Some basic problems of the political economy of socialism following Marx's Grundrisse." (Közgazdasági Szemle, No. 3. 1975.) It is shown that Sinkovics has made errors both in theory pushed to the background central planned economy in the determination of the assertion of value categories and of the market—in fact he was defending the conception of "market socialism".

The author emphasizes that the question is not whether the market has any role under socialism, but the place of the market under socialist relations of production. As against Sinkovics, according to whom the main principle of economic control is to develop some kind of "self-regulating market system", the author shows that partly theoretical considerations (the reliance on socialist state ownership, the character of the state-owned enterprises, the objective necessity of national economic planning and central state control) and partly domestic and international experiences in recent years confirm the correctness of the thesis that though market effects must be enhanced depending on the nature of the socialist economy and conforming to its development level, yet the market mechanism itself can and must be regulated in subordination to central planning.

László Nemes:

Some reflections on the debate about the relations of productions

From time to time there are debates about essential concepts of Marxist political economy. An unanimous interpretation of these categories — that would be an important condition for the development of our science — is hampered by the fact, that everybody tries to interpret them in such a way that it may correspond to his concept formulated in certain questions.

The author disputes the rationality of dividing the relations of production into technical-economic and socio-economic relations. He is not convinced that this wide-spread distinction in the literature of political economy better depicts the reality than the traditional concept of the mode of production. He does not find any sense in that either, that as a counterpart of the concept of technical-economic relations we should introduce the quantitative relations of appropriation, while the socio-economic relations are related to the quality aspects of appropriation.

According to the author's thesis property is a special form of appropriation. There are cases when appropriation takes place under non-property forms. An example of this — although it is a marginal case — is the case of free goods. In case of the objects of con-

sumption — parallel with the development of communism, with the relatively unlimited possibilities of individual consumption — property ceases.

A much more important and theoretically more exciting question is the question of ownership of the means of production. The property owned by the society as a whole is considered by the author as to be more non-property, than property. In connection with the socialist enterprises the problem of separation within the all-social property has been raised. In case of the socialist property — just as well as in case of the capitalist big enterprise — the property and the function are separated from each other. This is an objective necessity. Making the property work is the task of the socialist enterprises. In connection with them the author emphasizes two motives: the freedom of disposition and the separated, individual enterprise interest. However, by operating the property first of all the interests of the proprietor must be realized. This is not different in case of the socialist enterprise either: in a proper or less proper way the enterprise serves the economic interests of the proprietor, i.e. the society. Although theoretically it could be imagined, a certain division of the property between the enterprise and society still does not take place under socialist conditions. This conclusion can be drawn from the practice of socialism up to now.

Háklár László—Nagy József:

INFORMÁCIÓRENDSZEREK TERVEZÉSE ÉS SZERVEZÉSE

(A számítógép és alkalmazása sorozat)

A mű hat fejezete egymásra épülve tárgyalja a rendszer (vállalat, intézmény stb.) szervezése során azokat a feladatokat, amelyeket egy vállalatnál meg kell oldani ahhoz, hogy a különböző alrendszerek, elemcsoportok, elemek közötti bonyolult kapcsolatokat figyelembe véve összefüggő információrendszert alakíthassanak ki.

A mű szerzői széleskörű szakiradalomra támaszkodva előbb az általános fogalmakat, azok lényegét; majd különböző példák alapján gyakorlati érvényesülését ismertetik. A legnagyobb hangsúlyt az információfolyamat kapja, és ez természetesen is, hiszen a végső döntés az információ mennyisége és minősége által alapvetően meghatározott. Ugyanakkor felhívják a figyelmet arra is, hogy mindig dinamikájában kell vizsgálni a rendszert, és nem elkülönülten, hanem összességében. Valamint a kölcsönhatásokat kell szükségyszerűen elemezni — hangsúlyozzák —, ha megalapozottan akarnak dönteni. Ennek megfelelően a rendszerszervezést és — tervezést is az információrendszer kialakítása szempontjából tárgyalják, mindazonáltal végig figyelembe veszik a technikai feltételeket is. Ez utóbbitól teszik függővé az információáramoltatás módszerét, az irányítás hatékonyságát, s egyáltalán a vállalat mint gazdasági rendszer működését. A vezetési információrendszert három szempont: a cél — a szervezés — a döntés összefüggése alapján tárgyalják, természetesen különbséget téve a felső-, közép-, alsó-, illetve végrehajtott szintek eltérő követelményrendszere között. A továbbiakban az EAF (az Egységes Adatfeldolgozás) jellemzőit tárgyalja a könyv. Ismertetik az EAF-rendszer kiépítésének módszerét, a modell kialakítását, a modulrendszer lényegét. Ezen belül kitérnek az „eltérésen alapuló irányítás” ismertetésére, azokra a módszerekre, amelyek elősegítik a végső célt: tudatos döntést hozni. Ez utóbbi megalapozásához segít hozzá az adatbank megfelelő kialakítása (szervezése) és a modellbank felépítése mint az információrendszer összetevője.

Végül az információrendszer szervezésének fázisait ismertetik, felhívják a figyelmet azokra a követelményekre, amelyeknek az előzetes felmérés, az elemzés, az új rendszer modelljének kialakítása során eleget kell tenni.

A sorozat e kötete gyakorlati segítséget nyújt a számítógéprendszer üzemeltetésének hasznosításához, illetve a számítógépes információrendszer kialakításához.

240 l., füzve 22,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

В О П Р О С Ы
Э К О Н О М И К И

1975. évi 7. sz.

Ivanov, N.: A termelés és az építési beruházások mérlege

Belkin, V.: A népgazdasági prognózis felépítése

Levin, A.: A lakossági kereslet prognosztizálásának módszerei

Ignatovszkij, P.: Az agrár-ipari komplexumok struktúrája és irányítása

Sztaniszlavjuk, V.: A szállítás és a társadalmi termelés hatékonysága

Zikov, Ju.: Az új technika gazdasági hatékonyságának prognosztizálása

Dunajeva, V.: A politikai gazdaságtan és a matematikai módszerek

Hromov, P.: A munkatermelékenység növekedésének törvénye a fejlett szocializmus viszonyai között

Zsamín, V.: Ökológia és gazdaság

Bautyina, N.—Promszkij, N.: A KGST-országok tervegyeztetési tevékenysége

Zselezova, V.—Komlev, L.: A nemzetközi monopóliumok a burzsoá elméletek görbe tükrében

Szemjonov, A.: A Szovjetunió Tudományos Akadémiája közgazdasági tagozatának évi közgyűlése

Dubnova, Z.: Tudományos-gyakorlati konferencia „A dolgozók közgazdasági képzése és a munka minőségének emelése” c. témáról

Ueszon, R.: A konferencia témája — a munkaerő

Kamisov, V.: A falu átszervezése: összehelyezés és lakásépítés

Zselezovszkaja, N.—Kozlova, D.—Lasinszkij, I.: A munka és a szocialista munkaverseny: társadalmi-gazdasági problémák

Jevdokimova, L.: A népgazdaság és a szakaderek

Kuznyecova, V.—Fjodorova, N.: A tudományos tanácsok filiáléinak évi közgyűlése a Szovjetunió Tudományos Akadémiáján

1975. évi 5. sz.

Radczenko, V.: A szocializmus politikai gazdaságtanának alapkategóriájáról

Szovetova, A.: A társadalmi munka megszervezésének alapjai vállalatoknál

Dosztovalov, Ju.: A fogyasztási cikkek elosztási formáinak kérdéséhez a szocializmusban

Habibi, R.: A társadalmi fogyasztási alapok közgazdasági funkcióiról

Mikuljcskij, K.: Társadalmi-gazdasági politika a fejlett szocialista társadalomban

Lukasevics, L.: Az ágazati tervezési módszerű módszertani és szervezeti kérdései

Arutyunjan, G.: Az ágazati strukturális változások hatékonyságának értékelése az iparban

Baszkin, A.: A közvetlen hosszú távú kapcsolatok fejlesztése és az együttműködés elmélyítése a vállalatok között

Motorin, I.: A külgazdasági kapcsolatok és hatékonyságuk kritériuma

Dajnovszkij, A.: A felső iskolai végzettségű szakemberek képzésére fordított költségek meghatározása

Kravcova, I.: A KGST-országok népgazdasági komplexumai kialakításának nacionalista és internacionalista szempontja

Mandrikin, V.: Nemzetgazdasági érdekek a szocialista integráció viszonyai között

Oreskin, V.: Az imperializmus elméleti kérdései a 90 éve született Ja. M. Szverdlov munkáiban

Szmírnov, A.—Buh, Je.—Jagodkina, I.: Az áru- és pénzviszonyok elmélete és gyakorlatban való alkalmazása (1959—1974)

Koroszteljev, V.: A burzsoá válságelméletek tarthatatlansága

Jaszko, A.—Melihov, F.: A szocializmus gazdasági törvényeinek megismerési módszere

Nyizsnaja, Sz.—Palolova, Z.: A nemzetközi szocialista termelési viszonyok problémáinak megvitatása

Biköv, G. stb.: Találkozás a lap olvasóival

Logvinenko, V.: Az össznépi és szövetségi szocializálás elemeinek összekapcsolása a kolhoztermelésben

Szaharova, V.: Szabad idő a szocializmusban

1975. évi 6. sz.

Hesszin, N.: Történeti és genetikai megközelítés a fejlett szocializmus termelési viszonyainak rendszer kutatásához

Skredov, V.: Az áru és az áruforgalom mint a tőke termelési folyamata elemzésének előfeltételei

Andrejev, B.: A termelési alapok körforgásáról

Lozovoj, V.: A társadalmi össztermék kiszámításának néhány kérdése

Zaharov, Sz.—Fjodorova, N.: A termelési folyamat irányításának információs aspektusai

Rutgajzer, V.: Az improduktív szféra logikai kiadással

Csuarova, G.: Összefüggés a munka- és a szabad idő között (Egy reprezentatív felmérés anyagának alapján)

Ivanov, Sz.: Az USA gazdasági „segítségé” a fejlődő országoknak az állammonopolista kapitalizmus rendszerében

Zimenkov, R.: Az USA expanziójának új formája a fejlődő országokban

Cserkovec, V.: Marxi—lenini politikai gazdaságtan tágabb értelemben (A. I. Paskov: „A közgazdaságtudomány kérdései” c. könyvének megjelenése alkalmából)

Cserkaszov, N.—Meljnyikov, Ju.: A „konvergencia”-elmélet új változata

Pavlov, P.—Maliseva, L.: A technikai eszközök alkalmazásának tapasztalatai a politikai gazdaságtani oktatás folyamatában

Konopleva, V.: A politikai gazdaságtani feladatok programozása és megoldása

Beljanova, A.—Grandberg, Z.: Szemináriumi tanácskozás a Moszkvai Állami Egyetemen

Galagan, A.—Haszbulatov, R.: Vita a felsőoktatás fejlesztésének kérdéseiről

1975. évi 7. sz.

Cibakin, N.: Termelőerők: néhány elméleti kérdés

Szkripnyik, V.: A tulajdon problémái Marx „A tőke” című művének módszertana fényében

Vjazmin, I.: Az alapvető gazdasági ellentmondás kérdéséhez

Scserbina, V.: A szocialista gazdaság alapvető ellentmondásának megjelenési formái

Kvaszov, R.: A dolgozók gazdasági egyenlőségének megszilárdítása mint a fejlett szocializmus törvényszerűsége

Kanyiscsenko, L.—Kovalicsuk, T.: A szocialista gazdasági mechanizmus néhány sajátos vonása

Tenenbaum, A.: A szocialista termelés szerkesztése

Borovszkih, B.: A tervezés időszerű kérdései a természeti kincsek kiaknázásának területén

Mogiljnyickaja, K.: A természet és társadalom közötti ellentmondások és megoldásuk a szocializmusban

Menert, A.: Környezetvédelem — társadalmi szükséglet

Drozdovszkih, E.: Az anyagi erőforrások teljes kihasználásának problémájához

Nazarov, A.: A „csereértéktől” a tőkésig (N. G. Csernisevszkih közgazdasági elméletének kérdéséhez)

Szemenkova, T.: P. L. Lavrov szocializmusról szóló tanának közgazdasági aspektusa

Kajkova, G.: N. A. Szerno-Szolovjovics közgazdasági nézetei

Levit, A.: Farmer-probléma az USA-ban: kohalmányok és valóság

Mamedov, O.: Az agrárpolitikai szintézis társadalmi-gazdasági szempontjai

Sljakov, N.: A tudományos-műszaki haladás irányítása egyesületekben, vállalatokban

Halturina, V.: A tulajdoni szemlélet

Panszkova, R.—Kuzina, G.: A pénzügyi és hitelügyelem előadóinak szemináriuma

Levit, A.: A szocialista gyártmányú áruk piaca és annak tervszerű szabályozása

Mitrofanova, N.: A szocialista világpiaci árrendszer sajátos vonásai

Weltwirtschaftliches Archiv

1975. évi 2. sz.

A nemzetközi monetáris rendszer jelenlegi problémái. Három elemzés

Johnson, H. G.: A lebegő árfolyamok jövője

Dornbush, R.: Olaj-aspektusok és a nemzetközi pénzügy

Frenkel, J. A.: Gondolatok az európai monetáris integrációról

Rothschild, K. W.: Exportszerkezet, exportflexibilitás és versenyképesség

Floystad, G.: Kereskedelem-elterelő vámuniók, jólét és a faktorpiac hiányosságai

Kindtberger, Ch. P.: Németország megelőzi Angliát 1806-tól 1914-ig. I. rész

Weiss, F.—Wolter, F.: Gépgyártás az Egyesült Államokban, Svédországban és Németországban. — A komparatív előnyökben bekövetkezett változások értékelése

Greenhut, M. L.—Ohta, H.: Megkülönböztető és nem-megkülönböztető területi árak és outputok változó piaci feltételek között

Mansfield, L. F.—Wogart, J. P.: Jövedelem-egyenlőtlenség és munkanélküliség a fejlődő országokban: egy egyszerű „strukturális” modell néhány következtetése

The American Economic Review

1975. május

Az Amerikai Közgazdasági Társaság
87. évi közgyűlésének
(1974. XII. 28—30.)
előadásai és cikkei

A. M. Rivlin: Jövedelemelosztás — segíthetnek a közgazdászok?

Munkagazdaságtan: újabb kutatások értékelése

G. G. Cain: A munkaerőpiac duális és radikális elméleteinek versenyrekelése az ortodox elmélettel

G. E. Johnson: A szakszervezeti tevékenység gazdasági elemzése

H. G. Lewis: Az időtényező és a munkaerőkínálat

P. E. Stephan: Vitacikk

A kisebbségi népcsoportok elmúlt fejlődése és perspektívái

R. W. Fogel: A rabszolgaság és utóhatása történeti kutatásának három fázisa

B. E. Anderson—P. A. Wallace: Kormányzati politika és a feketék gazdasági fejlődése: a tények áttekintése

D. H. Swinton: A kisebbségek jövőbeli gazdasági helyzetét befolyásoló tényezők

R. L. Trosper—D. Fuszfeld: Vitacikk

Az emberi tőke megközelítése: értékelés

F. Welch: Az emberi tőke elmélete: képzés, diszkrimináció, életrajzok

S. Bowles—H. Gintis: Probléma az emberi tőke elmélettel — marxista kritika

Közgazdászok kínálata és mobilitása

A. H. Amsden—C. Moser: Álláskeresés és jóváhagyási aktus

M. H. Strober: Közgazdászok: előmeneteli igény, oktatás és képzés

B. B. Reagan: Közgazdászoknak két kínálatgömbje van? Következtetések a mobilitásról és a nők munkához kötése előmenetel által

A világinfláció megértése

H. J. Witteveen: Infláció és a valutahelyzet

W. H. Branson: Valutaszakértők és az infláció átvitelének keynesi modellje

G. L. Perry: A világinfláció megértése

R. T. Selden: Valutáris növekedés és az infláció hosszú távú üteme

R. L. Telgen: A mai világinfláció magyarázata

A fizetési mérleg egyensúlyhiányának kiegyenlítése

M. N. Whitman: A fizetések kiegyenlítésének folyamata és az árfolyam-gazdálkodás: mit tanultunk?

R. Dornbush—W. J. Fellner—A. Kafka—P. A. Volcker: Vitacikkek

25 évvel a pénz újrafelfedezése után: mit tanultunk?

S. Fischer: A pénzelmélet legutóbbi fejlődése

W. C. Brainard—R. N. Cooper: Empirikus valutáris makro-gazdaságtan: mit tanultunk az utóbbi 25 évben?

M. Friedman—F. Modigliani: Vitacikkek

A keynesi modell kritikus áttekintése: elmélet és gyakorlat

R. Clower—A. Leijonhufvud: A gazdasági tevékenység koordinálása: keynesi perspektíva

R. Eisner: A keynesi forradalom vizsgálata
J. Tobin: A keynesi modell a recesszióra és a depresszióra nézve

Személyi megtakarítások a háború utáni világban: következtetések a háztartások magatartására vonatkozó elméletre nézve

F. Th. Juster—L. D. Taylor: A takarékos-sági magatartás elméletével szemben

B. Strumpel: A takarékosági magatartás az NSZK-ban és az USA-ban

M. R. Darby: Háború utáni fogyasztás az USA-ban, a fogyasztók kiadásai és megtakarításai

Th. Mayer: Vitacikk

Mikro gazdaság-elmélet: konfliktus és szerződés

J. M. Buchanan: Vállalkozói példa a gazdaságelméletnél való felhasználásra

D. K. Foley: Problémák a konfliktusokkal szemben: gazdaságelmélet és ideológia

A. K. Klevorick: Jog és gazdaságelmélet: egy közgazdász nézete

Mikroadat-táblák forrása és használata

H. S. Parnes: NLS (National Longitudinal Surveys) adatgyűjtés: új kitérők a munkaerőpiac kutatásra

J. N. Morgan: Michigan egyetem kutatóközpontja adatainak felhasználása

S. Kallek: Az Összeszámláló (census) Hivatal gazdasági sorainak gyakorlati alkalmazása a mikro-elemzésben

K. Dickinson—H. W. Watts: Kísérleti adat-tábla források az Adat Központ tulajdonában

A vállalatok magatartása az oligopolisztikus piacokon: elméletben és gyakorlatban

P. L. Joskow: A vállalati döntéshozatal folyamata és az oligopolium elmélete

M. Shubik: Oligopolium elmélete, hírközlés, információ

Szerkezeti változások a közlekedésben és a közművekben

A. L. Morton: Északkeleti vasutak: új struktúra vagy államosítás?

G. S. Goldstein—L. N. Moses: A szállítás ellenőrzése és a városi körzetek térbeli struktúrája

P. L. Joskow—P. W. Mac Avoy: Az elektromos erőművek árszabályzatai és pénzügyi helyzete a 70-es években

A gazdaságfejlesztés újraértékelése

I. Adelman: Gazdaságfejlesztés — a célok újraértékelése

H. B. Chenery: Strukturális megközelítés a fejlesztési politikához

S. A. Resnick: A gazdaság fejlesztésének helyzete

Mit tanultunk a gazdaságnövekedési elméletről?

R. Findlay: Következtetések a növekedési elméletről a külkereskedelemre és a fejlesztésre

D. J. Harris: A gazdaságnövekedés elmélete: Kritika és átfogalmazás

R. R. Nelson—S. G. Winter: Növekedési elmélet evolúciós nézetben: a különböző termelékenységek miatti zavar

Kína és India: 25 év alatti fejlődés

B. Richman: Kína és indiai fejlődés: interdiszciplináris környezeti elemzés

Th. F. Weisskopf: Kína és India: ellentétes tapasztalatok a gazdaságfejlettségben

P. Desai—J. G. Curley: Vitacikkek

Kelet—Nyugat technológiai átadás kérdései és problémái

E. Mansfield: Nemzetközi technológia átadás: formái, az igények forrásai, gazdaság-politika

E. A. Hewett: Kelet-Európa Nyugatról való technológiai-importjának gazdaságtana

Th. G. Rawski: A technológia felszívásának (alkalmazásának) problémái Kína iparában

A természeti kincsek adózása

M. Gills—Ch. E. McLure, jr.: A természeti kincsek adóztatásának gyakorisága a világban, különös tekintettel a bauxitra

A. W. Wright: Vitacikk

Az állami döntéshozatal modelljének optimalizálása

J. A. Ferejohn—M. P. Fiorina: A törvényhozói magatartás céltudatos modellje

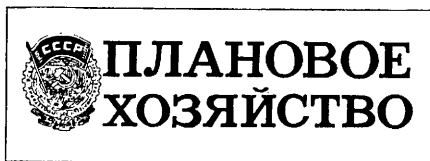
M. J. Roberts: Az állami és magántársaságok magatartásának evolúciós és általános áttekintése

Elvi tanfolyam: mi az ami benne legyen és merre mehet?

K. E. Boulding: Néhány megfigyelés a gazdaságtan tanulásáról

J. G. Gurley: Néhány megjegyzés az elvi tanfolyamról

W. L. Hansen: Az elvi tanfolyamokon való tanítás új megközelítése

1975. évi 6. sz.

A szocialista országok új utakon
Babjakov, N.: A szovjet gazdaság szerepe a Nagy Honvédő Háború győzelmének biztosításában

Csukanov, O.: A tudományos-műszaki haladás a szocialista gazdasági integráció viszonyai között

Kormnov, Ju.: Az ágazati integráció tervezésének mechanizmusa
Sirjajev, Ju.: A KGST-országok gazdasági integrációjának tendenciái

Grinyev, V.—Lebegyinszkasz, A.: A Szovjetunió területén létesítendő termelési kapacitások részére bevont külföldi hitelek hatékonyságának meghatározása

Barkovszkij, A.—Iszupov, V.—Jagodovszkij, L.: A KGST-tagországok 1974-ben
Jugyin, Je.: Az ország tüzelőanyag-energetikai forrásainak hatékony kihasználása — államérdék

Mazover, Ja.: A kanzsok-acsinzski szénmedence perspektívái

Matvejev, A.: Az építésszervezés haladó rendszere

Szencsagov, V.: A tőkeberuházások hatékonyságnövelésének pénzügyi ösztönzési módjai

Valovoj, D.—Lapsina, G.: Gazdasági törvények: hatásuk és tudatos felhasználásuk

Medvegyev, N.: A komplex erdőgazdaság gazdaságtana

Tabacsnikasz, B.—Lajkov, A.—Levinszon, L.: A komparatív mutatószámok kérdéséhez

Deruzsinszkij, V.: A vállalat műszaki fejlesztésének tervezése

Gerzsán, N.: Az árképző szervek szerepének növelése a vállalatoknál

Jegiazarjn, A.—Karapetjan, Sz.—Manucsarjan, T.—Mouvszeszjan, A.: A helyiipar rendelkezésként saját nyersanyagbázissal

Moszkalenko, V.—Balan, M.: A termelési kapacitások kihasználási szintjének emelésére való ösztönzés az üzemen belüli osztályoknál

Goncsarov, Sz.—Podkletnov, V.: A szocialista országok tervezőszerveinek intézeteiben dolgozó szakemberek tanácskozása

A Szovjetunió Állami Tervbizottságában

1975. évi 7. sz.

Területi-termelési komplexumok — a termelőerők szocialista területiális szervezetének hatékony formája

Nyekraszov, N.: A népgazdasági komplexumok tudományos megalapozása

Bacsurin, A.: A tervszerű gazdasági irányítás és a termelési koncentráció

Zencsenko, N.: Az improduktív és a szolgáltatási szféra anyagi-műszaki ellátásának megtervezése

Bandman, M.: A területi-termelési komplexumok modellezése

Matuzov, V.—Szavin, Sz.: Krasznojarszki központi területi-termelési komplexuma kialakításainak fő irányai

Kazanszkij, N.—Moszkvin, B.—Csisztobajev, A.: A dvinopecsorai járás termelési komplexuma

Ijn, L.: Az iparvállalatok termelési kapacitásáról

Baranova, L.—Levin, A.: A tudományos-műszaki haladás számbavételének sajátos vonásai a lakossági kereslet prognosztizálásánál

Anyiszimov, N.: Az SZKP agrárpolitikája a mai szakaszban

Ljasko, M.: Maximálisan kell csökkentenünk az állattenyésztés termékeinek veszteségét

Drize, I.: Az ösztönzési alapokra való levonások normatívái

Hisznyak, I.: A befejezetlen termelés és építkezés csökkentésének útjai

Pugin, V.: Termelési koncentráció és specializáció a porkohászatban

Sabrova, L.: Tarifák — a konténeres teherszállítás fejlesztésének fontos feltételei

Makarov, I.: A baromfitenyésztés belterjesítése Belorusszliában

Szapor, A.: Az ipar és a kereskedelem gazdasági kapcsolatai

A Szovjetunió Állami Tervbizottsága mellett működő közgazdasági tudományos kutatóintézet 20 éve

Szokolovszkij, A.: A tudományos-műszaki haladás irányítása egyesületekben, vállalatokban

Kuranov, G.: A perspektivikus népgazdasági tervezés problémái

A Szovjetunió Állami Tervbizottságáról
 A KGST tervegyeztetéssel foglalkozó bizottságának kilencedik ülése

Планово стопанство

1975. évi 5. sz.

Peneva, B.: A bővített újratermelés mérlege és alkalmazása a tervezés gyakorlatában

Pavlov, P.: A gazdasági integráció és a nyersanyagprobléma megoldása Bulgáriában

Komarov, N.: Az antibiotikumok gyártásának gazdasági szempontjai Bulgáriában

Kondov, K.: A földkataszter és a kataszteri földnyilvántartás

Raskov, R.—Balcsev, B.: A KGST-tagországok közötti tudományos-műszaki együttműködés problémái

Pehlivanov, V.: A geológiai-feltérési munkák költségeinek megtérüléséről

Sztancsina, P.: A megbízható kérdések kvalifikációja — fontos népgazdasági feladat

A KGST tervegyeztetéssel foglalkozó bizottságának soron következő üléséről

Az új közgazdasági irodalom

wirtschafts wissenschaft

1975. évi 7. sz.

Friedrich, G.—Schulz, G.: A társadalmi munka termelékenységének és hatékonyságának növelése — fő feladatunk elválaszthatatlan alkotórésze

Neumann, W.: A szocialista állam gazdasági szerepéről

Friedl, P.—Seidel, K.: A transzferábilis rubelnak mint a KGST-tagországok kollektív valutájának jellege és funkciói

Matterne, K.—Tannhäuser, S.: Az időtényező az állóalpok újratermelésében

Lehmann, H.: Gazdasági tapasztalatok a korral polgári forradalom korszakából. Gondolatok a német parasztháború 450. évfordulójára

Ackermann, J.: A társadalmi termelési hatékonysága mérésének problémái. A Voproszi Ekonomiki c. szovjet folyóiratban folyó vita irodalmának áttekintése

Graupner, K. H.—Kryzanowski, W.—Wiesner H.: A Közgazdaságtudományi Kutatással foglalkozó Tudományos Tanács 13. ülése

Berk, G.—Seidel, K.: A KGST-országok nemzetközi szocialista valutarendszerének

kérdései, a valutarendszer továbbfejlesztése és tőkéletesítése

Blessing, H.—Reich, M.: Nemzetközi szimpózium a termelés szocialista nemzetközi kooperációjáról és specializációjáról

1975. évi 6. sz.

Starzyk, K.: Lengyel—szovjet gazdasági együttműködés

Knothe, J.: Az erdő mint nyersanyagbázis
Bobek, J.: A fogyasztási és beruházási javak termelési változásainak hasonlósága és néhány különbözősége nemzetközi keresztmetszetben

Krzywinski, S.: A külkereskedelmi vállalatok irányítása az új gazdasági-pénzügyi rendszerben

Bugaj, R.: Hogyan ítélik meg a kezdeményező egységek gazdasági rendszerüket

Kuczynski, W.: Az irányítási változtatások szervezési aspektusa

Néhány adat a gazdasági helyzetről és a terteljesítésről

Bossak, J.: Aránytalanságok Japán területi fejlődésében

1975. évi 7. sz.

Mach, M.: A racionalitás tartalma és kritériumai szocialista termelési viszonyokban

Glückaufová, D.—Toms, M.: Hatékonysági részkritériumok komplex értékeléssé történő aggregálásának néhány egyszerű módszere

Márton János: Ipari mezőgazdaság, természetvédelem és az ember

Vejvoda, J.: Polemizálva a tulajdon és az árutermeles kérdéseiről

Fremer, M.—Hába, Z.: A tulajdon és az árutermeles vitás és nem vitás kérdései a szocializmusban

Krizek, M.: A tulajdon és az árutermeles módszertani és elméleti kérdéseiről

Kazimour, J.: Statisztika és közgazdasági kutatás

Kociánová, H.: A tartós fogyasztási cikkek iránti kereslet és jelentősége a fejlett tőkésországok gazdasági fejlődésében

Kotlas, P.: Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia tudománypolitikája

Quratsky, F.: A koncesszionális olajmegállapodások legutóbbi módosításainak hatása a nyersolajat termelő országok bevételeire

Lom, F.: A mezőgazdasági kérdéseiről alkotott elméleti nézetek fejlődése Lengyelországban

PLÁNOVANÉ HOSPODÁŘSTVÍ

1975. évi 7. sz.

Martinka, K.: Szocialista építésünk valamennyi eredménye a tervszerű irányításhoz kapcsolódik

Vesely, J.: A csehszlovák gyógyszeripar
Suchánek, R.: Áruinnováció-program a hatodik ötéves terv időszakára

Lasciak, A.—Melisek, F.: A társadalmi termék tervezése egyszerű modell segítségével

Lamser, Z.: A mezőgazdaság stabilizációs funkciója és a munka díjazásának fejlődése

Dibelka, J.—Dvorák, V.—Ostrohorský, S.: A színesfém-gazdálkodás a hatodik ötéves tervben

Kopecký, O.: A vashulladék forrásai és kihasználásuk gazdasági jelentősége

Hetzer, Z.: A beruházások tervezése és irányítása a hatodik ötéves tervben

Vacek, J.: Tudományos-műszaki fejlesztés a helyi gazdaságban

Vasko, T.: Az automatizált irányítási rendszerek fejlesztésének néhány kérdéséről

Bartos, M.: A munkaerőlétszám fejlődése képzettség szerint

Az amerikai gazdaság ellentmondásai
Bulgária a hatodik ötéves terv utolsó évében

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Budapest V., Münnich F. u. 18. III. emelet — Telefon: 313-975, 318-328
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010
Terjedelme 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1975. augusztus 22.

75.0899 — Kossuth Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Monori István vezérigazgató

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADEMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010, postacím: 1363 Budapest, Postafiók 24. — Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488; az AKADEMIAI KÖNYVES-BOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612, postacím: 1368 Budapest, Postafiók 236. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalvánnyal, valamint átutalással a PKHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. — Előfizetési díj egy évre 132 forint.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

11

A tartalomból

FRISS ISTVÁN:

Bevezetés a gazdaságpolitika tanulmányozásába

ESZE ZSUZSA:

Gazdaságpolitika és külkereskedelem, 1957—1960.

HEGEDŰS MIKLÓS:

Strukturapolitikai törekvések és realizálásuk
az 1957—1960 közötti időszakban

**SZAKOLCZAI GYÖRGY—
BÁRÁNY BORBÁLA:**

A termelés reális költségei és az árszintproblémák,
I. rész

BELVARACZ JÁNOS:

A tulajdon mint történelmi kategória

XXII. évfolyam

1975. november

TARTALOM

<i>Friss István</i> : Bevezetés a gazdaságpolitika tanulmányozásába	1249
<i>Esze Zsuzsa</i> : Gazdaságpolitika és külkereskedelem, 1957—1960.	1262
<i>Hegedűs Miklós</i> : Sztruktúrapolitikai törekvések és realizálásuk az 1957—1960 közötti időszakban	1275
<i>Szokolczai György—Bárány Borbála</i> : A termelés reális költségei és az árszintproblémák (I. rész)	1291
V I T A	
<i>Belvaracz János</i> : A tulajdon mint történelmi kategória	1312
S Z E M L E	
Kína gazdasága az 1970-es évek közepén és fejlődésének perspektívái (<i>Hidasi Gábor</i>)	1330
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
XIV. közgazdász vándorgyűlés (<i>Biró András—Kiss Ferenc—Pálovics Béláné</i>)	1353
FOLYÓIRATSZEMLE	1359
A. Bacsurin: A gazdaság tervszerű irányítása és a termelés koncentrációja — H. Kleinewefers: A monetaristák és a fiskalisták ellentétei — Wolfgang Glomb: Az európai gazdasági és valutaintegráció — Horst Zimmermann: Nyílt és rejtett stagfláció — Ruth Johnston: A munkával való elégedettség és a bérarányok	
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Csete László—Szabó Ferenc—Tóth Bertalan: A tervszerű szabályozás élelmiszer-gazdasági tapasztalatai (<i>Ferenczi Tibor</i>)	1367
A cikkek orosz és angol nyelvű rövid tartalmi kivonata	1370
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK TARTALMÁBÓL	1374

E SZÁM SZERZŐI:

Bárány Borbála, az INFELOR Rendszertechnikai Vállalat munkatársa; **Belvaracz János**, a Mohácsi Farostlemezgyár osztályvezetője; **Biró András**, a Közgazdasági Szemle rovatvezetője; **dr. Esze Zsuzsa** kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének főmunkatársa; **dr. Ferenczi Tibor**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem adjunktusa; **Friss István** akadémikus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos tanácsadója; **Hegedűs Miklós** kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének főmunkatársa; **Hidasi Gábor** kandidátus, a Világgazdasági Tudományos Tanács tagja; **dr. Kiss Ferenc**, a NIM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézetének fősztályvezetője; **Pálovics Béláné** kandidátus, az Országos Tervhivatal munkatársa; **dr. Szokolczai György** kandidátus, az INFELOR Rendszertechnikai Vállalat osztályvezetője.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovicz Mária, **Bognár József**, **Csendes Béla**, **Csikós-Nagy Béla**, **Erdős Péter**, **Fekete Ferenc**, **Friss István** (elnök), **Ganczer Sándor**, **Hetényi István**, **Huszár István**, **Káplár József**, **Kornai János**, **Megyeri Endre**, **Nagy Tamás**, **Sipos Aladár**, **Szabó Kálmán**, **Szamuely László**, **Vincze Imre**, **Zsarnóczai Sándor** (főszerkesztő)

Bevezetés a gazdaságpolitika tanulmányozásába

Újszerű kutatás

Néhány évvel ezelőtt *újszerű közgazdasági kutatás kezdődött Magyarországon*: a gazdaságpolitika kutatása. 1972. április végén — több tudományos intézmény és főhatóság hosszabb előkészítő munkája után — a Minisztertanács jóváhagyta az 1971—1985-ös évek közötti időszakra szóló Országos Távlati Tudományos Kutatási Tervet. Ez azokat a kutatási témákat foglalja magában, amelyekről akkor az volt az említett szervek véleménye, hogy fontosságuknál, több tudományágot érintő komplex voltuknál és időigényességüknél fogva a rendelkezésre álló szellemi és anyagi kutatóerők viszonylag nagy részét kell rájuk összpontosítani. Az OTTKT-ba felvett ún. kiemelt kutatási főirányok között volt a „Gazdaságpolitikánk tapasztalatai; javaslatok továbbfejlesztésére” című téma is. A címet, mint az azóta kiderült, *többen félreértették, gazdaságtörténeti kutatásként értelmezték*. Pontosabb eligazítást ad a kutatás lényegéről az a tervtanulmány, melynek alapján a kutatást a távlati kutatási tervbe felvették. Ebből itt egyetlen mondatot idézünk, a kutatás természetének kissé közelebbi megvilágítására: „*Kutatásunk célja: olyan törvények (törvényszerűségek) megismerése, melyek felhasználásával számottevően javítható népgazdaságunk hatékonysága, jelentősen fokozható a munka termelékenységéje, a műszaki fejlesztés és ezek eredményeképpen lényegesen meggyorsítható a társadalmi életszínvonal emelkedése.*” A kutatás — vezetésemmel — az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében folyik.* Néhány év tapasztalatai lehetővé teszik, hogy általánosítható tanulságokat vonjak le a téma kutatására nézve.

Miért neveztem kutatásunkat újszerűnek? Hiszen gazdaságpolitikai kutatások igen nagy számban folynak és folytak már előzőleg az országban és még a Közgazdaságtudományi Intézetben is. Mi több: a gazdaságpolitika olyan komplex, átfogó, összetett fogalom, hogy alig is van a gazdasági életnek olyan folyamata vagy jelensége, mely ne állna valamilyen kapcsolatban a gazdaságpolitikával. Ebből pedig az is következik, hogy a *gazdasági kutatások nagy többsége gazdaságpolitikai jellegű*, vagy legalábbis van valamilyen gazdaságpolitikai vonatkozása. A Köz-

* A kutatómunka eredményeként elkészült kutatási beszámolókat a „Gazdaságpolitikánk tapasztalatainak elemzése, javaslatok továbbfejlesztésére” című tárcaszinten kiemelt kutatási főirány koordináló tanácsa 1975. június 30-i kibővített ülésén megvitatta. E beszámolók alapján készült jelen számunk három cikke: Friss Istváné, Hegedűs Miklósné és Esze Zsuzsáné; a további három beszámolóból írt cikket — Gyenis Jánosét, Ungvárszki Miklósnéét és a Rédey Aranka—Barta Judit szerzőpárosét — következő számainkban tervezzük közzétenni.

gazdaságtudományi Intézetben például folynak a fogyasztás távlati tervezésével, a vállalati jövedelemelosztással, a mezőgazdaság iparosításával foglalkozó kutatások. Ezek mind érintik a gazdaságpolitika valamelyik oldalát vagy oldalait. Vannak kutatások, melyek kifejezetten a gazdaságpolitika egyik vagy másik fontos területére irányulnak, például a beruházáspolitikára vagy a pénzügypolitikára, vagy a bérpolitikára. Kézenfekvő a kérdés: *mi indokolja a mi gazdaságpolitikai kutatásunkat, és az miben különbözik a többi gazdaságpolitikai kutatástól?*

Kutatásunk központjában nem a gazdaságpolitika egyik vagy másik részterülete, hanem maga a gazdaságpolitika áll. Azért mondom, hogy kutatásunk központjában a gazdaságpolitika áll, mert foglalkozunk, sőt a gazdaságpolitika kutatásához foglalkoznunk kell a részterületek, az agrárpolitika, a beruházáspolitikára, a pénzügypolitika és mind a többi kutatásával is. Ezeknek a részeknek van bizonyos önállóságuk, bizonyos önmozgásuk, vannak saját belső összefüggéseik, törvényszerűségeik. Csak rajtuk keresztül, csak megismerésük segítségével közelíthető meg a gazdaságpolitika egésze. Hiszen a gazdaságpolitika nem létezik a beruházáspolitikától, az agrárpolitikától, a bérpolitikától függetlenül és azokon kívül. *A részekből azonban nem lehet összeállítani a gazdaságpolitika egészét.* Az egészen belül a részek kölcsönhatásából új, a részekből nem megismerhető, nem levezethető összefüggések, törvényszerűségek, mozgások jönnek létre. Ezért úgy kell kutatnunk például az agrárpolitikát, hogy — sok más vonatkozás mellett — azt is vizsgáljuk: egyrészt miképpen hatottak a mezőgazdaságban végbement folyamatok, események, változások és a mezőgazdaságra vonatkozó döntések, elhatározások a beruházásokra, a külgazdaságra, az életszínvonalra és így tovább; másrészt miképpen hatottak a beruházások, a külgazdaság, az életszínvonal stb. területén végbement folyamatok, események, változások s az e területeken hozott döntések, elhatározások a mezőgazdaságra és az agrárpolitikára.

Félreértések elkerülése végett hozzáteszem, hogy a példákat sok más területről is vehettem volna. Beszélhettem volna fontos bérügyi intézkedésekről, vagy árváltozásokról, gazdasági szabályozók módosításáról, ill. a bérrendszer, az árrendszer, az anyagi ösztönzők és sok egyéb tényező hatásáról. *Tanulmányoznunk kell a termelés különböző ágaiban, a különböző termelési viszonyokban, a különböző gazdasági folyamatokban fennálló helyzetet és megtörtént eseményeket, végbement változásokat, ezek sokoldalú kisugárzásait, kölcsönhatásait, hogy a legfontosabb összefüggéseket megbízhatóan megállapíthassuk.* Közülük akár csak egyetlen egynek az elhanyagolása is felboríthatja egy egészen más területen hozott gazdasági döntéshez fűzött elképzeléseket, reményeket.

Gazdaságpolitika a szocialista és a kapitalista társadalomban

Kutatásunk jellemző vonása és azt hisszük: érdeme is, hogy hangsúlyozottan figyelmeztetett rá, milyen különleges szerepe és kimagasló jelentősége van szocialista társadalmunkban a gazdaságpolitikának. Hangsúlyozom a szocialista jelzőt, mert tőkésországokban más a gaz-

daságpolitika jelentősége és szerepe. Az állami monopolkapitalizmus korszakában a fejlett tőkésországokban is mindennapossá és magától értetődővé vált az állam és egyes központi szervek, minisztériumok, főleg pedig a központi bankok beavatkozása a gazdasági életbe. A sajtóban és a közéletben a gazdaságpolitika élénk viták tárgya. Ám az a tény, hogy a termelőeszközök nagy többsége, a gazdasági élet kulcspozíciói s a felhalmozott vagyon oroszlánrésze a tőkések birtokában van, a hatalom a tőkésosztályé, eleve osztálykeretek közé szorítja a gazdaságpolitika alakítását, és osztályirányt szab neki. Megfelel ennek az osztálymeghatározottságnak, hogy a polgári közgazdászok elméletileg is csak viszonylag szűk, mert a gazdasági alapokat nem érintő mozgásteret engedélyeznek a gazdasági fejlődésbe való tudatos beavatkozásnak.

A tőkésországokban az uralkodó osztály (osztályok), illetőleg egy szűkebb vagy szélesebb csoportjuk képviselői szabják meg, állapítják meg, irányítják és változtatják a gazdaságpolitikát, akárcsak az egész politikát. Esetenként több csoport képviselői megegyezhetnek a következő politikában. A politikát meghatározó tényezők és szószólók azt hirdetik, hogy gazdaságpolitikájuk az egész ország (társadalom) érdekét szolgálja. A jóléti közgazdaságtan azt az illúziót terjeszti, hogy a modern polgári államnak éppen ez a célja. Valójában azonban kimutatható, hogy a modern polgári államokban a gazdaságpolitika a legnagyobb gazdasági és politikai hatalommal rendelkező rétegek érdekeit szolgálja, a lakosság többségének vagy egyik-másik jelentős csoportjának, rétegének tett bizonyos, az uralom fenntartásához szükséges engedelményekkel. Ezekben az országokban tehát a gazdaságpolitikának az a célja, hogy a társadalom kisebbsége számára biztosítsa az adott osztályerőviszonyok mellett lehetséges legkedvezőbb helyzetet, illetve fejlődést, és egyáltalán nem az, hogy az egész társadalom legkedvezőbb anyagi létfeltételeit, illetve fejlődését biztosítsa, illetve előmozdítsa. A mi társadalmunkban a termelőeszközök társadalmi tulajdona elveszi az osztályellentétek antagonisztikus jellegét. A gazdaságpolitikának az a legfőbb feladata, hogy — a mai cselekedeteinktől, döntésünktől független, történelmi, természeti, társadalmi, nemzetközi politikai és gazdasági adottságok mellett — egész társadalmi gazdaságunk legkedvezőbb fejlődését biztosítsa, illetve segítse elő.

Különösen amióta fontos gazdasági folyamatok hosszú időszakra kiterjedő statisztikai követése hozzáférhetővé vált, szívesen ábrázolják a gazdaság történetét öntörvényű, a gazdaságpolitika által kevésbé befolyásolható folyamatként. Ennek a felfogásnak és vele a gazdaságpolitika bizonyos fokig fatalista megközelítésének nyomai egyes magyar közgazdászoknál is megtalálhatók. Általános tapasztalatok alapján e nézetekkel szemben felvethető, hogy különböző, de hasonló adottságú országok gazdasági fejlődése időnként hasonló, időnként nagyon különböző vonásokat és eredményeket mutat; hogy több hasonló társadalmi berendezésű ország közül hol az egyik, hol a másik jár a fejlődés élén; hogy ugyanabban az országban a fejlődés különböző ütemei, stagnálás és visszaesés válthatják egymást; s hogy mindezt nehéz kizárólag magának a gazdaságnak belső törvényeiből levezetni.

Gazdaságpolitikánknak tudományosnak kell lennie

Kutatásunk azon az általánosnak tekinthető felismerésen alapszik, hogy a társadalom, ezen belül a gazdaság mozgásában objektív törvények érvényesülnek. Ezek a törvények az ember által megismerhetők, és a *felismert törvények lehetővé teszik a gazdaság mozgásába való céltudatos beavatkozást, a mozgásnak a törvények működésén nyugvó befolyásolását*. Mi több: a termelőeszközök döntő részének — a kulcspárágaknak, nagyvállalatoknak, bankoknak, kommunális szolgáltatósoknak, közlekedésnek — társadalmi tulajdonba vételével a társadalom lehetőséget nyert gazdasági életének tudatos tervszerű megszervezésére. Amilyen mértékben saját társadalmi tevékenységünk törvényeit meg-, illetve felismerjük, nagyjából általában olyan mértékben tudjuk őket szakismerettel céljaink szolgálatába állítani.

De ha így áll a dolog, akkor *egy szocialista, tehát a szocialista társadalom felépítésén munkálkodó állam gazdaságpolitikájával szemben alapvető követelmény, hogy a társadalmi gazdaság objektív törvényeinek ismeretén alapuljon, tehát hogy tudományosan megalapozott legyen*. Akik a gazdaságpolitikát csinálják, pontosabban, akik a gazdaságpolitikai döntéseket hozzák, általában politikusok és nem tudósok, legalábbis elsősorban politikusok, és csak esetenként lehetnek tudósok is. A tudományos megalapozás viszont tudományos feladat, végrehajtása tudósokra vár. Tudósoknak kell a gazdaságpolitikai döntéseket előkészíteniük. *Am a döntések előkészítését és a döntéseket nem lehet szigorúan elválasztani egymástól*. A döntések általában függnak attól, hogy mit terjesztenek elő döntésre. Kívánatos ezért, hogy tudósok és politikusok, még általánosabban: az elmélet és a gyakorlat emberei ne idegenül álljanak egymással szemben, hogy *elmélet és gyakorlat szövetkezzenek, bizonyos értelemben összeötvöződjenek*.

Elmélet és gyakorlat szövetsége azért is szükséges, mert a gazdaságpolitika nemcsak döntés, hanem, sőt mindenekelőtt, gyakorlat. Volt idő, amikor a kettőt gyakran szembeállították egymással. Ha gazdasági életünkben valahol zavarok vagy hiányosságok mutatkoztak, voltak, akik — helyes elveket kimondó párt- vagy kormányhatározatokra hivatkozva — azt állították, hogy gazdaságpolitikánk alapvetően helyes, csak a végrehajtás nem megfelelő, abba csúsznak bele hibák, ott néha elferdítik a helyes gazdaságpolitikai döntéseket. Mondanom sem kell, hogy az ilyen felfogás nem tudományos, nem marxista. A döntés, a határozat, az elvi döntés is önmagában még csak valamilyen szándék kinyilvánítása. Mit számít a jószándék, ha nem valósítják meg? Első öt éves tervünk az 1950-es évek elején a termelésnek, a beruházásoknak és egyúttal a dolgozók életszínvonalának meredek emelkedését írta elő. Propagandánkban nagy súllyal szerepelt a népjólét emelése. De az 1953 közepét megelőző években csak a beruházások emelkedtek igazán meredeken, úgy, hogy elvitték a lakosság fogyasztásának emelésére szolgáló eszközöket is és az életszínvonal jelentős mértékben romlott. Mondható-e, hogy gazdaságpolitikánk ebben az időben is az életszínvonal emelésére irányult, csak a végrehajtás ferdítette el ezt a helyes gazdaságpolitikát? Nyilván senki sem kockáztatna meg ilyen állítást.

A tudomány növekvő szerepe társadalmunkban

A gazdaságpolitika a politika része, és alá van rendelve a politikának. Előfordulhat, hogy a rész bizonyos fokig önállóul, és saját, illetve egyes elemei mozgástörvényét követve eltér a politika által kijelölt iránytól. Ilyenkor előbb-utóbb be kell következnie a gazdaságpolitika kiigazításának, a fő politikai vonalhoz való hozzáigazításnak. Általában azonban — erre még visszatérek — a gazdaságpolitika céljai nem vezethetők le magából a gazdaság mozgásából, fejlődéséből, ezeket a célokat *kívülről viszik be* a gazdaságba, legalább a legfontosabbakat közülük párt- és kormányhatározatokban esetleg törvényekben vagy éppen az alaptörvényben — az alkotmányban — fogalmazzák meg. Ugyanez vonatkozik a népgazdasági tervre, mely szocialista országokban a gazdaságpolitika egyik legfontosabb eszköze és egyben összefoglaló kifejezője. *A népgazdasági terv készítésekor mindig a tervezési folyamaton kívüli döntések sorozatából indulnak ki.* Kutatásaink jórészt ezekre a kívülről bevitt döntésekre, továbbá az ezeken alapuló, ezekből levezetett döntésekre, intézkedésekre és a mindezek nyomán, mellett folyó gyakorlatra irányulnak.

Nálunk már huzamos ideje sokan kutatják *tervezési módszereink* tökéletesítésének, finomításának lehetőségeit. Sokkal kevesebben és kevesebbet foglalkoznak a terv alapjául szolgáló *döntések* kutatásával. Amennyire természetes az előbbi, annyira magyarázatra szorul az utóbbi. Ha tudjuk — és ezt senki sem vonja kétségbe —, hogy a terv maga, amire az egész terv épül, amin alapszik, a tervezési folyamaton kívüli döntések sorozata, akkor vajon miért hanyagolják el kutatóink ezt a fontos területet? Feltehető, hogy a válasz talán teljesen, de legalábbis részben abban a felfogásban található, amely kutatási tervtanulmányunk megvitatásakor ismételten felbukkant, hol nyíltan kimondva, hol célzás formájában. Hogyan tehetjük — ez volt ennek a felfogásnak a lényege — kutatás tárgyává a gazdaságpolitikát, mikor annak legfontosabb döntéseit a legfőbb párt- és állami szervek hozzák, illetve hagyják jóvá? Ennek a felfogásnak a képviselői mélységesen félreértik, félreismerik a kommunista párt és államunk jellegét és feladatait. Nálunk a párt és az állam nemcsak vezeti, irányítja, de szolgálja is az egész társadalmat. Nincs szentebb kötelessége, mint hogy ezt a feladatát jól, az osztársadalmi érdekek megfelelően teljesítse. Fejlett, bonyolult társadalmunkban ezt a nehéz feladatot nem lehet csak a józan észre, a tapasztalatra és a fejlett politikai érzékre támaszkodva kielégítően megoldani. Mindezek az adottságok nélkülözhetetlenek a társadalom megbízásából, a társadalomra nézve fontos döntéseket hozó felső testületek tagjainál, de nem elegendők. Szükség van a tudományra is, *és a szocialista társadalomra jellemző, hogy vezetésében, irányításában minden korábbi társadalomnál nagyobb és egyre növekvő súlya van a tudománynak. Csalhatatlan emberek nincsenek, a tévedés lehetőségét teljesen kizárni nem lehet, de a vezető káderek rátermettsége mellett a tudomány és — hozzáteszem, bár itt bővebben nem térhetek ki rá — a tömegek részvétele a legfontosabb döntések előkészítésében és megvalósításában, ez az elérhető legjobb biztosítéka e döntések helyességének.*

Tudományos követelményeket természetesen a népgazdasági tervvel, illetve készítőivel szemben is kell támasztani. Így az is természe-

tes, hogy sokan kutatják tervezési módszereink tökéletesítésének lehetőségeit. Figyelmük főleg a modern matematikai módszerek gazdasági alkalmazására és a számítástechnika és az elektronikus számítógépek lehetséges felhasználására irányul. *Mindezek ma már nemcsak a gazdasági tervezés és vezetés mindennapjához tartoznak hozzá, de nélkülözhetetlen eszközei a fejlett népgazdasági tervezésnek és a népgazdaság irányításának is.* Minőségileg magasabb fokra emelték a tervek konzisztenciájának és realitásának ellenőrzését, segítették a gazdaság belső összefüggéseinek, fejlődési lehetőségeinek és korlátainak megértését, lehetővé tették a tervszámokban, netán a gazdaságpolitikai elképzelésekben, koncepcióban esetleg benne rejlő ellentmondások felfedését, sok és sokféle tervvariáns elkészítését, a rendelkezésre álló információmennyiség megsokszorozását. Az általuk nyújtott lehetőségeket még távolról sem vagyunk képesek teljes mértékben kihasználni, és ezeket a lehetőségeket hozzáértő alkalmazóik egyre tágítják. Még a ma gyermekcipőben járó prognosztizálás is nap-nap után jobban bizonyítja használhatóságát a tervezésben.

(E sok pozitívum mellett érdemes megemlíteni azt a veszélyt is, hogy *egyesek túlbecsülik a matematika alkalmazásával nyert eredményeket.* A matematikai módszerek felhasználásával kapott és fontos mutatók jövő alakulására vonatkozó számszerűsések alkalmasak rá, hogy a teljes objektivitás, pontosság és megbízhatóság látszatát keltsék, ezzel szuggesztív hatást gyakoroljanak. Akaratlanul hozzájárulnak annak a már említett fatalista felfogásnak a terjesztéséhez, hogy a gazdasági történések alakulásába nincs sok beleszólásunk. Nem árulkodnak róla, hogy a módszer kiválasztásában mennyi volt a szubjektív elem és feltételezés, s hogy ez a szubjektív elem milyen mértékig határozta meg az eredményt; nem mutatják, hogy az adatokban mennyi volt a hozzávetőleges becslés és a kétes megbízhatóságú felvilágosítás, sem azt, milyen eltéréseket okozhat a tényezők sokaságának elhanyagolása, a valóság helyett a valóság erősen leegyszerűsített mintájának felhasználása a számításokban.)

Hibás gazdaságpolitikai döntések lehetősége

Ha csak hibátlan gazdaságpolitika volna lehetséges, nem lenne szükség a gazdaságpolitika kutatására. De gazdaságpolitikánkba hibák is becsúszhatnak, és időnként be is csúsztak. Lehet téves, a gazdaság belső összefüggéseinek, törvényeinek ellentmondó döntést hozni, intézkedéseket tenni, gyakorlatot folytatni. Jó vagy rossz döntés, jó vagy rossz gyakorlat esetében egyaránt általában bizonyos folyamatok indulnak el vagy módosulnak a termelési viszonyokban, hatásuk azonban legtöbbször csak rövidebb-hosszabb idő múlva mutatkozik meg a termelésben, a fogyasztásban vagy az elosztásban. Akkor kiderülhet, hogy a hatás teljesen vagy nagyjából megfelel annak, de esetleg eltér attól, amit a döntéshozók elgondoltak, terveztek, akartak. Semmiféle előzetes elképzelésünk vagy ítéletünk nincs a döntések jelentőségéről általában. Kutatjuk, illetve kutatni akarjuk, hogy egyes fontos döntések miért születtek, és milyen eredményekre vezettek. Mindezt gazdaságpolitikánk tökéletesítésének előmozdítására.

Igaz, mindebben már nagyon fontos „előzetes elképzelések”, helyesebben történeti tapasztalatból levont fontos következtetések, felismerések foglaltatnak. Legfőképpen az a felismerés, hogy lehet jó és lehet rossz gazdaságpolitikai döntést hozni. Tehát távol áll tőlünk az a *fatalista felfogás*, hogy lényegében mindent a mélyebb gazdasági törvényszerűségek döntenek el, amiből az a *nihilista felfogás* is következik, hogy lényegében mindegy, milyen gazdaságpolitikát folytatnak az illetékesek, mert lényegében a mélyebb törvényszerűségek mindenképpen ugyanazokra az eredményekre vezetnek. Ezen mit sem változtat, hogy sok esetben a gazdaságpolitikai döntés valóban többé-kevésbé szűk sávban történik, illetve történhet. Például tegyük fel, hogy arról a rendkívül fontos kérdésről kell döntenet, milyen legyen a következő évben a felhalmozás és a fogyasztás aránya. Ugrásszerű változást egyik évről a másikra általában nem lehet létrehozni. Kivételt képez egy rendkívüli természeti vagy társadalmi esemény belépése, például dús olajlelőhelyek váratlan felfedezése és üzembe vétele. Általában nem lehet szó ugrásszerű változásról már csak azért sem, mert a legfontosabb tétel, a lakosság fogyasztása a mi körülményeink között, hacsak nem következik be valamely természeti vagy társadalmi katasztrófa, csak nőhet, nem csökkenhet, és azért sem, mert a nemzeti jövedelem felhasználásának különböző összetevőire nézve különböző korábbi döntések érvényesülnek. A változás mértéke tehát feltehetően fél százalékon belül marad. Ez mégis nagyon fontos döntés lesz, és lehet jó is, rossz is. — A múlt tapasztalata alapján tagadhatatlan, hogy a termelőerők fejlődése előbb-utóbb kikényszeríti a termelési viszonyok megfelelő változtatását — ha közben nem pusztul el a gazdaság —, de egyáltalán nem mindegy, hogy a változás milyen gyorsan és simán-e vagy zavaroktól kísérve következik be.

Hibás gazdaságpolitikai döntések általában nem azért születnek, mert a döntést hozók nem ismerik a szocializmus követelményeit, hanem azért, mert nem vagy nem eléggé veszik figyelembe a gazdaság objektív törvényeinek működését és tervezett vagy elhatározott intézkedéseik e működésből folyó minden hatását, minden következményét. Előfordul, hogy a kívánt hatást eléri, de olyan áron, amelyet nem ért meg. Minden gazdaságpolitikai kutatómunkánk, az egész kiemelt kutatási főirány azt a célt követi, hogy ilyen döntések ne szülessenek, hogy a döntést hozók — megfelelő tudományos előkészítés alapján — előre lássák döntéseik összes fontos következményeit.

A gazdaság és a gazdaságpolitika fejlődése

Az a felismerés, hogy gazdaságpolitikánk tökéletesítése, tudományos alapjainak erősítése egész gazdasági fejlődésünk egyik kulcskérdése, nem új. Közéletünkben is szerepet játszott olyankor, amikor gazdasági életünkben vagy fejlődésünkben komolyabb zavarok mutatkoztak. Azután, hogy 1953 júniusának végén a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége élesen elítélte az 1950-től követett gazdaságpolitikánkat, ez a felismerés ott volt sokak száján, és nem kis része volt abban, hogy 1954 végén minisztertanácsi határozat intézkedett a Közgazdaságtudományi Intézet létrehozásáról. Egymást követő sikeres

gazdasági évek viszont rendszerint elmosták gazdaságpolitikánk esetleges hiányosságainak tudatát, és azt a hitet keltették vagy erősítették, hogy immár nyomára bukkantunk fejlődésünk törvényeinek, és megtanultuk eredményesen alkalmazni azokat. Egy ilyen önmegnyugtató nézet azonban káros, mert nem ösztönöz gazdaságpolitikánk olyannyira szükséges tökéletesítésére.

Mennél többet várunk tőle, mennél nagyobb igényeket támasztunk vele szemben, annál munka- és időigényesebb feladat a gazdaságpolitikai döntések tudományos előkészítése. Magától értetődik, hogy ez nem lehetett mindig így, s különösen nem lehetett így a szocialista állam alapításának, illetve alakulásának idején. Amikor 1948-ban Magyarországon a két munkáspárt egyesülésével létrejött a szocializmus építése megkezdésének legfontosabb feltétele, *a párt és a kormány gazdaságpolitikájának tudományos alapját lényegében a társadalom általános mozgástörvényeinek ismerete képezte*. Ez nem kevés. Gazdaságpolitikát persze az első perctől kezdve kellett csinálni, de ez az elméleti alap, kiegészítve az előző évek politikai-gazdasági harcaiban és gyakorlatában szerzett ismeretek gazdag tárházával, elegendő volt ahhoz, hogy eredményes gazdaságpolitikát csináljanak. Később fokozatosan nőttek a követelmények, egyúttal nőtt számban és tudásban az a tudósgárda is, amely a megnövekedett követelményeknek eleget tudott tenni. Megfelelően erősödött gazdaságpolitikánk tudományos megalapozottsága is. Hasonló folyamat ment végbe más szocialista országokban is, bizonyítva, hogy itt egy objektív társadalmi törvény érvényesül. Nem egy lezárt, hanem egy szükségszerűen folyton megújuló folyamatról van szó. *Nő, fejlődik gazdaságunk, változik környezete, változnak a benne és rá ható összefüggések, mozgástörvények. Változnia kell a gazdaságpolitikának is, és változásait is tudományosan kell előkészíteni, még hozzá egyre magasabb színvonalon.*

Gazdaságunk és gazdaságpolitikánk alakulása, fejlődése — mint a természeti és társadalmi folyamatok általában — nem minden belső ellentmondástól mentes egységben végbemenő történés. Az ellentmondások a mozgás, a fejlődés rugói. Nem írhatjuk tehát le a gazdaságpolitikát valamilyen lezárt, befejezett, megcsontosodott szabálygyűjteménynek. Nyilvánvalóan nem létezhet az állandóan mozgásban, változásban levő világban egy teljesen kikristályosodott, tökéletes, a gazdasági-társadalmi fejlődés minden kérdésében eligazító gazdaságpolitika. Van egy történelmileg alakult, a fejlődés meghatározott fokára eljutott és tovább fejlődő gazdaságpolitikánk. Feladatunk ezt a fejlődést mennél pontosabban megismerni; törvényszerűségeinek, melyek egyben egész társadalmi-gazdasági fejlődésünk törvényszerűségei, a nyomára jutni, pozitívumait és negatívumait értékelni; feladatunk, hogy figyelemmel kísérjük és megpróbáljuk megragadni, mikor és miért következett be valamilyen területen kisebb vagy nagyobb horderejű változás. Ha ellentmondó intézkedésekre vagy megnyilvánulásokra bukkantunk, igyekeznünk kell lehetőleg pontosan megismerni az egymásnak ellentmondó intézkedéseket vagy megnyilvánulásokat, utána megkísérlni megfejtetni őket, s megállapítani, mi az egyiknek, és mi a másiknak az oka, eredete, mozgató rugója. Meg kell vizsgálni, *milyen különböző nézetek, álláspontok ütköztek egymással, ezek mögött milyen egy-*

mástól különböző vagy egymással szemben álló felfogások, szakmai, csoport-, réteg- vagy osztályérdekek húzódtak meg, s viszont: a különböző szakmai, csoport-, réteg- vagy osztályérdekek képviselőiben kik vagy mely intézmények léptek fel, emeltek szót. Csak a tények lelkiismeretes, előítélettől mentes, lehetőleg teljes körű feltárása alapján juthatunk el a bennük megnyilatkozó törvények, törvényszerűségek felismeréséig.

A társadalmi szükségletek rangsorolása

Abból, amit már elmondottam, következik, hogy a gazdaságpolitika tudományos megalapozottságának növelésére irányuló *munkának kétarcúnak kell lennie, kétféle kell tekintenie*. Egyrészt a társadalmi szükségletekre, másrészt a gazdaságpolitikára kell irányulnia. *Társadalmi szükséglet és gazdaságpolitikai döntés, intézkedések úgy viszonyulnak egymáshoz, mint cél és eszköz*. A gazdaságpolitikai kutatásoknak, illetve *a gazdaságpolitikai döntések tudományos megalapozásának, tudományos előkészítésének erre is, arra is ki kell terjednie*. Vagyis: egyrészt tudományosan kell előkészíteni, kidolgozni a gazdaságpolitikai célok megállapítását, másrészt tudományosan kell előkészíteni, kidolgozni az e célok elérésére igénybe veendő eszközökre, módszerekre vonatkozó döntéseket.

Ami a cél vagy fő célok megállapítását illeti, természetesen adva van, hogy a szocializmus teljes felépítésén munkálkodunk. Nagy vonásokban azt is ki tudjuk fejteni, hogy ez alatt mit értünk. Ám ez semmiképpen sem elegendő útbaigazítás sem a gazdaságpolitika, sem a tervezés számára. A cél, vagyis a társadalmi szükségletek megállapításában ennél lényegesen tovább kell menni.

Valamiképpen összhangot kell létrehozni a társadalom elé állítható feladatok és a társadalom előtt álló lehetőségek között. A társadalom rendelkezésére álló munkaerő, munkaeszközök és természeti erőforrások mennyisége korlátozott. *Hogyan történjék a társadalmi munkaidő elosztása a különböző társadalmi-gazdasági tevékenységek között, ez minden társadalmi-gazdasági rendszerben a kérdések kérdése*. Ily módon nem a társadalmi szükségletet általában, hanem a *kielégítendő* társadalmi szükségletet kell megállapítani. A kapitalizmusban erről alapján, különböző áttételeken keresztül az értéktörvény, illetve a piaci mechanizmus gondoskodik, a kapitalista tulajdon alapján, amely a fizetőképes kereslet megfelelő elosztását a társadalom különböző osztályai, rétegei, csoportjai és egyénei között biztosítja, s így a kielégítendő, illetve kielégíthető társadalmi szükségletet megszabja. *Nálunk a társadalmi munkaidő elosztását a terv szabályozza, de* — mint arról az imént és már ismételtlen is szó esett — *kívülről bevitt döntések* alapján. Ezeknek a döntéseknek tudományos előkészítése, megalapozása egyik fontos feladata a gazdaságpolitikai kutatásnak. Hogyan döntsünk például olyan kérdésekben, amennyiben korábbi döntések vagy társadalmi adottságok nem korlátozzák szabadságunkat, hogy miképpen használjuk fel, milyen irányba tereljük a nemzeti jövedelem évi növekményét? Ha ebben a keretben valamilyen pénzösszegek elosztásáról dönthetünk, mennyi jusson a bérek, mennyi a nyugdíjak vagy a családi pótlék emelésére? Változzék-e és milyen arányban a fogyaszt-

tás és a felhalmozás aránya? Milyen arányban növeljük az egészségügyre, az oktatásra, a tudományos kutatásra fordítandó eszközöket, és mire fordítuk az eszközöket például az egészségügyi, az oktatási, a tudományos fejlesztésen belül?

A munkaidő helyes, a társadalmi érdekek megfelelő elosztása a társadalmi szükségletek kielégítését szolgáló tevékenységek között feltételezi a társadalmi szükségletek megfelelő rangsorolását és súlyozását. De milyen alapon, hogyan lehet rangsorolni és súlyozni a társadalmi szükségleteket? Nincs módunkban a különféle társadalmi szükségleteket összemérni, illetve összemérhetővé tenni. A rendelkezésre álló adatok, információk bármilyen tömkelegéből sem tudunk semmiféle matematikai, logikai, tudományos gondolatsor segítségével választ adni arra, hogy a társadalmi munkaidő mekkora részét helyes termelőmunkára, honvédelemre, tudományos munkára, művészetek ápolására és terjesztésére, oktatásra és sok más tevékenységre fordítani.

Gazdaságpolitikai koncepció és részkoncepciók. Alternatívák

Világos, hogy a társadalmi szükségletet kifejező *rengeteg cél és feladat között verseny, illetve ellentmondás van.* Mennél több jut az eszközökből egyesekre, annál kevesebb jut másokra. Hogyan lehetne biztosítani, hogy az elosztás az össztársadalmi érdekek legmegfelelőbb módon történjen? Ehhez azt kellene tudnunk, hogy milyen úton-módon jutunk el biztosan és e mellett lehetőleg gyorsan a mindenki által kívánt végcélhoz. Erről az útról-módról, amelyre nincs recept, kell lehetőleg gondos felmérés és alapos meggondolás alapján elképzelést, *konceptiót* kialakítani, és ennek az elképzelésnek, koncepciónak az alapján lehet és kell azután a társadalmi szükségleteket rangsorolni és súlyozni. Kutatásunkban megpróbáljuk a gyakorlatból azt is kihámozni, hogy a döntést hozóknak milyen elképzelése közelíthette meg leginkább a koncepció fogalmát.

Az lenne az igazi, ha olyan koncepcióval rendelkeznének, amelynek alapján egyértelműen tudnánk rangsorolni és súlyozni az összes társadalmi szükségleteket s ennek megfelelően elosztani a társadalmi munkaidőt. Elméleti és gyakorlati meggondolások azonban amellettszólnak, hogy *ilyen koncepció nincs, illetve nem állapítható meg.*

Először is: a szocialista országokban rég eldöntött kérdés, hogy nemcsak meddő, hanem káros is lenne minden olyan próbálkozás, mely egyetlen központból igyekeznék megszabni a népgazdaság és a vállalati tervek minden részletét. Márpedig az általunk most keresett koncepció szabályozó hatása egyetlen központból még több részletre, mert nemcsak gazdaságiakra, terjedne ki. Ellene fokozottan érvényesek mindazok az érvek, melyek az egy központból minden részletet szabályozó gazdasági terv ellen felhozhatók. Azután: egy ilyen koncepció a társadalmi szükségletek megszámlálhatatlan sokasága és sokfélesége következtében teljesen áttekinthetetlen és megítélhetetlen lenne. A társadalmi munkaidő elosztása a legközérdekűbb kérdés, eldöntése alapvetően fontos politikai feladat. De miféle politikai döntést lehetne hozni egy áttekinthetetlen és megítélhetetlen koncepció alapján? Továbbá: az

egész társadalom állandó mozgásban van, így a társadalmi szükségletek is, viszont a munkaerő állandó átcsoportosítása gyakorlati akadályok tömegébe ütközik.

A szükségletek és a feladatok valamilyen rangsorolására és súlyozására azonban mindenképpen szükség van, ha, mint láttuk, összhangot kell létrehozni a társadalom elé állítható feladatok és a társadalom lehetőségei között. A lehetőségek, mint utaltam rá, korlátozottak, a munkaerő, a munkaeszközök és a természeti erőforrások oldaláról egyaránt. A szükségletek s következésképpen a kijelölhető feladatok nem azok. Válogatni kell tehát, *preferenciák kellenek, mégpedig társadalmilag indokoltak. Nem lehet a véletlentől, azaz egyes személyek, egyes csoportok, vállalatok vagy szervezetek elképzeléseitől, ötleteitől, társadalmi helyzetétől, befolyásától függővé tenni, hogy adott időben és körülmények között, a meglevő emberi és anyagi erőforrások felhasználásával út épüljön-e vagy kórház, gyár vagy iskola, vegyi üzem vagy erőmű, hogy az egyéni fogyasztásra rendelkezésre álló javakból vagy értékből hogyan részesüljenek a bányászok és a pedagógusok, az egyedülállók és a nagycsaládosok, hogy milyen arányban, kikre háruljon a gyerekekről, az öregekről, a munkaképtelenekről való gondoskodás. Csak a hozzáértő szakemberek nagyon széles körű és alapos tudományos előkészítésen nyugvó koncepciója alapján lehet dönteni azokról az össztársadalmi érdek által diktált preferenciákról, arról a rangsorolásról és súlyozásról, amely nélkül nehezen képzelhető, hogy érvényesíteni tudjuk szocialista társadalmi rendszerünk fölényét a kapitalista renddel szemben.*

Abból, hogy a koncepció nem adhat alapot minden társadalmi szükséglet rangsorolására és súlyozására, de a valóságban mégis tudni kell mindent rangsorolni, az következik, hogy nem csak egy koncepcióra van szükség. *Kell egy központi, átfogó koncepció, mely a fő célokat tartalmazza, és kellenek azt kiegészítő, a népgazdaság vagy a társadalom egy-egy körülhatárolható területére vonatkozó részkonceptiók. Az is következik, hogy a központi koncepcióra vonatkozó döntést felső szinten hozzák, a részkonceptióra vonatkozókat pedig több helyen. A részkonceptiókat a központi koncepció alá kell rendelni, nem lehetnek ellentétben a fő célokkal, sőt szem előtt kell tartaniuk a fő célok feltétlen érvényesítését. Csak ilyen módon biztosítható a gazdaságpolitika egységes értelmezése és végrehajtása.*

Mindabból, amit a koncepcióról, annak gondos előkészítéséről, a döntés fontosságáról, a részkonceptióknak a fő célok alá való feltétlen alárendeléséről mondtam, nem következik, hogy a kutatásnak egyetlen lehetséges koncepcióhoz kell eljutnia. Inkább ellenkezőleg: *a koncepció kidolgozása folyamán lehetőleg ki kell munkálni és a döntést hozók elé tárni a döntési, illetve fejlődési alternatívákat.* Természetesen a különböző megoldási lehetőségeket viszonylag részletesen kell kidolgozni, feltárva a különböző megoldások sokoldalúan végigkísért összes előnyét, hátrányát, bizonytalanságát, kockázatát. Leginkább ez biztosíthatná, hogy a gazdaságpolitikai koncepció megválasztása valóban választás legyen és ne az események sodrásának pillanatnyi véletlenek megszabta állomása.

A döntések végrehajtásával kapcsolatos kutatások

Mint említettem, a gazdaságpolitika tudományos megalapozásának fel kell ölelnie egyrészt a célokra, a gazdaságpolitikai koncepcióra vonatkozó javaslat előkészítését, másrészt a célok elérésére igénybe vevendő eszközökre, módszerekre vonatkozó döntések előkészítését is. Eddigi kutatásaink nagyrészt gazdaságpolitikai döntések megvalósulásának, illetve a gazdasági gyakorlatnak az elemzésével foglalkoztak, tehát az említett szóhasználat szerint inkább az eszközökkel, mint a céllal. Folyt ez abból, hogy a kutatás egy adott négyéves, immár másfél évtizede lezárult időszak gazdaságpolitikájára irányult. Viszonylag kevés hasznosítható eredményt ígért a már főleg történeti érdekességű koncepció vizsgálata, jóval többet azoknak a tényezőknek, körülményeknek, folyamatoknak a kutatása, amelyek a döntések, intézkedések végrehajtását kísérték, befolyásolták, előmozdították vagy gátolták. Ezek kutatásának is keretet szabott a rendelkezésünkre álló idő és munkaerő. Szűk kereteinken belül *igyekeztünk megismerni, feltárni legalább a legfontosabbakat azok közül az összefüggések, törvények, törvényszerűségek közül, amelyek a gazdasági történések mozgását megszabták vagy valamilyen mértékben befolyásolták.* Munkánkat a jövőben is ennek a szándéknak kell vezérelnie, lehetőleg kiszélesítve a megismerendő, feltárandó összefüggések, törvények, törvényszerűségek körét.

A gazdaságpolitikai döntések sorsát, azt, hogy megvalósulnak-e, illetve mi valósul meg belőlük és mi nem, nagyrészt olyan összefüggések, törvények, törvényszerűségek szabják meg, amelyekről a döntésekben nem esik szó. Ilyenek például a gazdasági szabályozók, az anyagi ösztönzés eszközei, általában a gazdasági mechanizmus. Ezekkel foglalkoztunk, ha nem is olyan mértékben, amely bennünket teljesen kielégíthetett volna. Nem foglalkoztunk viszont, bár hatásuk jelentékeny, a döntések végrehajtására hivatott intézmények, szervek, szervezetek felépítéséből, szervezetéből, helyzetéből folyó belső összefüggésekkel. Azok az ellentmondások, ellentétek, amelyekről általánosságban már szóltam, messzemenően ezeknek a szervezeteknek a működésében, ténykedésében nyilvánulnak meg. Ütközhetnek egymással a vállalati és a népgazdasági érdekek, a minisztériumok érdekei, a minisztériumok és a vállalatok érdekei, a különböző vállalatok érdekei stb. Még a vállalat dolgozóinak érdekei sem esnek feltétlenül egybe azzal, amit vállalati érdekeknek szoktak nevezni. A gazdasági döntések, határozatok azonban általában minisztériumok vagy más szervek közvetítésével jutnak el a vállalatokhoz, és végső fokon elsősorban a gazdasági egységek, főleg a vállalatok tevékenységén keresztül valósulnak meg vagy nem valósulnak meg. Ezért a gazdaságpolitikai kutatásnak gondosan tanulmányoznia kell a különböző gazdasági szervezetek belső törvényszerűségeit és egymáshoz való viszonyát, beleértve a centralizáció és decentralizáció kérdéseit, különösképpen pedig a vállalatok belső törvényszerűségeit.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a gazdasági mozgásokban, történésekben és a gazdaságpolitikai döntésekben történeti sorrend, egymásutánosság is hat. Ez nemcsak abban a sokszor emlegetett tényben nyilvánul meg, hogy a jelen gazdasági történéseit és

lehetőségeit is múltbeli események határozzák meg vagy befolyásolják, hanem abban is, hogy egyidejűleg kell döntéseket hozni különböző időpontokban vagy időszakokban esedékes cselekvésekre nézve, illetve hogy különböző időhorizontokkal folyó cselekvésekről kell dönteni. Egyidejűleg kell dönteni és lépéseket tenni beruházások kérdésében, amelyek közül egyesek egy év múlva, mások csak egy vagy másfél évtized múlva fognak működésbe lépni, és olyan gazdasági vagy társadalmi szükségleteket fognak kielégíteni, amelyeket ma még csak hozzávetőleg, esetleg nagyfokú bizonytalansággal lehet becsülni.

Ki kellene terjeszteni kutatásainkat sok fontos területre, mellyel eddig nem foglalkoztunk. A teljességre való törekvés nélkül említem, hogy kutatnunk kellene a különböző szinteken történő döntések kölcsönös kapcsolatait, a gazdaságpolitikai stratégia és a gazdaságpolitikai taktika viszonyát, a hosszú és a rövid távú döntések összefüggéseit. Behatóan kellene tanulmányoznunk azokat a hatásokat, amelyek a világ-gazdaságból sugároznak ki ránk, különösen azokat, amelyek a szocialista táborban érnek bennünket, valamint reagálásainkat és reagálási lehetőségeinket ezekre a hatásokra.

Am a gazdaságpolitikai kutatásnak ezeken a területeken is messze túl kell terjednie. A társadalom rendkívül sokrétű, sokoldalú és sokszínű egész, amelynek roppant különböző részei közt részben nyilvánvaló, részben nem nyilvánvaló vagy éppen rejtett, de amellett erőteljesen érvényesülő összefüggések hatnak. Gazdaságiak és nem gazdaságiak egyaránt. *A társadalom igazgatási, termelési vagy tudományágak szerinti vagy bármely egyéb felosztása több szempontból hasznos lehet, és sokszor feltétlenül szükséges. Am minden ilyen felosztás többé-kevésbé önkényes, és a valóságban általában nem érvényesülhet következetesen. A kutatásnak — ha utána vagy éppen a végére akar járni a hatásoknak, összefüggéseknek — gazdaságinak és szociológiainak, joginak és pszichológiainak, történetinek és statisztikainak stb. kell lennie.* Más szóval: a gazdaságpolitika kutatásának rendkívül komplexnek kell lennie, ami egyébként egyik indoka volt annak, hogy ez a kutatás bekerült a távlati kutatási terv kiemelt főirányai közé.

Fokozza a kutatás nehézségeit és bonyolultságát, hogy a társadalmi összefüggések, törvények általában kevésbé állandóak, mint a természet, és különösen az ún. élettelen természet törvényei. Ehhez járul még, hogy a gazdaságunkban és gazdaságunkra ható hatásoknak, összefüggéseknek egy része társadalmi gazdaságunk határain kívül fekszik, és csak többé-kevésbé goromba megközelítéssel ismerhető fel, illetve becsülhető. Sokszor be kell érni tudományosan megalapozott jóslásokkal arra nézve, hogy valamely általunk nem befolyásolható fontos összefüggés hogyan fog alakulni és hatni a jövőben.

Mindezek elől a nehézségek elől nincs kitérés. *A kutatásnak az a feladata, hogy lehetőségeinek korlátait tudomásul véve, mennél sokoldalúbban, mennél teljesebben állapítsa meg, mérje fel mindazokat a tényeket, körülményeket, amelyek a kutatott területen, a kutatott kérdésben hatnak, illetve hathatnak, hogy azután ezek alapján a lényeges összefüggéseket, törvényeket megállapíthassa. Ahhoz pedig, hogy a kutatás valóban komplex kutatássá váljon, elsősorban az szükséges, hogy a különböző tudományterületeken azonos történést vagy kérdést vizsgáló kutatók lehetőleg azonos szemléletből induljanak ki.*

Gazdaságpolitika és külkereskedelem, 1957—1960.

A külkereskedelem gazdaságpolitikai szempontból való vizsgálatakor elsősorban arra kell választ keresni, hogy a gazdaságpolitika egy-egy időszakban hogyan szándékozott és hogyan tudta ténylegesen bekapcsolni a nagy népgazdasági összefüggésekbe a külkereskedelmet, amely részt vesz 1. a népgazdaság értékegyensúlyának és 2. az újratermelés használati érték szerinti egyensúlyának alakításában.

ad 1. A külkereskedelem

— a termelés minőségi, gazdaságossági fejlődésén keresztül növelheti a keletkező nemzeti jövedelmet, ha a külső piaci igények közvetítőjeként hatni tud a folyó termelésre (a termékek minősége, ára, választéka stb. tekintetében), esetleg a termelési struktúrára is (ha a fejlesztési döntések figyelemmel vannak a külkereskedelmi szempontokra);

— komparatív előnyöket vagy hátrányokat realizálva növelheti vagy csökkentheti az elosztható nemzeti jövedelmet (a megtermelt nemzeti jövedelemhez képest);

— passzív áruforgalmi egyenlegével bevonhat külső forrásokat, s a belső felhasználás így nagyobb lehet, vagy ellenkezőleg, aktív egyenlegével elvonhatja a nemzeti jövedelem egy részét a belső felhasználástól.

ad 2. A külkereskedelem alakítja az újratermelés használati érték szerinti arányait is: a külső piacokon külföldi importárakra cseréli a belföldi exportárakat, kiegyenlítve, illetve csökkentve a belföldi felhasználás és a belföldi termelés árústruktúrája közötti, szükségképpen mindig meglévő eltéréseket.

A külkereskedelem szerepe a népgazdasági értékegyensúly alakításában

Az 1957-től 1960-ig eltelt négy év közül az elsőben a külkereskedelem úgy vett részt a népgazdasági értékegyensúly helyreállításában, hogy passzív áruforgalmi egyenleg útján több mint 2 milliárd devizaforint értékű külső forrást vont be a belső felhasználásba. Ez az ellenforradalom utáni konszolidáció egyik legfőbb feltétele volt, nélküle nem lehettek volna sikeresek a politikai konszolidációra irányuló erőfeszítések sem.

1956 decemberében az ipar a szeptemberinek 20—30 százalékát termelte,¹ sztrájkok bénították, de — a rendelkezésekkel ellentétben —

¹ Lásd Kahulits László: Gazdasági életünk legfőbb kérdése a népgazdaság egyensúlyának megteremtése. Társadalmi Szemle, 1957. május. 74. l.

mindenki megkapta a bérét, az is, aki nem termelt. A kifizetett bérösszeg 15—20 százalékkal nőtt, noha az ipari létszám 20 százalékkal csökkent, s a megmaradt 80 százalék is csak részben dolgozott.² A pénz iránti bizalom megrendült, felvásárlási láz, spekuláció ütötte fel a fejét. Azonnali nagy importhozzállítványok nélkül *infláció, munkanélküliség fenyegetett volna, súlyosan veszélyeztetve az életszínvonalat* és végeredményben a konszolidációt is.

1957 első két hónapjában kb. 1 milliárd devizaforint értékű áru (gyógyszer, élelmiszer, építőanyag stb.) érkezett a szocialista országokból. Az első negyedévi külkereskedelmi passzívum ebben a fő viszonylatban 766,2 millió, a tőkésországok viszonylatában 21,3 millió devizaforint volt.

A szocialista országok viszonylatában az egész évi, kb. 2 milliárd devizaforintnyi passzívumnak 90 százaléka az első félévben vált szűkségessé. A Szovjetunió szabad devizával is segített az egyensúly helyreállításában. Enélkül nem lehetett volna gyorsan normalizálni a külkereskedelmi kapcsolatokat a tőkésországokkal.

Az 1957. évi külkereskedelmi passzívum összesen 2288 millió devizaforint lett, ebből a szocialista országok viszonylatában 1878,7 millió (ennek 80 százaléka, 1524,8 millió jutott a Szovjetunióra); a tőkésországok viszonylatában 409,3 millió devizaforint.³

A külkereskedelem útján kapott segítség, a belső erőfeszítésekkel együtt, kimozdította a gazdaságot a mélypontról. A harmadik negyedévben a külkereskedelmi passzívum csökkent, és 1957 utolsó negyedévének külkereskedelmi egyenlege már aktív volt.⁴

1958 elejére az a gazdaságpolitikai álláspont alakult ki, hogy időszervé vált — és mint az 1957. utolsó negyedévi aktívum bizonyítja, reálisan lehetséges is volt — aktív kereskedelmi mérleggel *azonnal megállítani* a külső eladósodást.⁵ Az 1958—1960-ra kidolgozott hároméves terv *tartósan aktív külkereskedelmet* irányzott elő. A terv szerint az aktívumnak az első két évben elegendőnek kellett lennie arra, hogy a fizetési mérleg folyó kiadásai és bevételei egyensúlyba kerüljenek, 1960-ban pedig már arra is, hogy meg lehessen kezdeni (az 1960-as években pedig majd tovább lehessen folytatni) a külső adósságok törlesztését.

A hároméves terv azt írta elő a külkereskedelemnek, hogy 1960-ban az export 38 százalékkal nagyobb, az import 8 százalékkal kisebb legyen az 1957. évinél.⁶ Ez nem volt feszített előirányzat, mert 1957-ben az export az 1955. évinek 87 százaléka, az import pedig az 1955. évinek 136 százaléka volt.

A külkereskedelem hároméves tervfeladata azt jelentette a népgazdasági értékegyensúly szempontjából, hogy *éveken át folyamatosan el kellett vonni* a belső felhasználástól és aktív külkereskedelmi egyenleg formájában *a külső felhasználás növelésére* kellett fordítani a nemzeti jövedelem egy részét. Természetesen így is értékegyensúlynak kellett lennie a belső felhasználásban, *s a belső felhasználásnak is nőnie kellett*. Az életszínvonal folyamatos, megtorpanás nélküli emelése 1957 után a

² Uo.

³ Központi Statisztikai Hivatal külkereskedelmi osztályától kapott adatok.

⁴ Uo.

⁵ Ez a gazdaságpolitikai követelmény 1960 óta rendszeresen visszatért, valahányszor a külső eladósodás — mint 1957-ben — hirtelen meggyorsult.

⁶ Bálint Ernő: A külkereskedelem hároméves tervének teljesítése. Külkereskedelem, 1961. 6. sz. 1. l.

gazdaságpolitika mindennél előbbre való, legfőbb célja volt. De nőnie kellett a belső felhasználás másik összetevőjének, a felhalmozásnak is. Nemcsak a megelőző időszak nagy visszaesése miatt, hanem azért is, hogy gyorsítani lehessen a források képződését az egész tervkoncepció megvalósításához.

A tervkoncepció lényege az volt, hogy a gazdaságpolitika három fő céljának — az életszínvonal folyamatos emelésének; a külkereskedelmi aktívumnak; a felhalmozás meggyorsításának — *együtt, hármas egységben kellett* megvalósulnia, egyiknek sem volt szabad háttérbe szorítania a másikat; *a belső és a külső felhasználásnak egyszerre kellett nőnie*.

Ez a tervkoncepció nem volt realizálható, mert 1. nem számolt — és 1958 elején még nem is számolhatott — azzal, hogy a tervidőszak három évéből kettő *a kollektivizálás* időszaka lesz, de 2. nem ítélte meg eléggé reálisan a külső és a belső feltételeket sem, amelyek közt *az iparnak* fejlődnie kellett.

Az MSZMP 1958. decemberi határozata megindította a mezőgazdaság tömeges szocialista átszervezését, de hosszabb idő alatt végbemenő folyamatra számított, mint amilyen az valójában lett. 1961 februárjában, egy-két hónappal a hároméves terv befejezése után, az ország szántóterületének 90 százaléka volt már szocialista tulajdonban.⁷ A mezőgazdasági termelés eközben nem csökkent, hanem a hároméves tervben összesen 12 százalékkal nőtt,⁸ és a mezőgazdaság exportja is növekedett.

Az MSZMP kezdettől fogva fő feladatnak tekintette az újonnan alakult termelészövetkezetek gazdasági megerősítését, egyebek közt a gép- és műtrágyaellátás határozott javítását. Ez csak nagy behozatallal volt lehetséges. Így az import messze túlnőtt azon, ami összhangban lett volna a fő célok hármas egységével. Például traktorból az import 1958-ban 1656 darab volt, 1959-ben 5977, 1960-ban 8535 darab; mezőgépekből és alkatrészekből 1958-ban 41 750 ezer, 1959-ben 158 947 és 1960-ban 265 239 ezer devizaforint.⁹

Az 1959. és az 1960. évi külkereskedelmi áruforgalom összesen ke-
reken 1,5 milliárd devizaforintos passzívummal zárult, ami nem lett volna nagy ár a sikeres átszervezésért akkor sem, ha egyedül a kollektivizálás forrásszükséglete okozta volna. (1957-ben több mint 2 milliárd devizaforintnyi külkereskedelmi passzívum kellett az ellenforradalom utáni talpraálláshoz.) A kollektivizálással összefüggésben a külkereskedelem passzív egyenlege nem a három fő cél egyikéről való lemondás volt, hanem gazdasági — és egyúttal politikai — szükségesség. A gazdaságpolitika, ha számolhatott volna ezzel a rohamos átalakulással, nem is tűzhetette volna ki célul, hogy éppen ugyanezekben az években a külkereskedelem is aktív legyen.

De a kereskedelmi mérleg *nem egyedül a mezőgazdaság szocialista átszervezése miatt* lett passzív. Az ipar döntően létszám bővítéssel és beruházással, ebben az értelemben tehát extenzíven fejlődött. Ilyen egyoldalúan mennyiségi iparfejlődés alapján *a nemzeti jövedelem nem nőhetett olyan gyorsan*, hogy egyszerre fedezhesse mind a három fő cél forrásszükségletét. A célok hármas egységének kitűzésekor az volt a gaz-

⁷ Az MSZMP KB 1961. februári közleménye. Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1956–1962. Kossuth, 1964. 47. l.

⁸ Az MSZMP VII. kongresszusának határozata. I. m. 571. l.

⁹ A Központi Statisztikai Hivatal 1958–1960. évi évkönyve.

daságpolitika egyik kiinduló feltételezése — és ez félreérthetetlenül kifejeződött a hároméves terv legfontosabb mutatóiban —, hogy az ipari termelés hatékonyságának (termékstruktúrájának, minőségének, műszaki színvonalának, önköltségének, termelékenységeinek, a szükségletekhez való igazodásának stb.) a javulása *a mennyiségi növekedéshez viszonyítva gyorsabb* lesz, ebben az értelemben az iparfejlődés intenzívebbé válik. Ennek a hároméves tervnek az előirányzataiban jelent meg először például az a követelmény, hogy az ipari termelésnövekedés forrása kétharmad részben a termelékenység javulása legyen. A terv úgy irányozta elő, hogy az ipari termelés a három év alatt 22 százalékkal, a termelékenység „15 százalékkal nő, ami azt jelenti, hogy az ipari termelés felütását 65 százalékban termelékenység emelése... útján érjük el.”¹⁰

Az iparfejlődés azonban nem fordult intenzívebb irányba. Ellenkezőleg, az egyoldalúan mennyiségi növekedés még meg is gyorsult. Ilyen iparfejlődés mellett *kollektivizálás nélkül sem lehetett volna egyszerre növelni* a belső és a külső felhasználást.

A mezőgazdaság kollektivizálása 1959-től kezdve hozzájárulhatott az iparfejlődés extenzív tendenciáinak a megerősödéséhez, de az ipar *ugyanígy fejlődött a kollektivizálás előtt is, meg utána is*. 1957-től 1960-ig — ugyanúgy, mint 1957 előtt és 1960 után — mindig a mennyiségi feladatok túlteljesítése és ehhez képest a hatékonysági feladatoktól való elmaradás jellemezte az ipar tervteljesítését.

Ez volt a jellemző az ipari tervteljesítésre az 1957-től 1960-ig eltelt négyéves időszak első felében is, amikor még nem volt kollektivizálás. A termelés mennyisége és a termelékenység közti arány tekintetében megemlíthető, hogy 1957-ben „az ipari termelés a tervezettnél jóval nagyobb mértékben... haladta meg az 1955. évi színvonalat... az egy főre eső termelés kisebb (volt) ... mint az 1955. évi”.¹¹ 1957-ben ezt még a helyreállítás számlájára lehetett írni. De 1958-ban már nem volt helyreállítás, és még nem volt kollektivizálás, az ipar mégis messze túlteljesítette a mennyiségi előirányzatokat, és ehhez képest elmaradt a hatékonysági feladatoktól. 1958-ban a termelés 15 százalékkal, a termelékenység 7 százalékkal nőtt.¹² Ebben az évben a termelékenység javulása nem kétharmadát fedezte az ipari termelésnövekedésnek, ahogyan a terv előirányozta, hanem csak alig felét. És ugyanez volt az arány a tervidőszak következő két évében, a teljes kollektivizálás idején is. A hároméves tervben az ipari termelés összesen 40 százalékkal nőtt, a termelékenység növekedése pedig alig érte el, a 20 százalékot.¹³

Az ipar tehát — ellentétben a gazdaságpolitikai célokkal — extenzív irányban fejlődött, a kollektivizálástól független erők hatására is.

Magában a gazdaságpolitikai szemléletben is volt bizonyos kettősség. Egyfelől, az intenzívebb típusú iparfejlődés egyik nélkülözhetetlen feltételének számított, hogy az ipari termelésnövekedés ne legyen olyan gyors, mint addig volt, mivel a mennyiségi növekedés gyors üteme háttérbe szorítja a hatékonyság javítását. Másfelől, minél gyorsabban fej-

¹⁰ Dr. Ajtai Miklós: Népgazdaságunk fejlődésének kérdései a hároméves tervben. Társadalmi Szemle, 1958. 6. sz.

¹¹ Lázár György: Az 1958. évi népgazdasági tervről. Társadalmi Szemle, 1958. 2. sz. 18. l.

¹² Lázár György: Gazdasági fejlődésünk meggyorsításának 1959. évi feladatairól. Társadalmi Szemle, 1959. 5. sz. 51. l.

¹³ Lázár György: Hároméves tervünk eredményei és feladataink. Társadalmi Szemle, 1961. 1. sz. 22. l.

lódott a termelés, még ha a fejlődés egyoldalúan mennyiségi volt is, annál sikeresebbnek és gyorsabbnak látszott az előrehaladás a szocializmusban. Mindkét felfogásnak volt tömegbázisa. A társadalomban tömeges volt a törekvés a korábbi hibák elkerülésére, így az egyoldalúan mennyiségi, nem eléggé gazdaságos iparfejlődés elkerülésére is. De tömeges volt a másik szemlélet is, amely azonosította a termelésnövekedés gyors ütemét a forradalmi előrehaladás gyorsaságával.

A gazdaságpolitikai szemlélet két oldala időben különvált. 1958 első felében a hároméves terv szerény mennyiségi előirányzatai és ezekhez képest viszonylag nagyobb hatékonysági mutatói még azt a szemléletet tükrözték, amely szerint csak lassúbb termelésnövekedés viszonyai között lehet közelíteni egymáshoz a mennyiségi fejlődés és a hatékonyságjavulás ütemét. Ez a szemlélet összhangban volt a hármas fő céllal. Néhány hónappal később azonban, 1958 második felében, amikor már láthatóvá vált, hogy az iparra — ugyanúgy mint 1958 előtt — a gyors és egyoldalúan mennyiségi fejlődés a jellemző, felülkerekedett az a szemlélet (s ez nyomta rá a bélyegét az 1959. évi operatív terv előirányzataira), hogy a tervezettnél jóval gyorsabb 1958. évi termelésnövekedés tanúsága szerint a *népgazdaság többre képes*, mint amit a hároméves terv előirányzott.

Ez volt az a szemlélet, amellyel a tervkoncepció 1958 elején szembeszállt. Például: „Az ipari termelés növekedésének előirányzataival kapcsolatban felmerül a kérdés: nem lehetséges-e az ipari termelést nagyobb mértékben emelni... a terv... nem engedett teret olyan voluntarista jellegű előirányzatoknak, amelyek... nyersanyaghiányhoz és a múltból ismert súlyos problémákhoz vezethetnek, s amelyek ezért megzavarhatják az ipari termelést és leronthatják a gazdaságosságot... Ezért helyes... minden, a terv mennyiségi emelését célzó javaslatot szigorúan megvizsgálni a szükségletek és a gazdaságosság szempontjából... ellenkező esetben csak elfekvő készletek keletkeznek, felesleges beruházásokat valósítunk meg, nemzetközi fizetési mérlegünket terhelő anyagokat használunk fel szükségtelenül... végső soron ezzel nem fejlődésünk ütemének gyors növekedését segítjük elő, hanem a mennyiség hajszolása közben a nemzeti jövedelmet pazaroljuk.”¹⁴

1958 második felében viszont abból az értékelésből, hogy az iparnak a tervezettnél sokkal gyorsabb mennyiségi növekedése a népgazdaságban rejlő nagyobb lehetőségek bizonyítéka, már nem következhetett az, hogy mérsékelni kellene a termelés növekedési ütemét, hanem csak az, hogy az előirányzatok megnövelésével elejét kell venni a nagyarányú *túlteljesítésnek*, mert ez — minél nagyobb, annál inkább — a tervtől eltérő népgazdasági arányokat hoz létre. De a terv, akár szerény volt, akár feszítettebb, önmagában nem lehetett elégséges eszköz arra, hogy a népgazdaságban nagyjából a terv szerinti arányok alakuljanak ki. A vállalatok termelési lehetőségeik maximális kihasználására törekedtek, és „... a hároméves terv időszakában — bár az éves tervekben felemeltük az előirányzatokat — a tényleges teljesítés évről évre meghaladta a tervezettet”¹⁵

¹⁴ Dr. Ajtai Miklós: i. m. 6. l.

¹⁵ Lázár György: Hároméves tervünk eredményei és feladataink. Társadalmi Szemle, 1961. 1. sz. 23. l.

Az 1959. évi operatív terv még a kollektivizálás elhatározása előtt készült, és egyedül az ipar addigi gyors növekedésére építve emelte meg az előirányzatokat. Az MSZMP 1959. márciusi határozata, amely fel-emelte az egész hároméves tervet, amikor felhívott a fő előirányzatoknak 1960 helyett 1959-ben való teljesítésére, összefüggött a kollektivizálással is, de termelési oldalról ez is csak az addigi gyors ipari növekedésre épülhetett, mint az 1959. évi terv felemelése.

A tervek felemelése végeredményben legalizálta az ipari termelés-növekedés meggyorsulását. Ez *objektíve* ellentmondott a hármas fő cél-nak. De *szubjektíve* nem adta fel a gazdaságpolitikai törekvést a hatékonyság gyorsabb javítására sem. A gazdaságpolitikuskok erősen bíztak abban, hogy a fejlődés a megnövelt előirányzatok alapján sem lesz extenzív, mert a hatékonyság javulása fel tud majd zárkózni a mennyiségi növekedéshez akkor is, ha ez meggyorsul.

Az erős bizakodás jellemző volt az akkori szemléletre, és nem is alaptalanul. 1956 vége óta az elért eredmények sorra felülmúlták a legbizakodóbb terveket is. Nagy volt a politika tömegbázisa, a tömegek lelkesedése „csodákra” volt képes. Az 1950-es évek végén még nem lehetett elég tapasztalat annak a felismerésére, hogy a „hősi” időszakokban, mint a háború utáni újjáépítés vagy az ellenforradalom utáni talpraállítás idején, amikor a tömegek aktivitása „a helyesen kitűzött célok” jó végrehajtásának mérhetetlen erőforrása volt, mindig a *mennyiségi feladatok* voltak előtérben, és a népgazdaságban a mennyiségi fejlődésnek akkor még kimeríthetetlen tartalékai, az alapján mennyiségi érdekeltség, a tömegesen élő mennyiségi szemlélet stb. *ezekkel* éppen egy *irányban* hatott. De az 1958-ban előtérbe került *hatékonysági* feladatokkal nem. Pedig a gazdaságpolitika ezek megoldásában számított a tömegek lelkesedésére, mivel ezek is „helyesen kitűzött célok” voltak, s a tömegek lelkesedése a helyes célok végrehajtásában addig mindig hatalmas erőnek bizonyult.

A gazdaságpolitika következetes törekvését és erős bizakodását fejezte ki, hogy a megemelt tervek — a három fő céllal összhangban — mindig előírtak a nagyobb mennyiségi feladatokkal *arányosan nagyobb hatékonysági feladatokat* is. Az 1959. márciusi felhívás, azon túl, hogy a számszerű előirányzatok világosan kifejezték ezt, szavakban is több helyen hangsúlyozta, hogy „gazdaságpolitikánk jelenlegi irányvonala nem változik... semmi esetre sem kaphat ismét teret... a puszta mennyiségi szemlélet a gazdaságosság szemlélete helyett”.¹⁶ Korlátozó feltételeket is megjelölt, hogy csak ott szabad túlteljesíteni az ipari termelési terveket, ahol megvan a szükséges anyag, az értékesítési lehetőség, és ahol ez javítja a nemzetközi fizetési mérleget.

De többnyire nem sikerült érvényt szerezni ezeknek a gazdaságpolitikai megfontolásoknak, amelyek legalább ott mérsékeltek volna a termelésnövekedés gyorsaságát, ahol az nyilvánvaló gazdasági károkat okozott. Náluk erősebb objektív feltételek az egyoldalú mennyiségi növekedés gyorsulása felé húzták az ipart. (Még a szocialista nemzetközi környezet is ebben az irányban hatott. Az 1950-es évek végén minden szocialista országban felgyorsult a termelés növekedése, és ez kitágította a nemzetközi árucserre lehetőségeit.)

¹⁶ Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1956—1962. 326. 1.

Az objektív belső feltételek közül az volt a legfontosabb ebből a szempontból, hogy egyelőre korlátlanok voltak az extenzíven növekvő ipar munkaerőforrásai is, termékpiacai is.

Például csak a falvakból 1957-ben és 1958-ban összesen 88,2 ezren, a következő két évben, amikor folyt a kollektivizálás, összesen 87,1 ezren vándoroltak el a városokba, munkaerőt kínálva az iparnak.¹⁷

Amikor az ipar csak a mezőgazdaságból — már a kollektivizálás előtt is — évente mintegy 40 ezer embert tudott elvonni, és természetesen a városi lakosságból is meríthetett új munkaerőt, a hároméves terv 1958—1960-ra *összesen* 90 ezres ipari létszámnövekedést irányzott elő, arra számítva, hogy ez „lényegében biztosítja a teljes foglalkoztatottságot”.¹⁸ Az akkoriban annyira jellemző bizakodás lehetett az alapja ennek is. Reális számolva a feltételekkel, vagy el kellett viselni egy ideig még bizonyos latens munkanélküliséget (hogy az ipari létszám, a termelékenység, a nemzeti jövedelem, az importigény és az exportképesség valóban úgy alakuljon, ahogyan a fő célok hármassága feltételezte), vagy a teljes foglalkoztatottság útját kellett választani, egyelőre még lemondva az ipar intenzívebb típusú fejlődéséről.

De a gazdaságpolitikának valójában nem is volt választási lehetősége. Már a kollektivizálás előtt sem lett volna politikailag helyes fékezni az előrehaladást a teljes foglalkoztatottsághoz azért, hogy az ipar fejlődése ne legyen annyira extenzív. Attól fogva pedig, hogy a kollektivizálás megindult, már végképp csak az a gazdaságpolitika fejezhette ki a társadalmi érdeket, amely — ha igyekezett is fékezni az elvándorlást a mezőgazdaságból — végeredményben mindent elkövetett, hogy a városba vándorlók tízezrei munkát kaphassanak az iparban. Így a munkaerőforrások oldaláról semmi sem korlátozta az ipar extenzív növekedését, ellenkezőleg.

Amíg volt bőven munkaerő, addig az ipar nem kényszerült letérni a legkönnyebb útról, hogy létszámbővítéssel és hozzá munkahelyteremtő beruházásokkal, extenzíven növekedve teljesítse feladatait. Érdekltsége is e felé terelte, annak ellenére, hogy 1957-ben lényeges változások történtek a gazdasági szabályozókban, éppen azért, hogy nagyobb legyen az érdekltség a hatékonyság javításában.

A termékpiac oldaláról sem korlátozta semmi az ipart az extenzív növekedésben, ellenkezőleg. Az ipar vevői, a készletezők, a külkereskedelmi vállalatok stb. mindent megvettek az ipartól, azt is, ami végül eladhatatlannak bizonyult, egyrészt mert a forgalom értékvolumenének a növelése volt a fő feladatuk és ehhez fűződött a fő érdekük, másrészt mert nem ők viselték a kockázatot. A finanszírozási rendszer a költségvetésre hárította át az eladhatatlan áruk átvételéből származó veszteségeket. Ha ezek az áruk néhány évre elfekvő készletekké merevedtek az ipar vevőinek raktáraiban, le lehetett írni az értéküket.

De *addig* ez az érték is benne volt a kimutatott nemzeti jövedelemben, és a nemzeti jövedelem elosztásakor keresletté változott, anélkül, hogy az elfekvő áruk készletté vált értéke valóságos kínálatot képviselt volna. Így a kereslet népgazdasági méretekben rendszeresen nagyobb le-

¹⁷ Munkaerőhelyzet. Statisztikai Időszaki Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal, 1965. 9. 1.

¹⁸ Dr. Ajtai Miklós: i. m. 14. 1.

hetett a kínálatnál, akkor is, ha csak megtermelt árukkal fedezetten került pénz a forgalomba.

Az eladók piacán az iparnak nem volt értékesítési nehézsége akkor sem, ha az extenzív fejlődés alapján a minőség, a választék stb. javulása messze elmaradt a termékmennyiség növekedésétől. A kollektivizálás csak tovább tágitotta ezt a korlátlan, többé-kevésbé még túl is fűtött piacot, újabb ösztönzést adva az iparnak az extenzív növekedés meggyorsítására.

Ugyanazok az ipari fő feladatok, érdekek és lehetőségek, amelyek az egyoldalúan mennyiségi növekedés felé húztak, a minél anyagigényesebb termékstruktúra felé is tereltek. Nemcsak a mennyiségi, de még a hatékonysági mutatókat is így lehetett a legkönnyebben javítani.

A vállalatok az ipar minden területén, ott is, ahol a tervtúlteljesítés négy feltétele nem volt meg, mindent elkövettek a termelési maximális növelésére. Ha kellett, „kirabolták” anyagkészleteiket, és kikényszerítették a terven felüli anyagimportot is — nemegyszer olyan többlettermelésért, amely sok anyagot, nem utolsósorban nagy importot emésztett fel, de sehogyan sem vagy csak rossz hatásokkal volt felhasználható belföldön, vagy rossz áron, esetleg sehogyan sem volt értékesíthető az exportpiacokon.

A külkereskedelem nagy erőfeszítéseire volt szükség, hogy növelni lehessen az anyagimportot a terven felüli anyagigények kielégítésére, a növekvő import fedezésére pedig növelni lehessen az exportot. Ezért a külkereskedelem a maga problémáját látta az anyagszükséglet növekedésében, és egyik élharcosa lett az anyaggal való pazarlás ellen vívott küzdelemnek. A külkereskedelem képviselői például az 1959. évi tervteljesítést értékelve már szóvá tették, hogy az „anyagfelhasználás területén lazaságok voltak, és ez indokolatlan készletfelhasználásokat, majd ezek visszapótlására terven felüli anyagimportot tett szükségessé”.¹⁹ „A külkereskedelem... fellép az indokolatlan... igényekkel szemben, amelyek a népgazdaságnak felesleges devizakiadást okoznak.”²⁰

De nem volt egyszerű „fellépni az indokolatlan igényekkel szemben”. Ahol a termelési készletek a szükségesnél kisebbre csökkentek, ott nem volt helyes korlátozni az anyagimport iránti igényeket. Tulajdonképpen tételes elbírálással lehetett volna csak eldönteni, hogy melyik importigény „indokolatlan”, és melyik „indokolt”.

Az ipari termelési tervek nagy túlteljesítése lehetővé tette a belső felhasználás terven felüli növelését, de nem lehetett növelni egyidejűleg a külső felhasználást is. Az extenzív, anyagigényes, gyors iparfejlődés és a mezőgazdaság kollektivizálása alapján az importigény az egész időszak alatt gyorsabban nőtt, mint az exportképesség. (Lásd az 1. sz. táblázatot.)

A kereskedelmi mérleg a három év közül csak az elsőben volt aktív. Nem annyira azért, mert 1958 megelőzte a kollektivizálást, inkább mert közvetlenül követte 1957-et. Akkor az import több mint 2 milliárd devizaforinttal volt nagyobb az exportnál, és nemcsak a folyó fogyasztást fedezte, hanem nagy készletek képzését is. 1959-ben és 1960-ban az 1957.

¹⁹ Akar László: Az 1959. évi külkereskedelmi terv teljesítéséről. Külkereskedelem, 1960. 3. sz. 5. l.

²⁰ Nyersanyagimportunk helyzete és feladatai. Külkereskedelem, 1960. 6. sz. 7. l

A külkereskedelmi mérleg alakulása
(millió D Ft)

Megnevezés	1958.	1959.	1960.
Export	8024,7	9034,8	10259,0
Import	7407,0	9308,6	11455,6
Egyenleg	+617,7	-273,8	-1196,6

Forrás: Statisztikai Közlemények, 1961.

évi importnak ez a hatása fokozatosan elenyészett, és a kereskedelmi mérleg passzívra vált. A három fő cél *egyike* nem valósult meg.

Ha le kellett mondani egyről a három fő cél közül, akkor ez nem lehetett a belső felhasználás növelésének egyik területe sem, hanem csak az aktív külkereskedelmi egyenleg (a külső felhasználás növelése). A gazdaságpolitika 1957 után *nem volt hajlandó lemondani* arról, hogy az életszínvonal emelkedése folyamatos legyen: átmenetileg sem engedte háttérbe szorítani ezt (ami 1957 előtt esetenként előfordult). A felhalmozás meggyorsításáról *objektíve nem lehetett lemondani*, sem a kollektivizálás, sem az extenzív iparfejlődés miatt, de a gazdaságpolitika *nem is akart lemondani róla*, mert a fejlődés nélkülözhetetlen eszközét látta benne (ahogyan 1957 előtt is).

Végeredményben a külkereskedelemre hárult a megbomlott egyensúly helyrebillentésének feladata: ahelyett, hogy aktívum képzésére elvonta volna a nemzeti jövedelem egy részét a belső felhasználástól, be kellett vonni a külső forrásokat a belső felhasználás fedezésére. Így a terven felüli belső fogyasztás felemésztette nemcsak a nemzeti jövedelemnek azt a részét, amelyet a terv szerint külkereskedelmi aktívumként kellett volna felhasználni, hanem a külkereskedelmi passzívum útján realizált forrást is.

Erősen *feszített mennyiségi* feladatok nehezédtek tehát a külkereskedelemre. Az ipari tervekkel együtt a külkereskedelem tervfeladatai is megnöttek, de nem arányosan. Az egész külkereskedelmi forgalom gyorsabban nőtt, mint a termelés, mégpedig úgy, hogy az exportnövekedés csak kevéssel, az importnövekedés viszont kétszeresen múlta felül a termelésnövekedés ütemét. Az éves külkereskedelmi tervek eleve mindig nagyobb importnövekedést irányoztak elő, mint exportnövekedést, a teljesítésben pedig még tovább nőtt az ütemkülönbség.

A külkereskedelemnek arra kellett összpontosítania erejét, hogy maximálisan növelje az export *értékvolumenét* mint devizafedezetet, mivel az import a kereskedelmi mérleg oldaláról tekintve nyomasztó gyorsasággal nőtt. Exportálni kellett — gazdaságosságtól, relációtól stb. függetlenül — mindent, ami a külső piacokon egyáltalán eladható volt. Ehhez a külkereskedelemnek át kellett vennie mindent, amit az ipar exportra felajánlott. Fokozódott a külkereskedelem kiszolgáltatottsága, amely egyébként általában is jellemezte a vásárlók helyzetét az eladók piacán. Ilyen helyzetben az 1950-es évek végén még nem lehetett érvényt szerezni annak a — csak 1957 után megjelent — gazdaságpolitikai törekvésnek, hogy a külkereskedelmi szempontoknak is hatniuk

kell a termelésre (az akkor bevezetett külkereskedelem-gazdaságossági számításokkal, a népgazdasági terv és a beruházási programok külkereskedelmi véleményezésével stb.). Mégis, már annak is jelentősége volt, hogy ezek a törekvések 1957 után a gazdaságpolitikai követelmények rangjára emelkedtek.

A külkereskedelem mint használati értékek cseréje

A külkereskedelemnek a magyar gazdaságban, súlyánál fogva, mindig fontos a szerepe az újratermelés használati érték szerinti szerkezetének alakításában. 1957-ben ez a szerepe még sokkal nagyobb volt a szokásosnál.

A konszolidáció idején a belföldi szükségletek határozták meg a külkereskedelmi árustruktúrát. Az importban nőtt, az exportban csökkent az anyagok és a fogyasztási cikkek aránya, mert ezekre szükség volt belföldön.²¹ Egyedül a gépexport bővült, mert a gépgyártás gyorsan talpraállt és igényelte az exportnövelést, a Szovjetunió pedig átvette a felkínált többletet is. (Az adatokat lásd a 2. sz. táblázatban.)

2. sz. táblázat

Az 1957. évi export és import árucsoportonkénti indexe
(az 1955. évi adatok = 100)

Árucsoport	Import	Export
Anyag és energia	132	82
Gép	125	105
Fogyasztási iparcikk ...	274	73
Élelmiszer	136	78
Együtt	136	87

Forrás: a Központi Statisztikai Hivatal külkereskedelmi osztályától kapott adatok.

Amint a gazdaság a konszolidáció eredményeképpen visszatért a rendes kerékvágásba, ismét előtérbe került, hogy az ország munkában egyelőre gazdag, anyagban szegény, termelésének anyagigényessége viszont nagy és növekvő. Ezért az látszott a népgazdaság külkereskedelmi érdekének, hogy növekvő arányban cseréljen *hazai munkáért külföldi anyagot*. A gazdaságpolitika szándéka szerint a kereskedelemnek úgy kellett bekapcsolódnia az újratermelés *használati érték* szerinti egyensúlyába, hogy

1. növeli az exportban a feldolgozó ipari termékek arányát, mert ezekben több a hazai munka, és csökkenti az anyag jellegű termékekét;
2. a feldolgozó ipari termékek exportján belül növeli a minél magasabb fokon feldolgozott termékek arányát, mert ezek még több hazai munkát tartalmaznak.

Az első feladat nem foglalhatta magában, hogy általában a feldolgozó ipar növelje részesedését az exportban, mivel a könnyűipar és az

²¹ Például: 1957 első negyedében „... a kormány az infláció elkerülésére a fogyasztási cikkek exportját egyharmadára csökkentette, és a külkereskedelem raktárkészleteiből jelentős (500 millió Ft értékű) — főként ruházati és tartós fogyasztási cikkekből álló — arummennyiségeket irányított át a belföldi fogyasztás számára.” Kahulits László: i. m. 75. l.

élelmiszeripar fejlődése ehhez nem volt elég gyors. A feldolgozóiparban tulajdonképpen egyedül a gépipar nőtt gyorsan. Ezért a feladat konkrétan az volt, hogy a külkereskedelem növekvő arányban cseréljen *gépért anyagot*.²²

Ennek a gazdaságpolitikai célnak a kitűzése azonban arra a feltételzésre épült, hogy az ipar kevésbé anyagigényes irányban fog továbbfejlődni, mint ahogyan az 1950-es évek végén fejlődött. Az anyagimport jóval gyorsabban nőtt, mint amire a gazdaságpolitika számított, és nem lehetett a szocialista országokból fedezni a többletet. Az anyagimport növekménye egyre inkább olyan piacról (a fejlett tőkésországokból) származott, ahol *eleve nem volt lehetséges gépért cserélni anyagot*. A gépkülkereskedelem szaldója itt nem pozitív volt, hanem negatív. (Még magának a gépkülkereskedelemnek a deficitjét is fedezni kellett valamilyen más árucsoport aktív egyenlegével.)

A gazdaságpolitika ennek a célnak a kitűzésekor nem számolt a szocialista partnerországok objektív gazdasági érdekeivel sem. Az európai népi demokráciák ugyanolyan struktúrájú ipart építettek fel, és ugyanúgy szükségszerűen arra törekedtek, hogy gépért cseréljenek anyagot, mint Magyarország. Ezek az országok objektíve nem lehettek partnerek ahhoz, hogy a magyar külkereskedelem növekvő pozitív gépszaldóval fedezze a negatív anyagszaldót. Az európai népi demokráciák egymás közti forgalmában szükségszerű volt és az 1950-es évek végén kezdett is meg erősödni az a tendencia, hogy a gépimport és a gépexport egyensúlyban legyen.

Az a gazdaságpolitikai cél, hogy a külkereskedelem növekvő arányban cseréljen gépért anyagot, egyedül a magyar—szovjet külkereskedelemben volt megalapozott: abból a szempontból, hogy ez volt a magyar külkereskedelem egyetlen relációja, ahol — a gazdaságpolitikai cél kitűzésekor — számottevő pozitív gépszaldó állt szemben számottevő negatív anyagszaldóval. (A fejlődő országok viszonylatában jelentéktelenül kicsi volt a pozitív gépszaldó és a negatív anyagszaldó.) De a Szovjetunió viszonylatában a pozitív gépszaldónak *nőnie* kellett volna, és az 1950-es évek végén — amikor a gép volt az import leggyorsabban növekvő árucsoportja — lehetetlen volt, hogy a gépexport növekedése gyorsabb legyen, mint a gépimporté (nem utolsósorban az ipar intenzív fejlesztésére irányuló gazdaságpolitika, a kollektivizálás, valamint a kiegyenlített gépkülkereskedelemre való törekvés miatt). Legfeljebb az adhatott volna realitást a pozitív gépszaldó növelésének, ha a magyar gépipar *minőségi* fejlődése megalapozott volna valamilyen rendkívüli gyorsaságú exportnövekedést.

De a magyar gépipar fejlődése erre nem adott lehetőséget. Így a nettó gépexport 1958—1960-ban nem nőtt, hanem csökkent, csökkenő arányban fedezve a nettó anyagimportot.

A szocialista országok viszonylatában a fogyasztási iparcikkek nettó exportjának a növekedése valamennyire ellensúlyozta ugyan a nettó gépexport csökkenését, de 1960-ban már számottevő lett az importnak az a hányada is, amelyet a külkereskedelmi deficit fedezett.

²² Az MSZMP VII. kongresszusán a KB beszámolója így fogalmazta meg ezt: „Országunk ásványi kincsekben viszonylag szegény, népsűrűsége elég magas, ezért a munkaerő tervszerű foglalkoztatásában nagy szerepet kap a feldolgozó ipar, azon belül a gépipar. A népgazdaság nyersanyag- és energiaimportjáért is egyre inkább gépekkel fizetünk.” Kádár János: Tovább a lenini úton. Kossuth, 1964. 97. l.

Pótolhatta volna a nettó gépexport csökkenését az élelmiszerek nettó exportjának a növelése is, de a szocialista országok viszonylatában a nettó élelmiszer-kivitel csökkent. *A kollektivizálás éveiben* az agrártermékek exportja — összességében — *nőtt*. A fejlett tőkésországok piacain csak ezt az exportot lehetett — és ezért ezt kellett — a gyorsan növekvő anyagdeficit legnagyobb ellentételévé felfejleszteni. Az 1950-es évek végén a fejlett tőkésországok viszonylatában az élelmiszer lett az export legnagyobb értékvolument képviselő árucsoportja, és az export-növelés egyik forrása az volt, hogy az árualap egy része a szocialista országok helyett a fejlett tőkésországok piacaira került (3. sz. táblázat).

3. sz. táblázat

A külkereskedelmi egyenlegek alakulása árucsoportonként
(millió Dft)

Árucsoport	1957.*	1958.	1959.	1960.
<i>Szocialista országok</i>				
Anyag és energia	-3191,6	-2370,5	-2395,8	-3050,2
Gép	+1253,7	+1630,5	+ 930,4	+1084,4
Fogyasztási iparcikk	- 67,6	+ 667,8	+ 781,3	+ 724,9
Élelmiszer	+ 219,0	+ 604,7	+ 542,8	+ 297,8
Együtt:	-1786,5	+ 532,5	- 141,3	- 943,1
<i>Fejlett tőkésországok</i>				
Anyag és energia	- 971,9	- 825,6	-1097,8	-1259,7
Gép	- 60,2	- 110,5	- 239,9	- 273,0
Fogyasztási iparcikk	+ 258,4	+ 276,1	+ 227,7	+ 299,0
Élelmiszer	+ 230,8	+ 621,5	+ 776,3	+ 747,0
Együtt:	- 542,9	- 38,5	- 333,7	- 486,7
<i>Fejlődő országok</i>				
Anyag és energia	- 58,9	- 86,5	- 50,8	- 96,6
Gép	+ 142,6	+ 115,8	+ 99,1	+ 143,2
Fogyasztási iparcikk	+ 88,0	+ 122,1	+ 170,9	+ 196,1
Élelmiszer	- 50,1	- 27,7	- 18,0	- 8,5
Együtt:	+ 121,6	+ 123,7	+ 201,2	+ 234,2
<i>Összesen</i>				
Anyag és energia	-4222,4	-3282,6	-3544,4	-4406,5
Gép	+1336,1	+1635,8	+ 789,6	+ 954,6
Fogyasztási iparcikk	+ 278,8	+1066,0	+1179,9	+1220,0
Élelmiszer	+ 399,7	+1198,5	+1301,1	+1036,3
Együtt:	-2207,8	+ 617,6	- 273,8	-1195,6

* Az 1263. lapon található 1957. évi adatok más KSH-forrásokból származnak, ezért eltérnek az itt található számoktól, de az eltérés elhanyagolhatóan kicsi.

Forrás: a Statisztikai Közlemények és a Központi Statisztikai Hivatal külkereskedelmi osztályától kapott adatok alapján végzett számítások.

Az a feladat, hogy nőjön a feldolgozó ipari exportban a minél magasabb fokon feldolgozott termékek aránya, konkrétan azt jelentette, hogy növelni kellett a könnyűipari exportban például a konfekcióárúk arányát a méterárúk rovására, a mezőgazdasági exportban az iparilag feldolgozott termékek arányát a nyersárúk rovására, a gépipari exportban pedig a kevésbé anyagigényes gépek arányát az anyagigényesebbek rovására.

A könnyűipari exportban nőtt is a konfekcióipar és csökkent a szövőipar aránya; az agrárexport áruszerkezete nem változott lényegesen ebből a szempontból. A gépiparban pedig *egyszerre* öt, viszonylag kevésbé anyagigényes ágak kellett volna kiemelten fejlődnie, és ezzel összhangban növelnie arányát az exportban. Közülük azonban 1958-ban csak kettőnek, a híradástechnikai és a műszeriparnak, 1959-ben pedig csak egynek, a híradástechnikai iparnak az exportja nőtt gyorsabban, mint az egész gépipari export, 1960-ban pedig már egyetlen kiemelt gépipari ágé sem. Ellenben nőtt az exportban az anyagigényesebb gépipari ágak aránya.

Az export árustruktúrája tehát nem lett kevésbé anyagigényes, mivel a termelés anyagigényessége sem csökkent. Az iparnak érdeke volt az anyagigényesebb termékek gyártása, s ebben a tekintetben a külkereskedelem akkor sem lett volna ellenpólusa az iparnak, ha tudott volna hatni rá. A külkereskedelemnek is érdeke volt az export minél anyagigényesebb árustruktúrája, mert így könnyebben lehetett növelni az export érték volumenét. Mivel pedig a termelés nem lett kevésbé anyagigényes, és emiatt nagy maradt az importigénye, az exportvolumen növelése érdeke volt a népgazdaságnak is, mert így legalább nagyobb arányban lehetett exporttal fedezni az importot, és úgy tűnt, hogy kisebbre lehet csökkenteni a külső eladósodást.

A GATT ÉS MAGYARORSZÁG CSATLAKOZÁSA
(A Külkereskedelmi Minisztérium hivatalos kiadványa)

A mű közli az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) szövegének hiteles magyar fordítását. Ezenkívül tartalmazza a Magyarország csatlakozásával foglalkozó munkacsoport jelentését, a csatlakozásról szóló jegyzőkönyvet és a tagállamok felvételi határozatát, továbbá a Kereskedelmi Vámtarifa azon módosításait, amelyek a GATT-csatlakozással egyidejűleg hatályba léptek. Utóbbi alapján a kötet az 1973-ban megjelent Kereskedelmi Vámtarifa III. kiegészítésének tekinthető.

A könyv a termelő- és külkereskedelmi vállalatok vezetői és munkatársai, minisztériumok, tudományos intézetek vezetői, tudományos kutatók, egyetemi oktatók érdeklődésére tarthat számat.

194 l., fűzve 23,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

Struktúrapolitikai törekvések és realizálásuk az 1957—1960 közötti időszakban

Az 1957—1960-as időszak struktúrapolitikájának vizsgálatát meglehetősen nehézé teszi, hogy ebben az időszakban — igen rövid idő alatt — jellegükben is alapvetően eltérő politikai-gazdasági feladatokat kellett egyidejűleg megoldani. Az ötvenes évek végén még erősen éreztették hatásukat a gazdaság felszabadulás előttről örökölt torzulásai; az ötvenes évek elején folytatott gazdaságpolitika nyomán jellegükben ugyan eltérő, de számottevő nehézséget okozó zavarok támadtak (például a beruházások területén, a fizetési mérlegben); mindezekhez járultak az 1956-os ellenforradalomból közvetlenül adódó nagy veszteségek és sürgősen megoldásra váró feladatok.

Az 1957-es terv *alapvetően* az 1956-os ellenforradalmi eseményekből adódó *átmeneti, rövid távú* társadalmi-gazdasági problémák megoldását tűzte ki célul.

Az 1958—1960-as évekre szóló gazdaságpolitika kidolgozásakor azonban már szembe kellett nézni a *továbbfejlesztés* problémáival, meg kellett határozni a gazdaságfejlesztés hosszabb távú súlypontjait, a fejlődés fő irányait és a célok gyakorlati megvalósítására leginkább alkalmas eszközenszert.

Ez a kettős feladat — a hosszabb távú fejlődés irányának és mikéntjének megjelölése egyfelől, az 1956-os ellenforradalomból fakadó átmeneti problémák megoldása másfelől — adja a gazdaságpolitika és benne a struktúrapolitika legfőbb nehézségét az 1957—1960-as időszakban.

Ez a problematika tükröződik a következő megállapításban: „Világos tehát, hogy a hároméves terv nem lehet egyszerű folytatása 1956 szeptemberének, mégpedig két okból: először, mivel a nemzeti jövedelem normális arányai ebben az évben nem állnak még helyre, a külkereskedelmi mérleg csak nagy hitelekkel hozható egyensúlyba, másodsor, mivel mindent el kell követnünk a következő években a múlt gazdaságpolitikai hibáinak kijavítására... A hároméves terv helyreállítási jellege és az a körülmény, hogy a hároméves terv végén várható csak az iparosítás nagyobb ütemben való továbbvitele, szükségessé teszi, hogy a népgazdaságnak 1960-ig fejlődését ne *elszigetelten* vizsgáljuk, hanem egy távolabbi, nagyobb perspektívájú gazdaságfejlesztési koncepcióba ágyazzuk bele. Éppen ezért, a hároméves terv elképzelésein túlmenően is, és a hároméves terv előkészítésével egyidőben, minden népgazdasági ágának 1965-ig, sőt egyeseknek, mint például az energiatermelésnek 1970-ig való fejlődését meg kell határozni, és messzemenően figyelembe kell venni már a jövő évek programjának összeállításánál is. Csak ilyen

módszerekkel lehet komolyan felkészülni olyan feladatokra, mint amilyen az *ipari termelés szerkezetének a világ technikai haladása irányába és hazánk gazdasági lehetőségeibe legjobban beilleszkedő megváltoztatása* . . . Az a kép kezd már most is kialakulni, hogy egyre inkább nem is a létesítendő új ipari kapacitások lehetősége, hanem az energiaellátás, a fűtőanyag-ellátást is beleértve, lesz a korlátja az ipari termelés növelésének.”¹

Milyen feladatok adódnak 1957—1960-ban az 1950-es évek elején elkövetett gazdaságpolitikai hibákból, hogyan kapcsolódnak ezek az időszak gazdasági problémáihoz? Tulajdonképpen annak a helyes politikai, gazdaságpolitikai értékelésnek a *gyakorlati megvalósításáról* van itt szó, amely szerint az 1950-es évek elején folytatott gazdaságpolitika „figyelmén kívül hagyta az ország *gazdasági adottságait*, gátolta a dolgozók életszínvonalának emelését . . . a gazdasági élet irányításában szektás és dogmatikus politikát, ellentmondást nem tűrő, parancsolgató és bürokratikus vezetési módszereket honosított meg”.²

A hároméves terv indulásának évében *már túl kellett lépni az előző időszak hibáinak egyszerű deklarálásán, ki kellett dolgozni a hazai „adottságoknak” megfelelő gazdaságfejlesztési stratégiát*. Értelmezni kellett, mit is jelentenek, sőt vannak-e egyáltalán „adottságaink”, milyen mértékben építhetünk a hosszabb távú gazdasági fejlesztés során ezekre a „hazai adottságokra”. Továbbá, a voluntarista, dogmatikus és bürokratikus vezetési és irányítási rendszer helyébe létre kellett hozni s a gyakorlatban is működtetni egy olyan gazdaságfejlesztési és irányítási rendszert, amely a *demokratikus centralizmus* helyes elvére épülve eredményesen képes összehangolni az adott időszakban a társadalmi, a vállalati és az egyéni érdekeket, ezzel is előmozdítva a kitűzött gazdaságpolitikai célok megvalósítását. Ezek a követelmények persze már 1957-ben is felismerhetők voltak, és egy sor területen valóban be is következtek lényeges változások, de a rendkívüli helyzetben — a munkanélküliség veszélye, az infláció elleni harc stb. miatt — *nem válhattak a gyakorlati tevékenység fő mozgató rugóivá*.

Az ötvenes évek végén tehát a gazdaságpolitikának nagyon sok tényezőre kellett tekintettel lennie. A kedvező világpolitikai, világgazdasági tendenciák, valamint a megváltozott belső politikai helyzet kétségtelenül *bővítették* a kialakítandó gazdaságpolitika mozgásterét. De a hazai gazdaság örökölt, történelmi torzulásai, az ötvenes évek gazdaságpolitikájának néhány kedvezőtlen hatása, az 1956 végén elszenvedett veszteségek és mindezek politikai-társadalmi vonatkozásai s a mezőgazdaság szocialista átalakításának megoldatlansága így is *nagyon behatárolták* — azt is mondhatnám, bizonytalaná tették —, hogy mekkora és milyen irányú lépések tehetők.

Együttesen mérlegelve a külső és a belső politikai, gazdasági feltételeket, körülményeket, a gazdaságpolitika döntési szabadsága, illetve determináltsága *általában kedvezőbbnek ítéltető*, mint a többi tervperiódus idején. Társadalmi-politikai értelemben — a múlthoz való kötődés, elkötelezettség csökkenése miatt — *a döntési szabadság határozottan kibővült*. A gazdasági szféra vonatkozásában azonban általános volt

¹ Vályi Péter: A hároméves terv kidolgozásának néhány problémája. Gazdasági Folyóirat, 1957. június 6.

² Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1956—1962. Kossuth, 1964. 13. 1.

az a vélemény — ez jelent meg a II. hároméves terv koncepciójában is —, hogy a gazdasági nehézségek, a belső aránytalanságok, továbbá a várhatóan alacsony fejlesztési lehetőségek miatt *a gazdaságpolitika csak igen szűk területen képes szuverén döntésekre*. Ebből következően a II. hároméves tervben megfogalmazott *struktúrapolitika nem is tartalmaz önálló, új fejlesztési irányokat*, hanem csupán az egyensúlyi célok érdekében fogalmaz meg bizonyos változtatási igényeket.

Az időszak gazdaságpolitikájához szorosan kapcsolódik, hogy különféle politikai, gazdasági tényezők, megfontolások hatására 1957 második felében — pontosan meg nem határozható időpontban, kimondva vagy kimondatlanul — *politikai döntés, állásfoglalás történt az eszközeiben ugyan differenciáltabb, módszereiben árnyaltabb, de direkt tervutasításos gazdaságirányítási rendszer fenntartása mellett*. A II. hároméves terv készítése és indulása idején már kialakultak azok a konkrét módosítások, amelyek a tervidőszak gazdaságirányítási rendszerében bekövetkeztek. Ami a gazdaságpolitika tartalmát, lényegét illeti, azt ugyanis, hogy mi legyen a gazdaságpolitika *fejlesztési stratégiája*, erre vonatkozóan *határozott és konkrét elképzelésekről vagy éppen döntésekről nem beszélhetünk*. A Közgazdasági Bizottság ilyen anyagot nem készített, s a szakirodalomban sem találunk jól körvonalazott elképzeléseket a gazdaságfejlesztés fő irányaira. Bizonyos elemek persze voltak:

a) a „vas és acél országa” jelszóval fémjelzett gazdaságpolitikát ért kritikákban körvonalazódott, *hogy mit nem szabad csinálni*;

b) a hazai „adottságok” (bár ezek értelmezése sok esetben ellentmondó volt), az ezekből adódó *feltételek és követelmények*,

c) rendkívül általános, inkább csak óhajnak, kívánságnak tűnő *célok a fejlesztés minőségi vonatkozásaiban* (gazdaságosság, hatékonyság, műszaki színvonal stb.);

d) az adott népgazdasági helyzet, a maga belső feszültségeivel, aránytalanságaival, egyensúlyzavaraival és a jövő fejlesztés lehetséges irányainak és ütemének ezekből fakadó (illetve ezek alapján feltételezett) *erős determináltsága*.

Ellentétben a gazdasági mechanizmus lehetséges modelljével, *a gazdaságfejlesztési stratégiával kapcsolatban nem volt olyan színvonalú és mértékű eszmecsere sem, amely a különböző koncepciók közötti választás lehetőségét kínálta volna a politikai vezetés számára*.

Mint a későbbiekben kiderül, 1957—1960-ban nem volt a „vas és acél országa” fejlesztési koncepciójához hasonló, határozott, részeiben összefüggő, konzisztens gazdaságfejlesztési stratégia. A koncepció hiánya sok esetben nemcsak a gazdaságpolitika egyes elemeinek megvalósítását, az ellentmondásosan jelentkező tendenciák helyes megítélését nehezítette, de bizonytalanná, nyitottá tette a gazdaságpolitika realizálására hivatott tervezési és szabályozási rendszer kívánt fő hatásirányát és funkcióját is.

A struktúrapolitika néhány általános jellemzője

Már a legelső párt- és kormányhatározatok *egyértelműen* állást foglaltak *a szocialista iparosítás folytatása, az ipar elsődleges fejlesztése mellett*. Világos volt, hogy csak további gyors *iparosítással* lehet megala-

pozni az életszínvonal elhatározott mértékű és állandó emelését, fenn tartani a foglalkoztatottság magas színvonalát, a nemzeti jövedelem rendszeres növelésén keresztül a felhalmozás és a beruházások normális arányát, a dinamikus műszaki-technikai fejlődést a gazdaság valamennyi szektorában, szilárdan egyensúlyban tartani a fizetési mérleget.

A gazdaság makrostruktúráját érintő másik fontos állásfoglalás a *nehéziparnak az átlagosnál gyorsabb ütemű fejlesztése* volt. „A nehézipar elsődleges fejlesztése helyes volt és helyes a jövőben is. A korábbi gazdaságpolitika hibái nem abban gyökereznek, hogy a nehézipar gyorsabban fejlődött, mint a könnyűipar, hanem a fejlesztés módjában, a nehézipar fejlesztésének arányában . . . A nehéziparon belül azokat az ágakat kell fejleszteni, amelyekre legjobbak az adottságaink, illetve a leggazdaságosabbak és amelyek a magyar külkereskedelem szempontjából legkedvezőbbek.”³

A II. hároméves terv kidolgozásakor abból indultak ki, hogy *gyors gazdasági fejlődés nem képzelhető el alacsony felhalmozási és beruházási hányad mellett*, tehát az 1957-ben kialakult helyzet csak átmeneti lehet. Egyúttal tarthatatlannak minősítették a nem termelő beruházások 1957. évi szokatlanul magas arányát.

Minden hasonlatosság ellenére, az 1956 utáni gazdaságpolitika sok szempontból változásokat hozott a *gazdasági struktúra* alakításában: egyrészt árnyaltabban, reálisabban közelítette meg a makrostruktúra problémáit, így az ipar és a többi népgazdasági ágazat kapcsolatát, az ipar belső szerkezetét, a felhalmozás-fogyasztás arányát; másrészt lényeges átalakulásokat határozott el a mezzo- és a mikrostruktúrában; végül, a struktúra átalakítását alárendelte a gazdaság tényleges érdekeinek, a gazdaság valóságos feltételeinek, előtérbe helyezve a gazdaságosságot, a minőséget, a belső és a külső piaci keresletet, a fizetési mérleg egyensúlyát stb. A mezzostruktúra alakításakor hangsúlyt kap az energiaellátás és az ipari struktúra fejlesztésének összhangja, az alapanyagtermelő és a feldolgozó ágazatok viszonya, a lakossági fogyasztás és a fogyasztásicikkgyártó ágak összefüggése stb. A mezőgazdaság területén a takarmánytermelés és az állattenyésztés gyorsabb fejlesztését, valamint a mezőgazdaság erőteljesebb kemizálását tűzik ki célul. Előtérbe kerül az egymáshoz kapcsolódó kapacitások összehangolása (esetenként egyes kapacitások átmeneti kihasználatlanságát is vállalva), a termelés belső tartalékainak biztosítása (anyagkészletek képzése), általában az ütemes, gazdaságos termelés feltételeinek megteremtése.

A struktúrapolitikai célok megvalósítását befolyásoló tényezők

A hároméves terv kidolgozása idején általános volt az a megítélés, hogy a *viszonylag szűkös felhalmozási*, beruházási lehetőségek miatt a népgazdaság makrostruktúrájának alakítására csak *nagyon szerény keretek között kerülhet sor*. Ez az értékelés jelenik meg a hároméves tervnek az iparra és a mezőgazdaságra vonatkozó globális előirányzataiban,

³ Vályi Péter: i. m.

amelyek szerint az ipar aránya a nemzeti jövedelem termelésében 1—2 ponttal nő, a mezőgazdaságé pedig valamelyest csökken.

Valójában az ipar aránya a vizsgált időszakban mintegy 6—7 ponttal nőtt, a mezőgazdaságé pedig ugyanennyivel csökkent. Ezt még akkor is komoly struktúraátrendeződésnek kell tekinteni, ha tudjuk, hogy a mezőgazdaság 1960. évi adatai — a kedvezőtlen időjárás okozta rossz terméseredmények miatt — a reálisnál alacsonyabb szintet jeleztek.

A mezőgazdaság és az ipar közötti átstrukturálódás okát *alapvetően a két ágazat eltérő tervteljesítésében találhatjuk* meg: a terv az ipar bruttó termelésének 22—23 százalékos, a mezőgazdaságénak 11—12 százalékos növekedésével számolt, ezzel szemben az ipar tényleges növekedése 41—42 százalékos, a mezőgazdaságé pedig a terv szerinti (11—12 százalékos) volt.

Az ipar és a mezőgazdaság közötti arányváltás másik fontos tényezője az 1959-ben megindult gyorsabb ütemű kollektivizálással függ össze. A terv 1957—1960-ra nem irányzott elő jelentősebb létszámnövekedést, sem a termelőágazatok összességében, sem pedig az iparban. Valójában azonban rendkívül *jelentős népességátrendeződés* ment végbe a nem mezőgazdasági szektor és a mezőgazdaság között. Az aktív kereső munkások és alkalmazottak száma 1958. január 1-e és 1961. január 1-e között csaknem 380 ezerrel nőtt, ebből az ipari létszám növekedése mintegy 200 ezer főnyi volt. 1957—1960 között a munkás és alkalmazotti népesség száma 5 142 ezerrel 6 272 ezerre, azaz 860 ezerrel nőtt.⁴ Az ipari létszámnövekedés egybeesik a mezőgazdaságban bekövetkezett csökkenéssel. A terv túlteljesítésének körülményeit és okait nem kívánom részletesebben tárgyalni, mivel azonban a nagyarányú túlteljesítés egyben a *struktúrapolitika általános feltételeit is megváltoztatta*, röviden utalni kell néhány összefüggésre.

A terv készítése idején még nem volt egyértelműen meghatározható az 1957-es tényleges gazdasági helyzet. Mint ismeretes, az 1957. évi gazdasági eredmények szinte minden vonatkozásban kedvezőbben alakultak a tervezettnél és annál a szintnél is, amelyet a II. hároméves terv ki-munkálásakor bázisnak vettek. A gazdaság tehát *már induláskor rendelkezett a túlteljesítéshez szükséges „tartalékokkal”*.

Az ötvenes évek tervezési tapasztalatain okulva a *tervezők igen nagy biztonságra törekedtek*. A terv keretszámait úgy foghatjuk fel, mint a teljesíthetőség minimális küszöbértékét. Szemben a felemelt első öt éves terv feszített számaival, a II. hároméves terv *biztosan teljesíthető célokat tűzött ki*. A „laza”, biztosan teljesíthető tervekre való törekvés tudatos volt. Erre utalnak azok a tervegyeztető tárgyalások is, amelyeket egyrészt a KGST-országokkal, másrészt a különböző ágazatokkal folytatott az Országos Tervhivatal.

A túlteljesítésre való törekvés gyakorlatilag a gazdaságirányítás minden lépcsőfokán egyértelműen megmutatkozott már 1958-ban is, s még inkább érezhető volt az 1959. évi terv összeállításakor.

Például az 1959. évi népgazdasági terv keretszámairól szóló GB-elő-terjesztés⁵ a fejlesztés gyorsítását javasolja, mert egyrészt az 1958. évi

⁴ Nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei a hároméves terv időszakában. Központi Statisztikai Hivatal, 1961.

⁵ Az 1959. évi népgazdasági terv keretszámai. Előterjesztés a GB-hez. Országos Tervhivatal, 1958. szeptember.

túlteljesítés nyomán tartalékok képződtek a fizetési mérlegben, az anyagkészletekben, másrészt a mezőgazdaságban javultak a fajlagos felhasználási és kihataltali mutatók. Elsősorban a beruházási keretek mintegy 1,6 milliárdos felemelését javasolja: általában az előirányzatok fokozását kezdeményezi, a kereslet, a termelőkapacitások, valamint az anyag- és energiaellátás szabta korlátokig.

Az Országos Tervhivatal előterjesztésében ismét felbukkannak a nagy „nekirugaszkodás” kísérő jelenségei: a növekedési ütem gyorsítása, a beruházások maximális feszítése, a külkereskedelem érdekeinek háttérbe szorítása, illetve a gyorsabb fejlesztéshez, pontosabban a nagyobb arányú beruházási tevékenységhez való idomítása.

Természetesen, a gyorsabb növekedésre való törekvés nem elsősorban az Országos Tervhivatalból indult ki, de az Országos Tervhivatal és a Gazdasági Bizottság nem vagy csak részben tudott ellenállni a vállalatok, minisztériumok nyomásának. Jellemző erre, hogy a szigorú beruházási rendszabályok ellenére 1957-ben az értékhatár feletti beruházások 60 százaléka, 1958-ban a 35 százaléka hiányos tervdokumentációval folyt. 1959-ben 870 beruházás közül 272 volt induló beruházás. A folyamatban levő beruházások közül a minisztériumok 64-re kértek engedélyt, hogy hiányos tervdokumentációval folytathassák a beruházást, de a Tervhivatal „csak” 47-re adott engedélyt; az induló beruházások közül 80-ra kértek engedélyt, és „csak” 17-re kaptak. Közben azonban újabb hiányosan dokumentált beruházások is megkezdődhettek, az érvényben levő rendelkezések ugyanis bizonyos nagysághatár felett lehetővé tették a beruházások szakaszolását. Így ha az első szakaszra elkészült a tervdokumentáció, külön engedély nélkül is indíhatták a beruházást.

1959 márciusában a Tervhivatal javaslatára a Gazdasági Bizottság összességében mintegy 400—500 milliós értékhatár feletti beruházás megkezdésére adott engedélyt anélkül, hogy a beruházások tervdokumentációja rendelkezésre állt volna. Ez 1959-ben 150—170 millió forintnyi beruházásnövekedést jelentett. (Ilyenek voltak: a záhonyi vasúti csomópont; a Nagykőrösi Konzervgyár paradicsomvonala, a Remix szombathelyi telepe, a tatabányai alumíniumkohó, a budapesti földgázbontó állomás stb.)

A gazdasági fejlődés gyorsítására olyan időszakban került sor, amikor az 1958. évi kedvező mennyiségi eredmények mellett már érezni lehetett a terv minőségi előírásainak háttérbe szorítását is. Erre utal az 1958. évi gazdasági eredményeiről szóló tervhivatali jelentés. „Az ipar számszerű fejlődésétől azonban több területen elmarad a hároméves terv célkitűzéseinek megvalósításához szükséges minőségi fejlődés. A hároméves terv során megkezdett strukturális átalakítás az elmúlt évben főként inkább csak az *alapanyag- és a feldolgozó ipar összhangjának* megjavítása területén mutatkozott meg, de a következő években a szerkezeti változtatásoknak ez a módja egyre kevésbé teszi lehetővé az ipar gyors ütemű fejlődését. Ugyanakkor a szerkezeti változtatásban pozitív szerepet betöltő kapacitásátalakítás és gyártmánykorszerűsítés *nem haladt kielégítően előre*. Az új beruházások ez irányban komolyabb eredményt még nem is adhattak, a gyártmánykorszerűsítés, a technológiafejlesztés viszont a kívánatosnál kisebb mértékű volt, például dieselgyártás, műszeripar stb. Az áruválasztékot nem javítottuk olyan mértékben,

ahogyan az előrelátóbb tervezéssel, a fogyasztás struktúráját, a lakosság választékigényének megváltozását jobban figyelembe véve lehetséges lett volna.⁶

Az 1959. évi népgazdasági terv keretszámainak kialakítása során tehát már olyan tendenciákat figyelhetünk meg, hogy a II. hároméves terv fő irányvonalát jelentő minőségi, gazdaságossági, egyensúlyi célokat alárendelik a gyorsabb fejlesztés követelményeinek. Mint az idézett előterjesztésből kiderül, ismét maximálisan, a lehetőségek felső határáig tervezik a beruházásokat, ugyancsak igénybe véve a külkereskedelem 1958-ban kialakult — nem túlságosan jelentős — aktívumát. Az előző két év gazdasági sikereinek hatására nem veszik „túl komolyan” a már a terv összeállításakor felszínre került feszültségeket, bizonyos fajta *optimista tervezési szemlélet alakul ki*. Ez az optimista szemlélet valószínűleg abból táplálkozott, hogy az ellenforradalmat követő időszakban a gazdasági élet legfontosabb területein a terv valamennyi előirányzatát sikerült jelentősen túlteljesíteni.

Az 1959. évi gazdaságpolitikai döntéseket az említett gazdasági sikereken túl az is motiválta, hogy az országban kedvező politikai légkör alakult ki. 1959 tavaszán jelentős előrehaladást sikerült elérni a mezőgazdaság szocialista átszervezésében, a gazdaság szinte valamennyi területén széles fronton bontakozott ki a kongresszusi munkaverseny stb. Ezekkel az általános politikai, gazdasági tényezőkkel magyarázható, hogy a feszített 1959. évi népgazdasági tervszámok és a mezőgazdaság erőteljesebb kollektivizálása nyomán tapasztalt gazdasági fejlemények ellenére, 1959-ben további jelentős gazdaságpolitikai döntések születnek, amelyek ugyan „önmagukban” helyes döntések voltak, de az adott gazdasági szituációban tovább élezték a gazdaság, azon belül mindenekelőtt a beruházási piac és a külkereskedelem feszült helyzetét.

Például 1959 februárjában a Gazdasági Bizottság „állóeszköz-korszerűsítési program”-ot fogad el.⁷ A program fő célja az ipar állóeszközeinek megújítása, cseréje, korszerűsítése. A program szükségességét az előterjesztés azzal indokolja, hogy az ipar állóeszközeinek nagyobbik hányada korszerűtlen, és a hároméves tervben nem szerepel ezek cseréje. „A hároméves beruházási tervnek van bizonyos rekonstrukciós jellege, ez azonban az egyes nagyüzemek rekonstrukcióját jelenti, itt is a fő hangsúly a bővítésen van.”

Ez a rövid idézet arra is utal, hogy 1959-ben már „némileg átértékelődött” a hároméves terv, hiszen — mint a terv ismertetése során utaltunk rá — a II. hároméves terv fő fejlesztési, beruházási célja *a viszonylag olcsó, gyorsan megvalósítható, az aránytalanságok feloldására összpontosító rekonstrukció volt*.

A korszerűsítési program szerint az iparágak rekonstrukcióját szakaszosan kellett végrehajtani. Az első szakaszban — 1959-től — a következő iparágak kerülnek sorra: villamosenergia-ipar, szervesetlen vegyipar, hajtóműgyártás, közép-motorgyártás, csavargyártás, téglaiipar, kőbányászat, üvegipar, pamutipar, bőr- és cipőipar, bútorigar, cukorigar, tejipar, húsigar, malomipar. A terveket úgy kell ütemezni — írja az elő-

⁶ Jelentés az 1958. évi népgazdasági terv teljesítésének főbb tapasztalatairól. Előterjesztés a GB-hez. Országos Tervhivatal, 1959. február.

⁷ Allóeszköz-korszerűsítési program. Előterjesztés a GB-hez. Országos Tervhivatal, 1959. február.

terjesztés —, hogy a rekonstrukció három év alatt (!) végrehajtható legyen. A program szerint a rekonstrukció pénzügyi forrását a vállalatok felújítási hányada és fejlesztési alapja, az állami juttatások és a hitelek képezik. A program lehetővé teszi, hogy a vállalatok felújítási és fejlesztési alapjukat a bankkal 5 évre előre (!) megelőlegeztessék, hogy az előirányzott rekonstrukciókat minél gyorsabban megvalósíthassák. Mindezzel a korszerűsítési program tovább fokozta a beruházási javak piacán a nehézségeket (bővítve a beruházások pénzügyi forrását, jelentős gépigényt támasztott), s azáltal, hogy a II. hároméves tervben kiemelten fejlesztendőnek minősített iparágaktól vont el anyagi eszközöket, végeredményben a struktúrapolitika törekvései ellen hatott.

1959-ben, a jelzett problémák ellenére, újabb és újabb beruházási kérelmek érkeznek a Gazdasági Bizottsághoz. 1959 márciusától több terven felüli beruházási igényt terjesztenek elő az újonnan alakult tsz-ek segítségével: közös istállók és bekötő utak építésére, a falvak villamosítására stb.

1959 októberében a Kohó- és Gépipari Minisztérium 100 millió forintot kért és kapott a gyártástechnológia korszerűsítésére, célgépesítésre stb. A Nehézipari Minisztérium 64 millió, az Építésügyi Minisztérium 31 millió, az Elelmezésügyi Minisztérium 90 milliós beruházási pótkeretet kapott, döntés születik a budapesti metró építésének folytatására stb.

A II. ötéves terv gyorsabb vegyipari fejlesztésének előkészítéseképpen egy sor *vegyipari beruházást indítanak*, gyors ütemben hozzák létre a *vegyipari gépeket gyártó kapacitásokat (1959-től már a vegyiparigépgyártás is kiemelt iparágként szerepel)*.

Az 1959-ben kibontakozó frontális gazdasági növekedés az év végére világosan felszínre hozta a gazdaság belső aránytalanságait: a már említett beruházási és külkereskedelmi feszültségek mellett, átmeneti javulás után, ismét aránytalanság támad az alapanyag-termelő és a feldolgozó ipar, valamint a vásárlóerő és az árualap között.

A problémákat látva, az 1960-as keretszámok kidolgozása során az Országos Tervhivatal fokozott figyelmet fordított a beruházási piac és a külkereskedelem problémáira, valamint a terv minőségi, hatékonysági mutatóinak teljesítésére. A jóváhagyott keretszámok alapján elkészült *minisztériumi* tervjavaslatok azonban több vonatkozásban is *alapvetően* eltértek az Országos Tervhivatal elképzeléseitől: a minisztériumi tervjavaslatok ugyan a termelési előirányzat mintegy 600 millió forintos túlteljesítését jelezték, de úgy, hogy a kiemelten fejlesztendő iparágakat magában foglaló és az export szempontjából döntő jelentőségű kohó- és gépipar 1200 millió forinttal kisebb, a vegyipar 500 millió forinttal, a könnyűipar 400 millió forinttal, a szövetkezeti és helyiipar pedig 900 millió forinttal nagyobb termelést tervezett. Az amúgy is feszített beruházási keretszámnál a minisztériumok 6 milliárd forinttal (!), az importtervénél pedig 1,7 milliárd forinttal (!) nagyobb igényt jelentettek be. A keretszámokban javasolt 4,8 százalékos termelékenységgel helyett a vállalatok csak 3,5 százalékos emelkedést terveztek, s mintegy 70—75 ezerrel nagyobb létszámot irányoztak elő.⁸ Az általa kidolgozott irányszámoktól teljesen, de legalábbis *lényegesen* eltérő minisztériumi tervek

⁸ Tájékoztató az 1960. évi minisztériumi tervjavaslatokról. Előterjesztés a GB-hez. Országos Tervhivatal, 1959. november.

láltán a Tervhivatal engedélyt kért a Gazdasági Bizottságtól, hogy az 1960. évi tervszámokat a *minisztériumi tervek figyelembevételével* nélkül készíthesse el. Ugyanis a két változat olyan mértékben tért el egymástól, hogy a kompromisszum teljesen reménytelennek látszott. A GB ülése a kérelmet elfogadta, mert ellenkező esetben csak nagyon későn készült volna el a terv: az 1960. évi népgazdasági terv tehát a minisztériumi javaslatok figyelmen kívül hagyásával készült el és került az országgyűlés elé.

A struktúrapolitikai célok realizálása során vizsgálnunk kell a külkereskedelem problematikáját is. Mint ismeretes, 1958-ban az ország fizetési mérlege több mint félmilliárd forintos aktívummal zárult.

Az 1958. évi aktívum alakulását előnyösen befolyásolta, hogy a belkereskedelemben feltárt készletek egy részét exportálni lehetett, továbbá, hogy az importterv egyes tételei — villamos áram, gépek stb. — nem realizálódtak, végül növelte az aktívumot a szovjet árfolyam-visszatértés. A 10 milliárdos külkereskedelmi forgalomhoz mérten persze az aktívum nem volt túlságosan nagy, és mint a tényezők felsorolása is mutatja, csak részben függött össze a gazdaság minőségi mutatóinak javulásával. Az aktívum megítéléséhez további szempontra hívja fel a figyelmet a Gazdasági Bizottság számára készített egyik jelentés, amely szerint „a fizetési mérleg aktívuma általában igen örvendetes jelenség, de az aktívum nagyobb része olyan, hogy nehezen lesz realizálható a beruházási lehetőségek bővítése, az életszínvonal emelése vagy más, elsődlegesen fontos célokra”.⁹

Az 1958. évi fizetési mérleg aktívumát alakító tényezőket tehát úgy ítélnék meg, hogy azok egyszeri, átmeneti jellegűek. Emellett az aktívum olyan országokkal folytatott kereskedelemben keletkezett (például kínai viszonylatban), hogy nemigen lehetett keresett termelési és fogyasztási javak vásárlására felhasználni, így a gazdasági fejlődés gyorsítására csak kevésbé volt alkalmas. Ennek ellenére az 1959. évi tervek kidolgozásakor a behozatal mintegy 1 milliárd dFt-os növelését tervezték, míg a kivitelt csupán félmilliárd dFt-tal kívánták növelni az 1958. évi színhez viszonyítva. A kollektívizálás megindulása miatt már 1959 márciusában további terven felüli gépimport válik szükségessé, majd a kongresszusi munkaverseny, a beruházások és a korszerűsítési program hatására növekszik a gép- és az anyagimport. A termelés növekedésével magasabb lesz a lakosság pénzbevétele, emelkedik a vásárlóerő. 1959 júliusában a Tervhivatal előterjesztése alapján a GB engedélyezi az 1959. évi importkeret mintegy 270 millió dFt-tal történő emelését.

Ugyanakkor a beruházások elhúzódása miatt késik a kiemelt iparágak termelésének emelkedése — például a Diesel-program —, pedig ezen iparágak fontos szerepet kaptak az exportfeladatok teljesítésében; a kiszélesedő beruházási tevékenység és a kiáramló vásárlóerő lekötői az exportra szánt többletárualap egy részét. Az előzőekben vázolt tendenciák hatására 1959 első kilenc hónapja már negatív külkereskedelmi szaldóval zárult.

A tervezéssel kapcsolatban már említett „optimizmus” itt is kimutatható: az 1959 legvégén készült előterjesztés, az első kilenc hónap ne-

⁹ Az 1958. év gazdasági eredményeinek értékelése és az 1959. évi gazdasági feladatok. Előterjesztés a GB-hez. Pénzügyminisztérium, 1959. május.

gativ szaldója ellenére, még több mint 500 millió dFt-os többlettel számol az egész évre — valójában az 1959. évi külkereskedelmi mérleg *passzívummal* zárult.

A külkereskedelemben is megnyilvánultak a különböző szintű szervezetek sajátos érdekei, amelyek végül is a központi elképzelések és törekvések ellen hatottak. Például az 1960-as importtervek kialakításakor már érvényesítettek bizonyos korlátozásokat, hiszen látható volt a külkereskedelmi mérleg további romlása. Tekintettel a várható nehézségekre, az elfogadott népgazdasági terv 315 millió forint demokratikus devizakeretet biztosított a Kohó- és Gépipari Minisztérium beruházásaihoz; a KGM a Külkereskedelmi Minisztériumnak már 358 millió forintos igényt jelzett, a KGM-vállalatok megrendelése pedig már összesen 385 millió DFT-ra rúgtak. A központi terv és a tényleges megrendelés közötti különbség (70 millió DFT) csaknem 25 százalékos túllépésnek felel meg.¹⁰

A II. hároméves tervben megfogalmazott szolid fejlesztési célokkal szemben nemcsak a központi tervező-, gazdaságirányító szervek részéről — Tervhivatal, minisztériumok — fogalmazódik meg a gyorsabb előrehaladás igénye, hanem a politikai vezetésben is. Az MSZMP Központi Bizottságának 1959. március 6-i határozata az SZKP XXI. kongresszusáról és belső helyzetünk időszerű kérdéseiről ezzel kapcsolatban a következőket mondja: „1959 végére érzük el népgazdasági tervünk néhány fontosabb mutatójának — a szocialista ipar termelésének, a termelés önköltségének, a beruházásoknak, a termelékenységnek, a nemzeti jövedelemnek — a hároméves tervben 1960-ra tervezett színvonalát.” „A Központi Bizottság meggyőződése szerint fejlődésünk meggyorsításának lényeges feltétele, hogy magasabbra emeljük a szocialista munkaverseny zászlaját, az alkotó munka minden területén, az egész országban . . .” „szükségesnek tartja felhívni a figyelmet arra is, hogy semmi esetre sem kaphat ismét teret a munkaversenyben a pusztán mennyiségi szemlélet a gazdaságosság szemlélete helyett. A termelés mennyiségi emelése is fontos célja a versenynek ott, ahol a szükséges anyag és értékesítés biztosítva van”.¹¹

A politikai és a gazdasági vezetésnek a fejlődés gyorsítására tett erőfeszítései természetesen nem maradtak hatás nélkül a termelőszférában. A VII. kongresszus tiszteletére tett felajánlások *átfogták a gazdaság egészét*, minden jó szándék ellenére sem lehetett kirekeszteni a gyorsabb fejlődésből azokat a területeket, amelyek gyors fejlődése nem esett egybe a gazdaságpolitika, a struktúrapolitika céljaival. Annál kevésbé volt ez lehetséges, mert az 1957-ben bevezetett *nyereségrészese-dési rendszer* anyagilag is a terv túlteljesítésére ösztönözte a termelővállalatokat, függetlenül attól, hogy a termékek iránt volt-e belföldön vagy külföldön kereslet.

A nagyarányú tervtúlteljesítés hatásának értékelésekor utalnunk kell a mezőgazdasági átszervezésre, amely 1958 decemberében került előtérbe, s amelynek első hatásai már 1959 tavaszán egyértelműen megmutatkoztak.

¹⁰ Jelentés az 1960. évre tervezett népgazdasági beruházások előkészítése tárgyában. Előterjesztés a GB-hez. Központi Ellenőrzés, 1960. május.

¹¹ Az MSZMP határozatait és dokumentumait, 1956—1962. 324. és 326. 1.

A mezőgazdaság szocialista átalakulása egyfelől fokozta a felgyorsított gazdasági fejlődés belső aránytalanságait — megnövelve az igényt a beruházási eszközök, a gépipport, a mezőgazdasági gépek gyártása iránt —, másfelől a mezőgazdasági népeesség gyors és igen nagyarányú csökkenése mellett növelte az ipari foglalkoztatottságot, lehetővé téve a fejlődés létszámnöveléssel elérhető gyorsítását. A kollektívizálás tényleges hatásának megítéléséhez támpontot ad a következő néhány statisztikai adat: A II. hároméves tervben a népgazdaság összes tervezett beruházása 63 milliárd forint volt, ebből a mezőgazdaságra 8,6 milliárd jutott. Ténylegesen 91,4, illetve 16,3 milliárd forintnyi beruházást valósítottak meg. A 28,4 milliárdos túlteljesítésből tehát 7,7 milliárd a mezőgazdasággal kapcsolatos.¹² A mezőgazdaságra gyakorolt teljes hatás ennél természetesen még nagyobb, hiszen a felsorolt adatok nem tartalmazták a mezőgépgyártás, a műtrágyatermelés, a faluvillamosítás stb. beruházási többleteit, amelyek különösen 1959-től jelentkeztek erőteljesebben.

Külkereskedelmi mérlegünk 1958-ban 617,7 millió Dft-os többlettel zárult, 1959-ben viszont 273,8 millió, 1960-ban pedig 1195,6 millió Dft-os hiánnyal. Ehhez a romláshoz kétségtelenül hozzájárult a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló import növekedése: a mezőgazdasági gépek és traktorok importja 1958—1959 között 87,6 millió Dft-ról 322,6 millióra nőtt, a műtrágyák és növényvédőszer behozatala pedig 182,3 millió Dft-ról 226,6 millióra. A mezőgazdaság átszervezésével összefüggő közvetlen importtöbblet csaknem akkora, mint a külkereskedelmi mérleg 1959. évi hiánya.

A külkereskedelmi mérleg kedvezőtlen alakulását azonban helytelen volna egyoldalúan a mezőgazdasággal hozni összefüggésbe. Az 1958. évi 617,7 millió Dft-os többlet és az 1959. évi 273,8 millió Dft-os hiány között mintegy 900 millió Dft-os romlás mutatkozik, és ebből a mezőgazdaság csak kb. 1/3-dal részesül. Másrészt 1959—1960 között további 900 millió Dft-os romlás következett be annak ellenére, hogy a mezőgazdasági gépek és vegyiparok export-importjának szaldója 1959-hez viszonyítva javult.¹³

A mezőgazdaságból kiáramló munkaerő közvetlenül befolyásolta egyrészt az ipar műszaki-technikai színvonalát, a fejlesztés lehetséges módját, másrészt az ipari termelés belső struktúráját. Ez utóbbinál arról van szó, hogy ha sikerült volna a kitűzött struktúraátalakítási céloknak megfelelő irányba terelni a jelentősen megnövekedett beruházási eszközöket, a kedvező munkaerőhelyzet akkor is adott volna a többi iparág számára is fejlődési lehetőséget. 1957—1960 között létszám-bővülésből adódott a termelésnövekedés 100 százaléka a vegyiparban, 91,2 százaléka a bőr- és szőrmeiparban, 89,9 százaléka a faiparban, 61 százaléka a villamosgépiparban. A beruházási eszközök elosztásakor háttérbe szorított iparágak kárpótolhatták tehát magukat a bőséges munkaerővel, így mérséklődött a preferált területek irányában történő struktúraeltolódás. A mezőgazdaság átszervezésének meggyorsítására hozott 1958. évi gazdaságpolitikai döntés tehát a munkaerő oldaláról is hatást gyakorolt az ipari struktúra alakulására.

¹² Dr. Fazekas Béla: *Mezőgazdaságunk a felszabadulás után.* Mezőgazdasági Kiadó, 1967.

¹³ Statisztikai Évkönyv, 1960. Központi Statisztikai Hivatal, 1961.

E struktúráváltózásnak egyik, már a vizsgált időszakon belül is megnyilvánult következményeként nem sikerült elérni a tervnek azt a célját, hogy az ipari termelésnövekedés kétharmadát a termelékenység növekedése fedezze. Az egy munkásra jutó ipari nettó termelés mutatója ugyan a tervezett 15 százalék helyett mintegy 20 százalékkal növekedett, a munkatermelékenység növekedése azonban az előirányzott kétharmad rész helyett alig több mint felerészben szolgált a termelés-emelkedés forrásául.

Mindezen adatok arra utalnak, hogy a mezőgazdasággal kapcsolatos gazdaságpolitikai döntések jelentős hatással voltak a gazdaságpolitika egyéb céljaira, megváltoztatták a gazdaságpolitikai célokat többékevésbé tükröző terv főbb belső arányait, de azt is jelzik, hogy helytelen lenne a mezőgazdasági politika „nyakába varrni” a vizsgált időszakban bekövetkezett kedvezőtlen, a gazdaságpolitika és a terv törekvéseit keresztező gazdasági folyamatokat. A kollektivizálás rövid távú hatásai legfeljebb elmélyítették, kiélezték a gazdaságban amúgy is érvényesülő aránytalanságokat, spontán folyamatokat.

A létszámnövelésnek a termelés bővítésében játszott szerepét erősítette például az akkor érvényben levő átlagbér-ellenőrzési rendszer is, mivel a termelőegységeket anyagilag érdeklte tette az *alacsony keresetű, döntően a mezőgazdaságból jövő szakképzetlen munkaerő alkalmazásában*.

Létszámnövelésen alapuló fejlesztésre ösztönzött az 1959. január 1-i termelői árrendezés is, amennyiben a munkaerő költségeihez képest megrágitotta a beruházási eszközöket.

A gazdasági struktúra alakulására ható körülmények elemzése kapcsán szólni kell a 300 millió rubeles, a vegyiparigépgyártásra kapott további kölcsönnel együtt pedig csaknem 400 millió rubel összegű hosszú lejáratú szovjet hitel felhasználásának alakulásáról, az időközben bekövetkezett módosulásokról, valamint a realizálás során mutatkozott nehézségekről.

A szovjet hitel feladata kettős volt. Egyrészt belőle kívánták finanszírozni a hároméves tervben megfogalmazott, struktúraátalakítást célzó beruházásokat (Diesel-program, csapágygyártás, híradástechnika, műszeripar és vegyigépgyártás). Másrészt a hitelt fel kívánták használni azon beruházások folytatására és befejezésére, amelyeket korábban kezdtek el, de amelyekre saját erőből nem vagy csak nagy késedelemmel kerülhetett volna sor (például a Dunai Vasmű hideghengerműve stb.). A hitel realizálása során az az elképzelés alakult ki, hogy csak olyan gépek és berendezések szállítására kerülhet sor a hitel keretében, amelyeket a hazai ipar egyáltalán nem gyárt vagy csak igen gazdaságtalanul tudna előállítani.

A szovjet hitel felhasználásával kapcsolatban két jelenség okozott nagyobb gondot. 1. A felhasználás igen vontatottan, jelentős késedelemmel folyt; 2. a felhasználás ágazati megoszlása lényegesen módosult: a hangsúly egyre inkább áttolódott a kiemelten fejlesztendő területekről és a már megkezdett — elsősorban nehézipari — beruházásokról a könnyűipari és egyéb területek fejlesztésére.

A hitel felhasználásakor érvényre jutott tendenciák közvetlenül befolyásolták a kitűzött struktúraalakító célok realizálását: egyfelől a ki-

emelt területek fejlesztése késedelmesen, a szándékoltnál lassabban haladt előre, másfelől az egyéb területek — például a könnyűipar — növekedése dinamikusabb volt, mint azt a *kitűzött strukturális átalakítások megkívánták volna. A könnyűipar fejlesztésére fordított összeg az eredeti 21 millió rubelről 1958-ban 33 millió rubelre, 1959-ben pedig már mintegy 45 millió rubelre emelkedik.*

A szovjet hitel felhasználásában bekövetkezett átstrukturálódás részben összefügg az előzőleg már említett rekonstrukciós programmal. Ugyanis 1959-ben már igen nagyarányú építőipari kapacitáshiány mutatkozott, így a tervezett beruházások egész sora késedelmesen, lassan haladt előre, akadályozva a szovjet hitelből vásárolt gépek fogadását a tervezett ágazatokban. Ezt a problémát enyhítette az egyéb területeken indított rekonstrukciós program, amennyiben ezek a területek bizonyos gépelhelyezési lehetőséget kínáltak, nagyobb építőipari beruházások nélkül is.

A struktúrapolitikai célok teljesítése kapcsán röviden érintenünk kell a nem termelő ágazatok súlyának, szerepének alakulását a vizsgált időszakban. Mint az előzőekben már említettem, a terv kidolgozásakor — éppen a nagyon szűkösnek ítélt beruházási lehetőségekre hivatkozva — olyan törekvés érvényesült, hogy a nem termelő ágazatok beruházásainak 1957-ben kialakult mintegy 43 százalékos aránya álljon vissza a korábbi évek „normális” színvonalára. A kommunális ágazatok aránya az I. ötéves tervben 24,9 százalék, a II. hároméves tervben 26,5 százalék volt. A gazdasági növekedés gyorsítása, a mezőgazdaság szocialista átszervezése miatt a beruházások igen gyorsan növekedtek: összegük 45 százalékkal volt magasabb a tervezettnél, ezen belül különösen gyorsan (mintegy 90 százalékkal) nőtt a mezőgazdasági, kisebb mértékben bővült az ipari, és gyakorlatilag alig növekedett a kommunális ágazatok beruházása. Ennek következtében a beruházások népgazdasági ágak szerinti megoszlása megváltozott: az 1958. évi 13,3 százalékról 1960-ra 21,5 százalékra nőtt a mezőgazdaság, 44,3 százalékról 38,8 százalékra csökkent az ipar és 26,6 százalékról 21,5 százalékra a kommunális ágazatok aránya.

A lakásépítésre fordított kiadások összege a három év alatt lényegesen nem változott, mintegy 3 milliárd forintot tett ki, de aránya az összes beruházások között az 1958. évi 12,9 százalékról 1960-ra 8,7 százalékra esett vissza. A nem termelő beruházások háttérbe szorulása részben *már a terv megfogalmazásakor érezhető volt*, mint ami a szűkös erőforrások miatt elkerülhetetlen. Ez a szemlélet végigvonul az egész tervperióduson, amit bizonyít, hogy a beruházási terv nagyon gyakori módosításai alkalmával rendszeresen *a termelőberuházások összegeit növelték*. Kedvezőtlenül hatottak a nem termelő beruházásokra a beruházási eszközök piacán jelentkező feszültségek is, amelyek elsősorban a nem termelő beruházások rovására oldódtak meg. Ugyancsak elsősorban a nem termelő beruházásokat sújtotta a gazdasági növekedés gyorsításának előtérbe kerülése, a mezőgazdasági átszervezés nagyobb arányú kibontakozása is.

A nem termelő beruházások háttérbe szorulása abban a periódusban történik, *amikor felgyorsul a népesség átstrukturálódása*: gyors az ipar és a mezőgazdaság közötti népességváltás, megindul a népesség át-

áramlása a faluról a városba, a hatékonyság előtérbe kerülése igényeket támaszt az oktatással, a továbbképzéssel szemben, megnövekszik az egészségügyi intézményekkel szembeni igény stb., amikor tehát a termelés műszaki színvonalának kívánatos emelkedésével és az életszínvonal növekedésével együttjáró fogyasztási struktúráváltkozás újszerűen veti fel a nem termelő szféra népgazdasági szerepét.

Az 1957—1960-as időszak struktúrapolitikája változásokat irányzott elő a gazdaság területi szerkezetében is. Az általánosságokban megfogalmazott törekvések legfőbb célja Budapest gazdasági — főképpen ipari — túlsúlyának mérséklése, a vidék, mindenekelőtt az Alföld gyorsabb iparosítása. A gazdaság térbeli szerkezetének további alakítását az ötvenes évek második felében több körülmény tette indokolttá és szükségessé: az ötvenes évek elején folytatott gazdaságpolitika ugyan kedvező tendenciákat indított el, például a budapesti ipar súlya csökkent az ipar egészén belül, de ugyanakkor jelentős fejlettségbeli különbségek jöttek létre az egyes megyék, területi egységek, városok és falvak között. Némely megyék (Komárom, Borsod-Abaúj-Zemplén stb.) ipari fejlődése meggyorsult, de az infrastrukturális fejlődés ezeken a területeken is gyengén haladt előre. A gazdasági fejlettség mérésére használt mutatókban — ipari fejlettség, jövedelem, infrastrukturális ellátás, életszínvonal stb. — számottevő s nagyon különböző irányú és intenzitású egyenlőtlenségek jöttek létre az egyes térségek között, ami társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt kiegyenlítődési igényeket keltett.

További területi struktúraalakító tényezőként jelentkezett az iparilag fejlett területek fokozódó munkaerőhiánya, amely kézenfekvő megoldásként, illetve feladatként felvetette a tekintélyes munkaerő-tartalékkal rendelkező alföldi városok gyorsabb iparosítását.

A hatékonyság, a gazdaságosság fokozott hangsúlyozása a gazdaságpolitikai célok között szintén a területi tényezők sokoldalú figyelembevétele irányába mutatott.

Mindezek alapján szükségesnek és helyesnek ítélni a vidék iparosításának meggyorsítására, a Budapesthez és néhány más fejlett iparral rendelkező településhez képest mutatkozó elmaradásának mérséklésére irányuló területi struktúrapolitikai cél kitűzése. Valójában azonban ezek a struktúrapolitikai célok nem teljesültek, sőt velük ellentétes tendenciák bontakoztak ki: különböző összehasonlító elemzések szerint ugyanis éppen a hatvanas évek elejére jöttek létre a legnagyobb különbségek nemcsak az egyes térségek, területek, de még az egyes településtípusok között is.

A területi aránytalanságok mérséklésére irányuló struktúrapolitika sikertelensége 1957—1960-ban igen sok tényezőre vezethető vissza. Egyik ilyen tényező a gazdaságpolitikai, struktúrapolitikai célok és a területi szerkezet átalakítására irányuló törekvések közötti diszharmónia: a kiemelten fejlesztendő iparágak döntően Budapesten települtek, gyorsabb fejlesztésük tehát ellene hatott a budapesti ipari túlsúly csökkentésére irányuló céloknak; a kiemelten fejlesztett iparágaknak igen szoros anyagi-technikai kapcsolatuk van — a területi ÁKM-ek szerint — a budapesti és igen kicsi a vidéki iparral, a kiemelt iparágak fejlődésének preferálása tehát még közvetetten sem mozdította elő a vidék gyorsabb iparosítását.

Mint említettük, az ipar exportra orientált fejlesztése 1957—1960-ban különösen nagy hangsúlyt kapott — a budapesti ipar aránya azonban jóval nagyobb az ipari exportban, mint általában a termelésben; az exportorientáció tehát közvetetten a budapesti ipar gyorsabb fejlesztését jelentette.

Az ipari termelésnek rekonstrukció útján történő fejlesztését megfogalmazó gazdaságpolitikai elképzelés ugyancsak a budapesti ipart helyezte előtérbe, egyrészt mert *az ipar jelentős hányada Budapestre koncentrálódott*, másrészt mert a budapesti ipar *technikai-gazdasági értelemben elavultabb volt*, mint az ipar egésze.

A nem termelő beruházások visszafogása közvetetten lassította az urbanizációs fejlődésben egyébként is elmaradott „vidék” ipari fejlődését, a mezőgazdaságban pedig még nem volt számottevő erő, amely a mezőgazdasági területek gyorsabb gazdasági fejlődését eredményezhette volna. A vidéki települések nagy részében — még a városokban is — hiányzott a gyorsabb ipari fejlődéshez s általában a gyorsabb gazdasági fejlődéshez nélkülözhetetlen infrastruktúrális háttér, mind a termelői, mind pedig a fogyasztói infrastruktúra vonatkozásában.

A gazdaság térbeli szerkezetének átalakítására irányuló struktúrapolitikai célok valóra váltását befolyásoló tényezők közül külön kell említeni a mezőgazdaság kollektivizálására hozott gazdaságpolitikai döntést. A kollektivizálással elindított gazdasági folyamatok legtöbbször ugyanis közvetlenül vagy közvetve a területi struktúrapolitikai célok ellen hatott. Az átszervezés nyomán egy időre megszűnt az iparilag fejlettségi területeken korábban fellepett munkaerőhiány, sőt nagyarányú népességvándorlási folyamat indult el a fejlettebb gazdasági körzetek, valamint a városok felé. A mezőgazdasági elvándorlás olyan méreteket öltött, hogy az már a mezőgazdasági termelés elért szintjének megtartását veszélyeztette; a mezőgazdasági területek gyorsabb iparosítása tehát valószínűleg még inkább erősítette volna a mezőgazdaságból való elvándorlást.

A kiéleződött beruházási helyzet nem tette lehetővé a mezőgazdasági jellegű területek kétségtelenül nagyobb egyszeri beruházási ráfordításokat igénylő iparosítását, de az egyes megyékben képződő, illetve a megyék által elosztott beruházási összegek nagyobbik része is elsősorban a mezőgazdaság megerősítését szolgálta, és csak kisebb mértékben az iparfejlődést, illetve az iparfejlődést szolgáló infrastruktúrális fejlesztést.

Úgy ítélték meg, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése során kibontakozó gazdasági-társadalmi folyamatok az átszervezést követő időszakban nem segítették, hanem inkább gátolták a vidék gyorsabb iparosítására hozott struktúrapolitikai döntések valóra váltását, kiélezték a gazdaság területi aránytalanságait. Különböző adminisztratív intézkedésekkel sikerült ugyan Budapest gazdasági expanzióját visszafogni, ezzel szemben gyors agglomerációs folyamat bontakozott ki: a Budapestet körülvevő települések népessége különösen gyors növekedésnek indult, itt volt a leggyorsabb az ipari munkahelyek létesítése is.

A struktúrapolitikai célok megvalósulását befolyásoló legfontosabb tényezők összefoglalóan a következők voltak:

a) a gazdaság gyorsabb fejlesztésére hozott — különféle szintű — döntések és törekvések;

b) az éleződő belső aránytalanságok, mindenekelőtt a beruházások piacán, a fizetési mérlegben, az alapanyag-termelő és a feldolgozó ipar közötti anyagi kapcsolatokban;

c) a mezőgazdaság kollektivizálásából fakadó társadalmi-gazdasági tényezők, különösen a megváltozott foglalkoztatási lehetőségek, amelyek keresztezték a kiemelt iparágak arányának szükséges emelkedését;

d) az 1959—1960-ban született számos olyan gazdaságpolitikai döntés, amely rendkívül kiszélesítette a „kiemelten” fejlesztendő ágazatok körét;

e) az a tény, hogy a hosszú lejáratú szovjet hitel felhasználását nem sikerült az eredeti céloknak megfelelően a struktúrapolitika szolgálatába állítani; a hitel felhasználása egyre inkább eltolódott a nem kiemelten fejlesztendő iparágak irányában, így végül is inkább ki-egyenlített fejlődéshez vezetett, mintsem a kívánatos strukturális átalakuláshoz.

Az 1957—1960 közötti időszak struktúrapolitikájának legfőbb problémáit a következőkben foglalhatjuk össze:

a) nem volt határozott és közgazdaságilag jól megalapozott gazdaságpolitikai koncepció, a gazdaságpolitika új elemei nem integrálódtak világos, konzisztens struktúrapolitikává;

b) a fejlesztés súlypontjai — a kiemelt ágazatok — széles és egyre bővülő termelési területre terjedtek ki, aminek már önmagában frontális növekedéshez kellett vezetnie;

c) a gazdaságpolitika megfogalmazta, eszközrendszere pedig többé-kevésbé realizálta is a kiemelt ágazatok fejlesztését, de nem tudta egyértelműen behatárolni a nem fejlesztendő tevékenységek körét;

d) a struktúraátalakítást nagyon leszűkítve, csak az ágazatok egymáshoz való viszonyára értelmezte (a közgazdasági gondolkodásban is csak így jelenik meg), a *termékstruktúra* változását pedig csak nagy általánosságban „írta elő”;

e) a struktúrapolitika fontos „mulasztása” az infrastruktúra szerepének és jelentőségének aláértékelése;

f) a külgazdasági kapcsolatokban ágazati, termék jellegű szemlélet érvényesült.

A termelés reális költségei és az árszintproblémák*

I. rész: MÓDSZER ÉS ADATOK

Ez a cikk, szorosan kapcsolódva az árrendszerrel, a pénzügyi szabályozókkal és a külkereskedelmi elszámolásokkal foglalkozó, már több mint egy évtizede sok helyen folyó kutatómunkához, valamint az ezen alapuló javaslatokhoz és vitához, a termelés reális költségeinek alakulását, valamint az árszintproblémák megoldásának lehetőségeit vizsgálja. A cikk egy részletes tanulmány [32] anyagán alapszik; itt közölt első része a módszerrel és az adatokkal, a következő — a Közgazdasági Szemle egy későbbi számában megjelenő — része pedig a számításokkal és eredményekkel foglalkozik. Ezen a részen belül az első pont a legfontosabb általános összefüggéseket tekinti át, a második pont az input-output tartalomszámítások módszerét írja le egészen röviden, a harmadik pont a számításokat megelőző statisztikai jellegű előkészítő munkával foglalkozik valamivel hosszabban, végül a negyedik pont a tényleges ráfordítások és a tisztajövedelem-elvonások megkülönböztetését tárgyalja. Az irodalomjegyzéket a cikk végén közöljük.

Általános összefüggések

A pénzügyi szabályozórendszer alapelveivel és továbbfejlesztésével foglalkozók körében egészen általános az a felfogás, hogy pénzügyi szabályozórendszerünk egyik legalapvetőbb problémája a *szabályozórendszer differenciáltsága*, a támogatások és mentesítések széles köre. Sokan foglalják el azt az álláspontot, hogy hasonlóképpen súlyos probléma a termelés magas nyereségtartalma, a nyereségügyi tisztajövedelem-elvonás túlságosan nagy volumene, sőt általánosságban a *termelés túlzottan magas tisztajövedelem-tartalma*. Mi is ez utóbbi álláspontot képviseljük. Úgy véljük, hogy még a mentesítések és a termelési támogatások széles köre is a termeléshez kapcsolódó, elvben egyéges elvonások magas színvonalára vezethető vissza, és így a gazdasági tisztánlátás ebből származó elhomályosulásának és a téves gazdasági döntéseknek is a termelés túlságosan magas tisztajövedelem-tartalma a

* A cikk az Országos Anyag- és Árhivatal, valamint a Külkereskedelmi Minisztérium megbízásából az INFELOR Rendszertechnikai Vállalat ökonometriai osztályán, készített részletes tanulmány [32] anyagán alapszik. Az itt leírtak ennek ellenére a szerzők személyes nézetei, és nem feltétlenül azonosak a fenti hatóságok, illetve szervek álláspontjával. A programozási munkában Czitrom Edit, Fóti Tamásné és Herrmann Eszter, a kiinduló adatok összeállításában pedig Hamza Lászlóné és Keresztes Jánosné vett részt.

végző oka. Cikkünkben számításokkal is alátámasztjuk e véleményünket.

A termelői árak magas tisztajövedelem-tartalma és a pénzügyi szabályozás ebből eredő bonyolultsága egyebek között két hátrányos következményre vezet: egyrészt nagyon megnövekedett a termelés és az export reális költségeinek, vagyis a tényleges ráfordításoknak a meghatározását, másrészt előidézője a közismert árszintproblémáknak. Az első összefüggés eléggé nyilvánvaló. Ha a vállalatoknál felmerülő költségek között nem csupán a népgazdasági szintű reális ráfordításokat tükröző költségtényezők szerepelnek, hanem különféle elvonási és támogatási csatornák kumulált hatásai is, akkor nehezen meghatározhatóvá, vagy egyszerűen *felmérhetetlenné* válik, *hogy a termelésnek és az exportnak mi a népgazdasági szintű reális költsége*, vagyis hogy az egyes termékek előállítására és exportjára a népgazdaságnak tulajdonképpen mibe kerül.

Ennek a helyzetnek további káros következménye a *vállalati és a népgazdasági szintű számítások*, sőt a vállalati és a népgazdasági *érdekek ellentéte*. Könnyen lehetséges, sőt sokszor ténylegesen elő is fordul, hogy ami a vállalati elszámolásokban olcsóbbnak tűnik, az népgazdasági szinten — tehát valójában — drágább és fordítva, csupán azért, mert az első esetben a pénzben kimutatott költségek tisztajövedelem-tartalma alacsonyabb, lényegesen alacsonyabb, sőt esetleg akár negatív. Az ilyen helyzet feloldhatatlan ellentétet hoz létre a vállalati és a népgazdasági érdekek között, sőt a népgazdasági érdekek követését még a legjobb szándék esetén is szinte lehetetlenné teheti. A vállalatok az értékelési rendszer ilyen torzításai miatt képtelenek lehetnek annak megállapítására, hogy népgazdasági szempontból melyik alternatíva az előnyösebb.

Az *árszintproblémák* jórészt ugyancsak abból adódnak, hogy a termékek, illetve ágazatok különböző csoportjaiban a termeléshez kapcsolódó tisztajövedelem-elvonás mértéke nagymértékben különbözik. Az alapanyagok alacsonyabb és a késztermékek magas tisztajövedelem-tartalma miatt elválik egymástól az *alapanyagok és a késztermékek árszintje*, a mezőgazdasági termelés alacsony és az ipari termelés magas tisztajövedelem-tartalma pedig a *mezőgazdasági és az ipari árak arányát zavarja meg*. Ugyanilyen okokkal magyarázható, hogy a régi állóeszközök tisztajövedelem-tartalma viszonylag alacsony, az újaké magas (jórészt ez az *új technika drágaságával* kapcsolatos problémák forrása). Végül a termelői áraknak viszonylag magas és a fogyasztói áraknak — a termelői árakhoz viszonyítva — alacsony tisztajövedelem-tartalma az egyik legfontosabb előidézője a *kettős valutaárfolyam* rendszerének, az ebből származó összes nehézségekkel és torzításokkal együtt.

Ezt a helyzetet nem a *pénzügyi szabályozórendszer 1968. évi reformja* alakította ki: éppen ellenkezőleg, a reform egyik fő célja e torzítások csökkentése volt. Ekkor szűntek meg, illetve szorultak egészen szűk körre a termelő felhasználáshoz kapcsolódó forgalmi adók és növekedtek meg nagymértékben — orientációs szempontból helyesen — egyes alapanyagárak. A reális költségek meghatározásával kapcsolatos nehézségek az 1968. évi rendezés előtt a mostaninál is nagyobbak voltak, és léteztek az összes árarányproblémák is. A reform tehát a kalkulációs

rendszer racionális irányú átalakításának folyamatát indította el. Ami hibáztatható, az éppen az, hogy e folyamat az eredeti elképzeléseknél lassabban folytatódott. (E téren az első nagyobb lépés tulajdonképpen csak 1975. január 1-én következett be.)

Ennek a helyzetnek az előidézésében nagy szerepet játszottak a *tőkés világgpiaci árváltozások és a valutáris problémák* (vö. Csikós-Nagy Béla [9] [10], Medgyessy Péter [13] és mások). Az ezekből származó árfeszültségek korlátozták a pénzügyi hatóságok akciószabadságát, így ezek a változások — legalábbis átmenetileg — a pénzügyi szabályozó és értékelési rendszer továbbfejlesztésének akadályává váltak. A külső piaci értékelési viszonyok változásának jelentős mértéke, majd később a megváltozott értékarányok bizonyos fokú stabilizálódása ugyanakkor lehetetlenné tette a korábbi hazai értékelési rendszer változatlan fenn tartását, így éppen ezek a változások vezettek az 1975. évi ármódosításokra. Az árrendszerbeli feszültségek további fennállása, illetve ennek a rendezésnek a sikere fontos érv amellet, hogy a gyakorlatban beváltnak tekinthető módon tovább kellene folytatni a hazai értékelési rendszer kedvező irányú továbbfejlesztését. Cikkünk éppen ehhez a munkához kíván támpontokat adni.

Az itt ismertetett munka *korábbi statisztikai, illetve elméleti jellegű eredményeken* alapszik. *Statisztikai oldalról* a munka elvégzését az 1968—71. évi forgalmi adók és árkiegészítések [29], illetve a külkereskedelemhez kapcsolódó pénzügyi tételek [30] ÁKM-rendszerű feldolgozása, majd az ágazati kapcsolati mérlegek ezeken alapuló átdolgozása [31] tette lehetővé. E tanulmányok legfontosabb következtetéseit a szaksajtóban is közzétettük [25]. *Elméleti szempontból* tanulmányunk egy, a pénzügyi szabályozórendszer továbbfejlesztéséhez kapcsolódó elgondoláshoz kapcsolódik, amelynek elveit számos részletes tanulmány, illetve cikk fejti ki; a vonatkozó irodalmat e publikációk legfontosabbjai [20], [21], [22] részletesen ismertetik. Ezzel a javaslattal, illetve egy ehhez nagyon közelálló elgondolással foglalkozik az Antal László [1], [3] és Szokolczai György [23], továbbá a Rácz László és Vissi Ferenc [17], illetve Antal László [2] között folyó vita is. Nagymértékben hasonló szellemű javaslatokat adott elő Balázs Sándor és Horányi Miklós [6], [7] is. E számítások eredeti célja tulajdonképpen nem ezeknek az elméleti elgondolásoknak számszerű igazolása volt, a számítások elkészülése után azonban kitűnt, hogy az eredmények a legáttekinthetőbb módon ezeknek a javaslatoknak a szellemében interpretálhatók.

Ez a cikk a termelés reális költségeire vonatkozó 1968—71. évi adatokon alapuló 21 szektoros ÁKM-bázisú *számítások* eredményeit összefoglaló tanulmányon [32] alapszik. Legfőbb következtetése, hogy az 1968—71. évi helyzetben — itt részletesebben csak az 1971. évi eredményeket tárgyaljuk, de az általános kép e négy évben azonos — *az összes árarány- és árszintproblémát viszonylag egyszerűen meg lehetett volna oldani az ipari és építőipari árak leszállításával, és az egyéb árak megközelítőleg változatlan szinten tartásával*. Ezt a következtetést bizonyos mértékig időszerűtlenné tették az azóta bekövetkezett változások, amelyek még a korábbinál is nagyobb mértékben a külső piaci értékelési rendszer figyelembevételét állították az árakkal és a pénzügyi szabályzókkal kapcsolatos vizsgálódások középpontjába. *A jelenlegi helyzetre*

vonatkozó konkrét gyakorlati javaslatok szempontjából tehát az itt leírtaknál is fontosabbak lesznek az *export reális költségeivel* kapcsolatos 1968—71. évi eredmények [24] [33], továbbá a számításoknak az 1972—74. évre való kiterjesztése. Az erre irányuló munka folyamatban van, és ugyancsak folyamatban vannak, illetve részben már el is készültek az 1968—74. évi részletesebb, 77 szektoros bontású számítások is.

Az itt ismertetendő eredmények tehát — a *történelmi helyzet változása* folytán — ma már csak egy elmúlt időszakra vonatkozó általános tájékozódást adhatnak. Tekintettel arra, hogy ez az időszak a jelenleginek is a bázisa, a kiinduló összefüggések alapos feltárására a gyakorlat szempontjából is okvetlenül szükség van. Az ilyen szellemű vizsgálatok *politikai jelentősége* azonban az utóbbi években — éppen a világgazdasági változások folytán — tovább növekedett. Jelenleg több szempontból is kedvezőtlenebb világgazdasági körülmények között kell biztosítani eredeti életszínvonal-politikai céljaink minél teljesebb elérését. Ezt csak új tartalékok mozgósításával tehetjük meg, a legfontosabb ilyen új tartalék pedig gazdálkodási és értékelési rendszerünk irracionális elemeinek felszámolása, és ezzel gazdálkodásunk hatékonyságának növelése. Ezzel kapcsolatban ezek a korábbi történelmi helyzetre vonatkozó számítások is adhatnak fontos kiinduló pontokat.

Az input—output tartalomszámítások

Ez a vizsgálat az input—output tartalom-, vagyis ár- és értékszámítások módszerét használja föl. Az ilyen jellegű elemzés kiinduló pontjai a *közvetlen ráfordítási együtthatók*. Ezek az egységnyi — például egy forint — termelési értékre jutó fajlagos ráfordításokat adják meg. Összegük az

$$(1) \quad \alpha' + \mu' + \delta' + \omega' + \zeta' = 1$$

egyenlet értelmében mindig egységnyi, mert a ráfordítások között szerepelnek a tisztajövedelem-elemek is, és így a ráfordítások és a tiszta jövedelem összege definíció szerint egyenlő a termelési értékkel. Ebben az egyenletben az egyes jelölések rendre az egy forint termelési értékre jutó belföldi és import eredetű anyagfelhasználást, amortizációt, munkabér-kifizetést, és végül egyéb költséget, illetve tiszta jövedelmet jelölik, a ' az input—output rendszerű koefficiensekre, az aláhúzás pedig vektorokra utal.

Jelölje most **A** a hazai eredetű anyagfelhasználási együtthatók matrixát, **E** pedig az egységmatrixot. Ekkor a *halmozott vagy inverz ráfordítási együtthatók* $\hat{\mathbf{A}}$ jelölésű matrixának definíciója a szokásos jelölések szerint az

$$(2) \quad (\mathbf{E} - \mathbf{A}) (\mathbf{E} - \mathbf{A})^{-1} = (\mathbf{E} - \mathbf{A}) \hat{\mathbf{A}} = \mathbf{E}$$

alakban írható fel. Ezek a halmozott ráfordítási együtthatók azt mutatják meg, hogy mennyi ráfordításra van szükség valamely ágazat termeléséből ugyanazon vagy egy más ágazat egységnyi termeléséhez akkor, ha nemcsak a közvetlen ráfordításokat, hanem a közvetett vagy halmozott

ráfordításokat is figyelembe vesszük. Egy ágazat közvetlen villamosenergia-ráfordítási együtthatóját például a kérdéses ágazatban felhasznált villamos energia alapján határozhatjuk meg; a halmozott villamosenergia-ráfordítási együttható viszont azt a villamosenergia-felhasználást is tartalmazza, amely az ebben az ágazatban felhasznált összes többi anyag (nyersanyagok, segédanyagok stb.) előállításához szükséges volt.

Az input—output tartalom-, vagyis ár- és értékszámítások alap-egyenletének felírásához a *halmozott végső ráfordítási együtthatók* meghatározása szükséges. Ezek definíciója a

$$(3) \quad \underline{\mu}'\hat{\mathbf{A}} = \underline{\hat{\mu}}', \text{ valamint a}$$

$$(4) \quad \underline{\delta}'\hat{\mathbf{A}} = \underline{\hat{\delta}}', \text{ illetve az}$$

$$(5) \quad \underline{\omega}'\hat{\mathbf{A}} = \underline{\hat{\omega}}', \text{ végül a}$$

$$(6) \quad \underline{\zeta}'\hat{\mathbf{A}} = \underline{\hat{\zeta}}'$$

alakban adható meg úgy, hogy a közvetlen ráfordítási együtthatók vektorait megszorozzuk a halmozott hazai anyagfelhasználási együtthatók matrixával. Ezek az egyenletek tehát rendre azt adják meg: mennyi rubel- és dollárelszámolású importra, amortizációra, munkabérré és végül egyéb költségre, valamint tiszta jövedelemre van szükség ahhoz, hogy egységnyi bruttó termelési értéket létrehozzunk, ha a felhasznált anyagok előállításához szükséges ráfordításokat, illetve az ekkor keletkező jövedelmeket a megfelelő eredeti ráfordításokkal, illetve jövedelmekkel együtt vesszük számba.

Az input—output tartalom-, vagyis ár- és értékszámítások alap-egyenlete e definíciók bevezetése után a

$$(7) \quad \underline{\hat{\mu}}' + \underline{\hat{\delta}}' + \underline{\hat{\omega}}' + \underline{\hat{\zeta}}' = \mathbf{I}$$

alakban írható fel, vagyis az alapegyenlet értelmében a halmozott végső ráfordítási együtthatók összege éppen egységnyi. Ennek az eredménynek a helyessége logikailag, közvetlenül is belátható. Minden közvetett ráfordítás (vagyis anyagfelhasználás) végső soron eredeti ráfordításokra: az anyagok előállítása során felhasznált importanyagokra, amortizációra, munkabérekre, egyéb költségekre, valamint jövedelmekre vezethető vissza. Amennyiben tehát az anyagfelhasználást ezekre az eredeti ráfordításokra, valamint jövedelmekre vezetjük vissza, ezeknek a halmozott eredeti ráfordításoknak, illetve jövedelmeknek az összege szükségképpen egyenlő a termelési értékkel. A halmozott eredeti ráfordításoknak, valamint az ide sorolt jövedelmeknek és a termelési értéknek a hányadosa viszont éppen a fajlagos halmozott ráfordításokat vagy halmozott ráfordítási együtthatókat adja meg, ezeknek az összege pedig definíció szerint egységnyi. Az input—output számítások „ráfordítási együttható”-nak nevezett paraméterek ily módon egyaránt jelölnek tényleges ráfordításokat és tisztajövedelem-elvonásokat.

A *halmozott input—output-számítások lényege* matematikai érvelés nélkül, az (1) és (7) egyenletek egybevetésével belátható. A közvetlen ráfordítások belföldi és importanyag-felhasználásból, amortizációból, munkabérből, egyéb költségekből, valamint jövedelmekből, vagyis hazai anyagfelhasználásból és végső ráfordításokból tevődnek össze, a halmozott ráfordítások pedig csak a végső ráfordításokból (ezek esetében ugyanis a közvetett ráfordítást vagy anyagfelhasználást ezekre az eredeti értékösszetevőkre, vagyis végső ráfordítási elemekre bontottuk fel). A halmozott ráfordítások tehát a hazai anyagfelhasználás helyébe az anyagfelhasználás létrehozásához szükséges végső ráfordításokat állítják.

Könnyű belátni, hogy a *népgazdasági szintű költség-számításokhoz*, tehát a termelés és az export reális költségeinek meghatározásához éppen e *halmozott végső ráfordítási együtthatók ismerete szükséges*. A vállalati kalkulációk szempontjából elvben elegendő a közvetlen ráfordítások ismerete — a vállalatok és üzemek nem is ismerik a halmozott ráfordítási együtthatókat —, így az üzemek helyesen járnak el, ha közvetlen ráfordításaikat csökkentik. Népgazdasági szempontból azonban már más a helyzet. Népgazdasági szinten éppen a végső ráfordításokkal kell takarékoskodni; az tekinthető helyes megoldásnak, ha az eredeti ráfordításokból használunk fel valamely adott célra a lehető legkevesebbet, vagyis ha a halmozott eredeti ráfordításokat csökkentjük.

A kétfajta számítás közötti különbséget tulajdonképpen a *halmozott tisztajövedelem-tartalom* teremti meg. Ha valamely termék halmozott tisztajövedelem-tartalma nagyobb, mint egy másik terméké, akkor ennek a terméknek az előállításához fajlagosan kevesebb eredeti ráfordítást kellett felhasználni. Népgazdasági szempontból tehát előnyös az ilyen termékek előállításának és felhasználásának kiterjesztése azon termékek rovására, amelyek halmozott tisztajövedelem-tartalma kicsi, és halmozott eredeti ráfordítás-tartalma nagy. A vállalati és a népgazdasági szintű számítások tehát ellentétes eredményre vezetnek mindaddig, amíg az összes termék fajlagos halmozott tisztajövedelem-tartalma nem lesz azonos.

Köztudomású — erre már a bevezetés is rámutatott —, hogy nálunk jelenleg a *termékek és termékcsoportok közvetlen és halmozott tisztajövedelem-tartalma nagymértékben eltér* egymástól. Közismerten alacsony például a mezőgazdasági termékek és a szolgáltatások, és közismerten magas az ipari késztermékek tisztajövedelem-tartalma. Nagyon az eltérések ezeken a kategóriákon belül is. Ennek folytán az egyes termékek értékeléséből és áraiból kiinduló, tehát a közvetlen ráfordítási együtthatókat figyelembe vevő kalkulációk nem mutathatják meg a népgazdasági szintű tényleges költségeket, hiszen az árak segítségével meghatározott közvetlen költségek arányai eltérnek a halmozott ráfordítási együtthatók segítségével meghatározott tényleges népgazdasági szintű ráfordítások arányaitól.

Mindaddig, amíg nem sikerül a pénzügyi szabályozórendszerrel úgy továbbfejleszteni, hogy megszűnjék ez az ellentmondás a vállalati és a népgazdasági szintű kalkulációk között, és a vállalati kalkulációk közvetlenül a népgazdasági szintű költségek minimalizálására ösztönözzenek, elkerülhetetlenül szükség van olyan *halmozott input—output rendszerű*

ár- és értékelési számítások végzésére, amelyek felmérlik az egyes ágazatok termelésének és exportjának népgazdasági szintű tényleges, vagyis reális költségeit. E számítások megfelelő elvégzésének azonban két feltétele van: egyrészt az, hogy torzítatlan ÁKM-táblák álljanak rendelkezésre, és számításainkat ezek felhasználásával végezhessük el, másrészt pedig az, hogy közgazdasági szempontból helyesen tudjuk elhatárolni a számításokban szereplő egyes költségkategóriákat, vagyis helyesen különböztessük meg a reális jellegű költségeket és a tisztajövedelem-elvonásokat. E két feladat megoldásával foglalkozunk a most következő két pontban.

A termelési érték és a költségek realizálási áron és egységes árbázison

Számításaink kiinduló adatait a *népgazdasági mérlegekkel* foglalkozó kiadványokból [34], [35], [36], a népgazdasági mérlegrendszer keretébe tartozó *ágazati kapcsolati mérlegeket* közlő kiadványokból [27], [28], továbbá az ugyancsak a népgazdasági mérlegrendszer keretébe tartozó *jövedelemelosztási kiadványból* [38] vettük, és ezek felhasználása során teljes mértékben a mérlegrendszer módszertani leírásához [4], [37] alkalmazkodtunk. Számításaink elvégzését ily módon a népgazdasági mérlegrendszer és az annak keretébe tartozó ágazati kapcsolati mérlegek kidolgozása tette lehetővé. Az ebben a fejezetben tárgyalt adatfeldolgozás és csoportosítás tulajdonképpen a népgazdasági mérlegrendszert egészíti ki, tehát az itt ismertetett — de nem közölt — táblázatok tulajdonképpen a népgazdasági mérlegek, illetve ÁKM-ek kiegészítő táblázatai.

A népgazdasági mérlegrendszerből indultunk tehát ki, de mégis szükség volt *kiegészítő adatfeldolgozásra*. Ennek két oka van. Egyrészt a népgazdasági mérlegrendszer módszertanának kidolgozása során nem vettük teljes mértékben figyelembe az ÁKM-szerkesztés speciális szempontjait. Ennek folytán a népgazdasági mérlegekkel számszerűen teljesen meg egyező ágazati kapcsolati mérlegek helyenként bizonyos fokig ellentétbe kerülnek az ÁKM-szerkesztés elveivel, és ezért az ezeken alapuló számítás bizonyos fokig torzított eredményekre vezet. Szükség van tehát ezeknek a mérlegeknek bizonyos fokú transzformációjára — ezzel foglalkozik ez a pont. Másrészt viszont — amint erre Drechsler László [11] és Rácz Albert [15] rámutatnak — a népgazdasági mérlegrendszer kategóriái teljes mértékben tükrözik a gazdaságirányítási rendszer elhatárolásait, és ezért eredeti alakjukban nem teszik lehetővé mindenfajta közgazdasági elemzés elvégzését. Az ebből származó problémákkal foglalkozik a következő pont.

Visszatérve ennek a pontnak a témaköréhez: az e kérdéssel foglalkozó korábbi munkáinkban [18], [19], [25] kifejtettek értelmében az ÁKM-bázisú tartalom-, vagyis ár- és értékszámítások akkor vezethetnek torzítatlan eredményre, ha a felhasznált ÁKM-ek eleget tesznek *négy követelménynek*. Ezek: a gazdaságstatisztika integrációjának elve, az eredeti elhatárolás elve, a funkcionalitás elve és az egységes árbázis elve. Ezeknek az elveknek az elméleti kifejtésével most idézett kiadványaink foglalkoztak, ugyanezen elveknek a forgalmi adók és árkiegészítések [29],

illetve a külkereskedelemmel kapcsolatos pénzügyi tételek [30] körében való alkalmazását pedig további kiadványaink mutatták be. Végül egy újabb kiadvány [31] közölte az ezeknek az elveknek megfelelően átdolgozott 1968—71. évi 21 szektoros ágazati kapcsolati mérlegeket. Ezeket az eredményeket a szakajtóban is közöltük [25]. A továbbiakban ezekre a munkára támaszkodunk, és csak röviden foglaljuk össze érvelésünket (a részletek a most idézett kiadványokban találhatóak meg).

Vizsgálatunk szempontjából a második két elvnek, a *funkcionalitás* és az *egységes árbázis elvének* van nagyobb szerepe. Az *első* (a funkcionalitás) értelmében az egyes pénzügyi tételeket oda kell sorolnunk, ahova ezek gazdasági funkciójuk értelmében tartoznak: például a mezőgazdasági támogatásokat a mezőgazdaság oszlopába, a lakosság forgalmi adóit és árkiegészítéseit a lakosság oszlopába, a vámokat és az exporttámogatásokat az importot felhasználó és az exportot előállító ágazatokba stb. A *második* (az egységes árbázis elve) értelmében az összes értékesítést — az értékesítés irányától függetlenül — egységes árbázison kell szerepeltetnünk, mert csak így kaphatunk torzítatlan eredményt. Ez az egységes árbázis ez esetben csak a hazai (nettó) termelői árak bázisa lehet; a követelmény érvényesítése tehát elsősorban azt jelenti, hogy a publikált mérlegekben fogyasztói árakon szereplő, illetve az egységes devizasorzó szerint értékelt tételeket az egységes (nettó) belföldi termelői árak bázisára kell átszámítani. (Az ezzel kapcsolatos részletekkel és szempontokkal alaposabban foglalkoznak már idézett egyéb kiadványaink.)

Vizsgáljuk most meg, hogy ezeknek az elveknek a felhasználásával, a népgazdasági mérlegrendszer realizálási áras értékeiből kiindulva, hogyan juthatunk el az egységes árbázis szerinti értékelésre. Az ehhez szükséges transzformációkat az itt közölt táblázat tünteti fel.

A *hazai anyagfelhasználás* transzformációja azt jelenti, hogy a realizálási áras anyagfelhasználásról le kell választanunk a vele együtt elszámolt különböző konstrukciójú forgalmi adók és árkiegészítések egyenlegét, s így a hazai anyagfelhasználást nettó termelői árakra kell átszámítanunk. Ennek jelentősége a legtöbb ágazatban csekély, néhány termelő illetve szolgáltató ágazatban azonban az ilyen forgalmi adók (és még inkább az árkiegészítések) súlya elég nagy. Köztudomású, hogy a *mezőgazdaság* árkiegészítés formájában kapja meg a műtrágyák, növényvédőszeresek, mezőgazdasági gépek és gépalkatrészek vásárlásához, valamint a mezőgazdasági gépjávitás igénybevételéhez kapcsolódó támogatások nagy részét. A mezőgazdaság tényleges ráfordításait tehát csak úgy kaphatjuk meg, ha a felhasznált termékeket egységes termelői árakon értékeljük, vagyis ha az anyagfelhasználás értékét nem csökkentjük ezekkel a támogatásokkal. Hasonló a helyzet például az élelmiszeripar, továbbá a kohászat, egyes vegyipari ágazatok stb. támogatásaival kapcsolatban.

Nagy szerepe van a hazai anyagfelhasználás egységes árbázisra való átszámításának a *szolgáltató ágazatok* reális költségeinek megállapításával kapcsolatban is. Ezek az ágazatok a tüzelőanyagokat, élelmiszereket, ruházati cikkeket, gyógyszereket stb. fogyasztói és nem termelői áron szerzik be. Ennek folytán tüzelőanyag- és élelmiszer-vásárlásaik alkalmával jelentékeny támogatást kapnak, ruházaticikk- és gyógyszervá-

**A bruttó nemzeti termelés és összetevői realizálási árakon
és egységes árbázison**

Realizálási árakon	Egységes árbázison
Hazai anyagfelhasználás ^a Importanyag-felhasználás ^c Állóeszközök értékcsökkenése	Hazai anyagfelhasználás ^b Importanyag-felhasználás ^c Állóeszközök értékcsökkenése
<i>Folyó termelő felhasználás összesen</i>	<i>Folyó termelő felhasználás összesen</i>
Vámok és importár-kiegészítések ^d	Vámok és importár-kiegészítések ^e
<i>Folyó termelő felhasználás vámokkal és importár-kiegészítésekkel együtt</i>	<i>Folyó termelő felhasználás vámokkal és importár-kiegészítésekkel együtt</i>
—	—
Bérek és egyéni jövedelmek	Bérek és egyéni jövedelmek
Bérfjárulékok	Bérfjárulékok
Eszközök utáni járulékok	Eszközök utáni járulékok
Forgalmi adók és árkiegészítések ^f	Forgalmi adók és árkiegészítések ^f
Termelési elvonások és termelési támogatások ^h	Termelési elvonások és termelési támogatások ⁱ
Egyéb elsődleges jövedelemátutalások egyenlege	Egyéb elsődleges jövedelemátutalások egyenlege
Nyereség- és jövedelemadók ^h	Nyereség- és jövedelemadók ⁱ
Nyereségrészesedés ^h	Nyereségrészesedés ⁱ
<i>Elsődleges és közvetlen termelői jövedelmek</i>	<i>Elsődleges és közvetlen termelői jövedelmek</i>
Egyéb folyó jövedelemátutalások egyenlege ^h	Egyéb folyó jövedelemátutalások egyenlege ⁱ
Végső fogyasztási kiadások	Végső fogyasztási kiadások
Megtakarítások ^h	Megtakarítások ⁱ
<i>Gazdasági tevékenységből származó nettó jövedelem</i>	<i>Gazdasági tevékenységből származó nettó jövedelem</i>
Vámok, értékkülönbözetek	—
Bruttó nemzeti termelés	Bruttó nemzeti termelés

^a Realizálási árakon.

^b Forgalmi adók nélkül, árkiegészítésekkel együtt.

^c Az egységes devizasorzó szerint értékelve.

^d A vámok, import engedélyezési illetékek, import forgalmi adók és importár-kiegészítések egyenlege.

^e A vámok, import engedélyezési illetékek, import forgalmi adók, importár-kiegészítések, kereskedelempolitikai alapból fizetett importtámogatások, importár-kiegyenlítési alapok és beföldi konstrukciójú importtámogatások egyenlege.

^f A termelő felhasználáshoz kapcsolódó forgalmi adók és árkiegészítések egyenlege.

^g A realizált forgalmi adók és árkiegészítések egyenlege.

^h A realizálási áras elszámolási rendszer szerint.

ⁱ Az egységes árbázisú elszámolási rendszer szerint.

sárlásaikkal kapcsolatban pedig nagy összegű forgalmi adót fizetnek. Reális költségeiket csak ezeknek a tételeknek a leválasztása, e tételeknek a funkcionalitás elve szerinti elszámolása és a hazai anyagfelhasználásnak — vagyis a belső négyzetnek — az egységes termelői árak bázisára való átszámítása útján lehet megállapítani. Ezeknek az elveknek az érvényesítése számos további transzformációt tesz szükségessé, ezek jelentősége azonban általában csekély, ezért ez alkalommal részletes tárgyalásuk nem indokolt.

Áttérve az ÁKM belső négyzetéről az alsó szárnyra, az *importanyagfelhasználással* kapcsolatban elvben semmiféle transzformációira sincs szükség, mert az importanyagokat a realizálási áras ÁKM-ek az egységes devizasorzók szerint értékelve, minden átértékelés nélkül tartalmazzák. A két elszámolási módszer azonosan kezeli az *állóeszközök értékcsökkenését is*. E három tétel összegzésével kapjuk meg az összes folyó termelő felhasználást, amely azonban — a hazai anyagfelhasználás eltérő értékelésére való tekintettel — a két elszámolási rendszerben számszerűen különbözik.

A *vámok és az importár-kiegészítések* között a realizálási áras elszámolási rendszer csupán a vámokat, az importengedélyezési illeteket, az import forgalmi adókat és az importár-kiegészítéseket veszi számba. Ez a számbavétel nem foglalja magában az importhoz kapcsolódó pénzügyi megkülönböztetések teljes körét. Ide tartoznak még a kereskedelempolitikai alpból importtal kapcsolatban kifizetett összegek, az árkülönbözeti tartalékalapok (importkasszák) egyenlegei, valamint a belföldi konstrukciójú importtámogatások is. Ezeknek a tételeknek is nyilvánvalóan az a funkciójuk, hogy áthidalják az importanyagok egységes devizasorzó szerinti értékelése és belföldi (nettó termelői áras) értékelése közötti különbségeket. Ez utóbbi tételeket az egységes árbázis szerinti számbavételben — a funkcionalitás elve értelmében — a vámok és az importár-kiegészítések közé soroljuk, a két rendszerben szereplő azonos megnevezésű tétel tehát tartalmában ismét különbözik.

Ezekkel a kérdésekkel érdemes kissé részletesebben foglalkozni. A *kereskedelempolitikai alap* igénybevétele jelentéktelen mértékű. Az *importkasszák*,* ha az importanyagok olcsók, járulékos elvonást, ha drágák, járulékos támogatást reprezentálnak. A termelés reális költségeit tehát csak úgy tudjuk megállapítani, ha ezeket a tételeket funkcionális értelemben megfelelő helyen: az importanyagokat felhasználó ágazatok tisztajövedelem-elszámolásában szerepeltetjük. (A realizálási áras elszámolási rendszerben ezek a tételek a külkereskedelmi ágazat nettó jövedelmében szerepelnek.) Csak ilyen elszámolási rendszer teszi lehetővé, hogy megfelelőképpen bemutassuk a világpiacon nyersanyagár-változások hatásait az importált nyersanyagokat felhasználó ágazatok tényleges költségeire, nettó termelésére és termelékenységére.

A *belföldi konstrukciójú importtámogatás* funkcionális értelemben az importkasszákkal azonos módon működik, azzal az eltéréssel, hogy a csatornán keresztül nincs lefölözés. A legelső példa ennek a konstrukciónak az alkalmazására a takarmányimport költségvetési támogatása volt. Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság, konkrétan az állattenyésztés reális

* Importkasszák a szénestémék, a bőrök és a textilnyersanyagok importjához kapcsolódóan működnek.

költségeit csak úgy tudjuk megállapítani, ha ezt a támogatást a mezőgazdaság nettó termelési értékét csökkentő tételként vesszük figyelembe. Amint ez köztudomású, a gyors ütemű tőkés világpiaci árnövekedés folytán széles körben került sor e támogatási forma alkalmazására, ez azonban az itt vizsgált években még nem következett be.

Ha most összevonjuk mindezeket a tételeket, és a *vámok és az importár-kiegészítések* ily módon, vagyis *az egységes árbázis elve szerint számított egyenlegét* hozzáadjuk a folyó termelő felhasználáshoz, akkor ezzel az importanyag-felhasználást megközelítő pontossággal a belföldi termelői árak egységes bázisára számítjuk át. Ennek a tételnek az alternatív kezelésével tehát az importot *vagy* az egységes devizaszorzó szintjén, *vagy* a hazai (nettó) termelői árak egységes bázisán szerepeltethetjük. A realizálási áras elszámolások ezt nem teszik teljes mértékben lehetővé, mert ez esetben a vámok sorában szereplő értékek nem tartalmazzanak minden funkcionális értelemben idetartozó pénzügyi téteit.

Áttérve az elsődleges és közvetlen termelői jövedelmek összetevőinek elszámolására, az egységes árbázisú rendszerben mindenekelőtt a *forgalmi adók és az árkiegészítések egyenlege* szerepel. Ez nem az összes forgalmi adók és árkiegészítések, hanem csupán a folyó termelő felhasználáshoz kapcsolódó forgalmi adók és árkiegészítések egyenlege. Ha ezt a tételt hozzáadjuk az egységes (nettó) termelői árak bázisán számított hazai anyagfelhasználáshoz, nem kapjuk meg a realizálási áras rendszerben szereplő realizálási áras anyagfelhasználást. Ennek az az oka, hogy itt a forgalmi adók és árkiegészítések a funkcionális elve szerint csoportosítva szerepelnek, például a mezőgazdasági támogatások a mezőgazdaságban; ez a feltétel a realizálási áras elszámolásokban nem mindig teljesül. A tényleges eltérések azonban — eltekintve elsősorban a mezőgazdaságtól és a lakásgazdálkodástól — nem nagyok. A forgalmi adókhoz és az árkiegészítésekhez sokban hasonló módon számoltuk el a kőolajtermékek forgalmazásával kapcsolatos adókat: ezek tartalmilag bányajáradékot reprezentálnak, így funkcionális értelemben nem a belkereskedelem, hanem a kőolajbányászat termelési értékét növelik.

A *bérek, a bérjárulékok és az eszközök utáni járulékok* elszámolása a két rendszerben azonos. A *realizált forgalmi adók és árkiegészítések* tétele a realizálási áras rendszerben megjelenik az elsődleges és közvetlen jövedelmek között, az egységes árbázisú rendszerben viszont hiányzik. Ennek az az oka, hogy ez a rendszer — funkcionális értelemben helyesen — a forgalmi adókat és az árkiegészítéseket közvetlenül a költségvetéssel szemben számolja el, és nem vezeti keresztül az ún. realizáló ágazatokon (ez többnyire a terméket forgalmazó belkereskedelem). Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha a realizáló ágazat — például a belkereskedelem — forgalmi adó nélkül vásárol, forgalmi adóval értékesít, és a különbözetet befizeti a költségvetésbe, ezzel tulajdonképpen csak adóhivatali funkciót lát el. E felfogás jogosságát könnyű belátni, ha az adókulcsok időnkénti módosulására gondolunk. Ilyenkor nyilvánvalóan erőltetett volna azt állítani, hogy a belkereskedelem szolgáltatásának értéke az adókulcsok változásának megfelelő mértékben módosul.

A *termelési elvonások és a termelési támogatások* elszámolása a két rendszerben elsősorban a külkereskedelemmel kapcsolatos pénzügyi tételek, az utóbbiakon belül elsősorban az *egységes árkiegészítés* (áll-

mi visszatérítés) elszámolási módjának eltérése miatt különbözik. A realizálási áras elszámolási rendszer az egységes árkiegészítést — természetesen nem alaptalanul — termelési támogatásnak tekinti, így ennek megfelelő mértékben csökkenti az árkiegészítésben részesülő ágazatok nettó (és így bruttó) termelési értékét. Ez az eljárás azonban, ha van is alapja, nyilvánvaló módon ellentétes az egységes árbázis elvével. Az egységes árkiegészítésnek éppen az a funkciója, hogy az egységes deviaszorító szerint értékelt exportból, illetve a belföldi értékesítésből származó bevételt megközelítően azonos színvonalra hozza, és így tegye lehetővé az exporttevékenység fennmaradását azokban az ágazatokban, ahol az export támogatás nélkül nem lenne rentábilis. Az egységes árbázis követelményének első megközelítésben úgy teszünk eleget, ha ezt a támogatást a bevételek között tartjuk számon, így az exportbevételeket megközelítőleg a hazai (nettó) termelői árak színvonalán értékeljük, és a termelési elvonások valamint a termelési támogatások elszámolását ennek megfelelően módosítjuk.

Ugyanez igaz nemcsak az egységes árkiegészítésre, hanem a különféle *nettó exporttámogatási* csatornákra (KKM adómentes juttatás és PM nettó adókedvezmény) is. Ezeknek az a funkciójuk, hogy az exporttevékenység nyereségességét — vagyis az exportból származó leadózott nyereséget — tartsák a belföldi értékesítésben elérhető színvonalon. Ezért e tételeket, ha meg akarunk felelni az egységes árbázis követelményének, át kell számítanunk a velük felérő bruttó támogatás (egységes árkiegészítés) szintjére, és ezzel kell pótlékolnunk az egységes deviaszorító szerint értékelt exportbevételt. Mindezeknek a külkereskedelemmel kapcsolatos tételeknek az elszámolása másodlagos hatásokkal is jár, de ezekkel a részletekkel e keretek között nem érdemes foglalkozni.

A termelési elvonások körébe tartoznak a kamatok is. A realizálási áras elszámolási rendszerrel ellentétben a kamatot nem szerepeltettük negatív eszközjárulékként a pénzügyintézetek ágazatában. Arra a következtetésre jutottunk ugyanis, hogy ez a nagy összegű negatív tétel meghamisítaná a szolgáltató ágazatokban kimutatott eszközjárulék nagyságát. Az elszámolás részleteivel már idézett korábbi publikációink [25], [29], [31] foglalkoznak.

A *gazdasági tevékenységből származó nettó jövedelem* elszámolásával kapcsolatos változást már tárgyaltuk. Az *egyéb folyó jövedelemátutalások* csekély módosulása az exporttámogatások eltérő elszámolására vezethető vissza: a végső fogyasztási kiadások, illetve a megtakarítás elszámolása a két rendszerben azonos. Végül a *vámok és értékkülönbözések fő összegei* — másutt [23] kifejtett okok folytán — csak a realizálási áras rendszerben szerepelnek, az egységes árbázisú rendszerben nem. Mindezeknek a tételeknek az összegezésével kapjuk meg ágazatonként, illetve a népgazdaság egészére a bruttó nemzeti termelés értékét, mely érték azonban — az azonos megnevezés ellenére — a két elszámolási rendszerben fogalmilag és számszerűen is különbözik.

Összefoglalva az eddigieket: az *egységes árbázisú elszámolási rendszer* a bruttó nemzeti termelési értéket és ennek minden összetevőjét egységesen a *hazai (nettó) termelői árak színvonalán* veszi számításba; a fogyasztást, az exportot és az importot, valamint az egységes árbázistól eltérő árakon szereplő egyéb forgalmi tételeket egyaránt egységes

árbázisra számítja át. Ezen felül ez a rendszer *minden pénzügyi tételt* abba az ágazatba csoportosít át, amelybe *funkciója szerint* ténylegesen tartozik (például a mezőgazdasági támogatásokat a mezőgazdaságba), emellett a bruttó termelési értékeket nem növeli meg átmenő tételekkel, amelyek például a forgalmi adók elszámolásából adódnak. Mivel ezek a számok pontosan visszavezethetők a népgazdasági mérlegrendszer számaira, ez a rendszer teljes mértékben megfelel a gazdaságstatisztikai integráció elvének, s megfelel a többi elvnek is. Ezen felül a *belső négyzetben nem szerepelnek pénzügyi tételek*, hanem csupán tényleges ráfordítások, így erre a belső négyzetre elvben torzítatlan inverz számítások építhetők. Ezért további számításainkban ebből az egységes árbázisú rendszerből indultunk ki.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a realizálási árakon számbavett ÁKM-ek összeállítása vagy felhasználása a legcsekélyebb mértékben is helyteleníthető lenne. Ezek a mérlegek közvetlenül kapcsolódnak a gazdasági egységek, illetve a tervező hatóságok tényleges elszámolásaihoz, így a gazdasági valóság számbavételének szinte nélkülözhetetlen eszközei. Összeállításuk és felhasználásuk ennek megfelelően indokolt és helyes. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne kellene számolnunk a változatlan formában való felhasználásukkal járó torzításokkal, és ezért ne kellene törekednünk a mindenkori számítások igényeinek megfelelő módosításukra.

A most elmondottak illusztrálták a *pénzügyi szabályozó- és elszámolási rendszer bonyolultságát* is. Valóban csak illusztrációról van szó: a pénzügyi megkülönböztetések teljes körének ismertetése köteteket tölt meg [25], [29], [30], [31]. Csupán ezeknek a tételeknek nagyon részletes és nagyon lelkiismeretes feldolgozásával lehet elérni — vagy inkább: megközelíteni — azt, hogy minden vagy legalábbis a legtöbb tétel funkcionális értelemben megfelelő helyre kerüljön, és így fel lehessen mérni az egyes ágazatok termelésének reális költségeit. Hangsúlyozni kell azt is, hogy távolról sem tudtunk megoldani minden problémát. Csupán a folyó ráfordításokat tudtuk egységes árbázisra átszámítani, az álló- és forgóeszközök állományát azonban nem, és ez az amortizáción és eszközjárulékon keresztül torzítja az eredményeket. Az itt követett eljárás tehát — ezért és más okok folytán — csak közelítő jellegűnek tekinthető.

A reális költségek tényleges súlyának megállapítása az elmondottakon felül még további munkát is szükségessé tesz: a reális jellegű pénzügyi költségek megkülönböztetését a fiskális jellegűektől, vagyis azt, hogy helyesen különítsük el a reális jellegű költségeket és a tisztajövedelem-elvonásokat. Ezzel a kérdéssel a következő pont foglalkozik.

A reális és a pénzügyi költségek hagyományos és funkcionális rendszerben

Az előző pont tárgyalása a népgazdasági mérlegek kategóriáiból, tehát a jövedelmi oldalról indult ki; első megközelítésben folyó termelő felhasználást, illetve jövedelmeket különböztetett meg, és ezekből építette fel a bruttó nemzeti termelés értékét. Ebben a pontban a kalkulá-

ció, tehát a költség- és nyereségszámítás oldaláról indulunk ki, és ennek a kategóriái alapján építjük fel ugyanazt a bruttó nemzeti termelési értéket. Az ebben a pontban szereplő termelési értékek, valamint összes egyéb kategóriák azonosak az előző pontban szereplő, az egységes árbázis rendszere szerinti termelési értékekkel, és ezeken keresztül vezethetők vissza a népgazdasági mérlegrendszer kategóriáira. Az egyes tételeknek a kétfajta osztályozás szerinti elhelyezkedése azonban természetesen nagymértékben különböző lehet.

E pont tárgyalása során ismét két rendszert különböztetünk meg: az ún. hagyományos rendszert és az ún. funkcionális rendszert. Mindkettő az előző pontban tárgyalt egységes árbázisú rendszerre épül.

A *hagyományos rendszer* a vállalati költségszámítás kategóriáiból kiindulva a reális és a pénzügyi költségeket különbözteti meg, az utóbbi kategóriába sorolva minden tisztajövedelem-elemet — a vállalatoknál maradó és a központosított tiszta jövedelmeket egyaránt. E rendszerben tehát csak az tartozik a (reális) költségek közé, amit a hagyományos szellemű vállalati költségszámítás is költségnek tekint. (Ez alól egyetlen kivétel van: a kifizetett nyereségrészesedés. Erre a kérdésre még visszatérünk.)

A *funkcionális rendszer* a pénzügyi költségeket reális jellegű és fiskális jellegű pénzügyi költségekre bontja. Az előbbieket e felfogás szerint olyan reális ráfordításokat jelölnek, amelyeket a vállalati kalkulációk nem költségnek, hanem tisztajövedelemnek tekintenek. Az utóbbiak viszont valóban jövedelemátcsoportosításokat reprezentálnak, amelyek mögött nincsenek népgazdasági szintű reális ráfordítások. (A két kategória elhatárolása tekintetében a közgazdászok távolról sem jutottak egyetértésre; ez a funkcionális rendszer elsősorban e cikk íróinak nézetét reprezentálja.)

A két rendszer áttekintését ismét egy táblázat könnyíti meg.

A *reális költségek* körét illetően csupán a nyereségrészesedéssel kapcsolatban lehet szó vitáról. A többi tételnek, így a béreknek és az egyéni jövedelmeknek a reális költségek közé való sorolása vitathatatlanul helyes: a nyereségrészesedés viszont fogalmilag a nyereség része, és nem költség. Ugyanakkor — ezt hangsúlyozza a népgazdasági mérlegrendszerrel foglalkozó cikkében Drechsler László [11] is — nálunk a nyereségrészesedés funkciója azonos a bérekével, így a két kategória párhuzamos kezelése látszik indokoltnak.* Ezek tehát mindazok a tételek, amelyek — a kifizetett nyereségrészesedéstől eltekintve — a hagyományos vállalati költségkalkulációban költségként szerepelnek.

A *vámok és az importár-kiegészítések*, amelyek lehetővé teszik az áttérést az importanyag-felhasználás egységes devizaszorzó szerinti értékeléséről az egységes (nettó) termelői árak szerinti értékelésére, átmenetet jelentenek az anyagköltség és a tisztajövedelem-elvonás között. A *pénzügyi költségek* viszont e felfogás szerint tiszta jövedelemnek minősülnek; ide tartoznak — az egységes árbázis rendszerének megfelelően — az anyagfelhasználáshoz kapcsolódó forgalmi adók és árkiegé-

* Pénzügyi szabályozórendszerünkben a nyereség megfelelő színvonala a munkaerő-állomány megtartásának éppen úgy nélkülözhetetlen eszköze, mint maga a megfelelő munkabérszínvonal. A nyereségrészesedésnek ennek folytán munkabérfunkciója van, ezért e két kategória párhuzamos kezelése okvetlenül helyesnek tekinthető, úgyhogy ezt már a hagyományos rendszerben is megvalósítottuk.

**Reális és pénzügyi költségek hagyományos
és funkcionális rendszerben**

Hagyományos rendszer	Funkcionális rendszer
Hazai anyagfelhasználás ^a Importanyag-felhasználás ^b Állóeszközök értékcsökkenése Bérek és egyéni jövedelmek Nyereségrészesedés	Hazai anyagfelhasználás ^a Importanyag-felhasználás ^b Állóeszközök értékcsökkenése Bérek és egyéni jövedelmek Nyereségrészesedés
<i>Reális költségek összesen</i>	<i>Reális költségek összesen</i>
—	Társadalombiztosítási járulékc
—	Eszközjárulékc
—	Végső fogyasztási kiadások
—	<i>Reális jellegű pénzügyi költségek összesen</i>
<i>Reális költségek összesen</i>	<i>Reális jellegű költségek összesen</i>
Vámok és importár-kiegészítések ^d	Vámok és importár-kiegészítések ^d
<i>Reális költségek vámokkal</i>	<i>Reális jellegű költségek vámokkal</i>
Forgalmi adók és árkiegészítések ^e Bérráulékoke Eszközjárulékok ^e Termelési elvonások és termelési támogatások ^e Nyereség- és jövedelemadóke	Forgalmi adók és árkiegészítések ^e Bérráulékok korrekciója ^f Eszközjárulékok korrekciója ^g Termelési elvonások és termelési támogatások ^e Nyereség- és jövedelemadóke
<i>Pénzügyi költségek összesen</i>	<i>Fiskális jellegű pénzügyi költségek összesen</i>
Összes jövedelemátutalások egyenlege ^h Végső fogyasztási kiadások Megtakarítások	Összes jövedelemátutalások egyenlege ^h — Megtakarítások
<i>Gazdasági tevékenységből származó nettó jövedelem</i>	<i>Korrigált megtakarítás</i>
<i>Pénzügyi költségek nettó jövedelemmel együtt</i>	<i>Fiskális jellegű költségek</i>
Bruttó nemzeti termelés = reális és pénzügyi költségek összesen	Bruttó nemzeti termelés = reális és fiskális jellegű költségek összesen

^a Forgalmi adók nélkül, árkiegészítésekkel együtt.

^b Az egységes devizasorzó szerint értékelve.

^c A jelenlegi hivatalos kulcs szerint számítva.

^d A vámok, import engedélyezési illetékek, importforgalmi adók, importár-kiegészítések, kereskedelempolitikai alapból fizetett importtámogatások, importár-kiegyenlítési alapok és belföldi konstrukciójú importtámogatások egyenlege.

^e Az egységes árbázisú rendszerrel megegyező értékek.

^f A tényleges és az egységes kulcs szerint számított társadalombiztosítási járulék különbsége, valamint az illetményadó.

^g A tényleges értékek és az egységes kulcs szerint számított értékek különbsége.

^h Az egyéb elsődleges és az egyéb folyó jövedelemátutalások összevont egyenlege.

szítések, majd — ugyanebben a rendszerben — az összes többi pénzügyi jellegű költségelemek, így a bérjárulékok, az eszközjárulékok, a termelési elvonások és a termelési támogatások, valamint a nyereség- és jövedelemadók. Ezekhez a költségekhez külön kategóriaként csatlakozik a *gazdasági tevékenységből származó nettó jövedelem*, azaz az összes jövedelemátutalások egyenlegének (a végső fogyasztásra fordított kiadásoknak és a megtakarításoknak) az összege. Mindezek a tételek kissé eltérő csoportosításban tartalmazzák az egységes árbázis rendszere szerinti értékeket. Csupán annyit érdemes megjegyezni, hogy az összes jövedelemátutalás egyenlegében összevonva szerepelnek az egyéb elsődleges és egyéb folyó jövedelemátutalások egyenlegei.

A *funkcionális rendszer* abban különbözik a most ismertetett hagyományos rendszertől, hogy a most felsorolt tételek közül kiemeli az egységes kulcs szerint: társadalombiztosítási járulékot és eszközjárulékot, valamint a végső fogyasztásra fordított tényleges kiadásokat, amelyeket *reális jellegű pénzügyi költségeknek* tekint. E tételek e felfogás szerint népgazdasági szintű reális ráfordításokat fejeznek ki, ezért a reális jellegű költségek közé való sorolásuk indokolt. A megmaradó tételeket ez a rendszer a *fiskális jellegű pénzügyi költségek* kategóriájába vonja össze, ide sorolva az összes jövedelemátutalások egyenlegét és a megtakarításokat is. E fiskális, vagyis tisztán adó jellegű tételek között szerepel — mint a bérjárulékok korrekciója — a ténylegesen befizetett bérjárulékoknak és az egységes kulcsú társadalombiztosítási járuléknak a különbsége, továbbá — mint az eszközjárulékok korrekciója — a ténylegesen befizetett és az egységes kulcsú eszközjárulékoknak a különbsége. E tételek tehát e felfogás szerint is olyan tisztajövedelem-elemek, amelyek nem fejeznek ki reális ráfordításokat.

A két elszámolási rendszer közötti különbség lényege tehát a reális jellegű pénzügyi költségek körébe tartozó három elem kiemelése, míg az összes többi változás ennek a következménye. Foglalkozunk először ezekkel a tételekkel. Az, hogy az egységes kulcs szerinti *társadalombiztosítási járulékok* reális jellegű pénzügyi költség, aligha lehet vitás. Ez a tétel fogalmilag nem más, mint a munkabéreknek a társadalombiztosítási költségek fedezésére visszatartott része. Hasonló a helyzet a *végső fogyasztásra fordított kiadásokkal*: ezek a jóléti kiadások egyértelműen munkabérkiegészítő, és így reális jellegűek. A probléma lényege ily módon az eszközjárulék kezelése.

Az *egységes eszközjárulék* az előbbiekhöz teljesen hasonló megfontolások alapján tulajdonképpen a tőkeköltség egy része. A meglévő eszközöket ugyanis nem elég csupán felújítani, hanem — megközelítőleg a termelés növekedési ütemének arányában — folyamatosan bővíteni is kell. Az eszközökkel arányos minimális megtérülési követelmény — tulajdonképpen ezt fejezi ki az eszközjárulék — a már idézett kiadványokban kifejtett gondolatmenet szerint éppen az eszközállomány megfelelő bővítésének pénzügyi fedezetét teremti elő, így a minimális eszközarányos megtérülési követelménynek okvetlenül teljesülnie kell. E három tétel reális jellegű pénzügyi költségkénti kezelése tehát indokoltnak tűnik.

Kérdés azonban, hogy milyen értékkel szerepeltessük ezeket a tételeket az elszámolásokban. Itt azt a megoldást választottuk, hogy a je-

lenlegi tényleges szabályozásból, illetve a *tényleges értékekből* indulunk ki. A társadalombiztosítási járulékot tehát az elvben egységes kulcs szerint, a fogyasztási kiadásokat az ilyen célokra fordított tényleges összegnek megfelelően, és az eszközjárulékot is — állóeszközök esetében a nettó érték után számítva — a jelenlegi szabályozás szerinti tényleges kulcs szerint számítottuk.* Így a tények keretei között maradtunk: nem hoztunk létre elméleti jellegű konstrukciót. Az értékek ilyen szinten való megállapítása azonban *elméleti szempontból is helyeselhetőnek* tűnik.

A *társadalombiztosítási járulék*, ha nem lennének mentesítések, hozzávetőleg éppen fedezné a társadalombiztosítási költségeket, így értékének megállapítása első megközelítésben helyesnek tekinthető. A *jóléti és egyéb fogyasztási kiadások* a tényleges béreket egészítik ki. Mivel a munkabéreket is tényleges összegükön, nem pedig valamilyen elméleti értéken vesszük figyelembe, helyeselhető az is, hogy ezeket a bérkiegészítő tételeket is tényleges összegüknek megfelelően szerepeltetjük. Ez természetesen visz bizonyos differenciáltságot a számításokba, amit azonban nehéz volna elkerülni. Végül az *eszközjárulék* 5 százalékos értéke megközelítőleg a növekedési ütemmel egyenlő, így megfelel annak az elméleti álláspontnak, amelyet a hazai közgazdasági irodalomban Kornai János és Wellisch Péter [12], Szakolczai György [20], legutóbb kissé eltérő indoklással Augustinovics Mária [5], a marxí újratelmesítési sémákból kiindulva pedig Tenner György [26] foglalt el.

A most elmondottakból egyenesen következik a *többi tétel* kezelése. A *bérrjárulékok korrekciója* a társadalombiztosítási járulékok alóli mentesítéseket, valamint a ténylegesen befizetett illetményadót foglalja magába. Az előbbi tétel további magyarázatot nem igényel, hiszen ez nyilvánvaló módon pénzügyi megkülönböztetés, vitatható azonban az *illetményadónak* a funkció nélküli pénzügyi tételek közé sorolása. Sokan érvelnek úgy, hogy ez a tétel a béren kívüli társadalmi juttatások, fogyasztói árkiegészítések és hasonló tételek hatását fejezi ki, és így a munkaerő tényleges reprodukciós költségeire, vagy legalábbis ennek irányában korrigálja a munkabéreket.

Megítélésünk szerint ez az érvelés nem állja meg a helyét; ezzel a kérdéssel korábbi, itt csak részben idézett publikációinkban [20] foglalkoztunk. Itt elég annyit említeni, hogy a munkaerő-állomány reprodukcióját nagyon nehéz elválasztani a fogyasztási kiadásoktól, így semiféle kritérium sincs arra, hogy a munkabérszint milyen kiegészítésével érhetjük el azt, hogy a munkabérek és a munkabérrjárulékok összege éppen a reprodukciós költségeket fejezi ki. Más oldalról azonban kétségtelen, hogy a munkabérekhöz kapcsolódó adózás tulajdonképpen nem torzítja az árrendszert, és ezért elvben nem kifogásolható. Megítélésünk szerint azonban ezt a kérdést nem annyira elvi szempontok, mint inkább gyakorlati megfontolások döntenek el. Amint ezt cikkünk második részének érvelése meg fogja mutatni, a népgazdaság reális árszintproblémáit a *termelői árak tisztajövedelem-tartalmának leszállításával* lehetne a legegyszerűbben megoldani, márpedig ez az illetményadó mellőzését kívánja meg.

* A pénzügyi szabályozók 1976. január 1-i várható változásai a számítások idején még nem voltak ismereteseek, így ezeket nem vehettük figyelembe.

Ezeknél a megoldásoknál is nyomósabbnak tűnik az a teljesen gyakorlatias érv, hogy valójában az *illetményadó teljes összege pénzügyi megkülönböztetés*. Számos fontos ágazatban (így a bányászatban, a közlekedésben, a mezőgazdaságban és egyebütt) nincs illetményadó. Az erőforrásokkal szembeni megtérülési követelmények egységessége vagy azt kívánna meg, hogy itt is bevezessük az illetményadót, vagy pedig azt, hogy mindenütt eltöröljük. Az első megoldás nyilvánvalóan lehetetlen, ezért a megtérülési követelmények egységessége csak a második úton érhető el. Meg kell említeni azt is, hogy *ezzel a nézettel távolról sem állunk egyedül* a hazai közgazdasági irodalomban. A tíz évvel ezelőtt folytatott árvitában Balázsy Sándor [8] és Révész Gábor (vö. [16]), legutóbb pedig Megyeri Endre [14] foglalt el olyan álláspontot, hogy az adóknak a munkabérfizetést megelőző vagy azt követő elvonása, vagy akár a kifizetett munkabérek felhasználásához való kapcsolása az erőforrások értékelése szempontjából egyenértékű.

A *többi tétel* közül az eszközjárulékok korrekciója ismét nem kíván kommentárt. Ez a tétel az eszközjárulékok alóli mentesítéseket, továbbá a bruttó és a nettó eszközérték különbsége után felszámított eszközjárulékokat tartalmazza, és teljes egészében pénzügyi megkülönböztetés: funkció nélküli elvonás. A forgalmi adók és árkiegészítések, a termelési elvonások és termelési támogatások, a nyereség- és jövedelemadók, valamint az összes jövedelemátutalások egyenlege első megközelítésben ugyancsak funkció nélküli tisztajövedelem-átcsoportosítás, bár kétségtelen, hogy a járadék jellegű jövedelmeket elvonó termelési adók elkülönített kezelése elvben indokolt lenne. Ezt a feladatot most nem oldhattuk meg, így csupán a megtakarításokkal, esetleg a nyereségekkel kapcsolatban van szükség további tárgyalásra.

Úgy tűnik ugyanis, hogy — nyereségérdekeltségi rendszerben — a nyereségnek, és különösképpen a nyereség vállalatnál maradó részének, tehát a megtakarításnak határozott gazdasági funkciója van, és hogy ez a nyereség az eszközökkel szembeni megtérülési követelményt fejezi ki. Valójában azonban az *eszközjárulék az eszközökkel szembeni teljes megtérülési követelményt reprezentálja*, és így — korábbi, itt csak részben idézett tanulmányaink [20] érvelése szerint — tulajdonképpen a nyereség norma szerinti nagysága. Ebből egyenesen következik, hogy a *nyereség- és jövedelemadók*, valamint a *korrigált megtakarítások*, tehát a nyereségnek a vállalatok rendelkezésére álló részei a normatív megtérülési követelményt meghaladó nyereséget vagy megtérülést fejeznek ki, ennek folytán *pénzügyi megkülönböztetések, illetve gazdasági funkció nélküli elvonási csatornák*. Ennek megfelelően számításainkban csak az biztosíthatja a megtérülési követelmények egységességét, ha ezeket a tételeket a gazdasági funkció nélküli tisztajövedelem-átcsoportosítások körébe soroljuk. Természetesen e tételeknek is van gazdasági funkciójuk: állami bevételek biztosítása és a felhalmozás finanszírozása. Funkciójuk csupán a termelés reális költségeinek felmérése szempontjából nincs; az viszont nyilvánvaló, hogy állami bevételt nagyon sokféle csatornán lehet realizálni, és célszerű olyan csatorna választása, amely nem torzítja az értékelési rendszert.

Felvetődik a kérdés: miért helyesebb a költségek közé tartozó eszközjárulékkal, és nem valamilyen normatív eszközarányos nyereséggel

kifejezni a *megtérülési követelményt*? Felfogásunk szerint azért, mert habár ez a követelmény nyereségkövetelmény, *népgazdasági szinten* tulajdonképpen *költség*: az állóeszköz-állomány megfelelő ütemű fejlesztésének a költsége. Ha ugyanis elértük a nemzeti jövedelem és az eszközállomány egy bizonyos szintjét, és innen kiindulva akarjuk elérni a megfelelő ütemű növekedést, valamint a tőkeefficiens megfelelő alakulását (konstans szinten tartását vagy csekély módosítását), akkor az ehhez tartozó beruházási hányad a további növekedésnek az a költsége, amelyet a népgazdaságnak — ha megfelelő ütemben akar növekedni — okvetlenül vállalnia kell.

Az eszközjárulékkal reprezentált *normatív megtérülési követelmény* ilyenformán átmenet a *költség és a nyereség* között. Ezt a felfogást támasztja alá az a tény is, hogy ennek a tételnek a kezelése a szocialista országok gyakorlatában ingadozó: egyesek a költségek között, mások a nyereség részeként szerepeltetik. Erdemes itt még a tőkés gazdaság analógiájára is utalni: ott az eszközjárulékot (vagy minimális megtérülési követelményt) a kamat reprezentálja, és ennek szerepe ismét ingadozó. A kamat része ugyan a profitnak, de a hitelt igénybevevő vállalkozó vagy a bérlő szempontjából a kamat költség. Emellett természetesen tőkés körülmények között a beruházást elsősorban az eszközök utáni jövedelmek finanszírozzák, maga a beruházás viszont a gazdaság egészének szempontjából a növekedés költsége.

A megtérülési követelményeknek az eszközjárulékkal és nem a nyereséggel való reprezentálását nemcsak ilyen elméleti, hanem teljesen gyakorlatias jellegű meggondolások is alátámasztják. Az eszközjárulék (legalábbis elvben) egységes, a nyereség viszont (sokszor önkényes módon) differenciált. *A megtérülési követelmények egységességét tehát csak az itt választott módon* lehet érvényesíteni úgy, hogy a szabályozórendszer realitásai között maradjunk, és ne egy teljesen elméleti jellegű konstrukcióból induljunk ki. Egyébként természetesen pontosan ugyanerre az eredményre jutunk, ha az egységes, az eszközállomány 5 százalékával egyenlő nyereséget tekintjük reális megtérülési követelménynek, és a tényleges eszközjárulékot, valamint a tényleges és az egységes kulcsú nyereség közötti különbséget soroljuk a pénzügyi megkülönböztetések közé.

Felmerülhet az a meggondolás is, hogy tekintsük eszközarányos megtérülési követelménynek, vagyis reális jellegű pénzügyi költségnek a vállalat saját alapjainak növekményét, vagyis a (korrigált) megtakarítást. Megítélésünk szerint ez nem volna helyes: egyrészt differenciálttá tenné a megtérülési követelményt, másrészt pedig ez az érték — a beruházási források átcsoportosítására való tekintettel — túlságosan alacsony is lenne. Az export reális költségeire vonatkozó számításainkkal kapcsolatban [24] gyakorlati okokból mégis foglalkoztunk ezzel a változattal is.

Az elmondottakkal kapcsolatban rá kell mutatni arra is, hogy az itt kifejtett funkcionális rendszer tulajdonképpen teljes mértékben megfelel a pénzügyi szabályozórendszer 1968. évi reformját megelőző viták során elméleti oldalról *eredetileg felvázolt rendszernek*. E rendszer egyik sarokpontja a lekötött eszközállománnyal szembeni *egységes megtérülési követelmény* érvényesítése volt, és ennek a megtérülési köve-

telménynek a feltételezett és javasolt mértéke az egységes eszközjárulék kulcsának felelt meg. A kettős megtérülési követelmény — az eszközjárulék és a nyereségek követelmény — csak gyakorlati okokból, a nyereségérdekeltség és nyereségfelhasználás funkciói miatt, kiegészítő elemként került be a rendszerbe, és a nyereség kívánatos mértékére vonatkozóan a rendszer bevezetéséig, sőt azután sem alakult ki egységes és általánosan elfogadott álláspont. *Az itt leírt funkcionális rendszer ennek megfelelően nem valamilyen újszerű elméleti konstrukció, hanem tulajdonképpen az 1968. évi rendezést megelőző elméleti előkészítő munka során kialakult szempontok következetes érvényesítése.*

Számításainkban az itt leírt módon átrendezett ágazati kapcsolati mérlegekből, és az itt leírt módon csoportosított költség- és tisztajövedelem-elemekből indultunk ki. A most elmondottakból tulajdonképpen az tűnik ki, hogy a vállalati költségkalkulációkból közvetlenül kiinduló ún. hagyományos rendszert nem tartjuk alkalmasnak a népgazdasági szintű reális jellegű költségek kifejezésére. Ez így is van, és a hagyományos rendszert csak az ábrázolás logikus kiindulópontjának tekintettük. Számításaink is meg fogják mutatni, hogy az ezen a rendszeren alapuló vizsgálatok irreális eredményekre vezetnek. Ezeket a számítási eredményeket és a belőlük levonható következtetéseket cikkünk második — következő — része foglalja össze.

Irodalom

- [1] Antal László: Az élő munka és a lekötött eszközök költségterheinek szerepéről. Pénzügyi Szemle, 1973. 12. sz.
- [2] Antal László: Az erőforrások lineáris adóztatása és a korszerű ár- és jövedelem szabályozás. Közgazdasági Szemle, 1974. 6. sz.
- [3] Antal László: Még egyszer az erőforrás-értékelésről. Pénzügyi Szemle, 1974. 10. sz.
- [4] Árvay János: Nemzeti termelés, nemzeti jövedelem, nemzeti vagyon. Magyarország népgazdasági mérlegrendszere. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.
- [5] Augustinovic Mária: A hosszú távú növekedés néhány tényezője a magyar gazdaságban (1950—1990). Közgazdasági Szemle, 1975. 1. sz.
- [6] Balázs Sándor: Automatizálás és gazdaságirányítás. Figyelő, 1974. november 13.
- [7] Balázs Sándor—Horányi Miklós: Az automatizálás helyzete a gazdasági szabályozás rendszerében. Közgazdasági Szemle, 1974. 9. sz.
- [8] Balázs Sándor: Az élómunka-ráfordításhoz kapcsolódó jövedelemelvonások a többszoros árrendszerben. Közgazdasági Szemle, 1965. 7—8. sz.
- [9] Csikós-Nagy Béla: A magyar árpolitika és a tőkés infláció. Valóság, 1974. 6. sz.
- [10] Csikós-Nagy Béla: Tartható-e a felgyorsult gazdaságnövekedés? Közgazdasági Szemle, 1974. 5. sz.
- [11] Drechsler László: Megjegyzések az új magyar népgazdasági mérlegrendszerhez. Statisztikai Szemle, 1974. 6. sz.
- [12] Kornai János—Wellisch Péter: A kalkulatív kamatláb és bértarifa a hosszú lejáratú gazdaságosságai számításokban. I. rész: Elméleti elemzés; II. rész: Statisztikai vizsgálat és elszámolási elvek. Közgazdasági Szemle, 1963. 12. sz., 1964. 1. sz.
- [13] Medgyessy Péter: A tőkés infláció, a belföldi pénzügyi rendszer és az árrendszert összefüggései. Külgazdaság, 1974. 4. sz.
- [14] Megyeri Endre: Erőforrás-értékelés és jövedelem szabályozás. (A bér- és eszközarányos jövedelemelvonás néhány problémája a magyar iparban.) Pénzügykutatási Intézet, 1975. Kézirat.
- [15] Rác Albert: Néhány gondolat a népgazdasági mérlegrendszeréről. Statisztikai Szemle, 1974. 6. sz.

- [16] Rác László—Révész Gábor: A kísérleti ármódel-változatok kidolgozásának kérdései. A szocialista világgiazi ár c. kötetben, Kossuth Könyvkiadó, 1965.
- [17] Rác László—Vissi Ferenc: Az erőforrások lineáris adóztatása, vagy korszerű ár- és jövedelemszabályozás? Közgazdasági Szemle, 1973. 9. sz.
- [18] Szakolczai György: Az ágazati kapcsolati mérlegek szerepe a pénzügyi és ártervezésben. Statisztikai Szemle, 1972. 3. sz.
- [19] Szakolczai György: Az ágazati kapcsolatok mérlege a pénzügyi és árszámításokban. Statisztikai Szemle, 1973. 5. sz.
- [20] Szakolczai György: Az erőforrások értékelése. I. rész: A hagyományosnak tekinthető elmélet; II. rész: A növekedési elmélet. Közgazdasági Szemle, 1973. 4. és 5. sz.
- [21] Szakolczai György: A termelői árszint leszállítása és a világgiazi áremelkedések. Külgazdaság, 1973. 9. sz.
- [22] Szakolczai György: Stratégiai döntések az árpolitikában. Gazdaság, 1974. 4. sz.
- [23] Szakolczai György: Az erőforrások értékelése: egy álprobléma és egy látszólagos megoldás. Hozzászólás Antal László cikkéhez. Pénzügyi Szemle, 1974. 9. sz.
- [24] Szakolczai György—Bárány Borbála: Az export reális költségei és a tényleges exporttámogatások. Külgazdaság, 1975. 8. és 9. sz.
- [25] Szakolczai György—Hamza Lászlóné: Az ágazati kapcsolati mérlegek egy-egy árbázison. Statisztikai Szemle, 1975. Sajtó alatt.
- [26] Tenner György: Adalékok a marxista újratermelési elmülethez. Kandidátusi értekezés.
- [27] Ágazati kapcsolatok mérlege 1968., 1969., 1970. Központi Statisztikai Hivatal, 1972.
- [28] Ágazati kapcsolatok mérlege 1971. Központi Statisztikai Hivatal, 1973.
- [29] Az ártervezés ökonometriai modelljének adatbázisa V.: A forgalmi adók és árkiegészítések az ágazati kapcsolatok mérlegének rendszerében 1968—1971. (21 ágazatra). I. kötet: Módszertan és értékelés; II. kötet: Táblák; III. kötet: Kiegészítő táblák. Országos Anyag- és Árhivatal, Külkereskedelmi Minisztérium, Országos Tervhivatal, Pénzügyminisztérium, Központi Statisztikai Hivatal, OT Tervgazdasági Intézet és INFELOR Rendszertechnikai Vállalat, 1974.
- [30] Az ártervezés ökonometriai modelljének adatbázisa VI.: A külkereskedelemmel kapcsolatos pénzügyi tételek az ágazati kapcsolati mérlegek rendszerében 1968—1971. (21 ágazatra). I. kötet: Módszertan és értékelés; II. kötet: Táblák. Országos Anyag- és Árhivatal, Külkereskedelmi Minisztérium, Országos Tervhivatal, Pénzügyminisztérium, Központi Statisztikai Hivatal, OT Tervgazdasági Intézet és INFELOR Rendszertechnikai Vállalat, 1974.
- [31] Az ártervezés ökonometriai modelljének adatbázisa VII.: Az ágazati kapcsolatok mérlege forgalmi adók nélkül, árkiegészítésekkel együtt és egységes árbázison 1968—1971. (21 ágazatra) I. kötet: Módszertan és értékelés, összefoglaló táblák; II. kötet: Kiegészítő táblák. Országos Anyag- és Árhivatal, Külkereskedelmi Minisztérium, Országos Tervhivatal, Pénzügyminisztérium, Központi Statisztikai Hivatal, OT Tervgazdasági Intézet és INFELOR Rendszertechnikai Vállalat, 1974.
- [32] Az ártervezés ökonometriai modelljének eredményei XIII.: A termelés reális költségei 1968—1971. (21 ágazatra). Országos Anyag- és Árhivatal, Külkereskedelmi Minisztérium és INFELOR Rendszertechnikai Vállalat, 1975.
- [33] A külkereskedelmi tervezés ökonometriai modelljének eredményei XI.: Az export reális költségei. Külkereskedelmi Minisztérium, Országos Anyag- és Árhivatal és INFELOR Rendszertechnikai Vállalat, 1975.
- [34] Népgazdasági mérlegek 1960—1970. Központi Statisztikai Hivatal, 1971.
- [35] Népgazdasági mérlegek 1970. Központi Statisztikai Hivatal, 1971.
- [36] Népgazdasági mérlegek 1971. Központi Statisztikai Hivatal, 1973.
- [37] A népgazdasági mérlegrendszer módszertana. Központi Statisztikai Hivatal, Módszertani füzetek, 9. szám. 1970.
- [38] Jövedelemelosztás a népgazdaságban. Központi Statisztikai Hivatal, 1972.

BELVARACZ JÁNOS:

A tulajdon mint történelmi kategória

A filozófus irigylésre méltó helyzetben van: szemére veheti a tudósnak, hogy nem oldotta meg az „élet problémáját”, anélkül, hogy gondot kellene csinálnia magának abból, hogy ezt ő sem tette meg.

(Ludwig von Bertalanffy)

Jó néhány hónapja folyik a Közgazdasági Szemle hasábjain a vita a tulajdonról, amelynek áttekintése óhatatlanul Bertalanffy mottóként idézett sorait juttatja eszünkbe.

Röviden áttekintve az eddig ismertté vált álláspontokat: Takács Béla munkája számomra azért volt tanulságos, mert megmutatta, hogyan nem szabad vitatkozni. Lengyel László cikke nyomán a kép plasztikusabbá vált ugyan, de nem lett világosabb. Amikor Lengyel megkísérelte Bettelheim definícióit Marx-idézetekkel illusztrálni, szem elől tévesztette, hogy e két álláspont között lényeges különbség van. Szabó Kálmán védve saját elméletét, leszűkítette a vitát a szocializmus tulajdonviszonyaira, Csillag István pedig Szabó Kálmán elméletére. Itt tartunk most, és a helyzet egyáltalán nem szívderítő.

Ha jobban meggondoljuk, mi robbantotta ki tulajdonképpen a vitát e lényeges fogalom körül, nem lehet kétségünk afelől, hogy Sárközy Tamás könyve csak „alibi”, mert a szerzők Szabó Kálmán elméletét tagadják, vagy védik meg. Ez vezet azután kölcsönös szemrehányásokhoz, és a vita hevében fel sem tűnik senkinek, hogy egy dialektikus összefüggésekre épülő elméletet nem lehet a formális logikán alapuló érvekkel megdönteni. E néhány előzetes megjegyzés után lássuk a vitatott problémákat.

Monopólium-e a tulajdon?

Az egyik kritikus kérdés az volt, hogy a tulajdon általában másokat kizáró monopólium-e, vagy csak egyes formái azok. Takács Béla álláspontja szerint „...semmiképpen sem bizonyítható az a tétel, hogy a marxizmus klasszikusai a tulajdont kezdettől fogva, történetileg és konkrétan is mint másokat kizáró monopóliumot fogták fel, hanem éppen az ellenkezője, hogy ti. csak bizonyos formáját fogták fel ilyennek”.¹

¹ Takács Béla: Megjegyzések a marxi tulajdonfogalomhoz. Közgazdasági Szemle, 1974. 7–8. sz. 870. l.

Szabó Kálmán — Sárközy Tamás álláspontját védve — megállapítja: „amíg lesz állam és jog, addig e jognak a szocialista tulajdonnal kapcsolatos minden elvi megállapítása... szükségképpen előfeltételez vagy nyíltan tartalmaz *valamiféle* kizárást is”.² Arra itt nem kapunk választ, hogy a tulajdon általában másokat kizáró monopólium-e vagy sem, de ezt az állítást a szocialista társadalmi rendre mindenképp érvényesnek kell tekintenünk.

Visszatérve Takács Béla és Sárközy Tamás vitájára, számomra egyáltalán nem meggyőzőek az általuk kiválasztott Marx-idézetek. Egyet kellene érteni Takács Bélával, ha a Sárközy Tamás által hozott idézeteket elemezve tagadná, hogy ezekkel az érvekkel bizonyítható a tulajdon kizáró jellegének általános volta. Takács viszont nem ezt teszi, hanem azt állítja, hogy a klasszikusok — és személy szerint Marx — e tekintetben vele azonos álláspontot képviselnek. Sajnos ez nem igaz. Marx ugyanis „A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai” című munkájában majdnem 40 oldalon keresztül tárgyalja a tőkés termelést megelőző tulajdonformákat, illetve a tőkés tulajdon kialakulását. A következő idézet nem hagy kétséget valóságos álláspontját illetően az ősközösséggel kapcsolatban: „Vándorló pásztortörzseknél — és minden pásztornép eredetileg vándorló — a föld, akárcsak a többi természeti feltétel, elemi határolatlanságban jelenik meg... Úgy viszonyulnak hozzá, mint tulajdonhoz, jöllehet ezt a tulajdont soha nem rögzítik... Az egyetlen korlát, amelybe a közösség ütközhet, a természeti termelési feltételekhez — a földhöz (ha mindjárt átugrunk a letelepedett népekhez) — mint az *övéhez* való viszonyulásban, az egy *másik* közösség, amely a földet már igénybe veszi, mint a maga szervesen testét. A *háború* — mind a tulajdon megtartására, mind az új tulajdon szerzésére — ezért egyike mind-egyik ilyen természetadta közösség legőseredetibb munkáinak.”³ *Amikor és ahol* (adott esetben a törzs szintjén) *tehát a tulajdon megjelenik, rögtön mindenki mással szemben kizáró jelleget ölt.*

Ugyancsak érdekes Takács Béla és Sárközy Tamás vitájában az a nézeteltérés, amelyet „A tőkéből” vett idézet és Marx ehhez fűzött megjegyzésének eltérő értelmezése okozott. Itt egyet kell érteni Takács Bélával abban, hogy a Marxnak Hegellel szembeni polémiája valóban azt a végkövetkeztetést adja, hogy „Marx a magántulajdont a tulajdon egyik konkrét formájának tekinti.”⁴ Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy a tulajdon kizáró jellegét is tagadná. Takács Béla sajnálatos módon nem veszi észre, hogy Marx kritizálja Hegel *egész filozófiai rendszerét*. Hegelnek azt az álláspontját tartja komikusnak, hogy „az embernek mint személynek a maga akaratát mint a külső természet lelkét kell valóra váltania, ezért ezt a természetet magántulajdonaként kell birtokba vennie”.⁵ Marx itt csak az ellen a felfogás ellen tiltakozik, amely szerint az ember akkor lesz „önmagánál”, ha a természetet *magántulajdonaként* veszi birtokba. Ha a Takács Béla által majdnem teljes egészében közölt idézetet az elmondottak alapján ismét végiggondoljuk, nyilvánvaló, hogy

² Szabó Kálmán: A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez. *Közgazdasági Szemle*, 1975. 4. sz. 494. l.

³ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai. Marx—Engels Művei. 46/1. kötet. Budapest, 1973. 370. l.

⁴ Takács Béla: I. m. 370. l.

⁵ Marx: A tőke. III. kötet. Marx—Engels Művei. 25. kötet. Budapest, 1974. 585. l.

itt Marx semmit sem mond arról, hogy a tulajdon általában véve monopólium-e, vagy sem.

Egy kérdésben kétségtelenül igaza van Takács Bélának, mégpedig a tulajdon elrelativizálódásának megítélésében. Marxnál valóban nincs szó a tulajdon elrelativizálódásáról, ez ellenkezne Marx tulajdonfelfogásával. E kérdés boncolgatásakor azonban Takácsot ismét elragadja formalizmusa, és a következő megállapítása már problematikus: „Ha a tulajdonfogalom meghatározásában odajutunk, hogy mindenki tulajdonos, akkor sehová sem értünk, hiszen a tulajdonnak eddig is feltételeztük örök — a társadalom létezését végigkísérő — formáját, a személyi tulajdont”.⁶ Igaz ez annyiban, hogy „Olyan tulajdonbavétel, elsajátítás, amely semmit sem vesz tulajdonba, tesz sajátta, contradictio in subiecto”.⁷ Marxnál azonban itt tulajdonbavétel = elsajátítás. És ez a lényeg.

Sárközy tulajdonfogalma valóban buktatókat rejt magában, ha ezt egyenlővé tesszük a közgazdaságtudomány azonos kategóriájával. Ettől azonban nem kell félni, hiszen Sárközy Tamás jogi fogalomrendszere semmiképpen sem „férne bele” a politikai gazdaságtanba.⁸ Takács Béla hibája az, hogy elfogadja Sárközy Tamás módszerét, és külön-külön próbálja megcáfolni tételeit, ahelyett, hogy kifejtené a marxizmus tulajdonfogalmát, és rámutatna azokra a pontokra, ahol a formális megközelítés önellentmondáshoz vezet. Ezért mondtam róla cikkem elején, hogy nem szabad úgy vitatkozni, ahogy ő teszi. A hibás módszer következménye azután, hogy az elrelativizálódás tagadása végett tagadnia kell a tulajdon monopólium jellegét is.

A tulajdon fogalmáról

A jelenlegi vita érdemi funkciója nem lehet más, mint az, hogy tisztábban lássunk a szocializmus tulajdonviszonyainak kérdését illetően. A magam részéről Szabó Kálmán elméleti rendszerét „munkaképesnek” tartottam, és ma is annak tartom. Takács Béla és Csillag István ellenvetései, bármilyen dialektikusnak is látszanak, módszerbeli fogyatékoságaik folytán nem meggyőzőek. Nem kételkedem abban, hogy mindkettőjüket a jó szándék vezette, és el kell ismernem azt is, hogy tárgyismeretük imponáló. A baj csak az, hogy amikor Marxra hivatkoznak, ténylegesen „egyfajta marxizmusra” hivatkoznak. Hogy szemléletük hibás volta kitűnjön, meg kell vizsgálnunk azt, mit is értett Marx a tulajdon fogalmán.

A vitázók mindegyike látta, hogy a tulajdon általános fogalmának meghatározásához az elsajátítás, a hatalom, az uralom és a birtoklás kategóriáinak dialektikus összekapcsolásán keresztül vezet az út. A tényleges fogalomig azonban csak Szabó Kálmán jutott el, igaz hogy negatív módon: „... sem a tulajdont, sem a tulajdonformákat, sem a tulajdonviszonyokat nem értelmezhetjük az objektív gazdasági viszonyok önálló elemeként.”⁹ Ez a megállapítás helyes és összhangban van Marx álláspontjával.

⁶ Takács Béla: I. m. 872. l.

⁷ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Marx—Engels Művei. 46/1. kötet. Budapest, 1972. 15. l.

⁸ Ezt Szabó Kálmán nagyon világosan látja és ki is fejt. Lásd Szabó Kálmán: I. m. 489. l. (3. tézis.)

⁹ Szabó Kálmán: I. m. 498. l.

Marxnál — általánosan véve — az elsajátítás és a tulajdonbavétel szinonim fogalmak.¹⁰ A kérdés lényege azonban az, hogy „minden termelés a természet elsajátítása az egyén által egy meghatározott társadalmi formán belül és annak révén”.¹¹ Nyilvánvaló tehát, hogy a fogalom részletesebb kifejtése csak az egyes társadalmi formákban meglevő sajátosságok meghatározásával lehetséges. Mégis, ha a tulajdonfogalom kifejtését innen kezdenénk, előbb-utóbb ellentmondáshoz jutnánk, mert az a mozgatóerő, amely a termelés indítékát képezi, kívül kerülne vizsgálódásunk körén. Ez pedig maga az ember és az ember lényege. (Csillag Istvánnak például éppen az az alapvető hibája, hogy rutinszerűen végigmegy e gondolatsoron, de később úgy jár, mint Hegel: elkápráztatja a „fogalom önmozgása”, és visszatekintve már képtelen meglátni, hol vétette el a lépést.)

Marx már a „Gazdasági-filozófiai kéziratok”-ban pontosan meghatározta az *ember lényegét*, és egész munkássága során hű maradt ehhez a felfogáshoz. Ha egy interpretáció nem illeszthető bele pontosan abba a „képbe”, amit itt az emberről láthatunk, úgy annak vajmi kevés köze lehet Marx álláspontjához.¹² Az elmondottak alapján: „az *ember* közvetlenül *természeti lény*”, ennél fogva egyrészt „*tevékeny* természeti lény”, másrészt korlátozott lény. „De az ember nemcsak természeti lény, hanem *emberi* természeti lény; azaz önmagáért-valóan léttel bíró lény; ezért *nembeli lény*, s mint ilyennek mind létében, mind tudásában igazolódnia és tevékenykednie kell.”¹³

Nyilvánvaló, hogy az ember lényegének azt kell megjelölnünk, hogy nembeli lény. Nembeli lény azért, mert „tudatos élettevékenysége van”.¹⁴ A nembeli lét megjelenése és kiteljesedése maga is történelmi folyamat eredménye. A tulajdon általános meghatározásába tehát csak olyan ismérvek kerülhetnek, amelyek ebben a történelmi folyamatban végig jelen vannak. Amikor az embert mint tulajdonost kívánjuk meghatározni — az absztrakt általánosság síkján —, nem tehetünk egyebet, mint hogy elhatároljuk a természetnek attól a részétől, amely nem rendelkezik a tudatos viszonyulás képességével, a nembeli lét jegyével.¹⁵

Eddig a vita résztvevői kivétel nélkül eljutottak. Itt adódik is a tulajdon általános fogalma: „az egyén tulajdonosként, valósága feltételeinek uraként viszonyul önmagához”.¹⁶

A következő lépést azonban már a tulajdon fogalmán belül kell megtenni. A probléma lényege az, hogy a tulajdondefiníció elszakíthatatlan kettős viszonyt tartalmaz: *ember és természet, valamint ember és ember viszonyát*. A fogalom maga ezen túl a kettő egysége is. Az előrehaladás ezek után úgy történik, hogy megvizsgáljuk azokat a lehetséges tényezőket, amelyek az embereknek egymás közötti viszo-

¹⁰ Lásd az 7. sz. lábjegyzetben megjelölt Marx-idézetet.

¹¹ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Marx—Engels Művei. 46/1. kötet, Budapest, 1972. 15. l.

¹² Természetesen itt nemcsak a következő idézetre, hanem Marxnak a hegeli dialektikáról és filozófiáról adott kritikájára gondolok.

¹³ Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Budapest, 1970. 108—109. l.

¹⁴ Uo. 50. l.

¹⁵ „Az állat közvetlenül egy az élettevékenységével. Nem különbözteti meg magát tőle. Ő maga az. Az ember magát az élettevékenységét akarása és tudása tárgyává teszi.” (Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. 50. l.)

¹⁶ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Marx—Engels Művei 46/1. kötet 356. l.

Hogy a szubjektív idealizmus esetleges vádját kikerüljem, ki kell hangsúlyoznom, hogy itt általános definícióról, nem pedig egy konkrét tulajdonformáról van szó.

nyában változást okozhatnak. Ez esetben viszont önként adódik, hogy a tulajdonfogalom tartalma az ember és természet viszonya, míg formái az ember—ember közötti viszony lehetséges változatai. Nem lehet vita tárgya az sem, hogy az ember és a természet közötti viszony mindvégig alapja marad annak a folyamatnak, amelynek betetőzésekor az ember mint nembeli lény áll előttünk.

Itt indokolt egy módszertani kitérőt tennünk, hogy tisztázhassunk néhány alapvető összefüggést. Az előző megállapítások látszólag ellentétben állnak Marx és a marxizmus álláspontjával. Ebben a megfogalmazásban úgy tűnik, a hangsúly az ember és a természet közötti kapcsolatra esik. Ez így is van. Ugyanakkor nem szabad szem elől tévesztenünk egy másik, legalább ilyen fontos kérdést, hogy itt *nem valamely termelési módról beszélünk, hanem általános meghatározásokkal dolgozunk*.¹⁷ Lengyel László és Csillag István a hatalmat viszonyaink totalitásának elsajátításaként definiálja. Nem nehéz észrevenni, hogy álláspontom lényegesen eltér az övékétől. Melyik az igaz?

Tételezzük fel, hogy már eljutottunk a reflexiós meghatározásokig, így lehetőségünk van arra, hogy megkülönböztessük a termelőerőket és termelési viszonyokat. Tételezzük fel továbbá azt is, hogy Tőkei Ferenc álláspontja — amelyre Csillag István hivatkozik — helyes (különben a valóságban is az), ez esetben a termelőerők és termelési viszonyok mint tartalom és forma kapcsolata állnak előttünk. Erről maga a szerző a következőket mondja: „Marx a hegeli logikai kategóriákat nagyon komolyan vette, azok között pedig a termelőerő és termelési viszony fogalom-pár számára nincsen más, mint a tartalom és forma kategóriája. S e két fogalom ugyanakkor Hegelnél elég rugalmas is ahhoz, hogy a termelési mód két fő mozzanatát és ezek ellentmondását velük ragadjuk meg. Egyfelől a tartalom anyagi megalapozottsága, másfelől a forma »kettős« viselkedése: ezek a fogalom-pár rugalmasságának alapmozzanatai...”¹⁸ Azt már nem nehéz belátni, hogy az anyagi megalapozottság pontosan az ember és a természet kapcsolatát jelöli.

A tartalom és a forma kategóriája viszonymeghatározás, reflexiós meghatározás. Ha egy ilyen definíció helyes, akkor Hegel „szellemes reflexióról” beszél, amely „az ellentmondás felfogásában és kimondásában van.” Hegel a probléma negatív oldalával is tisztában van, mert „a szellemes reflexió nem fejezi ki a dolgok és viszonyaik *fogalmát*, s csak képzeleti meghatározások alkotják anyagát és tartalmát, azokat mégis olyan vonatkozásba hozza, amely ellentmondásukat tartalmazza, s ezen *ragyogtatja át fogalmukat*”.¹⁹ A reflexiós meghatározások tehát elméletileg fogyatékosak, és a valóság különféle szféráiban, valamint a megismerés eltérő szintjein eltérő a tartalmuk. Így van ez esetünkben is. Ha a termelési módokat kívánjuk vizsgálni, ahogyan a történelemben egymás után következnek (amint ezt Tőkei Ferenc tette), akkor a termelőerő — termelési viszony kategóriák viszonyában a tartalom a termelőerő, és a forma a másik. Ha azonban egy adott termelési módon

„Vannak minden termelési fok számára közös meghatározások, amelyeket a gondolkodás mint általánosokat rögzít; de minden termelés úgynevezett *általános feltételei* nem egyebek, mint ezek az elvont mozzanatok, melyekkel egyetlen valóságos történelmi termelési fok sincs fogalmilag megragadva.” (Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Marx—Engels Művei. 46/1. kötet, Budapest, 15—16. l.)

¹⁸ Tőkei Ferenc: A társadalmi formák elméletéhez. Kossuth, 1971. 61—62. l.

¹⁹ Hegel: A logika tudománya. II. kötet. Akadémiai Kiadó, 53—54. l.

belül vagyunk, úgy tartalomként a termelési viszonyok állnak előttünk, míg a közömbösek, a semlegesen változók a termelőerők.

Marx, amikor az egyes termelési módok tulajdonviszonyait vizsgálja, az ősközöségnél kezdi. „A természetadta törzsi közösség, vagy ha úgy tetszik, a horda — a vér, a nyelv, a szokások stb. közösségisége — az első előfeltétele életük *objektív feltételei elsajátításának* és az élet magát újratermelő és tárgyasító tevékenységének.”²⁰ Ezen a bázison adódik azután a tulajdon első konkrét formája is. „A tulajdon... eredetileg csak azt jelenti, hogy az ember úgy viszonyul természeti termelési feltételeihez, mint amelyek hozzá tartoznak, az övéi, amelyek *saját létezésével együtt előfeltételezettek*: ... Tulajdonképpen nem viszonyul termelési feltételeihez, hanem kettősen létezik, mind szubjektíve, ... mind objektíve.”²¹

Világosan kell látnunk: 1. Az ember kettős létezése itt primitív mivoltából és termelőerőinek korlátozottságából ered. 2. Ez az állapot okozza, hogy a közösség egyszerre előfeltétele és alapja az ember létének. 3. A közösség célja tagjainak újratermelése ugyanabban a létezési módban. Ugyanakkor „... az újratermelés... *szükségszerűen új termelés* és a régi forma lerombolása”,²² (a népesség szaporodása például háborúhoz vezet). 4. A törzsben való közösségi lét óhatatlanul elkülönültséghez vezet a *közösség szintjén*. Az egyén tehát, a „közösség láncának” egy szeme, így *csak birtokos*, és csupán a közösség közvetítésével tulajdonos. *A tulajdon tehát a közösség, a törzs szintjén jelenik meg, itt viszont a legdurvább módon kizár mindenki mást.*²³

Ami az ősközöségből a többi tulajdonformába átöröklődik, az semmi más, mint maga a „közösségiség”, a társadalmiság; amely a nembeli lét alapja. Amikor a magántulajdon tagadja a közösségi létét, megszüntetve meg is őrzi azt. A kommunizmusban azután — a hatalmassá fejlődött termelőerők bázisán — a két előző forma együttes tagadásaként létrejön egy magasabb rendű tulajdon, ahol az ember szabad, és ismét elszakíthatatlan kapcsolatba kerül a közösséggel. Itt már valóban társadalmi lény, aki az elkülönültség semmilyen jegyét sem viseli magán, tehát valósága uraként viszonyul önmagához. *Ez a tulajdon azonban már valójában nem tulajdon*. Egyrészt, mert az ember újra nem a tárgyi gazdaság megszerzésében látja élete célját, hanem a társadalom újratermelésében; másrészt, mert az emberiség mint olyan, szerves egység, tehát a tulajdonból nincs kit kizárni. A törzs közössége és a kommunizmus közössége ugyanakkor a két szélső pont, egymás ellentétei is. Az elsőben — a termelőerők fejletlensége következtében — a nembeli lét csak potenciálisan van meg, és a tulajdon kizáró jellege abból adódik, hogy az ember a közösségek szintjén alkot szerves egészet, így különül el. A kommunizmus viszont feltételezi az elkülönültség felszámolását, az egyén teljes szabadságát, azaz társadalmiságát. A gazdasági és társadalmi elkülönültség felszámolásának alapja a

²⁰ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Marx—Engels Művei. 46/1. kötet, Budapest, 1973. 356. l.

²¹ Uo. 370., 371. l.

²² Uo. 372. l.

²³ „Ha a földdel együtt annak szerves tartozékaként magát az embert is meghódítják, őt is úgy hódítják meg, mint a termelési feltételek egyikét”. (Uo. 370. l.) Ezt a tulajdonformát valami idillikus, kizárást nem tartalmazó formaként feltüntetni meglehetősen naiv dolog.

javak bősége, az ember életerőinek teljes kibontakoztatása.²⁴ *Az egység az emberiség szintjén jelenik meg.* Ez az az állapot, amikor az emberek valóban valóságuk feltételeinek uraiként viszonyulnak önmagukhoz. Itt a tulajdon nem lehet kizáró jellegű, tehát tautológiává válik olyan értelemben, ahogyan azt Takács Béla is megjegyzi.²⁵ Csillag István költői kérdésének is csak itt van értelme, mert a szocializmusban a tulajdon — ha feltételezzük is, hogy már csak egységes össznépi tulajdon van — *monopólium a nem állampolgárokkal szemben.*

Amikor a tulajdonfogalom változását így átfogóan tekintjük, a magántulajdon csak mint „középső” jelenik meg. Nem látszik a különbség a magántulajdon és a két „szélső” között. Az ősközösség mint termelési mód termelőerői korlátozottsága miatt magában hordja saját ellentétét, önmaga megszüntetését.

Az ősközösségi társadalom felbomlásától a polgári társadalom kialakulásáig a tulajdonviszonyok módosulása szempontjából — egy bizonyos értelemben véve — csupán mennyiségi változásokról beszélhetünk. Ennek az ősi tulajdonformának alapfeltétele ugyanis, hogy csak egy adott közösség tagjaként lehet valaki tulajdonos. „Rabszolgaság és jobbhágyás ezért csak a törzsiségen nyugvó tulajdon további fejlődésel.”²⁶ Alapjuk tehát ugyanaz, igaz, hogy önmaga ellentétéig feszülve. Természetesen, itt lehet különféle ellenvetésekkel élni, mert a részletes elemzés jelentős különbségeket mutathat ki. A vizsgált termelési módokban azonban mégis döntő két dolog: *1. az egyén mint egy közösség tagja létezik; 2. a közösség és az egyén célja használati értékek termelése, tehát a közösség és önmaga újratermelése.*

A tőkés tulajdon a csere olyan rendszere, amely a „tőkén nyugszik mint alapzatán”. A megelőző tulajdonformának a tőke éppen e két fő jellemzőjét tagadja. Tagadja az egyénnek mint egy természetes közösség tagjának a létezését, oly módon, hogy a társadalmi munkamegosztás egy más rendszerébe helyezi, tehát egy új típusú közösségbe. Ennek következtében tagadja az eredeti közösség célját, a használati értékek termelését. A folyamat nagyon pontosan követhető Marxnál: „... a csereinek és a csereértéknek a fejlődése... maga után vonja azt, hogy felbomlanak mind egyfelől a *munkának a maga létezési feltételeit* illető *tulajdonviszonyai*, mind azok, amelyekben magát a *munkát a termelés objektív feltételei közé sorolja*; csupa olyan viszony, amelyek a használati értéknek és a közvetlen használatra irányuló termelésnek, valamint egy közvetlenül még a termelés előfeltételeként meglevő reális közösségnek az uralkodását fejezik ki. A csereértékre alapozott termelés és az e csereértékek cseréjére alapozott közösség... — a munkának

²⁴ ... „a termelőerőknek — az egyáltalában-való gazdaságnak — tendenciálisan és potenciálisan általános fejlődése mint bázis, éppígy az érintkezésnek, ezért a világpiacnak az egyetemessége mint bázis. A bázis mint az egyén egyetemes fejlődésének lehetősége, és az egyének valóságos fejlődése erről a bázisról kiindulva mint állandó megszüntetése *korlátjuknak*, amelyről tudják, hogy korlát, amely nem számít *szent határnak*. Az egyén egyetemessége nem mint elgondolt, vagy képzelt egyetemesség, hanem mint reális és eszmei vonatkozásainak egyetemessége... A fejlődés folyamatát magát is, mint ennek előfeltételét tételezik és tudják. Ehhez azonban mindenekelőtt az szükséges, hogy a termelőerők teljes fejlődése *termelési feltétellé* válják; nem pedig hogy *meghatározott termelési feltételek* a termelőerők fejlődésének határaként legyenek tételezve.” (Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Marx—Engels Művei. 46/2. kötet. 24—25. l.)

²⁵ Takács Béla: I. m. 872. l.

²⁶ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Marx—Engels Művei. 46/1. kötet. 372. l.

a maga objektív feltételeitől való elválasztását feltételezi és termeli.”²⁷ Nem lenne célszerű és meghaladná egy cikk kereteit, ha végigkísérnénk a tőkés tulajdon alapján bekövetkező fejlődést. Elég ha utalunk arra, hogy már előfeltevésében, tehát abban, hogy a munkának „objektív feltételeitől való elválasztását feltételezi”, benne rejlik megszüntetésének szükségszerűsége. Ez az, amit a tőkés termelés alapvető ellentmondásaként szoktunk megjelölni: a termelés társadalmi és az elsajátítás magán jellege.

A szocialista társadalmi rend kialakulásakor a termelőeszközök társadalmi tulajdonbavétele — mint jogi aktus — megszünteti az ember ember által való kizsákmányolását. Nem szünteti meg azonban a gazdasági elkülönültséget, így fennmarad az áruterelés stb. Ha a szocialista gazdaságot csak ilyennek tekintjük, akkor a szocializmus tulajdonviszonyai ellentmondásmentesen úgy ragadhatók meg, ahogyan az Sárközy Tamásnál jelentkezik, az elrelativizálódással. (Ezt egyedül Szabó Kálmán látja, és ezzel magam is egyetértek. Nincs azonban közöttünk egyetértés a tekintetben, hogy „Nem okozhat tehát nehézséget a közgazdasági tulajdonos kategóriáját behelyettesíteni a politikai gazdaságtan megfelelő fogalmaival.”²⁸ Hogy ezt megtehessük, jó néhány kérdésben úgy kell állást foglalni, hogy azokat Sárközy koncepciója „benerejlőként” tartalmazza. Ez pedig elméletileg problematikus.)

Erősen vitatható azonban a Sárközy Tamás koncepciójával szembe-
szegezett felfogás is, amelynek értelmében azért kellene a tulajdon kizáró jellegét tagadni, hogy tagadhassuk az elrelativizálódást. Takács Béla és Csillag István egyformán látja, hogy ez nem illeszthető bele a közgazdasági tulajdonfogalomba, csak azt nem látják, hogy amikor a szocializmus tulajdonviszonyait a tőkés tulajdon tagadásaként fogjuk fel, akkor valójában már a második tagadással állunk szemben. Továbbá a tulajdon eleve jogviszonyként áll előttük, pedig lényegesen több ennél. A termelőeszközök társadalmi tulajdonbavétele mögött ugyanis az a gazdasági szükségszerűség húzódik meg, hogy megszüntessék a magáncsere rendszerét.

A szocialista társadalomban az embert tehát ismét egy természeti közösség tagjaként tételezik, ahol a „...munka objektív feltételeihez ismét mint tulajdonához”²⁹ viszonyulhat. Az embernek ez az új típusú viszonya a szocialista társadalom megszületése után még egy jó ideig csak potenciálisan létezik, mert nem lehet ugyanígy — jogi aktusként — egysapásra megszüntetni a munkamegosztásnak a megelőző termelési módban kialakult rendszerét, nem lehet felszámolni a gazdasági elkülönültséget, tehát az áruterelést sem. Nem lehet nem létezniük tekinteni a világnak azt a részét sem, ahol a szocializmus még nem győzött, kiirtani az emberekből, „... hogy egy tárgy csak akkor a *mienk*, ha bírnjuk.”³⁰ Szükségszerűen létezik jó néhány olyan tényező, amely az elidegenedés felszámolása ellen hat. Megmarad az állam és a jog, tehát a felépítmény azon elemei, amelyekkel hatékonyan lehet harcolni a társadalom fejlődését gátló tényezők ellen. (Természetesen ezek is bizo-

²⁷ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai. Marx—Engels Művei, 46/1. kötet, Budapest, 1972. 386—387. 1.

²⁸ Szabó Kálmán: A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez. Közgazdasági Szemle, 1975. 4. sz. 494. 1.

²⁹ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai. Marx—Engels Művei, 46/1. kötet, Budapest, 1972. 387. 1.

³⁰ Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Budapest, 1970. 72. 1.

nyos elidegenítő tendenciákat rejtenek magukban, de ez a kisebbik rossz.) Az, ami a szocializmust a kommunizmustól megkülönbözteti — gazdasági oldalról —, a termelőerők fejletlensége. Ennek pedig az a következménye, hogy az ember társadalmisága is korlátozott. A szocializmus és a kommunizmus tulajdonformája bizonyos értelemben ugyanúgy ellentéte egymásnak, mint az ősközösség és a feudalizmus. Az ellentét leküzdésének módja azonban más.

Megítélésem szerint Marx tulajdonfelfogása megadja a kulcsot ezeknek a dialektikus átmeneteknek az elemzéséhez. (Hogy külön mutattam be a három tulajdonformát, majd külön az átmeneteket, az pusztán a jobb szemléltetést célozta, magam is tudom, hogy ezek a valóságban megszakíthatatlan folyamatot képeznek.)

A tulajdonvitában már eddig is jelentkezett egy olyan tendencia — Csillag Istvánnál, Lengyel Lászlónál és Takács Bélánál —, hogy felvetettek bizonyos filozófiai-módszerbeli problémákat (például a totalitás mibenléte), de ezekben a kérdésekben ténylegesen nem mertek állást foglalni, legfeljebb hivatkoztak valakire (például Csillag István Tőkei Ferencre). Ugyanígy mindenkinél szerepel a dialektikus és formális megközelítés az érvelésben vagy az ellenérvek felsorakoztatásakor, de senki sem vállalkozott arra, hogy a két megközelítési mód eltérését kimutassa. Ismeretelméleti kérdések általában nem tartoznak egy ilyen jellegű vita keretei közé, mégis úgy gondolom, nem térhetünk ki e problémák elől. Tisztázni kellene, lehetséges-e „megkettőződés” (vagy sem) a politikai gazdaságtanban, a dialektikában, igazolható-e tehát filozófiai, ismeretelméleti bázison a megosztott termelési viszonyok elmélete.

A megkettőződésről és az interdiszciplináris megközelítés módszertani problémáiról

Ha valakitől megkérdezik, hogy a megkettőződés problémáját honnan származtatja, majdnem bizonyos, hogy Leninre fog hivatkozni. „Az egységesnek megkettőződése és ellentmondó részeinek megismerése (lásd a Herakleitoszról szóló Philón idézetet . . .) — ez a dialektika *veleje* egyik „lényege”, egyik alapvető, ha ugyan nem az alapvető sajátossága, vagy vonása”.⁸¹ A hivatkozott Philon-idézet pedig így hangzik: „Mert az egy az, ami két ellentétből áll, úgyhogy ha kettévágjuk, az ellentétek felismerhetőkké válnak.”⁸² Lenin a megkettőződésen azt érti, amit Herakleitosz mond, hogy az egységesben felmutathatók az ellentmondásos oldalak. A hangsúly itt az ellentétek egységére tevődik. Hegelnél a másik út a tipikus. Először megmutatja az ellentmondásos oldalakat, majd tételezi egységüket (anyag és forma, tartalom és forma; egész és rész stb.). Leninnél ugyanez megfordul, és meg is indokolja e megfordítás szükségességét: „A világban végbemenő összes folyamatok *„önmozgásukban”* spontán fejlődésükben, eleven életükben való megismerésének az a feltétele, hogy mint ellentétek egységét ismerjük meg őket.”⁸³

Elméletileg tehát indokolt a megkettőződés alapján elindulni, és így vizsgálni a valóság valamely szféráját. Most már csak azt kellene el-

⁸¹ Lenin: Filozófiai füzetek. Lenin Művei 29. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1972. 294. l.

⁸² Uo. 290. l.

⁸³ Uo. 295. l.

dönteni, hogy Szabó Kálmán és Csillag István vitájában kinek van igaza. Csillag István azt veti Szabó Kálmán szemére, hogy „... a termelőerők és termelési viszonyok dialektikáját nem a tartalom és forma, hanem a matéria és forma viszonyaiként értelmezi. Ezért van szüksége az ellentmondás két oldala között közvetítőre, a technikai-gazdasági reláció leválasztására a termelési viszonyokról.”³⁴ Itt rögtön adódik egy ellentét, hogyan lenne a termelőerők—termelési viszonyok (tartalom és forma) matéria és forma viszonya, ha a termelési viszonyokat kettőzzük meg. Az anyag és forma, valamint a tartalom és forma viszonya ezekre a kategóriákra semmiképpen sem húzható rá, mert az anyag és forma nem úgy válik tartalom és formává, ahogyan Csillag István gondolja, hanem úgy, ahogyan Hegel: „A tartalomnak először is van formája és anyaga, amelyek hozzátartoznak és lényegesek; a tartalom tehát egységük.”³⁵ Itt nincs hely a leválasztott *harmadik* számára. A termelőerők és termelési viszonyok dialektikáját nem lehet szembeállítani Szabó Kálmán megkettőzött termelőviszonyaival, sem módszertani, sem más vonatkozásban. Csillag István nem veszi észre, hogy az általa idézett „eredeti” marxi gondolatok nem ugyanarra vonatkoznak, mint amire Szabó Kálmán elmélete. A termelőerők—termelési viszonyok dialektikájának ott van helye, ahol átsapásról, tehát nem mennyiségi, hanem minőségi változásról van szó.

Azon már lehetne vitatkozni, hogy ilyen megkülönböztetésnél a minőség és a mennyiség kategóriáját használhatjuk-e jogosan. Szerintem nem. A minőség csak meghatározottság és belül az üres, a mennyiség pedig a negatívvá vált minőség, így a közömbös, kettőjük együttes tagadása pedig a mérték, tehát a harmadik. A termelési viszonyok két oldala pedig viszonyt reprezentál, reflexiós meghatározás. Egyszerűen arról van szó, hogy a termelési viszonyokat mint kívülről közömbös egységet, két ellentétes oldalra, két ellentétre vágtuk szét. Ezzel nem sértettük meg a termelőerők és a termelési viszonyok valóságos dialektikájának megfelelő ábrázolás követelményét, mert azonos termelési módon belül vagyunk, ahol nem *átsapásról*, hanem a két oldal közti *feszültségről* van szó, amely a köztük levő időleges egyensúly alapja. Itt a „hogyan” kérdést úgy feltenni, amint azt Csillag István teszi értelmetlen, mert a hogyanra akkor feleltünk meg, amikor beléptünk a szocializmus viszonyai közé, és jogilag deklaráltuk a termelőeszközök társadalmi tulajdonát.

Szabó Kálmán megosztott termelési viszonyaival a szocializmus politikai gazdaságtanában sokkal messzebbre juthatunk, mint — egy differenciálatlan termelésviszony-fogalommal. Dialektikus összefüggésekként lehet kezelni olyan részösszefüggéseket, amelyekre korábban nem nyílt lehetőség. Különben ez az a pont, ahol célszerű lenne egy Marxra való utalással befejezni a vizsgálódást, minthogy Marx már „A hegeli államjog kritikája” című munkájában kitér erre a problémára, amikor mint a lehetséges tévedés forrását jelöli meg, ha összecserélik „az egy lényeg egzisztenciáján belüli differenciát” az „önállósult elvonatkoztatással”, illetve „az egymást kölcsönösen kizáró lényegeknél” valósgos ellentétével.³⁶

³⁴ Csillag István: I. m. 760. l.

³⁵ Hegel: A logika tudománya II. kötet. Akadémiai Kiadó, 1970.

³⁶ Marx: A hegeli államjog kritikája. Marx—Engels Művei. 1. kötet, Budapest, 1957. 295.

A „megkettőződés” és e kategória „környezete” azért problematikus, mert itt van az átmenet a formális és dialektikus gondolkodás között. Hogy ez az *átmenet* látható legyen, röviden meg kell vizsgálnunk a matematika, a formális és a matematikai logika álláspontját az ellentmondásmentesség kérdésével kapcsolatban.

A matematikában ez a probléma rendkívül élesen merült fel a század elején a naiv halmazelméletben kifejtett egyes antinómiákkal kapcsolatban. Amire itt utalni szeretnék, az az ún. Russel-féle antinómia, illetve konkrétan az összes halmazok halmaza (tartalmazkodó halmaz). Nyilvánvaló, hogy *az összes halmazok halmaza maga is halmaz, viszont ha minden halmazt tartalmaz, akkor elemként önmagát is tartalmaznia kell.*⁸⁷ Erről a halmazról a matematikában (formális logikai eszközökkel) bizonyítható, hogy önellentmondással terhelt. Az ilyen és hasonló antinómiák indították el a matematika válságát. A kritikus ebben az volt, hogy az ellentmondások a halmazelmélet alapjainál jelentkeztek, amelyre a matematika minden ága felépíthető. Tehát maga a tudományág került veszélybe.

Az ellentmondások kiküszöbölésére az első megoldást Russel ajánlotta a típuselmélettel és a hozzákapcsolódó redukálhatósági axiómával. Ez a megoldás azonban nehézsége miatt nem terjedt el, hanem megkezdődött az axiómatikus halmazelmélet kiépítése.

A tartalmazkodó halmaznál jelentkező antinómia az ellentmondásmentesség arisztotelészi elvére vezethető vissza, tehát ugyanennek a problémának fel kell merülnie a formális logikában is. Ez természetesen így is van. Georg Klaus „Bevezetés a formális logikába” című művében részletesen tárgyalja ezt a kérdést. Azt mondja: „minden fogalmat terjedelme szerint a dolgok meghatározott osztálya jellemzi, mégpedig mindazoknak a dolgoknak az osztálya, amelyek ebbe a fogalomba tartoznak. Bizonyos viszonyokat, amelyek a dolgok és a tulajdonságaik osztályai között léteznek, ezért a fogalmak közötti viszonyokra is átvihetünk... A fogalmak közötti kapcsolatok ábrázolásánál szükségünk van továbbá egy logikai fogalomra, a „tartalmazás” fogalmára. Arról beszélünk, hogy az *A* dolgok egy osztályát a *B* dolgok egy osztálya „tartalmazza”, ha az első osztály minden eleme a második osztálynak is eleme... A „tartalmazást” szigorúan meg kell különböztetni az „elemének lenni”-től. A túlevelű fák osztályát a fák osztálya tartalmazza, de ez nem *elem*e az utóbbi osztálynak, mert a fák osztályának elemei a fák. A túlevelű fák osztálya pedig nem fa.”⁸⁸

E magyarázat alapján érthető, hogy hogyan szűnik meg a tartalmazkodó halmaz mint ellentmondásos fogalom a matematikában. Ha a halmazok osztályának csak halmazok lehetnek az elemei, akkor a tartalmazkodó halmaz nem lehet eleme egyetlen halmaznak sem, mert a tartalmazás tulajdonság, és az egy más osztályt képvisel, nem pedig halmazt. A kritikus problémák így kiesnek a matematika vizsgálódási köréből.

Russel pontosan tudta, hogy a halmazelméleti antinómiákat a felhasznált fogalmak önreflexivitása okozza. Ilyen fogalom azonban rendkívül sok van, tehát a formális logika nem tilthatja meg ezek haszná-

⁸⁷ Lásd Ruzsa Imre: A matematika néhány filozófiai problémájáról. Tankönyvkiadó 1966.

⁸⁸ Georg Klaus: Bevezetés a formális logikába. Gondolat Kiadó, 1963. 142. l.

latát. Megszüntetheti azonban a reflexiót, az önmagára vonatkozást, amelyet az osztály fogalmának bevezetésével valósít meg. A reflexió kiiktatása úgy történik (használjuk Klaus példáját a fákról), hogy egyik osztályba besorolják a fákat, a másik osztályba a fák tulajdonságait (Jombos, tülevelű, kemény, korhadstb.). Ha ezután a fogalmak alkotásánál kikötjük, hogy osztály nem lehet eleme osztálynak, akkor megszűnik a reflexió a fogalmakban.

A formális logika és a matematika esetében a probléma kétségtelenül ellentét formájában fogalmazódik meg, tehát logikai ellentmondás. Észre kell azonban vennünk valamit G. Klausnak a tartalmazásról adott definíciójában. Klaus így fogalmaz: „az A dolgok egy osztályát a B dolgok egy osztálya „tartalmazza”, ha az első osztály minden eleme a második osztálynak is eleme... A „tartalmazást” szigorúan meg kell különböztetni az „elemének lenni”-től. Az idézett tézissel kapcsolatban a következő problémák merülnek fel:

- Klaus a tartalmazás fogalmát az *elem* fogalmával definiálja,
- a két fogalmat a második részben mégis különállóként kezeli, mi több, a tényleges alkalmazásnál együttes használatukat megtiltja.

A formális logika szemszögéből Klaus megoldása kifogástalan. Józsan ésszel végiggondolva azonban látható, hogy az „elemének lenni” meghatározás és a tartalmazás kölcsönösen feltételezik egymást. Nem tudunk elgondolni olyan elemet, amely valamihez ne tartozna, és a tartalmazás értelmetlenné válik elemek nélkül, mert nincs mit tartalmazni. Ez az, amire Lenin azt mondja: „a matematika és más tudományok elvonatkoztatják a test, a jelenség, az élet *egyik* oldalát”.³⁹ A probléma tehát visszavezethető a logika „tartalmazás” kategóriájára.

Hogy ez az állítás igaz, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a formális logikában speciális játékszabályok felállítása szükséges az ellentmondásmentesség elvének alkalmazásához.

A matematikai logika a saját szempontjából meg tudja válaszolni a kérdést, mégpedig a következőképpen: a tárgyalt ellentmondás lép fel minden olyan esetben, ha a vizsgált dolgok között kétváltozós reláció definiálható, és minden dolog vagy önmagával, vagy egy speciális elemmel lép relációba, ugyanakkor a speciális elem is mint dolog a relációba tartozhat. Az ellentmondástól ezután úgy szabadulhatunk meg, ha a speciális elemet nem vesszük fel az adott dolgok közé.⁴⁰ Ez valósul meg abban a kikötésben, hogy osztály nem lehet osztálynak eleme.

Az ilyen típusú problémák tehát a matematika és a formális logika számára megközelíthetetlenek. Megközelíthetetlenek azért, mert az ellentmondásmentességi elv következetes alkalmazása lehetetlenné teszi értelmezésüket. *Ahova most eljutottunk, az már egyértelműen a dialektikus gondolkodás szférája.* A tárgyalt példa annyira triviális, hogy egyszerűen képtelenség nem belátni: itt a formális megközelítés a saját maga állította korlátokba ütközik. Természetesen értelmetlen lenne azt mondani, hogy ez a korlát nem reális, vagy azt, hogy e korlát miatt a matematika, illetve a formális logika most már felesleges, hiszen a dialektikus módszer a formálisnál jóval messzebbre vezet. Ez a szemlélet téves.

³⁹ Lenin: Filozófiai füzetek. Lenin Művei 29. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1972. 308. 1.

⁴⁰ Ruzsa Imre—Urbán János: Matematikai logika. Tankönyvkiadó, 1966. 178. 1.

A maga területén mind a formális, mind a dialektikus logikának megvan a létjogosultsága, és az elsőnek nem lehet hiányosságként felróni azt, hogy nem mond semmit a tartalomról, míg a másodiknak nem lehet erénye a tartalmi oldal helyes tükrözése. A dialektikus és a formális megközelítés mögött rejlő eltérő szemlélet és az egymással szembenálló módszerek az ellentmondásmentesség elvének eltérő értelmezéséből adódnak. A probléma tisztázásához induljunk ki magától Arisztotelesztől; aki a következőket mondta: „azoknak a dolgoknak esetében, amelyek vannak vagy voltak, vagy az állítás vagy a tagadás szükségszerűen vagy igaz, vagy téves. És ha egyetemes dolgokról egyetemesen jelentünk ki, mindig igaz az egyik, a másik pedig téves.”⁴¹ Ebben az értelemben az ellentmondásmentesség elve érvényes a dialektikus logikában is: „vagyis ha azokra és csak azokra a dolgokra vonatkoztatjuk, amelyek vannak, vagy voltak — vagyis ha a dolgok *puszta* létén kívül minden egyéb érdektelen —, akkor nem mondhatunk egyebet, mint azt, hogy *ez az elv minden logikában, így a dialektikus logikában is érvényes elv.*”⁴²

Közvetlen tárgyunk szempontjából itt adódik az első következtetés, nevezetesen az, hogy az absztrakt általános síkján mindig érvényes az ellentmondásmentességi elv. (Ezért óv attól Marx, hogy összetévesztjük az önállósult elvonatkoztatást, az egy lényeg egzisztenciáján belüli differenciával.) Ugyanezen alapszik annak a szükségszerűsége, hogy a jogtudományok a formális logika ellentmondásmentességi elve alapján kell dolgoznia, (ti. azon elv alapján, amely „az egész világot létezőnek feltételezi”). Ezt nagyon plasztikusan fejezi ki Csillag István Lukács Györgytől vett idézete.⁴³

Lényeges következtetéseket vonhatunk le mindebből a dialektikus módszer tekintetében is. Az első mindjárt az, hogy az átmenet elvontan szemlélve kontrárius ellentétként,⁴⁴ konkrétan vizsgálva viszont tartalom és formaként; vagy ami ugyanaz, az egész és a részek viszonyaként *jelenik meg*. Ahhoz, hogy valamit totalitásként tétélezni lehessen — akár dologról, akár gondolati totalitásról van szó — *meg kell jelennie*. Az egység először mindig az egész és a részek viszonyaként mutatkozik, de mivel *első* megjelenés, így tartalmára nézve fogyatékos, mégis egy szükségszerű lépcsőfok a megismerésben.⁴⁵

Az egész és a rész tehát statikusnak tűnik az első szemügyre vételnél, és valóban az is. Ez a kategória az egységet jelenti; és az önmozgás alapja az az ellentmondás, amely a tartalom és a forma két oldala között feszül. Hegel definíciója alapján nyilvánvalóvá válik, mi Takács Bélánál az alapvető módszertani hiba, amikor megállapítja: „A termelési mód nem részek összege, hanem állapotban és mozgásában

⁴¹ Idézi Erdei László: *Ellentét és ellentmondás a logikában*. Akadémiai Kiadó, 1973. 7. 1.

⁴² Uo. 17. l.

⁴³ Csillag István: *A megosztott termelési viszonyok elméletéhez*. Közgazdasági Szemle, 1975. 6. sz. 763. l.

⁴⁴ Georg Klaus: *Bevezetés a formális logikába*. Gondolat Kiadó, 1963. 151. l.

⁴⁵ Itt megint el kell fogadnunk Hegel álláspontját, aki azt mondja: „a közvetlen viszonya az egész és a részek viszonya; a tartalom az egész, és áll a részekből (a formákból) önmagának ellentétéből. (Hegel: *A filozófia tudományok enciklopédiájának alapvonalai. A logika*. Akadémiai Kiadó, 1950. 216. l.) Hogy ezen pontosan mit ért, azt több helyen is kifejti, ezek közül a legegyszerűbb meghatározás a következő: „az egész épp ellentétes magával, egyfelől mint egész egyszerűen ugyanaz, mint a részek; másfelől a részek azonosak az egészszel: mert együttesen teszik az egészet. . . az egészen kívül . . . kétségtelenül létezik még egy más, tudniillik maga az egész mint részeinek sokasága.” (Hegel: *Előadások a filozófia történetéből*. II. kötet. Akadémiai Kiadó, 1958. 375. l.)

egyaránt totalitás”.⁴⁶ Hasonló a helyzet Lengyel Lászlónál is: „A totalitás éppenséggel mindenoldalúságot jelent, vagyis hogy nem a rész és az egész viszonya áll fönn, de nem is egy meghatározott résznek az egészszel történő azonosulása...”⁴⁷ A hiba mindkét esetben az, hogy figyelmen kívül hagyják valamelyik oldalt.⁴⁸

Végezetül nem szeretném, ha olyan vád érne, hogy az egész és részek viszonyára szűkítem le a totalitást, mert ez nem igaz! Mindössze azt állítom, hogy a szerves egész először így jelenik meg a megismerés bizonyos szintjén. Az a mozgás, amelyet Takács Béla szeretne ábrázolni, a totalitásban először szükségszerűen mint bennerejlő létezik, és erre is érvényes Lenin meghatározása: „A mozgás gondolati ábrázolása mindig eldurvítás, előlés — és ez nemcsak gondolati, hanem az érzeti ábrázolás is, és nemcsak a mozgásé, hanem *minden* fogalomé. Ebben van éppen a dialektika *lényege*.”⁴⁹

Láttuk hogy a formális gondolkodás is egyfajta megkettőződéssel operál, amikor a szerves egységet alkotó fogalmakat két különálló oldalra szakítja és szétesőként kezeli őket. A *formális és a dialektikus módszer között az alapvető különbség ezután az, hogy a formális gondolkodásnál az ellentétek önálló oldalakká válnak, és semlegesen viselkednek, míg a dialektika tekintettel van az eredeti állapotra.* (Ti. a két ellentétes oldal között levő feszültségre.) A megismerés további útja, valamely vagy mindkét oldal újabb ellentmondásként való tételezése, és ha a szükséges ismeretek rendelkezésre állnak, sor kerülhet — valamely pólus — megkettőzésére. Ha ezt a meglevő ismeretek nem teszik lehetővé, további információkat szerezhetünk a formális gondolkodás segítségével, amely előbb-utóbb megteremti a probléma dialektikus kezelésének a lehetőségét. Felmerül a kérdés, vajon ez az álláspont az — eredetileg mindenoldalúnak tételezett — totalitást nem szűkíti-e le mindössze két oldalra. Megítélésem szerint nem, mert az egész itt még azért sokoldalú, minthogy nem határoztuk meg a lényeges oldalt — amelyet az adott aspektusból a két pólus egyike alkotja. Ha ez megtörtént, a sokoldalúság még mindig jelen van ugyan, de alárendelődik a lényegnek. Ha a következő ismereti szinten is megtaláljuk a megfelelő ellentéteket, úgy a „sok oldalból” egy ismét megtalálja helyét ismereteink rendszerében. Ez más szempontból azt jelenti, hogy e jellemzők egy hierarchikus sor elemeivé válnak. Mondhatnánk azt is, hogy egy rendszer részei lesznek.⁵⁰ Világosan kell azonban látnunk, hogy továbbra is a *lényeg* szféráján belül vagyunk a megismerés szakaszainak hegeli értelmezése szerint. A marxizmus klasszikusai sohasem vitatták ugyanis a lét—anyag—fogalom felosztás jogosultságát. Pusztán arról van szó, hogy a dolgokat mint ellentmondásos oldalak egységét ismertük meg.

⁴⁶ Takács Béla: I. m. 876. l.

⁴⁷ Lengyel László: A közgazdasági tulajdonfogalom kérdéséhez. Közgazdasági Szemle, 1974. 12. sz. 1424. l.

⁴⁸ Takács Bélánál ez még kiegészíthető azzal, hogy ha valami totalitás, az a dolog természeténél fogva „állapotában és mozgásában” totalitás, és az ismeretek bizonyos szintjén ez a rész és egész viszony, ahol a figyelmet az „állapotra” fordítjuk. Ugyanakkor a részek szintjén érvényesülhet a tagadás (a mozgás), de ez semmiképpen sem vonatkozhat magára az egészre, ami „valami”, mert ebben az esetben már ez is „más” lesz.

⁴⁹ Lenin: Filozófiai füzetek. Lenin Művei 29. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1972. 212. l.

⁵⁰ Itt nem a rendszerelmélet által alkalmazott rendszerfogalomról van szó, mert e szerzők túlnyomó többsége a formális logika alapján áll. Talán Afanaszjev rendszerfogalma közelíti meg a legjobban azt, amire gondolok.

Megkísérhetjük ezután — tekintettel a vitában eddig ismertté vált álláspontokra — a tulajdon fogalmát ilyen megfontolás alapján is levezetni.

A vázolt módszertani alapelvek alkalmazása a tulajdonfogalomra

Csillag István a hatalom fogalmát a következőképpen adja meg: „... a hatalom viszonyaink totalitásának — mind természeti, mind társadalmi viszonyaink totalitásának — az elsajátítási lehetősége és e lehetőség konkrét megvalósulása”.⁵¹ A definíció első pillantásra rendkívül szilárdnak látszik. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük, kiütköznek gyengéi is. A hatalmat itt elsajátítás lehetőségeként, illetve valószínűségi elsajátításként definiáltuk. Fajfogalomként tehát az elsajátítás nem fogalmának rendeltük alá. Ebben az esetben viszont egy másik definíciónak is kell lenni az elsajátításra, amely lehetővé teszi a fogalom meghatározását a hatalom fogalmának felhasználása nélkül. Erre — tartalmilag — más definíció nem adódik, mint hogy *az elsajátítás az ember hatalmának eredményes megnyilvánulása a természettel szemben*. Nem viszonyainkat sajátítjuk el, hanem a természetet. A természet elsajátításának folyamatában keletkeznek azután viszonyaink. Az elsajátítási folyamatban *az ember nem talál, hanem elvesz, mássá tesz, átalakít, munkát végez*. A munka pedig „... olyan folyamat, amely ember és természet között megy végbe, amelyben az ember saját tetteivel közvetíti, szabályozza és ellenőrzi a természettel való anyagcseréjét. A természeti anyaggal az ember maga is mint természeti hatalom lép szembe”.⁵² *A hatalom tehát az ember munkájának, célszerű tevékenységének eredménye*, és közvetlenül az ember, valamint a természet kapcsolatát foglalja magában. Ember és ember közötti viszonyra válik, hogy az ember hatalma a természet felett csak a közösség, a társadalom szintjén realizálható. Mindez egy történelmi folyamatban valósul meg, ahol a két oldal között dialektikus kölcsönhatás van, a két oldal szerves egészet alkot, tehát totalitás. Enélkül nem érthető, miért számítanak Marx szemében az „egyáltalában” való gazdagságnak a termelőerők, miért tartja az ember céljának mind az ősközösségben, mind a kommunizmusban a közösség újratermelését a tárgyi gazdagsága megszerzése helyett.

Módszertani szempontból előfeltevésként adódik a munka mint az ember lényege. Ennek eredménye, egyik oldalról a hatalom a természet elsajátított része felett, másik oldalról maga az elsajátítás mint a munka célja és a hatalom eredményes megnyilvánulása. Ismét a tartalom és forma kategóriájával állunk szemben, ahol *a szubsztancia a munka, formai oldala az elsajátítás, és a kettőt összekötő, átfogó mozzanat a hatalom*.⁵³

Szembeötlő a vizsgált összefüggésben, hogy az kizárólag az ember és a természet viszonyát tartalmazza. Ez annak a következménye, hogy elvonatkoztattunk az egyes embertől, tehát nincs ember és ember kö-

⁵¹ Csillag István: I. m. 767. l.

⁵² Marx: A tőke. I. kötet. Marx—Engels Művei. 23. kötet. Budapest, 1967. 168. l.

⁵³ Amit látunk az egy merev statikus összefüggés. „Bennerejlőként” tartalmazza azonban a mozgást, mert minden állapotot, amelyben munkát végzünk, meg kell hogy előzzön egy másik, amelyben már végbement elsajátítás, és ez az, amely a további munkafolyamatot lehetővé teszi. Ha pedig volt elsajátítás, ami ismét csak munka eredménye, akkor volt az embernek hatalma is a természet felett.

zötti viszony sem. Ha ezt is bevonjuk a vizsgálódás körébe, megjelenik a közösség, az elkülönültség, mert az ember nem általában, hanem egyes emberként létezik, aki ugyanakkor valamilyen közösség tagjaként végzi tevékenységét.

A közösséggel, a társadalommal pedig megjelenik a mozgás, a fejlődés. Hogy az ember számára a társadalom, amelyben termelési tevékenységét végzi, ténylegesen mit ölel fel, az mindig termelőerői fejlettségének függvénye. Az ember ott ismeri fel társadalmának határait, ahol biztosítottnak látja önmaga és közössége újratermelését.

Egy adott közösségen belül az emberek egymás közötti viszonyai az egyenrangúság vagy az alávetettség formáját vehetik fel. A történeti folyamat kezdetén, a törzsi társadalom kialakulásakor a közösségen belül az egyenrangúság viszonyai uralkodóak, ami az ember „kettős létezéséből” adódik. A hatalom egyértelműen ember és természet viszonyában realizálódik.

Ahhoz, hogy az ember más közösségek tagjaihoz is emberként viszonyuljon, a termelőerők olyan fejlettsége szükséges, hogy az egyén munkájával a saját fenntartásához szükségesen kívül egy olyan többletet hozzon létre, amely érdemessé teszi a háborúk során a győztesek hatalmába került idegen közösségbeliek rabszolgaként való életben tartását. *Az uralmi-szolgasági viszony megjelenése tehát az a fordulópont, amely az ember és ember közötti viszonyt kiterjeszti a közösség határain kívül, de a dolog természetéből adódóan negatív módon.* Tulajdonlasként értelmezni az elsajátítást tehát csak úgy lehet, ha lehetséges viszonyként adott a tulajdonnélküliség. A vita résztvevői mindannyian felismerték e kategória alapvető jelentőségét. Idézik is Marxot „az uralmi és szolgasági viszonytal” kapcsolatban. Senki sem idézi azonban azokat a további gondolatokat, amelyek pedig perdöntőek a vizsgált kérdésben, nevezetesen, hogy: „*az uralmi és szolgasági viszony . . . minden eredeti tulajdonviszony és termelési viszony fejlődésének és pusztulásának szükségszerű erjesztőjét alkotja, mint ahogy korlátoltságot is kifejezi. Persze a tőkében újratermelődik — közvetett formában —, és ily módon a tőke felbomlásának ugyancsak erjesztőjét alkotja, korlátoltságának címere*”.⁵⁴

Elvontan tehát: létezik az ember és a természet közötti kapcsolat, amelynek lényege a munka. Ha ezt a viszonyt közelebbről szemügyre vesszük, adódik az elsajátítási folyamat, vagy ami ugyanaz más oldalról: az ember hatalma a természet felett. Az emberi kapcsolatok vonatkozásában a kiindulópont egy közösség és a közösségen belül a legteljesebb egyenrangúság. A történeti fejlődés azután pontosan az egyenrangúság tagadását hozza. Először úgy, hogy a közösségek között tagadja a viszonyulás ilyen formáját, tehát megjelenik a rabszolgaság, majd ez át megy a jobbgátságba. Következő fokozatként — a polgári társadalomban — már az eredeti közösségen belül is tagadják az egyenrangúságot, de tagadják a közösségek közötti alávetettséget is, tehát tagadják magát a törzsi közösséget. Ezzel teljesen megszűnt az a társadalmi rend, amely az emberiség megelőző történelme során az emberi létezés általános formája volt.

⁵⁴ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai. Marx—Engels Művei. 46/1. kötet. 379. 1.

A hatalom tehát — az uralmi, szolgasági viszonyban — külsővé, idegenné válik; az ember ellen fordul. Az elnyomó funkciót jó ideig maga a közösség látja el, de csírájában már jelen van az *állam és a jog*. Az uralmi viszony kezdeti formájában „... maguk az *élő munkaképeségek még közvetlenül az objektív termelési feltételek közé tartoznak...*”⁵⁵ A polgári társadalomban viszont már csak a *munka* a termelési feltételek része. Az elidegenült hatalom következménye, hogy a természet elsajátításában való közreműködés mint emberek közötti viszony differenciálódik. A társadalomban két ellentétes érdekű embercsoport alakul ki, és az egyik hatalmától függ a másik elsajátítása. Maga a fogalom most már egyfelől jelenti az egyén újratermeléséhez szükséges javak elsajátítását (innen adódik a személyi tulajdon látszólagosan örök volta), másfelől ezen egyének tárgyiasult munkája egy részének elsajátítását a másik embercsoport által, akik azután e többletre támaszkodva saját céljaik megvalósítására használják fel hatalmukat mind a természet, mind más emberek ellen. (E kétfajta elsajátítás közötti különbség figyelmen kívül hagyása jelenti Takács Bélánál az egyik problémát.)

Differenciálódik a tulajdon tartalma is. Ennek alapja az, hogy a tárgyiasult emberi munka egy része termelési eszközökben testesül meg. Egy bizonyos gazdasági fejlettségi szinten elég tehát tulajdonosként ezekhez viszonyulni, hogy az uralmi viszonyok fennmaradásának. Ennek biztosítására szükséges azután az állam és a jog. Sárközy Tamásnál tehát, ahol a tulajdonviszonyok eleve mint jogviszonyok jelennek meg, a tulajdon megszüntetése csak az elrelativizálódással képzelhető el. A probléma lényege, hogy Sárközy Tamás — magyarázatot keresve a szocialista termelési viszonyok formaváltozására — eljut a megkettőzött termelési viszonyokhoz. Itt azután elég megfelekezni arról, hogy ezek egy ellentmondás két oldalát képezik, *máris* adódik a kérdésnek a jogtudomány számára kielégítő megoldása. Ha „a tulajdon szükségletre történő elsajátítás, akkor itt már csak a szűkebb értelemben vett elsajátításról lehet szó, és teljesen közömbös e két forma közötti különbség. Nem állítom természetesen azt, hogy Sárközy nem ismeri e különbség lényegét, de az biztos, hogy fogalomrendszerében nem tükröződik e különbségtevés.”⁵⁶ *Holott Marxnál ezek egymást kizáró lényegek, amelyek elhatárolják a különböző tulajdonformákat és az ezeken alapuló termelési módokat.*

Végezetül néhány szót a birtoklásról, amely a vitában ugyancsak sok ellentét forrása volt. A birtoklás, ha ember és ember kapcsolata, nem lehet kiindulópont a tulajdon meghatározásához, hanem levezetett kategória, amely az előzőekben kifejtettek szerint minden oldalról meghatározott. A tulajdonos „valósága feltételeinek uraként viszonyul önmagához”. Ha ezt egy reális közösség egyenrangú tagjaként teszi, úgy nyilvánvaló, hogy birtokosa az önmaga újratermeléséhez szükséges javaknak, és mint e közösség tagja uralja valóságát. Az egyenrangúság hiánya a tulajdonosi viszonyt a *hatalom korlátozásával csonkítja meg, tehát az egyén számára elsajátítható világot más emberek akaratának függvényévé teszi.* Ez a döntő mozzanat! Ezen nyugszik a marxizmus minden lényeges tétele,

⁵⁵ Uo. 376. 1.

⁵⁶ Ugyanúgy, ahogy a használati érték termelése és a csereérték termelése közötti különbséget is gyakorta mint közömböset mutatják fel.

amely az osztálytársadalmak megszűnésének szükségszerűségére vonatkozik.

★

Én ilyennek látom a tulajdont és elfogadom Szabó Kálmán téziseit a szocializmus tulajdonviszonyairól, mert meggyőződésem szerint e gondolatmenetet folytatva, a szocialista társadalmi rend tekintetében azonos következtetések adódnának. Talán még annyit, nem volt célom megvédeni Szabó Kálmánt, mert ha szükségesnek tartja, ezt maga is megteheti. Nem akartam továbbá megvédeni a marxizmust sem a vita többi résztvevőjével szemben, mert ez felesleges. Mindössze annyit szerettem volna megmutatni, hogy ha egy kérdéshez új módon kívánunk közeledni, azt meg kell hogy előzze az ehhez szükséges módszertani alapok áttekintése.

MATÓK GYÖRGY

A SZÁMÍTÓGÉPES INFORMÁCIÓRENDSZEREK ELLENŐRZÉSE, BIZTONSÁGA, GAZDASÁGOSSÁGA

(A számítógép és alkalmazása sorozat)

A szerző, aki a SZÁMOK igazgatóhelyettese, könyvében azokat a változásokat tárgyalja, amelyek a számítógép-rendszerek üzemeltetése következtében az ellenőrzés, biztonság, gazdaságosság területén a módszerekben, illetve a szemléletben egyre inkább tért hódítanak.

Az ellenőrzési módszerekkel kapcsolatban külön hangsúlyozza a hatékony ellenőrzés feltételei biztosításának követelményét s azt, hogy ennek során mindig figyelembe kell venni a teljes rendszert (ezt egy gyakorlati példával is alátámasztja).

A második fejezet a biztonság kérdéseivel foglalkozik. A számítástechnika térhódítása következtében a biztonság ma már kritikus tényező, s a technikai fejlődés következményeként a korábnál jóval fontosabbá vált az adatbiztonság, adatvédelem, hibaelhárítás kérdése. Az időosztásos üzemmód, a végberendezések alkalmazása ugyanis lehetőséget ad a külső beavatkozásra, vagy a szándékos manipulációra is. A biztonság fogalmába beletartozik a fizikai biztonság (géppősztetel megfelelő kiválasztása), az adat-„ elvesztés” elhárítása (kényszerpálya, „írógyűrű”), az üzemzavarok gyors kijavítása (rekonstruálhatóság) is.

A fokozottabb védelmet szolgálja a számítóközpont — illetéktelenektől és környezettől védett — tudatos elhelyezése, a belépés ellenőrzése, az elemi károokra való felkészülés (a szerző ismerteti pl. az IBM „katasztrófa tervét”, amely egy tűzeset alkalmával felbecsülhetetlen segítséget jelentett).

A harmadik fejezet előbb az általános elvi követelményeket tartalmazza, majd konkrét példákkal a számítógép hatékony üzemeltetését tárgyalja. Az információ értékéből indul ki, de figyelembe veszi a mérhető és a nem mérhető (illetve csak áttételesen jelentkező) eredményeket is. A számítógépek üzemeltetésében, a gazdaságosság érvényesítésében a vezetők felelőssége igen nagy, s ezért állandóan és folyamatosan elemezni kell a költségráfordítást. A könyvben szereplő példák egyértelművé teszik és segítik a gazdasági szemlélet kialakítását és az eredményes módszerek elsajátítását.

A kötet szervesen illeszkedik a sorozatba és nagy érdeklődésre tarthat számot a számítógépet már alkalmazó, vagy a fejlesztés lehetőségeit kereső gazdálkodó egységek gazdasági-műszaki vezetői, üzemgazdászok részéről.

195 1., füzve 18,50 Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

Kína gazdasága az 1970-es évek közepén és fejlődésének perspektívái

1975 januárjában, a Kínai Népköztársaság IV. Országos Népi Gyűlésének első ülészakán, a kormány munkájáról elhangzott beszámolóban 17 év óta először történt említés a kínai vezetés hosszabb távra szóló elképzeléseiről és célkitűzéseiről. A beszámoló erről szóló része az alábbi megfogalmazásban került közzétételre:

„Mao elnök útmutatásának megfelelően, a kormány munkájáról a III. Országos Népi Gyűlés elé terjesztett beszámoló annak idején felvetette, hogy a harmadik ötéves tervtől kezdődően népgazdaságunk fejlesztése két lépésben képzelhető el: az első lépésben 15 év alatt, azaz 1980 előtt, kiépítünk egy független és viszonylag komplex ipari rendszert és népgazdasági rendszert; a második lépésben, még ebben az év-században, teljesen megvalósítjuk a mezőgazdaság, az ipar, a honvédelem, a tudomány és a technika korszerűsítését, hogy ezáltal népgazdaságunk, a világ élvonalába kerüljön.”¹

Ez a tízéves késéssel nyilvánosságra hozott koncepció² először ad képet arról, hogy a „helyreigazítási” feladatok elvégzése után milyen távlati elképzelések és célkitűzések alakultak ki a kínai vezetők körében a népgazdaság jövőbeli fejlesztését illetően. Látható, hogy ezek a célkitűzések jelentős visszalépést mutatnak a „nagy ugrás” első évében Mao Csetung által megfogalmazott voluntarista elképzelésekhez képest, amelyek minden reális alapot nélkülöztek. Ez azt jelenti, hogy a kínai vezetés — vagy legalábbis annak egy része — 1965-re már okult valamit a maoista gazdaságfejlesztési koncepció és gaz-

daságpolitika korábbi kudarcából. Ugyanakkor azonban látható az is, hogy a politikai vezetés azóta sem mondott le arról a nagyhatalmi törekvéséről és célkitűzéséről, hogy a világ legnépesebb országát belátható időn belül a világ legerősebb katonai és ipari hatalmai sorába emelje. Az idézett távlati gazdaságfejlesztési elképzelés második része elég egyértelműen erre utal, s ezt támasztja alá a kínai vezetés elmúlt 10—12 évben követett gazdaságpolitikája és a korszerű hadiipari ágazatok gyors ütemű fejlesztésére irányuló erőfeszítése is.

Ami a távlati gazdaságfejlesztési célok közgazdasági tartalmát illeti, erre vonatkozóan igen kevés támponttal rendelkezünk. Megfogalmazásuk túlságosan szűkszavú és általánosságban mozgó ahhoz, hogy bármilyen formában is konkrétan elképzelhessük tartalmukat. Feltehető, hogy megfogalmazóiknak épp az volt a céljuk, hogy gazdaságfejlesztési elgondolásait oly módon körvonalazzák, hogy azok szépen hangzók és imponálóak legyenek, de teljesülésüket vagy nem teljesülésüket még évtizedek múltán se lehessen ellenőrizni vagy számon kérni. Különösen érvényes ez az ún. első lépésben, 1980-ig elérendő célra, a „független és viszonylag komplex ipari rendszer, valamint népgazdasági rendszer” kiépítésére. Mindez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy az 1980-as időhorizont már viszonylag közel (még a jelenlegi előregedett vezetés nagyobb része számára is elérhető közelségben) van. Valószínűleg még hatnak az 1958-ban meghirdetett „csillagászati számok” kellemetlen emlékei is. Az ugyanis, hogy mikor „független” és mikor „viszonylagos komplex” egy ország ipari, illetve népgazdasági rendszere, tudományosan, egzakt módon nem definiálható és mutatószámokkal sem fejezhető ki. Ennélfogva bármikor és bárki számára adva van a szubjektív, sőt önkényes értelmezés lehetősége.

¹ Zsenmin Zsipaó, 1975. január 21.

² Az idézett szövegrészben említett III. Országos Népi Gyűlés elé terjesztett kormánybeszámoló 1964 decemberében hangzott el. Akkor a sajtó csak hivatalosan ismertette, s — többek között — a távlati gazdaságfejlesztésre vonatkozó fenti elgondolás is kimaradt a rövidítés során. (Vö. a Zsenmin Zsipaó, 1964. december 31-i számával.)

Némileg más a helyzet a második lépcsőben, a század-, illetve ezredfordulóig elérendő célkitűzéssel kapcsolatban. Arra vonatkozóan ugyanis, hogy mit lehet és mit kell érteni „a mezőgazdaság, az ipar, a honvédelem, a tudomány és a technika korszerűsítésének teljes megvalósításán” — méghozzá világszinten —, már van némi fogalmunk és támpontunk. A KGST-tagországok túlnyomó többségükben az 1960-as évek derekától lényegében már ezen munkálkodnak. Azt is tudjuk, hogy e feladat megvalósítása nemigen képzelhető el a gazdasági fejlettségnek azon a szintjén alul, amelyet ma kb. 2000 dollár/fő nemzeti jövedelemmel jellemezhetünk. Hogy ez a szint mit fog jelenteni 2000-ben, arról csak a futurologusok munkáiból nyerhetünk hozzávetőleges képet, de a legkevesebb, amivel számolhatunk, a jelenlegi szint kétszerese. A „világ élvonalához” való felzárkózás azonban — egy olyan hatalmas népességű ország számára, mint Kína — nem szükségképpen jelent ilyen magas követelményt. A felzárkózáshoz a népgazdasági összeteljesítménynek — azaz a nemzeti jövedelem *abszolút volumenének* — a Szovjetunió, illetve az Egyesült Államok szintjére való emelése is elegendő lenne, ami a fenti országok akkorra becsült egy főre jutó nemzeti jövedelménél háromszorosan, illetve négyszeresen alacsonyabban is megvalósulhatna. Ez ugyanis a csúcspárágakban és csúcstechnikában lehetővé tenné az élvonalban járók megközelítését. Kína esetében azonban egy ilyen célkitűzés az évszázad végéig terjedő határidővel — mint azt e tanulmányból a továbbiak során látni fogjuk — már nem a futurologia, hanem az utópia témakörébe sorolható.

Ahhoz azonban, hogy a kínai vezetés távlati gazdaságfejlesztési céljainak, illetve elképzeléseinek reális vagy irreális voltáról tudományosan megalapozott véleményt mondhasunk, mindenekelőtt a következő kérdésekre kell — lehetőleg számokban is kifejezhető módon — választ adnunk: Hol tart ma — az 1970-es

évek közepén — a kínai gazdaság? A gazdasági elmaradottság 1949. évi szintjéről a gazdasági fejlettség milyen fokára jutott el az elmúlt 25 év alatt? Mindezek alapján a továbbfejlődés milyen kilátásai nyílnak számára az elkövetkező negyedszázadban?

Néhány módszertani megjegyzés

1. A gazdasági fejlődés dinamikáját és az elért gazdasági fejlettségi színvonalat szintetikus értékmutatókkal lehet legjobban lemérni, illetve összehasonlító módon kifejezni. Meghatározott esetekben azonban az egyes természetes mutatók hasonlóan jól használhatók, még bizonyos értékösszefüggések, arányok kifejezésére is. Vizsgálatom bázisul egy olyan mutatórendszert alakítottam ki, amely egyaránt tartalmaz természetes és értékadatokat.

2. A mutatórendszert és egyben a közlésre szánt adatokat az *általam ismert legutóbbi kínai hivatalos* (vagy annak tekinthető) *adatközlések alapján* állítottam össze. Az alábbi megfontolások alapján tudatosan törekedtem a hézagos, az abszolút adatokat többnyire nélkülöző kínai adatközlések maximális felhasználására:

a) Ha a kínai vezetés célja félrevezető, hamis adatok közlése volna, úgy azt gyakrabban és több abszolút adat közlésével is megtehetné;

b) a hivatalos adatközlések mégiscsak a legautentikusabb forrásokból és személyektől származnak, s nincs okunk feltételezni, hogy a Kínát — többnyire csak távolból — tanulmányozó szakértők a valóság teljesebb és mélyebb ismeretének birtokában vannak;

c) ha elemzéseinket a lehető legnagyobb mértékben kínai forrásokból összegyűjtött és rendszerezett adatokra támaszkodva végezzük, értékeléseink és következtetéseink súlya és hitele nagyobb lesz, s így elkerülhetjük a szubjektív és tendenciózus alábecslés vádját.

3. A népgazdaság különböző területeire vonatkozó *országos* adatok száma az elmúlt 15 évre vonatkozóan rendkívül kevés. Ezeket az adatokat

a táblázatokban minden alkalommal külön megjelöltem, s forrásaik a táblázatokhoz csatolt „Megjegyzések”-ben találhatóak. A kínai hivatalos adatokat csak az 1958—1960 közötti „nagy ugrás” éveire vonatkozóan korrigáltam, nyilvánvalóan „felfelé kerekített” és tendenciózusan felnagyított voltak miatt. Az 1960 óta a népgazdaság egészére vonatkozó — szórványosan közzétett — kínai adatok többségéről részletesebb elemzés és ellenőrzés után megállapítható, hogy logikusan és következetesen beilleszkednek egy olyan konzisztens statisztikai rendszerbe, amelynek időről időre csak egyes részelemeit publikálják. Az ilyen részelemek felhasználásával konstruáltam meg a táblázatokban található adatsorokat, hasonlóan az antropológusok vagy a régészek munkamódszeréhez, akik néhány csontdarabból vagy töredékleletről próbálják meg rekonstruálni az ősember vagy egy adott tárgy hozzávetőleges képét.

4. A hiányzó elemek becslések és statisztikai számítások eredményei. A naturális mutatók esetében a legrealisabbnak látszó külföldi becslések figyelembevételével dolgoztam. Az értékmutatók esetében pedig bizonyos — hosszabb távon megfigyelhető és ellenőrizhető — összefüggések és tendenciák változatlan érvényesülésének felételezésével számoltam. [Ez utóbbi módszer alkalmazásának példaként említhetem meg az ipari és mezőgazdasági termelés nettó hányadának, valamint a mezőgazdasági termelés bruttó értékén belül a gabonaérték hányadának csökkenő tendenciáját, továbbá a nemzeti jövedelem termelésén belül az iparon és mezőgazdaságon kívüli ágazatok (építőipar, szállítás és hírközlés, kereskedelem, egyéb termelési tevékenység) részesedésének növekvő irányzatát.] A becsléseknél a forrásokat akkor sem tüntettem fel, ha történetesen teljesen egybevágtak a mások által végzett becslésekkel. Ezek lehetséges forrásaira azonban a kutatás során átnéztem, illetve felhasznált irodalomjegyzékből képet nyerhetünk.

5. Nem szeretném, ha ezek után bárki is azt gondolná, hogy az igen keserves munkával összegyűjtött és véget nem érő számításokkal verifikálni próbált adatokat én a kínai gazdaság helyzetét minden eddiginél valósabban tükröző mutatószámoknak tekintem. Az általam alkalmazott módszer nem több, mint az *egyik lehetséges megközelítési módja* a kínai gazdasági fejlődés problémái és ellentmondásai elemzésének; egy olyan mutatórendszer, amely inkább modellnek, mintsem a kínai gazdaság hiteles statisztikai ábrázolásának vagy tükörképének tekintendő. E mutatórendszer részelemei újabb és újabb adatok, tények és összefüggések megismerése és feltárása nyomán jelentősen módosulhatnak, s természetesen mindvégig azon a feltevésen alapulnak, hogy Kínában sem lehetséges és semmiféle nép- vagy nemzetgazdasági vezetésnek sem lehet tartós érdeke a gazdasági tények és adatok hosszú időn át történő tudatos meghamisítása.

6. Kutatásaim során mindvégig tudatában voltam vállalkozásom buktatóinak és háládatlan voltának s mindazoknak a kételyeknek, amelyek egy ilyen vállalkozás kapcsán szakmai-módszertani és politikai szempontból több oldalról is felmerülhetnek. Néhány évvel ezelőtt végzett hasonló próbálkozásom³ eredményei és hiányosságai azonban egyaránt arról győztek meg, hogy tudományos szempontból érdemes a megkezdett úton továbbhaladni, annál is inkább, mivel a közgazdász Kína-kutatók körében — szocialista és tőkésországokban egyaránt — állandóan nő azoknak a száma, akik a valóság feltárásának és megismerésének igényével, hasonló alapállásból és megközelítésből próbálják a kínai gazdaság fejlődésének eddigi menetét és további perspektíváit elemezni, akkor is, ha ezt a kínai hivatalos szervek nem tartják kívánatosnak, s adatközlési tilalmakkal minden módon akadályozni igyekeznek.

³ Lásd Hidas Gábor: Kína gazdasága a 70-es évek elején. Megjelent angol nyelven az Acta Oeconomica 1972. 9. számában. (81—94. l.)

7. Végezetül látnunk kell, hogy a kínai adatközlési embargónak elsősorban belpolitikai okai vannak. A rendszeres és folyamatos adatközlés ugyanis már régen fényt derített volna a maoista gazdaságfejlesztési koncepció és gazdaságpolitika kudarcaira, a „nagy ugrás” és a „kulturális forradalom” nyomán bekövetkező visszaesés tényleges méreteire, a visszaeséseket követő gyorsabb növekedés „helyreállítási” jellegére.

Nem véletlen, hogy az utóbbi másfél évtizedben a szórványos adatközlések a „konszolidációs” időszakokra esnek (1964—1966, 1971—1975), amikor a párt- és állami vezetésen belül az ún. pragmatista vagy mérsékelt szárny — amely mindig is a gazdasági fejlődés követelményét tekintette elsőrendűnek — jutott nagyobb befolyáshoz. Ezek a politikusok ugyanis a statisztikai adatok közlésében saját pozíciójukat erősítő s az ún. radikálisok pozícióit gyengítő eszközt látnak. Figyelemre méltó, hogy az utóbbi 10—12 évben a legtöbb országos adat közzététele — közvetve vagy közvetlenül — Csou En-laj miniszterelnök nevéhez fűződik. Az Országos Népi Gyűlés legutóbbi ülészakán is az ő beszámolója tartalmazta azt a 12 mutatószámot, amely a kínai gazdaság 1965—1974 közötti évtizedben elért fejlődéséről minden eddiginél átfogóbb és teljesebb képet ad, ha megfelelően beillesztjük egy adattöredékekből felépített konzisztens mutatórendszerbe.

Mit tartalmaznak a táblázatok?

A kínai gazdaság az 1970-es évek közepére elért fejlettségi színvonalának és a további fejlődés várható perspektíváinak hozzávetőleges felmérése céljából összesen 6 táblázatot állítottam össze.

A táblázatok közül az első az ipari termelés, a második pedig a mezőgazdasági termelés legfontosabb természetes és értékmutatóit tartalmazza az 1957—1975 közötti évekre, abszolút adatok formájában. Külön táblázatot mutatja be az ipari és mezőgazdasági termelés összértékéből kiin-

duló nemzetijövedelem-számítás kialakított metodikájával kapott eredményeket s a nemzeti jövedelem értékeit az elemzéshez választott évekre. Az előző három táblázatból állítottam össze azt a negyediket, amely Kínában a gazdasági fejlődés különböző szakaszaiban elért növekedés dinamikájának és hosszú távú trendjének megállapításához nyújt alapot a kiválasztott természetes és értékmutatók segítségével, kiegészítve ezeket az 1975., 1980., 1985., 1990. és 2000. évekre vonatkozó becsléseimmel. Ebből a táblázatból számítottam ki, növekedési indexek segítségével, az átlagos évi növekedési ütem alakulását a Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődésének különböző — közép és hosszabb távú — periódusai- ban, amit az ötödik és hatodik táblázat mutat be.

A táblázatsorozatból tehát végső soron áttekintést nyerhetünk a Kínai Népköztársaság fennállása óta végbent gazdasági fejlődés eddigi eredményeiről, az 1975-re elért fejlettségi színvonalról, a gazdasági növekedés dinamikájáról, s mindezek alapján az elkövetkező negyedszázadra prognosztizálható gazdasági fejlődés legfontosabb jellemzőiről, 12 természetes, 6 szintetikus és 1 kombinált mutató tükrében. A természetes mutatók közül nyolc az ipari, három a mezőgazdasági termelést reprezentálja, egy pedig a népesség alakulását jelzi. A szintetikus mutatók közül egy az ipari termelés, egy a mezőgazdasági termelés bruttó értékét, a fennmaradó pedig a nemzeti jövedelem értékösszegét fejezi ki nemzeti valutában (jüanban), 1957-es változatlan áron. A kombinált mutató az 1 főre jutó nemzeti jövedelem jüanban kifejezett összegét mutatja, ugyanezekon az áron. A bruttó értékmutatók mellett a 3. sz. táblázatban az előző évhez képest bekövetkezett növekedés mutatóit is megtalálhatjuk, ún. láncindex formájában (előző év adata = 100). Az elmúlt 15 évben ugyanis a kínai vezetés értékmutatókra vonatkozóan előfordult közlései leginkább ilyen növekedési mutatókat tartalmaztak.

Mindezen szükséges tudnivalók előrebocsátása után most már vegyük alaposabban szemügyre a táblázatokot, fogjuk vallatóra őket, és nézzük meg, hogy elemzésükből milyen választ kaphatunk a bevezetőben feltett kérdésekre.

Az 1970-es évek közepére elért fejlettségi színvonal

Az ipar területén érte el a kínai gazdaság fejlődése — minden kétséget kizáróan — a legkiemelkedőbb eredményeket az elmúlt 25 év alatt. A termelés összértéke a rendkívül alacsony 1949. évi szinthez képest kb. 25-szörösére, ezen belül a nehézipari termelés összértéke több mint 40-szeresére, a könnyűiparé pedig kb. 14-szeresére nőtt. A helyreállítási időszak utolsó évéhez, 1952-höz képest is a növekedés kerekén 10-szeres, a két fő iparcsoport esetében pedig 13, illetve 6,3-szoros. Ezt a gyors növekedést a természetes mutatók is alátámasztják. 1952—1974 között a villamos energia termelése csaknem 15-szörösére, a széné 5,7-szeresére, a nyersolajé 146-szorosára, az acélé kb. 20-szorosára, a műtrágyáé 120-szorosára, a pamutszöveté pedig 3,6-szorosára nőtt.

Az 1. sz. táblázatból azonban látni lehet azt is, hogy a maoista vezetés által kierőszakolt „nagy ugrás” milyen súlyos következményekkel járt a kínai gazdaság e legdinamikusabb fejlődő ágazatára. Az 1960-ra elért kiugró eredmények újbóli — de ezúttal már az alapvető népgazdasági arányok egyensúlyban tartása mellett történő — eléréséhez az ipari termelés összértéke tekintetében 6—8 évre, néhány termék esetében pedig még ennél is több időre volt szükség. Nyilvánvaló, hogy ha a „nagy ugrás” és az ún. nagy proletár kulturális forradalom nem törte volna meg a kínai ipar fejlődésének — egyébként igen biztatón indult — dinamikáját, a kínai ipar fejlettsége ma jóval magasabb színvonalon állna.

Az elért szintnek a viszonylag gyors fejlődés ellenére továbbra is

rendkívül alacsony voltát legszemléltetőbben néhány alapvető ipari termék 1 lakosra jutó mennyiségének 1974. évi adatai demonstrálják: villamos energia 137 kWó, szén 486, nyersolaj 81, acél 34, cement 31 kg, pamutszövet 13 m.

Ezeknél alacsonyabb adatok a nemzetközi statisztikában általában csak Indiára vonatkozóan szerepelnek.

A kínai iparban jelenleg hozzávetőleg 50 millió főt foglalkoztatnak. Ennek mintegy fele a modern nagyiparban, fele pedig a tradicionális kisiparban dolgozik. Az ipari foglalkoztatottak 64 százaléka az állami szektorban, 36 százaléka pedig a szövetkezeti, illetve kommunaiparban tevékenykedik. Ugyanakkor az állami szektor állította elő 1974-ben az ipar teljes termelési értékének 86 százalékát, s így a szövetkezeti és kommunaipar hozzájárulása a termelési érték előállításához csak 14 százalék volt.⁴ Ezek a számarányok rávilágítanak a két szektor közötti számottevő termelékenységekülönbségre. Míg az állami szektorban 32 millió foglalkoztatott 267 milliárd jüan értékű ipari terméket állított elő, a kollektív tulajdonban levő ipari szektor 18 millió foglalkoztatottja csak 43 milliárd jüan értékű termelést produkált. Egy foglalkoztatottra vetítve ez az állami szektorban 8344 jüan, a kollektív szektorban pedig 2389 jüan értékű termelést jelent. A termelékenység aránya tehát a két szektor között 3,5:1. Ha azonban számításba vesszük, hogy — ugyanezen forrás adatai szerint — az állami iparban az ipari állóeszközérték 97 százaléka összpontosul, s így a szövetkezeti és kommunaiparra mindössze 3 százalék jut, a fenti termelékenységi arány — a kollektív szektorra nézve — tulajdonképpen még kedvezőnek is mondható. E szektor ugyanis többnyire csak az állami ipar elhasznált, műszakilag elavult és fizikailag elkopott, teljesen leírt és kiselejtezésre kerülő termelőberendezéseiből kap bizonyos kontingenseket, a többit saját erejéből, sa-

⁴ Zsenmin Zsipao, 1975. április 1.

Az ipari termelés főbb mutatószámai

1. sz. táblázat

Év	Villamos energia (milliárd kWó)	Kőszén és lignit (millió t)	Nyersolaj (millió t)	Acél (millió t)	Cement (millió t)	Műtrágya (millió t)	Cukor (millió t)	Pamutszövet (milliárd fm)	Az ipari termelés összeírteke (1957-es árákon, mrd jüan)
1957.	19,3 ^a	130,0 ^a	1,5 ^a	5,4 ^a	6,9 ^a	0,6 ^a	0,9 ^a	5,1 ^a	70,4 ^a
1958.	27,5 ^a	250,0	2,3 ^a	8,0 ^a	9,3 ^a	0,8 ^a	0,9 ^a	5,7 ^a	107,0
1959.	41,5 ^b	310,0	3,7 ^b	13,4 ^b	12,3 ^b	2,0	1,1 ^b	7,5 ^b	137,0
1960.	47,0	335,0	5,2	13,0	10,6	2,5 ^c	1,3	5,7	140,0
1961.	31,0	210,0	6,2	8,5	6,3	2,0 ^d	1,2	4,3	85,0
1962.	30,0	180,0	6,8	8,0	5,6	3,0 ^e	1,3	4,0	83,8
1963.	33,0	190,0	7,0	10,0	7,5	4,2 ^f	1,0	4,5	93,0
1964.	36,0	200,0	8,5 ^z	12,0 ^g	9,0	5,9 ^h	1,3	5,7	107,0 ^z
1965.	42,0	225,0	10,6 ⁱ	13,0	12,0	8,9 ^j	1,5	6,5	122,0
1966.	50,0	245,0	13,0	14,0	13,0	11,6 ^k	1,6	6,8	146,4
1967.	41,0	190,0	11,0	10,0 ^l	11,0	10,0	1,7	7,0	122,0
1968.	53,0	230,0	15,0	12,0	13,0	11,0	1,8	7,5	151,2 ^m
1969.	65,0	270,0	20,0 ⁿ	15,0	14,0	12,0	1,9	8,0	189,0
1970.	72,0	310,0	28,2 ^{op}	17,8 ^{pr}	16,0	14,0 ^p	2,1	8,5 ^p	216,0 ^p
1971.	85,0 ^r	335,0 ^s	36,3 st	21,0 ^s	18,6 ^s	16,8 ^s	2,2	9,0	237,6 ^s
1972.	93,0	357,0	42,6 ^t	23,0	21,0	20,0	2,4	9,5	265,0
1973.	101,0	378,0	49,9 ^u	25,0	23,0	23,0	2,6	9,0	287,2
1974.	108,0 ^z	382,0 ^z	64,0 ^z	26,4 ^z	24,0	25,4 ^z	2,8	10,5	310,3 ^z
1975.	115,0	400,0	75,0	28,0	25,0	28,0	3,0	11,0	330,0

Megjegyzések az 1. sz. táblázathoz.

^a Weida de shi nian, Renmin Chubanshe, 1959. Beijing.^b Renmin Ribao, 1960. január 23.^c New China News Agency (NCNA), 1961. május 14.^d Ta Kung Pao (Hongkong), 1962. október 1.e Az előző évhez képest 50 százalékos emelkedés. Zhongguo Xinwen, 1963. I. 4.^f 39 százalékkal magasabb az előző évinél. Renmin Ribao, 1964. I. 1.^g Beszélgetés Csou En-laj-jal, 1964. Edgar Snow: The Long Revolution. Vintage Books, New York, 1972. 226. l.^h A 7 millió tonnánban megadott felhasználásból levonva 1,1 millió tonna import. Wu Chen mezőgazdasági miniszter közlése. Asahi Shimbun (Tokió), 1965. március 7.ⁱ Több forrás tudósít 10 millió tonna körüli termelésről. Erről beszélt Csou En-laj is Edgar Snow-nak, de az 1965–1969 közötti 88 százalékból megadott növekedés ezt az eredményt adja. Zhongguo shiyou gongye de xunmeng fazhan. Fazhanzhong de Zhongguo Beijing, 1974.^j 3 millió tonnával az 1964. évi szint felett. NCNA, 1966. június 6.^k 30 százalékos növekedés 1965-höz képest. NCNA, 1967. január 3.^l Több forrás utal erre a szintre mint a „kulturális forradalom” alatti legalacsonyabb színvonalra. Csou En-laj is ezt említette az Edgar Snow-val 1970 végén folytatott beszélgetése alkalmával.^m Az 1949. évi termelés 12-szeresét termelték 1968-ban. NCNA, 1969. május 11.ⁿ Az 1971-re megadott, 1949-hez mérten több mint 300-szoros növekedési adatból (l. a t. alatti megjegyzést) visszaszámítva kapott adat, ami 1965-höz képest egybevág az *i* megjegyzésben szereplő növekedési mutatóval.^o Az előző évhez képest a növekedés 40,9% volt. Peking Review, 1972. december 1. Megismétlődik az China's Foreign Trade 1974-ben megjelent, 1. számában.^p Csou En-laj közlése az 1970 végén Edgar Snow-val folytatott beszélgetés alkalmával. A nyersolajra vonatkozóan a miniszterelnök a fentiekből következően az előző évi eredményt közölte 1970-re, igaz, olyan formában, hogy „több mint 20 millió tonna”. L. Edgar Snow: I. m. 154–156. l.^r 18 százalékkal magasabb, mint az előző évben. Peking Review, 1972. január 14.^s Az 1970-hez mért mutatószámokat és az acélermelkedés 21 millió tonnát említi. Több forrás közölte. Peking Review, 1972. január 7., és január 14.^t 1971-ben a nyersolajtermelés több mint 300-szorosa volt az 1949. évi szintnek (121 000 tonna). Peking Review, 1972. szeptember 29.^u Több mint 4-szerese az 1965. évi szintnek. Forrást l. az *i* megjegyzésnél.^v Csou En-laj közlése Ohira látogatása alkalmával 50 millió tonnát említ. 1974-ről visszaosztva is ehhez közeli értéket kapunk, mivel az emelkedés 1973-ról 1974-re 20% körül volt. NCNA, 1975. január 2. (Ugyanez a forrás említi, hogy az olajtermelés 1965–1974 között hatszorosára emelkedett.)^z Az IV. Országos Népi Gyűlés elé terjesztett kormánybeszámolóban szereplő mutatószámok alapján számított adatok. Hongqi, 1975. I. sz. 21. l.

ját technikai színvonalán kell előállítania. Meg kell azonban azt is megjegyeznünk, hogy az állami szektor sem jelent csupa „korszerű” nagyüzemet, itt is nagy számban találhatók alacsony gépesítettségi fokon álló, manufaktúra jellegű üzemek. Az állami iparban foglalkoztatottak csaknem $\frac{1}{3}$ -a ilyenekben dolgozik. Továbbá: az, amit Kínában „korszerű” iparnak neveznek (xiandai gongye), az a kínai átlagos technikai színvonalhoz viszonyítva értendő annak, s nem a világszínvonalon mért korszerűséget jelenti. Ettől függetlenül a kínai ipar bizonyos területein — mindenekelőtt a hadiipari ágazatok, valamint az azokat közvetlenül kiszolgáló, kapcsolódó iparágak területén találhatók valóban korszerű üzemek is, s ezek fejlesztésére — hozzávetőleges számítások szerint — a költségvetési bevételek több mint $\frac{1}{3}$ -át fordítják. (1974-ben ez — a nemzeti jövedelem 40 százalékának megfelelő nagyságrendű költségvetési bevétel feltételezve — kb. 30 milliárd jüant tett ki, ami hivatalos árfolyamon átszámítva 16,8 milliárd dollárnak felel meg.)

A mezőgazdaság területén az elmúlt 25 év alatt elért eredmények már jóval szerényebbek. A mezőgazdaság továbbra is a kínai népgazdaság „Achilles-sarkát” jelenti, amely nemcsak fékezi a gazdasági növekedés dinamikáját, de állandóan az alapvető népgazdasági arányok felbomlásával, a felhalmozási és a fogyasztási szükségletek kielégítetlenül maradásával fenyeget.

Bár a különlegesen rossz termésű 1949. évhez képest a mezőgazdasági termelés volumene 1974-re csaknem háromszorosára emelkedett, s ezen belül a gabonatermés mennyisége — a IV. Országos Népi Gyűlésen elmondott kormánybeszámolóban szereplő adat szerint — 140 százalékkal, azaz kb. két és félszeresére nőtt, a tényleges fejlődés e téren jóval szerényebb volt. Ez azzal függ össze, hogy a kínai mezőgazdaság terméseredményei csak 1952-ben érték el a felszabadulás előtti legmagasabb termésű évek (1933—1936.) átlagos szín-

vonalat, miközben a területegységre jutó hozamok és az 1 lakosra jutó élelmiszer-gabona mennyisége tekintetében — az 1958. évi kiugróan magas terméseredményeket leszámítva — egészen az 1960-as évek közepéig alatta maradtak annak.

1952-höz képest 1974-re a mezőgazdasági termelés összértéke 1,9-szeresére, a gabonatermés mennyisége pedig nem egészen 1,7-szeresére nőtt. Ugyanezen idő alatt a gyapottermés mennyisége és a sertésállomány száma kb. 3,7-szeresére emelkedett. Javult a mezőgazdaság technikai ellátottsága, különösen ami a gravitációs öntözés szivattyútelepekkel való feljavítását, a falvak villamosításának törpeerőművek létesítésével történő beindítását, valamint a műtrágya-felhasználást illeti. Ezek abszolút értéke azonban viszonyismokban kifejezve továbbra is meglehetősen alacsony technikai ellátottsági mutatókat eredményez. A műtrágya-felhasználás például, amely abszolút mennyiségben már eléri a 30 millió tonnát, s a kb. 160 millió hektárnyi vetésterületre vetítve 187 kg/ha ellátottsági színvonalat jelent, hatóanyagra átszámítva csak 30 kg N/ha és 6 kg P_2O_5 /ha átlagos felhasználást jelent. Igaz, hogy ez — nemzetközi összehasonlításban — olyan gazdasági fejlettség tekintetében Kínát jóval megelőző fejlődő országok felhasználási szintjén mozog, mint például Algéria vagy Mexikó, s több mint kétszeresen meghaladja India és Indonézia műtrágya-felhasználási mutatóit.

A mezőgazdasági termelés legszűkebb keresztmetszete továbbra is az élelmiszer-gabona-termelés nem kielégítő növekedése. A „nagy ugrás” időszakában, illetve azt követően, az 1960-as évek elején — döntő mértékben az akkori hibás és ésszerűtlen gazdaságpolitika következményeként — 6—8 évvel korábbi szintre visszasett gabonatermelés csak az 1960-as évek második felében haladta meg az 1958-ban elért kiugró színvonalat. Az időközben bekövetkezett jelentős — csaknem 200 millió fős — népességnövekedés miatt, az egy lakosra

A mezőgazdasági termelés főbb mutatószámai

Év	Élelmiszer- gabona (millió t)	Nyers- gyapot (millió t)	Sertés- állomány (millió db)	Gabona- érték* (mrd jüan)	Részesedése a bruttó term. értékben (%)	Mezőgazda- sági termelési összértéke (mrd jüan)
1957.	185,0 ^a	1,64 ^a	146 ^a	25,9	48,2 ^a	53,7 ^a
1958.	204,0	2,00	160 ^a	28,6	46,1	62,0
1959.	182,0	1,80	150	25,5	48,1	53,0
1960.	150,0 ^b	1,02	130	21,0	51,2	41,0
1961.	162,0	0,88	120	22,7	50,4	45,0
1962.	174,0	1,02	110	24,4	49,0	49,2
1963.	183,0	1,04 ^c	130	25,6	49,2	52,0
1964.	200,0 ^d	1,43 ^e	150	28,0	50,9 ⁿ	55,0 ⁿ
1965.	200,0	1,65	170	28,0	49,1	57,0
1966.	207,0	1,72	175	29,0	48,7	59,6
1967.	216,0	2,20	180	30,2	47,9	63,0
1968.	213,0	1,90	185	29,8	47,5	62,8
1969.	223,0	2,00	290	31,2	47,1	66,3
1970.	240,0 ^f	2,10	204	33,6	46,7 ^f	72,0 ^f
1971.	250,0 ^g	2,22 ^h	222 ⁱ	35,0	44,2	79,2 ^j
1972.	240,0 ^k	2,00 ^l	248 ^m	33,6	44,8	75,0
1973.	253,0 ^g	2,40 ^g	230	35,4	44,3	80,0
1974.	259,0 ⁿ	2,53 ⁿ	235	36,3	43,7	83,0 ⁿ
1975.	265,0	2,65	240	37,1	43,1	86,0

* Az 1957-es elszámolási egységáron (1 t=140 jüan) számítva. Az elszámolási egységár a KNK Mezőgazdasági Minisztériuma által 1957-ben kiadott belső hivatalos használatra szánt kézikönyvben szerepelt. Miután a fenti átlagár a gabonafélék 1957. évi összetételét tükrözi, feltehető, hogy más évekre való alkalmazása olyan mértékű torzítást jelent, amilyen mértékben az adott év gabonatermésének összetétele eltér az 1957. évitől. A különbség azonban elhanyagolható, mivel a rizs és a búza együttes hányada az élelmiszer-gabona-féléken belül az elmúlt 25 évben állandóan 62–70% között ingadozott.

Megjegyzések a 2. sz. táblázathoz.

- ^a Weida de shi nian, Renmin Chubanshe, Beijing, 1959.
^b Mao Ce-tung kijelentése Montgomery tábornokkal folytatott beszélgetése alkalmával. Times (London), 1961. október 15.
^c Az 1964-ben bekövetkezett 37%-os növekedésből visszazámított adat. Renmin Ribao, 1964. december 31.
^d Csou En-laj közlése Edgar Snow-val 1964-ben folytatott beszélgetése alkalmával. Asahi (Tokió), 1965. február 27. L. még: Snow: The Long Revolution I. m. 225. l.
^e Különböző ez idő tájt megjelent összehasonlító közlésekből szármított adat. Forrás: Kang Chao, Agricultural Production in Communist China, 270. l.
^f Csou En-laj közlései Edgar Snow-val 1970 végén folytatott beszélgetése alkalmával. L. E. Snow: I. m. 154–156. l.
^g Első hivatalos közlés 1972 elején 246 millió t gabonatermésről szólt. 1973 elején viszont 4%-os csökkenés mellett 240 millió tonnás termelésről adtak hírt 1972-re vonatkozóan, ami láthatóan már 250 millió tonnából indult ki. 1974 elején az 1973. évi termést úgy jellemezték, mint ami meghaladta az 1971. évi 250 millió tonnás színvonalat. A gyapottermelés 1973-ban több mint 20%-kal nőtt. L. Peking Review, 1974. január 4.
^h Ötszöröse az 1949. évi termésnek (ami 0,44 millió t volt.). Peking Review, 1972. október 13.
ⁱ Több mint kétszerese az 1962. évi állománynak. Peking Review, 1972. november 10.
^j Az ipari és mezőgazdasági termelés együttes értéke 1971-ben 10%-kal nőtt. Peking Review, 1972. január 14. Ezt egy héttel megelőzően ugyanebben a kiadványban közölték azt, hogy az ipari termelés értéke is 10%-kal nőtt, amiből az következik, hogy a mezőgazdasági termelés értékének növekedése sem lehetett kevesebb 10%-nál, ami viszont szokatlanul magas évi növekedésnek számít.
^k Peking Review, 1973. augusztus 17.
^l Az „1971. évi színvonal alatt” közlés (NCNA, 1972. december 28.) alapján 10%-os csökkenéssel számoltam.
^m A felszabadulást követő kezdeti időszakhoz képest 4,3-szorosára nőtt a sertésállomány. (1949-ben 57 750 000 db volt.) Hongqi, 1973. 4. sz. 49. l.
ⁿ A IV. Országos Népi Gyűlés elé terjesztett kormánybeszámolókból szereplő növekedési mutatók alapján számítva. Hongqi, 1975. 1. sz. 21. l.

jutó gabonamennyiség még 1974-ben is kb. 8 kg-mal alatta maradt az 1958-ban elért, mintegy 338 kg-ra becsülhető átlagos gabonaellátottsági színvonalnak. Ha figyelembe vesszük, hogy Ma Yin-chu professzor 1957-ben végzett számításai szerint Kínában a megtermelt gabonának élelmezési célokra közvetlenül csak legfeljebb 55 százaléka használható fel (a fennmaradó 45 százalék őrlési, hántolási veszteségre, közvetlen takarmányozásra és vetőmagra megy), az 1974-ben elért 330 kg-os 1 főre jutó mennyiségből átlagosan 180 kg szolgálhatott élelmezési alapanyagul. E 180 kg gabonából kb. 80 kg volt a rizs, a fennmaradó 100 kg $\frac{1}{4}$ -ét búza, felét alacsonyabb értékű vegyes cereáliák (árpa, zab, köles, kukorica, kaoliang stb.), további $\frac{1}{4}$ -ét pedig különféle gyökérgumók (burgonya, batáta stb.) tették ki, melyek közül az utóbbiakat Kínában — mint ismeretes — megfelelő arányban a gabonafélékhez számítják. Ezt az összetételt figyelembe véve, az egy főre jutó napi 0,5 kg-os élelmiszergabonamennyiség átlagos kalóriaértéke kb. 1550 kalóriának felel meg. Ha ehhez végül számításba vesszük, hogy a korábbi felmérések szerint egy átlagos kínai lakos napi kalóriaigényének közel 80 százalékát cereáliákból és gyökérgumókból fedezi, világosabbá válik a gabonatermelés fokozásának rendkívüli fontossága.

A gabonatermelés lassú emelkedésének fő oka: a mezőgazdasági termelőerők általános elmaradottsága s ezen belül is különösen a termelési technika és termelési módszerek fejletlensége. Ez mindenképp a területegységre jutó terméshozamokban tükröződik. Kína kb. 110 millió hektárra becsülhető szántóterületéből — a terület kb. 45 százalékára kiterjedő másod-, illetve (helyenként) harmadvetési lehetőségek figyelembevételével — a vetésterület mintegy 160 millió hektárt tesz ki. Ennek kb. $\frac{3}{4}$ részét képezi a gabonafélék és a gumósnövények vetésterülete, azaz kb. 120 millió hektárt. Ezen a területen 1974-ben — a legutóbbi Országos Népi Gyű-

lésen ismertetett adat szerint — 259 millió gabona termelt, ami 21,6 q/ha átlaghozamnak felel meg. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy e területnek kb. az $\frac{1}{4}$ -én, azaz 30 millió hektáron több mint 110 millió tonna rizst termeltek (ami több mint 37 mázsás hektáronkénti hozamnak felel meg), a fennmaradó 90 millió hektáron az átlaghozam csak 16 mázsa körül lehetett. Bár ez az eredmény a felszabadulás előtt elért legmagasabb hozamokhoz képest, rizsnél és a többi gabonafajtánál egyaránt kb. 10 mázsás nettó emelkedést jelent, a népgazdaság gyors növekedése miatt még mindig nem elégséges.

A városok és az ipari körzetek gabonaellátása szempontjából külön problémát jelent a kínai gabonatermelésen belül az árugabona viszonylag alacsony hányada, amely a falusi népi kommunák irányában folytatott „saját erőre való támaszkodás” politikája, valamint a város és falu közötti árukapcsolatok szűkülése következtében az 1960-as évek közepe óta tovább csökkent. Emiatt a tengerparti városokat és ipari körzeteket már hosszabb idő óta növekvő mértékben külföldön vásárolt gabonával és gabonaőrleményekkel látják el. Természetesen ez a gabonaellátottság problémáját kissé enyhíti, ugyanakkor azonban a gabonafogyasztáson belül csökkenti a Kínában legkedveltebb és nedveséggelszívó képessége miatt leginkább laktató rizs hányadát, miután a gabonaimport bűzavásárlást jelent, amelynek egy részét ráadásul még rizsexporttal is ellentételezik.

A kínai mezőgazdaság viszonylagos elmaradottságát szemléletesen érzékeltetik az egy foglalkoztatottra vetített termelésiérték-adatok is. A népgazdaságnak ebben az alapvető ágazatában tevékenykedik a teljes foglalkoztatottak jelenleg mintegy 360 millió főre becsülhető hatalmas seregének több mint 72 százaléka, azaz kb. 260 millió fő. Ez az óriási tömegű munkaerő — mint a 2. sz. táblázatból is látható — 1974-ben 83 milliárd jüan bruttó termelési érték-

ket állított elő, azaz kb. 3,7-szer kisebb értéktömeget, mint az iparban foglalkoztatott kb. 50 millió munkás és alkalmazott. E mutató alapján az ipari és a mezőgazdasági foglalkoztatottak termelékenységének aránya 19,5:1 (júanban kifejezve — 6206:319). Kétségtelen, hogy ebben az ipari termelés értékének — a termelés egymásra épülő fázisaiban való — többszörös halmozódása is szerepet játszik. A továbbiak során módunkban áll majd ezt az összehasonlítást a nettó értékek alapján is elvégezni, amelyek már nem tartalmazzák a halmozódás forrását képező anyagi ráfordításokat, hanem csak a különböző módon felszerelt eleven munkaerő értékalkotó tevékenységének eredményeit. Az így nyert kép lényegét tekintve továbbra is óriási szakadékot mutat a népgazdaság e két alapvető ágazata között.

A *nemzeti jövedelem* a népgazdaság fejlettségi színvonalát legszintetikusabban és legösszemérhetőbb módon kifejező mutató. Ezért kiszámításáról — ha mégoly nehézségekbe ütközik is — nem szabad lemondanunk. Az 1950-es években végzett kínai nemzetijövedelem-számítás beható tanulmányozása és intímabb ismerete — véleményem szerint — egy még elviselhető 5—10 százalék közötti mozgó hibahatár alá szorítja a tévedések lehetőségét. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy egy, maximum két évet tévedhetünk a nemzeti jövedelem nagyságrendjének meghatározását illetően, ami jelenleg 10—20 milliárdos (júanban számolt) különbséget jelent. Ugyanakkor e legfontosabb értékmutató összetevőinek alapos ismerete nagyobb fokú biztonságot nyújt a különféle publikációkban szereplő naturális és értékmutatók közötti eligazodást illetően, főleg a tekintetben, hogy azok sokoldalúan ellenőrzött számításokon, vagy csupán öszszeszedett becsléseken alapulnak-e.

A számításaim alapjául szolgáló téma viszonylag egyszerű, s a 3. sz. táblázat felépítéséből tulajdonképpen megérthető. Az ipar és mezőgazdaság bruttó termelési értékada-

taiból indul ki, és az 1952—1957 közötti évekre, valamint a „nagy ugrás” első évére — 1958-ra — végzett kínai nemzetijövedelem-számítás módszerét követi. Hibaforrása egyrészt a bruttó és a nettó termelés közötti arányokat mutató ún. nettó hányad későbbi évekre vonatkozó becslése, másrészt az iparon és mezőgazdaságon kívüli termelőágazatok nemzetijövedelem-termelésben való részesedésének a becslése. Mint a táblázatból is látható, a nettó hányadnak az iparban lassúbb, a mezőgazdaság esetében pedig valamelyest gyorsabb, de mindvégig az 1950-es évek tendenciáit tükröző csökkenését feltételeztem, abból kiindulva, hogy mindkét ágazatban a fejlődéssel párhuzamosan nő a technikai ellátottság és a fajlagos anyagfelhasználás, azaz a holtmunka-ráfordítás. Az iparon és a mezőgazdaságon kívüli termelőágazatok részesedési arányának esetében — ugyancsak az 1950-es évek tapasztalatai alapján — a lassú növekedés tendenciájának érvényesülését feltételeztem, elsősorban azoktól az évektől kezdve, amikor már a gazdasági fejlődés ismét normálisabb kerékvágásba jutott. Azonban, ha ezt nem teszem, és mindkét, illetve mindhárom esetben az 1950-es évekre jellemző átlagarányokat veszem alapul, az 1974. évre vonatkozóan a nemzeti jövedelem összege csupán 15 milliárd júannal lett volna nagyobb, 225 helyett 240 milliárd júan. Ebből is látható, hogy közgazdaságilag determinált értékarányok változásai 10—15 év alatt sem lehetnek olyan méretűek, hogy jelentős nagyságrendű hibák forrásául szolgáljanak.

Ezek után lássuk, mit mutatnak az eredmények. Miközben az ipari és mezőgazdasági termelés együttes bruttó értéke 1949—1974 között 9,4-szeresére növekedett, a nemzeti jövedelem értékösszege — 1957-es változatlan áron — 6,1-szeresére nőtt. 1952-höz, a gazdasági helyreállítási időszak utolsó évéhez mérve a növekedés 5,3. illetve 3,6-szoros. Az 1974-ben megtermelt 225 milli-

Az ipari és mezőgazdasági termelés nettó értékeinek meghatározása, s ezekből kiindulón a nemzeti jövedelem összegének kiszámítása*

Év	Ipari termelés				Mezőgazdasági termelés				Termelő ágazatok részesedése a nemzeti jövedelem termelésében				Nemzeti jövedelem		
	össz- értéke (mrd jüan)	növeke- dési indexe	nettó hányada (%)	nettó értéke (mrd jüan)	össz- értéke (mrd jüan)	növeke- dési indexe	nettó hányada (%)	nettó értéke (mrd jüan)	ipar (%)	mezőgaz- daság (%)	egyéb (%)	összege (mrd jüan)	növeke- dési indexe		
														1975=100	1975=100
1949.	12,6	100,0	37,9	5,0	29,0	100,0	89,7	26,0	13,7	71,0	15,3	36,6	100,0		
1952.	30,9	244,9 ^a	36,2	11,2 ^h	43,1	148,5 ^a	86,8	37,3 ^b	18,0 ^b	60,0 ^b	22,0 ^b	62,1 ^b	169,7 ^a		
1957.	70,4 ^a	559,2 ^a	38,8	27,3 ^b	53,7 ^a	185,1 ^a	83,7	44,8 ^b	28,8 ^b	47,2 ^b	24,0 ^b	95,0 ^b	259,7 ^a		
1958.	107,0	152,0	35,0	37,5	62,0	115,5	77,7	48,2	32,3	41,6	26,1	116,0	122,1		
1959.	137,0	128,0	35,7	48,9	53,0	85,5	76,8	40,7	40,8	33,9	25,3	120,0	103,4		
1960.	140,0	102,2	36,0	50,4	41,0	77,4	80,5	33,0	45,8	30,0	24,2	110,0	91,7		
1961.	85,0	60,7	37,6	32,0	45,0	109,8	77,7	35,0	36,8	40,2	23,0	87,0	79,1		
1962.	83,8	98,6	38,2	32,0	49,0	109,3	75,2	37,0	35,6	41,1	23,3	90,0	103,4		
1963.	93,0	111,0	36,6	34,0	52,0	106,1	75,0	39,0	35,8	41,0	23,2	95,0	105,6		
1964.	107,0 ⁱ	115,0 ^c	35,5	38,0	55,0 ⁱ	105,8	74,5	41,0	36,5	39,4	24,1	104,0	109,5		
1965.	122,0	114,0 ^d	35,2	43,0	57,0	103,6	73,7	42,0	37,7	36,9	25,4	114,0	109,6		
1966.	146,4	120,0 ^d	34,8	51,0	59,6	104,6	73,8	44,0	39,5	34,1	26,4	129,0	113,2		
1967.	122,0	90,0	34,4	42,0	63,0	104,3	71,4	45,0	36,4	38,1	25,5	118,0	84,7		
1968.	151,2 ^e	123,9	34,4	52,0	62,8	99,7	68,5	43,0	40,0	33,1	26,9	130,0	110,2		
1969.	189,0	125,0	33,9	64,0	66,3	105,6	69,3	46,0	41,8	30,1	28,1	153,0	117,7		
1970.	216,0 ^f	114,3	33,3	72,0	72,0 ^f	108,6	68,1	49,0	42,4	28,8	28,8	170,0	111,1		
1971.	237,6 ^g	110,0 ^g	33,2	79,0	79,2	110,0 ^g	66,9	53,0	42,0	28,2	29,8	188,0	110,6		
1972.	265,0	111,5	32,8	87,0	75,0	94,7	64,0	48,0	45,0	24,9	30,1	193,0	102,7		
1973.	287,2	108,4 ^h	32,4	93,0	80,0	106,7	65,0	52,0	44,3	24,8	30,9	210,0	108,8		
1974.	310,3 ^j	108,0	32,1	99,5	83,0 ⁱ	103,8	65,7	54,5	44,2	24,2	31,6	225,0	107,1		
1975.	330,0	106,2	31,8	105,0	86,0	103,6	65,1	56,0	44,3	23,6	32,1	237,0	105,3		
						1975=100							1975=100		
1980.	480,0	145,5	30,0	144,0	105,0	122,1	63,8	67,0	45,0	20,9	34,1	320,0	135,0		
1985.	680,0	206,1	27,9	190,0	130,0	151,2	80,0	80,0	45,2	19,0	34,8	420,0	177,2		
1990.	960,0	290,9	27,1	260,1	156,0	181,4	57,7	90,0	47,3	16,4	36,3	550,0	232,1		
2000.	1800,0	545,5	25,0	450,0	225,5	261,6	53,3	120,0	47,4	12,6	40,0	950,0	400,8		

* A növekedési indexek 1957-ig 1949-hez, 1958-1975 között az előző évhez, 1975 után pedig 1975-höz mért növekedés mértékét mutatják.

Megjegyzések a 3. sz. táblázathoz.

- ^a Weida de shi nian, Renmin Chubanshe, Beijing, 1959.
^b Peking Review, 1958. 6. sz. 8. l. és Xin-hua Banyuekan, 1959. 19. sz. 30. l., valamint nem publikált tanulmányokban szereplő adatokból számítva.
^c Az 1964. évi termelés 15%-kal haladta meg az előző évi színvonalat. Csou En-laj közlése. Peking Review, 1965. január 1.
^d A terv 1965-re 11%-os ipari termelés növekedést irányzott elő. Ezt — több helyen található információ szerint — túlteljesítették. Peking Review, 1966. január 1. 1966-ra az elért növekedést 20%-ban adták meg. Peking Review, 1967. január 6.
^e Az 1968. évi ipari termelés összértéke 12-szerese volt az 1949. évinek (ami — 1957-es árakon számítva — 12,6 mrd jüan volt. New China News Agency (NCNA) 1969. május 11.
^f Csou En-laj közlése Edgar Snow-val 1970 végén folytatott beszélgetése alkalmával. L. Edgar Snow: The Long Revolution. Vintage Books, New York, 1972. 155—156. l.
^g Az 1971. évi ipari termelés összértéke kb. 20-szorosa volt az 1949. évinek. Peking Review, 1972. szeptember 29. Az ipari és mezőgazdasági termelés összértékének növekedésére 1971-re egyaránt 10%-ban adták meg. Peking Review 1972. január 7. és január 14.
^h Az ipari és mezőgazdasági termelés együttes értéke több mint 8%-kal haladta meg az 1972. évi szintet. Peking Review, 1974. január 4.
ⁱ A IV. Országos Népi Gyűlés elé terjesztett kormánybeszámolóban szereplő mutatószámok alapján számított adatok. Hongqi, 1975. 1. sz. 21. l.

árd jüan összegű nemzeti jövedelem — az adott évre jellemző hivatalos valutaárfolyamon (1,80 jüan = 1 dollár) átszámítva — kerekén 125 milliárd dollárt tett ki, ami 159 dollár 1 főre jutó nemzeti jövedelmet jelent.

A nemzeti jövedelem forrásait tekintve meglehetősen furcsa kép tárul elénk. A Kínai Népköztársaság nemzetijövedelem-termelésének ágazati megoszlása a jóval fejlettebb — a 600—1000 dollár közötti 1 főre jutó nemzeti jövedelem sávjában elhelyezkedő — országokéhoz hasonló. Ez azonban egy rendkívül súlyos belső aránytalanság, a mezőgazdasági termelés és az abban foglalkoztatott munkaerő kétszámjegyűen alacsony hatékonyságának, illetve munkatermelékenységének a következménye. Az az ágazat, amely a népgazdaságban foglalkoztatottak kb. 360 millió főt számláló hatalmas tömegéből 72 százalékot, azaz mintegy 260 millió főt foglalkoztat, a nemzeti jövedelem megtermeléséhez csak alig több mint 24 százalékkal képes hozzájárulni. Ezzel szemben az ipar 50 millió munkása és alkalmazottja a nemzeti jövedelem több mint 44 százalékát termeli meg. 1 foglalkoztatottra vetítve ebből a nettó termelési értékre vonatkozóan a következő arány adódik: iparban 1990 jüan, mezőgazdaságban 210 jüan, a kettő aránya tehát 9,5:1 — természetesen az ipar javára. Más szóval: egy ipari foglalkoztatott munkájának átlagos termelékenysége — a jobb technikai felszereltség és a magasabban kvalifikált

munka eredményeként — a népgazdasági méretű értékalkotás szempontjából 9 és félszeresen hatékonyabb egy mezőgazdasági foglalkoztatott munkájánál. 1957-ben ez az arány még 6,4:1 (1440:224) volt. [Igaz, a jelenleginél is rosszabb volt 1960-ban, a mezőgazdasági termelés katasztrofális visszaesése idején (1570:150, azaz 10,5:1).] Az 1974-re és 1957-re vonatkozó termelékenységi adatok ugyanakkor arra is rávilágítanak, hogy a kínai népgazdaság elmúlt másfél évtizedben elért fejlődése az iparban túlnyomó részben, a mezőgazdaságban pedig teljes egészében extenzív tényezők, mindenekelőtt a foglalkoztatottság növekedésének az eredménye. (Az iparban a nettó termelési érték 264 százalékkal való növekedését a munka termelékenységének csak 38,2 százalékos javulása kísérte 1957—1974 között. Ugyanezen idő alatt a mezőgazdaságban a termelés nettó értékének 21,6 százalékos emelkedése a termelékenységi mutató több mint 6 százalékos romlásával járt együtt!)

A mezőgazdasági termelékenységnek ez a siralmas, stagnáló állapota vezetett azokhoz a torz nemzetijövedelem-termelési arányokhoz, amelyről az előzőekben volt szó. Ugyanakkor ez az állapot deformáló hatással van a felhasználási arányok alakulására is. Egyfelől relatíve — de időnként abszolút mértékben is — csökkenti a mezőgazdasági ágazatoknak a népgazdasági felhalmozáshoz való hozzájárulását, másfelől jelentős mértékben korlátozza

a fogyasztási alapnak a létrehozott nemzeti jövedelemmel arányos szélesítését is, s ezzel a felhalmozási ráta állandó növekedését vonja maga után. A mezőgazdaság részesezésének csökkenése a nemzeti jövedelem létrehozásában 1964—1974 közötti 10 évben például 39-ről 24 százalékra — ennek a kényszerfelhalmozásnak vagy felhalmozási kényszernek nevezhető egészségtelen jelenségnek a kifejeződése. Ha az ipari és mezőgazdasági végső kibocsátás naturalis összetételéről közelebbi információink volnának, úgy abból viszonylag kielégítő pontossággal kiszámítható volna, hogy milyen hányada alkalmas egyáltalán fogyasztási rendeltetésű felhasználásra. Ha feltételesen a mezőgazdaság bruttó termelésének 65, az ipar bruttó termelésének 50 százalékát tekintem végső felhasználásnak, s ezekből a mezőgazdaság esetében 90, az ipar esetében pedig ismét 50 százaléknak megfelelő hányadot tekintek olyan termékkibocsátásnak, amely fogyasztási célokat szolgálhat, a végösszeg 1974-re vonatkozóan 126 milliárd jüan, azaz az adott év 225 milliárd jüan összegű nemzeti jövedelmének mindössze 56 százaléka. Ebből következően a felhalmozási ráta már 44 százalék lenne! Ilyen vagy ehhez közel álló nemzetijövedelemfelhasználási arányok mellett már érthetőbbé válik a kínai gazdaságpolitika számos — sokak számára érthetetlennek tűnő — vonása, így például a bérek és a lakossági fogyasztási alapok befagyasztására, illetve a népesség növekedésével arányos szinten tartására irányuló törekvések, a nemzeti jövedelem 18 százalékára rúgó katonai kiadások s nem utolsósorban a népgazdaságra vonatkozó szintetikus adatok közlésétől való merev elzárkózás.

Az elért gazdasági növekedés eddigi dinamikája

A kínai gazdaság 25 éves fejlődésének adatait a 4. sz. táblázatban úgy állítottam össze, hogy abból különböző növekedési indexek segítsé-

gével a gazdasági növekedés dinamikája valamennyi eddigi fejlődési periódusra kiszámítható legyen, és megfelelő következtetéseket vonhassunk le belőlük a jövőbeni fejlődés dinamikájára vonatkozóan. Az egyszerűség kedvéért az elkövetkező 25 évre az ezek segítségével becsült adatokat is ugyanezen a táblázaton tüntettem fel, s így az 5. és a 6. táblázatokban szereplő átlagos évi növekedési mutatókat már a fél-évszázados időszak valamennyi számba vehető szakaszára kiszámíthattam.

A gazdasági növekedés eddig elért dinamikája — miközben az egész 25 éves periódusra vonatkozóan és különösen egy Kínához hasonló nagyságrendű és hasonlóan elmaradt országhoz, például Indiához mérten alapjában véve elfogadhatónak mondható — a kínai népgazdaság fejlődésének különböző periódusaiban rendkívül eltérő és hullámzó képet mutat. Az igen biztónak látszó első nyolc évet egy olyan nyolcéves periódus követte, amelyben az időszak elején felborított alapvető népgazdasági arányok helyreállítása csak a gazdasági fejlődés drasztikus visszaesése, a növekedési ütem lefékezése és a gazdasági fejlettségi szint stagnálása révén volt elérhető. Világosan látható az 5. sz. táblázatból, hogy az ipari termelés 1958—1960 között kieroszakolt „nagy ugrása”, amely a mezőgazdasági termelésnek ugyanezen időszakban bekövetkezett katasztrofális visszaesésével párosult, olyan mértékben bontotta meg e két fő ágazat közötti törvényszerű arányokat, hogy a mezőgazdasági termelés korábbi színvonalának helyreállítása 1961—1965 között csak az ipari termelés visszafogása, a korábban létrehozott nehézipari kapacitások tartós kihasználatlansága árán volt megvalósítható. Itt jegyezném meg, hogy a növekedésiütem-különbség tulajdonképpen már az első öt éves terv időszakában feszültséget és aránytalanságot hozott létre az anyagi termelés e két fő ágazata között, s ezt még tetézte és robbaná-

A gazdasági fejlődés különböző szakaszaiban elért növekedés alapadatai és hosszú távú trendjének becslése

Megnevezés	1949.	1952.	1957.	1959.	1960.	1962.	1965.	1970.	1974.	1975.	1980.	1985.	1990.	2000.
Villamos energia, mrd kWó.....	4,3	7,3	19,3	41,5	47,0	30,0	42,0	72,0	108,0	115,0	175,0	260,0	365,0	700,0
Kőszén és lignit, millió t.....	32,4	66,5	130,0	310,0	335,0	180,0	225,0	310,0	382,0	400,0	520,0	650,0	800,0	1160,0
Nyersolaj, millió t.....	0,1	0,4	1,5	3,7	5,2	6,8	10,6	28,2	64,0	75,0	170,0	310,0	500,0	1000,0
Acél, millió t.....	0,16	1,35	5,35	13,4	13,0	8,0	13,0	18,0	26,4	28,0	42,0	62,0	88,0	160,0
Cement, millió t.....	0,66	2,9	6,9	12,3	10,6	5,6	12,0	16,0	24,0	25,0	35,0	50,0	70,0	130,0
Műtrágya, millió t.....	0,0	0,2	0,6	2,0	2,5	3,0	8,9	14,0	25,4	28,0	50,0	80,0	120,0	240,0
Cukor, millió t.....	0,2	0,5	0,9	1,1	0,9	1,3	1,5	2,1	2,8	3,0	4,2	5,8	7,7	13,1
Pamutszövet, mrd m.....	1,9	3,8	5,1	7,5	6,0	4,0	6,5	8,5	10,5	11,0	14,0	18,0	23,0	30,0
Az ipari termelés összértéke, mrd jüan.....	12,6	30,9	70,4	137,0	140,0	83,8	122,0	216,0	310,3	330,0	480,0	680,0	960,0	1800,0
Élelmiszer-gabona, millió t.....	108,1	154,4	185,0	182,0	150,0	174,0	200,0	240,0	259,0	265,0	310,0	360,0	410,0	540,0
Nyersgyapot, millió t.....	0,44	1,30	1,64	1,80	1,02	1,03	1,65	2,10	2,53	2,65	3,15	3,70	4,3	6,0
Serésállomány, millió db.....	58	90	146	150	130	110	170	204	235	240	280	326	378	500
A mezőgazdasági termelés összértéke, mrd jüan.....	29,0	43,1	53,7	53,0	41,0	49,2	57,0	72,0	83,0	86,0	105,0	130,0	156,0	255,0
Az ipari + mg-i termelés együttes értéke, mrd jüan.....	41,6	74,0	124,1	190,0	181,0	123,0	177,0	288,0	393,0	416,0	585,0	810,0	1116,0	2025,0
Nemzeti jövedelem, mrd jüan....	36,6	62,0	95,0	120,0	110,0	90,0	113,0	170,0	225,0	237,0	320,0	420,0	550,0	950,0
A népesség száma, millió fő.....	500	530	591	615	624	635	667	732	786	800	870	940	1010	1140
Nemzeti jövedelem egy főre, jüan	73	117	161	195	176	142	171	232	286	296	368	447	545	833

**Az átlagos évi növekedési ütem alakulása, illetve prognózisa középtávú
(3—5 év) periódusokban (%)**

Megnevezés	1949— 1952.	1953— 1957.	1958— 1960.	1958— 1962.	1961— 1965.	1966— 1970.	1971— 1975.	1976— 1980.	1981— 1985.	1986— 1990.
Villamos energia	19,4	21,4	34,5	9,0	-2,2	11,4	9,9	8,7	8,3	7,0
Kőszén és lignit..	27,0	14,3	37,1	6,7	-7,6	6,6	5,2	5,4	4,6	4,2
Nyersolaj	58,7	30,3	51,4	35,3	15,3	21,6	21,6	17,8	12,8	10,0
Acél	104,4	31,7	34,4	8,4	0,0	6,7	9,3	8,5	8,2	7,3
Cement	63,7	18,9	15,4	-4,0	2,5	5,9	9,3	7,0	7,4	7,0
Műtrágya	88,0	28,4	18,3	38,0	28,9	9,4	14,9	12,3	9,9	8,5
Cukor	35,7	12,5	0,0	7,6	10,8	7,0	7,4	7,0	6,6	5,9
Pamutszövet	26,0	6,0	5,6	-4,8	1,6	5,5	5,2	5,0	4,7	4,6
Az ipari termelés összértéke	34,8	18,0	25,8	3,5	-2,7	12,1	8,9	7,9	7,1	7,1
Élelmiszer-gabona	12,5	4,6	-6,8	-1,2	5,9	3,7	2,0	3,2	3,0	2,7
Nyersgyapot	43,5	4,7	-14,7	-8,9	10,1	5,0	4,7	3,5	3,2	3,0
Sertésállomány ..	15,8	10,1	-3,8	-5,5	5,6	3,7	3,3	3,2	3,1	3,0
A mezőgazdasági term. összértéke	14,1	4,5	-8,5	-1,7	6,8	4,8	3,6	4,1	4,4	3,7
Az ipari + mg-i term. együttes értéke	21,2	10,9	13,4	0,2	-0,4	10,3	7,7	7,1	6,7	6,6
Nemzeti jöved.	19,2	8,9	5,0	-1,1	0,5	8,5	6,9	6,2	5,6	5,6
A népesség száma	2,0	2,2	1,8	1,4	1,3	1,9	1,8	1,7	1,6	1,4
Az 1 főre jutó nemzeti jöved.	17,1	6,6	3,0	-2,5	-0,6	6,3	5,0	4,5	4,0	4,1

sig fokozta a „nagy ugrás” nagyhatalmi törekvésekkel motivált, lát-szateredményeket hajszoló, voluntarista gazdaságpolitikája.

Az 1966—1970 között, azaz a harmadik ötéves terv időszakában bekövetkezett viszonylag dinamikusabb fejlődés — számos vonatkozásban — valójában még továbbra is magán viselte a „helyreállítási” jelleget, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ezen az időszakon belül zajlott le a „nagy proletár kulturális forradalom”, amely átmenetileg több területen a termelés újabb visszaesését, a meglévő kapacitások csökkenő kihasználását eredményezte. Ugyanakkor nem kétséges, hogy az alapvető népgazdasági arányok előző időszakban végbe ment fájdalmas „helyreigazítása” szintén hozzájárult a gazdasági fej-

lődés dinamizálásához. [Érdekes megfigyelni, hogy az 1961—1965 közötti időszakban az ipar 30 és a mezőgazdaság 40 százalék körüli hozzájárulása a nemzeti jövedelem létrehozásához, az általános gazdasági fejlettségnek és a foglalkoztatottsági struktúrájának jobban megfelelő képet mutat. (Lásd a 3. sz. táblázatot.)] Végeredményben azonban az 1966—1970 közötti időszakban sem változott meg a kínai gazdasági fejlődésnek az a kezdettől fogva érvényesülő alapvető tendenciája, amely az ország agrárjellegéből, vagyis a mezőgazdasági népesség hatalmas számából és a mezőgazdasági termelődörök általános elmaradottságából származóan, a mezőgazdaság egyre nagyobb mértékű elmaradását eredményezi egyrészt a népgazdasági szükségletekhez, másrészt az iparnak és a tár-

sadalmi termelés egyéb területeinek fejlődéséhez képest. A mezőgazdasági termelésnek ez az elmaradása a népgazdasági fejlődés gyors ütemben növekvő szükségletei mögött újra és újra kielezi az öröklötten is szűk, de tendenciájában méginkább szűkülő agrárbázis problémáját, s a viszonylagos egyensúly időről időre való megteremtése a népgazdaság egyéb területein végbemenő fejlődés visszafogását, fékezését igényli. Ennek lehetünk tanúi egyébként a jelenlegi szakaszban is, amikor a mezőgazdasági termelés növekedési üteme ismét csökkent az előző — 1966—1970 közötti — tervidőszakhoz képest, s ami 1974-ben már észrevehetően az ipari termelés újbóli visszafogásához, a bérek és a vásárlóerő befagyasztásához és a mezőgazdasági munka fontosságának hangsúlyozásához vezetett.

A vázolt folyamat jól tükrözi a *kínai gazdaságfejlesztésnek* azt az *alapvető* és mind ez ideig megoldatlan — sőt hozzátehetjük: még hosszú ideig megoldhatatlannak látszó — *ellentmondását*, amely egyfelől a gyors gazdasági fejlődéshez szükséges felhalmozási és fogyasztási alap kiszélesítésének az igénye, másfelől a termelésben foglalkoztatott — zömében képzetlen, falusi — munkakerő túlságosan alacsony munkatermelékenysége között áll fenn. Mind ebből az a következtetés is levonható, hogy Kínában — a termelőerőknek és a dolgozó nép életkörülményeinek jelenlegi alacsony színvonalával — a népgazdaság sokoldalú és kiegyensúlyozott fejlődésének kiinduló alapja csak a mezőgazdasági termelés jelentékeny fokozása, a mezőgazdasági munka termelékenységének számottevő emelése lehet. Ez azonban csak a mezőgazdasági termelés anyagi-műszaki feltételeinek lényeges javításával, a tudomány és az agrotechnika vívmányainak minél szélesebb körben történő alkalmazásával volna elérhető. Csak a mezőgazdasági termelés dinamikus növekedése szolgálhat ugyanis alapul a felhalmozás és a fogyasztás közötti megfelelő,

egészséges arány kialakításához, s ezért végső fokón a mezőgazdasági termelés alakulása határozza meg a kínai népgazdaság egészének optimális fejlődési ütemét is.

A kínai gazdasági vezetés az 1960-as évek elején — a „nagy ugrás” politikájának súlyos kudarca után — láthatóan felismerte ezt az alapvető összefüggést, legalábbis számos intézkedésük erre engedett következtetni. A Mao Ce-tung útmutatásaként meghirdetett „A mezőgazdaság az alap — az ipar a vezető” jelszó azonban néhány év leforgása alatt üres szólamná vált, s a mezőgazdaság fejlődésének tényleges előmozdítása helyett, a „Tanuljunk Tacsajtól” mozgalom nyomán, végeredményben a központi eszközök-ből történő támogatás megvonásához, a kommunákban dolgozó parasztok terheinek növeléséhez, a mezőgazdasági termelőerők elmaradott állapotának konzerválásához vezetett. *A mezőgazdasági termelés valóságos és hatékony támogatása* ugyanis *a hadiipar erőltetett ütemű fejlesztéséről — azaz a nagyhatalmi, hegemonista törekvések anyagi-technikai bázisának a megteremtéséről — való lemondást igényelte volna a kínai vezetéstől.* Erre az útra azonban a maoista vezetés nem kívánt lépni. Sőt, éppen ellenkezőleg, újra meg újra támadásokat intéz még azok ellen is, akik a gazdasági fejlődés objektív törvényszerűségeit figyelembe véve, megkísérik összeegyeztetni a termelőerők általános fejlesztésének követelményét a nagyhatalmi ambíciókkal és törekvésekkel. Ennek során — az arányosság követelményeivel nem számoló gazdaságpolitika következtében időről időre bekövetkező visszaeséseket megideologizálva — kitalálták a népgazdaság „hullámszerű fejlődésének az elméletét”, s az egyensúlytalanság állapotát abszolutizálva, megkísérik a „hullámszerű fejlődést”, s a szocialista építés egyik fő gazdasági törvényének rangjára emelni. E fejtetőre állított és csupán a voluntarista gazdaságpolitikai gyakorlat igazolására hiva-

tott „elmélet” szükségképpen ellentmondásba kerül a szocialista gazdaság tervszerű és arányos fejlődésének követelményével, amelyet pedig a kínai vezetés — vagy legalább is egy része — célszerűnek látott még az új alkotmányban is megemlíteni.

Az elmúlt 25 év alatt, a kínai népgazdaság fejlődésének különböző szakaszaiban elért gazdasági növekedés dinamikáját elemezve, azt tapasztalhattuk, hogy a kínai gazdasági és politikai vezetésnek mind a mai napig nem sikerült egy olyan szocialista fejlődési modellt kialakítani, amely biztosítaná a termelőerők optimális arányú és ütemű fejlesztését, a dolgozó nép anyagi és kulturális életszínvonalának szakadatlan emelése mellett. Ezt más szavakkal úgy is megfogalmazhatjuk, hogy Kínában — a termelési eszközök társadalmi tulajdona és egy szocialistának nevezett tervgazdasági rendszer ellenére — már hosszabb idő óta nem érvényesül a szocializmus gazdasági alaptörvénye, több más ebből fakadó gazdasági törvényszerűséggel együtt. Az eddig megtett fejlődés az egyes szakaszokban oly nagy és oly különböző mértékben volt kitéve a politikai vezetés és a spontán erők deformáló hatásainak, hogy abból a jövőre nézve maradandó tendenciákat, általánosítható következtetéseket leszűrni alig lehet. Azonban még az a kevés is, amit az eddigiekben — elsősorban közgazdasági összefüggések és elméleti megfontolások alapján — megpróbáltam összegezni, nehezen és csak igen nagy fenntartásokkal alkalmazható egy újabb 25 éves fejlődési szakasz prognosztizálásához, mivel a kínai vezetést már hosszabb idő óta nem közgazdasági és elméleti megfontolások, hanem nagyhatalmi ambíciók és voluntarista elképzelések irányítják gazdaságfejlesztési céljaik megvalósítása, gazdaságpolitikai módszereik megválasztása során. Nincs semmi garancia arra nézve, hogy ez a helyzet rövidebb vagy akár középtávon alapvetően megváltozhat. Ezért a jövő-

re vonatkozó becsléseimnél inkább borúlátónak, semmint túlságosan bizakodónak nevezhető alapállásból indultam ki a várható gazdasági növekedés dinamikáját illetően.

A kínai gazdaság fejlődésének további kilátásai

A jelenlegi általános nemzetközi és világgazdasági helyzetben — még a viszonylag jól megismerhető és könnyebben felmérhető gazdasági, pénzügyi, műszaki, tudományos potenciállal rendelkező nemzetgazdaságok esetében is — rendkívül nehéz hosszabb távra prognózist készíteni a gazdasági növekedés várható alakulásáról. Kína esetében ez szinte reménytelen vállalkozásnak látszik. Hogy mégsem mondtam le ennek megkísérléséről, az tulajdonképpen annak a bevezetőben idézett — ez év januárjában nyilvánosságra hozott — kínai távlati gazdaságfejlesztési koncepcióknak tudható be, amely az ezredfordulóra „a mezőgazdaság, az ipar, a honvédelem, a tudomány és a technika korszerűsítésének teljes megvalósítását”, s ezáltal a kínai népgazdaságnak „a világ élvonalába” való kerülését tűzte ki célul. Egyszerűen kíváncsi voltam — mint talán sokan mások —, hogy mi lehet a valóságtartalma és értéke egy ilyen kijelentésnek egy olyan ország vezetőinek szájából, amely ország a világ összes munkakeréjének több mint 1/5-ével, nem kevés természeti kincsrel, de ugyanakkor ösztársadalmi méretekben rendkívül kevés és alacsony színvonalú technikával s elenyészően kevés képzett szakemberrel rendelkezik. A kínai gazdaság fejlődésének több évtizedes figyelemmel kísérése és időnként behatóbb, elmélyültebb tanulmányozása ad a közgazdász kutatónak annyi bátorságot és támpontot, hogy egyrészt vállalja a tévedés nyilvánvaló kockázatát, másrészt viszont megpróbáljon választ adni a felvetett kérdésre.

Ennek kapcsán mindenképp azt kell megvizsgálni, hogy egyáltalán

lehet-e és van-e értelme választ adni ilyen kérdésre. Már a bevezetőben utaltam arra, hogy van néhány támpont és kapaszkodó, amelynek segítségével az idézett célok realitását vagy irrerealitását biztonsággal meg lehet ítélni, sőt megközelíthetőségének mértékét is — természetesen nagyobb hibahatárokon belül — „be lehet mérni”. Ezért egy ilyen próbálkozásnak — véleményem szerint — van értelme, márcsak azért is, mert ennek kapcsán több érdekes gondolat és következtetés adódik.

Mint a 4., 5. és 6. sz. táblázatokból látható, a magam részéről az évszázad hátralevő két és fél évtizedére a kínai gazdaság növekedésében az ipar területén nagyobb, a mezőgazdaság területén kisebb mértékű ütemcsökkenés tendenciáját tételeztem fel. A csökkenő tendencia dif-

ferenciált feltételezését, azt hiszem, nem szükséges külön indokolnom, logikusan következik abból, amit az előzőekben a mezőgazdasági termelés helyzetéről és szerepéről elmondtam. Arra a kérdésre azonban, hogy miért csökkenő és miért nem gyorsuló növekedési ütemet tételeztem fel, már nehezebb választ adni. Itt elsősorban olyan — elsősorban más országok gazdasági növekedésének vizsgálata során szerzett — tapasztalatokból indultam ki, mint például a helyreállítási időszakokban elért gyorsabb ütemű fejlődésnek a hosszú távú gazdasági növekedés dinamikájára vonatkozó torzító hatása vagy a kínai gazdaság meglehetősen nagy távolsága a fejlettségi szintnek attól a kb. 600 dollár/fő nemzeti jövedelemre tehető küszöbértékétől, amelyet átlépve a gazdasági növekedés — nemzetközi ta-

6. sz. táblázat

Az átlagos évi növekedési ütem alakulása, illetve prognózisa hosszabb távú (8—10—25 év) periódusokban (%)

Megnevezés	1949— 1959.	1953— 1960.	1961— 1970.	1971— 1980.	1981— 1990.	1991— 2000.	1949— 1974.	1975— 2000.	1949— 2000.
Villamos energia	25,5	26,2	4,3	9,3	7,7	6,8	14,2	7,5	10,9
Kőszén és lignit	25,3	22,4	—0,8	5,3	4,4	3,8	11,6	4,4	8,0
Nyersolaj	41,9	38,2	18,4	19,7	11,4	7,2	29,3	11,0	20,2
Acél	25,8	32,8	3,4	8,8	7,7	6,2	13,1	7,3	10,2
Cement	35,1	17,6	4,2	8,2	7,2	6,4	16,8	6,8	11,8
Műtrágya	55,1	24,7	18,8	13,6	19,2	7,2	41,4	9,0	25,2
Cukor	18,6	7,6	8,8	7,2	6,3	5,4	11,3	6,1	8,7
Pamutszövet	14,7	5,9	3,6	5,2	4,6	3,1	7,3	4,1	5,7
Az ipari termelés összértéke	26,9	20,8	4,4	8,3	7,2	6,5	14,1	7,0	10,5
Élelmiszer-gabona	5,3	—0,4	4,8	2,6	2,8	2,8	3,4	2,9	3,2
Nyersgyapot	15,1	—3,0	7,5	4,1	3,1	2,7	7,4	3,0	5,2
Sertésállomány	10,0	4,7	4,6	3,2	3,1	2,8	5,9	3,0	4,5
A mezőgazdasági termelés összértéke	6,3	—0,6	5,8	3,9	4,0	3,7	4,4	3,9	4,2
Az ipari és mezőgazdasági termelés együttes értéke...	16,4	11,9	4,7	7,4	6,7	6,3	9,6	6,6	8,1
Nemzeti jövedelem	12,6	7,4	4,5	6,5	5,6	5,6	7,6	5,7	6,6
Népesség száma	2,1	2,1	1,6	1,8	1,5	1,2	1,9	1,5	1,7
Az 1 főre jutó nemzeti jöve- delem	10,3	5,3	2,8	4,7	4,0	4,3	5,7	4,2	4,9

paszta-
latok szerint — általában meggyorsítható. De számításba vetttem sok más sajátos tényezőt is, így például — hogy csak a mezőgazdaságnál maradjak — a kínai parasztság tradicionálisan konzervatív termelési szokásait, az új agrotechnikai eljárások iránti bizalmatlanságát s szakmai ismeretei bővítésének objektív akadályait is.

De tétélezzük fel, hogy a kínai gazdaság jövőjének képe nem ennyire komor, hanem képes lesz a fejlődés ütemét az eddig elért átlagos szinten tartani vagy akár a fölé emelni. Mi következik ebből? Végeztem ilyen számításokat is. Ha a nemzeti jövedelem évi átlagos üteme az elkövetkező negyedszázadban az előző 25 évben elért, azaz 7,6 százalékos szinten maradna, a kínai nemzeti jövedelem 1974-ben elért, 125 milliárd dollárt kitevő összege — változatlan árákon — az általam számított 528 milliárd dollár helyett kb. 840 milliárd dollárra emelkedne. Ez utóbbi volumen olyan nagyságrendet jelent, amelyet az Egyesült Államok 1978-ban, a Szovjetunió pedig 1983-ban érhet el — 3, illetve 6 százalékos évi növekedési ütem mellett. Kína elmaradása a világ két vezető ipari hatalma mögött tehát még ez utóbbi esetben is 22, illetve 17 év volna az évszázad végén. Kína számára ezek a volumenek az első esetben mintegy 460, a másodikban pedig 740 dollárt megközelítő egy főre jutó nemzeti jövedelmet jelentenének 2000-ben. Az érdekesség kedvéért azt is kiszámítottam, hogy mi lenne a végeredmény, ha Kína valami „kínai gazdasági csoda” folytán az utóbbi évtizedek 10 százalék körüli japán fejlődési ütemét produkálná, amit egyébként a japánok a maguk számára még hosszabb távra is nagy előszeretettel prognosztizálnak. Ebben az esetben már jelentős lenne a különbség, mivel az 1974. évi 125 milliárd dolláros összeg 1480 milliárd fölé emelkedne 2000-re, tehát 26 év alatt csaknem 12-szeresére nőne, ami egy lakosra vetítve már csaknem 1300 dollárt jelentene. Ez azon-

ban — véleményem szerint — teljességgel kizárt, legalábbis a jobban prognosztizálható 10—15 éven belül. A legjobb esetben is csupán arra számíthatunk, hogy az évszázad két utolsó évtizedében — a világméretű tudományos előrehaladás és a széles körű nemzetközi együttműködés jóvoltából — esetleg számottevően felgyorsulhat Kína és néhány más, hasonlóan elmaradott ország gazdasági növekedése, s elérheti a jelenleg dinamikus fejlődő országok évi 8—10 százalékos nemzetijövedelem-növekedési ütemét. Ez azonban Kína számára legfeljebb csak egy 800—1000 dollár közötti sávban elhelyezkedő egy főre jutó nemzeti-jövedelem-színvonal és az ezzel járó fejlettségi szint elérését tenné lehetővé, ami azonban még továbbra is igen messze volna a „világ élvonalában” járók színvonalától.

Bármelyik becslést, illetve számítást veszem is alapul, az teljes biztonsággal megállapítható, hogy Kína még a maximálisan elérhető legmagasabb növekedési ütem mellett sem juthat el 25 év alatt olyan fejlettségi színvonalra, amely népgazdaságának valamennyi területén — s főleg a mezőgazdaságban — lehetővé tenné számára a korszerűsítés teljes végrehajtását, amely már az 1970-es évek átlagos műszaki színvonalán is több mint 2000 dollár/fő nemzetijövedelem-színvonalat feltételez.

Befejezésül nézzük meg, hogyan állunk a kínai vezetők 2000-re meghirdetett célkitűzésének másik részével: az élen járó országokhoz való felzárkózással. Kínát jelenleg a nemzeti jövedelem abszolút volumenét tekintve — 1973-ra vonatkozóan közölt szovjet adatok alapján — a következő országok előzik meg: Egyesült Államok 728, Szovjetunió 454, Japán 242, NSZK 196 és Franciaország 139 milliárd dollárral.⁵

Mint arra már utaltunk, Kína számára a legjobb esetben is legfeljebb az Egyesült Államok nemzeti

⁵ Forrás: Narodnoje Hozajsztvo SZSZSZR — v 1973 gg. Izdatyelsztvo „Sztatyisztika”, Moszkva, 1974. 136. 1.

jövedelme 1978—1979. évi nagyságrendjének az elérése feltételezhető az évszázad végére, ami 840—850 milliárd dollárnyi nemzetijövedelem-volumennek felel meg. A jelenleg élen járó országok azonban az elkövetkező 25 évben — ha különböző ütemben is — szintén fejlődni fognak, s ezzel együtt gazdasági tevékenységük, termelésük nettó értéke is növekedni fog. A cél tehát, amihez a felzárkózás során közelíteni kellene, dinamikus, s az idő függvényében növekvő, egyes országok esetében pedig — mint azt a becslésekből és számításokból látni fogjuk — távolodó.

Nehéz és kockázatos dolog a mai világgazdasági és ökológiai helyzetben a jelenleg élen járó országok ezredfordulóra elérhető gazdasági növekedését prognosztizálni. A forgalomban levő prognózisok és futrológiai tanulmányok inkább a növekedési ütem csökkentését, a természeti erőforrások ésszerűbb és hatékonyabb kihasználását, a fogyasztási szerkezet és szokások minőségi átalakítását sugallják, szemben az eddigi gyors növekedést előnyben részesítő szemlélettel. Egyelőre azonban még nem sok jelét látjuk annak, hogy olyan országok, mint az Egyesült Államok vagy akár az eddig legdinamikusabban fejlődő Japán gazdasági életének irányítói saját jószántukból visszafognák gazdasági növekedésük dinamikáját, s ne igyekeznének azt továbbra is minden áron az elérhető legmagasabb szinten tartani. A Szovjetunió szilárdan halad előre a kommunizmus építésének útján, amelynek során nem mondhat le arról a politikai és gazdasági szempontból egyaránt fontos célról, hogy belátható időn belül utolérje és a gazdasági fejlettségi, valamint a termelékenységi színvonal tekintetében is maga mögött hagyja a legfejlettebb tőkés-országokat, köztük az Egyesült Államokat. Az Egyesült Államok fejlettségi színvonalának utolérését Japán is maga elé tűzte az elkövetkező évtizedekre. Látható tehát, hogy szünni nem akaró verseny folyik az

azonos és különböző társadalmi rendszerű országok között a gazdasági növekedés dinamikájának és a világtermelésben elfoglalt vezető pozícióknak a fenntartásáért, illetve megszerzéséért. Ebben a versenyben egy olyan ország esélyei, mint Kína, elenyészőek. A Szovjetunió, Japán és az Egyesült Államok gazdasági növekedésük eddigi dinamikájának fenntartásával például 2000-re már olyan tömegű nemzeti jövedelemmel rendelkeznének, amelynek dollárban kifejezett nagyságrendje a mai áron a Szovjetunió esetében 2400, Japán esetében 2200, az Egyesült Államok esetében pedig 1500 milliárd dollár körül lenne. Az ehhez a szinthez való felzárkózás Kína számára ebben az évszázadban teljességgel lehetetlen, ilyen célkitűzés legfeljebb csak a jövő század feladata lehet.

Mindezek alapján teljes határozottsággal állíthatjuk, hogy a maoista vezetés távlati gazdaságfejlesztési elképzelései ezúttal is nélkülöznek minden reális alapot. Ez a politikai vezetés már lassan két évtizede képtelen a kínai dolgozók tömegeinek reális, előremutató és egy megrázkódtatások nélkül fejlődni képes szocialista társadalom felépítésére irányuló gazdaságfejlesztési programot kidolgozni. Ehelyett hamis és ködös jelszavakkal manipulálva, a bel- és külpolitikában egyaránt antimarxista, szocializmusellenes, álforradalmi demagógiával párosuló kalandor politikát valósítanak meg immár több mint másfél évtizede. A belpolitikában ez a néptömegek anyagi és kulturális igényeinek a lehető leghosszabb távon való minimalizálására, ugyanakkor erőfeszítései és áldozatvállalásai maximalizálására irányul — főként a katonai-ipari potenciál minél gyorsabb ütemű növelése végett. A külpolitikában és a nemzetközi kapcsolatokban a maoista vezetés a marxista osztályszemléletet és a proletár internacionalizmust teljesen nélkülöző, nagyhatalmi sovinszta álláspontot képviselve olyan helyzet kialakulására spekulál, amely leginkább megfelelne a

nacionalista módon értelmezett kínai nemzeti érdekek. Nem bízva abban, hogy a gazdasági fejlődés révén országukat belátható időn belül egy tényleges világhatalom rangjára emelhetik, valójában két lehetőség bekövetkezésével számolnak: a) háborús konfliktus és ebből fakadóan termonukleáris háború tör ki a világ két — gazdasági és katonai tekintetben egyaránt — legerősebb hatalma, a Szovjetunió és az Egyesült Államok között, s ezek kölcsönösen elpusztítják egymást, megsemmisítve ugyanakkor a fejlett világ vagy legalábbis az európai térség jelentős részét is; b) a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti nukleáris háború elkerülhetősége — vagy ahogy ők nevezik: a „szuperhatalmak összeesküvése” — esetén, a fejlett és a fejlődő világ között növekvő szakadék fog belátható időn belül robbanáshoz vezetni, fokozódni fog a „harmadik világ” szegényeinek összefogása a másik „két világ” gazdagjai ellen, s Kína esetleg a „harmadik világ” vezető hatalmaként diktálhat majd feltételeket a nukleáris háborútól való félelmében kapitulálni kényszerülő fejlett világnak. A nemzetközi helyzetnek és a világfejlődés tendenciáinak ez a maoista vágyálmokra épülő prognózisa csendül ki a kínai vezetőknél a legutóbbi másfél-két évben tett olyan kijelentéseiből, mint például melyek szerint a „világban uralkodó nagy zűrzavar jó dolog”; a „két nukleáris szuperhatalom versengése a hegemoniáért”, amely szerintük a „nemzetközi nyugtalanosság fő oka”, „szükségképpen magában hordozza egy új világháború veszélyét” stb. Minden eszközt megragadnak, hogy elhittessék Nyugat-Európa politikusaival és közvéleményével, hogy a nemzetközi enyhülés csak látszat, „ideiglenes és felszínes jelenség”, s a Szovjetunió csak azért „cselez Keleten”, mert

„Nyugaton akar támadni”. Ugyanakkor mérhetetlenül felnagyítják az úgynevezett harmadik világ pozitív szerepét és jelentőségét a nemzetközi ügyekben. Úgy igyekeznek feltüntetni, mintha az ide sorolt világrések és országok egységes erőt képeznének, amelynek élén a „forradalmi országok” fő ereje: Kína áll. (Az idézetek és megállapítások egytől-egyig megtalálhatók a KKP X. kongresszusának dokumentumaiban.)

Az elmondottakból is látható, hogy a kínai gazdasági fejlődés további perspektívái, illetve nagyhatalmi ambíciókhoz mért perspektíváltansága hogyan és milyen szorosan függ össze a maoizmus globális politikai koncepciójával és a maoista vezetés kalandor jellegű bel- és külpolitikájával. Anélkül, hogy e politika tényleges jelentőségét és lehetőségeit akárcsak a legkisebb mértékben is eltúloznánk, érdemes erre az összefüggésre is felfigyelni. Kína mégiscsak a világ legnépesebb országa, és problémáival, nehézségeivel, valamint fejlődési dilemmáival nem áll egyedül a világban. Azok sok tekintetben hasonlóak a fejlődő világ számos más nagy népességű, a termelőerők fejlettségének alacsony szintjén álló országok helyzetéhez, problémáihoz és dilemmáihoz. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy ilyen méretű problémákra megoldást csak egy világméretben megszervezett együttműködés és összefogás hozhat, ami csak a szocializmus további térnyerése, s az imperializmus erőinek fokozatos visszaszorulása útján válik lehetővé. A kínai vezetés jelenlegi politikája viszont épp e szükségszerű és az egész világ fejlődése szempontjából kívánatos történelmi tendencia érvényesülésé ellen próbál fellépni.

Hidasi Gábor

Felhasznált irodalom

1. Problemi razvityija ekonomiki Kitajskoj Narodnoj Reszpubliki (Szbornyik sztatyej kitajszkih avtorov). Goszudarsztvennoje izdatyelsztvo polityicseszkoj lityeraturi, Moszkva, 1958. 535 l.
2. Zsamin, V. A.: Szelszkoje hozjajsztvo Kitaja. Goszudarsztvennoje izdatyelsztvo szelszko-hozjajsztvennoj literaturi. Moszkva, 1959. 287 l.
3. Konovalov, Ie, A.: Szocialno-ekonomicseszkiye poszledsztvija „bolsovo szkacska” v KNR. Izdatyelsztvo „Miszl”. Moszkva, 1968. 100 l.
4. Antimarkszisztikaja szucsnoszty vzgljadov i polityiki Mao Dze-duna. Szbornyik sztatyej pod radekcijej Szladkovszkovo, M. I., Moszkva, Politizdat, 1969. 5—51. l.
5. Kitaj szegodnja. Izdatyelsztvo Nauka, 1969. 336 l.
6. Anyiszimov, A.—Gelbrasz, V.—Genyiszaretszkij, O.: Problemi prognozirovanyija szocialno-ekonomicseszkoje razvityija kitajszkovo obszcseszta (Tezisz doklada). Moszkva, 1970. 7 l.
7. Vjatszkij, V.—Dimin, F.: Ekonomicseszkiy avantyurizm maoisztov (O maoisztikom kursze v ekonomike). Moszkva, „Ekonomika”, 1970. 149 l.
8. Kitajszkaja Narodnaja Reszpublika. Ekonomika, goszudarsztvo i pravo, kultura. Otvetsztvennij redaktor M. I. Szladkovszkij, G. D. Szuharczuk. Izdatyelsztvo „Nauka”, Moszkva, 1970. 225 l.
9. Krityka tyeoretyicseszkih koncepcii Mao Dze-duna. Izdatyelsztvo „Miszl”, Moszkva, 1970. 293 l.
10. Korbaz, E.: Ekonomicseszkiye „tyeorii” maoizma. Izdatyelsztvo polityicseszkoj lityeraturi. Moszkva, 1971. 183 l.
11. Volkova, L. A.: Izmenenyije szocialno-politicseszkoj sztrukturi kitajszkoj gyerevnyi, 1949—1970. Izdatyelsztvo Insztituta Dalnyevo Vosztoka. Moszkva, 1972. 198 l.
12. Novejsaja isztorija Kitaja, 1917—1970 gg. Insztitut Dalnyevo Vosztoka AN SZSZSZR, Moszkva, 1972. 437 l.
13. Szovremennij Kitaj, Szocialno-ekonomicseszkiye problemi. Szbornyik sztatyej. Otvetsztvennij redaktor M. I. Szladkovszkij Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva, 1972. 282 l.
14. Gelbrasz, V. G.: Kitaj. Krizisz prodolzszajetsza. Izdatyelsztvo „Mezsdunardnije odnosenyija”, Moszkva, 1973. 223 l.
15. Kritika tyeoretyicseszkih osznov maoizma. Insztitut filozszoфии AN SZSZSZR. Izdatyelsztvo „Nauka”, 1973. 293 l.
16. Naumov, I. N.: Prodovolsztvennaja problema v Kitaje. Insztitut Dalnyevo Vosztoka AN SZSZSZR. Izdatyelsztvo „Nauka”, Moszkva, 1973. 247 l.
17. Opasznij kursz. Pekin: kursz vrazsnyebnij miru, demokracji i szocializmu. Vipuszka 5—j. Polityizdat, Moszkva, 1974. 360 l.
18. Problemi i protyivorecsija indusztrialnovozvityija KNR. Insztitut Dalnyevo Vosztoka AN SZSZSZR. Izdatyelsztvo „Miszl”, Moszkva, 1974. 240 l. (Pod redakcijej cslen-korreszpondenta AN SZSZSZR M. I. Szladkovszkovo)
19. Emerson, John Philip: Nonagricultural employment in Mainland China: 1949—1958. Washington, U. S. Gov. Print. Office, 1965 (International population statistics reports. P—90, ser. 21. sz.) X. 240 l.
20. Chen, Nai-Ruenn: Chinese economic statistics. A handbook for Mainland China. Aldine, Chicago, 1967. 31. 539. l.
21. Tang, Anthony M.: Agriculture in the industrialization of Communist China and Soviet Union. (Nashville, Vanderbilt University, 1967). 1118—1134. l.
22. Economic trends in Communist China. Edited by Alexander Eckstein, Walter Galenson and Ta-Chung Lin. A Monograph of the Committee on the Economy of China of the Social Science Research Council. Aldine Publishing Company (Chicago) 1968. 757. l.
23. Ishikawa, Shigeru: Agrarian reform and its productivity effect-implication of the Chinese patterns. Tokyo, 1968. 313—358 l. (Tokyo, Hitotsubashi University, Institute of Economic Research. Reprint ser. 67. sz.)

24. *Richman, Barry M.*: Industrial Society in Communist China. (A firsthand study of Chinese economic development and management—with significant comparisons with industry in India, the USSR, Japan and the United States.) New York, Random House. 1969. XII. 968. 1.

25. An economic profile of Mainland China. Joint Economic Committee of the U. S. Congress. Frederick A. Praeger, Publishers New York—Washington—London. Second printing, 1970. XV. 684. 1.

26. *Dawson, Owen L.*: Communist China's agriculture. Its development and future potential. New York—Washington—London. Praeger, 1970. XVIII. 326. 1.

27. *Ishikawa, Shigeru*: A hypothetical projection of the Chinese economy: 1966 to 1981. Tokyo, Hitotsubashi University, Institute of Economic Research. Reprint ser. 79. sz. 1970. 249—279. 1.

28. *Kang Chao*: Agricultural Production in Communist China 1949—1965. The University of Wisconsin Press Madison, Milwaukee and London, 1970. 357. 1.

29. *Cheng, Chu-yuan*: The economy of Communist China. 1949—1969. Ann Arbor, Michigan 1971. 79. 1. (University of Michigan, Center for Chinese Studies) Michigan papers in Chinese studies, 9. sz.

30. *Perkins, Dwight H.*: The economic performance of China and Japan, 1842—1969. Cambridge, Mass. 1971. 42. 1.

31. *Yu, C. L.*: The local industry and its impact on the agricultural development in China. A report on 23 countries in 19 provinces and 1 autonomous region. Hamburg. 1971. 321—341. 1. (Hamburg, Institute für Asienkunde. Sonderdruck, 28. sz.)

32. *Donnithorne, Audrey*: The budget and the plan in China: Central-local economic relations Camberra, Australian National University Pr. 1972. 19. 1. (Contemporary China papers, 3. sz.)

33. *Healey, Derek T.*: Chinese real output, 1950—1970. Stockholm, 1972. 49. 1. (Stockholm University, Institute for International Economic Studies, Reprint ser, 25. sz.)

34. *Kuo, Leslie T. C.*: The technical transformation of agriculture in Communist China. New York—Washington—London Praeger, 1972. XX. 266. 1.

35. Peoples Republic of China: An economic assesment. Washington, Joint Economic Committee, 1972. XIV., 382 l.

36. *Snow, Edgar*: The long revultion. Vintage Books Editor, August 1973. A Division of Random House, New York 270. 1.

37. *Swamy, Subramanian*: Economic growth in China and India 1952—1970. A comparative appraisal. University of Chicago Press. Economic Development and Culture Change, Volume 21. Number 4. Part II. July 1973. 84. 1.

38. *Swamy, Subramanian*: Chinese economic growth: 1966—1972. Cambridge, Mass. 1973. 28. 1. (Harvard University, Harvard Institute of Economic Research, Discussion paper, 315. sz.)

39. The military and political power in China in the 1970 s. 2 print. Edited by William W. Whitson. New York—Washington—London Praeger, 1973. XXXIV. 390. 1.

40. *Ganière, Nicole*: The process of industrialization of China. Analytical Bibliography. Paris, OECD. 1974. 137 l.

41. *Perkins, Dwight*: Growth and changing structure of China's twentieth Century economy. Cambridge, Mass. 1974. 110 p. (Harvard University, Harvard Institute of Economic Research, Discussion Paper 339. sz.)

42. *Kański, Władysław*: Chińska Republika Ludowa. Zarys rozwoju gospodarczego 1949—1969. Książka i Wiedza, Warszawa 1971. 275. 1.

43. *Rochlin, Peter R.—Hagemann Ernst*: Die Kollektivierung der Landwirtschaft in der Sowjetunion und der Volksrepublik China. Duncker and Humblot, Berlin, 1971. 175 l. Deutsches Institut für Wirtschafts-forschung, Sonderheft 86. 1971.

44. *Deleyne, Jan*: L'économie chinoise. Paris, Seuil, 1971. 221. 1.

45. *Harnisch, Heinz—Gloria, Hans Günther*: Die Energiewirtschaft der Volksrepublik China. Essen, Verl. Glückauf, 1973. 141. 1. (Internationales Rohstoff-wirtschaft I. Bd.)

XIV. közgazdász vándorgyűlés

A közgazdászok idej, június 17—19-e között Szolnokon megrendezett vándorgyűlése a gazdasági szerkezet, a gazdasági növekedés és a tőkésvilágban mutatkozó súlyos válságjelenségek problémáit vizsgálta, hogy az ezekkel kapcsolatos gondjainkra konkrét megoldási javaslatokat tehessen. *Huszár István* miniszterelnök-helyettes megnyitójában a következőképp jellemezte a mai helyzetet: „Instabil tőkés világgazdasági körülmények között kell az V. ötéves tervfeladatokat megvalósítani — úgy is fogalmazhatnám: súlyos válságtünetek közötti tőkés viszonyok közepette. Közben azonban fejlődik integrációnk. Soha ilyen jól nem sikerült még a KGST-országok terveit a tervdöntések előtt összeegyeztetni, mint most. Mindez lehetővé teszi, hogy megfelelő — és megfelelő időben előterjesztendő — tervet tárjunk az országgyűlés elé jóváhagyásra. Nem elég azonban csak 1980. céljait nézni, a megvalósítás folyamataira is oda kell figyelni. A jövőt megalapozni a mával kell.”

A vándorgyűlés vitaindító előadását *Faluvégi Lajos* pénzügyminiszter tartotta. Mind a gazdasági fejlettséget, mind a külgazdasági feltételeket a gazdasági szerkezet tükrében vizsgálta. Az ilyen aspektusú tárgyalásmódot a világgazdaságban kialakuló új értékrend, valamint az új ötéves és tizenöt éves tervidőszak kezdete miatt tartja aktuálisnak. Célunk, hogy hatékonyabb területek felé csoportosítsuk át erőnket, mert bár ma is és a meglévő szerkezetben is képesek lennénk többet termelni, de ennek a termékstruktúrájának nem található meg teljesen a kereslete. Tudnunk kell ugyanakkor, hogy nem minden a társadalmi fogyasztás: a gazdasági fogyasztással is törődnünk kell. Olyan külkereskedelmi politikát kell folytatnunk — mondotta —, amely az itthon gazdaságosan gyártható terméket exportálja, a gazdaságtalant importálja. Persze a termelőerők és termelési viszonyok között fennálló kölcsönös meghatározottság korlátoz szándékainkban, mégis bizonyos — nem is olyan nagyon szűk — határok között van mozgásszabadságunk. Az eljárók túlszárnyalása azonban csak hosszú távon valósítható meg. Össze kell hangolnunk a munkaerőt és a termelést, a belső és külső piacot, valamint a követő és megelőző ágazatokat. Csak a meglévő arányok megbontásával juthatunk el az újabb és magasabb színvonalú arányokhoz. Egyetlen kiutunk a munkaszervezés alkalmazása. Azonban mit szervezzünk, hiszen a gazdasági struktúrát a hatékonyság alapján ítélnetjük meg, viszont még a gazdasági növekedés mérésére sincs kidolgozott módszerünk?

Röviden elemezte az ipart, a mezőgazdaságot, az infrastruktúrát. Majd a gép-
ipar és az építőipar jellemzése után rátért a mezőgazdaságra. Mint mondotta, a mezőgazdaság látványosan fejlődött, de még nem éri el a fejlett országok mezőgazdaságának színvonalát. Hangsúlyozta, hogy az élelmiszeriparral való magasabb szintű összehangolására van szükség.

Az infrastruktúra vizsgálata után, a külgazdaságról szólva megállapította: míg a hitelügyünk növekedése felgyorsult, a hitelnyújtók óvatosabbak lettek. Szólt arról, hogy termelési és külkereskedelmi struktúránk merev, és így a lehetségesnél lassabban küzdjük le problémáinkat. Ezért az exportot a hazai fogyasztás rovására kell növelnünk, az importot pedig takarékossgal és helyettesítéssel kell visszafognunk. Hangsúlyozta, hogy a helytelen értékrendszerű, rossz árak a központi döntéseket is eltorzítják. Törekedni kell ugyanakkor a vivő termékek kialakítására és felfuttatására, hogy a termelési szerkezetünk javulhasson. Ebben a vállalatoknak nagy a szerepe, mert a vállalat tudja a legjobban, mikor válik gazdaságtalanná egy termék, mi a megoldás.

Mindezek után következtetésként a szabályozó rendszer kidolgozás alatt álló módosításait, illetve a módosítások irányelveit ismertette. Célként tüzte ki, hogy: vállalataink vertikáltságán javítsunk; minden piacon egyaránt gazdaságos termékeket gyártsunk; több évre átnyúló vállalkozásokba kezdjünk. Végül méltatta a nemzetközi szocialista és tőkés kooperációk jelentőségét.

I. szekció:

Gazdaságpolitika

A munkacsoport kétnapos vitáján — amelynek alapjául Faluvégi Lajos imént ismertetett előadása szolgált — *Bognár József*, az MTA Világgazdasági Intézetének igazgatója és *Morva Tamás*, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének igazgatója elnökölt.

A hozzászólók megállapították, hogy a válság állandósul, és több cikluson keresztül megmarad. A tőkés árak még nem stabilizálódtak. Épp ezért nem az olaj- vagy az élelmiszerár-inflációra, hanem a világgazdasági jelenségekre való reagálást kell — a további gazdasági fejlődésünk érdekében — kialakítanunk. A tudományos-technikai forradalom lelassult, és ez számunkra — a követő számára — bizonyos előnyt jelenthet. Viszont míg Nyugaton bizonytalanság van: a vevő ütemezheti a szállítást is; 15 nap alatt fizetnek; az anyagfelhasználást adóztatják; a dollárszint alacsony, és a forint értékelése változó — addig nálunk stabilitás van: a termelő ütemezi a szállítást; 120 nap alatt fizetnek; nincs ténylegesen ható anyagadó; a rubel árszínvonal magas, és a forintszorzó állandó.

Külkereskedelmünket úgy jellemezték, hogy az exportunk koncentrált, és az importunk dekoncentrált. A szocialista országok egymás között kölcsönös érdekből egyeztetik mind az exportot, mind az importot. A vállalati szakemberek szerint túlzott az export—import-tevékenységünk, és ugyanakkor a belföldi termelést nem hangolják megfelelően össze a behozatallal. Elhangzott olyan vélemény is, hogy mivel a vállalatot elsősorban a belföld ellátására alapították, ne növeljük tovább az exportot; a felesleget majd természetesen exportáljuk.

Belgazdaságunk alapvető problémájának tartották, hogy a fordított kétszintű árrendszer nagy torzításokat okoz, és óriási szóródást eredményez. A szakképzést az igényeknél színvonalasabbnak ítélték, s ugyanakkor megállapították, hogy termelőerőnk fejlettségéhez ez a tényező nagy potenciálval bír. A vállalati magatartást az irányítási rendszerből vezették le. Egyrészt a fogyasztás szerkezete eltér az optimális termelési struktúrától. Másrészt az általános és átlagos szemléletű szabályozórendszer igen nagy ütközésekhez vezet. Harmadrészt a vállalati optimumtól eltérést követel az ágazati irányítás is.

Fejlesztési döntéseink egy részét a népgazdasági terv nem képes átfogni. A külföldi beruházások hatékonyságát még nem vizsgáljuk. A tipikus beruházás import-megtakarító, de ez legtöbbször legfeljebb szocialista exportot tesz lehetővé,

Ezeknek a tényezőknek többféle tovaryűrűző hatása is van. Az egyik hozzászóló azt az álláspontot hangoztatta, hogy a külkereskedelem export—import-hatékonysága együtt nem lehet a termelési szerkezet meghatározója, mert: a termelés külkereskedelemre való érzékenysége ágazatonként eltérő; a külkereskedelem igénye irreális; a tőkés és a szocialista relációk eltérő szállítási határidőt követelnek. E nézettel többen vitába szálltak. Szinte egyöntetűen azt vallották, hogy a külkereskedelem is befolyásolja termelési szerkezetünket, és végső soron a szükséglet egyik tényezőjeként kell figyelembe venni.

Mivel Nyugaton oda adnak árut, ahol pénz van, és később a teljes komplex technikát is átadják, féltő, hogy a fejlődő országok „leköröznék” bennünket.

A szocialista tervegyeztetésekről szólva elmondották, hogy termékcsoport jellegű és az újabb importigények bizonyos szabadságot eredményeznek.

Többen hangsúlyozták, hogy bár a költségvetésnek vannak megoldási eszközei, az elmúlt évben passzívuma volt, és a vállalati eszközlehetőségek nagyobbak voltak. Ugyanakkor a makroszintű struktúradöntésekről elmondották, hogy aggregált jellegű keretszerűvé teszi őket.

A termelési struktúrát úgy jellemezték, hogy azt a lakossági fogyasztási struktúra is, meg a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk is befolyásolja.

A gazdasági mechanizmus hibájául rótták fel, hogy az ágazati, illetve vállalati hatékonyság túlzott szórtságán nem javít szisztematikusan. Hangsúlyozták, hogy a vállalati magatartás hibái a változó külkereskedelmi egyenleg szerint módosuló szabályozásból erednek.

Jelenlegi helyzetünk értékeléséről szólva elmondották: kiderült, hogy a KGST védettsége sem teljes, bár másokénál jobb; a tőkésvállalatok igen gyorsan, a tőkésállamok csak valamivel lassabban reagáltak az új helyzetre. Magyarországon pedig nemcsak a vállalatok alkalmazkodtak lassan. Igen élesen megfogalmazódott, hogy rosszul feltett az a kérdés: a legfejlettebbeket érjük-e utol, vagy

szorosan utánuk menjünk-e. A kérdés azért rossz, mert még egyik állapothoz sem vagyunk elég közel.

Mit kell tehát tennünk? Ebben a kérdésben sok eltérő javaslatot hallottunk. Az elfogadott alapelv az volt, hogy nem stabilitásra kell törekedni, hanem a gyorsabb, tartós változások után kell menni. Ennek érdekében át kell strukturáldnunk, mert egy dinamikus világban a biztonság az instabilitásban van. A makrostruktúrának lényegesen nagyobb szerepet kell kapnia. Fontos, hogy közben ne feledkezzünk meg a fogyasztási struktúráról mint végső fejlesztési célunkról. Nem csökkenthetjük azonban a termelőfelhalmozás arányát, és rögzítése csak a fogyasztás rovására történhet. Energetikai beruházásaink arányát a feldolgozó ipar és a mezőgazdaság rovására emelhetjük csak fel. Ezt a szerkezetváltozást évről évre fokozatosan valósíthatjuk meg. Ki kellene viszont alakítani a struktúraértékelés módszereit.

A gép- és a vegyipar kis arányú növelése is jelentős. Legcélszerűbb ezt termelési kooperációkkal biztosítani. Mivel ennek a bérmunkától a közös vállalatig sok fokozata van, célszerű a legegyszerűbbel kezdeni. Voltak olyan hozzászólók, akik a saját kutatást tartották fontosnak a licencvásárlással szemben. Mások viszont azt hangsúlyozták, hogy az adaptáció legalább olyan nagy dolog, mint ha magunk végezzük a fejlesztést. S elhangzott egy olyan vélemény, hogy a felfutó árgörbe alsó szakaszán álló licenckel vásárlása előnyös a számunkra.

Igen érdekes vita alakult ki a mechanizmusváltoztatásról. Egyesek, speciálisnak ítéelve meg helyzetünket, csak apró változtatásokat javasoltak. Mások az egészet: a decentralizáltság és a centrum viszonyát, a devizasorzót, a döntési szinteket stb. rugalmasan át kívánák alakítani. A harmadik vélemény típus az volt, hogy a változó hatásokat követve fokozatos átalakítás legyen. Javasolták, hogy: a nyereségadó rendszerét nettósítsuk; szüntessük meg az export és az import független kezelését, és legalább árucsoportonként együttesen vizsgáljuk őket. Vállalati oldalról a gazdaságirányítási rendszer átlagszemléletét kritizálták, mivel az túlzott ütközéseket eredményez. Olyan differenciált mechanizmust igényeltek, amely a legrosszabb vállalatot is élni hagyja. Végső konklúzióként: mivel tartósnak ítélik a tőkésvilág válságát, fel kell készülnünk a gyors változtatásokra. Erre azért van szükség, mert a közvetlen irányítás nem helyettesítheti az irányítási rendszert. Csak így biztosíthatjuk a rugalmas alkalmazkodást.

Az oktatási célú ráfordítások fontosságára is rámutatott az egyik hozzászóló. Hangsúlyozta, hogy a munkanélküliség és a túlfoglalkoztatás között sok átmeneti fokozat van, így a munkaerő-volumen növekedése nélkül is megoldáshoz juthatunk.

Nagy vitát váltott ki az a nézet, hogy ne az ágazatot, hanem a vállalatot vizsgáljuk, és a nem hatékonyat fejlesszük vissza. Ugyanakkor a leghatékonyabb területekre vessünk be külföldi tőkét. Külkereskedelmi szerkezetünk a komparitivitás elve szerint befolyásolja termelési szerkezetünket. Mások azt állították e nézetekkel szemben, hogy: a hatékonyságmérés módszerei kidolgozatlanok; nem mindig biztosított a visszafogott termelés helyettesíthetősége; a munkaerő-átcsoportosításra sincsenek meg a megfelelő eszközeink.

Azzal kapcsolatban, hogy az élelmiszer-gazdaságot alakítsuk át vivő ágazattá, az a vélemény hangzott el, hogy a földterület korlátokat szab. Mások viszont a hozamnövelés lehetőségeivel foglalkoztak.

Sokan foglalkoztak az árkérdéssel. Hangsúlyozták, hogy szerepe fokozatosan megnőtt. Végtelen vélemény volt az, hogy a tisztánlátás érdekében engedjünk minden árváltozást begyűrűzni, és a hozam szerint legjobb termékeket fejlesszük. Alapvető követelményként hallottuk, hogy stabilizálni kell a pénzürtéket, folytasunk aktív árfolyam-politikát, és szállítsuk le a termelői árak színvonalát. Elhangzott, hogy a politikai megfontolások alapján stabilizált árszint sokáig nem tartható, mert akadályozza a vállalatok rugalmas alkalmazkodását. Végül az egyik hozzászólás csak új importbizást követelt. Így biztosítható lenne a vállalati rövid távú rangsorolás is.

A hozzászólók külgazdasági követelményeket is megfogalmaztak. Emelnünk kell az exportszínvonalat. A minden piacon való értékesíthetőség azonban, a relációnkénti igényeltetés miatt, csak makrokövetelményként helyes. Legyünk kevés termékből főszállítók. Vegyük figyelembe, hogy a szovjet piac minőségi követelményei emelkednek. Mivel a KGST-ből az import lehetősége csökken, már csak ezért is növelnünk kell az exportunkat más relációk felé. A résztvevők exportnövelő tényezőket is felsoroltak. Ilyenek: a KGST termelési kooperáció; a növekvő

szerepű vegyipari programok; a fejlődő világ előtérbe nyomulása és a „láthatatlan export” lehetőségei. Természetesen általában is nő a termelési kooperációk és a KGST-országok együttműködési programjainak a jelentősége.

Bíró András

II. szekció:

Iparpolitika

A vitaindító előadást *Drecin József*, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese tartotta.* Ebben hangsúlyozta: Magyarország ipari állam lett, de fejlettségi színvonalára közepes, munkatermelékenysége csak mintegy a fele a fejlett országokénak, közepes a gyártmányok, a technológia, a szervezési kultúra színvonala is. Jelenleg az ipar egy ún. adaptációs korszakban van, fejlesztésre s főleg kutatásra most nem lehet sokat fordítani.

A műszaki fejlesztés szükségességének felismerése megtörténik, az igények nagyok, de a végrehajtás nehézkes, hosszadalmas. A beruházási keretek szűkösségén túl, a fejlesztésnek szervezési, irányítási, kivitelezési akadályai is vannak, s ide tartozik a tudományos-műszaki bázis hiánya is. A gépiparon belül egyes területeken — például az elektromotor-gyártásban — jó eredményeket értek el, de, mondjuk, az integrált áramkörök kifejlesztése mire a termelésben megvalósult, már elmaradottá vált. Ez utóbbi esetben helyesebb lett volna az adaptáció.

Az ipar különböző ágaiban más és más a helyzet. A magyar ipar ágazati szerkezete igen közel áll a legfejlettebb ipari országok struktúrájához. Hogy ezt elértük, abban sokat segített a KGST-országokkal való együttműködés. A gyártmány-szerkezet azonban kevésbé fejlett, egyes területeken elmaradott. Ezt az ellentmondást kell feloldani új gyártmányok bevezetésével, a régiéket egy részének jelentős korszerűsítésével, más részük gyártásának megszüntetésével. A magyar ipari fejlődés csak a termelési szerkezet megfelelő változtatása alapján biztosítható, új „iparágak” létrehozása nem lehet az ország feladata.

Az előadást követően számos felszólalás hangzott el. A bennük fölmerült gondolatok közül utalunk néhányra a következőkben.

Vállalati szakemberek részéről felvetődött, hogy a szabályozók nem egységesek, s változásaik nem tervezhetők, és ez gondokat okoz a vállalati gazdálkodásban. Egyikük vegyipari vállalata példáján mutatta be, hogyan vezetett az export-támogatás megvonása — s ezáltal az export visszaesése — nagyvolumenű kihatással a kapacitáshoz.

Egy másik felszólaló a beruházások végrehajtásánál jelentkező — jó részben adminisztratív jellegű — nehézségekről szólt. Beszámolt saját tapasztalatairól, melyekből kitűnt: az importgépek beszerzése — a megrendeléstől a leszállításig — esetenként 2—3 évbe is beletelik, amit a hazai ügyintézés csaknem egy teljes évvel még meghosszabbít. Korábban nem voltak szocialista piacról beszerezhető speciális berendezések (kőolaj- és földgáztermelő vállalatról van szó), s a jelenlegiek sem építhetők minden esetben össze a már meglévővel. Az importkorlátozás gyakran nincs tekintettel az ilyen körülményekre, műszaki-gazdasági oldalról nem mindig kellően átgondolt. Hozzátette még: a beruházások meggyorsításához gyorsított, segítőkész adminisztráció is szükséges.

Az egyik állami építőipari vállalat küldötte arról szólt, hogy termékösszetételük az elmúlt évek során nagymértékben megváltozott, jelentős forgóeszköz-hiánnyal küszködtek. Ezt forgóeszközök forgásának meggyorsításával, továbbá a rész-számlázás bevezetésével, hitelek felvételével igyekeztek ellensúlyozni. Hangsúlyozta: az építőipari munka hosszú átfutása miatt mindenképpen szükséges az építőipari előlegnek a bevezetése, ami az új szabályozások között szerepelni fog.

A következőkben szó esett a gépipar jelentős szerepéről az ipari struktúra megváltoztatásában. Ma gondot okoz a termelés szétszórtsága, amit jelez, hogy a telephelyek fele 100-nál kisebb létszámmal dolgozik. Ez hozzájárul ahhoz, hogy a termelékenység viszonylag alacsony, a KGST-országokhoz képest is. A fejlesztéssel kapcsolatban probléma, hogy a gépipari beruházások aránya az ipari beruházásokon belül az elmúlt években 18-ról 15 százalékra esett vissza. To-

* Az előadás megjelent a Gazdaság 1975. évi 2. számában — a szekcióülésen az előadó csak kiegészítéseket tett.

vábbi nehézséget jelent az, hogy a jövőben a beruházásokra rendelkezésre álló összeg 50 százalékát hitel-visszafizetésre kell fordítani.

Hosszabb felszólalás foglalkozott a korszerűsítés—fejlesztés kérdéseivel. A korszerűsítés feltételeihez — hangsúlyozta a felszólaló — a felismerésen és a végrehajtásban való érdekeltésen túlmenően hozzátartozik az erőforrások rendelkezésre bocsátása is. A vállalati és a népgazdasági szintű fejlesztési célok között ellentétek lehetségesek, a fontosabb fejlesztési célokat össze kell hangolni, akár az említett szintek között, akár a különböző fejlesztések tekintetében. Mint mondotta, a vállalatok mai érdekeltégi rendszere nem megfelelő: alapvetően a volumen növelésében érdekeltek, s a fejlesztési tevékenységük előtt nemegyszer indokolatlanul nagyok az akadályok. Nem biztosított a folyamatosság és az egyöntetűség a szabályozó rendszerben. Az alapanyagok és félkésztermékek importból való beszerzése az esetek egy részében gazdaságosabb, mint a kitermeléshez szükséges erőforrások lekötése — mondotta, s fölvetette: az e területen tervezett fejlesztéseket felül kellene vizsgálni és újraértékelni.

Sokan foglalkoztak a gyártmánystruktúra változtatásának kérdéseivel-nehézségeivel, a fejlesztési tevékenységgel való kapcsolatával. Egyikük a kohászat példájára hivatkozva arról szolt, hogy az ún. hagyományos termék nem mindig elavult termék is egyben — természetesen az ilyen termékeket is állandóan fejleszteni kell. Fölmerült, hogy a gyártmánystruktúra változtatása vállalati szinten igen nehéz, a meglévő gépi berendezések — alapvetően célgépek — lecserélése igen nagy kiadásokkal jár. Nem alakult ki olyan mérési rendszer, amely egyértelműen megmutatná a gyártmánystruktúra változtatásának eredményeit. Többen vállalatuk termékstruktúrájának sikeres változtatásairól számoltak be.

A külföldi piacokra való betörés, az ott végzett munka igen nehéz, eredményei nemegyszer csak 2—3 év múltán jelentkeznek — vetette fel az egyik ruházati ipari vállalat küldötte. Sok problémát okoznak a hosszadalmas engedélyezési eljárások, a nehézkes ügyintézés; ezeket a külföldi — nyugati — partner némelykor nem is tudja kivárni. Ellentmondásos helyzetet teremt vállalati szempontból az, hogy a rubelpiacokon már az 1976. évi szállításokra szerződnek, de az árakat és az egyéb feltételeket csak 1976. januárban rögzítik.

A Pénzügyminisztérium jelenlévő egyik főosztályvezetője kifejtette: exportálni szükséges, és az „államcentrikus” szemlélet helyett „piacentrikus” szemléletet kell érvényesíteni. Az állam csak az átlagos helyzet alapján tud szabályozni, a specialitásokat nem lehet egységes rendelkezésekre foglalni, ezeket külön-külön kell megítélni. A piackutatás ne abból álljon — mondotta —, hogy megkérdezzük: mire van szükség a nyugati piacokon, hanem mihamarább meg kell jelenni az új termékekkel és betörni a piacokra. Elismerte, hogy az importengedélyezés valóban több esetben bürokratikus. Külön kellene választani és másképp intézni a kisebb értékű alkatrészeket, műszereket, valamint a nagy értékű gépeket, berendezéseket, beruházási eszközök behozatalát.

Az ülésen felszólalt Drecin József is. Elmondta: a struktúraváltozás hatékonyságának mérése még valóban nem teljesen megoldott. Az árrendszerben levő problémák is akadályozzák a helyes mérést, ezért egyes esetekben, alapvetően műszaki fejlesztési szempontok figyelembevételével, beavatkozás szükséges. Felvetődik, hogy a termelői vagy a fogyasztói szempontok alapján történő optimalizálás-e a helyes eljárás. Véleménye szerint a kereslet vizsgálatával kombinált elemzés a megoldás, figyelembe véve az értékesítési területet is (KGST, nyugati piac, belső piac).

A mikro- és makroszemlélet tényezőit együttesen kell vizsgálni — hangsúlyozta —, tekintetbe véve, hogy a makroösszefüggések lassabban változnak, a műszaki fejlesztés a mikrotényezőkben nagyobb változást okoz.

A vállalati képesség sokoldalú fogalmát (termelési, értékesítési stb.) nemcsak a beruházási és más anyagi jellegű tevékenység alapján kell vizsgálni, mint ahogy ez manapság jellemző, hanem fokozott figyelmet kell fordítani a vállalat szellemi kapacitására és műszaki fejlesztési tevékenységének színvonalára is.

Az ülés *Román Zoltánnak*, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja igazgatójának zárszavával végződött. Ebben röviden áttekintette az elhangzottakat, s hangsúlyozta: az összefoglalót úgy kívánja elkészíteni, hogy a felvetett kérdések és javaslatok felhasználhatók legyenek a gazdasági vezető szervek munkájának javításához, valamint a szabályozórendszer hatékony továbbfejlesztéséhez.

Kiss Ferenc

III. szekció:

Mezőgazdaság és feldolgozó ipara

A szekcióvita a mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlődésének időszerű közgazdasági és gazdaságpolitikai kérdései körül folyt. A vitaindító előadást *Csendes Béla*, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője tartotta; a vitát *Romány Pál* mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter vezette.

A vitaindító előadás mind a mai világgazdasági helyzet, mind pedig Magyarország hosszabb távú fejlődése szempontjából kedvezőnek minősítette mezőgazdaságunk növekedési ütemének és korszerűsödésének meggyorsulását. A hangsúlyt azonban azoknak a fogyatékoságoknak a megszüntetésére tette, amelyek a fejlődést leginkább akadályozzák, vagy a jövőben akadályozhatják.

Az élelmiszer-termelés fejlesztésének egyik kulcskérdése a megtermelt mezőgazdasági termékek veszteségmentes megóvása, a feldolgozó kapacitás bővítésével a minél magasabb fokú feldolgozása. Ez több ágazatban a mezőgazdasági termelés növelésének lehetősége is kihat.

Az élelmiszer-termelés növekedésének lehetőségeit úgy használhatjuk ki a legjobban, ha a korszerű nagyüzemi kapacitások létesítése mellett még viszonylag sokáig támaszkodunk a kevésbé korszerű, hagyományos nagyüzemi termelésre, s kiaknázzuk a háztáji, illetve a kisegítő gazdaságokban meglévő lehetőségeket is.

A mezőgazdaság technikai átalakulása napjainkban szükségszerű folyamat, amelynek megállítása az egész népgazdaságnak kárt okozna. Az új technikai, technológiai megoldásokat azonban bevezetésük előtt gazdaságilag alaposan ellenőrizni kell. Azokat a megoldásokat kell választani, amelyek leginkább megfelelnek gazdasági fejlettségünknek, erőforrásainknak, a társadalmi-gazdasági hatékonyság követelményeinek.

A hatékonyabb gazdálkodás követelménye, hogy a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termelésben keletkező, nagy mennyiségű melléktermék minél nagyobb hányadát ésszerűen hasznosítsuk. A műtrágyák és növényvédőszeres szakszerűbb alkalmazása, a gyomirtószerrel, üzemanyagokkal, mesterséges energiaforrásokkal való takarékosabb — különösen a magasabb beszerzési árakra való tekintettel — javítaná a gazdaságosságot.

Az előadás foglalkozott a termelési viszonyok fejlődésével a termelészövetkezetekben és az állami gazdaságokban. Az utóbbi időben kialakult üzemnagyság a gazdaságok túlnyomó többségében biztosítja a rendelkezésre álló korszerű technika hatékony kihasználását, összhangban van a nagyüzemek szubjektív és objektív adottságaival. Ezért most a már kialakult gazdaságokban rejlő lehetőségek maximális kiaknázzása az előtérben álló feladat.

A szocialista nagyüzemek ma már megfelelő kereteket biztosítanak az iparszerű termelési eljárások befogadására és kibontakoztatására. Ezen a területen kellő megfontoltsággal s olyan ütemben kell előrehaladni, amilyen ütemben megteremthetők az új termelési eljárások komplex biotechnikai és üzemszervezési feltételei, ahogyan fejlődik az a szellemi kapacitás, amely azt hatékonyan képes működtetni.

Az előadó szerint a következő években a növénytermelési ágazatok fejlődése gyorsabb lesz, mint az állattenyésztési ágazatoké. Érdemes mérlegelni, hogy a gabona vetésterületének egy részét olajosnövények és export céljára előállítandó lucernaszénaliszttal termelésére használjuk fel.

A zöldség- és gyümölcstermésnek egyre nagyobb hányada csak ipari feldolgozás után juttatható el a fogyasztókhoz.

Az élelmiszeripar fejlesztésében rekonstrukciós politika érvényesül, de új gyárak is épülnek, és helyet kapnak a középüzemek is.

Végül az előadó rámutatott arra, hogy a takarékosabb, hatékonyabb gazdálkodás irányába mutató szemléletváltozást a szabályozórendszer módosításával kell elősegíteni.

Az előadást követő élénk vitában 18 felszólaló vett részt. Legtöbbjük a Szolnok megyei tapasztalatok, problémák, lehetőségek nézőpontjából kapcsolódott az előadáshoz. Többen sürgették a megye élelmiszeripari feldolgozó kapacitásának bővítését, a többi között a mezőgazdasági nagyüzemek közös vállalkozásainak keretében. Hangsúlyozták, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari fejlesztés összhangját nem lehet egy megye közigazgatási határain belül megteremteni, hiszen a közigazgatási határok nem esnek egybe a gazdasági határokkal.

Pálovics Béláné

A. Bacsurin: A gazdaság tervszerű irányítása és a termelés koncentrációja

(Planovoje Hozajisztvo, Moszkva, 1975. 7. sz.)

A napjainkban végbemenő koncentrációs folyamatnak kettős tartalma van. A tudományos-technikai forradalom megköveteli, hogy a tudomány és a termelés szervezetenként is egybefüggjen. Sűrűsödnek az ágazatok és a különféle termelési tevékenységek közötti kapcsolatok számai, aminek eredményeként hatalmas termelési komplexumok jönnek létre, korábban önálló vállalatokat és egymástól távolinak tűnő termelési tevékenységeket egyesítve. A népgazdasági tervezésben az eddiginél nagyobb gondot kell fordítani arra, hogy kiaknázzák a termelési koncentrációban rejlő lehetőségeket. A koncentráció legmagasabb szervezeti formája az egyesülés, amely igen fontos szerepet játszik a népgazdasági szintű hatékonyság emelésében.

A tizedik öt éves tervben erőteljesen szűkíteni kell a tudományos kutatások idejét, le kell rövidíteni a távolságot a tudományos eredmények és ezeknek az eredményeknek a termelésben való alkalmazása között. Évéggett a kutatást szervezetenként is közelíteni kell a termeléshez. Ebben nagy segítséget nyújt a termelési egyesülés. Az egyesülések gyakran önálló kutatóbázist létesítenek, s közvetlenül érdekeltek abban, hogy a kutatóbázist hatékonyabbá tegyék. A jobb hasznosítás lehetőségeit akkor lehet felmérni, ha számba vesszük, hogy a tudomány milyen erőforrásokat köt le. Ebben az ágazatban megközelítőleg négy millió ember dolgozik, fejlesztésére évente 16 milliárd rubelt költenek, a nemzeti jövedelemben állandóan nő a tudományos kiadások aránya.

A gazdasági mechanizmus tökéletesítésének másik fő iránya a beruházások hatékonyabbá tétele. Nem lehet halasztani a beruházási tevékenység irányításának, szervezésének és finanszírozásának korszerűsítését. Erősíteni kell a gazdasági ösztönzést az építőiparban, s javítani kell a beruházások struktúráját. Az utóbbi tíz évben a beruházások 2,3-szeresükre nőttek. Már ez is utal ar-

ra, hogy ma a gazdasági növekedés legfontosabb forrása a beruházások hatékonyságának fokozása, mert gyakran még az új vállalatok kapacitása sincs megfelelően hasznosítva. A hatékonyság növelésének kimeríthetetlen forrása a meglévő termelési alapok jobb kihasználása, a már működő vállalatok rekonstrukciója. A nagyvállalatok és a termelési egyesülések szervezeti, technikai és gazdasági lehetőségei e tekintetben tágak, hiszen a technikai fejlesztés náluk nem időközönként jelentkező egyszeri, hanem folyamatos tevékenység lehet. Itt említjük meg, hogy a beruházások tervezésének rendszerét is módosítani kell. Nem folytathatjuk azt a — sajnos meggyökeresedett — gyakorlatot, hogy a tervezésben és a finanszírozásban is az új létesítményeknek adnak elsőbbséget. Mivel az új beruházások gyakran meghaladják a lehetőségeket, ebből következik, hogy a rekonstrukciókra csak annyi pénzt és eszközt használnak fel, amennyi „marad”. A jövőben már az állami terv összeállítását és a tervezés matematikai modelljeit is úgy kell módosítani, hogy a rekonstrukciók, a működő vállalatok új felszereléssel való ellátása kerüljön az első helyre. Amikor tehát a vállalati, a minisztériumi és a szövetségi köztársaságokban készült terveket felülvizsgálják, a megítés legfontosabb szempontja az legyen, hogy a tervek mennyire veszik számba a termelés növelésének lehetőségeit a már működő vállalatokban.

A termelés koncentrációja elősegíti a gazdasági irányítás javítását a középső és az alsó szinteken, ezzel a népgazdasági méretekben értelmezett tervszerűség fokozását. Az operatív irányítás ugyanis mindinkább az alsóbb szintek feladata lesz. A minisztériumok ezért tevékenységüket a távlati tervezésre, és az ágazati irányításra koncentrálnak, növelhetik szerepüket a technikai fejlesztésben, az ágazatok közötti kapcsolatok kibontakoztatásában.

Az egyesülések kerülnek előtérbe akkor is, amikor a vállalatokkal el kell fogadtatni, hogy a jelenleginél nagyobb mértékben távlati és öt éves tervekre alapozzák tevékenységüket. Éves tervek alapján még a szállítók és a fogyasztók kapcsolatában sem lehet megfelelően szilárd rendszert kiépíteni. Ha a terme-

lést ilyen rövid időszakokra darabolják fel, akkor óhatatlanul háttérbe kerül a termékstruktúra változtatása, zavarok keletkezhetnek a termelés ritmusában is.

Az egyesületek nemcsak azáltal erősítik a tervezési bázist, hogy időhorizontjuk tágabb, mint az egyes vállalatoké, hanem azáltal is, hogy valójában csak ők képesek komplex módon tervezni, azaz egybekapcsolni a tudományos-technikai, a szociális és a gazdasági tervezést. A szocialista életmód állandóan változik, fejlődik, ebben a folyamatban az egyesületek aktívan közreműködhetnek. Az egyesületek ugyanis olyan nagy „vállalkozások”, hogy a munkafeltételek javítása, a dolgozók szabad idejének megszervezése, a munkások képzettségének növelése, a kulturális-szociális létesítmények nemcsak hogy „beleférnek” tevékenységi körükbe, hanem hosszú távon hatékony gazdálkodásuk feltételévé is válnak.

A termelés koncentrációjának előrehaladásával a vállalatok között közvetlenebb gazdasági kapcsolatok jöhetnek létre. Eddig — az ilyen irányú erőfeszítések ellenére a termelésnek csak viszonylag alacsony hányada realizálódott közvetlen formában. Előbbre jutni ebben a vonatkozásban csak akkor lehet, ha a vállalatok, elsősorban az egyesületek, kapcsolataikat ötéves tervre alapozzák; ha optimális méretű termelési-gazdasági komplexumokat hoznak létre, amelyek biztosítani tudják a szállítások ritmikusságát; ha megfelelő szankciók alkalmazásával erősítik a szerződési fegyelmet.

Az egyesülés az önálló gazdasági elszámolás alapvető láncszeme, saját mérlege van és jogi személy. Az egyesülésbe tartozó gazdasági egységek már nem jogi személyek, önállóságuk is korlátozott. Ez a szervezeti és gazdasági felépítés kell hogy legyen az egyesülés alapsémája, ezért nem értünk egyet azokkal — elsősorban az egyesüléshez csatlakozó vállalatok vezetőiről van itt szó —, akik szeretnék megtartani a vállalat korábbi önállóságát. Ekkor ugyanis nem érvényesülhetne megfelelően az egyesülésnek az az előnye, hogy gazdasági látóköre az egyes vállalatokénál sokkal nagyobb, és hogy felelőssége nem korlátozódik az üzemek, vállalatok, tudományos szervezetek végső termékére, hanem a tevékenységek komplex eredményességére is kiterjed.

(Ism.: *Szegő Szilvia*)

H. Kleinewefers: A monetaristák és a fiskalisták ellentétei

(Neue Zürcher Zeitung, Zürich, 1975. március 15—16.)

1974-ben élénk vita folyt a fiskalisták (a költségvetési politika hívei) és a monetaristák (akik hatékonyabbnak tartják a pénzpolitikát) között. A fiskalistákat keynesiánusoknak is nevezik. A vita tárgya a konjunktúraingadozások okai és a gyógymód kérdése.

Sok minden arra mutat, hogy a világ-gazdaságban egyre nagyobbak lesznek a konjunktúra hullámhegyei és hullámvölgyei, s így mindkét vitapont körül élesedő teoretikus küzdelemre számíthatunk.

Ha a magánszektort magára hagynák, a gazdaság egyensúlya — teljes foglalkoztatott és árstabilitás mellett — önmagától megvalósulna, vélik a szélsőséges monetarista közgazdászok. A konjunktúra hullámozásait ugyanis az állami beavatkozás és — nyitott gazdaság esetén — a külgazdasági kapcsolatok idézik elő. E felfogás hívei hangsúlyozzák, hogy az állam nem „rosszakaratból” zavarja meg az egyensúlyi viszonyokat, hanem azért, mert nem jól időzíti a konjunktúra kisebb fokú hullámozását mérsékelni kívánó intézkedéseit. Következésképpen az állami beavatkozás fokozza, és nem csökkenti a ciklus ingadozásait.

A tiszta monetarista álláspont képviselői tehát ellenzik a konjunktúra befolyásolását, függetlenül attól, hogy az pénzpolitikai vagy költségvetési eszközökkel történik-e. Azt javasolják, hogy a nemzetgazdaságot rugalmas valutaárfolyamokkal védjék meg a külföldi befolyástól, s hogy a központi bank a gazdaságot a várható közép- illetve hosszú távú gazdasági növekedésnek megfelelő mértékben lássa el pénzzel. Ha az állami költségvetés csak azokat a kiadásokat irányozza elő, amelyek valóban állami feladatokkal kapcsolatosak, nem lesz említésre méltó a konjunktúra ingadozása. Ilyen körülmények között a konjunktúra pénz- és költségvetési politikával történő befolyásolása nemcsak hogy felesleges, hanem egyenesen káros lenne.

A mérsékelt monetaristák két szempontból különböztetendők meg a radikális monetaristáktól.

— Először is nem elmélkednek arról, hogy melyek a konjunktúraingadozások alapvető okai, hanem mint létező és

megoldandó problémát tudomásul vesszük.

— Másodsor, nem hiszik azt, hogy a konjunktúráirányítás során alkalmazott intézkedések *mindig* rossz időpontban történnek. Ezért — a szélsőséges monetaristákkal ellentétben — szükségesnek tartják a konjunktúráirányítást.

A mérsékelt monetaristák azonban — a fiskalistáktól eltérően — a pénzpoltikát hatékonyabb eszköznek vélik, mint a költségvetési politikát. Erre három érvet sorolnak fel:

1. A központi bank (rugalmas valutaárfolyamok esetén) képes a forgalomban levő pénzmennyiség hatékony szabályozására. A pénz forgási sebességére is tud olyan mértékben hatni, hogy a forgalomban levő pénzmennyiséget lényegében a központi bank szabályozhatja.

2. A pénz forgási sebességének változásait a központi bank előre láthatja és képes arra, hogy ezeket a pénzkínálat megfelelő módosításával kiegyensúlyozza.

3. A pénzmennyiség meghatározásán keresztül az állam befolyásolja a kamatszínvonalat, amely közvetlenül és lényeges mértékben hat a beruházók és a fogyasztók magatartására.

A mérsékelt monetaristák a költségvetési politika használhatóságát két okból vonják kétségbe:

a) Ha a pénzmennyiség adott, akkor a költségvetési politika kizárólag a társadalmi termék *elosztását* képes befolyásolni. Expanzív pénzpoltikát feltételezve például — adott pénzmennyiség esetén — emelkednek a kamatlábak. A magasabb kamat miatt a magánszektor kiadásai olyan mértékben csökkennek, amilyen mértékben az állami kiadások növekedtek.

b) A pénzpoltikát intézményi okokból sem használhatják fel elég operatíván és hatékonyan.

A likviditáselmélet híveinek álláspontja

A likviditási elmélet hívei már olyan állásponton vannak, amely jobban hasonlít Keynes és követői nézeteihez. Egyetértenek a mérsékelt monetaristákkal abban, hogy a pénzpoltika a konjunktúra irányításának hasznos eszköze, mégis több okból úgy vélik, hogy a költségvetési politikát hatékonyabban használhatja fel az állam a konjunktúrára befolyásolására, mint a központi bank a pénzpoltikát. Vitatják azt, hogy a központi bank képes lenne a forgalomban levő *összes* pénzmennyiséget

kézben tartani a monetáris bázis irányításán keresztül. A monetaristák és a likviditáselmélet hívei közötti nézeteltérések egy része félreértésen alapszik. Borner professzor egy e témával foglalkozó vitacikkében rámutat arra, hogy szükségszerűen csak önkényesen különíthetők el az aktívák abból a szempontból, hogy melyek tekintendők közülük pénznek és melyek nem. Az elkülönítést a likviditási fok alapján végzik el, de az egyes aktívák likviditási foka nem nátarozható meg egyszer s mindenkorra teljes egyértelműséggel, mert ezek a körülményektől függenek (például a kamatszintek és kamatstruktúrák alakulásától, a hitelezés vagy a nemzetközi fizetési forgalom korlátozásaitól). A második világháború után az Egyesült Államokban a hagyományosan mért pénzkínálat a társadalmi összterméknek mintegy felét tette ki. Jelenleg viszont $\frac{1}{5}$ -ére csökken. Ez azzal kapcsolatos, hogy újabb elszámolási és „kliring-rendszerekre” tértek át. Felmerül az a kérdés, mit fognak a monetaristák csinálni azokkal a regressziós és korrelációs együtthatókkal, amelyeket egész életükön át gyűjtöttek, ha a pénz, amely szerintük a gazdaság, sőt az élet döntő tényezője, történeti kuriózzummá válik? A likviditáselmélet hívei ilyen tények alapján joggal mutatnak rá arra, hogy a pénz forgási sebessége nagy, és az idők folyamán előre nem látható mértékben változik.

A pénzügyi gyakorlat egyébként bizonyos szempontból előbbre jutott, mint a monetarista pénzelmélet, amely azt állítja, hogy a központi banknak a monetáris bázisra kell összpontosítania a figyelmét.

A gyakorlati pénzpoltika során megkísérlik azt, hogy a pénzügyi aktívák egész spektrumát kézben tartsák, s arra törekcsenek, hogy a fizetések teljes mechanizmusát befolyásolják.

A likviditáselmélet hívei szerint a monetaristák túlbecsülik a kamatláb hatását a gazdaságra, mert a kamat csak a hitel költségein keresztül hat, többnyire a kamatra érzékeny beruházásokra. A likviditáselméletet valló közgazdászok lényegesen pesszimistábban ítélik meg a pénzpoltika lehetőségeit az összkereslet befolyásolása tekintetében, s ezért nem értenek egyet a monetaristákkal abban, hogy a pénzpoltikával helyettesíteni lehet a költségvetési politikát. Ezért olyan költségvetési politikát tartanak szükségesnek, amely a pénzmennyiségre is kihat. Ha tehát a költségvetési politika restriktív, akkor

az ellentétet a pénzpolitika révén kell megteremteni, hasonlóképpen, ha a költségvetési hiányok nagyméretűek, akkor jegybankhitelekkel kell „sterilizálni” őket. A monetaristákkal ellentétben a likviditáselmélet képviselői azt vallják, hogy a költségvetési politika akkor is befolyásolja a pénz forgási sebességét, ezáltal az összkeresletet és annak szerkezetét, ha a pénz mennyiségében nem következik be változás.

(Ism.: *Gyomai György*)

Wolfgang Glomb: Az európai gazdasági és valutaintegráció

(WIST-Wirtschaftswissenschaftliches Studium, München—Frankfurt, 1975. május)

A második világháború után felismerhetővé vált, hogy egy kizárólag piaci mechanizmus által irányított szabad világkereskedelem csak illúzió. A nemzetközi egyezmények és intézmények (GATT, Nemzetközi Valutaalap) sem a kereskedelemben, sem a pénzügyekben nem tudták a világgazdasági integráció csődjét megakadályozni. Minthogy a régi állapotot visszaállítani nem lehetett, regionális integrációt hoztak létre.

A Közös Piacban testet öltött regionális integráció túllépett a szabadkereskedelmi övezet, valamint a vámunió fejletlenebb formáin. Az EGK-t olyan funkcionális integrációnak tekinthetjük, amelyben megvalósították a szolgáltatások, valamint a vagyon- és személyforgalom szabadságát. A közös piaci tagállamok együttműködésüket még magasabb fokra akarják emelni. Céljuk az intézményes integráció.

Intézményes integráció esetén a gazdasági unió tagjai önálló nemzeti gazdaságpolitikájukról is lemondanak. (A valutaunió keretében például a tagországok lemondanak saját valutapolitikájukról, és ez még akkor is így van, ha nem vezetnek be egységes pénznemet. A pénz- és hitelpolitikát ugyanis ebben az esetben nemzetek feletti hatóságok szabják meg.)

Az európai gazdasági unió és valutaintegráció egyelőre csak cél maradt. Csupán egy szektorban, a mezőgazdaságban valósult meg egy részleges egyesülés. Ebben a szférában a nemzeti hatásköröket már a közös intézményekre ruházták át. 1969 decemberében Hágában

határozták el az unió fokozatos létrehozását a Werner-terv alapján. Ez a tervet tulajdonképpen kompromisszum két integrációs módszer hívei: az ökonomisták és a monetaristák között. A monetaristák szerint az integrációs folyamatot pénzügyi lépéseknek kell bevezetniük, amelyek azután kényszerpályát jelölnek ki a gazdaságpolitika összehangolására. Az ökonomisták szerint a kiegyenlítődés csak a kereslet-, a költség- és árfejlődésen keresztül valósítható meg. A piaci viszonyok egységesítése után lehetne csak az árfolyamokat rögzíteni. Az integrációról folyó elméleti és módszertani vita mögött a politikai célok különbségei, különböző érdekek húzódnak meg. A pénzügyileg kevésbé szilárd országok árfolyamszövetséget hirdetnek, mert arra számítanak, hogy saját zavarait más országok stabilitása ellensúlyozhatja.

A gazdasági és valutaunió lépcsőzetes megvalósítása első szakaszaként — a Közös Piac Minisztertanácsának határozata értelmében — 1971—1973 között kellett volna megvalósulni az árfolyamsávok szűkítésének; s esetlegesen egy európai árfolyampolitikai együttműködési alapnak. Ugyancsak erre az időszakra tervezték a rövid és középlejártatú gazdaságpolitikák összehangolását a Minisztertanácson belül, valamint az árfolyam- és hitelpolitikák egyeztetését a központi bankokon keresztül. Célként jelölték meg a tőke mozgás korlátainak lebontását és a feszültségek kiküszöbölését.

Az 1971. évi devizapiaci események megakadályozták a Minisztertanács határozatának megvalósítását. Az árfolyamsáv kibővítése $\pm 2,25$ százalékra (1971. decemberi washingtoni valutatanácskozás) a dollárral szemben, ahhoz vezetett, hogy az Európai Közösség valutái között egyazon időpontban $\pm 4,5$ százalékos különbség is adódhatott (ezzel az Európai Közösség valutáinak eltérése a 9 százalékot is elérheti, a Nemzetközi Valutaalap 4,5 százalékos különbségével szemben). Ez az egymás közötti kereskedelemben további kockázatokkal járt. Ezért vált szükségessé a tagországok közötti devizapiaci intervenciók rendszer bevezetése, amely a közösség belső árfolyamsávját a Nemzetközi Valutaalap sávjára csökkentette (1972.) Az egymás közötti árfolyamrés ily módon maximálisan 2,25 százalék. Ezzel megszületett a „kigyó az alagútban”.

Anglia mint ismeretes kilépett a valutaegyezményből, példáját Olaszország követte (1973.) A dollárral szembeni

blokklebegtetést 1973-ban fel kellett adni, a belső sávokat azonban továbbra is meg kellett tartani. A „kígyó” megmaradt (az angol font és az olasz lira nélkül), az „alagút” viszont megszűnt. Franciaország a nyugatnémet márka 3 százalékos leértékelése után a „kígyó”-ban tudott maradni, viszont 1974-ben ismét kivált a valutarendszerből, mint-hogy nem volt hajlandó intervenciók kötelezettségének a devizapiacra eleget tenni. Azóta az NSZK, a Benelux-államok és Dánia alkotják a valutablokkot, amelyhez Norvégia és Svédország utólag csatlakozott.

Az európai integráció alapproblémája a funkcionális integrációs stratégia sikertelensége. A tagországok közötti konjunkturális függőség mindaddig problémamentes, amíg a konjunkturális fejlődés egységes, az egyes országok preferenciái párhuzamosan futnak. Amint azonban ellentétes álláspontok alakulnak ki az inflációs túrés fokát illetően, különbségek jönnek létre a „stabilizációs tudat” szilárdságában, ellentét fejlődik ki a saját preferenciák és a partnerországokkal kiépített kapcsolatok között. Egy ilyen periódusban félo, hogy korlátozások lépnek életbe az áru- és a tőkeforgalomban, ami tendenciájában a közös piaci integráció felfüggesztése felé mutat.

Bár a rugalmas árfolyamok bevezetése visszaadja a tagországok konjunktúrapolitikai önállóságát, integrációpolitikai megmondolásokból azonban ezt a módszert mégsem helyeselhetjük. A rugalmas árfolyamok — a többi között — a közös mezőgazdasági piacon okoznak ellentmondásos helyzetet. Az eddigi gyakorlat szerint árfolyamváltozás esetén a nemzeti mezőgazdasági árakat a számítási egységben kifejezett közös árszinthez igazították. Ezt a módszert el kellene hagyni, a kiegyenlítésekhez való hozzájárulás, illetve azok felemelése viszont már eddig is önmaga karikatúrájává tette a mezőgazdasági közös piacot.

A funkcionális integrációs elgondolás sikertelensége mutatja, hogy egy működőképes gazdasági és pénzügyi integráció alapfeltétele a gazdaságpolitikai célok összehangolása. Ehhez azonban nincsenek meg a szükséges körülmények. A koordináció megkövetelné, hogy a tagországok szuverenitásuk nagyobb részéről mondjanak le, mint amennyiről hajlandók lennének lemondani.

A „második legjobb” megoldás a nemzeti gazdasági és valutapolitikák összehangolása. Ilyen megoldás esetén az egyes kormányok formailag megtarthat-

ják önállóságukat, valójában azonban teljes szabadsággal gyakorolják szuverén jogaikat. A különbségek ugyan ebben az esetben is fennmaradnak, de nem bontakoznak ki teljesen, és ez lassanként a tagországok nemzeti gazdaságpolitikai céljai valamint az alkalmazott gazdaságpolitikai eszközök egyöntetűségéhez vezet.

A tagállamok együttműködési készségét pillanatnyilag alig érzékelhetjük. Mindamellettt nincs szükség arra, hogy emlékbeszédet mondjunk az Európai Közösség felett, mivel valamennyi tagállamban vannak olyan befolyásos körök, amelyek tisztában vannak az integrációs folyamat előnyeivel. Ezek az előnyök persze csak akkor realizálódhatnak, ha sikerül a közös és a részérdekeket összeegyeztetni.

(Ism.: *Kálmán Endréné*)

Horst Zimmermann: Nyílt és rejtett stagfláció

(Jahrbücher für Nationaloekonomie und Statistik, Stuttgart, 1975. március)

A stagfláció kifejezés 1958-ban keletkezett, és a konjunkturális folyamatnak a hatvanas években bekövetkezett döntő változását fejezi ki. Megfogalmazása a Phillips-görbe két módosításával függ össze. A Phillips által felállított tételeket Samuelson és Solow a Phillips-tétel változataként átvitte az árszintváltozás és a munkanélküliség összefüggéseire. A „trade-off” Phillipsnél rövid távon érvényesülő görbéje (azaz egy adott inflációs rátához tartozó munkanélküliségi ráta) a korábbi időszakhoz képest kedvezőlenebbé vált.

A stagfláció fellépése azt mutatja, hogy vannak olyan mechanizmusok, amelyek jelentős munkanélküliség esetén is — defláció helyett — sajátos inflációs impulzusokkal ellensúlyozzák a recessziót, legalábbis olyan mértékben, hogy az adott inflációs rátát fenntartsák.

A stagfláció belgazdasági összefüggésin túlmenően az inflációt külgazdasági vonatkozásban kétféleképpen kell vizsgálni, mégpedig a recesszió idején kialakuló inflációs klímát és az infláció sajátos forrásait.

Vannak inflációt fenntartó és inflációt fokozó tényezők. Az inflációt fenntartó faktorok lényege, hogy a gazdasági fellendülés időszakában természetessé válik a béremeléseknek az árakba és az áremelkedéseknek a bérekbe való beépítése, anélkül, hogy ennek a folyamatnak a konkrét okát meg lehetne találni. Ezek az ún. indokolt ár-, illetve béremelések. Az infláció fenntartásához további kedvező feltételt jelenthetnének — a foglalkoztatottság csökkenése ellenére — az állami kiadások. Monetarista közgazdászok (például M. Friedmann) véleménye szerint a pénzügyi politika olyan mértékben engedheti meg a pénz mennyiségének növekedését, amilyen mértékben ezt a megnövekedett forgalom és a bérfizetéshez szükséges tranzakciók indokolják. A teljes foglalkoztatottsági garancia (például az Egyesült Államok 1946-os foglalkoztatási törvénye), valamint az elvárt, a „megengedett” infláció eszméje szintén az infláció fenntartását segítik elő.

Az inflációt erősítő tényezők közül a legjelentősebb a „ratchet effect”, a „rögzítő zár”. Ennek hatására a bizonyos meghatározott árak, illetve munkaerő iránti átlagosnál magasabb kereslet erősíti az inflációt, minthogy az ár-, illetve a bérszint a különösen keresett árak árához, illetve a kirívóan magas munkabérekhez igazodik. A „ratchet effect” lényege ugyanis az, hogy az egyes piacokon nem jöhetnek létre ár-csökkenések, kizárólag áremelkedések. Ez más piacokon is áremelkedésekhez vezet. Az árak lefelé rugalmatlanok, felfelé viszont utánzó jellegűek.

A strukturális munkanélküliség nem zárja ki, hogy bizonyos ágazatokban növekedjen a munkaerő-kereslet, s ennek következtében emelkedjenek a bérek. Itt is a „rögzítő zár”-mechanizmus érvényesül, a magas bérszínvonal „átvittele” az egyik piacról a másikra. Ugyanakkor — részben a szakszervezetek által megszervezett munkaerőpiacok nyomásának a hatására — a bérek lefelé rugalmatlanok maradnak.

Az árupiacok lefelé rugalmatlan árai bizonyos fokig meggyőző magyarázatul szolgálnak az autonóm áremelkedésekre a recesszió idején is. Jellemző erre a recesszióra, hogy a profitráta fenntartásának vagy csak csekély mértékű csökkentésének irányzata mellett még mindig vannak olyan árupiacok, ahol nagy a kereslet. Így az inflációt ezzel a tényezővel is lehet indokolni. Ennek

azonban némileg ellentmond a következő megfontolás: Habár az áremelkedések kétségtelenül költségemelkedéshez vezetnek, de ez a tovagyűrűző hatás veszít erejéből, vagyis gyengébbnek bizonyul az eredeti, az „első lökésnél”. A tovagyűrűző áremelkedések kisebbek, mint az eredeti áremelkedések. Egy ehhez hasonló mechanizmus érvényesülése a béreknél nehezen mutatható ki. Ez azt mutatja, hogy az inflációt elősegítő irányzat a munkaerő esetében erősebb, mint a közönséges árak vonatkozásában.

Amikor a Phillips-görbe a koordináták közelében helyezkedett el, de facto munkanélküliség fenyegetett. Megváltoztak azonban a politikai prioritások, és ennek alapján eslelt az ún. „szankciómechanizmus”. Eszerint nincs egy — a félelem által kiváltott — mechanizmus, amely arra épül, hogy még szélesebb körű és minden szektorra kiterjedő munkanélküliségtől tartanak, s alacsonyabb bérekkel is megelégszenek, hanem a meglévő munkanélküliség mellett is érvényesül a „rögzítő zár”. Ez ahhoz vezet, hogy bár a gazdaság egészének minden fellendülése és az egyes piacokon létrejövő feszültségek az árak és bérek felfelé történő mozgását vonják maguk után, ugyanakkor mind a világgazdaság szempontjából, mind az egyes piacokon szinte teljesen kizártak az ellentétes irányú ár-, illetve bérmozgások.

A nyílt stagfláció mellett van egy rejtett stagfláció is, amely abban mutatkozik meg, hogy az erősödő infláció bizonyos szakaszaiban bizonyos piacokon munkanélküliség fenyeget ugyan, de még nem áll fenn.

A várható munkanélküliség feltételezése — anélkül, hogy az infláció visszafejldne, és ezáltal az infláció és a munkanélküliség között változna a „trade-off” —, megfigyelések szerint ugyancsak rugalmatlansághoz vezet az árak és bérek lefelé való mozgásában. Ha ez a feltételezés helytálló, úgy a nyílt stagfláció időszakában a döntéseket ennek ismeretében kellene kidolgozni. Ha ehelyett csak antiinflációs politikát folytatnak, úgy ez jelentős munkanélküliséghez vezet, amely hamarabb bekövetkezhet, és komolyabb méreteket ölthet, mint ahogyan ez az előrejelzések alapján kimutatható.

(Ism.: Kálmán Endréné)

Ruth Johnston: A munkával való elégedettség és a bérarányok

(International Labour Review, Genf, 1975. május)

Eltérő vélemények alakultak ki arra vonatkozóan, hogy a bérek milyen mértékben befolyásolják a munkával való elégedettséget. Egyesek szerint ez a legfontosabb tényező, mások pedig tagadják e faktor elsődleges szerepét.

A vállalati vezetők — szerte a világon — általában feltételezik, hogy a bér-emeléssel önmagában véve is biztosítani lehet a munkások elégedettségét. A munkások és a vállalati vezetők között e kérdésben fennálló éles véleménykülönbséget jól illusztrálta az a felmérés, amelyet korábban végeztek az Egyesült Államokban. E felmérés során megkérdezték a munkásoktól, hogy melyek azok a tényezők, amelyek első-, másod- és harmadsorban fontosak számukra munkájukkal kapcsolatban. Ugyanakkor megkérték az illető vállalatok vezetőit is: írják le, mely tényezők mennyire fontosak a munkásaik számára. A munkások saját rangsora és a vállalatvezetők által a munkásoknak tulajdonított rangsor között igen nagy volt az eltérés. A munkások szerint a munkával való elégedettségüket elsősorban az határozza meg, hogy megbecsülik-e a munkájukat. Második helyre a munka érdekessége került, és csak harmadikként említették a bér nagyságát. A vezetők ugyanakkor azt hitték, hogy a munkások számára az illető állás biztonsága és a bér nagysága a legfontosabb.

Más szerzők is kifejezték kétségüket a bér elsődleges meghatározó szerepét illetően. Úgy érveltek, hogy a pénz utáni törekvés nem velünk született, hanem tanult, adott kultúrához kötődő tulajdonság, amelyet bizonyos kultúrák-

ban nagyobb, más kultúrákban kisebb gyakorisággal találunk meg.

A munkával való elégedettség tényezőit a szerző nemrégiben három felméréssel igyekezett megközelíteni, amelyeket a nyugat-ausztráliai Perth város munkásaira vonatkozóan végzett. Egy kis szappangyár 40 dolgozójának ezzel kapcsolatos véleményét tükrözi az alábbi táblázat.

Érdekes megfigyelni, hogy a férfiak a negyedik, a nők pedig csak az ötödik helyen említik a jó fizetést.

A második felmérést a szerző az építőiparban végezte, 4761 építőmunkás közül véletlenszerűen kiválasztva 190-et. Érdekes, hogy akárcsak a szappangyári munkások esetében is, a munkával elégedetlenekek gyakran elégedettek voltak a bérekkel! A jó bér tehát önmagában nem meghatározó a munkával való elégedettséget illetően.

Kissé más kép tárul elénk a szállításban dolgozó munkásokat vizsgálva. Ők első helyen a bér nagyságát említették, nagyon szorosan követte ezt a munka érdekessége, s a rangsorban harmadikként a munkatársakkal való baráti viszonyt emelték ki. A személyes interjúkból kiderült, hogy a szállító-munkások tudatában vannak kivételezett anyagi helyzetüknek, és szinte bocsánatkérően veszik azt tudomásul. Kiváltságos helyzetüket meg nem érdemeltnek tekintik, és ezért tartják a bért olyan fontosnak, ezért befolyásolja olyan nagymértékben munkához való viszonyukat. Sokan mondták: „hol kaphatnánk még ilyen jól fizető munkát ilyen alacsony képzettséggel?”

Felmerülhet az a gondolat, hogy kulturális sajátosságok okozzák az ausztráliai dolgozóknak az előbbieken jellemzett viszonyt a bérukhoz. Egy sor tanulmány azonban azt mutatja, hogy más országokban is hasonló viselkedést mutatnak a munkások. Az Egyesült Államokban véletlen minta alapján végzett

A munkával való elégedettség tényezőinek rangsora a szappangyári dolgozók körében

Megnevezés	Férfiak	Nők
A munka érdekes	1.	2—3.
A munkatársak barátságosak . .	2—3.	1.
A vezetés hatékony, érdeklődik a munkások iránt	2—3.	4.
Magas a bér	4.	5.
A közvetlen főnök barátságos . .	5.	2—3.

felmérés azt mutatta, hogy a munkával való elégedettség tényezői között az első helyen a munka érdekessége áll, s a bér csak az ötödik a rangsorban.

Néhány vállalatvezető is kezdi már felismerni ezt a helyzetet. A Volvo cég elnöke például kijelentette, hogy nem elegendő magas bért fizetni a munkásoknak. A munkások, akiknek kulturális színvonala folyamatosan emelkedik, munkájuktól felelősséget, autonómiát és alkotó jelleget is várnak. E tényezőket mellőzni vagy kizárólag magas bérral helyettesíteni, a Volvo cég elnöke szerint, a munkások pszichológiai reakcióinak a félreértését jelenti.

Az elmondottakkal látszólag ellentétes következtetéseket vonhatunk le az autópárban végzett felmérésekből. Walker és Guest az Egyesült Államokban, Goldthrope pedig Angliában úgy találta, hogy az autópárbani munkások elsősorban a munkájukért fizetett bérben érdekeltek.

Az autópárbon kívül természetesen találhatunk még más olyan iparágakat, ahol a munkások alapvetően a bérben érdekeltek. Így például Angliában az automatizált kémiai üzemek munkásai között a megkérdezettek 49 százaléka a bért tartotta a munkával kapcsolatos legfontosabb tényezőnek, 22 százaléku az állás biztonságát említette, és csak 12 százaléku tartotta fontosnak a munka érdekességét.

Ezeket a vizsgálati eredményeket a következőképpen magyarázhatjuk: Mindazon munkák esetében, amelyek elidegenítő jellegűek, s nem nyújtanak a munkás számára kielégülést, amelyekből hiányzik a belső érdekesség, a munkások szerint az elégedettség legfontosabb tényezője a bér. Mivel képtelenek megváltoztatni munkafeltételeiket, kárpótlásul legalább magasabb béreket követelnek.

(Ism.: *Arva László*)

HAGELMAYER ISTVÁN—BOROS IMRE—BÁNFI TAMÁS

AZ ARANYDEVIZA-RENDSZER KUDARCAI ÉS TANULSÁGAI

A tőkés világ valutáris rendszerét ért válságok sorozata szükségessé teszi a jelenség leírásán túlmenően az okok feltárását, a következmények értékelését is.

A könyv nem történeti leírásra, hanem a tőkés világ monetáris rendszerében bekövetkezett változások pénzelméleti általánosítására törekszik. Nem eseményeket ír le a legapróbb technikai részletekig, hanem a változások lényegét ismerteti, és azokból vezeti le az elméleti következtetéseket. A *világpénzt* állítja vizsgálódásának fókuszába, és úgy értékeli szerepét, a *nemzeti* pénz funkcionálását *nemzetközi* pénzként. Összeveti az arany *vélt* szerepét annak *valóságos* szerepével, és ennek alapján fogalmazza meg az arany és a pénz kapcsolatára vonatkozó újnak tekinthető elméleti következtetéseit. A nemzeti valuták értékalakulását befolyásoló okok feltárásán keresztül állást foglal árfolyamelméleti kérdésekben is. A nemzeti likviditás javítására bevezetett SDR-t ismertetve elemzi az „*új világpénz*” szerepét, hatásait. Végül a \$ beválthatóságának felfüggesztése utáni helyzet felmérése alapján ismerteti és értékeli a monetáris rendszer reformjára vonatkozó javaslatokat.

A könyvet elsősorban a politikai gazdaságtan elméleti kérdései iránt érdeklődő olvasóknak ajánljuk, mindazoknak, akik figyelemmel kísérik változó világunk egy misztikus kategóriáját, a pénz fejlődését.

304 l., kötve 42,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Csete László—Szabó Ferenc—Tóth Bertalan: A tervszerű szabályozás élelmiszer-gazdasági tapasztalatai

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974. 250 l.

Az „Időszerű közgazdasági kérdések” című sorozatban megjelent könyv témája — a mezőgazdaság szabályozási kérdései — napjainkban szakmai és laikus körökben egyaránt beszélgetéseken, vitákon, tanácskozáson gyakorta napirendre kerül. A könyv értékét elsősorban a tudományos igényű elemzés jelenti, amellyel a szerzők mezőgazdaságunknak a hatvanas évek második felében és a hetvenes évek elején kibontakozott fejlődését nyomon kísérik és kimutatják, hogy ezt a fejlődést a tervszerű szabályozás következményeként, a szocialista tervgazdálkodás eredményeként érthetjük el.

A munka két részből, s ezeken belül összesen nyolc fejezetből áll.

Az első rész „A tervszerű élelmiszer-gazdaság” címet viseli. A szerzők mindegyike előtt azt tisztázzák, hogy a tervszerűséget könyvükben hogyan közelítik meg. A szerzők előrebocsátják: „Nem szorul különösebb bizonyításra, hiszen a jövő élelmiszer-ellátáson keresztül közismert tény, hogy a mezőgazdaságban a tervszerűség soha nem alakult olyan kedvezően, mint az utóbbi években”. (19. l.) Az 1967—72 közötti időszakot elemezve, évről évre megvizsgálják, hogy a mezőgazdaság egésze, a termelőszövetkezeti közös és háztáji gazdaságok, továbbá az állami szektor és az élelmiszeripar természetes és értékmutatói hogyan alakultak, hogyan feleltek meg a terveknek. A vizsgált időszak néhány tapasztalatát a szerzők a következő megállapításokkal összegezik:

1. A vizsgált időszakban „sokat javult a döntési szintek közötti összhang. Megalapozottabbá váltak a makroszintű döntések, és lényegesen szélesebb körben érvényesültek azok a vállalati döntések, amelyeket ott hoznak, ahol a konkrét ismeretek, a végrehajtás feltételei adottak...” „Azonban ... a döntési önállóságot, az önálló gazdálkodás pénzügyi feltételeit, valamint az anyagi érdekeltséget nem sikerült maradéktalanul összekapcsolni, illetve megvalósítani. A pénzügyi önállóság fogyatékosságai — főleg a termelőszövetkezetekben és az egyes élelmiszeripari ágakban — korlátozták a döntési önállóságot, illetve választási lehetőséget.” (52. l.)

2. A tervekettől több (legalább két) változatban kellene elkészíteni. Ezáltal mérsékelni lehetne a természeti tényezőknek a tervezési célok teljesülésére gyakorolt hatását.

3. A különböző szinteken készült tervek időbeli és tartalmi összehangolása biztosíthatja csupán a tervszerűséget.

4. „... a tervek hagyományos mennyiségi szemléletű és statikus felépítése helyett a szabályozók megtervezése, az erőforrások számbavétele és a reálisan elérhető eredmények prognosztizálása kerül fokozottan előtérbe.” (55. l.)

5. Az információrendszer teremti meg a kapcsolatokat a különféle szintű tervek tartalma között.

6. Az elemzési és tervezési eljárások fejlesztése szükséges a tervszerűség további fokozásához.

7. Az elemzés, a tervezés és a számvitel összhangja elengedhetetlen a tervszerűség fejlesztéséhez.

8. A tárgyidőszak első részében a tervek mennyiségi és statikus szemléletűek voltak. A jövőben célszerű a tervecélok túlzott részletezettségét elkerülni. „A célrendszer részletekbe menő megfogalmazása helyett egyre inkább a szintetizáló, az összevontabb, de tartalmában az erőforrásokkal és szabályozókkal összehangolt célokat ajánlatos előtérbe állítani.” (64. l.)

A harmadik fejezet az erőforrások tervezésével foglalkozik a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban. Ennek keretében a szerzők a föld, a munkaerő, az anyagok és az eszközök, továbbá a természeti tényezők szerepét hangsúlyozzák, s ezek alakulását tárgyalják. Kidomborítják a mezőgazdaság anyagellátásában megnyilvánult javulást.

Foglalkoznak a beruházási piac feszültségeivel, valamint említést tesznek a beruházások hatékonyságát korlátozó néhány tényezőről. A továbbiakban kifejezik azt a meggyőződésüket, hogy a vizsgált időszakban a mezőgazdasági beruházások tervezésében „... általában a komplex szemlélet, az időtényező figyelembevétele és a vállalati, valamint a népgazdasági hatékonyság együttes figyelemmel kísérése volt a jellemző”. (83—84. l.)

Az élelmiszeripari erőforrások vizsgálata során a szerzők néhány példát mutatnak be a mezőgazdaság és élelmiszeripar kapcsolatának egy-két visszásságáról, bár a problémát részleteiben nem tárgyalják. Az élelmiszeripar fejlesztését nehezítő körülményekkel kapcsolatban a szerzők megállapítják, hogy az alacsony élelmiszeripari nyereséget okozó, a beruházásokat korlátozó intézkedések és a szükséges műszaki fejlesztés közötti *ellentmondások feloldása* nélkül a kedvezően kibontakozó folyamatok lelassulása várható.

A negyedik fejezet tárgya a *szabályozók tervezése* az élelmiszer-gazdaságban. Az élelmiszer-gazdasági vállalatoknak az újratermelési folyamatba történő beilleszkedése és az élelmiszer-gazdaság szervezeti felépítésének bemutatása után a szerzők a mezőgazdasági szabályozók összességében eredményes működésével foglalkoznak, nem hallgatva el természetesen a hibákat sem. Külön részfejezetek tárgyalják az állami szektor, valamint az élelmiszeripar szabályozóinak sajátos vonásait. A problémákat azonban (például a beruházások, a bérszabályozás, a vállalati jövedelmzőség kedvezőtlen hatása a termelési szerkezet módosulására stb.) nem a konkrét szabályozók fogyatékságaival, hibáival vagy a gazdasági irányítás direkt és indirekt törekvései közötti esetleges kompromisszumokkal magyarázzák, *hanem ki-jelentik*, hogy „az állami tulajdon ténye az 1968-at követő néhány évben nem érvényesült következetesen...”. (104. l.)

A fejezet utolsó két része a szabályozórendszer elemei közül *kiemelten foglalkozik az árakkal*. 1967—1972 között a mezőgazdaság árszínvonal emelkedett a legjobban (a mezőgazdasági termelői árindex 124, az élelmiszeripari 116, és az ipari átlag 114). Ezzel párhuzamosan azonban a holtmunka-tartalom az ipari árakban (1967—71 között) 15 százalékkal csökkent, az élelmiszeriparban 3 százalékkal, a mezőgazdasági nagyüzemekben pedig 10 százalékkal nőtt. A holtmunka-felhasználás viszont drágult. Végül is az ipari árak nyereséghányadának megkétszereződése mellett az élelmiszeriparban átmeneti növekedés után lényegesen (kétharmadára), a mezőgazdaságban pedig ugyancsak átmeneti növekedés után kisebb mértékben *süllyedt a termelői árak nyereséghányada*. Az utolsó részfejezet az árváltozások és a termelés kapcsolatával foglalkozik.

Az ötödik fejezet összegzi a tanulságokat és a *továbbhaladás kérdéseit veti fel*.

A második rész kiemelten a termelészövetkezetek jövedelemszabályozásával foglalkozik.

Az első (sorrendben hatodik) fejezet a *jövedelem képződését* vizsgálja a termelészövetkezetekben. Részletesen bemutatja az 1968-as és 1970-es pénzügyi intézkedések hatását, majd évenként összegzi a *bruttó jövedelem növelését és csökkentését célzó intézkedések pénzügyi egyenlegét*. Kiderül ebből, hogy 1968 és 1971 között a negatívum évenként növekedett (1968-ban a negatív egyenleg 7 millió, 1971-ben több mint egymilliárd Ft volt). A továbbiakban a termelészövetkezeti bruttó jövedelem növekedésének elemzése következik. Az elemzés szerint a vállalati bruttó jövedelem 1965—1971 között bekövetkezett növekedése a következő forrásokból eredt:

Termelésnövekedés és szerkezetváltozás	10,3
Anyagi ráfordítások növekedése	— 3,0
Termelői árszínvonal emelkedése	13,4
Anyagi ráfordítások árszínvonalának emelkedése	— 6,7
Üzemviteli állami támogatás növekedése	0,5
Jövedelemelvonás növekedése	— 4,4
Bruttó jövedelemnövekedés egyenlege	10,1

A szerzők kimutatják, hogy a termelészövetkezeti nettó jövedelemben a szövetkezetek és az állam részesedési aránya: 41 : 59, ami *megfelel az ipari nyereség vállalatok és állam közötti felosztási arányának*.

A hetedik fejezet a bruttó jövedelem felhasználásával foglalkozik. 1968 előtt nagyrészt az alacsony árszínvonal, kisebbrészt az adók következtében a termelészövetkezetek túlnyomó többségében legfeljebb az egyszerű újratermelésre volt lehetőség. A felhalmozás forrásait (a hitelt és a támogatást) az *állam biztosította*. 1968 után azonban a felhalmozások szabályozásában a közvetett eszközök kerültek előtérbe. A szerzők rámutatnak az 1968 előtti és utáni felosztási rend különbözőségére, és vizsgálják a *szövetkezeti alapok* képződésének dinamikáját és arányait.

Végül az utolsó fejezet a *jövedelemképződés és felhasználás összefüggéseit* tárgyalja. Rámutatnak a szerzők, hogy „a termelőszövetkezetek között a bruttó jövedelem változása nagyobb mértékben szóródik, mint a bruttó jövedelem színvonalá”. (235. l.) Következik ebből, hogy „a nagyobb bruttó jövedelem... korántsem jelent jövedelemstabilitást!” (236. l.) A szerzők a jövedelemváltozás mértéke szerint vizsgálják a szervezeti alapok nagyságának alakulását, s bemutatják, hogy „a jövedelem felhasználása... „a jövedelem színvonalánál sokkal erősebben hat a jövedelem változására”. (250. l.)

Összességében megállapítható, hogy a könyv *rendkívül időszerű* kérdéseket elemez. Kár, hogy az élelmiszeripar kissé háttérbe szorul, s a mezőgazdasági szabályozás néhány fontos kérdésében (például tervcélok realizálásának folyamata, termékértékesítés szabályozása, a banktevékenység a tervszerű szabályozásban stb.) nem teljesen elégíti ki a cím által felkeltett érdeklődést. Ettől függetlenül a könyv tanulmányozása az olvasó számára hasznos ismereteket nyújt, s hozzásegít a mezőgazdasági szabályozás problémáinak objektívabb megítéléséhez. A munka értékét mutatja az a tény is, hogy a főbb megállapítások, következtetések *összhangban vannak* az — anyag lezárása után több mint egy évvel tartott — XI. pártkongresszus határozataival.

Ferenczi Tibor

BILLINGNÉ SZÖNYI KATALIN—CSÉBFALVI KÁROLY

MIRE KÉPES A SZÁMÍTÓGÉP

(A számítógép és alkalmazása sorozat)

A mű kapcsolódik a sorozat előző kötetéhez.

A szerzők érdekesen építik fel mondanivalójukat. A számítógépek néhány alapvető tulajdonságából indulnak ki: a gyorsaságot, a tárolási képességet, az erősítő funkciót, valamint a „konzerváló” képességet emelik ki, s ennek alapján tárgyalják a felhasználó lehetőségeit. Meghatározzák a számítógép helyét a számolóeszközök között és adott feladatok (pl. szállítási program) megoldása során a célszerű működtetését. Megismerhetjük a számítógép belső szervezésével kapcsolatos teendőket is.

A kötetet kiegészítő ábrák jól illeszkednek az anyaghoz és hasznosan értelmezik a mondanivalót.

91 l., füzve 9,50 Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Иштван Фриш

Введение к изучению экономической политики

Несколько лет тому назад в Венгрии началось экономическое исследование нового типа: исследование экономической политики. Исследование проводится под руководством автора в Институте экономики Венгерской Академии наук. О достигнутых до сих пор результатах исследователи стараются дать обзор в пяти статьях, публикуемых в данном и последующих номерах журнала. В настоящей статье — в качестве введения серии — трактуется роль экономической политики в социалистическом и капиталистическом обществах. Автор подчеркивает необходимость научного обоснования экономической политики, так как это — единственный путь, чтобы издать неправильные решения и уменьшить нанесенный ими ущерб.

Исследование экономической политики должно распространяться и на изучение факторов, влияющих на экономико-политические решения (границ и возможностей, интересов, взглядов и их столкновений). Важной проблемой экономической политики является установление очередности важности общественных потребностей и, во взаимозависимости с этим, соответствующая увязка целей и возможностей.

В заключение автор акцентирует сложный и, в силу необходимости, комплексный характер исследования экономической политики.

Жужа Эсе

Экономическая политика и внешняя торговля в 1957—1960 гг.

Анализируя внешнюю торговлю с точки зрения *экономической политики*, мы рассматриваем, каким образом намеревается и насколько способна экономическая политика включить в *общий комплекс народнохозяйственных взаимосвязей* внешнюю торговлю, играющую важную роль в формировании: 1. стоимостного равновесия народного хозяйства; 2. пропорций воспроизводства, выраженных в потребительной стоимости.

1957 год был годом консолидации после контрреволюции. Внешняя торговля принимала участие в восстановлении народнохозяйственного стоимостного равновесия таким образом, что для внутреннего потребления она посредством своего пассивного сальдо привлекала крупные внешние средства. В 1958—1960 годах цель экономической политики заключалась в том, чтобы внешняя торговля при устойчиво активном сальдо *непрерывно* отвлекала часть национального дохода от внутреннего потребления, с целью улучшения внешнего равновесия. Однако из-за коллективизации и ускорения экстенсивного, материалоемкого развития промышленности это было неосуществимо.

Внешняя торговля как обмен потребительных стоимостей в 1957 году гораздо больше импортировала и гораздо меньше экспортировала предметы широкого потребления и материалы, так как в них была потребность внутри страны.

В 1958—1960 годах намерение экономической политики было направлено на то, чтобы внешняя торговля в растущей доле обменивала товары, содержащие как можно больше отечественного труда — *машины и оборудование — на материалы*. Но в конце 1950-ых годов импорт материалов возрос из развитых капиталистических стран, где невозможно было платить вывозом машин. Можно — и поэтому нужно — было увеличить экспорт пищевкусовых товаров, как раз в годы коллективизации. Только в венгерско-советском товарообороте наблюдался значительный перевес экспорта машин при значительном перевесе импорта материалов. Но в конце 1950-ых годов и из этих стран очень быстро возрастал импорт машин и оборудования. Поэтому сокращался перевес экспорта машин, в убывающей мере покрывая дефицит в материалах. Последний компенсировался растущим перевесом экспорта предметов потребления и внешнеторговым дефицитом.

За весь период импорт возрос в два раза быстрее как производства. Внешняя торговля была вынуждена приложить все усилия к тому, чтобы можно было — независимо от товарной структуры и прочих аспектов экономической эффективности — увеличить *объем* экспорта, уменьшая этим внешне задолженность.

Миклош Хегедюш

Стремления в структурной политике и их реализация в 1957—1960 годах

Исходные условия структурной политики и воздействующие на ее формирование факторы весьма многообразны. Автор статьи поставил перед собой целью поставить наряду с экономическими условиями и возможностями, формирующими структурную политику, а также факторами, определяемыми техническим развитием, границы и влияния, проявляющиеся и со стороны политики и экономической политики. Он пытается охарактеризовать факторы, играющие роль в формировании структурной политики рассматриваемого периода между 1957—1960 гг.; обстоятельства, вызвавшие изменения при ее реализации. Он выявляет, что уже при определении целей структурной политики мы были вынуждены заключить компромисс, отчасти из-за краткосрочного отсутствия равновесия, отчасти из-за противоречий, кроющихся более глубоко в народном хозяйстве, в основном же — из-за ограниченного наличия ресурсов. По ходу времени были определены новые цели и стремления экономической политики, другие же получили иной акцент и таким образом на этот период трудно охарактеризовать какую-либо взаимосвязанную структурную политику. В то же время можно доказать, что отдельные, принятые по ходу времени решения экономической политики не служили безоговорочно «представленной» структуре, другие же — прямо противоречили ей. Поэтому можно сказать, что наряду с недостаточной обоснованностью структурной политики, расхождениями в эффекте различных мер экономи-

ческой политики, на неудовлетворительное осуществление намеченных в структурной политике целей определяющее воздействие оказывала их неувязанность со системой планирования и заинтересованности, призванной служить их реализации.

Дьердь Саколцаи—Борбала Барань

Реальные издержки производства и проблемы уровня цен

Часть I: Метод и данные

Авторы, в тесной взаимосвязи с научно-исследовательской работой, проводимой во многих местах более десятилетия в связи со системой цен, финансовыми рычагами и внешнеторговыми расчетами, а также с основанными на них предложениями и дискуссиями, анализируют формирование реальных издержек производства, а также возможности решения проблем уровня цен. Статья базируется на материале подробной работы. Ее публикуемая здесь первая часть занимается методом и данными, вторая же часть, которая будет опубликована в одном из последующих номеров журнала «Кэзгазлашаги Семле» — расчетами и результатами.

В этой части под первым пунктом автор дает обзор важнейших общих взаимосвязей, занимая такую позицию, что центральным вопросом венгерской системы финансового регулирования является высокое содержание чистого дохода в оптовых ценах: особенно на готовую промышленную продукцию. Это ведет к дифференциации системы финансового регулирования, к противоречиям в расчетах на уровнях предприятия и народного хозяйства, и даже в их интересах, а также к проблемам цен на сельскохозяйственную и промышленную продукцию, цен на сырье и готовую продукцию, и в значительной мере это является и первоначальным проблем, связанных с дороговизной новой техники. Такое содержание чистого дохода оптовых цен передается посредством использования внутренних материалов и таким образом взаимозависимости в целом могут быть исчислены лишь при помощи расчета показателей обратных связей или содержания модели «затраты» — «выпуск». Их метод описывается во втором пункте.

Третий пункт занимается подготовительной работой статистического характера, предшествующей расчетам: авторы отдельные финансовые исключения зачисляют в соответствии с их функцией к той отрасли, куда они по своему экономическому смыслу собственно принадлежат, предоставляя таким образом возможность для учета возникающих в различных отраслях издержек без искажений. В заключение, в четвертом пункте авторы останавливаются на обобщении действительных издержек от отвлекаемого чистого дохода, не связанного с издержками. Последние в экономически необоснованной мере повышают оптовые цены, приводя вследствие этого к искажениям: эти искажения излагаются уже во второй части статьи.

WITHINGTON, FREDERIC G.:

A SZÁMÍTÓGÉP A VALÓSÁGBAN: JELENTŐSÉGE, ALKALMAZÁSAI ÉS HATÁSAI

Milyen is valójában a számítógép — erre próbál válaszolni a szerző, amikor szembeállítja a gép előnyeit és hátrányait, szervezetekre és emberekre gyakorolt hatásait, jelenlegi és jövőbeli alkalmazását, magának a számítógéprendszernek negatív és pozitív vonásait. A könyv első része a számítógép előnyeit és hátrányait, az általa kiváltott hatások irányítását tárgyalja. A második rész a megváltozott szervezeteket, módszereket ismerteti. A harmadik rész az egyén új helyzetét, a negyedik rész pedig a következők életét vizsgálja.

Hazánkban a számítástechnikai program óriási lendületet adott az alkalmazások elterjedésének, de ennek sikere a vezetőktől és a beosztottaktól egyaránt függ. Ha csak az anyagi fedezetben látják a legnagyobb problémát, s a beszerzéssel megoldottnak vélik munkájukat, akkor keserves csalódások érik őket. A vezetőknek fel kell készülniük azokra a változásokra, amelyek mind a szervezetet, mind a kapcsolatokat érik, s irányítaniuk kell a folyamatokat, illetve alkalmazkodniuk kell hozzájuk. Ez a könyv a vezetőknek kíván segítséget adni a számítógéprendszer alkalmazásában. Ehhez a legkülönbözőbb területekről mutat be a szerző példát: biztosítás, gyógykezelés, áramszolgáltatás, hadsereg, készletnyilvántartás, egyetemi oktatás, termelésirányítás, értékesítési előrejelzés, szállításiütemezés, beruházási döntések, úrhajózás, folyószabályozás, biológiai kísérlet, várostervezés stb.

249 l., kötve 59,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

SUMMARY OF THE ARTICLES

István Friss:

Introduction into the study of economic policy

A few years ago a new kind of economic research started in Hungary: research of economic policy. The project is under way in the Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, and is directed by the author. The results attained up to now will be presented in five articles in this and the following issue of our periodical. The present article treats, by way of introduction, the role of economic policy in socialist and capitalist economies. The necessity of scientifically founded economic policy is stressed. This is the only way of reducing the number of mistaken economic decisions and the harm done by them.

Research of economic policy must extend to the factors acting on the economic policy decisions (limitations and possibilities, interests, views and their conflicts). An important problem of economic policy is the ranking of social needs, and, in this context, to bring into harmony the aims with the possibilities.

Finally the author stresses the complicated nature and the necessarily complex character of research into economic policy.

Zsuzsa Esze:

Economic policy and foreign trade between 1957—1960

In examining foreign trade from economic policy viewpoints, it is examined how, in a given period, economic policy intends and actually can link foreign trade with the major national economic processes, which plays an important role in the national balance in value terms and in the proportions of reproduction by use values.

1957 was the year of consolidation after the counterrevolution. Foreign trade participated in restoring the national balance in value terms by drawing large external resources into domestic use through the passive balance of trade. In 1958—60 the economic policy objective for foreign trade was to continuously draw off through an active balance of trade a part of national income from domestic uses in order to improve the external equilibrium. Because of collectivization, and the extensive as well as material intensive fast development of industry this proved to be impossible.

As regards exchange of use values, in 1957 more than usually was imported of consumer goods and materials and much less was exported since these goods were needed for domestic consumption. In 1958—60 the intention of economic policy was to exchange commodities embodying much domestic labour, mainly machines for materials. But, at the end of the fifties material imports came from developed capitalist countries and to these machines could not be exported in exchange. Only the export of food could—and had to be—increased, particularly in the years of collectivization. It was only in the trade with the Soviet Union that a net export of machinery appeared together with a net import of materials. But at the end of the fifties machinery imports also increased sharply. Therefore, the surplus in machinery trade diminished and covered the deficit in materials only to a diminishing extent. The gap was closed by a growing export of consumer goods—but a foreign trade deficit also appeared.

Over the period as a whole imports increased twice as fast as production. Every effort in foreign trade had to be concentrated on increasing the volume of exports, in order to reduce foreign indebtedness—independently of the commodity pattern and other economic viewpoints.

Miklós Hegedűs:

Structural policy efforts and their realization in the period 1957—1960

The initial conditions of structural policy and the factors influencing its development are manifold. The study set as its aim to show, beside the possibilities and endowments of the economy shaping structural policy and the factors determined by technical progress, also the limitations and effects acting from the side of general and economic policy. An attempt is made at outlining the factors playing a role in working out the structural policy of the period 1957—1960, and the circumstances causing modifications in the course of implementation. It is shown that already in formulating the aims of structural policy a compromise had to be struck, partly because of short-term imbalances and partly because of deeper economic contradictions, mainly because of scarce resources. In the meantime, new economic policy objectives and efforts were formulated, others obtained different emphasis, and it is, therefore, difficult to draw the outlines of a consistent structural policy for the period in question. It can be, however, proven that some economic policy decisions taken did not unequivocally serve the "conceived" structure, while others definitely worked

against it. It may be stated that, beside the lack of a satisfactory foundation of structural policy and the different effects of various economic policy decisions, it was mainly the disharmony between the structural policy objectives and the planning and incentive system called upon to serve their realization that had a determinative influence on the unsatisfactory implementation of the structural policy objectives set.

György Szokolczai—Borbála Bárányi:

Real costs of production and problems of the price level — Part I: The method and the data

The article is closely related to the research work carried on for more than a decade at many places concerning the price system, the financial regulators and the accounting of foreign trade. Relying on this research work as well as on the proposals and discussions based on it, the authors examine the development of the real costs of production as well as the possibilities for the solution of price level problems. The background of the article is a detailed study. The part now published reviews the method and the data while the next one—to be published in a later issue of this periodical—will deal with the computations and the results obtained.

Within this part, the first section reviews the most important general interrelations and takes the stand that the central problem of the Hungarian financial regulating system is the high net income content of the producer prices, particularly in the prices of industrial finished goods. This leads to the differentiation of the financial regulating system, to the conflict between enterprise and national-level computations and even interests, to the problems inherent in the pricing of agricultural and industrial products as well as of basic materials and finished goods.

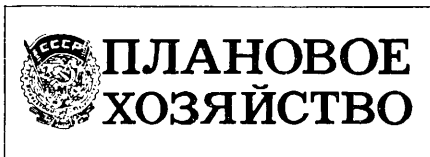
This is mainly the source also of the problems related to the "expensiveness" of new technology. The net income contents of the producer prices has far-reaching secondary effects through the domestic material consumption and the entirety of the interrelations can be assessed only by computing the inverse of the input-output coefficients. The method of these computations is described in the second section.

The third section discusses the statistical preparatory work preceding the computations, taking in turn the financial distinctions and regrouping them into the branch where they belong according to their economic interpretation, thus allowing an unbiased accounting of the costs emerging in the individual branches. Finally, the fourth section treats the distinction between actual inputs and the net income levies not related to inputs. The latter raise the producer prices to an economically not justifiable extent and thus lead to distortions. The latter will be discussed in the second part of the article.

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ

1975. évi 8. sz.

- Notkin A.*: A bővített újratermelés típusa a fejlett szocializmusban
Jeremin, A.: Állam és gazdaság a szocializmusban
Snejderov, A.: A beruházások újratermelésének arányai
Artyemov, Ju.: Az anyagi ösztönzési alap közgazdasági határai
Bronstejn, M.: A mezőgazdaság iparosításának közgazdasági és szociális problémái
Novickij, A.—Babkina, M.: A munkaerőforrások növelésének tartaléka
Kolomnyikov, V.—Frezinszkij, I.: Az operatív termelésirányítás tökéletesítése
Korovkin, V.—Lapsin, Ju.: A gazdasági hatékonyság tervezése a számítástechnika alkalmazásánál
Trigubenko, M.: A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság gazdasági fejlődésének 30 éve
Babkina, Z.: „Fogyasztói társadalom”: mítoszok és valóság
 Segédletek a közgazdasági képzés számára
 A tudományos-műszaki haladás tervezése és irányítása a tizedik ötéves tervben
Davidova, E.: A külszíni bányák hulladékanyagainak felhasználása az iparban és az építőiparban
Szaharov, V.—Kantor, Je.: A geológiai-feltárási tevékenység jellege
Galeckaja, R.: A demográfiai politika irányai
Pcselkin, V.: A Szovjet Állami Tervbizottság Közgazdaságtudományi Intézetében
Csikós Nagy Béla: A Nemzetközi Közgazdasági Társaság 25 éve
 Szovjet—amerikai szimpózium

1975. évi 8. sz.

- KGST-tagországok. Az együttműködés tökéletesítése és a szocialista gazdasági integráció fejlesztése
Georgiev, G.: A szocialista gazdasági integráció — a fejlett szocialista társadalom

építésének fontos tényezője a Bolgár Népköztársaságban

Ganczer Sándor: A Magyar Népköztársaság a Komplex Program megvalósításának útján
Peuser, K.: A szocialista gazdasági integrációval kapcsolatos intézkedési tervek tapasztalatai az NDK-ban

Figueroa, A. O.: A szocialista együttműködés szerepe Kuba gazdasági fejlődésében

Knyzjak, Z.: A nemzetközi tervezés elemei a gazdasági fejlesztés nemzeti terveiben

Inozemcev, N.: A KGST-tagországok népgazdasági tervekkoordinációjának néhány sajátossága napjainkban

Sedivy, Z.: A csehszlovák népgazdaság fejlődésének főbb irányai és a tervekkoordinációja a KGST-tagországokkal 1980-ig

Nyeporozsnij, P.: A szovjet energetika perspektívái

Jefimov, K.: A termékminőség javításának tervezése és ösztönzése

Szorokin, G.: Az újratermelési arányok tanulmányozásának lenini módszertana

Dorovszkih, A.: A közgazdasági elemzés néhány módszertani kérdése a népgazdasági tervezésben

Masinszkij, I.: Tervezés és anyagi ösztönzés a termelési egyesülésben

Mergetov, G.: Az öszsz-szövetségi ipari egyesületek központi alapjai és tartalékai

Arendarenko, V.: Új tervezési és gazdasági ösztönzési rendszer a tervező és kutatószervekben

Rzsesevszkij, V.: A műszaki haladás és a nagykereskedelmi árendszerek

Ejdeljman, M.: A szovjet gazdaság struktúrájának vizsgálata az ágazati kapcsolati mérlegek adatainak alapján

Aszambajev, E.: A fesztített tervfeladatok ösztönzésének és a termelés intenzifikálásának módszerei

Poljakov, V.: A nagyobb munkatermelékenység érdekében

EKONOMISTA

1975. évi 3. sz.

Chelinski, R.: Szocialista intenzív bővített újratermelés

Pietras, L.: A politikai gazdaságtan módszerének kérdéseiről

Rakowski, M.—Szafarczyk, A.: A külkereskedelem ökonometriai függvénye és alkalmazása Lengyelországban

Kroszel, J.: A társadalmi infrastruktúra modellmegoldásai a gazdasági és társadalmi politikában

Drabowski, E.: A nemzetközi valuta kreálásából származó jövedelem elosztásának problémája a kapitalizmusban.

Dobroczymszkij, M.: Az utánzás hatása a nemzetközi gazdasági viszonyokra

Nasilowski, M.: A gazdasági növekedés intenzitásának mércéi. (A. Baczykowski könyvének margójára.)

Zurawicki, L.: J. K. Galbraith új könyvének margójára
 Kaminski, W.: Liberális szocializmus. (Burnham P. Beckwith könyvének margójára.)
 Információ Lengyel—Szovjet Közgazdaságtudományi Bizottság létrehozásáról

PLÁNOVÁNÉ HOSPODÁŘSTVÍ

1975. évi 8. sz.

Inozemcev, N. N.: A KGST-tagállamok népgazdasági tervei koordinálásának néhány sajátossága napjainkban

Georgiev, G.: A szocialista gazdasági integráció — a fejlett szocialista társadalom építésének fontos tényezője a Bolgár Népköztársaságban

Sedivy, Z.: A csehszlovák népgazdaság fejlődése és a KGST-országok terveinek koordinálása

Figuerola, O. A.: A szocialista együttműködés szerepe Kuba gazdasági fejlődésében

Ganczer Sándor: A Magyar Népköztársaság a Komplex Program megvalósításának útján

Peuser, K.: Az integrációs intézkedések tapasztalatai az NDK-ban

Knyzjak, Z.: A nemzetközi tervezés elemei a gazdasági fejlesztés nemzeti terveiben

Dusánek, F.: Gazdasági jog a hatodik ötéves terv időszakában

Drázdil, M.: Műszáltermelés és -felhasználás a CSSZSZK-ban

Vácha, S.: Az innováció irányítási rendszerének elemzése

Outrata, R.: A regionális fejlesztés hosszú távú perspektívájának kidolgozásával kapcsolatos kérdésekről

Galbavy, J.: A készletek normázása

Laitla, J.: Az országos számítóközpont-hálózat problematikájáról

wirtschafts wissenschaft

1975. évi 8. sz.

Ufer H.: A KGST-országok energiagazdálkodásának növekedési és strukturális problémái

Steribel, G.: Környezetvédelem és a környezet kialakítása mint népgazdasági feladat

Radtke, G. R.: A gyártmánykutatásból származó tudományos-műszaki eredményeknek a termelésbe való közvetlen bevezetésének gazdasági problémái

Espenhayn, R.: Társadalmi törvények és ideológiai harc

Zahn, L.: Saint-Simon és a marxizmus forrásai

Sverák, V.: A gazdasági fejletlenség elméletének néhány aspektusa

Graewe, W. D.: A harmadik világélelmészeti konferencia

Nietzold, R.—Skambraks, H.: Elméleti tanácskozás Karl Marx „Tóké”-jének keletkezési folyamatáról

Mátzig, K.—Neumann, C.: A tervezés és önálló elszámolás tökéletesítése a szocialista iparvállalatokban

Koch, H.: A vállalatok és kombinátok öt éves tervezése

Richter, H.: Nemzetközi munkaszeminárium a koncentrációs folyamat jogi kérdéseiről

Планово стопанство

1975. évi 6. sz.

Miteva, J.: Az állóeszközök többműszakos üzemeltetésének bővítése — a gazdasági hatékonyság növelésének fontos tényezője

Kafedzsijan, O.—Vulev, A.: A nemzeti komplexumirányítás szervezeti struktúrájának létrehozásával kapcsolatos ismérvek, alapkövetelmények és elvek

Nedkova, M.: A könnyűipari termékek iránti szükségletek teljesebb kielégítésének szervezésbéli előfeltételei

Dimov, I.: A KGST-tagországok együttműködésének problémái a prognosztizálás területén

Panajotova, M.—Kraszteva, Je.: A termelés, a munka, az irányítás tudományos megszervezése iparvállalatokban

Tumbev, P.—Najdenova, K.: A koncentráció néhány kérdése a Konzerviparban

Dzsurov, G.—Zselev, M.—Sztefanova, V.: A fejlesztési tervek komplex gépesítésének rendszere az állattenyésztésben

Mladenov, T.: Az állóalpok komplex műszaki felújítása és rekonstrukciója

1975. évi 7. sz.

Alkotó módon és elmélyült munkával végzünk a hetedik ötéves tervidőszak tervei kidolgozását

Vaszilev, N.: A tervteljesítés ellenőrzése — fontos gazdaságirányítási funkció

Velev, T.: Bulgária külkereskedelmi valutás tervének kidolgozása és végrehajtása

Sztoicskov, Sz.: A bútortipar fejlesztésének néhány problémája

Geneski, M.—Manolov, M.: A regionális iparfejlesztés néhány kérdése Bulgáriában

Ilieva, P.: A munka bonyolultságától függő munkabér-differenciális rendszerek; néhány szocialista ország alkalmazottainak esetében

Ninov, Z.: A települések demográfiai folyamatainak fejlődésére gyakorolt hatás tényezőinek és feltételeinek vizsgálata egy statisztikai módszer segítségével

Bobarikin, V.—Grozev, G.—Prudovszkij, B.: Modellek és módszerek a szállítóeszköz-elosztási feladat megoldásához

Nemzeti tanácskozás: A közgazdaságtudomány helyzete és fejlődése

Sztancsina, P.: A modernizálás és a rekonstrukció közgazdasági problémái

The ECONOMIC JOURNAL

1975. szeptember

T. Barna: Quesnay's Tableau-ja korszerű
mezben
A. Singh: Vállalatátvitel, „természetes szelekció” és a vállalatelmélet
E. G. Horsman: Az örökösödési adó érvénytelenítése az élők közötti adományozás útján
J. Le Grand: Pénzügyi részesedés és a központi kormányzat által a helyi hatóságoknak nyújtott segélyek
D. C. Dacy: Külföldi segély és növekedés a fejletlen országokban
S. C. Littlechild—B. J. Revell: Garantált árak megállapítása Nagy-Britannia gabonapiacán
D. Metcalfe: Városi munkanélküliség Angliában
P. Stoneman: A számítógépek hatása a munkaerő-keresletre
R. G. D. Allen: Az infláció közvetlen kiváltói
R. Ramanathan: A helyettesítés rugalmassága és a konvergencia sebessége a növekedési modellekben
P. A. Samuelson: Prof. Dan Usher közleménye a nemzeti jövedelmek összehasonlíthatóságáról
J. K. Bicksler—P. J. Hess—H. Benishay: A köztulajdonban levő árukészletek jellegzetességei iránti piaci preferenciák

The American Economic Review

1975. június

E. S. Mills—F. M. Peterson: A környezet minősége: az első 5 év
E. F. Fama: A rövid lejáratú kamatláb inflációt jósol
J. E. Stiglitz: A képesség szerinti „osztályozás” („screening”) elmélete, nevelés és jövedelemelosztás
P. J. Lloyd: Helyettesítési effektus és eltérések a nem valós árindexekben
M. K. Block—J. M. Heineke: A munkaerő elméleti elemzése a bűnözésre való hajlam szempontjából
R. A. Meyer: Monopolár és kapacitás választása bizonytalanság esetén
M. N. Bailey: Dinamikus monopólium (keresleti monopólium) és strukturális változás
D. A. Wise: Főiskolai eredmények és munkateljesítmény
L. R. Christensen—D. W. Jorgenson—L. J. Lau: Transzcendentális logaritmikus hasznosságfüggvények
R. B. Westin: Nem gyakori vásárlásoknál a tapasztalat figyelembevétele a készletszabályozás modelljénél
I. Ehrlich: A halálbüntetés elrettentő hatása: az élet és halál kérdése
L. G. Reynolds: Kína — fejletlen gazdasági alakulat
P. S. Heller: Az állam pénzügyi magatartásának modellje a fejlődő országokban: segély, beruházás és adóztatás

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Budapest V., Münnich F. u. 18. III. emelet — Telefon: 313-975, 318-320
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010
Terjedelem 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1975. szeptember 24.

75.0996 — Kossuth Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Monori István vezérigazgató

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010, postacím: 1363 Budapest, Postafiók 24. — Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488; az AKADÉMIAI KÖNYVBOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612, postacím: 1368 Budapest, Postafiók 236. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKH 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. — Előfizetési díj egy évre 132 forint.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

12

A tartalomból

RÉDEY ARANKA—BARTA JUDIT:

Életszínvonal-politika az 1956—1960. évek
gazdaságpolitikájában

HUSZÁR JÓZSEFNÉ—MANDEL MIKLÓS:

A beruházási rendszer működésének
néhány tapasztalata

TÓTH MIKLÓS—SIMON KÁLMÁN:

Ásványinyersanyag-vagyonunkról

SZAKOLCZAI GYÖRGY—

BÁRÁNY BORBÁLA:

A termelés reális költségei és az árszintproblémák,
II. rész

GERGELY ISTVÁN:

Külső infláció — gazdasági tisztánlátás
és aktív cserearány-politika

Szokk.
XXII. évfolyam

1975. december

TARTALOM

<i>Rédey Aranka—Barta Judit: Életszínvonal-politika az 1956 novemberétől 1960 végéig terjedő időszak gazdaságpolitikájában</i>	1377
<i>Huszár Józsefné—Mandel Miklós: A beruházási rendszer működésének néhány tapasztalata</i>	1387
<i>Tóth Miklós—Simon Kálmán: Ásványinyersanyag-vagyonunkról</i>	1396
<i>Szakolczai György—Bárány Borbála: A termelés reális költségei és az árszintproblémák (II. rész)</i>	1406
<i>Pilling András: Az önálló vállalati gazdálkodás anyagi feltételeinek alakulása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben</i>	1426
<i>Horacek Gábor: Világgazdasági változások — szerszámgépipari fejlesztés</i>	1440
V I T A	
<i>Gergely István: Külső infláció — gazdasági tisztánlátás és aktív cserearány-politika</i>	1452
<i>Tóth A. Ernő: Kiszegítő gazdaságok Budapesten és környékén</i>	1466
<i>Köves Pál: A jövedelemrugalmasság és a reálbérlépcső kapcsolatáról</i>	1471
<i>Radnóti Éva: Pesszimizista-e a fogyasztó? Kritérium-e egy indexnél a pesszimizmus?</i>	1475
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
<i>Jövedelem és boldogság (Scitovsky Tibor)</i>	1477
<i>A nemzetijövedelem- és nemzetivagyon-kutatással foglalkozó nemzetközi szervezet (IARIW) XIV. konferenciájáról (Dániel Zsuzsa)</i>	1482
FOLYÓIRATSZEMLE	
<i>N. Szkripka: A diverzifikáció mint a termelés és a tőke koncentrációjának formája — Lucjan Pietras: A politikai gazdaságtan néhány módszertani problémájához — Rolf Espenhain—Herbert Meissner: Polgári szocializmuskritika és a polgári politikai gazdaságtan — N. S. Dorfman: Ki fog fizetni a környezetvédelemért? A Környezetvédelmi Program terheinek felosztása a jövedelmek arányában</i>	1487
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
<i>Szita János: Az összeurópai gazdasági együttműködés távlatai (Simai Mihály)</i>	1494
<i>A cikkek orosz és angol nyelvű rövid tartalmi kivonata</i>	1498
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK TARTALMÁBÓL	
<i>A Közgazdasági Szemle 1975. évi számaiban megjelent írások jegyzéke</i>	1505

E SZÁM SZERZŐI:

Bárány Borbála, az INFELOR Rendszertechnikai Vállalat munkatársa; **Barta Judit**, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa; **Dániel Zsuzsa**, az Országos Tervhivatal Tervgazdaságtani Intézetének munkatársa; **dr. Gergely István** kandidátus, az MTA Ipargazdaságtani Kutató Csoportjának főmunkatársa; **Horacek Gábor**, a TECHNOIMPEX Magyar Gépipari Külkereskedelmi Vállalat szaktanácsadója; **Huszár Józsefné**, az Országos Tervhivatal osztályvezetője; **dr. Köves Pál** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense; **Mandel Miklós**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságpolitikai Kutató Csoportjának tanácsadója; **dr. Pilling András** kandidátus, a Munkaügyi Minisztérium Országos Vezetőképző Intézetének fősztályvezetője; **Radnóti Éva** kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének főmunkatársa; **Rédey Aranka** kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének főmunkatársa; **dr. Scitovsky Tibor**, a Stanford Egyetem professzora (Egyesült Államok); **dr. Simai Mihály**, a közgazdaságtudományok doktora, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem egyetemi tanára; **dr. Simon Kálmán**, a műszaki tudományok kandidátusa, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság fősztályvezetője; **dr. Szakolczai György** kandidátus, az INFELOR Rendszertechnikai Vállalat osztályvezetője; **Tóth A. Ernő** kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének főmunkatársa; **dr. Tóth Miklós**, a műszaki tudományok doktora, a Nehézipari Minisztérium főtanácsosa.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovic Mária, Bognár József, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István (elnök), Ganczer Sándor, Hetényi István, Huszár István, Káplár József, Kornai János, Megyeri Endre, Nagy Tamás, Sipos Aladár, Szabó Kálmán, Szamuely László, Vincze Imre, Zsarnóczai Sándor (főszerkesztő)

Életszínvonal-politika az 1956 novemberétől 1960 végéig terjedő időszak gazdaságpolitikájában*

A szocialista állam gazdaságpolitikájának alapvető, tartós célja nem lehet más, mint a lakosság életszínvonalának állandó emelése. A népgazdaság fejlődése megszabja az életkörülmények javításának anyagi kereteit, az életszínvonal emelkedése pedig erőteljesen visszahat magára a gazdasági fejlődésre, így annak nemcsak fő célja, hanem egyik fontos eszköze is.

A lakosság életszínvonala komplex fogalom. Mindmáig kísért az a nézet, amely az életszínvonal emelésének feladatait azonosítja a jövedelmek, illetve a fogyasztás növelésével, és a felhalmozást csupán a termelést szolgáló funkcióként értékeli. Ez a felfogás elhanyagolja azt a szoros kapcsolatot, amely az életszínvonal szempontjából a fogyasztás és a népgazdasági vagyon nagyobbik részét kitevő infrastruktúra fejlettsége és fejlesztése között fennáll. Az életszínvonal fogalmának a valószínűtlen szélesen felölelő tartalma már a III. ötéves tervet előkészítő Életszínvonal Bizottság tanulmányaiban kibontakozott, s még határozottabban megfogalmazódott a Munkaerő- és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság tanulmányaiban. E szerint az életszínvonal fogalma felöleli a lakossági jövedelmek és fogyasztás alakulását, a lakás- és kommunális ellátottságot, az egészségügyi helyzetet, a foglalkoztatás, az oktatás, a szakképzés viszonyait is. E főbb tényezők mellett az életszínvonal-politikának számos más, gyakran egyáltalán nem vagy alig számszerűsíthető tényezővel is számolnia kell. Ilyen például a keresletnek megfelelő áruválaszték, a kulturált kereskedelmi és szolgáltató hálózat stb. De ide tartozik a társadalom nyílt jellegének erősítése, s ami ezzel szorosan összefonódik: a társadalmi mobilitás elősegítése is. Nyilvánvaló, hogy az életszínvonal alakulása nem fejezhető ki egyetlen mutatóval, és a mutatók jól összehangolt rendszere is csak bizonyos határok között nyújt felvilágosítást az életkörülmények összességének alakulásáról.

Életszínvonal-politikán a lakosság életkörülményeibe való tudatos beavatkozást értünk, azokat az — általában felső és legfelsőbb párt- és állami szinten — elfogadott elveket és döntéseket, amelyek a lakosság életkörülményeinek vagy ezek valamely fontos tényezőjének tudatos változtatására irányulnak az adott időszakban. Az életszínvonal-poli-

* A tanulmány a „Gazdaságpolitikánk tapasztalatainak elemzése, javaslatok továbbfejlesztésére” című, tárcaszinten kiemelt kutatási főirány keretében végzett kutatómunka eredménye. (A kutatómunka ismertetését lásd Friss István „Bevezetés a gazdaságpolitika tanulmányozásába” című cikkében. Közgazdasági Szemle, 1975. 11. sz.)

tika felőleli továbbá a munka- és életkörülményeket befolyásoló (politikai, gazdasági, kulturális stb.) gyakorlatot, benne az illetékes szervek minden fontosabb intézkedését.

Az 1956 november és 1957 március közötti időszak

Életszínvonal-politikánkban az 1956 novembere és 1957 márciusa közötti periódus különösen fontos, néhány vonatkozásban egyedülálló időszak volt. Az ellenforradalom felszámolásának egyik útja az volt, hogy a dolgozók jogosnak ítélt igényeit, törekvéseit kielégítsük. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi ülésén — az emlékeztetés „decemberi határozatban” — leszögezte, hogy: „a kormánynak az illetékes állami szervek és a legjobb gazdasági szakemberek bevonásával mielőbb ki kell dolgoznia az új helyzetnek megfelelő gazdaságpolitikát. E gazdaságpolitikának minden tekintetben gazdasági adottságainkon kell épülnie... Egész gazdaságpolitikánk fő kérdése, hogy a nemzeti jövedelem elosztásában, gazdasági, beruházási terveink készítésében elsődleges szempont a dolgozók életszínvonalának fokozatos emelése legyen.”*

Az életszínvonal emelése nehéz feladatot jelentett a politikai és gazdasági vezetés számára egy olyan időpontban, amikor az ipari termelés színvonala jóval alacsonyabb, a lakosság fogyasztása pedig jóval magasabb volt, mint az ellenforradalmat megelőző időszakban. Márpedig ez volt a helyzet 1956 végén. A termelés a szeptemberinek kb. 20 százaléka volt csak, aggasztóvá vált az anyag- és energiahiány. Még 1957. I. negyedévében is napi átlagban 8300 tonna szenet importáltunk a Szovjetunióból, további kisebb mennyiségeket pedig Lengyelországból, sőt Bulgáriából is. Jóllehet az ipar alig-alig termelt, az állami vállalatok folyósították a béreket és fizetéseket. Az ipari termelés fokozatos növekedése után is, 1957. első öt hónapjában, amikor a minisztériumi ipar termelése elérte az 1956. évi azonos időnek 86 százalékát, 100 Ft kifizetett bérré még 30 százalékkal kevesebb termelés jutott, mint egy évvel korábban, azaz ugyanakkora termelésre 42 százalékkal több bért fizettek ki a vállalatok, mint az előző év áprilisában.**

A kiskereskedelmi forgalom 1956. október 1. és december 25-e között 21 százalékkal volt magasabb az egy évvel korábinál. A kereskedelmi árukészlet 14,5 mrd Ft-ról 8,5 mrd Ft értékére csökkent.

1956 novemberében és jórészt még decemberben is általános zűrzavar volt az üzemekben. Bár a Pénzügyminisztérium igyekezett — a bankokon keresztül — valamelyes rendet teremteni a vállalati pénzgazdálkodásban, az 1956. IV. negyedében kifizetett bérek és jutalmak számos vállalatnál jelentősen felülmúlták azt az összeget, amelyet a hatályos rendeletek megengedtek. A bankjegyforgalom nőtt, a munkanélküliség és az infláció reális veszéllyé vált.

Ilyen „termelési háttérrel” döntött a kormány úgy, hogy nem csökkenti a lakosság reáljövedelmét, amely 1956-ban a munkások és al-

* Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1956—1962. Kossuth, 1964. 14. l.

** Az MSZMP Országos Pártértekezletének jegyzőkönyve, 1957. június 27—29. Kossuth, 1957. 112—113. 1.

kalmazottak körében 8,8 százalékkal nőtt, sőt egyes területeken központi intézkedésekkel tovább emeli a béreket, más területeken pedig, ahol helyi, spontán béremelést hajtottak végre, nem vonja vissza ezeket.

1957. január 1-től március 15-ig munkabér címén csaknem 20 százalékkal többet fizettek ki, mint az előző év azonos időszakában. 1957 januárjában és februárjában az előző év november-decemberéhez hasonló jogtalan túlfizetések nem nagyon voltak, ellenben fokozottan érvényesültek a bérrendezésekből és bérrendszer-változásokból eredő túlfizetések. A kormány által elrendelt béremelések költséghatásának megállapításakor nem kötötték ki a bérért megkövetelt teljesítményt. Ennek következtében a bérek a termeléshez képest is magasabbak lettek. A teljesítménybér-rendszer majdnem teljes megszüntetése tovább rontotta a helyzetet.

A parasztság reáljövedelme 1957-ben mintegy 11 százalékkal múlta felül az 1955. évit. Ebben igen nagy szerepet játszott az, hogy a kormány 1956 végén megszüntette a kötelező beszolgáltatási rendszert. Az új felvásárlói árrendszer kidolgozásáig a parasztok lényegében szabadpiaci áron értékesíthették termékeiket.

Az ellenforradalom fegyveres leverését követő 5 hónap alatt a munkások és alkalmazottak egy keresőre jutó reálbére — részben spontán helyi, részben központi kormányintézkedések nyomán — 16 százalékkal nőtt, a paraszti reáljövedelmek pedig 8,6 százalékkal emelkedtek.

De a reálbérek és reáljövedelmek emelése 1956 végén és 1957 első hónapjaiban nemcsak azt a célt szolgálta, hogy jóvátegye az e téren korábban elkövetett gazdaságpolitikai hibákat, hanem azt is, hogy helyreállítsa és megszilárdítsa a tömegek, elsősorban a munkásság bizalmát a párt és a kormány iránt. A reálbérek és reáljövedelmek emelése egyik konkrét, kézzel fogható, a legszélesebb tömegeket meggyőző bizonyítéka volt annak, hogy a párt- és kormányintézkedések meggyőzően hirdették és a gyakorlatban megvalósított gazdaságpolitika összhangban vannak egymással, szó és tett fedi egymást. A tömegek ezt a politikát magukévá tették, a politikai és gazdasági helyzet gyorsan konszolidálódott.

A konszolidáció eredménye és a velejáró gondok

Az életszínvonal jelentős és gyors növelése, pozitív hatásai mellett, az adott időpontban azzal a veszéllyel járt, hogy gazdasági oldalról tarthatatlanná válik. Megnövekedett fogyasztás a termelés visszaesése mellett: olyan ellentmondás volt ez, amelyet az ország belső erőiből nem lehetett megoldani. Az első negyedév végén már látható volt, hogy a belkereskedelem a várható iparcikk-keresletet nem lesz képes teljes egészében kielégíteni. 1957 első három hónapjában a kereskedelmi árualapok jelentős — mintegy 600 millió forintnyi — forrása volt a készáruimport. További — az előbbinek mintegy fele részét kitevő — pótlólagos forrást jelentett az exportraktárakból a belkereskedelemben kiszállított árumennyiség. A nagyértékű fogyasztási cikkekből (bútor, motorkerékpár, mosógép, rádió, háztartási elektromos gépek) azonban még így sem tudtuk a megnövekedett keresletet folyamatosan

kielégíteni. E cikkek nagy része baráti alapon, ismerősöknek került eladásra.

Az árualapok és a vásárlóerő egyensúlyának hiányát csak az a nagymértékű segítség szüntette meg, amelyet az ellenforradalom után a Szovjetunió és a többi szocialista állam nyújtott Magyarországnak, hosszú lejáratú áruhitel, nyersanyagszállítások és jelentős szabaddevizahitel formájában. Az ország azonban tartósan nem építhette gazdaságpolitikáját a testvéri szocialista országok segítségére. Nyilvánvaló volt: ha nem sikerül a termelés és a fogyasztás egyensúlyát helyreállítani, elkerülhetetlenné válik az infláció, amely áremelkedések formájában visszaveszi a lakosságtól azt, amit bér- és jövedelemnövekedés formájában kapott.

E veszély felismerése indokolta az 1957 tavaszától az inflációs veszély leküzdésére hozott rendszabályokat. Az antiinflációs politika legjelentősebb megnyilvánulásai az állami apparátus és a fegyveres erők fenntartási költségeinek csökkentése, s a fogyasztói árak mintegy 2,8 milliárd Ft-nyi emelése voltak. A fogyasztói árak emelése elsősorban a paraszti jövedelmeket mérsékelte. A parasztság reáljövedelme 1957-ben így is mintegy 11 százalékkal magasabb volt az 1955. évinél.

Az 1957. évi népgazdasági terv szerény előirányzatokat tartalmazott. A nemzeti jövedelem termelését — 1955-höz viszonyítva — 2 százalékkal, a lakosság fogyasztását több mint 6 százalékkal kellett a terv szerint növelni. A gazdasági helyreállítás üteme gyorsabb volt, mint amivel a terv kidolgozói és jóváhagyói számoltak. A népgazdaság évi egyensúlyát rubelkölcsön felvételével meg lehetett teremteni, s így sikerült — rendkívül alacsony felhalmozás mellett — az év elején kialakult fogyasztási színvonalat fenntartani. Az 1955-ös adatokhoz viszonyítva a nemzeti jövedelem 10 százalékkal, a lakosság fogyasztása 8 százalékkal volt magasabb.

A második hároméves terv

A hároméves terv kidolgozása 1957-ben megkezdődött. Az Országgyűlés 1958 közepén tárgyalta meg e tervet és emelte törvényerőre. Az 1957 és 1958 közepe közötti időszakban nemcsak a tervmutatók összehangoltabb rendszerét dolgozták ki, hanem gazdaságpolitikai döntés is született a hároméves terv főbb céljairól, köztük az életszínvonal-célokról is.

A tervjavaslat első variánsa még azzal számolt, hogy a tervidőszakban elsősorban a parasztság reáljövedelme nő, a bérből és fizetésből élők reáljövedelme pedig — az 1957-ben bekövetkezett jelentős emelkedés után — lényegében stagnál. Ez azt jelentette volna, hogy három évig a munkások és alkalmazottak reáljövedelme nem növekszik, miközben a parasztság reáljövedelme évről évre érezhetően emelkedik, ami súlyos politikai feszültségeket okozhatott volna a két osztály viszonyában.

Az 1958 közepén jóváhagyott hároméves népgazdasági terv mutatószámai végül is az életszínvonal szerény, de állandó emelését irányozták elő. A terv nemcsak az 1960-ra elérendő reáljövedelem- és reálbérnövekedést írta elő, hanem azt is, hogy a reálbérnövekedés minden évben legalább 2 százalékos legyen.

A hároméves terv sem az életszínvonal-politikában, sem más gazdasági területen nem tervezett és nem is tervezhetett — reálisan — nagymértékű fejlesztést, gyökeres fordulatot. A társadalmi-gazdasági reálfolyamatok azonban nem a hároméves terv mutatói szerint alakultak.

A hároméves tervet csak formai szemszögből lehet három évre szóló középtávú népgazdasági tervként értékelni, legalább két okból. Egyrészt a gazdasági helyzet már 1958 folyamán sokkal kedvezőbbnek bizonyult a tervezettnél. Ezért az MSZMP Központi Bizottsága 1959. márciusi határozatában megállapította, hogy a hároméves tervet (a párthatározatban felsorolt főbb mutatók szerint) 1959 végére teljesíteni lehet, s az erre való tudatos törekvést elérendő célként ajánlotta az illetékes állami szerveknek. Másrészt az MSZMP Központi Bizottsága 1958 végén nagy jelentőségű gazdaságpolitikai döntést hozott, amelynek megvalósítása hamarosan a gazdaság minden területén éreztette hatását. Az 1958. év végi párthatározat a mezőgazdaság szocialista átszervezését tűzte ki feladatul. 1958 végén megkezdődött az egyéni parasztgazdaságok tömeges méretű szocialista átszervezése. Oly nagy horderejű folyamat indult meg, amelynek nemhogy valamennyi, de a legfontosabb következményeit sem lehetett előre felmérni. (Magának az átszervezés folyamatának várakozáson felül gyors ütemét és méreteit sem látta pontosan előre senki.)

A lakosság jövedelme és fogyasztása a második hároméves terv időszakában*

Az időszak gazdaságpolitikájának legnagyobb — jogosan mondhatjuk: történelmi jelentőségű — eredménye a mezőgazdaság sikeres kollektivizálása. Ennek fényében értékelhető igazán, hogy a mezőgazdaság termelési viszonyainak forradalmi átalakításával egyidejűleg növekedett a lakosság jövedelme és fogyasztása is.

1. sz. táblázat

A nemzeti jövedelem és a lakossági fogyasztás
növekedése a hároméves terv időszakában
(1957 = 100)

Megnevezés	1958.	1959.	1960.
Nemzeti jövedelem	106,2	113,5	125,0
Lakossági fogyasztás	104,3	112,4	120,1

Az életszínvonal-politika fő vonalában, ti. a legszélesebb tömegek életszínvonalának állandó és következetes emelésére irányuló törekvésben nem következhetett be változás, aminthogy az inflációs veszély elhárítására irányuló erőfeszítésekben sem. Újabb tendenciát jelentett viszont a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő egy részének át-

* Az adatok forrása: A nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei a második hároméves terv időszakában. KSH, 1961.

áramlása az iparba, s ezt követően az ipari termelésnek és a kifizetett bértömegeknek a vártnál nagyobb emelkedése.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése 1960 végéig több mint 200 000 főnyi munkaerőt szabadított fel, amelyet az ipar és a gazdaság egyéb ágai fel is szívtak. A terv három éve alatt az előirányzott mezőgazdaságon kívüli létszámemelkedésnek több mint kétszerese valósult meg. A bérből és fizetésből élő népesség egy főre jutó reáljövedelme 1957-hez képest a tervezett 7,4 százalékkal szemben 16,7 százalékkal, a munkások és alkalmazottak reálbére e három év alatt a tervezett 7,5 százalékkal szemben 11,9 százalékkal emelkedett.

A munkások és alkalmazottak bérének, valamint a parasztok jövedelmének jelentős növekedését követően természetesen emelni kellett más dolgozó rétegek béreit és a társadalmi juttatások viszonylag elmaradt színvonalát is. 1959-ben valóban sor került az általános és középiskolai tanárok, valamint az egészségügyi dolgozók fizetésének emelésére, a nyugdíjak növelésére, a három és többgyermekes családok, valamint az egyedülálló dolgozó nők családi pótlékának emelésére.

A minderről 1959-ben hozott határozatok az ipari termelés tervezettnél gyorsabb ütemű növekedése idején jöttek létre. A termelési tervek határidő előtti teljesítése, illetve túlteljesítése jelentős mértékben a mezőgazdaság szocialista átszervezése során felszabaduló munkaerő segítségével ment végbe. Másfelől azonban a termelékenységi célok az ipar egészét tekintve nem teljesültek, s 1960-ban erősen lelassult az egy főre jutó munkás-alkalmazotti reálbér növekedési üteme is.

A parasztság életkörülményeiben a szövetkezeti mozgalom térhódítása rendkívüli jelentőségű változásokat indított el. Bár e változások csak a következő évtizedben bontakoztak ki nagyobb mértékben, kezdetük a kollektivizálásra vezethető vissza. A parasztság egy főre jutó összes jövedelme 1960-ban 4,5 százalékkal, egy főre jutó személyes jövedelme 1 százalékkal múlja felül az 1957. évit, az egy főre jutó *fogyasztás* azonban 21 százalékkal (meghatározott rendeltetésű ingyenes szolgáltatások nélkül 18 százalékkal) magasabb, mint az 1957. évi. Az utóbbi adat azt mutatja, hogy a paraszti fogyasztás forrása az évi jövedelmen felül a készletek, illetve tartalékok egy részének felélése volt. Ez a fogyasztás reálértékén számítva 1960-ban 89 százaléka a munkások reáljövedelmének.

A lakás- és kommunális ellátás alakulása

Az 1957—1960-as időszak életszínvonal-politikájának ellentmondásos jellege a kommunális ágazatok fejlesztési politikájában is megnyilvánult.

1957-ben a viszonylag szűkös beruházási lehetőségek ellenére a kommunális ágazatok a szocialista szektor beruházásaiból majdnem 30 százalékkal, a népgazdaság összes beruházásaiból több mint 40 százalékkal részesedtek. Ez az arány a 4 év alatt folyamatosan csökkent, 21, illetve 30 százalékra, pedig a beruházások közben jelentős mértékben emelkedtek.

A szocialista szektor csökkenő arányú, bár volumenében növekvő kommunális beruházásaiból fedezték a többi között az állami lakásépí-

téseket, emelték az oktatási, egészségügyi és szociális célt szolgáló új létesítményeket.

A lakásépítést az 1957. évi és a hároméves terv készítése során kiemelt politikai kérdésként kezelték. Az 1957. évi szociális-kommunális célra fordítható beruházási keret több mint 70 százalékát lakásépítésekre fordították.

Már 1958-ban, a hároméves terv készítése kapcsán hangsúlyozták, hogy vissza kell állítani a termelő beruházások korábbi, az 1957-et megelőző években kialakult 20—25 százalékos arányát, mert ez feltétele hosszabb távon az életszínvonal egyenletes emelkedésének. Mivel az életszínvonal-politikán belül a lakásépítés volt a legégetőbb társadalmi-politikai kérdés, a lakásépítést az egyéb nem termelő beruházások visszafogása árán is gyorsítani kellett. Ez azonban azzal a következménnyel járt, hogy a lakásépítésen kívüli területekre nagyon kevés fejlesztési keret jutott.

Az általunk vizsgált időszakban, az említett okokból, a legjelentősebb eredmények a lakásépítés területén születtek, míg az egészségügyi és az oktatás fejlesztésére fordított eszközök legfeljebb a szintentartáshoz voltak elegendők.

Az időszak alatt megvalósítani tervezett két új kórházi intézményből egyik sem épült fel; igaz, a meglévő intézmények bővítése és felújítása hozott bizonyos javulást.

Az általános iskolák zsúfoltsága fokozódott, a hároméves terv azon célkitűzését, hogy a 3 év alatt 3500 új osztályterem épüljön, nem teljesítettük. A tantermek száma kb. 2100-zal nőtt, bár számítások alapján tudtuk, hogy a tervezett 3500 új tanterem is csak az 1957. évi szint tartására lett volna elég.

Az 1956—1960-as időszak lakásépítési tevékenységének kiemelkedő jellemzője, hogy ez alatt az 5 év alatt több lakást építettünk, mint a megelőző, vagy a rákövetkező 5 év alatt. Ez akkor is nagy siker volt, ha az időszak folyamán felépített majd 284 ezer lakás nem volt elegendő ahhoz, hogy jelentősen megjavítsa a lakáshelyzetet, a nagyobb városok igen rossz ellátottsági szintje pedig alig javult valamit, mivel az új lakások több mint 70 százaléka a községekben és a kisebb városokban épült.

A lakásépítés alakulását szemléltetik a 2. sz. táblázat adatai.

2. sz. táblázat

A lakásépítés alakulása 1956—1960

Év	Állami	Magán-*	Összesen
	erőből épített lakások száma		
1956.	7 351	41 074	48 425
1957.	26 214	29 220	55 434
1958.	11 483	44 931	56 414
1959.	13 284	52 234	65 518
1960.	18 388	39 671	58 059

* Állami támogatással együtt.

Forrás: Beruházási Adattár 1950—1966. KSH Budapest, 1967. 311. l.

A vizsgált időszakban az 1957. évi *állami* lakásépítés kiemelkedő teljesítést jelez. E jelentős eredmény több forrásból ered. Először is, az 1956. évi népgazdasági terv állami erőből 16 000 lakás felépítését tűzte ki célul, s ebből csak hétezer épült fel 1956-ban. A többi lakás befejezését az ellenforradalom megakadályozta, átadásukra csak 1957-ben került sor. Másodsor, az 1957. évi lakásépítési feladatokat növelte az a kormányhatározat, hogy 1957-ben 10 ezer bányászlakást kell felépíteni; ebből 9000-et állami erőből, 1000 lakást pedig a „bányász-sajátház” akció keretében. A bányászlakások névleg ugyan elkészültek 1957 végére,* de 69 százalékuk csak az ún. nem kész, de lakható állapotig jutott el, vagyis egyes szakipari munkákat — például asztalos-, vízvezetékcsatlakozási, festési, csatornázási munkákat — nem végeztek el.

A programot lazította az a rendelkezés is, amely szerint a gyors befejezés érdekében, indokolt esetben egyes szakipari munkák elhagyhatók. E rendelkezés nyomán a szakipari munkák elhagyása, következő évre hagyása vagy helyettesítése általános gyakorlattá vált.

A bányászlakás-építési akció szépséghibája volt az is, hogy a költségek jelentősen meghaladták a tervezettet. Jelentős költségtöbbletet okozott például a szakipari munkák átadás utáni befejezése, valamint az, hogy az építéseknel sík terepre és nem hegyvidékre készült típus-terveket alkalmaztak, és a tereprendezés tetemes összeget tett ki.

Az 1957. évi állami lakásépítés „szépségét” tovább rontja, hogy az állami erőből épített lakások között jelentős számban szerepeltek az ún. „CS”-típusú (csökkentett felszereltségű, fürdőszoba nélküli, egymásfél, gyakran a konyhából nyíló szobából álló) lakások. 1956—1958 között csak Budapesten 4600 ilyen lakást építettek. Építésüket — bár csökkenő számban — 1961-ig folytatták, azzal az indokolással, hogy építésük olcsóbb és gyorsabb, mint az összkomfortos lakásoké. A problémát az okozta, hogy ezeket a lakásokat nem 2—3 személyes családoknak utalták ki, hanem nagyobb létszámúaknak, akiknek lakásgondját így gyakorlatilag nem oldották meg.

A hároméves terv 110 ezer lakás felépítését tűzte ki célul, ennek kb. 40 százalékát állami erőből. (Ez a 110 ezres tervszám hosszas viták után született, az első tervszám-javaslatok 100 ezer körül mozogtak.) Az éves tervek már eltértek a hároméves terv éves bontásától; 1960-ban például 2000-rel csökkentették a hároméves terv 1960. évi állami lakásépítési tervszámát, így a magán- és az állami építések aránya is változott.

A lakásépítés *tényszámai* sokkal kedvezőbb képet mutatnak: 110 ezer helyett majdnem 180 ezer lakás épült. A többlet azonban a magánlakás-építkezésekből származott. A magánlakás-építkezés minden évben jelentősen túlszárnyalta a tervet, annak ellenére, hogy az időszak folyamán az építőanyag-ellátás elég rossz volt. A rossz ellátás oka — egyebek között — abban rejlik, hogy csak a tervezett mennyiségű lakáshoz biztosítottak építési anyagot.

A vizsgált időszak a lakásépítés mennyiségi és minőségi változásainak kora is. Nőtt az épülő lakások átlagos nagysága, javult felszereltsége. Mindez összefüggött az életszínvonal emelkedésével, politikai

* A program teljesítésének értékeléséhez azt is tudni kell, hogy év közben megváltoztatták a tervet, a „bányász-sajátház” akció keretében épülő lakásokhoz hozzászámították az 1954-ben és később elkezdett bányász-magánlakásokat is.

alapja pedig az MSZMP KB 1958. októberi határozatában található. Ez a határozat fontos feladatokat jelölt meg a lakásépítés területén; közülük az egyik leglényegesebb: ki kell dolgozni a lakásépítés 15 éves tervét azzal a céllal, hogy 1975 végére minden erre igényt tartó család önálló lakáshoz jusson. A határozat kiemeli, hogy a lakásépítés társadalmi ügy, tehát az állami lakásépítések mellett fenn kell tartani a magánlakás-építkezéseket, és ki kell fejleszteni a dolgozók lakásépítő szövetkezetének mozgalmát.

A tizenötéves lakásépítési terv a kitűzött célt egymillió új lakás felépítésével vélte elérni; nagyobb részben állami erőből, a városokban épülő új lakásokkal. Ma már tudjuk, hogy a számítások során alábecsülték a szükségletet, s hogy az egymillió új lakás határozottan enyhíti ugyan, de nem szünteti meg a lakáshiányt.

A problémák gyökerét azonban nem a tervszámítások pontatlansága jelentette, hanem a lakásépítkezések ingadozó üteme. 1957-ig alig építettünk lakást, 1957 és 1960 között nagy erőfeszítéssel sokat, ezután — egészen a negyedik öt éves terv időszakáig — megint viszonylag keveset tettünk a lakásprobléma felszámolására, amely életszínvonal-politikánk akut gondjává vált.

A szövetkezeti lakásépítés fellendülése a hároméves terv időszakában kezdődött; 1954—1957 között a felépített szövetkezeti lakások száma 767, 1958—1960-ban már 4000 volt.

A magánereből épített lakásoknak több mint 50 százaléka kölcsönrel épült. A lakásépítési kölcsönöket a bérből és fizetésből élők és — kisebb mértékben — tsz-tagok vehették igénybe. (Ebből az is következik, hogy a teljesen magánereből épített lakások nagy részét falun, községekben építették.) Az egyes években megszavazott kölcsönök összege gyorsabban növekedett, mint a kölcsönben részesítettek száma.

A növekvő kölcsönök azt jelzik, hogy az építés költségei emelkedtek. Ezt a növekedést elsősorban az építőanyagok 1959. évi — kb. 60—65 százalékos — áremelkedése okozta. Emellett az építés költségeit növelte az is, hogy az építetők mind nagyobb hányada épített két- és ennél többszobás lakást.

E tényezők mellett az építőanyag-hiány és a telkek kedvezményes juttatásának megszűnése is hozzájárult, hogy 1960-ra a magánlakás-építkezések jelentősen visszaestek.

A lakásépítés minőségi fejlődése az átlagos szobaszám és a felszereltség alapján ítélni lehet meg.

3. sz. táblázat

Az épített lakások szobaszám szerinti megoszlása

Év	Szoba nélkül vagy egyszobás	Két- vagy ennél többszobás	Összes lakások
1957.	54,8	45,2	100,0
1958.	49,4	50,6	100,0
1959.	47,4	52,6	100,0
1960.	35,5	64,5	100,0

Forrás: 1. a 2. sz. táblázatot.

1958-tól kezdve a két- és ennél több szobás lakások aránya az új építésű lakások közt 50 százalék fölött van, ami jelentős változás, hiszen az ország lakásállományának többsége, majd 2/3-ad része szoba nélküli vagy egyszobás lakás.

A lakások villannyal, vízvezetékekkel, fürdőszobával való ellátottsága javuló tendenciát mutat. A községekben 1960-ban épített lakások 73 százaléka villannyal, 2 százaléka vízvezetékekkel és 10 százaléka fürdőszobával is felszerelt lakás. A felszereltségbeli különbségek a fővárosi és a vidéki lakások között továbbra is jelentősek. A különbségek csökkentésében erőteljesebb törekvés csak a villannyal való ellátottság területén látható, ami az akkor befejező szakaszába ért faluvillamosításnak köszönhető.

Bármely időszak életszínvonal-politikai mérlegének — eredményeinek és fogyatékoságainak — feltárásához a lakosság életkörülményeit meghatározó tényezők sokaságát kell vizsgálat tárgyává tenni. Sőt, a gondos felméréshez nem is elegendő e tényezők és hatásaik *pusztán gazdasági megközelítése*.

Az 1956 vége és 1960 vége közötti időszak gazdaságpolitikájának, s ezen belül, ennek részeként, az életszínvonal-politikának kétségtelen eredménye, hogy rendkívül rossz induló helyzetből rendkívül gyorsan úgy állította helyre a népgazdaság normális működését, az ellenforradalom után két évvel úgy indította meg és — a hatvanas évek elejére — úgy fejezte be sikeresen a mezőgazdaság szocialista átszervezését, hogy közben a lakosság életszínvonala is érezhetően emelkedett. Természetesen a mindig szűkösen rendelkezésre álló anyagi erőkből nem lehetett az életszínvonal minden fő tényezőjét egyidejűleg, harmonikusan fejleszteni e négy esztendő alatt. Az életszínvonal-politika az időszak *kulcskérdéseit* igyekezett megoldani: mindenekelőtt a termelés anyagi ösztönzését és az addig elhanyagolt lakásproblémát. Így a lakosság jövedelmének és fogyasztásának fejlődésében a lakásépítés területén, valamint a lakosság ellátását szolgáló kereskedelemben, áruválaszték-bővítésben mutathatók ki leginkább az eredmények. Ez a négy esztendő — minden súlyos gondjával és eredményeivel — példázza, miként lehet igen nagy népgazdasági problémákat megoldani a társadalmi aktivitás és bizalom, valamint a szocialista nemzetközi segítség jó felhasználásával, anélkül, hogy a társadalom tagjaira aránytalanul nagy terheket róna a gazdaságpolitika.

A beruházási rendszer működésének néhány tapasztalata

A IV. ötéves tervidőszak végéhez közeledve időszerű összegezni a beruházási rendszer működésével kapcsolatban szerzett főbb tapasztalatokat. Időszerű ez akkor is, ha a tapasztalatok bizonyos értékelésére már a tervidőszak alatt is sor került, nem utolsósorban a beruházási folyamat terelésére szükségesnek ítélt operatív intézkedésekkel összefüggésben.

A tervidőszak folyamán intézkedések születtek a beruházási egyensúly javítására, a szocialista gépimport ösztönzésére, végül szabályozták a beruházások előkészítésének és eldöntésének rendjét. Ezek az intézkedések kétségtelenül hozzájárultak a IV. ötéves terv céljainak sikeres megvalósításához.

A tapasztalatok általánosításának módja, a kérdések kiválasztása és sorolása természetesen maga is tükrözi a szerzők nézeteit. Bizonyára vannak, akik a tapasztalatok általánosításához más módon közelednének. Mi az általános érvényű következtetésekhez a népgazdasági szintű összefüggések oldaláról igyekszünk eljutni, s a beruházási rendszer működését kísérő jelenségeket két alapproblémából igyekszünk levezetni: 1. a beruházási egyensúly helyzetéből, 2. a beruházások és a többi gazdasági folyamat kapcsolódásából. Így a felhalmozás magas vagy alacsony mértékét, a beruházási tevékenység ciklikusságát, a beruházási folyamat túlzott determináltságát, a folyamatban levő beruházások arányát és terheit, a beruházások kivitelezésének elhúzóódását, végső fokon a beruházási tevékenység nem kielégítő hatékonyságát, a beruházási döntések esetenként nem kielégítő szelektivitását stb. mind olyan következményeknek tekintjük, amelyek végül is e két alapproblémára vezethetők vissza.

Míg a beruházási egyensúly problémái rendszerint a rövidebb távú egyensúllyal függnek össze, addig a beruházások és a gazdasági összefolyamat összehangolása inkább hosszabb távon vet fel problémákat. Az egyensúlyzavarokat rendszerint a visszautasított építési igényekkel, a rendelkezésre álló kivitelező kapacitások szétforgácsoltásával, a költségvetési terhek növekedésével szoktuk jellemezni (a beruházási folyamat és e jelenségek között közvetlen — időbeli — összefüggés mutatható ki). Ami a beruházásoknak a gazdasági összefolyamatba való beilleszkedését illeti, az a véleményünk, hogy a gazdasági összefolyamat alakulását a beruházások nem döntenek el alapvetően, hanem csak bizonyos irányban és bizonyos mértékig befolyásolják azt. A beruházások gazdasági hatásai közül különösen lényegesek a külkereskedelmi összefüggések, valamint a hatékonyság alakulásával összefüggő elvárások.

A tervezési, előkészítési és döntési rendszerrel szemben fontos követelmény, hogy a beruházások hatása mind a rövid távú egyensúly, mind pedig a harmonikus illeszkedés szempontjából kedvező legyen. Ha ugyanis e két feltétel az előkészítési, tervezési és döntési rendszer intézményes keretei között nem valósul meg, akkor e követelmények érvényesítése céljából szükségképpen külön, egyedi intézkedésekre kerül sor.

Mindezzel természetesen nem kívánjuk vitatni az elmúlt időszakban bevezetett konkrét — utólagos — szabályozás létjogosultságát. Abból indulunk ki ugyanis, hogy e szabályozást el kellett végezni. Csak azt kívánjuk jelezni, hogy pusztán ezen intézkedések szükségessége is arra utal: az egyensúlyi és az illeszkedési feladatokat a beruházási rendszer maga ez ideig nem tudta megfelelően ellátni. Másfelől úgy véljük, hogy az egyensúlyi és az összehangolási feladatoknak egyedi intervenciókkal történő teljesítése nem egyenértékű a beruházások előkészítési, tervezési és döntési rendszerének intézményes működése alapján elérhető megoldással. Az utóbbi módszert kétségtelenül jelentősen befolyásolja az időbeliség — az tudniillik, hogy az intézkedések kidolgozása és végrehajtása, valamint hatásuk kibontakozása hosszú időt igényel. Az egyedi intézkedések határfokát viszont az rontja, hogy minden ilyen akció módot ad különféle értelmezésekre s így a remélttől eltérő gazdasági magatartásra.

A beruházási egyensúly fogalma

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján jogosan állíthatjuk, hogy beruházási rendszerünk működésének alapvető problémája a beruházási egyensúly fenntartása. A IV. ötéves tervidőszakban határozott központi beavatkozásra volt szükség a beruházási egyensúly helyreállításához, illetve javításához. Mint köztudott, az 1971—1972. években több korlátozó jellegű intézkedés eredményeként sikerült a beruházási kereslet gyors növekedését mérsékelni. Az intézkedések közül a legfontosabbak: néhány központi beruházási cél törlése, illetve elhalasztása, a folyamatban levő fejlesztések költségnövekedésének fékezése és a vállalati fejlesztési lehetőségeket csökkentő pénzügyi szabályozás. Ez utóbbi körben a vállalati alapok csökkentése és esetenként zárolása mellett szerepet játszott a tartalékolási rendszer kialakítása és a hitelezési tevékenység szabályozása is.

De mit értünk beruházási egyensúly alatt?

A beruházási egyensúly — némi egyszerűsítéssel — nem más, mint a beruházási teljesítő képesség és a vele szemben álló fizetőképes kereslet összhangja.

Mindjárt észre kell azonban vennünk, hogy e látszólag egyszerű összefüggés mögött több sajátos probléma húzódik meg. Ilyen sajátosság az egyik oldalról a beruházások megvalósításához szükséges termelőfolyamat összetettsége, a másik oldalról pedig az, hogy a reálisan meglévő forrásokra támaszkodó kereslettel egyidejűleg ún. fiktív kereslet is megjelenik a beruházási piacon. Ezen okokból a beruházási egyensúly fenntartása rendkívül nehezen és mindig csak viszonylagos sikerrel megoldható feladat.

Amikor a termelőfolyamat összetettségét említjük, arra gondolunk, hogy a legtöbb beruházás csak nagy számú, gyakran különböző ágaza-

tokhoz tartozó szervezetek egyidejű, szorosan koordinált termelőtevékenységével valósítható meg. E szervezeteknek minden egyes beruházás esetében új körülmények és feltételek között kell együttműködniük, miközben a cél, a költség és az időtartam előre meghatározott és eldöntött feltételrendszert alkotnak.

Ismert az a múltban széles körben elterjedt leegyszerűsítő felfogás, amely egyenlőségjelet tesz a beruházási teljesítő képesség és az építőipari munka közé, mintha a beruházás megvalósítása azonos volna az építéssel. E felfogás maradványai még ma is megtalálhatók. (Nem tekinthető teljesen függetlennek e felfogástól az sem, hogy a népgazdaság ágazati rendszerében a beruházó vállalatok az építőipari ágazathoz tartoznak.) Köztudott azonban, hogy ma már egyetlen jelentősebb termelőobjektum sem valósulhat meg technológiai berendezések és ezek szerelése nélkül, s rendszerint a nem termelő létesítmények sem nélkülözhetik az épület funkciójához tartozó technológiát (bár ez utóbbiaknál a technológia kétségtelenül viszonylag alárendelt szerepet játszik). A technológiai berendezések előállítás és helyszíni szerelése a beruházás megvalósításának elválaszthatatlan és jelentős feltétele, így az építőipari vállalatokon kívül a beruházási tevékenységben a gép- és szerelőiparnak is közre kell működnie. Mind gyakrabban fordul elő, hogy a kivitelezésbe külföldi partnereket is be kell kapcsolni. Ma egy-egy jelentős beruházásnál az építési költség aránya 30—40 százalék, a hiányzó 60—70 százalék döntő részét a gépi berendezések beszerzése és szerelése teszi ki. Ez abban is megmutatkozik, hogy nagyobb beruházásoknál a közreműködő mintegy 40 vállalatnak többnyire csak a fele építőipari.

Az építési tevékenység tehát a beruházási teljesítő képességnek csak egyik eleme. Felmerül a kérdés: miért tartjuk akkor meghatározónak? Erre főleg az építőipar jelenlegi technikai színvonalára utalva adhatunk választ, nem feledkezve meg arról sem, hogy a kézi munkaerő döntő szerepe miatt csaknem kizárólag hazai szervezetek építkeznek, és hogy a fejlesztésben ma még mindig eléggé általános a bővítésre, új létesítmények építésére irányuló törekvés.

Míg a gépi berendezések csaknem kész állapotban érkeznek a beruházás helyére, ahol „csak” összeszerelésükről, felállításükről kell gondoskodni, addig az épületeket folyamatosan, a helyszínen kell „előállítani”, s csak miután az épületek elkészültek, állíthatók be a technológiai berendezések. E sajátosság építőiparunk mai technikai szintjén alapvetően meghatározza a beruházások időbeli lefolyását. De minél iparosítottabbá válik az építési tevékenység, s minél inkább sikerül érvényt szerezni a gyors üzembehelyezésre irányuló igényeknek, annál inkább előtérbe kerül a valamennyi közreműködő koordinált tevékenységétől függő beruházási teljesítő képesség. Az alacsony technikai szint mellett az is megkönnyítette az építőiparnak a beruházási termelőfolyamaton belül elfoglalt kulcshelyzete megőrzését, hogy eddig a fejlesztések fő célja — a központi és a vállalati döntési körben egyaránt — a termelés bővítése, az adott ágazat, vállalat súlyának növelése, a jelentkező szükségletek főleg mennyiségi kielégítése volt. Ezért a legtöbb ágazatban sokkal nagyobb volt a munkahelylétesítő fejlesztések aránya, mint a műszaki, technológiai színvonal emelését célzó beruházásoké. Ez okból aztán lényegében minden fejlesztés jelentős építési igénnyel járt.

Jól mutatja nálunk az építési megoldások túlzott előtérbe kerülését a beruházások építési hányadának egybevetése az egyes ágazatokban más szocialista országok adataival. Az iparban is, a mezőgazdaságban is, a nálunk megvalósított fejlesztések építésgényessége nagyobb, mint bármely más szocialista országban. Az építési igények kielégítését az építőipar nehezen bővíthető teljesítő képessége korlátozta, miközben az igényeket fokozta, hogy nálunk az építés viszonylag olcsó, míg a gép drága, s a beruházások állami támogatása, illetve a hitelrendszer sem ösztönzött a mérsékeltebb építési igényű megoldások keresésére.

Mindebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kielégítő beruházási egyensúlyhoz nem elégséges az építőipari tevékenységnek a beruházási kereslethez igazodó fejlesztése. A beruházási egyensúly csak a beruházások megvalósításához szükséges komplex tevékenységek összehangolt aránya esetén állhat fenn, és az arányok folyamatos összehangolásában rendkívül fontos szerep kell, hogy jusson a színvonalas beruházási munkának is.

A beruházási egyensúly másik feltétele a beruházási teljesítő képességnek megfelelő *finanszírozási lehetőség*, vagyis az, hogy a beruházási rendeltetésű pénzeszközök kibocsátása feleljen meg e sajátos termelőtevékenységek nagyságrendjének. A finanszírozási lehetőségek megfelelője azonban már egyszerű mennyiségi azonosság. A finanszírozási lehetőségek mögött egyfelől realizált pénzjövelmek állnak, amelyek nagysága természetesen bizonyos mértékig meg is haladhatja a kivitelezői lehetőségeket. Másfelől, finanszírozási lehetőséget jelent lényegében minden elhatározott és megkezdett beruházás. Ezért nehéz a *folyamatban elválasztani a tényleges keresletet a fiktív kereslettől*. Közelebbről vizsgálva a kérdést, már a realizált jövedelmeknél is merülhetnek fel — az anyagi termelés arányaiból adódóan — feszültségek (például a vállalatok fejlesztési alapjai egyes ágazatokban, esetleg népgazdasági „összesenben” is meghaladják a beruházási képességet), az egyensúly mégis kielégítő lehet. Ebből a szempontból rendkívül lényeges a mérték. 5—10 százaléknyi pénzügyi többlet még egyáltalán nem borítja fel az egyensúlyt, sőt, a biztonságos gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen. A rendelkezésre álló beruházási vásárlóerő nem válik — nem is válhat — mindig teljes egészében tényleges keresletté, hiszen egy részét a vállalatok szükségszerűen tartalékolják jövőbeli fejlesztéseikre, illetve a folyamatban levő beruházások várható többletköltségeire. A tartalékolási hajlamot a szabályozás még erősítheti is, de ez — mint a tapasztalat igazolta — önmagában még nem elégséges a beruházási egyensúlyhoz. A megtakarításokkal szemben ugyanis ott áll a fiktív beruházási vásárlóerő folyamatos keletkezése.

A fiktív beruházási vásárlóerő értelmezése és keletkezésének magyarázata bővebb kifejtést érdemel. Az egyszerűség kedvéért tételezzük fel, hogy a népgazdasági terv teljesen kitölti a beruházási lehetőségeket, ezért minden „terven felüli” beruházásra vonatkozó döntés fiktív keresletet támaszt. Ha ugyanis a népgazdasági terv a beruházási teljesítő képességet teljes egészében leterheli, elosztja az ennek megfelelő beruházási vásárlóerőt, tehát nem maradnak tartalékok, akkor a beruházási vásárlóerő bármilyen bővítése (történjék új célok kitzűzésével vagy a növekvő költségigény elismerésével) felborítja az egyensúlyt. Természetesen lé-

nyeges különbség van ebből a szempontból az új célok kitűzése és a folyamatban levő fejlesztések többletterheinek elismerése között. Új célok esetén ugyanis pótlólagos teljesítő képességre és pénzügyi eszközökre egyaránt szükség van, míg többletköltség esetén rendszerint csak a finanszírozás jelent problémát.

Hiba volna azonban a beruházási vásárlóerő mindeme növekményét teljes egészében fiktív vásárlóerőnek minősíteni, hiszen egyrészt a népgazdasági tervben számításba vett teljesítő képesség is nőhet, másrészt *a folyamatban levő beruházási célok tervezettnél lassúbb megvalósítása is csökkenti a nagyobb vásárlóerő okozta feszültségeket*. Persze a kivitelezés lassulása nem előnyös, és ha az új döntések a kivitelezés lassulása irányában hatnak, okkal megkérdőjelezhető az ilyen döntések helyesége.

A beruházási egyensúly előbbieken adott meghatározásából kiindulva jól használható érvet kapunk abban az eddig el nem döntött vitában is, hogy adott gazdasági feltételek között *mekkora felhalmozási hányad fogadható el*. Mint ismeretes, a kérdés kutatói mind ez ideig nem tudtak közös nevezőre jutni abban a kérdésben, hogy Magyarországon az elmúlt évtizedekben a felhalmozási ráta magas volt-e, vagy alacsony. A bizonytalanság két tényezőre vezethető vissza: 1. a statisztikai számbavétel metodikai problémáira; 2. a nemzetközi összehasonlítás alkalmazására.

Ami a statisztikai számbavételt illeti, a beruházási és a fogyasztási javak árszínvonala közti különbség, továbbá a felhalmozás és a fogyasztás metodikai elhatárolásának és számbavételének problémái kérdéssé teszik a beruházási és így a felhalmozási ráta mérését is. E problémák közül itt csak egyet említünk, a beruházási hozzájárulás kezelését. A beruházási hozzájárulást, bár közgazdasági szempontból ugyanolyan funkciót tölt be, mint a hazai fejlesztési ráfordítások, és megtérülése is csak a kivitelezés megvalósítása után, hosszabb időszak alatt lehetséges, nem a felhalmozási, hanem *a fogyasztási kiadások között vesszük figyelembe*.

A felhalmozási ráta nagyságának minősítésekor gyakran élnek a nemzetközi összehasonlítás eszközével. Véleményünk szerint azonban egy adott ország — esetünkben a magyar gazdaság — *felhalmozó képességét nem lehet egy más ország vagy országcsoport felhalmozási színvonalával összehasonlítani*. A nemzetközi összehasonlítás ugyanis nem támaszkodhat olyan küszöbértékre, amelyhez viszonyítva az alacsonyabb felhalmozási szintet ténylegesen alacsonynak, illetve az azt meghaladót magasnak minősíthetnénk.

A felhalmozás alacsony vagy magas szintjét *a beruházási egyensúly tükrében lehet csak minősíteni*. A beruházási kereslet és kínálat megfelelése vagy a beruházási egyensúly hiánya egyúttal a felhalmozási színvonal mértékének megítéléséhez is támpontul szolgálhat.

Az elmondottak alapján tehát akkor tekinthetjük kielégítőnek a beruházási egyensúlyt, ha a beruházási teljesítő képesség és a finanszírozási lehetőségek összhangban vannak. Ennek feltétele azonban a különböző tartalmú termelőtevékenységek *jó koordinációja*, amely megkívánja a színvonalas beruházói munkát és a fiktív vásárlóerő csökkentését, vagyis azt, hogy a beruházási tevékenység a népgazdasági tervben megszabott keretek között maradjon. Maguk e keretek azonban nem

dönthetők el nemzetközi összehasonlításon alapuló arányokkal, azokat a sajátosságokhoz igazodva, a beruházási tevékenység iránti igények és ezek reálisan lehetséges kielégítése alapján lehet meghatározni.

A beruházások beilleszkedése a gazdasági folyamatba

A beruházási egyensúly követelményével rokon, de attól minőségileg különböző arányossági probléma, hogy a beruházások eredményeként létrejövő kapacitásoknak megfelelően be kell illeszkedniük a gazdasági összefolyamatba. A beruházási egyensúlyon főleg az múlik, hogy a tervezett idő alatt megvalósíthatók-e a beruházások: a beruházások beilleszkedése a kiválasztott, illetve megvalósuló célok helyességével kapcsolatos. Ebből adódóan e kétfajta probléma kísérő jelenségei és megnyilvánulásai is eltérőek.

A legfőbb különbség köztük talán az, hogy a beruházások beilleszkedése, a népgazdaságon belüli arányokra gyakorolt hatása üzemelésük kapcsán bontakozik ki, tehát jóval később, mint a megvalósulásukkal összefüggő problémák. Zavarja a megítélést az is, hogy a beruházások eredményeként létrejövő kapacitások a már működő termelési alapok növekményét képezik, s így csak bizonyos fokig javíthatják vagy ronthatják a már kialakult arányokat. (A beruházások zömével a meglévő ágazatok tevékenységét fejlesztjük; csak ritkán kerül sor alapvetően új termelőágazat létrehozására; emellett szükségszerű, hogy a különböző időpontokban létrehozott állóalapok — már csak a technikai szint miatt is — magukban hordozzanak bizonyos aránytalanságokat.)

A beruházások illeszkedése szempontjából alapvető kérdés a termelés hatékonyságának a fejlesztésekkel összefüggő változása. Ez alkalommal azonban nem ezt, hanem a beruházásoknak a külkereskedelemmel való összhangját vizsgáljuk, különös tekintettel külkereskedelmi helyzetünk ismert feszültségeire.

A magyar gazdaság közismerten külkereskedelemérzékeny: az export értéke megközelíti a nemzeti jövedelem 50 százalékát. Ez egyúttal két fontos következménnyel is jár: egyfelől azzal, hogy a beruházási problémák végső soron a külkereskedelmi áruforgalom egyenlegének alakulásában csapódnak le; másfelől viszont a külkereskedelem realizálási nehézségei tükröződnek a beruházási szférában.

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján az a következtetés is levonható, hogy ezt a kapcsolatot sem beruházási, sem pedig külkereskedelmi rendszerünk működésében nem vettük kellően figyelembe. Főleg az előkészítés, a döntést megelőző munkák során hiányzott a beruházások és a külkereskedelmünk közötti kapcsolat megfelelő mérlegelése. Pedig a gyakorlat bebizonyította, hogy külkereskedelmi megállapodásaink realizálása a beruházások megfelelő szintje nélkül nem valósulhat meg, egyrészt mert importunkban a beruházási célú gépbeszerzés súlya igen jelentős, másrészt mert az export növeléséhez szükség van új kapacitásokra. Az elmúlt évek tapasztalatai azt is megmutatták, hogy a külkereskedelmi forgalom kívánatos növeléséhez szükség volt a gépimport dinamikus bővítésére, ennek realizálása pedig rendszerint pótlólagos beruházási vásárlóerő kibocsátását igényelte (amire beruházási rendszerünk nem tudott mindig megfelelően felkészülni).

A külkereskedelem oldaláról is többször hangzott el kritika a beruházási rendszer működésével kapcsolatban. Főleg az adott okot bírálata, hogy a létrehozott új kapacitások nem javították eléggé külkereskedelmünk hatásfokát, nem nőttek megfelelően a minden piacon értékesíthető árualapok, emellett a beruházások időbeli elhúzódása is lassította az export bővítését.

A beruházások és a külkereskedelmi áruforgalom kölcsönhatása jelenleg a következőkkel jellemezhető:

a) Az ipar és a mezőgazdaság anyag- és alkatrészszükséglete, a beruházási javak, ezen belül elsősorban a gépek iránti erőteljes kereslet *növekvő importot, ezen belül konvertibilis importot igényel*. Különösen jelentős a konvertibilis devizáért beszerezhető importgépek iránti igény a feldolgozó ágazatokban. Ha tehát — mint a IV. ötéves tervidőszakban — előtérbe kerül a gép-, a könnyű-, a vegy- és élelmiszeripar fejlesztése, akkor ezzel együttjár a dollárviszonylatból beszerezhető gépek iránti igény jelentős növekedése. Ennek az az oka, hogy *a beruházási célú gépek iránti kereslet ezekben az ágazatokban nem találkozik megfelelő szocialista kínálattal*, így a kereslet jelentős része áttolódik a konvertibilis importpiacokra. Ez a tendencia különösen az elmúlt évtizedekben erősödött meg. Ezt esetenként az is segítette, hogy a tőkés gépbeszerzést hitelfelvétellel lehetett finanszírozni.

Ez a jelenség önmagában még nem ítélnél kedvezőtlennek; feszültséget csak akkor okoz, ha *a növekvő import nyomában nem kerül sor az exportképes árualapok megfelelő bővülésére*.

b) A beruházási javak szocialista relációból származó importja lehetővé teszi bizonyos ágazatok technikai felszereltségének javítását. Főleg a közlekedési ágazatok, az építőipar, a villamosenergia-ipar, a kőolajfeldolgozás és a mezőgazdaság fejlesztése gyorsult meg a szocialista import hatására. Ezekben az ágazatokban a beruházási import növelése a lehetséges árustruktúra mellett azzal a problémával is jár, hogy a fejlesztésükhöz hasznosítható importgépek és berendezések hazai realizálásához növelni kell a beruházási pénzellátásukat. Az ezzel kapcsolatos arányossági gondokat növeli, hogy a szocialista országok külkereskedelmi forgalmában terjed a „gépért gépet”-elv, így a gépipari export növeléséhez szükséges a beruházási piac keresletével nem mindig találkozó import fenntartása is.

c) A beruházási tevékenység és a külkereskedelem különösen kényes problémája, amikor az új kapacitások nem adnak minden piacon értékesíthető árualapokat, ugyanakkor működtetésük növekvő importanyag-, illetve alkatrészszükséglettel jár. E problémának két fő típusával találkozhatunk:

— az új kapacitások növelik gazdaságunk nyersanyag- és energia-hordozó-szükségletét, amelynek kielégítése csak importból lehetséges;

— olyan végtermékgyártó kapacitások lépnek be, amelyek alkatrészszükséglete meghaladja a hazai termelési lehetőségeket, s a hiány fedezésére állandó — sőt növekvő — importra kell berendezkedni. (Ez utóbbi különösen akkor okoz feszültséget, ha az importigények meghaladják a tervezés, a beruházások előkészítésének és eldöntésének időszakájában jelzett szintet.)

E két típus elválasztását gazdasági kapcsolataink is indokolják.

Mint ismeretes, a magyar gazdaság nyersanyag- és energiahordozó-szükségleteinek kielégítésében meghatározó a szocialista, ezen belül a szovjet import szerepe. E szállítások nagy részét eddig ipari késztermékek és élelmiszerek exportjával ellentételeztük. Nyersanyag- és energiahordozó-szükségletünk növekményének egy részét azonban a nem szocialista piacokon kell fedeznünk, és a beszerzést az 1973—1974. években robbanásszerűen megnövekedett árakon kell lebonyolítani. Ezért a beruházási tevékenység hatása az áruforgalmi egyenlegre — a korábbi évekhez viszonyítva — várhatóan növeli a tőkés fizetési mérleg mérterhelését.

A beruházásokkal létrehozott végtermékgyártó kapacitások eddig rendszeresen megnövelték a konvertibilis alkatrészek és féltermékek importját. Ezért alapvető érdekünk fűződne ahhoz, hogy a közbelső vertikumok kiépítésével határozottan csökkentjük az importigényt. Ma a megoldást több irányban is keressük. Így:

— fokozatosan törekszünk a hazai nyersanyag- és energiahordozóforrások nagyobb mértékű feltárására. Ez azonban feszültséget támaszt a fejlesztési lehetőségek elosztásakor, annak folytán, hogy e területek beruházási és üzemeltetési költségei magasak;

— beruházási hozzájárulás vállalásával mód nyílik számunkra a szükséges anyagok és termékek szocialista importjának bővítésére, a termelő ország kapacitásainak egyeztetett fejlesztése alapján;

— a beruházási célok bizonyos irányú változtatásával törekszünk a nyersanyagok és energiahordozók eddigénél racionálisabb felhasználására, emellett keressük a lehetőségeket a növekvő energia-, illetve anyagigény kielégítésére, főleg az 1980 utáni években.

A IV. ötéves tervidőszak tapasztalatai azonban arra intenek, hogy a döntés és a tervezés valamennyi szakaszában tudatosabban és állandóan mérlegelni kell a beruházások és a külkereskedelem összefüggéseit, törekedve egyrészt a beruházási egyensúlyra, másrészt arra, hogy fejlesztési politikánk kedvezően befolyásolja az egész gazdaság egyensúlyi helyzetének alakulását. E követelményt persze nem elég megfogalmazni, szükséges a teljesítéshez tartozó konkrét feladatok meghatározása is.

A beruházások — főleg a nagyberuházások — jobb előkészítését, eldöntését szolgáló intézkedések

A beruházási egyensúly javítása és a beruházások illeszkedési problémáinak megoldása egyaránt cél volt a beruházások előkészítési és döntési rendjének 1974. évi szabályozásakor.

A IV. ötéves terv kezdeti időszakában, főleg 1971-ben sok folyamatban levő beruházásnál merültek fel többletköltségek, amelyek fedezése többlet-vásárlóerő kibocsátását igényelte. Az előirányzott költségkeretek jelentős arányú túllépése mind a nagyberuházások, mind pedig a vállalati beruházások körében szinte általánossá vált. Emiatt nem egy vállalatunknál jelentős fejlesztésialap-hiány keletkezett, a menet közben felmerült költségek miatt a vállalat fizetéseképtelenné vált. Az ebből eredő pénzügyi zavarok mellett a tervezett kapacitások késedelmes beépése is ráirányította a figyelmet az előkészítő munka hiányosságaira.

Megvizsgálva a gyakorlatot, azt tapasztaltuk, hogy a beruházások

indítása kellő gazdasági és műszaki előkészítés nélkül történt, az elhatározások, a döntések egy sor bizonytalan elemet tartalmaztak. Emellett az is világossá vált, hogy ilyen alapon nem érvényesülhet és nem is érvényesíthető a felelősség.

Az említett szabályozás ezért arra törekedett, hogy a beruházások eldöntését megelőző — főleg gazdasági jellegű — vizsgálatokban megfelelő alapossággal támasszák alá a beruházási cél indokoltságát és a megvalósítás realizálhatóságát. Ennek megfelelően, a nagyberuházások körében az előkészítés, illetve a döntés két menetre tagolódott. Az első menetben — a fejlesztési cél meghatározása során — az előkészítés a beruházás *szükségességét* és *időszerűségét* vizsgálja, illetve támasztja alá. A második menet — a beruházási javaslat kidolgozása és elfogadása — a beruházási objektumra fordítja a figyelmet. Megítélésünk szerint ez annyit is jelent, hogy a fejlesztési cél jóváhagyásakor a beruházások *illeszkedési problémája*, a beruházási javaslat elfogadásakor pedig a *beruházási egyensúly* érvényesítése van a figyelem középpontjában. Alátámaszthatók az elmondottak azzal is, ha az egyes dokumentumok tartalmát kicsit részletesebben megvizsgáljuk. A fejlesztési cél kidolgozásakor ugyanis elsősorban azt kell bemutatni, hogy a javasolt fejlesztéssel fedezni szándékolt szükségletek reálisak, kielégítésük a meglévő hazai kapacitásokkal nem lehetséges, illetve import útján nem gazdaságos. Emellett figyelmet kell fordítani arra is, hogy a létesítendő kapacitások, illetve a tervezett termékek korszerűek és piacképesek legyenek, ezért már ebben a stádiumban rögzítik a minőségi követelményeket (például a legfontosabb műszaki paramétereket), a nemzetközi színvonallal történő összevetés alapján. A beruházási javaslatban viszont már a *megoldás*, vagyis az objektum bemutatása a feladat. Ebben kap helyet a kapacitás, a költség, a kivitelezés időtartama és a telepítés is.

Bár a kétféle megközelítési mód a vállalati beruházások előkészítésében is különválnak, a vizsgálat formája lényegesen egyszerűbb. A vállalati beruházások esetében nem különül el egymástól az előkészítés két szakasza: a beruházási alapokmányban mint az előkészítés összefoglaló dokumentumában mindkettőre tekintettel kell lenni; dokumentálni kell a beruházás szükségességét, alátámasztva azt a piaci igényekkel, a beruházás és a vállalati középtávú terv, illetve az ágazati célok összhangjával. Emellett a beruházási egyensúly jegyében arra is választ kell adni, hogy adottak-e egyrészt a finanszírozás, másrészt a kivitelezés feltételei.

Az előkészítés és döntés javítására hozott átfogó intézkedés — az említett kormány szintű szabályozás — megteremtette a szükséges alapfeltételeket az említett problémák megoldására. De hogy ténylegesen mennyire sikerül a beruházások előkészítését megjavítani, az attól is függ, mennyire válik ez a szabályozás a mindennapos munka integráns részévé. Ezzel kapcsolatban látnunk kell, hogy a beruházási egyensúlynak, valamint a beruházások és a többi gazdasági folyamat összhangjának javítása különösen bonyolult feladat, amelyet csak a népgazdasági tervezés, a vele összehangolt szabályozás és az ezek követelményeihez igazodó gazdasági magatartás együtt oldhatnak meg.

Ásványi nyersanyag-vagyonunkról

Az ásványi nyersanyagok — minden időben jelentős — szerepe az utóbbi években nagymértékben megnövekedett. A társadalmi viszonyok fejlődése és ezzel egyidejűleg a nyersanyagigények és a nyersanyagforrások alapvetően megbomlott területi egyensúlya világszerte nehézségeket okoz, és az ásványi nyersanyagok világpiaci árának nagymértékű növekedéséhez vezetett. Ez a körülmény az ásványi nyersanyagokat importáló országokban kényszerűen felfokozta a saját nyersanyagbázis növelésére és hasznosítására irányuló törekvéseket. A saját nyersanyagbázis fokozott igénybevételére vonatkozó törekvés természetesen csak ott lehet reális, ahol megfelelő mennyiségű gazdaságosan kitermelhető (az importtal versenyképes) ásványvagyon áll rendelkezésre.

Közvéleményünk — a tankönyvekből, valamint a szakirodalmi és a hivatalos forrásokból szerzett információk alapján — hazánkat ásványi nyersanyagokban (igen) szegény országgként tartja számon. Ugyanakkor a XI. pártkongresszus által jóváhagyott irányelvek szerint fokozott gondot kell fordítani a hazai természeti források teljesebb és gazdaságosabb kiaknázására, az ország természeti kincseinek, valamint nyersanyagainak hasznosítására átfogó intézkedéseket kell tenni.

Vajon nincs-e itt valami ellentmondás? Indokolt-e egy ásványi nyersanyagokban szegény országban a nyersanyagtermelés (és a nyersanyagkutatás) fokozását célul kitűzni? Vagy talán az ásványi nyersanyagbeli szegénységünket értelmezzük helytelenül?

Előre kívánjuk bocsátani, hogy valójában nincs itt semmi ellentmondás. Ásványi nyersanyagbeli szegénységünk ugyanis — amint arra az MSZMP Központi Bizottságának beszámolója is utalt — egyrészt nem általános, másrészt csak viszonylagos. A „szegény” jelző tehát (amint azt Fülöp József a „Valóság”-ban nemrég megjelent e témájú cikkében* nagyon szemléletesen megfogalmazta) magyarázat nélkül félreérthető.

Az ásványi nyersanyag fogalma és jellegzetessége

Az ásványi nyersanyag olyan természetes eredetű anyag, amely — a föld kérgét alkotó telepekből kitermelt és megfelelően feldolgozott állapotban — energia, alapanyag vagy segédanyag előállítására szolgál. A föld kérgében primer állapotban előforduló ásványi nyersanyagok három fő csoportra oszthatók:

* „Szegény-e Magyarország ásványi nyersanyagokban?”. Valóság, 1974. 8. sz. 49—58. l.

1. Energiahordozók (szén, kőolaj, földgáz stb.), amelyekből a feldolgozás révén hasznos hő, motorhajtó anyag, vegyi alapanyag stb. keletkezik.

2. Érccek (vasérc, mangánérc, bauxit, rézérc, ólomérc stb.), amelyekből a feldolgozás során fémeket állítanak elő.

3. Egyéb ásványi nyersanyagok (kő, kavics, mészkő, kaolin, kálisó, kén, foszfát stb.), amelyek építőipari, szilikátipari, vegyipari, mezőgazdasági stb. célra szolgálnak.

Különleges ásványi nyersanyagok a hasadóanyagok (urán, tórium stb.) ércei, amelyek féme energiahordozó.

A földkéregben egyenetlenül, eltérő természeti adottságok között előforduló és eredeti helyükről bányászati úton kinyerhető ásványi nyersanyagoknak két különleges tulajdonsága van az egyéb nyersanyagokkal szemben: 1. a föld kérgében általában rejtetten helyezkednek el, tehát megismerésük és számbavételük csak földtani kutatással lehetséges; 2. a kiaknázott lelőhelyek meg nem újíthatók, mivel létrejöttükhöz sok millió év szükséges.

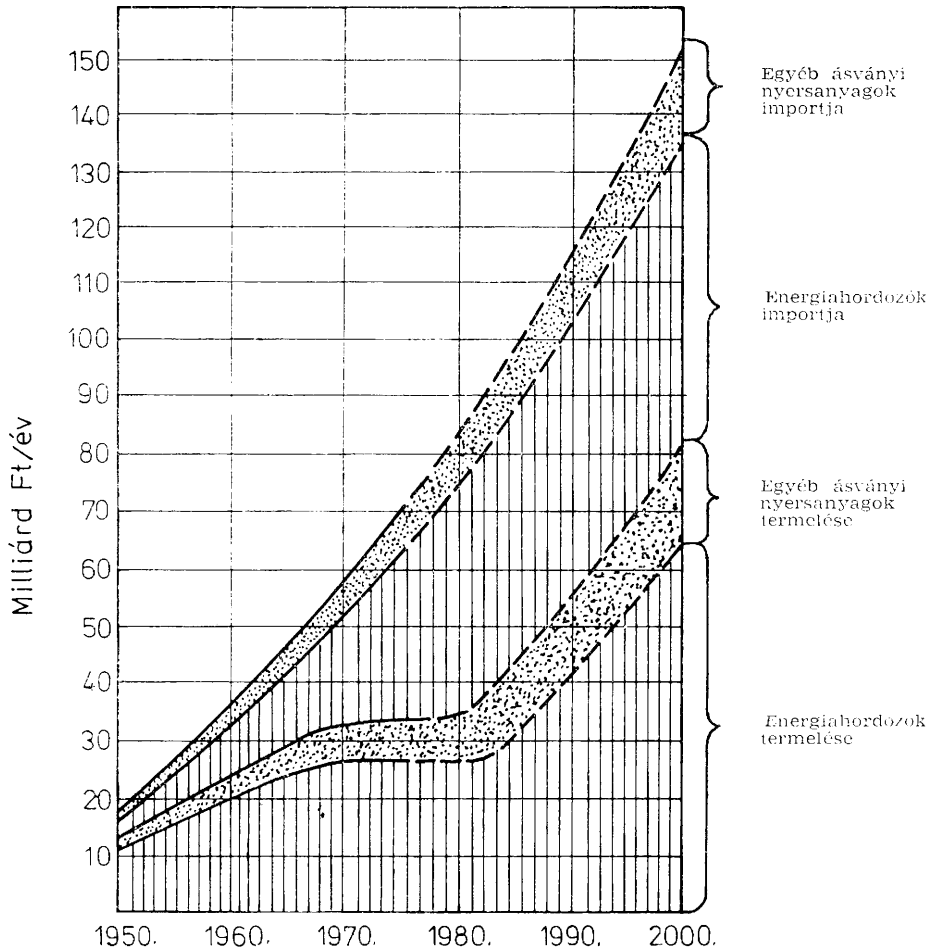
Az ásványinyersanyag-termelés tágabb értelemben vett teljes folyamatának első fő fázisa tulajdonképpen a földtani kutatás. Az ezt követő tényleges termelés folyamatát viszont három alapvető fázis: a bányászat, az ásvány-előkészítés és az ásványfeldolgozás együttesen alkotja. Az ásványi nyersanyag fogalmát tehát egy olyan vertikum különböző állapotú termékei jelentik, amelynek utolsó fázisában keletkezik a félkész vagy késztermék előállításához alapanyagként, segédanyagként vagy energiaként szolgáló utolsó ásványi nyersanyag. Ezek a sajátosságok határozzák meg a földtani kutatás és az ásványvagyongazdálkodás azon sajátos elveit és gyakorlatát is, amelyek — a földtudomány, a termeléstechika és a gazdaságpolitika összehangolt eszközeivel — az ásványinyersanyag-igények népgazdaságilag optimális kielégítését hivatottak elősegíteni.

Hazánk ásványinyersanyag-szükséglete kielégítésének forrásai

A primer ásványi nyersanyagok iránti szükségletünk és a kielégítési források mennyiségének változatlan áron számított — egészen megközelítő — alakulását az ábra szemlélteti.

Az ábrából látható, hogy az évi átlagban várhatóan 3—4 százalékkal növekvő ásványinyersanyag-szükségletünk mintegy 75—80 százalékát energiahordozók alkotják. A hazai ásványvagyonra alapozott termelés növekedése mellett fokozódik az import részaránya. A század közepén még csak alig 20 százalékos importarány ma már eléri a 45 százalékot, a századfordulóra pedig még akkor is megközelíti az 50 százalékos arányt, ha feltételezzük, hogy a tervezett atomenergia-felhasználást — közvetve — teljes egészében hazai uránércből fedezzük. Ez a növekedés — a hazai termelés egyidejű jelentős fokozódása mellett — elsősorban az ipari fejlődés gyors ütemével, az energiastruktúrának a — főként importszénhidrogén-bázison történő — korszerűsítésével áll kapcsolatban, illetve abból származik, hogy a gazdaságosan kiaknázható hazai szén- és hidrogénvagyon nem elég az önellátáshoz.

Széntermelésünknek az 1960-as évek második felében az energiastruktúra-átalakítás kapcsán megkezdett mérséklését tulajdonképpen szénhidrogén-termelésünk növekedése ellensúlyozta, az energiaszükséglet növekedését pedig majdnem teljes egészében a Szovjetunióból igen kedvező áron importált kőolaj fedezte. Ennek következményeként a hazai ásványinyersolaj-termelés szintje 1968-tól kezdve gyakorlatilag állandósult, aránya tehát igen jelentősen csökkent.

Látható, hogy a hazai források alakulását ábrázoló görbe csak 1982 után emelkedik számottevően, annak ellenére, hogy a hazai források erőteljesebb igénybevételének szükségessége és célszerűsége tekintetében gazdaságirányító szerveink — a KGST-ajánlásokkal összhangban — már az elmúlt években állást foglaltak, és intézkedések történtek a hazai ásványvagyon kutatásának és kiaknázásának fokozására. A hazai források 1982 előtt történő számottevő növelésének lehetőségét ugyanis

objektíve kizárja a felhasználók hiánya, illetve az a körülmény, hogy a korszerű, nagy kapacitású bányák és feldolgozó művek (erőművek, kohók stb.) létesítésének teljes időszükséglete — néhány kivételtől, például a földgáztól eltekintve — általában még akkor is 5—8 év, ha a bázisul szolgáló ásványvagyon már fel van kutatva, és a fejlesztésről már megszületett a döntés.

A hazai ásványinyersanyag-bázis kívánatos mértékű fejlesztését egyébként megnehezíti és korlátozza, hogy a fejlesztés átmenetileg igen időigényes, s a népgazdaság erőforrásait meghaladó beruházásigénnyel is párosul. Igaz viszont — s ezt sem szabad figyelmen kívül hagyni —, hogy az importért cserébe adandó áruk megtermeléséhez is jelentős beruházások szükségesek.

A bányászattól a feldolgozásig terjedő hazai ásványinyersanyag-termelés egyébként — az import arányának növekedése ellenére is — jelentős és alapvető szektora a magyar népgazdaságnak. A reális világpiaci árak alapján mért termelési értéke mintegy tizede az egész ipar termelési értékének. Létszámának és állóeszköz-állományának az iparon belüli aránya még nagyobb.

A hazai bányászat egészének reális világpiaci árak alapján kifejezett termelési értékén belül jelenleg a széntermelés mintegy 25 százalékot, a kőolajtermelés kb. 20, a földgáztermelés 30, a különböző ércek termelése 10, az építőipari és egyéb ásványi nyersanyagoké pedig nagyjából 15 százalékot képvisel.

Mínthogy ásványinyersanyag-importunk világpiaci értékének közel 70 százalékát kőolaj és földgáz teszi ki, ásványinyersanyag-felhasználásunk jelenlegi teljes világpiaci értékének jóval több mint felét a szénhidrogének alkotják.

Az ásványinyersanyag-ellátás és ezen belül a hazai nyersanyag-termelés valóságos népgazdasági súlya és jelentősége természetesen jóval nagyobb a számszerűen kifejezhetőnél. Tevékenysége és produktuma ugyanis az egész népgazdasági tevékenységnek megalapozója, szerepe a népgazdaságban meghatározó jellegű. Világosan bizonyítják ezt az utóbbi években nemzetközi méretekben tapasztalt nyersanyagellátási problémák.

Az ásványvagyon fogalma és ásványvagyonunk értéke

A földkéreg ásványinyersanyag-készletét ásványvagyonnak nevezzük.

A bányavágatokkal vagy külfejtéssel már feltárt és a mélyfúrásos földtani kutatással megismert ásványvagyonot a tételiesen még nem ismert, ún. reménybeli (földtanilag lehetségesnek ítélt) ásványvagyon egészíti ki. A „reménybeli ásványvagyon” természetesen mindaddig csak feltételes, ameddig létét és előfordulási adottságait a földtani kutatás nem igazolja.

Valamely ásványvagyon népgazdasági értékét egyrészt a belőle kinyerhető hasznos ásványi nyersanyag világpiaci értéke, másrészt a ki-termelés és a feldolgozás költségei határozzák meg. Ha az ásványvagyonból kinyerhető hasznos végtermékek (például villamos energia

vagy fém) a reálisan várható világpiaci áron számított értékéből levonjuk az előfordulás természeti (földtani és földrajzi) adottságaitól — a termeléstechológia adott szintjén meghatározható módon és mértékben — függő kitermelési és feldolgozási költségeket, akkor megkapjuk az ásványvagyon kitermelésével elérhető népgazdasági eredményt. Ezt a potenciális eredményt nevezzük az ásványvagyon ún. in situ értékének. (Az „in situ” érték tulajdonképpen annak a különözeti bányajáradéknak felel meg, amellyel a kérdéses ásványnyersanyag-készlet a szükségletek optimális kielégítéséhez még szükséges legkedvezőtlenebb adottságú lelőhelyekhez, az ezek termelési költségei alapján várható világpiaci árhoz képest rendelkezik.)

Az olyan ásványvagyont, amelynél a végtermék reálisan várható világpiaci értéke eléri vagy meghaladja a korszerű technológiával történő kiaknázás és feldolgozás költségét, népgazdaságilag művelésre érdemesnek tekintjük. Minél kedvezőbbek tehát valamely ásványvagyon, illetve ásványnyersanyag-lelőhely természeti adottságai, vagyis minél jobb a minősége, és minél jobbák a kiaknázás körülményei, annál nagyobb a népgazdasági értéke. Ha az ásványvagyon adottságai egy meghatározott szintnél kedvezőtlenebbek, akkor az népgazdaságilag értéktelen. Nyilvánvaló, hogy ezek a gazdaságossági feltételek nem állandók, a megítélésükhöz alapul vett világpiaci árak és a termeléstechnikai színvonal jelentős megváltozásával maguk is módosulnak.

Hazánk ismert és reménybeli, művelésre érdemes ásványvagyónak az előzők szerint számba vett és megfelelően tőkésített „in situ” értéke a teljes nemzeti vagyonnak $1/5$ — $1/6$ -át is elérheti. Ennek a többszáz milliárd forintos ásványvagyoneértéknek mintegy 30 százalékát szén, 40 százalékát kőolaj és földgáz, 20 százalékát pedig — közel egyenlő arányban — bauxit, rézérc, valamint ólomcinkérc alkotja.

A nemzeti vagyon részeként értelmezett ásványvagyon „in situ” értéke alapján tehát hazánk ásványnyersanyag-vagyona elég jelentősnek mondható.

A földtani kutatási eredmények és lehetőségek

Hazánkban a nemzeti jövedelem mintegy 5—10 ezrelékét, az ásványi nyersanyagok termelési értékének pedig mintegy 10 százalékát fordítjuk földtani kutatásra. A hazai földtani kutatási tevékenység adottságaink korlátai ellenére is eredményesnek és hatékonynak mondható. Az elmúlt 15 év alatt megismert művelésre érdemes ásványvagyon például az ez idő alatt kitermelt nyersanyagmennyiség négyszeresét tette ki. Az 1 Ft kutatási költségére jutó mintegy 10 forintnyi „in situ” értékhozam pedig a kutatási tevékenység kedvező népgazdasági hatékonyságát is jelzi.

A hazai földtani kutatás kimagasló eredményei között tartjuk számon azokat a szénkutatásokat, amelyekkel megalapoztuk a felszabadulást követő időszak gyors ütemű ipari fejlesztéséhez nélkülözhetetlen energiabázis megteremtését, majd az 1955—1965. években az alföldi szénhidrogén-előfordulások (Hajdúszoboszló, Algyő), az 1960-as évek elején a külfejtéssel művelhető lignit-előfordulások (Visonta, Bükkábrány),

továbbá az 1960-as évek végén a nagy mennyiségű művelésre érdemes vagyonnal rendelkező rézérclelőhely (Recsk) felderítését, illetve megismerését, nem szólva azoknak a bauxitlelőhelyeknek és egyéb ásványi nyersanyag-készleteknek (üveghomok, perlit stb.) a sikeres felkutatásáról, amelyek a nemzetközileg is jelentőssé nőtt magyar alumíniumipar bázisát jelentik. Az utóbbi évek kutatási eredményei közül elsősorban a Tatabánya környéki szén- és bauxitlelőhelyek felderítése a legjelentősebb.

A mai ismeretek szerint a még gazdaságosan kiaknázható „reménybeli” ásványvagyonunk csaknem ugyanakkora, mint a már ismert hazai ásványvagyon. Bár az ország geológiai felépítésére vonatkozó, elég bőséges ismeretek alapján nem valószínű, hogy a további földtani kutatások alapvetően megváltoztatják az ország ásványvagyonhelyzetéről alkotott képet, a „reménybeli” vagyon jelentős mennyisége és a felderítése révén viszonylag kis ráfordítással elérhető nagy potenciális népgazdasági eredmény azonban önmagában is elég indok a földtani kutatási tevékenység folytatására, illetve fokozására. Csak a megfelelő mértékű földtani kutatás adhat ugyanis lehetőséget egyrészt a termelés volumenének vagy tartamának a növelésére, másrészt a lelőhelyek közötti választás lehetőségének szélesítésére a bányalétesítéskor. Az előbbi igény főleg a szénhidrogén-lelőhelyekkel, az utóbbi pedig főleg a heterogén természeti adottságokkal rendelkező szén- és ércelőfordulásokkal szemben áll fenn.

Legfontosabb földtani kutatási feladataink a következőkben foglalhatók össze:

— *A szénhidrogén-kutatások terén* főként a „reménybeli” előfordulásokra irányuló geofizikai előkutatásokat kell fokozni, hogy a költségigényes mélyfúrásos kutatás kockázata csökkenjen, és a kutatások gyorsabban növekvő s legalább a jelenlegi széntermelési szint fenntartását biztosító eredményeket hozzanak.

— *A szénkutatásokat* illetően a jó minőségű, főleg a szén és bauxit együttes kiaknázására számításba jöhető észak-dunántúli barnaszén-előfordulások felkutatásának mielőbbi befejezése, valamint a további, nagy hőerőművek bázisául szolgáló, külszíni bányászatra alkalmas — elsősorban a vasi és zalai — „reménybeli” lignit-előfordulások felderítése a fő feladat.

— A hazai igények kielégítése és a gazdaságos export fenntartása érdekében fokozni kell a „reménybeli” *bauxitvagyonunk* kutatását, főleg a Dunántúli középhegység területén.

— *A rézérckutatások* terén tovább kell bővíteni az új recski rézlelőhely művelésre érdemes árványvagyonának kitermelését, valamint a bányaműveletek tervezésének megalapozását célzó kutatómunkát, a nehéz színesércekre irányulóan pedig további nyersanyag-lelőhelyek (Darno-öv, Velencei hegység, Börzsöny) kutatásának megalapozását kell a legfontosabb feladatként előirányozni.

A kutatás volumenének növelésével és hatékonyságának fokozásával, illetve a fő kutatási irányok célszerű kijelölésével teremthetők meg az alapok a hazai nyersanyagbázis olyan fejlesztésére, amely az igénybevétel gazdaságos fokozását teszi lehetővé.

A távlati nyersanyagigények hazai forrásból történő kielégítésének lehetőségei

Ha az alapvető ásványi nyersanyagokban hosszú távra felmért szükségleteket szembeállítjuk a „reménybeli” ásványvagyonnal megalapozható termelési lehetőségek távlati prognózisával, a következőket állapíthatjuk meg:

— Minthogy gazdaságosan kiaknázható *arany-* és *ezüstlelőhelyek*, *nikkel-* és *őnércekkel*, valamint *foszfát-* és *kálisókészletekkel* egyáltalán nem rendelkezünk, az ezek iránti szükségleteinket teljes egészében importból kell kielégítenünk.

— *Kőolajból* és *földgázból* a távlati szükségletek nagyságrenddel haladják meg a maximálisan lehetséges távlati termelési lehetőségeket. A mai vagy annál valamivel magasabb termelési szint előreláthatólag a századfordulóig, sőt azon túl is fenntartható lesz ugyan az újabb előfordulások felderítése és a termelésbe való bevonása révén, de intenzív földtani kutatás mellett sem biztosítható a termelés jelentős és tartós növelése. E nyersanyagokban tehát távlatilag növekvő importtal kell számolni.

— *Vasérből* a távlati termelési lehetőségek szintén messze alatta maradnak a szükségleteknek, s bár a termelés volumene kismértékben növekedhet, nyersvaszükségletünk alapvetően (több mint 90 százalékban) csak behozatalból lesz kielégíthető.

— *Rézből* is ma a szükségletek nagyságrenddel haladják meg a hazai termelési lehetőségeket. A felkutatott, illetve részben még kutatás alatt álló Recsk környéki rézércvagyon kihasználásával, célszerű méretű bányászati kapacitás kialakításával azonban reális lehetőségeink nyílnak arra, hogy távlatilag a szükségleteket teljes egészében hazai forrásokból elégítsük ki.

— *Ólom-* és *cinkszükségletünk* szintén nagymértékben meghaladja a termelési lehetőségeinket, távlatilag azonban a termelés fokozását s ezzel az import jelentős csökkentését — esetleg megszüntetését is — lehetővé teheti a hazai ásványvagyon.

— A *bauxit* esetében a hazai termelési lehetőségek nagyobbak a távlati hazai szükségleteknél, így — feltételezve, hogy később a gyengébb minőségű bauxitok is gazdaságosan lesznek feldolgozhatók — továbbra is fennáll a kedvező exporttal (például: magyar—szovjet timföld-alumínium egyezmény) kombinált teljes önellátás lehetősége.

— Az oxidos *mangánércből* a hazai termelési lehetőségek meghaladják a hazai szükségletek szintjét, így a célszerű bányászati kapacitás fenntartásával és a feldolgozási kapacitás megteremtésével a hazai források a távlati igényeket is fedezhetik.

— A *szeneknél* az ásványvagyon alapján lehetséges távlati termelés jelentősen felülmúlja a hazai termelés eredetileg tervezett szintjét. Szénvagyonunk fokozottabb igénybevételével tehát — elsősorban a bükkábrányi külfejtéses lignit-előfordulásoknak, valamint a Tatabánya környéki jó minőségű barnaszén-lelőhelyeknek az eróművi célú kiaknázásával számottevően mérsékelhető más energiahordozó nyersanyagok távlatra tervezett importja.

— Az építőipari, a szilikátipari, valamint az ásványbányászati nyersanyagok iránti igények — a többé-kevésbé korlátlanul vagy egymást helyettesíthetően rendelkezésre álló ásványvagyonból —, kevés kivétellel, szinte teljes mértékben hazai forrásból elégíthetők ki.

Az a körülmény, hogy a század közepéig ásványi nyersanyagban jó részt önellátók voltunk, hogy egyes ásványi nyersanyagokban most is és a jövőben is önellátók lehetünk, hogy ásványinyersanyag-termelésünk — bár a szükségleteknél kisebb mértékben — összességében is számottevően növekszik, hogy a földtani kutatás révén ásványvagyonunk növekedése meghaladja a termelés növekedését, s hogy az ásványi nyersanyagok világszintű felértékelése hazánk gazdaságosan kitermelhető ásványvagyonát is jelentősen bővítette — mindez indokolatlanná teszi, hogy hazánkat ásványi nyersanyagokban abszolút értelemben szegény országnak minősítsük, és kétségbe vonjuk a hazai bázis — ésszerű mértékig történő — fokozásának indokoltságát. Nem helyes ezt tenni még akkor sem, ha nemzetközileg nézve, vagyis a viszonylagos megítélés szerint nyilvánvalóan nem tartozunk az ásványi nyersanyagokban gazdag országok közé.

Ásványvagyonunk nemzetközi összehasonlításban

Mint hogy a primer ásványi nyersanyagok minősége és előfordulási adottságai igen különbözők lehetnek, az ásványvagyon gazdagság foka közvetlenül nem mérhető az ásványvagyon egy lakosra jutó mennyiségével. Az e nyersanyagvagyonban foglalt hasznos alkotók egy lakosra számított mennyisége ugyan már jobb összehasonlítási alap lehet, de még ez sem tükrözi az eltérő természeti adottságok gazdasági hatását. Az ásványvagyon gazdagság foka reálisan csak az ásványinyersanyagvagyonnak az egy lakosra eső „in situ” értékével fejezhető ki, feltételezve, hogy az „in situ” érték számítása az ásványvagyonok természeti adottságaiból kiindulva minden esetben azonos módon történik.

Az ásványi nyersanyagokban fennálló gazdagság vagy szegénység viszonylagos mértéke helyesen és célszerűen elsősorban az azonos gazdaságföldrajzi környezetben fekvő országok körében értelmezhető. Magyarország szempontjából környező országoknak azokat tekintjük, amelyek a hazánk területi súlypontja köré vont, mondjuk, 500 kilométeres körön belül helyezkednek el, tehát Ausztriát, Bulgáriát, Csehszlovákiát, Jugoszláviát, Lengyelországot, az NDK-t, az NSZK-t, Olaszországot, Romániát, a Szovjetuniót.

A felsorolt országok „reménybeli” ásványvagyonára is kiterjedő becslésekre támaszkodva, az e tárgyú OMFb-tanulmányban végzett számítások megközelítő végeredménye szerint a legfontosabb ásványi nyersanyagok egy lakosra eső „in situ” értéke alapján — a sorrendben az utolsók között levő szenet és a vasércet kivéve — hazánk a „középmezőnyben” helyezkedik el, sőt bauxitban és mangánércben az elsők között van.

A szóban forgó 11 országnak az egy lakosra jutó ásványvagyon alapján kialakuló sorrendjét az egy lakosra jutó jelenlegi termelés szerinti sorrenddel összevetve, azt tapasztaljuk, hogy hazánk — a színes ércek

kivételével — minden jelentősebb ásványi nyersanyag termelését tekintve eléri, illetve egy-kettővel megelőzi az ásványvagyonra szerinti helyezését. Ez a körülmény egyrészt a hazai bázisnak a már eddig is viszonylag megfelelő igénybevételét, másrészt réz- és ólomcinkérc-vagyonunk mielőbbi hasznosításának indokoltságát mutatja.

A környező országok átlagához mérve — a Szovjetuniót az átlagban nem szerepeltetve — hazánk szénben és vasércben lényegesen szegényebb az átlagnál, színesércvagyont tekintve átlagos helyzetű, szénhidrogénben gazdagabb, bauxitban és mangánércben pedig lényegesen gazdagabb az így számított átlagos szintnél. A környező országok Szovjetunióval együtt számított átlagához képest azonban — a Szovjetunió igen nagy ásványvagyoni gazdagsága következtében — adottságaink már jóval kedvezőtlenebbnek mutatkoznak: a szénhidrogének tekintetében például az átlagnál szegényebbeknek bizonyulunk; bauxitban viszont — noha adottságaink a külszíni fejtésekre alkalmas nagy bauxitvagyonú afrikai országokét meg sem közelítik — hazánk mindenképpen egyike a szóban forgó országok közül a leggazdagabbaknak.

Ha a környező országok, valamint az egyes ásványi nyersanyagokban leggazdagabb más országok ásványvagyónak a magyar ásványvagyonhoz képest mutató fajlagos „in situ” értékeltetését (a különböző bányajáradék eltérését) és a szállítás távolságát, valamint az egyes országok ásványvagyónak a termelés szintjén mért élettartamát is számításba vesszük, akkor — a hivatkozott OMFB-tanulmányban foglaltak nyomán — a nemzetközi összehasonlítás alapján a következő megállapítások tehetők a kizárólag földtani és földrajzi alapon mérlegelt integrációs lehetőségekre vonatkozóan:

— Szénvagyonunknak a jelenlegi termelés szintjén mért viszonylag nagy élettartama alapján a hazai széntermelés jelentős fejlesztésére, viszonylagos szénvagyoni szegénységünk ellenére is, megvan a reális alap.

— A jelenlegi termelés szintjén adódó viszonylag rövid élettartam határt szab a mangánérc-termelés, a bauxittermelés, a földgáztermelés és a kőolajtermelés — egyébként feltétlenül indokolt és kívánatos — fokozottabb fejlesztésének, annak ellenére, hogy ezekben az ásványi nyersanyagokban hazánk a környező országokhoz képest (ha a Szovjetuniót figyelmen kívül hagyjuk) viszonylag gazdagnak tekinthető.

— Az energiahordozókban fennálló viszonylagos szegénységünk, illetve a hazai szénhidrogénvagyon által behatárolt termelésfejlesztési lehetőségek, valamint a Szovjetunió gazdagsága energiahordozókban — mindez indokoltá teszi annak az integrációs koncepciónak a továbbfejlesztését, amely kőolajigényeinknek elsősorban szovjet kőolajból, az egyébként maximálisan fejlesztendő hazai szén- és hasadóanyag-bázison ki nem elégíthető energiaigényeinknek pedig elsősorban szovjet földgázból és villamos energiából történő kielégítését irányozza elő. A szibériai szovjet kőolaj-lelőhelyek kiaknázási nehézségeiből, illetve az igen nagy szállítási távolságokból eredően korlátozott szovjet import mellett, a — fehéráru-szükséglet által meghatározott — kőolajigényeink kielégítésére reális források lehetnek a kőolajban gazdag közel-keleti országok is.

— Rézércvagyonunk, valamint ólomcinkérc-vagyonunk viszonylag nagy élettartama lehetőséget nyújt arra, hogy a rézércben, valamint az ólomcinkércben fennálló viszonylagos gazdagságunk bázisán rézérc- és

ólomcinkérc-termelésünket nagymértékben fokozzuk, és — a bauxithoz, valamint a mangánérchez hasonlóan — ezen ásványi nyersanyagokban is elérjük vagy megközelítjük az önellátást.

— Vasércvagyombeli szegénységünk következtében a — különben maximálisan igénybe veendő — hazai bázison eleve ki nem elégíthető távlati nyersvasigényeinket a szovjet—magyar (és többoldalú) integráció keretében célszerű előirányozni.

Bár hazánk nyilvánvalóan nem tartozik az ásványi nyersanyagokban gazdag országok közé, mind a belső értékelés, mind pedig a nemzetközi összehasonlítás reálisnak mutatja a KGST-ajánlásokon és gazdaságirányító szerveink határozatainak nyugvó azon törekvéseket, amelyek „reménybeli” ásványinyersanyag-előfordulásaink mielőbbi felderítésére, illetve a már megismert hazai ásványvagyont művelésre érdemes részének fokozott és minél komplexebb hasznosítására irányulnak. Ez a feltétele ugyanis annak, hogy távlatilag a nyersanyagforrásokon belül minél nagyobb, illetve valóban optimális legyen a hazai források aránya, s így végeredményben minél kisebb társadalmi ráfordítással és minél biztonságosabban elégíthessük ki az ország ásványinyersanyag-szükségletét.

Felhasznált irodalom:

Dr. Tóth Miklós: Ásványi nyersanyagvagyunk és ásványvagyongazdálkodásunk jellemzése. Nehézipari Tájékoztató, 1974.

A legfontosabb ásványi nyersanyagok mennyisége és kiaknázásgazdaságossági adataink nemzetközi összehasonlítása. (OMFB-munkabizottság. Házi sokszorosítás, 1974.)

BLASKOVITS LÁSZLÓ:

**KÉRDÉS—KÉRDŐÍV—MEGKÉRDEZÉS
A PIACKUTATÁS GYAKORLATÁBAN**

A könyv az empirikus társadalomkutatásnak azzal a szakaszával foglalkozik, amely a vizsgálandó jelenség elméleti felvázolásától és operacionalizálásától a nyers információ összegyűjtéséig tart. A szerző magyar tapasztalati anyagra támaszkodva elsőként ad összefoglaló, kézikönyv jellegű munkát az empirikus társadalomkutatással foglalkozó szakemberek kezébe. A megkérdés piackutatói gyakorlatával foglalkozik elsősorban, előtérbe helyezve a lakosság körében végrehajtott megkérdéseket, amelyek segítségével a fogyasztásról, a fogyasztókról juthatunk más úton meg nem szerzhető információkhoz. A mű mintegy lexikonja a kérdés „tudományának”, s teljes igényű szervezési útmutató a megkérdések tudományos előkészítéséhez és végrehajtásához.

Piackutatók, reklám—propaganda-szakemberek, szociológusok, pszichológusok számára ad hasznos útmutatást e kötet.

250 l., kötve 32,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

A termelés reális költségei és az árszintproblémák

II. rész: A SZÁMÍTÁSOK ÉS AZ EREDMÉNYEK

Cikkünkben az árrendszerrel, a pénzügyi szabályzókkal és a külkereskedelmi elszámolásokkal kapcsolatos, több mint egy évtizede sok helyen folyó kutatómunkához, az ezen alapuló javaslatokhoz és vitákhoz kapcsolódva a termelés reális költségeinek alakulását, valamint az árszintproblémák megoldásának lehetőségeit vizsgáljuk. A tanulmány első, e folyóirat előző számában közölt része a módszert, az elveket és az adatokat foglalta össze, a mostani rész a számításokkal és az eredményekkel foglalkozik. Az első pont a népgazdaság összesített adatai alapján kapott eredményeket, a második pont a népgazdasági ágak szerint részletezett eredményeket ismerteti, a harmadik pont az iparcsoportokra, a negyedik pont az élelmiszergazdaság, valamint az erdő- és vízgazdálkodás ágazataira, az ötödik pont pedig a szolgáltató ágazatokra kapott eredményeket tárgyalja. A tanulmányt összefoglalás zárja le; az irodalomjegyzéket az I. rész közölte.

Népgazdaság összesen

A népgazdaság egészére vonatkozó számítási eredményeket elsősorban az *árszintprobléma* szempontjából lehet értékelni. Összefoglalva az előző rész, továbbá a korábbi publikációk [20], [21] érvelését, *a magas termelői árszint két ok miatt helyteleníthető. Elméleti meggondolások* alapján egyértelműen bizonyítható, hogy az anyagfelhasználással és a termeléssel arányos tisztajövedelem-átcsoportosítások — elsősorban a forgalmi adók és árkiegészítések, a termelési elvonások és termelési támogatások, valamint az egységes normatív megtérülési követelményen túlmenő nyereségek és nyereségelvonások — torzítják az értékelési rendszert, tehát ezek megszüntetésére célszerű törekedni. Másrészt *gyakorlati szempontok* — az alapanyag—késztermék, valamint a mezőgazdasági—ipari arányproblémák, az új technika drágaságával kapcsolatos nehézségek és a kettős valutaárfolyamból adódó hátrányok — arra utalnak, hogy célszerű a termelés körébe tartozó egyéb, elméleti meggondolások alapján torzítónak nem minősülő tisztajövedelem-elvonási csatornák súlyának a mérséklése is. Ez utóbbi kategóriába a hazai szabályozórendszer elemei közül elsősorban az illetményadó tartozik. Az itt ismertetett számítások mindenekelőtt azt mutatják be, hogy 1968—71-ben és a népgazdaság egészében mennyi volt a termelői árak ilyen fölösleges, sőt (torzító, illetve kedvezőtlen árszinthatásuk miatt) káros tisztajövedelem-tartalma.

A legfontosabb *eredményeket* az 1. sz. táblázat közli, mind a közvetlen, mind pedig a halmozott költségek alapján, és mindkét kategórián belül hagyományos és funkcionális rendszerben egyaránt. Itt csak az 1971. évi számokat tárgyaljuk, az itt nem közölt további eredmények azonban azt mutatják, hogy az 1968—70. évi kép semmilyen szempontból sem tért el ettől lényegesen. Összes következtetéseink így mind a négy évre vonatkoznak.

A *közvetlen költségeken* alapuló elemzés értelmében a hagyományos rendszer szerinti reális költségek vámokkal és hazai anyagfelhasználással együtt 1971-ben a termelési érték 82,24, a funkcionális rendszer szerinti reális jellegű költségek pedig a termelési érték 92,45 százalékával voltak egyenlők. A kettő közötti különbség abból adódik, hogy a funkcionális rendszer az egységes kulccsal számított társadalombiztosítási hozzájárulást és eszközjárulékot, továbbá a kifizetett nyereségrészesedést és a fogyasztási kiadásokra fordított összegeket reális jellegű pénzügyi költségeknek tekinti. E kétfajta elszámolási rendszer szerint tehát a közvetlen költségek alapján számítva a termelői árak funkcionális értelemben fölösleges tisztajövedelem-tartalma 17,76, illetve 7,55 százalék volt, azaz a termelői árszintet ennyivel lehetett, sőt kellett volna leszállítani.

A közvetlen költségek alapján erre vonatkozóan levonható követ-

1. sz. táblázat

Közvetlen és halmozott reális és fiskális jellegű költségek a népgazdaság egészében, 1971.
(Az elszámolt kibocsátási értékhez viszonyított százalékszámok)

Megjegyzés	Közvetlen költségek		Halmozott költségek	
	Hagyományos	Funkcionális	Hagyományos	Funkcionális
	rendszerben			
	1	2	3	4
Hazai eredetű anyagfelhasználás	45,27	45,27	—	—
Reális költségek ^{a)}	36,00	36,00	65,06	65,06
Reális jellegű pénzügyi költségek	—	10,21	—	17,60
Reális jellegű költségek összesen	—	46,21	—	82,66
Vámok és importár-kiegészítések	0,97	0,97	1,77	1,77
Reális ^{b)} , illetve reális jellegű ^{c)} költségek vámokkal együtt	36,97	47,18	66,83	84,43
Reális ^{b)} , illetve reális jellegű ^{c)} költségek vámokkal és hazai eredetű anyagfelhasználással együtt	82,24	92,45	—	—
Pénzügyi ^{b)} , illetve fiskális jellegű ^{c)} költségek	13,83	4,18	25,87	9,08
Nettó jövedelem ^{b)} , illetve korrigált megtakarítás ^{c)}	3,93	3,37	7,30	6,48
Pénzügyi költségek nettó jövedelemmel ^{b)} illetve korrigált megtakarítással ^{c)} együtt	17,76	7,55	33,17	15,57
Reális és fiskális költségek összesen ^{a)}	54,73	54,73	100,00	100,00
Reális és fiskális költségek hazai eredetű anyagfelhasználással együtt	100,00	100,00	—	—

^a A külön kimutatott hazai eredetű anyagfelhasználás nélkül.
^b A hagyományos rendszerben.
^c A funkcionális rendszerben.

keztetések azonban félrevezetőek, mert a közvetlen költségeken alapuló számítások a belföldi anyagfelhasználás tisztajövedelem-tartalmát reális költségnek tekintik. Megfelelő eligazítást a *halmazott költség-számítások* adhatnak; ezek eredményeit a táblázat másik két oszlopa közli. A halmazott számítások alapján a vámokkal együtt számított reális jellegű költségek hagyományos rendszerben a termelési érték 66,83, funkcionális rendszerben pedig 84,43 százalékát tették ki. A kettő közötti különbség a 17,60 százalékos halmazott reális jellegű pénzügyi költségek következménye. Akkor tehát, ha elfogadjuk a *funkcionális rendszert*, vagyis azt az érvelést, hogy az egységes kulcsú társadalombiztosítási hozzájárulást és eszközjárulékot, valamint a fogyasztási (első-sorban jóléti) kiadások finanszírozására fordított összegeket reális jellegű költségeknek kell tekintenünk, úgy tűnik, hogy a *termelői árszint 1971-ben funkcionális értelemben 15,57 százalékkal volt túlértékelt*, tehát ekkor a termelői árszint népgazdasági átlagban 15,57 százalékos leszállítását lehetett első megközelítésben célszerűnek tekinteni. Más szavakkal: a termelői árakban levő tartalék 1971-ben 15,57 százalék volt. Az árszintproblémák általános rendezésével kapcsolatban ilyen mértékű árszintmódosítás első megközelítésben a reális lehetőségek határára belül fekvőnek tűnik; a későbbiek meg fogják mutatni, hogy ennek a tartaléknak a megfelelő felhasználása az 1971. évi körülmények között lehetővé tette volna az árszintproblémák kielégítő rendezését.

Teljesen irreális képet kapunk viszont, ha az ún. *hagyományos rendszerből*, vagyis a hagyományos vállalati költségkalkuláció rendszerére szerint költségnek és nem tiszta jövedelemnek minősülő tételekből indulunk ki. A cikkünk I. részében kifejtettek szerint az ilyen konstrukció elméletileg helytelen lenne, mert eszközarányos megtérülési követelményt nem tartalmazó értékarányos árrendszerre vezetne, sőt a tényleges bérköltségeket sem fedezné; a most bemutatott eredmények értelmében viszont ilyen felfogás mellett az 1971. évi viszonyok között tulajdonképpen 33,17 százalékkal kellett volna leszállítani a termelői árszintet, ami már a fennálló értékelési rendszer kontinuitásának teljes megszűnését vonná maga után. Ennek megfelelően a továbbiakban az ún. hagyományos rendszerrel már nem is foglalkozunk, és csak a funkcionális rendszerben kapott eredményeket mutatjuk be.

Elemezzük most röviden a táblázat többi eredményét. A *vámok* a közvetlen költségeknek 0,97, a halmazott költségeknek pedig 1,77 százalékaival egyenlők, a vámrendszer tehát — amennyiben eltekintünk a belföldi termelői árakon keresztül érvényesülő közvetett hatásától — ennyivel emeli az árszintet. A *fiskális jellegű költségek* súlya a funkcionális rendszer értelmében a közvetlen költségek 4,18, a halmazott költségek 9,08 százaléka. Végül a *korrigált megtakarítás* súlya csak csekély mértékben kisebb, mint a tisztán pénzügyi jellegű költségeké. E kettő összege egyenlő a halmazott költségeknek azzal a 15,57 százalékaival, amellyel a termelői árszint 1971-ben magasabb volt a funkcionális rendszer megalapozó elméleti megfontolások szerinti optimális értéknél. Ezeknek a számítási eredményeknek a jelentőségét úgy ítéltük meg igazán, ha közöljük a funkcionális rendszer szerinti halmazott költségek 1971. évi részletesebb struktúráját. Ez a következőkben adható meg (‰):

Importanyag-felhasználás	20,15
Állóeszközök értékcsökkenése	8,90
Bérek és egyéni jövedelmek	33,94
Egységes társadalombiztosítási járulék	6,12
Egységes eszközjárulék	10,66
Nyereségrészesezés	2,07
Fogyasztási kiadások	0,82
<i>Reális jellegű költségek</i>	82,66
Vámok és importár-kiegészítések	1,77
<i>Reális jellegű költségek vámokkal és importár-kiegészítésekkel együtt</i>	84,43
Forgalmi adók és árkiegészítések	—1,97
Társadalombiztosítási járulékok korrekciója, illetményadó	—1,18
Eszközjárulékok korrekciója	—1,46
Termelési elvonások és termelési támogatások	2,47
Nyereség- és jövedelemadók	11,22
<i>Fiskális jellegű költségek összesen</i>	9,08
Korrigált megtakarítás	6,48
<i>Fiskális költségek korrigált megtakarítással együtt</i>	15,57
<i>Költségek összesen</i>	100,00

E felsorolásból mindenekelőtt kitűnik, hogy a 15,57 százalékos nagyságú funkcionális értelemben fölösleges tisztajövedelem-tartalom lényegesen, 46,06 százalékkal több, mint a 10,66 százalékos értékű egységes eszközlektési járulék (a nettó állóeszközök és a forgóeszközök 5 százaléka). Ez azt jelenti, hogy ha minden funkcionális értelemben fölösleges tisztajövedelem-elvonást eszközarányosnak tekintünk — amit megtehetünk, mert a nyereség bérkiegészítő jellegű részeit (nyereségrészesezés, fogyasztási kiadások) másutt szerepeltettük —, akkor a ténylegesen érvényesített *eszközarányos megtérülési követelmény* mintegy két és félszerese volt az eszközjáruléknak. Ez arra vall, hogy az eszközökkel szemben ténylegesen támasztott megtérülési követelmény valóban túlzott. Így mindjárt érthetővé válik, hogy az eszközigényesség növekedése esetén ennek a túlzott megtérülési követelménynek csak áremeléssel lehet eleget tenni. (Ez a kérdés további és részletesebb elemzést igényel.)

Természetesen felvethető a kérdés: vajon helyes-e a funkcionális értelemben fölösleges tisztajövedelem-tartalmat teljes egészében eszközarányos megtérülési követelménynek tekinteni? Vajon nem annak következménye-e a fiskális jellegű költségekre kapott magasabb érték, hogy az *illetményadót* nem reális jellegű, hanem fiskális jellegű költségnek tekintettünk? Adataink egyértelműen megmutatják, hogy nem erről van szó. A fiskális jellegű költségek között a társadalombiztosítási járulék korrekciója és az illetményadó negatív értékkel szerepel, annak következtében, hogy a népgazdaság egészében a mentesítések következtében a ténylegesen befizetett társadalombiztosítási hozzájárulásnak és illetményadónak az összege még az egységes kulccsal számított társadalombiztosítási járulék teljes összegét sem éri el. Más szóval: a *társadalombiztosítási járulék befizetése alóli mentesítések összege* a népgazdaság egészében és 1971-ben *meghaladta az illetményadóból származó összes bevételt*. Számításainkban tehát a bérarányos tisztajövedelem-központosítás a ténylegesnél nagyobb összeggel szerepel.

Az elmondottakból két fontos következtetés származik. Egyrészt egyértelműen kitűnik, hogy a funkcionális értelemben *fölszemes tisztajövedelem*

tajjövedelem-elvonás legnagyobb része a nyereség- és jövedelemadókból tevődik ki. Elméleti oldalról egyértelműen bizonyított, és tulajdonképpen nem is vitatott, hogy ez az elvonási forma torzítja az értékelési rendszert: a funkcionális értelemben fölösleges tisztajövedelem-elvonás ez esetben nem csupán fölösleges, hanem káros is, ezért általános az az igény, hogy a nyereségszintet le kellene szállítani.

Az előbb elmondottak pénzügyi szabályozórendszerünk működésének egy belső ellentmondására is rámutatnak. Az elvben magas tisztajövedelem-elvonási kulcsokat a valóságban jórészt nem is lehet érvényesíteni, hanem e terheket tömegesen nyújtott támogatásokkal és mentesítésekkel nagymértékben és széles körben enyhíteni kell. Számításaink szerint ugyanis nem csupán a társadalombiztosítási járulék korrekciójának és az illetményadónak a főösszege negatív, hanem a termeléshez kapcsolódó forgalmi adóknak és árkiegészítéseknek, valamint az eszközjárulékok korrekciójának a népgazdasági szintű főösszege is. Például 1971-ben, amikor pedig az eszközjárulékot még elvben a bruttó érték után kellett számítani, az eszközjárulékból származó állami bevétel és a kamatok együttes összege (!) nem érte el az eszközök nettó értékének az 5 százalékát sem. Egyértelmű tehát, hogy a magas egységes kulcsú normatív elvonások jórészt csak papíron léteznek.

Bár az 1968—1971. évi általános kép egységes, figyelemre méltó a most tárgyalt tételek időbeli alakulása is. Ezt a 2. sz. táblázat mutatja be; a halmozott költségek nagyobb népgazdasági jelentőségére való tekintettel itt most csak ezekkel foglalkozunk.

2. sz. táblázat

Egyes halmozott költségtényezők alakulása a népgazdaság egészében, 1968—1971.
(Az elszámolt kibocsátási értékhez viszonyított százalékszámok)

Megnevezés	1968.	1969.	1970.	1971.
Forgalmi adók és árkiegészítések	—1,80	—1,50	—1,93	—1,97
Bérijárulékok korrekciója	—1,57	—1,33	—1,23	—1,18
Eszközjárulékok korrekciója	—2,59	—2,13	—1,89	—1,46
Termelési elvonások és támogatások	1,17	1,68	1,69	2,47
Nyereség- és jövedelemadók	10,44	10,95	11,19	11,22
Fiskális jellegű költségek összesen	5,65	7,68	7,83	9,08
Korrigált megtakarítás	7,00	8,02	6,95	6,48
Fiskális jellegű költségek korrigált megtakarítással együtt	12,65	15,69	14,77	15,57

A vizsgált időszakban egyértelműen megfigyelhető a fiskális jellegű költségeknek, ezeken belül is elsősorban a termelési elvonásoknak és a termelési támogatásoknak, valamint a nyereség- és jövedelemadóknak a határozott növekedése. A fiskális költségek együttes aránya 5,65 százalékról 9,08 százalékra nőtt. A termelési elvonások és a termelési támogatások pozitív egyenlegének növekedése egyértelműen kedvező jelenség, mert a támogatások csökkenésére és a termeléssel kapcsolatos rendkívüli nyereségek növekedésére utal. A nyereség- és jövedelemadók időbeli növekedése — ezek torzító jellegére való tekintettel — már kevésbé örövendetes. Az adatokból elsősorban mégis az

tűnik ki, hogy a *termelés adóterhe* ebben az időben határozottan *növekedett*. Ez egyébként szükségszerű velejárója annak, hogy a fogyasztás adóterhe folyamatosan és határozottan csökkent. Ugyanakkor a korrigált megtakarítások csökkentek: ez a beruházási feszültségnek és a vállalatok rendelkezésére álló beruházási források csökkentésére irányuló törekvéseknek a következménye.

Kisebb fontosságú, de érdekes, figyelmet érdemlő jelenség: a *halmozódások eltérő mértéke*. A halmozott költségek mindig magasabbak, mint a közvetlen költségek, hiszen az anyagfelhasználáson keresztül begyűrűző hatásokat is tükrözik, a halmozódás mértéke azonban (amelyet a halmozott és a közvetlen fajlagos költségek arányával fejezhetünk ki) általában különbözik. 1971-ben és a népgazdaság egészében a funkcionális rendszer szerint számított legfontosabb költségcsoportok halmozódásának mértéke százalékban kifejezve a következő volt:

Reális jellegű költségek vámokkal együtt	78,97
Fiskális jellegű költségek korrigált megtakarítással együtt	106,08
Reális és fiskális jellegű költségek összesen	82,71.

A fiskális jellegű költségek halmozódása tehát — jórészt véletlenszerű okok következtében — sokkal nagyobb mértékű volt, mint a reális jellegű költségeké. Ennek az érdekes jelenségnek az a kedvezőtlen következménye, hogy a *fiskális jellegű költségekből adódó tényleges*; vagyis halmozott *népgazdasági szintű torzulások nagyobbak*, mint ahogy ezt a közvetlen költségek alapján fel lehetne tételezni.

Népgazdasági ágak

Az árszintprobléma szempontjából még fontosabb következtetésekre vezetnek a népgazdasági ágakra kapott eredmények. A népgazdasági ágak szerint részletezett közvetlen reális és fiskális költségeket a 3. sz. táblázat mutatja be. Az eredményeket a közlés sorrendjében értékelve, foglalkozzunk először a közvetlen költségekkel. Mindenekelőtt feltűnik a mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás nagyon magas, illetve a szállítás és hírközlés nagyon alacsony *közvetlen belföldi anyagfelhasználása*. Ebben a két népgazdasági ágban, továbbá a szolgáltató ágazatokban nagyon magasak a reális költségek is, ami e két népgazdasági ág munkaigényessége miatt teljesen érthető. Ugyanezekben az ágakban a *közvetlen reális jellegű pénzügyi költségek* is nagyon magasak: a termelési értéknek 12,90, 19,47 és 26,39 százalékára rúgnak. Ez nyilván azzal függ össze, hogy ezek az ágazatok egyidejűleg munka- és eszköz-igényesek, aminek folytán az egységes kulcsú társadalombiztosítási és eszközjárulékok, valamint a bérkiegészítő jellegű kiadások 1971-ben, de az összes többi vizsgált évben is magasak voltak.

Külön kell foglalkozni a *vámokkal* és az *importár-kiegészítésekkel*. A népgazdasági ágak közötti különbségek itt is nagyok. Az ipar termelő felhasználását — beruházások nélkül — mintegy 1,70 százalékos vámszint terhelte, a mezőgazdaság anyagfelhasználásának vámszintje viszont negatív (—0,46 százalék) volt. A többi ágazat anyagfelhasználásának vámszintje is lényegesen alacsonyabb az iparénál. Úgy látszik tehát, hogy a magas ipari vámok jelentős része az ipar költségeit növeli, csökkentve az ipar külföldi, sőt részben belföldi versenyképességét is. Hangsúlyozzuk, hogy az itt számításba vett vámok csak a folyó termelő fel-

Közvetlen reális és fiskális jellegű költségek a népgazdasági áganként, 1971.
(Az elszámolt kibocsátási értékhez viszonyított százalékszámok)

Megnevezés	Ipar	Építő- ipar	Mező- gazda- ság, erdő- és vizegaz- dálko- dás	Szállí- tás, hírköz- lés	Belke- reske- delem	Külke- reske- delem	Szol- gáltató ága- zatok
Hazai eredetű anyagfelhasználás	47,52	46,88	50,38	26,39	33,66	42,78	40,93
Reális költségek ^a	31,31	30,94	44,58	47,91	24,66	7,78	52,82
Reális jellegű pénzügyi költségek	5,80	6,16	12,90	19,47	11,17	2,96	26,39
Reális jellegű költségek összesen	37,11	37,10	57,48	67,38	35,83	10,74	79,21
Vámok és importár-kiegészítések	1,70	0,72	-0,46	0,57	0,05	0,00	0,96
Reális jellegű költségek ^a vámokkal, im- portár-kiegészítésekkel együtt	38,81	37,82	57,02	67,95	35,88	10,74	80,17
Reális jellegű költségek vámokkal, im- portár-kiegészítésekkel és hazai ere- detű anyagfelhasználással együtt	86,33	84,70	107,40	94,34	69,54	53,52	121,10
Fiskális jellegű költségek	10,26	12,36	-11,25	1,04	23,15	39,47	-20,20
Korrigált megtakarítás	3,41	2,94	3,85	4,62	7,31	7,01	-0,90
Fiskális jellegű költségek korrigált meg- takarítással együtt	13,67	15,30	-7,40	5,66	30,46	46,48	-21,10
Reális ^a és fiskális jellegű költségek össze- sen	52,48	53,12	49,62	73,61	66,34	57,22	59,07
Reális és fiskális jellegű költségek hazai eredetű anyagfelhasználással együtt	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

^a A külön kimutatott hazai eredetű anyagfelhasználás nélkül.

használás vámterheit tartalmazzák; ha figyelembe vennénk a magas gépvámok és a mezőgazdasági gépimport ártámogatásának egyenlegét, akkor a különbségek még nagyobbak lennének. (1971 után lényegesen változott a kép, ezeknek a változásoknak az elemzésével azonban e ke-
retek között már nem foglalkozhatunk.)

Az eddig tárgyalt költségtényezők közötti különbségek következté-
ben — mely különbségek közül idáig csak a legfeltűnőbbeket tárgyaltuk
— nagyon nagy eltérések alakulnak ki az egyes népgazdasági ágak köz-
vetlen reális jellegű költségei között. A mezőgazdaság, erdő- és vízgaz-
dálkodás ágazatában, valamint — különösképpen — a szolgáltató ágaza-
tokban a reális jellegű költségek magasabbak a termelési értéknél, vagy-
is ezeknek az ágazatoknak az árszintje — amint ez köztudomású — alá-
értékelt. A szállításban és a hírközlésben a reális jellegű költségek szint-
je — a közfelfogással ellentétben — valamivel, a többi népgazdasági
ágban sokkal alacsonyabb a termelési értéknél. A többi ágazat árszintje
tehát 1971-ben túlértékelt volt. Népgazdasági szempontból az ipari és az
építőipari árszint túlértékeltése a legfontosabb, ennek mértéke azon-
ban a bel- és a külkereskedelemben a legmagasabb: itt a reális jellegű
költségek alig haladták meg a termelési érték kétharmadát, illetve felét.
Ez részben arra vezethető vissza, hogy a termelési elvonások körében
elszámolt pénzügyi tételek jó részét (például a szolgáltató ágazatok ex-
port jellegű tevékenységével kapcsolatos nyereségeket) a feldolgozás so-
rán nem tudtuk a funkcionalitás elvének megfelelően átcsoportosítani.

Ezeket az eltéréseket a fiskális költségek, vagyis a termelés körében
funkció nélkülinek tekinthető tisztajövedelem-elvonások egyenlítették

ki (a korrigált megtakarítással együtt). A fiskális költségek a bel- és a külkereskedelemben a belföldi érték 23,15, illetve 39,47 százalékra rúgtak, nagy volt még az értékük az iparban (10,26 százalék) és az építőiparban (12,36 százalék). A mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodásban, illetve a szolgáltató ágazatokban e fiskális költségek negatívak (—11,25, illetve —20,20 százalék). A *korrigált megtakarítások* tekintetében a helyzet már sokkal kiegyenlítettebb; e két tényező együttesen alakítja ki a közvetlen reális jellegű költségek és a termelési érték közötti különbséget.

A népgazdasági szintű összefüggéseket sokkal határozottabban mutatja meg a *halmozott költségek* elemzése; a számokat a 4. sz. táblázat közli. A halmozott reális jellegű költségek lényegesen alacsonyabbak,

4. sz. táblázat

Halmozott reális és fiskális jellegű költségek a népgazdaság ágazataiban, 1971.

(Az elszámolt kibocsátási értékhez viszonyított százalékszámok)

Megnevezés	Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás	Szállítás és hírközlés	Belkereskedelem	Külkereskedelem	Szolgáltató ágazatok
Reális költségek	61,66	58,51	79,94	63,88	45,35	31,88	78,06
Reális jellegű pénzügyi költségek	13,17	13,54	21,87	23,66	17,78	9,22	33,41
Reális jellegű költségek összesen	74,83	72,05	101,81	87,54	63,13	41,10	111,47
Vámok és importár-kiegészítések	2,61	1,77	0,11	1,14	0,66	0,78	1,70
Reális jellegű költségek vámokkal együtt	77,44	73,82	101,92	88,68	63,79	41,88	113,17
Fiskális jellegű pénzügyi költségek	15,91	20,03	—9,38	4,98	26,67	48,13	—15,02
Korrigált megtakarítás	6,65	6,15	7,46	6,34	9,54	9,99	1,85
Fiskális jellegű költségek a korrigált megtakarítással együtt ...	22,56	26,18	—1,92	11,32	36,21	58,12	—13,17
Reális és fiskális jellegű költségek összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

mint a közvetlen reális jellegű költségek. Ennek az az oka, hogy az ipari és építőipari, de különösképpen a bel- és külkereskedelmi, valamint bizonyos fokig a szállítási és hírközlési eredetű anyagok és szolgáltatások termelő felhasználásának a reális jellegű költségei nem érik el ezen anyagok és szolgáltatások elszámolt költségeit. Ezért ezeken keresztül pozitív fiskális jellegű költségek (vagyis tisztajövedelem-tartalmak és tisztajövedelem-elvonások) áramlanak be az elszámolt költségek közé. Ennek folytán a *halmozott reális jellegű költségek a bel- és a külkereskedelemben a termelési érték 63,79, illetve 41,88 százalékával, az iparban és az építőiparban a termelési érték 77,44 és 73,82 százalékával, a szállítás és hírközlésben a termelési érték 88,68 százalékával, végül a mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás ágazatában, valamint a szolgáltató ágazatokban a termelési érték 101,92, illetve 113,17 százalékával voltak egyenlők*. E szerint 1971-ben a hét népgazdasági ág árszintjének ilyen mértékű leszállításával, illetve felemelésével lehetett volna elérni, hogy az ágazati árszintarányok — a számítások hibahatárától eltekintve — megfeleljenek a reális jellegű költségek arányainak.

E számokból először is az a következtetés vonható le, hogy az ár-

struktúra ilyen mértékű átalakítása a fokozatosság megfelelő betartásával első megközelítésben *megoldható*, másodsor az, hogy az *árfeszültségek kisebbek voltak az általánosan feltételezett mértéknél*. Vizsgáljuk először a szükséges árszintemeléseket. Összesen két népgazdasági ágban kellett volna emelni az árszintet: *a mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás* ágazatában, valamint *a szolgáltató ágazatokban*. Az árszintemelés mértéke azonban messze elmarad az általánosan feltételezettől: *alig 1,92, illetve 13,17 százalékos árszintemeléssel* el lehetett volna érni, hogy az árak a népgazdasági szintű (vagyis halmazott) reális jellegű költségeket juttassák kifejezésre.

Ezek a számított árszintemelkedések természetesen azért ilyen alacsonyok, mert feltételeztük, hogy más ágazatok árszintjét a termelés funkcionális értelemben indokolatlan tisztajövedelem-tartalmának leszállításával csökkenteni lehet. A 4. sz. táblázat számainak elemzése azt mutatja, hogy ez az elgondolás — a változások mértékét tekintve — ismét *nem tűnik irreálisnak*. A bel- és a külkereskedelem, valamint az építőipar magas tisztajövedelem-tartalma többé-kevésbé mesterséges konstrukciónak tűnik, amely ezen ágazatok viszonylag csekély mértékű vertikálitása miatt aránylag könnyen megszüntethető. A legutóbbi évek tapasztalatai egyértelműen bizonyították egyébként, hogy az építőipari kapacitásokkal szembeni túlzott kereslet ésszerű korlátozása nem érhető el az építőipar nyereségszínvonalának és tisztajövedelem-tartalmának indokolatlan mértékű növelésével. Ezekben az ágazatokban tehát nemcsak indokolt, hanem viszonylag könnyen meg is valósítható az árszintleszállítás. Nehezebb problémának tűnik viszont — a bonyolult ágazatközi összefüggések és vertikális kapcsolatok miatt — az *ipari árszint* csökkentése. Vizsgálatunk további eredményei azt mutatják azonban, hogy — legalábbis a vizsgált (1968—1971. évi) körülmények között — több véletlen tényező összejátszása ennek a feladatnak a megoldását is megkönnyíti.

A táblázat többi sorai közül csak a *vám tartalom* indokol további elemzést. A halmazott vám tartalom természetesen magasabb, mint a közvetlen. Ennek folytán az ipar vámtartalma 2,61 százalékra nőtt, emellett a mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás vámtartalma is pozitívvá vált, vagyis az anyagfelhasználáson keresztül begyűri a vámok túlkompensálták a mezőgazdaság importjának támogatását. Hangsúlyozni kell, hogy a vámrendszer árszintemelő hatása ennél lényegesen nagyobb, mert ezek a számok csak a ténylegesen befizetett vámokat mutatják, és elhanyagolják azt, hogy a vámok közvetve a belföldi eredetű anyagok árát is növelik. Annyi azonban így is kétségtelen, hogy a *vámrendszer elsősorban az ipar árszintjét növeli*.

További érdekes következtetésre juthatunk egyes népgazdasági ágak közvetlen és halmazott fiskális jellegű költségeire vonatkozó *részletszámok* alapján; az adatokat az 5. sz. táblázat közli. A *közvetlen költségek* elemzéséből kitűnik, hogy *a mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás* támogatásának három fő csatornája az árkiegészítés, továbbá a bér- és az eszközarányos járulékok alóli mentesítés volt, emellett nagyon alacsony volt e népgazdasági ág nyereség- és jövedelemadóztatása is. A *halmazott költségek* elemzése azt mutatja, hogy a halmazott támogatások valamivel magasabbak voltak, mint a közvetlenek, elsősorban azért, mert a me-

A közvetlen és halmozott fiskális jellegű költségek részletezése
egy népgazdasági ágakban, 1971.

(Az elszámolt kibocsátási értékhez viszonyított százalékszámok)

Megnevezés	Mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás		Szállítás és hírközlés		Szolgáltató ágazatok	
	közvetlen	halmozott	közvetlen	halmozott	közvetlen	halmozott
	költségek		költségek		költségek	
Forgalmi adók és árkiegészítések	-3,32	-5,04	-0,49	-0,83	- 1,31	- 1,91
Bérfajulékok korrekciója ..	-4,02	-5,40	1,25	1,40	-- 3,19	-- 3,24
Eszközjарulékok korrekciója	-5,28	-6,17	-3,56	-3,40	-16,94	-17,29
Termelési elvonások és támogatások	-0,64	0,21	-1,06	-0,32	0,13	1,35
Nyeresség- és jövedelemadó	2,02	7,02	4,90	8,13	1,11	6,07
Fiskális jellegű pénzügyi költségek összesen	-11,25	-9,38	1,04	4,98	-20,20	-15,02

zőgazdaság ráfordításainak nagy része mezőgazdasági eredetű és így támogatott. Ennél sokkal inkább figyelemre méltó, hogy a *mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás kibocsátásának halmozott nyereség- és jövedelemadó-tartalma mintegy három és félszer akkora, vagyis sokkal nagyobb volt, mint a közvetlen adótartalom*. A halmozódás folytán a közvetlen termelési elvonások és támogatások negatív egyenlege, vagyis a népgazdasági ág termelésének globális dotálása helyébe is pozitív egyenleg lépett, vagyis az *anyagfelhasználáson keresztül begyűrző termelési elvonások meghaladták a közvetlenül a mezőgazdaságnak nyújtott termelési támogatásokat*. Az *árkiegészítések halmozott összege is kisebb volt, mint a halmozott nyereség- és jövedelemadóké*. Ez a helyzet pénzügyi szabályozórendszerünk egy fontos belső ellentmondására utal: arra, hogy a *támogatások és a mentesítések legnagyobb része népgazdasági szinten tulajdonképpen nem támogatás, hanem csupán azt teszi lehetővé, hogy a támogatásban részesülő ágazatok meg tudják fizetni a termelő felhasználás kapcsán begyűrző tisztajövedelem-elvonásokat*. A támogatások így módon *elsősorban a másutt realizált indokolatlan mértékű tisztajövedelem-elvonások ellentételei*.

Hasonló a helyzet a másik két, nagy támogatásban részesülő népgazdasági ágban: a *szállítás és hírközlésben*, valamint a *szolgáltató ágazatokban*. Az előbbiben a halmozódások folytán a termelési támogatások összege 1,06-ról 0,32 százalékra csökkent, a nyereségadók súlya pedig 4,90-ről 8,13 százalékra nőtt. A halmozott nyereség- és jövedelemadó-tartalom messze meghaladta a közvetlen és a begyűrző támogatások összegét, így ebben az ágazatban *a támogatások teljes összege nyereségadó-tartalmat térített vissza*. A *szolgáltató ágazatokban* a halmozódás folytán a nyereség- és jövedelemadó-tartalom 1,11-ről 6,07 százalékra nőtt, a termelésielvonás-tartalom pedig 0,13-ról 1,35 százalékra. *Ha ebben az ágazatban eltekintünk az eszközjарulékok korrekciójától — vagyis attól, hogy a szolgáltató ágazatok legnagyobb részében nincs eszközjарulékok (erre a fontos kérdésre még visszatérünk) —, akkor a termelésielvonás-, valamint nyereség- és jövedelemadó-tartalom a szolgáltató ágazatokban is meghaladja a támogatásokat (!)*, vagyis a támogatások még eb-

ben az ágazatban is csupán a termelésielvonás-, valamint nyereség- és jövedelemadó-tartalom viselését teszik lehetővé. Ez a kép elég nagymértékben eltér az általános elképzelésektől; az ebből származó legfontosabb gazdaságpolitikai következtetéseket cikkünk végén összegezzük.

Az ipar

A terjedelem korlátai miatt az iparban csak a halmazott reális és fiskális jellegű költségek alakulását elemezzük; a számokat a 6. sz. táblázat közli. Az élelmiszeriparral nem itt, hanem a következő pontban fo-

6. sz. táblázat

Halmazott reális és fiskális jellegű költségek az ipar különböző ágazataiban, 1971.

(Az elszámolt kibocsátási értékhez viszonyított százalékszámok)

Megnevezés	Bányász- szat	Villa- mos- ener- gia-ipar	Kohá- szat	Gép- ipar	Építő- anyag- ipar	Vegy- ipar	Köny- nyű- és egyéb ipar
Reális költségek	58,74	58,70	60,63	55,65	59,40	61,82	62,38
Reális jellegű pénzügyi költségek	14,94	17,63	11,66	12,11	15,40	10,91	10,82
Reális jellegű költségek összesen	73,68	76,33	72,29	67,76	74,80	72,73	73,20
Vámok és importár-kiegészítések	1,35	0,89	3,79	2,87	2,51	2,95	3,23
Reális jellegű költségek vámokkal együtt	75,03	77,22	76,08	70,63	77,31	75,68	76,43
Fiskális jellegű pénzügyi költségek	18,95	15,15	18,21	22,10	15,93	17,92	17,70
Korrigált megtakarítás	6,02	7,63	5,71	7,27	6,76	6,40	5,87
Fiskális jellegű költségek a korrigált meg- megtakarítással együtt	24,97	22,78	23,92	29,37	22,69	24,32	23,57
Reális és fiskális jellegű költségek összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

gunk foglalkozni. A táblázatból levonható legfontosabb következtetés az, hogy a különböző költségkategóriák fajlagos súlya az egyes iparcsoportokban majdnem pontosan azonos, vagyis a *helyzet szinte hihetetlen mértékben kiegyenlített*. A reális költségek szintje 1971-ben 55,65 (gép-ipar) és 62,38 százalék (könnyű- és egyéb ipar) között, a reális jellegű pénzügyi költségek szintje pedig 10,82 (könnyű- és egyéb ipar), illetve 17,63 százalék (villamosenergia-ipar) között ingadozott. Nagyobb a különbség a vámok és az importár-kiegészítések tekintetében; itt az importra csak kis mértékben szoruló bányászat és villamosenergia-ipar vámterhe viszonylag alacsony, de a többi ipari ágazat vámterhe ismét erősen kiegyenlített. Mindezek eredőjeként a vámokkal együtt számolt halmazott reális jellegű költségek a gépiparban a termelési érték 70,63 százalékára rúgtak, a többi ágazatban viszont 74,68 (vegyipar) és 77,31 százalék (építőanyag-ipar) között ingadoztak, vagyis — a gépipar egyébként nem is túlságosan különböző helyzetétől eltekintve — szinte teljesen kiegyenlítettek voltak. Ez azt mutatja, hogy a *különböző iparcsoportok árszintje majdnem pontosan ugyanabban a mértékben volt túlértékelt*.

Erdekes módon, ez a helyzet bizonyos mértékig véletlenek összjátékának a következménye. Mivel hagyományos eszközökkel szinte lehetetlen áttekinteni a tovagyrúzó hatásokat, ilyen magas fajlagos elvonások mellett nem is lehetne céltudatosan elérni ezt a kiegyenlítettséget. E „negatív” érv mellett véletlenszerűsége utal a halmazott fiskális jellegű költségeknek a 7. sz. táblázatban bemutatott részletezése is. Általában már az összevont fiskális költségek is inkább ott voltak magasak,

A fiskális jellegű költségek részletezése az ipar különböző ágazataiban, 1971.

(Az elszámolt kibocsátási értékhez viszonyított százalékszámok)

Megnevezés	Bányá- szat	Villamos- energia- ipar	Kohá- szat	Gép- ipar	Építő- anyag- ipar	Vegy- ipar	Könnyű- és egyéb ipar
Forgalmi adók és árkiegészítések ..	-1,91	-0,61	-0,81	-0,28	-4,27	-2,80	-0,16
Bérjárulékok korrekciója	-1,18	0,46	0,65	0,92	1,36	0,24	0,56
Eszközjárulékok korrekciója	-2,62	-0,84	4,47	3,89	4,27	2,76	3,01
Termelési elvonások és támogatások	15,23	3,04	2,81	2,37	1,79	3,76	1,25
Nyerés- és jövedelemadók	9,43	13,10	11,09	15,20	12,78	13,96	13,04
Fiskális jellegű pénzügyi költségek összesen	18,95	15,15	18,21	22,10	15,93	17,92	17,70
Összes jövedelmátutalás egyenlege	-0,83	-0,14	-0,15	0,04	0,16	-0,06	0,02
Megtakarítás	6,85	7,77	5,86	7,23	6,60	6,46	5,85
Korrigált megtakarítás	6,02	7,63	5,71	7,27	6,76	6,40	5,87
Fiskális jellegű költségek összesen	24,97	22,78	23,92	29,37	22,69	24,32	23,57

ahol a korrigált megtakarítás alacsonyabb és viszont, vagyis ezek az eltérések kiegyenlítették egymást, még inkább ez volt azonban a helyzet a fiskális költségek különböző összetevőinek esetében. Noha az árkiegészítések 0,16 (könnyű- és egyéb ipar), illetve 4,27 százalék (építőanyagipar); a termelési elvonások 1,25 (könnyű- és egyéb ipar), illetve 15,23 százalék (bányászat) között ingadoztak, a fiskális jellegű tételek főösszege ilyen részletkülönbségek ellenére is kiegyenlített volt. Az iparcsoportok szintjén megmutatkozó kiegyenlítettség mögött iparági szinten természetesen nagyon nagy eltérések húzódtak meg — ez a helyzet mindenképp a bányászatban —, ez azonban az iparcsoportszinten mutatkozó kiegyenlítettségéből levonható következtetéseket csak minősíti, de lényegében nem változtatja meg.

A most feltárt tényekből nagyon fontos közgazdasági következtetésre juthatunk. Mindenképp megerősítik azt a korábbi következtetést, hogy a támogatások és a mentesítések valójában többnyire csak azt teszik lehetővé, hogy a támogatott ágazatok — más csatornákon — funkcionális értelemben nem indokolt tisztajövedelem-elvonásokat fizethessenek be. *A támogatásokkal elvonások állnak szemben: az egész rendkívül bonyolult és diverzifikált pénzügyi szabályozó rendszer egy szinte hihetetlen mértékben kiegyensúlyozott alaphelyzetet takar* — legalábbis az 1968—1971. évi körülmények között. Ez semmiképpen sem tekinthető racionálisnak, hiszen az önmagában is káros diverzifikáltságnak, legalábbis az iparcsoportok szintjén, tulajdonképpen semmiféle közgazdasági funkciója nincs. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a pénzügyi szabályozórendszernek ezt a funkció nélküli bonyolultságát célszerű lenne megszüntetni.

A fiskális jellegű pénzügyi költségek és a korrigált megtakarítás kiegyenlítettsége azt mutatja viszont, hogy *ezt a bonyolultságot az 1971. évi körülmények között szinte meglepően egyszerű módon lehetett volna megszüntetni*. Az előző pont következtetési értelmében a mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás, illetve a szolgáltató ágazatok árszintjének csupán viszonylag csekély mértékű növelésére lett volna szükség, és úgy tűnt, hogy a nagyobbik probléma az ipari árszint nagymértékű leszállítása. Számításaink azonban azt mutatják, hogy *az ipari termelői árszint szükségesnek látszó leszállításának mértéke 1971-ben az iparcsoport-*

tok szintjén szinte hihetetlen mértékben azonos fokú volt. Ez a helyzet az ipari termelői árszint leszállításának gyakorlati megvalósítását technikai szempontból nagyon nagy mértékben megkönnyíti. Ebből következik, hogy egy ilyen program végrehajtását nem lehet eleve keresztülvihetetlennek minősíteni.

Élelmiszer-gazdaság, erdő- és vízgazdálkodás

Az élelmiszer-gazdaság, valamint az erdő- és vízgazdálkodás adatainak alágazati szintű elemzése is nagymértékben megerősíti ezeket a következtetéseket. Itt egymás mellett tárgyaljuk az élelmiszeripart és a mezőgazdaságot, majd az elemzést az erdőgazdálkodás, valamint a vízgazdálkodás adataival egészítjük ki. Az adatokat a 8. sz. táblázat közli, az ebből levonható következtetésekből — terjedelmi korlátok miatt —

8. sz. táblázat

Halmozott reális és fiskális jellegű költségek az élelmiszeriparban, a mezőgazdaságban, valamint az erdő- és a vízgazdálkodásban, 1971.

(Az elszámolt kibocsátási értékhez viszonyított százalékszámok)

Megnevezés	Élelmiszeripar	Mezőgazdaság	Erdőgazdálkodás	Vízgazdálkodás
Reális költségek	70,59	81,19	64,85	67,12
Reális jellegű pénzügyi költségek	17,24	20,85	16,19	44,97
Reális jellegű költségek összesen	87,83	102,04	81,04	112,09
Vámok és importár-kiegészítések	1,54	0,03	1,34	0,84
Reális jellegű pénzügyi költségek vámokkal együtt	89,37	102,07	82,38	112,93
Fiskális jellegű pénzügyi költségek	3,40	-9,56	14,41	-22,84
Korrigált megtakarítás	7,23	7,49	3,21	9,91
Fiskális jellegű költségek a korrigált megtakarítással együtt	10,63	-2,07	17,62	-12,93
Reális és fiskális jellegű költségek összesen ..	100,00	100,00	100,00	100,00

csak a legfontosabbakat emeljük ki. Kezdve a vámokkal együtt számított, összesített *reális jellegű költségek* alakulásával, e költségek a *vízgazdálkodásban* 12,93 százalékkal magasabbak, az *erdőgazdálkodásban* viszont 17,62 százalékkal alacsonyabbak voltak a termelés ilyen rendszerben kimutatott értékénél, tehát a vízgazdálkodás árszintjének ilyen mértékű emelésével, illetve az erdőgazdálkodás árszintjének ilyen mértékű csökkentésével lett volna az ágazati árszint a reális költségek szintjére vihető.

A reális jellegű költségek ilyen alakulása a most vizsgált népgazdasági ágon belül nagyjából kiegyenlíti egymást: ezért a *mezőgazdaság* reális jellegű költségei majdnem pontosan ugyanabban a mértékben haladták meg a mezőgazdasági árszintet, mint a mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás egészének reális jellegű költségei e népgazdasági ág összesített árszintjét (2,07, illetve 1,92 százalékkal). Az *élelmiszeriparban* viszont a reális költségek 10,63 százalékkal kisebbek a termelés ilyen rendszerű értékénél. Így az *élelmiszer-gazdaság egészében*, vagyis a *mezőgazdaságban* és az *élelmiszeriparban* együtt a *költségszint már nem*

volt magasabb az árszintnél, hanem inkább alacsonyabb. Ily módon a termelésnek a reális költségek szintjén való értékelése az élelmiszer-gazdaság egészében már nem kívánta volna meg az árszint emelését — éppen ellenkezőleg, az árszint csekély mértékű leszállítását tette volna lehetővé. Ez a helyzet nyilvánvaló módon még nagyobb hangsúlyt ad annak a következtetésnek, hogy az árszintproblémák ilyen módon való rendezésére az 1971. évi viszonyok mellett reális lehetőség kínálkozott.

Érdemes kissé részletesebben foglalkozni a vízgazdálkodás árszint-problémájával. Amint a 9. sz. táblázat számaiból kitűnik, ez az árszint-

9. sz. táblázat

Az eszközjárulék elszámolása a vízgazdálkodásban, 1971.
(Az elszámolt teljesítményértékhez viszonyított százalékszámok)

Megnevezés	A közvetlen	A halmozott
	költségek közt elszámolt	
Egységes kulcs szerinti eszközjárulékok	33,23	37,24
Eszközjárulékok korrekciója	—30,88	—30,92

probléma teljes mértékben az eszközjárulék elszámolásának a következménye. Az állóeszközök nettó értéke után számított egységes kulcsú eszközjárulék 1971-ben a közvetlen költségek 33,23 és a halmozott költségek 37,24 százalékával egyenlő, ugyanakkor az eszközjárulék fizetése alóli mentesítés —30,88 százalékkal szerepel a közvetlen és —30,92 százalékkal a halmozott fiskális költségek között. A vízgazdálkodás árszintje csak azért tűnik aláértékeltnek, mert beállítottuk a reális jellegű költségek közé az állóeszköz-állomány nettó értékének 5 százalékával egyenlő egységes eszközjárulékot, annak ellenére, hogy pénzügyi szabályozórendszerünk értelmében a vízgazdálkodás legfontosabb állóeszközei mentesek az eszközlektetési járulék fizetése alól. E tétel nélkül a vízgazdálkodás elszámolt teljesítményértéke bőven fedezi a költségeket, sőt meghaladja a reális jellegű költségek szintjét.

Bármennyire fontos szempont is az állóeszköz-állomány utáni megtérülési követelmények egységessége, úgy tűnik, komoly érvek hozhatók fel amellet, hogy a vízgazdálkodás állóeszköz-állományát — mindenkélt az árvízvédelmi gátrendszer — mentesíteni kell az eszközjárulék felszámítása és befizetése alól. Az eszközjárulék vagy egységes megtérülési követelmény ugyanis funkcionális értelemben a beruházások finanszírozásának, az állóeszköz-állomány megfelelő szinten tartásának pénzügyi forrása — az árvízvédelmi berendezések (túlnyomórészt gátak) létesítését viszont joggal lehet egyszeri társadalmi kiadásnak tekinteni. Nincs komoly érv amellet, hogy ezt a rendszert saját kalkulált hozadékból kellene a mindenkori tőkeigényesség színvonalán megújítani — a folyamatos felújításhoz viszont az amortizáció megfelelő pénzügyi alapot biztosít. Ha pedig az eszközjárulék felszámítása nem indokolt, akkor megközelítőleg helyesnek, sőt inkább túlértékeltnek tekinthető a vízgazdálkodás vizsgálatunk során elemzett 1968—1971. évi árszintje is. (Ez a probléma természetesen bonyolultabb annál, hogysem meg lehetne oldani egy ilyen vázlatos elemzéssel. Figyelemre méltó azonban, hogy az eszközjárulékkal kapcsolatos elméleti megfontolások milyen jól felhasználhatók egy ilyen gyakorlati kérdés elemzésére.)

Szolgáltató ágazatok

A közfelfogás szerint a mezőgazdaság mellett a szolgáltató ágazatok árszintje okozza jelenleg a legnagyobb problémát, abban az értelemben, hogy a szolgáltató ágazatok elszámolt árszintje alacsony, messze a költségek színvonala alatt helyezkedik el. Vizsgáljuk meg befejezésül az eddig felhasznált módszerekkel ezt a problémát. A terjedelem korlátai miatt ismét csak a legfontosabb összefoglaló adatok értékelésével foglalkozhatunk; a számokat a 10. sz. táblázat közli. Ezek szerint 1971-ben

10. sz. táblázat

Halmazott reális és fiskális jellegű költségek a szolgáltató ágazatokban, 1971.

(Az elszámolt teljesítményértékhez viszonyított százalékszámok)

Megnevezés	Személyi és üzleti szolgáltatás	Lakásszolgáltatás	Egészségügyi és szociális szolgáltatás	Kulturális szolgáltatás	Tudomány és tudományos szolgáltatás	Közigazgatás és egyéb szolgáltatás
Reális költségek	69,69	86,59	79,62	78,59	81,31	77,67
Reális jellegű pénzügyi költségek . .	21,08	120,51	23,01	25,90	24,81	24,20
Reális jellegű költségek összesen . .	90,77	207,10	102,63	104,49	106,12	101,87
Vámok és importár-kiegészítések . .	0,88	1,05	1,17	1,46	1,93	2,40
Reális jellegű költségek vámokkal együtt	91,65	208,15	103,80	105,95	108,05	104,27
Fiskális jellegű pénzügyi költségek	3,25	—116,70	—6,34	—9,58	—10,76	—2,27
Korrigált megtakarítás	5,10	8,55	2,54	3,63	2,71	—2,00
Fiskális jellegű költségek a korrigált megtakarítással együtt	8,35	—108,15	—3,80	—5,95	—8,05	—4,27
Reális és fiskális jellegű költségek összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

a vámokkal együtt számított reális jellegű költségek a *személyi és üzleti szolgáltatásban* 8,35 százalékkal alacsonyabbak voltak az egységes termelői áras termelési értéknél, vagyis ebben az ágazatban a bevételek fedezték az egységes normatív megtérülési követelményeket is magukba foglaló reális költségeket. A *lakásszolgáltatásban* a reális jellegű költségek színvonala több mint kétszeresen meghaladja a lakásszolgáltatás egységes termelői áras teljesítményi értékét; a *többi szolgáltató ágazatban* (az egészségügyi és szociális, illetve a kulturális szolgáltatásban, a tudomány és tudományos szolgáltatásban, végül a közigazgatási és egyéb szolgáltatásban) a *reális jellegű költségek színvonala* rendre 3,80, 5,95, 8,05 és 4,27 százalékkal, tehát *alig néhány százalékkal volt magasabb az egységes termelői áron elszámolt teljesítményi értékeknél.*

A lakásgazdálkodás problémájára azonnal visszatérünk. A többi szolgáltató ágazattal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy ha teljesítményüknek a jelenlegi egységes árszinten való értékelése el is maradt a reális jellegű költségek színvonala mögött, ez a különbség népgazdasági szinten mérve jelentéktelen. Jogosan állíthatjuk, hogy az *árszint 3,80—8,05 százalékos emelését*, főként több lépésben, nagyobb nehézség nélkül *meg lehetne valósítani* annak érdekében, hogy az árrendszer jól fejezze ki a realitásokat. Úgy tűnik tehát, hogy egyetlen — bár kritikus fontosságú — ponton, a lakásgazdálkodásban kívánna valóban nagy ár-

(laktér-) emelést az elszámolt teljesítményi értéknek a reális költségek színvonalán való értékelése.

A vízgazdálkodás esetéhez hasonló megfontolások alapján azonban úgy is lehet érvelni, hogy valójában még a lakásgazdálkodás árszintjével kapcsolatban sincsenek súlyos problémák. Ezeket az összefüggéseket a vízgazdálkodás kapcsán bemutatott táblázathoz hasonló szerkezetű számösszeállítással lehet illusztrálni (l. 11. sz. táblázat). E táblázatból

11. sz. táblázat

Az eszközjárulék elszámolása a lakásszolgáltatásban, 1971.
(Az elszámolt teljesítményértékhez viszonyított százalékszámok)

Megnevezés	A közvetlen	A halmozott
	költségek közt elszámolt	
Egységes kulcs szerinti eszközjárulékok	110,91	116,00
Eszközjárulékok korrekciója	—107,77	—108,40

egyértelműen kitűnik, hogy a *lakásgazdálkodás árszintproblémája az eszközjárulék elszámolásával kapcsolatos*. A nettó állóeszközök utáni egységes 5 százalékos eszközjárulék meghaladja a lakásgazdálkodás összes többi költségét, és ez az oka annak, hogy a lakásgazdálkodás reális jellegű költségeinek színvonala több mint kétszeresen meghaladja az elszámolt termelési értéket. A jelenlegi szabályozórendszerben azonban a lakásalap eszközjárulékát nem számoljuk el, és komoly érvek hozhatók fel amellett, hogy ez az eljárás — bármennyire is indokolt az eszközök utáni megtérülési követelmény elvi egységessége — közgazdasági értelemben helyes. A lakás ugyanis nem termelőeszköz, hanem tartós fogyasztási cikk, így nem alaptalan az a felfogás, hogy a *lakások létrehozása egyszerű*, fenntartása pedig folyamatos *fogyasztási* — egyéni vagy társadalmi fogyasztási — *kiadás*, ezért az *eszközjárulék felszámítása nem indokolt*.

Ugyanez a felfogás más oldalról is alátámasztható. A termelőeszközök esetében úgy lehet érvelni, hogy hozadékukból folyamatosan, a termelés megfelelő ütemű növekedését lehetővé tevő ütemben bővíteni kell az eszközállományt. A *lakásalap* esetében viszont semmiféle érv sem szól amellett, hogy az egyik generáció lakásalapjának „hozadékából” kellene létrehozni a következő generáció lakásalapját. Voltaképpen minden generációnak önállóan kell eldönteni, hogy milyen *fogyasztási struktúrát* tart helyesnek — ideértve a fogyasztási struktúra egyik nagyon fontos elemét, a lakásellátottsági színvonalat. A különböző generációk fogyasztási struktúrájának specifikus összekapcsolására elvben nincs szükség. Ha pedig ez így van, akkor a lakásalap eszközjárulékának felszámításától el lehet tekinteni, és ekkor a *lakásgazdálkodás árszintje is reálissá válik*.

Ez a kérdés természetesen bonyolult — még bonyolultabb, mint a vízgazdálkodás problémája. Sokágú, politikai jellegű összefüggései vannak, éppen úgy, mint a szolgáltató ágazatok gazdaságtanának körébe tartozó összes kérdéseknek. Ennyire vázlatos elemzés semmiképpen sem léphet fel azzal az igénnyel, hogy ezeket a problémákat akár csak hozzávetőleges jelleggel is megoldja. Annyit azonban e még oly vázlatos elemzés alapján is megállapíthatunk, hogy a szolgáltató ágazatok árszín-

vonulásának kérdése semmiképpen sem annyira kiélezett és annyira nagymértékű, hogy lehetetlenné tenné az árszintkérdések általános jellegű rendezését. Eppen ellenkezőleg: *az ipari és építőipari árszintnek a reális jellegű költségek színvonalára való leszállítása esetén a szolgáltató ágazatok árszintje — az 1968—71. évi körülmények között, és a lakásszolgáltatás speciális helyzetét megfelelőképpen figyelembe véve — csak egészen csekély mértékben volt aláértékelt, így a szolgáltatások árszintproblémája semmiképpen sem tűnik eleve megoldhatatlannak.*

Gazdaságpolitikai következtetések

Az itt leírtak eléggé újszerű megvilágításba helyezik árszintproblémáinkat. Eléggé *általános felfogás* szerint termelői árainkkal kapcsolatban az a legfontosabb probléma, hogy fontos népgazdasági ágaknak, így a mezőgazdaságnak, erdő- és vízgazdálkodásnak, a szállítás és hírközlésnek, valamint a szolgáltató ágazatoknak az árszintje messze a reális jellegű költségek szintje alatt helyezkedik el, így ezeket a *népgazdasági ágakat* a költségvetés terhére rendszeresen nagy összegekkel *támogatni* kell. Sokak szerint ugyanennek a helyzetnek a következménye az is, hogy *a lakosság fogyasztásának nagy részét* már a termelés körében folyamatosan *támogatni kell* a költségek terhére, és így az ennek megfelelően alakuló *bérszínvonal is irreálisan alacsony*.

Ebből egyenesen következik az az általánosan elterjedt vélemény is, hogy mindeme problémák tulajdonképpen megoldhatatlanok. A mezőgazdasági, a közlekedési és a szolgáltatási árszint reális színvonalra való emelése a termelő felhasználáson keresztül az árszint beláthatatlan következményekkel járó emelkedését indítaná meg; ugyanilyen hatása volna — a szükségessé váló és az összes termelési költségeket növelő béremelésen keresztül — az élelmiszerárak, a közlekedési tarifák és lakossági szolgáltatási árak emelésének is. Mindez arra az *eléggé általánosan elterjedt pesszimista végkövetkeztetésre* vezet, hogy *árszintproblémáink reális határidőn belüli megoldására tulajdonképpen semmi remény sincs*.

Ez a felfogás alkalmasint annak az *iparcentrikus szemléletnek* a következménye, amely szerint az adott ipari árszint eleve és feltétlenül helyesnek tekinthető. E felfogás szerint a mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás, a szállítás és hírközlés, valamint a szolgáltató ágazatok árszintproblémáit csak úgy lehet megoldani, ha ez utóbbiak árait az ipari áraknak megfelelő szintre emeljük, árképzésük rendjében az ipari és építőipari árakra jellemző elveket érvényesítjük. Vizsgálódásaink alapján okkal mondhatjuk: valójában ezzel ellentétes a helyzet. Az ipari és az építőipari árak struktúrája elméleti és gyakorlati megfontolások alapján helyteleníthető, mert nagyösszegű, funkcionális értelemben fölösleges, az értékelési rendszer torzításaira és árszintproblémákra vezető, ennek folytán kifejezetten káros tisztajövedelem-elemeket tartalmaz. Az ipari és az építőipari árszintet ennek megfelelően le kellene szállítani, a mostani *ipari és építőipari termelői árszint és árképzési struktúra nem lehet az árszintproblémák megoldásának reális bázisa*.

Az ebből a megfontolásból kiinduló és tanulmányunkban bemutatott számítások arra a nem várt eredményre vezettek, hogy *ha — legalábbis az 1968—71. évi körülmények között — az ipari és építő-*

ipari árakat reális bázisra hozzuk, tehát ha megszüntetjük az ipari és az építőipari árak fölösleges, sőt káros tisztajövedelem-tartalmát, és ezeket az árakat — a belkereskedelmi és külkereskedelmi szolgáltatások áraival, valamint néhány más árral együtt — *a reális jellegű költségek színvonalára szállítjuk le, akkor ezzel az összes árszintproblémát megoldjuk.* Az ipari árak ilyen színvonala esetén ugyanis a mezőgazdaság és a szolgáltatások árszintje az 1968—1971. évi körülmények között megközelítőleg éppen ezen ágazatok reális költségszínvonalára kerül. Ezek az ágazatok — az 1968—1971. évi viszonyok között — megközelítőleg rentábilissá válnak tényleges árszínvonalukon, mihelyt az ipari és az építőipari árszint az ipar és az építőipar tényleges reális költségeinek színvonalára csökken. Ily módon az 1968—1971. évi körülmények között egyetlen lépés — az ipari és az építőipari árszint, valamint ezzel párhuzamosan a bel- és a külkereskedelmi árrés, továbbá bizonyos mértékig a szállítási és hírközlési tarifa- és árszint leszállítása — szinte automatikusan megoldotta volna az összes árszintproblémát. Az elmondottak közül a szállítás—hírközlés esete a legfeltűnőbb, az általános fel fogás szerint ugyanis itt is árszintemelésre lenne szükség.

Az árszintprobléma megoldásának helyes bázisa ily módon nem az ipari és az építőipari, hanem a *mezőgazdasági-szolgáltatói árszint.* Ezek az árak ma sem tartalmazzak gazdasági kalkulációkat torzító tisztajövedelem-elemeket, és így lényegesen jobban fejezik ki a népgazdasági szintű reális ráfordításokat, mint az ipari és az építőipari árak. Ezeknek az áraknak a felépítése és struktúrája tehát elvben helyesebb, mint az ipari és az építőipari áraké; már csak azért is előnyösebbnek tekinthető az árstruktúra hozzájuk való igazítása. Az ipari árképzés rendszere emellett már csak a magas fajlagos tisztajövedelem-tartalom miatt sem általánosítható: ha a többi népgazdasági ág is ennyi tiszta jövedelmet realizálna, akkor messze túllépnénk a gazdaság reális lehetőségeit.

Ezeknek az eredményeknek egy másik vetületeként új megvilágításba kerül a bérszint és a fogyasztói árszint problémája is. Ha az árszintproblémák a mezőgazdasági és szolgáltatási árak szintjén rendezhetők, akkor ebből az következik, hogy *nincs szükség béremelésekre, sőt maga a bérszint is reális.* (A fogyasztói forgalmi adók és fogyasztói árkiegészítések kérdésére azonnal visszatérünk.)

Alaptalannak tűnik tehát az az érvelés, hogy az árszintproblémák megoldása általános ár- és bérrendezést tesz szükségessé, és az árak, valamint a bérek nagyarányú emelése nélkül nem biztosítható. Éppen ellenkezőleg: az ilyen *árrendezés a munkabérek, az élelmiszerek és a szolgáltatások lényegében változatlan árszínvonalának fenntartásával látszik megoldhatónak,* és így lényegesen egyszerűbb feladat, mint amilyenek a közgazdászok nagy része tartja. Nincs tehát ok annak a pesszimista álláspontnak a fenntartására, hogy árszintproblémáink megoldására nincs reális lehetőség.

Az itt leírt megoldás gyakorlati megvalósítása esetén természetesen *a jelenleg a termelés körében beszedett adók nagy része a fogyasztás körébe kerülne át,* vagyis forgalmi adó formáját ölténé. Tehát közvetlenül a termelői árak ilyen szellemű rendezése után olyan adórendszer keletkezne, amelyben az élelmiszerek forgalmi adóztatásának, illetve ártámogatásának színvonala hozzávetőlegesen változatlan maradna, az

ipari termékek forgalmi adózásának színvonala pedig ugrásszerűen megnőne. Hogy ezek után a forgalmi adózás milyen struktúráját kellene gazdasági és társadalmi szempontból helyesnek tekinteni, az további nehéz kérdés, amelynek részletes tárgyalására e keretek között nem vállalkozhatunk. Egyébként úgy tűnik, hogy a fogyasztói árarányok, *a fogyasztói forgalmi adók és a fogyasztói árkiegészítések problémája reális módon csak akkor közelíthető meg, ha a termelői árak a reális költségek színvonalán helyezkednek el. Csak ekkor lehet felmérni a fogyasztói árak és a reális költségek színvonala közötti tényleges különbséget, tehát a fogyasztói árak rendezésének csak ekkor van reális kiindulópontja.*

Befejezésként *néhány rövid megjegyzés.* Az a megállapítás, hogy az ilyen szellemű árrendezés feladata megoldhatónak tűnik, sőt hogy a megoldás elvben viszonylag egyszerű, távolról sem jelenti azt, hogy a megoldás gyakorlati keresztülvitele is könnyű, és hogy nem számolunk ezzel kapcsolatosan súlyos problémákkal. E cikkben azonban csak az *elvi lehetőség tisztázását* tekintettük feladatunknak; a részletekkel egyebüttl — nem is a szaksajtóban — kell foglalkozni. Az 1975. január 1-én bevezetett, valamint az 1976. január 1-én várható árváltozások is sok tekintetben új helyzetet teremtettek; az itt kifejtett koncepció realitását e változások függvényében is felül kell vizsgálni. Munkánkat több más szempont miatt is befejezetlennek kell tekintenünk. Egyrészt szükség van az export reális költségeivel foglalkozó, valamint *részletesebb bontásban* végzett elemzés befejezésére, mert már az iparági részletességű adatok is nagymértékben megváltoztathatják az itt megrajzolt képet. Hasonlóképpen szükség van a *világpiaci árváltozások és a devizális problémák* által meghatározott új helyzet körülményeivel számoló elemzés elvégzésére is, és általában a külső piaci értékítéletek nagyobb mértékű figyelembevételére. Mindezek a munkák folyamatban vannak.

Összefoglalás

1. Ez a tanulmány a termelés reális költségeire vonatkozó számításaink alapelveit, módszerét, adatait, eredményeit és az ezekből levonható következtetéseket ismerteti. A számítások célja a *termelés népgazdasági szintű reális költségeinek* megállapítása, vagyis a reális jellegű költségek elválasztása a gazdasági funkció nélküli tisztajövedelem-átcsoportosításoktól. A számítások módszere input—output-inverzszámítás, kiinduló adatai pedig a népgazdasági mérlegrendszerből, illetve az ennek keretében tartozó ágazati kapcsolati mérlegekből származnak.

2. A publikált realizálási áras *ágazati kapcsolati mérlegek* eredeti alakjukban nem teszik lehetővé e számítások torzítatlan elvégzését. Szükség van ezek transzformációjára, hogy a mérlegek belső négyzetében ne legyenek tisztajövedelem-elemek, és a mérlegek a forgalmat az értékesítési iránytól függetlenül egységes árbázison ábrázolják. E transzformációk végrehajtása a statisztikai előkészítő munka első része.

3. Szükség van ezen felül arra is, hogy a hagyományos vállalati költségkalkulációk szerint nem költségnek, hanem tiszta jövedelemnek minősülő tételek közül kiemeljük azokat, amelyek *népgazdasági szintű reális ráfordításokat* reprezentálnak. Nézetünk szerint ebbe a körbe tartoznak az olyan munkabér-kiegészítő elemek, mint a kifizetett nyereségrészesedés, a társadalombiztosítási hozzájárulás és a fogyasztási, elsősor-

ban jóléti célokra fordított kiadások, továbbá az egységes kulcsú eszközjárulék, amely az eszközök utáni megtérülési követelmény egészét reprezentálja. A többi tisztajövedelem-elem viszont (így maga a nyereség és a megtakarítás is) felfogásunk szerint a normatív megtérülési követelményeket meghaladó tiszta jövedelem, mely nem fejez ki népgazdasági szintű reális ráfordítást, és így tisztán *fiskális jellegű pénzügyi költségnek*, vagyis tisztajövedelem-átcsoportosításnak tekinthető.

4. Az e felfogásból kiinduló számítások eredményei szerint *termelői áraink* a népgazdaság egészében és 1971-ben több mint 15 százalék ilyen *funkció nélküli tisztajövedelem-elemet tartalmaztak*, vagyis a termelői árakban ennyi volt az árszintproblémák rendezésére felhasználható tartalék. Ez a tartalék *különböző mértékű volt az egyes népgazdasági ágakban*: nagy volt az iparban, még nagyobb az építőiparban és különösképpen nagy a bel- és a külkereskedelemben; ugyanakkor a mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás, valamint a szolgáltató ágazatok árszintje, ha az alapvető vízügyi berendezések és a lakásalap után nem számítunk eszközjárulékot, majdnem pontosan a reális költségek színvonalán helyezkedett el, ami ellentétes az általános elképzelésekkel. Végül a szállítás és hírközlés árszintje csekély mértékben meghaladta a reális költségek színvonalát, ami ugyancsak eltér az uralkodó felfogástól.

5. Ezek a tények módot adnak arra, hogy az *árszintprobléma rendezésére* egészen új koncepciót rajzoljunk meg. Ilyen körülmények között az *árszintproblémák rendezésének nem az ipari termelői árszint, hanem a mezőgazdaság és a szolgáltató ágazatok termelői árszintje lehet a racionális bázisa. Az ipari és az építőipari árszint leszállításával*, továbbá a belkereskedelmen és a külkereskedelmen keresztül realizált tisztajövedelem központosításának átszervezésével az *összes árszintprobléma úgy oldható meg, hogy a mezőgazdaság és a szolgáltató ágazatok árszintje valamint a munkabérszint változatlan maradjon. A rendezésnek ez a technikailag legegyszerűbb módja*. A gyakorlati megvalósítás lehetőségét nagymértékben alátámasztja még az is, hogy az egyes iparcsoportok százalékos tisztajövedelem-tartalma 1968—1971-ben megközelítőleg azonos mértékű volt. A megoldás elvi egyszerűsége és áttekinthetősége természetesen nem jelenti azt, hogy az ezzel kapcsolatos gyakorlati problémák ne lennének súlycsak.

6. Az ezzel a kérdéssel kapcsolatos *vizsgálat nem tekinthető befejezettnek*. Mindenekelőtt azonos módszerrel vizsgálni kell az *export reális költségének* alakulását is; az ezzel kapcsolatos eredmények már meg is jelentek. Célszerű a vizsgálat *részletesebb szektorbontásban* való elvégzése is; a 77 szektoros számítások egy része már be is fejeződött, értékelésük folyamatban van. Figyelembe kell venni az 1971 utáni változásokat: egyrészt a *külső piaci árváltozások és devizális problémák* hatásait, másrészt az 1975. január 1-én bevezetett, valamint az 1976. január 1-én várható árváltozások hatásait. Az ezzel kapcsolatos munkát már meg is indítottuk, és a számítások legnagyobb részét már befejeztük. Végül ez a módszer túlságosan is a hazai költségviszonyokból kiindulva vizsgálja az árproblémákat; foglalkozunk olyan elemzési módszer kialakításával, amelyben nagyobb súlyt kapnak a *külső piaci értékítéletek*. Ezt a szempontot egyébként részben már az export reális költségeivel foglalkozó elemzés is figyelembe veszi.

Az önálló vállalati gazdálkodás anyagi feltételeinek alakulása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben az önálló vállalati gazdálkodásra való áttérés 1968 után a mai gazdaságirányítási rendszer bevezetésével egy időben történt, bár korábban is érlelődtek ennek feltételei. A kibontakozást azonban késleltette az a körülmény, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezését követően hosszabb időre volt szükség a nagyüzemi gazdálkodás kialakulásához és megszilárdulásához.

E cikk keretében az anyagi feltételek vizsgálatára kerül sor, amelyek döntő jelentőségűek az önálló vállalati gazdálkodás szempontjából.

A vizsgálat módszere és adatbázisa

A feldolgozás során arra törekedtünk, hogy minél hosszabb és jellemző idősort alakítsunk ki, amelyből mind bázis-, mindpedig láncviszonyszámokat számítottunk ki. Az önálló vállalati gazdálkodás anyagi feltételeinek megítélése szempontjából ugyanis nem elegendő csupán a változás mértékét vizsgálni, szükséges a fejlődés ütemét is elemezni, amelyből következtetni lehet a termelés bővítésének mértékére.

A munka során több forrásra támaszkodtunk, nevezetesen a Központi Statisztikai Hivatal teljeskörű és reprezentatív felmérése során begyűjtött adatok mellett a MÉM STAGEK* Információszerzési Igazgatóságának a számai nyújtottak lehetőséget az elemzéshez. Felhasználtuk továbbá a Pénzügyminisztérium Bevételi Főigazgatósága által rendelkezésünkre bocsátott adatokat is.

Mindezek ellenére, több fontos kérdésre nem sikerült választ adni. Nem álltak rendelkezésre az egyes ágazatok költség- és jövedelemviszonyaira vonatkozó 1971 utáni KSH-adatok, a STAGEK pedig — amely ma is végez reprezentatív felmérést — csak 1968-tól rendelkezik költségadatokkal. Sajnos arra nem volt lehetőség, hogy a beruházásokat ágazatokra lebontsuk, pedig érdekes volna tudni, hogy az egyes ágazatokban előállított jövedelem hol került beruházásként felhasználásra.

A termelés alakulása

Az önálló vállalati gazdálkodás feltételeinek alakulása szempontjából döntő jelentőségű a termelés volumenének és értékének a gyarapodása.

A vizsgált időszak (1966—1973) alatt jelentősen nőtt a termelés a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben.

* Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Statisztikai és Gazdaságelemző Központja.

1. sz. táblázat

A mezőgazdasági ágazat bruttó termelése

(az 1966. évi adatok = 100)

Megnevezés	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.	1973.*
1968. évi áron	107,2	116,6	131,0	125,3	139,3	146,1	156,7
Folyó áron	109,7	133,4	152,2	150,9	175,1	182,2	207,8

* Előzetes adat.

Forrás: A mezőgazdaság bruttó termelése, 1960—1971.; 1967—1971.; Központi Statisztikai Hivatal. Az 1972. évi adat KSH-adatszolgáltatás.

A közölt adatokból megállapítható, hogy a termelés értékének a növekedésében a volumen gyarapodása mögött állig maradt el az árak emelkedése. Az utóbbiban kiemelkedő szerepe volt az 1968. évi árrendezésnek, amelyet további korrekciók követtek.

A termelés volumenének növekedésében nagy jelentősége volt annak, hogy a közös gazdaságokban mind jobban kialakultak a nagyüzemi gazdálkodás anyagi, technikai, technológiai, szervezeti és személyi feltételei. Mindezek ellenére még a vizsgált időszakban is jellemző volt az évenkénti ingadozás, ami az önálló vállalati gazdálkodás szempontjából a fokozott tartalékolás jelentőségét húzza alá. Az ingadozást még az sem mérsékelte, hogy számottevő mértékben nőtt a nem alaptervekenységhez tartozó termelés, amelyet az időjárás viszonyok kevésbé befolyásoltak.

Az alaptervekenység bruttó termelési értékének alakulását szemléltetik a következő adatok:

2. sz. táblázat

A mezőgazdasági alaptervekenység bruttó termelési értéke

(az 1966. évi adatok = 100)

Megnevezés	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.	1973.*
<i>1968. évi áron:</i>							
Mezőgazdaság	105,6	109,8	118,8	106,5	119,0	125,0	135,9
Növénytermelés	106,7	122,5	137,7	110,5	142,2	146,7	165,4
Állattenyésztés	113,0	133,3	141,6	165,4	173,5	180,7	221,0
<i>Folyó áron:</i>							
Mezőgazdaság	108,9	126,9	139,1	129,5	152,1	157,5	183,6
Növénytermelés	104,3	104,0	116,2	92,9	110,6	118,6	131,8
Állattenyésztés	108,2	120,4	123,9	133,4	138,6	140,0	146,2

* Előzetes adat.

Forrás: A mezőgazdaság bruttó termelése, 1960—1971.; 1967—1971.; Központi Statisztikai Hivatal; MÉM STAGEK: Élelmiszer-gazdaság és fagazdaság, 1973, 1974.

Az alaptervekenységen kívüli termelésben az ipari és építőipari termelés növekedése emelkedett ki.

Az alaptervekenységen belül az állattenyésztésben jóval nagyobb volt a termelés növekedése, mint a növénytermesztésben. Ebben jelentős szerepe volt annak a körülménynek, hogy a közös gazdaságokban a nagyüzemi állattenyésztés feltételei pontosan ezekben az években

váltak mind kedvezőbbé, elsősorban az állattenyésztés eszközellátottsága javult.

Szembetűnő, hogy a növénytermesztés szempontjából kedvező évjáratokat követő esztendőre volt kiemelkedő az állattenyésztés termelésének a növekedése, ami nemcsak a takarmányellátottság javulásával függött össze, hanem a nagyobb források eredményeként megnövekedett beruházásokkal is.

A termelésnövekedéshez jelentősen hozzájárult a termelési szerkezet változása is. Azoknak az ágazatoknak (például a búzának, a kukoricának, baromfinak) a részaránya nőtt kiemelkedően, amelyekben a technikai és biológiai feltételek a legkedvezőbbek voltak, s ezért a legjobban nőttek a hozamok.

A termelés volumenének alakulását elsősorban a fajlagos hozamok befolyásolják.

A vizsgált időszakban — kisebb ingadozásokkal — a vizsgált növények mindegyikének nőtt a termésátlaga, és az állattenyésztési ágazatokban is jelentősen gyarapodtak a fajlagos hozamok (a gyapjútermelés kivételével).

A termésátlagok emelkedéséből is arra lehet következtetni, hogy *a vizsgált időszakban nőtt a területegységre számított termelési érték.* Hasonlóképpen az állattenyésztésben is nőttek a fajlagos hozamok és az egy állatra jutó termelési érték.

Mindezek mellett az értékesítési árak emelkedése is hozzájárult a területegységre jutó termelési érték növekedéséhez.

A vizsgált időszakban a területegységre, illetve egy állatra jutó termelési érték a vizsgált ágazatok egészében növekvő tendenciájú volt. Az azonos irányú változáson belül az egyes ágazatok között jelentős mértékű eltérések alakultak ki.

A területi termelékenységhez hasonlóan alakult az élőmunkatermelékenység is. Általában azoknál a növényeknél nőtt kiemelkedően az egy munkanapra jutó termelési érték, amelyek gépesítése, illetve technológiája az utóbbi években jelentősen előrehaladt (például a kukoricaé, a napraforgóé és a zöldborsóé).

Az állattenyésztési ágazatokban a fejlődés kiegyenlítettebb volt, mint a növénytermesztésben. Ez azzal magyarázható, hogy itt a baromfi ágazatokban már korábban kialakult a korszerű technológia, s a vizsgált időszak alatt nem sokat változott. A többi állattenyésztési ágazatokban pedig (például a sertéságazatokban) — a vizsgált időszak alatt — a közös gazdaságoknak csupán egy töredékében kezdett kialakulni a korszerű technológia, a többi állatfajok esetében pedig a hagyományos tartási rendszer alig változott.

A termelési költségek alakulása

Az önálló vállalati gazdálkodás anyagi feltételeinek alakulása szempontjából a termelés mellett a másik döntő tényező a költségek változása.

A vizsgált időszak alatt jelentősen nőtt a termelési költség a mezőgazdasági termelészövetkezetekben.

A termelési költség alakulása
(az 1966. évi adatok = 100)

Megnevezés	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.	1973.
Halmazott termelési költség ^a	108,8**	134,7	148,7	164,4	184,9	202,2	212,0
ebből: anyagköltség ^b	109,1	126,2	147,2	171,2	200,0	217,8	245,7
munkadíj	107,4*	130,6	156,2	156,4	164,9	169,5	173,0
értécsökkenés	102,6	102,7	114,0	129,8	170,6	194,5	217,9

(a) 1968-tól munkadíjjal együtt

(b) 1969-től a közvetlen anyag- és bérköltségeket, valamint az egyéb költségekből az anyag jellegű, illetve bér jellegű költségeket együttesen tartalmazza.

* A közös gazdaságból származó munka utáni jövedelem.

** A közös gazdaságból származó munka utáni jövedelemmel együtt.

Forrás: Időszaki Közlemények, valamint Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv. 1963., 1973. KSH.

A közölt adatok arról tanúskodnak, hogy különösen a munkadíj nélküli halmazott termelési költség növekedése öltött nagy arányokat, főleg a reform első évében és 1970-ben.

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével egy időben kialakított ipari árak és a növekvő ipari anyag- és eszközfelhasználás együttesen váltotta ki a költségek nagymértékű növekedését, amely az önálló vállalati gazdálkodás alakulása szempontjából csak abban az esetben tekinthető kedvezőnek, ha a termelés növekedése révén a jövedelem gyarapodása azt jelentősen meghaladja. Éppen ezért a jövedelem alakulásánál erre még visszatérünk.

Jelentős a munkadíj növekedése is, ami azt eredményezte, hogy az utóbbi években a mezőgazdasági termelészövetkezetekben általában nem voltak munkaerőgondok. Természetesen ehhez számottevően hozzájárult a technikai haladás, amelynek élönmunkát helyettesítő hatása közismerten nagy arányokat öltött.

Feltűnően nagy volt az anyagköltség növekedése 1970-ben. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a kedvezőtlen időjárás következtében kialakult helyzetet még az óriási anyagi megterhelést jelentő árvíz is súlyosbította, 1971-ben és 1972-ben viszont a mezőgazdasági termelés fokozódó korszerűsödésével együtt járó növekvő ipari anyagfelhasználás mellett az árak változása is hozzájárult az anyagköltség kiemelkedően nagy növekedéséhez.

Az értécsökkenési leírás 1971. évi igen jelentős növekedése részben annak eredménye, hogy az állóeszközök mennyisége a beruházások fokozódásával számottevően gyarapodott, másrészt az értékük is nőtt azzal, hogy mind korszerűbb épületek, gépek és berendezések gyarapították a közös gazdaságok eszközállományát. Végül az állami támogatással kapcsolatos intézkedések is hozzájárultak az értécsökkenési leírás nagymértékű emelkedéséhez. Ezek a tényezők hatottak 1972-ben is.

A területegységre, illetve az egy állatra jutó termelési költségek a házisként választott 1965-höz viszonyítva — eltérő mértékben ugyan — minden vizsgált ágazatban nőttek. A növénytermesztésben főleg azokban az ágazatokban nőtt nagymértékben a fajlagos termelési költség,

amelyekben a hagyományos technológia elemei voltak túlsúlyban és viszonylag nagy volt az élőlomunkaigényük.

Az állattenyésztésben ez a tendencia nem rajzolódik ki ilyen egyértelműen. Jellemző viszont, hogy általában a *fehérjeigényesebb, több tápot fogyasztó állattenyésztési ágazatokban az átlagosnál nagyobb mértékben emelkedett a fajlagos termelési költség.*

A hozamok növekedése — a nagy élőlomunka-igényű, döntően hagyományos technológiára épülő ágazatokban — elmaradt a költségek növekedésétől, így ezekben az ágazatokban az önköltség is nőtt. Azokban az ágazatokban viszont, amelyekben a korszerű technológia már tért hódított, az önköltség alig változott a vizsgált időszakban, csupán az 1970. év képez kivételt, amely az ismert okok következtében egyáltalán nem jellemző.

Az önköltség alakulás ugyancsak hozzájárult a termelési szerkezet változásához, ami a nagy élőlomunka-igényű ágazatok visszaesésében és a korszerű technológiára épülő ágazatok előretörésében nyilvánult meg.

Ez korábban csak tendenciákban érvényesült, 1971-ben és 1972-ben viszont teljesen egyértelművé vált. Kialakultak bizonyos egymásra épülő ágazatcsoportok — mint például az abraktakarmányt adók és az ezekre alapozott sertés- és baromfiágazatok — amelyek mindegyikében korszerű technológiát alkalmaznak. Ezek részarányának növekedése jelentős mértékben hozzájárult — főleg 1971-ben és 1972-ben — az önálló vállalati gazdálkodás anyagi feltételeinek javulásához. A nagy élőlomunka-igényű, hagyományos technológiára alapozott ágazatok viszont — részarányuk csökkenése ellenére is — számottevően fékeztek ezt a folyamatot. Ez a fékező hatás 1972-ben, illetve 1973-ban már kritikus ponthoz érkezett, ezért — a zöldségtermelésben és a szarvasmarhatartásban — központi intézkedésekre volt szükség.

Az önköltség emelkedése döntően az ipari anyag- és élőlomunkaköltségek növekedésével függ össze. Ez egyrészt az ár-, illetve bérszínvonal, másrészt a volumenváltozás következménye, de nem kevésbé a termelési tényezők összhangjának a hiányára vezethető vissza.

Ez az oka annak, hogy a nagy élőlomunka-igényű ágazatok helyzete romlott az önálló vállalati gazdálkodás anyagi feltételei szempontjából, mivel azokat az említett önköltségnövelő tételek mindegyike sújtotta, s mint később látni fogjuk, a jövedelemnövelő tényezők ezt nem ellensúlyozták.

A jövedelem alakulása

Az önálló vállalati gazdálkodás anyagi feltételeinek alakulása szempontjából döntő jelentőségű a jövedelem, amelyből a közös gazdaságok kiadásait fedezik.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a vizsgált időszak alatt jelentősen, bár évenként ingadozóan, nőtt a jövedelem.

A termelés alakulására vonatkozó és a jövedelemváltozást mutató bázisviszonyszámok egybevetéséből egyértelműen megállapítható, hogy a termelés nagyobb mértékben nőtt a közös gazdaságokban, mint a jöve-

A jövedelmek alakulása

Megnevezés	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.
Szövetkezeti bruttó jövedelem:						
az 1966. év adata = 100	113,5	114,2	137,2	111,8	130,8	130,7
az előző év adata = 100	113,5	100,6	120,1	81,5	117,0	99,9
Munkadíjjal csökkentett szövetkezeti bruttó jövedelem:						
az 1966. év adata = 100	120,8	94,8	114,8	59,4	90,7	85,0
az előző év adata = 100	120,8	78,5	121,0	51,7	152,6	93,8

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1968., 1973. Központi Statisztikai Hivatal.

delem. Erre némi magyarázattal szolgál az a körülmény, hogy a vizsgált időszakban egyre nőtt az anyagfelhasználás, ezen belül is kiemelkedően gyarapodott a nem mezőgazdasági eredetű anyagfelhasználás.

Az eszközállomány gyarapodása és korszerűsödése, továbbá főleg ez utóbbival összefüggő értékváltozás következtében nőtt az értékcsökkenési leírás.

Mindezek eredményeként az anyagmentes érték és a nettó termelés növekedése mérsékeltebb volt, mint a bruttó termelésé.

Végül nem kis szerep jutott a vázolt helyzet kialakulásában a termelési tényezők diszharmoniajának.

Ágazatonként a jövedelmek alakulása elég nagy eltéréseket mutat. A növénytermesztésben kedvezőbb volt a helyzet, mint az állattenyésztésben, ami döntően azzal magyarázható, hogy a szabályozó rendszer egyik fontos eleme — az ár — a növénytermesztés fejlesztésére ösztönzött. Ezen belül azonban az egyes ágazatok jövedelmének változása is számottevő eltérést mutat. A zöldségfélék jövedelme — 1965-höz viszonyítva — csökkenő tendenciájú volt.

Hasonló tendenciák rajzolódnak ki az állattenyésztés egészét illetően is. Az állattenyésztési ágazatok többségében — 1965-höz viszonyítva — 1966 és 1971 között romlott a helyzet a jövedelemalakulás tekintetében.

Lényegében tehát azt mondhatjuk, hogy a vizsgált időszakban — az említettek kivételével — a növénytermesztési ágazatok többségében a jövedelem változása kedvezően járult hozzá az önálló gazdálkodás feltételeinek alakulásához. Az állattenyésztési ágazatok közül az áru-termelő ágazatokban szintén javult a jövedelem alakulása, elég sok volt a veszteséges ágazat is, ami az önálló vállalati gazdálkodást hátrányosan befolyásolja. Így az a paradox helyzet jött létre, hogy azok az ágazatok, amelyek számottevő beruházásokat és egyéb anyagi eszközöket emésztettek fel, az anyagi erőforrások megteremtéséhez — az esetek többségében — egyáltalán nem, vagy csak minimális mértékben járultak hozzá, sőt — a veszteségük kiegyenlítésére — elvontak abból. Éppen ezért a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben az állattenyésztési ágazatok között alig akadtak olyanok, amelyek kedvezően befolyásolták az önálló vállalati gazdálkodás feltételeinek alakulását.

Az egy munkanapra jutó bruttó és nettó jövedelem változása egyaránt arra utal, hogy a viszonylag nagy, élőlátványú ágazatokban — az önálló vállalati gazdálkodás szempontjából — hátrányosabban alakultak a feltételek, mint a korszerű technológiával rendelkező, viszonylag kevés élő munkát felhasználó ágazatokban.

A búza, a kukorica, a napraforgó, a lucerna és a zöldborsó természetére nemcsak az a jellemző, hogy magas volt az egy munkanapra jutó bruttó és nettó jövedelem, hanem az is, hogy a bázishoz viszonyítva növekvő tendencia rajzolódott ki. Az állattenyésztésben viszont csak az előző megállapítás fogadható el, az is csak általában. Igaz viszont az is, hogy a legkorszerűbb technológiával előállított peccenyecsirke esetében az egy munkanapra jutó jövedelem is kiemelkedően nagy volt a vizsgált időszakban és annak alakulása is növekvő tendenciát mutatott.

5. sz. táblázat

A felhasznált jövedelem alakulása

Megnevezés	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.
Felhasznált jövedelem (millió Ft)	16 867	19 461	21 385	25 070	20 777	24 852	25 886
az 1966. év adata = 100	100,0	115,4	126,8	148,6	123,2	147,3	153,5
az előző év adata = 100	.	115,4	109,9	148,6	82,9	119,6	104,2

Forrás: Időszaki Közlemények, valamint Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv. 1968., 1973. Központi Statisztikai Hivatal.

A közölt adatok szerint a vizsgált időszakban a közös gazdaságok felhasznált jövedelme nőtt, de ingadozott. Ez a körülmény az önálló vállalati gazdálkodás szempontjából igen lényeges, mivel jelzi, hogy a *kiadások fedezésére jelentős összegű tartalékolásra van szükség, a gazdálkodás egyenletessége érdekében*. Ez külön anyagi terhet jelent a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, ami az önálló vállalati gazdálkodás szempontjából nem hagyható figyelmen kívül.

Nem kevésbé figyelemre méltó az a körülmény sem, hogy az új gazdaságirányítási rendszer bevezetését követően jelentősen gyarapodott ugyan a felhasznált jövedelem, — növekedési üteme azonban 1969 után egyre inkább visszaesett. Erre a jelenségre csupán 1970-ben lehet elfogadható magyarázatot adni, ami a közismerten nagy károkat okozó természeti csapásokban fogalmazható meg.

Nyilvánvaló, hogy a bővített újratermelés szempontjából a felosztható jövedelem növekedési ütemének mérséklődése hátrányos, az önálló vállalati gazdálkodás feltételeinek alakulását kedvezőtlenül befolyásolta. Amint az előzőekben láttuk, ennek okát elsősorban a költségek — ezen belül is az anyagköltségek — nagyarányú növekedésében jelölhetjük meg, amiben az áremelkedések mellett jelentős szerepe volt annak, hogy a termelési tényezők nem mindig voltak összhangban.

A közös adatokból egyértelműen megállapítható, hogy a közös gazdaságok megszilárdulásával párhuzamosan az állami elvonás nagyobb mértékben nőtt, mint az állami támogatás.

Az állami támogatás és elvonása alakulása

Megnevezés	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.
Állami elvonás ^a						
az 1966. év adata = 100	100,1	147,0	159,5	167,9	274,9	273,5
az előző év adata = 100	100,1	146,9	108,5	167,9	163,7	99,5
Állami támogatás összesen						
az 1966. év adata = 100	100,0	128,5	137,4	181,0	167,1	140,3
az előző év adata = 100	100,0	128,5	137,4	131,7	89,5	86,5
Beruházási állami támogatás						
az 1966. év adata = 100	100,0	197,6	205,0	360,7	290,5	211,3
az előző év adata = 100	100,0	197,6	103,7	175,9	80,5	72,7
Üzemviteli állami támogatás						
az 1966. év adata = 100	113,7	111,1	122,0	114,7	119,1	123,5
az előző év adata = 100	113,7	97,7	109,8	94,0	103,9	103,6

^a Forgalmi adó nélkül.

Forrás: 1. 5. sz. táblázat.

Jellemző, hogy az állami elvonás ugrásszerű növekedése az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének időszakára, illetve 1971-re esett, s nem volt teljesen összhangban az állami támogatás alakulásával: az utóbbi 1970 után fokozatosan mérséklődött, míg az előbbi 1971-re nőtt kiugróan és az azt követő esztendőben is gyakorlatilag szinten maradt.

Az állami támogatás alakulását döntően a beruházási támogatás határozta meg, mivel az üzemviteli állami támogatás csak kisebb mértékhatárok között mozgott.

A jövedelemfelhasználás alakulása

A vizsgált időszakban jelentősen nőtt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelme — amint azt az előző fejezetben közölt adatok mutatták —, s ennek megfelelően gyarapodott a szövetkezeti alap.

A közös gazdaságok — a bázishoz viszonyítva — igen komoly eredményeket értek el a szövetkezeti alapokra fordított összegek növekedésében.

A szövetkezeti jövedelmek felhasználása

(az 1966. évi adatok = 100)

Megnevezés	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.	1973.
Tagok, alkalmazottak munkabére	110,4	127,9	143,7	138,3	145,5	150,0	156,0
Szociális és kulturális alapra	146,9	185,0	249,9	226,5	280,8	131,6	174,9
Felhalmozásra	119,1	118,5	165,9	147,3	131,6	144,9	170,9
Egyéb célra és tartalékolásra	277,0	537,1	734,3	493,9	763,9	515,7	613,0
Szövetkezeti bruttó jövedelem	113,5	114,2	137,2	111,8	130,8	130,7	147,2

Forrás: 1. 5. sz. táblázat.

A közölt adatok alapján összességében az állapítható meg, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben javultak az önálló vállalati gazdálkodás anyagi feltételei. Ez azonban a dolognak csupán az egyik oldala, kérdés az, hogy az alapok növekedésének üteme hogyan alakult.

8. sz. táblázat

A szövetkezeti alapok alakulása
(az előző év adatai = 100)

Megnevezés	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.
Felosztható jövedelem ..	115,0	127,5	119,9	84,2	111,8
Fejlesztési alap	129,3	263,0	139,8	88,9	89,2
Részesedés munkabér . . .	110,5	115,8	112,3	96,3	104,8
Biztonsági alap	277,7	160,8	141,5	—	45,2
Szociális és kulturális alap	146,8	126,0	135,1	91,1	123,9

Forrás: 1. 5. sz. táblázat.

Mint látható, a bázishoz viszonyítva jelentősen gyarapodott a szövetkezeti alap, a növekedés üteme azonban a reformot követő időszakban számottevően mérséklődött. Felfogható persze a dolog úgy is, hogy a termelőerők színvonalától függően bizonyos mértékig változik a növekedés üteme, az pedig vitathatatlan tény, hogy a vizsgált időszakban ebben a vonatkozásban is óriási fejlődésnek lehettünk tanúi. Ez viszont azt jelenti, hogy a jövőben is számolnunk kell a növekedési ütem mérséklődésével.

A növekedési ütem említett alakulásában egyéb körülmény is közrejátszott. A reform bevezetésével egyidejűleg emelték a felvásárlási árakat, később mérsékeltebben az ipari anyag- és eszközárakat, továbbá a kedvezőbb állami támogatások s nem utolsósorban a termelési tényezők jobb összhangja kedvezően hatott a növekedési ütem alakulására.

Úgy ítéltető, hogy az utóbb említett szempontok domináltak és az előzőeknek csupán kisebb befolyásuk volt a szövetkezeti alap növekedési ütemének alakulására. Ez következik abból a körülményből, hogy a növekedési ütem fokozódásának periódusa 1968 évvel kezdődött, amikor a közös gazdaságok elég sokat „kaptak” (felvásárlási áremelés, hitel-elengedés, állami támogatás), tehát egy magasabb szintről indultak.

A termelés is egyszerűbb volt, s bár akkor is fellelhetők voltak a termelési tényezők között bizonyos diszharmoniak, de azok hatása kisebb volt, mint később az egyre bonyolultabbá váló termelésben, amelyben mind nagyobb szerep jutott az eszközök és anyagok felhasználásának, a technológiai fegyelem betartásának.

Az álló- és forgóeszközök nagyságának, összetételének és hatékonyságának alakulása

Az önálló vállalati gazdálkodás anyagi feltételeinek alakulását — közvetett úton — jól tükrözi az álló- és forgóeszközök nagyságának változása. Ebben jut kifejezésre, hogy az adott közgazdasági környezetben

milyen irányú és mértékű változásokra nyílt lehetőség, amit a rendelkezésre álló jövedelem mellett jelentősen befolyásolt az állami támogatás nagysága.

Előjáróban szükséges megjegyezni, hogy a vizsgált időszakokra esett az álló- és forgóeszközök átértékelése, aminek következtében az 1967 és 1968 közötti változások pontos megítélésére nincs lehetőség, ezért azt a vizsgálat során figyelmen kívül hagytuk.

9. sz. táblázat

Az álló- és forgóeszközök alakulása
(az 1966. évi adatok = 100)

Megnevezés	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.
Az állóeszközök bruttó értéke	114,0	126,2	142,6	161,8	200,6	228,2
Az állóeszközök nettó értéke	116,5	121,3	143,2	181,3	228,3	258,0
A forgóeszközök értéke ...	113,9	161,8	181,3	179,8	190,7	204,2

Forrás: 1. 5. sz. táblázat.

Ha ezeket az adatokat egybevetjük az alapok alakulását mutató számokkal, ellentmondást találunk, mivel az *állóeszközök növekedési üteme fokozódott, ugyanakkor a szövetkezeti alapé — azon belül a fejlesztési alapé, amelyből az állóeszközök növeléséhez szükséges anyagi eszközöket is biztosítják — mérséklődött a reformot követő időszakban.* Ez részben azzal magyarázható, hogy a forgóeszközök értéke — az eszközállomány újraértékelését követően — lényegében stagnált, tehát a fejlesztési alap nagyobb hányadát lehetett az állóeszközök növelésére fordítani, másrészt a számviteli rendszer sem képes a beruházások átminősítését naprakészen regisztrálni, és végül a kivitelezések elhúzó-dása is közrejátszott az említett helyzet kialakulásában.

A termelés növelése szempontjából igen lényeges *állóeszközállomány jelentős gyarapodása arra utal, hogy a közös gazdaságokban javultak az önálló vállalati gazdálkodás feltételei.* Különösen a reformot követő időszakban öltött nagy méreteket az állóeszközök növekedése. A forgóeszközök alakulása azonban ebből a szempontból nem volt kielégítő. Az álló- és forgóeszközök összetétele jellegzetesen alakult a vizsgált időszakban. A reformot követő időszakban az állóeszközök értéke nagyobb mértékben nőtt, mint a forgóeszközöké.

Szembetűnő, hogy a vizsgált időszak első két évében a forgóeszközök aránya kisebb volt, mint a későbbi esztendőben, aminek az a magyarázata, hogy az eszközállomány újraértékelése során változtak a besorolások, így például az ígás- és tenyészállatokat az új rendszer szerint a forgóeszközökhöz sorolták.

Nagyobb probléma lehet viszont, hogy az 1968-ban kialakult álló- és forgóeszköz-arány egyre inkább eltolódott az előbbi javára, s ez veszélyeztetheti az állóeszközök megfelelő kihasználását, kedvezőtlenül hathat az önálló vállalati gazdálkodás feltételeinek alakulására. Az természetesen bizonyos, hogy a termelőerők színvonalának növekedése módosítja az eszközök szerves összetételét, egyre nagyobb lesz az állóeszközök aránya. Az vitathatatlan, hogy a közös gazdaságokban jelen-

tősen nőtt a legutóbbi években a termelőerők színvonala, tehát ennek megfelelően csökkennie kellett a forgóeszközök arányának, a kérdés csupán az, hogy annak mértéke mennyiben volt megfelelő.

Erre persze nehéz választ adni és számszerűen nem is lehet bizonyítani. Bizonyos jelek vizsgálatára utalnak, hogy nincs egészen minden rendben. Például csökkent a szarvasmarha-férőhelyek kihasználtsága, amiben döntően az játszott közre, hogy a közös gazdaságoknak nem volt pénzük állatok vásárlására, hogy az istállókat feltöltték. Ez a példa is igazolja, hogy a forgóeszközök arányának csökkenése nagyobb volt a kívánatosnál. A nagymérvű beruházások sokszor meghaladták a termelőszövetkezetek anyagi erőforrásait, amiben nagy része volt a fajlagos beruházási költségek számottevő növekedésének. Ezek együttesen azt eredményezték, hogy — mivel a rendelkezésre álló anyagi eszközök döntő részét a beruházások felemésztették — kevesebb maradt a forgóeszközökre, mint amennyi optimálisan szükséges lett volna.

10. sz. táblázat

Az álló- és forgóeszközök hatékonysága

Megnevezés	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.	1973.*
100 Ft állóeszközre	110	106	116	117	102	96	88	88
100 Ft forgóeszközre	183	176	151	153	153	168	163	159
100 Ft álló- és forgóeszközre	68	66	65	66	61	61	61	57

Forrás: 1. 5. sz. táblázat.

Az eszközök újraértékelését követően csupán a kiemelkedően kedvező időjárású 1969-es esztendőben javult valamelyest az állóeszközök hatékonysága, az időszak egészében azonban romlott. Más volt a helyzet a forgóeszközök hatékonyságát illetően, mivel ugyanebben az időszakban — az egyébként nem jellemző 1970. év kivételével — jelentős javulás következett be.

Mindezek eredőjeként az összes eszközök hatékonyságának alakulása a vizsgált időszak alatt csökkenő tendenciájú, ami az önálló vállalatgazdálkodás szempontjából is kedvezőtlen.

Az eszközhatékonyság változása több tényező hatásának eredménye, amelyek közül döntő jelentőségűek a következők:

- a termelés jelentősen nőtt ugyan a vizsgált időszakban, a növekedés üteme azonban mérséklődött;
- számottevően emelkedtek a fajlagos beruházási költségek;
- esetenként *forgóeszközhiány is gátolta az állóeszközök kihasználását;*

— a termelési tényezők összhangjára nem fordítottak kellő gondot a közös gazdaságok.

A felsorolt körülmények gátolták a termelés bővítését, a közös gazdaságok megfelelő fejlődését, éppen ezért az említett problémák mielőbbi felszámolása népgazdasági érdek.

A beruházások nagyságának, anyagi-műszaki összetételének és forrásainak alakulása

A vizsgált időszakra jellemző, hogy a termelés növelése a beruházások bővítésén keresztül valósult meg a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. E sajátos körülményeknek megfelelően alakult a közös gazdaságok beruházásának nagysága.

11. sz. táblázat

A szövetkezeti beruházások alakulása

Megnevezés	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.	1973.
A teljesített beruházások értéke: millió Ft	4446	5140	7296	9502	11 264	10 805	9200	9286
az 1966. évi adatok = 100 ...	100,0	115,6	164,1	213,7	253,4	243,0	206,9	208,9

Forrás: 1. 5. sz. táblázat.

A közölt adatok 1966 és 1971 között a beruházások jelentős növekedéséről tanúskodnak, amelynek szükségességét a következők indokolták:

— a kisparaszti gazdaságok termelési eszközeinek nagyüzemivel való lecserélése még ma sem fejeződött be teljesen;

— a kialakult funkcionális géprendszerek helyett egyre inkább előtérbe kerültek az ágazati géprendszerek, s az elhasznált gépeket cserélni kellett;

— az ideiglenes szerfás épületek korszerű állatférőhelyekkel való felváltása meggyorsult;

— a mezőgazdaság technikai bázisa úgy bővült, hogy közben ellensúlyozta a termőterület és a mezőgazdasági munkaerő csökkenését.

A felsorolt tényezők többségének a módosulása a beruházásra fordított összeg alakulását alapvetően megváltoztatta, s ennek eredményeként 1970-től napjainkig mérsékelt csökkenésnek lehettünk tanúi.

Itt kell megemlíteni azt a körülményt, hogy a reformot követő időszakban a beruházási összegek gyarapodása mellett az árak is nőttek, ezért ugyanakkora összeggel kevesebb építésre, eszközvásárlásra nyílt lehetőség.

Annak ellenére, hogy — 1966-hoz viszonyítva — jelentősen nőtt a teljesített beruházások értéke, a növekedés üteme a reformot követő második évtől kezdve mérséklődött, s különösen 1971-re, valamint 1972-re esett nagymértékben vissza.

A beruházások növekedési ütemének mérséklődése a felosztható jövedelem mérséklődésének egyenes következménye. A szabályozó rendszerben bekövetkezett változások is ebben az irányban hatottak. Az 1971-re bekövetkezett nagyarányú ütemcsökkenéshez az említetteken kívül adminisztratív intézkedések is hozzájárultak.

A beruházások ütemének mérséklődését két aspektusból lehet közelelteni. Egyrészt kiindulhatunk abból, hogy egy átmeneti helyzetben,

amikor a termelési eszközök cseréje változó ütemben és arányban folyik, a bővített újratermelés folyamatának nem alapvető feltétele az, hogy a dinamika fokozódjék a beruházásokban. Másrészt felvethetjük a kérdést, hogy a változott körülmények között milyen mértékben van lehetőség a termelés bővítésére. Erre a kérdésre csak néhány év múlva lehet pontos választ adni. Gondolatébresztőnek — a további intézkedésekhez — azonban már ma sem árt felhasználni.

A vizsgált hat esztendő alatt elég sokat változtak a mezőgazdasági termelészövetkezetek körülményei és ezekhez igazodott a beruházások anyagi-műszaki összetétele.

12. sz. táblázat

A szövetkezeti beruházások anyagi-műszaki összetétele

Megnevezés	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.	1973.
Építés	50,1	49,3	62,9	66,7	64,3	56,6	54,8	50,9
Gép	30,9	31,0	22,3	22,2	27,3	35,3	37,4	41,9
Egyéb	19,0	19,7	14,8	11,1	8,4	8,1	7,8	7,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: 1. 5. sz. táblázat.

A közölt adatok alapján jól kirajzolódik a szabályozó rendszer változásának a beruházások anyagi-műszaki összetételére gyakorolt hatása, s tükröződik a közös gazdaságok igényeinek módosulása is.

A reformot megelőző időszakban a mezőgazdasági termelészövetkezetek a gépi és az egyéb beruházásokat helyezték előtérbe. Ez azzal magyarázható, hogy a közös gazdaságokban a mezőgazdaság szocialista átszervezését követően vásárolt erőgépek egy része már elhasználódott, s még nem sikerült addig kialakítani a megfelelő számú és összetételű gépparkokat sem.

Az egyéb beruházások növekedése pedig a fellendülő meliorációs munkák mellett az ültetvények egyre nagyobb térhódításával indokolható. A korábbi években a nagyüzemi gazdálkodás kialakításával járó megterhelés ezekre kisebb lehetőséget biztosított.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a közös gazdaságok fejlődésében kialakult szakaszoknak megfelelően változott a beruházások anyagi-műszaki összetétele.

Ezt támasztja alá az is, hogy a közös állatállomány ideiglenes elhelyezését követően az építési beruházások aránya csökkent, de csak minimális mértékben.

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetését követően új szakasz kezdődött a mezőgazdasági termelészövetkezetek fejlődésében. Egyre jobban előtérbe került az építési beruházás, mivel a közös állatállomány megfelelő elhelyezését az ideiglenes istállók nem biztosították. Egyre több korszerű férőhelyre volt szükség a termelés növeléséhez, s a korszerű tárolókapacitás is hiányzott. A szabályozó rendszer is az építési beruházások fokozódására ösztönzött. Mindezek elősegítették a gépi beruházások tartós háttérbe szorulását.

A következő szakasz 1970-ben kezdődött, amikor erőteljesebben jelentkezett a korszerű technológia bevezetése iránti igény, s ismét fellendült a gépi beruházás. A funkcionális géprendszerek helyére egyre inkább az ágazati géprendszerek kerültek.

Az építési beruházások részarányának visszaesése az igények mérséklődése mellett a szabályozó rendszerben bekövetkezett változások eredménye.

A vizsgált időszakban e két tényező változásának eredményeként elég rövid időközönként módosult a beruházások anyagi-műszaki összetétele. Szükséges azonban megjegyezni azt is, hogy az egyes tényezők hatásai egymástól nem függetlenül érvényesültek. A beruházások anyagi-műszaki összetételében végbe ment változások ennek ellenére eléggé egyértelműek voltak, ami arra utal, hogy a közös gazdaságok igényei és a szabályozó rendszer azonos irányban hatott.

Mindezek kedvezően hatottak az önálló vállalati gazdálkodás feltételeinek alakulására a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. *Ezzel ellentétes* viszont az a körülmény, *hogy a beruházások döntő többsége a kevésbé, vagy egyáltalán nem jövedelmező ágazatokban koncentráldott.*

A közös gazdaságok beruházásainak forrásonkénti összetételét vizsgálva megállapítható, hogy *a közös gazdaságok megszilárdulásával párhuzamosan nőtt a beruházásokban a vállalati forrás aránya.* Az állami forrás részaránya az új gazdaságirányítási rendszer első két évében nőtt, azt követően pedig egyre jobban visszaesett, ami egyrészt az építési beruházások előtérbe kerülésével, tehát az arányok módosulásával magyarázható. A hitel részarányának alakulása arra utal, hogy annak szerepe kiegészítő jellegű volt a vizsgált időszakban. Végül a beruházási források összetételének alakulásából arra lehet következtetni, hogy a közös gazdaságok 1969-ben erejüket meghaladó beruházásokba kezdtek, amit súlyosbított az, hogy az 1970-es kedvezőtlen esztendő a tartalékokat is felemésztette.

A termelés, az önköltség, a jövedelmek, illetve a szövetkezeti alapok és beruházások említett alakulásából összefoglalóan megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a termelés jelentős növekedése ellenére az önálló vállalati gazdálkodás feltételei kevésbé javultak. A termelési költségek olyan mértékben emelkedtek, hogy a felosztható jövedelem növekedési ütemének mérséklődését váltották ki. Az egyre nagyobb méretű beruházások pedig mind több anyagi eszközt igényeltek a közös gazdaságoktól, különösen 1969 után, amikor egyébként is kritikus volt a helyzet, miközben a beruházások állami támogatásának csökkenése még tovább fokozódott.

Világgazdasági változások — szerszámgépipari fejlesztés

A gépipar fejlődését világszerte gondok kísérik. Az egyes területeken különböző mértékben felgyorsult műszaki fejlődés nyomán megváltoztak a piaci igények és ennek hatására a termékszerkezet is. A további fejlődés irányának megítélésében sok a bizonytalanság. Az energia-, valamint a nyers- és alapanyagárak hirtelen változásai gyorsították az amúgy is érvényesülő költségemelkedési irányzatot. A nemzeti valuták árfolyamainak egymáshoz mért változásai nyomán erősen módosult a különböző országbeli termelők egymáshoz viszonyított versenyképessége, s ez nem maradt hatás nélkül a beruházások alakulására, földrajzi és iparági megoszlására sem. A beruházási javakat előállító iparágak érzékenyen reagálnak a konjunktúra változásaira. A széles termékválaszték miatt még a fejlett országok is szelektív fejlesztésre kényszerülnek, ami bővíti a nemzetközi munkamegosztást, és így a termelőket a hazai mellett a nemzetközi piaci viszonyoktól is függővé teszi. Hogy a váratlan és gyakran jelentős változásokhoz alkalmazkodhassanak, versenyképességüket fenntarthassák és erősíthessék, a termelők egyidejűleg igyekeznek termelésüket rugalmasabbá tenni és csökkenteni termelési költségeiket.

E két törekvés *egyidejű* kielégítését eddig nagyon nehezítette a beruházási javakat előállító iparágak legfontosabb termelőeszközeinek, a szerszámgépeknek hagyományosan kialakult jellege. A beruházási javak termelésére ugyanis az egyedi vagy kis sorozatú gyártás a jellemző; a piaci bizonytalanság és az erősödő verseny sem kedvez a tömegszerűség emelésének. Emiatt itt a tömeg- és nagysorozat-gyártásban jól bevált megoldások általában nem alkalmazhatók. A külön-külön kis mennyiségben gyártott termékek alkatrészeinek megmunkálásához egyetemes jellegű szerszámgépekre van szükség, ezekkel azonban a gyártási költségek viszonylag magasak. Az elmúlt időszakban a szerszámanyagoknál sem volt jelentősebb fejlődés, emiatt a gépi főidők csak kevéssel csökkentek, a kézi működtetés miatt pedig a mellékidők sem változtak lényegesen. Mindezek folytán a termelékenység csak lassan emelkedett.

Ezért, meg a szakképzett munkaerőben mutatkozó hiány áthidalására, a beruházási javak termelői olyan újszerű szerszámgépeket keresnek, amelyek nagy termelékenységűek, munkaerőigényük kisebb, szükség esetén módot adnak a termelés rugalmas átalakítására, kielégítik a fokozódó minőségi követelményeket, s így beállításuk gazdaságos. E kö-

vetelményeket a vezérléstechnika legújabb eredményei (elektromos, hidraulikus és pneumatikus elveken működő, valamint számítástechnikai — számítógépes, számjegyes — berendezések) elégítik ki. A vezérléstechnika fejlődése visszahatott a szerszámgépek általános felépítésére is: több, korábban önálló egyetemes szerszámgépet egyetlen egységbe (ún. „megmunkáló központtá”) vontak össze. E megoldások csökkentik a gépek területigényét, az üzemen belüli anyagmozgatást, az átfutási időt és a lekötött forgóeszközök volumenét. A termelésirányítás rugalmasságát, az átfutási idő és a munkahelyi terhelések optimumának elérését is lehetővé teszik a számítógépek.

A szerszámgépipar maga is beruházási javakat termel, így fokozottan érintik az említett világgazdasági hatások. A bizonytalanra vált piaci helyzetet tovább élezték, hogy egyes fejlődő országokban (India, Törökország, Portugália, Brazília, Argentína, Mexikó, Kolumbia, Tajvan) meghonosodott a szerszámgépgyártás, fokozott versenyt támasztva a hagyományos gyártóknak. Egyrészt szűkült az új termelők által gyártani kezdett szerszámgéptípusok nemzetközi piaca (az import korlátozása vagy tilalma miatt), másrészt az új termelők alacsonyabb árakon szállító versenytársakként jelentek meg a nemzetközi piacokon. Ebben a piaci helyzetben a szerszámgépipar műszaki fejlődése felgyorsult. A felgyorsult műszaki fejlődésre és az élesedő piaci versenyre a fejlett műszaki kultúrájú szerszámgépgyártók *kettős jellegű termékszerkezet* kialakításával válaszoltak. Az új termékszerkezetben jelentős helyet foglalnak el a szűk vevőkör számára készített speciális, magas műszaki színvonalat képviselő újdonságok. E gépek felépítésében a korábbinál sokkal nagyobb szerephez jutnak a kereskedelmi forgalomban beszerezhető (gyakran szabványos) gépépítő elemek és szerkezeti egységek. Ezáltal a magas műszaki kultúrájú szerszámgépgyártók tevékenységének súlypontja eltolódik a műszaki fejlesztés, a szerelés, az értékesítés és az ehhez kapcsolódó szellemi szolgáltatások (soft ware) felé, a saját alkatrészgyártás jelentősége pedig csökken. E műszaki újdonságnak számító szerszámgéptípusok lényegesen drágábbak a hagyományos szerszámgépeknél. Így a termék-választékukat megújító szerszámgépgyártók lényegesen emelni tudták árbevételüket anélkül, hogy ehhez szakmunkásállományukat és megmunkáló gépeik számát növelni kellett volna.

A szűk vevőkör számára készülő, a fejlődés élvonalát képviselő szerszámgépek azonban fokozottan konjunktúraérzékenyek. Ezért a vezető szerszámgépgyártók termékszerkezetük másik oldalán megtartották a szélesebb körben használható, nagyobb sorozatokban előállítható, egyetemes jellegű szerszámgépeket (ritkábban más gépeket) is. Versenytársaik nyomását itt a műszaki színvonal fokozatos emelésével és erőteljes szelektálásával védik ki: az alacsonyabb műszaki színvonalú, avultabb s így kevésbé jövedelmező termékek gyártását átadják a műszakilag kevésbé fejlett szerszámgépgyártóknak. Ennek gyakori formája a fejlődő országok vállalatainak történő licencátadás, de sor kerül vegyes vállalkozások létrehozására is. Bevett megoldás az utóbbi években a magyar szerszámgépipar gyakorlatában is megjelenő kooperációs gyártás* kialakítása.

* A kooperációs megállapodások a műszakilag erősebb partnernek azért előnyösek, mert a csak mérsékeltébb áron, de még nagyobb mennyiségben eladható termékeket saját termelési költségeinél olcsóbban tudja kooperációs partnerével elkészíttetni, szakembereit és

A magyar szerszámgépípar helyzete

A szerszámgépgyártás hazánkban csaknem évszázados múltra tekinthet vissza, de csak a felszabadulás után indult gyorsabb fejlődésnek, s másfél-két évtized alatt felzárkózott a közepes nemzetközi szinthez. 1963—1973 között szerszámgépíparunk részesedése a gépípar termeléséből 1,9—2,3 százalék között, a foglalkoztatott létszámból 2,1—2,8 százalék között mozgott. Bár sem termelésének értékét, sem a foglalkoztatottak számát tekintve nem tartozik a jelentős ágazatok közé, fontossá teszi az egész gépípar fejlődésére gyakorolt hatása. Termelésen belüli súlyánál nagyobb (3,5—4 százalék) a szerepe a gépípar dollárelszámolású exportjában.

Szerszámgépeink minősége ma már vetekszik a legjobb hasonló szocialista gyártmányokéval, egyes típusok minősége pedig eléri a világ vezető szerszámgépgyáraiban gyártott típusokét. A legutóbbi évtizedben nálunk is jelentek meg új, progresszív típusok, köztük számjegyvezérlésűek. A műszaki fejlesztés eredményeinek a termelésbe történő bevezetése azonban gyakran késett, s emiatt újdonságaink részben már piaci megjelenésükkor elavultak. A műszaki fejlesztés és a piaci hatások összekapcsolására hivatott marketingtevékenység fejletlen volt, a műszaki fejlesztés túl sok célt tűzött maga elé, így szétforgácsolódott, és nem használta ki a nemzetközi együttműködésben rejlő lehetőségeket. Termékszerkezetünk is, az egyes gyártmányok műszaki színvonala is elmarad a világgiazi élvonaltól. A termékszerkezet vonatkozásában jellemző korszerűségi ismérvek tekinthetjük a számjegyvezérlésű gépek arányát a teljes szerszámgépípartermelésben — ez az arány 1970-ben az Egyesült Államokban 14,5 százalék, az NSZK-ban 5,1 százalék, Angliában 7,9 százalék volt, a magyar szerszámgépípartermelésben viszont mindössze 0,8 százalék. Termékszerkezetünket a nagy nemzetközi konkurenciával küzdő, kézi működtetésű, egyetemes típusok túlsúlya jellemzi, emellett a gyártott termékek átlagos életkora magas, sőt 1970—1975 között tovább nőtt. A vezető szerszámgépgyártók tapasztalata szerint általában csak a kifejlesztéstől számított 6—8 évig értékesíthető előnyösen egy új ípus. Ha ezt összehasonlítjuk a magyar szerszámgépípartermelés kb. 50 százalékát végző Szerszámgépípari Művek 1975. évi termékszerkezetével (amely nem tér el nagy mértékben többi szerszámgépgyártó vállalatunkétól), jelentős és számunkra hátrányos eltérést tapasztalhatunk (1. sz. táblázat).

Az egy foglalkoztatottra jutó termelési érték a magyar szerszámgépíparban jelentősen elmarad a vezető külföldi eredményekhez képest, 1970-ben például csak kb. 35 százalékát érte el az NSZK szerszámgépíparában elért szintnek. Hátrányunkat mintegy fele részben termékszerkezetünk korszerűtlensége okozza (ebbe beleértjük termékeink magasabb átlagos életkorát és alacsonyabb műszaki színvonalát is), elmaradásunk további egynegyedét pedig a kereskedelmi forgalomban beszerzett alkatrészek és részegységek felhasználásának nálunk lényegesen alacsony

termelészsközzeit jövedelmezőbb, magasabb műszaki színvonalú termékek gyártásában hasznosítja, a kooperációs termék forgalmazásával pedig további jövedelemhez is jut.

Szerszámgépíparunk számára e megállapodásoknak elsősorban kereskedelmi értékük van, mert a szilárd piaci pozíciókkal rendelkező partner rendelkezésünkre bocsátja saját értékesítési hálózatát. Szinte mindegyik kooperációs megállapodás hozzájárult technológiai színvonalunk emeléséhez, egyes esetekben pedig műszaki fejlesztésünk kiegészítéseképpen a termékszerkezet javításához is. Ezért az ilyen kooperációs megállapodásokat — ésszerű keretek között — hasznosnak tekinthetjük.

1. sz. táblázat

Szerszámgéptermelesünk életkor szerinti megoszlása

Gépcsoportok	A termék életkora (a prototípus jóváhagyásától számítva) év			
	1—5	6—10	11—20	21—30
Kézi működtetésű, egyetemes szerszámgépek	5,8	29,8	58,5	5,9
Progresszív szerszámgépek:				
— nagy pontosságú	51,9	38,7	9,4	.
— nagy termelékenységgű	31,2	36,7	32,1	.
— számjegyzérlésű	9,7	90,3	.	.

nyabb aránya idézi elő (az ún. háttéripárok által szállított gépépítő elemek értéke külföldön eléri a szerszámgépek szűkített önköltségének 35—40 százalékát is, nálunk 18—20 százalék körül van). A termelékenység különbségének utolsó negyede nagyjából megoszlik a szerszámgépgyártásban felhasznált élő munka alacsonyabb közvetlen termelékenysége és az értékesítés eltérő színvonala között.

A magyar szerszámgéptermeles kb. 90 százalékát adó három nagyvállalat (Szerszámgépipari Művek; Csepeli Szerszámgépgyár; Diósgyőri Gépgyár) együttes szerszámgéptermeles a IV. ötéves tervidőszakban átlagosan évi 2—2,5 százalékkal emelkedett. A lassú fejlődés részben a létszám állandó apadásával, részben a munkatermelékenység emelkedésének alacsony ütemével magyarázható. 1968—1970 között kb. 5,5 százalékkal, 1970—1975 között újabb 5,5—6 százalékkal csökkent a munkáslétszám. A magas szakképzettséget igénylő munkahelyek számottevő részét létszám hiányában nem lehet betölteni, a gépkihasználás rossz. Szerszámgépipari vállalataink ezt a helyzetet azzal magyarázzák, hogy nem tudtak olyan bérfejlesztést végezni, ami ellensúlyozta volna a kevésbé igényes, de magasabb bérszínvonalú munkahelyek szívóhatását. A termelékenység alakulását kedvezőtlenül befolyásolja, hogy a rendelkezésre álló megmunkáló gépállomány elöregedett (átlagos életkora 1970-ben 15,1 év, 1975-ben 15,7 év volt), összetétele pedig a korábbi időszak termékszerkezetének felel meg, nem teszi lehetővé a termelés kívánatos rugalmasságát. Nem utolsósorban ennek tudható be, hogy az elmúlt időszakban termékszerkezetünk csak kevéssel korszerűsödött, s hogy a magyar szerszámgépipar termelékenysége mindössze 3—3,5 százalékkal emelkedik évente.

1970—1975 között érezhető változás ment végbe szerszámgépiparunk értékesítési irányok szerinti szerkezetében; a korábban is magas exporthányad tovább emelkedett (2. sz. táblázat).

2. sz. táblázat

A magyar szerszámgép-értékesítés viszonylati megoszlása (százalék)

Értékesítési irányok	1970	1975
Belföldi értékesítés	43,5	29,1
Rubel-elszámolású export	38,9	46,7
Dollár-elszámolású export	17,6	24,2
Összesen	100,0	100,0

Exportpiacaink felvevőképessége az elértnél erősebb növekedési ütemet is lehetővé tett volna, az export bővítése elé a rendelkezésre álló árualap mennyisége és termékszerkezetünk korszerűségi foka állított korlátot.

3. sz. táblázat

**A magyar szerszámgépxport* alakulása
1968—1975 között**

Exportviszonylatok	1968	1970	1975
Rubelelszámolású (millió Ft)	675	800	980
(index, %)	100	118	150
Dollárelszámolású (millió Ft)	211	390	720
(index, %)	100	183	343
Szerszámgépxport összesen (millió Ft)	886	1190	1700

* A vezérlőberendezések, tartozékok, pótalkatrészek, szerelési egységek és a szerszámgépxporthoz kapcsolódó kiegészítő termékek szállításával együtt.

Az export termékszerkezete 1968—1975 között némileg kedvezőbbé vált azáltal, hogy 1968—1970 között csökkent a kézi működtetésű, egytemes típusok aránya a *progresszív típusok javára*, majd 1970—1975 között ez utóbbi csoporton belül következett be átrendeződés: az alacsonyabb műszaki színvonalú nagy termelékenységu szerszámgépek egy részét kiszorították a számjegyvezérlésű típusok. A rubelelszámolású export termékszerkezete korszerűbb, mint a dollárelszámolásúé, a műszakilag alacsonyabb igényű fejlődő piacokra szállított, egyszerű típusok miatt. (L. a 4. sz. táblázatot.)

4. sz. táblázat

**Szerszámgépxportunk termékszerkezete
(százalék)**

Gépcsoportok	1968		1970		1975	
	szocialista	tőkés	szocialista	tőkés	szocialista	tőkés
Kézi működtetésű, egytemes szerszámgépek . .	69,4	72,3	60,1	66,6	60,1	67,6
Progresszív szerszámgépek						
nagy pontosságú	3,4	5,6	9,5	4,6	6,9	7,0
nagy termelékenységu . .	7,1	2,0	6,7	4,0	4,2	3,2
számjegyvezérlésű	—	1,9	—	2,6	5,0	2,9
Egyéb (tartozék, alkatrész)	20,1	18,2	23,7	22,2	23,8	19,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Rubelelszámolású exportunk fejlődését az jellemzi, hogy megkezdődött az új, progresszív szerszámgéptípusok piaci bevezetése, ennek következtében javult a termékszerkezet. Megindult — bár egyelőre szerény keretek között — a legkorszerűbb, számjegyvezérlésű szerszámgépek közös tervezése is. A gyártásszakosítási megállapodásokra alapozott két-

oldalú tervegyeztetések során a legtöbb szocialista viszonylatban újabb lehetőségek nyíltak az export termékszerkezetének további korszerűsítésére, a megmaradó kézi működtetésű, egyetemes jellegű termékeknel pedig a gazdaságos termeléshez szükséges sorozatnagyság elérésére.

A dollárelszámolású exportban legfontosabb vásárlóink az iparilag fejlett tőkésországok, de ezeken a piacokon 1972 óta a konjunktúra bizonytalanná vált, 1974 óta pedig kifejezett hanyatlás tapasztalható. Dollárelszámolású exportunk így is emelkedik ugyan, de iránya és termékszerkezete kis mértékben megváltozott (5. sz. táblázat).

5. sz. táblázat

Dollárelszámolású szerszámgépxportunk piaci szerkezete
(százalék)

Exportviszonylatok	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Iparilag fejlett tőkésországok	49,4	50,6	64,1	74,7	53,9	50,4	54,3
Fejlődő országok	48,2	47,2	33,2	23,0	44,6	46,7	44,3
Nem rubelel számolású szocialista országok	2,4	2,2	2,7	2,3	1,5	2,9	1,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A fejlődő országok részesedése a legutóbbi években kissé emelkedett, a konjunktúráváltozás hatásának kivédésére alkalmazott exportstratégiával összefüggésben. Korábban az egyes szerszámgépeknek szinte darabonként történő értékesítése jellemezte exportunkat, így az eladás minden piacon igen nagy számú vevő között oszlott meg. A fejlődő országokba irányuló exportunkban az utóbbi években terjed a szerszámgépeknek komplett beruházások (például teljes oktatási létesítmények, javítóműhelyek, új gyárak) keretében történő exportja is.

Dollárelszámolású szerszámgépxportunk árszínvonala a nemzetközi átlag körül helyezkedik el. A nemzetközi szerszámgépár-színvonal az elmúlt években átlagosan évi 8—10 százalékkal emelkedett, a magyar exportárak átlagos évi emelkedése pedig 5,5—7,5 százalék körüli volt. Ez a viszonylagos elmaradás kimutathatóan összefügg termékszerkezetünk korszerűtlenségével: azoknál a típusoknál, ahol tőkés exportunknak több mint a felét az iparilag fejlett országok veszik át — ami jelzi, hogy ezeket a nemzetközi piac magas műszaki színvonalúnak és korszerűnek ítéli —, ott az évi átlagos áremelkedés reálárfolyamon számítva is 5—10,5 százalék között volt; míg az elavult típusoknál (amelyek nagyobbrészt fejlődő országokba kerültek) az árváltozás évi ± 3 százaléki között mozgott. A szerszámgépgyártás az elmúlt időszakban a gépipari átlagnál jövedelmezőbb volt. Három legjelentősebb szerszámgépgyártó vállalatunk árbevételre vetített eredménye 16—29 százalék, eszközarányos nyeresége 10—17 százalék között volt. (Említést érdemel, hogy a nyereség óvatos becslés szerint is 18—20 százalékkal növelhető volna, ha a kereskedelemben beszerezhető alkatrészek és gépelemek aránya elérhetné a külföldi szerszámgépgyártókét.) A szerszámgépxport gazdaságossága mindkét fő viszonylatban lényegesen meghaladta a gépipari átlagot.

A magyar szerszámgépipar fejlődési lehetőségei

A következő években szerszámgépiparunk fejlődési lehetőségeit a népgazdaság előtt álló feladatok és a világpiac hatásai határolják körül. Ez az eddig is exportorientált iparág jelentősen növelhetné dollárelszámolású exportját. Hosszú távon fontos feladata a több piacon egyaránt jól értékesíthető, keresett és korszerű termékek gazdaságos előállítása. Ez korszerű gyártási technológiát kíván, aminek elérése szintén hosszú távra szóló feladat. Versenyképességünket erősítve, a dollárelszámolású exportot az importnál gyorsabban kell növelni, hogy így a szerszámgépkülkereskedelem fokozódó aktív egyenleget mutasson.

Mint már említettem, több szerszámgépet is exportálhattunk volna, ha a rendelkezésre álló árualap mennyisége és termékstruktúrája nem határolja be lehetőségeinket. Az árualapot a várhatóan ezután is csökkenő szakmunkásállomány mellett kizárólag a termelékenységek gyors fokozásával bővíthetjük. A magyar szerszámgépiparnak e tekintetben jelentős tartalékai vannak, e tartalékok termékstruktúrájainak korszerűsítésével és az átlagos műszaki színvonal emelésével tárhatók fel. A korszerű típusok arányát növelő fejlesztési irányzatnak az is előnye, hogy a szerszámgépek versenyképessége általában kevésbé érzékeny az energia- és nyersanyagárak változásaira, mivel a korszerű típusok költségei közt e tényezők az átlagosnál kisebb szerepet játszanak.

A statisztikák azt mutatják, hogy a nemzetközi gépforgalomban nagyobb a korszerűbb termékek aránya, mint egy-egy ország belső forgalmában. Potenciális piacainknak mintegy négyötöde (a belföldi piac, a szocialista piac és az iparilag fejlett tőkésországok piaca) alkalmas magas műszaki színvonalú szerszámgépek elhelyezésére. Ezért kimondhatjuk: termékstruktúránk jelentős — az eddiginél határozottabb — korszerűsítésére támaszkodva szerszámgéptertermelésünk növelhető, és e nagyobb termékmenyiség értékesíthető, még az egyre élesedő nemzetközi versenyben is.

A vezető szerszámgépgyártók gyakorlatához hasonlóan, nálunk is célszerű törekedni kettős jellegű termékstruktúra kialakítására. Ennek során törekedni kell jellegzetesen magyar típusok kifejlesztésére. A típuskiválasztásnál építeni kell meglévő hagyományainkra, mert ezek adják az exporthoz nélkülözhetetlen good-will-t, s lépést kell tartani a szerszámgépek műszaki fejlődésével, amely a következő években várhatóan tovább gyorsul. A számítástechnikai berendezések térhódítása lehetővé teszi az egyidejűleg végzett munkafolyamatok számának növelését egyetlen kiszámítógép irányítása mellett, új lehetőségeket ad további munkafolyamatok (például az anyagmozgatás és a tárolás) automatizálására és a termelésirányítás javítására. Mivel hazánkban is berendezkedtünk már — az ESZR-rendszer keretében — a kiszámítógépek és — egy külföldről átvett licenc alapján — a számítógépes vezérlőberendezések gyártására, 1980-ig uralkodóvá lehet tenni termékstruktúránkban az ezekkel működtetett (a mainál korszerűbb kialakítású és teljesebb választékú) egyedi vezérlésű szerszámgépeket és az ezek felhasználásával kialakítható, közös vezérlésű gépcsoportokat (elsősorban esztergák-ból, köszörűkből, fúró- és marógépekből). Ilyen gépcsoportokat vagy meghatározott technológiai eljárás megvalósítására lehet kialakítani (például esztergacsoport) vagy bizonyos alkatrészfajták (például szekré-

nyes kialakítású öntvények, tengely- vagy tárcsaalakú alkatrészek stb.) teljes megmunkálására. E gépcsoportok automatizálása különböző mértékű lehet, teljesen automatikus változatukhoz anyagmozgató és tároló rendszerek is tartoznak.

A magas műszaki színvonalú termékek arányának növelésével egyidejűleg — műszaki fejlesztésünk eredményeivel és piaci lehetőségeinkkel összhangban — fokozatosan csökkentenünk kell a kézi működtetésű, egyetemes szerszámgépek arányát. E gépcsoportban szűkíteni kell a típusválasztékot is, megszüntetve a már elavult, gazdaságtalan vagy csak kisebb mennyiségben értékesíthető típusok gyártását. Egyes típusok gyártását esetleg fejlődő országoknak lehet átadni, kihasználva ezáltal eddigi tapasztalatainkat szellemi exportunk növeléséhez. A megszüntetett típusokat a belföldi felhasználásnál elsősorban szocialista importtal helyettesíthetjük. A kézi működtetésű, egyetemes szerszámgépek közül az V. ötéves tervidőszakban is folytatni kell azoknak a típusoknak a gyártását, amelyek szállítását a KGST-integráció keretében gyártászakosítási egyezményben vállaltuk, vagy amelyek tőkés piacokon (esetleg kooperációs megállapodások keretében) nagyobb mennyiségben, gazdaságosan értékesíthetők.

Az V. ötéves tervidőszakra kialakított előzetes elgondolások a három szerszámgépgyártó nagyvállalat termékszerkezetének a 6. sz. táblázatból kiolvasható mértékű korszerűsítését irányozzák elő.

6. sz. táblázat

A magyar szerszámgépipar termékszerkezetének feltételezett változása (százalék)

Termékcsoport	1975	1980
Kézi működtetésű, egyetemes szerszámgépek...	59,5	39,6
Progresszív szerszámgépek	21,0	45,9
ebből: nagy pontosságú.....	4,3	9,2
nagy termelékenységű	9,0	8,4
számjegyzérlésű.....	7,7	28,3
Egyéb (tartozékok, pótalkatrészek stb.)	19,5	14,5

Az adatok nem tartalmazzák a más iparágak által gyártott, fokozódó jelentőségű gépépítő elemek (vezérlőberendezések, speciális elektromotorok stb.) értékét. A termékszerkezet ilyen gyors átalakítása nagy erőfeszítést igényel. Ezért a kézi működtetésű, egyetemes szerszámgépek megmaradó típusainak továbbfejlesztéséhez és a kooperációs termékek gyártásának felfuttatásához szükséges szellemi kapacitás biztosítása mellett szellemi és anyagi erőforrásainkat elsősorban a magas színvonalú progresszív szerszámgépválaszték kialakítására kell koncentrálni. A műszaki fejlődés gyorsításához célszerű kiterjeszteni a szocialista országokkal közösen szervezett műszaki fejlesztést, s bővíteni kell a külföldi eredmények átvételét is (licencvételek útján). Saját műszaki fejlesztésünk középpontjába a többoldalúan felhasználható, ezért gazdaságosan előállítható, tipizált egységekből felépíthető és a felhasználás változó követelményei szerint variálható konstrukciók kialakítását kell állítani. A változó tevékenységgel a következő néhány évben már az 1980—1985-ös idő-

szak fejlődését kell megalapozni, biztosítva a progresszív szerszámgéptípusok további térhódítását.

Gazdaságos, a világpiacon is versenyképes termelés általában ott érhető el, ahol a gépipar nagy volumenű, igényes, speciális követelményeket támaztó belföldi kereslet alapján erősödött meg. A hazai szerszámgépkereslet azonban nem számottevő, és műszaki igényessége is elmaradt eddig a világpiactól. Ezért szerszámgépiparunk esetében a KGST-országok piaca tölti be azt a szerepet, amit más országokban a belső piac. Eből következik, hogy a felgyorsítandó műszaki fejlesztés eredményeként megjelenő, magas műszaki színvonalú termékeink első piacát a szocialista országok jelentik. Rubelelészámolású szerszámgépxportunkban még ma is a kézi működtetésű, egyetemes jellegű szerszámgépek uralkodnak — ezek egy részét már a következő években progresszív típusokkal kell felváltani. Még 1980 előtt megjelennek — egyelőre szerény arányban — a kisszámítógépekkel vezérelt gépcsoportok és különféle integrált gyártórendszerek. 1980—1985 között azután szerepük fokozatosan erősödik, és az egyedi vezérlésű progresszív gépekkel együtt szocialista szerszámgépxportunk túlnyomó hányadát képezhetik. A fordulópontot, amikor a progresszív gépek aránya túllépi az 50 százalékot, 1980 körülre tehetjük. Az V. ötéves tervidőszakra vonatkozó kétoldalú tervkoordináció ehhez megteremtette a kereteket.

Az iparilag fejlett tőkésországokba irányuló szerszámgépxportot hosszú távon csak műszakilag magas színvonalú, korszerű termékekből lehet növelni. Ezért sürgős feladat progresszív típusaink, elsősorban számjegyvezérlésű gépeink megalapozott piaci bevezetése és ehhez megfelelő hazai és piaci szervezet létrehozása. Ennek keretében kiépítendő egy olyan marketingszervezet, amely a piaci hatásokat közvetíti a műszaki fejlesztést végző szervezethez, gondoskodik a fejlesztési eredmények késedelem nélküli bevezetéséről. Kiépítendő egy, a magas műszaki színvonalú termékek szakszerű értékesítését irányító hazai központ is. Ez a szerszámgépgyártó és a külkereskedelmi vállalatok közös irodájaként elsősorban a számjegyvezérlésű szerszámgépek műszaki ajánlati tevékenységében és a kapcsolódó szellemi exportban (soft—ware—szolgáltatás) jut szerephez. Legfontosabb potenciális piacainkon célszerű értékesítési központokat létrehozni (magyar, esetleg vegyes tulajdonban), szakosított eladói apparátussal, vevőszolgálati állomással, gépbeutatósi lehetőséggel, konzignációs árukészlettel és pótalkatrészraktárral. Bővítendő az exportot támogató külföldi vállalati irodahálózat is.

E szerszámgépxportunk növelését hosszabb távon megalapozó intézkedések mellett, az 1976—1980 időszakban jelentős szerep jut a kooperációs megállapodásoknak is. Részesedésük 1980-ban teljes dollárelszámolású szerszámgépkivitelünkben kb. ötödrészt érhet el, ezen belül az iparilag fejlett tőkésországokra jutó hányadban 35—45 százalék lehet. Ha sikerül meggyorsítanunk műszaki fejlesztésünket, 1980—1985 között már csökkenhet a kooperációs megállapodások ma uralkodó formájának a jelentősége, hogy átadja a helyét a műszaki fejlesztésben történő együttműködésnek és az ezen alapuló gyártmánymegosztásnak.

A szocialista piacokra irányuló szerszámgépxport várható változásával felszabadul az eddig ott lekötött kézi működtetésű, egyetemes jellegű szerszámgépxport—árualap egy része. Ez az árualap elsősorban a

fejlődő országokba irányuló szerszámgépkivitel bővítésére fordítható. E kínálkozó lehetőség kiaknázására fokozni kellene a komplett létesítmények exportját, ami — a tapasztalatok szerint — kivitelünk ugrás-szerű növelését eredményezheti. Előzetes becslések szerint a komplett létesítmények aránya teljes dollárelszámolású szerszámgépxportunkon belül elérheti a 30—40 százalékot (1970-ben még csak 4, 1975-ben 18 százalékot képviselt). Az exporttevékenység ilyen irányú kiterjesztésével elérhető az is, hogy a típusválaszték szűkítése kapcsán elmaradó termékek gyártását szerszámgépgyártó üzemek exportja keretében fejlődő országoknak adjuk át. Mivel ez szellemi értékek exportjával is jár, az ilyen ügyletek létrehozása egyaránt érdeke a szerszámgépgyártó és a külkereskedelmi vállalatoknak.

Szerszámgépxportunk termékszerkezete a leírt fejlődés hatására fokozatosan alakulhat át. 1980-ig a progresszív típusok aránya szocialista exportunkban már meghaladhatja az 50 százalékot, s megjelennek a kisszámítógépekkel vezérelt gépcsoportok is. Az iparilag fejlett tőkésországokba irányuló kivitelben is jelentős (de az 50 százalékot még meg nem haladó) arányt érhetnek el az egyedi vezérlésű progresszív szerszámgépek, s 35—45 százalékkal részesülnek a kooperációs megállapodások keretében készített, nagyobb részben még kézi működtetésű, egyetemes jellegű szerszámgépek. A fejlődő országokba irányuló exportunk zömét ebben az időszakban még az egyetemes jellegű szerszámgépek alkotják. 1980—1985 között szocialista exportunkban tovább fokozódik a számítógép-vezérlésű gépcsoportok és a nagy termelékenységű progresszív szerszámgépek aránya; a progresszív gépek exportunknak már túlnyomó részét fogják képezni. Az iparilag fejlett tőkésországokba irányuló kivitelünkben a progresszív gépek ekkorra várhatóan túlsúlyba kerülnek, s itt is megjelennek a gépcsoportok. A fejlődő országokba irányuló szerszámgépxportban továbbra is uralkodó jellegű marad a kézi működtetésű, egyetemes jellegű szerszámgépek csoportja, de már itt is megjelennek a progresszív szerszámgépek, mégpedig az eddig előforduló szórványos eladásoknál nagyobb arányban.

7. sz. táblázat

Szerszámgépxportunk várható fejlődése
(százalék)

Exportviszonylatok	1970	1975	1980	1985
Rubelelszámolású	100	121	143	198
Dollárelszámolású	100	186	406	720
Szerszámgépxport összesen	100	142	229	367

A fejlesztés feltételei

Szerszámgépiparunk fejlődésének alapja csakis a termékszerkezet gyors korszerűsítését biztosító műszaki fejlesztés lehet. A hosszabb távon ható műszaki és világgazdasági tendenciák figyelembevételével az iparágban tevékenykedő vállalatok olyan összehangolt stratégiájára van tehát szükség, amely a marketingmódszerekkel körülhatárolt, reális piaci igényekből kiinduló műszaki fejlesztésre koncentrálja a rendelkezésre

álló erőforrásokat, ésszerűen, egymást kiegészítő módon felhasználva ehhez saját lehetőségeinket, a közös műszaki fejlesztést és a külföldi műszaki eredmények átvételét. Műszaki fejlesztésünkben fokozottan kell támaszkodni hazai gépiparunk kiemelt fontosságú egyéb ágazataira, elsősorban a számítástechnikára, a villamosgépiparra és az anyagmozgató berendezések gyártására.

A műszaki fejlesztés nyomán átalakuló termékszerkezet korszerű gyártástechnológiát is kíván. Mivel csökken a kézi működtetésű, egyetemes jellegű szerszámgépek aránya (helyüket különböző progresszív, elsősorban számjegy- vagy számítógép-vezérlésűek foglalják el), erőteljesen megváltozik a gyártás munkafolyamatainak egymáshoz viszonyított aránya. A progresszív szerszámgépeknél a termelési érték a korábbi típusokénak többszöröse, de ezzel nem nő arányosan sem a felhasznált alkatrészek száma, sem a gyártásukra fordított megmunkálási (elsősorban a forgácsolási) idő. Emiatt az alkatrészgyártás munka-, eszköz- és területigénye nagyjából változatlan maradhat, de a magasabb minőségi követelmények miatt fokozni kell a megmunkálási pontosságot. Ezért szerszámgépgyáraink megmunkálógépeinek egy része kicserélésre szorul. A progresszív szerszámgépeknél az állandóan emelkedő műszaki színvonal a magas minőségi követelményeket kielégítő géprészek felhasználását kívánja (például vezérlések, tápegységek, hajtóművek stb.), amelyek egy részét nem a hagyományos szerszámgépgyártók, hanem különböző háttérparok állítják elő. A legfontosabb elemek gyártása már megoldott (ilyenek például a hidraulikus tápegységek, a számjegyvezérlések), vagy hazai gyártásuk bevezetését tanulmányozzák (golyósorsók, számítógép-vezérlés, egyenáramú előtolómotorok). Hazai viszonyaink között azonban nem volna gazdaságos minden ilyen gépépítő elem gyártására berendezkedni, ezért tudomásul kell venni a produktív import némi növekedését. Szerszámgépeink rubeleltszámolású importtartalma az 1975. évi 0,5—1,5 százalékról 1980-ra valószínűleg 1—2 százalékra, dollárelszámolású importtartalma 4,5—6,5 százalékról 6,5—8,5 százalékra növekszik.

A leírt folyamatból következik, hogy szerszámgépiparunk rekonstrukciós jellegű fejlesztésére van szükség. Ennek során a megmunkálógép-állomány elsősorban nem bővítésre, hanem inkább korszerűsítésre szorul; így fokozható ugyanis a termékmennyiség, tehető rugalmasabbá a termelésirányítás, így javítható az alkatrészek pontossága. A megmunkálógép-állomány korszerűsítésével egyidejűleg megszervezendő szerszámgépgyártó vállalataink között a szakosított alkatrészek kölcsönös gyártása és szállítása. Ez egyes gyárakban a szerelési munkák arányának növekedésével jár (ez valamennyi progresszív szerszámgéptípusra jellemző technológiai fejlődési irányzat), amire tekintettel növelni kell a szereldei alapterületet.

Bár szerszámgépiparunk az elmúlt években kielégítő gazdálkodási eredményeket produkált, a gyorsabb ütemű fejlődéshez szükséges eszközöket nem tudta előteremteni. Három legfontosabb szerszámgépgyártó vállalatunk a IV. ötéves tervidőszakban kereken 1,1 milliárd forintot fordított a szerszámgépgyártás fejlesztésére. Ebből 58—60 százalék volt a saját fejlesztési forrás, kb. 25 százalék a hitel, 15—17 százalékot pedig a költségvetés fedezett. A vázolt feladatok megoldásához a korábbinál több hitelfelvételre és preferenciákra lesz szükség, tekintettel szerszámgép-

iparunk exportjának bővítési lehetőségeire. A pénzügyi feltételek megállapításakor figyelembe kell venni, hogy a dollárelszámolású exporthányad további növeléséhez megfelelő vállalati érdekelttség is szükséges. (Eddig a vállalati nyereségtömegnek átlagosan 45—50 százaléka a szocialista exportból, 35—40 százaléka a belföldi értékesítésből származott.) Számolni kell a dollárelszámolású export jelentős növelésével járó forgóeszköz-növekedéssel is, amit a műszakilag bonyolultabb gépek hosszabb gyártási átfutási ideje is indokol. Megfelelő bérintézkedésekkel stabilizálni kell az iparág szak- és betanítottmunkás-létszámát.

A szerszámgépipari termelés fejlesztéséhez, ezzel összefüggésben az exporttevékenység bővítéséhez és színvonalának emeléséhez különös gondot kell fordítani a műszaki-gazdasági szakember-utánpótlás biztosítására is; feltétele ez a magas műszaki színvonalú szerszámgépek tartós piaci bevezetésének, az ehhez kapcsolódó soft—ware-szolgáltatásnak és a komplett létesítmények keretében történő export nagyarányú fokozásának is.

HORVÁTH GYÖRGY—TORMA ISTVÁN:

A VÁLLALATI SZERVEZETTSÉG TARTALÉKAINAK FELTÁRÁSA

(Vállalati gazdálkodás sorozat)

A szerzők abból indulnak ki, hogy a szervezettséget nem lehet statikusan vizsgálni, adottságként kezelni, hanem a vállalatban belüli és kívüli folyamatok alapján dinamikájában kell a követelmények és a lehetőségek összhangját biztosítani. Ez állandó készenlétet kíván nemcsak a célok meghatározásánál, a végrehajtás megszervezésénél, hanem az ellenőrzésnél is. Művekben — hat fejezetre bontva mondanivalójukat — a cél—folyamat—funkció-összefüggés figyelembevételével kitérnek minden olyan tevékenységre, amelynek jobb megszervezése fokozza a munka hatékonyságát.

Több vállalatnál szerzett tapasztalatok alapján célrendszert dolgoznak ki, s ebből vezetik le a különféle távú tervek kidolgozásával járó feladatokat. Ezzel kapcsolatban ismertetik azokat a szervezési intézkedéseket, amelyek elengedhetetlenek a végrehajtás megalapozásához. Különösen fontosnak tartják az azonnali és a távlati munkák összhangjának biztosítását. A rendszer-alrendszer stb. alapján tárgyalják a műszaki berendezések üzemeltetésével járó előnyöket, s kitérnek a hátrányok elkerüléséhez szükséges intézkedésekre is.

A következőkben a végrehajtás szervezettségét tárgyalják. Itt is „rendszerrel” van szó, hiszen egyrészt meg kell határozni a műszaki-gazdasági folyamatok elemeit, az egyértelmű működést biztosító kényszerpályákat, másrészt összefüggő és zárt rendszert kell kialakítani. Vagyis ez a folyamat magában foglalja a helyzetfelmérést és -elemzést, a rendszertervezést és a rendszerszervezést is. A szerzők lépésként ismertetik a különböző szintű komplex folyamatok kialakítását, és példákon keresztül valóságos vállalati modellt építenek fel.

Végezetül az ellenőrzést mint végső fázist tárgyalják. Ezen belül kiemelik a vezetői ellenőrzés fontosságát, ismertetik a folyamatba épített ellenőrzés lényegét.

A könyv jelentős segítséget ad nemcsak a szervezőknek, hanem a vállalati vezetőknek is.

269 l., fűzve 24,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

GERGELY ISTVÁN:

Külső infláció — gazdasági tisztánlátás és aktív cserearány-politika

Néhány éve még a „kúszó” infláció *elméleti* problémái foglalkoztattak bennünket.* Amióta azonban a tőkésországokban az infláció „rohano” inflációvá változott, egyre inkább és alaposabban kell átgondolnunk, hogyan *védjük meg* magunkat a tőkés világgazdaság inflációs nyomásával szemben. Van olyan irányzat, amely az inflációs hatást első-sorban aktív *valutapolitikai* eszközökkel, a valuták értékarány-változását rugalmasan követő árszorozókkal kívánja ellensúlyozni.** Hagelmayer István cikke*** teljes szélességében vizsgálja a külső infláció hatásait, és a jelenleginél hatékonyabb *gazdasági eszközrendszert* javasol. A társadalmi terhek megosztását — a költségvetés, a vállalatok és az egyének között — a gazdasági szabályzók, a külkereskedelmi „hidak” jelenleginél ösztönzőbb rendszerével kívánja kialakítani. A védekezéshez azonban sokkal jobban kellene ismerni a kórokozó természetét, például a valuta-átértékelések mechanizmusát, a világpiaci árarányoknak az olajválság által kiváltott változásait, az infláció felgyorsulásának és lassulásának jellemzőit, a pénz értékváltozásának mérési lehetőségeit és módozatait. Vagyis hozzá kellene edződnnünk ahhoz, hogy a külső inflációval *harcolva* — békésen egymás mellett éljünk vele. A problémák megoldásait keresve érdeklődésre tartanak igényt a polgári közgazdászok tanulmányai, akiknek (kétes értékű előny!) nálunk hosszabb idő óta, behatóbban volt alkalmuk foglalkozni az infláció sokféle hatásával.

Egy új árolló: az olaj- (nyersanyag-) olló

Az árolló két árucsoport egymáshoz viszonyított áralakulásának időbeli lefolyását mutatja. Közismert formája az *agrárölló*, az agrártermékek viszonylag alacsonyabb árszintje az ipar termékeihez képest. A *fejldő országok* (a harmadik és a negyedik világ) számára az agrár-

* 1974 tavaszán jelent meg Radnóti Éva alapos és sokoldalú elemzése „A kúszó infláció elméleti problémái” címmel. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974.)

** Arnyait elemzést ad erről Akar László: Az árszorozók módosítása és az aktív valutapolitika című cikkében. (Pénzügyi Szemle, 1975. 5. sz. 363–372. l.) Csikós-Nagy Béla: Tartható-e a felgyorsult gazdaságnövekedés? (Közgazdasági Szemle, 1974. 5. sz. 513–524. l.) és Csikós-Nagy Béla: Adalékok az inflációelmülethez. (Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz. 564–575. l.)

*** A külső infláció és a cserearányromlás belső hatásai. (Közgazdasági Szemle, 1975. 7–8. sz. 809–821. l.)

olló a viszonylagos gazdasági elmaradottság tartós tendenciáját jelenti; külkereskedelmi cserearányaik romlása az importált iparcikkek áremelkedése mellett állandósult. Az agrárrolló akkor „élesebb”, ha az agrártermékek ártrendje csökkenő (például jelenleg a tea és a juta áráé), viszont csökken az olló „éle”, ha az agrártermékek ára emelkedik (például idén a kedvezőtlen dél-amerikai kávétermés miatt a kávébab ára). Az *iparilag* fejlett országok számára az agrárrolló ellentmondásokkal telített, de előnyös jelenség; minél alacsonyabb az agrárárszint, annál alacsonyabban tartható a munkabér és ezzel a termelési költségek szintje. Hogy azonban az agrártermelő is megtalálja a számítását — és szavazás idején ne az ellenzékét támogassa —, az agrártermelők kieső jövedelmeit állami és államközi szubvenciókkal pótolják. (Az állami szubvenciók rendszerre példa a „Grüner Plan” — zöld terv — az NSZK-ban, az államközire a Közös Piac agrárkasszája.)

Az olaj-, energia- és nyersanyag-árolló viszont nem két alapvető népgazdasági ág (a mezőgazdaság és az ipar) között, hanem az iparon, az iparcikkek körén belül jött létre. Az olajárak világszerte emelkedése két-három éve indult meg, és magával hozta az energiaárak általános növekedését. Egyes nyersanyagok világszerte emelkedésében közrejátszott a harmadik világ országainak ama törekvése, hogy aláértékelt termésmészeti kincseik, anyagaik árát reálisabb szintre emeljék, de a tőkés monopóliumok érdeke is a számukra kedvező világszerte helyzet kihasználására. A továbbiakban — némi egyszerűsítéssel — elsősorban a nyersolaj példáján mutatom be az ilyen típusú árarányváltozások hatásait.

Amikor az arab országok a nyersolajárak emelésével a gazdasági harc fegyverét is igénybe vették politikai céljaik eléréséhez, nem számítottak arra, hogy „titkos szövetségeseik” vannak. De kiderült, hogy sokan vannak, akik érdekeltek az olajtermékek magas árában. Ugrásszerűen megnőtt az *olajmonopóliumok* profitja. Az olajszármazékok utáni rendkívül magas fogyasztási és forgalmi adók révén a növekvő olajárakkal együtt nőtt a nyugat-európai tőkésországok *adóbevétele*. Mindenütt versenyképesebbé vált a belföldi termelés, így az Egyesült Államok csökkentette a belföldi olajbányászat *állami támogatását*. A magas olajár és a nyomában járó fejlemények megszabadították az Egyesült Államokat attól a gondtól, hogy a nemzetközi pénzpiacon levő több tízmilliárdos dollártömeg és a dollár nemzetközi és belföldi vásárlóereje közötti különbség újabb dollárleértékelésre kényszerítse. Mivel Nyugat-Európa olajszükségletének kilenczöredékét importból fedezi, az eurodollar hamarosan *olajdollárrá* változott, amely viszonylag könnyebben visszavezethető az Egyesült Államokba, nyomása pedig nem annyira az USA-dollárra, mint inkább az európai tőkés valutákra nehezedik. A magas olajár újra kifizetődővé tette egy sor — korábban veszteségesé vált — szénbánya kiaknázását. E szénbányák újbóli megnyitása, a kitermelés fokozása *munkaalkalmat* teremtett a válsággal küzdő nyugati világban. Az energiaellátásban erősödő autark törekvések hatására, úgy tűnik, a nemzetközi monopóliumok hosszú távon sem érdekeltek az olajárak csökkentésében. A nehezebben kitermelhető, *magasabb költségű* olajlelőhelyek (Alaszka, tenger alatti norvég-angol olajmezők stb.) feltárása, de az atomerőmű-építés is csak a megváltozott árakon, tartósan magas energiaárak mellett válhat kifizetődővé.

Amennyiben az olaj- és energiaárak magasabb színvonalon alakulnak ki, és az ipari termékek árszintje nem változik, létrejön az *olaj-, energia- és nyersanyag-árolló*. A tőkés feldolgozó ipar azonban aligha nyugszik bele abba, hogy az olajárak tartósan magas árszintje az ipari késztermékeken elérhető profitját csökkentse. Elméletileg három esetet képzelhető el:

1. Az árolló *szűkíthető* az olaj-, energia- és nyersanyagárak csökkenése esetén.
2. Az árolló megszüntethető az ipari késztermékek világpiacra emelése révén.
3. Az árolló *fennmarad*, a késztermékek szintje nem változik, de önköltségszökkentő fejlesztésekkel mérsékelhetők a feldolgozó ipar termelési költségei, és ezzel *növelhető a realizált profit*.

Az olaj- (nyersanyag-) árolló és cserearányaink

Az olajfogyasztó országok autarkias törekvései és a felhasználás—mékárak hosszabb távon várható tőkés ártrendje közvetlenül érinti nyersanyagszegény és exportra orientált gazdaságunkat. Ezért vizsgáljuk meg a vázolt három eset jellemző vonásait és várható hatását népgazdaságunkra.

ad 1. Nem zárható ki teljesen annak lehetősége, hogy a *nyersolaj és egyéb nyersanyagok világpiaci ára* a jelenlegihez képest valamennyit csökken.

Az olajfogyasztó országok autarkias törekvései és a felhasználás—feldolgozás során tett takarékosági-racionalizálási intézkedések révén a felhasználók importigénye fokozatosan csökken, annak ellenére, hogy a fogyasztás irányzata továbbra is növekvő. Könnyen lehet, hogy mindezek hatására az olajexportőr országok árcsökkentésre kényszerülnek. Külön megállapodások, időszakos árengedmények arra utalnak, hogy ezzel az eshetőséggel számolni lehet. Hasonló hatású lesz, ha a többi energiaforrás kitermelésénél a korszerűbb technika költségszökkentésre ad lehetőséget. A korszerű atomerőművek önköltsége ma már nem sokkal haladja meg a széntüzelésű erőművékéét. Kísérletek arra mutatnak, hogy a szénbányászatban a vágatépítés, a fejtés és a szállítás költségei a szén-elgázosítás módszerével megtakaríthatók. A geotermikus energia és a napenergia felhasználása ma már reális lehetőség.

Az olajárak és egyes nyersanyagok világpiaci árának emelkedése súlyosan érinti az olajat, energiát és nyersanyagot importáló országokat, köztük hazánkat. Az *olló esetleges összébb zárulása* elsősorban a tervszerű szocialista olaj- és nyersanyagszállításokat meghaladó szükséglet fedezésére vásárolt arab olaj- és tőkés nyersanyagimportot érinti, de természetesen hatással van a KGST-árakra is. Az olló várható szűkülése számunkra azt jelentheti, hogy importunkért viszonylag kevesebbet kell fizetnünk, de változatlanul gond marad, hogy a késztermékek árszintje elmarad az anyagárak szintje mögött. A világpiaci árak fokozatos csök-

kenése — amely távolról sem máról holnapra várható folyamat — javíthatja jelenlegi kedvezőtlen cserearányainkat, de aligha szüntetheti meg a cserearányok eddigi romlásából ránk háruló veszteségeket.

ad 2. Az olaj, az alapanyagok és az energia árának emelését logikusan követi az olajszármazékok, valamint az energia- és anyagigényes termékek árának világméretű emelkedése.

Igaz, hogy az olajár-emelésnek a feldolgozó iparba és más területekre való „átgyűrűződése” sokféle tényezőtől függő folyamat. Valószínű, hogy az áremelés lassított és késleltetett lesz. Például a benzin árának jelentős és hirtelen emelése súlyos csapást mérne az autóiiparra és a repülésre, elmélyítené a tőkés recessziót, tovább növelné a munkanélküliséget, szűkítené a keresletet. Mindez végül is „visszagyűrűződne” az olajmonopóliumokig — a benzinárak csökkentésére kényszerítve őket. Közismert, hogy az olajszármazékok világpiacon árai nem csupán az előállítási költségekhez igazodnak, hanem a kereslethez is, amit lehetővé tesz az a kalkulációs elv, hogy az olajfinomítás költségeinek globálisan kell megtérülniük. A kialakult gyakorlat ismeretében abból indulhatunk ki, hogy az áremelés átgyűrűztetése és így a késztermékek árának emelkedése differenciáltan valósul meg, különbözőképpen érintve az üzemanyagokat, a fűtési célú felhasználást, a vegyipart, az energiaigényes ágakat, majd a feldolgozó ipar többi ágát, a szolgáltatásokat és a mezőgazdaságot. Feltehető, hogy az ármozgás területi (földrajzi) és egyéb szempontok szerint is differenciálódik.

Továbbra is viszonylag magas olaj- és nyersanyagárakat feltételezve, de az olajszármazékok és a késztermékek fokozatos áremelkedésével számolva, kettős tendenciára számíthatunk. Egyrészt exportárszintünk fokozatosan emelhető — abban az ütemben, ahogyan az „átgyűrűztetés” eléri exportcikkeinket —, ami javítja cserearányainkat. Másrészt a tőkés *importárúk* széles körében is számítani lehet a nemzetközi árak emelkedésére. Az olajszármazékok áremelkedése következtében a vegyipari importáraknak, az energiaár-emelések nyomán a gépek, a féltermékek és alkatrészek importárainak emelkedése várható, ami számunkra cserearányrontó hatású. Ezen ármozgásokra válaszul kézenfekvő az anyaghasznosítás fokozására, korszerűbb, bonyolultabb, különleges felszereltségű, speciális igényeket kielégítő termékek exportjára törekedni, az importban pedig az okvetlenül szükségesre mérsékelni az áremelkedéssel erősen érintett cikkek behozatalát, illetve a kedvezőbb, szocialista beszerzési forrásokra támaszkodni.

ad 3. A nyersolaj- és nyersanyagárak emelésére a feldolgozó és felhasználó iparok elméletileg úgy is válaszolhatnak, hogy nem áremeléssel tartják fent kialakult nyereségszintjüket, hanem *racionalizálással, struktúramódosító* intézkedésekkel igyekeznek ellensúlyozni a költségemelkedést és nyereségkiesést. A *struktúraváltoztatás* jó példája a textilipar. Amíg a műanyagszálak árszintje csökkenő irányzatú volt, a reklám arról győzte meg a fogyasztót, hogy a műszálból készült textília tartósabb, kezelése, tisztán tartása egyszerűbb, a könnyű, réteges öltözködés előnyösebb. A műszálárak emelkedésével újra kifizetődővé válnak a természetes anyagok, amelyek újbóli elterjedését azzal propagálják, hogy szelölősebbek, egészségesebbek. A *racionalizálás* egyik várható iránya a termelékenyebb, a gazdaságos üzemnagyság előnyeit kihasználó — rend-

szerint beruházásigényes — technológiák és berendezések terjedése. A másik irány: a kutatás és fejlesztés eredményeinek felhasználásával olyan termékek, termelési eljárások kialakítása, amelyekkel egyrészt csökkenthetők a termelési költségek, másrészt keresett, újszerű vagy új termékek gyárthatók, amelyek magasabb áron, szélesebb körben, több irányban értékesíthetők.

A racionalizáló-költségcsökkentő alternatíva jóval bonyolultabb problémákat vet fel számunkra, mint a *termékválaszték módosítása*, hiszen *beruházási politikánkat érinti*. Ha nem sikerül kellő gyorsasággal áttérni az olcsóbb, olajszármazékokat pótló és egyéb anyagok felhasználására, a költségcsökkentő technológiák alkalmazására, új, korszerűbb termékek gyártására, ha beruházási és műszaki fejlesztési tevékenységünk irányítói az olajválság előtti helyzetből indulnak ki, akkor vagy nemzetközi versenyképességünk csökken, vagy — a magas költségszint következtében — csak tetemes társadalmi veszteségek árán tudunk értékesíteni a világpiacon.

Számunkra a kérdés úgy jelentkezik, hogy

— az elhasználódott és az új árarányok mellett gazdaságtalan berendezéseket és technológiát *mikor selejtezzük, korszerűsítsük*;

— a korábban elkezdett vagy elhatározott beruházásokat gondosan felülvizsgáljuk, nehogy mire *elkészülnek, túlhaladottá* váljanak;

— a korszerűsítéseket és az új beruházásokat olyan feltételek szerint kell áttervezni, amelyek megfelelnek az olajválság és a nyersanyagár-emelkedések miatt kialakuló termelési-költség- és árarányoknak;

— olyan új beruházásokat kell kezdeményezni, amelyek *elébe mennek* a termelési struktúra és a termelési feltételek új követelményeinek;

— mindehhez *idejében kell érzékelni* a racionalizálás új irányait, majd saját kutatással, licenc- és know-how-vásárlással, ipari kooperációval stb. *felkészülni* az árolló által kikényszerített világméretű műszaki átalakulással való lépéstartásra.

Cserearány-politika

A cserearány sajátos árolló: két ársornak (az exportcikkek és az importcikkek forintban számított ársorának) egymáshoz viszonyított aránya. Minden termék ársora négy lehetséges változás eredőjeként adódik.

Az egyes termékek tőkés piacokon *érvényes ára* az általános konjunkturális helyzet, a kereslet és kínálat sokféle tényezőjének hatására alakul ki. Minden külkereskedő és üzletkötéssel foglalkozó szakember vég nélkül tudja sorolni a termékek árára ható tényezőket, kezdve az általános gazdasági helyzeten, folytatva a termékek műszaki-gazdasági jellemzőivel, rátérve végül a piaci partnerre, a konkrét üzletkötés feltételeire.

Az *infláció* következtében módosulnak a tőkés piaci árak. Pontosabban: a pénz vásárlóerejének változása következtében még akkor is módosul az ár, ha a konjunktúra és a piaci feltételek ezt egyáltalán nem indokolják. Az árváltozás ebben az esetben nem az áruszférában, hanem

az értékelési rendszerben — a mérőeszközben — bekövetkezett változást tükrözi.

A külkereskedelemben számolni kell az *árfolyamarányok* változásával is. Korábban a tőkés világpiacon az ügyletek többsége dollárarákon bonyolódott le, mivel a dollár szilárd valutának, nemzetközi pénznek minősült. Tőkés külkereskedelmünk jórészt dollárarákon folyt, a forintelszámolás egységes dollárszorzó közvetítésével történt. Ezt egészítette ki a „pénzügyi hidak” rendszere, mely hivatva volt kiegyenlíteni az országoként, illetve beszerzési forrásonként eltérő árak és más okok miatt bekövetkező jövedelemkülönbségeket.

A dollár azonban időközben megszűnt a tőkésvilág nemzetközi pénze lenni, az egyes tőkés nemzeti valuták egymáshoz viszonyított *árfolyama* nem állandó többé, hanem mozog, „lebeg”.

A tőkés piacot a recesszió és a felgyorsult infláció következtében nagyarányú ármozgások, árarány-eltolódások, inflációs áremelkedések jellemzik; emellett vállalatainknak számolniuk kell az árszorzóváltozások és a tőkés valutaárfolyam-elmozdulások együttes és egymást erősítő, illetve keresztező hatásával is. Az országoként eltérő ütemű infláció, a változó élességű árollók közepette az árprognózis és a devizaarbitrázs olyan bonyolult közgazdasági, kereskedelmi és pénzügyi feladatot jelent, amely nemcsak a mi viszonylag szűkös információkra utalt külkereskedelmünket állítja nehéz feladat elé, hanem a világpiacon jól bevezetett, jól informált tőkés konszernnek számára is fogas kérdés: komoly döntési problémákat vet fel, és jelentős kockázattal terhes.

A bonyolult nemzetközi piaci helyzet áttekintése szempontjából különös jelentőségre tesz szert a megalapozott *exportajánlati kalkuláció*. Az importált infláció ránk nehezedő nyomását csak úgy és csak annyiban vagyunk képesek csökkenteni, ha kivitelünkben „reexportáljuk” az inflációt, elsősorban a tőkés piacok felé. Mivel a „begyűrűző” inflációval szemben védekezési lehetőségeink csekélyek, arra kell törekednünk, hogy a „begyűrűzött” ár- és devizahatásokat „*visszagyűrűztessük*”. Minél sikeresebben valósul ez meg, annál kisebb lesz az az inflációs árkülönbözet, amelyet az import hazai célú felhasználásakor kell elviselnünk.

Mire alapozhatják az adott helyzetben a tőkés piacra exportáló vállalatok árajánlati kalkulációikat?

Az exportőr egyik támpontja az *önköltség*. A tőkés exportra szánt termékekhez felhasznált *tőkés eredetű importanyagok* különféle okokból bekövetkezett *áremelkedésével* az exportőr akkor tud számolni, *ha tud róla*.

A belföldi árak — mindannyiunk számára kellemes — stabilitásának követelményéből kiindulva, a múltban arra törekedtünk, hogy az importár-ingadozásokat az árkiegyenlítési rendszer — az állami költségvetés terhére — felfogja. Így azonban az exportőr anyagköltségeiben nem jelenhetett meg az importár-emelkedés. Hogy a nemzetközi és a belföldi árak közötti szakadék csökkenjen, 1975 eleje óta az olajválság miatti és az inflációs áremelkedések egy részét megjelentettük — a belföldi anyagárak emelésével — a nyersanyag-felhasználók önköltségében. Mivel azonban a belföldi nyersanyagárak az esetek többségében nem módosultak, a feldolgozó ipar változatlanul a külső inflációs hatásoktól

mentesen, olcsón jut az anyaghoz, így kalkulációjában *nem érzékelheti* az áremelkedést.

Ha a forintot felértékeljük (az árszorozót megváltoztatjuk), a külső árhatások begyűrűzése közvetlenebbé válik. Ha ugyanaz a vállalat importál és exportál, az önköltségszámítás kellően informálja a külső árváltozásokról. A továbbfeldolgozók azonban — változatlan belföldi nyersanyagárak esetén — a külső hatásokat közvetlenül továbbra sem érzékelik.

Bizonyos mértékig tájékoztatja az exportórt az importált anyagok világpiacon áralakulásáról az exportált termékek — 1975 eleje óta bevezetett — anyagár-különbözeti adója. Ez a hetven alapvető nyersanyagra kivetett adó az értékesítéskor fizetendő, így az ajánlati árvetés készítésekor csak közvetve orientál, és nem fejezi ki a beszerzéseknek sem konkrét feltételeit, sem a relációját.

Ha az exportőrök számára *külön árközlést* rendszeresítenének, ez lehetővé tenné, hogy *kiegészítő kalkuláció* segítségével „hozzákombinálják” a külső árhatást, és így — nagyjából — megállapítsák a reális népgazdasági szintű önköltséget.*

Az exportőr kiindulhat termékeinek az *exportpiacokon* kialakult *forgyasztoi (felhasználói) árából* is. Ilyen adatokat azonban a külkereskedelem csak ritkán gyűjt és közöl a termelőkkel: emellett ez a kiindulási alap csalóka is. A tőkésországokban ugyanis az ipari termelői és a kereskedelmi árak közötti kapcsolat lazább, maga az árkülönbözet pedig nagyobb, mint nálunk, ezért a kereskedelmi árak emelkedése nem ad kellő támpontot az exportőr árigényének alakításához.

A *verseny társak* üzletkötéseiről könnyebb információt kapni, mint a kötésárakról. Infláció idején az exportőr számára kézenfekvő a legutóbbi üzletkötés óta a vevő országban mért *infláció mértékével* növelni árigényét. Ez a módszer azonban gyakran nem használható, mivel az egyes cikkek árváltozásai nem arányosak az infláció ütemével.

A jelenlegi tőkés infláció egyik sajátossága, hogy stagnálással, gazdasági nehézségekkel együtt és ezek ellenére hat. Márpedig *recesszió* idején a vevő igényesebb, válogatosabb, és igyekszik az árakat *leszorítani*. Ehhez járul az élesedő nemzetközi árverseny és egyes tőkésországok importkorlátozó (kontingens-, importvám- stb.) politikája.

Az exportszállítások többsége határidős. Amennyiben az üzletkötés, a szállítás és a kiegyenlítés időpontja jelentősen eltér egymástól, a szállítót a kiegyenlítésig számottevő veszteség érheti a vételár reálértékének időközben bekövetkező csökkenése miatt. Ennek megelőzésére előre fel kellene mérni az *infláció várható ütemét*, és megkísérelni a kötésárat az inflációs rátával növelni. Az infláció üteme azonban változó, ami megnehezíti az előrebecslést.

Hitelnyújtás esetén szintén számolni kell a deviza vásárlóerejének várható csökkenésével. Ezt fejezik ki a magas (évi 10—15 százalékos) tőkés hitelkamatok, amelyek a kamaton kívül a pénz vásárlóerejének csökkenésére is fedezetet kell hogy adjanak. Kamatmentes hitelnyújtás esetén annál kevesebbet kap a hitelező, minél nagyobb az inflációs ráta és

* Ha az importanyag ára 80 százalékkal nőtt, az importanyaghányad pedig 50 százalékos, akkor a késztermék eredetileg kimutatott önköltségét az anyagok drágulása miatt 40 százalékkal kell megnövelni.

minél hosszabb a hitelnyújtás ideje. Népgazdasági szempontból mindez a nemzeti jövedelem csökkenését jelenti.

Infláció esetén az eladó és a vevő egyaránt arra törekszik, hogy változó árak esetén is „pénzénél maradjon”, ezért nemcsak a konkrét áruügyletben gondolkodik, hanem az utánpótlási lehetőségeket is mérlegeli. Igyekszik a beszerzett anyagból előállított késztermékért akkora bevételt elérni, hogy a várható áremelkedés ellenére pótolhassa belőle a felhasznált anyagot, és fedezhesse egyéb kiadásait. Enélkül az újratermelési folyamat leszűkül, a vállalatot és a népgazdaságot egyaránt veszteség éri.

Az áremelések és az infláció sajátos kapcsolatban vannak egymással. A várható veszteség megelőzésére folyamatosan emelik a késztermékarakat, a feltételezett ütemű inflációs áremelkedés mértékében. E módszer nyomán fokozódik és szétterül az áremelkedés, felgyorsul az *inflációs spirálmozgás*.

Számottevő árváltozások idején nemcsak az utánpótlás biztosításának, de a *készletalakulásnak* is nagy a jelentősége. Árcsökkenés esetén annál kevesebb az értékvesztés, minél kisebb a készlet. Áremelkedések előtt viszont érdemes készletet gyűjteni, esetleg hitelfelvétellel is, amennyiben a készletérték emelkedésének várható mértéke meghaladja a hitelterveket.

E lehetőségek kiaknázása és elmulasztása egyaránt *kockázattal* jár. Az árak rövid távú alakulását nehéz előre látni, egy elkésett vagy elsietett döntés könnyen a szándékolttal ellentétes hatással járhat.

A nemzetközi infláció felgyorsulásával a cserearány-politika hatóköre kiszélesedett. Aktív cserearány-politika csak az áru-, a pénz-, a deviza- és hitelszféra eddigénél szorosabb együttműködésével gyakorolható, hiszen inflációs viszonyok közt az anyagi folyamatok és pénzügyi vetületük a szokottnál jóval bonyolultabban kapcsolódik egymáshoz.

Közvetlen feladat az *információs rendszer* erősítése: az inflációérzékeny tőkepiacokról begyűjtött információk körének lényeges bővítése és a szerzett információk rendszerezett, gondosan elemzett és értelmezett közreadása. Az informáltság fokának növelése nehezítheti is a döntést (sok információ esetén több mérlegelésre van szükség), de könnyítheti is, ha csökken általa a döntés kockázata, javul az áttekinthetőség.

Az inflációs hatások számítása

Stabilitáshoz szokott, inflációtól eddig kevésbé érintett gazdaságunkban olyan gazdaságpolitikai koncepcióra van szükség, amely tudatosan számol az inflációs hatásokkal. Hagelmayer István okkal állapítja meg idézett cikkében, hogy „a külkereskedelmi mérleg passzívumának fokozatos csökkentése, majd egyensúlyának elérése . . . között húzódó intervallum a gazdaságvezetés hatékonyságának próbaköve”. (821. l.) E probléma megoldásához kíván hozzájárulni a következő elemzés.

A tőkés gazdaság nemzetközi méretű zavarait az jellemzi, hogy *egyidejűleg* megy végbe az *árrarányok változása* és a *vásárlóerő eltolódása*; s ezek végső hatását, várható végkifejletét nem tudjuk megbízha-

tóan prognosztizálni. Ellentmondásos folyamatról van szó: alapvetően változtak a termékárak eddig kialakult és elfogadott arányai, módosult az *árcentrumot* kialakító egyedi termékáraknak az *árcentrumhoz* viszonyított eltérése, egyes termékek felértékelődnek, mások társadalmi értékelése viszonylag csökken. Nehéz megítélni, hogy az arányváltozás valóban tartós irányzatot fejez-e ki, avagy csupán konjunkturális jellegű, átmeneti jelenség.

Lehet, hogy a Római Klub elemzésétől, a föld ismert energiaforrásai gyors kimerülésétől megriasztott világ nem átmenetinek tekinti az olajárak magas szintjét, hanem a helyes értékarányok kifejezőjének. Nincs kizárva az sem, hogy az olajválság elindítja a nyersanyagok világpiaci árainak felülvizsgálatát, s ennek eredményeként egy sor további alapvető anyag relatív árszintje is megemelkedik.

De az árváltozásokban nyilvánvalóan érvényre jutnak átmeneti tendenciák is; sok árváltozás konjunkturális, átmeneti jellegű. A konjunkturális árhullám nemcsak néhány évig, hanem több évtizeden át is eltarthat. Jól érzékeltette ezt az 1920-as években Kondratyev, aki az árak hullámfázisaival is bizonyította — a Napóleon-i háborúktól kezdődően — a róla elnevezett 40—50 éves gazdasági ciklusok létét.* Előző példánknál maradva, nehéz lenne kihámozni az olajárváltozásokról, hogy az áremelkedések mekkora hányada tulajdonítható a monopolhelyzetnek, a vevők téli tartalékolásának stb., mely tényezők érvényesülnek rövid távon, kivételes jelleggel vagy valamilyen feloldható módon.

Az értékelés másik oldala, hogy a pénz mennyiben tölti be *értékmérő* funkcióját. Ez nemzeti és nemzetközi probléma. Nemzeti probléma az inflációnak az illető országban kialakult mértéke, nemzetközi az inflációs ütemek különbözősége. A tőkésországok között jelenleg vannak tíz százalékos körüli inflációjú országok (például az Egyesült Államok, az NSZK), húsz-huszonöt százalékosok (például Anglia) és évi 40—60 százalékos inflációval küzdők (dél-amerikai országok). Az egyes országok belső inflációja egyszersmind nemzetközi problémává válik, mivel egymással (és velünk is) áru-, pénz- és hitelkapcsolatban állnak.

Találón fejezte ki a kölcsönös függést és „egymásrapillantást” az a francia gyakorlat, hogy ha a francia infláció a Közös Piac átlagos inflációs ütemét meghaladná, a pénzügy- és gazdaságügyi miniszter köteles a parlament elé intézkedési tervet terjeszteni az infláció mérséklésére. Anglia belépését a Közös Piacba politikai szempontból a társországok kormányai örömmel üdvözlnek, gazdasági szempontból viszont mélységesen aggasztja őket, hogy az angol infláció jó kétszerese a közös piaci infláció átlagának. Okkal félnek attól, hogy az angol belépés a közösség inflációját felgyorsítja.

A nemzetközi folyamatok logikájából következik, hogy a „ma — tegnap — holnap” árszintjeinek reálértéke nem azonos. A termékárak különböző mértékben és irányban mozdulnak el az *árcentrumtól*. Az egyes országok pénzeinek vásárlóerő-különbségei változó valutaárfolyamokban tükröződnek. Mindezek a hatások azzal a következménnyel járnak, hogy az árak összehasonlíthatatlanná válnak, a napi folyó árban

* Lásd N. D. Kondratieff: Die Langen Wellen der Konjunktur. (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1926. 3. sz. 573—609. 1.) és Die Preisdynamik der industriellen und landwirtschaftlichen Waren (uo., 1928. 1. sz. 1—85. 1.).

együtt és összemosódva jelennek meg a valós gazdasági eredmények és az inflációs hatásokból eredő értékelési különbözeteik.

A továbbiakban elsősorban az inflációs hatásokkal, pontosabban azal foglalkozom, hogyan lehetne

— a vagyon- és jövedelemértékelésben az infláció zavaró hatását áthidalni;

— a reálértékek összehasonlítására alkalmas indexsorokat képezni;

— megalapozottabban vizsgálni a jövedelemképzést és a jövedelemelosztást.

Vagyon- és jövedelemértékelés inflációban

A vállalati vagyon- és jövedelemértékelés inflációs feltételek közötti korrigálásának problémája hosszabb idő óta foglalkoztatja az inflációban „otthonosan mozgó” tőkés gazdaságok szakértőit.* A kérdés tanulmányozására alakított szakértő bizottság azt ajánlotta, hogy az amerikai vállalatok — vagyoni és profithelyzetük jobb megítélése végett — a folyó elszámolások kiegészítéseképpen állapítsák meg és vegyék figyelembe az inflációból eredő valorizációs és értékhelyesbítő eltéréseket.

Az értékelés inflációs problémái vállalatunk számára három alapesettel érzékeltethetők.

Külfölddel szembeni vállalati *követeléseknél* az árfolyambiztosítási szerződéssel nem ellensúlyozható inflációs veszteségek abból adódnak, hogy a hitelnyújtás során a vállalat nem jut az eredetileg számlázott, követelt összeghez. Inflációs veszteség adódhat abból, hogy a hitelnyújtáskor nem volt mód valorizációs kikötésre, vagy azt meghaladó, megemelt kamattal sem volt ellensúlyozható a valuta értékvesztése. A követelés kiegyenlítésekor a vállalat hitelnyújtása befejeződött, de a kapott összeg reálértékének egy része lemorzsolódott, a vállalat veszteséget szenvedett, a népgazdaság számára a nemzeti vagyon és a rendezés évében a nemzeti jövedelem csökkent. Hosszabb hitelnyújtás, többéves törlesztés esetén ez a veszteség nem egyszerre szakad a nyakunkba, hanem fokozatosan, a követelés pénznemének inflációs rátája, vásárlóerejének csökkenése mértékében. Ezért folyamatosan kimutatható az egyes években bekövetkező veszteség.

Jelentős infláció vagy áremelkedés esetén, amikor az *importált anyagot* nem lehet az eredeti beszerzési áron pótolni, nem éreztelen, hogy mennyivel kevesebb költséget (több nyereséget) mutat ki a vállalat, ha az anyagfelhasználást a bekerülési áron számolja el, és mennyivel nő a költsége (csökken a vagyona és a nyeresége) a magasabb áron való pótlás idején. Ellentétes irányú a hatás jelentős árcsökkenések, növekvő vásárlóerejű valuta esetében.

Az *állóeszközök* értékelése és értékváltozása régóta vitatott probléma. Az eredeti érték az idők folyamán minden használat nélkül is csökken, mert ugyanazt az állóeszközt termelékenyebben állítják elő, a

* Az Egyesült Államok Könyvelési Alapelvek Bizottsága (The Financial Accounting Standards Board) közelmúltban hozott elvi állásfoglalását elemzi F. T. Weston: Adjust your accounting for inflation című írásában (Harvard Business Review, 1975. 1. sz. 22—29. és 146. 1.),

műszaki-tudományos fejlődés nyomán azonos célt jobban szolgáló, korszerűbb eszközök kerülnek forgalomba (erkölcsi kopás), végül az állóeszköz ki van téve a természet, a környezet viszontagságainak. Ezekkel elentétes hatású az állóeszközöket gyártó és exportáló országok inflációja. Ha az infláció számottevő, akkor a vállalatnál maradó amortizációból nem lehet pótolni az állóeszközt, az elhasználódás időpontjában érvényes, magasabb árak miatt.

A jelenlegi amortizációs rendszer, amely a vállalatnál hagyja a realizálódó amortizációnak átlagosan 60 százalékát, megközelítően elégséges pénzalapot biztosít az elhasználódási idő végére a pótláshoz. Az amortizáció számítási alapja azonban az állóeszközök eredeti beszerzési ára. Ha az akkumulálódó amortizációnak a pótlás időpontjában kell fedeznie az új állóeszköz árát, akkor *erre az árra* kellene értékelni az állóeszközt, ebből kellene az amortizációt számítani. A bruttó (eredeti) állóeszközérték globális újraértékelését (árindexek alkalmazásával) érvényes rendelkezéseink lehetővé teszik, de ilyen újraértékelésre 1968 óta nem került sor. Az átértékelés ugyanis nem egyszerű — nehéz prognosztizálni az elhasználódáskor érvényes árat —, s önmagában nem is adhat teljes értékű megoldást.

Inflációs viszonyok közt, ha az amortizálás alapja az állóeszköz eredeti beszerzési ára, a ténylegesnél kevesebb költséget s így az indokoltnál több nyereséget mutatnak ki a vállalatok. A pótlás időpontjáig akkumulált amortizáció nem fedezi a pótlendő állóeszköz (inflációs okokból) magasabb árát. A hiány egyszerre jelenik meg, beruházási többletráfordításként, csökkentve a más célra elosztható tiszta jövedelmet.

Inflációs árindexek

Jogosnak tűnik a kérdés: minek az inflációs árindex, ha van változatlan áras mérés?

A népgazdasági tervben, a pénzügyi és statisztikai számításokban, a vállalati mérlegekben és eredménykimutatásokban folyó áron szereplő vagyon-, költség-, teljesítmény- és tisztajövedelem-adatok mellett létezik egy másik, „reál” jellegű elszámolás. A reáelszámolás (illetve az ilyen irányú kiegészítő adat) nem azonos a változatlan áras adattal, amelynek célja *azonos* értékelési rendszerben lehetővé tenni idősorok összehasonlítását. A változatlan ár bármely bázisév ár- és értékviszonyaiból kiindulhat, amikor azonos nevezőre hozza, közvetlenül összehasonlíthatóvá teszi különböző időszakok folyóáras mutatóit. Nem jelzi azonban, hogy mekkorák a külső infláció hatásának betudható népgazdasági és vállalati vagyonérték-különbsétek, nyereségek és veszteségek.

A bemutatott példák bizonyítják, hogy a folyó áras elszámolás miatt a népgazdasági és a vállalati számításokban együtt, összemosódva jelennek meg a valós gazdasági eredmények és az inflációs árhatásokból adódó különbsétek. Ez utóbbiaknak két alaptípusa van: Az egyik típus a „látzólag realizált” eredmények köre — az ilyen eredmények (legalábbis részben) nem valós értékek, hanem inflációs értékelési különbsétek (előző példánkban: az anyagfelhasználás költsége nem fedezi az utánpótlási árat). A másik típus az „eltűnt” eredmények köre — ezek abból

adódnak, hogy nem követtük idejében az értékváltozásokat, és így a reálértékek csökkenésével kell fizetnünk a vásárlóerő inflációs lemorzsolódásáért (példánknak ilyen a hitelezési vagy a beruházási veszteség). A két típus között egyébként szoros kapcsolat van: az előbbi a gazdasági eredmények, az utóbbi a vagyon kiigazítását szolgálja.

Kézenfekvő az inflációs és a valós értékek kapcsolatát valorizációs indexekkel kialakítani.* Kiindulhatunk a *globális* indexből, amely például főbb importrelációink inflációs árváltozásait veszi alapul. Globális index képezhető a társadalmi termék egésze alapján is. Ennél részletesebb az ágazatok, alapvető árucsoportok szerinti indexesor. Alapul vehető az index képzéséhez az *újratermelési folyamat* termelési-realizációs és jövedelemelosztási oldala is.

A termelésből kiindulva, globális vagy bruttó termelési index képezhető a termelésben felhasznált (importból származó) állóeszközökre, anyagokra, valamint a realizáció hitelfeltételeire. Ez az index arra ad választ, hogy a reálértékben való számítás mennyivel több vagy kevesebb nyereséget eredményez a folyó árakhoz képest. Azaz mennyit kell tartalékolni az infláció miatt a látszólag realizált nyereségből a később kimutatható nyereségkiesés ellensúlyozására; illetve mennyivel nagyobb a realizálható nyereség a kimutatottnál annak következtében, hogy deflációs viszonyok közt az újratermelési folyamat adott színvonalon kisebb ráfordítások mellett is fenntartható.

A realizált nyereség alapvetően három célra használható fel: 1. adófizetésre, 2. fejlesztési alap képzésére, 3. részesedési alap képzésére. A *jövedelemelosztási arányokkal súlyozott index* az államnak jutó központosított tiszta jövedelem és a vállalati érdekeltségi alapok adott aránya mellett teszi lehetővé a reálérték megállapítását. Mivel a felhalmozás — részben — importgépek beszerzésével kapcsolatos, ez az index kifejezheti — és egyben ellensúlyozhatja — az ilyen irányú inflációs hatásokat. A részesedési alap felhasználása az életszínvonalhoz kapcsolódik, és a vásárlóerő-változás kifejezésére alkalmas. Ha a felhalmozási árindex nagyobb, mint a részesedési, akkor a realizált nyereségből viszonylag kevesebb reálérték jut felhalmozásra, mint fogyasztási célú felhasználás esetén, és viszont. Mindezzel számolni kell a vállalatoknak az 1976-ban bevezetésre kerülő, vállalati hatáskörű alapfelosztás irányelveinek kialakítása során.

Kísérlet a számszerűsítésre

A realizálás és a jövedelemelosztás inflációs vonzatainak vizsgálatából, a vázolt módon megállapított kiegészítő információk segítségével hozzávetőlegesen megállapítható: a vállalati eredményeknek mekkora

* Az Egyesült Államok Közgazdaságtudományi Intézetének 1974. évi évkönyvében összefoglaló tanulmány jelent meg a témában folyó kutatásokról. (Solomon Fabricant: Inflation Accounting! Issues for Research. National Bureau of Economic Research, Inc. 54 th. Annual Report, Sept. 1974. NBER, New York 1974).

Az Egyesült Államok Kereskedelmi Minisztériuma és a Business Conditions Digest számításai szerint 1966—1973 között 40 százalékkal nőtt a vállalkozói profit, de reálértékben a növekedés mindössze 10 százalékra becsülhető. A folyó áras elszámolási mód következtében az 1973. évi tőkés vállalati mérlegekben az anyagfelhasználás és az amortizáció egyaránt kb. 15—15 milliárd dollárral kisebb összeggel szerepel annál, ami az inflációs áremelkedések figyelembevételével indokolt lenne. Ennek folytán az amerikai tőkevállalatok 118 milliárd dollárral (kb. $\frac{1}{3}$ -dal) nagyobb profitot mutatnak ki, mint amennyit reálértékben elértek.

hányada inflációs eredetű, milyen hatást gyakorol a külső infláció a bel-földi jövedelemképződésre. Tehát becslés végezhető arról, hogy a folyó áron kimutatott vállalati nyereségnek mekkora része realizálódott reálértékben és osztható el a közreműködők között.

Hasonló probléma már régóta foglalkoztatta az inflációval küzdő francia gazdaságot. Az infláció következtében a francia vállalatok által pénzben kimutatott profit nem azonos azzal a többlettel, amely akkor adódik, ha a termelési ráfordítások és a termelési teljesítmény évközi árváltozásait figyelmen kívül hagyják. Jacques Meraud szerint* ez a többlet — amit „termelékenységnövekmény”-nek, „újratermelési eredmény”-nek nevez — szolgálhat (egyik) kiindulópontul a vállalkozó és az alkalmazottak közötti béremelési, nyereségrészesedési tárgyalásoknál. A módszertan nem tér ki arra, hogy a kiszámított többletből mennyi illeti meg a munkásokat; ezt a tőkés és a munkások közötti tárgyalásokra bízva. Egyedüli célja a kisegítő számítási módszernek, hogy az érdekeltek ne a folyó áras látszatprofitból, hanem a reális többletből induljanak ki.

Lássunk most egy módszert, mely az eddig tárgyaltak logikájával összhangban információt ad a nyereségrealizálás és -felhasználás reálértékének megközelítéséhez. Induljunk ki egy a külső infláción alapuló egyszerűsített példából. (Lásd a táblázatot.)

Mint látható, a korrekciók elvégzése után kiderül, hogy a vállalat által kimutatott 2 és félmilliós nyereség — a külső inflációnak a vállalatra gyakorolt hatásait figyelembe véve — másfél millióra zsugorodik. A korrekcióknak reális valóságtartalmuk van, hiszen a vállalatnak számítania kell arra, hogy felhasznált importanyagkészleteit a jelenlegi árszintnél drágábban tudja csak pótolni, a pótlandó állóeszközök újrabe-szerzési ára ugyancsak emelkedett, végül az általa nyújtott hitelek késedelmes törlesztése következtében csökkent vásárlóerejű pénzt kap.

A példa azt is érzékelteti, hogy a vállalati nyereségfelosztás alapja magasabb, mint amennyiről — a külső inflációs hatásokkal számolva — rendelkezni lehetne. Hasonló helyzet alakult ki a múlt év végén vállalataink körében, megkönnyítve számukra — egyebek közt — a terven felüli készletnövelést, egyúttal jelentősen növelve az állami költségvetés terheit.

Amellett, hogy a kimutatott nyereség alapján nagyobb vállalati tiszta jövedelem kerül elosztásra, mint az inflációval számolva, a jövedelemelosztás struktúrája is eltérően alakul.

A külső infláció következtében a fejlesztési alapból külföldről csak drágán lehet a szükséges berendezéseket beszerezni — ugyanakkor a fo-

* Jacques Meraud: Surplus de productivité globale et comptes de surplus. Documents du Centre d'Étude des Revenus et des Coûts. No 1. Paris, 1969.

A módszertan lényegét a szerző a következő példán érzékelteti (lásd a 18. lapon): A modell-vállalat profitja 762 500 frank. Ez úgy realizálódott, hogy az előző évekhez képest a szállítók 12 százalékkal (322 500 frankkal) csökkentették az árakat. A termelékenység növekménye (mint számítási különbözet) 440 000 frank. A profit felhasználási irányai: év közben béremelésekre jut 340 000 frank (8 százalékos nominálbér-emelés); árcsökkenésekre és a vevőknek adott nagyobb engedményekre 220 000 frank (az előző évhez képest + 2 százalék), adóbefizetés-többlete 110 000 frank (+16,7 százalék); a hitelkamatok növekedése 42 500 frank (+4 százalék); a tőkéseknek kifizetett többletjövedelem 50 000 frank. A Jövedelmek és Ráfordítások Kutatóközpontja a francia Állami Tervbizottság mellett működik. Próbaszámításokat végzett az intézmény a francia államvasutakra (SNCF), az állami gázművekre (GDF), az állami szénbányákra, a francia állami villamosművekre (EDF), és módszertani tanulmányt dolgozott ki a vállalatok számára. (Lásd a 3—4. 8., 11., 13. és 18. számú kiadványokat.)

**Az inflációs hatásokat kiszűrő nyereségkorrekciós séma
(Forint)**

Megnevezés	A mérleg szerint	A külső infláció nyereség-csökkentő hatása	Reálértékben számítva
1. <i>A vállalat 1974. évi nyeresége</i>	2 500 000		
2. <i>Termelési eltérések:</i>			
<i>a) Aláértékelt állóeszközök miatt el nem számolt költség</i>		400 000	
<i>b) Költségként el nem számolt inflációs áremelkedések</i>		500 000	
<i>c) Inflációs hitelezési veszteség miatti árbevétel-csökkenés</i>		100 000	
Összesen	2 500 000	1 000 000	1 500 000
3. <i>Nyereségelosztási eltérések</i>			
<i>a) Nyereségadó</i>	1 400 000	600 000	800 000
<i>b) Fejlesztési alap</i>	700 000	330 000	370 000
<i>c) Részesedési alap</i>	400 000	70 000	330 000
Összesen	2 500 000	1 000 000	1 500 000

gyasztói árak viszonylag lassúbb emelkedése miatt a részesedési alap egy-egy forintja relatíve felértékelődik. Tovább folytatva a gondolatmenetet: ha azonos vásárlóerő szerinti elosztásra törekednénk a fejlesztési alap és a részesedési alap között, akkor reálértéken számolva az előbbibe viszonylag több, az utóbbiba kevesebb jutna.

Természetesen helyezkedhetünk arra az álláspontra is, hogy nem a keletkezés időpontjában, hanem a pótláskor viseljük el a külső infláció hatását — amint ezt mai gyakorlatunk is teszi. *Addig* viszonylag „*jobban*” élünk, *akkor* viszont „*rosszabbul*” fogunk élni. Annak megítélése, hogy népgazdasági szempontból melyik az alkalmasabb időpont a nehézségek elviselésére — az inflációs hatás keletkezési ideje vagy a pótlás időpontja — a „fékezés” és a „nekilendülés” időzítésével kapcsolatos probléma, amelynek eldöntése további alapos gazdaságpolitikai mérlegelést igényel.

TÓTH A. ERNŐ:

Kisegítő gazdaságok Budapesten és környékén

A kisüzemi termelés gazdasági indokoltsága, volumene, csökkenésének üteme hazánkban gazdasági körzetenként eltérő, és eltérők a kisüzemek jellemző formái is.

Az iparilag fejlettebb körzetekben kisebb a mezőgazdasági keresők száma és aránya, kevesebb a tsz-tagok háztáji gazdasága, valamint az állami gazdaságok dolgozóinak kisegítő gazdasága is. A kisüzemek nagyobb és növekvő hányadát a mezőgazdasági nagyüzemektől közvetlenül egyáltalán nem függő gazdaságok, ipari és más — nem mezőgazdasági — dolgozók kisegítő gazdaságai képviselik.

Ha a budapesti, a Budapest környéki és az országos kisüzemi adatokat összehasonlítjuk, figyelemre méltó megállapításokat tehetünk közös vonásaikról, sajátosságaikról és részben jövőjükéről is. Az 1972. március 31-i összeírás szerint „gazdaságnak” tekintett kisüzemek* adatait figyelembe véve először is termelésük szerkezetéről kell szólnunk.

A kisüzemek földhasznosítására országosan a szántó és az ún. kertészeti ágak (kert, szőlő, gyümölcsös) a jellemzők, a többi művelési ág gyakorlatilag teljesen a nagyüzemek hasznosításában van. Míg országosan a kisüzemek földterületéből 27 százalék volt a kertészeti ágak aránya, a budapesti külső kerületekben 76 százalékot (a 0,5 ha-nál kisebbekben csaknem 100 százalékot!) tett ki. *A kertészeti jellegű földhasznosítás együtt jelentkezik a kisüzemi átlagterületek csökkenésével.* Míg az átlagos tsz-háztáji terület országosan 0,67, Budapesten 0,32 ha volt; a kisegítő gazdaságok átlagos területe pedig országosan 0,44, Budapesten viszont csak 0,17 ha volt. Az agglomeráció területének adatai az országos és a budapesti adatok között helyezkednek el, az utóbbiakhoz közelítő tendenciával.

Mezőgazdasági nagyüzemi háttér (és szolgáltatásai) nélkül a kisüzemi földhasznosítás gyakorlatilag csak kertészet lehet, olyan méretben, amely a gazdasághoz tartozó családi munkaerőnek csak kis részét köti le. A háztáji gazdaságok nagyobb átlagterületét elsősorban a nagyobb szántóterület okozza, amelyet viszont a nagyüzem gépeivel művelnek meg, takarmánytermesztéssel hasznosítanak az állattartás számára, az ún. háztáji üzemág keretében. Emeljük ki a háztáji gazdaságból ezt az „üzemágot”, és az a kertészet marad belőle, amelynek irányát és méretét a tájnak megfelelő szakosodás és a családi szükséglet szabja

* A 400 □-ölnél — szőlő, gyümölcsös és kert esetén 200 □-ölnél — nagyobb; vagy legalább 1 db szarvasmarhát, sertést, juhot, kecskét, szamarat, öszvért, bivalyt; vagy 50 felnőtt baromfit, 20 anyanyulat vagy méhcsaládot tartókat írták össze, vagyis a 200 □-ölnél kisebb kerteket nem.

meg. Eljutottunk a háztáji gazdaságok és a kisegítő gazdaságok közös „magjához”, amelynek mérete közeledési tendenciát mutat a háztáji és a kisegítők között, az ipari centrumok környezetében pedig átlagos területük is csökken.

Budapesten és környékén a kisüzemek *állattartása másodlagos fontosságú*. Néhány olyan település kivételével, amelyet a nagyváros gazdaságának átalakító hatása még kevésbé érintett, nincs már szarvasmarha- és lótarásuk, csupán sertéssel, kisállatokkal (baromfival, házinyúllal) foglalkoznak részben a takarmánypiacra építve. Ez egyben a kisüzemek országos tendenciája is.

A budapesti és Budapest környéki kisüzemek *társadalmi-gazdasági jellegük szerint túlnyomórészt kisegítő gazdaságok*. Budapest külterületén a háztáji gazdaságok számaránya például mindössze 4—5 százalék, a szakszövetkezeti tagok és az egyéniek gazdaságainak aránya elenyésző. Az agglomerációhoz tartozó településeken is ilyen irányú, viszonylag gyors átalakulás tapasztalható.

A kisegítő gazdaságok tulajdonosai szocialista rendszerünkben jellemzően a szocialista vállalatokban és intézményekben dolgozó munkások és alkalmazottak.

A kisegítő gazdaság *nem biztosít* tulajdonosának *önálló egzisztenciát, nem képez fő jövedelmi forrást*. A munkás és alkalmazott egzisztenciája, fogyasztása munkaviszonyán alapszik. A kisegítő gazdaság saját fogyasztásra termelt termékével vagy áruértékesítésből származó pótlólagos jövedelmével kiegészíti ezt a *fogyasztói tevékenységet*. A kisegítő gazdaságnak tehát sajátos vonása a fogyasztási motiváció. Mint-hogy társadalmunkban a személyi fogyasztás *fő gazdasági egysége a család közössége*, ennek jövedelméhez kell mérni a kisegítő gazdaság hozzájárulását is. Végül, a kisegítő gazdaságnak az *ökonómia területén kívül eső elemei* is vannak (hagyomány, aktív pihenés, környezetváltozás).

Szocialista rendszerünkben *az önálló foglalkozásúak* (például a kisiparosok) *kisegítő gazdaságai* — a munkások és alkalmazottak kisegítő gazdaságaival szemben — önálló kisárutermelő tevékenységet egészítenek ki, és ha elérik a piacra termelő kisvállalkozás mértékét, önmagukban is kisárutermelő jellegűek. Kis számuk és arányuk miatt azonban *nem jellemző formái* a kisegítő gazdaságoknak.

A kisegítő gazdaságok *jellemző formája a munkások és alkalmazottak kisegítő gazdasága*, amely a mi rendszerünkben éppúgy az *érintett családok jövedelmi* (munkaerő- és foglalkoztatottsági) *helyzetének, élet-színvonalának és életmódjának függvénye*, mint a háztáji gazdaság a tsz-ben — azzal a különbséggel, hogy *nem képezi közvetlenül egy mezőgazdasági nagyüzem függelékét* („üzemágát”): *látszólag önálló*. Tényleges önállóságról azonban szó sincs.

A Budapesten és a budapesti agglomeráció területén összeírt kisüzemek — elsősorban a gazdaságokhoz tartozó családok eltérő helyzete következtében — rendkívül sokfélék.

Található köztük *kevés számú, önálló egzisztenciát biztosító, a mai gazdálkodási körülményekhez egyelőre jól alkalmazkodó, szakosított, viszonylag korszerűen működő, jellege szerint kisárutermelő gazdaság*. Az agglomeráció egy-két településén valamivel nagyobb számban szintén találhatók egyéninek minősülő, de *az új körülményekhez alkalmaz-*

*kodni nem képes, gyors ütemben felszámolódo hagyományos parasztagazdaságok is, amelyek — rendszerint idős — tulajdonosaiknak csak szükös megélhetést biztosítanak. Nagyüzemi hasznosításra alkalmatlan területeik sorsa a felaprózódás (parcellázás, öröklés stb.) vagy a parlaggá válás. Az egyéni gazdaságok e két formájának együttes aránya is csak néhány ezreléke a Budapesten összeírt kisüzemeknek — viszont a budapesti gazdaságoknak 95 százaléka, a környék településein működöknek pedig 80—90 százaléka kisegítő gazdaság (a többi háztáji). Jellegükböl eredően termelésük célja, szerkezete, mérete lényegében a munkás és alkalmazotti családok munkaerőhelyzetétöl, életszínvonalátöl és életmódjától függ. Elsősorban a család szükségletére termelnek, s általában csak a felesleget értékesítik. Az áruértékesítésnek számukra nincs meghatározó szerepe, bár néhány formájuk azzal is számol. Ebböl következöen például egy hagyományos önálló kisüzem *maradványaként* keletkező kisegítő gazdaságnak a *termelési szerkezete is az e kisegítő jellegböl adódó új funkciójához idomul, e funkciói alapján feleslegessé és kihasználatlanná válnak némely termelési kapacitásai* (állatférőhelyek, egyes ültetvények). Az újonnan létesülö kisegítő gazdaság pedig e funkciók szerint alakul ki.*

Ha a kisegítő gazdaságra a család — munkaviszonyon alapuló leköttöttség miatt — nem tud rendszeresen és naponta osztottan munkaidöt biztosítani, le kell mondania az állattartásról, még ha van is épülete hozzá. Ha tud, kihasználható a meglevö férőhely vagy létesíthetö vásárolt abrakra épülö sertés- vagy baromfitartás is. A szarvasmarhatartás azonban ma már általában nem fér össze a kisegítő gazdaságok funkcióival (területigénye és a munkaerővel szemben támasztott követelményei is nagyobbak), legalábbis az ipari körzetekben már nem. Vagyis *a kisegítő gazdaságok léte és funkcióinak módosulása a szocialista gazdaság egészének fejlődésétől függ, az érintett családok differenciált gazdasági helyzetének közvetítésével.*

A kisegítő gazdasággal kapcsolatos családi elhatározásokba persze szubjektív elemek is vegyülnek, továbbá tájanként sem azonosak azok a gazdasági és társadalmi körülmények, amelyek létüket meghatározzák.

A gazdaságok körében termelésük mérete és iránya alapján jelenleg a következö főbb formák különíthetök el:

a) *Kertészet állattartás nélkül* (gyümölcsös, szölö, zöldség). A családi ház rendszerü munkás—alkalmazotti települések kisegítő gazdaságainak ez a fő formája. Azonos méret és hasznosítás esetén a lakóház körüli, a lakóhelyhez közel esö zártkerti vagy külterületi kerten kívül a távolabbi, rendszerint csak hétvégeken művelhetö gyümölcsöskert sorrendjében támaszt növekvö igényeket a családi munkaerővel szemben. Viszonylag kötetlen munkaidőigénye miatt a szabad idö más felhasználásával is társítható.

Elsödleges célja a *részleges önellátás* (vegyes házikert), *az esetleges felesleg értékesítésével.* Nagyobb méret vagy nagyobb fokú szakosítottság esetén a jövedelemkiegészítés (áruértékesítés) súlya növekszik, de a kisegítő jelleg keretén nem megy túl. Emellett számos ökonómiaán kívüli motiváció is kimutatható.

Ez a forma tekinthetö a leginkább perspektivikusnak: a kisegítő gazdaságok nagyobb része ma is ilyen, és ez a forma terjedöben van.

b) *Kertészet haszonállattartással* (sertés, baromfi, esetenként házi-nyúl). A települési viszonyokon kívül kötött munkaidőigénye is csökkenti lehetőségeit. Napi minimális munkaidőigényét az állattartás szabja meg, amely rendszeres lekötöttséggel jár. Többnyire munkaviszonyban nem álló családtag (például háziasszony vagy nyugdíjas) is a feltételei közé tartozik. A részleges önellátás és alkalmankénti áruértékesítés egyes állati eredetű termékekre is kiterjed.

Ez a forma inkább hagyományosabb falusi viszonyokat jelez. Termelészerkezete (takarmánytermelés), s a gazdasághoz tartozó család életmódja alapján is a *paraszti kisüzem kiegészítő méretű maradványának tekinthető*, kertészete is rendszerint hagyományos. Tendenciája főleg az állattartás visszaszorulása, részben a kertészet modernizálása, s ezzel a földterület csökkenése.

c) *Termőhelyi hagyományoknak megfelelően néhány zöldség-, illetve gyümölcsféle értékesítésére szakosodott* (részlegesen modernizált) kiegészítő gazdaság. Az alkalmas fekvésű és méretű területen kívül feltétele, hogy a családi munkaerő legalább szezonálisan viszonylag nagyobb mértékben vehessen részt a kiegészítő gazdaság munkáiban.

E kiegészítő gazdaságok területegységre jutó árbevétele nagy. Intenzívek, mégsem elegendők az önálló egzisztenciához: a kiegészítő gazdaságokból származó *évi jövedelem nem éri el a család munkaviszonyon alapuló évi jövedelmét*. Ha elérné vagy meghaladná, az önálló kisárutermelés lenne jellemző a gazdaságra is, a családra is.

E gazdaságok — az előző két formával szemben — *erőteljesen függenek az értékesítési piactól*, csaknem úgy, mint a kisárutermelő kertészet. A hozzájuk tartozó család egzisztenciális biztonsága azonban — a munkaviszony következtében — mégis nagyobb. A budapesti piacokra kerülő friss zöldség és gyümölcs tekintélyes része kerül ki ma még e gazdaságokból. Tartósabb fennmaradásuk a további *modernizálás* (kiszélesztés) lehetőségétől függ, e nélkül pedig gyorsulni fog az első formához közeledő átalakulásuk.

d) Végül külön kell megemlítenünk az ún. *földterület nélküli állattartást*, amely kifejezetten a pesti peremkerületek és egyes csatlakozó települések sajátossága. Részlegesen önellátó jellegűek, lényegében a család életszínvonalának, részben életmódjának függvényei.

A budapesti agglomeráció kiegészítő gazdaságainak tendenciáihoz *hasonló tendenciák mutathatók ki a többi ipari centrum vonzáskörében is*. E kistermelés is szocialista rendszerünk sajátos realitása, akárcsak a háztáji gazdaság. Aligha helyes kisárutermelésnek tekinteni. Célszerűnek látszik lemondani adott esetben a kisárutermelés kategóriájáról, mert ahhoz más tartalom tapad.

A Közgazdasági Szemle 1975. januári számában a „szocialista kistermelés” szóhasználatot kíséreltem meg átfogóan jellemezni a háztáji és kiegészítő gazdaságok sajátos jellegét társadalmunk gazdaságában. Ennek helyessége persze vitatható. *Moharos József* például a háztáji gazdaságok esetében elfogadhatónak tartja, a kiegészítő gazdaságokat azonban kisárutermelőknek tekinti.* Szerintem a kiegészítő gazdaságok

* Moharos József: Néhány megjegyzés a „szocialista kistermelés”-hez, Közgazdasági Szemle, 1975. 4. sz.

jellege még távolabb áll a kisárutermeléstől, mint a háztáji gazdaságoké. A „szocialista kistermelés” szóhasználathoz nem ragaszkodom, a valóságot jobban kifejező terminológiával szívesen felcserélem, de a kisárutermelés nem tekinthető ilyennek.

A munkások és alkalmazottak kisegítő gazdaságát (saját vagy bérelt parcellák, illetményföldek, ház körüli kertek és zártkertek hasznosítását, saját fogyasztásra történő állattartását) sem a tőkés rendszerben, sem az átmeneti gazdaságban nem tekintjük kisárutermelő jellegűnek. Miért éppen szocialista rendszerünkben lenne az?

A saját tulajdon és az egyéni munka miatt?

De ezek nem elegendő kritériumai a kisárutermelésnek! A falusi proletár és félproletár, a nagybirtokok konvenciócselédje, a kétlaki munkás, a lényegében saját fogyasztásra termelő kisparasztok nagy része nem lett a saját tulajdon és az egyéni munka miatt kisárutermelő. A kisárutermelés tipikus képviselője a középparaszti gazdaság volt a magántulajdonon alapuló mezőgazdaságban. Az önálló egzisztencia, a többé-kevésbé erős piaci orientáció fontos ismérvei a kisárutermelésnek, amely *a piacon keresztül kapcsolódik be a társadalom gazdasági életébe.*

A kisegítő gazdaság tulajdonosa ezzel szemben *munkásként vagy alkalmazottként kapcsolódik be a társadalmi termelésbe*, ezen alapszik az egzisztenciája. Kisegítő gazdasága nem biztosít neki önálló egzisztenciát, de kiegészítheti jövedelmét (áruértékesítés) vagy részleges önellátással helyettesíthet egyes élelmiszer-vásárlásokat, s ezzel kedvezően befolyásolja az életszínvonalát. A kisegítő gazdaság azonban nem változtatja meg azt az alapvető ténytet, hogy *az érintett családok életszínvonalának fő meghatározója a reálbér és a társadalmi juttatások, ami a munkást és alkalmazottat a társadalmi tulajdonhoz köti.* Kisegítő gazdasága akkor is fogyasztói jellegű, ha pénzbeli jövedelmének kiegészítése céljából termékeit esetleg teljes egészében eladja, és nem változtatja meg tulajdonosának munkás vagy alkalmazotti mivoltát. Kétségtelen azonban, hogy a kisegítő gazdasággal rendelkezők *a munkások és alkalmazottak külön rétegét alkotják.*

A jövedelemrugalmasság és a reálbérindex kapcsolatáról*

Amikor Radnóti Éva a fogyasztó szubjektív becsléséhez közelebb álló reálbérindex megalkotásának igényével a szakmai közvélemény elé lépett,¹ bizonyos meghatározott várakozásokat kellett, hogy kielégítsen. Nem kétséges, hogy a statisztikusok és a fogyasztók között a reálbérek alakulásának megítélésében milyen irányú nézeteltérés lehetséges. Nyilvánvaló, hogy a fogyasztó annak a veszélyét érzi, hogy a statisztika által kialakított reálbérindex a valósághoz viszonyítva túlzottan „rózsaszínű” képet fest.

Radnóti Éva úgy vélte, hogy egyes közismert tényezőkön túlmenően, a közgazdasági elmélet eszközeivel feltárható különbség is van a hagyományos reálbérindexek által jelzett és a fogyasztók által érzékelt reálbérváltozás között.

A jövedelemrugalmassági együtthatók beépítése az indexformulába azonban más eredményhez vezetett, amely nem felel meg az előbb említett várakozásnak.² *A reálbérek növekedése esetén az ilyen indexek még nagyobb növekedést, reálbércsökkenés esetén még nagyobb csökkenést mutatnak, mint a statisztika eddig használt indexei.*³ A reálbér színvonalának hullámozása esetén egyszerűen a hullámmozgás amplitúdója lesz, nagyobb, mint ahogyan ezt a következő oldalon közölt ábránk is mutatja.

„Vegyisztán” ezt az összefüggést a Laspeyres-féle

$$X^{**} = \frac{\sum q_{1i} p_{0i}}{\sum q_{0i} p_{0i}}, \quad (1)$$

* A szerkesztőség úgy érezte, hogy a közgazdasági közvéleményt erősen foglalkoztató kérdést tár az olvasó elé, amikor a lap 1975. májusi számában közzétette Köves Pál: A fogyasztói gondolkodás „indexesítése” és a jövedelemrugalmasság című cikket, amely Radnóti Évának a fogyasztó szempontjait is figyelembe vevő reálbérindex-formuláját bírálta. Habár a reálbérváltozások megítélése, a fogyasztói árak alakulásának érzékelése és hatásai mindenképpen olyan problémák, amelyek megérdemlik, hogy akár többször is visszatérjünk rájuk, a kialakult vita olyan szakaszba érkezett, amelyben már kevésbé tarthat igényt szélesebb körű olvasóközönség érdeklődésére. Ezért — szerzőinkkel egyetértésben — mi is úgy érezzük, hogy nem terhelhetjük tovább az olvasót a probléma szálainak kibogozásával. Köves Pál és Radnóti Éva itt közölt írásait nem tekintjük vitazárónak; a vita csak lapunk hasábjain fejeződött be. Az álláspontjaikat továbbra is fenntartó szerzők más, szűkebb szakmai fórumokon folytatják eszmecserejüket.

¹ Radnóti Éva: A kúszó infláció elméleti problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974. 21—50. 1.

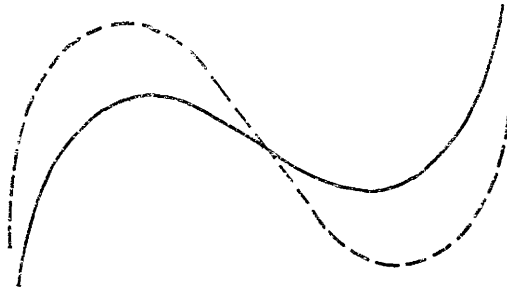
² Lásd bővebben Radnóti könyvéhez írott hozzászólásomban: „A fogyasztói gondolkodás «indexesítése» és a jövedelemrugalmasság”. Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz.

³ A jövedelemrugalmassági együtthatókat tartalmazó indexek esetleg alkalmasak lehetnének arra, hogy a reálbér változására érzékeny „barométert” készítsünk. Radnóti Éva azonban ilyen célt nem jelölt ki, sőt kifejezetten tagadja, hogy indexe a hagyományos indexekhez képest egyszerűen „eltúlozza” a növekedést vagy csökkenést. Lásd Radnóti Évának a „Sikerült-e Köves Pálnak előállítania az általam javasolt indexből egy — a hagyományos Laspeyres-index felé tartó — folyamatosan javuló indexsorozatot?” című cikke (Közgazdasági Szemle, 1975. 7—8. sz.) 943. lapján található megállapítását.

valamint az E_i rugalmassági együtthatókat tartalmazó

$$X^* = \frac{\sum E_i q_{1i} p_{0i}}{\sum E_i q_{0i} p_{0i}}, \quad (2)$$

reálbérindexek között lehet könnyen kimutatni.⁴ Mint előző írásomban is kifejtettem, a (2) képlet felel meg leginkább — ha nem is a fogyasztó szubjektív becslésének, de — Radnóti Éva gondolatmenetének.

----- Rugalmassági együtthatót tartalmazó index
 ————— Hagományos reálbérindex

Az ábrával is illusztrált összefüggés a Radnóti Éva képletéhez közel álló

$$X = \frac{\sum E_i q_{1i} q_{0i} p_{0i}^2}{\sum E_i (q_{0i} p_{0i})^2} \quad (3)$$

indexre, valamint Radnóti Éva

$$1 + b = 1 + \frac{\sum E_i q_{1i} q_{0i} p_{0i}^2 - \sum E_i (q_{0i} p_{0i})^2}{\sum E_i (q_{0i} p_{0i})^2} \quad (4)$$

képletére magára is csak sztochasztikusan érvényes. Az egyik zavaró tényezőt kiragadva: az egyes $q_0 p_0$ súlyok helyett a (3)-ban és (4)-ben használt — és nehezen indokolható — $(q_0 p_0)^2$ súlyok növelhetik, de csökkenthetik is az ábrán szaggatott vonallal húzott görbe hullámzásának amplitúdóját. Nehéz megmondani (de nem is szükséges), hogy *gyakorlatilag* előfordulhat-e olyan *kivételes* eset, amikor a reálbér növekedése esetén a (3) vagy (4) index kisebb növekedést, csökkenése esetén pedig kisebb csökkenést mutat, mint az (1) formula (vagyis hogy a szaggatott

⁴ Hozzászólásomban (658. l.) megadtam annak matematikai bizonyítását, hogy ha a magasabb jövedelemrugalmasságú termékek javára tolnának el a fogyasztási arányok, akkor $X^* < X^{**}$. A reáljövedelem növekedése esetén általában ez jellemző. Reáljövedelem-csökkenés esetén megfordul az egyenlőtlenség.

vonallal felrajzolt görbe hullámzása lehet-e kevésbé erős, mint a folytonos vonalú görbéé).

Az azonban bizonyos, hogy a Radnóti Éva válaszában megadott, reálisan elképzelt körülmény — amely szerint az életszínvonal növekedésével nőnek a magas jövedelemrugalmasságú cikkek árai, míg a többi cikk ára változatlan (943. l.) — nem vezethet ilyen eredményhez. A tárgyidőszak árai ugyanis egyik képletünkben sem szerepelnek. (Radnóti Éva azt állítja, hogy ilyenkor az általa számított index „jóval pesszimistább lesz a hagyományos Laspeyres-féle indexnél.” — lásd *uo.*)

Hozzászólásomban a merev elutasítás helyett inkább csak kétségeimet fejeztem ki a jövedelemrugalmassági együtthatók figyelembevétele iránt (659. l.), kissé abban reménykedve, hogy Radnóti Éva megpróbál majd meggyőzőbb közgazdasági érveket is felsorakoztatni. Ehelyett azonban a könyv szerzőjének „ellentámadása” gondolatmenetem azon pillérei ellen irányult, amelyeket *egzakt bizonyítások támasztanak alá*. Vita-partnerem válaszcikkének legfőbb mondanivalója az, hogy a (4)—(3)—(2)—(1) képletsorozat sem matematikailag, sem közgazdaságilag nem helytálló.

Annak „bizonyítása”, hogy a képletsorozat *matematikailag* hibás, végső soron Radnóti Évának egy sajnálatos elnézésén alapul. Pontosabban vitapartnerünk egymás után két — eléggé meglepő — hibát is elkövetett.

Válaszcikke szerint (937. l.) én „elmulasztottam észrevenni”, hogy

$$E = \frac{\sum E_{i0i} p_{0i}}{\sum q_{0i} p_{0i}} = 1. \quad (5)$$

Ezt azonban nekem az említett helyen nem is kellett „észrevenni”. Ha ugyanis *általános* képleteik alapján

$$1 + b^{**} E^{**} = X^{**}, \quad (6)$$

akkor *bármely független tényezőnek bármilyen konkrét értéket adva, az összefüggés érvénye nem szűnhet meg*. Az egyenlőség megszűnése matematikai lehetetlenség. Radnóti Éva azonban — meglepő fordulattal — megkísérelte a lehetetlent: behelyettesítette E^{**} helyébe az 1 értéket, majd — félúton megállva — arra az eredményre jutott, hogy

$$1 + b^{**} E^{**} = \frac{\sum q_{1i} p_{0i}}{\sum E_{i0i} p_{0i}},$$

ami szerinte nem egyenlő (6) jobboldalával, X^{**} -gal, vagyis az (1) alatti Laspeyres-indexszel. Elmulasztotta azonban észrevenni (ez a második meglepő hiba!), hogy ha (5) fennáll, akkor a tört számlálója és nevezője egyenlő egymással. Ez esetben

$$\frac{\sum q_{1i} p_{0i}}{\sum E_{i0i} p_{0i}} = \frac{\sum q_{1i} p_{0i}}{\sum q_{0i} p_{0i}},$$

vagyis $1 + b^{**} E^{**}$ mégiscsak egyenlő X^{**} -gal (ami már korábban is nyilvánvaló volt). Így hát a válaszcikk címében feltett kérdésre („*Sike-*

rült-e Köves Pálnak előállítania az általam javasolt indexből egy — a hagyományos Laspeyres-index féle tartó — folyamatosan javuló index-sorozatot?”) igennel válaszolhatunk.

Radnóti Éva a sorozat tagjainak közgazdasági tartalmát Y^* -nak és Y^{**} -nak az általam összeállított táblázat (657. l.) formai szempontjai szerint átalakított képleteiben kereste — és nem találta. Könnyebben rátalálhatott volna a közgazdasági tartalomra, ha gondolatmenetem *lényegét* követte volna a 654—655. lapon. Ott részletesen kifejtettem, hogy a legkisebb négyzetek módszerét helyesen alkalmazva *egyedi indexekből álló adatsorok* eltérés-négyzetösszegét minimálják — értéksúlyok figyelembevételével. Így kitűnik az is, hogy a $q_0 p_0$ súly logikusan következik a legkisebb négyzetek módszerének alkalmazásából. Radnóti Éva a $(q_0 p_0)^2$ súlyhoz az eredeti szándékainak nem pontosan megfelelő Y eltérés-négyzetösszegből való kiindulással jutott el.

A könyvben és a vitacikkekben is szerepel még egy korrekció, amelyet a szerző a (4) indexképlethez kapcsolt. Itt már nézeteltéréseink bizonyult kumulálódásával állunk szemben. Úgy érzem, hogy a vitának ebben a szakaszában már nem terhelhetjük az olvasót a vitatott probléma szálainak kibogozásával. E tekintetben annak kinyilvánítására szorítokozom, hogy fenntartom előző hozzászólásomban részletesen kifejtett álláspontomat (659—660. l.).

Ugyanez vonatkozik azokra a járulékos vitatémákra, amelyeket az alapvető kérdésekhez kapcsolódva érintettünk.

BILLINGNÉ SZÖNYI KATALIN—CSÉBFALVI KÁROLY

MIRE KÉPES A SZÁMÍTÓGÉP?

(A számítógép és alkalmazása sorozat)

A mű kapcsolódik a sorozat előző kötetéhez.

A szerzők érdekesen építik fel mondanivalójukat. A számítógépek néhány alapvető tulajdonságából indulnak ki: a gyorsaságot, a tárolási képességet, az erősítő funkciót, valamint a „konzerváló” képességet emelik ki, s ennek alapján tárgyalják a felhasználó lehetőségeit. Meghatározzák a számítógép helyét a számolóeszközök között és adott feladatok (pl. szállítási program) megoldása során a célszerű működtetését. Megismerhetjük a számítógép belső szervezésével kapcsolatos teendőket is.

A kötetet kiegészítő ábrák jól illeszkednek az anyaghoz és hasznosan értelmezik a mondanivalót.

91 l., füzve 9,50 Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

Pesszimista-e a fogyasztó? Kritérium-e egy indexnél a pesszimizmus?

Köves Pál úgy véli, hogy indexem azért nem felel meg a fogyasztói gondolkodásnak, mert reáljövedelem-növekedés esetén a hagyományos indexeknél „derülátóbb”, reáljövedelem-csökkenés esetén pedig borúsabb képet fest. Véleményem szerint, ha így volna, e közgazdasági mutató még nem esne messze a fogyasztói gondolkodástól, minthogy a fogyasztó valóban derűs, ha reáljövedelme növekszik, s lehangolt, ha csökken. Igaza van Köves Pálnak abban, hogy egy ilyen index nem lenne haszontalan. Érzékeny barométerként alkalmazhatnánk olyan mérőeszközként, amely különösen hasznos akkor, amikor a reáljövedelmeket csak kicsit szándékszunk növelni, s ezért nagyon kell vigyáznunk arra, hogy véletlen tévedések e kis növekedést ne változtassák kis csökkenéssé. Az általam felállított index azonban nem tesz maradéktalanul eleget annak a feladatnak, hogy egy ilyen érzékeny eszközt adjon a kezünkbe. Nem tesz eleget ennek a követelménynek az az index sem, amelyet Köves Pál, mint gondolataimnak legjobban megfelelőt mindenáron nekem akar ajándékozni, de amelynek szellemi „apaságát” én semmiképpen sem vállalhatom.

Köves Pál azt állítja, hogy ez az utóbbi $X^* = \frac{\sum E_i q_{1i} p_{0i}}{\sum E_i q_{0i} p_{0i}}$ index, reáljövedelem-növekedés esetén *mindig* nagyobb reáljövedelem-növekedést mutat, mint az $X^{**} = \frac{\sum q_{1i} p_{0i}}{\sum q_{0i} p_{0i}}$ index. Ennek cáfolatára elég egyetlen számpéldát közölnöm.

Példámban három termékcsoport szerepel $E_3 = 2$, $E_2 = 1$, $E_1 = 0,5$ jövedelemrugalmassági együtthatókkal. A bázisidőszakban költsenek mindegyik termékcsoportra 1000 Ft-ot. Nőjön ezután a nomináljövedelem 25 százalékkal, a 3. termékcsoport ára pedig 50 százalékkal. A kiadások tárgyidőszaki megoszlása:

I. 1200 Ft

II. 1300 Ft

III. 1500 Ft.

A reáljövedelem nyilvánvalóan nőtt, de az árarányváltozások a termékstruktúrát a magas jövedelemrugalmasságú termékek rovására tolták el, bár az abszolút fogyasztás e termékcsoportoknál sem csökkent.

$$\frac{\sum q_{1i} p_{0i}}{\sum q_{0i} p_{0i}} = \frac{1200 + 1300 + 1000}{3000} = \frac{3500}{3000} = 1,17;$$

$$\frac{\sum E_i q_{1i} p_0}{\sum E_i q_{1i} p_0} = \frac{600 + 1300 + 2000}{500 + 1000 + 2000} = \frac{3900}{3500} = 1,12.$$

Vagyis a Köves-féle jövedelemrugalmassági együtthatót is tartalmazó index reáljövedelem-növekedés esetén is kisebb reáljövedelem-növeke-

dést mutat, mint a jövedelemrugalmassági együtthatót nem tartalmazó index. Eredeti indexem azonban elvileg más, mint az, amelyet Köves Pál nekem szánt. Elvileg más, mert nemcsak az a lényege, hogy a jövedelemrugalmassági együtthatót is tartalmazza, hanem az is, hogy a fogyasztás szerkezetéből következett a fogyasztás színvonalára. Ebből adódik az a jelenség, amit Köves Pál nem ért meg, vagyis hogy a volumenindexet csökkenti, ha a tárgyidőszakban elsősorban a magas jövedelemrugalmasságú termékek árai nőnek, holott a tárgyidőszaki árak nem szerepelnek a képletben. Az arányváltozások azonban kifejeződnek a fogyasztási struktúra változásában, amelyre viszont a jövedelemrugalmassági együtthatót is tartalmazó index érzékenyen reagál.

Röviden az indexsorozatról

Köves Pál indexsorozatát bírálva elég volt az $E = \frac{\sum E_i q_0 p_0}{\sum q_0 p_0} = 1$ behelyettesítést elvégezni, mert Köves Pál E -vel való szorzás útján jut b -től X -ig, az eggyel való szorzás azonban nem vezet új eredményre. Ha tehát Köves Pál újabb behelyettesítésekkel mégis eljut a Laspeyres-índexig, az nem változtat azon, hogy az első és az utolsó láncszem között nem folytonos, hanem csak szakadozott lánc van, vagyis a sorozat formailag is hibás. Ami különben ez esetben teljesen lényegtelen, mert ha a formai követelményeknek meg is felelne az említett indexsorozat, tartalmilag akkor is hibás volna.

Az általam számított index valóságos korlátairól

Könyvemben az általam számított indexet *nem* a hagyományos indexek *helyett*, hanem azok *mellett* ajánlom. S most megragadom az alkalmat, hogy ennek egyik, könyvemben eléggé ki nem fejtett okát itt leírjam. Indexem tulajdonképpen csak rétegek reáljövedelem-változásának mérésére alkalmas. E sajátossága éppen abból következik, hogy nagyon erősen reagál a fogyasztási struktúra változásaira. Könyvemben ezt azért nem hangsúlyoztam külön, mert általánosságban kifejtettem azt a gondolatot, hogy a reáljövedelmet véleményem szerint *mindig* egyes rétegekre vonatkoztatva kell mérni. Ha azonban mégsem úgy mérjük, akkor indexemet használva nagyon torz eredményt kaphatnak, mivel — ha az össznépeségre számítják — ez az index erősebben reagál a magasabb jövedelemkategóriákba tartozók fogyasztásának változására, mint az alacsonyabb jövedelemkategóriákba tartozókéra. Ezért ezt az indexet kizárólag csak az egyes jövedelemkategóriákra lehet alkalmazni és nem az össznépeségre.

Már indexemnek ez az általam jól ismert korlátja is világossá teszi, hogy nem állt szándékomban sem a hagyományos indexeket, sem az azok értelmezésével, finomításával kapcsolatos általam is igen fontosnak tartott kutatásokat lebecsülni. S Köves Pál e témakörben készülő újabb művét is nagy érdeklődéssel várom, joggal bízva abban, hogy az nem lesz kevésbé színvonalas, mint korábbi indexelméleti munkái.

Jövedelem és boldogság*

Van valami, amit minden közgazdásznak állandóan szem előtt kellene tartania, amiről azonban sokan gyakran megfeledkezünk. Túlságosan „bele vagyunk hevülve” a nemzeti jövedelem és a nemzeti termék méricskélésébe és növekedési problémáink kutatásába, s szem elől tévesztjük a célt: azt, hogy nem az ember van a termelésért, hanem a termelés az emberért. A termelés egyetlen célja, hogy az emberek életét ma vagy holnap, közvetve vagy közvetlenül megkönnyítse és jobbá tegye. A kérdés az: elérjük-e ezt a célt.

A kérdés megválaszolása nem annyira kilátástalan, mint amilyennek látszik. Az Egyesült Államokban például nagyszerű statisztikák készülnek a nemzeti jövedelemről és a nemzeti termékről — már csak azért is, mert Jászi György végzi e munkát —, s arról is vannak statisztikai adataink, hogy mennyire voltak az emberek megelégedve az életükkel. Az Amerikai Közvéleménykutató Intézet és a Nemzeti Közvéleménykutató Központ legalább tíz felmérést készített a háború óta, amelyben az Egyesült Államok népességének különböző rétegeit képviselő csoportokat arra kérték fel, hogy sorolják be magukat a „nagyon boldog”, az „eléggé boldog” vagy a „nem nagyon boldog” kategóriák egyikébe. Igaz, a minták viszonylag kicsik (1500 és 3500 fő közöttiek) voltak, és — sajnos — a megadott válaszlehetőségek több változatban fordultak elő (a Közvéleménykutató Központ kérdőívein az „eléggé boldog” helyett a „meglehetősen boldog” állt; a legelső kategória hol „nem túl boldog”, hol egyszerűen „nem boldog” változatban fordult elő, s ez utóbbi kettő természetesen nagyon különbözik egymástól), ami nem volt szerencsés, de most már nem lehet rajta változtatni. Az is kérdéses, mennyire tekinthetők az ilyen jellegű kérdésekre adott válaszok őszintének és megbízhatónak.

A kétségeket azonban eloszlatja és az adatok iránti bizalmat megerősíti a különböző felmérésekben kapott válaszok nagymértékű stabilitása: a megkérdezettek megoszlása a „nagyon boldog”, az „eléggé boldog” és a nem olyan boldog” kategóriák között alig változott 1974 és 1970 között, jóllehet időközben az egy főre jutó reáljövedelem több mint 60 százalékkal nőtt. A megoszlás tehát nemcsak stabil, hanem éppenséggel „túlságosan” is az. Hiszen minden egyes felmérésben a „nagyon boldog” emberek aránya annál magasabb és a „nem boldogoké” annál alacsonyabb volt, minél magasabb jövedelmi kategóriát vizsgáltunk. Miként lehet megmagyarázni ezeket a látszólag ellentmondásos eredményeket?

Hogy az eredmények értelmezését kellő alapossággal és rendszerességgel végezhesük el, ahhoz az emberi elégedettség fogalmát kellene merőben új módon megközelítenünk. Egy most éppen sajtó alatt levő könyvemben megkíséreltem egy ilyen megközelítést adni. Sajnos e rövid előadás nem elegendő még csak e megközelítés összefoglalásához sem. Ehelyett ismertetnék néhány olyan fogalmat és besorolást, amely közelebb visz bennünket a jövedelem és a jólét közötti paradox kapcsolat magyarázatához, és egyben némi képet ad az effajta kérdések megoldásához szükséges általános hozzáállásról.

A statisztika egyértelműen azt mutatja, hogy az amerikai ember elégedettsége sokkal inkább függ rangjától, mint abszolút jövedelmétől. Ennek a ténynek a legegyszerűbb és legkézenfekvőbb magyarázata az lenne, hogy a státusz az elégedettségnek nagyon fontos forrása. A közgazdászok sosem tudták, hogyan kell bánni ezzel a jelenséggel, a pszichológusok munkái azonban bőséges anyaggal illusztrálják, hogy a státusz mint az elégedettség forrása és a viselkedés motivációja milyen

* E tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Közgazdasági Társaság vendégként idén nyáron hazánkban járt Scitovsky Tibornak, az egyesült államokbeli Stanford Egyetem magyar származású professzorának június 26-án a Kossuth Klubban tartott előadásán magyar nyelven megtartott előadása.

fontos mind az emberi, mind az állatközösségekben. Amíg az egyén életbenmaradása azon múlik, hogy egy csoporthoz tartozik, amely megvédelmezi, mindaddig olyan magatartásformát igyekeznek felvenni, amely elősegíti, hogy a csoport befogadja őt, amellyel az odatarozását hangsúlyozhatja. Minden szülő tudja, milyen fontos a gyermekek számára, hogy ugyanúgy öltöztessék őket, ugyanúgy bánjanak velük, ugyanazokat a kiváltságokat élvezzék, mint gyermektársaik; és valljuk be, a szülők vonzódása a hasonlóság és a divat után nem kisebb a gyerekekénél, ha más formában jelentkeznek is. Hogy milyen nagy súlyt fektetünk mi a státuszra, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy mennyire fontosnak tartjuk a szegénység bélyegének elkerülését és a szegények megsegítését.

A modern társadalomban ugyanis a szegénységi normának nagyon kevés köze van a biológiai létfenntartáshoz. Az Egyesült Államok szegénységi normája például kb. 30-szor olyan magas, mint Egyiptomé. Miért? Nem azért, mert nekünk 30-szor annyi élelem, fűtőanyag és ruházat kell az életbenmaradáshoz, mint az egyiptomiaknak, hanem azért, mert a mi átlagos életnivónk 30-szorosa az egyiptominak. Egy japán kollégám tanulmányából kiviláglík, hogy különböző országok szegénységi normái majdnem ugyanúgy aránylanak egymáshoz, mint az illető országok átlagos életszintjei. Az ok egyszerű: egy adott társadalom szegénységi normája azt a minimális költséget mutatja, amellyel valaki a társadalomba való befogadást megvásárolhatja magának, s nagyon kevés a köze bármely minimális jólét biológiai mutatóihoz. Az amerikai szegények legtöbbször jómódúnak találnák, mondjuk Hong kongban vagy Indiában; az amerikai szegények azonban ettől még nem lesznek boldogabbak. Szegénységük nem abban a biológiai értelemben okoz fájdalmat, mint az éhség vagy a hideg, hanem társadalmi értelemben, mivel státuszon kívül rekednek: az a társadalom, amelyben élnek, nem fogadja be őket. Ez nem kevésbé fájdalmas, jöllehet a fájdalom más jellegű. Van egy másik, egészen másfajta forrása az elégedettségnek, amely úgy tűnik, szintén nem az egyén abszolút jövedelmének szintjétől függ, hanem a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyétől, és ez a munka. Hogy a munka az emberi elégedettség egyik fő forrása, azt Marx éppen olyan világosan látta, mint az angolszász protestáns etika létrehozói; s hogy a mai nyugati közgazdászok képtelenek felismerni ezt a tényt, nem von le semmit az igazából. Sok bizonyítékunk van arra, hogy a munka nagyon különböző mértékben okoz örömet az egyes embereknek; és ugyanezek a bizonyítékok azt is megmutatják, hogy a munka által kiváltott elégedettség pozitív korrelációban áll az emberek társadalmi és jövedelmi besorolásával.

A legfontosabb bizonyíték a különböző emberek munkahetének hossza közötti nagy eltérés. A független gazdálkodók, vállalatvezetők, orvosok, ügyvédek, sebészek és egyéb, hivatással rendelkező emberek általában 30–50 százalékkal hosszabb munkaidőben dolgoznak, mint a bérből és fizetésből élő alkalmazottak; egy Amerikában (a Michigan Survey Research Center által) készített tanulmány szerint a jövedelmi szint és a munkahét hossza között pozitív korreláció van; továbbá statisztikai adatok bizonyítják, hogy az alkalmazottak munkahetének az elmúlt 100 évben végbement állandó csökkenésével párhuzamosan az értelmiségieké, az üzletembereké és a magasabb beosztású állami tisztviselőké egyre hosszabbodott.

Mindezek a bizonyítékok azt sugallják, hogy a munkával való elégedettség a jövedelmi ranglétrán elfoglalt hely pozitív függvénye — valószínűleg azért, mert ez a hely határozza meg, mennyire van valaki beavatva a munkájába, mekkora lehetősége van saját megítélése és kezdeményezése alapján dolgozni, továbbá hogy saját belátására van-e bízva, miként és mikor végzi el a munkáját. Mindez kétségtelenül elválaszthatatlan a munka kellemes vagy kellemetlen mivoltától. Kérdőíves felmérések kimutatták azt is, hogy az olyan emberek aránya, akik elégedettek munkájuk természetével és azzal az erőfeszítéssel, amelyet az elvégzése tőlük megkíván, nagyobb a társadalmi ranglétra felsőbb fokain, ahol a fizetés is magasabb.

Ezek szerint mind a státusz, mind a munka olyan forrása az elégedettségnek, melynek élvezete nem annyira az ember jövedelmétől, mint inkább a ranglétrán elfoglalt helyétől függ; de ezek nem az egyedüli ilyen jellegű források az elégedettségnek. Van sok más is, amelynek kínálata korlátozott — vagy abszolút értelemben, vagy a népesség méreteihez viszonyítva. Már Malthus felhívta a figyelmet azokra a problémákra, melyeket a kínálat korlátozott volta vet fel; s manapság sok embert foglalkoztat az a kérdés, milyen hatással lesznek az emberi elégedettségre az olyan korlátozó tényezők, mint a talaj- és általajtartalmak kiemerülése, valamint az, hogy a bennünket körülvevő légkör és vízrendszer egyre

kevesbé képes elnyelni a civilizáció által termelt szennyező anyagokat. Ugyanilyen fontosak a relatív hiányok, melyekre egyszerű példa az idő. A közgazdasági haladás nem képes megnövelni az emberek rendelkezésére álló időt; egy svéd közgazdász, Steffan Burenstam Linder „A rohanó gazdagok” (The Harried Leisure Class) című művében elemezte a gazdag társadalmak ebből származó sokféle nyomorúságát. Egy másik, ehhez hasonló hiánytényező a háztartási és egyéb alkalmazott, ami ugyancsak időkérdés: emberi idő, amely egy másik ember szolgáltatásában áll.

Az ehhez a típushoz tartozó elégedettségtényezőket, melyek kínálatát semmilyen arányú gazdasági fejlődés növelni nem tudja, helyzeti javaknak nevezzük — ezeket elemzi a Warwick Egyetemen tevékenykedő Fred Hirsch professzor most megjelenő könyvében. Példái kiterjednek a lakótelepi ingatlanokra, a kormányban és az iparban elfoglalt vezető pozíciókra és a szervezettség valamennyi formájára. Az ingatlan kívánatos volta függ földrajzi elhelyezkedésétől és megközelíthetőségétől; ami a vezető pozíciókat illeti, az embereket elégedettséggel tölti el a fontosság és a hatalom tudata, amit az ilyen pozíciók nyújtanak, s mivel a hatalom tudata onnan ered, hogy befolyással lehetünk más emberek életére, világos, hogy a hatalomból származó egy főre jutó elégedettségmennyiség szintén korlátozott.

Röviden: léteznek egy egész sor olyan elégedettségi tényező, melynek teljes kínálata nem növekszik párhuzamosan az életszínvonal emelkedésével. Nagy részük eléggé fontos az emberi elégedettséghez, és ez felveti a kérdést: mi történik velük a jövedelmek növekedése során. Mint közgazdászok, azt várnánk, hogy az ilyen javak ára emelkedjék, leszorítsa a keresletfelesleget, és arra kényszerítse a közönséget, hogy járulékos jövedelmét kizárólag olyan javakra költse, melyek kínálata növekszik. Másrészt előfordulhat az is, hogy az árak emelkedése helyett romlik a minőség. Ez tulajdonképpen majdnem ugyanaz, mégis érdemes illusztrálnunk, tekintettel nagy gyakorlati fontosságára.

A vezető állások példája elég jó illusztrációként kínálkozik. Az életszínvonal emelkedésével egyre több és több ember törekszik vezető pozícióra, és mivel úgy tűnik, hogy az elérésének szükséges előfeltétele a képesítés, növekszik a tanulás és a tanulási lehetőség iránti kereslet. Ha a tanulási lehetőségek lépést tartanak a növekvő kereslettel, úgy nő a szakmailag jól képzett emberek arányszáma is. Ugyanakkor azonban, a már említett okoknál fogva, a vezető pozíciók arányszáma nem emelkedik; és ez a konfliktus a kereslet növekedése és a kínálat stagnálása között többféle úton oldható fel. Az egyik: a vezető állásokhoz megkívánt képzettség szintjét megemelik, hogy kiszűrjék a felesleges keresletet. (Kenneth Arrow-nak az oktatásról mint szűrőről készített munkája foglalkozik ezzel az esettel.) A konfliktus másik megoldása: felhívítják a vezető pozíciókat azáltal, hogy a benne levők számát megnövelik, ugyanakkor hatalmukat és befolyásukat csökkentik. Az üres címek túlburjánzása világjelenség.

További példája a megnövekedett gazdagsággal együtt járó minőségcsökkenésnek a modern nagyvárosok túlnépesedése. Ahogy növekszik az autók száma s ezzel együtt a torlódások és a közlekedési dugók gyakorisága, úgy csökken az autó előnye és vonzereje. Az árak növekedése és a minőségcsökkenés egyaránt olyan piaci tényezők, amelyek képesek egyensúlyba hozni a keresletet és a kínálatot; a legfőbb különbség a kettő között abban rejlik, hogy míg az áremelkedés a gazdagoknak kedvez, és csak a szegényeket szorítja ki, addig a minőség romlása demokratikusabb, mivel mindenkinek egyformán rontja el az örömét. Bármilyen úton egyenlítődik is ki a kereslet és a kínálat, két dolog világos. Az egyik az, hogy a helyzeti javakból származó összes elégedettség többé-kevésbé változatlan marad, a jövedelmek állandó növekedése ellenére. A másik, hogy a helyzeti javak árának emelkedése vagy minőségük csökkenése arra kényszeríti az embereket, hogy felesleges reáljövedelmüket olyan egyéb javak megvásárlására fordítsák, amelyek kínálata bővíthető. Ez újabb kérdést vet fel: miért nem növeli ezeknek a másfajta javaknak a bővülő fogyasztása az emberek elégedettségét?

Hogy válaszolhassak erre a kérdésre, a javaknak ahhoz az osztályozásához kell folyamodnom, melyet egy angol közgazdász, Sir Ralph Hawtrey vezetett be. Megkülönböztetett ún. védekező javakat, melyek fájdalmat, kényelmetlenséget, erőfeszítést kúsztöbölnek ki vagy takarítanak meg, és ún. alkotó javakat, melyek stimulálják az embert azáltal, hogy valami újat és szokatlant nyújtanak, így okozva számára elégedettséget és örömet. Felismerte azt is, hogy a javak és szolgáltatások nagy része keveréke a kettőnek: kényelmet is nyújt — stimulál is.

Hawtrey osztályozásának jelentősége abban a tényben rejlik, hogy a védekező javak csupán negatív elégedettséget váltanak ki: csökkentik vagy kiküszöbölik a fájdalmat, kényelmetlenséget, erőfeszítést. Ez azt jelenti, hogy az egyénnek a védekező javak iránti szüksége korlátozott, amiből az is következik, hogy az ilyen javak örömet, kielégülést okozó képessége ugyancsak korlátozott.

Néha a fogyasztó felismeri ezt a tényét. Ez magyarázza, hogy a közszükségleti cikkek iránt — ezek persze mindig védekező termékek — a kereslet jövedelem-rugalmassága alacsony és hanyatló.

Máskor azonban a fogyasztó tudatlan, konvencionálisan vagy társadalmi nyomás alatt cselekszik, avagy stimulációt vagy státuszt keres ott, ahol az kapcsolt áruként, a védekező termékekkel együtt, „fix csomagolásban” érkezik. Ilyen esetekben a fogyasztó kereslete továbbra is — még a teljes kielégülés után is — a védekező termékre irányul, azzal az elkerülhetetlen eredménnyel, hogy elpazarolja a pénzét, mivel elégedettségét fokozni nem képes.

Hogy ez miként történik, azt többféleképpen lehet illusztrálni és megállapítani. Például az U. S. Census of Housing bőséges információt tartalmaz a lakosság rendelkezésére álló védekező javakról (fürdőszoba, hűtőgép, mosógép, személygépkocsi stb.), és amikor azt látjuk, hogy az összes háztartásnak több mint 96 százaléka az ilyen jellegű védekező termékek egész sorával rendelkezik, joggal tételezzük fel, hogy az ezen javak által biztosított kényelem iránti szükséglet már egészen vagy majdnem egészen kielégült. Van egy másik, talán tudományosabb megközelítés is, mégpedig a következő: Az Egyesült Államokban kifejlesztett és a piacon értékesítésre kerülő fogyasztói áruk nagy részének az a célja, hogy csökkentse a háztartásra és az egyszerű, mindennapi rutinműveletekre fordított időt és munkát. Abban a mértékben, ahogy ezt megteszik, ezek védekező javak, és a kényelmetlenség csökkentésével vagy kiküszöbölésével váltanak ki negatív elégedettséget. Meddig lehet ezt így folytatni, hol akarjuk mi magunk megvonni a határt? Nyilvánvaló, hogy az e rutintevékenységekre fordított idő és energia soha sem csökkenthető nullára — s ez nem is volna kívánatos. A nap 24 órából áll, és az emberek többsége nem képes 8 óránál többet aludni. Így fennmarad 16 éber óra, s ha valaki egy órát megtakarít a háztartáson vagy a munkán, ez csak akkor növeli az elégedettségét, ha az így megtakarított órát az illető a javára tudja fordítani. Az amerikai gazdaság bőségesen bizonyítja: bár mindent megteszünk, hogy időt takarítsunk meg, a megtakarított idővel nem tudunk mit kezdeni.

Ökonometriai tanulmányok, amelyek azt vizsgálták, milyen közlekedési eszközöket részesítenek az emberek előnyben az otthonuk és a munkahelyük közötti utazásra, valamint szabad idejük és vakációjuk idején, kimutatták, hogy az emberek szabad idejüknek impliceit igen alacsony — óráberük kis töredékének megfelelő — értéket tulajdonítanak. A tv-előfizetéssel kapcsolatos kísérletek ugyanilyen eredményekhez vezettek. Az Egyesült Államokban — ahol a tv ingyenes, a hirdetésekben tartja fenn magát — az emberek átlagosan több mint másfél órát töltenek naponta a tv képernyője előtt, jóllehet a programok között sok az unalmas, az ismétlődő, s valamennyit állandóan félbeszakítják a még unalmasabb és még inkább ismétlődő kereskedelmi hirdetések. A meglepő dolog az, hogy még a 2 százalékot sem éri el azoknak a tv-nézőknek az aránya, akik legalább a legyszerényebb előfizetési díjat hajlandók volnának megfizetni olyan tv-ért, amely jobb programokat kínál, és mentes a hirdetésektől. Ebből elkerülhetetlenül azt a következtetést kell levonnunk, hogy az emberek többsége nem sokra becsüli a saját idejét. Az időmegtakarító technológia túlzott igénybevétele az időt szabad áruvá tette: több időt takarítunk meg, mint amennyivel kezdeni tudunk valamit.

Némileg bonyolultabb, de lényegében ugyanilyen a fizikai és szellemi erőfeszítésekkel való gazdálkodásunk is. Nyilvánvaló, hogy a minimumra csökkentésük nem éppen az emberi boldogság teteje. Mindenki nagyon jól tudja: ahhoz, hogy „fitt” maradjon, használnia kell a végtagjait, izmait, érzékszerveit, sőt az agyát is; az emberek többsége szeretné megőrizni képességeit, és élvezni az ehhez szükséges gyakorlatokat. Míg az Egyesült Államokban körül vagyunk véve a legkülönbözőbb munkamegtakarító járművekkel, szerkezetekkel, ravasz készülékekkel és egyéb árukkal, melyeknek vonzereje ellenállhatatlan, és amelyeknek „hála”, sokkal több erőfeszítést takarítunk meg, mint amennyit aktív sportokban és egyéb szabadidő-ténykedésekben el tudunk költeni.

Az Egyesült Államokban készülő egészségügyi statisztikák bőséges anyaggal bizonyítják, hogy az amerikai ember még attól a minimális erőkifejtéstől is tartózkodik, amelyre pedig egészsége megőrzéséhez szüksége lenne; és az adatok

kimutatják ennek egészségügyi következményeit: alacsony várható életkor, a szív-betegek nagy száma és magas halálozási aránya, magas koleszterin- és triglicerid-szint a lakosság nagy hányadának vérében stb. Még ha olyan emberekről lenne szó, akik szabad akaratukból választják inkább a jó, mint a hosszú életet! De itt nem ez a helyzet: az emberek többsége aggódik az egészségéért, és vállalná a nyomort is, csak hogy tovább élhessen. Nemcsak vállalná, hanem vállalja is. Becslések szerint kb. 70 millió amerikai diétázik orvosi utasításra; nagy és egyre növekvő százalékuk, ugyancsak orvosi utasításra, a fürdőszobában szobakerék-pározik — és egyikük sem teszi ezt örömmel.

Nem azt akarom mindezzel mondani, hogy a fogyasztó irracionális, csak azt, hogy nem ismeri fel eléggé, milyen veszélyes az egészségre a tunya életmód — különösen akkor nem ismeri ezt fel, amikor az komplex döntésnek a következménye. Embereket nyilvánvaló elégedettséggel tölt el egy elektromos sövénynyíró vagy egy elektromos konzervnyitó birtoklása; amit én kétségbe vonok, az az, hogy elégedettségük forrása az ezek által lehetővé tett erő kifejtés-megtakarítás. Ezek az eszközök ugyanis nemcsak védekező, hanem egyúttal alkotó termékek is. Azon felül, hogy erőfeszítést takarítanak meg, nagyszerű játékok is, az emberi találékonyság csodái, a technika vívmányai, az ember természet feletti uralmának szimbólumai; s ezek azok a szempontok, amelyek a birtoklásuk—használatuk által kiváltott elégedettséget megmagyarázzák. Sajnos, ezek kapcsolt áruk, melyek a játékos örömeiket túl nagy arányban kombinálják az erő kifejtés megtakarításával. Valószínűleg ez a fő oka annak, hogy túlzásba visszük az idő- és energiamegtakarítást.

Ezzel eljutottunk előadásom utolsó témájához, a stimulációhoz, vagyis Hawtrey alkotó termékeihez mint élvezetforráshoz. Nincs idő arra, hogy elméleti fejtegetésekbe bocsátkozzak arról, mi stimulál, és mi teszi a stimulációt kellemessé; ezúttal csupán azt hangsúlyozom, hogy a stimuláció az újdonság függvénye, a kellemes stimulációhoz egy „közbülső újdonságfokra” van szükség. Továbbá mivel az újdonság megkopik, a stimulus nem tartós, hanem élvezete során ugyanúgy elhasználódik, mint ahogy az élelmiszer is elhasználódik az evés során.

Mindennek fontos vonatkozása van a védekező árucikkek stimuláló oldalának élvezete szempontjából, mégpedig hogy nem a magas, hanem a növekvő életszínvonal az, ami élvezetet nyújt. Csak az a kényelem, amiben eddig nem volt részünk, nyújtja az újdonság örömét. Sajnos az előadás bevezetőjében említett önbesoroló boldogságfelmérések nem osztályozzák az embereket életszínvonal-változásaik alapján; de tudjuk, hogy a magasabb jövedelmi kategóriákban nagyobb arányban fordultak elő olyan emberek, akiknek a jövedelme az utóbbi időkből emelkedett arra a szintre. Ennek megfelelően várható, hogy a magasabb jövedelmű csoportokban több az olyan ember, aki a növekvő életnivó újdonságát élvezi. Ha ez így van, eggyel több magyarázata van annak, miért magasabb a „nagyon boldog” emberek arányszáma a magasabb jövedelmű csoportokban.

De ha ez egy fontos magyarázat, felmerül a kérdés: élvezheti-e valaki azt a fajta változatosságot és újdonságot is, ami életszínvonalának csökkenéséből ered? A válasz az, hogy ez időnként megtörténik. Sokan élvezik a kempingezést, s élvezetük részben onnan ered, hogy el kell viselniük és képesek is elviselni a primitív körülményeket, megszokott kényelmük hiányát. Az emberek élvezik a megszokott kényelem ideiglenes nélkülözését, éppen mert ez változatosságot jelent. Hasonlóképpen, a fiatal emberek többsége örül annak, ha a szülői házból a saját, kevésbé kényelmes szobájába vagy lakásába költözhet. Az élvezet egy része természetesen a nagyobb függetlenségből adódik, de szerepet kap benne az egyszerűbb és ridegebb környezet újdonsága is.

Ha ennyi példa akad arra, hogy az életszínvonal-csökkenés élvezetes lehet, miért tűnnek ezek mégis paradoxnak és kivételeknek? Az egyik ok természetesen az, hogy ha valakinek drasztikusan csökken a védekező fogyasztása, akkor az a kielégülési szint alá süllyedhet, és a változatosság örömét elnyomja a kényelem örömeinek a csökkenése. Egy másik, talán még fontosabb ok: az egyes élvezetekhez való szenvedélyes ragaszkodásunk. Mindenki tud a kábítószer-fogyasztás szenvedélyéről; kevésbé ismert viszont, hogy az egy-egy szenvedélyhez való ragaszkodás sokkal általánosabb pszichológiai jelenség: a kábítószer-fogyasztás ennek csupán szélsőséges példája, mely az egyéb élvezeti források iránti szenvedélytől csak mértékében különbözik. Így annak oka, hogy az életszínvonal-csökkenés gyakrabban vált ki fájdalmat, úgy gondolom, abban rejlik, hogy szenvedélyesen ragaszkodunk nemcsak megszokott kényelmünkhöz, hanem talán még inkább megszokott státu-

szünkhoz. Az életnővesés örömeinek illusztrálására felhozott mindkét példát jellemezte, hogy a kényelem csökkenése nem járt státuszvesztéssel. De abban a pillanatban, amikor a státuszom forog kockán, és úgy kell felfognom a nélkülözést, mint státuszvesztéssel, az elvonókúrával járó tünetek fájdalma képes elnyomni a változás élvezetét. Ezért van az, hogy ha valamiről le kell mondanunk, ez akkor is kellemetlen lehet, ha a dolog, amiről lemondunk, semmivel sem járult hozzá elégedettségünkhöz.

Előadásomban igyekeztem magyarázatot adni a jövedelem és a jólét közötti rejtélyes kapcsolatra; a magyarázat természetesen korántsem teljes. Hangsúlyoztam a státusznak és egyéb helyzeti javaknak a fontosságát; rámutattam védekező szükségleteink kielégíthetőségére, és példát hoztam annak bizonyítására, mennyivel haladja meg védekezőtermék-fogyasztásunk a határhaszon-elmélet nulla pontját. Végül megvizsgáltam a stimuláció élvezeteinek két tényezőjét: a munkaelégedettséget és a kényelmi szint változásából fakadó élvezetet; mindkettő a jövedelmi skálán elfoglalt helytől, nem pedig a jövedelem abszolút nagyságától függ.

Beszámolómból teljesen kimaradt az alkotó javak azon része, mely nem „kapcsolt áru”, hanem a stimulációt és annak élvezetét tisztán, úgyszólván felhígítás nélkül nyújtja. Példái az ilyesminek az irodalom, a zene, a képzőművészet, a sport, az utazás, a nyaralás, az ingyencsés, a vitatkozás és a baráti beszélgetés — csupa olyan dolog, amiből az átlag amerikai sokkal kevesebb jut, mint az átlag nyugat-európainak, és valószínűleg kevesebb, mint az átlag magyarnak. Mindez kétségtelesen fontos az élet élvezetéhez, s hogy a „gazdag amerikai” mindebből kevesebbet kap, mint a „szegény európai”, ez statisztikailag kimutatható. Hogy miért van így, annak nem annyira gazdasági, mint inkább kulturális és ideológiai magyarázata van — ezért nem is illene bele ennek az előadásnak a keretébe. A magas jövedelem csak akkor vezet nagy jóléthez és boldogsághoz, ha okosan használják föl. Hogy mi miért nem használjuk jövedelmünket okosabban, az más lapra tartozik; én csak azt próbáltam magyarázni: ahogyan használjuk, abból miért nem ered több boldogság.

Scitovsky Tibor

A nemzetijövedelem- és nemzetivagyon-kutatással foglalkozó nemzetközi szervezet (IARIW) XIV. konferenciájáról

Az IARIW XIV. nemzetközi konferenciáját a finnországi Aulankóban rendezték meg 1975. augusztus 18 és 23 között. A tanácskozás napirendjén hat szekcióprogram szerepelt. Öt szekció egy-egy előre meghatározott témában elfogadott előadásokat vitatott meg, míg a hatodik, tematikáját tekintve, kötetlenebb volt: különböző témakörökben benyújtott előadások vitájára adott lehetőséget. A kijelölt témák a következők voltak:

1. *Nemzeti termék és jólét* (makro- és elosztási aspektusban).
2. *A tőkeállomány mérése, különös tekintettel az ipari bontásra* (fejlődő és fejlett országok szerint csoportosítva).
3. *Reáltermék és ár.*
4. *A környezeti változások mérése a népgazdasági elszámolások vonatkozásában.*
5. *A szegénység definíciója és mérése.*

A konferencia keretében az első szekció témája szolgált. A többi munkacsoportban elhangzott előadások, szervesen kapcsolódva az általános problémákhoz, egy-egy részterület elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyalták.

Beszámolómban főként azokra a témákra koncentrálok, amelyekben a magyar statisztikusokat, tervezőket is érdeklő gondolatok merültek fel, és csupán érintek más, bennünket kevésbé foglalkoztató témákat.

Általános probléma a fejlődés, a gazdasági-társadalmi jólét (welfare) mérése. Az utóbbi években a fejlett tőkés- és a fejlődő államok kormányai is mindinkább érdekeltek országaik gazdasági és szociális körülményeinek javításában. Olyan igények mutatkoznak, hogy a kormányok vállaljanak felelősséget a gazdasági és társadalmi körülmények alakulásáért, a népesség egészségügyi helyzetéért, az oktatás egyenlő feltételeinek biztosításáért, a szegénység megszüntetéséért, az idős emberek anyagi biztonságáért. Egyre inkább vállalniuk kell a felelősséget a környezetvédelem biztosításáért — vagyis az élet minőségének javításáért. E problémák előtérbe kerülése magyarázza a ma alkalmazott aggregált mutatószámokkal (bruttó hazai termelés; nemzeti jövedelem) szembeni növekvő aggályokat, a kritikai felülvizsgálatokra s a korszerű társadalmi jelzőszámrendszer létrehozására irányuló törekvéseket.* A mérés megjavításának elsőrendű célja a gazdaságpolitikai döntéshozók jobb informálása.

Nemzetközileg több kezdeményezés történt. Az egyik legátfogóbb munka az ENSZ keretében elfogadott, ún. Társadalmi és Demográfiai Statisztikai Rendszer, de megemlíthető az OECD-országok közös módszertana a társadalmi jelzőszámrendszer kialakítására.

Richard és Nancy Ruggles konferenciányitó előadása a mérés problémáját az aggregált mutatók és a részmutatók — indikátorok — kölcsönös viszonyának szemszögéből tárgyalta.

A társadalmi jelzőszámok többnyire a gazdaság és a társadalom nem monetáris vonatkozásait jellemzik. Ezek az indikátorok hatalmas mennyiségű információt foglalnak magukban, de nem alkotnak rendszert. Kívánatos volna tehát a rendszerezésük oly módon, hogy aggregálhatók legyenek a népgazdaság egészére, s beilleszkedjenek a különféle statisztikák összefüggő rendszerébe.

A nemzeti elszámolások — amelyek többnyire pénzben kifejezhető és értékelhető gazdasági folyamatokat rögzítenek — immár egy kialakult, egységes és átfogó kerettel rendelkeznek. Mindeddig azonban kizártak minden demográfiai és társadalmi vonatkozást; a jövedelemelosztásról adnak ugyan valami csekély információt, de minden további részletezés kezelhetlenné tenné a rendszert.

A megoldás útja a kétféle mutatószámrendszer összekapcsolása oly módon, hogy a nemzeti elszámolási rendszer nyújtaná a keretet az információk elrendezésére, hiszen a pénzügyi folyamatok maguk is részei azoknak az összefüggéseknek, amelyeket a társadalmi jelzőszámokkal vizsgálni szeretnénk. Ehhez ki kellene bővíteni a gazdasági aggregátumok hagyományos körét úgy, hogy az adatok a társadalmi jólét színvonalát is kifejezzék.

A népgazdasági elszámolások kiterjesztésével megnövelnénk adataink hasznosíthatóságát — ugyanakkor azonban nehezebben kezelhető rendszert kapnánk. Mind az inputált piaci értékelés, mind az aggregáció szempontjából problematikusnak tűnik a társadalmi, demográfiai adatok kezelése. Mégis fontos az összekapcsolás, mert csak így biztosítható a gazdasági és a társadalmi folyamatok közötti megfeleltetés.

Az Egyesült Államokban az elmúlt öt évben kutatás folyt a gazdasági és társadalmi eredmények méréséről. A kutatás három részből állt. Az első szakaszban megvizsgálták a nemzeti outputnak azokat a területeit, amelyekre a gazdasági-társadalmi tevékenység szélesebben értelmezett mérésének kiterjesztése ígéretesnek mutatkozik. Ezután azt vizsgálták, hogy léphet túl a gazdasági-társadalmi tevékenység mérése a makroszámításokon, a mikroszintű adatok felhasználásának irányában. A kutatás harmadik része az időfelhasználás értékelésével és elemzésével, a mérés módszertani kérdéseivel foglalkozott. A feladat most már a kiterjesztett makroszintű elszámolási rendszer és az integrált mikroadatok összhangjának megteremtése.

A további kutatás két fő részre bontható.

1. A kiterjesztett makroelszámolási rendszer fejlesztése és alkalmazása. Ezen belül:

- a) a nem piaci tevékenységek mérése és értékelése;
- b) a tőkeképzés mérése, újraértékelése, az értékcsökkenés meghatározása;
- c) a környezeti károsodásnak és a környezetvédelmet szolgáló tevékenységnek a mérése.

* Magyarországon is többen felvetették az aggregált mérés problémáját; e témához kapcsolódva magam is tartottam előadást a konferencián.

2. A mikroadat-szolgáltatás fejlesztése a népgazdaság meghatározott szektorai-ban, mégpedig:

- a) a háztartásban;
- b) az államigazgatási szektorban;
- c) a vállalati szektorban.

A kibővített makroszámítások integrált rendszere magában foglalja az anyagi és a pénztőke, továbbá a környezeti ártalmak, valamint a hasznos időfelhasználás inputált értékét. Az egyének és a háztartások, a kormányzati egységek és a vállalatok mikroadatai szervesen kapcsolódnak a makrorendszerbe.

A rendszer magvát a nemzetijövedelem-számítás képezi; a kibővítést kiegészítő adatgyűjtés biztosítja. A szerzők egy 1948-ra és 1969-re vonatkozó számítás alapján bemutatták, hogy a GNP (bruttó nemzeti termék) értéke hogyan módosul az inputált értékek figyelembevételével. 1948-ra például az inputált érték a hagyományos módon számított GNP 65,2 százalékát, 1969-ben a 68,2 százalékát teszi ki. Adatokat ismertettek a környezeti ártalmak és az elhárításuk társadalmi költségeiről is ágazati bontásban.

Az A. Rudra—M. Mukherjee szerzőpárnak a nemzeti fejlődés méréséről tartott előadása a fejlődő országok aspektusából elemezte a GDP-mutató (bruttó hazai termelés) és a jólét mérési problémáját. Egyetértenek azzal a fejlett országokra vonatkozó javaslatlaltal, amely meghatározott tételek (például szabad idő, környezeti ártalmak) hozzáadásával, illetve levonásával teremti meg a kapcsolatot az aggregált output-mutató és a jóléti mutató között. Ezt a megoldást minden olyan országban alkalmazhatónak tekintik, ahol a múltbeli trendek alapján megbecsülhető a jövőbeli növekedés, és ahol megszilárdult piaci gazdaság létezik, s ezáltal a meglévő és funkcionáló árak alapján elvileg lehetőség nyílik az „inputációs” technika (kalkulatív árak) alkalmazására. (Ilyennek tekintik a kelet-európai szocialista országokat is, habár ezekben az országokban az árképzés elve eltér a fejlett tőkés-országokétól.)

A fejlődő országok azonban radikális szerkezeti és institutionális változások előtt állanak, s ily módon elképzelhető, hogy a termékaggregátum változik a jóléti aggregátum változása nélkül, vagy megfordítva. Ezért, továbbá mert náluk jelentős a pénzben közvetlenül számba nem vett tevékenységek aránya — s más okok miatt is —, nem mérhető a nemzeti fejlődés pusztán néhány korrekció segítségével.

A szerzők javaslata ennek ellenére bizonyos rokonságot mutat a fejlett országokra vonatkozó elképzelésekkel: a nemzeti fejlődés mérésére ők is a bruttó vagy a nettó nemzeti termelésből való kiindulást javasolják. Az eddigi aggregált SNA-méréssel kapcsolatos viták akörül folytak, vajon a mutató érzékenységét milyen irányban kell növelni: a piaci gazdaság termelési eredményeire vagy a nemzeti jólét alakulására kell-e érzékenyebbé tenni. A jólét mérésénél helyesen kell figyelembe venni az egyes tényezőknek, jelenségeknek a nemzeti jólétre gyakorolt hatását. A szabad időt például a fejlett országok jogosan tekintik a jólétmérés egyik pozitív tényelének. A fejlődő országokban viszont, ahol a munkanélküliség és alulfoglalkoztatottság kényszere hozza létre, ugyanez a szabad idő negatív tétel: csökkenti a jólét mutatóját.

A továbbiakban a szerzők a szegényebb országok sajátosságait elemezték. Ezeket az országokat — egyebek között — a következők jellemzik:

— *Tőkeszűkösség és munkaerő-felesleg.* Ezért a fejlődő országok többsége egyetért abban, hogy a tőkebázis kiszélesítése a fejlődés meggyorsításának egyik fontos tényezője, s hogy ennek a mutatókban is kifejezésre kell jutnia.

— *Az úgynevezett „duális gazdaság”,* vagyis a modern szektor, modern technika és szervezet együttélése a primitív szektorral, a tradicionális technikával és az elmaradott intézményekkel. Ilyen körülmények között, ha a teljes kibocsátás nem nő ugyan, de az elmaradott szektor aránya mérséklődik — ez önmagában is fejlődésnek minősíthető.

— *A jövedelemelosztás nagymértékű egyenlőtlensége és jelentős vagyoni különbségek.* Az országok csökkenteni szeretnék ezt az egyenlőtlenséget. Ha ezt sikerülne a népgazdasági kibocsátás visszaesése nélkül elérniük — ez a fejlettség magasabb szintjét jelezné.

— *A népesség növekedésének gyors üteme.* Ez az alacsony fejlettség egyik tünete; következésképpen ha csökkenne a születési ráta, és ezzel együtt nőne a várható élettartam — ez a fejlődést jelezné.

A szerzők ezután áttértek az értékelés problémáinak tárgyalására. Hangsúlyozták például, hogy a szolgáltatások jellegét szolgáltatási kategóriánként kell megítélni. Az orvosok, a tanárok és a kutatók által nyújtott szolgáltatások növekedése vagy például a bankrendszer, a kereskedelmi hálózat bővülése rendkívül fontos, elősegíti a fejlődést. A fejlődéssel együtt azonban olyan más szolgáltatások teljesítményértéke is növekszik (borbélyok, ügyvédek tevékenysége, háziszolgák, magán-szofőrök munkája stb.), amelyek nem segítik a fejlődést. A nemzeti fejlődés szempontjából előnyös és fontos szolgáltatásokat tényleges piaci árak felett, a borbélyok és ügyvédek szolgáltatásait s még inkább a privátcsőfőrkét és szolgákét viszont piaci árak alatt kell értékelni. Hasonló megkülönböztetést kell alkalmazni a korszerű és az elmaradott szektorok értékelésében: magasabb output-értéket kell tulajdonítani (inputálni) a szervezett, modern szektornak, mint elmaradott megfelelőjének.

A vázolt értékelési rendszer végül is egy aggregált mérőszámhoz vezet, sok problémával és értékelési nehézséggel jár. Felvetődik tehát: nem lenne-e helyesebb a nemzeti fejlődés folyamatát egy vektorral leírni. Bizonyára sok szempontból az lenne, és vannak is ilyen kezdeményezések. Az indikátorrendszer mellett azonban az aggregált mutatóra is szükség van, mivel segíti a részmutatók együttese által tükrözött valóság megértését és értékelését.

A valuták vásárlóerejének és az egy főre jutó bruttó hazai terméknek az ENSZ keretei között folyó széles körű nemzetközi összehasonlításához kapcsolódott, illetve annak továbbfejlesztését ismertette I. B. Kravis és szerzőtársai előadása.

Ismeretes, hogy a különböző országok GDP-termelésének közös valutára — például dollárra — való átszámítása a jelenlegi valutaárfolyamok mellett félrevezető, mivel azok nem megfelelően tükrözik a vásárlóerőt. A kutatás egyik fő célja éppen az, hogy megbízhatóbb módszert dolgozzon ki az ilyen összehasonlításokhoz. Részben önálló célként, részben módszertani gyakorlatként a kutatás során ténylegesen is elvégeztek egy tíz országra kiterjedő összehasonlítást. E vizsgálatba igyekeztek eltérő fejlettségű, társadalmi berendezkedésű és különböző földrajzi területeket reprezentáló országokat bevonni. Az összehasonlítás módszertani problémáinak ismertetése után a szerzők az 1970. évi egy főre jutó GDP és fogyasztás nemzetközi összehasonlításával bizonyították a valutaárfolyamon keresztüli mérés megbízhatatlanságát.

A kétféle módszerrel kapott eredmények közötti tekintélyes eltérések érzékelésére bemutatjuk egyik táblázatukat.

Az egy főre jutó GDP relatív nagysága

Ország	ICP*-becslés (1.)	Valutaárfolyamon keresztüli átszámítás (2.)	Eltérési index (1.) : (2.)
Kenya	5,72	3,00	1,91
India	7,12	2,04	3,49
Kolumbia	15,9	6,85	2,32
Magyarország	40,3	21,6	1,87
Olaszország	45,8	35,4	1,29
Egyesült Királyság	60,3	44,6	1,35
Japán	61,5	41,7	1,47
NSZK	74,7	64,2	1,16
Franciaország	75,0	60,4	1,24
Egyesült Államok	100,0	100,0	1,00

* International Comparison Project.

A környezeti problémákkal foglalkozó előadások közül említésre méltó John E. Creamens előadása. A levegőszennyeződés csökkentésében és ellenőrzésében való széles körű érdekelttség, valamint az ilyen célú társadalmi és egyéni ráfordítások jelentős mértéke magyarázza, miért szentel az Egyesült Államok kormánya meglehetősen nagy figyelmet e problémának. Számottevő előrelépésnek tekinthető az a

jelentés, amely átfogó képet adott a népgazdasági elszámolások keretében a fogyasztók, az üzleti szféra és a kormány környezetvédelmet szolgáló kiadásairól. A felmérés 1972-ben állami szervek részvételével kezdődött.

A szerző a munka szervezeti formájának ismertetése után annak koncepcióját vázolta, majd az adatgyűjtés problémáival foglalkozott. Hangsúlyozta: kezdettől fogva felismerték, hogy az idevonatkozó statisztikáknak szervesen illeszkedniük kell a népgazdasági számlarendszerhez. A legtöbb problémát az üzleti szféra adatainak megszerzése okozta, itt ugyanis semmiféle előzetes standardizálás nem volt. Így a munkát 25 szerv kikérdezésével kezdték: ez a próbakikérdezés — bizonyos módosításokkal — szolgált ezután a további 1100 vállalat bevonásával készült felmérés alapjául.

Az előadó áttekintette a környezetvédelemmel kapcsolatos költségek és eredmények kezelését a népgazdasági elszámolásban. Például a levegőszennyeződés csökkentésére fordított költségeket személyes fogyasztási kiadásokként kezelik. Az eredmény jellegű tételek elszámolása problematikusabb. Ezek hatása ugyanis inkább közvetett, például bizonyos egészségügyi kiadások vagy fenntartási költségek csökkenésében mutatkozik meg. További probléma a kapcsolódó költségek és az úgynevezett fel nem ismert költségek elszámolásának módja. Mit tekinthetünk a környezetvédelem költségének, ha egy külszíni fejtésű bányát környezetvédelmi szempontok alapján be kell zárni, és helyette mélyművelésű bánya vagy kőolajkutat megnyitása válik szükségessé? — tette fel a kérdést a szerző, a mérés nehézségeinek szemléltetésére.

A problémák ellenére is van azonban lehetőség a mérésre. A szerző befejezésül egy absztrakt modell segítségével elemezte a környezeti változások hatását, tételesen vizsgálva a költségeket és eredményeket a társadalom egészének szemszögéből.

A szegénység problémájával foglalkozó előadások közül kettőt említenék: *G. C. Fiegehen—P. S. Lansley* „Háztartásméret és jövedelemegység a szegénység mérésében” című, valamint *M. Mukherjee* „Szegénység Indiában: a mérés és gazdaságpolitikai problémái” című tanulmányát. Az előbbi egy 1971. évre vonatkozó felmérés alapján bizonyította, hogy a szegényebb rétegnél a jövedelem és a családnagyság között jóval erősebb a kapcsolat, mint más rétegek esetében. Ha például figyelmen kívül hagyjuk a családnagyságot, azt látjuk, hogy a jövedelemskála alsó tizedében elhelyezkedő réteg egy háztartásra jutó jövedelme az átlagháztartás jövedelmének 29 százaléka. A háztartásméret figyelembevételével számított arány viszont 45 százalék. A szerzők részletes becsléseket készítenek a szegények relatív jövedelméről és a szegénységi szint alatt élő személyek számáról.

M. Mukherjee előadásának első részében a szegénységellenes intézkedések előfeltételeit vizsgálta a fejlődő országokban. A második rész a felső szintű gazdaságpolitikával összhangban elemezte az indiai szegénységet. Rövid áttekintést adott azokról a tanulmányokról, amelyek a szegénységi szint alatt élők gondjaival foglalkoznak. A szerző azt bizonyította, hogy India elegendő információval rendelkezik a szegénység felszámolására irányuló akcióprogram elindításához. Végül a javulás folyamatának tervdokumentumokra épülő mérésével kapcsolatos problémákat tárgyalta.

★

A konferencián az említettekben még számos érdekes előadás hangzott el. Mivel ismertetésükre nincs lehetőség, kiegészítésül csupán felsorolnék néhányat: *Dan Usher* — A reáljövedelem mérése; *Per Sevaldson* — A termelés és nemzeti elszámolás struktúrájának elemzése változatlan áron; *K. H. Lancaster* — A minőségváltozás méréséről; *Drechsler László* — A környezeti problémák számbavételének problémái az aggregált népgazdasági mutatókban; *M. C. Sawyer* — Szegénység néhány fejlett országban.

Dániel Zsuzsa

N. Szkripka: A diverzifikáció mint a termelés és a tőke koncentrációjának formája

(Ekonomicseszkiye Nauki, Moszkva, 1975. 9. sz.)

Az Egyesült Államok gazdaságában a háború utáni időszakban a fúziók harmadik — az ország történetében legerősebb — hullámának lehetünk tanúi. Mint ismeretes, a századfordulón kialakult hullám eredményeként jöttek létre számos fontos ágazatban a nagy horizontális és vertikális egyesülések. A 20-as években zajló második koncentrációs hullámban ezek a monopolista struktúrák megerősödtek, és a monopóliumok új iparágakba is behatoltak. A harmadik hullám tulajdonképpen a második világháború éveiben kezdődött és ma is folytatódik.

Ez a koncentrációs fellendülés 1968-ban érte el a tetőpontját, az iparban ebben az évben 2442 összeolvadást regisztráltak. (Összehasonlításképpen megjegyezzük, hogy a korábbi „rekord” 1929-ben 1245 összeolvadás volt.) Ez az új összeolvadási hullám valamennyi termelési ágat érintette — noha különböző mértékben. Legerőteljesebb volt a gépiparban, az olajfeldolgozó iparban, a vegyiparban, az elektrotechnikai iparban, a cellulóz- és papíriparban, az élelmiszeriparban, valamint a textiliparban és a kitermelő iparban, de erős volt a szállításban, a szolgáltatási, a pénzügyi, illetve a hitelszférában is. Különösen az utóbbi években fokozódott a pénzügyi intézmények behatolása az anyagi termelésbe a holdingtársaságokon keresztül, valamint a pénzügyi és biztosítóiintézetek, ingatlanüzlettel foglalkozó társaságok beolvasztása az ipari korporációkba.

Az egyesülések új hulláma nemcsak abban különbözik az eddigiektől, hogy erősebb, intenzívebb. Korábban az volt jellemző, hogy a nagyvállalatok nyeltek el a kiscégeket, ma a közép- és nagyüzemek, sőt az egy-egy ágazatban uralkodó monopóliumok is „áldozatul esnek” más cégek expanziós törekvéseinek. Míg 1948-ban 6 olyan társaság egyesült, amelynek aktívái elérték vagy meghaladták a 10 milliárd dollárt, 1968-ban ez a szám 201 volt.

Ugyanerről tanúskodnak az elnyelt cégek jövedelmezőségi mutatói is. A Szövetségi Kereskedelmi Bizottság adatai szerint csupán 4 százalékuk volt

veszteséges, 50 százalékuknál a nyereség meghaladta a részvénytőke 10 százalékát, de jelentős arányt képviseltek a 15 százaléknál magasabb nyereséget realizáló cégek is. Míg korábban az üzem méreteinek növekedése volt a koncentráció jellemzője, a mai koncentráció sajátossága az, hogy egyre inkább a diverzifikáció válik jellemzővé, és olyan konszernek alakulnak ki, amelyek számos egymáshoz nem kapcsolódó ágazat termelését ölelik fel. Így jön létre a monopolista egyesülések új formája: a konglomerátum. 1968-ban 1948—51-hez képest a horizontális összeolvadások aránya 38,8-ről 4,2 százalékra, a vertikálisaké 23,8-ről 7,2-re csökken, a konglomerátumoké viszont 37,5-ről 88,5 százalékra emelkedett.

Meg kell jegyezni, hogy a diverzifikáció korántsem új jelenség az amerikai gazdaságban, csak a folyamat méretei tágultak ki.

A diverzifikáció gyors előrehaladása az elmúlt tíz évben számos anyagi-műszaki és társadalmi-gazdasági okkal magyarázható. Az, hogy a diverzifikáció a termelés koncentrációjának fő formájává válik, a kapitalizmus mai fejlődési szakaszának sajátosságaival függ össze, nevezetesen a tudományos-technikai forradalom széles körű kibontakozásával és azzal, hogy a monopolizáció nemcsak az alapvető ágazatokban ér el magas fokot, hanem valamennyi termelő-ágazatban, sőt a nem termelői szférában is. Ugyanakkor az állam gazdasági beavatkozása is fokozódik.

A tudományos-technikai forradalom alapvető strukturális változásokat idéz elő a gazdaságban. Egyes ágazatok „elhálnak”, újak jönnek létre és rohamosan fejlődnek, meggyorsul az állótőkék erkölcsi kopása, megnő a tudomány szerepe a termelésben, a termelésirányítás módszerei és eszközei tökéletesednek. Ezek a diverzifikáció anyagi alapjai.

Az amerikai gazdaság valamennyi ágazata, különösen a „régii” ágazatok erősen monopolizáltak. A monopóliumok hatalmának kiteljesedése egyik-másik ágazatban a piac telítődéséhez vezet. Ez elkerülhetetlenül kiváltja a tökefelesleg felhalmozódását, és a kapacitások kihasználatlanságához vezet. A fel nem osztott nyereségek értéke az Egyesült Államokban 1971-ben 21,1 milliárd dollárt, 1972-ben 30,3, 1973-ban 43,3 milliárd dollárt tett ki.

Az így felhalmozódott tőkétet vagy exportálni kell, vagy más ágazatokba kell befektetni. A diverzifikáció így

módon megkíméli a monopóliumokat a termelés és a fogyasztás ellentmondásának nyílt kirobbanásától, megóvja őket a válságtól. Nagy szerepet játszik a diverzifikációban az állami gazdasági szabályozás is. Különösen fontosak ebből a szempontból az állami hadimegrendelések, amelyek tartós és biztos piacot, valamint magas nyereségeket jelentenek az érintett társaságok számára.

A trósztelles törvények is hatottak a diverzifikáció fejlődésére. Egyik amerikai közgazdász úgy jellemezte a diverzifikációt mint a régi ágazatokból az új dinamikusán fejlődő ágazatokba való átáramlást. Ezekben az ágazatokban gyors a technikai haladás, gyorsan nő a kereslet, és ennek következtében magas a nyereség.

A diverzifikáció egyrészt új vállalatok új ágazatokban történő alapításával (belső diverzifikáció), másrészt a más ágazatokban működő már meglévő vállalatokkal való egyesülés útján (külső diverzifikáció) valósul meg. Az Egyesült Államokban ez utóbbi forma az elterjedtebb.

A konglomerátumok nemcsak különféle ágazatok termelővállalatait egyesítik, hanem kiterjednek a nem termelő szférára is, bankokat, biztosítótársaságokat is magukba olvasztanak. A közgazdasági irodalomban még korántsem tisztázottak a konglomerátumok és a diverzifikált konszernek közötti különbségek. A konglomerátumokat — a vertikális és horizontális egyesülésekkel szemben — a Szövetségi Kereskedelmi Bizottság szerint a következőképpen jellemezhetjük.

1. Az egyesülés a terméknomenklátúra kiszélesítésére irányul, azaz olyan társaságok egyesülése, amelyek termelési vagy értékesítési folyamatai funkcionálisan összefüggnek, de kibocsátott termékeik nem versenyeznek egymással.

2. Az egyesülések az értékesítési piacok kiszélesítésére irányulnak. Más-más piacokra orientálódó cégek is egyesülhetnek, amelyek azonos termékeket gyártanak.

3. Azok az egyesülések, amelyek között nincs sem termelési, sem értékesítési kapcsolat, „tisztá konglomerátumok.” Az első két kategóriát aligha kell azonban a konglomerátumok közé sorolni, hiszen ezek tulajdonképpen nem különböznek a horizontális konszernektől.

A konglomerátumok egyidejűleg több piacon képesek fellépni és sikeresen

konkurrálni vetélytársaikkal, de kialakulásuk beláthatatlan következményekkel járhat, az egész társadalom fejlődésére. A szakszervezetekkel való harcban ugyanis sokkal kevésbé sebezhetőek, mint a hagyományos társaságok, s manőverezési képességük összehasonlíthatatlanul nagyobb amazokénál. A konglomerátumok kifejlődése — úgy tűnik — jelentősen megszilárdította a monopóliumok pozícióit a gazdaságban és a politikában.

(Ism.: *Okruczy Katalin*)

Lucjan Pietras: A politikai gazdaságtan néhány módszertani problémájához

(*Ekonomista*, Varsó, 1975. 3. sz.)

A politikai gazdaságtan Oskar Lange által kidolgozott módszere a lengyel egyetemeken kötelező tananyag. E módszer felöleli a vizsgálódások három egymást követő szakaszát a tudományos absztrakciót, a fokozatos konkretizálást és a verifikálást, valamint a logikai következtetés e szakaszoknak megfelelő típusait (indukció, dedukció, redukció). Az utóbbi időben világosan megfigyelhető, hogy a jelenkori politikai gazdaságtani elmélet metodológiai ötleteket merít olyan forrásokból, amelyek kívül vannak a Lange által felvázolt módszertani kereteken.

Nyilvánvaló, hogy a társadalomtudományok — köztük a politikai gazdaságtan — sohasem alapozhatók egy tisztán deduktív módszerrel kialakított rendszerre, mivel emberek közötti viszonyokkal foglalkoznak. Mindazonáltal a politikai gazdaságtanban — amely abban az értelemben empirikus tudomány, hogy a valóságot vizsgálja, mindennekelőtt a tapasztalatra támaszkodva — helyet kap a deduktív (formális) tudományok módszere is. Az absztrakt modellek, a dedukció, a formalizált matematikai rendszerek módszertani posztulátumai elősegítik, hogy a politikai gazdaságtani elmélet általánosításokat végezzen, elkerülje a logikai ellentmondásokat, és eleget tehessen minden elmélet alapvető kritériumainak, azaz metodológiai szempontból is tudományos és hibátlan legyen.

A formalizált matematikai módszer közvetítésével a politikai gazdaságtan

módszertanának eszköztárába bevonult a modellezés és a rendszermegközelítés. Közgazdasági problémák vizsgálatára gyakran alkalmaznak különféle leíró közgazdasági-matematikai modelleket, igen elterjedt az analóg modellezés speciális válfaja, az úgynevezett black box módszer. Lényege, hogy a valóságos rendszer és a modellrendszer közötti analógiát csak a valóság formális (külső) jellemzői alapján határozzák meg, a bemenő és kimenő vektorok figyelembevételével.

A black box módszer alkalmazásának tipikus példája a közgazdasági elméletben a gazdasági tervezés mérlegmódszere és különösen az input-output modellekre támaszkodó gazdasági elemzés (az ágazati kapcsolatok különféle mérlegei). E módszer a gazdasági hatékonyság számításában is elterjedt.

Különös jelentőségre tettek szert az elméletben a szimulációs modellek, különösen a vizsgáldások fokozatos konkretizálása és a verifikálás szakaszában. Ezek különváltak a leíró modellektől, jellemzőjük, hogy a modellrendszert megtartva fel kívánják tárni, illetve kutatják az eredeti rendszer ismérveit. A szimuláció két fő fajtája a szimuláció analógmodellek segítségével és a Monte-Carlo módszer.

Habár a modellezés a politikai gazdaságtan igen értékes módszere, mégis figyelembe kell venni azt a tényt, hogy minden modell szimptomatikus, vagyis a gazdasági valóságot csak a megfigyelhető jelenségek (szimptomák) alapján tükrözi. A valóságnak modellek segítségével történő részleges, részjelenségekre támaszkodó vizsgálata eltorzíthatja az egészről alkotott képet. Ezért van szükség arra, hogy a problémákat felülről, mintegy „madártávlatból” szemléljük, amely szemlélet az egészet adja vissza, tehát a közgazdasági problémák komplex áttekintését. Ezt a célt szolgálják a többi között a komplex tudományok, például a kibernetika, az általános rendszerelmélet valamint az információelmélet.

A mai politikai gazdaságtan sokat merít az általános rendszerelméletből. A rendszerelmélet megalkotásában nagy érdemeket szerzett L. Bertalanffy biológus, akinek „General Systems Theory” című műve 1951-ben jelent meg és K. Boulding közgazdász, akinek a könyvét a „General Systems Theory — The Skeleton of a Science” címmel 1956-ban publikálták. A rendszermegközelítés a társadalmi gazdasági valóságot működő rendszernek tekinti, amelynek működ-

dését az elemzés speciális kvantitatív és kvalitatív módszereivel, valamint matematikai megfontolások segítségével tárja fel. A rendszerelmélet egészen közel visz az elmélet formalizálásához, ugyanakkor nem feledkezik meg az elmélet és a gazdasági realitások egybevetéséről.

Az általános rendszerelméletnek sok közös vonása van azokkal a matematikai módszerekkel, amelyeket már régóta alkalmaznak a politikai gazdaságtan elméleti vizsgálódásaiban. A matematikai módszereknek sok ellensége és sok kritikátlan híve van. Számos tudományos tekintély állással bizonyítja egyik vagy másik álláspontnak a helyességét. Vitathatatlan, hogy a matematikai módszerek pozitív szerepet játszanak a gazdasági elméletben és a gyakorlatban. Soha nem pótolhatják azonban a gazdasági folyamatok minőségi elemzésének klasszikus módszereit.

(Ism.: *Kolos Miklós*)

**Rolf Espenhain—
Herbert Meissner: Polgári
szocializmuskritika és a polgári
politikai gazdaságtan**

(Wirtschaftswissenschaft, Berlin,
1975. 5. sz.)

A szocializmus elméletéről és gyakorlatáról alkotott polgári felfogások változásait követve, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta három jellegzetes szakaszt különböztetünk meg.

Kezdetben a polgári elmélet képviselői azt hangoztatták: „a forradalom soha nem lesz képes arra, hogy új gazdasági rendszert hozzon létre” (*Sombart*), majd a fejlődő tervgazdaság látán annak életképtelenségét, irracionálisát, alacsony hatékonyságát, „kényszergazdaság” jellegét kezdték hangsúlyozni, szembeállítva azt az ésszerű „piacgazdasággal”. Ebben egy olyan koncepció iránti objektív szükséglet fejeződött ki, amely a szocializmus politikai, morális és gazdasági lehetetlenségének ideológiai téziseit alábástyázza. Ez a koncepció jelentkezik *L. von Mises* írásában: „Mint hogy a termelőeszközök pénzben kifejezhető árai csak elkülönült termelőeszköz-tulajdon mellett létezhetnek, önként adódik a szocializmus megvalósíthatatlanságának bizonyítéka.” A

harmincas években, az első öt éves terv sikerei láttán, elismerték a szocialista állam létezését, de csak mint abszurditást és kizárólag „orosz ügyet”.

Az első polgári közgazdász, aki fellépett a szocialista gazdasági elszámolás lehetőségét tagadó állítások ellen, és arra kényszerült, hogy elismerje a tervgazdaság működőképességét *Joseph A. Schumpeter* volt. Ez az új viszonyulás fejeződik ki 1942-ben megjelent „Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia” című művében. Jóllehet Schumpeternek el kellett ismernie a központi állami tervezés életképességét, műve mégis új hangsúlyt adott a szocializmus elleni polémiának. Azt állította, „hogy a szocialista terv, adminisztratív nehézségek, vagy számtalan más ok következtében, bizonyos értelemben ’gyakorlatilag keresztülvihetetlen’, mivel nem várhatjuk el tőle, hogy olyan hatékonysággal funkcionáljon, amely összehasonlítható a kapitalista társadalom hatékonyságával”. (*Geschichte der ökonomischen Analyse*. 1965.). Ezzel Schumpeter olyan irányban orientálta a közgazdaságtant, amely a polgári szocializmuskritikában a mai napig is valós tendencia, különösen a mindinkább fejlődő komparatív közgazdaságtanban, amely a gazdasági rendszerek összehasonlításával foglalkozik, s amelynek ez a schumpeteri értékelés lett a vezérmotívuma.

A második világháború után a szocialista országok fejlesztési problémáiról folytatott nyugati vitákat a polgári közgazdászok alapvetően antikommunista beállítottsága határozta meg. A „központilag irányított gazdaság” uralkodó elmélete kiindulópontul szolgált a „totális modellek” kidolgozásához, amelyek segítségével az antikommunista ideológiát terjesztették. Jóllehet az ezen a talajon álló *Adolf Weber*, *Wilhelm Röpke* és *Franz Böhm* nem haladták meg a húszas években kialakult álláspontokat, a szocializmus eredményei újra felvetették a Schumpeter által már korábban kifejlesztett gondolatokat. *K. P. Hensel* még egyszer felülvizsgálta és elvetette Mises elméletét.

Az erőviszonyoknak a szocializmus javára történt megváltozása, a szocializmus és a kapitalizmus társadalmi-gazdasági hátterének minőségi változásai megváltoztatták a polgári szocializmuskritikát is anélkül, hogy elvesztette volna antikommunista jellegét. A polgári közgazdaságtannak a szocialista termelési viszonyokról folytatott vitája a 60-as évek közepén új szakaszba lé-

pett. A szocializmus megerősödése és világméretű kisugárzása miatt lehetlenné vált az imperialista hatalmak számára, hogy kontinentális vagy globális méretű politikai, katonai és gazdasági döntéseket hozzanak anélkül, hogy számításba vennék a szocialista országok súlyát.

A polgári közgazdászok szívós igyekezete, hogy alternatívákat (ún. szocializmus-modelleket) dolgozzanak ki a szocialista gazdasági rendszer számára, jelzi az alkalmazkodási kényszert és a két rendszer közötti kiéleződött ideológiai ellentétet.

Az elméleti fejlődés jelenlegi szakaszának sajátossága az, hogy a terjedelmében amúgy is növekvő mennyiségű közgazdasági elméletet a társadalomtudományok többi ágával bővítik, olvasztják össze, s ezek módszertanát is felhasználják a szocializmuskritika fejlesztésére.

Úgy látják, hogy csak a szocializmus alapos ismerete teszi lehetővé az ellene való sikeres harcot. A rendszervita első sorban arra irányul, hogy a szocializmus fejlődését az ún. szocialista piacgazdaság irányába befolyásolják, amelynek véleményük szerint — fel kell váltani az „adminisztratív szocializmust”. A szocialista gazdasági reformokhoz fűzött „nagy remények” tükröződnek a „liberalizálás” jelszában, amelyet akkor látnak megvalósulni, „ha a párt hatalmának egy részéről lemond”, és ha „mélyreható változások mennek végbe a tulajdonviszonyokban, valamint a központi tervezésben”.

A polgári közgazdászok jelenleg a szocialista gazdaság irányítására és a tervezésre koncentrálnak. Ez abból fakad, hogy a központi állami irányítás és tervezés a termelési eszközök társadalmi tulajdonának alapvető kifejeződése, s így, ha az irányítási rendszert támadják, akkor a termelési eszközök társadalmi tulajdona ellen is fellépnek. A polgári közgazdászok az irányítási rendszert bírálva azonban annak formális jegyeire, az intézményi rendszerre, a tervezésre, a vezetésre és a gazdasági ösztönzés szervezeti formáira, illetőleg módszereire összpontosítják figyelmüket, elna-gyolva a tulajdonviszonyokat, amelyek megadják az előbb említett intézmények és mechanizmusok jellegét.

A központi állami tervezés és irányítás szocialista rendszerét rendkívül sokféleképpen támadják. Lényeges kiindulópontjuk azonban ezeknek az elméleteknek, hogy a szocializmust olyan tár-

sadalomként állítják be, amely antagónisztikus érdekkonfliktust hordoz magában. Hensel azt állítja, hogy a gazdasági eredmények eléréséhez fűződő érdekeket tekintve „rendszerimmanens ellentmondás van” a párt- és állami vezetés, illetve az üzemek között. „Ez konkrét megjelenési formájában kibékíthetetlen ellentmondás az uralkodó és az uralom alá vetett osztály között, ... s ez jellemzi ennek a rendszernek a valóságos, pontosabban rendszerpolitikai 'alaptörvényét.' E fejtegetések tulajdonképpeni értelme, hogy magalapozhassák a szocializmus „transzformációjának” szűkességét.

A polgári közgazdászok egy másik csoportja a szocialista bővített újratermelés extenzív szakaszából az intenzívbe való áttérést tekinti a tervezési rendszer megváltozása okának. *Hans Raupach* írja: „A közgazdasági kutatók az egész világon egyetértenek abban, hogy a szovjet gazdasági és jogszabályozásnak 1956 óta folyamatban levő reformjait az iparosítás intenzív szakaszába való áttéréssel kell magyarázni, és hogy a parancsokkal irányított gazdasághoz való visszatérés valószínűtlen”. Ebből látható az, hogy a különféle „iparosítási fázisokhoz” különféle „tervezési modelleket” rendelnek hozzá, és a jelenlegi gazdasági reform célja a „központi tervezési rendszer” felváltása, illetve „decentralizált-paraméteres” tervezési rendszer bevezetése. Véggöveketekztetéseit tekintve — ez is kísérlet arra, hogy a központi állami irányítást és tervezést mint a szocialista gazdaság további intenzifikálásának az akadályát állítsák be.

Sok polgári szerző fáradozik azon, hogy a központi állami irányítást az irányítás szerveit és intézményeit úgy interpretálja, mintha azok ellentétben állnának a termelőerők fejlődésével, amely a munkamegosztás elmélyülésében, a gazdaság egyre bonyolultabb és magasabb rendű struktúrájában jelentkezik. Eszerint léteznie kellene egy polgári szerzők által elismert törvénynek — írja *Konstantin Pritzel* —, hogy „egy ország gazdasági színvonalának növekedésével egyre nehezebb és kétségesebb lesz a népgazdasági tervezés”. *Alfred Zauber* is növekvő nehézségeket lát a szocialista gazdaság előtt, „amelyek a centralizált irányítási rendszernek az egyre komplikáltabbá és érettebbé váló gazdasági struktúrával való összeütközéséből erednek”.

Előszóval illetik „administratív”, „bürokratikus” vagy „állami szocializmus” jelzőkkel a központi állami vezetést és tervezést. A polgári támadások különösen a demokratikus centralizmus elve és a szocialista állam gazdasági funkciója ellen irányulnak. A szocializmuskritikában központi helyet kap a szocialista árutermelés és az ezzel összefüggő kategóriák torz beállítása is. A sokféle felfogásban — elméleti-metodológiai kiindulópontjukat tekintve — két fő irányt ismerhetünk fel. Az egyik csoport „terv-piac szintézisről” beszél, a másik szerint csak „a terv vagy piac” alternatíva létezik. Az érvelések különbözősége nem mossa el célkitűzésük alapvető egyezőségét. Mindegyik modellek az a lényege, hogy a központi állami irányítást és tervezést „szocialista piacgazdaságnak” kell felváltania. Egyesek ezt a szocialista „piaci viszonyok” fokozatos kibontakoztatásával, megint mások a „rendszert megváltoztató reformokkal” kívánják megoldani.

A polgári politikai gazdaságtan fejlődésének kezdeti periódusában tudományos és haladó gondolatokat felvetve, jutott el apologetikus szakaszba, olyan válságba, amelyből nincs kiút.

A kapitalizmus jelenlegi változásainak megfelelően a polgári politikai gazdaságtan minőségileg új jeveket mutat:

1. A polgári apologetika változásai a burzsoá „perspektívatudatának” a sérülését jelzik. A szocialista világszisztem kialakulásával már az illúziója is megszűnt annak, hogy a kapitalizmus örökévaló. Manapság a polgári politikusok és ideológusok már szinte kivétel nélkül a reformok szükségességéről, illetve kapitalizmus helyett ipari társadalomról, technokrata társadalomról stb. beszélnek.

2. Megváltoztak az antikommunizmus módszerei, jóllehet azok mindegyike a szocializmus felszámolását célozza.

3. A polgári teoretikusok zsákutcába jutottak, s az ebből való kiút lázas keresése a korábban viszonylag stabil és egységes polgári politikai gazdaságtan szétforgácsolását, széthullását hozta.

4. A polgári politikai gazdaságtan számára objektíve lehetetlen az, hogy logikailag zárt, ellentmondástól mentes elméletet fejlesszen ki. Ez azzal van összefüggésben, hogy ideológiai funkciói és gazdaságpolitikai feladatai éles ellentétben állnak egymással.

(Ism.: *Tóth Ferenc*)

N. S. Dorfman: Ki fog fizetni a környezetvédelemért? — A Nemzeti Környezetvédelmi Program terheinek felosztása a jövedelmek arányában

(National Tax Journal, Washington, 1975. március)

Az Egyesült Államok törvényhozása számtalan új törvényt alkotott, amelyek révén a környezetvédelem ügyét a szövetségi programok legfontosabbikává emelte. Az új törvények értelmében jelentős terhek nehezdednek a közületekre, a fogyasztókra és az iparra, és e kiadások várhatóan csak fokozódnak majd. Azt azonban senki sem tudja pontosan, hogy kik fizetnek és mennyit e program végrehajtásáért. A szerző megkísérl — lehetőség szerint a legnagyobb pontossággal — meghatározni a program költségeinek megoszlását az egyes teherviselők között. Elemzésében az 1972-es év adataiból és a Környezetvédelmi Ügynökség (EPA), valamint a Környezetvédelmi Tanács (CEO) által összeállított 1976-ra, illetve 1980-ra vonatkozó előrejelzésekből indul ki. Az egyes jövedelemcsoportokra jutó környezetvédelmi terhek meghatározásának fontos eszköze volt a Brookings Intézet MERGE File nevű számítógépes adatbázisa, amely 30 ezer háztartásról nyújt részletes információkat a jövedelem- és pénzügyi viszonyok, valamint a demográfiai adatok tekintetében.

A családi jövedelmek, illetve kiadások struktúrájának 1976-ra, illetve 1980-ra vonatkozó előrejelzését a szerző 9 százalékos évi jövedelemnövekedéssel és évi 5 százalékos áremelkedéssel számolva állította össze. A környezetvédelmi program összes költségei a becs-

lés szerint az 1972. évi 3,5 milliárd dollárról 25,9 milliárdra nőnek 1976-ra és 24,4 milliárdra csökkennek 1980-ban. (Lásd a táblázatot.)

A kormányzat (a szövetségi, állami és helyi igazgatási szervek) által viselt környezetvédelmi terhek finanszírozása az adóbevételeken alapszik. Az egyes kormányzati szintek adóbevételei és strukturális eltérései lehetőséget adnak a környezetvédelmi terhek további allokációjára. A szövetségi kormányzat adóbevételeinek 74 százaléka személyi jövedelemadókból, 26 százaléka pedig vállalati jövedelemadókból származik. A szövetségi államok adóbevételeinek összetétele: 51 százalék általános forgalmi adó, 34 százalék személyi jövedelemadó és 15 százalék a vállalati profitok adója. A helyi igazgatási szervek bevételei teljes egészében az ingatlanok után fizetett adókból származnak.

A személyi jövedelemadó és az általános forgalmi adó környezetvédelemre fordított részének továbbgyűrűztetése a végső teherviselőkre (háztartásokra) viszonylag egyszerűbb feladat. A tőkejövedelmek adóján (a profit- és ingatlanadókon) alapuló finanszírozás terheinek átvezetése már lényegesen nehezebb. Reális megközelítésnek bizonyult a terheknek a fogyasztás struktúrája alapján való továbbgyűrűztetése, mivel ezek az adók a vállalatok termelési költségeit növelik, s a költségnövekedést a vállalatok áremelések révén továbbhárítják a fogyasztókra.

A számítógépen végrehajtott számítások kimutatták, hogy 1 milliárd dolláros fiktív adóemelés (a három kormányzati szinten együttesen) az 1972-es adószínvonalhoz képest milyen terheket róna a háztartásokra, illetve hogyan differenciálódik az adóemelés hatása az egyes jövedelemkategóriák szerint. A következő lépés a környezetvédelmi

A környezetvédelem évi költségeinek megoszlása

[Milliárd dollárban (folyó áron), illetve az összköltség százalékában]

Megnevezés	1972.		1976.		1980.	
	Dollár	Százalék	Dollár	Százalék	Dollár	Százalék
Kormányzat	1,1	31,4	9,9	38,2	5,8	23,8
Magánipar (autógyártás nélkül)	1,3	37,2	7,6	29,3	11,1	45,5
Ebből: háztartási elektromos felszerelések és berendezések	0,1		1,2		2,1	
Autóipar	1,1	31,4	8,4	32,4	7,5	30,7
Összesen:	3,5	100,0	25,9	100,0	24,4	100,0

költségekből vállalt kormányzati részesedés szétosztása volt a családi jövedelmek százalékos megoszlása szerint. Eszerint 1972-ben az adózás révén a családok jövedelmének mintegy 0,09—0,2 százalékát vonják el a kormányzati szervek a környezetvédelem költségeinek fedezésére. Ugyanez 1976-ban 0,5—1,1 százalék körül lesz, míg 1980-ban mintegy 0,3—0,5 százalékra csökken.

Tekintettel a gépkocsi különlegesen nagy szerepére az amerikai gazdaságban, a szerző terjedelmes részt szentel tanulmányában a gépkocsikkal kapcsolatos környezetvédelmi intézkedések problémáinak. Az autótulajdonosokra — s e körbe gyakorlatilag valamennyi amerikai család beletartozik — háruló terhek a kipufogó gázok összetételét meghatározó rendelkezések következtében jelentősen változnak. Az autók környezetet károsító hatását fékezni kívánó, eredetileg 1976-ra tervezett intézkedés bevezetését 1978-ra halasztották el, sőt újabban az EPA további halasztást javasolt a Kongresszusnak — 1980-ig, vagy még tovább.

A rendelkezés költségkihatása két tényezőn keresztül jelentkezik. Az egyik — a jelentősebb — tétel a gépkocsi kipufogó rendszerébe építendő katalitikus konverter (amely a káros gázok nagy részét kiszűri), míg a másik tétel az ólommentes benzín bevezetéséből származó kisebb mérvű üzemanyag-áremelkedés. A konverterek kötelezővé tétele természetesen jelentős többletköltséget okoz az autógyártóknak, akik a költségemelkedést várhatóan teljes egészében továbbhárítják a fogyasztókra. Itt azonban megjegyzendő, hogy az autógyárak vizsgálatai szerint a konverterek beszerelése miatti többletkiadás mintegy három év alatt megtérül az autótulajdonosoknak, a csökkenő üzemeltetési és karbantartási költségek következtében. Természetesen teljes biztonsággal nem lehet elfogadni ezeket az állításokat, hiszen csak a gyakorlat dönti majd el, hogy végső soron milyen mértékű költségnövekedést okoznak az új környezetvédelmi szabályok. (Például vitatott az, hogy egy gépkocsi élettartama alatt kell-e cserélni a konvertert, és ha igen, hányszor.)

A tanulmány azzal a feltételezéssel él, hogy a konvertereket nem kell cserélni, az üzemeltetési és karbantartási költségek csökkenése legalábbis kiegyenlíti a

konverter árát, és hogy az új környezetvédelmi szabvány csak 1980-ban lép életbe. Az egyes jövedelemcsoportokra háruló környezetvédelmi költségek aránya természetesen a gépkocsi átlagos évi teljesítményétől is függ. A tanulmány szerzője ezt a számításhoz szükséges tényezőt a Szövetségi Autópálya Hivatal felmérése alapján számszerűsítette. A felsorolt feltételezések alapulvételével végzett számítások azt jelzik, hogy 1980-ban a gépkocsitartás költségeinek aránya a háztartások jövedelmeiben nem fognak jelentősen változni, a szigorúbb szabvány bevezetése ellenére sem. Az alacsonyabb jövedelmű családok költségvetésében mintegy 0,7 százalékot tesz ki a növekedés a gépkocsitartás, illetve a környezetvédelmi szabvány alkalmazásából adódó költségek tekintetében. Ez az egyre magasabb jövedelmű családok felé haladva mind kisebb arányt képvisel, a legmagasabb jövedelemkategóriánál pedig a 0,3 százalékot sem éri el.

Az évtized végén a környezetvédelem költségeiből a legnagyobb rész a magániparra (kivéve az autóiipart) fog hárulni, összességében évente több mint 11 milliárd dollár (növekvő amortizációs és kamatterhek s természetesen a nagyobb üzemelési költségek következtében). A legnagyobb mérvű költségnövekedés a villamosenergia-iparban lesz. A végső teherviselőkre jutó növekmény kiszámításánál a szerző az összes ipartermék-fogyasztás jövedelmi csoportok szerinti megoszlását vette figyelembe. Az ipar környezetvédelmi terheinek növekedése a költségek áthárítása révén mintegy 0,5—0,9 százalékos emelkedést okoz a háztartások költségvetésében.

Az egyes szektorokra kiszámított adatok összesítéséből kitűnik, hogy a környezetvédelmi beruházások, a környezetvédelmi szabvány módosításának költségei 1980-ban a háztartások jövedelmeinek mintegy 0,8—2,0 százalékát fogják elvonni, ami összességében nem jelent túlzott megterhelést. Sokkal inkább problematikus az, hogy — a szövetségi adókat kivéve — minden költség-tétel degresszíven terheli a háztartások jövedelmeit, azaz éppen a legalacsonyabb jövedelemkategóriákban jelent viszonylag nagyobb terhet.

(Ism.: *Tóthfalusi András*)

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Szita János: Az összeurópai gazdasági együttműködés távlatai

Kossuth Könyvkiadó, 1975. 345 l.

Az 1975-ben a magyar könyvpiacra megjelent közgazdasági témájú munkák közül Szita János könyve talán a legidősebb írás. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Egyezmény aláírása új szakasz kezdetét jelentheti kontinensünkön a népek közötti kapcsolatokban. A könyvben a szerző nemcsak többéves kutatómunkáját, hanem a nemzetközi s különösen az európai együttműködés terén végzett tevékenysége során felhalmozódott gazdag tapasztalatait is összegzi. Az írás nem csupán az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának fórumain s az Európai Biztonsági és Együttműködési Egyezmény előkészítő tárgyalásán elhangzottakat vizsgálja és foglalja össze, hanem tudományos eszközökkel elemzi az európai együttműködés távlatait, lehetőségeit és problémáit. A szerző természetesen a kelet—nyugati kapcsolatok sajátos kereteinek felvázolásából s azoknak az objektív gazdasági és politikai feltételeknek az elemzéséből indul ki, amelyek egyáltalán lehetővé tették a könyvben tárgyalt kérdések felvetését, valamint a következő évtizedek összeurópai együttműködési programjának a kidolgozását.

Európa gazdasági arculatának átalakulása az együttműködés fejlesztésének egyik legfőbb objektív gazdasági háttere.

Földrészünk a század elején még néhány — a kontinens nyugati részén összpontosuló — ipari ország uralma alatt élt, az 1970-es évekre viszont szinte egészében véve „ipari körzetté” vált, s ma már ennek a változásnak minden következményét magán viseli.

A legfontosabb gazdasági változás kontinensünkön a kelet-európai ipari övezet létrejötte. 1950 és 1975 között Európa a világtermelésben 37 százalékról 46 százalékra emelte részesedését. Európa bruttó termelésében 1950-ben a Szovjetunió és a kelet-európai népi demokratikus országok súlya 39 százalék volt. És ez az arány 1975-re már több mint 60 százalékra nőtt. Ezen belül a Szovjetunió súlya 27 százalékról 44 százalékra, a többi európai szocialista ország részaránya pedig 12 százalékról 16 százalékra emelkedett. 1975-ben már az ipar adta az össztermelés 49—50 százalékát, míg 1950-ben csak 32 százalék volt az ipar hozzájárulása az európai szocialista országok össztermeléséhez. 1950-ben az egy lakosra jutó ipari termelés tekintetében a Szovjetunió 10 százalékkal, az európai népi demokratikus országok pedig mintegy 25 százalékkal voltak az összeurópai átlag alatt. Ez utóbbi mutatók 1975-re a Szovjetunió elérte az európai átlagot (amely pedig 1950 és 1970 között megnégyszereződött), s a többi európai szocialista ország egy lakosra számított termelése is csak mintegy 17 százalékkal marad el az európai átlagtól.

Az európai szocialista országok gazdasági szerkezete a hatvanas évek végére sok vonatkozásban hasonlóvá vált a nyugat-európai tőkés államokéhoz. A strukturális változások azonos iránya és a kialakult gazdasági szerkezet hasonlósága teremtették meg az objektív gazdasági bázist a kapcsolatok volumenének, formáinak és tartalmának a továbbfejlődéséhez. S ezek az eredmények egyszerűen új szükségleteket is hoznak létre a két Európa jövőbeli együttműködésének elmélyítéséhez.

Az objektív gazdasági feltételekhez hozzátartozik a KGST-tagállamok kormányainak gazdaságpolitikájában végbement ama változás is (és ez természetesen a gazdaságirányítás rendszerét is befolyásolta), amely a külgazdasági kapcsolatok szerepének — a gazdasági növekedés egyik fontos tényezőjének — értékelésével összefüggésben valósult meg az elmúlt 10—15 esztendő során. A külkereskedelem „mérlegkiegyensúlyozó” szerepe helyett, a nemzetközi munkamegosztásból fakadó előnyök komplex kihasználása vált a gazdaságpolitika és a tervezés egyik fő pillérévé. Ez a változás természetesen nemcsak a KGST-n belüli kapcsolatokban, hanem a szocialista országok nemzetközi gazdasági kapcsolatainak egész rendszerében — így a kelet—nyugati kapcsolatban is — befolyásolta a tervezés szemléletét.

E feltételek nem válhattak volna valóságossá a politikai légkör javulása nélkül.

Az európai szocialista országok, és a tőkésországok közötti gazdasági kapcsolatok rendszere sajátos jellegű; elsősorban azért, mert a célok és az eszközök, a mechanizmusok és az intézmények eltérései, az érdekszerkezet és az ösztönzők különbözősége miatt a gazdasági kapcsolatok a két rendszer országai között eleve mások, mint a tőkés rendszer vagy a szocialista rendszer keretében kialakult belső viszonyok. Az eltérések természetesen lehetnek nagyok az azonos társadalmi rendszerű országok között is. A gazdasági és a politikai tényezők kölcsönhatásai azonban, amelyek egyébként is jelentősek az államok közötti viszonyokban, sokkal

nagyobb mértékben és meghatározóbb jelleggel befolyásolják a világméretű munkamegosztás e szektorát.

A hatvanas évek közepe óta — mint azt a könyv is megállapítja — a politikai helyzet kedvező irányban változott, s a fejlődés tendenciái is biztatóak. Soha nem álltak ilyen jelentős erők, kormányok és társadalmi szervezetek — Európá keleti és nyugati részén egyaránt — a feszültség csökkentésének, a kapcsolatok fejlesztésének politikája mellett. Ennek nyomán Európa különböző részei között a politikai kapcsolatok is összehasonlíthatatlanul jobbak, mint 10—15 évvel ezelőtt voltak. S ez valóban új korszakot nyithat a kontinensünk életében. E politikai változások olyan, új korszak kezdetét jelenthetik, amelyben a két világháború és a hidegháború „fagyos” éveit során sokat szenvedett európai népek teljes alkotó energiájukat a békés építő munkára, földrészünk felvirágoztatására fordíthatják.

Az európai szocialista országok kivitele együttvéve az Európán belüli export 21 százalékát tette ki 1970-ben. S ennek mintegy 25 százalékát a kelet—nyugati reláció adta. Az Európán belüli összkivitel 79 százalékát a nyugat-európai államok szolgáltatták, de ennek csupán 6 százaléka realizálódott a szocialista államokba irányuló kivitelben.

A könyv — helyesen — a külkereskedelmi kapcsolatok elemzéséből indul ki. A statisztikai adatok bázisán külön foglalkozik az érdekelttség ún. „asszimetriájá”-val, amely jelentős problémákat okozott a múltban, de okozhat a jövőben is. Az átlagok mögött az egyes iparágak konkrét érdekelttsége természetesen különböző, és eltérő a változások dinamikája is. A szerző rámutat arra, hogy az európai szocialista országok és a fejlett tőkésországok közötti külkereskedelem a nemzetközi áruforgalomnak viszonylag csak kis százaléka. Elszigetelt eseteiktől eltekintve a forgalom növekedésének az üteme is lassú. S ez sajnos messze elmarad a két rendszer mai politikai viszonyai szabta keretektől. A fejlett tőkésországokkal folytatott külkereskedelem gazdasági ösztönzői továbbfejleszthetők, mégpedig nemcsak a keleti bővíthetnek, hanem formái is gazdagodhatnak.

Mindebből az is következik, hogy a politikai feltételek javulása nem vezet automatikusan a gazdasági kapcsolatok bővüléséhez. Megkönnyíti azonban azoknak a gazdasági természetű problémáknak a megoldását, amelyek ma még akadályozzák Európá két része között a gazdasági együttműködés szélesebb kibontakozását.

A könyv megállapítja azt is, hogy a tőkésországokkal folytatott külkereskedelem, sem volumenét, sem szerkezetét tekintve nem felel meg azoknak a gazdaságszerkezeti változásoknak, amelyek a második világháború óta a szocialista államok termelésében végbementek. A nyugat-európai tőkésországokból az európai szocialista országok elsősorban gépeket, berendezéseket és kisebb mértékben félkészárúkat, nyersanyagokat és élelmiszereket vásárolnak. A gépek és berendezések között különösen nagy fontosságú a kutatásigényes cikkek, az új technika importjával összefüggő tételek nagy aránya. A nyugat-európai államok kivitelének szerkezete a KGST-országokba aligha különbözik más relációkétól. Más azonban a helyzet a KGST-államok kivitele esetében: exportjuk több mint felét még az 1970-es évek első felében is élelmiszerek és nyersanyagok tették ki.

Vitathatatlan, hogy a termelés és az exportszerkezet nem változhat azonos logika szerint. A tanulmány arra is rávilágít, hogy az egyes államok export- és importstruktúrája sem azonos minden relációban. Az ipari országok közötti kapcsolatokban azonban fokozott mértékben érvényesülnek a nemzetközi munkamegosztás társadalmi feltételei: a technikai fejlettség változása, a tudományos bázis szélesedése stb. Ezek a tényezők a kelet—nyugati kapcsolatok struktúrájára sajnálatos módon eddig csak egyoldalúan hatottak. Az okok megvilágítása nem egyszerű. S még nehezebb a helyzet megváltoztatása. A közgazdasági-kereskedelmi szakirodalomban, amely a hatvanas évek eleje óta intenzívebben foglalkozik e kérdésekkel, különféle érveket találunk:

A nyugati szakemberek közül sokan a társadalmi rendszerek különbözőségéből adódó problémákra hivatkoztak (terv- és piaczgazdálkodás, különböző ösztönző-és értékrendszer, eltérő mechanizmusok). Gyakran kerültek előtérbe *politikai-kereskedelempolitikai indokok* (diszkrimináció, embargó, közös piaci vámkorlátozások stb). Időnként a *technikai* (nem elég modern konstrukciók, gyengébb minőség), más-kor a *szervezési* (nem megfelelő értékesítési hálózat, a piac ismeretének hiánya stb.) indokok kaptak nagyobb hangsúlyt.

Fokozott mértékben került előtérbe, különösen a Közös Piac kibővülése óta, a két integrációs szervezet, a KGST és a Közös Piac közötti viszonyok és fejlődésük problémája is.

Az egyenként is nehéz problémák összességével mindenképp szembe kellett és szembe kell nézni; e vizsgálódások arra utalnak, hogy a megoldás is — hasonlóan az elemzések megközelítési módjához — csak komplex lehet. Egyidejűleg kell a külkereskedelempolitikai és strukturális zavarokat elhárítani s egyszersmind növelni a partnerek hosszú távú és kölcsönös érdekeltségét.

Szita János az összeurópai gazdasági együttműködés átfogó stratégiájának kialakításában keresi a választ ezekre a problémákra, s meggyőzően mutatja meg, hogy kontinensünk két része között csak ilyen alapon képzelhető el a kapcsolatok jelentős elmélyítése, minőségileg magasabb fokra emelése.

Ehhez az új stratégiához — amely tulajdonképpen átfogja az államok közötti gazdasági viszonyok minden lényeges területét — az Európai Biztonsági és Együttműködési Egyezmény aláírását és valóra váltását tekinti a legfőbb politikai feltételeknek.

A kapcsolatok új dimenziójának kialakítása egyébként már megkezdődött — bizonyítva azt, hogy a gazdasági gyakorlat megfelelően reagált az új szükségletekre és lehetőségekre.

1. Az európai szocialista országok aktív szereplőkké váltak a nyugat-európai tőkepiacokon. Egyes szocialista országok Nyugat-Európában pénzintézeteket alapítottak (vagy részt vettek az alapításukban) a kelet—nyugati gazdasági kapcsolatok finanszírozására. Közép- és hosszú lejáratú bankhitelek, konzorciumhitelek felvételével, kölcsönkötvények kibocsátásával (ezek volumene 1975. végéig már több milliárd dollárt tesz ki) elsősorban a kelet—nyugati kapcsolatok strukturális zavarait igyekeztek áthidalni. A pénzügyi kapcsolatok erősödése nemcsak azt jelentette, hogy a legfontosabb nyugat-európai tőkésországok bankjai fokozott szerepet vállaltak a kelet—nyugati gazdasági kapcsolatok fejlesztésében, hanem egyszersmind a szocialista államokkal szemben alkalmazott hiteldiszkrimináció korszakának lezárását is jelezte. A bankok növekvő aktivitása ugyanakkor ösztönözte a gazdasági kapcsolatok egyéb formáit is. Előtérbe került a szocialista országok részvételének kérdése is az új nemzetközi pénzügyi rendszer kialakításában.

2. Növekedett a vállalatok közvetlen együttműködésének, ipari-műszaki kooperációjának a szerepe. Az együttműködés e rendkívül sokoldalú s ezért is igen nehezen definiálható formája végső soron a partnerek érdekeltségét közvetlenül integrálja és egyben tartóssá teszi. A licencek és a know-how vásárlásától a közös értékesítésig, illetve a tőkeresztesedés biztosításáig sokfajta fokozat sorakozik a nemzetközi vállalati együttműködés címszáva alatt. Mindez a termelési kapcsolatok nemzetközivé váló folyamatát fejezi ki a kelet—nyugati kapcsolatok sajátos feltételei mellett.

Az ipari kooperáció és a kelet—nyugati kapcsolatok fejlődésének egyik kulcskérdése a modern technika transzferálása. Az új technika áramlása a kelet—nyugati kapcsolatokban nem egyirányú forgalom. 1964 és 1971 között az európai KGST-országok 31 927 szabadalmat vásároltak nyugati országoktól, és 25 877 szabadalmat adtak el nekik. A szabadalmakért fizetett és kapott összegek mérlegében a passzívum nagyobb, mint amit a számszerű összehasonlítás tükröz. A szocialista államok tudományos kapacitása a mainál lényegesen sokoldalúbb és hatékonyabb műszaki együttműködésre ad lehetőséget az iparilag fejlett tőkésországokkal. Hibásak azok az elképzelések, amelyek — akár Nyugaton, akár Keleten — az európai szocialista államok szerepét a műszaki kooperációkban egyoldalúan a nyugati technika fogadására szűkítik, vagy elsősorban a primitív munkaigényes eljárások „áttelepítésében” keresik arra hivatkozva, hogy nálunk olcsóbb a munkaerő. Sokkal nagyobb perspektívákat nyújt a kutatásigényes, magasan kvalifikált szakembereket igénylő gyártmányok terén kifejleszhető, két- vagy sokoldalú ipari kooperáció.

3. Új távlatok nyíltak az összeurópai gazdasági együttműködés fejlesztésére is. Mind az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságában, mind pedig az Európai Biztonsági és Együttműködési Egyezmény előkészítésével foglalkozó tanácskozások napirendjén nagy hangsúlyt kaptak az ún. gazdasági-infrastrukturális kooperáció lehetőségei. A közlekedési-szállítási rendszer nagyobbfokú integrálása, a villamosenergia-hálózat összekapcsolása, az új energiaforrások — s különösen a nukleáris energia — közös felhasználása, továbbá az ezzel összefüggő kutatások vagy a környezet szennyeződése megakadályozásának, illetve a rehabilitációnak közös programja — nemcsak lehetségesek, hanem elengedhetetlenek is, és feltétlenül összeurópai szinten szükségesek.

A szállítási-közlekedési technika fejlődése igen gyors és költséges. A szállító-

eszközök kombinációja, a konténeresítés, a csővezetékek, az új víziúthálózat — amely még szorosabban összekötheti Európa különböző részeit — csak összeurópai szinten és összehangoltan fizetődik ki. Még inkább így van ez a jövőben elkerülhetetlenül nagyobb szerepet játszó nukleáris energiaforrások esetében, amelyek óriási beruházásokat tesznek szükségessé. Egy összeurópai villamosenergia-politika nagymértékben növelhetné a beruházások hatékonyságát. Csupán a fogyasztási csúcsidezőszakok energiaszükségleteinek összehangolásával európai szinten mintegy 10 százalékkal lehetne csökkenteni a beruházási szükségleteket.

Még egyértelműbb a környezetvédelemmel kapcsolatos együttműködés európai, sőt ennél is szélesebb mértékű megszervezésének szükségessége, hiszen a tengerek és óceánok, amelyek Európát határolják, eleve nem szoríthatók sem országok, sem társadalmi rendszerek határai közé. Nem egyszerűen a szennyeződést megakadályozó intézkedések, hanem a vonatkozó tudományos kutatások szemszögéből is lényeges volna egy átfogó együttműködés, egy globális rendezés.

Kitűnik a könyvből az is, hogy az új multilaterális európai együttműködési rendszernek túl kell lépnie az ENSZ-szervek által ma nyújtott lehetőségek keretein.

A szerző természetesen nem hagyja figyelmen kívül azt a pozitív szerepet, amelyet az Európai Gazdasági Bizottság játszott és játszhat a jövőben is Európában. A Bizottság kétségkívül sokat tett az együttműködés fejlesztéséért kontinensünk két része között. Fórumként szolgált a vitákhoz és az együttműködési javaslatokhoz. Kutatásaival felhívta a figyelmet az eredményekre és problémákra. Jelezte a változások irányának megfelelő szükségleteket Európában. Kiemelte azokat a területeket, amelyekben jelentős együttműködésre kerülhet sor kontinensünk államai között. Közlekedés hozta azokat az embereket, akik országaik államapparátusában fontos gazdasági, műszaki vagy tudományos területeket irányítanak, akik a kormányoknak a döntési javaslatokat beterjesztik. Feltárta a kapcsolatok fejlesztésének lehetőségeit a külkereskedelemben, az iparban és a közlekedésben, s elősegítette konkrét megállapodások megkötését is.

A regionális együttműködés területén dolgozó más intézmények is létrejöttek kontinensünkön. Az ENSZ szakosított szervei (WHO, UNESCO, ILO, FAO stb.) az elmúlt 25 év során regionális irodákat állítottak fel vagy regionális konferenciákat szerveztek Európában. Ezeknek a szervezeteknek a regionális tevékenysége azonban legjobb esetben is csak korlátozott szerepet játszott a kelet—nyugati együttműködésben, s messze nem használták ki azokat a lehetőségeket, amelyek egy-egy szakterületen adódtak.

Szita János könyve nagy figyelmet szentel az Európai Gazdasági Bizottság továbbfejlesztésének, erősítésének, munkája hatékonyabbá tételének; hiszen Európa hatalmas erőforrásainak, népei alkotó energiáinak mozgósítása a közös célok érdekében nemcsak a megállapodások hálózatát igényli, hanem egy olyan hatékony szervezeti rendszert is, amely alkalmas az említett feladatok ellátására. Földrészünkön elvileg több megoldás is lehetséges: szélesíteni lehet a meglévő európai szervezetek hatáskörét; bővíteni lehet a már ma is működő, de szűkebb körű szervezetek tagságát; hasonló, párhuzamosan működő szervezeteket lehet egy szervezetbe tömöríteni; új szervezeteket lehet létrehozni. Mi lenne a legjobb megoldás? A kérdésre a célszerűség és a lehetőségek egyidejű elemzése alapján lehet csak meggyőző választ adni.

Szita János bizonyítja, hogy az összeurópai együttműködés Európa népeinek csak a hasznára válhat. Nem foglalkozik azonban eléggé azzal a kérdéssel, hogy mindez érdekében áll-e a földrészünkön kívüli államoknak is? Ez talán a munka legfőbb gyengesége. Túlságosan is az európai keretek között maradt. Nem tekint ki eléggé az egész világgazdaságra és különösen Európa és a fejlődő országok közötti kapcsolatokra. Nem mutatja meg, hogy az összeurópai együttműködés fejlesztése mennyire érdekében áll a világ többi részének is, gazdasági és politikai szempontból egyaránt; s hogy az a program, amit a könyvben felvázol, tulajdonképp bolygónk nagy problémáinak megoldását is elősegítené.

„Az összeurópai gazdasági együttműködés távlatai” — nemzetközi témájú mű, s elsősorban a szakemberekhez szól. De nemcsak a világgazdasági kérdések szakembereinek, hanem a gazdasági és tudományos élet szinte minden területén dolgozóknak hasznos és gondolatébresztő áttekintést ad azokról a perspektívákról, amelyek valóra váltásában még nehéz küzdelmek állnak előttünk.

Símai Mihály

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Аранка Редети—Юдит Барта

Политика жизненного уровня в экономической политике периода, продолжавшегося с ноября 1956 года до конца 1960 года

Статья принадлежит к серии статей, представляющих результаты работы, проведенной до сих пор в рамках исследования венгерской экономической политики. (Принципиальные проблемы исследований по экономической политике излагаются в статье Иштвана Фриша, опубликованной в № 10 журнала за 1975 год. В этом же номере были опубликованы первые статьи серии.)

В настоящей статье представляется политика жизненного уровня периода между 1957—1960 годами. Авторы обрисовывают общий экономический фон, бывший весьма благоприятным из-за ущерба, нанесенного контрреволюцией. Вопреки этому правительство приняло решение о значительном повышении заработной платы и доходов, так как это было условием как политической, так и экономической консолидации. В интересах усиления эффекта этой меры по повышению доходов требовалась решительная противои nflационная политика. На остальную часть периода решающее влияние оказали трехлетний народнохозяйственный план, разработанный на период между 1958—1960 годами, и коллективизация сельского хозяйства.

В статье авторы останавливаются на различных мерах, принятых в этот период в интересах повышения жизненного уровня, и на изменениях, вызванных распространением кооперативного движения.

В заключение в статье излагаются проблемы и результаты жилищного строительства в этот период.

Иштванне Хусар—Миклош Мандел

Опыт действия системы капиталовложений

Статья трактует главные меры, принятые в ходе IV-ой пятилетки в области капиталовложений, и связанный с этим опыт. Такими мерами являлись:

- мероприятия, связанные с улучшением инвестиционного равновесия;
- мероприятия в области внешней торговли, в том числе поощрение импорта машин из социалистических стран и экспорта в несоциалистические страны;
- мероприятия, связанные с урегулированием порядка принятия решений о капиталовложениях.

По мнению авторов тот факт, что часто понадобилось принять центральные оперативные меры, обращает внимание на критические пункты системы капиталовложений.

Статья описывает проблемы инвестиционного равновесия, исходя из противоречий мощностей капиталовложений и платежеспособного спроса, показывая важнейшие особенности их взаимосвязи.

Статья, анализируя инвестиционный процесс, рассматривает, как входят отдельные инвестиционные объекты в экономический процесс, какие последствия имеются в связи с соответствующим приспособлением.

В заключении статьи характеризуются мероприятия, проведенные в последнее время с целью лучшей подготовки инвестиций, в первую очередь крупных.

Миклош Тот—Кальман Шимон

О наших запасах минерального сырья

Авторы изучают, как и в силу чего складывались со временем отечественные и импортные сырьевые ресурсы. В своих исследованиях они исходят из увеличившейся роли минерального сырья и собственной базы, из противопоставления постановлений, касающихся усиленного использования отечественных природных ресурсов, и «бедности» Венгрии в минеральном сырье. Авторы толкуют понятие («минеральное сырье»), представляя его характерные черты. Они останавливаются на методе определения запасов минерального сырья на их месте нахождения и на основании этого рассматривают их как часть национального имущества. В статье дается обзор результатов геологических исследований последнего десятилетия и указываются дальнейшие задачи в этой области. Исходя из условий наших запасов минерального сырья, авторы определяют возможности удовлетворения перспективных потребностей в сырье за счет собственных ресурсов. На основе приведенного на душу населения количества запасов полезных ископаемых на месте нахождения они сопоставляют ресурсы минерального сырья Венгрии с ресурсами окружающих стран, делая выводы относительно перспективного использования отечественных запасов полезных ископаемых, а также целесообразных возможностей международной интеграции.

Дьердь Саколцаи—Борбала Барань

Реальные издержки производства и проблемы уровня цен
Часть II. Расчеты и результаты

В статье, в тесной взаимосвязи с научно-исследовательской работой, проводимой более десятилетия во многих местах и направленной на изучение системы цен, финансовых методов регулирования и внешнеэкономических расчетов, рассматриваются формирование реальных издержек производства, а также возможности решения проблем, связанных с уровнем цен. В опубликованной в предыдущем номере первой части статьи излагались методы, принципы и данные, в этой же части авторы занимаются расчетами и их результатами.

В первом пункте данной статьи авторы излагают результаты, полученные на основе агрегированных данных народного хозяйства. Из этих расчетов оказывается, что в рассматриваемый период около 15% уровня оптовых цен было завышено, далее что подавляющая часть производимых в большом проценте отчислений в госбюджет существовала лишь на бумаге: отчисления компенсировались дотациями, но в то же время подавляющая часть этих дотаций способствовала лишь тому, что производители уплачивали их по другим каналам отчисления в госбюджет за счет чистого дохода. Во втором пункте представляются результаты расчетов по народнохозяйственным отраслям. Расчеты показывают, что уровень цен в сельском хозяйстве и в сфере обслуживания приблизительно отвечает уровню издержек производства, уровень цен транспорта в небольшой мере, уровень цен промышленности, и в особенности строительства же в большой мере превращают уровень действительных издержек. Еще большие расхождения имеются между имеющими место во внутренней и внешней торговле начислениями и уровнем действительных затрат в этих отраслях. Субвенционирование сельского хозяйства и отраслей сферы обслуживания, таким образом, является фиктивным, а не реальным, и все проблемы уровня цен могут быть решены посредством снижения уровня промышленных и строительных цен. Решение проблем уровня цен, таким образом, не требует общего пересмотра розничных цен и заработной платы.

Дальнейшие результаты подтверждают реальность этого соображения в другом аспекте. В промышленных отраслях имеет место поразительная степень уравновешенности содержания чистого дохода, и поэтому пересмотр промышленных цен в таком духе не означает особенной проблемы. Вследствие прибыльности пищевкусовой промышленности пищевкусовое хозяйство в целом уже не требует никакого субвенционирования, и нет реальной надобности в субвенционировании ни в водном, ни в жилищном хозяйстве. Все проблемы, возникающие в связи с уровнем цен, вследствие этого сводятся к одной причине: к высокому содержанию чистого дохода в ценах на готовую промышленную продукцию и на строительство, а также в начислениях, производимых во внешней и внутренней торговле.

Андраш Пиллинг:

Материальные условия самостоятельной хозяйственной деятельности в сельскохозяйственных производственных кооперативах

В рамках статьи авторы рассматривают, как складывались материальные условия самостоятельной хозяйственной деятельности кооперативов в период между 1966—1973 годами.

За этот период значительно увеличилась продукция коллективных хозяйств. Росту стоимостного объема продукции способствовали как увеличение урожайности и продуктивности, так и повышение цен и изменение производственной структуры. В формировании первых двух факторов наблюдаются значительные расхождения между отраслями, что вызывает напряженные моменты между ними.

Одновременно с ростом продукции увеличивались и издержки производства, причем последние в большей мере. В этом значительная роль принадлежала большему удельному потреблению средств и материалов, а также тому, что зачастую не удавалось согласовать между собой факторы производства. Нельзя пренебрегать и тем обстоятельством, что в ряде трудоемких отраслей неудовлетворительным был рост урожайности или продуктивности. Вследствие всего этого в годы, последующие за реформой, сократились темпы роста доходов. В рассматриваемый период существенно увеличился кооперативный фонд. Значительно возросли средства, в особенности основные фонды коллективных хозяйств. Однако параллельно с этим ухудшилась степень использования основных средств и экономическая эффективность всех средств, чему помимо вышеупомянутых причин способствовало и то, что количество оборотных средств не всегда было удовлетворительным.

Темп роста капитальных вложений в первые годы реформы ускорился, после 1970 года сократился, а затем оставался на неизменном уровне. В числе источников капиталовложений с развитием коллективных хозяйств все большую роль стали приобретать собственные средства; удельный вес кредита был изменчивым; после 1967 года в большой мере возрасла доля государственных субсидий, умерившаяся после 1969 года.

Габор Хорачек

Изменения в мировой экономике — развитие станкостроения

И в станкостроении ускорилось техническое развитие: значительную роль приобрели электронно-вычислительные управляющие устройства. Из-за изменившегося положения мировой экономики ведущие станкостроительные предприятия формируют структуру своей продукции двояким образом. Наряду с очень современными, нередко управляемыми при помощи вычислительной техники станками они — в ограниченном количестве — продолжают производить отдельные типы универсальных станков ручного управления.

В статье дается обзор о настоящем положении венгерского станкостроения, структуре его продукции и направлениях реализации. В этой отрасли достигнута более низкая производительность труда, и в последние годы наблюдается более медленное среднее повышение цен, чем у ведущих зарубежных станкостроительных предприятий. Причина этого кроется, главным образом, в менее современной структуре продукции. Возможность для развития в последующие годы представляет установление структуры продукции двоякого характера, посредством технического развития. Автор излагает свои соображения относительно этого, затрагивая важнейшие предпосылки развития и требующуюся экспортную стратегию.

Иштван Гергей

Внешняя инфляция — ясная экономическая оценка и активная политика в отношении условий торговли

Венгрия, будучи чувствительной по отношению к внешней торговле, ощущает в большей мере, чем ряд других стран, проявляющуюся на капиталистических рынках инфляцию, а также повышение цен на нефть, энергию и сырье. Автор в своей статье ставит перед собой целью проанализировать эти факторы, чтобы можно было эффективнее защищаться от их влияния. В статье рассматривается три круга проблем.

1. Повышение цен на нефть и отдельные виды сырья на мировом капиталистическом рынке создало «ножницы». Если уровень цен на сырье устойчиво остается выше уровня цен на готовую продукцию, то это неблагоприятно сказывается на платежном балансе страны. Если на мировом рынке постепенно повышаются цены на готовую продукцию и полуфабрикаты, то при помощи селективной производственной политики и экономии материалов можно улучшить платежный баланс. Если в капиталистических странах обрабатывающей промышленности повышение цен на сырье будет компенсироваться мерами по понижению издержек и изменению ассортимента товаров, то и мы должны будем в этом аспекте пересмотреть нашу инвестиционную политику и производственную структуру.

2. Из-за капиталистической инфляции, размер которой превышает темп нашей внутренней инфляции (среднегодовые 3%), необходимо проводить более активную политику экспорта и экспортных цен. Ее инструменты: политика предложения, считающаяся с инфляцией; учет повышающихся цен на импортное сырье при калькуляции предложений по экспорту; валютная политика в отношении отдельных стран и т. д.

3. Передающаяся инфляция и международное повышение цен изменяют возникновение и разделение внутренних доходов непредусмотренным образом и в неожиданных направлениях. Номинальная прибыль предприятий превышает действительно реализуемую. Автор в статье предлагает методику для измерения этих эффектов и компенсации диспропорций.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Aranika Rédey—Judit Barta:

Living standard policy in the period between November 1956 and the end of 1960

This article is one in the series reviewing the results achieved in the research project dealing with the Hungarian economic policies. (The principles of the project itself have been treated in the October issue of this periodical by I. Friss. The same issue contained the first studies belonging to the series.)

The present study discusses the living standard policy of the period 1957—1960. The general economic background outlined against the damages caused by the counterrevolution was highly unfavourable. Yet the government decided on a considerable raising of wages and incomes, since this was a condition of both political and economic consolidation. To make the income-increasing effects lasting, a determined antiinflationary policy had to be pursued. The remaining part of the period was dominated by the three-year plan worked out for 1957—1960 and by the collectivization of agriculture.

The article surveys the various measures taken in order to raise living standards in those years one by one, together with the changes started by the spread of the cooperative movement. Finally, the article reviews the problems of and achievements in residential construction in those years.

Mrs. József Huszár—Miklós Mandel:

Some experiences about the working of the investment system

The article reviews the most important measures applied in relation with investments in the course of the IV. Five Year Plan and discusses their experiences. These measures were of the following type

- measures aiming at the improvement of the balance of investments;
- measures having a foreign trade character, i. e. giving incentives to the socialist imports of machinery and non-socialist exports;
- measures being in connection with the decision making system of investments.

The fact that such measures had to be taken frequently draws attention — in the authors' opinion — to the critical points of the investment system.

The article deduces the problems of the investment equilibrium from the contradictions of the output capacity of investments and the purchasing power and presents the most important characteristics of their interrelation.

In relation with the analysis of the investment process, the article investigates how the different investment projects fit into the economic process and what are the consequences of their proper adjustment.

The paper is closed by a characterization of those measures which have recently been taken and aimed first of all at the better preparation of the big investments.

Miklós Tóth—Kálmán Simon:

On mineral deposits in Hungary

The authors investigate the development over time of the Hungarian domestic and imported raw material resources and its causes. They set out from the increased role of the minerals and the own raw material basis, the decisions on the increased reliance on domestic resources and confront these with Hungary's "scarcity" in mineral raw materials.

The authors define the notion of mineral raw material and present its characteristics. The method of determining the value of mineral deposits *in situ* is reviewed and the mineral wealth as a part of national wealth is treated on this basis. The results of geological research in the last decades and further tasks are reviewed. Setting out from the known deposits, the possibilities for satisfying the long-term demand for raw materials from domestic sources are examined. On the basis of per capita mineral wealth *in situ* the Hungarian deposits are compared with those in the surrounding countries and conclusions are drawn for the long-term use of domestic deposits and for the expedient international integration possibilities.

György Szokolczai—Borbála Bárány:

Real costs of production and problems of the price level

Part II: The computations and their results

The article is closely linked to the research work aimed at the price system, the financial regulators and the accounting of foreign trade, which is going on at several places for more than a decade, as well as to the proposals and discussions dealing with the same. It reviews the development of the real costs of production and the possibilities of solving the problems of the price level. The first part of the study, published in the preceding issue of this periodical, summarized the principles and the data, the present one reviews the computations and the results obtained.

The first section reviews the results obtained from the aggregated data of the national economy. It turns out from the computations that in the period examined the producer price level was overvalued by about 15 per cent, further that the majority of the massive taxes existed only on paper: they were compensated by subsidies, while the majority of these subsidies only allowed the producers to pay into other channels the net income collected. The second section summarizes the results by branches of the economy. It turns out that the price levels of agriculture and of the services approximately correspond to the level of real costs, while the price level of transportation slightly and that of industry and particularly of construction considerably exceed the level of real costs. The difference between the trade margins of home and foreign trade and their real costs is even greater. Thus, the support given to agriculture and to the servicing branches is not real but only apparent and all problems of the price level could be solved by reducing the industrial

and construction prices. Thus, the solution of the price level problems in this manner requires no general settlement of consumer prices and wages.

Further results add new points of view to the reality of this idea. The net income contents is surprisingly levelled in the industrial branches and, therefore, a settlement of industrial prices in this spirit does not raise unsolvable problems. Because the food industry earns a profit, the whole of the food economy does not need any support any longer, and there is no real support in water economy, not even in housing (!) Therefore, all problems of the price level may be reduced to the high net income contents of the industrial finished product prices and of construction prices as well as to that of the home and foreign trade margins.

András Pilling:

Development of the Material Conditions for Independent Enterprise Economy in the Agricultural Co-operative Farms

In this article the author investigates the development of the material conditions for independent enterprise economy in the period of 1966—1973.

The production of collective farms increased significantly in this period. In the increase of the value of production, the increase of yields and prices and the changing of the structure of production played an equal role. The development of the first two factors show significant differences in the different branches, and this has caused tensions among the branches.

Simultaneously with the increase of production the production costs have also increased, namely the former at a lower the second at a higher rate. In this played a significant role the increasing use of capital goods and materials and that the harmony of the factors of production could not be realized very often. The fact is not to be neglected either that the increase of yields was not satisfactory in several labour-intensive branches. As a consequence of all these the rate of increase of incomes has been mitigated in the years following the introduction of the reform.

In the investigated period the co-operative fund increased significantly. The means of production of the collective farms increased significantly, the increase of the capital goods was especially outstanding. However, parallel with this the utilization of the capital goods and the efficiency of all the means of production decreased, and to this, besides the reasons already mentioned, contributed also that the volume of variable capital has not always been satisfactory.

The increase of investments speeded up during the first years of the reform, but it fell back in 1970 and then stagnated. Among the resources of investment the own resources played a greater and greater role parallel with the development of collective farms, the share of credits was changing, after 1967 the rate of state subsidies greatly increased, then it declined after 1969.

Gábor Horacek:

Changes in the world economy and the development of the machine tool industry

Technical progress has accelerated also in the machine tool industry, the various computer-controlled equipments have obtained important roles. Because of the changed world economic situation the leading machine tool factories have developed a double product pattern. Beside the most up-to-date and frequently computer-controlled high-standard machines they continue to turn out—though in limited quantities—some manually controlled universal machinery.

The study surveys the present situation of the Hungarian machine tool industry, its product pattern and the direction of sales. The productivity of the industry is lower and the average price rises are smaller than in the leading foreign machine tool factories. The reason is mostly the less up-to-date product pattern. The development possibilities of future years will be created by the double product pattern emerging through technological development. Beside reviewing the related ideas, the article touches upon the major conditions of development and on the export strategy to be followed.

István Gergely:

External inflation — economic clear-sight and an active terms-of-trade policy

Because of her sensitivity to foreign trade, Hungary feels the inflation in the capitalist markets and also the rise in the prices of oil, energy and raw materials much more than other countries. The article aims at analysing these effects in order to make defence more efficient. The article treats three fields of subjects:

1. The rise on the world market of crude oil and some raw material prices has brought about price scissors. If the level of raw material prices is lastingly higher than that of finished products, this will have an unfavourable effect on the balance of payments of the country. If the world market price of finished and intermediary products gradually increased, the balance of payments may be improved with selective production policy and by saving materials. If the rise of the prices of raw materials is counteracted by the capitalist manufacturing industries through measures reducing costs and modifying the product pattern, we also must revise our investment policy and production pattern from this point of view.

2. Because the capitalist inflation is higher than the domestic 3 per cent, a more vigorous export and export-price policy is needed. Its tools are: a policy reckoning with inflation, the combination of rising import prices in making export offers, a foreign exchange policy differentiated by countries, etc.

3. The effects of inflation and international price rises modify the origin and distribution of domestic incomes in an unintended way and in an unexpected direction. The nominal enterprise profit is more than the one actually realized. The article proposes a method for the measurement of these effects and for counterbalancing the disproportions.

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ

1975. évi 9. sz.

- Fegyinyin, V.*: A szocialista munkaverseny a termelési viszonyok rendszerében
Bunyics, P.: Munkabér és prémium — önálló elszámolási viszonyok között
Bogyal, I.: Gazdaságközi agrár-ipari kooperáció (a Moldvai SZSZK példáján)
Asztahov, A.: Az összhatékonyság megállapításának módszertani kérdései
Vilenszkij, M.: Az önálló elszámolás eredményeinek mérése az új technika bevezetésénél
Kosuta, A.—Rozenova, L.: A munkaeszközök erkölcsi kopása és az árképzés
Bezrukov, V.: Az összeegyeztethetőség problémái automatizált irányítási rendszer-átrenoválásánál
Kormnov, Ju.: Szocialista gazdasági integráció és kooperáció
Vajsz, T.: A KGST-országok együttműködése a munkaerőforrások kihasználásának területén
Gromeka, V.: A tudományos-műszaki haladás tendenciái az USA-ban a mai szakaszban
Mihajlov, A.: A vezetői munka a szocialista munkamegosztás rendszerében
Klíkov, V.: Futószalag-rendszerű lakásépítés Orjolban
Kurovszkij, K.: A munkatermékek hasznosságának kategóriája a szocializmus gazdaságában
Arhipov, A.: A szocialista népgazdaság irányítása: elméleti problémák
Gobarjeva, V.—Tyunajeva, V.: A termelés hatékonysága, valamint a pénzügyi és hitelkapcsolatok tökéletesítése

1975. évi 7—8. sz.

- Karpinski, A.*: Tervezés a kétszintű területi közigazgatás feltételei között
Zawadzki, S. M.: A makrorégió mint a tervezés tárgya. A foglalkoztatottság kulcsproblémái Lengyelországban 1975-től 1990-ig
Gwiadzinski, J.: Az informatika fejlesztési problémái Lengyelországban
Gruszczyński, M.—Kolodko, G. W.: A gazdasági növekedési ütem ingadozásának szabályszerűsége
Gólinowski, K.—Kalisiak, J.: A beralap-növekedési normatívák színvonalának megállapításával kapcsolatos problémák kezdeményező egységekben
Smejda, J.: A kezdeményező egységek munkabérképletének gazdasági tartalma

- Zwierzchowski, K.*: Az építőipari vállalatok horizontális koordinálásának tervezőközei
Kornak, A.: A turisztikai kérdések vizsgálatának problémái
Kaczor, A.: A lakossági szolgáltatások fejlesztéséről a falun
Przeczyszewski, T.: A lublini régió helye a népi Lengyelország társadalmi-gazdasági fejlődésében
Slotwinski, Z.: A lublini régió fejlődési perspektívái 1990-ig
 Néhány adat a gazdasági helyzetről és a tervezési menetéről
Skiba, B.: A műszaki haladás mércéiről
Bien, E.—Biskup, J.—Nosiadek, G.: A szocialista országok nemzetközi gazdasági szervezetei
Czyzewski, A.: Az együttműködés programja a környezet védelmének és kialakításának területén
Fikus, D.: A lengyel—indiai gazdasági együttműködés fejlődése
Zurawicki, L.: A világ jövője a Bariloche-alapítvány modelljében
Sopniewski, H.: Az importtermékek árképzésének kötelező elvei Magyarországon

1975. évi 9. sz.

- A KGST-országok tervezési folyóiratainak közös száma
Inozemcev, N. N.: A KGST-országok népgazdasági tervei koordinálásának sajátossága napjainkban
Georgiev, G.: A szocialista gazdasági integráció — a fejlett szocialista társadalom építésének fontos tényezője Bulgáriában
Sedivy, Z.: A Csehszlovák Szocialista Köztársaság népgazdaságának alapvető fejlődési irányai és tervekkoordinációja a KGST-országokkal az 1990-ig terjedő időszakra
Figueroa, O. A.: A szocialista együttműködés szerepe Kuba gazdasági fejlődésében
Peuser, K.: A szocialista gazdasági integrációval kapcsolatos intézkedési tervek tapasztalatai az NDK-ban
Knyzjak, Z.: A nemzetközi tervezés elemei a népgazdasági tervekben
Marszalek, A.: Közös tervezés — a KGST-országok új együttműködési formája
Ganczer Sándor: A Magyar Népköztársaság a Komplex Program megvalósításának útján
Rutkowski, J.: A világpiaci árprognózisok funkciói a KGST-országok együttműködésében
 A KGST XXIX. ülésszaka

1975. évi 8. sz.

- Atanaszov, B.*: Az árukinálat és -kereslet összehangolásának problémái a személyi fogyasztásban
Raskov, R.: A szocialista nemzetközi termelési viszonyok és a munka szerinti elosztás elvei
Vilenszki, M.: A tudományos-műszaki haladás gazdasági hatékonyságának lényege, tartalma
Donkov, K.: A lakosság előregedése Bulgáriában

Szivenov, V.: Gazdasági kapcsolatok és termelési szolgáltatások a mezőgazdaságban
Levi, M.—Filipov, L.—Boicsev, K.: A matematikai modellezés optimalizálása az ipar ágazati tervezésében
Sapkarjev, P.: A népgazdasági optimum problémái a Bolgár Népköztársaságban
Bracskov, A.: Az infrastruktúra fajlagos ráfordítási mutatójának meghatározása
Vacsev, N.: Bankok és hitelek a fejlődő országokban
Rizov, Sz.: A mai kapitalizmus időszerű problémái

1975. évi 9. sz.

A közgazdaságtudomány helyzete és fejlődése

A közgazdaságtudomány színvonalának emelése

Dimov, I.: Elméleti és módszertani problémák a KGST-tagországok tervekkoordinációjában

Sztrasilov, Zs.: A különbözőzeti járadék elosztási mechanizmusának tökéletesítése a mezőgazdaságban

Csolakov, N.: Halálzási táblázatok iteratív felépítése

Rugyakova, I.: A nagy, tőkés korporációk lényegéről és feladatairól szóló burzsoá elméletek bírálata

Grigorova, V.: Az ágazati terv optimális tervének megkonstruálása a könnyűiparban

Bobarikin, V.—Grozev, G.—Prudovszki, B.: A gépkocsival való szállítás optimális megszervezése egyirányú úton

Petrov, K.: Ljuben Karavelov társadalmi-gazdasági nézetei

Zanev, P.: Alapvető változások a fogyasztási szövetkezetek kisáruforgalmában, Bulgáriában

Ivanova, V.: Kutatások és módszerek a KGST-tagországok közötti kereskedelem rendszerének tökéletesítésére

Gyerzsavin, V.: Hosszú távú előrejelzés a KGST-országokban

Kuligin, P.: A gazdasági irányítás tökéletesítése a baráti szocialista országokban

Koleszov, V.: Az integráció két típusa és a fejlődő országok

Klocskov, V.—Kraevsenko, V.: A munkaerőképzés hatékonysága a burzsoá politikai gazdaságtan értelmezésében

Pityercev, N.: Karl Marx „Tökéjének” olvasásáról és jegyzeteléséről

Karcev, V.: A diafilmek feldolgozásának és alkalmazásának tapasztalatai

Prohorenko, I.: Elméleti diákkonferenciák a politikai gazdaságtanról

Zsiljcov, Je.—Remennyikov, B.: A felsőoktatás gazdaságtani és tervezési problémáinak vizsgálata

Brik, M.—Mihaszjuk, I.—Dulepa, L.: Politikai gazdaságtani kutatások a lvovi főiskolában

Krjucskova, V.—Liszjutyina, Je.—Malahova, K.: Tudományos-módszertani konferencia a Moszkvai Allami Egyetem Vezetőképző Intézetében

Jemeljanov, A.: A járadékviszonyok általános és sajátos vonásai kolhozokban, szovhozokban

Szimanovszkij, O.: A kolhozokban garantált bér közgazdasági természetű

POLITICKÁ EKONOMIE

1975. évi 8. sz.

Hrcnir, M.: Külgazdasági kapcsolatok a tervgazdaság intenziválásakor

Soukup, P.: Az általános árbázis megoldásának módszertani kiinduló pontjai a szocializmusban

Kotulan, A.: Adalék a bázisárrendszerről folyó vitához

Jaks, J.: A jelenkori infláció és a burzsoá állam gazdasági politikája

Zemlicka, J.: A tőkés világpiac nyersanyagárainak hosszú távú fejlődési tendenciája

Vencovskij, F.: A kutatás irányáról valutáris területen

Becher, J.—Müller, G.: A japán gazdaság fejlődésének elemzéséről

1975. évi 9. sz.

Choma, D.: Hatékonyság a csehszlovák mezőgazdaság szövetkezeti szektorában

Krupicka, J.—Kutil, J.: A mezőgazdaság helye az ágazati kapcsolatokban

Lamser, Z.: Szabad idő és szociális tervezés a mezőgazdaságban

Marillai Vilmos: A gazdasági integráció elméleti kérdései

Kodaj, M.: Gondolatok a demográfiai tényezők szerepéről a gazdasági fejlődésben

Arhipov, A. I.: Az SZKP mezőgazdasági politikája a jelenlegi szakaszban

Klusáková—Svobodová, Z.: A mezőgazdaság nemzetközi szocialista integrációja

Jenicek, V.: A mezőgazdaság és az élelmezés fejlődési tendenciái 2000-ig Csehszlovákiában

1975. évi 8. sz.

Mitajev, V.: Az új tanév. A politikai gazdaságtani tanszékek munkájának időszerű kérdései

Boldirjev, V.: A gazdasági törvények hatásának jellegéről

Jeremin, A.: A megismerés általános útja és a szocializmus politikai gazdaságtanának módszertana

Zubec, V.: A szocialista társadalom anyagi-műszaki bázisa fejlettségi szintjének kérdéséhez

Buzunov, R.: Az ágazati kapcsolatok mérlege a tervezési rendszerben

Gerskovics, B.—Livsic, V.: Önálló elszámolás és gazdasági érdekek

Szmirnov, V.: A munkaerő társadalmi hasznosságáról a szocializmusban

Vitun, Je.: A föld minőségének számbavétele a mezőgazdasági termelés hatékonyságának megállapításánál

PLÁNOVÁNÉ HOSPODÁŘSTVÍ

1975. évi 9. sz.

Horsky, B.: Az ellenőrzés jelentősége és feladata az irányítási folyamatban

Vávra, O.: A könnyűipar sikeres fejlődése a CSSZSZK-ban

Janeba, V.: A fakészletek és kihasználásuk
Kunst, J.—Eisler, J.: A teherfuvarozás észszerűsítésének néhány kérdéséről

Liska, E.: A tudomány és technika tervszerű irányítása a hatodik ötéves tervben
Rabas, J.: Konténeres áruszállítás

Zurek, O.: A népgazdaság hosszú távú fejlesztési perspektívájának regionális aspektusa

Jezovít, J.: A strukturális mérlegek felhasználása a köztársasági tervezési központban

Duchon, J.—Kráčmar, M.: Munkaerőhelyzet a hatodik ötéves terv javaslatának kidolgozása előtt

Parobek, E.: Mezőgazdasági beruházások
Hlídek, J.: Termelési szerkezet — a CSSZSZK gazdasági növekedésének fontos tényezője

Műszaki és anyagi ellátás az NDK-ban

wirtschafts wissenschaft

1975. évi 9. sz.

A szocialista kombinátok és vállalatok feladatai termelési folyamatuk intenzíválásánál. (Tézisek)

Matho, F.—Schilling, G.: Kombinátok és vállalatok teljesítményeinek értékelése

Groschoff, K.—Heinrich, R.: Demokratikus földreform — új társadalmi viszonyok kiindulópontja falun

Gertig, W.—Sabelus, O.: A kapacitástervezés hatékonyságnövelésének néhány problémája a szocialista iparban

Göthner, K.—CH.: Az állammonopolista kapitalizmus problémája Braziliában

Brass, H.—Steeger, H.: A népgazdaság tervezése tökéletesítésének főiránya az NDK-ban az 1976-tól 1980-ig terjedő időszakban

Graupner, K. H.—Kryzanowski, W.: A Közgazdaságtudományi Kutatással foglalkozó Tudományos Tanács 14. ülése

Grimmer—Herbst—Krisch: Az újratermelési folyamat intenzíválása és a komplex állóalapottervezés

ПЛАНОВОЕ ХОЗЯЙСТВО

1975. évi 9. sz.

Koszigin, A.: A szocialista baráti országok újabb eredményei elé

Bajbakov, N.: A multilaterális integrációs intézkedések összehangolt terve — a KGST-tagországok tervegyeztető tevékenysége fejlesztésének újabb lépcsőfoka

Tyimofejev, N.: Az erdőipar általános irányítási sémája

Gvistanyi, D.: Szocializmus és kapitalizmus. Két megközelítés a tudományos-műszaki forradalom feltételei között folyó társadalmi termelés irányításához

Szerkesztőségi cikk: Árképzés — fontos gazdaságirányítási funkció

Jakovec, Ju.: A tervszerű árképzés néhány elméleti problémája

Orlov, N.: Ipari termékek nagykereskedelmi árai a kilencedik ötéves tervben

Kosuta, A.—Rozenova, L.: A munkaeszközök minőségének javítása és az árképzés

Braginszkij, B.: Az „A” és „B”-szektor tervezésének módszertani alapjai az iparban

Promszkij, N.: Önálló elszámolás Magyarországon, az NDK és Lengyelország vállalatainak külgazdasági tevékenységében

Makarov, V.: A szocialista tervgazdaság eredményei és a KNDK külgazdasági kapcsolatai

Radajev, V.: Az önálló elszámolási viszonyok fejlesztése a mai szakaszban és a tervezés tökéletesítése

Karnauhova, Je.—Guszev, P.: Szövetkezeti és kolhoztulajdon a fejlett szocializmus viszonyai között

Harlamova, V.: A dolgozók közgazdasági képzési rendszerében működő propagandisták és szeminárium vezetői felkészítésének tapasztalatai

Repp, H.: A vezetői munka megszervezésének lényege és feladatai

Prigozsin, Je.: A vállalatok ellentervei és szerepük a termelés hatékonyságának növelésében

Sahov, G.: Az erdőipar különbözőzeti járadékból szerzett jövedelmének kiszámítása elektronikus számítógéppel

Guszeva, V.: Nemzetközi szimpózium a gazdasági irányítás kérdéseiről

A Szovjet Állami Tervbizottság (Goszplan) számítástechnikai központja

A Szovjet Állami Tervbizottságról

Grijaznov, B.: A kettős változó egyik interpretációja optimális tervárként

A Közgazdasági Szemle 1975. évi számaiban megjelent írások jegyzéke

1. Cikkek

	Folyó- irat- szám	Lap
	A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa	
Augustinovics Mária:	A hosszú távú növekedés néhány tényezője a magyar gazdaságban (1950—1990)	3 297
Bárány Borbála— Szokolczai György:	A termelés reális költségei és az árszint-problémák (I. rész)	1 14
Bárány Borbála— Szokolczai György:	A termelés reális költségei és az árszint-problémák (II. rész)	11 1291
Barta Judit— Rédey Aranka:	Életszínvonal-politika az 1956 novemberétől 1960 végéig terjedő időszak gazdaságpolitikájában	12 1406
Bauer Tamás:	A vállalatok ellentmondásos helyzete a magyar gazdasági mechanizmusban	12 1377
Becsky György— Izikné Hedri Gabriella:	A tőkés monetáris rendszer és a nyugat-európai integrációs folyamat összefüggései	2 216
Berend Iván:	A beruházási rendszer	1 90
Bognár József:	Új tényezők a nemzetközi gazdasági kapcsolatok rendszerében	2 183
Cravero Róbert— Fekete György— Iván Pál:	A munkaerő-állomány szakképzettségi és iskolázottsági struktúrájának tervezett alakulása 1970—1985 között	3 301
Csató Katalin:	A fogyasztási struktúra szerepe Francois Quesnay újratermelési elméletében (A „Tableau économique” alapján)	5 610
Csikós-Nagy Béla: Csizmadiáné Székely Magda:	Adalékok az inflációelmülethez	5 564
	A gazdasági kooperációk hatása a szocialista termelési viszonyok fejlődésére az iparosodó mezőgazdaságban	1 153
Csizmadiáné Székely Magda:	Mezőgazdaságunk 30 éve	4 435
Davidov, David:	A társadalmi termelés jelenlegi fejlődése és a szocialista gazdasági szervezetek új vonásai	1 70
Deák Andrea:	A vállalatok beruházási döntési lehetőségeiről	1 97
		1505

		Folyó- irat- szám	Lap
Divila, Emil:	Az agrár-ipari komplexum	1	111
Erdős Péter:	A forgalmi költségek és az adók közti analógiáról	6	694
Esze Zsuzsa:	Gazdaságpolitika és külkereskedelem, 1957—1960.	11	1262
Fekete Ferenc:	Az iparosodó mezőgazdasági ágazatok eszközellátásának problémái	1	122
Fekete György— Cravero Róbert— Iván Pál:	A munkaerő-állomány szakképzettségi és iskolázottsági struktúrájának tervezett alakulása 1970—1985 között	3	301
Ferge Zsuzsa:	Társadalompolitika, szociálpolitika és a központosított újraelosztás típusai	6	709
Figueroa, O. A.:	A szocialista együttműködés szerepe Kuba gazdasági fejlődésében	9	1044
Francia László— Véghelyi József:	A lakás- és kommunális ellátás településenkénti arányainak alakulása a IV. ötéves terv időszakában	10	1140
Friss István:	A Közgazdaságtudományi Intézet 20 éve és a gazdaságpolitikai kutatás	1	3
Friss István:	Bevezetés a gazdaságpolitika tanulmányozásába	11	1249
Ganczer Sándor:	A Magyar Népköztársaság a Komplex Program megvalósításának útján	9	1054
Georgiev, G.:	A szocialista gazdasági integráció — a fejlett szocialista társadalom építésének fontos tényezője a Bolgár Népköztársaságban	9	1030
Glattfelder Péter— Vágújhelyi Pál:	Kalkuláció és árképzés a számítástechnikai szolgáltatásoknál	10	1158
Gönczi Iván:	A technikai haladás hatása mezőgazdaságunk üzemi rendszerére	2	230
Gyenes Antal:	A termelőerők és a termelési viszonyok összhangja a mezőgazdasági termelőségvetkezetekben	3	314
Hagelmayer István:	A monetáris arany felhalmozása a mai tőkés világpiacón	3	364
Hagelmayer István:	A külső infláció és a cserearányromlás belső hatásai	7—8	809
Hegedűs Miklós:	A gazdaságpolitika és a struktúrapolitika összefüggései	1	31
Hegedűs Miklós:	Struktúrapolitikai törekvések és realizálásuk az 1957—1960 közötti időszakban	11	1275
Hoch Róbert:	Tézisek a hosszú távú életszínvonal-politikáról	1	50
Hoós János:	A gazdasági struktúra változtatásának néhány kérdése	1	38
Horacek Gábor:	Világ gazdasági változások — szerszámgépipari fejlesztés	12	1440
Horváth László:	Participáció, üzemi demokrácia	4	463
Huszár István:	Három évtized néhány tanulságáról	6	681
Huszár Józsefné— Mandel Miklós:	A beruházási rendszer működésének néhány tapasztalata	12	1387
Inozemcev, N.:	A KGST-országok népgazdasági tervei koordinációjának néhány sajátossága napjainkban	9	1019

		Folyó- irat- szám	Lap
Iván Pál— Cravero Róbert— Fekete György:	A munkaerő-állomány szakképzettségi és iskolázottsági struktúrájának tervezett alakulása 1970—1985 között	3	301
Iziczné Hedri Gabriella— Becsky György:	A tőkés monetáris rendszer és a nyugat-európai integrációs folyamat összefüggései	2	216
Kelen Zsuzsa:	A klasszikus ciklusmechanizmusok módosulása az állammonopolista kapitalizmusban	3	332
Kiss Tibor:	A nemzetközi munkamegosztás szerepe a strukturális fejlődésben	1	43
Kiss Tibor:	Nemzetközi tervezési együttműködés a KGST-ben	6	736
Knyzjak, Z.:	A nemzetközi tervezés elemei a gazdasági fejlesztés nemzeti terveiben	9	1026
Kovács János:	Az életszínvonal-tervezés konzisztenciafeltételei	1	60
Kőszegi Gyula:	Közúthálózatunk és a közlekedési költségek	5	584
Kunvári Árpád:	Tisztajóvedelem-elvonás, árképzés és megtérülési lehetőségek	10	1125
Lengyel László:	A gazdaságpolitika és a szociálpolitika összefüggéseiről	1	64
Mandel Miklós— Huszár Józsefné:	A beruházási rendszer működésének néhány tapasztalata	12	1387
Molnárné Venyige Júlia:	A foglalkoztatott munkaerő struktúrája és a gazdaság	4	446
Mosóczy Róbert:	Gazdasági együttműködésünk fejlesztése a KGST-országokkal	7—8	912
Nagy Márta:	A vállalati készletgazdálkodás szabályozása	4	479
Németh Károly:	Gazdasági építőmunkánk feladatai	5	553
Nyerges János:	Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet gazdasági következményei	10	1121
Nyers Rezső:	Megnyitó beszéd	1	2
Nyilas József:	A szellemi termékek nemzetközi forgalmának elvi kérdései	3	348
Pető Márton:	A beruházások műszaki hatékonyságának értékelése	7—8	835
Peuser, K.:	A szocialista gazdasági integrációval kapcsolatos intézkedési tervek tapasztalatai az NDK-ban	9	1062
Pilling András:	Az önálló vállalati gazdálkodás anyagi feltételeinek alakulása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben	12	1426
Rédey Aranka— Barta Judit:	Életszínvonal-politika az 1956 novemberétől 1960 végéig terjedő időszak gazdaságpolitikájában	12	1377
Rimler Judit:	Egyszerű módszer a ráfordítások mennyiségi és minőségi hatásának szétválasztására az aggregált termelési függvényben	5	597
Román Zoltán:	A vállalati keretek megvonása	1	78
Schmidt Ádám:	A gazdaságpolitika mint rendszer	1	24
Sedivy, Z.:	A Csehszlovák Szocialista Köztársaság népgazdaságának alapvető fejlődési irányai és tervekkoordinációja a KGST-országokkal az 1980-ig terjedő időszakra	9	1037
			1507

		Folyó- irat- szám	Lap
Simon Kálmán— Tóth Miklós:	Ásványinyersanyag-vagyonunkról	12	1396
Sinkovics Alfréd:	Hosszú távú vállalati árstratégia	2	243
Sivek, Tadeusz:	Az agrár-ipari komplexum fejlődésének alakulása és a lenini szövetkezeti terv elveinek aktualitása	1	135
Soós Károly Attila:	A beruházások ingadozásának okai a magyar gazdaságban	1	104
Sós József:	A lakosság fogyasztása és a kiskereskedelmi forgalom a IV. ötéves tervidőszakban	7—8	868
Stark Antal:	Iparfejlesztésünk három évtizede	4	425
Stuber Ervin:	A tőkés termelési viszonyok és a tudományos-technikai forradalom néhány összefüggése	7—8	899
Szakolczai György— Bárány Borbála:	A termelés reális költségei és az árszint-problémák (I. rész)	11	1291
Szakolczai György— Bárány Borbála:	A termelés reális költségei és az árszint-problémák (II. rész)	12	1406
Tallós György:	A bankhitelezés és a vállalatközi hitelkapcsolatok egyes összefüggéseiről	7—8	849
Tardos Márton:	Tőkés világgiaici árváltozások 1973—1974-ben és hatásuk a magyar külkereskedelemre	2	203
Tardos Márton:	Vállalati önállóság és központi irányítás	7—8	822
Tarmisto, Vello:	A kis- és középvállalatok szerepe a népgazdaságban	1	85
Timár Mátyás:	Adalékok a munkásosztály életkörülményeinek alakulásához	2	169
Tóth A. Ernő:	A háztáji és kiegészítő gazdaságok szerepe az iparosodó mezőgazdaságban	1	140
Tóth Miklós— Simon Kálmán:	Ásványinyersanyag-vagyonunkról	12	1396
Vági Gábor:	„Mit ér” egy község? „Mit ér” egy megye? (A tanácsi fejlesztések intézményi szerkezetéről)	7—8	882
Vargha László:	Horizontális integráció a növénytermelésben	1	148
Vágújhelyi Pál— Glattfelder Péter:	Kalkuláció és árképzés a számítástechnikai szolgáltatásoknál	10	1153
Véghelyi József— Francia László:	A lakás- és kommunális ellátás településenkénti arányainak alakulása a IV. ötéves terv időszakában	10	1140
Vékás István:	Érdek, beruházás, hatékonyság az állami gazdaságokban	5	576
Wirsig, Hermann:	Az iparszerű termelésre való áttérés problémái az NDK mezőgazdaságában	1	129

2. Vita

Árva László:	Helytelenül idézett sorok	2	254
Belvaracz János:	A tulajdon mint történelmi kategória	11	1312
Csillag István:	A „megosztott” termelési viszonyok elméletéhez	6	751
Fülöp Sándor:	Merev lineáris-törzskari szervezet — anti-humanus vezetés?	3	395
Gergely István:	Külső infláció — gazdasági tisztánlátás és aktív cserearány-politika	12	1452

	Folyó- irat- szám	Lap
Kárpáti Pál— Noszkay Erzsébet: „Az iparvállalati vezetés problémái” cikkünk vitájához	9	1065
Kopátsy Sándor: A konvertibilitásról	5	619
Köves Pál: A fogyasztói gondolkodás „indexesítése” és a jövedelemrugalmasság	5	650
Köves Pál: A jövedelemrugalmasság és a reálbérindex kapcsolatáról	12	1471
Laki Mihály: Versenyhelyzet és vállalati termékszerkezet	3	382
Moharos József: Néhány megjegyzés a „szocialista kistermelés”-hez	4	507
Nemes László: Néhány gondolat a termelési viszonyokról folyó vitához	10	1182
Radnóti Éva: Sikerült-e Köves Pálnak előállítania az általam javasolt indexből egy — a hagyományos Laspeyres-index felé tartó — folytonosan javuló indexsorozatot?	7—8	934
Radnóti Éva: Pesszimista-e a fogyasztó? Kritérium-e egy indexnél a pesszimizmus?	12	1475
Sinkovics Alfréd: Törvényszerű-e a piac fejlődése a szocializmusban?	5	633
Szabó Kálmán: A tulajdon és az elsajátítás kérdéséhez	4	491
Tóth A. Ernő: Kisegítő gazdaságok Budapesten és környékén	12	1466
Vági Ferenc: Milyen hatást tulajdoníthatunk a termelőszövetkezetek adóztatásának?	7—8	922
Vörös Gyula: A „piaci szocializmus” védelmezése ellen	10	1171

3. Szemle

Ádám György: Új lehetőségek és alternatívák a harmadik világ számára	4	510
Almási István— Lada Lajos: Agrártevékenységünk és a külkereskedelem	10	1211
Cholaj, Henryk: Lengyelország agrárpolitikájának új távlatai és a szocializmus építése falun	7—8	958
Farkas Györgyné: Az SDR első öt éve a főkéis valutarendszerben	4	515
Hidasi Gábor: Kína gazdasága az 1970-es évek közepén és fejlődésének perspektívái	11	1330
Papazov, Nacso: A tudományos-technikai fejlődés — a bolgár gazdasági élet gyorsított ütemű fejlődésének döntő tényezője	7—8	964
Papp József: Az európai KGST-országok gazdasági fejlődésének tendenciái 1974-ben és az 1975. év tervszámai	10	1196
Tipko, Alimpij: A kooperáció és az agrár-ipari integráció fejlődése az Ukrán SZSZK-ban	7—8	954
Vági Ferencné: A francia tervezés néhány időszerű kérdése	2	260
Viszt Erzsébet: A munkaerő szakmai mobilitása	6	769
Wiesel Iván: Magyarország legdinamikusabb iparága — a vegyipar	7—8	944

4. Tudományos tájékoztató

	Folyó- irat- szám	Lap
	A Közgazdaságtudományi Intézet jubileumi ülészsaka	2 273
B. A.:	A KGST-tagállamok közgazdaságtudományi, tervgazdasági folyóiratai küldötteinek prágai tanácskozása	4 534
Balázs Sándor— Sivák József— Bíró András— Berács József— Forgács Csaba— Gábor R. István:	Tudományos ülészsak a Marx Károly Köz- gazdaságtudományi Egyetemen	9 1077
Bíró András— Kiss Ferenc— Pálovics Béláné:	XIV. közgazdász vándorgyűlés	11 1353
Dániel Zsuzsa:	A nemzetijövedelem- és nemzetivagyon-ku- tatással foglalkozó nemzetközi szervezet (IARIW) XIV. konferenciájáról	12 1482
Fekete György:	Integráció a mezőgazdaság és a népgazdaság más ágai között	6 779
Gergely István— Szabó Gábor:	A Nemzetközi Állampénzügyi Intézet XXX. kongresszusáról	4 527
i. s.:	Az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságá- nak 1975. február 6-i ülése	4 534
i. s.—i. gy.:	Az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságá- nak 1975. április 28-i ülése	7—8 971
Kozma János— Pelzer, Martin:	A szocialista gazdasági integráció irányítási mechanizmusa tökéletesítésének problémái	7—8 975
Okruczky Katalin: S. A.:	Doktori fokozat védeése Kerekasztal megbeszélés „Az iparvállalati vezetés problémái” témában folyó vitáról	9 1097
Scitovsky Tibor: Sinkovics Alfréd:	Jövedelem és boldogság A szocialista ipari termelés irányításának szervezésével kapcsolatos, Jerevánban tartott KGST-konferenciáról	10 1220 12 1477 7—8 980

5. Folyóiratszemle

	Az éhség a világon	3 409
	Egyiptom	4 538
	Infláció és a mai kapitalizmus	6 782
	Ki éli túl a recessziót?	4 540
	Nagy-Britannia válságban	7—8 989
Bacsurin, A.:	A gazdaság tervszerű irányítása és a terme- lés koncentrációja	11 1359
Barret, J. A.:	A sürgős létesítmények és feladatok meg- valósításának irányítása	5 668
Bach, G. L.:	Infláció — Ki nyer, és ki veszít?	2 284
Bullinger, Siegfried:	Tőke kivitel mint a külföldiek foglalkoztatá- sának alternatívája	5 665
Danyilov, L.— Kohova, A.:	A munkaerő felszabadításának szabályozása az állami vállalatokban	7—8 986

		Folyó- irat- szám	Lap
Dorfman, N. S.:	Ki fog fizetni a környezetvédelemért?	12	1492
Espenhain, Rolf— Meissner, Herbert:	Polgári szocializmuskritika és a polgári po- litikai gazdaságtan	12	1489
Ganonica, Ezio:	A szakszervezetek és a „teljesítményi társa- dalom”	2	286
Glomb, Wolfgang:	Az európai gazdasági és valutaintegráció	11	1362
Goldmann, Josef:	A csehszlovák gazdaság a hetvenes években	7—8	984
Grindea, Dan:	A nemzeti jövedelem alakulása Romániában	5	667
Heller, W. W.:	Mi a jó a közgazdaságtanban?	10	1233
Holthus, Manfred— Koopmann, Georg:	Multinacionális vállalatok az EGK-ban	6	786
Johnston, Ruth:	A munkával való elégedettség és a bérarányok	11	1365
Kapusztyin, A.:	A szocialista életmód gazdasági aspektusai	10	1230
Kleinewefers, H.:	A monetaristák és a fiskalisták ellentétei	11	1360
Konavalov, E.:	A maoisták gazdaságpolitikájának lényege és fő irányai	2	282
Kung, Emil:	Területi tervezés, tulajdon és gazdasági rend	3	407
Kuzmin, Sz.:	Multinacionális kooperációk és integráció a harmadik világban	10	1232
Lasserre, Georges:	Az öngazgatás eszméi Franciaországban és néhány ezzel kapcsolatos gazdasági probléma	10	1235
Pietras, Lucjan:	A politikai gazdaságtan néhány módszertani problémájához	12	1488
Pinkowski, Józef:	A kezdeményező egységek tapasztalatai és feladatai	6	784
Polesszkij, A.:	Varga Jenő irodalmi örökségéről	2	281
Poszpelova, J.:	Az ipar és a mezőgazdaság közötti kapcsola- tok új formái	3	406
Rutkowski, Wiktor:	A foglalkoztatottak képzettségi-szakmai struktúráját alakító tényezők	7—8	988
Salveson, M. E.:	A stratégiai management	3	411
Samuelson, P. A.:	Az Egyesült Államok és a recesszió	7—8	992
Szkarzsinszkij, M.:	A nem termelő szféra fejlődésének jelentő- sége és problémái a jelenlegi időszakban	4	536
Szkripka, N.:	A diverzifikáció mint a termelés és tőke koncentrációjának formája	12	1487
Szmirnov, A.:	A szociális tervezés lényegi kérdései	4	535
Werner, Josua:	„Általános gazdaságpolitika” és az „új poli- tikai gazdaságtan”	7—8	991
Taylor, Bernard:	Stratégiai tervezés az erőforrásokért	5	669
Zavjanov, P.:	Világkereskedelem és szabványosítás	5	664
Zimmermann, Horst:	Nyílt és rejtett stagfláció	11	1363

6. Szakirodalmi tájékoztató

	Népesedéspolitika — a világ népességi problémái (Koncz Gábor)	9	1105
Dr. Benke István:	Érdek és ösztönzés (Szeben Éva)	9	1101
Berényi József:	Bérrendszer és bérszerkezet Magyarországon és Ausztriában (Radnóti Éva)	9	1110
Bregel, E. J.:	A polgári gazdaságtan új irányzatai és a mai kapitalizmus (Szántó Györgyné)	3	413
			1511

		Folyó- irat- szám	Lap
Csete László— Szabó Ferenc— Tóth Bertalan:	A tervszerű szabályozás élelmiszer-gazdasági tapasztalatai (Ferenczi Tibor)	11	1367
Falusné Szikra Katalin:	A termelékenység és hajtóerői (Forgács Katalin)	7—8	994
Frackiewicz, Jan:	A munka szervezése és vezetése (Noszkay Erzsébet)	2	283
Galbraith, J. K.:	Közgazdaságtan és a társadalmi cél (Zelkó Lajos)	6	788
Hajtó Aurél— Terplán Kornél:	A dinamikus termelésirányítás modulrendszere (Papp Endre)	6	799
Kápolnai Iván:	A holland gazdasági tervezés kérdései (Sándor Anna)	7—8	1002
Dr. Kerékgyártó György:	A KGST-országok tudományos-műszaki együttműködése (Devics József)	4	542
Kormnov, Ju. F.:	A KGST-országok termelési szakosítása és kooperációja (Udvarhelyi László)	7—8	993
Mazanova, M. B.:	A Szovjetunió népgazdaságának területi arányai (Antal Zoltán—Wirth Gyula)	9	1108
Nyekraszov, N.:	A szovjet gazdaság területi szervezése (Wirth Gyula)	5	672
Szita János:	Az összeurópai gazdasági együttműködés távlatai (Simai Mihály)	12	1494

7. A szerkesztőség postájából

Beck Tamás:	Megjegyzés Kopátsy Sándor: „A konvertibilitásról” című cikkéhez	10	1238
-------------	---	----	------

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Budapest V., Münnich F. u. 18. III. emelet — Telefon: 313-975, 318-320
 Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010
 Terjedelem 8½ ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1975. október 23.

75.1091 — Kossuth Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Monori István vezérigazgató

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADEMIAI KIADONÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010, postacím: 1363 Budapest, Postafiók 24. — Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488; az AKADEMIAI KÖNYVES-BOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612, postacím: 1368 Budapest, Postafiók 236. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. — Előfizetési díj egy évre 132 forint.